Bibliotheca Fratrum Polonorum quos Unitarios vocant,

INSTRUCTA

Operibus omnibus

FAUSTI SOCINI
SENENSIS, nobilissimi Itali,

JOHANNIS CRELLII
FRANCI,

JONÆ SLICHTINGII
à BUCOWIETZ,

Equitis Poloni, exegeticis &

JOHANNIS LUDOVICI
WOLZOGENII

Baronis Austriaci,

Quæ omnia simul juncta totius Novi Testamenti explicationem complectuntur.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

Catalogus hac Bibliotheca contentorum.

Quæ asterisco * notantur, Tituli sunt, tomis inserendi, ubi nulli asterisci sunt appositi, vel Tituli nulli sunt, vel si sunt abjici debent.

Fausti Socini Senensis

In Primo Tomo.

In 2 Tomo.

Johannis Crellii Franci.

In 1 Tomo.

In 2 Tomo.

In 3 Tomo.

In 4 Tomo.

Jonæ Slichtingii

J. Ludovici Wolsogenii

Tom. 1.

Tom. 2.

FAUSTI SOCINI SENENSIS
OPERA OMNIA

in

Duos Tomos diſtincta.

Quorum prior continet ejus

Opera Exegetica & didactica

poſterior

Opera ejuſdem Polemica comprehendit

Acceſſerunt quædam hactenus inedita.

Quorum Catalogum verſa pagina exhibet.

IRENOPOLI

Poſt annum Domini 1656.

CATALOGUS

Operum Exegeticorum & didacticorum

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

DISSERTATIO
SUPER HISCE OPERIBUS.

Multùm olim in quærendo ad Felicitatem aditu humanum eleboravit ingenium: Sed nulla contentio, nulla induſtria mortalium invenire potuit, quod non niſi Dei immortalis beneficio par erat deberi. Magnam igitur generis humani partem blandæ voluptatum inescavêre illecebræ. Nec pauciores auri fulgor extrà ſe poſuit, atque opum utilitas ſibi addixit. Sane in hoc viſco ferè tota plebs mortalium hæſit: Quam tamen turpem aut ſordidam felicitatis imaginem, meritò damnarunt nobiliora ingenia. Gloria iſtis, imperium, potentia, atque id genus cætera, viſa ſunt iſto faſtigio digniora. Sed & hæc inania & fluxa fortunæ munera Sapientiores mortalium optimo jure ſunt aſpernati. Cætera quoque fugacis ævi blandimenta primùm, mox ſpolia, veluti forma & vires corporis, conjugium felix, ſoboles numeroſa, & longævi ſenii vivacitas, eodem cum ſuperioribus faſtidio obnoxia viſa ſunt. Reſtabat vitæ per virtutem actæ decus atque integritas; in quâ optimi quique beatitudinis noſtræ apicem poſuêre. Neque ego ſanè negaverim, nihil eſſe in rebus humanis, quod altiùs ac propiùs ad hoc culmen aſſurgat: in quo tamen iſthîc mens noſtra conquieſcere poſſit, nondum perſpicio. Sublatis enim cæteris vitæ humanæ ſolatiis atque illecebris, non alium in virtute fructum video felicitate dignum, quàm bonæ conſcientiæ. Neque verò ſpernendum puto iſtud gratantis ſibi animi gaudium. Sed quomodo ab incidentibus, quibus vita humana infeſta eſt, miſeriis nos vindicare; aut omnino juſtæ beatitudinis numeros implere poſſit, aſſequi nequeo. Animus enim noſter in felicitate, quam ambit, non malorum ſolatium tantùm; ſed vacationem quærit: neque ſe beatiorem miſerrimis eſſe, ſed omnis miſeriæ expertem deſiderat. Nam mala & miſerias non vocare, quæ corpori aut vitæ humanæ acerba ſunt, ſtylum ſapit tumentem, & à mortalitatis captu alienum. Relinquamus cum Homero, qui unus Deorum lingua loqui audebat, ſuo quidem jure uſus, cum non pictor eſſet, ſed Poëta:

Chalcidem (ait de avi quadam) *homines, Cymindin Dii vocant.*

Nos quamdiu corporis & fortunæ caſibus obnoxii ſumus, bonorum & malorum vocabula rebus imponere cogemur, ex humanitatis potiùs ſenſu, quàm philoſophandi ambitione. Itaque calamitoſæ virtuti ad felicitatem deeſſe multum judicamus, dignamque meliori fortunâ rectè factorum conſcientiam, miſerationi ſæpiùs, quàm invidiæ propiorem arbitramur. Non latuit id emunctioris judicii philoſophos; qui beatitudinem in virtutis actione poſuiſſe non contenti, vitæ proſperæ & externorum bonorum conditionem adjunxere. Quo quidem nomine ſummi viri immeritò malè audiunt. Nihil enim eſt ineptiùs quàm beatitudinis rationem, quæ in ſolidâ rerum affluentia conſiſtit, hilari quidem, ſed nuda ac ſterili cogitatione circumſcribere. Nempe inops eſt atque egena Felicitas, cui virtus ſuo ſtipendio militat, nec alia laborum atque periculorum præmia habet, quàm eorum memoriam. Neque verò ego præcipuam ejus mercedem cenſeo, res in hac vita proſperas & ex voto fluentes: quod ne principi quidem Philoſophorum in mentem veniſſe putamus. Sed tamen miſera, & indigna virtute conditio eſt, inſontem eam gravibus infortuniis mulctari; aut optimè meritam, præcipuis tamen adeoque neceſſariis fraudari vitæ commodis atque ſolatiis. Itaque æquum erat, illud, quicquid eſt, ſine quo vita mortalium acerba & calamitoſa exiſtit, ei felicitati adjungi, ad quam per virtutem aſcenditur. Neque tamen rurſus ſine argumento hæc beatitudinis ſpecies exagitata eſt. Etenim ſi abſque externâ proſperitate non conſtat, quæ neque initiò comparari, neque parta retineri noſtro arbitrio poteſt; quid in eâ ſpei aut præſidii ponendum putabimus, quùm nec connitentibus nobis obtingere, & invitis eripi poſſit?

Verum enim verò juſtiùs hîc mortalitatis noſtræ ſortem deplores, quàm acutiſſimi philoſophi judicium reprehendas. Fecit ille, quod potuit: & felicitatis, quan-

*

tam-

tamcunque olim in hâc vitâ ſperare fas erat, duxit lineamenta. Quid meruit, ſi ea non cujuſvis induſtriæ patet? ſi in ea eſt aliquid, quod nec firmum, nec ſtabile putes? denique ſi non implet aviditatem mentis humanæ? Etenim quæcunque erat illa felicitas, quæ ſperari in hac vita poterat, plurimo atque multiplici laborabat defectu. Primum enim cum ad eam nonniſi per virtutem pateret aditus: neque ea certum ac ſeſe dignum haberet ſtipendium, arcebantur ab eâ penitùs infelicius nata ingenia. Eandemque ob cauſſam etiam nobiliores animi ad ſupremum virtutis faſtigium aſpirare non poterant. Deinde ſi quis feliciori genio ad aliquam virtutis laudem eluctatus eſt, oranda erat Bona Fortuna, non minus ſurdum, quàm cœcum numen, ut aut venire aut manere propitia vellet: ſine cujus incertiſſima fide nemo ſola virtute ſuæ felicitatis ſtatum tueri poterat. Denique ut quiſquam proſperrimè virtuti ſimul ac fortunæ litaverit; ac utriuſque conſpiratione uſque ad invidiam felix evectus fuerit: impendebat nihilominus trepido inevitabilis moriendi neceſſitas. Quæ decerptæ beatitudinis ſolatio adeò leniri non poterat, ut quantò quis felicius viveret, tantò ægriùs à felicitate ſuâ divelleretur: & in uberiori maximorum bonorum affluentia, copioſius haberet juſtiſſimi metus atque doloris argumentum. O duram igitur mortalitatis ſortem, cujus ne iſta quidem rara & paucis optanda conditio, tanti doloris tantæque formidinis expers eſſe poterat! Horum malorum ac miſeriarum exitum invenire, ideoque rectum ad ſinceram felicitatem curſum tenere, quod initio diximus, non erat humanæ opis. Manebat iſta gloria ſummi Dei beneficentiam, qui unus per filium ſuum humano generi vulgavit arcanum illud æternitatis, ESSE aliquod dignum virtute præmium, præter ipſam. Primus hic ingentibus promiſſis ad veram beatitudinem erexit deſideria mortalium, primus incredibilis voti non ſpem tantum blandam aperuit, ſed ipſius ſpei non dubia dedit pignora. Habemus paternæ fidei obſidem filium, cujus ipſa primùm doctrinæ puritas & ſanctitas, etiam ſine advocatis ac patrocinio ſatis pro ſe perorat: cujus vitæ innocentia doctrinam, ſtupenda miracula ipſam præterea confirmant innocentiam. Cujus mors pro ſuæ doctrinæ teſtimonio ſuſcepta, optimæ fidei ſpecimen arguit: ſuperata verò certiſſimi teſtimonii veritatem oſtendit. Cujus à morte ſuſcitatio ardui promiſſi exemplum, exaltatio verò atque imperium certitudinem repræſentat. Cujus denique res per Apoſtolos geſtæ & ille Spiritus admirandorum operum opifex, qui tandem armatum orbem inermis ſubegit, qui ad virtutis ærumnas tot gentes ſine illecebris pellexit, nunquid levia videntur divini ejus imperii ſimul atque ſpei noſtræ documenta? Credibile verò eſt olim immenſam laborum molem non modo ſine ullâ mercede, ſed præſentiſſimo exitio, ullos mortalium in hoc ævo ſubituros fuiſſe, niſi habuiſſent, quo poſthumæ ſpei ſuſtentarent fiduciam? An excelſæ fidei robur in recenti adhuc rerum geſtarum memoriâ tanta ſui experimenta dare potuit, ſi ſuberat ulla non levis aut iniqua diffidentiæ ſuſpicio? Itaque nihil propiùs factum eſt, quàm ut univerſo orbi earum rerum fides fieret, quas initiò pauciſſimi & ſimpliciſſimi mortalium oculis ſuis uſurpârunt. Tot urbes atque imperia, tot gentes ac populi, tot inſulæ ac terrarum ultimæ oræ, quanquam in aliis rebus plerumque diſcordes, in eorum tamen fide conſentiunt, quæ Chriſtiana religio pollicetur. O fortunatum igitur humanum genus, cui pridem in altâ demerſo caligine, tanta lux repentè oborta eſt! ô beatam conditionem hominum, quibus ad cœlum & immortalitatem via non modò comiter oſtenſa, ſed firmiter ſtrata atque munita eſt. Hæc illa eſt vera felicitas, quæ & unicuique ſeriò volenti patet, nec in vito eripi poteſt. Nihil in illam fortuna, nihil fabuloſa Fati neceſſitas, nihil anilis Parcarum colus jactet poteſtatis. Ipſe Deus quod in eam juris habuit, tradidit iis qui promiſſis ſuis per Chriſtum ſincerè crediderunt, pactorum memores, nobiſcum

Quæ pepigit, nati quos ſanguine prodigus emit.

Poſtremò quæcunque humanam olim in hac vita proſperitatem turbabant aut morabantur, longè ab hac felicitate remota ſunt. Tanta in eâ virtuti præmia propoſita ſunt, ut omnibus ad ſupremum ejus faſtigium acceſſus pateat: tanta præſidia atque adminicula addita, ut neminem ab eo infelicior indoles, neminem prava educatio,

neminem

neminem ingenii tarditas, neminem literarum inscitia, non sexum imbecillitas, non humilitas sortem nascendi, non inopia, non vitæ institutum, non ulla denique alia res quenquam, nisi voluntaria improbitas arceat. Postquam Christiana religio tot gentes cælestibus curis imbuit, desiit Fortunæ virtus supplex fieri, ne acerbissimis casibus cursum suum turbaret, ne solida ejus gaudia terroribus humanis aut luctibus interciperet. Tunc illa profectò cœcum istud numen sine superbia spernere, tunc sine temeritate provocare cœpit: tam incolumitatis suæ quàm victoriæ secura. Nam & in præsenti vitâ non plus in virtutem fortunæ licere Deus voluit, quàm quantùm humanissimo parenti sueta erga liberos indulgentia permittit. Et ut minarum ejus ictus non sint irriti; gloriæ nostræ militat ac felicitatis incremento, quando omnibus malis superstites, læta & gloriosa laborum memoria manet. Denique ipsa illa invicta moriendi necessitas, quæ postremò vitæ agmini incumbens, etiam undique cumulata ejus gaudia eminùs terrore, cominùs luctuoso carpebat interitu, jamdudum Christianæ virtuti ac Fidei domitum caput submisit. Nec obstat, quod nondum hostis hic arma abjecisse videatur, quum præcipuus ejus mucro retusus sit, morte pridem per reducem Christi vitam debilitata. O felix & plus quàm Saturnium seculum, quo primùm tàm amœnum jubar terris illuxit! Poterat mortalium genus in tam salutiferâ luce facili & inoffenso gradu vadere ad immortalitatem: sed ipsi tanta felicitate, nescio per quam vicissitudinis injuriam, sincerè diu frui non licuit. Sive quis mundo infestus genius; sive ipse sibi ingratus orbis hanc fortunam invidit, sive hoc denique fuit supremi Dei consilium, ut virtuti nunquam idoneum certamen deesset: spem certè tàm invidiosæ sortis, ipsumque ad eam aditum à multis jam seculis maximis difficultatibus involvi contigit. Primùm enim ipsa spei nostræ fiducia (quæ sola nos in veræ beatitudinis fastigio sistere potest) admotis pœnè machinis subrui cœpit ac labefactari. Deinde ipsa Religio Christi, quæ sola humano generi tantæ spei fidem fecerat, non uno nomine in dubium vocata est. Denique non modo concipiendæ, sed etiam adeundæ huic spei ingens est objectum impedimentum. Quodque maximè doleas atque indignêre, hæc omnia facta ab iis, qui se speratæ felicitatis candidatos professi sunt.

Etenim, ut ad id, quod primo proposuimus, revertamur, quæ erat machina subruendæ fidei nostræ aptior, redeundi ad vitam difficultate? Vitam fortè in immensum produci posse, utcunque rationi humanæ probari poterat, sed ereptam postliminiò in æternum restitui, non contra rationem quidem, sed tamen suprà fidem erat. In tanto præter naturæ morem rei miraculo, credere humanum genus, nisi exemplo, vix poterat. Itaque ejus rei certum Deus subjecit omnium oculis experimentum, revocato ad vitam eo, qui naturæ mortalis conditione nihilò cæteris præstabat. Hoc tam evidens fidei nostræ adminiculum communis Christianorum opinio nobis eripit: si JESUS ille resuscitatus est ille ipse summus Deus, à patre essentiâ non diversus. Nam nec bona fide mortuus erat: (quis enim supremum numen planè mori posse censeat? quis personam illam Patri coæternam & homousion trucidatam asserat?) nec in ipsâ morte existens (quemadmodum nos) aliena ope indiguit: Et ad vitam gloriosè redux, propriis viribus, nec unquam adempta sibi aut depositâ potentiâ, sese ipse è faucibus lethi eripuit. Cedo, quid in nobis simile? Non accessiones nostri, sed nos ipsi morimur: quid verò spei sit in nostris viribus, penitùs per mortem fractis & prostratis? Certè defunctorum manes aut personæ in id non excubant, ut se suapte potentia ex sopore tàm profundo excitent. Parum fuit fidem nostram in re maximi momenti tàm periculosè convelli: quin etiam ne aliunde quærere posset, quo se erigeret, satis providè prospectum est. Cum enim præcipuum vivæ fidei officium esset, tàm sublimibus Dei promissis sincerè credere; vulgò persuasum est Christiano populo, in eo cardine verti fidei specimen, ut certas de Dei natura aliisque similibus dogmatis sententias credamus. Ita à vero fidei exercitio, ad inanium opinionum ambitionem, mentes omnium deflexit publicus error atque detorsit. Quo factum est, ut de natura Dei omnes disputarent; promissis pauci crederent: ac proinde præceptis quoque non multi obtemperarent. Ita exiguo momento fides in opinionem, religio in philosophiam, virtus in contemplationem, zelus in contentionem, caritas in stu-

dia partium degenerarunt. Neque aliter fieri poterat, postteaquam relictis moribus, sola coli atque examinari cœpêre ingenia.

Venio nunc ad alterum illum concussæ fidei arietem, quo per universæ religionis latus spes nostra petitur. Cœlum ac sydera benè meritis nulla secta, nulla religio solidè despondet, præter Christianam. Perit tantæ sponsionis pignus, si sponsor ipse vocatur in dubium. At quominùs falsi condemnetur, aut justissima suspicione traducatur Christiana religio, nulla mora est per eos, qui ipsi falsa atque ab omni ratione abhorrentia dogmata veluti fundamenta substernunt. Quis non illachrymetur malis Ecclesiæ, reputans quantùm à primigenia castitate desciverit? Atque in medio dolore nonnunquam & justa erumpit indignatio, quòd in proximo de Deo dogmate non puduerit priscos illos Episcopos S. Scripturarum sensum ad normam placitorum, Græcanicæ dicam, an Barbaræ philosophiæ, violenter exigere. Gnosticis olim vetus Ecclesia irrisit, quòd prophanam philosophiam, additis è Christiana doctrina centonibus prodigiosè contextis, corruperint. Ipsa verò, si Diis placet, magis sobriè philosophata, maluit Christianam Theologiam, quàm illius ævi eruditionem inquinasse videri. Usque adeone patres illi miserum putarunt, illarum artium rudes censeri, quæ tunc flagranti seculi studio celebrabantur? Sed quod accidit iis, qui duabus sellis sedere volunt, ut utraque excidant; nec sacræ revelationis primævam simplicitatem, nec prophanorum ingeniorum conjecturas sincerè retinuerunt. Quamobrem absurdis ac invicem pugnantibus sententiis referta sunt Ecclesiæ dogmata: quæ, quia nobis notitias à naturâ insitas ipsamque adeò rationem à stirpe evellunt, Fidei obtentu ingeruntur. Quod ferri utcunque posset, primùm si vim humanæ mentis superarent, non everterent. Multùm autem interest, utrum illa rationem alicujus rei non capiat, an videat falsitatem. Verum enim sæpè tam altè reconditum est, ut erui vix possit; at falsum rarò se in eas latebras abstrudit, quin suis vestigiis deprehendi queat. Utinam verò tam facilè ignorantiæ mederi possemus, quàm promptè errores falsi convincere licet! Aliàs quid ultrà menti nostræ relinquetur, si quo prætextu damnare timebit, quod implicat contradictionem. Præterea ferri quoque posset ista paradoxorum sub Fidei clypeo defensio, si saltem bonâ fide ab examine rationis, ad testimonii divini auctoritatem refugerent. Sed ubi sub rationis judicio causa laborare incipit, subitum à sacrâ revelatione præsidium arcessitur. Postquám hæc ipsa revelatio venit in examen, primùm (quod antea quoque innuimus) Platonicis ingeniis quàm scriptoribus Apostolicis evidentiùs patefacta deprehenditur. Deinde si quis est in S. oraculis locus, qui ejus fidem facere videatur, tam obscurus est, ut rursus ad volucres atque aëreas humani cerebri contemplationes redeundum sit, ex quibus de ambiguo ejus sensu constet. Quibus in consecutionibus nectendis, si causa iterum titubare incipit, iterum quoque ad cœlestis patefactionis fidem, veluti ad notum diverticulum, ridiculus fit receptus: quasi jam pridem confessum esset, hoc esse dogma divinitùs traditum, & non id ipsum tunc vel maximè veniret in dubium. Ita dum incerta ratio à suspecta revelatione, & hæc iterum ab illâ, intempestivam petit opem, in utraque tandem parùm præsidii deprehenditur. Postremo tot in S. literis, tamque manifesta adversæ sententiæ testimonia extant, ut neque salvis iis paradoxa dogmata consistere possint; neque in dubium vocatis S. librorum maneat auctoritas incolumis. Quamobrem etiam nemo è Christianis testimoniorum istorum vel fidem, vel sensum vocare in dubium audet: manca tantùm & mutila esse, ideoque iis ad plenam rerum divinarum notitiam aliunde nonnihil addi debere contendunt. Concedamus id sanè postulantibus, dum ne obtentâ hâc addendi licentiâ abutantur, ad subruenda ea, quæ videlicet supplere polliciti sunt. Sed quid? si talia additamenta proferunt, quæ eorum, quibus adduntur, fidem & rationem penitùs evertunt? hoc verò minimè ferendum est: nam testimonia nostra supplere promiserant, non tollere. At enim supplementa ista ex S. oraculis hauriunt, ad quorum normam cætera eorum testimonia exigi postulant. Equidem non negamus, scripturam fidissimum esse sui ipsius interpretem. Sed primum videndum est, quâ fide id alicunde ex scriptura

hau-

hauriant, quod alibi apertæ ejus sententiæ repugnat. Deinde rogandum est, quâ fronte eos locos, de quorum sensu ipsis (ob apertam evidentiam) cum adversariis ferè convenit, explicari postulent per alios, de quorum expositione maxima lis est. Quis est iste tàm perversus ac præposterus cognitionis ordo, qui per tenebras lucem illustret? quasi hæc sit ratio percipiendi res notissimas, si in ignotis cœcutiamus. Quantum igitur in divinis oraculis præsidii opiniones habeant rationi alioqui repugnantes, & quo jure fidei opem implorent, ex iis, quæ disseruimus patet. Sed quid refert? si tamen maximæ hominum parti persuasum est, plurimum Religionis Christianæ interesse, ut tàm incredibilia credantur. Neque hoc unum est caput, in quo tàm divinæ Fidei veritas traducitur. Quid ego hoc loco memorem, fœdissimorum errorum colluviem, quibus purissima quondam ejus doctrina passim inundata est. Nulla fuit olim tàm profana opinio, nullum tàm anile delirium, nulla tàm riducula superstitio, quæ non in eâ (per summam hominum injuriam) non modo locum, sed pretium quoque invenerit. Taceo de Transubstantiatione, de Sacerdotum atque Pontificis infinita potestate, de cultu simulachrorum, portentosas sententias: taceo arcessitas ab Academia, de Limbo, de Purgatorio, fabulas, taceo tot apparitionum spectra, tot absolutionum nundinas, atque delictorum pretia, tot alienos ritus atque peregrinas ceremonias, quæque alia sive Græca quoque, sive Latina tantum Ecclesia, tamdiu pro Fidei columinibus venditare non erubit. Quicquid enim aut ab omni ratione absonum, aut S. literis repugnans Christianorum vulgo per tot secula obtrusum est, omne id in religionis ac Fidei nostræ contumeliam redundavit, cum nec ingenitum nobis mentis lumen ullo modo extingui, nec Scripturæ autoritas salvâ fide nostrâ possit convelli. Sed fuerit ista sanè lapsi in barbariem orbis deploranda calamitas: nunc postquam felicioris seculi luce obortâ è spissa caligine emergere cœpit, indignum est experrecto atque laboranti easdem aut teteriores etiam tenebras offundi. Quo enim pertinet ineluctabilis divinæ destinationis conditio? quo iniquissima Fati necessitas, etiam supra antiquorum somnia fabulosa & barbara? quæ non æquam omnibus & communem vitæ Legem, sed ratum jam de immutabili singulorum statu fixit decretum, quæ omnia scelera atque flagitia, priusquam ulli venirent in mentem, ipso (quod ajunt) actu fieri voluit, ac certis hominibus assignavit, & tamen acerrime vindicat: quæ denique id unum in hominibus sive immensis præmiis, sive immanibus suppliciis dignum censet, quòd Dei voluntati, ut maxime velint, resistere nequeant? Quo spectat, inquam, tam scæva ac sinistra opinio, nisi ut divini simul imperii atque humani obsequii rationem atrâ involvat caligine? Quid sibi vult & illa quorundam peculiaris de bonorum operum pravitate? quid altera communior de alienæ sanctimoniæ proprietate ac possessione nostra, sententia? Præter offusas menti nostræ tenebras, per miram utrobique pugnantium rerum mixturam, nonne à veræ pietatis studio arcemur? si & optimè agentes terret benefactorum conscientia, & pessimè viventibus non deest alieni meriti fiducia. Quid persolutum propriè pro gratuita impunitate pretium? quid æquissimæ severitatis Lege injunctum nobis, quod fieri non potest? quid ipsam denique humani arbitrii, hoc est, libertatis servitutem commemorem? Non magis omnes istæ opiniones cum sincero piè vivendi conatu, quàm secum singulæ conciliari possunt. Quis enim carissimarum rerum impendio præmium captet, quod jam alieno sumptu penitus ac sine ulla suâ operâ sibi patet quæsitum? quis eò per ardua & salebras nitatur contendat, quò non modò evadere posse, sed ne vadere quidem velle, sibi integrum esse, sit persuasus? Intelligo me eos locos doctrinæ Reformatæ (quæ vocant) tetigisse, qui veluti delicatissimæ partis ulcera tractari sine exquisito doloris sensu nequeunt. Itaque plura non addam: nec enim verborum compendio comprehendi possunt, quorum ne numerum quidem mente inire facile est. Et alioqui sat scio nonneminem fore, qui lectis istis pauculis, veluti inopinato stimulo ictus, exsiliat, atque stomachetur, quamvis ita moderari stylum contendam, ne cui meritò bilis moveri possit. Indormit enim placidè suis vitiis Christianis orbis, istis opinionibus molliter suffultus: quem si quis pulvinum delicatæ cervici subtrahere ausit, illico

orbâ

—— ubi rigide pejer

furit accensa Theologorum factio, & Fidei ac Religionis fortunas agi clamitat: cum tamen vel privata nonnullorum existimatio, vel publica tantùm peccandi illecebra veniat in periculum. Honori & gloriæ Dei Christique zelum hunc imputant: quasi Deo Christoque cordi sint ejusmodi præconia, quæ verum cultum & observantiam Numinis ejus, sitam in obsequio, ex animis hominum funditus extirpant. Dandam sibi operam unusquisque pro virili existimat, ne qua de essentiâ, personâ, beneficio; breviter, gloriâ Dei Christique humilis opinio obrepat. Rectè sanè: Sed enim ô bone vir,

—— quid pulchra vocabula pigri
Prætextas vitiis?

Vis tu gloriam Deo tuâ operâ verè ac magnificè afferi; da operam, ut præluceat omnibus virtutum tuarum splendor Matt. 5. Quod ut promptiùs facere possis, remove omnia opinionum portenta, quæ te in veræ pietatis cursu remorari possunt. Nisi hoc studium ad res divinas attuleris, necesse est te in magnâ earum ignoratione versari. Nam quod tu gratiam Dei atque Christi, quæ obsequio quæritur, assentatione demereri te posse putes, inanissimam spem alis Matth. 7. Aspernabitur Christus blandimenta & titulos, quorum sub umbra hactenus inobedientia mandatorum ejus delituit. Illuxit autem orbi salutiferum jubar: sed homines magis adamavêre tenebras, quia improbitatis suæ lenocinium depereunt. Quid igitur mirum? tàm absurda, tàm pugnantia, tàm ab omni ratione remota & abhorrentia incautis obtrusa: Omnia ista per diram noctem atque caliginem obrepsere, dum homines dulci peccatorum sopore sepulti animum ad cæcas insidias non advertunt. Sed præcipuè, ut diximus, Christianæ religionis existimationi pessimè consultum est: postquam hominibus persuaderi cœpit, eam sine tàm putribus & infirmis adminiculis stare non posse. Quæ non tantùm evidentissimæ falsitatis suspicione, sed eo quoque nomine fidem sibi derogant, quòd virtutis stirpem ex animis hominum radicitus vellant, quam una cum cæteris communi notitiæ insitis principiis mens nostra, quicquid conetur, damnare non potest. Jam verò per tot inextricabiles errorum ambages vocata in dubiam Religione, (ut alienos taceam) quotusquisque ipsorum Christianorum tot tàmque gravibus suspicionibus intactam & illibatam spei suæ fiduciam servare potuit?

Hinc illud tandem promanavit, (quod tertio loco proposuimus) ut impeditâ fide ac spe nostrâ, quæ sola nos in obsequio Christi retinere potuit, ipsum quoque obsequium, ac proinde rectum ad speratam felicitatem iter impeditum fuerit. Omnis enim generis crimina atque flagitia ingenti agmine in Ecclesiam irrupere. Tot morum corruptelis, tot morbis & ulceribus, scatet universum Ecclesiæ corpus, ut longum sit singula persequi. Innumeri errores infinitos abusus peperere. Itaque omissis cæteris, quæ cum infamia Religionis vulgo regnant, duo tantùm commemorabo, quorum non modò permissa impunitas, sed injuncta quoque impietas est. Primum enim cultu summi numinis, à spirituali & cœlesti ratione, ad informes ritus ac ceremonias detorto, triste ac pudendum Idololatriæ genus invectum est: Et quasi periculum esset, ne injussi mortales timidius expressa Dei mandata calcarent, publicis Ecclesiæ sanctionibus & dogmatis, tantum non conceptis verbis imperatum est, ut prima ac potissima Dei præcepta violarentur, alterum verò etiam è numero reliquorum decem expungeretur.

Deinde nova illa & Regia Lex Christi, quæ inter alias, non modò ut perfectionis complementum & cumulus, sed ut peculiaris populi ejus tessera eminet, Lex, inquam, Caritatis, fœdissimis moribus atque institutis publicè abrogata est. Taceo alia, quæ in fraudem ejus, non clandestinâ infirmitate, aut privato ausu, sed publico consilio factitantur. Illud unum sufficit, quod in pudendam Ecclesiæ Christi contumeliam à multis jam seculis inolevit: Eos homines, qui JESU illi Nazareno pro Christo Dei agnito, se suasque spes atque opes crediderunt, qui in familiam ejus atque militiæ sacramentum nomina dedere, quos ne odisse quidem cuiquam

(qui

(qui modò Christi legibus se solutum non putat) fas est, non aliam ob caussam, quàm quod aliqua in re dissentiant, à cæteris suis conservis & commilitonibus, non modò acerbissimis odiis, contumeliis, injuriis violari: sed etiam exquisitis cruciatibus, & immanibus atque horrendis suppliciis mactari. Non est hæc privatæ crudelitatis macula: Ecclesiæ nomine hæc tàm dira ac detestanda patrantur. A multis enim seculis invaluit in populo Christi prophana & crudelis factio, quæ Christi Ecclesiam ferro atque ignibus atrociter depopulata, ejus se tamen nomine, cæteris exclusis, sola immeritò venditat. Hæc illa est, quæ ex cæde ac vulneribus innocentium tàm infamem sibi saniem ac tabum aspersit: hæc est, quæ sibi tot funestis ignibus, tot feralibus flammis, hanc indelebilem notam, hæc stigmata ad sempiternum dedecus inussit: hæc est quam oppressorum manes, ad summi Judicis tribunal, non minùs in cœno vitiorum, quàm sanguine insontium lapsantem ac trepidam trahunt: hæc denique factio Reipubl. atque Ecclesiæ imposuerat principem, cujus potentiam nuper gremio Europæ incubantem gemuit Christianus orbis, nunc iterum horret ingruentem. Etenim durissimæ, quâ premebamur, sortis misertus benignissimus Deus, jugum hoc à nostris cervicibus depulerat. Jamque discussâ turpis servitii caligine, amœnissima lux libertatis affulgebat, cum subitò tempestatum nebulæ coortæ tristiores pœne prioribus tenebras minantur. Quid, nisi nostra ingratitudo, efficere solet, ut Deum beneficii sui pœniteat? Præmiserat exorienti luci gratissimum auroræ splendorem: nos maligno crepusculi lumine contenti, clausimus oculos ad ipsum solis jubar, ut in tenebris liceret verecundiùs peccare. Libertatem restituere cœperat: nos maluimus servitutem. Quam enim dominationem alii in nos, eandem nos in imbecilliores exerceri passi sumus, ut liqueret palàm nobis non tàm servitium, quàm dominum displicuisse. Quid igitur accusemus Deum, quòd nos in teterrimas iterum retrudat tenebras, qui lucem tàm fœde aspernamur? quid queramur nos in servitutem Pontifici postliminiò reddi, qui nos ignobilioribus dominis erubescendo mancipii nexu addiximus? Si servire libet, est aliquis in honestiore capiendo hero delectus. Quid ergo? Invitabimus omnes, ut excussum olim cervicibus jugum iterum accipiant? minimè verò. Nam quanquam novitiæ servitutis piget pudetque, tamen cum veteri tyrannide pulsam Idololatriæ labem meritò nobis gratulamur. Gratulamur & aliis multis in rebus suam Ecclesiæ faciem redditam. Sed præcipuè S. librisdebitam auctoritatem ac reverentiam vindicatam, pro eximio Dei munere agnoscimus. Jacta sunt igitur optimæ spei fundamenta: superest ut pulsæ Idololatriæ addamus restitutam Caritatem, quæ, nisi proscriptâ non modo crudelitate, sed omni quoque tyrannide atque iniquitate, restitui nequit. Sacrorum verò librorum, quam asseruimus, auctoritate, atque ductu utamur ad profligandas tenebrarum reliquias, quæ hactenus non minus spem salutis convellebant, quàm fidem & formam Religionis nostræ deformabant. Quid cunctamur amplius? quid expectamus acriores excitantis Dei stimulos? Hac profectò tempestate, nescio quid grandius mortali ore insonuit. Non jam humana voce, sed metuenda divinorum judiciorum objurgatione admonemur officii. Triste quidem, sed salubre Deus ægritudini nostræ remedium adhibet. Nimiâ nos corruperat felicitas, & in rerum prosperarum blandimentis palàm jam solveramus cupiditates. Quos ex nobis flagitiorum aut certe honestæ improbitatis vis non abripuit ad crudele austeræ veritatis odium, eos tamen aliquis rerum terrenarum amor aut metus, molli ac lenta compede in blandis detinuit erroribus. Illorum impietas supplicium, horum imbecillitas auxilium postulabat. Itaque suum singulis dispensat providentia remedium. Obrutæ vitiis mentes, recidivæ caliginis pœna luunt veritatis odium atque contemptum. Probis autem, sed tamen rerum terrenarum nexu constrictis animis, laxat vincula divina benignitas. Præstiterat sanè in florenti fortuna atque rebus integris ingerentem se amplecti veritatem. Sed ne sic quidem clementiss. Deus probis pectoribus malè consuluit, quod illecebras & impedimenta, quibus ab ejus cognitione arcebantur, removit. Itaque nunc palàm atque conscio orbe periculum facit, quâ fide unusquisque nostrum ab Antichristi grege secesserit. Si quos factionis conspiratio, aut studium partium, aut humana aliqua ra-

tio hactenus in Christi militia continuit, patet illis transfugium ac receptus illuc, ubi plus præsentis emolumenti ostenditur. Vos verò quicunque Imperatoris vestri fide credidistis dilatæ mercedis stipendium, ne despondete animos in tanta sævientis fortunæ tempestate. Ita suos Deus exercet atque explorat. His calamitatibus ab omni ævo virtus ac veritas educata est: his adolevit speciminibus: his etiam malis Christus ipse & Apostoli, his primævæ Ecclesiæ martyres & confessores conflictati sunt. Istis denique armis Mundus semper in meliores sævit, istis cuniculis Antichristi tyrannis jam à multis seculis irrepsit, istis rationibus magna pars eorum, quos plus atque suspicitis, Patrum grassata est: istis artibus illa, quæ etiamnum adoratis, stetere Concilia, cum in Synodis controversiæ violentis factionibus atque auctoritate deciderentur, decreta verò Synodorum Imperatoriâ vi ac potestate, mulctis, ignominiis, exiliis, ac tandem etiam sanguine & extremis suppliciis sancirentur. Degustare vos Deus voluit ejusmodi artium æquitatem atque ingenium, ut intelligere possetis, quid vobis sit de ea auctoritate judicandum, quæ similibus modis atque rationibus crevit ac stabilita est. Quin igitur abjectis istis prophanis ac meritò suspectis ætatum atque auctoritatum præjudiciis, unicam S. oraculorum fidem imploratis, atque in eorum patrocinio veritatis cum inveniendæ rationem, tùm inventæ tutissimum præsidium quæritis. Adferte modò sinceros ac veri cupidos animos: & quoniam vobis propemodum non majori jactura atque impendio tota veritas constare potest, quam hactenus portio ejus constitit, audete obviis eam ulnis recipere, quum vobis tandem gratis atque impune sui copiam faciat. Ita fiet ut firmioribus adminiculis spes atque fides vestra suffulta, sese ad verum Dei cultum atque obsequium promptiùs erigat, in eoque stabilior maneat. Quam ad rem profectò vobis atque universæ Ecclesiæ fructuosissimam operam navavit is, cujus hoc tempore relicta posteritati opera in lucem prodeunt: Faustus Socinus, vir genere, virtute, atque ingenii sui monumentis nobilis, & ubi unà cum sæculi ignorantiâ deferbuerit invidiæ æstus, longè apud posteros futurus nobilior. Cujus viri laudes silere præstat, quàm modicè persequi. Præsertim cum eas Vita ipsius, quam una tumultuariè exhibemus, aliquomodo; cæterum sublimis ingenii partus & scriptorum ejus genius cumulatiùs testentur ac prædicent. Is in eo acerrimi judicii nervos contendit, ut ab Ecclesia Christi removeret, quæcunque aut gloriam Dei, aut spei nostræ solatium, aut Religionis dignitatem, aut denique pietatis sinceritatem convellere judicabat. Habebit igitur Lector in ejus scriptis, primum convulsas plerasque machinas, quibus una cum summi Dei honore spes, ad quam aspiramus, Felicitatis nostræ subruebatur. Habebit universæ religionis decus defensum, & existimationem ab absurdis ac deformibus (quarum nomine hactenus per summam injuriam apud exteros malè audiebat) opinionibus vindicatam & assertam. Habebit denique sublata omnia impedimenta, quæ non sperandæ tantum, sed etiam adeundæ cœlestis patrimonii hæreditati, ipsi sibi mortales objecerant, injunctæ pietatis pertæsi. Nec enim tantum universæ sanctimoniæ studium blandis & perniciosis opinionibus extinguebatur, sed etiam manifestorum contra Legem Dei delictorum partim permissâ licentia, partim aut accensa libido, aut etiam imposita fuit necessitas. His obicibus submotis, habebit viam ad supremam vel improbissimi voti beatitudinem, incredibili Dei beneficio stratam atque expeditam: quam per plura annorum millia ante Christi adventum humanum genus semper desideravit, semper ignoravit: quam ipsi Mosaicæ legis cultores pertenui aliquando suspicione odorari, nunquam apertè deprehendere potuerunt: quam denique à Christo Apostolis patefactam, mox succrescentium errorum spinis obsitam, atque dirâ obruente caligine abditam, rursus excisso fabularum senticeto, ac reddita veritatis luce, benignissimus Deus detexit atque restituit. Cui quidem veritati adeò claræ atque illustri, ut assentiatur universus Christianus orbis, semel illam sepositis præjudiciis contemplari satis est: verum id uti facere velit, atque ausit, fallor? an (quo alioqui ineuntis seculi status vergere videtur) iterum insontium sanguine, & novis martyriis excitandus est.

VITA AUTHORIS

Conscripta ab Equite Polono.

F. S. Vitam paucis ac perfunctorie persequi infra tanti viri dignitatem; plenius vero atque elaborate, supra nostras fortasse vires fuerit. Nam & illustrium hominum laudes raptim ac negligenter narrare, virtutis injuria est: & si quis unquam alius, hic certe vir fuit, non cum cura tantum, sed cum ingenio quoque dicendus. Sed quia eximiis dotes non latis pro merito laudari praestat, quam penitus taceri; iniquum est, si aut viris ingentibus narrantium mediocritas, aut scribentium ingenio fraudi sit eorum quos celebrant magnitudo. Mihi vero alio quoque nomine venia debetur, pluribus districto curis, & intra praefixos angusto tempori cancellos praecipitanti scriptionem.

Patria viro celeberrima urbs Hetruriae Senae. Gentis antiqua nobilitas, & cognationum splendor ultra privati hominis sortem illustris. Patri praeter gentilitia decora accesserat è materno sanguine Salvetorum nobilitas: quae gens apud Florentinos ea quondam potentia floruit, ut expulsus Senis Pandulphus Petruccius, Pauli Salvetii potissimum auxilio & opibus restitutam patriam & mox principatum suum debuerit. Quo beneficio obstrictus Senensis ipsi civitatis jus contulit, &, ut patriam cum Senis commutaret, persuasit. Hic Paulus Camillae pater fuit; quae Mariano Juniori nupta, Alexandri & Laelii Sociniorum mater, Fausti fuit avia. Mater, ne in privatam quidem spem suscepta, patre Burgesio Petruccio, Senensis quondam Reipublicae Principe, matre Victoria Piccolominea genita. Quae cum esset Andreae Piccolominei Castilionis & Piscariae Domini filia; Pii Secundi & Tertii Pontificum neptis; Johannis Cardinalis Piccolominei, Ducum Amalphitanorum, Marchionum Capistrani, Comitumque Celani, multorumque aliorum Italiae Procerum soror aut consobrina; nupsit in domum Petrucciam, quae tunc Senensis principatus fortunam tenuit. Sed Burgesius Pandulpho patri succedens, & mox vertentibus fatis pulsus, non diu dignitati suae fuit superstes. Successit tamen ipsi in regimine patriae Raphaël Cardinalis Petruccius, atque illius Reipubl. gubernacula aliquamdiu tenuit. Caeterum relicta vidua Victoria animum, quem in prioris fastigii splendore nunquam sustulerat, tam iniqua rerum vicissitudine frangi non permisit. Itaque annis quinquaginta sex, quibus mariti vitae & communi fortunae superfuit, singulari modestia & spectata integritate ac pudicitia vidui status solitudinem toleravit. Filiam Agnetam, quam, ut tanto genere dignum erat, sanctissimis moribus imbuerat, Alexandro Socino in matrimonium dedit, patricio quidem juveni, sed tamen privato. Is fuit Fausti nostri pater: in ea domo genitus, quae non armis atque potentia; sed ingenio atque eruditione principatum quendam in certo literarum genere aliquamdiu tenuisse visa est. Nam & hic ipse Alexander subinde eorum, & pater ejus Marianus Junior Juris Consultorum principes vocati sunt: & patruus Mariani Junioris Bartholomaeus, ab Angelo Politiano suae aetatis Papinianus dictus est: denique pater Bartholomaei Marianus Senior, Juris Consultus gravissimus, ab Aenea Sylvio tot praeconiis extollitur, ut prope narrationis fides laboret. Hujus Mariani filius fuit Alexander Senior, & ex eo nepos, alter Marianus; pronepotes Alexander & Laelius: ille, ut diximus, pater; hic Fausti nostri patruus. Ambo ingenii magnitudine atque eruditionis dotibus usque ad invidiam insignes: sed ad quos illud Poëtae jure deflecti potest:

Ostendent terris hos tantum Fata, neque ultra
Esse sinent.

Nam & Alexander, cum ad mirum ingenii acumen divina memoria & excellens eloquium accessisset, vix dum primo ac tricesimo aetatis anno expleto ereptus, grande toti Italiae sui desiderium reliquit: Et Laelius brevi aevi curriculo res maximas complexus, septimum ac tricesimum vitae annum non excessit.

Hujus ego viri memoriam maxima posteritatis admiratione dignam censeo, qui tantillo quo vixit tempore, tot tantosque errores, qui in Ecclesiam furtim irrepserant, non modo suis vestigiis odoratus est: sed ex ipsis cubilibus extractos primus jugulari docuit. Is à patre Mariano ad studium impulsus nomini suo haereditarium, humanarum Legum scientiam ex ipsis divini juris fontibus hauriendam sibi putavit. Quo consilio dum S. libros impensius evolvit, non difficulter deprehendit, plurima ex iis, quae vulgo recepta sunt, Ecclesiae dogmatis, divinis testimoniis plane adversari. Idque tanto facilius, quod ex iis pleraque Rationi quoque, &, quae nobis ipsa Natura insevit, principiis repugnarent. Cum igitur ad excellentis ingenii altitudinem & judicii acrimoniam singularis animi probitas accessisset, deprehensis Ecclesiae erroribus (quod plerique faciunt) non est abusus ad Scripturae & Religionis contemptum; sed potius Scripturae & religionis Christianae auctoritate usus est ad sanandos Ecclesiae morbos, qui nisi detectis erroribus curari non poterant. Itaque in eo studio, ad quod sublimis & pia mens inflammato impetu rapiebatur, non sine divina procul dubio ope, magna ei lux repente oborta est, praecipue cum ad eruendos Scripturae sensus Orientalium Linguarum, Hebraeae praecipue atque Graecae, quin & Arabicae cognitionem attulisset. Sive igitur, ut credi potest, periculi metu, sive exactioris purioris Theologiae linguarumque studio incensus, cito ex Italia in Helvetiam atque Germaniam concessit.

Admodum adolescens Anno 1547, patriam reliquerat; annum videlicet agens alterum & vicesimum. Proximo quadriennio Galliam, Britanniam, Belgium, Germaniam universam, ipsam quoque Poloniam emensus, apud Helvetios Tiguri sedem fixit. Unde licet privatis publicisque negotiis saepius abstraheretur, potissimam tamen illic exilii sui partem exegit: multis passim principibus viris carus, nonnullis quoque

** ** que

quæ Reginam [illegible]. Nemo eo tempore vir doctrinæ illustribus exstitit, (quorum tamen nulla ætas feracior fuit) cujus non amicitiam modo, sed familiaritatem quoque non ambitiose compararet. Quo factum est, ut ad insitam judicii bonitatem singularis quædam prudentia & morum suavitas accesserit. Quas dotes in eo cum alii è summis viris plurimi agnoscunt, tum præcipue Philippus Melanchthon laudat in commendatitiis suis, quibus abeuntem prosecutus est, literis. Et profecto quæ ipsi cum celeberrimis illius seculi viris, Calvino præcipue, Melanchthone, Bullingero, Brentio, Musculo, Munstero, Zanchio, Vergerio, Castellione, Beza, Martyre, Ochino, Cælio, & aliis plerisque usus intercesserit, frequentes ad eum plurimorum epistolæ testantur, quorum autographa magno numero ad nos pervenerunt. Nec ille horum amicitia frui maluit ad fortunæ suæ perfugium; quam uti ad Ecclesiæ emolumentum. Itaque ipsos illos metuendos florentis tunc Theologiæ antistites quæstionibus suis multum ursit atque exercuit. Habeo literas Calvini manu scriptas, quibus motam sibi ab eo bilem non dissimulat, & pro responsione objurgationem ac minas reponit. *Non est*, inquit, *quod expectes, dum ad ista, quæ objicis, quæstionum portenta respondeam. Si tibi per aereas illas speculationes volitare libet, sine me, quæso, humilem Christi discipulum ea meditari, quæ ad fidei meæ ædificationem faciunt. Ac ego quidem silentio meo id quod cupio consequar, ne tu mihi posthac sis molestus. Liberale vero ingenium, quod tibi Dominus contulit, non modo in rebus nihili frustra occupari, sed exitialibus figmentis corrumpi vehementer doleo. Quod pridem testatus sum, serio iterum moneo: nisi hunc quærendi pruritum mature corrigas, metuendum esse, ne tibi graves cruciatus accersas. Ego si indulgentiæ specie vitium, quod maxime noxium esse judico, alerem, in te essem perfidus & crudelis. Itaque paulisper nunc mea asperitate offendi malo, quam dulcibus curiositatis illecebris male captum non retrahi. Erit tempus, ut spero, cum te ita violenter expergefactum fuisse gaudebis. Calend. Jan. 1552. Joh. Calv. tuus.*

Neque vero fluxa fuit aut spernenda minarum fides. Nam in Octobre anni sequentis Genevæ Servetus exustus est. Lælii tamen veneratio, & in maximis doctrinæ atque ingenii ornamentis incredibilis modestia, & morum dexteritas adeo sævientium iracundiam exarmaverat, ut, cujus libertatem ferre non poterant, odisse tamen hominem non sustinerent. Sciant, quos nimia veri libertas in pericula sæpe intempestiva præcipitat, ipsam illam, quam propugnant, veritatem in circumspectæ prudentiæ lenitate, quam in effreni zelo plus habere præsidii. Ut qui ultro suis discriminibus occurrunt, magis ad privatam laudem, quam ad publici emolumenti rationem festinare videantur. Et, si usquam alibi, hic profecto columbina simplicitas serpentino astu temperanda est: nisi nobis suspectum est Servatoris consilium, damnantis eorum inconsultam temeritatem, quibus sæpe nequiter expetit, suas illic margaritas prodigere, ubi pretio suo æstimari nequeunt. Lælius certe inter capitales sententiæ suæ hostes mansit integer & inviolatus. Nec tamen commisit, ut judicii sui sensus periret intra conscientiæ suæ secretum. Itaque quibus visum est, concredere non est veritus quæ sibi divinitus patefacta censebat. Suos præcipue Italos erudiit, quos pium ac voluntarium exilium per multas Germaniæ atque Poloniæ regiones sparserat. Reperio in Polonicarum Ecclesiarum commentariis geminum ejus in patriam nostram adventum. Primum circa annum 1551, ætatis vero ejus sextum & vicesimum: quo tempore cum plerisque è nobilitate Polonica non sine maximo fructu conversatus dicitur. Is quoque tunc Francisco Lismanino Corcyræo, Bonæ Sfortiæ Reginæ Confessario (qui tunc, nisi fallor, fratrum minorum provincialis, mox deficiendi à Pontifice in hoc Regno primus signum sustulit) abjiciendæ cucullæ acerrimus auctor exstitisse perhibetur. Sed tunc quidem intra paucissimos menses discedens in Moraviam, & inde ad Helvetios se recepit. Alterum ejus in Poloniam adventum deprehendo post mortem Mariani patris, qui Bononiæ obiit anno 1556. Non multo post enim, circa annum 1558 & 1559, literis Poloniæ atque Bohemiæ Regum muniri voluit, ut securius in urbe Veneta cum amicis de patrimonio agere posset. Tunc profecto patuit apud plerosque Germaniæ atque Poloniæ proceres, ipsosque adeo Reges, quantum is gratia potuerit. Summis enim studiis in ejus causa apud Ludovicum Priulum Venetiarum, atque Cosmum Hetruriæ Duces certatum est. Eodem fere tempore atrox ob suspicionem hæreseos coorta tempestas, universam Socinorum domum periculoso turbine concussit. Post obitum Alexandri tres germani fratres Lælio supererant: è quibus Celsus Bononiæ, Cornelius & Camillus una cum Fausto fratris Alexandri filio Senis agebant. Hos inter quoque, suggerendæ veritatis mirus artifex Lælius, ejus semina sparserat, eaque longis licet terrarum spatiis divisus, tam efficaci studio fovebat, ut nonnullorum uxores ignaros adhuc & absens in partes traxerit. Nec deerant ex aliis quoque familiaribus & amicis ejusdem instituti partim consortes, partim conscii. Sed istius messis tam blanda spes in ipsa herba exstincta est, capto Cornelio, cæteris perculsis aut fugatis. Hic metus Faustum quoque, admodum tunc juvenem, non urbe tantum patria, sed Italia ipsa exegerat. Qui cum aliquamdiu Lugduni in Gallia viveret, Lælius interim Tiguri præmatura morte exstinctus est. Ejus de obitu literis Marii Besozzi certior factus Faustus, structas lucubrationibus ejus insidias apprime antevertens, earum hæreditatem crevit: jam ante quoque plurimarum ab eo rerum notitia imbutus, quas ipse longo postea intervallo, acri ingenio & studio indefesso excoluit. Incidit mors Lælii in diem perendinum Id. Maji, anni 1562, ætatis vero ejus septimo supra trigesimum. Tantam indolem longævam aut vitalem non fuisse, minus mirabitur, quisquis expenderit, quam præcox exstitit. Vixdum ex ephebis egressus Italiam reliquit. Intra sextum & vicesimum ætatis annum, universis pene Occidentis provinciis peragratis, plurimis passim è præcipua nobilitate, omnibus autem sæculi ubique eruditis viris, eximiæ laudis nomine innotuit. Quindecim propemodum annos numeres quibus è patria abfuit. Ex tantillo ævi spatio magnam sibi partem longinqua itinera vendicant, quibus per varias Europæ oras fluctuosum multi exsilium circumtulit. Adde perpetuam cum tot tantisque viris consuetudinem; adde continua literarum commercia: quibus deductis, quota quæso pars temporis studiis ejus relicta

ejussimodi? Quærendum jam superest, quænam fuerint præstantissimi viri indoles? quæ tam eximiis indoles? quod tam excelsum ingenium fuerit, quod tot linguas, & tot artes industria, simul aliis revocanda in sensum meum; simul mox ex aliis geminis suscitarent? Hæc de hauriendo, simul aliis revocanda, ipsa postulabat necessitas. Quippe ut ipsi Faustio atque ipsi ingredienti Lælio permittere, nisi ultro liquisset, ipsa postulabat necessitas. Nunc ad Faustum redeo: cujus primum vitæ dicendæ, quam postea secuti sunt, viæ dux & auctor exstitit. Deinde rerum gestarum capita complectar; postremo quæ fermè ac præcipuum casus compendio retexam; deinde rerum gestarum capita complectar; postremo quæ de animi & corporis habitu curiosius inquirenti comperta habere licuit, paucis adjiciam.

Natus est duabus horis & tribus fere quadrantibus ante solem Nonis Decembris oriturum, in exeunte anni 1539, ætatis fere quatuordecim Lælio patruo minor. Mortuus est anno 1604, paulo ante ineuntis veris initium, annum ingressus quintum ultra sexagesimum.

Ejus ætatis viginti primum, & paulo post duodecim annos in patria: triennium circiter in secessu Lugdunensi; reliquos triginta annos continuos egit in voluntario exilio. Orbatus parentibus fuisse videtur ætate illa, quæ capienda literarum & ingenii cultui maxime docilis est. Levissime enim, & omni præceptore destitutum bonarum artium studiis sese operam impendisse queritur. Et alibi, se Philosophiam non didicisse, nec Scholasticam Theologiam unquam attigisse; & ipsius Logicæ artis nihil nisi rudimenta quædam, idque valde fere degustasse fatetur.

Superbientis hæc fuit seculi contumelia, quod tam insigni documento compertum est, etiam sine istis (quas merito quidem, sed tamen sæpe intemperantius suspicimus) præsidiis esse

Magnos posse viros, & magna exempla daturos.

Forsitan & expediebat, natum ut de dogmatibus cœlitus cognosceret ingenium, nullis deliberi præjudiciis: ne quam errorum fibram admitteret, quibus exstirpandis adolescebat. Etenim fæx errorum Theologiam ipsam quoque Philosophiam ac prope omnes bonas artes infecit. Itaque non in cunis tantum, sed in ipsis quoque primæ doctrinæ rudimentis jam olim pueritia cœlis decipitur, & opiniones tanquam veras imbibit, priusquam judicare possit, an falsæ sint. Ita fit, ut sæpe præster nullis, quam perversis documentis imbui: nec mirum sit interdum turpius eruditos desipere, & rude vulgus judicare incorruptius. Quod non ita accipi velim, ut eruditionem, sed ut abusum ejus damnare existimer; nec fructum ipsi, sed cautionem optare. Hujusmodi levi literarum cinctura, simulque Jurisprudentiæ (ut arbitror) studio prima Socini ætas occupata fuit, ad annum usque tertium & vicesimum. Hauserat tamen jam ante divinæ veritatis principia, partim acri ingenio, partim Lælii patrui monitu, præcipue cum subita ingruente discrimine, quod antea quoque monuimus, in Galliam concessisset. Tametsi Lælius, ingenium nepotis consulens, plura divinandi innueret, quam tradere disceret; nonnulla etiam in experimentum judicii adolescentem celaret; non dissimulato inter amicos præsagio, plenius hæc atque felicius à Fausto orbi prodenda. Sed cum post obitum Lælii revertisset in Italiam, in illo ævi fluxu, ætas adolescentis veluti navis sine rectore fluctuans, otio quietis verum abrepta, pene ad aulicas Sirenes consenuit. Etenim in Regiam Francisci Magni Ducis Hetruriæ ascitus, eique honestis ministeriis plurimum conciliatus, cum illic elegantissima gratia & dignitate floreret, totos duodecim annos in aula Florentina consumpsit. Periit ipsi tunc (ut ipse perpetuis gemitibus questus est) florentissima pars ævi: si modo periisse censenda est, in qua non umbratici doctrinæ præcepta, sed solidis vitæ experimentis formatum est sublime judicium; in qua & ille juvenilis calor deferbuit, qui plerumque magna ac magnos ipsius præcipitat ingenii. Et profecto nisi id quoque aliunde nobis constaret, vel ex ipsa ingenii vi conjectura duci posset, quam vehementioribus olim animi motibus æstuaverit illa indoles. Sub exitum illius temporis tetigit animum ejus serio de honorum dilecta deliberatio: quam ea animi magnitudine expedivit, ut sibi ob spem cœlestium omnia terrenorum honorum emolumenta calcanda decerneret. Itaque nihil cunctatus, desperata ab invitissimis principibus missione illa, sponte patriam, amicos, spes & opes suas deseruit, quo liberius suæ atque aliorum saluti incumbere posset. Non ingratam ejus operam Magno Duci fuisse absentis jam & exulis desiderium ostendit. Sæpius enim per literas atque nuncios, Pauli potissimum Jordani Ursini, viri illustris, qui sororem Magni Ducis in matrimonio habebat, opera hominem sollicitavit ad reditum, solita quidem modestia, sed obfirmato animo renitentem. Annus agebatur Christi nati 1574, ætatis autem ejus quintus & trigesimus, cum ex Italia in Germaniam secessit. Venientem hospitio excepit Basilea, benigna receptatrix Christi exulum, & quæ jam pridem periclitantem innocentiam gremio suo fovere didicerat. Illic solidum triennium & quod excurrit Theologiæ studio incubuit; Sacris præcipue voluminibus intentus, quorum ad syncerani intelligentiam cum assiduo tum atque precibus aspiraret, paucissimis Lælii patrui scriptis, & pluribus ab eo sparsim relictis notis mutuum adjutus est. Quod ipse, cum supprimere posset, ingenue semper præ se tulit ac professus est. Cum ad annum usque 1577 Basileæ degeret, creditum sibi veritatis pignus in secreti pectoris custodia minime detinuit. Itaque dum lumen sibi exortum ad alios propagare studet, ab amicis ad alienos sensim delapso disserendi argumento, disputationem de Jesu Christo Servatore ore primum inchoatam, postea scripto complexus est. Quam antequam absolveret, primum valetudine à studiis, deinde peste à scriniis Basileæ relictis exclusus, aliam interim cum Francisco Puccio disputationem, ineunte anno 1578, Tiguri confecit: mox eodem anno Basileam reversus libro quoque de Servatore summam manum imposuit. Multum illa tempestate Transylvanicis Ecclesiis turbarum dederat Francisci Davidis & reliquorum de honorata potestate Christi opinio. Cui malo remedium quærens Georgius Blandrata (cujus tunc & in illis Ecclesiis, & apud rerum potientes principes Bathoræos magna erat auctoritas) illo ipso Christi nati anno Socinum Basilea evocavit; ut præcipuum factionis ducem Franciscum Davidis à tam turpi & perniciosa errore abstra-

hendi.

ferret. Id quo commodius fieret, conductum apud eundem [illegible] hospitium: eodem utrumque domo atque mensa paulo plus quam per mensem [illegible]. Sed Francisci existimationi [illegible] credere, quam quaerendae veritatis cura fuit antiquior. Itaque errorem suum non modo privatim spargere; sed publice pro suggestu promulgare ausus, praesens sibi periculum accersivit, in carcerem mox jussu Transylvaniae principis conjectus, in quo paulo post mortem obiit. Et hujus eventu cum ab omni culpa alienus sit Socinus, invidiam tamen non effugit. Quasi vero aut hic aliis armis Franciscum debellare non posset, cum utriusque disputantis documenta publice extent; aut Magistratum ille ita Socini causae addictum, ut ipsius, sive cujusquam ex eodem hominum genere arbitrio stringeret arma suae potestatis. Quod si quis forte à Socini causa non alienus (quod mihi quidem non constat) auctor fuit principi acerbioris in Franciscum consilii, ejus certe culpam Socinus praestare non debuit, cujus neque consilium scire, neque factum ullo modo prohibere potuit. Nam ut alia plurima taceam, nihil magis adversum Socini sententiae accidere poterat, quam illud dogma, quod Francisci viventis voce atque ingenio defendi non poterat, ejusdem morientis muto, sed efficaci testimonio sancitum videri: praesertim cum obitus ejus martyrio similis statim omnium in se oculos converterit. Socini disputatio, quam cum ipso habuit: licet eo superstite conscripta, quintodecimo demum post anno vix in lucem prodire potuit. Post hanc disputationem in Majo anni 1579 absolutam, & Ecclesiis Transylvanicis exhibitam, non diu illic Socino commorari licuit, per morbum ibi vulgo grassantem, quem [illegible] vocant. Eodem igitur anno jam quadragenarius migravit in Poloniam, ubi Ecclesiis Polonicis, quae solum patrem Domini Jesu summum Deum agnoscunt, publice adjungi ambivit: Sed cum dissensionem in quibusdam dogmatis non premeret, satis acerbe atque diu repulsam passus est.

Qua tamen ignominia minime accensus, vir, non tam indole, quam animi instituto ad patientiam compositus, nulla unquam alienati animi vestigia dedit. Quin potius impressionem variorum hostium, à quibus tunc illae Ecclesiae vexabantur, suo sibi ingenio sumpsit propulsandam. Primus Andreae Volani impetus refellendi eas paranti exceptus est; eademque occasione rogatu Nemojevii septimum caput Epistolae ad Romanos explicatum. Mox Jacobum Palaeologum adoriri placuit; cujus tunc existimatio atque auctoritas pestilentium errorum reliquias in hominibus alioqui minime malis fovebat. Hunc non odio, sed consilio, durius aliquanto habitum, semper excusavit. Paulo post, cum redintegrante pugnam Volano certamen recruduit, simul ad Posnaniensis Collegii Theses responsum est. Dum pro veritatis patrocinio tot pugnas atque odia Socinus suscipit, calumniatoribus tot inimicitiae non caruerunt. Stephanus tunc Regnum Poloniae obtinebat. Ejus aures accusator imbuit seditiosi contra Magistratum scripti criminatione. Indignum esse, si [illegible] vago atque exuli Italo impune cederet haec audacia. Libellus contra Palaeologum designabatur. Qui licet aliud non pulsaret innocentiae testimonium, quam sui lectionem, declinari tamen periculum placuit.

Proinde Cracovia, ubi quartum jam annum degebat, commigravit ad virum nobilem, Christophorum Morstinium, Pawlikovii Dominum, ubi non tam latebris, quam Nobilitatis in gente nostra privilegio innocentiam tutatus est. Nam rus illud suburbanum paucis passuum millibus Cracovia distat. Illinc, quam ex vinculis crimina purgare, consultius visum. Nec ad illum modo temporis articulum periclitanti patuere officiosae domus hospitalitii fores: sed amplius triennio foverunt hospitem. Et quo cumulatius esset exhibitae humanitatis specimen in exulem ac peregrinum, paulo post etiam ambienti filia familias virgo nobilis in matrimonium collocata est; factusque ex hospite gener, securitatem in illis locis suam affinitatibus & amicitiis firmasse visus est. Ruri dum ageret, cum alia multa praeclara, tum praecipue librum contra Eutropium conscripsit: constanter illius Ecclesiae famam & causam propugnans, à qua iniquissimo praejudicio damnatus multa insons indigna jugiter pertulerat. Filiam Agnetem sustulit circa Pentecosten anni 1587, aetatis 48, ex qua, cum post mortem patris Stanislao Wiszowatio Equiti Polono nupsisset, nepotes neptesque etiamnum supersunt. Eodem anno in Septembre amisit uxorem Elisabetham: quem casum viro luctuosum & acerbum gravis aegritudo corporis excepit: adeo quidem pertinax, ut per aliquot menses studiorum usum interciperet. Et, ne qua calamitatis species abesset, eadem fere tempestate, per mortem Francisci Magni Ducis Hetruriae, fructus bonorum ejus, quem quotannis ex Italia capiebat, penitus ipsi fuit ereptus. Sane aliquanto ante, criminatorum acerbitate ac minis Pontificum, bona ejus in periculum venerant. Sed Isabellae Medicaeae Magni Ducis Hetruriae sororis, quae Paulo Jordano Ursino, quem supra memoravimus, nupta fuerat, dum vixit, eximio studio, & postea ipsius Francisci Magni Ducis benevolentia, factum est, ut illo superstite annuos ex iis reditus Socinus caperet. Adeo nondum illic meritorum ejus exoleverat memoria, ut literis ac precibus, damnati & exulis, pridem destituti ac saepe repudiati, principes difficillima in re gratificarentur. Humanissimis quoque literis compellatus, & in posterum quoque bono animo esse jussus est, quamdiu vita illis suppeteret, dum ne in libris edendis nomen suum publice extare pateretur. Sed tunc illos principes infelicem Socino fatum abstulerat. Atque ut omnia in sollicitudinem viri conspirasse viderentur, viduum, aegrum, & fortunis omnibus provolutum ipsa Reipublicae nostrae tempora angebant, tunc maxime decertantibus inter se regni Polonici candidatis turbulenta: adeoque inimicorum licentiae opportuna. Jam enim iterum Cracoviam migraverat. Praesidium tot malis solatiumque à negotio petit, quod sibi repugnandis, qui tum in Ecclesiis vigebant erroribus, divinitus datum sentiebat. Quanquam ipse jam antea quoque Ecclesiasticis conventibus frequentare solitus, anno tamen 1588 in Brestensi Synodo (quod oppidum est in Lithuaniae finibus) majori quam antea conatu atque fructu, de morte & sacrificio Christi, de Justificatione nostra, de corrupta hominis natura, denique cum Davidianis & Budneisis, de Jesu Christi invocatione disputavit. Hic fuit annus, quo primum Luclaviciani Coetus cura atque Provincia mandata est

Petro

Petro Stoinio, Petri Statorii Thonvillani filio, [illegible] hodie quoque habet aliquis in patria nostra [illegible] judicio suo, quam prompta eloquia, postquam Socini [illegible] copia facta est, in sententiam ejus libenter concessit. Paulo ante quoque non paucos e præcipuis privatim in suam sententiam pertraxerat, & [illegible] gentium illi non exiguus indies fidei accessio. Refragabantur tamen adhuc viri maxime ac [illegible]. Niemojevius ac Czechovicius, & plerique e Ministris natu majoribus. Primum olim Socinianis sententiis Socinus, in quas descenderant, propugnasse palam dicitur [illegible]. Secuti mox alii. Quos inter grande partibus munimentum addiderant, Andreas, Stanislaus, Christophorus, tergemini fratres Lubienecii, quos splendidis natalibus, & in summam ipsam gratiam, atque partim in aula Regia, partim in summorum Procerum contubernio educatos, a mediis vitæ illecebris ad Religionis curam sacer quidam instinctus abripuerat. Illi, quum admodum flagrantissimo zelo omnia pietatis impedimenta calcaverant, incognitæ veritati pari animi candore ac magnitudine subscripserant.

Itaque & alii certatim e pastorum ordine partibus addebantur, præsertim e junioribus, quos minus morabatur inveteratæ opinionis atque auctoritatis præjudicium; cum evenit casus novitate insignis, qui quanta vis sit veritatis documentum dedit memorabile. In magno sententiarum dissensu laudabilis hæc fuit illius Ecclesiæ concordia, quod tantum opinionibus, non etiam odiis homines illi pugnaverint. Et cum alii aliorum sententias detestarentur, sese tamen mutuo minime damnarunt. Itaque integra utrinque tolerantia sæpius acriter disceptabant, atque hoc fuit præcipuum illarum Synodorum negotium.

Anno igitur 1589 in Synodo Lublinensi, sententia Socini de cap. septimo ad Romanos non mediocriter agitata est. Erant qui defenderent, sed & oppugnantium pastorum non minor fuit numerus. Ex iis unus, Nicolaus Zitinius, ab aliis earundem partium jussus contra mentem Socini caput illud exponere, eoque consilio rem strenue aggressus, delapsus inter disserendum ad verba, quibus Apostolus gratias agit Deo liberationis nomine, hæsit attonito similis. Et mox, Ecqua vero est illa liberatio? ait, ecquod beneficium illud, quod tantas Apostolo grates expressit? An quod in tanta eum peccati servitute detineri necesse fuit? Hoc vero mihi equidem persuaderi nullo pacto potest. Ego igitur (inquit) pariter ingentes Patri luminum ago gratias, quod mihi nunc ab errore liberato veritatis suæ lucem oboriri voluerit. Mox contrariam explicandi rationem ingressus, pro sententia orthodoxa accurate disputavit. Stupentibus & urgentibus quorum causam susceperat, respondit, se non potuisse convictæ mentis judicio refragari. Magnum ea res momentum attulit ad veritatem propagandam; sed non minus illorum studia, qui ad amplectendam eam ingenium cæteris subjiciebant. Hos inter eminuit Petri, quem diximus, Stoinii eloquium. Unum illum secundam partem ingenii Socini Deus Ecclesiæ illi contulerat, quæ subtiles & a vulgari captu remotiores Viri sensus populari ratione tradere, & [illegible] proferre potuerit. Hoc ille videlicet suæ mentis præcipuo interprete usus est, ad insigne Ecclesiæ Dei emolumentum. Quæ cum ut tanto acrius propagentur, evenerunt nonnulla quæ [illegible]. Jamdudum Socinum Cracoviæ commorantem circumstare undique pericula cœperant, quæ plerumque fideles Christi servos comitari solent. Quanta ibi contumelia affectus fuerit ab insolenti milite Vernaco, ipse in quadam epistola exponit. Sed præcipue post librum de Servatore typis excusum inimicorum odia recruduerunt. Itaque anno 1598, concitata per Scholasticos infimæ plebis fæce, æger tum & forte curandæ valetudini intentus, extrahitur e cubiculo seminudus, & per forum ac celeberrimas plateas, deposcentibus ad supplicium plerisque, contumeliose raptatur. Tandem in illa summorum colluvie pessime mulctatus, a M. Vadovita Professore Cracoviensi ægre furenti multitudini eripitur. Direptas tunc sarcinas & supellectilem, quæque alia rapi poterant, longe minori dolore tulit, atque Scriptorum quorundam jacturam irreparabilem, quam ipsius vitæ impendio sese redempturum fuisse sæpe professus est. Periit ibi una insignis contra Atheos liber, quem refellendis ingeniosis magni cujusdam Viri commentis susceperat. Cum vero ad tam barbarum sævitiæ exemplum mitiores quoque accederent, Cracovia Luclavicias migravit, in pagum ultima sua habitatione atque obitu nobilem, novem circiter milliaribus Cracovia dissitum; ubi aliquot annos, usus mensa & ædibus viri nobilis Abrahami Blonscii, vicinus Stoinio vixit. Ambo igitur mutuam sibi operam de propinquo navantes in profligandis errorum reliquiis, jam ad unanimem in omnibus sententiis consensum pene universam illam Ecclesiam redegerant. Nam & ipse pridem Niemojevius plerisque in rebus Socino assensus, hallucinationes suas nunquam satis prædicanda ingenuitate dimiserat.

Solus Czechovicius a sententia sua dimoveri non potuit. Qui cum, vincente potiori parte, ad cætera ægre quidem, sed tamen utcunque conniveret: paulo post in sententia de Baptismo ciere turbas cœperat: quæ tamen cito ex nutu Socini sopitæ, postea suapte sponte evanuerunt. Repurgata sic plene ab erroribus Ecclesia, veteri ad unum eam eam hucusque vita producta, non tam immaturo sibi, quam luctuoso suis fato eripitur Luclaviciis, exeunte bruma, anno ætatis quinto ultra sexagesimum. Ultima morientis vox excepta, se non magis ævi, quam invidiæ & molestiarum securum, læta atque intrepida spe propendere in supremum illum fati articulum, qui [illegible] ærumnis simul & laborum stipendium ostenderet. Quem vitæ ac laborum socium, eundem funeris laudatorem, & sequenti anno comitem habuit, Petrum Stoinium: qui tanquam præstitutum quoque jam vitæ pensum exegisset, Socinum secutus est vix quadragenarius.

Curriculum vitæ ejus emensi, per quod compendio festinavimus, restat ut in dijudicando quid gesserit, quid præstiterit, paululum figamus vestigium. Nemo memoria nostra de toto Christiano orbe, sed inprimis de Ecclesiis Polonicis, melius meruit. Primum enim genuinam Sacrarum Literarum mentem, tot editis lucubrationibus, innumeris in locis aperuit. Deinde sententias de Dei atque Christi persona, quas jam in Polo-

in Polonia vigentes deprehenderet, solidis argumentis confirmavit, & à subtilibus cavillis atque [illegible] perite defendi unus egregie docuit. Mox quorundam impias, aliis propheticas sententias, quibus [illegible] clarus iterum in Ecclesiæ gremium irrepebat, felicissime exstirpavit. Nemo acrius Judaizantes repressit: Idem Chiliastarum opinionem: idem multa præterea alia fanatica somnia explosit. Errores autem, qui à Reformatis Ecclesiis hausti magno adhuc numero in eas Ecclesias regnabant, mira felicitate [illegible]. Illa certe, de Justificatione, de placanda justitia Dei, de Prædestinatione, de servitute arbitrii, de peccato originis, de Cœna quoque Domini, de Baptismo, & alia sinistre intellecta dogmata. Denique solicitus [illegible] erroribus, ne quid ineptiarum quoque in Ecclesiis relinqueret, superstitiones plurimas circa res indifferentes exterminavit. Ex hoc genere fuit nimia vilis vestitus ambitio, deinde capessendi magistratus, aut etiam citra vindictæ studium sui juris persequendi religio, & si quos similes novos primi fervoris inconsideratior zelus asperserat.

Vitæ ordine atque rebus gestis expositis reliquum est, ut de animi & corporis habitu pauca addamus. Ingenii & judicii laudes memorare, supervacuæ est operæ, cum tot ejus monumenta in promptu sint. Eruditionem autem quo pertinacius occuluit, eo se prodit impatientius. Serior hæc, verum solidior accesserat. Nec desunt in ejus scriptis felicis quoque memoriæ vestigia. Unum ipsius specimen præterire nequeo, quod in disputatione cum Christiano Franckeno edidit. Hic in consessu Synodi Chmielnicensis, doctrinæ atque ingenii specimen ostentare cupiens, timidius quam par erat pastores illos ad disputandum provocaverat, mediocrem singulorum eruditionem despiciens. Et quo magis disputaturum ipsa copia percelleret, atque obrueret, meditato apparatu quinquaginta simul argumenta contra invocationem Christi proposuit. Turbaverat ea res nonnullos, & Socino, licet ab Ecclesia toties repulso, respondendi Provinciam mandaverant. Is hominem imprudentis iniquam disputandi rationem ingressum, & uno pene Spiritu tot præparata specula effundentem, attente audiens, monebatur, ut saltem capita rationum quibus respondendum esset notaret. Sed memoriæ fiducia calami subsidium sprevit, & hominem quousque libuit suas illas rationes declamantem, patienter audiit: mox eodem plane ordine longam argumentorum seriem retexens, adeo ad singula solide respondit, ut vix quicquam adversario superfuerit quod contra mutire posset. Itaque se minus in ea materia promptum ac paratum professus, &, stupentibus omnibus, confusus abiit. Et quoniam naturæ ejus dotes attigimus: si quem forte ea cura tangit, ut figuram quoque corporis cognoscere aveat, sciat illi non defuisse formam indole sua dignam: statura justam quidem non excedens, sed proceræ vicinior fuit. Habitus corporis gracilior, intra modum tamen. In vultu porrectæ frontis dignitas, & oculorum masculus decor vibrabat. Venustas & gratia oris vigorem & majestatem nihil minuebat. Cibi somnique parcior, & omnium voluptatum citra ambitionem abstinens, in sua valetudine curanda scrupulosus, & sæpe nimius fuisse videbatur. Qua tamen prospera plerumque usus est, nisi quod interdum calculi doloribus, & passioni colicæ obnoxius esset. Lippitudinem quoque nimiis lucubrationibus contractam jam senior querebatur. Lenis vitæ atque mitioris genius. Mira simplicitas in moribus, quibus ita gravitas inerat, ut abesset supercilium: & hominem facilius revereri velles, quam posses timere. Alloquio facilis, honorem cuique ultra modum exhibuit, & si quid damnare in eo cuperes, nihil fuit vituperio propius, quam nimia sui contemptio. Modestus corporis cultus, sed tamen comptus & elegans, tametsi à fastu longe recesserat, [illegible] minus aspernabatur munditias. Officiosus in amicos & in omnibus vitæ partibus diligens. Principes, quorum in ministerio partem ævi posuit, ita demeruerat, ut nec desiderium ejus diuturna absentia, nec favorem religionis offensio exstinxerit. Patruos, fratres, agnatos, omni officio prosecutus, Lælium præcipue suspexit & coluit. E propinquis mulieribus, præter Camillam aviam matronam lectissimam, Portiam amitam, & Phyllidem sororem, suo utramque merito vehementius dilexit. Quarum illa dum vixit laudatissimæ pudicitiæ exemplar, prudentia simul & comitate morum incredibili, adeo Lælium Beccium maritum, virum insignem sibi devinxerat, ut is sæpe cum lachrymis se tali tantaque conjuge indignum fuisse diceret: Hæc morum atque in regenda domo disciplinæ sanctitate, viro probata, (is fuit Cornelius Marsilius nobilissimo loco natus) immortale sui moriens desiderium reliquit. Et quoniam pridem à naturæ dotibus ad ea quæ sua sibi opera quæsiverat bona delapsi sumus, non sunt premenda silentio nonnulla è virtutibus ejus, quibus supra multos eminuit. Non facile dixerim, in tam vehementi indole plus ignis, an ingenii fuerit; adeo [illegible] impetus suos ratione composuisse, præcipitem ad bilem natura formaverat. Quam tamen ita fregit, ac domuit, ut quæ postea in homine eluxit mansuetudo, plerisque visa fuerit naturæ laus esse, non industriæ. Patientiæ quoque commendationem, cum fortunæ & injuriarum indignitas; tum delicata, ideoque irritabilis auget indoles. Nihil ejusmodi hominibus molestum accidere solet sine exquisito doloris sensu; neque adeo mirandum est, quod sæpe plus capere possit tristitiæ ingenium capacius. At ille in hoc quoque certamine fortis & naturæ suæ victor apparuit: postquam tot calamitates ab alienis, tot à suis injurias, pericula ab hostibus, ingratitudinem ab amicis, invidiam à doctis, odium ab imperitis, infamiam ab omnibus, paupertatem à fortuna, denique ab ipsa illa quam unice ornavit Ecclesia, jugem nec sine ignominia repulsam, Christiana animi magnitudine tulit ac perpessus est. Pene injuriam feci fortunæ, quod in eam paupertatis ejus causam rejecisse videor. Verum ego nunc non culpam ejus accusavi, sed indicavi statum: quem Socino evadere per fortunam forsitan licuit, si aut per consilium, aut per quandam animi generositatem fuisset integrum. Sanctitatis certe famam ex mendicitate nunquam venatus est. Quoties tamen vel tenuissimo sumptu conditionem suam tolerare potuit, adduci nequibat ut munera ultro oblata caperet. Ultro quin etiam in egenos facultates suas erogabat. Nec tantum eleemosynæ, sed & liberalitatis nullum genus omisit: ut agnosceres flagrantem promiscuo omnium amore charitatem. Sumptibus quoque suis non-

nullos

nullos libros in lucem edidit; ac ardentem promovendæ divinæ veritatis zelum, nihil sibi fecerit reliqui. Hinc tot scripta, tot epistolæ, tot privatis publicisque disputationibus, tot informationibus rerum quas mentis suæ passim subiit interpretes, tot longis, plerisque ab extrema Silesiæ ora in intimam Lithuaniam, susceptis itineribus: valetudinis, famæ, fortunarum dispendio, sui denique capitis periculo, fidem simplicem curarat propagandam. In tantis laboribus, & discriminibus, quo uno se sustentabat solatio, idem toti Ecclesiæ, unicum ad vitam sanctius agendam remedium inculcare non destitit. Spem enim immortalitatis ingentem sollicite ac delicate fovendam censuit. Adeo ut cuidam feretrum in argumentum pietatis novum sibi constructum ostentanti, ac subjicienti, mortem se perpetuo meditari, rectius facturum responderit, si resurrectionis rationem meditaretur. Sane in omnibus vitæ partibus, sed maxime in rerum spiritualium judicio, prudentia ejus eluxit. Quæ veluti fructus quidam fuit humilitatis ejus atque modestiæ: virtutis ita ingenio suo insitæ ac peculiaris, ut in cæteris alios, in hac seipsum æmulatus fuisse videatur. Neminem unquam contempsit, nullam rem nisi consulto ac circumspecte aggressus est. In studiis quoque adeo omnis sui fiducia aberat, ut nihil scribere auspicaretur, nisi longa & matura meditatione concoctum. Idem in lucubrationibus ejus non difficulter deprehendas. Quoties is per salebras quas alii securo gradu calcassent, suspenso incessit vestigio! ut nemo sic alieno, quemadmodum is proprio judicio diffisus fuisse videatur. Quod singularis ejus modestiæ, ut dixi, tunc fuit præmium, nunc est indicium. Sed præcipue fides ejus multum inter cæteras laudes eminuit. Nemo post hominum memoriam omnibus præsidiis instructior fuit, quibus ad famam, atque opes, & altissimum vitæ illius apicem nitendum: nobilitatem generis, amicitiarum splendorem, gratiam Principum, opes ingentes, valetudinem, ingenium, eloquium, eruditionem & maximarum rerum capacem indolem, Natura, Fortuna, industria denique certatim cumulaverant. Tantarum sibi rerum jactura constitit vocantis obsequium Dei, & concreditæ veritatis Fidei commissum. Parum erat destituisse tot summæ spei pignora, nisi se ultro infinitis miseriis, egestati, discriminibus, inimicitiis, omnium despectui, probris & contumeliis, & execrabili ubique sui nominis memoriæ, velut devotam publicis odiis victimam, sciens prudensque objecisset. Neque vero respexit ulla præsentis, aut saltem propinquæ mercedis stipendia. Longe ille sua vota, ultra vitæ quoque suæ limitem, imo ultra labentis tunc seculi curriculum jaculatus est; adeoque bona fide spes ejus in cœlum erigebatur, ut in nullo terreni solatii fulcro recubuerit. Non detraho debitas aliorum meritis laudes: manet singulos suum decus. Verum pace omnium dixerim, tentavere forsitan illustrium virorum aliqui, ad tam sublime fidei specimen niti, sed nescio an quis evaserit. Plerique enim non caruere subsidiis quibus eorum virtus cito sublevata est, ut non diu creditores summi Dei existerent. Lutheri & aliorum animi magnitudo plausu mox & studiis principum ac populorum excepta est. Quot alios, inopes alioqui & obscuros, causæ Dei defensio, ad opes atque potentiam provexit? Quos omnes hæc vicissitudo a fidei laude non excludit, si quæ ipsos provexit causa, una cum iis demum ipsa adolevit.

Sed illi in hunc numerum non temere veniunt, qui florentem jam & adultum Dei causam (sive illa vere talis, sive prætensa sit) etiam non exiguis rerum suarum impendiis demerentur. Habent enim quod sperent in terris, etiam citra cœli respectum, & in ejusmodi præsentium præmiorum expectatione non semper facile discernas, utrum magis Deo confidant isti, an industriæ suæ.

At Lælius & Faustus, viri tanto judicio, tanta illius (quo vixerunt) ævi cognitione atque experientia, quodnam sibi in terris dum viverent, imo & proximo post seculo, tot laborum atque discriminum solatium despondere poterant, dogmata professi, nulla auctoritatis pompa, nullo partium studio, nulla dissolutioris vitæ conniventia, nullo alio lenocinio commendata; quin potius austeritate sua cunctis exosa atque invisa. Nullam hic sane video terrenæ spei latebram, quæ vel minimum decerpat de nobilissimæ fidei laude, quæ quanta quanta fuit, omnibus terris exclusa, in cœlum evolaverat, & in solius Dei clementia collocabatur.

Ignatius quoque, ut alios taceam, majorum nostrorum memoria, patriam, agnatos, opes, honores & alias illecebras contempserat, multos quoque labores, multa discrimina ultro subierat, zelum gloriæ Dei & fidei militiam professus. Non despicio animi magnitudinem quæ in eo aut nonnullis similibus apparuit. Neque enim prorsus molli itinere ad gloriam contenderunt. Sed nondum hic video illud magis arduum, quod quærimus, nobilioris fidei specimen. Non sumo mihi tantum, neque etiam in præsentia multum interest, ut de cujusquam mentis proposito sententiam feram, quam feret olim judex falli nescius. Itaque nihil moror quid Ignatius in animo habuerit, cum ad præsens negotium sufficiat, quid habere potuerit. Videbat ille sane res Pontificum in quibusdam Provinciis afflictas; sed in pluribus quoque aut saltem potentioribus, adeoque in patria, & ubi sedem fixurus erat, bene firmatas & florentes ignorare non poterat. Immensa quæ propugnatoribus suis Ecclesia illa statim reponit præmia, virum illum latuisse quis dixerit? Acris est profecto in generosis animis gloriæ stimulus. Ubicunque illustris famæ campus panditur, non modo ipsi voluptates atque opes sordent, sed vita quoque ipsa vilis est. Itaque & martyria pro felici atque opulenta Ecclesia, etiam citra nobilioris religiosæ fidei documentum facile suscipiuntur, neque adeo plus admirationis mereri possunt, quam illi quondam, qui

——— *an Punica nati*
Tempora, Cannarum fuerant, Trebiaeque juventus.

aut si Castrense vulgus displicet, quam

Codrus pro patria non timidus mori.

Sane quisquis in Ecclesia Romana æternitatem nominis quæsivit, non stulte profecto elegit gloriæ suæ spatium.

ipsorum. Nunquam enim Romana olim Respubl. (quamvis hac postremum ratione adoleverit) tot antea praemii pericula pro se subeuntia proposuisse, quam & quanta Romana Ecclesia repraesentat. Sola illa pulvinaria atque aras, & solis tantum Imperatoribus posuit. Haec postius bene meritis aeterne sempiternum nominis venerationem, templa, & sodalitia, & honestam inter Deos indigetes sedem exhibet. Quid altius suspiret flagrantissima gloriae sitis? Quisquis igitur propositi ac prope in manu comprehensis tam invidiosis stipendiis, quantumvis non sine aliqua rerum suarum jactura, militiam istam ingressus est, nihil est quod Fidem suam Deo imputet. Ubi opes Ecclesiae Romanae, tot principum potentia, atque ipsius Hispanici imperii sparsa per orbem moles, fleterc in subsidiis, facile fuit etiam in maximo discrimine procurrere ante signa. Humanae istud erat atque militaris fortitudinis specimen. Ad primaevae quidem Ecclesiae martyrum aut confessorum sinceriorem gloriam non assurgit. Ita illi sincere in coelum suspexerant, ut nihil sibi in terris quod sperare possent reliquum esset. Eorum exemplo ita Laelius & Faustus Deo crediderunt quae in ejus gratiam perdebant, ut nulla prope terrena futurae mercedis pignora, nullam humanam divinae spei fidejussionem, nullum solatium acceperint. Unius Dei fidem atque clementiam, eamque longo post fata sua intervallo expectandam secuti sunt. Suo quisque aevo jugiter spreti, atque inglorii, & solis odiis nobiles, ne morituri quidem secundioris famae auspicium delibarunt. Nulli tamen unquam credentium decoxit fidelissimi numinis beneficentia. Ne istud quidem servorum suorum nobile par diuturna oblivione sepultum esse voluit. Ostendit illos orbi, qua parte sui gloriose noscitari poterant; protractis in lucem tot inclytis ingeniorum monumentis. Ac licet non hac mercede steterit piorum militiae illorum stipendium; tamen ipsum quoque inter mortales nominis decus ita benigne asserere coepit, ut fortasse magis periculum sit ne nimios, quam ne nullos ipsis honores habitura sit posteritas.

L E C T O R I   P I O

S A L U T E M,

EN tibi, Erudite Lector, divinam Philosophiam, à Divino illo Doctore Jesu Christo, hac quidem oratione à Matthaeo Evangelista descripta, explicatam. In quibus vera felicitas sita sit; quae discipulorum Christi dignitas, quibus tamide & paranda studiis, quanto cor habere ab ira, odiis, libidine, avaritia, rerum ad vitam tuendam necessariarum sollicitudine abstrahendum, fœrma à perjurio avocandum; quantopere, ne eleemosyna, oratio, jejunium, inquinentur ambitione, ac oratio etiam loquacitate & animo implacabili, elaborandum; quo conatu Dei regnum & justitia ejus inquirenda; quam studiose à damnandis aliis abstinendum sit; nec non qua erga divinorum contemptores prudentia, in precibus contentione, erga universos homines aequitate, qua erga vitam arctam animo, quae erga falsos Prophetas cautione, qua erga Christi sermones studio esse, operae pretium sit, divine docet. Utinam in hanc Philosophiam animis oculisque intentis universi Christiani, eam ad vitae usum traducerent, & consilia dicta sanctissque veluti regulam quandam penerent, omnia hic opinione sua majora facile deprehenderent, & re ipsa experirentur. Hic enim veram animi tranquillitatem; hic conscientiam omni metu solutam; hic cor erga Deum fiducia plenum; hic votorum successum optatum; hic Spiritus illius divini virtutem, quae sensum omnem, nedum orationis vim superat, facile reperirent; quibus bonis in hac vita nihil conferri, nedum anteponi potest. Sed maxima pars Christianorum, proh dolor, ita agunt, ac si haec à Christo Servatore nostro, & Doctore divinissimo, nunquam tradita fuissent: immo nec desunt, iis hisque qui Doctorum nomen prae aliis affectant, & sibi arrogant, qui haec non vitae praecepta Christianis omnibus praescripta, sed consilia certis hominibus data volunt, & alios ad eum modum instituere, nihil verentur. Quasi vero Christus aliam vitae viam pro omnibus laxiorem, aliam pro plerisque arctiorem docuerit. Unam is Doctor divinus, eamque, arctam nimirum & angustam, quae ad vitam ducit, & quam pauci inveniant, omnibus praescripsit, & eam insistendi omnibus auctor exstitit; qui latiorem & spatiosiorem quaesierit, illa arcta & angusta, & meta illi praefixa, quantuscunque Spiritus sibi sumat, excidat oportet. Hic divinae Philosophiae ut lucis aliquid afferret, precibus quorundam inductus F. Socinus, vir incomparabilis, dictatis quibusdam eam explicare instituerat. Quae licet eo tempore dictata, nec alias absoluta, ac ne recognita quidem fuerint, immo ab ipso quodammodo spreta; tamen cum nobis neququam contemnenda viderentur, obruta & sepulta pulvere noluimus, sed ea cum pietatis & veritatis studiosis communicanda existimavimus, rati hoc nostrum consilium, illis non ingratum, nec infrugiferum futurum. Quae opinio si nos frustrata non fuerit, nobis idem erit magno ad alia incitamento. Vale Lector benevole, & studiis nostris fave, ad Dominum nos nobiscum ora, ut reliquam vitae veritati illius promovendae conferamus. Cui sit laus & gloria in omnem perennitatem, AMEN.

CONCIONIS CHRISTI,

Quæ habetur capite quinto, ſexto, & ſeptimo apud Matthæum Euangeliſtam,

EXPLICATIO.

Dictata

a

FAUSTO SOCINO SENENSI,

Opus ad finem non perductum.

IRENOPOLI
Poſt annum Domini 1656.

CONCIONIS CHRISTI,

Quæ habetur capite quinto, sexto, & septimo, apud MATTHÆUM EUANGELISTAM *Explicatio.*

CAPUT V.

QUod attinet ad ipsas beatitudines, quas Christus docet ac commemorat, considerandum est in genere, quid sit hoc loco beatum esse; de quo libenter verba facio, quia video in versione Polonica Novi Testamenti, qua ecclesia nostra hactenus utitur, esse verbum Græcum redditum eo verbo, quod proprie felicem significat, id quod mihi parum probatur, cum Græcum verbum μακάριος aliquid significet, quod verbo Latino felicis non bene videtur exprimi. Nam, nisi me memoria fallit, sentiunt viri eruditi illud Græcum verbum plus significare, quam illud Latinum, & divinam quandam felicitatem proprie declarare, quamvis etiam aliter usurpetur, quemadmodum illud Græcum invenimus. Proponit igitur Christus ante oculos verbo illo, felicitatem quandam plusquam humanam, & cui nihil possit addi. Hoc igitur in genere considerato, videamus quid debeamus intelligere eorum nomine, qui sic beati à Christo vocantur, & de singulis separatim dispiciamus. Primo igitur loco vers. 3 *Pauperes Spiritu* beati vocantur à Christo, quod dupliciter intelligi potest, ut scilicet Christus loquatur, vel de paupertate pecuniarum; sitque vox Spiritus ita addita, ad ostendendum, paupertatem illam pecuniariam consistere potissimum in Spiritu, & mente hominis, sive quis tenera pecuniæ multas habeat, sive minus; vel ut loquatur de paupertate ipsius Spiritus, ad quam distinguendam ab altera illa paupertate, vox Spiritus addita fuerit. Si priorem sententiam amplecti velimus, [illegible] erit locum, qui apud Lucam cap. 6 videtur huic respondere, ubi videlicet est nomen Pauperum simpliciter positum, debere ita accipi, ac si vox Spiritu, ut hic apud Matthæum, addita fuisset. Pronunciat igitur Christus, secundum hunc sensum, beatos illos qui divitias spernunt. Quod si tamen aliquis, ob eam caussam quæ ante dicta fuit, quod non videatur esse eadem Christi concio apud Lucam, quæ apud Matthæum, omnino velit, apud Lucam vocem Pauperes, simpliciter accipi debere; tunc supplendum videtur, quod illi sint pauperes, id est, reipsa pecuniis careant, propter illam caussam, quæ videtur posse subintelligi, cum propter subjectam ipsius materiam, Euangelii annunciandi, ac plenius docendi; tum ob id, quod ad extremum caussa illa tandem exprimitur, quæ est justitiæ studium, & Christo obsequendi cura. Siquidem verisimile videtur, ad molestam repetitionem vitandam, satis habuisse Christum ejusmodi caussam ad extremum exprimere, unde facile auditores possent colligere; similiter [illegible] intelligendas esse reliquas beatitudines; id est, quinam vere beati illi sint, qui beati à Christo vocantur, ut postremæ intelligi debent. Quod si alteram sententiam amplectamur, plana res videbitur esse, ut scilicet Christus intelligatur pronunciare beatos illos, qui ab omni superbia penitus absunt. Est enim vox Spiritus apta ad significandam animi elationem, qua si quis pauper sit, jam à superbia prorsus aberit. Cum superbia aliud nihil sit, quam nimia animi elatio, quod vitium potissimum videtur referri ad eam partem inobedientiæ seu contumaciæ nostræ, quæ Deum peculiariter respicit; quo vitio nihil turpius aut nocentius excogitari potest. Verum similiter contra, nihil præstantius aut homini utilius inveniri quis possit, ea virtute, quæ huic vitio opponitur, & quam hic Christus commemorat. Ubi enim est animus coram Deo plane demissus, sunt etiam alia omnia laudabilia, quæ Deus à nobis requirit; absque homo, qui tali animo fuerit præditus, ab eo genere peccatorum, quibus Deus veniam dare non solet; & appellantur peccata per superbiam admissa; sed si quid tamen peccat, ex ignorantia, vel incogitantia, vel etiam ex simplici humana fragilitate id facit, cujusmodi peccatis facile à Deo venia concedi solet. Non credat tamen quis, nos omnino & absolute statuere, nihil præterea requiri in eo, cujus animus ab omni superbia adversus Deum abhorreat; sed nobis videri, intelligendum esse, una cum virtute illa conjunctas esse alias quæ verisimiliter, quamvis non necessario cum illa conjunguntur: id quod credimus debere considerari, etiam in quibusdam aliis ex consequentibus beatitudinibus, ut deinceps observare poterimus. Pronunciat autem Christus illorum, quos propter paupertatem sive pecuniarum, sive Spiritus beatos esse dixit, esse regnum cælorum. Quod quid sit, non videtur admodum dubitandum; quamvis enim nomine regni cælorum possit non unum tantum quiddam intelligi, sed plura; hoc tamen in loco nihil dubitari debet, quin nomine illo significetur habitatio in ipsis cælis, & sic æterna vita; hæc est enim vere illud, quod beatos homines reddit, & nihil aliud. Sed jam ulterius progrediamur.

Vers. 4 Subjicit igitur statim Christus, *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient.* Apud Lucam, *qui lugent*, est *flent*, & propterea ibi subjungitur, non quidem, consolationem accipient, quod proprie lugentibus convenit, sed *ridebunt*, quod flentibus melius accommodatur. Jam hic videtur omnino, sub intelligendam esse caussam ubius luctus; illam videlicet, quam diximus ad extremum diserte commemorari. Nam alioqui non appareret, quomodo sustineri posset hoc, ita simpliciter pronunciatum, quod beati sint qui lugent. Constat enim posse fieri, & quotidie contingit, ut possint etiam homines lugere; nisi hunc locum ita accipiamus, ac si Christus docere voluerit, lugentes ne-

mici esse impedimento, quominus sit beatus. Multo tamen enim luctum solere habere [illegible] consolationem, quae plane luctum illum & tollat, & abunde recompenset. Quamquam est praeterea animadvertendum, eos qui lugent plerumque bonos esse solere, quippe qui a malis hominibus perpetuo affligantur, ita ut Christi verba possint accipi, non de singulis hominibus lugentibus, sed in genere atque in universum de iis qui lugent, quos unusquisque potest animadvertere, non esse malos, sed bonos. Si quis enim interroget, quinam sint illi in mundo qui lugere soleant, an boni, an vero mali homines? sine dubio saepius quisque statim respondebit, hos esse in genere non malos, sed bonos. Mali enim, qui hujus mundi voluptatibus capiuntur, in hisque volutantur, nec virtutis amore, aut Dei metu ab illis quidquam retrahuntur, quique omnia sibi licere putant, modo sibi profutura existiment, non solent luctui esse obnoxii, sed potius bonis insultando, perpetuo ridere ac gaudere. Sive igitur subintelligatur hic causa illa, amoris justitiae & curae Christo obediendi, sive non subintelligatur, necesse est Christi verba ita accipere, ut appareat, eos, de quibus loquitur, esse bonos, non malos. Quod quemadmodum fieri recte possit, satis a nobis explicatum esse arbitramur. Jam quae sit ista consolatio, & cujus generis, quam illi lugentes sint accepturi, satis intelligi potest ex eo, quod ob hanc ipsam causam beati vocantur. Itaque necesse est concludere, consolationem istam debere esse stabilem ac perpetuam, quaemodi autem esse nequit, nisi in vita immortali. Propterea illud etiam Scriptura, cum immortalem vitam significare vult, quam habituri sint ii, qui propter justitiam & propter Christum lachrimas fundere in hac vita coguntur, ait fore, ut omnes illorum lachrimas Deus abstergat Apoc. 7. vers. 17.

Vers. 5. Pergens Christus, ait esse beatos, qui sint *mites*, *seu mansueti*, hoc est, qui nemini irascuntur, nullasque suas injurias ulciscuntur, sed ex animo eas condonant.

Subjiciens autem causam, cur isti futuri sint beati, ait; *Quoniam ipsi haereditate jure terram possidebunt.* Quam sententiam, sine dubio, mutuatus est Christus ex Psalmo 37. & hinc factum est, ut hoc in loco, vitae aeternae atque immortalis possessionem, vocaverit possessionem terrae; nempe quia in eo Psalmo, diserti possessionis terrae fit mentio, quod quidem sub Vetere Testamento, ubi bona tantum haec terrena promissa fuerant, poterat de ipsa terrae possessione intelligi: sub Novo autem, ubi potissimum coelestia bona sunt promissa, eaque ferme sola, accipiendum est, significare coeli possessionem, seu novam illam terram & novum caelum, quod ex Dei promisso Christiani expectant. Adde, quod in Psalmo nulla fit mentio beatitudinis, isto in loco, quae hic diserte commemoratur, quaeque nusquam alibi haberi potest, nisi in vita immortali. Convenit autem cum Christi pronunciato, hoc, quod mites ac mansueti homines sint beati, & sint vitam aeternam adepturi, id quod inferius dicet, remissum iri peccata iis, qui aliis ipsi remittunt, ea quae adversus se peccaverint; ne quis fortasse statuendum esse arbitretur, mansuetorum, seu mitium nomine, aliud praeterea intelligi debere, quam id, quod antea diximus. Quasi nullo pacto videretur satis esse ad vitam aeternam consequendam, injurias omnes sibi factas condonare. Ecce enim Christus hoc ipsum alibi diserte pronunciat; quandoquidem remissionem peccatorum, quam expresse ejusmodi hominibus tribuit, comitatur aeterna vita: neque enim, ex ipsius Dei praesertim consilio, abolentur peccati poena, nisi quis in aeternum vivat. Itaque hoc in loco id observandum, quod superius indicavimus, verba Christi ita accipienda esse, ut intelligatur una cum virtute ista condonandi injurias, esse conjunctas alias, quae illam comitari solent. Quod autem dico, de interpretatione ista verborum Christi, hoc potissimum locum habet in praesenti loco nostro. Nam in altero illo, qui inferius legitur, videntur Christi verba ita accipi posse, ut non simpliciter asserant, illis remissum iri peccata, qui aliis remittunt: sed nisi hanc virtutem homines habeant, non fore ut illis peccata remittantur. Quod apertius explicabimus, ubi ad eum locum Deo volente pervenerimus, & simul ad ea, quae ex ipso loco huic sententiae objici possint, respondere conabimur.

Vers. 6. Sequitur locus, qui apud Lucam, ut de prima beatitudine diximus, vel mancus est, & supplemento indiget, vel aliter accipi debet, quam his apud Matthaeum, ubi Christus ait: *Beati qui esuriunt, & sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur.* Non legitur apud Lucam verbum justitiae, unde concludi debet, si quis velit eundem ipsum sermonem, eandemque unam concionem esse ab utroque Evangelista commemoratam, omnino apud Lucam esse subintelligendum nomen justitiae; quod si admittamus, ut quidem nos ad credendum procliviores sumus, non esse unam atque eandem concionem apud utrumque Evangelistam, tunc dicendum erit, apud Lucam locum illum ita accipiendum esse, ut diximus apud ipsum & Matthaeum accipi debere id, quod Christus paulo ante apud Matthaeum, statim vero post apud Lucam pronunciavit de lugentibus seu flentibus, ut scilicet vel causa subaudiatur, propter quam esuriant, (sitis enim apud Lucam nulla mentio) quae est, ut dictum fuit, virtutis sectandae & Christo obediendi studium, vel non de singulis hominibus esurientibus, sed in genere de iis qui esurire solent, Christi verba intelligantur. Nam sicut in genere qui lugent ac flent, sunt homines boni non autem mali, ut antea diximus, sic etiam in genere ii qui esuriunt, propter easdem causas non sunt mali sed boni. Jam in loco nostro, id est apud Matthaeum, haec interpretatio nullum locum habere potest, cum diserte justitiae nomen in eo expressum fuerit, & inquirendum relinquitur, quid sit illa fames & sitis justitiae, quae sine dubio, ut uno verbo dicamus, quemadmodum ipse metaphoricus dicendi modus nos docet, est ingens amor & desiderium justitiae, id est rectitudinis & probitatis, quod desiderium duas partes habet. Unam quae respicit ipsum desiderantem. Alteram, quae ad alios pertinet. Nam, vel desiderat quis vehementer, ut ipse sit rectus ac probus, vel ut sint alii. Jam amor iste ac desiderium, cum sit ingens, ut dictum est, & metaphora ipsa famis & sitis declarat, fieri non potest, quin is in quo invenitur sit rectus ac probus, atque tam erga Deum & proximum, quam erga se ipsum juste se gerat, & consequenter omnino id sit adepturus, quod justis a Deo est praeparatum; nempe beatam immortalitatem, quae hic convenienter saturationis, ut sic dixerim, nomine exprimitur. Egregie enim hoc fami & siti respondet. Et sane si quis [illegible] justitia, id est, ut diximus rectitudine ac probitate, necesse est, ut illius beatae vitae sit particeps, ubi virtus ista plena ac perfecta futura est, neque aliquam alibi; adeo ut propterea beatitudo illa immortalis metonymice justitia appelletur: quippe quod justitiae certum ac verum sit praemium, & cum qua necesse sit in summo gradu virtutem istam esse conjunctam. Proinde locus ille apud Petrum posterioris epistolae cap. 3. ubi dicitur, nos novos caelos & novam terram exspectare in quibus justitia habitat; etsi possit ita accipi, ut justitiae nomen rectitudinem & probitatem significet propter modo dictam causam, quod, scilicet, in illis novis caelis & nova terra futura sit virtus ista perfecta; tamen quia videtur Petrus ibi docere, quid boni sit expectandum Christianis hominibus, verisimilius videtur praedicta metonymia nomen illud prolatum fuisse, aut certe (quod verisimilius alicui videri debet) eo sensu, ut utrumque significet; & simul illam virtutem, simul ejus praemium declaret.

Vers. 7. Pergit Christus in declarando quinam sint futuri beati, & ait: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Beatitudo ista apud Lucam non legitur: qui vero sint isti misericordes, videtur melius posse

posse

posse intelligi, si illud consideretur, quod subjicitur ut causa ipsorum beatitudinis: *Quoniam ipsi misericordiam consequentur.* Hæc enim misericordia quam hic consequuturi, sine dubio est plena remissio peccatorum, Tunc enim Deus, a quo misericordia ista iis præstanda necesse est, vere mortalium miseretur, quando illis omnia, adversus legem & voluntatem suam admissa delicta, plane condonat. Itaque videtur misericordes hic dici potuisse illos, qui injurias sibi illatas plane remittunt, &, quemadmodum inferius Christus loquitur, debitoribus suis dimittunt debita. Nam ut antea attigimus, ibidem quoque Christus affirmat, hujusmodi hominibus remissum iri a patre cælesti ipsorum delicta. Est tamen & alia significatio valde frequens atque usitata, nominis misericordiæ: quæ significatio cum similiter locum habere possit in misericordia, quam misericordes illi sunt consequuturi, est ea omnino simul cum præcedente conjungenda, atque intelligendum, Christum utramque nomine isto significare voluisse. Ea autem est, libenter donare de suo, de suis, inquam, proximis & opibus hilariter & abundanter egentibus largiri. Hæc enim largitio ista, eleemosyna (quod nomen Græcum ejus est conjugatum, quo Christus hic est usus ad misericordes illos significandos) est appellata. Etenim optime dicere potuit Christus, hoc eodem sensu illos misericordiam consequuturos, nempe a Deo: tunc enim vere divinam largitatem ac beneficentiam experiemur Christi fideles, quos larges esse & liberales esse necesse est, cum vitæ æternæ donum possidebunt; quo nihil majus potest ipse Deus ex tantis suis opibus homini largiri. In hac porro beatitudine, considerandum est id evenire, quod antea monuimus, ut, scilicet, non ita simpliciter Christi verba accipiantur, ut is omnino beatus sit futurus, qui talis fuerit qualem ipse hic nominat, cum videatur fieri posse, ut quis & injurias condonet, & de suo liberaliter indigentibus donet, & tamen misericordiam illam, quæ beatum hominem facit, non consequatur: quippe qui interim potest aliquo nihilominus ex iis vitiis implicatus esse, quæ regnum Dei possidere nulli permittunt. Est igitur Christi pronunciatum caute accipiendum, & in eo explicando ea ratione utendum hoc etiam in loco, quam antea alicubi explicavimus.

Vers. 8. Sequitur beatum esse illum, *qui mundi sunt corde, quoniam ipsi Deum sunt visuri.* Cordis munditiem, seu puritas aliud nihil est, quam esse exemptum ab omni vitiorum labe; sunt enim vitia tanquam maculæ, quæ cor inficiunt. Nam ex corde, ut Christus ipse testatur, vitia & peccata proficiscuntur Matth. cap. 15. Is igitur mundi & puri cordis est, qui nulli vitio, quod videlicet cum Dei voluntate aperte pugnet, est inservit. Illis vero, qui ejusmodi fuerint, convenientissime a Christo promittitur, eos Deum visuros, quia enim visio ista Dei, quam hic intelligi Christus, est objectum animi & mentis nostræ, quæ cordis nomine significatur, propterea dicitur, eos, visione ista fruituros, qui puram eos habuerint; quemadmodum, ut quis oculis corporeis aliquid intueri ac cernere plane possit, requiritur, ut oculus sit purus, & ab omni labe immunis. Jam videre Deum, in sacris literis potissimum significat, ejus benignitatem ac ipsius dulcedinem atque affluenter experiri: quemadmodum inter alia complura testimonia, aperte, non diligenter consideranti, indicat locus ille apud Jobum cap. 19 vers. 26. qui vulgo de resurrectione nostra accipitur, quam nos quidem credimus illic potuisse significari, & adumbratam fuisse: sed tamen interim, res ipsa docet, Jobum, cum eo in loco dicit, se visurum Deum, intellexisse, se deinde Dei faventem ergo se benignitatem ac beneficentiam experturum. Quare non est omnino necesse ex verbis Christi colligere, in beata illa atque immortali vita, Deum a nobis, proprie loquendo, conspectum iri, tametsi nos id, suo modo intellectum, negare non velimus: sed tamen id necessario est intelligendum; quod ibi Dei benignitas & beneficentia in summo gradu sentietur, quemadmodum id requirit, quod hoc in promittitur illis, qui Deum sunt visuri; Neque enim vera beatitudo ibi esse potest, ubi non sit plenissima affluentia & participatio divinæ bonitatis & beneficentiæ.

Vers. 9. Vidimus de sex hominum generibus, quos Christus beatos pronunciavit; quæ tamen hominum genera ejusmodi sunt, ut, si in suo quodque genere perfectionem habuerint, necesse quodammodo sit, ut simul & semel omnia in uno homine inveniantur. Ejusdem generis est, aut certe ut sit verisimillimum videtur, id, quod septimo loco a Christo commemoratur, dicente: *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.* Quid hic oporteat, pacificorum nomine intelligere, est meo judicio non parum difficile, id plane statuere: præsertim, cum Græcum verbum εἰρηνοποιός ejusmodi sit, quod apud alios scriptores vix fortasse reperiatur; neque in ipso Novo Testamento: ullum locum a quoquam inveni observatum, præter hunc, ubi nomen illud legatur. Legitur quidem verbum εἰρηνοποιεῖν ad Coloss. 1. vers. 20. & ad Ephesios id quod tantundem valet, ποιῶν εἰρήνην, ipsque capite secundo vers. 15. In quibus duobus locis, nulli dubium esse potest, quin eo verbo significetur, concordiæ, ut sic dixerim, factio seu effectio. Agitur enim ibi de concordia & conjunctione, quam Christus adveniens inter Gentes & Judæos effecit & constituit. Ita ut hac significatione inspecta, videretur in loco nostro pacifici ii appellari, qui, ut nomen ipsum proprie sonare videtur, pacem faciunt, id est, sunt auctores concordiæ & conjunctionis inter alios. Atqui nihilominus, ut verum dicam, non facile adduci possum, ut credam hoc in loco, illam pacifici nominis significationem esse agnoscendam; præsertim, cum ipsum pacifici nomen apud Latinos, tanquam videatur illud significare; quamvis nominis compositio id præ se ferat, & habeant Latini, quod vix apud Græcos invenitur, verbum hujus nominis conjugatum Pacificare, quod sine dubio, pacem facere significat, id est, ut dictum fuit, ad concordiam & conjunctionem redigere. Significat enim nomen pacifici, apud Latinos, pacis amantem ac studiosum, seu quietum, placidum, ac placabilem; non autem, ni fallor, eum qui pacem faciat, seu ad concordiam dissidentes adducat. Hac igitur significatione omissa, considerandum est, extare locum apud Jacobum capite 3 ad finem, ubi mentio est faciendi pacem; ibi enim, quemadmodum ex antecedentibus intelligi potest, videtur omnino facere pacem, aliud nihil significare, quam pacem sectari, & rixas omnes, atque dissidia vitare: & sunt, qui ad locum illum adnotent, pacem facere esse Hebraismum, quo significetur pacis esse studiosum, seu pacem colere; quanquam mihi de Hebraismo isto, nihil dum liquet. Igitur possumus fortasse statuere, pacificum, hoc loco nostro, aliud nihil significare, quam pacis studiosum, & cultorem esse; præsertim cum Latini nominis, Græco quod in loco nostro est plane respondentis, hæc, ut dictum fuit, sit significatio. Plurimum vero confert ad intelligendum, quid isto Græco nomine significetur in hoc ipso loco nostro, diligenter inspicere, quid Christus affirmet eum ipsis factum iri qui tales fuerint; verisimile est enim, non minus hic, quam in superioribus locis, Christum illis tribuisse, tanquam id quod eos maneat, aliquid, quod convenientiam habeat cum ipso nomine, seu potius cum nominis significatione, quo eos appellat. Ait autem de illis, quod filii Dei vocabuntur; quod sane videtur habere convenientiam, cum studio & cultu pacis: Proprium siquidem Dei est, pacis amantem esse, & propterea tam sæpe apud Paulum vocatur Deus pacis, & scite in epistola ad Corinthios priore cap. 14 opponit pacem, cujus auctor est Deus, discordiæ & dissensioni. Itaque convenientissime videtur a Christo dictum, illos vocatum iri Dei filios, si eos intellexit, qui pacem colunt atque sectantur; id est, concordiam, & animorum conjunctionem. Quod si liceret etc pro-

proprietate sermonis Hebraici, aliam quandam significationem nominis Pacifici hoc loco valere: ut scilicet eos intelligeremus, qui pacem, id est, ut apud Hebraeos hoc nomen saepius accipitur, & in ipso Novo Testamento non raro, bonum aliquod egregium atque ipsam felicitatem faciant, id est aliis procurent, fuisse enim valde egregium, & convenientissime illis a Christo tribueretur, quod filii Dei vocabuntur. Proprium siquidem similiter Dei est, summum bonum ac felicitatem aliis tribuere. Verum mihi non videtur tantopere audere nos debere, nec sine necessitate aliqua quicquam novi excogitandum esse, aut recedendum ab ea significatione quae testimonia satis aperta habet, quam proxime exposuimus, illamque libenter sequamur; tantum considerandum restat, quid differant illi pacifici ab illis mansuetis de quibus antea dictum est: neque enim ullo modo est verisimile, de iisdem prorsus hominibus hic agi, de quibus illic: videntur autem, aut videri possunt parum differre, pacifici a mansuetis, differunt tamen, & quidem insigniter. Nam mansuetus is est, qui, ut supra dictum a nobis fuit, injurias facillime condonat, neque unquam diu cuiquam irascitur. At pacificus ille est, qui omnes dissensiones, quantum fieri potest maxime, vitat & sopire contendit, ut exempli causa, si qui inter nos curant, ut, quamvis sit aliqua opinionum & sententiarum diversitas in ecclesia, tamen nulla dissensio, vel, ut magis proprie loquar, dissidium inter fratres oriatur, vel etiam qui curant, quantum possunt, ut etiam cum illis, qui nobiscum non congregantur, si alioqui pii sint & probi, pax colatur; illi merito ac proprie pacifici vocantur: quae virtus non parum est diversa ab ea, quae mansuetorum hominum est propria, quo nomine appellabantur inter nos illi, qui nulla, quantumvis gravi injuria, commoventur, &, si quid acerbius adversus se fieri videant, condonant, idque aequissimo animo ferunt. Loquitur igitur Christus hoc loco, non de iis qui injurias tolerant, sed de iis qui dissensiones abominantur. Ubi animadvertendum est, quod si illi peccant, qui non cum omnibus, ut Paulus non semel docet, pacem colunt, nec curant ut inter omnes, quantum fieri possit maxime, sit concordia, multo magis sine comparatione illi delinquunt, qui id inter fratres non curant. Et sane Salomon cap. proverbiorum sexto, ponit studium seminandi discordias inter fratres inter septem res, quae praeter omnes alias Deo displicent. Et quidem si Hebraismus, qui, nisi fallimur, ibi habetur, diligenter animadvertatur, hanc, quam ultimo loco Salomon ponit, dicere debuit illo judicatam fuisse reliquarum sex maximam & Deo invisissimam.

Superest ut aliquid dicamus de phrasi illa, *Vocabuntur filii Dei*. Vulgo enim a peritissimis quibusque traditur, verbum vocandi Hebraica loquutione, eandem vim, in hoc & similibus locis habere, quam ipsum verbum, ut sic loquar, *essendi*, ut aliud nihil sit Filii Dei vocabuntur, quam filii Dei erunt, hoc est, ut interim finem quid filiatio ista sit explicemus, Deum imitabuntur aeternaque vita perfruentur, & ab ipsa quidem interpretatione verbi Vocandi non censeo temere recedendum esse, praesertim in ista loquutione, Vocari filium Dei; cum videam alibi satis frequenter homines justos & ejusmodi sint pacifici illi, esse Dei filios, diserte dici. Verumtamen, si quod mihi nunc succurrit dicendum libere est, valde vereor ne ista interpretatio, quod Vocari pro Esse accipiatur, non sit simpliciter atque absolute vera, sed saepe, ubi illa videatur locum habere, aliqua improprietas subsit, propter quam scriptura non essendi sed vocandi verbo utatur aliquando, quamvis alias etiam ipso essendi verbo eadem in re uti soleat; exemplum non est nobis longe petendum, cum haec ipsa appellatio filiorum Dei nobis id abunde suppeditet. Certum est enim neminem proprie loquendo esse Dei filium, nisi saltem majestatem Dei dederit, quemquam vulgo theologi affirmant, vel cogitare, quod ipse vere ac proprie filios generet. Hinc factum est, ut non modo de aliis hominibus [illegible] vocari Dei filios, sed de ipso Jesu Christo domino nostro idem pronunciatum invenimus, ut Lucae primo, ubi de eo scriptum legimus ab angelo dictum Vocabitur filius Dei. Verum quoniam ut dictum est, Deus, proprie loquendo, nullos filios generat, propterea si qui per figuratum loquendi modum Dei filii merito dici possunt, etiam esse Dei filii dicuntur; verumtamen ob id, quod nulli inveniantur, vel esse possint magis proprie Dei filii, quam ipse sit, Non hic otium omnia loca diligenter dispicere loquutionum istarum tum vocandi verbo, sed suspicamur tamen verisimilius esse quod diximus, verbum illud aliquam improprietatem semper subindicare, quae legentes, & non penitissime considerantes omnino lateat. Jam nihil arbitramur esse opus, hic repetere, pronunciatum Christi illud de pacificis hominibus non esse simpliciter accipiendum, cum fieri possit, ut quis virtute illa sit praeditus, & tamen beatam immortalitatem, qua filiatio divina continetur, non adipiscatur, & mittimus ad ea quae dicta sunt, reficimus. Sed antequam ulterius progrediamur, id quod jam attigimus de convenientia, quam habeat id, quod Christus ubique hactenus attulit pro causa beatitudinis singulorum illorum quos commemoravit, cum ipsorum appellatione, diligentius considerandum proponimus; multum enim conferre videtur ad intelligendum, quinam revera illi sint, de quibus Christus loquitur. Hoc autem praecipue commemorandum volumus, propter primos quos nominavit; cum enim de illis ageremus, & duplicem sensum appellationis pauperum spiritu indicaremus, [illegible], & ad hunc locum reservavimus, diligenter considerare convenientiam, quam habeat regnum caelorum cum pauperibus spiritu, ut melius possimus statuere, utram ex illis duabus significationibus appellationis illius amplecti debeamus. Videtur enim omnino melius convenire, quod regnum caelorum sit illis tributum, cum paupertate pecuniarum, quam cum paupertate spiritus; convenire, inquam, per antithesin, & correctionem, vel potius compensationem ejus incommodi, quod illa appellatione continetur; quemadmodum videmus inferius factum esse, ubi luctui consolatio opponitur; fami & siti justitiae, saturatio. Sic igitur & in dicto primo loco, rectissime videtur opponi, tanquam correctio & compensatio incommodi quod in illa est, paupertati pecuniarum & opum, caelorum regnum. Non est tamen omnino negandum, quin etiam altera illa illius appellationis significatione, possit antithesis ista locum commode habere: quandoquidem satis multa demissioni animi, quippe quae facit ut quis contemnatur & despiciatur ab iis, qui ad interiora non penetrant, ut plerique hominum sunt, opponitur regnum, quo fere nihil sublimius aut elatius invenitur, adeo ut in ipso Deo omnium excellentissimum esse videatur, quod is omnium sit Rex & Dominus, & in omnia alia quae extra ipsum sunt, divinum regnum atque imperium habeat, ac propterea, cum homo ad imaginem & similitudinem Dei conditus esse dicitur, plane statuendum videtur idcirco id dici, quia similiter homo in hoc mundo regnat super alias res creatas, in easque plenum, ex ipsius natura exque Dei consilio, imperium habet.

Vers. 10. Octavo loco, Christus beatos pronunciat, *qui persecutionem patiuntur propter justitiam*. Hoc nomine justitiae usus aliquoties Christus, hoc fere, ut significet rectitudinem & veritatem rerum ad pietatem pertinentium, alias ut hoc loco, judicio quidem meo, cum de his loquatur, qui ob veram sanctitatem ac probitatem, quam qui ob veritatem scientiae divinarum rerum, quam ipsi amplectuntur & observant, aut etiam promovent, a malis & improbis rerum dominorum hominibus persequutionem patiuntur. Quod sane attendendum maxime esse, nostri valde putant, profiteri eum videlicet pati ob id, propter quod, vel maxime nobis laudandus & suspiciendus sit; propterea voluit non dicere Christus, multo aliter rem se habere atque homines

nè tamen eidem, debere inquam istos lætari, & libentissimo animo ejusmodi persequutionem subire; unde & quibus id evenit beati merito appellari possint, ut quod ipsorum sit cœlorum regnum. Quod etiamsi posset fortasse ita intelligi, ut Christus docere voluerit, illos in hac vita esse ex vero populo Dei, & Dei regni cives jam istos esse, tamen verisimilius est, ut potius eum [illegible] quemadmodum & antea in prima beatitudine, intelligat ipsam immortalitatem, cujus sedes est cœlum, ubi fideles Christi olim regnaturi dicuntur, propterea quod in eo statu omnes inimicos suos sibi subjectos habebunt, ipsa morte atque inferno devicto. Est autem hic tacite intelligendum, quod isti, si beatorum appellatione digni sint censendi, ita persequutionem istam patiantur, ut si justitiæ cultum & propagationem deserere vellent, vitare eam possent, & tamen malint eam pati, quam justitiæ ullo pacto deesse. Qui enim tales sunt, vix fieri potest quin iis vitiis careant, quæ obstant quominus quis regnum cœlorum obtineat; præsertim si persequutio ista usque ad sanguinem fundendum progrediatur, & verisimile quidem est, Christum hoc loco persequutionis nomine aliquid gravius intellexisse, ex quo appareat eos, qui propter justitiam id vitare negligant, vere probos & justos esse, ut merito pronunciare potuerit ipsorum esse cœlorum regnum. Quia vero hac in re, ut levamus, videlicet, persequutionem propter justitiam non mali quidpiam, sed summum bonum nobis afferre, plurimum momenti est positum, idcirco Dominus Jesus, hic non contentus quæ hactenus explicavimus, subjicit eadem de re verba ista:

Vers. 11. *Beati estis cum probris affecerint vos*, &c. usque ad versum tredecimum. Jam vero hic primum convertit Christus sermonem suum ad aliquos, de quibus videtur multum dubitari posse, quinam illi sint ex illis qui tunc aderant, & eorum similibus, qua de re postmodum accuratius videbimus, nunc videndum nobis est, quid Christus commemoret cum eo quod modo dixerat, uberius subjecerit. Inquit igitur: *Beati estis, cum probris affecerint vos, & persequuti fuerint.* Enarrat quodammodo dominus Jesus quædam, quæ faciant homines mali adversus justos & justitiam colentes, & verisimile quidem est, ut quemadmodum hæc duo, quæ commemoravimus, probris afficere & persequi, habent inter se discrimen aliquod, licet alioqui alterum ad alterum, tanquam ad suum genus redigi possit: sic etiam tertium quod sequitur,

Et dixerint omne malum verbum, &c. aliquid ab illis duobus diversum sit, quod tamen & ipsum, ad alterum ex superioribus duobus tanquam ad suum genus, referri aliqua possit. Nam quod Christus ante generali verbo Persequendi complexus est, hic videtur in tria distribuere; inter quæ est nihilominus ipsa persequutio, quæ videlicet, ut in multis aliis nominibus, frequenter alibi apud scriptores evenire solet, modo generis, modo speciei locum tenet. Videtur igitur, Probris afficere significare vulgares ac consuetas verborum injurias, quibus homines intemperantes eos afficere solent, quos odio habent, nulla habita consideratione, an verum dicant nec ne, imo etiam an ad rem nec ne loquantur, tantum id curantes, ut odium suum convitiis ejusmodi homines afficiendo exsaturent. Jam quod sequitur, id est persequutio in specie hoc loco accepta, ut paulo superius in genere accepta fuerat, ita ut reliqua etiam duo quæ hic dicuntur comprehenderet, significat, sine dubio hoc in loco facta, quibus negotium facessunt homines mali piis hominibus, eosque insectantur & vexant, cujuscunque tandem generis facta illa fuerint. Tertium porro est, dicere omne malum verbum adversus ipsos, idque falso, id quod aliud quiddam est a convitiis. Id est, de illis hominibus piis ac justis quodammodo pronunciare ac sententiam ferre, de illisque aliquid asserere, nempe malum ac detestabile, sive id pertineat simpliciter ad ipsorum doctrinam, sive etiam ad vitam atque mores, ut quando Christiani homines dicebantur convertere omnem veram religionem verumque divinum cultum, inducentes cultus falsos ac superstitiosos; vel contemtores & seductores fuisse appellati, quod ad doctrinam pertinet: vel quando dicti sunt carnes humanas comedere, communem [illegible] habere, & in ipsis suis cœtibus libidines incestas & pudendas exercere, quod posterius ad vitam & mores pertinet. Et ita apparet, quid sibi velint, aperta differentia inter illa tria, ad quorum finem perpendendum est illud *Propter me*, quod, ut quidem mihi videtur, non ad ultimum tantum, ut quibusdam fortasse visum fuit, sed ad omnia & singula tria pariter pertinet. Necesse est enim, ut si quis propter unum vel plura ex tribus istis beatus vocari debeat, id ea propter Christum illi contingant. Est igitur consequenter distinguendum verbum *mentientes*, ab illis, *Propter me*, & intelligendum, illa duo verba conjungi debere cum verbis quæ ad illos referuntur, quos hic beatos Christus pronunciat.

Vers. 12. Subjungit autem causam Dominus, cur isti sint beati, addens, quod debeant gaudere & exultare, quod longe videtur alioquin abesse debere ab iis qui talia patiuntur, causa porro est, quia, inquit, *merces vestra multa est in cœlis.* Servat hic Christus illam convenientiam, de qua ante non pauca diximus, opponit tribus illis malis mercedem multam, tanquam videlicet iis, qui illa patiuntur, plurimum laborent; labori enim merces debetur. Et interim ex hac tacita metaphora colligendum nobis est, ita debere illos propter Christum ejusmodi mala perpeti, ut, quemadmodum superius est dictum, possint ea effugere, si Christum & ejus disciplinam contemnere aliqua ratione velint. Non contentus autem Christus mercedem isti labori proposuisse, addidit, eam esse multam, neque hoc contentus, addidit præterea, in cœlis illam esse futuram, ut videlicet, quemadmodum & superius fere ubique observavimus, ostendat, se merito pronunciasse illos esse beatos. Subjicit autem ad extremum quandam quasi rationem eorum, quæ modo dixit, inquiens:

Sic enim persequuti fuerunt prophetas, qui fuerunt ante vos. Quod sane non admodum videtur accommodari recte posse ad proxime dictum, quod scilicet merces multa sit futura in cœlis, neque enim ullo pacto ex eo, quod prophetæ ejusmodi persequutiones passi fuerint, hinc sequitur, eos qui eas patiuntur, habere multam mercedem in cœlis. Quare necesse est, ut hæc ratio, ad substantiam quandam, ut sic dicam, & summam ante dictorum referatur, quæ est, illos qui talia patiuntur, nihilominus, ut aliter humanæ rationi videri possit, esse tamen beatos, & gaudere illos atque exultare debere. Tunc enim recte fit accommodatio prædictæ rationis ad ante dicta: quandoquidem fieri non potest, ut Deus prophetas suos, quos charissimos habebat, permiserit grave aliquod malum subire, quod illis in multo majus bonum non verteret. & quicquid sit, videtur debere quilibet verus Dei cultor vehementer lætari & beatum seipsum existimare, quod sibi illa contingant, quæ contigerunt, non sine Dei nutu ac providentia, ipsius Dei amicissimis hominibus. Est autem hic postremo animadvertendum, quam verum sit quod diximus, persequutionis nomine tria illa omnia posse intelligi, quamvis inter ipsa sit ipsum persequutionis nomen ipsaque persequutio; cum Christus persequendi simplici nomine, illa omnia significet, cum ait, *Sic enim persequuti sunt*, &c.

Cæterum animadvertendum est illud, quod Christus ait, *qui fuerunt ante vos*, & inde præsertim cum ea quæ sequuntur eandem occasionem præbeant, occasio nobis sumenda est inquirendi, ad quos proprie ista verba Christus dirigat, & ad quos tota Christi concio sequens pertineat. Sunt enim qui velint ad solos Apostolos, eorumque similes homines, id est, verbi Dei ministros, sequentia Christi præcepta ac monitiones spectare. Contra vero sunt, qui ad omnes qui Christi discipuli esse velint, totum Christi sermonem pertinere contendunt. Est autem hæc quæstio magni sane momenti, ut sciat quilibet quomodo debeat se gerere, & quid faciendum ipsi sit si Christi præceptis obtemperare studet, sive quo-

onis observatione nulli aeterna salus a Deo est proposita. Nam ut alia supra dicta multa omittamus, quanti interest cognoscere, an verba illa Christi, quae proxime infra in hac concione habentur, *Primum quaerite regnum Dei*, ad verbi Dei ministros tantum pertineant, an vero etiam ad reliquos Christianos, ibi enim & praeceptum & promissum Christi habetur, quorum utrumque maximi momenti est, & si ad Christianos omnes utrumque pertineat, ostendimus necesse esse, ut quilibet nihil curet ea omnia, quae pertinent ad victum & vestitum sibi parandum, nisi prius ac praecipue res divinas curet; immo debere quemque ita divina curare, ac si reliquorum nulla ipsi cura esse deberet, quippe quae divina curanti a Deo dentur, non autem propria hominis cura comparentur. Rationes quae movent eos, qui censent ad solos Apostolos Christum sermonem suum direxisse, sunt vel esse possunt satis multae; sed nos pauciores quasdam recensebimus, initio facto ab ea, quam verbis illis, quae postremo enarravimus, contineri paulo ante innuimus.

Ea est, quod ait Christus, prophetas fuisse ante illos ad quos loquitur, id quod videtur indicare, eos Christum fuisse alloquutum, qui populum Dei nomine docturi fuissent, quemadmodum prophetae docebant, quos propterea ante illos fuisse dicat, quia in eodem munere populum docendi atque monendi eos praecessissent. Haec ratio posset habere aliquid momenti, nisi duo illam vehementer labefactarent atque adeo infringerent. Unum est, quod afferre, ut postmodum videbimus, nimis fortes rationes, quae suadent Christum ad omnes verba facere, qui illius discipuli esse velint. Alterum vero est, quod nihil cogit, vocem *ante* isto sensu accipere, ut scilicet denotet praecedentiam prophetarum munus simile muneri Apostolico, sive eorum qui verbum Dei ministrant. Potest enim vel simpliciter de anteriore tempore accipi, vel si tamen velimus debere aliquam interim similitudinem esse inter eos, ad quos Christus sua verba dirigit, & prophetas, unde fiat ut hos illis praecessisse Christus dicat, potest similitudo in eo considerari, quod quemadmodum ii, quos Christus intelligit, immerito & sine ulla ipsorum culpa persequutionibus patiendis quodammodo destinati erant, sic etiam prophetae, quamvis innocentissimi, persequutiones gravissimas passi fuerant. Prophetarum vero, pro eo tempore quod fuit sub Lege exemplum Christus tantum attulit; non quia prophetarum munus hac in re peculiariter aliquid momenti haberet, sed quod vix ulla alia exempla nota ac celebria extabant hominum, sub Vetere Testamento insigniter ab ipso populo & immerito vexatorum, praeter exempla prophetarum. Alia ratio istius ejusdem sententiae est, quod hic statim Dominus Jesus, eos, quos alloquitur, dicit esse sal terrae & lucem mundi; quae metaphorae vix ullis convenire posse videntur, praeter eos, qui aliis praeeunt, tanquam lux in tenebris, ad viam veritatis & salutis, vel certe aliis hominibus sapientia ac virtute longe praestant, quod proprium esse videtur eorum, qui reliquos instituendos suscipiunt. Hanc rationem id evertit, quod utraque illa & salis & lucis metaphora, invenitur in ipso Novo Testamento, accommodata etiam aliis, qui omnes non praeeunt. Paulus certe ad Philippenses scribens ait, eos vel esse, vel esse debere tanquam luminaria in mundo, prout verbum φαίνεσθε, quod legitur cap. 2 vers. 15, vel indicativo vel imperativo modo prolatum fuisse dicamus. Appellantur igitur, sive appellari possunt homines Christiani, quique vere Christi disciplinam complectuntur, *mundi lux*, propter ipsam vitae sanctitatem, citra ullum alium aliis docendi modum, ut ex praedicto Pauli loco satis liquet.

Vers. 16. Et Christus ipse in hoc ipso sermone id aperte indicat, cum ait: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona &c.* Jam de salis metaphora, quae iis etiam conveniat qui simplices sunt Christi discipuli, videtur id demonstrare, quod in ejusdem Christi sermone legitur, qui extat apud Lucam cap. 14 ad finem. Sic enim ibi legitur, Christum dixisse. *Sic ergo omnis, qui non renunciat omnibus quae possidet, non potest esse meus discipulus. Bonum est sal; si vero sal infatuatum fuerit, per quod condietur?* Apparet enim satis aperte Christum unumquemque ex sua disciplina similem sali facere, & consequenter docere, unumquemque ex ipsis posse metaphorice sal appellari. Et sane, quemadmodum veri Christi discipuli sua vita sancta aliis praelucent, unde lux mundi merito dici possunt; sic etiam & [illegible], & facta sua ejusmodi habent, ut videatur, [illegible] non minus, quam sale dapes condiuntur, condiri reliquum humanum genus. Est & alia ratio pro sententia illa, quod Christus ad solos Apostolos verba sua dirigat, quam afferemus, non quia revera ea aliquid sit momenti, sed quia ab iis qui illam sententiam tuentur afferri solet, quod scilicet Matthaeus diserte dicat in ipso capitis initio, Christi discipulos accessisse ad Christum, eumque illos illa docuisse, quae in tota praesenti concione videlicet, leguntur. Aiunt enim illi, Discipulorum nomine debere intelligi Apostolos, alioqui enim id factum inveniri in Evangelica historia. Quam rationem propterea afferunt, quia alia sint indicia quae illam confirment, licet animadvertentes ut arbitror, alioqui eam ipsam per se ac simpliciter, non magnum habituram momentum, cum nemo nesciat, Christi discipulorum nomine significari omnes qui Christi disciplinam amplectuntur, etiamsi alioqui nullum munus aliis eam tradendi ipsi suscipiant. Jam vero ad rationem illam, qualiscunque illa sit, respondemus, ubi discipulorum Christi nomine intelliguntur ipsi Apostoli, aliqua aut praecessisse aut subsequi, quae id aperte declarare possint, unde licuerit Evangelistae per excellentiam Apostolos simplici isto nomine discipulorum vocare. Nihil tale invenitur in loco nostro, immo cum secundum electionis Apostolorum mentionem illam Evangelista fecisset, & sic secundum historiae seriem nondum Apostoli illi essent, nullo prorsus pacto potuit facere hic historicus simplici discipulorum Christi nomine, Apostolos intelligere. Adde, quod ad finem concionis ipse Evangelista satis declarat, cum ab ipsius initio dixit Christum docuisse suos discipulos, se discipulorum nomine omnes intellexisse, qui Christi doctrinam, ut inde aliquid discerent, audiebant. Sic enim scribit ad finem capitis septimi: *Erat enim docens eos ut potestatem habens, & non ut Scribae.* Primum enim relativum *Eos*, non potest referri nisi ad turbas proxime ante nominatas, quae apud Graecos masculini sunt generis. Deinde oppositio illa Christi & Scribarum in docendi modo, satis demonstrat, eos, qui a Christo tunc docebantur, illos fuisse, quos Scribae etiam docere solebant, id est promiscuam plebem & populum. Qui comparatione facta inter Scribas suos ordinarios praeceptores, & Jesum Nazarenum extraordinarium, interque illorum & hujus docendi, quod ad gravitatem & authoritatem attinet, modum ac rationem, hunc omnino illis longe anteponentes, vehementer mirabantur.

Est adhuc & alia ratio pro opinione praedicta, quod scilicet Christus ipse suis verbis satis ostendat se illos alloqui, qui alios docturi erant, cum versiculo 19 hujus capitis dicat, eum qui fecerit, & docuerit etiam minima praecepta legis, magnum vocatum iri in regno coelorum. Videtur igitur Christus sic requirere, ut ii, ad quos verba sua dirigit, & faciant, & doceant; atqui hoc non potest convenire nisi iis, qui onus docendi habeant; igitur Christus verbi ministros tantum in sua illa concione alloquebatur. Ad hanc rationem respondendum est, particulam *&*, non semper eam vim habere, ut ea, quae connectuntur verbis inter quae est posita, simul omnino conjungat; sed tantum significare saepe solere, alterutrum saltem faciendum esse, id videlicet quod vel ante vel post exprimitur, itaut Christi verba sic accipienda sint, ut si quis sit cui tantum faciendi munus incumbat, isque mandata illa etiam minima fecerit; magnus sit futurus in regno coelorum, & similiter si quis esset, qui munus tantum docendi foret propositum, ii, si

mini-

minima etiam illa mandata docere, posset merito ma-
gnus vocari in regno cælorum. V[illegible] nemo talis est
qui soli docendi muneri sit propositus, & non simul de-
beat ipsa præcepta facere, propterea intelligendum est,
utrumque requiri in eo, qui utrumque munus
habeat, ut scilicet & faciat & doceat, si velit magnus in
regno cælorum vocari; in eo vero, qui munus tantum fa-
ciendi habet, non aliud ipsum facere ad hoc ipsum conse-
quendum requiri. quod tamen ex Christi verbis concludi
non potest, nisi copulæ *Et*, ea vis esse possit, quam antea
docuimus. Ex quo possumus considerare, non posse ex i-
lis verbis ullo pacto colligi, auditores concionis Chri-
sti, ad quos ille verba sua dirigebat, ejusmodi fuisse, qui
& facturi & docturi essent; sed tantum quod inter illos
partim essent qui & facturi essent & docturi, partim vero
qui munus tantum faciendi haberent. Potest autem hæc
eadem ratio quam refellimus, colligi etiam ex superiori-
bus Christi verbis: *Qui vero fecerit, & docuerit sic homines &c.*
Cum enim ibi (ut inquiunt) supra Christi enunciatio, ubi pro-
nunciat quid futurum sit de iis, qui docuerint alios in iis,
quæ pertinent ad minima etiam illa mandata, & diserte
ab ipso sit facta mentio eorum qui inter isto initio muneris
docendi, videtur omnino statuendum, eum non loqui nisi
cum illis, qui munus docendi homines essent habituri.
Verum responsio prius allata, hic quoque non tantum lo-
cum habet; sed multo apertius totam istam rationem
dissolvit, cum ob eam illam, quam diximus solere esse co-
pulativæ illius particulæ (unde etiam factum est, ut vul-
go apud grammaticos, & alios quosque professores audia-
tur. *Et*, interdum poni pro *Aut*, possunt Christi verba
ita accipi, ac si dixisset: Qui ergo solverit, & qui do-
cuerit sic homines &c. Qui ergo solverit, aut docuerit
sic homines. Et sane, in tali ratiocinatione non erat tantum
momenti ponendum, ut propterea negligeretur, vel
confutatæ esse crederentur rationes, quæ contrariam
sententiam plane demonstrant; de quibus jam est tem-
pus ut aliquid dicamus, tametsi aliquot ex illis sint, quæ
ex supra dictis non obscure colligi possint. Primum igi-
tur considerandum est, ab omni verisimilitudine penitus
abesse, quod Christus, turba præsente atque audiente,
sumpserit sibi docendos eos tantum, qui munus do-
cendi alios habituri essent: &, si nihilominus id facere
voluisset, quod Evangelista ejus rei verbo suo nullum
indicium ingerenti dederit. Nam quod in ipso narrationis
initio scripsit, Christum discipulos suos, qui ad ipsum
accesserunt docuisse; hoc quamvis quibusdam, ut antea
attigimus, aliter videatur, id nullo pacto indicat; cum
quemadmodum ibi diximus, manifestum sit, discipu-
lorum nomine omnes intelligi qui Christi disciplinam
amplectuntur; ut alia omittamus, quæ supra a nobis ex-
posita sunt, utrarumque, ex nomine discipulorum pro
contraria parte ductam, dissolveremus; quæ tamen
ejusmodi sunt, ut plane contra ex isto ipso nomine con-
cludi possit, Christum nullo pacto eos solum docere
voluisse, quibus alios docendi munus incumberet. Dein-
de, pro alia superiore ratione, & pro hac posteriore
sententia, quam nos verissimam esse arbitramur, con-
siderandum est, nimis absurdum fuisse, cum Evan-
gelista nullam prorsus mentionem fecerit Apo-
stolorum, seu aliorum, qui verbi Dei ministri futuri
essent, a Christo ex numero suorum discipulorum no-
minatim selectorum, si is existimasset, cum Christus
sermonem suum habuisse ad ejusmodi homines, id si-
lentio præteriisset, quamvis verum esse possit, quod
jam Apostoli & ministri illi a Christo electi fuissent,
etiamsi ex ordine hujus ipsius narrationis Evangelicæ in-
telligatur, aut certe intelligi omnino videatur, eos po-
stea fuisse electos, quod scilicet, ut aliquando evenire
solet, sit narrationis ὕστερον πρότερον, cum scilicet illud,
videatur indicari ex Luca, qui electionem ipsorum Apo-
stolorum memorat, ante ejusmodi Christi sermonem,
proxime scorsum; quamvis, inquam, hæc ita se
haberet (quod tamen nos nullo pacto credimus, præ-
sertim cum censeamus, non eundem plane sermo-
nem narrari apud utrumque Evangelistam) non tamen
ut hæc ratio nostra infringeretur, neque aliummodo alio
pacto solveretur, quam ante diximus. Præterea, pro
sententia nostra [illegible] facere, quod [illegible] sunt
Christi præcepta & monitiones, quæ in ipsa ipsius ser-
monis continentur: nihil enim est eorum omnium illic, quod
proprium [illegible] sit ministrorum verbi Dei, sed con-
stat, si quis ea singulatim examinet, omnia omnium
esse communia, qui Christi discipuli esse velint. Deni-
que apertum est ex eo, quod Christus de præceptis aliqui-
bus decalogi legisque Mosaicæ verba facit, & ejus præ-
cepta ac monitiones ad illa magna ex parte accommo-
dat, sive ipsa nuda Mosaica mandata intelligat, sive
una cum eorum interpretationibus, a Scribis & Phari-
sæis populo obtrusis, eum in animo habuisse populum
docere, cui & Lex Mosis data fuerat; & a Scribis &
Pharisæis, ut dictum est, ejus per singulas partes, in-
terpretatio proposita. Atque his paucis rationibus hoc
in loco volumus esse contenti, ut ostendamus prædi-
ctam sententiam nostram, omnino veram esse, præser-
tim cum quædam alia supra indicata fuerint, quæ idem
demonstrare videantur. Itaque jam ad ipsa Christi ver-
ba, quæ nondum attigimus, explicanda accedamus,
ita ejusque sermone explicando pergamus.

Vers. 13. Inquit igitur. *Vos estis sal terræ, sin autem sal
infatuatum fuerit, in quo salietur?* Videtur valde dignum
consideratione, quod Christus statim ab ipso initio ta-
cite monuerit, ne si quos instituebat a suo officio defi-
cerent, idque subobscure, & sub salis metaphora, cum
nondum quidquam dixisset, quod ad eos instituendos
proprie pertinere videatur, sed tantummodo pronun-
ciasset, quinam beati sint censendi. Sed animadver-
tendum est, quod etiam si id, quod Christus, adjuncta
præter ipsam conclusionem superiorem [illegible] fecisset,
non admodum sit consuetum, & non plane videatur co-
dine factum; tamen nihil vetat quominus aliquantu-
lum a communi usu recedens Christus, concionem
illam suam ab initio proposuerit, ut scilicet eos attentio-
res, & studiosiores suæ monitionis exequendæ, audi-
tores redderet. Præsertim, cum metaphora ista salis
interim animos illorum sibi conciliaverit, appellans illos
sal terræ, quæ non exigua nec vulgaris ipsorum præsta-
tiæ commendatio est. Verum præterea considerandum
est, in iis, quæ præcesserunt, a Christo dictis, tacite
contineri institutionem in rebus maxime momenti, eo-
rum, quos docendos susceperat, & explicationem offi-
cii ipsorum. Quid enim est aliud appellare aliquos bea-
tos, quam monere instruere atque hortari, ut tales
esse velint? Inter eos vero, quos beatos Christus pro-
nunciavit, ii sunt, qui persequutiones patiuntur propter
justitiam, & propter Christi nomen; atque ultimo lo-
co, & quam proxime commemoratum fuit, ad quod
admodum apte accommodari potest monitio hæc, de
qua nunc agimus, ac si Christus dicere voluerit: Dixi
istos beatos esse, & consequenter monui, ut nemo pro-
pter persequutiones ab ipsa justitia & a me deficere ve-
lit; ad quam rem præstandam, debet vel id discipulos
meos impellere ac cogere, quod ipsi sunt sal terræ,
quod sal infatuaretur, si ipsi in persequutionibus deficere-
rent, & suum officium desererent, quod admodum in-
juste & scelerate factum esset, ac si quis universum sal
insipidum redderet, unde fieret, ut dapes omnes insi-
pidæ & nihili redderentur, & ita similitudine hac in-
specta, ipsi deficiendo causa essent, ut tota terra, id
est, universum humanum genus insipidum ac nihili red-
deretur: ac præterea, ut de rebus nullo sale conditis eve-
nire solet, tandem computresceret ac periret. Est
autem hic considerandum, quod, ut quidam animad-
verterunt, sal nullo pacto potest insipidum reddi, quod
quidem ego non ausim affirmare, sed philosophos &
rerum usu apprime peritos affirmantes audio, id sane
fieri nullo pacto posse. Unde videri queat, Christi
hanc metaphoram valde ineptam esse, præsertim cum
addat: *Si sal insipidum factum fuerit, ad nihil valet ultra,
nisi ut projiciatur foras, & conculcetur ab hominibus.* Hæc enim
verba ostendunt, vel certe ostendere videntur, illud

 aliquan-

aliquando contingere solere. Ego vero, tota hac ratiocinatione non obstante, & nihilominus id admittente, nullo modo sal insipidum posse fieri, crediderim Christi metaphoram, & quicquid eam sequatur, hoc loco dicit, rectissime posse consistere, neque necessarium esse ad hoc, ne inepte Christus loquutus videatur, ut sal reipsa insipidum reddi possit, multoque minus, ut aliquando redditum fuerit. Satis enim ad metaphoram sustinendam, & ea quae ejus occasione hic dicuntur esse debet, quod illa vera essent, quae Christus affirmat consequutura, si illa ratione fieri posset, ut sal insipidum redderetur, sive id reipsa fieri queat, factumque aliquando fuerit, sive minus. Potest enim, etiamsi id impossibile plane censeatur, unusquisque ex tali metaphora intelligere, quid Christus sibi velit, & summam absurditatem & impietatem quandam animadvertere, quae ex eo consequeretur, quod si, qui Christi disciplinam sunt amplexi, ab ea deficerent, vel si veniret ad ea etiam, quae tandem expressa a Christo fuerant, ejus verbis accommodare, longe si aut etiam tepidi in officio Christiani hominis exequendo redderentur, contemnis, inquam, potest quilibet illud videre, si sal alioqui nullo pacto possit insipidum reddi, quam si reipsa possit. Recte igitur Christus concludit, discipulos suos debere in officio suo quamque constanter permanere, cum alioqui, quando ipsi sint tanquam sal terrae, idem eventurum esset ipsorum culpa, quod eveniret, si sal insipidum redderetur, tum ratione eorundem & ipsorum, quam ratione aliorum; & interim docet, quam plane inutiles & digni omni contemptione essent futuri si tale facinus admitterent. Subjungit Christus

Vers. 14. *Vos estis lux mundi, non potest civitas abscondi supra montem sita, &c.* Alia metaphora excellenti ac perspicua monet Christus discipulos suos, ne suo officio desint; neve ullis hujus vitae incommodis deterreantur quominus Christi nomen ejusque doctrinam profiteantur, & factis praestent. Vos enim estis lux mundi, vos, inquam, estis, qui tenebras humanae ignorantiae in re omnium maxima discutere opus estis, atque id faciatis elucidi. Neque enim Christus in hunc tantum finem quaerit discipulos, atque ipsemet facit, ut ipsi, modo eum cognoscant, & per illum aeternam salutem adipiscantur, sed etiam ut alios, & verbis, & factis suis, ab ignorantia rerum divinarum liberent, & in viam aeternae salutis deducant. Sed dicet aliquis; Quid ad hanc metaphoram pertinet id, quod sequitur statim post lucis mundi mentionem, quod scilicet non possit urbs super montem posita abscondi? Dicendum est, aliam hanc esse metaphoram, non absimilem tamen priori, quatenus, quemadmodum lux ea res est quae abscondi nequeat, sic etiam abscondi nequit civitas supra montem sita. Requirit enim Christus utraque hac metaphora, ut ejus discipuli aperte ac palam, id & re & sermone profiteantur, quo sint, atque omnibus quales sint appareant, non minus quam lux & civitas supra montem posita, omnibus est conspicua. Quod si, ut diximus, haec civitatis supra montem positae commemoratio alia metaphora est, necesse est ut concludamus, ejusmodi civitati Christi discipulos similes esse: id est, ad Christi disciplinam conformandam, hoc etiam sequi, ut ejus sancti mores sanctaque doctrina cunctis appareant.

Vers. 15. Pergit Christus in hoc proposito, monendo discipulos suos, ut dent operam, quo eorum facta ipsius institutis sint conformes, eorumque professio cunctis sit conspicua; & tertiam adhuc metaphoram addit accensae lucernae, quam non est cur quis fortasse existimet, esse eandem, cum metaphora lucis mundi. Est enim accensa lucerna a mundi luce res admodum diversa; & mundi quidem lux, quemadmodum & civitas supra montem posita, abscondi nullo pacto potest; unde fit, ut duae illae priores metaphorae peculiarem habeant inter se, separatam a tertia illa convenientiam. Lucerna enim accensa, abscondi nihilominus potest; sed tamen cum id fieri non soleat, & propterea lucerna accendatur, ut luceat omnibus qui sunt in domo, merito Christus usus metaphora, ad abscondendum ejusmodi sit munus discipulorum ejus, illos fuisse censeri debet, immo hac metaphora, ad admonendos eos de suo officio aliquanto etiam aptior quam duae priores videri potest, propter id ipsum quod diximus, lucem & civitatem abscondi non posse, lucernam vero accensam posse: nemo enim videtur semper pro concesso sumere id, quod ipsa continet, esse ejusmodi, quod possit fieri & non fieri; & propterea is, qui admonetur, debeat ipsi monitioni valde attendere, ne forte aliter se gerat ac debet, cum facilius possit, nisi sibi caveat, minime suum officium facere. Accommodatissima igitur est metaphora seu similitudo illa tertia, ut Christi discipuli moneantur, quamvis latere possint & seipsos abscondere, quemadmodum accensam lucernam abscondere quis potest, tamen id ab illis non plus debere fieri, quam debeat lucerna accensa in eum finem, ut lucem praebeat toti domui, abscondi & sub modio poni, nec minus quam hoc illud absurdum futurum. Hic vero antequam ulterius progrediamur, animadvertendum est, proprie loquendo, primam solam ex illis tribus esse revera metaphoram; diserte enim ait Christus, suos discipulos esse mundi lucem, quod non facit in reliquis duabus: neque enim dicit, illos esse civitatem super montem positam, nec lucernam in domo accensam, unde fit, ut illae reliquae duae, proprie loquendo, potius similitudines quam metaphorae sint appellandae, cum Christi verba ita videantur accipienda, ac si dixisset: Quemadmodum nec civitas in monte sita abscondi potest, nec lucerna in domo accensa abscondi solet; sic vos mei discipuli, debetis existimare tales vos esse, ac si abscondi nequeatis, aut si tamen potestis, non debetis. Non nego tamen, cum neque verbum substantivum, ex quo vel tacito vel expresso fit, ut id, quod alioqui esset metaphora sit similitudo, expressum omnino fuerit, posse quem, si velit, ita etiam Christi verba accipere, ac si dixisset: vos estis civitas supra montem posita, quae abscondi nequit, &c. Vos estis lucerna in domo accensa, quae abscondi non solet, nec debet, ita ut nihilominus utraque illa sit metaphora; mihi tamen plus probatur, ut utraque sit similitudo, eo pacto explicata quo jam dictum est. Christi sequentia verba, quibus scopus monitionis ipsius continetur, videntur id confirmare, quod diximus, tertiam istam similitudinem, seu metaphoram, maxime Christi proposito, ejusque monitioni accommodatam fuisse, cum illis non videatur contineri relatio nisi ad illam tertiam, ut ducet verbum illud lucendi, quod est, in verbis illis, quemadmodum & in illa tertia similitudine. Dixerat enim, *sed ponunt super candelabrum, & lucet omnibus qui sunt in domo*; & statim verba illa subjungens ait:

Vers. 16. *Sic luceat lux vestra &c.* Nam verbum *lux*, non habet relationem ad illam primam metaphoram, in qua Christi discipuli lux mundi appellantur, sed ut dictum est, & propter idem verbum lucendi, quod in tertia est & non in prima, & propter ipsam sermonis connexionem, ipsum hoc verbum lucis, in verbis de quibus agimus positum, solum ad tertiam respectum habet. Quod vel ex eo confirmatur, quod aliud est, esse ipsam lucem, quemadmodum appellati sunt discipuli Christi in prima metaphora, & aliud, esse id unde lux proficiscatur, ut est lucerna, quae non ipsa est lux, sed inde lux prodit. Nam in verbis de quibus agimus, non minus quam inter lucem, & lucernam ex qua lux prodit, distinguit Christus inter discipulos, & lucem illorum, quae videlicet ab ipsis proficiscitur, inquit enim: *Lux vestra*. Jubet igitur Christus, ut lux quae proficiscitur a suis discipulis, si vere ipsius discipuli sint, se conspiciendam omnibus praebeat. Quid autem sit lux illa, seu quid potissimum significet, videntur statim declarare sequentia verba, ut, inquit, *videant vestra bona opera.* Itaque potissimum videtur Christus hic loqui de luce bonorum operum, quamvis alioqui verbum lucis, sit accommodatissimum ad significandum tamen quod

prodit

[illegible] Evangelicæ doctrinæ, [illegible] Christus [illegible] qui Evangeli[illegible] [illegible] sed quia sine dubio [illegible] doctrinam [illegible] quamvis aliquam in sermone illius [illegible] [illegible] bonorum [illegible] operum [illegible]. Nam si quis dicat, posse etiam, & [illegible] bonum opus ipsum Evan[illegible] [illegible] videtur considerandum pro[illegible] quod Christus [illegible] bona illa opera, [illegible] hominibus [illegible] apparent. Hoc enim [illegible] in ipsis bonis factis & omni [illegible] discipulorum Christi, [illegible] homines, [illegible] [illegible] ad id quod vita [illegible] vitam [illegible] in ipsa doctrina, [illegible] sunt nec [illegible] ab hominibus male [illegible] pessima ac deterrima [illegible] [illegible]. Quod si quis tamen velit, nihilominus ab illis bonis operibus, quæ hic Christus commemorat, non plane excludi [illegible] cœlestis doctrinæ, & ejus, quam maxime fieri possit, promotionem, modo concedat, non de hoc bono opere, sed de aliis potissimum ac præcipue Christum loquutum fuisse, non multum pugnabo, præsertim cum ejus sim sententiæ, quæ & rationibus & exemplis ex Sacra Historia petitis confirmari potest, ut debeat unusquisque, [illegible] Christi discipulus, veritatem Evangelicæ doctrinæ [illegible] ubicumque ejus rei se occasio offert & spes aliquid boni faciendi, promovere ac propagare. Ait igitur Christus causam, cur velit lucem discipulorum suorum lucere coram hominibus, quæ est, ut videant bona opera ipsorum, quo facto statim subjicit:

Et glorificent patrem vestrum, qui in cælis est. Id quod, si ipsa verborum connexio, & vis per vulgaris copulativæ particulæ [illegible], videtur esse altera pars prædicti [illegible], sed tamen re diligentius inspecta, videtur mihi omnino [illegible], non quidem alteram partem [illegible] hoc esse, sed causam ipsius [illegible] ut illam ab initio appellavimus, [illegible] Christus rationem reddit, cur velit suorum discipulorum bona opera ab hominibus conspici, ex quo sequitur (quod etiam verissimum est, & propter hanc nostram interpretationem vehementer confirmat) non per se quidquam a Christo fuisse, aut quæri, ut bona opera suorum discipulorum videri esse nota hominibus, sed propter aliud, id est, ut inde pater cœlestis glorificetur. Et sane gloria ipsius Dei videtur esse [illegible] causa, quæ Deus vel per Christum, vel sua natura, aut facit, aut præcepit, [illegible] aliquando sit: unde etiam præter multas scripturæ sententias, quæ hoc [illegible] opinionem [illegible], habemus dictum illud Salomonis Proverb. 16. *Omnia fecit Jehova propter seipsum*, qua de re latius disputandi (est enim materia valde ampla, [illegible]) non est hic locus: tamen quærendum est, quo sensu Christus possit dicere, glorificari in Deum ab hominibus, ubi viderint bona opera ipsius Christi discipulorum. Videtur autem ad duo capita potissimum posse [illegible], quidquid hujus glorificationis patris cœlestis [illegible] hoc loco intelexit Christus. Nam si diligenter consideretur, quid hoc pertineat possint efficere bona opera Christianorum,

ab aliis hominibus animadversa, apparebit mihi fallor id esse, ut agnoscant ipsius Dei veritatem, ut sic loquamur, & [illegible] ipsum Deum [illegible], vel [illegible] eorundem bonorum operum, quibus [illegible] cum ea a Deo fuerint jussa, [illegible] præceptorum obedientia, [illegible] ipsius Dei glorificatio [illegible]. Jam vero, ut quod prius ex illis duobus capitibus complectitur latius explicemus, dicimus, quod cum Christianorum bona opera animadvertuntur, quæ satis constat Deo primo auctore primaque causa esse facta, & quam illa omnia aliorum hominum [illegible] egregia facta, [illegible], quæcumque ad virtutem referri possint, longe [illegible]: hinc datur cognosci, quantopere sapientia & beneficentia Dei omnem sapientiam humanam excedat, & omnem spem, quam de Dei erga homines bonitate, quis aliquis [illegible] potuisset, longe superet; [illegible] [illegible] causa talium bonorum operum, quin una cum summa & ineffabili Dei sapientia, [illegible] [illegible] efficere possit, appareat ejusdem Dei erga humanum genus inexplicabilis bonitas ac beneficentia, quibus homines alioqui, ut carnei sint, fragiles & ad peccandum proclives, eo adduxerit, ut sancti atque [illegible] [illegible], imo qui eas virtutes habeant, quæ ipsam humanam conditionem superare videntur, & angelicum quippiam & divinum omnino sapere. Nam quod talia sint ea bona facta, quæ propria Christi discipulorum sint, quæque eos ab aliis hominibus, cujuscumque sectæ alterius aut religionis tandem sint, aut modo ab iis qui nulla religione tenentur, aperte ac manifeste distinguant, inferius, Deo volente, una cum ipsis Christi præceptis videbimus, & clare intelligemus.

Hactenus habuimus quoddam quasi præludium ejus sermonis, quem Christus habere statuerat, seu quandam, ad illum attentius audiendum, suorum discipulorum præparationem: quanquam maxima hujus præparationis pars, ubi scilicet pronunciavit quinam sint beati, possit videri quodammodo ex accidente continere summam quandam ipsius sermonis. Nam si quis velit diligenter examinare, quinam sint ii, quos Christus sic beatos pronunciat, & quale sit [illegible] nomen, quo ii appellantur, quæque et illis [illegible] Christus dixit, facile inveniet contineri ibi omnia quæ Christus postea in ipso sermone latius atque uberius, & sub alia forma aliquando exposuit. Nunc vero, usque ad versiculum 21. & deinceps quatuor integros versiculos, habemus fumma exordium proprium & peculiare ipsius sermonis; quod exordium, partim tacite, partim expresse hæc duo breviter continet; Christum constituisse, veram ac perpetuam divinam legem populum docere, quod est alterum ex prædictis duobus, quodque non expresse, sed tacite ex ipsius Christi verbis colligitur. Alterum est, quod Christus nihilominus, sua sua vera atque æternæ divinæ legis doctrina proponenda, ipsam legem per Mosen datam non sit abrogaturus, sed eam impleturus: quod quid sit, postea videbimus. Quid contineat exordium illud, summatim ad hunc modum exposito, videtur, antequam verba ipsa Christi explanare aggrediamur, de eo agendum; an Christus, doctrina sua vera atque æternæ legis divinæ proponenda, id tandem efficere voluerit, ut falsæ legis Mosaicæ interpretationes abolerentur, & verus sensus ejus legis appareret, & in usum revocaretur; an vero aliud quippiam inducere in Dei populum voluerit, ab ipso populo præstandum. Sunt enim hac de re, tres præcipue opiniones. Una est, quod Christus nihil aliud efficere voluerit, quam id, quod priore loco commemoravimus. Reliquæ duæ in eo conveniunt quidem quod posteriore loco commemoravimus, sed

non

non eodem modo illud intelligunt. Nam una vult, ea quæ à Christo addita legi Mosaicæ fuerunt, nonnulla ex parte ejusmodi esse, quæ quidem singuli ex populo præstare debeant: sed non tamen simpliciter atque absolute, sed tum demum, si velint esse perfecti, & propterea illa, non præcepta simpliciter appellare solet, sed potius consilia. Altera vero omnino statuit, illa à Christo legi Mosaicæ addita, ejusmodi esse, ut quilibet qui verus Christi discipulus esse velit, ea præstare omnino debeat. Prima ex illis tribus opinionibus, vulgo recepta est ab iis, qui à Romana ecclesia deficientes, Evangelici appellari solent. Altera est ipsius Romanæ Ecclesiæ. Tertia vero recentiorum, qui in Latina, quam vocant, Ecclesia, Romanæ ecclesiæ non adhærent. Nam quid Ecclesia Græca, & aliæ similes, hac de re statuant, nobis nondum liquet. Nos porro, tertiam plane amplectimur, nec videmus quomodo utracumque ex reliquis duabus sustineri possit. Quod enim ad primam attinet, vel illud ipsum, quod appellavimus Christi sermonis exordium, eam abunde refellit, si quis illud recte intelligat, & vim quorundam Christi verborum diligenter animadvertat; quemadmodum apparebit, ubi verba ipsa explanaverimus. Sed præterea opinio ista ab ipso Christi sermone aperte quodammodo refutatur, cum Christus ab initio sua dicta ipsissimet patris ac patriæ Mosaicæ legis verbis sæpe opponit, eaque suis dictis complectatur, quæ in ipsa Mosaica lege contenta non fuisse, nec contineri, quilibet facile animadvertere potest, id quod similiter verissimum esse apparebit, in explanatione ipsius Christi sermonis. Secunda porro opinio, quæ plane originem suam à carne, ut ita loquar, habuisse videtur, nullo prorsus fundamento nititur, cum expresse Christus pronunciet, eos qui ea non fecerint, quæ ipse addit Mosaicæ legi, vel præmium id, vel mercedem, quam ipse discipulis suis proponit, non accepturos. Verum arbitrantur carnales isti homines, & quibus durum erat nimis, nova illa Christi præcepta præstare, adversus ipsissima Christi verba, quod ille aperte præcipit, consilium tantum esse dicere. Nam ita ut diximus rem omnino se habere, posthac Deo volente apparebit. Jam igitur, ad verba ipsius Christi explananda, accedamus.

Vers. 17. Cum igitur Christus statim dicat: *Ne putetis quod venerim solvere legem, aut prophetas*, satis intelligi ex hoc loquendi modo possunt illa duo, quæ summam fecimus hujus ipsius exordii. Nam cur alioquin diceret ac moneret, ne putent se venisse, ut solveret Legem & Prophetas, nisi in animo haberet, legem aliquam & doctrinam populo proponere, & ad id faciendum se venisse profiteri? quomodo etiam potuisset dicere, se non venisse ad solvendum Legem & Prophetas, nisi hoc revera ita se haberet, quamvis alioqui prima fronte potuisset videri, ipsum nihilominus, ut ista dixit, doctrina sua Legem solvere, cum tamen ea, quæ solutio Legis videretur, non solutio revera, sed impletio esset? Unde ipsemet statim subjicit: *Non veni solvere, sed implere*. Facit mentionem Christus, & Legis, & Prophetarum, quamvis alioqui solo Legis nomine Prophetæ etiam ipsi intelligi soleant, quemadmodum præter alia testimonia videtur aperte colligi ex mox sequentibus verbis, in quibus Christus solius Legis mentionem facit, cum tamen verisimile admodum sit, eum verbis illis, plane respondere iis quæ antea dixerat, in quibus, ut dictum est, non Legem tantum, sed Prophetas quoque nominaverat. Prophetarum vero nominatim Christus ab initio mentionem fecit, ut arbitror, propter hanc causam, quod etiam apud Prophetas multa continentur, quæ pertinent ad Dei legem & ad præcepta ipsa divina, quamvis verisimile sit, ut Judæi vulgo crederent in prophetis, quod ad præcepta divina attinet, nihil revera contineri, quod præceptis ipsis Mosaicis non contineretur; & Prophetas, interpretes & explanatores quosdam, quod hoc pertinet, fuisse Mosaicæ legis: quos tamen, partim quatenus pertinebat ad præcepta Dei, non magnopere pendebant non pauci ex ipsis Judæis, ii videlicet qui Sadducæi vocabantur; iidemque fuit inter Judæos, qui idem sentirent. Voluit igitur Christus hac ratione indicare, se cum Sadducæis non facere, id quod pertinebat ad populi benevolentiam captandam, aut certe odium hac in re vitandum, cum populus Pharisæis, qui prorsus & hac in re & in aliis multis Sadducæis adversabantur, plurimum esset addictus. Cum igitur Christus videret ea, quæ mox docturus foret, ejusmodi esse, ut videri posset abrogare ea, quæ circa præcepta apud Mosen & prophetas scripta invenirentur, quod tamen non ita erat, præmunit sese & doctrinam suam hac præoccupatione, quod Legem aut Prophetas soluturus non venerit, sed impleturus. Facile ab omnibus intellectum fuit, & in eo fere consensum, quid sit ista Legis & Prophetarum solutio, quam Christus à se removet; nempe quod sit, ut diximus, illorum, quod ad præcepta attinet, abrogatio. Sed quid impletio illa sit, ut diximus, non perinde inter omnes convenit. Nos illis omnino assentimur, quamvis eos non adeo multos, præsertim inter interpretes, esse credamus, qui statuunt, impletionem istam potissimum significare perfectionem & absolutionem, metaphora ducta à vase aliquo, seu modio, aut simili aliqua mensura, quæ continet quidem medium ejus, quod in illum injici solet, sed tamen nondum suppleta, nec suum complementum habeat. Ut autem melius impletionem illam, quam hic Christus intelligit, percipiamus, animadvertendum est, quamvis legis simpliciter mentio hic facta fuerit, neque similiter præceptorum divinorum simpliciter mentionem fecerimus, vocabulum quodammodo Legis explanantes, tamen hic non debere intelligi ullam aliam Legis partem, aliave alia ejus præcepta, præter ea quæ ad mores pertinent, quemadmodum, si quis diligenter inspiciat, evenit sæpius & in aliis Novi Testamenti locis. Nam Christus certe in sermone suo, nullorum aliorum præceptorum mentionem facturus erat, nisi eorum quæ ad mores pertinent, qualibus à se datis, nulla ex parte abrogaturum, sed tantummodo perfecturum & absoluturum erat moralia præcepta Mosis, ut deinde singulatim Christi præcepta examinando observabimus ac docebimus. Itaque profitetur in suis verbis Christus, quicquid in lege Mosis ac prophetis continetur ad ipsos mores pertinens, quod quidem præcepti omnino vim habeat, à se nullo pacto abrogatum iri, id est, illud totum integrum ex sua ipsius doctrina permansurum, sed tantummodo aliquid se amplius dicturum, quod ad perfectionem & absolutionem ejusmodi præceptorum pertineat. Quæ hic ab aliis dicuntur, de impletione Legis & Prophetarum per Christum facta, quatenus per ipsum Legi Dei perfecte satisfactum sit, ejusque plenissime obtemperatum, & Prophetarum prædictiones fuerunt impletæ, id est ad exitum exitum perductæ, non multum ad rem facere nobis hoc quidem in loco videntur, quamvis in mox sequentibus verbis, posse merito credi, illum ex parte illa intellexisse, ut statim explicabimus. Inquit enim:

Vers. 18. *Amen enim dico vobis, donec transeat cœlum & terra, iota unum, aut unus apex non transibit à Lege, donec omnia fiant.* Sunt verba ista sane perdifficilia, &, nisi me memoria fallit, plurimum negotii explanatoribus facessunt; nec spero me posse perfectum eorum sensum explanare, dicam tamen quod in præsentia mihi succurrit. Primum igitur statuo, ut dictum ante fuit, simplici Legis nomine Prophetas quoque hoc loco intelligi, sed tamen ita non intelligantur prophetæ, nisi quatenus aliquid dicunt ad præcepta moralia pertinens, vel saltem, quod ad præcepta attinet, non autem, quod pertinet ad prædictiones. Nihil enim videtur ad propositum Christi facere Prophetarum prædictiones, de quibus videlicet non posset ambigi, propter sermonem quem Christus habiturus erat, quod ipse eas soluturus fuisset. De præceptis igitur omnino, sive mora-

libus

[illegible] tantum, sive omnino intelligendum est, quicquid [illegible] legem hic nominat intelligit, & dicendum Christum affirmare, non fore, ut quicquam vel minimum pereat, id est, abrogetur ex praeceptis Mosaicis & aliorum Prophetarum, donec omnia fiant. Quae conclusio, potest prima fronte videri significare, non citius fore ut quidquam eorum, quae dicta sunt, abrogetur, quam videlicet nec finiatur similiter [illegible] quam videmus, ut illa omnia fiant. Prima quidem facie, ut dixi, possunt Christi verba videri hanc significationem habere, & verisimile est, Christum ipsum voluisse, ut in hunc sensum ipsius verba ab auditoribus acciperentur, cum tamen interim alius sensus subesset, & verissimus, & ejusmodi, ut Christum postea nihil non verissimum affirmasse appareret. Is autem sensus est, quod non prius futura esset abrogatio alia praeceptorum illorum quam illis plenissima aliqua ratione obtemperatum fuisset, nempe ab aliquo homine praestitum perfecte vel minimum praeceptorum illorum, id quod ab ipso Christo factum sine dubio est, dum hic in terris ageret, quo facto & ipso in coelos sublato, tum demum, & non ante abrogatio facta est non paucorum ex illis praeceptis, nempe ceremonialium omnium, & judicialium. Hinc fit, ut quamvis in prioribus hujus loci verbis jam citatis, Christus nomine Legis & Prophetarum, sine dubio, moralia tantum praecepta intellexerit: in posterioribus tamen, magis probandum videtur, illum omnia prorsus praecepta intellexisse. Jam illius rei, quod verba sacra non unum tantum sensum habeant, quamvis alium alio, vel magis ipsis verbis convenientem, vel magis praecipue a Spiritu Sancto intellectum, complura sunt exempla in Libris Sacris, praesertim ubi aliqua praedictio continetur, quemadmodum hic fit; immo similis plane loquutionis cum illa forma aliquid negandi, donec quippiam fiat aut non fiat, cum ejusmodi duplici sensu, habemus exemplum apud Jobum cap. 14. 12. ubi legitur, Hominem, postquam occubuerit, non resurrecturum, donec non erunt coeli. Nam illis verbis, videtur significari, hominem, postquam mortuus fuerit, nunquam vitae restitutum iri: Nam hoc est, quod maxime ad propositum Jobi ibi loquentis facit. Videtur enim, & ita, ut verisimile est, Jobi tempore passim credebatur, quod & hodie a quibusdam, religionem ipsam Christianam profitentibus, creditur, coelos nunquam desituros, & fortasse hodie plerique existimant, Jobi sententiam illam nullum alium sensum continere, nisi quod homines, ubi mortui fuerint, ex ipsius rei natura, in aeternum non resurgunt. Mihi tamen, qui una cum aliis non paucis credo, hos coelos aliquando desituros, multo magis probandum dicimus, verum ac praecipuum Spiritus Sancti in eo loco sensum esse, quod postquam coeli esse desierint, id est, jam desinent enim, tum demum, nec nullo modo antea fiet, ut homines a morte in vitam revocentur. Considerate igitur, quam sit similis locus ille Jobi nostro, & quam interpretatio, quam hujus nostri attulimus, probanda videatur, ut scilicet is sensus, quem prima fronte verba ipsa prae se ferunt, quique Christi proposito magis convenire videatur, non sit tamen is, quem praecipue Spiritus Sanctus intelligit, sed alius sensus subsit magis secundum veritatem probandus, & quem potissimum Spiritus Sanctus intelligit. Nam quemadmodum ibi non est verus prior ille sensus, unde concluditur coelos nunquam desituros, & propterea nec homines unquam resurrecturos, sic in loco nostro prior sensus, quod nullum jota neque apex Legis periturus sit, quia videlicet fieri nequeat, ut omnia fiant quae sunt scripta in Lege, non est simpliciter verus, cum verum habeat, fore aliquando, habita ratione temporis quo haec dicta sunt, (nam id mox factum est) ut quaecunque sunt in Lege scripta omnino fiant. Ut enim antea diximus, Christus ipse, qui haec dicebat, totam Legem perfectissime servavit, quamvis, ut aliquando inveniatur qui id faceret, impossibile esse videretur: quemadmodum impossibile tempore Jobi videbatur, & nunc etiam videri potest, ut coeli ipsi aliquando desinant. Quod si aliquis dicat, hunc sensum, quem in Christi verbis praecipuum esse dicimus, cum non recte ad Christi propositum videatur accommodari posse, non esse admittendum: ob id vero non posse accommodari, quod ex eo sequitur, Mosis Legem ex aliqua parte aliquando abrogatum iri, Christi autem propositum sit, firmitatem ac durationem Legis Mosaicae ostendere. Respondemus, satis ad propositum Christi facere, si dicat, tantam esse praestantiam ac firmitatem totius Legis Mosaicae, ut nihil quantumvis minimum illius scriptum abrogari debeat, donec inventus fuerit, qui quicquid in ea scriptum est exactissime servaverit: nec quicquam absurditatis continet, quod Christus interea suis verbis voluerit aliud prae se ferre, & ita loquutus fuerit, ut non eo ipso tempore, quo loquebatur, sed postea tempore suo intelligeretur, quid ipse illis suis verbis sibi voluisset: alias enim idem contingit in ipsis ejusdem Christi verbis, & quidem in iis, quae habebat ad suos ipsius Apostolos, quibus, ut peculiaribus amicis suis, omnia quae sciret se patefacere profitebatur, quid mirum igitur, si idem hic evenerit, ubi turbam alloquebatur qui ipsius doctrinam amplecti vellent, & ipsam turbam, ut ex verbis Evangelistae ad finem sermonis Christi scriptis, de quibus antea sermonem fecimus, aperte constat, docebat atque instituebat?

Jam quid sibi velint verba illa, *jota unum, aut unus apex*, non est difficile percipere, &, ni fallor, a plerisque id perceptum est. Omissis igitur variis commentis quorundam hominum, & sequentes eam explicationem, quae obvia atque in promptu est, dicimus jota significare literam jod alphabeti Hebraici, quae litera est & omnium aliarum minima, & saepe ejusmodi quae non profertur licet scribatur, ac propterea supervacanea saepius videri possit. Apex vero est nomen, quo, nisi una cum aliis fallimur, puncta, quae vocant, & accentus fortasse significantur, quibus literae & verba apud Hebraeos ad ea recte proferenda informantur; unde videtur colligi posse id, de quo nonnulli, ni fallor, ambigunt, jam ipso Christi tempore, cum apicibus illis solitum fuisse scribi Mosaicam legem; non quidem necessario, in omnibus ejus exemplis; cum satis sit, si id fieret in codicibus, qui publice asservarentur in Ecclesiae usum, quemadmodum non pauci affirmant: qua de re, non est, cur hic diligentius inquiramus. Nobis enim satis est, ex illo loquendi modo intelligere, Christum dicere voluisse, nihil vel minimum abrogatum iri legis Mosaicae, donec &c. Quemadmodum & litera jod, & apices illi sunt quid minimum in ipsa Legis scriptura. Ex hoc, quod Christus affirmavit de firmitate & duratione praeceptorum legis Mosaicae, infert ipsemet, quod nulli homini liceat vel minimum ex Mosaicis praeceptis solvere, id est, tanquam id abrogatum esset, de eo non curare, & ne alii curent efficere, inquit enim

Vers. 19. *Quicunque solverit unum ex istis mandatis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno coelorum.* Quae sententia, si ad moralia tantum praecepta referatur, est absolutissime & perpetuo vera, & jam dictum est, Christum ab initio, cum dixit se non venisse ut Legem aut Prophetas solveret, moralia praecepta, quae in Lege ac Prophetis continentur, intellexisse, quod ideo verum est, judicio quidem nostro, ut si ipsis verborum illorum proxime a nobis explanatorum, *donec omnia fiant*, meliorem fortasse aliquem sensum, quam eum, quem ipsi attulimus, afferre queat, & ostendere, quomodo verum sit, ipsa moralia praecepta Legis Mosaicae non desitura, donec omnia fiant, facile simus concessuri, in illis etiam verbis Christum, de moralibus tantum Legis praeceptis egisse. Posset vero si sensus ejusmodi esse, ut Christus velit dicere, nullum ex moralibus quantumvis minimum Mosis praeceptis desiturum, id est, abrogatum iri, nisi prius omnia fiant, id est, nisi

prius ejusmodi hominum conditio & rerum natura mutetur, in omnia praecepta Mosis absolutissime impleantur, quod cum nunquam re ipsa non sit futurum, nisi hoc ipso seculo desinente, propterea idem fuisse ac si Christus diceret: Nunquam durante hoc seculo quicquam ex lege Mosis abrogatum iri. Quem sensum fundere videntur verba illa, a nobis nondum nominatim explicata, donec transierit coelum & terra. Quae ideo supra nominatim ac diserte non explicuimus, quia illa ita accepimus, ac si Christus dixisset, *Nunquam*, & secundum eum sensum, quem supra secuti sumus, dicere voluerit, nunquam futurum, ut quicquam pereat ex Lege Mosis, donec omnia fiant, seu ipsa verba diligentius explicando, & in magis adhaerendo, potius futurum ut coelum & terra transeat, quam ut minimum quid ex Lege Mosis pereat. Sed jam ad propositum revertamur, & concludamus, quicquid de Christi proximis verbis statuendum sit, haec quae nunc prae manibus habemus, propter id, quod jam à nobis est expositum, ad sola moralia Mosis praecepta referri posse, quod nobis, ut liquet, admodum probatur.

Putamus autem, in illis verbis: *Minimus vocabitur in regno coelorum*, esse figuratum loquendi modum, & vocem *minimus*, idem hic valere, quod *nullus*. Sic vero loquutum fuisse Christum, ut alluderet ad eandem vocem *minimus*, quae praeceptis in hac verborum comprehensione addita fuerat. Continuo à Christo, quod qui minimum ex praeceptis moralibus Mosis contemnendum esse dixerit, aut etiam docuerit, nullus erit in regno caelorum, id est, in regno Dei nullum habiturus sit locum: subjicit, quid contra eventurum sit ei, qui ejusmodi praecepta fecerit, aut docuerit, pronunciat enim illum magnum vocatum iri in coelorum regno. Ubi primum animadvertendum est, non esse Christi verba ita accipienda, ut plane sonant, ut scilicet is, qui & faciat & doceat minima praecepta Mosis, & quidem ipsa moralia, sit futurus magnus in coelorum regno. Sed intelligendum est Christum velle dicere, eum futurum magnum in coelorum regno, qui ita & faciat & doceat Mosis praecepta, ut nullum, ne minimum quidem, relinquat.

De illis porro verbis *fecerit & docuerit*, quemadmodum & de superioribus illis, *Qui solverit, & sic docuerit homines*, quo sensu sint accipienda, dictum est sitis antea, tantum de verbo Vocandi, de quo antea similiter loqui futurum, posiremus hic notare, quod fortasse unus est hic locus inter alios, ubi locum habeat phrasis illa Hebraica, quod Vocari significet esse, tam in prioribus quam in posterioribus Christi verbis. Verumtamen videtur nihilominus hic quoque improprietas aliqua illo verbo Vocandi indicari. Et sane in prioribus verbis *minimus vocabitur* &c, negari non potest improprietatem aliquam ibi esse, vel propter id, quod antea diximus, nomen Minimi, nullum hoc loco declarare, & sic minus proprie accipi. Sed in posterioribus quoque verbis, propterea improprietas aliqua animadverti potest, quia revera, qui & fecerit, & docuerit, si modo ita conjunctim ista duo verba accipienda essent, etiam minima moralia Mosis praecepta, habiturus est quidem omnino partem in coelorum regno, sed quod propterea, proprie loquendo, magnus sit in eo regno futurus, non videtur affirmari posse, cum, ut quidem ego arbitror, ista observatio praeceptorum Mosis non sit ita intelligenda, ut nulla ne minima quidem ex parte unquam aberretur. Apparet enim Christum de ea re loqui, non modo quae fieri aliquo modo possit, id est, non sit plane ac penitus impossibilis, sed quam fieri contingat. Non contingit autem, ut quis & docendo & faciendo, quod attinet ad praecepta Legis, nullum, ne minimum quidem errorem committat. Quare videtur omnino statuendum esse, vocem Magni, à Christo eo sensu pronunciatam fuisse, ut plane oppositum vero sensui, à nobis antea expresso, vocis Minimi, & Christum, non minus in posterioribus his verbis, quam in prioribus, figurate loqui voluisse, ut recte ita concinne omnia inter se consentanea essent,

quandam elegantiam alludendo ad vocem Minimi, praecepta adjunctis, esse proferret, ut in prioribus figurate loqueretur. Perge Christus committere, & aliquanto apertius exponere, quae modo dixit, monens, ne quisquam sit, qui vel ipse faciendo, vel alios docendo omittat aut spernat, vel minimum ex praeceptis Mosaicis, & &c.

Vers. 20. *Dico enim vobis, quod nisi abundaverit justitia vestra, plus quam Scribarum & Pharisaeorum, non intrabitis in regnum coelorum.* Potuisset enim aliquis secum cogitare, Et quid iste jubet ut fiat? Cur ve tantopere urget, ut ne minimum quidem Legis divinae mandatum omittatur, sive in faciendo, sive in docendo, cum videamus eos qui nobis praesunt, viros praestantissimos cum eruditione tum vitae sanctimonia, aliqua tamen ex divinae Legis praeceptis, & quidem non ex minimis, non ita servare, ut plane verba Legis ipsius requirere videntur: propterea Christus jure illos monet, adeo verum esse ad quod affirmavit & facere jussit, ut qui audeat vel minimum Legis praeceptum spernere, et neminem sit adjuturum, & à poena, quae ex tali Legis divinae contemptione profectura est, exemptum exemplum eorum, qui omnium sanctissimi habeantur, aliorumque sint magistri, quos in ipso populo, ad quem verba faciebat, & ipse simul & monet isto crimine Legem divinam spernendi omnino teneri, & propterea necesse esse unicuique ex populo, qui velit regnum coelorum adipisci, & sic poenas effugere in constitutas, qui officium suum in divina Lege servanda non praestiterit, majore sanctitate praeditum esse, quam sint illi ipsorum duces & praeceptores. Justitiae enim nomine, sine dubio, sanctitatem illam Christus significat, quae inde proficiscitur quod quis praecepta Dei servet, qua in re vehementer peccabant Scribae & Pharisaei illi, quos propterea alias Christus satis frequenter hujusce rei nomine objurgat atque increpat, & nominatim alicubi illis objicit atque exprobrat, quod gravissima onera discipulis suis imponerent, quae ipsi ne extremo quidem digito attingerent. Quanquam vero illa justitia, quam Christus hic commemorat, quamvis praecipue ad sanctitatem morum, id est, ad conservationem divinorum praeceptorum, ut dictum est, pertineat, tamen & ad doctrinam etiam, quam quis eo munere fungens aliis proponat, pertinere censenda est, cum Christus antea, non de faciendo tantum sed de docendo loquutus fuerit: propterea censendum est Christum hoc in loco eos, ad quos haec pertinere aliquando possint, id etiam monere voluisse, ne in praeceptis divinis docendo ac proponendo Scribas & Pharisaeos imitari velint, sed diligentius ac plenius justitiam, hac quoque in parte sectari: etenim est enim Christum alicubi Legis Mosaicae peritis, cujusmodi erant Scribae, objecisse, quod clavem cognitionis, tempe rerum divinarum accepissent, & interim nec ipsi ingrederentur, nec alios ingredi permitterent, quod judicio meo non potest intelligi, nisi de non bene explicanda ac proponenda doctrina ipsa divina: sed & ex aliis locis, quod Scribae & Pharisaei hac ex parte delinquerent, ore ipsius Christi, satis aperte constat, & nominatim ex iis, quae alterius alios loquuntur est cap. 15 hujus ejusdem Evangelistae, ubi illis praesertim exprobrans, quod Dei mandatum illud insigne, honorandi patrem & matrem, pervertissent; & ita effecissent, ut populus Deum coleret magis doctrinis & praeceptis hominum, quae ipsi docerent ac proponerent, quam ipsis divinis mandatis servandis ac custodiendis.

Vers. 21. Hactenus, ut antea monuimus, est exordium praesentis Christi concionis; nunc ipsa concio incipit, his verbis: *Audivistis, quod dictum sit antiquis, non occides, qui autem occiderit, reus erit judicio.* Quae verba antequam explicemus, dicendum est hoc loco aliquid, praeter ea quae jam dicta sunt, de Christi mente in his praeceptis suis tradendis & ad Mosis legem accommodandis, non tantum propter hoc ipsum praeceptum decalogi,

ciloqui, de homicidio non committendo, sed etiam propter alia deinceps sequentia. Quamvis enim annui [illegible] Christi mentem esse ipsis Mosaicis præceptis aliquid addere, non autem falsas interpretationes [illegible] præceptorum, quas Scribæ & Pharisæi populo [illegible], refellere; id tamen ita intelligendum est, ut concedamus Christum aliquoties, cum Mosis præceptorum mentionem facit, cum illis aliquid conjungere, quod expressum diserte in ipsa Lege non sit, sed audiretur tamen, & ab antiquissimis temporibus in populo auditum fuisset, tanquam si germana pars esset ipsius Mosaici præcepti, quæ tamen additamenta non adhærerent ab ipsis Legis Mosaicæ [illegible], sed & præterea id quod diximus ita intelligendum est, ut interim non negemus, Christum alicubi potuisse tacite perstringere ipsis verbis Legis, intelligere una cum illis interpretationem aliquam quæ in populo resonabat, quamque tamen non probabat, quamque iis, quæ præcipiendo ipse subjungit, refelleret atque rejiceret; de quibus singulatim suis locis agendum erit. Nunc quod attinet ad præceptum illud Mosaicæ Legis, quod præ manibus habemus, dicimus illud à Christo ita recitari, ut tamen non ipsissima tantum Legis verba commemoret; sed & illud quod inde consequi ex ipsa Legis mente apertissimum erat, & in populo quibusdam conceptis verbis passim resonabat, ac si diserte id in ipsa Lege scriptum esset; illud est quod in verbis commemorat, *& qui occiderit, reus erit judicio*; quamvis enim ipsa verba in ipsa Lege, sive ab initio, cum præceptum illud primum datum fuit per Mosen, sive postea non legantur, legitur tamen expresse ipsorum sententia, ubi pœna iis qui occiderint constituitur.

Jam quod hic Christus in ipso initio ait, & sæpius postea repetit: *Audistis quod dictum sit antiquis*, satis videtur docere, non fuisse Christo propositum Scribarum & Pharisæorum falsas Legis interpretationes rejicere; quid enim cum hac commune habet, quod id, cui sua verba hic Christus opponit, antiquitus populo dictum fuisse [illegible] [illegible] dicendum est, [illegible] Christi mens fuisset, non fuisse dicturum, audivistis, quid dicant magistri, vel simile quidpiam? Certe, si quis non plane pertinaciter veritati resistere velit, necesse est fateri, Christum sua verba ei rei opponere hoc in loco & similibus, quæ ab ipsa antiquitate, postquam Lex data & explicata populo fuisset, audita forent; & quid quæso commune habent verba ista, vel sententia hæc tota, quam Christus antiquis dictam fuisse affirmat, cum falsis interpretationibus Scribarum & Pharisæorum, cum, ut dictum est, partim diserte, partim aliqui satis expresse totum illud in ipsa Lege continentur. Verum enimvero multis accidit non paucis hujus loci explanatoribus, illa, quæ Lege ipsa contineri nemo negare possit, ita à Scribis & Pharisæis fuisse accepta, ut id tantum, quod ipsa verba sonant, præceptum esse intelligi deberet, quam interpretationem Christus hoc loco rejiciat, fatentur; ipsis præceptis enim Legis verbis plus contineri, quam simplicissima ipsa verba præ se ferant, nimirum occisionem verbo, non ipsam duntaxat occisionem, sed & alia quædam significata in Lege fuisse; quod illorum explanatorum commentum, vere commentum dici possit, cum nulla prorsus nec verisimilitudine, nec indicio, nec denique vestigio nitatur, & absurdissimum plane censendum foret, si Christus, cum hanc mentem haberet, ita loquutus fuisset, ut quid sibi potius illam equidem censeri merito deberet, nam ipsis forsan Scribis & Pharisæos nominatim tangere Christus omnino esse dicendus est, qui proxime etiam non obscure dixerit, eorum justitiam ejusmodi esse, quæ nullo modo satis sit ad regnum cœlorum obtinendum?

Non est igitur illo pacto aliter sentiendum, nisi quod Christus iis, quæ in ipsa Lege continebantur, sua opponit, quæ subjicit. Opponit inquam, non ut contraria, sed ut perficientia eam Legis partem, hoc circiter pacto. Lex jubet, ne quis quempiam occidat, & pronunciat reum futurum eum, qui occiderit. Ego vero, non modo homicidium & judicio ac pœnæ obnoxium, sed præterea illa etiam; quæ iisdem à me dicuntur, addo, quod etiam is, qui irascitur fratri suo. Quod vero sit illud judicium, cui reus futurus dicatur, antiquitus fuerit qui occidisset, sunt qui diligenter inquirant; neque id mihi aperte ac nominatim liquet, cum libri dissideant, in quibus id quærendum esset; verum hoc nihil momenti, meo judicio, habet, & satis est intelligere, antiquitus ex mente Legis pronunciatum fuisse, quod is, qui homicidium commisisset, dignus plane condemnatione esset; ea vero cujusmodi esse intelligeretur, colligendum est ex locis illis ubi pœnæ homicidis constituuntur. Quod primo loco, hoc ex Lege in populo resonante intelligitur, Christus addit, est, asserere eum, qui temere irato quicquam fecerit, similiter judicio reum futurum; ubi animadvertendum est, ut hinc initium hujus rei commemorandæ faciamus, ea, quæ ubique Legi Mosis Christus addit, habere conjunctionem quandam cum iis, quæ in Lege ipsa continentur: habet enim ira cum homicidio aliquid commune; etiamsi quibusdam valde minus commune sit; cum homicidium soleat, vel ex ira, vel ex odio, quod aliud est nihil quam inveterata ira est, plerumque proficisci. Statuit igitur Christus eum quoque reum futurum, qui cuiquam temere iratus fuerit, non modo qui illum occiderit.

Adverbium autem non legitur in vulgata Latina editione; quod indicat, in quibusdam exemplaribus Græcis, antiquitus illud lectum non fuisse. Translatio quidem Hebraica, quam vidimus hujus Evangelii, quamque ii, qui illam ediderunt, antiquam esse affirmant, nisi memoria me fallit, adverbium illud non habet. Et, ut verum fatear, mihi magis verisimile videtur à Christo adverbium illud non fuisse prolatum, sed forsasse ab aliquo in margine additum, eo nimis durum videretur, propter simplicem iram, sive justam, sive injustam, quemquam reum condemnationis esse, idque pugnare cum eo, quod diserte scripsit Paulus ad Ephes. cap. 4. ubi legitur, *Irascimini & nolite peccare; sol non occidat super iram vestram*; quæ additio postea tanquam ea quæ cum veritate plane consentire videretur, locum obtinuerit in ipso contextu, & pro re non quidem addita, sed ab ipso Christo diserte prolata, habita fuerit. Ratio vero, cur hanc particulam istam verisimiliter non à Christo prolatam, sed additam fuisse, hæc est, quod videtur illa, oppositionem istam verborum Christi, verbis Legis Mosaicæ, minus elegantem reddere, cum multo major elegantia appareat, si simplici occisioni simplex ira opponatur, præsertim cum ira illud sit, quod per se commune aliquid, ut dictum fuit, habere videtur cum homicidio. Quod autem illa temere, aut non temere sit suscepta, nihil hoc merito pertinere videri possit. Nec obstat huic sententiæ nostræ Pauli dictum illud, nam alia censenda est ira illa, de qua Paulus loquitur, & alia, de qua Christus. Etenim ira, quæ aliquo modo cum homicidio similitudinem quandam habeat, est illa quâ cupimus alicui quidpiam mali facere; est illa tandem quæ hoc nomine magis proprie, aut certe magis peculiari quadam ratione appellatur; & à quibusdam ulciscendi libido esse definitur, ac describitur, ejusmodi iram plane Christus prohibet: ea vero quam Paulus videtur permittere, & sine peccato esse posse non obscure affirmare, non est ulciscendi libido, nec desiderium mali alicujus inferendi, sed commotio & indignatio propter rem aliquam, injuste, sive adversus seipsum, sive adversus quempiam alium seu dictam seu factam. Quamvis verisimile sit, Paulum potissimum de ea ira, id est commotione atque indignatione agere, quæ contingit propter aliquid tale adversus nos ipsos, vel verbis, vel facto commissum ut mens Pauli sit, monere, ne quis propter injuriam sibi illatam ita indignetur ac commoveatur, ut interim peccet, & ob id ut caveat, ne perturbatio ista sit in ipso diuturna, adeo ut ne ultra unum quidem diem eam durare velit. Ingens est enim periculum, ne diuturnior facta degeneret in alteram illam iram, quæ ulciscendi libido est.

quæ-

quæque Christianum hominem plane dedecet. Interim tamen in illo textu, Græcam vulgatam editionem & Syriacam, rejiciamus, quam nos ipsi sæpius & sequuti fuimus, & alicubi æstimamus, nec unquam considerem, ut sine evidentissima necessitate Latini codicis lectionem, Græci & Syriaci lectioni, præsertim vero Græci, anteponerem. Volumus tamen, cum hic locus nobis nominatim & ex professo explicandus nunc fuerit, quid nobis de diversa illa lectione magis probetur, non reticere. Verba Christi, cum is nominatur cui quis irascitur, habent fratri suo, quod nos supra non semel, voce proximi reddidimus, eo quod, sine dubio, hæc Christi mens fuerit, ut ex iis, quæ infra dicenda erunt, facile constare poterit. Sed verbo Fratris, Christus, & hic & alibi in hoc sermone suo, usus est, non discedens à consuetudine præceptorum populo editorum in Lege Mosis, quorum pleraque vel tacite, vel expresse, si ad alterum pertineant, id est, ad alium quempiam, præter eum de quo agitur, quatenus animos ad eorum considerationem, ad eum qui sit ejusdem populi, & propterea frater dicatur, referri solent. Antequam vero ulterius progrediamur, commendandum non videtur, ad Paulum cum Christo conciliandum, si in Christi verbis non legatur adverbium illud Temere, quod Christus aperte loquitur de ira adversus aliquem. Paulus vero de ira simpliciter, unde confirmatur id quod ante diximus, Christi enunciatum de ea ira accipiendum esse, quæ ulciscendi libido est: in Pauli vero verbis agitur de simplici ira, quæ, ut diximus, indignatio tantum & commotio quædam est, propter injuriam sibi factam, cum interim omne vindicandi studium procul absit: sunt, inquam, Pauli verba de tali ira accipienda, quatenus scilicet illam concedere videtur, nam alioqui verbum *Irascimini*, etiam apud ipsum Paulum, poterat & illam alteram iram significare, & propterea, cum simpliciter concessisse videretur ut irasceremur, statim subjecit, *& nolite peccare*, perinde ac si dixisset, ira quædam est, quam vobis permitto, quædam vero quam minime concedo, quæ videlicet peccatum secum conjunctum habet, id est, ulciscendi cupiditatem, quæ ne iræ vestræ adjungatur cavendum vobis est, ut etiam ira illa quam vobis permitto brevissima sit. Quia vero possit quis valde mirari, quod Christus judicio reum futurum dicat, & ita condemnationi obnoxium, qui fratri suo iratus fuerit, etiamsi verba ipsius de illa ira accipiantur quæ ulciscendi desiderium est, vel si id secum conjunctum habet, cum Christus videatur non de habitu talis iræ loqui, sed de uno tantum etiam actu; considerandum est primum, quod ad ipsam iram istam & libidinem ulciscendi, aperte alibi pronunciatum inveniri, eam ejusmodi esse, quæ impediat quominus quis regnum Dei possideat: & sic videmus non modo hic, sed alibi quoque hoc idem pronunciari, quod ejusmodi ira sit obnoxia condemnationi. Locus, ubi id quod dicimus aperte scriptum est, est apud Paulum ad Gal. 5. ubi diserte inter illa, quæ si quis faciat regnum Dei non possidebit, iræ numerantur. Non eodem quidem Græco vocabulo, quo in verbo irascendi est usus Christus, sed tamen eo quod tantundem valet, quodque propterea, & in vulgata, & in aliis quibusdam editionibus Latinis, iræ vocabulo est redditum. Ceterum, quoniam, ut alibi à nobis declaratum est, Pauli verba de habitu, non autem de quopiam simplici actu, accipienda sunt, Christus vero, ut diximus, de ipso simplici actu loqui videtur, est omnino huic difficultati occurrendum, & ostendendum, nihilominus Christi verba cum Pauli verbis consentire, sed prius docendum, Christum de simplici actu loqui. Id autem, ut fatemur, ex ipso loquendi modo liquido constat, cum dicat, *Si quis irascitur fratri suo*, seu *Si quis irascens*; tali enim loquendi modo, non habitus, sed actus declarari omnino videtur. Adde, quod non bene responderet id, quod Christus Mosis Legi hoc loco addit, si id de habitu, non autem de simplici actu accipiendum esset, cum Lex Mosis sine dubio, etiam de ipso unico actu accipienda sit. Jam non potest diversitas illa est inter Paulum & Christum, etiamsi expresse apud Paulum legeretur, quod ab ipso pronunciatum non verum sit in simplici actu; quod tamen, licet ab ipso non expressum, verissimum ex ipsius sententia, esse credimus. Nam Paulus de eo loquitur, quod reipsa ad effectum perducendum sit, & ratione habita illius Dei misericordiæ, quam Deus sub Evangelio humano generi exhibuit, quæ quantumvis magna sit, efficit, ut ii, qui habitum ejusmodi peccati habuerint, Dei regnum non possideant, sed ab eo illos nihilominus exclusum iri futurumque omnino est. At Christus loquitur de eo, non quod omnino reipsa effectum suum sit habiturum, sed quod, si Deus sub Evangelio summo jure uti vellet, plane futurum esset, etiamsi id sub Lege non esset. Quod rectissime dictum à nobis esse agnoscetur, si consideretur, promissum vitæ æternæ quod Deus sub Evangelio proposuit, non autem sub Lege, ejusmodi esse, ut merito requirat summam & absolutam sanctitatem, ita ut vel unus actus, cum spe ac præstantia talis promissi pugnans, possit, si Deus summo jure, post promissum illud factum, agere vellet, ab eo consequendo unumquemque excludere: immo eum, qui talem actum commiserit, ipsi Deo valde invisum, & dignum condemnatione apud ipsummet Deum reddere. Hinc fit, ut etiamsi ex ingenti Dei misericordia sub Evangelio, non modo re ipsa, sed ex ipso divino fœdere, non simplex quilibet actus peccandi, sed habitus, promissi in ipso Evangelio contenti adeptionem impediat; tamen necesse sit, ut quilibet summa ac perpetua diligentia caveat, ne unquam vel unum ex hujusmodi actibus admittat. Cum, ut hic Christus pronunciat, pari ejusmodi homo condemnari possit.

Nunc ad alia transeamus, quæ Christus subjungit, addit enim præterea, eum *qui fratri suo dixerit Raca*, vel *fatue*, similiter condemnationi obnoxium esse, ubi considerandum est, quam sit verum, quod diximus superiorem Christi sententiam etiam de simplici uno actu accipiendam esse, cum in istis, quæ subjicit, nimis apertum sit, eum de simplici actu loqui. Quid sit nomen illud, Raca, quidve significet, satis videtur inter eruditos hodie convenire, cum nomen sit quod tam in Syriaca, qua Christus sine dubio utebatur, quam in ipsa Hebræa Lingua, à verbo ducitur quod vacuum seu inane esse significat, cujusque ejus nominis vestigia aliqua inveniamus apud Hebræos Literarum Sacrarum expositores. In Talmud certe vocem hanc similiter Legi, eruditissimi homines aperte testantur. Ubi apparet, illam id significare, quod ejus etymologia indicat, & ejusmodi esse quæ convitium exprimit, eumque hominem declaret qui nihil sit, & vacuus omni bono.

Altera vox, *fatue*, seu *stulte*, quæ Græce est, μωρέ, quid declaret, omnibus est apertum, & convicium continere nemini dubium. Et sane quemadmodum de ira, sic de convicio, scriptum apud Paulum invenimus, ea vim habere excludendi à consortio sanctorum hominum, & consequenter à regno cœlorum, si quis videlicet eorum in alterum conjiciendorum habitum habeat. Est Pauli locus ad finem cap. 5 prioris ad Cor. ubi prohibet cum convitiatore, qui fratrem se nominet, vel cibum quidem capere. Estque hic plane eadem ratio Paulum cum Christo conciliandi, licet ipse aperte de habitu, Christus vero de simplici actu apertissime loquatur, quæ in superiore loco, & supervacaneum est illam hic repetere, tantum restat aliquid dicere de duabus illis rebus, quibus obnoxium Christus esse pronunciat, partim illum, qui Raca, partim illum, qui Fatue fratri suo dixerit, & eum qui talia dixerit, ait quidem Christus, obnoxium esse Consessui, aliudque sine dubio, ad Consessum illum inter Hebræos, apud quos appellatio ipsa vocis Græcæ, quam Evangelista hic posuit, plane obtinuit; quod enim Græce, & ex ipso Græco etymo est Συνέδριον, quod proprie consessum significat, apud Hebræos, leviter corrupta voce est Sanedrin, qua tamen non ipse Consessus, sed consultores vel judices, qui in ipso Consessu sedent, videntur significari.

Qua-

Qualis autem esset convicium iste, & quæ potissimum proprie in eo notaretur, peti ex aliis explanationibus potest, cum parum aut nihil ad exacte sciendum referat; & satis intelligimus, Christi mentem esse, pronunciare, talem hominem condemnationi obnoxium esse. Jam de eo, qui Fatue dixerit, pronunciat Christus, illum reum fore gehennæ ignis: quid sit illa ignis gehenna, vel potius unde appellatio illa fluxerit, videtur satis commode attingere hujus loci explanatores. Dicunt enim fuisse vallem quandam, in qua solerent aliquando Hebræi, à vicinis gentibus prosecuti, sceleratæ illi, suos filios, tanquam cultum divinum quendam egregium facerent, per ignem ducere, id est comburere, hancque vallem, quæ alio nomine vallis Tophet appellatur, fuisse etiam appellatam de nomine possessoris sui, vallem Hinnom. Et certe vox Hebræa Gehinnom, unde tractum esse nomen gehennæ in N. Testamento fluxit, vallem Hinnom significat. Affirmant autem explanatores illi, quod facile nos credimus, apud Hebræos per translationem sic nominatum eum locum fuisse, in quem post mortem conjici illos, qui mali fuissent, apud Hebræorum vulgus credebatur, quæ ipsos Pharisæos receptum erat, quamquam ejus rei nullum indicium in ipsis Sacris Literis aperte extaret, & propterea Christum hic vulgaris loquendi modi usum sequutum, aliud nihil voluisse dicere, quam, qui tali convitio fratrem suum afficeret, dignum esse æternis pœnis. Id quod illum pronunciasse, propter illa quæ ante disputata à nobis sunt, nemini mirum videri debet. Et ex iisdem satis superque apparere potest, quo sensu id Christum pronunciare non dubitaverit. Non est autem contemnendum, quin aperte explicetur, quo sensu sit accipiendum convicium illud; quid? Christus condemnatione dignum esse affirmat. Videtur enim id simpliciter nullo pacto admitti posse, quod Christus affirmat, cum appellatio non absimilis quædam, atque adeo graviora, videantur aliquando adversus eos, qui in rebus Sacris populo præerant ac perciperent, dicere non dubitasse; si quidem, si teneatur Græca & Syriaca lectio loci superioris, & adverbium illud temere legi debeat, facile videtur dissolvi posse hæc dubitatio, ut, scilicet, non simpliciter sit accipiendum utrumque convitium, sed quando temere in quempiam jaciatur, repetendo ex superioribus tacite adverbium illud, id quod nos aliquo docuimus, potius pro constanti quod lectio illa sit retinenda: tunc enim ipsius Christi factum, ejusdem hoc loco enunciato nihil prorsus adversaretur, cum Christus non temere, sed consultissime acerrimo, et quæ commemoravimus, adversus quosdam dixerit. Verum potest nihilominus dubitatio ista dissolvi, etiamsi adverbium illud non subaudiatur; imo, ut verum dicam, mihi plus placet, ne simpliciter illud subaudiri debere, nam multo melius mentem Christi percipere poterimus, & multo magis apparebit sensum verborum ejus esse certitudini & veræ pietati consentaneum. Nam si adverbium temere subaudiatur, tunc à contrario, ut loquuntur, sensus posset intelligi, non esse obnoxium condemnationi eum, qui non temere fratri suo convitia ista intenderit, id est, nisi talibus conviciis eum conjiciendi, falsi dixerit; id quod simpliciter dictum nullo modo mihi probatur, nec perpetuum id esse puto: præsertim cum Christi enunciatum ita accipiendum videamus, ut intelligamus, eum loqui de eo, qui convitiis illis fratrem suum lædere in animo habeat. Nam aliqui non videtur ad quod ait convenienter fuisse additum præcepto Mosaico de non occidendo; Necesse est enim ut additamentum illud & eo conveniat cum præcepto illo, quod in eo agatur de damno fratri suo inferendo: Nihil autem vetat, quominus quis animo alterum lædendi convitia in eum jaciat; & tamen non temere id alioquin fiat, convitiaque ista nihil falsi prorsus contineant, immo quo plus veritatis contineant, eo magis apta erunt ad illum lædendum & damno afficiendum. Recte itaque videtur, non quidem adverbium illud subaudire, sed intelligere, quemadmodum subjecta materia plane requirit, convitia ista, si ei qui illa fecerit comparentur, ejus condemnationem, animo alteri nocendi debere esse facta. Ad cujus rei confirmationem addo, quod si quis, nullo prorsus nocendi animo, convitium in alterum jecerit, quamvis alioqui temere id fecerit, non videtur ejus peccatum esse tanti, ut vel ex ipso divino rigore ignis gehennam mereatur, quia tamen de re nihil prorsus statuimus, sed ut de illa paulo diligentius consideretis, monere voluimus.

Vers. 23. Ex iis, quæ Christus præcepto non occidendi addiderat, infert totum id quod sequitur usque ad versiculum 27, & breviter monet, adeo verum esse, quod alterum debeat fratrem suum lædere, ut omnia alia sint posthabenda studio reconciliandi se cum eo, quem ipse læserit. Atque exemplum ejus affert, qui munus in altari offerre paratus sit, & ibi recordatus fratrem suum adversus ipsum aliquid habere, id est, ab ipso aliqua ratione offensum ac læsum fuisse, & ait, debere illum omittere pro eo tempore munus illud offerre, quamvis videatur alioqui sit res Deo charissima, & servasse illi ea vota, aut aliqua ratione debeat; & statim ire quæsitum fratrem suum, atque omni studio conari illi satis facere; vel alia quâlibet ratione efficere, ut cum eo ipse reconcilietur; ac tum demum posse ire & oblationem sui muneris perficere. Quod ut magis persuadeat, sub metaphora quadam debitoris & creditoris, docet, quantum damni sit passurus, qui fratrem sibi reconciliare spernat; quem videlicet offenderit. Nam quemadmodum, si quis, dum in via esset cum illo cui debet, quique propterea paratus sit ipsum in jus vocare, spernere illi satisfacere, vel pacto cum illo transigere de suo debito, & efficere, ut ille contentus maneat, facile fieret, ut ille ipsius creditor curaret eum capi & in carcerem conjici; unde non esse exiturus, nisi prius, quicquid deberet, ad extremum solvisset; sic si quis, dum adhuc tempus habet id faciendi, spernat fratrem a se offensum reconciliare, aliqua ratione aliqua satisfaciendo, fiet, ut postea, cum jam ejus rei tempus non erit, id est, vel post mortem, vel in hac ipsa vita ubi Dei judicium advenerit, non se ullo pacto vitaturum pœnas suo peccato debitas universas. In quo exemplo, per similitudinem ad rem præsentem accommodato, videtur requiri, ut offensus a nobis frater, qui nullam satisfactionem offensæ sibi factæ a nobis habuerit, curaturus sit ut puniamur, quod quomodo verum sit, nullo pacto apparet, neque factum est, ut multi verba Christi ita accipi velint, ut non similitudinem sed rem ipsam contineant, ita ut Christus aliud nihil moneat, quam id quod ipsa verba præ se ferunt, id quod judicio meo nullo pacto est admittendum, cum Christi propositum non sit, ostendere damnum ab hominibus illatum, quod quis negligentia sua transigendi cum alio accipere sibi queat; sed potius de damno de divino decreto illi imminente, qui fratrem offensum reconciliare sibi eique satisfacere negligat, verba sua & ejus superiora verba secundum communem explanationem admodum aperte docent. Non est igitur à communi sententia recedendum, ut scilicet hic Christus per similitudinem & allegoriam quandam, seu similitudinem allegoricam, cujusmodi si ipsius parabolis continent solere, docere, quam male cum eo agetur qui fratrem offendat, nisi diligentiam adhibeat ut illi satis faciat, eique aliqua ratione reconcilietur. Nam, quod attinet ad id quod illi sententiæ objicitur, quod videlicet non appareat, quomodo frater à nobis offensus, nisi cum illo reconciliemur, sit curaturus, ut puniamur prout offensa nostra adversus ipsum commerita fuerit, quemadmodum requirere videtur allegorica ista similitudo; Respondendum est, nihil esse necesse ut in ejusmodi similitudinibus omnia respondeant; sed satis esse debere, ut in re ipsa respondeant id, quod quis habet in animo docere, similitudinis, quia ad id docendum usurpat. Quare cum Christus in animo habeat docere, quam rigorosa futura sit condemnatio illius, qui fratri suo a se offenso non reconcilietur, satis est, si in similitudine quam adhibet aliquid sit, quod ejusmodi sit, si dixerim, non reconciliationi, ejusmodique propter illam condemnationi respondere constet, etiamsi in ipso modo & via ad illam condemnationem deveniendi, non conveniat similitudo cum eo quod docere voluit.

Praeterea animadvertendum est, figurate dici posse, quemlibet fratrem a nobis offensum, cui reconciliati non simus, curaturum, ut propter hanc caussam rigide puniamur, cum illud, quod adversus ipsum fecimus, futurum sit caussa condemnationis nostrae: quemadmodum Abelis sanguis dicitur clamare ad Deum, vindictam, scilicet, adversus fratrem Cainum a Deo petendo; propter illam tantum caussam, quod dignus esset Cain qui gravissime puniretur, eo quod sanguinem illum fudisset. Nam & electi dicuntur clamare ad Deum, die noctuque, propter injurias atque afflictiones sibi a malis hominibus illatas, propter quas Deus sit malos illos homines puniturus, vel certe electos ab ipsorum injuriis vindicaturus: quamvis fieri possit ut electi interim taceant, & patienter Dei auxilium atque opem exspectent. Quid plura? habemus apud Lucam Evangelistam Christi parabolam, ex qua eos, quibus a nobis bene sit, caussam fore, ut nobiscum aliquando optime agatur, doceri ex mente Christi possumus: cum tamen in ipsa parabola, illi, seu is, qui illis respondet, quibus a nobis benefactum fuerit, curet, & efficiens caussa sit, ut illis sit bene, qui in parabola ista similiter nobis respondent; cum tamen in re ipsa quae docetur, non ita res se habeat, & ii, quibus a nobis benefit, non sint ipsi curaturi, efficientve caussa futuri, ut nobiscum optime agatur; de quibus tamen iisdem Christus dicere non veretur, eos recepturos nos in aeterna tabernacula, utique ut propositae parabolae illi figurato loquendi modo sese accommodet; & hac etiam in parte, etiamsi non proprie, figurata saltem ratione, similitudinem illam rei, quam docere voluit, convenire ac respondere appareret, quemadmodum quilibet aperte intelliget, qui legerit initium capitis 16 praedicti Evangelistae, ubi parabola ista, una cum ipsius significatione, commemoratur atque exponitur. Quemadmodum igitur dicuntur recipere nos in aeterna tabernacula, ii qui nihil aliud hic agunt, imo nihil prorsus agunt, nisi quod ex accidente, quia videlicet illis bene fecerimus, caussa sunt ut in aeterna tabernacula recipiamur, simili ratione potuit hic quoque dici a Christo, utriusque similitudinis auctore, fratrem a nobis offensum, cum quo reconciliati non fuerimus, curaturum ut rigorose condemnemur; quamvis hac in re frater iste nihil prorsus sit acturus; sed tantummodo ex accidente caussa futurus, ut ita severe puniamur, nempe, quia punitio illa inde est profectura, quod illum offenderimus, nec postea cum ipso reconciliati fuimus. Superiore objectione hunc in modum, ut quidem arbitramur, satis superque diluta, non est quod curiose investigemus, quis sit ille minister, seu, quis ministro isti respondeat in re ipsa, qui in similitudine nominatus est, aut quid similiter respondeat carceri isti in ipsa similitudine nominato; tantum non videtur spernendum, quomodo ex similitudine ad rem ipsam sit accommodandum, id quod ad finem similitudinis positum est:

Non exibis inde, donec solveris ultimum quadrantem. Multi enim multa hic philosophantur; & Pontificii suum ignem purgatorium hinc probare contendunt. Inquiunt enim ex hac similitudine apparere, quod, ubi quis perfecte poenas dederit sui peccati, liberabitur, seu contingere liberationem post datas sui peccati poenas. Id quod, ajunt, nullo pacto verum esse potest de poenis, quae in inferno infliguntur, cum siquidem sint sempiternae, nec ab illis unquam liberatio contingit. Necesse est igitur ut locus aliquis sit, in quo infligantur quidem poenae, sed ejusmodi quae aliquando finem habeant, & ex quibus, quantumvis tarde, liberatio suo tempore contingat, quod aliud nihil est (inquiunt) quam quod nos dicimus, esse ignem purgatorium, in quo purgentur ea peccata, pro quibus, licet alioqui a Deo remissis & condonatis, ii qui ea commiserunt, non, prout debuit, in praesente hac vita, satisfecerunt. Jam ad totam hanc ratiocinationem breviter respondendum est. Primum, non posse eam admitti, eo quod inde sequeretur, quod fratrem offendere, eique non reconciliari, peccatum sit quod non in aeternum, sed tantum temporarie puniatur; semperque cum peccatum illud, nisi videlicet ita peccans intercedat, esse talis hominis salutem aeternam, id est, illud omnino impediri, quominus salutem aeternam adipiscamur: quemadmodum id significat, quod ille, qui illud commisit, tandem sit futurus liber a poenis peccati sui, secundum quidem ratiocinationem istam, & secundum id, quod de purgatorio igne interpretatio ista requirit; in quem quicumque conjiciuntur, salutem aeternam nihilominus tandem sunt adepturi. Atqui aliunde apparet, ejusmodi peccatum, si quis eo implicatus quasi habitum habens hanc vitam finierit, ejusmodi esse, quod salutem aeternam adimat. Nam si salutem aeternam adimit non remittere fratri offensas, quas nobis fecerit, ut cum ex aliis locis, tum ex iis quae habentur Matth. 18 ad finem, satis intelligi potest, non video, cur multo magis is condemnandus non sit, & vita aeterna privandus, qui ipse fratrem offendere consueverit, nec cum illo se reconciliatum quaerere. Deinde animadvertendum est, praeterea si concedere velimus peccatum istud non puniri poenis sempiternis, ut Pontificiorum interpretatio postulare videtur, nihil cogere ut Christus de ea illius punitione loquatur quae fiat post hanc vitam: sed, nullo cum aut verborum aut sensus incommodo, posse intelligi, Christum verba facere de punitione peccati istius, quae in hac ipsa vita a Deo fiat, quam, licet temporariam, gravissimam nihilominus & rigorosissimam futuram, Christus docere voluerit, nisi videlicet in tempore & admodum diligenter ab isto peccato quis sibi caveat.

Vers. 25. Quod significare voluit Christus adverbio illo Cito, quo in ipsa parabolica similitudine nostra est usus, cum ait: *Esto consentiens cum adversario tuo cito*; & similiter in verbis quae statim addit, *cum es in via cum eo.* Neque enim verba illa eam vim habent, ut quispiam fortasse credere possit, ut indicent satis esse, si, dum adhuc sumus in mortalis hujus vitae via, & antequam moriamur, aliquando adversario nostro reconciliemur. Neque enim sunt verba illa simpliciter declaratoria, ut ita loquar, praesertim adverbii Cito, sed ita accipienda sunt, ac si dictum fuisset: Dum es in via cum adversario tuo, reconcilieris illi cito, ita, ut ex vi parabolicae illius admonitionis, significare Christus omnino voluerit, ne quis ullo modo procrastinet fratri a se offenso reconciliari. Postremo, non est probanda ratiocinatio ista Pontificiorum, vel ob eam caussam, quod ejus loquendi modi, Non fiet hoc, donec illud fiat; Non exibis inde, donec solveris &c. non habent hanc vim, ut statuere debeamus id quod posteriore membro ejusmodi loquutionum continetur, & statim additur post vocabulum Donec, aliquando omnino futurum: sed fieri saepe contingit, ut id nullo modo fieri possit, seu nunquam fiat, quemadmodum intelligere potuistis ex iis, quae antea disputavimus de superioribus illis Christi verbis, *Non peribit unum jota aut apex legis, donec omnia fiant.* Ubi exemplo verborum Jobi cap. 14 ostendimus, posse Christi verba ita intelligi atque accipi, ut tamen nunquam contingat omnia fieri, quae sunt in lege; & sic nunquam similiter fiat, ut pereat jota unum aut apex Legis, ita ut hic quoque non possit necessario concludi, aliquando fore, ut is in carcerem conjectus, cui ille respondet, qui daturus est poenas propter offensum sibique non reconciliatum fratrem, illum ultimum quadrantem aliquando solvat: sed satis esse, ut quemadmodum verba ipsa sonant, non sit ille ex carcere isto exiturus, donec istum ultimum quadrantem solverit, licet interim nullo pacto fieri possit ut illum solvat; & sic conditione ista respecta, nullo modo similiter unquam fiat, ut inde exeat; id quod accommodatum ad rem, quam similitudine ista voluit docere Christus, planum faciet, quam male ratiocinentur Pontificii, qui ex ea colligere volunt, esse locum, in quo perfecte peccatorum poenae, quas in hac vita non persolverimus, persolvantur, & statim postea liberatio inde contingat. Caeterum, antequam alia Christi praecepta, hoc ipsius sermone contenta, explicanda aggrediamur, videtur non omittendum, ut paulo diligentius per-

per-

perpendamus modum illum, quo Christus utitur, & hic & aliis aliquot, ea præcepta commemorandi quibus sua opponit, dum videlicet ait, *Audistis, quod dictum sit antiquis.* Nostra quidem sententia est, Christum hac ratione duo potissimum præstare voluisse; alterum, ut verecunde quodammodo, & sine auctorum suorum expressione, sua dicta Mosis dictis opponeret, id est, ut supra explicuimus, adderet. Alterum vero, ut interim indicaret, se novum quendam populum Dei, suis præceptis formare velle. Itaque, quod ad prius ex illis duobus attinet, noluit dicere, ut sane potuisset, si rei veritas spectetur, Audivistis Mosen præcepisse, sive, ex ipsius Lege hoc præcepisse, sive, ex ipsa Lege hoc præceptum vobis traditum habuistis, sed tali loquendi modo loco, dixit; *Audivistis, quod dictum sit antiquis;* quibus in verbis idem reipsa præstat, & interim invidiam omnem vitat, in quam incurrere potuisset, si Mosen ipsum, ejusve Legem diserte nominasset; & sic suis statim consequentibus verbis aliquid in ea desiderari expresse docuisset. Id vero, quod posteriore loco diximus, similiter abunde præstat, quamvis id non ita evidens omnibus sit, Veteres vocando illos, quibus Lex Mosis data est. Hinc enim tacite intelligi poterit, non omnino ac simpliciter jam standum esse præceptis illis, illa enim perfecta quidem satis fuisse pro illo tempore, quo non docebat veterem illum populum, sed novum, quem ipse formare vellet, perfectiora quædam præcepta docere, quæ, ut dictum est, utique nihil immutent eorum quæ veteribus illis sunt tradita, sed tantum illa perfectiora reddant; adeo autem verum est, vocem ipsam Veterum qua hic usus est Christus, & ejus affirmationem quod illis dicta fuerint ea, ad quæ sua dicta accommodat, duplicem illam vim habere, quam exposuimus, & consequenter hinc colligi, Christum voluisse nova præcepta dare, & Mosaicæ Legi non pauca addere, eamque illis ipsa sua novis præceptis perficere; ut ii qui a Romana Ecclesia desciverunt, quia maxima ex parte falsum esse contendunt, hanc Christi mentem fuisse quam diximus, nomen ipsum *Veterum*, vel modum illum loquendi *Dictum est veteribus*, sive *antiquis*, mirabilibus ac variis rationibus sint interpretati. quorum interpretationes, quod attinet ad ipsam vocem Veterum, seu antiquorum, ejusmodi meo judicio sunt, ut eas vel commemorare quidem non deceat, cum nimis apertum sit, non posse voce ista aliud significari, quam ad ipsum quod illa sonat. Hinc factum est ut quidam pauci contenderint, vocem Græcam *ἀρχαίοις*, quæ *antiquis* à vulgato Latino interprete reddita est, non debere vel voce illa, vel Veteribus, vel alia ulla similis significationis reddi, sed vel rudibus vel principibus vertendam esse. Ii qui rudibus vertendam esse, aut saltem verti posse contendunt, non omnino ab ipsa Græcæ vocis significatione recedunt, nam illa interdum tale quid significare invenitur. Verum non est illa admodum ullo pacto admittenda, cum & insolens illa plane sit in Testamento Novo, & veritatem nullo pacto hoc loco exprimere possit, atque ineptum valde sensum efficiat, quasi vero rudibus tantum fuerit dictum, exempli gratia: *Non occides, & qui occiderit reus erit judicio;* nisi velimus rudes appellare omnes, qui in ipso populo aliquando fuerunt, omnibus siquidem eadem & dicta & inculcata fuerunt. Hoc autem, quod omnes appellarentur hoc loco rudes, plane absurdum, qui hanc interpretationem excogitarunt vocis *ἀρχαίοις*, advertissent, nostramque sententiam non mediocriter confirmaret, ac doceret universum populum hactenus fuisse rudem, eique ut rudi ejusmodi præcepta simpliciter data fuisse. Nam si illa diceret, verba Christi ita accipienda esse, ac si voluerit dicere, audivistis, quod nihil præterea aliud sit dictum, & quod rudibus, simplicia tantummodo præcepta ista sint proposita; quæ scilicet, multo pleniora illis non rudibus proponerentur; hoc totum, inquam, ab ipsis Christi verbis ita simpliciter prolatis, plerumque abhorret, & ab omni verisimilitudine alienum, si Christi mens ista fuisset, eum ita fuisse locuturum, et plane contrarium quiddam ipsius menti inde colligi posset; quemadmodum sane colligitur, si ejus verba ita simpliciter, ut sonant, accipiamus. Jam vero ii, qui vocem illam Græcam Principibus reddi posse autumant, necesse primum habent, modum ipsum loquendi ita accipere, ac si scriptum esset, à principibus, & Christum dicere voluerit, audivistis, quod à principibus vestris dictum fuerit. De qua loquendi forma, an hoc loco sit admittenda, paulo post agemus. Prius enim docendum nobis est, istos deinde necesse habere voci isti Græcæ, novam ac plane inauditam significationem tribuere, ut id videlicet, quod nomen *ἀρχὴ* & verbum *ἄρχω*, illa principatum, hoc vero principatum habeo, significare possit, sed fictum est, ex etymologia vocis alicujus, formare sibi ejusdem vocis significationem novam atque inusitatam; quare non est, quod de interpretatione illa plura dicamus. Sed de eo videndum adhuc est, quod antea indicamus, esse, qui veterem significationem vocis Græcæ, quam ipsam omnino præ se fert ac requirit, velint nihilominus, Christi loquendi modum aliter atque ab aliis fit interpretando, vim illam effugere, quam ex ipsa voce fluere superius docuimus. Inquiunt enim vertenda Græca verba esse, hoc pacto; Audivistis, quod dictum sit à veteribus; & hujus quidem sententiæ est Beza, qui postremo, si non ab initio, ita locum versum in sua translatione nobis dedit; sed pace ipsius dicendum omnino videtur, hanc interpretationem nullo pacto huic loco convenire: est enim ejusmodi loquendi modus, ut *τοῖς ἀρχαίοις* dictum sit, pro *ὑπὸ τῶν ἀρχαίων*, quamvis in prosa oratione usurpatus interdum inveniatur, magis proprius carminis, & sine dubio figuratus est; nec verisimile videtur, vel Evangelistam ipsum, si ipse Græce scripsit, vel ejus Græcum interpretem, toties in hoc Christi sermone ista loquendi figura usum fuisse; præsertim cum verba aliam sensum habere queant; & quidem multo magis usitatum. Ad quid enim ambiguitas ista & periculum evidens, ne aliter atque oporteret verba Christi acciperemus, ab ipso quodammodo affectatum fuisset? Adde, quod interpretatio ista sensum efficit nullius, judicio meo, ponderis. Cur enim Christus dixisset, à veteribus præcepta quæ commemorat dicta & proposita populo fuisse, cum illa eadem, perpetuo usque ad ipsius tempora, in populo dicta ac commemorata essent? Nam si quis dicat, propterea illam Veterum mentionem fecisse, ut fateretur, jam inde à vetustis temporibus idem factum fuisse, quod & tunc fiebat, ut omittamus hoc ipsum, si diligenter examinetur, nullum pondus habere, facile confirmatum; dicimus hic similiter, non esse verisimile ita loquuturum fuisse Christum, ut plane diversus, ac ferme contrarius ejus menti sensus, inde elici posset, quandoquidem iste loquendi modus, dictum est à veteribus, videtur significare, ab aliis qui veteres non fuerunt, & præsertim ab iis, qui tunc erant cum verba ista proferebantur, idem minime factitatum fuisse; cum tamen Christus, ut illi volunt, potissimum agere voluerit de iis, quæ tunc populo tanquam divina præcepta proponebantur; atque ut hic sensus possit ex ejus verbis colligi, propterea non *veteribus*, sed *à veteribus* legi omnino velint. Itaque concludendum est, & hic & alibi infra, nec aliter legendum esse, quam *veteribus*, sive *antiquis*, seu *priscis*, seu plane simili aliqua alia ratione, & vocem illam eo sensu à Christo usurpatam fuisse, ut Mosis expressa mentione, ob eam causam quam diximus, omissa interim intelligeretur; eos, quibus præcepta illa data fuissent, tanquam veterem quendam populum censendos esse; cui videlicet jam novus esset successurus, cui Christus præcepta ista à se reformata & aucta tradere instituerat. Jamque igitur ulterius progrediamur.

Vers. 27. Statim igitur subjicit Christus: *Audistis, quod dictum sit antiquis, non adulterabis.* Hic vero cavendum est, ne suspicari possimus Christi aliam mentem fuisse, quam id, quod in ipsa Mosis Lege scriptum erat ac præceptum, reformare ac refingere, cum nudum ac simplicissimum ipsius Legis præceptum commemoret, quo facto, subjungit:

Vers. 28. *Ego autem dico vobis, quod quilibet aspiciens mulierem &c.* Quibus verbis evidenter addit præcepto isti præceptum non desiderandi mulierem, nempe quæ virum habeat; quemadmodum vox Græca γυναῖκα, quæ apud Evangelistam legitur, apud Græcos, sicut & uxorem apud Latinos, vox mulieris significatione deprehenditur, declarare sæpe solet; addit inquam, non simpliciter, sed cum ea declaratione, quod qui id fecerit, adulterii sit reus, cum id alioqui ex verbis ipsius Legis non fluxerit. Nam si Christi mens fuisset explicare quo sensu accipienda essent Legis verba, ac docere, in ipsa Lege verbum adulterandi, etiam ipsum desiderium potiundæ alicujus nuptæ mulieris, complecti, nullo pacto dixisset, ipso Legis præcepto commemorato: *Ego autem dico vobis &c.* Sic enim plane demonstrat, se non illud explanare velle, sed aliquid diversum ab ipso proponere; quæ quidem diversitas in eo consistit, quod ex ipso Mosis præcepto non apparet, debere adulterium censeri, si quis maritatam mulierem cum cupiditate illius potiundæ, aspiciat. Christus autem sua hac additione efficit, ut hoc etiam ipsum, quamvis cupiditas illa ad ipsum effectum plane non perducatur, pro adulterio haberi debeat. Quod quomodo intelligendum sit, diligentius postmodum explicabimus. Nunc, & ex iis quæ diximus, & ex aliis quæ mox dicemus, concludendum est, Christum voluisse non quidem simpliciter docere, peccatum esse si quis mulierem aspiciat cum libidine ejus fruendæ; sed tale peccatum, adulterium censeri posse; & sane jam in ipsa Mosis Lege expresse vetitum fuerat, alterius uxorem concupiscere. Quæ si id modo Christus quoque dicere voluisset, nec quidquam novi dixisset, & temere ipsum desiderium prætulisset, qui duo diversa præcepta, tanquam si unum tantum essent, simul posuisset. Et quidem ii, qui volunt Christum Legi Mosis nihil addidisse, hac ratione utuntur, quod istud ipsum quod Christus docet, in ipsa Mosis Lege expressum esset, non animadvertentes ex hoc ipso consequi, non posse fieri, ut id, quod Christus dicit, sit explanatio præcepti illius legalis, ad quod Christus dictum suum accommodat. Nam quomodo potest id esse explanatio, seu ad explanationem pertinere alterius, quod diversum & distinctum quiddam ab eo sit? Sed nimirum, in hunc errorem & absurditatem inciderunt isti, quia Christi verba non bene perpenderunt, neque id animadverterunt quod diximus, Christum non simpliciter peccatum esse statuere, concupiscentiam istam, sed eam adulterii loco ducendam esse, quod in ipsa Lege neque expresse nec tacite continebatur. Hæc est igitur, ut hæc de hac materia aliquid plenius dicere ordiamur, differentia inter Mosis præcepta circa maritatas mulieres, quod Christus pro adulterio habendam esse statuit ipsam talis mulieris potiundæ cupiditatem: Moses vero, quamvis cupiditatem illam alterius prohibeat, non tamen illam adulterii loco ducit; quod vel ex eo apparet, quod cupiditatis illius quam prohibet, meminit non modo, ut dictum est, distincte à præcepto non adulterandi, & præceptum de ea suum, ut diversum ab isto alio proponit: sed etiam posterioris hujus non statim post prioris propositionem, sed post interposita duo alia præcepta, mentionem facit: quod sane indicat, præter præceptorum diversitatem, magnam, quod ad pondus ipsorum attinet, inter utrumque distantiam, id est, multo majus peccatum esse adulterium, quam istam concupiscentiam. Non tamen propterea credat quis, nos existimare Christum inter istam cupiditatem, & adulterium quod reipsa commissum fuerit, nullam differentiam statuere, quamvis ex ipsismet verbis, quæ apertissima sunt, verisimilitudinem aliquam talem suspicionem habuerit, adulterium compellat. Namque animadvertendum est, in ipsis Christi verbis aliquid contineri, quod non hoc colore possit; verba inquam illa, *in corde suo,* quibus nobilis hoc adulterii genus, ab illo, cum quis facto implet desiderium suum, non obscure distinguere. Est tamen in hoc ipso peccati genere cupiditas quædam, quæ nihil prorsus ab ipso facto differt, quamvis ad effectum reipsa non perducatur: unde fit, ut nulla prorsus sit statuenda differentia inter ejusmodi peccatum & factum ipsum, itaque cupiditas pro ipso facto, quatenus ad magnitudinem peccati attinet, in omnibus & per omnia habenda sit: ea est, cum quis ita alterius uxorem concupiscit, ut etiam per ipsum nullo modo fiat, quin ad effectum suum cupiditas ista perveniat: immo eo res deveniat, ut præter ipsum nudum ac simplex factum, quidquid ad tale peccatum pertinet committendum & reipsa faciendum, id factum ac patratum reipsa fuerit; ut si quis vel cum propria uxore, vel cum alia femina quæ maritata non fuerit, reipsa concumbat, credens se plane cum maritata femina concumbere. Atque hujusmodi peccatum, quis in ipsa etiam Mosis Lege adulterium coram Deo existimari deberet, & nulla inter ipsum & adulterium reipsa patratum, quod ad magnitudinem peccati attinet differentia constitueretur, nihil prorsus est dubitandum; nec de tali cupiditate ad effectum, si deliberata hominis voluntas inspiciatur, omnino perducta loquitur hoc loco Christus: sic enim Legi Mosis revera nihil addidisset, idque docuisset, quod jam satis omnibus certum esse poterat. Et sane ex ipsismet verbis manifeste apparet, illum de ejusmodi cupiditate minime verba facere; cum ait:

Si quis aspexerit &c. Ex quibus verbis apparet, illum de sola cupiditate, etiam factis ipsis destituta, verba facere, & breviter, de ea cupiditate quidem loqui, quæ in Mosis Lege jam prohibita fuerat, sed tantum, ut dictum est, hoc Legi Mosis addere, quod ipsam adulterium quoddam esse statuit, id quod à Mose factum non fuerat. Est autem ista cupiditas distincta ab ipso facto, & ab ea cupiditate, quam docuimus pro ipso facto, ratione quidem ipsius peccati, omnino haberi, desiderium illud fruendæ maritatæ mulieris, quod fomentum, ut sic dicam, in corde hominis fuerit: unde cogitare jam incipiat, quomodo illud aliquando ad effectum perducere possit. Est, breviter, ejusmodi desiderium cui quis assentiatur, eoque se quodammodo oblectet. Nam cum est tantummodo primus quidam motus concupiscentiæ, tunc nec desiderium, proprie loquendo, dici debet, nec in hominis potestate, qui habitum virtutis castitatis adeptus non fuerit, ullo modo esse videtur, & si tamen aliquo modo est, nulla ratione credendum videtur, Christum talem cupiditatem adulterii loco duxisse. Illud certum, judicio meo, est, ejusmodi cupiditatem, cui quis nullo prorsus modo consentiat, non fuisse comprehensam præcepto illo Mosis de non concupiscendo; & vix propter rationem proxime allatam, quod ea non videatur in potestate hominis esse, etiam sub ipso Evangelio, peccati ullam rationem habere, quicquid contra complures disputent. In ea porro cupiditate, quæ & peccati rationem omnino habet, & cum est potiundæ maritatæ mulieris, à Christo cordis adulterium esse dicitur, sunt gradus quidam, qui possunt peccatum à peccato distinguere, non quidem quod attinet ad ipsum peccati genus: nam ubique adulterium est, sed quod attinet ad peccati gravitatem. Nam hoc duobus gravius quis peccat, & ad verum ac proprium adulterium reipsa patratum propius accedit is, qui multa facit ac tentat, ut illam suam cupiditatem expleat, quam is, qui ejusmodi quidem cupiditate aliquo modo est irretitus, sed tamen non admodum curat ut illam ad effectum perducat. Veruntamen, quantavis diligentia utatur ut cupiditatem illam expleat, nisi eo rei perveniat, ut, quemadmodum antea diximus,

etiam, ipsum merum factum tantummodo dicta, non quidem ullo pacto ob efficientem voluntatem hominis, sed quia ille, quantum is plenissime ac deliberatissime, & quæ, quantum in se fuit, ipsum illud factum admisit, quominus adulterium casu aliquo impedita fuerit; esse, inquam, huc eo devenerit, nullo modo est confirmatum, nihil prorsus interesse inter cupiditatem illam effectu carentem, & illam quæ suum effectum plene habet, quantumvis pertinet ad ipsum peccatum & reatum qui inde proficiscitur. Potest enim quis, qui nondum illuc devenerit, quantumvis aliqua cupiditate talis peccati admittendi incensus fuerit, mutare sententiam, &, ubi ad ipsum factum perpetrandum deventum fuerit, atque etiam licet ab ipso reipsa perpetrando desistere. Et hæc volumus in præsentia dicta esse, pro materia ista hoc loco tractanda: sic enim arbitramur unicuique satis constare quæ hic fuerit Christi mens, qua longe perceptâ, non est cur quicquam aliud in præsentia quæramus. Quare jam ad verba, quæ hujus suæ doctrinæ causa vel occasione addenda Christus censuit, explicanda accedamus. Nam quod ea, quæ hactenus dixit, occasionem illi dederint illa alia dicendi, res ipsa loquitur. Inquit enim

Vers. 29. *Si autem oculus tuus dexter te scandalizat, erue eum &c.* Nimis siquidem apparet, hæc verba referenda esse ad id, quod dixerat, *Quicunque viderit mulierem &c.* Nam hoc loco docere vult, ita debere quemque abstinere, ne visa muliere eam concupiscat; ut, si alioquin ab hac concupiscentia liber esse non posset, præstet oculos ipsos sibi eruere. Qui tamen loquendi modus figuratus esse potest, & significare, ab omni tali aspectu diligentissime cavendum esse, & talem se hac in re præstare unumquemque debere, qui periculo isti sit obnoxius, ac si oculis careret, ipsosque ipse sibi hac ratione, nempe ab aspectu tali prorsus continendo, quodammodo eruisset, & procul à se abjecisset. Cur autem Christus, & tantummodo oculi unius, & quidem dextri, mentionem fecerit, non parum difficile explicatu videtur. Nam si oculi tantum singulari numero meminisset, & dextri appellationem non addidisset, nihil fuisset figura sermonis satis usitata, & quæ in illa ipsa loquutione vulgo usurpari solet, ut oculus, pro oculis ponatur: sed additum illud Dexter, rem difficiliorem facit, & abhorrentem ab usu loquendi communi. Mihi, in præsentia, videtur Christus voluisse diserte ita loqui, ut unum tantum oculum nominaret, quo ipse viam sterneret, ad id subjiciendum quod statim sequitur, & ad oppositionem illam faciendam, inter unum membrum, & totum corpus. Et hoc pacto magis quodammodo id persuadendum, quod volebat. Inquit enim, propterea se ita loqui, quia præstet ut unum ex nostris membris pereat, quam ut totum corpus in gehennam conjiciatur. Habetis, meo judicio, rationem, cur numero singulari in oculis nominandis; & quidem ita, ut videatur omnino oculum unum duntaxat intelligere, uti voluerit Christus. Restat, ut aliquid dicamus de eo, quod oculum dextrum diserte nominarit: neque enim hoc videtur quicquam referre, ut dexter magis quam sinister hoc loco nominetur, cum utriusque oculi eadem plane vis esse videatur, & potuerit Christus oppositionem illam, quam diximus, facere, eandemque vim atque elegantiam suæ orationis retinere, si dixisset, unus sive alter ex oculis tuis. Cur igitur, inquam, nihilominus dextrum nominare voluit, nulla alia mihi ratio melior nunc succurrit quam ista; quod etiamsi eadem prorsus sit vis atque facultas dextri, quæ sinistri oculi: nihilominus tamen dextri vulgo in hominibus, qui plerique nec scævolæ sunt, nec ambidextri, major quam sinistri potest esse usus: quippe qui ab ea ipsa parte sit, ubi illa manus est qua potissimum quis utitur, & propterea consequenter ab illa parte, à qua operationes hominum potissimum fiunt, unde merito videri potest, dextrum oculum plerisque hominibus chariorem aliquanto esse debere quam sinistrum; & propterea Christus, quum unum tantum oculum nominare vellet, voluisse inferre dextri mentionem facere, ut ostenderet, quantumvis charum aliquod membrum sit, præstare, tamen eo quodammodo seipsum privare, quam totum suum corpus perdere; & consequenter, præstare abstinere ab aspectu mulieris, quamvis inde sumenda quasi exemptio quædam sibi ipsi membri unius sit corporis, quam illam aspicere, & aspiciendo concupiscere; unde sequatur totius corporis in gehennam conjectio. Jam enim, ut vel ex hoc loco intelligere possumus, in populo ipso Judaico vulgo receptum erat, eum, qui adulterium commisisset, dignum esse gehenna ignis; quæ quid sit, supra explicatum à nobis fuit, & Christus jam dixerat, eum, qui aspiciendo mulierem concupisceret, adulterium committere. Non probat igitur Christus, fore, ut in gehennam ignis is conjiciatur qui adulterium commiserit, sed, quando & id vulgo credebatur, & verissimum est, tales homines dignos esse æterni ignis pœna, satis habuit id simpliciter affirmare & pro concesso ponere.

Vers. 30. Quod de oculo dextro Christus dixerat, idem statim subjungit de manu dextra; quod quidem nihil videtur ad ejus propositum facere, cum de videndo tantum & concupiscendo proxime loquutus fuisset, quibus in rebus manus, seu sinistra seu dextra, nullum locum aut munus habet; itaque dicendum est, aut Christum hac occasione dextri oculi, qui ad propositum faciebat, à se commemorati, tanquam digressione quadam utentem quiddam dixisse, quod alioquin plane extra ipsius propositum esset, ut scilicet, hac occasione oblata, moneret in genere atque universe, debere hominem, suum ipsius bonum amantem, omni suo ipsius commodo præsentis vitæ potius carere, & res ipsas sibi carissimas abjicere, quam peccatum aliquod committere, unde æterni ignis sit reus: aut sentiendum nihilominus, ut antea nulla sit facta mentio rei, ad quam manus expresse referatur, non tamen extra ipsum propositum Christum loquutum fuisse, cum manus ad adulterii peccatum, de quo Christus loquutus fuerat, pertinere possit; ut scilicet, quemadmodum Christus monuit, ut quis ab aspiciendo abstineret, ubi concupiscendi sit periculum: sic etiam à quolibet vel minimo contactu, si idem periculum appareat, abstinendum esse doceat; & interim tacite commonefaciat, sive aspiciendo sive tangendo excitetur in nobis cupiditas illa, eam esse adulterii loco ducendam, & dignam, velut si quis in ea perseveret, vel alioquin nisi misericordiæ Dei ratio habeatur, æterna condemnatione. Verbum Scandalizare, quo utrobique & cum de oculo & cum de manu Christus loquitur, uti voluit, significat sine dubio facere, ut quis impingat, id autem metaphorice facit ut impingas, quod causa est ut pecces, nec alius lapsus gravior aut nocentior ipso peccato esse potest. Non est quod quicquam hic dicamus, cur Christus manum dextram potius quam sinistram nominaverit; cum satis illa sint quæ de dextro oculo diximus; siquidem multo magis in manu quam in oculo, suam vim & locum habeant; cum nemo nesciat, manus dextræ, in plerisque hominibus multo majorem usum esse, quam sinistræ, atque ejusmodi membrum, propter necessarias hominis operationes illi longe esse charissimum.

Vers. 31. Postquam Christus, de quibusdam decalogi ipsius præceptis egit, quibus addere aliquid, eave perficere voluit, ad alia transit, quæ ad ipsam quidem Mosis Legem pertinent, sed in ipso decalogo non habentur, & primo loco agit de divortio, seu repudio uxoris, & ait, *Dictum autem est, si quis dimiserit uxorem suam, det illi libellum repudii.* Hæc verba, & ille expressus modus præcipiendi quod attinet ad libellum repudii dandum, non habentur diserte in ipsa Mosis Lege, quamvis non desint, qui ita locum vertant ex Hebraico, unde sententia ista petita est, ut contineat ejusmodi præ-

præcipiendi modum. Verum, si quis rem diligenter examinet, & verba omnia totius illius contextus accurate perpendat, videbit illa quidem reipsa præceptum illud continere; sed tamen non expresse ac diserte, ut Christi verba ferunt. Tota enim vis illius rei est, in verbo illo, *Et scribat* &c. Quod in prædicto loco legitur Deuteronomii videlicet cap. 24 in ipso initio; utrum scilicet verbum istud præceptive, an vero enunciative accipi debeat. Certum enim est, utrovis modo ipsum per se accipi posse; verum ex filo ipsius orationis, & ex secundo principali membro totius illius contextus, ubi agitur de eo, qui repudiatam uxorem duxerit; & postea & ipse illam repudiaverit; ubi quoque idem prorsus verbum habetur, quod illo posteriore in loco nullo pacto præceptive accipi potest; sed ut enunciative accipiatur necesse est, satis evidenter constat, in priore quoque loco non præceptive, sed enunciative accipiendum esse; atque intelligendum, totam orationem suspensam esse usque ad versiculum quartum, in cujus initio est verbum, ad quod tota ista oratio refertur; nempe *Non poterit* &c. Verumtamen, est nihilominus, ut ita res se habeat, reipsa in loco isto præceptum aliquod, circa hanc ipsam libelli repudii scriptionem: manifeste enim, etiam secundum istam ipsius loci lectionem atque interpretationem, ibi requiritur, si mulier ista legitime dimissa ac repudiata censeri debeat, ut illi, inque ejus manum datus fuerit a marito, qui illam dimiserit, repudii libellus. Nec aliter possunt accipi verba Christi, quæ hac de re facit; neque enim intelligendum inde ac simpliciter est, illum voluisse dicere, dictum fuisse ut detur libellus repudii uxori, quæ dimittitur, quasi hoc ipso peccaturus fuerit maritus, si uxorem dimittens non dederit illi libellum repudii, sed dictum fuisse, non esse validam, neque efficacem ac juridicam dimissionem, nisi datus uxori a viro fuerit repudii libellus. Itaque breviter statuendum est, in ipsa Mosis Lege id reipsa fuisse scriptum, quod Christus dictum fuisse hoc loco affirmat, sed tamen nihilominus statuendum simul videtur, Christum hic propterea non dixisse, ut in duobus superioribus locis, dictum fuisse antiquis, sed simpliciter, dictum fuisse, propter eam caussam, quod diserte in ipsa Lege non ita legeretur ut ejus verba sonant, & vulgo in populo dictum & auditum jam diu fuerat. Perpetuo, cui Christus sua verba opponere in animo habebat, videndum est de ipsis ei oppositis verbis, quæ hoc continent, non licere uxorem dimittere nisi propter stupri caussam; & qui citra hanc caussam uxorem dimiserit, eum dare illi occasionem adulterandi; & si quis eam dimissam duxerit, ab isto adulterium committi. Ex quibus Christi verbis atque sententia, illud primum liquet, verba vel sententiam Legis Mosaicæ, quam hic reformat Christus, eam præcipue esse, quod liceret uxorem dimittere multas ob causas; adeo, ut simpliciter dici possit, sub Mose licuisse uxorem dimittere, quemadmodum alibi idem Christus satis aperte docet ac loquitur, nempe cap. 19 ejusdem Evangelistæ, ubi ait ad Pharisæos, qui illum de tota re interrogaverant, *Moses propter duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras.* Quare nihil est dubitandum, quin, quemadmodum ipsa Christi verba ipso in loco ferunt, Christus hic dicere voluerit, Mosen quidem permisisse, multas ob caussas dimittere uxorem, se vero id non permittere, nisi ob caussam stupri: quamvis non desint, qui valde audacter ac confidenter ausint affirmare, hic ipsa in re nullam differentiam inter Mosen & Christum esse, quam tamen constituunt, & fere omnes illi ipsi agnoscunt, qui contendunt, Christum in hoc sermone suo Legem Mosis nullatenus reformare; sed tantum ejus falsas interpretationes rejicere. Jam, quod diximus de multis caussis, propter quas permitteretur Mose licere uxorem dimittere, propterea dictum a nobis fuit, quia non plane constat, ob quamvis caussam id facere licuisse, nec Christus prædicto cap. 19 interrogatus a Pharisæis, an ob quamvis caussam liceret id facere, ita respondet, ut omnino statuere possimus, id sub Mose licuisse; sed tantum, ut ejus verba habent, permissum a Mose fuisse uxorem dimittere; quæ sententia vera est, etiamsi non ob quamvis caussam; sed tantum ob multas id facere Moses permisisset. Verba quidem, quæ habentur in ipsa Lege Mosis, sunt ejusmodi, ut possit hac de re dubitari. Inquit enim ibi Moses, *Si invenerit in ea turpitudinem aliquam.* Hinc enim colligi posse videtur, non ob quamvis caussam, sed tum demum, si turpitudinem aliquam in ipsa invenerit, permisisse Mosen viro uxorem dimittere; quamvis ex altera parte videri possit, illa verba exemplum tantum rei de qua agitur continere; id est, exemplum in illis dari caussæ, propter quam uxor non fuerit grata viro, sive, ut Hebræa ipsa loquutio habet, *Non invenerit gratiam in oculis ejus*, adeo ut res valde dubia videatur, nec sane ausim ego quicquam certi de ipsa statuere: crediderim tamen intelligendum esse, quod attinet ad ipsum civile forum, quod Theologi forum soli appellare solent, licuisse per Mosen ob quamvis caussam uxorem dimittere; nec necesse habuisse virum caussam dimissionis suæ proferre, & multo minus, eam magistratui approbare, sed, ut dimissio ista juridica esset, satis fuisse, ut id fieret, quod in Lege Mosis expressum est, de dando in manus ipsius mulieris libello repudii. Verum, quod attinet ad conscientiam, & ad forum spirituale ac divinum, quod forum Poli a Theologis vocari solet, peccasse etiam sub Mose ipso eum, qui ob caussam non legitimam uxorem dimisisset, id est, non talem, quæ vel eadem ipsa sit, vel ei similis quam in ipsa Lege scriptam legimus; quæ, ut dictum fuit, est turpitudo aliqua quam in uxore maritus invenerit.

Postquam vidimus, quid Moses hac in re dimittendæ uxoris permiserit, quid non, necesse est ut diligentius consideremus quid Christus ipse permittat, aut non permittat, quidve sub Christo hac in re liceat, aut non liceat. Verba quidem Christi & hic & alibi, id est, prædicto cap. 19 omnino ferunt, ut unam tantum ob id caussam uxorem dimittere sub ipso Christo liceat, id est, ut dictum fuit, ob caussam stupri. Est autem in Græco vox πορνείας, quæ generalis quædam vox esse videatur, quæ omnem concubitum significet non licitum, quamvis alioqui soleat πορνεία, ab adulterio manifeste distingui, ut scilicet adulterium sit, cum vel vir cum aliena uxore rem habet, vel mulier cum alieno marito. Cum enim quis uxorem habens, cum muliere alia concumbit, etiamsi ipse adulterium non committat, committit tamen mulier ista, vel cum mulier innupta cum eo qui ejus vir non sit, quamvis alioqui cum soluto rem habet. Aperte enim Paulus cap. 7 Epistolæ ad Romanos ait, illam mulierem esse adulteram, quæ cum virum habeat alii viro conjungatur, neque enim hac in re par, secundum quidem ipsam Legem fuit, conditio viri & uxoris; quemadmodum neque in dimittendi negotio pares ullo modo fuerunt, cum non similiter, ut viro uxorem, liceret uxori virum dimittere; ita ut dubitari possit, an idem sub Evangelio censendum sit; & quidem, quod attinet ad dimissionem; cum nusquam expressum in Novo Testamento legatur, quod uxori maritum dimittere liceat, nec crediderim, etiamsi maritus cum alia muliere rem habuerit, licere uxori ipsum dimittere; quamvis persuasum sit, sub Novo Testamento, etiamsi id non erat sub Vetere, talem viri concubitum esse adulterium; cum nihil dubitem, non licere sub Testamento Novo, vel plures una uxores habere, vel præter uxorem suam cum ulla alia concumbere; dubium tantum de eo, quod diximus, judicio nostro, sub Evangelio mulieri non licere, facit id quod legitur 1 Cor. 7, ubi scriptum est, *Si mulier habet maritum infidelem, & ille habitare consentit cum ea, non debet eum dimittere*; quæ verba indicare videntur, aliquem casum esse, in quo liceat uxori virum dimittere, & quidem tunc cum is infidelis fuerit, nec consentiat cum ipsa habitare. Quæ

Intelli-

similiter dubitandum videtur, ut propter [illegible] à Christo expressam adulterii caussam, ido quam licere viro dimittere uxorem, vicissim uxori liceat dimittere virum, præsertim cum dicto loco ad Corinth. in dimittendo nec ne propter infidelitatem, omnino æque utrumque pariter. Verum tamen non putaverim, [illegible] quam paulo ante exposuimus, ut non liceat mulieri virum suum dimittere, quamvis in adulterio deprehensum. Nam ad prædictam ratiocinationem, ex Pauli verbis ductam, dupliciter respondere possit. Primum, nihil impedire, quominus verbum dimittendi eo in loco, non omnino significet ita dimittere, ut verum divortium fiat; quemadmodum alioqui verbum illud, in hac materia, sine dubio significat, ut postea docebimus: sed id significet, quod vulgo inter Pontificios thori separatio appellatur, quod passim tamen in Polonia divortium valde improprie appellatur; vel, si tamen quis velit, verbum illud etiam Pauli verbis conjunctam vim tenere, nihil obstare, quin illum eum solum, tunc tantum accipiat, cum mortui [illegible] viri, qui dimittat, non etiam, cum [illegible] dimitteret, quippe quod aliunde constet, non licere, seu sub Novo, seu sub Vetere Testamento, propter caussam aliquam ita dimittere quenquam, ut verum divortium cum illa faciat, & matrimonium inter ipsum & illam penitus dissolvatur, quod, ut dictum est, nunquam alibi de muliere legitur; neque [illegible], si unum idemque verbum, in eadem verborum connexione, modo propria & pleniore, modo impropria, ac minus plena significatione accipiatur. Altera ratio ad prædictam ratiocinationem respondendi est, quod quamvis vir cum uxore, vel uxor cum viro habitare nullo pacto modo consentit, tunc, etiamsi alter eorum qui alioquin consentit, [illegible] improprie separetur, ita ut etiam ad novas nuptias transeat, non possit tamen dici dimittere conjugem, cum is proprie dimittat, qui cum possit habere & frui, [illegible], nullo modo videatur pertinere ad Christi præceptum de non dimittenda uxore, & [illegible], aliis, ex parte, [illegible] Paulum Dimittendi verbo, quam Christus adhibuerit; etiamsi effectum, qui illo verbo significatur eundem aliquem utrobique esse [illegible], ut scilicet, & Christus & Paulus de ejusmodi dimissione loquatur, qua divortium continetur & facultas ad novas nuptias transeundi.

Sed jam ad ipsa Christi verba perpendenda & accuratius discutienda veniamus, eaque cum iis, quæ infra cap. 19. habentur, conferamus. Quemadmodum igitur, ut antea diximus, quando de eo ait, quod in Mosis Lege circa hoc negotium dimittendæ uxoris permissum fuit, apertius & clarius loquitur infra quam hic; sic in mentione sua proponenda, ibi clarius quam hic suam mentem explicat. Hic enim tantummodo dicit, non licere uxorem dimittere, nisi propter unam tantum caussam, nihil diserte pronuntians, an illa dimissa liceat aliam ducere: ibi vero diserte aliam ducendi mentionem facit, quod dicit, non licere nisi propter hanc ipsam caussam. Quanquam sine dubio [illegible] illud ipsum per se, quod hic habemus, licere, scilicet, propter illam caussam uxorem dimittere, innuebat, etiamsi idem expressum non fuerit, licere aliam ducere. Proprie enim uxorem dimittere est eam liberare à nexu illo conjugii, quem habet cum eo qui illam dimittit, & sine quodammodo potestati illam reddere, hoc, inquam, ipsius mulieris. Jam vero illo conjugii dissoluto, sequitur necessario (nam idem utrumque est) neutrum alterius esse conjugem, & consequenter, licere viro aliam ducere uxorem; cum aliud nihil impedire possit, quominus aliam ducat, nisi quia jam conjugem habeat, aliive mulieri conjugis jure sit obstrictus. Et sane ad redarguendos errores Pontificiorum, qui fatentur, nec etiam propter ipsam adulterii caussam hic expressam, licere viro aliam ducere uxorem (hoc tantummodo ei à Christo permitti, ut cum ipsa non habitet) satis erat [illegible], quod hoc loco Christus pronunciat, cum Dimittendi verbum, ubi de uxore est sermo, sine dubio, proprie loquendo, hanc significationem habeat; sed tamen ut melius ipsorum error appareat, bene fuit, quod divina providentia factum sit, ut & Christus alias apertius hac de re sit loquutus, & ejus verba diserte perpetuæ memoriæ tradita. Namque præterea ex altero illo loco ipsa significatio simplices verbi dimittendi uxorem, quam nos asserimus, facile probatur. Interrogant enim sic Pharisæi Dominum, an liceat propter quamvis caussam dimittere uxorem; ubi sine ullo dubio intelligunt: an liceat verum divortium & conjugii solutionem cum uxore ob quamlibet caussam facere: id quod satis apparet, cum postea Christi responsioni objiciunt, dicentes, *Cur ergo Moses præcepit dare libellum repudii, & dimittere eam?* Ex quibus etiam solis verbis, & per se consideratis liquido constat, tunc dimitti uxorem cum repudiatur, & sic matrimonii nexus solvitur. Quia vero, ut apertius Christi mens intelligatur, jam quodammodo locum illum alterum cum hoc nostro conjunximus, non abs re esse videtur de iis agere, quæ præcipue ex illis duobus locis simul junctis, vel etiam ex altero illorum tantum colligi posse videantur. Et primum diligenter inspiciendum est, quomodo sit intelligendum, quod propter caussam adulterii tantum liceat ita uxorem dimittere, ut alia duci queat. Nam hoc aperte ex isto loco colligi jam satis docuimus. Sunt igitur, qui Christi verba non ita præcise accipienda ducant, ut non sint aliæ quædam caussæ præter illam adulterii, propter quas hoc totum liceat: præsertim, si sint ejusmodi, quæ videantur aut pares, aut majoris etiam ponderis, quam adulterii ipsius caussa, multasque rationes & [illegible] ad id comprobandum afferunt, quæ aliqua inde consequentur. Nos vero difficillime adduci possumus, ut credamus aliam ullam esse caussam, propter quam sub Evangelio illud facere liceat, præter illam unam tantum adulterii à Christo expressam, cum ipsa satis diserte sola esse dicta sit ab ipso Christo, propter quam id liceat: nec arbitramur inveniri etiam ullam, quæ possit talem difficultatem hac in re parere, quæ insolubilis videatur; nisi, si dimissionem uxoris eam interpretemur, quæ revera non est, quemadmodum antea attigimus, & in Pauli verbis 7 capitis ad Corinthios contingere docuimus, ut scilicet, quemadmodum ibi evenit, ut proprie loquendo, non ipse dimittat uxorem, sed illa ab ipso se omnino separet, nolitque cum ipso habitare: constat enim, in ejusmodi casu, quamvis improprie dici possit illam à marito dimitti, quæ ita se gerat ac si illius uxor non esset, tamen proprie loquendo id dici non posse, cum ipse vir ejus rei non sit auctor, & fieri potuit, ut ipse vel ardentissime desideret illam habere, & [illegible] libentissime esse, nisi per ipsam staret quominus id fieret; idem sentiendum videtur, cum uxorem quis habet, quæ usui matrimonii sit, ut reddita fuerit prorsus inepta: tunc enim non habet locum vera & propria dimissio, quæ, ut modo attigimus, requirit, ut vir ejus sit auctor, quod in ejusmodi casu non contingit, cum caussa veræ disjunctionis quæ hic contingeret, non à viro, ejusve voluntate, sed ab accidente illo quod in uxore evenerit, aut etiam ab initio fuit, ortum ducat; unde factum est, ut ipsi pontificii, qui verum divortium opera viri factum, & ab ipsius voluntate plane proficiscens, nullo pacto, ne propter adulterium quidem, admittere velint; tamen propter ejusmodi accidens dissolutionem matrimonii, tam viro quam mulieri, si in viro idem acciderit, cum petunt concedunt; & utrisque in ejusmodi casu permittunt ad alias nuptias transire; quod nos non semel usu ipso comprobatum apud ipsos vidimus. Non sunt igitur casus ejusmodi referendi ad mariti dimissionem, de qua Christus ait, nec censendum, vel Christi verbis, propter paritatem aut majoritatem,

utlo-

ut loquuntur causæ, non omnino comprehendi, ut exceptiones esse ad regulam quam Christus proponit. Non videtur autem nobis hic locus diligentius disputandi de singulis casibus, quibus isti volunt licere sub ipso Evangelio cum uxore divortium facere, & causas ipsas accuratius examinandi: satis sit in genere sententiam nostram, cum ipsis Christi verbis plane consentientem, proposuisse, & ostendisse eos casus, ubi sine causa adulterii liceat nihilominus divortium facere, huc proprie loquendo minime pertinere.

Restat ut videamus quid sentiendum sit de iis, qui volunt etiam sub Evangelio licere plures uxores ducere, non quidem quia hic sit locus quæstionem istam tractandi atque explicandi, sed tantum quia ex altero illo loco, quamvis non ex isto nostro, colligi aperte videtur illos nimium falli. Verba alterius loci, ex quibus id colligi aperte posse, sunt illa, *Et aliam duxerit*. Nulla enim fuisset causa, ut Christus illud adderet, si plures uxores habere liceret: Nam certe, si id sub ipso Evangelio concessum esse intelligi deberet, illud *aliam uxorem duxisse*, & improprie dictum fuisset, & nihil ad rem faceret. Nam quod ad proprietatem loquendi attinet, videtur isto in loco vocem *aliam* significare, quod ista alia loco dimissæ ducatur; quod adeo verum est, ut ii, qui vim horum verborum effugere velint, dicant, ea ita intelligenda esse, ut loco dimissæ uxoris illa alia ducatur, ut scilicet ad id respondeant quod nobis secundo loco explicandum erat; quod scilicet ea verba nihil ad rem facerent, si liceret plures uxores habere, cum ex illis hoc autem, idque apertissime efficiatur, ubi quis uxorem ob aliam causam quam adulterii dimiserit, non licere illi aliam ducere, cui prohibitioni nullus potest esse locus ubi pluralitas uxorum conceditur, adeo ut non tantum ad rem verba illa non facerent, si liceret eodem tempore plures uxores habere; sed ex illis omnino contraria sententia pluralitati uxorum manifeste concludatur. Ut enim inquam, ad hanc ratiocinationem respondeatur, apte verba Christi ita accipienda esse, ut intelligat, cum quis non simpliciter uxorem ducit post jam dimissam, sed cum loco dimissæ ducit. Atqui hæc nugatorium omnino est, si plures uxores ducere liceat: quomodo enim tunc dici poterit, ut loco dimissæ illa alia ducatur, quæ duci poterat etiam altera non dimissa, nec sane ostendere unquam poterunt illi, quomodo stante jure ducendi & habendi plures simul uxores, una alterius loco duci possit. Itaque ut illud tamen, quod ex verbis Christi colligitur, locum habere queat, ut scilicet posterior loco prioris ducatur, quod & illi ipsi non modo concedunt, sed etiam urgent; necesse est fateri, non esse sub Evangelio jus plures una uxores ducendi eodemque tempore habendi. Nec sane in illis Christi verbis ac sermone, infra cap. 19 tantum verba illa de quibus modo egimus, unde probari possit non licere sub Evangelio plures uxores simul habere, sed alia etiam ex quibus constare videtur, non esse abhorrentem ab instituto Dei plures una habere uxores, adeo ut id sub ipso Vetere Testamento censeri debeat non aliter permissum fuisse, quam divortium etiam extra causam adulterii. Christus enim dat ab initio suæ responsionis, ad interrogationem Pharisæorum, qui illum tentantes quæsierant ab ipso, num liceret homini dimittere uxorem suam propter quamlibet causam, eos quodammodo reprehendit quod ita interrogent, quasi non legerint id, quod scriptum est apud Mosen, ubi describit hominis creationem. Nam eo in loco dicitur marem & fœminam ita ab initio fuisse creatos, ut duo in carnem unam futuri essent. Quod nimirum ex ipso eo creandi modo aliqui etiam intelligi poterat, cum ex ipso viro, eaque ejus carne ac corpore sumptum id fuerit, unde formata est mulier, quæ ei pro socia & uxore data est. Unde Christus concludit, viri & uxoris conjunctionem, à divino instituto ab ipsius creationis initio pendere; unde consequitur, non debere tale vinculum humana ratione dissolvi, nec homini ideo licere, ut ipse habere, id quod Deus conjunxit ipsi separare. Atqui ex eadem illa Christi ratiocinatione aperte manifestum est, ut non modo divortii prohibitio, sed etiam plurium uxorum uno tempore habendarum interdictum inde colligi posse videatur. Quomodo enim verum erit, tantam esse conjunctionem inter virum & uxorem, quantam verba illa, *Et erunt duo in carnem unam*, quæ ibi ferunt, & modus creationis viri & mulieris docere videntur, si liceat uno & eodem tempore plures habere uxores. Neque enim jam erunt duo in carnem unam, si enim non erit vir totus cum sua uxore conjunctus, ac si unum corpus, utraque essent, cum non uni tantum sed pluribus is adhærere debeat, & cum pluribus arctissime conjungi, quod cum arctissima illa conjunctione consistere nullo pacto posse videtur, cum arctissima illa conjunctio non possit cadere, nisi inter duos tantum, nec possit vir totus esse uxoris suæ, ut conjunctio illa omnino requirit, nisi unius tantum. Nam ubi plures sunt, necesse est, ut non ex toto sed ex parte tantum vir, partim hujus partim illius uxoris sit. Idem quod verba illa ac sententia, quod futuri essent duo in carnem unam, ostendit similiter, ut ante attigimus, modus ipse creationis, præsertim eo perpenso, quod non modo uxor ex viro sumpta est, quod arctissimam illam conjunctionem declarat, sed etiam, una tantum mulier ex viro formata est, non plures; & una tantum uxor viro in ipsa creatione data, & non plures. Confert autem cum eo, quod colligi docuimus ex ista ratiocinatione Christi; id quod Paulus scribit Ephes. cap. 5, ubi conjugium viri & uxoris comparat conjunctioni Christi cum Ecclesia, & hujus rei occasione, meminit ejusdem illius antiquissimæ sententiæ, *Et erunt duo in carnem unam*. Ibi enim ita loquitur Paulus, ut satis constare videatur, quemadmodum Ecclesia una tantum est Christi sponsa sive uxor; sic etiam viri unam tantum sponsam & uxorem esse debere, & arctissimam illam conjunctionem, quæ est inter Christum & Ecclesiam, in ipso viri & uxoris conjugio adumbratam fuisse; quod fieri nullo pacto potuit, si conjugium illud arctissimam conjunctionem in se non haberet: non haberet autem, si plures una uxore habere viro liceat, satis paulo ante ostendimus. Quid quod idem Paulus cap. 7 prioris ad Corinthios pronunciat, nec mulierem maritatam sui ipsius corporis potestatem habere, sed virum: nec virum similiter uxoratum sui ipsius corporis habere potestatem, sed uxorem? An non pronunciatum hoc manifeste indicat, unam tantum cujuslibet viri debere esse uxorem, quæ potestatem corporis sui viri habeat, cum id nullo pacto fieri possit ubi sunt plures? Sic enim nulla ex ipsis poterit dici, potestatem corporis viri sui habere, cum nulla id corpus totum possideat, sed ex parte tantum. Multa alia Apostolus, & ibi, & alibi, cum de viris & uxoribus loquitur, enunciat ac docet; ex quibus satis unicuique non rudi, nec contentioso homini constare possit, quemadmodum uni mulieri plures maritos habere non licet, nec unquam licuit, sic uni tantum viro plures habere uxores, nec sub Evangelio ullo modo licere, nec aliter sub Lege & ante Legem licuisse, nisi ex connivientia quadam divina: non autem quod ab ipso creationis initio satis unicuique constare non poterit, id cum ratione Deique ipsius instituto pugnare. Sed non est hic locus omnia quæ ad hanc materiam pertinent, vel accurate perpendendi, vel etiam commemorandi, satis instituto nostro factum fuerit, si quid ex Christi verbis, quæ capite illo 19 habentur, & quæ cum iis quæ in loco nostro leguntur conjungenda diximus, colligi possit, ostenderimus, quemadmodum nos fecisse speramus.

Est autem in ea historiæ Evangelicæ parte, quæ eodem 19 capite habetur, & quam sæpe commemoravimus, de interrogatione Pharisæorum, perpendendum verbum illud Evangelistæ, cum dicit, Pharisæos tentando Christum interrogasse: videtur enim ver-

verbum istud Tentandi subindicare, ipsosmet Pharisæos satis intellexisse, non posse ex ipsa Lege apparere, quod sub ipsa licuerit quamlibet ob caussam uxorem dimittere, immo aliquid huic sententiæ contrarium inde colligi posse: quia in re vellent experiri, quid Christus pronunciaturus esset; & ea ratione occasionem sperasse habere illum accusandi atque criminandi, quæ propterea dicitur, ut, præter id quod supra à nobis hac de re breviter disputatum est, ex ipsa Pharisæorum interrogatione, & quo animo interrogaverint Evangelistæ indicatione, agnoscimus sub ipsa Lege permissionem illam dimittendæ uxoris non fuisse perpetuam, nec ob quamlibet caussam, quod quidem attinet ad ipsam conscientiam, ut ante concessum à nobis est.

Nunc ad ipsa Christi verba, quæ in loco nostro leguntur, perpendenda revertamur. Notandum igitur omnino est, quod Christus, cum vellet docere uxorem dimittere non licere, non tali voluit uti ipso loquendi modo; sed ait, quod, qui dimiserit ob aliam caussam quam ob adulterium, facit ut illa adulteret, & qui illam ita dimissam duxerit, adulterium committit. Quo loquendi modo usus ob varias potius, & quantum sit delictum dimittere citra prædictam caussam uxorem suam, & quomodo intelligendum sit, quod id facere non liceat. Dupliciter siquidem id intelligi potest, id est, vel simpliciter, quod is peccet qui id faciat, vel quod propterea ipsius hoc factum irritum sit. Potuisset enim fieri, ut is quidem peccaret qui ita uxorem dimitteret, cum interim tamen dimissio illa non esset irrita, sed plane effectum suum retineret, atque efficeret ut jam illa non amplius esset ejus uxor, qui eam dimisisset; adeo ut videretur ex hoc ipso peccatum crimen & peccati reatum prolicibi, quod ita re ipsa & cum plenissimo effectu conjugium illud dissolvisset. Potuit, inquam, aliqua res ad hunc modum se habere, & hoc pacto intelligi, quod non liceat uxorem dimittere: sed Christus hanc sententiam aliis verbis exprimendo, & dicendo, quod qui ita uxorem dimittit, facit illam adulterare, & quod is, qui ita dimissam ducit, adulterium committit, apertissime significat dimissionem istam esse irritam; & se ejusmodi dimittentem virum simul graviter peccare, simul nihil, quod ad ipsa attinet, efficere ejus quod quærit; cum nihilominus illa ejus uxor esse perseveret: alioqui, nullo modo verum esset, illum facere, ut Christus ait, illam adulterare, id est, dare illi caussam ut adulteret, nempe alii nubendo. Adulterium siquidem, ut supra ex Paulo docuimus, est mulieri virum habenti alii viro conjungi. Nam si liberata fuerit à Lege viri, jam, ut idem Paulus ait, non erit adultera, si alii viro adhæreat: similiter, si verum esse debet id quod Christus ait, eum adulterium committere qui ita dimissam ducit, necessarium plane est, eam non desiisse esse dimittentis uxorem. Neque enim dicitur vir, præsertim jam uxorem non habens, adulterium committere, nisi tunc, cum ei mulier jungitur quæ virum habeat. Potuisset, etiamsi Christus simpliciter dixisset non licere uxorem dimittere, tertius sensus, præter jam enarratos duos, inde colligi; quod scilicet, etiamsi ejusmodi dimissio esset irrita, non tamen is peccaret qui eam uxorem efficeret; quod tamen Christus omnino docere voluit, & propterea sententiam suam, quæ utrumque complecti debuit, aliis verbis expressit; quibus, quemadmodum, ut vidimus, planum fit, dimissionem illam irritam esse, sic etiam non obscure significatur, talis dimissionis auctorem ea in re peccare. Certum enim est eum peccare, qui caussam peccandi alteri præbet. Atque ex modo explicationis sententiæ suæ, quo usus est Christus, constat aperte, dimissione ista caussam peccandi dari non uni tantum, sed pluribus; hoc est, non modo ipsi dimissæ mulieri, sed cuicumque qui eam, tanquam à priore conjugio liberatam, ducere voluerit. Satis videntur Christi verba, & quæ hic, & quæ infra capite 19 de dimittenda uxore habentur, à nobis hactenus explicata. Tantum nunc [illegible] Christi, circa hanc materiam conjunctionis & separationis conjugum, intelligantur, explicemus id, quod Paulus septimo capite prioris ad Corinthios ipsum Dominum præcepisse ait. Loquitur igitur: *Iis autem qui matrimonio juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, uxorem à viro non discedere*, seu potius, ut Græcum verbum sonat, *separari*: *quod si discesserit*, seu *separata*, *manere innuptam, aut viro suo reconciliari, & virum non dimittere*. Hic jam habemus aliquid ipsis conjugatis nominatim à Christo præceptum, quod neque in hoc nostro neque in inferiore illo loco apud Matthæum Christus præcepisse legitur: id autem est, ne autem mulier à suo viro se separaret, quantumvis, videlicet, ejus rei maximam caussam sibi habere videatur. Cum enim Apostoli verba indefinita sint, indefinite etiam sunt intelligenda; & si nihilominus caussa aliqua supervenerit, propter quam dignum ac justum esse videatur, ut uxor cum viro suo non cohabitet, non debere illam id per se facere, sed consulendam ea de re esse Ecclesiam, & si illa id fieri approbet, tum demum fieri posse. Videtur siquidem mihi hoc præceptum Christi omnino ejusmodi esse, ut uxori sua ipsius sponte, & ex sua ipsius voluntate à viro se separare prohibeat; non autem, ut quidam arbitrantur, potius consilium quoddam istud esse quam præceptum; propterea, quod statim consequuntur verba illa, *Quod si discesserit, maneat innupta &c.* Hoc, inquiunt illi, non simpliciter jubet Christus & absolute, ne uxor se à viro separet; sed jubet, ut vel non separetur, vel si separata fuerit, innupta maneat; & si innupta manere non possit, id est, viro carere nequeat, tum demum viro suo reconcilietur. Verum animadvertendum est, judicio meo, non ita accipienda esse Christi verba, ac si alternativam illam, (quam vocant) simpliciter & pariter utrique parti sui sermonis ab initio opposuisset; sed, ut ipse loquendi modus præ se fert, simpliciter intelligendum præceptum ejusmodi fuisse, ne à viro suo se separet. Inquit enim dicere, *Mulier, sive uxor à viro ne discedat*, quod illi cur pro consilio accipiant, & ita interpretentur, ac si Christus dixisset, bonum esse ut illa non discedat, sed interim ei concedat discedere si velit, nempe, ubi caussam ejus rei habeat, nulla caussa est, cum statim sequentia verba ita accipi possint, ac sine dubio debeant, ut scilicet, si huic præcepto non obedierit, nolit in pejus ruere, & putare sibi licere, non modo à viro se separare, quod tamen nullo modo ei facere licet, sed etiam alii viro nubere. Nam si, ubi separata fuerit, senserit se viro carere non posse, tunc non alius sed proprius ejus vir, à quo se separavit, quærendus illi est, & propterea omnibus modis curare debet, ut illi reconcilietur. Quod, sine dubio, faciet pia mulier, quæcumque se continere nequeat; & quicquid est gravissimum, quod ei ex habitatione cum viro suo accidere possit, æquo animo feret ac subibit potius, quam ut alii viro, sive per matrimonium, sive quavis alia ratione jungatur & ita adulterium committat. Ubi animadvertendum est, quod Paulus, quamvis ex Christi mente illi, quæ se separavit à viro tantum præcipiat, ut innupta maneat, aut suo viro reconcilietur, non propterea illi concedit id, quod est tertium quodammodo inter ista duo, ut scilicet interim possit alterius alicujus viri commercium habere, sed tantum manendi innuptæ mentionem fecisse, ne fortasse illa credat sibi licere legitimo connubio alicujus alterius viri perfrui, quia etiam, cum certum sit, propter separationem istam uxoris à viro suo, matrimonium non esse dissolutum, & consequenter illam adhuc esse nuptam, intelligendum est verbum *innupta* illo in loco improprie usurpatum fuisse, pro eo, quod est commercio viri non utens; & sic, cum jubetur ista innupta manere, quæ tamen revera adhuc nupta est, ne irritum ac nugatorium sit præceptum illud, ei præ-

ceptum

ceptum dedisse, ne alii viro quoque nubat seu jungat. Quamquam non negamus improprietatem, quae in istius vocis usu eo in loco deprehenditur, posse in eo consistere, ut non simpliciter sit accipienda, sed tantum habita ratione secundarum nuptiarum, ut idem sit, *maneat innupta*, quod, *ne alteri nubat*. Et haec quidem, quod attinet ad id quod mulieri praecipitur, quodque alibi à Christo praeceptum non legitur.

Superest, ut duo verba dicamus de eo quod viro praecipitur, quamvis id alibi Christus praecepisse legatur. Est autem, ne vir uxorem dimittat, nulla exceptione facta caussa adulterii, quod mirum videri non debet, cum apud Marcum & Lucam similiter istius exceptionis nulla mentio fiat, sed ea tamen exceptio ex Matthaei utroque loco est addenda. Quod si quis quaerat, cur illa hîc expressa non fuerit, potest fortasse dici, caussam esse, quia subtiliter ac penitius rem considerando, ubi adulterium ab uxore committitur, videtur ejus culpa matrimonium ipso jure dissolvi, cum illa vinculum illud conjugale penitus abrupisse videatur, fidem marito suo frangendo, & sui ipsius copiam alteri viro faciendo; unde videatur dici posse, hoc etiam in casu non virum esse qui uxorem dimittat, sed tantummodo illam solutionem matrimonii, jam ab uxore, seu uxoris culpa factam, approbare, & propterea, non fuisse necesse omnino illius exceptionis adulterii caussae mentionem facere, ubi diserte de dimittenda uxore agebatur: quamvis nihilominus Christus, ut nullum prorsus dubium hac de re superesse posset, illam aperte exprimendam censuerit. Caeterum, antequam locum illum Pauli plane absolvamus, & ulterius ad Christi dicta examinanda progrediamur, non est silentio praetereundum, quod ex ipsis Pauli verbis, quibus hic Christi voluntatem ac praecepta exponit circa firmitatem conjugii, appareat, non licere sub Evangelio, non secus, atque sub Lege, uxori divortium cum suo viro facere, esseque rem hanc valde procul ab eo, ut vel suspicari quidem quis possit eam licere. Nam in Pauli verbis ex Christi mente allatis, nulla hic mentio fit expressa hujus rei, nec diserte prohibetur uxor non dimittere suum virum, sed tantum ne ab ipso separetur. Quod si tamen id adversus Christi praeceptum fecerit, ne audeat saltem, ut supra dictum fuit, ad secundas nuptias transire; quod etiamsi jure fieri nequeat, nisi antea dissolvatur prius matrimonium, aliud tamen hoc ipsum per se est à dissolutione matrimonii, & consequenter à divortio, quod uxor cum suo viro faciat. Atqui cum commemoratur id, quod in hac materia viro à Christo praecipitur, diserte fit mentio dimittendae uxoris, & sic, ut supra diximus, veri ac proprii divortii quod vir cum uxore facit; idque facere, ipse vir prohibetur; nempe quia viri est hoc facere, si modo id alioqui liceat, non autem uxoris, nec unquam, nec ullo modo; proprie tamen, ut diximus, & dimittendi, & divortii faciendi appellatione accepta, de quo supra satis à nobis explicatum fuit. Hinc sequitur, ut etiam cogitemus, cum paulo inferius Paulus ex sua ipsius mente prohibet, ne mulier habens virum infidelem, qui cum ipsa habitare consentiat, eum dimittat, verbo Dimittendi, cum sic de muliere loquitur, improprie eum usum fuisse, ut scilicet alioquin elegantior esset sermo, & redditio expressior atque concinnior, cum antea viro praeceptum similiter dixisset, non debere eum, ejusmodi uxorem dimittere; ubi proprie loqui poterat, cum propositum sit viri dimittere uxorem. Quanquam, ut ante satis explicavimus, ne vir ipse quidem in tali casu: maxime proprie loquendo, possit dici uxorem dimittere, cum culpa separationis ab ipsa, & porro dissolutionis ipsius matrimonii, non ab ipsius voluntate, sed ab uxoris non habitandi cum eo obstinato consilio proficiscatur.

Vers. 33. Sed jam tempus est, ut ad Christi concionem revertamur, & ulterius in ea explicanda progrediamur. Subjungit igitur Dominus Jesus: *Rursus audivistis, quod dictum est antiquis: Non pejerabis, Reddes autem Domino juramenta tua.* Hic primum animadvertendum est, unde sumserit Christus, antiquis utrumque dictum, tam priorem quam posteriorem partem ejus, quod hic dicit. Et prior quidem pars, attamen non videtur aliunde expressius sumpta, quam ex 19 cap. Levitici, ubi diserte jurandi fit mentio; & prohibetur, ne quis per nomen ipsius Dei ad fallaciam seu falsum juret, quod aliud nihil est, quam prohibere ne quis pejeret; dicendum tamen videtur, in ipso decalogo praeceptum illud expresse contineri, praecepto inquam tertio, ubi interdicitur nomen Dei sumere in vanum: quanquam etiam non desint, qui illud *in vanum* (prout quidem vulgata editio habet) ita interpretentur, ut significet idem, quod Sine necessitate, & quidem viri alioqui Linguae ipsius Hebraicae peritissimi existimati; nos tamen una cum aliis non paucis, verbum Hebraicum falsitatem ac mendacium significare credimus, quemadmodum significat Deut. cap. 5. vers. 20, ubi nonum praeceptum, de non dicendo falso testimonio, eandem hanc ipsam in Hebraeo vocem habet; quae loco falsitatis ibi exprimitur. Quod si quis nihilominus vulgatam interpretationem in tertio praecepto omnino retinere velit, dicimus, *in vanum* non significare Sine necessitate, sed Sine effectu & frustra, ita ut assumptio ista nominis Dei, frustranea, ut ita dicam, dici merito possit quod tunc fit, cum id non praestatur, propter quod Dei nomen assumptum fuit, id quod aliud nihil est quam merum perjurium; quandoquidem certissimum est, istam assumtionem Dei nominis aliud nihil esse quam per Dei nomen, seu per ipsum Deum aliquid affirmare, quod tametsi ad res quoque & praeteritas & praesentes accommodari queat, tamen potissimum de futuris rebus in ista affirmatione fere agi solet, in quibus solis, proprie loquendo, perjurium locum habet; quamvis negandum non videatur, in praecepto illo ipsarum etiam praeteritarum & praesentium rerum habitam rationem fuisse, ita ut eo praecepto illo non modo in perjurium, proprie sic appellatum, incidere prohibeatur, sed etiam per Dei nomen quidquam falsum ullo modo affirmare vetetur, quae tamen falsa affirmatio videtur, saltem improprie, perjurium dici posse, cum ea aliud nihil sit quam falsum jusjurandum. Quicquid sit, illud certissimum est, praeceptum non pejerandi isto tertio decalogi mandato plane contineri, unde merito dici possit, ut paulo ante diximus, Christum priorem partem enunciati sui ex ipso decalogo sumpsisse. Jam quod attinet ad posteriorem partem, quamvis non defuerint, qui valde temere atque inconsulto, ut Palaeologus, dixerint, illam esse additamentum Scribarum & Pharisaeorum ad Legem Mosis, tamen, & inter alias omnes melius, & certissimum est, illam ex 30 cap. Numer. esse desumptam, ubi expresse jubetur, ut is, qui ad aliquid faciendum juramento interposito sese obstrinxerit, id omnino reipsa praestare debeat, quod aliud nihil est, quam debere quemlibet *juramenta sua domino reddere*. Quod, ut hoc à Christo fit, plane ac directe opponitur perjurio. Quandoquidem, non tunc demum solum redditur quis Deo juramentum factum, cum id praestat, quod ipsi Deo jurando promisit; sed etiam tunc, quando id praestat, quod similiter jurando cuipiam alii, aut etiam simpliciter atque absolute promiserit; nempe, quia vera & legitima juramenta per Dei nomen tantum fiebant; aut per id quod tantundem valebat, ut postea aperiemus doceebimus. Ex quo consequebatur, ut is, qui id non praestaret quod juramento interposito promisisset, ipsum Deum, cujus nomen in re assumpserat, quodammodo fraudaret, & sic illi juramentum suum non redderet; potissima siquidem ratio in juramento praestando Dei ipsius haberi debebat, ut ejus qui longe omnibus sine ulla comparatione praestat, & de cujus honore ac reverentia ea in re potissimum agitur. Itaque merito concludere possumus, praedicto loco Numerorum, quamvis non iisdem verbis

qui

quidem hic usus est Christus, tamen eandem sententiam, eamque expressius & clarius, quam in ipsis Christi verbis, contineri, ita ut nulla prorsus dispiciendi caussa esse potuerit, illam posteriorem Christi enunciati partem, esse additamentum Scribarum & Pharisæorum. Quia vero, ut conclusimus, tota Christi enunciatio ex ipsa Mosis Lege desumpta est, propterea hoc loco usus est Christus reverti ad illum loquendi modum, quo lex usa est ab initio, ut scilicet non simpliciter affirmaverit dictum fuisse, sed expresse addiderit *antiquis*, seu Veteribus. Quod qualem quantamve habeat vim, & quomodo oculos ponat Christi mentem in Mosis Lege reformanda, satis antea docuimus.

Jam reformatio Legis Mosaicæ in eo, quod tota ista Christi enunciatione continetur, statim consequentibus verbis, ut etiam antea, ipsius Christi continetur, hac scilicet sequentis, *Ego autem dico vobis* &c. Reformatio vero ejusmodi est, ut nullo modo jurare quemquam Christus velit; quod tamen non prorsus absolute intelligendum esse, cum evidenter declarare exempla, præcipue Pauli Apostoli, qui in Epistolis suis sæpius jurasse deprehenditur, ut ex iis, quæ infra dicentur, aperte constabit, sed & ipsa subjecta materia, nempe ipsa Lex Mosis quam sibi reformandam Christus sumsit, satis declarat, non omne prorsus juramentum prohibere Christo propositum fuisse; quandoquidem Lex ipsa, ea quidem in parte quam Christus reformare intelligitur, (si non omnino, ut tamen plane fieri posse videtur) de his juramentis tantum loquitur, quæ de re futura fiebant, & in quibus, proprie loquendo, perjurium locum habere poterat; vel contra, redditio juramenti sui ipsi Deo, id est, ut diximus, ejus quod quis jurando promiserat præstatio: quæ quidem juramenta, & de rebus futuris omnino erant, & consequenter plane voluntaria. Quare, Christi reformatio non ad alia juramenta pertinere dicenda est, quam ad ea quæ plane fiunt voluntaria; & consequenter, ubi Moses in ejusmodi juramentis perjurium tantum prohibebat, Christum ipsa præterea juramenta vetare; & ubi Moses tantum jubebat, ut quis præstaret id quod sua sponte juraverat, quod idem est atque in perjurium non incidere, (unde multo magis apparet stultitia eorum, qui putarunt, alterum alterius esse additamentum) Christus talis præstationis juramenti sui nullam esse caussam; nec vult, ut ea sit caussa, quominus in peccatis dicendus sit qui ejusmodi voluntaria juramenta fecerit. Hanc Christi mentis interpretationem, & propter jam dictas duas caussas, & propter incommoda multa atque inconvenientia quæ inde sequerentur, si ejus prohibitio universe omnino accipienda esset, eo etiam libentius amplectimur, & alios docemus, quod verbum *Omnino* non prorsus universe accipiendum esse, videatur docere ea quæ statim consequuntur, quæ indicant, verbum illud pertinere ad modos jurandi, non simpliciter ad ipsa juramenta; ita ut sensus sit, non quidem nullum prorsus juramentum debere fieri, sed juramenta plane voluntaria nullo prorsus modo, quibuscunque tandem verbis illa concepta fuerint. Nam statim addit Christus.

Neque per cœlum, &c. Quæ verba [illegible] consideranda sunt illius vocabuli præcedentis *Omnino*, ac si Christus dixisset, *id est*, *neque per cœlum* &c. Non quidem, quod Christus hic omnes modos enumeret quos ille prohibeat; sed tantum exempla quædam afferat modorum, quos omnes ille prohibitos velit; afferat, inquam, ex omnibus modis quædam pauca exempla, ubi videlicet minor dubitatio esse videretur, quin talibus formulis concepta juramenta, quamvis voluntaria, licita cuicunque esse deberent; & quibus ad illum modum acceptis solebant vulgo uti. Hos modos, antequam una cum iis, quæ de iis singulatim Christus pronunciat, diligentius examinemus, necesse est ad illos percipiendos, & ad universam Christi præceptionem recte intelligendam, aliquid de jurejurando in genere habere, & quid revera ac breviter jusjurandum sit, inquirere atque percipere.

Videtur igitur jusjurandum in genere acceptum, (ita ut omnes jurandi modos complectatur, sive in Sacris Literis, sive alibi legantur, ita ut nullus jurandi modus, qui vel in Dei populo, vel inter alias gentes in usu unquam fuerit, aut sit, non includatur,) esse, ut Cicero lib. 3. de officiis ait, religiosa affirmatio. Affirmationis autem nomine intelligenda est etiam negatio; quatenus is qui negat, affirmat id quod negat minime esse. Nomen vero *religiosæ*, significat affirmationi, quæ alioqui simplex futura esset, additum esse aliquid, quod eam ratione quadam divina confirmet. Appello autem divinam rationem eam, quæ aliquo modo id contineat quod non est prorsus humanum; eo sensu videlicet, quod quis ita affirmando tacite profiteatur, se credere, si ea in re mentiatur, fore ut impunitus non evadat; non quidem respectu simplicis alicujus humanæ punitionis, sed respectu, numinis alicujus, quod, sive per humanum, sive per aliam quamvis viam & modum, pœnas tali mendacio ab eo sit repetiturum. Jam, quod diximus una cum Cicerone de religiosa affirmatione, confirmatur ex eo, quod ipsum jurare, aliquando nominatur sancte affirmare. Jam, hæc sanctitas & religio quæ in juramento sit, non necesse est ut proficiscatur ab aliqua re sancta & religiosa, quæ in ipsa affirmatione, sive cum ipsa nominetur, sed satis est, ut talis affirmatio fuerit, ita quis nullo magis, quam si simplex ea esset, profiteatur se non mentiri, nominando in ea aliquid, cujus ipse etiamsi summam rationem habere debeat, idque nullo modo spernere, aut parvi facere; quemadmodum videretur plane facere, si ea in re mentiretur, quam illud diserte nominando affirmasset. Fit autem nominatio ista, apud Latinos quidem communiter cum præpositione Per, Græci habere particulam huic usui proprie destinatam, quæ est [illegible], vel [illegible]. Hebræi vero solent præpositione [illegible] uti, quæ tamen idem valet quod Per. Fit etiam, tum apud Græcos tum apud Latinos, ista nominatio sine particula ulla, ut dicam, exempli caussa, Juro Jovem; quod tamen non valeat fieri, nisi cum res illa nominata habetur pro numine aliquo. Apud Hebræos quidem, quod attinet ad id quod Deus approbaret, neque usus erat, neque legitime, quod aliud, aliudve nominaretur in jurejurando præter Deum ipsum, aut aliquid, quod tantundem valeret; sed etiam apud alias gentes verum jusjurandum tunc esse censebatur, cum tamen aliquod nominabant. Verum tamen, ut diximus, etiam illis contigit, ut non tamen aliquod sed quippiam aliud nominaretur, unde, etiamsi non proprie, tamen ob eam caussam, quam ante attulimus, affirmatio cum tali nominatione facta, posset dici sancta & religiosa; & propterea nomine jurisjurandi significari: ad quod Christus respiciens, in jurandi modis, quos recenset, ut de aliis in præsenti nihil dicamus, meminit jurisjurandi per caput suum, ubi certe nec tamen illum nominatur, neque id, quod tantundem valere ullo modo dici queat. Sed nihilominus tamen ejusmodi jusjurandum religiosa affirmatio dici potest, cum in ea nominetur res juranti nullo pacto spernenda aut parvi facienda, & quæ propterea, ut dictum fuit, ostendat, illum non vulgari ratione & confusa id affirmare, quod affirmat, sed singulari quadam, quæ indicet, illum nullo prorsus pacto audere, aut audere esse ea in re mentiri, & propterea, cum tantam affirmationem, præter communem usum, præ se ferat, & hac ratione omnino conetur persuadere se verum dicere, dignus pœna sit futurus, si mentiri, mentitusve fuisse in hoc ipso aliquando deprehendatur.

Est autem considerandum, quod etiamsi res, quæ in juramento nominantur, possint omnes sub quodam genere comprehendi, seu ad unum genus referri, quod ut dictum est, esse rem nullo pacto a jurante,

ut quidem apparet, spernendam vel parvi faciendam; tamen possint varie inter se distingui, & in caussis, & in sensu, quo nominentur alioqui esse diversa, ut, exempli caussa, in ipso Deo nominando, sive apud nos Christianos Christo ipso; vel apud Ethnicos numine aliquo, id potest subesse quod aliis non subesse, praeter illud omnibus, in jure jurando nominatis rebus, commune, quod jam diximus. Subesse siquidem potest, & secundum aliquem semper subest; primum, quod Deus, seu Christus, vel numen illud tacite in testem, seu testis ejus rei quae affirmatur, appellari censeatur. Ac praeterea, vel tanquam ex hoc pendens ac proficiscens, vel quavis alia ratione, imprecatio sibi similiter tacita irae ac vindictae ejusdemque sit istorum, si ita jurans mentiatur; quod non est alias in rebus, quae in juramentis nominantur, praesertim proprie loquendo. Nam improprie solent etiam res aliae, cujusmodi sunt illae, quae à Christo, inter modos jurandi à se recensitos, nominatae sunt, coelum scilicet & terra, testes aliquando adhiberi, quemadmodum ab ipso Mose alicubi factum legitur; sed, ut diximus, haec vel impropria & plane prosopopoeïca est testis appellatio, vel aliquid aliud, ipsius coeli & terrae nomine intelligendum est, quam ipsum coelum ipsave terra. Non desunt, qui credant sensum, in nominando rem aliquam dum quis jurat, fuisse, precari ut res illa periret si ipse mentiretur; quod unde illi habuerint incompertum mihi est; tantum suspicor illud ab ipsis, ex modo illo à Christo allato jurandi per caput suum, collectum fuisse, eo juncto quod sequitur, dum Christus rationem reddit, cur tali modo jurare non liceat, quod videlicet non possit quis, sui capitis vel capillum unum nigrum aut album facere: quasi Christus dicere voluerit, iniquum esse sibi imprecari, ut id pereat, quod alieni juris est, & de quo non possit quis decernere ac facere, quidquid sibi libuerit.

Verum non potest mihi sententia ista probari, cum non videam illam in reliquis modis jurandi, sive hic, sive alibi, id est infra cap. 23, à Christo recensitis, locum habere posse. Et arbitror, non esse recedendum ab eo, quod jam diximus de communi ratione omnium illorum modorum. Nam quod attinet ad caussam, quam Christus affert, cur non liceat jurare, ne illa quidem ratione, videlicet per caput suum, ea ejusdem generis est cum aliis reliquis, quas affert in prohibendis aliis modis, à se commemoratis. Animadvertendum est enim, verisimile esse, talia juramenta, ubi Deus non nominaretur, nihili quodammodo fuisse vulgo existimata, aut certe potuisse dubitari, ne viderentur parvi facienda, & propterea nihil curandum, an quis ita temere juraret, quem errorem Christus redarguere volens, & ostendere, non esse quod quis ipsius praeceptionem de non jurando, ad ejusmodi juramenta minime pertinere censeat, docet plus continere, seu pluris esse res in ejusmodi modis nominatas, quam ipsae, prae se ferant, adeo ut religio ei esse debeat, qui tales nominet in affirmatione sua, vel mentiendo, vel etiam sine ulla necessitate. Jam enim dictum est, Christum hoc loco voluntaria juramenta prohibere. & quemadmodum jurare per coelum ostendit nominatam in se rem habere, quae maximi sit momenti, cum coelum sit sedes ipsius Dei, & jurare per terram similiter, cum terra sit scabellum pedum ejus; & denique jurare per Hierusalem, cum ea sit civitas magni regis, id est, regis ipsius populi Dei, sic etiam ostendit jurare per caput suum, rem nominatam in se continere, quae non minimi sit momenti: quippe cujus potestas & imperium ad ipsum Deum pertineat, non autem ad hominem, cujus est caput. Nam certe contrarium ejus quod Christus attulit ad probandum, non habere hominem potestatem & imperium in suum ipsius caput, in Deo esse censetur, nempe qui possit, non modo unum, aut alterum capitis ejus capillum, nigrum aut album pro suo libitu facere: sed omnes ac singulos, quos voluerit. Jam, quod pertinet ad coelum & terram, quorum illud thronum seu sedem Dei, hanc vero scabellum pedum ejus, Christus esse dixerit, nemo nescit, id sumptum fuisse, ab ipso initio capitis ultimi Esaiae: id vero quod de Jerusalem affirmat, sumptum est ex Psalmo 48 paulo post initium, ubi Jerusalem inter alias ipsius appellationes diserte Civitas magni regis nominatur. Noluit enim Christus quicquam, de rebus illis nominatis in jurejurando, atque earum praestantia, affirmare, quod compertum ac testatum non esset. Nam quamvis id caput uniuscujusque ipsius, satis per se id, quod tacite de Dei potentia, expresse vero de impotentia, circa illud ejus hominis cujus est caput, asserere voluit, compertum & certum apud omnes erat.

Docet igitur Christus, modos jurandi, quorum exempla protulit, non esse ejusmodi ut nihili haberi debeant; sive ut quis existimare possit, sibi semper & ubique, pro suo libitu talia juramenta jurare licere, cum in illis aliqua ratione, modo obscurius, modo minus obscure, vel ipse Deus nominetur, vel id quod ad ipsum omnino pertinet, & ipsius juris est. Nam supra indicato loco infra cap. 23, quod attinet ad jusjurandum per coelum, expresse concludit, in eo jurari per ipsum Deum, cujus coelum sedes est; atque ut, quid sibi voluerit hactenus Christus praeceptione sua, distinctius ac plenius intelligamus, animadvertendum est, cum antea diximus, exempla jurandi à Christo prolata, esse epexegesin quandam voculae Omnino, quae praecesserat, id non ita esse accipiendum, quasi Christus docere voluerit hoc tantum, videlicet à talibus juramentis omnino abstinendum esse; sed intelligendum, eum propterea dixisse, non esse jurandum omnino, ut verbis suis, & praesertim vocula illa Omnino, comprehenderet etiam modos illos jurandi, quos statim postea commemorat, eorumque similes, & non satis habere in ista praeceptione sua, ut quis ab eo jurandi modo, seu modis, sibi caveret, qui ex ipsius Dei voluntate sub Vetere Testamento, quando vel voluntarie jurarent, permissi erant. Qui, ut dictum fuit, ii tantum erant, in quibus Deus diserte, vel quod tantundem valeret, nominaretur. Cui tamen sententiae, quod scilicet ejusmodi approbata ac permissa juramenta sub Vetere Testamento, non alia quam praedicta ratione conciperentur, posset fortasse cuipiam repugnare videri, id, quod legitur Genes. cap. 31, de Jacobo jurante per pavorem Isaaci. Nam, sine dubio, tale juramentum Deo non displicuisse, prorsus est verisimile, ob multas caussas, quas hic enumerare non est necesse. Sed animadvertendum est, id esse verissimum, quod omnes fortasse eruditiores de loco illo sentiunt; quod scilicet Pavor Isaaci ibi aliud nihil significet, quam ipsum Jehovam, quem Isaacus timebat, & porro eum illa ratione efficiendo exprimebat.

Quod autem appellatione ista ipse Deus significetur, indicat illud, quod non multo ante in eodem capite ibidem legitur, cum idem Jacobus ait, Deum patris sui, Deum Abrahami, & pavorem Isaaci, vel adfuisse sibi, vel certe impedivisse, quominus Laban, ad quem Jacobus loquebatur, vacuum ipsum dimisisset: Deus enim, ut similiter in eodem capite adhuc superius legitur, apparuerat in somnio hesterna nocte ipsi Labani, eumque monuerat, ut caveret, ne Jacobum non bene contentum à se dimitteret. Quod vero in illis, quae commemoravimus, Jacobi verbis, antequam pavor Isaaci nominetur, fit mentio Dei, patris ipsius Jacobi, & Dei Abrahami, non debet obstare, quominus censeamus Isaaci pavorem aliud nihil esse, quam ipsum Deum. Certum est enim, illum eundem esse Deum patris Jacobi, & Deum Abrahami. Quemadmodum igitur bis diversa ratione, idem Deus nominatur: sic nihil impedit, quominus & tertio, diversa pariter ratione, nominetur, ut scilicet exprimatur, eum quem ante patris sui, id est Isaaci appellaverat.

rat, ita ipsius [illegible] Deum, ut eum vehementer timeret. Potest tamen quis suspicari, ne potius dicendum sit, quod paventis illius patris sui appellatione, Jacobus intellexerit Angelum, qui ut ipsi Jacobo, sic etiam Isaaco, apparere soleret. Nam angeli istius ab ipso praecipuam rationem fuisse habitam, indicat locus ille Gen. 48, ubi precatur prius, ut Deus Abrahami, & Isaaci, & Deus qui ipsum pascebat, benediceret filiis Josephi, idem deinde subjungit de Angelo, qui vindicaverit illum ab omni malo. Et certe is, qui Labano in somnis apparuerit, seu, ut Scriptura loquitur, ad eum in somnis venerat, non ipse Deus fuerat, sed Dei angelus, qui etiam propterea non Jehova ibi nominatur, sed Elohim, quo nomine Angelum convenientius significare possis. Ratio vero, Angelum illum pavorem ejus, cui apparebat, appellandi, in promptu est, cum ipsi negari, quin ex apparitione pavor aliquis ei cui apparebat obveniret. Nam etiam, proprie loquendo, pavor est earum rerum quae nobis apparent; ita, ut circa ipsam apparendi actum, recte ac proprie de rebus apparendi dicere soleamus, quod illas paveamus, si quibusdam fiat ut illas revereamur & expavescamus. Quae interpretatio si admittatur, non ut concludamus, Jacobum, cum per pavorem Isaaci juravit, jurasse per Angelum illum, non tamen quicquam concludemus adversus id, quod ante affirmatum est, eum moris sui jurandi expressum, per Deum tantum fierent, aut per quippiam aliud, quod tantundem valeret: quandoquidem Angelus Dei, qui ipsius Dei nomine apparet, ipse Deus quodammodo censendus est, & valde frequenter in Sacris Literis commutantur illa, ut scilicet Dei angelus ipse Deus vocetur, ipseque Deus fecisse dicatur id, quod ejus Angelus fecit. Non censeo nihilominus recedendum esse à vulgata sententia, in interpretando isto Jacobi jurandi modo, praesertim cum Esaiae cap. 8 moneatur populus, ut Deum sanctificet, Deum inquam ipsum Jehovam, atque ut ipse sit pavor & timor eorum. Unde, & fortasse ex aliis locis apparet, optime Jehovam appellari pavorem fidelium ipsius.

Postquam Christus expresse vetuit, ne omnino juretur, id est, per nullum jurandi modum, quod, ut dictum fuit, de voluntario & prorsus libero juramento intelligendum est, cujusmodi sunt juramenta de futuris rebus, quae videlicet se facturum quis promittat, verba subjungit, ex quibus apparet, illum juramentorum (non modo de futuris rebus de quibus loquitur Lex ab ipso Christo producta, quorsum verbo ea juramenta à se excludi significat) rationem in suo praecepto ac prohibitione habuisse, sed etiam de rebus praeteritis, & praesentibus. Loquitur enim:

Vers. 37. *Sit autem sermo vester, etiam, etiam; non, non.* Quae sane verba non tam bene ad res futuras, quam ad praeteritas, & praesentes accommodantur. Vult igitur Christus ut in sermone nostro, cum aliquid vel affirmamus vel negamus, à jurando, quatenus scilicet in nostra simplici ac libera voluntate positum sit, abstineamus: cujus rei caussa praecipua videtur, ne Dei nomen, per quod juramenta fere fieri solebant, aut quippiam aliud, quod divini quodammodo juris sit, apud nos [illegible] vilescat. Potest enim praeceptionis Christi caussa esse perjurii periculum, quod tum potissimum in jurejurando de futuris rebus locum habet; potest tamen in ipsis etiam praeteritis ac praesentibus locum habere, quatenus scilicet fieri possit, ut quis sciens, atque adeo invitus, in re vel praeterita, vel etiam praesenti affirmanda aut neganda, mentiatur: quod, ubi jusjurandum adhibitum fuerit, potest aliquo modo, ut antea diximus, perjurium vocari, & quocunque tandem nomine vocetur, tantundem mali in se continet, quantum id, quod vulgo ac proprie perjurium appellatur, nec minus quam id dignum est poena. Est autem considerandum, quid proprie sibi velint in Christi verbis, voces illae, *Etiam, etiam, non, non.* Duplex siquidem est earum interpretatio, quarum una haec est, ut Christus dicere voluerit, affirmationem etiam, debere esse etiam; & non, debere esse non; id est, ut quod affirmamus verum sit; id quod negamus, revera non sit. Sic enim videntur omnino intelligenda esse Jacobi verba cap. 5 Epistolae ipsius; ubi hoc idem Christi praeceptum non jurandi inculcat. Verum considerandum est, Jacobi verba, paulo aliter se habere, quam Christi, cum in illis diserte legatur, *Sit autem vestrum etiam, etiam; & non, non.* Ex quibus verbis sensus iste prior omnino colligi videtur. At Christi verba non ita habent. Non est, inquam, hic scriptum, vestrum etiam, sit, etiam non, sed, *Sermo vester sit, etiam &c.* Quare non dubito, quin alter sensus Christi verborum amplectendus nobis sit, qui est, Christum simul voluisse dicere, affirmationem & negationem nostram debere esse simplicem, id est sine ullo juramento; simul etiam monere voluisse, licere juramenti loco constanter quippiam vel affirmare, vel negare, quod significaverit repetitione illa tam negationis, quam affirmationis.

Est autem interea ex Jacobi loco, qui alioqui plane huic nostro respondet, & ubi, quemadmodum & hic, coeli & terrae fit mentio, per quae quis juret, notandum hoc loco obiter id, quod antea diximus, de jurandi modo sine ulla praepositione, aliave simili particula, verissimum esse, & locum habere vel habuisse etiam in ipso Dei populo; & non tantum apud Ethnicos, ut ante indicavimus. Diserte enim Jacobus cap. 5. vers. 12 ait: *Ne jurate, neque per coelum, neque terram;* quibus verbis statim addit, neque ullum aliud jusjurandum; quod docet id verum esse quod diximus, Christi verba de omnibus prorsus jurandi modis accipienda esse. Ex eodem praeterea Jacobi loco apparet verum esse, perjurii periculum ponendum esse inter caussas jurandi prohibitionis. Aperte enim reddens Jacobus caussam talis praecepti, ait ad extremum: *Ne in simulationem incidatis.* Quod Simulationis vocabulum, cujus loco in Graeco est ὑπόκρισιν, significat, cum aliud prae se fertur, & aliud revera est. Hypocrita enim, unde Hypocrisis proprie histrionem significat, qui toto habitu, aliisque omnibus externis rebus, alium prae se fert se esse, quam revera sit; id quod accidit omnino in perjurio, seu proprie, seu minus proprie sic dicto; quandoquidem illud mentiri, cum quis aliquid jurejurando interposito affirmat, aut negat, aliud est nihil, quam quispiam prae se ferre quod verum non sit. Quoniam vero Jacobus absolute ac simpliciter loquitur, nec ejus verba, ut verba Christi, relationem illam habent ad illam Legis Mosaicae partem; unde quemadmodum in Christi verbis intelligi possit, eum de specie quadam juramentorum loqui, adeo ut videatur, omnia penitus ac prorsus juramenta ab ipso fuisse interdicta, animadvertendum est, à discipulo repetitum praeceptum non aliter debere aut posse intelligi, quam ut à magistro datum fuit; & propterea quantumvis absoluta & generalia sint Jacobi verba, plane voluntaria tamen damnat juramenta, non secus ac Christus fecit, cum interdicere voluisse. Ambiguitatem autem omnem, praeter ipsam subjectam materiam in ipsis Christi verbis, quae sensum illum prorsus suadent, exemplum Apostoli Pauli, quem adversus Christi expressum praeceptum tam saepe commisisse, & quidem in Epistolis suis, in quibus homines Christo jam consecratos diligentius instituendos suscipiebat, nullo pacto fieri potest. Inspiciantur in ejus Epistolis hi loci, Rom. 1. 9. 2 Cor. 1. 23. & cap. 11. 31. Phil. 1. 8. 1 Thess. 2. 5, 10. Quibus crediderim alios etiam locos addi posse, in quibus, quamvis ipsum jurandi verbum diserte expressum non sit, tamen apparet, ejus verba vim ipsissimam jurisjurandi habere, cum nominatione ipsius Dei, quem testem ac vindicem sincere dictorum adhibet. Jam quemadmodum videmus nulla esse caussa, cur omnia penitus juramenta interdicta censeri debeant, sed ea omnia posse ac debere concedi, quae aliqua necessitate impellente fiunt: sic praeter caussas ante allatas,

quæ Christum moverunt ad prorsus voluntaria juramenta interdicenda, non videtur silentio prætereundum, ejusmodi juramenta usurpanda non esse, vel ex eo censeri posse, quod verbum Hebraicum, quod jurare significat, est passivæ terminationis. Vix enim habent Hebræi, quod tamen apud Græcos & Latinos satis frequens est, verbum aliquod passivæ terminationis, quod absolute ac simpliciter actionem significet; sed semper tali terminatione passiva, si quis verbi significationem accuratissime perpenderit, aliqua passio videtur significari: unde factum est, ut viri Linguæ Hebraicæ peritissimi, non pauci dixerint, propterea verbi jurandi terminationem apud Hebræos passivam esse, ut hac ratione judicetur, in juramento passionem aliquam ejus qui jurat semper esse, & coactionem quandam, aut certe esse debere, qualis est, cum necessitate aliqua impellente non autem plane voluntarie juramenta fiunt; tametsi id alioqui, in ipsa Lege expressum non fuerit. Nam, ut antea dixi, mihi non probatur illorum sententia, qui tertio decalogi præcepto volunt prohiberi, ne quis nomen Dei sine necessitate assumat, cum ex propria significatione Hebraicæ vocis, quæ reddita est Latine *in vanum*, mihi persuasum sit, ibi tantum vetari, ne cum quis nomen Dei assumit, id est per nomen Dei jurat, quicquam mentiatur; ad quam sententiam amplectendam me etiam id impellit, quod alioqui Christus nihil ferme novi præcepisset, & quod in ipsa Lege expresse non contineretur, contra quam verba ejus ferant, quibus, ut ante demonstratum est, se Legem Mosis in hac juramenti materia, non secus atque in aliis quibusdam, reformare velle profitetur, aut certe præ se fert.

Est tamen considerandum, quod ad juramenta attinet de rebus futuris, cum propria Christi reformatio videatur ad ejusmodi juramenta pertinere, propter id, quod verba sua refert ad sententiam illam Legis, *Reddes domino juramenta tua*. Quæ non potest accipi, nisi de juramentis super re futura: est inquam considerandum, quod hic nihilominus, ut in ipsa Lege, vetitum fuisset sine necessitate jurare, videretur tamen Christus aliquid Mosis Legi addere; nempe, nullo modo licere de re futura jurare, quod non videatur pugnare cum eo, quod diximus de voluntariis duntaxat juramentis à Christo vetitis, cum juramenta super re futura videantur omnia esse voluntaria: quod tamen diximus de mente Christi circa talia juramenta, ita accipi volumus, ut non simpliciter jurare non liceat occasione rei, quam quis se facturum non dubitat: tales enim & non aliæ sunt res futuræ super quibus juratur; sed non liceat ita juramentum concipere, ut prorsus quis jurando promittat se aliquid facturum, cum ea quæ futura sunt plane incerta sint, nec sit in manu cujusquam absolute ac penitus positum aliquid facere. Sed interim non vetetur juramentum super re futura præstare, si vel eo pacto jurisjurandi verba concipiantur, ut juret de re præsenti, id est, de mente ac voluntate sua in eo præstando, quod se facturum jurando promittit, & sic de re sibi comperta juret; vel, si non ex ipsis jurisjurandi verbis, aliunde constet, illum non de ipso facto, sed de mente & animo suo, id, quod jusjurandum continet, affirmare. Ex iis, quæ hactenus disputata sunt, constat eos falli, qui *nolunt*, etiam ipso magistratu juramentum deferente, Christiano homini jurare licere, nec similiter nunc etiam, cum gravissima aliqua causa jurandi, id est, per sanctam & religiosam affirmationem certissimam aliquem, seu aliquos reddendi, de veritate ejus quod affirmat: qua in re nimis longum esset ac difficile, etiamsi ad capita quædam rem totam redigere vellemus, omnes casus complecti, qui causam habeant adeo gravem, ut jurare liceat. Potest unusquisque, qui Spiritu Dei ac prudentia non se plane destitutus, eos facile per se animadvertere atque cognoscere: potest, inquam, facile quivis cognoscere, an illa necessitas adsit certitudinis illius, in aliorum animis, ut sic dixerim, generandæ. Quicquid sit, præter judicium meum, simpliciter est hac in re quam paulo anteriorem, ut hic factum esse videatur, quæ Christus vitari voluit præcepto suo de non jurando, quomodocunque tandem illud accipi debeat. Nam verisimile omnino est tale præceptum habere causas suas, quæ facile possint intelligi, & ab homine pio ac cordato perspici, quemadmodum colligi potest ex iis paucis quæ hac de re supra disputavimus. Itaque jam videremur explicanda pauca illa verba, quæ adhuc restant in Christi sermone, de hac jurisjurandi materia; sed priusquam id faciamus, quia Jacobi locus persimilis omnino huic nostro est, & ad hanc materiam recte percipiendam plurimum confert, non videtur contemnendum, quin explicemus (nam id nondum factum à nobis fuit) quid sibi voluerit Jacobus cum dicit, *Sit vestrum etiam, etiam; non, non.* Nam quod fortasse aliqui existimant, eum voluisse dicere, ut quod affirmatur, ita sit ut affirmatur, itidemque id, quod negatur; talis, inquam, explicatio istorum verborum nobis nequaquam probatur, ob hanc causam, quod talis præceptio non videatur pertinere ad Apostoli scopum, qui est apertissimus, id est, juramenta prohibere; non autem docere, ne quis affirmando vel negando mentiatur. Quare censuerim, mentem Jacobi in verbis istis nihil, docere aliud idem, quod mox in verbis Christi nobis explicandum restat, id est, ne quicquam addatur affirmationi, vel negationi, sed nostrum *etiam*, non sit nisi *etiam*, & *non*, non sit nisi *non*. Si enim aliquid jurando additum fuerit, tunc non erit simplex *etiam*, vel simplex *non*. Sed aliquid aliud præterea. Christus certe id plane expressit, quod scilicet nihil addere liceat, videlicet jurando; hoc enim aperte continent ejus pauca verba illa, quæ nondum explicuimus, cum dicit:

Quod autem his abundantius est, à malo est. Itaque, clare hac ratione monet Christus, ut simpliciter aliquid affirmemus, vel negemus, ut antea explicatum à nobis fuit; monet inquam Christus aperte, non licere quicquam addi, nempe per juramentum, cum dicit, id quod additur, esse à malo. Mali nomen, tam minus in Græco quam in Latino contextu, ejusmodi est, ut & masculini & neutri generis esse queat; sed tamen collatis aliis locis ipsius Novi Testamenti, ubi ea vox legitur, crediderim posse affirmari, non neutro sed masculino genere vocem illam accipiendam esse, ita ut significet ipsum Diabolum, seu Satanam, qui malus ille, seu ὁ πονηρὸς, alibi appellatur, ut communiter, in prima Johan. Epistola cap. 2. bis, & semel cap. 5. Intelligendum igitur est, opera Satanæ fieri, ut quis, non contentus simplici affirmatione aut negatione, sine ulla necessitate & gravi justaque causa, addat jusjurandum; nempe, quia res est, quæ potest homines in laqueos aliquos vel perjurii, vel nimiæ, ut sic loquar, cum Deo familiaritatis, ipsiusque majestatis parvæ æstimationis, aut in similes alios conjicere, & consequenter hominem, vel ad expressum peccatum ac sacrilegium pertrahere, vel ad quandam impietatis & contemptus Dei speciem, unde fiat ut facile pereat, id quod inimicus ille humani generis perpetuo quærit.

Vers. 38. Explicato quicquid Christus dixit ac præcepit circa jusjurandum, jam ad sequentia ejus verba transeamus; quæ ista sunt. *Audivistis quod dictum est, oculum pro oculo, & dentem pro dente. Ego autem dico vobis*, &c. Hic similiter Christus, sicut quando de divortio egit, non dicit, Dictum fuisse antiquis, sed simpliciter, Dictum fuisse; fortasse ob eam causam, quod etiamsi verba ista, *Oculum pro oculo, & dentem pro dente*, in ipsa Mosis Lege legantur, tamen potuerant alio sensu accipi, & fortasse accipiebantur, quam eo quo antiquis dicta fuerant, quod scilicet, ubi in Mosis Lege agebatur de pœna talionis à magistratu ipsis infligenda, essent, qui carnis suæ suasiones sequuti, intelligerent ea significare, quod utrique liceret malum pro malo reddere, modo malum, quod reddere-

tur, esset per hoc est, nihilo majus eo quod acceptum fuisset: quam falsam & à carnali sensu profectam [illegible] verborum Mosis interpretationem, una cum ipsa re, quæ à Mose revera verbis istis permittebatur, satis coarguit Christus iis, quæ ipse statim subjungit. Jam vero id, quod unicuique Lege ista sua Moses non [illegible] permittebat, illud erat, ut liceret unicuique [illegible] per magistratum pœnam talionis repetere. Nam, quamvis verba ipsius legis non ad privatos sed ad magistratum directa sint, qui jubetur in casibus illis, qui ibi recensentur, pœnam talionis ab eo qui læserit repetere: tamen tali ipsa consequenter permittitur unicuique ita læso, accusare apud magistratum, eum qui læserit, & curare ut à magistratu exequatur, quod Lege ista illi præscribitur. Itaque, cum Christus verba Legis ista verbis opponat, necessario sentiendum hac ipsi Lege [illegible], ipsum nolle, privato homini licere accusationem [illegible] intentare; & ratione illa talionis pœnam à quoquam repetere. Non Christum privatis præcepta dare, quam repetere, ex ipsius verbis constat; adeo ut, si quis affirmare velit, non posse ex Christi verbis concludi, ipsi magistratui non licere tales pœnas cuiquam infligere, jure [illegible] sequatur. Nam si id tamen Christianum magistratui licere dicimus, certe id non ex ipsis Christi verbis, sed aliunde colligendum est. Interim animadvertendum est, quod posset tamen quis dicere. Si est, ut dicis, & res ipsa monet, ut Christus præcepta hæc sua non magistratui sed privatis dederit, videtur sentiendum, illum hoc loco dicta sua opponere verbis illis *Oculum pro oculo* &c, non quatenus simpliciter in Mosis Lege scripta inveniuntur, quia Lex, ut supra dictum fuit, omnino non privatis sed magistratui lata est, seu magis universo populo; sed quatenus à multis, ut supra indicatum est, ita accipiebantur, ut liceret unicuique privatim talionis pœnam repetere, & sic appareat, non prohiberi à Christo talem magistratum, ab eoque talionis pœnam repetere, sed tantum id privatim curare. Verum ut huic objectioni respondeamus, considerandum est, cum Christus, ut antea diximus, ipsa verba legis recitet, & nihil præter ea addat quibus sua dicta opponat, nullo pacto verisimile esse, quin ipsam Legem aliquo modo corrigat; quamvis fieri possit, ut simul falsam ejus interpretationem, quæ in populo vigeret, corrigere voluerit. Jam, correctio ipsius Mosaicæ Legis in eo est, vel potius in eo omnino esse debet, (alioquin nulla correctio esset) quod non liceret per magistratum, cui Lex illa data fuerat, talionis pœnam repetere; quod, quibus verbis Christus exprimat, & quid hujusce rei occasione præcipiat, antequam videamus atque examinemus, videtur non esse omittendum, quod Lex Mosis non modo imperabat, ut pœna talionis repeteretur ab eo, qui re ipsa malum intulisset, sed etiam ab eo, qui per magistratum ejusmodi aliquod malum alteri inferre & procurare conatus esset: si id tamen injuste atque immerito tentasset, & si falso quempiam accusasset criminis alicujus: unde fieret, ut accusator, si crimen illud verum esse deprehenderetur, pœna afficeretur, & damnum aliquod pateretur, quod talionis esset capax. Nam, eiusmodi [illegible] accusatione detecta, accusatus ille plane impunitus atque illæsus à magistratu dimittebatur, nihilominus falsus accusator eadem pœna plecti debebat, idemque damnum subire, quod alteri falsa sua accusatione inferre conatus esset, ut legimus habetur Deut. 19 capite.

Vers. 39. Jam Christus sequentia verbis legis subjicit, *Ego autem dico vobis, ne resistatis malo.* Phrasis est defectiva, pro eo quod alioqui dici debuit, Non debere vos resistere malo. Vox *mali*, in Græco est τῷ πονηρῷ, quæ vox non minus quam Latina, potest similiter, ut supra in eadem voce evenire diximus, tamen neutri generis esse quam masculini; neque omnino videtur esse certum, utro genere hoc loco vox ista enunciata fuerit; cum utrocunque genere accipiatur, videatur sensus esse consentaneus, & Christi proposito accommodatus. Neque enim minus potuit Christus convenienter hoc loco dicere, Ne resistatis rei malæ, quam ne resistatis malo, ut sic diceret, personæ. [illegible] genere neutri, posteriorem ex eo generis masculini, quam posteriorem interpretationem, quæ videtur interim paulo convenientior esse quam prior, si amplecti velimus, & masculino genere vocem istam accipere, non tamen idem hic existimo, quod paulo ante, ut [illegible] intelligatur, quædam certa mala persona, nempe Diabolus, seu Satan: sed omnino intelligendum erit, quilibet homo malus, & qui laborem ac dolorem alteri inferat, ut propria vox Græca sonat. Dixi interim convenientius esse, ut masculino genere vox ista accipiatur: quia alioquin aliquid videretur subaudiendum, & ad eundem sensum, qui ex masculino genere resultat, omnino deveniendum; intelligendo videlicet, si neutro genere vox ista accipiatur, non simpliciter rei malæ, & quæ laborem ac dolorem afferat, resistendum non esse; sed tum demum, cum res ejusmodi adversum nos ab aliquo homine tentata fuerit, vel nobis etiam illata; & melius etiam alioqui resistendi verbum, personæ, quam rei accommodatur; & de resistentia, quæ homini fiat, Christum potissimum loqui, indicant omnia ejus verba, quæ ad hoc propositum pertinentia statim subjicit. Quare, nihilominus, ut verum sit, positis à Christo vocem istam hoc loco, tum hoc, quam illo sensu alioqui efferri, tamen satius esse puto, posteriorem sensum omnino amplecti, ac statuere, ipsum de malo homine omnino loqui. Præcipit igitur Christus, ne malo homini resistamus, id quod non simpliciter sane atque absolute intelligendum est (infinita enim alioquin absurda sequerentur, si Christus videlicet juberet, ut nulla resistentia malo homini fieret) sed intelligendum est, primum Christi præceptum tunc locum habere, cum aliquod damnum ad hanc vitam simpliciter pertinens, quispiam nobis inferre velit, aut re ipsa inferat, ut scilicet, vel nos in corpore lædat, vel in pecuniis, vel molestiam & laborem aliquem nobis afferat, prout exempla, quæ subjicit, satis declarant; quæ tamen non eam vim habere debent, ut ad istius generis tantum incommoda, præceptum Christi referatur, sed, ut diximus, ut doceant hic agi de damnis & incommodis hujus vitæ, cujusmodi sunt ea quæ exemplis istis continentur, cum alia interim esse possint ejusdem generis incommoda; nec tamen, quia non sunt in istis exemplis expressa, censeri debent, ea Christi præceptione minime contineri; ad eam Christi prohibitionem non pertinere, qualia sunt incommoda, quæ ad decus & famam pertinent, quorum in Christi verbis nulla aperta fit mentio. Deinde intelligendum est, in ipsis etiam hujus vitæ incommodis, quæ nobis quis vel infert, vel inferre conetur, non omnem resistentiam à Christo prohiberi; sed illam quæ vindictam aliquam, vindictæve, seu ultionis speciem conjunctam habeat. Ratio hujus rei est, quia, ut etiam antea docuimus, cum proxime de Christi præcepto non jurandi egimus diligenter, si quis Christi mentem in his suis præceptionibus assequi velit, necesse est inspicere, Quibus Mosaicæ Legis verbis Christus sua dicta opponat, & qua occasione ea præcipiat, quæ præcipit. Jam, hoc in loco, certum est, eum sua dicta opponere Mosaicæ Legi, quæ ultionem per magistratum concedebat, & occasione talis ultionis prohibendæ, dicta sunt, sine dubio, à Christo omnia, quæ toto hoc loco præcipit. Erat enim omnino repetitio ista talionis, in iis rebus quæ expresse in Lege nominantur, & à Christo ex parte commemorantur, mera quædam ultio, sine ulla alia certa utilitate vel commodo ea repetentis, quam quod videret eum, qui se læserat, eodem damno sive incommodo affectum, quo ipse ab eo fuerat. Hisce rebus recte perpensis, non admodum difficile erit verum sensum percipere, eorum quæ Christus in exemplis statim à se subjectis præcipere voluit.

Primum exemplum est, de incommodo nobis illato ad ipsum corpus pertinente, præcipiente Christo, ut si quis nos percusserit in maxillam dexteram, præbe-

eras illi & alteram; quo uno exemplo, sine dubio, complecti voluit, quicquid ejusmodi corporei damni nobis illatum fuerit. Jam hoc ipsum primum exemplum satis nos docere potest, si cum iis conjungatur quæ alibi legimus, Christi verba, non simpliciter, ut sonant, accipienda esse, sed eo sensu quem diximus; nimirum, ut intelligatur non plane atque absolute ista præcipere, sed jubere ut ista potius fiant, quam ut vindicta sive ultio ulla quæratur; seu nimirum, si fieri non possit, ut vindicta sive ultio non quæratur, nisi si quis ista faciat quæ Christi præceptis continentur, tunc debere ista fieri. Nam certe ipsemet Christus, qui sine dubio exemplar fuit à Deo nobis propositum, quod omni studio ac conatu exprimere vita ac factis nostris laboremus, percussus, alteram corporis partem percutienti non præbuit; sed tantum conquestus est, quod sine caussa percussus fuisset, ut legitur Joh. 18. 22, 23. Quapropter nihil est dubitandum, quin Christus suo isto præcepto, præbendi maxillam alteram, ei, qui dextram nobis percusserit, aliud præscribere voluerit quam ipsa verba præ se ferant, quod quid sit, satis expositum à nobis fuisse credimus.

Vers. 40. *Ab ipsius corporis afflictione* & incommodo nobis illato, transit Christus ad incommodum res nostras spectans, seu pecuniarium; pecuniæ si quidem nomine res omnes intelligi possunt, quæ pecunia parantur; & ait: *Et ei, qui vult tecum judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Hic, nisi quis caute agat, præter absurdissimum aliquod præceptum, quod Christo tribuat, faciet etiam illum non satis ad rem loquentem. Nimirum si quis velit, ut non pauci faciunt, ex verbis istis Christi concludere, non licere cuiquam, etiam repetendi sui causa, judicio agere; quod nimis valde absurdum esset, cum repetitiones per ipsum magistratum factæ dentur, in quibus is, à quo repetitur, nullum damnum sentit, & nisi illæ fiant, quispiam maxime læditur, tum ipse, tum ii qui ejus curæ sunt commissi, ab ipsoque ali debent, nec ulla prorsus apparere potest causa, cur Christus ejusmodi repetitiones fieri interdixerit. Nec sane ad propositum ipsius Christi quicquam talis præceptio pertineret, quod satis ostendimus esse, eam resistentiam prohibere, quæ ultionem aliquam secum conjunctam habeat. Adde, quod ipsa Christi verba, ad repetitiones istas minus apte accommodari possint, cum Christus revera, exemplo suo, eum casum complectatur, in quo non de repetitione agitur, aut certe non de simplici repetitione, sed de accusatione in judicio, illius qui nobis aliquid eripuerit, vel potius eripere voluerit; & eripiendo, aut eripiendi studio nos quodammodo cogere ad contendendum cum ipso coram judice. Hanc enim vim, omnino videntur habere verba illa, *Si quis voluerit tecum judicio contendere* &c. Præsertim, cum, ut alii monuerunt, possint Græca verba ita accipi, ac si dictum fuisset, Si quis abs te in judicium vocari velit, nempe, eripiendo, seu eripere tibi conando tunicam tuam. Nam cum iis, qui aliena raperent, aut rapere conarentur (intellige, vi aliqua adhibita) graves essent constitutæ pœnæ, ita ut præter vel redditionem rei ereptæ, vel cohibitionem rapiendi, damno aliquo graviore per judicem afficiendus esset is, qui accusatus talis criminis convinceretur, prohibet Christus, ut qualibet vindicta semper vitetur, accusationem istam fieri; & potius, præter tunicam, quam eripere ille voluit, pallium quoque ei concedendum, quam ejusmodi accusationem adversus ipsum instituendam præcipit. Ubi est notandum, quod si hac in parte simplicibus Christi verbis adhærere velimus, (quod cur faciendum non sit, nulla causa apparet) statuere possimus, accusationis istius effectum commodum aliquod accusantis respicientem, nullum esse posse præter vindictam; cum Christus diserte, non de eo, qui reipsa acceperit, sive eripuerit nobis tunicam, verba faciat, ubi præter vindictam, sibi repetitio locum haberet, sed de eo qui accipere seu rapere voluerit, ubi repetitioni nullus locus esse potest. Quod si dicere, etiam cum quis simpliciter accipere seu rapere voluit, nec tamen reipsa rapuit, ex accusatione afferri ipsum, præter ipsam vindictam posse hoc commodum ipsi accusanti comparari, quod post hac iste à magistratu cohibitus atque adeo punitus, verisimiliter non sit ausurus tale quippiam adversus illum tentare; Respondeo, cum iste accusator, seu potius qui accusaturus esset, revera nullum damnum ab eo, quem in judicium esset vocaturus, passus fuerit, non esse habendam rationem, quod attinet ad commodum ipsius, simplicis illius adversus commoda ipsius voluntatis reprimendæ; aut certe non talem, quæ ullo pacto impediat, quo minus quis merito affirmare possit, accusationem illam potissimum ac præcipue vindictæ caussa institutam iri; ideoque eam, secundum mentem Christi plane adversatur, quæ est, omnem vindictam, etiam necessariam, prohibere, sic nihil habere commune cum accusatione illa, in qua nihil præterea quæritur, quam rerum sibi acceptarum, aut quoquo modo interversarum, seu retentarum nuda ac simplex repetitio.

Vers. 41. Sequitur tertium Christi exemplum, ejus quod facere jubet, minime id permittens, quod tacite colligebant ex ipsa Lege Mosis, ut scilicet liceret per magistratum talionis pœnam repetere; quod exemplum ad labores & molestias pertinet, quibus quis nos vel affecerit, vel afficere voluerit. Verba Christi hæc sunt. *Et quicunque te angariaverit mille passus, vade cum illo duo*: Quid significet verbum istud, *angariaverit*, quod in Græco est ἀγγαρεύσῃ, ex eo intelligi potest, quod scriptum est cap. 27, apud eundem Evangelistam, & apud Marcum cap. 15, ubi fit mentio illius Simonis Cyrenæi, qui fuit adactus atque adeo compulsus ad bajulandam Christi crucem; ibi enim est verbum illud, quod alibi, ni fallor, in toto Novo Testamento non legitur, & apud prophanos scriptores vix usquam invenitur. De cujus etymologia ac derivatione non est quod curiose inquiramus, cum satis sit scire, quid apud Evangelistam nostrum significet. Significat autem, sine dubio, cogere, seu adigere ad aliquid faciendum, quemadmodum alius ille à nobis citatus locus aperte ostendit. Quamobrem, Angariaverit te mille passus, idem est, atque adegerit, seu coegerit te ad mille passus conficiendos; ubi interim subintelligendum est, *cum ipso*: id enim aperte colligitur ex eo quod sequitur.

Ite cum eo duo. Quod Christi præceptum atque exemplum, ita sine dubio accipiendum est, ut duo superiora accipi debere, ut scilicet non simpliciter jubeat Christus istud fieri, quod præcipit, sed potius id faciendum doceat, quam quærendum, ut, laborem seu molestiam nobis illatam, ulla ratione ulciscamur, ita, ut ne per magistratum quidem id à nobis quæri velit. Semper enim habenda est ratio ad quid Christus sua verba referat, & cujus occasione illa proferat, quod hic similiter esse Legem à Mose latam, de talionis pœna quam magistratus curare debebat, ex eo apparet, quod per conjunctivam particulam ista cum superioribus, quæ eo sine dubio respiciunt, connexa sint, unde constare possit, hoc esse, ut diximus, tertium exemplum ejus rei à Christo allatum. Non est autem dubium, quin is, cui vis aliqua infertur, & liber cum sit, ad aliquid faciendum vi cogitur, possit per magistratum suum hanc injuriam & damnum ulcisci; & quia ejusmodi res naturaliter unumquemque movere soleat, ad vindictam molestiæ sibi illatæ quærendam; propterea recte exemplo hoc usus est Christus, cum vellet & à publica, & à privata vindicta, sed potissimum à publica, homines hoc loco deterrere. Estque in hoc exemplo, sicut & in duobus superioribus, à Christo jussum, ut non tantum damnum patienter feramus, quod nobis quis vel intulit, vel inferre voluit: sed præterea tantundem amplius, ut hac ratione apertissime ostenderet, quantopere nobis cavendum sit ab omni ultione, cum tam grave damnum nos subire velit potius, quam vindictam ullam quærere.

Vers. 42.

Vers. 42. Tribus illis exemplis allatis, quibus ostendit Christus nolle suos eo uti, quod Lex Mosis permittebat, quaedam subjicit, quae tametsi proprie eodem referri nequeant, ad propositum tamen ipsius faciunt, quemadmodum docebimus. Sed prius animadvertendum est, id verum esse quod modo diximus, illa videlicet, quae subjicit, eodem proprie non spectare, quo tria illa exempla, vel ex eo apparere, quod non interest conjunctiva aliqua particula in illis ad superiora ostendit. Unde intelligi potest, ea non esse plane ejusdem generis. Loquitur enim nulla praecedente conjunctione, *Qui petit a te, da ei, & volenti mutuari a te, ne aversatus fueris.* Ubi sine dubio, nullum locum habet magistratus aditio, & per ipsum vindictae sui incommodi, ut sic dicerem, quaestio. Neque enim, si quis a me aliquid petat, minimeve quippiam a me accipere velit, injuria ulla, aut damno me afficit, ita ut non modo non videantur ista eo proprie pertinere, quo superiora, sed vix appareat, quomodo ea ad Christi propositum faciant, & sint, ut saltem esse debent, additamentum, sive appendix quaedam ad superius dicta. Sunt tamen subjunctiva; & ad Christi propositum recte accommodantur; quod est, ut dictum est, ab omni vindicta plane deterrere. Non contentus enim Christus ea commemorasse, quae jam praesentem habent caussam ultionis quaerendae, vult praeterea monere, ut omnem occasionem vitemus eo deveniendi, ut nobis caussa praebeatur ultionis alicujus quaerendae, & propterea jubet, ut si quis aliquid a nobis petat, id demus; ne scilicet ille frustratus petitione sua, nobis irascatur, & aliquid gravioris mali, prae ira, nobis inferat, unde nobis occasio detur ultionis quaerendae. Non est tamen hic, non magis quam in exemplis quae attulit, Christi praeceptum simpliciter intelligendum, ita ut necesse sit cuique petenti dare, quamvis apud Lucam cap. 6 legatur omni, Omni; sed intelligendum est, tunc demum id fieri debere, cum quis videt alioqui periculum fore, ne ipse postmodum ad vindictam quaerendam, aliqua ratione adigatur. Itaque si quis videt non esse eventurum, ut is qui petit, etiamsi non impetraverit, quicquam mali ipsi inferre conetur; aut si id timendum censet, se paratum esse ferre, ad id mali, quod ille intulerit aut inferre voluerit, patienter ferendum, nulla caussa est, si petens ille aliquo indignus sit qui accipiat, vel ipse a quo petitur, non possit sine suo fraternive incommodo id dare, quod ille petit, cur illi quidquam dare debeat; neque hoc uno pacto Christi verba ac praecepta, hoc loco data, violabit is. Multis enim alioqui magna absurda, & cum vera charitate ac prudentia Christiana pugnantia, inde consequerentur.

Jam igitur, quod attinet ad explicationem Christi verborum ac praeceptorum, quae Legi illi Mosaicae opposuit, satis hactenus a nobis explicatum & disputatum videtur. Quare possemus jam ulterius progredi. Verumtamen occasione istius Mosaicae Legis, non inutile videtur de eo quaerere, quod modo attigimus, An scilicet, quemadmodum sub Vetere Testamento jubebatur magistratus talionis poenam repetere, sic sub Novo idem vel jubeatur facere, vel saltem ei concedatur. Verba siquidem Christi, ut supra affirmavimus, cum ad ipsos privatos dirigantur, non videntur aliud quippiam illius Legis materiae attingere, quam id, quod ad jus ipsorum privatorum pertinet, ut eminentium permissio tacite in Lege illa contenta, quaerendi per magistratum talionis poenam, sublata a Christo censeatur; nec quicquam amplius. Jam vero, ut proposita quaestio breviter a nobis dissolvatur, dicimus, primum inter omnes constare, Leges Mosaicas ad judicia pertinentes per Christum fuisse sublatas; hoc est, in Christiana religione non propterea illas esse servandas, quia ad Christianos revera pertineant; sed, si nihilominus inter Christianos aliqua ex illis locum habeat, vel habere possit, id ex eo pendere, quod cum ipsa Christiana religione consentiat; non autem quod vim suam, ex promulgatione illa a Mose facta, inter Christianos retineat. Deinde ex hoc concludendum est, quod attinet ad id, utrum magistratus Christianus teneatur Legem illam servare, eum minime teneri, cum Lex ista inter Christianos non vigeat. Quod vero attinet ad alterum, utrum, scilicet, possit nihilominus Christianus magistratus poenam illam talionis inferre; dicendum omnino videtur, eum non posse, cum poena ista omnino cum Christiana charitate pugnet, eamque prudentia, quam Christiana religio nos abundantius docuit, quam Mosaica. Quid enim minus secundum charitatem, minusve prudenter videtur esse factum, quam poenam inferre, quae pertinere debeat ad emendationem, vel compensationem damni ab eo qui punitur accepti, ex qua interim is, qui damnum acceperit, nullum commodum revera sentiat, nullamve damni sibi illati compensationem aut imminutionem? Quod si quis objiciat, hac ratione posse concludi, injuste atque imprudenter Legem illam per Mosem fuisse latam. Respondemus, causam fuisse caussam, cur ea tunc temporis injusta & stulta videri non possit: quippe, quod Deo illius auctori, quemadmodum innumerabilia fere alia exempla, tum Legum tum judiciorum ab ipso Deo factorum aperte ostendunt, propositum tunc fuerit, timore potius quam amore populum in officio continere; unde Paulus cap. 8 ad Rom. ait, pro eo tempore Dei populum accepisse spiritum servitutis ad metum. Considerata igitur analogia & ratione totius illius Veteris Foederis, & propositi in eo divini, nullo pacto censendum est, non obstantibus iis quae dicta sunt a nobis, ut ostendamus, talem Legem ullamve ipsius, in Christiano populo locum habere non debere, eam dignam reprehensione esse, si consideretur ut lata fuit Foederis illius antiquioris tempore. Nam etiam praeterea habet Lex ista suas caussas, quibus extra Christianam religionem justa omnino censeri possit; quod vel ex eo facile unicuique possit persuaderi, quod non defuerint alii Legislatores, praeter Mosen, iique existimati prudentissimi, qui ejusmodi Legem scripserint. Id certum est, talionis Legem in ipsis duodecim tabulis, unde jus civile Romanorum originem suam habuit, contentam fuisse. Ut enim pax & quies in populo servaretur, & delinquendi occasio omnis praecideretur, ut denique ab injuria alteri inferenda unusquisque deterreretur, multa sunt inducta alibi extra Christianam religionem, quamvis alioqui ejusmodi quae videri possent imprudenter atque injuste facta. Tanta fuit ratio & cura publicae tranquillitatis atque quietis; quippe quod in ea, summa ac potissima hominum, & rerum-publicarum ac populorum felicitas, contineretur. At vero inter Christianos ratio & cura illa multo minor sine comparatione est; quippe, quod Christiani hic in terris, in istaque communi tranquillitate ac quiete, minime suam felicitatem constitutam habeant, neque hoc bonum tanti faciant, aut facere debeant, ut ejus vel consequendi vel retinendi gratia quicquam, ne minimum quidem cum recta ratione alioqui pugnans, & inique aut imprudenter factum admittere, vel approbare ulla ratione possint.

Vers. 43. Restat ultimus locus Mosaicae Legis, ex iis, quos Christus sibi supplendos delegit; in quo quid Christus praestiterit, operosius aliquanto est discernere, quam in aliis superioribus; & praecipue id, an hoc in loco, de solis verbis aut sententia Legis reformanda, egerit; an vero praeterea, falsa ipsius Legis, ejusque mentis interpretamenta retegere ac rejicere voluerit; aut etiam an hoc solum facere intellexerit, ut complures existimant. Nam isti potissimum ex hoc loco contendunt, satis constare, Christum, & hic & alibi supra, non habuisse sibi propositum, ut ipsam Mosis Legem reformaret; sed tantum ut interpretationes ejus falsas refelleret, atque ex populo exterminaret. Ajunt enim illud hic manifeste apparere, ex eo quod inquit auditum fuisse, inimicum suum odio habendum esse,

id quod additum in Lege Mosis extare, clare potere ajunt. Verum considerare deberent isti, primum nihil necesse esse, ut dictum illud, aut simile, diserte in Mosis Lege habeatur, ad hoc ut statui possit, Christum hac quoque in parte Mosis Legem reformare voluisse, sed satis est, ex certa ipsa Lege, sententiam dicto ipso comprehensam, omnino posse colligi, ut quidem nos posse credimus, si modo recte intelligatur, quid inimici nomine hoc loco significetur, ut postea explicabimus. Deinde animadvertere debent isti nihilominus, si dictum illud, cui Christus sua dicta opponit, neque cum verbis, neque cum sententia Mosaicæ Legis ullo modo conveniret, statuendum tamen esse, Christum, non ea modo hoc loco rejicere voluisse, quæ perperam addita Legi Mosis fuissent; sed etiam ipsam Legem voluisse reformare: quandoquidem, & ipsam Legem recitat, & quæ ipse de suo subjungit, non modo ad rejiciendum illud quod additamentum Legis esse creditur, sed etiam ad ipsam Legem reformandam omnino pertinent: quod mox planum faciemus, ubi videlicet docuerimus, quid proximi, quidve inimici nomine, in ipsis Legis verbis, & in isto, quod additamentum esse creditur, omnino significetur.

Quod attinet ad nomen Proximi, certissimum est, illud significare quempiam ex eodem Israëlitico populo, & fere qualis est talem; sed nulla ratione eum qui ex eodem populo non esset, facit id primum manifestum nomen ipsum Hebraicum, quod proximi voce redditum est, & quidem non male. Significat enim nomen istud socium atque amicum, quæ appellatio sub ipsa Lege, nullo modo convenire poterat cuiquam, qui extra populum Israëliticum foret, respectu, inquam, ipsius populi. Quomodo enim potuisset aliquis extraneus & incircumcisus vocari socius cujuspiam, qui ex populo Israëlitico esset, cum inter utrumque nulla societas aut commercium esse posset. Adde, quod si appellatio ista pertineret indistincte, ut quidem illi volunt adversus quos nunc disputamus, ad omnes & singulos homines cujuscunque generis, non distingueretur appellatione ista quisquam, à quoquam; cum tamen certissimum sit, eam in Lege fuisse usurpatam ad distinctionem aliquam. Præterea ipse locus, ubi datum est præceptum illud diligendi proximum, qui est capite 19 Levitici, satis docet appellatione ista quempiam ex populo tantum significari. Est enim ibi scriptum ad hunc modum, *Ne ulciscaris, neve reserves (nimirum, injuriæ memoriam) populi tui; & diliges proximum tuum, sicut te ipsum.* Satis enim constat, conjunctivam particulam, quæ legitur ante verbum *diliges*, ex idiomate Hebraico habere vim particulæ adversativæ. Unde factum est, ut & Tigurini, & Tremellius ac Junius, & alii nonnulli in suis versionibus Latinis, loco &, *sed* posuerint: ex quo consequitur, eum, quem proximum Lex isto in loco appellat, eundem esse, atque eum, qui sit ex eodem populo. Sensus enim totius Legis est, non esse ultionem quærendam injuriæ sibi illatæ ab ullo ex populo; sed quemlibet ejusmodi hominem, non minus quam seipsum, à quolibet amari debere. Quod (ut obiter hoc loco id dicamus, quod inferius dicendum fuisset) non ita tamen est accipiendum, ut perfectam illam & absolutam charitatem significet aut complectatur, quæ jussa est sub Evangelio; sed Amare sicut seipsum, in loco isto declarat, debere unumquemque quemadmodum ipse cuperet, ne quisquam ex suis popularibus injuriam ulcisceretur, ejusve meminisset, quam ab ipso accepisset, sic ipsum injuriam sibi à populari quopiam suo factam, nec ulcisci, nec ejus recordari.

Jam cum explicatum sit, quid Proximi nomen in Mosis Lege declaret, proclive admodum est intelligere quid Inimici nomine significetur, in verbis quæ statim subjiciuntur, & additamentum ad ipsam Legem esse putantur: manifeste enim ibi inimicus proximo opponitur. Itaque si proximi nomine intelligendus est, ipsius, ut diximus, sit popularis (socius), inimici intelligendus erit is, qui alienus ab populo fuerit, & hostis suo nomine dici potest; ex quo facile confirmatur istud, quod Christus sic audivisse fatetur, de odio adversus inimicum, non esse ex falsa Legis interpretatione ipsi Legi additum, sed ex ipsa Lege sententia omnino fluere. Secundum quam licebat hostem non amare, sed odio habere; & postea eos armis interdum invadere atque delere, penitusque exterminare, & alienigenas plane interfici necesse erat. Quare non est temere asserendum, Christum hoc in loco, non dicam tantum, sed ulla ratione voluisse falsam Legis Mosaicæ interpretationem rejicere; quamvis non facile possimus concedere, quemadmodum & in superioribus quibusdam Christi dictis fecimus, eum hoc in loco, non tantum Mosis Legem reformare, sed etiam falsam ejus interpretationem rejicere voluisse: satis enim habemus, si ostendamus, illum plus præcipere, quam Moses præceperit, & revera ipsam Mosis Legem hac ratione reformare. Quæ de re postea agemus. Illud inquam concedere possumus, cum fieri queat, ut quia vox Hebraica, quæ proximi nomine est reddita, significat, ut diximus, amicum & socium, ii qui suis cupiditatibus indulgere volebant, sibi persuaderent, Lege ista diligendi proximi, non juberi, nisi ut amici diligerentur; præsertim, cum additum in Lege fuerit illud, *Sicut te ipsum*, quod fortasse non volebant verisimile, quemquam teneri sicut seipsum diligere, nisi eum qui amicus esset. Atque ex hac præcepti illius interpretatione, à contrario sensu, ut loquuntur, colligerent, Ergo eum qui amicus non esset, si non deberet, posse saltem odio haberi; quandoquidem verbo illo, *Et odio habebis inimicum tuum*, non omnino significare videntur, debere quenquam inimicum suum odisse, sed ita posse accipi, ac si dictum fuisset, inimicum autem tuum odio habere poteris. Potest inquam fieri, ut isti, cupiditatibus suis & odio adversus inimicum hominem indulgentes, ita Legem illam Mosis interpretarentur, ut amandi præceptum à Mose datum ad amicos tantum ejusdem populi pertineret; inimicos vero, quamvis ejusdem populi, minime complecteretur. Quanquam oportuerit istos vere cupiditate sua excæcatos fuisse, cum manifeste ibidem prohibeatur, ne quis odio habeat quempiam ex populo suo; sed fortasse odium illud ita illi interpretabantur, ut ejusmodi esse, quod ad ultionem prorumperet; cum ibi omnino videatur, verbum Odisse, opponi verbo ulciscendi, & servandi injuriæ memoriam, nempe ad vindictam aliquando quærendam; si modo Hebraicum verbum, quod servare, seu reservare præcipue significat, ad illum modum supplendum est, nec per se ipsum, vel cum supplemento aliquo alio, quiddam aliud significat. Causa vero ut adduci possimus, iis non obstantibus quæ contrarium suadent, & à nobis supra indicata sunt, ut concedamus, Christum hoc loco non modo ipsam Legem Mosis reformare, sed etiam falsam ejus interpretationem, interpretationemque illam suis verbis complexum fuisse, non una tantum est, sed, ut in quibusdam ex superioribus dictis, quibus Christus sua opponit, omnino duplex. Nempe primum, quia ut illi, quemadmodum antea monuimus, non absurda est vox *antiquis*, ita neque hic; ut non sit necesse, Christi verba illa, *Audistis, quod dictum est*, ita accipere, ut significent id, quod in Lege ab ipso initio, ipsisque priscis ac veteribus perscriptum fuerat; sed possint ad id referri, quod aliquo in populo personabat. Deinde, quia hic quoque ipsa Legis verba non plane recitantur, ut in ipsa Lege leguntur; nam præterquam quod adduntur verba illa, *Et odio habebis inimicum tuum*, quæ certe neque ibidem leguntur, neque ulla expresse habentur, omittitur etiam illud, *Sicut te ipsum*, quod sine dubio maximi momenti censeri debet, & facile in eo, quod ex falsa Legis interpretatione in populo personaret, omitti potuit; ad præcepti nimirum gravitatem, in populi gratiam non parum levandam.

Vers. 44

Vers. 44. Jam, cum satis a nobis explicatum fuerit, in quem sensum possint accipi verba, quibus Christus sua quam sententiam opposuit, tempus est ut videamus, quidnam Christi dicta opposita, tempus est ut videamus, quidnam ille ipse dicat ac præscribat, & quod antea pollicitus ipse fuit ostendamus, Christum plus præcepisse, quam ipsa Mosis Lex præceperit, & propterea merito illi dici posse, cum hoc loco Mosis Legem reformasse, ad quod jam etiam aliquanti in præcedentibus tam aperte fecit. Nam pro eo, quod Mosis Lex tantum jubebat amare eos, qui ex eodem populo essent, Christus indefinite jubet amare inimicos, & bonum pro malo illis reddere: quorum inimicorum species quodammodo enumerans, tria genera diserte facit. Unum eorum, qui verbis; alterum, qui corde & animo; tertium vero eorum, qui ipsis factis nobis sunt infensi. Præmisso igitur primo generali præcepto, generalique omnium illorum sub ipsius inimici nomine appellatione, his verbis, *Diligite inimicos vestros*; Primum genus, appellatione eorum, qui nos devovent & dira nobis imprecantur, commemorat, quibus jubet nos benedicere, id est, bene precari, seu verbis nostris atque animo optare ut bene habeant. Quanquam verbum Benedicendi potest ita accipi, ut significet laudare, seu verbis commendare, pro eo, quod illi nos vituperant ac verbis damnant, ut ii solent qui alios devovent aliquedira imprecantur. Antequam vero ad secundum genus transeamus, non est omittendum, in Latina vulgata editione totum illud membrum, *Benedicite, qui vos devovent*, plane desiderari; cum tamen nec ullum indicium extare videatur, quod in aliquo Græco exemplari ista verba desint, nec ea in Syriaca interpretatione omissa fuerint. Jam alterum genus inimicorum, à Christo appellatione eorum, qui nos odio habent, describitur, quod, sine dubio, ad animum & animi motum eorum potissimum refertur, ut verbum ipsum odio habendi significat. Illis jubet Christus ut benefaciamus, & sic pro eorum malo animo benefacta eis rependamus. Tertium porro genus, ut in vulgata interpretatione legitur, persequentium nomine ac calumniantium nomine appellat: ubi primo persequentes, deinde calumniantes appellantur, cum in Græco contextu & in Syriaca editione contrarius ordo habeatur. Vox porro calumniantium, quæ à Latino interprete usurpatum est verbum Græcum ἐπηρεαζόντων, non ita accipi debet, ut significet simpliciter aliquid falsi cuipiam affingere; sed, damnum aliquod aut vexationem cuipiam sub prætextu aliquo afferre, quemadmodum ipsum calumniandi verbum proprie significat. Nam, & verbum ipsum Græcum tale calumniæ genus declarat; quod ideo diximus, ut appareat, hoc tertium genus eos inimicos complecti, non qui verbis aut animo tantum, sed ipsis factis nobis sunt infensi, sicut supra monuimus. Cum illa ita agendum Christus nobis præscribit, ut quemadmodum illi omnium maxime [illegible] inter ista tria genera inimicorum sunt, sic nos illis maximum omnium beneficiorum præstemus: quod est, Deum pro illis orare, qui non modo omnia illis dare potest bona, sive ad hanc, sive ad futuram vitam spectantia, verum etiam illorum animum ac mentem immutare, atque efficere ut ex malis & ipsius Dei inimicis, boni & Deo chari evadant.

Jam ex illis, quæ juberi à Christo ostendimus, de inimicis diligendis, aperte, ni fallimur, constat, cum non parum addere hac etiam in parte Legi Mosaicæ; etiamsi dicta, quibus sua opposuit, ita accipienda essent, ut non intelligeretur neque ex toto, neque ex parte ab ipso recitata Lex ipsa Mosis, sed tantum id quod in populo audiri & tradi consuevisset, ut scilicet amici amarentur, inimici vero odio haberi possent, & quidem ex eodem populo; ex falsa videlicet interpretatione Mosaicæ Legis, quæ inde fluxisset, unde eam fluere potuisse supra à nobis expositum est: hoc enim, quod unus verum esse admitteretur, nunquam tamen tollere posset, quoniam Christus in præceptis suis circa dilectionem plus jusserit, quam revera ipsa Lex Mosis recte interpretata, jussisse deprehendatur. [illegible] in tota Mosis Lege, justum simpliciter, ut inimicus suus quisque [illegible]. Nam si quis dicat, illud continere id præceptum quod di proximum suum sicut te ipsum; ex quibus solis illud colligere fortasse quis posset, eo posito, quod proximi nomine quilibet ex populo illo intelligeretur, ita ut etiam inimicus comprehenderetur, modo ex eodem sit populo, quod nos verum esse & concedimus, & supra docuimus; Ostendimus tamen aequum est antea, non ita accipienda esse verba ista, ut propterea hinc sequatur debere quemlibet, suo etiam inimico qui ex eodem populo sit, benefacere: minimum quia unusquisque velle secum ita agi. Nam præter ea, quæ supra dicta sunt cum verum sensum verborum illorum ostendimus, certum est in ipsa Mosis Lege Exod. 22 fuisse permissum, furem noctu perfodientem, quamvis ex eodem esset populo, graviter verberare, etiamsi ex talibus verberibus mors ipsa consequeretur. Atqui nemo est, qui videat hoc pugnare, non modo cum amore illo, qui significatur verbo illo, amare sicut scriptum; si ea simpliciter atque integra accipiantur, & non eo sensu qui à nobis expositus fuit: sed etiam cum mediocri amore, quo alter alterum prosequitur. Quid enim? an cum amore isto consistere potest, alterum ita verberare ut moriatur, ut ipsi damnum aliquod pecuniarium, quod ille alioquin fortasse sit sibi illaturus, evitet atque effugiat?

Quod si quis, ad ostendendum nihilominus benefaciendi præceptum etiam inimico suo in Mosis Lege contineri, id afferat, quod scriptum est Exod. 23. ubi jubetur unicuique, qui si bovem inimici sui errantem aut asinum invenerit, curare ut ad ipsum dominum reducatur: & si quis viderit asinum illius, qui se odio habet sub onere succumbentem, jubetur etiam non deserere, sed sublevare. Respondeo, illis officiis, etiam erga inimicum jussis, non propterea jubere simpliciter ut bene facere, quandoquidem officia ista ab iis tantum exigi solent, qui vindictæ cupiditatem, aut saltem odium adversus inimicum suum retinent: quod utrumque ab ipso Mose vetitum fuisse, & fatemur, & scriptum esse ipsimet ostendimus: nempe supra memorato cap. 19 Levitici, ut scilicet appareat, ex utroque illo præcepto fluere ista alia, quæ à Mose erga inimicum facienda jubentur, non autem ex eo, quod alioqui ex mente ipsius Mosis teneretur quis inimico suo benefacere. Non est enim cur quis adversus id, quod concludimus, afferat quod scriptum est à Salomone Proverbiorum cap. 25, & ab ipso Paulo Apostolo ad Rom. 12, exscriptum. Sic enim ipsius Salomonis verba habent, *Si esurierit inimicus tuus, ciba eum pane; & si sitierit, da ei bibendam aquam.* Quæ verba, quantumvis præcipiendi modo à Salomone prolata, non possunt habere præcepti vim in ipsa Lege contenti; quandoquidem Salomon non profitetur, se vel Mosis Legem explicare, vel præcepta dare ex ipsius divini præcepti atque absoluti jussus mente: sed tamen, sicut aliis plerisque in locis illius sui operis, istic etiam monitionem exponit, quam sperat atque affirmat utilissimam fore, si quis illam sequatur; quemadmodum docent statim sequentia verba. *Nam prunas congregabis super caput ejus, & Jehova retribuet tibi.* Magna igitur utilitas, quæ inde consequutura sit si quis ista faciat, movit Salomonem ad ita monendum; non autem quia id crederet in ipsa Dei Lege esse jussum, quamquam id nihil impedit, quominus Deus ei rependat qui plus fecerit, quam ipsi præscriptum & absolute jussum ab ipso fuerit; immo hoc ipsum, quod Deus dicitur illi rependere, satis indicare potest, benefacta ista erga inimicum suum, non fuisse jam tum ab ipso Deo omnino jussa; neque enim videtur ille retributionem à Deo prorsus expectare debere, qui id facit quod facere omnino jussus est: non loquor nunc de totius Legis conservatione, sed de re aliqua præstita, quæ in ipsa Lege jussa fuerit. At vero, quando id,

aliud, quod quis præstat, excedit ipsius Legis præscriptum; & interim est aliquid singulare ac difficile ad præstandum, quodque fidem faciat animi eximia virtute præditi, quale est istud, ipsis inimicis suis benefacere; tunc videtur restrictioni omnino fore locum: hic enim fit plus, quam facere quis obstrictus fuerit; ibi vero illud fit, quod quis facere omnino tenetur; unde succedit tunc Christi regula, quod possint ii, qui hoc modo obediunt, ac debeant nihilominus dicere, se servos esse inutiles. Quod si secundum ipsius Christi verba, nimirum ipsum jus per se respiciendo, locum tunc etiam istud habet, cum quis omnia facit quæ sibi sunt jussa: quanto magis locum habere dicendum est, ubi qualitercunque modo fiunt; id est, non apparet, cuncta esse facta, quæ fuerant jussa? Itaque non debet locus iste Salomonis vim ullam habere ad probandum, sub Lege jussum fuisse inimicis benefacere: sed tantum ad ostendendum, sub ipsa Lege, si quis id fecisset, recte facturum fuisse, & rem ipsi Deo admodum gratam. Verissimum est igitur, etiamsi Christus dicta sua, non ipsi Mosis Legi, sed falsæ ejus interpretationi, opponere in animo habuisset; tamen nihilominus in ipsis suis dictis præcepta dedisse, quæ ea superent, quorum in Lege fit mentio, circa alterius amorem ac dilectionem.

Quod si, quemadmodum reipsa omnino Legem Mosis hac in parte reformavit, sic etiam velimus, ut sane verisimile omnino est, verba illa *Diliges proximum tuum*, à Christo recitata fuisse, ut ea quæ in ipsa Lege leguntur, atque eo sensu quo ibi accipi debent; quicquid alioqui, de alteris illis verbis *Odio habebis inimicum tuum*, quæ similiter iis dictis continentur, quibus Christus sua dicta opponit, statuendum esse velimus; sive videlicet concludamus, illa, ex ipsa Legis sententia fluere, sive additamentum fuisse magistrorum populi, nemini dubium relinquetur, quin Christus plus præcipiat, quam Mosis Lex præceperit, quod ad ipsam alterius dilectionem pertinet; quandoquidem Legis præceptum de proximo diligendo, non complectebatur nisi eos, qui essent ex eodem populo, ut ante docuimus: Christus vero præcepto suo de diligendo altero, omnes complectitur; & breviter, Christi præceptum ad eum quoque pertinet, qui proximo in Mosis Lege sic vocato opponitur, itaut uno verbo dicere possimus, Mosen proximi tantum amorem præcepisse, Christum vero etiam non proximi. In quo hic verbis ita statuendo, etiamsi nihil sit necesse, nomine proximi hoc loco aliud intelligere, præter id quod Lex Mosis intelligit; tamen animadvertendum est, differentiam illam, quæ vulgo statuitur inter proximi significationem sub Lege Mosis & sub Evangelio, ut scilicet sub Lege significet eum, qui sit ejusdem populi, seu circumcisus; sub Evangelio vero unumquemque hominem declaret, non esse simpliciter atque absolute verum; & sic, ubi in Novo Testamento videatur proximi appellatione quemlibet hominem significari, id fieri ex rebus quibusdam, cum dubitari nequeat, quin, ut ante diximus, appellatio ista, distinctionem aliquam inter homines & homines omnino declaret. Et sane, quamquam certissimum est, sub Evangelio juberi nos quemlibet hominem amare eique bene facere, quamvis alienus sit ab ipso Evangelio & Christiana fide, ut inter alia multa quæ hoc probant, clare docent Pauli verba ad Galatas cap. 6, ubi præcipit seu monet, omnibus esse benefaciendum, maxime autem domesticis fidei; non tamen hinc sequitur, ut quidam fortasse arbitrantur, proximi appellatione, sub Evangelio quemlibet hominem significari; quid vero non jubeatur sub Evangelio alterius dilectio, verbis plus significantibus, quam illis significetur *Diliges proximum tuum*, seu, quod tota alterius dilectio atque universa, quæ sub Evangelio præcipitur, hoc uno præcepto, *Diliges proximum tuum*, continetur: quod tamen nemo, ni fallor, demonstrare poterit; nec alius est locus qui magis suadere possit, sub Evangelio Proximi nomine quemlibet hominem significari, quam ille apud Lucam, ubi Christus interrogatus à quodam Legis-perito, quisnam esset ipsius proximus, statim subjecit parabolam illam, de eo qui descendebat ab Hierusalem in Jericho, qua voluit docere omnibus esse benefaciendum. Unde, si proprie ad interrogationem Christum respondisse velimus, concludendum videtur, quemlibet hominem cujusque proximum esse; sed nihilominus, si quis diligenter animadvertat, significationem istam nominis Proximi, sub ipso etiam Evangelio, non posse ex eo colligi, quod Christus concludit; sed tantum colligi potest ac debet, non esse in benefaciendo distinctionem ullam adhibendam inter hominem & hominem; id est, nullum hominem esse debere, quem à nostra beneficentia excludere debeamus; & ita cum quolibet hac in parte agendum esse, ac si quilibet esset proximus; & satis apparet, Christum illo in loco ipsum Proximi nomen aliter accepisse, quam non modo in ipsa Mosis Lege significat, sed etiam hodie sub Evangelio vulgo significare creditur, in iis videlicet verbis, quibus ipse jurisperitum illum vicissim interrogavit, *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi, qui incidit in latrones?* ubi sine dubio, tertia quadam ab illis duabus diversa significatione, usurpat Christus Proximi vocem: qua voluit eum declarare, qui amicus ac benevolus alteri fuisset; & propterea, cum respondisset, eum sibi videri illius, qui in latrones inciderat, proximum fuisse, qui ei misericordiam fecerat, aliud nihil subjecit Christus, nisi, *Vade, & tu fac similiter*; id est, esto proximus, nimirum amicus & benevolus cuilibet, eique benefacito: quæ responsio atque conclusio, proprie quidem ad rem ipsam pertinet, & interrogationi jurisperiti illius abunde satisfacit, qui propterea interrogaverat, quis esset proximus suus, ut, quemadmodum Evangelista inquit, seipsum justificaret, id est, tentaret, an ex Christi responsione posset ostendere, se præceptum illud proximum sicut seipsum diligendi plene præstitisse; id quod visus sibi non facere, & Christus responsione id conclusisse, quod, quamvis sibi non gratum, ad id quod explicari voluerat, aut velle prætexebat, omnino pertinebat. Nihilominus tamen negari nullo modo potest, quin Christus omiserit directe respondere ad ipsam nudam & simplicem interrogationem, neque suis verbis expresserit, quid proximi illius nomine significetur, quem amare sicut nos ipsos jubemur, quisve sit ille proximus. Nam, quicquid de Proximi vocis significatione ex ipsius vi vocis elici potest, refertur, ut vidimus, non ad eum qui amatur seu amari debet, sed ad eum qui amat; seu de quo quæritur, an amare nec ne debeat. Itaque tandem concludimus, teneri quidem nos sub Evangelio quemlibet hominem amare, eique benefacere; sed non tamen propter id, quod erga proximum ista facere debeamus, & proximi nomine sub Evangelio quilibet homo censeatur. Omittimus autem examinare, post ea quædam alia loca Testamenti Novi, ex quibus fortasse, ista vulgo sub Evangelio recepta Proximi nominis significatio, probari posse videatur: unusquisque enim per se, ubi in illa inciderit, facile poterit animadvertere, ea vel occasionem continere proximi nominandi, propter præceptum in Lege datum de proximo amando; & idcirco, non propter ipsam proximi appellationem, sed propter Evangelii tantæ cum Lege collati analogiam, posse ea quæ ibi dicuntur ad quemlibet hominem referri, vel tamen proximi ibi omnino significare, non quidem quemlibet hominem; sed ejusdem religionis, ejusdemque Ecclesiæ, ita ut nullo pacto in illis locis, de quolibet homine agatur; sed neque etiam possint ea, quæ ibi dicuntur, ad quemlibet hominem referri, tamen abest, ut ipso proximi nomine quilibet homo ibi significetur.

Vers. 45. Postquam Christus dedit præceptum illud de amandis inimicis, idque ita explicuit, ut & genera quædam inimicorum commemoraverit, & quæ ratione

tione potissimum cum unoquoque eorum sic agendum, quove genere amicis debeamus inimicos nostros prosequi, quod breviter est illis bonum pro malo rependere, voluit tamen sui praecepti, quod diximus, ut ante explicatum fuit, quo tamquam tandem Christi dicta respiciant, superat atque excellit quidquid in Lege Mosis de altero diligendo praeceptum est, rationem & caussam reddere, & propterea statim subjungit:

Ut sitis filii patris vestri, qui in caelis est. Jam antea quoque nominatus ab ipso fuerat Deus, sub hac appellatione patris caelestis illorum, ad quos loquebatur; propterea, cum jam appellatione ista dixisset illos esse Dei filios, commodius hoc loco potuit, ex illa, ut sic dicerim, filiatione divina, rationem & caussam praecepti sui auditoribus probare; quae est, quod quando ipsi filii Dei dicantur, consentaneum est, ut revera ita se gerant ut Dei filios decet; & simul tales evadant, qui merito filii Dei dici possint, & sint. Ad duo enim videtur pertinere simul & eodem tempore, duoque significare, illud, *Ut sitis filii &c.* Unum est, ut similes in actionibus suis Dei esse velint: alterum, ut curent ei similes esse immortalitate; & sane vel ex hoc loco satis constat, filiationem nostram divinam aliud nihil esse, quam similitudinem cum ipso Deo. Namque Christus aperte concludit, ut ex iis, quae illico subjicit apertum est, fore, ut ii, qui praeceptum hoc suum servaverint, imitentur ipsum Deum; eoque in re, quam praecepti istius executio continet, fiant illius similes, & consequenter, ejus filii. Sed nos, praeter illam similitudinem, credimus illam alteram immortalitatis, Christi verbis contineri, ac si dixisset, Si id feceritis quod ego vobis praecipio, sicut propter imitationem Dei actionum, poteritis merito gloriari de appellatione ista filiorum Dei, sic etiam, maxime vera atque solidissima ratione, Dei filii efficiemini; nempe immortales reddemini. Nam alioqui, appellationem filii Dei significare beatam immortalitatem, eamque omnino complecti, videtur probare locus ille Pauli ad Rom. cap. 8, ubi ait, creaturam, nempe novam, expectare revelationem filiorum Dei. Certum enim est, expectationem illam ad id tempus respicere, quo homines, qui novae sunt creaturae in hoc mundo, quatenus per Christi Spiritum sunt regenerati, immortales in ipsa resurrectione fient. Verbum siquidem Revelandi, ut alias non paucis in locis Novi Testamenti, eandem significationem illic habet, quam verbum Exhibendi. Johannes quoque primo capite sui Evangelii, cum dicit, eos, qui non sunt ex Deo, potestatem seu dignitatem hanc a Christo consequi, ut fiant Dei filii, satis indicat, divinam filiationem omnium praestantissimam immortalitate contineri: Nihil enim dubitari potest, quin dicere voluerit, eos qui regenerati sunt, & in actionibus suis Deum, quatenus fert humana conditio, imitantur, hoc per Christum beneficium adepturos ut beata immortalitate donentur. Illud Christo ipso teste certissimum est, eos, qui in resurrectione beati atque immortales fient, propter hoc ipsum filios Dei futuros; id enim Christus aperte testatur Lucae cap. 20. 36. Exponit autem Christus, quomodo, & cur ii, qui servaverint dilectionis praeceptum a se datum, imitaturi sint Deum ipsum. Nam inquit, *Ut sitis filii patris vestri qui est in caelis*, & statim addit, *Qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.* Continet siquidem, ut vidimus, Christi praeceptum, ut non amici modo, vel ejusdem populi homines, sed etiam inimici, & a nobis plane alieni, a nobis amentur & beneficiis afficiantur. Ubi animadvertendum est, si comparatio & similitudo ista Christi recte constare debet, ut certe debet, agnoscendum esse, omnes bonos & justos esse Dei amicos, eique conjunctos: malos vero & injustos, ejusdem Dei inimicos, & ab ipso penitus disjunctos; alioqui, cum Christus in praecepto suo non malos nominaverit, sed inimicos, & sic porro, non bonos, sed amicos intelligeret, quibus non solis bene fieri debeat, non constaret comparatio & similitudo ista; sed Christus pro eo, quod, ipsum comparationis modum accurate plane retinens, dicere debuisset: Qui facit solem suum oriri super eos, qui ipsum amant, & super eos qui ipsius sunt inimici &c. dixit, super bonos & malos, & super justos & injustos, ut simul, & quam brevissime indicaret, ac doceret, quinam sint amici Dei, quive inimici. Sicut igitur Deus non minus sole suo illuminat homines injustos & malos, qui ipsius inimici sunt, quam justos & bonos, qui ejus sunt amici, & per ipsius solis calorem & pluviarum humorem, non minus illorum quam istorum agros foecundat, & convenientes ac necessarios atque utiles dat fructus; sic debet vir Christianus, non propterea omittere quin egeno pro facultate sua benefaciat, quia ipsius sit inimicus.

Vers. 46 & 47. Non contentus Dominus Jesus explicatione ista similitudinis cum Deo, quam omnino affectare debemus, subjungit praeterea rationem admodum validam, cur ipsis etiam inimicis benevoli esse debeamus; nempe, quia nihil egregii alioquin a nobis fiet hac quidem in parte, neque hic quicquam praestabimus hominibus, qui vel genus vitae sequuntur plane culpabile, quales tunc erant publicani; licet alioqui ex Dei populo essent; vel ab ipsa divina, ut ita dicamus, republica sunt prorsus alieni, quales tunc erant Ethnici, & consequenter, non erit cur mercedem illam expectemus, praesertim vero egregiam illam atque Evangelii propriam, vitae aeternae ac regni caelorum: quandoquidem tum publicani, tum Ethnici, & eos diligunt, a quibus diliguntur; & eos salutant, id est, illis amoris effectus exhibent, qui sunt eorum fratres; id est, si non alia ratione, saltem eo modo cum ipsis conjuncti, quem fert ac gignit, esse unius ejusdemque populi. Quamquam enim hoc Christus non exprimat, ut possit in ejus verbis nomen fratris, significare eum, qui vel amore vel cognatione aliqua arctiore sit nobis conjunctus: tamen verisimile est, cum, sine dubio, ejus praeceptum etiam ad extraneos porrigatur, eum fratrum nomine voluisse eos omnes complecti, qui ejusdem sint populi, (ut sane nomen illud inter Judaeos, quibuscum loquebatur, usurpari solebat) quos nolit solos a nobis amari; sed etiam eos, qui valde absint ab ejusmodi nobiscum fraternitate. Continet itaque ratio ista, uno quodammodo verborum complexu a Christo allata, duo maximi momenti. Unum est, quod ea decentissima sit, ut ipsius discipuli, qui omnium, quotcumque fuerunt hominum ac futuri sunt, praestantissimi esse debent, in altero amando excellant saltem eos, qui non modo vulgares sunt homines, sed a vera pietate non parum alieni. Alterum, quod, cum discipuli ipsius non solum mercedem aliquam sibi debeant promittere; sed eam maximam ac divitissimam ab ipso Christo expectare, consentaneum plane sit, ut actiones etiam habeant singularissimas, & quibus, praesertim in beneficentia ac bonitate, quae omnium virtutum, quibus in communi vita est locus, excellentissima censeri debet, alios longe antecellant. & eandem hic concludens Christus ait:

Estote igitur perfecti, sicut Pater vester qui in caelis est, perfectus est. Satis apparet, ex ipsa subjecta materia, quid perfectionis nomine Christus hoc loco intelligat, quae aliud nihil est, quam ipsius rei, quae ad genus attinet, absolutio quaedam, etiamsi in ipsis hominibus circa eandem istam rem, possit esse alioqui imperfectio aliqua. Declaro quid mihi velim. In amandi genere, non potest quis ulterius progredi, sive absolutius aliquid praestare, quam si amet ipsos inimicos suos; & propterea qui hoc facit, itaque in re ipsum Deum imitatur, perfectus dici potest, quamvis fortasse illos eosdem suos inimicos, non ita perfecte amet ut possit & ut Deus suos inimicos amat, id est, non tam sincero & candido amore, ut Deo par hac in re dici ullo modo

possit;

possit, & sic docemur ex hoc loco, & verbo nostrum per secundam ipsius absolutionem significationem, accipienda esse, sed ex subjecta materia interpretanda; & similitudinem non debere ad exactam conformitatem exigi, sed satis esse, si similitudo sit ea in re, quam locus requirit, & in ipso rei genere, quamvis alioqui in re ipsa tota non exigua dissimilitudo, inter ea quae comparantur, vel similia esse dicuntur, deprehendi facile possit: nihil enim dubii est, Christum hoc in loco nos hortari ad perfectionem, similem illius quae in Deo est, non quidem omnem, neque omnimodam, sed tantum in eo de quo agebatur, & in rebus similibus, sive in ipso rei genere, quamvis in eodem genere aliud alio perfectius esse possit: cum totum ipsum genus per se consideratum, quiddam perfectum merito dici queat, cum late perfectio quaedam est, ut dictum fuit, amare ipsos inimicos suos.

CAPUT VI.

Postquam Dominus Jesus, ea dixit, ac praecepit, quae sibi dicenda ac praecipienda pro eo tempore statuit, pertinentia ad reformationem Legis Mosaicae quod ad mores attinet; & simul etiam ad abolitionem fortassis quarundam, falsarum quidem Legis interpretationum in populo receptarum, aut certe a populi magistris invectarum; transit ad docendum ac praecipiendum, quomodo debeat unusquisque se gerere in quibusdam, quae vel praecepta a Deo erant in ipsa Mosis Lege, vel alioqui bona opera esse censebantur, & in populo frequenter fieri solebant, cujusmodi sunt, eleemosyna, preces sive oratio, & jejunium: quandoquidem in istis multa ab Hypocritis perperam fiebant, quae facere quosve imitari nullo pacto, homini vere justo ac pio, conveniret; idque verum erat etiam sub ipsa Lege, adeo ut hac in parte Christus revera nihil praeceperit aut docuerit, quod plane novum esset; idque vel ex eo apparet, quod aperte adversus Hypocritas loquitur, nec ullam sive Legis Mosaicae, sive verborum distinctione in ea contentorum quibus sua opponat, mentionem facit. Quod si similiter, superiore capite, non ipsam Legem Mosaicam, sed tantummodo falsa ejus interpretamenta attingere, eaque vel reformare, vel abolere voluisset, aliquod sine dubio simile evidens indicium hujus rei ibi extaret; & quemadmodum hic Hypocritas diserte nominat, eosque apertissime vituperat; sic ibi falsorum istorum interpretum mentionem aliquam, cum eorum vituperatione conjunctam, omnino fecisset, si inquam id solum propositum habuisset, ut illos refelleret. Nam, quod, cum aliud praecipue sibi propositum haberet, id est, Legis ipsius Mosaicae reformationem, interim aliquid etiam attigerit spectans ad falsas ejus interpretationes abolendas, nec tamen id aperte ac nominatim indicaverit, nulla in eo est absurditas. Quanquam, ut superius monuimus, non est temere nihilominus affirmandum, quod illarum falsarum interpretationum abolendarum rationem, in suo sermone superiore capite contento, habuerit.

Vers. 1. Sed jam ad ea, quae in praesenti capite docet ac praecipit, explicanda accedamus. Initium autem facit Christus, ab eleemosyna, quam, ut quidem Latinus codex habet, justitiam appellat, & ait, *Attendite, ne justitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis.* Beza in sua translatione, postremae ni fallor editionis, idem verbum justitiae habet, quamvis fortasse hodie vix ullum Graecum exemplar inveniatur, quod nomen istud hoc in loco habeat; suspicor, quis ita observaverit, in ipso Graeco codice aliquando lectum fuisse; & certe ab omni verisimilitudine procul abest, ut vetus Latinus interpres, sine ullo Graeco codice unde id sumpserit, ejusmodi nomen cum significatione eleemosynae, ex suo capite usurpare voluerit, tantum ob id, quod certum est, & Hebraice & Chaldaice atque Syriace, idem nomen, quod justitiam significat, significare etiam eleemosynam; quod nam pro falsum adhuc intelligi et ipso Syriaco textu, quem ad manum non habeo; quanta in ejus interpretatione Latina, ab Immanuele Tremellio facta, eleemosyna diserte legatur. Cur vero factum sit ut nomine, quod proprie justitiam significat, eleemosyna significetur, facile potest quis assequi, si consideret inter omnia opera, quae a justo homine fiunt in hac communi vita, & in hoc cum aliis hominibus commercio, & quae justitiae opera appellari solent, praecipuum esse liberalitatem ac beneficentiam. Nam & hanc eandem causam, Paulus Apostolus in Epistola ad Galatas cap. 6. operari bonum, intelligit potissimum beneficentiam exercere, cum ait, *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei*, ubi sine dubio praecipit, sicut & satis attigimus, ut omnibus quidem bene sit, potissimum tamen iis, qui ejusdem nobiscum sint fidei ac religionis; quin etiam, si quis justitiae nomen in eum sensum accipiat, ut virtutem illam nominatim significet, qua suum cuique tribuitur, & sic a generali sua significatione ad particularem quodammodo illam descendere velimus; nihilominus tamen non deerit causa, cur eleemosynam, recte justitiam appellatam fuisse statuamus; quandoquidem omnes moralis philosophi docent, beneficentiam ac liberalitatem esse partem istius particularis justitiae. Cujus rei ratio potissima ac praecipua, si apud ullos locum habet, apud Christianos certe vel maxime habere debet, qui id quod possident, quod illis necessarium non sit, non suum ipsorum esse, sed aliorum qui egent, existimare debent, & propterea agnoscere, ac fateri, quod cum eleemosynam faciunt, si eam alioqui recte faciant, se alteri tribuere quod ipsius est: hoc autem, ut paulo ante indicavimus, id est quo justitia ista particularis continetur. Non crediderim tamen, nisi altera sua generalior nominis justitiae, significatio, seu acceptio, id effecisset, futurum fuisse, ut simpliciter justitiae nomine, eleemosyna apud sacros scriptores significaretur.

Jam observandum est, eleemosynam, seu beneficentiam erga pauperes atque egenos, rem esse in ipsa Mosis Lege nominatim praescriptam; quam tamen non quidem erga omnes homines egentes exercendam, sed tantum erga pauperes ejusdem Israelitici populi: quemadmodum intelliget, quisquis legerit cap. 15 Deuteronomii, ubi maxime ac peculiariter ea praescribitur, ita, ut si alicubi simpliciter ac peculiariter praeceptum, aut monitio apud Scriptores Testamenti Veteris legatur, de beneficentia exercenda, non sit tale praeceptum, seu monitio extendenda ultra limites populi Israelitici, quemadmodum in aliis omnibus, quae in Vetere Testamento praescribuntur, certissime certum est, nisi aliunde aperte constet, id, quod dicitur ac praescribitur, ad alios extra populum, vel solos, vel una cum hominibus ipsius populi, omnino pertinere. Praecipit vero Christus, ne eleemosynam nostram faciamus coram hominibus; non quidem simpliciter, quasi nullo modo deceat coram aliis eleemosynam facere; sed eo scopo, & in eum finem, ut ab illis conspiciamur; quod ita etiam accipiendum est, ut significet hoc ipsum a nobis quaeri per se, ut videlicet sciant alii nos eleemosynam facere. Nam alioqui potest considerari ac statui, non omnino eum esse culpandum, qui eleemosynam suam faciat hoc animo, ut videatur id ab aliis, si non ob hoc ipsum id fiat, sed propter illud quod inde consequi potest, nempe ut Deus hac ratione glorificetur, & exemplo nostro moveantur alii ad idem Sanctum opus hilariter faciendum: Christus siquidem ipse antecedente capite, ut vidimus, praecipit, ut ita lux nostra luceat, ut alii videntes bona opera nostra glorificent Deum. Quamvis Christi verborum explicatio quam illi amplissimam hoc etiam referenda atque accommodanda sit; atque hac ratione duo illa loca, quae aliquam repugnantiam

tiam committere cupiam videri fortasse possem, fuit conciliandæ.

Subjicit causam Christus, cur istud fieri non debeat, quod ipse cavendum esse præcipit, ut scilicet in hunc quod ipse cavendum esse præcipit, ut scilicet in hunc finem eleemosyna fiat, ut alii videant. *Nam*, inquit, *alioquin mercedem non habebitis, apud patrem vestrum qui in cœlis est.* Rationem autem hujus causæ, non affert; ubi etiam apertius exponit, quid sit illud quod dixit, *Ut videamini ab eis*, ut scilicet videbimini.

Vers.2. Subjicit enim, *Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba clangere ante te, sicut hypocritæ faciunt, in Synagogis & in vicis, ut honorificentur ab hominibus.* En vobis, quid ergo sint, *ut honorificentur ab hominibus*. Ex quo illud sit quod antea dixit *ut videamini ab iis*. Ex quo apparet, illud quærere, ut videamur ab aliis dum eleemosynam facimus, quod Christus vetat, aliud nihil esse quam quærere ut ab hominibus laude & honore ob beneficentiam nostram, quam egentibus præstamus, afficiamur; ex quo consequitur, eos, qui ita faciunt, quærere suorum benefactorum mercedem istam, ut laudentur & honorentur ab aliis. Atqui hoc non recte convenit cum eo, ut quis eorundem benefactorum mercedem à Deo recipiat. Neque enim convenit, ut quis sui benefacti duplicem mercedem habeat; sed justum est, ut si illam habuerit, ob quam & ob spem ejus consequendæ, permotus est ad tale beneficium præstandum, ea deinde esse contentum. Itaque, peregregie atque eleganter non minus quam subtiliter Christus docet, cur non fit, quod tales ab ipso Deo aliam mercedem exspectent. Verba Christi, cum vetat ne quis eleemosynam faciens tuba ante se canat, sunt pro exemplo totius rei accipienda, non autem ad id quod in eo dicitur, neque etiam ad alia similia Christi monitio restringenda, quamvis enim neque tuba ante se canere, nec quidpiam aliud simile quis, cum eleemosynam facit, curet aut jubeat, modo illud quærat ut ab hominibus conspiciatur, quo ab ipsis laudetur, certum est eum adversus Christi monitionem facere.

Addit Christus ea, quæ id quod modo diximus, apertissime confirmant; namque ait:

Vers.3. *Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextra tua*; atque jubet ac monet Christus, ne quis curet ut eleemosyna faciendo ut ab aliis conspiciatur, (quod quomodo intelligi debeat, [illegible] documen) ut usus sit proverbiali atque hyperbolico, & simul prosopopœico dicendi modo, cum neque sinistra nostra, proprie aliquid scire vel nescire dici queat, & dici possit, fieri nequiret, ut ille ignoraret quæ dextera faceret; sed ita, sine dubio, proverbiali ac figurata ratione loqui, vel tunc in usu erat, vel certe ipse voluit, ad summam cautionem significandam, quæ adhiberi debeat in eleemosyna sua occulte facienda. Nam ipsemet illico subjungit:

Vers.4. *Ut sit eleemosyna tua in abscondito.* Ad quod recte intelligendum adhibeamus ea, quæ superius a nobis dicta sunt, ne quis omnino statuat eleemosynam palam fieri non posse; sed unusquisque intelligat, hunc Christi loquendi modum, non esse dissimilem iis, quos superiore capite notavimus, ubi aliquid præcise jubere videtur, cum tamen ita jubeat, ut dicere velit, potius id faciendum esse, quam quiddam aliud, quod ipse simpliciter vetabat. Nam hic quoque intelligendum est, ipsum non præcise jubere, ut eleemosyna nostra plane occulta sit (videtur enim alioqui ad Dei gloriam, & proximi ædificationem magis pertinere, si fiat aperta) sed tum demum illud præscribere, si periculum sit aliquod gloriæ ab hominibus captandæ, & tandem concludit, quod, qui ita fecerit, ac maluerit plane occulte eleemosynam suam facere, quam periculum captandæ humanæ gloriæ subire, retributionem à Deo patre suo cœlesti accipiet, inquiens: *Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi palam*, sive *in propatulo*, ut quidem Græca & Syriaca exemplaria habent. Nam in plerisque Latinis, & in quibusdam etiam exemplaribus Græcis, illud *Palam*, sive *in propatulo*, nequaquam legitur. Et sane mihi videtur sequi lectionem illam, quæ nihil difficultati exposita est, quam illam, quæ habet *Palam*, sive *in propatulo*: cum fieri nequeat possit, ut quis à Deo mercedem, suæ eleemosynæ in abscondito factæ, accipiat, non tamen in propatulo. Neque enim necesse est, istam mercedis acceptionem à Deo, ad illud tempus accommodare, cum Christus veniet orbem terrarum judicaturus, cum etiam in hoc præsente seculo, & ante ultimum illud judicium, Deus soleat, ut pœnas de male factis sumere, sic benefactis mercedem convenientem tribuere. Tametsi enim agitur de mercede seu retributione danda, non in universum bonis operibus alicujus, & uni ipsius obedientiæ ac fidei in Deum, sed tantum cuidam, seu quibusdam bonis operibus, tunc non ad ultimum illud judicium universale est illud referendum, sed omnino ad particularia judicia, quæ Deus ante illud tempus exercere solet: ea vero sæpe ejusmodi sunt, quæ vix illi ipsi appareant, & sint nota, cujus gratia fiunt. Itaque, quamvis communem lectionem Græcam & Syriacam, simpliciter improbare non audeam; tamen Latini codices, & nonnulla ipsa illa Græca exemplaria, in suspicionem me adducunt, quod aliquis de suo addiderit ab initio in codicis margine, verba illa Græca, ἐν τῷ φανερῷ, non tanquam in ipso contextu scribenda, sed ad rem simul declarandam, simul etiam, antithesi illa verborum *in abscondito*, & *in propatulo*, illustriorem & elegantiorem reddendam: quam additionem postea, ut solet, imperitus aliquis librarius in ipso contextu reposuerit.

Concludit igitur Christus, quantumvis in abscondito sit eleemosyna nostra ab oculis hominum, tamen patere divinis oculis; & propterea Deum retributionem hujus beneficii daturum. Qua Christi conclusione, videtur aliquid contineri contrarium ei, quod supra disputavimus, cum ageremus de loco illo Proverb 25. ubi Salomon affirmat, Deum retributurum illi, qui inimico suo esurienti ac sitienti cibum & potum dederit. Diximus enim, vel ex hac retributione, quam Deus illi daturus sit, posse intelligi, id, propter quod ea datur, non fuisse omnino à Deo jussum; cum tamen hic Christus affirmet, retributionem datum iri à Deo propter eleemosynam, quæ tamen sine dubio, ut suo loco clarius ostendimus, in ipsa Lege jussa fuit. Verum animadvertendum est, primum, dictum illud nostrum superius non esse ita accipiendum, quasi nos affirmemus, non dari retributionem cuiquam bono operi seu benefacto, quod jussum fuerit: sed tantum intelligendum est nos affirmare, retributionem tali operi non omnino deberi, & verisimile esse, cum retributionis fit mentio, id, propter quod illa datur, expresse jussum non fuisse. Id etiam necessario intelligendum est, alioquin non constare, an id, propter quod datur, recte jussum fuerit. Deinde est considerandum, quicquid ibi diximus, ad eum casum tantummodo referendum esse, cum quis, alicujus boni operis retributionem promittens, non loquitur ut propheta, sive à Deo ad id promittendum impulsus; sed tantum ex ratione & scientia revelata divinarum rerum: neque enim ibi Salomon aliter loquitur, quam hoc posteriore modo; & propterea, cum non nominatim à Deo impulsus retributionem illam divinam promittat, sed aliunde ex præfactis oraculis illam haurire audeat, verisimile omnino est, benefactum illud non fuisse jussum, cum nulla ratio divina cogat statuere retributionem datum iri à Deo ejus operis, quod ipse jusserit, simpliciter per se, & non conjunctum cum universa Legis divinæ obedientia, consideretur, nisi aliqua ratione Deus id expresse patefecerit. Atqui in præsente casu promissionis Christi, aliud sentiendum est, cum Christus, ut Propheta, & quidem omnium summus, loquatur, & ipsius Dei impulsu ac nomine cuncta proferat. Quare, potuit ille constanter affirmare ac promittere, habiturum à Deo retributionem illum, qui eleemosynam occulte ac ut se fecerit;

etiamsi alioquin eleemosyna expresse jussa fuerit. Quippe qui Deo sibi id nominatim praefaciente, id affirmare merito audere potuerit.

Praeterea illud etiam addere non dubitabo, si legatur diligenter caput illud 15 Deuteronomii, & si qua alia sunt similia loca, ubi agitur de beneficiendo, sive eleemosyna dandi, facile appariturum, praeceptum illud non esse simplex atque perpetuum, ita ut facile dari multi casus possint, in quibus secundum Legem nemo juberetur eleemosynam facere; & tamen ex sua liberalitate, & spontanea, ut sic dicerem, voluntate, eam faceret non omitteret; & propterea sub ipsa Lege (cujus temporis rationem Christum habuisse dicendum est, quippe, qui nihil novi se docere hoc loco profiteatur) remunerationem aliquam merito expectare posset. Id quod sub ipso Euangelio evenire non putamus, quippe, quod Christianus homo, ut is qui felicitatem, bona, ac possessionem suam, non habet in hac vita, videatur, ex analogia suae religionis & ex praescripto ipsius Christi, debere omnia largiri, quae sibi supersunt, ad vitam modeste ac sobrie degendam ac transigendam, & sic in hac eleemosynae materia, duplicem inter Legem & Euangelium differentiam statuendam arbitramur, ex quibus, quantopere Lex Christi Mosis Legi praestet, facile apparere poterit. Una est, quod sub Lege nemo jubebatur cuiquam benefacere, qui non esset ex eodem populo; cum sub Euangelio jussum fuerit, etiam exteris, & alienis à fide ipsa Euangelica, benefacere. Altera est, quod sub Lege non absolute, atque perpetuo jubebatur quis eleemosynam dare, nec cogebatur quisquam ex praescripto ipsius Legis, quicquid sibi superesset, aliis elargiri; sed, modo quis fratri ad inopiam redacti rationem haberet, ita ut ex suis bonis illi aliquid largiretur, eumque juvaret, satis Legis praescripto fecisse, dicendus erat; quamvis alioquin multa alteri pro se, & suis majoribus, licet minime necessariis commodis retineret; ubi tamen, cum aliud censeri debere sub Euangelio affirmaverimus, volumus verba nostra ita accipi, ac si dixissemus, non licere homini Christiano plus possidere possessionum, quam requirant fructus, quibus ipse omnino opus habet; sed tantum, non licere illi ex fructibus, quos ex possessionibus suis percipit, plus sibi retinere, quam necessaria ipsius & familiae ejus commoda postulent, & consequenter intelligi volumus, sententiam nostram esse, quod sub Lege non modo ampliores possessiones habere liceret, quam pro redditibus sibi necessariis opus foret, sed etiam ex ipsis redditibus posset quis, sine ulla reprehensione vel offensione divinae Legis, sibi plus retinere, quam necessarium esset. Quin de re multo plura, ad confirmandam istam Legis & Euangelii differentiam, dici possent, quam ea sint, quae à nobis indicata fuerunt; sed quia non est hic proprius hujus disputationis locus, ea in praesentia missa facientes, & ad sequentia Christi verba ac praecepta explicanda progrediemur, qui, postquam de eleemosynis cum egisset, illa praecepta quae vidimus, ad alteram ex illis tribus rebus transit, id est, ad orationem; & primum docet, ut, cum oramus, nolimus esse similes Hypocritis in eo, quod illi praecipuum studebant, ut cum orarent, ab aliis animadverterentur. Ait enim, quemadmodum & de eleemosyna dixit, ejusmodi homines suam mercedem recipere, nimirum illo ipso consequendo, quod quaerant, cum eleemosynam faciunt, ubi cum, quae ad hanc mercedis receptionem pertinent, dicta fuere, nihil est opus hic repetere; satis est monere, quod utrobique, idem plane statuendum est, & utrobique propter easdem causas, in ipsis Christi verbis, partim tacitis, partim expressis, statuendum, non decere, ut illi ab ipso Deo, mercedem illam accipiant; verba Christi, quibus hoc praeceptum negativum [ut vocant] de non imitandis in oratione facienda Hypocritis, expressum est, haec sunt.

Vers. 5. *Et cum oratis, non eritis sicut Hypocritae; quoniam amant in Synagogis, & in angulis platearum stantes, orare &c.* Vulgata Latina editio, pro eo, quod vulgati codices Graeci, & Syriaca interpretatio habent numerum singularem, numerum pluralem habet. Sic enim ibi legitur. *Et cum oratis, non eritis &c.* Quae lectio convenit cum loquendi modo, quo usus est Christus in superiore praecepto. Constanter enim ibi in numero plurali legitur. *Attendite &c.* quamvis mox, cum affirmativum praeceptum subjungit, quatenus jubet ut eleemosyna fiat in abscondito, utatur Christus numero singulari, *Te autem faciente &c.* quemadmodum & hic in ipso Latino codice legitur postmodum, *Tu autem cum oraveris &c.*

Jam vero animadvertendum est, verbum illud *Stantes*, quo Christus utitur, & dispiciendum an proprie, an vero minus proprie, accipi debeat. Nam si proprie accipiendum est, sequitur, Hypocritas istos, cum orabant, non quidem genua flexisse, sed erectos fuisse, quod fortasse videri possit hoc tempore mirum, cum non soleant ad Deum haberi preces, nisi flexis genibus, & in Novo Testamento, de genuum flexione, in orando Deum, non raro fit mentio; immo Paulus ad Ephesios cap. 3 suas ad Deum preces, per genuum flexionem declarat. Nam pro eo, quod alioqui dicere potuerat, Precor patrem Domini nostri Jesu Christi &c. (id quod & magis proprie atque usitatius loquendo dicturus fuerat) dixit per circumscriptionem, Flecto genua mea ad patrem Domini nostri Jesu Christi. Quin etiam in ipso Vetere Testamento, cum Solomo in dedicatione Templi solennem illam orationem ad Deum habuit, legitur diserte eum in genua procubuisse 2 Paral. 6. Quare mirum videri posset, Hypocritas istos, qui summam sanctitatem & Dei cultum prae se ferre, sine dubio, studebant, in publicis illis orationibus suis genua minime flexisse; quod tamen, sine ulla controversia, majorem sui ipsius coram Deo demissionem significat, quam si quis erectus oret. Unde arbitror, à multis verbum illud *stantes*, hoc in loco ea significatione accipi, qua idem standi verbum saepissime in ipsis Sacris Literis accipitur; ut scilicet idem valeat, quod manere, sive esse; Veruntamen crediderim nihil prohibere, quominus verbum istud hoc in loco proprie accipi possit, cum ex lectione Testamenti Veteris possit colligi, vulgo preces ad Deum fieri consuevisse, stando potius quam genua flectendo. Id quod hodie quoque, ni fallor, apud Judaeos in usu est, quamvis certum sit, orationem illam quae aliquid singulare, quod attinet ad ipsius Dei adorationem ac reverentiam, contineret, cujusmodi est flexio genuum, magis etiam nescio quid notabilis atque admirandi quodammodo semel continuisse, & propterea cum Salomon in celeberrima illa actione dedicandi templi, omnium oculos & animos admiratione quadam sui agendi modi cum Deo implere vellet, in genua ipse procubuit, cum interim totus populus staret qui ibi aderat, & verisimiliter una cum ipso eadem precaretur Deum, quae ipse sublata voce proferebat ac precabatur. Potuit igitur Christus verbo isto proprie uti, opponens illud jacitui, sessioni vel accubitioni, & actu isto standi exprimens ipsum communem tunc temporis in orando corporis gestum. Nam certe, si praedictum verbum hoc sensu à Christo elatum non fuisset, & simpliciter significare per illud voluisset ipsum manere, sive esse, supervacaneum prorsus verbum istud videri posset. Namque absque illo idem plane erat sensus, isque & facilior & apertior.

Sed jam hoc missum faciamus, & consideremus, quod videtur Christus reprehendere ipsum orare in congregationibus. Nam de angulis platearum, quod in illis orationes suas ad Deum porrigere non probet, nihil mirum videri debet; sed in congregationibus seu Synagogis, ubi Judaei conveniebant ut aliquid ibi peragerent ad res divinas pertinens, videtur non parum debere quemlibet mirari; nisi quis dicat, quod publicae orationes non alibi in ipso templo fieri deberent; & propterea, qui extra templum publice alibi omnino orabant, sicut in ipsis Synagogis id facerent, ad id faciendum non viderentur esse impulsi, nisi studio captandi opi-

nionem

nicorum sanctitatis & pietatis famam erga Deum; vel dicendum est, ut supra, cum de eleemosyna loqueremur, observavimus, Christum non simpliciter culpare, ne orationes ad Deum habeantur in publicis locis, etiam extra ipsum locum huic rei nominatim definitum, cujusmodi erat templum Hierosolymis, quæ domus Dei vocabatur, quam suam domum ipse Deus orationis domum vocat apud Esai. cap. 56, sed tunc in ejusmodi locis factas orationes culpare, cum in hunc ipsum finem fiunt duntaxat, ut alii id animadvertant, & ii qui orant inde laudem aliquam apud homines consequantur. Potest autem ex loco isto fortasse intelligi, quamquam id aliunde per se constare possit, aliud esse adorationem, & aliud orationem seu invocationem; videtur enim omnino supremam ipsius Dei summamque adorationem non licuisse facere apud Judæos alibi in ipso templo: quemadmodum, tum aliunde, tum ex iis intelligi potest, quæ scripta sunt cap. 4 Evangelii Johannis, in verbis illis Samaritanæ mulieris ad Christum, *Vos dicitis quod Hierosolymis est locus, ubi adorare oportet.* Templum enim sine dubio intelligit, quod in urbe Hierosolymorum erat. Neque enim est verisimile, Hypocritas istos adeo stultos fuisse, ut cum pietatem & sanctitatem maxime ostentare vellent, id facerent, quod aperte divino verbo ac voluntati adversaretur, & ibi ad ipsum preces funderent, ubi minime liceret. Quamvis enim non videatur posse esse oratio ad Deum, sine adoratione; & sic posse nihilominus videri istos adversus divinum præceptum manifeste fecisse, qui orantes, consequenter etiam ac necessario Deum adorarent; quod tamen nonnisi, ut dictum fuit, in templo ipso facere licebat. Animadvertendum est, adorationem istam, quæ in qualibet ad Deum oratione contineri videtur, non esse veram ac formalem adorationem, de qua nos loquimur, quando illam ab oratione distinguimus. Quamquam nihilominus, ut verum sit, qualibet ad Deum oratione, veram ac formalem ejusdem Dei adorationem comprehendi, remanet adhuc inter utramque distinctio seu differentia; cum etiamsi in qualibet oratione sit adoratio, non tamen vicissim, in qualibet adoratione, est oratio; qua de re postea, hoc est, ad finem hujus de oratione tractationis aliquid explicatius, Deo volente, dicemus.

Nunc in Christi verbis explicandis pergamus, qui dicere ait, illos ejusmodi in publicis locis orare, ut videantur ab hominibus; unde concludit, & quidem admodum merito, ut ante diximus, ipsos recepisse mercedem suam, id est, & illud ipsum consequutos fuisse quod quærebant, & nullam aliam mercedem illis expectandam esse. Quo dicto, statim subjicit, quid hac in parte, cum omnino, plane contrarium ei quod Hypocritæ faciunt, faciendum nobis sit, & ait:

Vers. 6. *Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio ora &c.* Hic similiter Christus ut antea, quo expressius doceat id quod vult, debere nos, scilicet, omne studium ostentationis in offerendis ad Deum precibus, vitare, utitur loquendi modo quodammodo hyperbolico, cum ad evitandum studium istud, non omnino necesse sit, cum quis orat, ingredi in cubiculum suum, præsertim in tale cubiculum, quale Græcum nomen declarat, quod secretum ac penetrale quoddam significat, & multo minus necesse sit ipsum ostium claudere. Quare, non minus hic quam supra alibi, sunt verba Christi sano modo intelligenda, ejusque in illis proferendis sententia, non omnino ad ipsum verborum sonum redigenda, sed inspiciendum, quo animo ejusmodi verba protulerit, & ista adeo exquisita præcepta dare voluerit, adeo ut, si quis in adhibendis precibus suis ad Deum ab omni ostentatione sibi caveat, & ubi vel proximi ædificatio, vel ipsius Dei gloria, vel alia quælibet pio homine digna caussa aliter non jubeat, secreto atque occulte id faciat, omnino possit esse certus, se isti Christi præcepto plane satisfecisse, quamvis nec in penetrale suum sese abdiderit, nec loci, ubi preces facit, ostium occluserit.

Subjicit autem hic Christus idem quod antea dixerat, cum præceptum de eleemosyna occulte facienda, nempe, quod si quis in abscondito patrem, id est Deum, oraverit, ipse Deus qui in abscondito videt, se illi retributurum; ubi non etiam quam in superiore loco, in Græcis quidem ac Syris codicibus, legitur illud *in propatulo*, quod in Latinis codicibus plerisque desideratur, & in quibusdam emendatioribus Græcis non habetur. Utra autem lectio magis probanda videatur, jam satis a nobis superius disputatum atque explicatum est: tantum est hic diligenter observandum ac perpendendum, quod Christus dicat de retributione, quam pater cœlestis sit daturus iis, qui sic ad eum preces fundunt. Videri enim possit cuipiam hic minime locum esse retributioni, ut in eleemosyna, in qua dat aliquis de suo. Quod si quis dixerit, id quod negari non potest, ut ex iis licet intelligere quæ supra a nobis disputata sunt, dari retributionem ipsi bono operi; quamvis in ipso opere damno nulla interveniat, adhuc objici potest, non apparere, cur oratio seu preces ad Deum bonum opus simpliciter dici possit, cum quis Deum precando, nisi ipsius aliquod bonum quærat; quamvis interim negari nequeat, quin is recte faciat, qui aliqua re bona egens eam a Deo petit. Quod si oratio quæ ad Deum fit, contineat precationem non pro ipso orante, vel non pro ipso tantum, sed etiam pro alio, uno vel pluribus, tunc videri posset, non modo bonum simpliciter esse opus istud, sed etiam in quo convenienter locum habere queat retributio. Verum Christi verba simpliciter atque indefinite de oratione loquuntur, & propterea non minus de ea ratione intelligi debent, in qua quis pro alio quopiam orat: sed etiam de ea, in qua pro se tantum orat; immo, de hac potissimum & præcipue. Nam etiam potissimum ac præcipue quis pro se ipso orare consuevit. Quare posset fortasse quispiam contendere, debere Græcum verbum ἀποδώσει, non verti hujus loco *reddet*, sed *Dabit*, quemadmodum verbum istud, non obstante compositione sua, aliquando id significare deprehenditur, & pro simplici, non autem ut est pro composito verbo accipi. Verum ad hanc difficultatem melius explicandam, An dici merito possit, dari retributionem a Deo propter preces ad se fusas, etiamsi illæ precantis tantum commodum ac bonum respiciant, id est, non alterius cujusquam hominis, necesse est diligenter inquirere, An oratio ad Deum præcepta nobis fuerit, & quomodo, ac quatenus; qua de re, Deo bene juvante, aliquid postea dicemus.

Vers. 7. Nunc ad aliud præceptum examinandum venimus, quod Christus dat similiter circa orationem, quod quale sit, non omnibus facile est intelligere, propter Græcum verbum βαττολογεῖν, quod nos orando facere Christus vetat; nam hac re continetur totum hoc præceptum. Est siquidem verbum istud aliquanto obscurioris significationis, cum non bene conveniat inter Grammaticos de ejus vera etymologia, vel potius etymologiæ caussa. In hoc enim videntur convenire, quod a quodam, qui Battus nominaretur, illud vocabulum derivatum fuerit; sed quid esset, quod Battus iste in verbis suis haberet, quod tali componendo verbo occasionem dederit, cujus significatio esse videtur, Battum illum in verbis suis imitari; de hoc, inquam, minime convenitur. Duæ tamen sunt præcipuæ circa hanc rem opiniones. Una, quod iste Battus loquendo, eadem seu verba, seu syllabas sæpius repeteret. Altera, quod inania alioquin multa verba funderet. Quare videri potest Christum, in isto præcepto suo, vel alterutrum, vel utrumque ex istis duobus vetasse, ac præcepisse, ne quis orando vel sæpius idem repetat, vel multis verbis ad id, circa petenda quæ vult, utatur, ubi videlicet, id paucis verbis fieri possit; & sane verba, quæ Christus præcepto isto dato statim subjicit, videntur ad utrumque istorum accommodari posse. Nam ostendens cur præcepisset, ne in eo, quod ipse vetabat, essemus ut ethnici, inquit de illis: *existimant enim quod in multiloquio suo*

exaudiremur. Vox enim multiloquii, quæ sine dubio idem pollere necesse est, quod præcedens illud verbum βαττολογεῖν, tam potest accommodari ad repetitionem, quam ad multitudinem diversorum verborum. Verum est nihilominus, quod id, quod Christus ait, Ethnicos sperasse propter multiloquium suum se exauditum iri, videtur suadere, de repetitione potissimum hoc in loco agi. Videtur enim ejusdem rei sæpius iterata petitio, posse habere vim aliquam ad eum movendum, qui oratur, & ab eo impetrandum, quod petitur, plus multo, quam multorum verborum profusio: quicquid sit, rectè est & convenientius, ut intelligamus, Christum de utroque loquutum fuisse, & utrumque pariter vetasse. Igitur cavit Christus in primo circa orationem præcepto, ne Hypocritarum similes esse velimus; in altero vero, ne Ethnicorum. In primo, ostentationem ipsius orandi actionis; in altero fiduciam, in iisdem, eodem tempore unicaque oratione, verbis repetendis, vel alioqui multis verbis utendis, prohibere voluit.

Vers. 8. Atque ut ostenderet, quod ad secundum præceptum attinet, quantopere sibi esset cordi, ut id servaretur, & illud repetit, & illius caussam egregiam aperte affert. Itaque ait, *Nolite ergo assimilari eis*, nempe Ethnicis; ubi manifeste repetit, quod ante dixerat & præceperat; & illico subjungit: *Scit enim pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.* Hæc caussa, quam Christus sui præcepti affert, similiter ad utramque ex illis duabus rebus, quas diximus præcepto isto contineri, accommodari potest, ut caussa illa, jam allata & à nobis explicata, cur Christus dixisset, nos fore similes Ethnicis si id faceremus, quod ipse vetabat. Nam si pater cœlestis, antequam rogetur, scit quid nobis sit opus, satis superque videtur in oratione nostra semel id petere quod volumus, & nihil esse necesse ut sæpius id repetatur, quo scilicet Deus melius intelligere, atque, ut sic dixerim, memoriæ mandare possit, quid ab ipso petatur: quemadmodum propter has caussas, cum hominem quempiam aliquid rogamus, ipsam petitionem nostram sæpius repetere solemus; neque similiter necesse esse, ut, ad id explicandum, quod volumus à Deo orando consequi, longo verborum apparatu, seu valde multis verbis, quæ id apertius ac significantius exprimere ac declarare possint, ullo modo uti: id enim tunc fieri potest ac solet, cum dubitatur, ne forte is qui rogatur, alioqui non bene sit percepturus, quid ab ipso petatur: id quod nullo modo cadere potest in Deum, qui jam antequam eum rogemus, optime ac perfectissime novit quid nobis sit opus, nisi si quis ea petere vellet, quibus nihil ei est opus; ex quo potest intelligi, Christum hic pro concesso sumere, Deum non rogari debere, nisi ea quibus nobis est opus, & consequenter monere sub isto verborum involucro, ut diligenter caveamus, ne à Deo superflua ac supervacanea petamus; aut certe, si id fecerimus, nihil esse cur miremur, si minus successerit, ut id impetremus quod petimus. Hæc inquam doctrina de iis non petendis, quibus nec nos, nec alius quispiam pro quo oramus ullo modo indigeat, omnino in istis Christi verbis continetur: quæ autem ea sint, quibus sive nos, sive alii, pro quibus oramus, indigeamus, difficile est diligenter explicare: conabimur tamen aliquid in genere hac de re tradere; ubi ipsam orationem explicaverimus quam Christus mox subjungit, docens nos atque instituens, quomodo orare debeamus; quod antequam faciamus, non omittendum est, quin aliquid dicamus pro explicatione majore istius secundi præcepti, quod Dominus dedit circa orandi modum, & clarius exponamus id, quod ejusdem rei caussa de priore præcepto supra attigimus.

Nam, quemadmodum illi, non secus atque in superioribus aliis quibusdam Christi præceptis fecimus, monuimus, ipsa præcepti verba non esse penitus urgenda; sed mentem Christi in illis diligenter perspiciendam; sic & in hoc posteriore præcepto faciendum monemus: ita ut quemadmodum nihil adversus Domini mentem is admiserit, qui aliquando atque etiam sæpe, petita occasione idonea, vel gloria Dei magis ampli[ficanda], vel proximi ædificandi, vel aliquid simile ut[ens], palam & in conspectu hominum preces suas ad De[um] habuerit, aut recte ita Deum oraverit, ut id ta[men] in abscondito factum fuisse dici possit, modo id n[on] ostentationis gratia ab ipso fiat; sic non sit in adve[rsus] Christi præceptum quippiam commissurus, qui vel n[i]petitionibus, vel multitudine verborum in sua oratio[ne] utatur, si id ab ipso fiat, ex aliquo ardentiore affectu, ac vehementiore desiderio id impetrandi quod petit, studio seipsum inflammandi, & cum Deo, quatenus [li]cet, magis conjungendi per meditationem ipsius De[i], cum meditatio tunc potissimum, ac vehementius, c[irca] Deum resque divinas excitetur, cum preces ad ip[sum] habentur, ex quibus dantur sæpissime occasiones [&] caussæ aptissimæ, penitius contemplandi ac perpende[ndi] sapientiam, bonitatem, ac potentiam ipsius Dei, quocum is qui orat, loquitur, cumque eo loquendo ad ip[sum] rapitur, in eumque, ut ita dicamus, quatenus homini [in] hac vita mortali licet, transformari dici potest. Et [in] in Vetere Testamento, & in ipsis Psalmis multa vide[n]tur extare exempla repetitionum, & multitudinis verborum in orationibus, à Sanctissimis viris ad Deum [fa]ctis. Neque enim ulla suspicio hic esse potest differe[n]tiæ inter tempus Veteris Testamenti, & tempus Nov[i], nec sane Christus battologiam illam, quam hic cavere jubet, tribuit, non dicam institutis Mosaicæ Legis, consuetudinive in populo Judaico receptæ, sed ne Hyp[o]critis quidem ipsis ex Judaico populo; sed tantum Eth[ni]cis, eorumque falsæ persuasioni, quod propterea essent impetraturi quod peterent.

Nam si quis dicat, Immo videri verisimile, *βαττο[λο]γίαν* omnem semper & ubique, dum quis Deum ora[t], propter Christi præceptum istud esse vitandam, quan[doqui]dem illa significet verba inania atque superflua, [quæ] etiam sine isto Christi præcepto, ea videantur omn[ino] fugienda ei, qui cum ipso Deo loquitur. Respondemus ubi adsit aliqua ex supra dictis caussis, non esse, cur verba, alioqui inanibus & superfluis, decenter in ipsa oratione ad Deum non possit esse locus; quandoquidem inanium ac supervacaneorum verborum nomine, quæ *βαττολογίαν* voce concedimus contineri, aliud nihil intelligendum est, quam verba, quæ, ad id significandum quod quis petit, non sint necessaria; & quibus ea ipsa oratione detractis, satis nihilominus mens precantis expressa habeatur; namque, ut ejusmodi verba in precibus ad Deum contineantur, potest facillime efficere, imo fere semper efficit, vel una ex caussis supra dictis. Quod si quis appellatione verborum inanium ac superfluorum aliquid aliud plane vitiosum in oratione intelligat, nihil repugnamus, sed nos de tali verborum vitio hoc loco non loquimur; nec credimus battologiæ nomine, præsertim, quam Christus intellexit, illud significari. Unum adhuc de priore circa orationem præcepto, explicatius à nobis exponendum est, nempe id, quod diximus, nobis videri, citra offensionem ipsius præcepti, posse nos palam atque adeo coram omnibus interdum preces ad Deum habere; hoc enim non intelligimus tantum, vel potius non de hoc loquuti sumus, cum quis in ipsa fratrum congregatione, in ipsoque loco ad publicas ad Deum faciendas preces electo, publice cum aliis Deum orat; nam hac de re, nullum unquam quod ullum hominem fuit aut potuit esse dubium. Verba igitur nostra sunt intelligenda, extra ipsum tempus & locum publicas preces habendi; cum facile contingere possit, ut etiam extra tale tempus & locum, justa occasio detur coram omnibus Deum precandi: nempe quia vel Dei gloria, vel aliorum ædificatio, vel aliud quippiam simile, ut supra dictum fuit, id vel postulet omnino, vel saltem ferat.

Vers. 9. His animadversis, quæ satis videri possint ad explicandam Domini mentem in hisce duobus præceptis, videndum adhuc est, antequam orationem ipsam, quam ipse docuit atque instituit, explicemus, quibus verbis illam instituerit; quæ ista sunt, *Sic ergo*

ex

ut exaudiri. Primum enim animadvertendum est, quod, ut omnes concedere videntur, noluisse Christum verbis illis nobis necessitatem imponere, non utendi verbis aliis in oratione nostra ad Deum, quam iis ipsis quibus illa formata est, & quam ipse docuit; & quod attinet ad id, quod voluerit Christus, id, quod [illegible] ipsa verba, opponere usui battologiæ illius, quam ipse vetat; & sic, etiamsi ad ipsa verba sequentia nos non [illegible], neminem tamen penitus [illegible], tamen præcipere, ut oratio nostra sit succincta ac brevis, animadvertendum est. Hoc verum quidem esse, & jam supra ab ipso Christo expressum fuisse antea in battologia prohibenda; sed tamen talem, aut similem brevem ac succinctam orandi modum à Christo fuisse præscriptum, quantum attinet ad evitandum periculum illud, quod supra, præcepto illo dando de cavenda battologia, vitari voluit; non autem omnino penitus, ita ut etiam citra periculum illud, quilibet etiam prolixiorem orationem, quæ ad longitudinem & ad majorem orationem ad Deum habendam justo impellit, ad talem, similemve orandi formulam [illegible] vandum astrictos nos esse voluerit, qua de re nihil omnino præter hoc dicendum nobis videtur, cum satis superque paulo ante hæc res à nobis explicata fuerit. Sed revertendum est ad id, quod priore loco diximus. Quamvis enim, ut dictum fuit, videantur omnes concedere, noluisse Christum nos obligare ad eadem ipsa verba, quibus orationem suam formavit, tamen multi videntur sentire, non licere quicquam à Deo petere, quod aliqua ratione aperta non contineatur in ipsa oratione Dominica. Nos quoque non omnino hujus sententiæ sumus; sed, breviter, credimus Christi mentem esse in verbis illis, *Sic ergo vos orabitis*, quod videlicet attinet ad res ipsas quæ à Deo petuntur, non quidem præcipere, ut eas tantummodo Deum oremus, quæ in oratione, quam statim subjungit ac docet, continentur, sed tantum præcipere, ut illas omnino à Deo petamus, non excludens interea ullo pacto petitionem aliarum multarum rerum, quæ in ipsa oratione ab ipso instituta minime continentur, nisi fortasse obscurissime & per longas deductiones, quæ vix cuiquam patere possint. Neque enim, ullam dubium esse videtur Christi mentem fuisse, non quidem capita quædam generalia proponere, sub quibus omnia contineantur quæ peti à Deo possint, ut quis videlicet id diligenter inspiciens videat, ut quidquid Deum oraverit, ad unum ex illis generalibus capitibus referri queat; sed simpliciter, ut & præcedenti præcepto, & verbis illis, quibus præcipit ut sic oremus, manifeste docere, ejus mentem fuisse, ut eadem hæc ipsa integra oratio habeatur, sive iisdem plane verbis, seu iisdem significantibus. Res autem quæ petuntur in ipsa oratione contentæ, ejusmodi sunt, ut præter verbum ipsum imperandi, (non ex Græco, non *Orabitis*, sed *Orate*, legendum omnino est) satis demonstrent ipsa per se, teneri nos omnino illas omnes à Deo orando petere, adeo ut mihi mirum videatur, si ullus inveniatur qui id non animadverterit atque senserit: non modo, si verbum *Orandi*, quod in verbis nostris continetur, ita accipiatur, ac si dixissemus, *cum oratis*; sed etiamsi ita acceptum fuerit, ut dicere voluerimus, plane teneri nos petere, & verbum *Orandi* adjecerimus, ut petendi modum apertius exprimeremus, ita ut non modo dicere voluerimus, quandocumque orabimus, debere nos res illas omnes à Deo petere, sed etiam debere nos omnino orare Deum, pro omnibus istis. Quamvis enim videatur Christus tantum præscribere, quid orare debeamus cum oramus; non autem simul præcipere, ut omnino oremus, tamen animadversa qualitate rerum illarum in eam sententiam proclivores sumus, ut Christum utrumque simul facere voluerit.

Explicato eo, quod sibi voluit Christus in paucis illis verbis, quibus orationem, quam à suis fieri vult, instituit atque præscripsit, ad ipsam orationem explicandam jam veniendum esset; sed restat adhuc quæstio quædam dissolvenda, circa hanc Christi institutionem; namque apud Lucam, in initio, capitis undecimi aliam orationem, longe aliis diversam quam hic habemus, [illegible] illam à Christo [illegible] dicitur, quod aliquando, cum Christus quodam in loco oraret, ubi finem precibus suis imposuisset, rogatus fuit à quopiam ex numero discipulorum ejus, [illegible] ipsos orare; quemadmodum Joannes Baptista suos discipulos docuerat; & Christum statim illis hanc [illegible] dedisse, quando oratis, dicite: *Pater noster* [illegible]. Non video, quam diversa sit occasio illa, ab illa quæ hic apud Matthæum legimus, ubi nullo modo rogatus, sed sua ipsius sponte, non postquam desiisset orare, sed in medio sermonis, quem non modo ad discipulos, sed ad ipsam turbam habebat, orationem illam docuit; unde factum est, ut nonnulli si fallor falsi fuerint, necesse esse, ut bis saltem Christus orationem illam instituerit. Sed restat adhuc scrupulus, cum ex ordine narrationis Historiæ apud utrumque Evangelistam, necesse esse videatur, ut, cum eam à discipulo illo rogatus docuit, jam illam in sermone illo suis docuisset; quod ab omni verisimilitudine prorsus abesse videtur, scilicet, postquam palam & aperte, coram omnibus discipulis suis & turba ipsa, orationem illam docuisset, quispiam, præsertim ex ipsius discipulis, præsentibus aliis, illum rogaverit, ut ipsos orandi modum doceret, & ita non se modo, sed alios discipulos nunquam id edoctos ab ipso fuisse professus fuerit; ac revera, ita rem se habuisse, & ipsi discipuli reliqui tacentes, & ipse Christus similiter tacendo, nec ullam mentionem faciendo, quod jam antea id præstitisset, quod ab ipso nunc petebatur, omnino confirmaverit; neque ego sane quicquam invenire, vel excogitare possum, quod mihi ullo modo satisfaciat, ad difficultatem illam tollendam, quæ nimis evidens plane est. Quocirca, nihil dubitandum mihi videtur, quin Lucas hoc in loco, quemadmodum & in aliis multis, nisi prorsus fallimur, ordinem ipsum temporis non curaverit; sed satis habuerit, quod ea vera essent quæ de Christo scribebat, nec reprehendendus ullo modo videtur, cum in narratione sua non dixerit, hanc Christi institutionem orationis ad Deum habendæ, fuisse post illa alia, quæ superius narraverat. Loquitur enim in initio, ut diximus, prædicti capitis undecimi simpliciter, *Et factum est, cum esset in quodam loco orans &c.* Quod nihil vetat potuisse fieri ante prius narrata, & interim tamen Evangelistam nil, nisi ipsissimam veritatem scripsisse; qui, si omnino sensisset, id, quod illic narrat, evenisse post illa quæ prius narraverat, facile vocculam aliquam apposuisset, unde aliud aliquo modo constare posset; quod si quis est qui nobis ostenderit, ut institutio orationis illius quæ apud Lucam habetur, fuerit post illam quæ in loco nostro habetur apud Matthæum, invenerit rationem ostendendi hac in re nihil absurdi committi, libentissime illi cedemus, gratias agentes ipsi ex animo ubi nos rationem illam docuerit.

Sed jam tempus est ad ipsam orationem accedendi, eamque pro captu nostro; quamvis multas & graves difficultates, si illam quis penitius introspicere ac rimari voluerit, fortasse contineat, dilucide explicandi. Primum igitur, non discedentes ab eo quod alii fere tradunt, agnoscimus in oratione hac esse petitiones sex, non autem septem, ut quidam volunt, cum plane sentiamus, postrema verba illa *Sed libera nos à malo*, quam isti septimam petitionem faciunt, esse partem sextæ, & non simplicem petitionem per se à præcedente distinctam, de quo postea suo loco diligentius aliquid docebimus. Ex illis autem sex petitionibus, credimus priores tres præcipue ac potissimum pertinere ad ipsum Deum, id est, ad ipsius gloriam, honorem, ac celebritatem amplificandam; reliquas vero tres posteriores, pertinere ad nos, id est, ad nostra commoda, salutem, ac securitatem nobis conciliandam. Jam vero, antequam prima ipsa petitio proferatur, ut æquum ac porro necessarium est, in ipso orationis initio is nominatur atque appellatur, à quo ista omnia petuntur, & ad quem tota ipsa oratio

oratio dirigitur, id est, Deum, qui eo nomine vocatur, quia est proprium quodammodo temporis Evangelii, ubi Deus principue, ac longe præstantiore ratione quam sub Lege fecisset, patrem se nostrum esse declaravit, potissimum ob id, quod in eo apertissime exposuit, se velle nos immortales efficere: immortalitate enim nostra, ut alicubi antea docuimus, maxime continetur filiatio nostra divina. Quod si nos sub Evangelio, id quod sub Lege factum non fuerat, prædicta ratione, quæ omnium aliarum est potissima, filii Dei spe certissima sumus; sequitur necessario ex relatorum vi, Deum sub eodem Evangelio, multo magis quam antea declarasse, se esse patrem nostrum. Itaque prima orationis illius Dominicæ verba, quibus Deus compellatur, sunt, *Pater noster*. Ubi non est silentio prætereundum id, quod alii etiam vulgo observarunt, voluisse Christum in tota hac oratione rogari a nobis Deum, non ita ut unusquisque pro seipso singulariter ac peculiariter roget, sed ut roget simul pro aliis, qui eandem spem immortalitatis a Deo adipiscendæ habere, & propterea una nobiscum, Deum suum patrem esse agnoscunt. Voluit enim Dominus hac ratione nos simul charitatem docere, simul in ea nos quam frequentissime exercere. Nam si Christi institutionem illam, ut fane debitrici sumus, non spreverimus, sed eam diligentissime servaverimus, quoties orabimus, toties necessario charitatem erga fratres nostros exercebimus, eamque quod attinet ad ipsorum bonum, in gradu supremo, ut indicavimus supra, cum explicuimus ea quæ Christus jubet fieri inimicis nostris, & beneficia commemoravimus, quibus illos afficere debemus: atqui frequentissime homini pio, Christique discipulo contingit ut oret, frequentissime igitur, si Christi institutionem servaverit, charitatem summam erga fratres suos exercebit.

Addidit appellationi illi Patris nostri, ad Deum significandum, eum esse in cœlis; id quod superius quoque ab ipso Christo in hoc sermone suo factum est, ubi, cum Deum nominare vellet, non Patrem tantum eum appellavit illorum ad quos loquebatur; sed cum hac additione, *qui est in cœlis*. Nempe, ut significantius Deum exprimamus, & apertius ab aliis omnibus patribus distinguamus. Dicitur autem Deus esse in cœlo, secundum vulgarem ac communem interpretationem; non quia Deus non sit essentia sua, non minus in terra, quam in cœlo; sed propterea, quod in cœlo ejus gloria, majestas, atque imperium, sine ulla comparatione, magis clareat atque appareat, quam in terra. Verum cum nihil sit, judicio meo, quod nos cogat credere atque fateri, ipsam Dei essentiam non minus in terra quam in cœlo esse, non video, cur cogamur interpretationem illam simpliciter atque omnino amplecti; & cur non liceat ex hoc, & innumerabilibus aliis similibus locis, immo expressionibus, colligere ipsam Dei essentiam proprie in cœlo esse, Deumque proprie loquendo ibi habitare. Cœli autem nomine, in hoc & aliis hujusmodi locis, non sunt intelligendi cœli illi, sive id cœlum quod videmus, & ad cujus notitiam per ipsos sensus homines perveniunt; non denique cœlum, seu cœlos illos quorum creationem Moses descripsit: sed aliud cœlum, quod Paulus Apostolus tertium vocat 2 Cor. 12. 2: nempe, quia alii duo ii sunt de quibus Moses loquitur, accipiendo pro uno cœlo totam aëris regionem, atque ad illos cœlos quibus luna & sol, & reliqua astra continentur & moventur. Pro altero vero illos alios omnes cœlos, supra quos sit istud tertium, quemadmodum ipsi sunt supra primum; quod tertium una cum ipso Deo sit immobile, & propterea, præter alia hoc permanentia quæ a nobis ignota sunt, digna ipsius Dei sedes.

Post Dei ad quem oratio dirigitur compellationem, & honorificentissimam maximeque significantem patris nostri cœlestis appellationem, sequitur ipsa oratio, cujus tres priores petitiones, quas diximus ipsius Dei gloriæ potissimum fieri, possint hoc saltem inter se distingui, ut singulæ quidem hoc ipse habeant, ut Dei, ut sic loquamur, commodum, præcipue respiciant, hoc ipso se tanquam genus quoddam, sub quo omnes continentur; sed tamen prima, ad verba & tempora, aliaque externa similia referatur, quibus Dei nomen honoratur exprimitur ac celebratur. Altera, ad cor nostrum respectum habet, quo Deus, ut per est, honoretur & in pretio habeatur; itemque ut illi sacrificium quoddam a nobis fiat, nosmetipsos dedicetur. Tertia vero, ad facta pertinet ex nostra professione; ut ut factis nostris ipsi Deo illam obedientiam præstemus, quam ipse requirit. Quicquid enim agit homo, non minus in iis quæ ad Deum pertinent, quam aliis in rebus, potest primum dividi in duo membra; in actiones scilicet, si ita loqui licet (nos quidem hic agendi verbum, lata admodum significatione sumimus, ut etiam, improprie saltem loquendo, id quando solet ab aliis accipi) interiores, & externas. Deinde exteriores, in duo rursus membra dividuntur, in verba scilicet, & facta; quanquam nos, hoc loco etiam indicavimus, verborum appellatione plura complectimur, quam ipsa vox sonat, & factorum nomine aliquid minus, quam fortasse videri posset voce illa significari debere.

Primum igitur petitur, ut Dei nomen sanctificetur, quod quid sit statim explicabimus, ubi monuerimus, cum illa ipsa tria, quæ Deum potissimum respiciunt, in oratione ad ipsum continueantur, & propterea ab ipso petantur, necesse esse, ut petitiones istæ sint veræ ac propriæ petitiones, non autem simplicia vota, quæ fortasse improprie loquendo petitiones appellari cuipiam posse videbuntur. Ex quo sequitur, nos in hac oratione Deum rogare, ut ea efficiat, non autem simpliciter illi exponere desiderium nostrum; ac præterea quia nihilominus, ut id quod quis Deum orando petit, ad ipsum Deum pertineat, tamen consentaneum est, ut in eo ipso, in quo orat, interim sibi ipsi simul aliquid petat, concludendum est, in oratione ista non peti a nobis simpliciter ut Deus illa efficiat, sed illa per nos efficere velit, & sic nobis ea media atque auxilia suppeditare, quæ in nostra ipsorum potestate absolute non sunt, & sine quibus illa per nos effici nullo pacto possint. Quare, ut jam illud, quod modo diximus, ad ipsam hanc primam petitionem primo loco applicemus, cum oramus ut Dei nomen sanctificetur, sentiendum est idem plane esse, ac si diserte rogaremus, ut per nos sanctificetur Dei nomen.

Quid sanctificandi verbum hoc loco significet, non est admodum difficile probe intelligere, quamvis ipsius verbi significatio sit valde multiplex, adeo, ut etiam ea, quæ sibi invicem plane adversantur, hoc uno verbo significentur. Solet autem vulgo exponi in loco isto, eo sensu quem secutus est Castellio in interpretatione sua, qui pro voce ipsa Sanctificetur, reposuit, Sancte colatur, quæ interpretatio, & qui sensus, quamvis ab eo, quem nos verissimum hujus loci esse putamus, parum abesse videatur, tamen, non est judicio nostro is, qui proprie verbo illo significatur. Significat enim istud verbum, cum ad Deum, non quidem active, ut Grammatici loquuntur, sed passive refertur, honorare, seu honore & gloria afficere, quod sine dubio, aliud quiddam est, quam sancte colere. Honor siquidem iste & gloria, quam verbum istud declarat, est quiddam apertius, & in sensus nostros efficacius atque evidentius incurrens, quam id sit quod ex quolibet Sancto Dei cultu proficisci potest. Neque enim negamus, ubicunque Deus Sancte colitur, ibi etiam Deum honore & gloria affici, quæ sæpe, prout cultus ille fuerit non apertus, & humanis sensibus expositus, aperta & clara non erit; & sic non omnino ejus generis, cujus illa est, quæ verbo Sanctificandi simpliciter prolato, & ad Deum passive, ut diximus, relato, significari solet; quæ est ejusmodi, ut valde co-

[illegible], & valde Dei excellentiam commendasset, quemadmodum docere possumus ex [illegible], in quibus verbum illud ad eum modum, quem diximus, usurpatum invenitur; ut inter alia videre est Levit. cap. 10. 3. & cap. 22. 32, quibus locis aliquot [illegible] in duobus sequentibus Libris Mosis, ubi etiam Deus exprobrat Mosi & Aharoni, quod ipsum non sanctificaverint coram populo ad aquas contradictionis. Vide Num. 27. 14. Deut. 32. 51. Sed etiam apud Prophetas significatio ista verbi hujus clarissime deprehenditur, praecipue apud Esaiam, sed multo magis ac frequentius apud Ezechielem. Vide Esaiae cap. 29. 23, ubi bis hoc verbum significatione ista habetur; & Ezech. cap. 20. 41. & cap. 28. 22, 25 & cap. 38. 16. & cap. 39. 27. Quapropter, concludendum est, in hac prima petitione Deum orari, ut nobis concedat, quo possimus verbis, scriptis, & aliis rebus similibus, evidenti honore & gloria afficere nomen ipsius, eumque celebrare & laudare, atque ab aliis laudetur & celebretur, efficere.

Quanquam vero nulli dubium esse potest, quin [illegible], in petitione ista, ex proprietate Linguae Hebraeae idem valeat, quod *in ipso*, tamen hujus loquutionis usus, cum de Deo honorando & glorificando agitur, magis ob oculos ponit id, quod quis fecit, quam si persona ista simpliciter nominetur. Exprimit enim melius illam celebrationem & laudationem, quam quis intelligit: cum ea, si expressa & evidens esse debet, requirat ipsius nominis Dei qui laudatur & celebratur, expressam commemorationem; quae, cum in omni honore & gloria, quae quoquo modo Deo tribuitur, appareat quidem aliqua parte; sed non ita expresse, ut in ea quae verbis & scriptis, aliisque similibus rebus fit: hinc factum est, ut verbum sanctificandi, [illegible], ad illam rationem celebrandi divini nominis, peculiariter pertinere dictum fuerit. Cujus rei occasione dicendum est nobis aliquid, de loco illo prioris Petri 3. 15, ubi in vulgata editione legitur, itidemque in Syriaca, *Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris*, in Graeco vero, non Christum, sed Deum legitur, qui locus videtur indicare, Sanctificandi verbum ad ipsum Deum, vel Christum (nam idem hoc in re Christi persona, quod Dei, praestat) posse relatum, id significare, quod diximus vel pro excellenti in ipsa hac prima petitione per ipsum declarari, id est, *Sanctificate autem*, seu pro Sancto habitum ita amare, illique obedire, ut tanta sanctitas requirit. Sed animadvertendum est, illic verbum Sanctificandi non simpliciter fuisse usurpatum, ut nos supra loquuti sumus, cum aliam verbi significationem exposuimus; atque usurpatum est in ipso hoc loco nostro. Additur enim ibi dictione, ut dictum fuit *in cordibus vestris*. Quae additio efficit, sine dubio, ut illa significatio hujus verbi alia sit, quam alibi, ubi verbum ipsum simplex est, & docet jam non declarari verbo illo honorem illum & gloriam, quae dictis, ac scriptis, & rebus ejusmodi Deo tribuitur vel Christo; sed eam, quae ipso corde tribuenda est; tamen aliqui negari non potest, quin, ubi quis ipso corde Deo, Christove, honorem & gloriam tribuat, necessarium sit ut etiam illa in ejusmodi externis ejusdem hominis rebus appareat ac perluceat. Nam ibidem, tanquam fortasse effectus hujus Sanctificationis divinae, quae ipso corde fit, subjungitur statim, *Parati semper ad satisfactionem, omni poscenti vos rationem, de ea quae in vobis est spe*. Nam quemadmodum is, qui Deum, & Christum in suo corde Sanctificat, necessario illa etiam externa praestat; sic etiam illud ipsum externum, quod ibi commemoratur, necessario conjunctum secum habet, apertam atque evidentem Dei Christique glorificationem.

Pertinet igitur ille Petri locus, quamvis in eo Sanctificandi Dei, secundum Graecum codicem, expressa mentio fiat, non ad primam istam petitionem, in qua Deus oratur ut nomen ejus Sanctificetur, sed ad secundam, ad quam explicandam jam accedimus, ubi regnum Dei.

Vers. 10. Ut ejus regnum veniat. Quanquam autem nomen regni Dei, vix inveniatur aliud significare, quod supra dicto Petri loco continetur, id est, Dei habitationem in cordibus nostris, ita, ut in illis regnet, & ita corda nostra sint illi plane subjecta, eique dicata ac consecrata; tamen, quia illud [illegible], quod plerumque nomen illud declarare invenitur, praesertim cum dicitur, regnum Dei vel adesse, vel venire, vel appropinquare, aut similia de ipso vel dicuntur, vel optantur; & praeterea, quia, si quis non tam usum quam vim ipsius nominis spectare velit, non dubium est, quin id quod diximus significare possit. Postremo, cum significatio ista alicubi tamen inveniri videatur, adducti sumus, ut credamus, eam potissimum debere hac in petitione accipi. Frequentior quidem significatio nominis regni Dei, praesertim ea ratione, qua diximus, usurpata, esse videtur, ut declaret patefactionem voluntatis divinae, ejusque receptionem, sive agnitionem, quod regnum vocatur etiam, eodem prorsus sensu, coelorum regnum. Patefactionis autem divinae voluntatis nomine complectimur, non modo ipsius annunciationem, & praedicationem, sed etiam confirmationem ab ipso Deo proficiscentem, cujuscunque tandem generis alioqui illa sit; praecipue vero, cum a donis & effectis Spiritus, atque potentiae & efficaciae divinae illa oritur; sed ea hoc ipso Dei regnandi modo, continetur illud, quod nos hoc in loco potissimum intelligimus, ut Deus scilicet regnet in ipsis cordibus nostris, & nisi hoc consequatur, non videtur vere ac proprie dici posse, Deum regnare. Verum est, quod hoc ipsum, ex quo fit ut Deus vere ac proprie regnet, existere ex ordinaria voluntate Dei non solet, nisi illud alterum illud praecedat; & propterea in petitione illa, quamvis eo pacto accepta ut nobis magis probatur, intelligendum est nihilominus, nos Deum orare, ut patefactione voluntatis suae, ac confirmatione, velit ipsam suam voluntatem nostris cordibus insculpere, ut hac ratione inter nos merito ipse Deus regnare dici possit. Dei porro voluntas hic intelligitur ea, quae ad nos spectat, & consequenter, in praecepta dividitur & promissa, quae Deus humano generi per Christum dedit ac fecit; quandoquidem, post ipsum Christum exhibitum nulla alia fuit, aut erit unquam donec praesens seculum durat, ejusmodi Dei voluntas, nisi illa quam Christus nobis multis atque annunciavit, & pluribus modis mirifice confirmavit.

Ex tribus rationibus, quas ante attulimus, cur in loco nostro aliam quandam significationem nominis Regni Dei sequamur, quam simplicem illam, quae inter multas, quas nomen illud habere deprehenditur, huic loco potissimum convenire videri posse, duas jam aliquo modo explicuimus; quae & connexionem nostrae interpretationis cum significatione illa, & vim ipsius nominis respiciunt; superest ut tertiam de aliquo loco, ex quo interpretatio nostra confirmetur, haud inanem esse videamus. Est igitur locus, ubi significatio, quam nos hic probamus, nominis regni Dei, haberi videtur, apud Paulum in Epistola ad Rom. 14. 17, in verbis illis; *Non est enim regnum Dei, esca & potus, sed justitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto*. Ubi omnino videtur, regni Dei nomine illud intelligi, quod proprie nomine isto significari videtur, id est, quod Deus in cordibus nostris regnet. Apparet enim, Pauli mentem esse, dicere, ex eo, quod Deus in cordibus nostris regnat nullo justitiam, & pacem, & gaudium in Spiritu Sancto; non autem distinctionem inter cibum & cibum vel potum & potum, sive alia qualibet ratione, curam exquisitam circa cibum & potum. Nam quod Paulus ibi loquatur de iis, quae a nobis proficiscuntur, non autem de iis quae nobis divino decreto annunciantur, videtur posse demonstrari, ex verbis quae statim sequuntur,

quarto, *Qui enim in his* (ut quidem vulgata editio habet, *in hoc*) *servit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus*. Sed adhuc quartam rationem habemus interpretationis nostræ, quam nobis suppeditat sequens tertia petitio, quæ etiam caussa est, ut istas tres priores petitiones, alio modo interpretemur, quam fieri debere, multi existimare possunt. Qua de re, non aliquid explicatius dicemus. Jam enim ipsam tertiam petitionem examinemus, & rationem illam, quam inde nobis suppeditari diximus, exponamus.

His igitur verbis petitio illa tertia continetur, *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra*. Ubi negari nequit, judicio meo, quin à Deo petatur quiddam, ubi desideratur tamen factum nostrum. Nam, sine dubio, petitur hic à Deo, ut, quemadmodum cœlestes illi incolæ & habitatores ipsi per omnia obediunt; sic, qui terram incolunt & inhabitant ipsi pariter obtemperent, ut, inquam, non minus ab hominibus quam ab Angelis ipsi Deo perfecte obedientia præstetur. Itaque, cum in hac petitione manifestum sit, aliquid peti à nobis & Deum rogari, in quo factum nostrum omnino requiritur, hinc concludendum videtur, in petitionibus quoque præcedentibus duabus, aliquid contineri, quod sine nobis effici nequeat, & propterea, cum in altera ex illis petitur, ut Dei regnum veniat, non debere hic accipi simpliciter de patefactione & confirmatione voluntatis divinæ inter homines, sed de receptione illius, non quidem externa tantum, sed interiore etiam; immo de hac potissimum, sine qua externa illa nec sincera ullo pacto esse potest, nec vim habet efficiendi, ut Deus in nobis revera regnet. Eadem ratio efficit, ut primam petitionem ita interpretati simus, ut in eo quod petitur, factum nostrum similiter omnino requiratur; & sic cum petitur ut Dei nomen Sanctificetur, nolimus intelligi simpliciter peti, ut ipse Deus ea faciat, unde nomen ejus gloriosum appareat, sed ut nobis ea subministret, unde possimus ipsius nomen honore & gloria afficere ac celebrare; & porro id faciamus. Quæ ratio si non esset, id est, nisi hæc tertia petitio manifeste id continere videretur, quod nostrum factum requirat, facile possemus aliam sententiam, in istis tribus prioribus petitionibus interpretandis, sequi, quam, ut paulo ante attigimus, multi fortasse sequuntur, quamque & supra, & hic proxime indicavimus, ut scilicet in illis petatur, ut Deus ipse simpliciter sine nobis ea efficiat, quæ in illis continentur. & cum, ut de prima primum agamus, petitur ab ipso, ut ejus nomen Sanctificetur, intelligatur peti, non quidem ut, quemadmodum nos interpretamur, efficiat, ut nos sanctificemus, id est, celebremus & gloria afficiamus nomen ipsius; sed ut ipse, sicut modo dicebamus, ea faciat, unde ejus nomen celebre ac gloriosum appareat, quandoquidem ita exponi potest: totum istud *Sanctificetur nomen tuum*, ac si dictum fuisset, Sanctifica nomen tuum, quemadmodum nemo negaverit, quin petitio illa secundo loco posita, *Veniat regnum tuum*, ita simpliciter accipi possit, ac si dictum fuisset, Mitte regnum tuum.

Nam quod Sanctificandi verbum, active simul & passive, ipsius Dei respectu, usurpari possit, ita ut Deus Sanctificare se ipsum dicatur; idque cum ea significatione, quod ea efficiat, unde nomen ejus celebre ac gloriosum appareat, probat inter alia testimonia locus Ezechielis cap. 36. in initio versiculi 23, itemque apud eundem Prophetam locus cap. 38. 23. Ubi habetur verbum illud Hebraicum, in conjugatione, quam vocant Hitpael; quæ conjugatio id habet, ut significet actionem in eundem ipsum qui agit: ibi enim verbum illud, de Deo dicitur, adeo ut pro eo, quod in vulgata editione legitur, *Et magnificabor & sanctificabor*, secundum propriam apud Hebræos significationem verborum legendum sit, *Et magnificabo meipsum, & sanctificabo meipsum*. Sic similiter in secunda petitione, cum, ut diximus, illud *Veniat regnum tuum*, ita possit accipi, ac si dictum foret, Mitte tuum regnum, sententia esse posset, peti à Deo, ut ipse per se, [illegible] voluntatem suam, ejusque cognitione [illegible] homines repleat, quemadmodum antea fuse diximus, regni Dei appellatione solere significari; præsertim, cum [illegible], ut regnum Dei veniat, aut existat; sic inquam petitionem, ut credimus ab aliis multis fieri, illas duas petitiones accipere, atque etiam una cum illis exegisse, quomodo id eundem modum ipsa tertia petitio accipi posset; nisi id esset, quod diximus, quod planus & apertus sensus petendi à Deo, ut fiat voluntas ejus in terra, quemadmodum in cœlo, videtur esse quod petatur, ut nobis ea suppeditet, quibus non quidem nos cogat ejus voluntatem perfecte facere, sive, ut necessario eam faciamus, efficiat; sed ut libere interim, & cum aliter facere possemus, ad illam faciendam impellamur. Neque enim, ordinarie loquendo, Deus cuiquam necessitatem affert suam voluntatem faciendi; voluntatem, inquam, quæ præceptis ejus continetur, de qua sine dubio, hic agitur; hic enim, hujus tertiæ petitionis planus, nativusve, seu verba, sive sententiam spectes conatus, efficit, ut aliis rationibus adjunctis, quas ante attigimus, eo adducamur, ut statuamus, in prioribus quoque duabus eum sensum esse agnoscendum; in quo, quamvis Dei auxilium atque operatio, omnino adsit, sit nihilominus locus aliquis in agendo libertati nostræ. Nam, quod quidam tertiam istam petitionem ita interpretantur, ut omnino significet, Deum orari, ut ipse omnino efficiat, quo voluntas ejus perfecte in terra fiat, sicut in cœlo; & cum non sit verisimile, Christum voluisse nos à Deo quidquam petere, quod ille reipsa non sit facturus; ajunt, illud tunc fore, cum Sancti in hoc ipso mundo regnabunt, cum Deus tunc sic omnino ac re ipsa effecturus, ut non minus hic in terris ab hominibus ei obediatur, quam ab Angelis in cœlis. Quam interpretationem, ut paulo ante subindicavimus, nos quoque amplexi fuissemus, aut etiam ejus similem, nisi supra dicta & hæc explicata ratio aliter omnino suaderet. Hoc inquam totum [illegible] videtur, nec per se recte subsistere posse, nec in S[illegible] Testimoniis ullum verum fundamentum habere, cum, ut dictum est, Deus ordinarie necessitatem suæ voluntatis perfecte faciendæ, aut etiam imperfecte, nemini afferre soleat, nec, judicio nostro, ullus in Sacris Literis extet locus, unde aperte colligi possit, perfectam istam voluntatis divinæ obedientiam in terra aliquando futuram. Non est autem, si interpretationem nostram sequamur, his absurditatibus locus ullus; quamvis firmum nihilominus maneat, peti à Deo ut ejus voluntas fiat in terra, sicut in cœlo. Nam non propterea similiter frustra Deus à nobis rogatus fuerit; cum secundum interpretationem illam, satis sit, ad hoc, ut Deus id fecerit quod rogatur, ut ea subministraverit & dederit, unde ejus voluntas perfecte non minus in terra, quam in cœlo fieri potuerit, etiamsi culpa & negligentia hominum factum sit, ut effectus ille non extiterit.

Concludimus igitur, nobis omnino videri, tutius esse in tribus his petitionibus eam interpretationem amplecti, ex qua elicitur Dei opem implorari, ut illa tria quæ petuntur, à nobis fieri queant, ita ut & nobis subministret, quomodo possimus digne celebrare ac glorificare nomen ejus, & operetur, ut omnino possimus ipsi Deo dare locum, & possessionem ac dominationem in cordibus nostris; & denique, ea nobis præstet, unde queamus non minus in hac vita mortali illi obedire, quam in illa immortali ab Angelis fit. Satius, inquam, illas tres petitiones ad hunc modum ita interpretari, esse concludimus, quam ad illam alteram, ut scilicet Deus rogetur, ut illa ipse omnino efficiat. Neque huic sententiæ nostræ quicquam repugnat id, ut fortasse cuipiam videri possit, quod nos ipsi alibi scripsimus; id est, in disputatione nostra De Jesu Christo servatore parte secunda, cap. 19.

Ubi,

Ubi, ut probaremus, aliud esse, Deum aliquid facere cujuspiam precibus intervenientibus; & aliud, si te cujuspiam precibus ad id faciendum permoveri; hoc exemplum precibus ad id faciendum permoveri; hoc exemplum illarum petitionum à Christo jussarum, gloriam ostenderemus, quod etiamsi Deus velit ista fidelium suorum precibus intervenientibus, & sic fidelium suorum precibus interveniente peti, non tamen propter id velit ipse ea facere, non tamen propterea quod illis ita orant, ista sic facturus Deus, alioqui si non fieret, non facturus. Unde omnino colligitur, nos, cum hæc scripsimus, sensisse, Deum ista, quæ tribus illis petitionibus continentur, omnino facturum. Hoc nequaquam nihil pugnat cum sententia nostra, de sensu ipsius tertiæ petitionis, quam nunc asserimus: quamquam, verba illa nostra illo in loco, ita accipi & possint & debent, ut sensus sit, Deum quidem ista omnino facturum quæ ab ipso petuntur, quatenus scilicet omnino daturus sit modum, rationem, & vires, quibus ista plane fieri possint; quem sensum ipsimet eo in loco indicavimus, verbis illis, *aliqui (tamen nihil jussarum) ſua ſpōnte ut ſint decreverat*. Nam posterior horum verborum pars declarat, quomodo ibi intelligenda, Deum ista omnino facturum; id est, decreturum, ut fiant, per nos nimirum, quemadmodum hic docemus. Verum est, ne quicquam dissimulem, ad omnem ambiguitatem tollendam, & ad sententiam nostram melius indicandam, rectius futurum fuisse, si pro verbo *Decreverat*, scriptum fuisset *Curaverat*. Jamque ad istam tertiam petitionem, quantum satis est explicandam, nihil aliud superest, quam duo monere. Unum est, quod non videatur necessarium statuere, in ea peti, ut in universa terra ita Deo obediatur, sicut in cœlo, sed satis videri ad verba ipsius petitionis, ut sic diserim, verificanda, si inter ea aliquis insignis atque conspicuus numerus hominum sit, qui Deo perfecte obediant. Alterum, quod leve quidem sed tamen negligendum est, consideratio loquutionis istius, *Sicut in cœlo, & in terra*: ubi vocula *&*, eandem vim habet post præcedentem vocem *Sicut*, ac si dictum fuisset, *Sic etiam*. Namque, ni fallor, hic loquendi modus est valde rarus in ipsis Sacris Literis, neque nunc mihi aliud exemplum simile, ex ipsis petitum succurrit.

Vers. 11. Sequuntur tres alteræ petitiones, quæ similiter ut tres illæ priores, videntur posse quadam ratione inter se distingui, ut scilicet, cum omnes, ut dictum est, in hoc conveniant, quod ad commodum nostrum præcipue spectant, in hoc ipso tamen, prout commodum nostrum varie considerari potest, inveniatur inter ipsas aliquid, quod aliam ab alia secernat. Nam in prima, videtur omnino peti aliquod bonum; in secunda, depulsio seu ablatio cujusdam mali; in tertia vero, à quodam malo præservatio ac defensio. Prima igitur sic habet, *Panem nostrum supersubstantialem*, (sic enim hic apud Matthæum habet vulgata editio. Nam apud Lucam legitur, *quotidianum*) *da nobis hodie*. Apparet, ni fallor, manifeste, aliquid boni his verbis omnino peti, quamvis, cujusmodi sit bonum illud, perdifficile sit statuere; & sane varie admodum propterea hic locus, ab explanatoribus, & aliis de ipso mentionem facientibus, acceptus & explicatus invenitur. Primum enim valde dubitatur, aut certe in eo à multis diverse admodum sentitur, quid sit panis ille qui hic petitur. Nam primo loco dubium est, an metaphoricus, an vero verus panis, sive id totum, quod appellatione veri panis solet, præsertim apud Hebræos, significari, hoc loco petatur. Deinde, si metaphoricus petitur, quid illud sit, quod metaphorico illo loquendi modo dictum fuisse, intelligere oporteat, nimisque longum esset, varias metaphoras, hic excogitatas, recensere atque examinare. Deinde, valde dubium locum reddit, & sensum illum plane ambiguum facit vox illa, quæ à vetere interprete reddita est per vocem, Supersubstantialis, vel, Quotidiani, ea est Græce ἐπιούσιος, quæ cum ejusmodi sit, ut vix usquam alibi apud Græcos scriptores, his exceptis qui Christiani fuerunt, aut aliqua ... ad hanc ... inveniatur, ... & præterea ejus formatio, & etymologia minime ... aperta, multum negotii & difficultatis cuivis exhibet, volentibus locum hunc probe percipere, ejusque sensum assequi. Postremo, loco difficultatem aliquantum auget, quod apud utrumque Evangelistam, tempus pro quo panis ille petatur, non eodem modo habemus. Nam apud Matthæum quidem, legitur, ut diximus, *Hodie*, apud Lucam vero, *quotidie*, sive, *in singulos dies*.

Jam quod attinet, ad primam difficultatem, nos ejus sententiæ sumus, ut statuendum censeamus, & proprie & metaphorice simul, vocem Panis accipiendam in hac petitione esse. Propria vero significatio vocis illius, quemadmodum alii etiam senserunt, est, ut complectatur primum omne cibi genus, ac deinde usitato loquendi modo, sub cibi nomine, quicquid ad corpus nostrum alendum ac conservandum pertinet, ita ut victus totus, id est, tam potus, quam cibus & vestitus simul significetur: & sic à Deo pane isto petendo, petatur victus & vestitus, & siquid aliud est, quod ad corpora nostra sustentanda pertineat. Quod vero attinet ad metaphoricum panem, qui pariter hic à Deo petatur, putamus illum aliud nihil esse, quam eam Dei gratiam & favorem, sine quo spiritualis vita nostra, dum in hoc corpore sumus, conservari nequit, quamque à Christo præceptum fuisse, ut à Deo petamus, adeo est verisimile, ut utraque simul interpretatio, propria videlicet & metaphorica, vocis panis, hoc loco admitti simul non posset, satius omnino sit metaphoricam, quam propriam retinere. Sed nihil videmus quod prohibeat, quominus utraque pariter, ut dictum est, retineatur. Addita est voci panis, vox nostri, & dictum, *Panem nostrum* &c, ut melius indicetur, panem hic peti quo nobis est opus. Id enim exprimit ac declarat, vox *Nostrum*, quæ alioqui significare videretur, nos jam habere panem illum. Verum, quia non est verisimile, ut profiteamur nos habere quod petimus; & quia facile contingere potest, ut reipsa panem illum, nec verum nec metaphoricum habeamus; propterea, ea significatio vocis *Nostri* hoc loco agnoscenda est, quam ab initio diximus.

Quod porro attinet ad vocem illam Græcam ἐπιούσιος, quæ si perfecte intelligatur, plurimum adjumenti ad totam petitionem recte intelligendam afferre possit. Sunt, qui velint, omnino illam verti debere, ut hic factum est à vetere interprete, id est, Supersubstantialem, vel, ut Erasmus notat, Supersubstantialem, cui tamen alia quædam interpretatio, ut mox dicemus, plus placere videtur. Porro hujus interpretationis ea vis esse videtur, ut omnino excludat hoc loco significationem panis proprie accepti. Testatur autem idem Erasmus, Hieronymum scriptum reliquisse, apud septuaginta interpretes, pro voce ista usurpari similem aliam, quæ est περιούσιος, cujus vis est, ut eximium sive egregium declaret. Quæ interpretatio similiter si hoc loco admittatur, videtur statuendum de pane proprie accepto minime hic verba fieri. Utriusque interpretationis idem causa est, quod videtur non dubitandum, quin vox ἐπιούσιος composita sit ex nomine οὐσία, & ex præpositione ἐπὶ quæ proprie videtur quiddam excellens omnino significare, & quod transcendat essentiam ac naturam vulgaris panis; sed plerique hodie ex iis, qui volunt & fatentur nomen οὐσία dedisse originem voci illi, non agnoscunt vim illam in præpositione ἐπὶ, eamque nihil addere volunt, quod ad significationem attinet, ei, quod significatur per nomen ipsum οὐσία; & contendunt propterea, ἐπιούσιον ad verbum aliud nihil esse quam substantialem, sive essentialem; quo verbo significetur id, quod, ad nos sustentandos, essentiamque nostram conservandam pertinet; dicuntque ni fallor, quædam exempla quædam istius præpositionis, quæ in compositione significationi nihil addat. Id plane meminit, Castellionem valelicet

tum esse exemplum vocis ἐπιούσιος, quæ possim, [illegible], sed crastini simpliciter significet. Hæc vocis illius interpretatio nobis maxime placet, utpote optime ad utramque & propriam scilicet & metaphoricam panis significationem, accommodatur, ut scilicet, si utramque simul significationem illam hic agnoscere velimus, petamus à Deo, ut & corpori & animæ nostræ alimentum illud præbeat, quo & hoc & illud sustentatur quo, inquam, ad sui conservationem omnino indiget. Quamvis autem nihil videatur dubitandum de voce Panis, quod metaphorice aliud significare, posse quam vulgarem & materialem, ut sic loquar, panem; tamen, quia diximus hanc metaphoricam significationem hoc loco nobis potissimum probari, non abs re est, in memoriam revocare ea, quæ leguntur dicta à Christo apud Johan. cap. 6. ubi sæpius repetit Christus vocem istam Panis, cum significatione non propria sed metaphorica, & quidem ea metaphora, quæ, licet, ut credimus, non sit plane eadem cum ea, quæ hoc loco agnoscenda est, ab illa tamen non abludit; quatenus videlicet, sine dubio, non minus ibi quam hic agitur, sub voce panis, de cibo, quo sustentatur non quidem corpus, sed anima nostra.

Sed non desunt, qui velint, inter quos videtur esse Erasmus, & Flaccius Illyricus, originem vocis ἐπιούσιος, duci à voce ἐπιοῦσα; quæ, ut ipsi loquuntur, apud Græcos significare solet diem crastinum, idque in ipsis Actis Apostolicis à Luca descriptis; & propterea volunt vocis ἐπιούσιος sensum esse eundem, ac si dictum fuisset, diei crastini; atque ajunt, Hieronymum testari in Evangelio illo, quod Hebræorum vel secundum Hebræos inscribebatur, extitisse vocem, quæ illud ipsum in Lingua Hebraica, in qua Evangelium illud scriptum erat, plane declarat. Hanc interpretationem videntur viri illi amplecti, cum ea significatione, ut hac ratione petatur à Deo panis, quo in singulos dies indigemus; ita ut non multum absit, quod attinet ad sensum, interpretatio ista ab illa, quam à vetere interprete apud Lucam habemus, & omnium receptissima est, ut scilicet vox illa Græca, voce Latina Quotidiani reddatur. Sunt autem, qui interpretationem istam propterea rejiciant, quod videatur pugnare, cum præcepto ipsiusmet Domini qui hanc orationem instituit; cum præcepto, inquam, quod paulo inferius, ad finem scilicet hujus capitis, in hoc ipso quo sermone legitur, ut ne simus solliciti in crastinum: hinc enim fit, ut non videatur verisimile, eundem Dominum nobis jussisse, ut panem crastinum, id est, sequentis diei precibus nostris quæramus. Verum hæc objectio parvi facienda videtur, cum præceptum illud sic intelligendum, nec simpliciter de omni cura habendi id quod nobis in crastinum opus est, sed de nimia quadam cura, quæ nos nimirum occupet, & ab eo quod potissimum quærere debemus aliquo modo abstrahat aut retardet; neque enim de ea cura qua ad Deum confugiamus, sed de illa, qua ipsi id acquirere, quo in crastinum opus habemus, nostra opera atque industria studeamus. Sed alia tamen esse videntur quæ suadeant, quominus interpretationem istam amplectamur. Nam parum verisimile videtur, ut ex voce ἐπιοῦσα, quæ non proprie sed figurate sequentem diem significat, per defectum scilicet vocis ἡμέρα, hoc est, diei, quæ subaudiri debet, cum plena loquutio sit, ἐπιοῦσα ἡμέρα, id est, superveniens dies. Non est inquam verisimile, ut ex figurata ista voce, formata fuerit ista altera ἐπιούσιος, cum significatione ejus figurationis, ut ita dicam, conjuncta, quam vox ista figurata ex ipsa tantum figura habet. Neque enim similiter, ut, subaudita in ea altera illa voce, habetur ejus verus sensus, sic in ista quæ ab ea derivata esset, si vox illa altera subaudiretur, haberemus sensum, qui illi in hac interpretatione tribuitur. Deinde, si quis recte animadvertat, non videtur significatio vocis ἐπιούσιος, si ea à nomine ἐπιοῦσα derivaretur, posse convenire huic loco. Nusquam non crastinum significet, [illegible] ter, sed postridianum; atque tantum [illegible] cras significat, sed postridie. Quis vero non videt absurde loquuturum eum esse, qui Deum orando diceret, Da nobis panem postridianum, ut sic qualem exemplis, quæ in Novo Testamento habemus nominis ἐπιοῦσα, in quam, ni fallor, invenitur eo significari diem crastinum, sed postridianum, ubi, quia in Latina interpretatione sequentis diei vox habetur, qui potest etiam, si quis velit, crastinus dies appellari, ut si quis dicat sequenti die, pro eo quod est, Cras ad te veniam, & propterea etiam, si Deum orando diceremus, Da nobis panem sequentis diei, nihil absurdi in hoc loquendi modo conspiceretur, cum idem esset, vel esse posset, ac si aliente diceremus, Da nobis panem crastinum; propterea arbitror factum fuisse, ut absurditas illa non fuerit animadversa, quæ alioquin satis evidens est, si in petitione ista ea vox ponatur, quæ non quidem omnem proxime sequentem diem, & sic eum, qui post præsentem, quo quis loquitur, sequuturus est, sed eum, qui vel sequatur, vel sequuturus sit post diem certum aliquem abeuntem, præteritum videlicet vel futurum, omnino declaret. Verum præterea etiam, imo potissimum ob id interpretatio ista nobis non probatur, ex qua fit, ut crastinum panem à Deo petamus, quod ea retenta, non satis commode videtur retineri posse, ut in petitione ista petatur panis ille metaphoricus. Neque enim crastini appellatio, ejusmodi pani ita convenire posse videtur, ut proprio ac vulgari pani, cum metaphoricus iste panis non ita sit comparatus, ut de eo præscribi ac statui possit, quantum ejus futurum satis nobis sit pro die uno, quemadmodum potest de proprio ac vulgari pane.

Quoniam vero & hic & supra urgemus, quod hic petatur non proprius tantum panis, sed etiam metaphoricus, diximusque nobis videri, si alterutrum tantum hic peti demonstrari possit, præstare, de metaphorico potius, quam de proprio petitionem istam accipere, duo nobis omnino facienda videntur. Unum est, apertius & exquisitius explicare, qui sit iste metaphoricus panis. Alterum, ad id respondere quod putamus posse huic sententiæ objici, quod hoc loco metaphoricus ille panis omnino petatur. Dicimus autem, istum metaphoricum panem esse id, quo animæ seu spiritualis vita nostra sustentatur; hoc autem in genere affirmari potest, esse Dei gratiam. Propius autem ad rem accedendo, dicere possumus, esse eam Dei gratiam, qua fit, ut, quas per nos ipsi non habemus vires, habeamus, vivendi atque operandi secundum id, quod non caro, sed Spiritus dictat & urget, ut omnia impedimenta omnesque difficultates, quæ in hoc efficiendo occurrunt, amoveamus ac spernamus. Ex eo enim, quod quis non secundum carnem, sed secundum Spiritum vivat & operetur, animæ salus comparatur & spiritualis vita nostra conservatur. Videtur autem gratia ista, posse etiam Spiritus Sancti nomine appellari. Nam, ut Spiritum Sanctum à Deo petamus, admonet ipse Christus, & quidem eo in loco apud Lucam, qui statim sequitur post præceptam & institutam hanc orationem: statim enim postea apud illum Evangelistam, multis verbis & exemplis, ac similitudinibus suadet Christus, petendum esse à Deo, cum certa spe accipiendi, & tandem concludit, Si nos, cum mali simus, novimus bona dare filiis nostris, multo magis Deum daturum Spiritum Sanctum, sive ut vulgata editio habet, Spiritum bonum, petentibus se. Ex quo apparet, in ipsa oratione ab eo præcepta, Spiritus Sancti petitionem contineri. Nam præter id, quod, sine dubio, tota illa Christi suasio ac monitio referenda est ad præscriptam ab ipso orationem, illud etiam hoc nobis suadet, quod, ut ab initio diximus, sine dubio, oratione illa præscripta contineatur quicquid jubemur omnino à Deo petere. Quod autem Spiritum Sanctum à Deo petere jubemur, tota ista, quam suasionem Christi appellavimus, facile docet.

Ea

Est enim ejusmodi status, quæ omnino, vitam præce-[illegible] habeat. Jam vero Spiritus Sanctus, ea res est, ex qua fit, ut id præstare possimus quod ante diximus, qua fit, ut id idem est cum gratia illa Dei, de qua modò & sic eis idem est cum gratia; nisi quod Spiritus Sancti appellatio, loqui [illegible]; nisi quod Spiritus Sancti appellatio, [illegible] exprimit. Isto enim nomine, [illegible] significatur [illegible] ille divinus, quo concipi-[illegible] Spiritus ipsum animæ vita, si non carnis, sed Spiritus [illegible] peritissimum. Nam ex ipse ista, & non aliter esse [illegible] præstemus. Cum igitur omnino [illegible], ut hoc ipsum præstemus. Cum igitur omnino [illegible] videatur, in hac à Christo instituta oratione ad Deum quæ uti debeamus, contineri petitionem Spiritus Sancti, sive illius gratiæ, quam paulo ante exposuimus, nullus locus in tota oratione est ubi id commodius fieri, seu propriis, seu metaphoricis verbis dici possit, nisi hic ipse, ubi panis petitur quo sustentemur, & propterea concludendum similiter [illegible], hic contineri ac fieri petitionem illam.

Sed objiciet aliquis, secundum explicationem nostram trium priorum petitionum, jam in illis gratiam illam à Deo petitam fuisse, cum velimus, eas ita debere explicari, ut quæ in his petuntur, per nos fieri petantur, saltem aliqua ex parte. Nihil enim eorum quæ illis petuntur, est, quod sine Dei gratia fieri à nobis ulla ex parte queat; & propterea à Deo illa; etiam, ac porro peti jubeamur. Respondemus, atque eodem tempore id exequimur, quod secundo loco faciendum nobis, circa hanc primam ex posterioribus petitionibus, antea diximus, id est, id refellimus, quod sententiæ nostræ de pane metaphorico, quod scilicet de illo in petitione hac petenda agitur, obstare videtur; quod videlicet jam antea panis iste, & sic divina gratia petita fuerit. Respondemus inquam, primum non eadem ratione, nobis eis eandem causam peti Dei gratiam in tribus prioribus petitionibus, sicut in prima hac ex tribus posterioribus: ibi enim agitur potissimum de ipso Deo, ejusque præcipua ratio habetur; hic vero de nobis potissimum agitur, nostrique ratio plane habetur; ibi quæritur Dei gloria, hic vero salus nostra; nec quicquam prohibet eandem rem diversa ratione, diversamque ob caussam non semel peti. Deinde addimus, quod si rectè rem considerenus, ea divina gratia, quæ antea in qualibet ex illis tribus petitionibus [illegible], secundum explicationem nostram, petita fuit, non eadem est cum illa, quæ metaphorice, panis, quo sustentemur, appellari possit. Nam, ut singulas illas tres petitiones breviter, quantum huc pertinet, nostra explicatione earum posita, percurramus, cum petimus, ut Dei nomen per nos celebretur, ea certe divinam gratiam petimus, qua nobis opus est, ut nobis & occasiones à Deo subministrentur, & ut accendatur, & lingua aut calamus acuatur & temperetur, ut id, quod petimus, decenter ac Deo digne fiat; quæ divina gratia quiddam, sine dubio, diversum est ab ea, qua spiritualis vita nostra alitur ac fovetur. Cum vero petimus, ut Deus regnet in cordibus nostris, propterea divinam gratiam petere dici possumus, quia simul, quemadmodum antea explicatum à nobis fuit, petimus, ut Deus, patefactione & confirmatione aperta atque efficaci voluntatis suæ, efficiat, ut mentem suam quæ, ipsum regnare in cordibus nostris, & sic verum ipsius in terris regnum existere; quæ similiter gratia divina, etiamsi aliquid hic velimus intelligi, quod Deus in nobis interiore præterea ratione operetur, quiddam omnino est distinctum, ab ea gratia qua perpetuo indigemus, ut anima nostra ac spiritualis vita nutriatur ac sustineatur. Jam vero cum petimus, ut ab hominibus, & sic à nobis Dei voluntas in terra ita fiat, ut fit ab Angelis in cœlo: quamvis, sine dubio, vel maxime hic Spiritus Sanctus à Deo petatur atque impetretur, sine quo istud nullo pacto præstare humana fragilitas possit; est tamen manifeste gratia ista divina aliquid excellentius, & major ea, qua assidue nobis est opus, ut spiritualem vitam constanter retineamus; plus enim est, sine dubio, ita voluntati divinæ obedire, ut Angeli ipsi obediunt, quam ita vivere, ut Spiritus ipse dictat ac postulat, quandoquidem hoc tunc fieri merito dici possit, cum non secundum carnem sed secundum Spiritum ambulatur, etiamsi imperfectio aliqua, in obedientia quæ Deo præbetur, omnino appareat, atque ejusmodi, quæ longe absit ab ea obedientia, quam Angeli Deo præstant. Præterea animadvertendum est, hanc tertiam petitionem ex illis tribus prioribus, posse, ac fortasse debere ita accipi, ut non petatur, id assidue ac perpetuo fieri, quod ipsa continet, sed ut aliquando id fiat; unde apertius constat, quantum differat divina gratia, quæ in ea tacite imploratur, ab ea, quæ aperte, licet metaphorico loquendi modo hic petitur, qua assidue ac perpetuo nobis est opus; quæ consideratio diversitatis, inter hanc & illam gratiam, posset etiam aliquo pacto locum habere, respectu duarum priorum petitionum. Neque enim necesse est, ut in illis omnino petatur, ut id perpetuo faciat quod ipsa continent: cum enim perpetuo dico, indefinenter ac sine intermissione intelligo. Nam certe indefinenter atque sine intermissione nobis est opus, ut pane illo metaphorico, quo spiritualis nostra vita sustentatur, cibemur atque nutriamur. Neque enim in illis duabus prioribus petitionibus, de quacunque sanctificatione divini nominis, ut antea docuimus, agi dicendum est, aut de quocunque modo; quo Deus regnet in cordibus nostris; sed & sanctificatio quædam nominis divini petitur, quæ celebris sit, & plenum quoddam regnum quod Deus in cordibus nostris habeat; quemadmodum & ipsum Sanctificandi verbum, & adventus ipsius divini regni, satis demonstrare videntur.

Concludimus igitur, nihil obstare, quominus statuamus, in prima trium posteriorum petitionum, peti divinam gratiam, seu Spiritum Sanctum; imo id plane necessarium videri. Interim tamen non negamus, peti simul cibum seu victum necessarium, adeo ut etiam ipse vestitus petatur, quippe, qui ad sustentandam vitam hanc corporalem, requiri omnino solent. Panis siquidem appellatione, petitum omnis cibus, præsertim apud Hebræos, intelligi solet. Cibi autem nomine, tanquam re potiore, potus etiam intelligitur; & demum sub utroque, & sic alimentorum appellatione, quæ unico panis nomine significantur, comprehenduntur ipse quoque vestitus, eadem scilicet sermonis figura; nimirum quod alimenta, in nobis sustentandis, inque victu nostro, potiorem ac magis præcipuam partem habeant. Hanc autem sententiam, quod hic panis hac in oratione petatur, propterea libenter sequimur, quod plane sit verisimile, Christum voluisse, nos hac ratione agnoscere ac confiteri coram ipso Deo, victum ipsum & vestitum nobis necessarium, quamvis ad illum parandum nostra cura & opera interveniat, à Deo tamen proficisci, ab ipsoque nobis suppeditari; & propterea etiam, id est ob hoc ipsum, quod is nobis à Deo datur, instituisse, ut in oratione ad ipsum Deum nobis præscripta, is omnino petatur; quippe, sine quo esse nequeamus. Quandoquidem verisimile ac necessarium plane videtur, voluisse Christum, ut in oratione, quam ipse nobis præscripsit, nihil non petatur quod omnino nobis sit opus, præsertim, cum ad Deum glorificandum per nos, ac celebrandum, ipsa hæc vita nobis sit necessaria; ita sit, ut simul necessitatibus nostris orando prospiciamus, simul in memoriam nobis perpetuo redigamus, non nostra arte atque industria fieri, ut vitam hanc corporalem sustentandi facultatem habeamus, sed dono ac benignitate Dei. Ubi interea intelligendum est, non propterea debere nos desides esse atque otiosos, in victu & vestitu nobis comparando; id enim nihil aliud esset, quam ipsum Deum tentare, præsertim cum sciamus, humano generi, propter peccatum primi hominis, hanc esse pœnam ab

ipso

ipsi Deo confirmatam, ut in [illegible] sui [illegible] parte sua.

At dicet aliquis. Si ita est, ut hic panis tam corporalis tam spiritualis petatur, concludendum videri, has esse duas petitiones, & propterea orationem hanc, septem saltem, non autem sex tantum petitiones continere, quod tamen nos ab initio affirmavimus. Animadvertendum est primum, cum illud a nobis fuit affirmatum, rationem habitam fuisse ejus rei, quod dubium est ac controversum, an hic res una tantum, an vero duae petantur. Immo, quod plerique sentiunt, quod una tantum petatur; id est panis, vel corporalis, vel spiritualis, & non utrumque simul. Deinde considerandum est, nos petitionis nomine, cum diximus sex omnino in hac precatione petitiones esse, id intellexisse quod caeteri intelligunt, qui in controversia ista, quot sint in ea petitiones, ipsorum distinctionum inter se in petendo, ut sic dicerem, articulorum, non autem ipsarum rerum petitarum, quae inter se aliquo modo distinguerentur, rationem habuerunt; ita ut merito, non solum propter ipsius rei naturam, sed etiam propter consilium eorum, qui de numero petitionum in hac oratione quaesierunt, dici possit ac debeat, nihilominus, ut hic utrque panis petatur, unam quidem peti, unicam tamen esse petitionem. Uno siquidem totius orationis ac petitionis membro atque articulo, simulque ac semel, iisdemque verbis, duo ista petuntur. Quod si quis quaerat, an stante interpretatione nostra hujus petitionis, possit admitti interpretatio vulgo recepta nominis ἐπιούσιον, & panis iste quotidianus appellari; praesertim, cum apud veterem interpretem, non modo in omnibus exemplaribus apud Lucam, sed etiam in quibusdam apud Matthaeum, ea vox usurpata fuerit; Dicimus, non admodum convenire vocem istam petitioni panis spiritualis; cum tamen de eo praecipue mentionem in ipsa petitione fieri, intelligendum esse statuimus, propter eam causam, aut [illegible] similem quam superius attulimus, cum interpretationem illam Castalionis, nobis non probari diximus; sed neque etiam, si is sensus retineatur, quem nos voci illi Graecae subesse credimus, videtur Quotidiani nomen & appellationem, admodum appositam esse ipsi corporali pani: neque enim Quotidiani vox, exprimit illam sustentationem ac nutritionem, quae exprimi, judicio nostro, videtur voce ἐπιούσιον. Nec tamen hactenus invenire potuimus Latinam vocem, quae nobis illi Graecae respondere videatur; quae donec ab aliquo eruditiore inveniatur, consultum fore credimus, ut non unica voce sed pluribus, sensus Graecae vocis declaretur; qui, nisi fallor, satis exprimeretur, si quis, pro *quotidianum*, diceret *qui sustentat*. Nam voce *alimentarium*, qua in sua translatione usus est Castellio, quamvis, si ejus derivatio spectetur, possit videri hunc sensum declarare, tamen revera non declarat. Neque enim id unde quis alitur, sed quod ad alimenta pertinet, significare invenitur, ut Lex alimentaria. Plura dici possent, ut ostenderemus, Quotidiani nomen interpretationi nostrae parum convenire: sed nihil est necesse illud diligenter explicare, & satis fuit causam praebere aliquid melius excogitandi, & quomodo tamen id, quod interpretatio nostra fert, reponi hoc loco possit, indicare atque monere.

Post vocem *quotidianum*, vel ut apud Matthaeum vulgo legitur, *supersubstantialem*, sequuntur verba illa, *Da nobis hodie*, ubi primum, ni fallor, incipit apparere aliqua differentia in ipsa orationis formula, inter Matthaeum & Lucam. Namque hactenus in ipso Graeco contextu, nulla prorsus, ne in uno quidem apice, differentia inter utramque formulam deprehenditur: sed hic demum differre aliquo modo incipiunt. Nam apud Matthaeum, pro eo quod Latine legitur, *da*, est Graece δὸς, quod magis proprie significat *des*, est enim aoristus imperativi modi; apud Lucam vero est δίδου, quod praesentis plane est temporis, & vere atque ad linguam significat *da*. Quae differentia nescio an a quopiam animadversa fuerit, animadvertenda; quippe, quae tamen videatur esse momenti; quamvis minus congrue sequatur, quam aliquo tempore acciderit, seu indeterminatum, quod cum futuri significationem usurpatur, magis huic loco convenire videatur, quam tempus praesens, cum non petatur a Deo, ut statim det panem illum; sed ut eo die, vel ut Lucas habet, quotidie eum dare velit. Nam alia est hic, id est in hac ipsa petitione, majoris momenti differentia inter utrumque Evangelistam, quod scilicet hic noster habet *hodie*, ille vero *quotidie*. Esse autem hanc differentiam inter ipsos, una cum aliis, de quibus postea videbimus, in formula ista orationis recitanda a Christo praescriptae, nihil mirum videri debet, si, ut ab initio nos demonstrasse credimus, non semel tantum docuit Christus discipulos suos quomodo orare deberent, sed saltem bis id fecit; ad quorum diversorum temporum alterum, referenda sit formula a Matthaeo recitata, ad alterum vero ea, quae recitatur a Luca. Quemadmodum enim aliqua dissimilitudo videri posset, si uterque Evangelista, ad idem tempus, & ad id, quod semel tantum factum esset, respiciens, diversa tamen aliqua ex parte ipsam precandi formulam recitasset: sic nihil absurdi in eo est, quod Christus non semper, cum ipsam orationem docuit, iisdem prorsus verbis ac syllabis usus fuerit, modo idem sensus subsit atque appareat: quemadmodum hoc ipso in loco fit, cum, sive hodie, sive quotidie legas, sensus sit, nos petere pro singulis diebus a Deo panem illum: tantum id habet lectio apud Matthaeum, ut nos doceat, debere nos singulis diebus oratione ista a Christo praescripta uti. Nam, cum illic legatur Hodie; & sic dicere non petamus panis, nisi illius diei, quo tamen in singulos dies, seu singulis diebus nobis omnino est opus, monemur tacite, oportere igitur, si nobis velimus esse prospectum, ne dies ullus transeat quin oratione ista ad Deum oremus. Itaque, quamvis videri possit aliquid plus haberi hac in parte apud Lucam, quam apud Matthaeum, cum plus sine dubio sit, quotidie, quam hodie; tamen revera, & apud hominem qui sensu ipso communi non sit destitutus, nihil plus est ibi quam hic; sed potius, hic plus quam ibi, quatenus hic tacite monemur, singulis diebus orare Deum, ad eum modum quem Christus praescripsit, ibi vero minime. Verum hoc aliquid est extra ipsam petitionem, sive id, quod petitur, & propterea nullam sensus differentiam, quod ad ipsam orationem attinet, inter utrumque Evangelistam constituit.

Vers. 12. Sequitur secunda ex tribus posterioribus petitionibus, quae apud nostrum Evangelistam sic habet, *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Haec petitio duas evidenter partes habet, quemadmodum duo sunt membra ipsius comprehensionis verborum; in priore id continetur, quod petitur; in posteriore vero, vel causa, vel modus, vel utrumque simul id petendi. Jam id, quod priore parte continetur, & sic id, quod petitur, est remissio peccatorum nostrorum, sub nomine nostrorum debitorum, quod & per se satis patet atque apud omnes in confesso est, & probatur evidenter ex Luca altero Evangelista, qui dicente, non debita, sed peccata habet; quamvis in posteriore hujus petitionis parte retinuerit metaphoram istam debiti, quae admodum conveniens videri debet ad peccata nostra significanda, tunc praecipue, cum loquimur cum ipso Deo, & rogamus ut illa nobis remittere velit; sic enim aperte indicatur, nostra peccata eam vim habere, ut nos debitores apud Deum constituant, quo nihil verius ac certius esse potest; unde etiam fit, ut quemadmodum potest quis liberalissime, & sine ulla pretii satisfactione, id quod sibi debetur debitori remittere; sic Deus possit, nulla penitus a quoquam satisfactione accepta, clementissime omnia peccata nobis ignoscere ac remittere, ut saepe facit, quod plerique quamvis apertissimum, & in ipsa oratione ad Deum, quam perpetuo in memoria atque ipso ore habent, satis expressum,

nos antea commiseramus, (illa tamen nulla satisfactione illam, quam Deus à nobis per Christum exigerit pro omnibus peccatis nostris; qua de re latius disputandi non est hic locus, præsertim, cum in disputatione nostra De Jesu Christo Servatore, uberrime tota hæc res tractata fuerit; tamen non est oblivioni dandum id, quod modo diximus, ipsam orationem ad Deum, qua ex Christi præscripto uti omnes debemus, satis nos docere, nos a peccatorum nostrorum reatu non alia ratione liberari, quam remissione & condonatione, quam Deus, apud quem rei sumus, nobis concedat. Communis porro sententia est, in peccata nostra, quorum in hac oratione à Deo veniam ac remissionem petimus, quamvis de omnibus id intelligi possit, præcipue tamen ac potissimum sint ea, quæ subinde committimus, adeo ut ex hac ipsa petitione concludatur, neminem esse qui quotidie non peccet. Cum, sine dubio, quotidie debeat unusquisque Deum orare, & consequenter oratione hac, per Christum a Deo præscripta, uti, ac proinde ab ipso petere ut sibi peccata remittat.

Verum nos aliter omnino sentimus, & quamvis neque affirmemus neque negemus verum esse, quod unusquisque quotidie peccet, constanter tamen asserere non dubitamus, id non probari ex petitione illa, quam credimus præcipue se potissimum pertinere ad ea peccata, quæ à nobis commissa sunt ante pœnitentiam & conversionem nostram ad Deum, per veram Jesu Christi agnitionem; cujusce rei triplex potest afferri ratio. Una est, quod peccata, quæ ante pœnitentiam committimus, multo graviora sunt, quam ea quæ postea committimus, & sic multo magis necessarium nobis est, illorum veniam petere à Deo, quam istorum. Altera ratio est, quod certissimum quidem est, nos omnes ante pœnitentiam peccasse, sed non ita similiter certum esse probabitur, post ipsam pœnitentiam à nobis omnibus peccari, etiamsi nos id minime negamus. Nam quod scriptum est à Johanne Apostolo, *Si dixerimus, quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est* 1 Joh. 1.8. non significat nos peccare, sed nos peccati esse, id enim notatur loquutione illa habendi peccatum; quemadmodum à nobis ostensum fuit in disputatione, de loco septimi capitis epistolæ ad Romanos; & ita ex loco isto, probatur quidem nos omnes aliquando peccasse; id est, ante veram ac seriam ad Deum per Christum conversionem, sed non probatur ex eodem, nos subinde peccare. Tertia vero, quamvis non admodum potens est, quod metaphora illa, cum peccata nostra debita nostra appellantur, quæ videtur rem aliquam jam manifestam indicare, non ita apte accommodari posse videtur, ad peccata, quæ subinde committuntur, ut ad ea, quæ jam commissa fuerint. Nam si quis dicat, non esse verisimile, nec porro convenire, ut Deum oremus pro remissione peccatorum præteritorum, & ante conversionem nostram commissorum, quia jam illa nobis per Christum ab ipso condonata fuerint. Respondemus, quamvis reatus ipse per se peccatorum istorum ablatus jam fuerit, tamen nondum effectum suum absolutionis cœpisse, neque revera cœpturam, nisi tum demum, cum à morte peccati pœna exempti [illegible] & immortales facti, quod ultimo tempore fiet, hic Deum singulis diebus oramus, precamur, ut quemadmodum promisit, nolit propter scelera nostra nobiscum in judicium venire, neve, prout commeriti sumus, vindicare ac punire. Adde, quod si ratio illa attendenda esset, reatu ipsius peccatorum jam per Christum abolito, non conveniret similiter veniam petere à Deo eorum peccatorum, quæ post pœnitentiam nostram indies committimus; quandoquidem istorum etiam reatus per Christum abolitus est, cum omnia cujuscunque temporis, sive præteriti, sive præsentis, sive futuri peccata, eorum, qui in ipsum Christum credunt eique obediunt, cujusmodi sunt ii, qui pœnitentiam serio ex Evangelii præscriptione egerunt, in eaque perseverant, jam sint per ipsum Christum deleta atque abolita, quod attinet ad ipsum per se reatum, ut explicatum satis accurate nostra à nobis fuit, in prædicta disputatione de Christo Servatore. Et hæc sufficiant, pro explicatione atque explicatione verborum, & sensus prioris partis hujus petitionis.

Jam, quod attinet ad posteriorem, tria videntur ex illa doceri. Unum est, quæ sit, & qualis remissio peccatorum nostrorum, quam à Deo petimus. Alterum, quomodo, quave ratione debeamus nos condonare iis, qui aliquid adversum nos peccaverunt. Tertium vero, qua conditione, quove modo remissionem illam peccatorum nostrorum petamus. Primum enim cum Deum oramus, ut sic remittat nobis peccata nostra, sicut nos quoque remittimus debitoribus nostris, id est, iis, qui in nos peccarunt, remittimus, docemur, quemadmodum, cum nos revera, & ex animo ei offensam remittimus atque condonamus, qui nos offendit, nullas pœnas ab ipso repetimus, etiamsi id facere maxime possimus: sic cum petimus à Deo ut nobis peccata nostra remittat, id omnino petere, ut à nobis, quamvis meritissimo possit, nolit ullas pœnas peccatorum nostrorum exigere. Deinde similiter docemur nostra, quod quemadmodum nos cupimus, ut Deus nobis ita peccata nostra remittat, ut liberos nos atque immunes, ab omni pro iis pœna exsolvenda, pro sua benignitate reddat: sic debere nos ita ignoscere iis, qui adversus nos delinquunt, ut nullam penitus ultionem quæramus, nec quicquam pœnarum ab illis ulla ratione repetamus. Ad hanc autem postremam mutuæ & Dei remissionis offensarum, quæ plane declaratur posteriore hac parte totius hujus petitionis, cum priore conjuncta, quemadmodum ipsa verba omnino postulant, amplius ac melius intelligendam, plurimum confert ea Christi parabola, quæ habetur circa finem cap. 18 hujus Evangelistæ, una cum verbis quæ Christus parabola absoluta statim subjungit; qui locus etiam plurimum valet, ad recte explicandum tertium illud quod proposuimus, & adhuc latius exponendum restat; nempe, quomodo, quave conditione remissionem peccatorum nostrorum à Deo petamus, nempe, tum demum, si ipsi quoque adversum nos peccantibus ignoverimus; cujusce rei potissimam à Christo habitam fuisse rationem, in adjecta petitioni isti posteriore hac parte, apertissime docent verba, quæ illico subjicit post absolutam precandi formulam; de quibus, Deo volente, suo loco accuratius aliquid dicemus. Nunc satis sit dixisse, ibi expresse haberi, non remissum iri nobis peccata nostra, nisi nos aliis dimiserimus, unde sequitur id, quod diximus, nempe posteriorem partem hujus comprehensionis verborum, quæ continetur altera ex istius posterioribus petitionibus, habere hanc vim, ut significet, nos non petere in ea à Deo peccatorum nostrorum remissionem, nisi hac conditione, si nos videlicet similiter iis, qui in nos peccant, ignoverimus. Ut autem melius adhuc possit, & tota horum intelligi, & loquutionis illius *Sicut & nos* &c. vis percipi, adhibendus est in consilium Lucæ locus huic respondens. Neque enim apud Lucam legitur *Sicut & nos*, sed *Siquidem & ipsi* &c. Sic enim habet vulgata editio, & profecto non male, modo illud siquidem, sub uno accentu conjunctè legatur; ita ut idem significet quod, *quandoquidem*, non autem disjunctè; ita ut idem declaret, quod, *si modo*; quamquam enim sensus, qui ex tali disjuncta dictione colligeretur, verissimus est, & ei par, quem modo diximus ex Christi verbis apud Matthæum colligi, tamen ex ipsis Græcis verbis, quæ apud Lucam leguntur, certum est, non disjunctè, sed conjunctim duas illas particulas legi debere: si quidem in Græco, ad verbum habetur, Etenim. Ut igitur apud Lucam legitur, illud, quod nos remittimus iis qui in nos peccant, affertur pro causa, seu tanquam causa, cur audeamus à Deo petere, ut nobis peccata nostra remittat.

Quoniam vero superius diximus, nos in ea sententia esse, ut quamvis apud utrumque Evangelistam, qui-

hujus in locis hujus orationis non eadem verba legantur, eumdem tamen utrobique sit sensum, quod & verisimum esse, atque adeo necessarium nemo negare audebit; propterea diximus, ex modo illo loquendi, qui apud Lucam extat, facile posse intelligi, particulam illam *Sicut*, quae legitur apud Matthaeum, non habere omnino ac proprias vim similitudinem constituendi, inter remissionem, quam à Deo petimus, & illam, quam nos aliis concedimus, quamvis non negamus illam vim, ex ordinaria significatione ipsius particulae, illi ipsa in loco fuisse. Nam hoc inspecto, illa duo priora diximus, quae eliciantur ex posteriore parte hujus petitionis. Verum, rem paulo fusius ac diligentius perpendendo, ex loquendi modo qui apud Lucam extat, concludimus potiorem significationem particulae istius esse, ut in eo similitudo significetur, quod & à nobis, & à Deo remissio fiat. Solet enim particula ista, quemadmodum alio in loco à nobis scriptum & observatum est, similitudinem declarare simpliciter rei ipsius, non itidem modi, aut quantitatis ipsius rei; ut, quemadmodum ab aliis quoque observatum est, factum videmus in verbis illis, quae ad finem superioris capitis habentur: *Estote ergo vos perfecti, sicut & pater vester, qui in caelis est, perfectus est.* Ubi non est intelligendum, nos debere esse ita perfectos, ut ipse Deus est; sed tantum, in eo debere nos Deo esse similes, quod ille est perfectus, & nos perfecti simus. Ex quo sequitur, nihil prohibere, quominus alioqui, perfectio nostra non aequet ullo modo Dei perfectionem. Itaque, cum hic apud Matthaeum legitur, *Sicut & nos dimittimus* &c., potior sensus particulae istius esse poterit, constituere, ut diximus, similitudinem in eo, quod nos remittamus, & Deus remittat, cum apud Lucam nulla fiat mentio similitudinis in ipso modo remittendi, sed tantum ipsius ipsius remissionis; & ex eodem Luca videtur esse intelligendum, quod nos remittamus, id afferri à nobis omnino pro caussa, ut dictum est, seu tanquam caussam, cur audeamus petere ut Deus nobis remittat, etiam hic apud Matthaeum; id quod haud incommode potest, quamvis non ita expresse, significare eadem particula *Sicut*.

Ubi tamen animadvertendum est, caussam illam, quae apud Lucam quidem expresse, apud Matthaeum vero aliquanto obscurius indicatur, non esse veram & propriam caussam, sive impulsivam, sive aliquo modo efficientem; sed tantummodo ejus generis caussam, quae vocari solet, *Sine qua non*; ut sensus sit, non quidem nos censere Deum debere nobis remittere, quia nos aliis remittimus; vel propterea remissurum, quia nos remittimus; sed tantum, non abesse à nobis illam caussam sine qua Deus non remittit; quae quidem caussa est omnium potissima earum, sine quibus Deus peccata non remittit; & propterea ea expresse in petitione ista commemoratur. Nam, praeter caussas ejusmodi nihil in nobis esse potest, quod Deum moveat ad peccata nobis ignoscenda. Quod si quid aliud circa rem hanc hoc loco dici à nobis posse aut debere videretur, id reservandum duximus ad eum locum, ubi verba illa explicabimus, quae, post ipsam orationem, Christus statim subjicit. Hic nihil faciendum restat, quod attinet ad sensum ipsius petitionis explicandum, quam considerare, apud Lucam non haberi indefinite, ut apud Matthaeum, *Debitoribus nostris*; sed universe, *omni debenti nobis*. Ex quo apparet, vulgatam illam regulam, quae potissimum apud jurisconsultos usurpari solet, quod indefinita aequipolleant universalibus, non esse rejiciendam, aut ullo modo contemnendam; & apud Matthaeum intelligendum esse, debitoribus simpliciter dictum fuisse, pro omnibus debitoribus.

Caeterum, cum antea dictum à nobis fuerit, hac petitione sub remissione, quae à Deo hoc loco petitur, contineri liberationem ab ipsa morte, & consequenter, immortalitatem, videtur dici posse, nos non satis recte distinxisse tres has posteriores petitiones, affirmantes, quod in hac secunda petatur liberatio ab aliquo malo in quo jam simus. Apparet enim, hoc pacto peti in ea quodammodo bonorum (idque omnium maximum), quod non habemus, cum tamen boni alicujus petitionem, propriam fecerimus primae petitionis. Sed animadvertendum est, nos non admodum exacte atque absolute distinctionem istam adhibuisse, ita ut ad omnia prorsus referatur, quae in ipsis petitionibus continentur, aut ex illis necessario consequuntur; sed tantum in ea adhibenda, rationem habuisse ipsius petendi modi, sive ejus quod diserte ipsis in verbis petitum videmus. Nemo autem negare potest, quin petere remissionem peccatorum, sit petere, si ipsa verba attendantur, atque adeo sensus qui primo loco sese offert, liberationem ab aliquo malo, in quo jam simus, id est, à reatu peccatorum nostrorum; quae liberatio, quamvis secum afferat summum quoddam bonum, tamen id ex consequente est; ac praeterea, si ipsius rei natura per se consideretur, non plane necessario, sed tantum ex Dei benignitate ista liberatio tantum bonum nobis affert, cum dici possit, Deum nos liberare à peccatorum nostrorum reatu, quandocunque nos in eum statum restitueret, in quo primus homo fuit antequam peccaret, & sic, nullum peccati reatum habebat. At vero primus ipse homo, etiam ante peccatum nequaquam immortalis erat; quemadmodum latissime à nobis demonstratum est in disputatione nostra cum Francisco Puccio. Dei igitur benignitate, non autem ex rei natura factum est, ut remissis nobis à Deo peccatis nostris efficiamur immortales, atque ideo nemo dicere potest, petitionem talis remissionis, vi propria sua aliud non continere, quam petitionem liberationis à quodam praesente malo. Et haec satis esse volumus, pro explicatione secundae hujus ex posterioribus petitionibus.

Superest, ut de tertia ex illis posterioribus, & ultima omnium petitionum agamus, quae duas quodammodo partes habet, easque ita evidentes, ut non mirum fuerit quosdam censuisse, has esse duas petitiones inter se distinctas, adeo ut totam orationem, non sex tantum, ut plerique existimant, & nos cum ipsis ut ab initio dictum est statuimus, sed septem petitiones continere censuerint. Verba totius, sive unius, sive duarum petitionum haec sunt.

Vers. 13. *Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo.* Ubi animadvertendum est, in vulgata editione Latina apud Lucam, desiderari posteriorem illam particulam, *Sed libera nos à malo*, quae tamen hodie in omnibus fortasse Graecis exemplaribus, & in Syriaca editione habetur. Illud certum esse videtur, tempore veteris interpretis non defuisse Graecos codices, qui ea carerent. Certe haec diversa lectio, & defectus apud Lucam particulae istius, in quibusdam etiam Graecis antiquis exemplaribus, videtur aliquid ponderis habere ad confirmandum, particula ista non contineri aliquid, quod non comprehendatur in superiore proxima, neque in ea haberi petitionem distinctam ab ea, quam superior particula continet. Negandum tamen non est, posteriorem illam particulam multum facere adferre ad hanc ultimam petitionem recte intelligendam, atque exactius percipiendum, quid sit illud quod in ea petitur, ne Deus nos non inducat in tentationem; quod ut jam explicemus, animadvertendum est primum, Tentationis, & Tentandi verbum, quamvis eadem etymologiae ratio ubique servetur, varias quasdam habere significationes. Quod plane necessarium esse, vel id aperte docet, quod Scriptura alicubi Deo attribuit, quod tentet, ut in ipso initio capitis 22 Geneseos, ubi diserte habetur, quod Deus tentaverit Abrahamum, nimirum cum jussit, ut filium unicum suum sacrificaret, & tamen alibi in eadem Scriptura legimus, Deum non tentare quemquam, videlicet apud Jacobum, ejus Epistolae cap. 1. Verum, cum Deo attribuitur quod tentet, tunc tentandi verbum significat simpliciter, periculum facere illius qui tentatur. Cum autem negatur Deum aliquem tentare, tunc tentandi verbum declarat, sollicitare aliqua ratione ad peccandum.

Utra-

Utrique vero [illegible] significatio, quamvis inter se plurimum differant, originem tamen ab una eademque [illegible] [illegible] ejusdem verbi etymologia, quæ cum vel lingua quam in Græca, lingua, quibus sacri libri conscripti sunt, videtur ejusmodi esse, ut verbo isto proprie significetur, conari aliquid quod non vulgare sit, sed aliqua ratione [illegible], præsertim vero [illegible] illum videtur habere in Hebræa lingua, unde solet apud sacros scriptores Græcarum quarundam vocum significatio dimanare. Quia igitur, (ut gradatim etiam & alium verbi adsequamur) qui periculum alicujus sive hominis, sive rei facit, videtur aliquid conari novum quodammodo, nec vulgare aut consuetum; propterea factum est primum, ut verbo isto significatum fuerit, periculum facere. Deinde, cum periculum fieri possit varia ex causa finali ac [illegible], hoc factum est, ut hoc verbum significata fuerit, quæ in hoc conveniunt, ut in iis periculum aliquod fiat, cum tamen alioqui res sint admodum diversæ; quemadmodum contigit in duabus istis rebus, quæ ex alterius modo a nobis scripturæ locis habentur, quarum altera Deo tribuitur, altera vero minime; quandoquidem etiam, cum quis ad peccandum aliquem sollicitat, ejus periculum facit.

Ubi animadvertendum est, non esse necessarium, ad hanc loquendi rationem [illegible], ut scilicet is, qui aliquo modo periculum facit, tentare dicatur, illum hoc ipsum habere sibi propositum, ut periculum faciat; sed satis esse, si re ipsa ex ipsius facto eveniat, ut periculum fiat: neque enim Satan adversarius noster, cum nos ad peccandum aliqua, quacumque tandem illa sit, ratione sollicitat, id scilicet sibi propositum habet, ut nostri periculum faciat; quippe, qui aliud non quærat, nisi ut nos perdat; sed tamen interim, dum hoc conatur, periculum nostri fit, neque enim alia res est, quæ magis ostendat [illegible] simus, & quam nec ne firmi ac stabiles in fide atque in obedientia nostra præceptorum Dei, quam cum diabolus vehementes peccandi occasiones nobis præbet atque parat, vel oblata spe, & quasi [illegible] alicujus boni, vel timore nobis injecto, ejusque experientia alicujus mali. Quia vero periculum a nobis hoc describi, & ab obedientia, quam Deo debemus retrahi rebus adversis vel prosperis, vel tantum possumus, quæ experti nobis sit necesse, si constantes in officio nostro perseverare voluerimus, propterea tentationum nomine res ejusmodi adversæ in Sacris Literis intelliguntur, quæ, quamvis ab ipso Satana nobis immissæ vel procuratæ, sine ipsius Dei voluntate non evenire certissimum est, & voluntate quidem non illa universali, & omnibus rebus quæ in mundo fiunt communi, quando sine Dei voluntate nihil est quod fieri possit, sed singulari ac peculiari: loquimur enim hic de nobis, ut piis, & ipsius Dei veris cultoribus: horum enim Deus singularem ac peculiarem curam perpetuo habet, & consequenter, nihil illis grave contingit unquam sine certo Dei consilio: quia tamen ipsius rei adversæ sæpissime proxima atque immediata, ut loquuntur, causa, non ipse Deus est, sed potius diabolus, propterea fit mentio in Sacris Literis, quod Deus permittat, aut non permittat nos in ista adversa incidere; quæ adversa, atque ipsi incurrere, tentationum, & tentandi verbis scriptura significat, ut in illo loco, 1 Cor. 10. ubi adhunc modum legimus, *Tentatio vos non apprehendit nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non sinet vos tentari, supra id quod potestis.* Affirmat Paulus, Deum non passurum, seu permissurum ut Corinthii tententur supra vires suas; id est, in ejusmodi adversa incurrant, quibus sint succubituri. Nam & usque ad illum diem, ea adversa quæ futurum passi, non admodum gravia fuerant, sed ejusmodi, quæ consuetudine hominibus eveniunt: hoc etiam id significat, quod dicit, illos quidem a tentatione apprehensos fuisse, sed tamen humana.

Cum igitur a Deo hic petimus, ne nos inducas in tentationem, primum, tentationis nomen res adversas significat, quibus possimus a cursu pietatis nostræ abduci aut retardari. Deinde verbum *inducere*, quod Græcum verbum [illegible], etiamsi non ita accipiendum est, quasi ipsam ejusmodi adversitatem, quæ jam obvenerit, Deus ipse soleat esse proxima atque immediata causa, tamen intelligendum est per illud id declarari, quod diximus, videlicet, non sine certo Dei consilio ista piis accidere, & propterea hoc loco a Deo petitur, non quidem ut in ista non incidamus, sed ne illis succumbamus, atque expugnemur, petendo a Deo ne nobis illa inferat atque injiciat, quæ diximus. Non detrectamus quidem, quominus tentationes certo ac definita voluntate sua, et dum sibi serviat studemus, vel ob hoc ipsum, vel quacumque alia ratione, in ejusmodi res adversas incidamus, quæ facile nos abstrahere possint: sed tamen illum petimus, ne in ea quodammodo nos inferat ac conjiciat, ita ut ab illis plane contineri nos contingat; sed potius efficiat, ut tandem ex illis evadamus. Id quod dupliciter intelligi potest, vel scilicet, ut mala ipsa atque adversa plane desinant, vel ut nos, quantumvis illa durent, non tamen ab illis vincamur. Locus autem ille ad Corinthios, quem paulo ante attulimus, verbis habet nonnulla a nobis notata, quæ plurimum conducunt ad petitionem istam intelligendam, & explicationem ejus nostram magis approbandam. Inquit enim ibi Apostolus, statim post supra recitata verba, *Sed faciet etiam cum tentatione* (*proventum* habet vulgata editio; sed verbum Græcum sonat [illegible]) *exitum, seu evasionem, ut possitis sustinere.* Ex quibus verbis videtur omnino posse colligi, Dei quidem consilio tentari homines pios; id est, adversa pati, eaque ejusmodi, quæ possint illos ab ipsa pietate abducere: sed tamen eundem Deum efficere, ut ab iisdem malis pii non abducantur, sed vel ab ipsis tandem plane liberentur, vel nihilominus, ut nunquam illa ipsi vivant desinant, illis non succumbant.

Jam, quod hoc ipsum in hac ultima petitione a Deo postuletur, statim patet, etiamsi in verbo Inducendi non esset illa vis, quam supra exposuimus, ut scilicet significet injicere, ac quodammodo includere, ita ut quis ibi detineatur; nam ipsum tentationis nomen, potest significare per se, illud vinci ac superari a malis atque adversis rebus, quæ nobis, dum Deo servire studemus, accidere possunt: quandoquidem verbum Tentandi, unde Tentationis nomen est derivatum, invenitur in ipso Novo Testamento habere significationem abstrahendi a Deo, vel certe in aliquod peccatum conjiciendi, ut 1. Cor. 7. ubi Paulus monet conjugatos, ne ad longum tempus separatim sese alter ab altero, cujus rei ac monitionis causam afferens, ait, *Ne tentet vos Satanas, propter incontinentiam vestram.* Quæ verba aliud nihil significare videntur, quam, ne Satanas propter incontinentiam vestram peccare vos faciat. In epistola etiam ad Galatas cap. 6. sic scriptum legimus in ipso capitis initio, *Fratres, & si præoccupatus fuerit homo, in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in Spiritu lenitatis, considerans te ipsum, ne & tu tenteris.* Ubi nemo non videt, necesse esse ut illud *Ne & tu tenteris*, idem valeat, quod *Ne & tu in aliquo delicto præoccuperis*, ut a loquendi modo non discedamus, quo ibi usus est Apostolus, quo ista verba referuntur. Est præterea locus ad Thessalon. priore Epist. cap. 3. in illis verbis, *Ne forte tentaverit vos ille qui tentat, & inanis fiat labor noster.* Nam certe, si illi tantummodo per adversa aliqua, vel aliqua ratione sollicitati fuissent a diabolo ad peccandum, non propterea inanis factus esset labor, quem pro ipsis Paulus susceperat, sed tunc demum inanis redditus fuisset, si illi instigationi illi, & conatui diabolico assensi fuissent ac succubuissent.

Cum igitur Deus a nobis rogatur, ne nos inducat in tentationem, etiamsi ista verba ita accipienda essent, ac si diceretur, ne permittas nos tentari; posset tamen nihilominus ex usu ipsius divini Spiritus

 in Sacris

in Sacris Eloquiis intelligi, non petere ut permittat nos succumbere rebus adversis, & sollicitationibus ad peccandum, quin etiam, non modo Tentandi verbum, sed ipsum Tentationis nomen videtur inveniri, cum ista significatione conatus Satanici succumbendi, ut Matth. 26. Marc. 14. Lucæ 22, ubi Christus monet discipulos suos ut orent ne intrent in tentationem. Nam certe videtur Christus omnino monuisse, ut orarent, ne sollicitati à Satana ipsius conatibus succumberent, non autem simpliciter, ne à Satana sollicitarentur, ut aliquid peccati committerent; cum vix ac ne vix quidem, ita Deo propter non unam caussam volente ac sinente, contingat, ut ejus cultores à Satana ad peccandum non sollicitentur. Similiter apud Paulum 1 Timoth. 6 scriptum est, quod qui volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum. Ubi videtur negari non posse, quin Paulus voluerit dicere, illos non quidem simpliciter ad peccandum sollicitari, id enim, ut dictum est, etiam ipsis piis est commune, sed assentiri ac succumbere, dum ita sollicitantur. Nisi tamen quis velit, tam in hoc, quam in superioribus locis, sensum illum assentiendi & succumbendi, non ex ipso simplici tentationis nomine manare; sed ex eo, quod additum est verbum, quo significari possit inclusio, ut sic dixerim, in ipsam tentationem, atque in ea detentionem; non minus quam diximus posse significari verbo inducendi, seu inferendi atque injiciendi, quod in hac petitione legitur. Est siquidem in locis illis, apud tres illos Evangelistas, ut vidimus, verbum intrandi, seu ingrediendi, quod videtur indicare illam injectionem in tentationem ipsam, de qua jam sæpius diximus, quæ possit declarare illam quodammodo possessionem, quam hominis tentati tentatio capiat. Apud Paulum vero, in prædicto loco est, ut dictum fuit, verbum incidendi, quod verbum, per translationem sumptum à laqueo, cujus ibidem simul & semel fit mentio, declarare potest, quod quis ab ipsa tentatione detineatur; quemadmodum is dicitur in laqueum incidere, qui ab ipso laqueo capitur ac retinetur. Atque ad hunc modum confirmaretur per istos similes locos interpretatio nostra verbi Inducendi, in hac ultima petitione. Alterutrum enim omnino necesse est, vel scilicet, ut in locis istis tentationis nomen ipsum per se, significet victoriam illam, quam nostri tentatio obtineat: vel, ut verba nomini ibi addita, eam vim habeant, quam nos verbo inducendi hoc in loco, ab initio tribuimus. Et hæc satis esse possunt, ad explicandam priorem particulam hujus ultimæ petitionis. Quod vero attinet ad posteriorem, non videtur illa habere ullam aliam difficultatem, nisi in voce illa *Malo*, de qua videlicet dubitari possit, quid hoc loco proprie significet, qua de re mox aliquid dicemus. Nunc consideremus, quomodo posterior ista particula conjungatur cum priore, eamque illustret, nec novam petitionem reipsa inducat. Nihil enim aliud continet, quam magis expressam explicationem ejus quod petimus, in ipsaque priore particula continetur, quod est, ut diximus, ne vincamur à tentationibus; id quod tunc fit, quando ab ipsis, & ab eo, qui illas nobis nocendi animo immittit, liberamur. Certum est autem, ut supra dictum fuit, Satanam, ut proximam & immediatam caussam, solere tum rebus adversis vexare & ad deficiendum à Deo sollicitare, ut scilicet nobis hac ratione, utpote infensissimus hostis noster, quam maxime noceat, quapropter etiamsi nomen Græcum, quod redditum est Latine *malo*, possit ita accipi, ut intelligantur res malæ: quippe quod nomen istud ita possit accipi, ut neutro genere intelligatur prolatum; placet tamen, ut hic, quemadmodum in superiore illo capitis præcedentis loco, *Quicquid hic amplius est, à malo est*, potius masculino genere prolatum intelligatur, ita ut personam aliquam, ut sic loquamur, malam omnino significet; quæ alia nulla sit nisi ipse Satan, qui hoc simplici nomine alibi non raro appellatur, sicutque à nobis supra indicata testimonia, quibus hoc loco expresse addimus, locum, qui postulat in Matth. 13. 19 collato loco, nempe vers. 19 & vers. 38 omnino illud Satanam significari; & præterea locum ad Ephes. 6 vers. 16, nam in illis verbis, *In quo possitis omnia jacula mali ignita extinguere*, sine ulla controversia, *Mali* autem Diabolum, significari. Quod enim Diabolus, seu Satan, ut antea non semel dictum est, nos ad peccandum sollicitet, & hac ratione perdere cupiat, multaque mala nobis immittat, ut nos à Deo pure colendo abstrahat; sunt hujus rei testimonia multa clarissima, tum in Vetere tum in Novo Testamento, adeo ut vehementissime mirer, inventos nihilominus fuisse, hodieque, ni fallor, inveniri, qui Christianam religionem profitentes, quicquid de Diabolo & Satana traditur, qui nobis insidietur, & in peccatorum laqueos injiciat, non ita esse intelligendum arbitrantur, quasi substantia aliqua spiritualis sit, quæ ista committat, figuratumque esse loquendi modum censent, sic ut Scriptura etiam illud ipsum quod vulgo creditur; nihil aliud enim esse, quod nos ad peccandum sollicitet ac teneat, quam ipsam concupiscentiam nostram, ad quod probandum, abutuntur loco illo Jacobi in sua Epistola cap. 1, ubi ait: Unumquemque qui tentatur, tentari à concupiscentia sua abstractum, & illectum. Ubi cum agatur qua ratione tentemur, nulla tamen fit personæ alicujus mentio quæ nos tentet, sed tota tentatio concupiscentiæ nostræ tribuitur, quam volunt isti, per mirabilem quandam prosopopœjam, alibi appellari Satanam, seu Diabolum qui nobis adversetur, nosque coram Deo accuset, unde videlicet derivata sunt ista nomina, alterum Hebraicum, alterum Græcum: vehementissime inquam tales homines miror, qui ista vel doceant, vel ipsi credant, & interim tamen se, Scriptis Veteris Testamenti plane fidem adhibere profiteantur. Nam vel unum historiæ Jobi initium, satis est ad eos vel erroris, vel mendacii convincendos; ex quo videlicet manifeste constat, Satanam esse personam aliquam; quæ hominibus nocere studeat, præsertim vero iis, qui pure Deum colunt. Ex quo loco similiter apertissime colligitur, personam illam, quæ spiritualis substantia est, habere tantam vim, ut possit multa & ingentia mala, si Deus permiserit, humano generi inferre, quippe, qui auctor ibi fuit, ut perhibetur, omnium gravissimorum illorum malorum, quæ Jobus passus atque expertus est.

Jam de instigatione ad peccandum inter alia loca ipsius Veteris Testamenti 1 Paral. 21 in ipso initio habetur, quod Satan, ut populo Israelis aliquid grave malum pareret, incitaverit Davidem ad numerandum ipsum populum; quippe qui, ut astutissimus & scelestissimus, videret factum illud, ut nimis superbum & gloriosum, valde displiciturum Deo, & propterea facile hinc facturum iri, ut, in pœnam tantæ superbiæ, plaga aliqua ipsius Dei decreto in populo existeret. Ubi obiter est notandum, quod Samuelis lib. 2 in initio cap. 24 illud idem, de Davide incitato ad numerandum populum, ita scribitur, ut multis visum fuerit, incitationem istam ipsi Deo tribui, quasi Deus per Satanam incitaverit; quod falsissimum esse & rei ipsius absurditas atque indignitas, & apertum testimonium Sacrum, cujus supra mentionem fecimus, quod Deus neminem tentet, id est, incitet, aut sollicitet ad peccandum, clare demonstrant. Caussa vero tanti erroris atque adeo blasphemiæ fuit, quod in loco illo secundi Libri Samuelis, nominato Jehova, de eoque dicto, quod ejus ira perseveraret accensa in Israelem, statim subjicitur, *& incitavit Davidem &c*, ita ut omnino visum fuerit, verbum istud *incitavit*, ad ipsum Jehovam debere referri, cum alius nemo ibi nominetur ad quem referri queat; sed interim non fuit animadversum, hanc esse satis vulgatam Hebraicam phrasin, ut verba sola ponantur, non expressa, ut Grammatici loquuntur, persona agente, adeo ut verba ista: *Et instigavit Davidem &c*, ut communis sententia Grammaticorum Hebræorum, possint ita suppleri, *Et instigavit is, qui instigavit &c.*

Porro

Porro, quod attinet ad testimonia Testamenti Novi, ea sane & valde frequentia & apertissima, adversus illarum impudentiam potius quam ignorantiam. Petrus quidem in priore sua epistola cap. 5 monet, ut sobrii simus & vigilemus, quoniam adversarius noster diabolus, tanquam Leo rugiens circuit, quaerens quem devoret; & Paulus adhuc apertius 6 cap. epistolae ad Ephesios nos docet, & diabolum nobis insidiari, & nos adversus mundi principes & tenebrarum seculi hujus luctari, ubi verbis addit, ex quibus clarissimum est, illos, quibuscum nos luctari dicit, esse spirituales substantias ac personas; quae substantiae, propterea simplici soloque nomine diaboli, seu Satanae significantur, quia sine dubio habent ipsae tanquam proprium aliquod caput propriumque principem, cujus imperio ac voluntati reguntur: unde factum est, ut angeli Satanae, seu diabolo angeli tribuantur, ut in verbis Christi apud Matthaeum cap. 25 & apud Paulum in posteriore ad Corinthios, cap. 12. Quemadmodum igitur, quicquid angeli Dei faciunt, id totum ipsi Deo tribuitur: sic, quicquid faciunt angeli Satanae seu diaboli, ipsi Satanae aut diabolo tribuitur. Jam Christus ipse, inter testimonia non pauca, quae in ipsius verbis habemus, illarum insidiarum quas Satanas tendit hominibus piis, apud Lucam cap. 22 ait, Satanam postulasse, ut cribraret ipsius discipulos sicut triticum, se autem rogasse, ne deficeret Petri fides, ut videlicet ejus, qui ceteris praeesset. Nihil autem est opus plura testimonia proferre, cum illa ubique in Novo Testamento extent: tantum est animadvertendum, etiamsi in oratione ab ipso Christo instituta, liberatio a Satana, ejusque insidiis ab ipso Deo petatur, non ita tamen intelligendum esse, quasi in liberatione ista consequenda atque curanda, nullas nostras partes habeamus. Siquidem statim post Paulo ante citatum Petri locum, monemur, ut diabolo nos devorare quaerenti resistamus fortes in fide; cui conformiter Paulus, in loco similiter Paulo ante citato, instruit nos iis armis, quibus adversus diabolum & angelos ejus pugnare, nosque defendere possimus ac debeamus; & inter cetera, fidei clypeo [illegible] munitum esse docet; ubi postius omnia tela illius mali, id est, ut ante dictum fuit, diaboli, extinguat. Et Jacobus 4 cap. suae Epistolae monet, ut diabolo resistamus; [illegible] ratione futurum, ut ille a nobis effugiat; & in [illegible] in hac re, quae ad nostram salutem sine dubio pertinet, quam in ipsa nostra salute [illegible], quam in a Deo praecipua ratione atque auxilium ejus [illegible] spem nostram: sed interim necesse esse, ut illam divinam operam [illegible], eamque implorare. Sic enim vult Deus a nobis honorari, & [illegible] bonorum auctorem: & praecipue liberationis a Satanae vi atque potentia. Cujus vi potentia tam immensa est, ut vix majoris quicquam esse possit, ad hoc, ut reipsa excellentissimum illud bonum adipisci possimus, quod nobis Deus per Christum obtulit.

Ut autem melius appareat, quantopere nobis sit a diabolo timendum, ne in via salutis nostrae nos abducat, considerandum est; adeo verum esse, quod adversarius iste noster hac in re plurimum posse atque efficere, ut non [illegible], unde fit, quod diabolus videtur plus posse in nobis perdendis, quam Deus in servandis; cujus rei, praeter pravitatem nostram ad peccandum, causa est evidentior, quod Deus ita nos servare vult, ut interim tamen libertas arbitrii nostri in nobis relinquatur, & ipse nulli vel vim faciat, vel mentem ac voluntatem prorsus atque absolute immutet, cum diabolus, modo nos perdat, nihil juris habeat, nec plane quicquam curet, sive dolo quibus nos capiat ac circumveniat, id quod quaerit obtineat, etiam certum sit, quacunque tandem ratione fiat, ut nos minime Deus [illegible], nullo pacto fieri posse, ut salutem aeternam adipiscamur.

Jam vero, si quis quaerat, cur diabolus tantopere nobis adversetur, nostrique exitium atque interitum & cupiat & quaerat, aliud nihil, [illegible], quod [illegible] verisimile dici possit, nisi id quod passim a theologis traditur, & a Christianis creditur; id enim est adeo verisimile rationique consentaneum, ut etiamsi nullum indicium in Sacris Literis ejus rei haberemus, non temere tamen [illegible] communem receptam sententiam quae videtur quodammodo ab antiquissimis temporibus, etiam ante Christi adventum, in Dei populo quasi per manus tradita & conservata. Ea est, quod propterea diabolus, una cum toto satellitio suo, nobis tantopere sit infensus, quod vel videat (ut certe in ipso homine Jesu Nazareno vidit) vel prorsus sibi persuadeat, eos ex hominibus, qui Deo obedierint, ad illam beatitatem perventuros, a qua ipse una cum suis dejectus est, & homines pios, se una cum suis perditis atque in aeternum rejectis, quodammodo in sui locum substitutos. Nam diabolum ejusque satellitium totum, divinos angelos primum fuisse, Deoque ministrasse, [illegible] cum ipso in superna illa luce, ubi sedes verae felicitatis est, habitasse, & ipsa ratio docet, & Sacrae Literae non omnino silent. Quod attinet ad rationem, primum dicendum est, necesse esse, ut diaboli, quod pertinet ad suam existentiam, illam a Deo habeant, ab ipsoque sint creati. Deinde, non esse alio modo verisimile, Deum, spirituales ejusmodi substantias, tanta vi atque potentia praeditas in alium finem creasse, quam ut ipsorum opera uteretur: & quemadmodum suae virtutis ac potestatis participes fecerat, ita etiam felicitatis faceret. Quod vero pertinet ad Sacras literas, & Petrus in posteriore sua Epistola, & Judas in unica & brevi sua testantur, angelos quosdam fuisse qui peccaverint, & propterea a Deo puniti fuerint, quia illos in tenebras detraxerit, atque servet puniendos, ad magnum diem illum ejusque judicium: qui angeli sane alii esse non possunt quam illi, qui daemones & diabolus ejusque satellites postea sunt dicti; quos diabolus etiam, ut Paulus in Epistola ad Ephesios cap. 2. & 6. [illegible] aperte testatur principatum potestatis aëris habet, & in aëre una cum suis habitat, ut ut illum in locis coelestibus (quod quidam nomine aër saepe intelligitur) degere affirmet; tamen in tenebris dejecti dicuntur, comparate ad lucem illam supremam vereque divinam, unde dejecti sunt; & quamvis daemones, hic atque illic in mundo hoc inferiore discurrant, dicuntur tamen tenebrarum catenis constricti, quia nullo pacto jam illis datur, in superiore illo mundo versari, unde pulsi fuerunt. Jam, ad quod angeli illi qui peccarunt, reservati sint puniendi, ad judicium magni diei, optime consonat, cum eo, quod legitur apud Matthaeum cap. 8 ubi scriptum est, Daemones quosdam in hominis corporibus existentes, ad Jesum clamasse, Quid tibi, & nobis Jesu fili Dei, venisti huc ante tempus torquere nos; quae ultima verba, sive cum interrogatione, sive cum affirmatione legantur, ostendunt statutum esse tempus, quo daemones torqueri debeant; quia videlicet daemones sunt angeli illi, qui peccaverunt, & puniendi ad magni diei judicium reservantur. Causa vero, cur ejusmodi substantias spirituales, tanta potentia praeditas, ab ipso Deo creatas esse oporteat, est, quod alioqui necesse esset, sive illi aeterni statuerentur, sive ab alio quopiam creati, plura, quam unum principium [illegible] statuere, quod dogma universam theologiam pervertit, Deique ipsius majestatem vehementer minuit. Sed non est hic locus hac de re uberius disputandi; satis est dogma illud semper ab ecclesia blasphemum atque impium existimatum fuisse, quod quidem attinet ad disputationem praesentem. Jam quod Deus ipse, sua sponte, ejusmodi substantias tales creare atque efficere voluerit, quae nobis insidias struant; & eas [illegible] sint praeditae, quantum in ipsis est, interitum nostrum procurent, nullo prorsus pacto est verisimile; neque enim Deus sua sponte, vel mali culpae (ut vocant) vel periculi ejus subeundi auctor unquam est; sed tantum, & norat & solet, mala mente maloque animo, quem

res crimen ipsi sua culpa conceperunt ac contraxerunt, aut re ipsa jam terram liberi: & propterea etiamsi putarent, nihil tamen spirituales istas laboritatas, post contractum ab ipsis mundi malitiam, & adversus humanum genus odium, statim perdere, ut hac ratione, dum ille faciunt quicquid possunt, quo homines pios perdant, detur materia ipsis hominibus piis fidem suam exercendi, ipsique Deo probandi, & ex victoria, quam, Deo ipso adjutore, de fidelitate istis tandem reportarent, major appareret & ipsius gloria, & eorum virtus; utrumque ipsi haberent, perpetuam causam vigilandi, & summa cum diligentia in officio suo versandi, ipsumque Deum gloria & honore afficiendi, dum tanto periculo sibi impendente, ad ejus opem assidue atque humiliter decurrerent. Merito igitur Christus, inter res, quas omnino à Deo petendas habemus, hoc posuit, ut ne succumbamus tentationibus, sed à Satana, qui earum proxima atque immediata causa est, liberemur, hujusque rei petitione, utpote maximi momenti, ut solent res majoris pretii ad ultimum reservari, conclusit orationem, quam nos ad cœlestem patrem perpetuo habere voluit, eamque ultimam fecit earum petitionum quæ ad nostrum commodum proprie ac privatim spectant.

Absolutis omnibus petitionibus, adduntur tanquam coronis quædam, verba illa, *Quoniam tuum est regnum, & potentia, & gloria, in secula. Amen.* Quæ quidem verba, in codicibus Latinis, id est, in vulgata editione, minime leguntur, & apud Lucam in omnibus codicibus, tam Græcis quam Latinis, necnon & Syriacis, plane desiderantur. Ac pontificii quidem, qui vulgatæ editioni Latinæ plus tribuunt, quam ipsis Græcis exemplaribus, vulgo verba ista pro additis habent; & credunt ex more concludendi preces ad Deum aliqua doxologia, qui mos apud Græcos potissimum semper viguit, additionem istam manasse, & ubique in Græcis exemplaribus apud Matthæum locum invenisse, in eaque remansisse. Verum non modo in exemplaribus Græcis omnibus, sed etiam in Syriacis particula ista legitur, quamvis alioqui Syriaca editio, cum vulgata Latina, ubi illa à Græcis exemplaribus discrepat, non raro consentire soleat; tantum, quod in Græco est *In secula*, in Syriaco est, *In secula seculorum*; neque in Syriaco habetur ad finem, vocula illa *Amen*, quam Græci codices omnes habent. Sed Hebraica quoque editio Evangelii Matthæi, à Munstero olim edita, & à Quinquarboreo recognita; quæ similiter, ut ipse Quinquarboreus in sua in illam præfatione scribit, cum editione vulgata Latina plurimis alioqui consentit, particulam istam totam habet. Quapropter, non est temere adhærendum Pontificiorum opinioni, quod tamen quidam faciunt, sed potius firmiter credendum, ita Christum docuisse, ut exemplaria omnia, præter Latina, habere deprehenduntur. In quibus Latinis propterea fortasse tota ista particula desideratur, quod certum sit, ut diximus, eam nusquam, id est, in nullis codicibus apud Lucam inveniri; & creditum fuerit, hanc satis insignem differentiam, inter utrumque Evangelistam minime verisimilem esse. Verum si statuatur, id verum esse, quod nos ab initio huius explicationis attigimus, & non obscure docuimus, Christum, bis saltem orationem illam docuisse, & de uno tempore Matthæum, de altero vero Lucam scripsisse, nihil absurdi in eo est, quod hac in re sint dissimiles, cum id totum, quod particula ista continet, sit omnino extra ipsas petitiones; & ideirco, quod de vera substantia orationis sit, dici nequeat.

Jam, ut tentemus explicare, quid sibi velint verba ista, tanquam coronis ipsi orationi imposita, dicimus, posse illa accipi, vel, ut simpliciorem doxologiam; vel, ut in quibus ratio reddatur quædam, cur petita illa fuerint, quæ in ipsa oratione continentur. Nam reddi in verbis istis rationem proxime antecedentium, videtur indicare particula Græca ὅτι; quæ ab interpretibus Latine, *Quia*, sive *Quoniam*, similive alia vocula, reddendi rationem vim habente, reddita est. Quanquam autem in eodem, ut multis aliis in locis, contingat in ipso Novo Testamento, ut Græca ista particula, quæ respondere videtur particulæ כִּי Hebraicæ, secundum ipsius Hebraicæ Linguæ frequentem usum, sit, quod ad sensum attinet, quasi nonnunquam supervacanea, & ornatus tantum gratia posita, considerantes tamen fortasse hoc in loco est, non recedere à propria ejus significatione; præsertim cum ad fine illo commode, immo cum expressione egregii sensus fieri queat. Hæc igitur vocula illam rationem reddendi propria significatione retinens, credimus posse dici, admodum eleganter reddi in commode ista rationem, cur audeamus à Deo petere tot & tanta, quæ & quanta oratio ipsa continet. Et primum quidem pro ratione affertur, quod Dei sit regnum, id est, sive habeat jus atque imperium legitimum in omnia; deinde, quod ejus sit potentia; id est, nihil tam arduum sit, quod ipse efficere non possit, atque ita, cum & jus regendi habeat, & consequenter dignissimus sit, qui pro suo arbitratu cuncta moderetur; ac præterea omnia possit, merito hinc fit, ut non modo audere possimus, sed etiam debeamus, ab ipso ista omnia, quamtumvis maxima, petere.

Additur autem postremo, ipsius esse gloriam: quod etiamsi fortasse aliud etiam sensus habere potest, tamen credimus duo præcipue, vel utrumque, vel alterutrum, hoc loco significare. Unum est, quod Deo omnis gloria debeatur, id est, ipse solus sit gloria afficiendus. Vim enim exclusivæ vocis videtur habere pronomen illud *tuum*; ac si dictum fuisset, *& non alterius*. Quod idem dicimus de regno, deque potentia, quorum antea est facta mentio; ita ut, *tuum est regnum, & tua potentia*, idem polleat, ac si dictum fuisset: *Tui solius est regnum, atque potentia*. Nam hoc pacto, majorem vim habet, quicquid rationis hic continetur: sic enim concluditur melius atque efficacius, quod, ut dictum fuit, non modo audere possimus, sed etiam debeamus, illa omnia, quæ oratio ista complectitur, ab ipso petere; quippe, cum nullus alius sit, qui ea præstare ac concedere, sive de jure, ut loquuntur, sive de facto possit. Sed ad gloriam revertimur, quam totam Deo deberi, secundum unum sensum hic significari diximus. Nam hujusce rei propterea fit mentio, tanquam rationis illarum petitionum nostrarum: quippe, quod ex eo ipso, quod aliquid à Deo petimus, atque humiliter ab ipso precamur, ipse Deus sine dubio, ut paulo ante etiam attigimus, gloria afficitur. Alter sensus illorum verborum *Tua est gloria*, esse potest, quod tandem omnis gloria, quæ ex beneficiis maximis, per nos à Deo petitis & impetratis, manaverit, in ipsum Deum redundabit; ita ut non modo ratio afferatur, cur nos ista petere audeamus, sed etiam, cur Deus illa nobis concedere debeat. Et sane, cum quis post petitionem aliquam factam addit rationem aliquam, potest ex vi & usu loquendi, ratio ipsa per se, si modo ea aliquid ferat, ad utrumque illud accommodari, ut scilicet & caussam declaret, quæ ad petendum impellit, & multo magis eam, quæ illum à quo petitur impellere debeat, ut id præstet quod ab ipso petitur, quod tamen nullo pacto contingit, si priorem sensum sequamur: quandoquidem ratio ista post orationem allata, quod Deo omnis gloria debeatur, non fert, ut accommodetur, nisi ad caussam, cur ea petamus, quæ in oratione continentur. Idem dicimus de oratione, quod Dei sit regnum, atque potentia, eo modo explicata, ut à nobis factum fuit; cum ejusmodi ratio, non possit referri ad caussam, cur Deus illa concedere debeat, quæ in oratione petuntur, sed tantum, quod ea concedere possit; & sic ad caussam, cur nos ista petere debeamus.

Hactenus coronidem istam orationi impositam explicavimus, quatenus omnino volumus, illam non esse simplicem doxologiam, sed celebrationem ipsius Dei. Verum quamvis in ipsius initio adsit illa particula, quæ ordinaria sua significatione, orationem reddendi vim habet, quæ rationis redditio impedit, quominus ista

illa si semper doxologia, tamen propter id, quod ante dictum est, & non raro ex altera parte ista vocula illius, sive illa significatione rationem reddendi, cum diligentius locum perpendere videamus, quamvis simplex doxologia illa coronide contineatur, necessarium tamen quodammodo fuisse, illam incipere à tali vocula, facile adducimur ut credamus, nihil esse necesse propriam significationem istius voculæ retinere, & posse ei commodissime tribui, vim tantummodo connectendi istam coronidem cum præcedentibus, id quod alioquin compluribus verbis fieri oportuisset, si simplex doxologia in ea contineretur. Habent Latini quoque voculam, quæ alioqui ordinaria sua significatione, rationis redditionem declarat, & tamen non raro, cum simplici ei sermonem connectendi, apud præstantissimos atque optimæ ejus linguæ autores, usurpata invenitur. Ea est conjunctio *Nam*, sed & apud Græcos, & nominatim in ipso Novo Testamento, conjunctio γὰρ, quæ alioquin omnino reddendi rationem vim habere videtur, nihil aliud præstat interdum, quam quod sermonem connectit; quemadmodum ab iis, qui scripta Novi Testamenti commentariis vel annotationibus illustrarunt, observatum est: præsertim vero à Theodoro Beza. Sed vocula illa Latina, ut ea, quæ non secus atque ista Græca, quæ initio hujus coronidis habetur, solet à principio poni, recte, tanquam ei quodammodo par, pro exemplo à nobis allata fuit. Verisimile est igitur, ut concludamus, etiamsi Christi mens fuerit, ut coronide ista non exprimeret nisi simplicem Dei celebrationem, ne alioqui mutis verbis uti cogeretur, ad illam cum ipsa oratione connectendam, unica ista vocula id commode atque utiliter præstitisse. Agnoscendum autem est, si hunc sensum atque interpretationem simplicis doxologiæ amplectamur, Christum nos docere voluisse, debere nos, cum à Deo aliquid petimus, non omittere, quominus ipsum laudemus ac celebremus. Jam vero illud *In sæcula*, melius ad doxologiam accommodari videtur, quam ad rationem, quæ in illa coronide redditur, cur, vel nos illa à Deo petamus, vel cur ipse Deus ea nobis concedere debeat. Et est valde alioqui consuetum, doxologias talibus aut similibus vocibus concludere, ut factum videmus ad Rom. cap. 9. & cap. 16. nec non in priore Petri Epistola cap. 4 & 5. & ad Hebræos postremo, & alibi sæpe. Cæterum, nihil opus esse videtur, hoc sensu in ea tum simplicis doxologiæ, tam tria explicare, quæ hic Deo, & quidem soli, tribuantur; cum ipsorum explicatio peti possit ex altero sensu, de quo ante egimus. Neque etiam, in ipsa voce *In sæcula* diligentius explicanda, immorandum videtur, cum nemo nesciat ea significari, ut sic dicerem, sempiternitatem, seu, ut loquuntur, æternitatem à parte post, seu mavis, durationem in æternum.

Restat vocula *Amen* ad ipsum finem posita, cujus significatio satis nota ac trita est. Tantum sciendum est, apud Hebræos, unde vox illa ad Græcos derivavit, eam, ut Grammatici tradunt, non esse adverbium, ut quilibet existimare facile posset, sed nomen, quo veritas seu fidelitas, & constantia significatur: quæ vis, tanquam si adverbium esset, cum passim usurpatur, cum volunt aliquid approbare, vel confidenter affirmare. Inveniturque aliquoties in Veteri Testamento, particula ista duplicata, ut Num. 5. & Nehem. 8. utrobique cum sensu approbandi & confirmandi ea, quæ alius quispiam dixerit; qui usus præcipue locum habere solet, cum præcedit imprecatio aliqua ab alio facta, & ad eum pertinens, qui voce illa illam approbat, ut prædicto Numerorum loco, & cum frequenti repetitione Deut. 27 capite. De significatione autem & usu isto voculæ istius, ut scilicet approbationem declaret, ejus, quod alius quispiam dixerit, possit nos monere satis, vel unus ille Pauli locus 1 Cor. 14. cum ait: *Cæterum, si benedixeris Spiritu* (subintellige tantum, & non etiam mente) *quo pacto is, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen, super tuam benedictionem?* Quod porro attinet ad id, quod Johannes, sensu duplicatæ voculæ utitur, non videtur silentio prætereundum, quod, cum Dominus Jesus frequentissime apud Evangelistas legatur vocula ista esse usus, nusquam fortasse apud tres priores Evangelistas duplicata in ipsius Christi verbis invenitur, cum tamen contra apud Johannem, nusquam, ni fallor, aliter quam duplicata inveniatur; & quidem, si non fallor, vicies semel in iisdem Christi verbis ab aliis Evangelistis, id est, à Matthæo ac Marco recitatis, ubi videlicet Christus prædicit Petro, fututum ut ipsum neget, antequam gallus canet. Unde facile adducor, ut credam usum quodammodo perpetuum Christi fuisse, ut vocula ista duplicata uteretur; fuit enim Johannes, in recitandis in Historia sua ipsius Christi verbis præ cæteris Evangelistarum diligentissimus: nec propterea ullius vitii, ac multo minus, falsitatis arguendi sunt alii Evangelistæ, licet semper, ut dictum fuit, simplicem voculam istam in Christi verbis posuerint, cum etiamsi major quædam videatur esse vis, in ea duplicata, quam simplici, tamen re ipsa idem simplex quod duplicata præbet, & confirmationem asseverationemque declaret; quæ, quoniam vel maxime ibi convenire videtur, ubi Deus celebratur, quippe, qui, supra quam dici possit, dignissimus sit, cujus laudes constantissime prædicentur, propterea ea in Dei doxologiis, quæ in Novo Testamento legimus, fortasse nunquam omittitur, sed semper ut hic illas concludit; & quia, etiamsi hic simplex doxologia non esset, tamen negari non potest, quin expresse in coronide illa Dei majestas plane celebretur, utrumcunque tandem, ex duobus à nobis commemoratis sensibus, in ea explicanda sequamur; idcirco agnoscendum plane est, illam optime huic loco convenire, & merito illa Christum coronidem illam conclusisse.

Orationis a se præscriptæ formula plane absoluta, cum in ea petitio, ut nobis Deus remittat peccata nostra, quiddam singulare habeat, quod videlicet nulla ex petitionibus reliquis habet, nimirum, ut sit conjuncta cum modo vel conditione quadam, quæ est, ut nos vicissim remittamus aliis, quæ adversus nos peccaverint, & quia simul res hæc maximi momenti est, ut postea dicemus, propterea Christus illico subjungit verba illa.

Vers. 14. *Si enim dimiseritis &c.* Reddens rationem prædicti modi, seu conditionis appositæ in petitione ista, quasi aliud nihil ab se præscriptam orationem continere præ se ferat, quam petitionem istam cum conditione præstitisse: neque enim ad extremum ipsius orationis petitio ista est posita, ut, etiamsi alia multa ipsa oratio contineat, tamen ex vi Grammaticæ & loquendi usu, id quod Christus, rationem reddens ejus, quod dixisset, subjungit, ad eam solam referri possit. Ex vi quidem Grammaticæ & usu loquendi, quando illud quod Christus subjungit, non statim sequitur post petitionem istam, sed inter hanc & illud, & integra petitio, eaque duabus partibus constans, & tota ipsius orationis coronis quædam interposita sit, videbatur, ut illud Christus subjungere posset, cum ista rationis redditione, quam vocula *Enim* declarat, necessarium, ante mentionem conditionis illius illi petitioni appositæ mentionem facere: sed Christus brevitati consulens, & quia singularitas conditionis illius, per se facile eam præsentem memoriæ audientium faciebat, non dubitavit, statim absoluta oratione, ejus, nulla licet ipsius facta mentione, rationem reddere. Maximi enim alioqui præterea, ut diximus, est conditio ista momenti, cum apposita sit petitioni, qua nostra felicitas continetur. Remissione enim peccatorum nostrorum, ex ipsius Dei pactis & decreto, vita æterna comprehenditur. Adde, quod ipsa conditio valde ardua est, cum plerisque hominibus nihil tam grave sit ac difficile, quam injurias condonare, idque perfecte atque ex animo; quemadmodum, sine dubio, conditio ista interpretanda est. Cæterum ratio quam Christus hic subjungit, & quam vocula *Enim* significat, potius explicatio quædam est, & apertior

expositio conditionis illius, quam propria & vera ratio, quae ut dixi sit, necesse esset ab ipso dicto, cujus est textus, res sic plane distincta. Certe enim, cum petitio illa remissionis peccatorum, habeat sibi additum illud, *Sicut & nos remittimus &c.*, videtur omnino statuendum re ipsa totum illic contineri, quod Christus subjungit; praesertim vero ex duobus ab ipso subjunctis, posterius illud, *Quod si vos non remiseritis aliis delicta ipsorum, nec pater coelestis vobis nostra remittet*; re ipsa, inquam, nec sine obscure id totum quod Christus subjungit in eo contineri videtur, quod petimus nobis remitti, sicut & nos remittimus. Primum enim ex hoc loquendi modo omnino colligitur, nos ipsos fateri, debere nos aliis remittere, si nobis à Deo remitti velimus. Deinde, cum, ut supra ex Luca docuimus, illa adjuncta petitioni conditio ita accipi possit, immo plane accipienda videatur, ac si simul caussa quaedam afferretur, cur Deus debeat nobis remittere, sicut apparere potest, in ipsa petitione cum illa conditione sua, id quoque contineri, quod si nos aliis non remittimus, Deus nobis non remittet. Itaque non videtur negari posse, verba illa à Christo subjuncta, apertiorem, ut diximus, declarationem & expositionem esse ejus, quod tota ipsa petitio continebat, potius quam verum & proprium illius momentum. Ad quam apertiorem Christi explicationem, ne, vel his eadem nobis, dicenda essent, vel nihil postea suo loco dicendum, quod ad eam clarius intelligendam pertineret, ea explicanda reservavimus, quae supra, quamvis locus ipse id ferret, plane non explicuimus, quaeque ad rem totam hancce recte intelligendam necessaria esse videntur.

Primum igitur diligenter inquirendum est, quid sibi id velit quod Christus priore loco subjungit, nempe, si nos aliis peccata ipsorum dimiserimus, patrem coelestem delicta nostra nobis remissurum: quandoquidem sententia haec, ita simpliciter atque absolute, ut ipsa verba sonant, accepta, nullo pacto vera esse videtur; quemadmodum etiam antea attigimus, in explicatione illorum Christi verborum, *Beati mites &c.* ubi diximus, quamvis illorum Christi verborum, quibus re ipsa eadem haec sententia continetur, possit afferri alia quaedam interpretatio, ut appareat ipsam sententiam, quicquid prima fronte prae se ferat, verissimam esse; tamen hoc in loco, cujus hic mentionem facimus, commodius posse eam interpretationem afferri, quam statim dicemus, nempe quia videantur verba loci hujus illam indicare; ea autem est, ut scilicet, nihil aliud re ipsa sibi velit sententia illa, priore loco à Christo subjuncta, quam illud, quod posteriore sententia significatur, quae sit quasi explicatio quaedam prioris. Neque enim novum est, ut caussis, sine quibus aliquid non fit, tribuatur ipse effectus, etiamsi illae ad eum praestandum, per se non sint satis. Sunt hujusce rei exempla omnes fere beatitudines illae à Christo promulgatae, in initio hujus sermonis sui. Ubi, cum illas explicaremus, ostendimus, necesse esse in illis vel aliquid subaudire, vel quavis alia ratione illas aliter interpretari, atque ipsa verba prae se communiter ferunt. Sed & paulo inferius, in hoc eodem Christi sermone, hoc est in ipso initio proxime sequentis capitis, habemus hujusce rei exemplum quoddam, rei nostrae satis accommodatum. Inquit enim ibi Christus, *Nolite judicare, ut ne judicemini*; id est, non condemnate, ut non condemnemini; ubi videtur omnino tribuere effectum condemnationis non subeundae, ei rei, si quis videlicet alios non condemnet; cum tamen nihil certius esse videatur, quam fieri posse, ut quis ejusmodi vitiis aliis sit obnoxius, propter quae certum sit illum condemnatum iri, & interim tamen ipse vitio alios condemnandi careat. Quare necesse est illo in loco ita Christi verba interpretari, ut voluerit docere, unam ex caussis, propter quas à Deo quis condemnetur, hanc esse, si ipse alios condemnet, intellige immerito & sine caussa, atque ita ut charitatem negligat. Sic igitur & hoc in loco intelligendum videtur, non quidem ex eo, quod quis aliis remittat, remissionem consequuturum; in quo etiam (nihil enim tam facile est, quam ut ipsi quis peccata sibi implicet, ita ut remissionem sperare nequeat; & tamen ipse sine studio, sive natura sua ea sit comparatus, ut injurias sibi factas non ulciscatur, sed eas liberrime condonet) sed inter alias caussas, propter quas pater coelestis peccata non remittit, hanc esse, si quis aliis non remittat.

Nam, si quis objiciat, quod si hanc interpretationem amplecti velimus, sequatur, id, quod posteriore loco Christus subjungit, supervacaneum esse, quippe, in quo nihil contineatur amplius, quam illud ipsum scilicet, quod nos aliis non remittamus, id caussam esse, ut nobis pater coelestis non remittat. Respondemus, nihil mirum esse, ut id, quod antea obscurius dictum fuerat, & poterat aliter accipi ac Christi mens esset, clarius postea dicatur, ita, ut nullus error in Christi mente percipienda esse queat; immo, cum, ut satis ostendisse credimus, id quod priore loco est dictum, nullo pacto ita accipi posse, ut verba ipsa sonant, nihil verisimilius est, quam, in quem sensum accipi debeat, expositum fuisse in verbis proxime sequentibus, quando, ut dictum est, illa clarissime sine, & eadem de re, sine dubio, loquuntur. Adde, quod ad conservandam sententiam, quam nos ipsis prioribus verbis subesse credimus, possint illa ita accipi, ut nihil supervacanei in posterioribus appareat. Possunt enim verba illa sic exponi, ac si Christus dixisset, Si vultis vobis remitti à patre coelesti delicta vestra; remittite & vos aliis delicta ipsorum. Nam certe, si ita loquutus fuisset Christus, aliud nihil dicere voluisset quam illud ipsum, quod jam diximus intelligendum esse eum dicere voluisse, id est, inter caussas, propter quas pater coelestis non remittit, hanc esse, si nos aliis non remittamus. Nemo tamen negaverit, quin sine redundantia aut inconcinnitate ulla recte, si Christus ad istum modum loquutus fuisset, illud subjunxisset, quod subjunxit, ac si diceret: Propterea dico, ut si vultis vobis remitti, ipsi similiter aliis remittatis; quia, nisi remiseritis, nec vobis remittetur. Non negamus tamen, posse priora illa verba, cum eodem effectu, ut scilicet nihil contineant, paulo aliter accipi, atque nos hactenus statuerimus; ut scilicet idem sit, nobis remissum iri si nos remiserimus, quam plurimum habere momenti ad remissionem nobis conciliandam, si nos aliis remittamus; etiamsi illud, quamvis aliter ipsa verba ferant, revera non fit satis.

Est autem locus in Epist. Jacobi cap. 2. quod ad sententiam attinet, valde loci huic nostro similis, ex quo videtur egregie confirmari haec interpretatio nostra. Scriptum est enim ibi, quod judicium sine misericordia fiet illi, qui non fecerit misericordiam, & statim subjungitur, *Gloriatur autem misericordia adversus judicium.* Certe in priore horum verborum comprehensione, habetur sententia fere illi par, quae continetur in verbis posteriore loco à Christo subjunctis. Quid enim aliud est, judicium sine misericordia factum iri ei, qui non fecerit misericordiam, quam non iri remissum ei, qui non remiserit? In posteriore vero verborum Jacobi comprehensione, videtur omnino similis sententia inesse, quae inest in verbis priore loco à Christo subjunctis. Gloriari enim misericordiam adversus judicium, aliud nihil esse videtur, quam non esse, ut is qui misericordiam fecerit, condemnationem metuat; id quod sine re ipsa idem est cum eo, quod si nos aliis remittimus, remittentur nobis peccata nostra. Verum, nemo, arbitror, audebit affirmare, sententiam illam apud Jacobum simpliciter esse veram, & satis omnino esse ad hoc, ut quis condemnationem nihil metuat, si ipse adversus alios misericors fuerit, sed dicetur unusquisque, necesse esse sententiam illam ita interpretari, ac si Jacobus dixisset, Magnam vim habere, ad condemnationem vitandam, si quis in alios sit misericors. Similiter autem loqui solemus, ut simpliciter aliquid tribuatur rei cuipiam, quia scilicet res illa ea in re praestanda plurimum possit, sine tamen frequenter

tur

nis in Sacris Literis. Ut, exempli caussa, cum Christus apud Lucam cap. 11 Pharisæis dicit, illis omnia munda fore, si dent eleemosynam. Neque enim intelligendum est, ipsam eleemosynam per se esse caussam, ut omnia illis sint munda, qui eam faciunt, quocunque tandem fiant animo illo accipiantur, cum fieri possit, ut quis eleemosynam det, & quidem omnium, quæ illi supersunt; quemadmodum fortasse Christi mens fuit verbis illis innuere, & tamen vitiis ejusmodi sit implicitus, quæ ipsum immundum reddant, & consequenter secundum Apostoli sententiam Tit. 1. 15. omnia illi immunda efficiant. Danielis quoque cap. 4 legimus, ipsum consuluisse Nabuchodonosori, ut eleemosynis, & beneficiis peccata sua redimeret, sive, ut in ipso fonte legitur, abrumperet & abscinderet. Petrus similiter cap. 4 prioris hac epistolæ monet, ut præcipue charitatem inter nos intensam habeamus, cum enim operturam multitudinem peccatorum. Jam, sicut necesse est omnes verum esse, si simpliciter id accipiamus, eleemosynas & beneficia redimere seu abrumpere peccata: ita, nec simpliciter verum esse potest, charitatem operire multitudinem peccatorum. Itaque, quemadmodum, sine dubio, danda eleemosyna, omnia munda nobis fieri, id tantum significat, ad munditiem illam plurimum conferre eleemosynæ dationem: sic intelligendum est, eleemosynam & beneficentiam, intensamque charitatem magnum pondus habere, ad peccata redimenda atque operienda. Attulimus autem exempla illa, inter alia multa quæ eorum similia loquendi modo, quia in illis eadem res agitur, quæ ejusdem generis est cum ea, de qua Christus loquitur hic apud Matthæum, id est de charitate: quandoquidem inopiam sublevare, præstantissimum ac præcipuum charitatis est opus, non minus, immo vero magis, quam eleemosynas dare, & alia ejusmodi beneficia quæpiam afferre. Sunt & alia non pauca testimonia, ex quibus constat, charitati, & fructibus inde provenientibus [illegible], ut nihil sit mirum, hic quoque à Christo præstantissimo huic charitatis fructui, tribuendum fuisse, quod nobis remissionem peccatorum conciliet. Sed quemadmodum loca illa omnino ita accipi debent, ut hyperbole quædam in illis agnoscatur, ita & hic neutiquam aliter interpretationem nostram sequi videmur, uti acceptum est, ut hyperbolen quandam, eo modo, qui jam dictum est, plane contineat.

Absolvimus, Deo adjuvante, explicationem, non modo ejus orationis à Christo præscriptæ, sed etiam ejus, quod Christo subjungere est placitum, ad quiddam in ea continenti clarius exponendum. Quare, nihil nobis restat dicendum, quod pertineat necessario ad intelligenda ipsa Christi verba, circa hanc orationis materiam. Verum nunc censemus, non esse alienum progredi ulterius, nisi prius quædam explicaverimus, quæ supra partim attigimus cursim, partim antequam finem huic tractationi de oratione imponimus, nos explicaturos promisimus. Attigimus enim supra, paulo ante explicationem ipsius orationis à Christo præscriptæ, videri, ex ipsius Christi verbis, dum ait, *Vos autem sic orate*, colligi posse præceptum nobis datum fuisse, non modo, ut quando orare volumus, nos omittamus illa à Deo petere, quæ in oratione ipsa præscripta continentur, sed etiam simpliciter & absolute, ut omnino oremus. Cum vero egimus de eo, quod Christus ante dixerat, hypocritas solitos in synagogis & angulis platearum stantes orare, polliciti sumus nos hoc loco aliquid clarius explicaturos, de differentia inter adorationem & invocationem. De hisce igitur duobus nobis agendum est, antequam de jejunio, quæ tertia est ex illis tribus rebus, circa quas Christum hic monitiones tradere constat, & de qua proxime sequentia Christi verba agunt, quidquam dicamus. Non est autem necessarium, ut de hisce duobus plane separatim ac distincte agamus. Nam in explicanda quæstione, utrum nobis absolute præceptum fuerit ut oremus, commoda occasio sese offeret, explicandi differentiam adorationis & invocationis.

Si quis igitur simpliciter quærat, an divinum extet præceptum ut oremus; id est, ut aliquam Deum, preces aliquas dirigamus. Primum videndum est, an de tempore utroque, scilicet tam Veteris, quam Novi Testamenti, an vero de altero tantum, quod ad nos proprie pertinet, id est, de Novi Testamenti tempore, agere velimus. Nam si de utroque, res valde dubia esse videtur. Ego quidem hactenus, ejusmodi præceptum absolute sub Veteri Testamento datum, invenire non potui, adeo, ut ne statis quidem quibusdam temporibus idem præscriptum fuisse, deprehendere potuerim; quamvis alia non pauca præscripta inveniantur (& sane, illa omnibus sunt obvia) quæ ad ipsum Deum colendum omnino pertinent, idque ex parte jugiter, id est, singulis diebus. Nam certum est Deum præcepisse, ut sibi singulis diebus in holocaustum offerrentur agni duo, unus mane, alter vesperi, una cum quibusdam libaminibus, de quibus Exodi 29. & Num. 28. præter id, quod tria festa solemnia constituta fuerunt, quæ adhuc à Judæis observantur, in quibus omnis masculus coram Deo comparere debebat, idque non sine munere aliquo, quod ipsi Deo offerret, ut habetur Exodi 23. Præscriptum etiam erat, sacrificium illud singulis annis repetendum, quo expiarentur omnia peccata populi, ea videlicet, quibus expiatio per sacrificia concessa fuerat, ut latius explicuimus in disputatione nostra, *De Jesu Christo servatore*, de quo sacrificio accuratissime ac diligenter agitur Levit. 16. Alia enim sacrificia, tam expiatoria, quam, ut Scriptura illa vocat, pacifica, quomodo fieri, quave ratione absolvi deberent ac perfici, præscriptum quidem erat, cæterum ut omnino fierent, absolute præscriptum non legis, sed tum demum, quod ad expiatoria attinet, si quis vellet expiari peccatum suum, cui ejusmodi expiatio fuerat proposita. Remque ita se habere, quod scilicet alia sacrificia non essent in Lege absolute præscripta, videtur satis docere verba ipsius Dei quæ Esaiæ cap. 1, ubi de sacrificiis multis, sibi à populo oblatis, verba faciens, inquit, *Quis quæsivit hoc à manu vestra, ut calcaretis atria mea?* Quamvis non ignorem, locum istum vulgo aliter accipi; sed non video, cur divina ista verba non possint ita intelligi, ut plane sonant, id est, Deum non jussisse, ut sibi ejusmodi sacrificia ferrent; cum ut dixi, illa nusquam simpliciter atque absolute præcepta inveniantur. Quod si quis dicat, in sacrificio illo anniversario, quod præscriptum fuisse & certissimum est, & ipsi confitemur, necessarium fuisse, ut summus pontifex, qui illud offerebat, Deum pro populo oraret; nos hac de re, vera necne sit, sine necessitate accuratam disputationem, dicimus, non propterea dici posse in Vetere Testamento præscriptum fuisse, ut preces ad Deum haberentur. Est enim illud singulare quiddam, & ubi non populus revera, & multo minus unusquisque ex populo separatim (quia de re hic potissimum quæri videtur) Deum orabat, sed tantum summus sacerdos, pro iis, qui peccata admisissent, quæ sacrificiis expiarentur; cui alioqui etiam præscriptum fuisse, ut Deum pro populo oraret, non diffitemur: id enim tum aliunde, tum nominatim ex eo intelligi potest, quod scriptum est ad finem cap. 6 libri Numerorum. Alia erant etiam in Lege præscripta, quæ pertinebant etiam ad ipsum Deum colendum, ut erat oblatio primitiarum. Quæ absolvi poterant sine ullis ad Deum precibus. Erat quidem, præsertim post templum à Salomone constructum, constitutus locus, ubi si quis publice Deum orare vellet, orationes suas ac preces ad ipsum Deum haberet; unde scriptum est Esaiæ 56, domum Dei, id est templum, domum orationis vocari; sed aliud est, præscriptum fuisse locum publice ad Deum fundendi preces, aliud vero, præscriptum fuisse ut ipsæ preces funderentur. Præterea, dici quidem fortasse potest, præscriptum fuisse in Vetere Testamento, ut cum quis orare vellet, & divinam opem imploraret, ad ipsum Jehovam cœli & terræ conditorem preces suas porrigeret, & non ad illum alium, hoc enim

Hæc enim, partim docere non obscure quædam alia hac de re testimonia; partim, ipsum præceptum expressum de uno Deo Jehova habemus, id est, [illegible], sed non tamen inde necessario hinc concludi potest, jussum omnino fuisse, ut ipse Jehova Deus invocaretur, id est, preces aliquæ ad ipsum dirigerentur.

Nam si quis objiciat, non posse ullo pacto negari, quin preces ad Deum sub Vetere Fœdere jussæ fuerint, cum sine ulla controversia jussum, atque præcipue & ante alia omnia fuerit, ut Jehova Deus adoraretur. Respondemus, in enthymemate isto committi tacite consequentis fallaciam. Neque enim, etiamsi verum sit, quemadmodum superius quoque diximus, ubi polliciti sumus de hac re nos uberius acturos, in omni oratione ad Deum, si videlicet decenter fiat, contineri ejusdem Dei adorationem, propterea vicissim verum est, in omni adoratione contineri orationem; sive, non posse quem præcepto Jehovæ Dei adorandi satisfacere, quin ipsum Deum omnino oret, sive ad illum preces aliquas dirigat; cum adoratio aliud nihil sit, quam vel corpore, vel mente atque animo, vel utroque simul, sese coram Deo prosternere aut inclinare; ita ut, quod ad mentem attinet, possit quis & debeat perpetuo id facere; atque hic affectus potius quidam erga Deum, quam actio; cum contra ea invocatio id est, ipsarum precum ad Deum directio, neque perpetuo a nobis fiat, fierive debeat, & actio quædam nostra sit. Itaque non recte faciunt ii, qui ista confundunt; & cum, exempli causa, de Christo invocando recte agitur, de ipso adorando agunt, nec distinguunt in ipsa Christi persona inter ista duo, cum tamen [illegible] discrimen [illegible], eaque valde insignis, de qua alibi satis accurate egimus, & inferius, Deo dante, aliquid apertius trademus.

Jam vero, quamvis hactenus nos invenire non potuerimus locum in Vetere Testamento, ubi simpliciter atque absolute populo præceptum fuerit, ut Deum oret, nec fortasse ejusmodi locus inveniri queat; tamen non dubitamus, quin quilibet pius, etiam sub Veteri Testamento, frequenter Deum oraret, & quin præceptum aliud, licet non expresse, tacite tamen, ex vi totius ipsius religionis, datum fuisse merito dici possit. Quod attinet ad preces, quas ad Deum pii homines haberent, unius Davidis de cujus pietate ipse Deus sæpe testatur exemplum, id nobis indicare merito potest. Frequentissime enim in ejus Psalmis legitur, de precibus ejus ad Deum, quas etiam admodum frequenter, & tantum non perpetuum illum ad Deum fudisse, aliquot loca in iisdem Psalmis non obscure ostendunt. Et sane ex eo, quod, ut indicatum fuit, ipsa totius religionis ratio id omnino ferat, Deum ab iis, qui illum norunt, quique se ejus populum profitentur, oretur atque invocetur, factum omnino credimus, ut ii, qui Deum non norunt, nec populus ejus sunt, nominentur ac significentur appellatione eorum, qui Deum non invocant; ut factum est Psal. 79. & Jerem. 10. Ex ista enim appellatione, & quadam quasi descriptione, omnino consequitur, ut, qui Deum non invocat, is neque etiam Deum noverit, ex ejusve populo sit; tametsi non ignoramus, a quibusdam illud, Deum invocare, de quo, in prædictis duobus & aliis fortasse similibus locis, Spiritus Sanctus loquitur, aliud esse statui, quam ad ipsum Deum preces dirigere, eum orare, id est, significare tantum, nomen, ut sic dicemus, ipsi Deo dare, ac profiteri se ex Dei populo esse. Quod quidem, ut alibi, id est, in disputatione nostra cum Francisco Davidis, diximus, loquutionem istam significari posse, nemo fortasse quis dixerit; sed non id tamen solum, verum cum significatione conjuncta, ad opem ipsius Dei in suis necessitatibus implorandam, accedere non dubitandi. Quare non negamus, ita nihilominus posse istam loquutionem accipi, ut non plane significet ipsam invocandi actionem, sed persuasionem, id mente posse fieri, & determinatum apud seipsum id faciendi, ubi usus evenerit. Veruntamen in dubio, & ubi nulla est ratio, quæ aliter suadeat, immo contra ratio illud exiget, quemadmodum ubique faciendum arbitramur, sic quoque hic a verborum proprietate multo [illegible] recedendum, cujus intelligentia, de ipsa invocatione [illegible] illa omnino agi, ita ut, quemadmodum antea dictum est, ex illis locis consequatur, quod qui ipsum Deum non invocat, id est, in hac actione frequens & assiduus non est, is ad Deum non pertineat.

Jam, quod ratio omnino suadeat hoc ipsum, & sic, ut, quemadmodum supra proposuimus, non modo exempla piorum hominum, sed etiam totius religionis ratio, nos impellat ac cogat ad preces Deo frequenter adhibendas, id sine dubio demonstrat, quod sub ipso Vetere Testamento (cujus enim tempora tantum nunc rationem habemus) præceptum erat ut Deus quam maxime honoraretur. Nulla autem res videtur esse aptior ad honorem Dei prædicandum, quam ejus opem suppliciter atque humiliter implorare, quod etiam vix fieri potest, quin frequenter ut fiat ipsa necessitas suadeat; cum non liceat nec licuerit unquam, ullam opem, saltem divinam vimque humanas excedentem, implorare, nisi unius Dei, vel ejus qui ei tali jure subordinatus fuerit, & certum sit, ac semper in populo Dei certum fuerit, neminem alium præter ipsum Deum, aut eum, quem Deus ipse huic muneri præfecerit, posse nobis divina ratione illam opem ferre. Itaque concludendum nobis videtur, sub ipso Vetere Testamento extitisse, non expressum, certe tacitum Deum orandi præceptum. Nam quod attinet ad Novi Testamenti tempus, multa Testimonia Sacra habemus, ex quibus concludi possit, expressum extare præceptum orandi Deum. Nam, ut nihil dicamus, de verbis illis Christi, *Sic igitur orate vos*, de quibus ante egimus, cum fateamur posse illa ita accipi, ut non absolutum præceptum contineant, preces ad Deum adhibendi, sed illam orationem ad ipsum pertinendi, quam Christus instituit; sed ut quemadmodo significent ac præcipiant, quomodo orandum sit si quis orare velit, quid dicemus de eo, quod scriptum est in initio cap. 18. apud Lucam, quo dicitur parabolam quandam, quam ibi statim subjungit, a Christo fuisse allatam, ut ostenderet quod oporteat semper orare, & non deficere. Certe hæc Evangelistæ verba idem omnino pollent, ac si dixisset, Christum præcepisse ut semper oremus, & nunquam ab orando desistamus. Sed præterea Paulus ad Ephesios cap. 6. jubet, ut omni oratione, & obsecratione, in spiritu, omni tempore oremus, & in hoc ipso cum omni instantia vigilemus. Idem 1 Thess. 5. diserte hoc ipsum præcipit, inquiens, *Sine intermissione orate.* Nominatim autem jubemur in Novo Testamento, orare pro fratribus, ut in prædicto loco ad Ephesios expresse habetur in verbis illis, quæ, post sententiam paulo ante recitatam, statim subjunguntur, *Et obsecratione, pro omnibus Sanctis.* Jacobus quoque ad finem suæ Epistolæ jubet, ut oremus alii pro aliis, quod [illegible] eumque intelligere, et id assidue fiat, declarant verba illa statim sequentia, *Multum enim valet deprecatio justi assidua*, quamquam ex Græco legendum potius videtur, *efficax*, quam *assidua*. Item Pauli præceptum de orando cum instantia, & in oratione vigilando, habetur in initio cap. 4. ad Colos. & in ipso initio cap. 2. ad Timoth. prioris, ubi idem Apostolus monet, ut fiant obsecrationes, orationes, & postulationes omnibus hominibus. Quod si hæc, & quædam alia Deum orandi præcepta ac monitiones, non extarent, nihilominus tamen præter ipsam religionis rationem, quæ non minus sub Novo Testamento pollet, quam sub Vetere, imo tanto magis, quanto Deus sub Novo majorem etiam nobis causam suam illum honorandi, quam sub Vetere, propter multo majora beneficia nobis in eo expressa. Adde etiam exempla Sanctorum virorum, qui frequentissime ad Deum preces fundebant, vel palam, vel privatim, ut ex actis Apostolorum, & ex Pauli potissimum Epistolis colligi potest, quin de ipso Christo, sub Novo Testamento primum piorum duce & antesignano, nihil tam frequenter legitur eum fecisse, quam orasse. Itaque nihil plane dubitandum est multo scilicet etiamnum, quam de iis qui sub Vetere Testamento

merito fuerunt! quin omnes, qui filii ejus sunt, debent quotidie, idque quam frequentissime, orationes ac preces ad Deum fundere; sive ad privatas intelligamus, sive publicas. Est tamen inter privatas & publicas preces, quæ Deo adhibentur, hæc distinctio facienda, quod in publicis magis Deus honoratur ac celebratur, quam in privatis. Nam si quis aliquanto diligentius considerare voluerit, cur preces fiant ad Deum, & in quem finem; videbit primum, eas tam propter Deum, quam propter eos, pro quibus Deus oratur, fieri. Et propter Deum quidem, quatenus hac ipsa actione illi preces adhibendi, ejus tamen insigni honore afficitur, sive sint privatæ preces, sive publicæ. Nam in privatis quoque, etiamsi illæ, quod ad homines attinet, plane occultæ fiant, tamen propter Angelos, tam malos quam bonos, præsertim vero bonos, quibus magis etiam quam nobis notæ sunt actiones hominum piorum; nomen Dei, sine dubio celebratur, cum intelligunt Angeli isti, ac vident sæpe [illegible], tunc honorem Deo deferri, ut ab iis agnoscatur pro auctore omnium bonorum, & interim, ut in Sacris precibus fieri solet, variæ ac multiplices ejus laudes agnoscuntur & narrantur. Sed quia publicas preces, non solum Angeli isti, non minus quam privatas, sed pariter magis & fortasse majore in numero audiunt, verum etiam homines non pauci, coram quibus præcipue vult Deus celebrari nomen suum, propterea dubitandum non est quisquam, quin per publicas preces ad Deum fusas, magis Deus honoretur, quam per privatas. Jam de iis quod attinet ad Deum, ad eos pro quibus preces fiunt si is qui orat, pro se ipso orat, tunc duæ finales caussæ esse videntur, cur talis oratio fiat. Una est, ut is qui orat, officio suo satis faciat, quod est, ut agnoscat Deum eum esse, a quo omne bonum descendat, & sine quo non possint haberi illa, quæ in ipsa oratione petuntur. Altera est, ut votum id impetret quod petit; nam quia Deus, si ea bona concedere debet quibus indigemus, vult hunc honorem sibi deferri, ut ea ab ipso petamus, & hac in re, dimissionem nostram coram se, & sui reverentiam ac cultum videre; tum quia, sine dubio, movetur Deus precibus piorum hominum. Nam si is, qui orat, minime fuerit pius, vix est quod sperare possit se impetraturum, quod petit. Nam, ut inquit ille qui natus fuerat cæcus Joh. 9. vers. 31. & a Christo visum acceperat, peccatores Deus non audit, sed si quis ejus voluntatem facit, hunc Deus exaudit. Quod si is qui orat, non pro se ipso, sed pro aliis aliive oret, tunc præter jam dictas duas caussas, quæ hic quoque suo modo, prout diversitas petendi pro se aut pro aliis requirit, omnino locum habent, est & tertia caussa, cur ejusmodi oratio ad Deum habeatur; ut scilicet erga proximum charitas exerceatur. Et sane, si quis recte rem consideret, piorum precibus ad Deum multo magis indigent alii, præsertim, qui vere pii non sunt, quam ipsi pii, id est, multo magis opus est, ut pii rogent pro aliis, quam ut pro se ipsis. Sunt enim homines pii potissimum curæ ipsi Deo, & propterea, non modo, ut in aliis etiam omnibus evenit, novit Deus quid opus habeant, etiam antequam petant, ut vidimus supra ipsum Christum suos discipulos monere, verum etiam jam per se paratus est & promptus, ad illis dandum, quicquid usui eis sit futurum, adeo, ut etiamsi orationem, ut sic loquar, (sic enim intelligenda sunt verba nostra, quæ hac de re Paulo ante fecimus) velit Deus, ut ipsi pii a se petant, quæ illis sit daturus; tamen eis [illegible] multa illis dat reipsa, de quibus ipsi sæpe ne cogitant quidem; & tamen illis magno sunt usui. Voluimus ista pauca attingere de caussis precum ad Deum faciendarum, ut melius intelligeretur, quam sit verum quod diximus, debere nos Deum, idque frequenter, seu privatim, seu publice orare. Non est autem dubium, quin, quanto major est Dei cultus & gloria in eo, si publice ad ipsum preces fundantur, quam si privatim, tanto diligentiores oporteat nos esse in publicis, quam in privatis precibus ad Deum fundendis. Est enim Dei honor & gloria semper omnibus aliis rebus, quam longissime anteponenda.

His dictis absolutis quæ proposueramus, de differentia scilicet adorationis & invocationis, & de necessitate orandi Deum, adhuc, antequam de Jejunio agamus, appendicis cujusdam loco ad hanc de oratione tractationem, aliquid dicendum videtur de ea quæstione, an præter ipsum Deum liceat, divina ratione & in Sacris precibus ad illum alium nostras preces dirigere, ejusve opem implorare. Ac Pontificii quidem statuunt, licere, non modo ad ipsum Deum, sed etiam & ad Christum, quatenus est homo, & ad omnes Sanctos vita functos, de quibus certum sit, quod omni labe purgati ex hac vita discesserint, sacras preces habere; præcipue vero ad Mariam virginem, Christi matrem. Nam illos omnes, id est, ipsorum animas, virginis vero Mariæ plerique & animam & corpus, in cœlo beate vivere, pro certo habent: & virginem quidem Mariam præterea ibi jam regnare, & suprema quadam auctoritate præditam esse, persuasum illis est. Quanquam vero dicere soleant ac profiteri, illos omnes posse orari a nobis, non ut ipsi per se quicquam nobis præstent, sed ut Deum pro nobis orent, & ab ipso nobis ea quæ petimus impetrent; tamen certissimum est, vulgo ab illis preces sæpe ejusmodi concipi, quibus, a multis ex illis, præcipue vero a virgine Maria, aliquid petatur ac si ipsi [illegible] illud sint præstituri. Quod sane idololatriam sapere omnino fatendum est: tolerarent illi, quantum vellent, omnia ad Deum, certum enim est, ut antea diximus, non licere divina ratione quidquam petere nisi vel ab ipso Deo, vel ab eo solum, qui ei fuerit, ex ipsius Dei decreto, subordinatus. Quomodo vero poterunt Pontificii unquam ostendere, quemquam ex illis, præter Christum hominem, quem ab initio nominavimus, Deo fuisse, ex ipsius Dei decreto subordinatum? Itaque ipsorum commentum ad universum est, quod illis hac in re tribuunt; & propterea manifeste ab ipsis divinus honor ac cultus illis tribuitur, quibus tribui non debet, & consequenter, dum id faciunt, in idololatriæ crimen incurrunt.

Et hæc quidem breviter, quod ad Pontificios attinet. Pontificiis quasi altera ex parte oppositi ipsorumque respectu, hac in re quasi alterum extremum, sunt si fere omnes, qui Christi nomen profitentur, ab ipsis hæretici judicantur. Isti enim ita statuunt, neminem omnino, præter ipsum Deum creatorem cœli & terræ, posse sine idololatria invocari. Atqui si bipartito divisi sunt; quatenus alii (& hi sunt multo maxima pars istorum) credunt Dei filium, una cum patre & Spiritu Sancto, illum unum Deum esse cœli ac terræ creatorem; reliqui vero alii, solum patrem Deum istum esse credunt. Nam hinc fit, ut priores, invocationem, non minus filio & Spiritui Sancto, quam patri convenire statuant; posteriores vero, patri [illegible], adeo, ut ipsum Dei filium ab invocatione excludant. Priores igitur, etiamsi Dei filio invocationem tribuant, id tamen propterea faciunt, quia persuasi sunt, eum, non minus quam Patrem, esse illum unum Deum, alioquin minime eam illi tributuri; quamvis videantur concedere, ipsum Dei filium Christum Jesum, secundum ipsius humanam naturam, orari a nobis posse, ut videlicet mediatorem, & eum qui pro nobis Deum interpellet. Quanquam, cum illi fere omnes velint, Christum fungi mediatoris officio, non secundum humanam naturam tantum, sed simul etiam secundum divinam, videtur concludendum, quicquid invocationis illi ut mediatori tribuunt, tribuere quidem ipsius humanæ naturæ, sed non tamen soli, ei ab illis tribui. Posteriores vero, ratiocinatione sua maxime ac crassissime falluntur, cum sub Novo Testamento, nullo pacto locum habeat axioma illud, quod ipsi statuunt, solum Deum creatorem cœli & terræ invocari posse; quod sub Vetere locum habuisse, merito dici potest; cujus insignis inter utriusque Fœderis & ipsorum temporis diversitatis ratio hæc est, quod sub Vetere Fœdere nullus erat, qui

Deo

Deo creatori coeli & terrae subordinatus esset, omnibus, id est, iis qui ad populum Dei pertinent judicandis ac regendis; quod sub Novo Foedere plane contra accidit, sub quo nimirum Deus ille creator coeli & terrae, filio suo Jesu Christo, domino nostro, quamvis homini, & sic non ejusdem (id quod etiam alioqui fieri nullo modo potest) secum essentiae, omne judicium dedit, id est, omnem curam ac potestatem nos regendi ac gubernandi demandavit, ut ipsemet Dei filius aperte testatur, cum alibi, tum nominatim apud Joh. cap. 5, ubi diserte ait, sibi a Patre datam esse potestatem judicii faciendi, quia filius hominis, id est verus homo sit. Jam sine dubio, necesse est, ut potestas ista nos regendi ac gubernandi, sit conjuncta, non modo cum notitia omnium quae a nobis fiunt, sed etiam cum ipsius cordis nostri inspectione ac cognitione, & consequenter, necesse est, ut Christus non modo preces nostras audiat, sed etiam ipsum cordis affectum noverit. Quare nulla ratio est, quominus ad ipsum preces nostras dirigere audeamus. Ut enim quis merito ad quempiam preces suas dirigere possit, duo ista simul juncta videntur esse satis, potestas videlicet concedendi id quod preces continent, si quid ipsi petitur, & ipsarum precum exauditio. Contingere tamen potest nihilominus, ut duo ista simul juncta in eo reperiantur, quem invocare non liceat, si videlicet id divinitus vetitum fuerit: sed aliud nihil est, propter quod id contingere possit. Itaque etiamsi supra constitutum a nobis sit, neminem posse invocari divina ratione, nisi vel Deum ipsum, vel eum qui illi sit subordinatus; contra animadvertendum est, hoc quidem verum esse, sed non tamen omnino ex ipsius rei natura, verum partim quoque ex accidente, nimirum, quia accidat ut vetitum a Deo fuerit illos invocare, qui ipsi non sunt subordinati; quamvis alioqui & nostras preces intelligere possint, & nobis id quod petimus concedere: quemadmodum colligi potest ex iis, quae scripta sunt cap. 18 Deuter. a nono versiculo usque ad 14, praeter multos alios locos, tum in Vetere tum in N. T., qui id non obscure indicant, qui inquam indicant, non licere nominatim a daemonibus quicquam petere; quamvis & petitiones nostras audiant, & id quod petitur, praestare possint. Jam quod diximus, necessarium esse, ut si Christus nos regendi ac gubernandi curam ac potestatem habet, habeat etiam notitiam actionum nostrarum & ipsius nostri cordis, nulla videtur probatione indigere, cum nemo non videat, tali curae & potestati non posse esse locum, ubi ignorantia sit ejus quales nos simus; & sic, quatenus, & an conveniat nec ne, nobiscum aliquid facere, quod ad nostri curam & gubernationem pertineat. Universa vero ista nostra qualitas, ab ipso corde & actionibus nostris proficiscitur. Quare concludendum est, etiamsi nullum aliud hujusce rei argumentum haberemus, vel ex eo solo, quod nusquam vetitum sit, ne ad Christum preces nostras dirigamus, ab eoque illa petamus, quae humanis viribus praestari nequeunt (quo potissimum continetur id, quod vocamus, divina ratione petere,) omnino sequi, nos merito posse a Christo petere quicquid pertinet ad spiritualia nostra bona, non modo minora alia. Cum certissimum sit, eum potestatem habere illa nobis dandi, & preces nostras exaudiendi, tantum abest ut necessarium sit, quo id facere possimus, praeceptum ejus invocandi extare. Quod tamen indigne prorsus atque immerito requirunt illi, qui Christo invocationem non tribuunt.

Veruntamen hac in re, illud semper est memoriae nostrae inspergendum, quod verba nostra hactenus hac de re facta indicare possint, cum nunquam diximus, Christum invocari debere, sed tantum invocari posse. Namque hoc ipsum, non modo ab objectione ista adversariorum, quod non extet praeceptum Christi invocandi, ipsam Christi invocationem defendere potest, verum etiam docere, non posse fieri, ut ejusmodi praeceptum habeatur. Jam Christum quidem invocari semper ac perpetuo a nobis posse, non tamen ad illam invocationem nos perpetuo obstringi, certissimum esse & ostenditur, quod aliquo tempore, cum de rebus spiritualibus opus ipsi habemus, necesse haberemus ad ipsum Christum preces nostras dirigere; quod tamen aliter se habere, perpetuus ab ipsis Christi Apostolis, Ecclesiae usus manifeste ostendit. Semper enim consuevit Ecclesia, ordinarias suas preces, non ad Christum, sed ad Deum Patrem dirigere. Atqui, cum preces ad Deum Patrem diriguntur, nullo pacto dici potest, hoc ipso, quod tunc Deus Pater invocatur, Christum ipsum invocari, cum Deus Christo minime sit subordinatus: at contra, quandocunque Christus, quamvis solus, in precibus nostris oratur, tunc simul nihilominus ipse Deus Pater oratur, quippe, quod Christus illi sit subordinatus, adeo, ut per Christi invocationem, nullo pacto fiat, quin semper nihilominus Deus invocetur; quod quidem jussum esse, ex quibusdam Scripturae locis videtur intelligi posse. Inter quae numerari possunt ea Christi verba, proxime ante institutam a se orationem prolata, de quibus & suo loco, & alibi deinde satis accurate egimus, *Sic igitur oratis vos.* Diximus enim, videri verbis istis non modo praescribi, ut omnino in precibus nostris ad Deum ea petamus, quae in ipsa praescripta oratione continentur, qua de re apud nos nihil prorsus dubii est, sed etiam, ut ipsum Deum patrem oremus, tametsi, an hoc revera verbis illis praescribatur, in dubium vocari possit, & apud nos ipsos non ita omnino certum sit, ut illud alterum.

Restat autem adhuc aliquid accuratius explicandum circa verba ista, quod etiam potissima causa fuit, ut hoc loco de Christi invocatione ageremus. Nam qui eam non admittunt, & solum Deum patrem invocandum esse, & invocari posse contendunt, ad id probandum maxime uti solent verbis istis Christi, cum eo juncto, quod in praescripta ab ipso oratione Pater tantum invocatur. Ajunt enim, cum Christus nos sic orare jubeat, *Pater noster &c.*, manifestum omnino esse videtur, eum adversus Christi praeceptum facere, qui patrem non orat. Atqui Christus ipse non est pater. Ergo si quis illum oret, adversus ipsius praeceptum committit. Respondemus, primum, ut etiam superius attigimus, verba ista Christi, *Sic igitur oratis vos*, non habere eam vim, ut aliter orare vetent; nihil enim cogit, ea ulterius extendere quam ipsa sonent: sed satis esse, ad illorum sententiam plane habendam ac retinendam, ex illis concludere, debere nos sic orare, ut statim subjungitur. Quod quomodo intelligendum sit, satis antea suo loco explicatum fuit, nec quicquam est necesse, quamvis loquendi usus id ferre possit, simul cum illo affirmante praecepto negans etiam inde colligere, ut nimirum sit sensus: Sic orate, & non aliter. Quicquid enim negantis praecepti sic potest, etiamsi ipsa per se spectemus, ex illis verbis colligi, intelligendum est id a Christo expositum fuisse in iis verbis, ad quae illa referuntur; referuntur autem ad illa, in quibus Christus vetat in precibus battologiam, quae quid sit antea explicuimus. Ad hoc igitur negans praeceptum relationem habent Christi verba, de quibus nunc agimus; & consequenter, etiamsi velimus ex illis vel posse, vel etiam debere colligi praeceptum negans, satis erit collectioni illi per nos factum, si dixerimus, ea vi sua praecipere, ne alia quapiam orandi formula utamur, quae battologiam contineat, sed tantum ejusmodi, quae ad hoc attinet, qualis est illa oratio praescripta. Deinde dicimus, negari non posse quicquid nos de absoluto orandi praecepto diximus, quod ibi comprehensum esse videatur, quia Christi verba commodissime ita accipi queunt, ut aliud nihil significent, quam quomodo orandus sit Deus ipse pater, de quo nimirum nunc inter omnes constabat, eum esse orandum, & non alium praeterea quempiam; non autem quis sit orandus. Adeo, ut non possit ullo pacto ex illis colligi, nullum alium orandum esse nisi Deum patrem, sed tantum, cum Deus pater oratur, ejusmodi oratione omnino utendum esse:

cum

cum Christus nondum esset glorificatus, neque supremam illam potestatem & curam populi Dei sibi demandatam haberet, nullus erat tunc locus de ipso, seu modo, seu capessere agendi, quantum pertinet ad ipsum invocandum: nec, quia ipsius nec curam & potestatem illam, cum de invocando agitur, nulla sit facta mentio, praesertim ab ipsomet Christo, ulla ratione concludi potest, aut etiam conjici, non licere, postquam potestatem illam & curam est adeptus, illum invocare. Adde postremo, quod etiamsi Christi verba eam vim haberent, ut juberet omnino, ut cum oramus, ipsum Deum patrem invocemus, non tamen hinc sequeretur, Christum ipsum invocari non posse; quandoquidem, ut paulo ante conclusimus, Christo invocato ipse Deus pater invocatur, propter subordinationem ipsius Christi ad Deum patrem. Itaque non est, cur adversarii invocationis Christi, ipsius verbis, dum orationem à se institutam praescripsit; ad eam impugnandam ullo pacto uti possint.

Verum, remanet adhuc scrupulus, propter id quod antea concessimus, de nullo expresso praecepto Christi invocandi; quamvis verissimum sit, ut diximus, ipsum, & quidem semper ac perpetuo invocari posse, & pro Christiano minime is sit habendus, qui hoc non agnoscat & confiteatur. Nam dicet aliquis, praeceptum tamen extare ipsius Christi adorandi, & propterea omnino statuendum videri, praeceptum quoque fuisse ut Christus invocetur; eandem enim videri plane esse rationem invocationis, quae adorationis, & Christum ipsum dixisse, voluntatem patris sui esse, ut omnes honorent filium sicut ipsum patrem honorant; sed pater honoratur, illum invocando, igitur & filius, illum invocando honorari debet. Animadvertendum est, quod attinet ad eandem invocationis, quae adorationis rationem, illam non omnino eandem esse, ut supra à nobis indicatum fuit. Adoratio enim, quae plane justa est, tam Christi quam Dei, potius affectus quidam est perpetuus animi nostri, quam vera actio: & propterea etiam perpetuo simul & Deus, & Christus adorari a nobis potest, & in utriusque adorandi praecepto, eodem tempore plene ac perfecte simul satis fieri. At in invocatione, id est, precum implorandae opis causa directione, valde diverse contingit; propterea, quia ea proprie ac vere sit actio quaedam nostra, eaque minime perpetua; ex quo fit, ut, quemadmodum dictum fuit, cum Deus Christo minime sit subordinatus, in ipsa Dei invocatione Christi invocatio non contineatur, nec simul & semel, cum ita sit, haec quoque fieri dici possit. Nam ex hac diversitate adorationis & invocationis, id omnino consequitur, ut possit quidem tam Christi quam Dei adorandi praeceptum extare, prout revera extat, invocandi vero non item, cum necesse sit, si Deus pater solus, aut saepe aut interdum invocari potest, ut certe potest, saepe etiam aut interdum saltem Christum non invocari. Jam, quod attinet ad verba ipsius Christi, de honorando filio sicut honoratur pater, non sunt illa extra subjectam ibi materiam protrahenda: agitur enim ibi de judicio, quod pater dedit filio, ex quo partim, seu simili modo potius debiti honoris, tam filio quam patri, universa manat, ut locus ipse aperte docet Joh. 5. 22. & 23. Atqui judicium illud, ut ante dictum fuit, est cura & gubernatio populi Dei; ex qua necessario quidem consequitur debita adoratio, seu honoris tantae dignitati debiti exhibitio: at invocatio non necessario inde proficiscitur. Quare, verbum Honorandi, quod ibi habetur, nulla causa est, cur aliter accipiatur ac simpliciter sonat, ut scilicet vere ac proprie honorem significet, praesertim, cum, si liberius ejus significationem extendere velimus, ita ut pari ratione invocationem qua adorationem complectatur; necesse sit in absurdum illud, à nobis non semel repetitum, incidere, ut scilicet, nunquam liceat solum Deum patrem invocare; quod absurdum, utpote longe maximum, ut penitus evitemus, concludendum est, sicubi fortasse extare videatur praecepta ipsius Christi invocandi, ea non difficile apparuisse, sive etiam vere ac proprie praecepta esse; sed tantummodo commendationes, & propter consolationem, quam quis sentit in invocando eo, quem sciat dominum agnoscat, scimus enim etiam illum summe esse in vita, expertumque fuisse, quid sit aliena ope indigere, utilissimas adhortationes.

Restat tertia ex illis tribus rebus, de quibus diximus, Christum agere voluisse, postquam multa dixisset, quae pertinent ad Legem Mosis, in iis, quae ad mores spectant, reformandam & perficiendam, antequam ad alia quaedam transeat, quae eodem pertinere videntur. Est autem tertia illa res, jejunium, quod non secus atque eleemosyna & oratio, quae sunt reliquae illae duae, ut antea diximus, solebat in Israelitico populo exerceri, in eoque cultus divinus aliquis statui. Sic igitur pergendo, Christus ait

Vers. 16. *Cum autem jejunatis, nolite fieri, sicut Hypocritae, tristes.* Hic similiter, ut in eleemosyna & oratione tractanda apparet manifeste, Christi mentem esse, ut superius indicavimus, adversus Hypocritas loqui, & ab eorum agendi modo populum retrahere, adeo, ut quae hac in parte docet, non minus sub ipso Vetere Testamento facienda essent, quam sub Novo. Ut autem non frustra ad explicationem eorum, quae hic praecipit, veniamus, necesse est primum statuere, quid sit jejunium; & quidem ex ipso Graeco verbo, quo Evangelista utitur, ad id significandum, quod jejunandi verbo, quamvis etiam Latino, necesse habere Latini interpretes significare, satis constare videtur, quid sit jejunium, seu, quid sit jejunare. Est enim verbum istud Graecum compositum ex vocula privativa, & ex voce edendi significante; ita ut vocabulo illo edendi privatio omnino declaretur; & sic constet jejunare aliud nihil esse, quam ab edendo seu cibo abstinere. Jubet igitur Christus, ut, cum à cibo abstinemus, quod scilicet fit in bonum aliquem finem, qui ad Dei cultum aliquomodo respicit, & sic rationem quandam boni facti, seu operis habere videtur, nolimus imitari Hypocritas, qui cum jejunabant, curabant ut facie tristi ac tetrica esse apparerent; sic enim proprie significat verbum Graecum, quod, verbo *tristes*, à Vetere Latino interprete redditum est; ubi necesse est animadvertere, quamvis hoc leve admodum esse videatur, verba Latini codicis ita consideranda esse, ut intelligatur, verbum illud *tristes*, debere conjungi cum verbis illis *nolite fieri*. Ut sit sensus, nolite fieri tristes sicut Hypocritae, scilicet fiunt. Neque enim in Latino codice est ulla distinctio, quae hujus rei lectorem moneat, adeo ut non desint, qui verba accipientes ut jacent, intelligant, Christum id illis praecipere, ne efficiamur, cum jejunamus, similes Hypocritis tristibus, cujus constructionis effectus omnino esset, ut aliud quippiam ab eo, quod diximus, & per se alioqui manifestissimum est, ex isto Christi praecepto colligeretur.

Postquam Christus jussit, ne velimus curare, ut facie tristi ac tetrica simus, nunc, cum jejunamus, quemadmodum Hypocritae curant, rationem reddit, cur istud Hypocritis tribuerit, inquiens, *Exterminant enim facies suas, ut appareant hominibus jejunantes.* Verbum *exterminant*, Graece est ἀφανίζουσι, quod verbum proprie significare videtur, efficere ut aliquid dispareat, seu jam non appareat. Verum, apud hunc eundem Evangelistam, paulo post hoc idem verbum usurpatur, ad significandum corruptionem & demolitionem quandam. Cum enim mox vers. 19 Christus ait, *ne velimus nobis thesaurizare in terra, ubi tinea & aerugo corrumpit seu demolitur*, utitur Evangelista illo eodem verbo. Porro sensus, in loco quem nunc explicamus, est satis apertus, cum Christus, sine dubio, dicere velit, Hypocritas cum jejunant, curare, ut consuetum aspectum faciei suae aliqua ratione perdant ac corrumpant, uti iis evenire solet, qui diuturna fame sunt afflictati. Certum est enim, arte quadam hoc curari posse, citra inediam aliquam insignem, atque inter caetera, ut à quibusdam accepi, fumus cymini istius,

si quis simul operibus iis incumbat, plurimum ea re efficere possit; & luna est, [illegible] sive [illegible] ante sit, ut per se ferare maximis sordibus atque ægritudine debilitate, vel etiam perpetuo fubire. Christus igitur plane prohibet, ne tale quippiam à nobis curetur cum jejunamus: sed ut contrarium potius faciamus. quod antequam dicat, rationem affert, cur hac in re hypocritæ minime à nobis sint imitandi; quia, inquit, hypocritæ illi sic facientes, jam receperunt mercedem suam, & sic nullam aliam sunt habituri, quemadmodum & superius dixit, cum nos deterrere voluit, ab eleemosyna coram hominibus facienda, in eum finem, ut ab illis conspiciamur. Si igitur ita res se habet, ut qui jejunando curat, ut id aliis notum fiat, suam jam mercedem acceperit, nullaque alia præterea ei speranda sit, hoc sane satis superque esse potest ad nos absterrendos, quominus id faciamus. Quid igitur Christus jubet à nobis fieri?

Tu autem, inquit, *cum jejunas unge caput tuum, & faciem tuam lava, ne videaris hominibus jejunare.* Hic tam minus quam in præceptis, quæ superius dedit, de eleemosyna & oratione occulte facienda, non ita Christi verba accipi debent, quasi nullo pacto liceat ita jejunare, ut id resciri possit; sed tantummodo, non debere nos in hunc finem jejunare, ut propter abstinentiam nostram à cibis, laudem aut gloriam aliquam nobis apud alios comparemus; alioqui nihil vetare, si nulla alia causa ejus rei adsit, ita jejunare, ut interim id omnibus sit manifestum. Potest enim quis, ut alias causas honestas reticeam, quemadmodum & de eleemosyna diximus, in eum finem ita jejunare, ut id cunctis appareat, quo aliis exemplo esse possit id faciendi, cum usus in ipsa religione id postulat, qua de re postea agemus. Similiter, cum Christus præcipit, ut jejunantes ungamus caput, & faciem lavemus, non est præceptum hoc ita interpretandum, quasi id omnino fieri debeat quod verba sonant, sed intelligendum est, debere nos ab omni ostentatione alienissimos esse, adeo, ut, si alioqui dubitandum sit ne in hoc crimen incidamus, recte à nobis factum iri censendum sit, si ad periculum illud vitandum, caput ipsum ungamus, & faciem lavemus; & sic omnem opinionem, quod jejunaverimus aut ejunemus, ab aliis removere studeamus; quemadmodum & supra quippiam tale monuimus, in præceptis, de cavenda petitionis ostentatione, dum eleemosynam facimus, & Deo preces adhibemus.

Pergit Christus, & ait, *Sed patri tuo, qui est in abscondito (repone, videaris jejunare) & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi in propatulo.* Vocem *propatulo*, quæ in vulgatis Græcis exemplaribus legitur, ut supra quoque, cum de eleemosyna ageretur, docuimus, in Latino codice minime habetur; sed neque etiam hoc loco apud Syriacum interpretem extat, & in correctissimis exemplaribus Græcis minime habetur. Uira autem lectio præferri debeat, & quis sit sensus illius, diximus ante, in tractatu de eleemosyna, sententiam nostram. Eo igitur auditores rejicimus. Tantum hic non est leviter notandum, quod non modo in eleemosyna & in oratione dixit Christus, Deum redditurum iis, qui ita se gerunt in illis, ut debent, quæ scilicet nemo negare potest, habere rationem boni operis; sed ab in etiam de jejunio dixit: de quo, an bonum opus simpliciter vocari possit, multum dubitatur. De qua quæstione, ut sententia nostra melius percipi queat, neque ita jejunii materia à nobis indiscussa non relinquatur, necesse est, antequam sequentia Christi præcepta explicemus, aliquid de jejunio explicatius tradere. Primum igitur, cum jam expositum sit, quid jejunii nomen significet, inquiremus id ipsum, quod nos impulit ad disputandum de jejunio. Inquiremus, inquam, an jejunium bonum opus necne, censeri possit, & quomodo; deinde investigabimus, an id præceptum fuerit. Postremo agemus, an aliqua, in hac jejunii materia, sit differentia inter Novum & Vetus Testamentum.

Ut igitur ab [illegible] [illegible], ab ipsis Christi verbis, quæ jam nostra [illegible], nonnulla colligi: jejunium, ubi [illegible] [illegible] Deo gratum, quando Christus diserte affirmat, [illegible] [illegible] redditurum jejunanti ut decet. Huc similiter, & ad hoc ipsum probandum, pertinere videntur verba Pauli Apostoli, quæ habentur ad finem cap. 2. ad Coloss. quem locum, licet admodum difficilem, & mihi ipsi valde obscurum, hac occasione mihi præbita, examinare non pigebit; præsertim propter id, quod alii fere omnes, qui à Papatu recesserunt, videntur ex loco illo contrarium colligere ejus, ad quod probandum illum pertinere posse diximus. Sic igitur habent verba Pauli, *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid adhuc, tanquam viventes in mundo, decernitis? Ne tetigeris, ne gustaris, neque contrectaris; quæ omnia ipso usu pereunt absque, secundum præcepta & doctrinas hominum.* &c. Hactenus interpretationes variæ verborum Græcorum, quod attinet ad sensum, satis convenire videntur, sed in iis quæ sequuntur, & verbis & sensu interpretes admodum varium ac discrepant. Vulgata editio fortasse, in sequentium versuum initio rectius habet quam reliquæ, et pote, quæ ab ipsis Græcis verbis nihil discordat. Sic enim illa habet, *Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ.* Nam Græca verba id plane ad litteram sonant; si modo vox λόγος, quæ in illis legitur, ut potest ac solet, voce *rationem* recte exprimatur. Nam Erasmus, qui plane aliter, ut arbitror, locum istum accipiebat, atque nos facimus, verbum illud Græcum, non *rationem*, sed *speciem* reddidit. cum tamen, nisi fallimur, vix inveniri possit locus, ubi Græca illa vox *speciem* significet, non modo apud sacros, sed etiam apud prophanos scriptores. Beza quidem quamvis de ejus loci sensu idem sentiret, quod Erasmum sensisse arbitramur, non est ausus id verbum aliter vertere, atque vulgatus interpres vertit. Quod si res ita habet, ut omnino legendum sit ut ipse Beza cum vetere interprete consentiens, in sua interpretatione habet, videlicet, *Quæ rationem quidem habent sapientiæ*, non video quomodo negari possit Paulum affirmare, illa habere, non quidem speciem, sed, ut ipsa verba sonant, rationem sapientiæ, illa, inquam eo modo considerata, ut ab ipso in sequentibus verbis considerantur. Jam, in sequentibus verbis apud veterem legitur, *In superstitione & humilitate* &c. Primum hic non video, cur vetus interpres vocem Græcam, quæ plane cultum voluntarium significat, superstitionis verbo reddiderit; & multo magis miror Erasmum hac in re illum imitatum fuisse. Beza quidem ipsam propriam vocabuli significationem retinuit, & eam voce cultus voluntarii, expressit. Sequitur in vulgata editione, *Et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.* In prioribus hujus particulæ verbis, non debuit vetus interpres dicere, *Et non ad parcendum*, sed, *& ad non parcendum*. Quamquam melius etiam Bezæ translatio habet, in qua sic legitur, *Et in eo quod corpori non parcunt.* In reliquis postremis verbis rectius est id, quod in vulgata editione habetur, quam quod apud Bezam, aut Erasmum; sic enim propriè sonant ipsa Græca verba, *Non in honore aliquo, ad saturitatem carnis*, quæ verba Beza sic reddidit, *Non tamen ullius sunt pretii; sed ad ea spectant, quibus farcitur caro.* Quæ interpretatio mihi plane monstrosa videtur. Additur enim in illa causa, vox *tamen*, vox *sunt*, & totum illud, *Cum ad ea spectent*, vel certe, illa duo verba *Cum spectent*, & mutabiliter sensus verborum Græcorum, qui satis planus esse videtur, corrumpitur, judicio quidem meo. Sunt enim hæc verba, quæ, ut diximus, plane Græca verba exprimunt, *Non in honore aliquo, ad saturitatem carnis*, satis clara & aperta, idque significantia, quod sonant; Ista scilicet non habere honorem, seu pretium aliquod, quod attinet ad carnis saturitatem, nempe quia in primis diceret, habere ea quæ rei illi sunt contraria, nempe humilitatem, id est, sui ipsius demissionem:

affligerent; & quod corpori non parcunt, eo videlicet modo, ut antea notavimus, considerata, qua illa, eadem ut verba ipsa aperte indicant, Paulus hoc loco considerat; quandoquidem Pauli sententia, secundum ipsa verba, quibus per eam nulla penitus vis affertur, hæc omnino esse videtur totius hujus loci, videlicet, non debere tangi, non debere gustari, non debere contrectari quædam; ista, inquam, non divina, sed humana præcepta sub Evangelio esse, & propterea dignum reprehensione illum esse, qui Evangelii factus particeps, istis adhuc teneri velit; quamvis alioqui hæc ipsa rationem sapientiæ habeant, & sapienter facta dici possint, quatenus in illis hæc continentur. Primum, quod cultu voluntario fiunt. Deinde, quod modestum ac demissum hominis animum ostendunt. Postremo, quod per illa, corpori non parcitur, & sic in nullo honore seu pretio sunt, quod attinet ad carnis saturitatem. Itaque Paulus, non quidem absolute ista laudat, & sapientiæ rationem habere dicit, immo potius aperte vituperat, sed tantum non damnat; immo sapientiæ alicujus nomine commendat, quatenus, ut dictum est, ista continent.

Cum igitur de jejunio quæritur, an bonum sit opus, id est, rectum & laudabile, ac porro Deo gratum, certe videmur ex Pauli verbis affirmare posse, quod si quis plane sua sponte jejunare eligat, atque hac ratione seipsum demittere atque humilem reddere, corporique suo non parcere, & id eligere, quod nullius sit honoris aut pretii, quod ad saturitatem carnis attinet, illum rem facere, quæ rationem sapientiæ habet; & propterea dubitari non posse, quin Deo rem gratam faciat; cum nihil sapientiæ rationem, proprie ac sine ironia loquendo, habere possit, quod Deo gratum non sit. Videor mihi meminisse, nescio an Bellarminum, an alium quempiam ex papisticis theologis, non absimili ratione ab ea, quam nos in præsentia sequimur, hunc locum explicare atque accipere, adversus eos, qui videntur omnia præcepta, & tota de non gustando &c. improbare atque damnare. Quicquid sit, Apostoli mens hoc loco in loco, ut diximus, satis aperta est; & qui aliter sentiunt ac nos locum explicarimus, necesse habent ipsis verbis, aut magnam, aut certe aliquam vim facere. Illud antequam alia Testimonia proferamus, non videtur esse omittendum, quod vocabulum ἐθελοθρησκείας, non propterea in aliam sensum accipiendum esse censeamus, quam in eum quem diximus, quod in quibusdam lexicis scriptum invenitur, nomen θρησκεία posse significare superstitiosum cultum & verbum θρησκεύειν eadem significatione accipi posse, immo hanc esse quodammodo magis propriam illorum vocabulorum significationem; quamvis, ut diximus, postea ibidem subjicitur, quod simpliciter etiam cultum utraque vox ista significare apud bonos autores invenitur, quorum etiam ibi producuntur Testimonia. Nam de altera, & priore quam ipsa possint significatione, qui talia lexica conscripserunt, nullum Testimonium proferunt, & videtur, quicquid illi de ista significatione dicunt, tractum ab ipsis fuisse ex isto Pauli loco; in quo nimirum persuasissimum habebant, nomen ἐθελοθρησκεία superstitiosum cultum declarare; id quod falso à multis existimatum fuisse, vel id evincit, quod Paulus diserte ait, propter ἐθελοθρησκείαν illa, de quibus agebat, sapientiæ rationem habere; id quod sane de superstitioso cultu nullo pacto affirmari potest. Cæterum, in Epistola Jacobi cap. 1. v. 25. & 26. & nomen θρῆσκος religiosum, & nomen similiter θρησκεία, religionem manifeste declarat; & in hunc sensum ab interpretibus omnibus, voces illæ ibi accipiuntur.

Sed jam alia Testimonia & rationes proferamus, quibus persuaderi possit, jejunium bonum opus esse, & Deo gratum. Primum enim Lucæ cap. 2. v. 37. Dicitur de Anna Prophetissa, in Testimonium scilicet ipsius sanctitatis ac pietatis, quod jejuniis & obsecrationibus serviret, nempe Deo, nocte ac die. Præterea Paulus in Epistola ad Corinthios priore cap. 7. v. 5. cum antea jussisset, ne vir & uxor alter ab altero separaretur, concedit nihilominus, ut id ab ipsis fieri possit ad tempus, quo orationibus & jejuniis vacare possint; quod sane indicat, ut orationem, sic jejunium bonum opus esse & Deo gratum, quando, ut ei vacare possint, concedit Paulus conjugatis id, quod alioqui eis denegat. Postremo, ut alia multa in præsentia reticeamus, quæ idem probandi vim habere videntur, quæque mox commodius à nobis attingi poterunt; non est ullo pacto silentio prætermittendum, quod Dominus Jesus Matth. cap. 17. v. 21. nec non Mar. cap. 9. v. 28 expresse ait, quoddam genus dæmoniorum, ex humanis corporibus quæ obsederint, ejici non posse, nisi per jejunium & preces. Ex quo, satis videtur constare, cum ipsa Dei virtute dæmonia ejiciantur, jejunium ipsi Deo rem gratam esse, quando sine illo dæmonia quædam ejici nequeunt, & consequenter ad id præstandum divina virtus impetrari non potest.

Jam vero pro contraria parte atque sententia, videlicet, quod jejunium, seu abstinentia à cibis omnibus per aliquod tempus, non sit res ejusmodi quæ possit merito appellari bonum opus & Deo gratum, solet potissimum afferri id, quod legitur Esaiæ cap. 58. v. 3. &c. ubi videtur Deus contemnere jejunia populi, & illos objurgare, quod crederent, se jejunando posse Deo placere; & propterea conquererentur, quod etiamsi jejunabant, seque hac ratione affligebant, Deus nihilominus ad illos non respiciebat, neque illis se benignum præbebat: quin etiam ibidem addit Deus, non esse hoc jejunium, illud quod ipse eligit, affligere videlicet animam suam, nimirum per abstinentiam à cibo; sed jejunium sibi gratum, & quod ipse eligit, esse, solvere omnem improbitatem, & non opprimere humiliores, atque esurienti panem suum impartiri, & pauperes ejectos introducere in domum suam. Hoc Testimonium, sine dubio, non ita accipiendum est, ut si vulunt, qui ad jejunium elevandum id afferre solent; sed, quemadmodum non pauci viri pii ac docti senserunt, intelligendum ex ipso Testimonio est, Deum, non quidem jejunium simpliciter nihili facere, sed illud contemnere, cum quo non sit conjuncta probitas, & charitas adversus proximum illius, qui jejunat; estque hic locus valde similis illi, de quo superius, cum de oratione ageremus, disputavimus, primo capite ejusdem Esaiæ, ubi Deus inducitur ita loquens, ut sacrificia & holocausta populi prorsus videatur contemnere, ac simpliciter profiteri, sibi illa nullo modo esse grata. Quamvis enim, ut supra docuimus, sacrificia, de quibus eo in loco Deus loquitur, una cum holocaustis, non fuissent ab ipso Deo præscripta atque imperata populo, ita ut omnino populus teneretur illa offerre, nihilominus tamen negari non potest, ea fuisse Deo grata, quando voluntarie ita illi offerebantur, ut decebat. Nam alioqui ab omni verisimilitudine abest, Deum, tam diligentem formam & modum illorum populo præscripturum fuisse, ut fane præscripsit, 1. 2. & 3. cap. Levitici de ejusmodi sacrificiis agitur, quæ plane erant voluntaria, & pacifica appellari, ipsisque expiatoriis, quæ videlicet aliquam necessitatem, illorum præstandorum in se habebant, quodammodo opponi solent. Quemadmodum igitur in prædicto cap. 1. Esaiæ nullo pacto intelligi potest, Deum simpliciter sacrificia illa & holocausta populi improbasse, vel non grata habuisse, sed sentiendum est, eatenus illa non fuisse grata, quatenus offerebantur non decenter, non quidem quod attinet ad formam & modum offerendi, sed quod pertinet ad ea, quæ esse debent in illis, quorum sacrificia Deo debent esse grata (erant enim Israëlitæ, qui illa tunc temporis offerebant, injustis atque sceleribus oppleti, ut ipse Deus ibidem conqueritur aperte) sic eadem prorsus ratione, in prædicto cap. 58. non est intelligendum, à Deo simpliciter non probari jejunia populi; sed tantum, quatenus ii, qui jejunabant, non erant justi ac pii, ut esse debebant. Nec obstat (etiam citra hunc

considerationem, quod Deus dicit: Non est jejunium ab ipso electum, affligere animam suam, per abstinentiam videlicet ciborum. Ex hoc enim, nihil aliud revera omnino elici potest, nisi tale jejunium non esse à Deo jussum; qua de re nunc non disputamus, sed inferius suo loco de ea agemus. Aliud est enim, sine ullo dubio, rem aliquam esse Deo gratam; aliud vero ab illo fuisse jussam; id quod intelligi potest ex eodem primo cap. Esaiæ; idque quod ibi dicitur ad locum 58. cap. recte accommodari. Nam ibi inter cetera, quæ Deus dicit ad elevanda sacrificia illa & holocausta populi, profitetur, se non jussisse ut ea offerrent, neque ea ab ipsorum manibus requisivisse; & tamen, ut paulo ante docuimus, verum certum est, oblationes illas rite factas Deo placuisse.

Quapropter concludendum est, testimonium illud 58 cap. Esaiæ recte intellectum, non id probare quod isti volunt, qui similiter ad id probandum afferre solent cap. 7. Zachariæ vers. 5. &c. ubi Deus ait, in jejuniis, quæ populus habebat quinto & septimo mense, non sibi ab illis jejunatum fuisse; quemadmodum neque etiam cum comederant aut biberant, ipsi Deo biberant, aut comederant, sed sibi ipsis. Atqui ex hoc loco nullo pacto colligi potest, jejunium simpliciter non esse rem Deo gratam, sed tantum ex jejunio populi nihil commodi, ut sic loquamur, ad Deum rediisse, sed quicquid commodi inde profectum fuerat, id totum atque universum ipsius populi fuisse. Animadvertendum enim est, videri hic Deum subobscure indicasse, in ipsis illis jejuniis, quæ populus peragebat, quæsitum fuisse ab ipsis aliquod suum commodum, ut scilicet interim & minus sumptus facerent, & ad negotia rei familiaris liberiores essent: Nam id in prædicto cap. 58 Esaiæ, non obscure idem Deus significare videtur, dum ait: *Ecce, quo die jejunatis, præstatis id quod delectat, et omnes labores vestros exigitis.* Ad quæ verba Tremellius & Junius, sic annotant; id est, Rerum vestrarum eo commodius & diligentius satagitis, quod magis vos delectat, quam ullus cibus aut potus, tanta flagratis avaritia. Et afferunt ad confirmandum illud, quod dicunt de avaritia ipsorum, id quod habetur circa finem cap. præcedentis; ubi ex ipsorum interpretatione, ad hunc modum legimus: *Et ipsi canes avidissimi non noverunt saturitatem, propterea ipsi pastores sunt, nescientes docere; quisque suam, ad viam suam se convertunt, quisque ad lucrum suum* &c. Credimus, satis constare, ex neutro istorum duorum locorum, apud Esaiam, & Zachariam, concludi posse, jejunium, non esse rem Deo gratam.

Verum, ad idem probandum afferri solet id, quod scriptum legitur Matth. 9 vers. 14 & 15. ubi legitur, Christi Apostolos jejunare solitos non fuisse, dum Christus cum illis esset; & propterea discipulos Johannis, qui sæpius jejunabant, admirabundos de ea re Christum interrogasse, & ejus causam ab ipso perquisivisse. Sic enim ex loco isto quidam argumentantur: Si jejunium esset bonum opus & Deo gratum, nullo pacto Christus omisisset, quin Apostolos moneret ut jejunarent, quod tamen abest ut fecerit, ut etiam, ad interrogationem discipulorum Johannis respondens, dixerit, ita decuisse ac decere, ne, videlicet, ipso cum illis adhuc manente jejunarent. Verum ex testimonio isto, & ex vi ratiocinationis inde ductæ, aliud nihil similiter concludi potest, quam jejunium non esse rem simpliciter à Deo jussam; non autem non esse rem Deo gratam: fieri enim potest, immo plane statuendum id esse videtur, quod, pro eo quod discipuli Johannis & Pharisæi jejunabant, Christi discipuli aliud quippiam, non minus bonum, & fortasse multo melius facerent, quod non ita commode & alacriter præstare possent jejunando, ut à jejunio abstinendo. Sed præterea, non est ulla contemnenda ipsa ratio, quam Christus affert cur illius discipuli non jejunarent, quæ videtur per se sufficiens ad illos excusandos, si tale opus, licet aliquo modo bonum, non facerent, cum interim nullo divino præcepto ad id faciendum adstringerentur. Cum enim in præsentia ipsius Christi versarentur, in ipso revera continuum gaudium & lætitiam; unde etiam apud Hebræos, jejunium, nomine afflictionis animæ significatur, non debebant ullo modo convenienter, ut Christi discipuli, [illegible] tanto magistro præsente, qui erat illis ut sponsus [illegible], lugerent ac mœrerent. Paulo post tamen id facturi, cum ab ipsa Christi præsentia erepti fuissent, & sic, ut ipse Christus ait suo tempore atque convenienter jejunaturi. Solet etiam afferri ad probandum, Deum nihil curare hominum jejunia, id quod scriptum est 1 Cor. 8. vers. 8. ubi legimus: *Esca autem nos non commendat Deo; neque enim si manducaverimus, abundabimus, neque si non manducaverimus, deficiemus.* Quamvis enim in istis verbis nihil expresse habeatur ejus, quod hic quæritur, videtur tamen ex illis posse colligi, nullam rationem apud Deum ea in re esse, ut scilicet per eam ipsi Deo quis commendetur, quod à cibis abstineat. Atqui locus ille manifeste agit, non de abstinentia illa ciborum quæ jejunium est: sed de abstinentia à quibusdam cibis, tanquam pollutis, & quos nefas sit comedere, ut locus ipse per se manifeste docet. Agitur enim ibi de comedendis necne dapibus, quæ idolis immolatæ fuissent.

Possent alia quædam afferri adversus sententiam, quod jejunium non sit tale opus, quod bonum appellari possit & Deo gratum; sed quæ attulimus, videntur esse potiora; & quando ex illis illud concludi non posse docuimus, censendum videtur, ne ex aliis ullis quidem id concludi posse; præsertim adversus ea testimonia atque rationes, quæ pro contraria parte attulimus, quibus ad ostendendum, quod locus ille cap. 58 Esaiæ, qui tanquam Achilles aliquis esse videtur illorum, qui jejunium pro bono opere non habent. Adde, quod ex Sacris Literis liquido apparet, jejunium adhibitum fuisse ad impetrandum aliquid à Deo; atque non [illegible] præter illud, quod jam attulimus de modo, quo impetrare necesse sit à Deo, ejectionem quorundam dæmoniorum. Legitur enim in libro Judicum cap. 20. vers. 26 quod cum Israelitæ, bello excitato adversus Beniamitas, propter scelus illud atrocissimum, ab ipsis adversus Levitam illum ejusque concubinam perpetratum, jam bis, quamvis multo superiores numero, in duobus prœliis cæsi à Benjamitis fuissent; tandem, quod antea non fecerant, ante tertium prœlium omnes quodam die jejunarunt, ut scilicet à Deo, in causa tam justa, impetrarent auxilium ad perdendos sceleratissimos illos homines; id quod etiam illis felicissime successit, adeo ut denique totam tribum Benjamitarum pene extinxerint, ac deleverint. Legitur similiter in secundo libro Paralip. cap. 20 incipiendo à versu 3. quod cum Josaphat rex Judæ videret, maximum periculum sibi & toti populo impendere à Moabitis & Ammonitis, timens, ut textus ait, composuit faciem suam ad quærendum Jehovam, & indixit jejunium toti Judææ. David ipse, cum ægrotaret filius, quem primo partu susceperat ex Bethsabe, inter alia quæ fecit ut Deum ad misericordiam commoveret, & filii sanitatem ac vitam ab eo impetraret, jejunavit, ut scriptum est 2. Sam. 12. Nam quod David in hunc finem, quem diximus, à cibo abstinuerit, manifestum est ex iis, quæ ibidem leguntur vers. 21 & 22. Cum enim illi ipsius servi objicerent, quod vivente adhuc filio jejunasset, mortuo vero cibum sumsisset, respondit illis: *Dum infans vivebat, jejunavi & flebam; quia dicebam, quis scit, an gratiam mihi sit facturus Jehova, ut vivat infans.* Habetur etiam apud Danielem cap. 9 in ipso statim initio, quod ipse Daniel, ut misericordiam & benignitatem Dei populo impetraret, inter cetera quæ fecit, etiam jejunavit. Denique ne omnia recenseam, locus est satis notabilis in libro Esdr. 1. cap. 8. vers. 21. ubi scriptum est, Esdram, ut obtineret à Deo, quo posset populus sine ullo periculo & facile, jam venia sumpta à Cyro rege Persarum impetrata, domum reverti, indixisse ac proclamasse jejunium toti populo. Quia in re cum illi obtemperassent

peraſſent

perimus fuisset, factum est etiam ut Deum eorum vererint, & domum secum atque incolumes redierint.

Videtur satis constare in hac quæstione, Utrum jejunium neque bonum opus & Deo gratum censeri debeat partem affirmantem, magis rationi & sacris testimoniis consentaneam esse, quam negantem. Nunc relinquitur inquirendum, ut veritas hujus ipsius quæstionis tutior apud nos ac certior sit, quomodo hoc, quod jejunium bonum sit opus & Deo gratum, intelligi debeat, & primum, quærendum videtur, an hoc intelligendum sit per se, an vero secus. Jam vero per se, dupliciter accipi potest, vel scilicet, ut significet solum non conjunctum cum aliqua alia re, vel ut declaret, non esse necesse ut habeatur ratio finis in quem fiat, præter eum finem, quo nullo pacto ex natura sua carere possit; quod quid sit, explicatius postea dicemus. Primum igitur, quod attinet ad hoc, an per se jejunium opus bonum censeri debeat, inquirendum, an necesse sit, an vero minus, ut sit conjunctum cum aliqua alia re, si Deo placere debeat. Si rationes attendamus, quarum supra mentionem fecimus cum locum Pauli 2 ad Coloss. explicaremus, videtur omnino dicendum, non esse necesse, ut cum jejunio aliud quippiam sit conjunctum ad hoc, ut Deo placere possit; quandoquidem in eo solo, & sine ulla alia re ipsi adjuncta, ea sunt omnia quæ ibi Paulus commemorat, unde ipso Paulo teste censeri debeat, rem aliquam habere rationem sapientiæ, & consequenter Deo gratam esse, ut ante à nobis satis explicatum, ut arbitror, fuit. Quare videndum est, an aliquid sit, quod contrarium habere videatur, & ad id respondendum, cum satis ex prædictis constet, sententiam nostram esse, quod solum jejunium, sine alia ulla re illi adjuncta, possit censeri res Deo grata.

Pro contraria igitur sententia id videtur facere, quod nusquam fortassis sit mentio jejunii, nusquam rei, quæ possit videri Deo grata, nisi conjuncti cum re aliqua alia, præsertim vero cum oratione seu precibus; & si alicubi fortassis solum jejunium nominetur, ubi merito censeri possit illud fuisse Deo gratum, ex ipsa Historia satis constare potest, fuisse cum tali jejunio preces conjunctas, ut exempli caussa, in altero superius loco 2 Paral. 20. ubi, etiamsi simpliciter indicti jejunii à Josaphato toti Judææ fit mentio, tamen ibidem ex iis quæ sequuntur aperte constat, simul cum jejunio illo conjunctas fuisse preces. Adeo autem verum esse videtur, consuevisse jejunium semper habere conjunctas sibi preces ad Deum, ut solo ipsius jejunii nomine preces simul significentur aliquando, ut Jerem. 14. vers. 12. ubi Deus ait ad Jeremiam, *Cum jejunaverint populus iste, non audiam clamorem eorum.* Ecce ut verbo jejunandi, suo & per se posito, preces etiam intelligantur. Nam alioqui frustra ea verba à Deo subjuncta fuissent, *Non audiam clamorem eorum.* Similiter in libro Ecclesiastici, qui quamvis sit Apocryphus, hoc in re, ubi agitur de verborum usu & de consuetudine quæ vigeret in populo, idem præstat quod quilibet liber Canonicus, scriptum est ad finem cap. 34. *Sic homo est, qui jejunat de peccatis suis, rursusque abiens eadem facit, quis exaudiet orationem illius?* Nulla prorsus orationis antea mentione facta, sed tantum jejunii, dicit, *Quis exaudiet orationem illius?* nempe, quia jejunandi verbo, satis significata fuerat ipsa oratio; quippe, sine qua jejunium esse non soleret. Et sane, de illa conjunctione perpetua orationis cum jejunio, vix videtur dubitari posse, quando, ut dictum est, censeri potest, aut debet, jejunium habuisse rationem boni operis. Verumtamen, non propterea credidenim concludendum esse, solum ipsum jejunium non esse rem ejusmodi, quæ possit Deo placere; inconcussæ siquidem adhuc manent rationes paulo ante indicatæ, & superius ex verbis Pauli expositæ, quod solum ipsum jejunium possit censeri res Deo grata. Neque enim, etiamsi

verissimum esset, nunquam consuevisse jejunium fieri sine precibus, cum res etiam tamen quæ Deo placere, unde neque sequeretur, sine illis fieri non posse.

Sunt qui videantur afferre aliam quandam rationem, ad probandum, quod solum jejunium non possit censeri res Deo grata, quia inquiunt est res quædam quodammodo naturalis, id est, à natura ipsa proficiscens; quia videlicet sit indicium & sequela tristitiæ & afflicti animi, ut est etiam planctus & fletus, & alia ejusmodi, quomodo igitur, ajunt, possit, id Deo esse gratum, quod natura impellente fit? Hæc ratio mihi ejusmodi esse videtur, quæ non mereatur afferri, sed tamen quia illam scriptam inveni, prætermittere illam nolui; est enim in ea fallacia manifesta à parte, ut sic dicamus, ad totum. Quamvis enim verissimum sit, aliqua, seu etiam multa jejunia, natura quodammodo impellente suscipi: tamen nihil est apertius, quam & esse posse, & frequentissime id fieri, ut jejunia fiant nulla vi naturali, seu quæ naturalis videri possit, suadente. Nam quid, rogo, exempli caussa, naturale movebat Annam illam, ut in templo oraret simul & jejunaret? quid porro eos, qui velint dæmonia illa ejicere, quæ sine jejunio Christo teste ejici nequeunt, quod naturale videri possit, movebit ad jejunandum in tali casu? Non est igitur ullo pacto propter talem ratiocinationem imperfectam atque fallacem, recedendum à sententia quam nos sequimur. Nunc videamus, an secundum alteram illam significationem vocum illarum, Per se censeri debeat, jejunium per se rem Deo esse gratam, id est, etiamsi in nullum alium finem suscipiatur, quam in id ipsum ut quis jejunet, & inde id eveniat, quod nullo pacto evenire non posset. Et sane hic quoque, cum omnes illæ rationes firmæ maneant quæ jejunium commendant, & sapientiæ rationem habere docent, etiamsi nullus alius præter eum finis jejunanti sit propositus, dicendum omnino videtur, idem quod antea sentiendum esse. Fatemur tamen posse merito affirmari, multo gratius Deo futurum jejunium, si vel aliud quippiam, quod per se, sacris ipso jejunio, aut certe, res similiter bona censeri posse, secum conjunctum habeat, vel, si in aliquem alium bonum finem suscipiatur, præter eum quo nunquam carere potest, quamvis vel solum omnino sit jejunium, vel in nullum alium finem fiat, præter illum quo carere nequit. Quæ tota res ut melius intelligatur, necesse est considerare tum ea, quæ cum jejunio conjuncta esse possint, & bona opera censeri debeant, tum ea, in quorum finem, id est, quorum consequendorum gratia jejunium suscipi possit. Sed prius, quanquam jam consultum est, in utramque sensum à nobis expositum vocula Per se accipiatur, jejunium per se esse posse rem Deo gratam, videndum est, ut de hac jejunii materia non jejune explicemus, quando & quomodo fiat, ut jejunium seu solum, seu cum aliqua alia re conjunctum, non habeat rationem boni operis & Deo grati. Et nihil hic dicemus de jejuniis, quæ quia subire cogitur, cum non habet quod edat, quæ certe jejunia rationem boni operis habere nequeunt (neque enim in tota hac tractatione necessariorum, sed tantum voluntariorum jejuniorum rationem habemus) dicimus, tale jejunium, quamvis aliquo voluntarium, non posse habere rationem boni operis cum ex caussa quadam quodammodo naturali proficiscitur, qua de re jam antea aliquid dictum est. Cum igitur quis ob mœstitiam aliquam cordis, & calamitatem qua vehementer premitur, cibum capere nequit, non est cur quis putare possit, tale jejunium rationem boni operis habere, cum, ut tale censeri debeat, nulla caussa adsit; quandoquidem, etiamsi in tali jejunio aliqua ex iis considerari possint, quibus Paulus tribuit, quod habeant rationem sapientiæ, ea tamen in tali jejunio non ejusmodi sunt ut esse debent, & cujusmodi sine dubio Paulus intelligit, neque enim dubitari potest, quin is velit, ista à jejunante fieri, cum aliqua divini cultus opinione; non autem simpliciter

fit aliter ex animi mœrore, & quodam quasi luctu, ut dictum est, ob casum aliquem. Ad hoc caput referri possunt ea jejunia, de quibus legitur cap. ultimo libri I Samuelis, in extremis versibus, & cap. I sequentis libri vers. 12. In priore enim loco fit mentio jejunii, quod habitatores Jabes Galaad fecerunt diebus septem, propter mortem Saulis. In posteriore vero fit mentio jejunii, quod Davidi una cum populo suscepit, per integrum diem usque ad vesperam, propter mortem ejusdem Saulis, & filii ejus Jonathanis. Nam, quoniam ex animi mœstitia utrumque illud jejunium fuit, apparet utrumque ad caput hoc pertinere. Potest autem fieri, ut jejunium illud, de quo priore loco, non tam ob cordis mœrorem, quam ob consuetudinem in funeribus & justis persolvendis, susceptum fuerit; ita, ut possit tale jejunium ad aliud caput referri; quod jam dicto addere possumus; sic statuentes, illa similiter jejunia, quæ more aliquo vel consuetudine jubente fiunt, non esse cur boni operis rationem habere vel debeant, vel possint, nisi mos & consuetudo illa, aliquid præterea secum conjunctum habeat, quod aliam insuper qualitatem adjiciat, quæ ipsa boni rationem habeat; ut cum talis mos seu consuetudo propterea instituta est & viget, ut Deo tali ratione cultus aliquis præstetur. Præterea, antequam de iis agamus, quæ paulo ante proposuimus, videndum est etiam, quinam sit ille finis, quem diximus, cum jejunio voluntario scilicet suscepto necessario conjunctum esse, & quo tale jejunium carere nequeat; & propter quem denique, tametsi nullus alius præterea huic adsit, diximus supra, posse illud jejunium tamen esse Deo gratum. Est autem finis ille, ipsa corporis afflictio, sive ipsius demissio; quæ, cum jejunanti proposita per se ipsa fuerit, ut scilicet ea non tantum ex jejunio consequatur, sed etiam propterea quis jejunet, ut ea consequatur, sine dubio, finis jejunii illius suis meritis appellari poterit, sic etiam, reddet opus illud Deo gratum, cui videlicet non placere non potest, ut quis sese demittat, & sui corporis etiam honestas voluptates spernat atque omittat; quæ etiam sub Novo Testamento, quemadmodum postmodum a nobis aperietur, Deo dante, explicabitur. Hinc apparet, quomodo intelligenda sint verba nostra superius repetita, quod scilicet jejunium non posse illo fine, quem diximus, satis esse ad ipsum commendandum, ullo modo carere. Neque enim facere volumus, fieri non posse, ut quis finem illum sibi non proponat, sed tantummodo necesse esse, in quolibet jejunio rei istius adesse, quia, si quis sibi pro fine in jejunando proponat, vel ob hoc ipsum rem gratam Deo faciet.

Nunc ad illa explicanda veniamus, quæ paulo ante proposuimus. Et primum quod attinet ad ea, quæ cum jejunio conjungi solent, non est dubium, quin, ut ante fuit indicatum, preces inter ea ad Deum potissimum ac frequentissimum locum habeant; unde, ut diximus, factum est, ut simplici jejunandi verbo ipsæ etiam Deo preces adhibitæ significentur. Ad quod probandum, præter duo illa superius posita testimonia, habemus testimonium satis insigne in libro Ester cap. 4. 16. ubi cum Ester constituisset adire regem invocata illum, & sic eo liberationem sui populi Judaici decreto regio morti destinati, impetrare, significavit Mardochæo, ut congregaret omnes Judæos, ut jejunarent pro illa, tribus diebus nocte ac die; nam se similiter cum suis puellis jejunaturam; ubi omnino intelligendum est, eam tum & hos, & illos, debuisse ardenter rogare Deum, ut Estheram ad regem admissam esse, sibi favere adesse vellet, eamque non modo absque periculo conservaret, sed etiam in eo, quod petitura esset, illam regi conciliaret, ut etiam id ipsum obtineret. Nam quid est aliud id, quod illa jussit, ut scilicet Judæi pro ipsa jejunarent, nisi ut jejunando, pro ipsa Deum orarent? Nunquam sciendum est, ut iis tum non obscure constat, illam constituisse, etiam jejunio ad regem omnino accedere, & ipsum alloqui, quamvis utrumque capitale illi esset, nisi Rex sceptro suo veniam ejus rei gratia dedisset; eo consilio ut illum sibi conciliaret, eaque scirent, illam maximum periculum, ut populi sui liberationem procuraret, subire velle, & propterea maxime indigere, ut pro ipsa Deum orarent. Solent præterea cum jejunio conjungi planctus & fletus, ut vestitus cilicii, sessio & cubatio in terra ac cinere, & similia. Quæ hæc ipsius abjectionem significandi maximam vim habent; adhibenturque hæc, vel simpliciter ob animi mœstitiam; vel etiam (& hoc ad propositum nostrum pertinet) ob id, ut quis à Deo facilius impetret quod ab ipso precatur; ut (ut alia loca recensiti mus) scriptum habetur, in supra indicato loco Danielis 9. Ibi enim vers. 3 sic ait ipse Daniel, *Adverti faciem meam ad Dominum Deum, quærendo orationem & deprecationibus, in jejuniis, ciliciisque, & cinere.* Quæ vero apud Deum ipsum non esse inanes, vel id indicare potest, quod scriptum est 1 Reg. 21 circa finem de *Achabo*, qui audita per Eliam Prophetam sententia Dei, adversum se, de ipso cum domo sua exterminando, laceravit vestibus suis, & imposito cilicio carni suæ jejunavit, & cum cilicio cubavit. Nam Deus hoc animadverso, dixit ad Eliam, *Vidisti Achabum se abjecisse coram facie mea? Eo quod abjecerit se coram facie mea, non inducam malum in diebus ejus* &c. Posset etiam admodum convenienter eleemosyna cum jejunio conjungi, tametsi nullum expressum exemplum hactenus ejus rei in Sacris Literis reperiam. Nam præterquam, quod ex multis appareat, illa tria, eleemosynam, orationem, & jejunium, magnam conjunctionem inter se habere, nihil videtur convenientius, quam, ut cum quis jejunat, id saltem, quod ipse jejunando non consumit, egentibus liberaliter det; sic enim, ut alia reticeamus, quæ ut id fiat suadere videntur, si fiat illud, manifeste apparebit, eum qui jejunat, nullo pacto propter avaritiam seu sordiditatem suam aliquam id facere. Nam, quamvis gloria boni sui operis apud homines, ab eo qui vere pius esse velit, captanda non sit, tamen ex altera parte valde consentaneum est, suspicionem omnem depellere, quæ suboriri posset de opere aliquo, quod revera pium sit, ne non modo non sit tale, sed a malo & vitioso animo proficiscatur. Nec dubium esse potest, quin is qui id maxime curat, ut jejunando Deum aliquo modo placet, vel benignum sibi reddat, nihil melius ac præstantius facere possit; quam cum ipso jejunio eleemosynam conjungendo, quæ ipsa per se, ut superius, cum de ea sermonem haberemus, tantam vim Dei iram placandi semper habuit, & tanta est inter bona opera excellentiæ, ut ipsa boni operis simplici appellatione indefinite significetur. Hæc sunt quæ videntur præcipue posse numerari, inter ea, quæ gratum jejunium Deo reddant, si cum ipso conjungantur. Et quod attinet ad eleemosynam, quam aliis rebus omnibus anteposuimus, habemus testimonium expressum, supra prolato capite 58 Esaiæ, ubi nominatim, ut vidimus, fit mentio frangendi panem esurienti, & aliorum quæ manifeste ad eleemosynam pertinent, quæ ea sint unde jejunium Deo gratum sit. Sic enim, ut supra dictum est, videtur omnino debere accipi locus ille, non autem intelligi, prout verba sonant, illa ipsa esse jejunium, quod Deus eligat; id quod illud indicat, quod mox habetur ibidem vers. 9. quod scilicet Deus, si illa adsint, sit exauditurus. Hoc enim, sine dubio, refertur ad jejunium, de quo ibi præcipue agitur; nisi dicere Deus dixisset, si illa fecerint cum jejunabunt, non exaudiam. Ex quo interim apparet, id verissimum esse quod antea non semel diximus, jejunium habere consuevisse fere semper conjunctam sibi orationem ad Deum; id quod satis aperte indicatur ex illis, quæ supra habentur vers. 3. *Quare cum jejunavimus, non aspexisti?* Apparet enim Judaicum populum conquerentem, quod cum Deum oraret ac simul jejunaret, tamen id eorum preces non commoveretur. Sequitur, ut dicamus de finibus, propter quos jejunia, quæ grata Deo esse possint, fieri queant aut soleant. Non est autem dubitandum, quin, quemadmodum

dum

dum precationes ad Deum. Interdum illi quæ maxime cum jejunio conjuncta reperiuntur, & fere quæ perpetua est comes, ac præcipue ac potissimum jejunii finis ad orationem pertinere videtur, quia in eum finem potissimum quis jejunet, ut orationi & precibus ad Deum adhibendis, possit esse aptior, eique vel intentior, si modo is qui jejunat, alium finem sibi propositum habere, eumque laudabilem, præter illum, qui necessario ex ipso jejunio proficiscitur, ut ante dictum est. Et sane omnia illa loca & testimonia, in quibus orationis una cum jejunio conjunctæ fit mentio, satis, si quis ea paulo diligentius inspiciat, videntur ad docere quod diximus; adeo ut tunc non jejunium, sed oratio omnino appareat in ea actione quiddam principale; jejunium vero ejus tanquam accessorium; ut non oratio propter jejunium, sed jejunium propter orationem suscipiatur. Nam cum, exempli gratia, Apostoli, Paulus & Barnabas, una cum precibus jejunium conjunxerunt, cum volentes discipulis suis, seu potius Christi, quos fecerant Lystræ, Iconii, & Antiochiæ, seniores per singulas Ecclesias præficere, & constituere, quemadmodum scriptum est Act. 14. 23., quis dubitare potest, quin ibi precum, ceu principalis, fiat mentio, quibus à Deo impetrare vellent, ut ipse adesset in eligendis ejusmodi hominibus, qui ad præfectum munus essent idonei, utque iis, quos elegissent, favere perpetuo, in munere suo recte ac decenter obeundo, dignaretur? Idem dicendum est de eo, quod superiore capite legitur vers. 2 & 3, ubi scriptum est, Prophetas & doctores quosdam qui Antiochiæ erant, cum Domino ministrassent & jejunassent, quod ministrandi Domino verbum, precandi verbo positum reperitur, Spiritus Sancti instinctu elegisse Barnabam & Saulum, ut mitterentur ad Evangelium aliis in locis annunciandum. Non possum autem satis mirari, eos, qui existimant hoc minus verum esse, quod scilicet jejunium adhibeatur ad aptiorem se reddendum precibus Deo adhibendis. Nam ea ratio quam ipsi afferunt, quæ videatur aliquid momenti habere, mihi sane parum firma videtur, quod scilicet jejunium potius vim habeat impediendi [illegible] ad Deum orandum, quia scilicet corpus debilitando, vires quasdam animi deducit, ejusque alacritatem ac promptitudinem plane minuit atque obtundit; hoc enim non modo non est perpetuum, sed in plerisque hominibus, si moderatum fuerit jejunium, minime contingit. Atque ut experientia ipsa satis testatur, plerique moderate jejunando, id est, exempli causa, a prandio vel a cœna prorsus abstinendo, idoneum se pro eo tempore, ad mentem in Deo figendam, eamque ad ipsum elevandam, quod necesse est fieri in oratione ad Deum decenter facta, aptiores ac promptiores esse. Nam cur alioqui cum oratione, tanquam cum re principali, jejunium tanquam accessorium conjungeretur? Aut non, si vera illorum ratiocinatio esset, stulte atque inepte egissent ii Sancti viri, qui id fecerunt? Nam quod ajunt, propterea jejunium cum oratione conjungi, ut animum pœnitentem declararet, id nullo pacto perpetuum esse potest, cum sæpissime in orationibus ad Deum, non sit necesse habere rationem pœnitentiæ; quippe quæ non ideo fiant, ut quis impetret, seu præcipue seu per consequens remissionem suorum peccatorum, sive alicujus singularis peccati, & multi ac fere innumerabiles casus dentur, in quibus Deus à piis hominibus oratur citra ullam considerationem nunc præsentem remissionis peccatorum, ut vel ex illis duobus ante positis exemplis, ex Historia Actorum Apostolicorum intelligere facile quilibet potest. Non est igitur ullo pacto recedendum ab ea sententia, quæ communiter semper obtinuit, jejunium moderatum esse rem aptissimam, ad reddendum hominem aptiorem ad Deum orandum, & hunc esse præcipuum ac magis consuetum finem jejunii suscipiendi. Est & alius jejunii finis, magni, ut quidem mihi videtur, momenti, ut scilicet per jejunium domentur ac refrenentur caro, quæ Spiritui contra[illegible] adversatur. Et sane si quis recte animadvertat, videbit hunc finem jejunii esse maxime omnium proprium, præter eum, quem necessario secum jejunium habet: proprie enim carnis afflictio, quæ in omni jejunio aliquo modo continetur, ad ipsam carnem domandam pertinet, qua re, aliam, quam plerique opus habere. Nec desunt qui velint, immo à plerisque vulgo creditur, Paulum ipsum Apostolum hoc consilio usum fuisse, ad seipsum perdomandum, & Spiritum suum carni resistentem, fortiorem, ejusque victoriam potius reddendam. Hoc enim quæ, credo, pertinere id, quod ipse scripsit ad finem noni capitis prioris ad Corinthios, ubi ad hunc modum in vulgata editione legitur: *Ego igitur sic curro, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aerem verberans; sed castigo corpus meum, & in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.* Ubi enim volunt, & quidem magis præcipue, Paulum significasse, se suum corpus verberibus & plagis, ejusmodique rebus, vehementer etiam quam jejunium corpus affligentibus, maceratisse, seu macerare solitum fuisse. Et quidem verba illa, *Castigo corpus meum*, quæ, ut verbum Græcum ὑπωπιάζω, quod ibi habetur, significat, à Beza *contundo corpus meum* legitur, illud omnino declarare videntur. Veruntamen arbitramur, ejus loci sententiam esse ejusmodi, quæ neque jejunandi, neque corpus contundendi, proprie loquendo, quidquam in se habeat. Disseruerat enim proxime ante Paulus de libertate hominis Christiani, & sub Evangelio constituti, qua docuerat debere unumquemque moderate uti, idque tacite, per sui ipsius exemplum, qui à multis abstineret, quæ alioqui illi liceret facere, ne ulla ex parte Evangelii à se prædicati cursum aliquo modo impediret; & hoc est, quod ille vocat *Castigare*, seu quasi contundere corpus suum, quod metaphorice ab ipso dicitur propter afflictionem, eamque interdum satis magnam, quam qui alioqui tenet, dum Spiritu ductus à multis abstinet, quæ grata & jucunda esse solent, & in quarum abstinentia non mediocris carnis afflictio sentitur. Quod non propterea dicimus, quasi una cum aliis sentiamus, nomine corporis, in illis Pauli verbis significari corpus ipsum, seu carnem; sed quia, ex ipsa Pauli sententia à nobis indicata, id, quod modo diximus, plane consequitur. Censemus enim alioqui verba illa, *Corpus meum*, idem prorsus valere, quod me ipsum, phrasi ut à nobis alibi non semel observatum est, Hebraica; & multo magis Syriaca, ipsi Apostolo Paulo valde familiari; ita, ut intelligendum sit Paulum dixisse, tantum abesse, ut ipse plene uteretur libertate Evangelica, ut potius seipsum in servitutem redigeret, seseque quodammodo subjiceret multis faciendis ac perpetiendis, quibus minime, ex natura ipsius Evangelii, faciendis aut perpetiendis obligatus erat; & sic se ipsum, sua sponte, quodammodo plagis afficeret ac verberibus contunderet. Jam vero, etiamsi hoc Pauli testimonium ad id non pertinet, quod ibi putant, neque ad id, quod hoc loco quærimus; nec fortasse alibi testimonium ullum expressum habeatur hujus jejunandi finis, quin tamen is & laudabilis, & maxime proprius jejunii finis censendus sit, per ea quæ supra attulimus, negari non posse, credimus unicuique satis constare. Nam quod ad eos pertinet, (sunt enim non pauci ejusmodi) qui negant hoc ita fieri, ut corporis libido, in iis quæ ad Venerem spectant, coerceatur, ii & adversus communem sententiam sentire videntur, & vel illa decantata sententia satis confutantur, *Sine Cerere & Libero friget Venus*. Non succurrunt mihi alii fines laudabiles jejunii. Nam de illis finibus qui digni sane reprehensione, aut certe nulla laude, quod ad pietatem spectat, digni censeri possunt, potest unusquisque per se animadvertere, quales sunt illi, quos diximus indicari apud Prophetam Esaiam cap. 58. ut scilicet quis interim vel [illegible] parcat, vel liberior sit ad negotia sua peragenda,

nec enim hoc loco propositum est, ut [illegible], cum Christus de laudabili jejunio, modo Hypocritis ablatæ & gloriæ apud homines captandæ, manifeste loquatur, de iis jejuniis loqui, quæ laudabilem finem non habeant, sed laudabilem & Deo gratum: quandoquidem non de laudabili tantum, sed Deo etiam grato jejunio Christum verba facere, inde apparet, quod ait, Deum redditurum ei, qui jejunet sine ulla talis sui operis ostentatione.

Nunc veniendum est ad id quod secundo loco proposuimus, ut scilicet inquiramus, An jejunandi præceptum aliquod divinum exstet. Nisi autem vehementer fallimur, credimus non posse inveniri, sive sub Vetere, sive sub Novo Fœdere ullum, nec generale nec particulare jejunandi præceptum, præter illud quod habetur Levit. 16 & 23, ubi præcipitur jejunium omnino à populo suscipiendum, in die expiationum, id est, in quo anniversarium illud sacrificium peragebatur, quo expiabantur omnia peccata populi, quibus videlicet in Lege per sacrificia, & alias ejusmodi actiones & ceremonias, concessa erat expiatio, qui dies erat decimus, mensis septimi (qui mensis vocatus ab Hebræis Tisri, nostro Septembri ut plurimum & maxima ex parte respondet. Videtur autem vel ex eo constare, quod illud tantum jejunium omnino à populo, ex Dei præscripto suscipiendum esset, quod invenimus diem illum & tempus, simplici nomine jejunii alicubi significari, ut Act. 27. 9. ubi dicitur quod cum navis, qua Paulus Romam versus vehebatur, ad locum appulisset, qui Pulchri portus nominabatur, cum jam tempus navigandi non esset, eo quod jam & ipsum jejunium præteriisset, suadebat Paulus ne inde eam solverent, sed tempus navigationi aptius expectarent. Videtis quomodo simplici jejunii nomine prædictum tempus decimi diei, septimi mensis, illic indicatum fuerit, post quem nimirum diem parum tuta navigatio esse solet. Atqui illud tempus, simplici illa jejunii appellatione, significari minime potuisset, si aliud quodpiam jejunium, & consequenter alio tempore, præceptum in Lege fuisset. Jam vero, etiamsi neque in Vetere neque in Novo Testamento, ut quidem nos hactenus perspeximus, ullum jejunandi expressum præceptum habeatur; non propterea tamen censemus, pium hominem nunquam obligari ad jejunium. Multæ enim res sunt à Deo non jussæ, quas tamen, propter aliquas emergentes caussas, facere Christianus homo debet cui id potissimum debet esse propositum, ut ædificationi proximi & gloriæ Dei promovendæ, perpetuo studeat. Hinc enim videmus fieri, ut Paulus eos reprehendat, qui libertate Evangelica, cum aliquo scandalo vel offensione proximi, utantur; ut habetis ab ipso expositum non paucis in locis, præcipue vero cap. 14. ad Rom. & cap. 8. prioris ad Corinthios. Si igitur, exempli gratia, eveniat, ut Ecclesia in qua sumus, propter caussam aliquam, quæcumque illa tandem sit, jejunium aliquod suscipiendum præscripserit, peccabit sine dubio is, qui sine ulla legitima caussa, tunc jejunare recusat, & hac ratione, reliquos fratres turbandi atque offendendi, occasionem non vitat. Potest etiam contingere, ut quis interdum satis aperte cognoscat, nisi jejunet, id est, per totum diem à cibo abstineat, vel saltem multo minus solito, eo die cibo capiendo det operam, futurum esse, ut nequeat per alicui actioni vel operationi, quæ in illum diem incidat, convenienter vacare, certe, si nihilominus is nihil remittere voluerit de suo ordinario esu & potu in die illo, non leviter peccare censendus erit. Breviter, quandocumque quis animadvertere potest, aliquid mali aut impedimenti, in rebus ad proximi ædificationem, aut Dei Christive gloriam spectantibus, aut omnino aut facile eventurum, nisi ipse jejunet, nihil est dubitandum, quin is, qui id facere negligat, peccati reus sit futurus.

Possunt hoc loco quædam adjici ad ostendendum, fieri posse, ut perinde habendum sit ac si jejunium præceptum à Deo fuisset, quamvis expresse præceptum non fuerit; quoniam aliqua ex parte mentionem fecimus, in examinatione tertiæ & ultimæ quæstionis à nobis propositæ, quænam, videlicet in hac jejunii materia, sit differentia inter Novum & Vetus Testamentum; de qua quæstione quid sentiendum sit jam dispiciamus. Censemus igitur, nullam expressam exstare differentiam, præter illam quæ ex prædictis colligi potest; ea est, quod in Vetere Testamento jussum fuisset illud unum jejunium, de quo diximus, in Novo vero nullum jussum fuerit. At vero, quod attinet non ad expressum, sed ad tacitum aliquod præceptum, videtur inter utrumque fœdus esse non levis differentia. Cum enim sub Vetere Testamento felicitas iis promissa, qui Deo obedientes fuissent, versaretur circa vitæ hujus commoda, in Novo vero versetur circa commoda futuræ vitæ, consequenter hic fit, ut multo magis jejunio locus esse possit aut debeat, quod attinet ad divinum aliquod tacitum præceptum, sub Novo, quam sub Vetere Testamento; ita ut sub Novo Testamento possit contingere, ut quis censere debeat, perinde esse, ac si sibi expresse jussum fuisset à Deo, ut jejunet, multo frequentius ac facilius quam sub Vetere contingere poterat. Nam si quis, exempli caussa, videret ex jejunio fieri, ut ipse possit à Venereis libidinibus abstinere, & alioqui fieri ut non possit, non est dubium, quin sub Novo Testamento, ubi non licet talibus libidinibus alio modo indulgere nisi aliqua ratione cum propria uxore, sit ille peccaturus nisi jejunet; cui rei sub Vetere Testamento vix locus esse poterat, ubi non unam tantum uxorem sed plures habere licebat, & præter uxores etiam concubinas; ac præterea, non videbatur etiam, extra uxorem & concubinam, conjunctio cum prorsus soluta muliere esse prohibita; de qua tamen re in præsentia, nihil expresse affirmamus. Potest etiam fieri, ut quis sub Novo Testamento videat, se posse, sine corporis sui læsione ulla, &, secundum omnem verisimilitudinem, sine ullo periculo longinquitate temporis vel minuendi cursum vitæ suæ, vel in aliquem morbum tandem incidendi, & interim ex abstinentia à cibo fieri, ut & ipse plus temporis habeat divinis rebus vacandi, & pauperes uberius ex ejus facultatibus commoditatem sentire queant. Nam certe ejusmodi homo, si nihil hoc curet, & nihilominus à cibo nihilo plus abstineat, dici merito poterit eum peccare; quippe qui pluris suam voluptatem, vel quippiam tale faciat, quam Dei gloriam & proximi utilitatem. Quæ tota consideratio, sub Vetere Testamento vix videbatur locum habere, propter jam dictam caussam; quod felicitas, ad quam aspirare Dei fidelibus plane licebat, ad hanc vitam non referebatur; & consequenter etiam ad ejus honestas voluptates. Quæ res præterea caussa esse potest, ut sub Novo quidem Testamento, non quia quis alioqui peccaturus esset, & sic non ut tacito cuidam divino præcepto satisfaciat, sed ut nihilominus rem faciendam, quam Deo gratam esse arbitretur suscipiat, jejunare sæpius eligat, non quidem, videlicet, ut ea vitet de quibus proxime mentionem fecimus, aut alia ejusmodi; sed ut simpliciter se illa voluptate, consueto more sæpius cibum capiendi sua sponte privet, considerans vitam Christiani hominis, qui ad cœlum tendit, & à ratione sua animali vivendi, ad rationem vivendi spiritualem se transferendus est, quam maxime fieri potest, à voluptatibus hujus vitæ alienam esse debere. Nam huic considerationi, ob jam explicatam caussam, non poterat sub Vetere Testamento ullus esse locus. Jam vero cum jejunium, proprie loquendo, id est, abstinentia per aliquod tempus ab omnibus cibis, non fuerit simpliciter & expresse, sub ipso etiam Novo Testamento jussa ac præscripta, videndum esset, quando Ecclesiæ liceat, hoc quodammodo jugum, fidelibus in ea congregatis imponere. Quamvis autem, si Ecclesia, vera sit Christi Ecclesia, vix hac in re errare posse videatur, tamen considerare possumus; primum, non debere Christi Ecclesiam jejunium eo tempore, aut ratione præscribere, quæ offendiculum aliquod

aliquod parere possit, ut, verbi causa, nullo pacto videatur laudandum, si Ecclesia jejunium die ipso Dominico [illegible] praescribat, cum ab ipsis Apostolorum temporibus is dies perpetuo à Christianis receptum [illegible] fuerit, [illegible]: quippe, in quo, ob memoriam [illegible] resurrectionis ipsius Christi, laetos & hilares [illegible] praebere debeamus. Vidimus enim supra, [illegible] jejunium esse animae afflictionem, & Christum & jejunium esse [illegible], eo luctum quendam continere, qui non deceret, quia [illegible] esse debeant, ut qui [illegible] discipulis [illegible], ipso adhuc illis praesente. cujus praesentiae [illegible] potest commemoratio [illegible] resurrectionis Christi; quae eo die maxime, quo [illegible] resurrexit, [illegible] observatur. Quicquid sit, non debet verus Christianorum coetus, ab iis [illegible] sine expressa necessitate recedere, quae à Christianis [illegible] vulgo perpetuo receptae fuerunt. Deinde, videtur debere quilibet coetus, qui vere Christianus esse velit, cum jejunium indicit, justa aliqua causa ad id moveri; justa autem, imo omnium justissima praeterea quod ad causas attinet, quae ad omnes & singulos ad coetum pertinentes spectare queant, videtur omnino esse, ut precibus ad Deum diligentius, & majore cum animi intentione incumbatur quam fieri consueverit, propter, scilicet, ingentem aliquam necessitatem, quae supervenerit, id est, praecipue propter aliquam ingentem calamitatem, aut periculum sive temporale sive spirituale, quod impendeat vel ipsi ecclesiae, vel omnibus; cum certum sit, ex Pauli praescripto, de quo superius in tractatu de oratione egimus, debere in Christi Ecclesia preces pro omnibus ad Deum fieri; propterea, quicquid aliquando gravius ab Ecclesia faciendum suscipi debeat, ubi [illegible] praedicatores aliqua de re ad Deum precationes fundere, idque [illegible] etiam quam alioqui fieri solent decentissima res esse videtur, ut id [illegible] facilius praestari possit, jejunium indicere, ut Apostolos ac discipulos illos primitivae Ecclesiae imitando, videremur, exempli gratia, debere fieri, cum ministri & pastores eliguntur, aut ab uno loco in alium transferuntur. Multa alia exempla & casus huc pertinentes possemus congerere, sed ex his paucis quae dicta sunt, possunt facile similia nostra monitione intelligi. Jam enim, huic, de jejunio sic proprie dicto, tractationi finem imposuisse, videmur, antequam ad alia Christi dicta explicanda transeamus, aliquid dicendum de eo quod communionem maximam cum jejunio habet, id est de sobrietate: & inquirendum similiter ut de jejunio, an illa sit res Deo grata, an jussa, & quomodo; & quid hac in re Novum Testamentum à Vetere differat.

Jam vero quod attinet ad id, quod primo loco proposuimus, an sobrietas sit res Deo grata, [illegible] est [illegible], tam propter hoc primum à nobis propositum, quam propter reliqua duo, quid sit sobrietas, [illegible] intelligamus. Est autem sobrietas, & sic [illegible] in hunc sensum à nobis haec vox [illegible] accipitur, temperantia seu continentia in cibo ac potu, quae res, cum rationibus [illegible] ac evidentibus, ab iis qui de virtutibus scripserunt, probetur esse virtus, & propterea res per se ipsa plane laudabilis, nihil dubitare possumus, quin Deo, omnis virtutis atque honestatis amantissimo, ea grata censeri debeat. Nec sine in hac quaestione diutius immorandum est, sed ad reliqua duo à nobis proposita transeundum. Nam cum non omnia quae Deo grata sint, similiter ab eo jussa atque omnino praescripta, [illegible] quamvis dubium esse nequeat quin sobrietas Deo placeat, inquirendum nihilominus relinquatur, an à Deo jussa ac praescripta omnino fuerit, id est, non minus sub Vetere quam sub Novo Testamento. Et de Novo quidem Testamento, ut explicamus in tertia [illegible] dicemus, nihil dubitari potest, quin sub ipso sobrietas jussa fuerit. Tota difficultas est de Testamento Vetere. Nam cum sub ipso, ut jam non semel dictum fuit, hujusmodi [illegible] ac praesentis vitae commoda in foedere promissa, qui Deo obedientes se praebuissent, & inter praedicta commoda videatur omnino numerandum, quod quis potu ac cibo sese exhilaret, & voluptatem quam potest maximam inde capiat, videtur ex quadam religionis analogia sequendum, non fuisse [illegible] Deo pro eo tempore, quo talis religio ex ejus voluntate vigebat, sobrietatem omnino praescripsisse, quam si quis servare vellet, necesse est, ut magna ex parte commoda illa à nobis exposita [illegible]. Sed si quis hanc sententiam, quam nos verum esse arbitramur, tueri velit, necesse est ad quaedam testimonia Testamenti Veteris respondere, ex quibus constare videtur, ebrietatem à Deo prohibitam fuisse, & consequenter sobrietatem jussam.

Afferemus autem primo loco testimonium, quod potissimum omnium ab iis afferri solet, qui contrariam nostrae sententiae defendunt, id est, Esaiae cap. 5. vers. 11.22: Scriptum est enim vers. 11: *Vae, qui consurgitis mane, ad ebrietatem sectandam, & potandum usque ad vesperam, ut vino aestuetis.* Versu autem 22 ad hunc modum legitur: *Vae, qui potentes estis, ad bibendum vinum; & viri fortes, ad miscendam ebrietatem.* Ex illis verbis videtur omnino resultare, ebrietatem non modo rem esse quae Deo displiceat, sed male cum iis, ipso Deo sic statuente, actum iri, qui ei dent operam; id enim prorsus indicat particula *Vae* utrobique in ipso initio posita. Credimus tamen nihilominus, ex verbis, quae post ista statim consequuntur, doceri posse, ex locis istis non illud probari, sed tantum, male cum illis ex Dei voluntate actum iri, qui ebrietati operam darent, [illegible] facere, quod à Deo jubentur. Sequitur enim, post priora verba, *Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinum, in conviviis vestris, & opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis.* Post posteriora vero statim adjungitur: *Qui justificatis impium pro muneribus, & justitiam justi aufertis ab eo.* Ex quibus verbis utrobique subjunctis, satis potest intelligi, ebrietatem per se ipsam, non fuisse sub Vetere Testamento Deo [illegible] damnatam, ut propter illam tantum quemquam puniret; sed tantummodo, quatenus causa erat ut ipsius opus negligeretur, & injusta multa fierent. Nam, ut scriptum est Oseae cap. 4. vers. 11. *Fornicatio, & vinum, & ebrietas, auferunt cor.* Propterea Mich. 2. vers. 11. notatur ac reprehenditur vehementer populus, qui eos potissimum magnificaret, eisque aliquid dicentibus, quamvis falsum, fidem adhiberet, quorum opera atque ope possent bene potare atque inebriari, & ita potandi atque se inebriandi studio decepti, locum [illegible] darent. Et sane, si ebrietas ipsa per se sub Vetere Testamento prohibita fuisset, & non tantummodo, quatenus illorum insignium malorum sit causa, aliquid in ipsa Lege Mosis, de hac prohibitione universo populo facta, legeretur: Ego vero hactenus nihil tale in [illegible] potui.

Est autem alius locus apud Esaiam, nempe cap. 28. vers. 7. qui valde conducit ad rem totam illam melius intelligendam. Legimus enim ibi: *Verum hi quoque prae vino erraverunt, & prae ebrietate erraverunt, Sacerdos & Propheta erraverunt prae ebrietate, absorpti sunt à vino, erraverunt in ebrietate, erraverunt in visione, ignoraverunt judicium &c.* Ex quibus verbis manifestum est, ebrietatem eatenus à Deo sub Vetere Testamento damnatam fuisse, &, ut ex aliis locis apparet, poenis vindicatam, quatenus causa extitisset sceleris alicujus aut injustitiae, & sic non ipsam revera ebrietatem, sed peccata inde manantia vindicata à Deo fuisse; quamvis aliqui, ut dictum est, [illegible], ebrietatem per se, praesertim cum nimia erat, etiam sub Testamento Vetere Deo displicuisse. Quando igitur in Proverbiis Salomonis legimus cap. 20. vers. 1. vinum esse rem luxuriosam, & ebrietatem rem esse tumultuosam, & quicunque iis delectatur, eum non esse sapientem, nihil

nihil aliud intelligendum est, quam insipientes ab eo fieri, qui vino & ebrietate delectatur, cum inde facile possit aliquid gravis mali evenire; sed non tamen sequitur, ipsam per se ebrietatem fuisse jam tum à Deo prohibitam. Multa enim habet liber ille Proverb. tam in hortando, quam in dehortando, quæ sunt præter id, quod Deus in sua Lege præscripsit; nimirum, quia, ut vir sapientissimus videbat, quamvis Deus res ejusmodi nec jussisset nec voluisset, tamen facile ex illis magnum aliquod bonum, ex illis vero malum oriri posse. Declarat ipse Salomon, quod attinet ad ebrietatem, rem se habere ut diximus, cap.23 ejusdem libri vers.20. ubi ita est scriptum: *Noli esse in conviviis potatorum, nec in comessationibus eorum, qui carnes ad vescendum conferunt, quia vacantes potibus, & dantes symbola consumentur, & vestietur pannis dormitatio.* Ecce apparet, quod propterea potationes & commessationes vituperat Salomon, quæ scilicet fiunt sumptu ipsius potantis & comedentis, non propter ipsas potationes & comessationes, sed quia hac ratione fit, ut is qui potat & comessatur, tandem pauperrimus fiat; quod ille consumi vocat, & pannis, hoc est pessimis & laceris atque attritis vestibus cogatur postmodum uti, is qui per ebrietatem, multo sæpius ac diutius dormire coactus fuerit, quam alias fecisset, & quam ratio rei familiaris postulabat.

Est præterea locus in iisdem proverbiis cap. ultimo, ubi sunt verba, quamvis sub nomine Lamuelis regis, ipsius tamen Salomonis, quemadmodum doctissimi quidam viri, nomen illud Lamuelis interpretantes, videntur satis aperte docere. Est igitur ibi vers.4. scriptum ad hunc modum. *Noli regibus ô Lamuel noli regibus dare vinum; quia nullum secretum est, ubi regnat ebrietas; ne forte bibant, & obliviscantur judiciorum, & mutent caussam filiorum pauperis.* Videtis caussam, seu caussas prohibendi, non modo ebrietatem, sed ipsum vini potum, prohibendi, inquam, non ex Dei præscripto, sed ex sapientis consilio; unde satis apparere possit sicut potum vini, similiter etiam ebrietatem alioqui per se non esse à sapiente vetitam. Nam, quod attinet ad ipsum vini potum, vel alterius rei inebriantis, non fuisse isto in loco sapientis mentem, ullo modo simpliciter illum damnare, patet ex iis quæ statim sequuntur. Inquit enim, *Date siceram mœrentibus, & vinum iis qui amaro sunt animo, bibant & obliviscantur egestatis suæ, doloris sui non recordentur amplius.* Ubi omnino videtur sapiens, non modo vini & siceræ potum plane non dicam concedere, sed etiam aliquorum ratione jubere; verum præterea, ipsam quoque ebrietatem permittere ac quodammodo præscribere, eorumdem hominum respectu, si modo ex illa id tantummodo fiat, ut hilares plane reddantur & suarum miseriarum obliviscantur, quod certe non facit simplex potus vini aut siceræ, sed multus atque copiosus; quod aliud nihil est, quam ebrietas, ut inferius suo loco apertius demonstrabitur.

Postremo, in eodem Proverb. libro testimonium habetur, unde magis, quam ex reliquis tribus superioribus, videtur probari posse, sobrietatem in Lege Mosis jussam fuisse: quod testimonium ut plenius ac commodius examinare ac perpendere possimus, videtur prius agendum de testimonio, quod habetur Deut.21 non multo ante finem, ubi dicitur, parentes, filium [illegible] & sibi rebellem, debere producere ad seniores civitatis, dicendo: *Filius noster iste, protervus & contumax est, monita nostra audire contemnit, comessator, & potator est*, & subjicitur ibidem, populum debere ejusmodi filium familias obruere lapidibus, ita ut moriatur. Ex quibus verbis, videtur constare, voluntatem Dei sub ipso Vetere Testamento fuisse, ut pro peccato haberetur comessari & potare, quando enim, qui talis sit inter filios familias, nec patri & matri eum corripienti hac in re obtemperare velit, in prædictis verbis dicitur, lapidari, & occidi debere. Cui testimonio ad urgendum consentiens, id, quod antea indicavimus in proverbiis reperiri, ad hunc modum, cap.28. vers.7. ejus libri, scriptum legitur: *Qui custodit Legem, filius sapiens est; qui autem comessatores fovet, ignominia afficit patrem suum.* Ubi videtur aperte confirmari, quod in Lege Dei jussa fuisset sub ipso Vetere Testamento sobrietas. Videtur enim manifeste sibi opponi inter se, Custodire Legem, & Socium esse comessatorum. Veruntamen, arbitramur nos, non esse simpliciter ad istum modum testimonium illud interpretandum; quod mox apparere poterit, ubi ad prædictum alterum testimonium, ex Deuter. prolatum, responderimus. Primum igitur dicimus, diversam esse rationem filii familias, & reliquorum; debereque filiumfamilias suis parentibus esse obtemperantem in omnibus, quæ ipsi ab illis jubentur, modo ne sint adversus præcepta Dei; & sub Lege Veteri constitutum à Deo fuisse, ut qui non honorasset patrem & matrem suam, maledictus esset, ut scriptum extat Deut. 27.16 & propterea, prædicto cap.21 ejusdem libri scriptum esse, illum filiumfamilias, suis parentibus contumacem, lapidari & occidi debere; propterea inquam, quod patrem suum & matrem non honoraret, nolens à comessando & potando abstinere, quatenus ab illis monitus ut abstineat; non autem, ob eam caussam simpliciter, quod comessator & potator sit. Jam vero cum soleant parentes diligenter custodire, ne eorum filii, dum ad huc sub ipsorum sunt custodia, comessatores & potatores sint; propterea in prædicto Proverb. loco, Salomon sententiam istam profert, ex qua videtur concludi, adversus Legem facere eum filiumfamilias, qui commessatorum fiat socius; quia videlicet necesse quodammodo sit, ut id faciendo patri suo non obtemperet, & sic adversus expressam Dei Legem committat. Neque enim verba illa, *Filius est sapiens* accipienda sunt, ut in bibliis Vatabli exponuntur, quasi sit Hebraismus, idem plane significans, quod simpliciter *est sapiens*; ita videlicet, ut sententia ista ad omnes accommodari possit & debeat, sive filii familias sint, sive minus. Primum enim ut inveniretur talis Hebraismus; cum ex Hebræo ad verbum Legi debeat, *Filius est intelligens*, ut scilicet filius intelligens, significet simpliciter intelligentem, ac si vox *filius*, addita non esset. Deinde, quod statim subjungit per antithesin, inquiens: *At, qui socius fit comessatorum, ignominia afficit patrem suum*, satis aperte docet, id quod præcedit, nonnisi de filio familias accipiendum esse, & ita, si naturalem & magis perspicuum ordinem, quo verba ista priora legi debent, servare velimus, ad hunc modum, spreto ordine quo scripta leguntur, efferenda omnino videntur: *Filius custodiens Legem, intelligens, seu prudens est.* Simplici enim filii appellatione, vulgatissimum est, filium familias intelligi, de quo cum sit sermo, Custodire Legem, in verbis istis aliud nihil esse potest, quam præceptum illud servare, Honora patrem, & matrem tuam. Hoc enim est illud præceptum, quod proprie & peculiariter ad filiosfamilias spectat, ita ut perinde sit denique, ac si ibi scriptum esset, *Filius, qui honorat parentem suum, prudens est.* Cui sententiæ, decentissime, altera illa opponitur: *Qui socius fit comessatorum, dedecore afficit patrem suum*: quia videlicet, ut dictum est, solent parentes, qui stulti non fuerint, à comessationibus prohibere. Hinc enim necessario sequitur, ut si filiusfamilias, qui comessationibus delectatur, censeri possit non obedire patri suo, & consequenter, non honorare; quod idem est, quod ignominia afficere. Et licet isto Proverbiorum loco quamvis prima facie videatur inde aperte colligi, comessationes in Lege Mosis vetitas fuisse; id tamen nullo pacto inde dici potest: sed tantummodo, filiumfamilias facere contra præceptum honorandi patrem suum, si comessationibus det operam.

Explicato Proverbiorum loco, redeamus ad locum Deuteronomii, & consideremus, posse concedi deinde, inde apparere comessationes & potationes esse vitia; verum

verum

vetum non simpliciter, sed quatenus illis sint in filiis filiis, quam plane decet esse modestum, quæcunque ut ille, bona, quæ ipsius non sunt, sed patris, sua in turpe est, bona quæ ipsius non sint, sed patris, sua in turpe vel, bona, quæ ipsius non sunt, sed patris, sua in rapere vel, bona, quæ ipsius non sunt, sed patris, sua in gloriæ ac ebrietate consumere & abligurire. Quod vitium non ita apparet, vel potius multo levius est in aliis, qui sui familias non sunt; in quibus nec tanta modestia requiritur; quippe qui non aliena, sed sua ipsorum bona commissando ac potando dilapidant: adeo ut etiamsi, quod interim ad illos forsitan, potationes & comessationes cessare deberent, vitellimam illam, in Lege prohibitam, non tamen sequeretur, toti populo & in universum eas leges fuisse datas. Postremo animadvertendum est, posse fortasse concedi id, quod ista vocabula comessandi & potandi in testimonio isto significantur, saltem in Lege Mosis prohibitum ut non tamen inde consequatur, sobrietatem in Vetere Testamento jussam fuisse. Est enim quoddam medium, inter sobrietatem, & illud, quod vocabula ista significant. Certum est enim, prius vocabulum, quod comessatoris voce Latine redditum est, Hebraice proprie significare helluonem, & turpem vorantem, qui omnia profundat ac gulæ suæ faciat satis. Posterius vero vocabulum, quod potatoris nomine Latine redditum invenitur, quamvis apud Hebræos, non ita turpem habeat significationem, in iis quæ pertinent ad potum, ut illud alterum, in iis præcipue quæ pertinent ad cibum, significat tamen, non modo multum potare, sed etiam sese plane vino, similive potu ingurgitare. Fieri autem potest, ut quis neque helluo, neque ingurgitator, ut sic dixerim, revera sit, & tamen interim non sit sobrius; & sic, quamvis sobrietatem non servet, nihil faciat adversus id, quod ex testimonio isto, quamvisque pacto alioqui accipias, videatur elici posse ad prohibendum, comessationes & potationes, à Deo, sub ipso Vetere Fœdere prohibitas fuisse. Ista autem consideratio duorum illorum vocabulorum, habet etiam locum alibi. Nam prædictis locis Prover. cap. 28, idem est vocabulum, quod priore loco in Deut. testimonio legitur. Capite etiam 23 eorundem Proverbiorum, de quo superius egimus, legitur utrumque plane vocabulum. & alibi ni fallor idem vel ex toto, vel ex parte observari poterit, si quis Hebraicum codicem consuluerit.

Ex his, tandem, ut omnia quæ huc congeri possent, omittamus, videtur posse concludi, non extare testimonium ullum, unde probari possit, in Lege Mosis sobrietatem seu temperantiam, vel continentiam in cibo & potu, fuisse omnino præscriptam.

Sequitur, ut exacte de eo videremus, quod superius indicavimus: nempe in Novo Testamento, sobrietatem omnino jussam fuisse: & testimonia ea de re proferremus, & simul, quomodo tale præceptum intelligendum sit exponeremus; sic enim videtur postulare ordo eorum, quæ in hac de sobrietate materia nobis tractanda proposuimus. Verum, ne fortasse fiat, ut bis idem nobis repetendum sit, satius erit de eo agere, quod ultimo loco proposuimus: nempe, de differentia, quod attinet ad sobrietatem inter Vetus & Novum Testamentum. Hoc enim agendo, fiet ut ea dicantur, quæ modo diximus, eo proposito ordine videri esse dicenda esse. Sunt igitur, ut ex iis, quæ ante diximus, colligi potest, in hoc pares Lex & Evangelium, seu Vetus & Novum Testamentum, quod sub utroque sobrietas, res est & sua Deo grata. Tamen hoc videtur affirmari posse, Tantum gratiorem illi eam esse sub Novo quam sub Vetere Fœdere, quanto ratio Novi Fœderis id magis requirit, ut homines sint sobrii, etiamsi nullum præceptum ea de re datum fuisset. Spes enim æternæ vitæ, quæ data est sub Novo Testamento, nonitem sub Vetere, efficit, ut, quemadmodum antea attigimus, hujus vitæ commoda & voluptates, nihil prorsus ab eo, qui sub Novo Testamento sit, æstimari debeant, sub Vetere autem Testamento nullo pacto idem fieri posse. Hinc fit, ut de aliis re agamus, in qua utrumque Testamentum minime convenit, ut, quemadmodum dictum est, in Vetere qualem non inveniamus jussa sobrietas, in Novo tamen inveniamus. Quod negamus de Vetere Testamento, ita ut tale negatio probari possit, non admodum obscure, nisi fallimur, ostendimus à nobis, & fortasse aliquid postmodum addemus ad idem demonstrandum. At, in Novo Testamento, adeo sobrietatem jussam esse apparet, ut à promisso vitæ æternæ in eo excludatur, quicunque sobrius non est. Apostolus enim Paulus, tum priore ad Corint. 6. capite, tum cap. 5. ad Galatas, idem addit, & pronuntiat de comessationibus. Atque idem Paulus Rom. 13 circa finem, quamvis nihil diserte pronunciat de exclusione à regno cœlorum, tamen aperte jubet, ut comessationibus & compotationibus Christi fideles abstineant. Priore vero ad Thess. cap. 5, 6 & 8, jubet ut sobrii simus. Capite porro secundo ad Titum, gratiam salutarem Dei, quæ per Christum apparuit, erudire nos, ut sobrie, & juste, & pie vivamus; quamvis enim Græca vox σωφρόνως, quæ Sobrie, tum à Vetere interprete, tum ab aliis reddita est, possit etiam Sapienter exponi; locus tamen per insese, & quidem merito, interpretibus aliis, ut Sobrie eam verterent. Apparet enim, tribus iis adverbiis, quæ ibi leguntur, voluisse Paulum complecti quam brevissime, quicquid pertinet ad vitam secundum præcepta Evangelii instituendam. Cum enim trimembri divisione ea distingui possint, quatenus scilicet vel Deum, vel proximum, vel nos ipsos respiciunt; quemadmodum adverbia Juste, & Pie, hoc quidem, ea quæ ad Deum respiciunt; illo vero ea, quæ ad proximum pertinent est complexus; sic tertia omnino sunt, ut reliquo tertio, ea præcepta complexum fuerit, quæ nos ipsos respiciunt; & propterea adverbium illud, eo in loco non quidem Sapienter, quamvis id fieri alioqui possit, sed Sobrie reddi debeat; quemadmodum videtur etiam frequentius esse illius vocis usus. Petrus etiam priore Epistola cap. 4, expresse damnat eos, qui ambulant in vinolentiis, comessationibus, & potationibus. Itaque, nullum dubium restat, quin sobrietas, id est, temperantia in cibo & potu, sit omnino jussa sub Novo Testamento.

Verum, ut præceptum hoc recte intelligatur, videndum est, quomodo dicatur quis præcepto illi obedire: & quatenus temperantia illa in cibo & potu, secundum præceptum illud progredi debeat; & simul qua ratione verba, præcipue Pauli Apostoli, quibus manifeste à regno Dei excluduntur comessatores & ebriosi, intelligi debeant. Videtur igitur sub Novo Testamento duplex sobrietas constitui posse, seu duplex temperantia in cibo ac potu, nulla habita ratione jejunii, de quo jam satis dictum est: & quod non quidem temperantia, sed omnino abstinentia per aliquod tempus à cibo & potu est. Potest igitur quis dici temperans in potu ac cibo, etiam sub Novo Testamento, qui eos plus comedit aut bibit quam ejus bona valetudo requirit, quamvis in ciborum condimentis & qualitatibus, & in qualitate potus aliquantulum sibi indulgeat; & quemadmodum lautiores cibos, sic etiam gratiorem potum quærat ac sectetur: quamvis deteriore isto cibo tum potu, quod attinet ad bonam valetudinem, & sanitatem corporis sui conservandam, posset esse contentus. Sed aliud genus est temperantiæ, quod proprium Testamenti Novi esse videtur, cum scilicet quis id facit, quod modo innuimus, id est, eo cibo & potu est contentus, qui satis sit ad ipsum bene valentem ac firmum reddendum ac conservandum, spretis interim omnibus, quæ huc non pertineant, condimentis & illecebris cibi ac potus. Inter utramque hanc temperantiam hoc discrimen mihi statuenda videtur, ut, si adversus utramvis quis faciat, peccet quidem, sed multo gravius si adversus priorem, quam si adversus posteriorem; ita ut comessatores, qui adversus priorem commiserit, id est, habitum habent agendi illi contrarium, à Dei regno excludantur; non item illum, qui non modo aliquando adversus posteriorem commiserit, sed etiam ejus rei habitum habeat. Neque enim invenio pronunciatam sententiam exclusionis à regno cœlorum, adversus hos, quem-

quemadmodum adversis illas. De qua pronunciata sententia ut melius appareat, notandum diligenter est, quod, quamvis, quod ad peccatum circa potum attinet, non videantur excludi à regno cœlorum potatores, sed ebriosi, prout in Latinis interpretationibus legitur: tamen tamen unum Græcum idem significat, quod Latinum potator, quod attinet ad locum illum priorem ad Corinthios, & quod potatio declarat; quod attinet ad alterum locum, ubi illa sententia pronunciatur, in Epistola ad Galatas. Nomen enim, quod Ebriosi nomine, utrumque nomen, quod nomine Ebrietatis è Græco in Latinum istis in locis translatum est; hoc est μέθυσοι & μέθαι à nomine μέθυ deducuntur, quod vinum seu merum significat, quamvis sint, qui dicant proprie significare vinum dulce; ex quo fit ut μέθυσος aliud nihil sit quam vinolentus, μέθη vero, nihil aliud quam vinolentia, unde consequitur, eum qui multo vino sit deditus, ex sententia Pauli à Dei regno exclusum iri: quamvis aliqui ejusmodi vinolentia eum non soleat à mente abalienare; quemadmodum videntur significare voces Ebriosi & Ebrietatis; tametsi arbitramur, Latinas etiam voces illas inveniri cum significatione vinolentiæ, etiam citra abalienationem illam à mente.

Major difficultas est in altera parte sobrietatis, quæ ad cibum pertinet. Namque id vocabulum, quod comessatio Latine redditum est, Græce autem est κῶμος, videtur aliquid plus significare quam vox ista comessationis; ut quidem testantur ii, qui significationes vocabulorum nobis tradunt. Videtur enim accipi pro esu, qui non modo sit nimius, sed lasciviam ac proterviam, nequitiamque quandam secum conjunctam habeat. Verumtamen, cum certum nihilominus esse videatur, nomen illud, ut dictum est, simplici comessationis voce recte exprimi posse, & idem posse significare quod nimius esus, sine illa alioquin illa nequitia vel protervia, statuendum omnino videtur, in Pauli verbis vocem illam non aliter esse accipiendam; ut scilicet hac ratione sit analogia & paritas, ex Pauli sententia, inter esum & potum. Neque enim verisimile est à Paulo exclusos fuisse à regno Dei simplices potatores, & non similiter exclusos fuisse simplices comessatores, cum non possit ulla ratio differentiæ, inter potum & esum nimium per se consideratum, quod attinet ad peccati gravitatem, inveniri. Ex quo apparet, verum esse quod diximus, eum qui sive in cibo sive in potu, adversus priorem illam, quam fecimus temperantiam habitum habeat, vita æterna privatum iri. Diximus cautim, cur non idem pronunciemus de iis, qui habitum contrarium habeant posteriori temperantiæ, à nobis expositæ. Et certe, quod illi non sint propter talem habitum à Dei regno excludendi, adeo videtur rationi consentaneum esse, ut dubitari etiam posse videatur, an isti necne peccent. Mihi tamen, ut ante dictum est videtur, certum esse eos peccare. Qui enim vere Christianus esse vult, & particeps salutaris illius gratiæ, quæ per Christum nobis oblata est, conari debet, et quam maxime ab omni superflua voluptate abstineat, & ut quam maxime charitatem erga proximum, tam ipse quam alius quilibet exercere possit, quod certe is non faciet, qui ejusmodi qualitates cibi ac potus requirit, ut scilicet utergue eo jucundior & suavior sit, nisi bona & firma valetudo ipsum id postulet: est enim hic aperte supervacanea voluptas; & interim sive ipse, sive alius pro eo plus in cibum & potum impendit, quam usus ipsum postulat. Hic enim totum id, id quod plus impenditur, aufertur pauperibus, & impotentiorem impendentem reddit, ad charitatem erga proximum exercendam. Jam sub Vetere Testamento, utravis ex istis duabus temperantiis, ut ex iis, quæ supra disputata sunt, intelligi potest, non modo passa non invenitur, sed potius videntur ibi esse sententiæ satis apertæ, quæ laudent sese potu ac cibo exhilarare, ut colligi potest ex cap. 3. 5. 8 & 9 Ecclesiastis; immo Deus ipse aliquando, ut id fiat præcepisse videtur; quemadmodum Deut. 14 circa finem, ubi concedit, immo jubet, ut, cum decimæ frugum fiunt observandæ, si in loco quem ipse Deus elegisset, is è loco vitæ erat nimis procul, posset quis commutare decimas a se afferendas pretio, & decimarum loco pecuniam illam, ad eum locum à Deo electum afferre, ibique eam expendere in omnem cibum ac potum, & denique in quicquid desideraret animus ipsius; & ibi res illas comedere & bibere, una cum familia sua, & lætari coram Domino. Taceo exempla aliquot conviviorumque illi V. Testamenti pii homines fecerunt, vel à toto populo perpetuo facienda instituerunt, in quibus nulla ratione fieri potest quin nullum superfluitatis esset. Nam, sine ullo dubio, quemadmodum ex ipsa analogia religionis, quæ sub Vetere Testamento viguit, & ex tota historia satis constat, Judæi iter, & consequenter cum aliqua superfluitate, non bibisse & comedisse, non modo vitio non dabatur, sed pars felicitatis, in eo Fœdere ipsis promissæ, qui Deo fideles essent, omnino censebatur. Et hæc satis esse volumus de sobrietate disputata à nobis, & consequenter de eo, quod appendix quædam necessaria disputationem de jejunio esse videbatur, de quo, seu de re ad ipsum pertinente, quæ explicatione indigere videatur, cum nihil amplius in præsentia habeamus, de quo disputemus, jam tempus est, ut ad sequentia Christi verba explicanda, accedamus.

Postquam igitur Christus, de tribus illis rebus, in ipso decalogo minime expressis, quin & in tota lege Mosis, non nisi ex parte, quod attinet ad eas præcipiendas, diserte commemoratis, ea docuisset, quæ nihilominus, tam sub Vetere quam sub Novo Testamento, conformiora plane divinæ voluntati censeri debeat, & adversus hypocritas præcipue circa eas quasdam valde necessaria monuisset, voluit ad alia docenda transire, quæ potissimum sub Novo Testamento locum erant habitura, novique Fœderis, quod ipse nobiscum Dei nomine pepigit, propria valeri possint, intimumque facere velut à dehortando, à divitiis quærendis & congerendis, quæ ipsa de re, & de iis, quæ huc pertinent aliud statim trademus, præter id quod expresse habetur in ipsis Christi verbis; quibus nunc, antequam aliud agamus, diligenter explicandis incumbemus. Durant autem verba illa à vers. 19 usque ad vers. 25, in quibus duo Christus præcipue facit, ut à divitiis congerendis nos dehortetur. Unum est, quod ostendit, quam parum certa sit possessio divitiarum. Alterum est, quod ostendit, si quis pecuniam congerat, fore, ut non ei rei sit intentus eam esse debet, sed alii ab ea diversæ atque adeo contrariæ, utque suas actiones omnes pervertat, & tales eas reddat, quales minime esse debent, & propterea, ut tantum incommodum plane videtur, utque ad veram felicitatem viam nobis thesaurus, simplici metaphora à divitiis, à quibus congregandis dehortatur, aliud genus divitiarum nobis quærendum ac congerendum esse docet; nempe bona illa, quæ in cœlis simus habituri ac possessuri.

Vers. 19. Ait igitur, *Ne thesaurizetis vobis Thesauros in terra*, & statim subjicit eam hujusce rei à se præceptæ caussam, quam priore loco ante commemoravimus, quamvis in ipsius verbis nulla sit particula, quæ rationem reddendi vim habeat. Ait enim simpliciter, sine illa, ut loquuntur, caussativa particula, *ubi tinea & ærugo demolitur, & ubi fures effodiunt, & furantur*. Ex caussis, cur thesauris colligendis in terra non sit studendum, quod scilicet, ejusmodi thesauri, eorumque possessio sit valde incerta, cum & tinea, & ærugo possit illos corrumpere, & fures furari. Fit mentio tineæ, præcipue ob supellectilem, æruginis vero, ob pecuniam, quanquam Græca vox βρῶσις quæ ærugo tum à Vetere interprete, tum à plerisque aliis Latine reddita est, alias, vocabuli etymon non sectando, erosio reddita fuit, quod vocabulum potest aliquanto plus significare, quam ærugo. Quicquid sit, non est censendum, Christum, tinea atque ærugine, sive erosione commemorata, voluisse omnia commemorare, quæ collectos thesauros corrumpere possint, sed est intelligendum, tantum,

[illegible] permisit, sive uti illos, quæ ad [illegible] [illegible] habere, communem hinc quam voluisse. Verbo [illegible]orum, quod Demoliri redditum est à vulgat[illegible] [illegible], est, ut supra alibi indicavimus, [illegible] [illegible] proprie significare videtur, efficere ne quid amplius appareat; id quod figuratè significat, corrumpere & abolere. Quod enim vel aboletur, vel corrumpitur, aut jam omnino non apparet, aut certe non ut antea. Quod etiam Christus dicit de furibus, qui perfodiunt ac furantur, ita intelligendum est, ut exclusivo exempli caussa dixisse putandum, cum aliis multis modis, quam furum opera possit fieri, ut thesauris à nobis congestis privemur ac spoliemur. Denique, id, quod hic Christus de thesauris non congerendis in terra præcipit, non ad supellectilem & pecuniam, argentum, aurum, & gemmas, aliaque ejusmodi pretiosa modo accommodandum est, ut propterea thesauri vocantur; sed etiam ad ipsa bona immobilia comparanda, & quodammodo conservanda, quæ, quamvis non tantopere immobilia, tamen & ipsa valde incerta sunt bona, & facile vi ac violentia vel flammarum, vel tyrannorum, vel hominum iniquorum, quantumvis privatorum, nobis eripi queunt, præter vim ignis, qui vel casu vel dolo, vel quacunque alia ratione in bona nostra irruens, possit ipsa, sive casu id factum fuerit, sive quacunque alia ratione, ædibus nostris ac palatiis, villis denique omnibus privare ac spoliare.

Sequitur in Christi verbis hortatio, ad divitias illas alterius generis congerendas. Nam inquit, thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo. Thesauris terrenis opponit thesauros cœlestes, quos per apertam antithesin eorum quæ proxime dixit, ostendit esse certos, certamque possessionem habituros. Namque statim subjicit, *Ubi neque ærugo, neque tinea demolitur, nec fures effodiunt, aut furantur.* Ex quibus verbis, non id ipsum tantum, quod ipsa sonant, intelligendum est, sed omnino contendum, Christum dicere voluisse id, quod res ipsa per se satis docet, tales thesauros in cœlo congestos nulla prorsus ratione minui posse, aut aliquo modo perdi. Jam quomodo quis debeat illos thesauros in cœlo congerere, satis potest intelligi ex iis, quæ supra Christus docuit, præcipue ab initio hujus concionis suæ, ubi exposuit, quinam sint futuri beati, & propterea jam beati appellari possint. Nam de plerisque eorum diserte dicit, eos possessuros regnum cœlorum, seu mercedem illorum multam esse in cœlis, seu, ipsos Deum visuros, seu tandem, filios Dei ipsos vocatum iri, quæ omnia, licet non diserte, tamen reipsa ostendunt, illos in cœlo magnis bonis fruituros esse, & consequenter, Christi doctrina, quos ille habebit, sperare, quæ nunc commemoravit in cœlestibus congesta, ita ut, quandoque atque effecturos, ut bona magna atque egregia aliquando possideantur à nobis in cœlo. Nempe, dando operam ut tales simus, quales esse si quos Christus ibi beatos pronunciat; & quamquam clare, ut quæ de unis illis ibi enumeratis virtutibus, & aliis similibus ornemus simus prædītis, fit futura caussa, ut quis cœlestia illa bona possideat; tamen præcipue videtur liberalitatis erga pauperes, videtur ejusmodi esse cui hic effectus tribuatur, bona illa cœlestia nobis comparandi. Nam Christus ipse cap. 18 Lucæ 22, ei qui illum interrogaverat, quid facturus esset ut vitam æternam possideret, & à Christo monitus quid facere deberet, id est, Legem divinam servare, respondisset, se id facere ac fecisse, dixit, unum adhuc illi deesse, ut scilicet omnia venderet quæ haberet, & daret pauperibus, & statim subjecit, *Et habebis thesaurum in cœlo.* Capite similiter 16, apud eundem Evangelistam vers. 9 monet Christus, ut faciamus nobis amicos de mammona iniquitatis, id est, terrenas divitias nostras largiter insumamus, & in egentes distribuamus. *Ut*, inquit, *cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Quibus verbis ostendit, largam distributionem inter pauperes horum bonorum terrenorum, fore caussam, ut in cœlo in æternum habitemus. Quin etiam apud eundem Evangelistam cap. 12 33, 34, ubi satis aperte idem docet ac suadet, quod hic, ut scilicet quæramus cœlestes thesauros, sic ait, *Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam, facite vobis sacculos, qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cælis, quo fur non appropinquat, neque tinea corrumpit.* Et statim id subjicit, quod & in loco nostro, ut mox videbimus; *Ubi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.* Unde satis constat, Christum, eadem de re utrobique loqui. Quare, cum apud Lucam nominatim eleemosynæ faciendæ meminerit, immo aliud nihil commemoraverit, non dubitare apparet, præcipuam ac potissimum viam congerendi thesauros in cœlo esse, largas eleemosynas facere. Quamvis non ita hoc sit intelligendum, quasi hoc solum, per se futurum sit caussa tanti boni. Est-que hic illud memoria repetendum, quod, cum de beatitudinibus illis, quæ sunt in initio hujus Christi sermonis, ageremus, monendum esse duximus, ne quis existimet singula illa, quæ iis, qui beati ibi pronunciantur, tributa leguntur, per se satis esse ad beatitatem illam iis conciliandam.

Reliqua auctor non absolvit.

FINIS.

EXPLICATIO

Primæ partis primi capitis
Euangelistæ

JOHANNIS

Scripta.

a

FAUSTO SOCINO SENENSE.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

PRÆFATIO
IN
EXPLICATIONEM

primæ partis primi Capitis Johannis, id est usque ad vers. 15.

MUlta profectò sunt, in quibus adhuc Christianus orbis cæcutit, & plura fortasse, quam quis vel credere, vel etiam cogitare possit; quod cum ego animadverterem, statui non semel, Dei ope atque auxilio fretus, aliquot ex iis erroribus scripto detegere ac confutare, qui in omnibus fere Ecclesiis, quas Christo initiatas cernimus maxime vigent: atque eos præsertim, quos vix à quoquam animadversos penitus latere videbam. Dumque hoc mecum ipse cogito, ecce, (quod equidem satis mirari non poteram) ex amicis meis quidam, & maxime pii, & mihi conjunctissimi, quibus nihil unquam denegare sum ausus, à me petere, vel potius orare atque obtestari incipiunt, ut aliquid hoc tempore de Deo Christoque ejus, scribere velim, hoc est ut falsas, quas de istorum natura vel substantia opiniones Christiani passim conceperunt, destruere coner, veritatem interea, quam nec immerito perpaucos, immo paucissimos nosse arbitrabantur, firmis rationibus, asserendo. Quorum precibus etsi vincebar, eos tamen monere non destiti, satius fore, si alia tractarentur, quæ & ad pietatem magis conducerent, & nostræ ætatis hominibus non minus essent incognita. Idque ea potissimum ratione suadebam, quod viderem, Romani quidem Antichristi regnum ab omnibus dirui atque vastari, idolorumque templa everti, interim tamen Christi regnum non resurgere, ejusque templum, nedum à quoquam extrui, sed ne cæmenta quidem & lapides, ad illud extruendum, ab aliquo parari. Respondebant illi, quæ dicerem sibi valde probari, omnes enim animi & ingenii nostri vires in hoc contendendas esse, ut Dei Christique gloriæ, alteriusque utilitati inserviamus; verum, se nihil, ne cogitare quidem posse, quod vel cuivis utilius esse, vel Dei Christique gloriam magis amplificare queat, quam, si tam inveterata, quæ de natura & substantia eorum figmenta homines excogitarunt, penitus aboleantur. Hac enim ratione non solum viam ad pleraque alia, quæ maximi sunt momenti, intelligenda patefieri, verum etiam & Judæos & Turcas ad Christianam religionem allici posse, qui portentosis istis opinionibus, quæ Christianæ fidei axiomata esse creduntur, ab ea amplectenda semper sunt deterriti. Persuaserunt itaque, ut quidnam hac de re sentirem, scriptis mandarem. Quapropter Johannis Euangelistæ primi capitis partem illam interpretandam mihi selegi, quam in Ro-

mana Eccleſia à miſſa (quam vocant) ſacrificuli recitare conſueverunt. Nam, cum falſa ejus interpretatio omnis erroris fons fuiſſe videatur, & Achilles quidam ſit eorum, qui ſuis ſophiſmatis, veritatem manifeſtiſſimam tenebris involverunt; haud inanum operam me navaturum ſum ratus, ſi & ejus verum ſenſum, facillima explicatione aperirem, & telum hoc ex adverſariorum manibus extorquerem; ſic enim fore, ut non tantum ſententiam meam oſtenderem, ſed contrariam non mediocriter labefactarem. Non tamen omnia nos hic dixiſſe credas quæ vel ad Johannis mentem percipiendam, vel ad ſententiam noſtram confirmandam, facere poſſent: pleraque enim omiſimus, quædam vix attigimus; in iis vero, quæ ab aliquibus ante nos recte expoſita fuere, breves eſſe laboravimus, longiores tantummodo fuimus in iis explicandis, quorum verus ſenſus omnes prorſus (qui quidem extarent) explanatores fuiſſe videtur.

Qua in re orationis ornatum fere omnem ſprevimus, non eam quidem ob cauſſam, quod eloquentiam, ut quibuſdam placuiſſe ſcimus, ſacris in quæſtionibus minime convenire putemus, qua in his maxime opus eſſe credimus; ſed cum ea quæ Nova ſunt ſatis per ſuſpecta videantur, ſuſpicionem augere noluimus, ſi verborum lenociniis homines in ſententiam noſtram pellicere voluiſſe, viſi fuiſſemus; id tantum curavimus, ut omnino barbare locuti non videremur, ne noſtrum hoc elegantiſſimum ſeculum, nimia ſermonis aſperitate, à legendis noſtris avocaretur. In Sacrarum vero Litterarum locis citandis, & in his verbis quæ nobis explicanda ſumpſimus, (ut omnis calumniandi occaſio auferatur) Veterem tranſlationem ſecuti ſumus, niſi ſi quando à ſana interpretatione nimis recedere eſt viſa. Nomen autem noſtrum non adjecimus, nam licet in iis regionibus ſimus, ubi ab hominum injuria metuendum nobis non eſt, libuit tamen, antequam nomen noſtrum prodamus, aliorum, exigui hujus laboris noſtri, judicium cognoſcere. Apellis nobilliſſimi illius pictoris exemplo, qui poſt ipſam tabulam latens, opera ſua tranſeuntibus judicanda proponbat. Illud poſtremo ſcias optime lector, me quidem valde cupere, ut omnes meæ opinioni adhæreant, quippe qui eam ut veriſſimam ſic etiam utiliſſimam eſſe judicem, non tamen protinus vel hæreticos appellaturum, vel fratres non agniturum eos, qui eam & reſpuerint, & perniciosiſſimam quoque eſſe clamaverint; dum modo Chriſti unici legiſlatoris noſtri præcepta pro viribus exequantur, & divinis teſtimoniis nos placide convincere conentur. *Vale.*

EXPLI-

EXPLICATIONIS

Primæ partis primi Capitis

JOHANNIS,

Id est usque ad Vers. 15.

PROLEGOMENA.

Quoniam, ut in Epistola ad lectorem monuimus, quæ dicenda sunt, ex majore ex parte nova, & nostro seculo inaudita, suspecta fortasse prima fronte videbuntur, paucula quædam præfari visum est, quæ, scilicet, & suspicionem tollere, & simul ad ea intelligenda non mediocriter conferre possint. Primum itaque quidquid de Ebione & Cerintho vulgo jactatur, adversus quos, tanquam Christum ante matrem fuisse negantes, Johannes suum scripserit Euangelium, figmentum esse censebitur. Nam præterquam quod nihil solidi ad ejus probationem in medium affertur, non desunt efficaces rationes, quæ diversum sentire cogant. Sed prius illius erroris caussa atque origo notanda est, quæ quorundam falsa imaginatio fuit, qui, cum viderent, Johannem in initio sui Euangelii, Christum & verbum & Deum appellare, audirentque ab eo dici mundum per ipsum esse factum, nec verum interea Euangelistæ scopum assequi possent, cœperunt nescio quid altum & divinis mente concipere, quam Johannes intelligere voluerit, nempe Christum esse æternum Dei filium, & parem in omnibus Deo patri, ac secundam (ut ipsi loquuntur) in Trinitate personam, immo ipsissimum Deum omnipotentem. Atqui si res ita haberet, profecto divinæ literæ alicubi clare, aperte, & sine verborum involucris ambagibusque hæc docuissent. Mirum siquidem esset, Johannem, ac cæteros Euangelistas, & Apostolos, in re tanti momenti (nam non solum ad salutem necessariam, sed etiam salutis nostræ totius caput atque fundamentum esse contendunt) nihil penitus, quod clarum & apertum sit, usquam scripsisse, præsertim cum multis aliis describendis, longe minoris momenti, & ad salutem non usque adeo necessariis, occupentur. Et si cæteri hoc prætermisissent, certe Lucas diligentissimus scriptor annotasset, qui magna cum diligentia, (ut ipsemet profitetur Luc. 1 vers. 3.) omnibus ab initio pervestigatis, accurate & ordine de Christo scripsit, & tamen non in ejus Euangelio solum, sed in Actis quoque Apostolorum ab ipso descriptis, de his rebus mirum silentium vides. Nimirum ergo & ipsi, & aliis Sacris Scriptoribus grandem isti faciunt injuriam, quippe qui eos aliquid vel prætermisisse, vel obscure indicasse tacite affirmant, quod ad humani generis salutem summopere sit necessarium. Illud præterea, opinionem illam, quæ de Christo vulgo habetur, abunde refellit, non alium Dei unctum sive Messiam à nobis, ut à peccatis nostris liberemur, amplectendum fuisse, quam eum qui à Prophetis descriptus, ac promissus fuerat, hoc est ex semine Davidis, & summi Dei nostri Jehovæ servum. Neque enim prætermittendum est, in instrumento Novo, dum scribitur per Christum factum esse mundum, & omnia condita fuisse, non hoc ad mundi hujus corporei, quod communiter isti faciunt, primam creationem, sed ad ipsius Christi spiritualis regni constructionem (quæ mundi reformatio est) esse trahenda. Siquidem Christus spiritualis rex est, non carnalis, à Deo nostro constitutus, ut ædificet, faciat, atque creet suum hoc spirituale regnum, quod est ipsius Ecclesia. Moses enim (inquit auctor Epistolæ ad Hebr.) fidelis fuit in tota domo illius, tanquam famulus, at Christus ejus domui præpositus est, cujus domus sumus nos. Quantum vero ad Ebionem & Cerinthum attinet, in quorum odium Johannes scripsisse dicitur, id ab omni veritate alienum esse videtur. Primum enim longe alia fuit Cerinthi & Ebionis (si modo Ebion certus quidam homo fuit) sententia, atque ab omnibus passim hac nostra ætate scribitur, & superioribus seculis scriptum est (si vetustissimo scriptori Irenæo credimus) qui utriusque doctrinam recensens, quod Christum verbum scilicet Dei ante Mariam fuisse negarent, ne indicat quidem, immo cum de Cerintho loquitur, contrarium innuere, vel potius aperte dicere videtur, si quis paullo diligentius ejus verba expenderit. Deinde verisimile non est, Johannem rem tantam tam levi silentio præteriturum fuisse, quin hæreticos istos eorumve istam, contra quam scriberet, hæresim saltem vel tacite vel aperte alicubi commemoraret, ac detestaretur, quod cum non fecerit, cur non alicubi saltem apertissime testatur, ipsum Christum natura Deum esse simul & hominem, vel jam extitisse antequam ex Maria nasceretur? Cur in re tanti momenti, cujus ignoratio æternam mortem adfert, adeo & obscurus & parcus esse affectarit? Verum Johannem horum in scribendo nullam habuisse rationem, vel ex eo apparet, quod ad finem Historiæ rationem reddens cur Jesu signa, sive (ut alii volunt) totam Historiam scripserit, non aliam fuisse ait Joh. 20 31, quam ut credamus Jesum esse Christum Dei filium, atque credentes vitam habeamus æternam. Hoc siquidem loco opportunum fuisset Euangelistæ aliquid contra pestiferos hosce hæreticos adscribere, sic enim dicere potuisset, hæc scripta sunt, ut credatis Christum esse æternum Dei filium, ejusdem cujus ille substantiæ, & in omnibus illi parem, quin & ipsumet unicum nostrum Deum, idque credentes vitam æternam habeatis. At, mihi crede, non habet hoc Johannis Euangelii initium, tam reconditos sensus, atque vulgo creditum est; sed difficile intellectu reddiderunt nobis subtiles isti & profundi speculatores cavillis suis, ac miris quibusdam figmentis, indiscretisque fabricationibus; quæ omnia profecto Christiano homine indignissima sunt. Sed quid plura opus est? Id solum ab iis, qui in hæc nostra inciderint, requirimus & flagitamus, ut omni falsa persuasione exuti, ea legere non graventur, & libero judicio, juxta divinum verbum judicent, precibus ardentissimis Deo adhibitis, hac siquidem sola ratione veritatem assequentur.

Vers. 1. *In principio erat verbum.*] Qui hoc loco principii nomine Christi æternitatem designare volunt, manifestissimi erroris, vel ex eo solo convincuntur, quod nulla seu Veteris, seu Novi Fœderis auctoritate eorum

exiguo scitur. Etenim nusquam reperies in Sacris Literis, principium pro æternitate usurpari. Quapropter nomen principii in his verbis, non æternitatem, sed ordinem earum rerum respicere dicemus, quas Johannes de Jesu Christo dilectissimo Dei filio scripturus est, imitatus hac in re Mosem, qui, Historiam suam describens, ab hoc nomine principii & ipse exordium sumpsit Gen. 1. 1. Et sane mirum est, quod cum Theologi fere omnes passim testentur, nullum interpretandi genus melius & securius inveniri posse, quam si Sacræ Literæ ipsæ per Sacras Literas exponantur; hoc tamen loco, sui ipsorum obliti, valedicto divinarum literarum auctoritati, suis sententiis indulgeant. Quemadmodum itaque Moses antiqui hujus mundi creationem descripturus, *In principio* dixit eorum respectu quæ deinceps dicturus erat ac si diceret, Principio, in primis, & ante omnia creavit Deus cœlum & terram, quod summatim dictum deinde digessit: ita & Johannes, cum de spirituali mundo per Christum creato scripturus esset, usus est illa ordinis voce, non autem æternitatis nota, ut intelligamus verbum hoc fuisse, non quidem ab omni æternitate, sed ante res creatas omnes Novi mundi, paucisque comprehendere voluit, quod deinceps pluribus enarraturus est. Et sic uti Moses non de initio cujus libet rei creatæ, sed illius tantummodo, quæ incipiente mundo facta est, de illa, inquam, visibili, non de invisibili sermonem instituit; quare & initium illud de visibilibus solum creatis rebus intelligendum est: ita & Johannes dum *in principio* dixit, ad earum rerum initium respexit, de quibus sermonem instituerat, non autem omnium, quæ multo ante exstiterunt.

Interpretum præterea explicationes hujus vocis *Verbum* variant. In hoc tamen concordant, quod Verbum sit quidam æternus Dei filius, omnis expers principii; utpote qui genitus sit ante omnia secula, & (ut eorum verbis utar) sit coæternus, consubstantialis, ac per omnia patri æqualis, secundaque in trinitate persona. Hæcque & hujusmodi alia quædam, quorum ansam illis dedit Græca vox λόγος, ingeniose quidem (ut ipsis videtur) & feliciter comminiscuntur. Quæ omnia cum non solum Sacris Literis, tum Veteris tum Novi Fœderis, adversentur, verum etiam sibi ipsis non constent, immo cum ridicula magna ex parte appareant, efficitur, proh dolor, ut Jesu Christi religio Sacro Sancta & divinissima, & Judæis, & Turcis, & cæteris denique omnibus maxime sit ludibrio. Quid ergo? Johannes *Verbi* nomine ipsum Dominum Jesum Christum Dei Filium, hominem, scilicet, illum, qui, Augusto imperante, ex virgine Maria natus est, intelligit, non ob aliquam ejus naturam, aut substantiam, sed muneris tantum caussa quo ipse Dei filius functus est, dum Evangelicum patris sui verbum exponeret. Nam nihil omnino Christus (quantum attinet ad sui naturam & substantiam) nobis profuisset, nisi Evangelii arcanum patefecisset.

Cæterum observandum est, hanc esse ipsius Johannis phrasin (habet enim Johannes peculiares quasdam phrases, quibus Ecclesiasticorum scriptorum alius nemo utitur) etenim nusquam in Sacris Literis reperire poteris, Christum appellatum fuisse verbum, præterquam ab ipso Johanne, quod alia ratione ab eo factum non est, quam quod ipsius Christi opera Evangelii verbum, quod prius latebat, innotuit. Subestque hic metaphora simul & metonymia. Metaphora enim in eo est, quod sicut verbo hominis ejus voluntas cognoscitur, ita per Christum omnis Dei voluntas patefit. Christus enim nos allocutus est Joh. 1 18. & Dei arcanum atque decretum de æterna hominum redemptione, ex sinu patris prolatum, primus humano generi revelavit. Hincque metonymiæ quoque datus est locus, cum Christus auctor sit verbi illius, quod κατ' ἐξοχὴν hac simplici appellatione gaudere potest; quippe quod aliis omnibus utilius sit atque præstantius. Itaque quemadmodum Christum, nunc metaphora usus, sæpius autem, pastorem, & ostium vocat, quod & vitis, & pastori, & ostio aliqua similitudine comparari possit, nunc metonymicè loquens, illum & esse veritatem, vitam, resurrectionem, eo quod horum omnium auctor sit, atque largiatur: non secus Johannes hic & in Apocalypsi, Apoc. 19. 13, (quem locum Legi capitulo) hominem hunc Christum Jesum, metaphora simul & metonymia utens, verbum Dei appellat, quibus loquendi modis, tum Sacri, tum prophani scriptores nusquam non sunt refertissimi.

Quin (ut exemplis ad hanc rem explicandam quam accommodatissimis, imperitiorum caussa utamur) videmus, Johannem Baptistam Vocem in Sacris Literis appellatum fuisse, quod certe nullo modo substantiam sui, vel naturam ejus indicat, sed munus tantummodo quo fungebatur, cum in deserto clamans omnes ad pœnitentiam invitaret. Aharon quoque datur à Domino Mosi pro ore; num hoc ad ipsius Aharonis vel substantiam vel naturam pertinere dicemus? Quid absurdius existimari posset? An non clare patet de munere, quod, pro Mose Pharaonem & Israeliticum populum alloquendo, obiturus erat, intelligi debere? Quid igitur mirum, si & Christus, non ob ipsius substantiam vel naturam, sed propter munus, quod Dei quodammodo vice in terris obiit, ab Evangelista nostro, qui miris his loquendi modis delectatur, Dei verbum esse dicitur? Quod eo libentius eum fecisse aliquis forsasse non inepte existimare posset, quod cum Novi & Spiritualis mundi creationem (ut jam diximus) exponere instituisset, ejus rei nomine, per quam vetus hic mundus creatus fuit, Christum Jesum per quem novus creatus est, voluerit appellare. Nam per Dei verbum, cœlum, terram, & mare, & quæcunque in eis sunt, condita fuisse legimus, & sicut in prima sua creatione verbo suo dedit Deus animantibus vitam & lucem corporalem, ita postquam in mortem, atque æternas tenebras lapsi erant homines, ineffabili sua misericordia, per hoc verbum suum, mundum iterum creat, insufflatque in eis ac reparat vitam lucemque spiritualem. Verum quod huic loco intelligendo potissimum confert, est, quod omnia nomina, seu cognomina, quæ Christo imposita inveniuntur, non propter naturam ejus aliquam vel substantiam divinam & æternam, sed tantummodo ob ejus munus, ac potestatem admirandaque opera ab ipso patrata, illi fuerunt indita. Jesus enim, Christus, magister, lux, via, veritas, vita, ostium, pastor, vitis, panis, lapis, agnus, advocatus, mediator, sacerdos, resurrectio, justitia, spes nostra, aliisque ejusdem generis nominibus nuncupatur.

Quemadmodum ergo nomina ista, naturam ejus aliquam aut substantiam non designant, ita nec vox Verbum, cujus nomine ipse hoc in loco insignitur, quidquam tale significat. Et hic obiter deploranda est inscitia seu potius miseria multorum, qui, licet in divinis oraculis nihil fere unquam de Dei vel Christi abstrusa aliqua natura aut substantia disseratur, impense tamen laborant, & sese miris modis torquent, ut rerum conditiones multa de utriusque natura & substantia cujus nam illi sint naturæ & substantiæ possint percipere, dumque hoc & ipsi assequi student, & alios docere conantur, bone Deus quid non sunt nisi? Quæ sophismata, quæ mirabilia commenta Evangelii loco simplici plebeculæ obtruserunt! Quæ tam Dei populo prius inaudita dogmata, Platonica certe magis quam Christiana, in Christi Ecclesiam invexerunt? Quæ immensa volumina istis de rebus conscripserunt? Quibus & veritati, & sibi ipsis majores tenebras offuderunt; quod non absque justissimo Dei judicio factum est. Nam præterquam quod in ipsos aptissime torqueri potest illud, quod, adversus eorum figmenta negantes, ipsi sæpius jactare solent, *Scrutator majestatis opprimetur à gloria* Prov. 25. 27; in hoc graviter errarunt, quod cum nusquam Sacræ Literæ de Dei voluntate ejusque promissis per Christum nobis exhibitis non apertissime loquatur,

qu[illegible] eorum tamen aliqui, dum Græcæ Philosophiæ [illegible], quam Dei verbo dies noctesque dare [illegible] hanc, unde hominum pendet salus, [illegible] reliquerunt, sed in singulis & ofci[illegible] tractarunt, ut quidvis aliud egisse videantur. Quorum vestigiis nos nequaquam insistentes, de Dei essentia disputationes fere omnes relinquamus, minimum siquidem ad pietatem conducere videntur; quid vero nos facere jusserit, quid nobis promiserit, diligenter inquiramus; ubi invenerimus, studiose servemus, certoque futura esse credamus. Sed ut ad id, quod initio nobis propositum est, nostra recurrat oratio, summa hæc est: Scripturus Johannes de Domino nostro Jesu Christo Dei filio, ac mundi redemptore, nec non de spirituali mundo per eum creato, & de mundo hoc corporeo, spirituali ratione per eum instaurato; Altius ante illam praefactionem orditur, dicens, *In principio erat verbum*, hoc est, Christus Dei filius, in principio Evangelii, eo nimirum tempore, quo Johannes Baptista, ad frugem Israëlitarum populum revocare cœpit, & antequam ipsius Baptistæ prædicatione Judæa innotuisset, jam erat, & erat à Deo huic muneri, voluntatem suam scilicet patefaciendi, destinatus. Nam Evangelii principium, à Baptistæ prædicatione ducendum esse, ex Marco liquido constat Mar. 1. 1. quem hic noster, quod ad Principii nomen attinet, auctorem habet. Jesus igitur ad Judæos qualem genus suum referebat, & inter illos versabatur, atque per annos triginta, illisque de facie notus erat, nec ejus nomen ignorabatur, vulgo enim Jesum Josephi filium appellatum fuisse legimus Joan. 6. 42. sed quod verbum & Christus esset, id est, quod per eum Deus voluntatem suam orbi terrarum palam facturus, & homines ab æterna morte vindicaturus foret, id vero omnibus prorsus ignotum erat, ideoque subjungit Johannes

Et verbum erat apud Deum. Hoc est, Jesus quatenus Dei verbum, antequam Baptistæ prædicatione patefieret, soli Deo notus erat. Hinc ipse Baptista paullo [illegible] dicet, *Ego baptizo vos aqua, medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis; ipse est qui post me venturus est.* Immo & Baptista, quisnam esset Christus, se ignorasse fatetur, dum inquit, *Et ego nesciebam eum; sed ut manifestaretur in Israël, propterea ego veni aqua baptizans.* Constat autem in Sacris Literis, dictionem, *Apud*, in hac significatione usurpari. Nam in hanc eandem sententiam, ipse Johannes Epistola prima capite primo, cujus initium nobis huic loco maximam lucem affert, ita scribit, *Et annunciamus vobis vitam æternam, quæ erat apud patrem, & manifestata est nobis.* Quod perinde est, ac si dixisset, vitam vobis æternam nunciamus, quam quidem ante hac nullus hominum novit; quippe quæ soli Deo, qui eam vobis donare decreverat, nota foret; sed nunc palam omnibus est facta. Etenim per prædicationem, per miracula, per mortem, & resurrectionem filii Dei, qui, cœlos conscendens, Spiritus Sancti amplissima dona nobis largitus est, denique per Apostolorum divinissimum præconium, vita illa æterna & immortalis, quæ prius omnes penitus latebat, mundo innotuit.

Quod si dictionem *nobis* ad Apostolos tantum & discipulos, qui ante Christum prædicabant referre malueris (quod equidem valde probo) idem tamen sensus erit vocis *Apud*, hoc est, vitam æternam, quæ Spiritu revelata soli Deo prius fuisse cognitam. Ita & Christus antequam gloriam suam patefaceret, qualis & quantus esset, ignorabatur Joh. 2. Patefecisse autem gloriam suam proprie dicitur tum, cum signa edere cœpit. Quod si quis inepte cavilletur, longe aliud esse, gloriam suam non patefacere, & ignotum esse, refellet eum Baptista, qui se venisse ait Joh. 1. ut Jesus patefieret Israëli. Cujus verbis non solum inane istud objectum diluitur, sed perspicuum etiam fit, Jesum ante Baptistæ prædicationem mundo ignotum fuisse, adeo ut jure, non secus ac vita æterna, tunc temporis apud Deum fuisse dicatur Joh. 1. Præterea fratres ipsius, dum ei suadent, ut è Galilæa discedat, & in Judæam se conferat, his verbis utuntur, *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palam esse, si hæc facis, manifesta te ipsum mundo.* Vides, seipsum mundo manifestare seu patefacere, nihil aliud esse, quam præclara facinoribus, virtutem suam quæ prius latebat, prodere, & celebre nomen inter homines acquirere. Postremo, ut appareat verba hæc, *Apud Deum*, expende illis, videlicet, *Apud homines* (hoc siquidem sensu nos ea hoc loco accipimus) non abs re erit Lucæ verba quædam, quæ ille de Jesu dixit, adscribere Luc. 2. *Et Jesus, inquit, proficiebat sapientia, ætate, & gratia, apud Deum & homines*; quod idem est ac si diceret, in Dei & hominum conspectu.

Et Deus erat Verbum. Hoc nomen Deus, non est nomen substantiæ cujusdam proprium vel personæ, sed auctoritatis, potentiæ ac beneficentiæ, & (ut grammatici loquuntur) non est nomen proprium, * sed appellativum; quod omnibus, qui vel summis labiis linguarum fontes gustarint, notissimum esse non dubito. In divinis autem literis nomen hoc [illegible] seu ut quidam loquuntur, antonomastikôs, tanquam ejus proprium illi summo omnium auctori Deo tribuitur, quippe qui sit omnium Dominus, atque Judex, & fons, origo, atque largitor omnium bonorum. Aliquando tamen tribuitur hæc appellatio rebus creatis, cum ab illo primo omnium auctore ad aliquam functionem, honorem, & potestatem evehuntur. Nam angeli & principes nec non & judices hac ratione Dii vocantur Psal. 28. 6. xcvii. 7. 82. 6. Sic Moses constitutus fuit Deus super Pharaonem, sic pro Deo quoque Aharoni datus Exod 21. 6. & 22. 28. & 7. 1. 4. 16. Quæ cum ita sint, quid mirum, si Christus Dei verbum, Deus esse dicitur, cum non solum in nos miseros mortales innumera beneficia contulerit, & salutis nostræ vitæque æternæ dux auctor, & consummator extiterit, divina, dum in terris ageret, potentia & auctoritate præditus, verumetiam à Deo postmodum super omnes homines atque angelos, supra omnem principatum & potestatem evectus fuerit, cœli terræque Dominus factus, & vivorum mortuorumque judex constitutus? At vero asserere, Christum ita Deum esse, ut summus ille sit altissimusque rerum omnium auctor, qui cœlum terramque condidit, suprema est inscitia. Nam in Sacris Literis solus ille Jesu Christi pater invisibilis atque omnipotens Jehova hoc honore insignitur. Hinc Paulus 1 Cor. 8. 5. 6. *Nam etsi sunt, qui dicantur Dii, sive in cœlo, sive in terra, quemadmodum sunt Dii multi & Domini multi, nobis tamen unus est Deus, pater ille ex quo omnia.* Non est tamen Christus redigendus in ordinem Angelorum, & aliorum hominum, qui hoc Dei nomine insigniti fuerunt, quia longe majorem, ut jam exposuimus, & excellentiorem potestatem, honorem, gloriam, & majestatem à Deo accepit, quam ullus alius, vel omnes simul, qui dii nominati fuere, sint consequuti, sive ex angelis, sive ex hominibus fuerint, quippe qui illorum omnium caput & princeps sit factus. Neque aliud intendit auctor Epistolæ ad Hebræos, dum Christum Dei filium cum Angelis, & Mose confert; ex qua collatione clare apparet, Christum non minus, quam Angelos & Mosen, quicquid habet, id omne Deo acceptum referre; sed tamen, ut ille ait Heb. 1. 4. *tanto præstantior factus est, quanto excellentius præ aliis sortitus est nomen.* Periret enim collatio illa, si Christus non à Deo, sed à seipso cuncta haberet, quæ possidet. Et quod Christus nihil habeat quod à Deo non acceperit, probari præterea potest ratione evidentissima, quæ talis est; Quicquid homo ille Jesus qui ex Maria virgine natus est, habet, à Deo habet. Atqui nihil habet Christus, quod vere & proprie is homo ille non habeat. Ergo Christus nihil habet, quod à Deo non acceperit. Christum vero nihil habere, quod ut homo ille non habeat, apertissimum est judicio meo. Nihil enim excellentius, nihil præstantius Christus habet,

* Vide [illegible]

nium quod à nostris commendatur, immo etiam ab ipsis Angelis adorari debeat: quod nimirum quis habere possit, videtur ex alterius illius & largitione, & tamen hoc ei ut homini Deum dedisse, auctor est Paulus, ergo & alia cuncta quæ minora sunt, ut homo prorsus omnia à illo habet, & porro à Deo accepit. Sic enim de Christo scribit Paulus Philip. 2.9. & 10, ubi eum usque ad mortem crucis, quod certe de eo ut homine dictum constat, obedientem fuisse dixerat, *propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum*, quibus verbis quid clarius, quid apertius dici potest? Ergo qui dedit, quod majus est, non dederit quod est minus? Sic Christus hoc à Deo accepit, ut ab hominibus adoretur, cur, ut Dei nomine decoretur, non accepisse dicemus? Et quamvis hoc satis superque, iis qui animo sunt composito, futura sint, ut, qua ratione Christus Deus appelletur recte dispiciant, ut res tamen clarius elucescat, hæc pauca adjiciam. Cum apud Johannem Christus à Judæis accusaretur, quod cum homo esset, se Deum faceret, respondit. *Nonne scriptum est in Lege vestra, quia ego dixi: Dii estis? Si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura, quem pater sanctificavit & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemas, quoniam dixi Filius Dei sum?* Quibus verbis Christus, se Deum & Dei filium esse non negavit, immo asseruit, sed Deitatis suæ divinæque (ut ita loquar) filiationis rationem explicuit, eamque primariam &, verissimam & quia homo erat, non illam Deitatem divinamve filiationem sibi usurus est vindicare, quam quæ à Deo per sanctificationem ipsi ut homini concessa fuisset; hæcque ipsius verba si quis ea accurate perpenderit, quicquid in hujus loci nostri partis explicatione diximus, apertissime comprobant. Christus igitur Deus est, quia est Dominus, princeps, ac benefactor noster, qui omnia Deo Patri suo accepta refert: sic enim ait Petrus Act. 2.36, *Certissime ergo sciat omnis domus Israël, quia & Dominum eum & Christum fecit Deus, hunc Jesum quem vos crucifixistis*. Quare mirum non est, si pater ille gloriæ apud Paulum Ephes. 1.17, Deus Domini nostri Jesu Christi esse dicitur. Sed quid quod magister ipse veritatis Christus, ore proprio id clare testatus est Ioh. 20.17, *Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum*? Quid quod nunc collocatus ad dextram Dei gubernat ejus Ecclesiam, non ut principalis auctor & Dominus, sed ut vicarius? propterea in novissimo die, cum subjecta fuerint illi omnia, regnum Deo patri suo restituet, & illi subjectus erit, ut sit Deus omnia in omnibus 1 Cor. 15.27. Adde, quod Christus nusquam docuit, se esse unicum illum Deum omnium auctorem; sed potius in omnibus suis verbis, & factis omnem laudem & honorem Deo patri suo semper, dedit, eum ubique sui muneris, potestatis, & gloriæ auctorem faciens. Quod si aliquis roget, quando Christus à Deo patre suo, hujusmodi eximia dona, ob quæ merito Deus appellatur, acceperit. Si de divina illa auctoritate peccata in terris condonandi, præpotentique virtute impuris spiritibus, ventis, mari, procellis, morbis, morti denique imperandi, & præclarissima divinique prorsus, nec prius audita opera faciendi, ac de admirabili illa divinarum omnium rerum scientia, arcanæque voluntatis Dei absconditissima cognitione quæratur, jam inde ab initio (quod initium quale sit, superius expositum fuit) hæc omnia eum accepisse: si de mediatoris sive intermuncii gloria, honore, & approbatione solemni, in baptismo, & in monte: si vero de summa illa potestate, tum in cœlo tum in terra, post crucis mortem in resurrectione, dicetur. En habes qua ratione Christus sit Deus.

Vers. 2. *Hoc erat in principio apud Deum.*] Haud temere quod superius dixerat repetit Evangelista noster, hoc si quidem agit, atque contendit, ut Jesum, licet serius, & post Baptistæ prædicationem patefactum, dignitate tamen atque officii præstantia, ipsi Baptistæ antecellere credamus, & eum jam tum à Deo, ad sua nobis patefacienda voluntatis munus destinatum fuisse, cum Baptista Israëlem ad pœnitentiam nondum instituit. Etenim magna erat in Israële opinio Johannis Baptistæ, ut clare liquet, si quis non oscitanter admodum & superne Evangelistarum scripta legat; adeo ut pro Christo aliquando habitus fuerit. Quare hoc noster, mox de eo dicet, *non erat ille lux*. Iterum igitur asserit, verbum hoc fuisse ab initio apud Deum, ne Baptistæ gloria atque existimatio, & tempore prius præconium, nobis oculos perstringat, ut quis vere sit Christus & salutis nostræ auctor, quis verus & præcipuus Dei nuncius atque legatus, cujus maxime verbis indubitata nobis sit adhibenda fides, perspicere non possimus.

Vers. 3. *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est.*] Universalis hæc dictio Omnia, non ita late accipienda est, (quod tamen vulgo fieri videmus) ut primam illam cœli terræque creationem comprehendat. Johannes enim hoc loco non de corporei mundi loquitur, de quo perfectissime scripsit Moses, sed de spiritualis mundi structura (ut jam dictum est) loquitur, qui non corporeis sed spiritualibus rebus id est, Evangelii verbo construitur, quo homines instaurantur, & spirituali quadam ratione denuo creantur. Vox igitur Omnia, non ita simpliciter intelligenda est, ut ad mundana hæc trahatur, sed ad negotium Evangelii jam tunc publicati atque recepti accommodari debet, quasi dicat Johannes, Omnia Nova hæc spiritualia atque divina, quæ apud nos, & in toto terrarum orbe facta conspiciuntur, (nam quo tempore Johannes Christi Historiam scripsit, multi jam ex ipsis ethnicis ad ejus cognitionem pervenerant, & ex tenebris ad veram lucem conversi erant, aliaque admiranda opera Apostolorum ministerio facta conspiciebantur) non aliunde ortum habere, quam à Jesu Christi Evangelii prædicatione, Christique opera & potestate sunt facta. Et licet nemo ignoret, universales particulas plerumque ad id solum, de quo sermo institutus est, accommodari debere, atque simpliciter positas, sæpius necessario contrahendas esse; attamen, ut nobis consulamus, unum de tam multis, sed appositissimum exemplum, ex Sacris Literis petitum adducemus. Hæc itaque apud Paulum verba invenies 2 Cor. 5.17, *Si quæ ergo in Christo, nova creatura est, vetera præterierunt, ecce nova facta sunt omnia*. Quid audis? Num vere omnia Nova sunt facta? num cœlum & terra, num arbores, num animalia cuncta renovata sunt? Minime vero. Nemo enim ignorat hæc omnia Christi adventu pristinam naturam vel substantiam, aut qualitates non immutasse, nec de his loquitur Apostolus, sed de iis, quæ ad religionem, ad cultum Dei, ad ejus fœdus atque promissa, ad mores & vitam nostram pertinent, & hæc omnia merito renovata esse dicit. Haud secus Evangelista noster dixit, omnia per Christum facta esse, non quidem cœlum, & terram, & alia cuncta quæ prius creata fuerant. Quid enim hoc ad ejus institutum? Sed ea universa per Christum facta fuisse asserit, de quibus ipse scribere instituerat Joh. 20.30 & 21.25. & præterea quicquid ab ipso omissum, ad præsens negotium pertinebat, veluti gentium conversionem, & ipsius Jesu Christi opera quam plurima, quæ eum consulto præteriisse scimus. Omnia hæc igitur per Christum sunt facta, & sine ipso factum est nihil, quod ad hanc (ut sic dixerim) factionem pertineat. Nam & ipse Apostolis suis dixit Johan. 15.5, *Sine me nihil potestis facere*, qui locus hunc nostrum explicat elegantissime.

Vers. 4. *In ipso vita erat.* Nequaquam hoc intelligi debet, de animantium vita naturali, quæ in Deo residet, de qua hic philosophi argumentantur (quod ita se habere mox, cum Baptistæ testimonium explicabimus, clarius apparebit) sed de vita, quam per Christum homines consequuntur, nimirum æterna, & immortali, propter quam patefaciendam & Christus natus est, & Evangelium suum Johannes scripsit. Locus autem ejusdem Johannis adducemus, qui hunc quem præ manibus habemus dilucidissime explicat; sic enim

alicubi

alicubi scriptum reliquit 1 Joh. 5. 11. *Quoniam vitam æternam dedit nobis Deus, & hæc vitam filio ejus est.* Vides, quam vitam in Christo fuisse dicat. In Christo autem vitam æternam esse, duplici de caussa dicitur. Primum, quia, si quis ei fidem habeat, vitam æternam procul dubio consequetur. Deinde, quia in novissimo die ipse vitæ restituet, & immortales reddet omnes, qui ejus vestigia sequuti, non carnis, sed Spiritus imperio paruerint. Et, ne quis existimet hoc esse ipsius Christi proprium, adeo ut id Deo minime acceptum referre, ipsummet Jesum Christum audiamus: *Amen amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem filii Dei, & qui audierint, vivent. Sicut enim pater habet vitam in semetipso, sic dedit, & filio habere vitam in semetipso.* Ex quibus verbis apertissime constat, & à Deo Christum hoc accepisse, ut vitam in semetipso habeat, & quo sensu id dicatur, nimirum, quia vocem ejus audientes vitam adipiscuntur. Quare vox *erat* ad tempora illa quæ rerum creatarum initium antecesserunt, neque ad ætatem illam quæ Mariæ virginis partum præcessit, sed ad tempora vitæ illius, quam Christus inter mortales egit. Instituit enim Johannes de Christi vita verba facere, in qua omnia illa perfecit, quæ ad salutem nostram requiruntur. Nec alio sensu accipi debet, hæc vox, quam accipiamus, cum de Johanne Baptista mox dicitur, *non erat ille lux.*

Et vita erat lux hominum.] Atque adeo inania disputant quidam, quomodo verbum, quod ad sui divinitatem attinet, lux sit, quæ natura luceat, ac semper luxerit in humana ratione, eorum enim, quibus Deus unquam in oraculis suis, atque præsentia praeluceret, lucemque humanæ rationis, hoc loco confirmata. Sed sophisticæ illæ subtilitates nos à Christo abducunt penitusque, veramque nobis divinarum literarum sensum eripiunt. Est igitur vita illa æterna, quæ erat in Christo, lux hominum, quatenus, (ut statim dicetur) Christus hujus vitæ patefactione illuminat omnem hominem. Cum alioqui omnes hujus mundi homines in umbra mortis sedeant, nullam vitæ æternæ firmam certamque spem habentes.

Vers. 5. *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*] Christus lux dicitur, non solum, quod cælesti doctrina homines ad vitam æternam illuminet, sed etiam quod vita irreprehensibili atque sanctissima illis prælucere, ut ipsum imitentur. *Exemplum enim,* inquit Joh. 13. 15, *dedi vobis, ut quemadmodum ego feci, ita & vos faciatis.* Hujus vero seculi homines tenebræ vocantur, quod sine Christo, vera luce, rerum divinarum nihil prorsus cernant. Cur vero Judæi & plerique alii lucem hanc salutarem non comprehenderint, immo respuerint, & odio sint prosecuti; caussam habes inferius in hac eadem Johannis historia, ubi sic legis Joh. 3. 19. *Hoc est judicium, quod lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem, erant enim eorum opera mala.*

Vers. 6. *Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Johannes.*

Vers. 7. *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine.*] Ut de hac tam præclara luce, ejusque præstantia omnibus constet, adducitur testimonium Johannis Baptistæ, qui de ea palam & publice testatus est, & id quod maxime in testimoniis requiritur, ejus viri adducitur, cujus & singularis integritas atque innocentia, & gravis auctoritas nulli non erat cognita. Sed quodnam testimonium huic luci dedit Baptista? Num eam ab omni æternitate fuisse, vel cœlum terramque creasse? Quam longe absunt ista ab illius verbis. Num eam omnibus rebus creatis spiritum vitamque hanc naturalem semper administrasse? Nihil minus. Testatus enim tantummodo est de Jesu, quod esset Christus, & agnus Dei, qui mundi peccatum auferret, quod Baptizaturus esset Spiritu Sancto & igni, cum ipse aqua tantum Baptizaret, quod se major ac præstantior esset, & alia hujusmodi. Quare vel alium sibi Christum, ab eo, cui testimonium dedit Johannes Baptista, fingere necesse est, vel veritatem Christi gloriæ Baptistam latuisse dicere, vel saltem ejus dignitatis atque præstantiæ ignarum, & proinde, nullius momenti ejus testimonium fuisse, cum illa de Christo reticuerit, quibus si destitutus foret, nihil penitus rerum humano generi profuturum existimare; omnes enim qui Christum cœli terræque conditorem, animantiumque omnium sempiternum vivificatorem, & unicum Deum nostrum esse contendunt.

Ut omnes crederent per illum.] Ex his verbis, sententiam nostram, quam modo de Johannis Baptistæ testimonio exposuimus, verissimam esse, liquido apparet. Nam si ideo ad testandum de hac luce Johannes à Deo missus fuit, ut omnes crederent per illum; fatendum omnino est, eum nihil de Christo tacuisse, quod, ut illi fidem habeamus, nobis scitu sit prorsus necessarium.

Vers. 8. *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.*] Superius satis expositum fuit, quare hæc verba hoc loco Evangelista noster adjecerit. Tanta enim in Israelitico populo fuerat opinio Johannis Baptistæ, ut verisimile sit, ut Christus is esse diceretur. Ideoque ait, tantum abesse, ut Johannes lux hæc præstantissima fuerit, ut testis potius fuerit illi à Deo adhibitus, neque aliam ob caussam à Deo missus fuerit, quam ut de luce hac testaretur. Nam, licet Baptista lucerna ardens appelletur Joh. 5. 35. quod non solum propter eximiam ejus vitæ sanctimoniam, sed etiam, quia Christum veram lucem clarissime demonstrabat, dictum fuisse arbitror; attamen is vera lux illa non erat, quæ Evangelium Dei nobis vere patefecit, & ejus prædicatione tenebrosas hominum mentes illustravit. Baptista enim Baptismum pœnitentiæ tantummodo prædicavit, Christus autem per Evangelium, & mortem abolevit, & vitam immortalitatemque in lucem protulit. 2 Tim. 1. 9.

Vers. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.*] Solus ergo Christus est vera lux, is enim Evangelii sui patefactione, hominum mentes in tenebris ignorantiæ Dei constitutas, liberat, & in veram resurrectionis vitæque æternæ lucem, ac certam spem traducit. Quod autem Christus illuminet omnem hominem venientem in mundum, id tripliciter intelligi potest. Primo, quod quicumque ex hominibus hujus mundi ad vitam æternam illuminantur, non alia ratione illuminantur, quam per Christi Evangelium. Secundo, quod cujuscunque generis homines ab eo illuminentur, personarum enim rationem Christus non habet, sed æque illuminat gentes atque Judæos, doctos atque indoctos, nobiles atque ignobiles. Tertio, & hoc fortasse est verius, quod Christus quantum in se est, synecdochice tamen Evangelii luce omnium mentes illustret. Præterea hæc verba aliter legi possunt, nimirum hoc pacto, Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem, veniens in mundum. Vox enim Græca ἐρχόμενον tam luci quam homini accommodari potest. In hanc sententiam alicubi Christus dixit, Ego lux in mundum veni, ut omnis qui credit in me in tenebris non maneat Joh. 12. 46, & hæc sine dubio est germana hujus loci lectio, & interpretatio.

Vers. 10. *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.*] Hic mundum metonymice pro hujus mundi hominibus accipi, nulli dubium esse debet; id enim manifestissime apparet, dum inquit, *Et mundus eum non cognovit.* Nam de hominibus tantum hoc dici nemo inficias ibit. Quid autem hoc loco sibi velit Johannes, à nemine (quod sciam) adhuc recte expositum fuit. Quare conabimur nos verum sensum ex ejus verbis elicere, & omnibus apertissimum facere, quem superius etiam aliquando attigimus. Nemo est, qui nesciat. Novum Fœdus, hoc est, Evangelistarum & Apostolorum scripta, Hebraismis infinitis prope scatere. Scimus autem Hebræos verba composita non habere, aliaque simplicibus pro com-

compositis solere uti, quales Hebraismum & Veterum & Recentiorum nonnulli agnoverunt in termino cap. ad Ephesios vers. 11, in illis verbis, (ut quidem ex Græco legenda sunt) *Qui omnia creavit per Jesum Christum.* Quæ verba & vere & erudite interpretati sunt, omnia instauravit, vel, omnia iterum condidit per Jesum Christum. Similem locum habes eadem Epistola, cum ait Apostolus Ephes. 2. 10: *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis.* Ubi nemo non videt & fatetur, non de prima nostri creatione, sed de recreatione (ut ita loquar) id est nova creatione per Christum facta, sermonem esse.

Quæ cum ita sint, omnibus Evangelistæ nostri mens nota sit; ait enim, Christum in mundo fuisse, hoc est, inter homines versatum esse, & mundum per eum esse factum, id est, homines denuo quodammodo factos & creatos fuisse. Etenim illius opera, & cultus ille carnalis, quo Deum populus Israeliticus colebat, abolitus fuit, & idola fere omnia, quæ gentibus responsa dabant, sublata fuerunt, præterea ex Judæis & gentibus unus Dei populus factus est, & utrique ex tenebris & morte, in lucem immortalitatemque fuere translati, &, ut omnia paucis comprehendam, Apostoli verbis utar paullo ante à nobis expositis, hoc est, illius opera vetera præterierunt, & nova facta sunt omnia 1 Cor. 5. 17. Et tamen, cum hoc Christus fecerit, totque beneficia in homines contulerit, ab illis cognitus non fuit; quia & a Judæis crucis supplicio affectus, Romano magistratu assentiente, & postea in membris suis, tum à Judæis, tum à gentibus, acerrime infectatus, & quotidie morti acerbissimæ datus fuit. Præterea, an non fecisse mundum Christus diceretur, cum perditum servavit, & carnem suam pro mundi vita dederit, sitque panis ille, qui dat vitam mundo? Nonne qui vitam dat rem facit atque creat? Nonne ad hoc, ut quis revera sit, efficiendum, multo plus præstat ac valet ei dare æternam quam caducam vitam? Et si mundus, qui tunc erat, periisse dicitur 2 Petr. 3. 6, quando aquis diluvii perierunt homines improbi, cur vicissim per Christum, qui vitam hominibus confert, qui humanum genus à morte liberat æterna, mundus factus non diceretur? Ut autem appareat, locum hunc de prima hujus mundi, vel hominum creatione nullo modo exponi posse, præter ea, quæ jam dicta sunt, rationem firmissimam afferemus, adversus eos præsertim, qui à Christo mundum, hoc est, cœlum & terram, & omnia quæ in his continentur, facta esse volunt, non tanquam ab instrumento, quo Deus sit usus, quod res creata sit, & Deo dignitate atque potentia longe inferior, sed tanquam à vero & summo omnium rerum conditore. Nam etsi illa quoque opinio à veritate longissime abest, receptiorem tamen impugnare præcipue nobis propositum est, quamquam ea quæ diximus (si quis diligenter animadvertat) utramque satis convellere videntur. Confitendum est, hæc verba, *Et mundus per ipsum factus est, & mundus eum non agnovit*, hoc est, duo hæc membra in eandem sententiam cohærere, & relationem quandam inter se habere, * si modo vox Mundus hoc significationem non variat, ut nunc quidem quodammodo pro concesso sumimus. Nam perinde est, ac si dictum fuisset, licet mundus per ipsum factus sit, mundus tamen non cognovit eum. Quamobrem manifestum fit, non de qualibet ejus cognitione loqui Evangelistam, sed de ea tantum cognitione, quæ eo spectat scilicet, quod ille mundum fecerit.

Conqueritur itaque Johannes, vel potius mundo exprobrat, quod à Christo sit factus, & tamen eum factorem & conditorem suum esse non cognoverit, nec tanquam creatorem suum debito honore fuerit prosecutus. Quod si hoc de prima creatione intelligendum erit, idem est ac si Johannes dixisset, O mundi perversitatem, atque flagitium! Christus est qui cœlum, terram unire, & omnia quæ in eis sunt creavit; & tamen plerique omnes, eum rem creatam esse, non inficiati, nec tanquam ipsorum æternum Deum sunt veneriti. Vel, Christus est, per quem omnes homines primo creati fuerunt; & tamen illi, se per eum vitam hanc naturalem adeptos fuisse, non norunt. Quod nemo non videt, quam longe ab Evangelistæ nostri mente distet, &, si illud Johannes intellexisset, omnes illi merito ab omnibus respondere potuissent. Et cur Christum cœli terræque conditorem, seu primum creatorem nostrum agnosceremus, cum nec quisquam de illo, nec ipse de se id unquam dixerit? Cum eum, qui omnia creavit, nobiscum & patrem & Deum suum appellaverit Joh. 20. 17, cum illi soli omnem gloriam honoremque semper detulerit, cum eo se minorem esse aperte fassus fuerit Joh. 14. 28, quid tu nos accusas, cum tu potius accusandus sis, qui ea Christo tribuis, quæ ille, paternæ gloriæ studiosissimus, ut sibi tribueret, ne cogitare quidem unquam est ausus? Equidem non video, quonam pacto hæc objecta diluere potuisset Johannes, nisi novi cujusdam, & prius inauditi dogmatis, de quo ne verbum quidem fecerant alii Evangelistæ, se auctorem constituisset. At vide, quam omnia recte cohæreant, si de secunda creatione, deque mundi instauratione hæc intelligantur. Sic enim jure mundum accusabit Johannes, quod Christum servatorem & liberatorem suum non agnoverit, cum tamen hoc ipse Christus & verbis apertissimis, & miraculis valde conspicuis (quibus nemo non stupebat) & vita innocentissima, & morte teterrima, & resurrectione denique gloriosissima, non modo aperte comprobaverit, sed etiam reipsa præstiterit: melius enim in hoc est Johannes, ut doceat, Christum, licet is fuerit qui mundum illustravit, atque instauravit, non tamen ab hominibus fuisse cognitum. Nam & superius dixit, *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*, & hic subjungit

Vers. 11. *In propria venit, & sui eum non receperunt.* Venit Jesus Christus ad suos Israelitas, ad quos nominatim à Deo missus fuerat, & in tenebris ac morte jacentes, adventu suo mirifice collustravit, vitaque æterna dignos fecit, illi tamen, tenebras magis quam lucem amantes, & mortalem hanc vitam immortalitati præferentes; tantum Dei beneficium repudiarunt, quin & benefactorem suum Christum Jesum Dei viventis filium (proh scelus) patibulo suspensum sustulerunt, & celerem sibi ipsis, ita divina postulante justitia, perniciem, æternumque exitium conciliaverunt.

Vers. 12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine ejus.* At quicunque mirabile hoc atque præstantissimum Dei beneficium agnoverunt, qui mortalium genus, quod ejus majestatem atque gloriam, quantum in ipso erat, fœdabat ac prodiderat, venia dignatus est, & porro Jesum Christum hujus divinæ clementiæ & bonitatis primarium nuncium atque præconem, ita exceperunt, ut ejus verbis fidem adhibuerint, hi ab ipso Christo hoc sunt consecuti, ut filii Dei sint, id est, ut cœli heredes, una cum eo evadant; & ultimo illo die, quo impii & scelerosi homines æterni ignis supplicio mulctabuntur, ejus potentia ab interitus servitute liberentur, & in gloriosam filiorum Dei libertatem asserantur.

Vers. 13. *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri; sed ex Deo nati sunt.*] Hoc loco Johannes Judæorum supercilium retundit, qui gloriabantur, se originem duxisse à patribus, Abrahamo, Isaaco, & Jacobo, omnemque carnis gloriationem adeo excludit, ut dicat eos, qui potestatem hanc sunt adepti, ut Dei filii sint, ex mortali semine natos non esse. Nam quatenus ab Adamo originem trahunt, tantum abest ut Dei filii vere appellari possint, cœlestis regni vitæque æternæ participes, ut corruptioni ac morti penitus sint obnoxii. Sed ex Deo nascuntur spiritu, qui tanta bona adepturus & possessurus est, hoc est, ut ait Petrus 1 Petr. 1. 23, non ex semine

* [illegible] in aliis exemplaribus [illegible] Hoc intelligo verum esse, si modo vox Mundus, [illegible] à Johanne [illegible] accipienda, ut accipienda est in hoc scripto paulo ante, [illegible]

mine corruptibili [illegible] incorruptibili, per verbum Dei vivi & permanentis in æternum. Concludit itaque Johannes, tenuem illa nihil momenti habere in regno Christi, sed cælesti regeneratione vitæque novitate opus esse.

Vers. 14. *Et verbum caro factum est.*] In Græco habetur *καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο*. Nemo autem, qui Græcas Literas vel a limine salutaverit, ignorat, hæc verba non minus *Et verbum caro fuit*, quam, *Et verbum caro factum est*, & bene, & proprie verti posse. Quod ubi apertius esse arbitraremur, quam, ut ulla probatione indigeat, innumeros pene Novi Fœderis locos adduceremus, quibus id notissimum fieret, sed hoc labore, utpote nimis supervacaneo, supersedendum duximus; locum tamen unum proferemus, quippe qui nobis ita huic rei appositus videatur, ut nullo modo silentio præteriri debeat, is est apud Lucam Luc. 24. 19. sic enim de Jesu Nazareno loquitur alter discipulorum qui Emmauntem proficiscebantur *ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ*. Hoc est, ut verbis vulgati interpretis, *Qui fuit vir Propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo*. Ubi verbum *ἐγένετο* non *factus est*, sed *fuit* necessario exponi debere constat. Hoc loco itaque non *caro factum est*, sed *caro fuit*, omnino verbum illud interpretari debemus. Superius enim satis demonstratum est, Verbi nomine hominem illum, qui ex Maria virgine natus est, intelligi oportere, qui caro fieri non poterat, sed caro erat. Duabus autem potissimum de causis, iis, quæ prius dixerat, hoc addidit Johannes. Primum enim hoc spectavit, ut, si quis ea, quæ de Christo superius scripserat, legisset, nimirum, quod sit Deus, & Verbum, per quem omnia sunt facta, & tamen vel ex aliis, qui de Christo scripserunt, vel ex novissima fama percepisset, vel etiam ipsemet vidisset, Christum fuisse hominem abjectum, Israelitici populi sacerdotibus & senioribus invisum, a quibus etiam [illegible] non esset, prima fronte offenderetur, existimans, vel Johannem de alia re quapiam scripsisse, vel homines imponere atque illudere voluisse, vel ea vera non esse, quæ ceteri de Christo scripsissent; quo fieret, ut, si jam Christo nomen dare cœpisset, vel saltem, quænam esset ejus religio, diligenter inquireret, hæc, quæ certe absurda sunt, secum animo reputans, potius Christi religionem fere omnem despiceret, & penitus falsam esse judicaret. Quocirca, postquam tot laudibus Christum decoravit, aperte deinde confessus est, eum fuisse carnem, hoc est, hominem imbecillem, ærumnosum, despectum, humilem, contemptum, & non secus atque alios, morti obnoxium. Carnis enim nomine in Sacris Literis hominis imbecillitatem atque humilitatem significari, apertissime constat. Hinc illud hymnographi verbi Psal. 78: *Et recordatus, quia caro sunt*. Hinc illud Esaiæ 40: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria ejus quasi flos agri*. Hinc illud Hieremiæ 17: *Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum*. Immo declaratur hoc pacto magis Dei gloria, atque potentia, qui per Christum, licet caro fuerit, hoc est humilis atque abjectus homo, admiranda tamen tot opera patravit, atque illa fecerit, quæ superius Johannes exposuit. Quemadmodum & Paulus ait 2 Cor 4. 7: *Habemus autem thesaurum istum*, nempe Euangelicum *in fictilibus vasis, ut sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis*. Quin & de Christo idem Paulus scribit 2 Cor. 13. 4. crucifixum illum quidem fuisse ex infirmitate, sed vivere ex virtute Dei; quæ omnia nobis longe sunt utilissima. Dum enim videmus, Christum, licet homo fuerit imbecillis, despectus, & ab hujus mundi principibus, tanquam sceleratus quispiam fœdissimæ morti traditus, postmodum tamen a Deo vitæ restitutum immortali, & ad supremam gloriam evectum, in spem erigimur, fore, ut & nos, si una cum eo passi fuerimus, parem gloriam a Deo patre nostro adipiscamur, licet & imbecilles, & miseri, & despecti, & hujus mundi hominibus contemptissimi simus. Voluit deinde Johannes his verbis seipsum quodammodo interpretari, & [illegible] quæ in superiorem [illegible], eorum præsertim, qui de Christo [illegible] verum, oriri potuisset. Nam si ea non addidisset, potuisset aliquis, & quidem jure, in eum errorem incidere, in quem plerosque omnes, sed præcipue maximo ipsorum vitas, incidisse videmus, hoc est, ut existimaret, Verbum hoc de quo scribit Johannes aliud quid diversum esse, vel aliquando fuisse ab homine illo Jesu, & Platonica philosophia fortasse imbutus, cum videret, & Deum hic appellari, & in principio apud Deum fuisse, quin & mundum per id factum esse, statim persuasus foret, Euangelistam nostrum procul dubio Platoni conformem esse, qui de Deo aliqua scripsit, ex quibus opinionem illam de Trinitate, quæ passim recepta est, originem duxisse non dubito. Etenim valde illi consentanea sunt ipsius Platonis, & ejus sectatorum scripta, qualia sunt Jamblichi & ceterorum, qui tamen omnes a Mercurio illo Trismegisto hæc hausisse videntur. Quod ita se habere aliquorum scripta testantur, qui illorum auctoritate mortalis opinionem confirmare non sunt veriti. Huic itaque malo, & simul omnibus, quæ ex metaphorico loquendi modo, quo usus fuerat, oriri potuissent, prospiciens Johannes, aperte testatus est, Verbum hoc non substantiam quandam incorpoream, vel naturam divinam atque æternam, sed hominem fuisse, & hoc pacto dubitationem omnem penitus sustulit. Carnis autem non hominis vocabulo est usus, ut hac voce alteri quoque malo, quod paulo ante recensuimus, obviam iret.

Et licet hoc ipse apertissimis verbis tradendo, optime præstiterit, non destitit tamen noxii & veteris adversarius Satan, quod hominibus persuasit, verbum *ἐγένετο* non fuit, sed *factum est* hoc loco significare, atque effecit, ut, quod validissimum semper argumentum fuisset ad errores istos Platonicos ex Christi ecclesia exterminandos, omnis fallaciæ potissimum fundamentum existeret. Mirum est tamen, tot theologos viros eruditos, & præstanti ingenio præditos, in hanc sententiam concessisse, ut scilicet vox *ἐγένετο*, *factum est*, hoc loco interpretari debeat, cum hinc duo præter infinita alia, quæ absurdissima sunt, perspicua absurda efficiantur. Nam quid absurdius dici potest, quam Euangelistam prius narrasse, Verbum in mundo fuisse, ad suos venisse, & potestatem ut filii Dei fiant iis dedisse, qui ei fidem adhibuerunt, deinde subjungere, ipsum verbum carnem factum esse? quasi ad suos venerit antequam natum foret, & prius in mundo fuerit, postea vero caro sit factum. Et licet scrupulum hunc evitare aliquo pacto fortasse quis posset, quomodo in alterum non impinget, Verbum scilicet, quod ipsi filium, nescio quem Dei æternum, & ipsummet Deum nostrum Jehovam interpretantur, carnem fuisse factum? quid magis absonum existimari potest, quid magis *ἄθεον* quam Deum carnem factum fuisse? Quis ad hæc non horret, & contremiscit? At dicunt, licet verba illud præ se ferant, nos tamen, commodiore explicatione adhibita, nihil aliud, Verbum carnem factum esse, significare dicimus, quam id in virginis Mariæ utero carnem assumpsisse. Elegans sane interpretatio, sed undenam illam hauserunt? Quemnam locum huic similem, qui interpretationem istam patiatur, ex Sac. L. adducere poterunt, ut non omnino inepte & inerudite divina oracula interpretati fuisse videantur? Addo, quod non multo minus absurdum est, si quis dicat, Deum carnem assumpsisse, quam si diceret, Deum carnem esse factum, quod & ipsi indicant, cum docent, quomodo hoc factum sit, nullo modo vel explicari, vel percipi posse. Hac, scilicet, ratione Satan errores suos, licet manifestissimos, tuetur. Nam & in papatu conversionem panis eucharistici in Christi corpus, absurdissimam licet, & cujus evidentem quoque falsitatem humanus sensus & oculus deprehendit, uno atque altero Divinarum Literarum loco arrepto, adversus efficacissimas rationes, solidissimaque argumenta, quibus nullo modo rem sic se habere

bere

hoc opinione imbutis, ea tamen aliarum [illegible] dici, cum hujusmodi credere oporteret, & hoc mysterium esse quod humanum captum superet. Ita ut, ut plerique alibi, etsi se ipsa & videant, & sentiant, substantiam illud panis, nihil aliud esse quam panem, attamen emere dicti, sibi persuadeant, non amplius panem, sed Jesu Christi corpus esse. Idem & in iis, quae de Deo & Christo credendum nobis est, evenisse perspicimus. Quamvis enim manifestissime appareat, nulla ratione fieri posse, ut divina illa essentia individua atque incommunicabilis, sive quod ad personam (ut ipsi loquuntur) sive quod ad substantiam attinet, carnem assumpserit, ita ut unum suppositum (ut ajunt) cum homine illo assumpto sit facta, & multo minus ut filius tantummodo hoc fecerit, non etiam pater & Spiritus Sanctus, quos tamen unum, simplicissimum illum atque unicum nostrum Deum constituere contendunt; nihil praeterea absurdius excogitari posse (cui quidem tota reclamat natura) quam ut tres sint unus, & unus tres sint: ex qua opinione innumera porro oriri necesse est longe absurdissima, unde Sacra Divinaque oracula penitus subvertuntur, ita tamen nescio quo pacto Christianorum vulgus fascinatum fuit, vel ita stupidum est, ut omnia haec non solum similiter credat, verum etiam, ab hac fide salutem suam omnino pendere existimet, & solis hujusmodi hominibus illudentes atque imponentes, quod videt, se non videre, quod autem non videt, se videre penitus sit persuasum. Et quemadmodum de eucharistico pane in papatu dictum est, si quis & rationibus similibus & perspicuis Literarum Testimoniis agendo, gravissimum hunc errorem corrigere conetur, clamant, mysterium esse, quod non inquiri, sed adorari debeat.

Verum sperandum est, ut non secus atque portentosa illa sophistarum de eucharistia opinio, jam Deo auspice ita palam manifesta est, ut pueri quoque eam merito derideant, atque explodant, & ea, quod olim divinissimum Christianae religionis mysterium putabatur, crassissimam nunc idololatriam esse constet, ita monstrosa haec de Deo nostro, & Christo ejus figmenta, quae hoc tempore sacro sancta, & omni veneratione dignissima, praecipuaque religionis nostrae arcana esse creduntur, aliquando tandem (frustra licet mundus invitus, & igni ferroque saeviat) Deo volente ita cunctorum notitiae innotescant, & antiquitati tanto sint ludibrio, ut neminem non pudeat se his fabulis unquam tantillum fidem adhibuisse, sed animum accommodasse. At nimis longe forsitan oratio nostra digressa est, quare ad institutum nostrum revertamur, & quae adhuc restant, brevius & dilucide explicemus.

Et habitavit in nobis, & vidimus gloriam ejus.] Ut majorem etiam auctoritatem, & iis quae jam dixerat, & iis quae dicturus erat, conciliaret Johannes, ait, hominem hunc non in longinqua aliqua regione, ab ipsius Johannis & aliorum qui eum praedicabant, conspectu procul habitasse, sed inter ipsos versatum fuisse, & adeo familiariter vixisse, ut, licet vere carnem, id est hominem mortalem, atque despectum fuisse, & hujus mundi hominibus obscurum atque ignobilem extitisse, ipsi tamen admirabilem ejus gloriam aspexerint. Quae quidem gloria, quamquam Israelitico quoque populo apparuit, quippe qui Jesu Christi praeclarissima opera viderit, & ea opera quae apud eos alius nemo unquam fecerat, & tot admiranda signa in ejus morte conspexerit, ipsi tamen Apostoli atque discipuli excellentius etiam quiddam, & longe majus viderunt. Nam & a mortuis excitatum, & in coelum ascendentem, ejus postremum adventum praedicantibus angelis propriis oculis aspexerunt Act. 1. 11. Adde, quod Johannes una cum aliis duobus discipulis, eum in monte transfiguratum vidit, tanta majestate ac splendore fulgentem, ut & ipsi territi fuerint, & Christus, antequam hoc fieret, testatus sit hosce discipulos regnum Dei cum potentia advenisse, sive, ut Matthaeus habet Mat. 17. 28. filium hominis venientem in regno suo, priusquam morerentur, visuros esse. Accessit huic ejus gloriae praeclarissimo testimonio Eliae Mosisque praesentia, & quod omnium praestat, vox Dei veneranda, atque clarissima, qua ipsum dilectissimum filium declaratum est, quem nos audire oporteat. Quanti vero hoc Testimonium fieri debeat, indicat Petrus, qui cum hic una Johanni socius extitisset, eandemque hic habeat sententiam, his verbis exponit 2 Pet. 1. 16. *Non enim arte compositas fabulas secuti, notam vobis fecimus Domini nostri Jesu Christi potentiam, & adventum, sed qui oculis nostris aspeximus illius magnificentiam. Accepit enim a Deo patre honorem & gloriam, voce ad illum delata hujuscemodi a magnifica gloria. Hic est ille filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est.* Ut enim probet, se vera de Christo dicere, hoc solo Testimonio contentus esse videtur. Johannes igitur confessus quidem est, verbum hoc, de quo loquitur, in hominum conspectu, vile contemtumque fuisse, ne si hoc silentio praeteriisset, auctoritatem verbis suis detraheret: sed una quoque asserit, somnia non esse, quae de illius praestantia & dignitate narrabat, siquidem ejus gloriam ipse viderit. Idem, cum aquam & sanguinem ex perfosso Christi latere effluxisse narrasset, ne illud fabulam arte confictam aliquis existimaret, haec verba subjungit Joh. 19. 35. *Et qui vidit Testimonium perhibuit.* Quibus verbis omnem ficti sermonis suspicionem depellere conatur. Neque enim se ab aliis audivisse, id quod non adeo dicti veritatem probat, sed, seipsum vidisse, affirmat, quo nullum certius Testimonium adduci potest.

Gloriam quasi unigeniti a patre. Explicat, quaenam Christi gloria fuerit, quam se vidisse ait, ac si diceret, non quamlibet gloriam vidimus, nec fuit vulgaris ea, quam oculis nostris aspeximus, sed valde insignis & singularis quaedam gloria; quippe quae ab ejus patre Deo nostro exhibita fuerit, & eum dilectissimum atque praecipuum ipsius Dei filium esse declaraverit, & tanto filio digna fuerit. Nam vox *unigeniti* hoc loco, non illud videtur significare, quod vulgo creditur, Christum videlicet naturalem filium Dei esse, cum alii scilicet adoptione filii sint, sed potius (ut nos exposuimus) illi acceptissimum esse, & alia dignitate praestantem. Vox enim Graeca μονογενὴς, quae non participium sed nomen est, respondet hebraeae Jehid, quae cum de filio dicitur, unicum quidem significat, sed non tantum genitura, verum etiam dilectione, successione, vel singulari quadam proprietate, qua caeteris fratribus suis antecellat, & ab illis merito distinguatur. Verum Sacrarum Literarum exemplis agere praestat. Nulli dubium est, quin Abrahamus duos filios habuerit ex ipso vere natos, Ismaelem scilicet, & Isaacum, cum Isaacum immolare est jussus; & tamen Isaacus eo in loco bis unicus sive unigenitus ejus filius vocatur Gen. 22. 2 & 16, & unigenitus semel ab auctore Epistolae ad Hebraeos Heb. 11. 17, vel quod videlicet unice ab Abrahamo diligeretur, (& hanc quidem potissimam hujusce rei caussam credimus) cum & septuaginta interpretes vocem Jehid ἀγαπητὸν, id est dilectum, ibidem sint interpretati, vel quod ad eum solum Dei promissiones pertinerent, & is solus patri haeres futurus esset, vel etiam quia mirabili quodam modo, non vulgari, ut Ismael natus erat 1 Par. 3. Salomon etiam licet plures fratres, ex eadem matre haberet, se tamen unicum inter filios matris suae, vel coram matre sua fuisse ait Prov. 4. 3. Ubi interpretes omnes vocem Unicum, unice dilectum significare scribunt. Et septuaginta ἀγαπώμενος ἐν προσώπῳ μητρὸς id est, dilectus in conspectu matris verterunt. Quare & Christus inter tot fratres unigenitus Dei filius dicitur. Nam & Deo unice charus fuit, (nec alio praestantiore titulo eum pater, dum adhuc in terris ageret, unquam ornavit, quam cum filium suum charissimum esse dixit), & solus ante omnes universorum haeres est constitutus, & tot eximiisque praeterea dotibus, magis quam caeteri omnes cumulatus fuit (nam & oleo exultationis prae participibus suis, a Deo unctus fuisse dicitur Heb. 1. 8) et merito filius

filius Dei unicus fuerit appellatus. Addo etiam admirabili ratione & (ut dicit), non autem naturali & humana ratione, sicut alios omnes natum esse; propter quod etiam Dei filium vocatum iri, Gabriel Angelus Mariæ ejus matri prædixit Luc. 1. 35. Quod autem Johannes eum Christum Dei unigenitum nuncupaverit, genitura illum unicum esse nequaquam intellexerit dubitari non potest, cum Johanni illi ipsi [illegible] fuisset, qui paulo ante Christo [illegible] ex Deo natos esse doceat Joh. 3. 16. Vocis etiam unigeniti sensus ex eo clare percipi potest, quod Deus ita mundum dilexisse dicitur, ut filium suum unigenitum dederit. Nam si illic unigenitum, aliter quam unice dilectum supremeque charissimum interpretatus fueris, plurimum ponderis illi sententiæ detraxeris. Nam & Abrahamo ita loquitur Deus Gen. 22. *& non pepercisti unigenito filio tuo propter me.* Quo loco, jam demonstratum est non genitura unicum, sed dilectione potissimum Isaacum Abrahami filium appellari.

Plenum gratiæ & veritate.] Antequam ad Johannis Baptistæ testimonium enarrandum se accingat, præstantissimo encomio Christum decorare Evangelista voluit: unde & salus nostra pendet. Hominum siquidem genus mendaciis irretitum, peccatisque obrutum, quibus vitæ illud [illegible] perduxerat, seque totum æternæ addixerat, nulla alia re egebat magis, quam veritate & gratia, quæ in Christo nobis affulserat à Deo patre nostro [illegible] exhibitæ. Nam quid aliud Jesu Christi Evangelium est, quam veritas, & gratia, quibus æternam vitam adipiscamur? vel potius vox veritas Hebræa phrasi nihil aliud significat, quam Dei fidelitatem atque constantiam, qui, quod patribus promiserat, abunde per Christum præstitit, palam autem innuit legem quidem per Mosen datam fuisse scribitur, gratiam autem, & veritatem per Christum factam esse. Illud certissimum est, Christum, non sicut Mosen, iram, & condemnationem, sed Dei gratiam, favoremque sparsisse, nec umbris, ut illum, & imaginibus populum detinuisse, sed solidissimam veritatem omnibus patefecisse, qui quicunque fidem adjunxerimus, immortales tandem efficiemur.

Hæc erant, quæ tibi, optime lector, nota esse volebamus, ut quidnam hoc loco velit sibi Johannes, perspicue posses intelligere, & humanis fabulis penitus expulsis, divinarum literarum verissimum sensum percipere assuesceres. Sed quia Socinis opinio hæc nostra, quam in his Johannis verbis interpretandis secuti sumus, licet, si ipsam spectes, & Sacrarum Literarum perpetuum tenorem consideres, absurda nemini videri possit: cum nonnullis tamen divinæ oraculis pugnare videatur, animus erat in hujus nostræ interpretationis calce, omnia ea loca adjicere, quæ nobis vel leviter adversari videntur, & ea ita dilucide exponere, ut non modo sententiam nostram non refellere, sed ex iis etiam aliqua eam non parum confirmare omnibus liquido appareret. Verum, quamvis illud non magni admodum laboris sit, id tamen in posterum rejiciendum putavimus, tempore cum excludamur, atque amici, qui unum tractatum impatienter, hos, quos proximis diebus, succisivis horis scripsimus, diutius premi nolunt, quamque neminem, qui pollicitatione penitus destitutus non sit, ex his quæ jam scripsimus, locorum complurium, qui adversus opinionem nostram adduci solent, verissimam interpretationem conjicere non posse, & eorum maxime qui receptæ sententiæ columnæ quædam esse creduntur, quales sunt, ii quibus de creatione per Christum facta, agitur. Sed quod in aliud tempus differri necesse est, ne tibi adeo existimes, non solum enim hoc, sed & alia quædam pollicemur, quæ tibi impartire decrevimus, si otium, & vita suppeditaverit, quam Deo, ejusque Ecclesiæ omnem perpetuo dedicare certum est. Et vero, qui & quæ pollicemur, & longe majora per nos efficere, & præstare potest, soli sapienti & immortali Deo, sit honor, gloria, & imperium per Jesum Christum nunc, & in omnem perennitatem. Vale & veritati, vitæque impollutæ sanctimoniæ stude. Amen.

MARTINUS CZECHOVICIUS (eloquente JOHANNE VOIDOVIO *dum Cracoviæ scriptum exciperet*) *affirmat explicationem fratrum in illa verba, Erat apud Deum ille λόγος, hoc est Christus, id est, soli Deo notus.*

1. Quomodo erat in mundo, si soli Deo notus erat?

2. Cur Angelis erat notus, si soli Deo notus? Angeli enim cecinerunt, *Natus est vobis salvator.*

3. *Et sermo erat Deus.* Quomodo Deus si ignotus erat?

4. *Erat in principio apud Deum.* Quomodo erat, si ignotus erat usque ad annos triginta.

5. *Omnia per ipsum facta sunt.* Quomodo omnia, cum nondum passus, nondum mortuus erat, nondum resurrexerat, nondum in cœlum ascenderat &c?

6. *Et sine ipso factum est nihil.* Quomodo tum illa, quæ superius dicta sunt, per ipsum non facta sunt?

7. *In ipso vita erat, & illuminat omnem hominem venientem in mundum.* Quomodo illuminare, cum adhuc tunc temporis, etiamsi homo erat, soli patri notus erat?

8. *Fuit homo missus à Deo &c.* Quomodo Johannes de illo testatus est, si jam omnia per ipsum facta sunt: aut si jam claruerit, quid opus erat testificari de eo?

9. *In mundo erat, & mundus eum non cognovit.* Quid hoc rei est, quod tantus mundus non cognoscat Christum, cum per ipsum factus est.

Ad superiora Czechovicii objecta Fausti Socini responsiones.

1. Immo dici potest soli Deo fuisse notum, quia in mundo esset, & tamen nullus hominum, ne Johannes Baptista quidem, illum tunc temporis nosset. Quod si in mundo esse pro eo accipiatur, quod est munus suum exercere, non eodem tempore dicit Evangelista, illum fuisse in mundo, quo erat apud Deum; sed hoc in principio, illud autem postea.

2. Vox Soli, voci Deo conjuncta, posita est ad exclusionem hominum, non Angelorum. Præterea etiamsi noverant Angeli eum esse servatorem, non tamen noverant qualis & quantus servator esset.

3. Christi divinitas non in operatione ipsa, sed in operandi potestate consistit, & præterea in exactissima rerum divinarum scientia. Utraque autem illarum præditus erat Christus, etiam antequam mundo patefieret.

4. Immo si erat, & erat ignotus usque ad annos triginta, quomodo non apud Deum, id est soli Deo notus in principio erat?

5. Immo cum Evangelista scripsit illa omnia jam facta erant.

6. Dictio universalis ad subjectam materiam, id est, ad negotium Evangelii referenda est, deinde nihil supra narratur, quod factum sit præter ipsum Sermonem, per quem eundem non potuit ipse Sermo fieri.

7. Soli patri in principio notus erat, non autem postea cum cœpit illuminare.

8. Hic, & hujus, & proxime præcedentis, & quinti argumenti fallacia cernitur. Neque enim unica & simplicissima est narratio Evangelistæ, eaque summo ordine digesta, ut ex toto contextu animadvertere patet. Igitur etiamsi prius dictum fuerit, per Sermonem facta fuisse omnia, & postea missum fuisse Johannem: non tamen illud prius fuit, hoc posterius. Postquam enim Evangelista de Sermone, quædam in universum dixisset iterum de ipso narrare incipit, & quædam quæ obscurius attigerit, aliquanto clarius exponere.

9. Mundus etsi per Christum, quantum in ipso Christo fuit, factus, id est, reformatus, tamen eum non cognovit. Nam & servator mundi Christus dicitur, licet pauci sint, qui serventur. Deinde nihil impedit, quominus vox mundus varia significatione hoc loco accipiatur.

DE

LOCO PAULI APOSTOLI IN EPISTOLA AD ROM.

CAP. SEPTIMO.

FAUSTI SOCINI

cum nobiliss. Viro

JOHANNE NIEMOJEVIO

DISPUTATIO.

In qua id præcipuè quæritur, utrum Apostolus illic sub sua ipsius persona de seipso jam per CHRISTI Spiritum regenerato, necne loquatur.

Habes hic, Lector universam ferè de renatis, & non renatis hominibus quæstionem explicatam, &, quid potissimùm inter utrosque intersit, accuratè expositum.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

Ad Lectorem.

ALter jam est annus, amice Lector, cum inter me, & nobilissimum divinæque sapientiæ studiosissimum quemdam Virum sermo incidit de sententia, & scopo Pauli Apostoli in septimo capite Epistolæ ad Romanos. Cumque inter nos convenire non posset: quod ille Paulum sub sua persona de seipso, jam per Christi Spiritum regenerato, ut plerique alii hodie sentiunt, locutum fuisse, omnino existimaret, ego vero, id mihi nullo pacto persuaderi posse, dicerem; rogavit is me, ut explanationem aliquam brevem totius loci conscriberem. Quantum videlicet ad id, de quo inter nos controversia erat, explicandum satis esse mihi videretur. Itaque, cum primum potui, scriptum exaravi, in quo breviter ostendebam, Paulum prædicto loco, cum de se privatim loqui videretur, non seipsum, præsertim jam Christi Spiritu regeneratum, sed hominem non renatum, & divinæ gratiæ adhuc expertem intelligere. Illudque ad ipsum nobilissimum Virum statim misi. Qui paucis post diebus litteras ad me dedit, in quibus, cur scriptum meum sibi non persuasisset, exponebat, meaque rejecta, sententiam suam de interpretatione ejus Paulini loci non leviter confirmabat. Ego, etsi tunc temporis aliis scriptionibus impeditissimus eram, tamen, cum viderem, veritatis in quæstione nostra investigationem haud parvi momenti in Christiana religione esse, ad ejus litteras pluribus respondere constitui, & rem totam aliquanto diligentius excutere. Id quod etiam, Deo bene juvante, non ita multis post diebus perfeci. Hac mea responsione ille accepta, substitit. Quippe qui propter à me in ipsa allatas rationes jam suspectam, ut ipse ingenue fatebatur, suam sententiam habere inciperet. Quod ego animadvertens, in eam opinionem sum adductus, ut idem aliis quoque non paucis evenire posset, qui eam sententiam sequerentur. Quæ cum homines Christi nomen profitentes à vitæ sanctimonia abducere facillime queat, & ita à Domino olim videndo (ut Apostoli verbis utar Hebr. 12. 14.) eos excludere, omni ope conandum videtur, ut ea ex illorum mentibus stirpitus evellatur. Igitur, ubi primum ejus rei facultas est data, ipsam disputationem nostram, id est utriusque scripta mihi publicanda censui, præsertim cum non alii modo amici mei, homines eruditione & pietate præstantes, hoc meum consilium vehementer probarent, verum etiam ipse nobilissimus vir, cujus res quodammodo agebatur, minime dissentiret, idque eam potissimum ob caussam, quemadmodum ipse dicebat, ut, utracumque ex parte veritas esset, ei hac ratione victoria quæreretur. Quamquam autem ipse præterea nomen suum in ipsa disputatione diserte adscribendi mihi potestatem fecerat, ejusque ad me Epistola, dignissima, quæ in manus hominum perveniat, mihi esse videtur, tamen ob nonnullas alias justissimas caussas, quas hic exponere non est opus, id facere nolui.

Jamvero, quoniam in responsione mea sæpe cujusdam disputationis meæ de Christo Servatore fit mentio, cum tamen is liber hactenus publice editus non fuerit, nolim hoc cuiquam indicium videri ingenii vani & ab ostentatione prorsus non alieni. Namque (ut alia omittam, nec præsertim me aliorum exemplo defendam, sciendum est, me in hac responsione cum eo perpetuo loqui, qui librum illum meum & viderat, & perlegerat, immo qui in Epistola sua, ad quam ego respondeo, ex libro illo, licet à se speciatim non nominato, adversus meipsum quædam verba attulerat. Est autem responsio mea non ex aliis, qui eam lecturi sint, sed ex eo ipso, cui respondetur, æstimanda. Huc accedit, quod is meus liber jam pridem in quorundam aliorum est manibus; atque in urbe quadam celeberrima jam quatuor amplius ab hinc annos ab aliquot doctrinæ opinione præstantibus Viris est visus, &, quamvis improbatus, non tamen refutatus. Etsi enim ab initio, id se facturos, dixerant, tamen postea statuerunt, disputationis illius meæ argumentum ejusmodi esse, ut illam supprimere satius sit, quam, eam refutando, publicare. Qua de re quid sentiendum sit, pii homines & veritatis amantes facile judicabunt. Cæterum, quia in eadem hac responsione mea eorum sententiam minime probo, qui hominem renatum peccare id est aliquid unquam contra Dei præcepta committere nullo modo posse, contendunt, nec tamen illam divinis testimoniis, aut rationibus refello, hic vero nolim à quoquam vel temeritatis, vel imprudentiæ accusari. Cum eo enim disputo cum quo ea de re, quod ad sententiam ipsam attinet, mihi optime conveniebat. Quare ineptum plane visum fuisset, contrariam sententiam refutare velle, maxime cum propter non paucos eosque obscuros Sacrarum Litterarum locos expendendos, atque explanandos, non nisi plurimis verbis id fieri posset. Nam, quod præterea, testimonia quædam ad eam infirmandam afferri solita non satis firma esse, eorum verum sensum explicando, demonstrare sum conatus, id propterea feci, quod loci illi, vel ad aliam sententiam, quæ tamquam alterum extremum est quæque similiter mihi minime probatur, de necessitate pecandi, confirmandam in testimonium adduci consueverunt, vel ejusmodi sunt, qui indicare videantur, fieri posse, ut homo Christianus in peccatis maneat, id quod mihi eo loco refellendum proposueram. Non deerit (spero) nobis aliquando occasio commodior, opinionem istam, valde perniciosam sine dubio de Christianorum in hac vita necessaria perfectione, nominatim, & copiose refutandi. Interim, optime lector, hoc nostro quantulocumque labore fruere. Cujus ope, te in Christi præceptorum salutari obedientia non mediocriter confirmatum iri, plures sunt caussæ, cur sperare per Dei benignitatem audeamus. Id certe unum nobis, hac disputatione nostra publicanda, ad ipsius Dei gloriam propositum fuit. Vale.

Scriptum, in quo breviter ostenditur,

PAULUM APOSTOLUM

In Epist. ad Rom. Cap. 7.

Sub sua ipsius persona de seipso ut renato, non loqui.

SEptimum Cap. Epistolæ ad Rom. compluribus occasionem dedit credendi, in homine jam per Christi Spiritum regenerato, dum hic vivit, peccatum, & vitiositatem perpetuo inhabitare, adeo ut non bonum, quod velit, sed malum, quod nolit, faciat, atque ea cuncta habeat, & experiatur adhuc mala, quæ sibi ipsi tribuere eo loco Paulus videtur: qua opinione vix quidquam perniciosius in universa Christiana religione excogitari posse existimaverim. Quocirca, rem haud inutilem me facturum, sum arbitratus, si, quam brevissime fieri posset, Paulum sub sua ipsius persona non de seipso, aut certe, non de se, tamquam Christi spiritu reformato, locutum fuisse ostenderem. Namque, hoc evicto, non est, cur ex ejus verbis quisquam, tam pestilentem errorem confirmari posse, credat.

Dico igitur, Paulum prædicto cap. 7. Epistolæ ad Rom. sub ipsius nomine non seipsum jam per Christi gratiam, regeneratum, sed hominem divinæ gratiæ expertem, quem modo ante Legem, vel sine Lege, modo (idque potissimum) sub ipsa Lege consideraret, significare voluisse. Quod ut planissimum fiat, Apostoli scopus eo in loco ante omnia nobis aperiendus est.

Dixerat Paulus eadem Epistola cap. 6. nos non amplius sub Lege esse, sed sub gratia. Cujus rei occasione paululum digressus, concludit, non idcirco peccandum, quia non sub Lege, sed sub gratia essemus. Quo facto, statim in ipso cap. septimi initio ad id revertitur, unde proxime digressus fuerat, & rationem afferre instituit, cur dixisset, nos non amplius sub Lege, sed sub gratia esse, & totum caput eum in rem insumit, ostendens potissimum inter cætera, miserum esse statum hominis sub ipsa Lege, cum ea per se nullas vires habeat ad hominem ex peccati servitute eximendum, sed hoc totum ex divina gratia pendeat. Quæ in Christo, & per Christum nobis largissime est exhibita. Hic itaque verum est Apostoli scopus. Ex quo solo apparere potest, ipsum sub persona sua non de seipso, præsertim jam regenerato, sed de eo homine, qui nondum sub gratia sit, verba facere. Sed præstat, toto capite explicando, seu potius percurrendo, rem sic se habere, aperte demonstrare.

Ait igitur Apostolus, ex eo satis constare, nos non amplius sub Lege esse, quod Lex nobis mortua est. Quandoquidem, sicut mulier tam diu sub viri imperio est, quamdiu vir vivit, ita & nos tamdiu sub Legis imperio fuimus, quamdiu illa nobis vixit. Et quemadmodum mulier, viro mortuo, jure alteri nubere potest, &, si cui nupserit, ei subjecta futura est; sic & nos, mortua nobis Lege, Christo, ejusque gratiæ adhærere, eique deinceps subjecti esse jure possumus. Ut autem probet, nobis Legem esse mortuam, sive, ut ipse, quo Judæorum invidiam declinet, loquitur, nos Legi mortuos esse, ait, nos non amplius in vetustate literæ, sed in novitate Spiritus Deo servire. Id quod fieri non posset, si adhuc Lex nobis viveret, sive nos Legi. Nam per Legem moverentur, augerenturque peccatorum affectiones, & in homine vim suam exererent. Quod certe Spiritus novitati prorsus adversatur. Id enim illorum est, qui secundum carnem ambulant. Et nos ipsi, cum in carne essemus, id est, à novitate Spiritus alieni, idipsum in nobis experiebamur. Hæc cum dixisset Paulus, illico, ut, quod sibi objici poterat, ante occupet, ac diluat, & interim totam rem dilucidius explicet, ea verba subjungit, *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per Legem, &c.* Hic primum incipit Apostolus de se privatim videri loqui. Verum quis est, qui ex hoc ipso initio non intelligat, ipsum sub persona sua semetipsum, præsertim vero jam regeneratum, nequaquam intelligere? Neque enim de ipsis jam regeneratis erat sermo, sed de iis, qui aliquando fuerant sub Lege. Nec porro de eo, quod Lex in ipso Paulo effecerat, aut effecisset, sed de eo, quod in omnibus, quibus lata fuerat, & qui sub ipsa Lege erant, efficere posset, aut potuisset, quærendum erat. Unde perspicuum est, Paulum personam eorum omnium, de quibus sermo institutus fuerat, & ad quos ea disputatio pertinebat, sumpsisse. Qua sermonis figura utitur alibi quoque. Ut 1. ad Cor. cap. 6. 12. & cap. 10. 23. & 30. & cap. 13. 1 &c. & ad Gal. cap. 2. 18. Atque idem hic est, ac si Paulus dixisset, Sed peccatum non cognovisset quisquam, nisi per Legem: quemadmodum alio in loco indefinite loquentem, per Legem esse cognitionem peccati. Cum igitur ipsa prima verba, in quibus de se privatim videtur loqui Apostolus, non ad ipsum jam regeneratum, sed ad eos omnes referenda esse constet, quibus Lex lata fuerat, quique sub ipsa Lege erant; nemini dubium esse potest, quin eadem ratione consequentia omnia verba explicanda sint, in quibus, eandem sermonis formam conservans, de se ipso loqui videtur. Quemadmodum a nobis fiet, ita ut aliter explicari ea nec debere, nec posse, satis apertum fore putemus.

Itaque ait Paulus, etiamsi Lex in iis, qui sub ipsa Lege erant, peccatum auxerit, non propterea tamen Legem peccatum esse, id est peccati veram & propriam causam. Quod enim auxerit peccatum, id ex accidente factum est. Nempe quia, cum Lex, quid peccatum sit, id est, quænam hominis facta, aut consilia, & cogitationes peccata sint, & statuat, & doceat, sequitur, ut propter hominis naturam, quæ semper (ut ait Poeta) nititur in vetitum, eum ad ea, quæ ipsa vetat, facienda impellat. Quosdam vero negare quispiam potuisset, à Lege cognitionem peccati proficisci, cum ea cognitio natura unicuique insita esse videatur, exemplo præcepti Legis de non concupiscendo sic rem se habere, ut ipse affirmaverat, ostendit Apostolus. Nam quis unquam cupiditatem ipsam peccatum esse cognovisset, nisi Lex dixisset. *Non concupisces?* Hinc autem factum est, ut homo, Lege lata, videns concupiscere sibi non licere, quod antea non videbat, multo magis ad concupiscendum (propria tamen culpa) impulsus fuerit, adeo ut omni cupiditate post Legem latam plus quam ante, fuerit repletus. Nam cum Lex non est, peccatum (ut ita dicam) non irritatur, & propterea

vana

vita illius non exerit, sed quodammodo mortuum est. Mortuo autem peccato, homo ipse vivere merito dici potest. Sed, Lege superveniente, peccatum revixit, homo autem mortuus. Propterea dixit Paulus, *Ego autem vivebam sine Lege aliquando* etc. Quæ verba (quicquid plerique hodie comminiscantur) nullo modo ad ipsum Paulum accommodari possunt, cum is nec sine Lege, nec sine Legis cognitione (præsertim quæ ad peccatum agnoscendum satis esset) unquam fuisse dici possit. Quippe qui non modo natura Judæus fuerit, verum etiam ad pedes Gamalielis Legis doctoris educatus, & in patria Lege accurate fuerit institutus Gal. 2.15. Act. 22.2.3, 24. Sub igitur nomine suo Paulus, hominem & absque Lege, & sub Lege illis verbis sine dubio describit. Pergit autem & ait, ex prædictis patere, mandatum non concupiscendi, sive ipsam Legem, quam mandati nomine intelligit, quæ homini data fuerat, ut is ipsam servando viveret, cum non modo eam non servet, sed gravius etiam, quam antea peccet, mortem illi attulisse. Unde apparet, Legem ipsam per se sanctam esse, & mandatum sanctum, justum, & bonum, non autem esse peccatum, seu peccati propriam caussam, ut sibi à quopiam fortassis objici potuisse, ostenderat. Verum, quia rursus objicere aliquis potuisset, negari saltem non posse, quin Lex, quæ ad bonum data fuerat, in malum cesserit, ipsamque adeo mortem attulerit, Respondet Paulus, ne hoc quidem verum esse, sed peccatum, occasione ex Lege arrepta, per id, quod bonum erat, vim suam omnem exercendo, malum, & mortem homini attulisse. Nec vero hoc mirum alicui videri debet. Nam, inquit, Lex Spiritualis est, homo autem (per se scilicet, dum adhuc sub ipsa Lege est, & gratia Dei destituitur) carnalis, & ipsi peccato emancipatus. Dicit autem, Legem esse Spiritualem, non quidem quia in ipsa Spiritus insit (utpote qui sibi ipsi adversaretur, qui eam paullo ante literam appellarit, & Spiritui opposuit) sed quia spiritualem hominem requirat. Quoniam igitur homo, qui sub ipsa modo Lege est, non autem sub gratia, carnalis est adeo, ut peccati servus dici possit, idcirco fit, ut homo ejusmodi nequaquam Legi, quæ spiritum postulat, sed peccato obtemperet. Et ita non quidem Lex ipsa, quæ semper optima est, illi in malum, & mortem vertatur, sed ipse vitiositate sua per Legem mortem sibi inferendi occasionem arripiat. Quod adeo verum esse ait Paulus, ut ab hoc malo ne ii quidem eorum, qui sunt sub Lege, liberi sint, quos in eo statu ad omnium excellentissimum gradum pervenisse contigit: hoc est ita sunt affecti, ut, quod ad mentem attinet velint Legi obtemperare. Isti enim, etsi maxime, ratione duce, volunt, tamen vires obtemperandi non habent, aut certe non obtemperant. Quapropter non bonum, quod volunt, sed malum, quod nolunt, faciunt, nullo modo probantes id ipsum, quod agunt. Ex quo etiam perspicuum est, ipsos confiteri, ut agnoscant, in seipsis, licet bonum facere volentibus, malum, id est peccatum, seu vitiositatem inesse, quæ ipsos ad malum faciendum, & peccandum quodammodo rapit. Ut non male dici possit, non ipsos, sed vitiositatem in ipsis habitantem id malum facere. Itaque in uno homine duo quasi homines sunt, interior, & exterior. Interior homo, sive homo, quod attinet ad mentem suam, delectatur Lege Dei, eamque servare cupit. At homo exterior, seu caro, id est appetitus, contra pugnat, & quia potentior est, quippe qui adhuc omnia hominis membra occupet, atque pro armis utatur, superior evadit, & ita hominem, licet invitum, peccati servum efficit. Atque hinc constare potest, quanta in miseria ii omnes versentur, qui sub ipsa Lege sunt.

Quamobrem merito Apostolus, cum ea, quæ modo explicavimus, dixisset, inchoatam sermonis figuram persequens, pro ejusmodi hominibus sub persona sua conqueritur, atque exclamat, *Miser ego homo, quis me liberabit à corpore mortis hujus?* Corpus mortis pro ipsa morte dixit locutione sibi familiari, præsertim in ea Epistola. Nam & supra eodem cap. 4. Christi corpus pro ipso Christo dixerat, & cap. 6. 6. Corpus peccati pro ipso peccato. Quis (me miserum) liberabit me, inquit, ab hac morte? Hoc est, quis mihi dabit, ut amplius peccati servus non sim, unde omnis miseria, & ipsa mors proficiscitur? Ne quis autem in Apostoli verbis tantum moræ animadverterit, propter seipsum quoque ita eum exclamasse sive miseriæ sensu affectum suspicetur, statim per parenthesin ea verba adjunguntur, (*gratias ago Deo per Jesum Christum Dominum nostrum*) Ex quibus etiam plane intelligi potest, eam, quam diximus, sermonis figuram in reliqua Apostoli disputatione esse, ut sub persona sua non seipsum intelligat. Perinde est enim, ac si diceret: Quod autem sic conqueror, & exclamo, non propter me id facio, sed propter alios, de quibus loquimur, quique sub ipsa Lege sunt. Ego enim non sum sub Lege, sed sub Christi gratia, & Deo gratias ago, quod me hac ratione à tanta miseria ac morte penitus asseruerit, effeceritque ut peccati servus non sim, nec in me exterior homo interiore potentior sit, sed contra interior exteriore, appetitu scilicet ipsum corpus minime occupante, sive dominante. Post quæ verba ad institutum & sermonem, & sermonis figuram redit, atque concludit, se, id est hominem, qui sub ipsa Lege sit, eatenus quidem progredi posse, ut mente Legi Dei serviat, cæterum à Lege hoc consequi non posse, ut ex altera parte carne Legi peccati non obediat, & proinde condemnationi, & morti non sit obnoxius. Non igitur sub Lege iis, qui sub ipsa sunt, manendum est, sed ad Christi gratiam confugiendum. Sic enim fiet, ut à peccati Lege, hoc est imperio, liberati non secundum carnem, sed secundum Spiritum ambulent, & propterea nulli prorsus damnationi sint obnoxii. Quemadmodum ipse Paulus 8. deinde cap. copiose ac luculenter explicat.

Quæ hactenus à nobis dicta sunt, dum Pauli mentem, & magna ex parte verba ipsa in 7. cap. Epist. ad Rom. breviter aperire, atque explanare studemus, satis, superque esse possunt, ut id verum esse constet, quod ab initio diximus, & nobis demonstrandum proposueramus. Videlicet, Apostolum eo loco sub persona sua non seipsum, præsertim tanquam Christi Spiritu regeneratum, sed hominem adhuc divinæ gratiæ expertem intelligere. Attamen, ut id aliquanto etiam evidentius appareat, hominem Christi Spiritu præditum cum eo homine, de quo Paulus ibi loquitur, per antitheses quasdam, idque ipsius Pauli verbis ex eadem fere Epist. ad Rom. desumptis, conferemus.

Homo de quo loquitur Paulus Apostolus Cap. 7. Epist. ad Rom.	*Homo Christi Spiritu præditus ex Apostoli Pauli verbis descriptus.*
1. *In eo peccatum operatur omnem concupiscentiam* v. 8.	1. *Crucifixit carnem una cum affectibus, & concupiscentiis.* Gal. cap. 5. v. 24.
2. *In eo peccatum adeo vivit, ut illum morti mancipet, atque occidat*, v. 9. 10. & 11.	2. *In eo peccati corpus (id est ipsum peccatum) destructum est adeo ut & ipse peccato mortuus sit, nec peccatum in ipso amplius regnet aut dominetur.* Rom. 6. 2. 6. 11. 12. & 14.
3. *Carnalis est.* v. 14.	3. *Non amplius est in carne.* Rom. 7. 5. & cap. 8. 8. & 9.
4. *Venumdatus est sub peccato. Ibidem.*	4. *Liberatus est à peccato*, Rom. 6. 18. & 22.
5. *Quod vult bonum non facit, quod autem non vult malum, id agit.* v. 19.	5. *Non secundum carnem sed secundum Spiritum ambulat.* Rom. 8. 1. & 4. *& Spiritu actiones corporis perimit.* Rom. 8. 13.
6. *Captivus est Legis peccati.* v. 23.	6. *Liberatus est à Lege peccati.* Rom. 8. 2.
7. *Detinetur à corpore mortis (id est ab ipsa morte) à quo liberari miser cupit.* v. 24.	7. *Liberatus est à Lege mortis. Ibidem.*

De

De superiore ejus scripto Epistola.

Gratiam, & pacem à Deo Patre per JESUM CHRISTUM *opto.*

LEgi scriptum tuum, vir doctissime, quod rogatus à me edidisti, proque tenui modulo fidei spiritualisque prudentiæ illud examinavi. Videntur mihi superesse quædam rationes, quibus et tua confirmas, & adversæ partis argumenta refellere conaris: Tamen, ut verum fatear, mihi tuæ rationes nec tam firmæ, nec veræ videntur, ut à concepta dudum sententia me revocare possint. Quæ igitur me detinent, ne tibi assentiar, paucis aperiam, tu pro tua singulari prudentia dijudicabis.

Principio occurrit Paulina distinctio, quæ unum eundemque hominem in duas partes partitur. Juxta mentem consentientem Legi Dei, in membris vero carni sentientem rebellionem. Hoc aliis verbis, ni fallor, idem Paulus alicubi effert, videlicet Novi ac Veteris hominis distinctione. Quæ partitio nullo modo homini non renato, gratiæque Dei in Christo experti convenit. Quomodo enim homo non renatus possit condelectari mente præcipua parte hominis Legi divinæ, eaque delectari: cum potius illam contemnat, odioque habeat? 1 Cor. 2. 14. Rom. 8. 6. & 7. Animalis enim homo non percipit ea, quæ Dei sunt, cogitatioque carnis mortem afferens prudentiaque carnalis inimica Dei est, &c. Potius itaque homo non renatus delectatur vanitate mentis suæ, quam ut mentem possit applicare ad meditationem Legis, indeque absque peculiari gratia gustum suavem sentire.

Deinde Paulus post lamentationem, deplorationemque tantæ miseriæ gratia Dei se solatur in Christo. Quod nescio quomodo non declaret, Paulum & de se jam fideli, ideoque sua persona de omnibus Christianis loqui. Quis enim Deo per Christum gratias agere potest, nisi qui probe Christum cognoverit? Nec est, quod dicas, Paulum ista seorsim sub parenthesi de seipso, alia vero non item scribere, cum omnia uno contextu coluereant. Immo quæ post gratiarum actionem addidit, meam sententiam confirmant, scilicet se servire mente Legi divinæ, carne vero Legi peccati. Quomodo enim possit servire Legi Dei mente, absque spiritu Dei? servitus enim includit sincerum cor, studiosumque Dei, &c. Aliter non servitus, sed potius ludo quædam, prophanatioque Legis divinæ diceretur. Hæ sunt rationes (ut cætera nunc taceam) quæ me urgent, ut potius illis assentiar, qui lectum perpetuum Christianorum à Paulo describi docent, qui sæpius à propria concupiscentia impediti, non hoc quod volunt, sed sæpius nolentes malum operantur, aliquando quoque prudentes per infirmitatem carnis vi concupiscentiæ irretiti labuntur. Tantam enim esse potentiam hujus malæ concupiscentiæ Paulus declarat, à qua homines pios quasi sub quadam captivitate detineri asserit.

Quæ tu vero, vir optime, objicis sub quadam Antithesi, ea quæ Paulus loco citato scribit, non posse cadere in hominem Christianum, propterea quod idem Paulus multo melioribus, immo contrariis epithetis fidelem hominem ornet, describatque quod ex sequenti capite 8 facile apparet, ubi non carnalem, sed spiritualem describit: Non captivum à Lege peccati, sed liberum, &c. Alioque loco eos, qui Christi sunt, carnis affectus cum concupiscentiis crucifixisse affirmat, &c. Ad hæc pauca respondebo. In scriptis Paulinis sæpius diversitas quædam se effert, propterea quod ille de una re loquens pro diversitate causæ, temporisque eam describit, prout patet in elogiis Legis, quam aliquando instrumentum vitæ, aliquando ministram mortis vocat. Sic, ubi de populo Israëlitico agens, eundem & extollit, omnique præclarissimis elogiis, postea vero humiliter de illis sentit, atque prædicat. Eadem, ubi circumcisionis mentionem facit, invenies. Similiter hic quoque facit. Cum enim describit hominem Christianum à præcipua ejus parte, juxta scilicet renovationem mentis per Spiritum Sanctum, qui Spiritu Dei suasore ac ductore corpus suum in obsequium redigit, ne rebellans jugum Spiritus plane excutiat, sed potius illud subigit domatque hactenus, ne vis peccati in membris rebellans dominium obtineat, sed unde acciderет, attamen Spiritus victor evadat. Hanc hominis fidelis prærogativam Paulus considerans, cum à præcipua parte spiritualem nominat, eique tribuit, quod peccato mortuus carnem cum affectibus, ac concupiscentiis crucifixerit. Ista à Paulo per excellentiam prædicantur, qui illud, quod optimum est (ut dixi) considerat: propterque inhabitantem Spiritum Sanctum in nobis tam eximiis elogiis hominem Christianum ornat.

Verum, cum nemo ex mortalibus, qui ex voluntate viri geniti sunt, hactenus repertus est, qui ad tantam perfectionem pervenerit, ut nulla labes perversæ concupiscentiæ ei adhæserit, eumque reum coram Deo non constituerit; Immo omnes sancti non tantum sub Veteri, sed & sub Novo Testamento vitiositatem carnis senserint: hoc Paulus expertus non alia re deplorat: ac loco prædicto describit, sentiens tantam vim inesse malæ concupiscentiæ, quæ in membris nostris remanens, perpetuo spiritui nostro negotium facessit, contraque animam militat, ut quodammodo nos captivos mancipet.

Inde igitur ista diversitas, quæ in Paulo prima specie apparere videtur. Quod de eodem homine pio diversa prædicare videtur, idque propterea quod diversos effectus diversarum causarum describit. Ex una parte effectus spiritus vincentis. Ex altera parte vim concupiscentiæ rebellantis, &c. Quis vero negare potest, nisi aut stupidus aut Pharisaico spiritu fascinatus, tantam cladem inferre sanctis concupiscentiam, ut merito omnes peccato obnoxios reddat? Jac. 3. 2. 1 Joh. 1. 8. Jacobus fatetur omnes in multis labi. Idem testatur Johannes. Si dixerimus nos peccatum non habere, mentimur nos, &c. non adferam plura testimonia, nam tibi omnia notissima scio, hoc unum addo, si quis diligenter omnes cogitationes, sermones, factaque examinaverit, absque dubio in seipso sufficiens testimonium reperiet, ut cæteris testibus non egeat.

Naturæ igitur nostræ pravitas à Paulo describitur, quæ optime in homine renato apparet. Nam homo naturæ suæ relictus, totus in cupiditates fertur: Quanquam enim impii stimulis conscientiæ pungantur, quod Dominus permittit, ut judicium suum illis demonstret: Tamen ii peccantes nunquam vere offenduntur, nec justitia delectantur. Pii contra, in quibus cœpta est regeneratio, præcipuo cordis affectu ad Deum feruntur, justitiam amant, unicoque Deo in omnibus obedire cupiunt: sed rursum à carne impediuntur, usque eis faciens concupiscentia sæpius rapit, ac distrahit: concupiscentiæ enim effectus est perpetua carnis adversus spiritum rebellio. Quæ pugna cum sit piis molesta, libenter cuperent se ab ea liberari: sed cum in hac vita id non fit, gemunt, acistam miseriam deplorant, solaque gratia Dei se in Christo consolantur. Quod scilicet iis, qui Deo per Christum reconciliati sunt, vitiositas carnis non imputetur, habentibus intus arrhabonem redemptionis suæ Spiritum Sacrum. Qui & de benevolentia paterna eos certificat. Tum et hæc

bella justum utrasque suppeditet, ut sentiamus, illi mortificandis assidue operibus carnis, non secundum carnem, sed juxta spiritum ambulent.

Veruntamen fieri non potest, quin tam gravem hostem assidue sentientes, gemant, mortifera tela ejus exhorrescentes, quibus id hostis certum efficit, ut etsi totis viribus in contrarium nitantur, tamen sæpissime à recto cursu impediantur ac retardentur. Juste igitur Paulus, considerans hanc corruptionem naturæ nostræ, per Legem peccati in membris militantem, Captivitatem vocavit. Quomodo enim non diceretur captivitas, qua se nullo modo fideles, dum hic vivunt, eximere, liberareque possint? Nam dato mihi aliquem, etiam ex sanctissimis, qui nunquam peccaverit, nec facto, nec dicto, nec cogitatu quidem.

Quod igitur Paulus dixit, se sub peccatum venditum, non voluit indicare, qui ex Christi spiritu natus esset, se dominatu peccati jure teneri, sed indicavit, se peccati vim, rebellantem spiritui sentire, quam tollere, dum viveret, non posset, ut quæ nonnisi cum corpore moreretur. Aliter ergo pii, & sancti homines, aliter impii se sub peccatum venditos sentiunt. Impii condemnationem ejus calcantes, & judicium in conscientiis ferentes: Illi ab eo liberi, rebellionem sentientes, reatum non item, & pugnam cum peccato sustinent, pravas cupiditates assidue mortificant. Nihilominus tamen molestè ferunt, spiritum à carne sæpius impediri, ne tanta cum perfectione, alacritateque, quam vellent, Deo, proximoque inserviant. Nam caro, quamdiu vivit hac animali vita, non potest sic affecta esse ac composita, ut interior homo affectus, ac compositus est, nec ejus affectus tales fieri possunt, quales sunt affectus spiritus cum Lege consentientes. Ut hæc diligenter examinans, non absque ratione dicere quis possit: Credentes in Christum spirituales carnalesque esse. Probos ac improbos: Carnales ac improbos à vitiata carne, quam, ut mortalem, ita vitiis defoedatam secum gerunt; ut autem spirituales quoque filii Dei vocentur, efficit etiam in mentibus ipsorum spiritus, ex quo filii Dei renascuntur. Qui igitur in statu novæ genituræ sunt, spirituales à spiritu vocantur, non carnales à carne; ut Paulus Galatas propter spiritum regeneratorem spirituales vocat, quamvis sciret eos concupiscentiam, Legem peccati in membris corporis portare: propterea admonet, ut peccantes in spiritu lenitatis arguant, considerantes ne & ipsi tententur, per insidiatricem scilicet concupiscentiam. Quare non sine causa addit Gal. 6. 3: *Quod si quis sibi videtur aliquis esse, cum nihil sit, suum ipse fallit animum.* Admonet Paulus, ne quis propriæ justitiæ, sanctitatisque opinione inflatus, cæteros audaciter contemnat, putans se immunem esse ab omni tentatione vimque concupiscentiæ intus latentis, ac grassantis non satis animadvertens, ac agnoscens. Quæ quam virulenta sit, ii demum sentiunt, qui justum bellum cum illa instituunt, assidueque præliantur. Sed quid multis opus, tuipse revoca in memoriam illa, quæ alicubi scripsisti: Hominem Christianum justum & injustum nominans, Justum pronuntians, si ex communi vita juxta æquitatem consentaneam consideretur & cum cæteris comparetur. Injustum vero, si ad divinam propositam normam facta, & cogitationes ejus universæ exacte expendantur. Unde igitur iste defectus in homine renato, quod non possit respondere exacto Dei judicio? Nonne ob imbecillitatem carnis, quæ excæcata à mala concupiscentia spiritui sancto operatori omnis justitiæ reluctatur, ac repugnat? An Deus à nobis justo modo diligitur? Nonne sæpius diffidentiæ, impatientiæque morbo laboramus? Ubi Deo parendum est, nonne sæpius ignava caro alacritati spiritus repugnat? ut si quid boni operari volumus, carnis vis inferenda sit. Proximus nonne sæpius negligitur? At ubi tanta perfectio, quod quis proximum æque ac seipsum diligat? Nonne philautia pravæ concupiscentiæ proles ita nos devinctos tenet, ut potius nos nostraque, quam proximum curemus? [illegible], modo quisque cor suum, [illegible] verissimum. Unde igitur carnis torpor in officiis pietatis, proximique neglectus, [illegible], diffidentiaque languida? In Deo, verboque ejus nulla culpa, qui ad meliora hortatur, spirituque suo instruit. Concupiscentia igitur carnis culpanda est, quæ repugnat, impeditque bonos ac pios conatus fidelium, quod Paulus explicat dicens: Non ego malum operor, verum inhabitans in me peccatum, &c. Sæpius enim pii volentes bonum per spiritum inhabitantem in mente ipsorum, nihilominus operantur malum. Et si quid boni faciunt, non ita tamen sinceriter alacriterque, ut deceret, id exequuntur, propter innatam carnis rebellionem. Hæc si quis recte consideraverit, in seque ipso expertus fuerit, facile animadvertet, Paulum justas habuisse causas, cur tantam miseriam humanæ infirmitatis tam tragice descripserit, sibique gratia Dei in Christo se sustentarit, qua fit ut ista vitiositas nobis non imputetur. Nulla enim condemnatio iis, qui in Christo Jesu reconciliati, fiduciaque misericordiæ Dei freti, primitias spiritus habentes, pravas cupiditates carnis mortificant, ac omnia contra resistunt, ne peccatum eis dominetur. Quod qui exequuntur diligenter, efficiunt, ut ista lues in carne grassetur non ita inficiat, ut à corpo pietatis cursu deficiant: sed potius fortiores in acie dimicent, victoresque gratia Dei evadant: Attamen vitiositas ista, qua fit, ut non ita, prout velimus, justitiæ operam demus, innocentiamque observemus, culpanda ac deploranda est. Atque nos humiliare debet, ne nos ipsos efferamus, sed humiliter de nobis sentientes, misericordiam Dei unicum Asylum salutis nostræ imploremus, ab eo remissionem omnium peccatorum nostrorum petentes, vitantesque Pharisæi illius arrogantiam, qui dixit, Non sum sicut cæteri hominum, &c. Luc. 18. 11. Nam etsi gratia Dei ea scelera, quibus mundus obnoxius est, non perpetramus, seminaria tamen quædam illorum in membris nostris circumferimus, sollicitante concupiscentia ad malum, nisi spiritu Dei eam reprimamus. Lucta itaque perpetua opus est, ut beneficio Dei superiores evadamus, ne videlicet regnet in mortali corpore nostro peccatum, ob quam victoriam spiritu sancto partam spirituales dicimur: Carnales vero, si immunditiem, vitiositatemque malæ concupiscentiæ consideraverimus. Sic & liberi evadimus, dum peccatum sollicitans reprimimus, ne in nos sæviat, sibique in servitutem redigat. Rursus vero, quod assidue vexat, cursumque nostrum retardat, in hoc non parum nocet utique suam exerit, ac quodammodo jus suum tuetur, ne nos plane liberi immunesque ab illo, dum hic vivimus, simus, non prius omni ex parte liberandi, quam, confecto cursu militiæ nostræ, & spiritu, & corpore in integrum restituemur.

Jam finem facio, satis te admonitum arbitror, locum Pauli, aliter ac sentio, accipiendum non esse.

Non dubito, te nunc in eo statu versari, qui faciliorem, planioremque viam pietatis ingrediaris, non adeo spinosis salebrisque impeditam, secure enim ocio literario deditus agis. Sed si tu aliquando expertus fuisses vitam communem, maxime conjugalem œconomicamque, melius fortassis perspiceres, quantis procellis, tempestatibusque fides nostra impetitur, quantis machinis oppugnatur patientia. Potes ista conjicere ex cæteris, qui assidue tanto onere pressi gemunt, infirmitatemque suam agnoscunt, ac deplorant. Pauli Epistolæ luculenter testantur istam miseriam, qui scribens fidelibus, eosque sanctos nominans, tamen multas infirmitates, vitiaque non vulgaria in eis notat, ac corrigit. Rogo igitur te, ut, quæ scripsi, diligenter examines, &, si quid diversum adhuc sentias, mihi significare non graveris. Tandem te diu incolumem in Domino cupio, meque ut ames rogo.

Datum die Februarii 12. Anno 1581.

I. N. *Frater in Domino tuus.*

AD

Ad superiorem Epistolam sic pluribus AUTHOR respondit.

Gratia, & pax à Deo Patre nostro, & Domino JESU CHRISTO.

NIhil mihi gratius accidere poterit, vir præstantissime, quàm, ut ad ea, quæ cogitata mea in septimum caput Epistolæ ad Romanos proximis diebus scripseram, a teipso responsum acciperem. Etenim sperabam fore, ut disputationibus hac de re nostris, veram vocis loci sententiam tandem perciperemus, & (quod potissimum à me quæritur) quales ii esse debeant, qui Christi Spiritu regenerati jam dici possint, recte intelligeremus. Ne quando nobis ipsi in illorum numero esse videamur, cum tamen non simus, & ita à cœlesti regno, in quod ingredi ut solis datum est, qui ejusmodi fuerint, imprudentes excludamur Joh. 3. 5. Et quamquam ut ipse nosti, non tantum temporis habebam, ut ea de re pro ipsius amplitudine scribere possem, tamen (cum promiserim, ut id facerem, aliis te rogantibus) paucos dies aliis variis occupationibus quodammodo subtraxi, quæ mihi ad ea, quæ ad me scripsisti respondendi posse videbantur, explicare constitui. Tu, quem Deus Spiritu suo dignatus est, facile, an divina cum veritate, quæ dicturus sum, consentiant, cognoscere poteris.

Primum igitur ais, sententiam meam, quæ est, Paulum eo loco sub persona sua non de seipso, tanquam Christi Spiritu regenerato, sed de homine potissimum, qui divinæ per Christum exhibitæ benignitatis expers adhuc sub ipsa Lege sit, omnino loqui, ea ratione tibi probari non posse, quod Paulus hominem illum, de quo loquitur, in duas partes partitur, quarum mente quidem consentit Legi Dei, carnis tamen interim rebellionem sentit, quod alibi opinaris ab eodem Paulo distinctione Novi, & Veteris hominis significari. *Quomodo enim* (inquis) *homo non renatus posse consentire mente præcipua parte hominis Legi divinæ, eaque delectari? Cum potius illam contemnat, odioque habeat?*

Si quæ in hac tua argumentatione explicanda, vir clarissime, dicta sunt, admitti debent, ipsaque argumentatio recte conclusa est, ex duobus alterum efficitur. Aut, ubicunque mentis, & carnis luctatio fuerit, ibi mentis victoriam esse, Aut non necesse esse, ut in homine renato mens carne potentior sit. Ubi enim mentis cum carne luctatio est, ibi mentem esse oportet, quæ Legi Dei consentiat, eaque delectetur. Unde enim luctatio ista, nisi ex eo quod mens divinæ Legi obedire vult, caro autem id facere renuit? Atqui in argumentatione tua tacite sumitur, Quicunque ea mente sit præditus, quæ Legi Dei consentiat, eaque delectatur, eum renatum esse. Igitur aut necesse est, in luctatione ista, quocunque in homine ea fuerit, à mente carnem superari, aut in homine renato ut superetur, non esse opus. Posterius hoc nulla refutatione indiget, cum non modo in Sacris Literis, præsertim verò apud ipsum Paulum, testatissimum sit, in homine renato, & vere Christiano, Spiritum (qui idem hic mens est, quod mox dicemus) carne potiorem esse oportere, verum etiam tu ipse id satis aperte confitearis, quanquam, cum hoc tantum in modum sententiæ tuæ adversetur, vix hac in re te satis explicare posse videris, ut postmodum dicemus. Jam vero prius illud nullo pacto concedi potest, cum & divinis literis, & rationi, & quotidianæ denique experientiæ doceamur, in non ullis immo in plerisque hominibus carnem, cum mente luctando, ipsa mente potiorem esse.

Et quidem, quod attinet ad Sacras Literas, experiendum modo diligenter simili modo, seu parabola illa à Christo proposita & explicata de seminante Matth. 13 Marc. 4. Luc. 8. Nam quis dubitare potest, quin is, in quo semen divini sermonis jam emersum fuerat, sed persecutione deinde aut calamitate propter sermonem exorta, statim, secum ipse, dum deficeret, pugnavisset, mente, sive cujus rectitudine, quæ tam facile aboleri, semen illud tamen non fuisse (nam & cum gaudio ab isto sermonem acceptum fuisse narratur) hinc, ut persisteret, monente, illinc vero carne, ut cederet, suadente? Et tamen succubuit mens, & victrix caro evasit. Idem omnino dici debet de eo, qui spinosæ terræ ipsius ob sive assimilatur. Nam, licet diserte verba non meminit, semen in eo natum fuisse, tamen cum ex ipsa similitudine, tum ex eo, quod ibi dicitur, suffocatum fuisse semen, adeo ut fructum non tulerit, aperte indicatur, natum quidem semen fuisse, sed ad fructum pervenire non potuisse, ut evenire videmus, si qua pars seminis, dum ager seminaretur, inter spinas deciderit. Estque illius exemplum eo magis proposito nostro accommodatum, quod spinæ illæ, ut Christus ipse explicat, voluptates, divitiæ, ac sollicitudines hujus vitæ sunt, quibus animus pugnare cum mente pugnare, eamque superare consuevit. Quid porro dicemus de iis, quos Sacra Historia testatur in Christum credidisse, eorum tamen cum confiteri propter imminentia pericula non ausos esse? Nunquid fieri potest, ut in istis mens cum carne non perpetuo pugnaverit? Nam quid aliud est, eos in Christum credidisse, quàm mente sua ipsos assensos fuisse, illum vera dicere, eumque esse, quem se esse dicebat, & propterea illi parendum esse Joh. 12. 42. Hoc profecto cum carnis affectu pugnabat, qui incommoda hujus vitæ fugienda omnino esse suadebat. Quare non sine mentis repugnantia, ut prædicta incommoda vitarent, à Christo confitendo abstinebant illi, nec sine antecedente luctatione illa vincebat in ipsis caro, mensque succumbebat. Hanc ipsam pugnam, in qua interior homo, seu præcipua ejus pars, quæ mens est, ab exteriore superatur, adeo ut ipse homo superatus esse dicatur, satis aperte explicat Petrus, cum ait 2 Petr. 2. 20. *Si enim refugientes coinquinationes mundi, in cognitione Domini & Salvatoris Jesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.* Et antea dixerat, à quo quis superatur, ejus & servum esse. Nam servum Separari, pugnam antecessisse, demonstrat. Sed quid opus est, quo mentem in luctatione cum carne ex Sanctis Literis succumbere posse ostendamus, longius abire, cum nullus sit (opinor) in universis Biblicis locus, qui tam dilucide, ac copiose id doceat, quam locus ipse, de cujus interpretatione quærimus? Verum ea de re ubi eadem dicemus, de hoc postea agemus. Atque hæc in præsentia dicta esse volo, quod ad sacra testimonia pertinet.

Quod si rationem ipsam intueamur, videbimus aperte, fieri non posse, quin in iis hominibus, qui divinæ Legis cognitionem habeant, & proinde justi, atque injusti, honesti, ac turpis notitiam adepti fuerint, dum cupiditatibus suis obsequuntur, antequam plane ipsarum mancipia fiant, & in ipsis vitiis quodammodo computrescant, fieri, inquam, non posse, quin in istis mentis cum carne sit perpetua pugna. Tanta est enim, nisi quis prorsus obduruerit, justi, atque honesti vis, ut non modo cognitæ utilitati quæ fieri, aliis rebus omnibus ipsum anteponi æquum esse, sed etiam ad ipsam per se amandam, & quærendam se impelli, ac rapi sentiat. Verumtamen, quia in homine ex al-

ex altera parte vehementissimus est animi affectus illis, quæ, quæ nobis bona esse credimus, sequimur, & mala repugnamus; idcirco fit, ut quamvis ea, quæ honesta & justa sunt, plerumque nobis mala in aliquod aliquando futura esse videantur, quæ vero turpia atque inhonesta, bona, pugna inter superiorem rationem, & appetitum (quæ idem sunt, quod apud Paulum, & in disputatione nostra mens, & caro) gravis instituatur, ratione jubente, ut id, quod æquum est, omnino faciamus, appetitu vero contra ad ea, quæ mala nobis esse videntur, refugienda, quæ autem bona, persequenda nos vehementer impellente. In qua pugna vix unquam non solet appetitus superior evadere, nisi aliqua opinio, aut spes sit, ea, quæ justa, atque honesta sunt, quamvis malorum plena videantur, tamen bonum aliquod ejusmodi nobis allatura, quo ista omnia mala compensari queant. Nec quisquam fortasse est, qui, si eadem bona se percepturum esse persuasum haberet ex bene agendo, quæ ex male agendo, non multo libentius bene ageret, quam male. Quare necesse est, ut, qui sciens prudens male agit, donec omnino hominem exuat, & rationem, sive usum illius plane abjiciat, invitus ex parte id faciat, mente ipsius videlicet interim repugnante, & carni aliqua ratione resistente.

Sed quid de quotidiana experientia dicemus? Quotus quisque est, qui pugnam hanc non sit expertus, cum tamen interea appetitus plerumque superior evaderet? Plena exemplorum sunt omnia, plena querelarum appetitus in pugna illa victoris superantis. Hinc decantatissimum illud, *Video meliora, proboque, Deteriora sequor.* Quod mulierem etiam impudicam atque scelestam dicentem Poeta inducit. Quod sane factum non esset, nisi experientia ipsa docuisset, multos impudicos atque scelestos esse, qui rationem appetitui repugnantem in se ipsis sentiunt, immo nisi plerosque tales esse compertum fuisse.

Certissimum igitur esse debet, in luctatione ista rationis cum appetitu, sive mentis cum carne, in multis, immo in plerisque hominum, mentem carne aut superiorem esse, aut aliquando fuisse, & ob eam causam, posse quempiam, quod ad mentem attinet, legi divinæ consentire, eaque delectari, & tamen in eo mente carnem potiorem esse. Sed tu nimirum (ut arbitror) apud Paulum, Lege Dei secundum interiorem hominem delectari, ita interpretatus es, ut idem significet, quod (exempli causa) in primo Psalmo in lege Domini voluntatem suam habere, quod, ut ibidem scriptum est, beatum hominem efficit. Verum ego multo aliter rem se habere putaveram. Quandoquidem in homine tres sunt partes Ratio seu Mens, Voluntas, & Appetitus. Ratio, & Appetitus invicem dissident, & de imperio quodammodo in homine contendunt, suntque tanquam duo extrema. Voluntas media quodammodo inter utrumque est, & modo uni, modo alteri adhæret. Uni autem ex duobus istis extremis ipsa adhæserit, jam illud obtinuisse certum est. Cum igitur in Psalmo primo, Voluntatis fit mentio, quam quis habet in lege Domini, significatur, in illo rationem obtinuisse, quæ legi divinæ obtemperandum esse monet. At vero, cum apud Paulum legitur de delectatione legis divinæ secundum hominem interiorem, qui (ut apparet) idem est, quod mens, seu ratio, intelligendum est, in isto, de quo est sermo, rationem quidem nulla ex parte depravatam, sed rectam plane atque integram esse, nondum tamen obtinuisse, neque eam delectationem ad ipsam voluntatem adhuc pertigisse. Etsi enim Paulus ibidem dicat, hominem etiam velle bonum facere, ipsique ut velit, adjacere, tamen animadvertendum est, alio sensu in Psalmo illo voluntatem appellari, & alio apud Paulum. Apud quem neutiquam de ea voluntate est sermo quæ pugnam inter rationem, & appetitum dirimit, quæque hominis facta regit, ac moderatur, de perfecta scilicet voluntate. Nam si eam intelligeret Paulus, necesse esset, ut homo de quo loquitur, bonum faceret. Quod autem se habet, ut latius postea explicabitur. Sed ex consuetudine quadam loquendi, voluntatem adhuc imperfectam simpliciter Voluntatem appellat. Siquidem (ut sæpius non apud Græcos tantum, sed apud Latinos quoque fit) Volo pro Velim seu Vellem usurpat. *Atque idem est in ejus verbis Non quod volo bonum, &c.* quod Non quod velim, seu vellem bonum, &c. Quin etiam ego ipse partim loquendi consuetudine abreptus, partim ipsum Paulum imitatus, homini illi voluntatem obtemperandi legi divinæ simpliciter in meo scripto tribui, utique vel maximam, quatenus scilicet is sub ipsius Lege status ferre potest, in quo perfecta Deo obtemperandi voluntas non datur. Atqui de perfecta voluntate in Psalmo illa verba dici, indicat illud, quod sequitur, *Et in lege ejus meditabitur die, ac nocte.* Quibus verbis, sive priora interpretentur, sive illis sint addita, aliquid amplius sine dubio significatur, quam significet Delectari Dei lege secundum interiorem hominem. Ex quo fit, ut is, de quo Psalmus loquitur, beatus ab ipso appelletur, hic vero, de quo Paulus verba facit, miser ab eodem Paulo nominetur. Nec aliud omnino declarat delectationem illam legis divinæ secundum hominem interiorem apud Paulum, præter id, quod continent antecedentia verba illa, Consentio Legi, quod bona sit. Neque enim fieri potest, ut homo interior, id est mens hominis, nisi prorsus depravata fuerit, eo, quod bonum, id est rectum esse, ipse homo consenserit, non delectetur.

Veruntamen video, quid paullo post adjungas, cum Paulus ad extremum dicat, hominem illum servire mente legi Dei. Ais enim: *Quomodo possit servire legi Dei mente, absque Spiritu Dei? Servitus enim includit sincerum cor, studiumque Dei, &c. Aliter non serviret, sed potius illusio quædam, prophanatioque Legis divinæ diceretur.* Atqui crediderim ego mente legi Dei quempiam per solam legis cognitionem servire posse. Quod etiam ex tota Pauli oratione liquet, qui eam cognitionem, unde servitus ista, profecta sit, tantum commemorat, nec divini præterea Spiritus ullam mentionem facit. Adde, quod necesse est, Mente legi Dei servire, apud Paulum nihil plus significare, quam ea, quæ prius dicta fuerant, Consentire Legi, quod bona sit, & Dei lege secundum interiorem hominem delectari, quæ sine Dei illo Spiritu, quem tu intelligis, & quem Legis cognitio ipsa non suppeditat, fieri posse, ex superioribus constat. Quod enim, seipsum mente legi Dei servire, ait Paulus, carne autem legi peccati, id infert, aut repetit, ex præcedentibus, ut patet ex conjunctiva particula Igitur. Inquit enim *Igitur ego ipse &c.* Deinde aliud est requiri Dei Spiritum ad aliquid præstandum, aliud vero renatum esse oportere. Non enim, si in uno quopiam homine aliqua divini Spiritus effecta sunt, idcirco in ipso continuo spiritualis illa regeneratio est, de qua quærimus. Cæterum quod dicis, servitutem includere sincerum cor studiumque Dei, illud verum esset, si de homine simpliciter, quod Dei legi serviret, diceretur. Nunc, quando non homini simpliciter, sed homini secundum mentem tribuitur, quod legi Dei serviat, nihil hic de sinceritate cordis, & studio erga Deum dicitur. Hæc enim, & si qua sunt hujusmodi, ad voluntatem actionum nostrarum moderatricem referuntur. Sed de ipsa tantum mente, atque ratione agitur, in quam vel ista sinceritatis, & studii erga Deum appellationes non cadunt, vel si cadunt, hæc hominem renatum non indicant, sed tantummodo à ratione, integre atque sincere ac studiose ad legem divinam servandam impulsum. Quod in iis quoque fieri contingit, qui renati non sunt, & mentis commonefactionibus spretis, carni indulgent, eique obsequuntur. Itaque constat, à mente, quæ illa est, quæ hic servire Dei legi dicitur, non profanari ipsam legem, sive illudi, etiamsi homo ipse totus idem non faciat, non enim hoc in mentis est potestate.

Ex his, quæ hactenus disserui, intelligi potest, id, quod à te affirmatur, hominem non renatum non modo non delectari lege Dei, sed eam potius contemnere, & odio

gendo habere, vel ad quæ tantum [illegible] commodari posse, qui ita cupiditatibus excæcati sunt, ut justi, atque injusti, honesti, ac turpis nullum fere discrimen habeant, vel ad rem non faciet, cum iis, qui eandem [illegible] Dei tamen legem contemnunt, & odio habent, non ipsa mente, & secundum internum hominem, sed [illegible], & secundum carnem, atque spiritum eam contemnant, & odio habeant. Atque hic illud propter dilemma hoc nostrum animadvertendum est, quod ex priore etiam meo scripto intelligi potest, cum ego una cum plerisque antiquioribus Theologis Paulum hoc loco hominem Christi gratia [illegible], & à sola Lege pendentem describere affirmaverim, non quemlibet ejusmodi hominem intelligere, sed eum, qui [illegible] gradum perveniret. Sunt enim illorum, qui minime sint renati, gradus quidam, quemadmodum & renatorum, [illegible] in re una conveniunt quidem, [illegible] non est Dei Legem [illegible], sed secundum carnem [illegible]. Sic quoque renati similiter in re una conveniunt quidem, [illegible] Dei Lege [illegible], sed secundum spiritum [illegible]. Principio [illegible], quam Dei Lege [illegible], de qua loquitur Paulus ad Ephes. cap. 4 vers. 17. [illegible] Legis cognitionem habeat, esse non potest, vel certe nihil aliud est, quam [illegible] cupiditatis, quæ hominem [illegible], ut, quid rectum, quid ve pravum sit, [illegible]. Sed non de homine verba facimus, qui divinæ Legis notitiam habeat, & quid rectum, quidve pravum sit, probe norit. Nam, [illegible] recti, pravique cognitionem habere, [illegible] posse, qui renatus non sit, [illegible] manifesta una cum perpetua ab ipso orbe condito experientia [illegible], tum etiam Sacra Scriptura, quæ hominum perditionem, contra quam ipsi fieri debere [illegible], [illegible]. Quod si [illegible] aliud intelligis, id, judicio meo, aliud esse potest, quod cum delectatione Legis Dei secundum internum hominem [illegible] pugnet, [illegible].

Jam vero, quia ad probandum id, quod affirmaveras, testimonia quædam ex Sacris Literis profers, de iis deinceps dicendum est.

Affers primum ex Pauli verba 1 Cor. 2. 14. *Animalis autem homo non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei.* Sed diligenter animadvertere oportet, ibi Paulum agere de Dei promissis, deque iis, quæ Deus præparavit diligentibus ipsum, quorum nullam animalis homo gustum, aut notitiam habere non potest, quippe quæ, ut eodem paulo ante ait Paulus, nec oculus vidit, nec auris audivit, nec ipsa in cor hominis ascenderunt: non autem de præceptis divinæ legis, aut rebus ejusmodi, quæ rationi ipsi humanæ sunt maxime consentaneæ, & propterea nulli, nisi plane depravato, [illegible] esse possint, quemadmodum animali homini ea, de quibus loquebatur, esse ait Paulus. Statim igitur est homini animali, id est, qui divinam patefactionem ad Dei notitiam cognitionemque non pervenerit, [illegible] per media [illegible], & nullo modo genera ad æternam beatamque vitam pervenire posse. At eidem [illegible] est, non occidere, non adulterare, & cætera ad quæ, quæ divina lex præcipit, recte [illegible] fuisse, &, qui hæc præstiterit, laude dignum esse. Non igitur simpliciter de iis, quæ Dei sunt, ut à te locus recitatus fuerat, loquitur ibi Paulus, sed de iis, quæ sunt Spiritus Dei, id est divini, quæ non nisi Deo patefaciente, quippe quæ alioquin in ejus mente lateant, percipi possunt, qualia, ut dixi, sunt æternæ vitæ promissa.

Locum deinde in testimonium adducis ex cap. 8. ad Rom. ubi dicitur, studium carnis mortem esse, & inimicitiam adversus Deum. Verum ibi [illegible] quatenus homines non renati, [illegible] ejus [illegible], [illegible] requirit, [illegible] ex sola parte, quæ plane menti adversatur, [illegible]. Quæ pars non [illegible], qui renati non sunt, sed secundum quoque Dei Lege [illegible] delectantur, nec delectari possit. Nihil igitur dicit, qui dicit, homines non renatos nihil esse carnem esse, & mente, ac ratione carere, cum tamen ne spiritu quidem multi etiam ex non renatis sint prorsus destituti, ut [illegible]. Est ergo inter [illegible] quasi [illegible] ex iis, qui plane [illegible], [illegible] caro tantum, sed mens quoque, non secus atque in renatis, sed inter utrosque hoc interest; quod caro in non renatis [illegible] est, & principatum adversus ipsam obtinet: In renatis vero inferior eique subjecta. Vel in non renatis in pugna illa superior evadere solet: In renatis vero fere semper manus dare cogitur.

Est igitur Paulina illa hominis partitio in mentem, quæ delectatur Dei Lege, & carnem, quæ rebellat, non renatis hominibus accommodatissima, nisi in ista rebellione mentem prævalere dictum esse velimus, quod plane contra se habere, post multum demonstravimus. Nec vero est hæc partitio eadem cum distinctione illa ejusdem Pauli veteris, & novi hominis. Nunquam enim in eodem homine, præsertim renato, utrumque homo vetus, & novus ex Pauli mente [illegible], sed deponitur à renatis vetus homo, & induitur novus, ut patet ex iis, quæ scripta ad Ephes. 4. 22. & ad Coloss. 3. 9. Sunt tamen omnino, aut certe esse possunt in homine renato veteris hominis reliquiæ. At vetustum in non renato novi hominis aut initia, aut reliquiæ esse possunt, vel quia Christi spiritum in ipso jam habere [illegible], vel quia nondum ab eo penitus recesserit. Neque enim renatus is vere dici potest, in quo Christi spiritus non plane habitet. Hinc fit, ut plus novi hominis in non renato esse possit, quam veteris in renato. Non igitur mirum est, si nusquam, ut dixi, à Paulo homo renatus in exteriorem, & internum hominem divisus fuisse legitur. Meminit quidem illius Paulus scribens ad Corinth. 2 Cor. 4. 16 externum, & interni hominis, qui nec modo in illis renatis, sed in ipso quoque inveniuntur, verum alio sensu, quam hic facit. Ibi enim externo hominis nomine non carnem sive spiritum, ut hic (quamquam hic carnalem hominem dicere nonnulli solent) sed corpus ipsum, ejusque vires, & vitam hanc mortalem intelligit. Interni vero non mentem, seu rationem, ut hoc loco, sed spiritum, ejusque vires, & spem immortalis vitæ designat. Et hæc quidem partitio propria est hominum, qui Christi spiritu repleti sunt.

Arbitror me, vir præstantissime, aliquo saltem ex parte primæ illi rationi satisfecisse, quæ te à mea sententia amplectenda deterrebat. Quare jam ulterius progrediar. Nam deinde addis, cum Paulus post deplorationem suæ miseriæ, quam sub persona sua exposuerat, tollatur in gratia Dei in Christo, hinc apparere posse, cum de seipso, tunquam renato, locutum fuisse, propterea hominem renatorum est gratiam illam sentire. Dicisque minime admittendum esse, ea verba, *Gratias ago, &c.* per parenthesim dicta à Paulo fuisse, quemadmodum ego affirmabam, cum versus uno contextu cohæreant.

Ego vero adhuc in ea sum sententia, ut non modo gratiarum actio ista separatim [illegible] à Paulo interjecta fuerit, sed etiam vel ex sola plenam faciat, in superioribus omnibus, & paucis, quæ sequuntur verbis, Paulum de seipso, tamquam regenerato, non loqui. Nam quod ais, [illegible] cohærere, quæso hic diligenter attende. Videbis enim, ni fallor, rem aliter se habere, & gratiarum actionem illam nec antecedentibus, nec subsequentibus verbis recte jungi posse.

Exclamaverat Paulus, *Infelix ego homo quis me liberabit*

liberabit de corpore mortis hujus? Hic profecto liberatio quæritur. Quomodo igitur statim gratiæ aguntur? Certe, qui liberationem quærit, nondum liberatus est. Qui vero gratias agit, jam est liberatus. Hæc duo nullo modo cohærere possunt. Quinimmo (utpote quæ plane contraria sunt) alterum ab altero necessario tollitur, quacunque tandem ratione liberationem istam interpretemur. Hoc tu ipse (ut opinor) sentiens, illam gratiarum actionem ita interpretari videris, ut non ad liberationem referatur, sed ad consolationem, manente adhuc captivitate. Atqui hoc est præcedentibus verbis manifestam vim facere. In quibus non quæritur consolator aliquis in tanta captivitate, sed qui ex ea educeret, ac liberaret. Quod autem eodem orationis contextu unum aperte quæratur, de alio vero tacite gratiæ agantur, nullo prorsus pacto admitti potest. Sed quid de sequentibus verbis dicemus? Ea quippe ab ista gratiarum actione penitus sunt disjuncta. Nam, sive gratiæ sint actæ de liberatione, sive de consolatione in ipsa captivitate, perperam omnino inde infertur, *Igitur ego ipse mente quidem servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Si enim de liberatione gratias agit, tibi ipsa his verbis plane adversantur, tantum abest, ut ea inde inferri potuerint. Si vero de consolatione, annon ineptissima esset illatio ista? Gratias ago Deo per Christum, quod in hac mea captivitate consolationem accepi. Ergo in mea captivitate hæc, & hæc experior, sive Ergo mea captivitas hujusmodi est. Nihil profecto ineptius, præsertim cum jam antea idem ipsum de captivitate sua dixisset, ut mox demonstrabimus. Non cohærent igitur ulla ratione sequentia hæc verba cum ista gratiarum actione. Nec solum ipsa non cohærent, sed, ne antecedentia quidem bene cohærere, aperte docent. Cur enim, si sermo, qui præcedit, bene simul junctus fuisset, hæc verba, quæ proxime præcedentibus verbis jungi non possunt, addita essent? Nonne, quod hic dicitur, ut modo arguimus, jam supra satis dictum fuerat, immo apertius, atque explicatius? Quandoquidem supra late fuerat explicatum id, quod hic sub verborum compendio dicitur, & quomodo iste mente quidem legi Dei serviret, carne vero legi peccati, diligenter expositum. Numquid fortasse propter ea, quæ mox dicenda erant, ut ea scilicet commodius inferri possent, hæc dicta sunt? Immo hæc illationem illam non parum impediunt. Vix enim ex eo, quod dictum sit, *Ego ipse mente quidem servio legi Dei, carne vero legi peccati,* inferri potest, *Nulla igitur nunc condemnatio, &c.* præsertim si de seipso, tanquam regenerato, ea verba Paulus dixisset. Quid enim hoc esset? Ego Paulus, qui Christi spiritu regeneratus sum mente quidem servio legi Dei, carne autem legi peccati. Igitur qui in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant, jam nulli damnationi sunt obnoxii? Quod si statim post eam gratiarum actionem dictum esset, *Nulla igitur nunc condemnatio, &c.* nemo non videt, quam apposita ista illatio fuisset. Cur igitur interjecta sunt verba ista, *Igitur ego ipse, &c.?* Nempe quia gratiarum actio illa cum reliquo sermone non cohæreret, & separatim, atque, ut dictum est, per parenthesin legenda est. Quod contra omnino perperam fuisset, nisi verba illa inter ipsam, & seq. cap. initium adjecta essent. Id vero ne putaremus, tanti fecit Paulus, ut veritus non sit, prius, quam id inferret, quod maxime cupiebat, intermissum per gratiarum actionem illam sermonem repetendo, ea verba adjicere, quæ alioqui taceri potuissent, & ex quibus non ita apposite, ut ex ipsa gratiarum actione, etiamsi eam de seipso, tanquam regenerato, intelligeremus, illatio illa fieri potest. Quæ tamen quomodo ex ipsis fiat, aut fieri possit, in meo scripto demonstrare tentaveram. Quamvis dubium non videatur, quin Paulus ea in re potissimum ad gratiarum actionem illam tacite respexerit. Quemadmodum intelligi potest ex mea paraphrasi in initium ejusdem octavi capitis, quæ in disputatione mea de Christo Servatore extat.

Sane (ni fallor) a me disputatum est, illam gratiarum actionem cum reliquo sermone non cohærere, & per parenthesin legendam esse. Illud judicio meo certissimum esse debet, ex ea ipsa gratiarum actione minime concludi posse, quæcunque Paulus eo loco de captivitate illa legis peccati, & mortis disserit, ad ipsum nullo modo pertinere, cum, nisi, ut dictum fuit, vim maximam verbis facere velimus, ex ipsa constet, Paulum, cum ista scriberet, in ea captivitate non fuisse.

Respondi ad ea, quæ tu, vir clarissime, adversus sententiam meam de interpretatione istius Paulini loci aperte attulisti. Nunc de alia ratione, quam tacite, dum antithesin illam meam omittis, affers, videndum est, atque eodem tempore, in quo tua sententia a mea de hominibus per Christum regeneratis differat, considerandum. Nam, si hac in re, quæ caput, & scopus hujus disputationis nostræ esse debet, convenire possemus, non adeo laborandum esset, ut in Pauli loco explicando conveniremus. Quanquam non video, quomodo fieri possit, ut tu in eo persistens, Paulum de seipso, tanquam regenerato, loqui, &c. si non hodie, aliquando tandem sententia tua de hominibus regeneratis a mea mirum in modum non discrepet. Sed jam de tua ista cum ratione videamus.

Itaque, ut ex responsione tua ad antithesin illam meam colligere potui, id te vehementer movet, ut credas, Paulum de seipso, tanquam regenerato, loqui, quod apertissimum tibi esse videatur, in quovis homine renato perpetuam esse spiritus & carnis luctam, quam suis coloribus Paulus depingere voluerit. Sed animadvertendum est. Primum, illud verisimile quidem videri posse, si verba Pauli ad eam rem accommodari queant, sed nihil esse, quod id statuere nos cogat, si ex altera parte ejus verba non minus ad hominem nondum renatum possint accommodari. Deinde videndum est, num fortasse aliqua, seu multa dicat Paulus, quæ ad luctationem illam spiritus, & carnis in homine renato minime accommodari possint. Sed prius, quam hoc fiat, quid de ea luctatione sentias, diligenter inspiciendum videtur.

Ego sane (ut ingenue ruditatem meam confitear) adhuc sententiam tuam de re tam necessaria percipere non potui. Nam quamvis, ut supra dictum fuit, satis aperte, immo diversis verbis sæpe affirmes, in ea pugna spiritum superiorem evadere, tamen alibi ea dicere videris, quæ vel huic sententiæ refragentur, vel certe eam novo quodam modo, ac sensu accipiendam atque interpretandam esse doceant. Sunt enim inter cætera, quæ huc pertinere possunt, hæc verba tua, *Verum tamen fieri non potest, quin tam gravem hostem assidue sentiamus, unde gemunt miserrime illi, qui ejus reliquias sentiunt, quibus id hostis eorum efficit, ut, etsi toto corde in contrarium nitantur, tamen sæpissime a recto cursu impediantur, ac retardentur.* Quis, nisi alia tua verba legisset, ubi in renatis spiritum carne superiorem esse ais, non hinc aperte colligi putaret, te in ipsis renatis carnem spiritu potiorem statuere? Vis enim in renatis pugnam inter spiritum, & carnem institui, eamque acerrimam, adeo ut homo totis viribus Diabolo resistat, & tamen sæpissime hominem id non facere, quod vult, sed impediri a recto cursu, ac retardari. Nam quid est Sæpissime, nisi plerumque? Atqui, si plerumque spiritus a carne, dum luctantur, superatur, & cedere cogitur, non dubium est, quin caro spiritu sit potentior. Itaque videris omnino ad renatum hominem constituendum satis habere, si spiritus cum carne luctetur. Id quod etiam, ut ostendimus, ex prima illa ratione tua evidenter consequitur, nisi quod ibi nihil apparebat de eventu, & credi poterat, te existimare, ubicunque luctatio ista esset, ibi quoque spiritum esse victorem, hic vero non multum de eventu sollicitus esse videris. Immo id evenire non concedis modo, sed plane statuis, ut plerumque in luctando spiritus carne imbecillior appareat. Quocirca istam spiritus victoriam, quam alibi diserte constituis, in eo consistere fortasse vis, ut

caro

caro tanquam id obtinere possit, ut spiritum extinguat, sed ita reprimatur, atque debilitetur, qui semper fortiter contra Diabolo resistat. Id quod tamen tibi aliter omnino explicare videris, cum victoriam à conatu, & resistentia illa manifeste distinguas, cum in illis verbis, *Sed potius fortiter in acie dimicent, victoresque gratia Dei evadant.* Quo fit, ut interdum addubitem, ut credam, te victoriam illam intelligere, quatenus, modo spiritus cum carne fortiter dimicet, quidquid acciderit, Deus benignitate sua victorem hominem pronunciet, & tanquam victorem, vitae corona donet. Namque alio in loco, ubi tamen alterum illud victoriae genus cum hoc conjunxisse videris, sic scribis, *Qui (homo Christianus) Spiritu Dei sinefere ac ductore corpus suum in obsequium redigit, ne rebellans jugum spiritus plane excutiat, sed potius illud subigit domatque bellumus, ne qui peccati in membris rebellans dominium obtineat, sed, utut acciderit, attamen spiritus victor evadat.* Ex quibus verbis haec sententia colligi posse videtur, hominem Christianum conari, quantum potest, ne caro rebellans jugum spiritus plane excutiat, ne ve peccati vis dominatum obtineat. Nam, si hoc effecerit, quicquid acciderit, spiritus tamen victor evadet. Peccati autem eum tunc non dominari, intelligere videris, cum jugum spiritus plane non excutitur, id est, etiamsi, magna ex parte excutiatur, tamen non ita abjicitur, ut caro tota longe, lateque in homine imperet, ac dominetur. Miror autem, quod vel stupidum, vel phanatico spiritu fascinatum eum esse censes, qui neget, concupiscentiam tantam cladem sanctis inferre, ut eos omnes peccato obnoxios reddat. Nam, etsi verba tua per se omnino significare, in ipsis sanctis peccatum dominari, tamen juvat hoc loco propter quasdam ejus circumstantias arbitrari, te nihil aliud dicere voluisse, quam sanctos quoque in multis concupiscentiae vi delinquere. Cogitavi aliquando, num fortasse (quemadmodum ex aliis verbis tuis intelligi posse videtur) tunc sis, hominem renatum, quamvis totis viribus in contrarium nitatur, tamen saepissime à recto cursu impediri, ac retardari. Recti enim appellatione non ipsum bene agere, sed perfectionem quandam in ipsis bonis operibus, seu factis intelligeres. Sic enim alibi scribis, *Nihilominus tamen molestè ferunt, (pii & sancti homines) spiritum à carne saepius impediri, ne tanta cum perfectione, alacritateque, quam vellent, Deo, proximoque inserviant.* Verum mox dejecerunt me de cogitatione ista alia verba tua, quae sic habent, *Concupiscentia igitur carnis culpanda est, quae repugnat, impeditque bonum ac pium conatum, fidelium, quod Paulus explicat dicens. Non ego malum operor, verum inhabitans in me peccatum. &c. Saepius enim pii, volentes bonum per spiritum inhabitantem in mente ipsorum, nihilominus operantur malum. Et, si quid boni faciant, non ita tamen strenue alacriterque, ut decet, id expediuntur, propter innatam carnis rebellionem.* Hic enim satis aperte imperfectionem in bene agendo ab impeditione illa carnis in bonis ac piis conatibus distinguis, & (quod satis mirari non possum) non modo perfecte bene agere, sed ipsum bene agere, majore ex parte, fidelibus adimis. Nam profecto illa verba, *Et si quid boni faciunt, &c.* ostendunt, non admodum frequenter à fidelibus bona fieri, quamvis imperfecte bona.

Quaeso te, vir clarissime atque humanissime, ne aegre feras, quod ipsa verba tua saepius ad examen aliquod revocaverim. Non enim id feci, ut te ullo modo accusarem, libellisque obsignatis (quod dicitur) tecum agerem: sed ut me aliqua ex parte excusarem, si nondum, quid renato homini tribuas, quid ve adimas, satis percipere potui. Alibi enim id tantum tibi concedi velle videris, ut homo renatus interdum peccet, & nemo sit tam sanctus, cui aliqua labes perversae concupiscentiae non adhaereat. Atque ad id obtinendum verba ipsa mea alio loco scripta affers, in quibus hominem Deo subjectum, & ob [illegible] justificatum, [illegible] appellari posse affirmo, si omnia ejus facta ad Dei propositam normam exacte expendantur, & alia multa in eandem sententiam dicta.

Quare, ut tota de re breviter aliquid dicam, cum, quid tu sentias, satis percipere non possim, aperiam ego tibi sententiam meam, etsi ea cum ex scriptis meis, ad quae responsum mihi dedisti, atque ex iis, quae supra disputavi, non obscure intelligi potest, tum vero ex disputatione illa mea de Christo Servatore apertissime colligitur. Ubi pluribus in locis hac de re disserui. Sic igitur sentio, Inter hominem Christi spiritu non regeneratum, & illum, qui eodem spiritu regeneratus est, hoc potissimum interesse, & hanc esse utriusque specificam (ut loquuntur) differentiam; Quod homo non regeneratus, cui ad caeleste regnum non patet aditus, peccatis implicatus est, hoc est vel unius, plurium ve peccatorum habitum habet, vel, sibi peccandi occasione oblata, à peccando non adeo frequenter abstinet; Regeneratus vero nec ullum alicujus peccati habitum habet, & sibi peccandi occasione oblata, ut plurimum, à peccando abstinet. Probatur haec mea distinctio ex innumerabilibus propemodum Novi Testamenti locis, praesertim vero ex Epistolae ad Rom. toto cap. 6, atque initio hujus 7 cap. & toto fere cap. 8, & cap. 5. ad finem Epistolae ad Gal. & ex pluribus sententiis, quae leguntur in prima Joh. Epistola. Itaque breviter non in eo est specifica regenerati, & non regenerati hominis differentia, Quod hic nolit, ille velit bene agere, sed, Quod ille bene agat, hic vero minime. Christus qui hominem ex spiritu minime natum à coelesti regno excludit Joh. 3. 5. Matth. 7. 21, non dixit, Qui voluerit facere, sed, qui fecerit voluntatem Patris mei, is in regnum coelorum ingredietur. Idem 24. &c. prudentis hominis, qui domum suam super petram aedificavit, non eum, qui ipsius praecepta facere voluerit, sed qui fecerit, stulti vero, qui super harenam domum suam aedificavit, non eum modo, qui audierit, sed eum, qui non fecerit, similem esse dixit. Idem discipulis suis dixit Joh. 15. 14. suos amicos ipsos fore, non quidem si vellent facere, sed si facerent, quaecunque ipse illis praeciperet. Jac. 1. 22, Monet Jacobus, ne nos ipsos decipientes, simus auditores tantum sermonis, sed quid? Num, ut etiam eum facere velimus? Non sane, nam adhuc satis non est: Sed, ut eum faciamus. Tempus me deficiet, si ejusmodi testimonia sacra congerere velim, quae tamen non minus tibi, quam mihi, nota esse scio. Quare aliis afferendis supersedebo, & tantummodo tibi in memoriam redigam, ex Pauli verbis manifestum esse, nihil aliud revera, aut potissimum significare, esse novam creaturam in Christo, quam Dei mandata servare, ut patet ex his duobus locis inter se collatis, 1 Cor. 7. 19. & Gal. 6. 15. nec aliud apud eundem esse, novum hominem, sive Christum induere, quam sancte, & juste vivere, ut apparet ex fine 13. cap. Epist. ad Rom. & ex cap. 4. ad Eph. v. 24, atque ex cap. 3. ad Col.

Sunt tamen, ut supra dixi, gradus quidam & renatorum, & non renatorum hominum. Quidam enim ex non renatis, inter eos praesertim, qui distinctae legis cognitionem non habent, adeo cupiditatum suarum servi sunt facti, ut nihil aliud plane noctes diesque cogitent, quam, quomodo eas expleant. Atque illorum quidam sunt, qui nullum jam sensum aut discrimen habent recti, pravique. Quidam vero, atque multis partibus plures, qui discernunt adhuc quadantenus inter rectum, & pravum, conscientiaeque sensu aliquo tanguntur. Unde fit, ut interdum in explendis cupiditatibus suis, sese à propria conscientia accusari, & condemnari sentiant. At ex iisdem non renatis sunt, qui cupiditatibus quidem indulgent, sed invita quodammodo (mente nimirum, seu ratione ob recti pravique notitiam sensumque vehementem nequicquam consentiente) vel quia jam longo usu factum sit, ut

[illegible] sive peritus, vel qui nulla [illegible] magnis lucis, quam [illegible] cupiditatibus, sive pertimuit. Atque hic est ille, quem sub persona sua Paulus loco, de quo controversia est, [illegible] describit. Qui ex divinæ legis cognitione haud eadem sensum æqui atque iniqui habentes, mente sua ad id, quod bonum est, feruntur, atque facere vellent, sed viribus destituuntur, nisi Dei gratia accesserit. Hæc autem gratia seu favor, & benignitas in Christo potissimum nobis exhibita est, per quem nobis spes est facta maximi cujusdam boni, vitæ scilicet immortalis & beatissimæ, si cupiditates abjiciamus Tit.2.12, unde vires sumimus eas abjiciendi, & sobrie, juste, ac pie, in præsenti hoc seculo vivendi. Spiritum enim suum Deus Evangelii Jesu Christi prædicationi assentientibus, & vitam emendare instituentibus largitur Eph.1.13, quo promissum fuit, si resipuissent, in Evangelii prædicatione factas non inanes fuisse sentiunt, & propterea jam Deum pro patre agnoscunt, & nominant Rom.8.15, ad est jam se beata immortalitate a Deo donatum iri sperant, [illegible] æternæ illius hæreditatis in suis cordibus habent; si tamen hoc spiritu carnis actiones perimant, & ad finem usque in Christi præceptorum obedientia perseverent, cum ipso Christo, si opus fuerit, affligi non recusantes, & ipsam mortem perpeti, ut cum ipso pariter evehantur tandem, atque æternum vivant 2 Cor.1.22. Rom.8.13. Matt.24.13. Apoc.2.26. Rom.8.17. 2 Tim.2.11. Hic est igitur ille spiritus, secundum quem nobis ambulandum est. Nam ipse quoque de beata immortalitate promissiones, ut arrhe valeamus, Spiritus Dei, *ut* [illegible], esse dicuntur 1 Cor.2.14. Hoc spiritu fit, ut homo ille interior, id est mens, & ratio nostra, quæ jam per se ipsa ad bene agendum non sufficiebat, ita roboretur, ac confirmetur, ut ea, quæ volumus, facere etiam possimus. Propterea Paulus Deum precatur Eph.3.16, ut Ephesiis concedat, quo ipsius spiritu corroborentur in interiorem hominem. Erat quidem homo ille interior in eo homine, quem loco nostro describit Paulus, quemadmodum ex ipsius verbis constat, sed nondum erat *spiritu*, hoc est spe alicujus ingentis boni, præsertim vero beatæ immortalitatis, & divinis præceptis obtemperasset, corroboratus. Sub ipsa Lege enim adhuc erat is homo, non sub gratia, & idcirco spiritu illo prorsus destituebatur. Quamobrem diligenter considerandum est, alium adhuc esse gradum superiorem hominum non renatorum, id est renato proximiorem, quam hic sit, in quo homo ille, de quo Paulus loquitur, est collocandus. Tantum abest, ut Paulus de homine renato verba faciat, videlicet eorum, qui non prorsus sub ipsa lege sunt, nec spiritu illo penitus destituuntur, ut supra attigi. Sunt enim non pauci, qui, Evangelii prædicatione audita, cum gaudio (ut Christus inquit) sermonem arripiunt, quod gaudium non aliunde oritur, quam ex eo, quod & ipsis præceptis Christi, & voluntas vitæ æternæ promissionibus delectatur. Sed tamen, qui jam voluntatem [illegible] malitia vel nondum promissionibus istis, quantum satis est, acquieverunt, vel carnali animo acquievissent, vehementiore deinde cupiditate [illegible], non persistunt in tentationibus, nec [illegible], quatenus omnino requiritur, ad Christi normam conformatam, & propterea renati non sunt, quamvis ex parte aliqua eorum voluntas reformata fuerit, quod, quemadmodum sine spiritu illo factum non est, ita sine ipso perdurare non potest.

Itaque primus, id est infimus, renatorum gradus eorum est, qui cognitione, ac spe divinarum in Christo promissionum mentem reformatam habentes, (ex quo enim renatorum, seu generatorum nomen illis, Scriptura ipsa tribuit 1 Pet.1.3,) nisi ut possent [illegible] se ipsos ad Christi præceptorum normam conformare, ut jure optimo dici possint non secundum carnem, sed secundum Spiritum ambulare, quamvis aliquantum, qui tamen [illegible] Christianorum nomine hic [illegible], aliquem laborem in bene agendo experiuntur, atque tamen nondum bene dicuntur, & carnem spiritui identidem repugnantem, quam tamen pugna tamen, licet semper superat spiritus; nisi si quando, potentioribus aliquibus armis carni ab adversario nostro subministratis, impetum quodammodo ad exiguum tempus quasi opprimatur, & cedere se cogatur. Non enim aperto prælio, sed per insidias quasdam aliquando superior [illegible] in illis quorum a carne spiritus, sed injuria aliqua efficitur, id est subtrahitur ipsi, & vel ignorantia, vel incogitantia a recta via, per quam incedunt, leviter ac per tempus deflectunt.

Supra infimum istum renatorum gradum plures constitui possent. Sed hæc ejus meminisse satis fuerit, quia ad rem nostram, id est ad ea, quæ a te scripta sunt, maxime pertinet. Sunt enim (ut ego quidem arbitror) inter regeneratos, qui habitus sunt adepti virtutum Christianarum, & idcirco tantum abest, ut laborem, aut difficultatem aliquam habeant in Christi præceptis servandis, ut potius bene agendo summam experiantur voluptatem. Etenim, si experientia ipsa compertum est, posse hominem, citra peculiarem Dei spiritus opem, & sine vitæ immortalis certa illa spe, solo virtutis amore, & longo studio ex impudico pudicum, ex avaro liberalem, ex iracundo placidum ac mansuetum, & alia id genus fieri, adeo ut in illarum virtutum actione persequenda non nisi delectationem summam sentiat, non sane video, quomodo sine dicti spiritus injuria negari queat, fieri posse, ut homo, cui immortalis vitæ præmium ab ipso Deo fuerit propositum, ejusque firma spes ipsius cordi indita, sine labore, & difficultate aliqua Christi præcepta conservet. Laboris autem & difficultatis nomine carnis repugnantiam ejusmodi intelligo, quæ voluntatem ipsam perturbet, ubi cum in aciem cum spiritu dimicatura prodeat, nec sine vi aliqua tandem reprimi queat. Non sine causa dixit Christus Matt.11.30, jugum suum suave esse, & onus suum leve. Spes enim haud dubia immortalitatis, quam charissimis amicis suis facit Christus omnia, quæcunque per se gravia ac difficilia, & levia & facta facilia reddit. Propterea ait Johannes 1 Joh.5.3: *Hæc est enim charitas Dei, ut mandata ejus custodiamus, & mandata ejus gravia non sunt. Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum, & hæc est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra.*

Itaque, vir clarissime, etsi tu aliter sentis, ego tamen nihil dubito, quin in aliquibus ex Christi fidelibus in hac vita pugna illa inter carnem & Spiritum cesset, jam plane spiritu dominante, & carne cum ipso manus conserere non amplius audente. Hoc enim, ut vidimus, experientiæ, rationi, & Sanctarum Litterarum testimoniis valde est consentaneum, nec ulla causa est, cur aliter sentire debeamus. Nam quod ais, lucta perpetua opus esse, ut beneficio Dei superiores evadamus, rogo te, ut paulisper mecum rationem istam expendas. Quid enim? An non beneficio Dei superior evasit is, qui per Dei spiritum firma *spe* immortalitatis donatum carnem suam debellavit? Nonne hic multo majus beneficium a Deo accepit, quam is, qui adhuc cum ea bellare cogitur? Quod si dicas nihil esse, quod ad propositum nostrum attinet, a Deo vel summa beneficia accepisse, nisi quis id *plane* agnoscat, & sentiat, verissimum id esse confitebor. Sed interim affirmare non dubitabo, eum qui Dei beneficio carnem suam debellaverit, non minus beneficium istud a Deo se accepisse agniturum, & sensurum, quam is Dei beneficium agnoscit, & sentit, qui, cum ipsa dimicans, eam identidem superat. Immo vero magis. Qui enim dimicando suam carnem superat, in eam opinionem facile adduci potest, ut non Dei spiritu adjuvante, sed sua diligentia & cura, suisque viribus id ipse præstet, præsertim cum, ut arbitror, compertum sit, homines ipsos animales

males

miles quasdam cupiditates suas sola vi rationis non reprimere [illegible], sed etiam procul debellare. At vero, qui carnem nulla in re amplius vehementer sibi repugnantem habet, cum id mirum plane videri possit, singulari Dei beneficio factum id fuisse, agnoscere cogitur. Quod & manifeste ipse sentit. Re enim ipsa experitur, non sua ratione id factum esse, nisi propter [illegible] spem vitae immortalis, quam nulla humana [illegible] cura, nulla industria conditione nostra [illegible], sed divini Spiritus donum esse necesse est. Nam, si quis objiciat, illum quoque, quia saepissime, atque acriter [illegible] cum carne sua bellum gesserit, existimare posse, se diligenti cura, & viribus suis eam tandem debellasse; Respondeo primum, nihil impedire, quominus Deus [illegible] antecedente pagina, [illegible] carni suae plane dominetur, concedat. Quinimo [illegible] & Sacra Historia, & perpetuo usu teste, affirmare non dubito, saepius fieri in Christiana religione, ut quis brevissimo tempore, & quasi horae momento eo [illegible], atque perveniat, quo [illegible] vix annorum multorum spatio perveniri possit, Deo [illegible] statim ab ipso initio tanta vi spiritus, & ipse vitae aeternae [illegible] cor replente, ut nullo certamine aliquando supra [illegible] regenerationis gradum [illegible], & proinde nec gravior, nec adeo frequenter [illegible] sit, ut ad eum gradum, quem [illegible], perveniat. Deinde, etiamsi nemo ad illum gradum perveniret, nisi prius diu, multumque cum carne sua dimicasset, tamen, cessante pugna, facile illi esset Dei beneficium agnoscere, cum non amplius, [illegible] possit, nec [illegible] laboris [illegible], quominus sibi ipsi nihil tribueret, impediri, sed solum Dei Spiritum cuncta facere, aperte cognosceret. Utcunque sit, illud certissimum est, illum, qui aliquando pugnavit, ea victoria expertum esse, quae expertus ille, qui adhuc pugnat, non autem vicit. Et, si ex ista pugna Dei beneficium agnoscitur, [illegible] non posse illum destitui, qui non nisi pugnando, eo pervenit, quo alter nondum pervenire potuit.

Itaque [illegible]: Quod in plerisque renatis hominibus caro cum spiritu pugna perduret, id non [illegible], quia ita oporteat, neque hoc ullo modo Dei consilium esse, sed propter humanam imbecillitatem illud evenire, Deo interim serio praecipiente, ut sancti, ac perfecti simus, quemadmodum ipse sanctus, ac perfectus est Mat. 5.48. 1 Petr. 1.15.

Nec sane video (ut hoc etiam, quasi pertransiens, dicam) cur tantopere dicere, aut cogitare exhorrescamus, fieri posse, ut quis in hac vita divini spiritus ope, eo tandem aliquando perveniat, ut Dei praeceptis perfecte obediat. Nam, quis id Dei Spiritus praestare negaret? Atqui primum aliud affirmare impium plane videtur. Deinde non propterea divinae spiritus [illegible] efficeretur, etiamsi plus illi tribueretur, quam possit efficere. Nam, quia periculum est, ne quis superbiat, &, se perfectum jam esse autumans, Dei misericordia se non indigere, sibi persuadeat? Verum, qui [illegible], ut se perfectum esse credant, cum non sint, ne illi haud levius errarent, si persuasum haberent, neminem in hac vita perfectum esse posse. Eadem enim ratione se regeneratos esse putarent, cum tamen non essent. Immo tanto gravius errarent, quanto sine regeneratione vera, non autem imaginaria, salus nemini contingere potest, at sine vera perfectione potest. Nec vero video, quomodo quis, quamvis, perfectum se Dei Spiritus ope evasisse, crederet, tamen vel superbire, vel Dei misericordia se non egere, putare posset, cum jam illam perfectionem ipse non suis viribus, sed divini spiritus auxilio acceptam referret, &, ut Dei misericordia indigeamus, satis sit, aliquando vel minima quidem ex parte, imperfectum fuisse. Huc accedit, quod etiamsi Dei misericordia, quod attinet ad peccata delenda, is non egeret, qui per totam vitam nihil unquam peccasset, tamen in eo Dei benignitate illi opus esset, ut à morte liberaretur. Sive Dei benignitatem in eo agnoscere cogeretur, quod à morte liberandus esset, cum immortalitas Dei singulare donum sit, & ne illis quidem debita, qui nunquam deliquissent. Quibus tamen confitendum esset, servos se esse inutiles, quod ea fecissent, quae facere debuerant Luc. 17.10. Num tandem etiam à sententia ista perfectionis in hac vita penitus abhorrendum est, quia periculum sit, ne quis de sua salute desperet, cum se minime perfectum esse senserit? Atqui longe aliud est, hominem in hac vita perfectum in mandatorum Dei conservatione aliquando evadere posse, &, ut evadat, necesse esse. Breviter non video, quid mali ex opinione ista consequi possit. Immo non video, quomodo ex contraria sententia, quasi haec videlicet perfectio nunquam ullo modo in hac vita contingere possit, id saltem mali necessario non proficiscatur, ut nemo perfectus esse studeat, aut conetur. Quis enim unquam id conabitur, quod fieri nulla ratione posse, persuasissimum habeat? Studio autem, & conatu isto sublato, non facile est dicere, quot mala in Christiana religione consequantur, in qua non progredi (ut ille dixit) regredi est. Illud non reticebo, me perspicere nondum posse, quomodo delicta eorum, qui ad perfectionem in hac vita totis viribus non contendunt, non potius ex animi malitia, quam ex carnis fragilitate proveniant, & ob eam rem, quomodo ipsorum veniam illi sperare possint. Non respondeo ad testimonia Sacrarum Literarum, quae, perfectionem istam hic nullo unquam pacto dari posse, fundere videntur, quia & id nimis longum esset, nec mihi veritate contrariae sententiae ad id, quod quaero, probandum est opus, tametsi de ea, dum aliud ago, aliquid mihi disserendum esse, putaveram. Nam ne ii quidem inter renatos, in quibus, carnis cum spiritu pugna ut cessaverit, fieri posse ajo, perfecti plane à me constituuntur. Adhuc enim saepius per incogitantiam, & imprudentiam superesse possunt, & in tota ipsa mandatorum Dei obedientia defectus quidam. Quae, licet illis non imputentur, vitia sunt tamen, nec cum perfectione ullo modo consistere queunt.

Habes vir eximie, meam de hominibus regeneratis, & non regeneratis sententiam. Ubi vides, me regeneratum illum etiam esse affirmare, cujus caro cum spiritu luctatur, modo spiritus adeo frequenter superior evadat, adeoque vigeat, ut merito illum non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulare dici possit. Quod ex eo potissimum cognoscitur, si nullum sit peccati genus, in quo ipse sive volens, sive nolens, sive quia peccato delectetur, sive quia longo usu alia ve ratione trahatur, maneat, atque persistat. Qui autem ejusmodi non sit, id est ad hunc sanctimoniae gradum non pervenerit, eum minime renatum esse. Si tu hoc ipsum sentis, quidquid sententiae nostrae in reliquis discrepare possint, facile conveniemus. Sed quomodo, si ita sentis, Pauli locum, de cujus interpretatione quaerimus, de regeneratis agere contendis, cum ipso loco clarum sit, in eo eum hominem describi, in quo caro aut semper, aut certe plerunque mentem superet? Etenim si omnes loci, quibus ego alios, qui de regenerato homine loquuntur, opposui, id apertissime declarant. Nam quid opus est ita laborare, ut loci, qui in ipsis verbis manifeste sibi adversantur, adeo ut magis adversari non possint, concilientur? Certe citius ignis cum aqua conciliabitur, ut mox videbimus. Quid, inquam, opus est in ea re tantopere laborare? Num fortassis haec veritas, quod in homine renato caro cum spiritu adhuc luctetur, aut luctari possit, ex hominum opinione peribit, nisi omnino hic Pauli locus de renato homine loquatur?

Atqui veritas ista non esset, aut certe, eam esse non constaret, si ea ex hoc tantum loco colligenda esset, quem tot viri eruditissimi cum hoc ipso nostro, tum vero antiquioribus seculis aliter sunt interpretati, qui tamen de renatis hominibus hoc idem senserunt, quod nos sentimus. Nonne potius id mali ex interpre-

[illegible] illa, quæ hodie communis videtur, unde-qui potest, ut credatur, hominem renatum esse, modo secundum mentem suam velit recte agere, quamvis reipsa in peccatis adhuc degat? Immo quid aliud potest, cum certum sit, jam id concessum esse? Neque enim Pauli verba ita cum illa interpretatione conciliari possunt, ut tandem id, quod apertissime dicunt, in legentium animis non evincant. Atque jam (si placet) loci hujus verba illa omnia, quibus illa aliquot locorum de regenerato homine loquentium opposueram singulatim, atque eo ordine, quo scripta inveniuntur, & à me digesta fuerant, paulo diligentius expendamus, & quidem, ut utraque conciliari, an medium aliud sit, examinemus.

I. Primum igitur hoc loco ait Paulus, in homine illo de quo verba facit, peccatum per occasionem illam Legis operatum fuisse omnem cupiditatem, seu concupiscentiam. Quomodo (quæso) his verbis tanta vis adhiberi poterit, ut inde tandem hæc sententia non erumpat, Hominem illum vehementer concupiscere? Verum, quicunque vehementer concupiscit, is reipsa (quidquid mens ejus contra sentiat) in pravitate degit. Lex enim, unde omnis rectitudo petenda est, concupiscentiam diserte vetat. Nam de hac ipsa saltem concupiscentia, quam Lex non minus, quam turpia quædam facta, nominatim interdicit, loqui Paulum, antecedentia verba aperte docent. Sed de graviore etiam concupiscentia eum loqui, id fortasse indicat, quod hæc verba ad ea relationem habent, quæ paulo ante dixerat, *Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per Legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti.* Illud certum est, in modo recitatis verbis non de peccati fomite (quem appellant) sed de ipsis peccatis, non de eo, quod in renato homine adhuc sit, sed de eo, quod proprium sit hominis non renati, omnino agi. Id enim cum ipsa verba per se propter prima illa, *Cum enim in carne essemus*, tum, quæ statim sequuntur, perspicue demonstrant. Nempe per apertam antithesin subjungitur, *Nunc autem soluti sumus à Lege, ei mortui, in quo detinebamur: ita ut serviamus in novitate Spiritus, & non in vetustate Literæ.* Quod vero verba de quibus nunc agimus, ad superiora illa referri debeant, ex eo intelligi potest, quod ea verba, *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? &c.* cum quibus ipsa cohærent, ab eisque pendent, ea sine dubio referantur. Quia enim dixerat Paulus, cum in carne essemus, affectus peccatorum, qui per Legem erant, operatos fuisse in membris nostris, ideirco, ut tacite objicienti responderet, inquit, *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est?* Quod sane diligenter est observandum. Nam vel ex hoc solo planissimum fit, Paulum toto eo capite sub persona sua nullo pacto de se ipso, tanquam regenerato, loqui. Quandoquidem, ut ostenderet, cur, & quomodo per Legem in iis, qui adhuc in carne sunt, in quorum numero manifeste, se non esse, ait, peccatorum affectus operentur, atque vigerent, quamvis Legis ipsius culpa id non fieret, ut, inquam, hoc ostenderet, ea omnia dicit, quæ de seipso dicere videtur. Itaque, ut ad rem redeamus, verba ista, *Peccatum operatum est in me omnem concupiscentiam*, nihil aliud significare videntur, quam Ego peccatorum sum plenus, & in ipsis peccatis degis. Quomodo igitur cum verbis istis ea conciliari poterunt, quæ alibi à Paulo dicuntur Gal. 5. 24. *Qui autem sunt Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis*, ita ut de eodem homine utraque dici possint? Num fortasse (ut tu conari videris) si dicamus, in his perpetuum studium reprimendæ concupiscentiæ, in illis vero concupiscentiæ rebellionem describi? Atqui carnem cum affectibus, & concupiscentiis crucifixisse, nullo modo studium, seu conatum aliquem perpetuum significare potest, cum id, quod factum jam sit, non id, quod fiat, aperte declaret, & crucifigere ipsum per se, etiamsi in præsenti tempore dicatur, non studium certum, aut conatum, sed effectum quoque ipsum cruci-

figendi arte notabiliter potest. Quo nullo modo cum concupiscentiæ rebellione, si ea talis sit, ut reprimi non queat, aut certe non reprimatur, conciliari possunt, ut pote quæ in vitium prorsus adversentur. De hujusmodi autem rebellione agi in verbis illis, *Peccatum operatum est in me omnem concupiscentiam*, jam demonstratum est. Tantum vero abest, ut hi duo loci ita conciliari possint, ut ad unum eundemque hominem accommodentur, ut multo plus contineant, quam in contrariis, seu contradictoriis (quæ vocant) requiritur. Peccatum enim operari in aliquo omnem concupiscentiam, pro suo contradictorio habet peccatum non operari in aliquo omnem concupiscentiam, sive peccatum quampiam concupiscentiam in aliquo non operari: poterat Paulus de Christianis dicere, nullam concupiscentiam in ipsis dominari, & satis fuisset, plusque etiam dixisset, quam ad contradictionem istam requiratur. Sed hoc non contentus, dicit, eos carnem cum affectibus, & concupiscentiis crucifixisse. Ex quo potius colligi possit (& sane ut verba omnia per se sonant) in hominibus Christianis nullam amplius pugnam carnis cum spiritu esse, & plane in ipsis pravos affectus, ac concupiscentias esse extinctas, quam ut ullam vehementem carnis rebellionem, quæ reprimi non possit, in Christianis hominibus adhuc remanere posse, in Pauli verbis austerius, quisquam amplius suspicari queat. Verumtamen ita locutus est Paulus (ut ego quidem arbitror) quia in quovis homine Christiano ita dominatur spiritus, & ita mali carnis affectus, & concupiscentiæ reprimuntur, ut non multo aliter sit, ac si caro, unaque cum ipsa mali affectus, & concupiscentiæ extinctæ essent. Quod eo libentius eum fecisse existimandum est, ut Christiano homini hoc contendendum omnino esse, interim aperte doceret.

II. Pergit Paulus, & ait, in homine, de quo sub persona sua verba facit, peccatum revixisse adeo, ut illum occiderit. Non possunt autem hæc Pauli verba ad condemnationem ex Lege provenientem referri, quasi hic peccatum antea mortuum fuisse, cognita autem Lege revixisse, id est, quod peccatum ante Legem non fuisse imputatum, nec porro mortis condemnationem hominibus attulisse, post vero fuisse, & mortis dignos homines effecisse. Istam enim Legis vim, atque effectum, si quis recte animadvertat, nunquam toto hoc loco considerat Paulus. Sed necesse est, ut ad malæ cupiditatis augmentum, & revivificationem quandam referantur, per quam fit, ut homo interire dici possit, cujus vera vita in recto usu, atque malis cupiditatibus minuendis, atque ex animo suo extirpandis consistit. Adde, quod, ubi malæ cupiditates, & peccata vigent, ibi mortem imperium suum exercere necesse est. *Stipendia enim* (ait idem Paulus) *peccati mors* Rom. 6. 23. Nam & ante in eo loco, ad quem, ut dixi, universus hic Pauli sermo refertur, dictum fuerat *Ad fructificandum morti*, idque tanquam proprium eorum, qui à peccatorum affectibus superantur. Quis igitur dubitare potest, quin homo iste, de quo Paulus loquitur, à malis cupiditatibus vincatur, & in ipsis peccatis vivat? At quomodo de hoc eodem homine poterunt ea dici, quæ de homine per Christum renovato superiore cap. scribit idem Paulus, affirmans, in eo crucifixum fuisse veterem hominem, ut peccati corpus destruatur, sive aboleatur? Non autem Enervetur, ut vertit Beza: cum nec verbum Græcum καταργεῖν ullo modo Enervare significare possit (nam enim si etymologiæ rationem habeas, quam plurimum sibi favere Beza opinatur, omni prorsus actione privare significat) & apud eundem Paulum, cujus quodammodo proprium est verbum illud, ubique fere Abolere significat. Ut ostendunt hi loci 1 Cor. 1. 28, & cap. 6. 13, & cap. 13. 8. 10, & 11. & cap. 15. 24, & 26. Ephes. 2. 15. 2 Tim. 1. 10. 2 Thess. 2. vers. 8. In quibus omnibus ipse Beza, qui Erasmum, tanquam vim verbi non recte percipientem, aut exprimentem, quod hoc loco, de quo agimus,

Abo-

Abolendi verbo illud vertisset, reprehendit ipse, inquam, Beza in annotationibus praedictis loco Abolendi verbum in sua interpretatione pro eo Graeco verbo reposuit. Quibus adde locum illum Hebr. 2. 14. ubi idem eum fecisse reperies.

Ait igitur Paulus, in homine Christiano veterem hominem crucifixum fuisse, ut peccati corpus, id est ipsum peccatum aboleretur, vel potius Abolerentur, ut Erasmus, quem Tigurini, & alii consecuti, interpretatus est, quod tamen prorsus ratione ei accommodari potest, qui in peccatis degit, quomodocumque tandem in ipsis degat. Hinc factum est, ut idem Beza alibi, * sua nova interpretatione non contentus, addiderit, à Paulo eo loco non describi sanctificationem nostram, qualis nunc est, sed qualis tandem erit in altero saeculo. Miror sane hominem, cum verba illa, quae subjiciuntur, *Ut ultra non serviamus peccato*, ad praesens tempus Pauli verba referenda esse, aperte doceant. Sed praeterea Paulus eadem paullo post docet, Christianum hominem peccato mortuum esse, & peccatum in ipso non regnare, quae similiter nunquam de eo dici poterunt, qui in peccatis, quantumvis invitus, manet, quemadmodum eum manere, necesse est, in quo peccatum adeo revixerit, ut eum interfecerit, sicut antea à nobis ostensum est. Quocirca nullum hic (ni fallor) nulla conciliatio, quam ingerere plurimum videris, locum habet, quod nemo sit, qui non peccet, & peccatum, dum hic sumus, perpetuo in nobis inhabitet. Nam aliud omnino est, adhuc à peccando immunem non esse, aliud à peccato reviviscente occidi, praesertim hoc loco apud Paulum, qui, ut supra indicatum fuit, quatenus de re ista mortis loqui potest, non de eo statu loquitur, qui ex quocumque vel minimo peccato provenit, quod & in eo quoque locum habet, qui sine lege sunt, sed de eo, qui ex eo provenit, quod quis, lege cognita, ipsius tamen cupiditatibus repletur, ipsisque, invito licet propter eandem legis divinae cognitionem repugnante, obedire cogitur. Hic status nunquam tollitur, nisi ista cupiditatum malarum obedientia cesset. Ille vero Dei misericordia, etiamsi à peccando penitus non cessetur, semper auferri consuevit.

III. Sed quid dicemus, quod Paulus hominem istum, carnalem esse dicit? Quis hic aliud intelligere potest, quam in eo carnem potiores partes habere? Ex majore enim parte, ut omnes norunt, unumquodque appellatur. Quid porro eo, quod isti homini tribuit, carnalem eum nominans, magis adversari potest, quam adeo carnalem non esse, ut, ne in carne quidem esse, quis dici possit. Atqui & ex superioribus verbis illis, *Cum enim essemus in carne, &c.* & ex iis, quae scripta sunt vers. 8. & 9 seqq. cap. perspicuum est, hominem renatum & vere Christianum, in carne amplius non esse, à Paulo dici. Ex praedictis autem patet, distinctioni illi tuae locum non esse, quod, si carnem viciatam consideremus, possint etiam homines carnales vocari, sin autem spiritum, qui eos regit, spirituales. Nam, si ab iis, quae potiora sunt, denominationes ducuntur, in renato autem homine adeo caro debilitata est, ut is ne in carne quidem esse dicatur, certe non potest homo iste ullo modo carnalis vocari. Et tu ipse aperte confiteris, regeneratos, spirituales à spiritu, non carnales à carne vocari. Nam quod ais, diversarum rerum respectu duo diversa nomina eidem rei imponi posse, id tum verum esse putaverim, cum diversa illa nomina revera non opponuntur, nec alterum ad alterius distinctionem usurpatur, vel, etiamsi aliquin opponantur, unde tamen propter diversam aliquam rationem minime inter se opponi dici possunt. Talis ipsius exemplis tuis, quibus, Paulum pro rationis diversitate diversa loqui solere demonstrari posse arbitraris, ut interim, quid momenti in tota hac disputatione habeant, dijudicare possimus. Lex (ais) aliquando à Paulo instrumentum vitae, aliquando ministra mortis vocatur. Quamquam autem non memini me legisse, ubi Paulus diserte legem instrumentum vitae appellet, & hic in ipsis verbis [illegible] tionis est, tamen demus, ipsam ita locutum fuisse. Jam vero hic vides, Paulum de Lege duo quidem diversa dicere, & quae, simpliciter dicta, inter sese opponi videntur, sed quae tamen revera non opponuntur. Quippe quod diversa ratione dicantur. Appellatur Lex ministra mortis propter eventum. Cum enim homines eam non servaverint, legem autem non servantibus mors denuntietur, merito, mortem à lege allatam fuisse, eaque ratione dici potest. Appellatur eadem, aut appellari potest vitae instrumentum, sed propter consilium, quo lata fuit. Ideirco enim lata fuit Lex, ut homines, eam servando, viverent. Quare alia praeterea quadam ratione utraque ista appellatio legi convenientissima est, cum & vitam, & mortem secum afferat. Vitam iis, qui ipsam servaverint, mortem autem iis, qui non servaverint. Verum de spiritualis, & carnalis appellationibus, quas hominibus tribuit scriptura, quatenus scilicet spiritualem hominem non animali, sed carnali opponit, idem dici non potest. Quandoquidem duae istae appellationes non tam specie, quam reipsa, omnino invicem adversantur, & altera ad alterius differentiam, & exclusionem (ut ita dicam) usurpatur. Spiritualis enim nomen, spiritum carne potiorem, carnalis vero carnem spiritu potentiorem esse declarat. Quae duo simul in eodem homine eodem tempore nullo modo inveniri possunt. Atqui, si distinctio illa tua ad rem pertinet, necesse est, ut unum eundemque hominem, eodem tempore, & spiritualem, & carnalem à Paulo appellatum fuisse velis. Ut quidem satis aperte dicis. Oportuisset te (ut quidem mihi videtur) aliquod exemplum vel apud Paulum, vel apud alium ex sacris scriptoribus proferre, interdum carnalis nomen spirituali non opponi, aut duas ibi diversas distinctasque carnalitates (ut ita loquar) duas item his oppositas spiritualitates ex divinis literis ostendendas erant. Ex quo constaret, potuisse Paulum uni eidemque homini, eodem tempore, & carnalis, & spiritualis, quatenus carnali opponitur, appellationem tribuere, aut saltem, si id minus ex Sacris Literis ostendere poteras, ratione aliqua manifesta, Paulum id facere potuisse confirmandum tibi erat. Quamquam in sacrorum scriptorum verbis interpretandis, nullo exemplo adjuvante, immo omnibus exemplis repugnantibus, sola ratione niti, periculosum admodum est, nec ullo pacto admittendum, nisi eam rationem ipsae Sacrae Literae suppeditent, idque ita evidenter, ut non minus certa quodammodo sit, quam ipsa principia mathematica. Quod profecto hic evenire non videmus. Nulla est enim omnino ratio, nedum ex Sacris Literis manifeste petita, quae suadeat, unum eundemque hominem, eodem tempore & carnalem, & spiritualem, quatenus carnali spiritualis opponitur, nominari posse, cum (ut dictum est) palam sit, ex majore parte unumquodque appellari, carnalem autem hominem spirituali opponi certum sit, idque uno tantum modo, atque ratione. Cum alibi à me dictum fuit (nam hoc etiam pro exemplo esse poterit) posse eundem hominem, eodem tempore justum, & injustum appellari, id propterea factum est, quod & Sanctis Literis docentibus, & ipsa manifesta ratione duce, videbam duplicem in eo genere hominis justitiam, duplicemque injustitiam statui posse. Sacrae enim Literae eidem, quem justum, quia justa opera faciat, appellant, justitiam imputari dicunt sine operibus. Ratio item ostendit, eum, qui Dei praeceptum aliquod vel minimum spreverit, seu quomodocumque non servaverit, non posse coram Deo, praesertim, si is summo jure cum ipso agere velit, justum appellari. At coram hominibus, aut etiam coram ipso Deo, si ratio ejus erga humanum genus decretae benignitatis habeatur, eum justum dici posse, qui justa factis ita abundat, ut injuste facta vix in ipso appareant. Nec tamen ex illa mea distinctione ullum Sacrarum Literarum locum, ubi hominis justi, vel injusti mentio fieret, sum interpretatus, sed

* Respons. ad Castal. pag. 13.

[illegible] commemoro, [illegible] est, quomodo idem homo eodem tempore & justus & [illegible] peccati possit dici. Sed jam illa tria exempla persequemur. Dico enim, Paulum modo populum Israeliticum extollere, praeclarissimisque ornare elogiis, modo humiliter de illis sentire, ac praedicare, idemque ab ipso fieri ait, ubi circumcisionis mentionem facit. Paulus cum Israeliticum populum laudibus ornat, non ea dicit, quae cum iis ullo modo pugnent, quae de illo scribit, cum humiliter de eo sentire videtur. Siquidem in eo nihil aliud de Israelitis sentit, quàm eos graviter peccasse, Christum repulisse, atque ea ratione irritum, quantum in ipsis erat, Dei foedus, divinumque de ipsis decretum fecisse, intelligit, quandoquidem illis nihil ad aeternam salutem profuturum sit, ex eo populo esse, nisi in Jesum Christum credidissent, inque ei fidem [illegible] jam pene facti, [illegible] superiores, quatenus ipsi propter contumaciam, & incredulitatem suam jam majore ex parte ad tempus plane rejecti fuerant. Haec (judicio meo) ne in speciem quidem pugnant, cum iis, quae ipse celebrarit Rom. 9. 4. 5. quibus divina oracula concredita fuisse, ipsorum esse adoptionem, & gloriam, & foedera, & legislationem, & cultum, & promissiones, & patres, & ex ipsis denique, quod ad carnem attinet, ipsum Christum ortum esse. Manifestum enim est, haec de quibus diximus, quae partim non ejusdem generis, cujus superiora, sunt, partim non ad eventum, ut illa, sed ad Dei consilium referuntur. Nusquam vero simpliciter Paulus Israeliticum populum vel extollit, vel deprimit, sed ubique & elationis, & depressionis causas commemorat. In quibus (ut dixi) nulla repugnantia conspicitur. Quare non video, quid exemplum istud ad antithesin illam, quam ego collegi, pertinere possit, & praesertim ad hoc, de quo hic potissimum quaerimus, quomodo fieri possit, ut Paulus eundem hominem, eodem tempore & carnalem, & spiritualem, immo non carnalem, nec in carne esse velit. Quae duo sibi ita adversantur, ut magis adversari non possint, & quorum alterum in Sacris Literis perpetuo ad alterius distinctionem, & exclusionem, ut dictum est, commemoratur. Quae de populi Israelitici exemplo dixi, eadem (cum illud exemplum tanti potest) de circumcisionis exemplo dicta esse volo. Nisi quod tanto facilior ad circumcisionis exemplum est responsio, quanto minus ipsam circumcisionem, quam populum Israeliticum, Paulus commendat.

IV. Postquam Apostolus hominem istum, de quo loquitur, carnalem vocavit, statim addit, eum sub peccato venundatum esse, id est peccato subjectum, & mancipatum. Quo etiam clare explicatur, quid carnalis nomine intellexerit, si quis forte de ejus appellationis significatione dubitaret. Quid autem poterat Paulus dicere, ut apertius, aut significantius quam fecit ostenderet, hominem istum in peccatis vivere, nec posse se illa ratione, illa vel ex parte ab ipsis exsolvere, ac liberare? Manifesta enim translatio est ab emptitiis servis, qui emptori domino non modo per omnia parere coguntur, sed etiam multo, quam caeteri, qui domi sunt nati, acerbius, ac durius ab ipso tractantur. Quis porro erit unquam, nisi animi probitate quadam insigni erit praeditus, Deique Spiritu mirifice adjutus, cui, si persuasum fuerit, de homine renato, id est ejusmodi, qui & Deo sit carus, & aeternam vitam, si in eo statu perseveraverit, consecuturus sit, illa fuisse dicta, non inde (ut humana natura ad peccandum est prona) & peccandi, & in peccatis vivendi, vel certe, ne id faciat, non admodum curandi occasionem tandem arripiat? Quantacunque enim hyperbole Paulum hic usum fuisse existimes, non potest ea tanta esse, quin ejus verbis, peccatum in illo homine dominari plane significetur. Jam vero ipse est, qui nesciat, in reliqua universa scriptura, eos duntaxat, qui regenerati non sunt, nec ex ejus [illegible], peccati servos appellari? Possem hic omnes locos proferre, idque verissimum esse demonstrare. Sed unus [illegible] mihi locus [illegible] … hujus Epistolae [illegible]. Ubi ex adverso [illegible] ipso dictum esse semel invenitur, eos, qui renati sunt, & Christi fideles, liberatos esse Rom. 6. 18, & 22, non quidem à sensu tantum peccati, sed ab ipso peccato, & peccati loco, justitiae, hoc est vitae sanctissimae, quodammodo servos esse factos. Jam quis non videt, quantopere haec inter se repugnent, sub peccato venundatum esse, & à peccato esse liberatum, justitiaeque servum esse factum? Quis porro non animadvertit, de eodem homine, eodem tempore nullo pacto utrumque dici à Paulo potuisse, cum ille, de quo unum dicatur, alterum dici non posse aperte doceat? Quis denique alterum renatorum, alterum vero non renatorum proprium apud Paulum non esse videat, nec alia insigniore magisve peculiari nota renatos à non renatis ab ipso distingui, ac separari, quam hac, quod non renati adhuc servi peccati sint, renati vero à peccato jam sint liberati, nec amplius illi serviant? Quare quod tu, vir clarissime, ais, quia peccatum nos assidue vexat, carnemque nostram remoretur, idcirco jure suo quodammodo ipsum tueri, ne nos plane liberi, immunesque dicendi, dum hic vivimus, simus. Unde (ut apparet) factum esse vis, ut Paulus dixerit, renatum hominem sub peccato venundatum esse; hoc, inquam, verum, ut fieri recte conclusum à te fuerit. Primum, quia nequaquam verisimile est, Paulum, etiamsi illud plane sensisset, in eo tamen explicando verbis usurum fuisse, eorum prorsus similibus, quibus paulo ante id, quod nullo pacto homini renato convenire ipse vult, explicaverat. Deinde, quia verba ipsa isti sententiae nulla ratione accommodari possunt. Longe enim aliud est à peccato non plane liberum atque immunem esse, & sub peccato esse venundatum. Hoc enim plenam eamque durissimam peccati dominationem ob oculos ponit. Illud vero liberationem majore ex parte dominatione ista apertissime significat. Invenisset Paulus sine dubio, si illud hoc loco dicere voluisset, alia verba, quibus nec seipsum diserte refellere videretur, quaeque ad sententiam illam explicandam apposita essent, nec tantam in re tanti momenti tam graviter errandi occasionem legentibus temere dedisset. Ex iis, quae hactenus dicta sunt, responsio ad ea colligi potest, quae à te scripta sunt, dum id aperte ais, ut ostendas, quomodo homo renatus sub peccato venditus dici possit, etiamsi eodem tempore à peccato sit liber. Praesertim vero cum ais, per istam locutionem. Venditum esse sub peccatum, non voluisse Paulum indicare jus dominatus peccati, quo quis tenetur. Istud enim, ut ante dictum est, cum vi translationis, cumque verbis ipsis manifeste pugnat. Veruntamen, ne aliquid forte praetermittam, quod priore responsione dignum videatur, quoniam, quae hic à te dicuntur, cum iis plane conveniunt, quae de captivitate hominis renati dixeris, diligentius aliquanto ea, ubi de ista captivitate agemus, examinanda reservo. Id tamen hoc loco dicam, distinctionem istam à te allatam, inter pios, & impios, quod ad hoc attinet, ut venditi sub peccato dicantur, impios scilicet condemnationem peccati calculum, & judicium in conscientiis ferre, pios vero peccati rebellionem sentire, mihi probari nullo modo posse; non solum quia locutio ipsa [illegible] istam interpretationem ferre videatur, sed etiam multo magis quia periculosum est, ne omnes locos, ex quibus apparet, piorum esse proprium, ut liberi sint à peccato, ad solam condemnationem, & reatum peccatorum, quem amplius pii non sentiant, referamus. Id quod nec ullo pacto ipsis locis convenire potest, in quibus aperte de liberatione à peccando praecipue agitur, & periculum summum facile potest afferre, cum reipsa compertum sit, hodie innumerabiles paene homines ex iis, qui Christum profitentur, inveniri, qui cum sceleribus sint oppressi, absolutos se tamen à peccatorum condemnatione,

natione, ac veram esse non opinantur modo, verum etiam plane contendunt.

Sed quid deinde adjungit Paulus? Id nimirum adjungit, ex quo, si quis de renato homine eum verba facere existimet, facile omnia peccata, ac scelera sua sibi excusaturus. At enim hominem illum non facere, quod cupit, sed quod odit, nec bonum, quod vult, facere, sed malum quod non vult, agere. Interrogentur modo ii, qui divinae voluntatis per Christum patefactae veram cognitionem habentes, in ebrietatibus, lasciviis, comessationibus, impudicitiis, jurgiis ac contentionibus, & aliis similibus non renatorum propriis vitam transigunt Rom. 13.13. num nequaquam probent ipsi ea, quae faciunt, num mens ipsorum cum factis minime consentiat, num denique illa ipsa, quae identidem committunt, odio habeant. Annuent plerique sine dubio, idque ex animo, sed cupiditatibus se trahi, ac transversos rapi dicent. Flebunt etiam nonnulli ex ipsis, & statum suum vehementer deplorabunt, aliosque ut Deum pro se orent, qui ipsos, antequam a morte occupentur, e tanta miseria pro sua bonitate liberet, impense, & examimes rogabunt. Non tamen haec illi faciunt, qui, renatum hominem, Denique acceptum ea quae vellet, non facere, quae autem nollet, ea facere solere, sibi persuadent. Immo nullum prorsus miseriae suae sensum habentes, quippe qui non miseriam, sed statum eorum, qui in hac ipsa vita maxime omnium a Deo veris ac solidis beneficiis sint affecti, eam esse putent, nihil minus curabunt, quam, ut, dum hic vivunt, inde aliqua ratione extrahantur. Ita, cum & miseri, & miserabiles, & pauperes, & caeci, & nudi sint, se tamen & divites, & locupletatos, & nullius rei egentes esse existimabunt. Apoc. 3.17. Nec satis perspicere adhuc possum, quomodo nobiscum haec Pauli verba consentanea sint, si de regenerato homine ab ipso dictum fuisse volumus, eum non facere, quae velit, sed quae nolit. Nam, si aliquis dicat (quemadmodum ex quibusdam earum litterarum locis colligi potest) Pauli verba ita interpretanda esse, ut intelligamus, hominem illum, non, quae velit, ea semper facere, sed multa etiam facere, quae nolit, ad idque probandum ejusdem Pauli verba afferat, quae de Galatis scribit Gal. 5.17, affirmans (ut quidem multis videtur) ipsos, quos etiam spirituales nominet, non ea facere, quae vellent; Primum dico, ipsa loci nostri verba interpretationem illam nequaquam admittere. Universe enim loquitur Paulus, seu magis indefinita (ut vocant) verba, utitur, inquiens: *Non, quod volo bonum, hoc facio, sed, quod nolo malum, hoc ago.* Quod plane indicat, hominem illum, aut nunquam, aut perraro vel aliquid boni facere, vel a malo perpetrando abstinere. Deinde, quod ad epistolam locum illum ad Gal. attinet, non verebor affirmare, in eo vel convertendo vel explicando multos insignes viros non leviter lapsos esse. Nam Castellio ipse, qui (ut ego quidem censeo) hac tota de re alioqui non male sentit, tamen in interpretatione sua verba illa Graeca, ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε, ad hunc modum vertit. *Atque haec ita sunt inter sese contraria, ut non quae velitis, ea faciatis:* quasi vero scriptum sit, ὥστε μὴ, &c. & non, sicuti est, ἵνα μὴ, &c. Etsi enim alicubi fortasse in Novo Testamento ἵνα pro ὥστε aliquando inveniatur, tamen retinenda est omnino propria & usitata verborum significatio, nisi aliter fieri debere, evidenter appareat. Non est igitur Pauli sententia, Haec duo, carnem, & spiritum ita inter sese contraria in Galatis fuisse, ut ipsi non facerent ea, quae vellent, sed, carnem, & spiritum idcirco sibi invicem adversari, id est, carnem spiritui sese opponere, ne homines, qui jam spiritus participes aliquo modo facti sunt, e quorum numero erant ipsi Galatae, ea, quae velint, faciant. Nam, si caro illud obtinuerit, jam satis habitura est. Propterea Galatas monet, ut sibi caveant, & illi carnis conatui vi spiritus semper resistendo, ejus cupiditates minime exequantur. Ex quo loco perspicuum est, non facere bona, quae quis velit, & mala facere, quae nolit, Christiano & regenerato homini nequaquam convenire. Primum quia Paulus monet Galatas, ut spiritu incedant, & carnis cupiditates minime perficiant: deinde quia carnem spiritui sese opponere, [illegible], sed [illegible] esse Paulus ait, ut homo ea, quae velit, non faciat. Dictio enim Graeca ἵνα, scopum, vel finem declarat. Quocirca, cum spiritui hoc sit scopus, dum carni [illegible] esse non possit, ut homo ea non faciat, quae velit; sed potius ut omnino faciat, de scopo, aut fine carnis hoc adversarii nostri, qui eam adversus spiritum hoc modo incitat, haec verba fieri necesse est. Error, in quem in interpretatione sua lapsus est Castellio, cum nonnullis aliis, qui in vernaculas linguas Testamentum Novum converterunt, illi communis est. Quamquam alii quoque interpretes Latini non longe a Castellionis culpa abesse videntur. Nam & si in priore periodi membro particulam Ita, ut ille fecit, non addiderunt, ac ne in posteriore quidem, sed simpliciter, ut verba Graeca jacent, Ut enim, & c scripserunt, tamen, quia dictio Latina Ut eo loco duplicem significationem habere potest, eventus, & causae, quam finalem vocant, id est, vel id significare, quod Castellionis interpretatio fert, utinque eandem habere, ac si scriptum esset Ita ut, sive adeo ut, vel id, quod ego dixi, & idem esse Ut non, quod est Ne, ad evitandam amphibologiam illam, debuerant omnino pro ἵνα μὴ Ne, non autem Ut non, quemadmodum fecerunt, in sua interpretatione reponere. Quanquam non dubito, quin Beza inter alios, quemadmodum ex quibus scripsit colligi potest, ita locum intellexerit, ut de ipso eventu, non autem de finali causa ibi agatur. Caeterum Castellio in hoc caeteris praestat, quod ea verba, ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε, ut par erat, *Quae velitis, ne faciatis*, interpretatus est, non autem, ut illi, *Quaecunque volueritis, seu volueritis, &c.* Nam, ut dictum est, de scopo, aut fine carnis, seu Satanae ibi verba fiunt, qui non is est, ut homo non omnia faciat, quae velit, sunt enim multi ex iis, in quibus caro a spiritu longe superatur, nec ullo prorsus pacto Satanae mancipia dici possunt, qui tamen nonnulla faciunt interdum, quae minime vellent. Sed id scilicet & caro, & Satanas quaerit, ut homo, qui jam spiritu ducitur, bona facere cupit, vel nihil, si fieri potest, vel saltem pauca eorum faciat, quae velit. Atque hinc manifeste apparet, locum illum, non modo explanationem illam loci nostri, ut in eo dicatur hominem illum, non facere quidem, quaecunque vellet, multa tamen facere, non confirmare, sed eam etiam, funditus evertere, meamque, & eorum qui mecum sentiunt, nempe eam, quae ab ipsis verbis nihil omnino recedit, mirifice stabilire, ut hic asseveretur, hominem illum aut nunquam, aut raro admodum, quod velit bonum, idem etiam facere. Et quoniam in illum ad Gal. locum incidi, non alienum erit, antequam ulterius progrediar, ostendere, cum sententiae illi meae, quod nonnulli sint, in quibus in hac vita acris illa carnis cum spiritu luctatio cesset, nulla ratione adversari, quamvis plerique non desint, qui eum pro inexpugnabili quodam contrariae sententiae propugnaculo habent. Dico igitur, Paulum, cum sic carnem adversus spiritum concupiscere, & spiritum adversus carnem, hocque sibi invicem adversari, nequaquam (id quod illi crediderunt) dicere voluisse, in quolibet homine spiritum cum carne pugnare, sed carnis cupiditatem, ubi ea fuerit, spiritus cupiditati (si eam ita appellare fas est) prorsus adversari. Nam idem ibi est Caro concupiscit adversus spiritum, quod Caro, cum concupiscit, adversus spiritum concupiscit, sive Carnis concupiscentia spiritui adversatur. Superiore enim versu dixerat, spiritu incedendum esse, nec perficiendam esse carnis cupiditatem. Dicet aliquis, Num fieri potest, ut aliqua caro sit, quae non concupiscat? Et, si omnis caro concupiscit, in quolibet autem homine est caro, ergo in quolibet homine carnis concupiscentia est, & porro carnis cum spiritu pugna. Animadvertendum est, apud Paulum

[illegible] carnis appellatione non carnem istam, quam videmus, quamque nobiscum ad mortem usque necessario circumferimus, sed appetitum illum, qui rationi opponitur, ut supra dictum est, significare: qui appetitus revera non est substantia quædam in homine, sed qualitas, quamvis illi per prosopopœiam aliamve similem sermonis figuram multa tribuuntur, quæ, rem aliquam subsistentem ipsum esse, indicare videntur. Hæc qualitas non amplius est in iis, qui jam virtutum habitum plane fuerint adepti, quales ego nonnullos inter Christianos inveniri puto, & sic homines aliqui (ut mihi quidem videtur) inveniuntur, qui carnem istam amplius non habent, aut certe perinde omnino est, ac si eam non haberent. Quemadmodum ex altera parte aliqui ex iis, qui prorsus vitiorum mancipia sunt facti, ea animi qualitate destituuntur, quæ appetitui opponitur, & ratio appellatur, aut certe perinde omnino est, ac si ea destituti essent. Propterea factum est, ut Paulus eos etiam, qui carni isti non obediunt, quamvis ipsa non careant, tamen non amplius in carne esse, & carnem, cum affectibus, & concupiscentiis crucifixisse, ut vidimus, ausus sit dicere Rom. 7. 5. & 8. 8. & 9. Gal. 5. 24. Sed ad propositum revertamur. Sinis (ut arbitror) ex supra dictis credibile, cum de homine, quem describit Paulus, legimus, eum non facere bonum, quod velit, sed malum, quod nolit, nihil aliud intelligi posse, quam ipsum aut nunquam, aut perraro boni aliquid agere, vel a malo aliquo committendo abstinere. Quod si renatum hominem & Christianum descripsisse Paulus credant, tibi ipsi, vir integerrime ac prudentissime, judicandum relinquo, quales tandem Christianos habituri simus. Sed hominem renatum a Paulo nequaquam descriptum fuisse, innumerabiles prope loci aperte declarant; ubi non dicam cæteri Sacri Scriptores, sed ipse Paulus renato homini ea tribuit, quæ cum illa summa in bene agendo imbecillitate nullo prorsus pacto convenire possunt. Potissimum vero absolute testatur Rom. 8. 1. 4. 13. regeneratum hominem non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulare, itemque ubi ait, eos demum vitam adepturos, qui spiritu corporis actiones perimerint: quas sententias frustra quis ea ratione cum imbecillitate ista conciliare studebit, quod in illis de conatu, & studio bene agendi Paulus loquatur; cum ipsa verba de factis ipsis aperte loquantur. Quanquam non est tibi hoc loco ista ratione utendum, & tacite concedendum, hominem, de quo hic Paulus loquatur, conatum quidem, & studium bene agendi habere, sed vires propemodum nullas, nisi etiam velis, in homine renato, quod attinet ad ipsa facta, sive operationes, carnem spiritu potiorem esse, qua de re paulo post videbimus. Sed (quemadmodum ex verbis tuis colligitur) si tibi isti & similes Paulini loci cum hoc nostro conciliandi sunt, necesse est, ut dicas, Paulum, cum homini a se descripto potestatem bene agendi adimere videtur, nihil aliud sibi velle, quam hominem illum non omnia bona facere, quæ velit, sed interdum, sive etiam non raro mala facere, quæ nolit, non autem ipsum aut nunquam, aut raro admodum vel aliquid boni facere, vel a malo agendo sibi temperare. Verum conciliationem istam jam per ea quæ supra dicta sunt locum habere non posse satis evidenter, ut spero demonstratum est.

VI. Sequitur, ut consideremus, Paulum deinde homini a se descripto tribuere, quod captivus fit legis peccati. Quoniam vero de hoc loco, quod ad sententiam attinet, quæ ex ipso colligi aut debeat, aut possit, ea fere omnia dici possunt, quæ de verbis illis diximus, venundatus sub peccato, illa tantum in præsentia, quod huc pertinet, dicam, aliam translationem hic esse manifestam ab iis, qui in captivitate sunt, quibus nihil præter id, quod ei visum fuerit, a quo in captivitate detinentur, facere permissum est. Lex autem peccati apud Paulum significat id, quod Peccatum omnino fieri jubet. Nam per prosopopœiam, ut solet, de peccato loquitur. Quapropter, cum dicit, hominem illum captivum fieri legis peccati, perinde est, ac si dixisset, non posse eum aliud facere, nisi id, quod peccati nequissimus jussus fuerit. Jam, si quis credit, illum hominem renatum esse, nec tamen ex hoc colligit, renatos homines nihil nisi peccare posse, profecto is præ aliis Deo plurimum debet, qui se in peccato manendi aliquam inde occasionem arripere non permittit, cum illam rationem, quamvis apertissimam, concluderet. Sed ipsorum quisque est, qui tantopere Deo sit carus? Quanquam non solum video, quomodo possit quisquam firmiter credere, Paulum hic dixisse, hominem renatum captivum fieri legis peccati, cum idem Paulus cum seq. cap. affirmet legem spiritus vitæ in Christo liberare eum a peccati lege, & ita rem illi plane contrariam de renato homine asseveret. Quod enim a te, vir præstantissime, ut hosce duos locos ex diametro (quod ajunt) pugnantes conciliares, excogitatum fuisse videtur, non crediderim diligenter rem ipsam perpendenti satis probari posse. Ais enim, *Ipse igitur Paulus, considerans hanc corruptionem naturæ nostræ per legem peccati in membris militantem, captivitatem vocavit. Quomodo enim non diceretur captivitas, a qua se nullo modo fideles, dum hic vivunt, eximere liberareque possunt. Nam date mihi aliquem, etiam ex sanctissimis, qui nunquam peccaverit, facto, nec dicto, nec cogitatu quidem.* Hic autem locus unus ex illis est, unde intelligi posse, ac debere videtur, te, ab homine renato peccata quidem aliqua adhuc committi, omnino statuere, non tamen in ipsis factis carnem spiritu potentiorem esse, sed contra spiritum carne, adeout non admodum frequenter renatus, homo peccet. Nam, cum tibi satis sit, ne quis, se legi peccati captivum non esse, gloriari possit, eum interdum peccare, nihil autem gravius, quod ad peccandum attinet, homini renato a te ex mente (ut quidem arbitraris) Pauli tribuatur, quam hoc quod legis peccati captivus sit, sequitur te, quod ad peccandum attinet, de homine renato nihil gravius omnino statuere, quam, quod interdum peccet, idque (ut tua ipsius verba ferunt) vel facto, vel dicto, vel cogitatione denique. Quod sane vehementer lætor tenet-si, ut uno dicam, non plane perspicio, quomodo hoc cum plerisque aliis verbis tuis convenire possit. Sed ad conciliationem istam tuam redeo. Vis igitur, idcirco hominem renatum legis peccati captivum fieri, a Paulo dici, quod, dum hic vivit, peccato se penitus exsolvere non possit. Quanquam eodem tempore alia etiam ratione, hominem renatum in captivitate ex Pauli sententia esse, velle videris, quia scilicet corruptio naturæ per legem peccati in membris militet, id est (ut ego interpretor) quia a corruptione naturæ nostræ ad peccandum sollicitemur, a qua liberari nullo modo possimus. Si ita sentis, hoc non videtur ad Pauli verba accommodari posse, qui hominem, quem describit, non simpliciter captivum esse dicit, sed captivum legis peccati. Apparet enim (ut totam rem accuratius explicem, & interim, in homine a Paulo descripto carnem in pugna illa cum mente superiorem evadere demonstrem) Paulum hic quatuor leges facere, quarum duæ duabus alteris opponuntur, Unam mentis, alteram carnis, quam simpliciter legem in membris appellat, quæ mentis legi opponitur, Tertiam Dei, Quartam peccati, quæ Dei Legi opponitur, & hanc similiter in membris esse dicit. Inquit ait, legem carnis contra mentis legem pugnare nimirum quia Lex mentis vellet hominem Dei Legi subjicere, Lex autem carnis, ut legi peccati eum subjiceret, quæ, neque alia de re pugna est inter carnem, & mentem. Quid igitur in homine illo fit, quem ipse describit? Illud nempe fit: In pugna ista caro, sive Lex carnis (nam idem reipsa hic sunt hæc duo) vincit mentem, seu mentis legem, &, victoria parta jam illud obtinet, propter quod pugnaverat, & ita hominem illum legi peccati subjicit, eumque captivum reddit, ut diserte Paulus ait. Nam quomodo hoc fieri caro posset, nisi in prœlio illo mentem vinceret; quæ, quominus id fiat, vehementer resistit, nec aliam

[illegible]enter resistit, nec unum ob rem tam fortiter cum [illegible]ltur? aut quid aliud est, in pugna ista mentem superari, quam id fieri, non quod vult mens, sed quod caro? Ex praedictis intelligi potest, Paulum non corruptionem naturae nostrae captivitatem vocare, sed asserere, carnem, seu corruptionem illam, quae menti, id est rationi repugnat, id, ipsam rationem in pugna superando, efficere, ut legis peccati captivus homo fiat. Quare captivitas, de qua Paulus loquitur, nullo pacto renato homini tribui potest, nisi in homine renato carnem in pugna cum mente superiorem evadere velimus. Itaque captivus, ut dictum est, legis peccati captivus nominatur. Itaque, si concedis, in renatis hominibus carnem a mente superari, necesse est etiam, ut concedas, captivitatem Legis peccati nihil cum homine renato commune habere; nec opus est ad ea respondere, quae in medium affers, ut ostendas, quomodo homo Christi spiritu regeneratus Legis peccati captivus sit, aut dici possit. Attamen, ut veritas clarius perspiciatur, dico, etiamsi tibi concederetur, hominem renatum, donec in hac vita animalis est, non posse se a peccato ita liberare, ut interdum vel dicto, vel facto, vel cogitatione non peccet, non tamen ex hoc sequeretur, renatum hominem legis peccati captivum esse. Quandoquidem Lex peccati non id fert scilicet, ut interdum aliqua ratione peccemus, sed ut semper, [illegible] occasione oblata, peccemus. Quocirca qui, cum peccare potest, plerumque saltem non peccat, is peccati legi revera nullo modo obtemperat, ideoque ne per hyperbolem quidem, legis peccati captivus dici potest, quae translatio, ut ante dixi, omnino significat, quempiam nihil aliud agere posse, nisi quod Lex peccati velit. Non igitur, quia homo renatus (ut plerique statuunt) in hac vita nunquam se a peccato penitus liberare queat, qui legis peccati effectus videri potest, idcirco legis peccati captivus potest vocari. Nam (exempli causa) si rex aliquis hostem habeat, quem fere semper in praelio vincere, ac superare, ingentibusque cladibus afficere soleat, certe, etiamsi eum prorsus debellare nequeat, sed interdum aliqua levia damna ab ipso accipere cogatur, non tamen ejus captivus esse ulla ratione dicetur: Captivitatem enim sive verum, sive metaphoricam, non difficultas, aut etiam (ut ita loquar) impossibilitas perfectae liberationis facit, sed servitutis, & subjectionis ingens gravitas, & magnitudo. Nam quidam sunt plane captivi, qui tamen facillime a captivitate penitus liberari possunt. Quidam contra sunt omnino non captivi, qui tamen nunquam plenissime liberari poterunt, ut ex superiore exemplo, & ejusmodi aliis compluribus, quae afferri possunt, unusquisque perfacile intelliget.

Quae hactenus de captivitate ista legis peccati diximus, manifestum facere possunt, non esse consentaneum, eum, qui peccati vim rebellantem spiritui sentit, quam tollere, dum vivit, non queat, sub peccato venditum dici a Paulo potuisse, quemadmodum te affirmare video. Primum quia id, quod contra spiritum rebellat, si Paulum hoc loco prosopopoeiam, & metaphoras, ut debemus, attendere velimus (nam, ut postea dicam, Paulus nullam omnino hoc loco spiritus mentionem facit) non est ipsum peccatum, seu Lex peccati, sed caro, seu Lex carnis. Haec autem in homine, quem Paulus intelligit, continenter, non rebellat quidem, sed tanquam cum perpetuo hoste bellum gerit, non cum spiritu, quo homo ille destituitur, sed cum mente, seu cum mentis lege, ut hominem illum legi peccati, ut facit, subjectum teneat. Quare, quod Paulus dicit de venditione sub peccato, peccati rebellionem significare non potest, sed, ut peccati dominatum, quemadmodum ipsa verba declarant, significet, necesse est. Deinde, etiamsi peccatum hic ex mente Pauli rebellaret contra spiritum, non tamen ista rebellio, quantumvis perpetua, efficeret, ut homo iste venditus sub peccato dici posset, nisi saltem ea ejusmodi esset, ut peccatum plerumque id quod quaerit, obtineret, nec frustra illa existeret rebellio. Ut enim qui alicui venditus, ejusque servus per translationem appellatur, etiamsi hyperbolice loqui velimus, non satis est perpetuam aliquam molestiam, quantumvis gravem, illi ab alio exhiberi, sed opus est praeterea, ut alius alii aliqua saltem ratione subjiciatur.

VII. Superest, ut de sententia illa agamus, quae ex Pauli verbis colligitur, cum hominem illum in persona sua exclamantem inducit. Ea est, hominem illum a corpore cujusdam mortis detineri. Quae locutio vulgo non intellecta, nec absque errandi ansa, exclamatione illa quaeri liberationem ab hoc corpore mortali, & proinde in totius loci explicatione gravius errandi. Quasi miser status iste descriptus hominis illius ejusmodi esset, a quo, dum hic vivitur, nemo liberari possit. Verum non est in locutione ista Hebraismus ille vulgaris, cum epitheta substantivo nomine, genetivi casu efferuntur, sed alia figura sacris scriptoribus, praesertim vero ipsi Paulo, familiaris, cum corpus alicujus rei pro re ipsa dicitur, ut in scripto meo exemplis ex eodem Paulo allatis ostenderam Rom. 6. 6. unum exemplum addo, *Ut destruatur corpus peccati,* vulgo similiter non fuerit animadversum: poterat autem quilibet vel ex eo satis admoneri, non esse hic vulgarem illum Hebraismum, quod non simpliciter scriptum sit De corpore mortis, ut Hebraismus ille postularet, sed De corpore mortis hujus. Etsi enim pronomen istud demonstrativum in Graeco contextu & ad corpus, & ad mortem ex vi grammaticae referri possit, tamen orationis structura, ut ad corpus referatur, nullo pacto ferre videtur. Nec verisimile ullo modo est, si Paulus pronomen istud cum nomine corpus conjungere voluisset, aliter illum dicturum fuisse, quam ἐκ τούτου τοῦ σώματος τοῦ θανάτου, non autem ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου, ut dixit. Quomodo enim tantam structurae sermonis incommoditatem, atque insolentiam cum tam manifesto alterius sententiae ex ejus verbis colligendae periculo, ita temere affectasset? Caeterum illam, quam ego hic esse affirmo, loquendi figuram ipsi Paulo, ut dixi, familiarem esse, animadvertet quisquis diligenter, & cum judicio ejus scripta legerit. In quibus ejus rei exempla passim occurrunt. Sed, quoniam pleraque eorum non omnibus fortasse indubitata videri possunt, duo tantummodo, quippe quae certissima sint, aliis duobus, quae in meo scripto attuleram, addere libuit. Unum est in Epistola ad Gal. ad finem ipsam, alterum in Epist. ad Philipp. cap. 1. 20. Utrobique enim Paulus Corpus suum pro seipso sine dubio dixit. Addidissem & illud, quod est in Epist. ad Coloss. cap. 1. 18. *Et ipse est caput Corporis Ecclesiae.* Nam quod Paulus Corporis Ecclesiae nomine ipsam Ecclesiam intellexerit, declarare videtur manifeste locus, qui in Epist. ad Ephes. huic respondet, ubi secundum Graecos codices scriptum est Ephes. 1. 22. *Et ipsum dedit caput super omnia Ecclesiae,* (sive ut Erasmus, Tigurina, [illegible] & Beza converterunt) *ipsi Ecclesiae,* quemadmodum emendatiores quoque Latini codices habent: sed propter sequentia illa hoc loco ad Eph. verba, *Quae est corpus ipsius,* veritus sum, ne fortasse nomen corporis praedicto loco Epist. ad Coloss. ad Christum deberet referri, ac si scriptum fuisset Corporis sui, & nomen Ecclesiae, quod statim sequitur, ἐξηγητικῶς additum fuerit. Ac si dictum foret, id est Ecclesiae, sive quod est Ecclesia, ut infra v. 24 locutus est. Jam vero (ut ad institutum nostrum revertamur) cum Paulus dicat, hominem illum a morte quadam detineri, & verba quae prae se ferant, mortem illam insignem quandam mortem esse, eamque pessimam, quis est, qui, non modo renatus est homo ille, sed inter renatos maxime praecipuus, ut certe est, si de seipso, ut [illegible], Paulus loquitur, quemlibet renatum hominem in pessima quadam morte perpetuo versari concredat, id est, [illegible] tantisque peccatis obnoxium esse, ut morti sic penitus obnoxius, a qua tamen nonnisi gratia Dei per Christum liberandus sit? Quis hinc facile, [illegible]

peccata

peccatis suis necessario manendum esse, non colligo? Neque enim hic de eo mortis aeternae reatu agi potest, qui vel ex minimo quolibet peccato, Dei misericordia seposita seclusa, proficiscitur, sed de eo, qui, etiamsi Deus hominibus in ipsius viis ambulantibus, quamvis interdum labantur, peccata non imputare decreverit, ex peccandi perpetuitate quadam provenit. Quandoquidem non post Christum, nec per Christum tantummodo, sed etiam alia ratione ante Christum Deus benignitatem illam erga humanum genus suam decrevit solum, verum etiam ab ipso primo orbe condito variis testimoniis, atque exemplis declaravit, ut satis per se patet, & ego in mea de Jesu Christo * servatore disputatione abunde confirmavi. Verum hic id sine dubio agitur, ut hominis conditio, quod ad mortis reatum attinet, si gratia Dei, non quidem quaecunque sed qualis per Christum plane exhibita fuit, removeatur, diligenter describatur. Quare, si de jam renato homine est sermo, necesse est, ut homo renatus in Dei viis non ambulet, & non modo interdum labatur, sed in ipsis peccatis maneat, quamquam vix fieri potest ut quis de renato homine hic affirmari credat, cum ab ipsa morte captivum quodammodo detineri, qui consideret, statim cap. seq. ubi renatus homo describitur, per non obscuram eorum, quae prius dicta fuerant, antithesin, affirmari, eum a mortis lege solutum esse, quod sane isti affirmationi penitus adversatur. Ex iis etiam, quae modo dicebam, aperta responsio colligitur ad illud, quod pro istorum locorum conciliatione a te, vir nobilissime, excogitatum fuisse apparet, ut scilicet in priore de mortis reatu verba fiant ex ipsis peccatis per se, gratia Dei, quae per Christum est, seclusa, consideratis proveniente, in posteriore vero de liberatione agatur ab eodem reatu per Dei gratiam nobis a Christo allatam concessa, quae duo in uno eodemque homine, eodem tempore considerari possunt. Hanc, inquam, conciliationem admittendam non esse, id demonstrare videtur, quod homo renatus, id est, qui in consilio impiorum non ambulat Psal. 1, 1, nec in via peccatorum manet, beatus jam ut scriptum est, appellari debet, itaque a mortis reatu ex propriis peccatis proficiscente liberatus Dei benignitate est: quae, ut dictum fuit, etiam ante Christi adventum id abundanter praestitit, ut homines pii & in peccatis minime manentes semper pro justis coram Deo ipso habiti fuerint, id est, suorum delictorum veniam sint consecuti.

Hactenus, vir clarissime, ex ipsius loci nostri verba expendi, unde potissimum colligi arbitror, si Paulus de seipso, ut regenerato, hoc sep. cap. Epist. ad Rom. loquatur, posse hominem regeneratum in peccatis manere, & secundum carnem in hac vita incedere, immo quin in peccatis maneat, & dum hic vivit, secundum carnem incedat, vix ullo modo fieri posse, quandoquidem vix ullo modo fieri posse videtur, ut quis in hac vita id praestet, quod ipse Paulus praestare non potuit. Et simul alia alibi scripta ejusdem Pauli verba, quae de homine regenerato manifeste sunt dicta, quaeque illis opposita, cum ipsis minime conciliari posse, & propterea hic de seipso, tanquam regenerato, Paulum ullo modo verba facere, etiamsi tibi secus omnino videatur, demonstrandum mihi sumpsi. Quod si ex animi mei sententia successit, est quod Deo ingentes gratias agam, qui mea opera in re (hac praesertim aetate nostra) tanti momenti praestanda uti pro sua bonitate voluerit. Sin minus, non est, quod mirer cum imbecillas vires meas considero, & mecum animo reputo, quam difficile sit, veritatem, quae diu in tenebris apud plerosque jacuerit, in lucem quodammodo revocare. Id tamen interea commemorandum censeo, hucusque me ita disputasse, quasi tu (ut equidem spero) in eo mecum sentias, hominem Christi spiritu regeneratum in peccatis non manere, & in ipso spiritum in pugna, & luctatione illa, carne revera superiorem evadere,

* Pag. 229 & seq.

utique malis cupiditatibus, ut plurimum, re ipsa vincere, & retinere. Quod si tu vero aliter sentis, & nihil aliud homini renato tribuis, quam studium, & conatum quendam bene agendi minime efficacem, adeo ut plerumque non bene, sed male agat, vide obsecro te, qualis sit ista sententia tua, & quomodo eam vel apertis sacris testimoniis confirmare, vel rationibus inde ductis, verisimilem saltem esse, probare queas. Ego ut & mihi, & (quemadmodum arbitror) tibi ipsi plenius satisfaciam, quamvis sententia ista per ea, quae ante disserui, satis confutata videatur, tamen, antequam finem scribendi faciam, quae te quantum ex tuis literis conjici potest, in eam inducere potuerint, diligenter recensere, & cujus ponderis sint, examinare, Deo volente, decrevi, ut quid de sententia ista censendum sit, melius cognoscatur. Nam & huc tota de Pauli loci interpretatione disputatio nostra referenda est, & eadem opera aliquanto etiam diligentius, quam hactenus factum sit, locus ipse expendetur. Ac primum de Sacrarum Literarum testimoniis, deque rationibus inde petitis, deinde de quibusdam aliis rationibus disputabo.

Quod igitur ad ipsa sacra testimonia attinet, non dubium est, quin locus ipse, de cujus interpretatione quaerimus, facile te in sententiam istam, plus quam caetera omnia, impellendi vim habuerit. Vix enim fieri potest, ut credas, Paulum ibi de seipso, tanquam Christi spiritu praedito ac regenerato, locutum fuisse, & non simul credas, renatum hominem, quamquam invitum, in peccatis manere, & a carnis cupiditatibus vinci, ac superari, & captivum quodammodo detineri. Nimis enim, ut vidimus, aperta sunt verba Pauli id significantia. Et quamvis ex verbis tuis intelligi possit, te aliis praeterea rationibus adductum fuisse ut omnino statuas, ibi Paulum de homine renato verba facere, ego tamen nihil dubito, quin id te potissimum moverit, quod Paulus in persona sua totam disputationem exequitur. Atque ita mihi persuadeo, si aliqua ratione tibi constare posset, nihil prohibere, quominus, Paulum de seipso, qualis praesertim tunc erat, minime locutum fuisse, suspicari liceat, in ejusque verbis eam esse posse sermonis figuram, quam ego esse arbitror, te in eam potius partem propensurum, ut nullo modo de homine renato Paulum locutum fuisse, caeterasque rationes tuas pro nihilo habiturum, tantopere, quae de renatis hominibus & antea, & postea perspicue disserit, iis, quae ibi de seipso affirmare videtur, sunt contraria. adeo ut & tibi, & aliis, qui tecum sentiunt, quemadmodum ex iis, quae ante disputata sunt, apparere potest, ut locos illos concilietis, utrobique inauditae quaedam hyperbolicae locutiones, aliaeque permultae sermonis (ut sic dixerim) improprietates, necessario sint inducendae, quarum (ut ego quidem existimo) vix aliud exemplum vel apud ipsos poetas invenietur. Et tamen haec omnia incommoda unica sermonis figura admittenda, qua idem Paulus alibi usus est, quamque in quotidianis ipsis sermonibus frequenter usurpamus, nullo negotio vitari possunt. Quod ut fieri omnino debere intelligas, haec, quae mox subjiciam, ex iis, quae ante disserui, fere collecta, ut accurate perpendas, te etiam atque etiam rogo.

1. Primum pauciores obscurioresque loci ex multo pluribus & apertioribus explicari debent, non autem contra. Atqui nullum omnino in Sacris Literis locum invenies, qui verba habeat hoc idem vel leviter quidem prae se ferentia, quod locus iste totus prae se ferre videtur, nedum sententia, qualis ex isto, nisi ea sermonis figura admittatur, colligenda est, ex ullo alio ut colligatur, necesse sit. Verum innumerabiles propemodum reperies, qui plane contrariam sententiam aut contineant, aut certe prorsus continere videantur.

2. Deinde Apostoli scopus diligenter considerandus est, & quaenam illi ea scribendi, quae ibi scripsit, occasio fuerit, animadvertendum. Quod si fiat, adhuc perspicere non possum, quomodo quisquam sibi penitus persua-

perfundere possit. Paulum in loco isto de seipso, ut regeneratum, verba facere. Nam neque hunc aliquid cum ejus scripto commune habet, qui sine dubio, ut ex verbis ipsis liquido constat, nihil aliud est, quam de ipsius Legis virtute, atque effectu sine Christi gratia disserere, qua cum re homine renato nihil esse potest, & superatoriis ipsius occasio, ut supra vidimus, ex eo fuit, quod dixerat, cum in carne ipsi, ut alii essent, affectus, seu pravi affectiones peccatorum in spiritum membris per Legem efficaces fuisse, adeo ut morti fructum ferrent. Namque illud ostendere voluit, etiamsi per legem illud factum fuerit, tamen ipsam Legem peccatum non esse. Quare necesse est, quidquid deinde ad ejusdem rei confirmationem atque explicationem adjungit, id est universam ipsam usque ad finem cap. disputationem, ad hominem, qui in carne adhuc sit, pertinere, quamvis de seipso perpetuo loqui videamur. Nam idem quoque ab ipso antea fecerat. Adde, quod illud saltem certissimum est, Paulum de malis effectibus Legis in homine loqui, ipsius tamen hominis culpa provenientibus, qui mali Legis effectus in homine renato esse nequeunt, utpote qui jam non amplius sub Lege, sed spiritu regatur & gubernetur, adeo ut, quemadmodum ex similitudine in initio cap. proposita intelligi potest, Paulus velit, Legem renato homini mortuam esse, nec cum cum ipsa amplius aliquid commune habere, quod ad hoc videlicet attinet, ut illa in eo aliquid mali efficiat, cum illa ex parte dominetur.

3. Praeterea quaedam ex iis, quae sibi ipsi Paulus tribuere videtur, nequaquam illi convenire possunt. Quale est illud, quod sine Lege vixerit aliquando, ut in scripto meo lectorem admonueram. Quod enim ajeas, non de ipsa Lege, sed de Legis cognitione Paulum loqui, quam tandem cognitionem intelligunt? Num perfectam plane & absolutam? Atqui ea ad id quod Paulus quaerit, nihil est opus. Satis est enim, cognitionem illam ejusmodi esse, ut quis ea prorsus tum ea interdicta esse noverit, quae diserte in Lege sunt scripta. Et propterea satis est verba ipsa Legis tenere, eamque legem sibi latam esse, credere. Patet hoc ex ipso ejus cognitionis, quam is intelligebat, Pauli exemplo, *Nam concupiscentiam nesciebam, nisi Lex diceret non concupisces.*

Nam ergo illam, quam ostendi ad id quod Paulus quaerebat, satis fuisse? Atqui utraque ea destitutus fuit Paulus, ut in priore meo scripto planum feci.

4. Tum vero certe omnino perspicuum est, Paulum in tota illa disputatione, cum mortis a peccato proficiscentis mentionem facit, non eam intelligere quae a quolibet minimo peccato proficiscitur, sed quam gignit peccatum auctum per Legem, non quidem quatenus, ex peccatum magis dignum condemnatione efficit, sed quatenus homo, in vetitum semper nitens, multo ardentius, quam antea, ea facere concupiscit, quae sibi a Lege interdicta esse cognoscit. Peccatum, inquam, ipsum auctum adeo, ut Paulus supra modum peccans peccatum factum fuisse, dicere non dubitaverit. Atqui homo renatus, etiamsi ejus facta per se ipsa consideremus, nec Christi gratiae, quod attinet ad peccatorum remissionem, rationem habeamus, is tamen tales est, ut quidquid illi tribuamus, id est, quantumcunque quaerendum ejus vitae sanctimoniam esse velimus, ab illa condemnatione sit liber. Nam is ex eorum numero profecto est, quos Sacrae Literae pios & justos appellant. Sed pii & justi, quos Scriptura vocat, ita vivunt, ut, tametsi proinde illi condemnationi, & morti, quam quodlibet peccatum affert, sint obnoxii, a qua non alia ratione, quam Dei benignitate eximuntur, hujus tamen pollutionis, quae ab aucto nimium in modum peccato infertur, nullo modo sint participes.

5. Ad haec satis manifestum est, hominem a Paulo descriptum cupere, se liberari a quadam morte, a qua, dum hic vivit, liberari possit. Liberari inquam, non autem consolationem tantum accipere. Sed homo renatus, praesertim qualis ipse Paulus erat, a nulla morte liberari, a qua, dum hic vivit, liberari possit. Igitur homo ille a Paulo descriptus non est homo renatus, praesertim vero ipse Paulus. Quod autem ab ea morte, a qua detinetur, possit homo iste in hac vita liberari, ex gratiarum illa actione patet. Quae enim dicunt, nimirum hic de duobus hominibus, sub eadem Pauli persona agi, uno, qui liberari cupit, altero jam liberato. Quorum is, qui jam liberatus est, ipse Paulus sit, & quicunque ei similis fuerit, necesse est. Qui vero liberari cupit, Paulo dissimilis, & ob eam rem minime renatus. Atqui de jam liberato non agitur, nisi in eo versu, ubi gratiae de liberatione aguntur. Ergo in toto reliquo sermone de eo, qui liberari cupit, & porro de non renato verba fiunt. Atque hic ubique observandum est, mortem illam nihil aliud esse, quam captivum fieri legi peccati, unde mors necessario proficiscitur. Id est peccatis esse obnoxium, & malis cupiditatibus, quamvis invitum, obedire, non autem simpliciter, morti obnoxium esse. Quod & verba ipsa prae se ferunt, nec tu negas ita esse, sed putas, a tanto malo liberationem in hac vita non dari. Itaque (parum apte ni fallor) Paulum, hoc hominem istum miserum se vocantem, & mire singularem cruciatum facis, quia scilicet id non habeat, quod nunquam se, dum hic vivit, habere posse, optime novit. Jam vero, si mors ista, est captivum fieri Legis peccati, & jam productum est, dicta morte & Paulum, & alios ejus similes, id est, homines renatos, in hac vita liberatos esse, sequitur, ut qui renatus est, Legis peccati captivus non sit, id est malis cupiditatibus nullo modo obediat.

6. Postremo illud plurimi faciendum videtur, quod Paulus, postquam de homine isto in persona sua a se descripto loqui coepit, nusquam ad extremum usque verbum spiritus ullam prorsus mentionem facit. Quod nullo pacto fieri potuisset, si de homine regenerato locutus esset, in quo potior pars spiritus est, & cujus est proprium cum carne pugnare. Itaque in illa pugna, quam describit, non dubium est, quin pro Mente spiritum repositurus fuisset, si de homine non regenerato verba fecisset. Verum quia de homine non regenerato loquebatur, eoque ejusmodi, qui spiritus tantum partem non haberet, quanta opus est ad ineundum cum carne certamen, vel eum, ut deberet sua desidia, & negligentia in aciem non produceret, immo quia de homine illo non regenerato loquebatur, qui adhuc sit sub ipsa Lege, & alicujus quantumvis mentis praeditus, spiritu prorsus careat, propterea nusquam spiritum commemorat, nec cum carne luctantem facit, sed mentis tantummodo meminit, eamque solam cum carne praeliantem inducit, & in praelio succumbentem. Quod contra fit, cum spiritus supervenit, ipsaque mens adversus carnem tantus (ut ita dicam) superior fieri, ut non amplius mens, sed spiritus cum carne praeliari dicatur. Mens enim, quae paulo ante carni cedere cogebatur, spiritu superveniente, adeo confirmatur, ut carnem terga dare tandem compellat, & sibi victrici cedere. Quo fit, ut homo, cujus causa praelium istud fuerat, ex captivitate illa legis peccati, cui a carne fuerat subjectus, educatur, & liberetur, & (quod mens quaerebat) Legi divinae subjiciatur. Ex qua liberatione, & subjectione illud omnino consequitur, ut homo, qui prius morti penitus obnoxius erat, vitae particeps fiat. Propterea Paulus, cum toto fere cap. 7. in homine non regenerato, sed adhuc sub ipsa Lege vivente pugnam mentis, & carnis, nulla spiritus mentione facta, descripsisset, & mentem succumbentem fecisset, deinde cap. 8 spiritum supervenientem inducit, & miserum illum hominem ex servitute illa Legis peccati, & mortis liberantem, eumque spiritum vitae nominat. Nempe quod vitae formam ipsum faciat, & vitam opera sua homini paret. Igitur, partim gratiarum illam suam actionem explicans, partim ex praedictis tacite colligens, omnem illius hominis, quem descripserat, miseriam ex eo pendere, quod adhuc sub ipsa Lege esset, & ob eam causam carnis legi obtem-

pro tempore cogeretur, sic ait, *Nulla igitur nunc condemnatio est iis, qui in Christo Jesu non secundum carnem ambulant, sed secundum Spiritum. Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me à lege peccati, & mortis.* Videmus, hic post quatuor illas superiores leges quintæ legis mentionem fieri, id est Legis Spiritus, quæ fere opponitur, cujus antea quidem jam mentionem fecerat, sed obiter, postquam hominem illum sub persona sua describere inceperat, ex altera parte ei quidquam opposuerit. Quod tamen antea, cum paucis verbis summam quandam complexus fuerat eorum, quæ deinceps late explicaturus erat, facere non omiserat, ea summa vers. 5 & 6, continetur. Sexta autem Lex illa Lex Literæ est, & Lex Legis etiam appellari potest. Animadvertendum est enim, duplicem esse rationem Legis per Mosen latæ, Unam, quatenus ea, quæ recta & sancta sunt, præcipit. Et hac ratione Lex Dei à Paulo appellatur, eique, ut vidimus, Lex peccati opponitur. Alteram, quatenus simpliciter præcipit, nec ullas vires ea, quæ præcipit, faciendi homini largitur, quin immo ei amplius peccandi occasionem præbet. Atque hac ratione Paulus eam vel legem simpliciter, vel Literam nominat, eique Spiritum opponit. A litera illa caro per occasionem vires sumebat, ejusque accidentaria quadam ope mentem facilius superabat. A Spiritu mens vires sumit, eoque & adjutore, & duce carnem vincit, atque prosternit. Spiritus enim, ut idem ait Paulus 1 Cor. 2. 10, ipsa profunda Dei scrutatur, & Deum amantibus eique obedientibus præmium immortalis vitæ repositum esse cernit, idque homini ostendit. Cujus præmii desiderio hominis voluntas, quæ, ut supra diximus, media inter mentem, & carnem est, ita rapitur, atque incenditur, ut carne, ejusque illecebris posthabitis, menti, quæ, amandum esse Deum, eique obediendum, docet, penitus tandem adhæreat. Spiritum autem illum Christus largitus est, & hac ratione id præstitit, quod tota Lex Mosis nulla ratione propter vim carnis, quæ eam infirmam, atque invalidam reddebat, præstare poterat. Propterea subjungit Paulus, *Nam quod impossibile erat Legi, &c.*

Satis (ut spero) demonstratum est, Apostolum non seipsum vere, aut hominem Christi Spiritu regeneratum, sed hominem nondum illius Spiritus participem factum sub sua ipsius persona toto cap. 7. Epist. ad Rom. descripsisse, & simul, quidnam eo loco sibi velit, explicatum. Unde constare potest, non modo inde probari non posse, hominem renatum studio quidem, atque conatu bene agendi esse præditum, sed eo plerumque inani & inefficaci, verum etiam, si cum initio seq. cap. conjungatur, plane contrarium inde aperte colligi. Nunc de aliis sacris testimoniis, unde sententiam illam elici posse, fortasse putabis, dispiciendum nobis est.

Itaque, ut imbecillitatem hominis, quamvis renati, ad bene agendum ostendas, duo divinarum literarum testimonia profers, in quibus de homine Christiano, quod adhuc peccet, & sæpius labatur, aut affirmatur, aut certe affirmari videtur. Et alia plura esse ais, quæ, tanquam mihi notissima, afferre non curas. Ego sane non adeo sum in sacris ipsius Novi Fœderis Literis versatus, ut multa, quæ in illis scripta sunt me sæpe non fugiant. Id tamen ausim affirmare, quamvis constanter credam, Christianum verum etiam esse posse, qui interdum peccet, & non raro labatur, tamen (quod ad peccata præsertim attinet, quæ hoc loco à lapsibus distinguo) hac in re indicanda, non modo explicanda, sacros scriptores parcissimos esse. Ut non adeo mirer, si Catharorum hæresi locus inventus est, quam olim tot viri præstantissimi sunt amplexi, nec hodie desunt, qui eam tueantur, ac foveant. Veriti enim divini scriptores esse videntur, ne, si eam rem plane explicuissent, peccandi licentiam sibi quisque facile sumeret. Interim tamen, ne, cum forte, se iterandum peccare, pii homines animadverterent, animum desponderent, & se minime Christianos, minimeque Deo caros esse putarent; nonnulla indicia humanæ imbecillitatis etiam post regenerationem, ipsa regeneratione adhuc pendente, in suis scriptis reliquerunt, eamque potius ea sententia, & totius rei ratione, quam ex verbis ipsis, disertisque de ea testimoniis, colligi voluerunt. Nam quod ait Johannes 1 Joh. 1. 8, (qui unus est ex duobus locis à te allatis) *Si dixerimus, quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas non est in nobis,* non significat, ipsum Johannem, & cæteros omnes adhuc peccare consuevisse, sed peccati reos fuisse, id est jam peccasse. Quia siquidem habere peccatum, non idem est, quod peccare, sed idem, quod peccati reum esse, ut ex aliis locis apud eundem Johannem apparet. Qui hac eadem locutione Christum utentem facit Evangelii sui cap. 9. 41, & cap. 15. 22, & cap. 19. 11. Atque id, quod dicimus, Johannem omnino sensisse, confirmant præterea manifeste verba illa, quæ postmodum eodem loco scribit, eandem sententiam more suo verbis paullulum immutatis repetens à Joh. 1. vers. 10. Ait enim, *Si dixerimus, quoniam non peccavimus, mendacem facimus eum, & verbum ejus non est in nobis.* Non peccavimus inquit, non autem non peccamus. Nam de peccatis loquitur, quæ unusquisque, antequam Christi nomen profiteretur, commisit, & hæc ea sunt, quæ, Deo condonata esse antea dixerat, qui ut potè fidelis, & justus, ea remissurus esset. Idque demonstrant ea verba, *Ab omni injustitia.* De sceleribus enim, etiam gravissimis, loqui Apostolum, aperte docet. Quæ in homine ad Christum converso atque ejusmodi, qui propter divinum promissum per Christum factum, ejusque sanguine confirmatum, veniam suorum delictorum à Deo sperare possit, locum amplius non habent. Resipiscentibus enim duntaxat & à sceleribus deinceps abstinentibus ea venia promissa est. De præteritis igitur peccatis, ut dixi, loquitur Apostolus, non de præsentibus. Nec vero alio potissimum respexit Christus, cum nos orare docuit cœlestem Patrem, ut nobis remittat nostra debita. Grande enim æs alienum propter peccata nostra cum Deo contraximus, antequam ad ipsum per Christum converteremur. Quo nunquam reipsa nos liberatos esse gloriari poterimus, donec de morte peccati pœna tandem exempti simus. Propterea gementes, redemptionem, ut inquit Paulus, nostri corporis expectamus Rom. 8. 23, Deum tantisper assidue rogantes, ne præteritorum nostrorum scelerum meminisse velit. Quibus, absque ejus misericordia, æterna mors omnino debetur.

Habes, quæ, judicio meo, Johannis mens sit in verbis illis à te allatis. Quinetiam afferre non dubitabo, ne id quidem, quod ab ipso scriptum est cap. seq. *Filioli mei hæc scribo vobis, ut non peccetis. Et, si quis peccaverit, advocatum habemus, &c.* Quæ verba plerique ad idem probandum, quod ex superioribus verbis probari existimabas, identidem afferre solent, ad rem multum facere. Cum enim Johannes ait, *Hæc scribo vobis, ut non peccetis,* non vult dicere, se id suis antecedentibus monitionibus cavisse, ne in aliquod peccatum amplius ii, qui jam ex animo ad Deum per Christum conversi erant, inciderent, sed ne in peccatis amplius quisquam eorum, ad quos scribit, maneret, verum jam in luce ambularent, & peccata sua Deo ex animo confitentes, ab ipso eorum omnium veniam sperarent. Quemadmodum ex ipsis superioribus verbis perspicuum est. Quod si quis tamen nondum poterat se ex peccatorum laqueis extricare, non idcirco ei desperandum esse, sed confidendum, si resipuisset, & in luce ambulasset, sibi remissum iri omnia peccata, cum Jesus Christus justus, id est fidelis & verax, sicut promiserat futurum, sic re ipsa apud Deum eorum omnium patronus esset, ipsorumque peccata omnia expiaret, qui, serius etiam licet aliquanto, vitam emendarent. Namque hanc esse Apostoli sententiam, ex eo præterea constare potest, quod ait, Christum, etiam pro totius mundi peccatis expiationem esse. Hinc enim apparet, non de peccatis eum agere, quæ committuntur post veram pœnitentiam, & vitæ emendationem, sed ante. Mundus siqui-

spirituales tenet non resipuerint, immo tota fere enimum in peccatis miscetur. Voluit autem Johannes dicere, Christum expiatorum esse peccata non eorum tantum, qui jam ipsi adhaerere coepissent, atque nomen jam dedissent, sed quorumcunque: modo, nomen jam dedissent, vitam corrigerent, & praecepta ejus conservarent, atque hac ratione cum vere noscent, ut sequentia verba aperte docent. Quod enim quidam, Mundi verba, seu ὁ κόσμος totius appellatione omnes electos significari ajunt, id nullo Sacrarum Literarum exemplo confirmatur. Etiamsi Electorum nomine eos, qui jam per Jesu Christi fidem renovati sint, intelligamus. Nusquam enim isti (quicquid aliis visum fuerit) simplici τοῦ κόσμου nomine in Sacris Literis sunt nominati. Hanc igitur, quam dixi, Johannis mentem esse, omnino mihi persuadeo, praesertim cum apud ipsum, ut etiam apud alios divinos scriptores, verbum Peccare simpliciter positum non aliquod peccatum committere, sed peccata implicatum esse significet. Ut ex illis locis constat, in quibus hominem ex Deo natum non peccare, nec peccare posse, affirmat 1 Joh. 3. 9. & 5. 18. qua de re à nobis in disputatione * de Christo Servatore pluribus disputatum est. Haec autem pauca hic a me disputata fuerunt, ut locum à paucissimis (ut arbitror) intellectum, hac mihi oblata occasione, explanarem. Caeterorquin, etiamsi & hic, & superior locus id significarent, quod vulgo creditur, & alii praeterea innumerabiles invenirentur, qui idem dicerent, Jam ego, Christianum hominem interdum peccare posse, concedo. Quod satis est, ut loci illi ita receptam jam sententiam accipi possint.

Alter locus apud Jacobum à te allatus Jac. 3. 2. & de lapsibus loquitur, & proverbialem loquendi modum continet, quo humanae naturae imbecillitas significatur. Nec plane, ut verba sonant, accipiendus est, quasi nemo prorsus sit, qui in multis saepius non labatur. Sed intelligendum est, humanam naturam ita comparatam esse, ut omnes homines generatim facile labi possint. Apparet autem, Jacobum ibi hyperbolice aliqua ex parte locutum fuisse. Nam deinde statim addit, eum, qui in sermone non labatur, virum esse perfectum, qui etiam totum corpus fraenare possit. In multis labi is certe non potest, qui vir perfectus est. Utrobique tamen est aliqua hyperbole, & altera alteram indicat. Sed etiamsi & de peccatis ipsis locutus esset Jacobus, & ejus verba, ut sonant, omnino accipienda essent, non tamen sequeretur, neminem esse, qui plerumque non peccet. Potest enim quis in multis peccare, non tamen in plerisque.

Verum praeterea, ut ostendas, posse hominem spiritualem esse, & tamen legem peccati in membris suis habere, Pauli ipsius testimonium affers, qui Galatas spirituales vocet Gal. 6. 1, cum tamen sciret, eos concupiscentiam in membris corporis portare. Etsi autem hoc à te eo tantum dici videtur, ut ostendas, non esse in Christianis hominibus plane extinctas malas cupiditates, quae eos identidem ad peccandum stimulent, tamen, ne qui scrupulus fortassis propter hunc locum in animo tuo haereat, praesertim cum paulo ante non modo concupiscentiam in Galatis fuisse, sed etiam, eos non fecisse, quae voluissent, à concupiscentia impeditos, dicere Paulus videtur, praeter ea, quae supra dixi, ostendens, illud ex Pauli verbis colligi non posse, Dico, Paulum non nominasse Galatas spirituales, sed tantummodo declarasse, aliquos ex ipsis spirituales fuisse, aut potius, se ita credidisse. Inquit enim, Vos, qui spirituales estis, & Graeca verba sic habent, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί, quod nihil aliud est, quam illi inter vos, qui spirituales sunt. Quem locum recte Beza, amphibolum quendam vitans, & ab ipsis Graecis verbis non recedens, Vos spirituales, convertit.

Addis postremo, Paulum eos, ad quos scribit, sanctos nominare, & tamen in iisdem multas infirmitates, vitiaque non vulgaria corripere, ac notare. Ut certa, quae hic dici possent, omittam, animadvertendum tamen, Sanctorum appellatione apud Paulum, & alios, eos omnes significari, qui publice Christianismum dederant, ejusque discipulos se esse profitebantur, etiamsi nondum tales essent, quales eos esse oportebat, si vere vellent, & Dei filii merito appellandi fuissent. Ut hodie quoque fratres vocamus omnes, qui nobiscum de Christianae religionis placitis, quae ad salutem necessaria esse credimus, idem sentiunt, eandemque doctrinam profitentur, etiamsi aliquos inter ipsos nobis videre videamur, qui nondum vere regenerati sint. Sanctorum porro nomen Pauli aetate omnibus Christum profitentibus commune fuisse docere possunt inter caeteros multos hi loci, Act. 9. v. 32. & 41, & cap. 26 v. 10. Rom. 12. v. 13. & cap. 15. v. 25 & 26. 1 Cor. 14 v. 33. 1 Tim. 5. v. 10. Hebr. 6. v. 10.

Constitueram de ea ratione (quae quidem ex Sacris Literis petenda esset) quod omnes sancti tam novi, quam veteris foederis, vitiositatem carnis senserint, cum nec à te ad eam confirmandam testimonia aliqua proferantur, nec ipsa ad quaestionem, de qua hic agimus, proprie pertineat, nullum verbum facere. Veruntamen, quia aliquid hac de re dicere non inutile futurum est, eam non prorsus intactam relinquam. Dico igitur, me, sacris cum veteris, tum Novi Testamenti libris perlegendis, illud non animadvertisse. Interdum quidem sancti homines de natura sua (id est humana) imbecilla, & ad peccandum proclivi conquesti sunt. Quod ad peccata sua excusanda fecerunt, non quae committere pergerent, sed quae jam commisissent, & ut Deum ad sibi parcendum adducerent. Quemadmodum David facit Psal. 51. 5, qui post adulterium, homicidiumque perpetratum, veniam peccati sui à Deo implorans dixit, se in iniquitate, & peccatis esse conceptum. Sed, quod sancti viri, dum in recto justitiae ac pietatis cursu essent, illam carnis vitiositatem sentirent, quae eos impediret adeo, ut de via saepius deflecterent, & frequenter non id agerent, quod vellent, quemadmodum vides te vitiositatem illam carnis interpretari, id vero non modo de omnibus, sed ne de uno quidem aliquo (quod sciam) scriptum est. Errabant quidem, aut certe se errasse dubitabant ipsi per ignorantiam, atque ejusmodi peccatorum, quae sibi occulta erant, etsi vix peccata nominari possent, veniam sibi submittus à Deo petebant, eumque simul rogabant, ut ipsum à peccatis prudenter admissis custodiret (quemadmodum idem David Psalmo 19. facit) quippe qui & sanctitatem suam universam ipsi Deo acceptam referrent, & sine ejus auxilio à peccando abstinere se non posse, persuasissimum haberent. Sed hoc longe aliud est ab eo, quod à te de omnibus sanctis affirmari videtur. Quinimmo ipse David, cum saepe alibi suam justitiam, integritatem, & innocentiam praedicat, tum vero Psalmo 18. dicit, se custodisse vias Domini, & integrum cum illo fuisse, seseque à pravo agendo conservasse, adeo ut Dominus sibi secundum justitiam suam, & manuum suarum puritatem rependerit, ac benigne fecerit. Paulus porro ipse (si locum illum 7 cap. ad Rom. excipias) ne in speciem quidem de se usquam vel affirmat, vel indicat, quod carnis vitiositate, quominus rectum pietatis cursum tenere posset, saepius impediretur. Immo, & se mundo crucifixum esse, & mundum sibi, & se per Christum, à quo corroboraretur, omnia posse, ait. Idem seipsum Corinthiis, & aliis ad imitandum proponit, & quidem tamquam Christi imitatorem Gal. 6. 14. Phil. 4. 13. 1 Cor. 11. 1. 2 Thess. 3. 7. Philippensibus vero scribens ait Phil. 4. 8, & 9, eos in ipso ea vidisse, quae eos cogitare, ac facere jubebat, nempe quicquid est verum, quicquid grave, quicquid justum, quicquid castum, quicquid amabile, quicquid bonae famae, omnem denique virtutem, omnemque laudem, & alia ejusmodi complura de se constanter affirmat, quae cum ista tanta carnis vitiositate, ejusque in pietatis cursu impedimentis omnino pugnant. Sed jam de quibusdam aliis rationibus, quae ex ipsis sacris testimoniis minime sunt petitae, videndum est.

* Pag. 48, & 164. &c.

Ais igitur primum, Si quis diligenter seipsum examinaverit, reperturum sine dubio tale in se testimonium concupiscentiæ, quæ sanctis tamen eadem afferat, ut merito omnes peccato obnoxios reddat. Verum ratio ista veritatem hujusce quæstionis inveniendi fallax prorsus, & simul admodum periculosa videtur. Non enim ex eo, quod quisque nostrum in seipso experiatur, sanctorum vita æstimanda est, neque, si quid nobis deesse sentimus, idem continuo sanctis hominibus deesse concludendum est, quasi vero certum sit, nos jam sanctos esse, id est per Christi spiritum à mundo, & corruptione, quæ in ipso est, separatos, & Deo, ejusque sanctæ obedientiæ consecratos. Certe, si ego ex memetipso regeneratos sanctosque homines metiri velim, multo aliter de ipsis mihi sentiendum erit, quam sentio, nec ea dicenda, quæ dico. Sed absit, ut hoc faciam. Ex ipsis Sacris Literis, ex vita eorum, quos certum est vere sanctos fuisse, ex tota denique fidei, ac religionis nostræ ratione hac de re dijudicandum est. Quæ igitur à te, vir præstantissime, peccatorum recensentur, tanquam ea, quæ in regeneratis omnibus aut reperiantur, aut reperiri possint, non propterea crediderim ego in illis reperiri, quia scilicet egomet (verbi gratia) ea omnia in me ipso experiar. Quid enim? Num (exempli causa) & Paulum ipsum quoad pravæ concupiscentiæ prolem ita devinctum fuisse credam, ut potius se, suaque, quam proximum amaret? num in ipso insignem aliquem torporem in officiis pietatis, fidem imbecillam, charitatem languidam fuisse, mihi persuadebo, cum ipsemet, quem modestissimum alioqui fuisse, necesse est, tibi plane contraria identidem de se prædicet? Nam quomodo, quæso, illa φιλαυτία in Paulo locum habuit, de quo legimus anathema se esse ab ipso Christo optasse propter fratres suos secundum carnem Rom. 9. 3. Aut quomodo de ipso, quod se potius, suaque quam proximum amaret, quisquam suspicari potest, qui vel ipsius ea verba legerit 2 Cor. 11. 29. Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non uror? Negligentiam autem illam, nedum insignem aliquem torporem in officiis pietatis exequendis in Paulo fuisse, quis cogitare audeat, qui vel orationem illam perlegerit, quam in discessu Ephesinæ Ecclesiæ senioribus habuit? Ubi inter alia ea verba sunt, Actor. 20. 31. *Propter quod vigilate memoria retinentes, quoniam per triennium nocte, & die non cessavi cum lachrymis monere unumquemque vestrum.* Et mox. *Argentum, aut aurum, aut vestem nullius concupivi, sicut ipsi scitis, quoniam ad ea, quæ mihi opus erant, & iis, qui mecum sunt, ministraverunt manus istæ. Omnia ostendi vobis, quoniam sic laborantes oportet suscipere infirmos, &c.* Hæc eadem repetit scribens ad Thessalonicenses, ubi etiam efficacius summam diligentiam suam in pietatis officiis sive ad corpus, sive ad animum spectantibus commemorat, adeo ut verba illa non veritus sit proferre 1 Thess. 2. 10. *Vos testes estis, & Deus, quam sancte, & juste, & sine querela vobis credentibus fuimus, &c.* Quid porro de fide imbecilla, aut charitate languida dicam, cum ipse testetur, Timotheum assectatum fuisse ipsius fidem, & charitatem, atque eo nomine eum non obscure commendet, utque perseveret, moneat 2 Tim. 3. 10. Quomodo autem suspicari quis potest, Pauli fidem unquam imbecillam fuisse, qui tot, tantaque pro Christi nomine perpessus fuerit, ac passus fuerit? quis charitatem languidam, cum, ab omnibus liber esset, se tamen omnium servum fecerit, ut plures lucrifaceret? 1 Cor. 9. 19. Huc, huc dirigendi sunt semper oculi nostri, si, quomodo Sancti Dei viri affecti esse soleant, & comparati, cognoscere velimus, non autem, quid quisque nostrum in seipso sentiat, inspiciendum est unquam. Atque hic considerandum est, quomodo, cum Paulus de seipso ea, quæ & modo, & paullo ante recensuimus, testatus fuerit, & multo plura, atque fortasse efficaciora in eandem sententiam scripserit, fieri possit, ut de se, tanquam Christi spiritu jam prædito ac permoto, & ejusmodi, qualis tunc erat, cum eam Epistolam ad Rom. scripsit, ea dicere potuerit, quæ cum illis ἐκ διαμέτρου (quod dicitur) discordant. Quod si ea nulla prorsus ratione ad Paulum ipsum jam regeneratum accommodari possunt, & propterea certum esse debet, de seipso, ut regenerato, eum tunc locutum non fuisse, non est, quod, qua ratione ad cæteros regeneratos accommodentur, quisquam laboret, cum nulla prorsus causa sit ad omnes regeneratos Pauli verba trahendi, nisi de seipso, ut regenerato, ea scripserit.

Sequuntur quatuor rationes ab absurdis ductæ, quæ tibi fortasse consequi omnino videntur, si credatur, aut verum sit, hominem Christianum & vere regeneratum non modo bene agendi studio perpetuo esse præditum, sed reipsa bene agere, & plerumque, quod conatur, id etiam facere, de quibus singulatim agemus.

Una igitur esse videtur, quod facile putabit aliquis se jam refrænasse cupiditates suas, & reipsa justum se jam, & sanctum evasisse, cum tamen nihil minus sit. Nempe quia, quæ fieri posse credimus, ea, si nobis sint grata, præsertim vero si ad nostram laudem existimationemque pertineant, & facta etiam esse, facile nobis persuademus, quamvis facta non sint. Hanc rationem ego ex verbis tuis colligo, quamvis tu eam non expresseris. Cum enim quæratur, non qualis unusquisque nostrum sit, vel, qualem se jam esse, credere oporteat, sed qualis unusquisque esse debeat, tu vero opinionem propriæ justitiæ, & sanctitatis, cum interim tamen concupiscentia intus lateat, atque grassetur, hic detesteris, non satis video, quomodo illud alioquin ad rem facere possit. Nam, si id tantum urgere vis, fieri non posse, quin semper concupiscentia intus grassetur, id est (ut ego interpretor) impediat, quominus bene agamus, & ita justi, & sancti simus; non est, quod de justitiæ, sanctitatisque opinione aliquid dicam, quam tecum sum detestaturus, si ea falsa fuerit: sed illud ipsum quærendum est, utrum sic res se habeat, ut ipse contendis, neminem scilicet cupiditates suas ita domare, ac refrænare posse, ut bene agat, ideoque justus, & sanctus sit. Sin autem concedis, cupiditates ita domari, ac refrænari posse, sicut dictum est, cur ei, qui revera id fecerit, ob idque justus, & sanctus fuerit, suæ etiam justitiæ, & sanctitatis opinionem habere non concedes? Num quid peccat is, qui id opinatur, quod verum est? Certe Pauli locus, quem tu hic expendis, & justitiam illam, ac sanctitatem dari, &, qui eam habeat, non modo id ipsum opinari, sed etiam de ea gloriari posse docet Gal. 6. 4. Sic enim ibi scriptum est, *Nam, si quis existimat, [se] aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet unusquisque, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero.* Hic non reprehenditur à Paulo, quisquis se aliquid esse opinatur, sed qui falso id opinatur, & ex alienis delictis potius (ut ex præcedentibus non obscure colligitur) quam ex propria innocentia occasionem sese jactandi capiat. Quare monet, ut unusquisque studeat, ut se integrum præstet, & ita opus suum probet, unicuique enim hoc opus mandatum est, idque faciendum unusquisque sibi sumpsit, ut integre vivat. Quod si fecerit, tunc erit quod gloriari possit, non de aliorum erratis, sed de sua integritate. Est tamen hæc gloriatio sano modo (ut aiunt) intelligenda, & ad Deum ima referenda, qui omnis integritatis & porro justitiæ, ac sanctitatis nostræ causa, & auctor est, atque interim, quæ adhuc supersunt in nobis, errata agnoscenda, & multo magis, quæ integritatem nostram scelera antecesserunt, perpendenda, ac deploranda, nec cæteri præ nobis contemnendi, quæ cum non faceret Pharisæus ille à Christo inductus, minime ab ipso laudatus fuit Luc. 18. 11, 12. Igitur ad eum modum, quem supra dixi, explicanda videtur ratio tua ut videlicet periculum sit, ne quis se sanctum, & justum esse opinetur, cum tamen non sit: quæ ratio non negat,

homi-

hominem Christi spiritu regeneratum sanctum, & justum esse, sed, non sine magno periculo id à quoquam credi posse, affirmat. Atque hac eadem ratione multo majus est periculum, si quis credat, hominem renatum non ulterius progredi posse, quam ut studium verum atque perpetuum bene agendi habeat: Etiamsi id verum esset. Multo enim facilius est, ut quis opinetur, se aliquid totis viribus conari, cum tamen revera non conetur, si nihil praeterea, quam conatum ipse quaeratur, quem irritum plerumque fore, persuasum jam sit, quam, ut quis opinetur, se aliquid facere, quod non faciat, ubi facto ipso est opus; quod opinionem istius comprendet, imo vero quid eam ipso gignat. Ut vix fieri posse videatur, ut quispiam, se id facere opinetur, quod revera non faciat, modo quid, quale sit illud, quod se facere opinatur, probe teneat. Itaque si quis recte noverit, quid sit cupiditates suas comprimere, ac subjugare, & bene agere, atque ita sanctum, & justum esse, non facile periculum, quemadmodum fieri possit, ut is se ista praestare opinetur, cum tamen non praestet. Et enim, cum haec doctrina praedicatur, hominem renatum non esse, nisi cupiditates suas vincat, atque refraenet, & bene agat, docendum est simul diligenter, quid hoc sibi velit. Quod & exacte, & facillime quisque percipiet, & sic nullum ipsum ea in re decipiendi ab ipsa doctrina periculum nullum erit. Ingens autem semper futurum est in altera illa doctrina de conatu, & studio perpetuo bene agendi, quod solum in renatis requiratur. Nemo enim unquam fuerit, qui, quid conatus iste, ac studium sit ipsis factis plerumque destitutum, vel alios recte doceat, vel ipse probe teneat. Quapropter, etiamsi doctrina illa vera esset, tamen periculosum eam populo non tradere, sed potius docere, necesse esse, ut in factis ipse conatus iste, ac studium plerumque eniteat. Sic enim fieri, ut, viri hac multo magis contenti, multo etiam facilius ad conatum, & studium ipsum pervenerint. Nam, si quis cogitet; tunc periculum fore, ne quis, cum conatum, & studium illud jam adeptus esset, & tamen, frustra se plerumque laborare, nec facta ipsa praestare posse, animadverteret, de salute sua desperaret, & ita imprudens periret, qui jam revera ad metam salutaris viae pervenerat; Respondeo, spiritum Dei, quo abundantur, & quantum ad salutem satis est, illum praeditum esse oportet (si modo is regeneratus est, qui ad conatum, & studium illud pervenerit) nullo pacto permissurum, ut de sua salute desperet, sed, simulatque eo pervenerit fuerit, ei demonstraturum (facta enim illa unctio, ut inquit Johannes 1 Joh. 2. 27. docet omnia) non esse, cur se torqueat, si minus facta ipsa praestare possit, cum ea praestare omnino se velit.

Altera ratio, quae ex tuis verbis elici posse videtur, haec est, Quod, si quis credat, se jam cupiditatibus suis superatis, negligens fiet deinceps in studio eorum suis superandis, & tanquam si ab omni tentatione immunis jam esset, periculo peccandi non vitabit. Ad rationem hanc sic respondeo. Aut ille de se, quod jam cupiditatibus suis imperet, falso opinabitur, aut vere. Si falso, jam demonstratum est culpam in ipsa doctrina de cupiditatibus ipsis refraenandis non residere. Si autem vere, dico, in doctrina illa non contineri, quod si quis eo pervenerit, ut cupiditatibus suis imperet, easque refraenet, jam fieri non possit, ut ab illis ipse unquam fatigetur. Immo, qui illa docent, docent simul, ac certe docere & possunt, & debent, nisi quis diligentissime sibi caveat, semper periculum esse, ne vel ab iisdem cupiditatibus, quae nondum plane domitae, ac subjugatae sint, sed saepe assuefieri soleant, atque recalescere, is qui eas frenabat, tanquam sessor de equo tandem excutiatur, & humi prosternatur, vel paullatim ab ipsis, quas tanquam captivas tenebat, imprudens ipse, dum eas incrementum negligit, interimatur, nec prius id sentiat, quam ex Domino jam servus sit factus, vel denique, etiamsi eas interemerit, tamen ipsae denuo aliquando repullulent, & illi iterum ingens negotium facessant, atque in discrimen illum, & vitae ipsum adducant.

Tertia ratio ea esse videtur, Quod, quicumque persuasum habuerit, se eo pervenisse, ut carnem suam ita jam domuerit, ut ex animi, ac spiritus praescripto vivat, & plerumque id, quod velit, faciat, facile superbus fiet, ac caeteros contemnet, sive sanctitatis, & justitiae opinione inflatus. Hic rursus distinguo. Aut ille falso persuasus est, aut vere. Si falso; Culpa ipsius est, non autem ejus doctrinae, quod ea fieri debeant, quae ille se fecisse somniat. Sin autem vere, pugnant haec omnino inter se, carnem suam ita domuisse, ut ex animi, ac spiritus praescripto quis vivat, & interim superbire, alios despicere, & sanctitatis, atque justitiae suae opinione tumefieri. Haec enim posteriora carnis, & quidem spiritum superantis, sunt fructus manifesti. Quod si quis tamen esse neget, non est, vel cur de ea vitanda magnopere laborandum nobis sit, vel ea opinione culpanda, quae illos fructus parit, si alioquin ea laudabilis esse videatur.

Restat quarta ratio, quae à te aliquanto apertius explicata est. Ais enim, nos non debere nos ipsos efferre, sed humiliter de nobis sentire, Deique misericordiam unicum asylum salutis nostrae implorantes, ab eo omnium peccatorum nostrorum veniam petere, Pharisaeique illius arrogantiam vitare, qui dixit, *Non sum sicut caeteri homines, &c.* Namque, ut hoc fiat, propterea affirmare videris, in nobis vitiositatem illam perpetuo haerere, quae fit, ut non ita, prout velimus, justitiae operam demus. Ad hanc rationem per ea, quae supra disputata sunt, satis responsum videtur. Praesertim, cum demonstratum est, iis ipsis, qui eo pervenissent, ut perfecte Deo obedirent, imo iis (si id fieri ullo pacto posset) qui per totam vitam nullum, ne minimum quidem, delictum commisissent, Dei misericordia, & gratia opus futurum. Neque illi Dei misericordia, & peccatorum remissione non egeant, qui non solum aliquando peccatores fuerunt, id quod fere omnibus renatis contingit, verum etiam adhuc à peccando prorsus non sunt immunes, immo & interdum prae nimia imbecillitate prudentes scientes leviter peccant, & aliquanto saepius per ignorantiam, aut incogitantiam labuntur. Quales ego renatos homines esse posse, constanter affirmo. Quare vitiositate illa (praesertim si Vitiositatis verbum proprie accipias) nihil est opus. Quasi sine ipsa Dei misericordiam, veniamque peccatorum nostrorum implorandi locus non sit. Et sane hoc mirum videri debet, Deum vitiositate nostra quodammodo delectari, vel certe velle, ut ea, à nobis umquam, dum hic sumus, auferatur. Certe hinc id saltem necessario consequitur, non esse laborandum, ut ea in hac vita careamus, non modo quia frustra omnino laboraremus, sed etiam, idque multo magis, quia Deo ipsi adversaremur, id tentantes efficere, quod ipse ne fiat, plane constituit. Sed (quod ego vehementer deploro, cum ipsa experientia, rem sic se habere, compertissimum habeam) id etiam facillime ex opinione ista sequitur, ut homines, qui Christi religionem sanctissimam profitentur, vitia, & peccata sua, non solum excusent, sed ad salutem etiam ea sibi conducere existiment, &, cum vix tepidi sint (quales tamen plus, quam frigidos, Dominus Jesus abominatur), satis bonos se esse arbitrentur Apoc. 3. 15. Quanto satius est, Deoque nostro dignius, putare, eamdem vitiositatem adeo invisam illi esse, ut quemadmodum id per Christum effecit, ut nobis peccata nostra non imputentur, sic per eundem efficere voluerit, ut non modo poenitentiam agamus, & ex peccati servitute exempti, nos justitiae mancipemus, verum etiam ab omni vitio, ac labe & animi, & corporis liberemur, quemadmodum Sacrae Literae non aperte docent Eph. 5. 27. 1 Thes. 5. 23. v. 23. 2 Cor. 7. 1? Nec vero ideo ab hac divina veritate abhorrendum est, quia scilicet periculum sit, ne in Pharisaicam arrogantiam incidamus. Ut enim antea dictum est, non hic quaeritur, quales simus, sed, quales nos esse, credere nos oporteat,

…nos esse credimus, sed quales esse debeamus. Et sane propositionem hoc asserendam valere, Ab hominibus nimirum vitae sanctimoniam non exigere, ne quis sanctitatis suae opinione arrogans fiat. Cum potius nihil sit, quod ab ista arrogantia magis avocare possit, quam sibi persuadere, & plane necesse esse, ut revera sancti simus, & nullam tantam sanctimoniam inveniri posse, quam a nobis Deus non requirat, licet pro bonitate sua atque clementia summo jure nobiscum acturus non sit. Nam quis erit, qui, in scopum descendens, & se a scopo isto multum aberrare, animadvertens, non omnes arrogantiae spiritus deponat, & sese coram Deo quam humillime demittat? Quod certe aut omnino non faciet, aut non ita ex animo, nisi etiam persuasus fuerit, id quod nondum praestat, praestari tamen a se posse. Sic enim demum, & culpam suam vere agnoscet, & Deum sibi merito, si velit, iratum fore cernet. Ex ipso praeterea id consequetur, ut totis viribus in id incumbat, ut officio suo, id est hominis undique absoluti fungatur, ejusque partes omnes perfecte impleat. Quod si quis ex altera parte ita statuat, Deum nihil aliud a nobis necessario requirere, quam ut conemur, ac studeamus sancti esse, quippe cum nihil amplius praestari a nobis possit, arrogantiae facile locus dabitur, cum facillimum sit, ut quisque illum conatum, ac studium se habere credat, & eo cum rem omnia jam se praestare, quae praestare potest, sibi persuadeat, nec esse, in quo merito a quoquam reprehendi possit, cum nulla sit in eo homine culpa, qui id non facit, quod facere nequit. Innumerabiles pene homines, ut alibi supra dictum est, hodie sunt, qui, se & Dei filios, & coelestis haereditatis participes esse, arroganter jactant, qui tamen impure vivunt. Nempe quia, cum sibi plane videantur conari, ac studere, ut bene vivant, & sancti sint, jam sibi nihil deesse arbitrantur eorum, quae Dei filiorum propria sunt, quaeque ab homine mortali in Dei cultu praestari possunt. Atque hac eadem ratione necessarium est, ut, si quis ad conatum, & studium illud jam pervenerit, aut se pervenisse putet, is, ut ulterius progrediatur, nihil curet, aut cogitet, & ita non solum aliquid amplius nunquam habeat, sed id etiam, quod habet, vel ipse aliquando abjiciat, vel sibi tandem auferri sentiat.

Haec erant, vir praestantissime, quae mihi ad ea respondenda videbantur, quae in Epistola ad me tua observaveram, ex quibus fortasse probari posse credebas, hominem Christianum & renatum perpetuo tantum studio, atque conatu a peccatis abstinendi, & juste vivendi esse praeditum, aut saltem, in quocunque is conatus, & studium sit, eum jam renatum esse. Quod posterius certe ex multis, quae a te affirmantur, colligi posse videtur. Praesertim vero ex eo, quod, obnitamque meam cum carne luctam, ubi regenerationem esse, satis aperte statuis, ut ante dictum est. Id tamen, ut dixi, propter alia complura, quae a te dicuntur, ut credam, animum meum inducere nullo modo possum. Immo jam persuasum mihi est, te sentire, praeter studium, & conatum illum in quolibet homine renato facta quoque ipsa esse debere, eatenus, ut justus, quemadmodum eum scriptura appellat 1 Joh. 3.7, nominari jure possit. Quae scriptura in ea appellatione non quidem imputatae justitiae, sed juste factorum manifeste rationem habet. Justitiam autem imputari (id est, eum pro perfecte justo haberi) & peccata omnia condonari, non ei quidem te arbitrari, qui in Christum, nescio quo pacto, credens, & spiritum, nescio quem, sanctum habens, aut habere se putans, conetur, ac studeat, vel potius conari, ac studere sibi videatur, pravas cupiditates suas refrenare, sed ei, qui Christi supremae sempiternaeque potestati confisus, & propterea beatae immortalitatis, quam is sibi obedientibus peperit, bona spe divinitus perfusus Hebr. 5.9, carnem suam ita revera domet, atque cohibeat, ut ipsius Christi praeceptis obedire merito dici queat. Quae de re in disputatione mea de Christo Servatore longissime explicatum est. Ex quo etiam fit, ut hic nihil addam amplius. Id tantum dicam, si, ut spero, ita sentis, ea vera sententia, judicio meo, non secus atque ulla ipsa posset, tibi esse, ne locum illum septimi cap. Epist. ad Rom. ad Paulum ipsum jam renatum pertinere tibi persuadeas. Nam si id tibi persuaseris, nisi Deus tibi mira quadam & singulari ratione adsit, necessario tandem ad illam alteram sententiam de solo conatu, & studio deflectes, quae hodie non exiguam Christiani orbis partem mirabiliter infecit, atque vastavit. Cui rei nulla alia major occasio data est, quam non sana istius loci explicatio. Quem locum praecipuum inter caeteros esse plane credo, quos Petrus intellexit, cum ait, 2 Pet. 3.16, *In Pauli Epistolis quaedam esse difficilia intellectu, quae indocti ac parum stabiles ad suum ipsorum exitium detorquerent.* Nihil enim simile de ullo renato homine, seu qui Deo sit carus, in reliqua universa scriptura legitur, ne dum de tanto Christi discipulo, & Dei amico, quantus Paulus fuit, sed omnia prorsus dissimilia. Id saltem, si penitus aliquanto rem perpenderis, mihi omnino dabis, nullum incommodum, aut malum ex eo proficisci posse, quod locum de homine, qui adhuc sub ipsa Lege sit, accipiamus. Multa vero, eaque ingentia ex eo, quod ad Paulum ipsum jam Christi Spiritu regeneratum illum referimus. Nam (ut alia non repetam) etiamsi prior interpretatio falsa esset, non tamen id colligeretur, quod ex posteriore colligitur, nec veritas ulla ex parte obscuraretur. Necesse enim esset, alios multos locos extare, ex quibus idem aperte colligeretur. At, si posterior interpretatio falsa est, quanta (Deus bone) si ea recipiatur, salutaris doctrinae jactura fiet! Praestat igitur omnino eam abjicere, praesertim cum, si fieri posset, ut ea vera esset, nihil tamen boni, sed multum mali inde facile proveniret, ut paulo ante, ipsa ratione, atque experientia duce, demonstratum est.

Atque haec tandem satis esse volo pro responsione ad ea omnia, quae vel sententiam meam de istius loci interpretatione labefactare, vel tuam confirmare posse, es arbitratus.

Caeterum, quod existimare videris, me fortasse hominibus renatis ideo plus tribuere, quam necesse sit, nec satis recte perspicere, quantis procellis tempestatibusque fides nostra jactetur, quia nunc literario in otio verser, nec unquam communem quandam vitam, praesertim vero conjugalem, oeconomicamque sim expertus; Velim id memineris, quod supra attigi, me in tota hac de hominibus renatis disputatione nihil prorsus ex eo constituere, vel argumentari, quod in me ipso aut nunc experiar, aut aliquando expertus sim, experturumve me esse, non temere sperem. Nam, si id esset, certe vix ad infimum illum renatorum gradum, quem ego feci, quenquam pervenire posse statuerem. Praeterea, etiamsi nunc in studiis Sacrarum Literarum, inque variis de religione nostra scriptionibus sum totus, nec unquam liberos, uxoremve habui, tamen & oeconomicam vitam, & aulicam per aliquot annos sum expertus, persecutionibus multis, iisque gravibus fui obnoxius, & famae, vitaeque discrimine saepius incidi, rei familiaris non levem jacturam sum passus, odium, atque insidias eorum, quibus prae caeteris carus esse vehementer cupiebam, & domi, & foris subire sum coactus, aliaque multa mala, & pericula mihi obeunda fuere, quae hic recensere non est opus. Nec vero hodie validissimae tentationes desunt, quae me a coepto cursu, nisi Deus mihi adjutor esset, penitus revocare queant. Sed, cum in his omnibus non mediocriter exercitatus fuerim, & etiamnum magna ex parte exercear, tamen verissimum esse deprehendi, si quis, precibus Deo frequenter, & ex animo fusis, ejusque auxilio fretus, sibi ipsi, carnique suae vim facere instituat, & saepe (ut quidem potest) fecerit, non admodum difficilia illa postmodum ei visum iri, quae nullo modo a se fieri posse, antea putabat. Sed nolumus nimirum plerique vim istam pati, & credimus, Christianas

virtutes

virtutes vel ipsis non dari, vel nullo labore comparari. Quis siquidem exempla quorundam aut vidimus, aut audivimus, in quibus (si unquam in aliquibus) Christianae fuere virtutes, qui, nullo studio antecedente, statim ii facti sunt, qui postea esse perrexerunt, idemque omnibus contingere arbitramur. Verum denique omnino Christianae virtutes: Sed eae à plerisque non sine pulvere, & sole (quod dicitur) obtinentur. Quare omnino laborandum, & sudandum nobis est, ut tandem vincamus, & nos ipsos primum subjugantes, facile deinde omnes tentationes superemus. Hujus praeclarissimae victoriae ea nobis proposita sunt praemia, quae & vinci posse, & debere, plane demonstrant, &, nisi vincamus, nostri ipsorum pessimos inimicos nos fore, aperte docent. Apoc.2.7, *Vincenti* (inquit Jesus Dominus noster) *dabo edere de ligno vitae, quod est in medio Paradisi Dei mei* vers.11. Et iterum, *Qui vicerit, non laedetur à morte secunda.* Et rursus vers.26. *Qui vicerit, & custodierit, usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes. Et reget eas in virga ferrea, tanquam vasa figulina confringentur. Sicut & ego accepi à Patre meo. Et dabo illi stellam matutinam.* Et postremo vers.3.21. *Qui vicerit, dabo ei sedere in Throno meo, sicut & ego vici, & consedi cum Patre meo in Throno ejus.* Quis justitiae, & gloriae amans his amplissimis promissis ad certamen istud ineundum non movetur, tantasque vires inde adipiscitur, ut victor tandem evadat? Ergo mundani homines, spe sibi proposita boni alicujus incerti atque evanidi, omnia, ut 1 Cor.9.25, inquit Paulus perferunt, & nos, filii Dei, Christiani, spe nobis ipsis certissimi atque aeterni boni, eadem & multo etiam majora perferre non poterimus? *Beatus vir* (ait Jacobus Jac.1.12) *qui suffert tentationem. Quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae, quam promisit Dominus diligentibus se.* Ne quis igitur nostrum sit, qui de victoria desperet. Sed cum sciamus, neminem coronatum iri, nisi legitime certaverit, 2 Tim.2.5 demus operam potius, ut cum Paulo (quisque in vocatione sua) dicere possimus, *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem conservavi. De caetero reposita est mihi corona justitiae; quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex. Non solum autem mihi, sed & omnibus, qui diligunt adventum ejus.* Vale vir clarissime, & corroborare in Domino. Omnes qui istic sunt, fratres, meo nomine salutes, utque cum ipsis Deum pro me ores, velim. Gratia Domini nostri Jesu Christi adsit omnibus vobis. Amen.

Die 24 Martii, Anno 1581.

Tui studiosissimus atque observantissimus in Christo Frater.

F. S.

Disputationis de loco 7. cap. Epist. ad Rom. finis.

FINIS.

FAUSTI SOCINI SENENSIS

DEFENSIO

Disputationis suæ de loco septimi Capitis Epistolæ ad Romanos, sub nomine Prosperi Dysidæi, ante 12 annos ab se editæ.

Adversus Reprehensiones N. N. Ministri (ut vocant) Euangelici nuper scriptas, & ab amico ad se missas.

Anno a Christo nato

1595.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

Ad Nicolaum Bernaudum, Medicum ac Philosophum eximium &c.

PRecibus tuis & accuratis & repetitis deesse cum nec velim, nec possim; ut primum mihi ab aliis perpetuis meis occupationibus aliquot paucæ diei horæ vacuæ concessæ sunt, ad scriptum quod ad me transmisisti, contra disputationem meam de loco 7. cap. Epist. ad Rom. sub nomine Prosperi Dysidæi jam diu editam, aliquid respondere aggredior, quantum, videlicet, satis esse possit ad verba mea ab istius scripti impugnationibus defendenda. Utinam ipse scripti auctor hunc meum laborem, qualiscumque is fuerit, boni consulat: & nisi alium ex hujus meæ Defensionis lectione fructum ceperit, hunc saltem percipiat, ut, exemplo meo, sine ullis conviciis aut maledictis in aliorum scripta ipse scribendo, animadvertat: inque in re eam modestiam ac pietatem servet, atque ostendat. Qua illum præditum esse, ex tuis ad me literis cognovi. Fateor enim, me, ubi ejus scriptum perlegi, valde contristatum ob id fuisse, quod alicubi nimia acerbitas atque amarulentia adversus me in eo apparet, quæ mihi omnem ferme spem adimit, ut ipse aliquando nobilissimum ac præstantissimum illum virum aliqua ex parte imitetur, cum quo de Paulini † illius loci sententia Disputationem illam habui. Is enim non modo, ut in Epistola ad lectorem monui, visa responsione mea, de sua sententia dubitare cœpit, sed postea & libere & publice sæpius est fassus, atque adeo ipse adversus alios contendit, Apostoli locum illum non aliter accipi debere, atque ego una cum aliis compluribus accipiendum censeo. Libens nihilominus tamen tuis precibus sum obsecutus, sperans hanc defensionem meam quidquid ipse scripti auctor de ea sit sensurus, plerisque divinæ veritatis solidæque pietatis studiosis non inutilem futuram. Quare jam, annuente Deo, eam texere incipiam, in particulas quasdam Reprehensoris mei scripto diviso, earumque singularem principiis ordine indicatis, atque illico meis responsionibus ubique subjectis.

† Johannes Niemojovius.

Particula 1. pag. 1.

Q*Uæritur in septimo illo cap. ad Romanos, &c.* Ait Reprehensor meus, me tueri, in loco illo cap. 7. ad Rom. Paulum sub persona sua, de quolibet alio homine non regenito loqui. Hoc non usquequaque ita se habet. Nam sentio quidem Apostolum docere voluisse, neminem eorum, qui sub ipsa adhuc Lege sunt, & nondum Dei gratiæ seu Spiritus regenerationis sunt participes, extra condemnationem positum esse. Cæterum non omnia, quæ sibi ipsi Paulus illo in loco tribuere videtur, cuilibet homini non regenito convenire ajo. Immo in ipso meo scripto priore pag. 13 dico, Paulum eum hominem describere, qui, quod ad mentem attinet, velit Legi obtemperare, de iis loqui, qui sub Lege ad omnium excellentissimum gradum pervenerunt: probe alioqui sciens, complures esse homines non regenitos, seu sub ipsa Lege adhuc constitutos, qui ista mente non sunt præditi. Id quod diligenter notandum est, propter multa, quæ inferius dicenda erunt. Adde, quod in posteriore meo scripto pag. 33. adhuc apertius repeto, me, cum, una cum plerisque antiquioribus Theologis, Paulum hoc loco hominem Christi gratiæ expertem & ab ipsa Lege pendentem describere, affirmo, non quemlibet ejusmodi hominem intelligere, sed eum, qui in eo statu ad excellentissimum gradum pervenerit.

Partic. 2. pag. 2. *Comprimum veteres* &c. Pergit autem Reprehensor meus, & ait, Veteres pæne omnes, & nostra ætate doctissimos quosque eam sententiam probare, quæ habet, Paulum in loco illo de seipso, ut regenito, loqui. Atqui, quod ad veteres attinet, plurimum fallitur. Non enim solum Origenes, & ille Pseudo-Hieronymus (quemadmodum ipse infra partic. 31. pag. 11 fatetur) contrariam mecum sententiam probant, sed etiam Chrysostomus, Theodoretus, Oecumenius, Photius, & alii ex Græcis, qui in locum illum scripserunt: Ex Latinis autem Ambrosius, qui tantum ultima cap. verba ad hominem regenitum pertinere vult, in commentariis suis in eundem locum, & verus Hieronymus in cap. 5 Danielis, & Quæst. 8. ad Algasiam. Jam quod ad recentiores attinet, non nego plerosque sententiam meæ contrariam sequi: Nam hic unus est ex multis erroribus, quos Pontificiis acceptos referre debemus, ipsi vero Pontificii Augustino: Cui nimium Evangelici quoque sunt addicti. Quanquam & ex Pontificiis sunt, qui mecum sentiunt, ut is, qui suo nomine non expresso, Paulo tertio Romano Pontifici suos in Epistolam ad Romanos, & ad Galatas commentarios dedicavit. Nec Augustinus, qui aliquando Ambrosium, & alios antiquiores (quicquid ipse istos suæ posterioris sententiæ auctores nominet) imitatus, postremam tantum capitis illius 7, ad Romanos partem ad Paulum ipsum jam regenitum referebat, ubi mutavit sententiam, & ad eundem superiora quoque verba referenda censuit, * aliud sensit, aut docuit, quam in homine regenito adhuc concupiscentiam remanere; cui tamen is nec animo nec factis ullo modo consentiat; explicans illud: *Malum facio*, id est, concupisco. Quod si Pontificii & Evangelici ad eum modum totum illum locum interpretarentur, minus certe male cum ipsis ageretur, tametsi interpretatio ista sustineri nequit, ac no-

* Lib. 1. de nupt. & Concup. cap. 27. & deinceps, atque aliis in locis.

ut necesse est proprio, et, si de se ipso, ut regenito, Paulus toto eo loco loquitur, fateri cogimur, hominem regenitum non concupiscere tantum, sed etiam facere ipsas, mente licet repugnante, concupiscentiam suam, quoad potest, plerumque ex ipsa. Jam præter Erasmum, quem ipse Reprehensor * meus inferius partic. 33. commemorat, & Castellionem, cujus partic. 40. pag. 15. meminit, non solum Ochinum, inter recentiores habemus, qui receptiori hodie sententiæ mecum adversatur, sed ipsum Bucerum ac Musculum; quos nihil morari, ut de Erasmo & Ochino se facere ait, nec Beza potest, aut certe debet, nec ullus Evangelicus, ut pote qui non modo doctissimi fuerint, sed inter Evangelicos præcipui & habeantur, & sint. Hi vero ambo quamvi consensu, verba Pauli, de quibus potissimum ambigitur, ad ipsum Paulum, ut jam plene regenitum, seu qualis erat, cum ista scriberet, referenda esse negant in suis in eum locum commentariis. Itaque minus verum esse apparet doctissimos quosque ætatis nostræ communiter meam sententiam probare.

Partic. 3. ibidem. *Hanc vero & ceterum &c.* Dilemma illud meum pag. Disput. meæ 25. invalidum esse ob id existimat, quod in homine regenito non perpetua sit mentis adversus carnem victoria. Atqui ego nihil in eo dilemmate de perpetua mentis victoria dixi. Sed tantum affirmavi, in homine renato spiritum (qui idem hic persibi quod mens) carne potiorem esse oportere. Potior autem erit, etiamsi non semper, modo fere semper seu plerumque victor evadat. Atque hoc ipsum omnino me intelligere, ex iis constat, quæ compluribus in locis posterioris mei scripti disputavi: nominatim vero pag. 72. 90. & 63. Nec vero perpetua ista victoria in homine renato, ad sententiam aliorum de interpretatione hujus Paulini loci refellendam, quidquam est opus, cum non dicat Paulus, hominem, de quo loquitur, interdum facere malum, quod non vult, sed simpliciter atque indefinite, quod vult bonum non facere, & facere malum, quod non vult. Ex quo aperte intelligitur, hominis istius mentem plerumque à carne superari. Qua de re disputavimus pag. 81. & deinceps, in posteriore scripto nostro. Animadvertatur autem præterea, me dilemma illud revera non ad impugnandam aliorum de Paulino loco sententiam, sed ad argumentationem illius, cum quo disputabam diluendam attulisse.

Partic. 4. pag. 3. *Verum antequam ulterius, &c.* Ait, me in priore meo scripto fingere, in quolibet homine duos quasi homines esse, interiorem & exteriorem. Atqui ipse potius mihi hoc affingit, quandoquidem in loco, quem ipse intelligit, id est, pag. 13. non, in quolibet homine, legitur, sed, in uno homine. Nec sane ibi de quolibet homine, sed de eo quem Paulus intelligit, disputandum mihi erat. Hunc autem non quemlibet hominem esse, me sentire demonstratum est initio hujus meæ defensionis. Jam, quod in altero, quem citat, loco, in posteriore nimirum scripto pag. 41. dico, Pauli partitionem illam in mentem, & carnem, non renatis hominibus accommodatissimam esse; Non renatorum hominum appellatione, non quemlibet hominem non renatum intelligo, seu omnes non renatos, sed maximam partem; ut constat ex paulo ante eadem pag. scriptis verbis illis (nisi quibusdam forsassis &c.) quæ eadem sententia alibi quoque in eodem scripto extat, ut pag. 32. sed asseveratius in fine paginæ 85. & initio 86. Ceterum, id quod ego de illa partitione in homine renato, multis modis probo; de quibus, quæ tria eorum attigit Reprehensor meus, postea videbimus. Etenim, ne ordinem ipsius invertam, ad ea nunc respondebo, quæ ipse prius contra ipsam meam sententiam affert. Affert autem primum, eum, qui regenitus non est, totum possideri à peccato, & omnino esse peccati servum, quod tamen nec probat, nec, si probaret, quidquam efficeret. Voluntas enim plane inefficax & imperfecta bene agendi, quæ sine pugna inter mentem, & carnem in homine existere nequit, non

* In Epist. ante Respons. ad Calvi.

impedit, quominus quis à peccato possessus, seu mancipium ejus esse, jure dici possit. An non & ipse, de quo Paulus loquitur, dicitur ab eo, esse venditus sub peccatum? & tamen certum est, illum velle, id est, cupere bene agere.

Dixi autem, Reprehensorem meum non probare eum, qui regenitus non sit, totum à peccato possideri, quia, quod ad probandum attulit, hominem scilicet, non regenitum boni quidquam nec velle nec efficere, immo ne cogitare quidem posse, non colligitur ex iis locis, qui in margine sunt notati Phil. 2. & 2 Cor. 3. quod antequam doceam, libet prius monere, ordinem suæ argumentationis Scriptorem istum invertisse, eamque debuisse, ex eo, quod homo non regenitus totus à peccato possideatur, probare, hominem ejusmodi nec velle nec cogitare quidquam boni posse; id quod vel illud idem re ipsa est cum eo, quod concludere vult, videlicet, in homine non regenito non esse pugnam illam mentis cum carne, vel certe proxime, atque, ut loquuntur, immediate ex eo consequitur; cum, inquam, adhuc modum nectenda illi argumentatio esset; inverso ordine, ex eo, quod homo non regenitus nec velle, nec cogitare quidquam boni possit, colligit, hominem non regenitum totum possideri à peccato, id quod, vel, ut ante indicatum est, pugnam istam mentis cum carne non excludit, vel certe non immediate. Unde apparet, quid de hujus Scriptoris argumentationibus sentire possimus; præsertim cum hoc ipso in loco, in eo, quod ipse sentit, explicando, fallaciam satis evidentem Petitionis principii (quam vocant) committit, inquiens, *Ego vero cum Paulo in homine regenito solummodo istam pugnam agnosco.* Ita enim loquitur, quasi certum sit, Paulum ita sentire, & non hoc ipsum controvertatur, utrum Paulus ita sentiat. Sed jam ad loca illa in margine notata respondeamus. Dico igitur, in loco ad Philipp. 2. non agi de quacunque voluntate aliquid boni faciendi, sed de voluntate, eaque plena ac solida, Christi Evangelio obediendi, ut ex loco ipso constat. Quam voluntatem sine dubio operatur in nobis Deus, ipsius videlicet Evangelii sincera prædicatione ac confirmatione: quæ ex ejusdem Dei prorsus gratuito dono nobis contingit. Nam absque, in hac ipsa solida voluntate Evangelio Christi obediendi, aliquas nostras partes esse, aliquidve quod in nobis situm sit, cum divina per Evangelii prædicationem & confirmationem efficacia conjungendum, requiri, ostendunt manifeste ibo ipso in loco verba illa, *cum metu & tremore vestram salutem operamini.* Locus similiter 2 Cor. 3. non loquitur de quacunque alicujus boni cogitatione, sed de cogitando aliquo magno bono; quale illud est, de quo illic agitur. Agitur autem de ministerio Evangelico decenter atque efficaciter obeundo.

Nec obstat vox, *aliquid*, ibi expressa, quæ per se ad quodcunque bonum referri possit. Primum enim certum est, eandem vocem simpliciter ad quodcumque malum posse per se referri. Unde eodem ratiocinandi genere colligi posset, nos nihil mali ex nobis ipsis cogitare posse. Quod si dicas, aliquod verbum subaudiendum esse, secundum subjectam materiam; Jam dixi, quæ subjecta sit materia: quare non verbum Bonum simpliciter, sed verbum Ejusmodi, aut simpliciter aut verbo Bonum adjunctum, subaudiri debet. Deinde animadvertendum est, pronomina ista Aliquid, Aliquis simpliciter posita in Novo Testamento pro aliqua magna re, & magno aliquo homine usurpari. Vide inter alia loca *Act. 5. 36.* & 1 Cor. 3. 7.

Affirmat autem deinde Scriptor noster, in eo me falli, quod, scilicet, mentis nomine in illo cap. 7. ad Rom. mentem seu rationem hominis simpliciter intelligam, *cum potius*, inquit, *mentis nomine Paulus illic intelligat mentem Spiritu Dei illustratam atque regenitam.* Sed unde obsecro, ipse hoc habet, cum Paulus simpliciter mentem nominet, nulla prorsus divini spiritus mentione facta? Num ex eo, quod Paulus de se, ut regenito, loquatur, & certum sit hominem

regeni-

regenitum mentem habere Spiritu Dei illustratam? Atqui hoc, illud ipsum est, de quo controvertitur, utrum videlicet, Paulus de se, ut regenito, necne loquatur. Ita ut non quidem ex regeneratione mens divino spiritu illustrata; sed contra, ex mente divino spiritu illustrata regeneratio colligi ab Adversario debeat. Jam ego mentis nomine apud Paulum, non simpliciter mentem seu rationem superiorem hominis intelligo, ejus tamen hominis intelligo, qui divinæ Legis per Mosen latæ notitiam habet. De tali enim homine manifeste Apostolus loquitur: nec interim simpliciter ejusmodi hominis mentem intelligo, sed ejus, in quo Lex ista divina quidquid boni per se ipsa efficere potest, effecerit. Breviter, mentem hominis intelligo illustratam quidem ac quodammodo regenitam, verum non Dei Spiritu, sed Lege tantum. Sentio etiam Paulum (id quod satis per se omnibus apparet) toto eo septimi cap. ad Rom. loco, hoc agere, ut ostendat, prorsus imbecillem esse per se Legis vires ad hominem è peccati servitute eximendum, & sic alterius mente liberandum, sine Dei Spiritu. Quod igitur Paulus & Romanos Rom. 12.2, & Ephesios Ephes. 4.23, ad quos scribit, mente renovari velit, ut Deo sint grati, unde concludit scriptor noster, mentem illam, quæ omnibus hominibus est communis, Lege Dei non delectari, imo totam cupiditatibus suis actam adversus Legem Dei ferri, etiamsi conclusio ista bona esset, nihil contra meam sententiam faceret; cum ego non loquar de mente, quæ omnibus hominibus sit communis, sed de mente ejus hominis, in quo ipsa per se Lex Dei, ut dictum est, quidquid boni efficere potest, effecerit.

Sed præterea non recte concludit Reprehensor meus, duplici de causa. Primum, quia Paulus loquitur de renovatione mentis, quod attinet ad exequendam illam voluntatem Dei perfectam, quæ per Evangelium patefacta est, & ex qua novum hominem induendum; ut ex utroque ipso loco patet. Cujus renovationis, etiam illa mens indiget, quæ totam Legem Mosaicam exequi cupiat, tum hoc nullo modo satis est, ut quis, sine ipso Evangelio, Deo gratus esse possit. Deinde, quia potest quis, in universæ Legi Dei per Mosen latæ obedire desiderat, id est, omnia præcepta in ea contenta exequi, renovatione suæ mentis indigere: nec tamen ante renovationem istam, ejusmodi mentem habere, quæ tota cupiditatibus suis acta, adversus Dei Legem feratur, vel etiam ipsa Lege Dei non delectari simpliciter jure dici possit. Nihil enim vetat, quominus quis plerique ac fere omnia divinæ Legis præcepta exequi cupiat: ex ipsis tamen licentiam unum aut alterum, in potestatem aut male affectus sui fiat plane contrarium, non adeo probet: & hujus rei gratia renovari ejus mens debeat. Neque enim ad alicujus rei renovationem omnino requiritur, ut tota renovetur, quemadmodum fortasse Adversarius sentit, sed satis est, si ex parte ita innovetur, ut novam formam induisse dici queat. Quod sane illi menti evenit, quæ cum prius Legem Dei absolute servare non cuperet, postea ita ipsam cupit; præsertim, cum Legis divinæ natura hæc sit, ut qui in uno quolibet ejus præcepto violando delinquit, fiat totius Legis violatæ reus Jac. 2.10. Denique Pauli testimonia ista propterea ad præsentem quæstionem non pertinent, quia locorum unde petuntur circumstantiæ docent, Paulum mentis nomen ibi pro voluntate, eaque plena ac perfecta, usurpare, quæ, scilicet, omnino sit efficax; non autem plane inefficaci; cujusmodi est voluntas ejus hominis, quem cap. septimo ad Rom. describit.

Falli præterea me similiter ait Scriptor noster, quod carnis nomine in loco isto credam intelligi appetitus illos crassiores, quos communes cum bestiis habemus. Ex quibus autem meis verbis id colligat, non adscribit. Tantum apparet, cum propterea istud de me affirmare, quia carnis nomine non intelligo totum hominem non regenitum, sed id, quod in homine non regenito menti seu superiori rationi opponitur. Quasi vero homo non regenitus nihil aliud menti & superiori rationi oppositum in se habeat, quam appetitus illos crassiores, quos communes cum bestiis habemus, quod nihil meque clarissimæ veritati contrarium dici possit. Quanquam, cum adversarius carnis nomine totum hominem, quatenus regenitus non est, intelligat, necesse est, illum velle, hominem non regenitum mentis superioris rationis expertem esse, quod multo etiam manifestius falsum & absurdum censeri debet. Jam in loco Joh. 3.6. quem ipse ad suam de carnis vocabuli hoc loco significatione sententiam confirmandam citat, caro non quidem menti, sed spiritui opponitur. Quare non mirum est, si ibi nomen illud humanam etiam mentem non Spiritu Dei reformatam complectitur.

Sed jam incipit scriptor noster ad quædam respondere, quæ attuleram ad probandum, in homine non regenito conveniri mentis & carnis luctam, & quod attinet ad vulgatum illud, Video meliora proboque, Deteriora sequor, fatetur, impios, quam adversus ipsam Legem scelestibus suis ruunt, conscientiæ stimulis subinde lancinari, nec in vitiis suis ita sibi blandiri posse, quin subinde aliquem amaritudinis gustum sentiant. Sed quantum abest hæc interpretatio ab ipsis verbis, in quibus diserte dicitur hominem & videntem & probantem quæ meliora sint, deteriora tamen sequi? Nam quid amplius in cap. 7 ad Rom. tribuitur homini illi, de quo inter nos ambigitur, regenitus necne sit, quam quod videt, debere ea fieri quæ Lex jubet, quod idem est, quod videre meliora: eaque secundum mentem facere cupit, quod idem est, quod eadem probare, nisi quod desiderium istud aliquanto significantius exprimitur, & voluntas appellatur? Nempe, quia non de quolibet homine non regenito, ut jam non semel dixi, ibi Paulus loquitur, sed de eo, qui in eo statu, qui sub Lege est, ad summum excellentissimum gradum pervenerit. Quæ hic addit Scriptor noster, nihil fere sunt, nisi Principii petitiones, aut res similes, ubi scilicet, duplex desideratur probatio, & quod quædam, quæ dicit, tribuuntur à Paulo homini illi, de quo loquitur, & quod ista renatorum tantum hominum sint propria. Quare ad ea nihil respondendum censeo, satis futurum ratus, si in hac Defensione mea ad ea respondero, quæ aliqua vel ratione vel auctoritate fuerint confirmata.

Partic. 5. pag. 4. *Ut vere ostendat Dysfideus &c.* Ad rationem, quam extruxeram ex parabola de seminante, ut ostenderem, posse mentis & carnis luctam esse, ubi tamen caro omnino superior evadat; Respondet, in tribus membris prioribus illius parabolæ, referri ingenium ac sortem, non eorum qui vere regeniti sunt, sed eorum qui quandam solummodo habuerunt regenerationis speciem. Verum hoc illud ipsum est, quod ego quæro, ut, videlicet, illi, qui in secundo & tertio membro describuntur, non sint regeniti; quo inde probem, in homine non regenito luctam mentis cum carne existere posse, hoc enim, ut dictum est, omnino tendit ratio mea. Quod si, ut apparet, propterea hoc ipsum, quod alioqui tenet, urget adversarius, ut hiare, quemadmodum hic facit, probet, in illis hominibus luctam, de qua loquimur, existere non potuisse, quippe, quæ non nisi in homine vere fideli, & sic vere regenito, queat existere; Est hæc tam evidens principii petitio, ut vehementer mirer, hominem alioqui eruditum ista scripsisse: præsertim cum nihil ad ea responderit, quæ ipse aperte anim, ut demonstrem, in illis hominibus, antequam plane deficerent, luctam mentis & carnis necessario fuisse; nisi aliquid tacite, atque, si ad rem faciat, similiter cum principii petitione, inquiens, istos recto Evangelii studio nunquam affectos fuisse. Nam si rectum illud Evangelii studium apud ipsum idem est, atque Evangelio obedire, ita ut illud probent, eoque secundum mentem delectentur, non solum id simpliciter negando, principium petit, cum de hoc ipso inter nos hoc loco disputetur, sed contra ipsius Christi apertissima verba Matth. 13.20, à me petita & in medium producta loquitur, qui diserte ait, eos sive eum, de quo in secundo membro agitur, cum

gaudio

[illegible] acceptisse velitem. Si aliud quid [illegible] [illegible] [illegible] de [illegible] ad propositam quæstionem facit. [illegible]

Partic. 6. pag. 5. *Quod postea asseritur &c.* Respondeo [illegible] ad id, quod ex cap. Joh. 12 collegeram, partim expresse meam ratiocinationem confirmat, dum in ipsa responsione asseritur, ibi non agi de vere fidelibus vereque regenitis; partim vero principium petit, cum necesse sit, si ea ad rem aliquo modo pertinere debet, ut pro concesso in ipsa sumatur, ubi non sit vera fides veraque regeneratio, luctationem illam mentis cum carne esse non posse. Jam quia ego ex eo, quod isti in Christum credidisse dicuntur, cum ex altera parte affirmetur, eos id ipsum confessos non fuisse, concludo, mentis cum carne luctationem in illis extitisse; ait ipse, illos conscientiæ testimonio coactos fuisse agnoscere, Jesum esse Christum. Quasi vero qui talem conscientiam habet, possit sine interiore secum pugna, aut præcedente aut etiam comitante ac perdurante, se in ipsum Jesum credere nequaquam confiteri. Animadverte autem multo plus esse, credere in aliquem, quam conscientiæ testimonio cogi, agnoscere illum talem esse, cui credendum sit. In hoc enim intellectus tantum operatio, in eo vero etiam voluntatis ut sit necesse est; si modo, quid sit in aliquem credere, recte intelligatur. Qua de re alibi à nobis, potissimum vero in disputatione de Jesu Christo servatore satis explicatum fuit.

Partic. 7. ibidem. *Sequitur locus 2 Petr. 2. 11 &c.* Ad locum illum, quem non ut probarem, mentem à carne plerumque superari, quemadmodum scriptor noster ait, *sed ut ostenderem posse esse pugnam mentis & carnis, ubi carnis sit victoria*, ita respondet, ut fateatur, in homine non regenito mentem hominis, id est, residuam lucis scintillam, à cupiditatibus, quæ in ipso regnant, superari. Sed ait hanc non esse eam luctam, de qua Rom. 7. *in qua*, inquit, *caro quidem rebellabat menti, sed menti regenitæ*. Hucusque meram habemus Principii petitionem. Sed addit, *& ad Deum aspiranti atque ejus mandatis parere cupienti*. Quibus verbis, si Latino verbo Aspirandi est usus, plus tribuit menti isti, quam in Pauli verbis expressum sit, neque enim Paulus mentem istam jamjam ad Deum pervenientem ad ipsumve intui contra contendentem facit. Hoc enim multo plus est, quam delectari Dei Lege, Deive Legi ita servire, ut interim caro Legi peccati serviat, quod breviter est quidquid menti isti eo in loco Paulus tribuit.

Sed nimis addit scriptor noster. Et à cujus mentis parte stabit tandem victoria? Atqui Paulus nullam victoriæ mentionem facit, nisi rerum statu mutato, & Spiritu vitæ per Christum Jesum superveniente, qui liberet à Lege peccati & mortis, cujus homo ille, quem capite 7 describit, captivus est. Nota vero in hujus scriptoris verbis illud *tandem* & verbum *stabit*, quæ aperte significant, eum illam pugnam durare sine victoria mentis, & consequenter cum victoria carnis. Alternatim ut identidem vincat necesse est, prout identidem occasiones sese offerunt, Legi Dei nec ne, re ipsa parendi. Quid autem magis vel absurdum, vel contrarium Pauli verbis dici potest, quam in homine jam Spiritu Dei regenito dici carnem mente superiorem esse? Nam quæ regeneratio ista est, ubi mens tantum cupit Legem Dei observare, voluntatemque efficacem nullo modo secum conjunctam habet? * An non qui regenitus est, in Christo Jesu est? An non ii, qui sunt in Christo Jesu, teste Paulo ipso, minime secundum carnem ambulant? Quamquam non solum diu, sed perpetuo, dum hæc vita mortalis est, necesse est, hominem regenitum, carnem habere mente potiorem, in eoque vinci à carne mentem, si de seipso, ut regenito in 7. illo cap. loquitur Paulus. An meliorem hominis regeniti, præsertim generatim, ut hic fit, loquendo, statum in hac vita aliquando fore credendum est, quam ipsius Pauli esset jam regeniti, & cum ista scriberet? Atqui à Paulo descriptus eo in loco homo,

* Vide quæ diximus infra partic. 16.

[illegible] hactenus [illegible] mentem habere, de [illegible] [illegible].

Itaque à scriptoribus [illegible] & [illegible] loquimur, concludendum est, illud hunc *tandem*, tempus post hanc mortalem vitam significare, quo nihil absurdius dici possit, mentem videlicet tunc victoriam de carne, cum ea pugnando, reportaturam, cum jam caro illa non erit. Hinc factum est, ut ipse Reprehensor meus sibi in hoc scripto, ut Partic. 30. pag. 11. constans sit asserere, hominem, quem Paulus describit, cum sua carne luctando, vincere, nec alio pacto cum caro, mentem in eo aut semper, aut certe plerumque à carne superari; quod tamen & Pauli apertissime, & ipsius tam hic cum alibi verba non obscure docent. Credidit autem Adversarius, iis, quæ à me tota pagina 32, 33, 34 dicuntur, sua responsione, quam modo diluimus, satisfecisse, id vero quam jure crediderit, judicet qui utriusque nostrum scripta leget. Ego quidem, sola illa jam sæpius à me repetita contradictione, quod non sentiam, Paulum de quolibet homine non regenito loqui, sed de eo, qui adhuc sub Lege necdum sub gratia, ad eam gratiam pervenerit, quæ in eo statu excellentissimus dicitur, spero me ad omnia respondisse, quæ toto hoc ejus scripto contra meam de eo Pauli loco sententiam, aliqua responsione sint digna. Quamquam ne illa quidem commemoratione quidquam opus erat, cum istud ipsum, quod sentio, in ipsa mea Disputatione diserte, ut ab initio, citatis locis, ostendi, fuerit expressum.

Partic. 8. pag. 6. *At utrumque [illegible]* &c. Nam & id quod mox addit, me [illegible], quia dico, in homine, quem Paulus describit, rationem nulla ex parte depravatam, sed rectam plane atque integram esse, statim evanescit, cum animadverterit, me considerare hominem, licet nondum Christi Spiritu regenitum, à Lege tamen Dei edoctum, & ab eadem Lege mentem seu rationem ita illustratam habentem, ut & recte noverit, quæ sit voluntas Dei in ipsa Lege expressa, & ei omnino obtemperandum censeat, sentiens, illam esse ex omni sua parte justam, sanctam, & bonam. Non autem (ut loquuntur) in suis puris terminis naturalibus. Non est igitur, quod Adversarius ex meis verbis ullum impium dogma se colligere posse existimet, nec est, quod quidquam responderem ad testimonia, quæ contra dogma illud, quod mihi affingit, hoc loco congessit. Tantum ad id respondebo, quod affert contra id, quod affirmo, per solam ipsius Legis divinæ cognitionem, quempiam posse mente Legi Dei servire. Affert autem Pauli dicta, per Legem augeri peccatum, & Legem, absque Dei Spiritu, iram operari, & occidere. Sed addit de suo, quod nihil aliud facere possit. Nam neque id Paulus usquam dixit, & aperte pugnat cum scriptura, quæ Legi Dei hoc tribuit, quod convertat animam & oculos illuminet, & alia multa similia de illa prædicat Psal. 19 & 119; licet Paulus fateatur, ipsam per se non efficere, ut quisquam illam præstet; ex quo per accidens iram operari & occidere dicitur: quippe quæ ipsam non præstanti mortem irroget. Quod si Dei Lex vim habet animam convertendi, non modo oculos illuminandi, certe apparet, per ejus solam cognitionem posse quempiam eo adduci, ut mente sua illi serviat. Sed non mirum, scriptorem nostrum hæc non videre, quamvis Sacris Literis testatissima, & ipso perpetuo usu comprobatissima, cum pro re certissima ac concessa sumat, non posse quemquam mente sua Legi Dei servire sine regenerationis Spiritu. Id enim si facere, non sine conspicua Principii petitionis fallacia, ratiocinando hoc ipso in loco aperte significat.

Partic. 9. ibidem. *Ad locum 1 Corint. 2. 14. &c.* Quod responderam ad locum illum, *animalis homo non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei*, rectissime responderam. Et unusquisque qui à præjudicatis opinionibus liber, illum locum inspexerit, fatebitur omnino, ibi non de Legis Mosaicæ præceptis, sed de divinis promissis in Evan-

in Evangelio factis sermonem esse. Concedit autem, quanquam non libere & aperte, Reprehensor meus id, quod nullo pacto negari potest, hominem, licet animalem necdum spiritualem, posse natura esse occidere, mœchari, &c. Sed tamen ista & alia peccata odisse posse, ac Legem Dei amare, charitateque ac virtutes ex lege præscriptas amplecti negat. Ubi primum notandum est, si ad rem loqui velit, nomine aliorum peccatorum oportere eum intelligere reliqua omnia, quæ similiter ut homicidium & adulterium secundum eandem Mosis Legem sunt peccata: cum autem de odio peccatorum, & de charitate & virtutibus ex lege præscriptis amplectendis loquitur, de odio, & amplexu (ut sic loquar) qui mente tantum, non autem illa ex parte lata fiat, quam loqui.

Hoc posito, dico, illum haud mediocriter falli. Nam si in homine animali à Lege Mosis edocto, esse potest cognitio peccatorum, in ipsa lege vetitorum; necesse est, ut in eodem homine animali odium quoque, secundum mentem, id est, superiorem rationem, eorundem peccatorum existere queat; imo, quin aliquod tale odium re ipsa, ubi cognitio est, existat, nullo modo fieri potest. Caussa enim illius odii, & vera & necessaria, illa cognitio est. Non potest enim quis mente non odisse, quod turpe esse intelligit: quemadmodum enim pulchrum cognitum, amoris, sic turpe cognitum, odii, ut necessarium est objectum, sic etiam caussa. Quare & mente similiter amare animalis homo charitatem, & alias virtutes à Lege Mosis præscriptas non solum potest, si eas potest cognoscere, verum etiam, ubi eas cognoverit, ut illas aliquo modo amet necesse est; nihil enim virtute pulchrius. Adeo autem verum est, cognitionem rerum pulchrarum & turpium, quales, præter alias omnes sunt res honestæ, & vitiosæ, harum odium, illarum vero amorem necessario gignere; ut Socrates summus & sapientissimus Philosophus censuerit, præsente scientia, id est, cognitione ista, fieri non posse, ut quis incontinens sit, qua tamen in rebus recte cognitis erraret: nisi, ut quidem verisimile est, intellexerit, scientiam seu cognitionem ejusmodi, quæ etiam id complectatur, ut quis sciat, res honestas esse facienti magnum aliquod commodum, vitiosas vero incommodum allaturas: aut nisi ipsius verba, quemadmodum sane sonare videntur, de certa, eaque non solum abstracta existente, sed in ipso affectu atque actu semper perdurante cognitione, sint accipienda. Qua de re videndus est Aristoteles cap. 2 & 3, lib. 7. Ethicorum Nicomach. qui alibi, id est, lib. 3. cap. 1. cum ipso Socrate sentire videtur, inquiens, *Ignorat igitur quidem omnis improbus quæ facienda sunt, & quæ fugienda &c.* Verum, verba ista ita interpretanda esse, ut faciendarum & fugiendarum nomine non tantum rerum honestarum, sed una cum ipsis etiam commodorum seu utilium vel incommodorum significatur, indicant mox sequentia, *Utile autem factum haud statuendum est, si quis quod utile sit ignoret*. Sed de his hactenus.

Partic. 10. eadem. *Locum Pauli ad Rom. 8. &c.* Tametsi in loco ad Rom. 8. studium carnis nihil prorsus à verbis ipsis discedens, ipsius carnis curam interpretor; non tamen eam solam partem, in qua crassiores appetitus resident, sed totum id, quod infra mentem seu superiorem rationem est intelligo; nam aliquid esse, præter crassiores appetitus, Reprehensor ipse meus satis innuit, cum ipse eum crassiorum appetituum mentionem facit. Hinc enim sequitur, esse in homine alios appetitus minus crassos. At nemo unquam dicet mentem seu superiorem rationem appetituum illorum nomine venire, quam merito quidem philosophi tantopere extulerunt, quippe qui ex ipsis certissimis effectis, manifestissimaque experientia, ita & sentire & loqui sint usi, vel potius coacti. Nec dubitandum hic est, ne aliquid istorum divinis testimoniis repugnans affirmaverint. Verum enim veritati repugnare nequit, sed pleraque ex Sacris Literis mirabilia quædam paradoxa hodie sibi fingunt, quale est illud, in quolibet homine, nisi gratia & Spiritu Dei regeneretur, propter peccatum primi parentis, ipsam mentem superioremque rationem adeo corruptam esse, ut Deo adversetur: cum tamen hac de re nullum verbum sit in Sacris Literis, & quidquid in illis de humanæ potentiæ corruptione dicitur, nec usquam ad Adami lapsum, tanquam ad suam caussam referatur, & ubique nullo pacto de superiore ratione, sed de voluntate, proxima actionum humanarum caussa, sit accipiendum. Studium igitur carnis Rom. 8. 6, seu mens carnis Col. 2. 18, non quidem superiorem rationem in homine non regenito, sed voluntatem ab appetitu, qui inferiorem rationem complectitur, excitatam & prævalentem significat. Est autem inferior ratio in homine, illud medium inter crassiores appetitus & mentem seu intellectum, quod scriptor noster non plane ignoravit, eaque tota hujus vitæ solidis quibusdam commodis & utilitati quærendis est intenta. Ex quo fit, ut sæpe non modo superiori rationi sive intellectui, qui unam honestatem perpetuo sectatur, sed etiam inferiori appetitui, qui voluptati præcipue, & fucatis (ut sic dixerim) commodis studet, plane adversetur. De loco Johan. 3, ubi novus homo non regenitus caro appellari videtur jam dictum est supra, nec debet ejusmodi locus figuratum prorsus loquendi modum continens, & ubi caro manifeste Spiritui opponitur, afferri ad probandum, quid carnis nomine intelligendum sit, quando opponitur menti.

Partic. 11. pag. 7. *At quod subjicit ex non renatis &c.* Meam sententiam, quod ex non renatis multi Spiritu non sint prorsus destituti, simpliciter opponit suam, Neminem, qui renatus non sit, Spiritu esse præditum. *Ut Spiritus vocabulum accipiam*, inquit, *prout à Paulo sumitur pro parte hominis regenita, quæ Lege Dei delectatur*. In quibus verbis cum consueta sua fallacia Petitionis principii, pro concesso sumit, eam partem hominis, quæ Lege Dei delectatur, ex ipsius Pauli sententia, esse Spiritu Dei regenitam. Cum tamen inter nos de hoc ipso disputetur, & à me constanter affirmetur, mentem, cui 7. cap. ad Rom. Paulus tribuit, quod Lege Dei delectetur, esse superiorem rationem hominis, qui nondum regenitus sit, nec sub gratia, sed sub lege adhuc sit constitutus; in qua tamen ille ad excellentissimum, qui in eo haberi potest, gradum pervenerit. At vero deinde non opponuntur revera hæc duo inter se, Spiritu non esse prorsus destitutum, &, Spiritu non esse præditum. Illa enim locutio, esse præditum, rei ipsius, qua quis præditus dicitur, mediocrem saltem copiam apud illum inveniri significat. Poterit igitur dici quis spiritu non esse præditus, qui particulam tantum aliquam (ut sic dixerim) spiritus habeat, & tamen eo isto merito dici poterit, eum spiritu prorsus non esse destitutum.

Partic. 12. Ibidem. *At nunquam in eodem homine &c.* Nihil opus est respondere ad locum Augustini, quem recitat scriptor noster contra sententiam meam, quæ habet, in eodem homine regenito nunquam inveniri simul utrumque hominem, veterem & novum, prævalentes, cum, ad sententiam suam meæ contrariam melius exponendam, illud verbis ne dicat, nullo, ut video, solido fundamento in ipsius Augustini auctoritate constitutum. Jam ad id, quod interrogat, unde probare possim, in homine non renato restare novi hominis reliquias, cum, inquit, *nunquam novum illum hominem ille induerit?* Respondeo vicissim interrogando, unde ipse probare possit, hominem non renatum novum illum hominem nunquam induisse. An ex eo, quod qui semel regenitus fuerit, regenitus esse desinere non possit? At quis illud est unum ex illis, tanquam Scripturæ consentaneis, confictis paradoxis, de quibus paulo ante dictum; cum nullus sit locus in Sacris Literis, ex quo possit aliter, quam ridicule & per summam fallaciam erui assertio illud, quod apud Evangelicos passim obtinuit, eum, qui semel vere fi-

delis

fecta fuerit, ab illa vera fide excidere non posse, multo minus parata sint in ipsis Sacris Literis testimonia, quae contrarium plane doceant, praeter rationem & experientiam ipsam prorsus manifestam.

Partic. 13. Ibidem. *Quod dicit renatum*, &c. Cum dico, in renato homine Christi spiritum plane habitare, adverbium, *plane*, accipio quidem pro *Revera*, sed ita tamen, ut adverbio isto excludam, et inchoatam & etiam deficientem, seu ex aliqua parte tantum, habitationem, quae vera habitatio simpliciter dici nequit. Quamvis enim ne ego quidem omnino plenam, aliquo tamen modo plenam illam Spiritus Christi habitationem in homine renato necessario requiro, id est, ejusmodi, ut merito dici possit, illum non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulare.

Partic. 14. Ibidem. *Quae postea eadem pagina*, &c. Miror, cur audeat dicere, me mihi esse contrarium, quia uno in loco homini non renato interiorem & exteriorem simul hominem inesse velim, in alio vero exterioris & interioris hominis partitionem propriam renatorum hominum esse dicam; cum in posteriore hoc loco nempe pag. 42, affirmem ac moneam, duplicem apud Paulum exstare interioris & exterioris hominis significationem, & utramque explicem, secundum quarum unam prius illud meum enunciatum accipiendum esse constet, secundum vero alteram hoc posterius accipi debere, ipsummet enunciatum aperte doceat. Quam vero nihil ad rem illud facit, quod quasi distinctionis hujus meae nihilominus mentionem facturus, subjungit; Si id peculiare, inquit, vult esse loco illi 2 Cor. 4. ratio saltem aliqua ejus diversitatis afferenda fuit. Nam neque ego quidquam peculiare volo esse loco isti, sed tantum ibi aliter accipi à Paulo hominem exteriorem & interiorem, quam in 7 cap. ad Rom. & hoc ita se habere, & quidem ibi utrumque istum hominem ita à Paulo accipi, ut ipse clarissime expono, adeo locum ipsum accurate legenti constare potest, ut satis fuerit id admonuisse, sine ulla alia probatione.

Partic. 15. pag. 8. *Quod postea pag. 45. vult*, &c. Quod meam sententiam, quam Origenis quoque fuisse ait, de verbis illis Pauli, *Gratias ago Deo per Jesum Christum*, omnium doctorum virorum consensu jam pridem explosam fuisse affirmat, vereor ne plurimum fallatur; si modo & quae proxime antecedunt, & quae statim sequuntur verba de eodem homine, ut sine dubio ipse cum suis sentit, dicta censeri debent. Certum est enim, eos, quos non pauci indicavi, viros doctos, qui volunt, Paulum toto illo capite sub persona sua de seipso loqui, qualis tunc erat, cum ista scriberet, fateri, in illis verbis, *gratias ago*, &c. fieri mutationem personae, vel certe Pauli personam in illis alio statu considerari, quam in superioribus, ex quo necessario consequitur, si sequentia verba cum praecedentibus cohaerent, intermedia ista per parenthesin dicta à Paulo fuisse, eo sensu, quem nos in nostro scripto explicavimus, cujus sensus validissima ratio à nobis allata nihil prorsus labefactatur ab eo, quod Reprehensor meus contra illam affert, inquiens, Paulum ex parte quidem liberatum, ex parte tamen perfici hanc liberationem expetere. Hoc enim merum commentum est: cum omnis loquendi usus ac ratio postulet, ut gratiae ibi agantur pro ea ipsa (sive ex toto ea sit, sive ex parte liberatione), cujus tam vehemens desiderium in verbis illis antecedentibus, *Miser ego homo* &c. exprimitur. Nam quod ait, sequentia verba istam suam Pauli mentis interpretationem indicare, nedum, ut ego dicebam, sententiam de parenthesi confirmare, haud obscura est haec principii petitio. Tum demum enim indicare possunt sequentia verba Pauli mentem istam, si verum sit, verba de quibus contendimus, per parenthesin non fuisse dicta, quod illud ipsum est, quod hoc in loco controvertitur.

Quis autem non videt sequentia ista verba, eandem prorsus captivitatem significare, quam deplorari, in superioribus videmus, cum homo illeleno se & ... exclamaverat? Nunquid enim est, *ego ipse mente servio Legi Dei, carne autem legi peccati*, quam condelector *Legi Dei secundum interiorem hominem. Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae & captivantem me legi peccati, quae est in membris meis*? post quae verba statim consequuntur illa, *Infelix* seu *Miser ego homo, quis me* &c. Non igitur magis possunt verba ista ultima cum praecedente gratiarum actione congruere, quam superiora illa, quibus gratiarum istam actionem opponi necesse est. Ex quo apparet, fieri aliter non posse, quam ut gratiarum illa actio sententiam proprie non contineat, sed propter eam caussam, quam nos in priore scripto nostro attulimus, ipsi sermoni, qui post ipsam statim repetitur, interjecta fuerit.

Partic. 16 Ibidem. *At statim sequitur, nulla igitur*, &c. Conatur Reprehensor meus hic ostendere, quomodo intelligendum sit id, quod apud Paulum sequitur: *Nulla igitur est condemnatio*, &c. ubi aperte dicitur, eos certum nulli damnationi esse obnoxios, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum incedunt. Hoc enim nulla ratione videtur dici posse de homine illo, qui carne servit legi peccati, qualis antea descriptus fuerat. Et primum ait, *fide in Christum nos assequi remissionem peccatorum, atque adeo veram justitiam*, vere autem justitiae nomine Justificationem satis dilucide intelligit, non autem justitiam, qua juste vivimus; nam illico subjicit, *Immo etiam sanctificationem, quae tandem*, inquit, *nos peccato superiores efficiet*. Itaque ut etiam ante notavimus, vult Reprehensor meus, regenitum & nulli condemnationi obnoxium etiam eum esse, qui adhuc peccato non sit superior, sed aliquando tandem futurus sit. Atqui Paulus hoc ipso in loco diserte in homine nulli condemnationi obnoxio, requirit, ut dictum est, ne secundum carnem incedat, sed secundum spiritum: quo nihil magis peccati vires frangit, & quo alibi, id est, non multo inferius idem Paulus Rom. 8. 13, homini vitam conferre, facta carnis, quae aliud nihil sunt, quam peccata, perimenda esse docet. Quomodo igitur is, qui peccato nondum est superior, & consequenter eo est inferior, potest dici incedere secundum spiritum? Asserit praeterea Reprehensor meus, *eos qui carne serviunt legi peccati, non ideo dici secundum carnem incedere. Nam*, inquit, *qui carnis reliquias gestant, adhuc quodammodo haerent in peccati salebris, ut ab ejus jugo plane liberati dici non possint.* At enim multo plus est, carne servire legi peccati, quam, quodammodo haerere in peccati salebris, ridiculumque est prorsus, pro illo hoc reponere. Multo plus similiter est, captivum esse legis peccati, quod de isto affirmat Paulus, qui carne servit legi peccati, quam, à peccati jugo non plane liberatum esse.

Adde quod affirmare, hominem regenitum à peccati jugo non plane liberatum esse, aliud nihil est, quam apertissimis Scripturae testimoniis contradicere, quae ejusmodi hominem à peccato & à peccati lege liberatum esse diserte testantur, Rom. 6. vers. 18. & 22. & cap. 8. vers. 2. Sed videamus, quid scriptor noster dicat esse secundum carnem incedere, sic enim ait: *Secundum carnem incedere dicuntur, qui carni suae concupiscentiis totos se regendos tradunt.* Haec interpretatio nec verbis ipsis, nec rei est consentanea. Incedendi enim verbum, ipsum dumtaxat factum declarat. Tradere se regendum, consilium etiam ipsum aliquo saltem modo significat. Et potest quis secundum carnem incedere, id est, carnis opera, ut ea alicubi Paulus vocat, facere, & sic, ut idem Paulus monet Gal. 5. 19. & 21, regnum Dei non adipisci, nec tamen totum se carnis suae concupiscentiis regendum tradere. Nam vel unius alicujus peccati habitum habere, sive in uno tantum peccato haerere, Dei regno eum, qui tali se tali ve ratione se gerat, omnino excludit quandoquidem ut idem Paulus docet 1 Cor. 6. 9. & 10. *neque fornicarii, neque*

idolo-

idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. 1 Cor. 6. 9. & 10.

Pag. 17. ibidem. *Pag. 51. & 52. In illa definitione &c.* Primum videtur Reprehensor meus, quid illud sit, quod paullo post subjicit, se vereri, ut satis firmum sit, quod pag. 51. affirmo, regeneratum hominem cujusquam peccati nullum habitum habere, cum sententia illa mea (nisi vellemus, regeneratum aliquem posse esse, & tamen à regno Dei excludi) ex ipsius Apostoli verbis sit petita; locus autem, quo omnino accipiendum est id, quod idem Apostolus in loco paullo ante à nobis indicato, Gal. 5. 19 &c. scripsit. Ubi, enumeratis quodammodo operibus carnis, postmodum subjicit, qui talia agunt, regnum Dei non consecuturos, ut scilicet intelligamus, eum, qui vel unum eorum habitum habeat, non autem eum tantum, qui omnia aut pleraque aut etiam aliqua ex illis agat, regnum Dei non consecuturum. Nam quod ait, ista doctrina [illegible], infirmas conscientias in praecipitium abjici, quando se in aliquod vitium propensiores esse sentiant, hoc nihil prorsus ad rem facit. Longe siquidem aliud est, in aliquod vitium propensiorem esse, & Habitum alicujus peccati habere. Potest enim quis in aliquod vitium esse propensior, & tamen perpetuo ab eo abstinere; & si quis peccati alicujus habitum habeat, is vix unquam, aut ne vix quidem, ejus peccati committendi facultate sibi praebita, ab eo committendo abstinebit.

Partic. 18. ibidem. *Eadem pag. 52. &c.* Jam quod subjungit, se fateri, in homine regenito non voluntatem tantum bene agendi, sed etiam ipsum bene agere esse debere: verum in loco Roman. 7. illud ab hoc non disjungi simpliciter, *neque enim*, inquit, *dicit Paulus, se nullum bonum facere, sed quod non quodcumque velit, id faciat.* Hujusmodi hominis dialecticam, quae sibi ubique est consentanea, valde miror. Putat ipse, idem esse Nihil boni facere, &, Non bene agere; cum tamen possit quis non bene agere, & tamen nihilominus aliquid boni facere. Ergo eo, quod ostendere debuit, in 7 cap. ad Rom. Bene agere simpliciter jungi cum Bene agendi voluntate, contra est ostendere, illud ab hac non disjungi simpliciter. In quo tamen ostendendo ipso non leviter est lapsus, quod affirmavit Paulum illo in loco dicere, se non quodcumque velit, ea facere. Nam hoc nusquam ibi legitur. Vide quae hac de re scripsimus Disputationis nostrae pag. 82. & deinceps per totam fere paginam 84; ubi ostendimus verum esse, Paulum ibi dicere, se non nihil, id est, nequid boni facere, quod fortasse ex eo consequi putarit Adversarius, quod non dicit, se nihil boni facere. Quae consecutio qualis sit, quilibet agnoscere potest.

Partic. 19. pag. 9. *Quod quosdam non regenitos, &c.* Ad id quod affert contra sententiam meam de quibusdam hominibus non regenitis, quos, tanquam quodammodo, cupiditatibus suis indulgere [illegible], multas sed [illegible] possent. Sed satis sit, ne defensio haec mea limites excedat, quos illi ab initio praescripsi, respondisse id, quod supra ad similia objecta respondi, me, scilicet, loqui non de omnibus, sed de quibusdam non regenitis hominibus, nec hominem ejusmodi intelligere, qui id tantum habeat, quod natura suppeditat, sed qui, licet Spiritu Dei nondum vere praeditus, tamen alia bona habere possit, sibi vel humana, vel etiam divina ope comparata.

Partic. 20. ibidem. *Videtur significare uni &c.* Affirmans Evangelii praedicationem, & institutionem emendandae vitae (de aliis sanctis operibus nullam mentionem faciens) ita ut pag. Disputationis meae 54. praecedere dono spiritus sancti, eodem loquendi modo usus, quo ipse spiritus sanctus utitur Ephes. 1. 13. qui locus in margine est notatus, & Actor. 5. 32. cum qua sententia, tum illis, tum aliis clarissimis Sacrarum Literarum testimoniis confirmata, nihil pugnare potest testimonium illud à Reprehensore meo allatum Ephes. 2. 10. ubi etiam non *ad bona opera* sed, *in bonis operibus* scriptum legitur. Sensus autem loci est, Deum, per Evangelii Jesu Christi filii sui praedicationem, nos in bonis operibus formasse, in quibus, seu per quae ut ambulemus, omnino statuit, translatione sumpta à via, quae praeparatur, ut quis per eam incedat. Ubi nullam vides nec spiritus sancti mentionem fieri; nisi dicas, ipsam praedicationem Evangelii appellari alicubi ministrationem spiritus. Sed haec ministratio spiritus aliud sine dubio est, quam donum spiritus sancti, quod vel ego, vel ipse Reprehensor meus hoc loco intelligere. De loco Philip. 2. superius Partic. 4. est dictum: qui sine dubio illius ad Ephesios simillimus est. Sed neque ibi ulla fit doni spiritus sancti mentio, quod voluntatem nostram bene agendi antecedat. Nec quidquam prorsus haec duo inter se pugnant, Deum auctorem esse nostrae bonae voluntatis, atque in bonis operibus perseverantiae, & Institutionem nostram emendandae vitae dono spiritus sancti praecedere. Augustinum, quem testem suae sententiae habere se putat Adversarius facile est agnoscere non plus illi, quam Paulum favere. Quamquam non tanti faciendam Augustini authoritatem censeo, ut quidquam laborandum mihi arbitrer, quo illius verba cum mea sententia non pugnare ostendam.

Partic. 21. Ibidem. *Quod Pag. 55. dicit, &c.* De mentis, seu superioris naturae corruptione in homine satis dictum est supra Part. 10. eam videlicet, ex Sacris Literis nullo modo probari posse. quae si tamen probaretur, ea sententiae meae nihil officeret. Illa siquidem ad hominem in sua natura tantum consideratum pertineret. Ego vero non ita nudum hominem considero, cum illi mentem tribuo, quae ipsum ad bene agendum impellat: sed aliquo modo excitatum. Nec in loco illo Pag. 55. licet illis vocibus, *per se ipsa*, utar, Dei legem, aliave hominem excitantia, excludo, sed tantum illum spiritum, secundum quem homines regeniti ambulant. Caeterum, quod quis servus sit peccati, & tamen cupiat bene agere, nihil omnino impedit. Et Paulus ipse in ipso loco, de quo tota haec Disputatio nostra instituta est, dicens venundatum esse sub peccatum, & captivum esse legi peccati, quod idem plane est, quod Esse servum peccati, conjungit cum voluntate, id est, desiderio bene agendi.

Partic. 22. Ibidem, *Eadem Pag. subjicit, &c.* Cum dico eadem Pag. 55. interiorem hominem apud Paulum Rom. 7. constitui fuisse spiritu, id est, spe alicujus ingentis boni, praesertim vero beatae immortalitatis, si divinis praeceptis obtemperasset, corroboratum, non propterea dico, spiritum eorum in praedicatione doctrinae, quae vitam aeternam promittit iis, qui divinis praeceptis obtemperaverint, consistere. Spes enim ista non est ipsa doctrinae praedicatio, quamvis praedicatione ista interveniente in nobis gignatur, nec tamen in omnibus, quibus praedicatio ista contingit, sed in paucis tantum generatim contingit. Quare nescio, quid hic sibi velit Reprehensor meus, praesertim, cum in verbis meis nulla illius praedicationis mentio fiat, nisi quod occasionem, ut ex ipsius verbis constat, arripere voluit me larva objecti Pelagianismi territandi.

Partic. 23 pag. 10. *Quod pag. 57. dicit, &c.* Quod in loco illo affirmavi de hominibus, qui solo virtutis amore & longo studio, aliquarum virtutum habitum contraxerint, non philosophicum est, sed historicum. Quamquam vera sive naturalis sive moralis philosophia, tametsi vera theologia est longe inferior, ipsi tamen adversari nequit. Jam quod Reprehensor meus dicit, cor in omnibus hominibus, qui fide non sint praediti, impurum esse, id non probatur ex loco in margine notato Gen. 8. neque etiam in loco superiore ejusdem libri cap. 6 ubi multo pluribus verbis de corruptione cordis humani agitur. Ut enim ex ipso sexto cap. apparet, non loquitur Deus de cordis corruptione, quae aequaliter ac necessario omnibus hominibus insit, sed de ea, quam in illius aevi hominibus, non sine intimo suo dolore, ut ibidem Scriptura loquitur, ipse Deus viderat, id est, de pravitate voluntaria, quam homines illi generatim contraxerant, corrumpentes

varium, unde universa terra inquinata repleta fuerit. Itaque non sunt testimonia illa ad naturalem quandam omnibus insitam pravitatem, quae necessario omnibus hominibus insit, pertrahenda: sed neque etiam ad omnes consequentes aetates accommodanda, quasi perpetuo homines ex se ipsi generatim tam perversi ac mali voluntate sint. Primum enim verba illa cap. 6.5, *omni tempore*, quae idem significant, quod illa cap. 8.21, *ab adolescentia, sive, a pueritia sua*, non naturalis alicujus corruptionis indicandae causa ibi posita sunt, sed corruptionis voluntariae exaggerandae gratia. Vulgo enim, cum alicujus voluntariam malitiam exaggerare volumus, non tantum ad eum modum loquimur, sed dicimus etiam, eam in utero, vel, ab utero matris suae malum fuisse. Hinc dicta illa in ipsa Scriptura, *Alienati sunt a vulva: erraverunt ab utero. Transgressorem ab utero te vocavi* Psal. 58.4. Esa. 48.8, & alia similia. Quae imperite admodum a nonnullis ad naturam hominis corruptam sunt accommodata. Deinde sensus loci Gen. 8 non est, ut vulgo creditur, Deum post diluvium, aut quidpiam tale pendendo humano generi, jam non amplius immissurum, quia homo naturaliter sit malus, sed hominis voluntariam malitiam, quantumvis maximam, jam non amplius fore causam, ut Deus terram cum omnibus in ea viventibus perdat; quippe, videlicet, qui judicio illo universali, quod per diluvium semel exercuerit, ad ostendam universo humano generi suam erga peccata turpia ac perpetua ingentem iram, dum praesens seculum duraturum est, velit esse contentus. Locus Act. 15, ubi, scilicet, dicitur, Deum fide purificasse corda Ethnicorum, ad rem non facit; cum ibi de excellentiore quadam cordis puritate agatur, id est, de ea, qua si quis praeditus fuerit, jam ad Dei regnum eum pertinere, certum est.

Partic. 24. ibidem. *Quod pag. 58 ait, &c.* Affirmat Reprehensor meus, necesse esse, me valde stupidam conscientiam habere, quia dico, me nihil dubitare, quin in aliquibus ex Christi fidelibus pugna illa inter carnem & spiritum cesset, jam plene, videlicet, spiritu dominante. Quasi vero non possit quisquam ex Christi fidelibus in carne sua, ut Scriptura loquitur, una cum affectibus & concupiscentiis crucifigenda, plus proficere, quam ego profecerim; aut quasi ipse statuam, me esse unum ex illis aliquibus, quos dico, Christi fidelibus, in quibus carnis cum spiritu pugna cessaverit; qui tamen diserte contrarium profitear, pag. 117, & pag. 152, quae duo meae Disputationis loca satis esse possunt, ad illam ex sententia mea collectionem erroris gravissimi redarguendam. Quomodo autem Adversarius affirmare audet, sententiam meam solius conscientiae testimonio refelli? Num ipse vel omnium Christi fidelium conscientias novit, vel se jam ad eum dimicandae carnis hac gradum pervenisse summum, ut ulterius nemo progredi queat?

Partic. 25. ibidem. *Eodem pertinet quod pag. 60. &c.* Si non horresceret Reprehensor meus cum Augustino dicere, fieri posse, ut sit homo sine peccato, si voluntas ejus non desit, ope divina adjuvante; cur igitur mihi litem movet, qui idem, immo multo minus, ut postea apparebit, dico, nec quidquam amplius homini Spiritu Dei adjuto tribuere audeo? Num forte, quia non conjungo cum hoc illud, quod ex eodem Augustino ipse conjungendum ait, neminem fuisse nec fore, in quo sit ista perfectio, praeter unum Christum? Sed unde hoc collegit, me illud non conjungere? Num ex eo, quod illud ibidem non addo? Atqui haec argumentatio a non dicto, neque certo quodam in loco, ad quidquam a loquente vel scribente creditum tacitaeve concessum, fatuissima & ridicula omnino est. An ex eo, quod censeam, aliquos Christi fideles esse, in quibus carnis cum spiritu pugna desierit? Sed longe minus hoc est, quam perfectionem illam habere. Illa enim totam hominis vitam sine ullo peccato requirit; haec vero habitum tantum omnium virtutum Christianarum per aliquod tempus ante hujus vitae finem, qui omnia habitus non plene, [illegible] genere peccatum excludit. Putare autem [illegible] cum habitu isto aliquae adhuc imperfectiones maneant, quae sine dubio eo sensu, quo hic loquimur, sint peccata. Aut certe, me ita sentire ex eo apparet, quod ad finem pag. 60. postquam de illa certatione pugnae inter carnem & spiritum disserui, in ipso statim obiter, et de tota & diversa ac denique majore quadam re, de eo agere, quod possit quis in hac vita, divini spiritus ope, tandem aliquando Dei praeceptis perfecte obedire; & propterea etiam illam quidem ex ipsa dari, me non dubitare dico: hoc vero tantum fieri posse affirmo. Hoc autem quanto minus est, quam illud quod Augustinus dicit, cum hoc, perfectio obedientiae divinorum praeceptorum sit, tantum pro aliquo tempore ante extremum diem, illud vero ita absolute dictum perpetuam illam perfectionem significet? Jam quod hic Reprehensor meus subjicit de spiritu, qui detur tantum ex parte, ex quo concludit, obedientiam, quae per illum fit, esse tantum ex parte, pugnat cum eo, quod cum Augustino non horresceret dicere, fieri posse, ut sit homo sine peccato, Dei ope adjuvante. Nam quod Augustinus nequicquam de tali divina ope loquatur, quae nemini unquam detur, praeterquam quod ridiculum prorsus istud fuisset, disputatioque plane futilis, ex eo apparet, quod postmodum cap. 2, ait, eum nequaquam errare, nec perniciose falli, qui defendat & putet, aliquem esse, aut fuisse, aut fore perfectum.

Partic. 26. ibidem. *Quod pag. 61, ait, &c.* Quando pag. 61, ajo, me non videre, quomodo fieri possit, ut, si quis crederet, se ad perfectionem, divini spiritus ope, pervenisse, jam superbiret: loquor de superbia, quae ex hoc ipso, quod ita crederet, oriri facile posset. Pharisaeus autem ille, etiamsi Deo gratias ageret, quod non esset sicut caeteri homines, ipsum tamen superbiae causa non erat, quod illud Dei beneficium agnosceret: sed quod vitio alioqui esset animo, & cum a perfectione plurimum abesset, quidquid lingua efferret, interiore sensu illam divini beneficii revera non [illegible].

Partic. 27. pag. 61. *Quod eadem pag. subjicit, &c.* Non est hic locus disputandi de sententia illa mea, quod homo sua natura mortalis sit, etiam secluso peccato, de qua integrum librum adversus Fran. Puccium scripsi, qui liber aliquando, Deo volente, edetur. Tantum dicam, Reprehensorem meum plurimum in praesenti disputatione errare, neque animadvertere, me hic nihil dicere, quod ipsi fere omnes non fateantur. Quamvis enim quis per totam vitam suam ab omni peccato immunis esset, peccato, inquam, (ut vocant) actuali (de hoc enim peccati genere hic loquimur) remaneret nihilominus reatus, quem ex Adamo primo parente nostro, propter ipsius inobedientiam contraximus: cujus vi, mortaliter [illegible] Rom. 5.12. Tamen igitur, mortem per peccatum ingressam fuisse in mundum, ut Scriptura testatur, significaret, hominem ante peccatum natura immortalem fuisse, (quod tamen ipsius etiam Augustini testimonio falsum esse, cum alias in loco alibi a nobis demonstratum est) non propterea hoc sequeretur, quia, postquam primus homo peccavit, omnes tamen, qui ab ipso sunt propagati, propter hoc ipsum, quod ab eo sint propagati, qui, prius, ut simus [illegible], morti poenae, ex divina sententia, fuit addictus, sunt licet quantumvis alioqui sine peccato, ipsi quoque similiter morti poenae essent addicti; ex qua divina tantum misericordiae ope liberari queunt.

Partic. 28. ibidem. *Quod ex sententia quam tenemus &c.* Etiamsi Scriptura hominis etiam imperfectionem perpetuo obiiceret, non tamen usquam negat, hominem, quamdiu in hac vita est, sine peccato esse posse, intellige, per aliquod tempus ante mortem suam. De hac enim perfectione, non de absoluta per totius vitae curriculum disputamus. Nec meminit Reprehensor meus, cum haec scripsit, sententiae Augustini

ab ipso

ab ipso paullo ante non improbatur, nec quarta, ex ipsius Augustini sententia, differentia statuitur inter duas enunciationes, Nemo est perfectus, Nemo potest esse perfectus. Cum illa quidem conatus ad perfectionem perfectam veniendi conciliari possit: cum hac vero, nullo pacto. Nec quicquam video hic responsum, ad manifestissimam hujus rei rationem à nobis allatam, quam ante nos attulerat Sebast. Castellio, homo sine dubio pluris faciendus, quam Adversarius existimet.

Partic. 29. ibidem. *Quod in definitione regeniti &c.* Cum de hominibus regenitis loquimur, in iisque regenitis ut in nullo peccato maneant, cum Paulo Apostolo, ut ante partic. 16. & 17. ostensum est, loquimur, qui eos, qui possessuri sint Dei regnum, nec adulteros, nec scortatores, &c. esse vult. Regnum enim Dei homines, qui regeniti fuerint, omnino possessuri, inter omnes constat. Dum igitur quis (exempli causa) manet in adulterio manet, ut mereatur adulter, pro praesente tempore vocari posse, certum est, illum nequaquam esse regenitum. Itaque, & David adulter mereto vocari aliquamdiu, pro eo ipso tempore potuit, regenitus etiam, pro eo tempore non fuit. Nec quicquam impedit, quominus quis regenerationem perdat, eamque iterum recipiat. Quanquam, quod ad Davidem attinet, cum regeneratio propria Novi Testamenti esse videatur, ut ex compluribus locis, praecipue vero ex cap. 3. Joh. intelligi potest, ejus exemplum non admodum ad rem facere dicendum est.

Partic. 30. ibidem. *In loco illo Pauli &c.* Vult me tacite Principii petitionem admittere. Quia videor pro concesso sumere, in 7 cap. ad Rom. descripto hominem, in quo semper, aut certe plerumque caro mentem superet. *Hoc enim*, inquit, *id ipsum de quo disceptatur.* Respondeo duplicitur. Primum nego, hoc quam vel per se, & principium, vel etiam ex aliquo quaeri, controversum. Praecipue enim controvertitur, an Paulus de seipso, ut jam regenito ibi loquatur, quam controversiam haud necessario (ex disceptantium quidem mente) consequitur illa, utrum in homine à Paulo descripto caro mentem superet, cum permulti sint ex iis, qui volunt, Paulum de seipso, ut jam regenito, loqui, quibus videtur ad hominem regenitum confirmandum satis esse, si in eo perpetuus & sincerus sit conatus bene agendi, quamvis ille plerumque irritus sit. In qua sententia videtur fuisse nobilissimus ille ipse vir, cum quo disputans illa scripsi, dum ad ejus Epistolam respondeo, ad quod in ipsa mea responsione ad finem pag. 47. & deinceps aperte docere. Deinde contra istud Adversarii objectum respondeo, me, quod in homine à Paulo descripto caro superet mentem, non pro concesso sumere, quamvis dicam, ut quidem verissimum est, id ipsa luce esse clarius; sed multis modis, idque ex professo, probare, dum diligenter verba non pauca 7 cap. ad Rom. confero cum aliis ejusdem Apostoli locis, in quibus de renatis hominibus loquitur, idque ad finem proxime seq. pag. 64. atque ad finem ferme pag. 97. Ita ut (nam & illud etiam ipsum idem, ni fallor, facio) nihil majore studio in toto eo libello probare nitar. Ridicula vero est prorsus interpretatio Reprehensoris mei verborum Pauli. Nam quod Paulus, illum quem describit, dicit esse carnalem, interpretatur, *illum carnem adhuc residuam in se sentire:* quod ait, *illum venundatum esse sub peccatum, & captivum fieri Legi peccati à carnis Lege*, huc his verbis refert, *quae (carne) constringitur ac veluti captivus detinetur.* Quam utramque interpretationem, prae ipsis Apostoli verbis, prorsus diluram esse, quis non videt. Affirmat praeterea, Paulum dicere, illum luctando vincere, cum nulla tamen de hujusmodi victoria ibi fiat mentio, ne in illis quidem verbis, *Gratias ago, &c.* Unde istam sententiam ipse elicit (nec aliunde sane eam eliciendi spes ulla esse potest, cum in illis tamen gratiae agantur pro liberatione, scilicet, à corpore mortis, quae liberatio, quomodo contingat, an per victoriam quae post luctam consequatur, an vero quia lucta illa desinat, omnino nihil constat.

Quanquam praeterea, ut & in ipsa Disputatione nostra demonstratum, & superius in hac nostra Defensione confirmatum fuit, per parenthesin dicta sunt verba illa, *Gratias ago, &c.* Sed tamen operae pretium est, videre, quomodo Adversarius cum illis proxime sequentia connectat. Arbitratur enim in proxime sequentibus genus victoriae exprimi, quod, videlicet, se decente mente Deo (Legi Dei dixisse debuit) hanc interim carne serviatur Legi peccati. Egregia sane victoria, cum istud sit illud ipsum, quod homo ille conqueritur ac deplorat, ut antea pag. 25 ostensum est. Quid enim aliud est, mente servire Legi Dei, carne autem Legi peccati, quam, velle quidem, mente id suadente, Legi Dei obtemperare, re tamen ipsa carnis desideriis obsecundare? An hoc sit vincere in lucta cum carne, an potius succumbere, quilibet facile judicabit. Ridiculum enim est, *carne servire Legi peccati*, cum Adversario qui in suis Paullinorum verborum interpretationibus ubique sui similis esse constitit, interpretari, *carnis reliquias restare, quae non sinant esse sine peccato.*

Partic. 31. ibidem. *Ut sunt Dysklerou in loci illius &c.* De iis, qui sive antiquitus, sive nostra memoria, idem re ipsa senserunt, quod ego sentio, videlicet, Paulum 7 cap. ad Rom. nequaquam de seipso loqui, ut tunc, cum illa scriberet, regenitus erat, satis dictum est supra. Ex contraria autem sententia sequi, ad hominem regenitum constituendum, satis esse si secundum mentem suam velit recte agere, quamvis re ipsa in pravitatibus degat, abunde atque adeo uberrime in Disputatione illa nostra de loco istius 7 cap. ad Rom. demonstratum est. Debuisset autem Reprehensor meus, si sibi ipsi omnino constare voluisset, potius negare, dari posse, ut quis secundum mentem suam, velit recte agere, & tamen interim in pravitatibus degat. Atqui is, cum id hoc loco tacite concedere videatur, videtur simul concedere, renatum hominem posse in pravitatibus degere. Quandoquidem supra pag. 4. sane aperte negavit, quemquam velle secundum mentem suam recte agere, qui renatus sit renatus. Jam quod asserit, Paulum dicere, *renatum hominem (hominem, de quo loquitur*, vel sic dicere debuit, aliquod principium verae, *quidquid velit boni non facere, non autem negare boni quidquam agere*; Vide quae disputavimus supra partic. 18.

Partic. 32. pag. 12. *Quicunque*, inquit, *omnem concupiscentiam, &c.* Jam non dicet Reprehensor meus, me pro concesso sumere, in homine, de quo loquitur Paulus, mentem aut semper, aut certe plerumque superari, sed, hominem istum in pravitatibus degere, quando ad ea tantum respondere, quae ad id probandum attuli. Primum autem facit me uti pro eodem medio termino, haec verba, peccatum in quempiam operari omnem concupiscentiam, &, Quempiam operari omnem concupiscentiam, atque ita argumentantem: Quicunque enim omnem concupiscentiam operatur, is re ipsa in pravitate degit, At in eo homine, de quo Paulus loco illo cap. 7. ad Rom. peccatum omnem concupiscentiam operatur: Ergo in pravitate degit, & non est regenitus. Ubi etiam vides, praeter ineptitudinem illam vitia medii termini, quae argumentationem prorsus dissolutam ac nullam reddit, abundare in conclusione verba illa, *& non est regenitus.* Ego sane non ita argumentor, sed recta hoc pacto: Qui vehementer concupiscit, is in pravitate degit. Homo, de quo Paulus cap. 7. ad Rom. vehementer concupiscit. Ergo homo ille in pravitate degit. Minorem probo ex ipsis verbis 8. ejus, *peccatum operatum est in me omnem concupiscentiam.* Majorem vero ex eo, quod ibi Paulus (quem in concupiscendi verbo usu hic imitari cogimur,) loquitur de ea concupiscentia, quae divina Lege diserte est prohibita.

Nam quid magis pravum, id est, rectitudini contrarium, quam id, quod pugnat cum expressa Lege Dei? Et consequenter, quomodo non is in pravitate degit, qui id vehementer facit, quod expresse Legi Dei adversatur? Quid, quod omnis concupiscentiae nomine, illo

in loco, à Paulo peccata præterea ipsa generaliter significari, doceo, & idem re ipsa esse apud ipsum, *Peccatum operatum est in me omnem concupiscentiam*, quod, *Ego peccatorum sum plenus, & in ipso peccatis dego?* Quid ad hæc Reprehensor meus. Nihil omnino, Tantummodo (quæ ejus ferme est ratio meorum argumentationum ex aliquo sacro testimonio ductarum dissolvendi) profert suam istorum Pauli verborum interpretationem, & breviter dicit, etiam in homine regenito omnis generis concupiscentiam à peccato generari, quatenus in eo veteris hominis reliquiæ perdurant. Sed animadvertere debuit, ad concupiscentias omnis generis in quopiam gignendas, non satis esse, si in eo sint reliquiæ veteris hominis: sed necesse esse, ut ipse vetus homo in eo sit, quemadmodum, hoc eodem etiam in loco, in homine regenito esse, idem affirmat. Verum istud à nobis diserte negatur, nec ab ipso cui id faciendi onus incumbit, vel probatum est, vel unquam probabitur. Quod dicit, in homine regenito illam omnis generis concupiscentiam per spiritum cohiberi, atque etiam comprimi, ut sensim aboleatur; de hoc, quod in homine illo, de quo ibi agitur fiat, nullum vestigium in ipso Sept. cap. ad Rom. imo contrarium prorsus ibi legitur, & nisi putarem, quam ulla responsione dignum est, locum ad Gal. 5. ubi iis, qui Christi sunt, dicuntur crucifixisse carnem cum vitiis & concupiscentiis, velle quodammodo conferre cum iis, quæ leguntur 7. ad Rom. de homine, in quo peccatum operetur omnem concupiscentiam, ita ut tandem homo iste fiat captivus legis peccati, cui legi usque ad extremum carne serviat, licet mente serviat Legi Dei. Hæc est, scilicet, illa abolitio concupiscentiæ à peccato ingeneratæ, quæ in illo homine sensim fit; ut, nimirum, ad ultimum usque hujus vitæ spiritum, carne legi peccati serviat.

Partic. 33. Ibidem. *Agnoscimus 9. & 10. versus*, &c. Quæ sententia sit versi 9. & 10. 7. cap. ad Rom. non expositum modo, sed probatum est à nobis pag. Disputat. nostræ 68. 69. & 70. & Apostoli scopus in verbis illis demonstratus, quæ illis tantum qui adhuc sub ipsa lege sunt accommodari potest. At Reprehensor meus, in nulla ratione diluta, quæ à me disputantur, ait, illos duos versiculos de sensu peccati intelligendos esse, quo sensu destitutus erat Paulus ante cognitum Christum, per quem ad legis cognitionem aperti sunt ei oculi, cum antea hypocrisin foveret in corde se putans justum ex lege. Quis unquam mirabiliorem explicationem vidit? Paulus diserte loquitur, de morte, quæ, veniente mandato, id est, lege, acciderit; quia, videlicet, peccatum, quod ante legem erat mortuum, revixerit: quæ peccati revivificatio (ut sic dixerim) qualis fuerit, ex antecedentibus illis verbis constat, *operatum est in me omnem concupiscentiam*, & tamen in ista explicatione, de hac re nihil dicitur; & sine ulla probatione ad sensum peccati verba trahuntur, de quo nihil apparet. Paulus manifeste de effectu ipsius legis loquitur, qui extitit, simulatque Lex lata fuit. Hic vero dicitur, eum de cognitione legis loqui, idque post Christum cognitum, de quo in tota ista Apostoli de vi & effectu legis disputatione, quæ incipiens à vers. 7. usque ad finem cap. perdurat, nulla prorsus nec aperta nec tacita fit mentio, nisi demum post 17 versiculos in gratiarum illa actione; quam etiam cum reliquo sermone proprie non cohærere, & per parenthesin legendam esse docuimus. Cæterum, quod Reprehensor meus ait, me falli, eo quod verba illa, *ego autem mortuus sum*, intelligo dicta esse simpliciter, id est, ut significent, hominem in statu illo morti & condemnationi prorsus fuisse obnoxium, non autem secundum quid, ut ipse, dicta esse affirmat, rogo unde hoc habeat, cum verba ipsa sint simpliciter prolata. Quis autem unquam audivit, mortuum esse, idem significare, quod [illegible], si jure possit morte damnari, eodem tamen tempore à damnatione illa se plane liberatum esse animadvertere.

Partic. 34. pag. 13. *Atqui [illegible] Paulo [illegible]* &c. Movet quæstionem de verbi καταργεῖν Rom. 6. v. 6. significatione, quam, cum, ipso Beza, adversus quem disputo, infinitis pæne in locis, tribuo, eam esse negare non possit, quam ego dixi; sic ait: *Quid inde consequatur? An ita abolitum esse in regenitis peccatum, ut amplius non sit? At ne id quidem audes affirmare. Quid est igitur ista abolitio peccati in homine regenito, nisi illius enervatio & debilitatio, ut quas solet vires in eo non exerat?* Ego vero dico, ex ista significatione verbi καταργεῖν, ut, scilicet, idem ex ipso sit, quod *Abolere*, id consequi, ut de homine regenito dici à Paulo nequeat, peccatum in ipso ita vivere, ut eum occidat; quandoquidem idem Paulus aperte vult, in homine regenito καταργεῖσθαι peccatum. Nam, in quopiam homine aboleri peccatum, & in eodem ita peccatum vivere, ut eum occidat, pugnantia sunt prorsus: adeo, ut qui unum de homine regenito dicat, nulla ratione, per quamcunque sanam sermonem, alterum, sine manifesta repugnantia, de eodem dicere possit, id quod non ita continuo consequitur, si καταργεῖν significet enervare, id est, ut ipse Reprehensor meus interpretatur, ita debilitare, ut quas solet vires non exerat. Jam quanti sit momenti id, quod Paulus ad Rom. 6. v. 6. affirmat de peccato, quod in nobis debeat καταργηθῆναι, & quantopere hoc pugnet cum eo, ut peccatum, nihilominus ut regeniti simus, in nobis eos effectus pariat, quos ipsum parere ibi ut velint necesse est, qui Paulum de se ipso jam regenito 7 cap. ad Rom. loco, loqui statuunt, satis indicavit ipse Beza, cum non contentus verbi istius Græci significationem isto in loco *Enervandi* verbo illud reddendo, plane enervasse, Castellioni postea respondens, prorsus ridicule adeuit, à Paulo in eo cap. 6. ad Rom. loco non describi eam hominis Christiani sanctificationem, quæ habetur in hoc sæculo, sed quæ tandem erit in futuro, ut à nobis Disputat. nostræ pag. 70. jam animadversum fuerat: cui animadversioni nostræ hoc addimus, ex ista Bezæ interpretatione atque explicatione sequi, in ipso futuro sæculo peccatum enervatum, non autem plane abolitum iri.

Partic. 35. Ibidem. *Tota ista ratiocinatio ex eo* &c. Etiamsi Paulus 1 Cor. 3. v. 3. Corinthios carnales simpliciter appellando, secundum quid illam appellationem illis convenire intellexisset, non tamen sequeretur, idem posse intelligi, cum sub persona sua Rom. 7. v. 14. dicit hominem illum, de quo loquitur, esse carnalem; ita videlicet, ut interpretari possimus carnalem, id est, carnis reliquias adhuc in se habentem, idque duplici de caussa. Primum, quia aliud est loqui Rhetorice, aliud (ut sic dicam) Dialectice seu doctrinaliter. Cum illud fit, conceduntur hyperbolicæ quædam locutiones aptæ ad persuadendum; cum vero hoc, tales locutiones concedi nequeunt. Volebat Paulus persuadere Corinthiis, ipsos reprehensione dignissimos esse, & oportere, ut quædam facere prorsus desinerent. Itaque potuit illos paulo severius objurgare, & simpliciter carnales vocare, etiamsi revera illis simpliciter talis appellatio, proprie loquendo, non conveniret, quippe quæ proprie significet, carnem spiritu vel mente potiorem esse; quod fortasse in illis usu venire merito affirmari non poterat. Sed in 7. cap. ad Roman. conditionem illius hominis, de quo loquitur, plane [illegible] docere voluit; & propterea oportuit illum proprie loqui: & sic cum carnalem illum hominem appellavit, intelligere, in ipso carnem potiores partes habere.

Deinde in loco isto ad Corinthios explicat sese Paulus, cur carnales Corinthios vocaverit. Quapropter nullum est periculum, etiamsi aliqua minus proprie vocem illam usurpaverit: At in cap. 7. ad Rom. vocem illam non explicat: nisi quod illud statim addit, ex quo intelligi debet, eum maxime propria significatione illam usurpasse. Illico enim subjungit, *Venundatus sum sub peccatum*. Quod necessario ostendit, Carnalem ibi id ipsum significare, quod verbum sonat, id est, carni addictum &

ctum & obsequentem. At vero praeterea minus verum est, Corinthios fuisse carnales a Paulo non simpliciter, sed secundum quid (ut modo, quid in hac quaestione significent verba ista, *secundum quid*, recte intelligam. Non enim significare, voluisse Paulum dicere, Corinthios quidem carnales esse, sed non ita tamen, ut omnibus, aut certe plerisque carnis affectibus indulgerent; verum ut quibusdam quidem, aut quidam etiam tantum. Fieri enim potest, ut quis vel uni tantum affectui indulgeat, & tamen carnalis merito simpliciter vocetur; in proposito praesertim nostro: nam certum est, non intelligere, eum, qui ita regenitus non sit, ut regni Dei particeps sit futurus, carnalem simpliciter jure dici posse. Jam vero Paulus diserte explicat, se carnales propterea Corinthios vocare, quod inter ipsos essent ζῆλος, ἔρις, & διχοστασίαι id est, Beza interprete, *aemulatio, contentio, & dissidia*, quae non modo plura simul juncta sunt vitia & carnis affectus; sed inter ea carnis fructus ab eodem Paulo 5 cap. ad Gal. singulatim numerantur, quorum vel unum quicunque faciat, regni Dei non est possessurus. Itaque non quidem secundum quid, sed simpliciter, quod attinet ad propositum nostrum, vocat Paulus Corinthios carnales. Nec obstat, quod ab initio Epistolae vocaverit eos Ecclesiam Dei, sanctificatos in Christo Jesu, & vocatos sanctos. Tribuuntur enim & ibi, & alibi a Paulo ista similesve appellationes, omnibus iis, qui Christi doctrinam eamque sanctissimam profitebantur, propter istam ipsam professionem, ipsamque doctrinam, quae divinissima & sanctissima est, & per quam ab aliis prophanis hominibus separati erant; nulla ut ejusmodi appellationibus habita ratione an revera id essent, quod profitebantur.

Partic. 16. ibidem, *Quod pag. sequente subjicit*, &c. Cur dicat enunciatum illud meum, Legem appellari ministram mortis propter eventum, Pelagianismum resipere, non satis intelligo, idque fateor, curiosius investigarem, si testimonio aliquo divino confirmatum esset, quidquid Pelagianismum resipit, id, ut vulgo creditur, esse haereticum, alioqui enim larvis istis jam non puer, sed adultus per Dei gratiam in Christi cognitione factus, nequaquam terreor. Jam, quod ait, istud meum enunciatum dilutius esse, quam rei conveniat; mihi plane contra videtur. Cum enim is, cum quo eo in loco disputo, contraria aliquando de eadem re, pro diversitate causae & temporis, a Paulo affirmari, exemplo ostendere aggrederetur, Legis exemplo usus fuisset, quam a Paulo modo vitae instrumentum, modo mortis ministram vocari diceret, mihi vero nihil aliud faciendum esset, quam docere istius diversitatis rationem nihil commune habere cum eo, quam ipse in Paulinis verbis istis subesse existimabat, quae inter se prorsus pugnare, si locus 7. cap. ad Rom. de Paulo ipso jam regenito accipiendus esset, satis aperte demonstraveram; nihil potui nec aptius nec plenius explicare, quam id, quod verissimum est; nempe si Lex vel appellatur, vel appellari potest vitae instrumentum, id ratione consilii, quo lata fuerit, evenire; quod si contra ministra quoque mortis appellatur, aliud ratione eventus fieri. Nam quid convenientius consilio opponere potui, quam eventum? Jam eventus iste id etiam ([illegible], modo intellectum) complectitur, quod Reprehensor meus, tanquam a me omissum, addi vult: nempe, legem, per seipsam nihil amplius praestare posse, quam occidere; quod a me alibi re ipsa expressum (idque mea sponte, nedum Adversario in illa Disputatione nostra quidquam eloquuto, altera, videlicet proxima mei scripti pagina, quae totius libri octava est) nihil opus erat illo in loco repetere.

Ex quo concidit instantia, quam reprehensor meus hic affert de Evangelio, cum Evangelium, per se ipsum, vitam afferre queat, & porro credentibus, singulis illis re ipsa afferat; adeo ut non illa ipsius impotentia, sed tantum incredulorum, & apostatarum malitiae ac perfidiae sit, ut ipsis sit odor mortis in mortem, & propterea non possit, illius eventus ratione illud instrumentum mortis appellari. De lege porro, quam concessissem vel appellatam fuisse, vel appellari posse instrumentum vitae, nihil est quod me reprehendat; praesertim, cum praefatus sim fuerim, me non meminisse istius appellationis legi diserte a Paulo tributae. Alioqui enim illud, quod concessi, ex ipsius Pauli verbis, isto eodem 7 cap. ad Rom. aperte colligitur, cum vers. 10 ait, mandatum, id est legem esse ad vitam. Nam quid aliud est, *esse ad vitam*, quam, datam fuisse, ut homines, qui eam servarent, viverent? Ego quidem, ut Reprehensor ipse meus fatetur, dixi, legem posse appellari instrumentum vitae, propter consilium, quo lata fuit. Et Moses, ut idem meus Reprehensor hic agnoscit, legi tribuit, quod vitam conferat, si quis eam servaverit, & vitam se proposuisse ait, cum legem servandam proposuit. At, inquit, haec elogia legi sunt data *quatenus gratiae in Christo non opponitur.* Immo (inquam ego) *quatenus gratiae in Christo opponitur.* Diserte enim propterea data esse, ipse Moses significat, quia, qui legem servaverit, vivet. Haec autem ut Paulus Rom. 10. 5 &c. testatur, & Gal. 3. 12, brevissime repetita est legis justitia, quatenus fidei justitiae, & sic gratiae in Christo opponitur. Itaque nihil minus theologicum ab Adversario dici potuit, qui, velit, nolit, necesse est, ut distinctionem istam nostram, consilii, & eventus in lege danda approbet: neque enim ullo pacto illam convellere possunt ea, quae ex Paulo de usu legis (ut ipse loquitur) congerit. Ista quidem omnia, vel ad eventum pertinent, vel si etiam, ex parte, ad consilium quoque trahi possint, non pugnant consilia ista cum eo consilio, quod nos diximus, quodque multo frequentius atque apertius Sacris Testimoniis confirmatum est, nec quidquam impedit, quominus legis dandae plura consilia fuerint, & unum aliis omnibus potius, saltem ordine: ut certe illud est. Ordine enim praecedit alia omnia consilium illud in danda lege, ut, scilicet, homines, eam servando vivant, quod quia ipsi propter carnis imbecillitatem non faciunt, succedunt alia consilia, ut peccata cohibendi, ut ad Dei gratiam, & ad Christum eandem suo tempore homines perducendi, & si qua sunt similia. Denique satis apparet, Reprehensorem meum, hoc in loco occasionem me accusandi, quemadmodum etiam alibi, admodum intempestive captasse.

Partic. 17. pag. 14. *Scriptura, inquit ille, spiritualem &c.* Quid quod statim aliam reprehensionem subjungit, quae manifeste indicat, ipsum nimio me carpendi studio, cum ista scriberet, valde praepeditum fuisse? Scribit enim, me dicere, scripturam spiritualem hominem non animali, sed carnali opponere; & subjicit: *Contra dicit Paulus 1 Cor. 2. 14.* Atqui ego ipse in illis quidem verbis meis, quae suggillat, satis aperte indico, scripturam spiritualem hominem animali opponere solere, non minus, quam carnali. Sic enim habent ipsa verba mea: *Homo & spiritualis, & carnalis appellationibus, quas hominibus tribuit scriptura, quatenus scilicet spiritualem hominem non animali, sed carnali opponit, intendisse patet.* Quis ex illis verbis non intelligit me fateri, vel potius monere, spiritualem hominem modo animali, modo carnali homini a scriptura opponi, & me; isto in loco de spirituali homine loqui, non quatenus animali, sed quatenus carnali homini in Sacris Literis opponitur?

Partic. 18. ibidem. *Ad id quod urget, eum hominem &c.* Ait propter peccati reliquias, quae adhuc in homine regenito sint, ejusmodi hominem a Paulo venundatum sub peccatum dictum fuisse. Ad hoc jam satis supra non uno in loco responsum est: praesertim pag. 35. ubi monuimus, Paulum ibi non Rhetorice, sed Dialectice loqui: quanquam ne Rhetorice quidem, unquam ausus esset Paulus de homine regenito affirmare, quod venundatus sit sub peccatum, cum ipse alibi diserte contrarium affirmet, eum, videlicet, liberatum esse a peccato, seu a lege peccati, esse mortuum peccato, crucifixum in eo esse veterem hominem; ut

corpus peccati, id est, ipsum peccatum aboleatur, ut ut jam peccato non serviat Rom. 6. 18. & 22, & cap. 8. 2, & similia cap. 6. 6, &c., & alia similia non pauca; ex quibus certissimum est, peccatum in homine regenito nullum imperium exercere. Unde necessario consequitur, nulla prorsus ratione dici posse, illum venundatum esse sub peccatum; cum verba illa non modo aliquod, sed absolutum imperium, idque durissimum, significent; adeo, ut quemadmodum in Disputatione nostra pag. 77, diximus, etiamsi Paulus vel summa hyperbole hic usus fuisset, necesse sit fateri peccatum in homine isto dominium, adversus id, quod idem Paulus alibi in homine regenito omnino & requiri & esse pronunciat Rom. 6. 12, & 14. Joh. 8. vers. 34. Dictum illud, *qui facit peccatum, servus est peccati*, nullo pacto docere nos potest, de homine regenito dici posse, eum esse venundatum sub peccatum. Quamvis enim homo regenitus interdum delinquat, non tamen peccatum facit, vel ipso Adversario teste; apud quem supra partic. 16, ad finem haec verba habentur: *Idem ibidem subjungitur à Johanne, non facere peccatum, eum qui natus est ex Deo, id est, qui sit regenitus.* Et proxime antea dixerat, Johanni facere peccatum, esse, indulgere peccato, *quod*, inquit, *à pio alienum esse debet.* Jam dictum illud, *Qui facit peccatum, &c.*, apud eundem ipsum Johannem legi, nemo est qui nesciat.

Partic. 39. ibidem. *Quod tam absurdum censet, &c.* Quod ego de quibusdam affirmavi, qui voluntatis divinae per Christum patefactae veram cognitionem habent, eos, nimirum, interim in nonnullis vitiis manere, hic Reprehensor meus sophistice admodum carpit, inquiens, *fit negare, eum qui Christum vere cognoverit, & bonam Dei voluntatem in eo fuerit amplexus, in ejusmodi spurcitiis vitam transigere.* & addit: *Nota est illa Johannis sententia, qui dicit, novi Christum, & mandata ejus non servat, mendax est.* Atqui ego non de Christi ipsius, sed de voluntatis divinae per ipsum patefactae cognitione, non de eo, qui voluntatem istam fuerit amplexus, sed qui tantummodo eam cognoverit sum locutus. Ut nihil dicam de Epitheto *bonam* quod Reprehensor meus ad vocem *Dei voluntatem* addidit: quo Epitheto expressius multo vitae aeternae promissum significatur, & gustus, quem iste voluntatis divinae sentiet, indicatur. Adde, quod locutiones istae, Nosse Christum, Nosse Deum, ambiguae sunt; & modo plene accipiuntur, ita ut obedientiam simul praeceptorum Dei, & Christi significent, ut in isto & similibus locis apud Johannem; modo autem non plene, id est, sine obedientia ista: ut apud Paulum, ubi loquitur de quibusdam, qui, cum Deum novissent, ipsum tamen debito honore non sunt prosecuti, Rom. 1. 21. Et ego, videlicet, non quidem illa, sed hac significatione verba mea protuli. Quanquam, ut dixi, non de ipsius Christi, sed de voluntatis divinae per ipsum patefactae cognitione sum locutus; quam veram nominavi, non ut perfectam aliquam cognitionem significarem: sed ut eam à falsa, cujusmodi ea parte inter Pontificios est, distinguerem. Caeterum quod ait, impios non diligere bonum, neque odio habere malum, ad rem non facit, cum ego non de impiis hominibus, sed de carnalibus, iisque non mente, quod proprium impiorum est, sed carne ipsa tantum talibus, verba faciam. Relege autem, pro plena responsione ad ea quae hic dicit, quae scripsimus supra pluribus in locis, praecipue vero partic. 4, 5 & 9. Nam alioqui ipse hic, ut fere etiam alibi, nihil probat, nec sententiae meae quidquam, nisi suae sententiae explicationem opponit: & interim tamen regenito seu pio homini quaedam tribuit, quae à Paulo, homini illi, quem cap. 7, ad Rom. describit, minime tribuuntur: ut praecipuo cordis desiderio ad Christum suspirare, & coelestem justitiam expetere, &c.

Partic. 40 pag. 15. *Non placet Dysidaei nostri versio &c.* De hac Reprehensoris mei, & suorum ab ipso sa- pius repetita Paulinorum verborum interpretatione, illa, scilicet, *non quod volo bonum, hoc facio; sed quod nolo malum, hoc ago*; ista, inquam, verba apud Paulum ita intelligenda sunt, ac si dixisset, *non quod volo bonum, hoc semper facio; sed quod nolo malum, hoc nonnunquam ago*, dictum est à nobis supra aliquid partic. 18, & ad ipsam confutandam, atque ostendendum, eam nec mihi, nec ulli pio & cordato homini merito placere posse, satis esse possunt ea, quae hoc loco in Disputatione nostra scripsimus, pagina videlicet 81, & deinceps. Ubi abunde demonstratum est, eam non fulciri ullo modo eo Pauli testimonio, quod extat Gal. 5. vers. 17. Id autem ita se habere, vel id satis indicat, quod Reprehensor meus ad rationes meas nihil respondet, sed tantum ait, me contra locum illum obscurare, & in alienum plane sensum detorquere, dum subtilius in vocula ἵνα captio argutior; quam subtilitatem qui Graece utcunque norunt, plane rituerit: & tandem concludit, videri, me ipsum non satis assequi, quae de loco isto disputo; quem, dicit, justo Dei judicio esse meritum eorum, qui clarae luci tenebras obducere conantur. Egregia sane respondendi ratio. Ego vero arbitror, homines & Linguae Graecae haud rudes, & verae Theologiae candidatos, de iis, quae pro explanatione istius Paulini loci scripsimus, multo aliter jam sentire, & porro sensuros perpetuo esse, modo illa diligenter examinare velint. Si magnopere Castellionem, dum aliud ago, commendassem, quemadmodum, me hic facere, Reprehensor meus ait, id fecissem, quod & illius viri summa pietas atque eruditio, & benevolentia ac pene observantia, qua me plane adhuc adolescentem, ipse autem jam provectae, postremo vitae suae anno sibi cognitum & familiarem factum est prosecutus, ut perpetuo, occasione itaque mihi praebita faciam, omnino requirit ac postulat. Sed non fuit, isto in loco, ulla hujusce rei occasio, cum ejus, Paulinorum istorum ad Gal. verborum translationem nequaquam probarem, quare satis parce illum cum laudare, quodam modo necesse habui. Jam vero, an Castellio, ut, Bezam sentatum, asserit Reprehensor meus, in pervertenda Scriptura, si quis alius, audax necne fuerit, non est disputandi locus. Ego quidem una cum aliis doctissimis viris, ejus laboribus in convertendis in Linguam Latinam Sacris Bibliis, & brevibus scholiis alicubi illustrandis, multum à Sacrarum Literarum studiosis deberi censeo; praesertim, si ejus translatione quis, tanquam paraphrasi quadam brevissima potius, quam exacta interpretatione utatur. Epistolam illam Bezae ad pastores Ecclesiae Basiliensis, jam diu, & antequam Disputationem illam nostram scriberemus, & vidimus, & expendimus, nec putamus, in ea quidquam esse aliqua responsione dignum, quod à nobis in illa ipsa Disputatione, dum pientissimo illi viro respondemus confutatum non fuerit.

Partic. 41. ibidem. *Caeterum quod pag. 85 vult &c.* Opinionem illam meam, quod aliqui inveniantur, qui habitum virtutum Christianarum plene sint adepti, aliter rejicere oportet, quam objectis levis Anabaptismi & Pelagianismi. Nam quod, teste Scriptura, nemo sit qui non peccet, nemo, qui peccatum non habeat, nihil illi adversatur. Nihil, inquam, impedit, quominus quis plene habitum Christianarum virtutum adeptus fuerit, & tamen interdum peccet, vel ignorantia, vel incogitantia, vel leviore denique aliquo lapsu. Haec siquidem, si perraro evenerint, cum pleno virtutum Christianarum habitu nequaquam pugnant. Quanquam, quod attinet ad Johannis testimonium de peccato, quod unusquisque nostrum habeat, ex eo non probatur, neminem unquam ad eum sanctimoniae vitae gradum pervenire, ut jam non peccet: sed tantummodo, neminem esse, qui peccati non sit reus; ut aperte demonstravimus pagina 109, & 110, Disputationis nostrae, quidquid in istum locum scribens contra disputet Reprehensor meus, qua de re infra suo loco partic. 52.

Nam

Nam de Salomonis [illegible], &c. si quod aliud est simile, partim id quod jam respondimus, non [illegible] [illegible] possint, quibus quis merito [illegible] [illegible] exemplum dare, sed etiam [illegible], alium esse rationem ejus temporis, quod Christi Evangelium & gratiam precessit, [illegible], quod consecutum est.

Partic. 42. pag. 16. *Quod urget Dysidaeus, eum hominem* &c. Ad probandum, quod is captivus Legis peccati simpliciter dici possit, qui ex parte tantum illam peccati captivitatem sentit, aliud necesse est, quam id (ut quidem [illegible] in quantumvis controversia [illegible] Reprehensor meus facit) simpliciter asseverare: praesertim, cum certum sit, denominationem fieri [illegible], quae plus, aut saltem aeque viget; non autem ab ea, quae minus: & non minus certum sit, [illegible] de quo agitur, an captivus Legis peccati merito appellari possit, id est, in homine regenito, plus vigere libertatem Spiritus, quam carnis seu peccati captivitatem. Quod [illegible] sibi objici posse, quum non potest [illegible] Adversarius, [illegible] in illam [illegible] captivitatem [illegible], ex quibus colligi queat, in homine regenito non plus vigere libertatem Spiritus, quam servitutem carnis, [illegible]. Inquit enim: *Verum quoniam captivitas illa quae tantum est ex parte, [illegible] illa spiritualis [illegible] principatum obtinere, [illegible] justitiae, quia [illegible] [illegible] ingenitam.* Nam certe, si quando, [illegible] in homine regenito aliquando [illegible], una cum iis, quae jam adsunt, efficiunt, ut homo regenitus liber a peccato dici possit, sequitur, ut sine [illegible] consideratione, & praesentis tantum status respectu, etiam de ipso dici nequeat (& consequenter [illegible] est, (ex ipsius quidem Reprehensoris mei sententia) in ipso non tantum esse libertatem spiritualem, quam est peccati captivitas. Cur enim alioqui, si, ut ipsi Reprehensori meo placet, [illegible] tantum [illegible] [illegible], captivus Legis peccati dici potest, non similiter, ejusdem tantum [illegible] respectu, liber a peccato dicetur? En quidem hominem regenitum [illegible] describit: in quo, videlicet, plus adhuc carnis sit, quam spiritus. En quidem nobis ipsum Paulum Apostolum, dum Epistolam ad Romanos scriberet, [illegible], hoc etiam ex dictione, [illegible] omnino colligitur) adhuc esset spiritualis libertas, nedum in eo principatum jam obtinuisset. [illegible] considerim, [illegible] ex ipsius Synodistis ista proferre [illegible]. [illegible], ut una cum ipso id tandem faciant necesse est, si aliquo modo sententiam suam de loco illo 7. cap. ad Rom. a meis & aliorum impugnationibus defendere videri velint.

Partic. 43. *ibidem.* *Quod autem pag. 91* &c. Ex iis, quae hic Reprehensor meus dicit, apparet, illum omnino id sentire, quod modo diximus, id est, in homine regenito, non jam re ipsa, sed spe tantum, Spiritum carne potentiorem esse; quando, videlicet, hoc se satis habere ostendit, si modo ejusmodi homo non semper, peccandi sibi occasione oblata, peccet. Egregia sane regeneratio, interdum a peccato abstinere! Adde quod hoc ipsum, quod illi satis est ad hominem regeneratum constituendum, non probatur, ut ipse existimat, esse in homine illo, quem Paulus in loco, de quo disputatur, describit, ex eo quod homo ille dicatur mente servire Legi Dei. Neque enim hinc sequitur necessario, ut nonnunquam a peccato abstineat, sed tantum ut ipse Adversarius loquitur (qui ex hoc tamen illud consequi perperam arbitratur) ut non omnino serviat Legi peccati, id est, non mente etiam ipsa, sed factis tantum. Id quod si, quemadmodum [illegible] ab ipso sint, mens ille, quae servit Legi Dei, nequaquam impedit; nulla caussa est, cur necessario aliquando tamen impediat.

Partic. 44. *ibidem.* *Prostra insudat Dysidaeus,* &c. Nihil hic a Reprehensore meo dicitur, quod vel jam satis superque a nobis refutatum non fuerit, vel responsione ulla sit dignum. Nam quid, quaeso, est, quod ait, si exclamatio illa Pauli ipsius personae non conveniat, igitur Paulum in re seria mentitum fuisse? An fortasse non & ubique ante, ubi eodem cap. de se ipso videtur Paulus loqui, in re seria versatur? An non enim ubique semper non de seipso, qualis erat, cum illa scriberet locutum fuisse contendo? Cur igitur mihi primum illud mihi objicit? Quod si recte objectum est, totam meam illam Disputationem penitus convellere est aptum. Manifesta sine dubio ipsius objectionis infirmitas tantae ad eam proponendam [illegible] caussa fuit. Quid enim aliud ego una cum tot aliis doctissimis viris hic contendo, quam Paulum per quandam haud plane, in rebus ipsis gravissimis, insolentem sermonis figuram, sub ista, id est, in prima persona loquentem, non de se ipso tamen, qualis erat, cum illa scriberet, loqui voluisse? Jam quid etiam illud est, quod ait, nos, si Pauli exemplum sequamur, non mansuros in peccatis, sed adversus ea fortiter luctaturos? Nam verum hoc quidem est, sed non, si Paulus de seipso jam regenito isto in loco loquatur.

Adde, quod alioqui etiam haec mei Reprehensoris verba vitio non carent. Quis vero non possit quis in peccatis manere, etiamsi adversum ea fortiter luctetur, eo quidem manendi in peccatis sensu, quem locutio ipsa omnino prae se fert, & quo ego in illis meis verbis, ad quae Adversarius respondet, jam usus, & quo deinceps semper contendo, neminem renatum hominem in peccatis manere. Ut scilicet, manere in peccatis sit, admodum frequenter, & quodammodo assidue peccata aliqua committere, adeo ut quis non peccans modo, sed etiam peccator dici possit. Nam regeneratum hominem ratione habitu ipsius praesentis status, non ita peccare, ut peccator dici possit, docet Paulus, qui manifeste *peccatorem,* *justificato* opposuit, Rom. 5. 8, & 9, praeter alia complura, ac fere innumera Sacrarum Literarum testimonia, quae ostendunt, peccatoris nomen nullo modo vere pio homini convenire posse, nisi fortasse praeteritae vitae, praeteritarumve actionum respectu, dum scilicet, vel impius adhuc, vel non vere pius esset. Quid autem vetat, quominus quis fortiter adversum peccata luctetur, & tamen ab eis victus vix unquam non succumbat? Neque enim, ut in lucta non succumbat luctator aliquis, satis est adversus [illegible] suum fortiter luctari: sed necesse est praeterea, illum viribus luctandique arte superare. Ut nullum in praesentia faciam Pauli verba, de quibus agimus, & ex quibus, quid nobis, exemplo ipsius Pauli, si is de seipso loquatur (sic enim supplenda sunt Reprehensoris mei verba, alioqui [illegible] & Principii petitionem continentia) faciendum esse doceamur, hoc loco ambigitur, luctationem quidem istius hominis adversus peccata indicant, sed quod, in ipsa hac lucta, homo iste fortiter luctetur, ejus rei nullum in ipsis certum indicium extat.

Partic. 45. pag. 17. *Paulum non fuisse locutum* &c. Nihil opus erat, ut isto ipso in loco ullum ex innumerabilibus propemodum illis Sacris testimoniis proferrem, quae sententiam continent ei plane contrariam, quam locus iste Rom. cap. 7, continere prima fronte videtur, cum proxime ante per [illegible] amplius paginas, nihil aliud fecissem, quam ejusmodi testimonia non pauca, in altero meo scripto jam prolata, diligenter admodum expendere, ac demonstrare, contraria revera illa loco illi fore, si locus ille ita acciperetur, ut verba videntur sonare, id est, si de ipso Paulo jam regenito intelligeretur.

Adde, quod inferius, pag. videlicet 116, ad finem, quinque de seipso Pauli testimonia profero, quae illum alium prorsus fuisse docent ab eo, quem isto in loco seipsum facere videtur. Quod si plura ejusmodi loca, praeter ea, quae in illis meis duobus scriptis prolata sunt, Reprehensor meus desiderat, ista adhuc sint, similiter apud eundem dominum Paulum, notata habeat;

Rom 6. vers. 4, 13, 17, 19 & 22. cap. 7. vers. 4 & 6. & cap. 8. vers. 12, & cap. 13. vers 13 & 14. 1 Cor. 5. vers. 11. & cap. 6. vers. 9, 10, 17, & 20. 2 Cor. 7. 11. Gal. 5. 6 (tandem cap. 6. vers. 15) item vers. 16, 19, 20, 22 & 24: & cap. 6. vers. 8. Ephes. 2. 3, & 10, & cap. 3. vers. 16 & 17. & cap. 4. vers. 22, ac deinceps usque ad finem cap. & cap. 5. vers. 3, 4, 5, & deinceps usque ad vers. 12 Philipp. 2. 15, Coloss. 3. 5. & deinceps per decem versiculos. Deficeret me tempus, si reliqua notare velim, quæ tum apud eundem Paulum, eo quo solo, ut dictum est, ista desumpsimus, tum apud alios Apostolos & Evangelistas extant. Nam in ipsius Christi verbis ejusmodi sunt non pauca testimonia, quibus confirmatur, Christianum hominem alium esse omnino debere ab eo, quem Paulus cap 7. ad Rom. describit, id est, non talem, qui tantummodo sine efficacia ulla velit bene agere, sed qui reipsa bene agat, non qui carne serviat legi peccati, sed qui carnem ejusque cupiditates domet, ac mortificet; ita ut, quemadmodum Paulus Tit. 2. 12. ait, mundanis desideriis abnegatis, sobrie, & juste, & pie vivat, in hoc seculo. Quamquam satis omnino est homini non contentioso, tantummodo ea quæ Paulus proxime ante & post locum illum septimi cap. ad Rom. de Christianis hominibus aperte disputat, cum iis conferre, quæ ibi homini illi sub sua persona tribuit; præsertim eo animadverso, quod cuilibet inspicienti dilucide apparet; scopum, videlicet, Apostoli isto in loco esse, de viribus atque effectis Legis, Christi gratia seclusa, disserere. Qua de re mox aliquid dicendum nobis erit. Interim monebimus; quod in regenitis adhuc sint carnis reliquiæ, id nihil adversus sententiam nostram facere; cum ipsi nostra sponte sæpius in disputatione illa nostra concesserimus, regenitum hominem interdum peccare posse. Sed, ut video, istas carnis reliquias tales esse vult Reprehensor meus, ut spiritu potiores, aut saltem æquales ei sint, quod ex testimoniis ab ipso allatis nunquam probabitur. Nam ex illis nihil amplius effici potest, quam neminem esse, qui sine ullo peccato vivat.

Partic. 46. ibidem. *Scopus Apostoli est, inquit, &c.* Concedere quodammodo videtur, scopum Apostoli, ut ego in Disputatione mea scripseram pag. 102. in loco illo septimi cap. ad Rom. esse, *de ipsius Legis effectis atque viribus sine Christi* (ipse pro *Christi* reposuit *Dei*) *gratia disserere*, sed ait, addendum fuisse, *Paulum id docere voluisse ab effectis etiam residuis in homine regenito.* Atqui hæc inter se repugnant. Ubi enim regeneratio, ibi necessario Christi gratia. Quomodo igitur possunt in homine regenito effecta Legis sine Christi gratia ostendi? At, inquit, ut postrema hic ipsius verba indicant, se velle dicere, Paulum ex eo, quod præter Christi gratiam Lex ejusmodi mala effecta producat, & tam exiguæ sint ipsius vires, multo magis id contingere, ubi abest Christi gratia, tacite argumentando concludere. Respondeo, tacitæ argumentationis istius nullum prorsus indicium extare, præter id quod Paulus in sua persona loquitur. quod quam nihili sit, demonstravi in Disputatione mea pluribus in locis, præsertim vero pag. 10 & 11; cætera omnia clament, Paulum hominem describere sub ipsa Lege constitutum, & Christi gratiæ adhuc expertem.

Præterea dico, ubi quis jam Spiritu Dei est præditus, & Christi gratiam est assecutus, legem illi esse mortuam, sive, ut Paulus loqui maluit, illum legi, & propterea legem non amplius ista mala effecta in ipso parere, quæ in isto homine, de quo sub sua persona loquitur, eam peperisse Paulus dicit. Id quod ipsemet Paulus apertissime testatur, si conferas vers. 5 & 6, ipsius cap. 7. ad Rom. cum vers. 11 & 13, ejusdem cap. Nam et enim vers. 5 & 6, in regenitis, utpote qui sint à lege liberati, & Spiritu Dei renovati, affectus peccatorum vigere per legem ad fructificandum morti, ut tunc vigebant, cum adhuc sub Lege & in carne essent. v. autem 11 & 13, ait, in homine isto, quem sub sua persona describit, peccatum occasione accepta per præceptum, decepisse illum, atque per illud occidisse, & peccatum per id, quod erat bonum, id est, per legem, illi hominem genuisse mortem. Certe qui hæc non intelliget, hominem istum ex ipsius Pauli non mente, tum verbis clarissimis eodem in loco expressis, homini regenito opponi, nec divino spiritu renovatum esse, sed in literæ vetustate adhuc hærere, & consequenter Christi gratiam nondum esse adeptum, pro eo orandus est Deus, ut ejus hac in re misereri velit, & dependitum hac in parte intellectum lumen, ut percipere possit, illi concedere. Adde postremo, quod si Pauli scopus est de legis viribus isto in loco disserere, & sic ostendere, quam illæ sine Christi gratia sint infirmæ, necesse est, ut exemplum ponat hominis, qui ab ipsa lege auxilium expectandum sit, seu mavis, qui legis auxilio uti velit. Id quod non potest in eum hominem cadere, qui Christi gratia sit præditus; quippe qui jam à lege nullum auxilium quærat, nec etiam, quod hæc autem, ut inde vires aliquas sumat, ullam jam rationem habeat. Non potest igitur ejusmodi hominis exemplum isti, quem diximus, Pauli scopo accommodatum esse, ut scilicet, ubi ostenderit, in homine regenito valde infirmas legis vires esse, hinc multo infirmiores in non regenito illas esse, tacite concludat; cum certum sit, in homine regenito, nullum periculum legis virium, id est, opis & auxilii à lege proficiscentis, unquam fieri.

Partic. 47. ibidem. *Paulum loco illo 7. ad Rom. ita converti, &c.* Nullo prorsus pacto ex verbis meis, sive in isto loco, quem Reprehensor meus notat pag. 102, sive in priore meo scripto pag. 12, ubi de illis Paulus verbis ego, apparet, me aliter intelligere voluisse observationis verba illa, *ego vivebam sine lege aliquando*, quam, ac si scriptum esset, *vivus eram*, ut Beza omnium, ut facior, primo verbum ζῶ convertere placuit. Et sane ego ipse locum illum ita intelligo, ut Bezæ interpretatio monet, quam tamen interpretationem non sequor. Nam, cum in Græco locus sit ambiguus, itidem ambiguus in Latino, si id fieri possit, esse debet. Sed putavit, nimirum, Reprehensor meus, in Paulina locutione illa, verbum *vivere* non posse significare vivum esse, sed tantum vitam transigere! & propterea alios interpretes ante Bezam, & me, qui (ut fere soleo in Novi Testamenti locis) secundum veteris interpretis translationem locum illum lego, errasse, cum in eo convertendo vel citando vivendi verbo usi sumus; quippe quod mens Pauli fuerit, dicere, se vivum fuisse.

Verum graviter sine dubio ipse erravit. Sed in eo gravius adhuc errasse videtur; quod putat, si apud Paulum legatur, *vivus eram*, non habere locum ratiocinationem meam ex eo ductam, quod Paulus dicat, hominem illum, de quo loquitur, aliquando fuisse sine lege: quasi vero, lectione ista admissa, hoc Paulus non dicat. Nam quid, obsecro, est aliud, *vivus eram sine lege aliquando*, quam, *Aliquando, cum sine lege essem, eram vivus?* Cæterum & ipsius mei Reprehensoris, & aliorum, quos ipse sequitur, interpretatio, ut, *Esse sine lege*, in loco isto sit, Non habere veram cognitionem legis, seu, non percipere vim legis, quod nimirum Paulus de seipso dicere potuerit, antequam esset regenitus, abunde refutata est in Disputatione nostra, partim in priore scripto pag. 11, partim vero in posteriore, hoc ipso in loco pag. videlicet 102. Nec unquam probari poterit, regenerationem, quæ per Christum contingit, ullam Legis Mosaicæ majorem cognitionem ipsi homini regenito conciliare; præsertim, quæ ad Pauli eo in loco propositum quidquam pertineat.

Partic. 48. ibidem. *Quod renatum hominem liberum, &c.* Non scripsi ego, renatum hominem liberum omnino esse ab ea invitatione ad peccandum, quam in hominibus non regenitis efficit Lex: sed tantum, Hominem renatum ita vivere, ut condemnationis, quam ab aucto per legem motum in modum peccato (ita quia, videlicet, Apostolus in loco 7. capitis ad Rom. expresse loquitur) inferri certum est, nullo modo sit par-

fit particeps. Inspiciamus ipsa verba mea pag. 103. Quamquam & illud ipsum, quod mihi affingit Reprehensor meus, ipse scribere potuissem: nec quidquam tamen me attigisset ejus reprehensio, cum nihil impediat, quominus in homine regenito nonnunquam, imo etiam saepius irritetur concupiscentia, neque id tamen ab ipsa lege fiat.

Partic. 49. pag. 18. *Paulo post, Mors, inquit, &c.* Ratiocinationem meam, quam pene ad verbum & fideliter recitat, sua responsione ab initio ne attingit quidem. Nam, cum dico, hominem renatum à nulla morte detineri, à qua, dum hic vivit, liberari possit, proprie loquor: atque intelligo, hominem, postquam renatus est, sive in ipso regenerationis statu, à nulla ejusmodi morte detineri, ut quidem necesse est ut intelligam, nisi pessime ratiocinari velim; cum dicam in ipsa ratiocinationis propositione, hominem à Paulo descriptum cupere se liberari à quadam morte, à qua, dum hic vivit, liberari potest, ex quo apertissime consequitur, hominem illum, in eo ipso statu, in quo est, à morte ista detineri. Quid igitur hoc pertinet illud, quod Reprehensor meus hic dicit, hominem regenitum ex parte (in hoc nempe vita,) liberari, licet plenam liberationem in altero seculo habeat? Nam certe ista liberatio ex parte, quam adversarius intelligit, per ipsam regenerationem statim contingit, ipsiusque perpetua & individua est comes.

Quare nulla prorsus ratione potest per eam homo renatus, ne minima quidem ex parte à morte aliqua liberari, à qua in ipso regenerationis statu detineatur. Sed inquies, te nihil aliud velle dicere, quam falsam esse ratiocinationis meae propositionem, cum plena liberatio non in hac vita, sed in futura contingat; cujus liberationis tum in exclamatione, tum etiam in gratiarum illa actione ratio habeatur, ut, nimirum, gratiae agantur, & pro eorundum parte, quae jam perfecta esset liberatione, & pro plena, quae post tandem futura esset quemadmodum postrema ejus verba hoc loco indicant. Respondeo primum, hoc non convenire cum eo, quod supra partic. 15. dixit, *ubi satis constare ait velle*, exclamationem quidem pertinere ad plenam liberationem, quam homo ille perciperet, gratiarum vero actionem ad liberationem ex parte, quam jam adeptus fuisset, quod ibi ostendimus subsistere non posse, cum necesse sit, ut ejus omnino rei ratione gratiae agantur, cujus consequendae desiderium, summum in exclamatione proxima expressum fuerit. Deinde dico, ne hanc quidem novam interpretationem, scilicet, in gratiarum actione, & praesentis & futurae liberationis ratio habeatur, posse subsistere, cum non satis sit, haberi in ea rationem ejusmodi rei, cujus adipiscendae desiderium exclamationem illam peperit: sed praeterea opus sit, ut de nulla alia re gratiae agantur, nisi de ea propter quam consequendam exclamatum fuerat. Quare, cum ipse adversarius non audeat negare, gratias agi in loco illo pro liberatione, quae in hac vita habetur, necesse habet fateri, mortem à qua homo à Paulo descriptus detinetur, & à qua se exolvendi desiderio exclamat, ejusmodi esse, ut ab ea in hac vita liberari possit. Et hinc, ratiocinationis meae propositionem ab ipso minime negari posse, apparet. Adde, quod distinctio ista plenae & non plenae liberationis, cum ipsis Pauli verbis nihil commune habet; ex quibus liquido constat, ibi non agi, nisi de una, eaque uno atque eodem tantum modo accepta & considerata, tum captivitate, tum liberatione. Captivitas quae deploratur, & unde exclamatio illa oritur, est simpliciter, captivum esse legis peccati & mortis vers. 23. & 24. ejusdem 7. cap. Liberatio item, quae subjungitur, & pro qua gratiae aguntur, est simpliciter, liberatum esse à lege peccati & mortis vers. 2. cap. 8. Itaque, ut supra eadem partic. 15. diximus merum est hoc commentum, distinctionem istam duplicis quodammodo liberationis hoc loco adhibere.

Partic. 50. Ibidem. *Tota, inquit, cap. ille 7. &c.* Nulla pacto rationem meam ex eo diluam, quod Paulus in illo sermone, ubi de seipso loqui videtur, nullam in ipso cap. 7. spiritus mentionem faciat, convellere potest Adversarius, nisi illius rei causam afferat, ac doceat, cur, si, ut ipsius sententia necessario fert, de spiritu ea ipsa verba Paulus faciebat, mentem tamen tantum ac simpliciter nominarit; praesertim, cum & antea, & post, ubi certum est, eum de regenitis hominibus loqui, ipsa voce spiritus semper utatur. Nam quod idem adversarius ait, cum hic Mens carni opponatur, oportuisse, me animadvertere, Mentis nomine hoc loco, *non quamlibet hominis mentem sive rationem, sed eam regenitam intelligi:* Ad hoc respondeo, immo, cum carni hic Mens opponatur non autem Spiritus, oportuisse illum animadvertere, Carnis nomine non intelligi ipsum hominem non regenitum, sive hominem, quatenus non est regenitus, sed id, quod menti etiam in homine non regenito opponitur, praesertim, cum, hoc pacto, utriusque vocis, & Mentis scilicet, & carnis propria significatio conservetur, nec ulla additione ad eam percipiendam sit opus. Nam quis negare potest, in homine, quantumvis non regenito, modo in bestiam quodammodo non degeneravit, & carnem, & mentem, maxime proprie loquendo, inveniri, atque inter se opponi?

Quod si Mentis nomine intelligas mentem Spiritu Dei regenitam, nonne, ex tuo sensu, addis voci Mentis quiddam maximi momenti, adeo ut non quidem interpretari, sed corrigere velle Pauli verba videaris? Caeterum ad id, quod hic repetit Adversarius, de mente non regenita, quae Mens carnis à Paulo nominetur, unde concludit, non potuisse ejusmodi mentem ab ipso, carni, opponi, itemque ad id, quod similiter repetit, de mente quae in homine renovari debeat, abunde responsum est supra Partic. 4. & 10. Nam quod hic addit, Paulum monere, mentem istam esse renovandam, id neque in locis ab ipso in margine laudatis, Col. 2. Rom. 12. Ephes. 4. nec alibi usquam (quod sciam) scriptum est. Pergens autem hoc loco Reprehensor meus, tribuit mihi ratiocinationem quandam, quae non invenietur in meo scripto, ut scilicet, ex eo, quod cap. 8. mentionem faciat Paulus legis spiritus, cap. vero 7. legis mentis, concludam, illum cap. 7. de alio homine, id est, non regenito loqui. Sed videamus tamen, quomodo ratiocinationem istam dissolvat? Inquit igitur. *Nego vero consequentiam. Siquidem Lex mentis cap. 7. & Lex spiritus cap. 8. eadem est Lex, quia effecta eadem utrique tribuuntur, nempe servire Deo, & liberari à lege peccati & mortis.*

Sed ubi, quaeso, tribuit Paulus legi mentis, quod liberet à lege peccati & mortis? An fortasse hoc dicit, cum ait, illam alteram legem in membris suis repugnare legi mentis suae, seque captivum reddere legi peccati, unde exclamat, *Me miserum, quis me liberabit ab hac morte?* Quid alterum altero magis contrarium esse potest? Et sane vel hoc ipsum, quod apud Paulum Lex spiritus liberat in hac ipsa vita (praeteriti enim temporis verbo *liberavit* utitur Paulus) à lege peccati & mortis; Lex vero mentis hoc non efficit, immo, pugnante cum ea membrorum lege, homo captivus fit legis peccati, ideoque & mortis, manifeste docet, oportere, ut ex Apostoli mente longe aliud sit Lex mentis, quam Lex spiritus, & hanc illi plurimum praestare.

Credidit Reprehensor meus (idque, ut arbitror, hoc loco dicere voluit, quamvis suis verbis non expressit) idem valere, Servire mente Deo, seu ut Paulus loquitur, Legi Dei, quod, Mentis ope liberari à lege peccati & mortis, & propterea à Paulo eandem insignem & salutarem effectum legi mentis tribui, quem legi spiritus tribuit. Sed quantopere fallatur, multa, quae variis in locis tum in Disputatione illa nostra, tum vero supra in hac ejus Defensione à nobis disputata sunt, monere illud facile possunt. Meminerit tamen, Paulum post illa verba, *mente servio Legi Dei*, statim addidisse, *carne autem Legi peccati*, cum praefatus esset,

esse, si demus & eundem homine illa duo [illegible] [illegible] [illegible] miror. Reprehensorem meum autem esse [illegible], ut illa loca *Epistolæ ad Rom. spiritum* [illegible] *fervens, sed legi carnis servire, sed carni, peccato, & morti.* Cum cap. 7. legantur verba illa: *ut serviamus in novitate spiritus, & non in vetustate literæ.* Et cap. 8. 2. & 3. postquam Apostolus dixisset, legem spiritus vitæ liberasse ipsum à lege peccati & mortis, statim subjunxerit, *Nam quod impossibile erat legi, &c.* An non ipse Adversarius non dissitetur, ut vidimus partic. 46. in 7 capite agi de effectis & viribus legis? Quomodo igitur non necesse est, ut spiritus, cujus effecta & vires cap. 8. exponit, is spiritus sit, qui legi opponitur?

Partic. 51. ibidem *Quod pag. 108. & 109 subjicit, &c.* Reprehensorem meum non admodum accuso, si me, à suo more latum non recedens, Catharorum & Novatianorum larvis territare conetur, quando ex ipsa Epistola mea ad lectorem, & ex aliis in Disputatione mea locis intelligere potuit, me ab istis hominibus non parum abhorrere. Verum quid, quæso, commune habet cum Catharorum seu Novatianorum dogmate, asserere, scriptores sacros parcissimos esse in peccatis sanctorum explicandis? Certe hinc potius apparet, eum, qui ita loquitur, omnino sentire, peccata sanctorum dari, id quod cum dogmate illorum aperte pugnat. Adde, quod ubi ipso in loco id est, pag. 108. diserte scripsi, *me conclusurum credere, Christianum, eum etiam esse posse, qui interdum peccet, & non raro labatur.* Quomodo igitur ausus est Reprehensor meus, ex verbis à me isto in loco dictis, contra hominum me socium facere, qui nolunt, Christianum hominem jam ullo modo peccare? præterea, nemo, dum aliud ipsum assero, quod ille ita acriter mordet, simul ostendo me sentire, non adeo parcos esse sacros scriptores in explicandis, quod inter ipsos sanctos homines inveniatur, quanto raro labantur? Numquid istud fert Catharorum seu Novatianorum dogma? Mera igitur atque alia manifesta est hoc loco Reprehensoris mei calumnia. De distinctione, quam ego inter lapsum & peccatum hoc loco adhibeo (tametsi eam non explico; & ipse carpit, nihil aliud dicere attinet, nisi non propterea me negare, omnem lapsum esse peccatum. Sed nemo nescit, sæpe fieri, ut unum & idem vocabulum, modo latiore, modo restrictiore significatione efferatur, seu modo generis, modo speciei, ut logici loquuntur, significationem habeat. Quod an in voce peccati contingat, judicent alii. Ad exemplum Davidis, quod hic repetitur, responsum fuit supra partic. 29. De Petri porro abnegatione item responderi potest, Petrum, videlicet, adhuc sub Vetere Testamento fuisse, needum Spiritum Sanctum Novi Testamenti proprium accepisse, & porro non plane regenitum tum temporis fuisse. Sed fingo, fuisse. Quid hoc adversus enunciatum meum, quod Sacri scriptores parcissimi sint in indicando, non modo explicando, quod sancti homines interdum peccent? Primum enim unum alterumve exemplum parcitati illi (ut sic dixerim) non adversatur.

Deinde meum enunciatum, ut verba ipsa per se satis ostendunt, non ad historiam, sed ad doctrinam, quæ apud Sacros Scriptores extat, omnino est referendum. Dissimulatio Petri, & dissidium Pauli & Barnabæ (si modo dissidium illud delicti aliquid in se continet) inter lapsus à me numerantur. Quicquid autem de illis statui debeat, cum ad historicam narrationem pertineant, nihil revera meo enunciato adversantur. Abnegationis denique Christi nominis, quæ nonnulli fuerint plurimi, qui postea Christi martyres sunt facti, non erat, quod Reprehensor meus mentionem faceret, cum id apud Sacros ipsos Scriptores non legatur. Adde quod nihil vetat, illos omnes, antequam Christum abnegarent, quamvis ejus nomen publice profiteri non dubitarent, veros tamen Christianos, & re ipsa sanctos non fuisse. Ceterum, quod me inter otiosos homines numerat, & extra teli jactum, nullis unquam visis aciebus, tentationum fuit, [illegible] homines mei notitiam non habentis, mentiri verba digna videntur de homine tali quem tamen quisquam diceret. Novit ille, nobilissimum meum virum, cum quo de 7 capite ad Rom. loco isto collocutus, ipsius disputationis nostræ pag. 56. de me affirmante, quod eum temporis secure otio literario essem deditus. Verum, præter quam quod longe aliud est, otiosum hominem esse, & otio literario esse deditum, debuit Reprehensor meus simul notasse, quæ à me pag. 131 ad istud, & ad alia quædam huic similia, quæ à nobilissimo illo viro de me sunt scripta, respondeatur: ex quibus satis constat, me, ne eo quidem tempore, quo illa scribebam, extra teli jactum fuisse, & jam tum diuturna ac multiplici experientia, quid cum tentationibus præliari sit, didicisse.

Partic. 52. pag. 19. *Quis vero non movetur professionem &c.* Si hoc loco prout commentus est, ita Reprehensori meo respondere velim, id mihi faciendum erit, quod & naturæ, & instituto meo, & denique in disputationibus perpetuo meo mori adversatur. Quare satis mihi esse volo ita respondere, ut quilibet facile intelligere possit, me à præfixa in contemplanda (ut ipse mihi objicit) sententia illa Johannis Apostoli, 1 Joh. 1. 8 quam longissime abesse: ipsum vero (ut quam lenissime cum ipso agam) quid hic dicat, quidve mihi objiciat, prorsus nescire. Cujus rei ostendendæ initium illud erit, quod ex loco illa Disputationis mea apertissime constat, me concedere, hominem ipsum jam regenitum peccare posse.

Citavi superiore partic. loca duo, unum in ipsa Epistola ad lectorem, alterum superiore proxima pag. 108, ubi diserte, ut vidimus, non tantum labi, sed etiam peccare ejusmodi hominem posse, affirmo; licet hoc rarius, illud autem crebrius. Quod idem satis aperte colligitur ex iis, quæ respero pag. 56, post ipsius paginæ initium, ex quibus intelligi simul potest, qua ratione lapsus à ceteris peccatis distinguam. Atque, ut complura alia loca omittam, unde sententia illa mea tuto peti potest, eam totam clarissimis verbis explico pag. 116. ubi etiam quid peccatum, quidve lapsum à peccato distinctum, in hac disputatione appellem, clarius apparet. Adde, quod ipse reprehensor meus supra partic. 34. ait, me non audere affirmare, in homine regenito peccatum amplius non esse, & apertius proxime seq. partic. fatetur, me concedere, renatum hominem posse peccare quantum dicit, me, quasi mei oblitum illud dixisse; cum tamen constet, me isto in loco ad ea respicere, quæ alibi superius dixeram. Videat lector ipsum initium pag. 112 Disputationis meæ. Constat igitur, Reprehensorem meum nescire quid dicat, cum mecum ita pugnat, quasi ego negem, renatum hominem unquam peccare. Sed fac, me negare; quid attinet hoc loco contra sententiam istam Sacra Testimonia afferre, ubi non de ipsa agitur, sed tantum de quorundam Joh. Apostoli verborum interpretatione mea, ex qua nullo modo sequitur sententia ista? Cur interim nihil prorsus respondetur ad testimonia à me allata, ut probem, peccatum habere, non idem esse, quod peccare, sed, quasi peccati reum esse, ex quo manifeste confirmatur, interpretationem illorum Johannis verborum vulgo receptam nihil firmitatis habere? sed videamus, quid respondeat ad alteram meæ interpretationis confirmationem, sumptam ex apertioribus ejusdem Apostoli verbis, quibus mox, more suo, eandem sententiam repetit, ex illis, inquam; *Si dixerimus, quoniam non peccavimus &c. Certe*, inquit, *nec præteritum tempus excludimus.* Quasi vero ego, præteritum tempus excludendum non esse, probare velim & non apertissime constet, me ex verbis istis, in quibus de præterito tantum tempore agitur, ostendere velle, in iis de quibus controversia erat, quippe horum similimis, de præterito tantum tempore similiter agi.

Jam, cum ait, omnino intolerabile esse, quod adjicio, Apostolum, videlicet, illic agere de peccatis, quæ unusquisque commiserit antequam Christi nomen profiteretur.

venit, quomodo quæso, illud, quod ait, probat? Certe non alia ratione, quam quia quotidie peccatorum remissionem, à Deo petere docemur; unde concludit, nullum non subinde peccata committere. Atqui hoc pacto non tam ex illa precatione concluditur, nam neque ego id negare possum, si [illegible], in singula enim momenta, quilibet Christianus homo gravissime peccaret, hinc certe statim possit, verba illa Johannis de istis etiam peccatis, & una cum aliis de istis tamen accipienda esse. Non enim quidquid verum est, ubique dicitur; & sæpe in Sacris Literis verba aliquid significare nobis videntur, quæ in eorum locutione ceu suo sensu verissima, quod tamen non significant, etiamsi id alioqui verissimum sit. Sed non me impium, & præcipui, quo Christiani donantur, beneficii hostem non ferendum appellat, quia dicam, in precatione Dominica nos petere remissionem peccatorum, quæ ante conversionem nostram & regenerationem commissa fuerant. Si intelligit, me dixisse, illorum tantum peccatorum remissionem in ea precatione à nobis peti, apertissime calumniatur. Verba enim mea pag. 110. hæc sunt. *De præteritis igitur peccatis, ut dixi, loquitur Apostolus non de præsentibus. Nec vero alia precatione respexit Christus, cum nos orare docuit cælestem patrem, ut nobis remittat debita nostra.* In quibus verbis dictio illa *potissimum* manifeste significat, me aliorum etiam peccatorum remissionis petitionem non excludere, licet præcipue illorum remissionem in precatione illa rationem haberi dicam.

Quod si hoc ipsum ipse intelligit me dixisse, cur impietatis illis & gravissimis conviciis me afficit? Quid impietatis, rogo, aut hostilitatis (ut sic dicerem) adversus remissionem peccatorum, quæ etiam post regenerationem committimus, beneficium hic animadverti potest? Quin immo, si ulla impietas in alterutrius nostrum hac de re sententia notari potest, in ipsius potest, quæ meæ contraria sit habet; *Forma illa precandi pro remissione peccatorum, non tam eorum, præcipue quæ ante remissionem admissa sunt, quam eorum, quæ nos, quotidie, semper, repetimus, fabulis* [illegible], *referenda est.* Quæ Reprehensoris mei verba nunc accuratius non examino. Tantum dico, si in petenda remissione peccatorum major ratio habetur eorum, quæ subinde post regenerationem committuntur, quam ante commissorum, posse hinc colligi, graviora esse ea, quæ post, quam quæ ante committuntur, id quod ut falsissimum est, sic impium fore hoc affirmare.

At dicet ipse, sententiam istam stupidissimo homine esse dignam: cum non major peccatorum gravitas, sed eadem *continua* remissionis effectus efficiat, ut peccatorum, quæ subinde post regenerationem committimus, remissionem petere potius debeamus, quam ante commissorum, quæ jam tum sublata sint. Sed profecto, si ratiocinatio ista bona est, non modo magis illorum, quam istorum, sed illorum tantum remissionem petere debemus. Et sane hac re ipsa, illius rationis, quod jubemur quotidie peccatorum nostrorum remissionem petere, vi atque efficacia fretus, concludit meus Adversarius, hac eadem paricula impietas, non esse Christianum, qui non credat, præterita peccata iis, qui in Christum credunt, remissa esse, & propterea, cum nihilominus peccatorum remissionem à Deo quotidie petere doceamur, hoc fieri propter nova peccata quæ indies committimus. Itaque primum sibi ipsi non constat, cum postea sic loquitur, ac si ad utraque peccata pertineat petitio ista, quamvis ad subsequentem regenerationem magis præcipue. Deinde non recte distinguit inter utraque peccata, quod ad remissionem attinet, quandoquidem ea peccata, quæ post regenerationem, ipsa regeneratione durante (de his enim loquimur) committuntur, non minus remissa fuerunt simulatque is, de quo agitur, in Christum credidit, quam illa, quæ ante fuerant commissa. *Una enim oblatione*, inquit divinus ille scriptor, *consummavit [Christus] in æternum sanctificatos.* Qua de re planius egimus in disputatione nostra de Jesu Christo Servatore.

Ex quo sequitur, cum nihilominus tamen remissionem peccatorum homo regeneratus quotidie à Deo petere debeat, haberi in petitione illa potius rationem præteritorum, id est, ante regenerationem commissorum, quam præsentium peccatorum. Quippe quod illa illis & multo graviora ac certiora sint, nec tam facile, ut ista, à Deo remitti solita. Jam cum ego ad hunc modum de precatione ista sentiam, quomodo ex sententia mea potuit Reprehensor meus colligere, meum esse dogma, hominem regenitum non amplius peccare? aut quomodo ausus est statim, subjicere, *Lolo*, inquit, *potest*, *peccare non potest*? Ubi, quæso, in tota illa disputatione mea distinctio ista legitur? aut ex quibusnam meis verbis ea elicitur? Qui alterum reprehendere aliqua de re disputantem est paratus, diligentissime prius inquirere ac nosse debet, quid ille dicat. Non profecto ad illum modum, ego distinguo & doceo. Immo, ut supra demonstratum est, concedo, hominem regenitum peccare posse, sæpius tamen labi. Peccatum intelligo, cum quis sciens prudens à sibi præscripta via deflectit: lapsum vero, cum id per ignorantiam vel incogitantiam facit: non quod negem, vel tamen ejusmodi lapsum, latiore voce Peccati significatione, peccatum merito dici posse, vel, qui alicui, modum [illegible], si Deus summo jure cum ipso agere velit, æternæ mortis reum esse: sed quo facilius & apertius intelligatur, quid ego de delictis regenitorum, ne in ipsis interitum, sentiam.

Frustra igitur hic disputat Adversarius, Ut probet, omnem lapsum esse peccatum, cujus stipendium sit mors, nisi gratuita Dei venia remittatur. Quasi vero id ego negem. Peccandi porro verbum intelligere potest, me non ita hoc loco accipere, ut vitio indulgere significet, quod tamen, auctore Johanne Arnoldo, ut ipse fatetur, facere potuissem. Sed hoc pacto, regenitum hominem vitio indulgere posse, concessissem; cum, ut sæpius jam dictum est regenitum hominem peccare posse concedam. Quod ab me in vel per somnium quidem fecisse dici possim. Sic enim non modo mihi ipsi plane contrarius essem; sed id, quod falsissimum est, concederem, quodque si ipsa illa enunciati verba attendantur, ipsum manifeste falsum esse constat. Nam quid aliud sibi vult verbum ipsum regenitum esse, quam in novitate, & sic in sanctitate vitæ ambulare? Unde constat, quam turpiter fallatur Reprehensor meus, qui putat, sub mea sententia latere insanum quorundam Anabaptistarum dogma, de perfecte regenitis, qui postea labi non possint, vel esse miseras conscientias, vi sententiæ meæ, in desperationem labi necesse esse. Et addit, *Ex quod sit in Sacris Literis ex* [illegible] *sui* [illegible] *philosophari.* Ego vero, ut illud ipse de me plane inmerito, sic hoc meritissimo de ipso dicere possum. En quid sit tanto reprehendi studio teneri, & suorum magistrorum decretis nimis addictum esse!

Pagin. 47. pag. 20. *Idem non minus impudenter quam nefarie*, &c. Pergit conviciari ac calumniari, inquiens, me non minus impudenter, quam nefarie corrumpere locum illum 1 Joh. 2. 1. Et interim nihil respondet ad rationes validissimas, quibus meam illius loci interpretationem confirmo; sed tantum ex ea colligit, quæ semel fuerit regenita, eam extra peccandi periculum esse. Id quod (inquam si jure id colligisset) & falsissimum & absurdissimum esse, plurimo modo probare aggredimur. Quid est autem aliud sua ipsum umbra pugnare, si hoc non est? Ergo, si Johannes (ut ego quidem sentio) isto in loco non loquitur, ut moneat eos, qui, peccato relicto, Christo se consecrarunt, ne post hac in aliquod peccatum incidant: sed ut moneat eos, ad quos scribit, ut peccata quemadmodum postulat doctrina Christi quam profitebantur, seipsa relinquant. Hinc sequitur, priore illa altera monitione nihil esse opus, quia, videlicet, ex posteriore hac,

ipsius Apostoli verbis agnita, efficiatur, ut qui semel peccata reliquerit, peccare amplius non possit? Poterisne ipse, dum me, illa consecutio excogitari? Aut quid vetat obsecro, quominus memoria ista altera utilissima sit, etiamsi illa in loco isto non habeatur? Quid autem dicam, cum me ita loquentem facit? *Si regenerati sumus, nihil ista* (id est, peccandi pericula) *nobis obessent.* Me id dicere ait, quod ego falsissimum esse arbitror; idque mihi exprobrat, quod ipsius & suorum est proprium. Volunt enim ipsi, & hoc ipsemet in hac sua Reprehensione partic. 12, attingit, eum, qui semel revera fuerit regenitus, & sic vera vivaque fide fuerit praeditus, ab ea nunquam excidere posse, & consequenter peccandi pericula illi non timenda: quandoquidem certum est, omnes qui in vera vivaque fide perstiterint, salvos fore. Quae igitur hic testimonia congerit, ut, ipsis regenitis pericula à diabolo & peccato imminere, probet, non quidem adversum me, sed adversus seipsum & suos imprudens in medium producit.

Fatetur (quamvis tacite) ipse mox, ea nihil contra me facere, cum agnoscit, me concedere, renatum hominem peccare posse, idque eo magis fatetur, quod apparet, verba quibus sententiam illam exprimo, ita accipienda esse, ut intelligam, hominem renatum ipsa regeneratione perdurante, posse peccare, id est peccatum aliquod interdum committere. Adeo ut plus etiam ego concedam, quam ex testimoniis istis necessario concludi possit, quippe quae peccandi quidem periculum renato homini imminere ostendant, sed quod regeneratio, nihilominus ut renatus homo peccet, in ipso perduret quoque, prorsus non docent. Sed quaedam ex ipsis, potius periculum esse indicant, ne quis peccando à regeneratione plane excidat, & ab adversario & hoste diabolo superetur. At vero ait, me quasi mei oblitum, illud quod homo renatus peccare possit, concedere. Immo vero ipse, me fugillandi studio, sui ipsius oblitus, praeter communem pii & candidi hominis morem, scriptum licet meum reprehensurus, quid ego scribam, non animadvertit; nec videt, me perpetuo in toto illo opere (ut vocula, *jam*, in illis ipsis, hoc loco, id est, in ipso pag. 112. initio, verbis meis aperte indicat) illud idem aut expresse aut tacite identidem concedere. Jam, cum rationem convellere vult, quam ipse attuli, interpretationis meae illius loci 1 Joh. 2. 1, nihil dicit; cum non modo nonnunquam, ut ipse fatetur, sed semper apud Johannem in ista Epistola, & fortasse etiam alibi, peccare, seu peccatum faciendi verbum simpliciter positum, in peccato manere significet, vel aliquid grave admodum & abominandum patrare. Qua significatione admissa, & ratione habita eorum, quae superiore capite leguntur, ad quae initium istud hujus cap. omnino relationem habet, multo verisimilius videtur esse, Johannem id curare, ut ii, ad quos scribit, re ipsa tales sese praestarent, quales ut essent, ipsorum professio requirebat, quam, ut, quando jam se tales praestabant, in eo etiam perseverarent. Tametsi enim jam profani non erant, quippe qui Christi Jesu nomen profiterentur; tamen quod vita ipsorum isti professioni responderet, ac breviter, quod revera pii essent, nihil vel constabat, vel constare poterat. Neque enim, quamvis id Adversarius affirmet, nos Johannes alloquitur, qui jam communionem cum Deo patre & filio ejus Jesu Christo haberent, (quamquam & hoc, & cetera omnia, quae illis à Johanne tribui, Adversarius ait, & si qua alia, laude digna, in ea Epistola ipsis tributa inveniuntur, illis etiam tribui possunt, qui modo Christi doctrinam & Evangelium se amplecti profitearentur) sed eos, de quibus, ut eam haberent, sollicitus erat, ut constat ex vers. 3. cap. praecedentis.

Partic. 54. pag. 21. *In loco Jacobi cap. 3. eludendo, &c.* Ait; me desudare in eludendo loco Jacobi cap. 3. Ita nimirum hodie comparatum est, ut, si quis aliam ab ea, quam vulgus probat, alicujus loci interpretationem afferat, verissimam licet ac planissimam, & nullo negotio explicatam, is & locum eludere, & ea in re desudare,

ita miris modis se torquere dicatur. Sed videamus, quid mea interpretationi illius loci opponat. Scripsi ego, mentem Jacobi eo in loco esse, affirmare, non quidem, ut verba prae se ferunt, neminem penitus esse, qui in multis non labatur: sed humanam naturam ita comparatam esse, ut omnes generatim facile labi possint. Hinc Reprehensor meus ad hunc modum scribit: *Imo vero ô Dysidet, non solum generatim, sed speciatim, atque etiam singulatim quilibet & labi & graviter impingere quotidie potest, in terra etiam flagitia ruere, nisi manu Dei sustineatur.* Sed quid hic, rogo, contra interpretationem meam? Totum certe illud ego concedo. Aliud est enim te ipsum in multis labi; aliud vero, posse quotidie labi, & graviter impingere. Hoc de omnibus & singulis affirmari posse, admitto, illud nego. Jam illa duo, Generatim omnes facile labi posse, & singulatim omnes posse in terra etiam flagitia ruere, nullam oppositionem inter se habere. Adverbium enim *Facile* in priore enunciato positum, non item in posteriore, oppositionem inter ipsa tollit, nec quidquam impedit, quominus Jacobus id tantum dicere voluerit, quod ego eum dicentem facio, & tamen id etiam nihilominus sit verum, quod Reprehensor meus affirmat. Qui non contentus, nihil contra meam interpretationem attulisse, quod eam quidquam attingat, adversus ejus confirmationem à me allatam id affert, quod ipsam confirmationem mirifice confirmat. Confirmatio illa eo continetur, quod ex perfecti appellatione, quam Apostolus subjicit, appareat, illum in toto eo sermone hyperbolicum esse. Reprehensor autem meus tanquam huic contrarium, affert, *virum perfectum illic accipi non simpliciter, sed comparative.* Quod quid aliud est reipsa, quam ibi figuram hyperbolen esse? Quo confirmationi meae victoria conceditur, & illud ipsum est, quod ego urgeo. Ex qua certe confirmatione nemo unquam colligere poterit, me sentire, dari aliquem, cui nihil desit ad perfectam justitiam, quod tamen, nescio quo pacto, idem Reprehensor meus hic me sentientem facit.

Partic. 55. pag. 22. *Quod sanctorum nomen dari, &c.* Cur sanctorum appellatio tribuatur omnibus, qui Christi doctrinam profitentur, non dubito, quin facile quisque fateatur, me verissimam caussam indicasse, id est, ipsam Christi doctrinae professionem. Nam & ratio ipsa id per se monet, quam supra in ipsa partic. 35. fuse attigimus, & idem testantur loca, à me ex Sacris Literis eodem in loco, quem hic Adversarius carpit, id est Disputationis meae pag. 115. annotata, in quibus vix ullum locum habere potest ratio ista, à Reprehensore meo & aliis quibusdam ante ipsum, praeter communem usum figurarum ejusmodi locutionum, excogitata, quod scilicet ii, qui inter istos sancte vivunt, sint caussa, ut omnes, qui Christi doctrinam profitentur, sancti dicantur. Sed sive mea, sive illis potius ratio admittenda est, hoc ad id, de quo illic agitur, & ad me isto in loco refellendum nihil refert. Ex utraque enim, immo magis ex Adversarii, quam ex mea ratione colligitur, sanctorum nomen, quatenus vitae innocentiam veramque pietatem significare potest, proprie à Paulo iis non fuisse tributum, qui vitiis non vulgaribus implicati erant. Hoc autem illud ipsum est, quod mihi, eo in loco, demonstrandum sumpseram.

Partic. 56. ibidem. *Quod postea pag. 115 adjicit, &c.* Quidquid hic per integras duas sui scripti in folio (ut loquuntur) paginas Reprehensor meus dicit, nihil fere ad id pertinet, de quo agitur, nec adversum me quidquam ferme ex eo concludi potest. Dixeram ego, sanctos homines interdum de imbecillitate sua, id est, humanae naturae conqueri, ad excusanda peccata sua, quae commiserint, non autem quae committere pergerent, atque ut Deum ad ea sibi ignoscenda adducerent. Ait ipse, immo piis commemoratione suorum peccatorum non quaerere ea excusationem, sed accusare ea potius & condemnare, ut deleantur. Atqui ego nihil dixi de commemoratione peccatorum,

sed de experimento [illegible] *propter naturæ humanæ imbecillitatem*, de qua imbecillitate ibi agebatur. Cujus nemo etiam sanctos, [illegible] mentionem facere, ut peccata sua condemnent, sed potius, ut illa aliquo modo excusent. Hæcque [illegible], dum nihilominus tamen ipsi peccata sua coram Deo interim & agnoscant & confiteantur, ac veniam ab ipso impetrandam sibi viam parent. Jam quia querimoniam illam ad peccata jam commissa, non autem ad ea, quæ adhuc subinde committuntur, respicere dicam, non propterea, in sanctis & regenitis naturæ corruptionem prorsus abolitam esse, affirmo, & multo minus firmo, homines ejusmodi nullos fructus pati[?], idest, malos amplius proferre; verum certum sit, etiamsi nulla naturæ corruptio in homine foret, eum tamen majori studio [illegible], seu peccare posse: ut ipsius primi hominis exemplum satis ostendit, qui, cum nondum ullam naturæ suæ labem contraxisset, peccavit tamen, idque gravissime. Unde apparet, propriam & veram peccandi causam non corruptionem naturæ esse, sed voluntatis liberæ malum usum.

Quid ipsi hic attinebat tot testimonia afferre hominum sanctorum, qui peccarunt; cum neque ego id negem, neque de eo hic quidquam disputetur, sed tantum de eo, an in homine sancto & pio vitiositas adhuc maneat, quæ illum adeo impediat, ut sæpius de recta pietatis via deflectat, & frequenter non id agat quod velit? Cum ipsius testimonia ista nihil ad id, de quo agitur, pertineant, examinatione illorum [illegible]; [illegible], illis examinandis, cuilibet apertum constare posse, quam frustra hic laboraverit Reprehensor meus. Tantum dico, eum gravissime *falli*, dum, me personæ Davidis exemplo afferendo, ad probandum vitiositatem istam adeo efficacem in se [illegible] a sanctis minime agnosci, meo ipsius gladio jugulatum me putasse, utique propter homicidium & adulterium ab ipso Davide commissum, & peccatum postea numerandi populi. Quandoquidem, ut supra parte 29 annotavimus, [illegible], Davidem per aliquod tempus inter homines homicidas & adulteros, vere ac proprie loquendo, numerari omnino potuisse, necesse est etiam, ut statuamus, eum, pro illo tempore, sanctum & pium esse desiisse. Quæstio autem nostra est, an, perdurante sanctitate & pietate, vitiositas illa nihilominus in homine hæreat, & sic exemplum illud ad quæstionem nostram non pertinet.

Quod si statuere velimus etiam, illos primos Davidis, occidendi hominem, & adulterandi, non habuisse vim illam efficiendi hominem homicidam & adulterum, & sanctitatem ac pietatem illi adimendi, hoc exemplum nihilo magis ad rem facit; cum aliud sit motum atque alterius peccati adhuc in sancto & pio homine inveniri, aliud vero, vitiositatem de qua loquimur, in eo adhuc manere. Quamobrem de pravo illo actu jubendi, ut populus numeraretur, non est, cur quidquam respondeam, cum certum sit, illum Davidis actum, sine ulla in ipso [illegible] vitiositate, evenire potuisse, ut jam exemplo ipsius primi parentis demonstratum est. Recte igitur a me Davidis exemplum allatum fuit, suam justitiam, innocentiam atque integritatem commendantis, & vias Domini se custodisse affirmantis. Hæc enim adeo efficacis vitiositatem illam omnino excludunt; cum satis appareat, sanctum illum hominem ita loqui, ut non modo per comparationem cum aliis, sed etiam simpliciter pietatem & rectitudinem suam [illegible] prædicet, quamvis ex altera parte fateatur, si Deus summo jure cum ipso agere voluisset, totum se ejus judicio succubiturum, non quidem, videlicet, propter vitiositatem, quæ illum sæpius transversum ageret, & de recta via frequenter deduceret, sed propter aliquos in sua justitia defectus & errores suos, [illegible] vel unicum delictum, in tota hominis vita reddat illum Dei judicio obnoxium, si ipsius Dei misericordiam secluseris. De Pauli exemplo, quod similiter attuli, nihil aspectu ad ea quæ adversarius dicit, respondebo, nisi longe aliud esse, luctam spiritus & carnis in Paulo fuisse, nec penitus & carni ex parte eum fuisse repressum, & [illegible] suam inhærentem perpetuo illum habuisse, quæ causa esset, ut faceret, non quæ vellet, sed quæ nollet. Conferat lector Disputationis meæ verba cum Adversarii reprehensione, & videbit, sine dubio, illum hic nihil agere, etiamsi illi quædam [illegible], quæ minus sunt comperta, vel potius aperte falsa, pro concessis hoc loco ab ipso sumuntur.

Parte 57 pag. 24. *Rationem cum rejicit Disputator, &c.*

Tripliciter nec hæc leviter, hic errat Reprehensor meus. Primum quia, etsi apertissima res est, non videt, quid hoc loco disputetur. Deinde, quia id, quod ipse, ad suam rationem tandem concludendam, assumit, nequaquam probat. Postremo quia, etiamsi verissimum esset, non tamen ejus tam recte foret conclusio. Disputatur hoc loco, an quisque nostrum possit de eo, quod in vere sanctis hominibus, quoad [illegible] ad concupiscentiam, inveniatur, ex aut certam conjecturam ducere, quod in se ipso experiatur: quemadmodum nobilissimus ille vir, cum quo mihi de loco illo Septimi cap. ad Rom. controversia erat, hac argumentandi ratione se tutare [illegible], id quod ego nullo pacto concesso [illegible]; & affirmo, viam illam investigandi, quid in sanctis hominibus sit, fallacem prorsus & [illegible] persuasionem [illegible]; cum certum non sit, nos jam sanctos revera esse. Reprehensor autem meus ita loquitur, ac si disputarem, utrum judicium illud fieri posse ex se ipso (sic enim ipsius verba habent) *quem in se vel sanctissimus quisque experiatur*; neque reprehendo, quasi negem, posse judicari, quid sit in aliquo homine, quoad ad concupiscentiam attinet, ex eo quod ille ipse homo in se ipso sentit, & fallacem rationem investigandi sua peccata esse dicam, aut ipsius conscientiæ testimonium. Planissime perplexa disputatio ista, meo & nobilissimi illius viri scripto comprehensa, exstant, aut ego evidentiore calumnia premi?

Jam vero unde habet, aut quomodo audet ipse Reprehensor meus toties affirmare & sine ulla probatione asserere, neminem unquam fuisse, neminem esse, & neminem futurum esse, qui non in se ipso concupiscentiæ actiones experiatur, & hinc concludere, concupiscentiam etiam sanctissimis talem [illegible] institisse, ut omnes obnoxios peccato reddat? Sed esto. Verissima sit assumptio illa; num propterea sequitur, etiam sanctissimum quemque peccato obnoxium esse, idest, ut ipse mea, hoc ipso in loco, ab initio locutus est, adhuc peccati lege obstrictum; quæ duo, antequam ulterius dicam, consideret lector, quid sit contra id, quod Paulus Apostolus scripsit, aperte liquet, si hoc verum est; cum Paulus diserte regenerato homini, sub sua ipsius persona, tribuat, quod liberatus sit à lege peccati, Rom. 8. 2. Nam istum conciliandi ratio, eam ab Adversariis excogitatam, jam abunde in disputatione nostra, nec non alibi supra refutavimus. Sed ad propositum revertar. Nego igitur, ex eo quod quis concupiscentiæ motus sentiat, continuo consequi, eum peccati lege obstrictum esse. Aliud est enim, a concupiscentia tentari, quod idem est atque aculeos concupiscentiæ sentire: aliud ejusmodi concupiscentiam habere, quæ jam conceperit, & consequenter peccatum pepererit, ut Jacobus Apostolus loquitur Jac. 1. 14 & 15. qui inter ista duo manifeste distinguit.

Scio equidem, magistros Reprehensoris mei, concupiscentiam, etiamsi quis ei nec animo nec factis ullo modo assentiatur, peccatum esse statuere. Quæ in re quantopere fallantur, non est quod nunc ostendere laboremus. Satis id ante nos multi egregie præstiterunt. Sed finge, Reprehensorem meum una cum magistris suis, cum ita statuunt, nequaquam falli; non tamen id hoc in loco ipsius errorem excusat. Neque enim hic de isto peccato loquimur, cum quærimus utrum sanctissimi isti homines sint peccati lege obstricti: sed de eo peccato, quod ad ipsa facta pertinet, hoc est quæ licet non invite, tamen carne, ac Apostolus Paulus

in loco ipso 7 cap. ad Rom. loquitur, legi peccati servit. Credidit quidem Augustinus, ut in initio hujus defensionis monuimus, verba Pauli posse ita accipi, ut ad nudam concupiscentiam, cui quis nulla ratione consentiat, referantur. Verum neque hoc aliud est, quam vim manifestam ipsis verbis facere, in quibus faciendi & operandi diserte fit mentio; nec ipse Reprehensor meus, aut ii, adversus quos potissimum disputo, interpretationem istam Augustinianam probent; quippe qui omnino velint, Paulum suis verbis, homini de quo loquitur, aperte tribuere, quod sæpius à concupiscentia vincatur, & prout illa jusserit, operetur. Atque utinam, qui eo Paulum de se ipso jam regenerato loqui arbitrantur, non ita esset, sed, ut in cæteris ferme solent, ab Augustini sententia hac in re nihil quidquam discessissent. Minus male profecto, ut amea quoque dixeras, cum ipsis ageretur, & facilius de hac una quæstione convenire possemus.

Partic. 58. ibidem. *Quod enim ipse omnem peccati sensum, &c.* Inique admodum, non modo immerito hoc loco mihi Adversarius tribuit, quod omnem peccati sensum in homine regenito abolere velim, & stupidam reddere ejus conscientiam; cum nec ego quidquam disputem de eo, quod ipse homo regenitus de se ipso sentiat, quod ad hoc attinet, utrum ipse aliquid adhuc peccatum adhuc admittat, sed tantum prolatis ipsorum testimoniis ostendam, vere sanctos homines illam adeo efficacem vitiositatem in se ipsis non sentire, quam eos experiri, in summo licet sanctitatis, quæ in hac vita datur, gradu constitutos, Adversarii affirmant; & alioqui, ut supra planissimum feci, ipso etiam Reprehensore meo ex parte testo, apertissime sæpius fatear, hominem regenitum, dum adhuc est regenitus, peccare posse. Non est igitur, cur ullam ne minimam quidem, Reprehensor meus caussam vel occasionem haberet suspicandi, ne sententia mea non procul absit ab illorum Anabaptistarum delirio, qui putant, quidquid homo regenitus agat, qualecumque tandem id sit, bonum omnino esse. Sum, per Dei gratiam, ab ejusmodi opinionum portentis, magis etiam (ni fallor) quam ipse Reprehensor meus, penitus alienus. Nec contra meam sententiam, quod vere sancti homines, qui vel sub Novo, vel sub Vetere Testamento fuerunt, dum adhuc sancti esse pergerent, vitiositatem illam efficacem in se ipsis non sentirent, quidquam faciunt, exempla Danielis Dan. 9, Psalmi Psal. 106. & Levitarum Nehe. 9 peccata confitentium, & misericordiam Dei implorantium, ab Adversario allata; cum certum sit (ut alias responsiones omittam) illis in locis non agi de peccatis, quæ adhuc committerentur, sed de jam commissis, idque multo ante, propter quæ, præter alias populo à Deo inflictas pœnas, tandem captivitas illa Babylonica evenerat, & templi atque urbis Hierosolymæ, una cum regni illius abolitione, destructio & vastatio. Verba utique sunt apertissima, & in præteritum tempus omnino respicientia, adeo ut potissimum peccatorum patrum, quæ etiam ordine enumerantur, ratio habeatur, eorumque ejusmodi, quæ nequaquam cum sanctitate vera consistere possint, immo, quibus perseverantibus, Dei misericordia impetrari nequeat. An enim ipse Daniel in initio precationis suæ, Deum custodire pactum & misericordiam, non quidem quibuslibet, sed diligentibus ipsum & custodientibus mandata ejus. Atqui peccata, quæ illorum confitentur, sunt, Iniquitatem facere, impie agere, recedere, id est, deficere ac rebellare, & denique, declinare à mandatis & judiciis Dei. An non hæc peccata ex diametro pugnant cum qualitatibus illis, quæ in iis esse debent, quibus Deus custodiat pactum & misericordiam, & quibus qualitatibus tacite Daniel, se & populum prædictum esse profitetur, cum Deum precatur, idque in ipso initio precationis suæ? Sed inquies fortasse, Daniel ipse semper sanctus & justus fuit; & tamen nominatim sua se peccata, non tantum peccata populi, Deo confessum fuisse postmodum ait. Respondeo, primum, nihil constare de ista perpetua Danielis sanctitate & justitia, præsertim antequam in captivitatem duceretur, licet postea in insignem Dei sanctum evaserit.

Deinde dico, Danielem peccata suorum genitorum & majorum in ipsa familia sua, peccata sua appellare, quemadmodum peccata populi vocat ea, quæ patres ipsorum commiserant: ut ex ipsa ejus precatione satis liquido apparet. De Pauli Apostoli sanctitate, jam abunde tum in jam edito scripto meo, tum etiam supra disputatum est, & quid de illa ipsius cum Barnaba contentione sentiendum sit, satis partic. 51. insinuavi. Nam quod Reprehensor meus hic præterea mentionem facit stimuli dati Paulo, 2 Cor. 12. id est, carni ejus, ut ipse Paulus testatur (quem ille carni inhærens appellat) & illum nil nisi concupiscentiam carnis, id est, corruptæ naturæ inhærentem, fuisse arbitratur, quam Satan, cum alios adversus pios impellit, magis etiam accendat, mirabile omnino est hoc, nescio, an aliunde hausti, ipsius commentum. Solam per se, inhærentem, ut ipse loquitur, concupiscentiam, stimulum illum interpretari non est usitatum, cum nec illa detur à quoquam, nec quisquam sit, prout ipsi Adversario placet, qui ab ea sit liber. Apparet enim, Paulum de stimulo quodam sibi dato loqui, qui non omnibus sit communis. Propterea, ne se in hos laqueos induerit, miscuit persecutiones à Satana excitatas (Satanæ siquidem Angelum stimulum istum, aut certe stimuli istius auctorem Paulus facit) cum concupiscentia ista, quatenus (inquit ipse) illa persecutionibus magis accenditur; & hoc pacto credidit, posse intelligi, nomine stimuli carni Pauli dati, qui tamen non omnibus detur, concupiscentiam istam quantumvis naturalem & omnibus alioqui communem. Judicet cordatus lector de commento hoc: præsertim, cum aperte constet, Paulum loqui de re aliqua sibi singulariter data, quæ vim haberet eum in officio continendi, ne superbiret ob singulares revelationes sibi concessas. Nihil enim singulare habent persecutiones, quas siquidem quilibet Christianus, qui pie vivat, ut ipse Paulus affirmat 2 Tim. 3. 12. experitur.

Partic. 59. pag. 25. *Ut periculum in quod plerique &c.* Conferat hic lector Disputationem meam cum iis quæ Reprehensor meus dicit; videbit, eum nihil ad rem loqui. Dixeram, hic quæri, qualis unusquisque nostrum esse debeat, ut ex verbis illius nobilissimi viri, cum quo disputabam, rationem propositam, ad quam respondendum mihi sumpseram, colligi posse, ostenderem: & verum fore dixi, non tantum eo sensu, ut Adversarius opinari videtur, quo dicimus, & Christus ipse dixit Luc. 17. 10. nos debere facere omnia, quæ nobis ab ipso Christo sunt præscripta, sed etiam hoc sensu, ut qui talis non sit, is Christianus revera seu renatus censeri nulla ratione debeat. Quid hic, quæso, pertinet disputare, & mihi opponere, ut Adversarius facit, ex Pauli verbis, eum, qui stat posse cadere, & nobis cum timore & tremore nostram salutem operandam esse? Ipse sibi potius & suis ista opponat, qui negant, hominem vera fide præditum ab ea excidere posse, & nihil humanis viribus ad salutem comparandam præstari posse, contendunt. Locum Gal. 6. 4. adeo accurate expendi, ut existimem, maluisse Adversarium, ut eum silentio præteriissem, ad examinationem meam certe illius loci nihil ipse respondet. Tantum id exagitat, quod ex ipsis Apostoli verbis aperte collegi, non esse, videlicet, dignum reprehensione, qui, se aliquid esse, vere opinatur, sed qui falso: & ait, Paulum omnem fastum & arrogantiam corrigere voluisse. Quasi vero ego infra seq. pag. non monerem, Pauli verba intelligenda esse sano (ut ajunt) modo, & ita, ut fastui & arrogantiæ nullus sit locus; & quasi, quia verissimum est, omnem prorsus fastum & arrogantiam vitandam esse, necesse etiam sit, ut Paulus illo in loco id istos Galatas monuerit.

Partic. 60. ibidem. *Si homo renatus integre vixerit, &c.* Frustra conatur ostendere, Paulum in illo

loco

loco ad Gal. non id dicere, quod tamen aperte dicit, inquiens, *& sic in semetipso tantum gloriam habebit &c.* Et pro eo, quod deberet ostendere, quomodo verba ista cum pugnantibus contra, quæ alibi apud eundem Paulum leguntur, & illa cum istis conciliare ea ratione, quæ à me factum est, cum explicari cujusmodi quæ debeat gloriatio ista; hunc locum per istos aliosque defendit, & tacite Paulum inconstantiæ insimulat. Nam, quod, ad conciliationem meam labefactandam, Pharisæum illum, cujus exemplum ipse produxit, agnoscere omnes virtutes, quibus gloriabatur, à Deo profectas fuisse; ne hoc ipsum in præsentia, verum necne sit, accuratius examinem, dico, illum nihilominus, ut istud verissimum sit, nihil tamen contra conciliationem meam afferre. Neque enim ingloriationem, quam ex istis Pauli verbis Christiano homini concedo, id tantum requiro, ut gloriatio ista tota ad Deum referatur, ut ad omnis integritatis auctorem, sed præterea alia quædam, à me ibidem expressa, quibus Pharisæi illius gloriationem carere ibidem affirmo, & propter quorum defectum, dico, illum à Christo minime fuisse laudatum. Cujus Christi sententia, quod omnis, qui sese extollit, deprimetur, nullo pacto gloriationem etiam quam in Pauli verbis expressam esse contendo, excludere potest, cum illa, ex ratione, qua id fieri debere monui, accepta atque exposita, nullam prorsus sui ipsius elationem contineat.

Particula pag. 56. *Et si doctrina ista de imbecillitate &c.* Non simpliciter de imbecillitate virium, etiam in renatis, hoc loco agitur, sed quatenus renatus is censendus sit, qui conatum & studium bene agendi habet, etiamsi, videlicet, interim servus sit re ipsa ipsius peccati, & sic conatus ac studium istud plerumque sit irritum. Quam doctrinam, etiamsi vera esset, dico satius fore populo non tradere, ac potius docere, necesse esse, ut in facta ipsa conatus iste ac studium plerumque erumpat: cujus meæ sententiæ eam rationem affero, quam nec Reprehensor meus ausus est attingere, nec quisquam facile nisi prorsus convellet. Nam quod ipse ait, immo, si vera ista doctrina sit, docendam esse, quasi, quicquid verum est id etiam docendum sit, nego id perpetuum esse, ubi de docendo populo agitur. Paulus enim Apostolus nos non obscure admonet sicuti infantibus nuper natis non solidus cibus, sed lac præbeatur, sic infirmis adhuc in Christo & eas veritates tradendas, quas ipsi recte percipere, & quibus ad suam salutem uti possint, non autem difficiliores quasdam intellectu, & quibus ipsi facile in suam perniciem abuti queant: idem nos docet auctor epist. ad Heb., apertius distinguens inter eos qui lacte, & eos, qui solido cibo sunt nutriendi. Jam vero quis neget, in populo, præsertim hoc nostro sæculo, maximam esse vim infirmorum in fide? Sed subjungit Adversarius, doctrinam istam imbecillitatis virium in ipsis renatis, valde conducere ad hominem deprimendum, ne falsa justitiæ suæ opinione intumescat. Immo vero nihil ad hominem deprimendum aptius, quam persuasum illi esse, se quamvis regenitum, vires ea præstandi, quæ Christus præcepit, adeo imbecillas semper habiturum, ut præter studium & conatum ista faciendi, vix quidquam aliud unquam sit præstiturus; quod tamen satis sit futurum, ut plane regenitus merito dici possit. Contra nihil ad hominem deprimendum aptius, quam si persuasum illi fuerit, se & posse & debere, si regenitus jure dicendus sit, ita vivere, ut ipsius facta (non tantum conatus & studium) ab ea regula quam Christus præscripsit, non admodum discrepent. Quo enim quis plura minusve se præstare posse aut debere credit, eo plus minusve ejus insolentia reprimitur, & simul diligentia in agendo excitatur; ac si quid per negligentiam peccatum ab eo fuerit, id ab ipso agnoscitur & damnatur. Num quomodo, quæso, potest quisquam, si eo pervenire se posse ac debere arbitratur, ut ea facta præstet, quæ diximus, falsa justitiæ suæ opinione intumescere? Num propterea existimabit, se propria justitia coram Deo justum esse posse? Quid magis ridiculum, cum ad propriam justitiam, quæ nos coram ipso Deo, si sua, justos reddat, per integram vitæ spatium perpetua & absolutissima ipsius præceptorum obedientia requiratur? à qua certe iste, & quia aliquando secundum carnem ambulavit, & quia, postea quam secundum spiritum ambulare cœperit, interdum peccaverit, & sæpius lapsurus facile est, longissimo intervallo distabit semper. Breviter vis hominem deprimere, persuade illi, eum posse ac debere multa præstare, quæ non præstat. Rursus vis eum insolentem reddere; Fac illi persuadeas, eum nec posse, nec necesse habere aliud præstare, quam bene agendi conatum ac studium. Vide quæ in Disputatione nostra scripsimus ad finem pag. 127. & deinceps, ubi veritatem hanc, licet per se apertissimam, abunde confirmavimus.

Particula 62. ibidem. *Paulo post contra desperationem, &c.* Hic Reprehensor meus, ut sæpe antea in maxima elenchi ignoratione versatur. Primum enim, ut sæpius jam dictum & demonstratum est (neque quam doctrina mea est, neminem esse regenitum, in quo aliquid pravi supersit, sive hominem regenitum nunquam graviter lapsurum (lapsus enim à peccatis, ut supra explicatum est, in tota hac disputatione distinguo) immo contrarium pluribus in locis illius mei scripti partim aperte partim tacite doceo. Deinde vero non excipio ego in scripto meo contra desperationem, quæ ex mea doctrina, si populo tradatur, provenire queat; nisi quatenus Adversariorum doctrina vera esset, atque ea tamen populo contraderetur: (cujus desperationis interim nullam prorsus necessitatem ex mea doctrina proveniendi agnosco, sed tantummodo (ut ita loquar possibilitatem.) Nam alioqui, si doctrinæ Adversariorum, utpote falsæ, nulla ratio habeatur, sed mea tantum, utpote verissima, consideretur, nihil omnino est facienda desperatio ista, quemadmodum nihil est faciendum, quod quis desperet de sua æterna salute, si in Christum non credat; quippe quia ad salutem æternam consequendam fides in Christum est necessaria. Sic enim ego similiter ad æternum hominem, ideoque æternæ salutis participem constituendum, opera ipsa Christiana necessaria esse dico, idque sine meritis suo, cum re ipsa idem sint opera ista, & in Christum fides; quemadmodum alibi à nobis plenius disputatum atque explicatum fuit.

Particula 63. ibidem. *Contra tres reliquas rationes, &c.* Sæpissime quidem, ut paullo ante indicatum est, Reprehensor meus, vel in elenchi ignorationis fallaciam incidit, vel etiam aperte ea mihi affingit, quæ à mente atque ipsis verbis meis alienissima sunt. Verum hoc loco, ubi in Reprehensionis suæ ferme extremo actus vires suas in me contendere videtur, seipsum omnino in istis, quæ illi quodammodo sunt propria, superare voluit. Primum enim ait, me fugere, nihil adversus sententiam meam à suis objici has tres reliquas rationes, cum tamen & ipse diserte dicam, duas priores elici posse videri ex verbis illius nobilissimi viri, cum quo disputabam, reliquam vero postremam aliquanto apertius ab eo explicatam fuisse affirmem, & res ipsa quemlibet facile monere possit, hæc ita se habere. Deinde facit, me unica responsione ad omnes istas tres rationes uti, & tamen in singulis refellendis diversam ubique rationem adhibeo, nec usquam illam usurpo, quam ipse mihi solam tribuit; nec porro illo dicendi modo, *Aut falso, aut bene opinatur &c.* in omnibus tribus, sed tantum in duabus prioribus refellendis sum usus, quod certe longe aliud est, quam non dicam in omnibus tribus, sed in illis ipsis duabus diluendis eadem responsione uti, ut ipse propter istud utrobique allatum Dilemma est arbitratus. Præterea in responsione ista, quam mihi affingit, facit me dicentem, illum, de quo agitur si vere opinatur se esse regenitum, nunquam graviter lapsurum, nec se supra modum elaturum, quippe quod hoc contrarium sit regenerationi. Ubi duo ipsius gravissimi errores apparent: unus, quod, qua de re hic

egisse; denique eam intelligit: & dilemma illud meum, diversissime hoc expositum, cum pergens: Aliter, quod ad me spectat, scripsisse, cujus contrarium potius scripsi. Pario ipse, ex ipso meo dilemmate, hic ago, an qui vere existimant se esse regenitum, & interim de hominibus regenitis id sentiunt, quod ego sentio, certa quædam pericula necne subeat.

Cum tamen dilemma meum non de opinione loquatur regenerationis, quam etiam Adversarii veram dari concedunt, sed de opinione imperii in cupiditates suas, quod Reprehensor meus una cum suis, homini licet regenito, minime concedit: ego vero doceo, illud in homine regenito ejusmodi saltem esse debere, ut plerumque re ipsa id faciat, quod mens & spiritus jubet; quam talis imperii opinionem, si falsa sit, nullo prorsus modo à doctrina illa prosilisse, antea demonstraveram: sin autem sit vera, nullum inde periculum esse demonstro; & sic doctrinam illam ab iis, quæ illi objiciebantur, vindico. Explicat alterum ex Adversarii erroribus; ex quo consequitur, illum perperam me dicentem facere, regenerationi contrarium esse, interdum graviter labi & se supra modum efferre: cum ego illam sui ipsius nimiam elationem, hoc loco non quidem regenerationi, ut dictum est, sed imperio in carnem & cupiditates suas, contrariam esse dicam.

Nam de gravioribus lapsibus (& hinc apparet alter Adversarii in illis suis verbis error) nullam mentionem hic feci. Immo infra, dum ad quartam & ultimam rationem respondi, (ut etiam sæpe alibi jam fassus dixi, me constanter affirmare, hominem regenitum nonnunquam, prudentem scientem, leviter peccare posse, & aliquanto sæpius per ignorantiam & inconsiderantiam labi. Ubi, cum, inter leviores & graviores lapsus nulla distinctione adhibita, simpliciter affirmem, hominem regenitum non raro posse labi; potius intelligendum est, me, graviores quoque lapsus in homine renato dari, non obscure concedere. Neque enim repetendum est in verbis meis, ex antecedentibus adverbium *leviter*, quoniam, cum istic de peccatis renatorum loquor (namque alibi illud omitto) sed omnino labendi verbum simpliciter, ut sonat & positum est, accipi debet: ita ut ad graviores quoque lapsus referri possit. Quandoquidem peccatum leve graui lapsui æquipollet. Et quicunque sciens prudens leve aliquid delictum admiserit, non minus culpandus est, quam is, qui ignorans aut non cogitans graviter deliquerit. Ac proinde non magis illud, quam hoc, in homine regenito inveniri potest. Sed turpius adhuc errat Reprehensor meus, cum ex illis, quæ me dicentem fingit, sic infert, *Quid igitur? Qui non regnatur (subaudi est) in quanto periculo se conjicit nihil reformidans. Quid est tentare Deum si illud non est?* Nam hic & multo magis extra rem loquitur, & ex meis à se confictis verbis id colligit, quod aperte cum aliis veris verbis meis pugnat. Extra rem manifeste loquitur, cum hic agatur, non absolute, an homo regenitus aliquid facere necne possit, sed tantum, an, durante regeneratione, seu manens, non in sensu diviso, sed in sensu composito, quæstionis illius verba, hoc quidem in loco, sint accipienda. Nam sic intelligenda esse verba mea, vel ex ipsis loquendi modis apparet, quibus ubique sum usus, dum negare volui, in homine regenito hoc vel illud inveniri posse. Non est igitur hic locus de periculis aut quærendi, aut non leviter objiciendi, in quæ, si ita admittatur, conjecturam facit homo regenitus & Deum tentaturus.

Pugnat autem aperte illud, quod ex sententia mea, ut ab ipso exposita est, ab eo colligitur, cum iis quæ in hac ipsa illarum quatuor rationum refutatione, dum secundam refello, pag. 124, & 125 scribo. Ubi diserte affirmo, eum, qui jam suas cupiditates refrenet, posse nisi diligentissime sibi caveat, ab ipsis rursum plane vinci & subjugari, tanquam sessor de equo, excuti, & humi prosterni; atque alia similia in hanc sententiam addo. Et sane, ut alias sæpe admonui, minime ad dominium illud mihi objectum, quod hominem regenitum jam securum esse jubeam, cum illud tum à verbis tum à mente mea mirum in modum abhorreat, ipsius vero & suorum doctrinæ plane sit consentaneum. De spiritu humilitatis, qui fructus sit doctrinæ ipsorum, non mea, scilicet, fructus sit Spiritus superbiæ & arrogantiæ, nihil hoc loco respondebo amplius. Utrumque enim satis superque esse possunt, quæ disputavimus supra partic. 41, & in locis ibi ad finem notatis Disputationis similis, pag. videlicet 122 &c.

Partic. 64. pag. 17… *At, inquit Dysiderius admitto, &c.* Iis, qui eo pervenissent, ut perfecte Deo obedirent, gratia & misericordia Dei nihilominus opus fuerunt, propterea rectissime affirmari, quia certum est, illos, antequam illuc pervenissent, multa delicta commisisse; nec vita illa, quæ ex pacto constituta est iis, qui fecerint quæ Deus jubet, ex illo ipso pacto ei deberi potest, qui aliquando unum vel minimum delictum adversus Dei jussa admiserit. Verum arbitror, Reprehensorem meum errore lapsum, sententiam illam meam de iis, qui eo pervenissent, ut Deo perfecte obedirent, loco illius hypothesi, quæ Rolena habent de iis, qui per totam vitam (si id fieri ullo modo potest) nullum, ne minimum quidem, delictum commisissent; quam, non autem illam alteram impugnare in animo haberet. Illam enim, non istam, superius quoque impugnavit, nempe partic. 57, cum utraque antea similiter, id est, pag. 62, affirmata à me fuisset. Jam ibi in ea intelligenda, nihil erravit. Sed id, quod contra eam attulit, minus verum esse, suo ipso loco demonstratum est. Hic vero, tametsi illud verum est, quod contra ipsam affert, tamen nihil prorsus eam labefactat, quia in elenchi ignorationem, non satis eam intelligens, incidit. Cum enim, in illa sententia afferenda, de Dei misericordia & gratia loquor, rem totam, ex altera parte, in sua ipsius natura considero, & illi naturæ per se gratiam & misericordiam Dei oppono; quæ hoc pacto accepta, ipsa etiam Dei pacta & promissa, quæ ex solo Dei beneplacito originem habent, omnino complectitur; qualia certe est pactum & promissum vitæ, quod Deus iis fecit, qui nihil unquam adversus ipsius præcepta commiserint, ut mox docebo. Nam præterea animadvertendum est, cum de sui ipsius elatione vitanda hoc loco agatur, satis esse, ad eam excludendam, ostendere, sine Dei gratia & misericordia id non extitisse; propter quod dubium est, ne quis seipsum efferat. Jam, nisi vitæ præmium iis promissum, qui perfectissime Deo obedierint, intercederet, nemo obedientiam illam præstare unquam posset.

Quare si aliquis inveniretur, qui eam præstaret, is obedientiam illam suam illi divino promisso maxima ex parte, acceptam referre deberet, & consequenter gratiæ & misericordiæ divinæ, quæ in promisso illo continetur, sibi opus fuisse censeri. Si enim naturam ipsam rei per se consideres, nullo præmio, nedum tali & tanto præmio, quale & quantum est præmium vitæ, ut is afficiatur necesse est, qui Deo vel perfectissime obedierit; idque ob eam causam, quam Christus ipse nos docet, inquiens, ejusmodi homini dicendum esse: Servus inutilis sum, quia feci, quæ facere debui. Hinc Deus primo homini pœnam quidem proposuit necessariæ mortis, nisi sibi obtemperasset in abstinendo ab esu illius fructus: sed, si obtemperasset, nullum proposuit præmium; nimirum, ut nos disertè significaret, quodlibet præmium obedientiæ nostræ debitum ab ipso propositum, ex mero ipsius beneplacito pendere. Verissimum igitur est, ei, qui per totam vitam nullum, ne minimum quidem delictum committeret, Dei gratia & misericordia opus futurum ad æternam vitam consequendam, si res ipsa per se natura consideretur, ut quidem hoc loco facere par est.

Partic. 65. ibidem. *Addit, Renatis qui adhuc &c.* Ex eo quod affirmo, renatos homines, quia interdum peccare, & sæpius labuntur, Dei misericordia & gra-

dia indigere, colligit, me ipsum; si qui gravius pec-
carint, illos magis [illegible] Dei misericordiam. In
dixi, quasi, quicunque hoc legerit, de mirabili illa
collectione. Certe, ex ipsa affirmatione mea nihil
aliud, quod huc aliquo modo pertinere videatur, col-
ligi potest, quam multo magis misericordiæ & gratiæ
Dei illum indigere, qui sæpius, idque graviter peccat,
& sæpissime labitur. Accepit Reprehensor meus
verba mea, ut apparet, in eum sensum, ac si causam
exposuissem, propter quam sentiam, renatos homi-
nes non quidem gratia & misericordia Dei indigere,
sed illam consequi. Verum, ne si illud quidem si-
gnificarent verba mea, ipse tamen recte collegisset:
præsertim non addito, in verbis seu sententia mea re-
citanda, adverbio *sæpius*, ad *peccandi* verbum, sicut
ante hoc in loco additum legitur. Nulla enim ferme
aliqua est oppositio, inter interdum peccare, &,
Gravius peccare, cum nihil vetet, quempiam simul
& gravius & rarius tamen peccare. Unde nullo modo
consequitur, si causa, cur renati homines misericor-
diæ & gratiæ Dei sint participes, est, quod raro pec-
cent, iis qui gravius peccarint, de divina gratia &
misericordia desperandum esse. Adde, quod senten-
tia ista de renatis hominibus, potest ita intelligi, ac sane
debet, ut vera sit, quamvis de ipsis adhuc vere dici
possit, quod interdum peccent. At illud, quod ex ea
à Reprehensore meo colligitur, videtur omnino ita
esse intelligendum, ut ii, qui gravius peccarint, etiamsi
postea id facere desierint, gratiam ac misericordiam
Dei consequi nequeant. Indicant istud aperte ipsius
Reprehensoris mei de me verba illa: *Quid efficit, quia
jam ipse in Novati castra cum transfugit?* Nemo enim ne-
scit, Novatum sensisse, iis, qui post Baptismum, seu
ad Christum conversionem gravius peccassent, quan-
tumvis pœnitentibus, nullam misericordiæ apud Deum
consequendæ spem reliquam esse. Jam quæ hic, post
istam suam egregiam ex mea sententia collectionem,
infert atque exaggerat Adversarius, nullius indigent
refutationis. Tantum igitur dico ac repeto, nihil à
meis verbis ac sententia alienius esse, quam, ut ullus
homo existimare possit, se non admodum peccasse,
vel gravius lapsum non posse, ut ipse & hic, & alibi tam
sæpe mihi objicere non veretur.

Pagin. 66. ibidem. *At si per eas peccati in nobis, &c.*
Suum morem, mihi aliquid affingendi, ad extremum
usque servare voluit Reprehensor meus. Sic enim ipse
scribit: *At si per eas peccati in nobis reliquias homines ad
humilitatem erudiuntur, sequitur*, inquit *Disputator, vi-
tiositate illa, quæ in nobis est residua, Deum delectari, per
quam videlicet ad tam excellentem virtutem, qualis est humili-
tas, efformamur.* Verba autem mea hæc sunt: *Quare
vitiositate ista (præsertim si vitiositatis verbum proprie ac-
cipias) nihil est opus. Quasi sine ipsa, Dei misericordiam
condonationemque peccatorum nostrorum impetrari* [illegible]*, licet non sit.
Et sane hoc mirum videri debet, Deum vitiositate nostra
quodammodo delectari, nec certe nolle, ut ea à nobis un-
quam, dum hic sumus, auferatur.* Non videtur quem-
quam tam hebetem fore, qui non cernat, quam dissimilia
sint verba mea iis, quæ me Adversarius dicentem facit.
Quocirca differentiis, quæ inter utraque sunt, indi-
candis supersedebo, & tantummodo lectorem mone-
bo, tametsi antea quorpiam semel ideo sine spe-
sine [illegible], me non negare, in homine rege-
nerato peccati reliquias inveniri; sed vitiositatem,
proprie loquendo, de qua superius cum pluribus disserui,
in eo remanere, nullo pacto concedo. Quanquam
vero non affirmarim ego, Deum vitiositate nostra dele-
ctari, si illa in nobis perpetuo remaneat, sed tantum
asserui, si ita res se habeat, eum nolle, ut ea à nobis
unquam in hac vita auferatur; tamen dico, Reprehen-
sorem meum, si istam suamque sententiam, de vi-
tiositate in hominibus perpetuo residua tueri velit, per-
peram absolute defendere, illam Deo displicere. Nam,
cum illa, quatenus perpetua ac necessaria hominis cu-
juscunque (ut illis placet) est comes, non aliunde
proficisci queat, quam ab ipsius Dei consilio, frustra,
nulla adhibita distinctione, ab illo ex ipsis negatur,
eam, quatenus est talis, Deo placere, cum nihil pec-
catum hic jure excipere possit, nisi, placere illam
Deo quidem, non tamen per se ipsam, sed quatenus
aliud quiddam ex ea provenit. Jam vero & mihi, &
reliquis qui mecum sentiunt, quorum, per Dei gra-
tiam, hodie non exiguus est numerus, ad id conclu-
dendum, quod volumus, satis est, si ostendamus, ex
Adversariorum sententia necessario profluere, vitio-
sitatem illam, Dei ipsius consilio, in nobis perpetuo
hærere. Vide, quæ in Disputatione nostra statim hoc
ipso in loco, id est, ad finem pag. 126, ac deinceps ad-
diximus; & agnosces, ni fallor, multo minus ac verius,
& Christianæ pietati magis consentaneum esse, quam
statuere, Dei consilium ac curam esse, ut etiam in
hac vita, omnis vitiositatis, de qua loquimur, pror-
sus expertes simus.

Defendi, Barrande præstantissime, ut spero, a-
bunde, non modo quantum satis fuisset, ut ab initio
promiseram, Disputationem meam de loco 7. cap.
Epist. ad Romanos, adversus amici tui, cujus ad me
scriptum miseras, reprehensiones; quas, dum illas
calamo jam refellere studens penitius introspicio, ta-
les esse, maxima ex parte, animadverti, ut in medio
eas refellendi cursu sæpius (fateor) hujus me suscepti
laboris piguerit ac pœnituerit: præsertim ob id, quod
ipsa per se Disputatio mea, si quis eam haud oscitanter
legerit, omnia ferme qualia sint, planum facit, &
Reprehensorem hunc, licet multiplicis erroris, po-
tissimum vero in plurimis illi affingendis, manifeste
redarguit. Vim tamen nihilominus mihi ipsi faciens,
cœptum hunc illum defendendi cursum, multis aliis
curis & molestiis interea pressus ac circumdatus, ab-
solvi, ut animum meum tibi per literas datam fidem
liberarem, ac tentarem, si cum viro isto, alioqui,
ut video, homine erudito, aliquid effici possit, ne
saltem pergat, salutarem ac verissimam de regenitis
hominibus, eorumque statu ac viribus doctrinam, ita
acerbe odisse atque insectari. Vale quam optime &
quam doctissime in Christo Jesu. Cracoviæ.

*Absoluta est hæc Defensio die
14 Novembris 1595.*

Laus DEO & CHRISTO ejus.

FINIS.

FAUSTI SOCINI SENENSIS

EXPLICATIO VARIORUM S. SCRIPTURÆ LOCORUM.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

HIERONYMUS à MOSCOROW MOSCOROVIUS,

CHRISTIANO *Lectori Salutem.*

EXPLICATIONES quorundam Scripturæ locorum, à Fausto Socino confectas, tibi, Lector erudite, offerimus. Quo studio, qua fide versatus idem sit in hoc negotio, ex his quoque, uti ex aliis scriptis ejusdem viri, perspicies atque cognosces. Magno certe labore, perpetuis vigiliis, invicto studio, veritas divina à commentis hominum vindicata & asserta eidem viro constitit, ut pericula, quæ eo nomine à multis pertulit atque perpessus est, præteream. Sed nihil erat, quod animum viri incomparabilis, à tam præclaro & laudabili studio avocaret aut absterreret. Quare his laboribus viri hujus Christiane Lector, perfruere, animi æquitate & Christiano candore adhibitis; nec parum æqua aliorum judicia morare, eo siquidem fine tibi offeruntur. Atque ut eo nomine apud plerosque malam ineamus gratiam, illud tamen nos solatur, quod dies, cui omnia aperire datum est, tandem opus cujusque manifestatura, & quid quisque quærat, sit patefactura. Quod ut primo quoque tempore fiat, supremus divinæ veritatis vindex nocturnis diurnisque precibus fatigandus est. Cui te itaque, Lector Christiane, commendo, & te in eodem valere opto.

HIERONYMUS MOSCOROVIUS.

Brevis Explicatio & quasi paraphrastica IX cap. Epistolæ ad Rom. ab eo loco (vers. 6.) Non enim omnes, qui ex Israël, &c. cujus rei occasione, undecimum quoque caput ejusdem Epistolæ, majore ex parte, eadem ratione explicatur.

SCopus Pauli Apostoli nono cap. Epist. ad Rom. illud esse videtur, quem ostendere, non omnes, qui secundum carnem ex Israële, hoc est, ex Jacobo progniti sunt, esse veros Israelitas, consequenter, qui ex Abrahami sunt semine, esse Dei filios; quemadmodum apparet versu 6. & 7. ut quis sit verus Israelita Deique filius, necesse esse secundum spiritum esse natum, eoque ipsius Dei promissis quemadmodum constat ex versu 8. Hoc autem aliud nihil est, quam, ut quis se verum Israelitam Deique filium, necesse esse Christo fidem adhibere in eoque spem suam collocare; non autem consistere carnis propagatione ex populo Hebræo, ac perinde in observatione Legis Mosaicæ.

Jam vero, quod Apostoli scopus is sit, quem diximus, atque adeo ita accipiendus, ut eum exposuimus, demonstratur esse verissimum ex iis, quæ tandem, versu suo concludens, ad hunc modum scribit; *Quid ergo dicemus? Quod gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam, justitiam autem, quæ ex fide est. Israël vero sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus legis: offenderunt enim in lapidem offensionis. Sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali; & omnis qui credit in eum, non confundetur.* Concludit igitur Paulus manifeste, continere justificationis auctore, & consequenter, quod sint ex vero Dei populo, ipsiusque Dei filii, esse Christo credidisse; non autem conservare veterem Legem Mosis, iis, qui ex Abrahamo & Jacobo sint progniti, [illegible]. Hincque factum esse, ut gentes, quæ nihil minus cogitabant, quam qua ratione coram Deo justæ evadere possent, in Christum credendo, justificationem sint adeptæ; Judæi vero, quantumvis studerent, ut justi in Dei conspectu evaderent, eo quod in Christum non credidissent, justificationem minime sint adepti. Quinimmo, sicut in Christum credere causa fuit, ut filii Dei fierent, qui prius ab eo ut longe aberant; ita in eundem Christum non credere fuit causa, ut hi à populo Dei penitus disjuncti atque abscissi fuerint, qui prius saltem secundum carnem ejus populi membra erant. Hoc idem explicat idem Apostolus pluribus verbis cap. 11. ejusdem Epistolæ, ubi ostendit, quod, quamvis major pars populi Judaici in Christum non crediderit, & propterea à Deo rejecta fuerit, tamen non est credendum, Deum universum illum populum rejecisse, quem prius sibi in peculiarem populum elegerat. Namque revera, eos tantum rejecit, qui in Christum non crediderunt, qui eo animo fuerunt, quemadmodum ostenderat præcedente cap. Qui tametsi maximo sint numero, nonnulli tamen ex eodem populo crediderunt. Sicut enim similiter Eliæ tempore accidit. Nam, etsi Eliæ videbatur, universum populum Israëlis à Jehova Deo defecisse, & idcirco prorsus ab eo rejectum fuisse, tamen Deus adhuc sibi asservabat ex eo populo multos. Quamobrem ipse cum ad Eliam verba faciens, Mihi reservavi, inquit, in cæde illa, quam ipsius jussu, Jehu & Elisæus, ejus populi facturi erant, septem millia ex illis, id est, magnum numerum conservavimus. Hi autem illi omnes erant, qui Baali genua minime flexerant, nec illum ulla ratione coluerant.

Quamobrem Paulus statim concludens ait: *Sic ergo & in hoc tempore, reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt.* Electionem gratiæ vocat propter fidem in Christum pro filio Dei haberi; quemadmodum divina gratia ii in cæde illa conservati fuerunt, qui Eliæ tempore Baali nequaquam coluerant; tametsi & hi, & illis quiddam inesse, quod in cæteris non inerat, qui rejecti fuerant. Quin etiam, ut causa, cur septem illa

nullis [illegible], fuerit, Baali nullum [illegible] exhibitu, [illegible] causa, cur he reliquiæ servatæ fuerint, [illegible] Christum credidisse. At nihilominus tamen hæ reliquiæ servatæ esse dicuntur ex gratuita electione neque enim aliter servatæ sunt, quam pura Dei gratia. Qui pro ingenti benignitate sua, eos omnes servatum iri statuit, qui Christo confisi fuerint. Nullam rationem hic habens carnalis ullius propagationis, aut ullorum operum, quæ ii, qui credunt, fecissent, quibus impulsus fuerit, ad tantum beneficium illis conferendum.

Propterea, pergens, inquit, *Si autem gratia, jam non ex operibus* &c. Deinde subjungit, Israelem id minime consecutum esse, quod quærit, Electos autem esse consecutos. Quod, ut aperte constat, aliud idem reipsa est, quod videmus eum prius 9 cap. dixisse. Nempe Israelem non pervenisse ad legem justitiæ, quam sectabatur: Gentes vero justitiam apprehendisse, quamvis eam nequaquam sectarentur. Nisi quod hic Gentium loco Electos sive Electionem nominat, eos ex Judaico populo intelligens, qui in Christum crediderant, quos vocat Electos ob eandem caussam, ob quam, ut vidimus, dixerat supra, quasdam reliquias ejus populi servatas fuisse ex electione gratuita. Qui igitur in Christum crediderant, & idcirco electi erant, ex bona Dei voluntate justitiam obtinuerunt. Reliqui vero, qui videlicet non crediderant, ut ibidem deinceps scriptum est, non modo justitiam non obtinuerunt, verum etiam propter ipsorum incredulitatem, quamvis ex Abrahamo, Isaaco, & Jacobo progniti essent, indurati fuerunt. Quemadmodum Eliæ tempore iis acciderat, qui Deo parere nolebant, & quorum labiis modo Deum honore afficiebant, cor autem ab illo alienum erat: & quemadmodum David, qui Christi typus erat, precatur, ut iis eveniat, qui injuria ipsum affecerant, ac persecuti fuerant. Hinc Paulus infert ac docet, Judæis à Deo rejectis eo quod in Christum non credidissent, Gentes in eorum locum successisse, quæ crediderant. Qua de re multa verba facit, assimilans incredulos Judæos ramis naturalibus oleæ cujuspiam, ex qua excisi fuissent, Gentes vero credentes ramis alicujus oleastri, unde sumpti, loco eorum, qui ab olea excisi essent, in eam forent insiti.

Et tandem, ne Gentes, quibus præcipue scribebat, hanc ob caussam, in superbiam & confidentiam quandam ob acceptum tale à Deo beneficium inciderent, ad ipsos sermonem convertens, sic ait; *Dices ergo, Fracti sunt rami, ut ego insererer. Bene, propter incredulitatem fracti sunt; tu autem fide stas. Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem, & severitatem Dei: in eos quidem, qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate: alioquin & tu excideris. Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim Deus iterum inserere illos.* &c. Ex quibus verbis aperte colligitur, caussa electionis, & rejectionis, de quibus Paulus loquitur, quamvis quod ad Dei decretum attinet, nihil aliud ea sit, quam ipsius Dei voluntas, quæ hac in re, ut ante etiam ex parte dictum fuit, nec carnalis propagationis, nec operum quæ quis fecerit rationem habet, tamen, quod ad rei ipsius effectum pertinet, esse fidem in Christum, & (ut sic loquar) in eundem incredulitatem; Deo pro sua sola gratia ac benignitate perpetuo volente, ut, qui in Christum crediderint, sint electi; non secus ac justo suo judicio vult, ut, qui in Christum non crediderint, sint rejecti. Cum autem ii, qui aliquando crediderunt, rursus possint non credere; & similiter ex altera parte, qui increduli fuerunt, ad credendum adduci

Cum igitur, ut vidimus, Paulus Apostolus hæc ipsa de re agat cap. 9. propterea, ut ibi probet, ad hoc, ut quis filius Dei sit, aliud requiri, quam ex Abrahami Jacobique stirpe esse prognatum, primum ait, hinc posse intelligi, Deum rationem istius carnalis non tanti facere, quanti fortasse quidam existimant, quod quamvis Abraham ipsi tam carus esset, tamen non omnes ab eo progniti, tantum ut ipsi electi; sed illi solum, qui per Isaacum ejus filium propagati sunt. Qui Isaacus ex ipsius Dei promissio natus fuerat. Unde tanquam ex typo quodam colligi potest, ad hoc, ut quis sit Dei filius ab ipsoque electus, nihil momenti habere carnalem quamcunque propagationem, sed necesse esse spiritualiter nasci, ex quo divino promisso, id est, credere in Christum, atque ex Deo per fidem in ipsum Christum nasci, ac pullulare. Cum ut ejusque fideles sint semen illud in Isaaco adumbratum, cui divinum promissum factum est. Id quod uni versum colligitur, ex 3. cap. Epist. ad Gal. 16. 19. 22. 26. & 29. atque etiam ex cap 4. 28. ubi dicitur, nos esse filios promissionis, ut Isaac fuit. Nos videlicet qui in Christum credimus. Deinde non contentus Paulus hac probatione, ulterius progreditur, atque ostendit, ne illos quidem, qui per Isaacum sunt propagati, cui, ut dictum est, promissum divinum factum fuerat, fuisse omnes à Deo in suo populo numeratos. Quandoquidem ex duobus filiis ejusdem Isaaci illique ex uno concubitu natis, alter ab eo fuit electus, unde ipsius populus nasceretur, alter vero omissus. Tanto fi [illegible] qui electus fuit, post alterum in lucem tamen editus. Ut et [illegible] constet, Deum horum carnalium rationum non habere rationem. Et, ne quis suspicari queat, Deum tamen eorum habiturum fuisse rationem, nisi Esau ut probitate sua commeruisse fuisset, ut in ipso Dei promissum minime servaretur, contra vero Jacob ob suam probitatem dignus habitus esset, in quo præcipue id promissum servaretur, ait Paulus, Deum hoc jam decrevisse priusquam nascerentur pueri, non modo antequam uterve eorum quidquam boni, aut mali fecisset. Ex quo sane apparet, Deum in hac electione & rejectione nullo pacto potuisse alterius rei rationem habere, præter ipsum suum propositum & voluntatem.

Nec idcirco tamen (subjicit Apostolus) dici potest, in Deo ullam esse injustitiam. Quippe cum ille jure possit beneficia sua distribuere utcunque ipsi placuerit, nec cuiquam injuriam faciat, si ad nulla merita respiciens à nobis excogitata, huic det, quod illi dare non dignatur. Hoc autem ipsius Dei verbis confirmat, quæ Mosi dixit; videlicet, se fore benignum & clementem, erga quem sibi visum fuisset. Ex quo, ut ipse Paulus ait, necessario sequitur, dona ac beneficia, quibus Deus homines afficit, non eorum esse, qui ea maxime vellent, atque ea habeant laborant, & tanquam in stadio currant; sed eorum demum, quos ipse Deus benignitate sua complecti constituit. Id quod ea ratione, qua supra ostensum est, ipsius Pauli tempore apparebat in Judæis: qui quamvis & voluissent, & plurimum laborassent, ut coram Deo justi haberentur, hocque ab eo beneficium obtinerent, non tamen idcirco id obtinere potuerunt. Nempe quia id ea via tentaverant, quæ ipsis ei rei accommodata visa fuerat, ex ipsorum met sensu, non autem ex voluntate Dei. Sed ii tantum illud obtinuerant, quos Deus habituros constituerat. Id est ii, qui eam viam ingressi fuerant, quam Deus ad id obtinendum proposuerat, & in Jesum Christum crediderant. Ad hujus autem veritatis clariorem demonstrationem, addit Paulus aliud testimonium Sacrarum Literarum, ex quo intelligitur, quod, quemadmodum vidimus, Deum suam benignitatem impertiri, cui sibi videtur, sic idem Deus in illum severitate utitur, id est, eum propter ipsius peccata gravius punit, quem punire statuit.

Hoc autem testimonium ea verba sunt quæ Deus jussit, Mosem Pharaoni nomine suo dicere. *Profecto propter hoc ipsum stare feci te, ut tibi ostenderem* (sive in te ostenderem) *potentiam meam, atque annunciaretur nomen meum in universa terra.* Ubi animadvertendum, verbum Græcum ἐξήγειρα, quod alii apud Paulum vertunt Excitavi, debere vero, ut à nobis factum est, *Stare feci.* Sic enim est in Hebræo, unde sumptus est locus. Præsertim cum ipsum verbum Græcum figurate hanc significationem habere possit. Atque hunc eundem locum Septuaginta interpretes ita ut Græcus

linguam converterit, ut ad hunc modum Latine [illegible] nec. *Ob hanc ob rem conservatus es huc usque, ut,* &c. In margine autem Bibliis Rob. Steph. Genevæ impressis sic locus explicatus reperitur. Ad verbum *stare feci te*, vel, *manere*: id est nolui te illico ob tuam impietatem exterminare. Potuisset Deus, si voluisset, omnibus [illegible] quibus conflictavit, rationibus quærere, ac curare, ut Pharao a sua nequitia recederet, eique [illegible] Non [illegible] tamen. Immo illi cor induravit, ut hinc majorem causam haberet patefaciendi in ipso potentiam atque excellentiam suam. Quod quidem ille ob sua scelera, id est ob summam sævitiam, quam in populum Israëlis & ipse, & decessor ejus usi fuerant, plane commeruerat. Igitur Deus, ut Apostolus subjicit, benignus est, erga quem ipsi videtur, & similiter severus est, in quem ipsi videtur, cum in ejus malitia indurat. Atque ex hoc Pharaonis exemplo, omnino intelligi potest (id quod plurimum ad illud pertinet quod Apostolus potissimum demonstrare conatur) Deum in decretis suis, quæ [illegible] genus respiciunt, nullam rationem habere personarum, nec eam partem quam carnalis prudentia plurimi facit. Velut, an quis sit rex potius, quam privatus, ac quidquid est hujusmodi. Cæterum ex hac Pauli sententia, si quis malitiam suam excusare voluisset, Deoque suæ [illegible] causam adscribere, potuisset adeo [illegible] sic interrogando; Cur igitur nos hic incusat Deus, & conqueritur, si ipse id facit, quod vult? Aut quis est, qui ejus voluntati queat resistere.

Cui respondet Apostolus: *Quin imo, ô homo quisnam tu es qui [illegible] cum Deo [illegible]?* Perinde ac si diceret; Nequaquam [illegible] Deus, quamquam [illegible] ea, quæ [illegible] ipsius voluntatem fiunt. Sed tu [illegible], qui [illegible] opponere [illegible] divinis [illegible] ejus decretis, quippe qui [illegible] quodlibet tuo judicio metiere. An non satis habere deberes, nisi aliud amplius intelligere posses, quod Deus hujus universi [illegible] est Dominus? Videmus tibi [illegible] ut *fictile suo fictori dicat, Cur me sic finxisti? Num [illegible] figulus ex eadem argilla massa aliud vas formare [illegible] destinatum, aliud vero [illegible]?* Sic Deus similiter potest clementia uti, erga quem ipsi visum fuerit; ac [illegible] non uti, erga quem ipsi non fuerit visum, nulla [illegible] ratione earum, quæ humana prudentia considerandas censuerit, nec cuiquam [illegible] facti rationem reddere cogitur. Jam quod [illegible] ad hominis creationem respiciant, sive ad certam sortem, cui Deus scilicet singulos [illegible] destinet, sed ad distributionem [illegible] beneficiorum Dei, ac [illegible] pœnarum, præter apertissimam Apostoli [illegible], ostendunt etiam [illegible] cap. 45. Esaiæ, & cap. 18 Hieremiæ, ex quibus locis ipse [illegible] est [illegible]. Verum ut videas ô homo (subjungit Paulus) etiam secundum a me allata exempla servatam Dei justitiam & æquitatem, Dic (quæso te) an non potuisset Deus jam diu [illegible] perdere atque [illegible] exterminare eos ex populo Hebræo, qui Christum rejecerunt, quos constat, majore ex parte, etiam antequam eum rejecissent, fuisse homines improbos, quemadmodum Dominus Jesus illis sæpe exprobravit? Potuisset sane. Quam ergo illis injuriam facit, si eos multa cum lenitate diu pertulit, sicut etiam diu pertulit Pharaonem, ut in ipsis suam potentiam declarandi occasionem haberet, eos ultimum perdendi [illegible] ratione, qua id factum esse jam videmus; & ad quam perditionem ipsi propter sua scelera properabant, sese indies magis dignissimos reddentes, in quos Deus iram severitatemque suam exerceret? Rursus, eorum hic injuriam fecit, si, ut divitias gloriæ suæ ostenderet, illorum [illegible] est misertus qui in Christum Jesum crediderunt, quos gloriosa sua [illegible], hocque beneficium non modo in illos [illegible], qui secundum carnem ex Abrahamo [illegible], eoque [illegible] ipsius peculiaris populus; sed etiam in illos, qui procul aberant ab [illegible] ipsius fœderis atque promissi? Quæ omnia ut Paulus multo [illegible], non defuere etiam [illegible] aut infidelitas, locos quosdam Scripturæ [illegible], ex quibus aperte probatur, primum, Deum jam pridem prædixisse, se benignum futurum erga alios quam Judæos, & pro populo suo habiturum eos etiam, qui prius non erant ejus populus. Deinde, Deum aliquando populum universum, paucis quibusdam exceptis, graviter punisse. Id quod typus quidam esse poterat hujus postremæ & maximæ calamitatis, in quam illi justo Dei judicio inciderunt. Ac tandem, ut ab initio diximus, & planum fecimus, concludit, causam, cur quis sit, aut non sit ex Dei populo, eoque numero filiorum ejus, nihil aliud esse, quam credere, aut non credere in Christum; idque quia sic Deo est visum, nulla habita ratione carnalis propinquitatis ex Abrahamo & Jacobo, vel cujusquam alterius rei similis.

APPENDIX

Ad superiorem explicationem in 9 cap. Epistolæ ad Rom.

Paulus, ut ostendat, Deum in eligendo populo suo Israëlitico non habuisse rationem simpliciter & absolute propagationis carnalis, primum affert exemplum filiorum ipsius Abrahami, quem primum omnium sibi delegerat, & ostendit, non utrumque ejus filium, sed Isaacum tantum fuisse a Deo electum, ex quo cœterus populus, ad quem pertinebant ipsius benedictiones: neque hoc contentus affert præterea exemplum filiorum ipsius Isaaci, quorum quidem eadem [illegible], ex quorum tamen utroque noluit originem ducere populum suum, sed ex altero tantum, atque adeo ex minore natu. Verum potuisset quis posteriori illi exemplo objicere, quod ad rem non faciat, cum alia atque potentissima caussa subesset, cur id a Deo factum fuerit, nempe malitia majoris natu, id est Esai, & probitas minoris natu, id est Jacobi, quæ causa non sinat ut posterius dispicere, an Deus hic habuerit rationem carnalis propagationis nec ne, & merito facit, ut posterius concludenda sit Deum statuisse, non quia rationem carnalis propagationis non habeat, cujus alioquin semper habere solet; sed quia malitia Esai, & probitas Jacobi illum ipsum quodammodo coëgisset, ut suam ordinariam agendi rationem, in hoc casu minime servaret. Quapropter respondet Paulus huic considerationi nullum locum esse posse, cum Dei decretum de eligendo Jacobo, & reprobando Esao pronunciatum fuisset, antequam uterque eorum esset natus, nullum quidquam boni aut mali fecisset. Apparet igitur, quod si ex eo quod Paulus dicat, Deum in reprobando Esao, & Jacobo eligendo nullam malorum aut bonorum operum utriusque rationem habuisse, hinc colligi putet, Deum in eligendo & reprobando, ad opera eorum qui eliguntur aut reprobantur nihil respicere; apparet inquam illum non recte colligere, cum Paulus quidquid affirmat de bonis aut malis operibus Jacobi & Esai, non ad aliquid probandum eorum quæ sibi proposuerat, nec sua sponte id dicat, sed tantum [illegible], & quia tacitæ objectioni quæ ipsi fieri potuisset, respondere & satisfacere voluit, quæ [illegible] exemplum Jacobi & Esai a se allatum ad comprobandum, quod Deus simpliciter & absolute carnalis propagationis rationem non habeat, esse firmum & stabile, nec ullo pacto rejici aut refutari posse. Quod si idem urgeat, ex hoc exemplo tamen probari posse, Deum nihil iniqui facere, si alios servet, alios vero damnet, nulla habita ratione bonorum aut malorum operum, quæ ipsi faciunt. Respondendum est, longe diversam esse rationem beneficii non dandi, quale factum est in Esau, & pœnæ infligendæ, quale fit in iis qui damnantur. Non beneficium denegare etiam homini nihil mali commeritum [illegible] jure potest, at pœnam inferre, nullo pacto [illegible].

Atque

Auctor manu sua cuidam hæc sequentia addidit.

PAulus cum 9 capite Epistolæ ad Rom. affirmat, Deum in decreto illo, quod Esaus, quamvis major, Jacobo fratri minori serviret, non habuisse rationem operum utriusque, non propterea hoc dicit, ut ostendat Deum in hominibus eligendis aut reprobandis nullam prorsus ipsorum operum rationem habere, sed ut tacitæ objectioni respondeat. Cum enim exemplum illud duorum illorum fratrum ideo attulisset, ut doceret, Deum carnalem propagationem ac prærogativam non tanti facere, ut sui Israëlitæ putabant, potuisset ei aliquis objicere, tale exemplum minime ad rem facere, eo quod decretum illud divinum non inde profectum fuerit, quod Deus ista carnalia non curet, sed inde, quod Esaus malus, Jacobus autem bonus fuerit. Itaque respondet Apostolus hoc minime fieri potuisse, cum neuter esset natus cum decretum illud pronunciatum fuit; non negans alioqui Deum in nobis servandis aut damnandis probitatis aut improbitatis ullam rationem habere, sed tantum affirmans Deum non iis ad nos servandos moveri, quæ nobis probantur, sed tantum iis, quæ ipsi per se probat, à nostro sensu sæpissime valde alienis. (Illud vero Esaum odio habui, non id sibi vult quasi condemnaret Esaum, verum quia eum minus Jacobo amavit, ut loci similes habent Math. 6. 24. Luc. 14. 26.)

Sequuntur Aliorum locorum Sacræ Scripturæ explicationes.

Gen. 1. 26. Faciamus hominem.

IN omni fortasse lingua obtinuit, ut cum aliquis seipsum, quantumvis solum, ad aliquid faciendum adhortatur, vel se facturum decernit, si id ita efferat, ut per subjunctivum modum, Græce aut Latine enunciari debeat, numero plurali utatur, ut apud Livium, lib. 39. Annibal, venenum sua sponte hausturus, Liberemus, inquit, diuturna cura populum Romanum.

Gen. 3. 22. Adam factus est, sicut unus ex nobis.

VOx nobis eos una cum Deo complectitur, qui cum ipso in cœlo habitant, vitamque cœlestem & immortalem degunt. Nam simplici etiam Dei, vel Jehovæ nomine, hujusmodi etiam cohabitatores aliquando intelliguntur, ut Psal. 115. *Cœlū cœlorum Jehovæ; terram autem dedit filiis hominum.* Adhæc Locus ex Hebræo, sic verti potest. *Ecce Adam factus est, sicut unus ex seipso, sciens bonum & malum.*

*Esaiæ cap. 42. Ecce servus meus &c.

MUltifariam trahitur hoc caput. Quidam enim de Cyro interpretantur, de Propheta quopiam alii, non pauci de Israële, plurimi, hoc præsertim tempore, de Jesu Nazareno. Mihi videtur ad Israëlem referendum; quod ex locis consequentibus pariter & antecedentibus facile evincitur, videlicet, cap. 40. 8, 9. cap. 41. 8, 9, 13, 14. cap. 43. 1, 2. Unde apparet, hæc verba de Israële bono ac fideli accipienda. Nam quod dicitur *Immittar ei* &c. intelligendum de cultu & nomine divino, quod solo Israële quodammodo inclusum, solique cognitum fuit: ut videre est Deut. 4.

* Adhanc & sequentis loci explicationem à Semi-judaizante quodam propositam Socinus infra respondet.

6, 7, 8. Sap. 18, 4. Zach. 8. 20, 21, 22, 23. Esa. 45. 8 & 11. Ex quibus omnibus constat per Israëlem bonum & fidelem reliquas gentes de Deo eiusque cultu edocendas fuisse.

Esa. cap. 53.

ETsi de morte Jesu plurimi accipiunt, tamen qui id ratione probari queat, nihil apparet, immo nec antecedentia nec consequentia verba id suadent: opiniones vero & suspiciones quædam incertæ, hoc in negotio sunt periculosissimæ. Quod enim Novi Fœderis Testimonium adducunt, perpetitare id quidem faciunt, cum verus potius de novo tolleri, quam contra debeat. Sed, ne novum quidem Fœdus, de morte Christi qui obiinatur peccata, hæc verba intelligit; sed de sanatione duntaxat variorum morborum, Matth. 8, 16, 17. Deinde, si res & verba capitis hujus diligenter ponderentur, non omnia (mihi crede) Jesu personæ respondebunt. Potius itaque ad Israëlem referenda, quod ut sentiam, potissimum his Scripturæ Testimoniis ducor, Esa. cap. 8, 3, 4, 5. cap. 45. Item cap. 53, 13, 14, 15. cap. 62. 1, 2. Mich. 4. 11. Sap. 18. 4. Ezech. 36. 23, 33, 34. &c. Cæterum quod de una quasi & certa quapiam persona loqui Propheta videtur, licet populum intelligat, mirum non est; cum hoc sit frequens & usitatum in Sacris Literis, verbi gratia; Dan. 7. 13, 14. Item Oseæ 11. 1. &c &c.

RESPONSIO F. S. ad superiorum ex Esaia locorum explicationem.

Esa. cap. 42. Ecce servus meus &c.

NOn potest hic locus referri ad Israëlem, cum huic servo tanquam bono & fideli multa tribuantur, quæ Israëli, qui nec bonus, nec fidelis servus erat, aut unquam fuit, minime conveniunt. Itaque quod dicitur, de Israële bono & fideli hæc accipienda esse, plane nugatorium est. Nam si eam partem Israëlis intelligi velimus, quæ bona erat, aut futura erat, nimis insolens erit hæc appellatio; Ea enim pars semper fuit valde exigua, quare nec Israëlis simplici nomine appellari potest, nec per se tanquam persona aliqua intelligi, aut totius populi personam induere. At enim fortasse futurus est bonus & fidelis omnino Israel aliquando, & ad tempus illud hujus vaticinationis verba referenda sunt. Expectabimus igitur tempus illud, ut certo statuere possimus hunc locum de Israële, non dicam accipiendum esse, sed accipi posse. Cæterum alii ejusdem Prophetæ loci, ex quibus apparere dicitur de Israële bono & fideli hunc locum accipiendum esse, nihil ad rem faciunt.

Primum enim locus cap. 49. 6, 7, 8. non de Israële loquitur; sed de Messia, quem servum suum fore ait Dominus, ad erigendas tribus Jacob, & ad restituendas vastitates Israëlis. Hoc enim nomen Messiæ, id est regis illius, qui sæpius obscure ab ipso ferme orbe condito promissus fuerat, clare vero instante captivitate Babylonica sub Hieremia Propheta cœpit à Deo promitti, proprium fuisse, non autem ipsius Israëlis, quasi Israel Israëlem erecturus & restituturus esset; hoc inquam ita se habere varii loci apud ipsum Hieremiam, Ezechielem, Danielem, & reliquos recentiores Prophetas planissimum faciunt, & apud omnes Israëlitas semper in confesso fuit.

At deinde alii loci nihil aliud probant, quam Israëlem à Deo vocatum fuisse suum, & servum suum. Sed nullo pacto ostendunt, ita Israële bono & fideli appellationem istam usurpatam fuisse. Nihil enim in illis dicitur, quod ad universum Israëlem sive bonum sive malum referri non debeat, non modo non queat, quemadmodum fit in loco nostro. Quare contrarium potius ex illis probatur, atque opus fuerat. Ejusmodi enim

exemplis ostenditur, cum de Israële est sermo, etiam tanquam de Dei servo, quem ille pro suo agnoscat, totum Israëlem solere intelligi; id quod etiam per se & ratio, & loquendi usus evidenter docet.

Sed finge in illis locis & similibus apud Esaiam, in quibus, Israëlem à Deo servum suum appellari, constat, de bono & fideli Israële agi, num propterea de bono & fideli Israële accipiendum erit, quicquid apud eundem Prophetam de bono aliquo & fideli servo suo Deus dixerit? Itaque de bono & fideli Israële hunc locum non quidem accipiendum esse, sed tantummodo accipi posse, ostendere possent loci illi, quacunque tandem ratione eos interpretari velis. Sed hunc locum nullatenus de bono & fideli Israële accipi non posse vel illud satis ostendit, quod de hoc servo dicit Dominus, se daturum illum in fœdus populi; ad quod cap. quoque 49 dicit; ubi, quemadmodum dictum fuit, sine dubio de Messia est sermo. Nam quomodo, quæso, bonus & fidelis Israël dari aut potuit aut potest à Deo in fœdus populi; cum ipse sit ille idem populus aut certe pars ejus, eaque talis ut ad ipsam potissimum fœdus illud pertineat?

Taceo illud, *Non faciet audiri in plateis vocem suam*, quod satis aperte ostendit, de uno quopiam homine, non autem de populo universo, aut de parte populi, verba fieri. Sed quid si concederemus, hanc Prophetiam, de Israële bono ac fideli non solum accipi posse, sed etiam accipiendam esse? Numquid inde sequeretur, eam de Jesu Nazareno non posse accipi? Non sane. Multa enim alia fatemur nos de aliis per typum seu figuram quandam prædicta fuisse, quæ propriè tamen & verè in Jesu Nazareno impleta sunt. Et cap. 49. hujus Prophetæ, ubi, sicut dictum est, omnino de Messia agitur, id sub persona ipsius Prophetæ fieri videtur. Quinetiam sub eadem persona ipse Messias, quem nos Jesum Nazarenum esse contendimus, ipsidem Israël esse dicitur, in illis verbis, *Servus meus* [es] *tu: Israël* (subaudi *es*) *in quo glorificabor.*

Quare nullam absurditatem continet, si quis dicat de Israële quidem in loco nostro verba fieri, Jesum tamen Nazarenum præcipue intelligi. Quanquam & de Israële nullo pacto verba fieri satis jam demonstratum est, & de Jesu Nazareno potius, quam de quopiam alio locum accipiendum esse, in primis suadet, quod quicquid ibi dicitur, ad ipsum verè & propriè accommodari possit. Id quod de nullo alio certo dicetur. Quia quod necesse est, sive Israëlem hanc vaticinationem; sive autem ad Jesum Nazarenum, referri velimus, plane constare, eam nondum impletam esse, quamvis ab eo tempore quo fuit prodita, jam mille & quadringenti plus minus anni numerentur? Quid obsecro hoc est, vaticinationem illam in eo impletam fuisse negare, qui annis post octingentis circiter extitit, cuique omnino ad unguem conveniant, & post ter octingentos annos adhuc expectare, ut in eo impleatur, qui, cum jam multo ante esset, & post semper fuerit, nunquam tamen is fuit, qui esse debet, ut de eo hæc sperari possint, cuique nunquam æque bene, ut illi alteri, ipsius vaticinationis verba accommodari poterunt? Debuisset saltem auctor scripti illius, cum unum hoc sine dubio propositum sibi esset, ut de Jesu Nazareno Prophetiam hanc minime accipiendam esse doceret, ostendere quid sit, quominus id fieri queat; aut planum facere, sive Israëli, sive cuipiam alii, ea quæ in ipsa dicuntur, magis propriè ac verè convenire, quam ipsi Jesu. Quod sine dubio nunquam faciet; nec ad Israëlem, quantumvis bonum & fidelem, ullo pacto locum accommodari aut debere, aut posse demonstrabit; nisi boni & fidelis Israëlis nomine ipsum Jesum Nazarenum una cum suis Apostolis, & aliis intelligat, qui ex Israëlis populo Evangelii lucem orbi terrarum intulere, & gentes à falsis diis ad verum Deum colendum adduxerunt.

Esaiæ cap. 53.

Tota hæc vaticinatio idcirco uni & soli Jesu Nazareno accommodatur, quia nullus fuit unquam, cui ea propriè convenirent, quæ in ipsa dicuntur, præter unum Jesum Nazarenum. Nec quisquam futurus est, qui demonstrare possit quippiam illorum ad Jesum non quadrare. Nam quod scripti auctor dicit, nec antecedentia nec consequentia verba id suadere; cur vero non suadeant, cum in præcedenti cap. de futura redemptione populi Israëlis agatur, & in seq. idem argumentum repetatur, utrobique autem de gentibus vel in sui admirationem trahendis, vel filiæ Sionis seu Hierusalem servituti subjiciendis sit sermo? Siquidem Jesus & Israëlis populum, quantum in ipso fuit, ab æterna morte vindicavit, & à peccatorum servitute redemit, & simul gentes in sui admirationem traxit, sibique ex Sione & Hierusalem per Davidem & successores ejus quando gentes subjecit. Quanquam etiam est in Prophetis, atque adeo in ipso Esaia, tanta rerum quæ dicuntur commutatio, ut sæpe quæ vel antecedunt, vel consequuntur, nullam aut exiguam cum iis, quæ in medio dicta sunt, convenientiam aut conjunctionem habeant: Quemadmodum neque etiam ordo in illis servatur; sed sæpe id quod postea futurum est, prius dicitur, & contra.

Quod ad scripta Novi Testamenti attinet, fatemur non posse inde interpretationem hujus loci peti, si cum iis instituta fuerit disputatio, qui ea scripta rident, & nullo loco habent, vel etiam de illorum auctoritate dubitant, tanquam ii, qui Spiritum Sanctum in scriptis illis loquentem minime agnoscunt. At vero, si cum iis qui mentis oculos illuminatos habent, & vident ac sentiunt, scripta illa ab hominibus divinis conscripta fuisse, disputatio fuerit, nullam meliorem interpretationem afferre quisquam poterit, quam eam, quæ ex illis scriptis elici possit. Jam vero, etsi Matthæus Evangelista cap. 8. vers. 16. & 17. vaticinationis hujus partem ad sanationem variorum morborum corporis à Jesu factam accommodat, nihil vetat, quominus eadem illa pars ad sanationem variorum quoque animi morborum accommodari queat. Non quidem ut plerique Christiani nominis affirmant, quia Jesus ea omnia passus fuerit, quæ populus, & nos ipsi propter animi nostri morbos, id est peccata nostra, pati debebamus, & hac ratione nos ab illis, id est ab illorum pœnis, liberaverit; hoc enim longe à veritate abest. Sed quia quemadmodum Jesus ægrotos illos à corporis languoribus & infirmitatibus sanavit, & propterea, interprete Matthæo, dictus est tulisse & portasse, id est abstulisse & asportasse languores & infirmitates nostras; sic etiam animi languores & infirmitates nostras curavit, cum ab ipsis peccatis nos liberando, id est, efficiendo, ne amplius in peccatis maneamus, tum vero postquam peccare desierimus, à pœna & reatu peccatorum nos asserendo, & pro supplicio ac morte æterna, quam commeriti fueramus, beatam immortalitatem nobis dando. Quod cum sine interventu passionis & violentæ mortis ipsius Jesu factum non fuerit, (per hæc enim ad æternam vitam & potestatem eadem via sibi obedientes & in posterum sobriè, justè, ac piè viventes, & mundana desideria omnia abjicientes ducendi, ex Dei consilio & voluntate pervenit) idcirco prædictum fuit de ipso, quod livore ejus sanati simus, & reliqua omnia, quæ in hanc sententiam hoc loco ab Esaia copiose sunt scripta. Et sane in ipso Novo Testamento, contra quam scripti auctor affirmat, Esaiæ verba ad Iesum relata ad ipsos animi morbos accommodantur. Ut videre est 1 Petr. 2 ad finem capitis.

Quamvis autem non prorsus negandum videatur, hanc quoque vaticinationem, sicut cæteras fere omnes, quæ Messiam respiciunt, potuisse tanquam ad typum quendam alio ratione aliqua referri, quam ad ipsum Jesum, antequam Jesus extiterit, tamen ad populum Israëlis eam accommodari posse, nullo pacto concedendum est, propter eas rationes, quas in superiore loco exami-

comparando mallemus. Potissimum vero propter illum, quod is, de quo est sermo, propter manifestissimam populi Dei perversitatem dicitur, ex quo manifeste sequitur, alium esse populum Dei, & alium, illum, de quo Esaias vaticinatur. Atque hac sola ratione jam pridem ab Origene libro primo (ni fallor) contra Celsum interpretatio ista confutata fuit. Quid autem dicemus, quod is, de quo Esaias loquitur, occidendus & moriturus prædicitur? Nam quando, rogo, Israelis populus vel occisus vel mortuus est? Quod, propterea quia occidi & mori voluerit, sive animam suam posuerit hostiam pro delicto, futurum sit, ut videat semen longævum? Quod etiam, quæso, fuit illud semen longævum visum ab Israelis populo? Quâ cognitione sui justificaturus sit multos, quorum ipse iniquitates portabit? Nam quomodo hæc unquam ab Israelis populo sunt facta? Taceo alia multa, quæ nullo modo, quicquid R. David Kimchi potissimum conetur, quicquid comminiscatur, ad Israelis populum accommodari queant. Immo nihil est prorsus, quod recte ad ipsum possit accommodari; etiamsi populi Israelis nomine eos tantum ex populo intelligas, qui boni & justi erant. De quibus nunquam vere & proprie dictum fuerit, quod iniquitatem non fecerint, nec inventus fuerit dolus in ore ipsorum. Verum nemo est, quin intelligere possit, cum Propheta dicendo Nos, & Nos omnes, & Nostras infirmitates, & Nostras iniquitates, seipsum, id est, sui similes iis annumeret, qui ab isto servo Dei, de quo est sermo distinguuntur, illum Dei servum, bonum & fidelem Israelem esse non posse; nec fieri a Propheta distinctionem inter malum, & bonum Israelem, sed inter universum Israelem, qui fere totus malus erat, & servum illum Dei. Locos qui afferuntur, quibus suaderi possimus, istius servi Dei nomine hoc loco Israelem intelligi, per ea, quæ in superioribus loci commemoratione dicta sunt, nullam id persuadendi vim habere constat; nisi fortasse, si concedamus, locum 52. cap. 13 ad finem ipsius cap. de Israele accipiendum esse. Atqui hoc concedendum non est; sed dicendum, ibi quoque, ut ipsa verba sonant, de certo quodam homine Dei servo agi, id est de Messia, quem nos Jesum Nazarenum esse asseveramus. Jam, etiamsi verissimum esset, aliquando, vel etiam frequenter in Sacris Literis populum intelligi, licet de certa quadam persona videatur esse sermo; tamen hoc neutiquam ibi admittendum esset, ubi non quidem in paucis quibusdam verbis id factum fuisse necesse esset, quæ etiam se ipsa explanarent, ut in Oseæ loco accidit, cap. 11. 1, sed in longa quadam oratione atque perpetua, quemadmodum hic contingit, sine ulla ejus rei significatione, immo cum apertis indiciis, quod neutiquam de populo sub appellatione illa sit sermo. Nam, quod ad Danielis locum attinet, cap. 7. 13. & 14, nihil obstat, quominus primum Messiæ ipsi regnum tribuatur, deinde vero idem regnum sanctorum esse dicatur. Unum siquidem futurum tandem est Messiæ regnum, & sanctorum. Quare nihil cogit contra certam verborum vim, illius nomine, qui similis erat filio hominis, non certam quandam personam, sed populum intelligere.

Explicatio loci Esaiæ 49. 5. Et nunc dixit Jehovah, qui me formavit ab utero servum &c.

Responsio est triplex. Primum, quod locutio illa *ab utero* proverbialis & hyperbolica est, qua etiam aliæ linguæ præter Hebraicam utuntur, cum volunt significare aliquid ita plane esse, adeo ut perinde sit, ac si id, quod de ipso affirmant, esset ei naturale. Exempla afferuntur ex ipsis Sacris Literis, ex Esaia ipso, & Psalmis. Deinde, quod potest de aliquo dici aut prædicari id, quod certissime futurum est, licet nondum sit, quare cum ab ipso initio, quando Jesus est formatus in utero matris, certissimum esset illum fore servum Dei, merito dici potuit, illum jam tunc fuisse formatum a Deo servum suum. Post enim animadvertendum est, in Hebræo legi *in servum*, quod perinde exponi potest ac si scriptum esset *ad serviendum* sive *ut serviam*, quemadmodum Tremellii & Junii translatio habet, ita ut istud servire, ad tempus futurum referri debeat, non aliter atque id quod statim sequitur, *ad reducendum* &c. ad tempus futurum necessario refertur. Si, inquam, verba illa *ab utero* velimus debere proprie accipi: neque enim simul atque Jesus formatus est in ventre matris cœpit reducere &c. Potest addi etiam quarta responsio, hoc est, vaticinationem istam, ut ipsa verba omnino sonant, nunquam in typo in Esaia primum suum effectum habuisse, de quo vere dici non potuit, quod cum formatus est homo in utero matris suæ, fuerit ob hoc ipsum formatus Dei servus, alioqui nihil distaret Esaias, quatenus ad ipsum locus refertur, cum de omnibus hominibus idem dici possit. Addo præterea, quod Esaias non dicit simpliciter servum, sed *servum sibi*, sive *ipsi*, & servilis conditio vel forma, de qua Phil. 2, si humanam naturam significare posset, ita accipienda esset, ut ejus ibi sit mentio, id est, simpliciter & absolute, non autem cum relatione ad Deum. Nam alioqui ipsi quoque Angeli sunt Dei servi, quin & ipse Dei filius, si non est ejusdem substantiæ cum ipso Deo, immo, si non est ipse Deus, sed ipso minor illique subjectus, quomodocunque modo consideratus, necesse est, ut sit ipsius Dei servus, adeo, ut si erat, antequam homo nasceretur, necesse sit jam tum fuisse Dei servum, non autem ex eo factum esse, seu formatum Dei servum, quod homo fuerit natus.

Matth. 5. 21, 27. 33. Dictum est antiquis &c. Ego autem dico vobis.

Quicquid concessum, sub Vetere Testamento fuit, necesse est ut id per se, neutiquam sit malum. Alioqui Deus mala fieri concessisset, quod ab ipsius natura, plane abhorret. Quod igitur, quædam ex illis, sub Novo Testamento nobis conceduntur id non propterea fit, quod per se mala sint; sed quia, cum in Novo Testamento ea promissa fuerint, quæ longe ea superant naturam nostram, nempe immortalitas, sempiternaque beatitudo, conveniens fuit, ut præcepta quoque, naturam nostram superarent; id est non modo ea nobis interdicerentur, quæ per se mala sunt, sed multa quoque ex iis: quæ non sunt per se mala, quamvis a divina illa perfectione absint, quæ cum cælestibus illis promissis recte congruit atque consentit.

Matth. 9. 13. Non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam.

Hoc est, Quos veni servatum non sunt justi, sed peccatores. Vel: Non veni vocatum ad pœnitentiam justos; hoc est, homines qui inculpatam vitam, quantum ejus fieri potuit degerunt, sed peccatores; hoc est, eos, qui contra suam ipsorum conscientiam, & Legem etiam Dei multipliciter peccaverunt.

Marci 16. 15. Ite in universum orbem prædicate &c.

Quemadmodum ii qui parent legibus politicis, quamvis recte faciant, nihil tamen merentur; quia id quod debuerant facere, fecerunt; qui vero non parent, non solum malefaciunt, quia id non fecerunt, quod facere debuerant, verum etiam merito puniuntur: Sic ii qui divinis legibus parent (si rem ipsam per se, divinis promissionibus seclusis, considerare velimus) nihil merentur, etiamsi illi, qui non parent, nullis quantumvis propositis pœnis, puniri tamen jure possint. Hinc fit, ut perspicuum cuilibet esse possit, non esse eandem rationem præmiorum & pœnarum, & posse quempiam optimo jure ob id puniri,

propter cujus [illegible], nulla [illegible] affici mereamur. Quare [illegible] est, quod etiamsi nihil [illegible] omnia bona opera nostra, [illegible] quidquid [illegible] potuit; [illegible] quod ad hoc [illegible], ut [illegible] Jesu Christi Evangelium prædicaretur, [illegible] tamen mala opera nostra, esse causa [illegible], [illegible] prædicetur? [illegible] Jesu Christi Evangelium ex promissione [illegible], debuisset omnibus prorsus nationibus prædicari, [illegible] propter [illegible] peccata [illegible] prædicari non [illegible], ut [illegible], [illegible] prædicatum fuit, ut sibi [illegible], [illegible] prædicaretur, propter [illegible] bona opera, [illegible]. Vide apud Hieremiam cap. 18. ut intelligas Deum promissa sua, propter eorum quibus promisit peccata revocare.

Luc. 16.19. Utrum quæ ex Christi verbis Lucas de divite & Lazaro scribit, historia sit an parabola?

Quod ad divitem & Lazarum attinet, ego nihil dubito eam esse parabolam, non autem historiam. Ab [illegible] enim verisimilitudine abest, Christum historiam [illegible] prorsus incognitam [illegible] narrasse, nullo omnino testimonio de ea allato. [illegible] parabolam [illegible], verisimillimum [illegible]. Cum enim, ut ex historiis & testimoniis veterum scriptorum [illegible], opinio de Abrahami sinu, in quem justi post hanc vitam reciperentur, & de cruciatibus quos injusti homines [illegible] post hanc vitam in inferno [illegible], vulgo apud populum illum recepta esset, convenientissime Christus hanc parabolam inde texuit, ad avaros, & crudeles in pauperes & miseros homines, à tanta [illegible] deterrendos. Periculo est enim ut [illegible] professus fuisset, se velle ostendere, quid verisimile sit illis eventurum qui ita se gerunt, & [illegible] omnibus [illegible]. Nam quod quidam objiciunt, non indicari, ut alibi solet, illam esse parabolam, hoc nihil est. Neque enim minus absurdum est, immo vero magis, ut Christus inducatur narrare historiam ex nullo [illegible] loco, non indicato prius eam historiam narrasse, cum parabolas [illegible] Christum dixisse constet, aliam vero similem historiam nullam. Adde, quod paulo ante dixi, ut omnes [illegible], parabolas à Christo dictas [illegible], nequaquam [illegible] quod sint parabolæ. Nam si quis velit, non Christum, sed ipsum Evangelistam ex persona sua narrationem illam [illegible], id non modo per se absurdissimum est, sed [illegible] à verbis, quæ statim post narrationem [illegible] sequuntur. [illegible] ostendit, ex Christi persona illam fuisse ab Evangelista [illegible].

Luc. 20.38. Deus non est mortuorum, sed vivorum Deus &c.

Vivunt Deo Abrahamus, Isaacus & Jacobus, siquidem [illegible] sint. [illegible], [illegible]. Quare, cum Deus se Deum illorum esse dicat, Deus autem non mortuorum sed viventium sit, [illegible] esse. [illegible] eodem tempore, sed diversa tamen ratione, ipsi etiam Deo se mortui [illegible] & vivant. Vivunt Deo, [illegible] vitam [illegible] consistit. Mortui [illegible] Deo, [illegible] vitam illis dedit. Quod ipsi Deo [illegible], [illegible] causa est, [illegible], in quo [illegible] sunt, [illegible], cum ipse eorum Deus dicatur, qui non mortuorum sed viventium sit Deus. Quod Deo vivant, [illegible] est, [illegible] Deum se esse professus fuerit, [illegible] mortui essent, [illegible] ipsorum Deus [illegible] appellari possit. [illegible], si Deus [illegible], [illegible] non foret, nos [illegible] esse, ut illorum Deus jure appellari queat.

Luc. 24.47. Quando primum cœptum sit prædicari pœnitentiam & remissionem peccatorum in nomine Christi Jesu.

F. S. manu sua.

Antequam Christus moreretur, & à mortuis [illegible] resurgeret, in cœlumque ascenderet immortalis [illegible], omnemque in cœlo & in terra potestatem acciperet, prædicabat quidem ipse pœnitentiam & remissionem peccatorum, atque idem facere ejus Apostoli [illegible] ad annunciandum regnum Dei, sed non tamen vel ipse, vel illi [illegible] Christi nomine faciebant, [illegible] enim Christus hominum [illegible] immortalitatem donandi, qua vera & [illegible] peccatorum remissio continetur, præditus erat, [illegible] obedientiæ præmium & exaltatio [illegible] fuit. Propterea scriptum est apud Lucam ad finem historiæ Evangelicæ, ipsum Christum dixisse, quod oportuisset Christum pati & tertia die resurgere, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum. Cui loco respondent in Actis Apostolicis in duo cap. 2. 26. & cap. 5. 30 & 31. & alia [illegible]. Ex quibus etiam apparet, quid sit in nomine *Christi*, in verbis illis apud Lucam, id est, Christo ipso [illegible] & [illegible]: apparet enim post Christi glorificationem, ipsum esse qui [illegible] & perfecturus sit remissionem peccatorum nostrorum, nos immortales efficiendo; [illegible] ut [illegible] pœnitentiam agere possimus, quippe qui propria auctoritate eam pœnitentiam & remissionem peccatorum nobis per suos Apostolos annunciat atque [illegible].

Joh. 1.13. Quæ est differentia, inter hæc tria?

Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo geniti sunt. Nulla est differentia: quia opponuntur simpliciter, generationi ex Deo. Vel Sanguis & caro [illegible] significant, ut etiam alibi. Hoc vero, tanquam [illegible], à Johanne fuisse clarius explicatum, dum addit, Neque ex voluntate viri. Vel [illegible] est, ut Johannes ea tria recenseat, quæ requiruntur ad carnalem generationem, 1 Sanguis; 2 [illegible] carnis; hoc est [illegible], quæ in homine latet. 3 Voluntas viri. Nam oportet ad generationem concurrere animum & voluntatem generantis, qui velit sobolem procreare.

Joh. 1.15. Ante me factus est, quia prior me erat.

Ectius sensum aliquando, in sua translatione [illegible] expresserat Beza: *Mihi prælatus est, quia prior me erat.* In priore membro, habet Beza adstipulatores, non [illegible] ipse in suis annotationibus citat, Chrysostomum, Augustinum, Cyrillum, [illegible] paulo eruditiores. In posteriore vero, [illegible] est, cur habere non debeat, cum verbis ipsis id [illegible], & [illegible] aliquid sit ratio ista, Quia prior me erat, si de prioritate temporis id intelligitur, [illegible], quæ afferatur, & plane [illegible]. Adde, quod *v.* 27. ubi membrum hoc posterius desideratur, videtur [illegible] ejus loco positum fuisse. *Cujus non sum dignus &c.* Cæterum, si quid scrupuli adhuc restat, id illud [illegible].

Joh. 3. *cap. à versu* 9 *ad* 17. Paraphrasis.

Respondens autem Nicodemus, dixit, Ista quæ dixisti, nec satis percipio, nec quomodo ea fieri

possint

possit intelligo. Excipiens vero Jesus, ait illi, Mirum sane videtur, te, qui tamen es in Israele magister, hæc non percipere, aut ignorare. Id certum est, tibi de veritate eorum quæ à me dicuntur, minime dubitandum esse. Quæ enim loquor, ea plane novi, & de quibus testor, ea mihi perspectissima sunt, tamen nullus est, qui testimonium meum ita ut deberet accipiat, ac probet. Quod si tibi velim, ea, quæ dixi & non intelligis, apertius ac diligentius explicare, vereor ne mihi fidem non sis habiturus, nec ea aut percepturus, aut vera esse crediturus, quæ dixero. Etenim jam tibi, tuique similibus non pauca hactenus dixi, quæ terrena præ illis, quibus cœlestium appellatio vere convenit, merito dici possunt, quæ tamen vos non recte percepistis, neque illis plane assentimini, immo ea spernere valuistis, cujusmodi sunt, quæ vos ab ipso initio docui, de vera pœnitentia ac justitia, deque vera in Deum fide. Quantum hæc ipsa, quæ modo tibi dixi, quam diu plenius atque exactius non traduntur, terrena appellari possint; quippe quæ humanum captum nullo modo superent, donec ita in genere, ut à me factum est, proponuntur, nec ita proposita, ullo pacto illam divinam patefactionem excedunt, quæ Lege vestra continetur, ut sine dubio excedunt illa, quæ ad eorum pleniorem explicationem dicenda forent, quæ propterea præ iis cœlestia sunt omnino. Quomodo igitur ea tu, tuique similes percipere ac probare poteritis, si terrena illa non probatis, aut percipitis? Cœlestia quidem ut vos doceam, idcirco ad vos sum missus, nec præter me quisquam est, qui in cœlum ascenderit, ubi cœlestia primum addisceret; præter me, inquam, qui cum ibi essem, inde descendi, ut hoc, quod ibi addidici, docendi munus inter vos obeam. Quare necesse est, si quis cœlestia, sine quorum cognitione spes certa æternæ vitæ concipi non potest, percipere velit, ad me venire, & plenam mihi fidem adhibere: quod ut facere quis possit, & nisi fecerit, ipsius culpa id evenire certum sit, propterea, non aliter atque Moses, erexit in deserto, atque in sublimi loco omnibus spectandum posuit serpentem illum æneum, in quem quisquis aspexisset, à venenatorum illorum serpentum morsu sanabatur: efferendus similiter sum ego, in crucem primum, ac deinde in cœlum, & ad supremam potestatem evehendus, ut quisquis in me crediderit, id est, vera esse quæ dixero sibi persuaserit, mihi confisus fuerit, à Satanæ morsu, antiqui illius serpentis sanetur, unde æterna mors consequitur, & vitam æternam adipiscatur. Nam quemadmodum Dei consilio & jussu, fabricatus est à Mose serpens ille æneus, & in sublimi loco positus, miserante Deo populi sui, quantumvis id commeriti, summam illam afflictionem atque interitum; sic ejusdem Dei decreto, ac voluntate, non modo exaltari ego unigenitus ejus filius, sed præ ingenti amore, quo ipse humanum genus est complexus, tradar, quamvis ipsi omnium filiorum præcipuus ac carissimus, cruentæ morti; ut inde scilicet, per resurrectionem à mortuis, ipsius potentia exemptus & divino imperio ac majestate donatus, causa humano generi esse possim, ut in me, & sic per me in ipsum Deum credant, eique ex præscripto meo obediant, quo ab æterna morte, cui omnes alioqui meritissimo subjacent, hac ratione liberentur, atque æternæ vitæ participes fiant.

Joh. 3. 13. Et nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, filius hominis, qui est in cœlo.

AUt in verbis istis, tropus agnoscendus est, aut non agnoscendus. Si agnoscendus est, nihil impedit, quominus iste ascensus in cœlum, & iste descensus de cœlo, & denique illud, esse in cœlo, figurate accipiatur, non minus quam adversarii velint, nomen illud Filius hominis figurate accipi debere, & inde duas in Christo naturas colligi, & cum utrumque simul fieri nequeat, nihil potest hoc testimonium adversarios juvare. Sin autem nullus tropus hic est agnoscendus, nullo modo possunt adversarii hoc loco, ad duplicem in Christo naturam probandam uti, cum id non nisi tropo agnito fieri possit; non nisi inquam agnito, per idiomatum communicationem, quam vocant, dictum fuisse de filio hominis, quod de cœlo descenderit, & in cœlo fuerit. Nam certe, vel neutrum revera de filio hominis, id est, de ipso homine dictum fuit, vel saltem alterutrum non fuit dictum, si duplex Christi natura hic colligenda est. Sed commentitia plane est ista idiomatum communicatio, si ea ita accipiatur, ut quod unius tantum naturæ est, alteri separatim tribuatur. Neque enim, exempli gratia, quod solius animæ est, corpori separatim tribui, aut vicissim quod solius est corporis, animæ tribui potest. Quemadmodum enim non dicitur anima stare aut sedere, quia corpus stet aut sedeat; sic neque corpus cogitare aut philosophari dicitur, quia anima cogitet aut philosophetur. Igitur, Nec filius hominis, sive humana natura in cœlo fuisse dici potuit, eo quia ibi divina natura esset. Verum figurate omnino, in verbis illis loquutum fuisse Christum, figuramque non in voce illa Filius hominis, sed in reliquis esse, verba quæ antecedunt, planissimum faciunt; in quibus de cœlestium rerum cognitione & intelligentia agitur, atque ostendunt, ut sequentibus, nihil aliud esse Ascendere in cœlum, quam rerum cœlestium veritatem investigare. Descendere autem de cœlo, de iisdem rebus cœlestibus edoctum fuisse. Et postremo, esse in cœlo, easdem res cœlestes penitus tenere, sive eas tanquam præsentes inspicere atque intueri, quæ omnia filio hominis, illi inquam homini, citra illam naturam, id est, essentiam divinam, optime convenire possunt, ut certe conveniunt. Quod si tamen quispiam ita pertinax esse velit, ut nullum tropum, quamvis elegantissimum, eumque facillimum, ac præterea ipsi loco accommodatissimum, seu potius necessarium, qualis profecto iste est, in verbis istis admittere velit, nihil aliud restat, nisi ut filium hominis, sive hominem illum, & vere & proprie, jam tum & de cœlo descendisse, & in cœlo fuisse dicamus. Quod nos sane, non modo libenter concedimus, sed etiam plane contendimus, nec ullo modo dubitandum esse dicimus, quin si Paulus, antequam moreretur, ad tertium usque cœlum raptus fuit, Jesus ipse Nazarenus, ejus magister & dominus, in cœlo fuerit, ibique aliquamdiu ante mortem suam, præsertim vero, antequam munus suum in terris obiret, commoratus fuerit. Ex quo fit, ut quidquid de descensu Christi de cœlo, de exitu ipsius à patre, de antecedente ejusdem visibilem ascensum in cœlum, ipsius ibidem commoratione, in Sacris Literis legitur, quod tantopere contra nos adversarii urgere solent, id nihil plane sit. Immo efficitur, ut adversarii nostri, qui nos, tanquam interpretationibus nostris à Litera ipsa longe recedentes, accusare solebant, à nobis merito, hoc eodem nomine, accusentur; quippe, qui, quod scriptura, vel illi filio hominis, vel simpliciter, supposito illi, ut vocant, quod Jesus Christus est, aperte tribuit, divinæ cuidam à se somniatæ naturæ, sive essentiæ tribuere non verentur. Animadvertendum tamen est, quod, si in loco nostro sine tropo, ea ratione, qua dictum est, Christi verba accipere velimus, non, *Qui est in cœlo*, sed *qui erat in cœlo*, legendum sit. Nam participium illud Græcum, ὁ ὢν, ut etiam Erasmus & alii annotarunt, non minus *qui erat*, quam *qui est*, verti potest. Sed postremo non est omittendum propter primam horum verborum partem illam, quam Adversarii ipsi figurate accipere coguntur, *Et nemo ascendit in cœlum*, omnino concludendum videri, totum locum figurate accipiendum esse. Vix enim invenies unquam, quomodo sine tropo aliquo dici potuerit Solum filium hominis, in cœlum ascendere. Cum jam Elias eo ascendisset, ut aperte scriptura testatur, & idem de Enocho affirmari posse videatur.

Joh.

Joh. 5. 27. Pater dedit potestatem filio judicium facere, quia filius hominis est, *&* paulo ante dictum est, Patrem non judicare quemquam, sed omne judicium filio dedisse, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem.

EX his locis manifestum est, Dei filium, & quatenus homo est, adorandum esse; & ideo adorandum esse, quia illi à patre datum fuerit omne judicium. Itaque errorem committunt, tum ii, qui si Christus non sit æternus Deus, ejusdemque cum patre essentiæ, eum adorandum esse negant; tum ii qui hac de causa eum adorari debere contendunt quod æternus Deus sit, & ejusdem cum patre essentiæ. Jam verò Dei filium, quatenus homo est, adorandum esse, ex prædictis locis perspicuum est, propterea, quia ex iisdem patet, eum potestatem quam habet judicii faciendi, tanquam hominem habere, hanc verò potestatem ejusmodi esse, ut omnes illum adorare debeant, id est divino cultu afficere. Nam quid aliud est, datam fuisse potestatem filio Dei judicium faciendi, quia filius hominis est, quam Dei filium, quatenus est homo, judicium faciendi potestatem habere? Quid item est aliud, Datam fuisse hanc potestatem filio Dei, ut omnes illum honorificent, sicut honorificant patrem; nisi Dei filium propter hanc eandem potestatem, eodem honoris genere ab omnibus afficiendum esse, quo patrem afficiunt, & idcirco quemadmodum pater, divina ratione colitur, sic filium divina ratione, quia illi à patre fuerit datum omne judicium, colendum esse, idque ex supra positis locis, ut erat colligi, ex iis quæ modo diximus, liquido constat. Ex quo sequitur necessario, Dei filium, qui Christus est, non esse æternum, nec ejusdem cum patre essentiæ, tantum abest, ut hæc sit ratio cur adorari debeat. (Nam ea quæ hic jam & dictum, & evidenter probatum est) Si enim Christus æternus, & ejusdem cum patre essentiæ esset, quid opus fuisset eum quidquam accipere? aut quomodo illi potuisset dari potestas ulla, ad hoc ut adoraretur? Hoc enim ille jam per se habuisset. Quandoquidem datio ista, ad æternam illam generationem referri non potest, non solum, quia expresse dicitur, eam potestatem illi fuisse datam, quia sit filius hominis, id est homo, & certum est Christum, quatenus hominem, non esse æternum. Sed etiam, quia expressum est, ita omne judicium filio esse datum, ut pater non judicet quemquam. Per æternam enim illam generationem, datum filio à patre nihil fuisse volunt, quod sibi ipsi plane atque eodem modo, quod filius ab ipso habuit, non retinuerit. Nec vero potest, quatenus homini, ea potestas & adoratio Christo à patre dari, si cum homine illo, in eadem persona, ipsa divina essentia conjuncta erat, quæ per se necessario efficiebat, ut homo ille, & potestatem illam haberet, & adoratione dignissimus esset, idque multo efficacius, quam ulla alia ratione fieri possit, ut hæc eadem à quoquam consequeretur.

Joh. 6. *cap.* Quid sibi velint verba hæc passim apud divum Johannem in hoc capite obvia, Filii hominis carnem edere, & sanguinem ejus bibere?

QUia mors Christi hoc in nobis gignit, sine quo servari non possumus; hoc est, fidem, ideo vocatur caro Christi cibus, sanguis vero ejus potus, atque salutiferus. Quemadmodum enim verus cibus & potus est causa hujus vitæ, non quidem per se, sed si sumatur; sic caro & sanguis Christi pro nobis traditus est causa vitæ, non quidem per se, sed quod fidem in nobis gignunt, ob quam nos Deus pro sua gratia servare decrevit. Itaque manducare Christi carnem, & bibere ejus sanguinem, nihil aliud est, quam ex Christi morte fidem in Deum per Christum acquirere: quo, ut hoc etiam addamus, sciendum est, mortem Christi non quidem in se occultam quandam efficaciam habere, ejusmodi fidem, qua coram Deo justificamur, in nobis gignendi: sed quia resurrectio Christi ex mortuis, quæ illam vim & efficaciam fidei in nobis gignendæ in se habet, ut 1 Pet. cap. 1. 3. & 2. cap. & 21. videre est, sine illa morte præcedente fieri nequiverit, mortis morti Christi causa fidei, & consequenter salutis nostræ tribuitur.

Loci Joh. 16. *vers.* 8. 9. 10 *explicatio.*

A*Rguet de peccato.* In Græco est περὶ ἁμαρτίας. Hoc est, Occasione peccati, quod in Jesum non crediderint. Quemadmodum etiam ea verba ita sunt accipienda Rom. 8. 3. *Et pro peccato condemnavit.* Et Hebr. 10. 6. Holocausta περὶ ἁμαρτίας: hoc est Quæ fiebant ad tollendum peccata. *De justitia,* Quia justum est, vel fuit, Christum asserere à conspectu hominum, & tanquam divinum conspici, quem ita indigne tractaverint. *De judicio,* Quia Christus per mortem suam, victoriam erat eum, qui mortis habebat imperium, hoc est, diabolum. Per spiritum enim sanctum quem dedit Christus, innotuit, illum factum esse dominum cœlestem, ipsius etiam diaboli. Nam spiritus testatur etiam Jesum esse Christum 1 Joh. 5. Primum horum pertinet ad homines, Secundum ad Deum, Tertium per se est, neque in Deo, neque in homine, sed extra utrumque.

Locus Johan. 17. 5. Et nunc clarifica tu me pater &c.

AFferre vulgo hic locus ad probandum, Dei filium extitisse revera ante mundum conditum. Verum inter alia, quæ demonstrant perperam id fieri, illud imprimis dignum consideratione est, quod satis constet, fieri nullo pacto posse, ut Dei filius eam claritatem seu gloriam ante mundi creationem revera habuerit, qua se affici à Patre verbis istis petiit. Quod ut explicatum est à nobis, cum alibi, tum vero in disputatione nostra cum Erasmo Johanne. Jam hac ratione tota hoc ex adversariorum manibus excutitur, facile est deinde in ipsos idem illum retorquere, ostendendo, cum certum sit, gloriam quam Dei filius hoc in loco petit, longe aliam esse à qua cunque, quam ante mundum creatum apud patrem revera habere potuerit, jam ex isto ipso loco evinci, fieri non posse, ut Dei filius ante mundum conditum aliquam gloriam revera apud patrem habuerit, & consequenter necesse esse, ut is revera ante conditum mundum omnino extiterit. Nam si aliquam gloriam jam tum revera apud patrem habuisset, nunquam, cum vellet patrem rogare, ut se quadam alia gloria afficeret, longe ab ipsa diversa, ejusmodi verbis usus esset, quibus illa ipsa tamen sibi reddi peteretur, quemadmodum hic est illius; sed ita omnino locutus fuisset, ut manifeste appareret, illum aliam petere, quam ea ipsa ante creationem mundi non habuisse.

Ibid. 11. Pater sancte serva eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, ut sint unum, sicut & nos.

CHristus propterea sine hinc discessurus patri commendavit, quia tutelam & præsentiam suam, licet absentis, gubernationi eorundem adeptus fuerat. Quod quamvis, ut alibi apparet, ipse futurum sciret, decebat tamen eum antequam hæc re ipsa fierent, precationem ita loqui, ex ea ratione, & id deinde fieri ea patris largitione datum agnoscerent, ipsique & idem agnoscere præstarentur, & discipuli ipsius precationem ejus audientes, non solum quam ipse eos charos haberet,

 peri-

[illegible] : enim etiam, quemadmodum de Deo [illegible] a [illegible] suis illis [illegible], non animo esset, & absente licet ipso, animum tamen non despondebant, immo ne mortuo quidem, pro quo tempore potissimum preces illas à Christo fusas fuisse credendum est. Illud enim, *nunc autem ad te venio*, & similia verba quæ in ea precatione sunt, non ipsum ascensum in cœlum, sed mortem, quæ illi intervenisset, in cœlum ipsi non ascendisset, & quæ [illegible] via dici poterat eundi ad patrem, & mundum relinquendi, eo in loco significare non incommode possunt.

Quod autem Christus, licet ad eum modum convenienter pro eo tempore, & de præsente loquentem, sciret tamen se deinde etiam suorum gestarum, satis ea iis constat, quæ ipse dicit Joh. 14. 22, 23, ut alia testimonia omittam. Quin etiam id ex ea ipsa precatione ad patrem perspicuum est, in qua enim ad finem illius, *Et notum feci eis nomen tuum. Et notum faciam, ut dilectio qua dilexisti me in ipsis sit, & ego in ipsis.* Nonne id se hoc facturum dicit, quod illi a patre petierat, in eadem etiam utriusque caussa, cur ita petat & loquatur, ostendit. Dixerat enim, *Pater Sancte &c.* vers. 11. Nam se quoque servasse eos in nomine ipsius, testatur ipse subjungens, *Cum essem cum eis in mundo, ego servabam eos in nomine tuo*: Hoc autem idem esse, re ipsa cum illo, *Ego notum feci eis nomen tuum*, satis apertum videtur. Quare idem quoque re ipsa censendum est, *Et notum eis faciam nomen tuum, & servabo eos in nomine tuo.*

Quomodo Jesus Christus sit de semine Davidis; de quo apud Paulum Rom. 1. 3. 2 Tim. 2. 8. 2 Samuelis 7 agitur. Item, Cur Jesus Christus, vocetur, filius Joseph, & quamobrem Matthæus à Luca, in describenda genealogia Christi, discrepet, brevis explicatio.

PAulus seminis Davidis mentionem facit, non ut persuadeat, Christum revera ex eo semine natum esse, sed tali tamen ratione, ut praedictionibus divinis, quod ex eo semine nasci deberet, satisfactum censeatur, ut ostendat, hac etiam in parte, quæ maximi momenti apud Judæos habebatur, Jesum talem esse, qualem Christum futurum Prophetæ prædixerant. Etenim, si, qui nascebatur ex uxore illius, qui ea sine liberis relicta decesserat, ejus censebatur, quamvis post mortem ipsius, ex alio viro, id est ex fratre ejus nasceretur; multo magis filius alicujus censendus est is, qui ex ipsius uxore, ipso adhuc vivente natus est, nec ab ullo alio viro generatus fuit, licet neque etiam ab ipso fuerit generatus. Nulla enim videtur esse caussa, cur is qui ex ea nascitur, quæ marito adhuc est, nec ullo pacto, ab alio quopiam generatus est, mariti filius omnino censeri non debeat, nisi scilicet à Deo, ea ratione qua isti visum est, datus & donatus. Itaque cum Joseph, Mariæ matris Jesu maritus, ex familia Davidis esset, merito Jesus ex semine Davidis natus dicitur, cum ipsum Josephi filium jure haberi possit, quippe, natus eo adhuc vivente, ex ipsius uxore, nec tamen ab alio viro generatus. Id quod multo magis dicendum est, quod legitur apud Eusebium, Historiæ Ecclesiasticæ libro 1. cap. 7. ex Epistola quadam Africani, gravis Historici. Ibi enim legitur, alio apud Lucam, Heli filium dictum fuisse Josephum, quod natus esset post ipsius mortem ex ejus uxore, quam duxerat Jacob frater uterinus Eli, ad suscitandum videlicet semen fratri, cum is ex ea nullos liberos suscepisset. Erat enim, licet fratres uterini essent, ex eadem familia Davidica, ipso quidem ex Salomone Davidis filio progenitus. Ex qua Historia, quam apparet, multo tamen antiquiore auctore, præclarum illo tempore, cujus sub nomine Justini leguntur responsiones quædam ad Orthodoxos, responsione ad quæstionem 66 & 133. apparet conciliatio inter Matthæum & Lucam, in Jesu Christi genealogia: & fratrem quidem Josephum, sive ejus naturalem genitorem [illegible], sive legalem, ex stirpe Davidis fuisse. Unde merito Christus Jesus, qui illius filius censetur, ex semine Davidis natus fuisse dicatur.

Paraphrasis in V. Caput ad Roman.

CUm igitur à Deo justi habeamur, propterea quod ipsi confidimus, pacem habemus cum ipso Deo: idque per Jesum Christum nobis contigit. Nam præterquam quod per ipsum factum est, ut nihil dubitemus, nos peccatorum nostrorum plenissimam veniam, id est, ab ipsorum pœna liberationem perpetuam consequuturos; per eundem etiam possibile factum est, aditus nobis patefactus est ad hoc Dei beneficium atque favorem, in quo stamus, & cujus participes sumus, gloriantes, quod spem habemus, nos aliquando Dei gloriam visuros, & ejus participes futuros.

3. *Non solum autem &c.* Neque vero, propter id solum gloriamur; sed etiam quod in calamitatibus sumus, cum compertum habeamus, ex calamitatibus nostris tolerantiam atque patientiam, ex patientia nostri ipsorum probationem, ex probatione spem gigni; quæ spes nostra, minime falsa esse potest, vel nos unquam pudere efficere, cum ex divina virtute, & propter spiritualia dona, quæ nobis largiter data fuere, in ipsis consiliis nostris effusam erga nos Dei charitatem & benevolentiam sentiamus.

6. *Ut quid enim &c.* Nam cum adhuc infirmitate & morbo quodam animarum nostrarum laboraremus, Christus, ut nos confirmaret atque sanaret, tempore à Deo præstituto, nostram caussa mortuus est; nostram inquam, qui mali, atque impii eramus: tametsi vix inveniatur, qui hominis justi & pii caussa mori velit. Etenim viri probi caussa, fortasse inveniatur, qui mori non recuset.

8. *Commendat autem &c.* Quamobrem maximam erga nos charitatem ac benevolentiam Deus ostendit, quandoquidem, cum adhuc peccatores essemus, & coram ipso injusti, voluit, ut Christus, ipsius dilectissimus Filius, nostram caussa mortem subiret. Multo igitur magis nunc, cum jam per effusionem sanguinis Christi factum sit, ut Deo confidamus, ob eamque rem justi ab ipso habeamur, servabimur per eundem Christum ab ira, quia Deus suo tempore adversus eos, qui in ipsum contumaces fuere, est effusurus. Nam si cum ipsius inimici essemus, Deus, ut nos sibi reconciliaret, atque efficeret ut ipsius amici evaderemus, filium suum morti tradidit; multo magis cum jam cum ipso reconciliati ejusque amici facti simus, servabit nos à morte, per eundem viventem suum filium, qui sicut jam mori non potest, sic ut hujus nostræ salutis caussa moriatur, nihil est necesse.

11. *Non solum autem &c.* Neque vero solum de prædictis rebus gloriamur, sed etiam de Deo ipso gloriamur, ut videlicet de re, per Jesum Christum Dominum nostrum, jam nostra facta, quatenus per ipsum Christum ad Deum conversi sumus, ex quo ipse Deus, unde ob scelera nostra antehac pœnas exspectabamus, nunc pro bonitate sua, ex liberalissimo suo decreto atque promisso, noster plane est factus.

12. *Propterea sicut &c.* Hinc concludi potest, quod, quemadmodum per unum hominem, id est, per Adamum, peccatum & divinæ voluntatis (ut ita loquamur) inobedientia in mundum est ingressa, & per ipsum peccatum mors certa atque perpetua, (hæc siquidem fuit pœna, merito ipsi peccato à Deo constituta) sic per unum hominem, id est per Christum, in mundum ingressa est obedientia, & per ipsam obedientiam vita certa atque perpetua, id est, à morte liberatio & resurrectio, cum sempiterna beatitate cum amplius moriendi. Hoc siquidem est præmium, quod ex sola sua benignitate, Deus illi obedientiæ constituit.

Et ita in omnes &c. Et sicut morti certæ atque perpetuæ obnoxii fuerunt, quicunque ab Adamo secundum carnem prognati sunt, quoniam omnes peccarunt; ita similiter vitæ certæ atque perpetuæ participes sunt, quicunque a Christo secundum spiritum sunt prognati; quoniam omnes Deo obediunt.

13 *Usque ad legem* &c. Certum enim est, etiam ante legem, quam Deus per Mosen dedit, peccatum in mundo fuisse, & homines peccasse, quandoquidem multa contra Dei voluntatem jam tum faciebant. Nam si quis dixerit, Ubi nec Lex, nec præceptum ullum est, ibi quantumvis quis peccet, non posse illi peccatum imputari a Deo, ut pœnas ejus det pœnas; ne hanc rationem nunc diligentius examinem, breviter dico, satis fuisse ut homines prædictæ morti merito essent obnoxii, eos ex Adamo secundum carnem natos esse, qui vere ei fuit obnoxius. Quod ita se habere esse, inde intelligi potest, quod ab ipso Adamo, usque ad Mosen, mors in iis etiam regnavit qui non peccaverunt, haud sine aliter, ac si aliquod Dei præceptum transgressi fuissent, ut Adamus primus homo transgressus fuit; qui typus & exemplum est secundi hominis, qui venturus erat, nempe Christi, ex quo quicunque secundum spiritum nati fuerint, id est, in Dei præceptorum obedientia ejus similes erunt, vita æterna donabuntur, ad quam ipse per obedientiam suam pervenit, etiamsi peccatores fuerint aliquando, non secus atque si integram ac perpetuam obedientiam Deo præstitissent, ut fecit ipse Christus.

15 *Sed non sicut* &c. Veruntamen non omnino paria sunt Adami peccatum, & donum a Deo per Christum in nos collatum. Nam si unius hominis delicto multi sunt mortui, multo magis Dei gratia & donum, ea benignitate comprehensa, quam unus homo Christus Jesus Dei nomine mundo attulit, exuberare debuit in multos.

16. *Et non sicut* &c. (præterquam quod in eo etiam differt donum istud ab eo, quod accidit per eum qui peccavit; quod judicium illud a delicto uno profectum est, per ipsum judicium primo, ejusque finis fuit condemnatio. Hunc autem donum causam dederunt multa delicta, quæ per ipsum condonata fuerunt, ejusque finis fuit absolutio.)

17 *Si enim* &c. Etenim si unius hominis delicto mors in mundo regnavit, & sic per unum illum hominem regnavit, a quo videlicet regnandi initium sumsit, multo magis in iis, qui exuberantiam istam tantæ gratiæ & doni, quo eis omnium delictorum absolutio continetur, accipient, regnatura est vita per unum hominem Jesum Christum, qui videlicet ad hanc vitam primus pervenit, [illegible] autem ac viam aliis patefecit.

18. *Igitur sicut* &c. Quemadmodum igitur unius hominis delicto judicium in omnes homines derivatum est ad eos morte damnandos, sic unius rectitudine derivatum est donum in omnes homines, ad eos ita absolvendos, ut vitam æternam habeant.

Sicut enim &c. Quandoquidem, sicut per inobedientiam unius hominis factum est, ut multi propterea, quod ex ipso secundum carnem nati essent, pro peccatoribus sint habiti, atque ut tales tractati; sic similiter per obedientiam unius hominis, multi propterea, quod ex ipso secundum spiritum sint nati, pro justis sint habendi, atque ut tales tractandi.

Lex autem &c. Jam, Lex Mosaica [illegible] ac subintravit, unde peccatum manifestius & gravius factum est, quasi in eum finem illa data fuerit, ut peccatum augeretur. Verum, si auctum est peccatum, aucta est pariter, immo exuberavit Dei gratia & beneficium, ut, quemadmodum peccatum regnavit, homines morti [illegible] juste subjiciens, sic Dei gratia & beneficium regnet per absolutionem ab omni ipsius peccati reatu, hominibus vitam æternam donans, per Jesum Christum Dominum nostrum.

Epist. ad Rom. cap. 8. 1. &c. Paraphrasis:
Nulla igitur nunc [est] condemnatio, iis qui, sunt in Christo Jesu, &c.

IDeirco autem dixi me Deo agere gratias per Jesum Christum, quod, qui divini beneficii a Christo nobis allati, ut quidem mihi contigit, participes facti sunt, ii prædictæ condemnationi nulla ratione jam sunt obnoxii: neque enim jam carni sed spiritui obsequuntur. Spiritus namque vitalis imperium, cui & ego, & omnes qui Christi sunt, subditur, nos a jugo peccati & mortis asseruit. Nam quod lege, in carne, hoc est, in hominibus per ipsorum carnis fragilitatem, effici posse non dabatur, id effecit Deus hac ratione. Misit in mundum unigenitum filium suum, non minus quam nos carne circumdatum; & ipsum tanquam peccatorem plurimis malis, & ipsi denique crucis morti subjecit; atque ut peccatum aboleret, in ipso, & sic in carne, peccatum penitus extinxit. Siquidem eum & innocentissimum esse voluit, & a morte cui universum hominum genus propria obnoxium est, vindicavit, ac sempiterna vita donavit. Unde factum est, ut nos immortalitatis spem concipientes, carne licet circundati, non carni sed spiritui obtemperando, non voluntatem modo, sed vires etiam adepti simus, & sic a peccati servitute liberati, justi coram Deo habeamur, non secus atque illi habiti fuissent, qui totam legem servassent.

1 *Cor.* 1. 17. Non in sapientia verbi, ne inanis reddatur crux Christi.

NOn fuit annunciandum Euangelium, neque annunciari debuit cum sapientia sermonis, ne inde fieret, ut etiam homines impii, & quos, si in impietate sua perseverent, Deus vult perire, ipsi Euangelio fidem adhiberent. Propterea ipse Apostolus statim subjungit ea verba, Nam crucis sermo, stultitia est iis, qui pereunt; ac si diceret, Hoc ita est omnino a Deo constitutum, ut iis, qui pereunt, crucis sermo stultitia sit. Non esset autem illa stultitia, si Euangelium cum sapientia sermonis annunciaretur.

1 *Cor.* 6. 18. Qui scortatur, in proprium corpus peccat.

QUia fornicationis actus vel semel tantum, & a cujusvis ætatis ac sexus homine commissus, maculam perpetuam aspergit, ac notam quasi corpori inurit, quæ ab aliis videtur internosci. Huic explicationi duo adstipulantur loci, Rom. 1. 24. in verbis, *In impuritatem, ut ignominia afficerent corpora sua inter se.* Ad Thess. cap. 4. 3. & 4. *Ut abstineatis a scortatione, & sciat vestrum unusquisque suum vas* (id est, *corpus*) *possidere cum sanctificatione & honore.*

1 *Cor.* 15. 32.

SI mortui non resurgunt, igitur omnia quæ pro Christo gravissima pericula subii, perinde se habent, ac si ego in theatro publico cum bestiis pugnassem, quod est absurdum. Omnes meæ afflictiones & pericula summa, quæ subii, non erunt dissimilia iis, quæ ab hominibus subiri solent, qui ostentandi roboris, & acquirendæ vanæ gloriæ causa, cum bestiis in theatris publicis pugnare solent. Quod si ita est, me ipso omnium inveniretur stultissimum, qui tanta pati voluissem frustra.

Ephes. cap. 4. 15. & 16. *Paraphrasis.*

VErum tales simus, ut in rebus divinis veritatem, veramque de illis doctrinam tenentes, juncta simul charitate erga Deum & erga homines, in omnibus & per omnia in Christi spiritu ac disciplina

adolescimus. Est siquidem Christus caput seu ratio nostrum dirigentium, & is, qui [illegible], ejus sunt corpus, cujus corporis [illegible] compacta & coagmentata inde, id est, ab ipso Christo, tanquam à suo capite per commissuras omnes, per quas virtus ad hoc efficiendum ipsi [illegible], incrementum sumunt, ea mensura, quæ singulis est operis cum hac quippe proportione & non aliter fit incrementum illud, unde totum corpus augetur & adolescit, seque ipsum constabilit ac confirmat, in eum potissimum finem, ut charitas à Deo præscripta exerceatur.

Ibidem cap. 4. vers. 20. usque ad 25. ejusdem capitis.

AT vero vos in Christi disciplina non ita educti estis: si modo illa recte vobis exposita sunt, vosque per illum didicistis, (quemadmodum quidem lectionem ipsum Jesum Christum veracissimum ac certissimum est) oportere vos deponere veteres mores, in quibus videlicet antea versabamini: si etiam, ut qui à deceptricibus cupiditatibus proficiscuntur, corruptissimi sunt, & ex aliena parte mens usque decentibus impuris cogitationibus, & novo eoque decente sine omnium actionum vestrarum vobis ejus proposito, mores plane novos induere: eos, inquam, quos Deus per Christum Jesum præcepisse, nobisque à se quodammodo formatos servandos tradidit, plenos justitiæ & sanctitatis non emendatiæ æstimatæ, sed solidæ atque verissimæ.

Ephes. 5. 11. Et ne commercium habueritis cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, sed potius etiam arguite.

NOlite esse participes operum tenebris dignorum, quæ nullum fructum, sed potius damnum afferunt, immo ea corrigite: siquidem opera ejusmodi, ut tenebris digna, sic ne aliqua metu vestigia proficiscentur, & facile corrigi possunt, & adeo sunt correptione digna, ut turpe sit vel ea quidem nominare. Quicquid vero corripitur, illustratur atque adeo ad statum lucis adducitur, ita, ut tenebræ illæ penitus evanescant, cujus rei caussa est lux, quam correptio in se continet, ita ut quicquid hac ratione illustratum fuerit, lux appellari possit, quippe quod ad statum lucis adductum fuerit.

Coloss. 2. 8. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam &c.

HOc agit Paulus, ut persuadeat Colossensibus, ne aliquam alibi quærant, quomodo Deum colant, aut rerum divinarum quas nos scire opus est, cognitionem expiscentur, quam in Christo, relicta plane, quod ad hanc partem attinet, humana sapientia, & ipso Mose.

Ibidem cap. 2. 20, 21, 22, 23. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tamquam viventes in mundo dogmatizamini &c.

SEntentia esse videtur totius hujus loci, videlicet non debere tangi, non debere gustari, non debere contrectari quædam, ista, inquam, non divina, sed humana præcepta sub Evangelio esse, & propterea dignum reprehensione eum esse, qui Evangelii factus particeps istis adhuc teneri velit, quamvis aliqui hæc ipsa rationem sapientiæ habeant, & sapienter facta dici possint, quatenus in illis hæc continentur. Primum, quod cultu voluntario fiunt; Deinde, quod modestum ac demissum hominis animum ostendant; Postremo, quod per illa corpori non parcatur, & in nullo honore sed pretio sunt, quod attinet ad carnis saturitatem. Itaque Paulus non quidem absolute illa laudat, & sapientiæ rationem habere dicit, immo potius aperte vituperat; sed tantum non damnat, immo sapientiæ aliquo nomine commendat, quatenus, ut dictum est, illa continent.

1 Thess. 5. 23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, ut integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela in adventu domini nostri Jesu Christi servetur.

SEnsus Apostoli est, ut cum Christus advenerit, & spiritus, & anima, & corpus illorum, ad quos scribit, nullo vitio infectum inveniatur. Sic enim sæpe Apostolus loquitur, ac si Christus adveniens, se deprehensurus vivos Christianos omnes. Jam ut sciamus quid sit id quod optat, necesse est scire quid intelligat nomine spiritus, item, quid animæ & corporis. Spiritus est id, quod alio nomine vocari potest, mens seu ratio superior, quatenus scilicet est illustrata, à Dei patefactione illa, quæ continetur in Evangelio, ita ut cum Paulus optat, spiritum esse sine ullo vitio atque perfectum, aliud nihil optet quam ut nullus error, nulla ignorantia divinæ patefactæ voluntatis in iis sit, ad quos scribit, & simul ad reformationem mentis & rationis superioris, per patefactionem illam nihil illis desit. Adeo, ut & cognoscant & probent ea quæ Deo placent, plene bona ipsi consequendi felicitatem illam, quam Deus iis promisit, qui patefactæ ejus voluntati acquieverint. Quod porro ad animam attinet, desideria, cogitationes, & denique voluntatem in omni actione intelligit, quam vult esse integram, & plane virtute conformatam, ita ut illi nihil cupiant, nihil cogitent, nihil denique velint, quod virtuti & rectæ rationi adversetur: quæ anima in homine, alio nomine, seu potius nominibus, appetitus & ratio inferior vocari potest. Ea enim utrumque, quamvis sæpe alterum alteri adversetur, omnino complectitur, secundum quidem Pauli mentem, nempe, qui corporis nomine aliud nihil intelligere videatur, quam externas actiones nostras, quas ejusmodi esse vult, ut nullo pacto ab eo abstineat aut differeant, quod Deus nobis præscripsit, ita ut non satis sit, eas, ita præscripta divinitus norma discedant, neque ab appetitu nostro revera, neque ab electione spontanea voluntatis nostræ proficisci; sed quodammodo ex conditione quadam. Ut si quis externe idolum aliquod adoret, non quia ad id faciendum appetitu aliquo trahatur, aut ipse alioqui sua sponte id facere eligat; sed vel metu alicujus magni mali, si id non fecerit, vel aliorum exemplo, consuetudine, impulsu, ad id faciendum adigatur. Differunt igitur ea inter se, quæ ab anima & corpore procedunt, & quidem ita, quemadmodum ostensum est in præsentia.

Paraphrasis verborum Pauli Apostoli 1 Tim. 1. 5. usque ad vers. 11.

JAm finis & scopus omnis Evangelicæ præceptionis est, ut quis charitate, ex puro corde bonaque conscientia & fide non ficta proficiscente, sit præditus: quem scopum non attingentes quidam, & ab his omnibus aberrantes, de via deflexerunt, & ad vaniloquentiam divertentes, dum studeant & esse & videri legis doctores, cum interim non noscant aut intelligant, neque ea quæ ipsi dicunt, neque ea de quibus tam fortiter asseverant. Scimus quidem & nos legem esse bonam, modo quis ea utatur, ut finis, in quem data est, omnino postulat: præcipue vero si non ex ea ipsa justum coram Deo pronunciari, vel ipse quærat, vel, ut alii quærant, doceat. Neque enim verus ac proprius legis ferendæ finis fuit, ut quis per eam justificetur, inde justificationem suam petat, quæ tota pendet ex Dei, peccata,

& con-

& contra ipsam legem perpetrata delicta ignoscentis; clementia ac misericordia. Siquidem si ipsius legis [illegible], considerata ista quæ ante per se vix [illegible] quispiam [illegible]. Scias au- tem iste clementiam [illegible] divinam, quam [illegible], ille tribuit, qui in nullo peccato graviori manent, adeo ut, ipsius Dei proposito & actione in pe- [illegible], constanter affirmare possimus, adversus ejusmodi [illegible] legem non esse latam, etiamsi aliquid interdum in ipsam legem peccent. Atque hi sunt, quos justos divi- na oracula appellant. Non igitur adversus homines ju- stos, id est, in nullo graviore peccato manentes, lata à Deo Lex fuit, sed adversus omnes legis contemptores, omnemque subjectionem recusantes, adversus impios & peccatis deditos, adversus eos qui omnem innocen- tiam & sanctitatem spernunt, quales sunt patris matris- ve percussores, homicidæ, adulteri & scortatores, masculorum concubitores, plagiarii, mendaces, per- jurii, & alii hujusmodi, qui ea committunt, in iisque manent, quæ sanæ doctrinæ adversantur. Nam ipsam quoque gloriosam beati summique Dei Evangelium, cu- jus annunciatio mihi mandata & concredita est, & ad quod divulgandum ac promovendum te mi Timothee constitui, quamvis divinæ mansuetudinis ac bonitatis sit plenum, tales homines tamen damnat, eisque æter- nam mortem denunciat.

Ad locum illum Hebr. 7. 3. Sine patre (Mel- chisedech) sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque vitæ finem habens &c.

CUm hujus Epistolæ scriptor vellet hoc loco doce- re, Jesu Christi sacerdotium adumbratum fuis- se olim in Melchisedeci sacerdotio, quatenus sci- licet non pertinet ad illa promissione, aliam certe homi- num familiæ aut generi fasta. & quatenus Christus Jesus, in sacerdotio, nec ulli successit, nec ullum ipse successorem est habiturus; Propterea ait, nec patris, nec matris Melchisedeci mentionem fuisse factam, nec ipsius Melchisedeci initium dierum, aut vitæ fi- nem commemoratum esse. Nam certe cujus nec pa- ter, nec mater commemoratur, de eo prorsus quærì non debere, cujus familiæ aut generis fuerit. Cum e- tiam dierum initium (subaudi, in sacerdotio obeun- do) & vitæ finis prorsus reticetur, certe de eo ni- hil dicitur, quod ad hoc pertineat, ut ipse in suo sa- cerdotio alii cuipiam successerit, vel alius ipsi. Ita- que non est ut quispiam existimet, ideo Melchise- decum ab hoc scriptore appellatum fuisse ἀπάτορα & ἀμήτορα, quasi Christus quoque possit dici esse sine patre, & sine matre, sed neque etiam ideo dictum ab eo fuisse, Melchisedecum nec dierum initium, nec vitæ finem habere, quasi Christus similiter sic die- rum initium non habeat, ut vitæ finem non habet. Nam praterquam, quod illa, quæ de Melchisedeco ab eo dicuntur, illum sensum ut habeant necesse sit, quem quem ipsa verba sonant, nam valeant, quæcunque complexi veteris verbis sumus, est etiam animadvertendum, ab hoc scriptore hoc eodem ipso locum [illegible] hæc in relatis, non quidem Christum Mel- chisedeco, sed Melchisedecum Christo, seu Dei filio assimilari, hoc est modo quæ de Melchisedeco ex Sa- cris Literis narrat, ea omnia complectatur, quæ de Christo in eo adumbrata fuisse vult: nihil sit necesse ut vicissim, ea quæ Christo tribuit, nihil non conti- neant eorum, quæ de Melchisedeco commemorat. Et tam Christi nec mater ignoratur, aut in Sacris Li- teris reticetur; & pater ille, quem solum revera & habuit & habet, Deus, disertissime apud Sacros Scri- ptores & commemoratur, & inculcatur. Ejus vero obeundi sacerdotii initium, simul atque videlicet post sanguinis sui fusionem in cœlum ingressus est, aperte satis ab hoc eodem scriptore pluribus in locis exposi- tum, & quando tandem ipsum suum sacerdotium, simul [illegible] sit in hac [illegible], tamen finitis hoc seculo [illegible], illud satis indicat, quod Scriptura tradit, tunc Deo & patri regnum traditurum. Neque enim sine regno consistit sacerdotium illud. Ita- que constat, ea, quæ hic de Melchisedeco dicuntur, si recte intelligantur, non continere omnia ea, quæ Chri- sto tribuuntur hac pertinentia, sed tantum his omnia ista adumbrata fuisse, quemadmodum dictum est.

Explicatio loci ad Hebr. cap. 13. 9, 10. Opti- mum est gratia stabilire cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis. Habe- mus altare de quo edere non habent potesta- tem, qui tabernaculo deserviunt.

APostolus ex allegorica quadam ratione confirmat, non esse ponendum cultum in escis, ait, hoc ex eo apparere, quod in sacrificio pro nobis peracto, pontifex pro nobis ingressus est in sancta. Nam sub le- ge, quandocunque pontifex ingrediebatur in sancta, ut scilicet eo inferret sanguinem mactatæ pecudis, tunc non licebat quicquam comedere ex pecude illa mactata, sed necesse erat eam totam igni comburere; cum ta- men alioquin, quandocunque pontifex in sancta non ingrediebatur, oporteret illam comedere, & in ea re ex parte cultus divinus positus esset. Est autem ani- madvertendum, quod nomine illorum, qui taberna- culo deserviunt, intelligit omnes Christianos. Sacer- dotes enim sub lege tabernaculo deserviebant. Atqui Christiani omnes sunt sacerdotes, ut non in uno loco Sacrarum Literarum scriptum est. Subjicit autem Apo- stolus aliam allegoriam, eamque duplicem, ad ostendum legis ritus cessasse. Ait enim, quod quemadmodum tunc, cum pontifex in sancta ingrediebatur, pecus mactata extra castra comburebatur, quia combusta, cultus ille divinus finem suum accipiebat, id est, pe- nitus abolebatur; sic nunc in sacrificio pro nobis peracto, cum pontifex in sancta ingressus fuerit, quid- dam quod ad sacrificium peragendum requirebatur, factum est à pontifice nostro, extra urbem Jeru- salem, id est, Victima nostra mactata, & ejus san- guis fusus, cum tamen alioqui in omnibus legalibus sacrificiis pecus deberet in castris ipsis mactari, quæ castra, in hac allegoria, ut apparet, respondent cir- cuitui murorum Jerusalem. Primum igitur sub ipsa lege adumbratum fuit, cultum divinum perficiendum esse, etiam & extra ritus illos legales, per castra illa signi- ficatos. Deinde ipsum plane adumbratum fuit, cum extra urbem Jerusalem, quæ totum legalem cultum si- gnificat, pars sacrificii nostri peracta est, sine qua esse non potuit, & quæ, ut dictum est, intra castra secundum legem peragenda fuisset.

Paraphrasis in finem tertii cap. Epistolæ primæ Petri Apostoli à 17. usque ad finem. Ubi non paucis Theologis de descensu Christi ad inferos agi videtur.

Κρεῖττον γάρ præstat enim fratres, ut bene facientes, si modo ita fert Dei voluntas (neque enim ulla mala nobis accidere ipsi, aut scire debemus) ab impiis ho- minibus affligamur, & mala mala patiamur, quam male facientes.

Ὅτι καὶ Χριστὸς Nam & Christus ipse dux, & præ- monstrator noster, semel tantum, id est non iterum mortuus, ipsam mortem à sceleratissimis hominibus sibi illatam, cruciatibus, ac dedecore plenam, ita Deo volente, subiit non reclamans, non quidem pro- pter delicta aliqua, quæ ipse commisisset, sed nostro- rum peccatorum causa, ut ea ratione scilicet nos à peccati pœna & servitute vindicaret. Itaque mor- tuus est ipse justus pro nobis injustis, ut ad Deum,

à quo propter iniquitates nostras, & mentis nostræ cæcitatem quam longissime aberramus, ipse immortalitatis deinde nobis facta nos resipiscentes & dijunctos colligeret, ac adduceret.

Θανατωθεὶς &c. Factum est enim, ut licet is propter infirmitatem carnis necatus fuerit, & mortem gustaverit, divina tamen vi atque potentia, ad immortalem vitam, postmodum se restitutus.

Ἐν ᾧ καὶ τοῖς &c. Per eandem vero divinam vim atque potentiam, cum hinc ad patrem profectus esset, dimissis per universum orbem discipulis, & ministris suis, qui tantam ejus adversus mortem victoriam prædicarent, & palam testarentur, eorum etiam hominum mentibus, & animis clare concionatus est, & veritatem patefecit, qui malitiæ & ignorantiæ vi, quodam quasi carcere, tanquam iræ Dei captivi detinebantur, & contumaces fuerant aliquando.

Ὅτε ἀπεξεδέχετο &c. Quod non secus accidit, atque cum ætate Noe, Dei lenitas atque clementia hominum contumacium resipiscentiam expectaret, quos arca, quæ ab ipso Noe ex divino præcepto construebatur, ipsorum officii, & divini quod imminebat supplicii, satis admonebat.

Εἰς ἣν ὀλίγοι. Verum, quemadmodum tunc temporis iisdem, quum adversus impios Deus excanduit, pauci admodum effugerunt, ii videlicet tantummodo, qui in aquarum diluvio illo arcam sunt ingressi, octo inquam illi homines, quæ solæ ex tanta hominum multitudine in ipsis aquis conservatæ fuerunt: etiam hoc tempore fiet, ut illi soli, divinam iram quæ in scelestos homines exercenda est effugiant, & in ipsius cælestis immissis malis conservent, qui baptismi arcam, in tanta malorum, quæ Deus mundo inferet, colluvie, ingressi fuerint.

Ὃ καὶ ἡμᾶς. Baptismum autem intelligo, non illum qui dem, quo corporis sordes abluuntur, ac deponuntur, sed quo fit, ut, animi sordibus ablatis, atque depositis, bonæ conscientiæ nostræ erga Deum testimonium, in nobis ipsis fieri sentiamus. Hoc autem non aliunde nobis contingit, quam ex resurrectione Jesu Christi, quem propterea imitari, Deoque nostro obedire, mediis etiam calamitatibus nec recusamus, & merito gloriamur.

Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ &c. Is enim, ut dictum est, injustissime antea vexatus & acerbissime morti traditus, nunc supremam apud Deum potestatem & auctoritatem obtinet, in cœlum divina illa, de qua diximus, vi atque potentia profectus, qua etiam subjecti illi sunt omnes Angeli Dei, cæterique quotquot sunt, qui ab ipso Deo, sive in cœlo, sive in terra dignitatem, aut imperium aliquod sunt consequuti.

2 Pet. 1. 5. * Subministrate in fide vestra virtutem &c.

HIc est verus nexus hujus catenæ, ut ex assensu prædicationi Evangelii adhibito proficiscatur, ut homo Christianus postea viriliter sese gerat & vires sumat. Hæc veram ac solidam cognitionem ac scientiam rerum divinarum petat. Inde nascitur, ut sese contineat ab omni carnis cupiditate. Et in hoc fide vim faciat, toleret ac perseveret, quæ continet verbum ὑπομονή. Nunc non tantum continens est, quæ est virtus erga seipsum, vel (& ita potest explicari) aliis non nocet, sed plus etiam evadit, hoc est, ipsius carnis voluptatibus, & abjecta rerum mundanarum cura, totum ad Deum & religionem se convertit. Ita affectus amat fratres, & denique charitatem quæ describitur 1 Cor. 13 exercet, neque vitam suam pro fratre ponere recusat. Nam ἀγάπη plus complectitur quam φιλαδελφία. Notandum quod Petrus hic loquitur, quemadmodum in Ecclesia fratres sese gerere debeant.

* Hujus loci explicatio à Socino scripta non est, sed ex discursibus ejus excerpta.

In Johan. Sommeri explicationem cap. 1. ad Col. F. Socini Animadversio.

PAulus ad Colosf. cap. 1. 20, non loquitur de reconciliatione, qua nos ei reconciliati sumus; sed de ea, qua omnia quæ in cœlis & in terra sunt, id est Angeli hominesque inter se sunt reconciliati. Nam de altera illa reconciliatione loquitur versu sequenti. Nec Græca verba εἰς αὐτόν, quæ Beza interpretatus est Sibi, ita accipi debent, ut reconciliationem illam cum Deo factam fuisse intelligamus; sed ita, ut ad Deum, ejusque cultum & gloriam omnia referantur. Nec sane crediderim Grammaticæ rationem, verbique Græci ἀποκαταλλάξαι construendi usum, ut aliter locus explicetur, ferre posse. Quare perperam fecit Beza, qui locum ita convertit, ut de reconciliatione cum Deo facta, ibi omnino agi videatur. Quanquam non dubito, quin etiamsi ejus interpretatio retineatur, possint verba Pauli, ut nos fieri debere affirmamus, explicari. Idem enim Paulus, hac eadem de re ex parte ad Ephes. scribens, cap. 2. 16. ait, *Ut reconciliaret ambos in uno corpore Deo per crucem*: ubi apud me satis exploratum est vocem *Deo*, nihil aliud significare, quam ad serviendum Deo, aut simile aliud quidpiam. Non enim de inimicitia hominum cum Deo, ut ex antecedentibus liquet, eo loco verba fiunt, sed de inimicitia, quæ inter gentes & Judæos erat. Non dubium est tamen, quin Beza interpretatione sua, pro quarto casu cum præpositione, tertium substituerit, qui putaverit Paulum de reconciliatione, qua cum Deo omnia reconciliata sint, disserere. Quanto rectius Erasmus, qui verba εἰς αὐτὸν *Erga se* reddidit, quæ interpretatio appositissima est, & reconciliationem cum Deo factam minime significare potest, nisi tamen vehementer fallor. Non putaverim enim Latine dici posse, Reconciliare erga se, pro eo, quod est Reconciliare sibi. Præterea est animadvertendum, Veterem interpretem *in ipsum*, ea verba reddidisse, hodieque non paucos Græcos codices extare, in quibus, non εἰς αὐτόν, denso spiritu; sed εἰς αὐτὸν legatur, quæ lectio plane explicationem nostram confirmat. Nam si ad Christum ea verba referantur, jam ex illis, de reconciliatione cum eo facta, hic sermonem esse nihil elici potest, atque verisimile est, omnino de alia verba fieri, cum nullo modo fieri posse videatur, ut Angeli cum Deo per Christum reconciliati fuerint, quicquid nostri Theologi hac de re scripserint, & commenti fuerint. Loci igitur sententia est. Non modo homines inter se, id est Judæos cum gentibus, sed Angelos quoque cum hominibus per Christum, perque ejus mortem (in qua maximum Deus, se universo humano generi benignissimum præbuit) à Deo reconciliatos fuisse, ita ut ad se omnia, atque suam gloriam converterit; sive ad Christum ejusque gloriam. Nam supra quoque ℣. 16. de Christo dicitur Apostolus, in ipsum omnia creata esse. Quis autem neget, illum hominum coitum ipsius, & cum illis Angelorum concordiam, ad Dei, ipsiusque Christi gloriam pertinere; immo ejus ultimum finem, utriusque gloriam esse? Cæterum, quod auctor illam explicationis, in primum caput ad Colos. videtur omnino sentire; idem plane esse apud Paulum, Per Christum omnia fuisse creata, & per Christum omnia fuisse reconciliata; in eo, judicio meo, propterea labitur, quod Creare, in verbis Pauli, est tanquam totum aliquid, Reconciliare autem tanquam pars ejus. Creare enim, ut ipsemet confitetur, & exemplis, testimoniisque productis, probat, ex consuetudine Hebræi sermonis est Reficere, & renovare. Per Christum autem refecta & renovata sunt etiam, non tantum quia per ipsum omnia sint reconciliata; sed etiam, quia propter reconciliationem, novam formam, novumque statum quendam, susceperint. Omnium autem appellatione, cum de creatione agitur, non homines tantum & Angelos, sed dæmones quoque intelligo. Homines quidem plane per Christum renovatos esse

[illegible], necnon [illegible] tam in prosperis, quam in adversis, liberi, captivi, [illegible]; ex reis, innocentes; ex mortalibus denique & mortuis, vivi & immortales facti fuerint. Adde, omnium, quæ ad Dei cultum pertinent, in illis rerum non modo instaurationem, sed consummationem, ut ita dicam, contineri. Angelos porro cum ex Dei jussu, hominem pro capite suo & domino habeant, quem etiam adorare, & ad cujus nutum perpetuo parati esse debeant, satis apertum esse videtur, eos quoque hierarchiam omnem instauratam esse. Nam perinde est, ac si quis paterfamilias, commune familiæ suæ, quam ante ipse, per se ipsum regeret, præfecisset, & quidquid vellet, in totius domus administratione, faciendi plenissimam auctoritatem dedisset. Jam quando hic rerum omnium instauratio effecta, perfectum, si ea quoque quæ extra familiam essent, nova quadam ratione, per ipsum familiam, administranda forent? At dæmones per Christum renovatos fuisse, quatenus eorum imperium diminutum & ex parte abolitum fuit, ipsique Christo omnes parere sunt coacti, à quo porro, quam adhuc in mundo exercet, perpetuo pendet, atque eam pro arbitrio suo moderatur, nemo opinor negaverit. Nam huc pertinent, non ad angelicam tantum potestatem, verba illa Apostoli: sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: quemadmodum etiam intelligi potest ex eo, quod scriptum est 1 Cor. 15. v. 24. Plura nunc eadem hic de re scribere, non vacat; quod tamen si opus fuerit, me facturum recipio. Id tamen antequam absolvam monere volui, quæstionem priorem de reconciliatione, nihil commune habere cum hac, Quid scilicet creatio illa significet. Nam, sive reconciliationem statuas, sive etiam, ut nos credimus, universam renovationem; sive quidquid sit, significet, semper dubium erit, quomodo angeli reconciliati sint; nisi, quid reconciliatio ipsa sit, recte intelligatur.

Ex Evang. Joh. cap. 1. v. 16. Et ex plenitudine ejus nos omnes accepimus.

PLENITUDO ista, ut quidem ego arbitror, est abundantissima copia earum rerum, quarum primum Evangelista dixerat plenum fuisse Verbum, id est, Christum Jesum: nempe gratiæ & veritatis, divinæ scilicet beneficentiæ erga humanum genus, ac fidelitatis; simulque solidæ ipsarum rerum divinarum scientiæ. Omnium nostrum nomine intelligit Joh. Baptista Israeliticum populum, ad quem Christus primum missus fuerat, è quorum numero seipsum non eximit, quippe, qui sine dubio jam à Christo ista didicisset, sive potius eorum particeps factus esset. Multa enim, quæ ab ipso Deo prius accepta fuerat, ea quæ jure ipsius novi fœderis omnino propria, non continebat, præter promissionem peculiarem in genere, & remissionis peccatorum. Quanquam nihil vetat verbum præteriti temporis *accepimus*, debere accipi more prophetico pro verbo temporis futuri, ut quidem mihi plus placet, nec illius in eare est absurdum, si, quamvis Baptista dicat *nos omnes*, seipsum in hunc numerum tamen tempore non includat. Sunt enim satis usitati, præsertim apud Prophetas & Apostolos, isti loquendi modi, & exempla passim sunt obvia, præsertim apud prophetas. Quanquam, ut vera ipsa editio scripta docent, mihi plus placet, ut verba illa, *& ex plenitudine*, &c. sint Evangelistæ, & conjungi debeant cum illis, *plenum gratiæ & veritatis*, quemadmodum clam res ipsa monet; interjectis per parenthesin illis *Johannes testatur est*, &c. nam post hunc versiculum Evangelistam in sua persona loqui, indicat etiam illud, quod postea rursus ad Baptistæ testimonium exponendum revertitur, inquiens vers. 19. *Et hoc est testimonium Johannis &c.*

Ex Evang. Joh. cap. 3. v. 31. [illegible] *est*, [illegible]

ILle enim, utpote qui superne venit, id est, ab ipso Deo, qui in cælis habitat, descendit, non eo modo, sed quemcunque alium, qui unquam Dei nomine munus aliquod in terra obierit, omnino excellit. Ego quidem, ut is, cui ejusmodi à Deo ad homines legatio minime obtigit, sed ea, quæ illi competunt, terrena dici potest, non possum similiter aliis de hoc meo munere obeundo loqui, quam, quæ pro illis, quibus munus ipsius Jesu comparatur, terrena merito dici possint. At ille, qui ex ipso cælo venit, quippe nimirum prius ascenderit, ut quidquid mandatorum Dei verbis hominibus esset, ab ipso Deo præsente præsens doceretur, non quæ ex inspiratione, aut renunciatione angeli alicujus cognoverit, sed quæ ipse singularissima illa divinæ perfectionis conformatione, ideoque plane cælestia viderit & audivit, in suo munere obeundo loquitur.

Conciliatio locorum 1. Joh. 3. v. 9. & cap. 5. v. 18. cum loco cap. 2. v. 1.

SEntentia illa Johannis Apostoli in prima ipsius Epistola, quod *qui natus est ex Deo non peccet, nec peccare possit*, idcirco non pugnat cum eo, quod idem Johannes in eadem Epistola scribit, *Filioli mei hæc scribo vobis ut non peccetis, quod si quis peccaverit, advocatum habemus, &c.* quia non erat certum, omnes, ad quos scribebat, esse revera ex Deo natos, id est, ut Paulus loquitur, spiritu mentis suæ renovatos & novum hominem induisse. Intimo de animo ipsorum affirmari id à quoquam poterat. Solus enim Deus & Dominus noster Jesus Christus novit corda hominum. Cum igitur fieri posset, ut aut plures eorum, aut etiam omnes ex Deo minime essent nati, recte dubitare poterat Apostolus ne quis ex ipsis peccaret, quamvis certum sit, eum, qui natus est ex Deo, non peccare. Ideirco autem dixit Johannes, quod qui natus est ex Deo, seu, qui in Christo manet non peccat, quia Peccare, seu Peccatum facere idem est apud ipsum, quod peccatis esse implicitum, non autem, Aliquod peccatum aliquando committere. Opponit enim ibidem inter se Facere peccatum, 1 Joh. 3. v. 7 & 8. & Facere justitiam, Quemadmodum igitur Facere justitiam, non significat Justum aliquod opus interdum facere, sed Justitiæ operibus perpetuo delectari & illa exequi, (ut enim eodem in loco, quod qui facit justitiam justus est) sic Facere peccatum non significat, Aliquod peccatum interdum committere, sed Peccatis deditum esse. Nam sic quoque scriptura passim Peccatores eos nominat, non qui aliquando peccatum aliquod commiserint, sed qui in peccatis manent eosque Justis opponit; cum tamen contingat, justum hominem nonnunquam peccatum aliquod committere. Itaque Johannes cum ait, *Filioli hæc scribo vobis ut non peccetis*, de hoc peccandi genere similiter loquitur, ut etiam ex illis ipsis apparet, quæ dicebat se ideo illis scribere, ne peccarent. Supra enim illos hortatus fuerat, ut in tenebris non ambularent, & peccata sua agnoscerent, ac confiterentur quæ antea commisissent. Sic enim futurum, ut Deus illis omnem iniquitatem condonaret. Cui hortationi *deinde* subjungit, quod si tamen inter eos aliquis esset, qui nondum peccatis, quibus implicitus esset, se exsolvere posset, non propterea illi de eorum venia à Deo consequenda prorsus desperandum, sed sciendum Jesum Christum paratum perpetuo esse, ad, non modo eorum qui jam ipsius nomine appellantur, verum etiam omnium hominum, qui aliquando tandem *resipuerint*, & peccatis relictis se justitiæ manciparint, peccata apud Deum expianda

Loci Judae vers. 9 explicatio.

VOluit Mose mortuo, Diabolus cadaver, vel corpus ejus surripere, ut Judaeos ad idololatriam hac ratione, ad quam erant alioquin valde proclives, seduceret. Michael autem, numine divino afflatus, noluit illud concedere, & etsi esset Satana potentior, tamen non est ausus illi maledicere, sed tantum dixit, Puniat te Deus. Unde apparet quam turpe sit illi, qui magistratus & reges blasphemare audent. Quam facile autem fieri potuerit, ut Judaei corpus Mosis adorarent, & ita idololatrae fierent, vel hoc indicat, quod jam etiam tantam ei reverentiam tribuunt, ut tantum non adorent. Alii per magistratus, Apostolos intelligunt, & eorum potentiam qua erant praediti; idque ut faciant duplici moventur ratione. 1. Quod addatur, eos blasphemasse id, quod non intelligunt. Quomodo autem fieri poterat, ut aliquis esset tam impius & stupidus, qui regum & magistratuum potentiam à Deo profectam esse negaret, cum ea de re aperte testentur Sacrae Literae? Quae ignorantia facillime accidere poterat in Apostolis, quorum potentia, licet singularis, non tamen omnibus ita erat nota. 2. Additur illos periisse contradictione Core. Ergo, quemadmodum Core non ideo periit, quod magistratum aliquem politicum contemneret, sed quia Mosen spernebat, eorum populi Dei, [illegible] itidem illi non vero pereunt, quia magistratum politicum spernunt, sed quia Apostolos, qui vulgares erant homines, & potentia tamen singulari à Deo praediti, contemnerent, & illis parere recusarent. Ad haec respondetur. 1. Apostolus nusquam dignitates vel potestates appellari. 2. Etiamsi aliqua erat in Apostolis, [illegible] vulgaris potestas, tamen illa non [illegible], quemadmodum potentia est [illegible] magistratuum, qui ad nihil aliud à Deo sunt ordinati, quam ut potentiam exercerent, quod in Apostolis non nisi per accidens inveniri poterit. Quod vero attinet ad [illegible] rationem, respondetur, esse aequivocationem in vocabulo Nesciebant, quod non tantum ignorantiam simplicem, sed affectatam significare potest, quod scilicet illi nolebant agnoscere, reges à Deo esse ordinatos, & eorum potentiam divinum aliquid continere, cum illa omnia accidisse arbitrarentur. Immo, ut apparet, ex hoc collato cum eo, qui est 2 Pet. 2. illi nisi homines magistratui illi, quem magistratum esse probe noverant, maledicebant. Ad posteriorem vero respondetur. Primo, commodius & apertius comparari posse Mosen cum tyrannis aut regibus, quam cum Apostolis, quia Moses erat ex populo Dei. Secundo, potest hoc exemplum accommodari ad propositum Apostoli, etiamsi exempla sint diversa, & res diversae.

F I N I S

Amplissimis Illustris Reipublicæ

ARGENTORATENSIS SENATORIBUS.

Dominis meis gratiosissimis.

NOn immerito ea inter Theologos obtinuit sententia, D. Johannem, inter Euangelii scriptores, primas quodammodo sibi vendicare. Præterquam enim, quod non pauca eorum, quæ alii prorsus omisere, addidit, ea est scriptionis illius vis, ut, sive verba, sive rem ipsam inspicias, sublimia omnia esse, deprehensurus sis. Eadem vis & augusta quædam verborum & rerum divinitas in Epistola illius prima emicat. Verba ipsa vere sunt Theologica. Res vero nervosum universi Euangelii Jesu Christi sunt compendium. Sive enim beatitatis illius, quæ omnes Dei amantes manet, certitudinem & firmamenta requiras, quid luculentius dici potuit, quam Apostolos id ipsum, quod annunciarunt, audivisse, oculis suis vidisse, contemplatos esse, & manibus contrectasse: testes ejus extitisse omni exceptione majores & vere divinos, spiritum, aquam, & sanguinem? Sive beatitatis ejusdem præstantiam cognoscere velis, quid jucundius, quid suavius eo, quod communio nostra sit cum Apostolis, adeoque cum ipso Deo & cum Filio ejus Jesu Christo; quod ex morte in vitam transliti, quod Deo similes futuri simus, quia scilicet eum videbimus, sicut est? Sive viam ad istam tantam & tam certam beatitatem perveniendi ostendi tibi cupias, en habes eam ita religiose depictam, ut in luce ambulemus, sicut Deus est in luce; ut ita ambulemus, sicut Christus ambulavit; ne mundum, & ea quæ in mundo sunt, nempe voluptates, commoda, & honores diligamus; ut in nomen Filii Dei credamus, præcepta Dei servemus, & alii alios diligamus. Sive, præter istum pietatis fructum perfectissimum, qui est vita æterna, alias ejusdem compensationes desideres, en inter alias hanc habes; quod Deum semper propitium, & precibus nostris perpetuo annuentem experturi simus. Sive denique, cur tam sacrosanctam Christi Religionem tam cito & tam gravis invaserit corruptio; quod corruptionis illius caput futurum esset: & quomodo ab ea tutus esse queas, erudiri aveas, en audis, multos illorum, qui Christi doctrinam primitus amplexi fuerant, non fuisse ex Christi populo, sed ex mundo, hoc est, non contentos iis, quæ Euangelium promittit, animum ad terrena commoda applicuisse: offensos Christi humilitate eundem repudiasse: hic vero ne erretur, id, quod Apostoli ab initio annunciarunt, tenendum esse.

Hujus tam divini scripti, Vir nostro seculo inter Theologos conspicuus & insignis F. S. Senensis, pro modulo sibi concesso, eam reliquit explanationem, quam universo orbi Christiano utilissimam esse, omnes pios agnituros, equidem persuasissimum habeo. Itaque diutius eam premere, & tantum aliis bonum quasi invidere religio nobis fuit.

Publicatam autem eam sub ILLUSTRI AMPLITUDINUM VESTRARUM nomine, ex sententia Ecclesiarum nostrarum, volui, quod inter Reformatas ad Christi Euangelium Respublicas & Ecclesias, non postrema esse vestra semper mihi visa fuit. Nam & ipsa Respublica vestra, justitia, beneficentia, insigni in summa omnium rerum abundantia moderatione & modestia claret: Ecclesia vero ab omni superstitione libera, eam cultus divini rationem sequitur, quæ, ad extirpandas vitiorum radices, & ad ingenerandam in hominum animis virtutem & pietatem, accommodatissima esse videtur. Aliis vestris laudibus, quæ nec paucæ, nec parvæ sunt, recensendis supersedeo, ne quid auribus dare videar. Deum potius ex animo oro, ut propitius vobis semper adesse velit, & efficiat, ut in istis rebus, quæ religionem

gionem spectant, & quibus nunc claretis, in dies magis magisque proficiatis. Vos autem, AMPLISSIMI VIRI, humaniter rogatos velim, ut hunc meum in vobis colendis & suspiciendis affectum, favore vestro fovere, & hanc hujus libri dedicationem pia mente accipere dignemini. Racoviæ Polonorum, 20 Novembris 1614.

Illustri Amplitudini Vestræ addictissimus

VALENTINUS SMALCIUS GOTHANUS.

Ad Lectorem Pium.

Multum illi sapere videntur, qui Theologum non tam ex eo, quod dextre & subtiliter res controversas tractare & dirimere, quam ex eo, quod fideliter & solide ipsarum Sacrarum Literarum mentem & sensum indagare & explanare possit, agnoscendum esse judicant. Habuisti hactenus non pauca Viri incomparabilis, F.S. *scripta polemica, ex quibus acumen & eruditionem ejus perspicere quivis potest: nunc hunc libellum, didacticum potissima ex parte, communicare tecum visum est, ex quo, quantum donorum suorum Deus in istum Virum contulerit, cognoscere pariter poteris. Significandum autem tibi duxi, hunc librum, uno ante obitum illius anno, nempe 1604, in gratiam viri cujusdam nobilis Germani, qui Parisiis in Poloniam, investigandæ veritatis Evangelicæ causa, venerat, & aliorum quorundam Theologiæ studiosorum, Racoviæ, ex tempore, ab illo dictatum, & postea nunquam recognitum fuisse. Quare si quid fortasse, quod majori cultura egere tibi videatur, occurrit, id pro tua æquitate & pietate excusabis: animum vero ad ea, quæ in hoc libello varia continentur, rerum divinarum mysteria penitius inspicienda convertes. Qua in re Deum tibi propitium precamur. Vale Racoviæ.*

COMMENTARIUS
IN EPISTOLAM
JOHANNES APOSTOLI
PRIMAM

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

COMMENTARIUS

In Epistolam

JOHANNIS APOSTOLI

Primam.

PROLEGOMENA.

Ut breviter quaedam attingamus, quae praemitti solent explicationi cujuscunque Epistolae in Novo Testamento, sumendum est primum, quis sit auctor hujus Epistolae. Deinde vero ad quos scripta fuerit; postremo quae sit ejus summa quaedam, atque argumentum. Quod autem ad primum, certum est, neque unquam, saltem ab ipso initio, fuit ea de re in Ecclesia dubitatum, Epistolam hanc esse Johannis Apostoli, quamvis in ejus titulo, Apostoli nomen scriptum non legatur. De hoc perpetuo hac in re Ecclesiae consensu, plenissimam fidem faciunt scriptores Ecclesiastici, praecipue vero Eusebius Pamphili in historia sua. Quemadmodum qui non dubitat Evangelium, quod ejusdem Apostoli esse, ab omnibus creditur, vere ipsius esse, is nullo pacto dubitare poterit, quin similiter haec Epistola ipsius sit. Adeo per omnia similis est stylus, & loquendi modus, una cum ipsis sententiis. Jam de eo quod secundo loco proposuimus, dicendum est, non constare, ad quos nominatim, ista Epistola scripta fuerit, nec, nisi vehementer fallimur, quisquam est, in Ecclesiasticis scriptoribus, qui hac in re quicquam certi affirmare ausit. Id certum videtur ex ista Epistola satis aperte colligi posse, eos scilicet, ad quos illa scripta fuit, fuisse ejusmodi homines, qui, licet Christo nomen dedissent, ejusque religionem forti animo, superatis omnibus tentationibus, palam amplexi fuissent; non multum tamen adhuc in ea, ejusve cognitione profecissent. Hinc est, quod (ut ad tertium veniamus, a nobis propositum transeamus) Summa, sive argumentum hujus Epistolae statui possit, eos ad quos scripta est, monere, ut in Christiana, quam amplexi fuerint, religione, ulterius animo proficerent, neque in ipsis initiis, consisterent, neve paterentur se seduci a falsis Prophetis, & doctoribus, qui jam tum extiterant, negantes Jesum esse Christum, & consequenter, ipsius Jesu religionem falsam ac vanam esse affirmantes: cujus rei occasione, ad probandum Jesum esse Christum, propter simplicem mentionem, quaedam ab Apostolo afferuntur, de quibus suo loco videbimus. Jam ut id exequatur Apostolus, quod diximus, & illos ad quos scribit moneat, ut in Christiana religione proficiant, plurimum, tota ferme Epistola, charitatem commendat, quippe quae sit substantia quaedam ac forma, & complementum fidei, ac religionis Christianae. His paucis quam brevissime potuimus praemissis, atque expositis, jam ad ipsam Epistolam aggrediendum est, & quatenus per nos fieri poterit, totius, ejus verborum sensus explicandus, & quae difficiliora videbuntur, atque obscuriora, aperienda & explicanda.

Caput I.

V. 1. Quod erat ab initio, quod audivimus, &c.* Prima haec hujus Apost. verba videntur non carere difficultate, eo quod incertum esse videatur, quid intelligat Apostolus cum dicit, *Quod erat ab initio,* quid inquam, appellatione ista significare velit. Duplici enim ratione invenio hoc ab aliis explicatum, atque adeo explicari id posse omnino videtur. Sunt enim qui omnino statuunt, verbis istis, ipsum J. Christum significari, atque hujus sententiae, ni fallor, plerique esse inveniuntur. At alii sunt qui per haec verba, non ipsum Jesum Christum, sed Evangelium ejus denotari contendunt. Qui volunt ipsum Christum Jesum significari, utuntur hac ratione, quod illud ipsum his verbis comprehensum, appellatur ad finem hujus primi versiculi *verbum*, seu *sermo vitae*. Etenim certum est eundem Apostolum in initio historiae suae Evangelicae, Jesum ipsum Christum, verbum seu sermonem appellasse, & quidem ibi verbum, seu sermonem, in quo esset vita, quod nemo non videt idem esse, ac si illum sermonem vitae appellasset, ut hic scriptum legimus. Haec ratio non videtur habere tale pondus, ut propter illam statuere debeamus, id quod illi statuunt, cum certum sit ex altera parte, non minus ipsum Christi Evangelium, quam Christum, Sermonem vitae merito appellari posse, & quidem, quod attinet ad ipsam sermonis appellationem, magis proprie quam ipsum Christum.

Sed habent illi aliam rationem, quae videtur esse majoris momenti, quod scilicet Apostolus hic diserte non tantum dicit, illud, de quo quid sit disputamus, auditum a se fuisse: sed addit, fuisse ipsis oculis visum atque spectatum, & ipsis manibus contrectatum, quae non videantur ullo modo accommodari posse, nisi ad personam aliquam; nec certe videntur, non posse ea accommodari ad sermonem & nuncupationem, cum necesse esse videatur hoc loco, vel ipsum sermonem, vel sermonis auctorem intelligere, & sic, ut dictum est ab initio, vel ipsum Evangelium, vel Christum Jesum, concludendum plane est, quando ad Evangelium illa accommodari nequeant, Jesum ipsum Christum hic significari.

Haec ratio quamvis satis speciosa sit, tamen facile dissolvi potest, si consideraverimus, nihil prohibere quominus Johannes ut rei certam scientiam declararet, usus metaphoris videndi & contrectandi, oculis ipsis & manibus, usum fuisse; quemadmodum nemo ignorat, istis metaphoris in ipso quotidiano sermone, ad rei certitudinem probandam, frequenter locum dari.

Altera porro sententia, quod scilicet Evangelium Jesu Christi, non autem ipse Christus Jesus hic significetur, quam nos veriorem esse arbitramur, unica ratione valente posse satis defendi, ac constabiliri, quod videlicet hic Apostolus non fuerit usus genere masculino, sed neutro, ita ut constare videatur, ipsum non quidem personam sed rem intellexisse. Legimus quidem in annotationibus Bezae, quiddam ab ipso allatum ad demonstrandum, cur neutro potius quam masculino genere, si Johannes usus, quamvis, ut ipse Beza credit, ipsum nihilominus Christum Jesum intellexerit; verum id, ita verbis ab ipso dictum est, ut nondum a nobis satis intelligi potuerit, & propterea ei responsionem accommodare in praesentia non possimus, quam-

vis certi nobis esse videamur, id non tam esse, duce- ciendâ responsione indigeat.

Statuo igitur Johannem verbis istis primis suæ Epistolæ, *Quod erat ab initio*, intelligere, ipsum Christi Evangelium. Nunc videndum est, quæ sit propria significatio istarum vocum, *Ab initio*, & cur non potius, *in initio* Apostolus dixerit, quemadmodum fecit in Evangelii sui exordio, cum de Christo, sub Sermonis, seu verbi nomine loquutus est. Hujus diversitatis causa esse videtur diversa quædam significatio, quæ bene intellecta, videtur simul declarare, quamvis ibi Apostolus de ipso Christo egerit, tamen concludi merito posse, eundem hic de Evangelio agere. Quandoquidem voces, *in initio*, & sic *fuisse in initio*, declarant quidem ipsam existentiam in ipso principio, sed non tamen simul durationem, usque ad tempus illud, quo illud proferretur. Quare Johannes, cum in Evangelii sui exordio, id tantum dicere vellet, Jesum Christum esse Evangelii auctorem, & sic ipso Evangelii publicati initio, non modo extitisse, sed hoc munere, illud annunciandi præditum fuisse, eique singulariter à Deo præpositum, satis habuit dicere, cum in initio fuisse. Cum vero haberet, eo quidem in loco, opus dicere, illum fuisse simpliciter, & absolute, sive quatenus tali munere præditum, adhuc durare, quamvis aliquoqui illa & verissima atque certissima sint. At vero hoc in loco, cum intelligere vellet, id quod ipse intelligebat, non tantum in initio fuisse, sed adhuc durare, & hanc omnino illi opus esset, ad ea scribenda ac persuadenda, quæ hac Epistola complecti decreverat; propterea, non *in initio* est fuisse dixit; sed *ab initio*, cum scilicet significare vellet, Jesu Christi Evangelium adhuc durare, & sic doctrinam Evangelicam, quæ in ipso initio renovationis, ac reformationis cujusdam, mundi, à Deo facta extiterat, nulla prorsus ex parte defecisse. Sic igitur ordinanda sunt contextus verba, quemadmodum à Syriaco interprete factum arbitramur, ut voces illæ *de verbo vitæ*, censeantur tanquam ab initio dictæ: hoc nimirum pacto (summendo interim verbum principale hujus periodi quod extat demum versiculo tertio) *annunciamus vobis de sermone vitæ*, id est, *id quod ad sermonem vitæ pertinet, quodque erat ab initio, & videlicet adhuc durat, nempe quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectavimus, quodque ipsæ manus nostræ contrectaverunt.* Ubi animadvertendum est, artificium hujus scriptoris, in augendo perpetuo, id quod fidem facit certæ scientiæ, quam ipse hujus rei habebat, nempe veritatis Evangelicæ. Primo enim loco, *dicit se audivisse*, quod in testimoniis minus est, ut esse censetur, quam vidisse, & idcirco addit secundo loco, *se vidisse oculis suis*, at rursus minus est vidisse, quam spectasse, seu contemplatum esse; propterea tertio loco subjungit, *se spectasse*, sed quia præterea, plus etiam quam spectasse est contrectasse, idcirco quarto loco eundem addit, *se manibus suis contrectavisse*. Quarta autem sic certitudo ex ipsa contrectatione, major quam aspectu & contemplatione, ostendit ipse Christus, cum ad certam fidem faciendam suæ resurrectionis, quamvis ipsius Apostoli, eum & aspiciendi, & contemplandi facultatem, abunde habuissent, atque haberent, hoc non contentus, monuit illos ut se tangerent, ac contrectarent, quo certius agnoscerent se verum habere corpus, nec spectrum aliquod, aut purum spiritum esse Luc. 24. 39. Johan. 27. Et quia etiam factum est, ut quidam ex iis, qui arbitrati Apostolum hoc loco de ipso Christo loqui, putent id, quod hic de contrectatione dicitur, ad illum in Evangelio ejusdem Johannis locum, omnino respicere.

Vers. 2. Versiculus secundus, quemadmodum à Beza factum est, debet totus parenthesi includi, & initium versiculi tertii, cum fine primi, conjungi, ut jam satis ostendimus; cum in ipso demum tertio versiculo, diximus esse verbum, quod principale Grammatici vocant. Hujus autem parenthesis initium, quamvis sit in simplex copula, potest tamen ex proprietate linguæ Hebraicæ, loqui cum voce *Nam*, loco copulæ, idque jam Beza quoque observavit, hoc nimirum pacto, *Nam vita manifestata est* &c. Complectitur autem hæc parenthesis prædicationem illarum rerum quas, quam se certam habere Apostolus profitetur, inquiens, *Et vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam*. Nihil enim annunciari potest humano generi præstantius ipsa vita æterna. Imo, omnia alia bona, quæ illi proponuntur, cum hac comparata nihili esse censenda sunt. Meminit autem quidem vitæ, quæ continetur in illa quam annunciat, secutus Johannes in ipso primo versiculo, sed nominatim nihil aperte meminerat, & propterea hic dicere, cum quodammodum rei summam, ut diximus, ostendere vellet, non satis habuit in secundo hoc versiculo, *vitam* dicere, sed addidit, *æternam*. *quæ*, inquit, *erat apud patrem, & manifestata est nobis*. Quibus verbis rationem reddit, cur dicat se illam *annunciare*, quia scilicet antehac ea res non patefacta, sed tantum ipsi Deo nota, qui illa hominibus sibi obedientibus donare decreverat. Unde satis constat, quemadmodum & ex aliis locis similibus, qui alibi in hac eadem epistola habentur, vitam æternam non fuisse in Veteri Testamento patefactam seu promissam.

Vers. 3. Absoluta parenthesi, quia ea dispensando longior fuit, continuans Apostolus cœptum antea sermonem, repetit verba quædam, & ait, *Quod vidimus & audivimus, annunciamus vobis, ut & vos communionem habeatis nobiscum*. Illud, *Habeatis nobiscum communionem*, non debet ita accipi, ut intelligatur de communione, quæ sit futura inter eos, ad quos scribitur, & eum qui scribit. Manifestum enim, ut verba quæ statim subjicit Apostolus, demonstrant, intelligi debere illud, de communione cum patre, nempe Deo, & filio ejus: ita ut illud *nobiscum*, significet idem ac si dixisset, *sicut nos habemus*, id quod etiam satis indicatur, ex vocula *Et*, quæ posita est ante vocem *Vos*, ut & *vos*, id est, Non nos solum, sed vos etiam nobiscum eam communionem cum patre & filio habeatis. Et sane verba illa, *communio autem nostra*, &c. sine ullo dubio ita accipi debent, ac si dictum fuisset, Communio autem illa de qua loquimur, & quam dicimus nos habere, & volumus ut eandem & vos habeatis, est cum patre & filio ipsius Jesu Christo.

In his porro verbis, *Communio nostra*, &c. notandum est, in Græco ad verbum sic haberi. *Et communio autem nostra*. Quod volumus monere, propter quendam similem loquendi modum habetur apud hunc ipsum scriptorem verba Christi referentem cap. 6. sui Evangelii 51. ubi ad hunc modum ex Græco legitur. *Et panis autem quem ego dabo caro mea est*. &c. Sunt enim, qui ex eo, quod Christus simplex vocula *autem* non contentus, posuit ab initio horum suorum verborum copulam, *Et*, concludunt illum ibi locutum fuisse, de alio genere panis a se dandi, quam loquutus fuisset prius. Quam considerationem autem esse docet hic locus noster. ubi, si interpretatio nostra, & explicatio verborum Apostoli, vera est, (quemadmodum rationibus a nobis demonstratum esse videtur) satis apparet in tali loquendi modo, copulam istam ab initio positam, esse supervacaneam, & nullo pacto efficere, ut id quod sequitur, aliqua ratione diversa, ab eo, quod antea factum erat, intelligi sive accipi debeat, cum sæpius idem sit omnino, ac si simpliciter scriptum esset, *Communio autem nostra*. Quare & in illo altero loco eodem plane debet, idem esse, ac si Christus simpliciter dixisset, *Panis autem quem ego dabo caro mea est*.

Explicatis iis, quæ pertinent ad ipsam verborum constructionem, videndum est, *quid sit ista communio cum patre & cum filio ejus Jesu Christo*. Et nos quidem affirmamus eam duplicem considerari posse, quatenus videlicet duplici modo, cum Deo & Christo, communionem seu societatem, ac participationem habere possumus, atque adeo et habeamus necesse est, alteraque ex altera necessario pendet. Prior modus est, participare Dei & Christi sanctitatem, id est, innocentiam ac puritatem. Posterior vero esse participare Dei & Christi immortalitatem ac felicitatem. Modus prior communionis illius, jam ex ipsa existebat, quod ostendet ad eum qui alium

suam Epistolam scripsit. Posterior vero ejusdem etiam respectu, licet nequaquam exhiberet, certa tamen spe in ipso erat. Quare cum dicat se aliis annunciare iis ad quos scribit, id quod viderat & audiverat, ut ipsi una secum haberent communionem, cum patre & filio ejus Jesu Christo, sine dubio aliud nihil dicere vult, quam se ad illos scribendo, curare, ut participes fiant divinæ similitudinis, & consequenter etiam spem concipiant certam beatæ immortalitatis, quam tandem revera omnino adipiscantur.

Vers. 4. Propterea statim subjicit, *Et hæc scribimus vobis, ut gaudium vestrum sit plenum.* Neque enim potest esse plenum gaudium in illo homine, qui spe immortalitatis destituitur. Jam vero quia (ut paullo ante indicavimus) immortalitas sine præcedente sanctitate haberi, & sic posterior divina participatio, sine priore quæ præcesserit, existere nequit; idcirco Apostoli verba possunt optime accipi in hunc sensum, ut dicere voluerit; *Propterea hæc ad vos scribimus, id est, vos (id quod deinceps accurate faciet) ad veram sanctitatem hortamur, ut beatam immortalitatem consequamini, & sic nunc quidem ob spem firmam; post eo vero ob certam possessionem hujus summi boni, gaudium vestrum sit plenum, atque absolutum.* Videntur enim omnino verba illa, *Et hæc scribimus vobis*, non proprie ad præcedentia, sed ad sequentia referri debere, & esse pars quasi proœmii cujusdam, ac propositionis totius Epistolæ, quod proœmium ac propositio hucusque durat, videlicet usque ad initium quinti versiculi. Videtur enim plane sentiendum, in illo versiculo quinto incipere Apostolum exponere, ea quæ in animo habebat hac Epistola sua nota facere, & monere eos ad quos scribebat.

Vers. 5. Itaque pro expositione ejus, quod brevissime antea proposuerat, primum dicit; *annunciationem quam audiverat à Deo & Christo, esse hanc, quod Deus lux est*, &c. Ac si diceret, Dixi vobis, nos audivisse, & quæ audivimus, vobis vobis annunciare. Scitote igitur primum & ante omnia nos audivisse, idque vobis nunc annunciare, quod Deus est lux, & tenebræ in eo non sunt ullæ. Animadvertendum est autem, quamvis Latina vulgata editio habeat, quemadmodum recitavimus vocem *Annunciationem*: in Græco tamen legi vocem ἐπαγγελία, quæ apud Sacros Scriptores non quidem annunciationem; sed promissionem significat. Nec parum miror Benedictum Ariam Montanum retinuisse vocem annunciationem, quamvis vocabulum illud Græcum minime mutet. Sed & Beza, quamvis eandem lectionem Græcam retineat, *nuntium* tamen, quæ vox idem valet, quod annunciatio, pro Græca voce ponit, Inquiens promissionis significationem, hoc loco non convenire: quæ indicant eruditissimos illos viros censuisse, vocem illam Græcam, quamvis proprie promissionem declaret, posse etiam significare annunciationem: quod tamen mihi valde dubium est, præsertim habita ratione usus scriptorum Novi Testamenti. Et quia interim ejusdem sum sententiæ cujus ipsi, quod promissionis nomen hoc loco parum conveniat, nihil dubito, quin ex voce ἀγγελία, quæ germana lectio textu Græci sit, mutatio per incuriam sit facta in vocem ἐπαγγελία, per unius literæ commutationem. Nec porro dubitandum ullo modo videtur, quin vetus Interpres Græce legerit ἀγγελία, quæ proprie annunciatio Latine est. Hoc igitur primum est, ad quod scribit, monet Apostolus, ut sciant per Christi prædicationem, plene tradetum & agnitum fuisse Deum esse lucem, & nullas in eo tenebras inveniri.

Quod quid sit, antequam explicemus, considerandum est, quo referatur pronomen *Eo*, cum dicit, *Quam audivimus ab eo.* Ego quidem, quamvis hujus simplicis relativi usus, apud hunc scriptorem, in hac potissimum Epistola sit varius, atque adeo alicubi incertus, cum modo eum qui proxime nominatus sit, referat, modo eum, qui paullo ante, & alicubi fortasse eum qui admodum procul nominatus fuerit; tamen ut ante tacite indicavimus, crediderim pronomine illo, quamvis numeri singularis, significari & Deum & Christum simul paullo ante nominatos. Atque hujus loquendi modi, ut scilicet Deo & Christo ante simul nominatis subjungatur pronomen illud relativum singularis numeri quod utrumque verisimiliter referat, habemus illustre exemplum apud hunc eundem scriptorem, si modo liber ille, ipsum, ut credimus, authorem habet, in Apocal. 22, 3. ubi scriptum est, *Et thronus Dei & Agni in ipsa erit, & servi ejus servient ei, & videbunt faciem ejus.* Ubi nemo non videt, quam commode, quod ad sensum attinet, pronomina *Ei*, & *Ejus*, referre possint, tum Deum, quam Christum proxime simul nominatos, quamvis singulari numero prolata, cujusce usus, quem certum est alibi quoque observari posse, hæc videtur esse causa, quod tanta est conjunctio inter Deum & Christum, non essentiæ quidem, ut Sophistæ nugantur, sed voluntatis, & rerum aliarum omnium, ut insigniter quodammodo visum fuerit Spiritui Sancto, utroque licet diserte nominato, subjicere seu pronomen, seu verbum aliquod quod ad illos referatur, alio numero quam singulari. Et de relativo quidem jam apertum exemplum præter id quod loci nostro animadverti potest, habuisti, de verbo vero duo exempla apertissima habemus, alterum in priore, alterum in posteriore Epistola ad Thessal. & illud quidem cap. 3. 11. hoc vero cap. 2. 16. & 17. quæ per vos ipsi inspicere poteritis, & id quod affirmamus, verissimum esse deprehendere.

Jam enim veniendum est ad explicationem horum verborum, *Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ.* Credimus igitur sensum esse, quod in Deo nihil prorsus sit impuri, sed omnia in illo sint purissima; metaphora sumpta à luce, qua nihil purius excogitari potest, sicut contra tenebræ impuritatem maximam continere videntur, licet non tam proprie ut lux puritatem continet. Cujus lucis apta pro hoc sensu translatio, ipsam etiam facit translationem sui termini contrarii, & emendat quodammodo, quicquid in ea ad aptam translationem conficiendam requiri posse videatur. Illud certissimum est, hac eadem translatione lucis & tenebrarum, ad significandam puritatem, seu probitatem, & impuritatem seu malitiam, quamvis aliter videri posset, usum fuisse Spiritum Sanctum, ut cap. 5. ad Ephes. 8. ubi scriptum est, *Eratis enim ante tenebræ, nunc autem lux in Domino, ut filii lucis ambulate.* Et in Epist. priore ad Thessalon. similiter cap. 5. 5. scriptum est, *Omnes vos filii lucis estis, & filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.* Quamvis enim in utroque istorum locorum, possint metaphora ista lucis & tenebrarum accommodari ad scientiam & ignorationem, & ego ipse fatear, utrobique Apostolum Paulum istarum rerum rationem habuisse, verisimile tamen mihi fit, ipsum præcipue rationem habuisse puritatis atque impuritatis, seu probitatis & malitiæ. Illud certum est in loco nostro, vix ullo pacto defendi posse, Johannem in duplici ista translatione rationem habuisse scientiæ & ignorantiæ. Nihil enim, judicio meo, ad propositum sive scopum loquentis fuisset, si dicere voluisset, Deum scientissimum esse, & nihil prorsus ignorare. Sed etiam alibi translatio lucis eo modo usurpata, qui multis in locis Novi Testamenti reperitur, non videtur posse accommodari ad scientiam significandam, & necesse videtur per eam significari probitatem, ut Luc. 16. 8. ubi ait Christus, *prudentiores esse filios hujus seculi, quam filios lucis.* Cum enim illo in loco lux opponitur huic seculo id est mundo, de quo (ut infra videbimus) Johannes ait, eum totum in malo, seu maligno positum esse, verisimile est lucis nomine probitatem significari, & aliud nihil Christum ibi dicere voluisse, quam homines improbos, prudentiores, id est, cautiores, & astutiores esse, quam probos, quemadmodum enim improbitatem, astutiæ probitatem simplicitas comitari videtur. Est tamen animadvertendum, cum ex ista hac translatione lucis & tenebrarum tunc cum hominibus attribuitur, significari præcipuam probitatem & improbitatem, non eam probitatem & improbitatem præcipue intelligere, quæ talis est secundum præscripta Evangelii, quam loquendum

ut de

in hac præsenti vita nihil dicam [illegible], de qua [illegible] recte affirmari posse non dubitamus, verissimum est, non pauca ex Evangelio præceptorum, utriusque censenda esse, quæ tamen aliquatenus ab improbitate longe abesse credimus, & prorsus abesse, si vel ipsum jus gentium, vel etiam Legis Mosaicæ præscriptiones attendantur. Attulit enim Evangelium una cum vitæ æternæ promissione, cognitionem quandam singularem, ipsiusque Evangelii propriam, probitatis & improbitatis. Unde id fit, quod ante indicavimus, ut in prædicta translatione lucis & tenebrarum, habeatur ratio sæpe ignorantiæ & scientiæ, attributa luce, id est scientia, Evangelio; tenebris vero, id est ignorantia attributa, vel Legi Mosaicæ, vel ei statui in quo erat fere mundus universus ante publicatum Evangelium: quæ tamen attributio tacite potius quam aperte fit, & interim tamen, ut supra diximus, potissima in tali translatione ratio habetur prædictæ probitatis & improbitatis. Ad cujus rei declarationem quædam adhuc dicenda restant, quæ referre dimus ad explicationem [illegible], & deinceps cap. sequentis.

Nunc ad ipsam rem nostram redeamus. Primo igitur loco monet Apostolus eos, ad quos scribit, à Deo & Christo, id est à Deo per Christum, annunciatum, id est declaratum fuisse, Deum esse ipsam puritatem, & nihil impuri in eo reperiri. Quæ monitio, prima fronte videtur esse & supervacanea, & continere in se falsitatem quandam, quatenus scilicet ea docere videtur, illud prius non fuisse cognitum: cum tamen satis apertum videatur, id semper apud omnes, qui Dei unius creatoris cœli & terræ opinione imbuti fuere, constitisse, in ipso Deo nihil impuritatis inveniri posse. Ad hanc objectionem refellendam, videtur esse necesse ad id confugere, quod verissimum est, & à nobis paullo ante indicatum, videlicet suo Evangelio, multo majorem puritatem à Deo requisitam fuisse, quam antea requireretur: imo fuisse patefactum, quædam debere censeri plane impura quæ antea pura censeri poterant. Et sic vere dicitur, per Christum patefactum à Deo fuisse, quod antea scilicet ignotum erat, in Deo ipso nullam prorsus esse impuritatem, id est, multa Deo non placere, ipsique esse impura, quæ vix ullo impura esse animadvertere posset, nec quicquam esse, quod ratione ulla, vel subtilissima quidem, & acutissima [illegible] possit, non esse purum: seu vel minima quidem ex parte impuritatis & pravitatis particeps, quod Deus suo ipsius Christi regno, ullo pacto approbet, & non potius penitus abominetur.

Vers. 6. Quare brevissima illa metaphora, ac monitione, quod Deus sit lux, quodque in eo nullæ sint tenebræ, hocque demum per Christum annunciatum fuerit, comprehensa atque exposita, transit Apostolus ad monendum, quod hinc consequatur pertinens ad mores & vitam nostram, & ait, *Si dixerimus, quod communionem habemus cum ipso*, &c. Quæ verba antequam explicemus, notandum est, quod numerus pluralis, quo ante hæc verba perpetuo usus est Apostolus in prima persona, & consequenter de seipso loquens, potest quidem ita accipi, ut tali numero multitudinis intelligatur secum conjungere alios præcipuos quosdam Christi discipulos, qui eum temporis cum ipso essent. Quamvis enim inferius proximo cap. singulari numero, cum de seipso loquitur, uti esse [illegible]; Nihil tamen prohibet, quominus non suo nomine tantum, sed aliorum quoque Epistolam hanc scripserit. Nam hoc idem à Paulo, in quibusdam ex suis Epistolis, factum fuisse certum est. Veruntamen cum nullos alios usquam aperte ab ipso nominatos fuerit, quod tamen à Paulo factum est in prædictis suis Epistolis, nihil impedit, quominus censeamus ipsum numero plurali pro singulari usum fuisse. Id enim non semel alibi in Sacris Literis fieri contingit. Hoc autem volumus monere propterea, quod in iis etiam verbis, quæ nobis nunc explicanda sunt, & in sequentibus, plurali numero utitur, diversa admodum ratione, quam usus fuerat prius. Cum hic jam incipiat, tali numero multitudinis, non seipsum tantum, nec una secum alios quosdam, qui tunc ipso essent, sed omnes, ad quos Evangelium cognitio pervenisset, complecti [illegible]. *Si dixerimus quod communionem habemus cum ipso, & in tenebris ambulamus, mentimur, & non facimus veritatem*, significat, neminem posse jactare, se quicquam, cum Deo commune habere, qui in peccatis maneat, quæ peccata tenebras appellat. Nam certe, si in Deo nullæ tales sunt tenebræ, ut antea affirmavit, id est, nullum peccatum est, quod Deus non abominetur, consequitur necessario, eum qui in peccatis maneat, longe à Dei communione, & societate omni abesse.

Et porro loquendi modus, qui in his verbis extat, *Non facimus veritatem*, uti sine dubio ex Hebræa Lingua sumptus est, quamvis ejus sensus satis constare videatur, tamen varie ab explanatoribus accipitur. Nos, ne aliorum sententias, quæ minus nobis placent, sine necessitate ulla refellamus, arbitramur idem esse, *Non facimus veritatem*, quod *non recte agimus*. Quem sensum, tali loquendi modo subesse, deprehenditur facile ex pluribus locis, in quibus, in scriptis Veteris Fœderis, talis loquutio reperitur. Ut exempli causa Ezech. 18.9. Itaque Johannes hic aliud nihil vult dicere, nisi quod hi, [illegible], prave ac perverse faciunt.

Vers. 7. Et statim subjungit, *Si autem in luce ambulamus, quemadmodum ipse*, id est Deus, *est in luce, communionem habemus ad invicem*, hoc est mutuam. Jam, si ambulare in tenebris, est in peccatis manere: necessarium est, ut *ambulare in luce* sit à peccatis alienum esse, & vitæ sanctimonia esse præditum. Dicit autem Deum esse in luce, eo sensu, qui jam indicatum est, & congruit cum eo, quem modo diximus. Vult enim dicere Deum Sanctum esse, & omnis sanctitatis hominibus auctorem; & sic hæc sententia congruit cum ea quam habemus in priore Petri Epistola cap. 1. 15, ubi Apostolus monet, debere nos esse sanctos in omni conversatione, quemadmodum is sanctus est qui nos vocavit: & ad id confirmandum ait, scriptum esse, sancti estote, quoniam ego sanctus sum. Quod quidem Levit. cap. 11 44. & 45; & cap. 19.2, & cap. 20. 26, & alibi fortasse in eodem libro scriptum est. Quod non leviter est notandum, ut intelligamus quam vehementissime ad vitæ sanctitatem, quando Deus, qui ipsa sanctitas est, nobis hac in re imitandus proponitur.

Jam illud, *communionem habemus mutuam*, quamvis verba illa, præsertim ut leguntur in Græco contextu, possint ita accipi, ut significent communionem quæ sit inter ipsos Christianos, tamen certum est, hic non de tali communione verba fieri; sed de ea quam quilibet Christianus habet cum ipso Deo. Satis enim manifestam antithesin hæc verba continent ejus quod ante fuerat dictum, de communione, quæ nulla sit ei homini cum Deo, qui in peccatis maneat. Quemadmodum manifeste id quod de ambulando in luce hic dicitur, opponitur ei quod proxime dictum fuerat de ambulando in tenebris. Itaque concludit Apostolus, eum demum habere cum Deo communionem qui sanctitate morum ac puritate sit præditus.

Atque illico subjungit, *Et sanguis Jesu Christi filii ejus mundat nos ab omni peccato*. Diximus in disputatione nostra de Servatore, horum verborum sensum esse, quod sanguis Christi testetur ac confirmet nobis esse remissa omnia peccata nostra, id quod & verissimum est, & loco illi ubi ista scripsimus, valde accommodatum. Tametsi censemus, sine ulla jactura, seu diminutione sensus illius, posse alio quodam modo accipi locum istum, ut scilicet Christi sanguis, significet metonymice ipsum Novum Fœdus, nobiscum à Deo sancitum, quia videlicet id Christi sanguine confirmatum fuerit. Nam eadem ratione cum majore etiam figura verborum dicitur à Petro in initio fere suæ prioris Epistolæ, eos ad quos scribit secundum Dei præcognitionem, id est electionem, fuisse sanctificationi spiritus, ut obedirent, & aspergerentur sanguine Christi. Quod aliud nihil est, quam illos electos fuisse à Deo, ut Jesu Christi Fœderis essent participes, & ita obediendo vitam æternam consequerentur, quia remissio omnium peccatorum vera atque absoluta continetur,

quæ

quæ à Deo in fœdere nobiscum per Jesum Christum sancito, & ejus sanguine confirmato, promissa est. Quemadmodum autem Petrus obedientiam cum aspersione sanguinis Jesu Christi conjungit, aperte satis hoc pacto docens, non posse quemquam illius fœderis esse participem, nisi obediat: Unumquemque autem qui obedierit, omnino ejus participem fore: Sic Johannes conjungit ambulare in luce, cum purificatione ab omnibus peccatis per fœdus illud. Quandoquidem hoc loco purificatio, seu purgatio à peccatis, aliud nihil significat, quam liberationem à pœnis peccatorum. Atque hac ratione docet alteram sine altera esse non posse. Neque enim de similitudine utriusque, quod ad sententiam attinet, inter utraque verba duorum illorum Apostolorum dubitari potest, quia non eodem modo loquuntur, & præsertim, quia quod Petrus obedientiam appellat, Johannes ambulare in luce nominet. Cum enim (ut dictum fuit) ambulare in luce apud Johannem, sit à peccatis desistere & recte operari, nemo non videt hoc idem esse cum obedientia.

Ex hac autem utriusque Apostoli doctrina, præsertim vero ita exposita, ut à Johanne factum est, satis constat, quam inepte fallantur illi, qui bona opera nostra, ad nos justificandos, nihil pertinere arbitrantur, & justificationem quandam somniant, quæ jam extat, antequam quidquam boni à nobis fiat, qui ea se præstitisse. Illud certum est, in his verbis mentem Johannis fuisse, monere illos ad quos scribebat, ne putarent, se fore participes novi fœderis, & remissionis peccatorum, nisi in luce ambularent.

Hactenus est illud, quod primo loco voluit Johannes hac in Epistola docere. Ex quo cum manifeste appareat illum asserere, eos ad quos scribebat non posse peccatorum, propterea illa subjungit quæ statim sequuntur, & id, quod diximus cum aperte indicasse, clarius confirmat, acsi diceret. Nolite mirari, me, non solum vos, sed etiam meipsum vobiscum non peccati esse, meis verbis comprehensum esse, & simul unà ambulantes in luce, ipsam peccatorum remissionem consequutum esse. Nam si dixerimus, quod peccatum non habemus, certo scitote, quod nos ipsos seducimus, & veritas non est in nobis.

Vers. 8. Ex hac nostra verborum Apostoli explicatione iterum constare potest, quid apud eum sit *habere peccatum*, quod hic legitur, nempe *reum esse peccati*, quamvis aliter plerique ac fere omnes sentiant, & credant *habere peccatum* significare ipsum Peccare, adeo ut Apostolus dicere voluerit, omnino Christianos, & se una cum illis, numquam liberos esse à peccando; sed sæpe atque identidem peccare. Non animadvertentes interim, quod quemadmodum, quamvis videantur hæc duo simul stare non posse, in luce ambulare, (id est, ut antea docuimus, à peccatis abstinere) & peccatum habere, (cum id, peccatum habere significet, reum esse peccati), nihil contrarii inter illa duo deprehenditur: cum ambulare in luce referatur ad tempus præsens; reum vero esse peccati, quod attinet ad ipsam perpetrationem peccati, possit referri ad tempus præteritum. Sic contra, cum sæpe atque identidem peccare ad tempus præsens omnino referatur, nullo pacto videri potest, quin inter hoc & ambulare in luce, sit manifesta contrarietas, & sic, si in habere peccatum, quod Christianis Johannes tribuit, nullo pacto significat, sæpe atque identidem peccare, cum nihilominus Christianis Johannes tribuat, ambulare in luce. Verum hac ratione, licet ea videatur satis recte conclusa, contenti esse nolumus; sed ex aliis locis, ubi phrasis ista, *habendi peccatum*, in ipso Novo Testamento legitur, ostendere, ejus significationem eam esse, quam diximus. Primum igitur apud hunc eundem scriptorem ad finem noni capitis Evangelii ejus, legimus scriptum ad hunc modum, *Et audierunt ex Pharisæis hæc qui cum ipso erant, & dixerunt ei: Num quid & nos cæci sumus? Dixit eis Jesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc vero dicitis, quia videmus, igitur peccatum vestrum manet*. Cum Christus dicat illos non habituros peccatum si cæci essent; Satis apparet, *Habere peccatum*, non significare ipsum peccare. Nam ignorantia non efficit quominus peccet, sed tantum peccatum levius facit, ut apparet ex iis quæ scripta sunt Num. 15. cap. 22. nam ibi manifeste Deus per Mosen distinguit inter peccatum per ignorantiam admissum, & peccatum per superbiam id est, prudenter ac scienter factum. Et quamvis peccatum per ignorantiam remissibile (ut sic loquar) esse constituat, cum illud alterum irremissibile quodammodo faciat; tamen expiationem constituit, qua deberet ipsum peccatum per ignorantiam, ablui, & sic apertissimum est, ignorantiam non esse causam, ut quis ita non peccet ut expiatione indigeat. Propterea cum Christus subjungit per antithesin, manere peccatum Pharisæorum, quia dicerent se non esse cæcos, cum *Manere peccatum* omnino sit peccati reatum durare, & non auferri, sequitur ut id cui hoc opponitur, id est non habere peccatum, sit peccati reatum non manere, hoc est etiamsi peccaverit, peccatum illud remitti, & apud Deum suam expiationem habere. Jam apud eundem scriptorem, idem Christus cap. 15. 22. sic ait, *Si non venissem & locutus fuissem eis, peccatum non haberent, nunc autem excusationem non habent de peccato suo.* Quis hic non videt opponi, Habere excusationem de suo peccato, ei, quod est habere peccatum. Atqui si Habere peccatum, esset peccare; Habere excusationem de peccato suo, non posset illi opponi. Nam is, qui de suo peccato excusationem habet, sine dubio peccat. Necesse est igitur, ut habere peccatum, sit, Esse peccati plane reum, quod commodissime opponitur excusationi, quam quis habeat de peccato. Nam qui talem excusationem habet, is licet peccaverit, peccati tamen pœnas non dat, & sic non plane peccati reus est. Sed nos etiam v. 24. ubi eadem loquutio habendi peccatum extat, satis potest animadverti ejus significationem esse quam diximus, dicente ibi Christo: *Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent.* Neque enim verum est, si Christus inter illos de quibus loquitur ejusmodi tam mira & inaudita opera non fecisset, eos futuros sine peccato, quatenus scilicet ei fidem non adhiberent, immo illum, ut ipse statim subjungit, & una cum ipso Deum odio prosequebantur. Neque enim necessarium erat, ad constituendum quod illi peccarent, ut talia opera Christus faceret; sed necessarium erat ad id efficiendum ut ipsi plane peccati rei manerent, nec ulla remissione digni essent; tale quid sane requirebatur, quod illos inexcusabiles redderet. Videtis igitur loquutionem illam habendi peccatum, quam à suo magistro & Servatore mutuatus est Johannes, sicut apud ipsum magistrum significat, peccati plane reum esse; sic necesse esse apud discipulum hoc idem significare. Est autem præterea apud alium Sacræ Scripturæ in Novo Testamento loquutio, quæ eadem plane est, cum illa habendi peccatum, ex qua similiter apparet hujus loquutionis eam vim esse, quam asseveramus. Jacobus enim ad finem cap. 4. suæ Epistolæ sic scriptum reliquit, *Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum ipsi est.* Nemo siquidem ignorat aliud esse peccatum, aliud esse, quod aliquem habere peccatum, idque in omni lingua; sed præcipue in lingua Hebraica, cujus idiotismi permulti in Novo Testamento extant; quæ, cum ipsum verbum *habendi* (ni fallor) non habeat, cogitur ad illum modum loqui, ut dicat Est mihi hoc, pro, ego hoc habeo. Jam vero bene locum perpendenti apparet, apud Jacobum illud Habere peccatum, significare, non peccare modo, sed peccati plane reum esse, propter eam rationem quam supra attulimus, quod ad efficiendum ut quis peccet non requiritur scientia, quæ tamen requiritur ad efficiendum, ut quis peccati sit plane reus. Nam Jacobus in eo quod quis sciat ac noverit bonum facere causam sine dubio ponit, cur si non fecerit ille peccatum habeat. Sed jam ad verba Johannis redeamus. Posset enim quis dicere, Quomodo habere possumus, in loco nostro, peccatum habere id significare quod dicis, cum manifeste appareat illos, id est, se, & alios qui Jesu Christi Evangelio erant affecti, quos Johannes dicit habere peccatum, ab eodem dici purgari ab omni peccato per sanguinem Christi; quomodo igitur sunt illi peccati

[illegible] peccatis [illegible] illis condonatur. Animadvertendum est Apostolum rem conditionemque [illegible], [illegible] ingentis atque admirabilis Dei gratiae quam per Christum ostendit. Nam si quis [illegible] consideret, necesse est ut fateatur peccata quae à Christianis admissa sunt antequam ad Christum converterentur, esse ejusmodi bona ex parte, quae per superbiam, ut scriptura loquitur, facta esse dici [illegible] possint, & propterea secundum regulam expressam [illegible] cap. 15. Numerorum, talia quae sui natura irremissibilia censeri debeant. Hoc igitur respiciens Apostolus, non dubitavit affirmare, si & alios esse plane peccati reos, quamvis peccare desierint, si in luce ambulent, purgari eos ab omni peccato per Christi sanguinem.

Vers. 9. Subjungit Johannes: *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & justus, ut dimittat nobis peccata, & purget nos ab omni iniquitate.* Opponit confiteri peccata sua, ei quod dixerat, dicere se peccatum non habere. [illegible] confessioni nimis multum videtur tribuere. Parum enim verisimile videtur, ut per simplicem confessionem sui peccati consequatur quis à Deo ipsius peccati veniam, cum certum sit aliud praeterea requiri ad veniam suorum peccatorum consequendam. Et tamen alibi quoque videtur idem, aut fere idem scriptum inveniri in Psal. 32. 5. ubi scriptum est, *Peccatum meum notum facio tibi, & iniquitatem meam non tegam. Confitebor [illegible] meas Jehovae, & tu [illegible] poenam peccati mei [illegible].* Quare concludendum est verbum *Confitendi*, hisce in locis, multo majorem vim habere quam prae se ferat, & significare internam illam ac profundam suorum peccatorum agnitionem, cum dicitur, *Si confessi fuerimus peccata nostra*, ex qua necessario consequatur resipiscentia, & ipsorum peccatorum abjectio & plena depositio. Dicit autem Johannes, ut ostendat Deum, ad illum modum peccata confitenti, ipsa peccata condonaturum, illum esse fidelem ac justum.

Fidelem enim appellat quia servet promissum suum, quod in Novo Foedere in [illegible] fecit, remittendi peccata cuicumque resipiscenti.

Justum vero vocat, quia justum est ut promissa serventur, *ut*, inquit, *dimittat nobis peccata*. Modus ille loquendi est communis etiam ipsi linguae Latinae, in qua recte dicimus, ille est sapiens (exempli causa) ut hoc intelligat. Id est, ex ipsius sapientia fit, ut hoc percipiat. Sic, *fidelis est & justus, ut remittat nobis peccata*, idem est, atque ex fidelitate & justitia ejus fit, ut nobis peccata remittat.

Et purget, inquit, *nos ab omni iniquitate.* Ubi Hebraica dicendi consuetudine, *iniquitatis* nomine intelligit poenam peccati. Neque enim, ut supra [illegible], toto hoc capite quae dicuntur de ablutione seu purificatione peccatorum, de ipsis peccatis, sed de peccatorum poenis intelligenda sunt. Est autem observandum id quod alibi monuimus, Apostolum hic purificationem peccatorum nostrorum, quam ante Christi sanguini tribuerat, ipsi Deo tribuere, quod solum videtur satis esse posse, ad ostendendum, Christi sanguinem purgare peccata nostra ratione ad modum diversa ab ea quae vulgo creditur. Creditur enim vulgo per satisfactionem pro ipsis peccatis nostris a sanguine Christi illud praestari. Certum enim est Deum, cui idem omnino & iisdem verbis tribuitur, peccata nostra non purgare satisfaciendo pro ipsis, sed illa remittendo ac condonando. Nihil autem verius est, quam sicut idem plane utrique hic in re, Deo videlicet & Christo, tribuitur, sic eadem ratione purgari peccata nostra a Christo, qua purgantur à Deo, neque ullam sive in hoc, sive in aliis rebus quibuscumque, ad Christi munus pertinentibus differentiam statui posse inter Deum & Christum, nisi quod Deus in illis ut primaria causa, Christus vero ut secundaria agit & operatur, ut quicquid Christus efficit, id Deus per ipsum Christum efficiat.

Vers. 10. Pergit Apostolus in instituta commemoratione status in quo eramus ante Christum cognitum, quod attinet ad peccata quae in nobis essent; de qua re [illegible] quam causam, ex praecipua hujus loci monitio-nesis, habuerit, jam [illegible] est. Inquit enim, *Si dixerimus quod non peccavimus, mendacem facimus eum, & verbum ejus non est in nobis.* Ex hoc, quod Apostolus utitur hic verbo praeteriti temporis, inquiens, *quod non peccavimus*, concludunt quidam ipsum superius non de praeteritis peccatis in verbis illis, *Si dixerimus quod peccatum non habemus*, sed de praesentibus loqui, id est, de iis quae ab hominibus ad Christum conversis [illegible] fiunt. Nam alioqui quare hic idem, eadem fere in [illegible], sive alia necessitate Apostolus dixisset. Haec ratiocinatio si admittatur, convelli id quod superius statuimus de significatione illius locutionis, *habere peccatum*. Verum quoniam illa adhibetur conditione [illegible] dicta, cum nec assumptio, nec consequutio istius argumentationis quicquam soliditatis habeat. Et ut primo de consequutione agamus, quae est, ut ipsa indignum videri debeat, quod Apostolus idem brevi verborum spatio repetat, dicimus, hanc scripturi, repetitiones, easque paucis verbis comprehensas, adeo familiares esse, ut concludi debeat nihil contra ipsius dignitatem statui, si statuamus illum brevi verborum circuitu idem repetiisse. Quod autem attinet ad assumptionem, quae revera hoc ipsum est, scilicet Johannem hic idem repetiisse quod paullo ante dixerat, si videlicet velimus illum ante de praeteritis peccatis loquutum fuisse, non est temere admittenda, immo verisimile est, quamvis utrobique de praeteritis peccatis loquatur, diversum tamen quid dixisse in posteriore loco ab eo quod in priore dixerat. Potest enim id quod priore loco concluserat, Nos habere peccatum, quamvis significet nos peccati plane reos esse respectu illius temporis quod conversionem ad Christum praecessit, potest, inquam, nihilominus illud ita accipi, ut nequaquam ex eo concludatur, nos ante Christum cognitum in peccatis mansisse, & peccatores plane fuisse, quamvis id alioqui verissimum sit, sed satis est ad sensum quem nos modo expressimus, & loquutioni illi *habendi peccatum* à nobis tributum, si, antequam Christum cognosceremus, peccata aliqua gravia, quae expiationem non haberent ante Christum exhibitum, aut certe expiata non fuissent, commisissemus, id quod Apostolus animadvertens, ut expressius id, quod in animo habebat, moneret atque doceret, nos scilicet ante Christum cognitum in peccatis mansisse, & peccatores merito appellari potuisse, non contentus dixisse, nos habere peccatum, ait, Nos peccasse. Quandoquidem, ut mox in explicando initio sequentis capitis demonstrabimus, utitur hic scriptor peccandi simplici verbo, cum significatione manendi in peccatis, seu habitum quendam peccati habendi. Itaque perinde est, ac si diserte dixisset; Non solum autem gravia aliqua peccata, antequam Christo fidem adhiberemus, commisimus; verum etiam plane peccatores fuimus: quod si, inquit, negaverimus, mendacem ipsum Deum facimus. Apparet omnino Apostolum sensisse, grandem injuriam Deo a nobis fieri, si negaverimus, nos ante Christum cognitum peccatores fuisse. Nulla enim Deo, qui ipsa veritas est, & mendacii osor, ac vindex acerrimus, major injuria fieri potest, quam ipsum mendacem facere. Sed praeterea alia summa injuria, praeter jam expositam, hac in re Deo fit, quam statim exponemus, si prius dixerimus quomodo Deus à nobis mendax fiat, si negemus nos peccatores fuisse. Propterea enim id negando, mendacem illum facimus, quia ille per ipsum Christum, & per alios, quos spiritu suo afflaverat, professus est, se per Filium peccata nostra delenda curasse, Christumque apparuisse, ut peccata nostra tolleret: ut quisque potest ex variis divinis testimoniis cum Veteris tum Novi Testamenti aperte intelligere, & vel ex eo sic rem se habere nihil dubitare, quod novum foedus, & sic totum id quod Deus per Christum fecit, remissionem peccatorum, & iniquitatum nostrarum continentur. Jerem. 31. Heb. 8. Sed inter alia loca, in quibus divinum testimonium extat, quod ante Christum exhibitum, plane peccatores essemus, insignia sunt illa verba Pauli Apostoli ad Rom. cap. 5. 8. ubi sic loquitur: *Commendat autem suam in nos charitatem Deus, quod cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*

Et vero

E[illegible] versiculo 6. diceret, *Christum, cum adhuc infirmi essemus, [illegible] pro impiis mortuum fuisse*. Unde videtur Apostolus adeo nos peccatores pronunciare ante Christi adventum, ut etiam impios appellare non dubitet. Jam præcedo [illegible] una tum priore causa, cur Deus injuria afficiatur, si negemus nos peccatores fuisse, quia scribit id Deus per ipsum Paulum, quem Spiritu Sancto afflaverat, alteram prosequitur, conjuncta est causa posterior, quam modum explicuimus, id est, quod hac ratione Deo adimimus eam laudem, quæ illi propter hoc debetur, quod nos non meruerit, ut voluerit Christum pro nobis, quamvis peccatoribus, mori. Manifeste enim ex Pauli scriptis apparet hac in re maxima Dei charitas erga nos, & simul apparere videtur, quod Deus istud a nobis agnosci omnino velit; quod sane etiam aliqui per se ipsum planè est verisimile. Non mirum igitur si Johannes videtur valde urgere, ne audeamus negare nos in peccatis mansisse, & peccatores plane fuisse, cum ex hoc duplex illa utraque injuria in Deum redundet.

Sed addit præterea ad nos deterrendos quominus istud negemus, *Quod si negaverimus, certum erit verbum ipsius Dei in nobis non habitare*, sive potius *non esse*, ut propriæ ejus verba sonant. Idem est enim apud hunc scriptorem, in ejusmodi loquendi modis *esse*, quod *habitare* seu *manere*, ut apparet ex vers. 5. & 6. capitis sequentis, ubi scriptum est, *In hoc cognoscimus quod in ipso sumus: qui dicit se in eo manere, debet &c.* Ubi, quemadmodum suo loco videbimus, satis apparet, *esse*, & *manere*, eadem significatione accipi, & unum atque idem declarare. Jam, quid appellet Johannes hoc loco *verbum Dei*, inter explicationes parum constare videtur, nec desunt qui credant Apostolum appellatione ista significare ipsum Christum, quod tamen nos admittere non possumus, quamvis enim certum sit, apud hunc eundem scriptorem Christum simpliciter verbi nomine alibi significari, & alicubi dici nomen ejus esse Verbum Dei, nempe Apoc. 19. tamen non credendum, cum hic, & ante, & post diserte eum Christum vel significare, ipsum Jesum Christum nominet, voluisse ambigua ac figurata hac appellatione nunc illum nominare.

Restat igitur ut de ipso Dei verbo seu sermone, vel proprie, vel alia ratione figurate Apostolus hic loquatur. Sunt autem qui pro voce *verbi*, doctrinæ vocem hoc loco capiunt per se [illegible] quod non videtur plane rejiciendum. [illegible] tamen vocem doctrinæ vim aliquanto angustioris significationis, quam videatur debere illam, esse vocis verbi significationem hoc in loco. Videtur enim omnino, Apostolum voce ista voluisse significare quicquid nobis Deus promisit, præsertim vero per Christum. Atqui nomen doctrinæ Dei non omnia illa significare seu complecti videtur. Putamus igitur sententiam Apostoli esse, eos qui negant se fuisse peccatores, non habere sensum eorum quæ a Deo nobis promissa per Christum revelata sunt. Nam aut hoc dicit, vel ex iis quæ paulo ante diximus, explicandum, aut quemadmodum ipse Apostolus ait, qui illud negant, Deum faciunt mendacem, satis vel intelligi, vel saltem conjici potest; & est sane ut antea diximus, hoc, quod hic Apostolus ait, valde aptum ad hominem deterrendum, ne illud neget, hominem inquam, qui Christianum se esse profitetur, ut ii profitebantur ad quos Apostolus scribit. Quid enim Christiano homine indignius, quam non habere sensum eorum quæ per Christum nobis jam à Deo patefacta? Quemadmodum ex altera parte dignus valde is est, qui una cum professione Christiani nominis conjunctum habeat verum sensum rerum illarum & propterea scriptor noster capite sequenti v. 14. ait se scripsisse juvenibus, quod fortes essent, & verbum Dei maneret in ipsis, nimirum enim hæc duo, quæ juvenibus illis Apostolus tribuit, ad eumdem finem spectare, nemo est qui dubitare possit.

Est autem animadvertendum, quod in hac ipsa loquutione hic utitur verbo *Esse*, ibi vero verbo *Manere*. Unde videtur aperte confirmari, id quod modo dicebamus, de eadem significatione utriusque hujus verbi in loquutione [illegible] vult dicere, propterea Apostolum hoc loco [illegible] verbo uti voluisse, quod [illegible] ad indignitatem, de qua diximus, ostendendam, si Dei verbum non sit in eo, qui Christianum se esse profiteatur, tamen tanto major indignitas rei apparet, quanto [illegible] id est facilius, quæ habentur, ea nos est quamquam [illegible] re constat. Hæc ideo diximus, quia *esse in aliquo*, minus esse videtur, quam *in aliquo manere*, & facilius illud quam hoc haberi posse. Propterea igitur hoc loco non manendi, sed essendi verbo, uti voluisse Apostolum parum mirandum fuisse quis dicere, & negare, eos, qui non agnoscunt se peccatores fuisse, esse ullo modo participes divini verbi, quo ab illo negando eos magis deterreret. At vero cum voluit ad juvenes illos scribens eos laudare, verbo Manendi, quod plus significare videtur, & habitationem quandam perpetuam atque interiorem rei, de qua agitur, in aliquo significare, ipsum uti voluisse, ut hac ratione vere a se illos laudari aperte constaret. Non tamen hac consideratione non obstante, non recedimus à priore sententia, quod scilicet utrumque verbum idem utrobique significet. Sed jam explicationem secundi capitis accedamus.

Caput II.

Vers. 1. POstquam Apostolus id exposuit, quod primo loco sibi scribendum ad illos putavit, qui Christi nomen profitebantur, & quod ejus occasione illi explicandum fuit, explicavit; incipit hic aperte afferre rationem suæ monitionis, quæ prima illa sua a se scripta continentur, cum tamen satis aliqui posset ex ipsa monitione constare, in quem finem ea ab ipso scripta fuissent, ut mox explicabimus. Ait igitur, *Filioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis*, id est: Quod vobis annunciavi, Deum esse lucem, & nullas in ipso esse tenebras, & quicumque in luce ambulat, communionem habere cum Deo, & Christi sanguinem illum purificare ab omni peccato, ideo annunciavi, ut non peccetis.

Verbum *peccandi*, ut ante attigimus, usurpatur ab hoc scriptore cum significatione *manendi in peccato*, ut patet ex iis quæ scribit infra cap. 3. 6. & cap. 5. 18. In priore enim loco dicit, eum qui manet in Christo non peccare. In altero vero ait, eum qui natus sit ex Deo, similiter non peccare. Immo quod plus est v. 9. prædicti tertii capitis ait, eum, qui ex Deo sit genitus, non posse peccare, quod nemo non videt significare, eum, qui possit vitam æternam à Deo sperare, quod proprium est filiorum ejus, sive eorum, qui ex ipso sint geniti, non posse manere in peccatis. Nam alioqui, si verbum *peccandi*, ut videri posset, & porro significandi vim habet, significaret, aliquod peccatum committere, id est, actum aliquem peccandi facere, sequeretur, nullum qui vitam æternam sperare possit, in actum ullum peccandi incidere. Quod quidem senserunt multi antiquioribus temporibus, & hodie quoque quidam sentiunt. Atqui hoc est adversus regulam quandam à Paulo Apostolo propositam capite 8. ad Romanos ab ipso initio, quod scilicet ii, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant, nulli condemnationi sint obnoxii. Neque enim ullo peccandi actu efficere potest, quin merito dici queat, aliquem non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulare. Sed non apud hunc scriptorem tantum, sed etiam apud alios in ipso Novo Testamento sæpe peccandi verbum, non quidem unum aliquem actum peccati habere, sed habitum, vel assuetudine aliqua peccandi esse præditum, omnino significat: ut apud Paulum cap. 2. Epist. ad Roman. v. 12. ubi ait eos, qui sine lege peccaverint, sine lege perituros, ubi sine ullo dubio verbum *peccaverint*, non significat, in aliquem peccandi actum incidisse, sed habitum aliquem vel assuetudinem peccandi habuisse. Author etiam ad Heb. cap. 3. 17. ait, Deum per quadraginta annos iis infensum fuisse qui peccaverunt, id est, non quidem iis, qui aliquem peccandi actum admiserant, sed qui inobedientes & contumaces adversus ipsum Deum in deserto fuerant, ut ex ipso loco,

ipsique sacra Historia liquido apparet. Ad hæc, ut ne omnino verum esse, *peccandi* verbum ista significatione in peccatis manendi usurpari, ut, nisi vehementer fallor, raro aliter usurpetur, itaque aliter accipiendum sit, cum simpliciter, ut hic factum est, & indefinite profertur. Quare merito concludere possumus, vulgatam explicationem hujus loci nostri nullo pacto probandam esse, ut scilicet Apostolus dicere voluerit, se ideo ista illis scribere, ne ullum peccatum admittant: sed necesse est intelligere, eum voluisse dicere, se ista scribendo curare, ne in peccatis maneant. Id quod etiam colligitur ex ipsa præcedente monitione, ex qua diximus satis constare illius caussam finalem; dum scilicet Apostolus istos, ad quos scribit, monet non obscure, ut in luce ambulent. Apparet enim, quicquid ille primo isto loco suæ Epistolæ monere voluit, huc tendere, ut illi, ad quos scribit, ambulent in luce, id est, ut antea explicavimus, recte se gerant, & sic habitus quosdam virtutum Christianarum habeant, neque enim non habet quis habitus Christianarum virtutum, vel eos, habere desiit, quod unum aliquod peccatum, id est peccandi actum, interdum admittat.

Vocat autem eos, ad quos scribit, *filiolos suos*, quemadmodum verisimile est, quia eos in Christo genuisset: aut certe hac appellatione insignem erga illos amorem suum ostendere voluit, cum nullus major sit amor eo, quo pater filium prosequitur; & interim hac ratione benevolos eos sibi reddit; & cavet ne turbentur, si ista ad illos scribat. Quandoquidem id, quod ait, se ista scribere, ne in peccatis maneant, videtur indicare, illum suspicatum fuisse, ne in peccatis manerent aut plerique aut aliqui saltem ex ipsis. Jam caussa ista, cur ad illos ea scribat, quæ superiore capite continentur, ab ipsomet Apostolo allata, videretur sola per se exposita indicare, quodammodo actum esse de iis, qui inter istos, ad quos scribit, in peccatis manerent.

Quapropter ne id ipsi ita cogitent, vere desperent, statim subjungit: *Et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum justum*, & cætera quæ statim addit. Quorum sensus cum præcedentibus junctus is est, quod, etiamsi res indigna plane sit, ut, qui Christo nomen dederint, in peccatis maneant; tamen non debere eos, qui tales sint, animum despondere, scientes quod, quandocunque ad eum statum pervenerint, ut in peccatis minime maneant, futurum est, ut omnia delicta illis condonentur, & gratiæ Dei plane fiant participes. Quod autem hic sit sensus reipsa verborum Apostoli, quamvis id per se satis constare possit: tamen paullo post ea diligentius explanando apertum facere conabimur.

Interim animadvertendum est, necesse esse, ut, quando Apostolus ita simpliciter & sine ulla restrictione seu exceptione, & sine ulla denique limitatione illud affirmat, quod modo diximus, cum mentionem facit eorum, qui peccaverint, id est, ut explicavimus, in peccatis manserint; eos intelligat, qui nunquam, etiamsi Christo nomen dederant, vitam emendaverant, & in peccatis manere pergebant. Si enim tales fuissent, qui per Christi agnitionem vitam emendassent, & peccata reliquissent, non potuisset Apostolus ita libere & asseveranter affirmare, eos posse fieri nihilominus participes remissionis peccatorum & gratiæ Dei. Est enim quasi regula quædam tradita ab auctore Epistolæ ad Hebr. paullo post initium capitis sexti: Quod, qui gustaverint Dei dona, & participes Spiritus Sancti sunt facti, gustum denique habuerunt futuræ vitæ, ii, si prolabantur, id est, ad pristina peccata revertantur, non possint renovari ad pœnitentiam. Atqui nemo potest per Christi agnitionem peccata sua valedicere, quin gustum istum rerum divinarum habeat. Tametsi enim illud, quod scriptor ille ait, non posse istos iterum renovari ad pœnitentiam, non ita intelligendum est, quasi id nullo prorsus pacto fieri queat: tamen certum est, id saltem voluisse eum dicere, quod ista renovatio ad pœnitentiam ejusmodi hominibus non sit prompta & facilis, imo ne in ipsorum quidem potestate posita, sed tota sit in manu Dei. Atqui modus loquendi, quo Johannes hic utitur, docet, remissionem peccatorum, & consequentes vitæ emendationem & renovationem, ad gratiam Dei participandam istis, de quibus loquitur, esse promptam & facilem. Ergo, ut jam diximus, necesse est ut non loquatur de ejusmodi hominibus, qui jam vitam secundum præcepta Christi emendassent, & denuo ad pristina peccata reversi fuerint.

Ex hac interpretatione nostra, quod scilicet Apostolus loquatur de iis qui in peccatis manent, eos non intelligat qui jam vitam emendassent, sequitur, verba illa, *Et si quis peccaverit*, quemadmodum quidem Græci sermonis proprietas fert, debere paullo aliter legi; & pro *peccaverit*, substituendum esse *peccat*, aut saltem *peccet*. Est enim, si Græca verba inspiciamus, eadem phrasis cum illa, quæ hic §. 3 habetur, cum ait, *In hoc cognoscimus, quod cognovimus eum, si mandata ejus observemus*. Nam, *si mandata ejus observemus*, tantidem certe valet in loco isto, quod, *Si mandata ejus observaverimus*: sed *observemus*, subjunctivo modo positum, idem possit quod *observamus*, indicativo modo dictum. Neque enim vult dicere illic Apostolus, neque ad ejus verba præsenti & præterito tempore proxime elata illo modo ferunt, nos tunc, quod cognovimus Christum, si evenerit, sed si jam evenerat servemus ejus præcepta. Sic igitur & hic non est censendum, ut vox *peccaverit*, omnino ferre videtur, eum voluisse dicere, si evenerit, ut is, qui jam peccata reliquerat, & sancte vivebat, cum hæc scriberet, denuo peccatis se involvat, fore ut nihilominus experiatur peccata ipsius. Sed jam explicemus diligentius verba, quibus Apostolus sententiam suam, quam exposuimus, conectit ac significare voluit.

Si quis igitur, ait, peccat, id est, post Christum agnitum & professionem nominis ipsius, quibus rebus præditi erant omnes ii, ad quos scripsit, adhuc in peccatis manet, nec dum resipuit, is sciat, se adhuc esse in tempore, ut expiationem suorum peccatorum possit adipisci, quod explicat his verbis, *Advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum. Et ipse expiatio est pro peccatis nostris, &c.* Utitur verbo pluralis numeri, & prima persona, dicens *habemus*, quo videtur seipsum etiam complecti. Non quod revera ipse esset unus ex istis, qui adhuc peccarent: sed ut melius indicet, id, quod affirmat, pertinere ad omnes quibus Evangelium annunciatum est, inter quos & ipse erat, quamvis alioqui ad numerum istorum peccantium, id est, in peccatis adhuc manentium, nullo modo pertineret. Id quod ab aliis plerisque non animadversum, fuit, nisi fallor, potissima caussa, ut verba illa, *si quis peccaverit*, seu, ut proprie verbum Græcum sonat, *peccet*, ita interpretati fuerint, ut Apostolus de peccatis agat, quæ ab ipsis regeneratis interdum committuntur, & porro ab ipso Johanne committebantur. Quod, ut ex iis, quæ ante disputavimus, intelligi potest, nullo pacto est admittendum. Præsertim cum illi sentiant, ab ipsis etiam regeneratis non procul abesse, ut in peccatis maneant. Quemadmodum fane necessarium est sentire, si quidem ea, quæ in Epistola ad Rom. cap. 7, Paulus videtur sibi ipsi tribuere, ita sunt accipienda, ut revera illa regenerato cuncta tribuat, quemadmodum plerique istorum locum illum interpretantur. Id quod aperte monere volui, præcipue propter verbum *peccandi*, quo utitur hic Johannes, cujus significationem a nobis expositam ac demonstratam ponerunt illi admittere, & eo magis interpretatione sua hujus loci veritatem pervertere, & occasionem dare Christum profitentibus in peccatis manendi. Nam tanto magis nobis est laborandum, ut ostendamus, Apostolum loqui de iis, qui nondum resipuerint, nec unquam, licet Christum fuerint professi, peccatis valedixerint. Quanquam hoc non satis est ad istorum falsam hujus loci interpretationem ostendendam, nisi simul addatur, quod non modo aliunde, sed ex ipsius Apostoli verbis, & paullo ante scriptis, & quæ mox sequuntur, aperte colligitur, nempe, eos, qui in peccatis manent, nullo pacto habere communionem cum Christo, & sic regeneratos nequaquam esse.

Vox

Vox *propitiatio* Græca quæ reddita est ἱλασμὸς vocem, reddi etiam potest voce *expiatio*. Utrocumque modo reddatur, idem erit sensus, qui exprimitur verbis illis, *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris*. Quibus significatur, opera & ope Jesu Christi fieri, ut nos liberemur à pœnis peccatorum nostrorum, & ab illa ira, quam Deus in peccatores effundit & effusurus est. Nam & Paulus Apostolus Rom. 5 dicit, nos servatum iri ab ira per illum Dei, & 1 Thes. 1 ait, Dei filium nos liberare à ventura ira. Ubi animadvertendum est, tam hic, quam in illis duobus allatis locis, hunc effectum expiandi peccata nostra, & ab ira, quæ in peccatores exercetur, nos liberandi, Christo tribui jam à mortuis excitato, & quatenus à mortuis est excitatus, ut circumstantiæ ipsorum locorum aperte docent. In utroque quidem Pauli testimonio fit mentio ipsius filii Dei, vel vitæ, postquam fuerit mortuus, vel, quod idem est, à Deo ex mortuis excitati. Quinetiam in loco ad Romanos opponitur Christus vivens, seu vita ipsius, ejusdem morti. Unde apparet manifeste, quidquid illi eo in loco tribuitur, non habere rationem ipsius Christi mortis, sed tantum vitæ, quæ post ipsam est consequuta.

Hic porro apud Johannem fit diserte mentio, quod Christus sit consolator vel advocatus noster apud patrem. Ex quibus verbis videtur posse omnino concludi, eum considerari tanquam apud patrem manentem, ad quem scilicet, ut ipse apud hunc eundem scriptorem ait Joh. 16.28, debuisset evadere, ex mundo rediens, vel, si mavis, sese conferre. Jam vero ex eo, quod hic Christo tribuitur, sequitur necessario, nos magnum consolationem accipere, neque ipsum Christum habere patronum ac defensorem nostrum. Unde apparet, posse utramque significationem nominis Græci παράκλητος, nempe tam consolatoris quam advocati hic locum habere.

Veruntamen magis placet id, quod tenque etiam magis plausibile videmus, ut significatio vocis *advocati* retineatur, si modo utraque simul retineri nequeat. Etenim verba illa *apud patrem*, videntur habere vim quandam significandi, partim mansionem Christi apud Patrem suam, quodammodo effectum quendam à Christo procedentem, qui versetur circa ipsum Patrem, quatenus videlicet Christus efficit, ut, ut dictum est, Pater iram suam, quam in peccatores effundit, in nos effundat: non quidem quia ipsum revera placet, & ex severo mitem reddit: sed tantum quia potestatem habet removendi ab hominibus, qui resipuerint, & in ipsum crediderint, omnes pœnas, quæ alioquin ipsorum peccatis, in quibus antea fuerunt, subsequerentur. Sunt enim modi isti loquendi, quod Christus sit advocatus noster, quod sit Sacerdos noster æternus, & hæc munera nunc in cœlis exercens perpetuo exerceat, quemadmodum, sicut hic de advocati officio, sic de Sacerdotis munere in Epistola ad Heb. multis in locis satis aperte scriptum legatur, & ex tota ipsa Epistola clarissime intelligitur: Sunt, inquam, modi isti loquendi de Christo, non minus quam ii qui Rom. 8, & Heb. 7 extat, quod scilicet Christus oret seu interpellet pro nobis, non proprii revera, sed figurati, quibus Dei patris prærogativa, & supra ipsum Christum excellentia & eminentia, & interim summa Christi potestas, & vera liberandi nos à pœnis peccatorum declaratur, & quasi ob oculos ponitur. Qua de re alias à nobis dictum est satis.

Appellat autem Johannes Christum *justum*, dum ei hoc tribuit, quod expiet peccata nostra, ob id, quod is fidelis & verax (qui sunt effectus præcipui justitiæ ac rectitudinis) quatenus videlicet id præstat, quod promisit cum adhuc in mundo esset, se scilicet suis affuturum, Mat. 28.20. Joh. 14.13, 14.18.21, & 23, hacque ratione verbis suis ac promissis testimonium ac etiam dat veritatem: & quatenus in munere sibi à Patre demandato, quod totum, quod attinet ad beneficium aliquod inde proficiscendum spectat, fideliter omnino se gerit. Nam quod quidam simpliciter justi appellationem, quam hic Johannes Christo tribuit, accipiunt eo, dicuntque, hoc ideo ab ipso factum fuisse, ut ostenderet, illum Deo charum esse & gratum, ut facile et inde possit colligi, ipsum impetrare quidquid à Patre petit, non satis congruere videtur appellationi *advocati*. Neque enim advocatus ... seu rogat, proprie loquendo, aut causam rei apud judicem agit, & eos, qui à se proteguntur, ita efficere, ne judex reum condemnet, sed illum absolvat. Quamquam enim hæc, quod ad Christum attinet sic non ... figurate, ut modo diximus, accipienda sint, tamen requiritur, ut, siquid aliud interim, dum hæc dicuntur, Christo tribuitur, id ab illo figurato loquendi modo nihil absit, sed cum eo probe conveniat.

Vers. 2. Est etiam considerandum, quid proprie sibi velit vox Græca ἱλασμὸς, quæ *propitiatio* à vetere interprete hoc loco est reddita. Sunt enim qui vocem illam, aut similem, non bene intellecta, sibi propter ipsam omnino persuadeant, Christum, si aliud nihil amplius hac in re præstiterit, saltem id præstitisse, quod nobis Deum placatum ac propitium reddat. Nam sententiam hanc ... quam à veritate abhorrere, abunde ostensum est à nobis in disputatione nostra de Christo Servatore. Quare sciendum est, vocem istam Græcam, & similes, seu verba sint, seu nomina, non habere, præsertim in Sacris Literis, significationem *placandi*, & ex irato mitem reddendi, sed tantummodo declarandi, quod pertinet ad pœnas peccatorum, ejus animum, cujus est eas sumere atque repetere, mitem atque pacatum, & declarandi, fore ut peccata meritas pœnas non luant: quemadmodum hoc in loco evenit, ubi propterea dicitur Christus esse propitiatio pro peccatis nostris, quia videlicet id præstet, ut peccata nostra nequaquam, prout commeruerunt, puniantur.

Postquam Apostolus explicavit effectum advocationis (ut sic loquar) Christi pro nobis apud Patrem, qui est, quod peccata nostra id est, nos propter ipsa debitas pœnas non subeamus, subjungit statim, Christum non modo pro peccatis ipsius, qui scribebat, & illorum, ad quos scribebat, esse propitiationem, sed etiam pro peccatis totius mundi. In quibus verbis explicandis admodum se torquent ii, qui putant, Christum revera non pro omnibus esse mortuum, sed tantum pro quibusdam, quos Deus omnino & infallibiliter salvos facere decrevit, & sic de ipsorum peccatis pœnas non sumere: adeo ut quidam istorum sic sentientium non veriti sint dicere, *totius mundi* nomine, hoc loco, illos tantum servandos, quos ipsi electos appellant, significari. Alii vero, cum hoc nimis absurdum sibi esse videretur, quippe quod mundi vocabulum inveniatur electos illos significare, sed potius eos qui illis ex diametro opponuntur, dixerunt, totius mundi nomine declarari quodlibet genus hominum, id est, non esse nationem ullam, non sexum, non gradum, non conditionem, quæ sit in humano genere expers expiationis peccatorum à Christo, ut illi volunt, jam in cruce peractæ. Atqui statuendum est omnino, verba illa Apostoli accipienda esse in eum sensum, qui ab ipso suo verborum tam plane abludat: is autem est, ut plerique tamen animadvertisse videntur, Christum paratum esse ita omnium peccata expiare, id est, pœnas eis debitas ab illis avertere; modo videlicet illi ad ipsum Christum convertantur, & ipsius fiant. Est vero notandum verba Græca posse ita accipi, ut Latine reddantur, non *Totius mundi*, ut factum est, & quidem fieri recte potuit, sed *Toto mundo*: quod videtur magis adhuc ipsis verbis convenire, cum non sit expressa vox *peccatis*, quam in superiore interpretatione necesse est tacite ex præcedentibus repetere. Quanquam cum neque etiam proxime ante ea vox repetita fuerit, sed dictum simpliciter *pro nostris*, statuendum est, & hic, quemadmodum & ibi, eam subaudiri debere, & sic non *Toto mundo*, sed *Totius mundi*, ut factum est, convertenda verba Græca reddenda esse. Est præterea notandum, in omnibus tribus locis, ubi in hac periodo præpositio *pro* legitur, Græce esse præpositionem περὶ, quæ proprie Latinam præpositionem *de*, sonat. Est enim hic satis frequens usus hujus particulæ Græcæ apud sacros scriptores, ut scilicet *pro* significet, præcipue cum de peccatis agitur.

Vers. 3. Sequitur apud scriptorem nostrum: *Et in hoc*

[illegible], quomodo exponendum sint, [illegible] verum. His verbis, & iis quae statim subjiciuntur, aliquo modo exprimitur id, quod ante tacite subintellectum est. Neque enim simpliciter est verum, Christum expiare peccata illorum, qui ipsius nomen profitentur, quales erant ii ad quos Johannes scribit: & multo minus illorum, qui needum ipsum sint professi, quos Johannes intelligit nomine totius mundi: cum sine dubio tum demum Christus alicujus peccata expiet, id est, eum a poenis peccatorum liberum reddat, si is per ipsius Christi agnitionem, una cum professione nominis ejus, a peccando cesset, & consequenter Christi mandata observet. Hinc apparet, quomodo verba, quae modo recitavimus, cum superioribus connectantur, quod aliquis deprehendere non parum difficile videtur. Perinde est enim ac si Johannes dixisset: Nolite mirari, si, quemadmodum ab ipso initio aperte factum a me est, ita & nunc tacite fieri, requiratur a me in eo, qui communionem habere debeat cum Deo, & cum filio ejus, & particeps esse expiationis peccatorum, quae per Christum fit, ut in luce ambulet, id est, recte se gerat, & ipsius Christi praecepta faciat. Nam certum est non posse a nobis Christum cognosci, & sic neque Deum, qui non aliter quam per Christum cognosci potest, nisi ipsius Christi praecepta servemus. Quod amplius confirmando addit:

Vers. 4. *Qui dicit novi eum, & praecepta ejus non servat, mendax est, & in hoc veritas non est.* Id, quod hoc loco Apostolus docet, tradit etiam inferius aliis, non uno in loco, quemadmodum Deo dante videbimus. Neque non posse cognitionem, seu Dei, seu Christi, in homine illo inveniri, qui divina praecepta non custodiat, quive in peccatis ullo modo maneat. Quod si is, qui non servat praecepta Christi, ipsum Christum non cognoscit, certe neque expiationis per Christum perfectae est particeps. Hac enim ratione, ni fallor, tacite Apostolus ratiocinatur, & ad eum modum, quem jam exposuimus, quae hic dicit, cum superioribus connectit. Adeo autem certum est, Deum aut Christum non cognosci ab illis, qui ipsius praecepta non servant, ut non paucis in locis Scripturae S. *cognoscere Deum* idem plane pollere videatur, quod Deo obedire. Collegimus aliquot ejusmodi loca in responsione illa nostra ad scrupulos, ad quam primam templum respondentes, & alii etiam ex nostris, in suis scriptis ejusmodi testimonia attulerunt, ad probandum, cognitionem illam Dei & Christi, quam ipse Christus in precatione sua ad Patrem dicit esse vitam aeternam, id est, per eam nobis vitam aeternam dari, aliud nihil esse, quam Dei per Christum voluntatem nosse, eique obtemperare.

Cur autem factum sit, ut cognitionis Dei nomine intelligatur potissimum obedientia voluntatis ejus, videtur sane inquirendum esse: praesertim cum alicubi scriptum legatur, quosdam Deum cognovisse, qui tamen illius voluntati non paruerant, ut cap. 1. Epist. ad Rom. v. 21. ubi etiam dicitur, ejusmodi homines, propter cognitionem istam esse inexcusabiles. Est igitur animadvertendum, quemadmodum, ni fallor, a plerisque aliis animadversum est, esse cognitionem quandam Dei imperfectiorem, quandam vero perfectiorem. Imperfectior non potest per se homini eas vires tribuere, quae requiruntur ad obedientiam divinorum praeceptorum, quamvis ex altera parte eum inexcusabilem reddat, si tali obedientia careat.

Hujusce rei ratio, quae videtur quodammodo sibi ipsi adversari, causa est, quod, ut quis Deo obediendi vires habeat, necesse est ut cognoscat, se fore felicem, si id faciat, & sic ut norit, sibique persuadeat, si non penitus, saltem aliqua ratione, Deum praemio se dignos affecturum illos, qui ipsi obedierint. Jam, ut hoc quis sibi persuadeat, non satis est, si noverit quaenam sit Dei voluntas, quod attinet ad praecepta: sed interim tamen cognita hac voluntate, is qui probus est, facile ista persuasione praemii a Deo sibi obedientibus propositi, imbuitur. Nempe quia praeter rationem ipsam, quae ipsa per se aliquo modo id unumquemque docere videtur, non desunt [illegible] testimonia, quae illud [illegible]. [illegible], qui animi probitate non est praeditus, quamvis cognitionem habeat praeceptorum Dei, tamen propter animum suum alienum ab obediendo divinis praeceptis, nimirum quod ea animum probum prorsus requirant, nec secum ipse cogitat aut ratiocinatur, verisimile esse, quod Deus praecepta sua servantibus praemium aliquod insigne proposuerit, nec diversis testimoniis id velut divinitus vel etiam asseverantibus fidem adhibet, & consequenter, quemadmodum is, qui probus est, spe divini praemii una cum cognitione praeceptorum Dei conjungit constantem obedientiam: sic contra, qui minime est probus, illa praeceptorum Dei cognitione abutitur, & illis obedire spernit, quia de divino praemio ei proposito, qui illa servat, persuasionem ob improbitatem suam habere nequit.

Hinc facile cognosci potest, quaenam sit altera illa Dei cognitio, quam perfectiorem nominavimus, quamque necesse est ut imperfectiori opponamus; & sic diversos ab illa effectus parit; id est, pro eo, quod imperfectior Dei cognitio non satis est per se ad obedientiam divinis praeceptis praestandam, haec perfectior omnino sit satis. Namque ea aliud nihil est, quam non modo nosse quae sint Dei praecepta, sed etiam sibi persuadere, praemium ipso Deo dignum a Deo iis esse propositum, qui illa servaverint. Qui enim tali persuasione est praeditus, sine dubio pleniorem multo notitiam Dei habet, quam is qui illa caret. Potest etiam citra considerationem praemii, quod Deus sibi obedientibus sit daturus, statui duplex Dei cognitio, altera imperfectior, altera vero perfectior; ita, ut similiter ex perfectiore necessario proficiscatur obedientia divinorum praeceptorum; ex imperfectiore vero non item. Nam potest quis ita Deum cognoscere, ut, quam sit dignus ut ametur & colatur eique obediatur, ex admirabilibus ejus proprietatibus plane intelligat; & sic non possit illum non amare, & consequenter colere, eique obedire. Pulchritudo enim cognita, ut omnes Philosophi fatentur atque contendunt, cogit hominem ad eam amandam, & eum, qui ipsa sit praeditus; & haec erit illa perfectior Dei cognitio. Rursus potest quis de Deo talem cognitionem habere, ut interim intellectu suo eo non pertingat, ut comprehendat Dei pulchritudinem atque praestantiam, nisi ex minima aliqua parte; haecque erit imperfecta Dei cognitio. Certe qui tali tantum cognitione Dei sit praeditus, poterit facile eum non amare, nisi admodum leviter; & sic ejus praeceptis minime obedire.

Jam vero putamus, primam nostram duplicis Dei cognitionis declarationem, quamvis non ut philosophicam, magis tamen theologicam, id est, divinis oraculis consentaneam esse hac posteriore. Divina enim oracula, quod ad Dei cognitionem attinet, haec duo potissimum urgent, ut cognoscatur quod Deus sit, id est, sit essentia quaedam singularissima, quae divinum imperium sola ex se ipsa in omnes homines habeat, & quod remuneratorem sit datura iis hominibus qui ipsi obedierint, ut habetur cap. 11. Epist. ad Hebr. Jam illa imperfectior cognitio, quam in priore declaratione nostra diximus esse cognitionem divinorum praeceptorum, si recte hoc intelligatur, complectitur illorum duorum, quae praedicto loco Epist. ad Hebr. dicuntur, unum quidem fere totum, sed alterum tantum ex parte. Quod enim Deus sit, eo pacto expositum, quo a nobis modo factum est, eo fere continetur, quod praecepta dederit, quae scilicet servari debeant. Sic enim intelligenda est cognitio ista praeceptorum Dei. Namque is, qui hanc cognitionem habet, necesse est ut simul hoc habeat, ut cognoscat Deum esse, & summum divinum imperium in omnes homines habere. Haec eadem cognitio praeceptorum Dei illud continet, quod tacite includitur in posteriore illa recitati nuper Epistolae ad Hebraeos expressa; quodque hic ejus partem, quamvis fortasse minus proprie, paulo ante appellavimus. Hac siquidem re, quod Deus sit remunerator eorum, qui ipsi obe-

obediunt, vel, ut Apostolus loquitur, ipsum quærunt, tacite omnino committat, quod Deus aliquid præcipiat, vel expresse, ejusque nimirum præcepta propalat, vel tacite, quia videlicet aliis rationibus satis [illegible]; vel tacite, quia videlicet aliis rationibus [illegible] notum facit, & quodammodo hominis menti insinuat, quid ipse velit, quidve nolit, quæve sint illa (in quibus scilicet voluntas & actio nostra requiritur) quæ illi placeant, quæve displiceant. At vero prior illa huic opposita perfectior notitia, totum illud, quod in prædicto loco ad Hebr. scriptum est, plene ac perfecte continet.

Cum igitur inveniamus sententias de cognitione Dei inter se dissidentes, quarum scilicet modo dicitur, eos qui Deum norunt, obedientes etiam esse voluntati ejus; modo vero ex altera parte testatum invenimus, quosdam Dei cognitionem habuisse, & ipsi tamen non obedivisse; necesse est, ad illa concilianda omnino affirmare, priorem sententiam de perfectiore Dei cognitione, posteriorem vero de imperfectiore loqui. Et sic habemus, ni fallor, satis explicatum, quantum ad locum nostrum pertinet, quid sit intelligendum nomine cognitionis Christi, quando Apostolus dicit, illum Christi cognitione carere, qui ejus præcepta non servat. Apparet autem ex his, quæ diximus, eum loqui de perfectiore cognitione. Cognitionis autem Christi hic mentionem facit Apostolus, non modo ob eam causam, quæ supra à nobis commemorata & explicata fuit: sed etiam ob hanc, quod ii, ad quos scribit, sine omni dubio Christum se nosse & profitebantur, & credebant. Vult enim eos monere, ne frustra vel temere id faciant; & proinde ut Christi præcepta servare studeant, quandoquidem, si illa non servaverint, non sit cur Christi cognitione præditos se esse vel profiteri, vel credere merito possint.

Vers. 5. Et pergens in eodem proposito subjungit statim post verba, quæ postremo supra recitavimus, *Qui autem servat ejus verbum, vere in hoc charitas Dei perfecta est.* Quemadmodum is non novit Christum, qui ejus præcepta non servat: sic qui servat ejus verbum, quod hoc loco idem valet, quod qui servat ejus præcepta, is vere Christum novit; quod ista verba, *In hoc charitas Dei perfecta est*, tacite comprehendit Apostolus, & interim ob aliam hunc modum se permittit, expressius magnum quiddam tribuit, quod scilicet perfecte Deum amet. Est enim hic charitas Dei non active, ut loquuntur, sed passive intelligenda, ut scilicet non charitatem, qua Deus amat, sed qua amatur, significet. Nemo vero negaverit, vere magnum quiddam hoc esse, Deum perfecte amare, quo continetur perfectior illa Christi cognitio, cujus propterea tacite in his verbis Apostolum facere mentionem modo diximus. Neque enim perfecte amare Deum quisquam possit, qui perfectiore Christi cognitione non sit præditus, id est, non noverit quæ sint Christi præcepta, & quantum præmium sit propositum illis qui ea servaverint. Certum enim est, Dei perfectum amorem, id est quo Deum amamus, eo potissimum, immo integre ac plene contineri, quod quis ejus præcepta servet. Atque vera Dei præcepta, & in perpetuum servanda humano generi data alia non sunt, quam quæ Christus dedit. Est autem perfectio ista charitatis in Deum, & obedientiæ præceptorum ejus ita intelligenda, ut non omnino requiratur, ne ea quisquam [illegible] possit; sed tantum ut ejusmodi sit, qua Deus pro sua bonitate erga nos homines contentus esse velit; ita ut lapsus, & ipsa peccata, in quibus quis nullo pacto maneat, non efficiant, quominus quis Christi præcepta, & consequenter ipsius Dei, servare dici possit; & sic, ex testimonio ipsius scriptoris nostri, perfecta erga Deum charitate sit præditus, modo alioquin ita se gerat, ut merito affirmari possit, eum non secundum carnem, sed secundum spiritum incedere.

Cum Apostolus, quemadmodum antea monuimus, de cognitione Christi, non solum ut redderet rationem eorum, quæ prius dixerat, agere voluerit; sed etiam ut eos moneret ad quos scribebat, ne temere aut frustra profiterentur, sive crederent, quod Christum cognovissent: hujusce consequentiæ ad aliud progreditur, quod similiter illum sine dubio præsumebant. Quod quamvis ex sensu Apostoli idem revera sit; aut certe necessario ex eo consequatur, quod quis Christum cognoscit: verisimile tamen est, ex sensu eorum, ad quos scribebat, utpote in his rebus nondum bene edoctorum, aliquid diversum, & non modo amplius, quam se ipsum Christum cognoscere, sed ejusmodi fuisse, quod non necessario à Christi cognitione proficisceretur.

Illud est *Esse*, sive *Manere* in Christo. Nam verisimile omnino est, istos professos fuisse, se non modo Christi cognitionem habere, quemadmodum professio nominis Christi, qua apparet illos fuisse præditos, necessario fert, seu potius illa ferre videbatur: verum etiam in ipso Christo manere, & communionem cum ipso plane habere.

Itaque ait Apostolus, *In hoc cognoscimus, quod in ipso sumus. Qui dicit se in ipso manere, &c.* Ita ut, quæ dicimus, occulte, non multo aliter Johannis verba & conjungere & distinguere, quam vulgo ab aliis fiat. Alii siquidem verba ista, *In hoc cognoscimus, quod in ipso sumus*, cum antecedentibus conjungunt, & à subsequentibus plane distinguunt: ita, ut illa tribuant versui quinto, & à statim subsequentibus sextum versiculum faciant; non animadvertentes, quod ante, saltem proxime, nulla mentio facta fuerit (ut sic dicam) essendi in Christo, quemadmodum requirere plane videtur hic modus loquendi. *In hoc cognoscimus, &c.* si verba ista, cum præcedentibus conjungenda essent, & ad ea referrentur, quasi hic Apostolus vellet docere, quomodo fiat, vel potius agnoscatur illud, de quo scilicet antea locutus esset, quod quis in Christo sit. Cum igitur nulla hujusce rei antea facta aperta mentio, statuendum est, ab his verbis debere fieri initium novæ sententiæ atque doctrinæ. Quippe quod Apostolus docere velit, unde debeamus cognoscere, an quis in Christo sit, sive maneat, ut videlicet, quemadmodum modo diximus, illi, ad quos scribit, in nullo errore circa hanc mansionem in Christo versarentur.

Vers. 6. Quod igitur Johannes ait, *Qui dicit, se in ipso manere, debere, sicut ille ambulavit, & ipse ambulare.* Hoc, inquam, illud est, in quo, id est, ex quo cognoscimus, an in Christo simus; & sic versiculus sextus, ut vulgo communiter divisus fuit, est revera complementum ipsius versiculi quinti, ubi sermo suspensus adhuc & imperfectus manet. Videmus hic, è explicatione nostra, ut necesse videmus, si loqui velimus, pro eodem plane sumi, *esse in Christo*, & *manere in Christo*. Quod aliud nihil est, quam plane participem Christi esse, & in ipso non mente tantum & cogitatione versari, sed etiam revera, non quidem essentialiter, sed efficaciter.

Verba Græca initii versiculi sexti sic prorsus habent, *dicens in ipso manere*. Ubi sine dubio Latinus sermo requirit, ut addatur pronomen *se*, ut nos ex vulgata editione legimus. Quod est tenendum ad alia loca similia, quæ inveniri possint, intelligenda. Est præterea in versu Græcis ad finem versiculi vocula *οὕτως*, id est *sic*, sive *ita*, quæ omnino supervacanea videtur, eamque vulgata editio non agnoscit. Est, inquam, vocula ista proxime ante ultimum verbum *ambulare*. Jam ipsa Apostoli verba & explicatio, unde cognoscamus, quod in Christo simus sive maneamus, ostendunt, interpretationem nostram hujus loquendi modi esse verissimam. Nam si is, qui merito dici queat in Christo manere, debet ambulare sicut ille ambulavit, certum est, mansionem in Christo contineri, ut quis non solum mente ac cogitatione cum Christo conjungatur, sed etiam factis ipsis: quærens videlicet ejus facta sive ejusdem qualitatis, cujus fuerunt Christi facta, id est, à [illegible] obedientiæ divinorum præceptorum non discrepantia, & breviter ejusmodi, ut, qui iis sit præditus, possit merito dici, non secundum carnem sed secundum spi-

ritum

ipsum ambulare. Hoc est enim (quatenus id necessarium ad hoc requiritur, ut quis non temere dici queat in Christo manere) ita ambulare, ut Christus ambulavit. Unde apparet, quantopere fallantur ii, qui negant Christum revera nobis imitabilem esse; quique dicere non possunt (ut Covetum non posuit in illa disputatione nostra) obedientiam hominum regeneratorum & verorum Christianorum tam abesse à Christi obedientia atque distare, quam à cœlo terra distat. Sed alias adhuc similes sententiæ exstant infra in hac eadem Epistola, ut postea videbimus.

Vers. 7. Quoniam vero Apostolus videbatur eadem eandem ac insuetam in iis requirere, qui Christi esse vellent, & ad eum pertinere, nempe ut ambularent, sicut ille ambulavit, statim subjicit, *Fratres, non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio.* Hoc tamen referunt quidam ad sequentia, ubi agitur de fratre odio non habendo, & arbitrantur, id, quod Apostolus dicit, se scribere mandatum vetus, quod isti habuissent ab initio, debere intelligi de præcepto Legis Mosaicæ amandi seu odio non habendi fratrem suum; adeo ut inde etiam colligant, hanc Epistolam scriptam esse ad homines Judæos, qui ad Christum conversi fuissent. Verum judicio meo valde falluntur isti. Certe, ut apparet, non parvam vim faciunt ipsi contextui, & verborum ordini, ac denique verbis ipsis. Nam cum Apostolus dicat, se scribere mandatum illud, quod vetus appellat, satis constat, verbum scribendi præsentis temporis non nisi per summam vim posse referri ad id, quod multo inferius scriptum extat; ac loquendi consuetudinem ferre, ut potius referatur ad id, quod proxime ante dictum fuit. Denique textus ipse loci & efficacia quædam, qua requiritur, ut Apostolus insolite quodammodo loquutus fuerit, requirit, ut illa novitas vel vetustas mandati, de qua videlicet videretur posse dubitari, nullo pacto versetur circa præceptum diserte datum in ipsa Lege Mosis, quippe de quo nemo ambigere posset, quin sit vetustum præceptum. Sed id, quod dubium faciebat, erat (ut diximus) præcepti sublimitas ac difficultas. Nam certe ambulare sicut Christus ambulavit, sublime quiddam est, & minime difficile, homini videlicet nondum per fidem in ipsum Christum regenerato. Igitur non aliter sentiendum est, quam Apostolum voluisse dicere: Ne arbitremini, me vobis quicquam novi præscribere, cum ajo, eum non manere in Christo, qui non ambulat sicut ipse ambulavit. Hoc enim ab ipso initio, quamvis à vobis fortasse non ita bene perceptum, aut memoriæ mandatum, ut debuit, continuit prædicatio Evangelii vobis facta.

Propterea postquam dixit, se scribere mandatum vetus, quod habuissent ab initio, statim subjicit, *Mandatum vetus est verbum, quod audistis ab initio.* Hic loquendi modus videtur esse figuratus, &, ut sic loquar, synecdochicus. Nam si veteris mandati nomine illud intelligit, quod revera mandatum est seu præceptum, ut videlicet quis ambulet, ut Christus ambulavit, videtur hoc non ipsum verbum, verbum, inquam, Evangelii, ut sine dubio hic intelligi debet, non totum nimirum verbum illud, sed partem ejus tantummodo complecti. Quandoquidem Evangelium non præcepta modo sed etiam promissa continet, immo ab ipsis promissis, & bono illo nuncio, quod ipsis continetur, nomen suum habet.

Utitur autem Johannes hic bis illo loquendi modo, *ab initio*, cum ea, ni fallor, significatione, cujus in ipso explicandæ hujus Epistolæ initio mentionem fecimus. Vult enim hoc loquendi modo declarare, & mandatum illud adhuc ab illis haberi, id est, adhuc illis dari, & ipsos adhuc audire verbum Evangelicum, non autem ab initio tantum & mandatum illud illis datum fuisse, & Evangelicum verbum ab ipsis fuisse auditum.

Vulgata editio pro eo, quod ex Græco, ut hodie legitur, in initio hujus versiculi legendum est *Fratres*, habet, *Charissimi*, ut verisimile fit, codicem tamen Græcum, quem secutus est Interpres ille, aliam vocem habuisse ab ea, quæ hodie legitur. Et hanc ipsa quoque Syriaca editio non *fratres* habet, sed *dilectissimi*.

Vers. 8. Pergit Johannes, & ait: *Iterum mandatum novum scribo vobis, &c.* Dubium est, an hoc affirmet Apostolus de eodem mandato, cujus proxime mentionem fecit; an vero de alio, quod mox subjungit. Mihi quidem verisimilius fit, eum de mandato loqui, quod, etiamsi superiore isto, de quo proxime egit, continetur, tamen quatenus in eo exprimitur, quod prius expressum non fuerat, aliud potest à superiore dici. Arbitror autem mandatum istud novum contineri illis verbis, quæ mox sequuntur:

Tenebræ transeunt, & lumen verum jam lucet. Quæ verba, quia non videntur habere formam præcepti, sed simpliciter enunciativa esse, hinc factum est, ut altera sententia, quod hic appellatur novum mandatum illud idem, de quo superius loquutus est Apostolus, quod quidam plane obtinuerit, quem sane excusatos haberem, si mandatum illud, de quo proxime egit Apostolus, idem esse crederent, quod nos diximus, nempe, Ambulare, sicut Christus ambulavit. Sed quando illi intelligunt, mandatum illud esse id, quod postmodum indicatur de fratre odio non habendo, non videntur digni excusatione: cum non minus in verbis illis nulla extet præcepti forma, quam hic; nec minus verba illa videantur esse simpliciter enunciativa, quam ista: Sic enim verba habent, *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc. Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, & scandalum in eo non est.* Ubi videtis, quod, quamvis in his verbis, & proxime sequentibus, virtute ipsa contineatur præceptum amandi fratrum: tamen ipsa verba formam præcepti non habent, sed tantummodo quiddam enunciant. Quare mirum videri non debet, si verba illa, *Tenebræ transeunt, & lumen verum jam lucet*, quamvis, quod ad ipsorum formam attinet, mere enunciativa sint, tamen reipsa vim præcepti habent, licet non ita apertam, ut alia ista. De quo præcepti vi oportet nos clarius aliquid hoc loco tradere. Qua de re tamen antequam quicquam dicamus, necesse est statuere, quomodo Apostoli verba legenda, & ex Græco interpretanda sint. Nam si verba ista, *tenebræ transeunt, & lumen verum jam lucet*, ita accipienda sunt, ut vim præcepti habeant, necesse est, ut particula ὅτι Græca, quæ illis antecedit, non sit redditiva rationis, sed tantum declarativa: ita ut recte verti possit cum adjuncta particula Latina *videlicet*, hoc nimirum modo: *videlicet quod tenebræ transeunt, &c.* Ut Castellio vertit, nisi quod majoris elegantiæ gratia, non per vocem *quod*, cum indicativo modo & nominativo casu, sed sine vocula ista per modum infinitivum & casum accusativum locum reddidit. Cujus rei nomine à Beza vehementer accusatur, qui dicit, illum sua ista interpretatione fœde locum illum depravasse. Putat enim Beza contra, particulam Græcam ὅτι redditivam esse rationis.

Quod tamen ita esse, ipse docere non nihil cogit. Immo verisimilius multo est, si, ut ipse Beza vult, mandatum illud novum, quod Apostolus se scribere profitetur, nondum expositum ab ipso fuit, sed adhuc exponendum restat, ut verbis, quæ statim sequuntur post professionem istam, ejusque rei confirmationem, quæ continetur verbis illis, *Quod est verum in ipso, & in vobis*, mandatum illud omnino exprimatur. Tantum ostendendum nobis est, verba illa, *Tenebræ transeunt, &c.* vim præcepti habere, quam vim inde sumi diximus, quia idem est, *Tenebras transire, verumque lumen lucere*, quod, *Jam non esse sectandas tenebras, sed verum lucem.* Quod si Bezæ sententiam sequi vellemus, ut Apostolus verbis istis voluerit reddere rationem, cur mandatum, quod intelligit, sit novum, & ita novum, ut & in seipso, & illis novum sit, ad quos scribebat, non satis apparet, quomodo verba illa ejusmodi rationem contineant, nisi fortasse ita verba accipiantur, ac si dictum

fuisset,

fuisset, *Hactenus ipsæ tenebræ fuerunt, & nunc demum vera lux apparet.* Id quod si voluisset Apostolus ad hunc modum ut exposuimus, efficacius dicere, ac significare, nulla causa erat, cur non ita loqueretur, ut nos loquuti sumus. Quod cum non fecerit, & sententia, quam modo exposuimus, non nisi per interpretationem quandam ex quæ verbis elici possit, idque non plane necessario, non video cur interpretationem istam Bezæ, & fortasse aliorum, sequi debeamus. Adde, quod, cum Beza scribit, novum illud mandatum esse fraternam dilectionem, quatenus scilicet id per Christum renovatum fuerit, cum alioqui idem præceptum velit esse vetus, idque ex mente ipsius Apostoli, qui de eodem mandato, considerato videlicet duplici ratione, hoc loco affirmaverit, illud esse & vetus & novum: cum, inquam ita Beza scribat, non satis apparet, cur ex eo, quod tenebræ tantummodo antea fuerint, & tum demum, cum Christus apparuit, lux vera apparuerit, sequatur mandatum diligendi fratrem esse novum. Quasi vero illæ tenebræ præcedentes tantæ essent, ut nesciretur ante Christum exhibitum, fratrem diligendum esse. Qua tamen in re ipse Beza nullam inter Vetus & Novum Testamentum differentiam constituat, præsertim quod attinet ad dilectionis mandatum, quæ præcipue contineri videtur vis præcepti illius. Nam quod notitia talis præcepti ante Christi adventum fuisset quodammodo obscurata, ita ut illud per Christum renovandum fuerit, nullam verisimilitudinem habet, nec ejus rei idonea ulla testimonia, aut probationes adfert. Recta igitur explicatione nostra illorum verborum, *Tenebræ transeunt*, &c videndum est, quid sibi ea velint quæ proxime antecedunt, & cur Apostoli præceptum, quod verbis istis, ut docuimus, continetur, sit novum.

Verba, quæ proxime præcedunt illa sunt: *Quod est verum in ipso, & in vobis.* Primum igitur relativum *quod* sine dubio refert id, quod proxime dixerat, mandatum videlicet, quod mox expositurus erat, esse novum. Perinde est igitur, ac si Johannes dixisset, Hoc autem, quod dixi, mandatum videlicet quod mox subjiciam, esse novum, est verum & in ipso, & in vobis. Beza interpretatur *in ipso*, id est, *in Christo*, quod videlicet Christus acceperit spiritum sine mensura, unde ad illos spiritus redundarit: cum propterea subjiciunt Apostolus, *& in vobis*. Verum si illud, quod Apostolus dicit esse verum, illud est, quod nos exposuimus, & quod ipse verborum contextus plane fert; non video, quid pertineat ad confirmandum mandatum istud, de quo Apostolus loquitur, (etiamsi illud sit, quod Beza intelligit) esse novum, Christum accepisse spiritum sine mensura. Nihil enim vetat, quominus Christus sine mensura spiritum acceperit, & tamen mandatum diligendi fratres non sit novum, nec ab ipso Christo renovatum. Est enim in ratiocinatione illa, quæ videtur ex verbis Bezæ prodire, consequentia fallacia. Nam verum quidem est, si mandatum illud sit novum aut renovatum, id per Christum datum fuisse, nempe quod ille spiritum sine mensura acceperit: sed non tamen contra verum est, Si Christus sine mensura spiritum accepit, mandatum illud novum esse aut renovatum, & consequenter ab ipso Christo datum fuisse.

Non video autem, quæ ratio vel necessitas, vel saltem probabilitas, Bezam adduxerit ad sentiendum, pronomine *ipso* Christum significari: cum potentissimum sit agnoscere, illo pronomine referri illud ipsum, de quo agitur, & Apostoli sermonem esse. Quod mandatum, de quo ipse loquebatur, sit novum, id novum esse in se ipso, & non tantum in seipso, sed etiam in illis, ad quos scribebat, id est, mandatum non modo per se ac simpliciter esse novum, sed etiam respectu illorum. Vult enim Apostolus dicere, illud, quod tenebræ nulla jam ratione sectandæ sint, sed tantum vera lux, esse præceptum non modo aliis omnibus, sed etiam illis ipsis, ad quos scribebat, novum. Quæ novitas duplici modo considerari potest, vel saltem respectu temporis, quod Christum antecessit, vel respectu prædicationis Evangelii, quam illi habuerant ab initio.

Jam si considerandum sit hujus novitatis aut vetustatis præcepti, sententiam ut, quæ paullo ante, supra proxime dixerat, videtur omnino sentiendum, hoc in ea rationem tantum haberi prædicationis Evangelii, quam illi ab initio habuerant. Quandoquidem, ut quidem nos explicavimus, ibi Apostolus dicit præceptum ambulandi, sicut Christus ambulavit, non esse novum, sed vetus, quippe quod contentum fuisset in Evangelii prædicatione, quam illi ab initio habuerant.

Quod si velimus interpretationem istam sequi, necesse erit dicere, illos, ad quos Johannes scribit non audivisse ab initio prædicationis Evangelii, quod tenebræ nulla prorsus ratione jam sectandæ sint, sed tantum lux vera. Id quod, etiamsi, ut jam diximus, durum videtur, ac creditu difficile, videmur tamen adducti eo, quod ab initio fere hujus Epistolæ Apostolus scripsit, se illis annunciare, quod Deus lux sit, & nullæ in ipso sint tenebræ, cum iis quæ sequuntur; cum illos non obscure monet, ut in luce ambulent. Durum autem & difficile ad credendum nihilominus illud videtur, cum ex ipsius Apostoli verbis constet, præceptum ambulandi sicut Christus ambulavit, datum fuisse illis ab initio. Videtur enim præceptum illud in se etiam id continere, quod illo altero continetur, ut quis tenebris prorsus posthabitis, solam veram lucem sectetur.

Verum tamen dici potest, illud quidem præceptum, quod nos diximus Apostolum testari eos ab initio habuisse, complecti revera totum illud alterum: sed tamen quia illud expresse ab initio datum illis non fuisset, neque singulatim illis fuisset expositum, quomodo ratione Christus ambulasset, aut certe aliquid illuc pertinens non satis explicatum illis antehac fuisset, quod Apostolus in animo haberet illis nunc explicare, id prius complectens universali illo præcepto prorsus relinquendi tenebras & sectandi lucem veram: propterea Apostolum ausum fuisse mandatum illud, illa ratione inspecta, appellare novum, tam respectu sui ipsius, quam illorum, ad quos scribebat.

Id porro, quod explicatius volebat Apostolus illis tradere, videtur omnino continere, saltem ex parte, eo, quod expresse statim subjicit de dilectione fratris. Verisimile est enim, istud præceptum non fuisse antehac illis bene cognitum neque intellectum, quam immensa debeat Christiani hominis esse dilectio erga fratrem suum. Verum, quia nihil cogere videtur, quominus istam novitatem aut vetustatem præcepti hoc in loco Johannes aliter acceperit, quam proxime ante fecerit, potest facile defendi, fuisse præceptum tenebras penitus abjiciendi, & veram lucem amplectendi, novum ab Apostolo appellatum alterum illam ob causam, quam supra brevissime indicavimus, videlicet ob id, quod præcepta, quæ præceptum illud complectitur, & nominatim id, quod ipse Apostolus statim exprimit, diligendi fratres, non tam plena, neque tanta intensione essent ante Christum exhibitum, quam post Christum, qui propterea profitetur, se novum præceptum dare discipulis suis, & suum quoddam præceptum ac peculiare mandatum illis tradere, quando jubet, ut ament se invicem Joh.13.34. & 15.12. De quo, antequam locum istum de diligendis fratribus, in quo aliquot verba Apostolus insumit, plane absolvemus, aliquid plenius explicabimus.

Vers.9. Pergens igitur Apostolus in hoc argumento sectandi lucem, & tenebras relinquendi, sic ait: *Qui dicit, se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc.*

Vers.10. *Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & scandalum in eo non est.* Est hoc in priori verbo idem loquendi modus in Græco contextu, quem paullo ante notavimus. Pro eo enim, quod Latine legitur, *qui dicit se in luce esse*, Græce est, *qui dicit in luce esse*. Concludit igitur Apostolus, nullo pacto posse hæc duo simul consistere, ut quis in luce maneat, & interim fratrem suum odio habeat. Ad quod recte ac penitus intelligendum, necesse est, antequam aliud faciamus, ut de ista luce, & de istis tenebris, quemadmodum antea pollicitus sumus, hoc loco ea dicamus, quæ superius omni possi-

censuimus, & ad hunc locum reservavi. Credidimus autem supra, illis appellationibus lucis & tenebrarum significari potissimum, non tantum hic, sed etiam aliis in locis, probitatem & improbitatem; quamvis non negaverimus, habitam simul fuisse rationem à Scriptoribus, qui illas usurparunt, scientiæ & ignorantiæ. Nam res, nisi fallimur, ad hunc modum se habet. Primum, metaphoricè lumen seu lux appellatur patefactio Evangelii: quia quemadmodum lux est causa iis, qui habent oculos non obscuratos neque obcæcatos, ut videre possint: sic Evangelii patefactio, iis, qui mentem obtenebratam non habent, ita, inquam, obtenebratam, ut cæci mente illi dici possint, est causa, ut agnoscant, quæ sit Dei voluntas erga humanum genus. Sic contra, quemadmodum tenebræ causa sunt ut quis, etiamsi alioqui optimis utatur oculis, non videat: similiter ignoratio Evangelii, cui metaphoricè merito tenebrarum appellatio convenit, causa est, ut quis, quamvis alioquin mente sana & integra, nesciat quæ sit Dei voluntas erga homines: Jam ubi est cognitio voluntatis divinæ erga nos, si ejusmodi cognitio manca non fuerit atque imperfecta, necessarium est, ut eidem voluntati divinæ obediatur, & sic vera, & quam Deus requirit, probitas in homine existat: quemadmodum ex altera parte, ubi ignoratio sit divinæ voluntatis, necesse est, ut nequaquam ea probitas adsit, quam Deus à nobis requirit: quemadmodum ex iis intelligi potest, quæ non ita multo ante de perfecta atque imperfecta cognitione disputavimus.

Hinc factum est, ut præcedente prædicta metaphora sit facta via ad metonymiam, id est, ad id, ut accipiatur causa pro suo effectu; & sic, quia cognitio voluntatis divinæ per Evangelium, quod lux, ut diximus, metaphoricè appellatur, est causa probitatis in homine, ignoratio vero ejusdem voluntatis, propter Evangelii ignorationem, quæ tenebrarum nomine metaphoricè significatur, est in homine causa improbitatis: hinc rursus factum est, ut lucis nomine probitas, tenebrarum vero improbitas declaretur, id est, ut diximus, & hæc & illa potissimum illis appellationibus significetur: etiamsi interim Sacri Scriptores, ubi istis figuratis appellationibus utuntur, satis aperte quædam admisceant, quæ videantur propiùs rationem habere scientiæ atque ignorantiæ divinæ voluntatis. Voluerunt enim hac ratione non modo rem ipsam dicere, sed etiam rei causam indicare atque ostendere iis, qui ad illa percipienda sunt apti: unde proficiscitur, quod lucis nomine, seu operum lucis, probos & Christianos mores intelligant; tenebrarum vero appellatione, sive operum, vel armorum tenebrarum, mores improbos, & à Christi disciplina alienos, ut Paulus fecit ad finem 13 capitis ad Romanos. Est autem testimonium satis aptum ad ostendendum, quod lucis & tenebrarum figurata appellatio, quamvis initium suum sumat a sciendo & ignorando, tamen potissimum ob id usurpetur, ut denique probitas & improbitas per eam significetur. Probitas, inquam, atque improbitas, ut superius monuimus, quæ talis sit, non quidem simpliciter secundum humanam rationem, & ipsum jus gentium, vel etiam Legem Mosaicam, sed secundum rationem, & jus illud, quod nobis per Christi Evangelium à Deo est patefactum atque propositum. Est, inquam, testimonium & locus aptus ad totum hoc probandum id quod legitur cap. 26. Act. 18, ubi Paulus, recitans verba, quæ illi fecit dominus Jesus, cum ei ab initio apparuit, & à se in suis membris persequendo illum retraxit, & ad se convertit, hæc ad mentem commemorat: *Ut aperias oculos eorum, & convertantur à tenebris ad lucem, & à potestate Satanæ ad Deum, ut remissionem peccatorum, & sortem inter sanctificatos accipiant, per fidem, quæ est in me.* In quibus verbis ea, quæ diximus, satis apparent. Nam quamvis ab initio fiat mentio aperiendi oculos, tamen sit denique mentio, post conversionem à tenebris ad lucem, conversionis à potestate Satanæ ad Deum. Quæ etiam verba ita accipi posse videntur, ut sint exegetica proximè præcedentium, ita ut simplex copula *Et*, quæ præcedit vocem *potestate*, idem valeat, ac sæpissime in Sacris Literis contingit, quod *id est*.

Verum præterea animadvertendum est, per lucem & tenebras posse figuratè significari probitatem & improbitatem, idque metonymicè sine ulla præcedente in eadem appellatione metaphora, per quam ratio scientiæ & ignorationis habeatur. Certum enim est, quod quemadmodum de Deo dicitur, quod habitet lucem inaccessibilem 1 Tim. 6, & alia dicuntur, unde apparet, Deo lucem sive in ipsa inhabitationem tribui: sic contra de Satana, seu de ipsius Angelis ea dicuntur, quæ illos in tenebris esse, non docent, ut 2 Pet. 2, ubi dicitur, quod Deus Angelis, qui peccaverunt, non pepercit, sed in tartarum detrusos catenis caliginis tradidit. Non est enim dubitandum, quin Angeli illi sint ii, quos alias Scriptura Diabolos & Angelos Satanæ nominat. Habetur etiam Luc. 22. 53 verba illa Domini Jesu ad eos, qui illum comprehendere, & captivum ad summum sacerdotem abducere volebant: *Hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum*, ubi sine dubio *tenebrarum* nomine Satanam intelligit. Cum igitur res ita se habeat, apparet manifeste, lucis nomine figuratè per metonymiam ipsum Deum primum significari posse; deinde vero id, quod est secundum Deum, & sic probitatem, præsertim eam, quæ in Evangelio Christi præscripta est. Hæc enim maxime, & maxime propriè secundum Deum est. *Tenebrarum* vero nomine eadem figura primum Satanam denotari posse, deinde ea, quæ sunt secundum Satanam, ut est pessimum improbitas illa, quæ Christi disciplinæ adversatur; quippe per quam fiat, ne homines immortalitatem ac beatitatem consequantur, quam Satanas humano generi maxime invidet, eoque eripere omnibus viribus conatur. Jam, etiamsi non dubitemus, quin id, quod diximus de appellationibus illis figuratis *lucis & tenebrarum*, ex ipsis verbis nostris ita intelligatur, ut non affirmemus id ubique evenire, tamen censuimus aperte à nobis confitendum esse, inveniri loca, ubi istæ appellationes & metaphoricæ potissimum sint, & potissimum scientiam & ignorantiam rerum divinarum significent, qualis est totus ille locus, qui habetur Johan. cap. 3. à versiculo 19 usque ad versum 22. ibi enim manifeste istæ appellationes usurpantur, ad indicandam patefactionem justitiæ & injustitiæ, quæ per Evangelium contigit, & eamdem rerum quæ ante Evangelium annunciatum erat ignorationem.

Quamvis autem negari non possit, iisdem translationes illas fuisse usurpatas ad probitatem & improbitatem hominum ostendendam, & eo arguendam. Alius autem est locus valde insignis, ubi duplex illa figurata locutio usurpatur, præter eos, qui jam sunt allati, quem propter ejus celebritatem & utilitatem aliquam, cujus eo explicando potissimo fieri participes, nullo pacto silentio prætereundum censui. Is est in initio Evangelii Johannis, ubi ait, in Verbo illo, seu Sermone, fuisse vitam, id est, in Christo fuisse vitam æternam, hancque vitam fuisse lucem hominum, eamque in tenebris lucere, sed tenebras eam non comprehendisse. Cum Johannes ait vitam æternam, quæ in Christo est, esse lucem hominum, quamvis id intelligi possit de illustratione mentis humanæ proficiscente à cognitione vitæ æternæ, quam Deus sibi obedientibus per Christum promisit; & fortasse hæc sit non modo ordine prior, sed etiam potior significatio illo in loco metaphoricæ illius appellationis; tamen videtur negari non posse, quin optime similiter ac convenientissime accommodari isto ipso in loco possit figuratæ illi appellationi significatio probitatis illius insignis, quam Christus præscripsit, & quæ per excellentiam probitas simpliciter merito appellari potest: quippe, quæ sola perfecta sit probitas, & multis partibus omnem aliam ante excogitatam aut præscriptam superet. Nihil enim est verius, quam vitam æternam à Christo patefactam, & iis promissam, qui ipsi obedirent, esse causam, ut homines probitatem illam sectentur, & vere perfectissimamque summe, quæ in hominem cadere possit, probi sint. Qui cum tales sint, & plane recte agant, dicuntur, ut supra in hac eadem Epistola vidimus, in luce ambulare.

[illegible] est [illegible], quod [illegible], ubi figurate [illegible] appellatam interpretari, si appellatione illa probitas significetur, id propterea fiat, quia ipsa [illegible] lucis probitatem significet. Id enim [illegible] [illegible]: sed id dicere volumus, sub ista appellatione aliquo modo rationem haberi omnino ipsius probitatis. Hoc expresse hic monere voluimus, ne quis nostrae interpretationi in istis Evangelii verbis objiciat, absurdum esse, si quis illa ita interpretetur, quasi Evangelista dixerit, vitam æternam, quæ in Christo est, esse probitatem hominum: quamvis hoc, si figuratum loquendi modum figuram adjicere liceat, possit aliqua ratione subsistere, per metonymiam nempe figuram, superius in hac eadem tractatione a nobis explicatam, qua vel caussa pro effectu, vel effectus pro caussa ponitur. Sic enim potest merito æterna vita a Christo annunciata [illegible] illa hominum probitas appellari, cum ejus [illegible] causa. Jam vero quod attinet ad alteram figuratam appellationem, quæ est tenebrarum, in illo loco, ea [illegible] potest tam ignorantiam rerum divinarum, quam improbitatem potissimum ac præcipue declarare. Verum enim est utrumque hoc, lucem & lucem illam [illegible] in medio ignorantiæ rerum divinarum, & similiter lucem illam lucere in medio improbitatis humanæ; sive lucis nomine intelligatur ipsa perfecta divinarum rerum, id est, divinæ voluntatis erga homines cognitio [illegible] cognitio & approbatio probitatis a Christo præscriptæ. Pari modo id, quod illic [illegible], quod nimirum tenebræ lucem illam non comprehenderint, ita potest accipi, ut intelligamus, obcæcatas mentes hominum non potuisse percipere [illegible] illam lucem ac divinarum rerum cognitionem, quam Christus attulit: sed etiam possit ita accipi, ut intelligamus, mentes improbas non potuisse percipere, id est, admittere illam probitatem, quam Christi Evangelium præscribit, cujusque sectandæ studium excitat in mentibus humanis, quæ a probitate non sint alienæ, atque ad beata illa vita, quam Christus iis promisit atque eidem, qui probitate illa fuerint præditi.

Hunc locum ex Evangelista a nobis ad hunc modum propositum, antequam ab ipsa plane dissolvamus, videtur nonnihil afferre [illegible], si illum conferamus cum eo, quod proxime in hac Epistola a nobis explicatum fuit, dum Apostolus ait *Tenebræ præterierunt & verum lumen jam lucet.* Videntur enim ista duo loca aliquid contrarii inter se continere, quippe quod in Evangelio dicitur, lucem in tenebris lucere, hic vero affirmatur, tenebras præterire. Quomodo enim potest lux lucere in tenebris, si jam tenebræ præterierunt, id est, esse desierunt? Hoc primum apparet, ex interpretatione, quam habemus in vulgata editione, ubi verbum præterierunt, sive transierunt, præterito tempore legitur, quamvis Syriaca quoque interpretatio idem habeat, minus probandum esse, neque esse recedendum a lectione Græcorum codicum, in quibus habetur verbum παράγεται, quod non nisi præsentis temporis esse potest. Nec tamen istud ipsum verbum, quod similiter habetur infra II 17, per præteritum, sed per præsens tempus ipsum vetus interpres reddidit, & una cum eo interpres Syrus, quorum uterque eo in loco legit, *Et mundus transit*, &c. non autem *transiit*. Nec illam lectionem sequerentur, quod interpretes illi illam lectionem Græcam, quæ præteritum tempus exprimeret, in loco de quo nunc agimus reperirent, quam scilicet sequi [illegible].

Hæc omnia idcirco dicere voluimus, quia, si præterito tempore verbum transeundi, sive prætereundi, hoc loco legatur, multo major videbatur esse repugnantia inter hæc duo loca, Evangelii nimirum & Epistolæ, quam tamen nullam esse affirmamus, quod ratione ex nostra planum fieri potest, si Epistolæ verbo [illegible] [illegible] [illegible] accipiamus, ut a quibusdam [illegible] [illegible] [illegible] præcipiendi, licet a nobis [illegible]. Nam si Apostoli mens est dicere in hoc loco Epistolæ, Tenebras jam præterire & esse desinere, repugnantia illa, quam diximus, omnino apparere videtur. At si ejus mens sit, [illegible] [illegible] ad tenebras ullo modo [illegible], [illegible] verum [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ctamur, nemo non videt, ex præcepto illo minime consequi, quod jam non sint tenebræ, seu esse desinant; seu figurato loquendi modo, quia videlicet jam aliter eas esse desinere; & sic nihil hoc in loco contrarium appareret ei, quod dicitur in Evangelio, quodque [illegible] videtur adversari verbis ejusdem Apostoli in loco nostro, quod videlicet adhuc sint tenebræ, in quibus nimirum lux illa luceat. Nam si quis Evangelii verba velit ita accipere, ut ad tempus antiquius & præteritum referantur, propter verbum *non comprehenderunt*, quod est præteriti temporis, licet alterum etiam verbum *lucet*, quod est præsentis: verba vero Epistolæ omnino ad proximum & præsens tempus respiciant, & hoc pacto arbitretur illa duo loca conciliari posse, is meo judicio nihil egerit. Neque enim potest differentia tanti constitui inter utrumque illud tempus, ut videatur posse dici, in uno tenebras adhuc ita fuisse, ut in illis lux illa vera luceret: in altero vero tenebras jam plane esse desinere. Quicquid sit, si non sola, certe omnium tutissima via, ista duo loca, quæ in speciem aliquo modo dissident, conciliandi ea est, quam diximus, statuere, quod Johannes in Epistola, quamvis quiddam simpliciter enunciare videatur, tamen revera ita loquitur, ut præceptum tradere velit, quemadmodum supra ostendimus, ejus verba, quæ proxime antecedunt, id omnino ferre.

Porro antequam hunc locum de figurata appellatione lucis & tenebrarum concludamus, videtur prætereundus non esse [illegible] locus apud Matth. cap. 6, ubi Christus similitudine illa allata oculi, qui sit lucerna corporis, qui si simplex fuerit, totum corpus lucidum erit, sin autem fuerit malus, id est, aliqua ratione offuscatus, totum corpus erit tenebrosum, volens, ut plerisque placet, & nos verissimum esse credimus, ostendere, debere animum & consilium hominis esse probum, & ab omni avaritia & cupiditate rerum mundanarum alienum; cum alioquin futurum sit, ut hominis actiones in universum sint malæ & vitiosæ: inquit tandem, *Ergo si lumen quod est in te, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ?* Id est, si animus tuus, qui deberet esse lucidus nempe consilium est tenebrosum, actiones tuæ, quæ inde lucem suam totam accipere debent, quam erunt obscuræ? Si animus, inquam, & consilium tuum improbum fuerit, vides manifeste, necesse esse, ut actiones tuæ sint plane improbæ. Et hic apparet, luminis seu lucis figuratam appellationem, & similiter lucidæ rei accommodari ad probitatem animi & consilii hominis declarandam, quemadmodum tenebrarum & offuscatæ rei similiter figurata appellatio usurpatur ad improbum animum & consilium hominis, nec non ad improbas ejus actiones, seu improbitatis plenas significandas. Possumus adhuc duo verba dicere de loco illo posterioris ad Corinthios cap 6, ubi Apostolus, volens deterrere Corinthios a commercio & societate omni in rebus sacris & divinis cultibus cum infidelibus, ait, nullam communionem esse posse lucis cum tenebris. Sed non prorsus esse necesse, de loco isto verba facere, cum nemo non videat, appellationem illam lucis & tenebrarum in loco isto, posse tam accommodari ad scientiam & ignorationem rerum divinarum, quam ad probitatem illam insignem Christianam, eique contrariam improbitatem significandam atque indicandam.

Vers. 11. Sed jam ad Johannis verba revertamur, quæ nobis sunt explicanda, in quibus videlicet incipit aperitius exponere, quid sit illud *Ambulare in luce*, quod ab initio monere voluit a nobis fieri debere, & cujus monitionis occasione ea omnia dixit, quæ hactenus explicavimus, & tandem eandem monitionem repetens ea verba protulit, quæ nos ostendimus vim præcepti habere, & præceptum illud novum esse, quod dixit se illa tradere, nempe tenebras transire, & verum lumen jam lucere, id est, relictis tenebris amplectendam esse veram lucem. Quo præcepto diximus contineri id, quod nunc explicandum nobis est, videlicet de non habendo fra-

trem suum odio, denique amandi illum. Quod siquidem ipse Apostolus hic agnitus, quod, qui odio habet fratrem suum, quantumvis dicat se in luce esse, nihilominus in tenebris adhuc versatur: qui vero amat fratrem suum, in luce manet. Quae verba, per ea, quae superius dicta sunt, facile intelligi possunt, modo intelligatur, quid sit apud Johannem, *odio habere fratrem suum*, & similiter quid sit *fratrem suum amare*. Hoc enim quid sit, non potest ex ante dictis percipi, sed necesse est in eo explicando aliquantisper laborare atque insistere. Pendet autem explicatio ex significatione verborum *odio habendi*, & *amandi*; vel ex significatione nominis *fratris*, cum necesse omnino videatur, ut hae voces non habeant omnes eandem prorsus significationem, quam habent in Lege Mosis, ubi idem praeceptum datum legitur: quippe quod, ut & antea & modo dictum est, Johannes hoc praeceptum ut novum iis proponit, ad quos scribit. Nec quidem, cum, ut supra monuimus, Christus ipse profitetur, cum jubet suos discipulos se invicem amare, dare se illis praeceptum quoddam suum proprium, & porro novum. Ex quibus Christi verbis potest intelligi, differentiam significationis verborum inter praeceptum datum in Lege Mosis, & praeceptum datum ab ipso Christo & Johanne, circa fratrum dilectionem, unam esse in verbo *amandi* seu *diligendi*; & in verbo huic contrario, *odio habendi*. Diserte autem in Lege Mosis, nempe Levitici 19.17,18. scriptum extat, *Ne odio habeas fratrem tuum in corde tuo*. Et mox: *Diliges proximum tuum sicut te*: ita ut, si interpretatio aliqua non adhibeatur istis verbis diligendi & odio habendi, nihil novi appareat posse in praecepto Christi & Johannis, id est, nihilo plus contineri illorum praecepto, quam praecepto Mosis, immo contra videri posse, in Mosis praecepto aliquanto plus haberi, quippe in quo expressa sunt illa duo, *in corde tuo* & *sicut te*, quorum neutrum legitur in Christi & Johannis praecepto, quamvis omnino aliquid pondus, quod attinet ad plus praecipiendum, utrumque habere videatur. Prius siquidem illud *In corde tuo*, videtur ostendere ac declarare, non modo prohibitum esse factis ipsis aut verbis odium erga fratrem suum exercere, sed etiam ipso solo corde. Posterius vero illud, *sicut te*, plane docere, aut certe docere videtur, amorem erga proximum seu fratrem debere esse valde magnum, nec satisfactum iri praecepto isti, si quis simpliciter proximum suum amet, nisi etiam ipsum amet ut seipsum. Haec omnino non docent, necesse esse verba ipsa amandi & odio habendi aliquanto majorem multo significationem habere in Christi & Johannis praecepto, quam in praecepto Mosis; alioqui falsum esset sive Christum, sive Johannem illo praecepto dando aliquid novi praecepisse; quod tamen nullo pacto negari posse, ex iis quae ante dicta sunt aperte constare videtur. Jam ad percipiendum, quaenam sit major ista intentio, nihil melius adhibere possumus quam verba ipsius Christi, ipsiusque Johannis, ubi explicatius aliquanto de hoc praecepto agunt. Et quidem Johannes infra cap. 3.14. & deinceps ita dicit, ex quibus intentio ista facile colligi potest, &, quatenus illa sit intelligi. Inquit enim, *Nos scimus quod translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres*. Certe necesse est, ut dilectio erga fratres quam Johannes percepit, sit valde magna, atque multo major ea quam praecepit Moses; quando, si quis illam habet, jam translatus est a morte ad vitam. Neque enim tale quodpiam, ni fallor, invenitur affirmatum usquam de dilectione fratrum, quam Moses jussit. Idem autem sibi quoque tribuit Johannes ex ipsa dilectioni fratrum a se praescripta, nempe cap. 4. hujus ejusdem Epistolae vers. 7, ubi postquam praecepit, ut alii alios diligamus quippe quod charitas ex Deo est, statim subjungit: *Et omnis, qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum*.

Jam vero quaenam sit ista major intentio dilectionis erga proximum, quae efficiat, ut Christi & Johannis praeceptum amandi majorem vim esse, quam in servando praecepto Mosis, ex eo apparet, quod Johannes monet 3.16. sequenti capite, inquiens, *In hoc cognovimus* *charitatem Dei*, [illegible] Graeca codices & Syriaca interpretatio, [illegible] *Dei, quoniam ille pro nobis animam suam posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere*. Idem expressisse antea Christus apud eundem Johannem cap. 15.12,13, in quibus, *Hoc est praeceptum meum ut diligatis invicem, sicut dilexi vos: majorem hac dilectionem nemo habet, quam ut quis animam suam ponat pro amicis suis*. En igitur quid sibi velint Johannes & Christus, cum praeceptum amoris erga fratres, & quid plus intelligatur & significetur verbo diligendi seu amandi apud ipsos quam apud Mosen, unde fiat, ut, si quis praeceptum illud exacte servet, merito censeri possit, illum, ut Johannes ait, vere ex Deo esse natum, & translatum a morte ad vitam. Vix enim fieri potest, ut, qui paratus sit animam suam pro fratre ponere (intellige ob causam aliquam cum Dei gloria & tanquam eius voluntate conjunctam) non sit etiam iis divinis virtutibus praeditus, quae satis sint ad efficiendum, ut quis ex Dei beneficio vitam aeternam consequatur. Sic videtis, quamvis hic apud Johannem, & alicubi apud Christum, non sit additum illud, *sicut te*, tamen plus illic contineri quam illud significet; quippe quod non satis sit ad hoc, ut quis Christi & Johannis praecepto satisfaciat, fratrem sicut seipsum amare; sed oportet etiam plus quam seipsum illum diligere. Quamquam, ut docuimus in disputatione nostra adversus Palaeologum, illud *sicut te*, in Lege Mosis non videtur habere eam vim, ut significet, idem plane atque omnino debere nos facere propter proximum, quod propter nos metipsos faceremus: sed accommodari debere ad id, quod in ipso praecepto dando expressum est a Mose, & ad alia ejusdem generis, & non ulterius extendi. Dictum autem ibi proxime ante a Mose fuerat ac praeceptum, ne quis ulcisceretur, neve asservaret iram adversus populares suos. Quare, cum illico subjungit, *Sed diliges proximum tuum, sicut te*, sensus esse plane videtur, ut quis, quemadmodum cuperet, ne frater seu popularis suus a se offensus injuriam hanc ulcisceretur, sic non debere illum acceptam injuriam ulcisci. Quod si sensus talis est, jam apparet, nihil cogere, ut illud *sicut te*, alios complectatur casus, qui proximum illic expresso non sint similes. Jam Christus, ut vidimus, non contentus aliquid praecepisse, ut discipuli sui se invicem amarent, addidit praedicto loco 15 capitis, ut se invicem diligerent, quemadmodum ipse illos dilexisset. Quod quanto majorem in Christi praecepto vim habeat, quam in praecepto Mosis illud *sicut te*, Christus ipse ibidem (ut vidimus) expresse docet, & nos paulo ante explicavimus. Jam quod attinet ad verbum Odio habendi, quamvis non appareat, ita ut negari nequeat diversitas significationis verbi hujus inter praeceptum Mosis & praeceptum Johannis non habendi odio fratrem suum, & ita non possit hac ratione clare ostendi, Johannis praeceptum aliquid plus continere quam praeceptum Mosis, & propterea merito ab eo dici novum: tamen aperte probatur, aliquid novi praeceptum istud tamen in se continere, quatenus Johannes vult, ut is, qui illud non servet, & sic odio habeat fratrem suum, sit homicida, ut eodem ante citato loco sequentis capitis 3.15 expresse legitur: Nam tametsi ex mente Mosis, seu Dei, cum per Mosen praeceptum illud dedit non habendi odio fratrem suum, nullo modo constat, eum habitum fuisse pro homicida, qui illud non servasset. Immo cum homicidii poena capitis in divina lege constituta fuisset, non modo poena illa tam gravis, sed ne ulla quidem legitur in Mosis Lege constituta fuisse ei, qui simpliciter odio habere fratrem suum, & tali odio plane convictus esset. Quod satis plus etiam valet ad ostendendum, quanto majoris ponderis sit sub Christo praeceptum non habendi odio fratrem suum, quam fuerit sub Mose. Unde etiam apparet: quamvis apud Johannem nihil expresse legatur de odio cordis, illud tamen ab ipso vetari, cum [illegible] [illegible] odium erga fratrem, ut etiam pro homicidii illud doceat, nisi

nisi mens ipsius illi atque sententia, odium ipsius conditis adversus fratrem suum esse maxime detestabilem. Adde, quod ipsum verbum odii habendi satis per se ipsum declarat, in cordis affectu agi. Odium siquidem proprie loquendo non in factis aut in verbis manet, sed in corde, unde postea mala verba, malaque facta adversus proximum proficiscuntur. Voluit tamen Moses ad majorem præcepti explicationem, & ad omnem præcidendam cavillandi & tergiversandi ansam, cum ei res esset cum hominibus, ut Scriptura loquitur, duræ cervicis, & qui videbantur externo factis omnia metiri, & cordis ipsius interiorisque affectus non magnam rationem habere, addere expresse atque dicere illud *in corde tuo*.

Hactenus explicavimus quænam sit differentia inter Mosis præceptum de fratre odio non habendo, deque eo amando, & Christi Johannisque præceptum eadem de re, quæ scilicet differentia possit colligi ex ipsius Christi & Johannis verbis, & quæ pendeat tota ex diversa significatione seu vi verborum amandi & odio habendi. Quæ differentia universa pertinet ad majorem intensionem præcepti istius sub Evangelio, quam sub Lege. Nunc breviter videndum est, an aliqua etiam differentia sit, quæ pertineat ad majorem extensionem præcepti istius sub Novo, quam sub Vetere Testamento; quæ scilicet pendeat ex diversa significatione nominis *fratris* seu *proximi*, quod habetur tam in Lege quam sub Evangelio in præcepto illo. Quanquam enim, ut supra indicavimus, ex ipsius Christi verbis possit colligi, cum ipse præceptum dedit discipulis suis, ut se invicem amarent, quicquid novi & amplius, quam in Lege sit, in tali præcepto contineatur, pendere ex ipsa vi verbi *amandi*, seu *diligendi*, cum ille nusquam *fratris* aut *proximi* mentionem faciat: tamen, quia Johannes expresse *fratris* meminit, non videtur inutile quærere, an ipse nomine illo plures homines complectatur, quam Moses complexus fuerit. Id quod recte si facere velimus, non potest ex ipsius verbis colligi: sed necesse est considerare, si velimus ejus mentem assequi, quid *fratris* nomine sub Novo Testamento intelligatur, & quid intelligeretur sub Vetere. Quia de re, itemque de significatione nominis proximi, quod similiter ut Fratris in eo habetur, quod Moses de hac materia præcipit, diximus non pauca in disputatione nostra adversus Palæologum, ad quam vos rejicimus; & illud tantum hoc loco dicimus, certissimum esse, in Lege Mosis fratris seu proximi appellatione significatos fuisse omnes, qui ex eodem Israelitico populo essent, & nullos alios præter ipsos: in Evangelio vero, cum per Christi sublatum fuerit illud interstitium, quod sub Lege erat, & inter populum Israelis & reliquos populos, videtur posse affirmari appellationem illam latiorem esse; &, cum omnibus hominibus promiscue Evangelium annunciare Christus voluerit, ejusque prædicatio ad omnes pertineat, hinc consequi, ut nullus homo appellatione illa penitus excludatur. Veruntamen, quod attinet ad Johannis mentem, videtur plane verisimile, eum *fratris* nomine non intellexisse alios, quam eos qui idem Evangelium recepissent, idque profiterentur. Nam si mens ipsius fuisset, de omnibus hominibus in illo præcepto loqui, & ipsum præceptum propterea novum appellasset, quia videlicet non tantum eos amari juberet, qui essent ejusdem religionis, eorundemque sacrorum participes, quemadmodum contingebat sub Lege Mosis; sed etiam quoscunque, verisimile omnino est, eum multo clarius locuturum fuisse, & non simplici fratris nomine usurum, sed vel aliud ei fuisse adjecturum; vel aliud nomen latiore illa significatione prædictum usurpaturum.

Quod si quæratur nihilominus (etiamsi Johannis mentem hac speculatio deprehendi nequeat) an sub Evangelio si etiam sit amandi, qui nihil pertinent ad Christianam Rempublicam; non est dubitandum, illos etiam amandos esse, idque ex Christi verbis apud Matthæum cap. 5. colligi posse, ubi etiam ipsos inimicos à nobis amari præcipit. Quæ ipsius verba quam vim habeant; & quomodo pro diversitate temporis varie accipi possint, & postea Christo ipso ea accipi voluerit, explicatum est à nobis in prædicta disputatione adversus Palæologum; neque est, cur hoc loco ea, quæ ibi docuimus, repetenda sint. Jam igitur habemus explicationem verborum Apostoli, cum ait, eum qui fratrem suum odio habeat, in tenebris esse, cum, quod attinet ad tenebras & lucem, quarum hic mentionem facit, quid intelligendum sit, satis expositum à nobis antea fuerit.

Hinc consequitur, duos etiam sequentes versiculos 10, & 11, nulla fere explicatione indigere. Apparet enim ex jam dictis, Johannem in tribus his versiculis dicere voluisse, eum, qui odio habeat fratrem suum, & vera illa cognitione rerum divinarum, & insigni illa probitate per Christum jussa ac patefacta destitutum esse: eum vero qui fratrem amet (intellige ita, ut sit paratus pro ipso vitam ponere) utraque esse præditum.

Declarandum nihilominus est, quid illud sit, quod ait vers. 10. *Imo, qui fratrem suum diligit, non esse offendiculum, sive scandalum.* Ego quidem arbitror, Apostolum hic improprie loquutum fuisse, & dicere voluisse, non habere ejusmodi hominem, in quo offendat, seu, non posse offendere, id est, aliquo modo labi. Propterea quia, ut proxime dixit, in luce manet. Nihil enim videtur ad præsens Apostoli institutum, & ad metaphoricum ipsius loquendi modum pertinere, quod ejusmodi homo nullum aliis offendiculum præbeat, seu nulli sit offendiculo: quamvis alioquin ipsa verba, *Offendiculum in eo non est*, videantur huic sensui magis esse accommodata. Unde, si recte memini, factum est, ut multi illis verbis sensum illum tribuerint. Quem ego sensum non plane rejicio, quamvis alter, quem exposui, magis mihi arrideat, & illum sequens versiculus 11, in quo cum tenebris ponatur huic opposita, nihil tamen ubi appareat, præter id, quod noster sensus, id est qui nobis probatur, continet, satis docere potest nos non male sentire. In cujus versiculi fine, cum dicitur, *Tenebras oculos obcæcasse illius, qui fratrem suum odit*, intelligendum sine dubio est, improbitatem ex ignoratione, quæ perfectiori cognitione opponitur, Dei voluntatis per Christum patefactæ proficiscentem, esse causam, ut iste odio fratrem suum habeat.

Vers. 12. Absolutis his, quæ monere voluit Apostolus primo loco, ubi de ea re locutus est, quæ, ut ab initio monuimus, ab ipso potissimum in hac Epistola traditur, & inculcatur, nempe de charitate & amore, quo erga fratres præditi esse debemus, ad alia transit, & ita loqui incipit: *Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen ejus.* Hæc particula hujus Epistolæ, quæ tribus versiculis absolvitur, varie legitur in codicibus tum Græcis tum Latinis, nec, judicio nostro, habemus hodie puriorem ac perfectiorem lectionem, quam ea sit, quæ extat apud Syriacum interpretem. Quod ita esse mox apparebit, ubi aliquid de mente Apostoli in toto hoc loco explicaverimus; quamvis non desint, qui multo aliter sentiant, & multo aliter, quam à nobis fiat, verba Apostoli distinguant, & interpretentur. Dicimus igitur, nobis omnino videri, Apostolum hic voluisse ea notare, quæ illis, ad quos scribit, nota præcipue esse, & antehac, cum alias ad eos scripsisset, voluerat, & nunc ad eosdem scribendo volebat, eumque distinxisse illos quodammodo in tres classes, id est in pueros, patres, & adolescentes, rationem habens, quod inter eos quidam ætate adhuc juvenili erant, ut pueri præ aliis appellari possent: alii vero adeo provecta ætate, ut patrum nomine decenter possent significari; alii denique adeo virili suæ ætatis, ut adolescentes merito nominari possent. Cuilibet autem illarum trium ætatum id accommodare Apostolus voluit, quod illi aliquo modo maxime ac proprie conveniat.

Incipiens igitur à pueris, illisque significans, quid nunc ad eos scribat, ait, se illis scribere, *quod remissa sint ipsis peccata propter nomen ejus*, nempe (ut nos interpre-

præteritur] ipsius Dei patris. Vocula enim quoniam, quæ in Græco est ὅτι, ita accipitur, ut non sit redditiva rationis, sed tantum expositiva ejus, quod dicit Apostolus se ad illos scribere. Causa vero, cur pronomen ejus, de Deo Patre potius, quam de Christo hoc loco accipiamus, quæque non anilis est, hæc exposita à nobis fuit in disputatione nostra de Christo Servatore, parte secunda cap. 15. Unde peti possunt, quæ hic brevitatis causa reticebimus. Ubi tantum illud dicemus, quod, cum nobis persuasissimum sit, Apostolum idem, quod hic dicit, mox repetere, nulla alia vera differentia inter hæc duo loca existente, præter hanc, quod hic dicat, se scribere, ibi vero, se scripsisse; cum ibi expresse legatur, eum scripsisse ad illos eosdem, quod novissent Patrem, videtur nobis necessarium esse, sentire, prædictum pronomen de Patre accipiendum esse. Ubi illud apparet, quod diximus de convenientia rei, quam ad istos scribit, cum ætate ipsorum. Nihil enim magis decet pueros, quos in primo hoc loco alloquitur, & filiolos nominat, quam ea scire, quæ pater ipsorum de ipsis statuit, sive patrem suum bene nosse. Igitur admodum convenienter dicit, se filiolis istis scribere, id est, eos monere, quod Pater, nempe Deus, pro sua ingenti bonitate, remittat illis peccata ipsorum, vel potius jam remiserit, ut proprie sonat verbum Græcum, id est, per Jesu Christi Evangelium patefecerit, perque ipsum Christum abunde confirmaverit, se jam nolle peccatorum ejusmodi hominum meminisse, immo se jam illa delevisse propter ingentem bonitatem suam: id quod exprimitur illo loquendi modo, *propter nomen ejus.*

Vers. 13. Pergit Apostolus & secundo loco patres alloquens, id est, (ut diximus) provectioris ætatis homines, ait, *Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis eum, qui est ab initio.* Primum ex voce *patres*, qua senes homines denotat, satis constare potest, illum filiorum nomine, quod patrum nomini oppositum est, ibi intellexisse, quod senibus similiter opponitur, nempe pueros, quemadmodum à nobis dictum est. Hinc autem satis apparere potest, ratiocinationem Bezæ, qui propter filiolorum appellationem statuit, verba, quæ præcedente versu habentur, non pertinere ad quosdam tantum ex iis, quibus ista Epistola scribitur, id est, ut nos interpretamur, ad tenerioris ætatis homines, sed ad omnes simul, & ad universum cœtum, ad quem Apostolus scribit, spectare, non habere firmitatem ullam. Id quod addi potest iis, quæ adversus ipsum disputavimus prædicto loco de Servatore.

Convenientissime autem Johannes patres, id est ætate provectiores alloquens dicit, se illis scribere, quod noverint eum, qui ab initio est. Proprium est enim hominum ætate provectiorum antiquiora nosse. Sensus autem horum verborum est, Johannem scribendo velle illos certos reddere, quod, ut ipse ex eorum professione, & aliis conjecturis, aperte colligere poterat, vere noverint illum, qui fuerat ab initio, nempe Christum. Jam enim satis apertum est, quid significet initium illud, nempe Novi Fœderis & Evangelii patefacti primum initium. Habent porro hæc Apostoli verba hanc vim, ut illos moneat, eum, qui ab illis cognitus fuerit, & cujus nomen ipsi profitebantur, esse caput atque initium post Deum æternæ salutis nostræ, ejusque nobis patefaciendæ. & utitur Johannes eo modo loquendi, quo antea, ut scilicet dicat, *ab initio*, sive *à principio*, non autem, *in principio*, ut alibi facit, propter causam non semel ante expositam: cum videlicet hic ostendere voluerit, quod Christus, ejusque munus & auctoritas, quatenus præsens rerum status requirit, prorsus illuc direxit. In Græco non exprimitur verbum substantivum, & sic non apparet, quo tempore, si illud interpretando addatur, sit proferendum: satius tamen esse crediderim, non recedendo ab eo, quod ipse Apostolus fecit, quando verbum illud, eadem phrasi utens, expressit, illud, ubi addatur, efferre hoc loco tempore præterito, non autem præsente, ut à vetere interprete factum est. Præteritum autem tempus intelligimus, ut Grammatici loquuntur, imperfectum, non autem perfectum, ut non scilicet *fuit*, sed *erat*, legatur. Neque enim perpetuitas, quam Apostolus indicare voluit, ipsius Christi, ejusque muneris atque auctoritatis, voce illa temporis præteriti perfecti indicaretur: immo per vocem *à principio* indicata obscuraretur.

Pergens Apostolus, & tertio loco adolescentes alloquens ait, *Scribo vobis adolescentes, quod vicistis malignum.* Quoniam enim adolescentiæ propriæ sunt vires & robur, quod requiritur ad vincendum & superandum fortem ac robustum aliquem, propterea convenientiam illam, quam dixi, servans Apostolus, adolescentibus nominatim hoc tribuit, quod malignum, id est Satanam vicerint ac superaverint: non autem quia hoc idem, quemadmodum & reliqua superiora duo, quæ pueris & senibus tribuit, omnibus non conveniat. Nam quemadmodum remissa esse peccata propter Dei nomen, & novisse Christum, qui est auctor & complementum salutis nostræ, sine ullo dubio omnibus tribuenda sunt, qui Jesu Christi nomen profitentur, ejusque religionem ex animo amplectuntur: Sic similiter vicisse ac superasse Satanam, omnibus illis peræque jure tribui potest. Itaque Apostolus, non ut alios ab aliis ullo modo distingueret, quod attinet ad ea, quæ illis tribuit: sed, ut diximus, quo convenientiam quandam sectaretur, & ubique servaret, singulis istis tribus ætatibus, in quas distinxit omnes illos, ad quos scribit, singulare aliquid voluit videri tribuere. Monet igitur adolescentes nominatim, ut pro certo habeant, se, si tales nimirum sint, quales se esse profitebantur, jam ab ipsis superatum fuisse Satanam. Cum enim Christus, ut ipse Apostolus inferius dicet, in eum finem apparuisset, ut dissolveret opera Diaboli, consequens omnino est, ut, qui penitus Christo adhæreant, ipsum Diabolum seu Satanam vincant & superent, id est, omnes ipsius laqueos evitent; vel illaqueati interim eos frangant atque conterant, & adversus tentationes illius sint optime muniti atque armati, ita ut ille eos ab instituto obediendi Deo per Christum nullo pacto deterrere queat.

Postquam Apostolus illa enarravit, quæ nunc scribendo monere eos volebat, ad quos scripsit, subjicit, se ista eadem illis antea quoque, cum ad istos scriberet, monuisse. Quandoquidem vera lectio hujus loci, quam diximus in Syriaca interpretatione extare, ea est, ut deinceps non *scribo*, quemadmodum in proximo, qui sequitur, loco, vulgo legitur, sed *scripsi*, non minus quam in duobus aliis sequentibus legatur. Ait igitur, *Scripsi vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem.* Quorum verborum sententiam antea ostendimus reipsa eandem esse cum ea, quæ continetur verbis illis, *Scribo vobis, filioli, quod remissa sunt, &c.* Apparet enim ex iis, quæ statim sequuntur, id, quod supra monuimus, nullam videlicet esse differentiam inter ea, quæ hic singulis istis tribus ætatibus tribuuntur, & ea, quæ proxime tributa sunt; & ob eam causam tantummodo illa repeti, ut aperte atque expresse significetur, singula ista non tantum nunc ad illos scribi, ad quos Epistola mittitur, sed etiam ante scripta fuisse. Jam vero, quod eos, quos antea filiolos nominaverat, hic puerulos vocet, factum est ad majorem expressionem, quod hic ætatis ratio habeatur, & propterea etiam ante habita fuerit.

Vers. 14. Verba quæ sequuntur, præter verbum *scripsi*, præteriti temporis, quod antea est temporis præsentis, id est, *scribo*, nihil prorsus differunt à superioribus, quibus Patres similiter alloquitur. Unde sine dubio factum est, ut in Latinis codicibus, & in quibusdam Græcis, ista non extent: quippe in quibus nihil dici putatum sit, quod non dictum fuerit prius, & propterea abundare sint judicata. Qui error commissus non fuisset, si verbum illud præteriti temporis, cum antea præsentis fuerit, hujusque rei causa aliquanto accuratius fuisset perpensa.

Jam

Jam id, quod subjicit Johannes, adolescentes eorum agnoscere, quamvis non plus reipsa contineat, quam id, quod antea ipsis adolescentibus tributum fuit, tamen expressius illud habet. Nam & ratio hic redditur a nobis antea indicata, quæ ibi nullo modo fuerat expressa, cur illud, *vincere Satanam*, adolescentibus nominatim tribuatur. Dicitur enim, *Scripsi vobis adolescentibus, quod fortes estis*, & additur, *Et verbum Dei habitat in vobis*; quo scilicet apparet, unde illis robur illud, quod proprium alioqui est hominum adolescentium, suppeditetur, nempe ex eo, quod Dei verbum habitet in illis, id est, ipsi in intimo corde illud repositum habeant, & verum esse credant id totum, quod per Christum Deus annunciavit; ac breviter, sub spe æternæ vitæ obedientiam præceptorum Christi perpetuam meditentur.

Nunc, antequam ulterius progrediamur, aliquid nobis dicendum est de Bezæ sententia in toto hoc loco interpretando. Censet enim ille, id, quod scribitur versiculo 12: *Scribo vobis, filioli, &c.* pertinere ad totum cœtum, ut antea monuimus. Sed quia interim videbat, hinc sequuturum, quod tres illas ætates, in quas aperte Apostolus distinguit eos, ad quos scribit, non omnino iisdem postea repeteret, cum a verbo scribendi præsenti tempore transit ad idem verbum temporis præteriti, nempe quia hac ratione pueritiæ ætas non repeteretur, ut hoc vitaret, quod plane absurdum videtur, & cum instituto Apostoli pugnans, dixit, repetitionem illam pueritiæ ætatis exstare demum versiculo 18, ubi legitur, *pueruli, ultimum tempus est, &c.* Nam quod repetitio illa non fiat eo loco, quo revera fit, id est in initio versiculi 14, putavit, arbitror, latis probari posse ex eo, quod vulgati codices tum Græci tum Latini ibi habent *scribo*, non autem *scripsi*, ita ut cæteri omnino debere videantur, verba illa ejusdem omnino esse, cujus sunt proxime superiora, & pertinere non ad repetitionem illam, cujus indicium videtur esse mutatio præsentis temporis in præteritum, sed plane ad inceptionem. Verum, ut diximus, vera lectio, quæ in Syriaco codice extat, non *scribo* ibi habet, sed *scripsi*, eaque confirmatur quibusdam antiquis ac correctioribus exemplaribus Græcis & Latinis. Unde manifeste apparet, ibi incipere repetitionem, ubi pueruli primum nominantur, qui iidem scilicet antea filioli nominati fuerant. Nam quod repetitio alloquendi puerulos sit demum versiculo 18, id, quemadmodum propter interjectos tres integros versiculos ab omni prorsus verisimilitudine abest: sic etiam falsitatis facile convinci potest ex eo, quod verbum *scribendi*, id est mentio, quod ad illos puerulos Johannes scripserit, prorsus omittitur; quod tamen superius in aliis ætatibus, seu primo seu secundo alloquendis, & in ipsis puerulis alloquendis primo, nullo pacto omittitur. Deinde quis non videt, etiamsi aliud verbum substitutum fuisset pro scribendi verbo, loquendi modum in illo 18 versiculo servatum nihil commune habere cum eo, qui servatus est antea. Unde concludendum omnino est, Bezam, cum illam loci distinctionem, quam non habemus, ejusque œconomiam quandam commentus est, levibus ac frivolis rationibus ad id faciendum fuisse impulsum, ut facile intelligi potest ex disputatiuncula illa nostra adversus ipsum, quam is a nobis ibi diserte non ... in prædicto loco libri nostri de Servatore. Iis autem, quæ ibi a nobis dicta fuere, si hæc addantur quæ hic eadem de re disseruimus, plusquam satis, ut arbitramur, unusquisque habebit, ad evertendam monstrosam istam illius hominis interpretationem: quamvis plura adhuc ad eandem confutandam dici possint, quæ quilibet per se ipse nunc, præsertim ad hunc modum a nobis monitus atque instructus, animadvertere poterit.

Restat ut aliquid dicamus ad probandum, Bezam una cum quibusdam aliis non recte facere, qui particulam ὅτι, in omnibus illis locis, ubi Johannes ait, se vel scribere vel scripsisse ad istos, ita accipit, ut per eam significetur, in verbis statim subsequentibus reddi rationem, cur scribat vel scripserit: non autem, ut nos sentimus, & alios nobiscum sentire putamus, per particulam illam declaretur, exponi in verbis sequentibus, quid sit illud, quod scribat, aut scripserit. Dicimus igitur, illam Bezæ interpretationem videri non posse subsistere, ob id, quod sensus ex ea proficiscens videatur esse absurdus, & porro falsus. Quasi vero Johannes ad istos scripturus non fuisset, nisi tales ipsi fuissent, quales eos ostendunt, quæ illis tribuit: cum tamen nihil prorsus vetet, quominus ad illos scripturus fuisset, etiamsi tales non essent; immo etiam ab istis, quæ illis tribuit, longe abessent, quo scilicet eos moneret officii sui, cujus viderentur plane obliti, & eos in viam adduceret, ac revocaret. Immo multo magis ad eos scribendi causam habuisset Apostolus, si a recta via aberrassent. Neque enim, ut Christus ait, egent bene valentes medico, sed male valentes.

Præterea, etiamsi possent alia, quæ istis Apostolus tribuit, ad sensum illum atque interpretationem voculæ illius accommodari, certe id, quod a principio illis tribuit, nempe illis esse remissa peccata propter Dei, aut, si quis malit, Christi nomen, non videtur, nisi admodum coacte accommodari posse. Neque enim in re ista fit mentio alicujus qualitatis illorum, quæ scilicet Apostolum potuerit movere ad scribendum illis: sed tantum fit mentio rei a Deo circa ipsos factæ. Id quoque ni fallor, animadvertens ipse Beza, ita verba illa accipit, ac si Apostolus dixisset, *Scribo vobis, filioli, quia estis ex eorum numero, quibus Deus condonavit peccata.* Jam si illud Beza intelligit, rationem habens illius suæ prædestinationis, non potest ullo modo interpretatio ista consistere; cum Johannes scire non posset, quinam essent æternæ vitæ infallibiliter ac nominatim ab æterno destinati; nec verisimile ullo modo sit, illos omnes, vel saltem inter eos, illos, qui erant ætate infantiore, fuisse ex numero illorum prædestinatorum.

Quod si non ad hunc modum suam interpretationem accipi velit, sed tantum per eam significari, ipsos habuisse in se ea, quæ requiruntur in nobis, ut peccata nobis remittantur, & quæ sine remissione peccatorum in nullo inveniri possunt; dico, nihilominus non esse verisimile, ad hunc modum, quo loquutus est, loquuturum fuisse Apostolum, si id sibi propositum habuisset, ut hac ratione causam exponeret, cur ad illos scriberet, sed, ut inferius ubique fecit, dicturum fuisse dictum, eos in se ipsis tales esse, & tali virtute præditos, ut sine dubio remissionis peccatorum essent participes. Quicquid sit de hoc, quod secundo loco diximus, ad ostendendam ineptitudinem illius Bezanæ interpretationis, certum omnino est, rationem primo a nobis allatam esse ejusmodi, quæ vitium maximum interpretationis istius ostendat, ac doceat, illam nullo pacto defendi posse.

Vers. 15. Quare jam ad alia transeundum nobis est, & considerandum, Apostolum secundum interpretationem nostram, una cum monitione quadam egregias istas qualitates iis tribuisse, ad quos scribit, ut sibi illos benevolos redderet, & dociliores atque attentiores ad ea, quæ statim subjuncturus erat. Statim enim subjungit maximi momenti monitionem, & in qua consistit tota vis efficiendi hominem vere Christianum, atque ejusmodi, qui vitæ æternæ futurus sit particeps. Subjungit enim, *nos non debere amare mundum, neque ea, quæ sunt in mundo*, id quod præstare, ut plane egregium, sic difficile atque arduum est potius. Sciendum enim est, monitionem hanc, ut quidem nos censemus, non pertinere ad illa vitia vitanda, quæ vere vitia esse omnes norunt, ac confitentur, quæque scelera nominari possunt: sed ad ea, quæ judicantur vulgo esse hujusmodi, ut reprehensione careant, & potius laude aliqua sint digna, cum tamen interea ea sub Christi Evangelio, & iis, qui per ipsum Christum beatam immortalitatem sint adepturi, censeri debeant nullo pacto convenire, & in illa vituperatione plane esse digna.

Hæc autem omnia complectitur, una cum ipsa monitione, his verbis: *Ne diligite mundum, neque ea, quæ sunt in mundo.* Ubi sine dubio, ut verba ipsa indicant, intelligit, non esse diligenda ea, quæ mundus maxime probat. Non contentus autem monuisse, ne mundum diligant, ut melius id, quod animo intendebat, exprimeret, addidit, *neque ea quæ sunt in mundo.* Nam alioqui monere, ne mundum diligerent, videbatur posse esse satis, quemadmodum docent ipsissima statim consequentia verba: *Si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo.* In hac enim redditione rationis totius monitionis suæ nullam mentionem facit non diligendi ea, quæ sunt in mundo: sed tantum non diligendi mundum. Idque quod ulterius subjicit, ostendit, Non diligere ea, quæ sunt in mundo, contineri eo, quod est, Non diligere mundum. Illico enim subjicit, *Quoniam omne, quod est in mundo, &c.* Hoc enim manifesto habet relationem ad illud, quod postremo dixit, si quis mundum dilexerit, non fore charitatem Patris in illo, ejusque rationem reddit. Quod fieri non posset, si nomine eorum, quæ in mundo sunt, aliquid diversum hoc loco ab ipso mundo intelligeretur. Non negamus tamen, posse, si verba ipsa spectemus, considerari diversitatem inter mundum, & ea, quæ sunt in mundo, etiam habita ratione Apostoli sententiæ & significationis, qua Mundi vocem hoc loco usurpat, ita ut dici possit, cum primum monet, mundum diligi non debere, eum monere voluisse, ne hæc mortalis vita à nobis diligatur, sed ita illam potius, ut eam nihili faciamus, alioquin secundum exactam illam probitatem, quam Christus præscripsit, vivere nobis non licere. Cum vero deinde subjungit, neque ea diligenda esse, quæ sunt in mundo, videtur posse dici, eum monere voluisse, ne ea, quæ in hac vita mortali solent esse in pretio, & ad illam excolendam maxime pertinere, à nobis amentur. Nam quæ ista sint, licet satis generali quadam & involuta quodammodo ratione, mox exponit.

Quod si, quemadmodum, ubi illa explicare incipit, & simul rationem reddere, cur ea non sint diliganda, utitur particula *quia*, sic similiter ea proxime ante usus fuisset, cum rationem reddit, cur mundus non sit diligendus, vel potius reddere incipit; dicere possemus, eum non minus in reddenda ratione monitionis suæ, quam in ipsa monitione, hæc duo inter se distinxisse, mundum scilicet, & ea quæ sunt in mundo; & utriusque separatim rationem reddidisse. Sed cum id non fecerit, verum, ut antea diximus, si quis ipsius loquendi modum spectet, statuendum sit, ubi ea summatim enumerat, quæ sunt in mundo, una cum redditione rationis, cur illa diligi non debeant, quæ tacite in ipsius verbis continetur, eum reddere rationem expresse, cur, si quis mundum diligit, non sit charitas Patris in eo; concludendum omnino est, illum in reddenda ratione totius monitionis suæ, Mundi nomine ea quoque, quæ sunt in mundo, intellexisse. Quod si quis tamen censeat, posse spectata vim, ut sic dixerim, Grammaticalem verborum ipsius, & simul, quod in reddenda ratione suæ monitionis, non minus quam in monitione ipsa conflictari possit, eum aperte distinxisse inter mundum, & ea, quæ sunt in mundo, cum eo, qui ita senserit, non multum pugnabimus; cum jam expositum à nobis fuerit, quænam inter ista duo differentia constitui possit.

Jam cum Apostolus ait, *eum, qui mundum diligit, non habere in se charitatem patris*, videtur omnino quærendum esse, quid Patris charitate Apostolus intelligat. Superius quidem *v.* 5. ubi ab eo fit mentio charitatis Dei, quæ perfecta in eo, qui servat Christi verbum, seu præcepta, interpretati sumus Dei charitatem, illam charitatem, qua Deus diligitur, neque ab interpretatione ista hoc in loco recedimus; & censemus Apostolum voluisse dicere, eum, qui mundum diligit, non diligere Patrem. Veruntamen non censemus silentio prætereundum, quod in simili locutione possit etiam contineri significatio illius charitatis, quam Deus seu Pater præscripsit, ac si Apostolus docere hoc in loco, eum, qui mundum amet, non esse præditum amore illo, quem sive erga ipsum Patrem, sive erga ipsum Christum, sive erga proximum, & alia quæcumque, habere illi ex Patris voluntate à Christo præscriptum. Quæ interpretatio, non ita plane conveniet superiori illi loco, ubi Dei fit mentio, ut hic præsertim, ubi fit mentio Patris. Videtur enim ista appellatione Patris, qua Deus significatur, indicari, quod hic habetur potissimum ratio Novi Fœderis per Christum à Deo nobiscum sancti, & ejus charitatis, quæ in illo præscripta nobis fuit; cum in hoc demum Fœdere Deus vere ac proprie (ut hoc in ipsum cadere potest) se Patrem nostrum ostenderit, ac præstiterit.

Vers. 16. Sed jam Apostoli verba examinemus, quæ statim subjicit, postquam affirmavit in eo non esse charitatem Patris, qui mundum diligit. Loquit enim, *Quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ, non est ex patre, sed ex mundo est.* Antea diximus, ut ipse verborum contextus omnino fert, hic reddi rationem proxime dicti, & affirmari propterea non esse Patris charitate eum præditum, qui mundum amat, ob eam causam, quod ea, quæ sunt in mundo, non sunt ex Patre.

Esse autem *in mundo* apud Apostolum, ut ante diximus, significat, in pretio hac in vita mortali haberi, & ad eam excolendam maxime pertinere. Neque enim, ut dictum est, hic de sceleribus agitur, sed de iis vitiis, quæ ab hominibus hujus mortalis vitæ cupidis atque studiosis, vix ac ne vix quidem animadvertuntur: & tamen, si ad illam charitatem respiciatur, quæ nobis à Patre præscripta est, & ad præcepta, quæ Deus per Christum dedit, plane vitia sunt censenda.

Res porro *quæ sunt in mundo*, & sic vitia ista, dividit Johannes in tres partes, quarum unam, ut audistis, appellat *concupiscentiam carnis*, alteram, *concupiscentiam oculorum*, tertiam, *superbiam vitæ*. Ubi dubium esse videtur, an prorsus omnia ista vitia hac sua divisione complexus fuerit; an vero præcipua tantum eorum exempla protulerit. Et quidem, quamvis ejus verba ad eum modum legantur, quo nos illa protulimus, ut quidem in omnibus Græcis codicibus hodie leguntur; tamen nihilominus videtur statuendum, ea ita accipi debere, ac si omnes species vitiorum illorum distinctione ista sua omnino comprehendere voluerit. Sic enim plane ista Grammaticæ ratio ferre videtur: quamvis negari nequeat, quin etiam, sed minus proprie, minusque usitate, sic accipi verba ista possint, ut intelligamus Johannem exempla tantum proferre voluisse. Quanquam & vulgata editio Latina, & Syriaca interpretatio ita hunc locum legit, ut illi sensui non sit locus. Sic enim habet vulgata Latina editio: *Quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est, &c.* Ubi verbum illud substantivum, post vocem *carnis* additum, plane indicat, enumerari hic summatim omnia illa, quæ sunt in mundo, quæ hoc loco Apostolus intelligit. Sed quia hæc lectio non potest subsistere secundum Grammaticæ rationem, nisi aliquid addatur post vocem *vitæ*, quod imperfectum alioqui sermonem suppleat, propterea in eadem editione, post vocem istam additur statim relativum *quæ*, & legitur, *quæ non est ex patre, sed ex mundo est.* Et ad hunc modum Syriacus quoque interpres plane legit. Incertum autem est quidem, an uterque illorum interpretum habuerit Græcum codicem diverse legentem ab eo, quod nostri codices habent, quem ipsi ad unguem expresserint: an vero ita, ut fecerunt, locum istum interpretati fuerint, quia ipsis si visum, hanc esse omnino hujus loci sententiam, tametsi Græce non aliter scriptum invenerint, quam hodie vulgo invenitur. Veruntamen multo verisimilius est, ut multis aliis in locis contingit, eos habuisse Græcum exemplar diversum in his verbis à nostris; & propterea tutius multo est, cum præsertim

ipsa etiam vulgo [illegible] ad proverbium, ut divitias, possessiones, ita bonum accipere, ut credamus Apostolum omnes species summatim complecti voluisse praedictorum vitiorum, sive eorum, quae ille dicit esse in mundo. Hic enim sensus & nullus alius, ut satis attigimus, ex interpretatione veterum istorum omnium interpretum sententiis sequitur atque colligitur.

Hoc autem dictum est à nobis & pluribus confirmatum, quod facilius intelligere possimus distinctionem praedictam Apostoli istorum vitiorum, &, quid unoquoque membro hujus divisionis contineatur, recte percipere. Nam si nihil non est complexus Apostolus sua ista divisione vitium, de quibus hoc loco agitur, facilius est etiam mentem in singulis divisionis partibus percipere, quam si aliquid, quod videlicet alicujus momenti sit, praetermisisset. Sic enim ad intelligendas singulas divisionis partes ratiocinari possumus: Quemadmodum omnia bona, quae absolute & per se ipsa perpetuo bona non sunt, sed externa sunt bona, aut esse censentur, quatenus commodum aliquod ea habenti afferunt, in tres species dividuntur: Aut enim pertinent ad voluptatem, aut ad utilitatem, aut ad honores: sic similiter vitia, quae versantur circa unum aliquod ex istis bonis, quatenus videlicet modus in iis quaerendis excedatur, ut in tres partes dividantur, & non plures, necesse est; & sic, ut omne vitium ad unum ex his tribus capitibus redigatur; nempe vel ad libidinem, vel ad avaritiam, vel ad ambitionem. Nam libido est excessus in voluptatibus; avaritia in utilitatibus; ambitio in honoribus quaerendis ac sectandis.

Non efficeri igitur Apostolum, si sua divisione omnia complexus est, nihil illorum in ea omisisse. Et sane admodum est verisimile, cum Apostolus tripartito vitia ista dividere, eum animo ad praedicta tria capita respexisse. Tantum quaerendum est, ad quod caput quaeque divisionis pars referatur. Nulla autem videtur esse alicujus momenti difficultas, nisi in secunda parte divisionis, quid scilicet intelligat Apostolus per concupiscentiam oculorum, seu malumus, difficultas in eo est, in qua, ex tribus sine divisionis partibus, complexus fuerit Johannes vitium avaritiae. Nam quod attinet ad libidinem, eam plane in prima parte contineri constat.

Quod vero pertinet ad ambitionem, satis apparet illam contineri parte tertia: ita ut necesse omnino esse videatur, avaritiam contineri parte secunda, id est, eo, quo diximus, intellectu non admodum facile videri, nempe concupiscentia oculorum. Et sane nos una cum quibusdam aliis viris doctissimis censemus, posse commode, quantumvis duriuscula significatur per concupiscentiam oculorum. Nam si quis diligenter animadvertat; avarus ex pecuniis suis & possessionibus congestis, quae modum superant, cum ipse illis earumque fructibus non utatur, nullum majus habet inde commodum, quam suis oculis, si non corporis, certe animi, oblectare. Sic enim fit, ut avari, ipsi corporis oculis utentur, saepissime suas pecunias, suasque possessiones revisant, in iisque spectandis, ac quodammodo scrutandis atque numerandis multum temporis consumunt.

Quod si quis quaerat, cur Johannes, cum vellet avaritiae mentionem facere, non usus sit verbis durioribus atque expressioribus: credimus posse respondere, illum voluisse ita avaritiae mentionem facere, ut simul stultitiam ac miseriam quandam avarorum hominum indicaret, neque necesse, ut clarius loqueretur, cum [illegible], necessarium esse, propter rationes à nobis attributas, eam in secunda ista sua divisionis parte [illegible] significare voluisse. Nam certe summa est stultitia avarorum hominum, & simul miseria propter summum laborem, quem [illegible] res multa sibi [illegible], qui opes supervacuas congerunt, quibus videlicet ipsi [illegible] non utuntur, & ex quibus nullo modo cum [illegible] percipiunt qui proprium illarum usus. Sed tantummodo sibi commodi & oblectamenti inde referunt, vel potius [illegible], quod non pertinet quicquam ad proprium illarum usum; & quo possit [illegible], quasi vero commodo, multo magis eas ipsi [illegible] opes [illegible] congerendi cum [illegible], [illegible] Tantalus ille apud inferos, de quo Poetae fabulantur, cum summa siti laboraret, ac paene enecaretur, neque praeterfluentes aquas, quae etiam labra attingerent, nec poma, adeoque aliquid [illegible] pertingere possit, haurire, aut carpere, ad sitim restinguendam possint, id est, nullo pacto audeant: [illegible], inquam, ut opes congestae aliquo modo [illegible], non audent illi ullam in summa earum abundantia ipsas attingere, id est, ullo modo eas in suum usum convertere. Haec, inquam, mihi causa videtur, cur Apostolus per ipsam circumscriptionem concupiscentiae oculorum avaritiam significare voluerit.

Sed jam videamus, an in reliquis duabus partibus Apostolicae divisionis sit difficultas aliqua. Mihi quidem non videtur. Concupiscentia siquidem carnis, quae prima pars continetur, satis expresse videtur declarare, quicquid pertinet ad libidinis vitium; id est, ad supervacaneas voluptates quaerendas. Sive enim illae ad cibum & potum pertineant, sive ad lascivias, sive ad quicquid aliud, circa quod versetur libido, & ei contraria virtus temperantia; id nunc videtur exprimi ea nomenclatura, quae ad carnis cupiditatem spectant. Quin etiam carnis vocabulum apud sacros scriptores cum hac significatione est, ut ejusdem carnis nomine omnia vitia in Sacris Literis inveniamus comprehensa; ut cum saepe alibi, tum maxime apud Paulum Gal. 5. Verumtamen multo magis proprie eodem carnis vocabulo, vitia illa, quae circa voluptates versantur, quam alia [illegible] significantur. Vere enim ac proprie voluptates ad appetitum spectant. Appetitus vero ex ipsa *carne* & sanguine plane proficiscitur.

Porro in tertia hujus divisionis parte, quamvis ea à quibusdam multo aliter explicetur; & credatur, ea contineri avaritiae vitium; mihi tamen prorsus videtur, satis egregie exprimi vitium ambitionis. Quid est enim aliud ambitio, id est, appetitio nimia & conquisitio honorum, quam vere fastus seu superbia, qua quis vehementer oblectetur? Nulla siquidem res est, quae magis hominem supra alios extollat, quam effluentia honorum, qui eo interdum progrediuntur, ut is, cui exhibentur, tanquam Deus aliquis colatur & suspiciatur. Exemplo sit Romanus Pontifex, qui propter hanc solam causam, quod illi honores exhibentur, qui omnem modum excedunt, eo jam diu devenit, ut Deus etiam terrenus esse dicatur atque affirmetur.

Jam vero ex enumeratione, quam summatim facit Apostolus, earum rerum, quae sunt in mundo, à quibus amandis nos deterret, & ex explicatione ipsarum nostra, satis constare potest id, quod diximus: non esse Apostolo propositum hoc loco, ut à solis iis sive ab iis vitiis, quae ipsi mundo vitia videntur, nos retrahat; sed ab iis, quae mundo majore ex parte vitia non videntur. Neque enim mundus improbat, seu vitium esse statuit, voluptates carnis sectari, modo illae cum alterius injuria non sint conjunctae; & modo non ita certum modum excedant, ut jam vere voluptates non sint, multaque mala & incommoda ipsis veris voluptatibus plane contraria ex iis consequantur.

Idem dici merito potest de congerendis pecuniis; nempe, ejusmodi studium à mundo non damnari, ubi nemo evidenter laeditur. Denique neque ipsa ambitio à mundo culpatur, nisi ejusmodi sit, ut cum alienum contemtu sit conjuncta. Neque enim Johannes, tria ista, quae *in mundo esse* dicit, nominando, aliquid addit, ex quo colligi possit, ipsum non res ipsas simpliciter, sed earum excessum damnare; verum simpliciter & absolute loquitur, ita ut constet, unumquodque illorum etiam ab ipso culpari, etiamsi modum non excedat. Quod recte perpensum, & cum eo conjunctum,

ctum, quod dicit *hæc esse in mundo* satis demonstrare potuit, de illis hic non agi, quæ mundus ipse non probat, sed & abominatur & punit, cujusmodi sunt omnia graviora vitia, vinolentia facta, quæ scelera nuncupantur. Nec modo non improbat mundus quoquam illorum trium, verum etiam in honore & existimatione habet eos, qui ista sibi comparare norunt citra ullius injuriam. In quo studio qui magis excelluerint, eo etiam magis, præsertim in honoribus & pecuniis acquirendis, admirationi eidem mundo esse solent. Monet igitur Apostolus, ut eos fugiamus nos opinione illa, qua mundus plane imbutus est, ullo pacto involvi; quippe quod ista omnia *ex Patre non sint*, id est, valde dissideant ab iis, quæ Deus per Christum nos sectari jussit, & ab omni ratione Evangelii nobis patefacti.

Subjicit autem Johannes post rationem istam, quod ista non sint ex Patre, *ea esse ex mundo*. Quod per se, quatenus tamen illi rationi adjungitur, ad eam corroborandam & explicandum omnino pertinet. Sed quia jam dixerat Johannes, ista omnia esse in mundo, videtur, hujusce rei habita ratione, dici posse, adjectionem istam esse supervacaneam. Veruntamen credimus, eam non inaniter ab Apostolo factam fuisse. Aliud siquidem est *esse in mundo*; aliud vero *esse ex mundo*. *In mundo sunt ea*, quæ maxime in mundo vigent. *Ex mundo* vero ea, quæ ex ipso mundano spiritu, à divino spiritu distincto ac sejuncto, proveniunt. Itaque defendi potest, Apostolum sine ulla redundantia seu tautologia, non contentum dixisse, quod ista omnia non sint ex Patre, addidisse majoris declarationis & confirmationis gratia, *ea esse ex mundo*, quamvis jam *illa esse in mundo*, dictum fuisset. Totum vero hoc potissimum rationem continet cur Johannes ab istis sectandis prorsus dissuadeat: qua non contentus addit aliam, quamvis re ipsa, sive jure ipso inspecto, aliquanto minus virium habentem, tamen & ipsam maximi momenti, ut, si studio rerum illarum nos non deterret, quod sint adversaria præceptis ac voluntati Dei & Christi; & si illo recti ac justi amore inde non abstrahimur, deterreamur saltem indeque abstrahamur propter summum damnum, quod nobis ista afferunt, quod est privari æterna vita, quo nimirum damno nullum majus aut gravius ne cogitari quidem potest.

Vers. 17. Proponens igitur hic istam subjicit, *Et mundus transit, & concupiscentia ejus, qui autem facit voluntatem Dei manet in æternum*. Habet hæc ratio ab Apostolo adjuncta, si ejus verba spectemus, omnino partes duas, ut cuilibet manifestum est. Posterior autem pars quæ est, eum, qui facit voluntatem Dei, manere in æternum, priorem illustrat, quæ sine ipsa vel non ita bene intelligeretur, vel certe non admodum magnæ efficaciæ esset. Sunt autem istæ duæ partes ejusmodi, ut possint etiam, quamvis non ex utraque simul unam rationem, quam paulo ante expressimus, eliceremus, nobis duas rationes suppeditare. Quarum altera sit, res istas omnes esse fluxas ac caducas; altera vero, eum, qui ipsas vitet, & consequenter id faciat, quod Deus vult, manere in æternum. Nam certe qui ab istis tribus cupiditatibus abstinerit, vix fieri potest, aut ne vix quidem, si modo id in eum finem faciat, ut Deo Christoque obediat, quin integre, quatenus ad vitam æternam consequendam necesse est, Dei Christique præceptis obtemperet. Quod si velimus, ut modo faciebamus, quasi unam tantum rationem Apostolus afferat, ita verba ejus accipere, dicendum est, verba illa, *& mundus transit, & concupiscentia ejus*, paullo obscuriora esse, & plus continere, quam præ se ferant, idque declarari, ut antea attigimus, à sequentibus verbis. Neque enim, si pro una tantum ratione accipiatur utraque pars verborum Apostoli, priorum is sensus simpliciter est, quem ipsa præ se ferunt. Namque in illis non exprimitur, quod pereat is, qui res istas sectatur, & mundanis cupiditatibus sit deditus; sed tantum, quod ipse mundus transit una cum concupiscentia sua. Atqui necesse est ad rationem Apostoli concludendam, ut is pereat, qui mundana sectatur; & propterea dubitandum non est, quin in prioribus istis verbis, similiter iste, licet aliquanto obscurius, contineatur, quia videlicet Apostolus, dum ait mundum transire, significare voluerit, non modo vitam hanc mortalem desituram: sed etiam eos plane desituros, & in æternum perituros, qui ea sectati fuerint, quæ illi mortali vitæ sunt maxime ac propriè accommodata. Illud ex posterioribus verbis, quæ per antithesin subjiciuntur, aperte constat. Opponitur enim in illis, *Manere in æternum*, ei quod est, *Esse desinere*, & sic in æternum perire: si modo ita Apostoli verba accipiamus, ut unicam rationem contineant, quemadmodum dictum fuit. Quanquam ad prædictum modum etiam accepta, valere possunt in unica ratione, quæ est, sectantes mundana amittere vitam æternam, duas quodammodo rationes complecti: quarum altera sit, eum perire in æternum, qui mundanarum cupiditatum fuerit studiosus; altera vero, eum in æternum manere, qui Dei voluntatem fecerit: quamvis revera, quemadmodum res ipsa unum & idem est, ut paullo ante indicavimus, Neque quam mundanas cupiditates sectari, &, Dei voluntatem facere: sic similiter unum & idem sit, Non perire in æternum, & Manere in æternum. Præcipue cum illud, In æternum non perire, possit ita accipi, ut significet, Quamvis quis esse desinat; tamen illud non fore perpetuum; seu istam, ut sic dicemus, desitionem non fore æternam. Nam certe, manere in æternum, non potest significare, nunquam revera esse desinere: sed necesse est, ut significet, Etiamsi quis esse desinat, id non fore perpetuum; & futurum nihilominus, ut is denuo existat, & postea in æternum maneat.

Vers. 18. Absolutis iis, quæ indicavit pertinere potissimum ad salutem eorum, ad quos scribit, & in quibus major difficultas inerat; rationibusque explicatis, cur illi omnino cavere debeant, ut ista faciant: transit Apostolus ad monitionem quandam suis magni momenti in procuranda salute eorundem: quæ est, ut sibi caveant à falsis Prophetis, quos non pudebat negare Jesum esse Christum, & sic universam fidei æternæ nostræ rationem, quantum in ipsis erat, evertere. Admodum autem dextre monitionem hanc suam proponit Apostolus ob eam causam, quam explicabimus in enarrando versiculo 20 & 21, ubi etiam exponemus, in quo consistat ista ipsius hac in re dexteritas. Nunc verba ipsius, quæ incidentem explanationem subjiciuntur, explicemus. Sic igitur ait, *Puerali, ultimum tempus est, & sicut audistis, quod Antichristus venit, & nunc Antichristi multi facti sunt. Unde scimus, quod ultimum tempus est*. Hoc loco nomen *puerali*, non quidem, ut Beza putavit, & quidam alii cum ipso, eos puerulos significat, quos antehac eadem appellatione nominavit, id est, eos, qui teneriore ætate erant: sed universos, ad quos scribebat. Idem enim valet hoc loco nomen *puerulorum*, quod in ipso initio hujus capitis, & alibi infra nomen *filiolorum* usurpatur, utpote hæc duo nomina, utrumque pariter ad significandam benevolentiam, & simul auctoritatem quandam, quam quis erga illos habet, ad quos ad hunc modum scribit, aut loquitur. Nam de ipsa appellatione puerulorum habemus exemplum expressum in Evangelio Johannis cap. 21. v. 5. ubi Christus post resurrectionem suam Discipulos suos puerulos appellat, ut notavimus in supra citato loco disputationis nostræ de Christo Servatore, unde alia peti possunt, quæ ad eandem significationem & usum istorum duorum nominum ostendendum pertinere possunt.

Quanquam quod attinet ad præsentem locum nostrum, sciendum est, nec apud Veterem Latinum interpretem, nec apud Syriacum legi vocem *puerali*, seu, quod attinet ad Latinum, *infantes* sic enim is vocem Græcam *παιδία* supra reddidit. Verum apud Latinum quidem voluit haberi vocem *filioli* apud Syriacum vero ut antea, ubi *filioli* tum in Græco tum in Latino codice legitur, haberi *filii mei*. Quæ diversa utriusque interpretis, ab eo, quod vulgati Græci codices habent, illius vocis lectio, omnino facile, existisse aliquando Græcos codices, qui hoc loco non *παιδία* sed *τεκνία* haberent.

Unde etiam apparet, quam sit vana Scholiis interpretatio ista, quæ omnino vult, hic Apostolum denuo ad vitam istam, quæ ... sermonem convertitur, quemadmodum pueris a suam sermonem convertitur, quemadmodum fecerat ad patres & ad adolescentes, præter manifestas & validissimas rationes, quibus & alibi & hic interpretationem illam monstrosam cujusdam ac falsitatis convincimus.

Itaque nihil dubitandum est, ut jam conclusum fuit, Johannem hoc loco eosdem plane alloqui, ad quos scribit, quibus primum affirmat, *ultimum tempus esse*, sive, ut Latina vulgata editio habet, *novissimam horam*. Quod quidem, etiamsi idem mox repetit, judicio meo, non tam propter hoc ipsum dicit, ut moneat, ultimum esse tempus sive horam, quam ut cum hoc conjungat, esse jam antichristos multos, cum, ut diximus supra, satis apparet, ut ex sequentibus patebit, propositum Apostolo hoc in loco fuisse, monere illos, ad quos scribit, ut sibi a falsis Prophetis caveant. Perinde igitur accipienda sunt verba Apostoli, ac si dixisset, Audivistis Antichristum venturum, & sic vobis non debet esse novum, quod falsi Prophetæ Christo adversantes existunt, quemadmodum revera nunc existunt, & quidem multi. Nam & hoc scitis, aut scire debetis, ante ultimum tempus & horam extitisse multos ejusmodi: quippe quod præter alia quæ ex divina testimonia, habeamus testimonium apertum ipsius Domini Jesu, qui id aperte prædixit. Nam sine dubio respexit hic Apostolus peculiariter ad Christi prædictionem quæ habetur Matth. 24. 24. ubi interrogatus Dominus de tempore desolationis templi Hierosolymitani, & de signo adventus sui & consummationis seculi, ubi dixisset post alia multa, fore tunc, id est, cum futura esset supra dicta templi desolatio, talem afflictionem, qualis neque fuerat, neque futura erat unquam, & quod, si dies illi non decurtarentur, nemo salvandus esset. Quæ verba multo magis sine ullo dubio accommodantur ad excidium Hierosolymitanum, quam ad finem mundi, & ultimum Christi adventum, qui fuit tempore Vespasiani Imperatoris, & Titi ejus filii, quam ad illum, qui futurus est in fine mundi. Postquam, inquam, hæc dixisset Dominus, statim inquit: *Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic est Christus, aut illic: nolite credere. Exsurgent enim pseudo-Christi, & pseudo Prophetæ, & dabunt signa magna, &c.* Videmus igitur, inquit Apostolus, quod hoc ultimum tempus sive horam futuri sunt falsi Christi, & falsi Prophetæ, & inter alia ipsum Christum hoc signum dedisse illius proximæ ultimæ horæ. Quapropter nihil minus valere vobis debet, quod antichristi multi nunc existunt; sed tantum inde potestis ac debetis colligere, quod ultima hora fuerit. Hæc omnino videtur esse mens Apostoli: & ad hunc modum posse commode ipsius verba explicari.

Neque est quod quis miretur, hoc appellare *ultimam horam*, tempus excidii Hierosolymitani. Patet enim ex ipsis Christi verbis toto loco supra dicto apud Matthæum, & ex re ipsa, maximam esse convenientiam inter excidium illud & ultimam impiorum condemnationem, quæ in ultimo judicio fiet; &, quemadmodum plerique omnes animadverterunt, prædictum excidium, judicium quoddam memorabile atque insigne, & aliquo modo universale Dei & Christi fuisse, & propterea, quemadmodum dici potest, Christum tunc advenisse, quamvis non ita proprie, ut cum adveniet ultimum judicium facturus: sic etiam tempus excidii istius posse appellari ultimum tempus, ratione habita populi quondam Dei, id est Judaici populi, qui tunc fuit ut maximum omnium, sic ultimum fuit universalem condemnationem. Quamvis igitur Apostolus monitionis suæ, quam toto hoc loco facit, initium sumat ab affirmando, quod ultima hora sit, non est ullo modo aliter censendum, quam ut paulo ante explicavimus. Nam ipsa statim sequentia verba, postquam iterum mentionem fecit ultimæ horæ, satis indicant, ejus propositum esse, non de ipsa ultima hora, sed de falsis Prophetis loqui, & non circa illam, sed circa hos rerum ejus convenientem versari. Quæ ipsius verba ambiguam explicationem, dicendum est aliquid de aliorum interpretatione istius ultimæ horæ, sive temporis. Nondum enim quemquam hactenus invenimus, qui horam illam sive tempus ita interpretetur, ut nos interpretamur. Videntur autem plerique intelligere ab Apostolo vocari ultimum tempus totum tempus, quod est, futurumque est, post Christum usque ad mundi finem. Verum quod Apostolus hic voluerit illud significare, nulla penitus est verisimilitudo. Nulla est enim causa, cur hoc loco moneat, totum illud tempus a Christo ad mundi finem esse tempus ultimum: tum quia hoc per se, & ita intellectum, ut intelligi debet, satis omnibus potest esse notum; tum quia nihil ad ejus propositum hoc ipsum, neque ex tali ultimo tempore quicquam potest concludi de falsis Prophetis & antichristis venturis, quippe quod tempus illud semper sit. Unde, siquid concludi posset, ex tali tempore omnino concluderetur, falsos Prophetas & antichristos perpetuos esse ac fore: quod & falsum est, & ad Apostoli mentem nihil facit, qui tamen illa duo, adventum scilicet falsorum Prophetarum & Antichristorum, atque tempus sive horam ultimam simul conjungit, & alterum ex altero colligit. Quæ etiam collectio alterius ex altero, eaque reciproca, satis docet, neutrum per se esse perpetuum. Non colligitur autem, quemadmodum ex ipsius Johannis verbis satis intelligi potest, ex illius singularis Antichristi adventu similiter hora seu tempus ultimum, ut colligitur ex adventu plurium antichristorum. Quod quidem videmus Apostolum affirmare, adesse, id est, eum, cum scribit, advenisse eam ultimam horam, nec tamen adhuc singularis ille antichristus venerit, de cujus adventu quod ab illos jam audivisse, vix videtur referri posse ad ullum locum, qui apud Evangelistas extat, sive ad ulla Christi verba, quæ ab ipsis memoriæ mandata fuerunt. Et verisimile est, respexisse Johannem (si modo ad aliquid respexit, quod jam sub Novo Testamento dictum & scriptum fuerit) ad Pauli locum posterioris Epistolæ ad Thessal. cap. 2. qui sane valde insignis est atque apertus, quod attinet ad singularis illius Antichristi prædictum adventum, & Sacris Literis testatum.

Vers. 19. Sed jam ad sequentia Apostoli verba accedamus, quæ talia sunt, *Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.* Ex hoc loco valde multi colligunt, fieri non posse, ut quis semel veram fidem in Christum habeat, & sic vere Christianus sit, & postea esse desinat: quamvis hoc manifeste pugnet & cum ipsa ratione, & cum non paucis locis Sacrarum Literarum; adeo ut ad collectionem illam & loci hujus interpretationem refellendam nihil aliud sit opus, nisi ostendere, verum sensum horum verborum, non dicam esse, ut vere est, sed esse posse alium, quam illi putant. Nihil enim cogit ita Johannis verba accipere, ac si, cum dicit, *non erant ex nobis*, voluerit dicere, illos nunquam vera fide in Christum fuisse præditos, quemadmodum requirit interpretatio ac collectio illorum, quam diximus: immo satis patet, vim verbis fieri, si in hunc sensum accipiantur, cum in illis nihil habeatur de toto præterito tempore, sed tantummodo per tempus præsentium imperfectum significetur, illos, cum ab aliis se separarent, non fuisse ex ipsorum numero.

Et sic verba quæ sequuntur, *si enim fuissent ex nobis, &c.* non ita accipi debere, ac si Johannes diceret, illos, si unquam vere in Christum credidissent, nunquam ab aliis discessuros fuisse: sed tantum, non fuisse discessuros, si fuissent ex aliorum numero, nempe tunc, vel paulo ante, quam re ipsa discesserunt. Quis autem non videt, mentem Apostoli esse, monere eos, ad quos scribit, ne sinant sibi imponi, neve temere credant, illos, quos ipse antichristos nominat, quamvis a se, & ab aliis, qui cum ipso sentiebant, prodiissent, & aliquamdiu cum ipsis congregarentur, & uno eodemque in cœtu essent, esse revera ex ipsorum numero, & consequenter in istis,

in eorum doctrina penitus non nihil ab eo discessissent, tamen ab eo, quod ipse Johannes, & alii cum ipso sentiebant, credebant, ac docebant. Quamquam etiam longe aliter rem se habere, vel id unum demonstrare poterat, quod isti ab ipsis discesserunt.

Posteaquam igitur Apostolus satis ostendit, ex secessione, quam isti fecerant, ab ipsis & ab aliis, eos non esse nec fuisse, cum secederent, ex numero illorum, subjungit causam, cur Dei ipsius consilio factum censeri possit, ut illi ab ipsis discederent, inquiens; *sed ut manifesti fiat, quoniam non sunt omnes ex nobis.* Hæc particula videtur habere aliquid novi & insoliti in constructione, & cohæsione cum præcedentibus, & in sui ipsius sensu. Neque enim cum antecedentibus cohæret, nisi subaudiatur *hoc factum est*, aut aliquid simile, ut integer sermo sit: *sed hoc factum est, ut manifesti fiant, &c.* Jam vero horum verborum, *quoniam non sunt omnes ex nobis*, nisi à vetere interprete, ut sæpe alibi, posita est particula rationis redditiva *quoniam* pro particula *quod*, cum simplici expositionis significatione, constructio & porro sensus est aliquanto difficilior. Nam si vox *omnes* cum sua exclusiva significatione accipiatur, & ad eos tantum referatur, qui discesserunt, videtur sensus inde elici non conveniens. Nam quid hoc aliud est, *ut manifesti fiant isti, qui discesserunt, quod non omnes sint ex nobis*, quam tacite confiteri, aliquos ex iis fuisse ex numero Johannis & suorum, licet non omnes tales essent. Atqui ex præcedente ipsius Johannis ratiocinatione, & ex eo, quod eos antichristos appellat, necessarium plane se, neminem ex illis fuisse ex numero Johannis & suorum. Quare statuendum videtur, si vox *omnes*, ut quidem structura verborum omnino postulare videtur, ad solos illos, qui discesserant, referatur, eam non recipere suam propriam significationem, sed *non omnes* idem hic ex Hebraica linguæ phrasi significare, quod *nulli*. Tritum enim est, exempli gratia, *Non justificabitur omnis caro*, idem significare, quod *Nulla caro justificabitur*, idque ex Hebraico idiotismo apud Paulum Rom.3.20. Quapropter & hic, *non sunt omnes ex nobis*, idem videtur valere posse, quod *nulli sunt ex nobis*, id est, *nemo ex illis est ex nostro numero*.

Verum tamen, quamvis verborum constructio videatur repugnare, vel potius manifeste repugnet, cum in ista tota particula nullum sit verbum, quod indicet, de aliis sermonem esse, quam de iis, qui discesserant: tamen valde dubito, ne sensus horum verborum sit alius, is scilicet, qui videtur ab aliis quoque animadversus, & quidem iste, quod scirent factum sit, nempe divino consilio, ut isti discederent, & discedendo ostenderent, se non esse ex illorum numero, ut palam fiat, non omnes, qui Christi dant nomen, & cum Christi fidelibus congregantur, esse ex Christi fidelium numero. Qui sensus & valde egregius est, & videtur hujus loci proprius, & simul consentit, ut alii annotarunt, cum Pauli verbis 1 Cor.11.18, 19, ubi Apostolus ait, se audivisse inter illos Corinthios fuisse scissuras, & ex parte aliqua se id credere. *Oportet enim*, inquit, *& in vobis hæreses esse, ut, qui sunt probati, manifesti fiant in vobis.* Miror autem alios, qui prædictum sensum in Johannis verbis volunt invenire, vel saltem suspicari, nullam prorsus mentionem, quantum memoria teneo, fecisse constructionis verborum, quæ huic sensui, ut dictum est, plane adversari videtur; itaut videamus necesse, ea verba, *ut manifesti fiant*, ita interpretari, ac si scriptum esset, *ut manifestum fiat*. Et sic sane habetur in Syriaca interpretatione, & in Bezæ translatione, qui Beza propterea Græce legit, non ἵνα φανερωθῶσιν, sed ἵνα φανερωθῇ, & eodem modo necesse est Syriacum interpretem legisse, qui præterea pro eo, quod hinc in aliis editionibus tam Græcis quam Latinis videtur, *Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum*, hæc, inquam, horum verborum habet: *sed egressi sunt à nobis.* Quæ verba, præter primam particulam *sed*, quippe qua etiam ipso Græco contextu sit, videtur ipsis de suo addidisse, ubi nos addidimus, *Hoc factum est*, inter particulas *sed* & *ut*, & sic consultum videtur, ipsam habuisse Græcum contextum, ut nunc quidem aliqui habemus, sed sine verbis istis, quæ paullo ante recitavimus.

Vers. 20. Alia causa, cur factum fuerit, nempe divino consilio, ut isti secessionem fecerint, quæ est, ut appareat, non omnes, qui Christi fidem profitentur, ipsa Christi fide esse præditos. Quam sententiam Paulus quoque expressit posteriore ad Thessal. 3.2, dum ait: *Non omnium esse fidem.* Ex qua causa consequitur, ut tandem appareant, qui sint veri fideles & qui in vocatione sua, & sic, ut Paulus ad Corinthios ait, qui probati sunt, manifesti fiant. Alia, inquam, hac causa, & sic tacite confirmato, illorum antichristorum exitum, & à veris fidelibus secessionem non sine Dei consilio factam fuisse, ait, eos, ad quos scribit, divinitus esse instructos, ut illorum non debeat, ne ab istis decipiantur, idque exprimit his verbis, *sed vos unctionem habetis à sancto, & nostis omnia.* Græci codices in initio horum verborum habent καὶ, id est, simplicem copulam: sed & Latina vulgata editio, & Syriaca interpretatio habet adversativam istam, quam nos legimus, nec certum est, an aliter illi Græce legerint, atque hodie legatur. Certum est enim ex Hebraicæ Linguæ usu, simplicem copulam sæpe pro adversativa poni, ut quidem hic fieri debere omnes animadverterunt. Jam quærendum est, quid sit hæc *unctio* quam Johannes dicit illos habere, & quis sit ille *sanctus*, à quo illam eos habere dicit.

Unctio ista est sine dubio divinum beneficium cognoscendi mysteria divina, quatenus homini est opus.

Sanctus vero ille, à quo ea proficiscitur, videtur posse intelligi tam Pater quam filius, quam etiam Spiritus Sanctus. Quamvis enim, ut nos quidem pro comperto habemus, Spiritus Sanctus non sit persona: tamen palam est, ei sæpissime tribui, quæ sunt propria personarum, cujusmodi videtur illud, unctionem ab eo proficisci. Non enim video, cur, si unctio illa illud est, quod diximus, dici nequeat, eam à Spiritu Sancto profectam fuisse. Verumtamen, quia mos divini sermonis est dicere, non quidem Spiritum Sanctum ungere, quod idem fere esse videtur, quod unctionem ab eo proficisci: sed Spiritu Sancto aliquem ungi; & quia ex aliis locis similibus, qui in hac Epistola sese deinceps offerent, videtur constare, unctionem istam tribui vel Deo vel Christo, propterea hic quoque placet omnino *sancti* appellatione vel Deum vel Christum intelligere. Vulgo videntur de Christo illud nomen accipere. Respicientes tum ad alia multa testimonia, quæ hanc sententiam continent, tum ad illud, quod extat 1 cap. Evangelii ejusdem Johannis, in verbis illis, *& de plenitudine ejus omnes accepimus.* Sed, nisi fallor, illud absolute ac simpliciter de hoc loco asseverari nequit; cum optime possit *sancti* simplex nomen Deo ipsi accommodari, qui dicit, *Sancti estote, quia ego sanctus sum.* Immo vero ista *sancti* appellatio, magis proprie, & magis frequenter, quam unquam alii, Deo accommodatur, & ad ipsum celebrandum in Sacris Literis usurpatur, ut cap. 6. Esaiæ & 4 Apocal. & alibi valde frequenter. Posset etiam dici, cum certissimum sit, unctionem istam à Deo tanquam à primaria causa, à Christo vero tanquam secundaria proficisci, voluisse Apostolum unica appellatione, & tanquam unius personæ, Deum simul & Christum significare, propter summam, & omnibus numeris, quantum diversis esse potest, absolutissimam, quæ inter Deum & Christum est, conjunctionem. Qua de re superius aliquid diximus, & inferius in hujus Apostoli verbis loca occurrent, quæ plane ostendere videntur, illum (nimirum propter jam dictam causam) de Deo simul & Christo loqui, non secus ac si ambo una tamen persona essent. Ea verba, *& nostis omnia*, continent manifestam Synecdochen, seu potius Ellipsin. Neque enim potest illo pacto vox *omnia* prorsus universe accipi: sed vel necesse est ut ex omnibus quædam tantum per vocem istam significentur, vel potius certa

quæ-

quandam æternam: nempe ea omnia, quæ spectant ad Dei erga nos voluntatem per Christum patefactam, seu ad ea quæ in novo fœdere, quod cum humano genere pepigit, comprehenduntur, quæque quatenus voluntas ista divina ejusque cognitio necessaria est ad hoc, ut finem illum consequamur, in quem fœdus istud à Deo nobiscum sancitum est, remissionem nimirum peccatorum & vitam æternam.

Modeste admodum agit hic Apostolus cum istis, quos monere vult, ut sibi ab istis antichristis caveant. Vult enim interpretationem videri, sibi persuasum esse, eos tali monitione non egere; quo eam illi libentiore animo ferant, nec ullo modo indignentur, si hæc res illis quodammodo inculcanda videatur. Quanquam possunt hæc Johannis verba ita accipi, ac si dicere velit, eos non habituros excusationem ullam, si tamen se ab istis seductoribus decipi, cum per divinam unctionem fuerint edocti ea quæ ad istos agnoscendos & vitandos sunt necessaria. Syriacus interpres hoc in loco habet, non quidem *nostis omnia*, sed, *nostis seu discernitis omnes homines*; cujus lectionis cum nullum alibi expressum indicium extet, statuendum est *omnia* apud ipsum idem valuisse quod *omnes*, vel illum accepisse vocem *omnia*, ac si scriptum esset *omnes*, cum aliquoties in Sacris Literis (ut à nobis indicatum est in explanatione verborum Christi, *Tu es Petrus*, &c. Matth. 16) neutrum genus pro masculino usurpatum fuisse aperte constet. Qui quidem Syriacus interpres exhibenimus inferius paulò; idem vers. 27 ubi similis sententia habeatur, quod Græce est *nosti omnia*, non quidem de omnibus hominibus, sed de re omni interpretatus est.

Vers. 21. Pergit Apostolus inquiens, *Non scripsi vobis, quod non nostis veritatem, sed quod nostis eam*. Sic enim ad verbum sonant verba Græca. Nam vulgata editio, pro *quod non nostis*, habet, *quasi ignorantibus*; rursus pro *quod nostis*, habet *quasi scientibus*. Voluit enim vetus interpres omnino exprimere, se vocem Græcam *in* accipere cum significatione reddendæ rationis, non autem simpliciter exponendi. Et hanc interpretationem videntur fere omnes sequi. In Syriaca tamen editione, nonnihil quam in ipso Græco contextu, dubium manet, utro sensu vocula ista sit accipienda, quam tamen interpres ille non repetit ante verbum *nostis*. Nos vero etiamsi facile huic interpretationi vulgo receptæ assentiamur, tamen admittimus præterire, quin moneremus, posse etiam Johannis verba ita accipi, ac si Johannes dixisset, Non scripsi vobis, vos non nosse veritatem, sed nosse eam: ut scilicet verbum *scripsi*, cum sit præteriti temporis, referatur non ad id, quod nunc scribit, & ante ista verba proxime scripsit, sed ad illud, quod antea scripsisset.

Nam ante hanc Epistolam illum aliam quampiam ad istos ipsos scripsisse, indicat repetitum illud, *scripsi vobis*, quod antea habuimus, statim subjectum, postquam non semel repererat. *scribo vobis*. Et hinc aliquanto clarius videtur, ut verbum *scripsi* accommodetur ad ea, quæ proxime ante sunt scripta; præsertim non addito subjecto demonstrativo pronomine *hoc*, sive *hæc*, ut fieri solet, cum verbum *scripsi* ad proxima relationem habet: quemadmodum non ipse Johannes facit, inquiens, *hæc scripsi vobis de iis, qui seducunt vos*. Non nego tamen verbum *scripsi* etiam sine ejusmodi pronomine demonstrativo, aut alia voce simili, posse referri ad ea, quæ in ipsa eadem Epistola sint scripta, & porro ad illam ipsam totam Epistolam ubi verbum illud extet. Cujus rei, judicio quidem meo, exemplum est id, quod legimus circa finem prioris Petri Epistolæ, ubi scriptum est, *Per Sylvanum vobis fidelem fratrem, ut arbitror, breviter scripsi exhortans*, &c. In his enim verbis, nisi vehementer fallor, verbum *scripsi*, refertur ad ipsam illam Epistolam, & ad ea omnia, quæ in illa continentur; nec aliud per illud posse nos idem mecum sentire.

Memini tamen Erasmum prædicta verba Petri ita accipere, ut inde colligat, ipsum, ante priorem illam, quam hodie habemus, ejus Epistolam, aliam ad illos eosdem scripsisse. Unde postea quæstionem movet, quomodo consistere possit in posteriore ejusdem, quam habemus Epistola, id, quod in initio capitis 3. legitur, *Hanc jam, dilecti, secundam vobis scribo Epistolam*. Nam si aliam ante priorem scripsisset, certe necesse esset, ut posterior sit tertia, non autem secunda. Verum, ut ex iis, quæ diximus, apparet, sententia nostra est, Erasmum fallum fuisse interpretando verbis illis Epistolæ prioris. Ubi tamen animadvertendum est, non mirum videri debere, si verbum *scripsi*, referatur ad illam ipsam Epistolam, & ad ea, quæ in illa sunt contenta, cum ad postremum sit ad finem ipsius Epist.; id quod non accidit in loco nostro, ubi verbum illud non paulo ante ipsam Epist. medium legitur.

Veruntamen quia scimus frequentissimum esse in Sacris Literis, tempus præteritum pro præsenti usurpari, facile, ut diximus, vulgatæ interpretationi hic etiam in parte assentimur, ex qua necessario consequitur, voculam *in*, quæ mox subjicitur, tam primo quam secundo loco habere vim reddendæ rationis, cur scilicet proxime scribendo mentionem fecisset antichristorum, à quibus nimirum illi, ad quos scribit, cavere sibi deberent. Et sic Apostolus vult dicere, non propterea se ista scripsisse, quod illi non nossent veritatem; sed potius quia illam nossent, & hanc ob causam facile possent agnituri ipsum verissima loqui; id quod ab ipso nimirum potissimum quærebatur. Itaque secundum hunc sensum videtur expressam causam, cur dextre admodum, ut supra monuimus, & quasi per insinuationem quandam illam suam monitionem de antichristis, qui jam extiterant, & consequenter de illis cavendis exposuerit, vel potius suæ verbi complexus sit.

Sequitur in ipsis verbis, *Et quoniam omne mendacium ex veritate non est*. Vox *quoniam*, quæ vocabulum in tertio loco hic positum reddidit vanus interpres, potest, ut antea monuimus, ex ipsius interpretis sensu atque usu accipi, tam cum vi reddendæ rationis, quam cum vi simplicis expositionis, non minus quam ipsa vocula Græca possit. Quamvis autem in superioribus duobus locis plerique, ut diximus, velint, illam vim reddendæ rationis habere: tamen in hoc tertio loco eam ita accipiunt, ut simpliciter exponat ita ut referatur non ad verbum *scripsi* remotius, ut prius, sed ad verbum *nostis*, quod proxime ante legitur. Unde factum est, ut Beza per infinitivum hæc verba reddiderit, hoc nimirum pacto, *& nullum mendacium esse ex veritate*. Et sane nullus videtur esse conveniens sensus, si particula ista hoc tertio loco vim reddendæ rationis habeat. Igitur nihil aliud hæc verba Apostoli sibi volunt, quam quod virtute continentur in præsenti, nempe nostis eam, videlicet veritatem. Nam certe non modo qui veritatem novit, sed quilibet etiam, qui alioquin illam ignoret, hoc scit, nempe nullum mendacium ex veritate esse. Possunt tamen verba illa ita accipi, ac si Apostolus dicere voluerit, illos nosse quod id falsum esset, quod ab istis falsis Prophetis sive Antichristis dicebatur, nempe, quia nullam convenientiam haberet cum veritate, quam illi noverant.

Vers. 22. Quo dicto, ad rem exponendam apertius, atque id exaggerandum, quod dixit, seu potius dicere voluit de mendacio contento in eo, quod illi falsi doctores docebant, statim subjungit: *Quis est mendax, nisi is qui negat quod Jesus non est Christus? hic est Antichristus*, &c. Ait igitur Johannes, mendacium illorum Pseudo prophetarum, & qui sint ejusmodi, quo nihil possit esse majus & apertius (hoc enim indicat interrogatio ista, *Quis est mendax, nisi* &c.) in eo consistere, quod negarent Jesum esse Christum. Unde etiam sequitur, quod istos nempe antichristos nominaverit, quandoquidem apertum est, antichristi nomen significare contrarium Christo: quamvis etiam significare possit eum, qui Christi loco sit, vel idem præstet, quod Christus. Hæc enim est vis particulæ *ἀντὶ*, ut scilicet & contrarietatem, ut sic dixerim, & commutationem quandam, in ejusmodi nominum compositionibus significare possit.

Sic igitur, cum Apostolus ait, *hic est Antichristus*, tacite argumentari videtur: Jesus est Christus & nullus alius præter ipsum. Ergo qui negat Jesum esse Christum, non modo mendax est, sed ipsi Christo aperte adversatur.

Notandum tamen est, in Græco vocem Antichristi hoc loco habere articulum, ita ut non videatur Apostolus recte concludere, & id, quod proxime dixerat, ut ejus verba ferunt, omnino confirmare, & tacite rationem reddere in verbis istis, *hic est Antichristus*, ejus, quod antea asseveraverit, istos esse antichristos, qui videlicet negant Jesum esse Christum. Nam si is, qui negat Jesum esse Christum, est ille Antichristus, ille, inquam, eximius ac singularis, ut videtur omnino significare articulus ille, non sequitur, eum esse simpliciter antichristum qui hoc facit, sed esse istum singularem atque eximium. Id quod de istis falsis Prophetis, negantibus Jesum esse Christum, nequaquam asseruerat ante Apostolus: sed tantum simpliciter dixerat, eos esse antichristos; immo satis aperte illos ab isto eximio & singulari distinxerat. Verumtamen animadvertendum est, verba ista Johannis, *hic est antichristus*, seu potius, *ille antichristus*, posse ac debere ita accipi, non ut sensus sit, quemlibet, qui sit talis, esse illum Antichristum: sed tantum antichristum illum fore talem, ut istud idem faciat, id est neget Jesum esse Christum, unde etiam nomen antichristi habeat. Nam ex hoc consequitur, quod, quicunque idem faciat, antichristi nomine mancupari possit, sique pessimum & falsissimum Prophetam esse ostendat, si istud facere pergat, & docere Jesum non esse Christum: quando hac ratione similis est illius omnium pessimi ac falsissimi Prophetæ atque doctoris, qui futurus est, & per excellentiam quandam Antichristus nominari debet.

Subjicit, exponendo quid sit & quanti momenti, negare Jesum esse Christum, inquiens, *qui negat Patrem & filium*. Tribuit hoc, nempe negare Patrem & filium, singulari illi Antichristo, quod tamen, cum ex eo consequatur, si quis neget Jesum esse Christum, tribuit idem quoque consequenter aliis, qui idem negent; cujusmodi erant illi alii antichristi.

Vers. 23. Probat autem, eum, qui neget Jesum esse Christum, negare Patrem & filium, his verbis, quæ illico subjungit: *Omnis qui negat filium, nec Patrem habet*. Unde necessario intelligitur id, quod verissimum est, eum, qui negat Jesum esse Christum, negare filium. Cæterum quomodo is, qui filium negat, neget etiam Patrem; sive, ut ex Apostoli verbis colligitur, non modo filium non habeat, sed neque etiam Patrem, non explicat Apostolus, sed tantum constanter affirmat. Nam quod non explicet, eum, qui negat Jesum esse Christum, negare filium, neque hujus rei causam exponat, nihil mirum est. Quandoquidem Christus, & filius, nempe Dei, idem prorsus significant. Unde, cum, ut dictum fuit, nemo sit Christus nisi Jesus, apparet manifeste, quod, qui negat Jesum esse Christum, negat Christum, & consequenter Dei filium.

Jam, cur, & quomodo verum sit id, quod Apostolus constanter affirmat, eum, qui negat filium, & sic filium non habet, ne Patrem quidem habere, quamvis ab ipso non explicetur, facile tamen possumus id per nos ipsi perspicere. Nam vel vox Patris hoc loco nihilo plus significat quam vox Dei, ut quidem videtur apud hunc scriptorem alicubi contingere: vel vocem Patris hic, ut plerumque alibi, usurpavit Apostolus, ut indicaret, se de Deo loqui ut pater noster est. Si igitur vox illa hoc in loco nihilum majus ponderis habet, quam si simplex Dei nomen pro ea positum fuisset, tunc necesse est, ut *patrem non habere* sit idem, quod non habere Deum.

Deum vero *non habere*, triplici modo potest intelligi: vel scilicet non habere opinionem, seu non credere, quod Deus sit, vel non cognoscere Deum, seu quæ sit ejus voluntas erga humanum genus vel denique non habere Deum sibi bene faventem ac propitium, seu, non esse participem eorum bonorum, quæ ab ipso Deo singulari quadam ratione in humanum genus proficiscuntur.

Quod attinet ad primum modum significandi, quem tribuimus isti loquendi non habere Deum, non videtur secundum illum Apostoli verba accipienda esse, vel posse intelligi, quomodo ea vera sint: cum nihil prohibere videamus, quominus quis sibi persuadeat Deum esse, id est, esse substantiam quandam, quæ divinum imperium sola ex se ipsa in omnia habeat & exerceat in universum humanum genus, & tamen interea neget Jesum esse Christum, & sic Dei filium non habeat, ut Judæi faciunt, de quibus videmur dubitari non posse, quin illi Deum esse credant, ad eum modum quem proxime exposuimus.

Verum quod attinet ad secundum significandi modum, quem agnoscimus in loquutione illa non habere Deum, concludendum omnino est, non posse quenquam secundum sensum illum habere Deum, qui filium Dei non habeat. Qui enim filium Dei non habet, is necessario non tenet, quæ sit Dei voluntas erga humanum genus, de qua Dei voluntate hoc loco agitur, cum certum sit, non modo voluntatem illam suam per istum filium Deum patefecisse, sed etiam per nullum alium eam ab ipso nobis patefactam fuisse: quemadmodum ipse Dei filius satis aperte docet cum Matth. cap. 11. ait *Neminem nosse Patrem*, id est, Deum, *nisi filium*, nempe Dei, *& cui filius voluerit revelare*. Verumtamen quia in isto loco non Dei nomen ipsum, sed Patris habetur, unde posset quis negare, ex illis verbis aliud colligi, quam sine Jesu non posse cognosci Deum, quatenus Pater noster est: non autem absolute, Deum sine ipsius filii cognitione cognosci non posse: (quanquam hoc, ut mox dicemus, ad propositum nostrum sufficiat) placet alia testimonia proferre, ubi ipsum Dei nomen habetur, cujusmodi est illud hujus ejusdem scriptoris cap. 1. sui Evangelii vers. 18. ubi asserit, *Deum à nemine unquam fuisse visum: sed filium ejus unigenitum nobis illum enarrasse*. Qui loquendi modus eam vim procul dubio habet, ac si dixisset, solum Dei filium eum fuisse, qui Deum nobis enarraverit, id est, ejus voluntatem nobis exposuerit. Eadem sententia continetur in eo, quod Spiritus Sanctus per Paulum Apostolum, tum posteriori Epistola ad Corinth. cap. 4. 4. tum in Epistola ad Coloss. cap. 1. 15. affirmat, nempe Christum, seu Dei filium, esse imaginem Dei invisibilis. Nec testimonium illud est contemnendum, quod extat in Epist. ad Hebr. 1. 3. ubi Dei filius elegantissimis quibusdam metaphoris dicitur atque exprimitur esse is, per quem Deus ipse apertissime cognoscitur. Verum ut paullo ante indicavimus, ea testimonia, in quibus nomen Patris tantum, & non Dei expressum est, nihilominus probare id, quod hoc loco quærimus, etiamsi inde aliud nihil colligi possit, quam Deum non cognosci à nobis, quatenus noster est Pater, nisi per filium. Quærimus enim hic de Dei cognitione, quatenus ea pertinet ad ipsius voluntatem erga humanum genus. Atqui præcipuum quiddam istius divinæ voluntatis est, ut ipse sit Pater noster, & nos ejus filii. Itaque si per solum Dei filium nobis innotescere potest, Deum nobis esse Patrem, id est, eum velle nos habere pro suis filiis, tunc necessario consequitur, sine cognitione filii Dei non posse haberi cognitionem ejus divinæ voluntatis, de qua hic agimus. Ipse Dei filius Dominus Jesus cap. 14. Evangelii hujus scriptoris non longe à capitis initio dixit, *neminem venire ad Patrem, nisi per ipsum*. Ubi, quemadmodum & præcedentia & subsequentia verba declarant, per veniendi verbum intelligit notitiam seu cognitionem habere. Cognitionem, inquam, non quidem essentiæ, sed voluntatis; quatenus videlicet illa ad nos spectat. Apparet igitur, eum, qui negat Dei filium, seu filium Dei non habet, non cognoscere Dei voluntatem erga humanum genus.

Postremo, quod attinet ad tertium modum significandi istius loquutionis, *non habere Deum*, dicimus similiter certum esse, & ex his, quæ modo conclusimus, necessario consequi, eum, qui filium Dei non habet, non posse habere Deum sibi propitium & faventem, nec esse participem eorum bonorum, quæ à Deo singulari quadam ratione erga humanum genus proficiscuntur bonorum, inquam illorum, quæ proprie sunt bona; tantum quod & felicem hominem reddunt, & perpetuo durent. Certum enim est tantum tamque Dei favorem, tantique beneficentiam, neminem posse experiri, qui Dei

præcepta

præceptis non obtemperet. Hoc autem nemo facere potest, qui ipsam Dei voluntatem erga humanum genus ignoret. Voluntatem autem hanc ignorare eos omnes, qui Dei filium non agnoscunt, seu Dei filium non habent, jam satis a nobis demonstratum fuit. Quod si velimus, cum Johannes affirmaverit, eum, qui neget Jesum esse Christum, filium Dei non habere, & consequenter neque etiam habere Patrem; eum hujusce rationem potissimam paternam ipsius Dei respectu nostri, & sic dicere voluisse, illum non habere Deum sibi Patrem; multo adhuc manifestior causa apparebit, cur illud affirmaverit. Certum siquidem est, eatenus præcipue Deum nobis esse Patrem, & nos ipsius filios, quatenus nobis vitam æternam est daturus, nosque beneficio ejus futuri simus immortales. Atqui, ut idem hic scriptor noster inferius cap. 5. v. 11. una cum universa fere Novi Testamenti scriptura aperte testatur, vita æterna, quam Deus nobis dedit, id est, promisit, ac [illegible] in ejus filio est, ubi statim etiam subjungit, *Qui habet filium, habet vitam, qui non habet filium Dei, vitam non habet*, nempe æternam. Et idem scriptor in initio sui Evangelii scripsit, in sermone illo, seu verbo, id est, in Christo Jesu, ac sic in filio Dei, esse vitam. Cum sine dubio simplici *vitæ* nomine intelligeret vitam æternam; ut declarant ejusdem verba illa a nobis ex eadem hac Epistola proxime citata, quicquid plerique ejus loci explanatores, de alio genere vitæ, quod à filio Dei proficiscatur, sint commenti. Ipsemet Dei filius Dominus Jesus supra citato loco capitis 14. Evangelii Johannis profitetur, atque asseverat, se esse viam, veritatem, & vitam. Unde statim rectissime ad concludit, quod ante recitavimus, neminem venire ad Patrem nisi per ipsum. Et sic videris quomodocunque acceperimus loquutionem illam, *non habere Deum*, quæ possit ad præsentem locum accommodari, dicimus ab Apostolo, & proinde meritissimo conclusum fuisse, quod, qui filium negat, ne Patrem quidem habet.

Apparet autem, ut supra attigimus, ex illo modo loquendi, *ne Patrem quidem habet*. Negare filium, contrario in se. Non habere filium, sive idem utrumque esse. Et sane pro eo, quod hic Johannes dicit, *Qui negat filium*, in prædicto loco inferius cap. 5. reposuit, *qui non habet filium*.

Cæterum in Latino codice, & in versione Syriaca additur hic: *Qui agnoscit seu confitetur filium, etiam Patrem habet*, seu confitetur. Quæ particula in vulgatis Græcis codicibus non habetur, nec porro videtur esse necessaria; cum hic tantum agatur de eo, quod consequatur inde, quod quis neget Jesum esse Christum. Verum & propter Latinam Syriacamque lectionem, & propterea quia Beza testatur, se quosdam codices Græcos manuscriptos vidisse in quibus illa extabat, & ideirco non dubitavit in sua translatione Latina eam ponere, possumus merito statuere, illam hic reponendam esse; præsertim cum id, quod, si ea non pertinet ad proxime ante dicta, pertinet tamen ad ea, quæ statim subjiciuntur.

Vers. 24. Namque illico subjungit Apostolus, *Vos igitur quod audivistis ab initio, in vobis permaneat; si in vobis permanserit, quod ab initio audivistis, & vos in filio & in Patre manebitis.* Ecce hic aperte mentionem facit Apostolus *manendi in Patre & in Filio*, quod idem re ipsa est cum eo, quod particula illa, quæ in Græcis codicibus reperienda videtur, continet, nempe de habendo Patre & Filio. Jam ordo verborum Græcorum, quem vetus Interpres hic ad unguem servavit, est valde præposterus. Si modo vocula *vos*, per se intelligi debet, id est, aliud nihil una cum ipsa subaudiri. Nam sine dubio, si ea ita se accipienda, non est suo loco posita; neque etiam sequentia verba recte sunt digesta, cum ad hunc modum deberent verba ordinari: *quod igitur vos audivistis ab initio, &c.* Sed sunt, qui judicent, hanc trajectionem & ordinis verborum mutationem, quam tamen Beza in sua translatione expressit, esse minus duram; & propterea censent hic esse ellipsin quandam Hebraicam, ita ut illud *vos* idem valeat, quod apud Latinos, *quod ad vos attinet*. Eadem porro sive ellipsis, sive trajectio habetur paulo inferius [illegible] v. 27. *Vos*, ut ex de sensu ipsorum verborum aperte constat. Itaque nihil vetat, quominus eandem figuram sermonis in illis agnoscamus, [illegible] hic esse, [illegible] sit, præsertim cum pro certo habeamus, tam hanc, quam illam hoc loco agnosci posse.

Ad rem igitur ipsam accedentes dicimus, hoc, quod Apostolus monet, ut in ipsis maneat, quodque [illegible] ipsi ab initio audivissent, id est, non tum primum audisse, sed perpetuo eos audire percepisse, [illegible] qui Evangelium eis annunciaverunt, [illegible] esse, ipsius Evangelii summa, in qua continetur beneficium, quod Deus hominibus dignatus est facere, patefaciendo eis voluntatem suam per Jesum Nazarenum.

Ratio vero, cur ita illos moneat, ex ipso statim subjungit: Nam inquit, *Si in vobis manserit, quod ab initio audivistis, & vos in Filio & in Patre manebitis.* Nam certe, si illud, quod modo diximus, retineatis, [illegible] nihil dubitetur, consequitur, ut is, qui ita faciat, in Filio & in Patre simul maneat, cum Jesus Nazarenus sit ille Filius, & Deus sit ille Pater. Nam sine dubio, si est ille verus Dei voluntatem erga homines eam esse, quam Jesus patefecit; sic necesse est, si id vere norit, ut voluntati isti obtemperet, cum ex ejus obedientia videat sese consecuturum in felicitatem ac vitam æternam. Jam in obedientia illius voluntatis divinæ continetur id, quod ait, *Manere in Filio & in Patre*: ubi apparet manifesta antithesis ejus, quod antea dixerat, videlicet qui negat Jesum esse Christum, eum & Filium & Patrem simul negare. Ex quo consequitur, hic contra fieri, id est, pro certo haberi, Jesum esse Christum. Habebit etiam hæc loquutio, *manere in Filio & in Patre*, etiam quandam significationem, quæ est, Ita cum Patre & cum Filio conjunctum esse, ut bonorum ab utroque proficiscentium quis sit particeps. Itaque paucissimis verbis Apostolus docet, quid illis faciendum sit, si velint nihil deviare à vera obedientia voluntatis divinæ, & simul in bonis sint, quæ perfecta & vere sola bona sunt, ac divinitus in humanum genus proficiscuntur.

Vers. 25. Quæ bona specialius explicans statim subjungit: *Et hæc est repromissio, quam ipse pollicitus est nobis vitam æternam.* Ac si diceret: Dixi vobis si in vobis manserit, quod audivistis ab initio, vos etiam mansuros in Filio & in Patre; & hac ratione non dubitavi vos ad id inducere, ut id firmiter teneatis, quod ab initio docti fuistis, cum hinc necessario consequatur ut sit vestra felicitas, eaque summa atque æterna. Nam si Deus per Christum, & sic Pater per Filium promisit, nempe suis obedientibus secundum ipsius Christi præcepta, æternam vitam, & Deus nec mentiri nec fallere quenquam potest, certe, si obedientiam istam præstiteritis, & hac ratione & in Patre & in Filio manseritis, fieri nullo pacto poterit, quin supremam istam felicitatem consequamini. Rursus, si in eo statu eritis, ut participes sitis excellentissimorum bonorum, quæ à Patre & filio proficiscuntur, & hoc sensu in Patre & in Filio fueritis, apparet manifeste necessarium plane fore, ut hujus excellentissimi boni à Patre & Filio proficiscentis, id est, a Patre per Filium ad nos manantis, participes sitis. Est autem in vocibus illis *vitam æternam*, quod ad Grammaticam attinet, impropria ac figurata loquutio. Nam ex vi Grammaticæ dicendum fuisset, *vita æterna*. Sed verbum *pollicitus est*, huic figurationi sermonis, eique non inelegantem causam dedit: quod notandum est propter similia loca, quæ in Sacris Literis occurrere possunt, non ita aperta, ut præsens iste locus est.

Vers. 26. Hic concludit Apostolus suam monitionem de cavendis falsis Prophetis, & propterea statim subjungit, *Hæc scripsi vobis de iis, qui seducunt vos.* Quanquam illico quandam repetit hanc monitionem, quemadmodum mox videbimus. Et hæc quidem in loco, ut supra attigimus, propter demonstrationem pronomen *hæc*, quamvis verbum *scripsi* sit temporis præteriti, possumus sine ullo dubio affirmare, verbum illud, & particulam hanc ad proxime dicta referendam esse; & Apostoli

mentem fuisse, his paucis verbis explicare, quicquid hucusque dixisset, postquam multis liberam mentionem fecerat, qui jam extitissent, & quicquid deinceps hactenus illos monuisset, huc pertinere, ut ipsi ab istis seductoribus sibi caveant; & sic, cum satis modeste, atque quasi aliud agens mentionem hanc illam antea proposuisset, tum verum est illam tandem aliquanto apertius explicare: quandoquidem vox *seducentibus* potest habere, immo revera habet, si ipsa per se consideretur, eam vim, ut non modo significet illorum antichristorum studium atque conatum, sed etiam ipsum studii atque conatus effectum; ita ut videatur Johannes voluisse ista voce uti, ut posset illa quidem de conatu & studio tantum accipi, exulitata nempe quadam sermonis figura, cum res ipsa pro ejus studio & conatu ponitur: verum libere etiam posset secundum suam propriam significationem accipi de ipso effectu, si forte ille factum esset, ut ii, ad quos scribebat, sive omnes, sive aliqui ex ipsis ab istis falsis Prophetis seducti jam fuissent, aut prope essent ut seducerentur. Quare ne forte eas interim offenderet ita loquens, ac si suspicari videretur, eos istis falsis doctrinibus jam aliquo modo vel adhaesisse, vel se adversarios prae se tulisse; propterea verisimile est, ut, quamvis jam, ut antea diximus, monitionem suam conclusisset, voluerit quandam repetere ex iis, quae antea dixerat admonitionem ipsam lenientium pertinentia. Nam statim subjungit:

Vers. 27. *Et vos unctionem, quam accepistis ab eo, in vobis manet.* Simplex enim copula, a qua verba ista incipiunt, ex usu Hebraicae linguae, ut alias etiam factum est, adversativae particulae vim habet, ac si Apostolus dixisset: Quanquam vero mentionem feci illorum vos seducentium: vos tamen interea scio habere unctionem ejusmodi, eamque in vobis manere, quae efficit, ut nihil sit vobis opus ulla hac in re disciplina; Nam illico addit *& non opus habetis, ut aliquis doceat vos.* & sic videos non esse timendum, ne re ipsa ab istis seducantur. Videtis Apostolum repetere illud ipsum revera, quod etiam antea dixerat de unctione illa, quam haberent ii, ad quos scribit; haberent, inquam, *a Sancto*, quem Sanctum hoc loco simplici pronomine relativo significat, inquiens, *quam accepistis ab eo.*

Diximus autem antea, videri potissimum *Sancti* nomine intelligi Deum, quanquam non sine Christo, quippe per quem Deus istius unctionis eos participes faciat, quibus suum Euangelium per eundem Christum annunciat, si illi assentiantur. Jam quid sit unctio ista antea breviter indicavimus, & divinum esse beneficium divinum cognoscendi ipsas res divinas, quatenus necesse est ad salutem aeternam adipiscendam. Sed cur beneficium illud unctio a Johanne appelletur, nondum explicare conati sumus, idque facere mus ad hunc locum reservantes. Jam posset quis fortasse arbitrari, nomine unctionis, sive illa id ipsum sit, quod nos dicimus, & ejus nomine intelligimus, sive quicquid illud sit, quod ea significat, illud indicari, quod alibi scriptum extat, *Nos scilicet a Christo factos esse Deo reges & sacerdotes*, ut habetur Apoc. 1.6. Quanquam in Complutensi editione non *reges* ibi habetur, sed *regnum*: verum tamen capite 5 ejusdem libri ℣. 10. ubi eadem sententia habetur, in omnibus codicibus *reges* diserte legitur: tam enim reges quam sacerdotes ungebantur. Ego autem, etiamsi possim interpretationem nostram nominis *unctionis*, ad regnum & sacerdotium, quod omnes Christiani a Christo sint adepti, aliqua ratione accommodare: tamen quia, praesertim quod ad regnum attinet, hoc videri posset satis durum atque coactum, arbitror aliud esse quaerendum, ut causam istius appellationis investigemus.

Sed antequam id faciamus, videtur aliquid dicendum de isto regno & sacerdotio Christianorum. Nam utrumque alibi etiam illis tribuitur, nempe in priore Petri Epistola cap. 2. 5. & 9. an scilicet hoc sit aliquid proprium Christianorum, quod nimirum fidelibus illis sub Vetere Testamento non contingeret. Namque est locus Exo. 19. capite 6. ubi Deus per Mosen pollicetur populo Israelis, quod, si ipsi Deo audientes fuerint, eum sibi regnum sacerdotium, & gentem sanctam. Ad quem locum sine dubio respexit Petrus in posteriore ex citatis locis. Nam & ipse ibi post *Regale sacerdotium*, addit *Gens sancta*, ista videlicet attribuens iis, ad quos scribebat, jam Christianis factis. Ex illo igitur Exodi loco videtur concludendum, non esse rem hanc Christianorum tantummodo, ut sint Deo reges & sacerdotes, nisi quod, quemadmodum de aliis omnibus, quae sub Vetere Testamento fuerunt & Christianis obtingunt, sic de hoc dici potest, id illis contingere excellentiore quadam ratione, quam fidelibus sub Vetere Testamento obtingeret.

Videtur autem Johannes, cum de unctione ista loquitur, aliquid velle dicere, quod sit proprium Christianorum, & breviter Spiritus Sancti unctionem significare voluisse. Quandoquidem per Spiritum Sanctum fit, ut quis eas res divinas noverit, quae aeternam salutem concernunt. Quamvis enim ii ipsi, qui sub Vetere Testamento fideles fuerunt, vitam aeternam sint consequuturi: non tamen sic proprie de illis dici potest, quod eas res divinas noverint, quae ad aeternam salutem consequendam sunt necessaria, ut de Christianis potest: cum illi non perinde atque isti vitae aeternae cognitionem haberent; nec sibi illam a Deo promissam fuisse certo scirent; immo nihil sibi de ea a Deo expresse dictum fuisse fateri cogerentur. Cum igitur proprium Christianorum sit, cognitionem illam rerum ad salutem aeternam pertinentium habere, eamque ea per Spiritum Sanctum contingat, metaphora vero *unguendi Spiritu Sancto* in Sacris Literis usurpetur; recte *unctionis* nomine id significavit Apostolus, quod nos diximus, cum vellet aliquid affirmare de iis, qui Christo nomen dederunt, quod piorum proprium esset. Habetis autem metaphoricum istum loquendi modum *ungendi Spiritu Sancto* indicatum initio capitis 61 Esaiae, & cap. 4. Lucae. Sed diserte expressum cap. 10 Actorum ℣. 38.

Potest etiam simpliciter *unctionis* metaphora significare divinam gratiam & beneficia. Pretiosis enim unguentis atque odoratis solebant tum apud Ethnicos tum apud Judaeos homines inungi, praesertim eorum capita, ut inde per universum corpus odor ille ejusque suavitas aliquo modo diffunderetur. Unde factum est, ut David Psal. 23. cum vellet metaphorice Dei erga se insignem ac singularem favorem & gratiam significare, diceret, *Deum ungere, seu impinguare oleo caput suum.* Jam nulla divina gratia, nullus favor excellentior illo est, ut quis agnoscat ipsas res divinas spectantes ad aeternam salutem adipiscendam.

Quia vero diximus, per Spiritum Sanctum beneficium illud tam insigne contingere, recte est ut hoc aliquanto explicatius exponamus: praesertim cum in eam sententiam veniamus, ut re ipsa idem sit haec unctio, de qua Apostolus hoc non semel loquitur, cum eo, quod in hac sua monitione paulo ante dixit debere, ad quos scribit, ut in illis maneat id, quod audiverunt ab initio. Neque enim omnibus plane est obvium, quomodo unctio ista per Spiritum Sanctum fiat: quamvis non desint, qui enarratione hujus Epistolae, & explicatione unctionis istius, id animadverterint atque docuerint. Certum siquidem est, ipsam Euangelii praedicationem, qua continetur, quicquid a nobis cognosci debet ad salutem nostram spectans, & sic illud totum comprehenditur, quod Apostolus intelligit nomine ejus, quod illi a principio audiverint, non fieri nisi per Spiritum Sanctum, & ipsum Euangelium, ejusque ministerium, Dei Spiritum, & diserte Spiritus ministerium alicubi appellari, praesertim vero in priore ac posteriore Epistola ad Corinthios & in illa quidem cap. 2. in hac cap. 3. Merito igitur videmur in eam sententiam venisse, ut idem re ipsa Apostolus dixerit, cum mentionem fecit ejus, quod illi ab initio audiverant, quod, quando unctionis, quam acceperant, mentionem fecit. Id quod multo etiam verisimilius videretur, si in posteriore hoc loco, ubi istius unctionis meminit, legeretur, non quidem *manet*, ut Graeci codices habent, sed *maneat*, ut habent Latini: quibus Latinis codicibus magis quam Graecis, quod ad sensum attinet, consen-

consentire Syriaca interpretatio, in qua habetur *sicut manserit*. Nam hoc habet vim manendi in manent, quemadmodum expresse habet ipsa vox *manet*, quæ in Latina versione exstat. Esset inquam, si ita legeremus, veritatem quod doceret; cum similiter, quod ad id attinet, quod isti ab initio audiverunt, expresse moneat Apostolus, ut id in illis maneat. Quod si fiat, cum Johannes affirmet, fore ut ipsi in Filio & in Patre maneant, necesse omnino est, ut unctio ista nihilo plus complectatur aut doceat reipsa quam illud. Qui enim in Filio & in Patre manet, jam habet omnia, & perfectus est, quatenus hac in re requiritur in cognitione Filii & Patris, & in ipsorum participatione; adeo ut, si unctio ista aliquid diversum ab auditione Evangelii significaret, ea hoc ipso hic non necessaria sed supervacanea esset.

Pergit Apostolus commendare unctionem illam, & ait: *Sed sicut ipsa unctio docet vos de omnibus, & vera est, & non est mendacium, &, sicut docuit vos, manebitis in eo.* Pro eo, quod alii legunt *in ea*. Erasmus legit *in ea*, referens scilicet relativum Græcum [illegible] ad [illegible]. Quæ lectio per se mihi non improbaretur, nisi ea, quæ sequuntur, satis docerent, relativum illud non pertinere ad unctionem, sed ad Deum, vel ad Christum, vel potius ad utrumque, ut paulo post explicabimus. Nam quod, si pronomen illud ad unctionem non referatur, non appareat ipsius antecedens, nihil est mirum. Est enim hoc apud hunc scriptorem valde usitatum, quin etiam ejus rei exemplum in hac ipsa verborum complexione aperte exstat, dum ait, *Et vos unctionem, quam accepistis ab eo, &c.* Neque enim antecedens illius relativi apparet. Id porro quod Apostolus, ut in Græco est, per futurum indicativi modi, inquiens *manebitis*, ut alias sæpe contingit, ita accipi debet, ac si per præsens imperativum dictum fuisset, ut Latinus interpres una cum Syriaco vocem illam accepit, nisi fortasse illi non quidem [illegible] sed [illegible] legerunt: nam certe si legatur illo modo in eadem sequenti sententia. Itaque monet Apostolus, ut, quemadmodum divinum illud beneficium, quo a Deo affecti fuerant per Evangelii prædicationem, quæ unctio erat, ut illos omnia doceret, quæ videlicet pertinerent ad salutarem veritatem cognoscendam; & quemadmodum beneficium illud veritatem prædicavit, & non ullum mendacium: sic vellent manere in eo, nempe in Deo per Christum. Nam hoc ipsum ad breviter erat, quod divinum istud illis beneficium docuerat.

Animadversione autem dignum est, quomodo Apostolus loquatur, inquiens de unctione illa, *quod sit vera, & non mendacium*. Nam pro eo, quod ex consueto loquendi modo dicere debuisset, *Et non est mendax*, dicit, *& non est mendacium*. Nec tamen hoc novum est, ut substantiva nomina pro adjectivis ponantur. Nam præter alia multa exempla, quæ passim non modo in prophanis, sed etiam in ipsis sacris scriptoribus occurrunt, illud videtur ad hunc locum accommodatissimum, quod habetur posteriore Epistola ad Corinth. cap. 6. v. 14. ubi *veritas* positum est pro *vera*, quemadmodum hic in re contraria *mendacium* pro *mendax*. Reprehendit autem Beza hoc in loco veterem Interpretem atque Erasmum, qui vocem *mendacium* retinuerunt. Quæ reprehensio non videtur esse justa, cum figura ista sermonis communis sit notissima, & præstet in Libris Sacris, quando aliter fieri non sit necesse, ita transferre verba ut proprie sonant. Erat autem, aut certe fuisse videtur alia causa, cur hic Johannes, si sententiæ proprietatem ac constructionem sequi voluisset, non *mendacem*, sed *mendax* scribere debuisset; videlicet quia antea non *verax* sed *vera*, quo nominum utriusque ista concinnior esset. Quanquam potest fortasse vox [illegible], quam omnes interpretes *vera*, esse non adjectivum sed substantivum nomen. Nisi enim memoria me fallit, Græci substantive dicunt [illegible] cum eadem significatione propemodum, quam habet vox [illegible], & recta omnino videtur esse antithesis [illegible] & [illegible] oppositorum. Mihi quidem eadem res videtur, si veram est, quod dicimus ac substantivo nomine [illegible]. Illud hoc loco, non autem adjectivum, a Johanne usurpatum fuisse.

Vers. 28. Subjungit rursus Apostolus eandem, ut diximus, sententiam repetens, *Et nunc, filioli, manete in eo.* Ubi antequam ulterius progrediamur, necesse est aliquid explicemus de eo Deo, quem Apostolus intelligat sub pronomine illo relativo. Nam verba, quæ mox sequuntur, valde ancipitem videntur lectorem hac in re reddere. Quod ad illud pertinet, cum dixit, *Et vos unctionem, quam accepistis ab eo*, quid videlicet intelligat Apostolus sub eodem relativo pronomine, jam dictum est antea, nec videtur ea hic esse difficultas, cum nihil sit, quod sensui & interpretationi a nobis allatæ quidquam repugnet, quod videlicet intelligantur ab Apostolo Deus & Christus simul: sed ita tamen ut perinde sit ac si dixisset, a Deo per Christum. Et sane, nisi sequentia verba obstare viderentur, non videtur dubitandum, quin similiter hic, cum ait, & repetit, *Manete in eo*, ita se hoc accipiendum, ac si dixisset, Manete in Deo per Christum. Verum cum illico subjungat, *ut cum apparuerit habeamus fiduciam, & non pudefiamus ab eo in adventu ejus*, videtur reddi dubia interpretatio illa, quandoquidem secundum ipsam Deus is est, qui præcipue nominatur. Unde, quæ sequuntur, ad ipsum Deum etiam præcipue referri debere, ex interpretatione nostra liquet: cum tamen ea non ad Deum, sed ad Christum commode accommodari posse videantur. Nam & *apparitio*, & *adventus*, & *non pudefieri ab eo, sed contra ipsi fiduciam habere*, videntur, inquam, hæc omnia in scriptis Novi Fœderis ad ipsum Christum, non autem ad Deum accommodari; aut certe non ita frequenter, nec tam proprie ad Deum, sicut ad Christum. Sed quod rursus ex altera parte videtur docere, Apostolum nihilominus Deum præcipue hic intellexisse, in istis, inquam, verbis, quæ videntur Christo magis quam Deo ipsi convenire, & sic quod plane confirmat interpretationem nostram (nisi quod potius videamur ipsa verba ita accipienda, ut Deum tantum intelligat, non modo præcipue) illud est, quod deinde subjicit, *Si scitis quoniam justus est, scitote quoniam omnis, qui facit justitiam, ex ipso natus est.*

Videtur omnino hic Apostolus loqui, non de Christo, sed de Deo. Quamvis enim possit suo modo dici, eum, qui facit justitiam, quod attinet ad tempora sub Novo Fœdere, natum esse ex Christo; & nos de nativitate ista ex Christo, explicantes locum quinti capitis Epistolæ ad Romanos, ubi Adamus cum Christo confertur, in disputatione nostra de Servatore satis aperte, ni fallor, non pauca docuimus; eamque ex collatione illa Christi cum Adamo omnino perspici, sive ex ea deprehendi demonstravimus: tamen nusquam fortasse diserte scriptura ita de Christo loquitur, ut ipsos Christianos ejus filios nominet, & ipsum eorum patrem. Quod si tamen alicubi ita loquatur, quæ sententiam istam non obscure continere videri possint, & tantum non diserte docere, Christum esse patrem nostrum, & nos ipsius filios, hoc nihilominus in hunc ad Christum non fuisse, sed Apostolum plane de ipso Deo dixisse, quod, qui facit justitiam, ex ipso sit natus, probant, quæ mox sequuntur, Apostoli verba in initio tertii capitis, cum dixisset secundo se in illis verbis, *Ex ipso natus est*. Sic enim statim subjicit, *Videte qualem charitatem dedit nobis pater, ut filii Dei nominemur.* Quæ verba cum omnino, quemadmodum verbum *videte* demonstrare potest, ad proxime antecedentia referri debere videantur, necesse est fateri, in ipsis antecedentibus verbis expressum haberi, quod Deus sit pater noster, & nos ipsius filii, nos inquam, Christiani, & qui justitiam facimus. Nam hoc sine dubio, immo necessario intelligit Apostolus sub pronomine illo *nobis*. Quid igitur dicemus, cum ne ipsa quidem interpretatio nostra, ut scilicet pronomine illo relativo Deus præcipue intelligatur

gatur

genit per Christum; & hac ratione utrumque, nempe Deus & Christus, suo modo sub illo comprehendatur, videatur bene respondere huic rei, quæ concluditur, ubi solius Dei videtur ratio haberi? Ad hoc potius respondebimus. Nam prius necesse est prima verba Apostoli, quæ paullo ante recitavimus, & ex ordine explicanda nobis sunt, aliquo modo explanare.

Cum igitur ait, *ut cum apparuerit &c.* Hæc usque videtur hoc ipsum de ipso Deo dici posse, quemadmodum nostri homines docuerunt, tractantes locum illum ad Titum cap. 2, ubi nominatur adventus gloriæ magni Dei, & in Græco, pro eo, quod in Latino codice legitur *adventum*, habetur ἐπιφάνειαν, quæ vox cognationem habet cum verbo φανερόω, quo hic Johannes utitur. Nam si quis dicat ibi de gloria magni Dei, non autem de ipso Deo verba fieri; respondemus, ubi gloria Dei, & quidem illius magni, apparet, ibidem dici merito posse, ipsum Deum apparere; præsertim cum is alioqui in essentia sua in hoc mundo nunquam appareat, vel apparere possit: sed tantummodo per qualitates, ut sic dixerim, suas, & effectus præsentiæ suæ apertos atque indubitatos, qui quo majores & expressiores fuerint, eo magis non cum Scriptura dicere possimus, tunc Deum ipsum apparere.

Ejusdem generis est, propter jam dictas rationes, id, quod paullo post dicitur, *in adventu ejus.* Tantum videtur difficultatem aliquam habere illud, *Et non pudefiamus ab eo*, & illud etiam, *& habeamus fiduciam.* Nam quod attinet ad illud, *ne pudefiamus ab eo*, non desunt, qui velint, eandem sententiam verbis illis contineri, quæ habetur apud Marcum cap 8, dum Christus ait, quod filium hominis pudebit ejus, quem ipsius puduerit ejusque sermonum in generatione illa adultera & peccatrice: eum, inquam, pudebit tunc, cum venerit in gloria Patris sui cum Angelis Sanctis. Ubi videtis, quod attinet ad istam pudefactionem, Christi nominatim atque expresse rationem haberi. Veruntamen quia hæc pudefactio, cujus hic fit mentio, ea est, qua nos pudefiamus; non autem, qua Christum nostrum pudeat. Quod quidem attinet non ad rem ipsam, sed ad verba, quibus illa exprimitur (neque enim negamus, ex eo, quod Christum nostri pudeat, consequi, nos pudefieri: sed tum dicimus, verbum *pudefiendi* ad nos hoc in loco relatum, non significare illum Christi pudorem, cum eum nostri pudebit, & sic nihil esse necesse, ut hic noster locus idem sit omnino cum illo apud Marcum, ad illumve respiciat) propterea concludamus nihil impedire, quo minus ille, à quo cavendum nobis est ne pudefiamus, secundum ipsius Johannis mentem sit ipse Deus.

Quod porro pertinet ad id, quod præcedit, *Habeamus fiduciam*, consideratum etiam et conjunctum cum pudefactione ista, videri similiter potest, illud proprie ad Christum ejusque adventum referendum esse. Nam similis locus habetur, ubi Christi fit mentio, in ipsius Christi verbis apud Lucam cap. 21. 36, ubi satis longum sermonem fecit de Hierosolymitano excidio, deque suo adventu, & fine seculi ad hunc modum concludit: *Vigilate itaque in omni tempore orantes, ut digni habeamini effugere ista omnia futura, & stare ante filium hominis.* Idem enim omnino videtur esse illud, *Stare ante filium hominis*, quod *habere fiduciam*, & *non pudefieri coram eo in adventu ejus.* Neque enim voces *ab eo*, quæ hic leguntur *pudefiamus ab eo*, ita accipiendæ sunt, ac si dictum esset, ne is nos pudefaciat. Neque enim in Græco est ὑπ᾽ αὐτοῦ sed ἀπ᾽ αὐτοῦ, ita ut revera idem sit, ac si dictum fuisset, coram ipso.

Hoc dicimus ad confirmandam similitudinem, quæ est inter locum hunc nostrum, & locum illum apud Lucam. Beza quidem existimat non veterem interpretem Latinum quam Syriacum legisse ὑπ᾽ αὐτοῦ. Nimirum quia præpositionem illam ita reddiderunt, ut apud illum quidem pro ea legatur *Ab*: apud hunc vero particula, quæ idem Latine sonat. Verum cum præpositio Græca ἀπὸ multis in locis Latine recte verti posse per præpositionem *à*, sive *ab*, non video, cur non potuerit uterque legere ut est ἀπ᾽ αὐτοῦ, & tamen voces istas reddere *ab eo*. Quamvis in hoc loco non bene conveniat cum significatione præpositionis ὑπὸ, ista interpretatio *ab*. Tametsi enim hac ratione locus redditur ambiguus, id est, nescitur an is, qui significatur per relativum *eo*, habeat locum personæ agentis, an vero tantum personæ, quæ præsens adsit: tamen non est mirum, eos ambiguitatem illam, quemadmodum & alias similes, idque valde frequenter, vitare non studuisse.

Apparet igitur, ut ad propositum revertamur, magna convenientia inter locum hunc & illum apud Lucam; & consequenter, videri posse, ut, quemadmodum apud Lucam de Christo est omnino sermo, sic de eodem verba hoc loco fiant: non autem, ut interpretatio nostra fert, præcipue de Deo. Atqui nihilominus ab interpretatione nostra recedendum non putamus. Nihil enim vetat, quominus unum & idem distincte & de Christo & de Deo dicatur. Quemadmodum ostendimus aliquoties respondentes Trinitariis, afferentibus loca, in quibus ea, quæ de Deo in Vetere Testamento dicta invenimus, velint de Christo dicta esse; quia videlicet eadem de Christo expresse in Novo Testamento dicta inveniantur; & inde concludunt, Christum esse ipsum Deum. Ostendimus, inquam, nihil vetare, quominus illud fiat, etiamsi alia sit essentia Dei, & alia Christi, ut quidem nos sentimus. Numquid forsasse non est recte dictum, debere nos in Deo manere per Christum, ne, ubi ipse Deus per Christum advenerit, ab ipsius Dei præsentia pudefiamus? Certe nemo non videt, hoc rectissime ab Apostolo dici potuisse; & propterea non est, quod ab interpretatione nostra discedamus, quia similis sententia inveniatur ad Christum ipsum manifeste pertinens, coram quo videlicet ut stare possimus, cum advenerit, curare omnino debeamus.

Sed jam tempus est, ut ad illud respondeamus, quod antea attigimus, & ex quo videtur labefactari interpretatio nostra istius relativi pronominis, non quidem propterea, quod non ipse Deus, sed Christus per illud significetur, sed quod non modo Deus præcipue, Christus autem, ut sic loquamur, secundario, sive Deus per Christum, ut interpretatio nostra fert, sed solus ipse Deus pronomine isto significari videatur; cum videlicet ii, qui justitiam faciunt, dicantur ex illo nati. In quo solius Dei videtur ratio haberi, utpote qui solus sit is, ex quo nati sunt ii, qui justitiam faciunt, secundum quidem consuetum Scripturæ loquendi morem. Ad hoc igitur potest ad hunc modum responderi: videlicet, quamvis verum sit, de solo Deo hoc loco intelligi, quod ejus sint filii, qui justitiam faciunt: tamen cum hoc de perfectissima, quam homines, ipsius Dei beneficio, habent, divina filiatione intelligi debeat, necesse est fateri, id non contingere nisi per Christum. Neque enim homines sanctitatis omnium perfectissimæ, & firmæ spei vitæ immortalis, quibus divina filiatio, quæ in hoc mundo habetur, plane continetur, alia ratione participes unquam sunt facti, quam per Jesu Christi ejusque Evangelii prædicationem & patefactionem. Jam quod de filiatione illa divina perfecta atque præcipua Apostolus hoc in loco loquatur, satis indicant verba illa, *Videte qualem charitatem &c.* Ubi videmus Apostolum tanquam rem, in qua Deus excellentissima ratione charitatem suam ergo humanum genus ostendat, divinam illam filiationem commemorare. Quod si nihilominus, ut negari non possit, interpretationem nostram istius pronominis posse hac ratione, quam modo exposuimus, sustineri, & docere, *ab eo*, & *ex eo* idem hic esse quod *à Deo* & *ex Deo per Christum*, dicat tamen quispiam, non parem esse ubique rationem & significationem interpretationis istius, cum videlicet, ubi agitur de unctione ab eo accepta, possit hoc intelligi, ac si dictum fuerit, acceptam fuisse unctionem illam à Deo per Christum: sed tamen ita, ut

non

non tantum à Deo, sed etiam à Christo ea accepta intelligatur; à Deo quidem ut primaria, à Christo vero, ut secundaria causa.

Ubi vero agitur, quod ex eo nati simus, non possit similiter dici nos ex Deo & ex Christo natos esse: ex Deo quidem ut primaria, ex Christo vero ut secundaria causa, dicimus hanc considerationem esse subtiliorem, quam ut Apostolum decernere debuerit, quocirca ad istum modum loqueretur, cum intelligeret ac dicere vellet hoc tantum, videlicet nos ex Deo natos esse, idque per Christum. Satis enim est, si ubique possit ista interpretatio, quod Deus pronomine illo præcipue significetur, sed non tamen sine Christo, optime accommodari; licet non ubique sit eadem prorsus ratio rei istius. Quanquam non videtur nobis omittendum, fieri facile posse, propter summam illam conjunctionem, de qua antea non semel diximus, quæ est inter Deum & Christum, ut Apostolus sæpissime voluerit ita loqui, ut ejus verba tam possint ad Christum quam ad Deum accommodari, sub uno simplici pronomine relativo tacito vel expresso, utrumque, quod ad verborum vim attinet, comprehenderis, ut postea lector vel utrique vel alteri tantum ex ipsis, prout opus fuerit, accommodet suis locis ubique id, quod ejus verba continent. Nam certe videtur omnino, saltem prima fronte, cuique legenti, exempli causa, id, quod dicit de apparitione ejus atque adventu, una cum aliis ibidem dictis, pertinere proprie ac distincte ad ipsum Christum, ad eumque plane referendum esse, quod si sit, nihil non verissimum inde consequetur; sicut ex altera parte id, quod dicit de filiatione ex ipso, manifestum est ad Deum pertinere. Veruntamen non recedimus à jam dicta nostra, & satis defensa interpretatione, quæ similiter, & fortasse multo magis, conjunctionem illam summam Dei & Christi ostendit; quippe quæ hoc ferat, ut nihil in istis dubiis locis, sive de Deo, quamvis de ipso præcipue verba fiant, intelligatur, quin Christus simul intelligi debeat, tanquam is, sine quo nihil illorum fit, aut factum est.

Nunc antequam explicationem capitis tertii aggrediamur, pauca quædam dicenda sunt de quibusdam verbis, & de sententia quadam hujus ultimæ partis secundi capitis. Primum igitur, quod Latinus interpres reddidit *fiduciam*, apud Johannem est παῤῥησίαν, quod verbum proprie & secundum suam etymologiam significat *loquendi libertatem*; & propterea Beza & hoc & aliis in hac quidem Epistola, & fortasse ubique vocem istam in ultima suæ translationis recognitione *libertatem loquendi* transtulit. Quæ tamen interpretatio mihi nullo modo probari potest, tanquam ea, quæ, dum proprietatem nominis sectatur, verum sensum omittat aut certe obscuret. Nam quid quæso est, quod Apostolus moneat, ut curemus habere libertatem loquendi, cum Deus in Christo, orbem scilicet terrarum judicaturus, apparuerit? Quis non videt, parum aut revera nihil pertinere ad Apostoli mentem, quod quis tunc libere nec ne loquatur: sed plane hoc ab ipso intendi, ut tales simus, ut nullam tunc nobis timendi causam habeamus.

Quare cum aliis viris Græcæ Linguæ non minus quam Beza peritis, visum fuerit in hoc & similibus locis vocabulum παῤῥησίας *fiduciæ* nomine reddere. Cumque nomen istud, ut apparet, ad mentem Apostoli maxime accommodetur, non video cur ab interpretatione ista, quæ communis esse videtur, recedendum nobis sit; nec dubito, quin viris istis constiterit, illud vocabulum recte sic reddi posse; & apud bonos auctores, & ni fallor, apud ipsos Sacros Scriptores loca invenisset, in quibus necesse sit, ut cum significatione ista hunc nunc accipi debeat. Cujus rei causa esse potest frequens loquutio, eaque receptissima, sumendi causam pro effectu, & contra; seu rem conjunctam pro altera conjuncta. Etenim certum est, nec libertatem loquendi fere sine fiducia, neque fiduciam sine loquendi libertate esse solere; & libertatis loquendi causam esse fiduciam. Quare nihil mirum videri debet, si vocabulum, quod proprie libertatem loquendi significet, cum *fiduciæ* significatione usurpetur.

Est præterea in istis verbis Græca vox γινώσκετε, quæ & *scitote* & *scitis* reddi possit. Latinus interpres una cum Syriaco eam ita accepit, ut sit imperativi modi, & significet *Scitote*: Beza vero vult illam accipi indicativo modo, & *Scitis* reddi; quia videlicet Apostolus ubique præ se ferat, non plane docere, nec rudes instituere. Hic ergo non multum laborandum esse crediderim: sed tamen, ut verum fatear, mihi plus placet vulgata interpretatio. Nam tantum abest, ut hac in Epistola vitet Apostolus loqui ut præcipiens, & rudes instituens, quamvis aliquando videatur aliam viam tenere, ut sint manifesta exempla illius rei, cum alibi fortasse, tum sine dubio in initio cap. 4, ubi scriptum est, *Dilecti, ne omni spiritui credite*; & in ipso Epistolæ fine, ubi legitur, *Filioli custodite vos ipsos ab idolis*. Quibus duobus in locis multo magis præceptive, & per modum instituendi rudes, loquitur Apostolus, quam hoc in loco nostro, etiamsi dicant *scitote*. Apparet enim, illum, quicquid hic monere seu præcipere videatur, id elicere ex eo, si ipsi sciant, *Deum esse justum*; adeo ut parva admodum differentia appareat, sive quis legat *scitote*, sive legat *scitis*. Utrocunque enim modo ipse loquutus fuerit, sensus est, ex eo, quod illi sciunt, Deum esse justum, consequi, illos scire, seu scire debere, quod, quicunque facit justitiam, ex Deo natus est. Jam quomodo hæc consequutio vera sit, inde intelligere possumus, si sciamus, quid sit *ex Deo nasci*, quod ipsum fere ex hoc loco facile intelligi potest: nempe, id aliud nihil esse, quam Dei esse similem, & à Deo profectum esse Spiritum, quo regitur & suas actiones moderatur. Nam certe, si Deus est justus, is, qui justitiam facit, Dei est similis, & justitiæ spiritu (justitiæ inquam, illius, quæ apud Deum perfecta justitia est, & à Deo tanquam ejus fonte manat) seipsum suasque actiones regit ac moderatur. Hoc autem voluit Apostolus monere, quia post monitionem illam de cavendis falsis Prophetis, deque non discedendo à verissima ac certissima fide, ac confessione, quod Jesus est Christus, quæ monitio una cum suis appendicibus hucusque duravit, voluit ad præcipuum finum in hac Epistola institutum reverti, quod est, ut isti, ad quos scribit, sint veris Christianis virtutibus præditi. Nam verbis istis & collectione ista sua illos tantum monet, ut justitiam faciant. Nam hac ratione fiet, ut vere sint Dei filii, quod nimirum & desiderabilissima super omnes alias res plane est, & ipsi id jam profitebantur. Cæterum quid proprie significet *Facere justitiam*, & quid hac loqutione comprehendatur, inferius alibi commodiore loco, Deo dante, explicabimus. Nunc jam ad tertii capitis explicationem accedamus.

Caput III.

Vers. 1. **V**Idete, *qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei vocemur.* Occasione sumpta ex monitione sua, quam postremis antecedentibus verbis complexus est, ad aliam tacitam monitionem, eamque maximi momenti, hoc in loco Apostolus transit. Ea est, quod, quando Deo placuit, ut ipsius filii simus, nosque tali tantoque beneficio donare voluit, nostri officii est, hac re bene perpensa nos erga Deum ipsum haud ingratos præstare, & consequenter illius præcepta quam studiosissime servare, ei cultum illum atque reverentiam tribuendo, quæ tanto patri conveniat. Quod quamvis Apostolus non exprimat, est tamen hoc totum ex ipsius recitatis verbis, & ex isto loquendi modo, *videte qualem &c.*, plane colligendum. Præsertim cum vox Græca ποταπὴν, quæ *qualem* simpliciter vulgo reddita fuit, ut mihi quidem semper visum est, eam vim habeat, ut idem polleat

[illegible] posuit, quod *quales* & *quantum*. Quamvis, ut memineritis [illegible], quidam etiam, qui [illegible] significationes vocabulorum Graecorum in suis Lexicis tradiderunt, hujusce vis, quam vox ista habet, nullam mentionem faciunt. Inveni tamen nuper Johannem Piscatorem, in hunc ipsum locum annotantem, hoc ipsum sentire, quod ego sentio, & afferre locum quendam ad id confirmandum, de quo ego idem jam pridem cogitaveram, nempe Matth. cap. 8. 27. in illis verbis [illegible]; quae sine dubio, ut locus ipse docet, significant, *Qualis &* *quantus est iste*. Quod autem diximus, Apostolum ex praecedente mentione (quae tamen & ipsa, ut antea indicavimus, tacita est) hanc mentionem tacite intellisse, ut Dei quam diligentissime obediamus nos praestemus; illa, inquam, illatio verissimi censenda est; aut certe talis videri omnino potest, si modo aliorum Graecum verbum superioris capitis ita legi debet, ut vulgo legitur, id est, γεγέννηται per duplex ν, & propterea Latine reddi, quemadmodum ab omnibus fortassis interpretibus redditum fuit, *natus est*. Complutensis editio habet hoc loco γεγένηται per simplex ν, & sic Syriacum interpretem omnino legisse apparet; cum Latine secundum ipsam interpretationem habeamus simplex verbum *Est*. Quanquam melius secundum ipsius Syriaci interpretis sensum praestitisse fortassis verbum illud reddi *extitit*, melius, inquam, si ipsum verbum Graecum attenderimus, quod est temporis praeteriti. Nam alioqui, ut alias supra diximus, valde frequens est in ipsius Novi Testamenti scriptis, ut praeteritum tempus pro praesente accipiatur.

Sed dubium interim apud me est, utrum ipsa ista vox ita usurpata inveniatur, ut significet simpliciter *fuit*; etiamsi certum sit, verbum γίνομαι saepissime inveniri cum simplici significatione verbi substantivi; & inde, vel potius ex obsoleto verbo γεννάομαι ejusdem significationis, vox illa γεγένηται pariter derivata est. Quicquid sit, dubitari nequit, quin Syriacus interpres omnino crediderit, vocem istam hoc loco, ut saepe alibi, nihil plus significare, quam *fuit*, quod ipse propter consuetam, quam diximus, enallagen praeteriti & praesentis temporis, nihil est verius transtulit in *est*, propterea quod putaret sibi non de Deo, sed de Christo agi, neque videret, quomodo ex usu Sacrarum Literarum dici posset, eum, qui justitiam facit, ex Christo esse natum, vel factum, (ut alioqui vox illa significare potest) quemadmodum omnino videtur posse dici, ejusmodi hominem ex Christo esse; nos, quamvis non *natus est*, sed *est* simpliciter vocem istam Graecam redderet, ipsum quoque tamen deterruit, quod statim subjiceretur verbis, in quibus filiationis nostrae divinae expressa sit mentio, idque cum praeposito verbo *videte*, quod omnino suadere potest, id, quod subjicitur, ad proxime praecedentia relationem habere; id quod a nobis ipsis antea indicatum fuit; quod tamen volumus ita accipi, ut admodum verisimile, non autem ut necessarium. Nihil enim impedire videtur, quominus verbum *videte* possit suam vim retinere absque eo, quod respiciat ad proxime antecedentia, & haec sine dubio fuit causa, cur interpres ille non dubitaverit eam interpretationem sequi verborum praecedentium, quae sibi cum veritate magis convenire videbatur, quamvis videret illa sua interpretatione fieri, ut sequentia verba ad praecedentia illa relationem non haberent, quod tamen ex vi istius verbi *videte* videbatur plane statuendum. Nam nihil absurdi in eo est, si dicamus Apostolum sine relatione ista, primo haec verba tertii capitis praemisisse, quippe quod res notoria ac vulgatissima in religione Christiana esset, eos qui Christo adhaerebant, ejusmodi & ipsi erant, & illi se esse profitebantur, ad quos scribebat, filios Dei & esse & nominari. A cujus rei consideratione abreptus Apostolus, potuit illam sine ulla dependentia ex antecedentibus commemorare, & considerandam similiter iis, ad quos scribebat, proponere, & inde ea, quae supra diximus, tacite illius memoriam inserere.

Haec explicasse enim mihi fortasse tantillo, ut melius ac certius statuere quis possit, quomodo sint accipienda ea, quae ad finem superioris capitis [illegible], & in iis [illegible] nec ne sequendam praecedentem [illegible] ad Deum praecipue, sed tamen non sine Christo referenda esse, ut a nobis factum est. Posset enim quis, interpretationem illam Syriacam secutus, omnem fortassis difficultatem vitare, quae in ea videtur esse, si ad Christum praecipue pronomina illa referantur. Quanquam nos sententiam tantam super pluribus expositam non mutamus; sed tantum, ut lectores diligentius hac de re cogitent, commovere facere voluimus.

Nunc ad explicanda Apostoli verba revertamur. Textus Graecus habet simpliciter, *ut vocaremur*, *filii Dei vocemur*: sed in Latinis exemplaribus additur *& simus*. Quod ipsum invenitur etiam additum in Syriaca interpretatione, eique incertum, an hoc inde nec ne profectum fuerit, quod uterque isti interpretes plus legerint in Graeco exemplari, quam nos hodie legamus. Quod tamen plus legerint, mihi omnino fit verisimile; etiam si solum verbum *vocemur* ex usu Hebraeae linguae eandem vim habet, ac si verbum *simus* expresse additum fuisset: quod fortasse non animadvertens scriba aliquis, & videns interea, necesse esse, ut hic non de appellatione tantum, sed de re ipsa agatur, addidit de suo in ipso Graeco contextu verbum aliquod, quod ipsum esse significaret, quae additio postea pro germana Graeci textus lectione a quibusdam habita fuit.

Notandum autem est, quod Johannes, figurate omnino loquens, pro effectu charitatis ipsam charitatem posuit. Neque enim Pater, id est Deus, proprie loquendo charitatem nobis dedit, cum voluit nos vocari filios ipsius, sed charitatis, nempe suae, effectum, eumque praestantissimum; propter quam summam praestantiam, verisimile est, Apostolum isto figurato loquendi modo usum fuisse, ac si Deus ipsammet charitatem nobis dedisset.

Pergit Apostolus & ait, *Propter hoc mundus non novit nos, quia non novit eum*. Duo hisce paucis verbis videtur Johannes voluisse efficere: Unum, respondere tacitae cuidam objectioni; alterum, interim removere impedimentum quoddam, quod habere possent ii, ad quos scribit, ne id facerent, quod diximus illum tacite eos monere voluisse; ut scilicet ita se gererent, ut Dei filios decet. Tacita objectio erat, quod mirum videretur inveniri homines tanta praestantia praeditos, ut Dei filii essent, & tamen eos pro talibus non haberi, nec a mundo approbari. Ne miremini igitur, inquit Apostolus, *si mundus*, id est homines carnales, aut etiam animales tantum, & non spirituales (quos *mundi* nomine hoc loco intellexit) *nos non noverunt*, id est non approbant, nec praestantiae nostrae cognitionem habent, quamvis revera filii Dei simus, cum quomodo praestantiam hanc nostram nossent, nosque propterea approbarent, cum ipsum Deum, cujus filii sumus, & ex quo omnis nostra praestantia proficiscitur, non norint, neque approbent?

Notissimum est autem, verbum *cognoscendi*, quo solo hic usus est Apostolus, ex Hebraica loquendi consuetudine idem significare posse quod approbare vel cognitum probare.

Diximus de priore, & sic de removenda tacita objectione; sequitur ut de impedimento illo dicamus, quod similiter removere curavit Apostolus. Illud est, quod durum prorsus videtur ac plane difficile iis, qui filii Dei sunt, sese gerere ut filios Dei decet, cum, si id facere velint, odio & contemptui mundo sint futuri, & consequenter multis persecutionibus obnoxii, & periculis multis mortis etiam turpis & atrocis subjecti. Verum quando consideramus, quod haec omnia ab ignoratione ipsius Dei, quae hominum animis cordis possidet, proficiscuntur, & quod propterea mundi judicium de Dei filiis nihili faciendum est, & sic non curandum, quod ad ipsum jus pertinet, quod unum homini, qui vere bonus esse velit, & ratione usi, eatendem durum est, quae quidem illi videntur inde derivari, quod verum malum nullo pacto esse potest, sed tantummodo apparens: quando, inquam, ista penitus consideramus, nemo est, qui causam non habeat, non modo non dolendi & non detrectandi ista omnia

omnia incommoda, sed etiam maxime beatum, & illa quasi testimonia separationis suæ a mundo libenti animo amplectendi ac subeundi.

Jam de ista Dei ignoratione, unde fiat, ut, qui à-filii Dei sunt filii, sive ipsi potius homines sunt tales, non approbentur a mundo, sed potius ab ipso odio habeantur, & persequutionem patiantur, loquitur etiam Christus apud hunc eundem scriptorem cap. 15 ejus Evangelii 21. & cap. 16.3. ubi similiter, ut nos hic fieri ab Apostolo diximus, videtur omnino, si quis antecedentia & subsequentia verba diligenter attendat, propter discipulos suos, quos alloquebatur, hujus rei mentionem fecisse, ne quicquam mirarentur, cum talia illis acciderent, neve propter ejusmodi incommoda, ab obedientia præceptorum Dei quicquam deterrerentur, aut alia ratione à proposito absterrerentur. Ubi interim notandum est, mentionem fieri a Christo sui ipsius, ut illius, qui & ipse, una cum Deo, à mundo ignoretur, & in cujus ignoratione consistat illa Dei ignoratio, de qua hisce in locis agitur. In priore siquidem loco sic ait: *sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non noverunt eum, qui misit me.* In posteriore vero inquit, *Et hæc facient vobis, quia non noverunt Patrem, neque me.* Cum igitur Apostolus affirmat, Dei filios propterea non agnosci neque approbari à mundo, quia mundus ipsum Deum non novit, intelligendum est, eum loqui potissimum de ea cognitione Dei, quam non contingit haberi nisi per Christum, & per ipsius Christi cognitionem.

Vers. 2. Quod jam vero affirmaverat Johannes, nos vocari, id est, *esse Dei filios*, ut, quid hoc sit, aliquo modo explicet, & insuper hinc occasionem capiat eos, ad quos scribit, in vero officio Dei filiorum retinendi, subjicit: *Dilecti, nunc filii Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus.* Mirabili quodam loquendi modo, eoque brevissimo, rem maximam declarat Apostolus, quæ est, divinam filiationem nostram duplicem accipi, & quandam tale esse, quæ in hoc mundo jam est, & quandam quæ in futuro seculo est futura. Quandoquidem etiam in hoc seculo sumus, si Christo, seu Deo per Christum, obedimus, sine dubio Dei similes aliquo modo efficimur; quatenus videlicet sancti sumus & puri, quemadmodum ipse Deus Sanctus & purus est, non pari quidem ratione ullo modo, sed simili. Atqui similitudo ista cum Deo, ut ante dictum a nobis fuit, constituit divinam filiationem nostram. In altero vero seculo similitudo nostra cum Deo erit multo perfectior; nam puritati & sanctitati accedet immortalitas & beatitudo. Quæ res sunt Dei ipsius propriæ, quod attinet ad originem & ad independentiam à quoquam. Quo igitur ista futura cum Deo similitudo perfectior erit quam præsens, eo etiam perfectior futura est ista nostra divina filiatio. Ad hæc igitur respiciens Apostolus ita loquitur, ut audistis. Ac si diceret, Sumus quidem nunc Dei filii, sed alia ratione postea futuri sumus; quæ ratio quanto sit futura præstantior, quam ea, qua nunc sumus, mox explicat, ut postea videbimus. Ubi enim primo notandum, quod ipse Apostolus explicat verbum *vocandi*, quo paulo ante usus fuerat, si quis fortasse Hebraismum non agnosceret, de quo antea diximus; & pro eo, quod proxime dixerat, *ut filii Dei vocari*, nunc dicit diserte, nos Dei filios esse. Deinde notandum est (& in hoc consistit mirabilitas illa loquutionis ipsius, cujus antea meminimus) quod pro eo, quod videretur dicere debuisse, nondum esse expositum, fore, ut præstantiore multo ratione filii Dei simus, ait, *Et nondum apparuit quid erimus*, ubi subaudiri debet, quatenus attinet ad illam divinam filiationem nostram.

Jam vero in quo consistat ista major præstantia futuræ filiationis nostræ quam præsentis, explicat verbis quæ illico subjungit, inquiens: *Scimus autem, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus.* Verbum *apparuerit* posset referri tam ad illud, *quod futuri simus*, quam ad Christum; nempe de quo plerumque usurpatur hic loquendi modus, quod videlicet apparuerit; & in hoc eodem capite bis idem fieri palam est, nempe v. 5. & 8. Verum nobis plus placet, ut hoc posteriore loco verbum *apparuerit* ad idem referamus, ad quod refertur in priore. Videtur enim omnino alterum verbum ad alterum relationem habere, & sine ullo dubio, quamvis non negemus, quod jam concessimus, ad Christum quoque posse verbum illud secundo loco positum referri; ratio tamen ipsa sermonis postulasset, ut, cum dictum antea fuerit, *nondum apparuit quid erimus*, & statim subjungatur, *Et scimus, cum apparuerit*, de eadem re utrobique agatur; alioqui non satis concinna esset oratio, neque sensus, qui illi subest, satis commode expressus. Nam quod ii, qui omnino volunt ad Christum referri verbum illud secundo loco positum, utuntur hac ratione, quod videlicet statim subjicitur, *similes ei erimus*, ubi relativum *ei*, quod videtur omnino id significare, de quo fit sermo in proximo verbo *apparuerit*, ad Christum omnino sit referendum; aut certe non ad illud, *quod erimus*. Hæc, inquam, ratio, qua Calvinus, & & eum sequutus Beza utuntur ad probandum, verbum *apparuerit* debere ad Christum referri, nullius momenti apud me est.

Ostendimus enim hactenus manifeste, apud hunc scriptorem pronomen illud relativum sæpe illum referri, qui proxime nominatus non sit. Et dissimulandum est, quod ipsi interim, si velint suam interpretationem defendere, agnoscunt ipsi, necesse esse, ut ante verbum *apparuerit* subaudiatur pronomen relativum, quod etiam expressit Beza, de suo illud addens in translatione sua. Hoc enim pacto non modo additur in textu id, quod non est, sed postquam est additum, idem impedimentum eademque obscuritas apparet, quæ ratione ista ipsorum continetur. Neque enim est antea nominatus Christus, ad quem pronomen illud referri possit, sed Deus tantum & Pater.

Cæterum cum demonstraverimus, nihil esse, quod cogat verbum illud *apparuerit* aliter accipere, atque ipsa orationis concinnitas, & inter se relatio, manifeste fert; & omnino sentiendum esse, Apostolum, cum dicit, *Scimus autem, quod cum apparuerit*, intelligere, *cum apparuerit id, quod erimus*, concludimus, minus necessarium esse, minusque verisimile, ut pronomen relativum illis verbis contentum, *Similes ei erimus*, ad Christum referatur, immo dicimus verisimillimum plane esse, illud ad Deum referri: cum, ut dictum fuit, non Christus, sed Deus proxime fuerit nominatus; immo Christus, sive id, quod tantundem valeat, expresse non legatur, nisi ante non paucos versiculos; ac præterea (ut supra docuimus) soleat hic scriptor, hoc simplici pronomine Deum præcipue significare. Sed & sensus ipse rem ita se habere suadet, cum sine dubio hic sit sensus, (unde etiam, ut ante monuimus, apparet illa major perfectio nostræ filiationis divinæ, quæ futura est, & illius majoris perfectionis causa, quod videlicet propterea filii Dei tunc erimus, quia erimus ipsi Deo similes, intellige perfectiore ratione quam nunc simus; nempe quia beati atque immortales erimus, à qua re nunc longe re ipsa absumus, quamvis id alioqui firmiter speremus: propter quam spem etiam dici potest, quod filii Dei nunc simus; sed eo minus præstanti ratione quam futuri simus, quo minus præstans est beatitatis atque immortalitatis spes ipsa beatitate atque immortalitate. Nam & hujus quoque rei in verbis suis ipsum Apostolum rationem habuisse plane est verisimile.

Jam quod ea ratione, qua dictum fuit, futuri simus Deo similes, probat Apostolus hac ratione, *Quia* inquit, *videbimus eum sicuti est.* Neque enim fieri potest, ut quis ipsum Deum videat, uti est, & sic beatitatem atque immortalitatem ipsius, quæ, ut diximus, Dei origine propria sua, & sine ulla à quoquam dependentia, propria est, intelligat atque comprehendat, nisi ei similis aliquo modo his ipsis in rebus fuerit. Unde etiam Theologi passim concluserunt, felicitatem nostram illam summam atque æternam ipsius Dei vi-

sione;

tiam, id est conspectu continere. Statuit autem Apostolus pro concesso, vel certe tanquam tale docet, in illa futura vita, eos, qui illius fuerint participes, cujusmodi sunt omnes ii, qui hic per similitudinem sanctitatis cum Deo Dei filii sunt, ipsum Deum, ut est, visuros esse. Et verisimile est, jam apud ipsos Hebraeos, qui ante Christum fuerunt, & , quamvis eam sibi promissam non cernerent, vitam tamen aeternam & felicitatem illam caelestem expectabant, eam sententiam invaluisse, quae, ut diximus, apud Theologos plane invaluit, etiam videndi Deum, istamque felicitatem eo contineri, quod quis ipsum Deum videat.

Notandum autem est, in illis verbis, *Scimus autem, quod, cum apparuerit*, in Graeco haberi, non quidem *cum apparuerit*, sed *si apparuerit*. Est enim ibi conjunctio ἐὰν, non autem ὅταν, aut alia similis. Sed certum est, particulam istam, quae proprie *si* Latine sonat, idem non raro pollere, quod possunt, ea, quae *quando*, *sive cum*, seu *postquam* Latine significant. Cujus rei habetur exemplum in Evangelio hujus scriptoris cap. 14. 3. ubi ad verbum, secundum ipsum contextum Graecum, habetur: *Et si abiero, & paravero vobis locum, iterum venio.* Ubi nihil est dubitandum quin sensus sit, ac si dixisset Christus dixisset: Et postquam abiero, & praeparavero vobis locum, iterum veniam. Nam & hic pro eo, quod legitur, *Scimus autem, cum apparuerit*, recte, immo fortasse rectius legi potest, *postquam apparuerit*. Utitur autem verbo *apparendi* tam priore quam posteriore loco Johannes, in hoc secundo hujus capitis versiculo, ea significatione, quae alibi in Sacris Literis habetur, ut scilicet non declaret rem, quae jam sit, & non conspiciatur, sed rem, quae non sit, verum postea sit extitura, & tamen dici possit, eam jam esse, quatenus & speratur, & certo promittitur.

Exposuimus non paucis verbis, qua ratione simus in praesenti seculo filii Dei, & qua erimus in futuro; id quod Apostolus paucissimis explicuit, & sane perquam obscure, cum neque quicquam aperte dicat de praesente nostra filiatione divina, quod ad hoc attinet, in quo illa consistat, nec futuram nominaverit, immo ita loquutus fuerit, ut videatur asserere, nos quidem nunc Dei filios esse, sed postea aliud quid futuros. Nec profecto ad ejus verba respicientes ausi fuissemus affirmare, illum voluisse nos docere, qua ratione simus futuri filii Dei in futuro seculo, eamque longe praestantiorem esse docere, quam ea sit, qua in praesente sumus; nisi hoc ipsum, quod ipse dicit nos futuros, ejusmodi esset, quo, secundum expressa atque multa divina testimonia, & secundum ipsam evidentem rationem, contineretur vera ac potior divina filiatio nostra. Unde etiam eliciuimus ejus sensum, quod attinet ad rationem ab ipso non expressam, qua in praesenti seculo filii Dei simus. Certum est enim, ex ipsius verbis manifeste colligi, nos id nunc non esse revera, quod futuri sumus. Unde sequitur, ut, cum ille affirmat, nos esse nunc Dei filios, non propterea id affirmaverit, quia velit dicere, nos jam vera ac potiore ratione Dei filios esse, seu nos jam esse beatos, atque immortales: sed necesse est, ut propterea id affirmaverit, quod vel jam simus Deo similes in justitia & sanctitate, vel quod jam simus spe, licet non reipsa, beatitatem atque immortalitatem habemus, vel certe propter utrumque simul. Atque ut verum fatear, quamvis ab initio prioris rationis filiationis nostrae divinae in hoc seculo mentionem fecerim, posteriorem vero non nisi postea (minimum quia ab initio non de spe illa, sed de ipsa tantum re loqui mihi propositum fuit) tamen, si altera tantum ex illis ad mentem Apostoli pertinere dicenda sit, crediderim illum posterioris omnino rationem habuisse. Apparet enim illum considerare divinam filiationem nostram, quam nunc habemus, tanquam ingens testimonium charitatis divinae erga nos. At ea sine dubio multo magis conspicitur in eo, quod Deus nobis beatam immortalitatem promisit, ejusque quasi pignora quaedam nobis dedit, dum in eo, quod ipso jubente fieri, atque curante, similes in justitia & sanctitate ei facti sumus. In hoc enim & aliquae partes nostrae sunt, & minus divinae beneficentiae apparet, quam in illo; propter quod, tanquam propter finem suum, hoc factum est, non autem illud propter hoc. Credimus tamen nihilominus, Apostolum utriusque rationem habuisse; sed praecipue promissae nobis ac confirmatae a Deo immortalitatis, ac beatitatis nostrae. Haec voluimus dicere, ut apertius & nostra, & Apostoli simul mens intelligeretur, quod attinet ad nostram divinam filiationem, de qua hoc in loco agitur.

Nunc pro perfecta explicatione verborum ejus, a nobis jam explicatorum, restat tantum, ut aliquid dicamus de ratione, qua interim voluerit Apostolus admodum diligentius curare, ut eos, ad quos scribit, in officio Christiani hominis contineret. Ea vero satis apparet ex eo, quod beata immortalitas res est prae ceteris aliis omnibus desiderabilissima: & propterea quamvis, dum Christiani hominis officio fungi volumus, necesse sit, multa eaque maxima incommoda & mala experiri; & quamvis lugeret, dum sumus in hoc mundo, & Deo per Christum obedire volumus, videamur potius quodvis aliud esse quam Dei filii, id est, ipsi Deo chari: tamen illud, quod certo sperare possumus, non modo leviora facit omnia mala & incommoda nostra praesentia, & omne dubium nobis animi de benevolentia Dei erga nos, sed etiam efficit, ut & ardente animo illa expectemus, & plane constante de illa persuasissimi simus, scientes, hanc esse unicam viam ad desideratissimum illud bonum consequendum, secundum Christi praecepta Deo obedientiam praestare, & id faciendo multa perpeti.

Vers. 3. Quod quia maximam requirit diligentiam nostram, atque non possunt satis multa dici ad nos movendos, ut sancte vivamus, quemadmodum videlicet Deus per Christum nobis praescripsit; idcirco Apostolus, non contentus hoc illis verbis aliquo modo indicasse & comprehendisse, addit statim: *Et omnis habens hanc spem in eo, sanctificat seipsum, sicut ille sanctus est.* Quibus verbis docet, non esse quod quis jactet, se sperare, futurum, ut Deum videat, sicuti est, nisi interim sancte vivat; & quidem ita, ut similitudinem hac in re cum ipso Deo habeat. Neque enim fieri potest, ut quis tanta spe se praeditum, & tamen minus sancte vivat; tum quia non bene, immo nullo modo haec duo inter se conveniunt; tum vero quia nemo decipimus, nisi nosmetipsos prudentes scientes fallere volumus, non esse tantam rem sperandam, nec eam esse promissam, nisi ei, qui sancte vixerit.

Ubi notandum est, quod Apostolus non dixit simpliciter, *Qui habet hanc spem*, sed addidit *in eo*, ut ostenderet, se non loqui de spe quadam imaginaria, seu quam quis sibi ipse fingeret; sed de solida spe, quae ipso Deo ejusque promissis nititur. Verbum, quod *sanctificat* redditum fuit a vulgato interprete, est ἁγνίζει, quod proprie illam significationem non habet, quamvis re ipsa idem sensus esse possit: sed proprie vel *purificat*, vel potius, ut sic dixerim, *castificat*, significare videtur. Mihi quidem placet, ut *purificat* hoc loco vertatur. Nam quod Beza *castum conservat* illud reddidit, mihi videtur idem hic fecisse, quod supra in voce [illegible], ut scilicet, dum nimis proprietatem in significatione vocis sectatur, verum sensum perdiderit, aut certe obscuraverit. Nemo enim non videt, quamvis ex proprietate Latini sermonis possit fortasse vox *castus* ad mentem Apostoli accommodari: tamen multo melius potius id eam exprimendum esse, uti voce *purus*. Nec dubium, in verbo Graeco ἁγνίζει, quod attinet ad Johannis sensum exprimendum, esse illam ambiguitatem & obscuritatem, quae est in Latino verbo *castum conservat*, ut nihil dicam, quod valde improprie atque insolenter de Deo dicitur, quod sit castus. Nam certe (ut Beza facere necesse habuit) si verbum ἁγνίζει *castum conservat* verti debet, id, quod subjungitur καθὼς

ἐκεῖ-

ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι, nulla ratione fieri potest, quin vertatur, *sicut ille castus est*. Nam de Deo istud dici, & in toto hoc membro illo pronomina relativa, quæ in ipso habentur, ad Deum referenda esse, viderunt fortasse plerique alii, & ipse Beza una cum illis: quod tamen mirum est, cum in superiore proximo versiculo de Christo agi velit.

Est præterea animadvertendum, non parvam vim esse in verbo isto *ἁγνίζει* seu purificat, cum ait, *purificat seipsum*. Sic enim Apostolus indicat, in nobis aliqua ratione situm esse, ut nos ipsos puros faciamus; id quod innumerabilibus ferme aliis Sacræ Scripturæ testimoniis confirmatur. Quare frustra laborant, qui quærunt persuadere, ex isto modo loquendi rem istam non consequi; & interim sine illa, non dicam necessitate, ut quidem opus esset, sed sine ulla vel minima causa verbis Apostoli vim facere non dubitant; non considerantes interim, quantum ponderis illius sermonis demittatur, & quam debilitetur, ut sic dicamus, ejus cohortatio, quæ his verbis continetur, ut scilicet quisque, qui speret in Deum visurum, purum se, ut Deus ipse purus est, si Apostolus aliquo modo non expresserit, hoc facere generatim in uniuscujusque potestate esse. De vi vocula *sicut*, quæ videlicet non habeat significationem paritatis, sed similitudinis tantum, præsertim cum ea ad Deum respectu nostri referatur, non opus est quicquam dicere, cum omnes hoc ipsum probe animadvertant.

Vers. 4. Jam vero quia se ita purum facere, ut quis hac in parte Deo sit similis, continet in se alienum esse à peccando, sive ab ipso peccato, idcirco Apostolus, ut à peccato nos deterreat, subjicit statim: *Omnis, qui facit peccatum, & iniquitatem facit. Et peccatum est iniquitas.* Verbum, quod Latinus interpres, & cum eo Syriacus, reddidit voce *iniquitatis*, in Græco est *ἀνομία*, quam vocem alii voce *transgressionis legis* vertendam duxerunt, respicientes ad ipsius vocis etymologiam: secundum quam tamen proprie vox ista aliud significare non videtur. Composita est enim Græca ista vox ex voce *νόμος* quæ Legem significat, & α particula, quæ, cum ipsa per se nihil significet, in compositione, ut omnes norunt, privationem declarat; ita ut proprie nomen hujus conjugatum, & ex quo nomen *ἀνομία* derivatur, nempe *ἄνομος* Latine ad verbum reddi debeat *exlex*, quod multo plus significat, & majus vitium ostendit, quam si quis dicat, *transgressor Legis*.

Unde consequitur vocem *ἀνομία*, voce *transgressionis Legis*, non bene, id est non plene fuisse expressum à recentioribus illis interpretibus. Et sane, si, ut dictum est, & res ipsa per se loqui videtur, mens Apostoli hoc in loco est, deterrere omnino à peccando, idque efficere affirmando, peccatum esse τὴν ἀνομίαν, necesse est, ut nomen *ἀνομία* aliquid manifeste & insigniter malum ac turpe significet; quod absolute dici nequit de Legis transgressione, cum, tametsi Legis transgressio sit sine dubio malum quoddam turpe atque insigne, si, quid illa sit, penitius ac profundius consideretur, tamen tantam istam malitiam ac turpitudinem ipsa sic nominata non omnino præ se ferat; alioqui enim *peccatum* quoque tale est: sed quia nomen ipsum peccati istud per se non ostendit, voluit Apostolus alio vocabulo, quod, ut Dialectici loquuntur, de peccato prædicetur, vel sit ejus definitio, aut descriptio quædam, notam facere, quanta sit peccati turpitudo. Quanquam non negamus posse vocem transgressionis Legis turpitudinem quandam majorem præ oculis ponere, quam ipsum peccati nomen faciat, si quodam sensu, quem mox exponemus, nomen *peccati* à Johanne hoc loco usurpatum fuisse velimus. Potest enim dubitari, an Apostolus per vocem peccati hic significaverit transgressionem ipsius Legis divinæ per Mosen datæ, & per Prophetas, atque adeo per Johannem Baptistam, & ipsum denique Christum alicubi explicatæ ac repetitæ: an vero significare voluerit omne genus vitiorum, quæ [illegible] ratione pugnent, aut non bene consentiant cum Evangelii doctrina, vel etiam simpliciter cum Evangelii præstantia atque analogia quadam.

Hunc posteriorem sensum videtur secutus fuisse Zwinglius in hunc locum scribens; quamvis non satis declaret, quomodo sensus iste ad verba Apostoli accommodetur, & rem hanc non satis perspicue exponat. Qui sensus si probaretur, tunc eveniret id, quod paullo ante indicavimus de voce *transgressionis legis*, quæ videtur posse recte accommodari ad Apostoli mentem, & ad deterrendum à peccato. Sic enim conservata dicta voce transgressionis legis, eaque tanquam exprimente Græcam vocem τὴν ἀνομίαν hoc loco posita, idem esset, ac si Apostolus dixisset: Necesse est, ut ab omni vitio, cujuscunque generis illud tandem sit, quisque sibi caveat. Nullum siquidem vitium est, in quo divina Lex non violetur, non quidem illa, quæ per Mosen data fuit, sed quæ per Christum, & per ipsius Evangelium nobis data est; si modo ipsius Evangelii præstantiam atque analogiam consideremus, & Christi ejusque Apostolorum præcepta omnia diligenter inspiciamus, & quæ inde, quod ad vitam nostram instituendam attinet, consequuntur, recte animadvertamus.

Quare non est quod sibi quis blandiatur, putetve, se nihil magni mali facere, si vitium aliquod habeat, vel secundum ipsum aliquid committat, modo id vitium non pugnet cum expressa Lege Dei per Mosen data, & per Prophetas aliosque divinos viros explicata atque inculcata. Satis enim est, quo ejusmodi homo agnoscat se male agere, idque ita, ut & reprehensione & pœna sit dignus, si adversus alteram istam Legem divinam postremo nobis datam, & ea, quæ inde consequuntur, aliquid committat. Verum, tametsi hic sensus videtur in seipso non minus egregius quam verus: nobis nihilominus videtur, illum huic loco non prorsus recte convenire; quandoquidem Apostolus, cum vult ea vitia intelligere, quæ alioqui non pugnant cum expressa Lege Dei per Mosen data, neque cum manifesta ratione (hoc enim de manifesta ratione addendum est iis, quæ supra diximus, & conjungendum, ut hic facimus, cum Mosaica Lege) solet alio modo loqui, & non peccati nomine uti, sed alia ratione vitia ista significare; ut vidimus superiore capite illum fecisse, cum loquutus est de non amando mundo, neque iis, quæ sunt in mundo; ubi docuimus illum non habuisse sibi propositum, ut deterreret nos ab iis peccatis, quæ Lex Mosaica, aut alioquin ipsum jus gentium, aut ipsa manifesta ratio indicat ac prohibet; sed ea, quæ, licet alioqui secundum ista omnia peccata esse statui non queant, sint tamen ex Evangelii doctrina vere peccata, & divinæ voluntatis transgressiones.

Cui nostræ rationi addatur, quod ex tota sequentibus videtur satis apparere, Johannem loqui de iis peccatis, quæ ab omnibus peccata esse censentur. Nec porro est verisimile (quod tertiæ rationis loco esse poterit) eum voce peccati istam fuisse in alium sensum, quam in quem vulgo acciperetur, & in quem illam acceptam in Sacris Literis fuisse constaret. Non constat autem in illis, id est, in scriptis Veteris Testamenti, quæ sola adhuc pro Literis Sacris passim habebantur, alia significatione eam usurpatam fuisse, quam ut transgressionem divinæ Legis per Mosen datæ, & dictaminis (ut sic loquamur) manifestæ rationis declararet. Jam hoc constituto, sequitur hic agnoscendum esse alterum illum sensum, cum quo non videtur recte convenire, si nomen *ἀνομία* exprimatur per nomen *transgressionis Legis*. Nihil enim vox ista *transgressio Legis* plus continet, vel majorem turpitudinem, seu malitiam ob oculos ponit, quam vox *peccatum*, si peccati nomen omnino significat divinæ Legis & manifestæ rationis transgressionem.

Itaque Apostolus nihil effecisset ad deterrendos à peccato, de quo loquimur, eos, ad quos scribit, si aliud nihil dixisset, quam peccatum esse Legis transgressionem. Quocirca necesse plane videtur (id quod etiam alioqui, nisi quid aliter facere cogit, faciendum ubique est)

non

non recedere in interpretanda voce ista a propria ejus significatione, & proinde statuere ἀνομίας nomine hic intelligi id, quod ostendimus, eum, qui illam committit, divinæ Legis nullam rationem habere; quod multo plus est, quam divinam Legem transgredi. Potest enim quis divinam Legem, vel per ignorantiam, vel per incogitantiam, vel denique per naturæ fragilitatem transgredi, & interim tamen non esse ejusmodi, qui divinæ Legis nullam rationem habere merito dici possit.

Sed dicet aliquis: si per peccati nomen Apostolus transgressionem expressæ divinæ Legis & manifestæ rationis intelligit, quomodo igitur verum erit, quod peccatum sit res, quæ declaret, aut in se contineat Legis divinæ contemptum; cum ipsa manifestæ contra eam transgressionem illam consistere posse sine contemptu ista?

Hanc objectionem maximi momenti esse fateor, nisi quis attendat ad usum nam aliorum scriptorum sacrorum, tum præcipue hujus nostri, qui *peccandi*, seu *peccati faciendi* verbo intelligunt permanere, in peccato aliquo, seu moram in transgressione aliqua divinæ Legis manere. Nam si quis hunc usum hujus potissimum scriptoris animadverterit, cujus manifesta indicia mox inferius in ejus verbis habemus, videbit, apud illum hæc duo, nempe peccatum, & divinæ Legis contemptum, ejusmodi esse, ut alterum ex altero vel proficiscatur vel indicetur, cum nec Legem divinam contemnere quis possit, quin in peccato maneat; nec rursus in peccato manere, quin Legem Dei contemnat.

Animadverterunt usum, quem diximus, verbi *peccandi*, seu *peccatum faciendi*, alii multi ex expositoribus hujus Epistolæ; adeo ut Beza in translatione sua a non paucis expressè approbata, pro eo, quod verba Græca (ut utraque interpres Latinus & Syriacus habet) propriè sonant *facit peccatum*, reposuerit *dat operam peccato*, volens hoc pacto satis aperte declarare sensum illum in peccato manendi, eoque quodammodo sese oblectandi. Et mirum est, cum hoc & ipse & alii animadverterint, tamen vim vocis ἀνομίας eos non percepisse, quam ante exposuimus, nec vidisse, satis frigide post *dat operam peccato*, poni *Legem transgreditur*, nonquam id scilicet, quod majus, magisque ob oculos ponit rei turpitudinem; cum potius contra res se habeat, & negari non possit, eum dare operam peccato, si ipsa verba attendamus, plus sit quam Legem transgredi eum, ut diximus, posse quis Legem transgredi, nec interim ipsam contemnere: idquod tamen aliqua saltem ratione eum facere negari non potest, qui peccato dat operam, & sic non modo in peccato manet, sed etiam eo sese oblectat. Igitur concludendum nobis est, Apostolum dicere voluisse, eum, qui in peccato aliquo manet, Legis Dei contemptorem esse, quod, cum sit horribile quiddam ac turpissimum, necesse est ut plurimum momenti habeat in animo, qui menti ac rationi non valedixerit, ad illum deterrendum, quominus in peccato aliquo maneat. Hoc, inquam, sibi volunt verba ista, *Qui facit peccatum, & ἀνομίαν facit, & peccatum est ἀνομία.*

Notatur ab expositoribus, quod illis duobus nominibus, utrique, inquam, apponitur articulus. Quæ consideratio (ne omnia, quæ hujus rei occasione ab illis dicuntur, hic examinemus, ut quæ magni momenti esse non videantur) satis fuerit si hunc fructum nobis pariat, ut hinc addiscamus, ubicunque fuerit peccatum, ibi fore etiam ἀνομίαν, id est divinæ Legis contemptum, & vicissim, ubi ἀνομία fuerit, ibi fore peccatum, peccatum, inquam, eo sensu, qui apud hunc scriptorem, ut ante monuimus, valde frequens est, nempe, ut significet peccatum, ut sic dicerem, continuatum, seu mavis peccati habitum, vel assuefactionem. Unde notandum est, quamvis ab aliis, ut diximus, fuerit animadversum, quid sit apud hunc scriptorem *facere peccatum*, eos tamen non intellexisse, sensum istum ex ipsa voce *peccati* fluere, habita nimirum ratione usus illius apud hunc scriptorem, non autem, ut illi sine dubio existimarunt, ex duobus illis verbis simul junctis, sive ex hac phrasi *facere peccatum*. Nam posita sententia, ubi idem Apostolus nudo simplici *peccandi* verbo, eodem prorsus sensu, quo usus hic est phrasi ista *faciendi peccatum*, & quam isti expresserunt illa sua phrasi *Dandi operam peccato*, nullum aliud verbum vel addiderunt, vel pro verbo *peccandi* substituerunt; sed ipsomet simplici verbo *peccandi* contenti, id est, illud in sua translatione retinuerunt; cum tamen debuissent idem illa facere, quod hic, cum præsertim, etiamsi nihil aliunde appareret de sensu Apostoli, qui idem utrobique est, certum sit, *facere peccatum* nihil plus significare, quam *peccare*, ex Hebraica loquendi consuetudine.

Jam antequam ulterius progrediamur, ne quis de interpretatione nostra nominis ἀνομίας, quod ad ipsum sensum attinet, dubitandi occasionem habeat, ex eo videlicet, quod, si ἀνομία, ut nos interpretamur, contemptum Legis declarat, sequeretur Apostolum dixisse, eum, qui peccatum facit, contemptum Legis facere; quod nimium absurde dictum videatur, cum contemptus Legis non fiat, sed indicetur, & ex eo, quod quis facit, intelligatur; monere volumus primum, nos non habuisse hac in re opinionem illam, quod nomen ἀνομία ad unguem Latine reddatur nomine contemptus Legis: sed tantum, quod nomine ἀνομίας contemptus Legis declaretur, relinquentes interea aliis nimis occupatis, & in Latina Lingua magis versatis, curam inveniendi Latinum nomen unum aut plura, quæ cum phrasi ista conveniant, & interim contemptum Legis declarent. Quanquam nihil deinde absurdi esse dicimus, si verbum aliquod idem plane significet, quod aliud significat, idque aliquando ad unguem exprimat, & tamen interim non ita possit commode cum aliquo alio verbo construi atque conjungi ut illud aliud potest. Nec nostra interest, ut modo indicavimus, ut in hoc loco è Græco in Latinum vertendo vox ἀνομία reddatur voce contemptus Legis; cum nihil aliud quæsierimus, quam Apostoli mentem declarare.

Vers. 5. Pergit Apostolus confirmare monitionem suam, ut à peccando illi sibi caveant, ad quos scribit, & ait: *Et scitis, quod ille apparuit, ut peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non est.* Duas rationes continent hæc verba, quarum utravis per se recte intellecta atque perpensa, maximum pondus habet, ad retrahendum nos a peccando. Una est, quod Christus propterea advenit, & patefactus nobis a Deo est, ut videlicet cum ipsius Evangelio, ut peccata nostra auferret. Altera vero est, ipsum Christum peccato omnino caruisse. Easdem istas duas rationes ad idem sine dubio efficiendum, quod hic Johannem efficere voluisse diximus, invenimus apud Petrum in priori Epist. cap. 2. circa finem, ubi de Christo ait: *qui peccatum non fecit, &c.* & mox subjungit, *qui peccata nostra ipse tulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui justitiæ vivamus.* Sunt igitur admodum similes isti duo loci, & alter alterum non parum illustrat. Quod attinet ad locum Petri, eum nos explicuimus satis diligenter in disputatione nostra de Christo Servatore part. 2 cap. 6. ubi ostendimus, verbum, quod nos hic vertimus *tulit*, & vulgo redditum est *portavit*, idem significare quod *sustulit*. Id quod confirmatur etiam hoc Johannis loco, nempe in quo eadem sententia apparet, ubi legunt omnes *tolleret*, non autem *perferret*, sentientes hic agi de ablatione peccatorum; non autem de illorum, ut sic dicerem, portatione, id est, pœnarum illis debitarum, ut vulgo creditur, perpessione. Nam aliunque ipsum *portandi* verbum, optime ex usu Sacrarum Literarum patet ipsam simplicem ablationem significare, quemadmodum in eadem disputatione nostra aperte docuimus.

Jam *auferre peccata* duobus modis intelligi potest; & quidem videlicet propriè loquendo significat efficere ut quis non peccet (propriè loquendo, inquam, quod pertinet ad ipsam vocem peccatorum) & quatenus minus propriè loquendo, sed tamen secundum usum frequentem Sacrarum Literarum, & sic peccatorum nomen, pro pœnis peccatorum accipiendo, significat peccatorum pœnas tollere, id est, efficere, ut illæ exigantur,

seu

[illegible] repetitum. Ostendimus autem superiore loco illius nostræ disputationis, ex istis duabus significationibus priorem, & quæ magis propria cum peccatum [illegible] nostra significatione convenit, magis quadrare ad locum illum Petri, ubique eò eam tendere, quod non ita vim habet deterrendi à peccatis, quod Christus abstulerit pœnas peccatorum nostrorum, quemadmodum quod abstulerit, quantum scilicet in ipso fuit, seu auferre cupiverit ipsa peccata. Quapropter in hoc quoque Johannis loco idem statuendum dicimus; quippe in quo non minus aquam in isto apud Petrum, agatur de deterrendo à peccatis, ut jam dictum est. Non negamus tamen, posse etiam in hisce locis habere locum posteriorem significationem illius phrasis *auferendi peccati*; cum etiam ex eo, quod Christus ideo advenerit, ut pœnas nostrorum peccatorum auferret, si modo, ut id faceret, quæ, postquam advenit, perpessus fuerit, penitius considerentur, (nempe (ut cum Petro, qui hoc expressit, loquamur) quod corpore suo super lignum, id est adversus crucem [illegible] tradito, gestas mortis maledictionis & horrore [illegible] plenissimam subierit, vim aliquam profecto posse constare, ad nos à peccatis deterrendos. Apparet enim, una cum summa atque ineffabili erga nos Dei benignitate, ex hoc, quod fecit Christus, summum Dei odium erga peccatum; quæ duæ res, in animo præsertim recte composito, & non belluino potius quam humano, magnum pondus habent ad hoc, ut peccatis valedicamus, & hac ratione quis erga Deum se gratum ostendat, & simul Dei judicium atque consilium tanti, quanti debet, faciat. Quamvis igitur prior significatio sit huic loco magis accommodata, non tamen rejicienda est posterior, sed una cum ea simul jungenda; cum utramque simul ab Apostolo, prout ipsa verba ferunt, phrasi ista comprehensam fuisse omnino sit verisimile.

Jam quod attinet ad alteram rationem, quod scilicet Christus peccatum non habuerit, ea propterea magnam vim habet, quia, ut Petrus in prædicto loco paulo ante dixerat, Christus nobis exemplum reliquit, ut insequamur vestigia ejus. Quod quamvis ibi à Petro nominatim accommodetur ad mortem, quam Christus pati voluit pro nobis, ut scilicet præter alias causas nos quoque ipsius exemplo pro fratribus patiamur: tamen nihil vetat, quo minus etiam ad Christi sanctitatem vitæ atque innocentiam accommodetur; & quo minus ipse Petrus huc respexerit, præsertim cum statim subjiciat ea, quæ antea indicavimus: *Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus.* Adde, quod turpissimum est, se ipsum Christianum vocare, Christumque pro suo duce & antesignano habere profiteri, & interim non ita se gerere, ut ille se gessit, & pro eo, quod ipse ab omni peccato alienissimus fuit, in peccato aliquo manere.

Verbum *est* præsentis temporis, dum ait, *peccatum in eo non est*, licet possit ut [illegible] mysterium in se continere, sed idem valeat *non est*, quod *non fuit*. Nam Petrus, ut videmus, verbo præteriti temporis est usus. Quod si tamen pondus aliquod habere velimus, quod Johannes non verbo præteriti temporis, sed præsenti sit usus, tunc potest aliter hanc secundam Apostoli rationem accipere, & tamen *peccatum*, ut alibi sit, ita interpretari, ut significet non vitium aliquod in moribus, aut transgressionem aliquam divinæ legis, sed aliquid ex iis, quæ inter peccatorum seu delictorum esse propria; cujusmodi sunt omnia mala, omnesque perpessiones, una cum ipsa morte. Ab istis enim omnibus Christus hodie est liberatus, ut pote beatissimus, & impatibilis, atque immortalis. Nam potest, si hunc sensum sequamur, haberi hoc pro ratione valida ad persuadendum, ut à peccatis abhorreamus; quippe cum sciamus, viam, qua ad tantam felicitatem & ad summum illud bonum Christus pervenit, fuisse obedientiam divinæ voluntatis, & consequenter absentiam peccati, ac se dare iisdem adhortationi. Nihil enim est, quod nos magis moveat, ad aliquid quantumvis durum ac difficile præstandum, quam spes felicitatis ac summi boni, quod inde nobis obventurum sit. Non potest autem ista spe carere, cum ipsi Christo illa propter non [illegible] causam obvenerint, quibus ambulans in [illegible] & liberos plurimum, non [illegible] sibi [illegible] credere, ut à jugo & servitute peccati immunis sit; cum Christus homo mortalis fuerit, ut nos sumus, & manifeste in nobis pro exemplo propositus sit in nomen & [illegible], sic etiam fortis & felix, qui nunc consequutus sit.

Non putamus tamen recedendum à priore ratione interpretandi verba ista Apostoli, *& peccatum in eo non est*, & statuendi, quomodo in illis altera ratio continetur, qua Apostolus vult persuadere, ne in peccatis maneamus. Quamvis enim verbum præsentis temporis *est* deberet ita accipi, ut præsens quam tempus revera Apostolus respexerit; tamen recte dictum ab eo fuisset, nunc in Christo nullum esse peccatum: non quod antea fuerit ullo modo, sed quod multo magis id nunc verum est, postquam ad beatam immortalitatem, & ad supernam illam majestatem pervenit. Nam si ipsius Dei exemplo Sacræ Literæ nos excitant ad vitæ sanctitatem omnino sectandam, nulla ratio est, cur idem facere non possint Christi exemplo, jam ut sic dixerim, deificati, atque ut talis considerati. Possumus igitur, si velimus, utramque interpretationem mentis Apostoli in verbis istis retinere, ut videlicet statuamus, eum ad utramque rem respexisse, id est, & ad id, quod Christus omni prorsus peccato caret; & ad id, quod ab illis omnibus malis & imperfectionibus, quæ peccata comitantur, & illa consequuntur, prorsus est liber. Nec ulla res mihi magis probatur in Sacris Literis, quam, ubi duplex sensus haberi potest, qui simul consistere queat, neutrum rejicere, sed utrumque amplecti, & eidem loco simul subesse agnoscere: licet sæpius contingat, ut alter altero videatur ad ipsum locum accommodatior: quemadmodum sine dubio est hic prior sensus à nobis expositus, posteriore, loco præsenti magis consentaneus.

Non omittendum est autem, antequam ad sequentia Johannis verba explicanda accedamus, quod Apostolus cum vellet Christum pronomine aliquo indicare, quem videlicet proxime non nominaverat, usus sit non quidem pronomine *αὐτὸς*, sed *ἐκεῖνος*. Quod dicimus propter illos, qui credunt, ab hoc scriptore pronomine *αὐτὸς* Christum potissimum significari, etiamsi ille proxime nominatus non fuerit. Nos enim, quamvis, ut antea monuimus, varius sit omnino apud hunc scriptorem usus articulorum relativorum, sive expressorum sive tacitorum, quod attinet ad personam Dei & Christi; tamen ejus sermonis forma, ut, si alterum ex ipsis postremo non nominatum, pronominibus istis significare vult, & non utrumque simul, tunc Deum intelligat frequentius quam Christum. Nam cum Christum postremo non nominatum significare vult, utitur pronomine illo *ἐκεῖνος*, quod non tam relativum quam demonstrativum est, & referri potest ad eum, qui non modo nuper, sed atque etiam longius antea nominatus fuerit. Nec sine temere pronomine isto ut simplici relativo usus est scriptor noster: sed tantum, ubi non bene quadrabat pronomen *αὐτὸς*, quod proprie & simpliciter relativum est, ut supra proxime, cum dicit, *Et qui habet spem hanc in eo, purificat seipsum, sicut ille purus est*. Pro *ille* enim in Græco est *ἐκεῖνος*, quamvis simplicis relativi vim habeat. Causa est, quia si posuisset Apostolus *αὐτὸς*, potuisset ex vi Grammaticæ relativum illud tam referri ad eum, qui se purificat, quam ad Deum. Similiter accidit infra *v. 7.* ubi *ἐκεῖνος* simplicis relativi vim habet, & positum est pro *αὐτὸς*; quia pronomen *αὐτὸς* ex eadem Grammaticæ vi potuisset non minus accommodari ad eum, qui facit justitiam, quam ad Christum; utrobique enim cessat illa ambiguitas posito pronomine *ἐκεῖνος*, quo videlicet necessarium est in priore loco Deum significari, in posteriore vero Christum. Jam, quod alioqui usus istius pronominis apud hunc scriptorem sit is, quem antea diximus, docebit nos locus alius *inf. v. 16.* de quo cum eo perventum fuerit, accuratius videbimus.

Vers. 5. Nunc in explicandis Apostoli verbis ulterius progrediamur. Non contentus enim Apostolus ratio-

 nibus

hominem avertit, ut à manendo in peccato deterreat, aliis subnectit, & inquit: *Omnis, qui in eo manet, non peccat: omnis qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum.* Ex istis Johannis verbis apparet id, quod diximus, apud ipsum idem plane esse *facere peccatum*, quod *peccare*. Nulli enim dubium esse potest, quin ipse in eodem proposito maneat, atque alias rationes, ut diximus, afferat ejus, quod proxime suadere ac monere inceperat. Unde necessario colligitur, quod, cum proxime aliis fuerit phrasi *peccatum faciendi*, hic vero simplici verbo *peccandi* utatur, idem apud ipsum hoc simplex verbum polleat quod phrasis ista. Quare non possunt alii excusari, quominus indiligentes fuerint in explicandis verbis illis capitis superioris in ipso initio: *Hæc scribo vobis, ut non peccetis: sed si quis peccaverit, &c.* dum non animadverterunt, usum hujus scriptoris ferre, ut ibi non de aliquo peccandi actu, sed de habitu vel assuetudine sit sermo, quemadmodum et hic fit, necesse est, si, ut illi ipsi agnoverunt, *facere peccatum* idem est, quod peccato dare operam; cum, ut dictum fuit, verbum simplex *peccandi*, manifeste hic idem valeat quod phrasis *peccatum faciendi*.

Estque præterea animadvertendum, quod illi hoc in loco, & mox infra, non modo agnoverunt, verbum *peccandi* vim habere, non quidem actum aliquem, sed habitum vel assuetudinem significandi: verum etiam phrasi illi *peccatum faciendi*, quæ idem pollet cum simplici verbo isto, plus adhuc, quod attinet ad significationem, tribuerunt, quam ut non actum, sed habitum vel assuetudinem significet. Quando enim illam Latine reddiderunt *Dare operam peccato*, videntur intellexisse, ad hoc, ut quis dici possit peccatum facere, non satis esse in peccato manere; sed etiam studere ac diligenter curare peccatum committere: quandoquidem fieri potest, ut quis habitum vel assuetudinem peccandi habeat, sive in peccato maneat, & tamen peccato operam non det, si proprie, & in eum sensum, quem modo exposuimus, phrasis illa accipiatur. Nihil enim repugnat, quominus displicentia, ut sic loquar, & odium ipsius peccati, quamvis non magnum, nec absolutum in eo esse possit, qui interim tamen peccare non desinit, & peccandi habitum quendam habet, quandoquidem propter hunc ipsum habitum fit, ut nequeat se à peccato exsolvere, quamvis id cupiat. Scio equidem posse phrasin illam *dandi operam peccato* ita accipi, ut effectus tantum seu facta ipsa, non etiam animus & studium significetur: verum tunc loquutio illa minus proprie accipitur, quæ tamen improprietas me non deterruisset à statuendo, quod interpretes isti sensum hunc interpretatione illa sua fuerint sequuti, nisi palam esset, eos sentire, posse hominem regeneratum esse, quantumvis peccet, modo studium & conatum habeat, ut à peccando cesset, quamvis effectum minime consequatur, si modo studium ac conatus ille sit sincerus & non fucatus.

Quæ sententia nullo pacto est amplectenda: sed agnoscendum prorsus est, studium & conatum non peccandi quantumvis magnum atque sincerum, non satis esse ad hominem regeneratum constituendum, nisi effectus quoque re ipsa & in hac vita consequatur, ut scilicet à peccando desistatur, & in nullo ex iis peccatis maneatur, quibus apud Scriptores Sacros tribuitur, quod adimant possessionem regni cœlestis, id est, ad illam pervenire permittant: qua de re à nobis satis copiose disputatum est in aliquot ex jam editis scriptis nostris, ad quæ nos rejicimus. Fuit autem hac de re aliquid hic dicendi locus, cum Apostolus diserte dicat, eum, qui peccat, non manere in Christo, neque ipsum vidisse ac cognovisse. Certe enim, ut ex iis intelligi potest, quæ antea docuimus, de manendo in Christo deque eodem cognoscendo, dum hoc dicit Apostolus, simul etiam dicit, seu potius hoc ipsum dicit, eum per Christum regenitum non esse qui peccet.

Nam hoc idem animadvertentes isti interpretes, propterea verbis *peccandi*, & *peccatum faciendi* hoc loco adeo prægnantem significationem tribuerunt, ut ex hac sententia Apostoli nihil adversus ipsorum sententiam de regeneratis hominibus concludi queat: sed frustra atque immerito, ut jam dictum est. Est in his Apostoli verbis verbum *videndi* ad Christum passive relatum, quo antea non est usus, cum hac eadem de re, & simul de eo, quod requiritur ad hominem Christianum constituendum, loquutus est. Quod verbum, quamvis videatur minus significare quam verbum *cognoscendi*, tamen hoc in loco videtur ita usurpatum, ut plus significet, cum post illud *non vidit eum*, subjungat Apostolus, *nec cognovit eum*, ut scilicet non modo neget, eum, qui peccat, visum fuisse Christum, quod majus scilicet quiddam sit: sed etiam non fuisse cognitum, quod videlicet is minus. Illud verissimum est, verbum *videndi* usurpari in Sacris Literis cum significatione majoris rei, quam ipsum per se ferat; ita ut necesse saltem sit illud aliquando cognoscendi significationem habere, ut in illis ipsis Christi verbis, cum de hac ipsius cognitione loquens inquit Johan. 14.9. *Philippe, qui vidit me, vidit Patrem*, ubi nemini dubium esse potest, quin videndi verbo saltem id significaverit, quod verbum cognoscendi exprimit. Proxime enim dixerat, *Tantum tempus vobiscum sum & non cognovisti me Philippe?* Verum, ut dictum est, Johannes hoc in loco plus etiam verbo *videndi* videtur tribuere, quam verbum cognoscendi exprimat, & per illud certiorem quandam cognitionem significare; & propterea dicere, eum, qui peccat, non modo non habere certiorem quandam Christi cognitionem, qualis earum rerum habetur, quæ ipsis oculis cernuntur; sed neque etiam ullo modo Christum ab ipso cognosci. Et videmus sane plus esse in Sacris Literis *Deum videre*, quam *Deum agnoscere*; cum hoc passim requiritur à nobis dum sumus in hac vita, & iis tribuatur, qui Deo sunt chari: illud vero promitti consueverit nobis in altera vita, & illis tribui, qui futuri sunt participes beatæ immortalitatis. Prout igitur verbum videndi accipitur, & respectu veræ cognoscendi consideratur, modo plus, modo minus quam illud significat. Minus significat, quando eo declaratur externus aspectus, qui opponitur interiori cognitioni: plus vero, cum significat ipsum contuitum rei, qui opponitur cognitioni, quam quis ejusdem rei per auditum & per aliorum relationem habeat, vel alii cuipiam cognitioni, quæ incertior & minus plena sit, quam illa, quæ per ipsos oculos perque ipsum clarum & apertum visum habetur.

Jam vero ratio, quæ in his verbis Apostoli, quæ postremo recitavimus, continetur, qua utitur ad persuadendum, ut ne quis in peccato maneat, breviter hæc est (præstat enim unicam rationem hic agnoscere quam plures, etiamsi plures cuipiam videri possint) quod is qui in peccato manet, nullam communionem habet cum Christo: id enim significant illa tria, *Non manere in Christo, Non vidisse illum*, & *Eum non cognovisse*. Quæ alioqui quem sensum habeant, si quis explicatius intelligere velit, ad ea recurrat, quæ supra à nobis de manendo in Christo, deque eo cognoscendo disputata sunt. Sumit autem Johannes pro concesso, rem esse turpem ac detestabilem, nullam cum Christo habere communionem; aut certe ad illos respiciens, ad quos scribebat, hoc ipsis valde turpe ac detestabile esse tacite innuit, cum videlicet illi se Christianos esse profiterentur, & sic aut mendaces, aut valde stulti esse deprehenderentur, si interim cum Christo nihil haberent commune.

Vers. 7. Ab hac ratione transit ad aliam, quæ his verbis continetur: *Filioli, nemo seducat vos, qui facit justitiam, justus est, sicut ille justus est.* Ratio deterrendi à peccatis, his verbis comprehensa, hæc est, quod nimis dignum vituperatione sit, non esse justum: cum autem justum non esse nimis apertum sit, qui justa non faciat, seu juste non vivat; quamvis non desint homines impudentes, & ad decipiendum alios sine ulla fronte perpetuo parati, qui negent necesse esse, ut quis juste vivat, adhoc, ut merito justus vocari queat. Habent enim verba ista, *Qui facit justitiam, justus est*, eandem vim, ac si dixisset, *Is demum, & non alius*

quis-

quisquam, *justus est*, *qui justitiam facit*. Inveniuntur enim in verbis ipsius etiam Domini Jesu sæpe tales enunciationes, quæ simplicem affirmationem continere videntur, & tamen reipsa negationem quoque conjunctam habent; & breviter sunt ejusmodi, ut in illis accidat, quod Juris consulti dicere solent de argumento à contrario sensu, quod ex affirmantibus enunciatis colligitur: cujusmodi est enunciatio illa, quam protulit apud hunc eundem scriptorem Joh. 8.47. *Qui ex Deo est*, *verba Dei audit*. In enunciatione siquidem ista necessario subintelligitur particula *demum*, aut alia similis; ita ut ex ea, per argumentum illud à contrario sensu concludatur, eum, qui non est ex Deo, verba Dei non audire; alioquin id, quod ibidem statim subjungit ipse Dominus, non recte conclusum esset. Illico enim inquit, *Vos propterea non auditis*, scilicet Dei verba, quæ ego nimirum loquor, *quia ex Deo non estis*. Hanc rem, id est vim illam, & significationem ejusmodi enunciationum, præsertim in Christi verbis, non animadvertentes multi, qui Dialecticæ præcepta tradunt, ut in tantum Christi ratiocinationem à fallacia vindicarent, aliter de illo ratiocinandi modo senserunt, ac statuerunt, cum propositiones sunt ejusmodi, ut reciprocentur, posse quem ex illis argumentari, quamvis alioqui argumentandi forma legitima non servata: nempe, quia nihilominus verum concludi possit, & porro concludatur. Quorum sententiæ ego nullo pacto adstipulari possum, & plane fateor, nisi Christi enunciatio illa, & si quæ sunt aliæ similes, quæ similes habent subjectas conditiones, eo modo accipiantur, ut nos diximus, necessarium fore fateri, Christum male ratiocinatum fuisse, quicquid verum aliqui sit ipsius conclusionis.

Argumentum igitur Johannis hoc in loco tale est: Nemo est justus, qui justitiam non facit. Sed qui peccat, id est in peccato manet, justitiam non facit. Ergo qui in peccato manet, non est justus: quamquam ejus verba per solam affirmationem fuerint concepta hunc in modum: *Qui facit justitiam*, *justus est*. Quibus tamen ipsius ratiocinationis revera continentibus subjecit ista, *sicut ille justus est*. Quæ verba si ita intelligantur, ut credimus vulgo intelligi, ut scilicet nihil aliud addant superioribus, nisi quod is, qui justitiam facit, ita sit justus, ut Christus ipse est justus, tunc multo magis apparebit, in illis nullam vim, quod attinet ad ratiocinationem Apostoli, contineri. Sed arbitramur illis alium sensum subesse; neque nobis admodum verisimile sit, Apostolum propter distractionem jam expositum sensum verba illa adjunxisse.

Nam si quis dicat eum, paullo superius de ipso Deo loquentem eadem fere ratione mentionem fecisse, quod Deus sit purus, cum tamen illud ipsum dicere vellet, & non quicquam amplius, inquiens: *Et is qui hanc spem habet in eo*, *purificat se*, *quemadmodum ille purus est*. Dico, Apostolum ibi loqui de actione quadam, quam exprimere volebat, & qualis illa sit, docere. Volebat enim ostendere, qua ratione purificet se, quisquis in Deo spem habet, quod illum aliquando sit visurus, & ostendere, purificationem illam esse ejusmodi, ut is, qui id facit, tunc in re, id est in puritate, Deo similis fiat; & propterea satis eleganter atque apposite est sensus verborum Apostoli, etiamsi ex verbis illis, *quemadmodum ille purus est*, nihil præterea colligatur, quam quod dictum est, & verba ipsa sonant. At in loco nostro non de actione ulla agitur, sed de habitu, seu qualitate quadam, quam declarant duo illa verba, *justus est*, quam qualitatem seu habitum declarare, & exprimere, qualis ille sit, nihil erat opus, nec ad rationem Apostoli, quam nos explicavimus, concludendam, id quidquam momenti habet: quemadmodum ex ipsa explicatione nostra illius ratiocinationis aperte intelligi potest. Nihil enim præterea ad rationem illam concludendam requirebatur, nisi quod is sit justus, qui justitiam facit; supple, *nec quisquam alius*: quod vero ita sit justus, ut Christus ipse est justus, aliud non hoc, sed aliud formasse pertinere potest; quo Apostolum tendere non videtur; si videlicet haec illorum sententia, quod verba sonant, in illis verbis nihil inveniamus, *sicut ille justus est*.

Verum, si quis ea in verbis sensum aliquanto distinctiorem accipiat, confirmabitur non parum per illa, tota Apostoli ratiocinatio, ut, quia nimirum Apostolus dixerat, eum demum esse justum, qui justitiam facit, subjiciat ad id confirmandum, quod Christus ipse hac via & non alia justus sit, nempe justitiam faciendo; ita ut vox *sicut* habeat hanc vim, ut declaret modum, & consequenter causam, cur ipse Christus sit justus. Perinde ac si Johannes dixisset, Is demum justus est, qui justitiam facit; nam & Christus ad hunc modum justus est, justitiam scilicet faciendo. Et secundum hunc sensum verbum *est* præsentis temporis, vel idem posset, ac si in præterito tempore fuisset enunciatum, respiciendo videlicet plane ad tempus, quo Christus hic in carne vixit, non modo quatenus pertinet ad faciendam justitiam, sed etiam quod ad id pertinet, ut sit justus, ac si dixisset: Nam Christus quoque propterea justus fuit, quia justitiam fecit. Vel si placet, ut, quatenus ad id pertinet, quod expressum est, scilicet quod Christus sit justus, verbum *est* præsentis temporis accipiatur ita, ut ipsum præsens tempus declaret, tunc dicendum est, Christum nunc justum esse dici, quia videlicet ea consequutus sit, quæ justis tantum dantur, & ex quibus manifeste appareat, illum vere fuisse justum. Nam, quemadmodum alibi à nobis ostensum est, ipsa beata immortalitas *justitia* in Sacris Literis appellatur 2. Tim. 4.8, 2. Pet. 3.13. Cum igitur Christus beatus atque immortalis hodie sit, merito potest ob hanc ipsam causam, ex usu Sacrarum Literarum, hodie justus esse dici. Jam quid sit *facere justitiam*, seu, ut non nostra interdum loqui solemus & Castellio in sua interpretatione habet, *juste facere*, facile intelligi potest, cum consideramus *facere justitiam* hic satis aperte opponi ei, quod est *facere peccatum*, seu *peccare*. Nam si *facere peccatum* est in peccato manere, & habitum vel assuetudinem peccandi habere, necesse est, ut *justitiam facere* sit, in justis actionibus manere, & habitu quodam esse præditum juste faciendi; ac breviter, ut idem sit *justitiam facere*, quod juste vivere, non tamen qualem & studio solum, sed ipsis factis & tota vitæ suæ ratione.

Quod si animadverterent, qui ad regenerationem per Christum hominem satis esse concludunt, studium & conatum sincerum habere juste vivendi, ab ista non minima falsa, quam perniciosa sententia omnino recederent; & hic maxime locus præsertim ita explicatus, ut nos fecimus, apud ipsos satis esset ad illos sui erroris commonefaciendos. Nam & ipsi hoc certo agnoverunt, hic non tantum dici, quod is sit justus, qui justitiam facit, sed etiam simul definiri, quis tandem justus merito dici queat, nempe ille & non alius qui justitiam facit. Non est autem mirandum, si nihilominus adversus istam definitionem illi revera de hac tota re statuant, & velint, eum etiam esse justum, aut esse posse, qui re ipsa juste eo modo, quo antea dictum est, non vivat; cum ipso Apostolorum tempore, quando scilicet verissima illa definitio ubique prædicabatur, & omnibus notissima esse poterat, ejusque veritas compertissima, tamen non deerant, qui contrarium assererent, & in suam sententiam alios traducere conarentur, quemadmodum ipsa Apostoli verba clare docent; qui sine dubio id faciebant iisdem fere aut similibus rationibus, quibus hodie ii uti solent, qui idem sentiunt, aut sentire præ se ferunt. Quæ cum partim nescio quid coloris habeant, partim vero, idque potissimum, carni faveant, non mirum est, ab illis periculum simplicibus & non bene firmis in fide hominibus imminere; & idcirco Apostolum merito monuisse, ne sinamus nos à talibus hominibus ejusmodi rationibus decipi ac seduci.

Vers. 8. Pergit Apostolus in afferendis rationibus, quibus deterreamur à manendo in peccatis, inquiens, *Qui facit peccatum ex diabolo est*, *quoniam ab initio diabolus peccat*. Sumit hic Johannes pro concesso, rem detestabilem esse cum diabolo aliquid commune habere, præ-

fuerint vero ex ipso esse, & sic Diaboli filium appellari posse. Neque enim probatione ista indiget. Hoc enim pro concesso sumpto, sic explicari argumentatio: Qui peccatum facit ex diabolo est. Ergo non oportet peccatum facere. Ex eo, quod diximus illum pro concesso sumere, consequentia hujus enthymematis apparet; tantum restat, ut assumptio probetur, quae est, illum esse ex diabolo, qui facit peccatum, id est, qui in peccato manet. Hanc igitur assumptionem probat ex eo, quod peccare sit res Diaboli propria ac perpetua. Propria, inquam, quatenus non quidem ipse solum peccat, sed aliis peccandi videtur potissima esse causa. Perpetua vero, quia nunquam, ex quo diabolus fuit, peccare desiit. Utrumque complectitur Apostolus illis duabus vocibus *Ab initio*, junctis cum verbo *peccat*. Quandoquidem, judicio quidem nostro, *ab initio* hoc loco non id significat, quod plerique existimant, videlicet *ab initio mundi*: sed quemadmodum in aliis omnibus locis, ubi phrasis ista reperitur, debet illa accommodari ad subjectam materiam, sive ad id, de quo est sermo. Hic vero sermo est de Diabolo peccante; Ergo illud initium debet referri vel ad Diabolum, vel ad ipsum peccare, vel ad utrumque simul.

Igitur *ab initio* necesse est ut hic idem valeat, vel quod *cum Diabolus esse coepit*, vel quod *cum peccare coeptum est*; vel denique, quod *cum Diabolus esse coepit*, & *peccatum coeptum est*. adeo ut, etiamsi, ut quidam volunt, nec Diabolus esse coepisset ante conditum mundum, nec peccari ante mundum conditum coeptum fuisset, & ita fieret, ut ratione etiam interpretationis nostrae, ex verbis illis hic sensus omnino eliceretur, nempe Diabolum ab initio mundi peccasse, & peccare incepisse, id fieret ex accidenti, quod ad illud attinet, quod per duas istas voces *ab initio* significaretur mundi initium; nempe, quia accidit, ut mundi initium cum eo concurrat, quod duae istae voces hoc in loco revera significant: non autem propterea, quia illis mundi initium significeretur. Sensus igitur horum verborum, *Diabolus ab initio peccat*, triplex est. Nam & significare, Diabolum, cum primum esse coepit, peccasse; & primum fuisse qui peccaverit; & denique nunquam peccare desiisse; quibus tribus rebus continentur illa duo, quae ante diximus, nempe, Diaboli & proprium & perpetuum esse peccare. Haec enim, ut indicavimus, maxime pertinent ad probandam assumptionem Apostolicae argumentationis, & ad ostendendum quod, qui in peccato manet, ex Diabolo sit necesse est.

Quod Diabolus, cum primum esse coepit, peccaverit, significant omnino verba ista, *ab initio Diabolus peccat*, quatenus illud *ab initio* idem est atque *cum Diabolus esse coepit*. Quod vero significent, Diabolum primum fuisse, qui peccaverit, eaedem duae voces, relatae ad ipsum *peccare*, demonstrare possunt; ut scilicet idem valeat, Diabolus ab initio peccat, quod, tunc peccavit Diabolus, cum factum est initium peccandi. Quod vero denique verbis illis significetur, Diabolum perpetuo peccare, verbum *peccat* praesenti tempore elatum, conjunctum cum illis duabus vocibus *ab initio*, id aperte docet.

Diximus enim ante non semel, duarum istarum vocum, *ab initio*, eam vim esse, ut continuationem ab ipso principio usque ad illud tempus, quo quis loquitur, declarent. At verbum *peccat* praesentis temporis ostendit perpetuitatem etiam in futurum tempus, eo enim natura quaedam Diaboli exprimitur, scilicet peccandi. Quemadmodum similia aliqua verba, sive quae affectum, sive actionem, sive operationem aliquam declarent, de aliqua re praesenti tempore elata, idem significare solent: ut si dicam, Magnes trahit ferrum, idem est ac si dicerem, Natura Magnetis est trahere ferrum, & sic in aliis ejusmodi innumerabilibus evenire constat.

Quod si quis dicat, quamvis verum sit, istos tres sensus posse contineri verbis illis, quatenus videlicet ea possunt ad unumquemque ipsorum accommodari: tamen vix fieri posse ut omnes simul iisdem verbis expressi fuerint, de hoc non admodum altercabimur, & unicuique inspiciendum relinquemus, utrum recte possint omnes simul & eodem tempore ex verbis illis elici: modo id saltem maneat, quod dicimus, nempe quod Diabolus peccavit, cum primum esse coepit, & perpetuo peccat, omnium verbis istis una continentur. Tota enim difficultas est, an, quod Diabolus primus fuerit, qui peccaverit, concurrere possit, quatenus ad hoc pertinet, ut utrumque ex istis verbis eliciatur, cum eo, quod Diabolus, cum primum esse coepit, peccavit. Nos quidem credimus concurrere posse, & non dubitamus, ut supra etiam attigimus, quin saepe Sacrae Literae unis & iisdem verbis plures sensus exprimere voluerint; quamvis (hoc enim nunc addimus) videatur ex vi ipsa verborum & loquutionis necesse esse, ut non omnes simul significari possint. Caeterum hic habetis iterum satis manifestam probationem, quod apud hunc scriptorem *facere peccatum & peccare* idem sint, quia fortasse id ex ipso usu Hebraicae linguae non didicerit. Manifeste enim in reddenda ratione, cur verum sit, quod, qui facit peccatum, sit ex Diabolo, pro *facit peccatum*, substituit simpliciter *peccat*. Nam alioqui, si idem non significaret *peccat*, quod *peccatum facit*, & pro eo tamen substitutum esset, male ratiocinatus fuisset Apostolus, & minus recte conclusisset dicens, quod propterea is ex Diabolo est, qui peccatum facit, quia Diabolus ab initio peccat.

Addit Johannes rationem aliam, qua deterreamur à peccando, pro concesso sumpto eo, quod in modo explicata ratione docuit. Hoc est Diabolum peccare, hocque ejus esse quiddam proprium ac perpetuum. Namque hoc posito sic tacite argumentatur: Oportet nos abstinere ab iis, propter quae abolenda Filius Dei apparuit. Sed Filius Dei apparuit, ut aboleret opera Diaboli. Ergo ab operibus Diaboli abstinendum nobis est. Atqui peccata opera Diaboli esse, ut diximus, Apostolus pro concesso sumit, & sic ex ejus ratiocinatione necessario concluditur, nos debere à peccatis abstinere. Nam quod abstinendum nobis sit ab iis, propter quae dissolvenda sive abolenda Filius Dei apparuit, nulla indiget probatione, praesertim apud illos, qui ipsi Filio Dei se credere profitentur, eumque pro servatore suo & duce ad aeternam salutem habent atque agnoscunt. Quales erant ii, ad quos Johannes scribit. Quod vero Dei Filius apparuerit ut Diaboli opera dissolveret, ideo non probat Apostolus, quia in hoc asserendo simplici magistri munere fungitur.

Vers. 9. Aliam porro rationem, quae nos a peccando deterreat, statim subjicit Apostolus, quae his verbis continetur: *Omnis natus ex Deo peccatum non facit*, quandoquidem & illi quos Apostolus monebat, & nos omnes profitemur, nos esse ex Deo natos, aut certe persuasissimus debere unumquemque ex nobis ex Deo natum esse, quare si is, qui natus est ex Deo, non peccat, necessario sequitur, si nobis ipsis, & professioni ac menti nostrae adversari nolimus, ut à peccando nobis caveamus. Ex Apostoli igitur mente potest formari tale Enthymema: Non debemus peccare, quia debemus ex Deo esse nati seu nascimur: Debemus ex Deo esse nati: Ergo debemus non peccare. Hujus enthymematis, à se nimirum explicati, solam rationem consequentiae explicat Apostolus, ea autem est: Natum ex Deo peccatum non facere, id est, non peccare.

Hoc igitur, ut maxime necessarium ad suam ratiocinationem concludendam, ut Apostolus expressit, sic etiam probat, inquiens: *Quoniam semen ipsius in eo manet. Et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.* Seminis Dei nomine utitur metaphorice, ut ipsa metaphora *nascendi ex Deo* plane fert. Neque est necessarium omnino statuere, quid *seminis* nomine hic intelligatur. Nam satis est ad probationem Apostoli concludendam, quod in eo, qui natus sit ex Deo, oporteat aliquid esse, quod cum ipso Deo cognationem habeat. Quemadmodum per se satis patet, cum non possit dari nativitas ista sine ista cognatione. Tali vero re in homine existente, intellige sic, ut ipsum afficiat, & qualitatem propterea divinam in eo exprimat, fieri nequit, ut qui tantopere Deo sit dissimilis, ut is est, qui peccat, id est in peccato manet; cum Deus cum

peccato

proprio nihil proprii habere possit commune.

Sunt qui *semen ejus* nominat Spiritum Sanctum intelligant; sunt rursus qui intelligant Dei verbum. Nos quidem, si aliquid tale certum Apostolum significare voluisse concludendum sit, illis potius adhærendum fuerit, qui verbum Dei *semine* illo significari volunt, quam iis, qui Spiritum Sanctum; nisi Spiritus Sancti nomine intelligamus, ut sæpe fit, ipsam Evangelii patefactionem, quippe quæ per Spiritum Sanctum sit facta. Nam hoc pacto idem esset reipsa Spiritus Sanctus quod Dei verbum. Jam de Dei verbo, sive de Evangelio nobis patefacto, quod possit ad metaphoram *seminis* istam accommodari, & per eam significari, habemus locum apud Petrum prima Epistola ac fere primo capite in illis verbis: *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei vivi & permanentis in æternum.* Et in ipso fine ait: *Hoc autem est verbum, quod Evangelizatum est in vobis.* Cum etiam appellat semen illud incorruptibile, idem videtur dicere, ac si dixisset *semen divinum.* Cum vero declarat verbum illud esse illud, quod evangelizatum est, id est, quum verbum Evangelii, apparet, Dei verbum & Evangelii verbum idem esse. Jam, quod non plane ipsum verbum vocat semen, sed per Dei verbum dicit factum esse, ut ex semine incorruptibili renati simus, nec impedit, quominus semen istud divinum possit dici ipsum verbum, si non proprie, saltem metonymice, causa pro effectu posita. Et hoc satis est, ut illud, quod diximus, affirmari possit. Neque enim absoluta sermonis proprietas hic necessaria censenda est.

Ultima Apostoli verba continet, quæ recitavimus, quamvis pertineant ad rationem consequentiæ illius enthymematis, quod diximus ex ipsis Apostoli verbis formari posse, licet ab ipso explicatum non fuerit, ejusmodi omnino tamen sunt, ut nihil revera addant superioribus, quod ad rem probandi attinet, sed tamen fortius atque efficacius id repetunt, quod superiora continent. Quandoquidem *quod is, qui natus est ex Deo, non possit peccare* (hoc enim illud est, quod verbis istis continetur) nihil amplius revera significat, quam quod is, qui natus est ex Deo non peccat. Neque enim affirmari potest quod is, qui ex Deo natus est, non peccat, si is peccare possit, seu fieri possit ut peccet.

Ex quo sequitur, in verbis istis, tantummodo hoc ipsum, quod continebatur in superioribus, expressius atque efficacius exprimi. Cæterum nulla probatio præcedenti probationi additur, sed tantum ipsa ratio consequentiæ constanter affirmatur; adeo ut videri possit Johannes imperfecte loquutus fuisse, ut de eo, qui natus est ex Deo, & peccare non potest, *quoniam ex Deo natus est.* Videtur enim afferre pro ratione rem ipsam eandem, quæ ipso subjecto continetur. Verumtamen crediderim, posse ipsius verba ita accipi, ut, etiamsi nullam probationem illi superiori addant, *quoniam semen ipsius in eo manet*, tamen probationem contineant; quia scilicet dicere velit, quod quilibet, qui judicio non sit destitutus, ex hoc ipso, quod quis sit ex Deo natus, concludet, eum peccare non posse; cum videlicet necesse sit, ut inter eum, qui natus est, & eum ex quo natus est, non sit tanta dissimilitudo, quanta esset inter Deum, & illum, qui ex ipso sit natus, si iste peccare possit, id est, in peccato manere. Ubi animadvertendum est, ex hac ipsa ratiocinatione, quam verba ista Apostoli continent, posse concludi, *peccare seu facere peccatum* apud ipsum non significare peccatum aliquod committere, sed, ut diximus, in peccato manere. Cum enim filiatio nostra divina non sit propria nec perfecta, præsertim in hoc mundo, non videtur vel impossibile, vel absurdum, ut, quamvis Deus nullum peccatum committere possit, nos tamen, licet ipsius filii, in hoc sæculo saltem aliquod peccatum committere possimus. Nam ut in hac re omnino similes Dei simus, requiri omnino videtur, ut filiatio nostra divina sit aliquo modo perfecta. At contra, vel impossibile, vel absurdum plane censeri debet, quod, si simus Dei filii, quamvis imperfecte, in ea re maneamus, a qua Deus alienissimus est.

Porro hic incidimus in locum Apostoli, quod, *qui natus est ex Deo, non facit peccatum, nec potest peccare*, disputari plerumque de sententia illorum, qui volunt ab homine Christiano & vere regenito in hac ipsa vita nullum unquam peccatum committi, & ostendi, sententiam istam, ut perniciosam, sic etiam plane falsam esse, & divinis oraculis adversantem. Verum quia satis videtur a nobis fuisse probatum, *peccandi* verbo seu *peccatum faciendi* ab Apostolo non significari actum aliquem, sed habitum, vel actuum continuationem, non videtur multum hic laborandum, quasi vero testimonia ista ex verbis hujus Epistolæ vim aliquam ad sententiam istam probandam habere merito videri possint. Satis igitur erit pro veritatis confirmatione, præter quædam pauca a nobis antea de hac ipsa re disputata, &, nisi fallimur, adversus sententiam istam recte conclusa, testimonia aliqua proferre ex ipsis Sacris Literis, unde constare possit, id sine dubio esse falsissimum, quod isti sententiæ sibi annectunt, inquientes, eum, qui post agnitam veritatem peccat, jam ita exclusum a numero regenitorum per Christum, ut nullo pacto in numerum unquam accenseri queat, nec in pristinum statum restitui.

Itaque adversus appendicem istam primum considerandum est id, quod scribit Paulus ad Galatas in initio cap. 6. dum præcipit, ut, *si quispiam in aliquo peccato deprehensus fuerit, ii, qui spirituales sunt, illum instruant ac confirment, in spiritu lenitatis, considerantes, quod & ipsi tentari possunt*, id est, similiter labi, & in aliquo peccato deprehendi. Ex hoc enim loco non modo probatur, esse locum pœnitentiæ & reditus ad statum pristinum iis, qui peccaverint postquam Christum agnovit & confessus fuit (id quod non in præsentia nominatim nobis probandum sumpsimus) sed etiam constat, ipsam sententiam de regeneratis hominibus, qui non peccent, esse falsam. Nam sine dubio isti *spirituales* sunt regenerati, alioquin nomine isto a Paulo vocari non potuissent. Ubi enim spiritus regnat, ibi necessario est regeneratio: ubi vero non regnat, non est locus appellationi isti, nec potest quis sine mendacio *spiritualis* vocari. Atqui de istis Paulus non obscure dicit, eos subjacere lapsibus, & ei rei, ut in peccato aliquo deprehendantur.

Deinde idem Apostolus priore ad Thess. cap. 5. præcipit, *ut ii, qui inordinati sunt commonefiant.* Quod sine indicat, eos posse resipiscere: supervacanea enim alioqui esset omnis commonefactio, qua quis cum ipsis ageretur. Verum isti inordinati ejusmodi homines sunt qui non modo peccent, sed etiam graviter peccent adeo ut Apostolus ipse vetat cum illis commercium habere, ut apparet ex iis, quæ scribit ad eosdem Thessal. in posteriore Epistola cap. 3. 6. & tamen ibidem infra v. 14. & 15. cum ejusmodi hominibus ita jubet agi, ut non cum inimicis sed cum fratribus: quod sane non juberet, si de illorum resipiscentia nulla spes esset. Nam si quis posteriora ista duo loca conferat, videbit, utrobique de iisdem hominibus agi, nempe de iis, qui erant contumaces, & præceptis ipsius Apostoli parere recusabant. Habemus præterea apud eundem Apostolum cap. 2. poster. ad Corinth. quod jubet recipi quendam, de quo apparet, quod peccaverat, & Ecclesiam totam offenderat, & illi condonari, ut ipsemet Paulus (ex parte ad Ecclesiam illam, sicut & ad alios omnes, ejus curæ commissos pertinens) faciebat, omnem injuriam, qua fratres, suo nimirum peccato, affecerat.

Adde, quod admodum verisimile est, ut etiam fere omnes sentiunt, illum fuisse illum incestuosum, de quo Paulus priore epist. ad eosdem Corinth. cap. 5. verba faciens, illum tantopere detestatus fuerat, jubens expellere, ut e cœtu ejiceretur, & Satanæ traderetur. Quod effectum postea pœnitentia non habuisse est verisimile, quia ille, antequam ad hoc veniretur, forte, ita a pluribus ex fratribus reliquerat: quemadmodum indicant Pauli verba in altero illo loco posterioris Epistolæ. Quam increpationem, ab ipso videlicet incestuoso in bonam partem acceptam atque admissam, voluit Paulus

lati esse: quamvis antea scripsisse, ut ulterius ad eum modum, quo dictum est antea, ad eum damnandum progressus fieret. Videtis, arbitror, manifeste, etiamsi is, de quo in posteriore Epistola scribit Paulus, non esset incestuosus ille, de quo in priore, tamen manifeste ex Pauli verbis colligi, eos, qui peccaverant, & Ecclesiam suo peccato offenderant, non esse sine spe veniæ, & posse reconciliationem sui delicti ab ipsa Ecclesia obtinere, & simul ac consequenter ab ipso Deo, atque eidem Ecclesiæ iterum adjungi, membrumque ejus fieri.

Habetis postremo, ut plurima alia testimonia omittam, à Christo expresse dictum cap. 18. apud Matthæum, *quod si frater in nos peccaverit, & non corripuerimus, isque nobis auscultet, fieri, ut talem fratrem lucremur.* Hinc enim clare liquet, posse eum, qui peccat, adeo ut jam frater merito appellari non possit, iterum ad eum statum reverti, ut frater merito vocetur. Totum hoc enim aperte docent illa verba, quæ Christus ibi pronunciat, *lucratus es fratrem tuum.* Neque enim lucrari quis eum dicitur, quem jam haberet. Unde necesse est ut ille desierit esse frater, & postea rursus frater factus fuerit.

Vers. 10. Sed jam ad Johannem redeamus, qui, postquam ex duabus contrariis rebus, Deo nimirum & Diabolo, & ex eo, quod quis ad Diabolum, vel ad Deum pertineat, rationes ducit, quibus à manendo in peccatis deterreri debeamus, in eodem proposito permanens, & quasi recolligens ea, quæ proxime dixerat, hæc verba subjungit: *In hoc manifesti sunt filii Dei, & filii Diaboli: omnis qui non facit justitiam, non est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.* Ex Apostoli verbis, quæ valde concisa sunt, & manca, satis aperte colligi nihilominus potest, quod inter filios Dei & filios Diaboli nulli sint homines medii. Namque videntur omnino ejus verba supplenda esse, cum ait, *non est ex Deo*, & addendum, *sed ex Diabolo*, & interim tacite repetendum id, quod antea dixerat: quod, *qui facit justitiam, est justus*, & consequenter *est ex Deo*. Ac si Apostolus diceret: Audistis & colligere potuistis ex præcedentibus meis verbis, eum, qui facit justitiam, ex Deo esse, sive esse Dei filium. Scitote me verissimum dixisse. Nam hoc ipsum est, quod discriminat filios Dei a filiis Diaboli, & utrosque manifeste indicat, quod scilicet filii Dei justitiam faciunt, filii vero Diaboli non faciunt. Immo nemo est, qui justitiam non faciat, quin idem sit Diaboli filius. Atque ad hunc modum amplificat & exprimit melius Apostolus rationem ab se allatam, cur in peccato manendum non sit. Quid enim turpius aut detestabilius esse potest, quam esse Diaboli filium? Jam enim dictum est, quid sit *facere justitiam*, & consequenter, quid sit non facere. Unde apparet, *justitiam non facere* idem esse quod *in peccato manere*. Nam qui non juste vivit (talis autem ex iis, quæ diximus, est is, qui justitiam non facit) certe eum in peccato manere necesse est. Quid autem contra pulchrius & amabilius, quam Dei filium esse? Quare si is, qui facit justitiam, filius Dei est, omnibus viribus conandum nobis est, ut justitiam faciamus, & sic juste vivamus, ac consequenter in peccato non maneamus.

Jam quod diximus de nullis hominibus mediis inter filios Diaboli & filios Dei, quamvis id ex Apostoli verbis, ut dictum fuit, videatur aperte colligi, potest tamen hanc declarationem suscipere, eamque prorsus rei ipsi, de qua revera agit Apostolus, & ejus instituto convenientem, quod scilicet istud non sit simpliciter & absolute verum, sed tantum quod attinet ad omnes illos homines, qui Euangelii prædicationem talem, qualis esse debet, & qualis ea erat, quæ tempore ipsius Apostoli extiterat, audiverunt, & quidem continuo iis multis modis divinitus factam animadvertere potuerunt. Hi enim talem Euangelii prædicationem aut recipiunt eique assentiuntur, aut eam spernunt. Rursus, qui ei assentiuntur, aut ex ipsius instituto vivunt, aut secus. Qui ex ipsius instituto vivunt, sine dubio Dei filii sunt. Nam & in hac vita similes in sanctitate Deo evadunt, atque immortalitatis ipsius spem ipsam, & in altera vita ejus fient participes. Quibus rebus, ut supra explicatum fuit, continetur divina filiatio nostra. Contra, qui ex Euangelicæ prædicationis instituto, licet à se approbatæ, non vivunt, ii necesse est ut contra conscientiam male vivant, & Diabolo, in iniquitate pergentes, similes fiant, & tandem una cum ipso Diabolo, à quo ad istam iniquitatem incitantur, pereant atque intereant, unde merito filii Diaboli vocari possunt.

Idem dicendum est sine ullo dubio de iis, qui Euangelicam prædicationem, qualem antea diximus, spreverunt. Nam, nec fieri potest, ut contra propriam conscientiam id non fecerint, & necesse est ut ab ipsorum malitia id profectum fuerit. Nulla autem est res, in qua magis similes sint Diabolo homines, quam in malitia, & sic satis apparet, cur isti Diaboli filii merito appellentur. Interim ex hac, ut sic dixerim, Diabolica filiatione, quæ divinæ filiationi opponitur, cum ea tota in eo consistat, quod similitudo habetur cum Diabolo in malitia, & quod ad ejusmodi malitiam ipse Diabolus hortator atque incitator est: & in eo, quod habetur quoque similitudo cum Diabolo, quod attinet ad perditionem atque interitum, cui ille destinatus est; facile intelligi potest, quid sit divina filiatio, nempe id, quod isti Diabolicæ filiationi ex diametro, ut ajunt, opponitur, quod ut apertius explicemus, nihil est opus. Tantum, antequam finem faciamus hac de re disputandi, monere volumus, liquido ex Apostoli verbis constare, idem esse reipsa *Esse Dei filium*, & *Esse ex Deo*; & similiter idem omnino esse, *Diaboli esse filium*, & *Esse ex Diabolo*. Nam vel hac re diligenter perpensa, poterit quis facile utramque filiationem intelligere, & sese ab erroribus, qui circa divinam filiationem existere possunt, penitus liberare atque exsolvere.

Restant adhuc declaranda ex Apostoli recitatis verbis illa, *Et qui non diligit fratrem suum.* Ubi primum ex præcedentibus repetendum est, *non est ex Deo*, una cum suo supplemento à nobis indicato, *sed est ex Diabolo.* Ut autem hæc verba melius intelligamus, est deinde non omittendum, quod verba illa, *in hoc*, in initio hujus versiculi posita, habent eam vim, ut non solum referri possint (ut antea à nobis factum est) ad antecedentia, sed etiam non ad antecedentia, sed ad sequentia referri queant, ut supra cap. 2. 5, secundum communem divisionem, secundum vero nostram in initio ỳ 6. habuimus hæc eadem verba *in hoc*. Quæ ut ibi docuimus, ad sequentia plane spectant. Nam & hic possint ita accipi, ut ad sequentia tantum respiciant: & tamen erit idem sensus, qui antea à nobis expressus est, dum scilicet statuimus, ut pertineant ad præcedentia; cum in sequentibus re ipsa id totum sit, quod in præcedentibus, si illis ea addantur, quæ supra monstravimus, affirmantes verba Apostoli in hoc versiculo esse valde concisa & manca.

His igitur à nobis constitutis, haud difficile erit mentem Apostoli perspicere in his postremis hujus versiculi verbis. Videtur enim Apostolus omnino addere ad præcedentia id, quod illa continent. Id quod fieri non posset, si verba illa *in hoc* ad præcedentia referenda essent. Videtur, inquam, Apostolus non modo negare, illum esse ex Deo, qui non facit justitiam, & tacite affirmare, istum esse ex Diabolo: verum etiam idem negare, idemque affirmare de eo, qui non diligit fratrem suum. Nam si quis dicat, videri omnino, quod is, qui fratrem suum non diligit, justitiam non faciat, & sic, quod nominato eo, qui justitiam non facit, intelligatur etiam nominatus is, qui fratrem suum non diligit. Respondemus, id quidem ita videri posse: sed tamen modum loquendi, quo Apostolus utitur, contrarium ostendere, nobisque declarare, ipsum Apostolum censuisse, non omnem, qui fratrem suum non diligit, justitiam non facere. Manifeste enim ista duo tanquam diversa commemorat. Nam si iterum ille excipiat, posse in verbis Apostoli esse figuratum loquendi

modum, id est, in ejus verbis esse defectum aliquem aliquja voculæ, ita ut ea sint accipienda, ac si dixisset: *Et præsertim*, seu *præsertim eum, qui non diligit fratrem suum*: Dicimus (quod etiam alicubi antea monuimus) non esse ad figuratas interpretationes recurrendum, nisi necessitas aliqua subsit, quæ hic minime, judicio nostro, apparet, quantumvis illis apparere videatur. Supra enim duo à nobis sunt dicta, & rationibus confirmata, quæ id, quod nunc dicimus, aperte confirmant. Unum est, quod Johannes, cum loquitur in hac sua Epistola de diligendis fratribus, intelligit ejusmodi dilectionem, quæ illam superet, quam Lex Mosaica, & consequenter ipsa humana per se ratio, ipsumque jus gentium præscribit.

Alterum est, quod, cum loquitur de peccato, ipso nomine peccatorum non intelligit nisi transgressiones Legis Mosaicæ, & dictaminis humanæ rationis. Ex quo sequitur, quod, cum ille manifeste opponat *facere peccatum*, & *facere justitiam*, aliud nihil sit *facere justitiam* apud hunc scriptorem, quam juste qualem vivere, ut jam loquutionem illam interpretati sumus, verum ex præscriptione Mosaicæ Legis, & ipsius humanæ rationis. Jam si ista vera sunt, necessario consequitur, illum amorem fraternum, quem Apostolus requirit, in justitia facienda, de qua idem loquitur, minime contineri. Non sunt igitur Apostoli verba aliter accipienda ac propriæ sonant; estque agnoscendum, illum voluisse dicere, ut sine dubio, non solum illum non esse ex Deo, qui non facit justitiam; sed etiam illum, qui non diligit fratrem suum, ita scilicet, ut pro eo mori sit paratus. Hoc enim nec Lex Mosaica, nec humana ratio præscribit; & sic non continetur eo, quod apud Apostolum significat *facere justitiam*, & propterea merito ab ipso ei additum fuit. Possunt autem præterea Apostoli verba ita accipi, ac si dicere voluerit, non modo eum ex Deo non esse, qui non servat præcepta per Mosen data, & humanæ rationi consentanea, sed etiam eum qui non servat præcepta Christi, quæ supra ipsam rationem humanam sunt. Certum est enim, præceptum diligendi fratris, eo pacto intellectum, quo Johannem intelligere supra ostensum, & quo ab ipso Christo, qui illud dedit, explicatum est, ipsius Christi proprium præceptum esse, quemadmodum ipsemet testatur Joh.13.34. Atqui certum est etiam, præceptum dilectionis complecti omnia præcepta, quæ pertinent ad officium nostrum erga alterum. Paulus enim 13. cap. Epist. ad Romanos aperte dicit, *omnia præcepta*, intellige ad proximum spectantia, *hoc verbo contineri*, *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*.

Ex quo sequitur, quicquid Christus præcepit, quod pertineret ad officium nostrum erga fratres, hoc uno præcepto contineri, ut fratres diligamus. Quod secundum ipsiusmet Christi explicationem, quam hic paullo inferius, id est ℣.16. Johannes confirmat, ita intelligi debet, ut fratres etiam plus quam nos diligamus. Quemadmodum antea, cum de præcepto isto ageremus, demonstratum à nobis fuit. Itaque recte videmur sententiam Apostoli illis aliis verbis nostris, id est, diversis ab iis, quibus ipse utitur, expressisse: cum præceptum diligendi fratres complectatur omnia Christi præcepta, quæ officium nostrum erga fratres requirunt. Nam si quis dicat, supra à nobis dictum fuisse, *fratrum* appellatione non videri à Johanne in hac sua Epistola intelligi, nisi eos, qui ejusdem sunt nobiscum Christianæ religionis: præcepta vero Christi ejusmodi esse, quæ amorem nostrum requirant etiam erga eos, qui alterius religionis sint, & denique erga omnes homines. Respondemus, cum illud asseruimus de Johannis mente in hac fratrum appellatione, ad id nos respexisse, quod necessario illum intellexisse prorsus concludi posset. Neque tamen negare volumus, quin ex interpretatione possint ejus verba, cum de fratribus amandis loquitur, trahi etiam ad eos, qui nobiscum Christianam religionem non profitentur, & porro ad omnes homines; ea lidem ratione dilectio Christi præceptorum circa hanc dilectionem, quæ ad homines referuntur, & analogiæ ipsius Christianæ religionis, per quam factum est, ut quilibet homo debeat, suo tamen modo, à nobis pro fratre haberi.

Vers.11. Sed jam ulterius pergendum est. Nam statim Johannes subjungit: *Quoniam hæc est annunciatio, quam audistis ab initio, ut diligamus alius alium.* Quorum verborum sententia cum antea à nobis explicata fuerit, non est cur nunc illam iterum explicemus. Tantum monendi estis, ex hoc loco constare id, quod antea asseveravimus, ubi horum verborum sententiam explicuimus, nempe mandatum illud, quod Apostolus supra affirmavit esse ab illis ab ipso initio auditum, potissimum hoc contineri, ut fratres amemus, ea nimirum ratione, quæ antea exposita fuit.

Vers.12. Porro Apostolus exemplo illustrare incipiens id, quod sive aperte sive tacite docuit, ait: *Non sicut Cain, qui ex maligno erat, & occidit fratrem suum.* Relativum *qui* nunc est in verbis Græcis, sed ex consuetudine Hebraici sermonis desideratur, & subintelligi debet. Cum dicit, *Cain ex maligno fuisse*, qui *malignus* sine dubio aliud nihil est quam Diabolus, id confirmat, quod antea tacite dixerat, quamvis id non expressisset; nempe, ut ipsi meminimus, eum, qui non amat fratrem suum, esse ex Diabolo.

Pergit Johannes inquiens: *Et occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? Quoniam opera ejus maligna erant, fratris autem ejus justa.* In his verbis continetur potissima ratio seu causa, cur Apostolus hoc exemplum attulerit. Vult enim ostendere, odium erga fratrem ex injustitia odio habentis proficisci. Non potuisset autem id ex exemplo isto ostendere, nisi ex ipsa Historia id colligeretur. Colligitur autem istud ex ipsa Historia satis aperte, cum in illa id narretur, unde constat, Cainum animadvertisse, quod Deus ad munera sibi ab Abele oblata respexisset, ad sua vero non respexisset. Ex quo minimum intelligi potest, (& ipsum Cainum idem intellexisse necesse est) Abelem fuisse Deo charum, & sic hominem justum: Cainum vero minime charum ei fuisse, & sic fuisse hominem injustum. Jam ex eo quod hæc Cainus animadvertit, id est, vidit Abelem Deo esse charum, se vero minime, factum fuisse ut ille eundem Abelem fratrem suum occiderit, ex eadem Historia apertissimum est. Ex quo id consequitur, quod Johannes hic ausus est asseverare, nempe Cainum propterea fratrem suum occidisse, quia ipsius opera mala erant, fratris autem bona. Quamvis hoc ipsum diserte in ipsa Historiæ narratione scriptum non extet. Patet igitur odium Caini erga fratrem ab injustitia ipsius Caini profectum fuisse. Vult enim Apostolus paulatim occulta quadam ratione explicare Christi præceptum de diligendis fratribus, quod præceptum cum plus contineat quam Mosis præceptum eadem de re, necesse sane est, ut id contineat, quod Mosis præceptum continet.

Et propterea considerans Johannes totum Christi præceptum cum eo universo, quod continet, non satis habuit illud explicare, quod plus continet quam præceptum Mosis; sed etiam illud ipsum explicare voluit, quod ipso Mosis præcepto continetur, & ab eo suæ hujus explicationis initium facere, & interim ostendere, quod, quamvis non quisquis fratrem non amat eo modo, quo Christus præcepit, propterea justitiam non faciat: tamen quisquis ita eum non amat, ut in Mosis Lege, & ab ipsa humana ratione præscriptum est, is sine dubio justitiam non facit. Nam quod Apostolus hoc exemplo illo Christi præceptum de fratribus diligendis eatenus tantum illustrare voluerit, quatenus in eo id continetur, quod Mosis Lex præcipit, & ipsa humana ratio suadet, id aperte declarat, quod personæ, circa quas exemplum versatur, erant proxima cognatione sibi invicem junctæ; quodque de odio tali, quod scilicet vitare debemus, in ipso exemplo agitur, quod sit adeo grave, ut alterum ad alterius occisionem

impium. Quandoquidem & Mosis Lex, & humana non omnino illa fieri prohibet, ut plane detestabilia esse dicat ac pronunciat: cum interim Christi praeceptum multo plus requirat, & à multo minore odio, etiam erga ipsos extraneos, cavendum nobis esse praescribat.

Vers. 13. & 14. Sequitur in Apostoli textu, *Nolite mirari, fratres mei, si odit vos mundus. Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Antequam Apostolus in Christi praecepto ulterius progrediatur, quasi per digressionem quandam non pauca verba facit, in commendanda ea dilectione, quae Christi praecepto continetur. Quippe qui, ut ab ipso initio diximus, propositum sibi habeat in hac Epistola hoc potissimum, ut eos, ad quos scribit, ad obedientiam praeceptorum Christi animet, eosque in iis instituat, atque curet, ut proficiant indies in Christianis moribus, Christianaque pietate. Quorum morum, cujusque pietatis, cujus tandem obedientiae, summa quaedam est ac complementum Dilectio.

Sunt tamen, quod attinet ad id, quod diximus de quadam quasi Apostoli digressione, quae a verbis modo recitatis incipiat, qui prima illa verba, *Nolite mirari, fratres mei, si mundus vos odit*, ad superiora referunt, nec cum proxime sequentibus conjungunt. Atque hujus posterioris rei indicium facit, quod ex illis solis verbis integer versiculus factus est. Nobis tamen aliud videtur, id est, ut ex iis, quae modo diximus, intelligi potest, sentimus, ea cum sequentibus conjungenda esse. Jam qui volunt ea cum praecedentibus conjungi, ad hunc modum illa ad superiora accommodant. Nam cum in superioribus contineatur fratris erga fratrem tale odium, ut eum occiderit, hinc sequitur, non esse mirandum, si mundus nos odio habeat, cum & multo minor conjunctio sit inter mundum & nos, quam inter ipsos germanos fratres est, & occidere plus sit, quam simpliciter odisse. Sunt etiam qui ita interpretantur, dicentes, cum videamus, injustum justo, ut exemplum istud docet, infensum esse, adeo ut etiam eum occidat, nihil mirum est, si mundus, qui est injustus, nobis, qui justi sumus, est infensus. Quae accommodationes & interpretationes sine dubio non inelegantes nec falsae ulla ex parte sunt. Adeo ut ipsimet fateamur, nisi ratio esset, quam mox explicabimus, quae nobis omnino suadet, id faciendum non esse, recte alioqui haec verba cum superioribus posse conjungi.

Tametsi etiam praeter dictam rationem quaedam sunt, quae videntur posse persuadere, verba ista cum superioribus conjungenda non esse, de quibus, quoniam & levia sunt, & interim explicatu difficilia, aliud nihil dicemus: sed tantum praedictam rationem explicabimus, quae est, quod, si quis verba ista cum superioribus conjungat, ea, quae sequuntur, nullo modo bene connecti poterunt cum iis, quae antecedunt; cum tamen interea neque ipsa per se satis dignum principium habeant, & omnino necesse esse videatur, ut ab ipso principio nullo modo sint, sed tanquam aliunde dependentia agnoscantur: quod non ita evenit in illis ipsis verbis, de quibus dubitamus ac disputamus, quo referenda sint. Videntur enim illa omnino posse esse initium eorum, quae sequuntur.

Tota difficultas tamen in eo est, quod verbum *Mirandi* non videtur eum sensum praebere, unde possint sequentia cum illis conjungi. Nulla enim videtur esse connexio inter haec verba, *Ne miremini, si mundus vos odit, namque nos scimus, quod translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres.* Addidimus autem de nostro ante haec verba *Nos scimus, &c.* particulam *Namque*, ut melius agnoscatur illa nostra connexio: cum ad eam faciendam necesse omnino sit, talem particulam rationis redditivam illis verbis addere.

Ad hoc respondemus, posse haud incommode verbum *Mirandi*, seu *Admirandi*, aliquanto minus proprie accipi, ita ut idem hic significet *mirari*, quod *turbari*. Est enim valde consuetum, ut etiam alibi interdum monstravimus, ut res conjuncta pro altera sibi conjuncta ponatur. Quoniam igitur plerunque fit, immo fere semper, ut, quae valde mirantur, etiam turbentur, propterea merito potest haud incommoda sermonis figura *Mirari* accipi pro turbari. Et nos quidem nobis prorsus persuademus, id hoc in loco fieri debere, cum sensus, qui ex tali figurato loquendi modo exoritur, sit & verissimus simul, & ad scopum Apostoli accommodatissimus. Apparet enim, si hic istum figuratum loquendi modum agnoscamus, sensum verborum Apostoli esse, Non debere Christianos homines quicquam turbari propter odium, quo mundus illos prosequitur; cum ipsi ex re contraria, id est, ex amore, quo fratres prosequuntur, ejusmodi videlicet, ut sint parati pro illis mori, ubi mundus contra ipsos perdere studet, capiant ejusmodi fructum, qui non modo aestimatione sua longissime superet, quicquid mali ex altera parte à mundo pati possunt: sed etiam id ipsum malum, quantumcunque illud est, quod à mundo ipsis imminet, & inferri potest, tollat penitus atque extinguat. Est enim fructus iste ipsa aeterna vita, qua nihil pretiosius inveniri potest; & quae cruciatus omnes ipsamque mortem plane tollit ac destruit, quae sunt, quicquid majoris mali ab hominibus à mundo inferri possit. Quod autem Apostolus de vita aeterna, quam Christiani homines habent, eo quia fratres diligunt, ita loquitur, ut de fructu & bono aliquo, quod ipsi sentiant & gustent, indicat verbum illud *Scimus*, quod non permittit, ut simpliciter hic verba fiant de re, quae adsit, & quae conditionem ejus rei, cui adest, constituat; sed de re, quae sensu sentiatur, immo quae etiam sentitur, & quid efficiat, expendatur & consideretur.

Ut autem bonum istud insigne aeternae vitae melius ob oculos quodammodo ponat, & melius declaret, per ipsum aboleri, immo etiam quodammodo impediri, quicquid malorum Christianis hominibus, qui ipsum sunt habituri, à mundo impendet, ita loquutus est, ac si jam re ipsa tantum bonum adesset, per quod ab ipsa morte jam essent liberati, inquiens: *Quoniam translati sumus de morte ad vitam*, intellige aeternam, quemadmodum declarant ultima verba sequentis versiculi. Quanquam & neque etiam res ipsa per se hoc docet, & simplici vitae nomine alibi, & apud hunc scriptorem, & apud alios in Novo Testamento vita aeterna manifeste significatur.

Caeterum quod affirmat Apostolus, eos, qui diligunt fratres, vitae aeternae esse participes, ita intelligendum est, quemadmodum videmur nos etiam superius alicubi attigisse, ut videlicet ista fratrum dilectio sit ea revera, quam Christus jussit, & qua fit, ut quis sit paratus ipsam suam vitam pro fratre ponere, ubi id cum divina gloria consentit. Nam qui tali animo est praeditus, vix fieri potest, quin alias etiam Christianas qualitates habeat, quae necessariae sunt ad vitam aeternam consequendam. Deinde est animadvertendum, quod saepe Sacri Scriptores hyperbolicis quibusdam, amplificandae rei causa, loquutionibus utantur, quae non debent ita plane accipi ut sonant, sed ad ipsum scripturae scopum ita accommodari, ut ne quid inde mali proveniat, quod cum analogia Christianae religionis minime consentiat. Quandoquidem ipse Dominus Jesus saepe non abstinuit ab ejusmodi hyperbolicis enunciationibus, praecipue vero in initio capitis 5. Matthaei, dum explicat, quinam sint beati, quive Dei regnum sint possessuri. Ubi nos, totum ipsius sermonem explicantes, multa diximus, ad quae necesse est nos rejicere, cum illa nec indigna fortasse sint, quae à vobis legantur, & non parum multa, ita ut nimis longum futurum esset ea repetere.

Per contrarium, ut re contraria, ejus, quod recitatis jam verbis Johannes asserit, confirmat, & quodammodo illustrat id ipsum, inquiens: *Qui non diligit fratrem suum manet in morte.* Hac enim ratione efficit, ut melius intelligatur, quam parum vel potius nihil curandum sit de odio, quo mundus nos prosequitur,

cum

cum fratrem suum odium ipsi obedienti causa sit æternæ mortis, & ejus ipsius esse, qui cuperet, qui ipse esset peccatore & æternæ morti, dum sciret se majori odio esse, videre divinam aliquam ultionem hujus iniquitatis adversus se, jam satis sit illam videre, si animadverteret, illius sui odii iniquam, morti æternæ destinatum esse. Quemadmodum vero supra proxime dixit, eos, qui fratres amant, translatos esse à morte ad vitam: sic contra hic dicit, eos, qui fratres non amant, manere in morte; ut ex utraque sententia intelligamus, hominem natura sua primum, deinde etiam ac multo magis propter peccata à se admissa, morti plane obnoxium esse. Id quod à nobis in disputatione adversus Franciscum Puccium abunde multis rationibus & testimoniis sacris demonstratum est. Quamvis, nisi memoria nos fallit, hujusce loci mentionem non fecerimus, qui tamen non exiguas vires habet ad veritatem illam confirmandam.

Vers. 15. Animadvertendum porro est, quod, dum Apostolus, contrarium in re contraria asserendo, confirmat atque illustrat, ut ante diximus, id, quod proxime asseruerat, interim aliquid addit ei, quod jam dixerat, ut fere fit in hujusmodi oppositionibus tam subjecti quam prædicati. Neque enim, si quisquis diligit fratrem translatus est de morte ad vitam, continuo quisquis fratrem non diligit in morte manet. Quod cum tamen verum sit, quando id non necessario ex altera opposita enunciatione sequitur, merito id ab Apostolo expressum fuit. Quod quia nihilominus durum, ac minus verum cuipiam videri poterat, probat id Johannes, odit & inquit: *Omnis qui fratrem suum homicida est. Et scimus quoniam omnis homicida non habet vitam æternam in se manentem.* Ex quibus Apostoli verbis hic syllogismus aperte colligitur: Nullus homicida habet vitam æternam in se manentem. Verum qui fratrem suum odit est homicida. Ergo qui fratrem suum odit non habet vitam æternam in se manentem. Hoc syllogismo igitur probat Apostolus, eum, qui non diligit fratrem suum, manere in morte. Unde consequitur, idem esse apud ipsum *non diligere fratrem*, & *odisse*. Et rursus idem esse *manere in morte*, & *non habere vitam æternam in se manentem*. Nam alioqui terminos, ut ajunt, mutasset Apostolus, & sic nequaquam probasset, quod eum probare voluisse certissimum esse videtur.

Est autem utrumque notandum. Nam quod ad prius attinet, quod est, *non diligere fratrem* idem esse quod *eum odisse*; videtur hoc non bene convenire cum eo, quod Hebraicæ Linguæ usus fert, & adeo longe abesse: cum contra usus ille ferat, ut *odisse* interdum significet *parum diligere*, Quemadmodum præter alia ejus rei exempla habemus pronunciatum illud ipsius Dei apud Prophetam expositum, & ab Apostolo repetitum, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Ubi plerique, & ii, qui peritiores & Linguæ Hebraicæ & rerum sacrarum sunt, intelligunt, idque satis evidenter probant, odium illud, quo Deus affirmat se prosequutum fuisse Esaum, aliud nihil esse, quam minorem amorem quam is erat, quo Jacobum prosequutus fuerat.

Quæ igitur sit causa, cur Johannes hoc plane diversa ratione & sermo contraria *non diligendi* nomine *odium* significaverit, vel potius se significasse aperte docuerit, inquirendum sane esse. Ego quidem arbitror, eum, ad detestandum peccatum non diligendi fratrem suum, id fecisse, & sic nos docuisse, ipsum *non diligere suum fratrem*, secundum quidem Christi Legem, non minus detestabile esse, quam ipsum odisse. Nam quod *odii* nomine Apostolus verum odium intelligat, id vel ex eo satis constat, quod odientem esse homicidam pronunciat. Neque enim hoc, ut ex iis constabit, quæ postea dicemus, de alio intelligi potest, quam de eo, qui vero odio quempiam prosequitur. Jam quod attinet ad illud posterius, quod Johannes pro eodem re habeat, *manere in morte*, & *Non habere vitam æternam in se manentem*, addiscimus per hoc, illic vitæ æternæ spem, & jus quoddam, quod jam ejus habemus, non adesse, necesse est nos plane in morte manere. Quippe quod ea vita, quæ æterna non est, ne vita quidem vero nomine appellari possit, sed potius mors; præsertim si animo ipsius hominis consideretur, qui ea res acquiescere non potest, aut saltem, si rectus sit, non debet, quod perpetuo non sit duraturum; nec ejusmodi bona pro veris bonis habere. Jam quod is, qui odit fratrem suum, sit homicida, nequaquam probat Johannes, quod tamen omnino videtur probandum esse.

Arbitror igitur, eum hoc omisisse facere, quia apud eos, ad quos scribebat, satis nota essent ea Christi præcepta, quæ in ipsa de Christo Historia Literis consignata sunt; præsertim vero illa, quæ extant Matth. cap. 5. Ex illo enim satis primum intelligi potest, rei alicujus faciendæ desiderium, etiamsi revera factum non sit, quod ipsum factum, tamen in Christi Lege facto ipsi adeo æquiparari, ut ipsius facti nomine appelletur: quandoquidem ibi Christus adulterium esse dicit ipsam adulterandi cupiditatem; nec aliam differentiam inter hæc duo statuere videtur, quam quod unum sit adulterium cordis, alterum vero adulterium operis, ut sic loquamur. Neque enim Christus hoc postremum expressit, sed tamen ex ejus verbis colligi potest.

Deinde vero cum ibidem à Christo agitur de ipso homicidio, certum est, illum revocare ad hoc caput, tanquam rem, quæ saltem cum ipso cognationem quandam habeat, iram, qua quis in fratrem suum commovetur; & quemadmodum homicida reus est judicio, sic de eo, qui fratri suo irascitur, pariter pronunciare, quod sit reus judicio.

Est quidem in vulgatis codicibus Græcorum *εἰκῆ*, id est, temere, ubi Christus mentionem facit ejus, qui fratri suo irascitur; quæ si omnino retineri deberet, videtur aliquid efficere, quoniam locus iste non plane conveniat cum eo, de quo agimus; cum videlicet agimus simpliciter de odio, non autem de odio temerario: Verum vocula illa & in correctioribus ipsis Græcis codicibus desideratur, & à omnibus fortasse Latinis plane abest, quam lectionem nos in explanatione loci illius ostendimus probabiliorem esse. Quemadmodum poteritis per vos ipsi animadvertere, si scriptum illud à nobis editum legeritis. Jam si is, qui fratri suo irascitur, ex Christi Lege videtur homicidæ aliquo modo æquiparari, quia videlicet ira, de qua ibi loquitur Christus, sit origo & fons homicidii, & via quædam ad ipsum perpetrandum, quanto magis de odiente fratrem suum id censendum est, cum odium plus sit quam ira; velut quidam illud definiunt, non simplex ira sit, sed ira inveterata, & consequenter ejusmodi, quæ vix consistere ullo modo possit, sine desiderio omnium malorum, & denique mortis illius, in quem eam quis retinet.

Hincque apparet id, quod antea, ne his idem repeteremus, dicere neglecimus, quod scilicet is, qui odio habet fratrem suum, illius etiam mortem desideret, & sic, quod animum suum attinet, illum occidit. Unde cum sic per regulam illam supra expositam, quod in Christi Lege rei alicujus faciendæ desiderium ipsi facto æquiparetur, satis recte concludi, eum, qui fratrem suum odio habeat, homicidam esse. Cum igitur videamus, ex manifesta Christi Lege id probari, quod Apostolus hic asserit, & ad id probandum sumit, quod antea affirmaverat, non debet mirum nobis videri, si id ipsum, quod sumit, probare negligit, tanquam nimirum satis notum. Quanquam nihil impedit, quominus Johannes, ut Apostolus ac præceptor, & denique, ut verisimile est, genitoris Christo eorum, ad quos scribit, aliquid asseveret, & pro ratione dicti sui usurpet, quod tamen non probet, etiamsi ejus probatio aliunde non appareat, sed velit id sibi simpliciter affirmanti omnino credi.

Videmus autem hic una cum digressiuncula illa, de qua supra diximus, Apostolum, quamvis non aperte, aliquid conjungere, quod ad ipsius præcipuum scopum

pertinet

pertinet : dum enim ea dicit, quæ vehementer animare possint ad Christi præceptum de fratribus diligendis diligenter servandum, aliquid interim inferet quod ad ipsius præcepti explicationem, qui hoc in loco est ejus ille præcipuus scopus, pertinere poterit, dum videlicet docet, quamvis id non exprimat, in præcepto isto, ubi scilicet tacite prohibetur, non diligere fratrem suum, ipsum *Non diligere* idem esse quod *Odio habere*, quemadmodum supra à nobis explicatum fuit.

Cæterum, quod nullus homicida habeat vitam æternam in se manentem, quod ad rationem Apostoli concludendam, ut ab ipso expressum est, sic enim prorsus requiritur, ab eo ut rem manifestam poni, indicat aperte, quod dicit, illos, ad quos scribit, istud scire. Nam quis est qui nesciat homicidis mortem deberi; nihil autem magis contrarium morti esse quam vitam æternam? Est tamen interea animadvertendum, eum homicidam, qui penitus morti sit adjudicandus, & sic cum æterna vita nihil commune habere possit, eum esse, non qui aliquando hominem occidit, sive actum aliquem, homicidii commisit: sed illum, qui habitum aliquem, vel assuetudinem tanti sceleris habeat. Alioquin David, exempli gratia, non fuisset à morte liberatus, neque hac ratione, ut ipse Deus per Prophetam ad ipsum Davidem loquitur, fuisset translatum peccatum ipsius, si unicus hominis quantumvis injustissime occidendi actus, mortem necessario, ex ipsius Dei scilicet judicio, occidenti afferret. Et sane, quod ipse Johannes ita rem intelligat, ex eo patet, quod de eo loquitur, qui non diligit fratrem suum; & illum homicidam appellat. Neque enim suum fratrem non diligere uno aut altero etiam actu continetur, seu mali alicujus inferendi, seu beneficium non dandi, sed plane habitum rerum habitu vel assuetudine. Nam præterquam quod ipse loquendi modus, qui animi continuum affectum declarat, id nos clare docet, videmus etiam in aliis à Johanne constitutis sive enunciatis hactenus in hac sua Epistola, sæpe simplicia verba simplicesque loquutiones, quæ idem quod simplicia verba pollent, tanquam ea, quæ habitum vel assuetudinem, non autem actum aliquem declarant. Ut evenit in ipso simplici verbo *peccandi*, in loquutione *peccatum faciendi*, & *faciendi justitiam*, & si quæ sunt similia.

Finita digressiuncula ista revertitur Apostolus ad id, quod cœperat, id est ad explicationem hujus præcepti Christi de diligendis fratribus; & quemadmodum antea id dixit, quod est minimum omnium in præcepto isto: sic nunc ex altera parte id dicit, quod est in eodem præcepto omnium maximum. Quod illud, quod jam dixit sit omnium minimum, ex eo apparet, quod exemplum illud Caini propterea sine dubio allatum est, ut ostenderetur id esse detestabile, quod Cainus fecit, idque, ut verba ipsius Apostoli in eo afferendo ostendunt, nullo modo nobis faciendum esse. Verum, non facere id, quod Cainus fecit, id est, non occidere fratrem suum germanum, idque injuste, immo propter injustissimam causam, quis non videt, rem esse omnium, quæ ad præceptum de diligendis fratribus pertinent, factu facillimam. Nam cum præceptum istud jubeat *dilectionem*, huic rei hactenus satis fit, id non faciendo, quod Cainus fecit, quatenus frater non occiditur: quod vix dilectionem ullam ostendit. Quod vero dilectio ista ex ipso præcepto debeat erga *fratres* esse, & sic saltem erga omnes, qui nobiscum ejusdem sunt nationis aut religionis; hoc, inquam, in abstinendo ab eo, quod Cainus fecit, non aliter continetur, nisi quod, quicquid quis dilectionis ostendere ac præstare faciendo dici possit, id erga ipsum fratrem suum germanum ostenditur ac præstatur.

Quod denique præceptum jubet simpliciter & absolute *diligere*, seu *non odisse*, hic non aliter fit, nisi quod propter injustissimam causam minime exercetur odium illud. Et sic plane constat, si quis ista inter se collata diligenter examinet, inter ea, quæ possunt aliquo modo pertinere ad præceptum de diligendis fratribus, id, quod Apostolus, exemplum Caini afferendo, & à tali scelere dehortando, monere nos voluit, & tanquam pertinens ad præceptum illud explicare, esse, ut diximus omnium minimum.

Vers. 16. Nunc igitur, ut dictum est, ex parte opposita explicat id, quod inter illa est omnium maximum. Illud autem est, pro fratribus ipsam animam ponere. Itaque ait, *In hoc cognovimus charitatem Dei, quoniam ille pro nobis animam suam posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.* Nam quod illud sit omnium maximum, ex iis, quæ pertinent ad dilectionem fraternam, docet Christus ipse manifeste apud hunc eundem scriptorem in Evangelio cap. 15. 13. ubi ait, *majorem dilectionem inveniri non posse, quam si quis ponat animam suam pro amicis suis.* Affert autem Apostolus causam, cur tanta dilectio erga fratres à nobis præstari debeat, eandem, quam Christus ipse in prædicto loco proxime ante affert, inquiens: *Hoc est præceptum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.* Quibus verbis, licet non ita expresse ut hic, tamen non obscure una cum præcepto affertur causa hæc, quod Christus posuit animam suam pro nobis. Apparet enim illa verba, *sicut dilexi vos*, habere vim causæ; ac si Christus dixisset: Quia ego vos ita dilexi, ut pro vobis animam meam posuerim, propterea & vos me imitantes debetis alii pro aliis animas vestras ponere.

Jam secundum vulgatam Latinam editionem, quæ confirmatur à Græco Complutensi codice, aliquid præterea expresse in hac causa additur, quod ibi in Christi verbis reticetur. Fit enim aperta mentio Dei, & charitatis ipsius, quam scilicet ostendit, cum voluit Christum pro nobis animam suam ponere. Et quidem habet hoc maximum pondus ad nos impellendos, ut parati simus pro fratribus animas nostras ponere, cum consideramus justissimum esse, ut, si Deus, qui omnium est primus atque absolutissimus Dominus, & de nobis quicquid sibi placet constituere potest, modo minime injuriam faciat, nec cuiquam quicquam debet, tantum amorem in nos exercuit, ut filium suum unigenitum pro nobis mori voluerit, nos alii pro aliis mori non recusemus. Simile admodum huic ratiocinationi quiddam habetis comprehensum atque expressum in parabola illa Christi Matth. cap. 18, de eo, qui conservo suo minimum debitum remittere noluit, quamvis sibi à Domino ingens & plane maximum debitum remissum esse vidisset. Apparet enim, liberalitatem Dei, qui per dominum illum in parabola illa adumbratur, erga nos præstitam, qui per servos illius in eadem parabola adumbramur, debere habere vim maximam, ut nos moveat ad ejusdem generis liberalitatem erga conservos nostros & sic nostros fratres, exercendam; remque detestabilissimam esse si id à nobis non fiat. Hoc enim ostendit finis parabolæ illius, ubi is, qui noluit suum dominum imitari, hujus sui facti, tanquam gravissimi sceleris, ingentes pœnas dedit.

Hujus summæ porro dilectionis Dei erga nos facit quoque mentionem Paulus in Epist. ad Rom. cap. 5. inquiens, Deum suam charitatem erga nos nobis commendare in eo, quod Filium suum, seu Christum pro nobis mori voluit; præter alia quidem Pauli & Christi ipsius testimonia hac de re, quæ cunctis notissima sunt. Voluimus tamen expresse istius testimonii Paulini mentionem facere, tanquam ejus, quod maximam convenientiam cum hoc loco nostro habeat, si ita legatur, ut hactenus legimus, propter id, quod neutrobi dicitur expresse, Deum dedisse filium suum seu Christum in mortem: sed tantum utrobique dicitur, quod in eo vel apparet, vel commendatur charitas Dei erga nos, quod Christus sit pro nobis mortuus; ac si ipse Deus hac ratione videretur, si id fieri posset, mortem pro nobis subire voluisse. Unde fit, ut possit colligi vera interpretatio loci illius Act. 20. ubi videtur omnino dici, quod *Deus suo sibi proprio sanguine acquisivit Ecclesiam*. Apparet enim ex utroque illorum locorum, ita considerato, ut nos fecimus, propterea dici posse, Deum proprio suo sanguine acquisivisse Ecclesiam, quia eam acquisivit sanguine Christi unigeniti Filii sui, qui, licet persona atque essentia ab ipso revera diversus, propter summum amoris

amoris conjunctionem unus & idem cum ipso esse, sæpius in Sacris Literis indicatum extat. Quanquam quod attinet ad ipsum locum nostrum, ad verba, inquam, Johannis, quæ præ manibus habemus, non pauci sunt, qui velint, ex eo aperte probari, Christum esse illum unum Deum, & sic quidem plane efficitur una cum patre suo; propterea videlicet, quod nominato Deo statim in verbis istis subjungitur, *illum pro nobis animam suam posuisse*. Nam certe, inquiunt, pronomen *ille*, non potest referri nisi ad *Deum* proxime nominatum; qui quidem Deus ita nominatus est, ut appareat, de uno illo Deo verba fieri. Habet enim id nomen in Græco præpositum sibi articulum. Certum autem est, non ipsum Deum patrem, sed Christum pro nobis animam posuisse.

Huic ratiocinationi, huicque testimonio vulgo à nostris hominibus ita responderi solet, ut dicant, in Græcis vulgatis codicibus non haberi vocem *Dei*: sed neque in Syriaca editione ea habetur; sed pro *Dei* nomine est pronomen illius. Quæ quidem responsio satis valida est, & efficit, ut adversarii ex loco isto id concludere non possint, vel colligere, quod colligunt. Verumtamen ut responsio sit plenior ac tutior, melius est ostendere, etiamsi Dei nomen hoc in loco legatur, non tamen ex eo, quod statim sequitur, effici id, quod isti volunt. Docemus enim antea in explicatione quinti versiculi hujus capitis (idque verum esse ex eo ipso loco ex parte documus) pronomen *ille*, sive *ἐκεῖνος*, ut Græcus textus habet, esse ejusmodi potestatis, ut commodissime referri possit ad eum, qui non modo proxime nominatus non fuerit, sed qui neque etiam multo ante fuerit nominatus.

Totum igitur hoc demonstrare quidem non potuimus ex eo ipso loco: sed tamen priorem ejus partem demonstravimus. Hoc autem satis est ad ostendendum, nihil cogere, ut vox *ἐκεῖνος*, seu *ille*, quæ fere statim post *Dei* vocem hic legitur, ad ipsum Deum referatur: sed posse illam commodissime ita accipi, ut ad alium quam ad Deum respiciat. Nam hic locus ille est, de quo supra mentionem fecimus, cum de vi pronominis illius loqueremur, qui scilicet infra nobis occursurus esset, & idem facturus, non circa vim istius pronominis minime errasse: ut certe idem apertissime facit, si *Dei* vox sit in eo retinenda, iis, qui sciunt, quemadmodum nos scimus, illum unum Deum nequaquam animam suam pro nobis posuisse: sed hoc fecisse solum ipsius filium Dominum nostrum Jesum Christum, hominem, inquam, illum Jesum Nazarenum ex Spiritu Sancto in utero virginis conceptum, ex eaque natum.

Quoniam vero videtur auctoritas vulgatæ Græcæ lectionis multum ponderis habere, & sic simul debere, cum nihil aliter facere cogat, legendum esse locum sine *Dei* voce, relinquitur quærendum, charitatem illam, quam nos cognovisse dicit Apostolus in eo, quod Christus est pro nobis mortuus, cujusnam velimus esse, Christine ipsius, an Dei; an vero utriusque. Et mihi quidem verisimilius fit, Dei illam esse, ex Apostoli mente intelligi debere. Nam sequenti cap. ꝟ 9 hoc idem, si non expresse, quod attinet ad Christi mortem, certe tacite repetens, diserte charitatem Dei nominat, inquiens: *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum.* Est enim hic locus idem plane re ipsa cum Christi verbis cap. 3. Evangelii ipsius Johannis, cum ait, *sic Deum dilexisse mundum, ut filium suum unigenitum dederit, ut omnis, qui credunt in eum, non pereant, sed habeant vitam æternam.* Quod enim Deus filium suum dederit, aliud nihil significat, nisi quod dederit illum in mortem. Et sane ipsa commendatio hæc tantæ charitatis divinæ id per se satis aperte docet. Sive igitur in loco nostro Dei vox legatur, sive minus, constitutissimum est statuere, Apostolum hic, sicut & alibi inferius, præter locum à nobis prolatum, simplicis *charitatis* nomine, quæ erga nos extiterit, intelligere ipsius Dei charitatem.

His explicatis nihil explicandum restat, quod attinet ad ipsa verba hujus loci nostri: sed explicandum aliquid adhuc restat, quod attinet ad ipsorum sententiam, & adid, quod propter ipsius Christi præceptum facere tenemur circa dilectionem aliorum, qua videlicet jubemur pro fratribus animas nostras ponere; quomodo scilicet hoc sit intelligendum, & quatenus obligationem hæc nostra extendatur. Nam hactenus hic non explicuimus, quatenus præceptum istud Christi, ut Novum, & Mosis præcepta ad dilectionem proximorum pertinentia superante, non pauca disputavimus. Ad hunc enim locum, tanquam ad eum, ubi hoc Christi præceptum diserte exprimitur, indagationem hanc reservare maluimus.

Quærendum igitur primum videtur, nomine *Fratrum* quid hic sit intelligendum: an videlicet hac appellatione quilibet homo significetur; an vero ii tantum, qui ejusdem Christianæ religionis nobiscum sint. Non videtur autem neque ex ipso loco, neque ex Christi verbis capite 15. Evangelii hujus scriptoris, quæ superius à nobis sunt prolata, posse ullo pacto concludi, nomen *fratrum* alios significare posse, præter eos, qui nobiscum Christi sint discipuli. Christus siquidem in prædictis verbis suis præcipit suis discipulis, *ut diligant se invicem, quemadmodum ipse dilexit eos*, nempe ponendo animam suam pro ipsis. Certe ex his verbis apparet, non nominari, tanquam eos, erga quos dilectio ista exerceri debeat, nisi ipsos Christi discipulos. Quamobrem concludendum videtur, nihil cogere, ut in loco nostro nomen *fratrum* aliud significet, nisi similiter eos, qui sunt fratres nostri in Christo. Quod siquis quærat, an nihilominus, ut id ex ipsius loci verbis necessario colligi nequeat, verum tamen sit, præceptum illud in iis quoque habere locum, id est, ad eos quoque observationem ejus extendi posse, qui non sint fratres nostri in Christo; nihil dubitabo respondere, fieri posse, ut ad eos etiam extendatur, ad quod statuendum præter analogiam manifestam Christianæ charitatis, de qua mox dicemus, ipsius Christi exemplum me impellit. Is enim pro iis mortuus est, qui nihil ad ipsum attinebant, nisi quod erant homines, ut ipse erat.

Quamvis enim videatur ex ipsius verbis in jam indicato loco omnino colligi, quod ipse posuerit animam suam pro amicis suis; primum hoc non ita accipiendum est, quasi pro amicis suis tantum mortuus sit, seu animam suam posuerit. Deinde nomine amicorum suorum potest Christus nihilominus omnes prorsus intelligere, pro quibus est mortuus. Omnes, inquam, homines, quatenus *Amici* nomen potest ita accipi, ut non eum significet, qui nos amet: seu redamet: sed eum, quem nos amemus, licet alioqui ipse nos non amet, aut etiam odio habeat. Unde factum est, ut contraria appellatione iidem ipsi eadem nihilus ex parte, pro quibus Christus est mortuus, *inimici* ejus vocati fuerint, quemadmodum factum est à Paulo cap. 5. Epist. ad Rom. 10. Quamvis enim ille Paulus diserte nos, pro quibus Christus est mortuus, non vocet Christi inimicos: sed simpliciter inimicos; idque ita, ut ad Deum potius, cujus fuerimus inimici, quam Christum verba ejus referri possint: tamen cum necesse sit, ut, quisquis Dei inimicus est, is etiam sit Christi inimicus, statuere nihilominus possumus, Paulum generatim eos, pro quibus Christus est mortuus, ipsius Christi inimicos appellare.

Voluimus autem illum Pauli locum afferre, ejusque explicationem quandam indicare, ut eadem opera responderemus, si quis nobis illum objiceret, ut ostenderet, fieri non posse, ut ii, pro quibus Christus mortuus est, fuerint generatim amici ejus. Neque enim quicquam prohibet, ut unus & idem, & amicus & inimicus noster, eodem tempore, sed diversa ratione, sit ac nominetur. Quæ diversa ratio jam à nobis satis explicata videtur. Aliud est enim respicere, quod attinet ad ipsam rem nostram, ad amorem ipsius Christi erga nos: aliud vero ad animum nostrum Deo ipsique

Christo

Christo similem, cum ille pro nobis mortuus est. Ad propositum igitur revertendo, dico, ipsius Christi exemplo, qui seipsum hac ipsa in re imitandum proponit, constare, tantam illam charitatem exerceri posse, &, ubi occasio fert, quinimo debere, etiam ad eos, qui nostri in Christo fratres non sint. Nam præter ipsum Christi exemplum, analogia, ut diximus, Christianæ charitatis id postulat, ut, si exempli gratia possimus morte nostra aliquem, qui nondum Christi discipulus sit, ad Christum adducere, ut sane singulis martyrum Christi sæpius id præstitit, nullo modo mortem subire recusemus. Quid enim magis Christianæ charitati consentaneum, quam omnibus viribus curare, ut ii, qui alioqui pereunt, plane vivant; & ut homines mortales ac miseri beatam immortalitatem adipiscantur? Præsertim cum id fieri possit citra suum verum damnum; aut certe citra damnum, quod magnum censeri debeat, quodue ulla ex parte comparari queat cum ea utilitate, cujus alii opera nostra participes fiunt: ut certe est, quicquid detrimenti ex vita hac temporaria amittenda sentiri potest, pro summo emolumento, quod affert æterna vita.

Hoc viso atque explicato, quod præceptum Christi de ponenda anima sua ad alios extendatur, præter eos, qui ipsius Christi jam sunt discipuli, videndum est præterea, quando, & propter quam causam tanta charitas erga alios exerceri debeat; & præsertim an jubeamur, ubicunque possimus morte nostra alium quempiam à morte liberare, vel ab aliquo alio magno malo eripere, mori non detrectare. Hic vero, si similiter ipsum præceptum, ejusque dandi occasionem, & modum expendamus, non videtur aliud certo colligi inde posse, quam præceptum istud tunc habere locum, cum spes est liberandi aliquem ab æterna morte. Christus enim qui nobis, ut dictum est, hac in re imitandus proponitur, non alio sensu dicitur pro nobis esse mortuus, nec ipse aliam ob causam crucis mortem subiit, quantum ad nos attinet, nisi ut nos ab æterna morte liberaret. Quare alia ratione investigandum est, quam per considerationem ipsius præcepti, & circumstantiarum ejus, an nihilominus Christiana charitas jubeat, ut etiam citra causam istam spei liberandi quempiam ab æterna morte, aliquando vitam pro alio insumere non recusemus. Et mihi quidem videtur, si quis possit morte sua ab ipsa temporaria morte eum liberare, de quo persuasum habeat, ejus vitam magis quam suam ipsius posse aliquid efficere ad Dei gloriam, & proximi æternam salutem pertinens, tunc ipsius officium esse, secundum ipsa Christianæ charitatis præcepta, illius vitam suæ anteponere, & sic pro ipso mori non recusare. Nam & ipsi Ethnici, qui de moribus præcepta tradiderunt, hoc ipsum senserunt, Cic. lib. 3. de Off. & justitiæ quidem plane consentaneum esse animadverterunt. Animadverterunt, inquam, virtutis & justitiæ amantis hominis, & ipsius denique sapientis viri officium esse, vitam suam postponere vitæ illius, quem præstet vivere quam ipsum, seu cujus vita Reipublicæ sit futura utilior quam ipsius. Quod si vero contrarium eveniat, ut scilicet is, cujus mortem tua morte redimere potes, sit Reipublicæ minus utilis, quam ipse es, Reipublicæ, inquam, Christianæ; quid censendum est fieri debere? An debet quis nihilominus mortem subire, ut istum à morte liberet? Mihi quidem non videtur. Anteponenda siquidem est publica utilitas privatæ.

Quare non debet quis, ut mortem ab aliquo avertat, & hac ratione privato homini commodum, licet ingens, afferat, causa esse, ut reliqui summo commodo priventur, eoque majore, quam illud sit, quod illi mortem ab ipso depellendo affertur. Nam sine dubio, si Christiana Respublica sit acceptura beneficium aliquod, & utilitatem sensura ex vita mea majorem omnino, quam ex vita illius; apparet quod, si ego, ut illum vivum conservem, mortem subeam, causa ero, ut publicum commodum pereat; atque tanto majus, quam sit privatum illius commodum; quanto præstantior est vita æterna, quam temporaria. Quandoquidem commodum, quod ex aliquo possit Christiana Respublica capere, totum necesse est ut ad vitam æternam hominibus conciliandam aliqua ratione pertineat. Et sane necesse est, ut causa, quæ nos impellat ad nos ipsos hac ipsa mortali vita privandos, ejusmodi sit, ut ab omni Ecclesiæ detrimento longe absit: alioquin duo ingentia mala committeremus, unum, quod vita hominem privaremus; alterum, quod Christi Ecclesiam injuria afficeremus. Breviter, in tali casu, ubi vita nostra futura sit utilior Reipublicæ Christianæ, quam illius, quem possimus nostra morte à morte liberare, non videtur dubitandum, quin non modo id facere obstricti non simus, verum etiam ab eo faciendo omnino abstinere debeamus.

Diximus de duobus quasi extremis in hac materia; restat, ut de eo, quod inter hæc duo medium est, aliquid dicamus; videlicet quid fieri debeat, cum par sit futura utilitas, quam captura sit Respublica Christiana ab utroque istorum hominum, & ejus scilicet, qui mortem alterius à morte servandi causa sit subiturus, & illius, qui ipsius morte in vita conservari poterit. Hic enim videtur esse difficultas non exigua. Veruntamen ejus sententiæ ego sum, ut Christianus homo pro tali homine vitam ponere debeat, & sic illud præstare reverâ, quod antea diximus, Christiani scilicet hominis ex ipsius Christi præcepto officium esse, proximum suum plus quam seipsum amare. Hic enim prorsus de alia re nulla agitur, nisi an quis vitam suam debeat pluris facere, quam alienam. Et videmus Paulum Apostolum (quod exemplum ab ipso initio hujus disputationis ad rem totam illustrandam afferre potuissemus) optasse fieri anathema à Christo propter fratres suos Israelitas, & sic vitam ipsam suam æternam vitæ æternæ fratrum suorum secundum carnem postposuisse. Nam quo, ut diximus, vita æterna præstantior est quam temporaria, eo videtur exemplum istud esse aptius ad probandum id, quod volumus, quam si in eo de temporaria vita, ut in quæstione nostra fit, ageretur.

Nec aliud obstare potest, quominus exemplum hoc ad rem nostram accommodatissimum sit, nisi quod Paulus, non pro uno homine tantum, sed pro integra natione suam ipsius veram vitam spernebat, ut illi ejusmodi vitam consequerentur. Verum nec major numerus, quantumvis longe major, eorum, pro quibus quis moritur, videtur habere tantam vim, ut mutet ipsius facti conditionem, & ex vituperabili alioqui faciat laudabile; & illud omnium maximum damnum in æternum moriendi, quod sua sponte eligere, nullo modo, neque ullam ob causam licere videtur, cum in quæstione nostra agatur de temporaria morte, quæ levissimum, vel potius nullum damnum homini Christiano censeri debet, emendat in exemplo isto ipsum quasi defectum, quod non de uno homine tantum, sed de valde multis servandis in eo agitur. Quicquid sit, id, quod de quæstione ultimo loco proposita à nobis constitutum est, non videtur ullo modo in dubium revocari posse.

Egimus hactenus de subeunda morte, ut alius à morte liberetur, restat ut aliquid dicamus de eo, an liceat, seu potius oporteat, ut aliquem à magno aliquo malo liberemus, mortem subire. Qua in re censeo ita statuendum esse, ut, quamvis is, pro quo id faciendum sit, ejusmodi sit homo, qui & secundum Deum, & secundum homines in pretio haberi debeat: tamen nec oporteat, nec liceat illud facere. Loquimur enim hic non de damno, quod ad animam spectet, sed quod ad corpus pertineat; sive, non quod ad æternam vitam, sed ad hanc mortalem referatur. Videtur enim plane vituperio dignum esse, ut Christianus homo, qui vivens multis modis, & quidem in iis ipsis rebus, quæ ad salutem sempiternam pertineant, aliis possit esse utilis, ut quempiam ab hujus vitæ damno aliquo, quantumvis maximo, quod interim citra ipsius vitæ jacturam sit,

liberet,

[illegible] aliqua [illegible] periculum perdat. Est tamen hæc ita, ut diligenter considerantibus, quod fieri potest, ut eventus dubius, quemadmodum temporarium, sæpe esse, ut periculum [illegible] qui in eo manet, aut in ejus periculo versatur, [illegible] illius [illegible] ab ipsis Christianis [illegible] plane statuendum esset; cum potius ea [illegible] hæc regula in dilectione erga proximum sub Christo [illegible], quod, ubi quis valet, aut [illegible], se periculo æternæ mortis quempiam liberare, ut id efficiat, ac [illegible] quidem ipsius vitæ pretium debeat.

Hactenus quicquid disputavimus de eo, quatenus scilicet extenditur Christiani hominis officium in dilectione erga alios, non quod attinet ad personas ipsas, sed quod attinet ad res & causas, propter quas ipsa mors subeunda illi sit, respicit, si recte animadvertatur, ad homines Christianos, de quibus vel a morte temporaria, vel ab aliqua temporario [illegible] morte nostra liberandis agitur. Itaque aliquid dicendum est de iisdem rebus, deque iisdem causis, quatenus in illis locum habere possint, respectu eorum hominum, qui nondum sint Christiani; id est, an liceat pro ipsis a [illegible] malis liberandis mortem oppetere, ut etiam oporteat. Et sane, cum nullus dari posse casus, ubi vita hominis non Christiani futura sit utilior ipsi Christianæ Reipublicæ quam ipsius Christiani hominis sit, præsertim si de privata persona, ut quidem hic fit, omnino agatur; non videtur dubitandum, nulla ratione vel oportere vel etiam licere homini Christiano, propter ejusmodi res & causas, pro non Christiano homine vitam suam spernere [illegible], quemadmodum quis statuat, & ex ipsis Sacris Literis etiam probet, sub Christi Evangelio *fratrum* nomine intelligi omnes homines, non propterea hic consequetur, quod propter homines illos, qui ad Christum non pertinent, [illegible], ut possimus [illegible] nostram *[illegible]*: nisi tunc dumtaxat, cum agitur de ipsis ad Christum adducendis, & ab æterna morte liberandis, quemadmodum jam supra a nobis consideratum fuit. Quandoquidem præceptum ipsum Christi de ponendis animabus nostris pro fratribus, ut a nobis ostensum fuit, ejusmodi est, & ea occasione, eaque in circumstantia [illegible] ipsis datum, & hic a Johanne repetitum, ut necessario ex eo nihil aliud concludi possit, quam tum demum pro fratribus subeundam nobis esse mortem, cum agitur de concilianda illis æterna vita, sive ab eis æterna morte avertenda.

Jamque nihil videntur restare magni momenti, quod pertineat ad declarationem hujus Christi præcepti. Id tamen non videtur omittendum, quod illud *ponere animam* de quo ipsum præceptum loquitur, ita accipi debet, ut is dicatur pro fratribus animam ponere, qui periculum mortis [illegible], ut fratrem suum a morte liberet, etiamsi reipsa non moriatur. Observandum enim in disputatione nostra de Christo Servatore, propter exemplum illud, seu similitudinem, quam ipse Christus attulit, pastoris, qui animam suam pro ovibus ponit, cujus ipse Christus se similem facit, necesse est, ut illud *ponere animam* sit, non quidem mortem ipsam subire, sed tantum in periculum se conjicere illam subeundi. Et certe si quis diligenter rem attente atque examinet, quomodo & quando possit homo Christianus, ex Christi præcepto [illegible], animam suam pro fratre ponere, videbit, vix fieri posse, ut ipsius mors certissime atque infallibiliter necessaria [illegible] tantum in omni tali casu contingere; ut periculum, maximum quidem fortasse atque evidentissimum, [illegible] mortis perpetiendæ: sed interim tamen fieri aliqua ratione possit, ut illud [illegible], mors ipsi revera non consequatur. Quod ad hoc valere debet, ut moneamur, necessario non esse, ut [illegible], id est, ut ipsi saltem quodammodo mortem nobis consciscere [illegible] possimus, [illegible] studio aut [illegible] opus peragendo, ut pro fratre vitam & [illegible] tamus: sed Dei ipsius [illegible] voluntatem & consilium expectemus, atque nulla ratione præire velimus, [illegible], non

[illegible] nostram [illegible] vitam nostram [illegible]. Ea siquidem [illegible] ad Dei gloriam, & [illegible] utilitatem esse debet; nec, ut loquitur, [illegible] est nobis statione, in qua positi sumus, nisi jussum ipsius Imperatoris, id est Dei, qui nos in ea posuit.

Vers. 17. Postquam Apostolus duo quasi extrema, pertinentia ad explicationem Christi præcepti de diligendis fratribus, nobis exposuit; transit ad medium quiddam inter hæc duo extrema, quod ad eandem rem proprie pertinet, quod est, ex præcepto illo [illegible] dum esse, nos debere facultatibus & opibus nostris fratres juvare, & hac ratione [illegible] nostram erga ipsos ostendere ac præstare. Itaque ait: *Qui vero habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum necesse habere, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?* Hæc verba cum præcedentibus connectuntur, ut certe connecti possunt, duplici ratione: id est, contrarium secundum materiam, cum apertum sit, in illis non minus quam in præcedentibus agi de præstanda charitate erga fratres suos; sed etiam secundum dependentiam quandam per ratiocinationem; hoc videlicet pacto, ut, postquam Apostolus dixit, debere nos Christi exemplo ita amare fratres nostros, ut pro illis mori non dubitemus, ad hocque indicavit nos [illegible] propter charitatem summam, quam Deus erga nos ostendit in Filio suo charissimo neci pro nobis dando, nunc ex hoc inferat; cum tantam dilectionem fratribus præstare debeamus, ut ipsam etiam vitam nostram, ubi opus fuerit, pro illis [illegible], quomodo fieri poterit, ut is, qui videns fratrem suum in aliqua necessitate constitutum, cum interim ipse abunde habet, quidquid pertinet ad vitam hanc sustentandam, & tamen fratri ubi suo non subvenit, eique benigne favere plane deneget; aut certe non ita illum juvet, ut potest, quomodo, aliquam, fieri possit, ut ille gravissime non erret, & adversus præceptum diligendi fratres turpiter non peccet? Quid enim sunt hujus mundi bona, præsertim quibus ipsi non indigemus, præ ipsa vita?

Verbum Græcum, quod a vetere Interprete redditum est voce *substantiæ*, est [illegible], quod inter alia, quæ significat, frequenter declarat, quidquid pertinet ad vitam sustentandam. Quæ vita cum dupliciter apud Sacros Scriptores accipi possit, id est, & pro præsenti, & pro futura, ut melius seipsum explicaret, addidit Johannes *mundi*; cum videlicet loquatur de iis, quibus hæc mundana, id est, præsens vita sustentatur. Jam quod apud eundem veterem interpretem est, *necesse habere*, in Græco ad verbum est *[illegible]*, ut scilicet intelligamus, non expectandum esse, ad hoc, ut quis fratri suo subveniat, ut in vera & absoluta quadam necessitate sit constitutus: sed satis esse, si re aliqua egeat, sive necessitate aliqua, quamvis non perfecta, prematur.

Verba illa, *Et clauserit viscera sua ab eo*, videntur indicare, non modo [illegible] aliqua ratione fratri egenti succurrendum esse, sed etiam, si facultates nostræ ferant, plene ad faciendum: quemadmodum is facit, qui ex ipso corde faciatur, & commiseratur. Solet enim in Sacris Literis ita [illegible], & ex ipso corde proficiscens commiseratio *viscerum* nomine appellari: adeo ut etiam, cum de ipso Deo est sermo, ad ostendendum ingentem ejus erga nos commiserationem, quam in Christo ostendit, illa voce *viscerum* Spiritus Sanctus utitur, ut factum est in Cantico, quod vocant, Zachariæ Lucæ cap. 1. 78. ubi legitur, *Per viscera misericordiæ Dei nostri etc.* ad majorem etiam ipsius Dei commiserationem declarandam, addita est ipsa vox *misericordiæ*. Illa porro phrasis *clauserit ab eo*, est similis illi, quam habuimus capite præcedente [illegible] in verbis illis, *fiducia nostra ab eo*. Ubi diximus, in tali loquutione, *ab eo* idem valere, quod *coram eo*. Nam hic quoque idem illæ duæ voculæ valere dicendæ sunt; & sic a Beza redditæ fuere.

Jam quod attinet ad *charitatem Dei*, in verbis, quæ sequuntur, *quomodo charitas Dei manet in eo?* diximus supra, *Dei charitatem* posse tripliciter intelligi, vel scili-

eo illam, qua Deus amat; vel illam, qua ipsi Deo præstitur; vel denique illam, quam Deus præcipit ac præscribit. In prima significatione usurpantur illæ duæ voces à Paulo in Epist. ad Rom. cap. 8. 35. quanquam ibi non Dei nomen est, sed Christi; & versiculo ultimo, ubi disertè ipsa vox Dei habetur. Loquitur enim ibi Paulus de charitate, qua Deus nos complexus est per Christum. Id quod tamen valde multi non animadverterunt, & arbitrati sunt, ibi agi de charitate nostra erga Deum & Christum, & in hunc sensum totum illum locum explicaverunt. Quod attinet ad secundam significationem eam supra esse diximus versiculo 5. præcedentis capitis; & ni fallor, sic se habere ostendimus. Quod vero attinet ad tertiam, versiculo 15. ejusdem capitis ostendimus, eam locum habere posse in verbis illis, *non est charitas Patris in eo*. Quæ tertia significatio, ut ex iis intelligi potest, quæ antea diximus, in totius hujus versiculi sensu explicando, hic sine dubio agnoscenda est: quemadmodum etiam alibi infrà contingit. Manifesto enim apparere videtur, Apostolum dicere voluisse, talem hominem, qui fratri suo egenti, cum possit, non subvenitur, non esse præditum ea charitate, quam Deus præscribit. Ut intelligi aperte potest ex ratiocinatione, quam in his verbis, cum antecedentibus conjunctis, subesse indicavimus.

Cæterum non est omittendum, quod ex tribus, quæ Apostolus dixit, explicando Christi præceptum de diligendis fratribus, hoc, quod nunc dicit, & medium quoddam inter duo extrema à nobis appellatum fuit, quemadmodum & prius extremum, continebatur sine dubio in ipso præcepto proximum diligendi Legis Mosaicæ, in qua præcepta sunt de benignitate exercenda erga pauperes. Est nihilominus hic differentia aliqua inter Legem Mosis, & Legem Christi, cum hæc benignitatem illam majorem quam illa requirat: quemadmodum demonstratum est à nobis in explicatione sexti capitis Matthæi in tractatu de Eleemosyna, quo vos, nimiæ prolixitatis vitandæ causa, in præsentia rejicimus.

Pergit Johannes, & admodum convenienter ratiocinationi suæ, qua conclusit, illum, qui deneget fratri suo egenti subvenire, non esse eo amore præditum, quem Deus præcipit, subjungit: *Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, sed opere & veritate.* Quæ verba confirmare videntur supra agi de amore seu charitate, quam Deus præcipit, & sic à nobis debetur. Hic enim de tali charitate aperte Apostolus loquitur, ac si explicare vellet, quænam sit charitas sive amor à Deo præscriptus, ut scilicet amemus, non verbis tantum, sed factis ipsis. Videtur enim omnino vocula illa *tantum*, aut similis subaudienda in Apostoli verbis, alioquin videretur præcipere, ne quis verbo & lingua charitatem suam ostendat. Beza quidem addidit *solum*. Veruntamen potest nihilominus non addi, neque subaudiri similis vocula. Quandoquidem verbo & lingua non quidem amare, sed amorem suum ostendere dicuntur ii, qui factis & revera amant; quod qui non faciunt, quamvis id profiteantur, ii verbo & lingua amare merito dici possunt, & porro dicuntur. Quamvis autem istis duabus vocibus, *verbo & lingua*, hic utatur Apostolus tanquam diversa significantibus: tamen ni fallor, sentiendum est, non esse inter has duas diversitatem significationis, quæ alicujus sit momenti; sed Johannem, ad rem magis exprimendam, ad illum modum loqui voluisse. Quemadmodum etiam in duabus alteris vocibus quas istis opponit, eum fecisse verisimile plane est. Quandoquidem re ipsa, quemadmodum vox *linguæ*, quæ addita fuit voci *verbi*, nihilo plus pollet, quam sola vox *verbi*: sic verbum *veritate*, additum verbo *opere*, nihilo plus quam illud reipsa significat, cum idem sit *veritate*, quod *vere*: vere autem sine dubio is amare dicendus sit, qui opere amat, id est, facto ipso amorem præstat.

Potest autem hic locus non male convenire adversus illos, qui satis habent ad hominem Christianum constituendum, si quis cupiat & conetur benefacere. Et fortasse Apostoli tempore ejusmodi homines, quales nunc plurimos habemus, inveniebantur, qui, etiamsi charitas seu amor ipsorum ad ipsum effectum non perduceretur, nisi quatenus eam profiterentur, & interim, quod profitebantur, ex animo suo proficisci sibi persuaderent; satis haberent. Certum est enim, ad amorem seu charitatem referri posse omnia Christi præcepta; & verisimile sane est, hac mente Johannem monitionem istam amandi factis ac reipsa verbis suis complecti voluisse, ut doceat, in universis Christi præceptorum obedientia, factis ipsis, non autem sola professione, aut etiam voluntate esse opus. Quamvis enim voluntatis nullam expressam mentionem fecerit: tamen certum est, cum dicere *operis & veritatis* mentionem fecerit, eum docere voluisse, ut verbo & lingua amare, sic voluntate quadam, quæ ad effectum, ubi legitimum impedimentum non adsit, minime perducitur, amorem illum præstare, nullo modo esse satis.

Vers. 19. Postquam Johannes, Christi præceptum explicando, docuit ex illo statuendum esse, non modo non licere fratrem suum odio habere, & sic homicidam esse: verum etiam contra debere nos, si usus ferat, ipsos pro fratribus nostris mori; & interim id commemoravit, quod præcepto illo maxime continetur, ut scilicet bene faciamus fratribus nostris, qui ope nostra egent, idque ex intimo corde, & non verbis tantum, sed factis ipsis: occasione hujus, quod postremo docuit, fructus quosdam egregios ac præstantissimos exponit, qui ex eo colliguntur, quod ad illum modum, quem ipse præscripsit, quis se gerat, & ait: *Et in hoc cognoscimus, quoniam ex veritate sumus, & in conspectu ejus suadebimus corda nostra.* Quandoquidem hic verba illa; *Et in hoc*, illud, inquam, *Hoc* refertur sine dubio ad id, quod proxime dixerat, ac si dixisset: Ex hoc vero, quod amemus, non verbo tantum & lingua, sed revera & factis ipsis, intelligimus, nos esse ex veritate, & per hoc ipsum præterea coram Deo suadebimus corda nostra. Pronomen siquidem relativum *ejus*, sine dubio Deum refert; idque si non ob aliam causam, ob eam, quod is, qui postremo nominatus est, ad quem referri possit, Deus fuit.

Hic primum quærendum est, quid intelligat Johannes per id, quod dicit *Esse ex veritate*. Nam hæc loquutio, quod ad ipsam vim attinet, potest ita accipi, ut significet, veram doctrinam in rebus divinis tenere; vel etiam simpliciter, veritatem, quod attinet ad doctrinam, sequi. Nam infra proximo capite versu sexto facit mentionem *spiritus veritatis*, cui opponit *spiritum erroris*; ubi videtur *spiritum veritatis* tribuere iis, qui cognitionem Dei habent; contra vero *spiritum erroris* iis, qui non habent. Quanquam potest secundum mentem ipsius Apostoli distinctio illa paullo aliter intelligi, ut mox dicemus. Nam alius sensus istius loquutionis, *Esse ex veritate*, videtur esse, vere talem esse, ut quis se esse profitetur. Potest etiam illa loquutione significari; moribus & factis ipsis verum & rectam viam sequi. Nam in proxime allato loco, ubi fit mentio *spiritus veritatis*, censeri potest, Apostolum non tam respexisse ad veram doctrinam, cui sub appellatione *spiritus erroris* falsam opponat, quam ad probitatem animi & rectitudinem, cui improbitatem opponat ac pravitatem: ut quilibet locum ipsum diligenter expendens, & in memoria repetens, quæ antea à nobis disputata sunt de Dei cognitione, & ex ipso in hoc mundo filiatione, facile intelligere poterit. Credimus in præsente loco debere apponi significationem, quam secundo loco posuimus. Quamvis & aliis duabus possit etiam hic esse locus. Videtur enim potissimum voluisse Apostolus dicere, quod, qui factis ipsis & revera amat, is potest hinc intelligere, quod sit verus Christi discipulus, quemadmodum se esse profitetur. Nam sine dubio verba illa primæ personæ, pluralis numeri, *cognoscimus* & *suadebimus*, eos significant, qui una cum ipso Apostolo Christo nomen dederant.

Quod attinet ad primam significationem, ea minus commode quidem ad hunc locum accommodari potest; sed tamen, ut diximus ipsi etiam est locus, ac si Apostolus dixisset:

didiffet ? Si doctrina, quam impleti sumus, pariat in nobis hunc uberrimum fructum, ut revera & factis ipsa alios amemus, intelligere vel ex hoc possumus, eam esse veram, & ab ipso Deo proficisci : enim ex falsa & Diabolica doctrina, non possint ejusmodi præstantissimi effectus & sanctissimi provenire. Cæterum de tertia significatione, quod scilicet illa hic locum habere possit, & quidem commodissime, nihil est opus dicere : id enim per se satis manifestum est. Nihil autem prohibet, quominus omnes istæ tres significationes, præsertim vero secunda & tertia, agnoscantur simul & tamen in locutione illa hoc ipso in loco.

Jam id quod Apostolus subjungit, *Et in conspectu ejus suadebimus corda nostra*, continet incertitudo, si ipsam locutionem quis spectet, non parvam difficultatem : sed ea, quæ sequuntur, de reprehensione, qua ipsum cor nostrum nos reprehendat, videntur difficultatem istam minorem reddere, & nos omnino docere, *suadere*, vel potius, ut vetus locus ponit, *persuadere corda nostra*, idem valere, quod corda nostra secura reddere, quemadmodum Beza locutionem istam in interpretatione sua reddidit. Est autem hic fructus maximus, si quis coram ipso Deo intrepido ac securo sit corde atque animo, & nihil sibi ab ejus ira metuat. Nam ubi quis non est iræ Dei obnoxius, nihil veri mali accidere cuiquam potest.

Utitur autem Apostolus verbo futuri temporis, non autem præsentis, ut arbitror, ob hanc causam, ut perpetuitatem hujusce rei melius declararet, ita ut, si quis velit, possit etiam id, quod ipse affirmat, referre ad illud tempus, cum Deus per Christum mundum judicabit. Et tunc erit sententia similis, qui extat ad finem superioris capitis in illis verbis : *Et non pudefiamus ab eo in adventu ejus*. Continebunt quidem vitam, & per consequentiam necessitatem, securitas ista in Dei conspectu, eo, quod proxime Johannes dixerat de cognitione, quod simus ex veritate, præsertim secundum duas posteriores, quas diximus, significationes : sed tamen voluit Apostolus id apertius exprimere, propter nimiam rei præstantiam, & fructum omnium utilissimum, qui securitate ista coram Deo continetur. Atque ut ostenderet, se habuisse non levem causam illud docendi, quod docuit de securitate cordium nostrorum in Dei conspectu, propterea statim subjungit.

Vers. 20. *Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, major est Deus corde nostro, & novit omnia*, In principio hujus versiculi est in Græco conjunctio ὅτι, quæ quomodo reddi Latine debeat, videtur multum dubitatum ab interpretibus fuisse. Et Beza, qui in suis annotationibus scripsit, idem illam valere quod ὅπως, & sic non habere vim rationem reddendæ, sed tantum rei explicandæ, ac si Latine *semper seu videlicet* scriptum esset : in sine tamen translationis postrema recognitione, reddidit illam conjunctione *nam*, quæ illo in loco vix aliter accipi potest, quam cum significatione reddendi rationem. Castellio vero simpliciter, ut vocula illa Græca frequentius significare solet, habet pro ea *quod* in translatione sua. Mihi vero omnino probatur vulgata versio, ut scilicet conjunctione *quoniam*, vel alia simili, apertam vim habente rationem reddendi, illa exprimatur.

Sed interea animadvertendum est, nolle Apostolum in verbis, quæ sequuntur, probare id, quod proxime dixerat. Neque hoc sensu particula, quæ vim rationis reddendæ habet, huic loco conveniret. Verum intelligendum est, ut antea indicavimus, illum sequentibus verbis rationem reddere, cur mentionem fecisset istius securitatis cordium nostrorum coram Deo. Frequentissimum enim est ut tales conjunctiones, quæ vim reddendi rationem habent, significent, non probationem rei proxime dictæ, sed causam cur ejus mentio facta fuit. Itaque Apostoli sensus in his verbis est hujusmodi : Ne mirum sit vobis, si fructum ex eo, quod vos monui, prodicerem dixisse commemoravi, quod corda nostra secura coram Deo habebimus. Nam si aliter esset, & si cor ipsum nostrum nos reprehenderet, & consequenter

securitate ista coram Deo non fruemur, malum nobis eum apparere; cum ipse Deus, cum quo res nobis futura est, major sit corde nostro, & omnia noscat, ita ut non melius ipse appareat, quam nos ipsi; & propterea certum futurum esse, quod coram ipso consistere non possemus sed quemadmodum cor nostrum nos condemnaret, sic omnino, & multo magis expectandum foret, ut a Deo condemnaremur. In Græco vulgatis codicibus post vocem *cor* deest *nostrum*. Verum illa tum multo apud veterem interpretem Latinum sed etiam apud Syriacum legitur. Et Beza in sua translatione diserte illam posuit. idem fecerat ante Erasmus, & Castellio. Credo, quia sensisset propter locum ipsum, qui vocem illam omnino requirit, &, licet non expressam, subaudiendam docet, cum nusquam inveniantur Græci codices, qui illam habent.

Jam illud, quod Johannes dicit, *Deum esse majorem corde nostro*, a Beza in sua translatione ita accipitur, ac si dixisset, Deum esse potentiorem quam cor nostrum. Quæ quidem interpretatio potest admitti, tum propter ipsum verbum *major*, quod idem aliquando valet quod *potentior*; tum propter egregium sensum, qui inde emanat; quod scilicet, cum cor nostrum nos condemnat, est nobis timendum quiddam majus, quam sit condemnatio ipsius cordis nostri. Etenim nobis timenda condemnatio Dei, qui multo plus potest, quam cor nostrum, & sic condemnatione sua multo magis nobis obesse. Quandoquidem Deus novit omnia, & sic non potest illi esse absconditum, quod cordi nostro patet. Non recedimus nihilominus ab ea interpretatione, quam supra indicavimus, ut scilicet verbum *major* referatur ad majorem, id est perfectiorem cognitionem, quam Deus habet ejus, quod cordi nostro notum est, quam ipsum cor nostrum.

Et hæc quidem interpretatio communis fere omnium videtur, adeo ut ipse Beza, qui pro verbo *major potentior* substituit, ab ea nihilominus in suis annotationibus non recedat, neque ullam mentionem faciat ejus sensus, quem diximus ex verbo illo quod ipse in sua translatione posuit, elici posse, quamvis, ut dictum fuit, is sit revera egregius. Nam sciendum est præterea, apud interpretem Syriacum hunc locum ad hunc modum legi : *Et si ita est, quod cor nostrum reprobat nos, quanto magis Deus, qui major est condemnabit?* Namque ex his verbis non videtur posse colligi alia interpretatio vocis *major*, quam communis ista; præsertim cum non legatur apud interpretem illum, illud, *& novit omnia*. (In vulgatis quidem exemplaribus, nam quædam sunt, in quibus legitur) quod satis indicat, interpretem istum aut habuisse Græcum codicem, in quo verba illa non essent, aut certe sensisse illa omitti posse : quippe quorum sententia illa voce *major* contineretur. Est autem in Græcis verbis ante verbum *major* particula ὅτι, quæ omnino ut aliis in Novo Testamento contingit, redundare, ex idiotismo Hebraico fortasse, censenda est.

Jam vero restat solvenda difficultas quædam in sensu nostro hujus versiculi. Ex eo enim colligitur, Apostolum ita ratiocinari : Quod si cor nostrum nos condemnat, multo magis nos condemnabit Deus, qui omnia melius quam nos ipsi ad nos quoquo modo pertinentia noverit. Potest enim ratiocinatio illa valde infirma videri, cum in ea videamur pro concesso sumi, nos falli non posse in judicio de nobis ipsis ferendo. Nam alioqui nullo modo ex eo, quod ipsi nos ipsos condemnamus, consequi posse videtur, Deum similiter nos condemnare, vel condemnaturum esse. Est enim Dei judicium perpetuo verissimum, & minime erroneum. Ut hunc nodum solvamus, duplicem viam tenere possumus. Una est, quod humana natura est ejusmodi, quæ seipsam nimio plus semper amet; ex quo fit, ut vix fieri posse videatur, ut quisquam seipsum condemnet, nisi veritatis manifesta vi compulsus id faciat.

Altera via est, eaque fortasse tutior, quod ad nos tales reddendos, ut merito a Deo condemnemur, satis est, si ipsi nobis persuadeamus, nos peccare, & condemnatione plane esse dignos, quamvis revera citra hanc

persuasionem nostram non peccemus, id est, opera nostra non sint ejusmodi quæ per se ipsa peccata sint, & condemnationem mereantur. Etenim ex regula, quam Paulus posuit ad finem 14. cap. Epistolæ ad Romanos, *quod scilicet quidquid non est ex fide, peccatum sit*, necessario consequitur, ad nos reos ac peccatores coram Deo constituendos, satis esse, si nos ipsi credamus, nos peccare, & ea facere, quæ divina punitione sint digna. Loquitur autem hic de vita & factis nostris universe, aut saltem generatim, non autem de quibusdam tantum actionibus nostris. Nam si is peccat, qui dubitat, dum aliquid facit, recténe, an prave agat, (hic enim sensus est communiter approbatus prædictæ illius Paulinæ regulæ) quanto magis is peccare dicendus est, qui prorsus sibi persuadeat se peccare, etiamsi alioqui ea, quæ facit, secundum divinam legem peccata censenda non sint? Merito igitur Apostolus propter duplicem illam rationem potuit pro concesso sumere, non quidem simpliciter nos errare non posse in judicio de nobis ferendo; sed, quod attinet ad sui ipsius condemnationem, fieri non posse, ut erremus, & quoniam apud ipsum Deum rei non simus, ab ipsove non condemnemur.

Vers. 21. Difficiliorem multo fortasse habebit explicationem, & ab objectione simili defensionem id, quod in Apostoli verbis sequitur, *Charissimi, si cor nostrum non reprehendit nos, fiduciam habemus ad Deum*. Hic enim similiter ita ratiocinari Apostolus videtur, ut pro concesso sumat, nos falli non posse in judicando de nobis ipsis. Et cum hic non de judicio in nobis ipsis condemnandis, quod ipsimet faciamus, sed de judicio agat, quod faciamus in nobis ipsis approbandis, neutra ex prædictis duabus rationibus, quæ in superiore ejus ratiocinatione merito opponebantur isti reprehensioni, quod id pro concesso sumeretur, quod verum esse non appareret, potest hoc in loco vim illam habere, aut locum invenire: quin potius quædam ratio, priori ex istis duabus opposita, hic locum habere omnino videtur, ex qua confirmetur & augeatur absurditas pro concesso id sumendi, de quo nihil constat. Quandoquidem potius contrarium ejus hic verisimile est, nempe ut quis de seipso judicando omnino fallatur, ubi nimirum judicium est de seipso approbando. Quam enim, sumus omnes alieni & abhorrentes à nobis ipsis condemnandis, tam contra prompti & alacres sumus in nobis ipsis approbandis. Itaque apparet, quod diximus, videri hic esse difficultatem majorem, quam quæ ibi fuit, ubi de nobis ipsis condemnandis agebatur. Verumtamen speramus, Deo dante, posse etiam hoc in loco difficultatem tolli ac dissolvi.

Quod antequam facere tentemus, monere volumus, ne quis fortasse putet, posse solvi hunc nodum propterea; quod Apostolus aliud nihil dicat, quam *si cor nostrum nos non condemnat, nos habere fiduciam ad Deum*, quasi interim non dicat, istam fiduciam non esse inanem. Certe enim, siquis sibi persuadet, se in nulla culpa esse, is fiduciam erga Deum ut habeat necesse est: quamvis alioqui, cum possit falli, in sibi id, quod diximus, persuadendo, consequenter simul falli possit in ista fiducia sua, quæ videlicet inanis sit. Nam siquis objiciat verba illa Pauli in priore ad Corinthios cap. 4. 4. *Nihil enim mihi ipsi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum*, quasi hinc colligatur, posse persuasionem nullius suæ culpæ esse sine fiducia erga Deum, is sine dubio falli dicendus est; cum aliud sit *justificatum esse*, aliud vero *fiduciam habere erga Deum*: quandoquidem fiducia ista id quidem efficit, ut quis credat se esse justificatum; sed non tamen ut reipsa sit. Nec Paulus, qui dixit, *Non propterea sum justificatus*, interrogatus negasset, se tamen credere se justificatum esse.

Ut igitur ad propositum revertamur, si quis difficultatem hujus nostri loci crederet se posse solvere hac ratione, videlicet, quod Johannes nihil dicat de fiducia ista, quæ inanis non sit futura; quamvis alioqui verba ipsa Apostoli possint huic solutioni locum dare: tamen si animadvertatur, quo sensu ipse illa protulit, concidit penitus ratio ista. Statim enim subjungit: *Et, quidquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam mandata ejus custodimus, & ea, quæ sunt coram eo placita, facimus*. Namque ex his verbis manifeste constat, eum loqui de fiducia erga Deum, quæ non sit vana. Nam & paullo ante, cum de fiducia coram Deo, seu securitate cordium nostrorum mentionem fecit, quamvis nihil expresserit, quod talis securitas vana non sit, id tamen tanquam expressum intelligi debet. Alioqui pro eo, quod sine ullo dubio fructum voluit commemorare præstantissimum, qui ex eo colligitur, quod factis & revera amemus, effectum inde provenientem commemorasset, ex quo parva aut nulla potius utilitas proveniret. Nec porro dubium esse potest, quin ad istum locum hic Apostolus respiciat, &, postquam dixit incommodum, quod ex contraria re, id est, ex reprehensione ipsius cordis nostri oriretur, id nunc commodum subjiciat, quod proxime ante dixerat.

Postquam igitur vidimus, indicatam istam à nobis difficultatis nostræ solvendæ rationem, quæ cuipiam fortassis probari queat, nihil prorsus soliditatis habere; jam tempus est, ut aliquid melius excogitemus. Itaque dicimus animadvertendum diligenter esse, quod Apostolus non de omnibus hominibus loquitur, sed de iis, quos sibi similes, hac saltem in re, esse, sibi persuaserat, quod sincere Christi nomen profiterentur, ejusque præcepta bene cognita haberent. Cum enim numero plurali in persona prima utatur, quamvis hoc frequenter aliter accipi possit: tamen proprie loquendo necesse est ut se ipsum illo numero includat; & consequenter alios, eodem numero inclusos, sibi similes in eo, de quo agitur, seu potius in eo, sine quo id esse non potest, de quo agitur, esse sumat. Jam id, de quo agitur, est fiducia apud Deum, quæ omnino requirit, & quod quis de Deo curet, & quod notitiam habeat voluntatis ejus; & sic sub Christo ipsius Christi nomen sincero animo profiteatur, & ejus præcepta nota habeat. Hoc autem similiter posito, istis, de quibus Johannes loquitur, videtur inde plane consequi, vix fieri posse, aut ne vix quidem, ut tales homines seipsos decipiant, in sibi nimium tribuendo, & statuendo, se culpa esse vacuos, cum tamen non sint. Qui enim sincere cum Deo agit, & novit voluntatem ejus, potius in eam partem semper inclinat, ut sibi parum tribuat, quantum pertinet ad officium suum erga ipsum Deum, & potius semper metuat, ne in aliqua re offenderit, ubi etiam metuendum non sit. Quæ consideratio in superiore Apostoli ratiocinatione, cum ageret de proprio judicio in se ipso condemnando, poterat difficultatem ibi propositam augere, & verisimile facere, ejusmodi judicium falsum facile esse posse. Et propterea ibi necesse fuit, duas illas huic oppositas considerationes, seu rationes investigare, quæ isti uni præponderarent, eique omnem vim adimerent: tametsi nos ibi hujusce rei mentionem non fecimus.

Cum igitur vix aut ne vix quidem fieri posse videatur, ut homines ejusmodi, quales ii erant, de quibus Apostolus loquitur, fallantur in se ipsis approbandis, & à culpa immunibus faciendis, recte omnino censendum est, Apostolum tacite ratiocinatum fuisse, & id, quod conclusit, conclusisse. Quandoquidem, ut vidimus, non contentus dixisse, *Quod si cor nostrum nos non condemnat, habemus fiduciam ad Deum*, nempe non diserte expressius addidit, nos, si tales simus, ut à corde nostro non condemnemur, ejusmodi simul esse, *qui custodiamus Dei præcepta, & quæ illi placent, faciamus*; unde sic consequi,

Vers. 22. *Ut impetremus ab eo quidquid illum rogaverimus*; qui fructus sane est peregregius, ac ferme incomparabilis, qui addendus est aliis supra ab Apostolo commemoratis, & à nobis explicatis, qui ex eo capiuntur, quod quis non verbo sed factis amet. Est autem hæc eadem ferme sententia repetita inferius ab Apostolo cap. 5. 14. 15. quo ubi Deo dante, pervenerimus, ea dicemus, quæ proprie ad explicationem ejus loci pertinent.

Nunc considerandum est, id, quod Johannes affirmat, &

tur, & rationem, quam affert, cur ea impetremus à Deo quæcunque rogamus confirmaret. Nam & illa sententia, quam cæcus ille natus profert in Evangelio apud hunc eundem scriptorem, inquiens Joh. 9. 31: *Scimus autem quod peccatores Deus non audit: sed si quis cultor Dei est, & voluntatem ejus facit hunc audit.* Dominus etiam Jesus illud, quod hic à Johanne dicitur, nempe facere quæ placita sunt coram Deo, sibi ipsi meritissimo tribuens, & addens, quod sic semper faceret, fructum inde non dissimilem huic impetrandi quod à Deo petitur, ad ipsum provenire affirmat, inquiens cap. 8. Evangelii ejusdem Johannis 𝔳. 29. *Qui misit me mecum est, nec reliquit me solum Pater. Quia ego, quæ illi placent, facio semper.* Jam de exceptione aliqua, quam possit habere enunciatio ista, quod, qui Dei voluntatem facit, ab ipso obtineat, quod petit, videbimus, Deo adjutore, in prædicto & à nobis indicato loco inferius cap. 5. Præstat enim hic jam ulterius progredi. Nam cum dixisset Apostolus, nos custodire mandata Dei, volens nunc explicare, quæ sint ista Dei mandata, aut id, quod dixerat, aliqua ratione probare, subjunxit hæc verba.

Vers. 23. *Et hoc est mandatum ejus, ut credamus in nomine filii ejus Jesu Christi, & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum.* Possunt enim ista verba, quamvis prima fronte videantur omnino propter id solum addita ut explicetur, quæ sint Dei mandata, ita accipi, acsi non hoc quidem, saltem præcipue, voluerit Apostolus facere, sed probare, quod merito dixerit, illos, de quibus loquebatur, custodire mandata Dei. Nam si recte attendatur, hos dixerat esse illos, quorum cor ipsos non reprehenderet; ac rursus illos dixerat esse illos, qui non verbo & lingua, sed opere & veritate amarent; & sic concluserat, eos custodire Dei præcepta, qui revera & factis ipsis dilectionem erga alios exercerent, nempe talem, qualem antea, ipsum Christi præceptum de diligendis fratribus explicans, descripserat, ita ut etiam animas pro fratribus ponere non recusent. Quod a se recte conclusum fuisse ostendere volens, dicit, Dei mandata ad illa duo capita revocari, ut scilicet Christo fidem habeamus, quod unum est caput; & alii alios diligamus, quod est alterum. Cui alteri capiti adjungit, *Sicut mandatum dedit*, quod, judicio meo, ad Christum proxime nominatum referri debet, qui scilicet dederit mandatum istud. Jam de illis, quos affirmaverat præcepta Dei custodire, si dilectionem re ipsa erga fratres præstarent, pro concesso videtur sumere Apostolus, quod Christo fidem haberent. Neque enim loquitur de aliis, quam de iis, qui Christi nomen profitentur; quos fidem etiam eo necessario habuisse, quod illorum amore eo progrederentur, ut etiam animas suas pro fratribus ponere essent parati. Hoc enim non aliam ob causam illi faciebant, nisi quia Christo fidem adhibebant, à quo nimirum tale præceptum ponendi animam pro fratribus expresse habuissent. Quod hoc deinde declaravit Apostolus verbis illis, *sicut dedit mandatum*; & simul iisdem verbis exposuit, qualis debeat esse dilectio illa erga alios, si is, qui eam præstiterit, debeat aut possit merito dici servare mandata Dei, nempe eterna illa Dei mandata, quæ per Christum dedit: talis utrimque, ut eam ipse Christus præscripsit, id est, ejusmodi, ut ejus exemplo sanguinem nostrum fundere pro fratribus non dubitemus.

Credimus ex iis, quæ à nobis dicta sunt, facile probatum iri cuicunque istum locum diligenter intuenti, Apostolum præcipue hic id sibi propositum habuisse, ut ostenderet, eos, qui vere, atque ut Christus jussit, fratres diligunt, ipsam Dei præcepta servare, & quidquid dicit, pertinens ad exponenda hoc loco Dei præcepta, fuisse dictum non præcipue propter se ipsum, sed ut inde concluderetur ac probaretur, quod modo diximus.

Redegit autem, ut dictum fuit, Apostolus divina præcepta ad duo capita, credendi scilicet Christo, & diligendi alios ad eum modum, quem jussit Christus, (ut quidem nos verba illa *sicut dedit mandatum*, interpretamur) vel, si quis malit verba ista ad Deum præcipue referre, Deus per ipsum Christum præscripsit. Revocavit inquam Johannes ad illa duo capita præcepta Dei sub Evangelio, etiamsi potuisset ad unum tantum caput illa revocare, id est, ad fidem, quæ Jesu Christo Dei filio habeatur. Quod propterea fecit, ut magis id, quod volebat, exprimeret, & illud probaret, quod antea concluserat de iis qui fratres vere amant. Propter hanc inquam, causam, addidit expresse præceptum, Christo fidem adhibendi, præceptum alios diligendi, quamvis fieri nequeat, ut qui Christo fidem habeat, & interim alios non diligat, atque ea ratione, ut ipse Christus jussit. Christus quidem ipse interrogatus quid faciendum esset, ut opera Dei fierent, id est, ejus præcepta servarentur, respondit Joh. 6. 28, 29. *Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem ille misit.* Complectitur hic uno præcepto, & una in ipsum Christum fide, quicquid Deus nos facere jubet. Paulus quoque Apostolus Act. 20. 21. fidei in Christum adjunxit pœnitentiam in Deum: quamvis nulli dubium esse possit, quin fides in Christum pœnitentiam erga Deum omnino complectatur: id etiam & ipse fecit, ut apertius id diceret, quod volebat, & rem melius exprimeret.

Ubi notandum est, quod, cum Johannes fidem quæ Christo adhibetur, priore loco ponat, posteriore vero amorem, quo alios prosequamur, Paulus priore loco posuit pœnitentiam in Deum, posteriore vero fidem in Christum. Quæ diversitas inde proficiscitur, quod fides in Christum antecedit quidem tempore, aut saltem secundum intellectum, fratres ita diligere, ut Christus præscripsit: sed eadem ratione non antecedit, sed sequitur pœnitentiam in Deum. Quemadmodum enim ad hoc, ut quis præceptum dilectionis fraternæ à Christo datum servet, necesse esse constat, ut prius, ratione, ut diximus, saltem intellectus, Christo verbis fidem adhibeat; sic contra, ut quis in Jesum Christum credat, necesse est ut jam animum probum gerat, & Deum aliquo modo metuat, saltem, ut dictum est, intellectus ratione; & consequenter, factorum peccatorum & in Deum offensarum pœnitentiam agat. Neque enim aliunde factum est ut, antequam Christus Evangelium annunciaret, missus sit Johannes Baptista ad prædicandam populo pœnitentiam. Hac enim ratione, ut ipsa scriptura loquitur, via Christo præparabatur, id est, homines disponebantur ad illi fidem adhibendam. Nam & ipsemet Christus, cum munus suum aggredi in terris cœpit, annunciavit ac jussit, ut agerent pœnitentiam, & crederent Evangelio, ostendens hac ratione, quod pœnitentiam agere aliquo modo præcedat fidem quæ Evangelio habetur, & consequenter ipsi Christo.

Jam in his Apostoli verbis primum non est silentio prætereundum, quod, cum probare vellet id, quod antea concluserat, quod, qui fratres amant, mandata Dei servent, pro *mandatis* numero plurali antea dictis, reposuit *mandatum* numero singulari: quamvis duo illa, ad quæ diximus illum præcepta Dei revocare, statim subjecerit ad explicationem mandati illius. Ex quo duo docere possumus. Unum, commutationem numerorum pluralis & singularis à Sacris Scriptoribus usurpari: alterum, illa duo ita conjuncta esse, & alterum ex altero, id est, posterius à priore pendere, ut utrumque unum tantum præceptum censeri queat. Deinde secundum est, pro eo, quod Latinus interpres habet, *in nomine*, Græcum codicem habere *nomini*. Ex quo intelligitur, veterem interpretem aliter hunc locum in Græco legisse, quam hodie legatur. Nam & Syriacus interpres eodem pacto ac Latinus legit. Mirum est autem quod Beza hic in voce *nomini* quodammodo philosophetur, inquiens, vocem *nomini* hic referri ad verbi prædicationem; *Nam fides*, inquit, *ex verbi auditu*. Primum enim nihil est tritius, quam ut in Sacris Literis *nomen* alicujus, præsertim Dei & Christi, idem significet, quod is ipse, cujus *nomen* commemoratur, &, quod ipse Deus, & Christus. Unde nihil dubitandum est, quin tam in hoc loco, quam in aliis non paucis, ubi *Christi nominis* fit mentio, nihil aliud intelligatur per *Christi nomen*, quam ipse Christus. Nec ambigo, quin ipse Beza aliis in locis, ubi similiter nominis Jesu Christi fit mentio, & quidem conjunctim

cum *fidei* nomine seu *credendi* verbo, in hanc significationem accipiat, ut nos diximus. Sed hoc in loco fefellit illum loquutio ista insolita, conjungendi scilicet vocem *nominis* una cum *credendi* verbo dativo casu, cum de Christi nomine verba fiunt. Dativo, inquam, casu, in ipsis verbis Graecis, simplici, & sine praepositione. Alias enim loquutio ista habere solet vocem *nominis* vel accusativo vel dativo casu cum praepositione. Itaque putavit novam aliquam significationem hic subesse: sed, ut diximus, falsus fuit. Nam deinde quomodo potest haec interpretatio ipsius subsistere, ut *nomen Christi* sit praedicatio verbi, nempe ipsius Christi? Quis unquam vidit aut observavit, *Christi nomen* significare praedicationem verbi illius, aut aliquid simile, ut ulla aliquo modo possit tam inaudita alloqui & insolentis istius loquutionis interpretatio sustineri aut defendi? Sed jam ulterius progrediamur.

Vers. 24. Pergens igitur Apostolus ait: *Et qui servat mandata ejus, in illo manet, & ipse in eo.* Quia, ut non interpretati sumus, jam probavit Apostolus, eum, qui praeceptum Christi de diligendis fratribus servet, divina mandata servare: nunc subjicit, quanta sit praestantia & felicitas ejus, qui divina mandata servat, affirmans, ejusmodi hominem *in Deo manere, & Deum in ipso.* Quibus verbis, ut supra, hunc loquendi modum exponentes, diximus, significatur summa conjunctio inter Deum & ejusmodi hominem; & apparet, Johannem in hac Epistola illud, quod Deus in aliquo maneat, cum eo conjunctum, quod ille maneat in Deo, ponere pro excellentissima & divinissima rerum omnium, quae homini in hoc mundo contingere possint; imo ea complecti, quicquid boni in homine in praesenti hac vita esse potest, seu quod attinet ad officium ipsius erga Deum, seu quod pertinet ad favorem Dei erga ipsum. Itaque postquam alios fructus recensuit, qui ex eo proveniunt, quod quis ea charitate erga alios sit praeditus, quam Deus per Christum praescripsit, tandem hoc, tanquam complementum & summam omnium fructuum, qui haberi in hac vita possint, recensere voluit.

Et quoniam res adeo eximia iste fructus est, ut vix credi a quoquam possit; propterea probationem, quod fructum istum is percipiat, qui amore illo, quem Christus praecepit, sit praeditus, in reliquis hujus capitis verbis subjungit, & ait: *Et in hoc scimus quoniam manet in nobis, ex Spiritu, quem dedit nobis.* Ubi primum, animadvertendum est, quod ex duabus istis rebus, quas proxime diximus, videlicet *Nos manere in Deo*, & *Deum manere in nobis*, non priorem, sed posteriorem probandam sibi Johannes sumit, ut pote quae minus verisimilis sit, & in qua potissima pars illius fructus, quem diximus consistat. Nam propter istam minorem verisimilitudinem, sine ulla necessitate voluit etiam, cum affirmavit, Deum in eo manere, qui servat mandata ejus, repetere *manendi* verbum; &, non contentus dixisse, ut nos recitavimus, *In illo manet, & ipse in eo*, (ut quidem putatur) post vocem *eo*, statim repetit verbum *manet*. Sic enim legitur in Graeco exemplari, quamvis Latinus codex repertum istud verbum non habeat. Noluit enim Apostolus, ullum prorsus locum dubitandi relinquere, quin a se affirmaretur, in hujusmodi homine Deum manere, cum id alioqui parum credibile videatur. Ut igitur hoc ipsum, ut minus verisimile, probet, pro medio ad id probandum sumit, Deum ejusmodi homini dedisse de suo Spiritu.

Quod antequam declaremus, animadvertendum est, Apostolum nolle hic simpliciter affirmare, quod Deus in nobis habitet. Nam sensus verborum ipsius est, ac si dixisset: *Ex eo autem cognoscitur, quod Deus in aliquo habitet, si dederit illi de suo Spiritu.* Figurate igitur hic usus est Johannes numero plurali personae primae, cum eadem significatione, ac si impersonaliter, ut loquuntur, loquutus fuisset, quod attinet ad verbum *scimus*, seu *cognoscimus*, & de caetero numero singulari tertiae personae usus fuisset. Estque hic figuratus loquendi modus in omnibus linguis admodum usitatus; &, si quis recte animadvertat, in ipso Novo Testamento, & praesertim apud hunc scriptorem in hac ipsa Epistola haud infrequens.

Deinde notandum est, quamvis voci *Spiritus* non sit additum relativum ullum; tamen debere locum ita accipi, ac si diserte in Graeco legeretur ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, voce αὐτοῦ denso spiritu notata. Nam relativum istud hic omissum diserte ponitur, atque exprimitur capite sequenti vers. 13, ubi haec eadem sententia repetitur. Probat igitur Johannes, in eo, qui mandata Dei servat, Deum manere, ex eo, quod ejusmodi homini Deus de Spiritu suo dedit. Nemo enim negare potest, quin Deus ibi sit, ubi est ejus Spiritus. Jam Spiritus ipse Dei aliud nihil est quam charitas, qua plane eum praeditum esse oportet; qui Dei mandata servat, praesertim ea ratione, qua Apostolus intelligit, qui in tali homine reperiri, ut ita fratres amet, ut vitam suam pro illis impendere non recuset. Est, inquam, iste Dei Spiritus charitas, cum nihil magis proprium Dei sit, quam ipsa charitas. Unde factum est, ut idem Apostolus cap. sequenti vers. 8. & 16. non dubitaverit dicere, Deum esse charitatem; & vers. 16. statim subjungit: *Et qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo manet.* Ubi nemo non videt, eandem sententiam, quam hic posuit, ab Apostolo illic ex aliqua parte verbis repetitam fuisse, reposita videlicet *charitate* loco *Spiritus Dei*.

Explicatio vero, ut quidem nobis persuademus, & ab aliis non animadverso sensu horum posteriorum verborum hujus tertii capitis, id tantum addendum est, simplicem copulam in verbis istis, *Et in hoc scimus &c.* ut saepissime evenit in Scriptura Sacra ex Hebraicae Linguae usu censendam esse hoc loco habere vim particulae rationem reddentis. Quod quidem Beza credidit statuendum esse in prima hujus versiculi vocula, quae simplex conjunctiva particula similiter est: & propterea illam particulam *nam* reddidit, cum tamen ibi hac re nihil opus esset; neque appareat secundum ipsius Bezae loci explicationem, cur ad istum modum ea vocula reddi debuerit: secundum quidem explicationem nostram liquido constat, id fieri non debuisse. Hic vero, ubi id fieri debuit, latuit hoc Bezam & alios, propterea, quia longe aberrarunt a vero sensu loci hujus. Caeterum, quomodo verum sit, quod Deus participes faciat homines charitatis suae; & quomodo ii, qui mandata ejus servat, ut certum est, eum praeditum esse charitate vera ac divina, sic ab ipso Deo charitatem hanc habuerit. Et sic, secundum explicationem nostram, Deus illi dederit de Spiritu suo, infra Deo volente dicemus, in explicatione 13. versus supra a nobis citati sequentis capitis. Ad quod explicandum jam nobis aggrediendum est.

CAPUT IV.

Diximus ab ipso statim initio harum commentationum nostrarum in hanc Epistolam, praecipuum scopum, quique, si quis recte consideret, totam Epistolam occupet, Apostoli, in ea scribenda fuisse, monere eos, ad quos scribit, ut in vera custodia Christi praeceptorum, & ipsius Christianae religionis cultu, perseverarent ac proficerent; & hujus rei occasione admonuisse eum quaedam pertinentia ad vitandos falsos Prophetas, qui illos a sanctissimo hoc instituto abducerent. Quamvis igitur in secundo capite, ut vidimus, non pauca huc pertinentia dixerit: hic nihilominus iterum eos monet, ne ab illis impostoribus se seduci permittant, & videbimus, si Deus concesserit, quod etiam in sequenti cap. 5. quamvis illos seductores non nominet, multa dicit ad refellendum, quicquid illi docebant, & ostendendum, quod Jesus vere est Christus. Quandoquidem illorum falsa doctrina eo ten-

vis simulationem mentiebatur, quod Jesus non esse Christus, ut evidenter ex iis apparet, quæ scripta sunt hac de re prædicto secundo capite. Estque hoc diligentissime notandum, si quis velit recte intelligere, quid de istis falsis Prophetis, deque ipsorum doctrina, in initio hujus quarti capitis Apostolus scribat ac moneat. Sic igitur ait:

Vers.1. *Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sint. Quoniam multi pseudo-Prophetæ exierunt in mundum.* Nihil habemus, tanquam de re parvi momenti, dicimus, quod verbum *Charissimi*, ut hic & supra aliquoties apud veterem interpretem legitur, in Græco est ἀγαπητοὶ, id est *Dilecti*: apud Syriacum autem interpretem legitur Latine ubique *Dilecti mei*. Quod non propterea factum esse credimus, quia uterque ex istis duobus interpretibus aliter in Græco legerit, atque hodie legitur; sed vetus interpres credidit, non satis exprimi, sive sensum scriptoris, sive vim Græci verbi, simplici positivo. Ad quod ita statuendum arbitror illi occasionem dedisse illa duo loca, ubi legitur, Deum pronunciasse de Jesu, voce cœlitus demissa, quod is esset ipsius filius Matth.3.17 & 17.5. Additur enim utrobique eadem vox Græca, tanquam epithetum filii, quæ hic habetur. Nam ad summam illam Dei erga Christum dilectionem significandam, ut quidem Deum eam significare voluisse verisimile est, non videtur, vocem istam ἀγαπητὸς, quamvis positivi gradus sit, aliter quam superlativo debere accipi; aut certe verbo Græco ἀγαπᾶν, unde illa deducta est, plus significari dicendum est, quam verbo Latino *Diligendi*: ita ut nomen *Dilectus* inde ductum, ipsum nomen ἀγαπητὸς non satis exprimat. Quanquam nihilominus in istis duobus locis ipse vetus interpres nomen *Dilecti* simpliciter habet. Quod sane mihi mirum videtur, & arbitror, eum præ incuria, quamvis ea, quæ diximus, animadvertisset, & propterea in tota hac Epistola nomen illud Græcum non *dilecti*, sed *charissimi* nomine reddiderit, non curasse id, quod jam in sua translatione scripserat in prædictis duobus Evangelii locis. Jam quod attinet ad interpretem Syriacum, sine dubio ex proprietate quadam Syriaci sermonis addidit de suo affixum illud, ut Grammatici vocant, *mei*, videlicet sine quo elegantia linguæ Syriacæ perire videatur. Sed jam de gravioribus agamus.

Monet igitur Apostolus, ne velint omni Spiritui credere, sed probent Spiritus, an ex Deo sint. Quid nomine *Spiritus* hoc loco Johannes intelligat, non omnino inter eos, qui hunc locum explicant, convenire videtur: quamvis eadem sententia ex diversis ipsorum interpretationibus elici videatur. Nos quidem credimus, nihil esse necesse, ut plerique existimant, in voce ista esse ejusmodi metonymiam, ut *Spiritus* pro homine, qui talem Spiritum habeat, accipiatur: sed putamus nomine *Spiritus* ipsam quasi inspirationem significari, seu sensum homini aliquo modo inspiratum. Videmus enim, quod inferius v.6. distinguit idem Apostolus inter *spiritum veritatis*, & *spiritum erroris*, ubi non videtur habere locum metonymia illa, ut scilicet *spiritus* pro homine, in quo sit is spiritus, accipiatur: sed necesse est, ut nomen *spiritus* inspirationem quandam, sive inspiratum sensum declaret. Legitur apud Lucam cap.9.55. Christum dixisse Jacobo & Johanni discipulis suis, qui voluissent igne cœlitus demisso perdere eos, qui ipsum Christum hospitio suscipere recusaverant; *nescitis cujus spiritus estis*. Quod sine dubio significat, eos nescivisse, non duci se sensu divinitus inspirato ad id expetendum, quod expetebant: sed sensu inspirato aliunde, nempe vel à Diabolo, vel à carnalibus affectibus. Sic igitur & hic censendum est, *spiritus* nomine inspiratum, ut diximus, sensum quendam significari. Et propterea verborum Apostoli sententiam esse, monere, ne crederent esse verum omnem quoquo modo inspiratum sensum; nempe qui appareret in iis, qui aliquid alios docere aggrediebantur: sed explorarent homines tales sensus, ut cognoscerent de singulis, an inspiratio illa esse divina, an vero Diabolica, seu mere humana atque carnalis. Verbum enim, quod *probate* in Latino codice legitur, Græce est δοκιμάζετε, quod sæpe idem significat quod *explorate*.

Jam ratio, cur Apostolus hoc moneat, illud ipsum est, propter quod totum hoc scribebat, quod scripsit ad hanc materiam pertinens, ut scilicet ii, ad quos scribebat, sibi caverent, ne errarent ac deciperentur. Nempe quod jam existebant falsi Prophetæ, idque non pauci, & quidem, ut facile intelligi potest, inter ipsos versabantur. Hanc rationem igitur his verbis explicat: *Quoniam multi Pseudo-Prophetæ exierunt in mundum.* Ubi apparet, *exire in mundum* idem esse quod existere, & publice munus aliquod aggredi: non autem ex alio aliquo loco, seu aliunde in mundum prodire. Quod, quemadmodum à nostris hominibus merito animadversum est, valet ad confutandas falsas illorum interpretationes, qui ex eo, quod Christus in mundum venisse dicitur, concludunt, illum antequam nasceretur in cœlo fuisse, & inde ex virgine nascendo in mundum venisse.

Vers.2. Postquam Apostolus & monuit, & rationem seu causam suæ monitionis attulit, non hoc contentus, regulam quandam tradit, per quam dignosci possit, an spiritus aliquis, id est inspiratus sensus, qui continetur in verbis alicujus, qui alios in rebus divinis docere aggrediatur, nec ne sit ex Deo. Quam regulam Apostolus & affirmative, & negative ponit, ut statim videbimus. Inquit enim: *In hoc cognoscitur Spiritus Dei: Omnis spiritus, qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est.* Hic ponit regulam suam affirmative. & prima illa verba, *In hoc cognoscitur Spiritus Dei*, quæ ipsi regulæ præponuntur, idem significant, quod, ut modo indicavimus, cognosci per eam regulam, quam mox Apostolus subjiciet, an spiritus aliquis sit nec ne divinus spiritus.

Jam in ipsis verbis hujus regulæ, affirmative primum datæ, videtur in vulgata editione error esse non exiguus, nempe in verbo *venisse*; cum verbum Græcum ἐληλυθότα, id est, participium illud, pro quo illud substitutum est, proprie significet *Qui venit*. Id quod hoc in loco Benedictum Ariam Montanum vel non animadvertisse, vel lectorem non monuisse, non parum miror. Nihil enim hic vulgatam Latinam lectionem mutavit, cum tamen in sequenti versiculo, ubi eadem regula negative ponitur, illud idem Græcum participium, quod ibi vetus interpres, ut postea videbimus, sine dubio non legit, reddiderit ipse Latine, non quidem verbo *venisse*, sed participio *venientem*. Suspicor tamen hoc factum ab ipso fuisse, quod crediderit, participium istud, quamvis proprie aliter soneret, posse tamen reddi verbo *venisse*, & ita pro participio Infinitivum in Latina lingua reponi posse; & propterea ubi deprehendit, id à vulgato interprete factum esse, nihil mutare voluit: credo ob eam causam, quod videret, tali mutatione sensum ab omnibus vulgo receptum vehementer immutari: sed interim tamen, ubi vetus interpres verbum illud Græcum non legisset, nec ullo modo in sua interpretatione Latine reddidisset, putavit sibi liberum esse, non recedere à propria, quam crediderit, illius verbi significatione, ne quis fortasse arbitraretur, ab ipso hoc minime animadversum fuisse. Sed tamen, pace ipsius dictum velim, quemadmodum in innumerabilibus fere aliis locis, sic in hoc loco mihi nihil probatur, quod participium temporis præteriti apud Græcos, vertit Latine participio præsentis temporis. Nam si dicat, non habere linguam Latinam participium præteriti temporis, quod isti Græco respondeat: dico ego ex altera parte, non esse hanc justam causam, ut quis ita verbum è Græco transferat, ut sensus verus ac proprius Græci verbi immutetur, ut certe hic immutatur. Nam participio illo præsentis temporis aliud significatur, quam Græcum participium præteriti temporis significet; significatur, inquam, Chri-

stum Jesum postremi tempore *venisse in carne*: cum sensus vocis Græcæ sit, eum, *non ipsi dum venire in carne*, sed etiam venisse. Et propterea, ista superstitiose imitatione reddendi participium participio, debuisset Benedictus Arias Montanus hic ponere *Qui venit*, & alibi vel talis, ut sic dixerim, circumlocutione, vel alia ratione, prout locus ferret, participiorum Græcorum præteriti temporis, quæ sibi respondentia in Latina lingua non habent, sensum omnino exprimere.

Jam quod credidit, posse exprimi participium ἐληλυθότα voce infinitivi ejusdem temporis, (quemadmodum quicunque e Græco in Latinum vel in alias linguas, Novum Testamentum hactenus verterunt, prorsus crediderunt; immo hoc loco non aliter quam per infinitivi vocem debere illud verti, existimasse plane videntur) & propterea in priore loco, ubi participium istud in Apostoli verbis legitur, nihil mutavit verbum *venisse*, pro eo à vetere interprete repositum: quanquam non dubito, quin talis interpretatio possit aliquo modo sustineri: tamen ex altera parte similiter nihil dubito, quin præstet omnino *qui venit*, non autem *venisse* participium illud hoc loco reddere.

Quod autem nihilominus vulgata & communis omnium sententia in participio isto vertendo, quod aliquatenus attinet ad Græci sermonis usum, sustineri queat, ut sic dixerim, facit potissimum auctoritas complurium Linguæ Græcæ peritissimorum hominum, qui id senserunt; & non dubito, quin in ipso Novo Testamento aliquod sit exemplum, unde id confirmari possit. Quale etiam videmur paulo superius, capite videlicet superiore ℣ 17, habuisse locum, ubi participium loco infinitivi positum fuisse censeri debeat, in illis videlicet verbis, *Et viderit fratrem suum necesse habere*. In Græco siquidem est pro *necesse habere* χρείαν ἔχοντα, id est, ad verbum, ut Arias Montanus vertit, *opus habentem*. Videtur enim plane sentiendum, participium ἔχοντα idem pollere, quod infinitivi vocem ἔχειν. Neque enim vult dicere Apostolus, *Si quis viderit fratrem suum, qui opus habet*: sed, *Qui hoc ipsum viderit, quod opus habeat*. Id quod rectissime exprimitur per infinitivum: per participium vero minime. Nihil enim vetat, quominus quis videat fratrem suum opus habentem, id est, qui opus habet, & tamen nesciat illum opus habere, & sic quod opus habeat, nullo modo videat.

Quocirca potissima ratio, quæ me movet ad statuendum nihilominus, ut hic participium ἐληλυθότα per infinitivum minime exprimi debeat aut possit, est ipsa subjecta materia, & sensus verborum Apostolicorum qui ex hac ipsa Epistola, ut ante indicavimus, & mox plenius exponemus, manifeste apparet: tametsi non est etiam negandum, quin, ut jam dictum fuit, participium illud proprie, & secundum ipsam Grammaticam, verti Latine debeat, *Qui venit*. Quod quamvis per se clarissimum sit, & propterea nos doceat, verbis Apostoli alium posse subesse sensum, quam is est, qui hactenus communiter receptus fuit, & quem necessario fert vox infinitivi *venisse*: tamen nemo, ut credimus, ex iis, qui in hunc locum scripserunt, id animadvertit ante Thomam Naogeorgum, qui non spernendum commentariolum ante plurimos annos in hanc Epistolam conscripsit, atque edidit, & simul verum sensum hujus loci nos docuit, qui est: *Eum Spiritum, qui confitetur Jesum Christum, id est, eum pro suo servatore ac domino, & denique vero Christo habet, quamvis is in carne venerit, hoc est homo fuerit, non modo mortalis, sed infinitis malis obnoxius, ipsum, inquam, Spiritum ex Deo esse.* Immensi siquidem homines, præcipue ex Judaico populo, quominus Jesum Nazarenum, qui dictus est Christus, pro vero Christo, ut revera est, agnoscerent, eo sunt deterriti, quod ipsius conditio & præsertim mala gravia & plurima, & denique ipsa crucis mors, quam passus fuit, non viderentur bene convenire & simul esse posse cum eo, qui verus Christus & Rex populi Dei esset; is, inquam, Rex, qui ante per Prophetas à Deo promissus fuerat, qui sine dubio, ut ipsa Prophetarum verba significare videbantur, ejusmodi expectabatur, qui potentia & felicitate sua populum ab omni servitutis jugo liberaret, & eum in multo florentiore statu, quam unquam antea fuisset, poneret ac constitueret. Ex quo dabatur occasio falsis Prophetis illis, de quibus Johannes loquitur, plane asserendi ac confirmandi, Jesum illum Nazarenum non esse Christum.

Differentia igitur inter sensum communiter receptum, & eum, qui ex propria significatione participii ἐληλυθότα resultat, hæc est, quod vulgo receptus sensus agit de *confitendo, quod Jesus Christus in carne venerit*; alter vero agit de *confitendo, quod Jesus Christus, quamvis in carne venerit, tamen nihilominus sit ille verus Christus Dei in Prophetis promissus.* In priore sensu, qui id non confitebantur, quod eo continetur, negabant Jesum Christum in carne venisse. In posteriore vero, qui id similiter negabant, quod is continet, contra affirmabant Jesum Christum venisse in carne, & propter hoc ipsum negabant eum esse verum illum Christum à Deo promissum.

Quod autem sic omnino anteponendus sit sensus minus receptus ei, qui receptus est, probatur aperte per ea, quæ de iisdem falsis Prophetis scribit Apostolus noster capite secundo, ubi illos dicit tribuit, (& nihil revera illud) quod negarent Jesum esse Christum, ut ad verbum habetur ibi ℣ 22, & magna pars capitis quinti de hoc ipso in id insumitur, ut urgeat & probet, Jesum esse Dei filium, id est Christum. Quare non videtur dubitandum, quin hic quoque eadem de re agat, & suo more id repetat, quod jam dixit: sed repetit tamen, ut fere solet, cum aliqua adjectione. Quandoquidem, id quod secundo capite non fecerat, addit hic paucissimis verbis causam, cur isti falsi Prophetæ auderent negare Jesum esse Christum; quam si non fecisset, nihil mirum videri debet, cum hoc sibi propositum non haberet hoc in loco, ut falsos illos Prophetas erroris convinceret, quemadmodum omnes, quomodocunque ejus verba alioqui interpretentur, fateri coguntur: sed tantum, ut regulam quandam traderet, qua possent internosci ii, qui falsa de rebus divinis docebant, ab iis, qui docebant vera.

Sed alia præterea ratio est, non parum, judicio meo, valida ad demonstrandum, sensum, quem nos una cum Naogeorgo Johannis verbis subesse credimus, anteponendum esse sensui vulgo recepto; nempe quod secundum sensum nostrum appareret, si quis illum bene percipiat, Johannem verissima dicere, secundum vero vulgo receptum sensum, ostendi potest, minus vera à Johanne dici. Verissimum siquidem est, illum Spiritum esse ex Deo, qui confitetur Jesum Christum, qui malis multis & denique morti subjectus fuit. Debet enim confessio illa, ut ante dictum fuit, ita intelligi, ut complectatur, Jesum Christum esse verum servatorem nostrum, verumque Christum Dei. At contra minus verum est, eum Spiritum ex Deo esse, qui fatetur Jesum Christum in carne venisse. Hoc enim sine dubio multi fatebantur, qui ipsum Jesum nihilominus pro vero Christo non habebant. Immo hoc ipsum, quod fatebantur, ut jam dictum fuit, pro ratione validissima ponebant, ad probandum, quod Jesus non esset verus Christus Dei. Quemadmodum Judæi semper fecerunt, hodieque faciunt.

Sed non est intellectum vulgo, quid illud sit *in carne venire*. Nos vero ejus verum sensum jam exposuimus. Quamquam etiamsi *in carne venire*, & sic *Christum Jesum in carne venisse*, illud ipsum revera significaret, quod vulgo existimatum est: non tamen Apostolum propterea vera dicere illo modo constaret, cum dicit, eum Spiritum, qui confitetur, Jesum Christum in carne venisse, ex Deo esse. Nam inventi semper fuerunt, hodieque sunt, qui id confitentur, & tamen non sunt ex Deo; & quidem inter ipsos illos, qui se alios res divinas docere profitentur, de quibus præcipue hoc loco

Apo-

Apostolo loquimur. Nam quis est hodie inter omnes, qui multa falsa de divinis rebus aliis tradunt, & falsa ac perniciosa dogmata mentibus hominum indere curant, & interim Christianam religionem profitentur, qui non fateatur, Jesum Christum veram humanam carnem habuisse? Hoc est enim, quod vulgo creditur significare *in carne venisse*.

Scio equidem, quid hic dicturi sint, & dicant, qui receptiorem Apostoli verborum interpretationem sequuntur, & quomodo huic nostræ ratiocinationi tacite obviam eant, in suis hujus loci explicationibus: sed nihil dicunt, aut dicere possunt, quod non sit coactum, & à verbis ipsius Johannis alienum. Certum siquidem est, secundum receptiorem ipsorum sensum, ipsis non convenire, quod quis fateatur, Jesum esse Christum, vel aliquid tale, unde statui possit, eum spiritum, qui istud confiteatur, quod isti volunt, ipsis Apostoli verbis significari ex Deo omnino esse. Nam quod nomini *Jesu* additur nomen *Christi*, hoc nullo pacto pertinere potest ad ostendendum, quod is spiritus, qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, confiteatur simul Jesum esse Christum. Ponitur enim in verbis istis vox *Christus* eo sensu, ac si diceretur, *Qui dictus est Christus*. Non autem ut significet Jesum revera esse Christum, aut certe non ut significet, id ab eo, de quo est sermo, agnosci. Id quod apertissimum est ex sequentibus verbis, ubi eadem regula dignoscendi spiritus negative ponitur. His enim verbis illa concepta est, secundum quidem Græca exemplaria omnia, quæ hodie extant, *Omnis spiritus, qui non confitetur Jesum Christum in carne venisse* (lego enim hic participium ἐληλυθότα, ut nunc opus est, secundum communem interpretationem) *ex Deo non est*. Ex istis enim verbis manifeste apparet, nomen *Christi* eo sensu hic poni, quo nos diximus; aut certe non eo, quem postremo commemoravimus, & rejecimus, alioquin Apostolus diceret, eum spiritum, qui agnoscit Jesum esse Christum, sed interim non confitetur eum in carne venisse, non esse ex Deo. Id quod nullo pacto consistere potest. Nam ipsemet Apostolus in ipso initio capitis quinti hujus Epistolæ diserte ait, *eum, qui credit, quod Jesus est Christus, ex Deo natum esse*. Et paullo inferius eodem capite ita loquitur, ut ex ejus verbis manifeste colligatur, *eum, qui credit Jesum esse Dei filium, vincere mundum*. Sed & in hoc ipso quarto capite ℣.15. asserit, quod, *quicunque confessus fuerit, quod Jesus est filius Dei, Deus in ipso manet, & ipse in Deo*. Et ad finem 20. capitis Evangelii sui testatur, *quod, qui credat Jesum esse Christum filium Dei, habet vitam æternam*. Ex quibus locis evidentissime apparet, non posse hoc consistere, quod spiritus aliquis agnoscat Jesum esse Christum, & tamen non sit ex Deo. Quandoquidem ubi fit mentio *Filii Dei*, etiamsi Christi nominatim non fiat, perinde tamen est, ac si diserte *Christi* nomen ibi esset positum; cum *Christus* & *Filius Dei* idem significent; & nihil aliud sit esse Christum, quam illum singularem Dei filium. Quod dicere voluimus propter testimonia illa duo à nobis citata hoc eodem capite & sequenti, non multo post principium, ubi *Christi* nomen non legitur: sed tantum *Dei filii*, verum cum articulo in Græco contextu, qui evincit, ibi de singulari illo, & omnium præstantissimo, & dilectissimo Dei filio verba fieri, & consequenter, ut dictum est, de Christo.

Credimus satis constare, vulgatam interpretationem verborum Apostoli, & lectionem communiter receptam, in qua habetur, quod *omnis spiritus, qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est*, quamvis alioqui possit ipsis Apostoli verbis convenire, tamen sustineri nullo modo posse, propter id, quod verum sensum non contineat, & satis apertum sit, ut spiritus aliquis possit dici vere ex Deo esse, non satis fore, quod confiteatur Jesum Christum in carne venisse, quocunque tandem sensu phrasis illa, *in carne venire*, qui ei convenire possit, accipiatur; qua de re confirmata, antequam ad alia progrediamur, aliquid esse dicendum.

Primum igitur non est silentio prætereundum, quod lectio, quam ii, qui Evangelici vocantur, ex Bezæ interpretatione sequuntur, non *in carne* habet, sed *in carnem*, tam hic, quam in secunda hujus scriptoris Epistola ℣.7, ubi de eadem re agitur. Atqui lectio ista plane improbanda est, ut potè quæ & sensum falsissimum inducit, (cum fieri nulla ratione possit, ut Jesus Christus, qui, ut utraque hæc appellatio docet, sine humana natura, vel extra ipsam ne considerari quidem potest, in carnem venerit) & proprietatem Græci sermonis, & usum particulæ Græcæ ἐν omnino tollit ac pervertit. Manifeste enim lectio ista ἐν ita accipit, ac si εἰς scriptum esset, & non ἐν σαρκὶ, ut legitur, sed εἰς σάρκα in Græco exemplari legeretur. Quamvis enim, ut alibi quoque à nobis indicatum est, in Novo Testamento valde frequenter propositio εἰς idem pollet, quod propositio ἐν: rarissime tamen & fere nunquam fit, ut vice versa ἐν pro εἰς usurpetur. Neque hactenus audivi citari alium locum, qui magis videatur favere sententiæ isti, quod ἐν pro εἰς in ipso Novo Testamento usurpetur, quam ille Johannis cap.5.4. ubi vetus interpres, & cum eo alii omnes verba ista, ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, verterunt *in piscinam*, id est ita, ac si Johannes scripsisset, εἰς τὴν κολυμβήθραν. Verum animadvertendum primo loco est, quod admodum sit verisimile, in loco isto esse trajectionem quandam, id est, copulam *Et* quæ statim sequitur post *piscinæ* vocem, non fuisse hoc loco, secundum exquisitam Grammaticam, positam; nempe quæ secundum illam rationem poni debuisset ante vocem illam, ita ut locus ad hunc modum legeretur: *Angelus enim secundum tempus descendebat, & in piscina turbabat aquam*: non autem, ut secundum situm ipsorum verborum Græcorum legitur, *Descendebat in piscinam, & turbabat aquam*. Ad quod statuendum ob hanc causam moveor, quia sine dubio lectio à me hoc loco vulgatæ substituta est convenientior, & magis cum veritate consentiens. Neque enim, proprie loquendo, verisimile est Angelum in ipsam piscinam descendisse; cum hac re nihil opus esset ad piscinæ aquam turbandum: sed satis erat ipsum descendere, nempe de cœlo, & aliqua ratione, absque eo quod ipsam piscinam ingrederetur, illius aquam turbare.

Deinde vero considerandum est, tunc forsasse fieri, ut præpositio ἐν pro εἰς usurpetur, quando non est periculum ut in sua propria significatione accipiatur, & locus omnino fert, ut non aliter quam cum significatione præpositionis εἰς posita esse possit. Quemadmodum in loco isto evenit, si verborum ordo plane servetur. Neque enim in ejusmodi verbis locus ullus esse potest veræ ac propriæ significationi præpositionis ἐν: sed necesse est, ut pro εἰς particula ista posita fuerit. Quod sane non contingit in loco, quem præ manibus habemus; cum optime queat præpositio ἐν in sua propria & naturali significatione, præsertim ratione habita usus scriptorum Novi Testamenti, omnino accipi. Nam quod fortasse propter verbum *veniendi* creditum fuit, necesse esse ut hic agatur de motu, ut ajunt, ad locum, non minus quam agatur, propter verbum *descendendi*, in prædicto loco Johannis 5, hoc plane frivolum est, cum verbum *veniendi* sæpissime simili ratione constructum cum præpositione ἐν inveniatur, sine isto motu ad locum, quem isti hic intelligunt. Intelligunt enim, necesse esse, ut caro sit id, quod rationem loci habeat, in quem ventum fuerit. Qui si vel id attendissent, quod scriptum est infra cap.5.6, ubi dicitur *Jesus Christus venisse, non in aqua tantum, sed in aqua & sanguine* non ita statuissent, ut statuerunt; cum certissimum sit Christum Jesum non venisse tanquam in locum, in aquam, & in sanguinem illum, de quo ibi verba fiunt; & necesse sit, ut ibi, *venire in aqua & in sanguine*, idem sit, quod *venire cum aqua, & cum sanguine*, conservata usitatissima significatione apud Sacros Scriptores præpositionis ἐν, videlicet ut

idem

idem polleat, quod præpositio Latina *cum*. Sic enim illa non minus quam hic ista Græca præpositio. *Ad finem* similiter 15. capitis Epistolæ ad Rom. & ad finem quarti capitis prioris ad Corinthios, & in initio secundi capitis posterioris ad eosdem Corinthios, habetur loquutio illa, id est, constructio verbi *veniendi*, cum præpositione *ἐν* posita; ubi præpositio ista plane idem valet, quod *cum*, & nullo prorsus modo indicat, rem, cui præponitur, habere rationem loci, ad quem venitur. Non est igitur dubitandum, quin vera lectio Latina hujus loci nostri debeat esse *in carne*, non autem *in carnem*, nec posse lectam illo pacto consistere, qui vulgatam ac receptissimam loci lectionem in sua translatione ad illum modum immutare ausus fuerit. Itaque concludendum est, si participium *ἐληλυθότα* per infinitivum *venisse* reddi hoc loco possit, dicendum omnino fore *venisse in carne*.

Videamus igitur qui sensus esse possit horum verborum, quod quis fateatur Jesum Christum in carne venisse, & an talis esse queat, unde merito concludatur, illum spiritum, qui hoc confitetur, plane esse ex Deo. Supra jam exposuimus, quid credamus significari loquutione illa *venire in carne*; quæ significatio si admittatur, non video, quomodo is, qui confiteatur Jesum Christum in carne venisse, omnino inde sit ex Deo. Nihil enim impedit, quominus quis confiteatur, Jesum Christum, id est, ut dictum fuit, Jesum, qui dicitur Christus, non modo mortalem hominem fuisse, sed etiam innumeris malis, & denique ipsi crudelissimæ morti obnoxium: nec tamen sit ex Deo. Immo hæc ipsa de Christo confiteri, vel potius contendere, ut antea docuimus, eorum quodammodo proprium perpetuo fuit, qui negant, ipsum Jesum esse Christum, & consequenter nulla prorsus ratione eorum Spiritus ex Deo est, sive ipsi ex Deo sunt. Vix autem ulla interpretatio illius loquutionis invenietur, quæ non aliquo modo cum ista nostra conveniat. Nam qui dicunt, Apostolum illius adventus Christi in carne nomine voluisse significare, adversus eos, qui negabant, corpus Christi non fuisse verum corpus & carneum, ut aliorum hominum est, sed phantasticum, vel alterius substantiæ quam caro sit, quamvis caro esse videretur, Jesum Christum verum corpus humanum, veramque carnem habuisse, illi, inquam, eam significationem amplectuntur, quæ à nostra non discordat, quatenus in nostra quoque ponitur, quod Christus homo mortalis fuerit. Quicquid sit, idem plane de significatione illa dicendum apparet, quod de nostra, quatenus ad hoc attinet, quod is, qui confiteatur Jesum Christum in carne venisse, non propterea ex Deo esse dici merito possit. Possemus idem ostendere plane evenire, etiamsi quis legat *in carnem*. Verum quia jam illam lectionem rejecimus, & falsam esse docuimus, non est quod illius ullam rationem nunc habeamus: sed tantum, cum nulla alia loquutionis *veniendi in carne* sese nobis offerat, præsertim quæ possit sensum Apostoli verum esse ostendere, si dixisset, eum spiritum, qui confitetur Jesum Christum venisse in carne, esse ex Deo, occurrendum nobis est cuidam exceptioni, quæ ratiocinationi nostræ objici possit.

Dicet enim forsitan quispiam, verba Apostoli, posito, quod dicat, eum Spiritum ex Deo esse, qui confiteatur Jesum Christum in carne venisse, non ita esse accipienda, ac si simpliciter & absolute velit dicere, ejusmodi Spiritum ex Deo esse: sed tantum secundum quid, id est quatenus illud confitetur, ut breviter aliud nihil Apostolus facere voluerit, quam docere, verissimum esse, seu divinam hanc esse veritatem, quod Jesus Christus in carne venerit.

Illa exceptio, quamvis forsitan speciosa alicui videri possit, nullo pacto est admittenda: cum apertissime constet, ut dictum à nobis fuit, Johannem tradere hic regulam, (nempe generalem) per quam dignosci possit spiritus, an sint nec ne ex Deo. Adeo ut, quicquid earum hoc dicit seu continet regula illa, non possit esse illud ipsum, quod per ipsam regulam directe debemus: sed tantum indicium & argumentum ejus. Apertissime, inquam, in illis verbis, *In hoc cognoscitur Spiritus Dei*, continetur universe, esse Dei Spiritum, aut non esse, ita ut id, quod postea subjungitur, & illud ipsum est, quod significatur per pronomen demonstrativum *hoc*, quod præcessit, necessario id esse debeat, unde universe dignosci possit, an Spiritus aliquis nec ne ex Deo sit.

Ponit igitur divinus scriptor noster, tanquam signum infallibile, ut possit dignosci Spiritus, an sint ex Deo nec ne, Confiteri Jesum Christum, qui in carne venit; adeo ut, quemadmodum is Spiritus, qui hoc habet, ex Deo omnino esse censendus est: sic contra is, qui hoc non habet, sit plane censendus non esse ex Deo. Quomodo vero signum illud explicari atque intelligi debeat, supra exposuimus, & iterum, si opus fuerit, idem repetemus. Nam posset aliquis dubitare de infallibilitate, ut sic loquar, signi hujus, & credere, posse fieri, ut quis, doctrinam de divinis rebus quasi divinitus inspiratam proponens, signum illud habeat, & tamen sit falsus doctor, & ejus Spiritus non ex Deo. Quandoquidem videmus, doctores pontificios, qui sine dubio omnes falsi in religione & alia docent, ex quibus efficitur, ut ii, qui ipsis credunt, non sint ex vera Dei Ecclesia, & consequenter arguunt, illos esse falsos doctores, nihilominus tamen confiteri Jesum Christum, qui in carne venit.

Prius quam ad hoc, propius ad rem accedendo, respondeamus, oportet generali quadam ratione ita respondere, ut certi esse possimus, ratiocinationem illam non esse validam. Hoc fiet, si hic dicamus id, quod supra jam diximus, nempe, certum esse ex testimonio hujus ejusdem divini scriptoris, quod is, qui credit Jesum esse Christum, ex Deo natus est, & vitæ æternæ est particeps. Jam nulla ratione fieri potest, ut id, quod, si credatur, satis omnino est ad hoc, ut quis sit ex Deo, & salutis æternæ particeps, idem, si doceatur, non sit satis ad doctrinam illius, qui sic docet, salutarem reddendam, & ad efficiendum, ut ea vere ex Deo esse dici queat. Hinc apparet manifeste, rationem illam ab exemplo pontificiorum ductam non esse bene conclusam, cujusce rei causa est, quod in ea formanda non bene intelligitur, quid sit confiteri Jesum Christum, qui in carne venit; & æquivocationis fallacia committitur. Est enim memoria repetendum, apud Johannem hoc in loco agi de hoc, ut quis confiteatur Jesum Christum, id est, illum pro suo servatore, & divino domino habeat; quod licet pontificii doctores videantur facere, tamen revera non faciunt. Cum enim docent ea, quæ pugnant cum præceptis ipsius Dei per Christum datis, & cum majestate ac divino imperio ipsius Christi, tunc confessionem suam, quod Jesus sit Christus, & Servator noster, ac divinus Dominus, irritam faciunt, & quodammodo revocant atque abjurant.

Sunt qui, respondendo, ut nos fecimus, ad exemplum istud magistrorum pontificiorum, magnam vim in eo inesse censent, quod illi non fateantur illum Jesum Christum, qui in carne venit; & nosmetipsi alicubi hoc attigimus, nempe, quia eum, qui in carne venit, Jesum Christum, qui nullus alius est nec præter neque ante ipsum, quam homo ille Jesus Nazarenus, qui tunc demum exstitit, cum ex virgine natus est, non confiteantur esse verum Dei filium, & sic pro vero Christo non habent; nisi quatenus cum eo juncta est, ut illi arbitrantur, divina quædam natura, eaque æterna, quæ potissimum, immo perfecte atque omnino continent solum Dei filium unigenitum.

Verum, judicio meo, multo major est vis in eo, quod antea à nobis dictum fuit; præsertim si consideretur, quod apud Apostolum in signo isto infallibili, de quo agimus, explicando, fit quidem mentio, quod Jesus Christus in carne venerit: sed non ob aliam causam, nisi ut id attingatur, & tacite refellatur, quod movet

multos

multos ad dubitandum, ne Jesus Nazarenus non esset verus Christus, & servator noster; adeo ut ipsi falsi Prophetæ, qui id docebant, potissimum fundamentum doctrinæ suæ: quod scilicet Jesus non esset Christus, in hoc ponerent, quod Jesus iste in carne venisset, id est, ut supra exposuimus, multis malis, & ipsi crucis morti subjectus fuisset. Cum igitur Johannes non ob id faciat mentionem in isto signo suo, quod Jesus Christus in carne venerit, quia hoc ipsum credere sit necesse, quicquid exceptionis inde trahi potest, ad declinandum, quominus magistri pontificii pro divinis magistris haberi queant, ob id videlicet, quod ipsi illud revera non confiteantur, non admodum firmum, sententia quidem mea, censendum est. Quare ad explicationem recte formandam satis id esse debet, quod nos ante attulimus de falsis cultibus, & aliis rebus, divinæ voluntati per Christum patefactæ adversantibus, quæ in illorum magistrorum doctrina continentur.

Esset hic occasio disserendi de loco illo celebri apud Paulum 1 Cor. 3, de ædificantibus super verum fundamentum, quod est Christus Jesus. Videtur enim ex metaphorico sermone, quem ibi Paulus habet, posse concludi, quod quis Jesum Christum confiteatur, & pro vero Christo & servatore nostro in doctrina sua illum habeat, atque aliis proponat: & tamen in ipsa doctrina tradenda ita erret, ut non possit ejus spiritus dici esse Spiritus Dei, & sic videtur dubitandum, ne signum à Johanne hic datum non sit infallibile. Sed quia diligens examinatio loci illius, qua opus esset ad exactam explicationem difficultatis prædictæ, & ad omnem inde provenientem dubitationem penitus tollendam, nimis longam disputationem requireret, propter loci summam obscuritatem, propterea contenti erimus quædam pauca dicere, quæ satis esse possint ad quemlibet veritatis amantem à dubitatione ista liberandum.

Primum igitur considerandum est, ex verbis Pauli in loco isto nec omnino colligi, quod ii, qui falsa docent, qui intelliguntur per eos, qui ligna, fœnum, stipulam superædificant, teneant ipsi fundamentum illud confitendi Jesum Christum. Hæc enim sunt Pauli verba: *Secundum gratiam Dei, quæ data est mihi ut sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Unusquisque autem videat, quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id, quod positum est, quod est Jesus Christus.* Certe primum in his verbis non modo apparet, superædificantes illos, de quibus nos Pauli verba accipimus, ipsum fundamentum, quod est Jesus Christus, quodque ipse Paulus jam posuerat, retinere: Verum etiam satis constat, posse saltem fieri, ut aliquid rejiciant. Immo videtur utrumque dubium, cujus Apostolus mentionem facit, non bene superædificandi, inde pendere, quod fundamentum illud revera non retineatur, sed aliud pro ipso substituatur. Hoc enim plane indicant verba illa: *Videat quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, &c.* Sed videamus deinde, quid Apostolus addat. Sic autem inquit: *Qui superædificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, uniuscujusque opus manifestum fiet.* Ex his verbis potest quidem videri id colligi, quod scilicet illi ipsi superædificantes ligna, fœnum, stipulam, id est, falsa & futilia docentes, retineant fundamentum, hoc est Jesum Christum, & proponentes ipsum in doctrina sua confiteantur. Diserte enim fit mentio *ædificandi super hoc fundamentum*, & consequenter lignorum, fœni, stipulæ super fundamentum hoc ædificatorum.

Verum animadvertendum est, verba ista, *superædificat super fundamentum hoc*, posse aliter accipi, atque modo dictum est; ita videlicet, ut nihil aliud significent, quam quod, ubi Apostolus Jesum Christum prædicaverat, & fundamentum illud posuerat, ibi alii falsa & inania atque futilia doctrinæ docuerint. Ita ut illud, *super fundamentum hoc*, aliud nihil significet, quam *ubi, ubi hoc fundamentum fuit jam positum*: non autem declaret, quod fundamentum illud revera ab illis superædificantibus retineatur; quippe qui, ut præcedentia Apostoli verba à nobis leviter examinata docent, possint quidem esse tales, qui fundamentum illud retineant: sed possint etiam tales esse, qui aliud fundamentum ponant: unde fiat, ut, quicquid superstructum ab ipsis fuerit, censeri debeat, si examinetur ad divinum illum ignem, qui aliquando palam exiturus est, ut inferiora Pauli verba docent, tanquam ligna, fœnum, & stipula, ad ignem communem examinata: quemadmodum contra, quicquid illi superædificaverint, qui fundamentum illud, quod à Paulo positum fuit, revera retinent, futurum sit tanquam aurum, argentum, & lapides pretiosi, ad eundem modum examinati.

Breviter, tota vis in eo est, quod superædificare super fundamentum illud, à Paulo positum, est æquivocum, ut scilicet possit intelligi, quod quis, postquam Paulus illud fundamentum jecit, ædificet, & hoc tantum per verba illa significari; & possit etiam ita intelligi, ut præterea super illud ipsum à Paulo jactum fundamentum, tanquam id, in quo ædificatio fundetur, superædificatio illa fiat. Sed eo præterea concesso, quod illi ipsi, qui ligna, fœnum, & stipulam dicuntur superædificare, retineant fundamentum à Paulo positum: hoc tamen ipsum rursus æquivocum est; cum possit dici retinere fundamentum illud, si ii, qui superædificant, fateantur, ut pontificii faciunt, Jesum esse Christum, seu Jesum Christum confiteantur: cum tamen interea id non ita faciant, ut fieri debet, & ut faciunt ii, qui secundum alteram & magis propriam significationem illud fundamentum retinent, confitentes ac profitentes in doctrina sua ipsum Jesum Christum, id est ejus præcepta omnia ita, quæ docere, proponentes, & circa ea, quæ ad ipsam Christi Jesu dignitatem & majestatem pertinent, nihil omittentes, nihilve prorsus ex iis detrahentes, quæ omnia saltem necessarium est ut quisque credat ac teneat, si ipsi Jesu Christo velit debitum & necessarium ad salutem nostram cultum præstare, & de ipsius in nos divino imperio nihil dubitare, de quo nimirum unusquisque, qui salvus esse velit, persuasus omnino esse debet.

Vers. 3. Explicata regula ab Apostolo affirmative posita, quam tradit ad dignoscendos Spiritus, an ex Deo sint, atque ab iis, quæ illi objici posse videbantur, ut arbitramur, defensa: explicanda nobis est eadem regula, ab eodem statim negative subjuncta; quæ quidem in codicibus Græcis nihil differt ab ea, quæ affirmative posita est, nisi ipsis negationibus, quæ illi adduntur. Sic enim verba Græca sonant: *Et omnis Spiritus, qui non confitetur Jesum Christum, qui in carne venit, ex Deo non est.* Habetur siquidem hic in textu Græco idem participium ἐληλυθότα, quod in superiore affirmativa regula vulgo redditum fuit à recentioribus interpretibus voce infinitivi *venisse*; qua in re utrobique habent sibi consentientem Syriacum interpretem, quod ad ipsum sensum attinet. Is enim reddidit participium istud hisce duabus vocibus, *quod venit*, idem plane valentibus, ac vox illa infinitivi. Jam vero apud veterem Latinum interpretem hæc regula negative posita non paulo aliter legitur, ad hunc videlicet modum: *Et omnis Spiritus, qui solvit Jesum, ex Deo non est.* Quæ lectio ut à Syriaco interprete non agnoscitur: sic nullum hodie invenitur habere sibi consentiens Græcum exemplar; nec forsitan apud antiquos scriptores Græcos ejus indicium reperitur ullum, nisi apud Socratem Ecclesiasticæ Historiæ scriptorem lib. 7. cap. 32, ubi adversus Nestorium quodammodo disputans affirmat, in veteribus codicibus, nempe Græcis, lectionem illam extare: sed eam ab iis, qui ex uno Christo, quemadmodum Nestorius faciebat, duos facere volebant, statuentes videlicet, alium esse filium Mariæ, & alium filium Dei, expunctam fuisse, & pro ea scilicet aliam repositam, cujus rei testes nominat antiquiores scriptores. Verumtamen hoc Socratis testimonio non

obstan-

ebibuit, posterum omnino verisimile videtur [illegible] quam Latina codex habet. Primum quia, si ita legeretur, Apostolus multo obscurius loquutus fuisset; nihilque inveniretur, sive ante, sive post verba illa in tota Epistola, quod lucem verbis obscurissimis afferre posset. Quod si pro nomine *Jesu* legeretur nomen *Christum Filium Dei*, aut saltem *Jesu Christi*, aliquanto minus esset obscuritas.

Deinde, si quis animadvertat ad membrum opponendi, id est oppositæ enunciationi, quem utrique Apostolus tenet, nunquam credet aliter ipsum scripsisse, quam ut Græci codices hodie habent. Solet enim, ut quisque per se animadvertere potest, Johannes illa opposita iisdem fere verbis enunciare, exceptis tantum negationibus, quæ oppositum affirmans a negante distinguunt, & oppositionem illam faciunt. Quamobrem a Græca olim vulgata lectione, & hodie sola, nihil omnino recedendum arbitror; & potius credendum, in quibusdam Græcis exemplaribus antiquitus ita lectum fuisse, ut Latina vetus editio habet, (si modo hic fraus nulla intervenit) quia fuerint, qui testimonio aliquo tanquam divino illos voluerint refutare, qui idem quod Nestorius de Jesu Christo sentiebant.

Jam quod attinet ad ipsam regulam negative positam, nimirum ut habetur in Græco contextu, animadvertendum est, non sine causa illam ab Apostolo positam fuisse: quamvis fortasse ea ipsam sine futuram nullius videri posset, si regulam affirmative tantum posuisset, quippe ex qua videatur id consequi, quod continet eadem regula posita negative. Et quanquam minime facile possum esse, qui in enunciationibus, quæ reciproce convertuntur, tantum momenti ponunt, ut arbitrentur, posse illarum ei argumenta construi adversus receptas regulas receptasque argumentorum formam. De quibus aliquid supra diximus, & hic repetimus, eos vehementer falli, & Apostolum optime fecisse, qui eandem regulam negative expressis verbis posuerit. Quanquam enim verissimum est, & facile potest unicuique religionis Christianæ non ignaro constare, quod, quemadmodum Spiritus, qui confitetur Jesum Christum, qui in carne venit, ex Deo est: sic Spiritus, qui hoc non confitetur, ex Deo non est: non tamen hoc ex illo necessario sequitur; & posset, quod attinet ad vim, quam continet ipsa enunciationum forma, hoc esse falsum, quamvis illud esset verum. Immo qui ad illam eodem concluderet, & ex priore posterius colligeret, manifeste consequentis fallaciam committeret.

Si quis diceret, exempli causa, eum, qui, postquam Jesu Christi cognitionem habuit, in ejus præceptis servandis perpetuo ad mortem usque constans fuerit, omnino salvum fore, is sine dubio verissimum diceret: & tamen nullo pacto poterit hinc concludi, eum, qui perpetuam illam constantiam minime habuerit, non fore salvum. Certe ejusmodi hominem nihilominus salvum esse posse, & communiter Theologi statuunt, & verum esse aliqua ex parte intelligi potest ex iis, quæ supra disputavimus de hominibus in Christo renatis, an possint necne peccatum ullum committere, & postquam lapsi fuerint per pœnitentiam renovari. Rectissime igitur factum est, ut Johannes regulam, quam prius affirmative posuerat, negative quoque postea poneret, ne ullum dubium circa hanc rem existere posset, & regula ab ipso tradita in utramque partem firmissima esset, ejus apertis testimoniis, quæ eam tradidit, constaret. Cumque nihil nobis sese offerat, quod huic regulæ, quatenus negative ponitur, sic possit objici, ut nonnihil objici posse eidem videtur, quatenus affirmative ponitur, eam esse, cum hic exemplo demonstratur.

Unum tamen monere visum, quod Syriacum interpretem non legi sciendo loco, sive in regula negative posita, nomen *Christi*, sed tantum *Jesu*, ad hunc modum: *Et omnis spiritus, qui non confitetur, quod Jesus venit in carne, non est ex Deo.* Putamus tamen, ut intelligamus, interpretem illum, non pariter hoc confessum, ut dicentem *Christi* habentem, quod Jesus quasi Jesus sit Christus, necessario consequitur, illi nihil deesse; & propterea quod is, qui hoc vel aperte vel tacite agnoscit, non possit ullo jure dici non esse ex Deo; Spiritum autem illum de quo regula dicit, eum non esse ex Deo, Jesum ut Christum agnovisse, ipsius regulæ verba aliunde [illegible], si nomen *Christi* et ea legeretur. Sed falsus sine dubio est interpres ille judicio & ratiocinatione hac, ut ipse, [illegible], quod intelligi potest, quæ ante de hac ipsa *Christi* appellatione in hac regula posita disputavimus, eandem [illegible] potius inde certam hanc lectionem, quam illi interpreti in mentem venisse suspicamur. Omnino enim, idque verissimum censendum est, *Christi* nomen idem hic posuisse, nec quicquam amplius, ac si dictum fuisset, qui dicitur, seu, qui dictus est Christus.

Postquam Johannes negavit, Spiritum, qui non confitetur Jesum Christum, qui in carne venit, esse ex Deo, statim subjungit: *Et hic est Antichristus*, ut quidem Latina exemplaria habent. Sed male omnino. Nam ex Græco & Syriaco textu legendum est: *Et hic est Antichristi*, hoc est, hic Spiritus tantum abest ut sit ex Deo, ut sit Antichristi Spiritus, qui nihil magis, ut ipsi Christo, sic Deo adversari potest. Indicavimus autem, Johannem, cum monet hoc in loco, ut Pseudo-Prophetæ caveantur, illam ipsam sive [illegible] ut moneret, quod supra capite 2. hoc de re monuit. Et sic videbitur, quod quemadmodum illa duo hujus Epistolæ loca in eo conveniunt, quod illi falsi Prophetæ negarent Jesum esse Christum: sic in quibusdam aliis, huic rei ab Apostolo addita, consentiunt. Nam capite 2. similiter ut hic Antichristi mentio fit, & dicitur, eum, qui negat Jesum esse Christum, esse Antichristum. Unde fortassis vetus interpres transtulit quodammodo in hunc locum verba ista, *Hic est Antichristus*, sic enim ibi legitur. Et quemadmodum superius dictum fuerat, quod ii, ad quos Johannes scripsit, audiissent, quod Antichristus venturus esset: sic & hoc in loco pergens Apostolus ait: *de quo audistis quoniam venit.* Nec ulla est differentia inter utrumque locum circa hoc, nisi quod ibi de ipso Antichristo, hic vero de ipsius Spiritu verba fiant. Nam illud, *de quo*, quod hic habetur, non ad *Antichristum*, sed ad *Spiritum* referri debet. In Græco enim relativum illud est neutri generis, quemadmodum & nomen *Spiritus*: cum *Antichristi* nomen sit generis masculini.

Verum quidem est, quod quidam, ut Beza testatur, arbitrantur veram lectionem Græcam esse, non [illegible], sed [illegible], quasi absurdum sit dicere de Antichristi Spiritu, quod sit venturus, quod si de Antichristo dicatur, nemo non videat convenientissime dictum esse. Sed sine dubio, ut Beza quoque sensit, falluntur isti, nec ulla est causa, quamobrem de Antichristi Spiritu dici conveniente possit, quod sit venturus. Quod autem videtur adversus illam plane evincere, vulgatam lectionem Græcam germanam esse, hicque agi non de ipso Antichristo, qui venturus sit, sed de ipsius Spiritu, quod, nisi quantum attinet ad ipsa verba, quamvis sententia eadem sit, illud est, quod illam hic subjungitur, *Et nunc in mundo est jam.* Neque enim verum est, jam tum fuisse in mundo Antichristum, illum, inquam, singularem, & omnium maximum Antichristum, qui videlicet hic innuitur, ut apparet ex articulo ipsi Antichristi nomini præposito: sed de ipsius Spiritu verum erat, jam illum in mundo esse, cum hæc Johannes scripsit. Nam idem quoque prædicto loco in eodem capite dicit, jam multos Antichristos extitisse. Quod ipsi me in finem, ipsius Antichristi Spiritum quamvis non plene ac perfecte, quemadmodum futurum erat, cum ipse ille magnus Antichristus advenisset, jam tamen aliquo modo in mundo fuisse.

Dicit quidem, ut paulo ante indicavimus, ibidem Johannes, *Hic est Antichristus*, de eo verba faciens, qui negat Jesum esse Christum: sed eum propterea dicere vult,

velit, quamvis jam multi extitissent, qui negarent Jesum esse Christum, ipsum illum magnum Antichristum jam extitisse: sed figurata loquendi ratione, quia videlicet illi in eo cum magno illo Antichristo conveniebant, quod negarent Jesum esse Christum, propterea dicit, illum esse Antichristum magnum, qui illud neget; & consequenter, jam tum Antichristum illum magnum extitisse; si modo ista consequentia admittenda est. Verum in loco nostro, non per consequentiam quandam, eamque ex figurato sermone proficiscentem: sed diserte diceret, singularem illum Antichristum jam esse in mundo, si ipsius verba non ad Antichristi spiritum sed ad ipsum Antichristum referenda essent. Ut autem melius intelligatur, quo sensu Johannes dixerit in secundo capite verba illa, *Hic est antichristus*, & perspiciatur, non propterea dictum ab eo fuisse, singularem illum Antichristum jam existere, considerentur ea, quæ in loco illo explicando superius à nobis dicta sunt.

Asserit igitur Johannes, eum spiritum, qui negat Jesum Christum, qui in carne venit, esse Antichristi spiritum, illumque spiritum tum fuisse in mundo, cum ipse ista scriberet. Quod ut recte intelligatur, necesse est recte percipere, quid sit *Jesum Christum venisse in carne*. Quamvis enim de hoc ipso præcipue hic non agatur, sed de confitendo necne ipso Jesu Christo, id est, pro suo servatore, dominoque dominorum eum habendo: tamen quia, ut dictum fuit, isto adventu Jesu Christi in carne continetur causa, cur dubitarent homines de confessione illa, & propterea ejus hic ab Apostolo fit diserta mentio, non est ulterius progrediendum, nisi prius aliquid à nobis dictum fuerit ad confirmandam sententiam nostram antea expositam circa id, quid iste adventus Christi in carne significet. Accipitur enim ab aliis plerisque, tam, (ut puto), ab iis, qui legunt *in carnem*, quam ab illis, qui legunt *in carne*; *carnis* nomen ita, ut simpliciter significet verum corpus humanum. Nos autem, ut ex nostra supra exposita sententia intelligi potest, nomen *carnis* eo sensu potissimum accipimus, ut significet afflictiones, & ipsam cruentam mortem. Quod videmur nobis confirmare posse duobus testimoniis ex una & eadem Epistola ad Hebræos desumptis. Prius est cap. 2. 14. in verbis illis: *Quia ergo pueri communicaverunt carni & sanguini, & ipse consimiliter participavit eisdem, ut per mortem destrueret eum, qui habebat imperium mortis, &c.* Quamvis enim nomina *carnis & sanguinis* alibi soleant significare ipsam naturam humanam, ipsiusque humanæ naturæ corruptibilitatem, & imbecillitatem, ut in Epist. ad Galatas cap. 1. 16. ubi *carnis & sanguinis* fit mentio cum manifesta significatione naturæ humanæ atque mortalis; ita ut verba illa, *continuo non acquievi*, sive potius *non contuli carni & sanguini*, id est, cum carne & sanguine, idem valeant, ac si dictum fuisset, *Non contuli cum hominibus mortalibus*. Et in Epistola priore Corinth. 15. 50. ubi similiter verba illa, *Caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt*, ita sine dubio interpretanda sunt, ac si Apostolus dixisset, *Corpora ipsa nostra humana, eamque corruptibilem nostram naturam, non posse regnum Dei possidere*: tamen in prædicto loco Epistolæ ad Hebræos, ex iis, quæ antecedunt, & quæ sequuntur, apparet, quod, etsi illis nominibus *carnis & sanguinis* possit significari ipsa humana natura corruptibilis & mortalis: tamen potissimum per illa significantur afflictiones & mors ipsa, cui Dei fideles & ipsius Christi, qui sunt *pueri* illi, de quibus ibi fit mentio, sunt obnoxii. Satis enim constat, Apostolum ibi verba facere de Christi perpessionibus & morte, quam decuit illum subire, ut eos, qui servandi à Deo illi erant traditi, vere servare posset; & illos patiendo ac moriendo ad eandem subeundam animare, atque alacres reddere.

Alter locus est ille, judicio meo, evidentior, & eo magis ad propositum nostrum faciens, quod ibi simplex nomen *carnis* habetur, ut in loquutione, de qua agimus, scilicet *venire in carne*. Est, inquam, locus ille cap. 5. ejusdem Epistolæ ꝟ. 7. in verbis illis: *Qui in diebus carnis suæ preces & supplicationes ad eum, qui possit salvum facere illum à morte, cum clamore valido & lacrymis offerens, &c.* Ubi nobis non videtur, si caro accipiatur simpliciter pro natura humana & mortali, plurimum efficaciæ & elegantiæ decedit sententiæ illorum verborum, neque per ea id ob oculos poni, quod scriptor ille divinus sine dubio ponere voluit: nempe ostendere, quod Christus in afflictionibus illis maximis, quæ mortem ipsius cruentam antecesserunt, & in ipsa jam morte constitutus, ad Deum supplex se converterit, oravitque, ut se à tantis cruciatibus, & à tanta morte liberaret; & sic docere, quod quemadmodum Pontifex Aaronicus propter infirmitatem, qua circumdatus erat, ut videlicet à malis, quæ ab ea proficiscebantur, liberaretur, Deo offerebat: sic similiter Christus obtulit ad Deum preces, ut liberaretur à tantis malis, quibus ante mortem vexabatur, & denique ab ipsa morte. Id quod fecisse Christum apparet, primum in horto, dum oravit, ut, si fieri posset, transiret à se calix ille. Deinde in ipsa cruce, cum clamavit, Deum suum compellans, cur se dereliquisset; ut illiusque manum suum spiritum commendavit. Nam si dicas, & sic dicentem scriptorem illum facias, Christum ista fecisse, cum adhuc homo mortalis esset, totum pondus fere atque efficacia ipsius scriptoris verborum perit, quæ tota conservatur, si facias illum dicentem, Christum hoc fecisse eo tempore, quo tanto malis potissimum affligebatur, & ita interpreteris verba illa, *In diebus carnis suæ*, ac si dictum esset, *tunc, cum afflictionibus illis magnis premeretur, & cruentam ipsam mortem jam præsentem haberet*. Nec quenquam moveat, quod hic diserte mentio *dierum*, quasi hoc non possit accommodari ad prædictas afflictiones & mortem, quippe quæ aliquot dierum spatium minime occupaverint. Namque si recte consideremus afflictiones, quibus Christus pressus fuit, dum à Judæis quærerentur ad necem, videbit quisque illas satis multorum dierum spatium occupare. Adde quod *in diebus* potest, ni fallimur, figurate accipi pro eodem, quod est *in tempore*. Jam igitur ex illis locis duobus, quæ attulimus, & breviter expendimus atque explicavimus, satis, ni fallimur, confirmatur sententia nostra, ut *Christum venisse in carne* idem sit, ac, dum suam vitam in terra obiret, afflictionibus circumdatum fuisse, & tandem ipsam cruentam mortem subiisse.

Vers. 4. Postquam Johannes tradidit regulam suam, qua dignoscantur spiritus, ex Deo sint necne sint; & affirmavit, Antichristi spiritum jam tum in mundo fuisse: quia videlicet jam erant, qui negabant Jesum esse Christum, idque ob eam causam, quod illis malis, de quibus diximus, in munere suo obeundo, & dum in terris esset, subjectus fuisset; & sic consequenter monuit eos, ad quos scribit, ut sibi ab istis caveant, neve illis ullam fidem habeant; ne valeatur illa ratione diffidere fidei ac constantiæ horum ipsorum ad quos scribit: hæc verba subjungit: *Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos quoniam major est, qui in vobis, quam qui in mundo.* Hic apparet, quod antea diximus, ex contextu illius loci cum loco capitis secundi, ut in monendo, ne sibi imponi permittant à talibus falsis Prophetis, sic etiam in aliis quibusdam rebus, huic monitioni adjunctis, sive ipsius monitionis occasione dictis. His enim verbis, quæ modo recitavimus, eadem sententia omnino continetur, quæ in illis secundi capitis: *Et vos unctionem habetis à sancto, & nostis omnia*; una cum aliis, vel mox ibi adjunctis, vel postmodum in eandem sententiam repetitis. Quamvis alioqui verba illa secundi capitis cum his hujus capitis quarti non videantur magnam conformitatem habere. Nam quod ibi dicitur, *unctionem habere à sancto*, hic dicitur, *esse ex Deo*; quod rursus ibi est, *nostis omnia*, hic est *vicistis eum*, ut quidem habet vulgata editio Latina. Nam Græca exemplaria, & Syriaca interpretatio non *eum* habet, sed *eos*. Interim veteris interpretis lectio non videtur esse spernenda, verisimileque est, eum habuisse, Græcum codi-

consentit, ubi non αὐτοῖς, legeretur, sed αὐτό. Nam cum non habet, si saltem Grammaticæ spectes, pronomen istud, si plurali numero efferatur, quo referri possit: cum habeat omnino, si efferatur singulari numero, nempe secundum ipsum veterem interpretem, nomen *Antichristi*, ad quem minimum idem interpres refert id totum, quod proxime legitur ante verba à nobis recitata.

Quod si, ut nos quidem docuimus, non ad ipsum *Antichristi* nomen, sed ad spiritum ejus ista pertineant, habebit nihilominus pronomen illud relativum, singulari numero prolatum, quo referatur: tamen non erit tum legendum in Græco contextu αὐτόν, ut ante diximus, sed αὐτό, neutro scilicet genere, ut ad nomen *spiritus*, quod neutri generis in Græco est, accommodari possit. Veruntamen non credimus recedendum esse à Græca & Syriaca lectione, & statui debere omnino pronomen illud referri ad falsos Prophetas, qui non modo in initio hujus monitionis fuerant à Johanne expresse nominati, sed etiam tacite nominati fuerunt in proximis antecedentibus verbis. Quid enim aliud est, quod jam existeret Antichristi spiritus in mundo, nisi quod jam, ut antea Apostolus loquutus fuerat, multi falsi Prophetæ in mundum exiissent? Jam id, quod addidit Johannes, *quoniam major est, qui in vobis, quam qui in mundo*, virtute continetur similiter in iis, quæ capite secundo sunt scripta, dum unctio illa, quam à Deo per Christum illi acceperant, non parum commendatur atque extollitur; præsertim cum secundum linguæ Græcæ rationem, verba illa, *qui in vobis* & *qui in mundo* videantur legi posse, *quod in vobis*, & *quod in mundo*; neque huic rei aliquid obstet, nisi quod vox μείζων, quæ secundum hanc lectionem major fonare deberet, per ω scripta est, non autem per ο, ut neutrum genus requirit: (Nam de accentu, quo caret pronomen demonstrativum ὁ, nihil est curandum, cum antiquitus sine accentibus scriberentur) sed potuit facile hic esse lapsus librariorum, immo etiam aliorum eruditiorum, qui non animadverterint, hic esse sermonem de spiritu, qui, ut sæpius dictum fuit, neutri generis in Græco est.

Nam si ad hunc modum, ut nos quidem arbitramur, locus secundum Græcæ linguæ rationem explicari posse, quilibet animadvertere potest, hunc locum consentire cum illo secundi capitis, ubi unctio illa prædicatur; cum ea non sit nisi per spiritum, per spiritum, inquam, sanctum, qui in hoc loco opponitur *spiritui, qui in mundo est*. Quemadmodum Spiritus Sanctus in illis erat, ad quos, & de quibus Apostolus loquitur. Nam 1 Cor. 2. 12. & alibi *Spiritus Sanctus*, seu *Spiritus Dei*, *mundi spiritui* opponitur. Jam sive legantur hæc verba, ut vulgo Græce leguntur, & in aliis linguis sunt reddita; sive ad eum modum, quem nos proposuimus vobis examinandum; illud certum est, debere in Græcis verbis subaudiri verbum *est*, ita ut Latine legatur, *qui in vobis est*: quemadmodum ipse vetus interpres locum reddidit, & una cum eo interpres Syriacus, & alii recentiores Latini: sed hæc est differentia inter utramque lectionem, nostram scilicet & pervulgatam, quod in nostra agitur, vel de spiritu, ut quidem plane verisimile esset, si ea probaretur; vel de re aliqua: in pervulgata vero agitur omnino de aliqua persona, quæ videlicet dicatur esse in iis, ad quos Apostolus scribit; & rursus de aliqua, quæ in mundo sit.

Et quia nos, quamvis lectionem istam nostram considerandam commemorare voluerimus, tamen à pervulgata recedendum non arbitramur, inquiremus, quænam sit utraque illa persona. Quanquam res inquisitione egere non videatur; cum necesse esse videatur, ut is, sive ea persona, quæ in illis esset, ad quos Apostolus scribit, sit Deus; is vero, sive ea persona, quæ esset in mundo, sit malignus ille, de quo non semel in hac Epistola fit mentio, id est Diabolus. Itaque Apostolus ait, causam, cur illi cum quibus loquitur, vicerint illos falsos Prophetas, hanc esse, quod Deus, qui est in illis, major sit, id est potentior, quam Diabolus, qui erat in illis falsis Prophetis, quamvis enim Johannes non de eo, qui sit in falsis Prophetis, sed de eo, qui sit in mundo, expresse verba facit, qui videlicet, ut dictum est, sit Deo impotentior; tamen necesse est, ut *mundi* appellatione falsos istos Prophetas comprehendat, vel potius plane intelligat, quod satis aperte declarant ipsum statim sequentia verba: *Ipsi de mundo sunt, ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.* Ac si diceret, propterea *mundum* nominavi, & de eo, qui in ipso sit, mentionem institui, cum tamen de istis falsis Prophetis, & de eo, qui in illis est, loqui vellem, quia falsi Prophetæ isti de mundo sunt; & quia sunt de mundo, propterea mundana loquuntur; & ita fit, ut mundani homines eos libenter audiant.

Ex quibus Apostoli verbis, eorumque satis aperta sententia, facile intelligi potest, interpretationem nostram ejus rei, quam Johannes istis falsis Prophetis tribuit, plane veram esse, & alias interpretationes non posse admitti; cum ex nostra demum interpretatione intelligatur, rem istam, nempe doctrinam illorum falsorum Prophetarum fuisse mundanam; quatenus videlicet propterea, quia Jesus Christus perpessionibus multis & cruentæ morti obnoxius fuerat, illum non cognituri erant, neque pro vero Christo habendum esse docebant. Namque hæc doctrina duo maxime mundana continet. Unum est, quod non sit habendus pro suo duce ac principe is, qui in hac vita tot mala se passus; nec pro rege populi Dei agnoscendus is, qui adeo infirmus fuerit, & omni potentia destitutus, ut suam ipsius vitam tutari nequiverit, nedum alios felices reddere potuerit, & Dei populum à servitute aspera, quæ pejor ferme ipsa morte est, liberare: & ad vitam beatiorem transferre, prout ex divinis oraculis, quæ interpretata erant, colligi omnino videbatur, debere conspici in illo promisso populi Dei rege, & sic in vero Christo.

Alterum, quod mundanum plane est, ista doctrina contentum, illud est, quod, Christo Jesu pro vero Christo non agnito, necessario sequitur, ejus doctrinam rejici, & pro vera non haberi. Quo mundo nihil potest esse gratius; cum Jesu Christi doctrina omnibus non necessariis voluptatibus, omni avaritiæ & pecuniarum congerendarum studio, omni denique ambitioni & fastui penitus adversetur. Certe neque hæc, neque eorum similia, consequuntur ex doctrina illorum falsorum Prophetarum, si illa ea sit, quam alia quævis ejus interpretatio omnino fert. Quid enim mundani, id est ejusmodi, quod mundo arridere possit eumque ad se allicere, id habet, exempli causa, quod Jesus Christus non habuerit verum humanum corpus, & vere carneum, ut reliqui homines habent; vel quod Christus non venerit in carne, id est, non fuerit substantia quædam, quæ existeret antequam ipse Jesus Christus ex muliere nasceretur? Certe hic nihil est, quod mundum ad se allicere possit: nec ulla poterit unquam excogitari causa, cur ista, quæ interpretationibus istis continentur, magis arriderent hominibus mundanis quam non mundanis. Et propterea, etiamsi nulla præterea alia ratio in promptu esset, qua ostendi posset interpretationes istas admittendas non esse, neque illas alias earum similes, vel hæc sola, quam modo attulimus, satis esset ad eas erroris convincendas. Loquebantur igitur Prophetæ isti falsi mundana, cum Jesum Nazarenum, magistrum omnis puritatis & sanctitatis, omnisque tolerantiæ ac patientiæ exemplum, pro vero Christo, & pro vero salutaris viæ monstratore ac doctore habendum esse negabant. Unde fiebat, ut mundus, id est mundani homines illos libenti animo audirent, eisque adhærerent. Causa vero, cur Prophetæ isti, id est, qui se pro Prophetis venditabant, tales essent, illa plane erat, quod ipsimet essent prorsus mundani, & ventri suo, ac commodis mundi hujus unice tantummodo studerent.

Videmus aperte, quid hic vox *mundi* sæpius repetita significet; unde crediderim existimari posse, idem significari per eandem vocem paullo ante in verbis Apostoli contentam, dum ait de Antichristi spiritu, *quod jam in mundo esset*: tametsi nos, cum verba illa explicuimus,

cisimus, hujusce rei mentionem non fecerimus. Credimus, inquam, posse existimari, sensum ipsorum verborum esse, quod jam Antichristi spiritus in mundanis hominibus esset, & in illis vim suam exerceret.

Vers.6. Postquam Apostolus exposuit qualitatem istorum falsorum Prophetarum, qui videlicet per suam malitiam, & mundana commoda, homines ad se traherent; & hac ratione voluit illos, ad quos scribit, monere voluit, ne turbarentur, si multi essent, qui istis falsis Prophetis auscultarent: per antithesin quandam hæc verba subjungit, *Nos ex Deo sumus, &c. qui novit Deum, audit nos.* Voce enim *nos* eos intelligit, qui merito possint istis falsis Prophetis opponi, nempe, ut supra dixi facit, seipsum una cum aliis ipsius similibus, qui veram & salutarem doctrinam tenerent, eamque aliis traderent. Quod igitur dicit, *Nos ex Deo sumus*, satis manifeste opponitur ei, quod antea dixit, *Ipsi de mundo sunt.* Opponuntur enim in Sacris Literis, ut cum ita multo ante indicavimus, *Deus, mundo, & Dei Spiritus, mundi spiritui*, & supra Apostolus diserte *mundum, Patri* opposuit; Patri, inquam, illi coelesti, qui Deus est, dum ait, concupiscentiam carnis, & alia, quæ ibi addit, *non esse ex Patre, sed esse ex mundo.* Rursus ei, quod dixerat, *Et mundus eos audit*, opponit, *Qui novit Deum, audit nos.* Habeant illi quantumvis multos, qui illis adhæreant, id nihil est, nihilive ab homine pio & cordato faciendum, cum nullus ex illis ullius veri pretii homo sit, quippe cum omnes ejusmodi homines vitiis & vituperatione dignis qualitatibus aliquo modo saltem sint capti atque irretiti. Contra sint quantumvis pauci ii, qui mihi & aliis mei similibus adhæreant, & doctrinam nostram ex animo amplectantur, ii ejusmodi homines sunt, qui maximi pretii censeri debeant; quippe qui Dei notitiam habeant, & moribus Deo dignis sint præditi; quo nihil pretiosius aut præstabilius in hac vita esse potest.

Hic porro notandum est, videri aliquam notitiam Dei in eo requiri, qui sit Christi Apostolis, aliisque ejus doctrinæ magistris, fidem habiturus, antequam hoc ab ipso fiat. Apparet enim, idque tota antithesis plane suadet, Apostolum considerare eos, qui ipsum, & alios Christianæ doctrinæ doctores, libenter audiebant, quales essent, non post, sed ante quam doctrinam illam libenter susciperent. Nam quemadmodum causam exponit, cur ii, qui falsos Prophetas libenter audiebant, istud facerent: sic ex altera parte similiter causam exponit, cur ii, qui veros Christi doctores libenter audiebant, id facerent. Eaque ex ipsius verbis alia nulla est, quam Dei cognitio, quam necesse sit *antecessisse*, tanquam causam suo effectui, rei illi, quod libenter Christi veros doctores audirent. Non potest autem talis cognitio Dei esse nisi imperfecta. Perfecta enim cognitio Dei nullo pacto haberi potest, nisi postquam quis Christi doctrinam audiverit, eamque susceperit. Estque re ipsa idem hæc cognitio, quod *esse ex Deo*, ut apparet ex ipsis Johannis verbis, quæ statim sequuntur. Inquit enim per antithesin, ut solet, *Qui non est ex Deo, non audit nos.* Opponitur igitur manifeste, ex Apostoli mente, *non esse ex Deo* ipsi *Dei cognitioni.* Quod vero illud, *esse* vel *non esse ex Deo*, antecedat susceptionem vel rejectionem divinæ doctrinæ, & sic Euangelii, non modo ex his Apostoli verbis aperte constat: sed prius hoc idem clarissime docuerat ipse Christus in Euangelio ipsius Johannis cap.8.47. dum affirmavit, *quod, qui ex Deo est, verba Dei audit, & propterea Judæi ipsum non audirent*, qui scilicet verba Dei loquebatur, *quod ex Deo non essent.* Cum igitur *ex Deo esse*, in ista Christi sententia, & consequenter in ipsa, quam præ manibus habemus, Apostoli sententia, aliud nihil sit, quam esse probum & cupidum ea faciendi, quæ Deo placent; hinc concludendum est per ea, quæ modo dicebamus, Dei cognitionem, de qua hic Apostolus loquitur, illud idem esse. Et sane nemo potest esse cupidus ea faciendi, quæ Deo placeant, sed neque etiam ullo alio pacto probitatis studiosus, quin aliquam Dei cognitionem habeat; quandoquidem is, qui animi probi est, & id, quod rectum est, amat, posito etiam, quod nullam certam notitiam habeat, quod Deus sit, id est, quidam summus omnium rerum moderator & arbiter: tamen potest ille suo modo dici Deum cognoscere, quatenus ea approbat, quæ Deo placent, & sic ipsum Deum, quamvis ignorans, approbat. Satis enim apparet, & ex iis, quæ de Dei cognitione antea disputavimus, intelligi potest, cognitione Dei in Sacris Literis potissimum significari approbationem earum rerum, quæ rectæ sunt atque honestæ, & sic cum Dei voluntate consentiunt.

Quanquam vero res ita se habet, tamen quia ista significatio cognitionis Dei ex figurato loquendi modo proficiscitur, nos supra, cum de Dei cognitione ageremus, occasione ejus, ut ostenderemus, quomodo figurata ista loquutio inducta fuerit, & ea, quæ proprie cognitio Dei dicitur, conjunctionem habeat cum altera illa, quæ figurate sic dicta est, ingressi ibi summa disputationem de Dei cognitione, sic proprie, aliqua saltem ratione, dicta; eamque divisimus in perfectam & imperfectam, & quæ ad utramque pertinent, & cognitu necessaria esse duximus, explicare conati sumus, negligentes interim hoc idem facere circa cognitionem Dei istam figurate sic dictam. Quare cum præsens locus hujusce rei nobis materiam & occasionem præbeat, recte est, ut hic id faciamus, quod ibi non fecimus.

Dicimus igitur, hanc Dei cognitionem, quæ aliud nihil est quam animi probitas, & studium ea faciendi, quæ Deo probantur, dividi similiter in perfectam & imperfectam. Imperfecta siquidem probitas animi, & studium imperfectum ea faciendi, quæ Deus probat, etiam in iis invenitur, ut antea diximus, qui de Deo non audiverunt; & multo magis in iis, qui, licet de Deo audiverint, & illum esse omnino sint persuasi, tamen nondum, quæ sit ejus voluntas, cognitam habent & sic perfectæ probitatis ignari sunt, atque expertes. Vocatur autem a nobis probitas animi, & studium recta & justa faciendi, quod in istis reperiri potest, imperfectum, & sic Dei cognitio imperfecta, non modo quia non parum illi deest ad id præstandum, quod Deus ab hominibus requirit; sed etiam quia illud ipsum, quod ejus vi præstatur, imperfecte præstatur potissimum ob eam causam, quod non habet ejusmodi animi probitas sibi pro suo fine ac scopo id omnino propositum, quod habere debet; nec propter divinarum rerum ignorantiam, ea alacritate, eaque fiducia, quæ requiritur, id ipsum præstat, quod præstat.

Unde fit, ut, quemadmodum vere imperfecta est talis animi probitas: sic non assequatur eum finem, quem assequitur ea, quæ perfecta est, nec satis sit, tali animi probitate esse præditum, ad hoc, ut quis ea plane consequatur, quæ Deus sibi obedientibus proposuit, & consequenter æternæ vitæ compos fiat: & tamen interim qui tali probitate animi, Deique cognitione, licet imperfecta, præditus fuerit, si illi via ostendatur, qua ad vitam æternam pervenitur, aptissimus est ad illam agnoscendam atque approbandam, & secundum illam mores & vitam suam instituendam ac componendam: immo donec ejusmodi probitas in homine est, videtur nullo pacto fieri posse, quin viam salutis æternæ sibi propositam & agnoscat, & postmodum teneat. Hoc enim indicant Apostoli verba, dum hic ait, *Qui Deum cognoscit, nos audit*; si modo, ut antea diximus, loquitur hic Apostolus de ea Dei cognitione, quæ aliquomodo antecedit ipsum assensum, qui doctrinæ Euangelicæ præbetur. Qua de re postea aliquanto diligentius dispiciemus. Jam vero hæc animi probitas, & sic ista figurate sic dicta Dei cognitio, ut alibi docuimus, aut in ipso homine existit, antequam Christi Euangelium ei annuncietur, aut per annunciationem Euangelii in eo excitatur, & quodammodo producitur. Utrocunque modo quis talis Dei cognitionis sit particeps, id valebit necessario consequi, quod diximus, ut scilicet iste Christi Euangelio annunciato assentiatur, eidemque in se qualitate per-

divinitus, et totum se ipsa continet; inde oritur animi probitas & Dei sic figurate dicta cognitio, quam perfectam ob eam causam vocamus, quod ad ea omnia pertinget, quæ Deo revera probantur, & quod præstat, ita præstat, ut plane debet, & Deus ipse requirit: seu perstandi modum quis spectet, seu finem, quem ipsa sibi proponit, & scopum, quo tendit, considerare velis. Unde fit, ut is, in quo illa invenitur, necessario, sic decernente Deo, eam beatitatem, idque summum bonum consequatur, quod Deus sibi obedientibus constituit atque promisit.

Utram vero ex his duabus sic figurate dictis cognitionibus Apostolus hoc in loco intelligat, si ea attendantur, quæ superius hac de re diximus, minime ambigendum videtur: sed plane statuendum, eum de imperfecta, non autem de perfecta loqui. Verum quia fieri potest, ut illa verba, *audit nos*, non eum sensum habeant, quem antea diximus, & quem omnino præ se ferunt: sed quiddam majus significent, quam ipsa sonant; propterea fieri simul potest, ut non de imperfecta, sed de perfecta ista Dei cognitione hic Johannes loquatur. Quamvis enim verbum *audiendi*, etiam non omnino proprie acceptum, sed secundum communem quendam usum, qui illi plus tribuit, quam sua natura significet, non videtur quicquam amplius declarare, quam libenter audire, & audiendo assentiri: potest tamen fieri, ut hoc loco Apostolus quiddam plus verbo isto significare voluerit: ita ut, cum dicit *audit nos*, nolit simpliciter declarare auditum & assensum illi, quæ ipse una cum suis similibus docebat, ita videlicet, ut hac ratione describat eos, qui antea talem doctrinam non audiverant: sed significare velit approbationem illam doctrinæ, quam ipse & ejus symmystæ proponebant, ab iis factam, qui per auditionem ejusdem doctrinæ, ab aliis antea prædicatæ, jam ad veram Dei cognitionem pervenissent, ut minimum perinde sit, ac si Apostolus diceret, si[illegible] alios suos, talem doctrinam proponere, quæ illis probetur, qui jam rerum divinarum per Euangelii prædicationem talem cognitionem adepti fuissent, ut ea animi probitate, iisque sanctis moribus essent præditi, quos Deus à nobis requirit.

Ad hunc sensum proponendum, an fortasse huic loco convenire possit, me id movet, quod videatur apud illum scriptorem alibi, & quidem hic proxime inferius, Dei cognitionem, seu Deum cognoscere, plus omnino significare, quam significet imperfecta cognitio ista Dei, quam per se non sufficere diximus, ad hominem talem reddendum, qualem Deus requirit, quodque *esse ex Deo* apud eundem supra cap. 3. 10. ut ibi monuimus, idem significat, quod esse *Dei filium*, & consequenter perfectiore cognitione esse præditum. Hic vero pro eodem ponuntur *cognoscere Deum*, & *esse ex Deo*, ut antea docuimus. Verumtamen cum considero eum locum præcipue, quem supra citavimus, in Christi verbis Johannis 8. cum quo omnino hic noster consentit, & ad illum plane respicere videtur, iis præterea junctis, quæ superius hac de re diximus, in ea potius sententia acquiesco, ut hic Apostolus de imperfecta ejus generis, quod diximus, Dei cognitione loquatur, non autem de perfectiore. Cum nihil impediat, quando alioquin phrasis ipsa ad utrumque sensum accommodari potest, quominus, licet Johannes alibi in hac Epistola, idque fortasse semper, *cognoscendi Deum* nomine perfectiorem hujus generis Dei cognitionem intelligat: nihilominus tamen hic iisdem verbis de imperfecta loquatur. Nam certe nullo pacto negari posse videtur, quin Christus in verbis illis suis, phrasin, *esse ex Deo*, ita accipi velit, ut non de perfectiore, sed de imperfecta illi Dei cognitione eum loqui statuendum sit. Atqui jam ostendimus, & pro contraria sententia modo attulimus, idem hic esse cognoscere Deum, quod esse ex Deo. Etenim, cum Christus ait, *Qui ex Deo est, verba Dei audit*, & Judæis objicit, quod non essent ex Deo, quia Dei verba non audirent; quis non videt illum voluisse dicere, eos qui aliqua animi probitate sint præditi, esse ex illorum numero sint, ex quo Judæi illi erant, ut si dicet de voluntate Dei per Mosem patefacta audiverant, studiosi sunt ei obtemperandi, ubi illis annunciaretur verum Dei verbum ut perfectum, cujusmodi ipse annunciabat, illud libenter audire eique assentiri, non quidem ut rei antea sibi notæ sibique probatæ, sed ut rei, quæ cum eo, quod jam noverant & probarant, consentiret: sic quo fit, ut nullo pacto dici possit, homines illos antequam illud verbum Dei audirent, perfectiore illa, de qua loquimur, animi probitate Deive cognitione esse præditos, cum illa contineatur verbo illo divino, quod ab ipsis nondum auditum fuit, & nusquam alibi addiscatur) & similiter ex altera parte dicere voluisse, quod ii, qui ante auditum verbum illud, animi probitate, quæ vel aliunde, vel ex ipsa Mosaicæ Legis cognitione oriatur, non sunt præditi, cum verbum illud divinum illis annunciatur, id spernant; nec ullo modo libenter audiant, tanquam rem videlicet, quæ cum ipsorum animo ac proposito minime consentiat, immo illis penitus adversetur.

Quamobrem credimus, verba Apostoli non aliter esse accipienda, atque ab initio à nobis factum est, quibus hæc verba subjunguntur, *In hoc cognoscimus spiritum veritatis, & spiritum erroris.* Exemplar Græcum non habet *In hoc*, sed *ex hoc*. Antea quidem, cum ad istum eundem modum loquutus est Johannes, *in hoc*, ni fallor ubique, & in omnibus exemplaribus scriptum legitur. Verum hoc, cum idem, utrocunque modo legatur, sit sensus, parvi aut nullius momenti est. Sensum horum verborum attigimus superius, cum explicaremus verba illa præcedentis capitis 3. 19. *Et in hoc cognoscimus, quod ex veritate sumus*; & diximus dupliciter posse ista verba intelligi, ut scilicet Apostolus loquatur non modo de vera & falsa cognitione rerum divinarum, sed de probitate & improbitate. Id quod à nobis dictum est, si videlicet nomen Græcum [illegible] ita accipiatur, ut vulgo Latine redditum fuit, nempe ut simpliciter errorem significet. Verum quia est nomen illud ambiguum, ita ut non modo errorem simpliciter significare possit, sed deceptionem active acceptam, atque imposturam; propterea non plane acquiescendum esse arbitramur, in explicandis his verbis iis, quæ supra à nobis dicta fuerint: præsertim cum ut alii animadverterunt videatur hic Apostolus brevissime indicare id totum, quod antea docuit, de non credendo cuivis spiritui, ac si diceret:

Jam à me habetis, quomodo possitis internoscere spiritus, qui sunt ex Deo, & consequenter vera docent; & spiritus, qui minime ex Deo sunt, & sic deceptorii sunt spiritus, & doctrinam proponunt decipientem, atque in errorem homines adducentem. Et sane supra cap. 2. ubi, quemadmodum vidimus, de eadem re, de qua hic, omnino agit ac monet, ad finem ferme monitionis suæ similiter verba quædam ponit, quæ indicent, de qua re antea egisset, inquiens: *Hæc scripsi vobis de iis, qui seducunt vos.*

Videtur tamen hæc hujus loci interpretatio aliquid difficultatis habere, propter duo illa verba, *ex hoc*, sive *in hoc*, quæ referri solent, vel ad proxime dicta, vel ad id, quod statim subjungitur: non autem ad multa simul, quæ antea dicta fuerint, ut hic necesse esset, si interpretatio ista omnino esset retinenda. Nam alioqui præter id, quod jam diximus, ex eo etiam videtur posse confirmari interpretatio ista, quod hic spiritus diserte fit mentio, quemadmodum etiam ab initio hujus capitis, ubi Apostolus denuo monere incipit, ne falsis illis Prophetis, qui scilicet negabant Jesum esse Christum, fides adhiberetur; ita ut utrobique facta mentio *spiritus* omnino suadere videatur, utrobique etiam de eadem re sermonem esse; & hunc locum ad illum referri debere, ut qui eo plane respiciat. Nihilominus tamen propter rationem præcipue paulo ante allatam, de usu apud hunc Apostolum dictionum istarum *ex hoc*, sive *in hoc*, ad eam interpretationem amplectendam proniores sumus, quæ nomen [illegible] in eum sensum accipit, ut errorem seu deceptionem passivam,

[illegible] ... pliore, id est, quod proxime dictum est, referatur. Hoc autem ita patet: cum enim Apostolus dixisset, *Qui cognoscit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos*; statim subjungit, ex eo, quod ipse, & alii ejus similes ab ipsis audiantur, id est, & libenter fideliterque ex iis, quae ab ipsis dicerentur, & iis secundum opera darentur, vel contra fieret, dignosci omnino posse, cujus spiritus quisque, ex quibus illos animadverteremus. Nam si quisquam esset, de quo appareret, eum libenter audire & plura appendere, quae a Johanne, & ab aliis ejus symmystis dicebantur, hoc pignore esse, vel posse esse certissimum manifestum indicium, quod ille ex Deo esset, seu Deum cognosceret, & sic spiritum haberet veritatis: sin vero contra, contrariae etiam rei posse certissimum hoc esse indicium, illumque spiritu erroris esse praeditum, quae spiritus discrimina aut ex eo praecipue pendet, quod quis vel male vel bene addictus fuerit; aut ex eo, quod quis animum vel probum vel improbum gerat. Unde factum est, ut supra in enarratione loci illius hujus capitis, *In hoc cognoscimus, quoniam ex veritate sumus*, diceremus, in iis verbis, quae jam manibus versabantur, duplicem posse sensum agnosci, ut scilicet Apostolus aut tam loqueretur de veritate & errore circa doctrinam, quam de ignorata ejusdem veritate atque errore, quae reipsa aliud nihil est, quam probitas & improbitas animi hominis. Quemadmodum enim figurate Deum is cognoscere dicitur, qui ea perficit, quae Deo placent, & sic animi probi est: & contra, is non cognoscere Deum dicitur, qui ea facta ipsis non probat, quae Deo placere, & sic animi est minus probi: similiter, & per eandem figuram, is dicitur spiritu veritatis esse praeditus, qui animum probum gerit: spiritu vero erroris, qui improbum. Et hanc videmus hic *Deum cognoscere* respondere *spiritui veritatis*; *Deum* vero *non cognoscere*, sive *non esse ex Deo*, respondere *spiritui erroris*.

Vers. 7. Absoluta repetitione admonitionis suae de cavendis falsis Prophetis, negantibus Jesum esse Christum, una cum ejus rei appendicibus quibusdam, redit paene Apostolus ad primarium finem hujus Epistolae scriptae, id est, ad animandum eos, ad quos scribit, ut in Christi praeceptis servandis & diligentes & perseverantes sint. Quo intento in re nihil dicit diversum a praecedentibus monitionibus: quemadmodum, cum ab hoc primario suo instituto jam suis admonitionibus aliquam cavendorum Pseudo-Prophetarum mentionem fecit, nihil interim dixit, quod omnino cum primario illo instituto suo non conveniret. Necesse siquidem est, ut is, qui velit perseverare in vera obedientia praeceptorum Christi, sibi persuadeat, eum revera esse Christum, & nullo modo permittat se ab iis decipi, qui negant Jesum, qui dictus est Christus, verum Dei Christum fuisse. Cum igitur inter praecepta Christi praecipuum illud, & maxime ipsius proprium sit amor mutuus inter homines, praesertim vero inter eos, qui ipsius religionem profitentur, nunquam recte tenent; propterea nihil devium ab eo, quod paulo ante monuit, hortatur diligenter Apostolus eos, ad quos scribit, ut ament se invicem, acsi diceret: Cum igitur illis falsis Prophetis, negantibus Jesum esse Christum, nullo modo praebere vos fidem adhibere velim, consequitur, id me postulare [illegible]. Et in [illegible] mea vos eum studium praecipue debere capere, ut invicem vos ametis, ut semper ametis, quod Jesus praescripsit, quippe quod hoc sit ejus proprium praeceptum; & consequenter a vobis maxime servandum, si modo plane persuasi sitis, ipsum Jesum esse verum Dei Christum, & sic nullo modo impostoribus illis [illegible], & ne aurem quidem illis accommodetis. Hanc exhortationem connectendo cum superioribus verbis illis *Charissimi*, sive, ut Graecus textus habet, *Dilecti, diligamus nos invicem*, sive alii alios: quibus additis statim subjungit: *Quia charitas ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum.* [illegible] ex [illegible] Christum, quae [illegible] purgatur, [illegible] persuadendum, [illegible]. Hoc autem est, ut diximus, quod credamus Jesum esse Christum, & consequenter praeceptis ejus [illegible] ipsius. Quae ratio, quamvis maxime, [illegible] quam rei occultae [illegible], ut illis, quae vel [illegible], nimirum quod charitas ex Deo sit. Sive enim ex praeceptis ipsius [illegible], ut charitas sit quiddam valde laudabile, quodque nobis gratissimum esse debeat; cum nobis praecepta a Deo petita, quod ejus [illegible]; sive, etiamsi Deus charitatem nobis non praeciperet, tamen res [illegible] effectus. Possunt enim verba illa, *charitas ex Deo est*, utroque modo accipi, ac si dictum fuerit, effectum Dei esse, seu voluntatis ipsius, ipsam charitatem. Quod adeo verum est, ut paulo post idem Apostolus, ut [illegible] videbimus, [illegible] fuerit dicere, *Deum esse charitatem*.

Ex hac ratione, quod charitas ex Deo sit, & propterea debeamus hac virtute esse praediti, deducit Johannes alias rationes duas, quae tamen possunt ad unam tantum redigi. Quarum prior est, quod, quisquis charitate seu dilectione est praeditus, ex Deo est natus: posterior vero, quod ille idem Deum cognoscit. Nemo autem est, quin fateatur, rem praestantissimam esse *ex Deo esse natum*, & similiter *Deum cognoscere*. Quare nostram summam habent homines necessitatis caussam, ut charitate erga alios sint praediti, & hac in re ipsum Deum imitandi. Jam, *ex Deo natum esse*, & *Deum cognoscere*, quamvis distingui omnino inter se possint, quemadmodum ex eo possit intelligi, quae supra a nobis de utroque hac re disputata sunt: tamen ad hoc unum utrumque redigi potest, quod quis sit vera animi probitate praeditus, quae nimirum ipsi Deo vehementer placet. Atque hoc ipsum ex a nobis antea de hac materia disputatis facile potest intelligi. Tamen animadvertendum est id, quod superius indicavimus, hoc loco, quemadmodum ubique fere in hac Epistola *cognoscere Deum* significare perfectionem in hoc mundo Dei cognitionem. Neque enim, si de imperfecta cognitione Dei Apostolus hic loqueretur, aliquid vel magis momenti diceret, vel satis conveniens [illegible], quia sic is, qui vera charitate est praeditus [illegible], qui [illegible] probitate [illegible] obedientiam Evangelii Christi, sit praeditus (sed ex [illegible] probitate, quam ipse Christus, ipsiusque Evangelium nunquam requirit.

Vers. 8. Hac sententia, quod, qui amat, ex Deo natus est, & cognoscit Deum, subjicit Apostolus more suo contrariam in re contraria, & inquit: *Qui non diligit, non novit Deum, quoniam Deus charitas est.* Ex quibus verbis primum illud videtur posse intelligi, quod diximus, videlicet illa duo, *Natum esse ex Deo* & *cognoscere Deum*, ad unum caput redigi posse; cum videamus Johannem in hac antithesi unius tantummodo illis duobus mentionem facere; id est cognitionis Dei, quod tamen saepe superius significari animi probitatem. Namque animi probitas [illegible] unum est, ad quod utrumque ad caput quoddam, [illegible] redigi posse. Deinde cum Apostolus ait, *Deum charitatem esse*, & hinc colligit, eum, qui non amat, sive charitate non est praeditus, Dei notitiam non habere, apparet, [illegible] id quod antea dixerat; [illegible] illam, quae in versibus superioribus habetur, quibus ille opposuerat, *quod charitas sit ex Deo*, nobis declarare, quod charitas Dei ipsiusque voluntatis effectus sit, & [illegible] quidem maxime proprius, id est qui maxime conveniat Dei operationibus, [illegible]. Hinc enim fit, ut figurate dici possit, *Deum esse charitatem*. Syriacus interpres verbis illis, *Nam Deus est charitas*, colligat ante illa, quae in aliis codicibus praecedunt, *Qui non diligit, non novit Deum*, interposita inter utraque simplici copula. Quae lectionis varietas nihil momenti habere videtur, & propterea hanc illa ejus examinatione satis fuerit eam indicasse.

Vers. 9. Jam vero cum sententia ista, quod Deus sit charitas, benignam plane Dei naturam ingerbeat, & consequenter Apostolus eam proferendo, hoc, quod significet, affirmare voluerit, quamvis id possit facile alioqui piis hominibus persuaderi; tamen ut simul eum illustrissimum charitatis Dei explicatione eam aperte probet, haec verba subjungit: *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum.* Ad explicandam istam Dei charitatem ea verba pertinent *in nobis*. Sic enim Apostolus declarat, se loqui de charitate potissimum, quam Deus erga nos ostendit. Quod vero attinet ad charitatis illius probationem, ea eluctur ex sequentibus verbis, *quoniam filium suum, &c.* Unde etiam, si ea bene intelligantur, probatur ipsa magnitudo atque excellentia charitatis divinae. Nam illud ipsum, quod Deus curaverit, ut vivamus, id est, aeternae vitae consortes efficiamur, plane demonstrat, Deum nos vehementer amasse; cum mortalem & corruptioni obnoxiam naturam nostram voluerit immortali & incorruptibili naturae suae participatione, qua nos donat, ad excellentissimum statum, & a quo illa quam longissime abest, evehere ac perducere. Sed praeterea idem ex eo probatur, quod, ut illud fieret, Deus filium suum unigenitum in mundum misit. Qui ejus unigenitus filius cum ita in mundum venerit, ut mortem cruentam, ac maxime detestabilem passus fuerit, idque in eum ipsum finem, ut per illum vitam aeternam adipisceremur; cumque hoc sine expresso atque determinato Dei consilio fieri non potuerit, hinc certe constat, Dei amorem erga nos valde eximium fuisse. Nam si, ut apud Zachariam cap. 2. legitur, qui tangit eos, qui ex populo Dei sunt, pupillam oculi ipsius Dei tangit; multo magis id sentiendum est de eo, qui omnium, non modo hominum, sed etiam angelorum, omnium denique creaturarum, quae unquam fuerint, aut futurae sint, longe Deo est charissimus; ita ut, quicquid illi mali ab infidelibus hominibus illatum est, quicquam divina natura id patitur, in Deum ipsum quodammodo redundarit.

Vers. 10. Quoniam vero potuisset quis rerum divinarum ignarus suspicari, aliquid fuisse in nobis, quod Deum praeter miseriam & indigentiam nostram movere potuerit, ad nos tantopere amandos, ejusmodi esset, quod justitia & sanctitate antea praediti fuissemus; ut ostendat Apostolus multo etiam evidentius summam atque incredibilem Dei erga nos charitatem, negat hoc ita se habuisse, nec quicquam in nobis Deum animadvertisse affirmat, quod tantam charitatem ipsius nobis conciliare ullo modo potuerit, & inquit: *In hoc est charitas* (scilicet Dei) *non quasi nos dilexerimus Deum: sed quoniam ipse dilexit nos, & misit filium suum propitiationem pro peccatis nostris.* Id, quod diximus de justitia & sanctitate, quae in nobis nequaquam fuerit, antequam Deus mitteret filium suum, expressit Apostolus verbis illis: *Non quasi nos dilexerimus Deum.* Quod ideo fecit, ut concinnius magisque ad rem loqueretur. Nulla enim res ne cogitari quidem potest, quae magis amorem in quopiam excitet erga alium, quam illius amor erga ipsum. Jam, tunc nos Deum amamus, & non alia ratione, cum ea facimus, quae Deo placent, iisque quibusdam, quae secundum Deum sunt, ut perfecti simus, diligenter curamus atque efficimus, & sic justi ac sancti sumus: quemadmodum ex altera parte is Deum non amat, sed ejus inimicus est, qui in delectatur, quae Deo displicent, atque adversaria sunt. Et propterea Paulus Apostolus, cum de hac eadem summa charitate Dei erga nos verba faceret capite 5. Epist. ad Rom. ait, nos, cum, Deo ita curante, ipsi per mortem filii ejus reconciliati sumus, fuisse inimicos, nempe ipsius Dei, ob eam videlicet causam, quod ita scelesti, eique mente prorsus essemus, quae longe abessent ab iis, quae Deus maxime probat. Qui idem Paulus, ad eandem divinae erga nos ejusque summae charitatis commendationem, ad Titum scribens cap. 3. non contentus antea dixisse divisse, nos principium ista benignitatis Dei erga nos apparuit, fuisse omnibus vitiis onustos, addidit expresse, benignitatem istam & amorem Dei erga nos extitisse, non propter opera justitiae, quae fecerimus, sed propter ipsius misericordiam. Multa sunt alia testimonia idem confirmantia, quae omnibus sunt clara, neque ea hic congerere quicquam est opus, vel hac de re plura verba facere; praesertim cum antea, si recte memini, enarrando versiculum 16. superioris capitis, quaedam huc pertinentia a nobis dicta fuerint. Concludit igitur Apostolus, quod amor Dei erga nos nullo prorsus pacto ab amore nostro erga illum excitatus fuit, ab eove ulla ratione est profectus. Unde apparet, totum amorem istum divinum simplici Dei benignitati & charitati adscribi debere.

Possent hic aliqua dici *de missione filii Dei in mundum*, de eo, quod *unigenitus* & appellatur & est, de eo etiam, quod fuerit *propitiatio pro peccatis nostris*, ut scilicet ista, quid sint, quidve significent, aperte intelligerentur: sed cum ista omnia in aliis vigiliis nostris abunde explicata habeantur, non est cur hoc loco in iis explicandis laboremus. Tantum considerandum est, in voce *propitiationis* tacite contineri effusionem sanguinis ipsius filii Dei, *qui fuit*, id est, per quem facta est *propitiatio* ista, nempe pro peccatis nostris. Neque enim sub Vetere Testamento, quemadmodum scriptum habetis in Epistola ad Hebr. cap. 9. sine effusione sanguinis remissio peccatorum, sive expiatio & propitiatio pro peccatis, ex ipso Legis praescripto, habebatur; & in ista Veteris Testamenti expiationibus fuit sine dubio adumbrata illa, quae sub Novo Testamento per ipsum Dei filium facta est. Ea vero adumbrari non potuisset, nisi in ipsa quoque, ut in illis, sanguis fusus fuisset; neque ullius alterius fundi debuit aut potuit, quam ipsius Dei filii; quippe cum certum sit, eum plane per semetipsum expiationem istam fecisse. Atque ista sanguinis filii Dei fuso, ut ante dictum est, & nemo non videt & agnoscit, & denique sacra testimonia passim fidem faciunt, maxime pertinet ad divinam erga nos charitatem commendandam atque extollendam. Ex qua sic infert scriptor noster vs. 11: *Charissimi, si sic Deus dilexit nos, & nos debemus alii alios diligere.* Huic sententiae & ratiocinationi simile est illa, quam Apostolus Paulus posuit posteriore ad Corinthios capite 5. vs. 14. inquiens: *Nam charitas Christi urget nos aestimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, Ergo omnes mortui sunt.* Sensus enim loci illius esse videtur, quod, quando Christus pro nobis omnibus mori voluit, aequum sit & plane rationi consentaneum, ut nos quoque, si opus sit, alii pro aliis moriamur. Quemadmodum apertius adhuc hic idem scriptor noster ratiocinatus est capite superiore versiculo 16. Est tamen in hoc loco nostro, cum in eo pro ratione, cur alii alios amare debeamus, diserte asseratur, quod Deus summe nos dilexerit, vel potius ita dilexerit, ut filium suum unigenitum ad nostra peccata expianda sanguinem suum fundere voluerit, quiddam amplius, quam in locis praedictis. De Pauli loco non est dubium, cum in eo nulla aperta mentio sit charitatis Dei erga nos.

De loco vero hujus scriptoris capite superiore res non ita aperta est, cum in codicibus Latinis, quorum lectionem nos minime improbamus, Dei charitatis aperta fit mentio. Veruntamen cum nec Graeci nec Syri codices *Dei* mentionem illo in loco contineant, negari non potest, quin in loco nostro expressior atque indubitatior ratiocinatio extet, ducta a charitate Dei, quae nos invitare debet ad charitatem similiter erga alios exercendam. Qua de re nonnulla diximus in explicatione superioris loci Apostoli nostri, quo vos rejicimus; itaque monemus, omnino ex Apostoli verbis & ratiocinatione ista duo colligi, quod & debemus alii alios diligere, & ita diligere, ut Deus nos dilexit. Vocabulum enim *sic* in verbis illis, *Si sic Deus dilexit nos*, ut paulo ante indicavimus, in eum sensum potius accipitur,

gitur, ut significet modum, quo nos Deus dilexit; quam excellentissimum [illegible]; ita ut vocula ἵνα potius [illegible] declaret, ac si scriptum esset, *tam vehementer*, quam si loqueretur, *tantopere*. Unde consequitur, voluisse Apostolum hic idem dicere, quod in superioris capitis loco dicit, debere nos alios pro aliis animas ponere: quamvis nihil praeterea diserte, quam debere nos invicem nos diligere, quandoquidem ratio, qua Deus nos dilexit, fuit, efficere ut ipsius unigenitus filius animam suam pro nobis poneret. Nam alioqui etiam, & ultra hujus Apostoli ratiocinationis considerationem, maximam hanc dilectionem, de qua Apostolus tam saepe mentionem in hac Epistola facit, accipiendam esse, supra non uno in loco ostendimus, ut tanta sit, quanta ea fuit, quam Christus erga nos praestitit; ejusque praeceptum hac de re id continere demonstravimus, ut quis debeat esse paratus animam suam pro fratribus ponere, sicut ipse pro nobis posuit. Hinc enim fit, ut habenti charitatem erga alios secundum Christi praeceptum, & ejus toties repetitam mentionem, Apostolus saepius tribuat ea, ex quibus appareat, illum omnino vitam aeternam adepturum. Cujus rei causam explicavimus supra, cum alibi, tum nominatim in explanando sensu versiculi decimi capitis secundi, & versiculi 24. capitis tertii. Quo etiam pertinet id totum, quod scribit Paulus cap. 13. prioris ad Corinthios, ubi non modo charitatem omnibus aliis Christianis virtutibus anteponit; sed etiam ei talia & tanta tribuit, ut appareat, ipsum sentire, charitatem habenti nihil deesse, quod attinet ad hominem in vera pietate perficiendum. Quamvis enim eo in loco nihil Apostolus expresse dicat de charitate erga alios, sed simpliciter charitatis mentionem faciat, ita ut, si ipsa verba tantum spectemus, possint ejus verba universe accipi, ita ut etiam charitatem erga Deum complectantur: tamen quia vix invenitur locus ullus, ubi *charitatis* simplici nomine alia charitas intelligatur, quam ea, quae ab hominibus in homines exercetur, verisimile plane videtur, Paulum ibi de hac tantum charitate loqui, eam scilicet intelligendo, qualem Christus suis praescripsit, & qualis ea est, de qua tota haec Epistola Johannis loquitur. Qui, postquam ex dilectione, quam Deus erga nos praestitit, in filio suo pro nobis morti dando, debere nos simili ratione nos invicem diligere, conclusit, haec verba subjungit v. 12: *Deum nemo unquam vidit. Si diligimus invicem, Deus in nobis manet, & charitas ejus perfecta est in nobis.* Difficile sane est intelligere, in quem finem Apostolus initio horum verborum enunciatum istud protulerit, *Deum nemo unquam vidit*; variaeque sunt (ut ex paucissimis libris, quos hic habemus, conjicere potuimus) de hac re sententiae.

Sunt, qui arbitrentur, eum illud enunciatum protulisse, ne quis ex iis, quae antea dixerat, in opinionem venire posset, quod Deus conspiceretur, sicut homines alii ab aliis conspiciuntur; & propterea Johannem primum id diserte negasse, & deinde subjunxisse, quanam ratione, cum id per conspectum fieri nequeat, Deo quodammodo frui in hac vita possimus. Haec interpretatio in eo videtur plane rejicienda, quod continet de opinione, in quam ex praecedentibus Apostoli verbis venire quis potuisset, quod Deus sit conspicuus. Nam si, quicquid antea de Deo dixit Apostolus, diligentius examinetur, nihil tale inde ulla ratione elici posse quisquam vel suspicari quidem valet. Si Apostolus fecisset antea mentionem charitatis, seu amoris nostri erga Deum, potuisset fortassis suspicioni illi atque opinioni aliquis locus esse; cum ad aliquem amandum videatur vulgo requiri, ut is conspiciatur, & per ipsum conspectum ad ejus cognitionem perveniatur. Nam sine rei cognitione amor erga illam existere nequit. Verum Apostolus nihil adhuc expresse de charitate erga Deum toto hoc capite est locutus; sed tantum de charitate Dei erga nos, & de charitate inter nos mutua; aut etiam simpliciter de charitate, seu amore, quo quis alios prosequitur. Quare censemus interpretationi isti minime acquiescendum esse: quamvis alioqui aliquid contineat, quod si recte intelligatur, & primo ab ipsa veritate non abludit; quatenus videlicet continet explicationem verborum Apostoli, statim post enunciationem istam, de qua tota quaestio est, subjunctorum.

Alii igitur credunt, Apostoli mentem in ista enunciatione proferenda, eique illis subjiciendis, quae subjecit, fuisse, ostendere fructum maximum, qui percipitur ex eo, quod quis alios diligat, nempe quod, etiamsi Deus est inconspicuus, tamen per dilectionem istam is, qui ea est praeditus, id consequitur, ut ipsius Dei nihilominus fiat particeps, eoque fruatur. Quanquam non plane ad hunc modum loquuntur illi, sed ad id respicientes, quod melius ad enunciatum illud accommodatur, non de Dei participatione ejusve fruitione, sed de ipsius cognitione loquuntur, quae ei contingat, qui dilectione erga alios sit praeditus, quamvis ipsum Deum non videat. Apparet enim, magis prope esse, tanquam ejus effectum, cognitionem aspectui, quam fruitionem. Sed interim Apostoli verba, non quidem cognitionem, sed fruitionem seu participationem significare videntur. Quod enim Deus in nobis maneat, non indicat proprie loquendo cognitionem ullam, quam Dei habeamus: sed tantum, quod illius participes simus, eoque alio modo fruamur, & supra, cum de hac mansione Dei in nobis alibi mentio ab Apostolo fieret, ostendimus, ea significari totum id, quod in hac vita magis excellens possidere quis potest, divinitus profectum. Ad quod significandum non satis est phrasis ista *cognoscendi Dei*, nisi illa figurate accipiatur, ita ut causa pro effectu ponatur, quia nimirum Deum participandi eoque fruendi, quatenus id in hac vita obtingere potest, causa est ejusdem Dei cognitio. Atqui in hac interpretatione, cum habeatur in ea relatio ad *conspectum*, quatenus videlicet nihilominus, ut is non detur, tamen detur cognitio, necesse est, non de cognitione figurata ista, sed de propria sermonem esse.

Quapropter cum verba Apostoli, ut dictum fuit, eam non significent, retinendae sunt in hac interpretatione voces *participationis* & *fruitionis*. Nam si eae retineantur, ea valde probabilis videtur. Quanquam fieri etiam potest, ut in his Apostoli verbis, subobscure tamen, aliqua ratio habeatur ejus, quod scriptum est ad finem hujus capitis, ubi similiter fit mentio de Deo, qui non conspicitur. Quasi Apostolus hic voluerit dicere, non esse cur quis jactet, se amare Deum, cum Deus nemini conspiciatur: sed oportere ut alii alios diligamus, quemadmodum etiam alii alios conspicimus. Nam si id fecerimus, tunc gloriari poterimus, quod Deum ipsum amemus. Id quod eleganter significari potest per verba ista, *Deus in nobis manet*. Ut nihil dicam de reliquis, quae statim sequuntur: in quibus hoc expressum esse videtur. Nam per hoc, *quod charitas Dei perfecta sit in nobis*, nemo negare potest, id videri expresse significari, quod quaerimus, videlicet nos perfecte Deum amare. Apertum est enim, ut supra alibi docuimus, *charitatem Dei* eo sensu in Sacris Literis accipi posse, ut charitatem significet, qua Deus amatur; immo propter superiorem locum illum, *In hoc apparuit charitas Dei*, vix aliter ab hoc scriptore *Dei* seu *Patris charitas* in tota hac Epistola accipitur. Tantum alicubi, ut ante suis locis indicavimus, videtur aut posse, aut etiam debere significare eam charitatem, quam Deus nobis praescripsit. Verumtamen, quia, ut diximus, subobscure omnino continetur in Apostoli verbis sensus iste, qui convenientiam habet cum eo, quod ad finem capitis est dictum, arbitramur non esse recedendum ab ea interpretatione, quam proxime ante, seu secundo loco attulimus. Hic nihilominus tamen monere volumus, ad tertiam illam interpretationem refellendam, nihil prorsus momenti habere, quod hic Apostolus utatur verbo θεᾶσθαι, ad finem vero capitis verbo ὁρᾶν, cum de Deo, qui non aspicitur,

[illegible], verba sunt; quæ hinc [illegible] tam enim similiaque de Deo [illegible], [illegible] possit hæc licet de [illegible] majoribus [illegible]. Namque in eadem scriptoris Evangelio capite primo versiculo 18. Similiter iisdem verbis habetur quod hic; *nemo Deum vidit unquam* [illegible] in hoc loco, sed *[illegible]*; cum tamen [illegible] eundem prorsus [illegible] utrobique esse. Sed ad propositum nostrum [illegible], concludimus, Apostoli mentem esse, docere quod, quamvis Deus à nemine [illegible], (subaudi in hac mortali vita) tamen si quis dilectione erga alios sit præditus, ipsius Dei sit particeps; & vere in ejusmodi homine est dilectio erga Deum; illa ea dilectio, quam ipse Deus nobis præscripsit.

Hanc sententiam porro, *Charitas ejus perfecta est in nobis*, id est ei similem, habuimus etiam antea, ac versiculo quinto secundi capitis, ad cujus loci [illegible] nostram potest quis recurrere, si ampliorem [illegible] ejus explicationem quærat. Jam enim nobis ulterius progrediendum est. Sequuntur enim verba, quæ cum iis jam explicatis maximam habent cognationem, & simul aliquid aliud continent, ut statim videbimus.

Vers. 13. Verba siquidem hæc sunt: *In hoc cognoscimus, quod in eo manemus, & ipse in nobis; quoniam de Spiritu suo dedit nobis.* Concluserat proxime Apostolus, ex eo, quod alios amemus, fieri, ut Deus in nobis maneat. Hoc idem hic repetit, addens, quod ipsi vicissim in eo maneamus. Id quod valdius [illegible] in eo continebatur, quod dictum fuerat, Deum in nobis manere. Verum præter id, quod id repetit, quod proxime dixerat, illud etiam probat, inquiens, nos inde hoc cognoscere, *quod ex Spiritu suo dederit nobis Deus*, id est, hinc manifeste probari, quod nos, qui alios amamus, in Deo maneamus, & ipse Deus in nobis maneat; quia qui tali dilectione sunt præditi, ii Dei Spiritus sunt participes; & ubi Dei Spiritus est, necesse est ipsum Deum esse. Et breviter, ut supra indicavimus, hic plane eodem modo argumentatur Apostolus, quo argumentatus est in fine capitis præcedentis, nisi, quia non ita apertum erat, quid nomine *Spiritus Dei*, quem participemus, intelligeret, id nunc aperte explicat, nostramque explicationem verissimam esse confirmat præsens hic locus, nempe Spiritum illum Dei aliud nihil esse, quam ipsam erga alios dilectionem. Ob eam causam, quod Dei maxime proprium est diligere: quemadmodum prædicto loco ad præcedentis capitis finem satis aperte ostendimus; & propterea eo vos rejicimus. Tantum, quod illo in loco [illegible], & nos hic facturos polliciti sumus, explicandum nobis est, quomodo verum sit, quod Deus faciat nos charitate esse præditos, & hac ratione, secundum interpretationem nostram, det nobis de spiritu suo. Illud autem non videtur sine obscurum esse, quandoquidem verum est, nisi Deus prior nos dilexisset, & misisset filium suum vitam æternam annunciantem ipsius Dei nomine [illegible], qui vera dilectione erga alios fuerint præditi, nunquam futurum fuisse, ut nos talem dilectionem alii erga alios habuissemus, qualis [illegible] in isto felici [illegible] nobis [illegible] alio.

Est igitur Deus, amore suo erga nos, & promissione vitæ æternæ, amoris nostri erga alios [illegible], quemadmodum aliquo amore [illegible] possimus [illegible]: sed ejusdem rei auctor est etiam, idque magis proprie, quatenus per illa, quæ [illegible], charitatem [illegible], de qua loquimur, in nobis ingeneravit. Quemadmodum Paulus ad Philip. cap. 2. ait, *Deus est enim qui operatur in nobis & velle, & perficere*, [illegible], quæ pertinent ad salutem nostram, non aliam ob causam, nisi quia Deus per prædicationem Evangelii Jesu Christi effectus illos nobis plane [illegible] in nobis produxit. Et igitur quomodo Deus nos charitatis vero ac perfecto participes faciat; & consequenter, cum charitas sit quiddam aliter Dei proprium, ut ipse Deus charitas [illegible], [illegible] suum [illegible]. Qui *Spiritus* [illegible] propterea [illegible] quatenus illa [illegible] alios, quia hæc qualitas [illegible], [illegible], semper [illegible], & [illegible] quibusvis qualitatis [illegible]. Ut enim ipse [illegible] est, & [illegible] est, qui [illegible] aliquo modo moderatur: sic [illegible] suo spiritu [illegible] prædito.

Vers. 14. Nec autem [illegible] de explicatione nostra, quomodo Deus [illegible] spiritum in nobis, quatenus ut alios amemus, sicut Deus nos amat, [illegible] inter alia id ipsum, quod in [illegible] verbis [illegible] statim sequitur. Et autem [illegible]: *Et nos vidimus, & testificamur, quoniam Pater misit filium suum salvatorem mundi.* His enim verbis Johannes declarat, quomodo Deus de suo spiritu nobis dederit, id est, ipsius charitatis fecerit nos participes. Nempe, quia misit filium suum in mundum, ut mundus per ipsum servetur. Itaque vult dicere Apostolus, propterea nos ipsum charitate præditos esse, quia antea [illegible] Deus summam in nos charitatem, dum filium suum, ut nos servaret, in mundum misit, & eum pro nobis mori voluit. Quemadmodum etiam ea [illegible] scriptoris [illegible] sermonis interpretati sumus, & in hunc sensum [illegible] ostendimus. Continet autem hæc sententia, ut ex iis intelligi potest, quæ modo diximus, duo, quæ pertinent ad [illegible] conclusionem proxime præcedentem, quod Deus de Spiritu suo nobis dederit. Unum est, quod Deus nos vehementer amavit; unde apparet, dilectionem veram & perfectam Dei effectum esse ejusmodi, qui indicet, quid spiritu, si ita loqui licet, Deus sit præditus, & in nobis, ad Spiritum Dei pertinere, vere ac perfecte amare. Alterum, non ita aperte, ut illud prius, in Apostoli verbis contentum, sed tamen in illis comprehensum est, quod nos ideo amamus alii alios, quia animadvertimus amorem Dei erga nos, & sic factum est, ut ipsius divini spiritus, charitatis, inquam, veræ ac perfectæ participes facti simus. Nec contentus fuit Apostolus affirmasse, Deum tantam & tam efficacem in nobis charitatem erga nos exercuisse: sed addidit, & & alios sui similes, nempe Christi Apostolos, charissimosque & præcipuos ejus discipulos, illud & vidisse, id est plane cognovisse, & propterea nihil dubitasse id publice testari. Hac enim ratione multo majorem fidem rei veritati facit.

Dum autem dicit, *Misit filium servatorem mundi*, ut ex ante dictis à nobis apertum est, non est intelligendum, Dei filium jam tunc fuisse servatorem mundi, antequam mitteretur: quamvis id aliquo recto intellectum, vere dici possit: sed est phrasis ista valde frequens in Sacris Literis, ut mitti seu venire aliquis dicatur talis aut talis, non quia qualitatem illam antea habuerit: sed quia ad id præstandum, quod qualitas ista significat, venerit aut missus fuerit; ut passim ante vidimus Apostolum dixisse, dum eandem fere sententiam, quam hic, afferret, Deum misisse filium suum propitiationem seu expiationem pro peccatis nostris; & Nicodemus, in initio tertii capitis Evangelii hujus scriptoris, Christum alloquens ait: *Scimus, quia à Deo venisti magister*, id est, ut nos doceres. Sic igitur & hic, *Misit filium servatorem mundi*, aliud nihil est, quam Misit filium, ut esset servator mundi. Vulgata editio nostram habet ad *filium unicum suum*, quæ & Græca verba, & editio Syriaca prorsus hoc in loco caret. Cur vero Dei filius vocetur *servator mundi*, cum tantum etiam post adventum ipsius maxima mundi pars, id est hominum, pereat; ut hic interpretationem nostram sine ulla necessitate [illegible] & [illegible], [illegible], Christum servatorem mundi esse, quatenus scilicet & quantum in ipso est. Quo etiam sensu dictum est in primo capite Evangelii sui ab eodem Johanne, *Christum venisse in mundum omnem hominem illuminare*. Qui autem negari non potest esse alium præ-

propterea servatorem [illegible], cum & ibi mundi, sicut capitis [illegible] appellatione non prorsus singuli homines, nec mundus totus intelligatur: sed ibi significetur, nullam esse hominis conditionem, quæ illum excludat ab illuminatione, quæ per Christum contingit; hic vero declaretur similiter, ad totum mundum pertinere salutem per Christum allatam, quatenus nullum genus hominum nominatim ab ea excluditur, sed generatim ea ad omnes pertinet.

Vers. 15. Sequitur apud Johannem, *Quisquis confessus fuerit, quoniam Jesus est filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo.* Difficile est plane constituere, cur Apostolus hæc verba hoc loco subjunxerit. Nam quod quodammodo per digressiunculam ad id reversus fuerit, de quo initio hujus capitis egit, mihi parum fit verisimile: sed arbitror alterutram ob causam quam subjungemus, illum hoc loco verba ista posuisse. Aut enim voluit (& hoc quidem mihi magis probatur) ostendere, quomodo sit verum, quod Deus miserit filium suum servatorem mundi; aut demonstrare voluit apertius, quantam charitatem Deus in filio suo mittendo exercuerit. Verum priorem causam, quæ mihi magis probatur, quamque verissimam esse credo, latius explicemus. Potuisset enim quis dicere, quomodo vero istud, quod testaris te una cum aliis vidisse, tibi credi potest? Aut quomodo ejus rei documenta nobis das, quod scilicet Pater, id est Deus, miserit filium suum ad servandum mundum? Cui respondet Johannes, se propterea una cum aliis verum dixisse, idque hujus rei documentum esse, quod Jesus nempe ille Nazarænus, qui salutem æternam mundo annunciavit, & ipsius Dei nomine promisit, & seipsum denique illam sibi credentibus & obedientibus daturum affirmavit, est verus & unigenitus Dei filius. Articulum enim, quemadmodum nomini *filii* proxime, ad significandum unicum illum Dei filium, præpositus fuit, sic & hic ei præponitur; & hac ratione melius per hoc, quod hic dicitur, illud, quod proxime dictum est, probatur ac confirmatur. Non contentus autem fuit Johannes, ut simpliciter diceret, Jesum esse illum Dei filium: sed efficacius id exprimere voluit inquiens: quod, qui hoc confitetur, id est ex animo credit, & sic non ore tantum, sed corde hoc verum esse agnoscit, in eo statu est, ut & ipse in Deo maneat, & Deus in illo, quo, ut non semel dictum fuit, nihil præstantius potest homini in hac vita contingere; & sic admodum efficaciter ac splendide affirmat ac confirmat, verissimum esse, quod Jesus Nazarænus sit ille Dei filius unicus ac singularis, qui salutem mundo attulit. Jam quod attinet ad alteram causam, ut scilicet apertius Apostolus Dei erga nos amorem ostenderet, propterea hæc verba dixisse; ea ita se habet, nimirum quod docere voluerit, Deum præ nimio amore, quo nos prosequutus est, talem viam ad salutem æternam consequendam nobis proposuisse, quæ admodum sit facilis; cum ad istud summum bonum adipiscendum aliud nihil ex ipso Dei consilio requiratur, quam credere, Jesum Nazaræenum esse Dei filium, filium, inquam, ut dictum est, unicum ac singularem, & sic regem populi Dei. Atqui hoc credere sibique persuadere, admodum facile homini mente probo esse videtur; cum resurrectionis à mortuis ipsius Jesu, & exaltationis ad dexteram majestatis Dei extent testimonia, probationes, atque indicia clarissima ac certissima, & omni exceptione majora. Censemus nihilominus tamen, quamvis interpretatio hujus loci, hac nostra posteriore explicatione contenta, non videatur esse spernenda, præstare, ut diximus, priorem omnino amplecti.

Vers. 16. Jam id, quod hic statim consequitur, ubi Apostolus more suo repetit, quæ proxime dixerat, aperte ostendit, nos verum dixisse, cum affirmavimus, Johannem propterea mentionem fecisse, quod ipse, & ejus similes vidissent, quod Pater misisset filium ad servandum mundum, ut hac ratione Dei charitatem erga nos ostenderet. In hac enim repetitione sua diserte charitatis Dei fit mentio, quam erga nos habet, hocque pro eo substituitur, quod antea dictum fuerat de missione ista Filii à Patre. Sic enim verba Johannis habent: *Et nos cognovimus, & credidimus charitati, quam habet Deus in nobis.* Nemo non videt, verbis istis, *cognovimus & credidimus*, repeti id, quod dictum est supra diversis verbis, nempe *vidimus, & testificamur*, repeti, inquam, eandem sententiam: quamvis aliqua diversitas inter sensum proprium ipsorum verborum præcedentium, & horum subsequentium, animadverti possit. Quamvis enim non idem plane sit *videre* seu *spectare*, quod *cognoscere*: pro eodem tamen sæpe accipiuntur; nempe quia per visum seu aspectum fit cognitio. Verbum vero *testificandi* cum verbo *credendi* hanc convenientiam habet, quod, qui ex animo aliquid testatur, id plane verum esse credit. Quanquam suspicor in verbo *credidimus* posse esse Hebraismum quendam, unde fiat, ut parum aut nihil differat ejus significatio, hoc in loco, à verbi *testificandi* significatione. Hebræi enim ex unico verbo, paululum aut etiam nihil immutato, plures quam unam significationem eliciunt, ita ut inter alia hoc potissimum fiat, ut verbum, quod in una conjugatione significat actionem seu passionem tantum illam, ad quam verbum refertur, in alia, & nonnunquam etiam in eadem, significet actionem vel passionem istam in alium translatam. Nam hac ratione fit, ut verbum *credendi* possit exemplo Hebrææ linguæ usurpari ad significandum, quod quis fidem faciat, & sic causa sit ut alii credant, seu credendi affectum in aliis efficiat, ita ut, cum Apostolus dicit, *Et nos cognovimus, & credidimus charitati,* (seu, ut Græcum verbum habet, *charitatem*) *quam habet Deus in nobis*, idem sit, ac si dixisset, *Et nos cognovimus, & fidem facimus de charitate, &c.* Veruntamen istam considerationem nostram, nequaquam pro vera afferimus, sed tantum examinandam proponimus.

Postquam Johannes clarius repetiit id, quod paullo ante dixerat, addit quiddam, quod superius affirmaverat, inquiens, *Deus charitas est*; atque subjungit, *Et qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo manet.* Nam certe si Deus est charitas, necesse est ut, qui in charitate manet, in Deo maneat. Quod tamen necessarium non esset, nisi, cum dicitur, *Deum esse charitatem*, intelligeretur, Deum esse ipsam charitatem. Nam si hic, id est, in enunciatione ista, *Deus est charitas*, charitas quiddam esset, quod de Deo prædicaretur simpliciter, ut alia de aliis prædicantur, nihil vetaret quominus Deus esset charitas, & tamen quispiam, qui in charitate maneret, non maneret in Deo. Quanquam, ut verum dicam, non apparet, Johannem ad eum modum, quo nos antea fecimus, hoc loco argumentari: sed convenienter iis, quæ supra à nobis disputata fuere, statuendum videtur, eum propterea ex eo, quod Deus sit charitas, colligere, eum manere in Deo, qui in charitate manet, quia ex enunciato isto, *Deus est charitas*, apparet, charitatem esse Dei effectum quendam, quem is maxime familiarem, ut sic dicam, habeat, & sic fieri, ut is, qui veram charitatem exerceat, Deo sit similis, ejusque spiritus sit particeps. Nam non semel antea idem Apostolus ex eo, quod participes simus Spiritus Dei, conclusit, nos in Deo manere, & Deum in nobis: quemadmodum hic ex eo concludit, quod in charitate maneamus. Unde satis aperte intelligi potest, interpretationem nostram veram esse, quod iste *Dei Spiritus*, de quo Johannes loquitur, aliud nihil sit quam charitas. Id tantum pro explicatione horum verborum addere possumus, ne id quidem aperte constare, quod Apostolus ex enunciatione ista, *Deus est charitas*, omnino ratiocinetur. Nam fieri potest, ut enunciationem istam hic posuerit simpliciter in hunc finem, ut testetur Dei charitatem esse summam; & postea, ut ad charitatem nos inflammet, subjunxerit id, quod statim sequitur, non ut conclusum ex enunciato isto, sed ut per se subsistens, atque ut rem, de qua per ea, quæ

antea

gerem ab ipso disputata fuere, dubitari nequit. Tamen si etiam sine ulla praecedente disputatione, tanquam aliquo, qui alios doceat, posuit illud ab Apostolo plane affirmari, & verum esse constitui, ut sane verissimum est, nempe eum, qui in charitate manet, in Deo manere, & Deum in ipso.

Unum adhuc restat in hoc 16. versiculo notandum, qua ratione videlicet loquutus fuerit Johannes, cum charitatis mentionem fecit, quam Deus erga nos exercet. Sic enim loquutus est: *Charitatem, quam habet Deus in nobis.* Quae loquutio, praesertim tota simul accepta, vix alibi invenietur. Supra, cum similiter de charitate Dei erga nos est loquutus, usus est quidem isto eodem modo loquendi *In nobis*, pro *erga nos*: sed verbo *habendi* ad *Deum* relato minime est usus: sed verbo *apparendi* relato ad *charitatem*, qui loquendi modus est multo usitatior. Ex his autem duobus locis inter se collatis apparet, in priore loco, de quo alioqui fortasse dubitari potuisset, illud *in nobis* prorsus significare *erga nos*: quemadmodum in hoc posteriore necesse est plane ut significet.

Vers. 17. Pergit Apostolus & ait: *In hoc perfecta est charitas cum nobis, ut fiduciam habeamus in die judicii; quia sicut ille est, & nos sumus in mundo hoc.* Habent haec verba, magnam & variam difficultatem, quam si diligentius explicare velimus, nimis longi sine fructu ullo futuri simus. Non committemus tamen, quin ea dicamus, quae ad veram & horum & statim sequentium verborum sententiam afferendam pertinere posse putabimus. Primum igitur nihil dubitamus, quin id, quod Beza in suis annotationibus monet de ordine & structura horum verborum, verissimum sit; videlicet quod verba ista, *Ut fiduciam habeamus in die judicii*, tanquam per parenthesin dicta accipienda sint, & non conjungenda cum verbis illis praecedentibus, *In hoc perfecta est, &c.* Nempe cum quibus conjungi debeant illa, *Quia sicut ille est &c.* Et sane saepius antea Apostolus, hoc modo loquendi usus, ut dicat, *In hoc fit hoc aut illud*, si id, quod significatur per voculam *hoc*, dum dicit *in hoc*, sequatur post verba ista, anteponit ei conjunctionem Graecam ὅτι, quemadmodum hic posuit ante verba illa *sicut ille est, &c.* Exempla hujusce rei habetis hoc eodem capite supra vs. 13. & 9, & alibi non semel, ut per vos ipsi animadvertere poteritis. Quod vero anteponat ei, quod significatur in tali loquutione per demonstrativum illud *hoc*, particulam *ut*, nusquam factum ab eo est; nec sermonis ratio videtur id ferre posse. Unde factum est, ut quidam ex iis, qui credunt illud, *Fiduciam habeamus in die judicii*, id esse, quod per pronomen *hoc* significatur, dixerint, verbum Graecum ἵνα, quod ei anteponitur, & proprie *ut* significat, idem hic valere, quod ὅταν, id est, *cum*, seu *quando*, idque exemplo quodam Aristophanis confirmare sunt conati. Verum nihil est opus ad ista confugere, ubi habemus interpretationem aliam, quae cum usu hujus scriptoris maxime convenit, & nihil incommodi prorsus habet. Jam si verba ista ita legi debent, ut Beza monuit, & nos censemus, videndum restat, quinam sit eorum sensus, quem a Beza non fuisse animadversum, plane ausim affirmare. Nos enim primum censemus, id quod ille non vidit, pronomen *ille* seu ἐκεῖνος, non Deum ipsum, sed Christum significare: quemadmodum ostendimus evenire supra non in uno loco. Nec solet Johannes pronomine isto uti ad significandum illum, quem proxime commemoravit, nisi tunc, cum non possit pronomen αὐτὸς ad eum significandum commode usurpari, ut supra duobus in locis evenisse ostendimus, ubi propter hanc causam necesse quodammodo habuit Johannes uti pronomine isto ἐκεῖνος loco αὐτός; & certe alioqui etiam pronomen ἐκεῖνος sua propria & consueta vi ad eum refertur, qui non proxime, sed vel procul, vel etiam nunquam antea fuerat nominatus.

Hoc igitur constituto, quod hic non secus atque alibi pronomine isto Christus significetur, qui proxime nominatus non fuerat; ut recte intelligere possimus, quid sibi hoc velit, *Quia sicut ille est, & nos sumus in mundo hoc*, necesse est diligentius perpendere, quid sibi velint verba illa, a quibus hoc pendet, nempe, *In hoc perfecta est charitas cum nobis*, atque inquirere, de qua videlicet charitate hic verba fiant, nostra an Dei; & quid per illud *perfecta est* omnino significetur. Atque hinc initio facto, est totius hujus loci verus sensus accurate investigandus.

Primum igitur, si verba eo modo disponantur, quo nos disponenda esse docuimus, & pronomen *ille* seu ἐκεῖνος ad Christum ut ostendimus referendum plane est; ipsa verba ita sonare, ut appareat, Johannem ita dicere, in eo charitatem nobiscum perfici, quod tales in hoc mundo simus, qualis Christus est: quod eo pertinet, ut in die judicii fiduciam habeamus. Itaque deinde quaerendum est, ut diximus, de qua charitate, nostrane an Dei, Apostolus in his verbis loquatur. Qui volunt illum loqui de charitate Dei, nempe erga nos, coguntur verba ista sic disposita, ut nos disposuimus, sicque sententia, ut ex ipsis ante diximus, ita interpretari, ut Apostolum dicere voluerit, charitatem Dei erga nos tunc perfici, cum nos in hoc mundo sumus, qualis est Christus. Quae interpretatio non videtur defendi posse, propterea quia Dei charitas erga nos per se ipsa perfecta est, neque ut perficiatur opus est, ut effectus ullus inde in nobis existat. Sed respondebunt illi, verbum *perficiendi* hoc in loco non significare perfectum fieri: sed effectum suum, ac finem sibi propositum consequi. Atqui necesse esset, ad istam hujus verbi significationem usitatam hoc in loco probandam, aliquod ejus rei exemplum afferre. Ego hactenus nullum invenire potui, & in superioribus locis, ubi haec eadem loquutio est, quod scilicet charitas perficiatur, talem significationem vix ullo modo posse admitti, satis credimus intelligi posse ex eorundem explicationibus nostris. At rursus, quando prior responsio ista nobis non probatur, dicent, ex consueto modo loquendi in Sacris Literis, posse rem ipsam pro rei cognitione usurpari, & propterea hic dici posse, idem esse *perfici*, quod *perfectam ostendi*. Sed neque hoc, quamvis significatio ista verbi *perficiendi*, superioribus illis locis hujus Epistolae, de quibus modo dicebamus, accommodari possit, hic nihilominus locum habere posse videtur; cum perfectio charitatis Dei erga nos, non ex eo apparere possit, quod nos tales in hoc mundo evadamus, qualis est Christus: sed potius in eo, quod vi ipsius charitatis, tales evadere possimus. Hoc autem, considerata ipsius divinae erga nos charitatis qualitate, & propria vi, per se satis apparet; neque ut appareat quicquam opus est, ut effectus ipse consequatur; cum nemo non videat, si non consequitur, id non ab imperfectione ulla divinae charitatis proficisci: sed ab improbitate & malitia, vel certe negligentia nostra.

Quare necesse esset, si altera illa responsio aliqua ratione admittenda foret, alium figuratum loquendi modum, praeter jam dictum, in Apostoli verba inducere, hoc nimirum pacto, ut, *Esse tales in hoc mundo, qualis Christus est*, idem valeret, atque *Esse posse tales, &c.* Quod satis durum esset, in hoc praesertim loco, cum Apostolus in tota sua hactenus disputatione de charitate sive Dei, sive nostra, non videatur unquam habuisse rationem ejus, quod vi illius fieri posset: sed tantum illius, quod re ipsa fiat. Quicquid sit, non sunt figuratae loquutionum significationes in unis verbis, eodem, eoque brevi periodo comprehensis, sine necessitate multiplicandae, eae praesertim, quae non admodum usitatae fuerint, qualis sine dubio ista est, quam postremo commemoravimus. Quapropter satius esse videtur, charitatem illam ita intelligere, ut ad nos active referatur, id est de charitate, qua nos diligimus, accipiatur. Sic enim fiet, ut & sensus sit multo probabilior, & nobis utilior; & eae difficultates cessent, quae in altera ista interpretatione de charitate Dei emergunt. Tantum difficultas aliqua esse videtur in verbis illis,

cum

cum nobis, sit *nobiscum*. Nam secundum hanc interpretationem, necesse est ut idem valeat *cum nobis*, quod *in nobis*. Qui loquendi modus, si modo alibi invenitur, rarus admodum est, verbaque ista *cum nobis* melius sine dubio accommodantur ad alteram illam interpretationem, quam nos minime probamus. Sed non debet hæc sola difficultas, quæ non magna est, nobis eripere peregregium, atque, ut conjici potest, verissimum ipsius loci sensum. Vidimus enim & paulo ante, id est, in hoc eodem capite vers. 9. & proxime vers. 16. Apostolum, ut ante monuimus, usum fuisse verbis *in nobis*, pro eo, *quod est erga nos*, & sic in verbis significasse id, quod erga nos fit, quibus proprie significatur id, quod in nobis fit.

Quare non debet esse mirum, si hic vicissim in verbis, quibus proprie significatur quod erga nos fit, declarare voluerit id, quod fit, sive est in nobis. Jam sensus, accipiendo hic charitatem pro charitate nostra erga alios, hic est, quod nostra hæc charitas tunc perfecta est, cum sumus tales in hoc mundo, qualis Christus est, id est, qualis ipse fuit, dum in hoc mundo esset. Nam verba, *in hoc mundo*, potius propter Christum addita sunt, quam propter nos; ad declarandum videlicet, hic sermonem esse de similitudine nostra cum Christo, sive eadem qualitate; non quidem considerato Christo qualis nunc est in cœlo, sed qualis fuit in hoc mundo. Nam verbum præsentis temporis pro verbo temporis præteriti in Sacris Literis usurpari, non est novum. Quin etiam supra cap. 2. 7. ubi similis est loquutio, & quidem de eodem Christo, illud factum fuisse apparet, in illis, inquam, verbis, *Qui facit justitiam justus est, sicut ille justus est*: tametsi nos, ut, quam maxime fieri potest, verborum proprietas conservetur, ostendimus, quo modo possint verba illa explicari, etiamsi illa temporis enallage ibi non sit: ex qua tamen multo ad rem accommodatiorem sensum, & doctrina Christiana nobis utiliorem, emergere, ex explicatione nostra loci illius facile intelligi potest.

Sed quæret aliquis, quid sibi vult istud, *quod tales simus qualis Christus in hoc mundo fuit*? Respondemus, id satis per se constare, & sententiam continere ad totum locum accommodatissimam, etiamsi non habeatur relatio ad charitatem, de qua hic est sermo, ut quidem credimus haberi debere, atque intelligi, non simpliciter, sed secundum quid istam similitudinem nostram cum Christo esse; videlicet ut in charitate erga fratres tales simus, qualis ipse fuit: etiamsi, inquam, ad hunc modum verba ista non interpretaremur, sed simpliciter ea acciperemus, non quidem absolute, (sic enim sensus & absurdus, & impossibilis esset) sed quod attinet ad morum & vitæ sanctitatem; tamen, quemadmodum sensus per se verus esset: sic etiam ad ipsam charitatem, quæ simpliciter hic nominatur, plane accommodatus foret; cum sine restrictione ulla, quicquid ad morum & vitæ sanctitatem pertinet, possit, ut supra à nobis aliqua ex parte disputatum est, & divinis testimoniis confirmatum, charitatis nomine comprehendi, seu ad charitatem, tanquam ad caput quoddam revocari. Veruntamen hoc in loco placet istam similitudinem charitatis nostræ cum Christi charitate ita interpretari, ut arctiore quadam significatione, & magis propria, nomen *charitatis* accipiatur; quatenus scilicet significat erga fratres dilectionem. Nam ex ea fit, ut propter illos nihil non faciamus, & aliquod egregium opus, in ipsorum beneficium, si opus fuerit, patremus. Hujusmodi autem, atque inter cætera maximum ac præcipuum est, mortem pro illis oppetere. Namque hoc ipsum illud est, propter quod maxime ac præcipue in charitate Christo similes sumus. Quare verbis istis, *Quia sicut ille est, &c.* Potissimum significatur, quod non recusemus pro fratribus mori, si usus hoc postulet: quemadmodum Christus, ut nobis benefaceret, & vitam æternam compararet, pro nobis mori non recusavit.

Ex hac interpretatione nostra liquido apparet, quid significet verbum illud *perfecta est*, id est, Est plena & ad eum gradum pervenit, qui nobis præscriptus est, & quo ubi pervenerit, tum nihil illi deest, quod sit necessarium, ut ex ea affectus ille consequatur, quem expectamus, & præmium ex Dei benignitate reportemus, quod illi ab ipso Deo per Christum repositum fuit. Non pauci sunt, qui verbum istud *τετελείωται*, quod vetus interpres recte ac proprie reddidit *perfecta est*, aut aliud ex eodem themate derivatum, quo & hic, & alibi supra utitur Apostolus, cum de charitate nostra loquitur, ita interpretentur, ut significet sinceritatem, & omnis simulationis carentiam. Quæ interpretatio mihi arridere non potest, cum propter alias causas, quæ ex explicationibus nostris superiorum locorum percipi possunt, tum propter hoc, quod in hoc loco ea consistere non possit, cum manifestum sit, hic non de sinceritate agi, sed de ipsa perfectione. Syrus interpres in his verbis post vocem *charitas* addit, ut arbitror, de suo pronomen *ejus*. Quo in re non admodum fideliter se gessit. Sic enim præjudicium attulit, nec permisit lectori indagare, de qua charitate hic sit sermo. Quod si fortasse non ipse pronomen illud addidit, sed Græcum codicem habuit, in quo id legeretur, sentiendum plane hic est, quod alibi monuimus, verisimile esse, Scholium aliquem de suo illud in margine ipsius Græci codicis addidisse, declarandi nimirum loci gratia, idque postea in contextum irrepsisse. Idem interpres in eo fortasse non male se gessit, quod verbum *ἐστί*, pronomini *ἐκεῖνος* subjunctum, reddidit *fuit*, & hac ratione interpretationem veram hujus loci confirmavit, ac docuit, pronomen *ἐκεῖνος* non ad Deum, sed ad Christum referendum esse. Attamen hic quoque præstitisset liberum judicium lectori relinquere.

Sequitur ut de sensu illorum verborum agamus, *Ut fiduciam habeamus in die judicii*, quæ quo referantur, nihil dubitandum est, si tanquam per parenthesin interjecta legenda sint, immo, secundum dispositionem nostram, omnium horum verborum illa ultima ponuntur. Sed & sensus ipse valde apertus est, eique similis, qui habetur ad finem secundi capitis, in illis verbis, *Ut, cum apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo, in adventu ejus.* Constat enim manifeste, quemadmodum ibi, sic & hoc in loco sensum esse, ut, quando Christus veniet, judicaturus orbem terrarum, simus securi & certi, sententiam ab eo nobis favorabilem in nos pronunciatum iri. Facit autem locus ille superior, ut multo etiam clarius nostram totius hujus periodi dispositionem amplectamur, ac retineamus. Ut enim ibi hæc sententia posita est ad monendum nos, ut maneamus in Christo, sive in Deo per Christum: sic hoc loco verisimile plane est, fuisse hanc sententiam appositam ad nos monendos, ut tales simus, qualis Christus in hoc mundo fuit, id quod minime factum fuisset, sed plane diversam ob causam sententia ista hic fuisset posita, si ita prorsus disponi deberent verba hujus periodi, ut jacent, ita ut prædicta sententia conjungeretur sensu ipso cum proxime præcedentibus verbis, *In hoc perfecta est charitas cum nobis*, ut fere plerique existimare videntur.

Vers. 18. Ostendimus, in hoc versiculo 17, recte explicando, ut prædiximus, non parvam esse difficultatem: sed major adhuc esse videtur in proximo 18, explicando, cujus initium ita habet: *Timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras mittit timorem.* Admodum enim difficile est statuere, de quo timore Apostolus hoc in loco loquatur: tametsi ex iis paucis explanatoribus, quos consulere potuimus, nemo sit, qui hac de re quicquam dubitare videatur, statuentibus omnibus, Apostolum hic loqui de eo timore, seu metu, qui opponitur illi fiduciæ, cujus fit mentio in verbis superioribus. Quod quidem verum esse, omnino sane ego prorsus negare: sed mihi tamen multo fit verisimilius, ut de alio metu hic verba fiant, nempe de eo metu, quem injiciunt nobis pericula, & damna,

per-

praestitum vero ipsa mors, quae, ut dictum fuit, et, si usus tulerit, subeunda est, qui velit veram & à Christo praescriptam charitatem exercere. Si aliorum sententia tenenda sit de significatione hujus vocis *timoris*, tum necesse erit sensum horum verborum, *Timor non est in charitate, &c.* hunc esse, quod, si quis vera charitate sit praeditus, non est quod metuat, se in die judicii à Christo damnatum iri: Sin vero nostra sententia probetur, sensus erit, eum, in quo sit vera charitas, nihil sibi metuere à quibusvis periculis, & damnis, neque ab ipsa morte, quominus illam, si usus veniat, pro fratre oppetat. Uterque sensus sine dubio verus est, & plane egregius. Sed tamen prior non videtur bene convenire cum eo, quod omnino verisimile sit, sententiam illam, *Timor non est in charitate*, esse proverbialem, atque ejusmodi, quae Johannis tempore usurpari soleret. Nam si hoc conceditur, non potest fieri, ut prior sensus illi accommodetur; cum sensus ille nullo modo considerari possit aut accipi aliter, quam ut necesse sit credere, eum esse satis abstrusum, ac reconditum, ac consequenter non consentaneum proverbiali & communiter usurpatae sententiae.

Nam primum valde abstrusum est, ut timoris nomine intelligatur metus condemnatoriae sententiae in die universalis judicii. Deinde abstrusum similiter est, quod charitas tanti sit, ut metum illum plane depellat; cum hoc non ex natura rei fiat, sed tantum ex decreto Dei, qui constituit pro sua pura bonitate, ut nulla damnatio in die judicii metuenda sit ei, qui veram charitatem habeat.

Praeterea iste loquendi modus, *Timor non est in charitate*, videtur omnino, non quidem significare, ibi non esse metum, ubi est charitas: sed praeterea declarare, metum charitati non esse admistum; quod sane verum est, si de vera ac perfecta charitate, de qua hic sine dubio agitur, sententia ista accipiatur. Alioqui enim, si charitas non sit perfecta, admiscetur quodammodo metus charitati, id est, dum quis amat, & sic amore impulsus vellet aliquid magnum, id est, sibi ipsi incommodum pro fratre praestare, admiscetur huic amori metus ipsius incommodi, & ita fit, ut is à sancto illo proposito deterreatur. Ejusmodi admistio non potest ullo pacto animadverti in charitate & metu futurae damnationis, de quo prior sensus loquitur; neque metus ille efficere ullo pacto potest, quominus quis perfecta charitate sit praeditus. Quin potius contrarium potest efficere, & hominem eo adducere, ut perfecte charitatem exerceat; cum certum sit, eum damnatum iri, qui id non fecerit. Atqui in posteriore sensu omnia, ut vidistis, recte conveniunt: nisi quod non est in proxime antecedentibus verbis verbum expressum aliquod, quod videatur posse respicere vocem istam *timoris*, si ea eum metum significet, qui ex malis, quae in hac vita contingere possunt, & praecipue ex ipsa morte concipitur: quemadmodum factum est, si de metu diei judicii vox ista accipiatur; cum, ut dictum fuit, fiat in proximis verbis mentio rei oppositae, id est, *fiduciae*, quae in eodem judicii die habeatur.

Atque haec sine dubio fuit potissima causa, cur prior iste sensus vulgo in mentem hujus loci explanatoribus venerit: de posteriore vero ne cogitaverint quidem. Atqui haud raro fit, ut verba subsequentia ad praecedentia relationem habeant, habita ratione sensus, qui in illis continetur, etiamsi prima specie, & in ipso verborum sono, nihil ejusmodi appareat, quo subsequentia verba referri possint: quemadmodum, nisi vehementer fallimur, accidit hoc in loco. Quandoquidem proxime praecedentia verba ista, *Quia sicut ille est, & nos sumus in mundo hoc*, continent omnino, ut monuimus, hunc sensum, quod scilicet, sicut Christus non dubitavit mortem subire pro nobis, & sic in charitate erga nos perfectus fuit: similiter & nos non dubitamus pro fratribus mortem adire, & hac ratione in charitate perfecti sumus. Hic sensus omnino continet mentionem metus carendi, si quis perfecta charitate sit praeditus; & propterea aptissime ad ejus rei confirmationem subjungi potuit ab Apostolo proverbialis ista sententia, *Timor non est in charitate*.

Est autem diligenter animadvertendum artificium & solertia hujus scriptoris, qui, etiamsi verba illa, *ut fiduciam habeamus*, secundum simplicem & rectam dispositionem totius periodi, debuissent in ejus fine poni: noluit tamen id facere, sed illa inter reliqua duo periodi membra interjicere, ut, quae in sequente periodo dicturus erat, possent recte intelligi, & eo referri, quo debent. Est enim vulgatum, ut sequentia verba ad ea referantur, quae postremo & plane proxime sunt dicta; unde factum esset, ut, si postremo loco versiculi istius 17, ut dispositio ipsorum verborum ferebat, posuisset illa, in quibus fit mentio fiduciae, quae habetur in die judicii, tunc plane merito potuisset quis id facere, quod vulgo factum videmus, quodque ipse Apostolus fieri noluit, ut scilicet sententia ista, *Timor non est in charitate*, eo referretur.

Jam verba, quae post istam sententiam statim sequuntur, *sed perfecta charitas foras mittit timorem*, videntur porro confirmare id, quod diximus, esse hic mentionem cujusdam metus, qui impediat, vel potius impedire conetur perfectam charitatem, eique sese admiscens, illam imperfectam reddere. Ac certe constat ex his verbis, ut ipsa sonant, perfectam charitatem & timorem, res esse, quae simul pugnent, & quarum utraque cupiat in hominis corde & animo locum habere; cumque fieri nequeat, ut utraque simul sit, effici tandem, ut altera alteri cedat, vel potius quodammodo per vim ab altera foras ejiciatur. Atqui ejusmodi pugna, & ejusmodi quodammodo cura cor & animum hominis certatim possidendi, non cadit in timorem & charitatem, si timor is metus sit, qui futurae in die judicii damnationis habeatur: quemadmodum intelligi potest ex iis, quae proxime ante à nobis disputata sunt. Voluit autem Apostolus in his verbis aperte declarare, de qua charitate accipienda sit sententia ista, *Timor non est in charitate*, nempe de perfecta, id est, ejusmodi, quae ad illum gradum pervenit, quem Deus per Christum praescripsit: utpote, quod de tali charitate sententia illa accipienda esset, satis docere poterat id, quod antea dictum fuerat de eo, in quo consistat perfecta charitas; & quod de tali charitate in proximis verbis omnino sermo fuerit.

Subjungit Apostolus rationem quandam, cur timor, de quo loquitur, non possit simul cum perfecta charitate consistere. Ait enim, *Quoniam timor poenam habet*. Vox Graeca, quae *poenam* reddita est, proprie punitionem significat; & ab aliis redditur *cruciatum*. Haec ratio videtur aliquantum favere communi interpretationi, quod metus seu timor iste sit is, qui concipitur ob futuram damnationem: is enim metus eum, in quo ille sit, sine dubio valde angit & cruciat: quod non videtur in eo metu evenire, aut certe non tam valde, qui concipitur ob mala & pericula, quae sint subeunda. Verumtamen negari non potest, quin hic quoque metus aliquem cruciatum afferat: nec ullus potest esse verus metus sine animi perturbatione ac dolore quodam; cum animus noster & totus homo abhorreat à suo malo sive incommodo: metus autem aliud nihil sit, quam concepta opinio impendentis, aut saltem futuri mali. Quare etiamsi non ita proprie dicatur ac cruciari, qui metuit damnum aliquod hujus praesentis vitae, ut is, qui metuit aeternam damnationem; ac propterea iste metus mali ad hanc vitam pertinentis, de quo hic agitur, ejusmodi sit, qui non existat, nisi in eo, in quo existit: metus vero aeternae damnationis etiam in eo existat, sive existere possit, qui, ne existat, vehementer caveat: nihilominus tamen non videtur ullo pacto anteponenda communis interpretatio nostrae, tum ob ea, quae ante ad hoc demonstrandum dicta sunt; tum maxime ob hanc causam, quod non appareat, quomodo cruciatus iste ex metu aeternae damnationis pugnet cum charitate perfecta ex ipsius rei natura; cum, quicquid repugnantiae inter

ista

illa dari est, id enim pendet ex solo Dei decreto: contra vero ex ipsa rei natura non videtur cruciatus, qui ex metu proficiscitur alicujus mali hujus præsentis vitæ, & ipsius mortis, posse cum perfecta charitate consistere. Quandoquidem is, qui perfecte fratrem suum amat, ita ut se paratum vitam suam pro ipso profundere, fieri non potest, ut illum cruciatum sentiat ex opinione mali alicujus, quod ipsi sui fratris causa subeundum sit. Apparet autem, sententiam istam, *quod metus cruciatum habeat*, quemadmodum antea diximus de altera præcedente huic simili, *timor non est in charitate*, esse ejusmodi, ut in ea ipsius rei naturæ ratio habeatur. Alioqui non ita simpliciter ac nude, & denique indefinite proferretur: sed aliquid adderetur, unde constaret, haberi in ea rationem alterius cujuspiam rei, non autem ipsius naturæ rerum.

Diximus, quid nobis videatur de hoc sane perdifficili loco; & propter quas causas interpretationem nostram ei, quæ communiter recepta videtur, anteponendam censeamus; nec quicquam in dubium revocamus id, quod jam hac de re statuimus. Veruntamen non inutile fore duximus, si tertiam adhuc interpretationem hujus loci, quam suspicamur cuipiam in mentem venire posse, commemoremus: quanquam per eam efficiatur, ut dubia reddatur jam constituta interpretatio superioris versiculi, quod attinet ad vocem *charitatis*. Jam enim constituimus, ibi agi de charitate erga fratres. Sic enim ubique superius apparet sentire Apostolum, cum de charitate, quæ in nobis esse debeat, verba facit, ut eum in superiore illo versiculo verba facere concludendum nobis est. Quandoquidem tertia hæc interpretatio requirit ut istic agatur præcipue de charitate nostra erga Deum. Nam secundum eam intelligendum est, ut, cum Apostolus hic dicit, *timor non est in charitate*, velit dicere, non posse vere ac perfecte amari eum quem timeamus; & propterea, si quis sit, qui talis sit in hoc mundo, quod attinet ad amandum Deum, qualis Christus, fieri non posse, ut iste sibi à Deo timeat; & consequenter necesse est ut habeat fiduciam in die judicii.

Hæc interpretatio, quæ tota ex eo pendet, quod hic agatur de charitate in Deum, videtur mirifice confirmari per id, quod sequente 19. versiculo subjungitur, qui talis est, *Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.* Videtur enim plane necesse esse, ut hujus versiculi sententia aliquid affine habeat cum proxime antecedentibus; habetque præterea interpretatio ista id, quod, ut dictum fuit, valent omnino requiri in explicandis dubiis illis sententiis, *Timor non est in charitate*, & *Timor punitionem*, vel potius *pœnam*, *seu cruciatum habet*, ut scilicet id, quod continent, ab ipsius rei natura proficiscatur. Nam certe ex ipsius rei natura pendet, ut eum minime sincere ac perfecte amemus, quem metuimus, eoque motu ille cruciatum quendam ac perturbationem secum conjunctam habet, metu, inquam, ne a nobis ob aliquid metuamus. Illis pro hac interpretatione rationibus, præter id, quod hactenus Apostolus, cum de charitate nostra loquutus est, præcipue ac fortasse solum de charitate qua fratres, sive alios diligimus loquutus est, hoc potissimum adversatur, quod verba illa, *Perfecta charitas foras mittit timorem*, non videntur ei posse accommodari. Neque enim amor est, quo aliquem prosequimur, qui ejiciat metum, quem illius habemus: sed contra metus, quem alicujus concipimus, non permittit, ut illum vere amemus. Adhæc, vox Græca φόβος, seu Latina *timor*, ad Deum passive relata, nunquam fortassis invenitur significare, nisi rem admodum laudabilem, & divino homine dignam; quæque non modo cum ejusdem Dei amore non pugnat, nec cruciatum ullum habet; sed etiam ipsum erga Deum amorem foveat atque augeat, & ipsius quodam modo causa existat; & homini eo prædito animi tranquillitatem potius quam perturbationem ullam afferat.

Ex quibus rationibus fit, ut interpretationem istam amplecti non possimus. Nam quod attinet ad rationem pro ea confirmanda ductam ex sequente versiculo, mox Deo dante illam diluemus. Necesse est enim prius duo verba superiore de ultima parte prælibata versiculi, de verbis, inquam, illis, *Qui autem timet, non perfectus est in charitate*, nam in illis sine dubio particula *autem* Latina, seu δὲ Græca, non videtur suam propriam significationem habere; cum sententia, quæ illis verbis continetur, non habeat in se quicquam diversum ab eo, quod antea affirmatum fuit: quemadmodum requirit proprius usus, propriaque vis particulæ illius: sed sententia illa omnino consequitur ex antedictis & affirmatis, ut unusquisque per se apertissime intelligere potest. Quapropter nihil dubito, quin aut mendum aliquod in exemplaria irrepserit, aut hic animadvertenda sit proprietas quædam linguæ Hebraicæ, quæ videlicet cum paucissimas præ aliis linguis, & pro multitudine sententiarum, quas illis exprimere necesse est, habeat particulas conjunctivas, cogitur sæpe illis improprie uti. Nec sane hic locus solus est in Novo Testamento, ubi particula aliqua conjunctiva, & nominatim ea ipsa, quæ hic habetur, aliter accipiatur ac proprie sonat atque significat. Breviter, satis constat, idem valere hoc in loco conjunctivam istam vocula, quod igitur Latinam, sive οὖν Græcam. Concludit enim Apostolus ex præcedentibus, eum, qui timet seu metuit, non esse perfecta charitate præditum; potestque hæc conclusio ex ipsis solis proxime antecedentibus verbis commode colligi, si quidpiam tamen subaudiatur, ut solet in ratiocinationibus fieri. Fit enim hic, vel esse potest tale enthymema: *Metus habet cruciatum.* Ergo qui metuit, non est perfectus in charitate. Subauditur enim totius ratiocinationis propositio, quæ est, *Ubi est perfecta charitas, ibi non est cruciatus.*

Sed jam ulterius progrediendum est, & explicatione subsequentis versiculi diluenda illa inde pro tertia superiorum versiculorum interpretatione ratio ducta, & à nobis allata. Dicimus igitur, non esse necesse ostendere, quomodo verba ista, *nos diligimus eum*, cum proxime antecedentibus plane cohæreant. Vidimus enim sæpius non semel, non esse in Apostoli verbis summam atque exactam quandam cohærentiam: sed evenire nonnunquam, ut verba ipsius conjungantur, non cum proxime antecedentibus, sed vel cum iis, quæ longius præcesserunt, vel cum ipso scriptoris in hac Epistola scopo ac proposito, satisque nos habere debere, si illa, quæ subsequuntur ab iis, quæ proxime antecedunt, non plane dissentiant, sed cum illis aliquam tamen convenientiam habeant: id quod hoc in loco sine dubio contingit, etiamsi in proxime antecedentibus verbis non fuerit mentio ejus amoris, quo nos diligimus Deum. Namque satis est, quod amor seu charitas erga fratres, de qua in proximis verbis actum est, oritur, & tanquam inde proficiscens ab Apostolo consideratur, ex charitate, quam Deus erga nos ostendit: quemadmodum constare potest, si quis à versiculo 8. hucusque Apostoli verba repetens, ea diligenter examinet. Cum igitur ex ista charitate Dei in nos Apostolus hucusque ostenderit proficisci, aut certe proficisci debere charitatem nostram erga fratres, huncque locum diligenter ac copiose, simul ad nos ad charitatem in fratres animandos, simul ad ipsius Dei in nos charitatem vehementer commendandam, pertractaverit, repetens propositum suum commendandæ charitatis divinæ, & simul nos animandi, non jam ad amandum fratres tantum, sed etiam ipsum Deum, (quod potuerat etiam videri comprehensum in adhortatione ipsius superiore ad charitatem perfectam, ubi illam simpliciter nominat, etiamsi præcipua ibi ejus mentio esset, ad charitatem in fratres adhortans) in hunc modum nunc loquitur: *Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.* Ac si diceret: Non solum autem hoc, quod Deus prior nos dilexit, quemadmodum antea ostendimus, ac testes sumus, causa charitatis est, aut esse debet, quam in fratres exercemus, aut exercere debemus: sed etiam ejus, qua ipsum Deum amamus, aut certe amare debemus. Sunt enim judicio meo, hæc hujus versiculi verba admodum prægnantia. Nam, ut

paullo

paullo ante indicavimus, Apostolus non solum vult hic commendare Dei erga nos charitatem, quod ipsa verba aperte præ se ferunt: sed etiam vult animare nos ad ipsum Deum amandum. Est enim verisimillimum, ut, cum tam multa disseruit antea de charitate nostra in fratres, ad eamque efficacissimis rationibus nos impellere conatus fuerit, non omiserit, antequam finem istam Epistolam absolvat, de charitate, qua Deum diligere debemus, aliquid nominatim disserere, ad eamque nos diligenter adhortari.

In his igitur verbis, *Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos*, quamvis non contineatur aperta commonefactio ut Deum diligamus: tamen virtute ipsa ea omnino continetur; cum enim ibi ponitur diserte causa id est id, quod ejus debet esse causa, nempe quod Deus prior nos amaverit. Estque causa hæc, dicto ex amore Dei, multo potentior ad persuadendum nobis, ut Deum amemus, quam ut amemus fratres. Quocirca, cum antea ea sit Apostolus usus, idque non semel, & cum efficacia quadam, ad probandum, nos debere amare fratres; concludendum est, eum voluisse ipsam commemorando tacite nobis persuadere, ut Deum amemus. Est enim omnium causarum amoris illa efficacissima, ut etiam supra aliquibi indicavimus, cum sentitur & agnoscitur ab eo, qui amare debet, amor erga se illius, quem debeat amare; adeo ut id per se ipsum, sine ullo aliquo præcepto, aliave rei convenientia, & debita quadam condecentia, vim habeat amorem hujus erga illum excitandi. Unde factum est, ut proverbialiter dicatur, quemlibet, qui amari se sentit, cogi naturaliter vicissim amare.

Jam quod diximus de eo, quod his verbis continetur, quod eo pertinet, ut agnoscatur amor Dei erga nos esse causa amoris nostri erga ipsum, ita sane debet intelligi debet, & in hunc sensum potissimum sunt verba ista accipienda, ut Apostolus dicere voluerit, non futurum fuisse, ut nos Deum diligeremus, nisi ipse prior dilexisset nos. Atque ita ex istis iisdem verbis, quæ propterea paullo ante valde prægnantia esse diximus, colliguntur tria. Unum, quod amor Dei erga nos excitavit in nobis amorem erga ipsum. Alterum, quod, si amor ille Dei nos non prævenisset, nunquam nos illum amavissemus, ea scilicet ratione, qua debemus. Tertium, quod quoniam Deus prior amavit nos, condecens plane est, ac consentaneum, ut nos vicissim illum amemus, idque facere pro ipso natura obstricti simus.

Sciendum autem est, quod & in Latina vulgata, & in Syriaca editione additur ab initio horum verborum particula conclusiva *ergo* sive *igitur*. Vulgatus enim interpres hic habet: *Nos ergo diligamus*. Syrus vero interpres, ut Tremellius transtulit, habet: *Nos igitur diligimus*. In Latina interpretatione subjunctivum verbum *diligamus* clare docet, interpretem illum agnovisse in verbis Apostoli illum tertium sensum, quem paullo ante exposuimus. Et sane verbum Græcum ἀγαπῶμεν tam potest esse subjunctivi, quam indicativi modi. Mihi tamen plus placet Syriaci, & aliorum interpretum translatio in verbo hoc. Nam per eam fit, ut multo plenior sit horum verborum sententia.

Quod attinet ad particulam illam conclusivam, quando videmus illam apud utrumque istum interpretem haberi, necesse est agnoscere, eos habuisse Græcum exemplar, ubi ea legeretur. Sed, nisi admodum fallor, lectio ista non erat germana hujus loci, & videtur fuisse particula ista addita propterea, quia crederent, Apostolum in proxime præcedentibus egisse de charitate, qua Deum amamus, & sic non appareret, quomodo commode verba hæc cum superioribus cohærerent, sine conjunctiva, & simul conclusiva particula illa. Nam quod ea deberent relationem habere ad id, quod multo ante de charitate Dei erga nos Apostolus disputaverat, nimis durum visum fuit.

Est præterea animadvertendum, quod idem uterque interpres pro *eum*, ut ex Græco legitur, habet, *Deum*. Ubi similiter concludendum est, ipsorum tempore exemplaria Græca extitisse, quæ non ἀυτὸν, ut nunc habent, sed Θεὸν, seu τὸν Θεὸν haberent. Ubi similiter quoque ausim affirmare, illam non fuisse germanam loci lectionem; sed nomen Dei appositum aliquando in codicis ora, ad explanandam vocem ἀυτὸν, in ipso contextu post incuria seu inscitia librarii, loco ipsius vocis ἀυτὸν repositum fuisse. Est autem hic locus unus ex iis, qui aperte produnt, Johannem in hac Epistola simplici pronomine ἀυτὸς, non Christum, quemadmodum Calvinus censet, sed Deum potius significare, ut in disputatione nostra de Servat: annotavimus: si tamen verum est, quod pronomen ἐκεῖνος, quod versiculo 17. habetur, non referatur ad Deum; sed ad Christum: quemadmodum & in Disputatione illa affirmavimus, & hic, nisi fallimur, satis aperte comprobavimus.

Vers. 20. Pergit Apostolus inquiens, *Si quis dixerit quoniam diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est, Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?* Non satis habuit Johannes, ea re commemorata, quæ amoris nostri erga Deum causa esse debet, nos commonefacere, ut Deum amemus; sed etiam voluit omnem in hac re hypocrisin & deceptionem nostram depellere, ac detegere, & ita diligenter curare, ne quis fortasse sibi persuadeat, se illi commonefactioni Apostolicæ ac plane divinæ obtemperare, cum interim valde procul ab eo sit ut illi pareat. Atque eodem tempore, non recedens a suo præcipuo instituto, quod est, hortari ad charitatem fraternam, & sic ad præcepta, quæ propria sunt Christi, servanda, id dicit, unde vehementer moveri quisque possit ad amandum fratrem suum. Ponit enim tanquam certam quandam notam, unde statui possit, a quoquam Deum non amari, non amare fratrem suum. Namque hinc fit, ut, cum nemo turpis res esse videatur, & omni execratione dignissima, Deum non amare, studeat unusquisque debitum amorem erga fratres præstare, ne deprehendi videlicet possit, ab ipso minime amari Deum. Adeo autem verum censuit Apostolus id, quod de nota ista hic tradit, ut non veritus sit paullo acriore verbo uti adversus eum, qui dicat se Deum amare, & interim fratrem suum odio habeat. De ejusmodi enim homine affirmat, quod sit *mendax*, Græce ψεύστης, quod etiam pejus sonat apud Græcos, quam *mendax* apud Latinos.

Jam ad probandum, quod nota ista ab ipso tradita sit verissima, tribus rationibus Apostolus utitur, quarum duæ continentur hoc fine hujus quarti capitis, tertia vero in initio quinti statim exponitur. Prima ratio est hujusmodi: Facilius multo est amare eum, quem videas, quam eum, quem minime videas. Unde consequitur multo facilius esse amare fratrem suum, quem scilicet quis videt, quam Deum, quem nequaquam videt. Hujus argumentationis consequentiæ ratio est, seu propositionis ejus confirmatio, quod amor non potest existere sine aliqua cognitione: cognitio vero ex visu potissimum oritur. Quare non videtur dubitandum, quin multo proclivius sit amare eum, qui conspicitur, quam eum, qui minime conspicitur. Atqui si, quæ faciliora & proclivoria sunt, non fiunt, multo minus fient, quæ sunt minus proclivia, & difficiliora. Unde necessario consequitur, quod ab omni verisimilitudine absit, ab illo amari Deum, qui fratrem suum non amat. Pro verbo *videt* præsentis temporis, quo utrobique in hac periodo usus est vetus interpres, legitur Græce ἑώρακε temporis præteriti, & quidem, nisi fallimur, aliquanto rectius; ita ut non fuerit merito locus futurus persuasioni, quod hic, ut alias solet, præteritum tempus pro præsenti usurpetur. Quandoquidem satis est ad amorem per cognitionem alicujus erga illum excitandum, quod quis ipsum aliquando viderit; nec necesse est, ut etiam nunc illum videat. Et sic apparet, Apostolum admodum consulto ac proprie verbo præteriti temporis usum esse; neque est verisimile in ullo Græco exemplari aliter lectum fuisse atque hodie legitur: tametsi Syriacus quoque interpres ita locum reddiderit, ut præsenti tempore verbum illud enunciet, quam legitur apud ipsum in priore loco, qui videtur, in posteriore vero qui non

[illegible]

[illegible]. Nihil [illegible] videtur, quin hæc temporis [illegible] interjecto facta [illegible] fuerit, quod [illegible] illam exaltaverit, de qua modo diximus, credideritne hoc in loco esse.

Vers. 21. Altera ratio, qua Apostolus verum confirmare esse [illegible] hic traditum, his verbis ab ipso exponitur: *Et hoc mandatum habemus ab eo, ut qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.* Hæc autem hac ratio adeo aperta, ut plane irrefragabilis esse appareat, præsertim si recte intelligatur, quid sit *amare Deum*, id est, quod aliud nihil sit, quam ejus præcepta servare, quod & nos supra diximus, & Apostolus post initium capitis sequentis verissimum esse confirmat. Nam quomodo fieri potest, ut quis præcepta Dei servet, inter quæ hoc exprefse continetur, ut quis diligat fratrem suum, si ipsum fratrem suum minime diligit? an non sibi aperte dicere, se nullam curam habere servandi præcepta Dei, & sic ipse Deum minime amari?

Notandum porro est ex verbis Apostoli, in prima ratione ab ipso allata id indicari, quod nobis etiam supra in hac eadem Epistola animadvertimus, nempe ab ipso pro eodem accipi *Fratrem suum odio habere*, & *fratrem suum non amare*. Manifeste enim hoc posterius pro priore illo in sua ratiocinatione substituit. Cujus rei confirmatio [illegible] in explicatione eorum [illegible] 14. & 15. versiculi tertii capitis, quæ consulere poterunt. Latinus interpres in secunda hac Apostoli ratiocinatione pro *ab eo*, habet *à Deo*. Quæ lectionis diversitas parvi aut nullius momenti est, nisi si quis una cum Calvino sentiat, pronomen *αὐτοῦ* posse quid hunc scriptorem Christum referre, etiam si nec proxime, nec multo ante nominatus fuerit: sed, ut diximus, opinio ista non habet cui innitatur. & secundum alium hujus scriptores hoc in loco, etiamsi Deus proxime nominatus non fuisset, voce illa *αὐτοῦ*, quæ in Græco est, Deus nihilominus nominatus intelligeretur.

Notandus est præterea loquendi modus, quo hic Apostolus utitur: is enim impropriitatem aliquam continere omnino videtur, dum ait, *præceptum Dei esse, ut, qui diligit Deum, diligat etiam fratrem suum.* Quasi præceptum diligendi fratrem non sit datum absolute, sed iis demum, qui Deum diligunt: quod ita simpliciter dictum non videtur veritati consentaneum. Quamobrem videntur verba Apostoli ita accipienda esse, ut voluerit dicere, Deum non modo jussisse, ut ipsum diligamus: sed etiam, ut diligamus fratrem nostrum, adeo ut nemo (si id alioqui fieri posset, quod fieri non potest) qui ipsum Deum amaret, & interim non amaret fratrem suum, posset dici mandata Dei servare. Nisi hæc Apostoli mens hoc in loco fuisset, satis omnino habuisset ad suam rationem concludendam dicere, *nos habere hoc præceptum à Deo, ut fratrem nostrum amemus.* Quæ ratio, etiamsi non bene intelligatur quid sit *amare Deum*, habet tamen vim probandi, quamvis non ita apertam & efficacem. Fieri non posse, ut is Deum amet, qui fratrem suum non amat. Unusquisque enim ei, quem amat, obsecundare, &, si sit ipsius Dominus, parere atque obtemperare, ejusque præcepta conservare quam diligentissime & studet, & curat. Et hæc satis esse possunt pro explicatione hujus quarti capitis.

Caput V.

Sequitur Caput quintum, in cujus initio, ut ante diximus, est reliqua illa tertia ratio, quam Apostolus afferre voluit ad probandum, quod, qui fratrem suum non amat, is neque Deum amat. Ea autem hujusmodi est. Qui diligit eum qui genuit, diligit etiam eum, qui ex ipso genitus est. Sed Deum genuit eum, qui frater noster est in Christo, (nam de tali fratre hic agitur) Ergo qui diligit Deum, diligit etiam ejusmodi fratrem suum. Ex hoc consequitur, quod, qui fratrem suum non diligit, neque Deum diligit. Majorem propositionem hujus argumentationis Apostolus probandam sibi non sumit, utpote per se manifestam. Nam ipsa humana natura & usu [illegible], quicunque parentes amant, quæ ipsi valde sint chari, & ab ipsis plurimum amentur. Atqui nihil vel cuiquam tam charum, quam is, quem ipse genuit; & amor erga illos, seu naturalis progenies, etiam alium amorem excedit. Minorem vero sui assumptionem ex eo probat, quod, quisquis credit Jesum esse Christum, ex Deo est genitus. Sed (subaudi) qui frater noster est in Christo, is credit Jesum esse Christum. Ergo [illegible] noster frater ex Deo natus est. Neutram ex propositionibus hujus ratiocinationis probare curavit Apostolus, quippe quæ in qua Christianam religionem profitentur, clara sunt, & quod attinet ad priorem, quod scilicet, qui credit Jesum esse Christum, is ex Deo natus sit, tum ab Apostolo superius dicta fuerant, tam secundo, quam quarto capite, ex quibus ea facile colligi potest.

Vers. 1. Jam verba ipsius Apostoli ita se habent: *Omnis qui credit, quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est; & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum, qui natus est ex eo.* Ad quorum verborum explicationem quod videlicet attinet mentem Apostoli in illis proferendis, & finem, ob quem illa protulit, ea, quæ modo diximus, non modo pertinent, sed etiam satis omnino esse possunt. Tamen est in ipsis quiddam diligenter animadvertendum, etiamsi id, quod attinet ad Apostoli scopum, hoc in loco ex accidente in eis contineatur. Scopus enim Apostoli est ostendere, ut dictum fuit, quemcunque frater est in Christo, eum ex Deo natum esse. Ad quod probandum assumit, unumquemque, qui credit Jesum esse Christum, esse natum ex Deo. Hoc igitur, quod assumitur, quodque non aliud ipsum est, quod Apostolus hoc in loco quærit, est summa cum diligentia perpendendum, revocandaque nobis sunt in memoriam, quæ supra disputata sunt, pro explicatione eorum verborum, quæ habentur in initio capitis superioris, ubi dicitur, quod, quicunque spiritus confitetur Jesum Christum, qui in carne venit, ex Deo esse. Ubi enim, si recte memini, hujus ipsius loci mentio est facta. Nam certe, si verum est, quod Apostolus ibi aliquanto minus aperte, hic vero apertissime testatur, quod scilicet ad Dei filium constituendum satis sit persuasio seu fides, & simul confessio, quod Jesus sit Christus, pessime agunt ii, qui pro fratribus suis in Christo habere nolunt quosdam, qui illud profitentur, quodque verissime est id ex animo credere; quia videlicet in quibusdam vel paucis, vel multis ad religionem Christianam pertinentibus, secum non consentiunt.

Disputat hac de re pluribus, nisi me memoria fallit, Thomas Naogeorgus in commentario suo in hanc Epistolam, quæ certe sunt digna lectu, nisi quod in explicando, quid sit *credere Jesum esse Christum*, sequitur communem illum errorem, quod Christus fuerit pretium pro peccatis nostris: cujus rei loco si substituatur id, quod est verius, reliqua ab ipso ibi disputata sunt ejusmodi, quibus quilibet pius & doctus assentiri queat & porro debeat. Quoniam vero fides, utpote quæ in corde latet, non omnino potest certo ex externis factis nobis constare, necesse est, ut ipsa oris confessione, & factis cum ea consentientibus contenti simus, ad hoc, ut quempiam pro fratre in Christo habere & possimus, & debeamus. Quemadmodum enim visibilis Christi Ecclesia iis constat, qui Christi fidem ore & externis factis confitentur, & cum his, quam illo ostendunt, se credere, quod Jesus est Christus: sic similiter, quicunque ad ejusmodi Ecclesiam pertinet, hinc agnoscimus si illa habeat. Atqui idem est quod quis pertinet ad visibilem Christi Ecclesiam, & quod quis pro fratre in Christo habendus sit. Ubi igitur illa in aliquo appareant, nihil præterea est quærendum, ut eum pro fratre in Christo habeamus; neque ob opinionum diversitatem aliquis è fratrum in Christo numero ullus eximendus est, nisi opiniones istæ diversæ, una vel plures ejusmodi sint, ex quibus consequatur, illum non credere Jesum esse Christum. Sunt autem, vel esse possunt ejusmodi

modi

multi opiniones duplicis generis, quarum aliæ vel ipsum Jesum respiciunt, aut ejus præcepta atque promissa. Illæ, quæ ipsum Jesum respiciunt, rursus duplicis generis sunt, quarum aliæ vel pertinent ad ejus naturam sive essentiam; vel ad ejus munus & dignitatem spectant.

Quod ad illas attinet, quæ pertinent ad ejus naturam sive essentiam, vix ullæ sunt, ex quibus, quamvis sint falsæ, consequatur, eum, qui illas tenet, non credere Jesum esse Christum: sed si tamen ulla est ejusmodi, ea judicio meo, alia esse non potest, quam, quod Jesus verus homo non fuerit. Nam cum ex divinis testimoniis facile evinci possit, Christum Dei, qui promissus fuerat verum hominem esse debuisse, si Jesus non credatur fuisse verus homo, videtur hinc omnino consequi, ut non credatur etiam esse Christus Dei. Verum fieri nihilominus potest, ut quis sibi persuadeat, ista duo simul consistere posse, nempe non esse verum hominem, & tamen esse verum Christum Dei; & propterea, si aliquis appareat, eum, qui neget Jesum fuisse verum hominem, habere illum pro vero Christo Dei, crediderim opinionem illam, quamvis plane falsam & periculi plenissimam, non debere censeri ejusmodi, quæ illum excludat à numero fidelium ipsius Jesu, sive efficiat, quominus ille pro vero fratre in Christo agnosci debeat.

Jam opiniones illæ, quæ respiciunt ipsius Jesu munus ac dignitatem, si falsæ sint, facile etiam erunt ejusmodi, ex quibus consequatur, Jesum non esse Christum, neque pro tali revera haberi ab eo, qui talibus opinionibus sit imbutus. Ut exempli causa, si quis opinetur, Jesum nunc non regnare; vel, si aliquo modo regnare concedat, non fateatur illum in cœlis existentem intelligere ac nosse omnia, quæ à nobis dicuntur aut fiunt, ipsaque corda nostra rimari, atque inspicere; certe iste nullo pacto poterit dici credere, ipsum Jesum esse Christum: cum Christus, ut est appellatio illa, Regem omnino significet, nempe qui Dei populum, qui latius non, regat & gubernet, ejusque perpetuam curam habeat. Quod, fieri nullo modo potest, ut in ipso Jesu esse agnoscatur, nisi credatur, illum illa habere, quæ modo diximus. Possunt tamen esse opiniones aliquæ falsæ ad ipsius Jesu munus pertinentes, quæ vel non adimant illi, quominus sit Christus, vel si revera adimant, tamen possint in eo homine esse, qui nihilominus credat, Jesum esse Christum. Ut exempli causa, si quis Christi munus fuisse credat, pro peccatis nostris justitiæ divinæ satisfacere; & nunc esse, istam satisfactionem ejusque vim & efficaciam ad suum effectum & finem perducere; is sine dubio vehementer errabit, ut quidem plerique hodie errant: sed interim tamen hæc falsa de Jesu munere opinio non adimit ipsi Jesu, quominus sit Christus. Neque enim ipsius regiam divinamque potestatem, vel dignitatem inde proficiscentem quicquam minuit, ejusve majestatem lædit, ipsa, inquam, per se: quamvis, si penitissime opinio illa introspiciatur, & cum suis omnibus necessariis consequentiis consideretur, possit fortasse dici, eam aliquo modo pertinere ad ipsius Jesu præstantiam atque excellentiam aliquo modo diminuendam, aut certe obscurandam, & consequenter, verum Jesu munus, quo ille est præditus, non recte agnoscendum, & sic tandem adimendum aliquo modo ipsi Jesu, quod sit verus Christus Dei: quemadmodum credimus intelligi posse ex iis quæ disseruimus in disputatione nostra de Servatore, præsertim ad finem secundæ partis.

Atqui, si quis opinetur, Jesum nunc in cœlis existentem revera & proprie loquendo Deum Patrem suum pro nobis orare, suisque precibus ab illo impetrare ea, quæ pertinent ad bonum & salutem nostram, ille sine dubio id de Jesu opinabitur, quod ipsum per se ei adimit esse verum Christum Dei, etiam pugnent inter se ista duo habere revera potestatem nobis succurrendi, nobisque beneficiis afficiendi, omniaque dandi, quæ ad salutem nostram pertinent, quæ omnia hoc ipso continentur, quod sit Christus Dei; & pro istis omnibus largiendis, vel potius nobis impetrandis, Deo veras preces adhibere. Sed tamen, quia fieri nihilominus potest, ut is qui ita opinetur, & Jesu nunc officium pro nobis Deum vere ac proprie rogandi tribuens, credat Christi munus huic nihil prorsus repugnare, & propterea tamen nihil Jesu denegat, quod attinet ad illum honore & cultu afficiendum ea, illi, quæ requirit verum Christi populique Dei Regis munus ac dignitas, crediderim simul fieri posse, ut graviter erretur, si ejusmodi homo pro vero in Christo fratre non habeatur.

Ex superiore illa falsa opinione, quod Jesus reipsa non hoc tempore non curet, id est nostri rerum non gerat, nec reipsa nos regat ac gubernet, consequens necessario illi denegari etiam cultum, qui vero Dei Christo debetur; & sic præter opinionem ipsam, quod Jesus non sit Christus, quæ necessario falsa illa de Jesu opinione continetur, ex eo etiam id non minus necessario fluit, quod facto ipso Jesus non agnoscatur esse Christus, & propterea maxima inter falsam istam de Jesu opinionem, & alias, quas postea commemoravimus, differentia est constituenda; quippe quod ex his iste pessimus effectus, qui ex illa consequitur, minime consequatur, saltem necessario, ut ex illa.

Jam quod attinet ad præcepta & promissa, quæ Jesus dedit, necesse est, ut, quando certum est, si ista non fiant, aut non credantur, fieri non posse, ut quis vitam æternam consequatur, in illis non faciendis, aut non credendo contineri aliquo modo negationem seu diffidentiam, quod Jesus sit Christus: cum ex altera parte non minus certum sit, eum, qui non dubitet quin Jesus sit Christus, vitam æternam adepturum, ut quidem necessario consequitur ex Apostoli sententia hoc in loco, quod, qui credit Jesum esse Christum, ex Deo natus est, & clarius ab eodem Apostolo affirmatur, ad finem capitis vigesimi Evangelii sui. Id autem quomodo sit, explicandum aliqua ratione videtur, ut ii etiam hac de re persuasi esse possimus. Dico igitur, quod, cum verissimum sit, & divina oracula testentur, Jesum præcepta quædam dedisse, & promissum æternæ vitæ iis, qui illa fecerint, proposuisse, si quis promissa & præcepta illa non agnoscat, neque approbet, consequitur necessario, illum revera non credere Jesum esse Christum. Nam si hoc crederet, quicquid ab ipso sive præceptum, sive promissum fuit, pro vero, sancto, ac divino haberet, cum fieri nequeat, ut verus Christus Dei quicquam falsi, à Deique voluntate abhorrentis, & omni approbatione non dignissimi dixerit, aut docuerit.

Quod si quis dicat, fieri posse, ut quis aliquod ex præcipuis Jesu præceptis non agnoscat, neque approbet, non quia non credat, quicquid Christus præcepit, pro vero Dei præcepto habendum esse: sed quia non credat, præcepta illa à Jesu fuisse data; dicimus, ea Jesu præcepta, sine quorum conservatione fieri non potest, ut quis vitam æternam adipiscatur, ita aperte ab ipso Jesu & ab Apostolis ejus scripta proposita atque explicata, ut fieri nequeat, quin illa agnoscantur ab eo, qui Deo serviendi sit studiosus, serviendi, inquam, secundum id, quod per Jesum de Dei voluntate hac in parte nobis est patefactum, & sic penitus persuasum habeat, Jesum esse Christum Dei. Sunt enim homines non pauci, qui hoc, licet id ore profiteantur, non quidem corde negent, sed tamen cordi animoque suo penitus infixum non habeant; unde fit ut ad verba ipsius Jesu, & Apostolorum ejus, Novi Testamenti scriptis consignata, non ita animum advertant, ut debent, neque ea cum tanta diligentia timeantur, quanta est opus ei, qui vere verus Jesu esse discipulus. De Christi promissis, quæ videntur posse ad unum summum redigi, id est ad promissum æternæ vitæ, illud ita expresse ac diserte est in sacris monumentis expositum, ut nulla ratione contingere posse videatur, ut quis illud non agnoscat & ab ipso Jesu profectum esse certissime sibi persuadeat. Quod si tamen quispiam inveniri potest, qui hac de re dubitet, necesse est illum similiter dubitare, an Jesus sit Christus, unde nimirum fiat, ut ita supine ac negligenter feratur in perscrutatione iis, quæ Jesum dixisse sacra historia testatur, ut rem istam, quamvis ipsa luce meridiana clariorem, non aspexerit, neque animadverterit.

esse. Recte igitur ab Apostolo hic statuitur, eum, qui credit Jesum esse Christum, ex Deo natum esse. Quod idem ipse, immo cum efficaciore quadam sensu aliis verbis ante expresserat, inquiens 4. 15. capitis praecedentis, eum, qui credit Jesum esse Christum, in Deo manere & Deum in ipso. Breviter, haec sententia quod qui credit Jesum esse Christum, is Dei filius, & ejusmodi filius, in quo Deus habitat, summamque cum ipso Deo conjunctionem habeat, & porro particeps omnino sit futurus aeternae vitae, pluribus in locis Epistolae hujus expresse invenitur. Nam & paullo post, eam in sequentibus Apostoli verbis contineri, aperte videbimus. Pessime igitur, ut ante dictum fuit, illi omnino faciunt, qui pro fratre in Christo agnoscere quemquam recusant, ac qui aliquo modo non constat, eum negare Jesum esse Christum, aut saltem haec de re dubitare, quoque nulla cluceat pravitas, modo illi suoque ingenio, vel potius pro se satis faciant, atque intelligentes, fidem nihilominus nihil curant, & Ecclesiae Christi divisionem, ac scissionem, non modo, ut deberent, toto pectore non abominantur, sed ea quodam modo delectari videntur; nec pati possunt, ut eum quemquam arctam illam consuetudinem spirituale habeant, quam Christiana religio postulat, nisi is ejusmodi sit, qui ab ipsis etiam de religione Christiana placitis fuerit, sed perpetuitatis plerumque opinionibus, ullo pacto dissideat.

Vers. 2. Tertia ratione exposita, quae ultima est earum, quibus Apostolus probat neminem fratrem suum amare, qui Deum non amet; seu, quod idem re ipsa est, unumquemque, qui Deum amet, amare quoque fratrem suum; quae ratio haec erat, quod omnis amat genitorem, quin etiam genitum etiam amet; subjungit Apostolus haec verba: *In hoc cognoscimus, quoniam diligimus natos Dei, cum Deum diligamus.* Quae verba propter id subjecta sunt aliquo dubio, quod in proxima ratiocinatione continetur, nempe fratres nostros in Christo esse Dei filios. Jam si illa ita legantur, ut non ea ex vulgata editione Latina retinuimus, non possunt nisi unum sensum habere quique nihil diversum ab eo, qui in proxima ratiocinatione continetur; videlicet, ubi quis amet Deum, necesse esse ut etiam amet Dei filios. Hic, inquam, sensus unicus ex istis verbis colligitur, si secundo loco verbum *diligendi* subjunctivo modo prolatum legatur. Sic enim nihil aliud est intelligendum, nisi quod Apostolus concludat, cum ipse & ejus similes Deum diligerent, hinc plane cognosci, ab ipsis Dei quoque filios diligi. Quae quamvis fateor hic, prout sensum, quem dixi, hic scribi, quod Apostolus & ipsius similes amarent Deum: tamen non illius, tanquam res particularis, & quae, ut loquuntur in facto non autem in jure consistat, nullam habuisse rationem, cum dicitur, ex talibus verbis non posse nisi unum sensum elici. Intelligemus enim sensum universalem, & in jure consistentem. At si verbum istud *diligendi* secundo loco positum, non subjunctivo modo, sed indicativo prolatum legatur, tunc possunt duo sensus, non quidem conjunctim, seu uterque simul, sed aliter, vel alterutrum ex iis colligi. Et sane praeter veterem interpretem alii omnes, ni fallimur, indicativo modo Graecum verbum ἀγαπῶμεν altero illo loco reddiderunt; & in editione Latina Syri interpretis eodem pacto verbum istud legitur.

Horum duorum sensuum alter est is qui continetur, ut diximus, in lectione veteris interpretis, quem si amplecti velimus, statuendum erit, Apostolum voluisse certum signum illum, quae superiore ratiocinatione continebatur, exponere ac constituere, quae est: Quod, qui Deum diligit, filios quoque Dei diligit. At alter sensus est ejusmodi, qui regnum ista non continentur, ut ita quidam tamen verum interpreti praeter eum ab Apostolo hic assumtum fuisse, omnino nos docere; nempe, si quis Deum non amet, eum nec Dei filios amare; ita videlicet secundo Apostoli verbo, ut dixerit, tunc demum cognosci, nos amare filios Dei cum ipsum Deum amamus. Quam interpretationem, nihil dicendum est, quis ipsa verba ferant, & meo quidem judicio, hic sensus, cum & verissimus sit, & ut postea dicemus, id est, quod ab eodem Apostolo alibi supra affirmatum est necessario colligatur, & tamen aliquid insigne addit ei, quod proxime dictum fuerat, multoque plus probandum est, quam ille prior. Quin etiam ob has causas, plane constituam, non secundum veterem interpretem, sed secundum reliquos alios *diligendi* verbum, posteriore loco ab Apostolo enunciatum, legendum omnino esse.

Nam praeterea animadvertendum esse, verisimile videri, Apostolum voluisse in hac sua Epistola expresse id totum dicere, quod hac unica enunciatione continetur, quod amor Dei, & amor fratris sui, id est erga Deum, & erga fratrem suum, sint ejusmodi, ut alter sine altero esse nequeat. Et haec enim istius enunciationis, quam aliis quoque hoc initium quinti hujus capitis explicantes ex verbis Apostoli colligi senserunt, quatuor enunciationes, sive propositiones universales, eaeque hypotheticae plane derivantur, duae videlicet negantes, & duae affirmantes; negatione scilicet vel affirmatione in utroque propositionis membro omnino expressa. Sunt autem hae propositiones istae: Prior affirmans, *Quicunque amat Deum, is fratres suos quoque in Christo amat*; Altera affirmans, hujus reciproca, *Quicunque fratres suos in Christo amat, is Deum quoque amat*. Negantium vero prior, ut jam per se manifestum esse potest, *Quicunque Deum non amat, is neque fratres suos in Christo amat*; Altera vero hujus similiter reciproca, *Quicunque fratres suos in Christo non amat, is neque Deum amat*. Nihil autem dubito, qui probe intelligatis, omnes & singulas istas propositiones esse hypotheticas, etiamsi nulla ipsarum habeat particulam conditionalem *si*, quae hypotheticis solet esse indicium. Sunt enim hujuscemodi fore, si ea ita enunciarentur, ac si essent simpliciter categoricae. Sic enim aliquid plus gravitatis & doctrinae habere videntur. Istas igitur omnes & singulas propositiones videtur mihi Johannes voluisse in hac sua Epistola exprimere, ut melius intelligeremus, verissimum esse, quod amor erga Deum, & erga fratres suos in Christo, tantam conjunctionem inter se habent, ut alter sine altero nulla ratione inveniri queat. Quandoquidem, quemadmodum quatuor illae propositiones ex una illa fluunt: sic etiam est totum id plane continere, quod ex ipsa derivari potest. Potuisset Apostolus contentus esse exprimendis duabus tantum ex illis, cum ejusmodi propositiones sint inter se ita comparatae, ut ex mutua affirmante negans ejus reciproca omnino colligatur, & vicissim ex utravis negante ejus reciproca affirmans necessario concludatur. Nam quae ex propositione illa affirmante *Quicunque Deum amat, is fratres quoque suos in Christo amat* necessario colligitur ista negans, *Quicunque fratres suos in Christo non amat, is neque Deum amat*; & contra ex ista illa. Et similiter ex negante illa, *Quicunque Deum non amat, is nec fratres suos in Christo amat*, consequitur necessario affirmans illa, *Quicunque fratres suos in Christo amat, is Deum quoque amat*; pariter contra ex ista illa.

Itaque videtis potuisse Johannem, duas tantum ex quatuor istis propositionibus exprimendo, totum id prorsus complecti, quod ex illo assumente, quod ipse sine dubio nos docere volebat, derivari potest; ex eo, inquam, quod amor in Deum, & amor in proximum sint ejusmodi, ut alter sine altero esse non possit: & tamen, ut etiam qui rudiores sint, possint istud totum, quod inde derivatur, percipere, omnes istas quatuor propositiones suis verbis, ut dictum est, expressit. Et quidem eam, quam omnium primam fecimus, expressit in initio hujus quinti capitis, cum dixit, eum qui amat genitorem, amare etiam eos, qui ab ipso sunt geniti; & interim probavit, eos, qui fratres nostri sunt in Christo, ex Deo esse genitos. Quam vero secundam fecimus, eam, ut quidem ego censeo, complexus est iis verbis, quae nunc prae manibus habemus, ut ex sensu, quem nos in illis explicandi fecimus, sumi quisque intelligere potest.

Tertiam porro quam nos propositionem fecimus, expressit Apostolus superiore capite, cum 20. dixerit

rum, qui amat, in Deo manere, & Deum in ipso. Hoc enim plane continetur 12. & 13 versu, imo ipse solus versiculus 13, ita explicatus, ut à nobis factum est, ut scilicet ille Spiritus, de quo Deus nobis dedit, sit spiritus charitatis & dilectionis erga fratres, id continet. Eadem sententia expressa est ante ℣. 7, ubi scriptum legimus, quod, quisquis diligit, ex Deo natus est, & novit Deum: sed capite quoque tertio ℣. 14. legitur, eos esse translatos ex morte ad vitam, qui fratres diligunt. Nihil enim illorum omnium tribui potest ei, qui diligit fratres, nisi ex dilectione ista fraterna omnino consequatur amor erga Deum. Neque enim sine amore erga Deum potest fieri, ut quis in Deo maneat, & Deus in ipso: vel, ut sit natus ex Deo, & Deum noverit; vel denique, ut sit translatus à morte in vitam. Jam quarta & postrema ex ordine nostro propositio colligitur aperte ex fine præcedentis capitis, ubi Apostolus aperte concludit, eum, qui fratrem suum non amet, nullo modo Deum vel amare, vel amare posse.

Est autem præterea animadvertendum, si sensum amplectamur, qui nobis magis probatur, in verbis hujus secundi versiculi capitis hujus quinti, videri posse, aliquid diversum, vel etiam contrarium hic dici ei, quod ad finem præcedentis capitis dictum est, juxta præsertim explicationem nostram, quam jam habuistis, ejus loci. Videtur enim Johannes in superiore loco affirmasse, facilius esse fratrem suum amare, quam Deum; nempe, quia fratrem suum quis videat, Deum autem non videat. At hoc in loco, cum secundum jam expositum sensum nostrum dicit, Si quis Deum non diligit, inde posse cognosci, quod neque Dei filios, & sic fratres suos diligat, videtur statuere, difficilius esse amare fratres suos, quam ipsum Deum, & propterea concludere, quod, si quis Deum non amat, quod sit facilius, eum ne fratres quidem suos amare, quod sit difficilius. Atqui non ad hunc modum se res habet. Quamvis enim manifeste prius ex eo, quod quis fratrem suum non amet, colligerit, eum ne Deum quidem amare: hic vero contra ex eo, quod quis Deum non diligat, colligit, eum ne fratres quidem suos diligere, id tamen non ex contraria ratione proficiscitur, sed ex diversa. Ibi quidem ratio est rei facilitas & difficultas; facilitas quidem in amando fratre, difficultas vero in amando Deo: ea tamen non simplex, seu simpliciter accepta: sed quatenus frater videtur, Deus autem non videtur. Hic vero subintelligenda est ratio, non quidem ex facilitate & difficultate ducta: sed ex verisimili, & minus verisimili. Verisimilius enim est, ut quis Deum amet; quippe quem complures ob causas supremo ratione amare teneatur, quique omni amore, plus quam vel cogitari quidem posse, dignissimus sit, quam ut amet fratres suos in Christo, quibus nec tantum amorem debet, quique multis imperfectionibus sint obnoxii, ex quibus fit, ut vis & acies quædam amoris minuatur, & quodammodo retundatur. Amor siquidem pro suo objecto habet, ut supra alicubi attigimus, pulchritudinem vel animi vel corporis; & in fratribus quidem in Christo animi pulchritudinem, quæ sine dubio manca est atque imperfecta, propter eas, quas diximus, imperfectiones. Eæ enim non quidem corporis, sed animi sunt. Ex ista igitur majore & minore verisimilitudine concludit Apostolus, (ut quidem nos ejus verba interpretamur) & hanc quasi regulam ponit, quod, qui Deum non amat, is neque fratres suos in Christo amat: quemadmodum, ex eadem nimirum verisimilitudine, ea ante dicere, ex quibus, ut ante demonstratum fuit, aperte colligitur, eum, qui fratres suos in Christo amat, Deum quoque amare. Quæ enunciatio, ut paulo ante diximus, istam alteram in se continet, & vicissim ab illa continetur.

Quæ tota res ut melius intelligatur, subjicit statim hoc in loco Apostolus id, per quod explicatur, quid sit Deum diligere, inquiens, ut vulgata editio habet, *Et mandata ejus servamus*; ut autem & nobis, & aliis videtur legendum esse, *Et mandata ejus servamus*, seu, ut verbum Græcum τηρῶμεν proprie significat, *servamus*. Quod quidem verbum per se, cum sit modi subjunctivi, *servemus* significat: Verum nihilominus *servamus* reddendum hoc in loco est, secundum significationem, quam habere potest, quamque nos hic, & plerique alii, agnoscendam esse arbitramur, conjunctiva particula Græca ὅταν, quæ semper quidem construitur cum verbo subjunctivi modi, sed tamen, cum tempus declarat, non autem reddendi rationem vim habet, necesse est ut verbum, cui juncta fuerit, Latine reddatur, non quidem subjunctivo, sed indicativo modo. Neque enim cum aliter nos legimus, ac vulgatus interpres legerit, & verba, quæ ille subjunctivo modo, prout in Græco sonant, reddidit, indicativo reddimus, propterea id facimus, quod existimemus, verba Græca veteris interpretis lectionem non ferre: sed tantum quia particulam ὅταν, quam ille ita accepit, ac si, ut vocant, causativa esset, nos ita accipimus, ut non causam, sed tempus tantummodo declaret.

Jam antequam explicemus verba ista, *Et mandata ejus servamus*, & ea dicamus, quæ nobis pertinere videntur ad sensum recte percipiendum, qui & ipsis, & iis, quæ proxime illa præcedunt, continetur, monere volumus, in initio hujus versiculi apud Syrum interpretem haberi copulam simplicem, seu conjunctivam particulam *Et*, qua & Græca lectio & Latina prorsus caret. Nam ex particula ista, quam verisimile est illum interpretem in eo exemplari Græco legisse, quo ipse est usus, videtur confirmari posse nostra hujus versiculi interpretatio, quatenus videlicet non illum ita accipimus, ac si in eo aliquid omnino contineatur, præter id, quod proxime ante dictum fuit. Cum vera enim ac pervulgata istius particulæ vis est, aliquid addere superioribus.

Nunc consideremus, quid sibi velit Apostolus, cum ait, *tum cognosci, quod filios Dei diligimus, cum Deum diligimus, & mandata ejus servamus*: quid, inquam, significet apud ipsum, *Deum diligere, & mandata ejus servare*. Nos enim una cum aliis existimamus, non duas res ab Apostolo hic dici, sed unam tantum, & alteram ad alterius declarationem poni; & sic perinde esse, atque si pro copula, quæ inter illa, quæ duo esse videntur, posita est, legeretur *id est*, ita ut Johannes dicere voluerit, *diligere Deum* aliud nihil esse, quam *ejus præcepta servare*. Apparet enim hoc manifeste ex sequentis versiculi verbis, *Hæc enim est charitas Dei, ut mandata ejus custodiamus*. Non potuit Apostolus expressius, quam fecit, significare id, quod dicimus, videlicet se verba illa, *& mandata ejus servamus*, apposuisse per epexegesin, & ad declarationem proxime præcedentium, *Deum diligimus*. Est igitur apertissimum, ex Apostoli verbis idem esse *diligere Deum*, quod *ejus præcepta servare*. Id quod etiam satis aperte colligitur ex secunda ratione, quam ad finem præcedentis capitis idem Apostolus attulit ad probandum, quod, qui fratrem suum non amat, is neque Deum amat. Ratio enim illa ea est, quod Deus præcepit, ut fratrem nostrum diligamus.

Ex quo consequitur, Apostolum omnino sensisse, conservatione præceptorum Dei contineri dilectionem & amorem erga ipsum Deum. Verum toti huic rei non parum id obstare videtur, quod Dominus Jesus, interrogatus, quodnam esset primum seu maximum in Lege præceptum, respondit esse præceptum illud, *Diliges dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua*; & mox addidit: *secundum præceptum esse huic simile, Diliges proximum tuum sicut te ipsum*; & deinde subjecit, *In istis duobus præceptis universam Legem & Prophetas pendere*. Namque ex his Christi verbis clarissime constare videtur, distingui, & tanquam diversum considerari debere præceptum diligendi proximum à præcepto diligendi Deum,

eo licet

eo loco ita expressio, ut ei nihil prorsus addi posse videatur. Hoc dico propter verba illa, *in toto corde tuo*, &c. Quomodo igitur verum erit, *Deum diligere* aliud nihil esse, quam ejus præcepta servare; & Dei dilectione contineri, nimirum ut præceptum ab ipso Deo datum, fratris sui dilectionem; si aliud est præceptum diligendi Dei, idque supremum atque exactissima ratione; & aliud præceptum diligendi proximum suum?

Auget hanc difficultatem, quæ in Christi verbis apparet, id, quod Christus, commemorando præceptum diligendi Deum, habet sine dubio respectum ad id, quod scriptum est Deut. 6. 4, 5. Apparet enim illum inde ipsa verba plane accepisse, quibus præceptum illud diligendi Dei exposuit, & tanquam in ipsa Lege contentum recitavit. Alioqui enim ad interrogationem non respondisset, si inquam, præceptum illud aliter, quam in ipsa Lege expressum, recitasset; nec, nisi fallimur, ullus extat alius Legis locus præter illum cap. 6. Deut. in quo præceptum illud habeatur eo modo expressum, quo illud Christus apud Matthæum & Marcum, ea occasione, quam diximus, commemoravit.

Atqui ibi, si quis recte & antecedentia & consequentia verba Mosis perpendat, præceptum illud continet omnia alia præcepta; neque in alium finem est eo in loco præceptum illud diligendi Deum cum tanta efficacia datum atque expressum, nisi ut populus moveretur, ne ullum ex Dei præceptis infringere, sed in omnibus & singulis servandis diligentissimus esset; nec scimus nos locum ullum in Lege Mosis, ubi dilectio Dei aperte distinguatur, quemadmodum a Christo factum est, a dilectione proximi; immo ubique Dei dilectione significari omnium videtur observatio omnium præceptorum Dei, & consequenter ipsa proximi dilectio. Quare, ad totam hanc difficultatem dissolvendam, necesse est agnoscere ac confiteri, Christum, ad rem magis explicandam, distinctionem istam attulisse; cum universa Dei præcepta possint sine dubio in duas præcipuas partes distribui; quatenus videlicet vel respiciunt ipsum Deum, ipsiusque peculiarem cultum; vel proximum respiciunt, ejusque commodum & utilitatem. Nam hinc factum esse creditur, & verisimillimum est, ut moralia illa præcipua Dei præcepta, quæ decalogi nomen habent, in duabus tabulis scripta & data ab ipso Deo fuerint, idque bis, ut Sacra Historia testatur. Verisimillimum, inquam, est, in altera tabula scripta fuisse ea præcepta, quæ ipsum Deum respiciunt; in altera vero ea, quæ respiciunt proximum: quemadmodum fere omnes Theologi sentiunt. Cujus etiam rei argumentum facit id, quod Paulus nominatim in Epistola ad Gal. cap. 5, & in Epist. ad Rom. cap. 13. scribit, *universam Legem; sive omne præceptum hoc uno contineri, Diliges proximum tuum sicut te ipsum*. Neque enim fieri potest, ut præceptum diligendi proximum contineat in se præcepta, quæ peculiariter ipsum Dei cultum respiciunt. Aliud est enim id, quod nunc ex verbis Scriptoris nostri concludimus, eum, qui fratrem suum amat, Deum etiam amare, & nullum posse fratris sui amorem separari ab amore Dei: aliud vero, præcepto amandi fratrem contineri præceptum amandi Deum; vel potius, ut præsens locus requirit, ea præcepta, quæ primario ad ipsius Dei cultum spectant.

Quapropter concludendum est, Paulum nihil omnino aliud voluisse dicere, præcepto diligendi proximum contineri omne præceptum; quam videlicet mens ipsius fuerit, loqui de præceptis omnibus alterius ex illis duabus tabulis, in qua videlicet ea præcepta scripta essent, quæ ad proximum ejusque commodum pertinerent. Nam hoc etiam inspicienti Pauli verba in prædicto loco Epistolæ ad Romanos satis apertum fuerit. Ibi enim enumerans præcepta, quæ ait contineri illo uno præcepto diligendi proximum, nullam facit mentionem eorum præceptorum in ipso decalogo contentorum, in quibus ipsius Dei cultus nominatim ratio habetur: sed tantum ea commemorat, quæ proximum respiciunt: & quidem præter unum honorandi patrem & matrem omnia, quæ in ipso decalogo leguntur. Illud autem honorandi patrem & matrem, quamvis primo loco inter ea, quæ ad proximum pertinent, collocatum, propterea fortasse non commemoravit, quia non ita universe ad proximum pertinet, quemadmodum reliqua omnia: sed tantum personas duas ex omnibus proximis respicit. Nec dicat quispiam, Paulum ibidem post enumerationem istam præceptorum addidisse, *Et si quod aliud mandatum est*, quasi ista additione possent intelligi comprehensa ea præcepta, quæ ad ipsum Deum nominatim pertinent. Absurdissimum enim plane esset, indefinita ista oratione Apostolum significare ac complecti voluisse præcepta multo majoris momenti, quam ea sunt, quæ definite & expresse commemoravit. Sed vel intelligendum est, eum habuisse in indefinitis istis verbis, & simul universalibus, rationem omissi a se propter jam expositam causam, præcepti honorandi parentes, vel, quod mihi magis probatur, aliorum præceptorum moralium, quæ sparsa sunt per totam Mosis Legem: quæ etiamsi possint fortasse ad unum aliquod ex illis, quæ in decalogo expressa sunt, & a Paulo commemorantur, referri; tamen id non est plane apertum, & posset quis facile statuere, non esse ullum ex præceptis istis in decalogo contentis, ad quod ea referri possint; quamvis (nam de talibus moralibus præceptis hic loquimur) ea non minus, quam illa in decalogo scripta, & a Paulo commemorata, ad ipsum proximum nominatim pertineant.

Jam distinctio ista inter ea, quæ ad ipsum Deum pertinent, & quæ pertinent ad proximum, licet tam hæc quam illa unica appellatione *pertinendi ad Deum* comprehendi possint, habet aliquid simile sibi in diligenti consideratione orationis Dominicæ. Nam ibi quoque, licet omnes sex illæ petitiones possint considerari, ut ad ipsum Deum pertinentes; quippe quod, quicquid ibi petitur, ad ipsius Dei gloriam totum refertur: tamen merito dici potest, quod tres priores ad ipsum Deum nominatim pertineant: tres vero posteriores ad nos.

Tantum est hæc inter id, de quo agimus, & exemplum illud differentia, quod petitionibus illis tribus prioribus, quamvis ad Dei gloriam nominatim pertinentibus, continetur aliquid omnino, quod nos ipsos, & bonum ac commodum nostrum respicit: sed in moralibus Dei præceptis non ita apparet, quomodo illa, quæ nominatim ad Deum ipsum, ejusque cultum pertinent, aliquid contineant, quod proximi nostri commodum & utilitatem respiciat. Utcunque igitur concludamus, quod, etiamsi verissimum sit, ut ex Apostoli verbis liquet, dilectione Dei contineri proximi dilectionem, & præcepto diligendi Dei contineri præceptum diligendi proximi, idque secundum mentem ipsius Legis Mosaicæ: tamen rectissime potuit Dominus Jesus, ad ipsam Legem respiciens, distinguere, majoris explicationis gratia, inter præceptum diligendi Dei, & præceptum diligendi proximi; nec ulla repugnantia est inter verba Christi hic dicta, & verba Scriptoris nostri, aut ipsius Legis mentem; cum diversa ratione possint optime duo ista præcepta modo ad unum, id est, alterum ex ipsis redigi, nempe ad præceptum diligendi Dei, modo vero tanquam inter se distincta accipi ac considerari.

Porro quod Scriptor noster hæc duo simul conjunxit, amare Deum, & servare præcepta ejus; ponens posterius pro declaratione prioris: in eo videtur plane imitatus fuisse ipsum Deum & Mosen, in ipso decalogo populo proponendo; quandoquidem tam 20 cap. Exodi, ubi Lex ista primum a Deo datur, quam quinto capite Deuteronomii, ubi ea a Mose repetitur, in secundo præcepto dando & commemorando hæc verba habentur Dei nomine prolata: *Ego misericordia utor in mille generationes erga eos, qui diligunt me, & observant præcepta mea.* Ubi sine dubio illud, *observant præcepta mea*, est ex-

est explicatio illius, *diligunt me*: & propterea à Tremellio & Junio, in loco Deuteronomii nostris verba ista ad hunc modum leguntur, *Qui diligunt me, id est, qui observant mandata ejus.* Ubi *ejus* sine dubio pro *mea* positum fuisse intelligendum est.

Vers. 3. Nec satis habuit Johannes hunc loquendi modi habere ante se auctorem Deum, & Mosen; sed praeterea voluit, quasi suipsius exponens, & interim simul tacitè explicans illum loquendi modum, qui in Lege reperitur, verba illa subjungere; *Haec enim est charitas Dei, ut mandata ejus custodiamus*, quo facto quasi interim, dum haec dicit, non obscure hortatur ad praecepta Dei servanda, propterea statim subjicit, *& mandata ejus gravia non sunt*, ita quis fortasse putet, illum ad id quemquam hortari, quod fieri vel nequeat, vel non sine summa difficultate queat; & hac ratione suam adhortationem quodammodo corroboraret, & dignam redderet, quae libenti animo ab omnibus acciperetur. Sed quia, ut illa efficeret, non satis erat affirmare Dei praecepta non esse gravia; sed oportebat aliqua ratione fidem ejus rei facere, & interim apertius explicare, quo sensu illud affirmasset, subjicit illico talis affirmationis probationem, unde colligitur, in quem sensum velit accipi illam suam enunciationem, in hunc videlicet, quod praecepta Dei non sint gravia iis, qui Dei cognitionem habent, seu qui sunt ejusmodi, ut illi erant; vel certe se esse profitebantur, ad quos scribebat, quos nimirum potissimum hortabatur ad Dei praecepta servanda. Ait enim *v. 4: Quoniam omne, quod est natum ex Deo, vincit mundum.* Quae verba ita accipienda sunt, ac si diceret: Quod affirmavi, praecepta Dei non esse gravia, id respectu vestri, quos potissimum ad illa servanda adhortor, verissimum esse, ex eo apparet, quod nihil possit esse grave in Dei obedientia, secundum voluntatem ejus, ei, qui ex ipso Deo sit natus, & quod necesse est, hominem ex Deo natum posse ea praestare, quae Deus praecipit, & tantas vires in se habere, ut omnia impedimenta ad illud efficiendum vincat & superet, quaecunque tandem illa sint, aut esse possint.

Mundi siquidem nomine intelligit, quicquid in hac vita possit contingere, sive ab hominibus malis, sive ab ipsis rerum casibus, & eventibus, sive ab illecebris ipsarum rerum mundanarum, impediens, quominus quis Dei praecepta faciat. Jam cum in ista sua ratiocinatione Apostolus hoc tacite affirmet, nempe eos, ad quos scribit, & alios, de quibus, & quorum respectu loquitur, cum ait, praecepta Dei non esse gravia, ex Deo esse natos; videndum est, quomodo id, tanquam jam probatum, sumere potuerit; quod facile intelliget, quisquis initium hujus capitis meminerit, quo sine dubio respicit Apostolus, cum illud sumit. Dicitur enim in initio isto, ut jam vidimus, eum ex Deo esse natum, qui credit, quod Jesus est Christus; nam ex hoc necessario consequitur, ut illi, qui Jesu Christi nomen profitebantur, cujusmodi erant ii omnes, quorum respectu enunciatum illud posuit, quod praecepta Dei non sint gravia; aut omnino ex Deo essent, aut se tales esse profiterentur. Quam probationem suae tacitae assumptionis, quod illi nati essent ex Deo, aut certe esse deberent, declarat non obscure verbis sequentibus, quae ita habent: *Et haec est victoria, quae vincit mundum, fides nostra.* Illis enim verbis tacite docet, propterea se assum fuisse pro re vera sumere, quod illi, quorum respectu affirmavit, Dei praecepta non esse gravia, ex Deo nati essent, quia fide essent praediti, fide, inquam, & persuasione, quod Jesus esset Christus, seu Dei filius, ut sequente versiculo aperte explicat. Jam enim, ut dictum fuit, conclusum in initio hujus capitis fuerat, quicunque credit, Jesum esse Christum, ex Deo natum esse. Ex quo consequitur, illas duas sententias, quas hoc quarto versiculo Apostolus complexus est, nempe, *Natum ex Deo vincere mundum; & fidem, qua scilicet Jesus sit Christus, similiter mundum vincere*, idem plane pollere, & alterum altera confirmari; quanquam in verbis Graecis in posteriore sententia est quiddam amplius, quam in priore, cum verbum νικᾷ, quod in vulgata Latina editione, & in Syriaca interpretatione legitur, in Graeco sit νικήσασα, ita ut in posteriore sententia non modo vim ipsius Christianorum fidei exprimat, quemadmodum in priore nativitatis ex Deo vim expresserat; sed etiam ipsum effectum, qui jam antea secutus esset, commemorare videatur. Nam sane, cum haec scripsit Apostolus, jam Christi fideles, virtute fidei in Christum, idque maximo numero, vicerant ac superaverant ipsum mundum, quatenus omnem mundanarum rerum vim impedientem, quominus Dei praecepta per ipsum Christum data servarent, superarant ac debellaverant. Sunt tamen, qui existimant, Apostolum hoc loco verbo praeteriti temporis fuisse usum, ut rei certam atque indubitatam eventum declararet.

Quae interpretatio utrum vera sit, ex eo tantum pendet, quid proprie significet *vincere mundum*. Quod cum id esse ostenderimus, jam supra exposuimus, & arbitramur, nos à veritate interpretatione nostra minime recessisse. Ex quo consequitur, nihil esse opus ad id hoc loco confugere, ut dicamus, verbum νικᾷ praeteriti temporis minus proprie fuisse usurpatum. Nam ad hoc confugiendum est, si quis illam mundi victoriam aliter interpretetur, ut scilicet accipiatur pro ea victoria, quam Christiani obtinebant, cum adversus universam mundi potentiam felices atque beati tandem evadunt. Et quidem videtur vincere mundum posse in illum sensum accipi, si quis animadvertat ad Christi verba, quae leguntur ad finem 16. capitis Evangelii hujus scriptoris nostri, sic enim in ipso fine sui illius longi sermonis, quem ad discipulos suos habuit, loquitur Christus, *Haec loquutus sum vobis, ut in me pacem habeatis: in mundo pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum.* Nam certe isto in loco, *vincere mundum* non id significat, quod nos credimus significare in loco nostro: sed id, quod modo dicebamus, id est, non obstante tota mundi potentia, beatum ac plane felicem evadere. Quare his Christi verbis confirmatur praeterea illa interpretatio verbi νικᾷ, quod scilicet non victoriam jam partam, sed certo futuram doceat. Nam nondum Christus, cum verba illa protulit, mundum vicerat: nondum enim mortem quamvis illi à mundo illatam superaverat, quam scilicet nondum subierat, neque ex ingenti illa afflictione & cruciatu, quem proxime ante mortem a mundo passus est, liberatus fuerat, quippe cum similiter illa mundum passus fuisset; nondum, inquam, immortalitatem obtinuerat, & summam illam beatitatem, qua postmodum donatus fuit, adeptus fuerat, & tamen dicit, *ego mundum vici*: nempe ob certissimum illarum rerum eventum.

Veruntamen, quod attinet ad locum nostrum, cum sensus loquutionis illius *vincere mundum*, non possit esse is, qui est in Christi verbis; quippe quod in loco nostro agatur tantum de facilitate quadam servandi Dei praecepta, quae res tota in hac ipsa vita praestatur, & in ea suum complementum proculdubio habet: non arbitror à proprietate hujusce vocis νικᾷ recedendum esse, sed agnoscendum revera, jam fidem Christianorum, quam Johannes appellat *fidem nostram*, mundum vicisse, cum haec Johannes scriberet; non quidem in omnibus Christianis, qui tunc essent, cum illi nondum hunc cursum vitae absolvissent, quo non absoluto, non potest de quoquam affirmari, quod Dei praecepta servaverit, & sic omnia mundi impedimenta illi ad eam rem obstantia superaverit; sed in omnibus illis Christianis, qui tempus illud, quo Johannes scribebat, antecesserant. De illis enim, cum jam cursum suum absolvissent, ex multis apertis signis & testimoniis constare poterat, plus illos potuisse, quam universum mundum, quod attinet ad ea praestanda, quae Deus per Christum praecepit, & re ipsa, ea praestando, victoriam de mundo reportasse. Quam sententiam complectitur Apostolus verbis valde signatis, quatenus dicit, fidem Christiano,

ditionem [illegible] victoriam, quæ vincit mundum, per eo, quod possit [illegible], et sic Christianorum unum esse victoriam hanc, ut scilicet mundus ab ipsis Christianis victus fuerit. Itaque Apostolus victoriam vocat id, quod est causa victoriæ, & victoriam mittit, quod vincit; cum vincere, vel vicisse sit ipsa victoria. Unde apparet, ut dixi, valde figuratum esse sermonem ejus, & plane metonymicum.

Vers.5. Sequitur explicatio, quænam sit ista fides nostra, quæ mundum vincit, eaque his verbis continetur, *Quis est, qui vincit mundum, nisi qui credit, quoniam Jesus est filius Dei?* Explicat igitur Apostolus fidem, de qua loquitur, & cui tribuit, quod mundum vincat, esse, credere, quod Jesus est Dei filius. Nam in Græco nomini *Filii* articulus est præpositus. Diximus autem supra, præcipue in explicatione secundi capitis, Christum & Dei filium, nempe unicum illum & singularem, unum & idem esse: id quod satis abunde probavimus in refutatione nostra libelli W[illegible]; & ex hoc ipso loco id ipsum probari potest, cum appareat, Apostolum hic respicere ad id, quod dixit in ipso hujus capitis initio, nempe quod, qui credit, Jesum esse Christum, ex Deo natus est; quandoquidem vis præcipua argumentationis seu ratiocinationis qua hic Apostolus utitur ad probandum, quod fidelibus Christi, & sic credentibus, Jesum esse unigenitum Dei filium, Dei præcepta non sunt gravia, in eo consistit, quod, qui ita credunt, ex Deo sunt nati, quod ipse nusquam expresse dixit, nisi in ipso capitis initio id docuit. Ex quo colligitur, cum ibi non fiat mentio *Filii Dei* sed *Christi*, idem esse *Christum* quod *Dei Filium*. Nam alioquin Apostolus, ut ex iis intelligi potest, quæ supra diximus, pro concesso sumpsisset illud, de quo antea nullam mentionem fecisset, quod videtur esse absurdum. Jam licet, ut dictum est, præcipua ratiocinatio scriptoris nostri ex eo pendeat, quod ii, de quibus loquitur, & quorum respectu dicit, Dei præcepta non esse gravia, sint nati ex Deo: apparet tamen, in ejus verbis subesse aliam argumentationem, ductam nimirum ab ipso effectu evidenti; ex eo, inquam, quod aperte constitisset, Christi fideles mundum vicisse, quemadmodum antea à nobis explicatum est.

Quæ argumentatio si fortasse cuipiam non constaret ex verbis proxime antecedentibus, quia videlicet verbum *Vincendi*, secundo loco proximo quarto versiculo prolatum, quamvis præterito tempore enunciatum, existimaret, non victoriam jam partam, sed quæ certo sit futura, significare; is poterit ex hoc quinto versiculo eam animadvertere, & simul inde colligere, non figurate, sed proprie accipiendum esse in superiore versiculo verbum illud temporis præteriti. Namque interrogandi modus, quo hic utitur Johannes, inquiens, *Quis est, qui vincit mundum, nisi &c.* Satis declarat, istam victoriam jam apparuisse, eamque effectu ipso fuisse comprobatam, quod, qui credit, Jesum esse filium Dei, id est Christum, vincit mundum; alioqui satis frigida esset interrogatio ista, adeo ut, si quis nullo pacto concedere vellet, istum effectum vincendi mundum jam in ipsis Christi fidelibus extitisse, ac conspectum fuisse, inde id aperte colligi posset, ut certe & extitit & conspectum est in ipsius Christi resurrectione & exaltatione.

Quoniam vero hactenus Apostolus id non probaverat, sine quo, quicquid hactenus dixit de credentibus, quod Jesus sit Christus seu Filius Dei, parum virium habiturum esset, propterea non parum subjungit ad id probandum, & hac ratione, quicquid antea de hac re dixit, confirmandum ac demonstrandum. Incipit enim, *Hic est, qui venit per aquam & sanguinem, Jesus Christus, non in aqua solum, sed in aqua & sanguine.* Quibus verbis continetur ex parte id, quod Apostolus asserere voluit, antequam disputationem illam absolveret, ad id probandum, quod diximus. Ubi primum notandum est, verba illa *Jesus Christus* non mirum, quam diximus, fieri debere paullo post initium sequentis capitis, non sic accipienda esse, quasi Johannes [illegible] affirmaret Jesum esse Christum; esse enim ista manifesta ut sonant, principio primo: sed sic intelligendum est, ac si dixisset, Jesus, qui dictus est Christus; cum mens Apostoli omnino sit, quemadmodum jam diximus, & ex iis, quæ sequuntur, facile constabit, probare, quod, quemadmodum Jesus Nazarenus dictus erat esse Christus, seu Dei filius, sic revera erat. Jam hujus rei probationes, quæ hic paucis verbis continentur, ex duabus rebus ducuntur, quarum altera est puritas & innocentia, tum vitæ tum doctrinæ Christi; altera vero sunt ejus perpessiones, ipsaque mors cruenta, quam sustinuit propter ea, quæ docuit. Puritas vitæ ac doctrinæ significatur per aquam: Perpessiones vero & cruenta mors, per sanguinem. Nam quod attinet ad *aquam*, alia loca sunt, ex quibus apparet, aquæ nomen habere vim id significandi, quod diximus. Et quidem de vitæ puritate & innocentia, habetur locus ad Hebræos cap.10. 22, ubi Apostolus hortatur eos, ad quos scribit, *ut habeant corda purgata à conscientia mala, & corpora abluta aqua munda sive pura.* Namque, ut disputatum est à nobis in libello nostro de Baptismo, necesse est, ut divinus ille scriptor per *corpus ablutum aqua pura*, intelligat actiones externas inculpatas & sanctas.

Quod vero attinet ad ipsam doctrinam puram cum vitæ puritate conjunctam, est locus Pauli Apostoli ad Ephesios capite 5. 26, ubi ait, Christum *sanctificasse Ecclesiam, mundantem illam lavacro aquæ in verbo seu sermone*: Quandoquidem istius loci sententia est, eaque hominum præjudiciis aliqua opinione minime impedito clara & aperta, quod *sermo*, id est, doctrina Christi, habet vim mundandi nos à peccatis omnium omnibus, & vitiis; non minus atque aqua vim habeat mundandi corpora nostra ab omnibus eorum sordibus. Sequitur enim statim eodem in loco, Christum hac ratione *mundasse Ecclesiam, ut ipsam sibi ipsi statueret gloriosam, non habentem maculam aut rugam, aut quidpiam simile*; sed quæ esset sancta & inculpata. Itaque longissime absunt ab Apostoli mente, & à verbis ipsis, qui, decepti mentione *aquæ*, putant illic mentionem fieri Baptismi aquæ: cum nemo sit tam rudis, quin videat & agnoscat, Baptismum aquæ talem mundationem efficere non posse. Sed non est omnino mirum, si creditum est, mentionem in loco illo fieri mentionem aquæ Baptismi, cum idem creditum sit in altero illo loco ad Hebræos, quamvis aperte constet, scriptorem illum ibi non loqui de re, quæ jam facta esset, ut quidem fuisset opus, si de aqua Baptismi verba illic fierent, cum Epistola illa sit scripta ad eos, qui jam Christo nomen dederant; sed plane de re, ad quam faciendam eos hortetur, ad quos scribit. Probat igitur Apostolus, necesse esse fateri, quod Jesus sit Dei filius, id est Christus, si quis consideret ipsius vitæ ac doctrinæ puritatem. Inde enim aperte colligitur, Jesum vera dixisse, & consequenter illum esse Dei filium seu Christum. Nam hoc ipsum coram ipso magistratu, Matth. 26. 63. 64. xxvii. 11, aliquodammodo causam dixit, non obscure affirmavit, præter id, quod & antequam Marc.9.41. Matth.16.17, præterea, & Luc.24.26.46, postea, suis discipulis suo ipsius ore testatum est, se ipsum videlicet Christum appellans.

Jam quod attinet ad *sanguinem*, quod scilicet ejus appellatione significentur perpessiones, & ipsa cruenta mors, nihil est opus ad id probandum ullum testimonium proferre: est enim res per se ipsa satis omnibus manifesta. Quod vero perpessiones & cruenta mors, quæ videlicet voluntarie subeuntur, habet vim confirmandi ea, quæ is dicit, qui illam illa ratione subit, similiter res est adeo aperta, ut non videatur ullius probationis indigere. Ab omni enim prorsus verisimilitudine abest, ut quis velit gravissime affligi, & cruenta morte extingui, ut id verum esse persuadeat, quod ipsemet scit esse falsum. Sunt igitur duæ istæ rationes probandi, quod Jesus est Dei filius, seu Christus,

valide

[illegible] turpe [illegible]; ex quibus, quod verisimum est, ipsum Jesum [illegible] se esse non negasse, imo etiam professum fuisse. De [illegible] illorum *aquæ & sanguinis*, cujus hic fit mentio, nihil necesse est disserere; cum illæ partim sint ridiculæ, partim absint a vero Apostoli scopo, & breviter, non sint tales, ex quibus appareat, per *aquam & sanguinem* illum, quem probari, Jesum esse Christum, quod tamen hoc in loco Apostolo propositum fuisse, a quoquam, ut debuit, sit animadversum atque perpensum, cum hunc locum sibi explicandum sumpserint.

Tamen non videtur silentio prætereundum, quod alii animadverterunt, videlicet videri aquam istam & *sanguinem*, *per quem*, id est, cum quo *Jesus venisse* hoc loco dicitur, fuisse adumbratum in ea aqua & sanguine, qui exierunt ex Christi latere militis lancea in cruce perfosso. Nam hujus rei idem Johannes scriptor hujus Epistolæ, & quidem inter alios Evangelistas solus, expressam mentionem facit cap. 19. sui Evangelii v. 34, subjunctis statim ejusmodi verbis, ut ea constare videantur, illum hanc rem pro valde notabili atque insigni habuisse, quemadmodum nobis ipsis aliquando visum est. Subjungit enim statim verba illa, *Et qui vidit, testimonium perhibuit, & verum est testimonium ejus, & ille scit, quia vera dicit, ut vos credatis.* Verum quanquam non negemus, in illo sanguine & aqua, quæ ex latere Christi exivit, adumbratum fuisse illum sanguinem, & illam aquam, de qua in loco nostro Apostolus loquitur; Tamen quod attinet ad verba, quæ modo recitavimus, quamvis illa statim legantur post narrationem sanguinis & aquæ, quæ ex perfosso Christi latere fluxit, accuratius tamen ipsam perpendentes, putamus, ea non fuisse addita propter sanguinem & aquam illam; sed propter illa alia duo, quæ Evangelista narraverat de Christi corpore, quod videlicet ejus crura minime fracta fuissent, ut crura duorum latronum cum ipso crucifixorum, & quod ejus latus militis lancea perfossum fuisset, statim enim adjungit hæc verba, *Facta sunt enim hæc, ut scriptura impleretur, Os non comminuetis ex eo, & iterum alia scriptura dicit, Videbunt in quem transfixerunt.* Vocula siquidem enim in initio horum verborum posita, satis aperte docet, ea adjuncta esse, ut redderetur ratio proxime dictorum, id est, quod qui viderat, testatus fuerat ipsam veritatem, ut ii, qui legerent, crederent. Quare cum in his verbis nulla fiat mentio aquæ & sanguinis, qui fluxerat ex Christi latere; sed tantummodo afferantur duo scripturæ testimonia, quibus ostenditur, illa alia duo de venturo Christo prædicta fuisse: concludendum videtur, istam tantam asseverationem veritatis sui testimonii ex ipso visu, quæ in Evangelistæ verbis apparet, non pertinere ad sanguinem & aquam, quam testatus fuerat ex Christi latere perfosso fluxisse, & sic non posse ex tali asseveratione colligi, quod res illa, secundum ipsius Evangelistæ mentem, maximi, aut saltem magni alicujus momenti fuerit.

Negari nihilominus tamen non potest, quin Johannes eo in loco mentionem fecerit sanguinis & aquæ, quæ ex latere Jesu perfosso effluxerit, ut aliquem certum finem, potest eum videlicet, ut, quod evenerat, narraret: neque enim ab Historicis ea narrari solent, quamvis vera, quæ nullam causam præterea habent, ut narrari debeant. Itaque sunt, qui credant, Evangelistam voluisse ostendere, seu saltem narrare, quia inde appareat, Jesum vere fuisse mortuum. Aiunt enim, aquam quandam contineri in hominis corpore circa cor, quæ effluere nequeat, nisi membranulis quibusdam perforatis; quod cum fit, necesse est hominem mori. Nam quod sanguis ex eo vulnere tunc effluxerit, id nihil miri habet; sed tantummodo indicat, Jesum, cum id factum est, vix dum fuisse mortuum: mortuum siquidem tamen fuisse, testatur ibidem Evangelista. Hæc loci illius consideratio nobis probari non potest; ob eam causam, quod velle ibi vere Christi mortem [illegible] illi, qui crediderunt Christum verum humanum corpus habuisse, vel qui id omnino crediderunt. Si ii, qui mortuum eum crediderunt, illi multo magis commovebuntur, ut credant Jesum Christum fuisse mortuum, etiamsi verissimum sit, oculis eorum, qui aderant, apparuisse, quod scilicet ex Christi latere perfosso aqua fluxerit: dicent enim, quemadmodum Christus corpus habebat, quod videbatur plane verum humanum corpus, nec tamen erat, sic illam, quæ visa fuerit aqua ex ejus latere fluere, non fuisse veram aquam, sed tantum oculis spectantium apparuisse. Sin vero ii, qui credebant, Christum verum corpus habuisse, ut & tanta sunt testimonia, & tunc erant, cum Johannes Evangelium suum scripsit, quod Jesus Nazarenus, qui dictus est Christus, vere etiam mortuus fuerit, ut nihil sit, vel esset, quo illa fluxione aquæ ex ipsius latere, ad id probandum: nec quisquam eorum, qui Jesu Nazareno verum humanum corpus tribuerunt, dubitavit unquam, quin is revera mortuus fuerit. Si ageretur de credendo, quod eo ipso tempore, quo Jesu in cruce affixi pendenti perfossum est latus, ipse Jesus (si non antea) per illud ipsum vulnus mortuus plane fuerit, tunc posset consideratio ista aliquem locum habere: immo, si verum est, quod dicitur de aqua illa circa cor, esset illa aquæ fluxio ex perfosso latere manifestum indicium ejus rei.

Verum in interpretatione ista, quod ad probandam Christi mortem mentio aquæ & sanguinis, qui ex perfosso ejus latere fluxit, facta fuerit, non de hoc agitur, neque in ea re quicquam est momenti, an tempore illo mortuus fuerit Jesus: sed id quæritur, an revera mortem subierit, propter eos, de quibus dictum est, qui asserebant, Dei filium non habuisse verum humanum corpus, & visum quidem fuisse mori, sed mortem tamen revera non fuisse expertum. Relinquitur igitur, ut, cum nihil aliud occurrat magis probabile, propter quod Evangelista rem istam narraverit, quam hoc sit, ut inde agnoscerent fuisse adumbratam in ista re, quæ accidit ex perfosso latere Christi, illam aquam, & illum sanguinem, cum quo in loco nostro idem scriptor narrat & asserit, Jesum Christum venisse; tametsi quidem, inquam, ut in hunc ipsum finem voluerit is in narratione sua Evangelica illius rei diserte mentionem fieri; præsertim; quod, tametsi non posse plane evinci, illum, cum dicit in isto Evangelii loco, *Et qui vidit testatus est, &c.* habuisse rationem illius rei a se visæ, propter illam causam, quam superius attulimus de verbis subsequentibus, & per particulam, rationem reddendi vim habentem, cum superioribus connexis: tamen fieri etiam potest, ut nihilominus in illa sua asseveratione veritatis sui testimonii eo respexerit, quamvis alia illa duo potissimum eum respexisse sit verisimile. Sed cum non haberet ullum Veteris Testamenti locum, in quo fluxio ista sanguinis & aquæ ex Christi latere aliquo modo prædicta fuisset, satis habuit, duo illa loca afferre, in quibus illæ aliæ duæ res aliqua ratione prædictæ & indicatæ in ipsa Mosis Lege & Prophetis fuerant. Non enim videtur omnino necessarium, ut particula rationem reddendi indicet, in proximis antecedentibus verbis nullam fuisse habitam rationem, nisi eorum, quorum post dictam particulam fit aliqua mentio: siquidem videtur posse contingere, ut reddatur ratio, non omnium, sed majoris partis eorum, ad quæ proxime præcedentia verba respiciunt.

Jam quod diximus, & plerisque aliis omnino probatur, ut præpositio *per* quæ est in initio nostri verbis, *Hic est, qui venit per aquam & sanguinem*, habeat eandem significationem, quam præpositio *cum*; posset non paucis exemplis ipsius Novi Testamenti confirmari: sed, ne longiores simus, satis habebimus, exemplum unum afferre, quippe quod sit apertissimum, nec ulli dubitationi subjectum. Illud est in Pauli verbis Epistolæ ad Romanos cap. 14. 20, ubi legitur, *Omnia*

eadem sunt pura, sed malum est homini, qui per offendiculum comedit. Ubi enim non videt, *per offendiculum* idem plane esse quod *cum offendiculo*. Et sane in hunc sensum ab omnibus locus iste accipitur, & ab interpretibus ita redditur, ut loco præpositionis *per* præpositionem *cum* substituant.

Expositis duabus rebus, quæ plane fidem faciunt, Jesum esse Christum, subjungit Apostolus aliam, & sic tertiam, quæ etiam majoris efficaciæ & virium ad idem probandum esse videtur; & inquit, *Et spiritus est, qui testificatur: quoniam spiritus est veritas*. Male admodum, judicio meo, ultima hujus loci verba à Beza in sua translatione reddita fuerant, quem tamen quidam alii sunt secuti, & ipsius interpretatio non probabilis omnino videtur, nominatim vero Tremellius in translatione Syriaci interpretis, in quo eadem ambiguitas est, quæ in Græco. Sic enim habent verba translationis Bezæ, *Et spiritus is est, qui testificatur, spiritum veritatem esse*. Accepit enim Beza conjunctionem Græcam [illegible], tanquam expositivam, non autem rationis redditivam, quæ interpretatio mihi falsa esse videtur, & parum attentus fuisse ad id, de quo hoc in loco agitur. Quid enim quæso ad propositum Apostoli, quod præcisè est, ostendere ex apertis testimoniis, Jesum esse Dei filium, seu Christum, potest pertinere testificatio ista, quod spiritus sit veritas? Ut nihil dicam de absurditate, quæ in eo apparet, quod spiritus testetur, spiritum esse veritatem. Nec poterit quisquam hoc ita interpretari, non dicam, ut ad scriptoris nostri scopum pertineat, sed, ut sensus inde eliciatur, qui sit ipso scriptore dignus. Quapropter nihil ambigendum videtur, quin conjunctiva illa particula, non expositiva, sed redditiva rationis sit. Hinc enim & sensus oritur cum Apostoli scopo plane congruens, & aliquid dixisse Apostolum apparet, quod sit dignum observatione. Ubi enim dixit, spiritum esse, qui testatur, unde fit, ut spiritui nominatim ac diserte tribuerit id, quod sanguini, & aquæ pondum tribuerat, quod scilicet vim testandi haberet, nempe quod Jesus esset Christus: recte fuit, ut hujus honoris, quo quodammodo spiritum nominatim ac peculiariter affecerat (quamvis interim, ut ex verbis ipsius, quæ statim sequuntur, plane constat, mens ipsius esset, aquæ & sanguini similiter tribuere, quod vim testandi id ipsum haberent) rationem redderet: & propterea ista verba subjunxit, [illegible], id est, *nam spiritus est veritas*. Ac si diceret, Potissima vis id testandi, quod quæritur, est in spiritu, quoniam spiritus nullo pacto fallere potest, cum sit ipsa veritas. Et certe, si recte intelligatur, quid sit iste spiritus, aperte constabit, majorem & certiorem vim veritatis testificandæ in ipso esse, quam in ipsa illa aqua, & sanguine, quam hic Apostolus intelligit. Est enim spiritus iste illa vis & efficacia divina, per quam tot admiranda opera à Jesu, qui dictus est Christus, facta fuerant, & per quam ipse Jesus à mortuis est excitatus, & in dextera Dei collocatus, quam nemo non videt tum esse præstantiorem, & ab omni suspicione erroris alieniorem, & denique aptiorem ad probandum, quod ipse Jesus sit filius Dei, seu Christus, quam sit puritas & innocentia vitæ ac doctrinæ ipsius Jesu, atque ejusdem voluntaria ac cruenta mors: quamvis, ut antea docuimus, illa sint valde efficacia ad id probandum ac persuadendum.

Diximus autem, Apostoli verba ita accipienda esse, ac si diserte dixisset, spiritum, de quo loquitur, esse ipsam veritatem, quia voci Græcæ [illegible] articulus est præpositus, qui id significandi vim habere potest. Potest etiam vis illius articuli hoc in loco esse, ut denotet quandam singularem veritatem, eam videlicet, quæ ad mentem ac sensum Apostoli pertinet, id est eam, quæ eo continetur, quod Jesus sit Christus: ac si Johannes diceret, quod veritas ista, quam ipse probare vult, adeo à spiritu, quem ipse intelligit, probatur ac demonstratur, ut dici possit, spiritum istum esse hanc veritatem; quippe, cujus vis & operatio tota in eo sit, ut ratione omnium certissima & excellentissima probetur, quod Jesus sit Christus. Est autem ipsi quoque *spiritui* in Græco articulus præpositus, ut ostendatur, non in universum de divino spiritu, seu virtute atque efficacia divina hic verba fieri; sed de illo spiritu, illaque Dei virtute atque efficacia, quæ ad confirmandum Jesu Christi Evangelium exhibita à Deo fuerat, & cunctis apparuerat.

Vers. 7. Postquam rationem Apostolus reddidit, cur singulariter spiritui, quem intelligebat, tribuisset, quod testaretur, id videlicet, quod hoc loco quærebatur; ea verba subjungit, ex quibus aperte constat, eandem illam esse, aquæ similiter & sanguini tribuere, quod hoc ipsum testentur, & in hunc finem ista duo ab ipso antea commemorata fuisse. Legerunt autem verba ista, ut certum est, correctiora exemplaria, tam Græca, quam Latina habere, & ut Syriaca interpretatio in omnibus exemplaribus plane habet: quamvis non fiunt obscuri, quam postea explicemus id quoque, quod nunc vulgo tam Græce, quam Latine legitur, præter id, quod vera lectio habet. Est autem ea ejusmodi, *Quoniam tres sunt, qui testantur, Spiritus, & aqua, & sanguis*. Quibus verbis additur in Syriaca interpretatione, & in quibusdam Græcis & Latinis antiquis exemplaribus, *Et hi tres in unum sunt*, sive *unum sunt*. Apostolus igitur hisce verbis fidem manifestam facit, se antea propterea dixisse, quod Christus cum aqua & sanguine venisset, quia mens ipsius fuerit dicere, quod & aqua, & sanguis testarentur, Jesum esse Christum, quamvis potissimum id testetur spiritus, quem ob hanc causam, quamvis antea ultimo loco nominatum, hic primo loco ponit. Ad ista igitur tria redigit Apostolus, quidquid est solidi testimonii, ad probandum, quod Jesus sit Christus, nempe ad vitæ ipsius Jesu & doctrinæ puritatem, ad ejusdem perpessiones & cruentam mortem, & ad opera illa admiranda, quæ facta fuere, tum ab ipso Christo, tum à Deo circa ipsum, quæ nomine *spiritus* intelligit, propter eam causam, quam antea attulimus, quod scilicet spiritu, id est virtute atque efficacia divina ista facta sint; & hac simplici appellatione *spiritus*, ac si res unica quædam esset, illa nominare voluit, quemadmodum antea simplici appellatione tam aquæ, quam sanguinis, plures res intellexerat, ut posset metaphoram quandam, quæ hic subest, & simul prosopopœiam retinere. Nam metaphora in eo est, quod, quemadmodum testis aliquis solet fidem facere alicujus rei, sic spiritus, & aqua, & sanguis fidem faciunt, quod Jesus sit Christus, & propterea testes appellantur: & interim persona quædam singulis istis tribus rebus tribuitur, cum ita considerantur, ac si tres personæ essent, quæ illud, quod quæritur, testarentur. Hoc enim per se fert loquendi modus ille, *Tres sunt*, &c., cum interim tam spiritus, quam aqua, & sanguis apud Græcos generis sit neutri. Nam *Tres*, seu, ut in Græco est, [illegible], cum eo, quod sequitur, [illegible], plane generis est masculini, quod indicat hic agi, tanquam de tribus hominibus, qui testes sint, aut certe de tribus personis, earum enim proprium est, ut testes appellentur, & testificari dicantur: in quo inest prosopopœia illa, de qua modo diximus.

Jam verba illa, *& hi tres unum sunt*, magis adhuc confirmant prosopopœiam istam: alioqui enim secundum Grammaticam, & ipsam nominum significationem, (neque enim nomina ista, *spiritus*, & *aqua*, & *sanguis*, aliud significant, quam res quasdam) dicendum fuerat, *& hæc tria in unum*, *seu unum sunt*. Hæc verba igitur, si ea tamen pro germanis hujus loci habenda sint, hoc sibi volunt, quod testimonium singularum istarum rerum, testimonium, inquam, quod hoc loco intelligitur, est unum & idem, quandoquidem omnia & singula ista hoc idem & unum testantur, quod Jesus est Dei filius, seu Christus. Quomodo aqua & sanguis illud testentur, aperte atque abunde expositum est à nobis supra. De spiritu autem

quamvis ea diximus, unde quilibet per se facile intelligere potest, quomodo & fidem faciant, Jesum esse Christum: tamen majoris declarationis gratia addimus, propterea spiritum, id est, admiranda illa opera, virtute & efficacia divina patrata, fidem facere ac testari, & quidem, ut ex verbis ipsius Apostoli colligimus, singulari & excellentissima quadam ratione, quod Jesus est Dei filius, seu Christus; quia partim non poterant ab eo fieri, vel circa illum evenire, qui Deo carissimus non esset, & consequenter veracissimus, quem etiam dictum est, ipsum Jesum dixisse, se esse Christum; partim ejusmodi sunt, quae ipsum Christum efficiant. Nam ipsa Jesu excitatio, & in dextera Dei collocatio, id est, datio supremae ac divinae potestatis & imperii secundum Deum, efficit, ut Jesus sit revera Christus, id est, verus, solus, ac perpetuus populi Dei Rex, & similiter sit verus, atque unicus ille ac singularis Dei filius, nempe & universorum haeres ab ipso Deo constitutus, & summa omnium atque excellentissima ratione tantum ipsi Deo factus.

Hactenus ita locum accepimus hunc totum atque interpretati sumus, ac si de ipso tantum Christo Jesu, qui illa tria testimonia, unde probatur, Jesum esse Christum, in se habeat, sermo esset, prout indicant ipsius loci prima verba, *Hic est, qui venit per aquam & sanguinem, Jesus Christus.* Verum quia certum est, omnia tria ista testimonia, ejusdem rei fidem facientia, inveniri in Christi fidelibus; & quia saepe in Sacris Literis solo Christi nomine, non solum ipse Christus, sed omnes, qui ipsius sunt, significantur; immo aliquando non ipse Christus revera, sed tantum discipuli ejus, sive ejus Ecclesia, ut priore ad Corinthios 12.12. propterea necesse est, aliquid etiam dicere de eo, quomodo in ipsis Christi fidelibus ista tria testimonia appareant, & fidem faciant, quod Jesus sit Christus, & ob hanc causam iterum breviter totum locum percurrere, ut, si quid desideratum fuerit in praecedenti nostra ejus explicatione, quippe, quae non esset tota seu integra & perfecta, nunc dicatur. Cum igitur ait Apostolus, *Hic est, qui venit per aquam & sanguinem Jesus Christus*, intelligendum videtur, eum voluisse dicere, quod, quacunque modo Christum consideres, sive in ipsius propria persona, tanquam capite, sive in ipsius fidelibus, tanquam corpore & membris ejus; verissimum est, in eo conspici haec duo, quae testimonium videlicet faciant, eum revera esse filium Dei, seu Christum, nempe vitae ac doctrinae puritatem, & perpessiones ac mortem, cum voluntaria sanguinis sui fusione conjunctam. Neque enim Christus solus, ut est Jesus, qui dictus est Christus, passus est, & sanguinem suum voluntarie fudit, veritatis occasione doctrinae suae; sed etiam ipsius discipuli seu fideles. Nam de doctrina ac vita pura, quae in illis sit & fuerit, qui ipsius Jesu sunt fideles, nihil videtur dubitandum. Neque enim ejus discipulus atque fidelis dici quisquam merito potest, qui eandem doctrinam, eandemque vitae sanctitatem non habeat, quam ipse habuit: sed, quod attinet ad perpessiones & mortem, quam quis voluntarie ne ipsa subeat, nihil impedit, quominus videatur fieri posse, ut quis illa non subeat, praesertim mortem, & tamen sit ejus discipulus, & vere fidelis merito vocandus.

Et propterea verba illa, quae nondum explicuimus, *Non in aqua tantum, sed in aqua & sanguine*, ab Apostolo potissimum fortasse fuerunt adjecta. Quamvis enim illa ad Jesum quoque ipsum accommodari recte possint, cum satis esse videretur ejus doctrina pura, indeque vita, ad probandum, quod is sit verus Christus Dei, & propterea potuerit Apostolus ea mente illa verba addere, ac si dixisset, in ipso Jesu non fuisse tantum unum testimonium, quamvis per se sufficiens, ad fidem faciendum, quod verus Christus esset, nempe aquam, id est, puritatem vitae & doctrinae: sed aliud praeterea, idem non minus aperte testificans, sanguinis videlicet sui voluntariam fusionem: tamen multo magis necessarium fuit, ut Apostolus ista verba propter ipsius Jesu Christi discipulos adderet, propter jam expositam causam, & deinde, ipsos Jesu Christi discipulos, si eorum etiam universum consideremus; habuisse non modo vitae puritatem ac doctrinae, sine qua Jesu Christi nomine nuncupari non possent, sed etiam sui ipsorum sanguinis fusionem, quam non videbatur necessaria, ad ipsos eatenus constituendos, ut ad ipsum Jesum Christum pertinerent, & ejus corpus essent. Nam de ipso Christo, quod certam mortem expertus esset, praedictum id erat in Prophetis: praesertim vero apud Esaiam capite 53.

Jam quod in verbis istis alia praepositione, cui nomina *aquae* & *sanguinis* subjiciuntur, usus est Apostolus, quam antea usus fuerat, & loco *per*, substituerit *in*, factum est hoc, nisi fallor, ad majorem declarationem ipsius praepositionis *per*, in quem videlicet sensum ab ipso posita fuisset: multo enim frequentius in Sacris Literis praepositio *in*, idem significat, quod *cum*, quam praepositio *per*: immo praepositio *per*, quia distincta a praepositione *in* Hebraei carent, non ob aliam causam factum est, ut non raro idem polleat, quod *cum*, quam quia ipsius propria & peculiaris significatio exprimitur saepissime per praepositionem *in*; quae, ut dictum est, praepositionis *cum* frequentissime significationem habet: & ita mira quadam ratione & commutatione factum est, ut Hebraismus in ea vocula appareat, quae tamen ipsa non est Hebraea.

Affirmat igitur Johannes, Christi fideles, qui, ut dictum est, ipso Jesu Christi nomine appellari consueverunt, non modo venisse, una cum duce suo, cum aqua, sed etiam cum sanguine, eo sensu, qui jam a nobis superius expositus est. Ubi est observandum, quod, praeter rationem a nobis antea indicatam majoris praestantiae atque efficaciae testimonii spiritus, quam aquae & sanguinis, propter hoc etiam distinxit Apostolus Spiritum ab aqua & sanguine, & horum duorum separatim a spiritu mentionem prius fecit, affirmans, Jesum Christum cum duabus rebus istis venisse, id est, tam ipsum, quam ejus fideles, id quod de spiritu dicere non affirmat; quia videlicet duo ista, aqua & sanguis, multo magis propria sunt, tam ipsius Jesu Christi, quam fidelium ejus, quam sit spiritus. Nam vitae & doctrinae puritas, itemque perpessiones & voluntaria mors, videntur res esse ipsius ejus personae, in qua illa apparent, etiamsi, quod attinet ad doctrinae puritatem, illa sine dubio a Deo proficiscatur. Sed spiritus, id est, admiranda opera, & praeter naturae cursum, quae quis facit, ejusmodi sunt, ut nemo non videat, ab illa persona, quaecunque illa tandem fuerit, a qua ea fiunt, ab ejusve virtute non proficisci; sed necesse est, ut ab ipso Deo, ab ipsiusque virtute proficiscantur. Meritissimo igitur, quando non una hujus rei causa fuit, ista distinctio spiritus ab aqua & sanguine ab Apostolo facta est. Caeterum, quae sequuntur de ipso spiritu a Johanne dicta, nihil necesse esse credimus diligentius explicare, quomodo ad Christi fideles accommodentur. Tantum animadvertendum est, Apostoli verba, quod ad Christi fideles attinet, non pertinere revera ad omne tempus, quemadmodum etiam ipsius Apostoli verba sonant, in quibus non est verbum ullum futuri temporis, sed tantum praesentis, quod non habere vim, ut ad omne tempus trahatur, indicat verbum *venit*, usurpatum, cum actum est de aqua & sanguine, quod omnino praeteriti temporis est, & docere potest, ea, quae de spiritu statim subjunguntur, cum spiritus ad idem pertineat, ad quod pertinet aqua & sanguis, & una cum ipsis possit, tanquam res ejusdem vis ac naturae, conjungi, praeteritum tempus potissimum respicere.

Quare non obstante, quod Apostolus praesente tempore usus, cum de spiritu separatim verba fecit, & ita loquitur, ac si spiritus ille perpetuo in Christi fidelibus non minus quam in ipso Christo appareret; cum ipse Christus apud Marcum capite ultimo non dubitaverit affirmare, signa eorum, qui credituri essent in ipsum, fore, quod multa mira facerent in ipsius nomine, & spiritu illo, de quo Johannes loquitur, essent praediti,

cum

cum tamen hæc non fuerit perpetuum, sed tantum duntaxat duraverit, quoad sufficienter confirmatum fuit ipsius Jesu Christi Evangelium, & consequenter, ipsum Jesum verum Dei filium, seu Christum esse. Et sane ad id, quod Apostolus probare intendit, non est necessaria illa perpetuitas, cum id aliud nihil sit, quam hoc ipsum, quod modo diximus, quodque merito ac vere affirmavimus, etiam nullam perpetuitatem plane extitisse, id est, plenissimum testimonium datum fuisse plenissimamque fidem factam esse, quod Jesus sit Christus.

Jam vero nihil restat amplius, quod a nobis dicendum sit circa explicationem hujus loci, quamvis acceptio ista, ut non ad ipsum Jesum Christum tantum, sed etiam ad ipsius fideles accommodetur. Quare antequam ulterius progrediamur, id præstandum à nobis est, quod polliciti fuimus, ut scilicet ea etiam explicemus quæ in hoc loco hodie in vulgatis tam Græcis quam Latinis codicibus leguntur, præter illa, quæ à nobis jam explicata sunt, etiamsi satis constet, illa esse adulterina, & ab hominibus qui suum dogma de trino & uno Deo quacunque ratione defendere ac propagare volebant, in hunc locum infarta, facile intelligi potest ex ipsomet contextu primum, deinde ex eo, quod mira, & supra modum multiplex est varietas in exemplaribus tam Græcis quam Latinis, in toto hoc loco, ac præterea ex testimoniis antiquorum Theologorum, tam Græcorum, quam Latinorum, qui maxima ex parte hunc locum vel explicantes, vel citantes, nullam faciunt mentionem trium istorum testium, Patris, verbi, & Spiritus Sancti in cœlo testantium, & fortasse ante Hieronymum vix alium invenimus, qui testimonium illud hoc in loco plane agnoverit. Sed Hieronymus ut aliquis recte de eo Erasmus alicubi scribit, non satis prudenter sæpe ad victoriam, & ad causæ suæ defensionem & favorem multa trahebat, nactus forte exemplar aliquod, aut etiam plura exemplaria, in quibus particula ista ita adjecta fuerat, ut hanc animadvertere non posset, adversus fidem aliorum omnium exemplarium, tam Latinorum quam Græcorum, lectionem particulæ istius tanquam germanam defendere & promovere cœpit, conquerens publice, eam culpa & fraude hæreticorum abrasam à vulgatis codicibus fuisse. Legat quilibet diligenter ea, quæ Erasmus in hunc locum accurate ac copiose annotavit; nec non, quæ breviter in eundem notarunt Theologi Lovanienses, & facile intelliget, rem sic se habere ut nos affirmamus.

Vers. 7. Sed jam verba ista, quamvis addititia, recitemus, eaque, ut polliciti sumus explicemus: *Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in cœlo; pater, verbum, & Sanctus Spiritus, & hi tres unum sunt.* Hæc verba ut melius intelligantur, necesse est, in sequente membro pro certo ponere habere verba illa *in terra*, ut vulgo habentur; quorum antea mentionem nullam fecimus; quippe, quæ, etiamsi in quibusdam emendatis exemplaribus inveniantur, in emendatioribus tamen non habeantur. Jam verba ista efficiunt, ut melius intelligatur, quid sibi velit illud, *In cœlo*, quod in modo recitatis verbis habetur. Distinguit enim Apostolus secundum vulgatam lectionem testes, qui testantur, Jesum esse Christum, in duas classes: utrique classi testes tres assignat, quorum videlicet alteri in cœlo testentur, alteri vero in terra, & hac ratione inter se distinguantur: & quia jam mentionem fecerat eorum, qui testantur in terra, sed hujusce rei, quod scilicet testarentur in terra, nullam mentionem fecerat, sed tantum simpliciter de eis dixerat, quod testarentur: propterea, cum alteros tres commemorare vellet, distinctionem istam loci, ubi utrique testantur, expresse adhibuit, atque id apertius faceret, tres priores, quos commemoraverat, testes repetiit; mentionem autem antea fecerat, quod spiritus & aqua, & sanguis testarentur, propterea, quia, etiamsi, cum aquam & sanguinem nominaret, nullam testimonii ipsorum ab initio mentionem fecit; tamen cum spiritum postea commemoravit, & de illo diserte dixit, quod testetur; ita locutus est, ut appareat, cum simul dixisse, quod aqua & sanguis testantur: hoc enim indicat particula illa *quoque* in illis verbis ab initio positis, *Et spiritus est, qui testificatur*; tantundem enim valet particula illa, ac si diceret, *Spiritus quoque testificatur*, unde intelligitur, duo illa præcedentia, aquam & sanguinem, testari.

Jam differentiam inter unos & alteros testes, ut scilicet hi in terra, illi vero in cœlo testentur, ita accipienda est, ut non proprie, ut verba sonant, intelligamus, in ipso cœlo, & in ipsa terra testimonium reddi; sed, *testari in cœlo* idem significare, *Testari existentes in cœlo*; quod idem valet, ac si dictum fuisset *De cœlo*. *Testari* vero *in terra*, intelligamus similiter idem esse, ac *Testari existentes in terra*, ut postea explicabimus: non tamen, ut à plerisque fit, est simpliciter intelligendum, quod tres ex illis testibus sint cœlestes, alteri vero terrestres. Neque enim *spiritus*, qui numeratur inter illos, qui testantur in terra, terrestris testis est, sed cœlestis; cum sit, ut antea asseruimus, virtus & efficacia divina. Cum igitur Apostolus dicit, *tres esse, qui testantur in cœlo*, & hos tres esse affirmat, *Patrem, & verbum, & Sanctum Spiritum*, primum quod attinet ad Patrem, intelligendum est ipsum Patrem Deum de cœlo testimonium dedisse, quod Jesus sit ejus filius, seu Christus. Et sane hujus rei habemus mentionem factam expressam apud Evangelistas, dum narrant, quod & cum Jesus baptizatus esset, & cum in monte coram illis tribus suis discipulis transfiguratus est, vox de cœlo est audita, dicens: *Hic est filius meus dilectus*. Cujus rei, quoniam ea accidit in monte, ubi Jesus transfiguratus est, Petrus ipse, qui fuit unus ex illis tribus discipulis, aperte verbisque admodum magnificis mentionem facit in altera sua Epistola, 2 Petr. 1.17. Illud etiam, quod refert hic idem scriptor in suo Evangelio cap. 12, de voce ad verba ipsius Jesu dicentis & rogantis, *Pater, glorifica tuum nomen*, quæ de cœlo venit, dicens, *Et glorificavi, & iterum glorificabo*, huc omnino pertinet; quo similiter alia multa pertinere possunt, quorum in ipsa Sacra Historia non fit mentio, & tamen eo tempore, quo Johannes hanc Epistolam scripsit, vel visa, vel audita, ut valde verisimile est, fuerint, ex quibus appareret, Deum ipsum Patrem, tanquam ex persona sua, reddere testimonium talis Jesu præstantiæ, & talis cum ipso Deo conjunctionis, vel erga Jesum ipsius Dei aut operationis, aut affectus, unde certo colligi posset, Jesum esse ipsius Dei filium, quamvis id alioqui in istis vel visis, vel auditis, expressum non fuerit, quemadmodum contigit in eo, quod modo commemoravimus à Johanne in suo Evangelio literis consignatum fuisse. Neque enim in ipsis illis verbis de cœlo factis & auditis expressum est, ut in aliis quorum antea mentionem fecimus, Jesum esse Dei filium: & tamen interim ex illis hoc ex corollario consequitur. Neque enim, si Jesus falsa dixisset, nominans in illis suis verbis ac precibus Deum Patrem suum, idque bis (antecedunt enim ea verbis Christi, quæ recitavimus, ista, *Pater, salvifica me ex hora hac*) unquam responsum illud tulisset, quod tulit.

Porro quod attinet ad testimonium Verbi, id est, ipsius Jesu Christi de cœlo redditum, quod ipse Jesus revera sit Christus, possumus exempla hujus rei ponere apparitiones, visiones, & sermones habitos ab ipso Jesu, postquam in cœlum ascenderat, de quibus expressa fit mentio in actis Apostolorum, quæ tamen exempla, circa unam tantum personam, id est Paulum Apostolum, in prædicta historia apparent: sed verisimile est, ejusmodi res alias ab ipso Jesu factas, & aliis etiam ostensas extitisse, quamvis illæ in ipsa sacra historia non commemorentur. Nam Lucas, qui illam scripsit, ut Pauli Apostoli comes, id sibi potissimum propositum habuit, ut ea, quæ Paulo evenerant, literis mandaret, quemadmodum ab omnibus facile animadversum fuit. Et propterea brevissime admodum alia attigit, quæ alios, quam ipsum Paulum, respiciunt, sua habens summam causam rerum narrare, quæ evenerunt ante ipsius Pauli conversionem. Jam nihil est eorum, quæ

ipsi Patris Jesus de cœlo, sive illi manens attenderit, aut docuerit, aut significaverit, unde nos appareat, ipsum Jesum esse Christum. Utique enim in istis Jesus se tanquam Dominum cœlestem, & Dei populum regentem ac gubernantem gerit atque ostendit: quibus rebus ipsum Christi munus & potestas plane continetur.

Restat de Spiritu Sancto de cœlo testante aliquid dicere, ubi necesse est, distinctionem adhibere inter testimonium, quod eidem Spiritui Sancto postea tribuitur, ut in terra existenti, & illud, de quo hic verba sunt. Apparet enim ex interpretatione nostra jam allata verborum sequentium ac præcedentium, nomine *spiritus*, de quo in sequentibus dicitur, quod testetur in terra, quamvis epithetum sancti non fuerit additum, intelligi ipsum Spiritum Sanctum. Sed animadvertendum est, vulgata lectione admissa, illoque duplici quidem Spiritus Sancti testimonio, uno in terra, altero vero in cœlo, necesse esse Spiritui ipsi Sancto, quatenus cum aqua & sanguine conjungitur, pauciora tribuere, quæ vim testandi habeant, quod Jesus sit Christus, quam supra à nobis tributa fuerunt; quamvis non omnia tamen illi recensuerimus, quæ illi tribui possunt. Sunt enim secundum vulgatam lectionem spiritui isti tribuenda ea tantum testimonia, quæ hic in terris extiterunt. Nam ea quæ de cœlo apparuerunt, vel intellecta sunt vim habentia testandi, quod Jesus sit Christus, in quibus interim ipsa persona Patris, aut filii expresse non intervenit, tribuenda sunt Spiritui Sancto, qui hic simul cum Patre & verbo commemoratur: id est, intelligere debemus, testimonia ista à virtute & efficacia Dei profecta fuisse tali ratione, ut ex ipso cœlo ea prodisse appareat; quales sunt apparitiones Angelorum, voces auditæ, visiones, monitiones, similesque res, quarum exempla aliquot habemus in ipsa Historia Actorum Apostolicorum Act.13.2. ubi etiam aliquando diserte ipsi Spiritui Sancto tribuere legimus. Non est autem silentio prætereundum, quod in his verbis filius Dei, seu Jesus Christus, neutro ex his nominibus, sed *verbum* appellatur; quod mihi quidem videtur esse indicium aliquod istorum verborum adjectorum. Quamvis enim hujus scriptoris proprium fuerit aliquoties, Dei filium seu Christum Jesum isto nomine appellare, cur id fecerit, subsunt aliæ causæ, at nulla subesse videtur, cur id hoc loco facere debuerit.

Nam si quis dicat, propterea hoc ab ipso factum esse, quia videretur absurdum dicere, quod ipse Dei filius seu Christus de seipso testaretur, & quidem se esse Dei filium, seu Christum: hoc mihi videtur valde leve, cum ipse Dominus Jesus apud hunc eundem scriptorem in Evangelio cap.8.18. affirmet, se de seipso testari.

Adde, quod etiamsi alia appellatio sit verbi, & alia filii Dei seu Christi, si ipsum verborum sonum spectes; tamen re ipsa unum & idem significant: adeo ut in ipsa voce *verbi* contineatur plane id ipsum, quod significat esse Dei filium, seu Christum; ita ut substitutio illius vocis pro altera istarum duarum, nihil minuat absurditatis, quæ in eo inesse videatur, quod quis dicatur testari de se ipso, id quod ipsum nomen sonat, quo, cum hoc ipsum dicitur, appellatur. Quanquam ista in re nullam ego absurditatem video. Præterea, non bene simul junguntur, *Pater & verbum*. Neque enim ea est relatio Patris ad verbum, quæ est ad filium, quo nomine videbatur Jesus Christus hoc in loco nominandus esse, ubi Deum nomine Patris significatur: aut si ista verbi appellatio ad Jesum Christum significandum hoc loco usurpanda erat, dicendum plane videtur, Deum debuisse non Patris nomine, sed ipsius Dei nomine appellari, quandoquidem Deus & verbum habent inter se relationem. Dicitur enim Jesus Christus esse Dei verbum Apoc.19. & in ipso initio Evangelii hujus scriptoris: ubi appellatio ista verbi Christo Jesu tribuitur, nulla fit mentio Patris, ad quem verbum illud relationem habeat, sed Dei tantum.

Verum jam ultima verba hujus particulæ, quam suppositiam esse censemus, inspiciamus atque examinemus. Sunt autem illa, *& hi tres unum sunt*. Sic enim leguntur tam Latina, quam Græca vulgata exemplaria, quamvis Græca Complutensis editio habeat, *In unum sunt*. Hæc verba utrocunque modo legantur, verisimile mihi facit, in sequentibus post factam mentionem trium aliorum testium legi debere hæc eadem verba, quæ etiam habentur in Syriaca interpretatione, quamvis (ut supra monuimus) non pauca ex emendatioribus exemplaribus, præsertim Græcis, illa non habeant, sicut nec ipsa Complutensis editio habet. Mihi enim valde verisimile videtur, quod verba ista dederint occasionem addendi triplex testimonium Patris, verbi, ac Spiritus Sancti. Cum videlicet, si verba ista ad exemplum ejus, quod factum est in triplici testimonio spiritus, aquæ, & sanguinis, adderentur, facile inde colligi posset unitas essentiæ & trinitas personarum in ipso Deo; seu Patrem, verbum, & Spiritum Sanctum, quamvis dicantur esse tres testes, & consequenter, tres inter se distinctæ personæ, tamen essentia esse unum & idem. Nam haud dubio in hunc non in alium finem facta est additio illa, (si modo, ut nos pro certo habemus, facta est) triplicis illius testimonii. Quanquam, cum postea fuerit animadversum, si ista eadem verba *Et hi tres unum sunt*, sive, *In unum sunt* legerentur, dicta similiter de spiritu, & aqua, & sanguine, ex illis non consequuturum, Patrem, verbum, & Spiritum Sanctum, esse ejusdem essentiæ, cum certe spiritus, & aqua, & sanguis diversæ inter se essentiæ sint: Verisimile est ex multis codicibus fuisse ista verba abrasa, ubi de spiritu, & aqua, & sanguine fit mentio.

Verum, quicquid sit, non posse ullo pacto ex istis verbis una & eadem essentia Patris, verbi, & Spiritus Sancti confirmari; ut à nostris hominibus copiose & multis exemplis aliarum demonstratum est in interpretatione eorum verborum Christi, *Ego & Pater unum sumus*: neque hic quicquam est opus ea in medium afferre; præterea cum locus ipse satis doceat, illam unitatem pertinere ad ipsum testimonium, hicque aliud nihil dici, nisi quod Pater, verbum, & Spiritus Sanctus, unusquisque testimonio suo hoc unum testetur, quod Jesus est Christus, seu Dei filius; præter id, quod jam dictum est, neque quod idem dicitur de spiritu, & aqua, & sanguine, in quibus alia unitas esse nequit, quam testimonii. Nam si quis diceret id, quod non ipsi jam contenti simus, in non paucis emendatis exemplaribus non esse verba ista unitatem significantia, ubi agitur de spiritu, & aqua, & sanguine, præter id, quod jam dictum fuit ad confirmationem, hanc esse tamen veram lectionem, ut scilicet illa hæc verba legantur; dicimus ista esse, quod leguntur in omnibus exemplaribus, in quibus legitur triplex cœleste testimonium, cum illorum eorundem verborum adjectione, unde unitas ista essentiæ Patris, verbi, & Spiritus Sancti probari posse videatur; in omnibus inquam, ejusmodi exemplaribus, præter, ut jam dictum fuit, Complutensem editionem: quanquam non videtur esse necessarium, illam excipere ex prædicto numero, cum ad illum minime pertinere censenda sit, quippe, quod in ea non legatur de Patre, & verbo, & Spiritu Sancto, quod unum sint, sed quod sint *in unum*. Multo enim minus ex hoc loquendi modo videtur posse colligi unitas essentiæ, quam ex illo. Unde factum est, ut, quamvis exemplaria Latina, in quibus totus hic locus habetur, ut vulgo habetur diximus, utrobique habeant *unum sunt*; in vulgatis tamen exemplaribus Græcis hodie obtineret, at priore quidem loco, ubi videlicet de Patre, & Verbo, & Spiritu Sancto agitur, legatur *Unum sunt*; in posteriore vero, ubi spiritus, & aquæ, & sanguinis fit mentio, legatur *In unum sunt*; Ubi scilicet posse quidem ex priore loco unitas essentiæ colligi, sed non item ex posteriore; & hac ratione incertam præcludere exceptio, quæ posset fieri; ut factum fieri solet, ex loco posteriore adversus eos, qui ex priore unitatem essentiæ colligunt. Neque enim exceptioni isti potest esse locus, si in posteriore aliter legatur, quam in priore,

[illegible]iore, & quidem ita, ut non possit ex eo omnino [illegible] intelligi queat, ut ex priore potest.

Explicavimus jam diligenter ea verba loci hujus, quæ supposititia esse arbitramur omnia, præter duo illa ecdiatu versiculi *In terra*, quæ diligentioris adhuc explicationis indigere: quæ quidem ea in nonnullis ex emendatioribus exemplaribus tam Græcis quam Latinis leguntur. Porro, si ea sint retinenda, quemadmodum plane faciendum videtur, si retineatur triplex prius testimonium cum verbis illis *In cœlo*. (Namque ea à multis exemplaribus Græcis manu scriptis, in quibus alioqui triplex illud prius testimonium legitur, minime legi, videtur testari editio Roberti Stephani in folio, ubi tamen, quemadmodum Lovanienses animadverterunt, typographicum mendum subesse videtur) si, inquam verba illa *in cœlo* retineantur; & consequenter hæc illis opposita *In terra*; sensus verborum *In terra* oportet ut sit, quod hic in terris ipsa testimonia illa apparuerint, spiritus, & aqua, & sanguinis, nec ea de cœlo data, aut descendere conspecta fuerint. Quanquam alioqui certum sit, quicquid testimonii ab illis profectum est, à Deo, & sic è cœlo, primam suam originem habuisse. Nam de spiritu, cum is, ut dictum est, sit virtus & efficacia divina, nihil dubitari potest, quin hoc, quod modo diximus, verissimum sit; sed de aqua etiam & sanguine, id est de puritate vitæ & doctrinæ, & sanguinis sui fusione, dubitari nequit, quin prima illarum rerum origo à Deo sit. De doctrina est satis apertum per se ipsum, de vita vero pura, cum illa ex puritate doctrinæ pendeat, idem (etiamsi non immediate, ut loquuntur, sicut de doctrina) affirmari merito potest. Quod vero ad sanguinis fusionem attinet, cum illa à sensu veritatis doctrinæ, & firma spe eorum, quæ Deo præstitit Christi fidelibus, proficiscatur, &, si de ipso Christo loqui velimus, ipse similiter, nisi sensisset veritatem eorum, quæ alios docebat, & spei illius maximi præmii, quod à Deo propositum illi fuerat, in ipso fuisset, nequaquam ut fecit, sanguinem fudisset: apparet, quod ipsa, sive in Christo, sive in Christi fidelibus, sui sanguinis fusio à Deo, & sic è cœlo originem ducat.

Jam volebam ulterius progredi, sed succurrit adhuc aliquid dicere de eo, quod in utroque testium ordine, secundum interpretationem nostram ponatur Spiritus Sanctus, quod fortasse cuipiam durum videtur, eo non obstante, quod supra hac de re antiquimus, & alibi, id est, in refutatione nostra libelli Vujeki, paucis verbis apertius diximus; nempe Spiritum Sanctum hic dupliciter considerari, prout videlicet virtus ista & efficacia divina aut de cœlo, ita ut id aperte intelligatur, sese exerit, cujus rei ratione testis hic ad priorem ordinem spectat; aut in ipsa terra quodammodo versatur, & ut illo [illegible] vires exerit, & effecta producit; cujus rei respectu ad posteriorem testium classem pertinet: hoc, inquam, non obstante, videbitur cuipiam fortasse durum, quod una & eadem res in utraque testium classe, sive ordine posita fuerit, cum videatur Apostolus omnino res illas testantes, quas in uno ex istis ordinibus ponit, ab altero ordine excludere, & plane tanquam differentes res posteriores à tribus prioribus considerare, ac commemorare; & hinc fortasse factum est, ut, quamvis alioqui omnis ratio persuaderet, nomine *spiritus* in posteriore testium ordine intelligi ipsum Spiritum Sanctum, id est signa & miracula, quæ vi atque efficacia divina ad confirmationem Evangelii, & consequenter, quod Jesus sit Christus, facta fuerunt: tamen non pauci omnino statuerint, nomine *spiritus* aliud quippiam intelligi in ordine isto, & quidam ex illis, inter quos Beza, & Piscator, affirmaverint, sub illa *spiritus* appellatione intelligi Evangelium ipsum; quod sane interdum fieri, verissimum esse censemus. Verum hoc in loco, quominus istam interpretationem admittamus, ut reliqua taceam, id potissimum suadet quod minus verum est, ipsum Evangelium testari; id est, (ut hic verbum testandi accipitur) fidem facere ac probare, quod Jesus est Christus. Immo Evangelium ejusmodi res est, quæ ipsa testimonio indiget, vel certe tam affirmandis & omnibus approbandis adhibita fuerunt à Deo testimonia illa, de quibus hic fit mentio, nisi quatenus ipsum Evangelium cum doctrinæ puritatem, quam diximus vim testandi habere. Sed doctrinæ puritas, ut dictum fuit, aquæ nomine, ut verisimile omnino videtur, significata sunt; si tamen ejus in enumeratione horum testium omnino sit ratio habita, idque aliqua ratione distincte ab ipsa vitæ puritate, quam eodem aquæ nomine significari affirmavimus. Quamvis enim supra non semel repetierimus, tam doctrinæ puritatem, quam vitæ, aquæ appellatione significari; confitendum est tamen, potiorem rationem habendam esse vitæ puritatis, quando de eo agitur, ut testimonium reddatur veritati Evangelii, & ipsi Jesu, quod sit Dei filius seu Christus. Et hanc ob causam aquæ nomine hoc in loco vitæ puritatem & innocentiam significari diximus, nulla mentione facta puritatis doctrinæ, cujus similiter in explicatione hac nostra Epistolæ hujus mentionem facere voluimus, id propterea factum est, ut nihil omitteretur, quod aquæ nomine ab Apostolo hoc in loco intelligi, & vim aliquam testandi, quod Jesus sit Christus, habere censeri possit. Nam alioqui doctrinæ puritas non ita apparet, si in ea rursum ipsa doctrina consideretur, ut non potius ea testimonio aliquo confirmari debere videatur, quam ut ipsa aliquid testetur. At vitæ puritas & innocentia maximam vim habet testandi, quod is, qui ea sit præditus, nec fallat, nec fallatur in ea religione, quam profitetur, & in ipsa doctrina puritati testimonium reddere omnino videtur ipsius vitæ puritas. Sed jam ad propositum revertamur, & concludamus, non fuisse causam, cur *spiritus* nomine, qui in eodem ordine testium cum aqua & sanguine conjungitur, ipsum Evangelium intelligeremus; nec sane existimamus, negari posse, quin nomine isto, ut dictum est, ipse Spiritus Sanctus intelligatur. Quod si propter id, quod antea dictum fuit, omnino durum videtur; satius est vel hinc agnoscere, suppositium esse ordinem illum trium testium in cœlo testantium, inter quos, etiamsi ponatur tanquam talis, qui diversus sit ab iis, qui testantur in terra, spiritus tamen sanctus commemoratur, qui idem revera est, qui spiritus inter eos numeratur, qui testantur in terra.

Vers. 9. Sed jam videamus, quid Apostolus subjungat, illico enim addit, *Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est*. Hæc verba ad eundem modum habentur in omnibus exemplaribus, tam Græcis, quam Latinis; Syriaca vero interpretatio, ut ea, quæ interdum paraphrasin potius facit, ita habet, ut sensus quidem idem sit, sed verba aliquantum diversa. Sic enim in Latina ejus interpretationis versione legitur, *Si testimonium filiorum hominum accipimus, quanto magis testimonium Dei, quod maximum est*. Sensus porro secundum omnem editionem omniaque exemplaria hic est, Si fides adhibetur hominibus aliquid testantibus, & testimonium, licet mere humanum, non spernitur; immo secundum illud sæpius sententiæ feruntur, & causæ dijudicantur: multo magis fidem adhibendam esse Deo aliquid testanti, & multo magis divino testimonio acquiescendum & innitendum esse; quippe quod falli aut fallere nulla ratione possit, cum interim utrique isti malo humanum testimonium sit subjectum. Unde fit, ut multo major autoritas sit divini testimonii, quam humani; id quod expressit Johannes, cum dicit, *testimonium Dei majus esse*.

Restabat, ut Johannes ad ratiocinationem suam recte concludendam aliquid diceret, unde appareret, testimonium, de quo proxime loquutus fuerat, divinum esse, manifeste enim ejus mens est, suadere, ut fides adhibeatur testimonio proxime à se commemorato. Idcirco secundum vulgatam editionem Latinam statim subjicit: *Quoniam hoc est testimonium Dei, quod majus est, quoniam testificatus est de filio suo*. Sed ceteræ aliæ editiones paulo aliter habent, nec reperiunt etiam illa,

nosse est, nec habent particulam illam, quae sonet vocem *quoniam*, quam nos interpres secundo loco habent: sed ad hunc modum constanter in illis legitur, *Quoniam hoc est testimonium Dei, quod testatus est de filio suo.* Quibus verbis declarat Apostolus, testimonium, cujus proxime mentionem fecit, à Deo profectum fuisse, sive Deum ipsius autorem esse, qui voluit testibus istis fidem facere, quod Jesus Nazarenus esset Christus, & hac ratione filio suo, qui nimirum alius nullus est, quam Jesus Nazarenus: testimonium reddere nempe, quod revera sit ipsius filius. Est autem animadvertendum, quod & hic forsitan, & sine dubio in sequentibus verbis, Johannes eodem sensu utitur nomine *Filii Dei*, quo uteretur simplici nomine ipsius *Jesu*, seu *Jesu Nazareni*. Quod attinet ad hunc locum quem prae manibus habemus (de aliis enim, qui sequuntur, mox videbimus) videtur negari non posse, quia si pro *filio suo* legatur *Jesu*, seu *Jesu Nazareno*, non modo idem sensus sit futurus, & non tamen id facere dicturus Johannes, quod vult, quam si filii Dei nomen retineatur, sed etiam apertius & secundum id, quod disputandi ratio requirit, id sit expressurus, quod vult. Vult enim, ut valde saepe à nobis repetitum fuit, ostendere, quod Jesus sit Christus seu Dei filius; & propterea dicere, quod ipse Deus hoc testatus est. Cui sensui multo magis videtur convenire, ut dicat, *Quoniam hoc est testimonium quod testatus est de Jesu*, quam, ut dicit, *de filio suo*. Verum, ut ante indicavimus, non est nihilominus ita necessarium, substituere loco *filii sui* nomen *Jesu* in verbis istis, quemadmodum videtur esse in sequentibus, quae, ubi explicabimus rem istam, melius aperiemus & confirmabimus. Interim animadvertendum videtur, ex hoc ipso loco videri posse colligi, suppositivum esse illum ordinem trium testium in coelo testantium. Primum enim ita Apostolus hic loquitur, ac si unius tantum testimonii supra mentionem fecerit, ut certe fecit, si unum tantum ordinem testium commemoravit, & praecipue, si addidit verba illa, *Et hi tres unum*, *sive in unum sunt*; quod vix aut ne vix quidem videtur posse dici eum fecisse, si duos plane distinctos ordines testium commemoravit, & utrique separatim addidit, quod testes ibi recensiti unum, sive in unum sint.

Deinde, cum hic, quasi aliquid novi dicens, affirmet, testimonium, quod praecessit, à Deo profectum fuisse, non videtur verisimile, quod jam istud antea expresserit: nam id sane expressit, si antea testimonium istud commemorans, mentionem fecit *Patris*, id est, Dei, qui illud dederit, quemadmodum diserte habetur in ordine isto testium, quem nos additum esse aliis pluribus rationibus adacti affirmare non dubitamus; & ob hanc ipsam causam dicimus, posteriorem partem hujus novi versiculi ita accipiendam esse, ac si Apostolus dixisset: Quamvis enim, dum proxime hujus testimonii, quod Jesus sit Christus, mentionem fecimus, nihil diserte diximus de eo, quod testimonium istud à Deo fuerit profectum: scitote tamen, illud à Deo plane profectum fuisse, & quicquid sive ex spiritu, sive ex aqua, sive ex sanguine testimonii fluxit, quod Jesus sit Christus, sive in ipsius Jesu persona, sive in ipsius fidelibus, id totum Deum autorem habere, qui per istos tres testes apertam fidem facere voluit, quod Jesus ille Nazarenus sit ipsius filius. Jam quomodo & cur peracte, & unde sit Apostolus istud affirmare, ubi intellectum fuerit, quid sit ille *spiritus*, quidve ista *aqua & sanguis*, id plane percipere valde proclive fuerit, & nos supra ea diximus, unde satis constare potest, non modo, quicquid testimonii, quod Jesus sit Christus, ex signis & miraculis profectum est, sed etiam, quicquid ex vitae ac doctrinae puritate, & perpessionibus ac mortibus, tum Christi, tum fidelium ejus, ad similiter testandum profectum fuit, Deum ipsum autorem habere.

Vers. 10. Postquam Apostolus asseruit, testimonii à se commemorati autorem esse Deum, ita ut merito dici possit, Deum ipsum testimonium istud dedisse de Jesu Nazareno, quod sit ipsius filius, seu Christus, pergit inquiens: *Qui credit in filium Dei, habet testimonium in se.* In quibus verbis nulla alia, judicio meo, mens Apostoli est, nisi affirmare, quod ad testimonium illud Dei recipiendum, & hac ratione erga Deum, ut decet, se gerendum, nihil aliud sit opus, nisi ut quis credat, Jesum esse Dei filium. Articulus enim additus in Graeco voci *testimonii*, ut saepe alibi, habet sine dubio vim pronominis demonstrativi, non secus ac si scriptum esset, *Hoc testimonium*. Verbum autem *habet* est figurate pro *accipit* seu *recipit* positum. Nam quisquis accipit seu recipit, acceptum à se seu receptum habet. Nec ullo pacto propter illud *habendi* verbum intelligendum est, Johannem hic loqui de testimonio aliquo Spiritus Sancti, quod is in suo corde habeat, qui credit, Jesum esse Christum, & sic in filium Dei credit. Nam isti sensui, nec articulus nomini *testimonii* praepositus consentit, nec ipse Apostoli scopus consentaneus est. Nec sane est verisimile, ab ipso tantam rem, eamque novam, (si quis ea spectet, quae tota hac de re, de credendo scilicet in Dei filium, non modo hic, sed etiam ubique in sua hac Epistola disputavit) tam obscure ac parce fuisse ab eo indicatam, praesertim cum de ejus veritate merito dubitare quis possit; quandoquidem, si *habendi* verbum proprie accipiendum est, quemadmodum sensus iste requirit, videtur sentiendum esse, illud Spiritus Sancti testimonium jam haberi ab eo, qui credit in Dei filium, imo antequam credat, ex quo videlicet inducatur, ut in ipsum credat, ut quidem complures plane requiri pro certo habent, quae tamen res nullum habet certum testimonium ex ipsis Sacris Literis, ex quibus potius apparet, non esse quempiam sancto spiritu, ejusve in suo corde testimonio praeditum, nisi postquam in Dei filium crediderit.

Non est igitur recedendum ab interpretatione nostra, quam alios quosdam animadvertisse huic loco convenire, quamvis non plene id animadverterint, nos comperisse arbitramur. Jam, quod attinet ad nomen *filii Dei*, quod his verbis continetur, jam supra monuimus, illud positum ab Apostolo fuisse pro *Jesu* nomine: sed, ut mox videbimus, hunc morem videtur Apostolus praecipue in hac suae Epistolae parte servasse, ut id dicat, quod ex eo sequitur, quod si secundum legitimum ratiocinandi modum loqui voluisset, dicendum ei fuerat. Certum est enim, mentem ipsius esse, illos commendare, &c. rectissime ac secundum Deum facere eos, affirmare, quia credunt Jesum esse Christum, seu Dei filium. Hic, inquam, sine dubio, tum hoc in loco & alibi supra, est scopus Apostoli. Verum, quia ex eo, quod quis credit, Jesum esse Christum, seu Dei filium, consequitur, hunc ipsum credere in Dei filium, propterea loco ejus, quod secundum istum scopum suum debuisset ex ratiocinandi jure quodam dicere, *Qui credit, Jesum esse Christum*, seu *Dei filium*, dicit, *Qui credit in filium Dei*; vel potius, & ad id, quod probare volumus, accommodatius, cum scilicet pro *Jesu* nomine posuisset nomen *filii Dei*, dicendum est, quod, cum ex eo, quod quis credat, Jesum esse Christum, seu Dei filium, consequatur necessario, quod credat in ipsum Jesum, pro eo, quod istam potentiam consequutionem respiciens debuisset dicere, *Qui credit in Jesum*, dicit, *Qui credit in filium Dei*: quippe, quia necessarium est, ut, si Jesus est Dei filius, qui in ipsum credit, in Dei filium credat.

Apparet igitur, ut unico verbo multa Apostolus complecteretur, spectatum ab ipso fuisse verum ratiocinandi rationem, ab ipsisque pro concesso id positum fuisse, quod probandum videbatur, &c, quo admisso, jam nullus dubitationi relinquitur locus. Quis enim negare audax fuerit, illum recte facere, & divino testimonio assentiri, qui in filium Dei credit? Non solent autem ea doceri aut moneri, nec sane debent, quae unusquisque per se satis intelligit. Hic autem, sicut ubique in hac Epistola, doctoris & monitoris personam, sine ullo dubio Apostolus sustinet. Itaque videtis, verum esse, quod dicimus,

filii

filii Dei nomen hic idem plane valere, quod *Jesu* nomen, si quis ipsam ratiocinationis Apostoli vim diligentius inspectet. Idem videbimus in sequentibus ipsius verbis perinde evenire; id quod non ita constanter affirmari posset de eadem *filii Dei* appellatione, quæ in fine superioris versiculi habetur (id quod ante à nobis indicatum fuit) propterea quod posuit ibi Apostolus, non recedendo à recto ratiocinandi modo, non ipsum *Jesu* nomen, sed *filii Dei* ponere, ut ostenderet evidentius, quanti faciendum esset testimonium, quod commemoraverat; cum illud non modo Deum auctorem haberet, sed etiam ad eum pertineret, qui ipsi Deo omnium aliorum longe charissimus esset, nempe ad filium ejus, quem cum Deus impensissime amaret, noluit eum sine suo testimonio esse, sed plane ex testimonio à se illi dato constare, eum revera ipsius esse filium, illum videlicet unicum ac dilectissimum.

Postquam Johannes affirmavit, ut quis divinum testimonium, de quo loquebatur, accipiat, id tantum requiri, ut in Jesum credat, eumque Dei filium esse agnoscat, statim, ut solet, per antithesin aliquid subjungit, & ait: *Qui non credit Deo, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de filio suo.* Vulgata quidem editio, pro voce *Deo*, habet *filio*; sed exemplaria Græca omnia, & Syriaca interpretatio *Deo* habet. Unde apparet id, quod diximus, Apostolum ponere id, quod consequitur, pro eo, unde consequitur, ut brevi verborum compendio multa dicat, spreta alterius vera & concinna disserendi ratione. Quis enim non videt, dicere illum debuisse, si veram antithesin suis verbis, quæ ad præcedentia feruntur, complecti voluit, non quidem *Qui non credit Deo*, sed, *Qui non credit filio Dei*, aut saltem simpliciter *filio*, ut vulgata editio habet? Proxime enim in verbis, quibus ista opponuntur, non de credendo in Deum, sed de credendo in Dei filium mentio facta est. Verum, quia ex eo, quod quis non credit in Dei filium, seu Dei filio, necessario consequitur, quod ipsi Deo non credat, propterea ita loquutus est Apostolus, ac si diceret: Qui non credit in filium Dei, & consequenter ipsi Deo non credit, ille facit Deum mendacem. Pro verbo *facit*, quod est apud Latinum veterem Interpretem, & apud Syriacum, Græca exemplaria habent *fecit*; quæ in re parum admodum est momenti, propter frequentem, ut alias monuimus, in Scripturis Sacris temporum enallagen in ea parte orationis quam Grammatici Verbum vocant. Similiter loco verbi *credit*, quod in Latino codice legitur, in Græco est *credidit*, cui lectioni, quamvis in superiore verbo cum Latino consenserit, adstipulatur Syriaca interpretatio. Sensus totius periodi facillimus est, cum aliud nihil contineat, quam contrarium ejus, quod proxime præcedentia verba continent. Cum enim in superioribus verbis dictum fuisset, illum, qui in filium Dei, id est in Jesum, qui est Dei filius, credit, accipere seu recipere Dei testimonium, quod scilicet ipse Jesu filio suo dedit: in hac periodo per antithesin, ut dictum est, dicitur, eum, qui in Jesum non credit, & sic ipsi Deo fidem non habet, mendacem facere ipsum Deum, propterea quia non credat testimonio, quod Deus filio suo dedit. Ubi nihil habemus revera, nisi meram contrapositionem, exceptis tantum illis verbis, *Mendacem Deum facit*. Quorum tamen oppositum virtute ipsa in præcedentibus verbis plane continebatur. Nam certe, qui accipit, seu qui recipit Dei testimonium, is ipsum Deum veracem facit, id est, hoc suo facto esse profitetur. Hæc enim vis est verbi *Faciendi*, in hoc & in similibus locis, ubi tales loquutiones habentur.

Jam in his verbis hujus decimi versiculi, *Quod testificatus est Deus de filio suo*, quamvis eadem sint cum illis, quæ leguntur ad finem similiter ut hic versiculi superioris, illud *de filio suo* multo certius, quam illic, ita accipiendum est, ac si dictum esset, *de Jesu*. Est enim hoc, ut diximus, antithesis ejus, quod ante hoc eodem versiculo dictum fuit, ubi docuimus nomen *filii Dei*, idem prorsus valere, quod nomen *Jesu*, cujus loco propter causam, quam attulimus, positum ab Apostolo fuerit, cum in versiculo superiori dicere nemo, fieri posse, ut ibi nomen *filii Dei* proprie accipiatur. Alicujus autem momenti atque utilitatis esse hanc considerationem, quod Johannes *filium Dei* nominans idem dicere voluerit, ac si *Jesum* simpliciter nominasset, aut saltem dixisset, hoc quidem in loco, *de Jesu, qui est filius ejus*, & ad hunc modum alibi loquutus fuisset, præter id, quod hinc agnoscitur, quid requirat recta ratiocinandi ratio, mox, Deo volente, planum faciemus.

Vers. 11. Pergens enim sic ait Apostolus: *Et hoc est testimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus, & hæc vita in filio ejus est.* Explicat his verbis Johannes, quantum momenti & ponderis in se haberet illud, quod Deum testatum fuisse proxime dixit atque inculcavit, explicato etiam, quamvis subobscure, ipso testandi modo. Ut enim ante non semel reperimus, voluit sæpius Apostolus dicere, Deum testatum fuisse, quod Jesus sit Christus, seu ipsius filius. Quare hic nunc explicat, quid hoc sibi velit, Jesum esse Christum, & ait, hoc idem reipsa esse, atque nobis per Jesum dari à Deo vitam æternam, seu vitæ æternæ à Deo consequendæ rationem totam inveniri in ipso Jesu; cum videlicet & in ipsius doctrina ea contineantur, quæ vel credere vel facere debeamus, ut vitam æternam adipiscamur, & ipse Jesus is sit, qui nobis vitam istam sit daturus: quamvis hoc prioris rei, quod scilicet doctrina à Christo proposita contineat viam vitam æternam adipiscendi, præcipue ac potissimum hoc in loco ratio ab Apostolo habita fuerit. Videtur, me non secus in his verbis, quam in superioribus, nomen *filii Dei* ita accipere, ac si nomen *Jesus* ejus loco positum fuisset. Nam certe nihilo plus momenti habet in hoc loco nomen *filii Dei*, quam *Jesu* nomen; & interim similiter ut supra, si appellatio *filii Dei* ita accipiatur, ac si simpliciter nomen *Jesu* hic fuisset positum, legitima disputandi ratio melius omnino constabit; cum ea requirat, ut, si *filii Dei* nihilominus mentio hic facienda sit, non aliter fiat, quam per modum declarandi, quod Jesus sit Dei filius. Nam si quis dixerit, omnino per se ac præcipue necesse hoc potissimum in loco, quemadmodum & in verbis proxime sequentibus, ipsum *filii Dei* nomen poni, ad indicandum, quod necesse sit agnoscere ac credere, quod is, in quo vita æterna sit posita à Deo, seu per quem Deus vitam æternam nobis dederit, sit Dei filius, nempe unigenitus ac singularis, ita ut tanquam res duas diversas ponat, quod Jesus is sit, per quem Deus vitam æternam nobis dedit, & quod sit ipsius Dei filius unigenitus, is non parum fallitur: præsertim si arbitretur, necesse esse has duo tanquam diversa à nobis debere agnosci, & utramque distincte alteram ab altera omnino credi, si vitam æternam velimus adipisci. Verius enim est, ad hoc, ut quis vitam æternam adipiscatur, satis esse, persuasum habere, quod Deus per Jesum det nobis vitam æternam: quamvis certum similiter sit, neminem vitam æternam adepturum, qui non credat, Jesum esse Dei filium, cujus rei hæc causa est, quod idem plane polleat, *Habere potestatem dandi æternam vitam*, & *esse Dei filium*, unigenitum illum, inquam, ac singularem, (sic enim semper in tota hac disputatione simplex *filii Dei* nomen est accipiendum) adeo ut verba nostra ita accipi velimus, ut non sit plane necessarium, de Jesu credere, quod sit Dei filius, sub hac ipsa *filii Dei* appellatione: sed satis sit, credere, eum habere potestatem illam, quam diximus, & eam recte ac plene intelligere, etiamsi aliquis nollet quo assentiri, neque agnoscere posset, hinc consequi, ipsum Jesum esse Dei filium. Non enim necessarium est hic scire, quid significet hoc nomen, seu hæc appellatio *Dei filius unigenitus*, sed satis est, ea Jesu tribuere, quæ faciunt illum Dei filium unigenitum, etiamsi is, qui ista ei tribuit, hoc ignoret. Cæterum, quod diximus de recte ac plene hoc intelligendo, quod

Jesus habeat potestatem nobis æternam vitam dandi. Sequitur, habere nos tamen agnitis, præter id, quod doctrina Christi ejusmodi sit, ut, si quis secundum illam vivat, vitam æternam sit habiturus, Jesum illo ultimo die suscitaturum a mortuis suos fideles, & transformaturum corpora nostra vilia, ut fiat conformia corpori illius glorioso; sed etiam nunc perpetuo habere curam omnium suorum, omniaque iis posse largiri ac suppeditare, quibus indigeant, quo facilius possint in cœpto cursu pergere ac perseverare, & tandem vitam æternam adipisci. Id quod Christum habere agnosci nequit, quin simul agnoscatur, illum esse suis fidelibus per totum hoc tempus, usque ad ipsum judicii diem, loco ipsius Dei, & pro ipso Deo in Ecclesia regnare; & inde necessario consequitur & cultus divini exhibitio, & agnitio potestatis implorandi ipsius Jesu opem in iis omnibus, ubi habenti ratio curæ ac gubernationis prodesse, quam Jesus suorum fidelium habet; sine qua exhibitione & agnitione certum est, neminem vel dignum quidem esse, qui Christianus appelletur.

Ut igitur ad propositum revertamur, dicimus, mentem Apostoli esse, affirmare, Deum testatum esse, *se dedisse nobis vitam æternam per Jesum*, id est, promisisse æternam vitam iis, qui doctrinam ipsius Jesu amplexi fuerint, & simul etiam fuerint persuasi, ipsum Jesum vitam illam dandi potestatem habere, ex dono videlicet ipsius Dei, qui propterea dicitur hac ratione nobis vitam æternam dedisse. Itaque, ut dictum est, si nomen *filii Dei* omnino hoc in loco, ut quidem censemus, retinendum est, hoc pacto retinendum est, ut censeatur ab Apostolo pro eo, quod dixit, *In filio ejus*, dictum fuisse, *In Jesu, qui est ejus filius*, quemadmodum alibi supra, & fere ubique verba ipsa accipi possunt.

Vers. 12. Pergit Johannes, & ait: *Qui habet filium, habet vitam; qui non habet filium Dei, vitam non habet.* Hæc verba ostendunt, nomen *filii Dei* proxime ante, licet aliqui sit loco simplicis nominis *Jesu*, haud frustra fuisse positum, ut scilicet Apostolus sibi viam sterneret ad hæc dicenda, quæ his verbis continentur, in quibus nomen *filii* seu *filii Dei* magis proprie, magisque per se ipsum, quam antea accipitur, ut ostendit ipsa loquutio *habere filium*. Ea enim significatur, agnoscere in Jesu, quod sit Dei filius, id est, ut ante diximus, se præditum potestate illa divina, & doctrinam proposuerit, quam si quis fuerit amplexus, ac rectissime fecerit, & Dei voluntatem compertus fuerit. Nam si quis ejusmodi est, ita videlicet, ut hæc ex animo credat, & propterea re ipsa ipsius Jesu doctrinam amplectatur, & ipsi Jesu adhæreat, is sine dubio vitam habet, nempe æternam: cum contra, si quis talis non fuerit, is nequaquam æternam vitam habeat. Nam, ut Petrus Apostolus testatur Act. 4. 12, *non est sub cœlo nomen aliud datum, per quod servari possimus, nisi nomen Jesu, neque in ullo alio est salus.* Quæ verba tamen tam Johannis, quam Petri, non ita interpretamur, ut non possit ex eis protinus statui, neminem servari iri, seu vitam æternam adepturum, qui ipsius Jesu cognitionem non habuerit, vel etiam nihil de ullo Dei filio, per quem æterna vita nobis contingat, unquam audierit.

Ex verbis quidem Petri sententia ista necessario non colligitur. ex illis enim sane apparet, Petrum loqui de patefacta Dei voluntate, circa negotium salutis æternæ, & propterea aliud nihil affirmare, quam Deum non patefecisse ullam aliam viam salutis æternæ adipiscendæ, præter fidem in Jesum, qui dicitur Christus. Quod vero attinet ad verba Johannis hoc in loco, quamvis illa videantur ad illam sententiam probandam efficaciora, quippe in quibus diserte negetur, eum habere vitam, qui filium non habet: tamen possunt ea ita accipi, primum, ut generatim dicta intelligantur, & non protinus universe; & ad religiones cultusve divini respiciant, quæ vel nunc in mundo essent, vel postea existere possent, de quibus voluit Apostolus proprie affirmare, nullam earum esse, unde, si quis illam servet, vitam æternam sit adepturus. Sed præterea verbum *Habendi* præsenti tempore, dum ait, *Non habet vitam*, videtur significare certitudinem, ac ut dicitur, seu certam spem illius vitæ, quam negat quenquam habere, qui filium Dei non habet: cum interim tamen non prorsus neget fieri posse, ut quis unquam re ipsa vitâ æternâ à Deo donandus sit, nisi ipsius Dei filii notitiam habuerit, eique adhæserit. Summa hæc est, tam Petri sententiam, quam Johannis, & si quæ sint aliæ similes, in Sacris Literis ita accipi debere, ut intelligamus, nullam viam consequendæ æternæ vitæ patefactam hominibus a Deo esse, præter eam, quam Jesus Christus docuit, & sic præter fidem in ipsum Jesum. Quod si Deus nihilominus cuipiam dare vitam æternam velit, quamvis Jesu Christi cognitionem non habeat, nihil ab eo fit adversus sententias illas. Est enim hoc ipsius Dei arcanum, quod nobis patefacere noluit, nec inquirendum a nobis est, seu hac de re in utramvis partem quicquam statuendum, & agnoscendum. Hoc non leviter errare inter eos, qui Christianam Theologiam profitentur, qui audent rem hanc non modo inquirere, sed & ea in alterutram partem aliquid omnino constituere: quamvis sibi videantur ad id faciendum duci non modo rationibus quibusdam, ut illis quidem videtur, maximi ponderis, sed etiam aliquot Sacrarum Literarum testimoniis, quæ tamen ab ipsis non bene intellecta sunt. Sed non est ut de hac re hoc loco ulterius disputemus, ne forte, dum aliis curiositatis cujusdam videmur nobis merito damnare posse, ipsimet curiosi esse videamur.

Illud nec curiosum, nec inutile videri poterit, si ad discrimen Veteris & Novi Fœderis rectius percipiendum observaverimus, ex his duobus versiculis 11. & 12, qui eandem ferme sententiam continent, posse quiddam colligi, præcipue vero ex v. 11, quod ad prædictum discrimen plurimum pertinet; videlicet vitæ æternæ promissionem non fuisse a Deo datam, nisi per Jesum Christum. Quandoquidem verba illa, *Deum dedisse nobis vitam æternam, & hanc in filio ejus esse*, id est, ut dictum fuit, in ipso Jesu, videntur omnino significare aliquid novi, quod Deus fecerit per Christum; maxime cum præcedant ante ista verba, illa, *Et hoc est testimonium*, quibus, ut supra diximus, voluit significare, se in sequentibus verbis expressurum substantiam, & simul summam utilitatem ac pondus divini testimonii, quod Jesus sit Christus. Nam certe hoc, quod Deus testari voluit, non erat res, quæ jam sciretur, sed plane nova, & consequenter novum erat illud quod ipsi continebatur. Continebatur autem re ista, ut sequentia verba, quibus nos hujus rei novitatem contineri diximus, aperte docent, Deum dedisse, id est, promisisse, seu dare constituisse nobis vitam æternam, hancque vitam posuisse in filio suo, id est, in Jesu, qui dictus est Christus; posuisse, inquam, ea ratione, quæ ante explicatum fuit, unde videtur in una re nova posse duo animadverti, unum, quod est ipsa promissio vitæ æternæ, alterum, quod est ratio illam dandi, seu medium, per quod Deus illam dederit. Et sane nemo negare poterit, sub Vetere Testamento nec vitam æternam promissam fuisse a Deo, nec modum illam consequendi fuisse patefactum, ita videlicet, ut id ab iis, qui illam consecuturi essent, intelligeretur. Nam & nihilominus, antequam Christus suum Evangelium prædicaret, fuerunt in Dei populo, qui sibi vitam æternam pollicebantur, eamque a Deo sperabant, id non ex ipsis Dei promissis aperte colligebant, sed vel mystice illa interpretabantur, vel præ summo atque innato immortalitatis desiderio, quo omnes tenemur, tam boni spem ipsi sibi fingebant; fingebant, inquam, non quidem habita ratione ejus, quod futurum esset, ut mox dicemus, sed ejus, quod Deus promisisset.

Quam-

Quamvis autem ex eo, quod Apostolus dicit, vitam æternam esse in Christo Jesu, seu Dei filio, & eum, qui filium non habeat, vitam, nempe æternam, non habere, videatur aperte colligi, ut antea dictum est, sine Christi cognitione non contingere vitam æternam, & certum sit, quicquid plerique contra sentiant ac disputent, eos, qui Christi adventum præcesserunt, non habuisse Christi notitiam, tanquam videlicet ad se pertinentis, & per cujus fidem ipsi ad Deum accederent, sed, quicquid ipsi de Christo futuro credebant, id totum ab illis existimatum fuerit, non ad se ipsos, sed ad eos, qui futuri tunc essent, cum Christus adveniret, omnino pertinere. Tamen ex altera parte satis constat per ipsa divina testimonia, iis, qui ante Christi adventum Deo fuerunt confisi, eique obedientes fuerant, datum iri ab ipso Deo æternam vitam, sicut & illis, qui post Christi adventum tales fuerunt, & per ipsum Christum Deo confisi sunt, eique obedierunt. Nam præter testimonium non obscurum ipsius Domini Jesu, Luc. 20.37, 38, cum Sadducæis de resurrectione mortuorum disputantis, quod Abraham, Isaac, & Jacob resurrecturi sint, nempe ad immortalem vitam, unde intelligi potest, omnes alios, qui illorum trium fuerunt similes, similiter resurrecturos; habemus testimonium auctoris Epistolæ ad Hebræos cap. 11, ubi non solum illud idem docet de tribus istis, & Domini Jesu quodammodo verba explanans, non obscure affirmat, eos regni cœlestis futuros participes; sed etiam, enumeratis, partim nominatim, partim generatim, aliis plurimis, qui ante Christi adventum, in Dei populo, fide in ipsum Deum fuerunt præditi, ipsisque à tali fide vehementer commendatis, tandem ad hunc modum concludit v. 39, 40: *Et hi omnes testimonio probati per fidem, non reportarunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* In quibus Apostoli verbis duo sunt diligenter notanda. Unum est illud, propter quod ea protulimus, videlicet illos omnes, qui ante Christi adventum fide in Deum præditi fuerunt, una cum iis, qui, Christo jam patefacto, ei fidem adhibuerint, perficiendos esse, id est, futurum, ut una cum illis perficiantur, hoc est immortales ac beati fiant. Nam certe perfectio, nimirum id consequendi, quod Deus dare constituit, quod attinet ad illos, qui Christo fidem adhibuerint, est immortalis ac beata vita. Alterum, quod in his verbis notari debet, illud est, quod illi quoque, qui Christi adventum antecesserunt, habuerint promissionem, & sic revelatum sibi aliquid, quod Deus illis dare constituisset. Ejusce rei perfectio, cum sit, ut diximus, in illis, qui Christo crediderunt, & consequenter etiam in istis, qui cum illis hac in re plane conjunguntur, eisque pares fiunt, immortalis ac beata vita; videtur hinc prorsus consequi, istis quoque, qui Christi adventum præcesserunt, Dei fidelibus, promissam fuisse beatam atque immortalem vitam; quod penitus iis, quæ supra diximus hac de re, adversari dicendum est. Sed tamen non ita res habet.

Animadvertendum debet in ista conclusione, Apostolum potissimum de iis loqui, (nam proxime de illis loquutus fuerat) qui ante Christi adventum, cum Dei fideles essent, misere admodum in hoc mundo afflicti fuerunt, & plerique in ipsarum afflictionum quasi medio extincti. Namque hi certe promissiones sub ipso Vetere Testamento à Deo suis fidelibus factas non acceperunt. Constat enim, Deum in ipsa Lege Mosis felicitatem, non autem miseriam in hac vita fidelibus suis promisisse. Relinquitur igitur, ut isti, cum Deus mentiri nequeat, sint consequuturi felicitatem aliquam, seu aliquid à Deo reportaturi, unde se ab ipso deceptos minime fuisse plane sentiant eoque agnoscant. Hoc autem interpretatur Apostolus fore præmium idem cum eo, quod reportaturi sunt ii, qui in Christum crediderint. Itaque ratiocinatur isto in loco scriptor ille divinus eadem ratione, qua supra eodem capite ratiocinatus fuerat, de Abrahamo, Isaaco, & Jacobo versu sedecimo, sequentibus 13: *Juxta fidem mortui sunt isti omnes, non acceptis repromissionibus, sed à longe eas aspicientes, & salutantes, & confitentes, quia hospites & peregrini sunt super terram;* &c. Ex quibus verbis apparet, istos similiter, id est, Abrahamum, Isaacum & Jacobum, non consequutos fuisse promissiones illas, quas a Deo acceperant; unde concludit idem Scriptor, necesse esse, ne videatur Deus mentitus, eos tandem habituros patriam aliquam, seu possessionem, quæ illis placeat.

Nam possessio fuerat illis a Deo promissa, & propterea v. 16 ait de illis, *Nunc autem meliorem appetunt, id est, cœlestem*, nempe patriam seu possessionem. Ubi *appetendi* verbum figurate ponitur, non significatione non quidem animi, seu spei ipsorum (jam enim erant mortui) sed futuri eventus, id quod expresse declarant mox sequentia verba, in quibus testatur idem scriptor, suum præceptorem & magistrum Dominum Jesum imitatus, *quod* ideo *non*, quamvis mortui erant, *Deus se Deum vocari, propterea quod præparaverit illis civitatem*, id est, decreverit illis dare hæreditatem cœlestem, postquam nimirum ejus beneficio a mortuis revocati fuerint. Itaque videtis, illis antiquis Dei fidelibus, quamvis ipsis vita æterna à Deo promissa non fuerit, (dicuntur enim non accepisse promissiones sibi factas, & quænam istæ essent, non obscure exprimitur, nempe rerum ad hanc vitam ejusque felicitatem pertinentium) tamen datum iri ipsam cœlestem patriam, & eamdem immortalem ac beatam vitam, quam habituri sunt ii, qui post Christi adventum Deo per ipsum Christum subditi fuerunt. Sunt igitur Scriptoris nostri verba, ac sententia ista, quod, qui filium non habet, vitam non habet, ita accipienda, ut sonant, quod attinet ad tempus præsens verbi *habendi*, & sic ad tempus illud, quo Johannes scripsit, quod erat Evangelii tempus, accommodanda, non autem ad tempus præteritum, seu antiquum illud, quod ante Evangelium fuit, pertrahenda.

Vers. 13. Jam vero, quia Apostolus proximis sententiis concluserat tractationem suam, quam alibi supra attigerat, sed in hoc capite peculiariter & ex professo aggressus fuerat, de Jesu videlicet, qui dictus est Christus, quod vere sit Christus, seu Dei filius, id quod probare ac persuadere voluit, ut præcipuum suum scopum totius Epistolæ attingeret, qui, ut dictum fuit, est, illos, ad quos scribit, ad veram præceptorum Christi obedientiam inflammare, atque, ut in ea persistant, & in dies augeantur, efficere: propterea subjicit, tanquam brevissimum epilogum tractationis hujus, & finis, quem in ea sibi proposuit, verba hæc: *Hæc scripsi vobis, qui creditis in nomen filii Dei, ut sciatis, quoniam vitam æternam habetis, & ut credatis in nomen filii Dei.* Quæ verba à nobis recitata sunt, ut habentur in ipso Græco codice, idque ut conjicere licet, in omnibus exemplaribus, quæ hodie extant. Nam & vulgata Latina editio, & Syriaca interpretatio, aliter legunt. In utraque enim desiderantur ultima illorum verborum, videlicet, *& ut credatis in nomen filii Dei*; & utraque in reliquis, quæ retinuerunt, inter se non consentiunt. Nam Latine leguntur eo ordine, quo Græce; Syriace vero ordine ipsorum mutato. Priore enim loco ponit Syrus interpres verba illa, *Ut sciatis, quod vitam æternam habetis*, sive, ut apud eum legitur, *vita æterna est vobis*, posteriore vero illa, *Qui creditis in nomen filii Dei*; ubi etiam apud ipsum, non *creditis* sed *credidistis* habetur. Indicat autem hæc inter hos duos interpretes differentia, vix habuisse illos probatum aliquem codicem Græcum, in quo desiderarentur ultima hujus particulæ verba, quæ alterutrique omissa esse diximus; & verisimile est, visa fuisse ultima ista verba supervacanea, & idcirco in aliquibus nimis prolixis exemplaribus inventa fuisse abrasa, & in aliquo ex illis, dum hoc fit, & abrasa ista ut deleantur, quæritur, reliquorum verborum ordinem perturbatum fuisse.

Quicquid sit, verisimile plane est, veram lectionem eam esse, quam exemplaria Græca habent; neque enim quicquam absurdi, aut supervacanei in eo est, quod Apostolus eos, quos dicit jam credere in nomen filii Dei, hortetur, ut id faciant, id est, ut in eo perseverent, & magis magisque augescant & confirmentur; atque ut in hunc ipsum finem, quemadmodum ipsa verba sonant, ea omnia scripserit, quæ & in hoc capite præcipue, & alibi quoque supra in eadem Epistola habemus, quæ pertinent ad confirmandum, quod Jesus sit Christus, & quod per eum vita æterna nobis obvenerit. Ubi idem dicimus, quod paullo ante de nomine filii Dei diximus, illud scilicet in hoc brevissimo epilogo sic positum, idem prorsus valere, ac si vel simplex *Jesu* nomen positum fuisset, vel hac ratione, ut pro *filii Dei* legeretur, *Jesu, qui est Dei filius*. Nec quisquam erit, qui fateatur, si hoc loco ita legeretur, apertius notum fore id, quod Apostolus dicere voluit, visumque iri, eum aliquanto melius secundum rectam dispensandi rationem loquutum fuisse. Jam igitur quasi hac in parte petorum Apostolus concludit, se, quæ hac de re scripsit, quod scilicet testimonio divino fuerit comprobatum, Jesum esse Christum, hoc animo ad illos ipsos scripsisse, qui jam in ipsum crederent, ut eo magis certi essent, se ita credendo vitam æternam adepturos, & propterea omni studio curarent, ne à tali fide quicquam deficerent, sed potius in ea in dies crescerent ac prorsus stabilirentur. Hoc facto, subjicit quiddam valde utile, magnique momenti, quod inde proficiscitur, si quis ex animo credat, Jesum esse Christum, seu Dei filium, eique propterea confidat, & consequenter ejus præcepta servet.

Vers. 14. Et quia ipse et unus ex illorum numero erat, à secunda persona pluralis numeri, qua proxime usus fuerat, transit ad primam, & ait: *Et hæc est fiducia, quam habemus ad eum, quia, quodcunque petierimus secundum voluntatem ejus, audit nos.* Bezæ interpretatio, pro *eum*, ut omnes editiones habent, habet *Deum*, & quidem, quod attinet ad sensum, recte: sed non oportebat interim lectionem omnium fortasse codicum propterea mutare, (hanc enim arbitror hujusce mutationis fuisse causam) quia videbatur alioquin non de Deo, sed de Dei filio hic agi intellectum fuisse; quippe de quo postremo actum fuerit, & sic verisimile plane fit, pronomine isto relativo *eum*, illum, non autem Deum significari, cum tamen certum sit, id, quod hic dicitur, non ad Dei filium, sed ad ipsum Deum, ex consuetudine loquendi Sacrarum Literarum, referendum esse, quæ, cum de orando seu petendo à divinitate verba faciant, ipsum Deum seu Patrem semper nominare vel intelligere solent. Non erat, inquam, nihilominus opus ista mutatione, cum usus frequens hujus scriptoris in hac Epistola sit, simplici relativo pronomine Deum ipsum intelligere, etiamsi is postremo ante nominatus non fuerit, sed Jesus Christus, sive ejus filius, ut supra non semel monuimus, & hic locus ejus rei exemplum manifestum esse potest, quemadmodum in disputatione nostra de Servatore observatum à nobis fuit. Sunt qui id, quod his verbis continetur, de fiducia, quod Deus eos audiat, qui in ejus filium credant, si quid ab ipso petierint, referant ad ipsam æternam salutem; id quod mihi nullo pacto probari potest.

Sentio enim, ut supra ex verbis nostris intelligi potest, Apostolum hic loqui de bono aliquo, quod Christo fideles habeant, præter ipsam æternam vitam. Nec ullam causam video, cur aliter sentire debeamus, vel cur dubitare possimus, an sit quicquam, quod liceat à Deo petere Christiano homini cum firma spe illud obtinendi, etiamsi id non sit ejusmodi, ut ad ipsam vitam æternam omnino spectet. Habemus similem sententiam huic, quæ proxime recitatis verbis continetur, supra cap. 3. 22. ubi aliquid hac de re, ut locus postulare videbatur, diximus, sed plenam ejus tractationem ad hunc locum reservavimus. Est autem utrobique sententia plane eadem aperta, quod, qui Deo per Christum obediant, impetrent ab ipso, si quid ab eo petunt. Nam utrobique aperte loquitur Apostolus de fidelibus. Tantum, quod id priore loco dixerat, eos describendo, quod observent præcepta Dei, & ea faciant, quæ in ipsius conspectu placent, hic aliis verbis, sed eadem prorsus sententia dicit, istos, videlicet de quibus loquitur, credere in nomen filii Dei, adeo ut vel ex collatione istorum duorum locorum possit satis intelligi, fide in Christum, seu in Dei filium, contineri observationem mandatorum Dei, & obedientiam, quam sibi Deus ex ipsius sui filii præscriptione præstari vult. Diximus autem superiorem locum explicantes, aliquid nihilominus ad hoc, ut quis ea obtineat, quæ à Deo petit, requiri, præter id, quod illi secundum Christi præcepta sit obediens; quod quid sit, in hujus præsentis loci explicatione nos dicturos polliciti sumus. Est autem hoc quiddam non plane unicum ac simplex, sed saltem duplex; cujus alterum ac præcipuum membrum habemus hic expressum in ipso præsenti loco, in verbis illis, *secundum voluntatem ejus*. Primo igitur ac præcipue præter obedientiam præceptorum Christi, ut quis id impetret, quod à Deo petit, necesse est, ut id, quod petit, sit non abhorrens à voluntate ipsius Dei. Id quod rursum dupliciter intelligi potest, quatenus videlicet vel possit esse aliquid, quod Deus nunquam probet, vel aliquid ejusmodi sit, ut Deus secundum æternam suam sapientiam judicet, non concedendum, quamvis alioqui ejusmodi sit, quod non pugnet cum ordinaria ac perpetua ipsius voluntate; rursusque hoc ipsum dupliciter considerari potest, vel quia jam Deus aliquid prorsus decreverit, quod pugnet cum eo, quod ab ipso petitur; vel quia alia accidentia sint, quæ efficiant, quominus Deus id concedendum censeat, quod petitur; quæ quidem accidentia multiplicia esse possunt, nec ad certa ulla capita facile redigi queunt.

Unum tamen istorum capitum, ut pote maximi momenti hac in re, & quodammodo præcipuum, commemorabimus; quod est, cum accidit, ut illud, quod à Deo petitur, ipsi petenti utile non sit futurum, quamvis is, qui petit, id non animadvertat, sed Deus tamen sapientissimus id videat. Hæc sunt, quæ, quam brevissime potuimus, exponere nobis est visum, pro declaratione alterius membri eorum, quæ requiruntur, ut quis, Deo per Christum obediens, obtineat ab ipso, quod ab illo precibus contendit, quod scilicet membrum in loco nostro expressum habemus.

Restat, ut de altero membro aliquid explicemus. Illud autem est, debere eum, qui sub obedientia præceptorum Christi aliquid à Deo petit, si id velit impetrare, petere cum fide, quemadmodum colligi potest ex Christi verbis in pluribus Evangelicæ historiæ locis, sed expresse ex Jacobi monitione, primo capite suæ Epistolæ, ubi hujus rei non paucis verbis mentionem facit, requirens omnino, *ut is, qui petit, petat cum fide, nihil dubitans.* Quod non ita intelligendum est, quasi requiratur ad hoc, ut quis aliquid à Deo petendo impetret, ut penitus sibi persuadeat, se illud accepturum esse: sed est intelligendum, non debere quenquam dubio animo & inconstanti ad aliquid à Deo petendum aggredi. Quod arbitramur (etiamsi hoc videatur extra mentem Jacobi esse illo in loco) evenire posse iis etiam, qui alioqui Deo per Christum obedientes sint. Illud videtur plane indubitatum esse, quidquid alioqui de hac re sentiri velimus, conditionem istam animi non dubii in aliqua re à Deo petenda, sed aliqua ratione certi, quod id, quod petitur, etiam impetrabitur, debere hic adhiberi, quatenus quæritur, an certum sit, ut scriptoris nostri verba sonant, fore, ut quis illud impetret, quod à Deo petit.

Nam certum est, etiamsi concedamus, fieri posse, ut quis id, quod Deum rogat, etiam ab ipso obtineat, quamvis dubitet, an id sit accepturus: tamen ex altera parte non posse quicquam certum esse, se id accepturum, quod à Deo petit, nisi certo sibi persuadeat, se

non

[illegible] in hujusmodi petitione sua: quemadmodum in ea Christi verba, quæ supra indicavimus, intelligi [illegible] contra conditionem est, [illegible], qui cum firma fide ac spe obtinendi petat. Apparet igitur, Apostoli sententiam, quam supra tertio capite expresserat, de fiducia obtinendi à Deo, quod petimus ab ipso, si illi obedientes fuerimus, non solum cum ea conditione intelligendam esse, quæ hic exprimitur, ut scilicet id, quod petitur, non pugnet cum voluntate ipsius Dei, quæ qua ratione explicandum sit, jam à nobis expositum fuit: sed etiam cum hac, ut qui certam fide contendit, quod petit, Deum aliquid roget: quæ conditio, quatenus requirit, ne animo sit dubius atque inconstans, plane necessaria censenda est ad id, quod petitur, impetrandum: quatenus vero requirere videtur, ut quis petendo plane sibi persuadeat, se id, quod petit, impetraturum, ejusmodi est, ut sine ea non possit certo affirmari, illum, qui petit, petitionem suam obtenturum; & interim ex altera parte prorsus statuendum est, Apostoli promissionem, quod is impetraturus, quod petit, locum habiturum.

Satis videtur à nobis disputatum de conditionibus, quæ requiruntur in illis ipsis, qui Deo per Christum obediunt, & in petitionibus ipsorum, si sperandum sit, aut plane affirmandum, eos habituros à Deo ea, quæ ab ipso petunt, & consequenter satis explicata videri possunt verba Apostoli, quæ hac de re hoc loco in prioribus suis verbis facit. Nam quomodo posteriora, quæ modo jam recitavimus, explicanda sint, non dicemus, si prius illud monuerimus, vel potius à nobis indicatum apertius dixerimus, videlicet hæc priora verba ita accipienda esse, ac si scriptum foret: *Et hæc est fiducia, quam nos, qui in filium Dei credimus, habemus, &c.* Nam quod, cum *nos*, in verbo *habemus* contentum, Apostolus nominat, censeri debeat, ac si diserte nominasset eos, qui crederent in filium Dei, vehementer conducit, atque adeo necessarium est, ad ea recte intelligenda, quæ pro explicatione illorum priorum ejus verborum à nobis dicta sunt.

Vers.15. Sequuntur posteriora verba, ad hanc ipsam materiam petendi à Deo generatim pertinentia, quæ ita habent: *Et si scimus, quia audit nos quicquid petierimus, scimus quoniam habemus petitiones, quas postulavimus ab eo.* Quæ verba non carent difficultate, propter eam potissimum causam, quod supervacanea esse videantur, & nihil addere prioribus verbis hac de re factis, præsertim si legantur sine particula *si*, in ipso eorum initio, quemadmodum in vulgata Latina editione leguntur. Quam lectionem, cum non appareat eam confirmari, neque à Syriaca interpretatione, neque ab ullo Græco exemplari, hoc addito, quod, ut diximus, loci sententiam multo difficiliorem, aut plane supervacaneam reddit, parvi aut nihili faciendam esse arbitramur, inquirendumque tantummodo censemus, quid sibi voluerit Apostolus in verbis illis cum prædicta particula enunciatis. Videtur autem necesse esse, ut intelligatur mens Apostoli in illis, & demonstretur, illa non frustra ab ipso prolata fuisse, ex duobus alterum facere, aut verbum *audit* paullo aliter interpretari, atque hactenus, de prioribus verbis agendo, fecimus, aut ostendere vim aliquam, quæ sit in verbo *postulavimus* præteriti temporis, quod in his posterioribus continetur: aliter enim sententia ipsorum nulla alia erit, nisi quod ii, qui in Dei filium credunt, sciunt, se à Deo accipere, quæ ab ipso petunt. Atqui hæc sententia integre ac perfecte exposita jam est in prioribus verbis, si verbum *audit*, quod in illis habetur, idem valet, quod vulgo dicitur *exaudit*, quemadmodum nos eum accepimus, & merito quidem id fecimus, aut certe facere potuimus, quia in Sacris Literis audiendi verbum ad Deum active relatum, significationem illam habere solet, ut exempli causa cap.9. Evangelii ejusdem Johannis ℣.31, & cap.11, 41,42. Videretur autem absurdum illa idem bis dicendi, si verbum *audit* hoc in loco significaret tantum, [illegible] sperare, neque diffideremus, ut scilicet sententia esset, [illegible] Apostolus audit Deum [illegible], quod Deus non ab ipso aliquid petimus [illegible] aversatur: inde in posterioribus his verbis Apostolus colligeret, nos igitur scire, id est merito persuasum habere posse, quod Deus etiam ea faciat, quæ ab eo petimus.

Verum hæc interpretatio propter usum fere perpetuum verbi *audiendi* in re simili, ut jam diximus, nobis non plane probari potest, præter id, quod non appareat, cur Apostolus potius mentionem facere debuerit, quod Deus non aversetur petitiones nostras, ut inde postea inferret, nos posse certos esse, quod Deus concedit nobis ea, quæ ab ipso petimus, & non potius statim ac simpliciter diceret, Deum ea facere, quæ ab ipso postulamus. Adde, quod vel hæc duo, quorum alterum ex altero secundum illam interpretationem colligeret Johannes, unum & idem plane sunt reipsa, & tunc inanis & supervacanea videretur collectio ista; vel sunt revera inter se diversa, & sic non videtur aperte constare, seu necessarium esse, alterum ex altero sequi, neque cur fieri nequeat, ut Deus merito dici possit, non spernere neque aversari preces nostras, & tamen interdum, aut etiam sæpe propter causas à nobis supra indicatas, ea nobis non præstet, quæ ab ipso petimus.

Relinquitur igitur, ut in verbo *postulavimus* præterito tempore enunciato, aliqua vis sit ad ostendendum, posteriora verba, hoc in loco scriptoris [illegible], non prorsus supervacanea esse. Cujus rei, id est, ejus vis, quæ in tali verbo, si præterito tempore enunciatur, esse possit, nullam rationem videtur habuisse interpres Syrus, qui illud per præsens vertit. Vis autem illa hæc esse potest, quod inter Johannem, & eos, ad quos scribit, & conveniret, & simul constaret, de quibusdam rebus à Deo petendis, quas videlicet jam petere concorditer instituissent, quas se à Deo obtenturos esse, per regulam quandam in prioribus suis verbis positam, & in posterioribus hujus ipsius rei causa repetitam, Apostolus concludat, qui propterea [illegible] mentionem illarum petitionum faciens, usus non sit tempore præsenti (ut alioqui potuisset) ut distingueret petitiones illas ab aliis, quas identidem à Christi fidelibus fieri contingat. Quod si quis præterea velit, verbum illud præteriti temporis tantam vim habere, ut plane declaret, Apostolum loqui de petitionibus quibusdam, à se & aliis, ad quos scribit, jam antea factis, & Deo oblatis; huic ego non prorsus repugnabo, ut videlicet petitiones illæ jam non fierent, sed tantum antea, ut dictum est, factæ fuissent. Verum ex tali interpretatione consequeretur, petitiones illas ea continuisse, de quibus, an impetratæ necne à Deo essent, plane constare non posset; quæ nihilominus impetrata fuisse, aut certo fore, ut impetrarentur, Apostolus affirmare ac monere voluerit; unde propter hanc causam verbo *habemus* præsentis temporis, quo denotatur, vel jam reipsa petitiones illas impetratas fuisse, vel certo fore, ut impetrentur. Mihi tamen multo melius videtur, Johannis sententiam ita accipere, ut antea diximus. Notandum autem est, quod in editione vulgata, non in omnibus exemplaribus verbum *postulandi* præterito tempore enunciatum legitur; sed tantum in correctioribus. Nam vulgares codices non *postulavimus* habent, sed *postulamus*; quæ lectio, &c, quia in Græco vox illa plane præteriti temporis est, & propter illa, quæ ad hunc locum explicandum proxime dicta sunt, nobis probari non potest.

Vers.16. Postquam Apostolus in genere atque in universum egit de persuasione, qua imbuti esse possimus, & potius debeamus, quod Deus pro sua bonitate ea faciat, quæ secundum voluntatem ipsius Christi fideles ab ipso petunt: voluit de hac ipsa materia aliquid specialius docere, & quodammodo exemplo illustrare, quod dixerat de petendo à Deo secundum voluntatem ipsius. Itaque perpendit, ut quidem & Græca exemplaria, & Syriaca editio, quod attinet ad principium ipso-

quintum verborum habet, *Si quis viderit fratrem suum peccantem peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem.* Vetus enim Latinus interpres non *Si quis viderit* habet, sed *Qui scit* & non *peccantem*, sed *peccare* ad hunc videlicet modum, *Qui scit fratrem suum peccare non ad mortem.* Ex qua lectione elicitur hic sensus expresse, quod quis possit scire, quod ipsius frater ad mortem peccet: qui sensus ut ex altera lectione elicitur, nihil plane impedit; etiamsi concedatur, ut quidem concedimus, hunc esse unum ex illis locis, ubi participium infinitivi vim habeat. & idcirco secundum veterem interpretem, & possit, & ad verum sensum magis exprimendum legi debeat, non quidem *peccantem*, sed *peccare*. Neque enim est illa vis in verbo videndi, quae est in verbo sciendi, adeo ut possit quis dici videre fratrem suum peccare non ad mortem, non quidem eo sensu, quod illud ipsum videat, quod scilicet ad mortem peccet; sed tantum quod videat illum peccare, & interim peccatum illud sit peccatum ad mortem, quod tamen is nesciat, qui illum peccare videt. Sed sciendi verbum in tali loquutione non videtur posse usurpari, quin simul scientia illa, & ad peccatum simpliciter, & ad ipsius qualitatem illam, quod sit ad mortem, referatur. Retenta igitur Graeca lectione, dicimus Apostolum voluisse monere, ut quis videns fratrem suum *peccantem*, seu *peccare*, si petierit a Deo, ut illum a reatu mortis liberet, quem secum adfert peccatum, fore, ut hoc ipsum, quod petit, impetret, modo ne peccatum, quod ille committit, sit ad mortem; qua de re tota antequam aliquid explicemus, non est omittendum quod verbum *petet*, ut ipsa Graeca vox sonat, potest sine dubio ita accipi, ut accepta est a vulgato Syriaco interprete, & ab interprete Latino, ut quidem vulgares codices habent, ut scilicet habeat vim impetrandi perinde ac si dictum esset, *petat*. Nam saepe, & apud sacros, & apud prophanos Scriptores evenit, ut vox futuri temporis indicativi modi, vim habeat imperandi, & proprerea pro eodem habeatur, ac si praesenti tempore subjunctivi modi, vox illa enunciata fuisset. Sed potest & vox *petet* hoc in loco ex Hebraica loquendi consuetudine idem valere, quod *si petierit*, hocque mihi magis probatur.

Praeterea notandum est, verbum *dabit*, ut Graeca vox similiter sonat, itidem posse ita accipi, ut a Vetere Latino interprete, & a Syriaco accepta est, & voce *dabitur* reddi. Potest enim fieri, & admodum verisimile est, hic esse pervulgatum illum Hebraismum, ut vox verbi singularis numeri, personae tertiae, eandem penitus vim habeat, atque vox impersonalis, quam vocant; tametsi hoc in loco potest retineri vox *dabit*, & subaudiri Deus, tacite in verbo petendi nominatus, quippe a quo petitur.

His visis, videndum primum est, quid *peccandi* nomine, seu *peccandi peccatum* per se simpliciter accepto Apostolus intelligat. Nos quidem arbitramur, nequaquam eum intelligere actum aliquem peccandi, seu peccatum semel admissum, sed peccandi assuetudinem, seu peccatum in quo quis manet; sic enim voces & peccandi, & peccati a scriptore nostro usurpari alibi supra docuimus. Hoc autem propter id praecipue monere voluimus, quod fere omnes peccatum illud, quod hic Apostolus vocat ad mortem, interpretentur idem esse cum peccato seu blasphemia in Spiritum Sanctum; quia videlicet illud unum peccatum videatur Dominus Jesus ejusmodi esse statuere, quod non remittatur, cum caetera omnia dicere plane videatur remissibilia, ut ita loquamur, omnino esse. Verum Christus cum ista docet, sine dubio, ut omnes fatentur, de aliquo peccandi actu loquitur, & idcirco nihil cogit, ut haec Johannis verba ad illam Christi doctrinam referamus, quando, ut diximus, si ipsius loquendi usum spectemus, haec ejus verba, non ad aliquod peccatum semel admissum, seu ad aliquem peccandi actum; sed ad peccatum referenda sunt, in quo quis manet, seu ad peccandi assuetudinem.

Hoc igitur primum sic constituto, quod ut plane verum sit, melius ex iis, quae infra dicentur, apparebit; quaerendum deinde est, de quo hominum genere Apostolus loquatur, qui peccare a nobis animadvertantur, seu, quid *fratris* nomine hoc loco intelligat. Nobis quidem non videtur esse dubium, quin appellatione illa *fratris*, & quidem, ut ipse loquitur, *fratris nostri*, Johannes non quidem quoscunque homines, sed eos tantum intelligat, qui fidem in Christum professi fuerint, quique, quod attinet ad religionem & doctrinam, quam profitentur, ejusdem Ecclesiae nobiscum esse censeantur. Neque enim, quod attinet ad peccatorum reatum, ut is scilicet ab illis removeatur, concipi preces solent, aut debent, pro iis, qui ad Christi Ecclesiam non pertinent. Sunt enim illi extra spem remissionis peccatorum, quamdiu Christi cognitione & assensu, quem ejus salutari doctrinae praebeant, sunt destituti. Loquitur igitur sine dubio Apostolus de iis peccantibus, qui alioquin secundum spiritum nostri sunt fratres, quod videlicet pertineat ad Christi fidem ac religionem, quam una nobiscum profitentur. Hoc ad hunc modum concluso, restat videndum, quodnam possit esse peccatum illud, in quo frater noster maneat, a cujus reatu spes sit eum liberatum iri, si pro eo Deus a nobis rogetur; & quod rursus, de quo idem sperari a nobis nequeat, unde fiat, ut ejusmodi peccatum ad mortem esse dicatur, prius vero illud non ad mortem. Sic enim omnino accipiendum est illud, *esse* vel *non esse ad mortem*, non autem in eum sensum, quasi peccatum illud, a cujus reatu ut quis liberetur, possit a Deo precibus obtineri, ejusmodi sit, quod sua natura mortem non afferat. Patet hoc ex eo, quod Apostolus dicit, fore, ut, si quis pro isto roget, detur ei vita. Hoc enim aperte significat, alioquin, si Deus non exoraretur, neque id, quod hic ab eo petitur, impetraretur, fore, ut omnino iste moreretur, id est aeterna morte periret.

Haec autem horum verborum *ad mortem* significatio, ut scilicet declarent, fieri non posse, ut id, quod ad mortem esse dicitur, plane mortem non afferat, non autem, quod vim tantum afferendi mortem habeat, ita videlicet, ut ex altera parte id, quod dicitur non esse ad mortem, ista vi careat, videtur satis egregie demonstrari posse per id, quod scriptum est cap. 11. 4. Evangelii Johannis Christum dixisse, simul atque audivit Lazarum aegrotare. Dixit enim, *infirmitatem* seu *morbum illum non esse ad mortem*, cum tamen morbi illius eam vim fuisse, ut mortem afferret, eventus ipse, Lazarum ex eo mortuo, comprobaverit. Unde manifeste constat, Christum, cum dixit, Lazari infirmitatem non esse ad mortem aliud nihil dicere voluisse, quam, non fore, ut mortem plane atque omnino is morbus Lazaro afferret, quia videlicet mox a morte, quam ei attulisset, liber futurus esset. Unde etiam, eo jam mortuo, dixit discipulis suis, *Lazarum dormire, seque ad eum ire, ut eum excitaret.*

Declarato, quid sit *peccatum esse ad mortem*, & *Non esse ad mortem*, videndum est, ut ante diximus, quodnam sit illud peccatum ad mortem; quod vero sit illud non ad mortem. Et, cum jam constituerimus, *peccati* nomine, & *peccandi* verbo hic significari mansionem (ut ita loquamur) in peccato, seu peccandi assuetudinem, inspiciendum est, quomodo, & cur inter peccandi assuetudines, seu in peccato mansiones, distinctio ista sit adhibenda. Videtur enim modus loquendi, quo Apostolus utitur, omnino propter diversum genus peccatorum hanc distinctionem faciendam esse, nobis indicare: quod tamen mihi probari non potest, cum videam, nullum genus peccati esse, (quod ejusmodi modo sit, ut sua vi mortem afferre queat) in quo commorando non possit quis ita se gerere, ut nulla possit esse de ipso spes salutis; ita ut non simpliciter peccandi genus illud sit, quod distinguat peccatum ad mortem a peccato, quod non sit ad mortem, eo sensu, quo

quo supra debere hoc intelligi demonstratum est. Nam quæ, ut ex ipsis Apostoli verbis manifeste ostendimus, illud etiam peccatum, quod non est ad mortem, & pro quo, id est, pro eo, qui illud commisit, rogari potest Deus, cum simus spe obtinendæ petitionis fiat, ejusmodi est; ut, si quis propriam vim ac naturam spectemus, mortem afferat; licet is, qui id commisit, Christi nomen profiteatur, ejusque religioni ac doctrinæ plane addictus fuerit.

Quare videtur omnino relinqui, ut hæc distinctio oriatur, non ex ipso simplici genere peccati, sed ex peccandi modo; ita ut is, qui peccatum aliquod commisit, & in eo manet, quod vim per se habeat mortem conciliandi, merito nihilominus dici possit non peccare ad mortem, si non ita in ejusmodi peccato maneat, ut plane etiam in eo manere velit; & licet optime agnoscat quale peccatum commiserit, nullo pacto vel curet, vel etiam optet à peccando desistere; sed, inquam, ejusmodi homo in suo peccandi statu, non sit talis, sed, quamvis peccato suo irretitus, cogitet aliquando quomodo viam invenire possit, ut ab eo liberetur, is non est in eo statu, ut de eo sit desperandum, quin videlicet resipiscat, & hac ratione mortem effugiat, ad quam aliqui e peccato suo ducuntur: contra vero, qui, licet non in graviore, quam iste, peccati genere maneat, tamen in eo pertinacie perseverat, nec ullam cogitationem habet, quamvis se peccare probe agnoscat, ut aliqua ratione curet sibi ipsi a suo peccato liberationem, de eo plane desperandum videtur, & statuendum omnino, fore, ut propter suum peccatum in mortem æternam incurrat. Quod si quis tamen velit, aliquod esse peccati genus, in quo si quis maneat, peccato per se ipsum sit mortem æternam allaturum, ita ut nulla sit de ejusmodi homine, qui illud commisit, salutis spes, ne nos quidem id ita se habere negaverimus. Tantum ostendere voluimus, simplicem differentiam generis peccati in hac distinctione non sufficere, ad generalem ejusdem constituendam, & generalem distinctionem istam efficiendam. Nam si, ut supra indicavimus, ex mente Christi videtur posse inveniri singulare aliquod peccatum, id est, peccandi actus, qui nunquam remissionem invenire queat, & interim ejusmodi sit, qui, nisi remittatur, mortem æternam omnino sit allaturus; multo magis id sentiendum est, de affectatione talis peccati, cum omnem considerationem ipsius modi peccandi, quemadmodum in uno illo actu peccandi de quo Christus loquitur, ipsius peccandi modi nulla ratio habenda, modi, inquam, ejusmodi, de quo supra verba fecimus.

Itaque non negaverim ipsum Johannem hoc in loco suis verbis tale peccatum complexum fuisse; modo teneatur, quod non de uno aliquo actu, sed de peccandi affectatione ipse loquatur. Etiamsi enim verum sit, quod in tali peccato, quale est illud, de quo Christus ait, id nunquam remissum iri, fatis sit ad mortem plane conciliandam, & faciat spem extinguendam, vel unus actus: tamen necesse est, ut Apostolus iisdem terminis, ut loquuntur, tam de peccato, quod non sit ad mortem, quam de eo, quod ad mortem sit, loquatur; & propterea, cum certum esse videatur, in homine, qui Christi fidem aliquando ex animo professus, de quo hic verba fiunt, actum unum peccandi non posse eam vim habere, ut per se mortem illi afferat, quemadmodum tamen ad conditionem illud etiam peccatum, quod non est ad mortem; hinc concludendum plane sit, Apostolum, cum loquitur de peccato, quod non sit ad mortem, non intelligere actum aliquem peccandi: similiter, cum de peccato loquitur, quod sit ad mortem, non actum peccandi simpliciter intelligere, sed peccandi affectationem. Quicquid enim contingat, ut unus peccandi actus ad mortem sit, id, quod attinet ad verba, & multo magis ad mentem Apostoli, in hac sua monitione, totum ex accidente est; quemadmodum ex accidente esse censeri potest, quod ipsum peccandi genus,

citra omnem modi peccandi considerationem, ad mortem plane sit, propter eas causas, quas ante attulimus, ex quibus liquet, necesse esse, ut in hac quæstione suam rationem habeat ipsius peccandi modi. Ex iis, quæ diximus, videtur posse intelligi, quod, quamvis ex Apostoli verbis non possit necessario concludi, agnosci omnino à Christi fidelibus peccatum, quod est ad mortem: tamen fieri potest, ut agnoscatur; quandoquidem facile evenire potest, ut constet, quod quispiam ita in peccato maneat, ut nullo modo curet ab ipso discedere. Diximus enim, ubi talis modus in peccato aliquo manendi invenitur, ibi nullam spem haberi posse salutis, & tale peccatum, esse peccatum ad mortem.

Jam vero, ut ea, quæ hactenus de hac Apostoli monitione disputavimus, melius intelligantur, eorum brevissimam quandam summam, antequam ulterius progrediamur, hoc loco exponemus, quamvis adhuc restent, quæ ad eam plane explicandam nobis dicenda sunt. Dicimus igitur Apostoli mentem hanc esse, ut moneat, si quis viderit aliquem ex iis, qui jam Christi Ecclesiæ aggregati fuerint, ejusque religioni ac doctrinæ adscriptum manifeste professi, in aliquo peccato manentem, (modo non ita in eo maneat, ut nulla se liberare, illudque relinquere, nihil nec curet, nec cogitet, &, modo peccatum, in quo manet, per se ipsum ejusmodi non sit, quod à Deo non remittatur, cujusmodi Christus esse affirmavit, blasphemiam in Spiritum Sanctum) si à Deo petierit, ut illum à statu peccati sui liberare velit, impetrabit id, quod petit, & obtinebit, ut pro eo, quod mortem æternam suo peccato est commeritus, in eum statum restituatur, ut æternam vitam sperare possit.

Hæc est brevissima summa eorum, quæ hucusque de hac Apostoli monitione disputavimus. Restat, ad eam melius intelligendam; & quid illud sit, quod peti velit Apostolus à Deo, quidve illud, quod inde eventurum promittit, cum utraque distinctius, quam hactenus, intelligi ex iis, quæ diximus, possit, perspiciendum, et explicemus, qua ratione contingat per ipsius Dei benignitatem, qui precibus nostris ad id faciendum motus fuerit, ut iste in peccato manens liberetur à statu peccati sui. Neque enim intelligere debemus, hoc eventurum, quia Deus illi pergenti manere in suo peccato illud non imputet: hoc enim pugnaret cum universa Scriptura Sacra, quæ ubique testatur, Deum non resipiscentibus & peccare non desinentibus peccata non condonare, nec eos à peccatorum reatu absolvere. Quapropter necesse est, ut illud, quod à Deo in talia jam expositum petimus, sit, ut iste resipiscat, & peccare desinat; quod si fiat, inde ex Dei benignitate consequatur, ut de homine illo melius posthac sperare liceat, sed pro tali eum habere, ac si nunquam ea ratione, qua dictum est, peccasset. Considerandum enim est, scripturam diserte testari, eum, qui post Christi cognitionem in peccata relapsus fuerit, in pejore statu esse, quam ante Christi cognitionem esset; neque eo quo prius esse posse ut renovetur per pœnitentiam; quemadmodum ex fine secundi capitis posterioris Petri Epistolæ, & ex Sexto capite Epistolæ ad Hebræos paulo post principium colligi aperte potest.

Etenim, quamvis existimemus, in utroque ex istis duobus locis agi de iis, qui post Christum agnitum non uno aliquo peccato se denuo involvunt, ut secundum explicationem nostram agitur hic apud Johannem, sed qui generatim ad prista peccata revertuntur, & vitam, ut aiunt, impuram vivunt: tamen propter magnam convenientiam, quæ est inter hoc & illud; & propterea, quia videmus, non minus ex uno aliquo peccato, graviore scilicet, in quo quis maneat, teste Paulo Apostolo, 1 Cor. 6. 11. Ephes. 5. 5. mortem æternam nobis proficisci, sive exclusionem à regno Dei & Christi, quam proficiscatur ex multis peccatis, in quibus quis similiter maneat, sive ex vita, quæ in universum sit impura, & vitiosa; etiamsi hoc non

omnino

omnino puris facimus, hoc ipso in parte eminentissimum esse homini post Christi agnitionem vel in uno graviore peccato manenti, sese inde sine peculiari Dei auxilio extrahere atque evolvere; & ob hanc causam, si quis in tali sit statu quam deplorando suo fuerit, qui eum apud Deum precibus juvare velit, necesse esse videtur, ut a Deo petat, ut ille det, qui possit sui peccati poenitentiam agere ac resipiscere, ad idque faciendum vires & modum illi subministret ac praebeat.

Cum igitur Apostolus ait, *dabit ei vitam*, nempe Deus, idem est, ac si diceret: Concedet illi Deus, ut possit se ipsi a peccato suo sese extricare, & ad eum statum reverti, in quo si postea perseveraverit, vitam aeternam sperare possit, tollens poenam ac condemnationem, in quam propter peccatum suum incurrerat. Diximus autem, Deum, precibus nostris motum, illi daturum, ut possit resipiscere, non autem ut resipiscat. Quia, quicquid Apostoli verba sonare videantur, & quicquid supra a nobis dictum fuerit, quod idem sonet, de effectu videlicet ipso, qui plane consequatur, ejus nihilominus sententiae sumus, Apostolum revera non de ipso effectu omnino loqui, sed de facultate ad illum perveniendi. Nam difficile mihi videtur, plane statuere, quod semper effectus iste resipiscentiae, & sic ad pristinum statum salutis ac vitae aeternae revertendi, ex eo consequatur, quod Deus rogatus pro eo fuerit, qui in peccato manet ab aliquo ex ipsius fidelibus. Multa enim esse possunt, quae impediant, quominus effectus iste reipsa consequatur, quamvis ille, qui in peccato manet, non ita maneat, ut ad mortem peccare dici possit, quod quid sit jam antea exposuimus; & quamvis Deus propter fidelis sui preces illi concedat vires sese a peccato eruendi; multa nihilominus impedire ipsum effectum possunt, quamvis, postquam Deus id effecerit, quod diximus, in eum illam, pro quo Deus rogatus sit, voluntate sit positum, ut plane resipiscat, & peccato suo valedicat. Multae enim possunt esse causae, quae obstent, quominus peccator ille velit suum peccatum relinquere; nec solet Deus cujusquam voluntati, cum alia in rebus, tum maxime in resipiscendo, necessitatem ullam afferre, ut videlicet una cum gloria, quae ipsi Deo debetur ex auxilio, quod praebuerit ad id efficiendum, illius resipiscentiae effectus id conjunctum secum habeat, ut resipiscens virtutem aliquam animi sui ea in re ostenderit, quae nulla prorsus esse potest, ubi necessario prorsus resipueret, neque ea in re libere, cum scilicet aliter facere posset, quicquam egerit. Non est autem Novum in Sacris Literis, ut Deus vel Christus dicatur aliquid facere, quando per eum non stat, quominus id fiat, sed per hominis voluntatem, quam ordinarie, ut dictum fuit, Deus liberam in iis, quae ad sui ipsius obedientiam spectant, esse vult.

Cum igitur jam explicatum a nobis fuerit, quicquid pertinet ad recte intelligendam Apostoli monitionem; expendenda verba sunt, quae, ab illa interim non discedens, statim subjungit. Nam post verba illa, *& dabit ei vitam*, illico subjicit, *peccantibus non ad mortem*. Repetit Apostolus, se loqui de peccato, quod non sit ad mortem, ut hunc hoc ac profunde infigatur legentium mentibus; atque penitus intelligatur, nihil mirandum esse, si preces ad Deum porrectae pro aliquo peccatore, a quamvis ipsius Dei fideli, nullum effectum interdum sortiantur, nec Deus illis quicquam moveatur. Nam hoc propterea evenit, quia ille, pro quo ille fusae fuere, peccabat ad mortem. Et sic Apostolus hoc exemplo confirmat, & simul declarat conditionem illam, quam antea posuit, & quam requisivit, si preces nostrae a Deo audiri debent, &, quod ab ipso petimus, impetraturi simus; nempe, ut ea petamus, quae sint secundum voluntatem ejus; neque enim secundum voluntatem Dei est, ut is resipiscat, qui ad mortem peccat. Id quod idcirco dicimus, quia nihil dubitamus, quin is, qui ad mortem peccat, propterea, id est, hac ratione in peccati sui reatu perma-neat, quia nunquam resipiscit. Quemadmodum enim cum nobis praefacta voluntate Dei pugnat, ut quis a reatu peccati sui liberetur, qui poenitentiam non agat: sic similiter cum eadem voluntate pugnat, ut is, qui poenitentiam agat, id est, relinquat peccatum suum, ab ipsius sui peccati reatu non absolvatur.

Monuit autem Johannes in his verbis, *peccantibus non ad mortem*, numerum singularem, qui praecesserat, in pluralem, ut nobis intelligamus, ipsius monitionem ac sententiam universe referendam esse ad omnes, qui peccant, modo ad mortem non peccent. Atque sui ipsius magis declarandi gratia, adhuc verba illa addere voluit: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis*. Itaque denuo affirmat, dari peccatum, id est, possibilem, ut nos interpretamur, in peccato manendi modum & rationem, unde necesse sit mortem aeternam consequi; quamvis hoc ad aliquod peccati genus etiam referri possit, ex quo consequatur certa atque inevitabilis mors: &, quod Apostolus antea tacite indicaverat, & a contrario sensu, ut loquuntur, ex ejus verbis colligi poterat, nempe preces Deo adhibitas, pro eo, qui ad mortem peccet, inanes esse, hic aperte exprimere voluit. Idem enim valent verba illa, *Non pro illo dico ut roget quis*, ac si dixisset, spem, quam monitione sua fecit, vitae impetrandae a Deo pro aliquo peccatore, nullum habere locum, ubi peccator ille ad mortem peccet. Nec ex verbis istis est praeterea concludendum, plane agnosci, cum quis ad mortem peccat, quasi Apostolus voluerit dicere: *Si videris, quod quis ad mortem peccat, noli Deum pro illo orare*. Est autem in his Johannis verbis aperta metonymia, quae ex Graeco contextu liquet. Pronomen enim *illo* ad ipsum *peccatum* proxime expressum, non autem ad *peccantem*, in eo tacite comprehensum, referri debet, ut forsitan ex Latino contextu fieri vel posse, vel debere quispiam suspicari posset. Est enim pronomen istud in Graeco non masculini generis, ut necesse esset, si peccantem tacite antea nominatum referret, sed foeminini, ut est ipsa vox ἁμαρτία, qua peccatum Graeci nominant. Apparet igitur, Johannem hunc loquendi modum usurpasse, *Rogare pro peccato*, quod nemo non videt hoc in loco poni positum esse, quod est, rogare pro peccante, seu peccatum committente.

Non contentus autem Johannes ea dixisse, quae explicavimus, distinguens inter peccatum ad mortem, & peccatum non ad mortem, quia hoc forsitan videri poterat novum, hanc ipsam distinctionem repetere voluit, & docere, aliquod peccatum esse, quod non sit ad mortem. Nam de hoc videbatur potissimum dubitandum, cum omnia peccata ad mortem esse videantur, quippe quod, ut Paulus ait, Rom. 6. 23. *Stipendium peccati sit mors*. Ait igitur, v. 17. *Omnis iniquitas peccatum est, & est peccatum non ad mortem*. Quamvis enim in vulgata editione Latina non legatur negativa particula *Non*: tamen cum Graeca exemplaria, & Syriaca interpretatio, negativam istam particulam constanter habeant, censendum est, veram lectionem hanc esse, non autem illam. Hac igitur retenta dicimus, eorum Johannis verborum duplicem esse posse sensum. Unus est, ut ipsius verba ita accipiantur, ac si dicere voluerit, omnem quidem iniquitatem esse peccatum, sed non vicissim omne peccatum esse iniquitatem; & sic, quia videlicet ipse sentiat, omnem iniquitatem esse peccatum ad mortem, concludat, quod non tamen omne peccatum sit peccatum ad mortem; ut ejus postrema verba omnino significant.

Alter sensus est, quod dicere voluerit, omnem quidem injustitiam esse peccatum; sed tamen injustitiam dari, quae non sit ad mortem, & consequenter, dari peccatum, quod ad mortem non sit. Prior sensus, ut scilicet nomine *iniquitatis* seu *injustitiae* id peccatum duntaxat intelligatur, quod est ad mortem, ob id mihi probari non potest, quod supra cap. 3. dixit ea verba, ex quibus manifeste colligitur, omne peccatum esse

venias, quod vocabulum, ut ex interpretatione nostra & explicatione illorum verborum Johannis intelligi potest, nihil minus grave significat, quam injustitiæ seu ἀδικίας nomen, quod hoc in loco habetur, imo vero potius aliquid gravius. Non igitur ex ipsius Apostoli mente, superiore isto in loco, omnis injustitia est peccatum ad mortem, alioquin necesse esset non dari peccatum, quod non sit ad mortem, adversus id, quod diserte in loco nostro ipse Apostolus docet.

Quare necesse est posteriorem sensum amplecti, & agnoscere Apostolum dicere voluisse, omne quidem peccatum esse injustitiam: sed tamen non propterea omne peccatum esse ad mortem: quia videlicet injustitia aliqua detur, quæ non sit ad mortem. Et sic ejus verba non ita prius accipienda sunt, ut sonant; alioquin vel falsum quiddam dixisset, vel non satis ad rem locutus esset: cum manifeste appareat, Græca & Syriaca lectione, ut decet, admissa, ejus mentem esse, id, (de quo diximus dubitari posse, an verum sit) quod ab ipso antea fuerat affirmatum, nempe dari peccatum, quod non est ad mortem, repetere, & confirmare, & interim tacitæ cuidam objectioni respondere, quæ erat, videri omne peccatum propterea ad mortem esse, quia omne peccatum sit injustitia. Videtur enim is, qui injustus sit, nullo pacto æternam mortem vitare posse, & Paulus quidem Apostolus 1 Cor. 6. diserte pronunciat, injustos regnum Dei possessuros non esse. Respondet igitur Johannes, minus verum esse, omnem injustitiam necessario mortem æternam afferre. Ubi quis, ut ipsum cum Paulo conciliet, facile in eam sententiam veniet, ut credat, Apostolum Paulum de habitu vel de assuetudine injuste faciendi loqui, ut sine dubio loquitur, Johannem vero de simplici aliquo injustitiæ actu: id quod nobis probari non potest, propter illa, quæ supra diximus ostendentes, Johannem non de peccato uno semel admisso, sed de peccato, in quo quis maneat, verba facere. Ad cujus rei confirmationem potest hoc addi, quod Johannes dicit, *Si quis viderit fratrem peccantem*, &c. Quod non videtur commode, & secundum loquendi consuetudinem dictum, nisi Johannes intelligat peccandi assuetudinem: ea enim hoc secum affert, ut quis illam facile animadvertere possit, & ita videre fratrem suum peccantem; id quod non ita evenit in unico peccandi actu, qui sæpissime oculis aliorum non apparet, seu quis mentis, seu corporis oculos intelligat. Non igitur, judicio quidem meo, ad hunc modum conciliandi sunt hi duo Apostoli, sive ostendendum, nihil pugnare id, quod Paulus diserte affirmat, cum eo, quod ex Johannis verbis colligi potest, & secundum quidem sententiam nostram omnino debet: sed dicendum est, Paulum loqui de assuetudine aliquid injuste committendi, in qua quis omnino perseveret: Johannem vero de ea, de qua non constet, an quis in ipsa sit perseveraturus, quamvis neque ex altera parte quicquam certi appareat, quod ab ea sit recessurus; & illam dicere non esse ad mortem, id est, de ea non posse pronunciari, quod omnino ac necessario sit mortem allatura, quæ videlicet curam vel cogitationem aliquam [illegible] conjunctam habeat illius, qui ipsa irretitus est, ab ea se aliquando extricandi, quemadmodum superius a nobis expositum atque explicatum fuit.

Nunc quia mentionem fecimus supra non semel *blasphemiæ in Spiritum Sanctum*, quam Christus nunquam remitti aperte docuit, cumque propterea blasphemia ista vel prorsus sit peccatum ad mortem, vel tali peccato vehementer affinis, & consequenter, cum loci nostri materia maximam connexionem habeat; duo a nobis inquirenda videntur. Unum, quid revera sit blasphemia in Spiritum Sanctum. Alterum, quid illud sit, quod Christus ait, eam nunquam remitti. Vulgo vocatur hoc peccatum (siquidem blasphemia est, & non remittitur, necesse est esse peccatum) vocatur, inquam, vulgo *peccatum in Spiritum Sanctum*, quamvis isto loquendi modo nusquam Christus, qui solus in toto Novo Testamento hac de re loquens invenitur, usus fuisse deprehendatur. Nusquam dico, nam tres habemus Evangelistarum, apud quos declarata Christi hac de re mentio facta invenitur. Nam apud Matthæum cap. 12. legitur *blasphemia spiritus*, ut sensus, quemadmodum exemplificatum, blasphemia Dei; & mox subsequente hæc verba leguntur: *Qui autem dixerit* (scilicet aliquid) *adversus Spiritum Sanctum*. Apud Marcum vero cap. 3. & apud Lucam cap. 12. *blasphemandi* tantum, seu *blasphemiæ in Spiritum Sanctum* mentio fit. Quare, ut colligo, non *peccatum in Spiritum Sanctum* peccatum illud appellari debere, sed *blasphemia Spiritus Sancti*, sive *in Spiritum Sanctum*, vel [illegible], ut ex iis, quæ mox dicemus, apparebit.

Cum igitur quæritur, quid sit blasphemia in Spiritum Sanctum, vel potius quid Christus blasphemiam in Spiritum Sanctum vocet, nulla melior ratio esse potest hoc investigandi, quam animadvertere, cujusnam rei occasione Christus peccati hujus mentionem fecerit. Et ex Luca quidem occasio ista minime animadverti potest, sed ex Matthæo & Marco satis aperte apparet. Apparet, inquam, occasionem illam hanc fuisse, quod Pharisæi, cum Christus dæmonia ejiceret, dicerent, eum id facere in Beelzebub principe dæmoniorum; & hoc quidem ex Matthæi verbis apertissimum est. Nam Marcus pro Pharisæis habet scribas, de quibus præterea ait, quod dicerent Jesum habere Beelzebulem. Cum igitur hanc occasionem Christus de blasphemia in Spiritum Sanctum verba faciendi, & doctrinam suam de ea proponendi habuerit, videtur plane statuendum, illos sive scribas, sive Pharisæos, ista dicendo in Spiritum Sanctum blasphemasse.

Unde facile intelligi potest, quid sit blasphemia in Spiritum Sanctum; quod ut facilius etiam fiat, juvant nos plurimum Marci verba, qui [illegible] professo videtur voluisse declarare, quid sit. Nam statim post absoluta Christi hac de re verba, ad hunc modum ait: *Quia dicebant, eum spiritum immundum habere*. Diserte enim ipse Marcus, ut etiam notavimus, quod hoc ibi dixissent, mentionem antea fecerat. Ex quibus Marci verbis aperte intelligitur, hoc ipsum dicere, quod Christus Spiritum impurum haberet, blasphemiam in Spiritum Sanctum fuisse. Sed interim valde durum videtur, quod Christus pronunciaverit, ejusmodi de se affirmationem peccatum esse, quod non remittatur; cum videatur facile fieri posse, ut ex ignorantia atque errore peccatum illud proficisceretur. Peccata vero per ignorantiam seu per errorem commissa, sub ipso Vetere Testamento, ubi multo major severitas, quam sub novo erat, a Deo condonabantur.

Huic dubitationi non videtur alia ratione satis fieri posse, quam si ostendatur, istos sive Pharisæos, sive Scribas, qui affirmabant, Christum habere spiritum impurum, & in principe dæmoniorum ejicere dæmonia, adversus propriam conscientiam, & ex mera malitia affirmasse. Verum hoc probare atque ostendere non admodum proclive videtur, præsertim cum apud Matthæum in narratione illa verba quædam legantur, quæ possint indicare, illos errasse, quippe quos Christus, ut verba illa indicant, quæ etiam apud Marcum maxima ex parte habentur, ab errore liberare conari videatur. Verum etiam non videtur negari posse, ex ipso nomine, quo Christus peccatum aliquod appellat, satis constare, illos scientes prudentes peccatum illud commisisse. Nam cum illud a Christo nominetur blasphemia in Spiritum Sanctum, necessarium plane est, illos blasphemasse Spiritum Sanctum. At nemo proprie loquendo dici potest quenquam blasphemare, quem non cognoscat. Nam si, exempli gratia, quis, cum crederet Regem non Regem esse, sed alium quempiam, puta subditum regni ipsius, illi maledixerit, (hoc est enim aliquem *blasphemare*) nunquam dici poterit, ab eo Regem blasphematum fuisse, seu ipsum blasphemiæ in Regem reum esse.

Ex quo consequitur, cum Christus Pharisæos illos &

ferit blasphemasse dicat in Spiritum Sanctum, & hoc quod blasphemati eos esse dicit, nempe in ipsum Spiritum Sanctum, quem Christus habebat, & cujus virtute dæmonia ejiciebat, & propterea non ex ignorantia ulla, sed ex mera malitia, propter invidiam suam in ipsum Christum, & studium quandam immoderatum, quo illi ardebant, quod Christus pro vero Dei Propheta haberetur, ad id affirmandum, quod affirmarunt, & Spiritum ipsum Sanctum injuria afficiendum impulsos fuisse. Itaque apparet, non parvi momenti esse, an peccatum illud, quod à Pharisæis & scribis commissum tempore Christus damnat, vocetur *blasphemia in Spiritum Sanctum*, an vero simpliciter *peccatum in Spiritum Sanctum*, cum ex appellatione blasphemiæ consequatur, illud non per errorem & per ignorantiam commissum fuisse, sed à malitia, cum scientia ipsius peccati conjuncta, fuisse profectum, id quod ex simplici *peccati* appellatione non consequitur. Potest enim quis commode dici in aliquem peccare, modo aliquid dicat aut faciat adversus ipsum, idque injuste, etiamsi illum non agnoscat, & alium esse putet, quam qui est.

Jam vero quod pertinet ad ea, quæ diximus apud Matthæum legi, & maxima etiam ex parte apud Marcum, ex quibus constare videatur, Christum convictos fuisse istos scribas & Pharisæos ab errore & ignorantia liberare, & ita efficere, ut peccatum suum agnoscerent, quod non agnoscebant, dicendum omnino est, non in hunc sensum Christi verba, quibus ostendit, non esse verum, quod illi dicebant, accipi debere: sed, quicquid rationum vel similitudinum seu parabolarum Christus attulit, eo pertinere, ut illos mendacii convinceret. Ubi inter cætera, quæ Christus ait, & illis objicit, diligenter est notandum id, quod apud Matthæum tantum legitur: *Et si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi vestri erunt judices.* Quibus verbis Christus illis exprobrat summam impudentiam, & audaciam, unde intelligi possit, eos scientes prudentes falsa dixisse. Quorum verborum, propter id, quod plane sententiam nostram confirmare videntur de cognitione, quam isti haberent peccati sui, propterea mentionem facere voluimus, quod non parum difficilia esse videantur, aut certe à nemine hactenus, quod nos sciamus, recte fuerint explicata: quandoquidem sensus ab aliis non animadversus ipsorum hic est, quod vel ex eo Pharisæi & scribæ isti cognoscere poterant, id, quod Christus faciebat, nempe quod dæmonia ejiciebat, impudenter ab ipsis tribui ipsius principi dæmoniorum vi ac potestati; quod talis ejectio cum esset res, quæ inter ipsos videri consuevisset, & multo minus ab ejus populi & nationis hominibus fieri, unde scilicet ipsi cognoscere possent, quando tale opus vi divina fieret, an vero Diabolica; ex quo simul consequeretur, cum ejusmodi opus rarissima res esset, & mirabilis, & aliquot fortasse superioribus, ut verisimile est, inter ipsos non visa, potuisse illos, si voluissent, animadvertere, illud divinum quoddam esse opus, & propterea, cum ipsi contra Diabolicum id esse dicerent, posse eos merito & malitiæ & impudentiæ simul accusari. Impudentia enim in eo apparebat, quod auderent de eo pronunciare, & confirmatem sententiam ferre, quod potius admirari debuissent. Nam de malitia jam dictum est, cum inde constaret, quod causam apertam haberent agnoscendi Christi opus illud esse divinum.

Est autem loquendi modus, quo hic usus Christus, cum eo sensu, quem nos illi tribuimus, satis in omnibus linguis familiaris, ut scilicet cum simus reprehensi, quod aliquid, quod aliqui egregium sit, non fecimus ut debemus, soleamus, nos ipsos à tali reprehensione quodammodo defendentes, & alterum impudentiam & malitiam quandam exprobrantes, dicere: Et tu quando tale quid facis? nempe dicere volentes, cum non esse tanti, ut egregium ejusmodi opus alia ratione faciat; quare debere ipsum tacere, & loco ejus, quod tale opus facientem culparet, & ea ipsa ante illi dicenda essent, saltem tum id posse praestare, quod, si facere possit, & propterea illum etiam laudare, atque admirari. Neque enim dubium est, quin verba illa, *Filii vestri*, idem valeant, quod *vestri populares*, & proinde parum significatione sua ab eo absint, ac si dictum fuisset, *vos ipsi*. Quos eorum populares, & contemporanei aliquo modo ipsi essent, ut Christus hoc ipsorum judicio, id est ipsos malitiæ atque impudentiæ damnaturus & convicturus, propterea id, quod nulla ratione ab ipsis dæmonium ejectum ejicerent, unde videlicet possent ex- cognitionem aliquam habere, cur ita auderent, tanquam scilicet talis rei ac cognitionis periti, de ejectione dæmoniorum, quam Christus faciebat, judicarent, eamque tanquam Diabolica vi factam damnarent. Potest etiam dici, ut Christus *filiorum vestrorum* nomine, cum vel scribas vel Pharisæos, vel utrosque simul alloqueretur, intellexerit ipsorum discipulos, quamvis videlicet nullos dæmonium ullum unquam ejicerent. Sed prior interpretatio multo est probabilior, & ad sensum verborum Christi accommodatior.

Vidimus de altero è duobus, quæ à nobis inquirenda esse diximus, & quid sit blasphemia in Spiritum Sanctum, si non plene saltem aliqua ex parte explicavimus, quærentes videlicet, qual blasphemia illa in Spiritum Sanctum esset, cujus nomine Christus Pharisæos & scribas illos reprehendit, satis, ut arbitror, explicuimus. Nunc de altero agendum videtur: nam si quid ad plenam tractationem, quatenus locus noster fert, blasphemiæ in Spiritum Sanctum pertinere consebimus, id commodius postea explicari poterit. Alterum igitur, quod à nobis inquirendum diximus, illud est, quid sit, ut Christus pronunciat, blasphemiam in Spiritum Sanctum nunquam remitti, cum interim asserat, omnes alias blasphemias & peccata remitti; &, an illud, *non remitti*, idem valeat, quod *esse ad mortem*. Nos quidem arbitramur, non adeo facile esse, hac de re quicquam certi pronunciare. Nam ex una parte sunt rationes, quibus videtur posse concludi, illud *non remitti* non habere eandem vim, quam habet *esse ad mortem*, id est, non significare, propter tale peccatum eum, qui id commiserit, æterna morte puniтum iri. Ex altero vero, verba quædam sunt apud Evangelistas, quæ videantur omnino suadere, hoc ipsum per illud *non remitti* proprie significari. Quod attinet ad rationes, quæ id dissuadent, hæ duæ sunt præcipuæ: Una, quod *non remitti* manifeste per se nullam majorem vim habet significandi, quam declarandi, pœnas sumi de eo, quod non remitti dicitur. Atqui pœnæ, quæ sumuntur de ipsis peccatis, non omnes sunt æternæ, id est, non sola æterna mors est peccati pœna. Puniuntur enim à Deo peccata etiam in hac vita, & aliis rationibus, quam privatione vitæ æternæ.

Nam si quis dicat, propriam cujuslibet peccati pœnam esse mortem, & consequenter, etiamsi *non remitti* idem sit, quod pœnas sumi, tamen isto loquendi modo satis significari, mortem illi subeundam esse, qui tale peccatum commiserit, de quo dicitur, illud non remitti: Respondemus, ut alia omittamus, quæ facile dici possent, *sub* Evangelio & tempore gratiæ, quæ per Christum data est, minus verum esse, cujuslibet peccati propriam pœnam esse æternam mortem; & Pauli sententiam illam, quod stipendia peccati sint mors, primum accipi posse, vel potius debere, non de quolibet peccato seu peccandi actu, sed de peccato in quo quis maneat; ut satis intelligi potest ex iis omnibus, quæ ante sententiam illam idem Apostolus disputaverit. Deinde non incommode posse sententiam illam ita accipi, ut verissima quidem de quovis peccato esse intelligatur, sed seclusa Christi gratia, cujus videlicet ope fit, ut nonnullum peccatorum jam propria pœna non sit ipsa æterna mors, sed vel penitus atque absolute omni pœna careant, vel certo modo à Deo puniantur; quæ de re, si pro rei ipsius dignitate,

& plane

& plena ejus explicatione differre vellemus, nimis longi essemus. Quare volumus hæc pauca in præsentia satis esse.

Altera ratio, quæ videtur suadere, illud *non remitti*, apud Christum de blasphemia in Spiritum Sanctum allatum, non significare, eam æterna morte puniri, hæc est, quod ut supra indicatum fuit, Christus videtur aperte loqui de uno tantum peccandi actu. Manifeste enim ejus verba ad illum unum actum referuntur Scribarum & Pharisæorum dicentium, illum habere Beelzebulem, & in ipso Beelzebule dæmoniorum principe, id est, ejus vi atque efficacia, dæmones ejicere. Durum enim videtur, ut tempore gratiæ unicus peccandi actus, quantumvis gravis atque scelestus, ejusmodi apud Deum sit, ut nullo pacto, qui illum admiserit, mortem æternam vitare possit, cum alioqui hoc gratiæ tempus illud attulerit, ut ipsi habitus & assuetudines, atque in uno homine multiplices, peccatorum, eorumque maximorum, veniam apud Deum inveniant, ita videlicet, ut saltem mors æterna non sequatur; quod non modo iis contingit, qui talibus ac tantis peccatorum laqueis detinebantur ante ipsam cognitam gratiam, sed etiam in iis, qui post Christi gratiam acceptam ejusmodi laqueis se induunt, modo ab iis aliquando per pœnitentiam ac resipiscentiam veram & seriam ita liberentur, ut postea Deo secundum Christi præcepta obedientem se præbeant; quamvis verissimum sit, post acceptam Christi gratiam valde paucis hoc contingere, quippe quod, ut indicatum antea a nobis fuit, in talium hominum potestate non sit positum, pœnitentiam serio agere, ac resipiscere, nec sine Dei peculiari auxilio ad id aspirare possint.

Jam verba, quæ apud Evangelistas leguntur, ex quibus videtur posse intelligi, *Non remitti blasphemiam in Spiritum Sanctum*, idem esse, atque eam omnino æterna morte puniri, præsertim sunt illa, quæ apud Marcum in ipsis verbis Christi fine leguntur. Diserte enim dicitur, eum, qui blasphemaverit in *Spiritum Sanctum*, non modo non habere remissionem in æternum, sed judicii æterni, id est, æternæ condemnationis esse reum. Quæ verba propter quasdam causas prius examinanda duximus, quam quædam, quæ apud Matthæum eodem loco leguntur, quia sic putavimus fore, ut & hæc & illa melius intelligantur. Sed priusquam horum apud Marcum verborum explicationem tradere tentemus, necessarium videtur de eo agere, quomodo possint alioqui Christi verba accipi, cum pronunciat, blasphemiam in Spiritum Sanctum non remitti, præter id, quod jam diximus, posse, si quis vim ipsam verborum spectet, id peccatum non remitti affirmari, quod aliquo modo punitur. Dicimus igitur considerandum esse, an fortasse Christi verba non sint intelligenda seu accipienda absolute, sed cum hoc, si videlicet is, qui in Spiritum Sanctum blasphemaverit, nominatim hujus peccati pœnitentiam non egerit, ejusque veniam a Deo iis rationibus, quibus Deus ad ignoscendum moveri solet, impetrare studuerit; quandoquidem multa peccata inveniri posse videntur, immo fere omnia talia censeri posse, ut, modo quis per illa à Christi fide, & à vivendo secundum Spiritum, non autem secundum carnem, non discedat, etiamsi hujus vitæ finem faciat, antequam ipsorum nominatim pœnitentiam egerit, & omni ratione eorum veniam à Deo obtinere curaverit, tamen ei non imputentur, sed propter retentam in Christum fidem illi condonentur.

Quod si hunc sensum Christi verborum esse velimus, & statuere, quod dicit, non remitti blasphemiam in Spiritum Sanctum, intelligendum esse, non quod omnino non remittatur, etiamsi quis ejus seriam pœnitentiam agat, vel quod fieri non possit, ut, qui in Spiritum Sanctum blasphemaverit, seriam pœnitentiam hujus peccati agat, eaque faciat, quæ ad veniam sceleribus dandam Deum movere solent: sed quod non remittatur simpliciter & per se, nisi videlicet nominatim tanti peccati seria pœnitentia agatur, qui quidem sensus nobis valde probatur; multis sane difficultatibus omnibus [illegible], quæ circa hunc locum existere possint, liberare, & verba ipsius Christi, quæ apud Marcum leguntur, & à nobis allata sunt ad probandum, quod blasphemia in Spiritum Sanctum æterna morte puniatur, recte intelligere, deque eorum sensu nihil dubitare, quem videlicet sensum ipsa omnino præ se ferunt. Reum siquidem esse judicii æterni, videtur procul dubio significare, reum esse condemnationis æternæ, quæ idem plane est cum æterna morte. Nam, quod attinet ad duas rationes ante allatas, ad probandum, ex verbis Christi non debere, aut saltem non necesse esse id colligi, eæ facilem solutionem sunt habituræ.

Et sane quæ posteriore loco allata fuit, videtur penitus dissolvi, si consideretur, nihil in eo esse absurdi, si peccatum aliquod adeo grave inveniatur, cujus vel unus actus mortem æternam afferat, si hoc non prorsus absolute intelligatur, sed, nisi videlicet talis actus seria pœnitentia acta non fuerit; eoque potius, quod, licet quis istius gravissimi peccati actum aliquem admiserit, tamen de ejus salute penitus desperandum non sit, sed possit is pœnitentiam tanti sceleris agere, & per ipsam, ejus veniam à Deo consequi; nihil esse videtur, quod durum cuiquam hac in re videri debeat, & tota vis istius posterioris rationis plane concidit, in qua videlicet pro concesso sumebatur, homini, qui vel semel in Spiritum Sanctum blasphemasset, nullam prorsus atque omnino superesse spem salutis. Jam quod attinet ad rationem, quam priore loco attulimus, ea nullam potest habere vim, quando Christus non solum, nec simpliciter dicit, non remitti blasphemiam in Spiritum Sanctum, sed addidit, eum, qui in Spiritum Sanctum blasphemaverit, reum esse judicii æterni: quod quam vim habeat, & plus multo significet quam necessario per id significatur, quod talis blasphemia non remittatur, satis expositum a nobis fuit. Quanquam vel ipsa illa verba apud Marcum, quæ præcedunt mentionem reatus æterni judicii, nempe, quod blasphemia in Spiritum Sanctum, non quidem simpliciter non remittatur, sed non remittatur in æternum, valeant satis indicare, pœnam, ei, qui tale scelus admiserit, decretam, esse æternam mortem, id quod clarius apparebit ex altero loco, qui apud Matthæum est, huic respondente, ex quo dicimus similiter, ut ex hoc apud Marcum, probari posse, blasphemiam in Spiritum Sanctum, etiamsi quis semel tale scelus admiserit, æterna morte puniri. Ait enim Christus apud Matthæum Cap. 12. 31, *Si quis loquutus fuerit adversus Spiritum Sanctum, non remittetur ei id, neque in hoc sæculo, neque in futuro.* Ex quibus verbis, præter id, quod diximus, videtur præterea intelligi debere, eum, qui ita peccaverit, in hac ipsa vita puniendum esse, etiamsi omnino mortem æternam sit subiturus.

Libet autem, antequam clarius hujus loci sensum explicemus, sententiam Pontificiorum de ipso aliquantum examinare. Notum siquidem est, eos ex isto potissimum loco argumentum ducere, ad suum ignem purgatorium stabiliendum. Inquiunt enim, ex Christi verbis, *Non remittetur neque in hoc sæculo, neque in futuro*, aperte constare, post hoc sæculum, & sic post hanc vitam, ut ipsi fere interpretantur, dari remissionem aliquorum peccatorum, quorum videlicet in hac vita remissio data non fuerit. Atqui, aiunt, in patria cœlesti, sive in paradiso, remissioni peccatorum non est locus; cum eo nemo ingrediatur, qui plane à reatu peccatorum suorum omnium jam exemptus non fuerit. In inferno vero, seu damnatorum loco, nulla penitus est remissio, cum illuc non detrudantur, nisi qui remissionis peccatorum beneficio penitus privati fuerint. Relinquitur igitur, aiunt, ut post hanc vitam sit tertius aliquis alius locus, seu animarum à corporibus suis separatarum status, in quo fiat quorundam peccatorum remissio, à quorum numero Christus istis verbis suis bla-

[illegible] in Spiritum Sanctum peccata eximere volue- rit. Hæc autem, inquiunt, remissio talis est, quod cum poenas temporales, quæ in hoc mundo pro peccatis perferendæ [illegible] fuerunt, in altero seculo in igne purgatorio (cujus ignis videntur sibi posse aliqua testimonia sacra proferre, sed quæ revera nihil penitus ad rem faciunt) persolvuntur, quibus persolutis illa anima plenam remissionem peccatorum suorum consequitur, & sic ad fruendam æternam felicitatem in cœlum evolat.

Hoc ex Christi verbis pontificiorum pro purgatorio igne argumentum solet, aut certe olim consuevit, ab iis, qui purgatorium illum ignem negant, ad hunc modum dissolvi, ut dicant, verba illa, *Neque in hoc neque in futuro seculo*, quem sensum habeant, ex Marco constare, apud quem eodem loco legitur, *In æternum*. Itaque quin, nullum fundamentum ponendum esse in mentione *futuri seculi*, in quo blasphemia in Spiritum Sanctum non remittitur, nec inde colligendum, in futuro seculo aliqua peccata remitti; quemadmodum neque ex verbis *In æternum*, quæ apud Marcum leguntur, id colligi ullo modo potest. Hanc responsionem, & interpretationem, Castellio in suis in hunc locum annotationibus merito, judicio meo, reprehendit. Neque enim id quod implicite, ut sic dicam, dictum est, potest id declarare quod explicite fuerit dictum; sed contra per ipsum declarari debet. Quare non potest id, quod Marcus dixit *In æternum*, quod implicite dictum est, declarare, *neque in hoc, neque in futuro seculo*, quod explicite dictum apud Matthæum legitur; & quærendum nihilominus relinquitur, ut Castellio ait, quid sit illud *futurum seculum*. Quod vero attinet ad pontificiorum argumentationem, videndum primum, an inde, quod Christus dixit, in eo blasphemiam in Spiritum Sanctum non remitti, consequatur, aliqua peccata in eo remitti; & rursus, an ex hoc purgatorius ille ignis confirmari possit. *Futurum* illud *seculum* aliud nihil esse, quam seculum, quod succedet illi vitæ animali, & post finem ipsius mundi, plane mihi persuadeo. Sic enim futuri seculi appellationem usurpare solent Sacræ Literæ. In quo seculo peccata remitti, & fateor, & ex ipsis Christi verbis colligi posse non nego. Sed quod hinc consequatur, necesse esse, ut post hanc animalem vitam sit locus, ubi peccata purgentur, id vero pernego.

Cujus rei causam antequam explicem, non omittendum est, quin dicamus, secundum pontificiorum interpretationem & argumentationem intelligi debere, *futurum seculum* respectu uniuscujusque hominis incipere statim post mortem. Volunt enim animas eorum, qui moriuntur, si non persolverint in hac vita temporarias poenas, ut ante dictum fuit, suorum peccatorum, statim post discessum à corpore in ignem purgatorium illum conjici, ut ibi illas persolvant. Verum vix invenietur apud Sacros Scriptores, ubi *futurum seculum* significet statum eorum, qui ex hac vita excesserunt, simul atque ex ea excesserint. Sed quidquid sit, illud certissimum est, ex remissione peccatorum, quæ fiat, sive post finem hujus mundi, sive post uniuscujusque mortem, nullo pacto ignem illum purgatorium colligi posse: cum nec per illum, neque in illo remittantur peccata, sed contra potius puniantur; ut satis mirari non possim pontificiorum argumentationem istam. Quis enim ita loquutus est unquam, ut dixerit, remitti peccata per eorum punitionem.

Nam quod dicunt, peracta punitione ista, consequi illos, qui puniti fuerunt, plenam remissionem peccatorum, id est æternam beatitudinem, hoc, secundum placita ipsorum pontificiorum, nullius est momenti, ut tam absurdam, & sibi ipsi contradicentem enunciationem hic tolerabilem redderetur. Distinguunt enim illi, & fortasse alioqui non male, si modo recte accipiatur atque intelligatur, inter *remissionem culpæ*, & *remissionem poenæ*. Jam quod attinet ad culpam, volunt illi eam remissam esse iis omnibus, qui in purgatorium ignem conjiciuntur, id est, illis jam antea mortis tempore remissam fuisse. Quod vero attinet ad poenam, ut fidem volunt, illis quidem eam nullo pacto remittunt, sed contra ob illud ipsum, quod in purgatorium ignem mittuntur, illi plane solvunt. Itaque effectus, qui postea consequitur, vitæ æternæ adeptio non propter eam poenam, quod suorum peccatorum poenam subierint, sed ex culpæ remissione, quam jam antea consequuti fuerint. Igitur ex eo, quod post hanc mortalem vitam, fit nulla remissio peccatorum, concludere, post hanc ipsam vitam poenas peccatorum dari, ubi culpa jam remissa fuerit, ridiculum plane est; præsertim cum, quid significet *remitti*, vel *non remitti peccata post hanc vitam*, satis apertum alioqui esse possit, & postea apparere, nihil tale concludi ex eo, quale illi somniant. Cum enim vera ac plena remissio peccatorum sit vita æterna, & non remissio æterna mors, quis non videt, ex eo, quod peccata remittuntur post hanc vitam, colligendum esse vitam æternam post hanc vitam dari; & rursus ex eo, quod non remittuntur, mortem æternam infligi.

Itaque Christi pronunciatum, quod blasphemia in Spiritum Sanctum in futuro seculo non remittatur, etiamsi *futuri seculi* nomine intelligas eum statum, qui statim mortem uniuscujusque consequitur, & pro certo statuas, singulorum, qui moriuntur, animas superesse, aliud nihil significare potest, quam non dari æternam vitam animæ illius, qui in Spiritum Sanctum blasphemaverit, simul atque is mortuus fuerit, sed contra æternæ morti eam adjudicari. Verum, quia nos de animabus post mortem uniuscujusque superstitibus, præsertim ita, ut vel bonis perfruantur, vel malis torqueantur, nihil explorati habemus: dicimus, Christum voluisse dicere, cum finis mundi erit, & judicium universale fiet, non fore, ut is, qui Spiritum Sanctum blasphemaverit, à morte æterna liberetur, seu ad æternam vitam resurgat, si jam antea mortuus fuerit; si vero vivus adhuc à Christo judice deprehendatur, immutetur, & ex mortali immortalis fiat ac beatus, ut iis omnibus eveniet, qui Christi fuerint, & similiter, ipso ad judicandum veniente, adhuc vivere fuerint deprehensi. Jam quod Christus ait, blasphemiam in Spiritum Sanctum non remitti in hoc seculo, ut supra nobis indicatum est, aliud nihil esse videtur, quam peccatum illud in hac ipsa vita puniri, & sic fieri, ut is, qui tale peccatum admiserit, & dum in hac vita mortali est, propter ipsum à Deo affligatur, & postea æterna etiam vita privetur.

Ad probandum autem, quod *non remitti* idem sit, quod puniri, & simul ad ostendendum, quod peccata etiam in hac vita, seu in hoc præsenti seculo, à Deo puniantur, multum facit, quod Christus, paralyticum illum sanaturus, dixit, se velle ostendere, *filium hominis habere potestatem dimittendi seu remittendi peccata in terra*. Primum enim apparet, ex Christi mente, liberare à morbis, quæ poenæ peccatorum sunt, esse remittere peccata, & consequenter necesse est, ut ex ejusdem mente, non remittere peccata, sit non liberare ab iis rebus, quæ sunt poenæ peccatorum; quod dupliciter contingit, vel quia non statuit quis esse immunis à talibus rebus, vel postquam in illas inciderit, inde non eximitur: quemadmodum contra liberare ab iis rebus, quæ poenæ sunt peccatorum, dupliciter contingit, vel scilicet, quia in tales res quis non conjicitur; vel quia jam conjectus inde eximitur. Unde fit, ut, si teste ipso Christo remittere peccata significat liberare à poenis peccatorum posteriore modo, non solum hoc, sed etiam priore modo, à poenis peccatorum liberare, sit peccata remittere; cum remittendi verbum ad priorem modum magis etiam quam ad posteriorem accommodari queat, & consequenter, *non remittere* non modo sit non eximere à peccatorum poenis eum, qui in illas jam conjectus fuerit, sed etiam non conjicere, ut in illas non conjiciatur.

Et hoc

In hac quæstione, quod attinet ad probandum, ex ipsis Christi verbis, eum remittere peccata, etiam significare posse, quod pœnas de peccatis sumere, etiamsi hoc probatu nihil opus erat, cum hæc sit res apud omnes credita & manifesta. Quod vero pertinet ad sumendas pœnas de peccatis in hac ipsa vita, præter id, quod Christus appellat *remittere peccata* liberare à morbis, nimirum videlicet à pœnis peccatorum, quod illud evidenter ostendit, cum morbi in hac vita contingant: ex eo præterea id à Deo fieri apparet, quod Christus hisdem distinctionem tacite faciens inter pœnas peccatorum, quæ in terra luuntur, & sic in præsenti hoc seculo, & illas, quæ in futuro seculo luuntur, ait, *si habere potestatem peccata in terra dimittendi.* Est enim ex Marco, in loco isto, quemadmodum alibi à nobis observatum fuit, illud *in terra*, quod in Christi verbis habetur, conjungendum, non cum *habere potestatem*, sed cum *dimittere peccata*, ut sensus verborum Christi sit, ipsum jam tum habuisse potestatem liberandi à pœnis, quæ à Deo *in terra*, id est, ut dictum fuit, in præsente hoc seculo, peccatis infliguntur: eandem enim videlicet adeptus fuerat Christus potestatem, quam scilicet jam non promissione tantum, sed reipsa haberet, liberandi ab æterna morte, quamvis certissimum esset, fore, ut illam adipisceretur, nempe post obedientiam suam usque ad crucis mortem, ex qua, & non alia ratione, consequuta est ipsius summa exaltatio, cum potestate vitæ æternæ dandæ conjuncta. Hinc factum est, ut cum alibi, tum vero maxime in suo illo sermone, quem habuit apud Johannem cap. 6. Christus sæpius repeteret, se suscitaturum à mortuis suos fideles.

Verum, ut ad id, quod agimus, revertamur, dicimus, ex verbis illis Christi, de blasphemia in Spiritum Sanctum loquentis, & de eo, qui in blasphemaverit, *Non remittetur ei, neque in hoc seculo, neque in futuro*, aperte constare, non minus, immo etiam magis, quam ex verbis apud Marcum, *Est reus æterni judicii*, peccatum illud æterna morte omnino puniri, & sic merito vocari posse peccatum ad mortem, & consequenter, posse merito videri, tale peccatum pertinere ad verba Apostoli nostri, qui ait, se non dicere, ut quis oret pro peccato ad mortem. Verumtamen, ut ex iis, quæ supra disputavimus, intelligi potest, cum Apostolus loquatur de assuetudine peccandi; & blasphemia in Spiritum Sanctum, etiamsi quis semel tantum in peccatum illud inciderit, mortis æternæ reum eum faciat, quemadmodum ex ipsa Evangelica Historia, & ex Christi verbis intelligi potest; non videtur peccatum illud pertinere ad locum nostrum, & ad Apostoli mentem; præsertim si illud verum sit, quod nos verissimum esse credimus, & supra probabile esse omnino ostendimus; nempe illum unum actum blasphemandi in Spiritum Sanctum, esse quidem ad mortem, quia mortis æternæ reum committentem illum faciat, sed tamen non penitus ac prorsus absolute, sed tum demum, si is qui, qui eum commiserit, ejus seriam pœnitentiam in tempore non egerit. Nam hæc conditio, sive exceptio non habet locum in peccato, quod scriptor noster ad mortem esse dicit: si tamen, ut quidem nobis persuademus, vera est interpretatio nostra hac in re mentis Apostoli. Ex qua apparet, apud ipsum *peccatum ad mortem* esse illam peccandi assuetudinem, de qua nulla spes haberi possit, quod sit desitura.

Nam si quis dicat, etiamsi tamen blasphemiam in Spiritum Sanctum posse ad locum nostrum pertinere, quatenus non unus tantum actus ejus committitur, sed assueverit quis sæpius in illam incidere: dicimus nihilominus, non posse assuetudinem istam in Spiritum Sanctum blasphemandi, ad locum nostrum pertinere, ob eam causam, quod, ut ex iis, quæ supra disputata sunt, intelligi potest, & verba ipsius Johannis fidem faciunt, locus noster accipiendus est de fratre, qui assuetudinem peccandi habet; id est, de ejusmodi homine, qui interim tamen retinet professionem veræ doctrinæ Christi, & sic ad visibilem ejus Ecclesiam omnino pertineat; & quod contra usu pateat in eo, qui assuetudinem habet blasphemandi Spiritum Sanctum. Necesse enim est, ut talis homo jam palam profiteatur, si non adhærere veræ Christi doctrinæ, atque constet, eum jam ad Christi visibilem Ecclesiam non pertinere. Non est existimandum tamen, atque à proposito Apostoli in loco nostro abhorrens, pertinere, ut illa blasphemia in Spiritum Sanctum possit sua appellatione aliquid complecti, præter id, quod aperte colligi potest ex verbis Christi, cum de illa loquitur, & ex ipsa Historia, atque ipsorum Evangelistarum verbis; ut scilicet ad blasphemiam in Spiritum Sanctum pertineat, cum quis agnitæ divinæ veritati reluctatur, vel etiam, quod plus est, eam, cujus quis ipse professor est, persequitur. Videntur enim omnes fere Theologi sentire, illud esse peccatum in Spiritum Sanctum. Nam, ut supra monuimus, quod Christus appellat *blasphemiam*, ipsi vulgo *peccatum* simpliciter vocant. Et certe *peccati* nomen melius ad illud, de quo quærimus, an ad blasphemiam in Spiritum Sanctum pertineat, accommodari potest, quam ipsum *blasphemiæ* nomen.

Credimus nihilominus, cum possit, etiamsi non ita proprie ac bene, aliquo tamen modo dici, eum esse blasphemum in Spiritum Sanctum, qui divinæ veritati à se agnitæ reluctetur, (nam cum propterea eam persequatur, multo minus dubitandum est, quin de eo illud dici possit) & præter hoc alia subsit causa, cur concedendum sit, Christum, cum de blasphemia in Spiritum Sanctum est loquutus, nomine illo ejusmodi scelus complexum fuisse, facile concedimus, illud ad blasphemiam in Spiritum Sanctum pertinere. Ratio porro, quæ suadet, ejusmodi scelus appellatione blasphemiæ in Spiritum Sanctum à Christo comprehensum fuisse, hæc est, quod ait, *Omne aliud peccatum hominibus remittis, præter blasphemiam in Spiritum Sanctum*; ita ut necesse sit, ut illud peccatum, quod non remittitur, aliquo modo sit blasphemia in Spiritum Sanctum. Verum divinæ agnitæ veritati reluctari, videtur omnino ejusmodi esse peccatum, ut non remittatur. Nam præter divina testimonia, quæ videntur indicare, non remitti reluctationem, ut sic loquar, divinæ veritati factam, nisi illa per ignorantiam fiat, observatum est, non dari exemplum ullum hominis, qui resipuerit, postquam agnitæ veritati divinæ serio fuerit reluctatus; adeo ut, si interpretatio nostra attendatur, illius pronunciati Domini Jesu, quod blasphemia in Spiritum Sanctum non remittatur, necesse esse videatur non modo par, sed gravius esse peccatum hoc, quam blasphemia illa in Spiritum Sanctum, de qua Christus loquebatur. Quandoquidem interpretatio nostra fert, ut Christi pronunciatum illud sit accipiendum cum tacita conditione, nisi videlicet is, qui ita blasphemaverit, resipuerit, sive peccati sui seriam pœnitentiam egerit.

Adde, quod propterea etiam gravius est peccatum hoc, quam illa blasphemia, quia non est, sicut illa, unus tantummodo peccandi actus. Neque enim dicetur is agnitæ veritati divinæ reluctari, qui semel ob aliquam, aliòqui sibi impendentem, maximam calamitatem, aut etiam fragilitate humana, aliave ratione victus, id facit, sed qui in eo persistit; unde etiam dici possit, Christum reluctationem, quæ divinæ veritati fit, appellatione blasphemiæ in Spiritum Sanctum complexum non fuisse; cum, ut sæpius repetimus, ipse sine dubio de actu uno blasphemandi in Spiritum Sanctum, loquatur, non autem de persistendo in tali blasphemia. Nam si quis hoc non concedat, & velit omnino Christum loqui de blasphemia in Spiritum Sanctum, in qua quis persistat, tunc nostra illa conditio seu exceptio, quam in Christi verbis subintelligimus, locum habere censenda erit. Potest etiam ad blasphemiam in Spiritum Sanctum referri quiddam, quod adeo magnam cognationem habet cum eo, quod

quis agnitæ divinæ veritati reluctetur, ut ab eo nihil differt, & sub ejus appellatione contineri facile quispiam existimare possit: nos tamen arbitramur esse quiddam diversum, cum quis videlicet agnitam divinam veritatem rejicit, id est, jam & animo & factis illi non obedire statuit, & ita post tergum quodammodo Deo & Christo, sibi suisque cupiditatibus indulget; hæc enim est rejectio, seu desertio divinæ agnitæ veritatis, quod diversum quiddam est ab eo, cum quis ei reluctatur, ut faciunt ii, qui eam oppugnant, illique palam contradicunt, quod illum facere, de quo loquimur, ad hoc, ut talis sit, qualem nos eum depinximus, nihil est necesse.

Quod si quis eum reluctari divinæ agnitæ veritati dicat, qui, quamvis eam non oppugnet, nec palam ei contradicat, tamen ei assentiri non vult, nec veritatem divinam esse fateri, id sane concedemus: sed interim tamen negabimus, eum, de quo loquimur, illud facere, cum is divinam veritatem à se agnitam non neget esse talem, sed potius qualis sit nihil curet, & qualiscumque ea tandem sit, secundum eam, non vivere constituat: de tali autem homine, videtur accipiendus locus ille decimo capite Epistolæ ad Hebræos, ubi talis homo appellatur *sponte peccans post acceptam cognitionem veritatis*, cique omnis spes salutis adimitur, aliudque nihil ei expectandum esse dicitur, quam condemnationem & divinam iram, & inter alia, quæ de eo dicuntur, dicitur Spiritum Sanctum, seu Spiritum gratiæ contumelia afficere; unde videtur ejusmodi homo Spiritum Sanctum blasphemare dici posse, parum enim omnino differt, aliquem blasphemare, & eum contumelia afficere, quod cum eo conjunctum: quod sicut is, qui in Spiritum Sanctum est blasphemus, nullam spem remissionis sui peccati habet, sic iste omni spe salutis caret, merito efficere potest, ut illius peccatum ad blasphemiam in Spiritum Sanctum referamus.

Ubi interim notanda est obiter differentia inter eum, sive eos, de quibus verba fiunt in isto decimo capite, & eum, sive eos, de quibus idem scriptor loquitur ejusdem Epistolæ cap 6. Nam in capite sexto non præcipitur prorsus spes omnis salutis ei, de quo verba fiunt, quamvis dicatur *impossibile esse, ut ejusmodi homo per pœnitentiam renovetur*. Sunt enim ibidem proxime ante verba quædam, quæ doceant, istam, ut sic dixerim impossibilitatem intelligendam esse non simpliciter & absolute, sed ratione habita ejus, quod is ipse per se efficere possit, qui talis sit, qualis ibi describitur: non autem ita, ut Deus vel id non possit, vel omnino nolit, eum per pœnitentiam unquam renovari. Proxime præcedentia verba, quæ id, quod dicimus, docere plane videantur, sunt illa: *Et hoc faciemus, si permiserit Deus*: quæ non apparet quomodo possint commode alio referri, quam ad renovationem per pœnitentiam, quam scriptor ille divinus antea nominaverat sub appellatione *jaciendi denuo fundamenti pœnitentiæ ab operibus mortuis*. Est autem necesse, quod, cum ei, de quo capite decimo agitur, omnis spes salutis prorsus adimatur, iste, de quo in capite sexto agitur, diversus sit ab illo, & diversi generis peccator, ut certe est, ita ut ejus peccatum minus grave sit, quam alterius, & propterea minus graviter etiam puniatur. Minor autem peccati gravitas in eo est, quod non perinde, ut ille alter, post tergum abjecerit Christum, & religionem ejus, sed tantummodo prolapsus est denuo in ea peccata, aut similia, à quibus per cognitionem ipsius Christi recesserat; ita ut ejusdem generis sit cum iis, de quibus Petrus loquitur in posteriore Epistola ad finem capitis secundi, de quibus, quamvis in pessimo sint statu, & pejore, quam erant, antequam Christi cognitionem haberent, propter id videlicet, quod jam sine speciali Dei gratia non possint resipiscere, ut antea per solam Evangelii cognitionem poterant, tamen adhuc spes esse potest, ut Deus illis concedat, quo possint resipiscere, & ad vitæ sanctitatem, quam deseruerunt, reverti. Itaque de illis dici non potest, quod in Spiritum Sanctum blasphemi sint. Supra etiam conclusimus, quod, si quis in Spiritum Sanctum blasphemando perseveret, quemadmodum isti in vitæ impuritate permanent, desperandum sit illi omnino de salute sua.

Quamquam vero isti ad numerum eorum, qui in Spiritum Sanctum sunt blasphemi, nullo modo pertinent, pertinere tamen possunt ad numerum eorum, qui alioqui ad mortem peccant, & ita ad locum nostrum pertinere. Fieri siquidem potest, ut ita in peccatis maneant, ut nihil vel curent vel cogitent de illis aliquando relinquendis. Qui enim tales sunt, secundum quidem interpretationem nostram hujus Johannis loci, ad mortem peccant. Qua de re, quamvis supra ad eam probandam satis dictum fuisse videatur, tamen, ad idem efficiendum, non omittemus, quin hic dicamus, nos videre non posse, quomodo is, qui frater noster adhuc appellari queat, ut ipsius Johannis verba ferunt, possit ita in uno vel pluribus peccatis manere, sicuti ostendimus, propter usum loquendi Johannis, debere hic intelligi per simplex *peccandi & peccati* verbum, ut vel *ad mortem*, vel non *ad mortem peccet*, nisi quatenus vel omnem cogitationem abjiciat emendandi sese, vel eam adhuc retineat; ita ut *ad mortem peccare* dicatur, cum illam prorsus abjicit; *non peccare* vero *ad mortem*, cum illam adhuc retinet. Si quis est, qui melius aliquid cogitare possit iis, quæ modo diximus de sensu alioqui verborum Apostoli, nos illi libenter cessuri sumus.

Vers. 18. Sed jam tempus est, ut tandem ad ipsius Apostoli verba revertamur, qui, secundum explicationem nostram, quam supra attulimus, affirmat omnem quidem injustitiam esse peccatum, sed tamen injustitiam dari, quæ non sit ad mortem, & sic peccatum inveniri, quod ad mortem non sit; ubi *injustitiæ* nomine sine dubio intelligit vitium non faciendi ea, quæ justa sunt, seu illa perpetrandi, quæ sunt injusta. Ubi semper est retinendum, Apostolum loqui, more suo, non de uno actu, sed, vel de habitu, vel saltem de assuetudine, etiamsi alioqui verba ejus ad unum etiam tantummodo actum accommodari queant. Hoc igitur concluso ac confirmato, quod alia sunt peccata ad mortem, alia non ad mortem: & declarato, se, cum monet, ut quis pro fratre peccante oret, cum spe obtinendi illi à Deo veniam & vitam, non loqui de fratre peccante ad mortem, sed de peccante non ad mortem; statim subjicit: *Scimus, quia omnis, qui est natus ex Deo, non peccat, sed generatio Dei conservat eum, & malignus non tangit eum*; sic enim ad verbum legit vetus interpres Latinus. Nam Græci codices, una cum Syriaca interpretatione, aliter habent, non enim *Generatio Dei conservat eum*, sed, *Qui natus est ex Deo, conservat se ipsum*, tam in illis, quam in hac legitur. Sensus tamen utrobique idem est. Hanc eandem sententiam habuimus supra capite 3. 9. ubi, quomodo sit intelligenda, quidve in se contineat, satis explicatum à nobis fuit. Quare nihil est necesse, illam hoc in loco explicare, tantum hoc monebimus, in ea interpretanda non paucos falli hoc in loco; quippe qui credunt, id, quod Johannes simpliciter dicit, *Non peccat*, esse intelligendum, ac si dixisset, *Non peccat ad mortem*, quippe quod antea de peccando ad mortem loquutus fuerit.

Verum debuerant isti animadvertisse, quod in proximis superioribus verbis, non de peccato ad mortem, sed de eo, quod non est ad mortem, secundum quidem Græcam & Syriacam lectionem, quam ipsi sequuntur, mentio sit, unde nulla causa illis dabatur existimandi, quod *non peccandi* nomine Apostolus intelligat, non peccare ad mortem; sed potius statuendi, quod intelligat *non peccare*, quamvis non ad mortem. Nam si nolint rationem habere eorum, quæ hoc in loco proxime antecesserunt, cur non hic similiter, ut prædicto loco capitis tertii, illud *non peccare*, quod Johannes natis ex Deo tribuit, interpretati sunt, *peccato non dare operam*, & non, ut faciunt, *Non peccare ad mor-*

ad mortem; id quod ipsimet sibi objici posse animadvertimus, conamur diluere, idem esse *Peccare ad mortem*, & *dare operam peccato*. Qui in re non parum falluntur, si peccare ad mortem, ut quidem hic necesse est, eo sensu accipiatur, quo ab Apostolo hoc loco profertur; cum certum sit, de eo, qui ad mortem peccat, ex mente ejusdem Apostoli, nullam posse esse spem salutis. quod profecto nullo modo de iis omnibus affirmari potest, qui dant operam peccato, cum certissimum sit, non paucos ejusmodi resipuisse aliquando, hodieque resipiscere, & à statu damnationis in statum salutis transferri. Non est igitur quicquam addendum, aut subaudiendum hoc in loco post voces *non peccat*, sed tantummodo usus verbi *peccandi* apud hunc scriptorem, de quo jam sæpius loquuti sumus, animadvertendus, & secundum eum de loci sententia statuendum, quemadmodum à nobis factum est supra dicto loco tertii capitis, quo vos rejicimus pro plena hujus loci explicatione.

Tantum non omittemus dicere, Apostolum similiter, ut antea, hic affirmare, natum ex Deo non manere in ullo peccato. Quod propterea hic repetere voluit, ut esset perinde, ac si dixisset: „Quod autem dixi de orando pro fratre peccante, non ita accipiendum est, ac si concesserim, quempiam posse peccare, id est, in peccato manere, & interim tamen esse verum nostrum in Christo fratrem. Nam quod *fratris* mentionem feci, id factum est à me propter professionem, quam adhuc quis retinet, ejusdem nobiscum Christianæ religionis, & conjunctionem adhuc ipsius externam cum iis, qui ad aspectabilem Christi Ecclesiam pertinent. Nam alioqui certum est, ut antea quoque monui, eum, qui natus sit ex Deo, & sic verus in Christo sit frater, non manere in peccato ullo. Ne igitur ex verbis meis ullam erroris occasionem sumite, neve existimetis, posse quempiam verum Dei filium esse, qui in peccato maneat. Ex qua declaratione mentis Apostoli hoc in loco, magis adhuc apparere potest, cum antea mentionem fecit fratris peccantis, eum non de uno aliquo peccandi actu, sed de peccandi assuetudine, sive in peccato mansione, loquutum fuisse. *Non peccat*, inquit Apostolus, *qui natus est ex Deo*, id est, non manet Dei filius in peccato, *sed conservat seipsum*.

Ex quibus Apostoli verbis videtur constare, aliquid præstare eum atque efficere, qui per Christum regeneratus fuerit, in seipso à labe atque assuetudine peccandi immunem conservando. *Et malignus*, inquit, *non attingit eum*. Quod ita intelligendum est, quemadmodum & illud, quod in extrema oratione dominica à Deo petimus, *ut nos liberet à malo sive à maligno*. Et hic locus non parum confert ad declarationem illius, præsertim quod attinet ad vocem mali seu maligni, quæ hic manifeste masculini generis est, id quod in altero illo loco non omnino apparet. Potest enim ibi, si verba ipsa spectentur, ita accipi vox ista, ut sit generis neutri. Verum hic locus docet, eam genere masculino esse accipiendam. Et propterea tam ibi, quam hic, *mali seu maligni* nomine, intelligendum esse Diabolum. Nec vero hac solum in re, sed etiam in toto ipsius loci sensu, alter locus ad alterius explicationem plurimum conducere censendus est. Est siquidem admodum verisimile, Johannem hic, filios Dei id habere, seu illis id obvenire, affirmare, quod Christus nos ibi à Deo petere jussit.

Videamus igitur, quid hoc sit, quod Johannes dicit, Diabolum non attingere Dei filios. Nam hac ratione non modo hujus loci sententiam percipiemus, sed etiam intelligemus, quid sit illud, quod ex Christi præscriptione à Deo petimus, ut scilicet nos à Diabolo liberet.

Quoniam vero illud, quod Apostolus ait, *Diabolum non attingere Dei filios*, necesse est ut habeat in sensu convenientiam cum eo, quod proxime dixerat, *natos ex Deo non peccare*, cum jam explicatum sit, quid hoc illa velit, non erit difficile intelligere, quid sit, *filios Dei à Diabolo non attingi*. Atqui *Dei filios non peccare*, jam ostensum est significare, eos in peccato non manere. Quare eosdem *à Diabolo non attingi*, verisimile est significare, non quidem plane illos ab effectibus, qui à Diaboli astutia & inimicitia adversus humanum genus, & præcipue adversus eos, qui beatæ immortalitatis consequendæ spem habere possint, proficiscuntur, liberos esse, sed eorum non ita esse participes, ut Diabolus id obtineat, quod quærit, atque efficiat, ut ipsi ea faciant, quæ possint ipsis afferre, quominus ad beatam immortalitatem perveniant, ut esset, in aliquo graviore peccato manere, & hac ratione se Deo minime obedientes præstare. Cum igitur Christo præcipiente Deum oramus, ut nos à Diabolo liberet, non est similiter intelligendum, nos à Deo petere, ut plane ab istis, quos diximus, astutiæ & in nos Diaboli odii effectibus immunes simus, inter quos merito numerantur afflictiones & mala, in quæ incurrimus, aut quorum periculum subimus, dum volumus, & quia volumus Deo ex Christi præscripto obedire; propterea petitio illa, quæ ultima est illarum, quæ oratione dominica continentur, seu potius illius pars est, alteram partem, quæ præcedit, talem habet, in qua non obscure de afflictionibus istis ac malis, & eorum periculis agitur, quatenus videlicet ibidem petimus, *ut Deus nos in tentationem non inducat*; quod aliud nihil est, quam petere, non quidem, ut ab illis prorsus immunes simus, sed in illa non conjiciamur, & quodammodo immergamur, unde scilicet fiat, ut ab ipsis victi, aut aliqua ratione debilitati, vel periculis succumbamus, vel minus constanter atque integre in officio nostro erga ipsum Deum persistamus, quod ut fiat, cum Diabolus plane quærat, ut hac ratione nos captivos teneat, propterea statim subjicitur altera petitionis pars, *ut à Diabolo liberemur*; & sic apparet, quod liberatio ista non est, nihil habere commune cum iis, quæ Diabolus Deo permittente nobis immittit, sed ab illis nullo modo vel superari, vel transversos ulla ratione agi, ita ut Deo, quam debemus, obedientiam minime præstemus. Et certe hoc idem, quod diximus de afflictionibus & periculis, quæ Diabolus permittente Deo nobis immittit, accommodari huic ipsi loco adeo haud male potest, ut hac ratione horum duorum locorum convenientia magis perspiciatur.

Nam cum Apostolus dicit, Diabolum non attingere filios Dei, potuit omnino rationem habere illarum rerum, per quas Diabolus curat, ut minus recte erga Deum nos geramus; quasi dicere voluerit, in Dei filiis non habere eam vim, quam Diabolus vellet, nec efficere, ut ullo modo à suo erga Deum officio absterreantur, aut dimoveantur; quod ipse vocavit *non attingi à Diabolo*, propter id, quod hac ratione fit, ut Diabolus non id obtineat, quod quærit, & sic Dei filii ab ipso liberi esse merito dici possint, quemadmodum videlicet eo sensu, quo à nobis jam dictum est, jubemur omnes, qui Christi discipuli sumus, à Deo precibus contendere.

Vers. 19. Postquam Apostolus satis expresse declaravit, nolle se, ex monitione sua de orando pro fratribus peccantibus quempiam colligere, quod veri Dei filii peccent, eo sensu, quo ab ipso *peccandi* verbum usurpatur, id est, in peccato maneant; subjungit hæc verba: *Scimus, quoniam ex Deo sumus, & mundus totus in maligno positus est*; ac si diceret: „Non debet quisquam mirari ea, quæ dico, unde videlicet consequitur, Dei filios, quales esse nos profitemur, vehementer diversos esse à cæteris hominibus. Nam plane ita res se habet, quod nimirum nos à Deo pendemus, illique adhæremus, ita ut ab ipso prodiisse merito censeri possimus. At reliqui omnes contra Diabolo, ipsius Dei videlicet summo adversario, adhærent, & in eo ejusque suasionibus acquiescunt. Nam sine dubio hic similiter, ut proxime ante, *maligni* nomine intelligit Diabolum. Nam utrobique eadem est Græca vox, & utrobique articulus est ei præpositus, quemadmodum etiam in petitione illa extrema orationis dominicæ. Habet enim articulus vim ostendendi certum quendam malignum seu malum, eumque omnibus malis insignem:

hic autem nullus est alius praeter Diabolum. Quanquam hoc, quod diximus de articulo in hoc ipso voce, quae Graeca πονηρῷ, non est plane perpetuum; quandoquidem Matth. cap. 5. 39, ait Christus, non debere nos resistere τῷ πονηρῷ, quod certe non significat, nos debere non resistere Diabolo; ut & locus ipse per se ostendit, qui docet, ibi nomine τῷ πονηρῷ intelligi malum aliquem hominem, & qui, ut Graeca vox sonat, laborem & molestiam alteri afferat, & demonstrat aperte inter alia multa testimonia, ex quibus idem colligi potest, locus ille apud Jacobum cap. 4. ejus Epistolae vers. 7, ubi idem praecipit, ut *Diabolo resistamus.* Nam idem plane verbum est apud Jacobum, quod apud Matthaeum in Graeco contextu, quod Latine *resistendi* verbo est redditum. Verum quod attinet ad locum nostrum, modo concedamus vocem τῷ πονηρῷ esse masculini generis, ut sonat, quod eadem vox proxime masculino genere usurpata fuit, satis habemus ad ostendendum, necesse esse, ut voce illa hic non aliud, quam proxime ante ipse Diabolus significetur. Nam si vox illa masculini generis est, necessario fit, ut per eam persona aliqua declaretur.

Sed quaenam persona est, aut esse potest, in qua mundus positus esse, jacere, verbum Graecum sonare videtur, & Castellio ut Beza vertit, *jacere* dici queat, idque per antithesin ejus, quod est, *esse ex Deo,* nisi Diabolus? Quod si quis dicat, non masculino genere, sed neutro vocem τῷ πονηρῷ hic prolatam fuisse censeri debere, nulla apparet hujus rei causa, & vix invenitur, ubi ad istum modum vox πονηρὸς in scriptis Novi Foederis usurpata fuerit, praesertim cum articulo sibi praeposito; id est, semel fortasse tantum, nempe Rom. 12. 9. Verum dicet aliquis, nimio causam apparere, cur censeri debeat vocem τῷ πονηρῷ hic neutro genere enunciatam fuisse, cum *positum esse* seu *jacere* in persona aliqua minus insolenter atque improprie dicatur, at in re aliqua usitate ac ferme proprie. Respondemus, hunc scriptorem non minus insolenter alioqui atque improprie, Christum imitatum, in hac sua Epistola aliquoties phrasi *manendi in aliqua persona* usum fuisse. Quicquid sit, si neutro genere hanc vocem hoc in loco accipiamus, peribit antithesis illa, quam inter hoc membrum & proximum superius esse, prorsus est verisimile, ut certe ejus elegantia maxima ex parte pendeat; cum non bene rei personae opponatur, ut persona opponitur, id est, res mala Deo multo minus recte opponi possit, quam Diabolus.

Notandum autem est, ut ex iis, quae paulo ante diximus, intelligi potest, Apostolum hoc in loco nomine *totius mundi* omnes intelligere, qui Dei per Christum cognitionem non habent; quos propterea in Diabolo positos esse, seu potius jacere ait, etiamsi mali esse possint, qui Dei per Christum cognitionem non habent, qui tamen nimium perditis moribus non sint praediti, ob eam causam, quod in reatu aeternae mortis manet, quisquis per Christum ad Dei cognitionem non pervenerit, & sic cum ipso Diabolo, qui & reus aeternae mortis ipse est, & homines similiter ejus reos facere omnibus modis studet, valde multum commune habet. Posset tamen hic *totius mundi* nomine non plane intelligi omnis homo, qui Dei per Christum cognitionem non habeat, sed ii homines, qui & maxime & proprie iis, qui illam cognitionem habent, opponuntur; quales sunt sine dubio plerique hominum cognitione illa carentium; nempe nihil aliud quam mundana curantes, ea videlicet, quae ipse Apostolus supra cap. 2. in mundo esse dixit, ex eorum, quae pertinent ad concupiscentiam oculorum, & ad concupiscentiam carnis, & ad superbiam vitae, nomine complexus est; de quibus hominibus sine ulla dubitatione plane dici potest, eos ipsi Diabolo adhaerere, & in eo quodammodo jacere. Sunt enim mundana illa, ea, quibus Diabolus potissimum tanquam laqueis & retibus utitur, ad illaqueandos & irretiendos miseros mortales, & suos efficiendos. Quod si quis malit vocem τῷ πονηρῷ neutro genere accipere, eo videlicet sensu, quo in loco Pauli Rom. 12. 9, τὸ πονηρὸν legitur, à qua sententia & interpretatione, ut verum fatemur, non nimium abhorremus; tunc multo facilius erit, interpretando, ut *totus mundus* hic significet id, quod supra diximus, percipere, quomodo verum sit, quod totus mundus in malo jaceat; cum nihil sit verius neque proclivius ad intelligendum, quam, quod homines, qui hujus mundi illecebris capti atque irretiti sunt, jaceant in malo, id est, in rebus malis, & quae contra Deo peccata sunt.

Vers. 20. Jam cum Apostolus vellet hanc suam Epistolam concludere, tanquam rem maxime momenti, & ad suum scopum potissimum pertinentem, ut solent in extremo ea poni, quae majoris sint momenti, potissimum si ea talia sint, quibus summa quaedam continetur eorum, quae quis scribendo docere voluit, id commemorat, sine quo fieri non potest, ut quis in Christi doctrina atque obedientia persistat, quodque in se continet praecipuum caput totius illius obedientiae; commemorat, inquam, quod in Christi doctrina contineatur cognitio unius illius veri Dei, cujus vere ac perfecte, quatenus in hac vita contingere potest, cognoscendi ipse Christus solus ac primus auctor humano generi fuit; ac praeterea, quod ipse Christus, per quem, id est, ex cujus praescripto, Deo obedimus, & qui nobis unicum est medium ad ea impetranda, tum adipiscenda, quae maxime & debemus, & cupimus, omni veritate ac fidelitate, ut sic dixerim, plenissimus est. Itaque ait, *Scimus quod filius Dei venit, & dedit nobis sensum, ut cognoscamus verum Deum.* Id tantum, quod in horum verborum initio dixit, *venisse Dei filium,* satis erat ad demonstrandum, quicquid ille Dei nomine docuit, verissimum esse; & propterea potuisset Johannes unico verbo dicere, post prima verba ista: *Et nos docuit eam doctrinam,* quam tenemus: sed voluit expressius quaedam dicere, quae illis paucis verbis continentur, propter eam causam, quam antea exposuimus, quod in iis contineatur fundamentum totius obedientiae praeceptorum Christi, atque praecipuum ipsius obedientiae caput; quandoquidem, ut supra à nobis non semel repetitum fuit, scopus Apostoli in hac Epistola est, curare, ut ii, ad quos scribit, in praeceptorum Christi obedientia perseverent, in eaque indies confirmentur, atque augescant. Atqui id non à nemine ullo pacto potest, nisi quis persuasissimum habeat, eum Deum, quem Christi doctrina proponit, esse unum illum Deum, praeter quem non est alius; eam enim praecipuam, cur Christi praeceptis obediamus, hanc sit, quod nihil dubitamus, quin eorum auctor sit ille unus Deus. Qua persuasione remota, remotum utiquam corda pie atque sincere, qui vel cogitet quidem de obedientia Christi praeceptis praestanda. Deinde, quod primum ac praecipuum Christi praeceptum, & tanquam caput totius obedientiae, quam Deo per Christum praestamus, est, ipsum illum Deum, ut decet, colere ac venerari, quem Christus annunciavit, & quem auctorem fecit omnium, quae vel praecepit, vel promisit.

At vero cultus ille nullo pacto exhiberi illi Deo potest, nisi persuasum sit, ipsum esse illum unum verum Deum, qui videlicet solus ex seipso absolutum ac plane divinum imperium in nos habeat. Sed neque etiam in eadem Christi praeceptorum obedientia persistere quisquam poterit, nisi plane sibi persuadeat, ipsum Christum esse verum ac divinum dominum suum; cum inter caetera Christi praecepta, id est à Christo Dei nomine data, illud sit magni omnino momenti, immo primum ac praecipuum post illud, quod jam diximus esse omnium caput, ut ipsum Christum seu Dei filium ita honoremus, quemadmodum ipsum Deum ejus Patrem honoramus. Propterea igitur primum commemorat Apostolus Deum illum, quem nobis Dei filius, id est Jesus, qui dictus est Christus, annunciavit esse verum Deum, illum, inquam, unum verum Deum: nam in Graeco articulus habetur vero Deo praepositus; & interim vult Apostolus, ut hanc cognitionem unius illius veri Dei, quam omnes Christi discipuli habemus, ipsi Christo in

soli-

solidum accepisse afferamus. Verum est quidem, quod neque in vulgatis exemplaribus Græcis, neque in Syriaca interpretatione vox Dei hoc loco habetur, quæ apud veterem Latinum interpretem, & in Complutensi Græca editione omnino legitur: sed nihilominus sensus idem est, sive vox Dei hic legatur, sive minus: cum, etiamsi simpliciter legamus, *Ut cognoscamus illum verum*, necesse sit intelligere illum verum Deum; præsertim cum postea in omnibus codicibus atque editionibus legatur, *Hic est verus Deus*, seu potius, *Hic verus Deus*. Primum, inquam, hæc voluit Apostolus commemorare; deinde vero etiam expressam mentionem facere ipsius Dei filii Christi Jesu, qui sit plane verus, eo sensu quem & paulo ante attigimus, & mox explicabimus.

Nam in hac etiam particula non convenit vulgata editio Latina cum Græcis exemplaribus, neque cum editione Syriaca, & nec cum ipsa quidem Græca Complutensi editione hoc in loco consentit. Sic enim habet, *Et simus in vero filio ejus Jesu Christo*, pro eo, quod in prædictis omnibus exemplaribus habetur, *Et sumus in vero, in filio ejus Jesu Christo*. Quod attinet ad verbum *sumus*, quod *simus* vetus interpres legit, non est admodum laborandum, sive hoc, sive illo modo legatur; quanquam nobis multo magis placet, ut vox ista legatur Indicativo modo, quam subjunctivo; habet enim nescio quid majoris gravitatis, si Apostolus diserte affirmet, se & alios, ad quos scribit, id habere, de quo hic verba fiunt, quam si dicat, Dei filium nobis dedisse, ut id habeamus; sed major est vis in eo, si secundum veterem interpretem ante vocem *filio* non legatur præpositio *in*. Tunc enim sequitur, illum dicere, nos esse vel esse debere, in vero filio Dei, Jesu Christo. Quæ lectio sane videtur plane convenire cum superiore illa, quam idem vetus interpres habet, ut Dei videlicet nomen legatur post vocem *verum*, sive *illum verum*. Optime siquidem ista sibi respondent, *cognoscere illum verum Deum*, & *Esse in vero ejus filio*; sed quia, ut dictum est, nostra exemplaria, tam Græca, quam Syriaca habent præpositionem istam interpositam, inter vocem *vero*, & vocem *filio*; propterea necesse est, ut explicemus, quis sit hujus lectionis sensus; & quid Apostolus sibi voluerit, cum dicit, *Nos esse in vero, in filio ejus Jesu Christo*. Non pauci sunt, inter quos est Erasmus, qui arbitrantur, aut debere, aut certe posse ista verba ita accipi, ut vox *vero* referatur ad *illum verum*, de quo proxime loquutus est Apostolus, pro constante videlicet ponendo, quod ibi non habeatur vox *Deum*, sed simpliciter vox *verum*, sive *illum verum*.

Nam & hic, cum articulus non minus quam ibi in Græco voci *vero* sit præpositus, legendum videtur, *Et sumus in illo vero*. Jam verba, quæ sequuntur, *In filio ejus Jesu Christo*, volunt isti ita accipi, ut præpositio *in*, ut valde frequenter solet, Hebraica consuetudine valeat, quod præpositio *per*; ita ut sententia, *Nos esse in illo vero*, id est, in illo vero Deo, *per filium ejus Jesum Christum*. Verum nobis magis placet, (ut id, quod minus cavillationibus & reprehensionibus sit obnoxium) ut verba *In vero*, sive *In illo vero*, non ad id, quod proxime præcedit, sed ad id, quod statim sequitur, referantur; ita ut ille verus secundo loco hic nominatus, sit ipse Dei filius, Christus Jesus. Quamvis autem verba, quæ statim sequuntur in vulgata editione Latina, (id quod prius monere debueramus) non habent illud *Jesu Christo*, quod alibi ubique legitur. Verum id legi hoc loco omnino debere, valde verisimile videtur, ad majorem expressionem dignitatis ac præstantiæ Jesu Christi. Quod igitur secundum hanc communem lectionem in his verbis habetur, quod simus in vero, sive in illo vero, & ille sit Dei filius Jesus Christus, non potest, judicio meo, habere alium sensum, nisi quod filius Dei Jesus Christus, est quiddam plane solidum ac verum, & est illud verum medium, per quod ad Deum illum unum ac verum pervenitur. Hoc enim, ut dictum fuit, similiter, ut &

illud, quod Deus nobis à Christo annunciatus sit illo unus verus Deus, est omnino necessarium iis, qui velint in obedientia præceptorum Jesu Christi persistere. Nam præter id, quod jam diximus, alioqui non fore, ut quis eo honore ipsum Christum afficiat, quem ipsissima Christi præcepta requirunt, nullo pacto fieri potest, ut quis in obedientia, præceptis illius, tanquam æternis & immutabilibus, præstanda, perseveret, quem penitus persuasum non habeat esse plane verum, ac solidum quiddam, quod mutari nequeat.

Postquam Apostolus eo modo, quo jam dictum & explicatum est, asseruit, eos, ad quos scribebat, habere verum illum unum Deum, & verum ac solidum medium ad ipsum perveniendi, ut ei doctrinæ ac religioni, quam profitebantur, & in ipsa ut in dies magis confirmarentur, ipse tota hac Epistola scripsit, subjungit hæc verba: *Hic est verus Deus & vita æterna*. Nemo nescit, hæc verba vulgo ac passim afferri ad probandum, quod Jesus Christus sit verus Deus, atque ex non defuerint ex illis, qui sentiunt, ipsum non esse illum unum verum Deum, qui confessi sint, hæc verba ad ipsum Christum referenda esse; non animadvertentes, in Græco ante vocem *verus Deus* esse articulum, qui significat, hic agi de illo uno vero Deo. Et sane talem esse Jesum Christum si contendant, qui hunc locum proferunt ad Christi divinitatem probandam. Cum igitur illud, quod contendunt ex hoc loco colligi, illis nullo pacto sit concedendum, (quandoquidem ex proximis superioribus verbis manifeste constat, Apostolum distinguere inter verum illum unum Deum, & Jesum Christum ejus filium) non est etiam illis ullo modo concedendum, verba illa, *Hic est verus Deus*, ad ipsum Christum referenda esse.

Nam quod illi ipsi ajunt, adversus quos nunc disputamus, pronomen *hic* prorsus ostendere, verba ista referri debere ad Jesum Christum proxime nominatum; id non uno modo ac ratione refelli potest, quemadmodum ostendimus in refutatione nostra libelli Jacobi Wujeki: sed tamen hic quoque ut videlicet in suo proprio loco, aliquid hac de re dicendum est. Primum igitur dicimus, apud omnes probatos scriptores, tam prophanos, quam sacros, sæpe inveniri pronomen relativum, non id, vel eum referens, qui proxime ante nominatus fuit, sed qui remotius, præsertim si contingat, remotius nominatum eum esse, de quo præcipue agitur; id quod nos in refutatione illa nostra factum in ipso Novo Testamento fuisse docuimus, in ipso relativo pronomine *qui*, quo nullum est aliud magis sua natura adhærens ei rei, vel personæ, quam refert. Unde etiam apud Græcos Grammaticos articuli appellationem meruit. Vocant enim pronomen hoc articulum postpositivum, ad differentiam articuli magis proprie ita & late usitate sic dicti, quem ad hujus differentiam præpositivum nuncupant. Inveniri, inquam, relativum illud articuli nomen apud Græcos Grammaticos ob eam causam, quod, ut articulus sic proprie dictus, semper adhærere solet rei, vel personæ, cui inservit, illam scilicet proxime consequendo; sicut alter ille articulus magis proprie sic dictus antecedendo.

Afferimus autem ejus, quod ante diximus, exemplum valde illustre, in posteriore Epistola ad Thessalonicenses cap. 2. 9. qui ita incipit, *Cujus adventus est secundum operationem Satanæ*. Ubi nemo non videt, necesse esse verba fieri de *filio illo perditionis* ante nominato; cum tamen non ipsius sed *Domini*, id est, Christi proxime facta fuisset mentio; & quod plus est, etiam ipsius adventus, ut in verbis à nobis recitatis adventus fit mentio illius, de quo verba fiunt. Itaque apparet vocem *cujus*, & sic pronomen *qui*, seu postpositivum articulum referre non proxime nominatum, sed remotius, quamvis præter proximiorem esset adhuc alia causa, propter quam eum, qui proxime nominatus fuerat, referre deberet. Non semus autem tradesi in refutatione illa nostra, ut exemplum aliquod proferemus

cum ipsius pronominis *hic*, quale est in loco nostro; vix ulla videretur evidentius probatum fuisse id, quod volebamus, per exemplum pronominis *qui*, quippe de quo difficilius credi videatur, quod non semper referat id, vel eum, qui proxime commemoratus fuerit. Et tamen Smalcius, aliis talis exempli vim non perpendens, in suo libro de aeterna divinitate Christi, carpit nos eo, quod nullum exemplum produxerimus ipsius pronominis *hic*. Quod sane, ob jam dictam causam, ut immerito, sic imperite admodum fecisse videtur.

Veruntamen Smalcius noster postulationi in sua responsione ad ejus praejudicium liberum posuisse exempla ipsius pronominis *hic*, quorum id, quod sumptum est ex septimo capite Actorum Apostolicorum *V.* 19, valde ad rem accommodatum videtur; cui nos hic addimus aliud exemplum, sumptum ex 10 capite ejusdem libri *V.* 6, ubi ad hunc modum legitur: *Hic hospitatur apud quendam Simonem coriarium, cui est domus juxta mare; hic loquetur tibi, quid te oporteat facere.* Manifeste enim apparet, in his verbis pronomen *hic*, secundo loco positum, non ad *Simonem coriarium*, proxime nominatum, sed ad *Simonem Petrum*, pronomine *hic*, priore loco posito, significatum, omnino referri debere. Taceo, quod nullus est scriptor minus hujus rei observans, ut relativa pronomina proxime nominatum referant, quam sit hic noster, ut in hac ipsa ejus Epistola superius a nobis non uno in loco observatum est. Nullam igitur vim habet, praesertim apud hunc scriptorem, quod Dei filius Jesus Christus proxime ante nominatus fuerit, ad probandum, quod pronomen *hic* ad ipsum referri debeat; quod eo magis sine ulla dubitatione affirmandum est, quod non modo constat, Deum, cujus Jesus Christus est filius, eum esse, de quo hic praecipue agitur, verum etiam, ut antea diximus, ipse noster scriptor proxime apertissime distinxit inter illum verum Deum, & inter filium ejus Jesum Christum, quomodo igitur ad ipsum Christum Jesum possunt referri verba illa, *Hic est ille verus Deus*? Quid esset sibi ipsi adversari, & confundere ac pervertere antea dicta, si hoc non esset, quod Apostolus hic diceret, Jesum Christum Dei filium esse illum verum Deum? Quis enim tam stupidus, qui vel ex hoc ipso, quod hic diserte exprimitur, Jesum Christum esse filium veri Dei filium, non intelligat, necessario consequi, Christum Jesum non esse ipsum verum Deum? Num potest quis sui ipsius esse filius? Facessant igitur aliae non minus ingeniosae, quam absurdae interpretationes; & sane mirentur inveniri homines, judicio alioqui & eruditione praestantes, usque adeo caecos, qui plane velint, propter id tantum, quod Jesus Christus proxime fuerit nominatus, omnino de ipso dicta fuisse verba illa, *Hic est ille verus Deus*.

Diximus de ratione una respondendi ad rationem illam Jesu Christi proxime nominati, pro comperto, nempe negari aliis, sumendo, quod pronomen *hic* debeat omnino ad alterum ex duobus ante nominatis, *illum verum Deum*, & *Jesum Christum ejus filium*, nominatim ac singulariter referri. Sed alia est ratio ad rationem illam respondendi, cujus mentionem fecimus in supra dicta refutatione nostra, quae nobis gratissima probatur; hoc est, negare, quidquam cogere, ut pronomen *hic* alterum ex duobus jam dictis singulariter referat, & ostendere, apud omnes scriptores, & apud illos ipsos, qui Testamenti Novi scripta addiderunt, consuetum esse, ut ejusmodi pronomina, cum construuntur cum verbo substantivo, non conveniant in genere & numero cum subjecto, sed cum praedicato: cujus rei declarandae exemplum primum in verbis illis Christi apud Matthaeum cap. 13, 38. *Bonum autem semen, hi sunt filii regni.* Ubi apparet, pronomen *hi* nec numero nec genere convenire cum *bonum semen*, quod est subjectum, sed cum *filii regni*, quod est praedicatum. Deinde attulimus exemplum in verbis ejusdem Christi apud hunc scriptorem nostrum in Evangelio cap. 17. 3. *Haec autem est vita aeterna, ut cognoscant te, &c.* Ubi pronomen *haec* convenit in constructione cum *vita aeterna*. Est enim foeminini generis, ut ipsa *vita aeterna*, quae hujus enunciationis praedicatum est; cum tamen id, quod Christus dicit esse aeternam vitam, & enunciationis ipsius subjectum est, nullo modo dici queat esse foeminini generis, nec secundum Grammaticam possit pronomine alterius generis, quam neutri significari.

Sic igitur in loco nostro non est intelligendum, quod pronomen *hic*, nominatim, & singulariter, vel Christi patrem, vel ipsum Christum, ut totius enunciationis subjectum, referat: sed intelligendum est, illo pronomine referri totum illud, quod praecessit; & tamen genere masculino propterea pronomen illud fuisse usurpatum, ut secundum Grammaticam conveniret cum eo, quod illi subjicitur, & prior pars totius praedicati est; nempe cum *ille verus Deus*; cum sensus interim sit ejusmodi, ac si dixisset: In eo, quod diximus, est ille verus Deus, & vita aeterna. Nam quatenus quis habet & cognoscit Christi Patrem, & ipsum Christum, cujus ea antea mentio facta fuerat, habet & illum verum Deum, & aeternam vitam. Illum quidem verum Deum; quia Christi Pater est ille verus Deus: vitam autem aeternam: quia illa a Christi Patre per ipsum Christum in nos proficiscitur. Et ad hunc modum interpretando id habemus, quod Apostolus in ultimis suis verbis Christum non omiserit, id est, eum illis comprehenderit: & tamen interim non dixerit, eum esse illum verum Deum; quod, ut observatum a nobis est, non potuit ab ipso, nisi absurdissime & inconstantissime, fieri.

Vers. 21. Ad ultimum Apostolus noluit omittere, quin tanquam per corollarium quoddam moneret eos, ad quos scribit, ut sibi a falsis divinis cultibus caverent. Hoc enim plane ex eo consequi debet, quod qui veram cognitionem habeat Dei & Christi, & utrique, ut debet, adhaereat; falsos etiam cultus devitet eos oportet, qui soli Deo & Christo non tribuuntur. Nam, ut Paulus docet priore Epistola ad Corinthios cap. 8, nos Christiani nullum alium habemus, quem divino cultu afficiamus, praeter Deum Patrem, & Christum, illum quidem ut totius nostrae felicitatis primum authorem, & ultimum scopum omnium actionum nostrarum; hunc vero, ut & nostrae felicitatis secundariam causam, & per quem solum ad Deum accessum habemus. Porro monitionem hanc suam Apostolus his paucissimis verbis explicat: *Filioli, cavete vobis a simulachris*: sic enim legit Latinus ipse vetus interpres, & Syriacus quoque, qui tamen non simpliciter habet *a simulachris*, sed *a reverentia simulachrorum*, si modo Syriaca vox, quae a Tremelio *simulachrorum* voce reddita fuit, recte fuit reddita. Graeca quidem verba idolorum vocem habent; quae vox quamvis, si quis ejus originem spectet, significet speciem aliquam, vel effigiem, seu simulachrum, tamen in Sacris Literis non videtur simpliciter cum hac significatione usurpari solere, sed cum significatione ejusmodi effigiei, seu simulachri, cui divinus cultus praestitur; & fortasse propterea factum est, ut Beza ipse, qui contendit, vocem illam Graecam omnino simulachrum significare, tamen hic in versione sua habeat, non quidem *a simulachris*, sed *ab idolis*. Crediderim tamen posse recte monitionem Apostoli sic accipi, ut ex ea consequatur, debere nos cavere non tantum ab eo, quod vulgo intelligunt idoli nomine, & sic abstinere a colendo pro suo Deo alio, quam Christi Patre, & Christo ipso; sed etiam debere nos a simulachrorum cultu cavere. Neque enim, ut omnes fatentur, non praecipit, sibi cavendum esse, sive ab idolis, sive a simulachris, ejus mens est, praecipere, ut demus operam, ne illa nobis aliquid mali faciant: sed in-

telligendum

...issimum est, illum monere voluisse, ut ab iis colendis prorsus abstineremus. Non est autem ratio nulla, quando ipsam Græcum nomen εἴδωλα sua propria significatione ad id accommodari potest, neque consendum non sit, Apostolum non modo monere voluisse ut caveamus, ne pro Deo id colamus, quod minime est Deus; sed etiam à simulachris colendis prorsus nobis caveamus; quippe, cum non possit illis ullus alius cultus exhiberi, nisi qui non sit humanus, sed divinum quid sapiat; quod fieri nequit sine offensione Dei & Christi, quibus solis divinus cultus debetur; & sine expressa contemptione divini præcepti, per Mosen dati, & per Christum non abrogati, de simulachris ullis nulla ratione colendis. Exod. 20, 4. 5. Deut. 5, 8, 9.

Soli sapienti Deo gloria per Jesum Christum.

DE SACRÆ SCRIPTURÆ AUTORITATE

Libellus

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

Cui addita est

Summa Religionis Christianæ,

ejusdem Socini.

Utrumque ex Italico in Latinum conversum.

IRENOPOLI

Post annum Domini 1656.

Lectori Benevolo.

Unc Libellum Auctor in gratiam magni cujusdam viri, ante annos quadraginta & aliquot conscripserat. Editus idem erat Hispali, ante annos viginti tres, sub nomine cujusdam Dominici Lopez Societatis Jesu. Sed dolus latere non potuit. Talis enim præfatio, libello huic præfixa erat, quæ contrarium plane ejus, quod in eo disputatur, continebat. Affirmabat enim præfatio, dari naturalem Dei cognitionem; quod libellus prorsus negat. Hujus libelli intelligentiam, quia, præter alia permulta commoda, ad veritatem divinam, quam nostri cœtus profitentur, facitam esse εἰσαγωγικὸν, existimamus; & exemplaria ejusdem nulla amplius prostant, ea denuo cum recudi, ad communem omnium sanctissimæ Theologiæ professorum & studiosorum utilitatem, curavimus: & iisdem eum, nostrorum cœtuum nomine, offerimus & dedicamus. Racoviæ, Calend. April, Anno M. DC. XI.

De Auctoritate
SACRÆ SCRIPTURÆ.

Dubitant non pauci, etiam inter eos, qui Christi nomen profitentur, de Auctoritate Scripturæ, quæ dicitur sacra, id est librorum, qui Biblia vocantur, seu Veteris & Novi Testamentorum. Ac quærunt, cur credendum sit, vera esse & recte dicta, quæ in illis continentur.

Hujus quæstionis duo capita fieri possunt. Aut enim ii, qui sic dubitant & quærunt, concedunt aliquid, religionem Jesu Nazareni, qui dicitur Christus, esse veram; Aut non concedunt; sed vel de ea dubitant, vel etiam nihil dubitant, quin sit falsa. Primum de priore capite, deinde de posteriore agemus.

CAPUT I.

In quo demonstratur iis, qui jam credunt Christianam religionem esse veram, non posse eos jure dubitare de auctoritate librorum Veteris & Novi Testamenti.

Dico igitur, si concedatur, religionem Jesu Nazareni, qui dicitur Christus, esse veram, me videre non posse, quemadmodum jure dubitari possit de auctoritate librorum, qui Vetus & Novum Testamentum vocantur. Ac primum, quod attinet ad Vetus Testamentum, cum aperte à Novo Testamento confirmetur, si demonstrabitur, eo concesso quod modo dictum est, Novum Testamentum auctoritatem habere existimandum esse, jure hinc concludetur, Vetus Testamentum similiter auctoritatem habere, esse existimandum. Præsertim, ubi non constet, aut justa suspicio sit, depravatum, vel immutatum fuisse; ut infra dicetur. Jam, quod attinet ad Novum Testamentum, injuria de ejus auctoritate dubitari, quasi videlicet historia aut doctrina Christianæ religionis minus fideliter in ipso exponatur, ostendi potest, ni fallor, ad hunc, qui sequitur, modum.

Quatuor sunt, ut videtur, caussæ, cur jure dubitari possit de auctoritate libri cujuspiam. Prima est, si scriptor parum sit fide dignus, aut non ejusmodi, de cujus fide & scientia dubitari nequeat. Altera est, si revera scriptor ignoretur. Tertia, si constet aut justa suspicio sit, librum depravatum fuisse, aut aliquo modo immutatum. Quarta vero & postrema, si non rejicienda testimonia adsint, quod libro isti nequaquam sit adhibenda fides. Si igitur demonstratum fuerit, nullam ex prædictis quatuor caussis locum habere in eo libro, qui Novum Testamentum appellatur, demonstratum utique etiam fuerit, injuria de ejus auctoritate dubitari.

I. Itaque, quod ad primam caussam attinet; Quod libri alicujus scriptor parum sit fide dignus, aut non ejusmodi, de cujus fide, & scientia dubitari nequeat; id fere ex eo fit, quod vel aliequi constat, justamve aliquam ob caussam suspicio est, eum non recte novisse ea, quæ scripsit, aut non ita scripsisse, ut noverat; vel ejus rei in ipso libro aliqua indicia apparent.

Jam vero non video primum, quo pacto de scriptoribus ejus libri, qui Novum Testamentum vocatur, constare possit, aut justa suspicio esse (nisi propter id, quod ex unoquoque ipsorum scriptis colligi queat) eos aut non recte novisse ea, de quibus scripserunt, aut non ita, ut noverant, scribere voluisse. Etenim, aut volumus, ejus libri scriptores eos fuisse, quorum nomina inscripta suis locis apparent, aut omnino alios. Si alios, proferantur prius eorum nomina, & idoneæ probationes, quod ipsi scripta illa conscripserint, non autem ii, quibus tribuuntur; tum videbimus, an ejusmodi homines sint, quibus fides, necne, sit adhibenda. Nam, si quis dixerit, satis esse, si nihil constet, eos fuisse ejus libri scriptores, qui vulgo esse dicuntur; Respondebo, hoc non pertinere ad primam ex quatuor caussis ante expositis, quæ merito efficere possint, ut quis de cujuspiam libri auctoritate dubitet, de qua caussa nunc loquimur; sed ad secundam pertinere, de qua suo loco videbimus. Atque istud nequaquam ad quidquam probandum valet in hac disputationis hujus nostræ parte, sed tantum ad excipiendum, si quis ab ipsis scriptoribus Novi Testamenti ad ejusdem auctoritatem argumentari vellet, quod hoc loco revera non fit, sed ad ea respondetur, quæ contra auctoritatem horum scriptorum afferri possent. Verum ad propositum nostrum revertamur. Si igitur proferri non possint (ut certe non possunt) idoneæ probationes ad demonstrandum, alios scripta illa conscripsisse, non autem illos, qui scripsisse creduntur; sequitur, cum hoc loco pro concesso ponatur, constare de scriptoribus quinam fuerint (quomodo enim aliequi aut constare posset, aut justa suspicio esse, aliunde, quam ex eo, quod ex ipsis eorum scriptis colligi posset, scriptores

illos

[illegible] ignorasse, aut minus fideliter scripsisse, quæ in scriptis illis continentur, nisi constiterit, quinam illi scripserint, inquam, scriptores fuisse illos, qui fuisse existimantur. Jam, si illi fuerunt scriptores, perpendamus obsecro, quales ipsi fuerint; & qualia unusquisque ipsorum sint scripta; ut videamus primum, an ullo modo sit verisimile, eos ignorasse veritatem earum rerum, quas scripserunt, deinde, an liceat suspicari, eos scientes id scripsisse, quod sit falsum.

Matthæus, & Johannes, qui de Christo Jesu historiam scripserunt, ambo ex ipsius Jesu discipulis fuerunt ei intimis, ac, præ cæteris, familiaribus. Ex quo sequitur, eos non modo novisse, quæ narrant, sed iis fere omnibus interfuisse. Marcus, & Lucas, qui similiter Christi Historiam scripserunt, tunc, & hi vixerunt, ubi, & quando Christus vixit, dum in terris commoratus est. Ac præterea alter, id est Marcus, fuit, ut nonnulli existimant, primum socius Pauli Apostoli, ab ipso Christo singulari ratione electi ad ejus doctrinam publicandam; deinde sine dubio discipulus, & socius Petri, qui similiter Christi Apostolus erat, & cum ipso Christo familiarissime vixerat, iisque ferme omnibus interfuerat, quæ Marcus scripsit. Immo Marcus aliud nihil scripsit, præter id, quod illi à Petro (ut sic dixerim) dictatum fuit. Alter vero, id est Lucas, socius fuit atque intimus familiaris Pauli supra dicti, à quo omnino dicendum est illum habuisse, quidquid opus erat ad perfectam cognitionem eorum, quæ ad ipsam historiam proprius pertinebant. Idem Lucas scripsit de iis, quæ egerunt Apostoli post Christi ex hoc mundo discessum, & potissimum de iis quæ Paulus egit; quibus à Paulo actis, ipse magna ex parte interfuit: de reliquis vero potuit ab ipso Paulo plene doceri, & simul de multis aliis, ad alios Apostolos universamque illam historiam pertinentibus, quæ ipse Paulus viderat, & optime noverat. Præterquam quod Lucas & illo ipso tempore, & in illis locis vixit, quod per se satis est ad ostendendum, eum veritatem novisse rerum supra dictarum. Jam Pauli Apostoli leguntur Epistolæ quædam, quas vel ad Ecclesias quasdam, vel ad certos quosdam homines scripsit; quæ majore ex parte continent doctrinam de religione Christi, ac præterea aliquid historicum, aut ad Christum pertinens, aut ad ipsum Paulum, aut ad alios ex Ecclesia; nec non vaticinationes aliquas ad ipsam Ecclesiam pertinentes. Quod igitur ad doctrinam attinet, quis dubitare potest, quin Paulus optime sciret, quid scriberet, cum non singulari tantum, sed admirabili divinaque prorsus ratione electus à Christo fuisset ad nomen & Evangelium ejus per terrarum orbem ferendum? Historiæ porro ea pars, quæ ad Christum pertinet, adeo cum doctrina conjuncta est, ut altera ab altera separari nequeat. Ei vero parti, quæ ad alios ex Ecclesia pertinet, ipse Paulus interfuit. Nam de ea parte, quæ ad ipsum pertinet, nihil attinet dicere. De vaticinationibus, non potest fieri, ut in tam sublimi gradu apud Christum esset, illique adeo charus, & interim tamen futurarum rerum veritatem nesciret, quam ipse se scire profitebatur. Extant similiter Epistolæ quædam Jacobi, Petri, Johannis, & Judæ, qui omnes Christi Apostoli fuerunt, quos fieri nequit in eo errasse, ut ea ignoraverint, de quibus in ipsis Epistolis scripserunt; sive id ad Christi pertineat doctrinam, quæ omnes fere, ab initio usque ad finem, fere referunt; sive ad ipsius Christi historiam, cujus particulas quasdam in ipsis habemus; sive etiam ad vaticinationes (nam paucæ aliquæ ibi sunt) de futuris rebus ad Christianos pertinentibus. Habemus præterea librum, Apocalypsis dictus, qui admirabilem quandam visionem continet, in qua satis obscure multa prædicuntur futura, quæ omnia ad Christi Ecclesiam spectant. Cujus visionis veritatem, id est, an & qualis fuisset, optime is noverat, qui eam scripsit; cum ipse affirmet, sibi eam contigisse, seque illam vidisse. Sive scriptor sit Johannes Christi Apostolus, sive alius quidam, qui ejusdem Christi Historiam conscripsit, ut communis est opinio, sive quivis alius. Qua de re verba faciemus, cum de singulis eiusdem operis. Ubi etiam loquemur de Epistola ad Hebræos scripta, de qua dubitatur, an Pauli Apostoli sit, necne.

Ostendimus, de singulis Novi Testamenti scriptis agentes, nullam ex ipsis esse, cujus argumentum universum, verumne an falsum esset, non is optime sciret, qui illud conscripsit. Verum dicere posset quispiam, hoc prorsus verum tum demum futurum, si scriptores isti tales forent, quales ego illos feci: sed de hoc jam dubitari; aut certe à quolibet dubitari posse. Respondeo, ut supra, cum quæritur, utrum nomina scriptorum illis scriptis præfixa, vera essent, necne, hanc videlicet dubitationem ad secundam caussam pertinere. Cum enim affirmatur (ut in hac prima caussæ parte fit) notum esse, quisnam alicujus libri scriptor fuerit, non intelligitur, notum esse, quo nomine is vocaretur, aut ejusmodi aliquid, quod parum momenti habeat ad dijudicandum, utrum, necne, fides sit adhibenda. Sed intelligitur, notam esse ejus conditionem, externasque qualitates, quæ hac in re alicujus sint momenti, & indicare possint lectores hic pertinentes. Satis igitur hoc loco probatum est, si, qui fuerunt scriptores Novi Testamenti, spectare volumus, nunquam dubitari posse, quin veritatem earum rerum noverint, quas scripserunt.

Nunc videamus, utrum verisimile sit, tales homines ea scripsisse, quæ falsa esse ipsi noverint. Et fatis valemur, nos in suspicionem adduci debere, quod in iis, quæ ad historiam pertinent, minus fideles fuerint, ex eo, quod de iis scripserunt, in quibus res ipsorum agebatur. Nomine autem historiæ hic divinas patrationes etiam complector, quas ut vidimus, aliquis ex ipsis, se habuisse scribit. Verum, quando illi non solum veri Christiani omnes fuerunt, sed etiam aut ipsimet, aut ii, quibuscum conjunctissimi erant, Christo præter alios omnes homines charissimi, quemadmodum hic pro concesso sumitur, nullum locum hic habet ista suspicandi caussa. Omnes siquidem tenent & confitentur, inter præcipua Christianæ religionis præcepta hoc esse, ut quisque verax sit ac fidelis, nec ulli ulla in re mentiatur, non modo, ut caveat, ne falsarius in publicis rebus sit; ut certe sunt ii, qui scientes ac prudentes falsas historias conscribunt: immo vero ne sit sacrilegus, aut blasphemus, aut saltem rerum divinarum negligens, Deique parum timens; qualem esse eum omnino oportet, qui historiam religionis conscribens, falsa prudens scribit. Itaque, quod in iis de quibus isti scripserunt, res ipsorum agerentur, hoc non modo non adimit, sed auget opinionem fidei ipsorum in illis scribendis. Nullam enim aliam ob caussam potius res ipsorum agebantur, quam ob id, quod Jesum Christum, ejusque religionem ex animo colebant, & idcirco, tales erant, ut prudentes mentiri nequiverint. Quod si hoc non adimit, sed potius majorem conciliat ipsis fidem in historia, multo magis idem in doctrina efficere debet, ubi nihil ipsorum interesse poterat, illam aliter tradere, atque eam se habere noverant. Quam enim aut gloriam, aut utilitatem, aut etiam delectationem ex eo percipere poterant, quod data opera alios fallerent, eosque ad perditionis iter capessendum inducerent, cum illis auctores esse possent, ut ingrederentur salutis viam, quam ipsi optime edocti erant & per quam ipsi perpetuo incedebant?

Sequitur, ut videamus, an, non habita ratione, quinam fuerint scriptores isti, possit ex ipsorum scriptis certo sciri, aut justa suspicio esse, eos vel ignorasse, vel esse non novisse veritatem earum, de quibus scripserunt. Jam suspicio, aut certitudo ista, quæ ab ipsis scriptis suppeditetur, necesse est, ut ex eo oriatur, quod in illis quædam doceantur, aut narrentur, quæ vel inter se diversitate repugnantia, vel per se ipsa falsa esse deprehendantur. Hac autem de re si quis

plene aperte vellet, necesse esset omnes locos dispersos singulatim examinare: quod tamen nimis longum esset, & præterea, quantavis diligentia hoc assequeretur, complures facile omitterentur. Quare hic satis erit summatim ea de re agere, & per summa quædam capita. Eo magis, quod, si in secunda causa tractanda probaverimus (ut quidem speramus) eos scripta illa conscripsisse, qui vulgo existimantur, non opus erit hac in parte admodum laborare.

Dico igitur, quod attinet ad repugnantias aut diversitates, quæ in Novi Testamenti scriptis inveniantur, nullam esse, quæ aut non videatur quidem vera, sed tamen non sit, aut tamen in re sit parvi, seu potius nullius momenti. Quæ videri tantum possunt, nec tamen sunt revera, ea sunt, quæ ad doctrinam spectant: in qua non modo nulla vera in scriptis illis repugnantia aut diversitas invenitur, sed tanta est concordia & convenientia, ut vel hoc satis esse debeat ad conciliandam libris illis auctoritatem majorem, quam quivis alius liber habeat, ubi doctrina aliqua tradatur. Vix enim, aut ne vix quidem, in scriptis unius tantum hominis, licet brevibus & paucis, tanta in quavis doctrina aliqua concordia & convenientia, reperiatur, quanta in eo libro, qui ex tot diversis multorum scriptis constat. Repugnantiæ porro aut diversitates seu veræ, seu quæ videri tantum possint, quæ in rebus sunt parvi momenti, eæ sunt, quæ pertinent ad historiam. Qua in re aliud nihil est opus nisi ea videre, quæ scripsit Johannes, cui Chrysostomo est dictus, in prooemio commentariorum suorum in Evangelium Matthæi. Ubi si recte memini, plane huic quoque ipsi objectioni respondet, contra auctoritatem scriptorum quatuor Evangelistarum, & eidem eorum narrationibus adjungendam. Summa est, eos nihil prorsus inter se dissentire in iis historiæ partibus, quæ alicujus sint momenti; & quod in quibusdam rebus minimis inter se differant, hoc non solum illis nihil minuere, sed augere etiam debere auctoritatem & fidem. Hinc enim apparere, eos non scripsisse quidpiam ab ipsis communi consensu confictum, neque vero diversos scriptores fuisse, qui rei gestæ veritate impulsi, illam ipsam aperte scripserunt. Quamvis in quibusdam paucis rebus, quæ nullius sunt ponderis, cum fieri possit, ut alius alio talium rerum veritatem melius teneret, fortasse aliquantum, aut etiam multum diverse aliud ab alio scripserit. Verum hac de re siquid dicendum reservabimus in altero capite universæ quæstionis nostræ, ubi non ponemus pro concesso, Christianam religionem esse veram, quemadmodum ponitur in hoc primo capite. Et sane, hoc posito, nullo modo est verisimile, quemquam ex varietate quapiam, aut etiam repugnantia, quæ in rebus admodum levibus reperiuntur in scriptoribus, qui adeo antiquitus adeoque constanti consensu a Christianis sunt approbati, causam arripere, de fide aut scientia illorum dubitandi in iis rebus, ubi inter se conveniunt, & in eo, quod scripsit quilibet eorum narrat, nisi aliunde ipsi constiterit, eos in his rebus intendisse id scripsisse, quod minime sit verum.

Quamobrem ad ea venientes, quæ per se ipsa falsa appareant, hic similiter dicimus, aut nihil tale inveniri, aut, si quid ejusmodi invenitur, id adeo parvi momenti esse, ut scriptorum istorum nihil prorsus fidem imminuere debeat in iis rebus, quæ alicujus sint ponderis. In doctrina, affirmari constanter potest, nihil inveniri, quod falsum esse aperte convincatur. Nam, si hoc inveniretur, non reperirentur hodie, nec antehac reperti fuissent tam multi homines alioqui prudentes ac docti, qui scriptis istis in hac ipsa parte, quæ ad doctrinam spectat, sine ulla hæsitatione plane fidem adjunxissent, aut adjungerent. Nihil itidem in eis invenietur, cujus contrarium probabiliter quispiam demonstrare possit, qui alioqui Christianam religionem veram esse fateatur. Neque enim id aliter quodammodo facere poterit, quam si decreta, aut axiomata religionis Christianæ proferat, quæ aliqui eis in Novo Testamento scriptis adversentur. Atqui unde possent esse ejusmodi decreta, vel axiomata, quæ auctoritate illa confirmare poterit, quæ ipsi Novo Testamento nullo modo sit inferior; in quo, quod ad res quærendas attinet, sua fundamenta habet omnis religio, quæ habetur, decretorum, & axiomatum religionis Christianæ? Nam id fortasse faciet, ostendendo aut rationibus, aut Veteris Testamenti auctoritate, ejusmodi quædam debere esse decreta vel axiomata illa, eaque aut omnino, aut ex parte aliter scripta inveniri in Novo Testamento? Hoc non crediderim ego quemquam facere posse. Quod enim ad rationes attinet, hæc admodum fallax via est in re, quæ ex divina patefactione pendeat, qualis est Christiana religio. Quod vero pertinet ad auctoritatem Veteris Testamenti, ea non est hic magni facienda: nisi prius constet, in quem sensum in divina patefactione illa accepta fuerint verba locorum ejus libri, quæ ad id probandum afferentur. Quandoquidem certum est, non posse quemquam ulla ratione aut pacto recipere Christianam religionem, quin simul confiteatur, in ejus patefactione apertum fuisse, vaticinationum de Christo & de rebus ad ipsum, ob idque ad Christianam religionem pertinentibus, saltem aliqua ex parte, alium sensum esse ab eo, quem videntur eæque ejusmodi, ut sine patefactione ista, de eo ne suspicari quidem quisquam posset. Nihili enim æstimandum est quoddam genus hominum, qui lingua quidem Christianam religionem profitentur, interim tamen corde, ac factis eam negant. Quippe qui revera aut aperte animo aut Judaei sint, aut Spiritu Judaico pleni, quem & sana & sola ratio, imo perpetua eaque certissima experientia docet, semper Christiano Spiritui ex diametro (quod ajunt) fuisse contrarium. Nam affirmant homines isti, nihil in vaticinationibus illis esse, quod ita intelligi non debeat, ut ipsa verba sonant, & non aliter ullo modo. Quod tamen falsum esse demonstratur ex quibusdam, quæ de Christo ipsimet fatentur. Etenim verum est quidem, vaticinationes illas, magna ex parte, primum habuisse suum exitum, secundum nudam verborum sententiam, in aliis, quam in Christo; sed quatenus deinde in ipso Christo exitum suum habuerunt, intellectum est, sub ipsis aliam sententiam latuisse, quam verborum cortex ostenderet. Quamquam in multis ex illis vaticinationibus id, quod in aliis aliqua ratione exitum suum habuit secundum figuram quandam, licet admodum confusam, verborum significationem, in Christo perfecte impletum est, ac impletum secundum id omnino, quod ipsa verba sonant, ac per se sola significant, omni figura loquendi, quam communis usus ferat, rejecta. Sed non est nunc hac de re agendi tempus. Nos, si vel ab illius generis hominibus, vel ab aliis quibusvis, qui Christianos se esse profitentur, producantur testimonia Veteris Testamenti, ad probandum, in libro, qui Novum Testamentum vocatur, esse quædam ad doctrinam pertinentia iis contraria, quæ sub Christo fore prædicta fuerant: ad omnia (Deo volente) particulatim respondebimus, præter id, quod supra generatim respondimus. Quam responsionem nostram volumus eo quoque accommodari, quæ objici possent scriptoribus Novi Testamenti, dum Veteris Testamenti loca citant, quasi ea non recte ad rem citaverint, & longe aliter, atque eorum est sententia, interpretati fuerint, & sic quædam dixerint, quæ falsa esse appareant.

II. Sed jam tempus est, ut de secunda causa agamus, unde dubitari possit de auctoritate alicujus libri, quem esse divinum, ignorari, quisnam revera ejus scriptor fuerit.

Dicet enim quispiam, quamvis alioqui fateamur, Christianam religionem esse veram, quisnam mihi certum facit, scripta Novi Testamenti ab iis revera conscripta fuisse, qui, ut tales, in inscriptionibus aut proœmiis illorum nominantur, & ea conscripsisse vulgo credimus? Et cum nihil certi de hoc habeamus, nonne

aperte hoc sequitur, incertum esse, quisnam eis scriptor fuerit; quando etiam alii nominari possint, quos tam verisimile sit ea scripsisse, ut illos? Quod cum ita se habeat, quomodo fieri poterit, ut dictorum scriptis ullo fidem adhibere, sive in rebus ad doctrinam spectantibus, sive in rebus ad historiam pertinentibus? Fides, quae historico alicui libro adhibetur, eo potissimum inniti solet, quod constet scriptorem, rerum, quae gesta fuerint, probe gnarum fuisse, & talem fuisse, quem haud verisimile sit voluisse mentiri. Atqui huic rei quomodo certum locus esse poterit, ubi ignoratur scriptor? Pari ratione, quod ad res attinet ad doctrinam spectantes, si scriptori cuipiam fides adhibenda est, nosse oportet, eum hominem fuisse doctum in eo genere doctrinae, adeo ut ei merito credendum sit. Ut vero hoc sciatur (si modo sciri potest) an non necesse est, non dubium esse quisnam fuerit scriptor ille?

Respondeo, in universa hac ratiocinatione duo assumi, aut pro concessis haberi, quorum utrumque falsum censeri debet. Unum est, nihil constare de scriptoribus Novi Testamenti. Alterum, cum alicujus libri scriptor ignoratur, nihil semper superesse, quo inniti debeat fides, quae ei adjungenda sit, sive in rebus historicis, sive in iis, quae ad doctrinam spectant. Atque, ut id falsum esse ostendam, quod priore loco commemoravi, quemadmodum propriè postulat, quod ab initio nobis faciendum proposuimus, Dico, si alicujus admodum antiqui scripti auctor non ignoratur, non ignorari certe auctores scriptorum fere omnium Novi Testamenti; immo plus horum auctores sciri, quam cujusvis alterius scripti. Et sane mirum est, neminem fortasse esse, qui audeat negare, aut etiam dubitare, quin liber aliquis, quantumvis antiquitus scriptus, eum habeat auctorem, cui communi hominum consensu tribuitur, nisi firma aliqua ratione aut testimonio ad id impellatur; & tamen hodie nonnullos inveniri, qui aut negent, aut dubitent, horum scriptorum auctores esse eos, quibus communi hominum consensu tribuuntur, immo quorum se esse ipsamet majore ex parte ostendunt; cum interim nullum testimonium aut rationem habeant, qua ad hoc impelli queant. Et tamen multo minus de auctoribus horum scriptorum dubitari posse dicendum videretur, quam de auctore alterius cujusvis similis scripti, id est admodum antiqui. Cum enim hoc, quod scitur, quisnam fuerit scriptor libri alicujus admodum antiquitus scripti, ex testimonio eorum, qui eo tempore, quo scriptus fuit, aut paulo post fuerunt, eoque perpetuo consensu deinceps hominum pendeat potius, quam ulla ex re alia; quisnam liber invenitur tam antiquitus scriptus, ut scripta ista, qui tot testimonia, qualia dictum est, habeat, quot illa habent, & tam perpetuum consensum hominum prudentum de scriptoribus, quinam fuerint? Legantur ea quae hac de re Eusebius scribit pluribus in locis historiae suae Ecclesiasticae. Et invenietur, usque ad ipsius Eusebii aetatem, hoc est, per ducentorum & quinquaginta circiter annorum perpetuum spatium, postquam scripta illa conscripta atque edita fuerunt, nunquam fuisse in Ecclesia, qui dubitaret, quin quatuor, quae habemus, Evangelia, liber Actorum Apostolicorum, Epistolae omnes, quae Pauli Apostoli esse dicuntur, praeter eam, quae ad Hebraeos est scripta; prior Apostoli Petri, & prima Johannis Apostoli, haec, inquam, omnia, ab iis scripta fuissent, quibus tribuuntur; iisque ejusmodi, quales à nobis in enumeranda superiore causa descripti sunt. Atque intelligetur, etiam non paucos scriptores fuisse, qui vel eo tempore vixerunt, quo scripta ista edita fuerunt, vel paulo post extiterunt, à quibus aperte testimonium relictum fuit, auctores istorum scriptorum eos esse, quorum ipsa habent inscripta nomina. Id quod nos hodie quoque magna ex parte videmus, ex scriptis, quae ad nostram aetatem pervenerunt Justini, Irenaei, & Clementis Alexandrini; qui omnes tres tempori illi proximi fuerunt, praesertim vero Justinus. Secuti sunt deinceps perpetuo viri praestantissimi, atque ingenti numero, qui postea idem sibi fuit, rem ita se habere. Et quamvis ac tantae fuerint in Christiana religione dissensiones, nullus tamen (quantum hominibus non dubium, & tamen nobis) fuit unquam homo prudens & gravis inter eos, qui aperte ac libere Christi nomen profiterentur, qui dubitaret, quin supra commemorata scripta eorum essent, quorum esse dicuntur. Legimus quidem de quibusdam, primis illis temporibus, *Iren. lib. 1. cap. 26. Euseb. Hist. Ec. lib. 3. cap. 27.* qui Judaei potius, quam Christiani, dici debeant, à quibus Pauli Epistolae rejiciebantur. Sed non negabant tamen illas ejus Pauli esse; immo se idcirco eas non recipere profitebantur, quod Paulus, qui eas scripserat, Legis divinae per Mosem datae proditor fuisset: & hodie quoque tales nonnulli inveniuntur. Ac praeterea illi ipsi haud magni faciebant scripta nostrorum quatuor Evangelistarum, exceptis Matthaei scriptis. Sed & alii illorum similes aut deteriores, diversa diversi ex supra enumeratis scriptis non receperunt. Non legimus tamen, eos negasse, eorum scriptores eos fuisse, qui dicebantur.

At dicet quispiam, ut dictum, jure dubitari non posse, quinam supra enumerata Novi Testamenti scripta conscripserint, dubitari certe admodum jure potest, quinam reliqua alia conscripserint. Nam & veteres de illis omnibus dubitarunt, & de nonnullis hodieque dubitatur.

Ad hoc primum dico; etiamsi scripta illa omnia rejicerentur, satis futurum illa recipi; illa, inquam, quae quinam scripserint, nihil vel dubitatur, vel dubitatum fuit unquam: quando nihil alicujus momenti in illis est, quod in illis quoque non sit. Et sane solae Pauli Apostoli, quae dicuntur, Epistolae, (ea excepta, quae scripta est ad Hebraeos, quam etiamnum multi ei non tribuunt) quas, ut dictum est, ne ii quidem, qui eas rejiciebant, ab ipso Paulo scriptas esse negabant, satis omnino essent ad sententiam ferendam in omnibus iis, de quibus aliquo jure controversia in Christiana religione disceptari possit. At deinde addo, quod attinet ad posteriorem Petri Epistolam, & ad Epistolas Jacobi, & Judae (quarum unaquaeque in ipso initio nomen expressum habet illius, cui tribuitur, ut ejus, qui eam scripserit) quantum ex historia, aliisque indiciis colligi potest, ideo quinam eas scripserint, dubitatum ab initio fuisse, quod repertae essent, postquam ex reliquis scriptis quasi liber jam factus esset, ac confirmatum fuisset, illa sola, nec praeterea alia, fide prorsus digna censenda esse, quod ad historiam attineret, & doctrinam Christi atque Apostolorum. Sed, cum postea, tempore procedente, ex indiciis haec res satis cognita fuisset, illas Epistolas illorum ipsorum Apostolorum esse, exempta plerisque dubitatio illa fuit, & sic inter alias sunt numeratae: & ea quidem, quae Jacobi est, ante alias reliquas. Quemadmodum etiam intelligi potest ex vulgatis codicibus Syriacis, in quibus illa extat, reliquae duae non item; fortasse, quod de ea prius aliquid certi haberi coeptum est. Jam de duabus posterioribus Johannis Epistolis, verum est, eas non ita communiter ab omnibus, ut Johannis Apostoli scripta, fuisse agnitas ac receptas, *Euseb. lib. 3. cap. 25.* Sed tamen à plerisque, ut tales, fuisse receptas, & ab illis etiam, qui de illarum scriptore, quisnam videlicet fuisset, dubitabant, approbatas, & fide dignas existimatas. Cognitum enim fortasse fuit, illas ab ipso initio hoc honore dignas habitas fuisse ab iis paucis ad quorum manus pervenerant. Quo magis vero tempus processit, eo magis deinceps perpetuo & de his, & de aliis supra enumeratis scriptis firmiter creditum est, illorum auctores eos fuisse, qui vulgo existimantur; adeo ut per plura saecula, cum adhuc in Christiana Ecclesia magni momenti dissensiones essent, non secus atque, usque ad nostra tempora, postquam dissensiones illae ortae sunt, sicut de illis, ita & de his, vix ullus homo, intelligens existimatus, dubitare inventus fuerit. Tametsi vero, quo magis tempus processit, eo etiam magis

magis ab eo tempore, quo conscripta fuerunt, ab eorumque tam a [illegible] distiterint, & [illegible] auctorum uniuscujusque ipsorum; tamen omnino credendum est, perpetuum illum omniumque communem consensum (maxime vero ejusmodi hominum, qui non modo aliquid inter se dissentiunt, sed plane contrarias opiniones habeant, quas quilibet ipsorum cum scriptis illis convenire contendat) de auctoribus prædictis, ob idque de auctoritate eorum, quæ diximus, scriptorum, non casu extitisse, sed propter testimonia aliaque aperta quædam argumenta, quæ procedente tempore in dies magis apparuerint, & confirmata fuerint. Quod attinet ad Epistolam ad Hebræos scriptam, non dubium est quin ad hunc usque diem immo hodie multo magis, quam pluribus retro actis seculis, dubitatum fuerit, ac dubitetur, quisnam eam scripserit. Opinio enim vulgo recepta, eam esse Pauli Apostoli, non paucas nec leves difficultates habet: & ego quidem, me ex illorum numero esse fateor, qui ægre adducuntur, ut id credant. Nam præter alias rationes, quæ inde me retrahunt, videtur mihi ipsa in universum scribendi ratio auctoris illius Epistolæ admodum diversa ab ea, quam secutus est Paulus, quamvis æque divina. Ne quicquam dicam de stylo, eoque, quem Græci characterem vocant, illius Epistolæ; qui, ut Græcæ linguæ periti asserunt, admodum dissimilis est charactere, & stylo aliarum Pauli Epistolarum: quandoquidem hodieque multi sunt, qui omnino volunt, eam Judaico sermone fuisse conscriptam; refragrantibus pluribus iisque apertis indiciis, quæ in ipsa reperiuntur, contrariæ sententiæ. Ingenue igitur fateor, de scripto hoc non sine causa dubitari, num illius auctoris fuerit, cui communi consensu tribuitur. Nihilominus tamen (ut interim de altero agamus, quod falso sumi diximus in ratiocinatione illa, qua explicata est in quæstione nostra hæc secunda causa fidei, libro alicui minime adhibendæ) dico, etiamsi nomen auctoris alicujus scripti ignoretur, non tamen ejusmodi scriptum nullius auctoritatis existimandum esse, aut etiam minoris, quam si non ignoraretur, sive in iis, quæ ad historiam, sive in iis quæ ad doctrinam spectant; dummodo constet, scriptum illud ab iis, qui optime noverant, an ea vera essent, quæ in ipso continentur, verum existimatum fuisse. Atqui hoc in ea Epistola contigisse cernimus: ea siquidem primis illis temporibus, id est, cum adhuc multi eorum viverent, qui cum ipsis Apostolis consuetudinem habuerant, ut aperte ex historiis * colligi potest, quamvis multi ex Romana Ecclesia, aut etiam ipsa Ecclesia Romana contradiceret, generatim ab omnibus Christianis approbata fuit; adeo ut illi ipsi, qui contradicebant, ab aliis potius in eo dissentirent, quod nollent, eam ab Apostolo Paulo scriptam fuisse, quam ulla alia in re. Eam autem antiquitus admodum approbatam fuisse, fidem inter cætera facit vulgatus codex Syriacus Novi Testamenti, quippe in quo illa extet. Reliqua est Apocalypsis, quod scriptum semper communi consensu tributum fuit Johanni Apostolo & Evangelistæ. Multi tamen hac de re dubitarunt. Verum Justinus, † qui eo propemodum tempore vixit, quo conscriptum fuit, illud ut Johannis, quem diximus, opus citat, eique, quemadmodum etiam Eusebius testatur, aperte tribuit. Irenæus * autem, qui paulo post Justinum extitit, quique similiter, ut ipsemet affirmat, proximus fuit ei tempori, quo visio illa ejus scriptori contigit non solum (id quod etiam idem † Eusebius testatur, ipsis Irenæi verbis citatis) asserit, scriptum illud esse Johannis Apostoli; sed etiam non obscure ait, id testimonio eorum confirmatum sua ætate fuisse, qui ipsum Johannem de facie cognovissent. Quocirca non videtur, propter parvam aliquam aut etiam magnam dissimilitudinem rationis scribendi in universum, ac styli ab aliis ejusdem Johannis scriptis longe diversi generis (quæ omnium fortasse ratio maxima potissima est, quæ afferatur ad probandum, scriptum illud non esse ipsius) debere aut posse dubitari, quin ejus sit opus; præsertim cum simul adsint tot alia testimonia, & quum etiam illi ipsi, qui prorsus negarunt, ejus esse, illudque rejecerunt, coacti fuerint fateri, a quopiam conscriptum fuisse, qui persuadere voluerit, alium ipsum Johannem illud conscripsisse. Atque hæc sit fortasse secunda hæc causa.

III. Tertia causa, propter quam diximus dubitari posse de auctoritate alicujus libri, hæc est, videlicet si constet, aut justa suspicio sit, librum fuisse immutatum ac depravatum. Ubi primum animadvertendum est, necesse esse, ut depravatio sit vel totius historiæ aut doctrinæ in universum, vel singularium aliquot locorum, ex quibus ipsa historia aut doctrina non immutetur. Si enim vel partis earum esset historiæ aut doctrinæ, vel locorum, ex quibus ipsa historia aut doctrina immutaretur, id facile aliqua ratione appareret; propterea quod non esset convenientia illius partis cum reliquis, immutatioque ista latere non posset, præsertim doctrinæ. Itaque appareret in libro repugnantia, aut parva ejusdem secum consensio: quod, jam diximus, &, ut hoc loco licet, probavimus, non deprehendi in Novi Testamenti libro: quin potius in eo inveniri mirabilem ubique consensum atque concentum; adeo ut hoc solum, si quis consideret, quot scriptores, & scripta in eo continentur, satis esse debeat, ut quilibet judicio præditus ei fidem vel maximam adjungat. Jam vero, ut depravatio sit totius doctrinæ aut historiæ in universum, id fieri prorsus nequit, si modo id firmum maneat, quod supra ostendimus: ista videlicet scripta eorum esse, quibus tribuuntur: neque enim alioqui illorum scripta essent, sed aliorum. Quod si depravatio est aliquot locorum singularium, ex quibus nec doctrina nec historia immutetur, quidnam hoc momenti habet? aut quam vim habere potest, ut libro alicui fides minime habeatur in iis, quæ alicujus sint momenti? Nam si quis dixerit, ex depravatione in rebus levioribus jure dubitari posse, ne hoc idem in rebus gravioribus acciderit: respondebo, jam hic, ut demonstratum est, pro concesso sumi, in rebus gravioribus hoc non accidisse. Sed videamus porro, quænam probationes, aut conjecturæ adsint depravationis, sive ex toto sive ex parte, scriptorum Novi Testamenti. Quod attinet ad probationes, eas oportet aut ex testimoniis hominum dignorum, quibus fides habeatur, aut ex validis rationibus proficisci. Jam testimonia ejusmodi nulla adsunt. Quinimmo summa omnino reverentia, in qua hæc scripta fuerunt apud omnes, qui antiquioribus temporibus inter Christianos alicujus nominis erant, aperte nobis testatur, illos existimasse, ea neque ex toto, neque ex parte depravata fuisse. Alii homines [illegible], quibus hac in re fides habeatur, nulli inveniuntur. Etenim, si Christiani non sint, fieri potest, ut sic locuti ac testati fuerint ex animi perturbatione, atque ut eo minus vera existimetur Christiana religio, quam nos in hoc quæstionis nostræ capite verissimam pro concesso ponimus. Sin Christiani quidem sint, sed pravi, aut nullius auctoritatis, quodnam pondus habere poterit eorum testimonium? Et nisi admodum antiqui fuerint, iisque temporibus proximi, quibus scripta ista conscripta sunt, qui testari vere potuerint, ea postmodum corrupta fuisse ac depravata? Validas porro rationes, quibus corruptio hæc ac depravatio probari queat, ego quidem nullas video. Si quis enim argumentando eam colligere velit ex rebus manifesto falsis, vel inter se repugnantibus aut diversis, quæ in ipsis scriptis leguntur; jam dictum est, res ejusmodi minime in eis inveniri; aut certe non tales, quæ ullius sint momenti, & idcirco non aptas ne ad suspicionem quidem inducendam depravationis ipsorum. Quod si quis fortasse eam probare

* Euseb. lib. 2. cap. 1. & lib. 6. cap. 14. † In colloquio cum Tryphone Jud. cap. 81. Euseb. lib. 4. cap. 18. Tertull. similiter Johanni Apostolo semper tribuit, videlicet lib. 3. adversus Marcionem. * Iren. lib. 4. cap. 17. & lib. 5. circa finem. † Euseb. lib. 5. cap. 8.

ipsis ex variis lectionibus, quæ habentur plurimis in ipsis locorum. Dico, quamvis concedamus quandoque fieri, ut non tantum esse veram lectionem, aliis vero falsam, non tamen dici posse, scripta illa esse depravata; immo jure posse affirmari, ea valde conservata esse. Nullum enim est scriptum, in quo temporis longinquitate, ob varias incidentes caussas, multa aliquanto non immutentur. Quamobrem inter antiqua scripta illud minus depravatum censeri debet, cujus pluribus in locis variæ lectiones extant. Ut verisimile sit, in quolibet loco, quem tempus immutavit, veram lectionem inter ipsas extare, quam lector, ratione duce, & collatione aliorum locorum similium, absque atque amplecti possit. Magis vero depravatum illud existimandum est, cujus antiquam nulla extat varia lectio. De scriptis loquor, quæ in complurium manus pervenerint, & quorum necesse fit multa exempla decursu temporis scripta fuisse; qualia præ ceteris omnibus fortasse sunt Novi Testamenti scripta. Quos libros antiquitus conscriptos habemus, quorum variæ lectiones si ad nostram ætatem pervenissent, non dubitaremus fortasse, ut facimus, de ipsorum sententia in locis innumeris; nec opus esset, ut nos tantopere torqueremus, quo assequi possimus, quemadmodum modo hic, modo illic locus legendus sit, quando liquido apparet, fieri non posse, ut ibi ita scriptum fuerit, quemadmodum legitur? Jam igitur, ut de conjecturis agamus depravationis scriptorum Novi Testamenti, si quispiam dixerit, admodum verisimile esse, tot seculorum spatio, cum tot exempla eorum descripta fuerint, ea pluribus in locis fuisse immutata; id sane non negabo. Sed simul dicam, ex variis lectionibus apparere posse vestigia immutationis, qualiscumque ea fuerit.

Quod si quis præterea dixerit, verisimile esse, ut ii, qui in Christiana religione inter cæteros principatum in orbe terrarum obtinuerint, quæcumque de ipsa religione sententiæ prævaluerunt, iis seculis, quibus regnarunt, multis in locis religionis ipsius libros corruperint, eorumque verba, ad suam sententiam illa accommodando, immutaverint;

Respondebo similiter, me non negare, quin verisimile sit, eos tentasse, aut cogitasse id facere. Verum, tam magnum exemplorum numerum, qui variis in linguis semper horum librorum per terrarum orbem diffusus fuit; tot veteres, qui aut explanationes & commentaria in eos ediderunt, aut de rebus ad Christianam religionem spectantibus scripserunt, à quibus sæpe sæpius ex his libris aut verba aut sententiæ citantur, id illis non permisisse. Cujus rei satis manifestum indicium esse potest, quod nulla est opinio, de qua diu olim disputatum fuerit, quæ ex iisdem codicibus, quos à se conservatos ipsi approbant, non possit, ut antea, disputanda suscipi; quodque ex his ipsis codicibus gloriantur hodie innumeri se detegere istorum (ut quidem eam ipsi vocant) tyrannidem, ac falsitatem innumerabilium ab eis receptarum opinionum. Quanquam præterea & contra hanc, & contra quamcumque aliam conjecturam, quam quis in medium afferre possit depravationis scriptorum Novi Testamenti, conjectura quædam pugnat longe illis gravior, quæ sola eas omnes diluere atque evertere potest. Ea est, quod plusquam verisimile censeri debet, Deum, cujus bonitas, & providentia infinita est, non permisisse, ut illa scripta, quibus continebatur potissima, quam illi ipsius suæque voluntatis, simulque salutis nostræ, humano generi, toto hoc ab orbe condito tempore, largitus est, notitia; quæque ut talia, quæ eam continerent, à vere piis in ipsum Deum hominibus semper recepta fuerunt, ulla ratione depravata ac corrupta fuerint. Nam, si quis, hoc verisimillimum esse, negare velit; necesse est etiam, ut neget, aut Christianam religionem esse veram, adversus id, quod hoc loco pro concesso ponitur; aut Novi Testamenti scripta ab iis conscripta fuisse, qui ea conscripsisse existimantur, adversus id, quod jam probatum est, immo in hac ipsa disputatione de scriptorum illorum depravatione jam fortasse nimis [illegible] Quamquam [illegible] plura de hac caussa [illegible] veri, jam possumus ulterius progredi, præsertim cum de ea rerum dicendum sit, ubi separatim de Veteris Testamenti scriptis agemus. Itaque abeamus, si quid hoc loco prætermissum fuerit.

IV. Restat igitur quarta & postrema caussa, quam paucissimis verbis expediamus. Quandoquidem nulla (quod sciam) testimonia extant hominum hac in re fide dignorum, quod Novi Testamenti scripta, si modo Christiana religio vera est, fides eis sit adhibenda. Et sane quidem, si ab aliquibus veteribus Christianis, de quorum sanctitate, & hujus ipsius rei cognitione, ex historiis aperte constaret, simpliciter testatum deprehenderetur (etiam nulla ejus rei ratione allata) non debere scriptis illis fidem adjungi; hoc utique satis esse posset ad detrahendam illis fidem, aut certe eam valde dubiam suspectamque reddendam. Verum, ut dixi, quod hoc deprehendatur, nihil scio, nec fieri ferme potest, ut tale quid ad nostram notitiam pervenerit: cum nemo unquam vulgo verus Christianus existimatus fuerit, qui de auctoritate eorum scriptorum in universum dubitaverit, nedum affirmaverit, iis, qui ad Christianam religionem pertinentibus, scriptis non credendum non esse, neque eis standum.

Hactenus nobis videmur satis aperte demonstrasse, si concedatur, Christianam religionem esse veram, nullam esse caussam, cur dubitari debeat de auctoritate ejus libri, qui Novum Testamentum appellatur. Ex quo, ut ab initio diximus, necessario sequitur, nullam esse similiter, cur dubitetur de auctoritate ejus libri, qui appellatur Vetus Testamentum, cum is à Novo Testamento manifeste confirmetur. Nulla siquidem scripta hoc loco ad eum librum pertinere agnoscimus, præter ea, quæ Christi, & Apostolorum ejus tempore, jam, ut facta, in Judaico populo recepta fuerant, atque ejusmodi, quibus prorsus fides adhibenda esset. Hæc sunt illa omnia, quæ hodie quoque Judæi, ut talia, approbant & agnoscunt; quæ denique ipsorum Biblia continentur, & universe apud Christianos sine controversia plenam auctoritatem obtinent. Quare nihil hic est opus agere vel de duabus prioribus, vel de quarta earum caussarum, quas de Novo Testamento verba facientes commemoravimus, ex quibus induci quispiam posset ad fidem alicui libro abnuendam; cum nulla ex istis tribus, ob jam expositam caussam, locum habere possit in Vetere Testamento, si Novi auctoritas agnoscatur. De tertia tantum nonnihil agendum erit. Sed prius tamen aliquid mihi dicendum videtur de ipso Mose, qui præcipuorum Veteris Testamenti librorum scriptor fuit, in quibus non modo reliquorum omnium, verum etiam totius (ut sic dicam) religionis fundamenta continentur.

Audivi enim aliquoties, doctos quosdam viros libris istis objicere, quod in eis ea narrentur, quæ longissimo tempore ante Mosen, qui eos scripsit, natum evenerint, nedum is potuerit ex propria scientia (ut loquuntur) illa scribere, atque, ut facere videtur, asserere, & idcirco caussa sit, cur ejus dictio non sit standum.

Hæc objectio tametsi aliquid coloris habet; tamen, ut mox ostendemus, nullam vim habet ipsa per se. Primum igitur animadvertendum est, rationem hanc longinquitatis temporis inter scriptorem, & res, quas scribit, posse quidem hanc vim habere, ut ipsi indubitata fides minime adhibeatur, non tamen per se ipsam efficere posse, ut nihil ei credi debeat. Alioqui rejiciendi penitus essent complures celebres historici, qui de rebus scripserunt ab eorum ætate longe remotis. Et tamen non solum illi penitus non rejiciuntur, sed etiam plerumque non mediocris fides illis adjungitur, ut Livio, Plutarcho, & aliis non paucis. Hoc autem ideo dico, quod, etiamsi hic quæri tantum videatur de plena fide adhibenda: tamen, ut postea dicetur, ad rem etiam plurimum facit, scire, num historiis, de quibus agimus, debeat aut possit ea fides adhiberi, quæ

aliis

[illegible] tamen nihil certi habemus. Deinde vero dico, quod Mosen talem fuisse; quae memoriae fama tradit eo tempore, quo multa evenerunt eorum, quae narrat, hoc per se ipsum non debere fidem illis quicquam detrahere. Etenim aut volumus, Mosem talem fuisse, cui fides haberi possit in iis, quae scribit suo tempore evenisse, quaeque ipse optime noverat, an vera necne essent, & quomodo prorsus se habuissent: aut nolumus fuisse talem. Si nolumus talem fuisse; tamen est commemorare magnum illud intervallum, quod est inter res quasdam ab ipso scriptas, & tempus quo ipse vixit; quasi tacite dicere velimus, ea rebus, quae vel proxime; vel ipsius tempore extiterant, deberi aut posse illi credi. Sed oportet aperte dicere, non debere illi quicquam credi, ac ne illa quidem, quae sibi ipsi accidisse narrat, aut quibus se interfuisse affirmat, eodem aliud quaepiam. Sin autem volumus, eum talem fuisse, cui fides haberi debeat saltem in iis, in quibus nullo pacto falli potuerit; & concedimus, eum hominem insigniter ac consulto mendacem ac mentientem minime fuisse; necesse est, ut pariter velimus & concedamus, verissima esse, quae scripsit, quantumvis longo temporis spatio ab ejus aetate distita, maxime vero id, quod vel minus verisimile videtur, vel minus potuisse ab ipso sciri; hoc est hunc, quem videmus, mundum a Deo creatum fuisse, & quomodo. Narrat enim idem Moses de se ipso, idque constanter asseverat (quod ita ut fieri non possit, ut falsus fuerit) se in tam alto gradu apud Deum fuisse, & usque ad meritum adeo illi charum, atque ipse ait, necessarium ac familiarem, ut hoc verum esse nequeat, quin simul verum sit, eum non solum rescire potuisse ea, quae longissimo temporis spatio ab ipsius aetate distabant, maxime vero ea, quae proprie ad ipsum Deum pertinebant, sed etiam cum certo illa novisse, priusquam ab ipso scripta sunt. Alioqui Deo charissimus atque intimus fuisset homo sceleratus & indignus qui viveret, qui videlicet ausus fuisset ea scribendo asseverare, non modo de aliis, sed de ipso Deo, deque ejus operationibus, quae sibi comperta non essent, & tam graviter alios fallere. Sed jam ad propositum nostrum revertamur.

Dico igitur, non posse quicquam dubitari de auctoritate libri, qui Vetus Testamentum appellatur, nisi si quis dicere, ab eo tempore, quo Novum Testamentum conscriptum fuit, fuisse Vetus Testamentum pluribus in locis corruptum ac depravatum; quos cum plane nolle nequeamus, esse ea de omnibus ejus libri locis dubitemus. Verum quisnam erit, qui vere affirmare illud possit? Praeterea, ut non tantum de certitudine, sed de suspicione quoque agamus, aut depravatio ista casu evenit, aut data opera. Si casu; quinam liber est, in quo hoc idem evenire non potuerit? Ergo, si ob aliam causam dubitandum est de omnibus, quae hodie in Vetere Testamento leguntur, quasi aliter legantur ac scripta fuerint, eadem ob hanc ipsam causam in eodem dubio versari erunt omnes, qui ubique extant, libros, ac propterea, quod ad historiam attinet, nihil fere quicquam quod legitur, librum. Jam vero quis nescit, librorum depravationes, quae casu eveniunt, praeter quam quod levioris momenti esse consueverunt, plerumque tales esse, ut earum in ipsis locis judicium aliquod appareat; cuique qui judicio non sunt destituti, oportet nosse, quinam esse queant suspecti loci, qui nimia ejusmodi, ut in eis depravatio ulla casu evenire minime potuerit? Sin autem depravatio ista data opera evenit, necesse est Judaeos id fecisse, quandoquidem illi perpetuo tanquam custodes ejus libri fuerunt. Judaeos vero haud verisimile est, ut apparet, aliud depravare aggressos fuisse, nisi aliqua loca, in quibus aliquo modo verba fierent de summo Messia, quae Christiani possent intelligere de Jesu Nazareno, quem ipsi in crucem sustulerunt, vere dicta esse, & in eo impleta fuisse: aut loca alia, quae quavis tandem ratione eis adversarentur, ac ipsorum facerent pertinaciae ipsorum. Quae depravatio nihili facienda est. Cum jam pro comperto sit hoc primum, non fuisse Vetus Testamentum, quin illud recipiatur Novum; in quo apertissime continentur quicquid pertinet ad agnitionem Jesu Nazareni, ut Messiae in Vetere Testamento promissi, & ad excusationem, & gloriam ipsius, & simul ad Judaici populi perversitatem. Postremo considerandum est (idque est contra quovis) si recipiatur Novum Testamentum, non posse ad ipsam religionis summam quicquam fere momenti habere, quamcumque Veteris Testamenti depravationem, cum nihil non levis momenti possit esse in Vetere Testamento, quod Novo non communicatur; nec quicquam illius recipiendum sit quod non conveniat cum iis, quae in hoc sunt scripta. Adeo ut utilis quidem plures ob caussas sit lectio Veteris Testamenti iis, qui Novum recipiunt, id est, hominibus Christianae religionis, sed non tamen necessaria. Hocque loco dictum volumus, ut eodem tempore respondeamus iis (si tales fuerint) qui, ut auctoritatem Veteris Testamenti minuant, atque ostendant, scripta illa fuisse depravata, dicturi sint, multa in eo legi, quae nihil prorsus cum quibusdam conveniunt, quae in Novo Testamento leguntur. Quandoquidem illa suo tempore & vera fuerunt & sancta. Sed postea quaedam mutarunt, cum mutatum est Testamentum (ut etiam ipsa nomina indicant), Vetus & Novum, id est foedus, quod pepigit Deus cum populo suo.

CAPUT II.

In quo hoc idem demonstratur iis, qui nondum credunt Christianam religionem esse veram. Primum iis, qui credunt aliquam esse, aut esse posse veram religionem. Deinde iis, qui existimant, nullam veram religionem esse posse.

OStendimus, ut quidem nobis videtur, quantum satis est, nullam esse causam, cur quis dubitare debeat de auctoritate librorum Veteris, & Novi Testamenti, si modo concedatur, religionem Jesu Nazareni, qui dicitur Christus, esse veram. Sequitur nunc, ut videamus, quemadmodum auctoritas horum librorum probari possit, ubi quis dubitet, an religio illa sit vera, necne; aut etiam firmiter credat, eam esse falsam. Et quanquam non satis opportune de re his conditionibus disputari, cum verum esse videatur contra cuiquam persuadere, fidem adjungendam esse libris quibusdam de religione agentibus, quam veram esse, jam constans non sit opinio: tamen tentabimus breviter exponere, quae hic etiam dici posse arbitramur.

Necesse est igitur primum in hoc disputationis nostrae capite talem distinctionem facere. Nam aut is, qui dubitat de veritate religionis Jesu Christi, eamve falsam etiam penitus esse existimat, credit esse, vel esse posse religionem aliquam veram: aut credit, religiones omnes, quae sunt, vel esse possunt, esse falsas; & idcirco aut negat, Deum esse, aut non concedit, illius cura & providentia homines singulatim regi & gubernari. Communis quidem utrisque illorum ratio, qua videlicet illis probari queat libris supra dictis fidem adjungendam esse, hoc loco; Nempe illis demonstrare, Christianam religionem esse veram. Jam enim ostensum est, si hoc probetur, nullam causam esse, cur id fieri non debeat. Quanquam vero haec res ejusmodi est, quae longam disputationem requirat, ipsaque per se magnum plane volumen postulet: tamen, quantum brevissime, quasque hic institutum, scribendi ratio fert, videbimus, ecquid de hoc dicamus, ratione habita, idque separatim alterius ab altero, utriusque generis istorum hominum.

1. Quantum igitur ad eum attinet, qui credit esse, vel esse posse aliquam veram religionem, videre nequeo, si modo ei judicio sit praeditus, quomodo clare non perspiciat, Christianam religionem non solum aliis

omnes longe antecellere, sed etiam omnia habere, quæ in religione aliqua vera desiderari possint; adeo ut aut hæc sola sit vera, aut nulla vel sit, vel esse possit non falsa.

Sed dicet quispiam: Quanam ratione vis, me quidquam de Christiana religione judicare posse, cum nesciam quænam sit ista Christiana religio, propter tot tamque diversas immo contrarias opiniones, quæ antiquitus fuerunt, hodieque sunt, de rebus ad eam pertinentibus?

Respondeo, istas tot tamque diversas, aut etiam contrarias opiniones, nihil impedire, quominus de summa quadam constare possit ejus religionis, quæ summa sine dubio id est, in quo omnes, qui eam religionem, profitentur, videntur convenire, *præcepta* scilicet sanctissima quæ in ipsa dantur, *promissaque* admirabilia verèque Deo digna, quæ in ipsa continentur: quibus duabus rebus tanquam partibus, omnis religio potissimum constat. Quænam vero alia religio unquam fuit, aut esse potest, in qua tanta, nedum major, vitæ innocentia ac probitas vera præscribatur, tamque nedum magis, ab omni superstitione aliena, & ab omni quamvis minima caussa irrisionis sibi conciliandæ, quam illa est, quam omnes, qui Christianos se esse profitentur, agnoscunt præscribi in Christiana religione? Quin potius, quænam alia religio est, cujus præcepta, si cum præceptis Christianæ religionis comparentur, non videantur tanquam exiguum & obscurum aliquod lumen soli oppositum atque collatum? Jam quod attinet ad promissa, quis est, quin videat, ne excogitari quidem posse illis nec sublimiora nec magis divina, quam illa sunt, quæ Christianæ religionis auctor, iis fecit qui eam colerent? Adde quod modus ista præcepta dandi, istaque promissa faciendi, qualem eum fuisse consentiunt omnes, qui Christiani appellantur, adeo tutus ac perfectus est, ut in summam admirationem adducat quemcumque eum diligentius considerantem. Hic enim is, qui præcepit, primus etiam omnium ea, quæ præcepit aliis, ipse fecit; idque manifeste atque absolute, ut non minus docuerit, quæ facienda sint, suo ipsius exemplo, quam verbis. Idemque ipse, postquam palam & in oculis omnium ea via incessisset, quam aliis monstraverat, eo pervenit, quo illam ducere affirmaverat; promissique illa est adeptus, quæ aliis fecerat, eamque potestatem consecutus est aliis præstandi, quemadmodum se facturum promiserat. Quæ igitur alia religio cum hac in his rebus æquari potest, præsertim vero in postrema hac parte? Nam quæ alia est, in qua evenerit, ut is, qui ejus auctor & princeps esset, promiserit seipsum daturum præmium à se propositum iis, qui ipsius præcepta servassent? aut illud idem præmium ipse obtinuerit, nedum facultatem illud aliis dandi? Promisit Moses, Legem, quam ipse dedit, conservantibus, multa felicia in hac vita, quorum non apparet ipsum, nisi minima ex parte, participem fuisse: qui toto fere tempore, quo vixit, laboribus & molestiis circumdatus fuit; & ne datum quidem in ipso vitæ extremo illi est, ut in eam regionem ingrederetur, quam Deus perpetuo possidendam ei populo dederat, quem ipse eo ducebat, nedum ut ipse eum illuc introduceret, plenamque tot suorum laborum fructum cerneret. Mahometes similiter iis, qui religionem à se promulgatam coluerint, promisit post hanc vitam gaudia, & voluptates magnas, quarum hactenus illum partem ullam adeptum fuisse, nullum indicium exstitit. Quin immo constat hodie, aut constare creditur, ubinam corpus illius sit, vita omnique sensu destitutum jam inde à mille circiter annis.

Nam si quis diceret, si ea quidem vera essent, quæ auctori Christianæ religionis evenisse dicis, nulla alia disputatione opus futurum, cum ex illis necessario concludendum foret, hanc religionem esse verissimam; verum de ipsis dubitari, aut etiam firmiter credi, fabulas esse ac mendacia.

Responderem, quod pertinet ad illud, de quo hic agitur, nihil opus esse inquirere, an ista sint vera, necne. Sed satis esse, in Christiana religione illa affirmari, ut à me dictum est, ad hoc, ut hæc religio cum aliis omnibus conferatur; positis videlicet iis, quæ in illis affirmantur, ac demonstrato, hanc illis longe antecellere, paribus alioqui conditionibus, hoc est, pro concesso sumpto, eandem prorsus fidem adjungi omnibus, quæ vel in hac, vel in illis affirmantur. Quanquam ea, quæ in Christiana religione ejus auctori evenisse affirmantur, idoneis probationibus non carent; ejusmodique eorum indicia apparent, ut, qui audeat plane contrarium asserere, id est, fabulas ea esse ac mendacia, ostendat se non admodum intelligentia pollere, ac temerarium esse; quemadmodum inferius demonstrabitur. Cum igitur, si id tantum consideretur, quod de rebus ad Christianam religionem pertinentibus, veritatis vi plane cogente, omnes, qui eam profitentur, affirmant, semperque affirmarunt, facile cognosci possit, quantopere cæteris ea sit anteferenda; quidnam (putas) foret, si omnium rerum præcipuarum ad eam pertinentium veritas nota esset? Quæ tamen hodie quibusdam paucis est nota, qui præter modum obstupescunt divinam & admirabilem sapientiam, quæ in ipsa tota, in singulisque ejus partibus continetur; atque aperte vident aut nullum prorsus locum habere, aut facillime everti posse, quidquid contra ipsam afferri vel solet, vel etiam potest: cum pleraque ex illis ideo afferantur, quod per errorem falso ponantur quædam quasi maxime ratæ ac necessariæ sententiæ in ea religione; quodque adhuc ex parte ignoretur, quemadmodum de quibusdam ex præcipuis rebus ad ipsam spectantibus sentiendum sit. Quos errores tunc mihi explicandos reservo, si unquam Deo placuerit, ut plene de veritate hujus sacratissimæ sanctissimæque religionis scribam; ubi ad omnia graviora respondebo, quæ contra eam possunt afferri. Quod vel ex toto, vel ex parte alii quidam jam tentarunt; sed quia illis non recte ejus arcana nota erant, & ob eam caussam multa adversariis concesserunt, quæ falso de ea pro veris ponunt, hinc factum est, ut minime iis satisfacere potuerint, qui acuti fuerunt & excelso ingenio præditi. Potest igitur, ut ad rem nostram redeamus, vel ex eo solo, quod de Christiana religione ab iis semper affirmatum est, qui eam sunt professi, facile, quicumque judicio penitus destitutus non sit, cognoscere, quantopere hæc religio cæteris omnibus sit anteponenda; &, si ulla quæpiam vera religio in terris est, aut esse potest, hanc illam esse. Quin etiam quando generatim ii, qui unquam se Christianos esse professi sunt, quantumvis diversas ac repugnantes inter se opiniones alii ab aliis habuerint, fassi sunt, in libro, qui Novum Testamentum appellatur, summam religionis ipsorum contineri, potest, qui de ejus veritate dubitet, librum illum accurate legendum sibi sumere; & sane, nisi plane stolidus fuerit, nec apud animum suum jam statuerit, quænam aut ex toto, aut ex parte, sint ejus religionis decreta, sine ulla alia ope ad clarissimam cognitionem perveniet multarum rerum ad eam pertinentium, quæ id efficient, ut ipsis, (quod ajunt) manibus contrectet ipsius præ cæteris omnibus religionibus excellentiam.

Quod si quis objiciat, non posse quemquam Novum Testamentum in hunc finem legere, ut aperte cognoscat ea quæ sint religionis Christianorum, à Jesu Nazareno traditæ, cum de auctoritate ipsius Novi Testamenti dubitetur;

Respondebo (hocque ad sententiam quoque superioris capitis accommodari poterit) necesse esse, ut dubitatio, quæ hic merito esse possit, de auctoritate ejus libri, ad ipsam historiam pertineat rerum, quæ eo tempore evenerint (idque in ea tantum parte, quæ nequaquam communiter ab omnibus etiam maximis Jesu Nazareni inimicis, ut vera, recipitur; quæque, si reciperetur, aperte demonstrare posset, ipsius Jesu religionem bonam esse & dignam, quæ reciperetur) atque etiam ad promissa, aliisque rerum futurarum prædictio-

nes, atq;

[illegible] aut id propositum [illegible] perfectum vel posteriorem, sed [illegible] historicum, quicumque fideliter crediderint. Quis enim tam dignus non fuerit, ut assentiatur cujusvis religionis hominibus, fontem ejusdem religionis certo quodam libro contineri, quem idem semper fuisse constiterit, qui ejus religionis fuerint, dicat ipse se id minime credere? Nam quis est, exempli gratia, qui negare audeat, aut etiam dubium apud se id esse putet, in Vetere Testamento contineri religionem Judaici populi à Mose traditam, vel in Alcorano seu Corano religionem, quam Turcae aliique Mahometani à Mahomete traditam habent? Quamobrem durum ac novum admodum videtur, quemquam inveniri, qui fidem, Novi Testamenti librum semper à Christianis hominibus eum existimatum fuisse, in quo scripta continetur summa religionis ipsorum, audeat ipse dicere, se hoc fieri credere, aut de eo dubitare; nec confitetur satis esse, ut quis certam cognitionem ejus summae assequatur, diligenter eum librum inspicere, aut saltem vere doctrinam Jesu Nazareni ejusque [illegible] eam esse, quam ejus libri summa complectitur. Hoc siquidem solum satis erit, ut recte id concludi possit, quod conclusimus. Quod aperte dicere voluimus propter eos qui inter Christianos confitentur quidem in Novo Testamento nihil de Jesu Nazareni religione scriptum esse, quod ad eam non pertineat; caeterum volunt multa in eo scripta non fuisse, quae non minus, quam scripta, ad eam religionem pertineant.

Jam vero quid dicendum nobis erit de tot religionis Christianae circumstantiis (ut sic loquar) quae ipsius solius sunt, ac propriae, quarumque merito semper magna ratio est habita; quas denique non pauci ad veritatem ejus probandam attulerunt? Eam siquidem, ab ipsius auctore institutam, innumerabiles utriusque sexus homines cujuscumque aetatis, ordinis, ac conditionis testati sunt, suoque ipsorum sanguine quasi obsignarunt; quorum magna pars alii atque educati prius fuerant in alia quapiam religione, quae per complura saecula in eorum patribus, & majoribus ad ipsos usque continuata ac conservata fuerat, eaque, aut diversa penitus à Christiana religione, quales Ethnicorum religiones erant, aut propria illorum hominum, qui semper Christianae religioni omnium infensissimi fuerunt, qualis erat Judaeorum religio. Penetravit illa brevissimo temporis spatio ad loca ab eo remotissima, ubi primum promulgata fuerat. Et quamvis per trecentos paulo minus annos ab ejus initio ubique fere non modo odio haberetur, verum etiam asperrime lacesseretur, iis illisque, qui eam retinerent, crudelissime punirentur, nullum adhuc principem virum atque potentem nacta, qui aperte publiceque eam profiteretur: tamen in dies magis amplificata, perque omnes orbis terrarum partes diffusa est adeo, ut rem inventu mirum plane sit. Qui primi omnium eam post ejus auctorem promulgarunt, homines fuerunt minimae aut potius nullius auctoritatis existimationisve inter alios, omnibusque humanis viribus destituti; talesque similiter fuerunt ii, qui eam deinceps publice susceperunt. Nec unquam, nisi post aliquot saecula, fuit quisquam minis, metuve aut contra promissis, spe ve alia, praeter id quod ipsa religio secum affert, ab iis, quibus hoc cordi erat, ad eam amplectendam & sequendam impulsus. Enascente hac apparente religione, quasi tenebrae oriente sole, paulatim aliae religiones, adeo ut plerisque omnium locorum, ubi per aliquod tempus libere ac publice praedicata fuit, tempore procedente vix ullum vestigium antiquarum religionum remanserit, praeter quam religionis Judaeorum, quam scilicet ipsa concedebat; immo necessario ponebat, verissimam per longissimum temporis spatium fuisse, Deoque acceptissimam, a quo, populo illi data fuisset. Mihi quidem videntur, hae nonnullaeque aliae hujusmodi, Christianae religionis circumstantiae, quibus caeterae religiones prorsus carent, satis esse debere ad ejus veritatem [illegible] illis cuique qui nullam veram religionem esse credunt.

Sed profecto, si quisquam est, qui ex illis pertinaciter credat, quam sua sententia [illegible], affirmare quidem possit, [illegible] aliquam pertinaciae speciem teneri, aut [illegible] consuetudine, & à puero educatione ac disciplina plane inveteratum esse. His autem circumstantiis addere non dubitabo quandam circumstantiam majorem, vel potius rationem inde ductam; quae talis est. Nam cum religio res naturalis nequaquam sit (alioqui non invenirentur nationes omni penitus religione carentes, quales nostra aetate quibusdam in locis inventae sunt, ac nominatim in regione Brasilia: quemadmodum testantur scriptores digni quibus habeatur fides, mihique constanter affirmavit Pistoriensis quidam monachus Franciscanus concionator ex iis, quos Capuccinos vulgo vocant, homo honesto loco natus, prudens admodum ac credendus, qui in ea regione fuerat) cum, inquam, religio nequaquam res naturalis sit, sed, si vera est, patefactio se quaedam divina (non modo verisimile est, sed possibile fieri non potest, ut religio ulla quam Deus velit aeternam esse atque omnibus gentibus communem, ipsius certissimo ac singulari jussu & opera, passim in orbe terrarum cujuscumque generis hominibus praedicata non fuerit. Atqui hoc nec vere, nec ut verum videri ullo modo queat, de ulla alia religione dici potest, praeterquam de Christiana: quae sola inter omnes eodem tempore variis in orbis terrae partibus, sine ulla personarum distinctione, omnibus praedicata fuit à multis, qui affirmabant, se ad hoc missos huicque rei destinatos certissime ac singulariter à Deo fuisse.

Quamobrem concludendum est, si ulla religio in orbe terrarum est, quae nunquam defutura sit, quaeque ad omnes cujuscumque generis homines pertineat, hanc Christianam esse; & ob eam causam, si ulla vera religio est, hanc esse verissimam. Nam talem sine dubio aliquando esse decebat eam religionem quam Deus ipse humano generi dedisset. Jam, ne plura dicam, videtur facillimum, persuadere, cuicumque nullarum partium studio vel odio praepedito homini, & rationi locum danti, si ulla est aut esse inter homines potest religio vera, hanc neque esse, neque esse posse aliam, nisi religionem Jesu Nazareni, quae dicitur Christiana. Nam si quisquam foret, qui negaret, ea vera esse, quae ad historiam pertinentia in hac disputatione pro concessis à nobis sunt posita, is indignus plane esset, qui cum verba fierent: quandoquidem illi ipsi, qui omnium maxime Jesu Nazareno ejusque religioni adversati unquam fuerunt, nunquam illa sunt ausi negare, utpote nimis manifesta, & quorum semper apparuerunt, hodieque magna ex parte apparent clarissima indicia.

II. Verum quibusnam argumentis utemur, cum illis agemus, qui omnem prorsus religionem negant, ut illis demonstremus, religionem Jesu Nazareni veram esse? Certe (praesertim si jam institutum iter pergere velimus) recta ad hoc via esse videretur, cogere eos fateri illud ipsum, quod negari ab eis diximus, rationibusque eo adigere, ut dicant, non solum esse Deum, seu primum quendam motorem omnium rerum, quae moventur, primamque causam omnium rerum, quae fiunt, efficientem (ut sic loquar) formalem, & nominatim hujus mundi aspectabilis, verum etiam eum praeterea hominum singulatim, eorumque actiones curare atque intueri: atque hac ratione eos eo adducere, ut concedant esse, aut esse posse inter homines aliquam veram religionem. Hoc enim concesso, jam ostendimus, inde sequi, Jesu Nazareni religionem esse veram. Quanquam vero minime dubitamus, quin hoc haud magno negotio effici queat, maxime si rationes ducantur non tam ex ipsa natura, ejusque necessariis effectis, quam ex liberis voluntariisque eventibus extra necessarium naturae ordinem, qui in orbe terrarum conspecti sunt, & quotidie conspiciuntur: tamen quia hoc nimis longam disputationem requireret, ad illud ipsum statim

venie-

veritatem, quod ita controversa est, & hominibus illis quantopere fallantur, demonstrare conabimur. Nam re sic ab his non reperta, poterit opere facile constare, ipsam religionem, quae Jesu Nazareni dicitur, esse veram. Ac primum illos interrogabimus, an concedant, fuisse quendam Jesum Nazarenum, qui religionem quandam suam in publicum propalaverit, eamque persuadere curaverit, vel quemadmodumque de religione verba fecerit, illaque ea praecepta dederit. Si negaverint, signis atque effectis ejus rei manifestis convincentur, quale est, fuisse antehac hodieque esse innumerabiles homines, qui professi sunt, ac profitentur religionem Jesu Nazareni, & inde ab ipso initio ejus causa vitam profuderunt: quemadmodum id etiam faciunt historiae omnes, & fatentur illi etiam, qui hujus religionis semper hostes capitalissimi fuerunt, quales sunt Judaei.

Quod si illi mihi concedunt, fuisse quendam Jesum Nazarenum, qui professus fuerit, se praecepta dare cujusdam religionis, ut quidem concedere sunt coacti, tum ego interrogo, an credant, hunc Jesum, id contendentibus ejusdem nationis hominibus, turpi morti fuisse traditum tanquam hominem seditiosum, quique Deum blasphemaret, & populo imponeret. Hoc similiter quomodo negare possint, non video. Cum adhuc extet ea natio, quae haud negat, se id, quod diximus, curasse atque obtinuisse. Tametsi hoc illi ubique odium & contemptum conciliet, eoque illi infinitae miseriae ac calamitatis sit causa. Imo, quod perpetuus & universalis orbis terrae consensus, in constante opinione summae veritatis eorum, quae hactenus de Jesu Nazareno affirmavimus, satis est ad probandum, rem ita se habere, sine aliis conjecturis, aut certis signis. Jam si ita res se habet, undenam fieri potuit, ut tam magnus hominum numerus, inter quos multi fuerunt cordatissimi atque eruditissimi, antiquis suis religionibus sua sponte abjuratis, aliisve opinionibus depositis, in quibus consenuerant, & de quibus penitus persuasi erant, seque ipsos interim ludibrio multisque vexationibus periculisque evidentibus, immo certae, atroci, turpique morti exponentes, religionem amplexi fuerint, cujus ejusmodi homo auctor erat, qui a sua ipsius societate scelestissimus ac prorsus infamis existimatus fuerat? Est sane omnino necessarium, probabilia argumenta maxime, eaque talia, quae vim animis facerent, extitisse, illum vera dixisse. Quae argumenta ubi examinabuntur, deprehendentur (hoc dico), ea firmissima esse, originemque suam ducere a principiis neutiquam fallacibus. Quandoquidem jam inde ab ipso initio, idque vehementius, quam unquam postea, vividae atque efficaces erant causae illae, quae id efficerent, ut quis ab ea religione abhorreret, nisi pura apertaque veritas animos eorum, qui primi eam sunt amplexi, aliisque persuadere curarunt, ad haec facienda coegisset.

Non ergo hodie, nec unquam negarunt ipsi Jesu Nazareni interfectores, eum mirabilia quaedam magna ac multa fecisse ad ea confirmanda, quae dicebat, quae fierent vi ordinaria & naturali fieri non posse. Verum ajunt, Jesum praeterquam quod insignis magus erat, Cabalistam etiam insignem fuisse, & nescio quam Dei nominis interpretationem habuisse, cujus vi mirabilia ista omnia faceret. Atqui nec istam ipsorum Cabalam dari credetur, nisi primo credatur, aliquam esse veram religionem; nec secundum ipsam eorum legem ac disciplinam verum unquam erit, posse quempiam Prophetam, aut de rebus divinis verba facientem, ejusmodi mirabilia facere cujusmodi Jesum fecisse concedunt, nisi revera divinus homo sit, vel contra id curet, ut homines ad deserendum veri Dei cultum inducat, aut ad Deos alienos colendos, Deo scilicet ipso sinente, ad electorum veritatem tentandam: hic vero, ad veros suos servos explorandos, mirabilia illa fieri concedente. Jam vero Jesus Nazarenus non modo non id curavit unquam, ut quemquam induceret, ne illum Deum coleret, qui verus Deus ab ipsis, quos diximus, interfectoribus existimabatur, vel, ut alios Deos coleret: verum etiam ad unum istum Deum, cultum omnem gloriamque referebat; eum auctorem faciens omnium suorum mirabilium operum simulque suae doctrinae suaeque veritatis ac felicitatis universae, ut minimam quidem partem illi adimeret eorum omnium, quae ab illis ei tribuebantur: immo id curans, ut illi extruderentur, quae ab illis ei adempta fuerint. Itaque secundum ipsorum eorum legem ac disciplinam necesse est confiteri, Jesum Nazarenum fuisse revera hominem divinum. Nec quidquam obest, si illi caetera omnia negent a nobis de Jesu affirmata, quod attinet ad Deum ipsorum colendum: modo id unum firmum maneat, eum non curasse, ut quenquam ab hoc Deo colendo avocaret.

Sed fortasse dicent, satis curasse Jesum, ut homines ab eo, quem ipsi colunt, Deo colendo avocaret, dum persuadere conabatur, hunc Deum jam nolle, ut perfecte ea Lex servaretur, quam ipse olim per Mosem populo suo dederat.

Respondeo. Jesum, donec Propheta fuit, & munere suo in terris est functus, nunquam id facere conatum esse. Sed tantum, firmis manentibus omnibus praeceptis, quae his Deus olim dederat, docuit, ad quam majorem perfectionem majoribus promissis consentaneam, quae ipse quidem Dei nomine attulit, potior jam dictorum praeceptorum pars perduci deberet; abrogationem partis eorum a se faciendam in id tempus differens, cum non jam Propheta foret, sed princeps ac dominus externus & perpetuus, ab eodem Deo eidem populo datus; talisque ipsius principatus ac dominationis evidentissima signa in ipso populo conspicerentur. Sed ad eos revertamur, quibuscum nunc disputamus, & porro concludamus, si ipsi Jesu interfectores, eorumque posteri, qui Jesu inimicissimi esse nunquam desierunt, fassi sunt & fatentur, eum mirabilia quaedam fecisse ad suam doctrinam confirmandam, necesse esse rem ita se habere. Cum fieri non possit, ut aliud quidpiam praeter certissimam manifestissimamque veritatem eos ad id fatendum induxerit, quod tantopere ipsis adversatur; & in quo falli nulla ratione potuerunt, utpote qui ab initio omnibus interfuerunt. Ex quo sequitur, oportere, ut ii, qui omnem religionem negant, causas ostendant illorum mirabilium operum, absque eo quod inde concludatur, religionem, quam is praedicabat qui ea faciebat, fuisse veram, aut saltem aliquam veram religionem dari. Ego sane non video, quomodo id sint facturi. Hoc certum est, quicunque istam opinionem habent, religionem videlicet humanum esse inventum, eamque deridentes, existimantes, vanissimum esse sperare vel metuere, se a Deo ob sua honesta turpiave facta praemio poenave ulla affectum iri, certum est, inquam, hos similiter ridere, si miracula illa narrari audiunt ab hominibus facta; eaque ad naturales causas referre.

Verum ulterius progrediamur, ipsosque interrogemus, an credant, illos, qui primi omnium post nuperam in orbe terrarum conspectu Jesu Nazareni mortem, ausi sunt ipsi amplecti aliisque publice suadere ipsius Jesu disciplinam, credidisse, aliisque confirmasse, Jesum Nazarenum revixisse? Respondebunt sine dubio veritate coacti, se id credere. Quandoquidem disciplina illa illud in se continet tamquam potissimo sui ipsius fundamento, eo nititur; sine quo manifeste apparet, eam universam corruere. Cum hoc igitur ita se habeat, dicant, obsecro, an credant, illos ipsos affirmasse, semet ipsos illum a mortuis excitatum vidisse, cumque eo versatos esse, & comedisse ac bibisse post ejus resurrectionem? Nam si dixerint, se hoc minime credere, praeterquam, quod historiae de Jesu Nazareno aperte adversabuntur ea in parte, quae nunquam in dubium fuit vocata, loquentur etiam contra omnem verisimilitudinem. Vix enim fieri ullo modo potest, ut, qui omnium primi publice asserere ac persuadere instituerunt, rem adeo ab omni humano judicio abhorrentem, eam se tamen

audivisse

ut ipsi affirmarent, se non enim vidisse, & certo comperisse. Itaque, si ita fieri necesse est, primi illi affirmabant, semetipsos Jesum vidisse à mortuis excitatum, eumque deprehendisse, rem ita se habere, nec dubitari potest, quin ipsi eo quod affirmarunt, Jesum Nazarenum revixisse, infectationes gravissimas passi fuerint, ac plerique ipsorum, ut hoc illud confirmarent, proprium sanguinem fundere non recusaverint; sequitur necessario, aut Jesum revera revixisse, ut ipsi affirmabant; aut ipsos afflictari, & mori miserabiliter voluisse, ut id testarentur, quod ipsimet falsum esse noverant. Posterius hoc nullo modo verum esse potest, quippe cui ratio prorsus communisque sensus repugnet. Necesse est igitur, prius illud esse verum.

Nam si quis dixerit, priori illi rei similiter rationem repugnare sensibusque naturam ipsam;

Respondebo, aliud esse alicui rei repugnare, aliud vero eam non assequi nec percipere. Non potest sane nostris quisquam ratione aut via aliqua naturali assequi, quomodo homo mortuus reviviscere queat. Sed non idcirco docet aut ratio aut natura, id prorsus fieri non posse. Utrumque, quod antiquitas non dubitavit, nec hodie desunt Philosophi Christiani, qui ex causis effectibusque naturalibus conati sunt ostendere, fieri posse, ut homo mortuus reviviscat. Quod, si minus aliud, demonstrat, saltem hanc ipsam (ut sic dicam) reviviscentiam non esse rem ejusmodi, quæ rationi ac naturæ penitus adversetur.

Sed excipiet fortasse quispiam, primos illos afflictos quidem fuisse atque necatos, propterea quod affirmarent, Jesum Nazarenum revixisse, sic enim sibi persuaserant: sed non tamen, quia affirmarent, semetipsos eum redivivum vidisse, etiamsi & hoc quoque affirmabant.

Respondeo primum, cum constet, ipsos affirmasse, se Jesum à mortuis excitatum vidisse; cumque necesse sit, ut ostendimus, eos in hac affirmatione aperte fundamenta posuisse alterius affirmationis, quod Jesus à mortuis excitatus fuisset, nulla ratione posse alteram ex illis affirmationibus ab altera separari; dicendumque omnino esse, illos ideo & afflictatos & necatos fuisse, quod affirmarent, non solum Jesum revixisse, sed etiam semetipsos eum vivum vidisse, postquam mortuus fuerat. Et sane Judæi quibus primum annunciatum est, Jesum à mortuis fuisse excitatum, quod illi negabant, eos infectando, qui id prædicabant, pœnam de eo sumsissent, quod præter illud id, quantumvis constaret, dicerent atque affirmarent, nisi propterea affirmassent, quod rem compertam haberent, ejusque oculati testes essent, sed illos contempsissent, & tanquam cum amentibus, quales revera fuissent, ita cum eis egissent.

Præterea qui potuerunt primi illi sibi persuadere, Jesum revixisse, & potius mori velle, quam id affirmare desinere, nisi ejus rei cognitionem suis ipsi oculis & ex sua ipsorum scientia hausissent? Quænam alia argumenta, quas probationes adeo validas persuadere sibi potuerunt se ejus rei deprehendisse, ut ejus prædicandæ constanterque affirmandæ gratia, suam ipsorum vitam sprevissent? Immo, quam aliam causam ii, qui subsecuti sunt, habuerunt vitam profundendi, dum vel tacite, vel aperte affirmarent, Jesum Nazarenum à mortuis excitatum fuisse, idque pro certo habendum, nisi quod liquido viderent, primos illos suo ipsorum sanguine fidem fecisse, se id vidisse, eumque prorsus ita se habere? Postremo animadvertendum est, ab omni verisimilitudine abesse, primos illos, quos negari non potest, adeo pios fuisse ut propter suam religionem mori non recusarent, tam insigne tamque momenti mendacium dixisse, quale hoc fuisset, quod Jesum à mortuis excitatum ipsi vidissent, nisi verum fuisset. Nam si quis dixerit, sine hoc mendacio, non potuisse eos persuadere, Jesum à mortuis excitatum fuisse, ostendam, quid illos cogeret, aut saltem impelleret, ut id persuadere aliis curarent, quod ipsi compertum minime habebant, præsertim cum manifesto ipsorum vitæ periculo. Quod si tamen alia ratione quapiam, quam quia id ipsi vidissent, se id certo cognovisse existimabant, cur rationem seu modum illum aliis quoque non exponebant, quando eum verum esse credebant, omisso illo, quem sciebant esse falsum? Etenim, si ipsis ea ratione persuasum fuerat, eadem apparebat aliis pariter persuadere posse.

Ex iis, quæ hactenus disputata sunt, facile intelligi potest, verum esse, Jesum Nazarenum à morte in vitam rediisse: & eo cum posito, non solum unum aliquem Deum esse, eumque homines singulatim curare, sed etiam ipsius Jesu religionem esse veram. Cum nec sine singulari Dei providentia Christus reviviscere potuerit, nec ullam aliam ob causam id Deus curasse, quam ut ea omnia confirmarentur, quæ ejus nomine Jesus dixerat. Aut certe id non curasset, si Jesus homo mendax fuisset, & in rebus ad ipsum Deum pertinentibus falsarius, ut quidem fuisset, si doctrina, quam tradebat, fuisset falsa, præsertim cum is profiteretur, se ab ipso Deo eam accepisse, ab eoque missum fuisse, ut eam mundo prædicaret. Longum esset, si vel innuere quidem vellem alias firmas rationes, quas habemus ad demonstrandum, etiam adversus illos, qui omnem religionem negant, Jesu Nazareni religionem esse veram, quæ tamen majore ex parte ab aliis allatæ sunt atque explicatæ. Hoc tantum dicam, si quis diligenter consideret originem ac progressum hujus religionis, eaque eventa ad ipsam pertinentia, quæ nullo pacto negari possunt; ac præterea ad ea animum advertat, quæ multis ante sæculis, quam Jesus nasceretur, de eo à Prophetis Veteris Testamenti scripta ac prædicta fuerant, nominatim vero ab Esaia primum, deinde à Daniele, nisi nudis se prorsus, & inde usque ab incunabulis jam tum hostis ipsius Jesu, quales sunt Judæi, vel à sua ipsius malitia, (unde fit, ut omnem religionem penitus oderit) plane excæcatus, videbit, fieri vix, ac ne vix quidem posse, ut hæc religio non sit verissima.

Atque hæc hactenus dixisse satis esse arbitramur hoc loco, ut, quantum fas est, probetur veritas Christianæ religionis, primum iis, qui aliquam religionem agnoscunt, deinde iis quoque, qui omnem negant; quam diximus rationem quandam esse utrisque communem, qua validiore utrisque demonstrari possit, libris Veteris ac Novi Testamenti fidem adjungendam esse, quemadmodum ante ostensum fuerat.

CAPUT III.

In quo probatur breviter contra in universum, neminem posse causam ullam justam afferre, cur libris ipsis fidem non adhibeat.

SEd ego sane quemlibet libenter interrogarem, unde fiat, ut historiæ Novi Testamenti fidem non adjungat? Nam si dixerit, ex eo, quod in ipsa quædam reperiat ab aliquo ex scriptoribus illis aliter narrata, atque alius ex iisdem scriptoribus ea narret, ego præter id, quod supra responsum est, dicam: Si hæc ratio firma esset, sequeretur, non debere fidem adjungi ulli historiæ à pluribus scriptæ. Semper enim hoc accidit, ut diversi alicujus historiæ scriptores, in quibusdam ejus partibus diverse, & nonnunquam (ut ita loquar) contrarie alius ab alio scribant. Quod si dixerit, in Novi Testamenti historia quædam narrari, quæ ipse impossibilia prorsus esse judicet: Respondebo; cum assidua experientia noverimus, multa evenire, quæ ab iis, qui ea minime viderint, soleant per se ipsa impossibilia censeri, hinc fieri, ut, si plures sint qui affirment, se oculatos esse testes rei cujuspiam quam narrent, seque eam certa scientia nosse; ac præterea sciamus, illos falli non posse; nec quidquam verisimile

esse,

esse, inter ipsos convenisse, ut alios fallant, facillime credemus quidquid illud sit, quantumvis magnum, & alioqui impossibile existimatum. Quinetiam videmus, multa communiter credi, quantumvis absurda atque inusitata, modo ab aliquibus historicis, qui alioqui digni censeantur, quibus habeatur fides, commemorentur, etiamsi nemo eorum dixerit, se praesentem adfuisse. Nec invenietur fortasse quidquam tam novum atque absurdum, vel ab uno tantum scriptore narratum, de cujus fide alioqui non dubitetur, quod se vidisse ipse affirmet, vel de quo aliter constet ipsum verum fuisse, tanquam de re, cui praesens adfuerit, & in qua falli non potuerit, cui communiter etiam fides non adjungatur; isque vel fatuus vel cerebrosus non existimetur, qui id nolit credere. Vidimus supra, historiam Novi Testamenti à pluribus scriptam fuisse, qui (ut ipsi etiam ex parte affirmant) loquuntur aut tanquam de rebus quibus ipsi interfuerint, aut tanquam de iis, ubi perinde secure sit, ac si ipsi illis interfuissent. Hi autem ea fere narrant, quibus si interfuerunt, prorsus fieri nequeat, ut in iis falsi fuerint, nec apparet, cur veraces existimari non debeant, cum e data opera scripturi fuissent tam magna mendacia, quam illa essent, quae scribunt, nisi vera scripsissent, quaeque nihil verisimile erat fidem ullam per se apud alios inventura. Quinetiam non apparet, cur non debuerint de ejusmodi rebus silere. Quandoquidem ea narrare, seu verae seu falsae essent, cum tanta rerum jactura conjunctum erat, eisque undique odium atque insectationes conciliabat, nisi vis maxima veritatis, eaque cum alia etiam majore vi conjuncta, quae tamen in iis tantum, quae vera sunt, locum habet, id est, cum virtute quadam ac providentia divina, & naturae limites excedente, eos ad id faciendum impulisset ac coegisset.

Quamobrem, si mihi libere dicendum est quod sentio, quodque verum esse, facile probari potest, mihi videtur, eos, qui nec genere nec educatione Jesu Nazareni sunt inimici, ab eoque ejusque religione alieni, nec tamen multum fidei historiae Novi Testamenti adjungunt (si modo alioqui judicio sint praediti) non rationum illa probabilitate vera moveri, sed solum probitatis, id est, difficilis verae virtutis viae ingrediendi exiguo studio. Quandoquidem, quicumque crediderit eam historiam esse veram, credet pariter veram esse Christianam religionem, atque adeo ob desiderabilissimum & incomparabile immortalitatis ac beatitudinis praemium ab ea propositum, studebit esse talis, qualem illa postulat, id est, probus sanctusque & moribus vere divinis praeditus. Qui igitur animo voluntateque admodum alienus est à probitate hac & sanctitate, ab hisque moribus, non potest adduci, ut credat id esse verum, ex quo sequeretur, illi curandum esse, ut & his & illis sese exornet. Quinetiam à sua illa mala animi affectione, cui Evangelium ex diametro (quod ajunt) adversatur, adeo excaecatus est, ut nec videat, nec agnoscat apertas validasque rationes, quae possint illi persuadere, eam historiam esse veram. Quod si tamen aliquando ejus rei lumen aliquod ei appareat, conatur quam potest maxime, ut illud ne cernat, sibique persuadeat, id nihil esse, atque omnibus viribus vitat, negligitque eam lucem, quae ipsius foeditates retegit. Et quidem profecto, nisi historia Evangelica secum conjuncta haberet severa illa, quae habet, praecepta admirabilis continentiae, perfectae sui ipsius demissionis, summae liberalitatis, contemptionis hujus mundi, sui ipsius abnegationis patientiaeque, ac tolerantiae omnium malorum, nemo esset, qui modo alioqui jam in contrariam partem animi perturbatione tota non propenderet, quin ei fidem adjungeret, ac propter beatam immortalitatem, quae in ipsa apertissime commemoratur & promittitur, omnibus, quibus posset modis, sibi ipsi persuadere conaretur, eam esse verissimam. Jam si quis Novi Testamenti historiae fidem adjungat, consequitur, illum reliquis omnibus in eo libro contentis fidem adjungere; ut colligi potest ex iis, quae ante disputata sunt, & apertius ex iis intelligetur, quae adhuc dicenda restant.

Quod si quis iis omnibus fidem adjungat, quae in Novo Testamento continentur, jam demonstratum est hinc consequi, ut fidem etiam, ea ratione, qua oportet, iis omnibus adjungat, quae continentur in Vetere Testamento, cum jam ad ea responsum fuerit, quae dici possent de corruptione ac depravatione, quae in his libris contingere potuerit. Et propterea arbitramur à nobis satis superque probatum fuisse, sive pro concesso prius putetur, religionem Jesu Nazareni, qui dicitur Christus, esse veram, sive non putetur; sive credatur prius, aliquam veram religionem esse, aut esse posse, sive non credatur, nullam rationem esse, quae vim habeat efficiendi, ne quis libris Veteris & Novi Testamenti fidem adjungat: immo rationes esse idoneas ad efficiendum, ut illis adjungatur fides, recipianturque atque recte dicta agnoscantur ea, quae in ipsis continentur.

CAPUT IV.

In quo ostenditur, ipsis libris majorem debere fidem adjungi, quam aliis communiter adjungatur, doctrinam historiamve aliquam continentibus.

SEd dicet fortasse quispiam, quidquid hactenus diximus, vim forte habere posse probandi, libris Veteris & Novi Testamenti eam fidem adjungendam esse, quae communiter aliis libris adjungitur, non tamen majorem, quam caeteris omnibus, atque ejusmodi, ut dubitare non liceat de re ulla in eis scripta, qualem illis adjungi debere communiter affirmant, quicunque Christianam religionem profitentur.

Ad hoc sic primum respondeo. Utinam tanta fides adhiberetur libris Veteris & Novi Testamenti, praecipue vero Novi, quanta communiter multis aliis libris adhibetur. Hoc enim satis foret, quo homines in veros Christianos evaderent, hoc est, secundum ipsius Novi Testamenti praecepta viverent. Verum hoc dolendum est, quod plerique majorem fidem adjungunt, exempli causa, historiis Thucydidis, & Sallustii, quam historiae à Matthaeo & Johanne scriptae, quamvis hi non solum eo tempore vixerint, quo ea evenerunt, quae de ipsis narrantur, quemadmodum illi vixerunt; sed etiam omnibus propemodum interfuerint: cum illi majore ex parte nequaquam viderint ipsi ea, quae scripserunt. Ut nihil dicamus de tenella aetate, qua fuisse Sallustium necesse est, si modo natus erat, cum bellum fuit ab eo scriptum, Romanorum contra Jugurtham; ut, quomodocunque res se habeat, non possit (eo sensu, quo hic loquimur) affirmari, illum eo tempore vixisse. Et tamen illi ipsius historiae ea fides adjungitur, ut vix inventum iri putem, qui illi unquam ulla in re sese opponere audeat, aut etiam ulla de re dubitare, quae in ipsa affirmata scripta fuerit. Illud certissimum est, neminem inventum iri, prudentem ac doctum existimatum, qui & corde & lingua non confiteatur, summam esse argumentum ejus historiae verissimum esse. Sed quid ego Thucydidem, Sallustiumque commemoro, vel quemlibet alium historiarum scriptorem, qui eo tempore aut proxime vixerit, vel etiam rebus ab se narratis interfuerit? An non aperte demonstrari potest, nullum esse historicum, quantumvis ab iis, quae scribit, tempore & loco abfuerit, cui in omnibus iis, quae alioqui falsa aut fabulosa esse non constet, non multo plus fidei habeatur, quam iis, quos ante memoravimus, aut aliis in Novo Testamento historiae Jesu Nazareni scriptoribus, rerumque praeteritarum ad ipsam ejusque religionem pertinentium? Nemo erit, qui stultus non censeatur, si, cum vel levissime quidem credat, se, exempli gratia, si drachmam tantum unam impendere, lucraturum aliquot millia aureorum nummorum, illam impendere statim non curet.

Sic

sic, ut ne unus quidem sit, nisi omnino stultus fuerit, qui si quidem vera hæc esse credat, is, si impendere (ut ita loquar) omnia commoda hujus vitæ mortalis, ipsamque simul vitam, ut Deo obediat secundum præcepta Jesu Nazareni, aliam vitam, eamque immortalem, incorruptam cum summa ac perpetua felicitate conjunctam (quemadmodum ut sit necesse est, si ea vera sunt, quæ narrantur à scriptoribus supra dictis) non id facere constituat. Et tamen paucissimos videmus, qui ad hoc opus se accingant. Unde aperte consequitur, paucissimos esse, qui scriptoribus illis vel minimam quidem fidem adhibeant.

Neque hoc quicquam refert, si dicatur, hoc ideo contingere, quod communis sit opinio, necesse esse illis plenam fidem adjungere, aliqui omnia frustra fieri. Hæc siquidem opinio non est contraria. Quinimmo infinitus numerus eorum hominum, qui Christiani appellantur, maxime vero Ecclesiæ Romanæ subjectorum, existimat, fidem plerumque sua incrementa habere, atque ab initio debilem ac parvam esse, & postea [illegible] ac roborari; & posse quemlibet hominem [illegible], quamvis cum minima fide, id est, persuasione veritatis historiæ Evangelicæ, seipsum aptum reddere, (alioquin id ipsa facere) ad gratiam illam divinam accipiendam, cujus vi efficitur, ut quis veritatem sentiat earum rerum, quæ de Jesu Nazareno narrant ante dicti scriptores. Et tamen nihilominus, quocumque nos vertamus, vix omnino centesimum quemque invenimus eorum, qui Christianam religionem profitentur, qui revera probitati studeat ea ratione, qua unusquisque Christum præcipere fatetur. De hac enim probitate, nec de alia hoc loco verba sunt. Jam vero plane supervacaneum est probare, haud esse quidpiam vitam illam immortalem, cum summa ac perpetua felicitate conjunctam, si cum hac vita mortali omnibus bonis referta, quæ in ea percipi possunt, comparetur, quam aliquot millia annorum [illegible], si cum hac earum uno conferatur; hocque posse quemlibet per seipsum optime nosse. Immo necesse est conferri, manifeste apparere, esse quiddam sine ulla comparatione majus. Quandoquidem inter unius tantum annum [illegible], & aliquot millia annorum [illegible], est tamen aliqua mensura atque proportio, cum res sint ambæ finitæ. Sed inter hanc mortalem, immortalemque vitam, inter hæc temporalia, æternaque illa bona, nulla mensura aut proportio est, cum hæc vita hæcque bona finita sint, illa vero infinita. Præter æternitatem qualitatem unius vitæ, & unius generis bonorum à qualitate alterius, quæ in illis sine ulla comparatione præstantior est, quam in his; cum inter [illegible] aliquot millia annorum æternitatem nihil denique sit aliud, quam [illegible] plura millia annorum. Huc accedit, quod nemo est, qui in hac vita omnia illa bona consequatur, quæ in ea percipi possunt, nec qui fuerit ea sibi adeptus, quodque non omnes, qui Jesu Nazareno obediunt, impendunt, id est, [illegible] majus, quam communiter alii faciant, vitam hanc mortalem, omniaque ejus bona. Immo non pauci sunt inter eos, qui Jesu obediunt, qui majorem copiam habent bonorum hujus vitæ, in eaque diutius vivant, quam innumerabiles alii, qui ei non obediunt. Ne quid dicam, ut fortasse jure possim, nullum esse inter eos, qui Jesu obediunt, qui quantumvis miser esse videatur, non sit in hac ipsa vita beatior censendus, quam quisquam illorum, qui ei non obediunt.

Jam, quæ hactenus diximus hoc loco de historia Jesu Nazareni, omnimque prætermisimus, quæ ad ipsum ejusque discipulos spectant, Novo Testamento comprehensa, eadem dicta similiter esse de ipsa doctrina in eodem Novo Testamento exposita. Eadem siquidem conditio est harum. Quoniam historiæ tractatio doctrinæ [illegible] complectitur, quemadmodum utraque [illegible], quæ paulo ante hac disputata, ac præcipue cum probavi historiam esse veram, quin doctrina quoque sit vera, ut statim demonstrabimus.

Quæ ulterius progredientes, dicimus, non debere libros Veteris & Novi Testamenti [illegible] credi, quod hoc pertinet, ut aliis libris adjungi debeant, alios libros, in quibus doctrina aliqua traditur, non [illegible] doctrina simul & historia. Doctrina enim illa, quæ in aliis libris continetur, ejusmodi est, ut rationibus quamvis firmam [illegible], quæ scriptum non probantur, nihil est aliud, quod eam inducere debeat ad eam approbandam. Quia in re ejus auctori scriptorive nullam ille injuriam facit, atque interim potest firmiter credere, quidquid ad historiam spectans cum ea conjunctum fuerit. At vero doctrina, quæ Vetere Novoque Testamento continetur, ejusmodi est, ut tanquam præcipuo suo fundamento nitatur, non quidem ratione, sed auctoritate, eoque historiæ innixa rerum, quæ in his libris narrantur. Itaque, si quis historiæ assentiatur, necesse sit eum doctrinæ pariter assentiri, immo ipsa doctrina ejus historiæ pars est. Narrat, exempli gratia, Matthæus quinto, sexto, & septimo capite suæ historiæ, sermonem quendam Jesu Nazareni, quo aliud nihil continetur, nisi præcepta vivendi, ut quis vere beatus esse possit, æternæ [illegible] particeps fieri. Hoc sine dubio totum doctrina est, immo summa dici potest totius doctrinæ Novi Testamenti, cui sese opponere nemo ulla ratione potest, qui credit verum esse historiam ipsius Jesu ab eodem Matthæo scriptam, & sic credat, Jesum multa mirabilia fecisse, & postquam turpi morte fuisset affectus, revixisse, quemadmodum facturum iri, ipsemet prius dixerat. Idem enim Matthæus hæc omnia plane aperte scribit atque testatur. Quis similiter est, qui negare possit, sanam esse eam doctrinam, quam tot in locis scribit Moses se tradidisse ex ore Dei, quam Israeliticus populus servare deberet, ad felicitatem in terris sibi conciliandam, si crediderit, verum esse, quidquid ille narrat de magnis admirabilibusque operibus, quæ Deus per ipsum in eo populo fecerit, deque valde mirabilibus aliis quibusdam, quæ visa fuerint in ejus doctrinæ confirmationem; aut saltem crediderit, eam doctrinam populo illi ea ratione fuisse traditam, qua ipse narrat? Sed erit fortasse, qui dicat, hæc vera esse, nec tamen hinc sequi, omnia recipienda esse, quæ tradita sunt in Vetere Novoque Testamento. Ego vero affirmo, quod ad Novum Testamentum attinet, de quo præcipue loquimur, eandem rationem esse reliquarum omnium, quæ illius particulæ, de qua verba fecimus. Quod enim attinet ad ea, quæ illi Evangelistæ scribunt ad doctrinam spectantia, quæ omnino recipi debeat, ista omnia ex Jesu Nazareno profluxerunt, & idcirco, ut jam dictum est, si credamus illa esse vera, quæ historice de ipso Jesu Evangelistæ illi scripserunt, qui omnes narrant quædam ab ipso facta, naturæ limites omnes excedentia, affirmantque eum ex cruenta morte in vitam rediisse, necesse est omnia illa recte dicta censeri. Sunt aliqua pauca verba in eorundem Evangelistarum historia, quæ ab ipso Jesu dicta non fuerunt, & tamen videntur ad doctrinam pertinere, quæ recipi debeat, hoc est, cum ipsi Christi verba aliqua explicant, aut quando ex sua ipsorum persona aliquem Veteris Testamenti locum afferunt ad id, quod narrant, confirmandum, vel quando ea referunt, quæ Johannes dicebat, cognomine Baptista.

Verum nec, quæ ipsi dicunt, Jesu verba explicantes, aut ex sua ipsorum persona ex Vetere Testamento allegantur (etsi fortasse minima ex parte, ut postea dicetur) ad doctrinam revera pertinent, & quæ Johannem dicentem faciunt, ad doctrinam pertinentia, id est, ad res aut faciendas aut credendas, vel non ejusmodi sunt, quæ omnino recipi debeant, quippe quæ ad tempus spectent Veteris Testamenti, vel ab Jesu aperte dicta ac prædicata fuere, & pars doctrinæ Jesu esse agnoscuntur, non tamen ipsius Johannis, quamvis ipse ea prior dixerit. Quicquid sit, ipsi Evangelistæ & Baptista, ejusmodi homines sunt, ut, si illa credantur, quæ historice in Novo Testamento narrantur, necessarium sit, aut certe rationi valde consentaneum, censere recte di-

fuerit, quantumque illi docuerint. Quandoquidem, quod ad Johannem Baptistam attinet, ex historiâ, [illegible] ipsius Jesu testimonio, non solum spiritu Prophetico afflatus erat, sed omnium Prophetarum, qui unquam extiterant, maximus, nequicquam dicamus de modo, quo natus est, deque iis, quæ historia tradit evenisse, ante & post ejus ortum; quæ omnia plenissimam fidem faciunt, eum fuisse hominem vere divinum, atque ejusmodi, qui in rebus ad doctrinam pertinentibus errare non posset. Quod vero attinet ad quatuor Evangelistas, unum ipsorum, id est, Johannem, ex ipsa historia apparet fuisse Apostolum Jesu, & ab eo singulariter dilectum, ideoque ejusmodi, ut in doctrina errare non posset, non magis ferme, quam Jesus ipse: alium vero, id est Lucam, ex eadem Novi Testamenti historia constat, intimum Paulo, Jesu similiter Apostolo, fuisse. De reliquis duobus, quanquam id non adeo sine errandi periculo fieri queat, cum nomen seu cognomen Matthæi & Marci pluribus potuerit esse commune, Christianam religionem, temporibus & locis illis, profitentibus: tamen eo addito, quod jam inde ab antiquissimo tempore perpetuo creditum est, immo constanter affirmatum, dici potest, ex ipsa historia colligi, alterum Jesu Apostolum fuisse, alterum vero necessarium unius saltem ex præcipuis Apostolis, & propterea dignum, cui in iis, quæ ad doctrinam pertinent, fides haberetur. Quanquam arbitramur, nihil in historia à Marco condita scriptum esse, ab eoque ex sua ipsius persona dictum, quod ad doctrinam pertinere videatur, alioqui ex tribus reliquis non similiter dictum.

Ex iis, quæ hactenus disseruimus, satis aperte intelligi potest, si fides adjungatur historiæ Novi Testamenti, necesse esse, fidem adjungi omnibus, ad doctrinam spectantibus quæ scripta sunt à Petro, Paulo, Johanne, Jacobo, & Juda in suis Epistolis; quando hi omnes, ut hæc eadem historia fert, Jesu Apostoli fuerunt. Quicquid similiter ad doctrinam spectans in historia actorum Apostolicorum scriptum invenitur, si ipsi historiæ fides adjungatur, dubitari non potest, quin recte dictum sit, cum, quicumque in ea aliquid ad doctrinam pertinens loquuntur, ab ipsa tales fuerint descripti, qui errare non potuerint. Jam si historia Apocalypsis (quisquis ejus scriptor fuerit) similiter vera esse censeatur; verum quoque & recte dictum necessario existimabitur, quicquid in ea dicitur, quod ad doctrinam spectet, cum nemo de ejusmodi rebus ibi loquatur, nisi Jesus sive Angelus ipsius, præter aliam quampiam coelestem vocem, quæ interdum istic auditur, ut nullus hic errori sit locus. Cæterum de doctrina Epistolæ ad Hebræos, si Novi Testamenti historiæ fides adhibeatur, dubitari nequit, ubi Paulus ejus scriptor esse existimetur, ob jam expositam causam, quod is Jesu Apostolus erat, atque ita errare ea in re non poterat. Sed, quisquis Epistolam illam conscripserit, affirmo, si iis fides adhibeatur, quæ in ipsa Epistola vel tacite vel aperte ad historiam pertinentia continentur, necesse esse doctrinæ quoque in ea comprehensæ fidem adhibere. Ex pluribus enim ejus locis, simulque ex universa scribendi ac docendi ratione aperte colligitur, scriptorem illum profiteri, se hominem divinum esse, & à Deo ad alios in Christiana religione educendos electum; ac denique se plane certo & sine ulla erroris suspicione ea scire, de quibus affirmat. Est tamen animadvertendum, sive quod ad ea attinet, quæ scriptor ille, sive quod ad ea, quæ reliqui omnes in Novo Testamento docent, præter unum Jesum Christum, oportere, quemadmodum etiam non ita multo ante innuimus, talem distinctionem adhibere. Nam, aut quæ docent, ad res quasdam spectant, quæ omnino fieri credive debeant, & hæc vere doctrinæ pars est, nec ullo modo fieri potest ut, si isti tales fuere, quales in historia sunt descripti, hic errare potuerint: aut ea, quæ docent, ad explicationem pertinent aliquorum Jesu verborum ad res faciendas vel credendas minime spectantium, qualia istic fere sunt, vel ad interpretationem aliquorum locorum Veteris Testamenti, & ad explicationem argumentorum inde ductorum, aliave ratione ab ipsis in medium allatorum; & hæc minus proprie doctrinæ pars est, sed potius vel adjumentum (ut sic dicamus) vel probatio doctrinæ; quodque huc attinet, fieri posset, ut verissima ea omnia essent, quæ de ipsis historia affirmat, & tamen ipsi nonnunquam hac in parte leviter errassent. Nam vis omnis auctoritatis ipsorum, necessario ex historia colligitur, ad id refertur, quod proprie doctrinæ pars esset, cujus veritas revera neque ex veterum monumentorum auctoritate, neque ex ullis rationibus penderet; sed ex divina eaque præsente patefactione illis concessa, adeo ut certissime nosse possent, se nec fallere, nec falli posse, etiamsi eorum, quæ docebant, nullam præterea aliam confirmationem habuissent. Et propterea, ubi divina patefactione destituebantur, non plane id affirmabant quod docebant, nec cuiquam quicquam præcipiebant: sed tantum sententiam suam exponere poterant, ut factum est à Paulo Apostolo quibusdam in rebus ad virgines viduasque mulieres pertinentibus, an nubere scilicet necne possent, aut deberent. Hocque novum quodammodo genus est eorum, quæ docebant, cujus superiore distinctione nullam separatim mentionem fecimus, nam præterquam quod pauca omnino complectitur, non potest etiam ad doctrinam proprie referri, cum hic nequaquam affirmate loquantur, ut in aliis supra expositis generibus faciunt.

Ad summam: Quamvis nos nihil prorsus dubitemus, quin quicquid, quacunque ratione, ad doctrinam spectans, traditum in Novo Testamento est, recte traditum fuerit, nullumque in eo argumentum testimoniumve afferri, quod firmum accommodatumque esse, bono aliquo modo defendi non queat, & quin sententiæ consiliaque omnia in eo scripta, optima sint, præsertim pro temporis ratione, & cum iis circumstantiis, quibus data fuerunt, tamen satis est, si verissimum esse credatur quicquid in eo continetur ad veram doctrinam spectans, hoc est, ut diximus, ad ea quæ omnino fieri credive debeant. Verissimum autem id esse credet, quisquis de historia eodem Novo Testamento comprehensa nihil dubitet. Porro sub docendi genere comprehendi volumus vaticinationes, quatenus res sunt, quæ credi debent, id est, quibus fides debet adjungi, tametsi non proprie, ut res aliæ credendæ, ad salutis nostræ negotium pertineant. Illud certissimum est, ad quodcunque docendi genus eas referri velimus, sive à nobis expositum, sive minus, necesse esse, ut, quicunque historiæ Novi Testamenti fidem adjungit, ipsis quoque vaticinationibus fidem adjungat, deque illarum veritate nihil prorsus dubitet, ut videlicet earum, quæ à divinis hominibus profectæ fuerunt, neque talibus qui hisce in rebus ullo modo errare potuerint. Jam quæ de Novo Testamento disputavimus, ut ostenderemus, si ejus historia vera esse credatur, necesse esse, doctrinam quoque veram esse credere, disputari similiter possent de Vetere Testamento. Sed ne longiores simus, satis erit de Novo Testamento ista disputasse. Namque, ut alibi supra, & potro ab ipso initio diximus, si Novo Testamento auctoritas adjungatur, necessario Veteri quoque Testamento auctoritas adjungitur, præterquam quod, si concedatur, ipsum modo Veteris Testamenti historiam esse veram, hoc satis esse debet iis, qui ajunt utrique horum librorum fidem adhibendam esse. Qui enim Novum Testamentum recipit, habet in ipso quicquid sibi est opus, quod attinet ad doctrinam. Quod si tamen interdum in rebus ad doctrinam spectantibus, est quod Vetere quoque Testamento utatur, ea doctrinæ pars tunc aliud nihil, nisi historia censenda est, qualia sunt præcepta, quæ Deus per Mosem dedit.

Est & alia ratio nequaquam judicio meo valida ad demonstrandum, non debere alios libros, doctrinam aliquam historiamve continentes, comparari cum libris Veteris & Novi Testamenti, quod ad fidem attinet, quæ illis sit adjungenda. Plerique enim aliorum librorum

rum

rum malis secum conjuncta habent præsentia aut præterita effecta, eaque certa, quæ fidem faciunt veritati eorum, quæ in ipsis traduntur, ut hi libri habent.

Nam si, exempli gratia, quispiam fuerit, qui dubitet, utrum unquam bellum civile fuerit inter Cajum Marium & Lucium Syllam cives Romanos, quemadmodum in quibusdam libris aperte narratur, ejusdemque aliis indiciis præsentibus præteritisve, quæ negari non possent, poterit hoc illi persuaderi, præter libros illos? Nullis profecto. At vero, si quispiam fuerit, qui dubitet, verbi gratia, utrum Jesus Nazarenus mirabilia quædam fecerit constitutos naturæ limites excedentia, ut aperte in Novo Testamento narratur; poterit hoc illi facile persuaderi ex eo, quod ab eo tempore perpetuo innumerabiles homines exstiterint, qui ipsius Jesu doctrinam sint amplexi, quæ sine mirabilibus illis rebus, propter rationes ante allatas, nunquam, præsertim ab initio, a tot hominibus recepta fuisset. Præterquam quod confessio præsentis præteritique temporis, qui proprie atque constanter maxime Jesu Nazareni ejusque doctrinæ hostes fuere, hujus rei quemadmodum alibi diximus, plenissimam facit fidem. Quod si de iis agere velimus, quæ omnium, quæ in Novo Testamento narrantur, maxime incredibilia sunt (quibus si fides adjungatur, fieri non potest, quin reliquis omnibus adhibeatur fides) videlicet Jesum ex morte revixisse, post vero in cœlum ascendisse, indeque sæpius apparuisse & mirabilia operatum esse, videbimus horum quoque eventuum habere nos effecta satis manifesta. Neque enim vel inventi complures fuissent, qui suo ipsorum sanguine illarum rerum fidem fecissent, ut à se visarum sibique compertarum; vel, si hi non fuissent, alii prorsus innumeri deinceps perpetuo, præter quamcunque aliam humanam rationem, contraque sua ipsorum commoda, hæc eadem & credere & constanter affirmare perrexissent.

Adde, quod, rebus illis sublatis, & fide, quæ earum facta est, nequaquam apparet, quemadmodum fieri potuerit, quæcunque tandem Jesus miracula fecisset, ut tam multi homines cujuscunque generis, non solum illum receperint tanquam unicum recte vivendi magistrum, idque firma cum spe, si ita vixerint, post mortem vitam immortalem adipiscendi: sed etiam, verum Deum, illum esse crediderint, utque talem, coluerint, ejusque opem imploraverint, præsertim, cum post edita miracula illa, magistratus judicio atque sententia è medio sublatus fuerit, & tanquam homo malus atque improbus, immo blasphemus Deique ac rerum divinarum contemptor, à Judæis, ab illis ipsis, qui miracula ab eo facta conspexerant, perque ea beneficiis ab ipso affecti fuerant, in crucem fuerit actus. Hi autem eventus, omnesque circumstantiæ res sunt compertissimæ, nec quisquam est, quantumvis Jesu Nazareni, ejusque religionis adversarius, qui hæc negare audeat, quando hodieque partim conspiciuntur, partim exstant eorum effecta indiciaque admodum aperta.

Jam quid dicemus de præcipua Veteris Testamenti historia? Judaicus populus, qui hodie adhuc durat, nonne ejus certissimam facit fidem? Etenim, nisi verum esset, eos antiquitus legem illam accepisse, quam adhuc, ut sanctissimam, retinent, idque ea ratione, qua in historia legitur, id est ita, ut apparuerit, eam à Deo proficisci, fieri vix potuisset, ut se tot ceremonialium (quæ vocant) præceptorum jugo subdidissent; præsertim a plurimis cibis abstinendi, quibus alii omnes communiter vescuntur, & inter quos non pauci sunt suavissimi palatoque gratissimi: potissimum vero seipsos circumcidendi, quod ceremoniale præceptum, vel ipsum per se, videtur fidem facere posse, legem illam humanitus inventam non fuisse. Vidimus, alias omnes antiquas religiones, quamvis minus multo ad colendum difficiles paulatim evanuisse, adeo ut illarum vix exstet memoria. Hæc tamen antiquissima conservatur adhuc in hunc usque diem. Cujus rei causa alia nulla esse potest, quam ipsam initia habuisse gravissima, firmaque fundamenta, post quæ confirmata fuerit confirmationibus & consuetudinibus quotidianis manifestis, prout in ipsa illa historia legitur; quibus rebus cum veteres antiquæ religiones modo non penitus caruerint, necesse fuit, quemadmodum aliis omnibus humanis rebus contingit, ut tandem corruerent, & ad nihilum venerint. Huc accedit, quod aliæ religiones tunc deflorere cœperunt, cum nemo erat, qui eorum, quamlibet illarum profiteri volebat esset. Immo una ex illis religionibus, ea videlicet, quam urbs Roma sequebatur, quamque si ejus subditorum tam spectes, magna eaque parte orbis terræ pars amplectebatur, tunc ad nihilum redigi cœpit, cum Roma una cum universo ipsius imperio unum eundem caput ac Dominum agnoscebat, qui hanc ipsam religionem profitebatur; quod idem perpetuo deinceps per aliquod longum tempus fuit. Et tamen scimus, nihil opus esse ad morem aliquem novum in quemvis populum inducendum, non modo ad veterem in eo tenendum conservandum, qui per se ipsi, sine ullo alio adminiculo se sustentare queant, maxime vero ii, qui ad religionem spectant, æternitati enim consecrati videntur; nihil, inquam, huic rei esse aptius, quam voluntatem, exemplumque ejus, qui dominatur. Contra vero Judæorum religio conservata est ac conservatur, & ubique fere, nisi ubi commorari se illis prorsus interdictum, sunt, qui eam adhuc constanter sequantur; quamvis & hodie, & antehac per tam multa sæcula ii, qui eam profitentur, sint sicubique ludibrio habiti, injuriis affecti, tyrannice tractati atque oppressi, milleque modis sæpe non solum in suis ipsorum corporibus vexati ac torti, sed etiam miserabiliter necati.

Profecto, si quis est, qui ex hac re, aliisque nonnullis, quæ commemorari possent, non intelligit, quam necesse sit, ut Judæorum religio eam originem habuerit, quam ipsi affirmant, & adeo historia doctrinaque Veteris Testamenti hac in parte, ob idque in aliis quoque sit vera, videtur inter eos numerandus, qui aut nihil cernunt, aut, ne cernant, oculos claudunt. Jam vero ex Judaicæ religionis veritate, id est, ex eo, quod populo illi ea religio à Deo data fuerit, eaque certitudine historiæ ac doctrinæ Veteris Testamenti, quivis judicio præditus agnoscit, fieri non posse, quin Christiana religio, eoque ut supra demonstratum est, historia & doctrina Novi Testamenti sit vera, non secus atque ex harum veritate, illarum, ut dictum est, veritas agnoscitur. Quod si Judæi hoc minime agnoscunt, id ob ipsorum ruditatem, vel potius stoliditatem miram atque evidentem evenit, & propterea quod ab ipso ortu capitalissimi sunt religionis Christianæ hostes.

Per ea, quæ hactenus disputavimus, arbitramur satis demonstratum fuisse, majorem fidem adhibendam esse libris Veteris & Novi Testamenti, sive quod ad historiam, sive quod ad doctrinam attinet, quam plerisque aliis libris solet, eumque, qui illis fidem non adjungat, nulla probabili ratione inde deterreri.

CAPUT V.

In quo detegitur error illorum, qui fidei libris istis adjungendæ ejusmodi argumenta postulant, quibus nemo sese ulla ratione opponere queat.

JAm, tametsi, quæ hucusque scripsimus, satis fortasse esse debeant ad id efficiendum, quod ab initio proposueramus: tamen visum est nobis, antequam huic nostræ scriptioni finem imponamus, monere lectorem eos, qui, ut iis fidem adjungant, quæ scripta sunt in Veteri Novoque Testamento, ejusmodi argumenta & rationes postulant, quibus nemo sese opponere, aut oppugnare queat, quæque unicuique ejus rei certam & indubitatam fidem faciant, hos, inquam, ostendere, se religionis naturam parum attente considerasse; quæ ea est, ut, quemadmodum multi loquuntur, fidei meritum requirat,

quod a hominum probitate [illegible] Novi Testamenti confirmetur, de qua cum cum [illegible], apertissime dictum est, satis est non longe. Deo igitur, si Novi Testamenti scripta ejusmodi essent, ut nemo ulla ratione negare posset, ea esse veridica; nemineni etiam fore, qui non modo religionem non profiteretur in eo comprehensam, id est, se esse Christianum; verum etiam [illegible], hoc est, Jesu Christo non obediret. Praemium enim in illis propositum iis, qui Christo obediunt, adeo magnum est, adeoque desiderabile, ut nemo sit, qui ejus consequendi gratia, majora etiam iis, quae fecerint, quae Jesus Christus praecepit, (si modo majora fieri possint) sibi compertum haberet, se praemium illud adepturum, ut certe haberet, si verissima esse crederet ea omnia, quae in Novo Testamento sunt scripta. Ita nullum inter malos, & bonos discrimen existeret; nec ulla causa bene ac male agendi, eoque nec virtutis remunerandae & vitii puniendi. Quandoquidem ex eo, quod praemium, cum ab initio propositur, incertum est, fit ut mali a bonis internoscantur. Qui enim bonus, id est, probus est, & cogitatione ac voluntate ad ea facienda propensus, quae justa & honesta sunt, atque ejusmodi, qualia Jesus Christus praecipit, aut saltem ab eis animo non est alienus, facile credit, quae audit de ingenti praemio iis proposito, qui illa fecerint, quamvis id aperte non videat; modo de eo spes aliqua appareat, & ita credens, omnibus viribus aggreditur, ut ista faciat. Qui vero malus est atque improbus, nec quidquam justis honestisque rebus delectatur, eorumque similibus, quae a Jesu Christo praecepta fuerunt, aut certe ista parum curat, cum audit verba fieri de praemio iis proposito, qui ea fecerint, quo majus illud esse audit, eo minus credit.

Quod si tamen propter magnas, quae ejus sunt, conjecturas, aliquam ejus habet opinionem, ea infirma est adeo, ut efficere nequeat, ut is malos suos mores deserat, atque cum illis delectationem, aut honorem, aut utilitatem, quam inde vel sperat, vel jam experitur. Sapientissime igitur noluit Deus, ut praemium immortalitatis, id est, rei cunctis desiderabilissimae, a se omnibus propositum, quicunque Jesu Christo obedierint, humano generi paucis quibusdam exceptis, qui minimum fidem facere aliis possent eorum, quae ipsi viderant, certum et dubitationisque ulla ratione appareret, & idcirco nequaquam fecit, ut Novi Testamenti scripta, in quibus ejus praemii apertissima fit mentio, quaeque de eo constanter affirmant, ejusmodi essent, ut nullo modo quisquam sese eis opponere posset. Sed satis esse voluit, si & haec scripta, & alia, quae sunt, ejus praemii argumenta, ejusmodi forent, quibus jure & possit & debeat fides adhiberi, talia demum, ut ei, qui probus est, aut ita comparatus, ut probus facile evadere queat, sint satis: ei vero, qui improbus est, & prae malitia sua probus fieri nequit, non sint satis: ut, hac ratione illorum probitate detecta, horumque malitia, justissimam causam habeat hos quidem puniendi, illos vero praemio afficiendi: tum quia ita convenire videtur: tum multo magis, ut hoc pacto in illis summam suam misericordiam, in his vero justam severitatem exerceat, in utrisque autem admirabilem suam potentiam, supremamque universitatis rerum quam habet, dominatum, atque imperium infinita immortalique sua cum gloria patefaciat.

CAPUT VI.

In quo confirmantur ex parte, quae supra dicta sunt, auctoritate Dantis Aligerii.

POstremo confirmationis cujusdam gratia, & ex parte condecorandi quodammodo eorum, quae de his Sacrae Scripturae [illegible] dicta a nobis & disputata sunt, nostrum est hoc loco adscribere versus quosdam Dantis Aligerii, non modo celebris Poëtae, sed ingenii acuminis, & multarum rerum scientia, viri aetatis suae rari ac singularis, in quibus haec eadem de re agitur. Is igitur in suo Poemate, quod Comoediam ipse vocavit, Cantico 24. Paradisi, inducit Petrum Apostolum interrogantem ipsum, unde eam proficisceretur ea fide, quae se praeditum esse dixerat, hoc est, persuasio de rebus divinis: se vero ipsum respondentem ad eum, qui sequitur modum.

Appresso uscì de la luce profonda,
Che lì splendeva, Questa cara gioia,
Sopra la quale ogni virtù si fonda
Onde ti venne? Et io, La larga ploja
Dello Spirito Santo, ch'è diffusa
In su le vecchie, e 'n su le nuove cuoja,
E' sillogismo, che la m'ha conchiusa
Acutamente sì, ch'è 'nverso d'ella
Ogni dimostration mi pare ottusa.
I' udì poi, L'antica & la novella
Propositione, che sì ti conchiude,
Perche l'hai tu per divina favella?
Et io, La pruova, ch'l ver mi dischiude,
Son l'opere seguite, a cui Natura
Non scaldò ferro mai, nè batte ancude.
Risposto fummi, Di, chi t'assicura
Che quelle opere fosser quel medesmo,
Che vuol provarsi? Non altri il ti giura.
Se 'l mondo si rivolse al Christianesmo,
Diss'io, senza miracoli, quest'uno
E tal, che gli altri non sono il centesmo.
Che tu intrasti povero & digiuno
In campo à seminar la buona pianta
Che fu già vite, & hora è fatta pruno.

Quae Latine, si verbum verbo reddatur, ita sonant;

Deinde exivit ex luce profunda,
Quae illic splendebat, Haec pretiosa gemma,
Super quam omnis virtus fundatur,
Unde tibi venit? At ego, Larga pluvia
Spiritus Sancti, quae est diffusa,
Super Veteres, & super Novas membranas,
Est syllogismus, qui eam mihi conclusit
Acute adeo, ut prae illa
Omnis demonstratio mihi videatur obtusa.
Audivi deinde, antiquam & novam
Propositionem, quae adeo tibi concludit,
Cur habes tu pro divino sermone?
At ego, probatio, quae verum mihi recludit,
Sunt opera, quae secuta sunt, ad quae Natura
Non calefecit ferrum unquam, nec percussit incudem.
Responsum fuit mihi, Dic, quis tibi certum facit,
Quod illa opera fuerint illud ipsum,
Quod debet probari? Haud quisquam id tibi jurejurando confirmat.
Si orbis terrae sese convertit ad Christianismum,
Inquam ego, sine miraculis, hoc unum
Est tale, ut reliqua non sint centesima pars.
Nam tu ingressus fuisti pauper ac jejunus,
In agrum ad serendam bonam plantam,
Quae fuit olim vitis, & nunc est facta spina.

Nec aliud quidquam in praesentia iis, quae supra scripsimus, addere volumus. Faxit Deus, ut hic noster labor, quamvis imperfectus atque exiguus, in hac mundi aetate, quae praeter omnes alias, quae unquam fuerunt, maxime videtur harum rerum indigere, non prorsus sit inanis.

F I N I S.

S U M M A

SUMMA
RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

RElligio Christiana, est doctrina salutaris, docens veram viam perveniendi ad vitam æternam.

Hæc autem via, nihil est aliud, quam obedire Deo, juxta ea, quæ ille nobis præcepit, per Dominum nostrum Jesum Christum Hebr. 5.9.

Verum ut manifestius perspici possit id, quod nobis ille mandavit, in primis consideranda est, conditio & natura hominis, & in quo gradu ac statu is sit coram Deo.

Homo quia est ex terra factus, natura sua Gen. 2.7. 1 Cor. 15.47, mortalis Gen. 3.19. 1 Cor. 15.48. & corruptioni subjectus; &, ex accidente, quia Divinum præceptum violavit, morti æternæ obnoxius est Gen. 2.17. 3.19: ita ut, quod immortalitatem attinet, nihil illi cum Deo commune sit, & insuper, ob peccata sua, hostis illius evasit.

Necesse est igitur, qui cum Deo in gratiam redeat, & in spem vitæ immortalis venire possit, ut Deus omnia ei peccata remittere, & immutata ejus natura, e mortis servitute, eum vindicare velit.

Jam vero Deus, pro pura bonitate & misericordia sua 2 Tim. 1.9. Tit. 3.5, utrumque præstare decrevit, dummodo homines, ante patratorum peccatorum pœniteat Tit. 2.12. 1 Cor. 6.9. Gal. 5.21.6.8. & in posterum, non ad terrenam & carnalem, sed ad cælestem & spiritualem normam, vitam suam conforment.

Volens nihilominus, ad declarandum apertius, bonitatem & potentiam suam 2 Cor. 4.7, simulque fidem & obedientiam nostram explorandam 1 Petr. 1.7, ut ne protinus à morte salvi & liberi essemus, sed ut prius eam, subiremus, imo vero acerbissimam etiam, quæ ab illo nobis inferri possit, ita exigente necessitate, perferremus potius, quam eum denuo offenderemus.

Quoniam igitur Deus ex parte hominis aliquid requirit, quo is ad hoc perficiendum incitaretur, non solum opus fuit, ut ei hoc consilium pateferet, sed id revera Dei consilium esse, etiam persuasum esset.

Quapropter placuit Deo, mittere in mundum carissimum Filium suum Christum Jesum, natum ex muliere Gal. 4.4, ut nobis hoc lætum nuncium annunciaret Mar. 1.38. Luc. 4.43. Joh. 18.37, & amplius confirmaret, obsignaret, & reipsa comprobaret Apoc. 1.5. 3.14.

Sic igitur, Christus in mundum veniens, hoc consilium Dei nobis annunciavit Eph. 2.17. Luc. 4.18. 2 Tim. 1.10. Hebr. 2.3. Esai. 61.1. insignibus & manifestissimis miraculis illud confirmavit Joh. 2.23. & 7.31. & 12.37. Act. 2.22. proprio sanguine obsignavit Hebr. 13.20. Luc. 22.20. Mar. 14.24. Hebr. 12.24. oppetita ultro illius causa, acerbissima & ignominiosissima morte Joh. 10.18, reipsa denique illud comprobavit, exhibita in sui ipsius persona ea vitæ ratione, quam nos sectari debemus in hoc mundo Joh. 17.15. 1 Petr. 2.21. 1 Joh. 2.6.

Excitatus porro à Deo Patre Gal. 1.1. Act. 2.23. 1 Thess. 1.10, ut sempiternam viveret Rom. 6.9. Act. 13.34. Hebr. 7.24. & 25, certissime nobis confirmavit, 1 Petr. 1.3.4. Hebr. 10.19, & 20.4. 14.6.20, eos qui hanc viam, quantumque tandem incommoda aut pericula sit obituri, insisterent, evasuros tandem ad illam vitam sempiternam, quam Deus nobis per eum pollicitus est.

Præsertim, cum Deus ad perfecte astruendam hujus promissi sui fidem, non tantum Jesum Christum excitaverit, & immortalitate donaverit: verum etiam eidem contulerit omnem potestatem in cælo & in terra, sistens id nobis faciens Matth. 18.18. Joh. 13.3. Eph. 1.20, postquam eum in cælum, in conspectu charissimorum ipsius discipulorum, assumsit Act. 1.9. Luc. 24.51. Mar. 16.19, rebus admirandis, & donis cælestibus, quorum ille patratæ hac vero obtenta fuerant in nomine ipsius Jesu Christi Mar. 16.20. Hebr. 2.4. Act. 4.3, Et ex consequenti, tradidit ei immanem authoritatem & potestatem, excitandi nos à mortuis, & immortalitatem nobis donandi Joh. 5.20.21.26. 6.39.40. Philip. 3.21, in manus scilicet fratris nostri, qui ea ipsa mala perpessus est, quæ nobis sunt sufferenda Hebr. 2.11.17. Psal. 22.23. Joh. 20.17. Hebr. 2.17. 4.15, ita ut nulla amplius sit causa dubitandi, illum condoliturum nobis Hebr. 2.18. 4.15, & daturum illam vitam Joh. 10.27, 28. 17.2, cujus potestatem conferendo iis, qui ejus vestigia secuti fuerint, Deus ei largitus est.

Argumenti Pro trino & uno Deo, omnium potissimi, aut certe usitatissimi.

EXAMINATIO.

Cujus rei occasione, tota de re, præcipue vero de Christi Divinitate ac natura, breviter explicatur.

ARGUMENTUM.

Deus est tantum unus, ut ex multis scripturæ testimoniis aperte constat. Atqui Pater in Sacris Literis dicitur Deus, Filius item, & Spiritus Sanctus dicitur Deus. Ergo Pater, Filius, & Spiritus Sanctus sunt unus Deus, & consequenter Deus unus quidem est essentia, sed trinus personis.

RESPONSIO.

VOx Deus, duplici modo potissimum in Sacris Literis accipitur. Prior modus est, cum significat illum, qui tum in cœlo, tum in terra ita aliis dominatur ac præest, rerumque author est & origo, ut neminem superiorem aut principem habeat, nec ab ullo pendeat. Atque hoc priore modo dicitur Deus esse unus. Alter modus est, cum significat eum, qui summum aliquod imperium aut vim, aut potestatem ab ipso uno Deo habet, vel aliqua alia ratione divinitatis illius unius Dei est particeps. Hinc enim ille

[illegible], id est Jehova, Deus tamen dicitur, Psal. 82. Hoc denique modo in ipsis Sacris Literis vocatur nonnunquam Filius, seu Christus, Deus. Patet porro hoc ex verbis ipsius Christi, Joh. 10. 35. *Si*, inquit, *illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi scriptura: quem Pater sanctificavit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?* His verbis Christus manifeste ostendit, nomen Dei in Sacris Literis iis etiam tribui, qui illo uno Deo multo inferiores sunt, seque nulla alia potiore ratione potuisse seipsum appellare Dei filium, & porro Deum, quam quia à Patre sanctificatus & in mundum missus fuisset. Est igitur quidem Christus Deus: sed non tamen ille unus Deus. Immo propterea est Deus, quia ab uno illo Deo (hic enim idem prorsus est, qui Pater, ut postea probabimus) excellentissima ratione à cæteris segregatus, & cælestibus donis cumulatus, saluti æternæ hominibus & annunciandæ & reipsa dandæ propositus fuit. Hæc est enim illa ipsius à Patre sanctificatio & in mundum missio.

Quod ad Spiritum Sanctum attinet, is nusquam diserte atque ad literam (ut dicitur) in scriptura Deus appellatur. Sed tantum haud raro ea illi tribuuntur, quæ Dei sunt propria; vel quod Spiritui Sancto alicubi tribuitur, id aut ibidem, aut alibi Deo tributum invenitur. Hujus rei causa est, quod Spiritus Sanctus virtus est atque efficacia Dei. Quod enim virtuti atque efficaciæ Dei tribuitur, id sine dubio ipsi Deo tribuitur. Sed non est propterea Dei virtus & efficacia persona aliqua divina; sicut nec Dei bonitas, aut justitia, aut misericordia, aut judicium, aliique Dei vel effectus vel proprietates, sunt personæ aliquæ divinæ. Alioqui multo plures etiam, quam tres, eas esse oporteret.

Cæterum vel ex eo solo, quod Deus unus esse aperte traditur, merito concludi potest, eum non esse nec trinum, nec binum. Opposita sunt enim inter se Unus, & trinus; sive unus & binus. Ita ut, si Deus sit trinus aut binus, non possit esse unus. Nam distinctio ista, una essentia, trinus personis, nec usquam extat in Sacris Literis, & cum certissima ratione ac veritate manifeste pugnat. Certissimum enim est, non pauciores esse individuas essentias, quam personas. Cum persona nihil aliud sit, quam individua essentia intelligens.

Jam, quod hic unus Deus non alius sit, quam Pater Domini nostri Jesu Christi, non etiam Dei Filius, & Spiritus Sanctus, probatur aperte pluribus modis; atque his præcipue.

1. Primum, ut ostensum fuit, si Deus unus est, non potest esse trinus aut binus. Constat autem inter omnes, & scriptura passim testatur, Patrem Christi esse ipsum Deum. Sequitur ergo necessario, nullum alium, quam Patrem Christi, esse hunc unum Deum.

2. Deinde ex illis ipsis locis, in quibus expresse traditur, Deum esse unum tantum, non pauci sunt, ubi dicitur, hunc unum Deum esse Patrem illum omnium, vel Patrem Jesu Christi. Joh. enim cap. 17. 3. Christus ipse dicit, Patrem suum, esse illum unum solum verum Deum, etiam respectu sui. Seipsum namque ibidem nominat, atque à Patre distinguit; & quidem ita, ut non possit dici, illum loqui de se secundum humanam naturam tantum. Nam eatenus se nominat, quatenus in ipso cognoscendo vita æterna continetur. Quod ad totum Christum, quantus quantus, referendum omnino esse, nemo non videt. Etenim, quod quidam olim Christi verba ita accipienda censuerunt, ut intelligantur, Patrem, & Jesum Christum esse illum solum verum Deum, rejectum est hodie hoc ab ipsis ferme omnibus Trinitariis; cum propter id, quod nec verborum structura, nec locus ipse id ferre videtur, tum vero, quod Spiritus Sanctus hac ratione ab illa sola vera divinitate, quæ ad vitam æternam consequendam cognitu necessaria est, non obscure excluderetur. Locus item 1 Cor. 8. 6. aperte docet, unum illum Deum nostrum, esse Patrem illum, ex quo omnia, & nos in illum, Illum (inquam) Patrem, qui à Christo distinguitur, quatenus Christus est ille unus Dominus, per quem omnia, & nos per illum. Ita ut, quemadmodum in superiore loco, hic quoque nullo modo possit dici, de Christo verba fieri secundum humanam naturam tantum. Similiter in loco Ephes. 4. 6. ubi unus Deus esse dicitur, diserte etiam simul affirmatur, illum unum Deum esse Patrem omnium, illumque aperte à Christo distinguitur, quatenus Christus est unus Dominus.

3. Porro res ad probandum, quod Pater tantum sit ille unus Deus, inexpugnabilis ratio videtur, quod *ubi simpliciter Dei nomine, quando subsistentiam ipsam significat, Deus tantum Pater* certissime intelligitur; quemadmodum adversarii ipsi omnes fateri sunt coacti. Nusquam autem, cum, prædicta ratione, simplex Dei nomen est positum, solus Christus seu Filius, solusve Spiritus Sanctus aperte ac citra omnem controversiam significatur.

Nam etsi Christus nonnunquam, ut dictum est supra, Deus appellatur, tamen tunc Dei nomen subsistentiam ipsam non significat, sed subsistentiæ tantum attributum. Seu mavis, tunc Dei nomen non subjecti, sed prædicati locum obtinet. Nusquam enim in divinis literis invenies scriptum, Deum aliquid vel fecisse, vel dixisse, aut de Deo quidpiam aliud affirmari, quod ad Christum à Patre distinctum sit omnino ac necessario referendum.

4. Adde quod, cum Christus, ut revera est, sic passim appelletur Dei filius; Spiritus autem Sanctus, Dei Spiritus, & sine dubio is Deus, qui in ejusmodi locis nominatur, sit ille unus Deus, sequitur, nec Filium, nec Spiritum Sanctum esse illum unum Deum. Alioqui filius esset sui ipsius filius, & Spiritus Sanctus sui ipsius Spiritus.

5. Quoniam certissimum est, Christum esse illius unius Dei filium, certissimum quoque est, Patrem Filium, & Spiritum Sanctum simul, non esse illum unum Deum, sed Patrem tantum, cum Patris, Filii, & Spiritus Sancti simul non sit Christus Filius, sed Patris tantum.

Jam si quis est, qui ob ea, quæ Christo in divinis literis tribuuntur, magnificentissima omnino & maxime sublimia, debere, ut ipse sit ille unus Deus, aut saltem ejusdem cum ipso essentiæ, is consideret, nihil vel magnificentius vel sublimius Christo in scripturis tribui, quam divinum cultum ei ab omnibus debitum. Sed hoc, ut homo, à Deo Patre Christus habuit. Igitur nihil inveniri poterit Christo divinis testimoniis tributum tam magnificum tamque sublime, quod, nisi aliud obstet, quam rei magnificentia & sublimitas, illi, ut homini, convenire non possit. Quod autem divinus cultus Christo ab omnibus debitus, illi, ut homini, à Deo Patre sit constitutus, probant primum verba ipsius Christi, qui apud Johannem cap. 5. 22. & 23 ait, Patrem non judicare quenquam, sed omne judicium Filio dedisse, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Unde apparet, ex judicio à Patre Filio dato, consequi cultum divinum, illi ab omnibus debitum. Atqui hoc judicium Patrem Filio, ut homini, dedisse, testatur ibidem ipse Christus paulo post ℣. 27. cum ait, Patrem dedisse Filio potestatem judicium faciendi, quia filius hominis est. Deinde hoc idem probant verba Pauli Apostoli ad Philip. cap. 2. ubi de exaltatione Christi agit propter ipsius obedientiam usque ad mortem crucis. Inquit enim ℣. 9. & deinceps, quod propter illam obedientiam Deus illum tantopere exaltarit, ut in nomine Jesu debeat omne genu flecti. Quod quid aliud est, quam divinum cultum ab omnibus illi deberi? Atqui certum est, Jesum, ut hominem, prædicta ratione fuisse exaltatum. Obedientia enim usque ad mortem crucis in ipsum hominem tantum cadit. Et ex ipsis Pauli verbis liquido constat, eum ipsum plane fuisse exaltatum, qui usque ad crucis mortem obediens fuit.

Ber

Breviter nihil tam vel sublime, vel demissum est in Sacris Literis Christo tributum, quod ad hominem illum Jesum Nazarenum proprie non pertineat. Quare nulla causa fuit, in uno & eodem Christo duas naturas, id est essentias, comminiscendi, divinam & humanam, & cum excellentia Patris supra Christum in Sanctis Literis clarissime consignata ostenditur, ad distinctionem illam confugiendi, divinae & humanae naturae; ac dicendi, quod tunc non secundum divinam, sed tantum secundum humanam Christi naturam Scriptura loquatur. Ut, cum ipse Christus ait, *Patrem se majorem esse*, Johan.14.28, cum fatetur, *Filium ignorare futuri* divini judicii diem & horam, sed Patrem solum illum scire, Mar.13.32, cum, jam à mortuis excitatus, *Patrem non minus suum*, quam discipulorum *Deum esse* testatur, Joh.20.17, quod idem, jam in coelum translatus & plane glorificatus, affirmat quater in uno versiculo, Apoc.3.12; cum denique, ne singula recenseam, *suam doctrinam*, *sua verba*, sua signa, sua opera omnia, una cum auctoritate ac potestate sua, Deo patri accepta refert; adeo, ut aliena non sua, sed ejus esse dicat, qui ipsum miserit, id est Patris. Vide Joh.5.19,30,32,33,37.3.34,36.43; & 7.16, & 10.25, & 17.2. Ut Pauli, & aliorum Apostolorum innumera paene testimonia omittam, quibus evidentissime haec Patris supra Filium eminentia confirmatur.

Quamquam, cum viderent Adversarii, in multis ex praedictis testimoniis ejusmodi verba esse, quae ipsi quoque secundum humanam Christi naturam nulla ratione accipi posse existimabant, duo alia refugia quaesiverunt: Unum, quod testimonia ista ad aeternam generationem referantur, per quam Filius à Patre illa habuerit, quae ibi commemorantur. Alterum, quod per figuram quandam sermonis, quae Idiomatum communicatio appellatur, quod unius tantum naturae est, alteri separatim tribuatur.

Verum oportebat prius, quam mirabili hac ratione sacra testimonia interpretarentur, illam aeternam generationem, illamque duplicem Christi naturam aperte ex aliis probasse. Alioqui, simplici istarum rerum negatione, interpretatio ipsa meritissimo rejici, ac confutari posset.

Praeterea, quod ad illam generationem attinet, cum eam non solum aeternam, ut ipsi volunt, sed, si aeterna est, naturalem quoque ac necessariam esse oporteat, nullo modo possunt huc referri ea, quae vel in tempore (ut loquuntur) Christo à Patre data dicuntur, vel ita commemorantur, ut ex libera voluntate, aut certe in aliquem finem, aliquove consilio donata esse appareat, qualia sunt ea, quae in testimoniis illis recensentur. Pugnant enim prorsus Aeternum, & In tempore: nec non Naturale, ac Necessarium, & Ex libera voluntate, aut In aliquem finem, aliquove consilio, donatum.

Quod vero attinet ad Idiomatum communicationem, ea nequaquam efficere potest, ut, quod unius naturae tantum est, alteri separatim tribuatur. Id eo efficere fortasse possit, ut, quod unius naturae est, ipsi personae simpliciter accommodetur. Nemo enim, exempli causa, dixerit: Anima mea est procera; aut Anima mea induitur talari veste; aut, Anima lavatur in balneo, etiamsi corpori, cujus haec sunt propria, ita in homine ejus anima sit conjuncta, ut ex utroque ipse idem unus homo constet, quemadmodum volunt, ex divina & humana natura, vel, ut alii loquuntur, ex Deo & homine, constare unum eundem ipsum Christum Jesum. Ad haec, quomodocunque haec Idiomatum communicatio in locis de Christo loquentibus admittatur, hoc nihil est aliud, quam cum sacris verbis quodammodo ludere, & plane incertum de loci sententia, deque re ipsa saepissime reddere lectorem.

At enim dicent, quaedam esse, quae omnino sine ista Idiomatum communicatione, & porro duarum in Christo naturarum agnitione explicari nequeunt. Ut, cum dicuntur omnia à Deo per Jesum Christum creata, Ephes.3.9, ut quidem Graeci codices habent; aut, cum dicitur Filius hominis in coelo fuisse ante, quam, conspicientibus ipsius discipulis, eo ascenderet, Joh.6.62; aut etiam in coelo esse, dum tamen in terra loqueretur, Joh.3.13.

Respondeo, nihil esse, cur haec ad hominem illum Jesum Nazarenum proprie non referantur. Cum enim omnia creata à Deo per Jesum Christum dicuntur, non ea sunt intelligenda, de quorum creatione diligentissime scripsit Moses in initio suae historiae. Is enim ibi, cum creandi actionem exponit, nullius personae, quae partem in ea habuerit, praeter Deum ipsum, mentionem facit. Atqui hic necesse est, alium esse Deum, & alium eum, qui Jesu Christi nomine intelligitur; cum Deus per Jesum Christum creasse dicatur. Praeterea nusquam Christus universe aut generatim creasse dicitur, sed per eum factam fuisse creationem. Itaque nullo Christi, sive ejus, qui Christi nomine apud Paulum intelligitur, in creatione, quam Moses exponit, facta est mentio. Moses enim Dei, ut creantis, meminit, non autem, & per quem sit facta creatio. De aliis igitur rebus creatis est Pauli locus accipiendus, & vox *Omnia*, ad ea omnia referenda, quae ad novam creationem pertinent, quam per hominem illum Jesum Nazarenum factam fuisse constat. Quemadmodum idem Paulus alibi ait, omnia nova esse facta, 2 Cor.5.17, cum tamen certum sit, infinita esse, quae in eodem statu manserunt, in quo erant antea. Nempe quia ibi vox *Omnia*, ad ea omnia referenda est, quae ad Dei foedus cum hominibus, adeoque religionem pertinent, & ad ea, sicut in superiore loco fieri debere contendimus, restringenda.

Similiter, quod filius hominis in coelo fuerit ante, quam eo conspicue ascenderit, revera & proprie ad hominem illum Jesum Nazarenum referri & potest, & debet. Nam quod revera homo ille, postquam natus est ex virgine, & antequam Euangelium annunciaret, in coelum raptus fuerit, ibique ab ipso Deo ea didicerit, quae humano generi patefacienda per ipsum erant, adeo est verisimile, ut aliter fieri non potuisse videatur. Non est igitur sine ulla causa, immo praeter & contra omnem rationem vis verbis inferenda: sed ea, ut sonant, accipere & in hoc, & in similibus aliis locis oportet. Et sic plana erunt omnia.

Jam in loco Joh.3.13, licet vulgo legatur, *qui est in coelo*, potest tamen ex Graeco legi, *qui erat in coelo*, quemadmodum Erasmus, Beza, & alii monuerunt. Itaque erit hic locus superiori similis. Quod si quis tamen vulgatam lectionem mordicus retinere velit, non tamen sequetur, aliam, praeter humanam, fuisse in Christo naturam sive essentiam; secundum quam scilicet fuerit tunc revera in coelo. Illud enim, *Esse in coelo*, ita accipiendum erit, ut ipsi humanae naturae, seu ipsi homini, de quo dicta verba sunt, convenire possit. Eo nimirum sensu, quo ibidem dicitur, filium hominis ascendisse in coelum, & neminem praeter ipsum. Hoc enim nec secundum humanam, nec secundum divinam naturam, recte potest, ut ipsa verba sonant, explicari, nisi fortasse, si concedatur, hominem illum revera ascendisse in coelum ante, quam haec verba proferret. At vero, cum hoc, unde, ut dixi, omnia plana fiunt, licet verissimum, non agnoscatur; factum est, ut plerique illum ascensum in coelum, penetrationem (ut ita loquar) ad rerum divinarum cognitionem sint interpretati. Sic igitur similiter, *Esse in coelo*, ipsam jam adeptam rerum divinarum cognitionem interpretabimur.

Sed sunt, qui omnino ex eo maxime putent colligi duas in Christo naturas, divinam & humanam, quod Filius Dei & appelletur, & sit; unde per communicationem Idiomatum fiat, ut homo ipse Jesus Nazarenus Filius Dei esse dicatur. Nam alioqui, quomodo, inquiunt, purus homo, id est, cum ipsa divina essentia non copulatus, Dei Filius esse possit?

An vero necesse sit, ut, sicut homo hominem, ita Deus Deum generet?

Ad hoc sic respondeo. Si constaret, fieri posse, ut Deus, quemadmodum homo, & cetera animalia, ex sua ipsius substantia gigneret sibi similem, vim aliquam valeretur habere hæc ratio. Verum non modo id non constat, sed contrarium facile probatur. Namque ex ipso consensu omnium Trinitariorum, atque ratione manifesta intelligi potest, Dei substantiam, id est essentiam, nulla ratione dividi aut multiplicari posse. Ipsam autem totam & numero unam ac prorsus eandem pluribus personis communem esse non posse, id evidenter demonstrat, quod supra diximus, videlicet necesse esse, ut non pauciores sint individuæ essentiæ, quam personæ. Porro autem quomodo Deus generet sibi similem, satis declarat scriptura, quæ compluribus in locis homines pios, maxime vero Christo confidentes, ex Deo natos, ab ipsoque generatos esse, affirmat. Adeo ut alicubi neget, eos ex hominibus esse natos, ut Joh. 1. 13. Cur hic vero duas naturas non commiscemus, divinam & humanam, negantes, puros homines posse ex ipso Deo generari & nasci, nec ex ipsis hominibus ortum ducere? Quemadmodum igitur hic agnoscimus, unum & eundem hominem, duplici ratione consideratum, videlicet ratione Spiritus, & carnis, & esse, & non esse Filium Dei, aut hominis: sic etiam agnoscemus, eundem ipsum hominem Jesum Nazarenum & secundum carnem, esse Filium hominis, & secundum Spiritum, esse Filium Dei; Rursus, secundum carnem, non esse (si ita placet) Filium Dei, secundum autem Spiritum, non esse filium hominis. Quanquam, ut postea dicemus, Jesus Nazarenus, etiam secundum carnem, Filius Dei à scriptura agnoscitur. Ista autem distinctio in ipso Christo Pauli Apostoli verbis apertissime confirmatur: qui unum & eundem Dei Filium ex semine Davidis generatum esse secundum carnem, at secundum Spiritum sanctificationis, Dei Filium fuisse definitum, testatur Rom. 1. 3, 4.

Verum, dicet aliquis, Christus non solum Dei Filius, sed etiam unigenitus ac proprius Dei Filius in Sacris Literis appellatur. Quamobrem necesse est, illum singulari aliqua ratione ex Deo esse natum, præter reliquos omnes Dei filios.

Hic fateor libenter, atque agnosco singularitatem istam: sed non propterea concedo, eam in eo consistere, quod Christus ex ipsa substantia Dei sit generatus, alii vero minime. Jam enim ostensum est, Dei substantiam nec dividi, nec multiplicari, nec eandem ipsam unam numero pluribus personis communem esse posse. Cæterum in quibus consistat hæc Christi nativitatis ex Deo singularitas, ex ipsis sacris testimoniis intelligi potest.

1. Primum enim in eo consistit, quod Christus, simulatque natus est homo, Filius Dei fuit; & sic natura Filius Dei est: reliqui autem homines Dei filii, non sic. Adeo ut hac ratione inspecta, alii præ Christo non nati, sed adoptati, ut alicubi videtur scriptura loqui, filii Dei dici debeant. Natus est autem Dei Filius, homo ille Jesus Nazarenus, qui dicitur Christus, quia non ex virili semine, sed ex Spiritu Sancto virtuteque Altissimi in virgineo utero conceptus est. Hanc enim ipsam ob causam id, quod ex virgine nasciturum, Dei Filium vocatum iri, ipsi virgini prædixerat Angelus Dei, Luc. 1. 35. Unde apparet, etiam secundum carnem, eum merito posse dici Dei Filium. Id quod nemini alii contigit, aut continget.

2. Deinde, cum aliis hominibus Deus Spiritum suum, ex quo Filii Dei fiunt, ad mensuram largiatur, huic homini Christo sine mensura suum Spiritum, unde sublimiore, quam antea, ratione Filius Dei est factus, largitus est, Joh. 3. 34. Si modo is locus ad Christum referri debet. Sic enim simpliciter verba habent, *Non enim ad mensuram dat Deus Spiritum*, nulla Christi mentione in eis facta. Possunt autem commode hæc verba ad totum Evangelii prædicationis ministerium referri; ubi Deus non parce & restricte, sed abundanter & effuse suum Spiritum est humano generi largitus. Quicquid sit, certum est ex ipsis divinis literis, aliis singulis hominibus Deum multa spiritualia dona dare potuisse, quæ non dedit, at Christo homini nihil spirituale non dedisse, quod dare poterit. Quocirca merito singulari ratione ex Deo præter alios natus dicitur.

3. Adhæc, cum Christus homo ante alios omnes solus & immortalitatem ac glorificationem sui corporis adeptus sit, & hæres ac Dominus universorum fuerit constitutus, quibus rebus maxime similitudo cum Deo, ob idque divina filiatio continetur, apparet, illum singulari ratione, præter alios omnes, ex Deo natum fuisse. Cumque hæc, dum adhuc in terris degeret, ab ipso initio certissime futura omnino essent, merito jam tum, ob has ipsas causas, unigenitus ac proprius Dei Filius est appellatus.

Quædam alia omitto, propter quæ Christus homo Dei Filius unigenitus ac proprius jure potuit nominari. Ex tamen illud moneo, Isaacum, cum in ara Deo oblatus est, unicum sive unigenitum Abrahami Filium fuisse dictum, Gen. 22. 2, & 12. Hebr. 11. 17, cum tamen Abrahamus tum temporis alium Filium ex sese vere, non minus, quam Isaacum, natum haberet, hoc est Ismaelem. Nam qua ratione tamen nihilominus Isaacus ejus filius unicus sive unigenitus dici potuisse ostenditur, eadem, aut simili, Christum hominem, unigenitum seu proprium Dei Filium nominari potuisse demonstrabitur, tametsi alios etiam similiter ex Deo natos esse constet.

Ut autem tota hæc res melius intelligatur, examinemus loca omnia Sacrarum Literarum, in quibus vel tacite, vel aperte causæ exponuntur, cur Christus Dei Filius nominetur. Nusquam enim invenies nec expressam, nec indicatam causam istam, quod ex ipsa Dei substantia sive essentia sit generatus. Sed vel propter *sanctam conceptionem* in matris utero; vel *propter sanctificationem Dei* & in mundum missionem; vel *propter resurrectionem* à mortuis, quam scilicet consecuta est glorificatio, & supra omnes res creatas exaltatio; *vel propter* æternum sacerdotium ac regnum, quod à Deo habuit; *vel propter alia ejusmodi*, eum Dei Filium & esse, & nominari invenies. Vide autem hæc loca, ex quibus jam aliquæ supra attulimus. Luc. 1. 35. Joh. 10. 36. Act. 13. 33. Rom. 1. 3, 4. & 8. 29. Psal. 2. 6, 7. Hebr. 5. 5.

Theses de Christo a vera divinitate excludendo, nisi sit creator cæli, & terræ.

THESIS I.

Quem Deum veteri Israëlitica colebat Ecclesia, hunc & nostra colit, creatorem scilicet cæli, & terræ.

THESIS II.

Jam vero, ut illa hunc unum & solum verum esse Deum profitebatur, sic & nostra hunc unum & solum pro vero Deo agnoscit; alium vero præterea neminem.

THESIS III.

Hinc sequitur, Christianos non esse, qui, præter hunc cæli terræque creatorem, alium quempiam Deum colunt, verumque esse Deum arbitrantur.

THESIS IV.

Quanquam vero magistratum, aliosque nonnullos etiam creatos hoc Dei nomine insigniant interdum scripturæ, hos tamen æquivoce seu nomine tenus vocat: ut solus, qui cælum & terram creavit, Deus verus sit, re ipsa vere & natura Deus; illi autem nomine tantum.

THESIS V.

Jam si Sermo (quem Johannes Deum appellat) in rerum creatarum albo censeatur, Deus verus non erit (quandoquidem solus mundi creator verus Deus est) sed falsus Deus, æquivoce scilicet & nomine tantum. Absit autem ejusmodi blasphemia à Christiano pectore longissime.

THESIS VI.

Qui scopulum hunc effugere student, verum quidem esse Deum Sermonem concedunt, sed non eum, qui mundum condidit. Binos igitur veros Deos colunt, in binos credunt, & binos adorant, natura & essentia diversissimos. Quantum enim creator immensus ab omni sua quaque creatura differt!

THESIS VII.

Atqui & hæc blasphemia est priori nihilo minus execrabilis. Tam enim dualitatem Deorum detestatur scriptura, quam pluralitatem.

RESPONSIONES.

AD PRIMAM THESIN.

Concedimus hanc Thesin, simpliciter atque, ut ipsa verba sonant, acceptam.

AD SECUNDAM.

Si Veri Dei nomine is intelligitur, qui ab æterno, & à seipso, sive ex seipso, divinitatem habeat, vera est Thesis. Si vero is intelligitur, qui divino imperio & potestate revera sit præditus, nequaquam vera est Thesis. Quamvis enim Israëlitica Ecclesia nullum ejusmodi verum Deum agnoverit, præter creatorem cœli & terræ; Ecclesia tamen Christiana agnoscit, hominem videlicet illum Jesum Nazaræum, qui dictus est Christus, sub Augusto, Tiberioque, imperatoribus Romanis, demum ac primum natum, & mundo exhibitum ac patefactum, divinamque illam majestatem ab ipso creatore cœli & terræ adeptum.

AD TERTIAM.

Dubia significatione jam detracta est appellationis Veri Dei, & consequenter etiam simplicis vocis Dei. Quare de hac Thesi idem, quod de superiore sentiendum.

AD QUARTAM.

Non simplex & mera est homonymia sive æquivocatio in nomine Dei, creatori & creatis rebus tributo, sed analogica, ejus generis, quod vocant à causa. Ita ut multæ res creatæ, potissimum vero homo Christus Jesus, non nomine tantum, sed re etiam sint dii. Sic tamen, ut primo creatori, posterius vero rebus illis creatis, Dei nomen conveniat, seu de illis prædicetur. Neque enim hactenus scriptura quam Christus ipse solvi posse negat, cum quosdam homines, Deos appellat. Nec sane Christus, illam adversus Judæos citans, sophisticam agit.

AD QUINTAM.

Hæc Thesis jam per ea, quæ ad superiorem notavimus, minus vera esse deprehenditur.

AD SEXTAM.

Cum Sermo ille, qui aliud nihil est, quam homo Jesus Christus, creatori cœli & terræ, Deo vero, divinitatem suam prorsus acceptam referat, eique illi sit plane subordinatus; etiamsi verus Deus & ipse est; non tamen hinc duo veri dii eo sensu constituuntur, ut quisquam jure offendi possit. Sic enim nec uterque à seipso, sive ex seipso, Deus, aut æque verus Deus dicitur, nec diversa, utriusque divinitas censetur. Jam, quod utriusque essentia sit diversissima, id cultum utrique, ut vero Deo, deferri nihil impedit. Nam præterquam quod ad divinum cultum, & quidem ei similem, qui ipsi creatori debetur, Christo homini exhibendum, satis est, sic creatorem jussisse, ut certe jussit; cultus etiam alicui, ut vero Deo, exhibendi propria & necessaria causa est, divinum imperium atque potestas; quam nihil prohibet in re creata ei similem inveniri, quæ in ipso creatore est, ex beneficio videlicet creatoris, ut quidem in Christo homine invenitur, tametsi dissimilis plane utriusque essentia sit. Nec tamen quælibet res creata simpliciter exilis & caduca appellari potest; præsertim vero homo Christus Jesus, postquam glorificatus est.

AD SEPTIMAM.

Duos Deos summos, quorumve alter ab altero minime pendeat, sive sit subordinatus, plane abominatur universa scriptura. Sed unum ex quo, alterum, per quem, cum dependentia hujus ab illo, ad eumque subordinatione, non modo non abominatur, sed partim prædicit, partim prædicat scriptura tota; & utrique divinum cultum exhibendum esse docet; atque unius, id est subordinati, cultum ad alterius, id est, ejus, cui est subordinatus, honorem & gloriam pertinere affirmat, ad eumque referri, & hac demum ratione unam utriusque divinitatem, & unum Deum utrumque esse, non obscure ostendit.

FINIS.

LECTIONES SACRÆ, F. S. S.

Quibus auctoritas Sacrarum Literarum, præsertim Novi Fœderis asseritur.

Rerum divinarum scientia, earumque investigatio, præsertim quod attinet ad ea, quæ quis ex Dei voluntate, vel facere, vel credere debeat, & consequenter Christianæ religionis cognitio & indagatio cujus rei caussa hic convenimus, duo habet præstantissima, propter quæ omnibus aliis scientiis, & earum indagationibus longissime anteferri debeat. Unum est, quod ejus Subjectum & finis, nobilissimum omnium Subjectorum, & finium est. Subjectum enim est Deus ipse, ejusque voluntas; Finis vero officium nostrum erga ipsum Deum, ejusque gloriæ amplificatio, & nostra æterna salus atque beatitas. Quorum prius, hoc est Subjectum, quod ipse Deus est, quin omnia, quæ mente concipi possint, longissimo atque infinito intervallo superet, nemo est qui dubitare possit. Alterum vero, quod finem esse diximus, officium nostrum erga ipsum Deum, & æterna nostra felicitas, quin omnia hujus generis excellat, quæ vel cogitari quidem possunt, dubium est ambigere. Altera res quam diximus, propter quam hæc cognitio & investigatio divinarum rerum omnibus aliis longissime sit anteponenda, hæc est, quod reliquæ aliæ cognitiones & investigationes, omissis ipsis Mathematicis, quæ proprie scientiæ non sunt, sed artes potius, ut etiam vulgo appellantur, nulla habent propria principia, quibus penitus innitantur, & ex quibus facile, aut etiam cum aliqua difficultate, possit ad eas perdiscendas, & digne tractandas perveniri; aut si aliqua tamen principia habent, ea sunt adeo pauca, ut vix unquam ad ea dispiciendo perveniatur. At cognitio & investigatio sacrarum rerum, fundamenta sua habet & principia multa, eaque clara & aperta, unde eam facile assequi, & conveniente in ea non errare valeamus. Imo, ut plerisque, & merito quidem, placet, totam habemus expressam atque expositam, quatenus quidem ad eum pertinet finem, quem diximus ejus esse, & de quo acturi & disputaturi sumus; quandoquidem monumenta habemus scripta, quæ nobis Deus mirabili & benignissimo consilio dedit & conservavit, divinorum virorum, qui vel ab ipso divino spiritu impulsi, eoque dictante, vel Spiritu Sancto pleni, illa literis commiserunt; hi sunt libri, quos Biblia, seu vetus & Novum Testamentum vulgo appellamus. Inter ipsos, inter libros, inquam, Veteris & Novi Testamenti, quæ differentia sit, & quatenus tam ii, quam illi nobis utiles esse debeant, postea videbimus. Nunc in præsentia ita statuimus, cognitionem divinarum rerum ad usum nostrum pertinentium, præcipue vero Christianæ religionis, quam & amplecti jussit, & sanctissimam esse non dubitamus, & de qua ut agamus constitutum inter nos est, hisce libris contineri. Quare nobis, quicquid dicturi, quicquid concludere sumus, quod huc pertinet, inde petendum erit.

Verum, quia dubitare quis posset, Cur libri isti tales sint, quales eos illos esse diximus: & ambigere, an verum sit, quod illis ab iis, qui Christianam religionem sunt amplexi, plena fides adhiberi debeat; Propterea visum est ante omnia hoc ipsum probandum sumere, eo, videlicet, concesso, quod Christiana religio vera sit, libris illis fidem omnino esse adhibendam.

Primum igitur eas caussas proponemus, propter quas fieri merito possit, ut quis libro alicui fidem non habeat. Nam si ostenderimus, nullam ex ejusmodi caussis locum habere in libris istis, modo quis Christianam religionem veram esse statuat, satis videbimur demonstrasse, nullam caussam esse cur quisquam nostrum illis fidem adhibere non debeat. De qua materia tractatum est à nobis in libello nostro de auctoritate Sacræ Scripturæ. Hic tamen magna ex parte quæ ibi diximus repetemus, prout necessarium esse judicabimus, & interim non pauca addemus, quæ ibi vel omissa sunt, vel non erat, cur dici deberent; cum mihi eo in loco ostendendum non susceptum fuisset auctoritatem illorum librorum, minime ab Ecclesiæ auctoritate pendere, quod hic, Deo dante, ostensuri sumus. Quanquam vel ex eo ipso quod aliæ caussæ exponentur, propter quas censendum sit libros illos veraces esse, satis constare poterit illorum auctoritatem Ecclesiæ auctoritati minime inniti.

Quatuor omnino videntur esse caussæ propter quas alicui libro fides haberi non debeat. Prima est, Si constet ejus libri scriptorem non esse ejusmodi, qui vel noverit, vel ut ipse noverat, tradere voluerit ea, de quibus in eo libro scripsit. Altera caussa est, si plane nesciatur, quis sit libri auctor, unde fit, ut nemo videre possit, cur scriptori illi credendum sit. Tertia caussa est, si appareat, aut justa suspicio sit, librum, postquam scriptus fuit, fuisse corruptum ac depravatum. Quartam & ultimam caussam faciemus, si testimonia aliqua fide digna adsint, non debere libro isti fidem adhiberi.

Quod attinet ad primam caussam, ea duas partes habet; Nam vel scriptor propterea minime dignus fide apparet, quod sciatur quis fuerit, & inde constet eum non fuisse ejusmodi, qui ea, quæ scripsit, vel ipse noverit, vel, ut noverat, scribere voluerit. Altera pars hujus caussæ est, quod ex ipso libro propter repugnantias manifestas, ineptias, aut aliquid tale appareat, fieri non posse, ut ejus scriptor vera scripserit.

Videamus igitur primum, an scriptores illorum librorum ejusmodi fuerint, quibus non sit credendum. Et quia, ut utrique libri, tam Veteris quam Novi Testamenti, recipiantur, satis est si Novi Testamenti libri recepti fuerint, ob eam caussam, quod in ipsis manifeste Veteris Testamenti librorum auctoritas confirmatur, satis etiam erit de scriptoribus Novi Testamenti inquirere.

Jam Novi Testamenti libri in quatuor partes dividi possunt: nam vel sunt narrationes eorum, quæ Christus fecit, aut dixit, quæve illi quoquo modo acciderunt; vel narrationes sunt eorum, quæ ejus Apostoli ex parte fecerunt, dixerunt, quæve illis contigerunt, postquam Christus Jesus è conspectu ipsorum in cœlum receptus est: vel Epistolæ sunt Apostolorum quorundam ipsius Christi: vel historica narratio cujusdam visionis, quæ uni ex ipsius Christi discipulis contigit.

De prima parte, quæ vulgo Evangelia appellantur, nihil videtur esse dubitandum, quin illorum scriptores veridici fuerint, si, quinam ipsi fuerint, consideremus. Nam ex quatuor, duo, id est Matthæus & Johannes, fuerunt ex intimis ipsius Christi discipulis, qui etiam ejus Apostoli, hoc est legati per universum mundum fuerunt. Hi enim, iis quæ scribunt fere omnibus, ut adessent necesse est, & consequenter veritatem eo-

rum noverint, quæ scripserunt. Nam quod ea scribere, et ipsi rem esse noverant, jam satis vel ostensum est. Christiana enim disciplina hoc potissimum fert, ut nemo prudens, sciens, aliis mentiatur. Quod si et religione illa faciendum omnino id est, in hujus vitæ actionibus, multo magis statuendum est, id debere fieri, cum de rebus divinis agitur, ubi mentiri scelus est plane inexpiabile, si quis, inquam, prudens sciensque mentiatur. Reliqui duo qui Evangelia scripserunt, etiamsi ipsius Christi Apostoli non fuerint: fuerunt tamen intimi & familiares discipulorum & Apostolorum ejus; Marcus quidem Petri, Lucas vero Pauli, ut partim ex ipsa historia Actorum Apostolicorum apparet, partim ex aliis non paucis historicis, qui postea extiterunt. Quare in illis duobus etiam (quamvis non omnino tanta, quanta in aliis duobus) apparet, propter ea quæ diximus, caussa, ob quam, iis quæ scripserunt, fides adhiberi debeat. Et de Marco quidem traditur, ipsum Evangelium suum scripsisse ex iis quæ à Petro audiverat, adeo ut Petrus ei quodammodo historiam illam dictaverit: Lucas vero tam arcta consuetudine cum Paulo junctus fuit, de quo (utpote Christi singularissimo Apostolo, & propterea rerum ad Christum pertinentium scientissimo) maximam fere partem eorum quæ scripsit, rescire tam certo potuit, ac si ipse præsens adfuisset: ut vel ob hoc solum nullum dubium videatur relinqui, quin vera scripserit: præsertim, cum ipsemet Lucas testetur, se veritatem eorum quæ scripsit edoctum fuisse ab iis, qui illa ipsi & viderant, & certa scientia cognoverant.

Vidimus de prima parte, quam fecimus Scriptorum Novi Testamenti, eorum auctores ejusmodi esse, qui, si religio Christiana vera esse concedatur, non modo veritatem noverint eorum, quæ scripserunt: sed etiam eam scribere voluerint, & porro scripserint. Nunc ad secundam partem veniamus, quam diximus contineri historia quorundam Actorum Apostolicorum post Christi in cælum ascensum. Hic liber unus tantum est, isque ab eodem Luca scriptus, qui & Evangelium scripsit, ut ex initio utriusque operis satis constat. Jam vero si merito, ut arbitramur, conclusum à nobis est, à scriptore illo vere scripta fuisse, ac fideliter, quæ in Evangelio scripsit: multo magis statuendum est, ac concludendum, illum vere ac fideliter scripsisse, quæ de actis istis Apostolicis literis mandavit. Quandoquidem non modo ea ab iis audivit, qui præsentes fuerant, vel alia ratione ea certissime noverant, quemadmodum in iis contigit, quæ in Evangelio scripsit, sed ipsemet illis magna ex parte interfuit, ut pote qui Pauli Apostoli comes fuit, de quibus pars scribitur libri illius, deque ipsius actionibus. Quapropter nihil videtur addendum, ad id confirmandum, quod quærimus, tantum monendi sumus, verisimillimum esse, ut Lucas aliis etiam quæ Paulo non acciderunt, & in libro illo narrantur, interfuerit, quippe qui inter illos quorum actiones ibi scribuntur, vixerit sine dubio, & commoratus fuerit.

Sed jam ad tertiam partem Novi Testamenti scriptorum accedamus, quæ, ut diximus, Epistolis continetur, ab ipsius Christi Apostolis scriptis; quorum unum in hac re potissimum præcipuum, propter maximam partem illarum Epistolarum, quæ illius sunt, Paulus est. De quo nihil dubitari potest, quin fideliter ac vere scripserit, quæcunque scripsit; sive ea ad doctrinam (qua maxima ex parte sunt plenæ Epistolæ illæ) sive ad historiam, sive etiam ad vaticinationes, quæ aliqua ex parte in iis tractantur, pertineant. Tantus enim Apostolus & tam singulariter à Christo ad id muneris electus Paulus fuit, ut nulla ratione dubitari possit, quin ea quæ scripsit, sic esse recte noverit, & verax omnino in sua scriptione universa esse voluerit. De Jacobo porro cujus una est illarum Epistolarum, cum & is ipsius Jesu Christi Apostolus fuerit, nefas est dubitare, eum vel nescivisse ea quæ scripsit, vel noluisse, ut scivit, ea scribere. Idem concludendum est de Petro, de Johanne, & de Juda, quorum reliquæ sunt Epistolæ, quippe qui & ipsi Christi Apostoli fuerint. In quo illud potissimum attendendum est, eo posito quod Christi religio vera sit, (quemadmodum in præsenti disputatione pro concesso ponitur) ab omni veritati studio prorsus abesse, ut Apostoli isti, quod ad doctrinam attinet, quæ in ipsorum Epistolis continetur, de qua potissimum agendum nobis est, voluerint aliter eam tradere ac vere se habet, & viam salutis æternæ consequendæ aliis quodammodo inviderint. Nam quod ipsi eam recte senserint, nimis apertum est. Quid autem utilitatis, aut commodi, voluptatisve possent illi sperare in lectoribus decipiendis, & aliter doctrinam Christianam illis proponendo, quam veritas ipsa ferret? Nullum igitur dubium esse potest, quin ea doctrina quam suis Epistolis tradiderunt, verissima sit. Quia vero inter istas Epistolas omnes horum Christi Apostolorum, quædam paucæ sunt de quibus dubitatur, vel potius olim dubitatum est, an ab illis Apostolis, quibus tribuuntur, revera scriptæ fuerint: aliquid hac de re in secunda caussa examinanda, propter quam libro alicui fidem non adhiberi merito queat, explicandum reservamus, ut pote loco suo.

Nunc ad reliquam quartam partem scriptorum Novi Testamenti veniamus, quæ ut diximus, aliud nihil est, quam mirabilis quædam visio, obscuris vaticinationibus plena, quæ illius scriptori contigit. Scriptor porro traditur esse Johannes Apostolus Christi, idem qui & Evangelium scripsit, quod si verum est, nulla relinquitur dubitandi caussa, quin, & verissime & fidelissime, visionem illam literis mandarit, quandoquidem, quod ipsimet ea contigerit, docet nos illum ejus optime scientem fuisse. Quod vero Apostolus Christi fuerit, id aperte testatur, eum prudentem, scientem, mentitum non fuisse: præsertim cum non modo Christi Apostolus, sed illi summe ac præcipue dilectus fuerit. Verum quia non defuerunt olim, nec desunt hodie qui dubitent, an dilectus ille Christi Apostolus fuerit istius scripti auctor; operæ pretium fuerit, in secunda caussa, de qua modo diceremus, explicanda, aliquid etiam hac de re diligentius explicare. Ad quam secundam caussam antequam aggrediamur, objectioni occurrendum est, quæ in omnibus fieri posset, quæ hactenus in prima caussa tractanda diximus. Dicet enim aliquis: Fateor ego quidem verissimum esse de auctoritate, tum propter scientiam, tum propter fidelitatem ipsorum dubitari non posse, eorum, qui scripta Novi Testamenti nobis reliquerunt, si modo illi sint illi, qui dicuntur, & quos ita esse affirmas. Sed quis est, qui me certum faciat rem ita se habere, id est, & eos homines illos fuisse, qui esse dicuntur, & tales homines, quales fuisse passim creduntur? Respondemus, objectionem istam non habere in hac prima caussa tractanda locum, præsertim in priore, in qua adhuc sumus, ejus caussæ parte. Nam in ea pro concesso sumitur, sciri quinam sint auctores scriptorum istorum. Nec vero dici potest, sciri quinam sint auctores, si tantummodo, verbi gratia, sciatur, quomodo nominati fuerint, & ex qua gente, aut patria fuerint, sed necesse est etiam alia eorum non ignorari ad ipsos pertinentia, ex quibus conjici possit de animo & voluntate ac scientia ipsorum, ut inde possit intelligi, an ipsis fides sit necne sit adhibenda. Quare objectio illa non ad hunc locum pertinet, sed ad illum, ubi de secunda caussa agetur, quæ est, quod nesciantur auctores librorum illorum; in qua examinanda conabimur ostendere eos esse illos qui esse dicuntur, & consequenter tales, quales fuisse creduntur.

Absolvimus priorem partem primæ hujus caussæ; itaque ad posteriorem accedendum nobis est, quæ eo continetur; quod scriptoribus illis propterea adhibenda fides non sit, quod ex ipsismet eorum scriptis intelligi possit, eos vera non scripsisse, quippe qui vel inter se aperte pugnantia scripserint, vel alioqui manifeste falsa. Solet autem quod ad repugnantias attinet, quæ in illis scriptis inveniuntur, potissimum Evangelistarum ratio haberi, in quibus Evangelista alius ab alio non

parum

partim in one paucis narrandi dissidere videtur, quæ si pedetentim singula examinata ac perpendenda essent, non satis integer ad eam rem animus esset. Quapropter remittentes auditores, quod ad singula ista attinet, ad ea, quæ viri plurimi doctrinâ atque ingenio præstantes de conciliandis inter se Evangelistarum dictis copiose ac fideliter scripserunt, satis habebimus in præsentia, responsione quadam generali, quæ, judicio meo, cuiliber non iniquo homini satis facere debet, objectionem istam diluere, præsertim cum ista suppeditata nobis fuerit ab antiquo Ecclesiastico Scriptore neque fane quam ingenioso atque erudito, nempe a Johanne, qui dictus est Chrysostomus. Is enim in proœmio suo in Matthæi Evangelium hac de re ex professo agit, & breviter ostendit, nullam esse causam, cur ob illas (si modo sic appellari debeant) repugnantias, scriptis Evangelistarum fides adhiberi non debeat.

Jam quæ Chrysostomus, prædicto loco in hanc sententiam, disputat, si recte memini, breviter hæc sunt. Primum, quod ea, in quibus narrandis alius ab alio Evangelista discrepat, non sint ejus momenti, ut quicquam in ipsis inveniatur, remanente semper inter ipsos summa consensione in iis narrandis, quæ aliquid momenti in ipsa Christiana religione habent. Deinde, quod hæc ipsa diversitas in rebus nullius momenti, quæ in Evangelistarum narrationibus apparet, aut potius maxima ex parte apparere videtur, non minimum habet ponderis ad ostendendum, Evangelistas illos nullo modo ex composito inter se ea scripsisse, quæ scripserunt, sed prout rerum veritas ferebat. Nam certe, simus certiores ipsa inspiciendi, ab iisque ... historiam istam scribere aggressi essent, sed ... ipsis ... atque, ut ... vera esse crederentur, inter se convenissent, quomodo ea scribi ab ipsis deberet, nunquam tales, ... magnæ diversitates, in illis legerentur. Non dubitemus autem quod ad Evangelistarum scripta attinet, inter meram historiam & doctrinam, quæ ipsa doctrina, quæ in eorum narrationibus continetur, ad ipsam historiam pertinet, neque enim ipsi quicquam revera docent, quod ad ipsa Christianæ religionis dogmata spectet, sed tantum quæ ab ipso Christo hoc pertinentia dicta fuere nobis exponunt, & præterea fortasse aliquid à Johanne Baptista dictum. Dico autem fortasse, quia vix est ut, quæ à Johanne Baptista dicta fuisse ipsi narrant, quicquam est, quod vere ac proprie ad Christianam religionem ejusque dogmata pertineat; & si quicquam est, tamen id ipsum a Christo dictum fuisse ipsimet narrant.

Quod attinet ad Acta Apostolorum, & ad meram historiam quæ in ipsis continetur, si recte quis animadvertat, nullam apertam repugnantiam in tota illa narratione deprehendet, tametsi una est quo ejusmodi videri possit, de qua nobis aliquid hoc loco dicendum videtur, ne illa fortasse apud quempiam tanti sit, ut illi persuadeat, non esse temere historiæ isti universæ fidem adhibendam. Ea vero est, quod nono cap. illius sui operis narrat Lucas, cum Saulus (qui postea dictus est Paulus) Damascum proficisceretur, ut eos quos Jesu Nazareni nomen profitentes invenisset, captos Hierosolymam abduceret, cumque in ipsa media via Jesus Nazarenus illi apparuisset, ad eumque dixisset, Saule, Saule quid me persequeris, ipsius Sauli comites, vocem quidem audivisse, neminem autem vidisse. At vero cap. 22, ejusdem historiæ, cum Paulus ipse hanc eandem rem populo narraret, inducitur affirmans suos comites lucem quidem, id est lumen illud eximium, quod in ea apparitione extitit, vidisse, vocem autem ejus qui ad ipsum Paulum loquebatur non audivisse. Audivisse vocem & non audivisse, manifestissime repugnant, quare necessarium videtur, ut in altero ex istis duobus locis veritas desideretur. Duobus autem modis à viris doctis solet hic nodus solvi, (quanquam non defuerint qui omnino voluerint posteriorem locum depravatum esse, sed nos ista audere non debemus) veniunt ipsi ad conciliandum ... Unus est, quod quando in priore loco ... cujus ille vox fuerit, quæ dicitur fuisse audita à Pauli comitibus, non intelligendam hanc fuisse vocem illius, qui cum Paulo, loquebatur, quam auditam ab illis fuisse in posteriore loco diserte negatur, sed fuisse Pauli vocem. Quæ interpretatio si alioqui ... recipi posset, sine dubio nodum ipsum egregie solveret. Verumtamen vix videtur ea recipienda esse, siquidem apparet, cum Lucas in priore loco dicit, neminem fuisse visum ab iis qui cum Paulo erant, sed tantum auditam vocem, necesse esse, nisi vim quandam ipsis verbis illis facere velimus, ut vox illius intelligatur qui negatur fuisse visus. Quapropter, etiamsi superior modus hanc difficultatem tollendi magnos auctores habeat, non tamen ... quidam alii doctissimi viri, eo improbato, hunc alium excogitarunt, ut nimirum in priore loco verbum *audiendi vocem* significet ipsum sonum vocis audientium, sine articulata ipsorum verborum exauditione: in altero vero loco significet articulatam ipsam verborum ipsorum exauditionem; ita ut res ita se habeat, quod illi Pauli comites audiverint quidem vocis Jesu Nazareni sonum, sed ipsa tamen verba non exaudiverint. Ad confirmandum vero, rationem hanc illa duo loca conciliandi, alia loca afferuntur, ex quibus intelligi potest verbum *audiendi*, modo hoc modo illa significatione usurpari. Locus unde intelligi potest, *audire* idem significare, quod sonum ipsum tantum verborum percipere, eumque etiam ita confusum, ut ne verba quidem ea fuisse, quæ audita sunt, ipsis audientibus constet, habetur cap. 12. Evangelii Johannis, ubi dicitur, vocem è cœlo venisse, quæ dixit: *Et glorificavi, & rursus glorificabo*: cum Christus Patrem rogasset, ut glorificaret nomen suum, subjungitur enim ibi ad verbum: *Turba igitur quæ stabat & audiverat, dicebat tonitru factum esse.* Videtur hic palam dictum fuisse quod vox extiterit, & quanam ea vox fuerit, & populum adstantem esse illam, nullum audivisse, quod aliter intelligi nequit, nisi quod audiverit vocem illam, & tamen tantum abest ut vocem intellexerit, ut ne verba quidem in ea voce comprehensa fuisse perceperit: quomodo enim alioqui tonitru factum esse dixisset? Sic igitur non injuria intelligere possumus, cum scriptum est, Pauli comites vocem audivisse, eamdi omnino de voce ipsius Jesu Nazareni intelligendum sit, eos non quidem verba ipsa percepisse, sed tantum verborum sonum audivisse. Loci porro ex quibus constat *audiendi* vocem cum ad verba refertur ipsam explicitam verborum intelligentiam significare, ita ut *audire* idem prorsus significet, quod intelligere, non pauci ut arbitror sunt. Nos tres tantum, qui ab aliis etiam afferuntur, in medium proferemus. Primus sit id, quod legitur Gen. 42. capite ubi Josephi fratres, cum per interpretem cum ipso Josepho loquuti fuissent, & propterea persuasi essent illum Hebraicam linguam non intelligere, in ipsius præsentia loquebantur inter se, de suo ipsorum facinore, quando ipsum Josephum vendiderant, seque ipsos accusabant, ubi subjungitur, quod illi nesciebant Josephum audire. Ubi necesse est, verbum *audiendi* intelligendi significationem habere. Alter locus est, isque bis legitur, semel 4 Reg. cap. 18, & iterum Esai. cap. 36, ubi cum Rabsaces, Assyriæ Regis Dux loqueretur Hebraice cum Ezechiæ Regis hominibus, qui in mœnibus urbis stabant, rogatus est a quibusdam præcipuis Ezechiæ Regis famulis, ut Syriace loqui vellet, ne populus qui à foris intelligeret, *nos enim*, inquiunt, *audimus*. Ubi apertissime constat, verbum *audiendi* idem significare, quod intelligere. Volunt enim dicere, se callere linguam Syriacam, quam populus ignoraret. Tertius locus est cap. 5. Jerem. ubi Deus minatur populo, se effecturum ut in potestatem gentis perveniat cujus linguam non sit auditurus, id est, sine dubio, intellecturus. Quocirca nihil mirum videri debet, si in posteriore loco Actorum Apostolicorum verba illa: Non audiverunt

verunt

vetere, itaque ejus qui Paulo separatum, non ipsa illa sunt, intelligatur verba qui non percepisse; praesertim cum hic nulla possit esse dubitatio, quin significatio ista verbi *audiendi*, a lingua Hebraica proficiscens, ibi locum habere queat; cum sint Pauli verba, qui ad populum Hebraice loquebatur, ut diserte scriptum est in fine capitis antecedentis.

Absoluta foret, quemadmodum institutum nostrum requirit, tractatione de repugnantiis historiae Actorum Apostolicorum, & ostenso, in eo libro eas non dari, agendum esset de repugnantiis doctrinae. Verum quia in libro isto, non secus, atque adeo magis quam in Evangeliis, quicquid est doctrinae, id pertinet fere totum ad historiam; nec enim quicquam Lucas ex sua ipsius persona in eo libro scribit, quod ad doctrinam pertineat, sed ea quae huc pertinent ex aliorum persona narrat; propterea non est quod de doctrinae repugnantiis, separatim a repugnantiis historiae, quicquam dicamus.

Sequitur ut videamus de repugnantiis, sive historiae sive doctrinae, quae esse possint in tertia parte, quam fecimus, scriptorum Novi Testamenti, hoc est, in Epistolis Apostolorum. Repugnantiae quidem, quod attinet ad historiam, vix esse possunt, cum scripta ista non sint historica, sed, ut sic dicam, doctrinalia. Est tamen in Pauli Epistolis historiae nonnihil, ubi tamen animadverti, posse merito suspicionem esse alicujus repugnantiae. Quod ad doctrinam attinet, sive in Epistolis Pauli, sive in aliis aliorum Apostolorum, non video, quomodo quis merito suspicari possit, repugnantiam aliquam in illis inveniri: Sive quis singulorum auctorum Epistolas separatim ab aliis aliorum inter se conferre; sive cujuscunque Epistolam, seu Epistolas aliquas, & quae in eis continentur, cum alterius cujusvis Epistola, cumque iis quae in illis scripta sunt, conferre velit. Nam quod quidam putant, si ea conferantur, quae Paulus de justificatione nostra, quod attinet ad fidem & opera nostra, in Epistolis, praecipue ad Romanos & ad Galatas, scripsit, cum iis, quae eadem de re scribit Jacobus cap. 2. Epistolae suae, inveniri inter utriusque dicta manifestam repugnantiam; quippe quod Paulus dicat, non ex operibus sed ex fide nos justificari: Jacobus vero contra asserit, hominem justificari non ex fide tantum, sed etiam ex operibus; non est hic in re intellectum, quid Paulus, quid item Jacobus, vel fidei, vel operum, praesertim vero operum nomine intelligat. Quod si intelligatur, statim apparet, inter utriusque dicta nullam repugnantiam esse; immo summam concordiam. Fidei siquidem nomine ex qua justificamur, intelligit Paulus fiduciam ejusmodi in Deo, per Christum, collocatam, ex qua necessario obedientia praeceptorum Christi nascatur; quae etiam obedientia sit tanquam forma & substantia istius fidei. Operum vero nomine intelligit Paulus, perfectam conservationem divinae legis & omnium divinorum praeceptorum, quam negat esse rationem ullo modo justificandi. Quandoquidem neque hanc rationem justificationis nostrae Deus per Christum nobis proposuit, neque quisquam est qui ratione ista justus pronunciari queat; siquidem quod nemo, propter carnis nostrae imbecillitatem, perfectissimam illam obedientiam unquam praestet. At vero Jacobus fidei nomine, ex qua solummodo hominem justificari negat, intelligit assensum illum qui praebetur praedicationi divinae, non quidem perfectum & absolutum, sed quodammodo inchoatum atque imperfectum; qui bonis operibus, id est, obedientia praeceptorum Dei caret; ubi dictis istis intelligendum ex altera parte se non dissidere a Paulo, in hac ipsa fidei voce eamque significationem si eodem modo acciperet, dum ait, fidem sine operibus mortuam esse. Hanc enim apparet quandam significationem, quam scilicet illa est, quam Paulus requirit, apud ipsum Jacobum, fidem complecti opera, id est, Christi praeceptorum obedientiam. Nam si sine operibus fides mortua est, sine operibus non est fides, nisi, quod ad praecisam significationem attinet, plane aequivoce, non secus atque hominem cadaver dicimus hominem, quamvis revera non sit. Jam quod attinet ad vocem *operum*, apparet manifesto, Jacobum voce illa non hoc signare, perfectissimam obedientiam divinae legis, sed eam tamen obedientiam illam, quam a nobis necessario, si justi coram ipso esse velimus, idque ex ipsius gratia, omnino tamen requirit. Qua de re, non est hic latius exponendi locus, sed hoc praestabitur, Deo dante, loco suo. Interim haec pauca dixisse sit satis, ut appareat quam graviter Lutherus, & alii quidam eum secuti, alioqui eruditissimi viri, erraverint, dum Epistolam istam, quae etiam aliis ob causas paulo suspectior est, omnino rejecerunt; ob id, scilicet, quod ex parte ejus doctrina pugnaret cum doctrina Pauli Epistolarum, de quarum auctoritate nemo, qui Christum ex corde fuerit professus, unquam dubitavit.

Restat quarta pars, quam fecimus, scriptorum Novi Testamenti, id est, Apocalypsis: qui liber quamvis videatur quaedam alia continere, quae libris falsitatis suspectum reddant, tamen quod ad repugnantias sive doctrinae sive historiae quae in illo continentur, nihil audivi vel lego hactenus quod sit dignum examinatione. Considerandum vero est, quod, cum videretur quodammodo satis non habere, si nullum ex scriptis Novi Testamenti frusto ipsum dissidere ostenderemus, tamen quia revera omnia ista scripta simul considerantur in hac disputatione nostra, & tanquam liber unus, volumen, ut hic fieri potuit, docere in universum ipsa scripta, inter se ita ut, non esse dissidium ullum, quod alicujus momenti, ad id quod quaerimus, censeri debeat, & vim ullam habeat persuadendi, libro isti fidem non esse adhibendam. Quod sane, quod ad doctrinam attinet, non modo confidenter affirmamus, sed addimus, nullam, ne minimam quidem, in toto eo libro doctrinae repugnantiam inveniri: immo tantam esse hac in re concordiam, ut summo mirari debeat, cum vix fiat, ut in unius & ejusdem auctoris scriptis, ubi de doctrina agitur, nulla inveniatur repugnantia, non modo in tot diversorum auctorum scriptis, quot fuere ii, qui libris Novi Testamenti continentur.

Superest, quod attinet ad primam causam, cur libris illis fides adhiberi non debeat, ut aliquid dicamus de iis, quae in scriptis Novi Testamenti falsa omnino per se ipsa videri possint. Jam vero, cum hic pro concesso ponamus religionem Christianam veram esse, necesse est, si quis velit aliquid ad doctrinam pertinens in scriptis istis ostendere esse falsum, idque non ex repugnantia illa quae in iisdem scriptis inveniatur, de quo jam satis dictum est, necesse est, inquam, ut vel ratione, vel aliis divinis testimoniis id probet. Ratione vix ullo modo fieri id potest, cum Christiana religio non humanae rationi ullo pacto innitatur, sed tota ex voluntate Dei pendeat, & ex ipsius praefactione. Quod vero attinet ad divina alia testimonia, quae scilicet vera sint, & cum ipsa Christiana religione consentiant, alia nulla videntur afferri posse, quam ea quae libris Veteris Testamenti continentur: itaque ex iis, quae in illis libris ad doctrinam pertinentia tradita sunt, intelligere, aut merito suspicari quis possit, quaedam, quae in scriptis Novi Testamenti docentur, esse falsa. Verum quomodo id fieri poterit, nisi sciamus, quaenam illa, quae docentur in Testamento Vetere, fuerint sub Novo, & sic in Christiana religione confirmata ac rata, & quomodo ea, quae sic sunt dicta, accipi & explicari debeant in ipsa Christianae religionis praefactione? Haec vero sciendi atque investigandi nulla ratio satis est, quae plane incerta non sit, praeter ipsa Novi Testamenti scripta, ex quo apparet, conatum hic inanem fieri, & frustra omnino hac in parte laborari.

Ad confirmandum vero, quod nihil evidenter falsum in libris Testamenti Novi inveniatur, quod scilicet ejusmodi esse per se ipsum appareat, aut certe non momenti alicujus, plurimum haec ratio valere videtur, quod alioquin fuissent inventi tot homines eruditione atque ingenio praestantes, adde in religione aliqua a Christo

à Christo

à Christo aliena videntur, qui libris illis plenissimam fidem adhibuerint; ut eorum testimoniis, quemadmodum historiæ & infirmitates scripta, quæ aliqua ex parte omnium extant, abunde testatur.

Considerandum vero est, hanc ex identem falsitatem, quam in libris illis inveniri pernegamus, duplicem esse, aut scilicet ad doctrinam pertinentem, aut ad historiam.

Quod ad doctrinam attinet, etiamsi satis ea esse videantur, quæ breviter hactenus attigimus, tamen quia posset quis ad doctrinam referre, si quid ex Veteris Testamenti libris in Novo Testamento citetur, & ad aliquid confirmandum afferatur, quemadmodum sane id fieri sæpe contingit; propterea antequam aliquid de iis, quæ proprie ad historiam pertinent, explicemus, conandum nobis est ut a scriptis illis calumniam quandam depellamus, quam Judæi homines, vel Judaico spiritu præditi, excogitarunt, ut illis omnem authoritatem detraherent. Illud est quod ajunt, multa testimonia ex Vetere Testamento in Novo ad aliquid confirmandum afferri, quæ nihil ad propositum faciant, quippe de quibus constet quod longe alio diversoque sensu fuerint ibi scripta, unde citantur. Ad quam sane calumniam penitus diluendam, necesse quodammodo videretur, singula testimonia de quibus illi ita asserere non verentur, ut diximus, examinare, una cum locis ipsis, ubi illa afferuntur. Sed quia hoc nimis longum esset, propterea satis adversarius futurum, si per capita quædam ad objectionem hanc respondeamus, & quid de testimoniis illis plane sentiendum sit, aperiamus.

Duo igitur scienda sunt: Unum est, quod non omnia testimonia, quæ ex Vetere Testamento citantur in scriptis Testamenti Novi, quamvis aliter prima fronte videri possit, in eum finem afferantur, ut probetur id ipsum esse verum quod affirmatur, & præsertim id fuisse certo prædictum, sed sæpius citantur loca ad ostendendam rerum similitudinem, & ita accommodantur ad propositum illius scriptoris, & quodammodo conferuntur cum eo quod ille affirmat; id quod exemplis aliquot prolatis ostendere poterimus. Sed prius sciendum est, quid sit illud Alterum, quod diximus sciendum in hac disputatione esse. Id autem est, quod multa ex illis citatis testimoniis non unicum sensum habent. Nam sæpe Spiritus Sanctus una prædictione aut affirmatione, plura complecti voluit; idque, ut semper mos præcipue vaticinationum fuit, ad rem ipsam prædictam occultandam, saltem aliqua ex parte, donec ipsa res extitisset, ex cujus eventu clare intelligeretur id prædictum fuisse, quod evenit, nec sine Dei providentia ac decreto evenisse. Id quod verum esse, necesse est ut omnes fateantur, qui concedunt Jesu Nazareni religionem veram esse; quemadmodum hoc in loco à nobis pro concesso sumitur; & consequenter ac necessario fateantur atque agnoscant, ipsum Jesum esse illum Messiam seu Regem populi Dei, ab ipso Deo in scriptis Veteris Testamenti promissum, quemadmodum ipsi Judæi, talem regem promissum fuisse fatentur. Nisi enim multa, quæ de rege isto ibi prædicuntur, figurate dicta esse intelligantur, & sic aliud significare, quam ipsa verba sonant, ac præterea in aliis quibusdam priore quodam sensu fuisse antea impleta, nullo pacto defendi potest, ipsum Jesum Nazarenum esse revera Messiam illum.

Sed jam ad priorem rem, quam diximus hic sciendam esse, revertamur, & exempla ejus quod diximus, afferamus: ubi antequam ea à nobis proferantur, animadvertendum est, ex ipso citandi modo satis posse intelligi differentiam, de qua ante diximus. Cum enim Novi Testamenti scriptores non accommodationis tantum cujusdam gratia & similitudinis, aut etiam generalis alicujus confirmationis, loca citant, sed ut plane ostendant id, quod ipsi narrant aut affirmant, fuisse omnino prædictum, & quia prædictum fuerat, necesse fuisse ut existeret; tunc autem extitisse, cum illud evenit quod ab ipsis narratur, aut affirmatur, eos verba quædam addere solere, unde loca ipsa citata in iis aperte constet, ut exempli causa, *ut adimpleretur quod dictum est*, vel aliquid simile. Cum vero accommodationis tantum gratia citant, verbis solere uti, quæ aliter intelligere non nos cogant.

Exemplum sit primum apud Paulum in Epistola ad Romanos capite 9, ubi citat locum illum Esaiæ cap. 1: *Nisi Dominus Zebaoth reliquisset nobis semen &c.* Neque enim ait Apostolus, dictum illud Prophetæ tunc impletum fuisse, cum Judæi majore ex parte rejecti fuerunt, & quidam pauci tamen reservati, qua de re ibi agebatur; sed tantum ait, *quemadmodum ante dixit Esaias*, quandoquidem verbum προείρηκε quo ibi utitur Apostolus, nihil cogit ita accipere, ut vaticinationem significet. Est enim verbum illud quod idem sonat, atque prædicere, tam in Græco, quam in Latino ambiguum, ut scilicet & Prophetiam, id est vaticinationem significare possit, & tantum ante, ut sic dicerem, dictionem: quemadmodum in eo afferendo illud interpretati sumus. Itaque si quis adversus Paulum argumentaretur, volens ostendere, illud jam fuisse multo antea impletum seu factum, & hinc concluderet ab Apostolo non recte fuisse locum illum allatum, is nihil ageret; cum Paulus simpliciter ostendere voluerit, non debere quenquam mirari, si exigua portio populi Judaici servata Christi tempore fuisset, cum simile quiddam etiam antea evenisset. Suntque in eo ipso loco ab Apostolo alia etiam quædam testimonia, in hunc ipsum finem tantummodo allata, non autem quia voluerit docere id ipsum nominatim & singulariter quod ipse affirmabat, jam fuisse prædictum.

Alterum exemplum esto id, quod non alius scriptor ipse ex se, sed Christus ait, cap. Matth. 15, cum illud quod Esaias cap. 29, scriptum reliquit: *Populus iste labiis me honorat, cor autem eorum longe est à me*, ait pertinere ad illum ipsum populum, qui tunc eo hac vivente præsens erat. Quanquam enim utatur Christus verbo *Prophetavit*, inquiens, *Bene Prophetavit de vobis Esaias*, tamen Prophetandi verbum isto in loco non est accipiendum, ac si dixisset vaticinatus est, sed, *in sua Prophetia scripsit*. Apparet enim manifeste, id, quod tunc Esaias de populo Judaico scripsit, à Christo relatum, eo ipso tempore verum extitisse, nec vaticinationem esse, sed exprobrationem populo à Deo factam rei præsentis: ita ut sensus verborum Christi sit, id, quod ita indefinite de populo Judaico ab Esaia Dei nomine prolatum fuerat, recte omnino fuisse prolatum; quippe quod ita indefinite sumtum, verum esse deprehenderetur. Nam & Paulus ad Titum scribens 1 cap. ait, quendam Prophetam, id est Epimenidem, recte dixisse de suis Cretensibus, Cretes semper mendax, malæ bestiæ, venter iners est. Vocat illum Prophetam non quia futurum quicquam prædixerit, sed quia verum de gente sua affirmavit, & propterea etiam verbum Prophetavit, quo Christus utitur, rectissime ita accipi potest, ac si simpliciter dixisset, affirmavit atque asseruit.

Tertium exemplum sit locus ille 2 Cor. 6, ubi Paulus citat locum Esaiæ 49: *Tempore accepto exaudivi te, & in die salutis auxiliatus sum tibi.* Ut ostendat, debere Corinthios animadvertere ne in vanum gratiam Dei acceperint. Sequitur enim apud ipsum Paulum: *Ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis.* Quare videtur Paulus locum illum Esaiæ citare, quasi ibi hac de re ad Corinthios pertinente, & de qua ipse eos monebat, ageretur, cum tamen certum sit, longe alia de re eo in loco agi, quippe, cum verba Prophetæ Dei nomine dicta, ad Messiam, si sensum Propheticum attendere velimus, omnino referantur. Itaque non ad rem attulisset locum illum Paulus, nisi ita accipi deberet citatio ipsius, ut intelligere tantummodo debeamus, eum velle, id quod ibi alia de re, & ad aliud propositum dictum est, accommodari posse ad rem de qua ipse agebat, concludi scilicet posse ex loco Esaiæ, esse tempus quoddam acceptum, & quod illud tempus appellari potest, in quo Deus eos exaudiat nobis-

[illegible], quod propterea eidem inesse non deberet.

Multa alia sunt exempla talium accommodationum, ita ut etiam eas fieri contingat sine praeviis verbis quae significant citari locum illum, qui ex Vetere Testamento ad praesens institutum in Novo Testamento accommodatur. Quemadmodum cum Paulus Rom. 10 profert verba illa: *In omnem terram exivit sonus eorum, & ad fines orbis terrarum verba eorum*; quae verba leguntur Psal. 19, & de coelis eo in loco sunt dicta, & interim ab Apostolo ad eos accommodata, qui Evangelium annunciabant, quippe propter hanc similitudinem, quae est inter coelos & ejusmodi homines, qui Evangelium annunciant, quod quemadmodum coeli omnibus, qui intelligant mundum a Deo creatum fuisse, ipsius Dei gloriam atque potentiam manifestam faciunt, sic Evangelii praecones, iis, qui de Deo sint persuasi, quod sit, & quod humani generis curam habeat, aperte & conspicua quadam ratione, ipsius Dei gloriam ac potentiam patefaciunt.

Jam explicato primo membro, quod fecimus rationis respondendi iis, qui allegationes Veteris Testamenti, a Novi Testamenti scriptoribus factas calumniantur, quasi minime ad propositum pertineant, ad alterum membrum transeamus, quod est, afferri quidem testimonia quaedam Veteris Testamenti in Testamento Novo, ad confirmandum id, quod dicitur tanquam de praedictum & vaticinatione comprehensum, quod videatur tamen ad propositum non facere, cum interim faciat, ob eam caussam, quod duplici sensu praedictiones illae saepe sint proditae. Exemplum hujus rei insigne esse videtur id, quod legimus Matthaei cap. 2 ubi Evangelista ait, cum Christus a Josepho una cum matre ipsius in Aegyptum adhuc infans deductus esset, idque ex divini Angeli monitione, id factum fuisse, *ut impleretur quod dictum fuerat a Domino per Prophetam: Ex Aegypto vocavi filium meum &c.* Videtur enim omnino hic locus, qui est apud Oseam initio capitis 11, intelligendus esse de Israelis populo, qui ex Aegypto a Deo evocatus, id est, liberatus fuerat. Quod etiamsi verissimum esse concedatur, non tamen hinc sequitur, quin eodem interim praedictum fuerit id, quod de vero Dei filio aliquando futurum erat. Nam certe ex altera parte mirum videtur, quod Israel ibi quasi derepente, idque absolute, Dei filius nominetur: adeo, ut fortasse non sine caussa quidam velint ita de Christo accipiendum esse locum illum, ut de Israele non accipiatur: cujusmodi interpretes sunt Tremellius & Junius in translatione & annotationibus suis in locum illum, mirabiliter alioqui, ut verum fatear, verba ipsa Hebraica in Latinum convertentes, ut inde is sensus tantum elici possit, qui ad Christum pertineat.

Alterum exemplum praebet nobis idem caput 2. Matth: ubi citatur locus Jerem. 31 de voce & clamore audito in Rhama cum fletu & ploratu multo, Rachele flente et plorante filios suos, nec volente consolationem accipere, quoniam jam ipsi filii non sint. Videtur enim locus ille pertinere ad tempora captivitatis Babylonicae, & illam caedem atque internecionem multorum, qui Hierosolymis habitabant, quae urbs erat in sorte, quae Benjamini tribui obtigit, qui Benjamin filius Rachelis fuerat. Sed nihil tamen vetat quin idem ille locus accommodari possit ad ea, quae evenerunt in agro Bethlehemitico, Herodis regis tempore, in occisione illa, ipsius jussu facta, omnium infantium a biennio & infra, quam verbis suis docet Apostolus, in isto Jeremiae loco fuisse praedictam. Propterea enim ad Rachelem, et ad matrem, pertinere dicuntur infantes illi, quia, per figuram synecdochen, cum Judaicus ille populus, ex descendentibus a Benjamino ex parte, ex parte vero licet multo majore ex descendentibus a Juda constaret, potuerunt infantes illi filii Rachelis appellari, ex qua, ut diximus, Benjamin natus est: atque ea ipsius parte [illegible], per quam Rachel filios suos filios plorare inducitur, loco esse, quod ipsa Rachel sit in agro illo Bethlehemitico sepulta, quemadmodum habemus Gen. 35. Quanquam & illum etiam locum nisi memoria me fallit, iidem Tremellius & Junius ita scripserunt, ut ad id tantum pertineat, ad quod confirmandum ab Evangelista citatur. Verum, ut jam diximus, nulla hic est absurditas, si duplici sensu intelligatur praedictiones Veteris Testamenti esse prolatae; imo hoc videtur proprium & consentaneum praedictionibus esse.

Est tamen hic animadvertendum, quod quemadmodum aliquando contingit, ut id, quod ad tempora Christi pertinet, in Vetere Testamento dictum & in Novo allatum, habeat priorem quendam suum sensum secundum ipsam literam, qui ad Christum, ejusque tempora non pertinet, posteriorem vero figuratum & allegoricum, qui ad Christum ejusque tempora pertineat: sic contra fit, ut non pauca sint testimonia Testamenti Veteris, ad Christum, ejusque tempora pertinentia, quae secundum quendam priorem sensum aliquo modo figurate accipi debeant, secundum vero posteriorem maxime proprie, atque omnino ut ipsa verba sonant, adeo, ut tunc nihil sit prorsus, quod illi ad calumniam rapere possint quasi ad rem loca ista allata non fuerint; nisi quod oporteat intelligere, eum, de quo prius dicuntur, Christi typum fuisse. Exemplum sit id, quod habemus Psal. 2. de Davide, cui promissi fuerunt a Deo possidendi terrae termini, & alia non pauca ibidem ei promissa leguntur, quae omnino, quod ad ipsum Davidem attinet, proprie accipi nequeunt. Sunt enim ipsius respectu, plane hyperbolica Christi vero respectu, cujus typum ille gerebat, plane vera sunt ac proprie dicta. Hujus generis est illud, quod a Petro primum cap. 2. Act. Apostolorum, deinde a Paulo cap. 13. citatur ex Psal. 16 ad Christi resurrectionem confirmandam, siquidem in eo Psalmo David videtur de se ipso dicere quod non esset corpus ipsius visurum corruptionem, quam tamen vidit. Ex quo ambo illi Apostoli concludunt, verba illa Psalmi, ad alium quempiam referenda esse, in quo vere impleta fuerint, nempe ad eum, cujus typum David gerebat, nempe ad Messiam seu Christum, quem aliis modis & rationibus in promptu probare habebant, debuisse corruptionem sui corporis non videre: id est, postquam occisus fuisset, ac mortuus, brevissimo post tempore, corpore suo adhuc integro, in vitam revocari. Ubi interim sciendum est, non esse Apostolorum illorum verba ita accipienda, ut Psalmi locus ad ipsum Davidem nullo modo pertineat; sed tantum intelligendum est, non proprie, neque ut ipsa verba sonant, ad ipsum Davidem pertinere.

Potest autem exemplum, quod modo attulimus, esse pro tertio ejus generis, ubi videantur Novi Testamenti scriptores, vel ii, qui ab ipsis loqui inducuntur, ex Vetere Testamento loca citare, quae ad rem non faciant. Nam posset aliquis objicere & Petro & Paulo, quod David omnino de seipso, in Psalmo illo 16 loquutus fuerit, non autem de alio quopiam fuerit vaticinatus, sed interim figurate, ut in omnibus sermonibus fieri contingit, loquutum esse, & dixisse, se non visurum corruptionem, non simpliciter & absolute, sed pro illo instanti tempore. Qui enim moritur, idem etiam postea corrumpitur, immo ipsa mors corruptio vocari potest. Quare, mortis loco, corruptionem, substituere potuit, ac dicere, se non visurum corruptionem pro eo, quod est, se non moriturum, id est, se ab inimicis suis minime interfectum ac deletum iri. Verum tamen, ut jam dictum est, cum, si verba proprie accipiantur, ea non possint ad Davidem accommodari: hinc fit, ut merito ad Christum, ab Apostolis, referenda esse, affirmatum fuerit. Oportet enim & illud animadvertere, quod ex antiquis Rabbinis, qui ante Christum extiterunt, eorum scriptis, aut dictis aliquot quae ad nos pervenerunt, abunde constat, etiam antequam Christus nasceretur, jam creditum ac receptum inter ipsos Judaeos, qui peritiores erant, fuisse, ut multa,

quæ de aliis dicta esse in Vetere Testamento videntur, ad Messiam tamen possint imo referri debeant, & in ipso complementum suum sint habitura. Habemus hujusce rei manifestum indicium in Auctore Epistolæ ad Hebræos. Is enim cum ipsis Hebræis quodammodo disputans, aperte pro concesso sumit, quædam de aliis primo loco dicta, ad Messiam tamen postea applicanda esse: id quod præcipue in primo capite facit, ubi cum quid fere ad Christi præstantiam ostendendam ex Vetere Testamento affert, vel ad Salomonem, vel ad Davidem pertinet, adeo ut id, quod nos nunc affirmamus, Salomonem scilicet & Davidem, & alios quosdam Jesu Christi typos fuisse, sub quorum personis, multa de ipso Christo fuerint prædicta, non nova res sit, sed jam diu in ipso Dei populo, ante ipsum Christum natum animadversa atque recepta.

Afferamus adhuc quartum exemplum, ubi videantur in scriptis Novi Testamenti loca afferri ex vetere, quæ ad propositum non faciant, & tamen revera faciant, immo magis ad id pertineant, ad quod confirmandum ibi adferuntur, quam ad aliud quod prima fronte videri possit. Exemplum esto quartum illud, id quod legimus Actor. 3. & 7. à Petro & à Stephano in medium allatum, ad probandum, Jesum Nazarenum audiri debere, illique obediendum esse. Est enim, quod adferunt, illud, quod scriptum legimus Deut. 18. ubi Deus Mosi dicit, populum recte rogasse, ne ipse Deus cum iis loqueretur, sed ipse Moses Dei nomine, & statim subjungit: Se suscitaturum Prophetam, post ipsum Mosen, ipsi Mosi similem, per quem loquetur ad eos, quicunque ubi audierint, ipse in eos sit vindicaturus. Videntur enim verba illa, non quidem si ipsa verba, sed si locum ipsum inspiciamus, & cur ea dicta à Deo fuerint consideremus, omnino id significare, quod vulgo etiamnum Judæi afferunt, id est, Deum quidem, quando suo populo volebat, non per seipsum, sed per Mosen allocuturum populum, dum ipse Moses viveret; post ipsum vero semper excitaturum aliquem Prophetam, per quem id similiter faceret, comminatione illa adjuncta, se vindicaturum in eos, qui ejusmodi Prophetam non audiverint, ipsique non auscultaverint; ne arbitraretur populus, quando jam non Deus ipse loquuturus ad illos esset, posse se ea, quæ ipsius nomine dicerentur, aliqua ratione spernere. Hic inquam, videtur esse sensus verborum Dei in loco isto, si occasionem spectemus, cur illa dixerit. Verum si verba ipsa proprie, ut sonant accipere velimus, satis apparere videtur, Deum de insigni aliquo Propheta & singulari loqui, quem suscitaturus esset in populo post Mosen.

Adde, quod alter ille sensus, qui magis ad rem, de qua ibi agebatur, pertinere videtur, locum habere non posse ideo credendus est, quod post Mosen non semper extitit aliquis Propheta in populo, quem, ut Mosen, audire populus deberet; immo nullus, si proprie loqui velimus, ejusmodi Propheta, ante Christi tempora extitit cum quicquid populo per ipsum ipsorum à Deo significabatur, quod pertineret ad rationem & modum ipsi Deo obediendi, nihil esset aliud, quam repetitio, aut declaratio eorum quæ jam à Mose dicta fuerant. Certe Josue ipse, qui statim Mosi successit, non egit cum populo monitorem voluntatis divinæ in obediendo ipsi Deo, sed manus ejus fuit, populum in promissam terram, quam jam aliqua ex parte vivente adhuc Mose, possidere cœperant, extra inquam exiguam regionem, quæ cis Jordanem erat, inducendi atque illis dividendi, & quasi statuendi; quæ simpliciter ad politiam ejus populi pertinerent. Post Josuem vero, Judicum tempore, quod satis longum fuit, vix ullus nominari potest, per quem Deus populum alloqueretur, præterquam vero, qui Prophetæ nomen mererentur, & de Dei voluntate populum monendi munus haberent. Atque hæc satis sunt, ne per reliquum tempus usque ad Christi adventum discurramus, ut ostendatur sensum illum à Judæis receptum, & quem nos sequimur, aliquo modo posse ad Dei, in eo loco, propositum accommodari, non esse verum ac germanum loci sensum, & propterea optime ac rectissime fuisse Dei verba illa ad singularem aliquem Prophetam accommodata, qui venturus esset, postquam Mosis auctoritas desiisset, & consequenter ad Jesum Nazarenum. De quo, cum locum istum, illi discipuli ipsius Jesu interpretarentur, non tam aliquid probare voluisse, quam simpliciter docere, ut satis ex ipsorum verbis constare videtur. Sed quia adhuc posset aliquis objicere, in eo propterea quodammodo à Petro & Stephano peccatum fuisse, quod locum ipsum non ita attulerant, ut apud ipsum Mosen legitur, aliquid hac de re dicemus, cum alterum caput præsentis disputationis aggrediemur, in quo agendum erit de iis, quæ ad historiam pertinent, in quibus videantur scriptores Novi Testamenti errore non carere, imo aliquid manifeste falsum continere, quandoquidem hoc, quod Veteris Testamenti loca, in Novo, non ita citata fuerint, ut revera ibi habentur, ad historiam omnino pertinet, non autem ad doctrinam, de qua adhuc loquimur.

Exemplum unum adhuc addicemus, ubi videatur locum aliquem, in Novo Testamento, ex Vetere fuisse citatum, qui ad rem non faciat, quippe quod locus iste sit omnium celeberrimus, & in quo Judæi Judaizantesque homines jactant, manifeste apparere quam Novi Testamenti scriptores à Dei Spiritu sint aliena. Is est locus Esa. 7. citatus à Matthæo cap. 1. his verbis: *Totum autem hoc factum est, ut impleretur quod dictum est à Domino, per Prophetam dicentem: Ecce virgo concipiet & pariet filium, & vocabunt, seu vocabit nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus.* Porro illud notum, cujus hic meminit Evangelista, & cujus causa locum istum citat, est, quod Maria, cum Josepho viro de Davidis domo desponsata esset, cum nondum convenissent, inventa est gravida ex Spiritu Sancto. Jam locus apud ipsum Esaiam ita habet: Cum regnare cœpisset in Juda Achaz, qui fuit pater Ezechiæ, Rezin Rex Syriæ, & Phacea filius Romeliæ Rex Israelis, ascenderunt junctis copiis in Judæam, Jerusalemque obsederunt, ut illam caperent, quod illis non successit, etiamsi alioqui maxima damna, præsertim Rex Israelis & ejus exercitus, toti illi regioni intulerint, ut ex 2 libro Paralip. aperte constat. Dum igitur adhuc cum exercitu uterque in Judæa esset, imo in ipso initio, cum ad Hierusalem obsidendam accesserunt, & nunciatum esset hoc totum Regi, & domui ejus, valde timuerunt, & pertimefacti sunt. Tunc præcepit Deus Esaiæ Prophetæ, ut ad ipsum regem, accepto secum filio suo accederet, qui filius eo nomine vocabatur, quod significabat, atque indicabat, reliquias reversuras esse, id est, quamvis futurum esset, ut magna pars populi captiva duceretur, reverterentur tamen postea in patriam complures ex illis, quemadmodum factum est, & in prædicto libro Paralipomenon aperte legitur. Accedens igitur Esaias ad regem, dixit ei: *Pete tibi signum à Domino, sive in cælo sursum, sive in terra deorsum.* Dixerat enim Deus Esaiæ, ut Regi diceret, ne timeret sibi ab istis duobus titionibus fumigantibus. Tunc Rex dixit: *Ego non tentabo Dominum, neque petam signum illum.* Esaias vero subjunxit, *Ecce, non satis vobis est, ut negotium hominibus facessatis, etiam ipsum Deum fatigare vultis.* Quod significat, postquam Deus illi benigne proposuerat, ut ipse sibi peteret signum, non debuisse illum tamen velle, ut ipse Deus ejusmodi signum daret, id quod Propheta appellat Dei fatigationem, hoc dicto, *Ecce*, inquit, *Jehova dat tibi signum. Ecce juvencula illa concipiet*, seu potius, *concipiens & pariet*, seu ut verbum ipsum sonat, *pariens filium, & vocabit*, subintellige, ipsa juvencula, (nam verbi vox in Hebræo fœminini generis est) seu *vocabit*, sic enim similiter ex Hebræo legi potest, fœminino genere nihilominus retento, *nomen ejus Immanuel. Butyrum & mel comedet, ad avertendum à se malum, & eligendum bonum. Nam priusquam hic puer noverit reprobare malum,*

& eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu abominaris, a facie duorum regum suorum, sic inquam, legitur in ipso Hebræo codice. Jam primum, ut nihil dicamus de voce *juvencula*, quæ apud Matthæum legitur virgo, (hoc enim pertinet non ad doctrinam, sed ad historiam & de eo in proxime sequenti capite agendum nobis erit) hoc, inquam, in præsentia omisso, videtur locus iste omnino nihil ad rem facere, cum, quidquid ibi prædicitur, pertineat manifeste ad tempora illa ipsius Achazi Regis, non autem ulla ratione, ut videtur, ad Jesu Nazareni tempora. Præterea, quisnam esset iste puer qui nasciturus esset ex juvencula illa, & quænam esset ipsa juvencula, omnino videtur constare ex cap. seq. 8. apud eundem Esaiam. Ibi enim statim post Esaiæ verba ad Achazum facta Dei nomine, subjicitur, quod Deus ibi Esaiæ dixerit, ut sumeret sibi volumen grande, & scriberet in eo verba ista: *Festina spolium, accelera prædam*; id quod ille fecit. Postea accessit ad prophetissam, sive, ut alii volunt, hoc jam dicitur, quasi factum antea, quæ conceperat, seu concepit, & pepererat, seu peperit filium, dixitque Jehova ad Esaiam; *Voca nomen ejus, Festina spolium, accelera prædam. Quia antequam sciat puer vocare, Pater mi, mater mea, tolletur*, sive, ut ad verbum Hebraice legitur, *tollet Damascum, & spolia Samariæ, coram rege Assyriæ*. Videtur autem plane constare, propter rerum summam similitudinem, imo propter eadem ipsa res, quod puer iste, sit ille idem, de quo superiore capite dictum est. Nam quod ibi dicitur, antequam noverit puer reprobare malum, & eligere bonum, hic dicitur, antequam sciat vocare, Pater mi, mater mea. Quod vero ibi dicitur, derelictum iri terram, quam Rex Achaz abominabatur à duobus suis regibus, hic dicitur, spolia Samariæ, & Damascum ablatum iri. Quod, ut legitur lib. 2. Reg. cap. 15, & 16. significat, Regem Assyriæ debellaturum tam Damascum quam Samariam, & interfecturum Rezin Syriæ regem, cujus provinciæ caput erat Damascus. Post quæ statim etiam accidit, ut ipse Rex Samariæ occideretur ab Osea, qui in locum ejus successit. Hæc autem facta sunt, secundo ad summum, aut tertio anno, postquam prædictio ista divina per Esaiam, & ipsi Esaiæ facta extiterat, ita ut vere impletum fuerit, ut antequam puer ille, ex prophetissa natus, nosset reprobare malum, & eligere bonum, id quod intelligendum est, de quacunque mali reprobatione, & boni electione; alioqui si de exacta seu plena utraque intelligendum esset, ad complures annos res differenda erat; & simul, ut puer nondum sciret expedite patrem suum, aut matrem appellare, præsertim, si, ut verba sonant, conceptio prophetissæ non ante, sed post ipsam prædictionem facta fuerit. Jam illud: *Butyrum & mel comedet*, significat felicitatem, ac bonum rerum statum; & verba illa quæ statim sequuntur, *ad reprobandum malum & eligendum bonum*, quamvis compluribus, iisdemque diversissimis modis explicentur, ita judicio meo accipienda sunt, ac si scriptum esset, simul atque noverit reprobare malum & eligere bonum. Nam præterquam quod phrasis ipsa Hebræa id fert, illud etiam indicari videtur satis aperte ex eo, quod sequitur, *Nam antea quam puer noverit &c.* Hoc enim indicat, quod simul atque cœperit puer ille nosse reprobare malum, & eligere bonum, butyrum & mel comesturus esset, id est, quies & pax in terra Judæ esset futura. Quod sane consequutum est ex eo, quod illo tempore, ut ibi diserte dicitur, terra, quæ ita abominationi erat Achazo Regi, à suis regibus fuerat derelicta, id est, uterque jam mortuus erat, & consequenter terra Judæ, quam ipsi affligebant, nullo alio jam infestante, pacem & quietem nacta fuerat. Nam quod Rex Assyriæ, nempe Tiglatpelesser, quemadmodum etiam ipse Deus, in ista ipsa prædictione per Esaiam pronunciaverat, Judam admodum afflixisset, id factum fuerat eodem tempore, quo & Damascus & Samaria, ab ipso eodem rege direpta fuerat, qui certe in illo ulterius etiam excurrendo & Judæam ipsam terram vastaverat. Quod autem diximus de significatione locutionis illius comedendi butyri & mellis, non modo verum esse constat, ex ipsa locutione, quæ metaphorice, idque perelegantur, in eum accipi potest sensum, quem diximus: sed etiam ejus rei aperta vestigia apparent, in eadem ipsa prædictione. Nam inferius leguntur verba ista: *Butyrum & mel comedet, quicunque remanserit in medio terræ.* Quod hæc dictio significat, eos, qui tunc temporis, in terra Judæa futuri essent, pace ac quiete fruituros.

Ex iis quæ diximus, satis constare arbitramur, illum eundem puerum, de quo scilicet cap. 7. Esa. agitur eum esse de quo agitur cap. 8. qui filius erat ipsius Esaiæ. Ex quo tanto magis apparere videtur, locum ac prædictionem, quam Matth. cap. 1. citat, omnino ad tempora illa ipsius Prophetæ pertinere, ita ut prima fronte saltem non appareat, quomodo Evangelista hunc locum ad sua tempora, & ad Christi personam, tanquam Christus ille puer esset, accommodare potuerit. Confirmatur autem, totam illam prædictionem, revera ad tempora illa, quibus scripta fuit, spectare, ex eo quod cap. 8. postquam prædicta fuisset vastatio, quam Assyriæ Rex terræ Judæ facturus esset, subjungitur in hunc modum: *Confringite, seu consociamini populi, & conteremini, & auribus percipite universi longinqui terræ, accingite vos & conteremini, accingite inquam vos & conteremini: Consulite consilium, & dissipabitur; loquimini verbum, & non stabit: quia nobiscum Deus.* Est autem in Hebræo, pro Nobiscum Deus, Immanuel. Unde manifeste apparet, quæ hic dicuntur, spectare ad prædictionem capitis 7. ubi dictum est, puerum illum vocatum iri Immanuel. Atqui apertum simul est, verba, quæ modo recitavimus, hunc sensum habere, quod etiamsi Rex Assyriæ, & populus ille, conjunctis sibi aliis (nam cap. 7. fit etiam mentio in hoc proposito Ægyptiorum) terram Judæ plane perdere ac vastare decreturus esset, tamen Deum consilia illorum omnium dispersurum, & propterea puero illi nomen illud Immanuel imponi debuisse, ut significaretur, in tantis terræ Judæ periculis, Deum nihilominus, cum populo illo futurum.

Hæc sunt præcipua, quæ videantur obstare, quominus credatur Evangelistam locum ac prædictionem istam Esaiæ recte in medium attulisse, ad confirmanda ea, quæ proxime de Christi ortu narraverat. Verumtamen, non est, quod ad hunc modum eos de Evangelista statuamus. Satis enim supra docuimus, nihil incommodi esse in eo, quod una & eadem prædictio apud Prophetas, plures quam unum sensum habeat, præsertim ubi ejus rei indicia satis aperta fuerint, quemadmodum nunc est, cum verba ita sint concepta, ut omnino alium sensum præ se ferant ac porro contineant, præter illum, de quo tamen constat, in eum verba ipsa accipienda esse, ut quidem hoc in loco evenit. Nam etiamsi verissimum sit, totam illam prædictionem, in eum sensum accipiendam esse, qui temporibus ipsius prædictionis conveniat; tamen ex altera parte, in ipsa prædictione ea verba sunt quæ non possint sensui isti plane consentanea esse, ipsoque indicent, alium præterea quendam sensum, sub ista prædictioni subesse. Primum enim cum ibi scriptum sit, *Ecce Deus dat vobis signum, Ecce juvencula concipiet &c.* satis constare videtur, signum hoc à Deo datum, in eo præcipue consistere, quod juvencula illa conceptura & paritura esset: id quod nullo pacto ad sensum illis temporibus accommodatum convenire potest, quamcunque tandem fuisse velimus juvenculam istam. Necesse est enim, quæcunque illa fuerit, nihil in ejus partu aut conceptu accidisse, quod mirabile aliquid contineret, & propterea tanquam signum à Deo dari potuerit; præsertim si, in sensu isto illis temporibus accommodato, velimus, ut sane à nobis probatum esse videtur, juvenculam illam non aliam esse posse, quam prophetissam illam, de qua cap. 8. verba sunt, quam omnes intelligunt,

nullo

fuisse ipsius Esaiæ uxorem. Quod sive verum fuerit sive minus, quanquam id nos verum fuisse credimus, satis est ad eandem rem mirabilem, in conceptu & partu isto excitandam, id, quod ibi diserte narratur: Prophetam videlicet ad illam accessisse, quæ verba sine ullo dubio, honeste significant, illum cum ea rem habuisse. Præterea, cum pax illa & quies, quæ fuit in terra Juda, post cædes illas Regum Syriæ & Israelis, de quibus ibi nominatim agitur, nec non postea etiam Regis Assyriæ, fuerit admodum brevis ac dubia, vix videtur ullo modo, propter rem ejusmodi tantum, nisi aliud quippiam subesset, puero illi indi debere nomen illud Immanuel, quod significat aperte ac simpliciter, præsentem Dei favorem atque auxilium, nisi, inquam, sub nomine pueri illius, prophetico more, alius quispiam intelligeretur, quo nato, & ejus tempore, vere ac proprie dici posset, Deum cum populo illo esse, & favorem ac benignitatem suam illi ostendere. Huc accedit, quod cap. 8. diserte dicatur, terram Juda esse illius, cui nomen erat Immanuel; quandoquidem hæc verba ibidem leguntur: *Ideo ecce Dominus ascendere faciet super eos aquas fluminis fortes & multas, Regem Assur, & universam gloriam ejus, ascendetque super omnes rivos suos, & ibit super omnes ripas suas, transibitque per Judam, inundabit & transibit, usque ad collum perveniet, & erit extensio alarum ejus plenitudo latitudinis terræ tuæ Immanuel.* Jam qua ratione dici poterit, nisi satis improprie, terram Juda fuisse illius pueli, de prophetissa nati? vel quid attinebat illam apostrophen facere ad eum, qui vocandus erat Immanuel, si is puellus ille prophetæ filius futurus esset? Hæc autem non eo nobis dicuntur, quod negemus etiam verba & apostrophen illam ad puellum illum accommodari posse, sed tamen improprie; alioqui si nullo prorsus modo posset accommodari, tum nullo etiam modo is esse posset ille Immanuel, quod tamen jam concessimus, affirmantes interim aliam tamen sensum toti isti prædictioni subesse. Nam quod quidem, quemadmodum Justinus in colloquio cum Tryphone Judæo, de ipsis Judæis sui temporis affirmat, ajunt puerum illum qui Immanuel vocari debebat, esse Ezechiam, Achazi, qui tunc regnabat, filium, unde concluderetur, merito ac proprie terram Juda illius esse, dictum fuisse, cum is ejus terræ rex fuerit; id nullo modo admitti potest. Quandoquidem, cum Ezechias regnare cœpit, jam annorum 25 erat. Achaz vero, cujus tempore prædictio illa facta est, regnum per sedecim tantum annos tenuerit; adeo ut etiamsi velimus in ipso regni Achazi initio, ut quidem verisimile est, ista prædicta fuisse, necesse futurum sit ut Ezechias, qui statim rex post patris mortem extitit, tunc jam novem annos natus esset cum ipsa prædictio est facta. Quomodo igitur Ezechias is puer esse potuit, qui post prædictionem illam est natus? Nam quod cap. 8. dicitur: *Tollet Damascum* &c. quod videtur omnino referendum esse ad puerum, de quo ibi agitur, unde concludi posse videatur, puerum illum fuisse regem aliquem, qui ea fecerit quæ ibi subjiciuntur, hoc nihil plane est. Nam verbum, *Tollet*, Hebraica eaque admodum frequenti phrasi, ita accipiendum est, ut non referatur ad aliquem ibi nominatum, sed supplendum sit, prout ipsi Judæi supplere solent, in ejusmodi phrasi, is qui tollet, ac si scriptum diserte esset, Is tollet, qui tollet, id est aliquis tollet; quod non alia ratione dicere possumus ita legendum esse, ac si pro *Tollet*, scriptum esset, Tolletur. Ex quo satis constat, quod sit deceptus Justinus eo in loco, cujus antea meminimus. Ibi enim cum ita verba ista interpretaretur, ut verbum Tollet, ad puerum illum referendum esset, disputans adversus Judæos, ostendit hinc apparere, puerum illum non esse Ezechiam, quippe de quo non legatur, quod ea fecerit, quæ ibi subjiciuntur, sed necesse esse, ut alius quispiam ille puer sit, quem ait esse Jesum Nazarenum, accommodans interim ista, quæ facturus puer iste esset secundum prædictum sensum verbi Tollet, ibi prædicitur, aliqua ratione & per figuras quasdam ad ipsum Jesum, ut inde concludat, omnia, quæ de conceptu & partu illius, quem ipse virginem matrem nominari vult, in loco isto Esaiæ dicuntur, pertinere ad Mariam matrem Jesu, quæ virgo adhuc, id est, sine ullo viri congressu, ipsum Jesum conceperit ac pepererit. Non debuit igitur Justinus, ad probandum quod is puer Ezechias non esset, ista sua ratione uti, sed illa quam nos attulimus, quæ demonstrativa plane est. Ad probandum vero, quod is puer Jesus Nazarenus esset, similiter non ratione illa, sed illa, quam jam nos exposuimus, utendum illi erat, quæ sane efficax admodum est, si proprietas verborum prædictionis spectanda sit. Nam valde proprie dicitur, terra Juda esse Jesu Nazareni, cum revera ipse ejus sit dominus, adeo ut de nemine alio tam proprie id dici possit, ne de rege quidem illo, qui in ea regnaverit. Neque enim perinde Rex aliquis dominus est ejus regionis, cui imperat, ut Jesus est & terræ Juda, & totius orbis: quæ tamen terra Juda singulariter isto in loco ipsius Jesu terra vocatur, ob eam causam, quod in ea natus esset, & illam patriam suam agnosceret.

Concludimus igitur, totam prædictionem istam etiamsi aliquomodo accommodari possit, & porro accommodanda sit ad alium quempiam præter Jesum Nazarenum, id est, ut nos quidem credimus, ad puerum illum ex prophetissa & Esaia natum; tamen si proprietas verborum spectetur, & totius loci atque sententiæ, ad ipsum Jesum præcipue ac potissimum referendam esse; præsertim vero ob id, quod satis aperte constat, Deum dedisse conceptum & partum illum puellæ pro signo mirifico; id enim docent manifeste ipsius Dei verba, cum ait Achazo: *Pete tibi signum sive inferius in terra, sive superius in cælo.* Hæc enim verba omnino indicant, nomine signi, intelligi debere rem aliquam mirificam, non autem indicium quando id futurum esset, quod Achaz cupiebat, ut scilicet ab eo, quod timebat, & ipse & universus ejus populus liberarentur. In hanc siquidem sententiam necessario accipienda est vox signi, si ad istum alium, præter Jesum Nazarenum accommodandus sit locus iste. Verum posset quis adhuc objicere, quomodo fieri potest, ut prædictio ista præcipue ad Jesum Nazarenum referenda sit, cum Jesu Nazareni, ejusque conceptio & ortus nihil pertineat ad id quod Achazus petebat, vel certe desiderabat? Respondemus, quemadmodum & alibi, sic etiam hoc loco, id quod historia ipsa continet, per figuram, ad aliud quidpiam accommodandum esse, ita ut liberatio ista, quam Achazus una cum suis omnibus expetebat, adumbraret liberationem illam magnam, quam ab omnibus veris inimicis suis populus Israeliticus, quatenus attinet ad Dei decretum atque consilium, per Jesu Nazareni conceptionem atque ortum consecutus est. Quod si rursus aliquis objiciat, quædam in ista prædictione dicta, ad ipsum Jesum Nazarenum, ejusque tempora, minime accommodari posse, etiamsi figurata aliqua ratione omnia interpretemur; Respondendum est, in prædictionibus de Messia, non esse id quærendum, ut omnia ipsius prædictionis verba, ad ipsum Jesum accommodari queant; præsertim vero hoc in loco, ubi Evangelista noster, ex ipsa ista prædictione, de qua agimus, aliud nihil ad Jesum Nazarenum accommodat, nisi quæ de ortu ipsius prædictionis dicuntur, & ad conceptum ortumque ipsius Jesu, atque nomen, quo merito vocari posset accedunt, spectare constat. Nam inter cætera exempla ac testimonia ejus, quod dicimus, non esse, inquam, prædictiones de Messia ejusmodi, ut earum verba omnia, ad Jesum Nazarenum Dei filium accommodari possint, illud est insigne, quod habetur 2 Sam. 7. ubi omnibus, ipsisque adeo Judæis si non hujus temporis, certe antiquioris ætatis approbantibus, est omnino de Messia prædictio in verbis illis: *Ego ero illi pater, & ipse erit mihi filius, &c.* ubi tamen ait Deus, si ipsum ille deliquerit, non rigide, sed paterna ratione castigaturum,

Id quod in solo nostro ad ipsum Dei filium, qui nunquam quidquam deliquit, accommodari potest. Non necesse est, ut tota illa pars, ad Salomonem tantum accommodetur, qui typus ipsius Dei filii Jesu Christi fuit, & de quo primo illo sensu, quem diximus plerumque subesse in vaticinationibus Veteris Testamenti, omnino tota illa prædictio accipienda est. Diximus autem supra, hoc proprium esse divinarum vaticinationum ut obscuræ sint, nec perfecte intelligi queant, nisi postquam eventus earum extiterit. Ad cujus rei confirmationem aliquid pertinere videtur, id quod scriptum est, Prov. 25 in ipso initio, ubi habetur ad verbum: *Gloriam* [illegible] *Dei esse, celare verbum*, quod, sine dubio, ad hanc rem apprime accommodari potest, ad vaticinationes inquam ipsius Dei. Nam alioqui, ubi alterius generis Dei verbum habetur, ut cum aliquid jubet atque imperat, cum docet, cum monet, cum arguit & castigat, cum, breviter, vult, de ipsa sua erga nos voluntate in actionibus nostris nos certos facere, tunc aperte loqui solitus est Deus, ita ut quicunque animo pio sit, promtius facillime ea, quæ ab ipso dicuntur, intelligere possit. Scio equidem, nomen *verbi*, quod habetur in loco isto Proverb. posse ita accipi (ut quidem à plerisque accipitur, neque id etiam à me fieri debere negamus) ut non ipsa Dei verba, sed rem significet; ut sensus sit, honorem Dei esse, celare decreta ac consilia sua: verum hinc nullo pacto sequitur, quin optime sententia illa ad ipsas vaticinationes accommodari possit. Nam si usquam alibi, certe in ipsis vaticinationibus agitur de Dei consilio atque decreto. Illud certum esse videtur, adeo id verum esse, ut Deus in prædictionibus suis consueverit obscure loqui, ut Diabolus in responsis, quæ apud Ethnicos dare consueverat, obscuritate, qua in ipsis utebatur, hominibus non imperitis, neque rerum divinarum penitus ignaris, facile persuaderit, responsa illa divina esse. In quo tamen Diabolus eos egregie fallebat non quidem semper, (cum sæpe Deus permittebat, ut verissima Diabolus prædiceret, non quidem ex sua ipsius scientia, siquidem non est Diaboli futura prædicere, sed Dei tantum, ut colligitur aperte ex cap. 41. Esaiæ Prophetæ) sed tamen aliquoties, aut etiam sæpius, non quidem ob eam causam, quod ille hac ratione vellet suis prædictionibus authoritatem conciliare, & interim alioquin sciret certo quid futurum esset; sed quia ipsemet nesciebat, & propterea verba sua ita concipiebat, ut ad omnem eventum accommodari possent: quod idem observavit Cicero factum esse in carminibus Sibyllinis, quæ propterea ipse nihili facere videtur. Habemus autem duo insignia exempla, talium Diaboli responsionum; unum est, cum Pyrrho Epirotarum Regi respondit: *Aio te Æacida Romanos vincere posse*, ubi sive Pyrrhus Romanos vinceret, sive Romani Pyrrhum, verum nihilominus prædixisse Diabolus videri poterat. Quanquam præterea, cum in responso non dicatur quicquam de certa victoria futura, sed tantum (ut sic loquar) de possibilitate victoriæ, etiamsi præterea quis dicat, potuisse accidere, ut nec Pyrrhus Romanos, nec Romani Pyrrhum reipsa vincerent, nihil tamen falsi propterea in responso isto contineri dici unquam potuisset. Alterum exemplum est, in responso Crœso Lydorum Regi dato, cum adversus Cyrum primum Persarum regem exercitum duceret: *Crœsus Halim penetrans, magnam pervertet opum vim*; quod responsum, sive Crœsus victus, sive victor futurus esset, non poterat mendacii coargui. Tam enim pervertit Crœsus magnam opum vim, cum victus a Cyro fuit, quam si ipse vicisset. Suas enim opes, suamque potentiam, clade illa sua pervertit, atque perdidit. Quod autem prædictiones istæ dæmonum solerent esse obscuræ, & ad plures sensus accommodari possent, quemadmodum & ipsæ divinæ prædictiones, id aperte docet, quod Apollo ipsorum fere auctor Loxias propterea est appellatus; quod verbum apud Græcos ab eo derivatum, quod obliquum significat. Indicatum est enim nomine isto, Apollinis responsa consuevisse non recta esse ac simplicia, sed obliqua atque versuta, & sic obscuritate illa involuta de ipsa loquimur.

Addimus autem ad ea quæ diximus, ut ostenderemus in vaticinationibus Veteris Testamenti interpretandis, neminem mirum videri debere, si sæpius non unus tantum, sed duo vel plures sensus sint inquirendi, hoc videlicet, quod apud ipsos Judæos, qui maxime aliquando nostris Apostolis & Evangelistis obloquuntur, ob hanc ipsam rem, quod aliter accipiant testimonia Veteris Testamenti atque ipsa verba sonant, vel potius aliter, atque tunc, cum prolata fuerunt, intelligenda fuisse apparet, apud istos, inquam, & antiquitus, & nunc maxime receptum fuisse, ut in Scripturis Sanctis interpretandis, sensus quidam subsit, qui non omnino ille sit, quem ipsa verba per se ferunt, & hanc rationem interpretandi Sacras Literas, quæ apud nos nostrosque Theologos, in plura capita dividitur, & unico tamen vocabulo, mystica ratio, & secundum mysticum sensum appellari potest, ipsi Midras vocant, quod verbum a quærendo ductum est; confitentur, licere præter literalem sensum alium etiam quærere, adeoque affirmare, illum alterum sensum sacris testimoniis subesse. Id tamen verum est, quod volunt ex illo sensu non literali quidquam certo ac firmissime concludi atque asseverari posse. Sed neque aliter sane accipienda sunt verba Apostolorum & Evangelistarum nostrorum, cum ejusmodi sensum commemorant, id est, haud intelligendi sunt eo modo, illos velle hac ratione firmiter comprobare ac demonstrare rem ita se habere, ut ipsi dicunt sed tantummodo est intelligendum, illos ea in parte docere nos velle, atque indicare alterum istum sensum sacris testimoniis, quæ afferunt plane subesse.

Antequam vero ad alteram partem, quæ ad historiam pertinet, testimoniorum Veteris Testamenti in Novo citatorum accedamus, unum adhuc superest dicendum quod ad doctrinam spectat circa locum illum, in quo tamdiu jam versamur, Esaiæ 7. citatum à Matth. Evangelista, cap. 1. Illud est, quod in ipso textu Hebraico, & porro in Græco, quemadmodum & ipse Matthæus locum citat, est ante vocem illam, quæ παρθένος, id est virgo, in Græca translatione legitur, litera, quæ articuli vim habet, sive ipse articulus; unde concludi potest, designari ibi apud Prophetam certam aliquam & notam juvenculam. Hæc enim est illius literæ apud Hebræos, & apud Græcos articuli vis. Quod si ita est, quomodo, dicet aliquis, potest locus ille accommodari ad Mariam matrem Jesu, quæ non modo tunc ignota erat, sed nondum extiterat? Respondendum est, literam illam Hebraicam, & porro Græcum articulum, quo illa est reddita, non semper vim istam habere, sed sæpe significare aliquid singulare atque insigne, etiamsi non notum antea; & hinc fit, ut apud Hebræos persæpe, cum aliquid commemoratur, quod magnum insigne vocatur, additur litera illa rei illi, quamvis antea minime notæ. Ex quo consequitur, nihil absurdi esse, si & hoc in loco litera illa, non certam aliquam puellam significet, sed singularem quandam, ut certe singularis fuit Maria, mater Jesu. Imo videtur dicendum, significationem illam istius literæ, ut scilicet certam aliquam notam ac certam indicet, vix habere locum in vaticinatione illa, & in verbo illo *Alma*, cui præposita est. Nam neque ullam juvenculæ antea mentio ulla facta erat, nec, ad quamcunque tandem nomen illud referatur, pro tempore illo quo prophetia illa edita est, sive illa sit ea, cum qua congressus est Propheta, ut quidem non dicendum esse demonstravimus, sive quæcunque alia, non apparet ulla ratione quomodo illa ita nota & certa fuerit, ut ad eam sensus iste, ut ita dicam, relativus atque indicativus, ejus literæ, accommodari possit.

Sed jam tempus est, ut ad alteram partem, quæ ad historiam sacrorum testimoniorum, in Novo Testamento citatorum, pertinet, accedamus, atque illorum calumniis obviam eamus, qui ajunt persæpe in ipso Vetere Testamento aliter legi testimonia sacra, atque in

Novo

Novo citentur. Unde apparere dicunt, falsi aliquid in Novi Testamenti scriptis contineri, ex quo concludi possit, scriptis illis non omnino adhibendam esse fidem. Ut igitur plene ad calumniam hanc respondeamus, quæ etiam illud continet, quod quædam citentur in Testamento Novo, quæ non quidem aliter, sed nullo modo in vetere legantur, dicimus ad tria animadvertendum esse. Unum est, quod Novi Testamenti scriptores plerumque sequantur editionem Græcam Veteris Testamenti 70 interpretum, non modo quia ipsi Græce scribebant, sed etiam, idque potissimum, quia editio illa tunc temporis, apud ipsos etiam Hebræos, in magna existimatione erat, ob id videlicet, quod interpretes isti omnes fuerant natione Hebræi. Quare etiamsi Apostoli & Evangelistæ nostri animadverterent, aliquam nonnunquam esse differentiam inter id, quod Hebraice legebatur, & id quod Græce; & certum esset, Hebraicam editionem esse, ut sic dixerim, primævam, & ex qua Græca fluxisset: tamen, ubi differentia illa sensum nullum falsum inducebat, nec talis erat quæ pugnantes inter se illas editiones duas ostenderet, utramque veram, se se interim ad captum & usum sui seculi accommodantes, locum citare, non ut omnino in Hebraica, sed ut in Græca editione legebatur. Ex quo id saltem necessario consequitur, illos nulla ratione falsitatis redargui posse. Adde quod non defuere, qui editionem Septuaginta interpretum editionem Græcam, anteponi ipsi Hebraicæ, quippe qui docerent, omni tempore, aliquid corruptionis à Judæis male fervidis, in suam ipsorum editionem inductum fuisse, præsertim post Christi tempora. Unde recte concluditur, si hodie aliquid inveniatur in Hebraico textu Veteris Testamenti diversum ab eo, quod citatur in Testamento Novo, ubi, ut dictum fuit, habita est ea de causa ratio editionis Septuaginta interpretum, statuendum esse, veram lectionem potius esse eam, quæ apud scriptores Novi Testamenti legitur, quam eam, quæ hodie in Hebraicis codicibus extat. Alterum, quod animadvertendum est, omnino esse debet, quod Novi Testamenti scriptores, non semper id sibi proponunt, in Veteris Testamenti locis citandis, ut verba ipsa recitent, sed satis habent, si sensum fideliter exprimant, id quod semper & ubique, & licuit, & in perpetuo usu fuit in omnibus scriptoribus, ubi testimonia aliqua aliorum scriptorum referuntur, ut videre est apud omnes probatos auctores, & nominatim apud nostros Theologos, qui sæpenumero non ipsa verba omnino citant, sed sensum in Testimoniis Sacris citandis; licet tamen interim ipsa verba recitare velle videantur. Exemplum, quod ad rem nostram attinet, esto id, quod modo indicavimus, in testimonio illo Deut. 18, citato tum in tertio, tum in septimo capite Actorum Apostolicorum. Nam præter alia quædam, quæ non omnino & ad unguem ita leguntur in loco ipso, prout à Petro & Stephano recitantur, illud notandum est, quod ajunt, quasi ibi scriptum esset: *Et omnis qui non auscultaverit verbis Prophetæ illius, exterminabitur.* Neque enim ita legitur, neque in Hebraico, neque in Græco codice. Sed tantum dicit ibi Deus: *Ego ab illo requiram*, seu, *in illum vindicabo*. Quod tametsi verbis non idem sit cum illo, quod in Novo Testamento citatur, intelligendum est tamen, sensu idem esse. Nam vindicta illa & requisitio, quam Deus se facturum minatur, aliud nihil erat, quam illum, qui Prophetæ illi non auscultasset, perdere. Id quod effectus etiam ipse comprobavit, præsertim si ad Christum divina illa prædictio accommodanda sit, ut quidem à Petro & Stephano accommodatur. Nam certum est eos, qui Christo non paruerunt, exterminatum iri, Hierosolymitanumque excidium hujus rei nobis indicium ac specimen certum præbet. Tertium, quod omnino animadvertendum existimamus, est, quod non omnes sacri libri hodie extant, ex quibus non extantibus, omnino credendum est, citata fuisse in Novo Testamento testimonia illa, quæ hodie in libris Veteris Testamenti non leguntur; quæ tamen pauca admodum sunt. Quod autem perierint multi sacri libri, apparet manifeste ex eo, quod verborum Nathanis Prophetæ, & Gadis videntis fit mentio 1 Paral. 29, & 2, ejusdem libri, cap. 9, nec non verborum Jeddonis videntis eodem cap. 9, libri 2 Paralipomenon. Immo non verborum, sed visionis. Eodem porro capite mentio fit Achiæ Silonitæ. Præterea cap. 12, ejusdem secundi libri Paralip. fit mentio verborum Iddonis videntis in Genealogiis, & cap. 13, ejusdem Prophetæ commemoratur Midras. Cap. porro eodem 12, habetur mentio verborum Semaiæ Prophetæ. Insuper cap. 10, libri Josue, itemque cap. 1. 2. Samuelis, fit mentio libri Recti, cap. vero 21 Numerorum, commemoratur liber Bellorum Jehovæ. Quanquam non omnino certum est, illo in loco certum aliquem librum significari. Sed præterea apud Esaiam 34, nominatur liber Jehovæ seu Domini. Postremo nemo nescit, identidem in lib. 2. Regum fieri mentionem Chronicorum Regum Judæ, & Regum Israelis, ad quæ scriptor illius libri sæpissime se refert, & ad ea lectorem rejicit.

His tribus rebus, quas animadvertendas esse diximus, circa id, quod pertinet ad historiam testimoniorum Veteris Testamenti in Novo citatorum, & sic, ut clarius loquamur, ad fidelitatem qua usi sunt scriptores Novi Testamenti in citandis Veteris Testamenti testimoniis, bene consideratis & ante oculos perpetuo sibi propositis, facile unicuique erit ad omnes objectiones respondere, quæ fieri scriptoribus illis hac in parte possint. Ex quo fiet, ut quemadmodum in iis quæ pertinent ad doctrinam, expositis quibusdam quæ vice generalis alicujus responsionis esse possint, si quis objiciat, ea in parte aliquid falsi in scriptis Novi Testamenti reperiri, non omnia & singula testimonia ab illis citata, in quibus locum habere ejusmodi aliqua objectio, examinavimus atque expendimus, sed tantummodo pauca quædam, quæ præcipua videntur: sic in hac quoque parte, quæ ad historiam pertinet, faciendum nobis esse duximus.

Et quia postremo de illo testimonio agimus, quod habetur cap. 7. Esaiæ, & citatur à Matthæo cap. 1, ab hoc initium exemplorum huc pertinentium faciemus. Quamvis enim satis multa à nobis dispensata sint, quod attinet ad ipsam doctrinam, ut ostenderemus locum illum merito fuisse ab Evangelista ad id comprobandum, de quo ibi agebatur, adductum, superest tamen adhuc difficultas non exigua, quæ ad historiam & veritatem citationis attinet. Quandoquidem vox quæ virgo legitur apud Matthæum in Hebræo apud Esaiam vox est quæ videtur non proprie virginem significare; ea est, ut diximus *Alma*, videtur enim vox illa juvenculam, sive adolescentulam, seu magis puellam omnino declarare, non autem proprie virginem. Nomen enim Hebraicum quod proprie virginem significare videtur est *Bethula* seu ut alii pronunciant *Betula*, ex illo enim nomine deducitur nomen aliud, quod manifesta signa virginitatis declarat. Id autem est *Bethulim* seu *Betulim* plurali numero. Unde videri posset minus fideliter ab Evangelista nostro fuisse citatum locum illum, cum ibi, illius vocis *Alma* loco, legatur Græce παρθένος, quæ vox virgo Latine redditur; itaque hac in re Judæi Judæique homines admodum nobis molesti, derident & simul calumniantur scriptorem nostrum, qui, ut persuaderet jam prædictum fuisse, quod virgo aliqua sine virili congressu concepisset ac paritura esset, non sit veritus locum illum falso, ac prorsus infideliter, citare. Atque eo magis quod, ut quidam asserunt, quamvis aliqui videantur nomen *Alma* significare quod diximus, id est puellam, tamen etiam inveniri locum, ex quo constet illam vocem potius significare eam puellam quæ deflorata jam fuerit, quam virginem. Locus est cap. 30 Proverbiorum, ubi dicitur: Tres esse res difficiles ad percipiendum, & quartam quæ nullo modo intelligi possit, Tres illæ res sunt,

aquilæ

aquilæ volantis per aërem, serpentis gressus super lapidem, & navis transeuntis per mare. In quibus omnibus videtur constare sensum scripturis esse, quod in his tribus rebus nullum vestigium prorsus remaneat ipsius rei. Jam quartam rem esse dicit viam viri in *alma*, quod similiter videtur debere significare, quod ejus rei nullum vestigium remaneat. Quod tamen falsum esse constat, si vocem alma virginem interpretemur, & non omnino eam puellam significare dicamus, quæ jam non sit virgo.

Ad hoc respondendum est ad hunc modum; Si ratiocinatio ista vera esset, debere hinc consequi, ut nunquam vox *alma* eam puellam significare possit, quæ adhuc sit virgo. Nam alioquin non esset simpliciter verum, viam viri in alma non agnosci, neque ejus rei, nullum vestigium remanere. Unde concludendum est, locum illum non esse ita accipiendum ut ratiocinatio ista fert, si probatum fuerit vocem alma eam puellam significare posse, quæ adhuc sit virgo. Id autem duplici ratione probari potest, & ex ipsius nominis etymo, & ex testimonio Sacrarum Literarum.

Quod ad Etymon sive Etymologiam attinet, vox *alma* ab Hebræo verbo deducta est, quod abscondere ac celare significat, unde etiam est factum, ut omnino, quicquid alii dicant, vox ista eam puellam significet, quæ nondum nupsit, eo id, quod innupta puella abscondita, & celata quodammodo est à viris. Verum hæc eadem ratio suadet, ut propria sua significatione declaret puellam illam, quæ nulli viro adhuc sit cognita, de hac enim revera ac proprie dici potest, quod sit ab omni viro abscondita ejusque celata. Nam alioqui si de alio genere absconsionis (ut sic dicam) loqui velimus, id non verum esse invenietur in ea puella quæ tantummodo innupta fuerit, propter hoc ipsum scilicet quod nondum nupserit. Quandoquidem certum est, apud ipsos Hebræos, quorum est vox de qua disputamus, non fuisse in usu ut ipsæ puellæ innuptæ à viris absconderentur, id est, ita conclusæ tenerentur, ut à viris conspici nequirent. Certum enim est ex plurimis Sacræ Veteris Testamenti Historiæ locis, innuptas puellas nulli, quod attinet ad conspectum, fuisse absconditas. Id quod vel ex eo loco constat quem adducturi sumus, ut altera ratione, id est ex testimonio aliquo sacro, id quod intendimus, probemus, nempe vocem *alma* eam puellam significare posse, quæ virgo sit revera. Is locus est Genes. 24, ubi servus Abrahami, qui missus fuerat, ut uxorem Isaaco ejus filio quæreret, Labani, qui ad eum foras exierat, narrans, cur & in quem finem illuc venisset, ait se expectasse an fortasse *alma* aliqua exiret, quam uxorem conciliaret filio domini sui. Certum enim est servum illum voluisse, ut puella, quæ uxor Isaaci futura esset, minime corrupta ac polluta esset, sed integra ac vere virgo. Itaque ex loco isto duo apparent; unum est quod vox alma vere virginem significare potest, de eaque dici. Alterum est, quod innuptæ puellæ sese viris conspiciendas dabant, quod & tunc reipsa factum esse, & tantundem id fuisse, quod servus Abrahami sperarat id futurum, ex eo apertissime probatur, quod in illa historia accedit, nempe, quod Rebecca jam foras exierat, & cum servo isto Abrahami jam locuta fuerat. Nam quod aliqui ex eo concludere volunt, vocem alma omnino virginem significare, aut significare posse, quod Rebecca quæ in ista historia alma appellata fuerit, eadem ibidem diserte dicatur fuisse Betula, id est virgo, quæ nulli viro adhuc cognita fuisset, hoc inquam, à praestantissimis licet viris in medium allatum, non valere esse recipiendum. Quandoquidem minus verum est Rebeccam in historia illa almam fuisse appellatam, sed enim tantummodo in narratione appellata illa Naär, quæ vox puellam simpliciter significat; Vox enim alma quæ semel ibi legitur, non ad Rebeccam appellandam prolata fuit, sed tantummodo a servo illo Abrahami dicta, cum exponeret se expectasse ut puella aliqua exiret.

Cum igitur ex his quæ diximus satis constet, nomen alma eam significare posse, quæ vere virgo sit, sequitur, ut ante diximus, Proverbiorum locum non esse ita accipiendum, ut nostri Evangelistæ calumniatores volunt. Falsum enim dixisset auctor ille inquientis, ut istis placet, viam viri in alma cognosci non posse, si alma eam etiam significare posset, quæ nondum corrupta fuerit. Jam quod non possit sensus illius loci Proverbiorum is esse quem Judaici isti homines dicunt, apparet ex eo, quod ibidem statim sequitur: Sic etiam, inquit auctor ille, in muliere adultera evenit, quæ comedit, & abstersoore dicit, Non sum operata iniquitatem. Ubi honestis verbis scriptor ille significat, non posse mulierem adulteram sui adulterii semper convinci. Itaque apparet superius non fuisse factam mentionem puellæ alicujus jam deflorantæ, id est, quæ omnino ponatur esse talis. Nam alioqui exemplum quod subjicit mulieris adulteræ, nihil differret ab exemplo isto superiore. Hinc consequitur necesse esse, (omissis aliis diversis interpretationibus, quæ à variis, ad hunc locum explicandum, afferuntur) ut sensus loci sit, cum aliqua innupta puella apud suos adhuc custodita, de qua quæratur, ut matrimonio collocetur, & quidem ut virgo marito tradatur, vel virgo esse ab omnibus existimatur, an virgo revera necne sit cognosci non posse, non quidem omnino, sed scilicet quatenus ex aspectu exteriore, cum illa sese videndam hominibus præbet, deprehendi potest: quod & verissimum esse, nimis multa exempla sæpius ostenderunt; cum sæpius evenerit, ut ea quæ virgo esse credebatur, talis esse haud inventa fuerit.

Satis probatum à nobis esse videtur vocem Hebraicam alma virginem etiam significare posse: quippe quæ proprie innuptam puellam significet. Sed dicet aliquis: Quid tum postea? Consequitur quidem ex hoc non posse Evangelistam omnino falsitatis accusari, quod pro voce illa Græcam substituerit, quæ virginem proprie declaret; sed interim in eo nihilominus videtur reprehendendus, quod vocem æqualis significationis non substituerit. Ad hoc respondendum est Evangelistam locum citasse ut in editione 70 interpretum legebatur. Nam 70 illos interpretes vocem παρθένος isto in loco posuisse apparet, non dicam ex ipsa Græca editione, quam hodie habemus, nam multi sunt qui dubitant, ejusque rei causas multas habent, an editio Græca, quæ hodie vulgo extat, sit illa 70 interpretum, præsertim exceptis libris quinque Mosis: sed apparet idem aliunde, nempe ex Sacris Scriptoribus antiquis, qui testantur 70 interpretes vocem illam eo in loco habuisse. Inter quos antiquissimus fere omnium, quorum ad nos scripta devenerunt, est Justinus, qui in colloquio cum Tryphone Judæo id diserte testatur, addens, (quod non levis rationis loco esse potest, ad probandam vocem alma virginem significare:) addens inquam, ex ista 70 illorum interpretum editione, satis constare posse, propriam significationem vocis illius esse, ut virginem declaret. Cur enim, inquit, interpretes, qui Hebræi natione erant, & aliquot seculis ante Christum exhibitum extiterant, usi fuissent, in loco isto pro voce alma, virginem reponere?

Est autem præterea animadvertendum, propterea nullo modo posse Evangelistam nostrum falsitatis condemnari, quia ipsa Græca vox παρθένος, quæ proprie eam significat, quæ nulli adhuc viro cognita fuerit, quemadmodum & vox ipsa virgo; sæpius tamen apud bonos auctores, idem valet quod innupta puella, sine ulla consideratione ejus an fuerit nec ne viro cognita. Cujusce rei in ipso Novo Testamento testimonia habere videmur, ut apud Paulum Apostolum Epistola 1 Cor. 7, ubi aliquoties περὶ τῶν παρθένων seu virginum fit mentio, cum expressa significatione innuptæ puellæ, & quæ nec vidua nec maritata sit, nullo habito respectu an corrupta an integra sit, id enim nihil ad Pauli propositum faciebat, & apud Latinos probatissimos scriptores valde frequenter vocem virgo aliud nihil quam

innuptam

intactam puellam [illegible], utrumque [illegible]; quod attinet ad id quod [illegible] significare videtur. Itaque etiamsi Evangelista noster, vim habuisset illis præcunctis 70 illis interpretibus, tamen non immerito, pro voce illa Hebræa, vocem Græcam [illegible] substituisset; præsertim cum, ut antea ex voce [illegible] Hebraicæ etymologia potissimum ostendimus, verisimile sit vocem illam, propriè ab initio significasse puellam nulli dum viro cognitam, sed postea, ut dicimus apud Græcos & Latinos factum esse, pro intacta puella usurpatam fuisse: nempe quia tales puellæ integræ atque incorruptæ esse censentur. Atque hæc ipsa mutatio quodammodo significationis in voce plane [illegible] fieri potest, ut multis aliis linguis, quæ hodie vernaculæ sunt.

Sed adhuc difficultas quædam restat, ad quam nullo modo connivere debemus. Dicet enim merito quispiam, quamvis, si vox ista propriè, ut conjicere possimus, virginem significat, & jam intacta puella posset usurpari, potest contra id quod supra a nobis dictum est, cum fassi simus Prophetiam istam Esaiæ, primo quidem sensu ad aliam puerum, atque ad aliam puellam pertinere, præter Jesum Nazarenum & ejus matrem Mariam, nempe aliam illam puellam esse Prophetissam illam, de qua in sequente cap. dicitur, quod Esaias ad illam accesserit, unde factum sit, ut ea conceperit ac pepererit filium. Nullo enim pacto dictum est, Prophetissam istam aliam fuisse quam uxorem ipsius Esaiæ, quemadmodum omnes fere contendunt. Quæ si Esaiæ uxor erat, certe intacta puella non fuit.

Ad hoc respondeo, non valere consequentiam illam. Nam optime fieri potest, ut, cum Prophetia ipsa extiterit, Prophetissa ista tantum desponsata Esaiæ esset, puella vero intacta [illegible] fuit, etiamsi jam desponsata fuerit, tamen non modo intacta adhuc est, sed etiam virgo appellatur, quemadmodum ipsa Jesu mater, quamvis jam desponsata Josepho fuisset, virgo tamen appellatur. Notandumque est, quod non sine magno mysterio evenisse est vaticinationem illam talibus verbis fuisse conceptam, neque dictum fuisse aliquid, quod manifeste Esaiæ desponsatam puellam significaret, sed & simpliciter puellæ nomen ibi fuisse expressum, & ea voce quæ virginem etiam significare possit, nempe ut ad Mariam Jesu matrem, quæ vere virgo existens, [illegible], Jesum ipsum concepit ac peperit. Postremo animadvertendum est, nulla prorsus ratione posse Evangelistam nostrum, damnari tanquam eum qui aliter locum citaverit, atque in ipsis [illegible], potissimum propter vocem illam, quæ apud ipsum παρθένος legitur. Neque enim ille dicere ait se propter illam vocem locum attulisse, & ex ea voce [illegible] fuisse, quod virgo, virginitate non peremta, concepturus ac paritura esset, sed tantum ait, tunc impletam fuisse Prophetiam illam. Quamvis enim dicat: *Totum autem hoc factum est, &c.* Nihil tamen, cum ipsis idem expresserit, omnino statuere, quod ille [illegible] prædictionem in ipsa vaticinatione contineri affirmaret. Satis est enim, si, quemadmodum in vaticinatione illa prædictum fuerit, quod ea puella quæ intacta erat, postea conceperit ac pepererit, & quidem talem filium qui Emanuel merito vocari possit. Quemadmodum tunc [illegible] de Jesu Nazareno verissime potest affirmari, & sine ulla comparatione, magis quam de alio illo, qui vel jam extitisset, vel venturus esset. Est autem animadvertendum propter id quod diximus de intacta puella, quod videtur facile esse ad confirmandum id, propter quod locus iste à Matthæo allatus sit, quod ipse Evangelista dicere subjecit, Mariam, cum Jesum peperit, peperisse illum suum primogenitum. Nam certe, si intacta usque ad id tempus fuerat, cum ab Angelo illi nunciatum est de concepta & partu illo, sequitur illum illam fuisse illius primogenitum, vel potius, non potuisse ejus primogenitum tam constanter ac certo appellari, quemadmodum sit, cum certum est, antea illam nulli alii nupsisse. Concludimus igitur cum apud 70 interpretes, quorum editio venerationi quodammodo tunc temporis erat, ita legeretur, quemadmodum ab ipso citatum est locus, nullo pacto posse Evangelistam falsitatis accusari, etiamsi non essent aliæ causæ tales, cur vox ista Hebræa ita accipi deberet, ac in illa editione accipitur, quæ tamen aliquot à nobis sunt allatæ, quibus quilibet non contentiosus contentus esse debet.

Nunc igitur ad aliud exemplum procedendum est, ubi videntur Novi Testamenti scriptores peccasse, quatenus ad historiam attinet, in citandis dictis ac testimoniis Veteris Testamenti. Secundum igitur exemplum facientia, id quod 2 cap. ejusdem Matth. ad finem legitur, nempe Jesum Mariæ filium, in oppido Nazareth educatum fuisse, ut impleretur id quod à Prophetis dictum erat, quod Nazaræus appellari deberet. Quandoquidem nullo modo apparere videtur, quomodo illud à Prophetis prædictum fuerit, neque enim id alicubi legitur. Respondendum est: Primum, ut jam dictum fuit, non pauca Prophetarum scripta, quæ probata erant, & circumferebantur in ipsis libris Veteris Testamenti, periisse. In quibus facile fieri potest, ut testimonium illud diserte extiterit. Præterea non desunt aliæ responsiones, ex quibus intelligi posse, cur, etiamsi testimonium illud apud Prophetas diserte non legatur, tamen & vere & recte Evangelistam nostrum locutum fuisse constet: atque libellus editus a Ministro quodam, in voce Evangelico, cujus nunc nomine nominare non memini, ut qui plenissime de ista una re disputavit, & affirmavit, quomodo merito ejusmodi testimonium ex prophetis ab Evangelista nostro citari potuerit. Quem libellum si haberemus, non dubito quin inde plus satis intellectum essemus rem ita se habere; sed quando illo destituimur, oportet nos ex aliis & alia ratione quærere, quomodo id verum sit, quod in libello illo tam aperte probatur.

Sunt autem tres circa hanc rem præcipuæ sententiæ, quarum meminit Flaccius Illyricus in sua Clave scripturæ, in voce Nazaræus. Prima est, quod dicatur in Prophetis prædictum, quod Nazaræus Christus vocandus esset: propterea quia inter alios, qui typi ipsius Christi fuerunt, Samson sine dubio est qui Nazaræus fuit, id est votum illud obstrictus, de quo satis abunde apud Mosen legitur. Secunda est, quod Nazaræus propterea in Prophetis dictus fuerit Christus, quia Netzer, nominatum ab Esaia cap. 11, appellatur, quæ vox Hebraica surculum significat. Itaque enim Esaias cap. 11. in ipso initio, *Et egredietur Netzer, id est surculus ex radice Jesse &c.* Quæ vaticinatio sine ulla controversia ad Christum pertinet. Tertia est, quod propterea Nazaræum vocatum iri Christum à Prophetis prædictum fuerit, quia ab ipsis non uno in loco fuerit prædictum, quod Christus Sanctus futurus esset. Nazaræi autem, id est ii qui votum illud habebant Sancti Deo erant. De quibus singulis aliquid nobis dicendum est, & interim hæc tota de re sententia nostra aperienda.

Quod attinet ad primam sententiam, quam attulimus circa interpretationem hujus loci, ad ostendendum quod merito, etiamsi ibi diserte id scriptum nusquam fuisset, potuerit Evangelista noster dicere, prædictum à Prophetis fuisse, quod Christus Nazaræus vocandus esset, dicimus illam non paucas habere objectiones. Una est quod non habemus ullum apertum testimonium unde concludi possit Samsonem Christi typum fuisse. Sed ad hoc potest responderi, non esse necesse ut tale testimonium habeamus, sed satis censeri debere, si, quemadmodum à multis præstantibus viris factum est, ostendatur merito posse affirmari, Samsonem typum Christi fuisse. Altera objectio est, quod dicit Evangelista prædictum fuisse id per Prophetas, cum tamen liber Judicum in quo Samsonis historia habeatur, sit liber historicus, non autem Propheticus.

Ad hanc objectionem respondent, libros nonnullos Veteris Testamenti aliquando Prophetarum nomine appellari, ob id nimirum quod in ipsis multa testimonia Prophetica contineantur, sive expresse per afflatum Dei Spiritu aliquem prædicta, sive alia ratione ibi adumbrata, quod Prophetiæ & prædictionis genere censeri debet. Ipse sane Christus apud Lucam cap. 24. videtur totam Veteris Testamenti scripturam, in Legem Mosis, Prophetas, & Psalmos divisisse, cum ait: oportuisse impleri ea omnia, quæ in istis scriptis de eo scripta fuerant. Certum est, ut dixi, in ipsis libris historicis multa prædicta fuisse. Adde, & de ipso quoque Christo est hujusce rei testimonium, valde insignis locus ille 2 Sam 7. *Ego ero ei in patrem & ille erit mihi in filium*, quod diserte ab auctore Epist. ad Hebr. ad Christum accommodatur. Sed rursus ex hoc eodem quod Evangelista dicit, dictum id fuisse per Prophetas, tertia emergit objectio; cum unus tantum locus afferatur ad interpretationem istam stabiliendam: quare videri potest debuisse Evangelistam dicere per Prophetam, non autem per Prophetas. Ad hoc facillima est responsio, cum nihil sit tam tritum, quam numeri pro numero usurpatio. Huc accedit quod illa verba, *per Prophetas*, ita merito accipi possunt ac si dictum fuisset, in libris Prophetarum; id autem semper verum esse censebitur, etiamsi in uno tantum loco apud Prophetas scriptum inveniatur. Potest autem huic objectioni alio etiam modo responderi, si ad interpretationem istam primam addatur, quod Samuel etiam, qui multa habet, unde possit statui eum fuisse Christi typum, Nazaræus fuit, ut colligitur ex cap. 1, secundi libri Samuelis.

Adhuc quarta objectio est, quæ pluris sit quam aliæ reliquæ, id est, quod nomen civitatis Nazareth scribitur per literam Zade apud Hebræos: nomen vero Nazaræi per literam Zain. Nam vel ex hoc solo videntur Tremellius & Junius in annotationibus suis in locum istum conclusisse, non posse hanc interpretationem, aut aliam quamlibet, quæ nominis Nazaræi quatenus hominem voto illo obstrictum significat, rationem habet, ullo modo sustineri. Ad objectionem hanc respondebimus, ubi agemus de tertia interpretatione quam attulimus.

Quod igitur attinet ad secundam interpretationem, ut scilicet Christus Nazaræus vocatus fuerit ex prædictione ipsa Prophetarum, quia videlicet Netzer in Sacris Literis appellatur, ut apud Esaiam cap. 11, quæ interpretatio caret objectione ista, quam proxime adversus primam interpretationem attulimus, quandoquidem vocabulum illud Netzer, non minus per Zade scribitur, quam nomen oppidi Nazareth: ex quo etiam factum est, ut iidem Tremellius & Junius statuerint, ad appellationem istam Netzer omnino Evangelistam nostrum respexisse; Quod attinet, inquam, ad secundam istam interpretationem, objici illi potest, quod non aliquoties, ut quidam, qui ea afferunt, affirmant, sed semel tantum in prædicto Esaiæ loco appellatio illa habetur. Secundo potest objici, quod ista appellatio, cum sit plane Metaphorica, (surculum enim, ut diximus, significat, & ibi appellatione illa Christus dicitur surculus, qui ex radicibus Jesse fructificaturus esset,) non videtur posse ad Christi appellationem, quatenus Nazaræus seu Nazarenus vocatus est, ullo modo accommodari. Non video autem, ut ad has duas objectiones quidquam responderi, cum, ut verum dicam, ea interpretatio mihi probari non possit.

Restat igitur ut de tertia aliquid dicamus, quod scilicet Evangelista non dubitarit dicere per Prophetas dictum fuisse, Christum vocatum iri Nazaræum, eo quod ab ipsis prædictum fuisset, Christum fore ejusmodi, ut vere Nazaræus, id est Sanctus Deoque consecratus, merito dici posset. In quo illud animadvertendum est, ut Beza quidem in hunc locum annotans animadvertit, quod Evangelistæ verba ita accipi possint, quasi non ipsa Prophetarum verba, sed sententiam tantum referant, est enim apud ipsum, ante verba illa *Nazaræus vocabitur*, vocula Græca ὅτι, quæ Latine reddita est Quod. Tametsi enim particula ista aliquoties abundare solet, tamen nihil cogit, ut dicamus, id in hoc loco evenire. Sed respondendum est, postremæ illi objectioni, quam fecimus interpretationi primæ de litera Zain & Zade. Primum igitur dicimus, non omnino constare nomen oppidi Nazareth, scriptum antiquitus ab Hebræis fuisse, non per literam Zain, ut nomen Nazaræi scribitur, sed per literam Zade. Neque enim oppidi illius ulla fit mentio, in libris Veteris Testamenti, qui in Hebræo sunt canonici, tantummodo ad id probandum affertur scriptura Syriaci textus in loco Novi Testamenti. Deinde respondemus tantam esse cognationem istarum duarum literarum apud Hebræos, ut nihil videatur esse absurdi, si Evangelista hujus minutissimæ rei rationem non habuerit. Nihil enim certius est, quam literas, & ejusdem fere potestatis apud Hebræos literas, sæpius invicem commutari. Id omnino videtur interpretationi isti favere, ut scilicet Evangelista ad Nazaræi appellationem, quæ hominem Deo consecratum omnino significet, omnino respexerit, quod in hoc ipso loco Græce habemus, non Nazarenum, sed Nazaræum. Ex oppido enim illo deducta appellatio, omnino videtur requirere, ut Nazarenum, non autem Nazaræum dicamus. Unde etiam factum est ut in Latina vulgata editione, alibi fortasse semper, quamvis in Græco Nazaræum habeamus, Nazarenus tamen legatur; ut, quod loco omnium esse possit, in ipso titulo Christi, cruci imposito exponendo, factum videmus. Illud certissimum est, cum id nomen Christo in Sacris Literis tributum, valde sæpe legatur, tamen ter tantum aut quater legi in Græco Nazarenum, & alibi perpetuo Nazaræum. Quanquam ipsa Græca appellatio Nazaræum habet, sed hoc nullius plane est momenti, & omnino sum persuasus, quamvis ob librorum penuriam id nondum invenerim, nomen illud, quatenus hominem Deo consecratum significat, Nazaræum fuisse a Græcis scriptoribus positum. Ad confirmandam vero istam interpretationem, quæ ex voce & nomine illo sumpta est, id etiam pertinere videtur, quod Netzer unde Nazaræi sunt dicti, interdum significare coronam, aut tale aliquid quod in capite gestaretur. Unde videtur eleganter appellationem inde ductam Christo accommodari potuisse, cum is vere corona ornatus sit, & ea potestate præditus, quam gestamen illud capitis significare potest. Ut inter alios omnes hanc potissimum ob causam excellat, atque insignis sit.

Quod si quis tamen plurimum hæreat in interpretatione ista, propter unius literulæ diversitatem, videat, an fortasse quarta interpretatio addi possit, quam ego quidem apud neminem adhuc inveni. Ea est, quod dicamus illam appellationem Christo fuisse tributam, & miro Dei consilio factum esse, ut is in oppido Nazareth educaretur, unde Nazaræus vel potius Nazarenus vocaretur; eo, quod sine ulla controversia ipse Servator noster fuerit. Nam verbum Natzar Hebraicum, idque per Zade scriptum, non minus quam oppidum Nazareth, servare significat, & Deus ipse nomine ex hoc verbo ducto, & in libro Jobi cap. 7. 20, & in Solomon. Proverb 24 12, modo servator hominum, si recte memini, modo servator animarum appellatur. Certum est autem non tantum Christum fuisse revera & esse servatorem nostrum, sed etiam id prædictum per Prophetas fuisse, ut inter alia loca faciunt 23 & 33 cap. Jeremiæ. Utroque enim in loco diserte scriptum est, temporibus illius insignis regis, quem nobis Deus promisit, quique sine ullo dubio Christus est, servatum iri Judam, & alia multa adduntur, ex quibus intelligitur, quamvis nomen Servatoris, aut servandi verbum expressum non fuerit, debuisse id existere, ut per regem istum salus populo Dei pareretur.

Quem-

Quemadmodum & idem Evangelista noster scribit, cum ait, Jussu Angeli impositum ei fuisse nomen Jesum, quia is servaturus esset populum à peccatis suis. Et hoc quidem satis esse volumus, ad ostendendum, etiamsi verum esset nusquam prædictum fuisse à Prophetis, Christum Nazaræum vocatum iri, quod tamen non concedimus, cum, ut dictum est, multi Sacri libri, in quibus vaticinationes continebantur, perierint, tamen illo pacto inde sequi, non recte dictum ab Evangelista fuisse, propterea Christum in oppido Nazareth educatum fuisse, ut impleretur quod per Prophetas dictum fuerat, quod ille Nazaræus vocari deberet. Hoc tamen postremo addemus non esse oblivioni tradendum, quod phrasis Hebraica sæpissime significat *Vocari* quod *Esse*, ex quo multo magis via aperitur, ad omnes objectiones diluendas, quæ isto in loco Evangelistæ nostro fieri possunt.

Decreveram jam hic finem facere disserendi de hoc loco, quod Nazaræus vocabitur, sed postea aliquid inveni, unde aliam exigere de vera istius loci interpretatione verba facere. Et miror sane, nec Bezam in suis annotationibus, nec Tremellium & Junium, nec Matthiam Flaccium Illyricum, quos tamen authores ego habeo qui in locum illum quidquam scripserint, ullam hujusce rei *diserte fecisse* mentionem. Tantum inveni modo, in Expositione Ecclesiastica, quam vocare, Novi Testamenti à Marlorato edita, id quod dico commemorari. Est autem illud, quod Josephus Jacobi Patriarchæ filius, qui sine ulla controversia multis de causis Christi typum gessit, disertè ab ipso ejus patre, in illa ejus prædictione de omnibus & singulis ejus filiis, quæ habetur Gen. 49, dicitur Nazaræus fratrum suorum: idem repetitur quodammodo à Mose, in sua itidem prædictione de tribubus populi Israelis cap. 33. Deuter. Ex quo ita concludere possumus, meritissimo ab Evangelista nostro dictum fuisse, per Prophetas prædictum esse Christum vocatum iri Nazaræum. Adeo ut mirum videatur, tot præstantes viros in investigando, quomodo id merito noster Evangelista dicere potuerit, tantopere se torsisse, cum res admodum clara & aperta esse videatur. Fuit autem Josephus dictus in hisce duobus locis (quorum utriusque auctor est Propheta Jacob, siquidem ut Propheta eo in loco loquitur, (de Mose vero quin Propheta fuerit nemo dubitat) ita ut merito Matthæus numero plurali dicere potuerit, à Prophetis dictum id fuisse quod ait) Nazaræus fratrum suorum, quia erat tanquam princeps suorum fratrum, quos, & parentem una cum ipsis, à morte quodammodo liberaverat, paverat, foverat, quosque omnes dignitate, potentia, scientia, apud omnes gratia longissime superabat, ut ut inter illum & illos harum rerum ratione vix ulla esset comparatio. Est enim vox ista Nazaræus ut notant docti, à Nezer, quod coronam significat, deducta. Quamvis, quoniam illum significat, qui Deo nominatim consecratus esset, posse à verbo Nazar, quod separare significat, deduci. Quanquam non desint, & quidem judicio meo merito, qui velint & Nezer, quod etiam coronam significat, ab isto verbo quod separationem declarat deductum esse, quandoquidem corona, vel gestamen aliquod insigne in capite, efficit, ut separetur quis & distinguatur per præcellentiam ab aliis. Illud est certum, in hisce duabus Jacobi & Mosis prædictionibus, cum Josephum fratrum suorum Nazaræum vocant, mentionem fieri alicujus rei, quæ quodammodo super verticem Josephi esset, unde Nazaræus vocatus fuerit. Hæc vero quis non videt quantopere ipsi Christo conveniat, qui fratrum suorum, id est, ipsius Christi & Dei fidelium, & princeps & Servator, & præ illis tanta excellentia in rebus divinis omnibus præditus, ut vix cum illo ulla ratione comparari possint. Cum igitur Josephus, qui manifeste typum Christi gessit, Nazaræus vocatus fuerit, cum Samson, qui similiter, quamvis non ita plane, aliqua tamen ratione Christi typus fuit, Nazaræus, id est Deo consecratus, ubi primum [illegible] futurus, & quidem diserte in Sacris Literis nuncupatus, cum denique Samuel, qui & ipse, ut dictum fuit, Christi typum aliquomodo gessit, Nazaræus similiter, simul atque natus sit futurus, à sua matre Deo consecratus: nulli dubium esse potest, quin omnino dicendum sit, & prædictum & adumbratum fuisse in Prophetarum scriptis, Christum debuisse vocari Nazaræum, in quo & illud observandum est, quod tres illi Josephus, Samson, & Samuel paulò minus quam miraculose nati esse videantur, immo in Samsone & Samuele miraculose id factum merito dici potest, cum utriusque mater sterilis esset. In Josepho vero, etsi non vere per miraculum, tamen non longe aliter id factum est. Rachel enim ejus mater per satis longum tempus non concipiebat, &, ut ex historia colligi potest, precibus à Deo impetravit, ut conciperet, & sic primogenitum suum filium Josephum habuit. Hac enim inter alia omnes tres, cum Christo aliquid commune habuerunt, qui omnino miraculose natus est, & primogenitus fuit matris suæ. Nihil hic repetam de differentia illarum duarum literarum, quæ videatur impedire, quominus quis in hac interpretatione acquiescat. Ea enim & levissima res est, & jam plus satis de ea dictum est superius, & ulterius nihil eam curari debere.

Jam igitur ad alia exempla transeamus, ubi videntur scriptores Novi Testamenti, in loco aliquo ex Vetere Testamento citando, falsi aliquid dixisse. Occurrit igitur, post jam explicata exempla, id quod legitur Matthæi 27. Idem enim Evangelista noster prædicto in loco, cum vellet ostendere id, quod factum est de Christo pretium à Juda [illegible], quæ postea ipse Judas projecit in templo, ex quibus emptus est ager figuli in sepulturam peregrinorum, cum hoc [illegible] voluit, hoc itidem prædictum esse, ait: Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam Prophetam &c. Primum enim hic falso citatur ab ipso Propheta Jeremias; cum apud eum nihil tale legatur, quod huc accommodari possit, sed tantum apud Zachariam. Verum respondere potest duplici ratione. Primum non esse falsitatem appellandum, ubi non modo lapsus tantum memoriæ esse potest, sed etiam si lapsus [illegible], & nihil falsi, quod attinet ad rem ipsam, de qua quæritur, omnino inducit. Quæritur autem hic, an id quod evenit circa Christum, prædictum aliquomodo à Propheta aliquo fuerit; quare sive is Propheta Jeremias sive Zacharias fuerit, nihil plane refert, modo alioqui constet, id prædictum fuisse. Sed quia non pauci sic rei abhorrent, ut Evangelistæ nostro, vel cuiquam alii Novi Testamenti scriptori, lapsum ejusmodi memoriæ, quamvis levissimum ullo modo tribuant, tamen non defuerunt ex eruditioribus & religiosioribus patribus, qui id hoc in loco fecerint, possumus illis omnino ab omni culpa & errore, falsitatisve suspicione Evangelistam nostrum vindicare, eo quod in *Editione Syriaca*, quæ antiquissima est & multis in locis, in quibus variè contingit verba aliqua legi, maximum adjumentum ad veram lectionem inveniendam præbet, nullum in isto loco alicujus Prophetæ nomen habetur, sed tantum dicitur *quod dictum est per Prophetam.* Unde etsi in Græcis & Latinis codicibus nomen Jeremiæ expressum legatur, id accidere potuit ex eo, quod quis in margine nomen Prophetæ adscripserit in Græco textu, unde Latinus fluxit, posterioque nomen veri Prophetæ, hoc est Zachariæ, sed per compendium scripti tantum prima litera quæ Ζ est, & extrema diphthongo ου; compendiose enim scripta illa Ζου significare potest, ad quod librarius aliquis animadvertens, crediderit id in textum transferendum esse, & simul pro Ζου Ἱερ legerit. Nam cum Ἱου compendiosè eadem scriptio Ἱερεμίου significabit, id quod ipse in ipsum textum scripserit, eo magis quod apud ipsum Jeremiam cap. 32, aliquid habetur de agro empto, Jehovæ seu Domini jussu;

quod facile potuit ab aliquo, qui rem diligentius non perpenderit credi, illud esse quod quare voluit Evangelista noster, apud quem & agri empti, & Domini jussus fit mentio, quamvis locus ille Jeremiæ aliqui nil ad rem faciat. Itaque satis constare videtur, nullam caussam esse, cur Matth. ob istam caussam, quod in Græcis & Latinis codicibus nomen Jeremiæ apud ipsum isto in loco habeatur falsitatis ullius damnari possit. Sed in ipso loco, qui apud Zachariam extat loco prædicto, & quem sine dubio Matthæus intellexit, citando, multo magis videtur falsitatis suspicionem incurrere, admodum enim diverse ibi scriptum est, ab eo quod à Matthæo citatur. Sic enim ad verbum prædicto capite 11. Zachar. à vers. 12. incipiendo legitur, secundum quidem Hebraicum contextum: *Et dixit ad eos, Si bonum in oculis vestris* [sit] *afferte mercedem meam, & si non, cessate. Et appenderunt mercedem meam 30 argenteis, & dixit Jehova ad me: Projice illos*, (seu potius illam, scilicet mercedem) *ad figulum, magnificentiam gloriæ, qua appreciatus sum* (*seu magnificum pretium, quo appreciatus sum*) *ab eis. Et tuli 30 argenteos, & projeci illud*, id est illos *in domum Jehovæ ad figulum.* In loco vero Evangelistæ, Matth. inquam 27. 9, & 10. sic habent Græca verba: *Et acceperunt triginta argenteos, pretium æstimati* (seu *appreciati*) *quem æstimaverunt, seu appreciaverunt à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, quemadmodum constituit* vel potius *præcepit mihi Dominus.* Nemo non videt, arbitror, quantopere differant verba Prophetæ à verbis Evangelistæ, unde merito videri posset, falsitatem aliquam ab Evangelista commissam fuisse, in testimonio isto recitando, ut nihil dicamus, quod non videtur hoc testimonium, quicquam ad rem facere: neque enim id pertinet ad præsens caput objectionum, quæ fiunt scriptoribus Novi Testamenti in citandis testimoniis Veteris, hoc est, non pertinet ad historiam, sed ad doctrinam, & sic ad caput superius: quanquam, dum conabimur nostrum Evangelistam vindicare à suspicione falsitatis, eodem tempore apparebit, quomodo nihilominus, ut aliter prima fronte videatur, locus iste ad rem, de qua Evangelista agit, omnino accommodatus sit; iis præsertim animadversis ac servatis, quæ in capite superiori animadvertenda & servanda esse diximus, in ejusmodi indagatione. Sed ad propositum nostrum revertendo, dico primum, facile credi posse in Græca 70 interpretum editione, aliter atque nunc in Hebraico textu legitur, lectum Evangelistæ tempore fuisse. Nam Græca editio quam hodie habemus, præsertim in prophetis, quicquid multi contra sentiant, non esse videtur ullo modo eadem, cum editione illa 70 interpretum. Quare nihil mirandum est, si quemadmodum cum Hebraico textu, sic etiam cum Græco quem hodie habemus, id quod Evangelista noster recitat, minime consentiat. Jam enim dictum est, scriptores Novi Testamenti Græce scribentes, Græcam quidem editionem admodum frequenter secutos fuisse, sed non quamcunque, (etiam enim plures) sed eam quæ erat majore in pretio, ea autem, ut antea diximus, erat ista 70 interpretum. Merito igitur credere possumus, in editione illa ita lectum fuisse, ut ab ea lectione nihil aut parum discreparet id, quod à Matthæo hoc in loco recitatur. Et hæc est ratio una à falsitate Evangelistam nostrum liberandi. Alia ratio est, quod, ut antea monuimus, valde sæpe Scriptores Novi Testamenti, etiamsi verba ipsa citare videantur, sententiam tamen tantummodo revera recitant. Videndum igitur est an hoc in præsente loco factum fuerit. Nam si id factum fuisse ostenderimus, satis ab omni falsitatis suspicione Matthæus hac in parte defensus fuerit. Igitur quamvis apud Zachariam habeatur, quod Propheta acceperit illos 30 argenteos, apud Matth. vero dicatur, *Et acceperunt 30 argenteos*, non pugnant hæc tamen inter se. Intelligendum enim est, apud Zachariam 30 illos argenteos quos Propheta accepit, seu tulit, & projecit in domum Jehovæ, fuisse deinde acceptos à principibus Judæorum, & quidem ita ut emerent ex illis agrum figuli, quod significatur apud ipsum Prophetam per illas duas voces *ad figulum*, apud Evangelistam vero expressius dicitur. Præterea, quamvis apud Prophetam non legantur verba illa, quæ apud Evangelistam leguntur, *Sicut constituit, seu præcepit mihi Dominus*, legitur tamen res ipsa, & interim ex illis ipsis verbis quæ apud Evangelistam leguntur, apparet illum rationem habuisse ejus rei, quod ipse Propheta accepisset & tulisset 30 illos argenteos, quemadmodum apud Zachariam legitur, quamvis superius nullam ejus rei mentionem fecisset, sed tantummodo dixisset, *Et acceperunt 30 argenteos*, quod quomodo cum sententia, quæ apud ipsum Prophetam habetur, conveniat, jam dictum est. Sed dicet aliquis, quomodo ista conveniunt, quod apud Zachariam ipse Propheta, tulit illos 30 argenteos, in domum Jehovæ, apud Evangelistam vero legitur, quod Judas eos in templum projecerit? quomodo item Evangelista secum ipse non dissidere dicendus est? cum postquam narravit Judam illos projecisse, deinde subdidit in recitatione ipsius Prophetici testimonii verba illa: *sicut constituit mihi Dominus.* Dicendum est, etiamsi Propheta non fuerit typus Judæ, nec Judæ quicquam Dominus præceperit, circa triginta illos argenteos, tamen satis esse, quod ea in re projiciendi illos 30 argenteos in templum Domini, similitudo sit inter Zachariam & Judam, & quod etiamsi Deus Judæ circa rem istam nihil præceperit, tamen Judas, non sine Dei operatione, & certo decreto ac motu, 30 illos argenteos in templum ejus projecit, quod respondere possit expressæ jussioni, quam Deus hac eadem de re Prophetæ olim fecerat. Restat adhuc ut videamus, quomodo Evangelistæ verba illa, *pretium appreciati, quem appreciaverunt à filiis Israël*, cum eo conveniant quod scribitur apud Prophetam. Dicimus igitur textum Evangelistæ ita ordinandum esse, ut dicatur, illum appreciatum à filiis Israël appreciatum fuisse; quod quantum pertinet ad Prophetæ locum, significat mercedem constitutam à Filiis Israël Prophetæ, sive ut alii volunt ipsi Deo, quæ merces apud ipsum Prophetam ita consideratur, ut ex verbis à nobis ante recitatis ipsius Prophetæ patet, ut, sive Deus, sive Propheta ipse, tanti æstimatus fuisse videatur. Quod vero pertinet ad rem de qua Evangelista agit, hoc idem recte ei convenit, quandoquidem cum Judæi, qui sunt filii Israel, constituerint Judæ triginta argenteos, ut illis Jesum proderet, jam hac ratione merito dici possent ipsum Jesum pretio isto triginta argenteorum æstimasse. Verum dubium aliquod facere videntur illa verba: *Quem appreciaverunt.* Non enim apparet quomodo illa possint interjecta esse, inter vocem *appreciati* & voces *à filiis Israël*, nam secundum eum sensum, quem exposuimus, & quem verissimum esse credimus omnino videntur esse superflua. Ad hoc respondendum est, nullo pacto censenda esse superflua, ob eam caussam quod nisi addita fuissent, vox *appreciati* non fuisset plane intellecta. Intelligi enim potuisset eam esse generis Neutri, & significare rem aliquam, non autem hominem quempiam. Quemadmodum tamen ut significet, totus locus & Evangelistæ mens, de qua satis constat, omnino requirit. Quare exprimendum fuit non de re quapiam sed de homine agi, id est de Jesu, qui ea ratione qua diximus à filiis Israël æstimatus fuit. Relativum *quem* cum nihil præcesserit Masculini generis, ad quod referri possit, necessario ex vi Grammaticæ ad hominem aliquem refertur, & sic optime omnia cum Evangelistæ nostri mente, ejusque propositio conveniunt. Postremo sciendum est, quod Hebræi, præsertim vero Rabbi David Kimchi, vocem quam nos *figulum* legimus, *Thesaurarium* legit, unde videri posset falso ab Evangelistæ locum citatum fuisse. Et quidem nihil videtur ad rem facere, quod apud Prophetam figuli fiat mentio, & quod necesse sit ut vox illa, quæ apud nos reddita est *figulum*, si thesaurum significare possit, thesaurii voce reddenda omnino fuerit; cum

fili-

[illegible], ipsum iussisse Prophetam [illegible], in pretium aliud proiiceret ad eum, qui in templo curam habebat colligendae pecuniae, quae illuc inferebatur. Verum sciendum est vocem Hebraeam Jozer, quae legitur in omnibus Hebraeis codicibus, ad istum modum scriptam & pronunciatam, non significare illo modo thesaurarium, sed tantummodo figulum seu fictorem, ad quod ipse Kimchi animadvertens dixit, illic in locum literam Jod positam esse pro Aleph. Saepe enim sic in literis illis, quae apud Hebraeos quiescentes vocantur, inter quas illae duae sunt, solent fieri commutationes: adeo, ut non pauci ex ipsis Christianis sententiae ipsius Kimchi adhaeserint, & asseruerint, a Propheta ibi in loco Jod pro Aleph fuisse positum; quod etsi verissimum esset, tamen dicendum esset id non sine magno mysterio fuisse factum, quemadmodum ipsi Hebraei fatentur vel potius contendunt, nullam quamodi commutationem literarum fieri sine aliquo mysterio. Mysterium autem hoc esset, quod aperte ex accommodatione istius testimonii, ad rem ipsam ab Euangelista facta, omnibus constat, ut scilicet haberet illa vox, ut proprie significat, figulum declararet, cujus videlicet ager 30 illis argenteis emptus fuit, ita ut versiculus apud Prophetam, & ad Thesaurarium legi posset, quod attinet ad sensum rei tunc praesentis, atque etiam & multo certius ad figulum, quod videlicet significent ad emendum agrum figuli.

Nunc, alio de loco agemus, ubi similiter objici posse videtur citatum fuisse in Novo Testamento locum ex Sacra Scriptura, qui tamen in ea non extet, & proinde videatur scriptor falsi aliquid dixisse. Estque hic locus eo magis consideratione dignus, quod citatio ista in eo tribuitur ipsi Christo, ita ut scriptor duplicis falsi similis videatur. Primum, ea citando quae scripta non sunt; deinde, citationem istam tribuendo ei qui est summa veritas, cum tamen nullo modo inveniatur, quomodo id vere ab ipso fieri potuerit. Locus est Joh. 7. ubi Euangelista ad hunc modum Christum loquentem inducit: *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae.* Illud autem certum est, testimonium istud, quod qui credit in Christum, *flumina de ventre ejus &c.* non inveniri in Sacris Veteris Testamenti Literis, in hunc modum scriptum & prolatum. Quapropter nequeat se plurimum hujus loci explanatores, ut inveniant quomodo tandem Euangelista, atque ipse Christus verum dixerit. Suntque hic tres praecipuae sententiae. Una est, quod verba illa, *sicut dicit scriptura*, conjungi debeant cum superioribus illis; *Qui credit in me*, non autem cum iis quae sequuntur: ita ut non citetur a Christo testimonium aquarum quae fluitante essent ex iis, qui in illum credituri essent; sed tantum dicatur, fore ut aquae vivae fluant ex eo, qui in Christum crediderit, ad eum modum ut scriptura dicit. Quod potest intelligi, vel de ratione credendi in Christum, vel simpliciter de ipsa in Christum fide, ac si dictum foret: *Qui credit in me, sicut scriptura jubet ut credatur.* Altera sententia est, ut locus qui hic intelligatur citatus sit Proverb. cap. 5. de quo loco postea agemus, ejusque verba recitabimus atque expendemus. Tertia sententia est, non citari isto in loco ex Testamento Veteri singulare aliquod testimonium, sed illa omnia, ubi de aquis dandis seu effundendis sub Novo Testamento aliqua mentio, vel expresse vel adumbrate fit. Primae sententiae citantur auctores Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Secundae vero Origenes & Hieronymus, quos sequitur Franciscus Toletus in suis in hunc locum annotationibus. Tertia est complurium recentiorum, atque inter caeteros Calvini.

Quod ad primam attinet, ea sine dubio videtur non parum coacta, veruntamen sequitur quiddam in ipsis Euangelistae verbis, quod videtur sententiam illam admodum duram facere, quatenus ex verbis istis colligi videtur, non citari a Christo locum aliquem, ubi id scriptum esset quod de aquis dicitur, sed potius ipsius Christi [illegible] nullo modo, quod de aquis illis dicitur ex iis, qui in illum crederent, dicatur. Euangelistae verba sunt haec: *Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Nam si praecedentia verba, ubi de aquis fit mentio, intelligerentur citata ex ipsa scriptura, verisimile est Euangelistam non dicturum, *Hoc autem dixit* nempe Christus, sed potius, *Hoc autem scriptum fuerat, &c.*

Quod attinet ad secundam sententiam, ea mihi nulla perscrutatione non modo probanda, sed ne excusanda quidem videtur; unde ut vehementer miror eos, qui primam, quam diximus, rejecta, nequaquam plane absurda, istam tamen ita constanter retinere videntur. Locus ita habet, *Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta de medio putei tui. Deriventur fontes tui foras, in plateis rivos aquarum fac divide, & una alienis tecum; sit fons tuus benedictus, & laetare de muliere adolescentiae tuae.* Quid, quaeso, locus iste commune habere potest, cum eo quod a Christo dicitur? neque enim quidquam hic praedicitur, sed praecipitur, quod solum satis est ad absurditatem istius sententiae patefaciendam, quod sine videns Franciscus Toletus, qui illam vehementer probat, necesse habuit in aliud absurdum incidere, ac dicere Christi verba non ita accipienda esse, quasi velit dicere illud scriptum esse, quod ipse ait de aquis illis, sed intelligendum Christum dicere voluisse, eas aquas, eaque flumina, quae praecipiuntur habenda in loco isto, fluxura ex eo qui in Christum crediderit; ubi mirum est, quam inconstanter & coacte potuerit credere illa ad Christi verba accommodari posse. Primum enim omnino in aliam sensum ea detorquentur, atque aperte sonant. Deinde illa verba; *Qui credit in me*, & sic ratio quae haberi debet fidei in Christum, in eo quod summum praedicitur, nullum locum hic habere possunt, cum nihil omnino sit in omnibus illius loci verbis, ex quo aliquid elici possit, quod ad fidem Christo adhibendam pertineat.

Jam quod attinet ad tertiam sententiam, ea sine dubio omnium probabilissima videtur, omnium, inquam, illarum trium. Crediderim tamen posse non sine causa affirmari, Christum, ut ipsius verba sonare videntur, locum aliquem singularem Scripturae Sacrae intellexisse, eumque illum esse, qui legitur Esaiae 44. qui unus est ex illis locis, quos alii etiam animadverterunt, ubi aquarum illarum spiritualium, quae futurae erant sub Novo Testamento, in Vetere fit mentio.

Loci verba sic habent: *Et nunc audi Jacob serve mi, & Israel quem elegi. Sic dicit Jehova factor tuus, formator tuus ab utero, qui auxiliabitur tibi, Ne timeas serve mi, Jacob, & Jeschurun quem elegi, quia effundam aquas super sitientem, & fluenta super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super germina tua.* Hic locus quominus possit accommodari ad Christi verba, duo tantum habere videtur. Unum est, quod non de Christo sed de Israele hic fit mentio. Alterum, quod nihil dicatur de aquis fluentibus ex ventre alicujus. Verum neutra ex istis objectionibus videtur quidquam momenti habere. Nam, quod ad priorem attinet, certum est, apud istum eundem Prophetam, atque etiam alibi in Sacris Literis, nomine Israelis figurate seu typice Christum significari. Inde illa accommodatio, de qua superius egimus, loci Oseae Prophetae ad Christum: *Ex Aegypto vocavi filium meum*, cum apertissime constet, quicquid Tremellius & Junius conentur sua interpretatione aliud docere, verba ista primo suo sensu ad Israelem pertinere. Hinc Israel toties primogenitus Dei appellatur, hinc ille servus Jehovae esse dicitur quem ipse elegerit, & alia multa de Israele in scripturis dicuntur, quae non nisi hyperbolice quodammodo & figurate ad ipsum pertinent, sed proprie ac revera, & sine ulla hyperbole ad Christum spectant. Sunt autem apud eundem Prophetam Esaiam loca duo, qui videntur aperte docere sub Israelis

typo Christum intelligi. Unus enim est cap. 49. ubi sic scriptum: *Et dixit mihi, (nempe Jehova) servus meus es Israel, quia in te glorificabor. Ego autem dixi, in vacuum laboravi, inaniter & vane fortitudinem meam consumpsi, certe judicium meum est cum Jehova, & opus meum cum Deo meo, & nunc dicit Jehova qui formavit me ab utero servum sibi, ut reducam ipsi Jacob, & Israel ei congregabitur.* Hic apparet eundem, quem antea Israelem nominaverat, eum futurum qui reducat ad Jehovam ipsum Israelem; hic autem nullus esse potest nec fuit, præter Christum, de quo statim ea dicuntur, quæ apparet manifeste ad alium ullum accommodari non posse, ut videlicet: *Leve est, ut sis mihi servus &c.* Hic enim locus expresse ad Christum accommodatur Act. cap. 13.

Alter locus est, cap. 52. ubi ita scriptum est: *Non enim cum festinatione exibitis, & cum fuga non ambulabitis, quoniam præcedet vos Jehova, & congregabit vos Deus Israel. Ecce intelliget servus meus, exaltabitur & elevabitur, sublimisque erit valde, quemadmodum admirati sunt super illum multi, quod adeo corruptus esset præ viro aspectus ejus, & forma ejus præ filiis hominum. Sic asperget*, &c. In his enim verbis sub Populi Israelis typo, qui primum in captivitatem duci, & postea inde gloriose liberari debebat, prædicitur Christi mors atque supplicium, & gloria illa quæ inde est consecuta, quemadmodum omnes aperte fatentur, atque contendunt. Contendunt inquam adversus Judæos; quorum plerique, auctore Rabbi David Kimchi, non solum hæc, sed ea omnia quæ sequuntur cap. 53. de Christo tam graphice atque expresse prædicta, contendunt de Israele intelligenda omnino esse, & ad ipsum optime posse accommodari; nec ullam sobriam causam, cur alia interpretatio quæratur, cum ex Prophetæ præcedentibus verbis aperte constet illum de Israele loqui. Hæc igitur eo dicimus, non quod quidquam dubitemus, locum 53. cap. Esaiæ ad Christum omnino sensu Prophetico, & potius ad literam magis accommodato, pertinere: id enim per se nimis clarum est, ac præterea aperte confirmatur ex iis, quæ de loco isto ad Christum accommodato habemus cap. 8. Evangelistæ Matthæi, cap. itidem 8. Actorum Apostolicorum, cap. 2. prioris Epistolæ Petri, & aliis fortasse in locis Novi Testamenti, sed ut aperte constet sub nomine Israelis, præsertim apud istum Prophetam, multa de Christo dici ac prædici. Nam quod locus 44 cap. de quo agimus, quamvis aperte ad Israelem referatur, tamen ad Christum spiritu Prophetico referri debeat, verba illa ostendunt: *Effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super germina tua.* Hoc enim de Israele dictum non simpliciter est verum; neque enim totum semen Israeliticum secundum carnem, neque omnia germina ejus participarunt Dei spiritum, imo maxima pars eo semper fuit destituta; sed Christi semen ejusque germina omnia & singula, donum Spiritus Sancti semper sunt consecuta. Nam alioquin quod Christus dicitur habere semen, qui sunt ipsius veri fideles, et alia quæ id probant complura hoc loco omittamus, id aperte probat prædictus locus 53. capitis ejusdem Prophetæ. Ibi enim hæc verba leguntur: *Si posuerit seipsum sacrificium pro delicto, anima ejus videbit semen, quod prolongabit dies.* Est autem animadvertendum, quod non sine causa in loco 44. capitis Israel vocatur nomine Jeschurun, quod nomen alibi etiam est illi tributum in Sacris Literis, nempe Deut. 32, & 33 cap. De quo nomine quid vere significet, quamvis multa sit dubitatio ac controversia inter homines linguæ Hebraicæ peritos, tamen id negari non potest, duas posse illud habere origines. Unam à Rectitudine, ut scilicet nomen illud à verbo Jaschar deducatur. Alteram vero à pinguedine, seu succulentia, ita ut ducatur hoc nomen à verbo Schor. Id enim non sine mysterio videtur esse factum, ut quia Israel erat futurus typus ipsius Jesu Christi, propterea nomen habuerit, quod Rectus vero potius, quemadmodum quidam & hoc in loco & aliis, id nomen reddiderunt, quod tamen alioqui significatione illa retenta, parum videtur ad Israelem quadrare, qui scilicet minus rectus fuit semper. Sed ita enim factum est, ut alteram illam significationem haberet nomen illud, quæ optime ad ipsum Israelem accommodatur, qui omnibus donis à Deo decoratus ac repletus fuit, eoque omnino ad significationem illam respexisse Moses, cum prædicto capite 32 Deuter: ad hunc modum loquitur: *Et impinguatus est Jeschurun, & calcitravit. Impinguatus fuisti, incrassatus fuisti, operuisti: & dereliquit Deum.* Voluit igitur, ut ad propositum revertamur, Propheta Esaias, præsertim in 54 illo capite, uti nomine isto Jeschurun, eam ob causam, quod melius ac plenius accommodatur nomen illud ad Christum, quam ad ipsum Israelem. In Christum enim utraque origo competit. Nam & rectissimus est, & omnibus donis ac bonis à Deo sine ulla mensura decoratus ac repletus. Superest ut ad alteram objectionem quam fecimus, quoniam hic locus posse ad Christi verba Joh. 7. accommodari, aliquid respondeamus. Dicimus igitur, etiamsi in verbis Christi habeamus de fluxione è ventre fluviorum aquarum istarum, in Esaiæ vero loco de ista è ventre fluxione nihil dicatur, non inde tamen sequi, quominus locus ad Christi verba accommodatus sit. Cujus rei rationem suppeditat quodammodo nobis ipse Evangelista cum ait: *Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Videtis Evangelistam ipsum, quod Christus dixit de fluxione è ventre, accommodare ad acceptionem, cujus acceptionis in verbis ejusmodi mentio in Esaiæ loco, ut magis etiam intelligi possit fluxio illa, quæ inde erat consequutura. Inquit enim Propheta Dei nomine: *Effundam aquas super sitientem, & flumina super aridam effundam spiritum meum.* Hic quidem talis acceptio Spiritus Sancti insinuatur, atque expresse significatur, quæ redundantiam omnino per se ferat, & sic fluxionem illam mox futuram omnino significet. Neque enim potest in quemquam derivari maxima aquæ copia, quæ istis verbis significatur, quin ea iterum inde fluat.

Ex hoc Spiritus ille quem acceperunt credentes in Christum, de quo potissimum Christus loquebatur, & Evangelista intellexit, ejusmodi fuit qui Christi fidelibus propterea fuit datus, præsertim vero Apostolis ut inde quodammodo ad alios flueret. Illa enim Spiritus Sancti dona, quorum initium maximum apparuit in initio Ecclesiæ Christi post ipsius in cœlum ascensionem, ob id data fuerunt, ut cunctis apparerent, & ad cunctorum utilitatem ex Christi Apostolis quodammodo fluerent. Concludimus igitur, si Christi verba sint ad aliquem locum accommodanda, qui in Vetere Testamento legitur, nullum inveniri posse aptiorem isto 54. capitis Esaiæ, ad quem Prophetam in verbis suis Christum respexisse, id omnino probare videtur, quod ab ipso initio isto in loco dixit, inquiens: *Si quis sitit veniat ad me, & bibat &c.* Videtur enim hisce verbis omnino ad id allusisse, quod in initio capitis 55 Esaiæ legitur: *Omnes sitientes venite ad aquas,* & simul indicasse, quarum revera secundum spiritum propheticum istæ aquæ essent, quarum isto in loco apud Esaiam fit mentio. Hæc inquam sententia nostra est, si Christi verba ita sint accipienda, ut in Vetere Testamento diserte aquarum sit facta mentio, quæ Spiritum Sanctum significent, quem accepturi essent ii, qui in ipsum credituri erant, ut scilicet potius ad locum illum unum ipse respexerit, quam ita in universum ubi aquarum fit mentio, quæ tamen aliqua ratione possint similiter ad illum sensum accommodari. Sed judicio meo nihil plane cogit Christum ad aliquem, seu aliqua loca respexisse, in quibus diserte aquarum fit mentio; id quod probandum ea ratione moveor, quam supra attuli, cum ostendere volui interpretationem illam primam, quæ solebat verba

illa

illa *sicut dixit Scriptura*, referenda esse ad illud *qui in me credit*, non autem ad sequentia; tum omnino improbabilem esse. Ea est quod Evangelista, ut diximus, subjungit: *Hoc autem dixit de spiritu, &c.* Omnino enim videntur verba illa indicare, ejusmodi verba, quae Christus dixerat, non ita diserte, aut cum mentione ista saltem aquarum, scripta alicubi in Vetere Testamento inveniri; sed vel illud, *sicut dixit scriptura* accipiendum esse secundum istam primam interpretationem, quod nos tamen non probamus, propter infulsitatem, qui induceretur, loquendi modum; vel sentiendum, Christum, id quod aliis verbis a scriptura proditum fuit, hac aquarum metaphora protulisse, ad quam ut sibi Christus viam sterneret, propterea usus fuerit antea verbis illis; *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.* Cum igitur Christus quod scriptura diserte de spiritu ait, sine ulla aquarum mentione, ut praecipue Joelis cap.2., ipse sub aquarum Metaphora extulisset, merito subjungit Evangelista, *Hoc autem dixit de spiritu &c.* qui alioqui, ut antea dictum est, si extitissent ipsa Christi verba, & aquarum illarum Metaphoram haberi apud Prophetam aliquem, dixisset, ni fallor, Hoc autem non quidem Christus dixit, sed vel Propheta dixit, vel scriptum est seu fuerat, vel aliquid tale, unde appareret, testimonium a Christo fuisse ita verbis & ea Metaphora, qua ab ipso prolatum fuit, ex Sacris Literis excerptum. Ex hac jam satis superque sunt ad ostendendum, non immerito, & sine ulla prorsus falsitatis suspicione, tum a Christo dictum, tum ab Evangelista scriptum fuisse, scripturam dixisse, quod flumina aquae deberent fluere ex ventre illorum, qui in ipsum Christum credidissent, etiamsi id diserte nusquam scriptum extet, cum vel sententia ipsa, sub ipso aquarum nomine, in ipsis Prophetis expressa reperiatur, vel ea dicta inveniantur, quae per Metaphoram, quam illico Evangelista declaravit, potuerint a Christo sub nomine aquarum referri atque citari. Ubi adhuc illud monendi sumus, verba illa *e ventre*, ex Hebraica phrasi idem pollere, quod *e medio sui* vel *ex ipso*. Ac si scriptum foret, Si quis credit in me, flumina ex ipso fluent aquae vivae. Quod certe, ut diximus, reipsa factum est, cum aquae, interprete Evangelista nostro, spiritum significent. Ex Apostolis enim prodierunt multa, non solum ipso die Pentecostes, (quo tamen tempore ait Petrus Act.2. impletam fuisse prophetiam illam Joelis, de abundante illa Spiritus Sancti effusione,) sed etiam, immo multo magis postea, variis locis ac temporibus, qui ipsius Spiritus Sancti rivi quidam merito nominari possunt, quod ex ipsis fluxerint, in quos videlicet Deus per Christum valde abundanter spiritum suum effudisset.

Post illum apud Johannem cap.7. locum, visus est mihi Gentio minime praetereundus locus, apud Paulum ad Eph. cap.5. ubi scriptum est, *Omnia autem quae arguuntur a luce manifesta fiunt. Omne enim quod manifestum redditur, lux est. Quapropter dicit: Expergiscere qui dormis, & surge a mortuis, & illucescet tibi Christus.* Videtur enim hic a Paulo falso citari testimonium ex Sacris Literis. Neque enim verba illa *Expergiscere &c.* ita ut ab ipso sunt prolata, usquam in Vetere Testamento leguntur, praesertim vero postrema illa, *Et illucescet tibi Christus*: ne vestigium quidem sui videntur usquam habere. Plerique tamen putant, Paulum eum locum intellexisse qui est apud Esaiam cap.60. in ipso initio. Ubi ut nunc modum ex Hebraeo legitur: *Surge illuminare, quia venit lumen tuum, & gloria Domini seu Jehovae super te orta est.* Atqui videtur ille locus nimis multum abesse a sensu, secundum quem apponit Apostolus testimonium suum protulisse. Neque enim apud Esaiam agitur alia de re, quatenus ad typum attinet, quam de Israele, qui magnum aliquod decus a Deo consecuturus erat. Quod vero attinet ad rem typice adumbratam, agitur, ut plerisque placet, de Ecclesia, quae Christi tempore extitit, quae res non videtur eo pertinere, quo Apostoli verba tendunt, ut scilicet is, qui summo ignorantiae & peccatorum consopitus sit, exsurgat jam, sine enim ut postmodum a Christo plane illustretur. Quare alii crediderunt, Paulum potius respexisse ad locum, qui apud eundem Prophetam habetur ad finem cap.26. ubi ex Hebraeo sic legimus: *Vivent mortui tui, cadaver meum resurget, expergiscimini & praeconia dicite habitatores pulveris, quia ros olerum, ros tuus.* Apparet sane locum illum multo magis convenire cum Apostoli mente, & verba ipsius melius respondere verbis, quae apud ipsum Apostolum, in citato testimonio suo, habentur. Praeterea etiam res ipsa multo magis convenit. Agitur enim in loco apud Esaiam de liberatione aliqua insigni populi Dei ex miseriis suis. Quod sane respondet Apostoli menti, cum nulla major sit miseria, quam ignorantiae & peccati. Notetur vero illud nominatim, quod id quod apud Apostolum habetur, *& resurge a mortuis*: non modo indicatur verbis illis, *cadaver meum resurget*, sed satis expresse eodem in loco, quo apud Paulum dicitur in illis verbis *habitatores pulveris*, si id cum verbo *expergiscimini*, quod proxime antecedit, conjungatur. Habitatores siquidem pulveris sunt mortui, qui tunc expergiscuntur, cum a mortuis resurgunt. Consentio igitur facile cum istis, ut ad locum illum Apostolum alluserit cum testimonium illud citavit. Nam quod attinet ad postremam ejus partem: *Et illucescet tibi Christus*, quae non videtur apud Esaiam extare, dupliciter respondere possumus. Primum, quod nihil vetat de suo Apostolum id addidisse, & ita fieri, ut nullo pacto falsitatis argui possit, quandoquidem intelligendum est, ita illum addidisse, ut velit ab omnibus agnosci, tanquam a se additum. Deinde dici potest, putarem etiam contineri verbis illis, quae apud Esaiam similiter adduntur: *quia ros olerum ros tuus*. Quae verba explicans Paulus, & mysticum sensum, qui illis continetur nos docens, non ut ipsa sonant ea protulerit, sed ut intelligi mystice atque accipi debeant, id est, ut ad Christum referantur, qui sit ros ille, de quo in illis fit mentio, sumta scilicet sibi hac authoritate, ut ex una Metaphora in aliam, quae omnino magis cum praecedentibus conveniat, sententiam istam transferret. Quia vero posset aliquis suspicari, cum apud Apostolum illud tantum verbum legatur *dicit*, ut non sit necessario concludendum, illum alicujus testimonii facti, quod scriptum exstaret mentionem habuisse, sed mentem ejus fuisse, Spiritum Sanctum ea dicere, quae mox subjungit, animadvertendum est hunc modum citandi Scripturas, per simplex verbum *dicit* apud Paulum non esse novum. Ut enim alia loca omittam, quae hoc docere possint, locus est qui id probet manifeste, cujus etiam superius aliquando mentionem fecimus, is est cap.6.2. ad Corint. in ipso fere initio. Ex quo etiam loco si quis objiceret, Paulum non ad rem citasse locum istum, vel ad illum respexisse, qui apud Esaiam cap.26. legitur, possumus responsionem ad ejusmodi objectionem mutuari, & omnino ostendere, saltem ad verisimilium esse, nihil quemquam posse suspicari de falsitate ulla Apostoli hac in re. Nam & in praecedenti isto loco ad Corinth. ubi certissimum est Paulum ad locum respexisse, qui habetur Esaiae 49, posset quis aliquid tale Apostolo objicere, quod tamen juste fieri non posse, antea, cum de loco isto ageremus, a nobis demonstratum est: ita ut concludendum sit, objectionem istam nullas vires habere ad persuadendum, quod Paulus in testimonio isto, ad Ephes. scribens, citando, minime locum illum apud Esaiam intelligere potuerit. Nam quod ad id attinet, quod non ad rem illud citaverit, jam de hac materia, & quomodo nihil omnino, ut videantur Prophetae verba eorumque sensus non convenire cum Apostoli mente, tamen omnino sic sentiendum esse, merito potuisse locum ab Apostolo citari, abunde satis supra suo loco a nobis disputatum est.

Venio ad locum illum, quem volo postremum esse eorum, ubi aliquid in Novo Testamento ex scriptura citatur, quod falso citatum esse videatur. Est locus ille apud Jacobum in ejus Epistola cap. 4. ubi sic scriptum est: *An putatis, quod inaniter scriptura dicit, ad invidiam concupiscit spiritus, qui habitat in nobis: majorem autem dat gratiam.* Neque enim ullo in loco Testamenti Veteris verba ista aut similia inveniri videntur. Et sane, ne quid coacti à nobis hac in re, ut Jacobum à falsitate vindicemus, dici videatur, non verebor confiteri, me hactenus credere, Apostolum in sua ista citatione non respexisse ad locum ullum, qui hodie in libris Veteris Testamenti legatur, & necesse esse agnoscere ipsum locum aliquem intellexisse, qui hodie non extet. Quod quemadmodum fieri possit, ita ut nihilominus ejusmodi locus vere divinum testimonium contineat, & in ipsis sacris libris scriptus extiterit, superius videmur satis aperte docuisse, cum ex ipsis sacris libris Testamenti Veteris, quos habemus, clare ostendimus, non paucos sacros similes libros desiderari, & arbitror quidem facile fieri potuisse, ut una ex causis, cur non apud omnes Epistola ista Jacobi ab initio recepta esset, hæc fuerit, quod invenirent aliquid ab ipso citatum, quod in scripturis Canonicis non haberetur. Nam & similem fuisse causam, cur & Epist. Petri posterior, & Epistola Judæ, non fuerit ab initio ab omnibus recepta, testantur Ecclesiastici scriptores, affirmantes, quia fieret in illis mentio eorum, de quibus in Apocryphis tantum libris aliquid forsasse dicaretur, propterea illas multis fuisse suspectas. Fit enim in utraque mentio Angelorum, qui peccaverint, & propterea à Deo severiter puniti fuerint. Id quod plerique contendunt, nusquam in Canonicis libris haberi. In Epistola porro Judæ diserte Enochi vaticinantis testimonium citatur, quod tamen hodie in Veteris Testamenti libris non habetur. Itaque concludimus nullam esse causam cur quis Jacobo falsitatem ullam ob locum illum ab ipso citatum, qui hodie in scriptura non legatur, objicere possit.

Absoluta examinatione eorum locorum Novi Testamenti, quæ nobis majoris momenti sunt visa, in quibus aliquid ex vetere citatur quod falso citatum videatur, unum adhuc restat, ex quo concludere quis forsasse audeat, in Novi Testamenti scriptis falsitatem aliquam inveniri. Testatur enim Sixtus Senensis, in Bibliotheca sua Sancta, circa finem libri VII ubi enumerat ac refellit objectiones quæ fiunt libro Apocalypsis, non defuisse qui illi libro objicerent, falso in illo fieri mentionem cap. 2. Ecclesiæ Tiatyrensis, quippe quod eo tempore, quo opus illud conscriptum fuit, nulla esset in Tiatyrorum urbe Ecclesia. Ad quam objectionem ipse ex mente Epiphanii respondet; tametsi tunc temporis nulla in urbe ista Ecclesia extaret, tamen non ita multo post extitisse, eamque ejusmodi quæ plurimum ab Hæreticis, qui Phrygastæ dicti sunt, turbaretur atque contaminaretur, præcipue vero à quibusdam mulieribus, quarum nomina sunt, Priscilla, Maximilla, & Quintilla, quæ tanquam vates aliquæ portentosa non pauca in ea disseminabant. Ait igitur Epiphanius, Dei Spiritum, apud Johannem in Apocalypsi, ad tempora mox futurum respexisse, & tanquam de re præsenti loquentem, ex ratione mox futura prædixisse, nominisque Jesabelis, cujus ibi diserte fit mentio, fœminas illas intellexisse. Et interim idem Epiphanius affirmat, suo tempore & Ecclesiam illam adhuc permansisse, & ab istis Phrygastarum erroribus plane perpurgatam fuisse. Mihi quidem, ut verum fatear, responsio ista non admodum probatur, cum propter alia, tum propter id, quod nobis aperte ex ipsa historia Apocalypsis constare videtur, jam illam Ecclesiam Thyatirensem revera extitisse. Quare consentiam aliam responsionem quærendam esse, & dicendum, valde periculosum esse affirmare, quod, cum Apocalypsis scripta est, vel potius, cum visio illa Johanni apparuit, nulla in Thyatiris esset Ecclesia; propterea eam causam, quod ex Geographis aliisque historicis doceri possimus, non unam fuisse urbem quæ nomine isto vocaretur, adeo ut fieri quidem posset, ut in aliquo oppido illius nominis nulla tunc temporis esset Ecclesia, & tamen interim in alio ejusdem nominis non deesset. Quod autem non una fuerit civitas quæ isto nomine appellaretur, quemadmodum & plures Antiochiæ, & plures Laodiceæ, & aliæ quoque urbes plures ejusdem nominis extiterunt, ad hunc probat, quod Strabo nobilissimus Geographus, Thyatirorum urbem in provinciam Mysiæ reponit. Stephanus vero qui de urbibus nominatim scripsit, eam Lydiæ assignat. At Plinius rursus eam nec Mysiæ nec Lydiæ tribuit, sed Joniæ; & interim, sive in illo sive in alio loco, docet idem Plinius, fuisse etiam insulam quæ nomine isto vocaretur. Hinc enim satis intelligere possumus, aut certe merito suspicari, plures fuisse urbes istius nominis; id quod inde fieri potuit, quod Tyriri seu Tyrirenses populi quidam erant, qui aliunde venerant, & sedes suas in ea parte, quæ Asia peculiariter, vel Asia minor vocatur, posuerant. Verisimile est enim illos non uno oppido fuisse contentos, cum, ut dixi, populus aliquis satis magnus esset; sed credendum est, illos sibi plura loca delegisse ubi habitarent, & oppida sibi conderent, quæ omnia à se denominari voluerint. Quare non temere est affirmandum, vel visionis, quæ in Apocalypsi continetur, tempore, nullam fuisse in Asia urbem quæ Tyatira vocaretur, in qua cœtus Christianorum esset, vel eo recurrendum, ut dicamus Dei Spiritum, atque adeo ipsum Christum in visione illa aliud sensisse, quam verba & notio ipsa præ se ferat.

Sed verum, ut hic esset finis de prima causa disputandi, cur alicui libro fides adhiberi non debeat, quod attinet ad scripta Novi Testamenti, de quorum authoritate nunc agimus, & consulto omiserim quæstionem illam totam quæ versatur circa Christi Genealogiam, in qua tradenda Evangelistæ videntur omnino imperitam aliquid scripsisse. Nam & res est admodum difficilis, nec in promptu est quomodo quis eam uno explicare possit, & nos aliquot libris carentes, quibus ad id faciendum plane opus esset. Sed tamen quoniam animadverti, esse inter vos, qui valde cupiat, ut tota hac de re aliquid à me explicetur, quamvis præsertim valde imparatum coget hodie ad hanc materiam tractandam accedere, censui potius aliquid esse dicendum, quam tacendum, quia perfecte rem tractare non valeam. Fusa disputatio hæc, & affluxerunt omnes fere qui Theologiæ nostræ dant operam, neque enim una sed plures difficultates in hac re apparent: nos ad tria capita totam disputationem redigemus. Primum enim videtur Matthæus Evangelista in recensenda Christi Genealogia quædam scripsisse, quæ à veritate manifeste abhorreant, potestque hoc caput pertinere ad membrum illud falsitatis historiæ, quæ in scriptis Novi Testamenti reperiatur, de quo postremo agebamus. Secundum caput faciemus, quod cum, tam Matthæus quam Lucas videantur eandem Christi Genealogiam scribere, id est ejus, qui existimatus fuit pater ipsius Christi, nempe Josephi, mira tamen est inter ipsos hac in re discrepantia, quippe quod Matthæus per Salomonem Davidis filium Genealogiam illam deducat, Lucas vero per Nathanem, filium ejusdem Davidis. Tertium caput erit de eo, cur uterque Evangelista, cum Josephus verus Pater Christi non fuerit, videatur tantummodo, ut dictum est, ipsius Josephi Genealogiam describere. Ex quo capite, uti nunc tantummodo indicemus, quam videantur Evangelistæ nostri perperam fecisse in describenda Genealogia illa, aliæ præterea difficultates emergunt, de quibus postmodum Deo dante aliquid dicemus.

Jam quod attinet ad primum caput, Matthæo objicitur, quod, & non paucos prætermiserit in ea recensione, quam aggressus est, Genealogiæ Josephi, & præterea quosdam fecerit filios quorundam quos meminit, qui tamen ex Sacra Historia appareant non fuisse

Quar-

Quantum pertinet ad eos, quos ipse sua transmisit, in quanto lectoribus sufficiens videretur esse error iste, si tamen error appellari debet, nisi etiam verba addidisset, ex quibus intelligi possit, eum credidisse eos se suppositum habere, quemadmodum ejus verba sonant. Nam inquit fuisse ab Abrahamo usque ad Davidem generationes quatuordecim. Similiter etiam à Davide usque ad deportationem Babyloniorum generationes quatuordecim, ac tandem post captivitatem Babylonicam usque ad Christum, cum tamen certum sit, si illi numerarentur quos ipse praetermisit, fuisse à David ad deportationem Babyloniam plures quam quatuordecim generationes. Hæc accedit quod in illo ipso numero, à Davide inquam usque ad Babyloniam captivitatem non recenseantur ab ipso nisi tredecim generationes, cum tamen ipsemet affirmet esse quatuordecim.

Huic toti objectioni credimus ad hunc modum respondendum esse. Euangelistam scilicet nostrum cum animadverteret, quod nemo negare potest ab Abrahamo usque ad Davidem esse generationes quatuordecim, voluisse, propter concinnitatem quandam & ad memoriam lectoris juvandam, in aliis reliquis duabus divisionibus ab ipso factis, 14 tantum generationes recensere, cum ea in re nihil esset vel periculi, vel falsitatis, præsertim in secunda illa parte à Davide usque ad Babylonicam deportationem, in qua difficultas potissimum est, immo vix apparet, in tertia difficultatem illam locum habere. Nam in tertia illud tantum potest suspicionis præbere & similis erroris, quem in secunda esse videri posse diximus, quod Zorobabel dicitur esse filius Salathielis, cum tamen ejus nepos fuerit, natus ex Phadaia Salathielis filio, ut constat ex primo libro Par. cap. 3. Sed & hic, & in superiore secunda parte, ut dixi, permisit sibi Euangelista, ad numerum illum quatuordecim generationum statuendum, aliquos intermedios omittere, cum ex ipsa historia sacra, quæ in manibus omnium erat, hic nullum periculum esset, quia statim ejus consilium intelligeretur. Nec falsum id poterat videri, quod ab ipso scriptum est, cum facit avum vel proavum, vel etiam abavum genuisse descendentem suum, quamvis verus filius ipsius non esset. Dicuntur enim merito illi descendentes suos genuisse, quantumvis longissimo gradu distent. Qui enim (ut vulgo in scholis dicitur,) est causa causæ, idem est causa causati. Et Sacræ ipsæ Literæ manifeste ita loquuntur, ut filios, appellent alicujus descendentes, quotocunque tandem gradu ab illis absint: & propterea idem Matthæus in principio enumerationis, vel potius antequam enumeret Christi progenitores, appellat ipsum filium Davidis, & filium Abrahami, à quibus maximo generationum numero tamen aberat, tantummodo quia ex illis prognatus fuerat. Jam qui fuerint il qui omissi sunt à Matthæo in secunda parte istius suæ enumerationis, quamvis id videatur esse apertissimum, tamen reperi non inter omnes convenire. Tres quidem fuisse ab ipso omissos omnes fatentur, & plerique quidem ut falsor, omissos esse dicunt inter Joram & Oziam, Ochoziam, Joas, & Amaziam, statuentes istum Oziam eundem esse cum Azaria. Nam etiam manifeste in ipsa Sacra Historia, idem qui Azarias fuit, Ozias etiam vocatur, & sic legitur in vulgata editione Latina; quamvis apud Hebræos legatur etiam Uzia. Sunt tamen quidam, qui id non animadvertentes, putarunt Oziam illum à Matthæo nominatum, per compendium syllabarum, esse eundem cum Ochozia, adeo ut dixerint, tres, qui prætermissi sunt, esse Joasum, Amasiam, & Azariam. Sed sine dubio falluntur isti. Jam quod ad illud attinet, quod diximus de Zorobabele, qui hic ponitur à Matthæo genitus ex Salathiele, cum tamen Salathiel, non pater sed avus ejus fuerit, eandem habet responsionem. Manifeste enim in historia sacra scriptum extat, cujus vere filius fuerit, & potuit alioquin merito dicere Matthæus, quod Salathiel genuerit Zorobabelem, quamvis non filium sed nepotem suum, non solum ob causam jam à nobis expositam, sed etiam quia in ipsa sacra historia Zorobabel dicitur filius Salathielis vocatur, ut apparet ex 3. cap. primi Libri Esdræ.

Restat ut aliquid dicamus de eo, quod iterum tamen in secunda parte Matthæus non 14, ut profitetur, sed tredecim tantum generationes enumeraverit. Ubi una cum responsione ad objectionem illam quiddam dicemus quod à nobis omissum est, cum mentionem faceremus paulo ante de iis, qui à Matthæo in secunda illa parte sunt prætermissi. Nam præter illos tres, unum est desiderari in ipsius enumeratione, inter Josiam & Jechoniam filium Josiæ, Joachimum, qui pater Jechoniæ fuit. Verum illud Joachimi nomen, etsi scriptum non extet in vulgatis Latinis aut Græcis codicibus, extat tamen in nonnullis quibusdam exemplaribus Græcis, ita ut neque omissum istum fuisse à Matthæo dici possit, & Numerus 14, generationum ab ipso enumeratarum plane constet. Jam quod ad illud attinet, quod primum diximus, in enumeratione ista sua Matthæum filios quosdam eorum fecisse, quorum non sunt, id revera non videtur affirmari posse, nisi de uno tantum, hoc est de Abiud, quem facit Zorobabelis filium, cum tamen in supra dicto loco cap. 3. 1. libri Paralipomenon. ubi Zorobabelis filii enumerantur, nomen illud minime invenitur. Quod si quis dixerit, fieri potuisse ut unus ex illis filiis Zorobabelis, qui ibi enumerantur, duplici nomine vocatus fuerit, tunc responderi potest, saltem, si id esset, futurum fuisse, ut nomina descendentium illius eadem ex aliqua parte essent, & apud Matthæum & in loco illo Paralipomenon ubi pariter enumerantur. Sed nulla est nominum illorum inter se conformitas, quare aut dicendum est totum numerum descendentium à Zorobabele, qui extat tam apud Euangelistam nostrum, quam in prædicto libro Paralipomenon, eorum fuisse qui duplicia singuli nomina habuerint. Aut censeamus, in libro Paralipomenon illum Abiud Zorobabelis filium, omissum fuisse, cujus progenies consequenter in illo libro penitus prætermissa ab Euangelista nostro describitur: quippe per quam tandem ad Josephum devenitur, cujus Genealogiam ipse Euangelista manifeste describit.

Quod ad primam solutionem hujus dubitationis attinet, ea non improbabilis esse videtur. Certum enim est, hujusque rei aperta sunt exempla in sacris libris, qui adhuc extant, multos fuisse in populo Judæo, qui binomines fuerint, ut de Azaria, qui idem Ozias dictus est, superius à nobis dictum fuit, & præter ipsas Sacras Literas non desunt scriptores alii, qui idem aperte tribuant, inter quos præcipue numerandus Philo, de quo postea aliquid latius dicemus. Nam quod attinet ad secundam solutionem, ea sane parum probabilis videtur. Apparet enim, scriptorem illum libri Paralipomenon diligentissimum esse in enumerandis omnibus filiis eorum, quorum descendentes sibi describendos sumpsit, adeoque tantum non diversis verbis proferri, & nullum penitus prætermittere. Priorem igitur solutionem retinebimus, & ita quod attinet ad primum caput difficultatum, quæ sunt in illis Christi Genealogiis ab Euangelistis nobis traditis, videtur satis à nobis esse explicatum, quomodo nulla causa sit, cur quis de veritate eorum, quæ ab Euangelistis nobis scribuntur, dubitare possit, & Matthæum nihil perperam aut falso dixisse, in Genealogia illa describenda.

Non est tamen, antequam plane caput hoc hujus dissertationis absolvamus, omittendum, dextre accipienda esse verba illa Matthæi, *In transmigratione Babylonis.* Neque enim verum est, si, ut sonant, accipiantur, Jechoniam fuisse genitum in transmigratione Babylonica, sed intelligendum est eum fuisse genitum circa instantem captivitatem Babylonicam, eamque ei captivitati annumerari, quia captivus factus est, & in Babylonem deductus, ibique cum vix regnare incepisset.

Esset que ipse numeratus inter 42 illos, quibus constat enumeratio Matthæi in tertia sui parte. Sic enim numerus 14 generationum plane constat, ipso inquam primo hujus tertiæ partis existente, Christo vero ultimo. Quod non animadvertentes quidam, putarunt, non secundam partem, ut antea diximus, 13 tantum generationes habere, sed hanc tertiam. Numerabant enim Jechoniam in secunda parte. Jam vero quomodo respondendum sit de defectu isto generationis unius, in parte secunda satis supra à nobis dictum est.

Superest adhuc alia quædam difficultas, quæ proprie ad hoc ipsum caput pertinet, ut scilicet Matthæus videri possit aliquid falsi in Genealogia ista enumeranda dixisse, illud est, quod facit Salathielem filium Jechoniæ, cum tamen ex cap. 22. Jerem. circa finem videatur liquido apparere, Jechoniam illum nullos habuisse liberos: sed quia hac de re in secundo capite, quod mox aggredimur, diligenter agendum nobis est, ne bis idem dicatur, id in præsentia omittemus. Et ad prædictum secundum caput venientes, de discrepantia maxima, quam esse apparet inter Matthæi Genealogiam, & eam quam Lucas describit, dicimus conciliationes hujus discrepantiæ, quarum mentionem inveni apud scriptores, ad tria capita redigi posse. Una conciliatio est, quod Lucas revera non Josephi, sed Mariæ Genealogiam describat, ita ut nihil sit mirum eam à Matthæo discrepare, qui manifeste Josephi Genealogiam descripsit. Atque in hac conciliatione intelligitur utrumque Evangelistam, hunc quidem Mariæ, illum vero Josephi Genealogiam veram & naturalem describere, hancque sententiam videntur plerique Pontificiorum Theologorum sequi. Altera conciliatio est, quod tametsi tam Lucas, quam Matthæus Josephi Genealogiam describat, tamen Matthæus naturalem, Lucas vero legalem describendam sibi sumpserit. Legalem hoc loco appello, quatenus non verum & naturalem patrem, hujusque progenitores Lucas posuerit, sed vel adoptivum, vel eum, cujus alia de causa secundum Legem Josephus filius dictus ac reputatus fuerit, quamvis ejus pater naturalis non esset. Quod adoptivum patrem Josephi Lucas posuerit sensit Augustinus, quod vero non adoptivum, sed alia ratione legalis pater Josephi à Matthæo positus fuerit, senserunt multi, ac sentiunt hodie viri docti atque præstantes. Tertia conciliatio est, quædam ex utraque jam exposita mixtum, atque non simplex. Sunt enim qui existiment, immo constanter affirmant, Solomonis stirpem, per quam Matthæus suam Genealogiam deducit, in Ochozia defecisse, & qui subjiciuntur à Matthæo post Joram, omnes pertinere ad stirpem Nathanis, quæ regnum sit adepta, stirpe Solomonis jam exstincta. Ex istis qui ita volunt, sunt qui putent, quamvis nomina apud utrumque Evangelistam non consentiunt, nisi Salathielis & Zorobabelis, tamen usque ad Genealogiæ finem eos omnes, qui à Matthæo recensentur, recensitos etiam fuisse à Luca, sed sub diversis nominibus, additis compluribus, quos Matthæus omiserit ob eam causam, quam jam diximus, & propter quam illum quosdam omisisse satis constat, ut scilicet lector non plures generationes haberet à Davide ad captivitatem Babylonicam, & rursus inde usque ad Christum, quam fuerint revera, quemadmodum etiam ab ipso enumerantur ab Abrahamo usque ad Davidem. Et sic sentiunt illi, non minus à Luca quam à Matthæo Josephi Genealogiam describi. Alii vero, qui idem sentiunt de Solomonis stirpe quæ in Ochozia defecerit, volunt nihilominus à Luca non Josephi, sed Mariæ Genealogiam describi. De quibus singulis est nobis ordine aliquid explicandum.

Quod igitur attinet ad primam ex istis conciliationibus, ut scilicet simpliciter dicamus, Lucam non Josephi, sed Mariæ Genealogiam describere, ea nullo pacto probari potest, cum omnino necesse sit, ut in Genealogiis describendis, is, qui pater alicujus esse ponitur, aut naturalis aut saltem legalis sit pater. Verum si Lucas non Josephi quidem sed Mariæ Genealogiam descripsit, docendum est, ut illi, ex quo natum fuisse Josephum, seu quem patrem Josephi esse omnino dicere videtur, non pater, sed socer ipsius fuerit. Nam quod quidam aiunt solere, & generos à soceris, & nurus à socrubus, filios & filias appellari, & ad hoc afferunt quod in Libro Ruth, ipsa Ruth, & affinis ejus quæ simul maritos ipsarum amiserat, ab earum socru filiæ appellatæ fuerint, hoc inquam nullam vim habet cum de Genealogiis agitur, in quibus nunquam invenietur hoc factum fuisse, ut socer pro patre positus fuerit, præsertim nulla ejus rei diserte mentione facta. Quæ ratio adeo valida est, ut frustra laborent, qui ex eo, quod expresse apud Lucam non legitur, quod Josephus fuerit filius Heli, quem ipsi patrem Mariæ fuisse contendunt, & alio nomine Joachim vocatum fuisse, concludere volunt, nihil absurdi in eo esse, si prædictus Heli non pater, sed socer Josephi esse inveniatur. Nec illos juvat quod aiunt in ipsamet ista Genealogia deprehendi, aliquem dictum esse alicujus, quemadmodum Josephus dicitur esse illius Eli, nec tamen is cujus esse dicitur, sit ejus pater. Hoc est, cum Adam dicitur esse vel fuisse Dei, cum tamen apertum sit Deum non fuisse patrem Adami, istud inquam illos non juvat. Apparet enim manifeste, & sine ullo falsæ sententiæ periculo, illum improprie eo in loco loquutum fuisse, & quando Adam nullum alium patrem revera habuit, Deum, à quo humanitatem plane acceperat, ejus patrem nominasse. Sic enim intelligendus est locus iste, & sermonis improprietas ista, quæ non adeo magna est, admittenda: non autem sentiendum, ut isti faciunt, verba ista, *Adam Dei*, quæ ita ad verbum apud Lucam leguntur, ita interpretanda esse, ac si dixisset, Adam creatum Dei, ut scilicet hinc evinci possit similiter, cum dicit, Josephi Eli, nihil absurdi esse, si non vox Filius, sed vox Gener sit subaudienda. Adde quod, etiamsi Christus non ex ipso Josepho sed ejus uxore Maria natus fuerit, tamen ab omni verisimilitudine abest, quod Lucas, præter morem perpetuum Genealogiarum describendarum, matris Christi Genealogiam describere aggressus esset, non autem ejus, qui ejus pater esse credebatur, & tamen hujusce rei nihil prorsus lectorem monuerit; præsertim cum non modo is, qui maritus alicujus mulieris est, possit merito vocari pater filii, quem mulier illa ex ullo alio viro pepererit, (quemadmodum infra suo loco apertius explicabimus, & auctoritate eruditissimorum hominum confirmabimus,) sed etiam ipsemet Evangelista diserte ibi proxime, cum incipit Genealogiam illam texere, mentionem fecerit, quod Josephus putaretur esse Christi pater. Neque enim aliam ob causam verba ista expressa ab ipso fuisse videntur, nulla interim, ut dixi, mentione facta ipsius Mariæ matris Christi, quam ut sibi viam sterneret & gradum faceret ad Josephi Genealogiam describendam, quamvis Josephus non vere ipsius Christi pater esset.

Postquam satis ostendisse videmur, primam conciliationem, quam commemoravimus, Genealogiarum Christi à Matthæo & Luca descriptarum, sustineri non posse, & ita nullo modo videri admittendum, quod Lucas non Josephi sed Mariæ progenitores recensuerit, sequeretur ex ordine, ut eam, quam secundam conciliationem fecimus, examinaremus. Sed quia secundam illam conciliationem præter cæteras probamus, credimusque illam veram ac rationabilem ostendi posse, propterea illius examinationem postremo loco reservabimus, ut tandem de hac re sermonem nostrum ex sententia concludamus, quæ nobis omnino in tanta difficultate sequenda videtur. Nunc igitur ad tertiam, quam fecimus, conciliationem examinandam accedemus. Quæ quidem mixta, quamvis à præclaris aliquot viris defendatur, ac teneatur, nullo modo probari potest. Potissima ejus quam dico causa est, quod mihi nullo pacto admittendum videtur id, quod illi sentiunt atque affirmant, Solomonis stirpem in Ochozia defecisse.

Nam

ex verbis ipsis [illegible] Joas, qui in locum Ochosiæ, post tyrannidem Athaliæ Ochosiæ matris, ipsa Athalia occisa extincta, Rex Judæ est factus, filius ipsius Ochosiæ esse dicitur, idque plane disertis verbis tum lib. 2. Reg. 11, quam lib. 2 Para. 22. Id quod animadvertentes isti, qui illam sententiam, quod stirps Salomonis in Ochosia defecerit, omnino veram esse volunt, ajunt quamvis Joas filius Ochosiæ esse dicatur, intelligendum tamen esse, eum propterea Ochosiæ filium vocari, quia in ejus locum, tanquam si filius ejus fuisset, in regno successerit, eamque nimirum ob causam, quod proximus illi esset inter superstites ex familia Davidis, utpote qui ex Nathane Davidis filio, & Salomonis ex eadem matre fratre originem duceret. Ad cujus rei confirmationem, quod scilicet ob causam istam merito Ochosiæ filius nominari potuerit, afferunt tanquam simillimum exemplum, quod cap. 3. lib. 1 Para. Salathiel, seu ut ibi legitur, Sealthiel, Jechoniæ filius esse dicatur, cum tamen revera ejus filius non esset, tantummodo ob eam causam, quod in ea captivitate Babylonica, in qua tunc erant, Sealthiel post Jechoniæ mortem principatum quendam in Judaico populo obtinuerit. Ad probandum vero quod Sealthiel sive Salathiel non fuerit revera filius Jechoniæ, afferunt verba, quæ Jeremias cap. 22. ad finem, in hunc modum protulit: *Sic dicit Jehova. Scribite virum istum* (Jechoniam autem sive Choniam, ut ex præcedentibus patet, omnino intelligit) *Orbum.* Ecce, ajunt, manifeste ipsemet Deus pronunciat Jechoniam orbum esse, id est, filiis carere, aut certe cariturum esse. Atqui nos, cum multis præstantissimis viris, aliter verba ista accipimus, & interim, dum sententiam nostram & aliorum exponemus, id exequemur, quod supra attigimus pollicitique sumus nos inferius explicaturos, & responsuros ad objectionem, quæ Matthæi Genealogiæ fit, tanquam minus veræ; ob eam nimirum causam, quod & ipse, una cum auctore libri Para. Salathielem Jechoniæ filium facit, qui tamen ex verbis illius Jerem. loci nullos filios reliquisse videtur. Dicimus igitur nullo pacto esse probandam illam interpretationem, quæ facit auctorem libri Paralipomenon falsa dicentem, aut certe præter omnem modum negligentem, qui scilicet lectorem non monuerit, Salathielem a se Jechoniæ filium vocatum, non revera ejus filium fuisse, sed tantum illi in principatu populi Judaici successisse. Quamquam nihil apertius est, quam auctorem ejus libri illo in loco filios veros ac naturales eorum, de quibus meminit, recensere. Quomodo ergo, dicet aliquis, intelligenda sunt verba Dei apud Jeremiam? Nempe ea in eum sensum sunt accipienda, qui ex verbis proxime sequentibus aperte colligitur, quæ ista sunt: *Virum cui nihil prospere cedet in diebus suis: non enim prospere aget de semine ejus vir sedens super solium Davidis, & qui dominetur adhuc in domo Jehudæ.* Ex quibus satis apparet, quo sensu Jechonias a Deo orbus vocatus fuerit: nempe quia nemo ex ipsius filiis in Davidis solio sedit, in quo tamen ipse Jechonias sederat, nec in Jehuda dominatus est. Namque Salathiel, si quid primi loci in populo Judaico, in captivitate constituto, habuit, id non modo nihil habuit commune cum sessione in solio Davidis, sed neque etiam dominationem in se continuit ipsius populi Judaici. Quapropter merito, Deus verba ista ac verissime protulit, quod scilicet nullus filius Jechoniæ, ei in regno aut dominatione populi Judaici successurus esset, quamvis Salathiel revera ipsius Jechoniæ filius fuerit. Præterea si quis illos interroget, cur ipsi tam firmiter asseverent stirpem Salomonis in Ochosia defecisse, nihil habent quod sit admodum magni momenti. Nam quod quidam verba illa 2 Paral. 22, quod in domo Ochosiæ non esset vires ad obtinendum regnum, ita accipi volunt, ac si dictum esset, non extitisse ullum ipsius filium qui regnum posset capere, hæc, inquam, illorum ejus loci interpretatio, nullo pacto sustineri potest. Immo ex illis verbis contrarium elicitur, id est quod erant quidem filii, sed propter ætatem adhuc imbecilles, atque inepti ad regnum obtinendum adversus Athaliam ipsorum aviam, quæ illud omnino occupare volebat. Sed aliud quiddam est, quod aliquanto firmius videtur, eo quo illi sententiam suam confirmant, quod scilicet apud Philonem Judæum, virum doctissimum & rerum Judaicarum peritissimum, scriptum inveniatur, stirpem Salomonis in Ochosia defecisse. Quibus re diligentius animadvertere oportet, quæ nobis dicenda sint pro tota responsione ad rationem illam, cum ipsum Philonis librum minime habeamus. Altera istarum rerum est, quod illi ipsi, qui testimonium hoc Philonis citant, fatentur, in Philone, quem ipsi vidissent, testimonium illud non extare; sed illos qui ita statuerunt, quod scilicet testimonium illud apud Philonem extet, auctoritatem secutos fuisse illius, qui ipsum Philonis librum edidit. Altera res consideratione digna est, quod iste libri illius editor, fuit Monachus quidam ordinis Dominicani, cujus nomen erat Johannes Annius Viterbiensis, qui floruit annis ab hinc circiter 140. Sciendum enim est virum illum, licet alioqui rerum antiquarum indefessum indagatorem, & merito, quod ad hanc partem literaturæ attinet, inter eruditissimos ac præstantissimos numerandum, tamen quacunque ejus rei fuerit causa, libros alios ejusmodi veteres edidisse, qui a recentioribus multis, testimonio Josephi & aliorum clarissimorum scriptorum, magna ex parte adulterini esse convincuntur. Cujusmodi est Berosus Chaldæus, qui nunc in omnium fere manibus versatur, & Metasthenes Persa, nec non Manetho Ægyptius. Ex quibus priores duo potissimum, præcipue vero Berosus, eo ut illum ab Annio editum habemus, multis in locis minime cum eo consentit, quod de eo nominatim apud Josephum, si recte memini, in ejus libro adversus Apionem Grammaticum, scriptum invenitur. Quare non videtur ullo pacto temere illi testimonio Philonis, quod illo memorat, fidem adhibendam esse, præsertim cum rem plane contrariam in ipsis sacris libris scriptam habeamus. Operæ est tamen insuper ad rationes duas respondere, quas, ni fallor, Calvinus affert, ad ostendendum, quod Ochosias nullum filium reliquerit, & quod Joas, qui in locum ejus post Athaliæ tyrannidem successerit, non fuerit Ochosiæ filius. Una ratio est, quod si Ochosiæ filius fuisset, Athalia non curasset omni studio ut illum interficeret, adeo ut necesse haberet Jehosaba, ipsius Ochosiæ soror, illum occultare. Nam, inquit, multo melius ac tutius regnare potuisset Athalia sub isto prætextu, quod nepotis regnum administraret. Ad quam rationem sic respondendum videtur. Primum, ex ipsa historia posse aperte intelligi, non Joam unum fuisse Ochosiæ filium, sed alios plures. Dicitur enim ibi, tum cap. prædicto 11. 2 lib. Regum, quam cap. 22. 2. Paralipomenon, quod soror ista Ochosiæ furata fuerit Joas e medio filiorum regis, qui interficiebantur. Verisimile est autem illum omnium minimum fuisse, & propterea non ab ipso, sed ab aliis ejus fratribus, qui jam grandiusculi essent, initium factum esse occidendæ stirpis regiæ. Erat enim Ochosias cum mortuus est annorum 41, siquidem cum ad regnum est evectus 40 annorum erat, regnavit autem in Juda annum unum. Ex quo intelligi potest, illum potuisse filios relinquere, qui jam grandiusculi essent. Quapropter cum & plures essent, & maximus natu non plane infans, non videbat Athalia, quomodo regnum occupare posset, & plene dominari, nisi funditus stirpem regiam delevisset. Nam si majores tantum natu occidere voluisset, jam hoc ejus factum omnino impediturum fuisset, quominus admitteretur, ut illa nomine nepotis superstitis alicujus regnum administraret, nec potuisset ipsa sub hoc prætextu jam populo imponere. Itaque necesse habuit, per apertissimam vim regnum invadere, quam dum exercet, &c. ut Scriptura loquitur, omne semen regium perdit, evasit nihilominus,

unicæ

tamen opera, Joas iste, qui adhuc lactabat, ut ex eo potest intelligi, quod in lectulo dicitur, cum eum ipsius nutrice absconditum fuisse à facie Athaliæ, atque ea ratione non fuisse interfectum.

Altera ratio Calvini est, quod nullo modo sit verisimile, Ochosiæ filium jam adolescentem potuisse occultari, quin diligentius ab Athalia conquireretur, & potius inveniretur. Atqui hæc ratio non minus locum habet, modo Joas ex stirpe regia fuerit, ad quem regni successio post Ochosiam pertineret. Nam Athaliæ eam penitus delere omnino propositum fuisse, ex ipsa Sacra Historia evidenter apparet. Sed non minus evidenter ex eadem historia, & ex ipsius Calvini, & aliorum quos ipse sequitur, confessione constat, Joam fuisse ex regia stirpe, ad quam regni successio spectabat, cum diserte historia illum ipsius Ochosiæ filium nominet, quod ipse Calvinus, & alii ob id factum esse volunt, quod is proximus ac legitimus in regno successor Ochosiæ esset. Qua de re supra à nobis satis disputatum est. Non est igitur quod vereamur constanter affirmare, quemadmodum quidem plerique docti viri censere videntur, Salomonis stirpem minime in Ochosia defecisse, & consequenter conciliationem illam non esse admittendam, ut scilicet dicamus, non esse discordes Matthæum & Lucam in suis Christi genealogiis, quia Lucas, cum per Nathanem deducit genealogiam suam, naturalis propagationis rationem habuerit, Matthæus vero cum per Salomonem idem facit, legalis.

Sed habet præterea sententia illa ac conciliatio plurimum difficultatis, & inter alia hanc, quod ab illo Joa, quem volunt apud Lucam Simeonem vocari, usque ad Salathielem generationes numerantur plures una, quam sint illæ quæ extant apud Matthæum, illis numeratis quos ipse prætermisit. In hoc enim alioqui omnes consentire videntur, quod is, qui apud Matthæum & Lucam Salathiel vocatur, sit unus & idem homo: id certum est, illos, qui conciliationem illam, quam non minime approbamus, sequuntur, pro certo illud habere ac tenere. Quinimmo satis apparet hanc fuisse causam potissimam, cur ipsi post illud Philonis testimonium sententiam illam amplexi fuerint. Animadvertunt autem nonnulli ex illis id, quod diximus de majore numero generationum, aiunt, in Matthæi genealogia, quemadmodum Ochosias, Amasias, & Azarias adduntur ab omnibus, sic præterea post Josiam non tantum Joachim, quod à plerisque fit, addendum esse, sed etiam ante Joachim Jechoniam, qui fuit primogenitus Josiæ, eique primus in regno successit. Atqui hoc nihil est, cum tertia illa conciliatio omnino ferat, unam perpetuo naturalis propagationis rationem habuisse, ita ut necesse sit Melchi à Luca nominatum, quem, secundum conciliationem illam, eundem esse oporteret cum Joachim apud Matthæum, ab Addi, qui idem cum Joachaso illo esset, vere generatum fuisse, & sic Joachimum fuisse Joachasi filium, cum tamen certum sit, non filium fuisse sed fratrem ex eodem patre Josia natum, quod quam sit verisimile, cum Joachim qui post ipsum numerandus esset, non ipsius filius, ut verba Matthæi ferunt in aliis quos enumerat, sed frater fuerit, viris cordatis judicandum relinquo. Sed jam ad reliqua, quæ ad illam tertiam conciliationem examinandam pertinent, explicanda accedo. Animadvertendum enim est eos, qui tertiam istam conciliationem amplectuntur, quamvis in eo diversi sentiant, quod quidam existimant à Luca describi genealogiam Mariæ, non autem Josephi, quidam vero sentiant, non minus à Luca quam à Matthæo Josephi genealogiam describi, tamen in eo utrique convenire, ut dicant, eos omnes, qui post Joram in Matthæo habentur, usque ad Salathielem quamvis singulis aliis nominibus censeantur quam apud Lucam, tamen esse eosdem una cum iis, qui ab ipso Luca recensentur, à Simeone scilicet versus usque ad Salathielem. Nam qui censent Josephi genealogiam ab utroque describi, illi necessario habent contendere, eam [illegible] sed tantum illos [illegible] eosdem esse; quemadmodum rursus qui [illegible] à Luca Mariæ genealogiam describi, necesse habent contendere, non omnes esse eosdem. Reprehendum autem hic illud est, quod supra docuimus, eos, qui putant Osiam à Matthæo nominatum, eundem esse cum Ochosia, & inter tres qui eo in loco desiderantur esse, Joam, Amasiam, & Azariam, non leviter falli. Nam Osias ille non Ochosias est, sed Azarias, qui & Osias nominatus est, ut patet ex lib. 4. Reg. cap. 15. Itaque qui desunt apud Matthæum, non quidem tres illi sunt modo nominati, sed Ochosias, Joas, & Amasias, quemadmodum supra alibi à nobis dictum est. Jam vero cum omnino necesse sit, quocunque velimus sequi qui illam tertiam conciliationem probant, ut post Joram, ut diximus, usque ad Salathielem iidem sint qui nominantur à Matthæo, cum totidem eorum qui ante Salathielem à Luca nominantur, apparet conciliationi illi aliud, præter illa, quæ diximus, objici posse satis magni momenti. Nullo enim pacto verisimile videtur, ut tot reges, inter quos non pauci præclarissimi fuere, omnes aliis plane nominibus à Luca nominentur, quam ex ipsis Sacris Literis docemur, quales fuere Amasias, Azarias, Ezechias, Josias, quorum nomina & fama, præsertim vero Ezechiæ & Josiæ, summam celebritatem habent; adeo ut mirum admodum videatur, tantos reges tamque celebres, &, quod caput est, valde pios, nominibus obscuris quibusdam & incognitis, ac de quibus nihil aliud prorsus aliunde constet, à Luca nominatos fuisse. Quæ una ratio apud me tanti est ponderis, ut, etiamsi nihil aliud præterea haberemus, quod illi tertiæ conciliationi objiceremus, vel ob hoc solum eam penitus rejiciendam esse arbitraturus essem. Causa potissima, ut antea dictum est, hujus sententiæ, quod ibi iidem sint apud Lucam qui apud Matthæum, fuerunt nomina Salathielis & Zorobabelis, qui omnino judicati sunt propter eadem nomina, iidem etiam esse apud utrumque Evangelistam, quod nos tamen minus verum esse credimus. Qua de re aliquid apertius explicabimus mox in secunda conciliatione, quam nobis probari præter alias diximus, tractanda & explicanda. Non existimo autem illam diversitatem, quam esse diximus inter utrosque illos tertiæ conciliationis assertores, ullam aliam causam fuisse, nisi quod quibusdam nimis durum visum est, nullum prorsus nomen usque ad genealogiæ finem, à loco illo quem diximus, apud utrumque Evangelistam idem esse. Quam absurditatem ut vitarent quidam, propterea voluerunt à Luca, quemadmodum à Matthæo, Josephi, sed Mariæ genealogiam describi. Atqui mirum est cur illi, etiamsi non tot nominum, tamen multorum & quidem præclarissimorum virorum, perpetuam diversitatem nihili fecerint, neque absurdum esse, ut debebant, omnino statuerint. Adde, quod illorum sententia, de genealogia Mariæ à Luca descripta, aliis rationibus evincitur esse falsa, quemadmodum superius à nobis demonstratum fuit. Non est igitur ut ullo modo putemus, tertiam illam conciliationem, quæ tota eo continetur quod in Ochosia stirps Salomonis defecerit, & sic à Matthæo legalis propagationis habita fuerit ratio, à Luca vero naturalis, ullo modo sustineri posse.

Ad reliquam igitur conciliationem, quam secundo loco ab initio recensuimus, descendendum est. Dicimus igitur nobis valde probari, quod in ipsa tantum Josephi persona Matthæus naturalem filiationem ipsius Josephi, Lucas vero legalem secutus fuerit. In eo tantum est difficultas, qua ratione explicanda sit illa legalis Josephi filiatio. Duobus enim nec pluribus habemus modis eam acceptam esse invenio, quod scilicet Josephus vel ab Eli adoptatus fuerit, vel ejus filius dicatur, quamvis naturalem patrem alium haberet, quia is naturalis pater semen suscitasset, ut Scriptura loqui consuevit, ipsi Eli. Quod Josephus ab Eli adoptatus fuerit, constat, ut supra indicavimus,

Augu-

Augustinus, nec invenio alium, qui ipsius sententiam vel sequatur, vel nominatim refellat. Nec mirum est, cum omnibus fere libris, ad hanc rem necessariis, destituar. Dicam tamen de sententia ista quid sentiam. Illud autem est, eam mihi propterea non admodum probari, quia nec ullum vetus testimonium habet, & modus iste faciendi sibi filios per adoptionem, vix in Sacris Literis nominatur. Itaque existimo alteram sententiam multo probabiliorem esse, ut scilicet Josephus propterea duos patres haberet, Jacobum & Eli, unde ista diversitas genealogiarum apud utrumque Evangelistam manaverit, quia Jacob à Salomone descendens ejus verus ac naturalis pater fuerit, Eli vero à Nathane, non minus quam Salomon Davidis filio, prognatus, ejus fuerit legalis pater; ut pote cujus semen Jacob suscitaverit. Habet enim sententia ista primum à vetustate testimonium valde amplum. Nam apud Eusebium lib.1. Ecclesiasticæ historiæ cap.7. habemus ipsa verba descripta Africani vetustissimi & nobilissimi scriptoris, ex ipsius epistola quadam excerpta, quam ad Aristidem scripserat de conciliatione Evangelistarum. Quorum verborum hæc summa est, quod antiqui tradidissent illud quod diximus, de duobus Josephi patribus naturali & legali; atque hac ratione contigisse notatum posteris reliquisse, quod scilicet Matthan, naturalis avus Josephi, & Jacobi pater uxorem duxisset, cujus etiam nomina memoria manserat, Estha enim vocabatur, quam post mortem ipsius, Melchi pater Eli duxisset, ex eaque ipsum Eli progenuisset, unde fiebat, ut Jacob & Eli uterini fratres essent ex eadem matre nati. Contigit autem ut Heli, quamvis minor natu prior diem suum obiret, post cujus mortem Jacobus, quippe ejus frater, cum quæ Heli uxor fuerat, uxorem haberet, eamque ad suscitandum fratris semen duxerit. Ex quo secundo illius feminæ matrimonio, primogenitus natus sit Josephus, qui, ex lege quæ habetur Deut.25. cap. ut lex jubebat, non Jacobi sed Eli censeretur. Atque jam vero, quæ possunt huic sententiæ objici, commemorem atque refellam, illud animadvertendum est, unde possit fieri, quod in ista historia duo viri recitentur, qui apud Lucam in genealogia illa habentur, in qua non Melchi, quemadmodum historia ista fert, sed Matthat dicitur esse avus Josephi; nam Melchi apud Lucam, qui primo in illa genealogia nominatur, non quidem avus, sed abavus Josephi fuisse ponitur, interjectis inter Eli & Melchi, Matthat & Levi, quæ res possit cuipiam suspectam alioqui reddere illam ab Africano recitatam historiam. Sed non est verisimile, eum, qui illam confingere voluisset, hac in re tam turpiter errasse, tamque stupidum fuisse, ut id non animadverteret quod diximus. Quare credendum est, vitiasse tunc temporis exemplaria Evangelii Lucæ in loco isto, & multa exemplaria fuisse, quæ illos duos Matthat & Levi, qui hodie in omnibus exemplaribus habentur, plane omitterent, & secundum exemplaria ista historiam, ab Africano literis mandatam, proditam fuisse.

Videamus igitur, an aliquid solidius possit huic sententiæ objici. Illud autem videtur ejusmodi esse, quod in lege illa Deuteronomii fratrum fit mentio qui simul habitent, atque, ut necessario inde colligi videtur, hæreditatem adhuc communem habeant, id quod de Jacob & Eli, qui tantum fratres uterini erant, & consequenter communem eandem hæreditatem paternam non habebant, dici non potest. Præsertim cum alioqui ipsorum inter se cognatio, nimis è longinquo suam originem duceret, nempe à Davide rege. Cæteroquin enim facile responderi potest ad id, quod fratres ex eodem patre non essent. Primum enim scimus Hebraica phrasi, quemadmodum etiam apud alios id invaluit, eos nominari fratres, non tantum qui ex eodem patre sint nati, sed eos etiam qui ex eadem sint consanguinitate, quos, nisi nimis longinquo gradu inter se distent, nihil prohibet posse etiam hæreditatem communem habere, patrimonialem, inquam, hæreditatem, id est quæ ad gentem & stirpem ipsorum parum pertineat. Præterea ex historia libri Ruth manifeste constat, legem illam Deuteronomii locum habuisse, etiam inter eos qui fratres non essent, modo ex eadem essent cognatione, & alter alteri omnium aliorum proximus. Dicitur enim ibi, in Ruth sequenti historia, quod mortuo Elimelecho, & post ipsum ejus filio Machlone, qui Ruth vir fuerat, requisitus est ab ipsa Ruth, docente ac monente socru Noemi, Boozus, ut vellet ipsam Ruth & bona quæ fuerant Machlonis & Elimelechi vendicare, ut pote qui ipsorum propinquus esset. Sciendum est etiam, præter id quod in prædicto loco Deut. habetur, in Levitico cap. vigesimo 25. legem perscriptam esse de vindicandis bonis à suo propinquo, & ex eadem familia nato, qui inopia fuisset divendita. Itaque in casu prædicto historiæ Ruth, contingebat ut utraque lex locum habere posset, cum præter bona Elimelechi & ejus filii Machlonis, quæ divendita fuerant, superesset etiam ipsius Machlonis uxor, nempe Ruth cujus precibus Booz permotus dixit, se paratum esse, ut id faceret quod illa rogabat, sed alium esse se propinquiorem ad quem id facere pertineret, qui si id recusaret, tum demum se facturum. Quare jussit Booz in porta ipsius oppidi, quod Bethlehem erat, considere illum propinquiorem se, qui illac transibat, itaque coram decem senioribus ipsius oppidi, re tota narrata, monuit illum ut vendicaret bona illa, & Ruth in uxorem duceret, id quod ille recusavit facere, & sic Booz secundum promissum suum id ipsum fecit, & tamen Booz non modo non fuerat frater, proprie loquendo, prioris mariti Ruth, sed minus erat illi propinquus quam quidam alius, & tamen in ipso locum habuit Lex non Levitici modo, verum etiam Deuteronomii, ipsumque Ruth duxisse uxorem ad suscitandum semen Machloni priori ejus viro. Sic enim habent ipsius Boozi verba ad seniores illos: *Testes estis hodie, quod acquisiverim omnia quæ fuerint ipsius Elimelech, & omnia quæ fuerunt ipsius Chilion & Machlon, de manu Noëmi. Sed & Ruth Moabitidem uxorem Machlonis acquisivi mihi uxorem, ad suscitandum nomen defuncti, in hæreditate sua* &c. Ex quibus verbis aperte constat, in hoc casu fuisse executioni mandatam illam Deuteronomii legem, præsertim cum etiam in toto hoc negotio conficiendo, cum propinquior ille recusasset id facere quod Booz fecit, ceremonia illa intervenerit detrahendi calceum, de qua diserte præceptum est in prædicto Deut. loco. Et est præterea animadvertendum, quod propinquior ille propterea recusavit id facere quod rogabatur, quia, inquit, *non possum redimere mihi ne forte deleam hæreditatem meam.* Quorum verborum hic videtur esse omnino sensus, se nolle periculum subire, ne post mortem suam, tota ipsius hæreditas nominaretur, sed tantum prioris mariti, cui Ruth nupserat; nam si ex ea unum tantum filium suscepisset, is, vi prædictæ legis, non ipsius filius, sed prioris mariti nominandus, totam ipsius hæreditatem, tam eam quam vendicaverat, quam eam quam antea habuerat, possedisset, & sic ipsius naturalis patris nomen post ipsius mortem abolitum fuisset, &, ut diximus, hinc factum est, ut is recusaverit Ruth uxorem ducere. Ubi obiter notandum est, haberi istic locum, ubi manifeste verbum *posse* significat velle, seu, Non possum facere, idem est, quod, Non sum facturus. Hoc autem monere voluimus propter loca non pauca, ubi ad eundem modum in Novo Testamento verbum *posse* accipiendum est, inter quæ sunt celebria illa duo Rom.4. & Heb.11, in quorum priore scriptum est, *plene persuasum habens, eum quod promiserat posse etiam facere.* Ubi sine dubio *Posse etiam facere*, significat, facturum etiam esse. In altero vero loco, ubi de eodem Abrahamo, de quo in illo priore verba fiunt, scriptum est, *cum illud secum perpendisset, Deum, vel à mortuis excitare posse.* Quem locum nos, in nostra Disputatione de Jesu Christo servatore, docuimus ita accipiendum esse,

ac si

esse scriptum fuerit, Deum vel à mortuis suscitaturum. Videamus nunc quid quæ supersunt illi secundæ conciliationi, quod scilicet Eli & Jacob non essent fratres consanguinei, nec eandem hæreditatem patrimonialem habuerint, satisfecimus exemplo illo ex historia Ruth. Sed remanet tamen difficultas alia, quam superius attigimus, quod scilicet tam longinquo gradu consanguinitatis juncti essent illi duo. Non enim verisimile videtur, ut filius Eli ex stirpe Nathanis cum mortuus esset inveniretur, ita ut eo mortuo jam stirps illa penitus interiisset, ita ut nullus gradu agnationis propinquior ipsi Eli inveniretur, quam aliquis qui ex altero Davidis filio, nempe Solomone genus suum duceret, qualis Jacob erat, cujus scilicet esset ducta uxore Eli, ut semen suscitaret: eo concesso, quod ex prædicta historia Ruth probari omnino videtur, satis esse, ut is qui id facturus esset, propinquissimus omnium inveniretur. Non est, inquam, verisimile rem ita se habere, nisi id quod diximus de tota Nathanis stirpe extincta, quod necessarium ad hoc fuisse. Nam, quod Jacob & Eli uterini fratres essent, quia id potissimum & solum videtur respicere Africanus, cum historiam illam exponit, ut Evangelistas inter se conciliet, nec non videtur ad rem facere, cum fraternitas illa, ut ita loquar, non pertineat ad agnationem & ad eandem patrimonialem hæreditatem: cujus rei præcipua ratio haberi videtur, in illa Deut. lege. Immo hoc quod illi fratres uterini fuisse dicuntur, cum ad hoc probandum historia illa refertur. Et qui eo innituntur, hoc tantummodo respiciant, videtur falsitatis suspectam reddere historiam istam, si, ut dictum est, ejusmodi fraternitas nihil ad rem facit. Videtur enim aliquis id confirmasse, existimans, cum Deut. lex de fratribus loquatur, fore, fore, si historia narretur, ex qua constet illos duos fuisse fratres, si non ex eodem patre, saltem ex eadem matre. Imo legenti historiam istam apud Eusebium, satis constare videtur, eos, qui illa nituntur ad Evangelistas conciliandos, putasse necessarium fore, ostendere, quod Eli & Jacob etiam aliquomodo fratres: fratres inquam, eo sensu, quo appellatio ista in usu Latinæ linguæ est. Cum tamen ex eadem illa historia Ruth liquido appareat, id necessarium non esse. Quid igitur id hac dicemus? Nempe cum aliunde constet, historiam istam, quod Jacobus ducta quæ fuerat uxor Eli, ipsi illi semen suscitaverit, ab omni antiquitate communiter receptam fuisse, hinc concludi debere, vel Nathanis stirpem post Eli mortem omnino defecisse, vel usu apud Judæos invaluisse, ut lex illa Deut. locum haberet etiam in fratribus uterinis, præsertim si contigisset, eam, quæ illorum mater fuisset, hæredem fuisse sui patris; quemadmodum fieri facile potest, ut in ea, quæ uxor Eli fuerat, evenerit. Sed, ut diximus, satis per se verisimile videtur, ut lex illa Mosis ad uterinos etiam fratres porrecta fuerit. Quod autem historia ab Africano relata, fuerit communiter recepta, indicant verba ipsa Eusebii in loco supra citato præsertim addito, quod Africanus ea referenda erudivit, sic scilicet traditum à majoribus fuisse. Adde, quod auctor quæstionum ad Orthodoxos, quæ falso Justino inscribuntur, id responsionibus ad quæstiones 66 & 133, apertissime pro concesso sumit, rem ita se habere, ut scilicet, Josephus maritus Mariæ, appelletur dicaturque & esset secundum legem filius Eli, licet non ex ipso revera natus, sed ex alio patre, nempe quia is naturalis pater, ex ea quæ Eli uxor fuerat, illum genuisset, ita, inquam, hoc scriptor ille pro concesso sumit, ut satis constet, tunc temporis, neminem inter eos qui Orthodoxi haberentur fuisse, qui id verum esse negaret. Quamvis autem scriptor ille non tam antiquus fuerit ut Justinus, cui opus illud inscribitur, sed multis saltem post seculis, ut verisimile est, floruerit, tamen non nisi vetustus auctor ex fide dignus hac in parte haberi potest & debet. Præterea Hieronymus, ut eum citat Sixtus Senensis, in sua Bibliotheca Sancta, lib.7, hanc historiam veram esse concessit, & secundum eam Matthæum scribere diversitatem istam Genealogiæ Christi inter Evangelistas conciliavit. Augustinus apud Augustinum quidem Sixto in eodem libro referente, cum prius, ut dictum est, ita conciliandos esse Evangelistas censuerit, ut diceretur Eli fuisse pater adoptivus Josephi. id quod apud ipsum Augustinum dicendum habetur lib.2. cap.3, de consensu Evangelistarum, postea tamen, cum in narrationem historiæ illius ab Africano relatæ incidisset, sententiam mutasse videtur. & omnino illi historiæ tunc assensisse, ut legere est, eodem Sixto citante, apud ipsum Augustinum lib.2. Retractationum cap.7, Eusebius quoque, qui satis vir magnus fuit, &, Africano excepto, illius omnibus antiquior, eandem illam historiam, dum eam ex Africano recitat, omnino etiam probat. Itaque satis habemus & auctoritatem & rationem ad confirmandam historiam istam.

Sed tamen adhuc ad alia respondendum est, quæ possint objici ei historiæ parti, quod & Eli & Jacob, uterque revera, quamvis ab eodem Davide prognatus, tamen alter quidem per Solomonem, alter vero per Nathanem progenitus fuerit. Primum enim valde videtur obstare, quod tam in Genealogia Eli, quam in Genealogia Jacobi fit mentio Salathielis & Zorobabelis, hujus tanquam filii, illius vero ut patris, quemadmodum eadem plane ratione idem, Salathiel & Zorobabel, nominantur in Genealogia Jacobi. Verisimile est enim illum, eosdem utrobique esse, quod nulla ratione fieri potest, si ex diversis progenitoribus duæ istæ Genealogiæ deducantur. Et hæc, ut alias monuimus, hæc videtur esse potissima causa, cur affirmatum ab aliis fuerit, Matthæum post Joram jam non veros & naturales descendentes Solomonis enumerasse, sed qui tantum legales essent, id est, progeniti natura ex Nathanis stirpe, ad quam devoluta fuisset successio regni, quatenus legales descendentes Solomonis fiebant, ipsa videlicet, naturali Solomonis stirpe jam extincta. Sed nos jam satis demonstravimus, totum hoc a veritate longe abhorrere. Quare, ad objectionem adversus hanc formalem conciliationem, quam sequimur, modo à nobis factam, respondendum est, nihil vetare quominus, etiamsi eadem sint nomina utrobique apud Evangelistas patris & filii, tamen non eosdem homines utrobique fuisse. Cum enim Salathiel & Zorobabel, præsertim vero Zorobabel, ex stirpe Solomonis, ut quidem nos censemus & scriptura abunde testatur, viri insignes admodum viri fuissent, nihil vetat in iis, qui ex stirpe Nathanis erant, ad tantorum virorum memoriam renovandam, eadem nomina aliis indita fuisse. Huc accedat, quod cum ex Historia Sacra lib.1. Paral. cap.3, aperte constet, Zorobabelem non fuisse revera Salathielis filium, sed tantum nepotem ex Pedaja Salathielis filio ortum, nullo pacto est verisimile, Lucam, qui nullam causam habebat, ne unum quidem ex tota illa Genealogia excludendi, Pedajam verum patrem illius Zorobabelis, qui à Matthæo commemoratur, reticuisse: ipsumque Zorobabelem filium fecisse illius, cujus erat revera nepos. Nam si Matthæus id fecit, nihil plane est mirum, quia constitutum est, illum alios non paucos alios reticuisse, & non solum nepotem, sed abnepotem etiam pro filio posuisse, quemadmodum antea à nobis demonstratum fuit, & ab omnibus est animadversum. Voluit enim, ut dictum est, constare numerum illum, in tripartita illa sua Genealogia ubique 14, generationum. Quare tantum abest, ut confitere debeamus, tam apud Lucam quam apud Matthæum eosdem esse istos Salathielem & Zorobabelem, ut potius, contrarium ex ipsimet ratione Genealogiæ scribendæ, quam uterque Evangelista secutus est, separatim alter ab altero, colligi à nobis debeat. Nam diversa ista utriusque Evangelistæ ratio, præsertim per se efficere, ut Matthæus, qui scilicet non tam exacte hac in re versari curavit, ut Lucas, suas habuerit,

quod

quidem ipsi Sacræ Veteris Testamenti historiæ alicubi, de quo sciant Zorobabel Salathielis filius vocatus fuerit, ut supra à nobis indicatum fuit. Sequitur alia objectio, quod scilicet parum sit verisimile, quod eodem tempore in stirpe Nathanis multo plures generationes extiterint, quam in stirpe Solomonis. Incipiendo ab eo loco genealogiæ, post quem plures non apparet illum in Solomonis stirpe, quæ in conciliatione ista à Matthæo enumerata potius, prætermissam fuisse. Hæc objectio est satis levis. Primum propter id, quod etiamsi ea de re nihil aliunde constet, tamen verisimile est, Matthæum, in tertia parte suæ Genealogiæ, ut constaret numerus ille 14 generationum, non paucas prætermisisse. Deinde, & quidem multo firmius respondetur, nihil impedire, quin in duabus diversis stirpibus eodem tempore, id est, per idem temporis spacium, generationum numerus sit valde dispar. Habemus hujus rei exemplum luculentissimum in stirpe Jagellonica, & Austriaca. A nato enim Vladislao Jagellone, usque ad natum Sigismundum Augustum pronepotem ipsius, numerantur anni plus minus 163. at rursus, à nato Maximiliano 1. Imp. ad natum Philippum secundum Hispaniæ regem ejus similiter pronepotem, non numerantur nisi anni circiter 70. Adeo, ut totidem generationes hic extiterint 70 tantum annorum spatio, quæ illic centum sexaginta trium. Itaque nihil mirum videri debet, etiamsi nulla descendentium prætermissa fuisset à Matthæo stirpis Solomonicæ à jam dicto loco incipiendo, tamen non conveniret numerus illarum generationum, cum numero illarum stirpis Nathanicæ, à Luca descriptæ, eodem temporis spatio, sed novem circiter generationibus minor esset. Quod nihil est, præ eo, quod etiam posse ostenditur exempla à nobis modo allata: præsertim cum spatium ibi fere triplo longius fuerit, quam hic, in exemplis, inquam, istis quæ attulimus. Non est etiam reticendum id quod superius attigimus, quod apud Matthæum post Zorobabelem nullus nominatus invenitur, cujus nomen conveniat cum veris Zorobabelis descendentibus, enumeratis prædicto loco Par. libro 1. cap. 3. Hoc enim omnino indicare videtur, saltem post Zorobabelem, Matthæum non naturalem & veram Solomonicam stirpem enumerasse, sed legalem fortasse aliquam, quæ eadem sit cum stirpe Nathanica, quam Lucas enumeravit. Et quia superius diximus, nobis verisimilius videri, illos omnes binomines fuisse, quam quod Abiud, qui à Matthæo ponitur Zorobabelis filius, ab auctore libri Paral. prætermissus fuerit, cum alterutra ex illis rationibus sit objectio ista dissolvenda, liberum sit non obstantibus quæ supra diximus, unicuique facere, quod quidem attinet ad sententiam nostram, utram velit istarum rationum sequi: cum alioquin ex iis, quæ ante à nobis disputata sunt, & postea fortasse afferentur, satis constet, Matthæum veram & naturalem Solomonis stirpem in Genealogia Christi à se descripta secutum fuisse. Non relinquo etiam propter viri autoritatem, aliam objectionem, quæ fieri posse videtur conciliationi isti, quam nos amplectimur. Augustinus enim libro Quæst. Evangelicarum cap. 5. teste eodem Sixto in loco ante indicato, quamvis nondum haberet, Historiam de ratione, quomodo Eli legalis Josephi pater fuerit, ab Africano fuisse tam luculenter descriptam, tamen novit modum istum conciliandi Evangelistas, quippe qui ut paulo ante docuimus, in ipsa Ecclesia notus & receptus esset: sed postea tamen eum non probabat, quia verba legis Deut. cap. 25. ubi dicitur, *Erit autem primogenitus quem peperit, stabit nomine fratris sui defuncti, ne deleatur nomen ejus ex Israële*, ita interpretabatur, ut voce nominis intelligeretur nomen quo defunctus vocabatur, nempe in casu, de quo agimus, nomen Eli, ita ut secundum legem illam necesse fuisset, ut Jacobi filius naturalis, ex ea quæ uxor Eli fuerat natus, vocaretur Eli: quod cum non evenisset, quippe cum non Eli sed Josephus vocaretur; censuit eo in loco Augustinus, rationem istam Evangelistas conciliandi rejiciendam esse. Sed postea rem melius considerans, vidit voce nominis illud minime significari, sed ea voce declarari debere, eum qui primogenitus ex matrimonio isto fuisset, haberi & appellari filium simpliciter defuncti prioris, mariti suæ matris, & consequenter, potius illum maritum patrem ejus perpetuo nominandum. Hæc, inquam, Augustinus animadvertit, & seipsum emendans scripsit eodem libro secundo Retractationum cap. 12.

Credimus deinde satis per nos responsum ad ea fuisse quæ videantur posse objici conciliationi illi quam ipsi maxime probamus. Ubi illud etiam non videtur ad aliquam conciliationis illius confirmationem contemnendum, quod præstantissimi quidam viri attingunt. Illud est, quod Lucas non perinde ac Matthæus in sua Genealogia exponenda usus est generandi verbo, sed tantum sic; Josephi τοῦ Ἠλὶ id est simpliciter, *qui fuit Eli*, ut scilicet hac ratione posset patrem, quamvis non naturalem, ejus loco ponere, tanquam enim verum est, videlicet eoque eum, cui semen suscitatum fuerat, generasse illum, qui post ipsius mortem ex ejus uxore natus fuerit, & tamen illum ejus esse, & quidem ex legis decreto, filium. Est enim obiter hic monendum etiamsi Lucas in istis verbis Eli nomen non posuerit, tamen illud ex præcedentibus repetendum esse. Dixerat enim ante, *Erat autem Jesus quasi annorum 30 ut putabatur filius Josephi*. Itaque cum postea subjicit statim, *qui fuit Eli*, subaudiendum est sine dubio *filius*. Quæ vox ab ipso brevitatis & elegantiæ causa, in tam longa generationum enumeratione omissa ac merito fuit omissa. Quanquam nihil est opus repetitione ista ex præcedentibus vocis *filius* in loco isto, cum hæc phrasis exempli causa, Josephus Jacobi, ita per se posita, significet, tum apud profanos, tum vero apud ipsos sacros autores, Josephum Jacobi esse filium. Habemus insignem exemplum in Evangelio, inter cætera in filiis Zebedæi Jacobo & Johanne Apostolis. Illi enim simpliciter vocantur alicubi Zebedæi, genitivo scilicet casu, numeri singularis, hujus nominis Zebedæus, ut apparet de Jacobo cap. 10 Matthæi, & cap. 3 Marci. Hoc igitur in Sacris Literis ipsis receptissimum est, ut cum vir aliquis, seu mavis, homo aliquis masculini generis, alicujus esse dicitur, is, cujus esse dicitur, sit ejus pater. Quemadmodum in fœminis, is, cujus aliqua esse dicitur, ejus maritus est. Quod si ii, qui volunt non dictum fuisse Josephum Eli, hoc est Græce τοῦ Ἠλὶ, propterea quod Eli fuerit Josephi socer, haberent exemplum aliquod quo id confirmarent, tolerabilior esset ipsorum opinio. Sed nullum, ni fallor, habent. Inveni tamen quod Matthias Flaccius Illyricus, qui istius est opinionis, est ex numero illorum, qui quamvis velint in Ochozia stirpem Solomonis defecisse, tamen nihilominus arbitrantur à Luca genealogiam non Josephi sed Mariæ describi. Inveni, inquam, quod is ut illam suam prædictam sententiam firmaret dictum fuisse Josephum esse τοῦ Ἠλὶ, quamvis Eli non pater, sed socer Josephi esset, motus exemplo quodam ex Actis Apostolorum petito, cap. 7. 16, ubi Stephanus vocat Hemor τοῦ Συχέμ, cum tamen legatur, Sichem non fuisse patrem sed filium Emor, ut habetur Gen. cap. 33. & Josue cap. ultimo. Ex hoc enim Flaccius sic infert: Quemadmodum in isto loco Actorum Sichem genitivo casu positum, non significat, ut solet, patrem, sed filium, ita & in loco apud Lucam cap. 3. non est mirum, si Eli genitivo casu positum, non patrem declaret, sed socerum. Et sane ante ipsum Illyricum fuerunt viri docti, qui in illo loco verborum Stephani censuerunt addendum verbis Græcis non filii, ut in vulgata editione legitur, sed patris inter quos est is, qui in Bibliis, quæ vulgo Vatabli dicuntur, eas annotationes fecit, aut collegit, quæ habentur in Novo Testamento, hominemque secutus in sua translatione secutus est Beza. Verum nos aliter omnino sentimus, cum habeamus pro significatione

peculiariter, ut nomen generandi cum possimus & ab alio accipere rectum, filium significare posse. Nec credimus usquam alibi ejusmodi phrasim cum significatione illa reperiri. Sed quia hac ratione videremur, nisi aliud diceremus, arguere Stephanum & Lucam falsitatis, cum, ut dictum est, constet, Sichem fuisse filium Emor, necesse est ut aliquid præterea dicamus & ostendamus quomodo debeat locus accipi, & tam Stephanus quam Lucas à suspicione falsitatis vindicari. Atque hac occasione nobis oblata, cum nihil idem locus videatur aliquid falsi ad historiam pertinens continere, de hoc etiam agemus, quod superius explicare omisimus, cum nominatim de iis ageremus, quæ, quod attinet ad historiam, falsa videntur deprehendi in Novi Testamenti scriptis. Jam vero altera illa, quæ in Stephani verbis falsitas esse videtur, hæc est, quod ait, patres Israelitarum translatos fuisse ad Sichem, & positos in sepulchro, quod emit Abraham pretio argenti à filiis Emor. Nam certum est, sive hoc de Jacobo intelligatur, sive de filiis ejus Israelitarum patriarchis, non ita rem se habere. Nam Jacob quidem, ipsius ante mortem jussu, translatus fuit post mortem ex Ægypto, sed in terram Chanaan, & sic non in Sichem. Præterea, sepulchrum in quo positus fuit, ab Abrahamo quidem fuerat emptum, verum non à filiis Emor, sed ab Ephrone Hittæo: quemadmodum de his aperte constat Gen. 23. 49 & 50. Rursus, si de filiis Jacobi sic locus accipiendus, tunc invenimus quidem, quod Joseph translatus fuit post mortem in Sichem, ut legitur prædicto cap. ultimo libri Josuæ. Et ossa ipsius, quæ ex Ægypto Israelitæ in terram Chanaan transtulerunt, ibi in Sichem, inquam, fuerunt sepulta, & quidem in sepulchro empto à filiis Emor ut habent Stephani verba, sed quod tamen ab illis non Abraham, ut verba ipsius habent, sed Jacob emerat, quod apertum est & ex dicto loco libri Josuæ, & ex altero à nobis antea citato cap. videlicet 33 Gen. Quocirca videmur vix posse inveniri via, quomodo falsitas aliqua, in illa parte historiæ à Stephano recitata, non inveniatur. Primum igitur hac de re agemus, deinde de priore, quam commemoravimus, falsitate explicabimus.

Primo igitur loco dicimus una cum aliis doctis viris, præsertim vero cum Beza in suis annotationibus in locum istum, nihil cogere, ut Stephani verba referantur ad Jacobum, sed satis ea vera esse, & videri debere, si referantur ad patres tantum Israelitarum. Et quamvis non possimus ostendere alium ex patribus præter Josephum in Sichem fuisse sepultum, id tamen satis esse posset ad vindicanda à falsitate Stephani verba. Frequens est enim satis apud omnes probatos auctores, & apud ipsos scriptores sacros figura synecdoche, adeo ut vera sint verba illa, *patres nostri qui translati sunt in Sichem &c.* quamvis plurali numero patres nominentur, modo unus ex patribus eo translatus fuerit. Sed præterea, ut citatum inveni apud Bezam, habemus Hieronymi testimonium, qui in Epitaphio Paulæ testatur, in Sichem fuisse sepulchra aliorum Patriarcharum Jacobi filiorum, seque illa suis ipsius oculis vidisse. Quare etiamsi id in Sacris Literis scriptum non inveniatur, cum ex altera parte nihil, quod ei adversetur, ubi scriptum deprehendatur; non est ullo modo abroganda fides tanto viro, & quod prudens sciens tam aperte mentitus fuerit suspicandum, quemadmodum vere mentitus fuisset, si nullius alterius præterquam Josephi ex patribus illis ossa in Sichem fuissent sepulta. Ulterius autem progrediendo & ad id respondendo, quod objicitur, sepulchrum illud in Sichem positum, non ab Abrahamo sed à Jacobo emptum fuisse, dicimus dupliciter responderi posse. Primum hic potuisse evenire, id quod verisimillimum esse supra ostendimus, ut evenerit in loco Matthæi cap. 27, ubi Jeremiæ nomen legitur, cum tamen certum sit verba Prophetæ illic citata non Jeremiæ esse sed Zachariæ. Diximus enim plane esse verisimile, ut à Matthæo nullum positum fuerit Prophetæ nomen, quod postea scholiastes aliquis in margine adscripserit, idque tandem irrepserit, ut solet evenire, in ipsum contextum, quod utrumque casu scilicet à scholio istud factum esse potuerit, & Jeremiæ nomen Evangelistæ verbis additum fuisse explicuimus. Itaque & hic facile evenire potuit, ut in verbis Stephani à Luca scriptis simpliciter legeretur, *quod emit*, nullo addito expresse emptoris nomine, quod scholiastes aliquis supplere voluerit, & nomen Abrahami adscripserit, (cum subaudiendum tamen esset Jacobi nomen, ibidem paulo ante expressum,) propterea quod pro certo haberet, inter illos translatos, ut sepelirentur, Jacobum esse numerandum, ut quidem ipsa Stephani verba ferre videntur. De Jacobo enim legerat ille, cum ut ante diximus, & loca citavimus, fuisse positum post mortem suam in sepulchro quod Abraham emerat. Nam quod ad alia ille non animadverterit, quæ cum hoc non conveniunt, & sunt in ipsis Stephani verbis occurrentia, nihil esset mirum. Nam quæ audacia & incuria tenuerit supplere verba Stephani, eadem fieri potest ut de quibusdam Stephani verbis haud diligenter cogitaverit, neque quicquid ille illi dixit, cum ipsa historia contulerit. Hæc nos diximus supplendo, id quod à Beza hoc in loco est annotatum, quem hactenus tamen legimus auctorem hujus primæ responsionis. Alter porro modus respondendi est, quod nihil vetat, ipsius Abrahami nomine non quidem ipsum Abrahamum, sed Jacobum ejus nepotem intelligi; hac nempe ratione, ut Abrahami nomine significetur Abrahami posterus, & perinde sit ac si scriptum fuisset, quod emerant posteri Abrahami id quod verum esse deprehenditur, cum Jacob id fecerit. Nam quod nomine alicujus ejus posteritas, seu aliquis ex ipsius posteris intelligatur, hoc satis tritum est in Literis Sacris. Nam solum Israelis nomen hoc quod dicimus comprobat. Nemo enim nescit, nomen illud fuisse Jacobo Patriarchæ ab Angelo impositum, & tamen passim Israelis appellatione simplici, non modo ipse Jacob, sed ejus posteritas, nulla ipsius Jacobi ratione tunc habita, nisi quatenus fuit auctor posteritatis suæ, significata invenitur. Nomine etiam Davidis, non ipsum nunc Davidem, sed vel posteritatem ipsius, vel aliquem ex posteris, ut Messiam, significatum fuisse deprehendet, quisquis legerit Jeremiæ caput 33. 15. & cap. 34. & 37 Ezechielis, nec non cap. 3 Oseæ. Nam apud Jeremiam loco prædicto, Davidis nomine posteritas Davidis significata est: in reliquis vero locis Messias seu Christus diserte David vocatur. Sciendum est autem hanc falsitatis suspicionem in nomine isto Abrahami, quod in isto Stephani verbis legitur, tam fuisse apud aliquos momenti, ut dixerint, Stephanum quidem dixisse & Lucam scripsisse nomen Jacobi, non autem Abrahami, sed postea nescio quo pacto immutatum fuisse: quod tamen nobis probari non potest. Atque etiam ob similem causam, cur illud nobis non probetur, censemus satius esse secundum modum objectioni isti respondendi amplecti quem modo exposuimus ac verisimilem fecimus.

Jam igitur censemus, per ea quæ diximus satis factum esse prioris falsitatis suspicioni. Nunc videndum est de altera, & quomodo potuerit Stephanus dicere, & Lucas scribere Emor Sichemi; cum tamen Sichem, ut phrasis omnino ferre videtur, non pater sed filius Emori fuisse legatur. Dicimus igitur nihil incommodi esse, id quod sane miramur, alios quos hactenus legimus non animadvertisse, si dicamus hunc fuisse, non tantum patrem Sichemi, ut scriptum erat, sed etiam filium, filium inquam ejus, qui vocaretur eodem isto nomine, quo ipse vocavit filium suum, quamvis id scriptum nusquam legatur: non enim omnia, quæ in Novo Testamento dicuntur, licet pertinentia ad Veteris Testamenti Historiam, quamvis verissima sint, in ipsis Veteris Testamenti libris, quos hodie habemus, consignata leguntur. Quæ de re supra à nobis satis diligenter ac copiose pro præsenti disputatione disputatum est. Quod si quis hanc sententiam sequi nolit,

nec

nec satis habent; ut credat, Emoris patrem Sichem nominatum fuisse, quod ita ipsius Stephani verba sonant, poterimus aliter etiam respondere, ac dicere, illud τοῦ non denotare nec patrem nec filium, sed locum unde Emor esset. Sic enim simili loquendi modo invenimus, dictos viros Ninive Lucæ cap. 11. 32. pro eo quod est, viri Ninivitæ. Est enim sine dubio vox Græca Νινευὶ isto in loco Genitivi casus. Sic etiam Judicum cap. 8. 5. scriptum invenitur; *Dixitque viris Succoth*: ubi similiter nihil dubitandum est, quin vox Succoth sit Genitivi casus. Constat autem idem illo in loco, qui una cum præcedente apud Lucam multos alios sibi similes in Sacris Literis habent, esse viros Succoth, quod viros ex loco isto ita nominato oriundos. Tremellius & Junius quæ posse subintelligi, non patrem aut filium sed principem. Videtur enim probari posse ex historia sacra, præsertim vero ex cap. 34. Gen. Emor fuisse principem istius loci Sichem dicti. Quanquam ibi hoc diserte non habetur, sed tantum quod esset princeps loci illius. Afferunt etiam isti hanc phrasin ab Hebræis usurpari, ut nomen quod ab alio regitur, si sit nomen loci, indicet eum, qui nomine à quo regitur significatus fuerit, principem esse loci eo nomine significati quod regitur. Sed cum nullum exemplum hujusce rei proferant, non audemus nos istam sententiam & explicationem eorum amplecti: præsertim cum ipsimet, si quis eorum verba diligenter consideret, aliud nihil audeant affirmare, nisi quod hæc constructio unius nominis ab altero recti, usitata sit apud Hebræos, quod nullum prorsus dubium habet, non autem usitatam esse, ut in tali constructione nomen principis subaudiatur, quæ de re hic agitur. Ex illis omnibus apparet, facile posse depelli à Stephano & Luca omnem suspicionem falsitatis in toto isto loco, eoque eo nullo pacto, per ullam similitudinem quæ lateat inter se habeant, posse probari, non longe esse à verisimili, quod cum Lucas dicit, Josephi τοῦ Ἠλὶ intellexerit Josephum Eli fuisse generum.

Jam igitur concludimus, ex commemoratis à nobis conciliationibus illarum duarum genealogiarum Christi quæ apud Matthæum & Lucam leguntur, eligendam esse eam, quæ statuit, ab utroque quidem Evangelista genealogiam Josephi mariti Mariæ matris Christi descriptam fuisse, sed tamen à Matthæo per patrem naturalem dicti Josephi, à Luca vero per patrem legalem. Quod quantum attinet ad legalem patrem, cum duobus modis præcipue id intelligi posse, vel scilicet, quod Josephus filius fuerit ejus adoptivus, vel quod propterea fuerit filius, quia patri illi suscitatum in eo fuerit semen, libentius illi secundo modo adhæremus, quam alteri: tum quia prior modus non adeo usitatus erat, neque ita omnino filium alicujus quenquam faciebat, ut modus posterior; tum vero quia posterior modus, ut diximus, testimonium satis amplum ab Historia & Antiquitate habet, in ipsa Josephi persona, prior vero non habet. Sed nobis sententiam istam sequentibus, restat adhuc pertractandum tertium caput, quod fecimus, difficultatum, quæ in illis duabus genealogiis inveniuntur, & ex illis proficiscuntur. Nempe, quod si verum est, Josephi tantum genealogiam ab utroque Evangelista fuisse descriptam, & nullo modo ab utrovis eorum genealogiam Mariæ matris ejus, quemadmodum satis supra demonstravimus, non apparet cur illud ab illis factum fuerit, nisi velimus adversus id, quod uterque ipsorum aperte docet, statuere, Christum revera ex Josepho natum fuisse. Id quod alioqui etiam videtur ex eo persuaderi, quod diserte Christus ex semine Davidis natus fuisse dicitur, ut habetur 2 Tim. cap. 2. 8. & in initio Epistolæ ad Rom. Hæcque fuit potissima causa, cur invaluerit apud plerosque ea sententia, quod à Luca Mariæ matris Jesu genealogia fuerit tradita, ab eoque ostensum, eam, ex qua Christus revera est natus, à Davide ortum duxere; unde merito concludi possit, ex semine Davidis Christum esse natum; id quod de Genealogia, inquam, Mariæ à Luca descripta, cum multi alii, quemadmodum & nobis, non probarent hinc factum est ut fuerint, qui non veriti sint affirmare, quicquid apud Lucam & Matthæum de conceptione ex Spiritu Sancto Domini Jesu, in utero ipsius Mariæ legitur, adulterinum esse & additum. Indeque non pauci sunt inter Germaniæ inferioris appellatos Anabaptistas, qui id asseverare pergunt. Alii vero, ad solvendam hanc difficultatem, dicunt, istis fuisse ostendere, Josephum etiam suum à Davide duxisse. Hinc enim quam sequi, quod similiter Maria mater ejus ex eadem familia fuerit: de quibus duabus opinionibus, quid sentiendum sit postea clarius docebimus. Oportet autem prius statuere, quid sentiendum sit de eo, an Christus ex Josepho natus fuerit nec ne. Quanquam enim hoc nullum habet dubium, nisi velimus illis adhærere, qui censent, eam partem Historiæ, quæ apud utrumque Evangelistam tradit, sine conjunctione ulla Josephi cum Maria, præter eam quæ simplex matrimonium necessario facit, Christum conceptum & natum fuisse, esse adulterinam: tamen non est ad veritatem melius noscendam, alia etiam ratione, quid hac de re sentiendum sit, ostendere. Quapropter dicimus ex uno illo loco Esaiæ Prophetæ cap. 7. à Matthæo in testimonium allato, si ea considerentur, quæ de eo loco agentes superius satis prolixe disputavimus, nullo modo negari posse, & eum locum prædictionem continuisse, & continere ejus, quod futurum fuerat in Christo, & consequenter, Christum ex virgine natum fuisse, cum aperte ostenderimus, vocem illam Hebræam, quæ virgo ab ipso Evangelista, & ante ipsum à 70 Interpretibus reddita est, vere virginem significare, necessique esse, ut id in loco isto omnino significet.

Veruntamen, ut totum hoc mysterium melius intelligamus, videndum est nihilominus, an absolute necesse fuerit, ut Christus ex virgine nasceretur, præter eam necessitatem, quæ inde oritur, quod Deus ante sic statuerat: quemadmodum ex prædicto Esaiæ loco, ut à nobis factum est, perspicuo atque explicato, abunde constat. Dicimus igitur, quicquid plerique contra sentiant, nullam alioqui necessitatem fuisse, ut Christus omnino ex virgine nasceretur, id quod nobis, qui scimus quæ sit natura & essentia Christi, credere non admodum difficile videtur. Sed neque iis videri deberet, qui, cujus essentiæ Christus sit ignorantes, præter humanam naturam, divinam aliquam ab humana plane distinctam in eo constituunt. Nihil enim divina ista natura impedire sua vi, citra Dei consilium, potuisset, ne Christus alioqui secundum carnem ita nasceretur, ut alii homines nascuntur. Neque enim nativitas ista revera ac proprie ad naturam ejusmodi divinam pertinere poterat, aut illam ullo modo attingere, remanente perpetuo ipsa divina natura intacta & libera ab omni imperfectione naturæ humanæ, quæ illi fuisset juncta, quamvis humana ista natura consueta ratione producta fuisset. Nam si quis dicat, si Christus ex Josepho, & sic ex semine viri natus esset, futurum fuisse ut peccatum originale, quod vocant, haberet, quæ res ut in filio Dei inveniretur, qui ab omni prorsus labe debuit esse immunis, nimis absurdum atque adeo impossibile videri debeat; dicimus sententiam istam de labe originalis peccati, quæ trahatur ex eo, quod quis ex Adamo per virile semen propagatus fuerit, ita expositam & intellectam, ut labem dicatur propterea is contrahere, qui eo modo sit natus, libertatem nempe spiritualem, & quæ ipsum peccato penitus obstrictum faciat, ut hic intelligere est necesse, vanam esse, & nullo divinorum oraculorum testimonio suffultam: cum, ut alibi à nobis ostensum fuit, & si in illis perseveremus tradendis, quæ hactenus tradidimus, postea suo loco aperte ostendetur, aliud nihil, ipsum per se ex Adamo progenitum esse, secum mali afferat quam reatum mortis, ita ut is, qui ita natus fuerit, mori omnino necesse habeat; nisi singulari Dei gratia à tali reatu absolvatur. Atqui nemo

est, qui id posse aut ullo modo debeat affirmare, ipsum Jesum Christum morti necessario non fuisse obnoxium natura sua, immo necesse est fateri, Christum à nobis hac in parte nihil diversum fuisse, & propterea si aliqua ratione de eo dici possit, eum non fuisse morti necessario subjectum, oportere eum id ex Dei gratia habuisse, quemadmodum & de nobis censendum est dici aliquo modo posse; quemadmodum hæc docuimus in disputatione nostra cum Francisco Puccio de primi hominis mortalitate. Adde, quod si volumus, quemadmodum fere omnes, præter eos Anabaptistas qui Mennonitæ vocantur, qui non aliter sentire videntur, Christum videlicet ex substantia Mariæ matris suæ aliquid traxisse, summo naturam suam humanam, non alia ratione, quam alii homines ex ea habuisse, immo, ut multi sentiunt, multo magis à matre sua traxisse quam quilibet nostrum traxerit & trahat, necessarium est fateri, eum nihilominus, ut ex virili semine natus non fuerit, ex Adamo tamen fuisse prognatum, & ex ejus semine ortum; ac propterea non minus quam nos ex Adamo, quidquid illius traducis similiter traxisse. Apparet igitur, ni fallimur, seclusa Dei ordinatione ac voluntate, quæ fuit, ut Christus ex virgine nasceretur, ut ita fieret, alioqui nihil colligi, nihilque aut incommodi aut absurdi in eo futurum fuisse, ut ipse Dei filius & Christus ejus ex virili semine, si ita Deo placuisset, natus foret. Quæ si sententiam illorum nihilominus detestandam esse, & nos una cum aliis profitemur, qui volunt, eum ex ipso Josepho natum esse, non ob id detestamur, quod hic aliquid blasphemi invenimus, si rem ipsam per se tantummodo consideremus, sed quia opinio ista facit, ut in dubium revocentur ea, quæ à Matthæo & Luca, de Christo, ad reliqua ejus vitæ pertinentia scripta sunt, atque mortem, & exitum, & exaltationem ipsius sunt scripta, & breviter nihil ferme nobis relinquatur in ipsorum historiis. Nullum enim indicium habemus, quod ea, quæ uterque scripsit de Christo ex virgine nato, vel potius scripsisse affirmatur, suspecta esse debeant. Neque enim ullus codex, ullum exemplar invenitur, quod parte ista historiæ apud utrumvis eorum careat, nec ullius antiqui & probati scriptoris testimonium extat, quod illam nobis suspectam reddat. Sunt igitur omnes illi, qui nihilominus partem istam utriusque historiæ tam audacter rejiciunt, merito ac maxime culpandi; qui debuerant, si locorum intelligere non poterant, vel quomodo Christus ex semine Davidis natus esset, vel cur uterque Evangelista Josephi Genealogiam descripsisset, debuerant ingenue fateri ignorantiam suam, Deumque rogare, ut si id ad ejus gloriam pertineret, vellet eos ex his difficultatibus expedire. Istis igitur jam missis à nobis factis, videamus quid sentiendum sit de altera illa sententia, quod, si Josephus ex semine Davidis natus esse ostenditur, satis hoc sit ad probandum, quod Maria uxor ejus similiter ex Davide fuerit prognata, & consequenter ad ostendendum, quomodo Christus, quamvis non ex Josepho, sed ex ipsa sola natus, ex semine tamen Davidis natus fuerit. Inquiunt igitur isti, unamquamque mulierem debuisse nubere alicui ex familia patris sui, atque ita necesse fuisse, ut Maria esset ex familia Davidis, cum Josephus cui nupserat ejus familiæ esset; ad idque probandum citant postremum caput Libri Numerorum 36 ubi scriptum est, quod cum quidam ex tribu Manasse filias tantum reliquisset, quibus, ex voluntate Mosis Deique ipsius, adjudicata fuerat paterna hæreditas, adierunt quidam ex præcipuis illius tribus ad Mosen, & rogarunt ne permitteret, ut illæ puellæ alicui nuberent extra tribum ipsorum, ne videlicet, cum jam cœpta esset dividi terra illa, à Deo promissa, inter 12 illas tribus, & singulæ tribus suam propriam portionem à cæteris distinctam haberent, confunderentur portiones illæ, si bona unius tribus ad alteram transferrentur: quod sine dubio factum fuisset, si puellæ illæ hæredes alicui ex alia tribu quam Manassis nupsissent. Annuit his Moses, & statuit ut sic fieret, ut illi petierant. Unde factum est ut puellæ illæ nupserint filiis patruorum suorum, quæ res sine causa fit est, ut puto hoc, quod Moses tunc statuit, atque, ut ibi habetur, voluit perpetuum esse, arbitrati fuerint ita esse accipiendum, ac si Moses statuisset, ut, quemadmodum tunc factum est, unaquæque puella alicui ex sua paterna familia nuberet. Ubi tamen in eo manifeste errarunt, quod ad omnes filias Israelis id pertinere voluerunt, quod Moses dixerit de illis hæredibus saltem.

Jam vero quod ad illud pertinet, ut filiæ Israelis, de quibus illo in loco agitur, nubere deberent alicui ex familia sua paterna: quamvis id nullo pacto ita se habeat, sed tantummodo jussæ fuerint nubere alicui ex paterna tribu, videntur tamen Tremellius & Junius, id verum esse sensisse: cum in sua translatione versiculo 12. Hebraica verba ad hunc modum verterunt. *Fuitque possessio earum, conjuncta tribui ac familiæ paternæ earum.* Nam tametsi verum est, ut antea diximus, id factum fuisse in eo casu qui ibi recitatur, quod ista verba significant, ut scilicet puellæ illæ nupserint, non tantum in tribu, sed, etiam in familia paterna sua; tamen id casu, ut supra indicavimus, factum est, non autem quia Mosis decretum aliud ferret, quam ut nuberent in tribu sua paterna. Nec sine quidquam aliud viri illi ex tribu Manassis à Mose petierunt. Propterea etiam, neque in ipsis verbis Hebraicis habetur conjunctio illa. Eam enim Tremellius ac Junius de suo addiderunt, & locus ita legi debet. *Fuitque possessio earum conjuncta tribui familiæ paternæ earum.* Quæ verba, sine conjunctione illa, aliud nihil significant, nisi habitam fuisse rationem, ut bona illa remanerent in tribu illa paterna. Poterant autem duo illi, alioquin eruditissimi, & satis oculati admodum viri, animadvertere, similiter supra vers. 8 mentionem fieri & tribus & familiæ, cum ea tamen significatione, ut tribus tantum ratio haberetur. Nam & ipsi ibi in translatione sua verba Hebraica sic reddiderunt, *Alicui è familia tribus suæ paternæ nubito*; alii, conjunctionem illam *ac*, fortasse libenter addidissent, sed non potuerunt id facere, ut versiculo 12 fecerant. Nempe quia prædicto versiculo 8 contra quam fiat versiculo 12 familia prius nominatur, & postea tribus. Neque enim poterat ibi dici, *Alicui è familia ac tribu sua paterna.* Supervacaneum enim est, ubi dixeris è familia paterna, addere etiam è tribu. Nemo enim tam fatuus est, qui nesciat eum, qui sit ex eadem familia paterna, necessario quoque ex eadem tribu esse. Agnoscendum est igitur Mosem eo in loco usum fuisse hac phrasi, ut familiam quidem & tribum paternam simul nominaret, modo familiam modo tribum prius nominans, ut indicaret eum, cui nubere filia hæres debebat, debuisse esse ex aliqua familia tribus paternæ suæ, seu tantum, quod plane idem reipsa significat, qui esset ex tribu paternæ suæ familiæ. Concludimus igitur, ex supra dicto loco Numer. cap. 36. nullo modo posse colligi, quod exposita ab Evangelistis genealogia Josephi mariti Mariæ matris Christi, & ostenso, quod Joseph ipse esset ex familia Davidis, sequatur, simul expositum, atque ostensum fuisse, Mariam ejus uxorem ex eadem familia fuisse, cum caput illud, ut diximus, non loquatur quidquam de eadem familia, sed tantum de eadem tribu, quod attinet ad decretum ibi commemoratum, & si de eadem tamen familia loqueretur, non pertinet decretum illud nisi ad filias hæredes. Quod autem Maria mater Jesu hæres fuisset, neque ab Evangelistis ullo modo indicatur, neque aliunde id ulla ratione constat. Cum tamen necessarium videatur, si Evangelistarum intentio fuisset, ut ex eo, quod Joseph è familia Davidis esse ab ipsis dictus fuisset, intelligeretur, Mariam quoque ex eadem familia fuisse prognatam, ut aliquid aperte indicarent de eo, quod hic omnino requireretur, Mariam scilicet fuisse hæredem.

Quid

Quid igitur dicemus? cum & hujusmodi, uti certe cum aliis [illegible] videntur communem illorum, qui [illegible], quod utrumque Evangelistam [illegible] eam partem Historiæ, quæ tradit Christum ex Maria sine viri conjunctione natum esse, nec ullo modo [illegible] Mariam ex familia Davidis fuisse, imo nos desint argumenta, ex quibus videtur posse concludi, eam neque ex ista familia, neque ex tribu Juda fuisse ortam. Quæ hic commemorare, præsertim, cum ipsa, ut verum fateamur, parum firma nobis videantur, nihil est necesse. Quid igitur, dicemus? quam caussam afferre poterimus, cur Josephi tantum Genealogia descripta ab utroque Evangelista fuerit, & quidem, ut nobis videtur, ab altero legalis, ab altero vero naturalis ejusdem Josephi propagatio; cum tamen interim certum sit, natum esse Christum, cujus ratione Josephi genealogia describitur, ex matre tantum Maria sine Josephi ipsius conjunctione. Necesse est omnino aliquid aliud excogitare, ad difficultatem istam & scrupulum eximendum. Hinc factum est, ut quidam ætate nostra (nam quod id superioribus seculis excogitatum ab aliquo fuerit, non legi) dicerent, quamvis verissimum sit, ut Evangelistæ ambo isti testantur, Christum, sine conjunctione Josephi cum Maria matre ipsius, natum fuisse; non tamen hinc sequi, ne ex semine quidem ipsius Josephi fuisse natum. Ajunt enim nihil impedire, quominus sine conjunctione ulla Josephi cum Maria, potuerit Christus ita DEO operante, nihilominus ex Josephi semine concipi ac nasci, & propterea, quia ita factum fuerit, [illegible] ipsi tam diligentem fuisse utrumque Evangelistam in genealogia Josephi describenda, adduntque necessario ita sentiendum esse: alioqui nulla ratione ostendi posset, quomodo Christus ex Davidis semine fuerit natus, cum tamen id sacra oracula aperte testentur. Quanquam vero hæc illorum opinio, & absurda alioqui, & indigna quodammodo ipso DEO videatur, tamen negari non possit, quin, hac ratione ei dubitationi videatur occurri, quam postremo commemoravimus, de Christo nato ex semine Davidis. Nam quod ad illud attinet, quod utrumque Evangelista tradit, è Spiritu Sancto conceptum & natum Christum fuisse, non videtur omnino cum illorum opinione pugnare, qui volunt propterea è Spiritu Sancto conceptum & natum fuisse, licet ex Josephi semine conceptus & natus fuerit, quia nihilominus ea in re Spiritus Sancti opera intervenerit, nulla videlicet interveniente virili conjunctione. Veruntamen, quibusdam omissis, quæ dici possent adversus illa, pro illorum opinione disputata, satis esse volumus in præsentia ostendere, istam opinionem, quam nos plane rejicimus, quamvis vera esset, non tamen tollere difficultatem propositam, de ratione cur Evangelistæ nostri tam accurate Josephi genealogiam nobis tradiderint. Nam si id fecissent propter id, quod ista opinione continetur, sine ullo dubio id aliquomodo indicassent. Verum non modo id non fecerunt, neque ullum indicium nobis dederunt quod aliqua ratione Spiritus Sancti ope ex Josephi semine natus fuerit Christus, sed contra ea dixerunt, ex quibus contrarium videtur omnino debere colligi, prout unicuique totam historiam apud utrumque legenti constare potest. Et profecto eventus ipse id verum esse ostendit quod dicimus, cum omnes fere ex ipsorum Evangelistarum Historia collegerint, atque intellexerint, Christum nequaquam ex Josephi semine fuisse ortum. Itaque opinione illorum rejecta, jam tandem tentemus, an aliquid invenire possimus, quod difficultatem, de qua agimus omnino tollat. Non est autem ut admodum in hac re quærenda laboremus, cum non pauci præstantissimi viri, quid sentiendum sit, scriptum reliquerint. Inter quos præcipue videtur mihi commemorandus scriptor quidam, de quo superius mentionem fecimus, ad aliud propositum duo ipsius loca citando, quæ huc maxime pertinent. Is est auctor Responsionum ad Orthodoxos, quæ Justino tamen [illegible] habere, cum tamen [illegible] Justini esse possit, ut superius, [illegible]. Jam scriptor iste, in ante citatis Responsionibus ad quæstionem 66. & 133. hanc difficultatem [illegible], [illegible], ait, Propterea Christum dici Josephi filium, quia sit filius ejus uxoris, & non ex alio ullo viro natus. Inquit enim: Quocunque modo Deo placeret alicui dare liberos, sive per ipsam cum uxore conjunctionem, sive [illegible], jam eum censendum esse revera filium ejus. Ubi tamen nullus alius pater nominari ulla ratione potest, certum esse videtur, quod ex aliqua muliere natus ejus sit filius, cujus ea est uxor, cum vir & uxor censeantur esse unum corpus & una caro, quemadmodum Scriptura loquitur. Ad cujus rei confirmationem, & simul ad declarationem aliquorum testimoniorum, de Jesu Christi ex Davide propagatione, considerandum diligenter est, quod uterus seu venter uxoris, ipsius mariti uterus seu venter dicitur; & hujusce rei testimonia non pauca in Vetere Testamento. Sed nos uno capite 28 Deuter. erimus contenti; ubi versiculo 4, 11, 18, & 53 habetur diserte hæc phrasis, cum Moses cum viris Israelitis loqueretur, *Fructus ventris sive uteri tui*, pro eo quod est filius, seu filii tui: ut expresse, præter rationem ipsam quæ ubique id docet, prædicto versiculo 53 explicatum habemus. Si igitur uterus, seu venter uxoris, ipsius mariti uterus ac venter esse censetur, sequitur necessario, ut quidquid ibi conceptum, quidquid inde natum fuerit, modo ne alius quispiam ejus conceptionis & ortus auctor dici ullo modo queat, ad ipsum maritum pertineat. Propterea Psal. 132 scriptum est, Deum jurasse Davidi, quod è fructu ventris ejus sessurus esset aliquis in ejus solio, qui locus, sine ulla dubitatione, ad Christum pertinet; id quod & ipsi Judæi facile concedunt intelligentes tamen Christi nomine non Jesum Nazarenum, sed alium quempiam ab ipsis adhuc expectatum: & Petrus Apostolus aperte docet, cap. 2 Actorum Apostolicorum versu 30: quamvis, ut mox dicemus, ille paulo aliter verba ipsius Psalmi citare videatur, quam in ipso Psalmo leguntur. Prius enim dicendum est, considerandum omnino esse, quomodo loquutus fuerit Spiritus Sanctus in Psalmo illo, inquiens, Ex fructu ventris Davidis, ut scilicet, propter ea, quæ modo diximus, satis indicaretur, fore, si ex muliere aliqua, quæ ad aliquem ex familia Davidis pertineret, id est ejus uxor esset, nasceretur Christus. Irenæus certe lib. 3. cap. 27. multum ponderis in eo ponit, quod in prædicto Psalmo minime fuerit dictum, ex fructu lumborum Davidis, sed, ex fructu ventris Davidis, ut ostenderetur inquit, eo in loco, *de ortu non ex viro*, sed ex muliere verba fieri. Quanquam, nisi fallor, & si recte memini, ipsa Irenæi verba indicant, ita illum rem intellexisse, ut Maria ipsa mater Jesu esset ex familia Davidis, & propterea ejus uterus, Davidis uterus dici posset. Non autem ut nos censemus, & sine dubio verum est, quia Maria uxor alicujus ex familia Davidis fuerit.

Sed interim tamen animadvertendum est, quod Petrus sæpe dicto loco Actorum Apostolicorum 2 capitum, mentionem faciens illius divini jurisjurandi, de quo prædicto Psal. 132 clarum testimonium habetur, non ait, *de fructu ventris ejus*, id est, ventris Davidis, sed *de fructu lumbi ejus*, ita ut videatur vana consideratio illa, quod venter Davidis in eo jurejurando fuerit commemoratus: præsertim si addatur id quod Irenæus commemorat, quod non sit dictum de fructu lumbi. Apparet enim ex Petri verbis non minus illo in loco dici posse *de fructu lumbi*, quam *de fructu ventris*; etiamsi in Psalmo sit ventris tantum diserta mentio. Et sane mirum videtur quod Irenæus scriptor non minus diligens quam eruditus, verba ista Petri non observarit. Immo omnino statuendum est, quod is locum optime inspexerit, & aliter legerit, atque hodie in exemplaribus omnibus, tam Græcis quam

Lumbis legatur. Cujus etiam rei habemus fere apertum indicium in editione Syriaca. Ibi enim nulla penitus mentio lumbi fit, sed tantum ventris. Ubi obiter (quod tamen ad rem nostram aliquomodo pertinet) notandum est, in eadem Syriaca editione desiderari verba illa, *secundum carnem*, quæ in codicibus tam Græcis quam Latinis leguntur. Et certe cum verba illa non habeantur in Psalmo ipso, neque etiam in alio quodam loco, ad quem Petrus similiter respexisse affirmari possit, id est cap. 7. lib. 2 Samuelis, verisimile omnino videtur, cum Petrus ipsum Dei jusjurandum & promissionem commemorat, non addidisse de suo duo illa verba, quamvis illa rectissime alioquin addi possint, atque adeo alibi reipsa addita inveniantur, ubi fit mentio de Christo ex Davidis semine, sive ex Patribus Judæorum progenito, seu mavis ex ipsis Judæis, ut locis supra à nobis citatis ad Rom. cap. 1, & 9. Unde potest aliquis conjicere, propter testimonium Irenæi, & Syriacæ editionis, quemadmodum fortasse duo illa verba, *secundum carnem*, additia sunt, sic non mirum videri debere, si aliqua mutatio illo in loco Actorum Apostolicorum evenerit in voce *ventris*, pro qua substituta fuerit vox *lumbi*. Verumtamen, quia non libenter sine necessitate nec ipsi recedimus, nec cuiquam ut recedat consulimus, in locis Novi Testamenti à vulgata exemplarium Græcorum & Latinorum lectione, propterea videndum erit, quomodo pro re constitui possit, quod in libro Actorum legi debeat *lumbi*: tamen nihilominus hoc nihil obest ei rei quam jam constituimus, quod scilicet Christus nullo modo ex semine, proprie loquendo, ipsius Josephi sit natus, & quod nulla verisimilitudo appareat, quod Maria mater Jesu ex ipso Davide prognata fuerit: quod postremum propterea commemoramus, quia, eo non obstante quod Irenæus scripsit & passim traditur, non desunt qui dicant, infantem, qui in utero matris concipitur, non ex semine viri tantum, sed ex mulieris etiam semine simul concipi, in qua sententia Medici vulgo esse videntur. Dicimus igitur, & sic, quod hactenus diserte non fecimus, simul explicabimus, quomodo intelligendum sit, quod Christus ex semine Davidis fuerit natus, dicimus inquam, ob id quod ostendimus, dici merito posse, Christum fuisse Josephi filium, quamvis ex ipsius semine revera non sit conceptus & natus, ob id videlicet tantum, quod Maria, ex qua vere natus est, ejus uxor fuerit, similiter dici posse, Christum ex semine Davidis, sive ex lumbis Davidis fuisse ortum, quia Josephus, cujus filius esse dicitur, revera ac proprie semen Davidis fuerit, & ex lumbis Davidis prognatus. Quanquam si quis velit Medicorum sententiam, quam ante commemoravimus, amplecti, & omnino statuere, id quod fortasse verum est, mulieris semen concurrere ad infantis conceptionem, seu mavis, sine semine mulieris conceptionem istam non fieri, dici hic potest, non minus uxoris semen & lumbos, dici posse semen & lumbos mariti ejus, quam venter dicatur, quemadmodum superius aperte docuimus. Non est tamen sine consideratione prætereundum, quod tametsi in Novo Testamento habeantur locutiones istæ *Ex semine*, &, *E lumbis Davidis*, eæ tamen, ni fallor, non inveniuntur in ipsis divinis promissionibus Veteri Testamento contentis. Quare eo nihilominus redimus, ut una cum Irenæo moneamus, id non sine mysterio factum esse, etiamsi, ut dictum fuit, in ipsa hujus rei causa aliquantum ab Irenæo dissentimus. De loco Psalmi 132, jam dictum est, quod ibi diserte, non lumbi aut seminis sed ventris fiat mentio. In loco porro 2 Sam. cap. 7, secundum veritatem Hebraicam, viscerum diserte mentio fit, quod non minus mulieri partum concipienti atque edenti, quam viro illum generanti convenit. Nec enim minus potest dici homo è visceribus maternis, quam paternis exiisse. Jam alibi, ut apud Hieremiam cap. 23. & 33, ubi Christus promittitur, & quidem, quamquam verba non [illegible] sonant, ex ipso Davide, nulla fit mentio expressa seminis, seu lumbi Davidis, sed tantum inquit Deus, *Suscitabo Davidi semen*, ita ut nihil aliud requiratur, quam ut Christus ad Davidem pertineat. Pertinere autem jam ostendimus, cum docuimus quomodo filius Josephi sit, licet revera ab ipso non generatus, cum Josephus ab ipso Davide prognatus fuerit: quæ quidem causa est, ut diximus, cur uterque Evangelista tam diligens fuerit in eo ostendendo, itaut, sive naturalem sive legalem ortum ipsius Josephi spectemus, omnino appareat ipsum à Davide genus suum duxisse. Sed dicet interim aliquis, si nihil necesse erat, seclusa ipsius Dei voluntate atque decreto, ut Christus è Spiritu Sancto conciperetur, cur tamen id factum est, atque hac ratione difficultatibus tota res involuta? Ad hoc dicimus, Deum hac ratione duo efficere voluisse. Unum, ostendere in Christi persona non esse spectandum, ex cujus semine revera natus fuerit. Alterum, nobis specimen quoddam exhibere ortus ac nativitatis nostræ quatenus Christi sumus, & sic quatenus spiritualiter nascimur; quemadmodum videmus ab Apostolis, præsertim Paulo & Petro, ea quæ pertinent ad veram mortem & resurrectionem ipsius veri corporis Jesu Christi, accommodari ad mortem spiritualem nostram, qua mori peccato debemus, & ad resurrectionem itidem spiritualem, qua renovamur ut in vitæ novitate ambulemus, ut habetur apud Paulum præcipue cap. 6, ad Romanos. Sed interim objiciet aliquis: Si Deus, ut primo loco dixisti, ostendere voluit, nihil esse curandum ex cujus semine revera Christus natus fuerit, cur tamen adeo expresse promisit, & ab ipso promissum fuisse Apostoli commemorant, Christum ex Davide prognatum iri? Adeo ut non modo non paucis in locis diserte scriptum habeamus, istud ipsum quod dicimus, quemadmodum antea ostensum fuit, sed etiam inveniamus ipsum Christum, Davidem, non modo Davidis filium, fuisse appellatum. Nam de ipso nomine Davidis, egimus superius ad aliud propositum locum Ezechielis, itidemque locum Oseæ Prophetæ. Respondemus, id factum propterea fuisse, ut Judæi seu Israëlitæ, quibus Christus seu Messias promittebatur, non haberent ullam excusationem, si, cum exhibitus illis suo tempore fuisset Christus, eum non agnovissent nec recepissent, quippe quod Deus ut promisit sic etiam effecit, ut Christus ita natus fuerit, ut unus quisque merito & existimare & affirmare possit eum è Davide fuisse prognatum, & sic non deesse illi hanc notam, quam illi Deus adhibere voluit, ob prædictam, ut diximus, causam, non autem quod alioqui quicquam necesse esset, ut Christus ex Davide potius, quam ex alio quopiam à Davidis familia distincto, ortum suum duceret. Immo ne necesse quidem erat, ut Christus ex aliqua muliere, vel alia quavis ratione ex hominibus propagaretur: sed tantum necesse erat, considerata ratione quomodo per Christum Deus nos servare vellet, ut is revera esset homo. Ad hominem autem constituendum nihil necesse est, eum ex homine nasci, id quod tum experientia, tum ratio, & consensus prudentium virorum manifeste docet. Nam quod attinet ad experientiam, videmus ac scimus omnes, Adamum patrem omnium hominum, verissimum hominem fuisse, & tamen is ex nullo homine prognatus fuerit, sed ab ipso Deo creatus. Quod vero attinet ad rationem & consensum virorum prudentium, scimus non minus ad hominis essentiam constituendam non requiri, ut is ex homine aliquo nascatur; sed ipsius essentiam eo constare ac contineri, quod sit animal rationale, seu mavis, substantia sensu ac ratione prædita, ubi igitur mihi talem dederis, jam hominem verissimum habebo, etiamsi ex nullo homine prognatus fuerit. Quare, ut alia multa omittamus quæ dici tota hac de re possent, quippe quod ea, quæ dicta à nobis fuerunt, satis esse videantur, concludimus tandem, totam illam difficultatem, quæ oriebatur ex duabus illis Christi Genealogiis ab Evangelistis descriptis, nullius momenti esse, neque ob illam magis, quam ob duas alias priores, quicquam dubitandum esse de fide ipsorum Evangelistarum ac veritate, hac quidem in parte, unde similiter concludimus jam nihil superesse, quod nobis persuadere possit, scriptores Novi Testamenti

minus

autem a se aliquid scripsisse. Et sic absoluta tandem erit examinatio primæ causæ, cur fortasse quæ scriptis Novi Testamenti fidem adhibendam non esse suspicari possit, jamque ad secundam causam, Deo bene juvante, accedendum tandem nobis est. Tametsi non ignoramus alia multa, præter ea quæ à nobis commemorata sunt, objici à nonnullis Novi Testamenti scriptis, potissimum vero scriptis Evangelistarum, ex quibus suspicari merito quis posse videatur, ne historia in ipsis contenta non sit vera, de quibus si voluissemus, ut quidem decrevi, ea diligentia disputare, qua de aliis multis quæ commemoravimus, disputatum à nobis est, nimis multum temporis in ea re consumere opus fuisset, propterea satius esse duximus, cum præsertim ex illis, quæ à nobis examinata sunt, possit quilibet pius & Christianus homo conjicere atque intelligere, cujusmodi sint objectiones istæ quæ scriptis Novi Fœderis fiunt, easque à nobis dictis, fortasse per similitudinem quandam, veram solutionem petere aliquem ex istis objectionibus, quas non attigimus, satius, inquam, esse duximus, jam ulterius progredi, cum unicuique merito videri possit, nos nimis diu in tractanda hac prima causa versatos fuisse.

Secunda igitur causa quam fecimus, ut merito videri queat alicui libro fidem adhibendam non esse, ea est, si de auctore ipsius libri minime constat. In qua causa examinanda, ejusque examinatione ad rem nostram accommodanda, duo nobis facienda sunt. Primum, considerandum nobis est, quam vim causa ista habeat & quanti momenti ea sit. Deinde inquirendum, An illa in eo, de quo quærimus, locum nec ne habeat. Itaque quod ad illud attinet, quod priori loco proposuimus, videtur omnino ignoratio auctoris alicujus libri impedire, quominus tali libro fides adhibeatur, sive in rebus historicis, sive in iis quæ ad doctrinam pertinent. Nam quod attinet ad historiam, certum est, potissimam causam, cur libro alicui, quicquid sit narrati, ea in parte fides habeatur, esse, quod ejus scriptor recte noverit ea quæ ibi narrantur: vel quia ipse præsens fuerit, vel quia ab iis, qui præsentes fuerunt, audierit, vel quacunque alia ratione ad veram notitiam & cognitionem suæ narrationis pervenerit. Atqui hoc nullo pacto sciri à nobis potest, nisi simul sciamus quisnam fuerit ipsius libri scriptor; ad quod præterea necesse est ut sciamus, an iste talis homo fuerit, quem non sit verisimile scientem prudentem voluisse mentiri. Quod vero attinet ad ea quæ ad doctrinam spectant, non videtur posse negari, necesse esse, si scriptori alicui credendum à nobis sit, scire, eum fuisse peritum ac doctum ejus sive scientiæ, sive artis, seu denique facultatis ad quam ista referuntur. Verum hic quoque non apparet, quomodo possimus istud rescire, ubi quisnam fuerit scriptor iste ignoraverimus. Veruntamen considerandum est cum ratione, tum experientia duce, quod, quamvis negari non possit, quin ignoratio ista Scriptoris, possit ipsa per se ista impedimenta afferre quæ commemoravimus, & propterea digna sit, de qua à nobis diligenter quæratur, utrum ea in scriptis Novi Testamenti locum vel habeat, vel habere posse videatur: tamen ex altera parte facile fieri posse, ut dignissimæ talesque causæ adsint, cur alicui libro fides haberi queat, & porro debeat, etiamsi ejus scriptor plane ignoretur. Quicquid enim paullo ante diximus scitu necessarium esse, ad fidem libro alicui adhibendam, & videri haberi non posse, si scriptor libri ignoretur, id totum nihilominus sciri à nobis potest, modo testimonia fide digna habeamus, vel quod scriptor ejusmodi fuerit, quem non sit verisimile aut falsum fuisse, aut quemquam fallere voluisse: etiamsi aliqua ejus nomen ad notitiam nostram non pervenerit; vel quod, quicunque tandem eum librum scripserit, vera nihilominus ea sint quæ in eo leguntur. Ratio enim apertissime dictat, ejusmodi testimonia satis esse ad fidem libro alicui conciliandam, ubicunque in Scriptoris nomen ignoretur. Jam quod attinet ad experientiam, exempla multa librorum non sacrorum, unde fortassis quædam illustria peti possent, plus satis exemplorum, eorumque valde illustrium habemus in ipsis libris sacris. Sunt enim inter ipsos Veteris Testamenti libri non pauci, & historiam, & doctrinam continentes, quibus ab omnibus verum divinarum rerum scientiam confitentibus, semper integra fides adhibita fuit, & quorum testimonio, ipsi Sacri Novi Fœderis scriptores, adeoque Christiani omnes, uti non dubitant, quorum tamen quis fuerit auctor plane ignoratur. Et ne Judæi quidem ipsi, alioquin in ejusmodi rebus curiosissimi, & tamen non superstitiosi, cum interim tamen illis ipsis scriptis summam perpetuo habuerint fidem, quinam ipsorum auctores fuerint, audent vel affirmare, vel in plerisque dubitanter, saltem asserere. Ex horum autem librorum numero est liber Josue, liber Judicum, libellus Ruth, duo libri Samuelis, duo libri Regum, & alii, quos silentio prætereamus, libri tantum Jobi adhuc mentionem facientes, quippe qui valde insignis liber sit. Sive ipsam historiam spectes, sive doctrinam multiplicem, non sine prophetico afflatu spiritu, quæ in eo continetur: & tamen quis librum illum scripserit, nullo modo certo unquam sciri à quoquam potuit, & tamen non modo is liber summo communiter in pretio est, tum apud Judæos, tum apud Christianos, & quantumvis difficilis atque obscurus, eximiam atque irrefragabilem auctoritatem apud utrosque semper habuit, sed etiam habet is liber comprobationem apertam ac manifestam in ipsis Sacris Novi Testamenti scriptis. Primum enim Paulus Apostolus priore Epistola ad Corinthios cum locum & verba tanquam divinitus scripta, auctore interim non nominato, quæ tamen non nisi in libro Jobi leguntur, nempe cap. 5. & 13, ea verba sunt de Deo ejusmodi, *Qui comprehendit sapientes in astutia eorum.* Ubi interea animadvertendum est, in vulgata Latina editione Paulini loci, non legi, ut in loco Jobi, *Qui comprehendit*; sed, *comprehendam.* Ex quo audacter pronunciare posse videamur, mendosam esse vulgatam istam lectionem loci Paulini, præsertim cum ipsius nullum vestigium inveniatur in Græcis codicibus, & ipsa Syriaca translatio cum Græcis exemplaribus plane consentiat, habens ut illa, *Qui comprehendit*, quemadmodum apud Jobum legitur. Ex quo apertius confirmatur omnino testimonium illud à Paulo citatum, ex illo Jobi loco petitum fuisse. Deinde vero Jacobus in Epistola sua cap. 5, non obscure mentionem facit istius Jobi historiæ, ipsamque ut verissimam commemorat, inquiens: *Sufferentiam Jobi audistis, & finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est.* Ex quibus verbis apparet, illum Jobi historiam pro vere factis habere, & quæ ibi Deo tribuuntur, à se ut verissima sic notatu dignissima judicari. Apparet igitur fieri posse, ut libro alicui, res quantumvis magnas atque arduas, vel ad historiam, vel ad doctrinam continenti, merito possit fides à nobis haberi, atque adeo id facere debeamus, etiamsi ipsius auctor penitus ignoretur; quod expresse docere ac tradere hic voluimus, ut quemadmodum alibi fecimus, ita & hic rei ipsius veritatem aperire, quantum in nobis est, non negligamus. Non autem quia hac ratione difficultatem, quam nobis afferre hæc secunda causa possit, aliquomodo devitemus. Jam enim, Deo bene juvante, ostensuri sumus, eam in plerisque ac fere omnibus Novi Testamenti scriptis, nullum locum habere, & admodum evidenter constare, aut certe facile conjici posse ac statui, quinam fuerint illorum scriptorum auctores. Ad illud igitur aggrediemur, quod posteriore loco in hac secunda causa nobis faciendum proposuimus, quodque majoris momenti est, & proprium hujus loci ac disputationis, dicimus, tantum abesse, ut de auctoribus librorum Novi Testamenti, de plerisque, inquam, dubitari possit, quinam fuerint, & affirmari eorum auctores nobis certo nota non esse, ut nullus unquam

liber fortasse scriptus fuerit, de cujus auctore tam certo constet, quam de libris Testamenti Novi. Est siquidem talis, ut sic dicerem, certitudo petenda potissimum ex rebus duabus. Una est, testimonium eorum, qui vel tunc temporis, vel paulo post vixerunt, cum liber scriptus fuit. Altera est, consensus hominum judicio præditorum, de eo quod liber continet aliquid statuere valentium, consensus, inquam perpetuus ac diuturnus, quod libri auctor is fuerit, qui esse dicitur. Atqui utraque hæc res, sine ullo dubio, apertius atque uberius locum habet in Novi Testamenti scriptis, quam in ullo alio libro vetere. Multa enim sunt testimonia hominum, qui non longe ab ea ætate, immo etiam quidam eo ipso tempore vixerunt, quo, si non omnia, pars tamen aliqua illorum scriptorum edita est, ex quibus satis constat, auctores eos fuisse scriptorum illorum, qui esse dicuntur, ut præcipue ex Ignatii Epistolis colligi potest. Quæ licet fortasse, ut ad nostras manus pervenerunt, nonnullis in locis sint contaminatæ: tamen satis constat, illas alioqui non esse adulterinas, maxima quidem ex parte. Verum Ignatius, Johannis Apostoli & Evangelistæ discipulus fuisse, constantissime à veteribus traditur. Post ipsius vero Epistolas, habemus Justini, Irenæi, & Clementis Alexandrini opera, ex quibus testimonia ejusmodi colligi possint. Fuerunt autem tres illi scriptores, eo ordine quo ipsos recensuimus, alius post alium, non ita procul ab Apostolorum temporibus, ut multos alios omittamus pervetustos scriptores, ex quibus iisdem talia testimonia peti queunt: sunt enim ipsorum scripta, quæ ad manus nostras pervenerunt, quamvis, ut ex multis indiciis constare potest, non plane adulterina, contaminatiora tamen etiam, quam esse diximus Ignatii Epistolas. Jam de communi consensu, eoque perpetuo ac diuturno, cordatorum ac peritorum hominum, quod auctores maximæ partis ac potissimæ Testamenti Novi ii sint, qui esse hodieque creduntur, & qui à nobis supra in prima causa examinanda expositi sunt, non est quod quisquam, ne leviter quidem, dubitare possit: ut facile intelligere poterit, quisquis libros veterum Christianorum evolverit, & nominatim libros Ecclesiasticæ historiæ Eusebii, cognomento Pamphili, pervestigaverit, ex quibus facile deprehendet, usque ad ipsius ætatem, id est per spatium ducentorum & quinquaginta, atque eo plus, annorum, ex quo scripta Novi Fœderis edita fuerunt, ab iis, qui Christianam religionem profitebantur, nihil dubitatum fuisse, quin quatuor Evangelia, Acta Apostolorum, Epistolæ Paulo inscriptæ omnes, excepta illa una quæ est ad Hebræos, prior Petri Epistola, & prima Johannis, ab iis revera scriptæ fuerint, à quibus scriptæ esse feruntur, adeo, ut quamvis non deessent, qui Pauli Epistolas rejicerent, tamen non propter id rejicerent, quod ab ipso Paulo Apostolo scriptas esse diffiterentur, immo ob hoc ipsum auderent id facere, quod Apostolus Paulus earum auctor esset. Ajebant enim, eum apostatam fuisse, & desertorem divinæ legis, cui calumniæ obnoxium ab ipso initio eum fuisse, non obscure docet historia Actorum Apostolicorum. Exstat autem testimonium illud, quod diximus, de Pauli Epistolas rejicientibus, apud Eusebium lib. 3. cap. 21. Atque hic obiter monemus, quia sæpius ejusdem Eusebii auctoritate deinceps nobis utendum erit, cum numerus capitum librorum ejus, historiæ Ecclesiasticæ non idem sit ubique in Latinis, quas habemus, ejus operis translationibus, nec fortasse in editionibus Græcis, nos in citando sequutos numerum ac divisionem, quæ habetur in translatione Johannis Christophorsoni, quandoquidem eam nos tantum habemus, eaque una utimur. Idem porro quod apud Eusebium in prædicto loco legitur, habetur etiam apud Irenæum lib. 1. cap. 26.

Sed quia in Bibliotheca Sancta Sixti Senensis lib. 7, ex Augustino annotatum legimus id, quod indicat, etiam ante Eusebii tempora fuisse celebres aliquot homines, qui de quibusdam libris Testamenti Novi dubitarunt, an ab iis fuerint scripti, quorum nomina in fronte gerunt, id quod videtur pugnare cum eo quod paulo ante asseruimus, aliquid, antequam ulterius progrediamur, ad hoc respondendum nobis esse censuimus. Sunt autem homines illi celebres, quod diximus, ii, qui Manichæi vocati sunt, quorum dux & auctor Manes seu Manichæus, circa Eusebii tempora vixit, imperante (ut conjici potest) Diocletiano. Jam igitur respondemus, Manichæum illum, quamvis alioqui celebrem, vix numerari posse inter eos qui Christianam religionem profitebantur, ut intelligi potest ex iis, quæ de eo memoriæ prodiderunt tum Eusebius lib. 7. cap. 25, tum vero Socrates lib. 1. cap. 17. Unde etiam facile est colligere, hominem istum, si quis contenderet illum omnino inter eos numerandum, qui Christi religionem profitebantur, de libris talibus, id est, an essent vere auctores scriptorum Novi Fœderis illi qui esse perhibentur, nec cogitasse quidem; sed de eo cogitare demum cœpisse eos, qui posterioribus annis ab eo denominabantur, quos, facile est conjicere, alias ac diversas ab auctore illo suo sententias in religione sequutos fuisse: atque sectam primum animadvertisse, non pauca scriptorum Novi Testamenti loca, suis sententiis maxime adversantia esse, & propterea, ut auctoritatem illorum minuerent, dicere cœpisse, non eos fuisse illorum scriptores, qui esse dicebantur. Quandoquidem alioquin de ipsorum scriptorum auctoritate dubitari à quoquam merito nihil potuit, quemadmodum à nobis in superiore causa examinanda demonstratum est. Mirum autem procul dubio omnibus videri debet, cum de libri alicujus auctore minime dubitari soleat, quin is sit qui esse traditur, nisi aperta & valida aliqua ratio contrarium suadeat atque ostendat, inveniri tamen homines, qui aut dubitent, aut etiam negent illos fuisse scriptores librorum Novi Testamenti, quorum nomina ipsi inscripta gerunt; quamvis nullam, nec firmam, nec evidentem rationem afferre possint, cur id faciant. De iis, qui à Christiana religione vel professione vel animo sunt alieni, ab eoque dissentiunt, ut vitam & mores suos ex illorum librorum præscripto componant, non adeo mirandum videtur; nec nos sane cum ejusmodi hominibus nunc rem habemus: sed si id ab iis fiat, qui Christianam religionem & verbis & moribus profitentur, cum quibus ut ab initio præfati sumus, in tota hac disputatione nobis res est, id sane valde mirum videri debet, cum, ut dictum fuit, si causæ considerentur, propter quas statuendum sit, auctorem alicujus libri ejusque nomen certum esse, eæ potissimum, & multo uberius, quam in ullo alio libro, in Novi Fœderis scriptis locum omnino habeant. Sed dicet fortasse quispiam, tu ipse tamen non videris diffiteri, quædam esse scripta Testamenti Novi, in quibus causæ illæ non habeant locum, ea videlicet quæ paulo ante, in iis recensendis, ubi prædictæ causæ vigent, omisisti, nempe Epistolam ad Hebræos, Epistolam Jacobi, secundam Petri, secundam & tertiam Johannis, Epistolam Judæ, & Apocalypsin. Ad hoc primum dico, etiamsi concederem, librorum omnium scriptorum auctores esse incertos, ac proinde (quamvis ex hoc illud non sequatur, ut ante diximus) ipsorum auctoritatem similiter esse incertam, id tamen non tam multum momenti haberet, ad quidquam de Christianæ religionis dogmatis, nec ne statuendum. Cum nihil sit revera in scriptis illis, quod in reliquis, quæ multo plura sunt, & de quorum auctoribus dubitari non posse diximus, non similiter inveniatur. Deinde dicimus, posse nos ostendere, de bona ipsorum parte jam vix dubitari posse, si quis probabilitatem, ut hic fieri debet, sequi velit, quinam fuerint ipsorum auctores. Nos omittemus interim, quod modo indicavimus, non propterea auctoritatem detrahendam esse ulli ex scriptis istis, etiamsi eorum auctor nesciatur. Ut igitur hoc, quod nunc quodammodo proposuimus, suo loco exequamur ac præstemus, recte

erit,

rere, ut per singulos Novi Testamenti libros, eo ordine, quo illos dispositos habemus, percurrentes, aliquid nominatim de communiter auctorum dissentamus, & aliis respondeamus, si quæ sint quæ objiciantur, ad ostendendum non eos esse auctores quibus inscribuntur.

Primum igitur occurrit de Matthæi Evangelio, seu de eo Evangelio quod inscribitur secundum Matthæum, videre, an aliquid afferatur ad probandum Matthæum Jesu Christi Apostolum, non fuisse scriptorem illius historiæ. Antequam tamen aliud faciamus, repetendum hic est, cum agitur, an sciatur nomen illius qui librum aliquem scripsit (de hac enim re in secunda causa, quam nunc tractamus, agitur) non esse intelligendum nominis voce seu appellatione ipsum nudum nomen, sed personam ipsam, de qua dubitatur, an ipsa, an vero alius quispiam librum, de quo agitur, scripserit, & propterea cum de ipso Evangelio, quod Matthæo inscribitur, quæstio est, an vere illius scripti auctor sciatur, non quæri simpliciter, an auctor Matthæus nominaretur, sed, an auctor fuerit Matthæus ille, qui in numerum 12. Apostolorum à Christo fuit cooptatus. Jam quod Evangelium illud à Matthæo isto minime fuerit scriptum, tria, ut quibusdam placet, indicare videntur, illi vero quidam, ut refert Sixtus Senensis, non multo ante citato libro 7. suæ Bibliothecæ Sanctæ, partim fuerunt Manichæi, partim quidam nostri sæculi Anabaptistæ. Prima igitur ratio, quam prædicti afferunt, ad ostendendum Matthæum Christi Apostolum, non fuisse scriptorem ejus libri, hoc est, quod in libello isto cap.9. ubi mentio diserte ipsius Matthæi Apostoli, cum primum à Christo vocatus est, & se sequi jussus, ac postmodum Apostolus declaratus, fit inquam ipsius mentio, tanquam personæ diversæ ab eo qui Evangelium illud scripsit; quippe qui tanquam tertia, ut loquuntur, persona nominetur, nec dicatur, vocavit me nomine Matthæum, ut videretur debuisse scriptum esse, si ipse Matthæus scriptum illud edidisset, sed scriptum legatur; *Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine &c.* Nam quod quidam, ad hanc objectionem respondentes, ajunt, Johannem similiter in suo Evangelio, de cujus auctore, & quin revera Johannes Apostolus ejus scripti auctor fuerit, nihil dubitatur, de seipso, in tertia persona, loqui, seipsum non semel nominantem appellatione illa discipuli quem diligeret Jesus, hoc non videtur satis esse, ad confirmandum, Matthæum similiter potuisse de seipso in tertia persona scribere; immo exemplo isto, ejus quod fecit Johannes Apostolus in sua Evangelica historia, magis videtur confirmari objectio prædicta, indeque suaderi, Matthæum Apostolum non fuisse scriptorem Evangelii, quod ipsius esse creditur, cum verisimile omnino sit, si scriptor illius historiæ fuisset Matthæus ille à Christo vocatus, & in tertia persona à scriptore nominatus, subjecturum alicubi postea scriptorem fuisse, illum, quamvis in tertia persona nominatum, fuisse quidem illius historiæ scriptorem. Nam Johannes id fecit. Cum enim, videlicet ut dictum est, non semel, antea seipsum in tertia persona nominasset, antequam suæ scriptioni finem imponeret, ad ipsum finem declarare voluit, illum ipsum in tertia persona nominatum, & discipulum quem Jesus diligeret appellatum, fuisse scriptorem illius ipsius historiæ, inquit in cap. ultimo §.24. *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc, &c.* Alia igitur ratio quærenda est respondendi ad objectionem illam, Johannis Apostoli exemplo omisso, quod potius objectionem illam validiorem facit. Itaque dicendum est, notum fieri debere, quod qui illa objectione usi fuerint, eam, ut exempla non pauca prophanorum scriptorum indicare possunt, non infrequens res sit, ut scriptor alicujus historiæ de seipso, in ipsa historia tanquam de tertia persona loquatur. Sed omissis scriptoribus prophanis, unus sacer scriptor Moses illum, quisquam satis esse potest adhibet ad respondendum objectionem illam diluendam, & quidque similitudinem ostendendam, ut alios sacros scriptores missos faciamus, de quibus partim jam constat, partim pro certo habemus, eos fuisse auctores scriptorum, in quibus de se, tanquam de tertia persona loquuntur. Moses enim nullibi in quinque illis libris, quos ipse scripsit, præter primum, in quo ipsius, ut puto, mentio non fieri potuit, mentio, de se ipso mentionem facit, & semper ac perpetuo in tertia persona. Nam si quis sit forsasse, qui dubitet, an Moses revera libros illos scripserit, præter perpetuam ac constantissimam famam atque sententiam, apud omnes cujuscumque generis scriptores, qui testes sunt Mosem ipsum illa scripsisse, probat id ipsum Christi inexpugnabilis auctoritas, cum alibi, tum cum Sadducæis respondens de resurrectione mortuorum, ait; *An non legistis in libro Mosis, super rubum quomodo dixerit illi Deus &c.* ut habetur Marci cap.12.26: apparet enim evidentissime, Christum ibi citare locum Exodi, qui est secundus ex illis quinque libris cap.3.§.6. & tamen videris quod librum illum, librum Mosis appellat, quamvis in eo ipso loco, quem citat, Mosis mentio in tertia persona fiat. Nam, si quis excipiat, potuisse librum Mosis, librum istum appellari à Christo, etiamsi Moses ipse illum non scripserit, eam videlicet ob causam, quod in eo Mosis acta scripta legantur, ne diutius in hac exceptione refellenda immoremur, legat ille quid Lucas de hac eadem re scripserit cap.20. Ibi enim inveniet §.37. ita ab ipso Christum loquentem inductum fuisse, *Quod vero resurgant mortui, & Moses ostendit secus rubum, sicut dicit &c.* Ecce Lucas diserte facit Christum affirmantem, ea, quæ in loco isto Exodi scripta leguntur, & nominatim verba illa, nomine Dei ibi prolata, *Ego sum Deus Abraham &c.* à Mose dicta, id est scripta, seu scribendo relata fuisse. Solent igitur scriptores, ut diximus, tam prophani, quam sacri, in historiis suis de seipsis, quatenus contingit ut ipsi ad historiam ipsam pertineant, in tertia persona loqui, idque partim modestiæ cujusdam causa, partim quia volunt historias suas ita legi, ac si a veritatis ore, ut sic dixerim, illæ manarent, & propterea de iis quæ scribunt nihil dubitandum esset.

Absoluta prima illa objectione, ad secundam venimus. Ea autem est, quod antiqui scriptores testantur, Matthæum Apostolum, Evangelium suum Hebraicis literis, Hebraicaque lingua scripsisse. Id enim primum antiquissimus scriptor Papias scriptum reliquit, quemadmodum testatur Eusebius historiæ Ecclesiasticæ libro tertio cap. ultimo. Idem testatus est Irenæus lib.3. cap.1. Idem, ut aliorum testimonia non pauca silentio prætereamus, testatus est postremo Hieronymus, in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum, qui etiam addit, ipsius Evangelii Hebraice scripti exemplum, sua ætate servatum fuisse in Cæsariensi Bibliotheca, indeque se exemplum sumsisse habuisse, quod si verum est, Matthæum Apostolum, suum Evangelium Hebraice scripsisse, videtur omnino statuendum, istud, quod hodie Matthæo inscriptum habemus, ab ipso minime fuisse scriptum. Cum multa docere videantur, Evangelium illud nostrum Græce scriptum fuisse, non autem ex Hebraico sermone in Græcum translatum. Affert hujusce rei indicia non pauca Matthias Flacius Illyricus, in præfatione sua in illud Evangelium, quæ sane magnam vim habere videntur, & partim etiam ab aliis ante ipsum considerata, & in medium allata fuerunt, inter ipsa vero illud videtur esse satis insigne, quod Hebraica quædam verba ibi exposita inveniuntur, ut capite 1 verbum Immanuel, cap.27. verba illa Christi cruci jam affixi; *Eli, Eli lama sabachthani.* Nam, inquiunt illi, si Hebraice fuisset ista historia scripta, nullo pacto fieri potuisset, ut ista interpretatio Hebraicarum vocum in ipsa subjecta fuisset. Sed præter hoc, quod fortasse aliqua ratione dilui potest, id mihi potissimum consi-

deran-

derandum videtur, quod contrarium statuere forte possimus ejus, quod Hieronymus in loco praedicto scribit, & affert ad probandum quod Euangelium illud Hebraice fuerit scriptum. Inquit enim hujusce rei indicium esse, quod in eo citentur loca ex Vetere Testamento, quae non habentur in Graeca editione, sed tantum apud Hebraeos. Nam potius videtur statuendum, ex citatione Veteris Testamenti agnosci posse, Euangelium illud Hebraice non fuisse scriptum. Etenim sine dubio, si Hebraice scriptum foret, quod potissimum propter Hebraeos factum fuisset (ut quidem illi ipsi ajunt, qui Hebraice scriptum fuisse contendunt) non fuissent citata loca, nisi ut plane in ipso Hebraeo fonte leguntur: & tamen aliter factum videmus, ut cap. 2, in citando loco Michaeae 5, ad probandum, quod Christus in Bethleem nasciturus erat, *Et tu Bethleem &c.* Aliter enim habet locus iste in ipso Hebraeo fonte, quam illic in Euangelio citatur. Capite etiam 21 ejusdem Euangelii, citatur locus ex Zacharia cap. 9, satis truncate, ut ita loquar, & quidem quibusdam verbis omissis, quae ad Christi praestantiam plurimum pertinent, illa inquam, *justus & servator*, quae in Hebraeo habentur. Alia, quae afferuntur ad probandum, Euangelium illud Graece scriptum fuisse, & ab aliis, potissimum vero, ut diximus, a Flaccio Illyrico colliguntur atque urgentur, non est cur nunc nos urgeamus, aut examinemus: potest unusquisque ipse istos scriptores per se consulere, quandoquidem nostrum potius est ostendere, quamvis concedamus, Euangelium illud nostrum, quod Matthaeo inscriptum habemus, fuisse Graece scriptum, non tamen inde sequi, hoc non illud fuisse quod Apostolus Matthaeus scripsit, quippe scilicet, quod Euangelium suum non Graece sed Hebraice scripserit. Cum enim breviter ostensuri simus, eo non obstante, quod scriptores a nobis paullo ante enumerati & indicati testantur, nullo pacto verisimile videri, ut Matthaeum Apostolus Euangelium suum Hebraice scripserit, sed omnino censendum eum id Graece scripsisse, idque illud ipsum esse, quod hodie una cum aliis Graece scriptum habemus.

Pauca quaedam authoris desiderantur. Reliqua prosequi author non absolvit.

F I N I S.

TRACTATUS
DE
ECCLESIA

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

In hoc opusculo continentur ista:

Pontificios sua dogmata & ritus, Ecclesiæ auctoritate, minime tutari posse, & Quæstionem de Ecclesia, quænam sive apud quos sit, non esse necessariam.

SOlent Pontificii, aut sua sponte, ut auctoritatem suis omnibus dogmatis & ritibus concilient: aut cum urgentur, ut testimonia proferant certa & indubitata, de veritate quorundam dogmatum, deque divina institutione, quorundam rituum apud ipsos receptorum, & in Sacris Literis minime expressorum: aut denique cum reprehenduntur, quod dogmata quædam & ritus habeant, ipsis Sacris Literis repugnantes, huc tandem confugere, ut dicant, Ecclesiam errare non posse, apud se vero esse Ecclesiam. Huic rationi occurrendum est, cum negando propositionem, tum vero maxime assumptionem. Propositio enim ista, Ecclesia errare non potest, non est absolute vera, cum nihil vetet, Ecclesiam in quibusdam errare, ut postea explicabimus. Assumptionem autem, quæ est, apud Pontificios esse Ecclesiam, Ecclesiam inquam Christi veram, & de qua propositio accipienda est, quomodo Pontificii probent, non inveniunt: id quod ostendere in promptu est. Sed de propositione, ut decet, prius agamus.

Si intelligere volumus, ac perinde nosse, an Ecclesia errare, necne possit, & quatenus: necesse est statuere, quid Ecclesiæ nomine intelligamus, vel potius ipsi Adversarii intelligant, intelligereve debeant, in ista ipsorum ratiocinatione. Jam certum est, ipsos Ecclesiæ nomine intelligere, aut certe intelligere debere, cœtus omnes aspectabiles eorum, qui salutarem doctrinam Christi tenent, ac profitentur, quos omnes cœtus ubilibet terrarum existentes, tanquam unum cœtum considerant, atque accipiunt. Hanc Ecclesiæ appellationem & significationem ipsi quoque admittimus, & frequenter eam in Sacris Literis inveniri agnoscimus: tametsi aliam etiam istius nominis significationem, in eisdem Sacris Literis, inveniri affirmamus, quam Pontificii non agnoscunt, sed potius eam tollunt, ut scilicet Ecclesia significet omnes, non professione tantum, sed simul etiam, reipsa Christi fideles, & revera pios, qui per universum orbem terrarum sunt sparsi, nec mortalium oculis, qui hominis cor inspicere nequeunt, certo apparent, quam ob causam non potest hæc Ecclesiæ significatio ad præsentem quæstionem pertinere.

Cum igitur adversarii dicunt, Ecclesiam errare non posse, intelligendum est, eos affirmare, cœtus omnes, vel universos aspectabiles, in orbe terrarum existentes, tanquam unum cœtum consideratos & acceptos, qui salutarem Christi doctrinam tenent, ac profitentur, errare non posse. Hæc propositio, simpliciter, & absolute accepta, non minus rejicienda est, quam admittenda, si secundum quid, & secundum potiorem partem accipiatur. Sicut enim nemini dubium esse potest, quin ubi salutaris Christi doctrina est, ibi in iis, quæ ad salutem æternam adipiscendam scire ac statuere sit necesse, errari non posse; sic certum esse debet, nihil prohibere, quominus ibidem errari queat, in aliis affirmandis, constituendisve, quæ non sunt hujus generis. Certe enim, sine illorum cognitione, salutaris Christi doctrina consistere potest. Ex quo consequitur, permulta esse posse, ad ipsam Christianam religionem aliquo modo pertinentia, tam in dogmatibus, quam in ritibus, de quorum veritate ac præstantia, Ecclesiæ judicio stare nihil cogat, ut pote in quibus Ecclesia ipsa errare queat. Permulta siquidem tam dogmata, quam ritus esse possunt, quæ aliqua ratione ad Christi religionem spectent, nec tamen ad salutem æternam consequendam quidquam de iis firmiter statuere, sit necesse. Hanc necessitatis & non necessitatis ad salutem distinctionem, tam in dogmatibus, quam in ritibus agnoscunt passim Theologi ipsi Pontificii, tametsi multo plura necessaria ex utroque genere faciant, quam facienda sint, de quibus non est hic dicendi locus. Satis enim est ostendisse non esse absolute verum, Ecclesiam errare non posse.

Quod si fortasse adversarii, Ecclesiæ nomine aliud quidpiam intelligant, idque excellentius, quam sint cœtus omnes hominum aspectabiles, tanquam unus cœtus accepti ac considerati, qui per universum orbem, salutarem Jesu Christi filii Dei doctrinam, tenent ac profitentur, cum dubium non sit, quin ipsi, ut antea dictum est, Ecclesiam illam inaspectabilem, quam soli vere pii homines, & Christo fideles constituunt, minime agnoscant, necesse est, hoc esse, ipsorum inventum sacris testimoniis nullo modo confirmatum. Cui tamen Ecclesiæ ab ipsis fictitiæ (si modo aliam quandam, ea quam diximus, præstantiorem, intelligant) nihilo magis quam veræ, & a nobis commemoratæ, ut in iis, quæ ad salutem æternam consequendam necessaria non sunt, errare nequeat, a Deo concessum fuisse, non probabunt unquam. Nam ne ipsi quidem inaspectabili illi Ecclesiæ, quæ vera est illa Christi sponsa & corpus, cujus ipse non voluntate modo, ac potentia sive potestate, sed omnino reipsa & actu servator est, quidquam amplius, quod huc pertinere queat, tribui invenies, quam, illam ab inferni potestate securam esse: ex quo id tantum colligi potest, eam in iis, quæ ad salutem æternam consequendam sunt necessaria, minime errare. Nam illorum tantum, non aliorum ignoratio, inferni potestati, id est, æternæ morti homines obnoxios reddit. Sed jam de argumentationis assumptione videamus.

Affirmant igitur Pontificii, apud se esse veram Ecclesiam, quod perinde est, ac si dicerent, se tenere ac profiteri salutarem Christi doctrinam, quemadmodum intelligi potest ex iis, quæ in examinatione propositionis diximus. Hoc vero quomodo probabunt unquam, nisi prius ostenderint, suam doctrinam cum divinis oraculis consentire, & sic ad examinationem Sacrarum Literarum deveniant, quam illa sua argumentatione ab Ecclesia sumpta, ut declinent, potissimum curant. At ajunt ipsi, Ecclesiæ esse notas quasdam, ex quibus ea facile agnosci queat, nec opus esse se torquere, in examinandis in hunc finem Sacris Literis, quas facile ad suam quisque sententiam confirmandam quilibet homo non malus, pertrahere posse: sed præstare ex notis illis perquirere Ecclesiam, eique inventa ejus doctrinæ, ut pote salutari, acquiescere. Ad hæc ita respondemus.

Primum dicimus, ex notis quibusdam velle cognoscere Ecclesiam, non autem ex eo, an habeat, profiteaturque doctrinam Christi salutarem, perinde esse, ac si quis hominem cognoscere vellet, non ex eo, an sit animal, ratione, ac mente præditum, sed ex quibusdam externis, & ad hominis essentiam ipsam constituendam minime pertinentibus. Et sane, quemadmodum ridiculum esset, si quis, cum dubitaretur, an

quoddam

quidam individuum (ut loquuntur) esset homo nec ne? ex externis quibusdam quantumvis hominis propriis, id hominem esse, demonstrare vellet, & interim adversario ostendenti, non esse id ratione & mente praeditum, respondere negligeret: sic ridiculum omnino est, cum Pontificii volunt ex istis Ecclesiae notis demonstrare apud se Ecclesiam esse, & interim respondere nobis negligunt, qui in promptu habemus ostendere, ipsos Christi doctrinam salutarem non habere. Nam si vel unum aliquod dogma, vel ritum in rebus ad salutem aeternam necessariis apud ipsos esse docuerimus divinis testimoniis contrarium, jam satis ostensum erit, eos Christi salutarem doctrinam minime habere, id autem & pridem abunde docuimus, & porro docere parati sumus, non de uno tantum dogmate aut ritu, sed de pluribus, immo de hoc ipso saepe nunc agitur, cum ipsi hoc argumentum ab eo, quod Ecclesia errare nequeat petitum, proponunt atque inculcant. Eo enim, ut ab initio attigimus, tunc uti solent, cum aciem nostrorum adversus se argumentorum retundere volunt.

Deinde ad id, quod dicunt de Sacris Literis, quod facile ab unoquoque, qui rudis non sit, ad suam sententiam confirmandam pertrahi possint, respondemus, si ita res se haberet, nihil certi de istis Ecclesiae notis statui posse, cum ipsae notae, si certae atque indubitatae esse debent, ex divinis testimoniis petendae sint. Divina autem testimonia, de quibus omnes, qui Christum profitentur, unanimiter consentiunt, nulla sunt praeter ea, quae Sacris Literis continentur.

Dicunt quidem ex ipsis quidam, Ecclesiae notas in Sacris Literis, quamvis alioqui admodum aptis ad plures ac diversos sensus accommodari, ita aperte consignatas extare, ut de illis nullum dubium esse possit. At nos vicissim affirmamus, ex multis sententiis, quas in Sacris Literis clarissimas, & cuilibet etiam rudi homini intellectu facillimas, ipsimet Adversarii extare fatentur, tanquam ex certissimis quibusdam principiis, una cum interpretatione aliarum obscuriorum sententiarum, veritatem eorum omnium, quae in controversiam venire possint, aliud ex alio deducendo colligi. Ac praeterea negamus, ex altera parte, evidenter extare consignatas in Sacris Literis, Ecclesiae notas illas, quas ipsi intelligunt. Nec mirum, cum nihil per se sit necesse, inquiri & agnosci veram Ecclesiam, & notae, quae in nostros sensus incurrunt, & de quibus an sint nec ne dubitari nequeat, omnino possunt esse communes, Ecclesiae etiam non verae, id est, minime salutarem Christi doctrinam habenti. Quod si ejusmodi sint, de quibus an adsint, necne, dubitari queat, adeo ut divinis testimoniis sit opus, ad utrumvis probandum, quomodo quaeso istae possunt notae appellari? Jam quod nihil per se sit necesse, ut vera Ecclesia inquiratur, & agnoscatur, id ex eo constat, quod ad salutem aeternam consequendam, tota scriptura teste, satis est Christi praecepta, sub spe ejusdem salutis ab ipso sibi dandae servare, seu mavis in Christum, qui sibi obtemperantibus vitam aeternam promisit, vere & ex animo credere, id est, ei plane confidere. Verum, ubinam, quaeso, est scriptum, Christum praecepisse, ut unusquisque inquirat, & noverit, quaenam sit vera Ecclesia? Nonne aperte constat, si quis salutarem Christi doctrinam teneat, illum consequenter vix agniturum statim, quinam sint ii, qui similiter salutarem Christi doctrinam habeant, ac profiteantur, quos supra diximus esse veram Ecclesiam, vel ut agnoscat non modo per se, sed ne ex consequenti quidem esse necessarium. Quid enim, quod ad cognitionem attinet, deesse potest ad salutem aeternam necessarium, qui salutarem Christi doctrinam teneat?

Quod si dicas, ad salutem necessarium esse, ut quis sit in vera Christi Ecclesia, & propterea necessarium simul esse, ut veram Christi Ecclesiam inquirat, & agnoscat, negabo consequutionem illam, praesertim si de ea necessitate loquamur, de qua hic agitur, id est, de necessitate per se. Nam tamen eo ipso quod Christi salutarem doctrinam habet, si jam vel ipso facto in vera Christi Ecclesia est, vel ut sit, non habet necesse inquirere, quaenam sit vera Christi Ecclesia, id enim, ut dictum est, jam novit. Unde apparet, quod ad cognitionem attinet, nihil aliud per se necessarium esse inquirere, & agnoscere, nisi quaenam sit Christi doctrina salutaris. Hanc autem, etiamsi ut in vera Christi Ecclesia sis, necesse est; non tamen usquam praescriptum est, ut eam a vera Christi Ecclesia petas. Cujus rei non alia ratio est, nisi, quia falsa plane & ridicula ac praepostera esset praescriptio ista, cum ad ejusmodi Ecclesiam cognoscendam, necesse sit prius cognoscere, quaenam sit Christi salutaris doctrina; quae doctrina cum ex divinis, & sic Sacrarum Literarum testimoniis omnino sit petenda, hinc necessario consequitur, rationem intelligendi & explicandi Sacras Literas, non esse, ad Ecclesiae judicium confugere: alioqui necesse esset, Ecclesiam esse cognitam, antequam illud cognitum esset, unde ipsa cognosci debet. Quod non modo longe absurdissimum est, sed manifestam etiam implicat (ut loquuntur) contradictionem. Eodem siquidem tempore, & cognitam, & non cognitam esse Ecclesiam, facit. Eadem absurditas apparebit, etiamsi concedatur non ex salutari Christi doctrina, quam habeat, ac profiteatur, sed ex notis quibusdam Ecclesiae propriis, ipsam Ecclesiam cognoscendam esse; cum, ut antea dictum fuit, si notae istae, certae atque indubitatae esse debent, id est, ejusmodi, ut ex illis Ecclesia Christi vera certo agnoscatur, necesse sit, illas ex ipsis Sacris Literis petere. Itaque quocunque te vertas, absurdissimum plane est statuere, Sacrarum Literarum interpretationem, ab Ecclesia petendam esse.

Ex his, quae breviter a nobis disputata sunt, arbitramur non obscure intelligi posse, quaestionem de Ecclesia, quaenam sive apud quos sit, quae hodie tantopere agitatur, vel inutilem propemodum esse, vel certe non esse necessariam, nisi quatenus docere quis velit, nihil esse, cur de ipsa Ecclesia inquirenda admodum solliciti esse debeamus, quemadmodum quam brevissime potuimus, hic facere conati sumus.

Clamabit fortasse quispiam, in hac sententia nostra necessario impietatem aliquam subesse, quandoquidem nihil certius sit, quam sacra oracula, Ecclesiam vehementissime commendare, & titulis ac laudibus excellentissimis exornare, atque, ut caetera omittamus, Dei domum & columnam ac firmamentum veritatis, appellare. Quare impium omnino videatur esse statuere, quaestionem seu disputationem de Ecclesia, aut quodammodo inutilem, aut certe non necessariam esse. Si dicerem, Ecclesiam non curandam, vel non magnifaciendam esse, tunc dici posset, me impie loqui, idque tum propter sacra testimonia illa, tum propter rem ipsam: cum per se apertissimum sit, Ecclesiam, dignam quandam rem esse, & Deo Christoque charissimam. Verum hoc fere idem de singulis Christi fidelibus merito affirmari potest, nec tamen is impie loqui poterit, qui affirmet, aut ferme non utile, aut certe non necessarium esse, inquirere ac nosse singulos Christi veros fideles. Rei vel summa quidem praestantia, per se neminem omnino obstringit, ad ipsam rem inquirendam & cognoscendam: sed tantummodo, ad cognitam in pretio habendam, & debito honore afficiendam. Nec sane idcirco, divinis laudibus insignitur Ecclesia a sacris scriptoribus, ut moneamur, eam a nobis inquirendam, sed ut ad Christianam religionem amplectendam ac profitendam inflammemur. Qui enim haec facit, is sine dubio Ecclesiae membrum est, & omnium Ecclesiae bonorum fit particeps. Cum igitur audis, Ecclesiam divinitus nominari columnam & firmamentum veritatis, (ut interim objectioni, quae ita fieri posset, de qua antea asseveravimus, hoc loco occurramus,) non est tibi intelligendum, ac conclu-

den-

deatim; Ergo inquirendam esse Ecclesiam, si nosse velimus, quænam sit divina veritas, quæ hic Ecclesiæ tacite hæreticæ, sive hæreticorum cœtibus opponitur: sed sciendum ac firmiter tenendum, apud eos, qui Christi doctrinam tenent ac profitentur, esse divinæ veritatis domicilium ac sedem inter mortales, ex Christique doctrina omnem divinæ veritatis cognitionem petendam esse, ut scilicet Christi discipulus esse cures; vel si jam es, ne deficias, certo persuasus, quamdiu talis fueris, nihil tibi, quod ad æternam felicitatem consequendam sit necessarium, in rerum divinarum cognitione defuturum.

Paulus quidem Apostolus dum summa ista laude Ecclesiam afficit, id, ni fallor, sibi potissimum propositum habuit (quod & verba ipsius indicant) ut Timotheum adjutorem habebat, moneret, ut quod nunquam, & sine divina quadam prudentia in Ecclesia ageret, ad cujus administrationem electus positusque esset, cum secum reputaret, quanta res esset Ecclesia. Quam eandem monitionem ad se pertinere si omnes censere debent, qui similiter munere aliquo in Ecclesia funguntur. Sed nos, ut objectionem illam, quam modo innuimus, penitus dilueremus, quomodo circa inquisitionem ac inquirendam Ecclesiam, ad alium etiam quemlibet, qui ea legerit, fructus Pauli verborum redire possit, ostendere voluimus. Sed de his hactenus.

Euangelicis (ut vocant) verbi Dei ministris, ministerii controversiam jure moveri non posse,

BREVIS DEMONSTRATIO.

QUicunque verbi Dei ministris, qui cum Ecclesia Romana aut Græca non consentiunt, eorum ministerii controversiam movent, ab iisque contendunt, ut suæ vocationis aut muneris, legitimum auctorem ostendant, ii nimirum insigniter falli videntur. Aut enim ministros istos, eos non pro novis quibusdam Christi Apostolis, & divinis Prophetis se gerere, vel, ut se gerant, opus esse credunt, aut non credunt. Si credant, egregie falluntur; fatentur enim ultro ipsi ministri, se in iis, quæ docent, quamvis persuasissimum habeant, ea esse verissima, errare tamen posse. Id quod ab iis, qui se pro Christi Apostolis, aut divinis Prophetis gerunt, penitus abest. Nec porro, ut ipsi pro talibus se gerant, quidquam est opus. Non enim vel inauditam prius doctrinam aut religionem mundo se annunciare profitentur, vel ex novis principiis, priusve incognitis testimoniis quicquam docere. Sed tantum ex iis principiis, iisque testimoniis, quæ apud omnes Christiano nomine certissima sunt, ex ipsis inquam, Evangelistarum & Apostolorum scriptis, Apostolicam doctrinam, ipsumque Jesu Christi Evangelium, se docere profitentur, vel potius, prædicta scripta explanare, atque explicare, sicut atque jam diu, vel in Romana, vel in Græca Ecclesia docentur, quæ ante hæc 50 annos, maximam partem Christiani orbis occupabant.

Quod si non esse omnino, pro Christi Apostolis quibusdam novis, divinisque Prophetis se gerere, nec, ut se gerant, opus esse credunt, quid est, cur ab iis requirant, ut sui muneris legitimum auctorem ostendant? An cuivis Christiano homini licet, etiam sine speciali ullo, sibi, legitime demandato ejus rei munere, charitatem erga proximum exercere? An non opus charitatis plane est, ad Apostolicam doctrinam, Christique Evangelium complectendum ac retinendum, id est, æternæ salutis viam ingrediendam, inque insistendam, alios cohortari, divinaque oracula, quæ omnibus sunt proposita, illis explicare?

At dicet aliquis, non agi hic de simplici ipso facto ad viam illam cohortandi, sacrave oracula explicandi, sed cum hac circumstantia, ut publice id fiat, & perpetuo peculiarique munere. Respondeo, Ad istiusmodi munus comprobandum, satis superque esse, quod illi ipsi ita volunt, qui cohortationes istas & explicationes audiunt, & eorum suffragiis, qui tale munus habet, ad illud vel deligitur, vel approbatur.

Sed instabis iste, hos ministros, sacramenta etiam (quæ vocant) administrare, baptismum videlicet ac cœnam dominicam, quod tamen sine divina vocatione fieri nequeat. Respondeo, hoc fortasse verum futurum, si opus foret, ut is ipse, qui Sacramenta ista administrat, vel signis ipsis sacramentalibus aquæ scilicet, pani & vino cælestem aliquam vim indere, ac mutationem afferret, vel saltem toti actioni, ex persona sua, sanctitatem aliquam conciliaret. Verum quicquid vel virtutis, sive etiam (si ita placet) mutationis signis illis accedit, vel sanctitatis, in actione tota inest, id a divino instituto prorsus pendet, non autem ulla ex parte ex administrantis persona, qui, ut tali munere recte fungatur, satis simpliciter superque est, eum ab iis, quibus & inter quos Sacramenta illa administrantur, vel ad illud deligatur, vel in eo confirmetur. Pro concesso enim sumitur, jam divinitus constitutum esse, ut Sacramenta illa, inter eos, qui salutem æternam adipisci volunt, omnino administrentur. Quanquam in cœna Dominica administranda, nil necesse esse, ut unus aliquis certus homo deligatur, qui id faciat, ex ipsa ejusdem cœnæ institutione patet. Christus enim ipse Dominus, cum eam instituit, nemini specialiter, eam administrandi munus demandavit, sed tantum ut posthac eum ritum servarent, omnibus suis Apostolis, non quidem, ut Apostolis, sed simpliciter ut discipulis, eaque in re omnium Christi fidelium, quasi personam sustinentibus præcepit, id quod aperte ex iis, quæ Paulus 1 Cor. 11. scribit, intelligi potest. Jam, baptismum à quolibet Christiano, quamvis ad hoc munus antea non delecto, pro ratione temporis administrari posse, & omnes ferme sentiunt, & exempla quædam in Actis Apostolicis à Luca descripta, declarant. Baptizati enim & quidem rite sunt Samaritani credentes, ab initio, Eunuchus, & ipse Paulus Apostolus, ab iis, qui ad ejusmodi munus antea minime delecti fuerant, Act. 8. & 9 cap. Ex iis, quæ hactenus diximus, satis constat, quicquid illud est, quod vel fit, vel etiam fieri debet, in eligendis, aut approbandis iis, qui munere verbi Dei, & Sacramentorum aliis ministrandi funguntur, non necessarium esse, nisi ut ordo aliquis servetur, & omnia decenter, ac certa quadam ratione in Christi fidelium cœtibus fiant.

Sed hinc fortasse concludent adversarii, cum ante Lutheri adversus Romanam Ecclesiam prædicationem, ordo iste jam diu constitutus esset, ac ratio eorum eligendorum, qui populo verbum Dei & Sacramenta administrarent, non rite eos fecisse, qui postea, hoc ordine ac ratione spreta, ministros sibi ejusmodi vel elegerunt, vel approbarunt. Quibus cum ii successerint, qui hodie ministros istos diversum à Romana & Græca Ecclesia sentientes vel sibi eligunt, vel approbant, perspicuum esse, hos non rite electos aut approbatos fuisse, & propterea injuste ab eis tale munus administrari. Respondeo. Jam constitutum ordinem, & rationem istam, tunc demum servandam esse, cum à recepta jam doctrina, recedere nolumus, aut saltem

non debemus. Quod si à recepta jam doctrina recedendum nobis sit, quis non videt, ordinem illum, & rationem, minime servandum esse? Videndum est igitur, an Ministri, de quibus quærimus, eorumque auditores, qui à recepta, ante Lutheri prædicationem doctrina recesserunt, id merito fecerint, nec ne? Nam si immerito, jam per se corruit tota electio & ministerium ipsorum. Sin autem merito, injustissime ac præter rationem ab eis requiritur, pristini ordinis ac rationis, in electione vel approbatione hujus muneris, conservatio. Quin etiam hoc addo, ordine licet isto ac ratione jam constituta, etiam cum quis à recepta doctrina, recedere non vult, posse tamen Christi fideles, extra ordinem, pro ratione loci & temporis, verbi Dei prædicandi munus, sua sponte aggredi. Hoc enim apertissime confirmatur ex eo, quod ii, qui in persecutione ob Stephani mortem Hierosolymis orta, inde, per varias regiones dispersi fuerunt, pertranseuntes verbum Dei evangelizarunt, Act. 8.4. Antiochiæ vero præcipue id fecerunt, ubi etiam, Domini manus, cum eis fuisse dicitur, & magnus numerus credentium, ad Dominum esse conversus, Act. 11.19. Inter hosce autem dispersos, Philippus fuit, ad cujus prædicationem, Samaria verbum Dei recepit, Act. 8.5. Qui postea dictus propterea est Evangelista, Act. 21.8. Atqui munus evangelizandi, proprium jam alioqui erat Apostolorum, quibus hoc nominatim à Christo demandatum fuerat, Mar. 16. 8. Nam Philippus iste, non ille Apostolus, sed unus ex septem illis diaconis erat, quorum munus plane distinctum ac diversum erat, à munere Evangelii annunciandi, seu verbi Dei prædicandi, ut patet ex ipsorum electione, Act. 6.1. Ex illis vero aliis dispersis, ne unus quidem ex numero Apostolorum erat. Apostoli enim Hierosolymis adhuc permanserant, Act. 8.1.

Ex quibus exemplis apparet, certo licet ordine ac ratione jam constituta, prædicandi verbi Dei, eoque munere divinitus certis quibusdam hominibus demandato, posse tamen, prout expedire videbitur, Christi fideles, sua sponte, quamvis non aliud docturi, quam ii doceant, quibus id demandatum fuit (certissimum enim est, ex ipsa historia, dispersos illos, nihil ab Apostolorum doctrina docuisse diversum) verbi Dei prædicandi munus, jure aggredi, ac proinde etiam cum eo administrandorum Sacramentorum usum conjungere. Nam & Samaritani illi, jam antequam ad eos Petrus & Johannes Apostoli mitterentur, rite baptizati erant, Act. 8.16. Nimirum à Philippo Evangelista certe. Et de Antiochenis, qui ante Barnabæ, eo ab Apostolis missi adventum, baptizati jam essent, opera videlicet eorundem, qui illis Evangelium annunciaverant, ex eo abunde constat, quod non dicitur in historia, Barnabam eos baptizasse, sed tantum eos cohortatum fuisse, ut in proposito suo permanerent. Quod si in ipso Evangelio annunciando, non omnino necessaria est, rite ad id muneris, prius facta electio, quamvis jam divinitus, certis quibusdam hominibus, provincia data fuerit: multo certe minus necessaria omnino erit, in divinis oraculis, quæ omnibus ad intelligendum proposita sunt, explanandis & explicandis. Tantum abest, ut ministris, de quibus loquimur, qui ex constituto jam ordine ac ratione, inter eos, qui de religione, idem quod ipsi sentiunt, rite ad hoc munus antea electi fuerant, quisquam ejusdem muneris controversiam, merito movere possit.

SCRUPULI.

Ab excellenti quodam viro propositi.

I.

De vera Dei cognitione.

SI ea esset sola vera Anabaptistarum, seu Samosatenianorum sententia, ut certe videtur esse verisimilis, fieri non potuisset, ut tamdiu, statim ab ipsis Apostolorum temporibus, universalis Ecclesia erraverit, ut in primo & præcipuo articulo, cognitionis veri Dei, & Filii ejus, aberraret? Vel omnino (ut illi affirmant) Deum, ignotum majoribus suis, quem Antichristum futurum prædixerat Daniel, cap. 11.38 coleret?

II.

Quod si ita esset, ut quidem necessario sequeretur, illorum opinione & confessione: quorsum vero datus est Spiritus Sanctus, perpetuus Christi Ecclesiæ doctor & custos? Si per id temporis, non quidem multi, sed pæne omnes, ubivis terrarum fideles, in eo articulo, errorum tenerentur?

III.

Ita vero inopi virtute sua Christus argueretur, & omnium sanctorum & professorum, Christiana fides esset longe miseranda, quæ tanquam incertis scripturis nixa, nunquam illorum opinione, certa & vera, ab Apostolorum temporibus fuerit, sed in angulis Ebionis, Cerinthi, & Arrii, aliorumque sola promota delituisset.

IV.

Ubi vero impletio prophetiarum? In omnem terram, exivit sonus eorum &c. Item: Et dominabitur, à mari, usque ad mare. Et illud Pauli, Rom. 1. Fidem vestram annunciari in toto mundo.

V.

Ubi interim vera Ecclesia fuisset? & apud quos? cum & illius temporis Doctores & scriptores, contrarium senserint, & scriptis prodiderint, si à nostratibus pro Antichristis reputentur.

VI.

Sequeretur, solis tantum Apostolis illis duodecim, revelatum esse Christum: & cum illi decessissent, posteros in priorem idolomaniam relapsos fuisse: atque ita colligi posset, Deum causam esse erroris, & perditionis hominum, cum tam vafre & incertè scripturas de cognitione sui prodere voluisset, quod esset omnium absurdum, & à bonitate Dei remotissimum.

VII.

Ad quam vero Ecclesiam interim necesse fuisset illud referri: Dic Ecclesiæ, quæ non nisi visibilis & conspicua, totum quod dicendum sit, debuit esse.

VIII.

Ergo, falso Christianam fidem amplexum, & errorem pro veritate suscepisse, dicendum fuerit, Constantinum nobilissimum Imperatorem: ejus studia, in promovendo regno Christi præpostera, labores irriti, conflictus cum adversariis, pro nomine Christi, maledicti, ostenta illa ejusdem erronea, de quibus Eusebius, in vita ejusdem Constantini.

IX.

Ergo tot Concilia, præcipue vero illa quatuor, verbo Dei nixa, œcumenica, fuerunt Spiritus Sancti expertia, & ut illi volunt, Satanæ conciliabula?

X.

Ergo Athanasii labores frustranei? Et illa manus Domini, quæ totum sanctissimum senem, ab adversariis protexerat, fortunæ vel rationis humanæ effectus, dicenda sunt? Vide Eusebium.

XI.

Ita consequeretur, innumerorum confessorum sudores, martyrum dira supplicia, absque mercede futura, qui pro confessione deitatis Filii Dei, acerba passi sunt, & adeo omnes illos, usque ad hæc recentissima tempora, sic frustratum iri. Conveniret ne id justitiæ Dei, ut cum pro iniqua causa illi decertent, ipse in sinum (ut dicitur) rideat?

XII. Ere-

XII.

Breviter. Si igitur erravit Ecclesia isto articulo, de Filio Dei, qui & qualis sit, Ergo sequitur, nullam hactenus fuisse Ecclesiam. Ergo, nulla certa remissio peccatorum, in nomine Christi. Nulli legitime baptizati. Nulli vitam æternam consequuti, & inanis fidei, prædicatio: Miserrimi, qui perierunt.

XIII.

Si ita res haberet, Fieri soleat esse veram doctrinam Jesu Christi; cur per tales viros manifestaretur antea, & nunc quidem, nulla pietatis commendatione, nulla laudatæ prioris vitæ exemplo commendatos, imo, ut plerumque videmus, per vagabundos, & contentionum zeli carnalis, plenos homines, alios ex lustris, aulis, gymnasiis, prolatam esse.

XIV.

Ubi vero humilitas spiritus, ubi studium multa condonandi adversariis, quod fuerunt Apostoli?

XV.

Cur talium nullus, pudicitia conspicuus, & castimonia? Imo contra, initii ministerii symbolum, & character indelebilis, uxor ducenda.

XVI.

Ubi jejuniorum, & orationum fervor? Nonne hæc omnia dissoluta apud tales, & in aliis deprehensa, ut hypocrisis.

XVII.

Ubi vero tales, qui extremo loco ponant curam rerum mundanarum, opum, honorum, splendoris, prædiorum, clientelarum? Quæ omnia neglexisse constat Apostolos: Nostros vero, hæc prima habere, mendicos divites esse velle. Idemne sit spiritus, qui in Apostolis, & viris Apostolicis?

XVIII.

Hujus autem illorum zeli, quis tandem finis sit, quod plerique ex ministerio, in propagando regno Christi (ut quidem ipsi proferunt) postea tam distraxerint, in quendam atheismum prolabantur, ita ut alii aperte Christum, alii vero etiam Deum, & inferos negent.

XIX.

Tum, perpetuas illorum inter se contentiones, in eodem articulo, ut semper discant, nunquam ad veritatis cognitionem perveniant, &, ut Tertullianus inquit, qui semper quærunt, adhuc nihil illos certi habere constet, & proinde quærunt tamdiu, quandoque certe ipsi fiat, ubi sententiæ addicti. An vero illi dubitationi, tamdiu subjecta sit fides fidelium, ut mysteria illius nunquam cognita, nunc demum ab iis mysticalibus proferantur.

XX.

Nam. Cum eandem veritatem se profiteri affirmant, quam olim & primitivæ Ecclesiæ architecti, cur non ea vis Spiritus Sancti in ipsis appareat, quorum plerique carnalia & mundana curare, &c. conspiciuntur?

XXI.

Quantum ad dogmata, cum omnes Spiritum Dei jactent, cur in tantum dissideant, & invicem pertinaciter sententias depugnent? Ubi vero spiritus unitatis, qui idem sapere docet?

XXII.

Exitus vero omnium ministrorum verbi, quos etiam illustres novimus, quam viles, abjecti, quorundam funesti, inglorii, Tholes, quam vaga, errans, & aliquando degenerans. Inde liberi, quam apud plerosque ignobiles, & famosi? At, fixum est illud: Generatio rectorum, benedicetur.

XXIII.

Qui fiat, cur non statim per Lutherum id factum dicamus; sed sensim ad tanta pugillum accessissent. Quasi vero Deus, plurium incredulitate delectaretur, ut se tantum ea mysteria, solis reservare manifestanda habuerit.

XXIV.

Item multorum, qui à sede Romana, vel Ecclesia, ut vocant, Catholica desciverunt, conditio vitæ, aliquoties in primæ moribus, placidæ, splendida. Deinde, ubi sententiam fidei mutaverant, quam sensim tota autoritas collabatur, fortunæ intereant, doctrina, etsi insignis, nullus utilitatis, ab omnibus despiciantur, vagi oberrant, indigne tractantur. Documento Lasicus, Dudithus, Secta, Apostis regnis, tum privatæ personæ, ut nihil prætiosi genere fuisset.

XXV.

Insuper, Cur vero tantum negotium, verbo scilicet salutis nostræ, non alibi aliquo terrarum clarissimo loco, vel regno patefactum sit, sed tantum hic in Polonia: Quasi vero hoc regnum peculiare, ut quondam Sion, promissiones habuerit, verbum Domini, de illo exiturum, insigni scilicet beneficio affectum esse, quod ceteræ gentes, ut maledictum exhorrescant, & procul repellant.

XXVI.

Si autem aliunde ad nos delatum sit, cur vero ea prærogativa accidentis regionibus attribuatur?

XXVII.

Qui fiat, ut tanto tempore, vulgata veritate confessionis hujus, Ecclesiæ incrementum, neque in numero, nec in pietate sumant? An Deus saniori sententiæ non faveat? Vel Ecclesiam deseruit, ut, eam confusionem fieri patiatur? Errores autem cætus, in omnibus eminent? Aliud vero videre fuit temporibus Apostolorum, quibus negotium successit parvo tempore, & fides data est prædicationi illorum.

XXIIX.

Quid agendum fideli prædicatori, cui mediocris eruditio & diligentia suppetit, cum non frequens sit auditorium?

XXIX.

Cur tanta ruditas in ministris verbi, ut in excellentia artium, nullo modo pares sint adversariis? Quod facile videre est, si in frequenti clarorum virorum & doctorum cœtu, Latine, diserte & docte concionari necesse sit, vix aliquem inveniri credibile est, cum tamen apud adversarios, omnia hæc polita, tersa, & doctissima inveniantur & occurrant.

XXX.

Cur tantopere omnes ritus, ceremoniæ, traditiones à nostris respuuntur, etiam sine delectu, quæ à vetustissimis Ecclesiæ Patribus, commendari videmus, & observatæ à multis sine scandalo, cum tamen illos Spiritu Sancto, egregie imbutos, nos ipsi non diffiteamur.

Ad Scrupulos F. S.

Responsio.

ANtequam Scrupulos istos coner eximere, tria mihi indicanda censui, ex quibus, vel pro concessis sumtis, vel non satis diligenter probatis, oriuntur fere scrupuli ipsi omnes, quæ tamen falsa, judicio meo censenda sunt. Unum est, quod nostrorum hominum, qui Anabaptistæ seu Neochristiani, ab autore scrupulorum vocantur, sententia, de Deo, & Filio ejus, quod ad eorum naturam seu essentiam attinet, vera esse non posse, quin continuo sequatur, eos qui eandem sententiam non amplectuntur, non esse veros Christianos, nec membra veræ Ecclesiæ. Alterum est, quod necesse sit semper extare, visibilem aliquam Ecclesiam, quæ puram doctrinam, de Deo, Filioque ejus retineat. Tertium est, quod prædicti nostri homines, perfectam & omnibus numeris absolutam rerum divinarum scientiam habere se jactent, seque eos esse profiteantur, per quos Deus, sui cognitione, ut olim per Apostolos, orbem terrarum illustraturus sit. Hæc, inquam, omnia, falsa censeri debent, & consequenter, scrupuli isti, per se ipsi, jam fere omnes excidunt, nec, ut alia præterea ratione eximantur, necessarium videtur: Veruntamen, ut amico roganti satisfaciam, id singulatim facere aggrediar; & simul suis locis, tria illa, de quibus præmonui, minime vera esse, quantum satis fuerit, ostendere conabor.

Ad Primum Scrupulum Responsio.

PRæcipuum articulus, cognitionis veri Dei, & Filii ejus, non ipsorum naturam sive essentiam; sed voluntatem, & voluntatis obedientiam, potissimum

 respicit.

respicit. Sic enim loquuntur Sacræ Literæ, & Dei ac Christi cognitionis nomine, utriusque cum voluntatis notitiam, tum ejusdem voluntatis obedientiam, & potissimum, & plerumque intelligunt: id quod unicuique, Veteris, & Novi Fœderis volumina evolventi facile constare potest. Non paucos tamen locos, hic indicare libuit, ex quibus reliqui explicari queant, 1 Reg. 2.12. Esa. 1.3 & 19,21. Jerem. 2.8 & 4,22, & 9,3, & 22,16, & 31,34. Ose. 5.4 & 6,4 & 8.2. Joh. 8.55 & 10, 14 & 17,25. 2 Thes. 1.8, Tit. 1.16. 1 Joh. 2.3,4 & 3,6 & 4.7,8. Quamobrem illorum Christi verborum, *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant, &c.* Joh. 17.3. non ea est sententia, vitam æternam in eo sitam esse, si quis Dei, & Christi essentiam noverit: sed neque etiam (ut quidem nonnulli locum vel converterunt, vel explanarunt) in eo, si quis cognoscat, Christi patrem, esse solum verum Deum, & Jesum esse Christum. Sed hoc potissimum, in eo vitam æternam esse sitam, si quis Christi patris, qui solus verus Deus est, & ipsius Jesu Christi voluntatem noverit, eique obedierit. Alioquin si ea Christi verba, ad ipsam Christi, & Dei patris essentiam referenda essent, sequeretur, ut quicunque utriusque essentiæ cognitionem haberet, is vitam æternam adeptus esset: quod neminem dicturum crediderim, qui vel minimum sensum pietatis habuerit. Quicquid autem, de Dei Christique essentia, ad vitam æternam consequendam nosse necesse est, id omne in hoc tantum continetur; videlicet, ut sciamus, neminem à seipso esse Deum, nisi unum illum solum, qui ab omni æternitate, à seipso Deus est; & Jesum illum Nazarenum, qui sub Pontio Pilato, Hierosolymis crucifixus est, esse Christum. Atqui hæc duo semper, universalis Christi, quæ dicta est, Ecclesia, & scivit, & professa est. Quin etiam (si quis fortasse, hoc quoque necessarium esse contendat) hunc unum Deum, non alium, quam Jesu Christi patrem esse, jam inde ab ipso initio, per multa sæcula, aperte tenuit & docuit: imo, ut videtur, ad hunc usque diem perpetuo. Nam quid aliud est id, quod generatim omnes Christiani nominis, semper sunt fassi, Patrem totius divinitatis fontem & originem esse, quam solum Patrem à seipso esse Deum? Hinc factum est, ut Calvinus, Beza, & alii, qui contra Valentinum Gentilem disputantes, Christum à Deo Patre essentiatum negarunt, pro hæreticis, hoc ipso nomine, si recte memini, à Genebrardo, Theologo Parisiensi, in suis libris de Trinitate, fuerint traducti. At vero cognoscere, an in divina essentia unica, sint nec ne, plures personæ, modo illa unica essentia retineatur; aut etiam nosse, quando primum filius Dei extiterit, & utrum ex ipsius Dei Patris essentia vel substantia necne, genitus fuerit, dummodo Jesus ille Nazarenus, Dei Filius esse credatur, ad salutem æternam consequendam, necessarium esse, nullo unquam pacto probari poterit. Nec nostros homines, tam, (ut ita dicam) immanes esse crediderim, ut tot viros sanctissimos, qui proprium sanguinem, pro Jesu Christi nomine fundere, non dubitaverunt, idcirco à vita æterna excludant, quod vel in una Dei essentia, plures personas esse existimaverint, vel Dei filium, ante cœlum terramque conditam, extitisse crediderint. Nec tamen hinc sequitur, ut is, cui Deus patefecerit, non esse in una divina essentia, plures personas, nec Dei Filium revera ante extitisse, quam Jesus Nazarenus, in Mariæ virginis utero conciperetur, ex eaque nasceretur, hæc vel negare, vel etiam, ubi ea de re agitur dissimulare aut possit aut debeat. Nec porro sequitur, quin is, qui hæc constanter, à quibusdam affirmari audiat, erret non leviter, si eorum veritatem investigare spernat, & multo magis, si eos, qui hæc profitentur, causa, ut fere fit, non bene cognita, contemnat atque condemnet; multo autem maxime, si, ut non pauci faciunt, eos, quibus modis potest, vexet atque infectetur. Sed neque etiam sequitur, quin hæc, si vera sint, ut certe sunt, omni prorsus conatu pervulgari & unicuique persuaderi debeant, idque si aliter fieri nequeat, cum ipsius etiam vitæ periculo, atque jactura. Quamvis enim, ut dictum est, hæc cognitio, ad vitam æternam consequendam, necessaria non sit: est tamen utilissima; quippe sine qua, salutis ipsius nostræ mysterium, exacte cognosci nequeat, & facile fit, circa illud pluribus in erroribus versari, qui à recta quidem salutis via nos abducere queant. Ac denique est cognitio hæc, cum summa veraque Dei nostri, & Christi ipsius gloria, quæ nobis, plus quam vita nostra, cara esse debet, connexa atque conjuncta. Cæterum, quamvis dubium apud nostros homines non sit, quin Deus, qui etiam trinus in personis, ab aliis esse dicitur, antiquis veri Dei cultoribus, plane ignotus fuerit; non tamen ex iis ipsis, qui plus sapiunt, Danielis locum illum cap. 11. 38 huc accommodant, præsertim cum non appareat, illum locum ad Antichristum omnino referendum esse. Quæ hucusque dicta sunt, satis esse possunt, pro communi quadam responsione, ad ea omnia, quæ usque ad numerum 13 in hisce scrupulis leguntur: libet tamen, ut pollicitus sum, ad singula deinceps privatim respondere.

Responsio ad 11.

Quatenus Spiritus Sanctus Ecclesiæ doctor, & custos datus fuerit.

Jam ostensum est, etiamsi sententia nostra vera sit, quam de Dei, Filiique ejus essentia, recte tenemus, non tamen inde fieri, ut Ecclesia, quæ eandem non teneat, in præcipuo articulo, cognitionis Dei veri & Filii ejus aberret; cum demonstratum fuerit, cognitionem istam, ad alia præcipue, quam ad Dei Filiique ejus essentiam respicere. Præterea, etiamsi universa Ecclesia (de visibili loquor) à præcipua Dei Filiique ipsius cognitione statim post Apostolorum tempora aberrasset, & sic vera Ecclesia esse desiisset: hoc tamen non esset contra illud, quod Christus promisit, Spiritum Sanctum cum Apostolis suis, in æternum fore; aut si quid aliud in Sacris Literis legitur, unde colligi posse videatur, Spiritum Sanctum fuisse datum, perpetuum Ecclesiæ doctorem & custodem. Promissio enim illa Spiritus Sancti, & si quæ sunt hujusmodi (si tamen ea ad universam Ecclesiam referendæ sunt) ad veram Ecclesiam pertinent, quibus, non perpetua, ipsius veræ Ecclesiæ conservatio, sed donec vera Ecclesia fuerit, robur, firmitas, consolatio, & sæculi, venturi futuræ gustus aliquis, ei promittitur: hæc enim sunt propria Spiritus Sancti effecta. Quod si ea aliquomodo degeneraverit, quia (exempli causa) divinis illisque apertissimis testimoniis quodammodo spretis, suis somniis indulgere cœperit, quemadmodum nos, in hac, de qua agitur, Dei & Christi cognitione, factum fuisse agnoscimus, certe non modo Spiritus ille Sanctus, quo scilicet doctore & custode, Ecclesia nunquam à veritate deficere potest, qui tamen revera ei promissus non fuit, sed ne hic quidem, quem promissum fuisse concedimus, ut illi amplius detur, verisimile est. Prædictum quidem à Christo fuerat, ipsius Apostolos, accepturos Spiritum Sanctum, qui eos duceret in omnem veritatem: sed neque hoc promissum ipsorum Apostolorum personas excessit, per quos ubique Ecclesiæ fundandæ erant; neque si excederet, ad alios, quam ad veros ipsorum successores, pertineret, quos necessario extituros fuisse, nusquam (ut arbitror) scriptum est. Nec postremo, quamvis omnis veritatis in eo fiat mentio, id de alia veritate accipiendum est, quam de ea, quæ prorsus necessaria est ad salutem, qualem hanc non esse, de qua loquimur, satis disputatum fuit.

Responsio ad III.

Christi veritatem bonis dari, malis eripi. Item de Ebione, Cerintho, Ario.

Nec Christus virtute, eaque maxima, & divinissima caret, nec Christiana fides, incerta est scripturis nisa; sed ipsorum hominum culpa fit, quominus ea, quæ sunt clarissime & constantissime scripta, illi intelligant: nec enim Christus, ullam ipsis vult vim afferre. Qui si tales fuerint, quales esse debent, profecto omnia intelligent in Christianorum sacris voluminibus contenta, quæ modo, eos intelligere necesse sit, si velint salutem consequi. Sin minus, æquum est, ut suæ malitiæ, hanc etiam pœnam subeant, ut salutaria dogmata, divinis literis comprehensa, minime percipiant, aut olim percepta non amplius teneant. Malos autem sua sponte, plerosque omnes, post Apostolorum tempora fuisse, nihil prohibet: quod tamen ego non assero, nec sane credo, quamvis Apostoli, & Christus ipse, tale quippiam prædixisse videantur. Nec vero ea re hic est opus, cum jam conclusum fuerit, dogma, quod nos amplexi sumus, de Deo Filioque ejus, post Apostolorum tempora, (si ita placet) fore ignoratum, ex iis non esse, sine quibus salus contingere nemini queat. Quæ hic de Ebione, Cerintho, & Ario dicuntur, ad rem non faciunt, cum nemo illorum, (si modo Ebionitæ ab Ebione quopiam, & non potius Hebræo nomine, à paupertate, videlicet intelligentiæ, ut Eusebius testatur, sunt dicti) ipsam sententiam nostram defenderit. Cerinthus etiam, eam de Jesu Christo opinionem habuerit, quæ cum adversariorum potius, quam cum nostra sententia, convenit. Vide Irenæum lib.1. cap.25, & 26. & Eusebium lib.3. cap.24. & 22. Nam de Ario, de quo prædictis locis, nihil scriptum vel fuit, vel esse potuit, nihil attinet testimonia afferre. Nemo enim nescit, quam longe Arii opinio à nostra sententia distet.

Responsio ad IV.

Ex tribus divinis testimoniis, quæ hic afferuntur, primum & postremum, nihil ad rem, ullo pacto pertinere; utrumque enim id significat, quod jam suo tempore extitisse Paulus, ejusque verba aperte docent. Præterea, primum, non receptionem doctrinæ Christi, sed prædicationem tantum declarat, vel ipso Paulo teste, *Rom.10.18.* Postremum porro, nihil prorsus Prophetici continet, nec in futurum ullo modo respicit. Quod vero ad secundum attinet, miror illud allatum fuisse, cum sive vera sive falsa sit sententia nostra, de Christi persona, negari non possit, quin Christus, ubique locorum, cultus & adoratus fuerit. Quod si nulla, nec synecdoche nec hyperbole, hic admittitur, idem dicendum erit etiamsi falsa fuerit sententia nostra, & adhuc expectandum, ut vaticinatio ista impleatur, atque id omnino fiat, quod ipsa verba sonant, id quod sane futurum omnino speramus. Etsi enim, ut divinus ille scriptor, *Heb.2.9.* ait, nondum videmus Christo omnia subjecta, subjicientur ei tamen ea ipsa, suo tempore.

Responsio ad V.

Non est necessarium, aliquam extitisse illo tempore, veram Ecclesiæ faciem. Neque enim veram Ecclesiæ faciem perpetuo mansuram, usquam revera prædictum aut absolute promissum est. Quanquam, ut diximus, non tollit veram Ecclesiæ faciem ignoratio ejus veritatis, quæ in sententia nostra continetur. Jam vero quod hic dicitur, illius temporis doctores & scriptores contrarium sensisse, cum appareat, sermonem esse, de eo tempore, quod statim post ipsos Apostolos consequutum est, necessarium videtur, Dionysium Areopagitam intelligere, Clementem, Ignatium, Polycarpum, & alios quosdam ejus temporis; quorum inscriptis nominibus, quæ circumferuntur scripta, vel prorsus adulterina sunt, vel adeo contaminata, ut nulla homini sano, de autoris sententia, inde certum adjungi possit. Qua de re, aliis fortasse, uberius aliquando, explicandum erit. Porro ostendi haud facile possit Antichristia ... reperiri, qui inter illos antiquos de Christi persona aliter senserint, atque ipsi sentiunt, haud mihi fit verisimile. Necesse enim esset, ut pro Antichristis haberentur (exempli gratia) Justinum & Irenæum, id quod mihi nullo pacto persuaderi potest. Etenim constat, illos aliter de Christi persona sensisse, quam nos sentimus, quamvis non id senserint, quod adversariorum nostrorum plerique sentiunt. Nam liber ille, de Orthodoxa fide, qui Justino adscribitur, plane adulterinus est, & cum iis manifeste pugnat, quæ ab eodem Justino alibi passim scripta sunt, præsertim vero in dialogo cum Tryphone Judæo. De responsionibus autem ad Orthodoxorum quæstiones, nihil dico. Jam enim ab aliis animadversum est, illud opus Justini esse non posse, cum in eo & Irenæus & Origines citentur.

Responsio ad VI.

In viis Domini rectis, justos ambulare, prævaricatores vero corruere.

Etiamsi statim post ipsos Apostolos, qui extiterunt, omnes de Christi persona, aliter sensissent, atque ipsi Apostoli senserant: non tamen sequeretur illud tantum duodecim viris revelatum fuisse, non modo, quia non omnia circa personam Christi ignorarunt, Christi veram cognitionem adimit, verum etiam, quia innumerabiles alii esse potuerunt, qui Apostolis adhuc viventibus, cum ipsis hac in re prorsus consenserint, de quibus, cum id necesse non videretur, nihil expli-cate, memoriæ traditum fuerit. Jam quomodo obsecro ii, qui statim post Apostolos consequuti sunt, in priorem idolomaniam relapsi fuissent, etiamsi de Christi persona, aliter credidissent, quod minus verum esset? Numquid ex errore isto natum fuisset, ut lapides & ligna, ut antea, tanquam Deos colerent, vel saltem, multiplicitatem illam falsorum deorum, sive ex toto, sive ex parte, denuo reciperent? Ego sane non video, cur istud, de priore idolomania, in quam relapsi isti fuissent, hoc loco dictum fuerit. Quod autem adjungitur, de scriptura, vafre & cunctim à Deo, de sui cognitione prodita, si sententia nostra prisca illis incognita fuisset, satis supra refutatum videtur, Num.3. Hic tantum addo, quamvis sacræ scripturæ, in hac ipsa parte, de qua quæritur, ita apertæ atque expeditæ sint, ut nemo, qui eas non intelligat, plane stupidus non videatur: tamen eorum verborum meminisse nos debere, quæ scripta sunt ad finem libri Oseæ Prophetæ: *Quis sapiens, & intelliget ista: intelligens, & sciet hæc: quia rectæ viæ Domini, & justi ambulabunt in eis, prævaricatores vero corruent.* Nam etsi de obedientia & inobedientia monitorum divinorum hic agi videatur, sunt tamen verba ejusmodi, ut ad ipsam Dei verborum intelligentiam, omnino accommodari queant, quæ videlicet obvia sit piis, impiis vero non item. Quod animadvertens, magnus ille Erasmus Roterodamus, de scripturæ figuratis loquendi modis, agens, sic divine scriptum reliquit: *Hauddum, quo simplex typum est æternæ sapientiæ, adumbratis simulacris & infamare se piis mentibus, & prophanis, ut ita dicam imponere.*

Responsio ad VII.

Utrum semper visibilis Ecclesiæ extitura fuerit.

Christi verba, tum locum habere censenda sunt, cum is, de quo loquitur, fuerit in aliqua visibili Ecclesia, non autem ex illis concludendum, semper aliquam Ecclesiam visibilem extituram fuisse. Sic igitur loquitur Christus, quia, ut visibiles Ecclesiæ existerent, ipse & volebat, & per suos Apostolos constituturus erat: non tamen sequitur, quin præ hominum malitia fieri potuerit, ut ali-

aliquando, atque per longissimum etiam tempus, nulla visibilis Ecclesia extiterit. Quanquam jam supra repertum est, hinc nobis concludendum non esse, cum ignoratione sententiae nostrae, veram Ecclesiam constare posse.

Responsio ad VIII.

Non est hoc loco, de Constantino diligentius agendum, de cujus sive moribus, sive fide & religione, atque de Dei Filio sententia, varii varia scribunt, cum ea de Christi persona fides, quam is se amplecti professus esse dicitur, licet non vera, Christianam tamen religionem non evertat; nec ullo modo efficiat, ut labores, quos pro Christi nomine vel suscepit, vel suscipere visus est, fuerint irriti. Illud tamen non reticebo, ex iis quae ipse Constantinus, ut est apud Eusebium, lib. 2. cap. 68, ad Alexandrum, Alexandriae Episcopum, & ad Arium, ejusdem urbis presbyterum, initio controversiae illorum, cordate admodum & luculenter scripsit, omnibus constare posse, ipsum sensisse, & neutrius sententiam Christianae religioni adversari, & potuisse utrumque, sua sententia retenta, alterum pro Christi membro & fratre suo agnoscere. Vide locum, nam lectu dignissimus est.

Responsio ad IX.
De Conciliis.

De istis tot Conciliis, ab aliis, qui a Romana Ecclesia defecerunt, satis superque responsum est. Sed ne de quatuor quidem illis, quae passim recipi videntur, admodum sollicitum esse oportet, cum propter alia multa, tum vero propter hoc, quod iisdem temporibus plura Concilia coacta sint, in quibus, iisdem de rebus, aliter atque in illis constitutum est: inter quae, celebre est Ariminense Concilium, in quo major Episcoporum numerus fuit, quam in Nicaeno fuerit; atque, nisi memoria me fallit, ut etiam verisimile est, majore ex parte Occidentalium; qui tamen Nicaeni Concilii decreta, manibus pedibusque, ut dicitur, paucis quibusdam exceptis, tutari consueverant. Illud certum est, Augustinum alicubi non obscure confessum fuisse, Ariminense Concilium contrarium, atque Nicaenum Concilium fecerat, statuisse; idque jure posse Nicaeno opponi, ubi videlicet, ait, non debere, vel Catholicos adversus Arianos Nicaeni Concilii authoritate uti, vel Arianos adversus Catholicos Ariminense Concilium urgere; utque seposito utroque Concilio, ex verbo Dei, de veritate totius quaestionis dijudicari. Quod autem dixi de numero Episcoporum utriusque Concilii, verum est, etiamsi historicis credamus, qui vel Concilio Nicaeno non interfuerunt, vel etiam multis annis post extiterunt, ac praeterea Arianorum jurati hostes erant. Nam Eusebius, qui in ipso Concilio Nicaeno interfuit, haud paulo pauciores Episcopos in eo fuisse scribit, quam alii scripserunt, nec sane, in Ariana controversia, quid conclusum fuerit, explicat: sed tantummodo, concordes super ea re Episcopos discessisse, narrat, id quod apud me, non minimi est momenti.

Responsio ad X.
De Athanasio.

De Athanasio similiter, non est, cur quis magnopere sollicitus sit, cum, ut alia omittam, ex ipsa historia, ab ipsis scripta, qui ejus memoriae plurimum favebant, satis constare possit eum non tam Sanctum fuisse, ut vulgo fertur. Nam, quid illud fuit, ut ipse restitui in suum Episcopatum posset, non modo factiosorum hominum more, ad potentem in Italia symmistas suos accessisse, eosque vehementer contra suos adversarios concitasse, sed etiam ipsum Imperatorem Constantem, adversus Constantium fratrem animasse, nec per eum stetisse, quominus inter eos crudele bellum exardesceret? Quid item illud, quod Constantii Imperatoris iram metuens, sine ulla justa & Christiano homine digna causa, annos complures, apud lecticam, ut vocabant, virginem Alexandrinam delituit; cui formae fama erat, nullam inter ejus aetatis mulieres, formae elegantia, parem inveniri, atque ut viris, modestiam & continentiam profitentibus, suspecta videretur; & tamen, cum hac, bonus vir Athanasius, multis annis, occulte adeo ac familiariter convixit, ut nemo praeter ipsam, ex Alexandriae civibus, toto eo tempore, eum vel viderit, & aliquamdiu fuerit, ubi esset, rescierit, cuique ipsa una, in omnibus etiam corporis necessitatibus, diligentissime inservierit. Vide Sozomenum libro 5. cap. 6, & similes.

Responsio ad XI.
De Martyrum suppliciis, & Confessorum sudoribus.

Nec Martyrum supplicia, nec Confessorum sudores, sine mercede sunt futuri, quamvis vel de Christi persona, vel de Dei essentia ea crediderint, quae & olim & hodie, a nostris hominibus falsa esse ostenduntur, dummodo & Deo & Christo ex animo servierint, ejusque praecepta conservaverint, nec aliter sentiendum videtur de iis ipsis, qui (si modo historici vera narrant) ab Arianis, aut aliis quibusvis, propterea, quia Filium Dei, ipsi Deo patri coessentialem esse asseverabant, sunt interempti, aut miris modis afflicti atque vexati. Quanquam idem quoque vicissim Ariani, & alii, qui coessentialitatem istam pernegabant, ab illis sunt passi. Quocirca necesse est, ut alterutri pro iniqua causa decertaverint. Nec tamen interim Deus, in sinum ridebat, ut hic parum apposite & circumspecte, (ne quid gravius dicam) ab autore scrupulorum scriptum est. Non sunt, Dei imperscrutabilia judicia, humanae rationis modulo metienda. Nec, si quid nobis aliquis minus probatur, in humanarum rerum gubernatione divina, statim ab eo, quod Deus nobis manifeste praescripsit, recedendum, & aliter, ac didici, hominem loqui sunt, de ipsis rebus divinis, vel affirmandum vel sentiendum; aut quod pejus est, quod multi faciunt, divina providentia in dubium revocanda. Sed hac ipsa de re, iterum ad finem hujus responsionis nostrae, nonnihil fortassis dicemus. Nunc dico, Deum, nec Arianorum, nec Catholicorum, quos vocant, perpessiones, pro sua opinione, licet minus vera defendenda, vel misisse, vel sprevisse, modo ipsi alioquin ii essent, qui esse debebant, & Dei ipsius Christique gloriae studio impulsi, ea subierint. Quod si secus erat, nihil est, cur non merito eas Deus & ridere & spernere potuerit, imo, in poenam defecti officii, atque arrogantiae & ambitionis illorum, eas ut subirent, aut permitteret aut curaret.

Responsio ad XII.

Hic nihil dicitur, ad quod supra, plenissime responsum non fuerit. Duo enim ex tribus illis, quae ab initio diximus, hoc loco pro concessis aut jam probatis sumuntur, quorum neutrum, nec verum est, nec ut verum esse appareret, diligenter curatum fuit, ut ante vidimus. Unum est, receptam de persona Filii Dei opinionem, non posse esse falsam, quin ubi ea sit, nullus sit Christus, nulla Ecclesia. Alterum vero, necesse esse, aliquam visibilem Christi Ecclesiam perpetuo extare. Quibus additur & hoc: Si nulla sit visibilis Ecclesia, nullam etiam esse salutem, atque peccatorum remissionem consequendam, in Christi Jesu nomine, necesse esse, ut aliquis coetus Jesu Christi coetus conspiciatur, una fortassis cum ministro, qui absolutionem scilicet largiatur; id quod a veritate plurimum abhorret, cum ex Sacris Literis constitutum sit, eum peccatorum suorum quantumvis gravium, remissionem consequi & servari, qui in Deum & Jesum Christum crediderit, id est, Deo, ex Jesu Christi praescriptione,

paruerit,

piam, [illegible] nostri praeterea in universo terrarum orbe, [illegible] Christique cultor esse.

Quod superiores scrupulos, partim leviter attingunt, partim ejusmodi sunt, ut eorum tractatio vehementer sit odiosa: [illegible] tamen & illos quoque eximere conabor.

Responsio ad XIII.

Si de ea Christi doctrina loquamur, quae ad salutem prorsus est necessaria, non crediderim, nostros homines, suam doctrinam solam, Jesu Christi doctrinam esse, dicere. Praeterea nostri homines etiam multo post Apostolorum tempora, idque saepius fuisse hanc de Deo Christoque ejus doctrinam, publicatam fuisse contendunt, atque ex ipsis adversariorum historiis docent. Quamobrem nulla est causa, cur in iis, qui ipsam hac nostra aetate praedicarunt, major vitae sanctimonia, quam in aliis, qui se Dei ministros profitentur, requiratur. Certe, utri meliores hac in parte sint, ex re ipsa facile intelligi poterit. Namque crediderim ego, longe aliter se rem habere, atque hic pro concesso sumitur, quod ad vitam attinet & mores eorum, qui nostram doctrinam praedicant. Id tamen vere & constanter affirmare possum, primos, qui aetate nostra, hanc doctrinam publicare non dubitarunt, homines fuisse, & ab [illegible] maxime pios, & ipsorum adversariorum testimonio, ut honesto loco natos & bene doctos, sic etiam inculpatae vitae. Vide Hieron. Zanchium, ad finem alterius praefationis suae, in libros de tribus Elohim.

Responsio ad XIV.

Non spiritus elatio, sed divinae gloriae zelus, facit, ut nostri homines, contra adversarios concionentur. Neque enim hae ejus generis sunt, cujus erant, quae concionabantur Apostoli, qui tamen revera, pacatissime concionabantur; nec eadem temporum & causae ratio, cum adversarii nos, pro perditissimis hominibus, & Jesu Christi juratis hostibus habeant.

Responsio ad XV.

Indignus plane hic scrupulus, cordato homine videtur. Quasi vero tam fuerint haec [illegible] memoria felicissime refutata, & quasi Paulus, ob scortationes vitandas, non aperte doceat, bene esse, ut unusquisque vir, propriam habeat uxorem. Quin etiam nominatim non dicat, ac diserte moneat, oportere Episcopum & Diaconum, esse unius uxoris virum.

Responsio ad XVI.

Nec Christiana pietas, seu precationum fervor, apud nostros homines deest, nec sunt haec ullo modo inter eos dissoluta: licet ea superstitione non sint, qua inter eos, qui se haec prae caeteris habere jactant. Et sane, nisi vehementer fallor, quod precationum fervorem attinet, longe a nostris hominibus isti superari dici possint.

Responsio ad XVII.

Miror hunc scrupulum, cum plane contrarium, in plerisque ex nostris hominibus palam conspiciatur, adeo ut si cum caeteris conferantur, prae illis, in mundo mortui videri possint. Quanquam, ut in initio attigimus, non profiteantur nostri homines, se tanquam Apostolos ad orbem terrarum, nova quadam luce illustrandum, & quodammodo instaurandum, missos esse: sed ex iis principiis, quae aliis sunt communia, nonnulla aliter, atque vulgo fit, ministerio verbi jam ex multorum consensu instituto, populum sibi commissum docere conantur.

Responsio ad XIIX.

Hic nihil aliud dicendum videtur, quam id, quod olim Johannes Apostolus dixit, *Ex nobis prodierunt; sed non erant ex nobis: Nam si fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Quanquam, ne ex nobis quidem prodiisse, multi ex iis, qui [illegible] hoc loco intelliguntur, [illegible] potuere, quamquam [illegible], nisi [illegible], quatenus fieri posset, [illegible] mihi [illegible] proposuissem.

Responsio ad XIX.

Ea ipsa de re, ubi nostri homines, in articulis illis, diversum ab aliis docent, nullae sunt inter ipsos contentiones. Omnes enim in hoc consentiunt, non esse plures in una Dei essentia personas, sed solum Domini Jesu Christi patrem, esse illum etiam Deum, nec ullum alium unquam fuisse Dei Filium unigenitum, praeter hominem illum Jesum Nazarenum. Nam qui aliter credunt, licet non statim a nostris foras ejiciuntur, nostri tamen revera censendi non sunt. Quod si in quibusdam Sacrarum Literarum locis interpretandis aut explicandis, nondum per omnia nostri ipsi homines consentiunt: quid mirum post tantas tamque diuturnas tenebras, plenam lucem, omnibus divinis testimoniis intelligendis, tam brevi spatio temporis, ortam non fuisse. Neque enim mente aliqua, mirabili ac singulari quadam ratione, divinitus illustrata, sibique ad intelligendas Scripturas, propheticum spiritum plenissime datum, jactant nostri homines: sed ex ipsis Sacris Literis, earundem Sacrarum Literarum interpretationem quaerunt. Quanquam si quid hac ratione assequuntur, quod caeteri [illegible] quaererent, id omne Deo, cujus ad intelligenda ipsius mysteria, spiritum atque auxilium continuo implorant, acceptum referre non dubitant. Veritatem porro, quantum satis esse, ut alios etiam ab errore manifesto revocare possint, se tenere, persuasissimum habent; interim tamen, se indies in ipsius veritatis cognitione proficere agnoscunt, & amplius doceri non erubescunt.

Responsio ad XX.

Eandem quidem veritatem nostri homines, in articulis, de Dei ejusque Filii essentia, se profiteri affirmant, quam olim primitivae Ecclesiae architecti: Non tamen sequitur, nostros, se pares illis facere, aut eandem in omnibus utrorumque rationem esse debere. Nam architecti illi, vocationem singularem atque expressam a Deo habebant, eorumque dictis omnibus, fidem adjungi Deus volebat, idque in re nova & antea inaudita. Quae omnia absunt a nostris hominibus. Quare nihil est, cur miremur, in ipsis non eam vim Spiritus Sancti apparere, quae in illis apparuit. Nam, quod nostris carnalis & mundana cura, ridiculum plane mihi objectum videtur. Vide supra Num. 17.

Responsio ad XXI.

Si hoc de nostris tantum hominibus dicitur, vehementer miror: cum nec ipsi alium Dei Spiritum jactent, praeter eum, sine quo Christianae religionis sciens nemo esse potest, nec inter se invicem sententiis pertinaciter depugnent. Sin de omnibus, qui a Romana Ecclesia defecerunt, non video, quid hoc ad propositum faciat, cum de nostris hominibus sit sermo. Num quia ii, qui a Pontificiis se segregaverunt, dissident inter se, ideo nulli inter se veritatem habent? Consequentia haec, nulla est. Nam alioqui, Judaei quoque olim merito dicere potuissent, eorum, qui Mose posthabito, unius Jesu Nazareni praecepta, se adhaerere profiterentur, nullos esse, qui veritatem haberent. Nempe, quod illi inter se, multipliciter ac pertinaciter, ipsis etiam Apostolis adhuc viventibus, dissidebant. Caeterum unitas, quae ex Dei Spiritu consequitur, capita quaedam purae fidei respicit; ea videlicet, quae ad salutem sunt necessaria; sed praecipue externa facta (non hic de ceremoniis, indifferentibusque ritibus ago) in Deo Christoque colendo, & charitate erga proximum praestanda, in vita denique & moribus instituendo; non autem sententias, vel etiam dogmata omnia respicit, de quibus in Christiana religione disputare contingit. Potest enim quis Spiritu Dei esse praeditus, & tamen in non

necessariis errare, idest, ut pro necessario id ducat, quod non est, & propterea pro fratre non agnoscat eum qui tamen sit. Satis enim est, si quis omnia, quæ necessaria sunt, probe teneat; quicquid tandem in reliquis eum hallucinari, similisque licet Spiritu Dei similiter præditis, deserere contingat.

Responsio ad XXII.

De exitibus ministrorum verbi, nihil exacte respondere possum, cum mihi sint incogniti. Miror tamen, sub Novo Testamento, sub quo proprium, non ministrorum modo, sed omnium piorum est, affligi, & viles abjectosque in mundi conspectu esse, hæc nostris verbi ministris objici, cum sub ipso Testamento Vetere, in quo & illa invenientur, *Generosis rectorum benedicetur* (quæ tamen ad ea quæ non apparent, atque æterna sunt, & ad spirituale semen, non autem carnale, potissimum referri & potest & debet) & sæpius alia apertiores leguntur, quæ bona hujus seculi promittunt piis hominibus, & posteris eorum, proprium quodammodo Dei prophetarum fuerit, à populo, ad quem erant missi, non solum despectui ac ludibrio haberi, sed misere etiam vexari, ac persequutionem pati. Quis vero legens, quæ in Epistola ad Hebræos scripta sunt, Heb. 11.35. de iis ipsis, qui sub Veteri Testamento fuerunt, hæc iis, qui sunt sub novo, objicere audeat? Jam vero, quod filii ministrorum aliquando degenerent, quid hoc ad rem; cum illud ex libera illorum voluntate pendeat, quam Deus ad bonum cogere non vult?

Responsio ad XXIII.

Deus per Lutherum, à fœdis erroribus & idololatriis, quæ passim inter eos, qui Christum profitebantur, siebant, homines retraxit, & ad ejusmodi divinarum rerum cognitionem adduxit, quæ satis esse poterat, ad salutem æternam conciliandam. Quamvis multa adhuc in doctrina ejus essent, quæ correctione indigerent, & facile à vera salutiferaque, infirmiorum animos revocare possent, quorum correctionem, non diu Deus distulit, & per Zwinglium primum, atque Oecolampadium, quædam magni momenti reformavit. Deinde per alios, alia corrigere est aggressus, idque perpetuo, usque ad nostram ætatem. Nec porro quiescet Spiritus hic divinus, donec veritatem iis, qui oculos ad videndum apertos habuerint, omnibus prorsus humanis commentis nudatam, ad conspiciendum proposuerit. Nihil autem convenientius fieri potuit, quam ita sensim, ad veritatis divinæ patefactionem progredi. Non enim tantam lucem ferre potuissent oculi plane caligantes, ac perpetuo tenebris assueti. Lacte, non autem cibo solido infantes sunt nutriendi: cum vero paulum adoleverint, tum paulo etiam eis solidior cibus præbendus est. Nec interim tamen, dum veritas divina in apertum paulatim profertur, incredulitate plurium delectatur Deus. Jam cum, ut dictum fuit, per ipsum Lutherum ea fuerint patefacta, quæ ad hominem fidelem constituendum, sunt prorsus necessaria. Quod si de tempore, quod Lutherum præcessit, quæratur, hoc hominum est, nec, quod Deus nihil cuiquam debeat, considerantium; nec, quanta eorum, qui Christi nomen profitebantur, per innumeros fere annos, scelera fuerint, perpendentium; nec, quam clementia excitare, ut misceri Hebræi suo exemplo docent, homines alioqui sibi charissimos, si à pristino instituto degeneraverint, Deus persequi soleat, attendentium; nec denique eas quas suerunt tenebras, & cultus divini vastationem, sancti post ipsum Christum viri prædixerunt, recordantium. Atque, ut uno verbo dicam; hoc nihil aliud est, quam universam Dei providentiam in dubium vocare, atque in atheismum quendam homines conjicere velle, si quis hac eadem ratione utens, ad tantam tamque diuturnam orbis Christiani vastationem, per Mahometem invectam, & ad innumerabiles populos, qui vera Dei cognitione, jam per

annorum Chiliades, perpetuo destituti fuerunt, atque etiam nunc sunt, animo & cogitatione se convertere. Providet omnino Deus, & procurat omnia, justissimaque sunt universa judicia ejus. Nec, quamvis non inepte fortasse in hisce ipsis, quæ modo attigimus, id ita demonstrare possemus; tamen vel hic non est hujus rei locus, vel nostro patrocinio, hæc tantopere testata veritas, nullo modo indiget.

Responsio ad XXIV.

Paulo ante, idest num. 17. & 20 nostri homines eo nomine reprehendebantur, quod mundana curarent; fortasse quia unus vel alter ex ipsis, in hominum adhuc maxima celebritate versatur: hic vero, si qui sunt aut fuerunt, à nostris hominibus non penitus abhorrentes, qui potius voluntate, quam necessitate aliqua à publico quodam vitæ splendore, ad privatam vivendi rationem se contulerint, hoc tanquam divinæ punitionis speciem & falsæ doctrinæ argumentum arripitur. Omitto autem, quod quædam de aliis hic dicuntur, quæ vel minus vera sunt, vel, ut num. 22 diximus, Christianorum, & vere piorum sunt propria. Quid vero attinebat, Sueciæ, Angliæque regna hoc loco commemorare, quæ doctrinam nostrorum hominum propriam, tanquam pestilentissimam aversantur? Nec tamen arbitror ego, in utrorvis illorum regnorum, non priscorum splendorem atque opulentiam conspici. Quod si factum est, non ideirco id, ad mutatam religionem, illico est referendum; cum tot aliæ causæ justissimæ, Divinæque providentia dignissimæ, ejus rei esse possent, si modo id certo ac definito Dei consilio esse velimus. Atque inter cæteras causas, hæc multo verisimilior, quam mutata religio videri debet, quod illarum regionum populi, Dei beneficium, in abolendis impiis superstitionibus, atque hominibus, ad verum sui cultum traducendis, ac salutari divinæ veritatis notitia donandis, non tanti fecerint, quanti facere debuissent, nec dignam tam præstanti cognitione vitam instituerint.

Responsio ad XXV.

Parum dignus est hic scrupulus, homine in Sacris Literis vel mediocriter versato, cum ex illis apertissimum sit, Deum solere, non ex fulgore fumum, (ut poetæ verbis utar) sed ex fumo lucem dare: quanquam non video, cur Poloniæ regnum obscurus quodammodo orbis terrarum locus censendus sit, præsertim vero in hac religionis, quam à majoribus accepimus, reformandæ causa, cum in eo tantum imperium atque potentiam avitæ religionis proceres obtineant, quantum in nullo alio. Quod si propterea, quia in eo primum hæc, de Dei Christique essentia veritas publicata & recepta est, male audit hoc regnum apud exteras nationes, Judæa quoque regio, per aliquot secula pessime apud exteros audiebat, eo potissimum nomine, quod ibi primum Christiana religio publicata & recepta fuisset.

Responsio ad XXVI.

Adhuc in ipsis initiis sumus, & miramur, nondum ad orientales hanc lucem pervenisse, quasi vero, (ut sæpius dictum est) nostri homines, pro Dei prophetis, vel Christi potius novis quibusdam Apostolis se venditent, quorum opera Deus, ut per antiquos illos fecit, universas mundi regiones, sui puriore cognitione illuminaturus sit?

Responsio ad XXVII.

Ante annos triginta, nemo fortasse erat in universo hoc regno, ubi nostræ doctrinæ prædicatio primum extitit, qui de Dei Christique essentia aliter sentiret, atque à Romana Ecclesia perceptum fuerat. Cœtus vero, aliter sentientium, nullos extitisse arbitror, nisi decursu annis adhuc circiter viginti: quod quæso, quantulum est spatium? & tamen hoc tam brevi tem-

pore, quemadmodum factum est, ut dissipatis fermè in hoc regno suis, qui alios sequuntur, & plurimis in locis, aliquis ejusmodi publicus coetus exstat: sed in Transylvania & Ungaria, tamen coetuum certus ille numerabatur, quamvis praeter caetera plurima & angustia obstacula, quae ubique narrat, Judaicantium hominum, quorum pars a nobis prodierat, perversus zelus, vel poenis sectas atque aliena cum summa audacia conjuncta sententiae nostrae propugnandae summo impedimento fuerint. Ego sane, cum omnia mecum diligenter reputo, tantum abest, ut parum profecisse nostros homines existimem, ut vehementer mirer, his paucis annis, eos tanta praestitisse, & Deum maximopere laudem, qui laborum ab ipsis susceptorum, eum successum dederit; quem vix desiderare audebam. Nec sane dubito, quin (quicquid cuiquam secus videatur) indies magis sit doctrinae nostrae propugnatio incrementum susceptura, aut hic, aut alibi, ubi Deo visum fuerit. Nam quod ad pietatem attinet, (de cujus tamen incremento aut diminutione inter nostros homines, nihil ausim affirmare) nihil mirum videri deberet, si ea nullum incrementum accepisset: hoc enim perpetuum est, in omni religionis mutatione, quantumvis bona, ut scilicet major sit ab initio hominum pietas, quam postea. Nec vero, si alii coetus, quos in multis errare contendimus, nostris multo eminentiores sunt, propterea sequitur, Deum illis magis quam nostris favere. Nullius enim voluntatem Deus vult cogere. Atqui libera hominis voluntate permanente, quid mirum, si plerique ad eos coetus se aggregant, ubi & fidelis via quaedam latior proponitur, nec commune quoddam odium, atque invidia cujuscunque ordinis hominum subitur? Non sunt haec nostra (fatemur) Apostolorum temporibus similia; nec nostri homines, cum illis Christianae religionis coryphaeis & antesignanis comparandi: nihil tamen dubitamus, quin multo purior doctrina apud nos sit, quam apud alios quosvis in hoc regno: quam ut omnes pii tandem complectantur, & optamus, nec id futurum sane diffidimus.

Responsio ad XXIIX.

Quasi vero verbi Dei ministro, nominis celebritas, sit quaerenda, & doctrinae atque eloquentiae ostentatio affectanda. Caeterum praestat, vel unum tantum hominem, in Dei Christique veriore ac tutiore notitia instituere, quam integros populos in ea, quae vel bona ex parte sit falsa, vel undique periculorum plena.

Responsio ad XXIX.

Nemo unquam divinarum rerum cogitationis non expers, in Evangelicis praeconibus, sermonis elegantiam & humanarum artium scientiam magnopere requisivit, cum plane constet, primos atque omnium praestantissimos ejusmodi homines, vel illis omnino destitutos fuisse, vel ea non magnifecisse; sed potius sprevisse, ac dissimulasse; imo ad Christi regnum, quod hic in terris crucem perpetuam comitem habet, propagandum, inutilia duxisse, ut videre est apud Paulum 1 Cor. 1. 17 & 2. 1, 13, & 2 Cor. 11. 6, & aliis in locis. Habeant sibi adversarii suam eloquentiam, & omnium disciplinarum cognitionem: nobis satis est, Jesu illius Nazareni, qui crucifixus fuit & resurrexit, veram notitiam habere, eamque, ut hactenus factum credimus, & in dies magis fiet, ab omnibus, qui eam oppugnant Deo bene juvante, & voce & scriptis non inepte defendere.

Responsio ad XXX.

Si nostri homines ab aliis jam diu separati non essent, ab iisque penitus explosi, & pro omnium pessimis repulsi (quod attinet ad doctrinam, loquor) facile paucas quasdam ceremonias, quas & multa vetustas, & sanctorum virorum authoritas commendabat, retinuissent: in quibus videlicet, quamvis verbo Dei additis, nullus tamen falsus Dei cultus, nulla evidens superstitio, subest: Sed [illegible] ceremoniarum divisio, inter nos & reliquos omnes est facta, nobis visum est, Ecclesias nostras paulo diligentius reformare, ut ad simplicitatem illam Apostolicam, nobis haud obscure in ipsorum Apostolorum actis, atque Epistolis delineatam, quam proxime accedant, antiquissimarumque illarum Ecclesiarum quam simillimae sint.

EPILOGUS.

Haec, ut ab initio monui, ab amico rogatus scripsi, cum interim aliis gravioribus studiis occupatissimus essem. Quocirca nemini mirum videri debebit, si multa praetermissa sint, quae ad levitatem illorum scrupulorum demonstrandam, dici potuissent: speramus nihilominus futurum, ut si quis pii animi homo, in has qualescunque responsiones nostras inciderit, omnino agniturus atque ingenue fassurus sit, nos viam saltem ab ejusmodi laqueis se extricandi, satis aperte indicasse. Id quod tamen apertius nos aliquando facturos, si opus fuerit, Deo volente, pollicemur. Interim tamen ipsorum scrupulorum autorem, fraterne atque amanter monitum volumus, ut, quando ipsemet fatetur, verisimile videri, sententiam nostram, solam veram esse, quia videlicet (quemadmodum ego interpretor) Sacris Literis magis sit consentanea, ne diutius veritati obluctari pergat, neve, ut eam suspectam reddat, ulla media afferre, quae ad omnem religionem evertendam pertinere possint. Nostrum est, qui Christianos nos esse profitemur, principia & fundamenta Christianae religionis, id est, libros Veteris & Novi Testamenti, non modo constantissime retinere, sed etiam in illis, praecipue vero in Novi Testamenti libris, legendis & perscrutandis diligentissimos esse. In quibus, si quid non uno tantum aut altero in loco, neque iis verbis, quae obscuritatem aliquam habere possint, sed ubique clarissimis verbis contestatum deprehendimus, nihil prorsus est nobis dubitandum, quin id verissimum sit, quicquid, in universali, quae dicta fuerit Christi Ecclesia, constitutum aut receptum fuisse legimus, quicquid hujus seculi sapientia nobis suadeat, quocunque tandem cursu res humanae ferantur. Alioqui si vel ex hominum authoritate, vel ex sensu nostro, vel ex rerum eventibus, in rerum divinarum cognitione pendere, ulla ratione voluerimus, iisque apertissimis Spiritus Sancti testimoniis opponere, facile fiet, quemadmodum experientia hodie plus satis nos docet, ut sensim in omnem pietatis neglectum prolabamur, & divina omnia oracula, pro nugis, universamque sacram historiam, pro fabulis propemodum habeamus. Indignissimum plane est homine Christi nomen profitente, non pluris facere divinissimum hunc Sacrarum Literarum thesaurum, nobis a Deo summa atque admirabili, eaque certissima providentia conservatum, ut ex eo omnes in ipsius, Christique ejus cognitione ad salutem aeternam dirigi possimus, quam caetera omnia, quae illum nobis, sive aperte atque palam, seu quodammodo per insidias, & simulationem illius non prophanandi, quacunque tandem via ac ratione eripere possint. Adhibendus modo est, in eo perscrutando, animus vere pius, id est, Deum ejusque gloriam, omnibus rebus, ac suae ipsius vitae, haud gravate anteponens. Adhibendae item sunt preces, ad ipsum Deum perpetuo, atque ex intimis praecordiis proficiscentes; vita moresque nostri, ita sunt componendi, ut digni Christi discipuli simus: & mundo denique, tum mente, tum factis, penitus est renunciandum. Nam si haec fiant, nihil timendum erit, ne Deus veritatem in suis oraculis comprehensam atque explicatam, vel nos fugere, vel nobis suspectam reddi, permissurus sit unquam.

Scripi-

Explicatio Verborum Christi:

Tu es Petrus, & super hanc Petram, &c. Matth. 16. 18.

TRia sunt, quæ apud multos difficilem hunc locum reddunt. Unum, quod non liqueat, ad quem, vel ad quid verba illa referantur, *Hanc Petram*. Alterum, quod dubium esse videatur, an aliquid hic singulariter, Petro à Christo promittatur, quod aliis Apostolis datum nunquam fuerit. Tertium, quod sit difficile statuere, quæ omnino sint illa, quæ hic à Christo, Petro promittuntur; & nominatim, quatenus extendatur, illud, *ligare & solvere*, de quo in verbis illis fit mentio. Nos conabimur, tres istas quæstiones dissolvere, & sic locum ipsum planum reddere; non omittentes interea alia dicere, quæ ad totius loci explanationem, & singularum ejus partium explicationem pertinere videantur.

I. *Quæstio.* Quod igitur attinet ad primam quæstionem, non dubitamus affirmare, verba illa, *Hanc Petram*, ad ipsum Petrum referri debere. Nam alioqui periret allusio Christi Joan. 1.42, manifesta ad nomen istud, quod ipsemet homini illi imposuerat; præsertim si ejus linguæ habenda ratio est, qua locutus est Christus, in qua, quemadmodum eruditissimi viri, & antiquitatis peritissimi tradunt, eodem prorsus pacto, & sine ulla penitus differentia, & Petri & Petræ nomen proferebantur. Id quod conspici etiam potest ex editione Syriaca, quæ etiam nunc extat, Novi Testamenti. Certum est enim linguam istam, proxime ad illam accedere, qua Christus locutus fuit. Quod si cui videtur durum, Christi Ecclesiam ædificatam fuisse super Petrum, is meminerit, eundem sensum alibi etiam haberi, in ipso Novo Testamento. Neque enim quicquam cogit, si ex Christi verbis, de quibus agimus, colligatur, Ecclesiam ipsius Christi super Petrum ædificatam fuisse, colligi simul debere, super ipsum solum fuisse ædificatam; meminerit, inquam, in Apocalypsi cap. 21.14, scriptum esse: Murum civitatis, id est, civitatis illius magnæ, sanctæ Hierusalem, de cœlo descendentis, ab ipso Deo, ut ex vs. 2, apparet, quæ sine dubio est, ipsa Christi verissima Ecclesia, habere fundamenta duodecim, & in illis scripta esse nomina duodecim Apostolorum agni, id est Christi. Quod quid aliud est, quam Christi Ecclesiam fundatam esse, super duodecim Christi Apostolos, & consequenter etiam super Petrum. Non absimilis isti loco is est, quem habemus in Epistola ad Ephesios, 2.20, ubi Paulus ait, nos esse superædificatos super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, nos inquam, quatenus Christiani, & sic Christi Ecclesia sumus. Neque enim verba illa, *Fundamentum Apostolorum & Prophetarum*, ita accipienda sunt, ac si scriptum esset, fundamentum, quod Apostoli & Prophetæ posuerunt; præsertim, si hoc de Christo intelligatur: statim enim sequitur, *Existente summo angulari lapide ipso*, (sic enim ex Græco libentius lego, quam ut alii, *Ipso Jesu Christo*. Ex quibus verbis apparet, fundamentum de quo ibi Paulus loquitur, non esse Christum, qui non ut fundamentum ipsum, sed ut fundamenti angularis lapis, eo in loco ab ipso consideratur: sed esse ipsos Apostolos & Prophetas. Est enim in verbis illis, *Fundamentum Apostolorum & Prophetarum*, ea loquutio agnoscenda, cum voce genitivi casus exprimitur, id ex quo ea res constat, cui vox illa adjungitur, ut *Corona vitæ*, *Corona gloriæ*, *Corona duodecim stellarum*, & similia, quæ in ipsis Novi Fœderis Literis leguntur, Jac. 1.12. 1 Petr. 5.4. Apocal. 12.1. Non est igitur quod vereamur statuere, Christi verba illa ad Petrum, ita accipienda esse, ut ipsa sonant; cum non de solo Petro, sed & de cæteris Apostolis, & de Prophetis alibi legamus, eos esse fundamenta, seu fundamentum Ecclesiæ Christi, sive hominum Christianorum. Sonant enim omnino, ut diximus ab initio, Christi verba, super ipsum Petrum ædificatam fuisse ejusdem Christi Ecclesiam.

Nam si quis dicat, Imo ex codice Græco, cui nobis adhærendum est, posse videri verba Christi aliud sonare, quam ipsam Ecclesiam super Petrum ædificatam fuisse; cum ibi non legamus, ἐπὶ τῷ πέτρῳ, masculino genere, ut ipse homo Petrus vocatur, sed ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ, genere fœminino, cum tamen petra significet, super quod ædificari queat, nomine isto, quod cum nomine illius hominis convenit, non fœminino tantum, sed & masculino genere, apud Græcos enuncietur.

Respondeo, Et si mutatio generis in verbis Græcis facta fuerit: tamen pronomen istud demonstrativum, *Hanc*, petræ adjunctum, idque cum proxime dictum fuerit, *Tu es Petrus*, satis aperte ostendere, Petram illam nihil aliud esse, quam ipsum Petrum. Petrus, quamvis πέτρος genere masculino, Petram seu saxum significet: tamen nunquam in Novo Testamento id factum invenitur, nisi ubi explicatur significatio vocis Cephæ, qua is homo, de quo agitur, à Christo cognominatus est. Alibi perpetuo voce fœminini generis ad Petram seu saxum significandum usurpatur. Id quod in explicatione illius cognominis, & porro in homine illo Græce cognominando, factum non est, ut quemadmodum homo ille vir erat, sic cognominis illius terminatio, virilis sexus esset; quæ terminatio, licet de ipso Petro sermo esset, tunc non est servata, quando de ipso, ut de petra, super quam ædificaturus esset Christus Ecclesiam, verba sunt facta, ut homonymia, seu æquivocatio & ambiguitas omnis tolleretur, & unusquisque clare intelligeret, Christi Ecclesiam ædificatam quidem fuisse super Petrum, non tamen, quatenus virum, ita cognominatum; sed quatenus fuit petra & fundamentum tanto ædificio accommodatum.

II. *Quæstio.* De secunda quæstione ita statuo, nihil cogere, ut confiteamur, illis Christi verbis ad Petrum, aliquid ipsi Petro promissum fuisse, quod aliis Apostolis nunquam fuit datum. Sed si quid Petrus plus habuit, quam cæteri Apostoli, quod ad illud idem pertinere possit, de quo Christi verba agunt, id aliunde omnino colligi, quam ex isto promisso, ut postea dicemus. Tametsi non legimus, alicubi expresse aliis, quam Petro, claves regni cœlorum, seu datas seu promissas, fuisse: id tamen simul cum Petro aliis Apostolis datum legitur, quod idem re ipsa est, ut in reliqua tertia quæstione explicantes docebimus. Quamvis enim in his, de quibus agimus, Christi verbis, soli Petro sit facta promissio: non tamen facta est, cum exclusione aliorum Apostolorum à promissione illa. Nam soli Petro ideirco est facta, quia ipse solus Christo eos interroganti, quem se esse dicerent, aperte respondit: *Tu es Christus Filius Dei vivi.*

Nec vero quis dicat, Petri nomen, ad quod Christus alludit, satis indicare, illum, etiamsi alii idem aperte respondissent, minime ipsis, vel alicui ipsorum, idem dicturum fuisse. Jam enim ostensum est, super alios Apostolos, non minus quam super Petrum, ædificatam esse Christi Ecclesiam. Ad Petri vero nomen, Christi allusio, eo tantum respicit, ut super Petrum ædificetur ab ipso Ecclesia. Itaque ex ipso Petri nomine, & ad ipsum allusione, nequaquam colligi potest, quicquam Petro à Christo promissum fuisse, quod aliis Apostolis datum non fuerit; quamvis negari nequeat, nomen illud, Christo occasionem dedisse, id Petro dicendi, quod dixit de ædificanda super ipsum

Ecclesia

Ecclesia sua: quæ quidem nomini suo defuisset, si alius quispiam ex Apostolis, ita ad ipsius interrogationem respondisset, ut Petrus respondit: sed promisisset nihilominus Christus, ut ex ipsis patet, quæ facturus erat, idem reipsa illi dicere & promittere, quod Petro dixit & promisit; licet non iisdem verbis nec eadem loquendi forma & figura.

Sed instabit aliquis, & dicet: Cum nomen illud, ab ipso Christo impositum illi homini antea fuerit, cumque ex eo, quod Christus postea, ad nomen illud alludens, illi promisit, satis constet, cur illum ejusmodi nomine appellari voluerit, nempe, quia futurus erat fundamentum ipsius Christi Ecclesiæ, necesse esse, ut hac ipsa in re, quod Ecclesiæ Christi sit fundamentum, aliquid singulare & peculiare habeat Petrus, præter cæteros Apostolos.

Respondeo. Hac ratiocinatione non effici, ut Petri prærogativa illa, si qua est, contineatur in isto promisso, quod ei Christus fecit; sive ut Christus ei singulariter aliquid tunc promiserit, quod aliis Apostolis tanquam dictum fuerit, qua de re hoc loco quæritur: sed tamen, ut ex verbis, quibus in promisso isto faciendo (quæ tamen ipsius promissi pars nullo modo sunt) Christus uti voluit, idque non solis, sed cum eo junctis, quod Christus antea fecerat, intelligi possit, Petrum ex ipsius Christi consilio, si etiam super alios quoque Apostolos fundata seu ædificata fuerit Christi Ecclesia, aliquid hac ipsa in re singulare præ aliis habuisse, de quo mox sententiam nostram aperiemus. Prius enim monere volumus, ratiocinationem illam, ad Petri prærogativam hanc concludendam, non adeo firmam esse. Nihil enim vetat, quominus Christus in imponendo illi nomine isto, non ad id, quod futurus esset fundamentum Ecclesiæ, sed alio respexerit, & postea tamen, cum illi designaret & promisit, ad illud ipsum nomen alludere voluerit. Verum ratiocinatione ista, tanquam optima & firmissima, admissa, nulla tamen major Petri prærogativa in eo, quod sit fundamentum Ecclesiæ, inde necessario concludi potest, quam in aliis rebus, ipsi cum cæteris Apostolis communibus, id est, quod ille aliqua ratione illis præiret, & ordine primus esset; quemadmodum ex non paucis Novi Testamenti locis, potissimum vero ex historia Actorum Apostolicorum desumptis, aperte colligi potest. Ex quo fit, ut, quamvis alioqui, nec potestate, nec authoritate alios antecederet, non modo simul omnes, sed nec etiam singulos, ut ex altera parte, ex iisdem sacris testimoniis, non minus aperte colligitur: tamen interdum (id quod antiquiores Christiani scriptores diligenter notarunt) ipse unus Petrus pro omnibus accipitur: ut cum Paulus ait Gal.2.7,8, sibi creditum fuisse Evangelium præputii, quemadmodum Petro circumcisionis, & eum, qui operatus esset Petro, in Apostolatum circumcisionis, operatum quoque sibi fuisse in gentes. Certum enim est (idque ipsimet Pontificii, qui Petri primatum, præter omnem modum, miris modis extollunt atque extendunt, fateri coguntur) quod ad ipsum munus Evangelii prædicandi, atque ipsum Apostolatum attinet, Petrum aliis Apostolis majorem non fuisse. Ex quo sequitur, Paulum, Petrum nominando, reliquos simul alios Apostolos intellexisse, qui non minus quam ipse, Apostoli & præcones Evangelii inter circumcisos constituti fuerant. Quod igitur Petrus, & non alius aliquis ex Apostolis, nomine isto insignitus a Christo fuerit, idque ob eam causam, quod super ipsum ædificaturus esset Ecclesiam suam; hoc inde profectum est, quod is cæteris præiturus esset in fundanda Christi Ecclesia, quæ ipsi, & aliis Apostolis, id est, doctrinæ ab ipsis prædicatæ innititur, ipsorumque solidissimo testimonio firmatur, & propterea ipso Petro a Christo, cum hac de re Christus ageret, nominato, nominari simul omnes Apostoli intelliguntur, præsertim ubi etiam alioqui ipse omnium aliorum personam gerit, ut hic certe facit, cum, ut ex Christi interrogatione, quæ ad omnes dirigitur, & ex eo, quod nihilominus unica Petri responsio commemorata Christo fuit, satis constat, non pro se tantum, sed pro aliis simul omnibus responderit. Adde, quod ut locus ipse monet, ac ferme omnes agnoscunt & fatentur, causa, cur Christus ei Petro promiserit, quæ tunc promisit, id fuit, quod ille respondit, significans, se firmiter credere, Jesum illum Nazarenum, cui respondebat, esse Filium Dei vivi. Nam quin hoc idem reliqui omnes Apostoli sentirent, nihil prorsus dubitandum videtur: imo id liquide apparet ex ipsorum verbis, & factis simul, quod præcessit, ut apud eundem Evangelistam habetur cap.14.33. Cum igitur non minus reliqui Apostoli, quam Petrus, id in se haberent, propter quod is à Christo promissa illa accepit; ac interrogati pares illi, in Apostolatus munere, & essent & futuri essent, nisi quod, ut dictum est, ille ipsis etiam præiret, & primus futurus esset, concludendum omnino est, quicquid Petro, quamvis nominatim promissum tunc à Christo fuit, reliquis simul Apostolis promissum fuisse, intelligi debere.

III. *Quatuor ejus partes.* Restat tertia quæstio, quæ quatuor partes habet: quatenus quatuor videntur esse Petro, & sicut, supra ostendimus, reliquis omnibus Apostolis, in verbis, de quibus agimus, à Christo promissa. Unum, quod ipse Christus ædificaturus esset super ipsum Ecclesiam suam. Alterum, quod portæ inferorum non essent prævaliture adversus hanc Ecclesiam. Tertium, quod daturus illi esset claves regni cœlorum. Quartum, quod quicquid ille in terra ligasset aut solvisset, id ipsum in cœlo ligatum aut solutum futurum esset. Est autem inter hæc quatuor, hæc differentia, quod in primo Petrus, nihil, proprie loquendo, accepturus erat: sed tantum de eo aliquid erat futurum. In secundo, neutrum erat alterum: sed tantum aliquid futurum erat, de re, quæ ad ipsum Petrum aliquomodo pertinebat. In tertio, aliquid omnino accepturus erat Petrus, & similiter in quarto. Sed hoc discrimine, quod tertium, causa quasi futurum erat, quod idem videtur dici posse de primo, respectu secundi, quemadmodum deinceps explicabimus: de singulis enim istis quatuor, ordine nobis videndum est.

I. *Pars.* Quod igitur attinet ad primum, quid sit, Christum Ecclesiam suam ædificasse super Petrum, satis ex iis, quæ ante à nobis disputata sunt, intelligi potest: præsertim ex eo, quod docuimus, necesse esse, ut super reliquos quoque Apostolos, Christus suam ædificaverit Ecclesiam, non modo, quia Petrus, tum ob id, quod aliis præibat, & primus erat, tum vero ob id, quod ipse unus pro omnibus ad Christi interrogationem respondere, aliorum omnium personam gerebat; sed etiam quia expresse alibi legimus, super alios quoque Apostolos fundatam esse Christi Ecclesiam, seu Christianos homines. Facile est autem intelligere, quid sibi hoc velit super Apostolos ædificatam fuisse Ecclesiam ab ipso Christo: nempe Christum constituisse Apostolos, qui primi omnium suam doctrinam, quibuslibet hominibus, sine ullo discrimine annunciarent, & confirmarent: quam qui amplexus fuerit, ipsius Christi sit discipulus, & sic ad cœtum Christianorum pertineat: unde merito Apostoli fundamenta cœtus Christianorum, & sic Christi Ecclesiæ esse dicuntur, & consequenter super ipsos, Christum, qui eos tales constituit, quique per ipsos ad se primum homines traxit, & suos fecit, ædificasse Ecclesiam suam. Nihil autem amplius aut majus per hoc significari, quod super Apostolos ædificaverit Christus Ecclesiam, seu, quod Apostoli, Ecclesiæ Christi sint fundamenta, is locus docet, quem in prima quæstione explicanda attulimus, ubi non tantum super Apostolos, sed super Prophetas quoque, Christiani ædificati esse dicuntur Ephes.2.20. 1 Cor.12.28. Ephes.4.11. Nihil enim dubitandum est, quin Prophetarum nomine, eo in loco, ii Prophetæ intelligantur, quos à Christo datos, sive à Deo in Ecclesia positos fuisse legimus,

quique

quique post Apostolos primo loco à Paulo ponuntur, hi erant, ut ex cap. 14. 1 Cor. patet, ad Christum [illegible], occultiora quædam, ad Christianam religionem pertinentia, aperiebant: unde confirmari & augeri poterat fides audientium, qui inde adhortationis & consolationis fructum percipiebant; nec his rebus quicquam fuit simile, quod à Christi Ecclesiam ædificandam pertineret, à Prophetis istis proficiscebatur. Sunt autem hi Prophetæ una cum Apostolis, ab ipso initio à Christo dati, unde merito una cum ipsis, fundamenta Christianorum hominum fuere dicti. Namque animadvertendum est, nec Apostolis, nec Prophetis potuisse nomen illud fundamenti accommodari, nec potuisse accommodatum fuisse, nisi quatenus primi fuerunt hujus ædificii lapides, quibus reliqui deinde superstructi fuerunt, quemadmodum ipsa, ipsius loci Ephes. 2.20, verba ferunt. Ex quo apparet, quam futile & inepte Pontificii, ut suum primatum Romani Episcopi probent, tantopere urgeant, super Petrum ædificatam fuisse Ecclesiam Christi, et quia Romanus Episcopus, verissimus Petri successor esse. Quasi vero hæc sit res, quæ ad successores transeat; & si super Petrum ædificata fuit Ecclesia, inde sequatur, similiter super ipsius successores ædificatam esse. Nam hoc idem est omnino, ac si quis ex eo, quod Petrus ex primis fuit, qui Christianam religionem amplexi fuerunt & confirmaverunt, concluderet, Petri quoque successores, ex primorum illorum numero fuisse atque esse. quo nihil stolidius excogitari poterit, cum potius ex eo ipso, quod successores sint Petri, qui inter illos primus fuit, necessario consequatur, eos ex illorum primorum numero nec fuisse, nec esse posse.

II *Pars.* Sequitur, ut videamus, quid sit illud, quod Christus ait, portas inferni non prævalituras adversus Ecclesiam ipsius: quod recte explicare, non ita proclive videtur, propter id præcipue, quod ante attigimus, quod scilicet hoc videantur ex eo consequi, quod prius dictum est à Christo, id est, se ædificaturum Ecclesiam suam super Petrum, quasi Christus dixerit: Ergo quia super te, qui petra es, ædificata erit Ecclesia mea, propterea inferni portæ, adversus illam non prævalebunt, qua de re quid sentiendum sit, postea explicabimus. Prius enim dispiciendum est, quid sit, Portas inferni non posse prævalere adversus Ecclesiam Christi. Pontificii vulgo credunt, hoc idem esse, atque, Christi Ecclesiam non posse illis Diabolicis viribus subverti, ipsiusve Diaboli artibus in errores ullos, præsertim tales, qui fidei in Christum adversentur, unquam adduci. Et quia Ecclesia Christi, apud ipsos, est Romana Ecclesia; quippe, cujus Petrus, super quem Ecclesia Christi ædificari debuit, primus Episcopus fuit, ibique sedem suam ordinariam fixit, & in ea usque ad mortem perseveravit, propterea ipsi Romanæ Ecclesiæ tantum istud tribuunt, ut nec subverti, ac esse desinere, nec errare possit. Quibus de rebus singulis, non est hinc disputandi locus: alias fortasse, Deo dante, quam in tota ista ratiocinatione, qua tota, ipsorum universa religio revera innititur, Pontificii hallucinentur, ac turpiter errent, planum facere conabimur. Ad præsens enim institutum nostrum, satis est omnino, de interpretatione, quam ipsi afferunt, verborum Christi, aliquid dicere; quanquam vel hinc apparebit, quam male fundata sit religio ipsorum. Credunt ipsi, atque cum illis plerique alii, Inferni nomine, in Christi verbis, significare Diabolum, seu Diabolos, sed insigniter falluntur. Nusquam enim infernus, Diabolum, seu Diabolos, in Sacris Literis significat, sed ubique (nisi ego vehementer fallor) statum & conditionem mortuorum; atque ea differentia, quæ est inter mori, & esse in statu mortuorum, eadem & non alia revera est, inter mortem & infernum, quod quidem attinet ad ipsas Sacras Literas, in quibus non alio quam prædicto sensu distinguitur, haud raro, inter mortem & infernum; nisi, ut Infernus, aliquid plus significet, quam Mors; quemadmodum aliquid plus est, esse in statu mortuorum, quam mori. Vanissimum igitur est Pontificiorum commentum, & omnino haud immerito, qui ipsos sunt imitati, cum ex Christi verbis, de quibus hic agimus, concludunt, Christi Ecclesiam non posse Diabolicis illis viribus aut artibus subverti, aut in errores perniciosos induci. Jam portæ inferni aliud nihil sunt revera, quam ipse infernus; non aliter atque portæ mortis, idem revera sunt quod ipsa mors, Psal. 9.14, & 107.18, & quidem apud Esaiam cap. 38.10, ubi nec formasse aliter, hæc eadem loquutio portarum inferni habetur, nihil aliud ea significare potest, quam ipsum infernum. Si quis tamen contendat loquutionem istam significare simul omnem vim atque potentiam inferni, ut passim creditur, & nos aliquando, cæteros sequuti, credidimus, non multum pugnabo, quamvis priorem interpretationem magis probem. Est igitur sensus Christi verborum, ipsum infernum, seu omnem vim ac potestatem inferni, non prævalituram Ecclesiæ suæ: id est, eos, qui vere Christiani fuerint, in mortuorum statu & conditione non remansuros; sive, ut ex ipso verbo Prævalendi elicitur, mortuorum statum & conditionem illis non dominaturam: qui enim prævalent, id est, superant alios, iis etiam dominantur. Atque ex hoc uno loco apparet, Ecclesiæ Christi nomen, cum maxime proprie accipitur, ut certe, ut hic fit, accipi necesse est, aliud nihil significare, quam veros Christianos, quicquid Pontificii contra disputent, qui adversus clarissima scripturæ testimonia & rationes inexpugnabiles, audent negare, usquam significatione ista, Ecclesiæ nomen in scriptura usurpari.

Sed jam aliquid dicendum est de eo, An hoc, quod Christus hic dicit, ex eo aliquo modo consequatur, quod prius dixerat; & sic, An quia ipse Ecclesiam suam super Petrum ædificaturus erat, propterea futurum esset, ut inferni portæ (quod quid sit, jam satis explicatum est,) adversus eam prævalituræ non essent. Nihil omnino cogit, ut hoc ex illo consequi, Christus dicere vel indicare voluerit. Satis enim est ad hoc, ut Christus, quemadmodum necesse est, aptissime hæc duo conjunxerit, ita ejus verba interpretari, ut Petro ipsi significare voluerit, quam eximium ædificium futurum esset illud, quod se super ipsum ædificaturum promittebat, quando nulli interitui futurum erat obnoxium. Si quis tamen omnino velit, ita loquutum fuisse Christum, quia posterius res ex priori consequatur, prorsus illi hoc sensu concedi, quemadmodum alii etiam animadverterunt, quamvis neutrum istarum duarum rerum satis bene intellexerint; id est, ut, quia res prior, propterea à Christo promissa fuerat, quod Petrus crederet, illum esse Filium Dei viventis, idcirco factum iri, ut, qui super Petrum ædificatus fuerit, quæ est res ista prior, is nullo modo perire possit, quæ est res posterior: quippe, quod super petram ædificari nemo possit, qui illud idem non credat, qui autem illud credat, vitam æternam se habiturus, & se nullo modo perire queat, Joh. 3.16.

III *Pars.* Sed jam de tertia re agamus, quam Christus Petro promisit, ea est, Daturum se illi claves regni cælorum. Non dicit clavem, sed claves. Duæ enim solebant esse claves cujusque ostii: una, qua aperiri, altera, qua claudi posset. Quanquam potuisset eodem sensu, facultatem aperiendi & claudendi, clavem dicere, ut factum est Esai. 22.22. Apoc. 3.7, nisi quod ibi potuit singularis numerus pro duali vel plurali usurpari, cum duplex hæc facultas ibidem diserte commemoratur. hic vero, cum de ea aperte verbum nullum fiat, ad eam significandam numero duali vel plurali, quo utraque clavis statim intelligitur, utendum omnino fuit. Promisit igitur Christus Petro, se daturum illi claves, quibus & aperire

& clau-

& claudere regnum cœlorum aliis possit. Regnum cœlorum, sine dubio, hoc in loco, conditionem & statum eorum significat, in quibus Deus per gratiam suam habitat & regnat, sive in hoc, sive in futuro seculo. Ex quo fit, ut Petro à Christo promissa fuerit facultas, tum in hunc statum & conditionem homines inducendi, tum eos ab ea excludendi. Verum, cum ex altera parte firmiter atque immutabiliter, à Deo & Christo ipso constitutum fuerit, ut ii omnes, qui in ipsum Christum crediderint, hujus status & conditionis sint participes, qui vero non crediderint, omnes ab ea exclusi sint: Certissimum autem sit, in Petri potestate nunquam fuisse, nec esse potuisse, ut homines ac reipsa efficere, ut quis in Christum crederet, aut non crederet; necessarium plane est id, quod ei Christus promisit, non ita simpliciter esse accipiendum, ut ipsum per se sonat, seu de ipsa rei efficientia interpretandum esse; sed tantum de declaratione & pronunciatione justa ac vera. Nihil autem magis tritum in divinis literis est, quam ut verba rei efficientiam significantia, ejusdem rei declarationem tantum, aut pronunciationem jure factam, declarent. Itaque hoc sibi revera habuit Petrus à Christo promissum in illis verbis, nimirum, quos ipse declarasset ac pronunciasset ad regnum cœlorum, id est, ad eum statum & conditionem, quam diximus, pertinere aut non pertinere, eosdem eo perventuros, aut non perventuros, prout ipse dixisset. Jam vero illa declaratio & pronunciatio dupliciter intelligi potest, aut scilicet facta sub aliqua conditione, vel cum modo certo aliquo, aut sine ulla conditione vel modo, sive ea de singularibus hominibus, sive de omnibus generatim fiat. Sine ulla conditione vel modo, ut Petrus juste ac vere declararet ac pronunciare posset, quis pertineret ad regnum cœlorum, nulla ratione fieri potest, nisi una cum hac facultate datum etiam illi fuerit, ut humana corda scrutaretur: quod omnes dicere, datum ei non fuisse; & certum est, nullum hominem hanc vim ordinariam habuisse, præter Jesum Nazarenum, quemadmodum etiam munus quod habuit, regendi ac gubernandi verum populum Dei, eumque judicandi, adeoque mundum ipsum, quod sine hac perpetua vi consistere & administrari nequit, ipsius unius solius est, nec ullius alterius unquam fuit. Cum enim nemo, ut dictum est, ad regnum cœlorum pertineat, pertinereve ex ordinario Dei decreto possit, nisi qui in Christum credit; hoc vero, nec ne, sit in homine, certo scire nemo possit, nisi qui ejus cor noverit, hinc consequitur necessario, non posse sine cognitione ista, de quoquam absolute pronunciari, quod ad regnum cœlorum pertineat, quamvis pronunciari omnino possit, quod non pertineat, si ita se gesserit, ut ex ejus factis clarissime constet, eum revera in Christum non credere. Reliquum est igitur, ut hæc declaratio & pronunciatio, quam Petrus facere jure posset, conditionem vel modum aliquem adjunctum haberet, quæ conditio vel modus, necesse est, ut iis contineatur, quæ Deus omnino & requirit, & sata esse vult, in eo, qui ad regnum cœlorum pertinere debeat.

Sed dicet aliquis: Jam superius constitutum à te est, illud eo solo comprehendi, quod quis in Christum credat: Quid igitur habuit Petrus hic sibi à Christo promissum, quod non quilibet alius habuerit & habeat, qui modo illud noverit, neminem ad regnum cœlorum pertinere, qui in Christum non credat; qui autem credit, eum omnino pertinere?

Respondeo. Fidem in Christum, esse quidem (ut fatebamur) valde prægnantem, & quæ complectatur, ut tantum esse notis, quibus Deus aliqua ratione illud patefecit. Inter quos primus & præcipuus, ut tempore, sic prædicatione clarior fuit Petrus, una cum reliquis Apostolis. Complectitur enim fides illa, partim in Ecclesiæ formam & essentiam, partim in eorum, qui ad eam pertinent, obedientiam præceptorum Christi, & cognitionem eorum, quæ Christus ex Dei voluntate, & passus & acturus est. Atqui Christi præceptorum universa, & ejusdem perpessionis, & post hanc consequentis gloriæ, cujusmodi plane sint, primum ac præcipue, & certiore quadam, quam ceteris cognitione, Petro, & Apostolis aliis, nosse datum est. Adde, quod hoc ipsum, credere in Christum, ut esse, unde pronunciari possit, utrum quis ad regnum cœlorum pertineat, licet inexplicitum, multa tamen atque evidentius, Petro, & sociis ejus constabant, quam quibuslibet aliis [illegible]; ut hæc quidem ipsa in re, ut scilicet quis jure simpliciter pronunciare possit, eos tantummodo, qui in Christum credant, pertinere ad regnum cœlorum, ceteros minime, Petro sint quilibet illi ullo modo pares. Concludo igitur, Claves regni cœlorum Petro à Christo promissas, esse facultatem declarandi ac pronunciandi, de omnibus & singulis quæ esse in homine debeant, qui ad regnum cœlorum pertineat, & hoc, neque alia ratione, alios aperiendi, alios vero claudendi regnum cœlorum: quod regnum quid sit, jam antea dictum est. Hanc vero eandem potestatem ceteros quoque Apostolos habuisse, ex iis, quæ paulo ante diximus, aperte constat: nec quicquam est certius, quam unumquemque ex Apostolis, munus habuisse Evangelium annunciandi, idque ipsius Christi ac Dei nomine, & consequenter facultatem, atque adeo auctoritatem declarandi ac pronunciandi, de illis, quæ diximus, cum annunciatio Evangelii nihil aliud sit, quam expositio certa ac firma voluntatis divinæ de hominibus in gratiam recipiendis, & simul rationis & conditionum, quibus id fieri Deus velit, qua ratione & conditionibus illa omnia continentur. Sed præterea legimus, Christum ipsum, non Petro tantum, sed aliis etiam Apostolis hanc auctoritatem dedisse Joan.20.23. ut, si quorum ipsi peccata remisissent, ea remissa essent; si quorum retinuissent, retenta essent. Quod, ut plane eandem vim habet, atque regni cœlorum claves habere, quacunque tandem ratione claves illas interpreteris: sic id omnino continet, quod nos illas claves esse diximus, cum iisdem, ex Dei immutabili decreto, peccata remittantur, qui in Christum non crediderint; cuilibet vero in Christum credenti peccata remittantur, & consequenter illis quidem regnum cœlorum aperiatur, his vero claudatur. Hanc igitur remissionem & retentionem peccatorum, quam ab Apostolis factam, approbaturus esset Deus, necesse est similiter ita interpretari, ut non res ipsa, sed declaratio rei & pronunciatio intelligatur, propter rationes superius allatas. Habere autem claves regni cœlorum, & cui quis peccata remittit, ea remissa esse, cujus retinet, esse retenta, id est non remissa, idem reipsa esse, vel id aperte ostendit, quod aliud nihil à Dei gratia hominem excludit, quam peccatum Esa.59.2: & felicitas, seu beatitas hominis, ut ex Davide Paulus docet Psal.32.1. Rom.4.6. in eo consistit, ut illi remissa sint peccata. Nemo enim beatus esse potest, qui in regno cœlorum non sit; nemo vicissim in regno cœlorum esse, quin sit beatus. Hæc breviter quidem, sed ut arbitror, vere ac recte dicta & conclusa à nobis sunt, ut ostenderemus, id verum esse, quod in initio secundæ quæstionis explicandæ affirmavimus, aliis videlicet simul Apostolis id datum fuisse, quod tantundem valet, quantum id, quod nominatim Petro fuit promissum, quod attinet ad claves regni cœlorum, licet illæ diserte ceteris Apostolis, nec promissæ, nec datæ legantur, nisi quatenus, ut ante docuimus, quicquid tunc uni Petro promissum est, omnibus aliis ejus sociis & collegis promissum fuisse intelligi debet.

IV. Pars. Reliqua adhuc est res quarta, de qua disquirimus, quam à Christo sibi promissam Petrus habuit; cujus, si clavis est, res tertia, quæ ab eodem

Christo, ubi fuit promissa, ut supra diximus, facile est intelligere, quid ea sit, & quartam tertiamque, cum jam planum fecerimus, quid ipsa tertia sit. Quamquam vero ex ipso Christi sermone non omnino liqueat, ab hac illam proficisci: verisimile tamen facit, ipse Christi loquendi modus, plane se rem ita habere. Nam si forte, ut, quod Petrus ligavisset in terra, esset ligatum in cœlis, & quod solvisset, solutum, quæ quarta ipsa res est, ejusmodi res esset, quæ diversum quid foret, & separatum ab eo, quod esset habiturus claves regni cœlorum, quæ est res tertia, nec inde necessario consequeretur; verisimile potius videtur, ut quemadmodum Christus in clavibus regni cœlorum promittendis dixit, *Tibi dabo*, &c. sic non simpliciter dixisset, *Et quodcunque ligaveris*, &c. sed verbo aliquo, non modo id quod futurum esset significante, sed etiam novam promissionem declarante usus esset. Verumtamen, antequam aliquid hac de re prolixius illustramus, quærendum est, an alia ratione deprehendere possimus, quid quarta illa res significet. Videtur autem unicus is locus, qui in Sacris Literis invenitur, ubi idem plane loquendi modus habetur, viam nobis sternere ad intelligendum, quid illud sit, & simul ad statuendum, quod revera, ut Christi loquendi modus præ se fert, hæc quarta res à tertia pendeat, sitque effectus ejus. Idem enim Christus, hac eadem verborum forma utens, hoc ipsum, quod de Petro dicit, paulo post indefinite de suis Apostolis affirmat. Inquit enim ipse, Matth. 18. 18. *Amen dico vobis, quæcunque ligaveritis super terram, erunt ligata & in cœlo; & quæcunque solveritis super terram, erunt soluta & in cœlo.* Agitur autem ibi de ejiciendo aliquo è numero discipulorum Christi, qui certe est effectus clavium regni cœlorum. Qui enim è numero discipulorum Christi merito ejicitur, is à regno cœlorum eadem opera excluditur. Itaque necesse est, ut, qui è numero discipulorum Christi quemquam ejicere jure possit, is regni cœlorum claves habeat; & sic, quia possit, quos velit, à regno cœlorum excludere, propterea ex numero discipulorum Christi, quos velit, potestatem ejiciendi habeat. Est igitur hoc *ligare*, de quo Christus loquitur, ad homines, non ad res, passive referendum. Et sane non poterit quisquam, ni fallor, ostendere, quomodo vel Apostoli, vel discipuli Christi, quatenus tales sunt, rem aliquam ligare, sive jure, sive injuria possint, retento vero ac legitimo, per metaphoram seu translationem, usu verbi ligandi, & à rei appellatione, ut hic facimus, hominem excludendo. Hoc enim metaphorico loquendi genere, quod de Apostolis & Christi discipulis, ut tales sunt, active usurpari queat, non res, sed homines tantum ligari possunt. Nec obstat, quod Christus in utroque loco, pronominibus neutri generis, quibus non homines, sed res significari solent, usus fuerit. Non est enim novum, in ipsis Sacris Literis (nam in profanis id frequenter fieri constat) ut genus neutrum pro masculino, seu res pro homine usurpetur, ut Apoc. 21. 27. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium.* Nam hoc non de rebus, sed de hominibus intelligendum esse, & res ipsa per se monet, & aperte docet id, quod statim sequitur, *nisi qui scripti sunt in libro vitæ agni.* Eadem necessario ratio est solvendi, quæ ligandi, ut scilicet, si homines tantum ab Apostolis, & Christi discipulis, ut talibus, ligari possunt, similiter homines tantum solvi possint. Quamobrem, fœde omnino videntur lapsi ii, qui promissum istud Petro factum ita interpretantur, ut Petro fuerit promissa potestas & authoritas, quicquid vellet in Ecclesia statuendi, ita, ut quicquid ille, etiam extra ea, quæ ipse Christus jussit aut vetuit, jussisset, aut vetuisset, vel fieri vel credi, id ratum & firmum apud Deum futurum esset. Fœdus, inquam, error iste censendus, & non nisi à spiritu Antichristiano, quo tyrannis Ecclesiastica inducta est, profectus putandus, cum & ex ipsa metaphora ligandi & solvendi, qua usus est Christus, & ex eo, ad quod hanc ipsam potestatem & authoritatem Petro ante promissam, Christus postea, ubi eam suis generatim promisit, aperte accommodavit, nulli dubium merito esse queat, quin de hominibus tantum ligandis & solvendis Christi verba sint accipienda; nec etiam de ligandis & solvendis quocunque modo, sed tantum quatenus de illis pronunciatur, utrum nec ne ad regnum cœlorum & ad Christi discipulorum numerum pertineant, ea interim differentia inter ligandi & solvendi potestatem manente, quam supra assignavimus, cum nominatim de pronunciando, An quis ad regnum cœlorum necne pertineat, egerimus. Sed antequam eam hic denuo explicemus, oportet jam, ut, quemadmodum ostendimus, quid sit in Christi verbis Ligare, sic quid sit solvere, aperte exponamus. Videtur autem id esse plane obvium. Nam si Ligare, est ejicere è numero discipulorum Christi, & sic pronunciare, ad regnum cœlorum quempiam minime pertinere: Solvere, erit in numero discipulorum Christi reponere, & sic pronunciare, quempiam ad regnum cœlorum pertinere. Quoniam vero fieri non potest, ut quicquam solvatur, quod prius aliqua ratione ligatum non fuerit, sciendum est, illud, ligatum prius esse, dupliciter accipi posse, vel cui antecesserit esse solutum, vel cui non antecesserit; sed hactenus semper ligatum fuerit. Et propterea solvere, quod hic intelligi debet id est, reponere in numerum discipulorum Christi, & sic pronunciare, quempiam ad regnum cœlorum pertinere, dupliciter accipi & evenire potest, vel scilicet, quia quispiam, qui ex numero discipulorum Christi aliquando erat, & inde vel exciderit ipse per se, vel ejectus fuerit, in eundem numerum denuo recipiatur, vel quia quispiam ex numero discipulorum Christi nunquam antea fuerit, in eum numerum cooptetur. Sed cum similiter ex iis, quæ diximus omnino consequatur, duplicem esse, ut sic dicemus, ligationem: unam, quæ post solutionem existat: alteram, quam nulla solutio antecedat; sciendum est, illam quidem ab Apostolis & Christi discipulis, hanc vero ab ignorantia & peccato fieri, quæ tamen confirmatur & augetur, cum quis ita ligatus, solvi renuit, id est, Evangelio obedire non vult, & ob eam causam ad regnum cœlorum non pertinere, pronunciatur: quæ pronunciatio, ligatio quædam dici potest, cum ille & certius & magis ligatus per eam maneat, atque idcirco ad eam quoque ligandi potestas, Petro & aliis Apostolis data, pertinere possit, ita, ut non modo ejectionem, sed etiam non admissionem in Christi discipulorum numerum complectatur. Jam vero in hoc differunt ligandi & solvendi potestas, quod illa multo plenior & efficacior est quam ista, ob id, quod probitas & fides, propter quam quis solvitur, simulari potest: improbitas vero & infidelitas, propter quam quis ligatur, non potest. Itaque necesse est, ut is, qui legitime ligatus fuerit, id est, è numero discipulorum Christi ejectus, vel in eum non admissus, & sic ad regnum cœlorum minime pertinere pronunciatus, revera jam nec Christi discipulus sit, nec ad regnum cœlorum pertineat: At vero potest quis legitime solvi, id est, in numerum Christi discipulorum recipi, & sic ad regnum cœlorum pertinere pronunciari, qui tamen revera, nec Christi discipulus sit, nec ad regnum cœlorum pertineat. Fit enim omnino pronunciatio ista sub tacita conditione, seu mavis cum tacito modo, qui tamen etiam aperte apponi solet, id est, si modo illius cor & animus externis ejus factis dictisque respondeat; & idcirco manet nihilominus firmum id, quod Christus non minus cum solvitur, quam cum ligatur, futurum affirmavit, ut scilicet id esset ratum in cœlo, quod fieret in terra ab illis, quos alloquebatur. Videmur satis explicasse, quæ fuerit Christi mens, in quarta hac

& po-

& postrema re Petro promissa, seu in ea ... do, quod ex futura erat: & similiter reliqui est, quod præstare debeamus verum, quæ à nobis promissa proposuimus; nisi, si quæ fortasse amplius à nobis requirat, in hac ipsa hujus quæstionis explicatione. Cum Pontificii, ex potestate ista & auctoritate ligandi & solvendi, quemadmodum etiam ex illa remittendi & retinendi peccata, de qua supra aliquid diximus, Petro & aliis Apostolis data, quædam colligant, quæ nequaquam colligi possunt.

Ajunt enim, primum tale intelligi debere, in quolibet homine solvendo, seu in peccatis cuilibet remittendis, intervenire debere auctoritatem Apostolicam.

Deinde inferunt necesse esse, ut is, qui auctoritatem istam hac in re sit exerciturus, cognita habeat peccata illius, cui remitti ab ipso debeant, ut scilicet judicare possit, an sit digna remissione, an secus, & quibus conditionibus, quibusve modis, prout qualitas eorum requisierit, ab ipsis iste solvendus sit.

Hinc postremo concludunt oportere, eum, cui remittere, is qui auctoritate ista fungitur, peccata debeat, ea illi ipsi enarret, & quidem omnia & singula id genus omnibus, uniuscujusque eorum circumstantiis. Hæ siquidem sunt, quæ peccata diversa faciunt, & alia aliis minora vel majora. Atque hoc pacto auricularem suam, quam vocant, confessionem, stabilire Pontificii conantur, pro concessis rebus interim sumentes, potestatem & auctoritatem illam Petro, & aliis Apostolis à Christo datam, ad eorum quoque successores pertinere: Successores vero Petri & aliorum Apostolorum esse, eos, qui pastoris officio in Ecclesia funguntur, quos volunt, suam eandem potestatem & auctoritatem, aliis etiam, qui non sint pastores, tradere ac demandare posse, quemadmodum ipsi Apostoli (ut quidem illi affirmant) potuerant. Hæc Pontificii. Quæ quam male sint conclusa, ostendendum jam nobis est.

Primum igitur negamus, ex Christi verbis illo modo colligi posse, in quolibet solvendo, sive in peccatis cuilibet remittendis, auctoritatem Apostolicam, vel semper & necessario, vel etiam ordinarie intervenire debere, aut debuisse: tum quia ipsa verba hoc nullo modo sonant: tum vero, quia ratio & causa proxima, eademque perpetua & necessaria, ut quis solvatur, ejusve peccata remittantur, est fuitque semper, ab Apostolorum tempore, fides in Christum, quam si quis habuerit, quomodocunque tandem illam adeptus fuerit, etiamsi nulla Apostolica auctoritas ea in re intervenerit, necesse est, ut simul liberationem omnium peccatorum suorum habeat, & ab omnibus spiritualibus vinculis solvatur. Vide Act. 10. 43; & 13. 38; quanquam totum Novum Testamentum sententiis idem pollentibus est plenum.

Dices, necessarium tamen esse, ut fides in Christum ex auditione verbi Dei nascatur: Dei autem verbum, auctoritate Apostolica annunciandum & prædicandum semper fuisse, & annunciari; & consequenter non nisi Apostolica auctoritate interveniente, peccata remitti, etiamsi verum esset, causam proximam eandemque perpetuam & necessariam remissionis omnium peccatorum esse, fidem in Christum.

Respondeo, primum hanc non esse Apostolicam illam auctoritatem, quam Pontificii hoc loco præcipue intelligunt, qui manifeste de auctoritate loquuntur, quæ exerceatur, non in eos, qui nondum vel tum primum credunt in Christum, sed in eos, qui jam antea in Christum crediderant, aut certe se credere sunt professi. Deinde, nego in annunciando & prædicando Dei verbo ex cujus auditione fides in Christum in auditorum cordibus gignatur, necessarium esse, ut ulla Apostolica auctoritas interveniat, etiamsi concederem, omnem ordinariam divini verbi, unde Christi fides oriri possit, prædicationem, auctoritate Apostolica fieri. Nihil enim vetat, quominus extra ordinem prædicetur, ut sæpe Dei verbum, ut factum est, primum Apostolorum tempore, ab iis, qui dispersi fuerant ex afflictione, quæ ob Stephanum exorta erat, ad quorum prædicationem, in Christum multi crediderunt Act. 11. 19. Tertio, quod ex historia * Ecclesiastica constat, integros populos ad fidem Christi aliquando conversos fuisse eorum opera, qui nulla Apostolica auctoritate erant præditi.

Sed rursus insistes, id quod de fide in Christum dicitur, ubi quam remittuntur peccata, nec quicquam Ministri alicujus præterea requiratur, verum esse iis, qui tum primum in Christum credunt: his vero, quemadmodum ipse antea exemplo dixi, de iis potissimum agi, qui jam in Christum crediderant, & postea tamen peccant, de quibus quæritur, qua ratione illis remittantur peccata illa, quæ post fidem in Christum commiserunt.

Respondeo. Testimonia Sacra, quæ docent fidem in Christum, esse causam remissionis peccatorum, generaliter loqui, neque distinguere inter peccata commissa, antequam quis crederet in Christum, & postquam crediderit, quamvis occasione illic una prolata, qui vel nondum, vel tum primum in Christum crediderunt, quibus intelligendum est, non tantum affirmari peccata quæ antea commisissent, remitti, vel remissum iri, propter fidem in Christum, sed perpetuam rationem proponi, qua peccata remittantur, seu non imputentur, id quod maxime indicant verba Pauli Apostoli, in loco nuper indicato, Act. 13. 38. Sic enim ait: *Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annunciatur, & ab omnibus (à quibus non potuistis in Lege Mosis justificari,) in hoc omnis, qui credit, justificatur.* Vides opponi fidem in Christum, seu Christum & fidem in ipsum, Legi Mosis, in justificandi ratione, seu in modo remissionem peccatorum consequendi, & dici, ab omnibus peccatis, à quibus non poterant Israelitæ in Lege Mosis (per modum scilicet qui est in ea contentus) justificari, id est absolvi, in Christo quemlibet justificari, qui in ipsum credit. Jam modi justificationem, sive absolutionem à peccatis consequendi, in Mosis Lege contenti, atque iis propositi, qui ex Israelis populo erant, ad totum tempus, quo quisque vivebat, pertinebant, & quoties quis peccata, illa, ad quæ expianda propositi fuerant, commisisset, toties suum vim & usum habebant, & sic Israelitæ in Lege Mosis perpetuo habebant, quomodo possent ab ejusmodi peccatis, quandocunque illa commisissent, justificari atque absolvi. Verum hoc beneficium in aliis plurimis peccatis, quibus videlicet expiandis in ipsa Lege Mosis modi nulli fuerant propositi, in totum carebant: At in Christo, id est, in ipsius Evangelio, inquit Paulus, in illis ipsis omnibus peccatis, tale beneficium sentitur, proposita nimirum in eo ratione & modo, ista etiam peccata expiandi, eaque perpetuo: quemadmodum perpetuo, ut dictum est, illa alia peccata in Lege Mosis expiabantur, qui ritus & modus, aliud nihil est, ut idem Paulus ait, quam credere in ipsum Christum. Hoc Pontificii intelligere non potuerunt, quia, quid sit in Christum credere, non intellexerunt. Nam si intellexissent, credere in Christum, esse Christo obedire, quemadmodum tamen fuit nostra ætate inter ipsos, † qui intellexisse videtur, facile hanc veritatem assequuti fuissent, & non tam exiliter ac jejune de fide in Christum sensissent; nec tam inepte & ridicule ea omnia sacra testimonia interpretati fuissent, quæ passim in Novo Testamento leguntur, in quibus fidei in Christum tribuitur, quod ipsa justificemur, seu per ipsam peccatorum omnium remissionem consequamur, nec denique commenti fuissent, præter fidem in Christum ad peccata

* Socrat. lib. 1. cap. 19. Theodoret. lib. 1. cap. 23.
† Hieronymus Osorius.

[illegible] requiri, quemque vocant, Sacramentum, & Principue, postquam jam quis semel in Christum credidit, id quod pœnitentiæ Sacramentum appellant, quod ex ipsorum disciplina, contum [illegible] illam confessionem, quam diximus, illos, ex Christi verbis, de quibus disputamus, ratiocinando colligere, ad quam ratiocinationem examinandam jam tandem revertemur, ubi prius sententiam nostram de vi fidei in Christum ad expianda omnia peccata nostra, apertius exposuerimus, & nihilominus veram pœnitentiam a nobis, ad peccata delenda necessariam, quousque demonstraverimus.

Sic igitur sentimus: Cum primum quis in Christum credit, id est, ipsi Christo confidit, & sic, sub spe beatæ immortalitatis, quam is illis obtemperantibus promisit, ei obedire ex animo statuit, & porro, quoties tantum tempus & occasio fert, proque facultate sua reipsa obedit, statim omnium præteritorum suorum peccatorum veniam adipiscitur. Post vero, donec eandem in Christum fidem retinuerit, ita ut jure de ipso dici possit, quod Christo obediens est, ignoscuntur illi propter hanc ipsam fidem omnia peccata, quæ alioqui vel per ignorantiam, vel etiam per fragilitatem aliquam committit; & breviter, quicquid delinquit, quod fidem istam & obedientiam non perimat, nec efficit, ut jam ille non secundum spiritum, sed secundum carnem ambulet. Obedientia siquidem præceptorum Christi, tota hoc continetur, ut quis secundum spiritum ambulet, & non secundum carnem. Qui enim in Christo, id est, per fidem in Christum, seu quia Christo confidunt, hoc faciunt, ii jam nulli damnationi sunt obnoxii, jam legis justificatio in illis impletur Rom. 8.4. Quod si quis ab hoc statu exciderit, & ita prolapsus fuerit, ut jam Christo confidere, eive obedire dici nequeat, amittit, una cum fide in Christum, omnem justificationem suam, atque ad hoc, ut denuo justificetur, opus illi est, ut denuo etiam ad illam veram in Christum fidem revertatur. Sed quam hoc sit difficile, indicat author Epistolæ ad Hebræos Heb. 6.4, qui id impossibile dicit. Quod tamen sine dubio ita intelligendum est, ut apud homines sit impossibile, non apud Deum, qui etiam potest, & interdum vult, atque ex singulari sua benignitate & clementia, ejusmodi prolapsorum hominum misereri, eisque vires, quas ipsi ad hoc efficiendum jam nullas habent, tantas dare, ut è suo cœno emergere denuo possint, & ad fidem Christi & obedientiam reverti. Jam vero quod ad pœnitentiam attinet, quam & Scriptura diserte affirmat, & nos libentissime agnoscimus, necessariam esse ad peccatorum remissionem consequendam, ea necessario fide in Christum continetur. Nam quomodo, quæso, is Christo confidere dici potest, qui mutato studio ac proposito suo priore, vel eorum actionibus suis, peccatis non valedicit, & sancte in posterum vivere non constituit, cum Christus id expresse præcipiat, nec illis quicquam promittat, qui id non fecerit? Quod si alicubi pœnitentia à fide in Christum distinguitur, ita ut illa præcedere, hæc vero sequi videatur, id propterea fit, quod sine dubio potest quis pœnitentiam agere, antequam Christo confidat, licet non plane ejusmodi pœnitentiam qualem Christus requirit. Estque ista, ante Christi fidem pœnitentia, ad ipsam via, ut ex Johannis Baptistæ prædicatione liquet. Interim tamen, sicut fides in Christum sine vera, & qualem ipse requirit, pœnitentia, esse nequit: sic vera illa & Christiana pœnitentia, necessario fidem in Christum sibi adjunctam habet. Jam cum quis, veram Christi fidem retinens, nihilominus aliquid peccat, quemadmodum antea exposuimus, tunc pœnitentia, quæ ita ex usu Sacræ Scripturæ appellatur, id est, mutatione propositi & actionum suarum, ei non est opus, & Christus diserte ait Luc. 15.7, justos pœnitentia non egere. Nulli autem dubium esse potest, quin is sit justus, qui in Christum vera ac viva fide credit, quæ, ut diximus, præceptorum ejus obedientiam complectitur. Quod si quis dicat, oportere tamen illum dolere peccatum aut lapsum suum, eique etiam pœnitere; Jam vero ista est illa pœnitentia, quam ita sacra scriptura appellat, cuique tribuitur per ipsam peccatorum remissio contingere: & talis pœnitentia necessario, ex fide in Christum statim exoritur. Neque enim fieri potest, ut quis perpetuo obediendi Christo studio sit præditus, ita ut re ipsa etiam obediat, id est, ut dictum fuit, non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulet, qui in rebus Christi fidem continuo demonstrat: & interim non ex animo doleat, ipsumque pœniteat, si quid adversus Christi mandata deliquerit. Ita quidem omnibus tandem [illegible], quomodo & cur fides in Christum, nec quicquam aliud præter ipsam in eo homine requiratur, qui suorum peccatorum, sive antequam in Christum credat, sive post, veniam à Deo consequi velit. Sed jam nimis digressi quodammodo sumus: ad Pontificiorum ratiocinationem revertamur. Ostendimus id, quod primo loco colligunt, ex potestate & auctoritate ligandi & solvendi, retinendi & remittendi peccata, quam Christus Petro, & aliis Apostolis dedit, non bene collectum esse: nempe non posse quempiam solvi, sive cuiquam peccata remitti, nisi Apostolica auctoritas intervenerit; deinde que, Christi verba nullo modo id sonare: quod sine verissime dicitur. Aliud enim omnino est, quod possis ligare aut solvere, quem velis, seu cui velis retinere aut remittere peccata: Aliud vero, sine te non posse cuiquam remitti peccata; estque eo quo hæc Pontificiorum collectio, manifestam fallaciam, quam consequentis vocant. Neque enim, si quæcunque peccata, Apostolica auctoritate fuerint remissa, ea jure remissa sunt: idcirco vicissim, quæcunque peccata jure fuerint remissa, ea Apostolica auctoritate sunt remissa. Subruto autem hoc ipsorum fundamento, id totum necessario ruit, quod superstruxerant. Sed videamus tamen, cujusmodi sint ipsorum deductiones ex prima illa falsa collectione.

II. & III. Erroris refutatio. Quod igitur ex illa statim deducunt, debere eum, qui auctoritate Apostolica, quia sit præditus, & qua cuiquam remissurus sit peccata, illius peccata cognita habere, minus recte deductum est: idque ob eam causam, quod nulla sunt adeo multa, adeoque gravia peccata, quæ hominem verum pœnitentiam agenti, & vere in Christum credenti eique imposterum ex animo obedire statuenti, remitti ab eo, qui hanc potestatem habeat, non & possint & debeant: nec ulla rursus tam pauca tamque levia, quæ vel debeant, vel ullo modo possint remitti, qui ista non habent. Itaque cognitione peccatorum, id est, quantitatis & qualitatis eorum, nihil est opus Apostolico ministro, ubi de illis nec ne remittendis agitur.

Sed dicent fortasse aliqui ex ipsis Pontificiis, ad culpam quidem remittendam necessariam quantitatis & qualitatis peccatorum cognitionem non esse, sed esse tamen necessariam ad remittendam pœnam.

Respondeo. Pontificem Romanum, cui illi nihil non deferunt ac tribuunt, una cum suis Conciliis statuisse, ad ipsius culpæ remissionem consequendam, necessariam esse oris confessionem, & singulorum peccatorum enumerationem coram Apostolico ministro, qui ea sit remissurus. Quod vero ad ipsius pœnæ remissionem, id est, ut ipsi intelligunt, ejus castigationis, quam Deus, nisi quis ipsum aliqua ratione placet ac prævenerit, in hac ipsa carne solet, quibus culpam remisit, & sic ab æternæ mortis pœna eos liberos fecerit, Deo, iterum esse humanum inventum, quod ipsius castigationis divinæ remissio, per Apostolicum aliquem ministrum fiat. Neque huc pertinere possunt Christi verba, *Quorum remiseritis peccata*, cum committere peccata, remissionem culpæ (sic enim hoc loco cum ipsis Pontifi-

Pontificia loquendi ratione est significat, tantumque pœnæ, illius loquendi pone, de qua hic agitur, ut ipsum Davidis exemplum, quo potissimum ad suam istam culpæ & pœnæ distinctionem confirmandam, uti Pontificii solent, aperte probat. Dicitur enim in historia illa, Deum transtulisse peccata Davidis 2 Sam. 12. 13. eo quod propriam peccati pœnam, id est, mortem illi non immiserit, quamvis aliis, haud sine levibus malis atque incommodis, illum castigaverit. Jam transferre peccatum, est, auferre peccatum, sive, ut Hebraica loquutio ad verbum sonat, facere transire peccatum. Propterea id, quod apud Matthæum legitur de Christo, Patrem orante, ac dicente, *Transeat à me calix iste*, Apud Marcum & Lucam legitur, *Transfer calicem istum à me*; quibus verbis sine dubio orabat Christus, ut auferretur à se calix ille. Auferre porro peccatum, vel tantundem, vel plus etiam significare videtur, quam remittere peccatum. Ex quo consequitur, si per peccati ablationem non tollitur, ut vidimus, nisi id quod Pontificii culpam vocant, remanente adhuc pœna: similiter per peccati remissionem pœnam illam non tolli; & sic, datam potestatem Apostolis remittendi peccata, ad istam pœnam non extendi, neque eo pertinere. Ostendimus, Pontificiorum ratiocinationem ductam ex potestate data Apostolis remittendi peccata, ad confirmandam ipsorum auricularem confessionem, nullum momentum habere, etiamsi ea omnia vera essent, quæ ab ipsis pro concessis hic sumi diximus. Nam quod attinet ad solvendi potestatem Petro, atque ut docuimus, reliquis Apostolis simul datam, eam nullum similiter ad eam rem momentum habere satis jam per se constat. Supra enim demonstravimus, potestatem hanc tunc exerceri, cum quis in numerum discipulorum Christi reponitur, vel cooptatur, id quod cum confessione illa auriculari nihil commune habere potest. Adde, quod nihil amplius ad hanc materiam pertinens significare posse dicendum est, solvere aliquem, quam ei remittere peccata. Jam enim antea probavimus, solvendi potestatem illam, ad hominem tantum pastore referendam esse. Nam, quis unquam negaverit eum spirituali ratione solutum esse, cui sunt remissa peccata?

Quod si dixeris solutum quidem esse, sed non omnino, propter pœnam scilicet, qua, ut Pontificiis placet, adhuc illigatus manet:

Respondebo, in danda illa solvendi potestate, non haberi vocem istam *Omnino*, nec aliam, quæ idem valeat, non magis quam in danda potestate remittendi peccata, ubi si adderetur, non minus efficeret quam ibi. Sicut enim non omnino solutus is videtur, qui pœnas aliquas est daturus: sic non omnino remissa peccata videntur, cui propter ipsa peccata, aliquæ pœnæ sunt subeundæ. Itaque tandem constat, nihil esse, cur Pontificii ex potestate Apostolis data à Christo solvendi, itemque remittendi peccata, suam auricularem confessionem stabilire conentur. Et quanquam de potestate ligandi, itemque retinendi peccata, in hac quæstione nihil nominatim diximus: tamen, quicquid inde argumentari, ad suam istam confessionem probandam, Pontificii possent, abunde dilutum ex iis videtur, quæ de solvendi, itemque peccata remittendi potestate, quæ potissimum sidem, ut ostendimus, hac ipsa in re tenentur, à nobis breviter sunt disputata. Quod si ea diligentius examinare vellemus, quæ in Pontificiorum ratiocinatione, quam diluimus, pro concessis sumi affirmavimus (id enim quemque res ipsa monet) sine quibus, nihil ejus, quod illi volunt, concludi posset, multo etiam magis, quam similiter ratiocinentur, appareret. Sed jam tempus est, ut huic scriptioni, quam explicandorum tantum Christi ad Petrum verborum suscepimus, finem imponamus.

Quare hoc tantummodo breviter monebimus, Ecclesiasticos pastores, nequaquam in ipso Apostolico munere, Apostolorum successores esse: potestatem vero aperiendi & remittendi peccata. Apostolis datam, ad ipsum Apostolicum munus pertinere, ut supra à nobis ostensum est. Tantum vero abest, ut Ecclesiarum pastores in ipso Apostolico munere, Apostolis quorum munus ab ipsorum munere apertissime in scriptura distinguitur, illis ratione successerint, ut nullo pacto liceat affirmare, Apostolis, ut Apostolis, ullos successores datos esse. Fuit enim omnino munus Apostolicum quiddam singulare & proprium nascentis Christi Ecclesiæ. Tunc enim opus erat ejusmodi hominibus, qui Spiritu Sancto pleni, divinarum rerum, quæ ad salutem humani generis pertinent, certissima cognitione instructissimi essent; quique ut pote, ab ipso Christo missi, quemadmodum ipsum eorum nomen declarat, divina ipsius Christi auctoritate ac potestate munus suum exequerentur, atque eorum oculos aperiendo, efficerent, ut homines à tenebris ad lucem converterentur, & à potestate Sathanæ, ad Deum, per fidem in ipsum Christum. Propterea ipsis claves regni cælorum datæ fuisse dicuntur, aperiendi scilicet, ut supra explicavimus, & claudendi aliis regnum cœlorum facultas & potestas, & peccata remittendi ac retinendi auctoritas, quæ aliis, qui immediate (ut loquuntur) ab ipso Christo edocti & missi non fuerunt, revera non est data. Quanquam enim alii multi præter Apostolos, & ab ipso statim initio, & deinceps fuerint, hodieque sint, qui viam salutis docuerint, & doceant, ac sine errore pronunciaverint, & pronuncient, cujusmodi sint ii, qui ad regnum cœlorum aspirare possint, & qui minus, quive suorum peccatorum veniam consequantur, & qui minus: id tamen non ex aliqua auctoritate aut potestate, sibi divinitus data, fecerunt, aut faciunt, sed ab Apostolis ista omnia edocti, quorum vestigiis insistentes, & quæ illi humano generi annunciarunt repetentes, & hominum salutem hac ratione procurantes, nec se nec alios fallere ullo modo possunt. Non loquor hic de extraordinariis missionibus Christi, si quæ unquam extiterunt, aut extituræ sunt ante ipsius adventum. In his enim auctoritas aliqua & potestas esse posset ei non absimilis, quam ipsi Apostoli habuerunt. Et hæc quidem hactenus.

De Ecclesia nonnulla, ex ejusdem F. S. Senensis scriptis excerpta.

Ecclesia est vel aspectabilis vel inaspectabilis. Aspectabilis Ecclesia, est cœtus hominum, qui veram Christi religionem, quatenus satis est, ad salutem æternam consequendam, tenent & profitentur. Inaspectabilis Ecclesia est, cœtus hominum, qui Christo confidunt: hoc est, qui vera ac justificante fide in Christum præditi sunt, & per universum orbem sparsi. Rursus aspectabilis Ecclesia potest considerari tanquam unum corpus, quod veluti membra comprehendat omnes particulares Ecclesias, seu cœtus eorum, qui salutarem Christi doctrinam profitentur. Potest etiam quilibet singularis cœtus, & sic quodlibet tanquam membrum illius corporis, quod diximus, & ad generalem Ecclesiam pertinens, censeri & appellari Ecclesia. Quæ distinctio in Ecclesia inaspectabili locum non habet. Neque enim illa in generalem & particularem, ut aspectabilis dividitur, secundum quidem, ut arbitramur, scripturæ loquendi usum, secundum quem alia omnia, quæ diximus, dicta esse volumus.

De Successione.

Cum Papistæ, ut probent suam Ecclesiam esse veram, & consequenter veram esse ipsorum doctrinam, afferunt successionem perpetuam ab ipsis Apostolis; Respondendum est: Non ex successione personarum & locorum, hoc est, in iisdem locis, probari posse

Ecclesiam veram, sed tantum ex successione illa doctrinæ: ita ut si quis probaret, Episcopos Ecclesiæ Romanæ semper tenuisse eandem doctrinam, quam Apostoli tenebant, eamque professos fuisse, sic certe necessario colligeret, ipsorum Ecclesiam esse veram. Alioquin nihil concludi potest, cum nihil vetet, quominus perduret perpetuo successio personarum in iisdem locis, & tamen fiat mutatio doctrinæ, prout factum est, quemadmodum & ipsi Papistæ fateri coguntur, in locis innumeris, in quibus veræ doctrinæ falsa successit, adeo ut iidem Pontificii cogantur huc confugere, ut dicant Petro tantum & ejus successoribus, & consequenter, ut ipsi arbitrantur, Ecclesiæ Romanæ hoc privilegium à Christo datum fuisse, ut nunquam ipsorum doctrina à vera in falsam mutaretur, id quod nulla prorsus vel ratione vel testimonio demonstrare unquam poterunt.

DE NOTIS.

Dum vero iidem Pontificii addunt, ex eo constare, quod ipsorum Ecclesia sit vera, quia habeat proprias veræ Ecclesiæ notas; Respondendum est: Notas illas vel non apparere in ipsorum Ecclesia, qualis est illa, Quod sit sancta; vel non esse veras ac proprias veræ Ecclesiæ notas, nec ullo testimonio divino confirmatas: & breviter concludendum est, nullas esse notas, proprie loquendo, quæ scilicet sensibus nostris percipiantur, quæ possint iidem facere veræ Ecclesiæ, nec de ejusmodi notis ulla mentio, sive a Christo, sive ab Apostolis, facta invenitur.

Notæ Ecclesiæ, quas Evangelici statuunt, nempe prædicatio veræ doctrinæ Christi, & usus Sacramentorum, nihil valent, quia sunt ipsa essentia Ecclesiæ. Nam quod ad primam attinet, hoc idem quæritur, ubi nam sit vera Christi doctrina. Deinde altera est otiosa. Ubi enim est vera doctrina, ibi etiam verum Sacramentorum usum esse necesse est.

De loco Johannis 21.

Ex loco Joan. 21, *Pasce oves meas, &c.* Papistæ nihil aliud possunt exsculpere, etiamsi concedantur illis omnes aliæ ipsorum falsæ ex eo loco deductiones, præter illam, quæ in quæstione est, unum scilicet inde consequitur, dicto Pontificis Romani in rebus ad religionem pertinentibus, omnino standum esse: non possunt, inquam, quicquam aliud exsculpere, nisi hoc, Quod Pontifex Romanus sit Pastor universalis totius Ecclesiæ Christi. Unde nullo pacto consequitur, quod ipsius sit dicto standum. Neque enim propterea, quia quis sit Pastor, continuo sequitur, illum bonum & salubrem cibum dare suis ovibus. Potest enim, quamvis munus pastoris habeat, vel per ignorantiam, vel per negligentiam, vel denique per malitiam, minime salubri cibo oves suas pascere. Probatur, quod hinc inferimus, exemplo manifesto Episcoporum particularium, de quibus nemo ambigit, quin possint, quamvis alioqui munus pastoris legitime habeant, falsam doctrinam populo sibi commisso proponere. Ex quo etiam Episcoporum particularium exemplo sequitur, nullam habere auctoritatem præscribendi Episcopum universalem, quid quis credere aut non credere debeat; sed tantum regendi & pascendi Ecclesiam ea doctrina, quam ille putaverit esse bonam. Neque enim plus auctoritatis habere debet Episcopus universalis in universali Ecclesia, quam particularis in particulari. Quare si non potest Episcopus particularis immunis esse necessario ab errore in doctrina, & sic non potest omnino & sine errore ullo præscribere, quid credendum, quidve credendum non sit, certe neque universalis Episcopus id præscribere poterit in Ecclesia universali. Infallibilem veritatem Christi doctrinæ tenere, proprium erat Apostolorum, non autem unquam publicum fuit, qui ab ipsis Apostolis & eorum temporibus eam habere semper debuerint. Jam Petrus, cujus se successores jactant Pontificii, erat quidem, non solum, ut ipsi volunt, universalis pastor Ecclesiæ, sed etiam Apostolus, & quidem præstantissimus. Verum ipsi non ut Apostolo, sed ut Pastori se successisse Romani Pontifices, ut dicunt, necesse est, & porro etiam, cum urgentur, fateri coguntur. Unde sequitur ex prædictis, illam ipsorum fictam successionem nihil momenti habere ad hoc, ut ipsorum sententiæ & præscripto, in iis, quæ credi vel non credi debeant, ad religionem pertinentibus, stari ullo modo debeat.

De loco 1 Timoth. 3. 15.

Locus 1 Timoth. 3. *Ecclesia est columna & firmamentum veritatis*, primum Pontificios nihil juvat, quia non apparet eos esse Dei Ecclesiam, de qua ibi verba fiunt. Præterea neque inde probatur, si quis velit veritatem divinam cognoscere, debere illam petere ex Ecclesia, sed tantum ex Pauli verbis intelligendum est, Ecclesiam, id est, homines Christianos, seu Christianorum coetum, veritatem divinam tenere, fovere ac promovere. Neque enim voces, Columna & firmamentum, ita accipiendæ sunt, quasi Paulus velit dicere, ruituram esse divinam veritatem, nisi illam Ecclesia sustineret ac firmaret. Sed Metaphora ista columnæ ac firmamenti, eatenus tantum progredi intelligenda est, quatenus Ecclesia id facit, quod modo diximus. Nam quod Pauli sensus nullo modo possit esse, ut fere creditur, si quis velit veritatem divinam noscere, ad Ecclesiam illi esse confugiendum, vel ex eo apparet, quod hæc ratio inveniendi veritatem esset præpostera, cum potius contra ex veritatis divinæ professione cognosci debeat Ecclesia; & ut quis statuere possit, eam, quam credit revera esse Ecclesiam Dei, omnino requiratur, ut cognoscat antea ac certo deprehendat, ibi esse professionem divinæ veritatis. Est autem, ut melius mens Pauli isto in loco percipiatur, animadvertendum, quod Paulus ibi opponit Ecclesiam, non coetibus hæreticorum, seu ipsis hæreticis, sed aliis hominum societatibus, ut sic dixerim, qui aliam religionem, quam Christianam, profitentur, & interim jactant, se habere divinam veritatem, quales sunt hodie Judæi & Mahometani. Tacite, inquam, Apostolus non ejusmodi hominibus, qui Christum profiterentur, & interim veram ejus doctrinam non tenerent, Ecclesiam opponit, id est, homines Christianos, sed iis, quos modo diximus, ut ostendat summam excellentiam ac præstantiam religionis Christianæ: quippe in qua una sit divina veritas, unde possint, qui verba ejus legerint, accendi ad amorem Christianæ religionis, & si jam eam amplexi fuerint, in ea retinenda penitus confirmari.

Notandum est autem, quod diximus, in sola Ecclesia Dei, & sic inter solos Christianos esse divinam veritatem, ut hinc melius appareat, quomodo Apostolus merito potuerit Ecclesiam appellare columnam & firmamentum veritatis. Quæ vox *veritatis*, propter articulum ipsi in Græco adjunctum, non modo ostendit, hic agi de insigni aliqua veritate, quæ, ut diximus, nihil aliud est, quam veritas divina; sed etiam de divina illa veritate, qua homines perducuntur ad beatam atque immortalem vitam.

Jam, si nihilominus quæratur, an debeat unusquisque quærere, & investigare quænam sit vera Christi Ecclesia: Dicimus, neminem teneri id facere, sed tamen teneri unumquemque veram Christi doctrinam inquirere atque investigare. Cujus rei viam ostendimus non esse confugere ad Ecclesiam. Ubi vero Christi doctrinam investigaverit ac deprehenderit, tunc unicuique officium est, sese palam iis coetibus adjungere, qui eam profitentur, qui coetus, ut supra

dictum

stitutum est, sine vera aspectabili Ecclesia. Aliud nihil, quod ad Ecclesiam cognoscendam pertinere posse videatur, quicquam facere cogitur, & sic inanis fere apparet esse, tantopere celebrata quaestio, Quaenam sit in terris vera Christi Ecclesia? Etiamsi enim nemo sit, qui veritatem profiteatur; tamen propterea illa non perit. Potest enim à Deo servari; & est inclusa Literis Sacris, quae sunt illa columna & firmamentum veritatis.

Ejusdem F. S. SENENSIS, *adversus eos, qui rerum ad salutem suam aeternam pertinentium, cognitionem, diligenter, per se ipsi non inquirunt.*

SUnt, qui putent, se justam causam habere, de rebus ad salutem suam aeternam pertinentibus, diligentius non inquirendi, quod illae res divinae sint, ac propterea ejusmodi, ad quas humana ratiocinatio non pertingat. Quare censent in ipsis cognoscendis, eorum judicio & sententia standum esse, quibus cura, eas alios docendi, ab initio ac perpetuo demandata fuit, quosque vera docuisse ac docere, divinis aliquot signis & miraculis est confirmatum; nec denique in his aliter sentiendum, quam per complura secula ii senserint, qui in Christiano populo excelluerunt, & una cum illis ipse Christianus populus communiter sensit: quos videlicet divino spiritu praeditos fuisse, credendum sit. Alioqui Deus suos deseruisset, quod ab omni verisimilitudine, quam longissime abest. Ad illa sigillatim ad hunc modum respondetur.

Primo, quod ajunt res divinas ejusmodi esse, ad quas humana ratiocinatio non pertingat, concedimus hoc, si humana ratiocinatio per se ipsa consideretur, & omni divina patefactione destituta. Nam ubi divina patefactio adest, non solum humana ratio res divinas percipere potest, sed ut percipiat, necesse est; alioqui frustra plane esset patefactio illa.

Nam quod addunt de iis, quibus cura res divinas docendi demandata fuerit, non debet hoc pro divina patefactione haberi. Potuerunt enim isti, quantumvis legitime ad hoc munus delecti, ipsis tantum Apostolis exceptis, errare, atque à sana doctrina rerum divinarum deficere. Quando fatentur omnes, multos Episcopos & Pastores defecisse, adeo ut ipsi Pontificii, praeter Petri successores, alios omnes deficere potuisse concedant. Quapropter inquirendum restaret, an hoc, quod ipsi Petri successoribus tribuunt, sit verum; & an sint, & qui sint isti Petri successores.

De divinis signis & miraculis, quibus confirmatum sit, illos vera docuisse, ac docere, qui curam divinas res docendi, sibi demandatam habuerunt, nihil prorsus statui potest; nec inde firmum ullum argumentum sumi. Primum enim incerta atque incomperta admodum sunt miracula ista, etiam in speciem tantum facta. Deinde certissimum est, miracula, si non vera, saltem in speciem facta, cum falsa doctrina conjungi posse, ut in Simone mago, & aliis apparuit. Porro Deus ipse testatur Deut. 13.3, se per miracula, eaque vera, falso alicui Prophetae concessa, tentare fidem & amorem erga se populi sui. Praeterea, Christus ipse, & Paulus Apostolus Matth. 24.24, 2 Thess. 2.9, apertissime praedixerunt, falsos Prophetas, & insignem illum seductorem, qui venturus erat, ea signa & prodigia edituros, quibus in errorem inducantur homines, ipsam divinam veritatem ex corde non amantes ita ut ii, qui eam revera amant, & propterea Deo sunt cari, ipsiusque electi, ab errore illo liberi sint futuri. Postremo, fieri potuerunt, Deo ipso auctore, miracula ab iis, qui Jesu Christi doctrinam profitentur, non quidem ad confirmandum, omnia esse vera, quae illi docent, sed ad ostendendum, ipsam Christi doctrinam veram esse, adeoque homines à Christi nomine alienos, eo adducendos, ut ipsam proinde rerum divinarum magistram & servatorem suum habeant & agnoscant, eorumque mentes & corda paranda, ut, quum suo tempore, veram Jesu Christi doctrinam esse intellexerint, statim postmodum recipiant. Possunt etiam fieri in ipso Christiani nominis populo miracula, in Jesu Christi nomine, etiam ab iis, qui ipsius Christi doctrinam non recte tenent, aliosve eam docent, ut Jesu Christi nominis auctoritas, apud eos, qui illud jam profitentur, conservetur, & ab exteris, qui illa resciverint, ejus divina potentia agnosci incipiat.

Jam quod ajunt, in divinis rebus non aliter sentiendum, quam per complura secula senserunt, una cum Christiano populo, ii qui in ipso populo excelluerunt. Dicimus, illud fieri non posse, propterea, quod ab ipsorum Apostolorum tempore, non fuit unquam inter eos omnes qui Christi nomen sunt professi, inter eos, qui in ipsis excelluerunt, una & eadem sententia de divinis rebus, ne dum ut per complura secula idem semper senserint. Nam ut illos taceam, qui in ipsa Ecclesia Latina, singulis seculis & aetatibus, in multis aliter senserunt, quam vulgo alii senserint, quique non, ut alii, Romani Episcopi decreto, sibi parendum esse censuerunt; cujusmodi fuerunt Albigenses, Valdenses, Pauperes de Lugduno, Lolardi, & alii in variis Europae regionibus commorantes: ut, inquam, illos, propter numeri, prae aliorum numero, paucitatem taceam, quis est, qui ignoret, Graecae Ecclesiae cum Latina, in ipsis Christianae dogmatis dissensiones, quas ipsi Graeci, ut quidem verisimile est, perpetuas fuisse contendent? Quis nescit Aethiopicas Ecclesias, per longissimum, atque adeo immemorabile tempus, nec cum Latina Ecclesia, in multis idem sensisse, nec decretis Romani Pontificis se unquam plane subjecisse? An non praeterea palam est, per totum Orientem sparsos esse, usque in hunc diem, alios multos, Jesu Christi disciplinam se amplecti profitentes, quibuscum Latinae Ecclesiae hominibus, de divinis rebus non convenit, & partim nec etiam cum Graecis: quales sunt Nestoriani, Jacobitae, & alii? Quod si omnia scripta eorum, qui post Evangelii praedicationem, Christo nomen, usque ad nostra tempora, dederunt, conservata fuissent, quanta fuerit in rebus divinis, hominum, qui inter Christianos scientia atque eruditione praestiterunt, sententiarum diversitas, multo magis quam hodie, ex paucis, quae de ipsis historiis habemus, appareret. Quid plura? In ipsa Latina Ecclesia, quae hodie unum in terris caput, Romanum Pontificem agnoscit, mirum est, quanta nihilominus sit, inter eos, qui in ea maxime excellunt, opinionum varietas, in compluribus, haud parvi momenti, Christianae religionis controversiis: quales sunt, de peccato originali, de praedestinatione, de justificatione, de fide, aliaeque his non absimiles. Frustra igitur, ut quis statuat, quid sibi in divinis rebus statuendum sit, ad eorum, qui Christianos se esse sunt antehac professi, aut hodie profitentur, in iisdem rebus consensum respicit.

Adde, quod etiamsi consensus iste haberetur, si non omnium, saltem plerorumque Christianorum: nihil tamen certi ex consensu illo de Christianae religionis placitis constitui posset, cum, contra quam isti sentiant, adversus quos disputamus, de Spiritu Sancto, quo Christianus populus praeditus fuerit, nihil appareat. Christianum siquidem populum, ut satis constat in hac disputatione, eos intelligimus, qui Christi nomen profitentur; non autem qui sint revera Christiani. Nam isti, & paucissimi semper fuere, & rebus ac corde suo uni Deo tantum cogniti. Non igitur Deus populum suum deseruit, si ii, qui Christiani vocati sunt, communiter ac vulgo variis erroribus fuerunt, circa rerum divinarum notitiam implicati. Nam, nec istos verum Dei populum unquam fuisse constat; & si aliquando fuerunt, omnino credendum est, antequam implicarentur erroribus illis, jam ab ipso Deo aliqua ratione eos defecisse, ad quod impurae ac superstitiosa, & à primis illis veris Christianis valde abhorrentia eorum, perpetuo per annos prope innu-

innumerabiles vita, abunde exstant. Dei promissiones de suis nunquam deficientes firmissimae sunt: sed quamdiu videlicet perstant esse sui. Vult enim Deus, idque ratio totius religionis requirit, ut possint desinere esse sui; nec unquam promisit illis, sive singulos, sive in genere, semper fore suos; nec illis hominibus, ullive eorum numero, aut coetui, Jesu Christi, licet dilectissimi Filii sui nomen profitentibus, simpliciter atque perpetuo rerum divinarum notitiam est pollicitus.

Respondemus ad ea, quibus isti moventur, quominus ipsi de rebus divinis ad salutem aeternam pertinentibus diligenter inquirant. Verum ut melius appareat, quantopere illi hac tota in re fallantur, redeo ad id, quod tanquam fundamentum ponunt sententiae ac consilii sui, videlicet, ad rerum divinarum cognitionem, non posse ratiocinatione humana perveniri; atque, ut antea feci, concedo id ita esse, modo ipsa per se humana ratiocinatio intelligatur. Nam accedente, ut dictum est, divina patefactione, nihil certius est, quam posse humanam rationem & divinas res cognoscere, & de illis disserere, quemadmodum etiam apud omnes in confesso est. Quaerendum igitur est, an de ipsis rebus divinis, ad salutem nostram spectantibus, divinam aliquam patefactionem habeamus, & quaenam illa sit. Atqui inter omnes, qui Christianam religionem, ubique terrarum profitentur, plane constat, in Bibliis, hoc est in libris Veteris Testamenti, qui Hebraice, & Novi, qui Graece exstant, nihil scriptum esse, quod à divino spiritu non est profectum, idque isti ipsi, cum quibus nunc nobis res est, minime audent negare, nisi simul confiteri velint, se de veritate Christianae religionis dubitare; (id quod longe aliam disputationem requirit, neque cum hac nostra quicquam commune habet) vel certe iis non credere, quorum tamen judicio ac sententia, in divinis rebus se stare velle profitentur, quae duo invicem prorsus repugnant. Quod si à divino spiritu profectum est, quicquid in libris illis legitur, certe cum in ipsis de divinis rebus ad salutem nostram aeternam pertinentibus agatur, habemus omnino illis de rebus divinam patefactionem. Necesse est igitur, ut ii, cum quibus hic disputamus, ingenue fateantur, vel sperni à se cognitionem rerum ad suam salutem pertinentium; vel se gravissime errare, qui ad res illas cognoscendas, libros istos non consulunt. Praesertim, cum inter eos, qui per totum orbem Christi religionem amplectuntur, de nulla alia, praeter hanc, divina ejusmodi patefactione conveniat.

Verum dicent, libros istos admodum difficiles intellectu esse, nec eorum sensum percipi posse, nisi à quibusdam, qui aliis eos explanandi munus habent.

Respondeo. Librorum illorum scripta, maxima ex parte, vel fuisse ab ipso initio, cum scripta fuerunt, in vulgus edita, vel ad eos missa, ut ab illis intelligerentur, qui rudes adhuc in Christiana religione erant, & partim gravissimis circa eam erroribus implicati, cujusmodi sunt pleraeque Pauli Apostoli Epistolae, in quibus tamen, ipsa omnium maxima Christianae religionis mysteria traduntur. Unde constat, divini spiritus consilium, à quo, ut dictum fuit, sunt libri isti profecti, omnino fuisse, ut vulgo legerentur, & ab ipsis rudioribus legendo intelligi possent. De illis quibusdam, quibus munus datum sit, eos aliis explanandi, non perinde quippiam certi habemus, ut certum est inter nos omnes, qui Christo nomen dedimus, ipsos libros nihil continere, quod verissimum non sit: imo, qui à multis ex numero Christianorum pro iis habentur, qui recte munus illud exequantur, iidem ab aliis non paucis, plane perperam, id exequi censentur, & qui tibi verus explanator Sacrarum Literarum est, is mihi est earum corruptor. Quare relinquitur, ut unusquisque per se, sacros illos libros legere atque intelligere curet, & explanationes, quas afferri audit, si minus ipse sibi placet in quibusdam locis explicandis, accuratius perpendat, & quae sibi magis probantur, eas eligat. Quanquam enim, ut paulo ante commemoravimus, Spiritus Sancti consilium fuerit, ut Sacrae Literae vulgo legerentur, atque intelligi possent, necesse est, ut in locis saltem intellectu necessariis, earum sensus unicuique pateat, qui sua aliqua culpa mentis aciem hebetatam non habeat. Frustra sane alioqui & editae & scriptae fuissent Sacrae Literae, si earum sensum, quatenus necesse est, non posset unusquisque per se legendo assequi, & necessarium foret, à quodam hominum genere illum exquirere. Satius enim multo fuisset, nulla ejusmodi scripta vulgo exstare: sed tantummodo jussum esse, ut illi hominum generi, in rerum divinarum notitia, in omnibus & per omnia fides adhiberetur, qui etiam ipsi, ut sacra de rebus divinis scripta aliqua haberent, nihil necesse erat; sed satis fuisset, apud ipsos perpetuo Spiritus Sancti ope, conservari sacrarum rerum cognitionem, idque factum in omnibus Christianae religionis dogmatis fuisse, quod in multis factum esse Pontificii contendunt, ut scilicet, sine ullis scriptis, ab Apostolorum tempore, per manus, ut ajunt, perpetuo tradita, & incorrupte conservata essent.

Hic autem locus me monet, ut iis respondeam, qui forte objicient, non omnes, qui Christi nomen profitentur, sentire, in Sacris Literis omnia scripta esse, quae ad salutem nostram pertinent; sed plurimos sentire, multa ejusmodi fuisse per manus tradita. Dico enim, (omissa, in praesentia disputatione, an illud, quod Pontificii contendunt, sit verum nec ne) satis mihi esse, adversus eos cum quibus hic disputo, quod nihil in scriptis, de quibus agimus, invenitur, quod verissime dictum non sit, ex hoc enim necessario sequitur, quicquid cum illis non conveniet, falsum esse, & penitus rejiciendum. Nullum enim est periculum, si quaedam, quamvis istis literis non consignata, recipiantur, modo ne pugnent cum iis, quae consignata sunt. Concludo igitur, cum rerum divinarum ad salutem aeternam pertinentium cognitio, pretio & aestimatione sua, omnem thesaurum infinitis partibus superet; ac necesse sit, ut qui eam spreverit, ipsa aeterna vita careat, mortisque aeternae fiat mancipium; cumque res divinas assequi humana ipsa per se ratio nequeat; ut cognitionem illam adipiscamur, ad divinam patefactionem confugiendum esse, non autem attendendum, quid homines, (praesertim quos nec vitae innocentia, nec divinum aliquod certum testimonium commendat) doceant, sentiantve, vel antehac docuerint aut senserint, quicunque illi tandem, & quotcunque sint, aut fuerint. Ac praeterea, cum certum sit, quicquid in libris Veteris ac Novi Testamenti, quos ii omnes, qui Christum colunt, pro Canonicis habent, scriptum legitur, id universum divinae patefactionis nomine censendum, libros istos omnino consulendos esse, potissimum vero Novi Testamenti scripta, in quibus diserte, atque ex professo, de iis rebus divinis agitur, quae ad vitam aeternam consequendam pertinent; neque exspectandum, donec quis ea nobis explanet, nec explanationi quorumcunque hominum omnino adhaerendum, sed statuendum, ea cuicunque Deum timenti, & salutem suam ex animo quaerenti, in iis quae ad ipsam salutem cognitu necessaria sunt, aperta & facilia esse, & sui ipsorum explanationem, in seipsis habere, utpote, quae constet in hunc finem, literis consignata, & publice divino consilio edita fuisse, ut ab omnibus & legi & intelligi possint, indeque sciri, quid ad vitam aeternam possidendam, faciendum, credendumque necessario nobis sit; vel quia (ut quidem prorsus est verisimile) omnia ejusmodi illic expressa fuerint; vel saltem, quod ex iis, quae expressa sunt, nullo negotio de iis judicari potest, quae non sunt expressa.

Ex

Ex Epistolis F. S. ad quendam, de Ecclesia.

PRimum placet mihi mirum in modum, quod intravertim ex proximis tuis literis colligere, aliquot esse inter vos, qui certum habentes esse eos, qui ex Antichristianis tenebris emergant, prorsus negarent; quodque nemo inter vos dubitet, quin conveniendum vobis sit, ubi & de divinis rebus sermo instituatur, Deinde verbum examinetur atque explanetur, & Deus precibus ac laudationibus communiter colatur. Nam si hoc constanter retinueritis, omnia recte se habebunt, & Deus ipseque Dominus Jesus Christus vobis aderit, quippe in suo nomine congregatis; vosque indies ad majorem veritatis cognitionem, certioremque vestrae salutis rationem sine dubio perducet. Ad id vero quod attinet, non esse nempe hoc tempore Ecclesiam illam Apostolicam & primaevam instaurandam sine speciali aliquo mandato, propterea quia defectio post ipsos Apostolos plena subsecuta est, adeo ut ipsum quoque fundamentum sublatum fuerit: Non satis intelligo, quid vos Apostolicae illius primaevae Ecclesiae nomine intelligatis. Etenim si eam Ecclesiam intelligitis, quae nullo modo errare possit, idque ipsamet jure sibi persuadere queat; nulla unquam fuit talis Ecclesia, etiamsi de erroribus loquamur, qui salutem aeternam adimere possint: nisi Ecclesiam, ipsos tantum Apostolos intelligi velimus, quos sane in iis, quae ad aeternam salutem omnino pertinent, errare non potuisse, & ratio manifesta, & Christi apertissima verba atque promissa plane demonstrant. Caeterum Ecclesiam illam universam, cujus ipsi Apostoli fundatores fuerant, id est, coetus hominum Jesum Christum profitentium, quotquot ab ipsis Apostolis fuerant instituti, errare potuisse atque seduci, dum adhuc ipsi Apostoli viverent, illorumque curam gererent: idque etiam in iis, quae ad aeternam salutem spectant; satis ostendunt Pauli Epistolae, praesertim vero ea quam ad Galatas scripsit. Quodsi non eam quidem Ecclesiam intelligitis quae errare nequeat, sed quae tamen non erret, seque minime errare sibi persuadeat in iis, sine quibus nemini aeterna salus contingere potest, qualis sine dubio Apostolorum tempore aliqua Ecclesia erat, e coetibus constans, qui ab ipsis instituti fuerant; non video cur talem Ecclesiam instaurare, etiam sine speciali mandato, tentare pii homines non possint: immo cur talis Ecclesia & post Apostolorum tempora dici fuisse, & hodie esse dici merito nequeat. Nam quod affirmatis, post ipsos Apostolos plenam defectionem fuisse, sublatumque ex eo tempore fundamentum esse, hoc mihi nulla ratione probari potest: quemadmodum in alteris meis literis ad te scripsi, in quibus rationem etiam attuli, cur hoc mihi non probaretur, hanc nimirum: Quod ad Christi aspectabilem Ecclesiam (de hac enim loquimur) constituendam, nihil aliud requiritur, quam vera cognitio praeceptorum Christi. In Christo siquidem, ut Paulus ait, nil nisi nova creatura valet, & observatio mandatorum Dei. 1 Cor. 7. 19 Gal. 6. 15, quae videlicet per Christum dedit; fides denique quae dilectionem operatur. Gal. 5. 6. Una enim dilectione omnia Christi praecepta continentur. Et Joannes ait, quod qui fratres diligunt, in lumine manent & scandalum in eis non est, seque transisse à morte ad vitam, 1 Joan. 2. 10. 1 Joan. 3. 14. Breviter, si quis cognoscere velit, ad salutem aeternam adipiscendam nihil aliud requiri, quam conservationem praeceptorum Christi: praeter multa Christi ipsius verba id aperte significantia, & alia complura ipsius Apostolorum dicta, legat praecipue Joannis primam Epistolam, in qua id ita inculcatur, ut nemini dubitandi occasio ulla relinquatur. Quis vero ausus fuerit negare, eam esse veram Christi aspectabilem Ecclesiam, quae doctrinam habeat, quae satis sit ad salutem aeternam consequendam? Atqui & post Apostolorum tempora diu fuisse, & nunc esse posse hominum coetus, qui Christi praecepta teneant, nemo, arbitror, negaturus sit. Nam quod de fundamento sublato dicitis, intelligentes nimirum, post Apostolorum tempora sublatum fuisse fundamentum, quia cognitio vera essentiae Dei, & personae Jesu Christi obscurata & abolita fuerit; hoc & cum eo pugnat, quod modo ostendi, ad salutem aeternam satis esse Christi praecepta servare; nec ullo modo verum esse demonstrari potest.

De vera Dei & Christi cognitione.

Est quidem Deus & Christus fundamentum salutis nostrae, sed non quatenus eorum essentiam & substantiam recte novimus, sed quatenus Dei voluntatem per Christum patefactam tenemus. Vita aeterna est cognoscere patrem illum, qui est ille solus verus Deus, & quem is misit Jesum Christum. At in Sacris Literis Deum & Christum cognoscere, non significat utriusque essentiam vel substantiam novisse, sed voluntatem, eique se obedientem praestare. Adde, quod etiamsi ex Christi verbis istis intelligendum esset, cognosci debere quod Christi ipsius pater sit ille solus verus Deus; id quod nullo modo mihi videtur, quippe qui verba illa, *illum solum verum Deum*, ut modo indicavi, per appositionem legenda omnino censeam, ut perinde sit, ac si dictum fuisset, *qui est ille solus verus Deus*, non autem, ut Theodoro Bezae placet, *solum esse verum Deum*. posteriorem interpretationem meam, immo & Erasmi & aliorum quorundam, firmis rationibus, ex ipsis Graecis verbis eorumque propria significatione petitis, comprobare. Sed etiamsi, ut dixi, altera interpretatio verissima esset, tamen cognitio ista, sine illa quoniam versa, usque ad tempora Concilii Niceni, & aliquanto post, inter eos qui Christum profitebantur, esse non desiit. Per totum enim illud tempus, ut vel omnium, qui tunc extiterunt, scriptis liquet, illum unum verum Deum, quem passim sacra testimonia praedicant, solum patrem Jesu Christi esse credebant; & qui contrarium sentiebant, ut Sabelliani & eorum similes, pro haereticis plane sunt habiti. Quinetiam, postquam opinio Trinitatis personarum in una Dei essentia, qualem Antichristiana Ecclesia defendit, invecta est, & totum ferme Christianum orbem occupavit, adhuc ipsi Patri praerogativa quaedam est reservata; ut non immerito, illis etiam falsa opinione consistente, dici posset, Patrem pro illo solo vero Deo fuisse agnitum. Sed non est nunc hac de re latius explicandi & disserendi tempus: praesertim cum ego non negem, nec negare mihi sit opus, sub Antichristo plenam defectionem fuisse.

Quando Antichristus extiterit.

Atqui ego Antichristum, illum scilicet magnum hominem illum perditum, à Paulo Apostolo potissimum praedictum, non ante extitisse judico, quam Romani Episcopi primatus extitit. Non antea enim primum Christi praecepta passim convelli coeperunt, & pro vero Dei cultu idololatria aliqua induci. Ante vero, quam homo ille perditus à Paulo praedictus; & sic, ut ego interpretor, Episcopi Romani primatus extiterit, & si ego nihil dubito plenam defectionem non fuisse, hoc tamen nihil ad rem pertinet, de qua loquimur.

De plena defectione & Ecclesiae instauratione.

Nam si illa vis est in ratione hac plenae defectionis, satis est eam demum extitisse, ostendamque securum in eam incidisse. Verum quid vetat, quominus hodie instaurari Apostolica Ecclesia possit, sine speciali mandato, etiamsi plena defectio jam extiterit, & ad haec usque tempora pervenerit? Immo instaurationi quaedammodo

...modi nunc non esset, nisi plena defectio jam extitisset, & Ecclesia collapsa esset. Neque enim defectio ista ea abstulit, unde instaurari Ecclesia possit. Summa enim Dei providentia & consilio admirabili factum est, quod Apostolica scripta conservata fuerint, ex quibus, qualis vera Ecclesia esse debeat, facile intelligi potest: nec solum conservata sunt, sed omnium qui Christi nomine appellantur, consensu recepta & pro divinis habita. Nec est quod quis causetur, ea obscura esse, neque eorum sententiam percipi posse, nisi Deus peculiari aliqua ratione, de qua nobis constet, mittat, qui ista explicet atque explanet. Namque ab omni verisimilitudine abest, Apostolos ea scripsisse, quæ per se satis aperta non essent: nec ullo modo est credendum, Deum, postquam primi illi, nominatim à Christo ad suam fundandam Ecclesiam missi, defecerunt, non curasse, ut aliquod monumentum ipsorum doctrinæ perpetuo extaret, unde semper vera Christi religio (quæ ubi est, ibi veram quoque Christi Ecclesiam esse oportet) peti posset. Quod si tamen factum est, ut Apostolica scripta à plerisque non intellecta fuerint, id non illorum obscuritati, sed hominum vel malitiæ, vel perquam exiguo pietatis studio tribuendum est, & cum Paulo dicendum, quod, si Christi Evangelium & Apostolorum (quod sine dubio Apostolicis scriptis continetur) opertum est, iis, qui pereunt, est opertum, quibus Deus hujus seculi, mentes excæcavit. 2 Cor. 4. 3, 4. Quanquam quicquid mali & defectionis inter Christiani nominis homines extitit, aliunde potius quam ex non intellectis, quantum satis erat, Apostolorum scriptis, ortum est. Immo ausim ego asserere, eos, qui primi omnium eos errores in Christianum orbem invexerunt, quibus æterna salus convellitur & Christi Ecclesia diruitur, avaritia aut ambitione, aut certe aliquo alio injusto animi affectu, & simul sua mentis vanitate ductos, ea pro divinis præceptis atque sententiis & dogmatis vulgo obtrusisse, quæ cum Apostolicis aliisque antiquioribus sacris scripturis minime convenire ipsi nequaquam ignorarent. Nam neque aliunde factum est, ut, cum ipsi cæteris præessent, omnia sacra verba in Ecclesia, ea lingua recitari non destiterint, quam non amplius vulgus intelligebat, & tandem lectione sacrorum librorum plebi universa interdicta fuerit. Non est igitur quod dubitemus, quin, postquam Deo benignissimo visum est, ut passim legi cœperint scripta Apostolica, atque, ut olim, ea lingua quam cunctus populus intelligeret, simul etiam ab eodem Deo nobis restitutum fuerit, quo collapsam Christi Ecclesiam instaurare, citra ullum aliud speciale mandatum, omnino possimus atque adeo debeamus. Jam quod addis, veræ Ecclesiæ Christi & credentium signa esse, in Christi nomine miracula facere, quæ cum hodie non fiant, certum sit Apostolicam Ecclesiam cessasse: Primum, hoc ostendere potest, nullam extare hodie talem Ecclesiam, non autem non esse curandum ut eam instauremus. Quanquam video te hoc ipsum contendere, nullam esse hodie talem Ecclesiam, de quo postea explicatius aliquid dicam. Deinde, si recte ratiocinaris, concludendum est, neminem hodie esse qui in Christum credat: & ita cum sine Christi fide salus æterna nemini à Deo offeratur, neminem salutis æternæ spem certam habere posse; aut certe frustra quemquam hodie de Christiana religione vel loqui vel etiam cogitare. Quid enim? Numquid Christiana religio sine fide in ipsum Christum consistere, potest? Atqui tu ipse concedis, dari hodie aut certe dari posse, qui Christi nomine invocato, ab injustitia recedant, Ergo & qui in Christum credant. Quomodo enim, inquit Paulus, eum invocabunt, in quem non crediderunt? Et sane ex superiori tua ratiocinatione, junctis iis verbis quæ scribis, nullam firmiorem videri regulam, quam quod apud omnes nationes, qui Deum metuit & justitiam exercet, ei acceptus sit; nisi ista de Christi nomine invocando & audiisses & repetiisses, potuisset quispiam inconsulto loquuta suspicari, te in ea sententia esse, ut nemo hodie adhuc sit, qui in Christum credat, nec tamen fore salvos, qui alioqui Deum metuant & justitiam exerceant: quicquid tandem de Christo ejusve religione noverint aut persuasum habeant. Quam sententiam ego & falsam & perniciosam admodum esse arbitror.

Utrum signa quæ credentes sequi debebant, perpetua esse debuerint.

Sed urges, ut apparet, plane nullam hodie dari Ecclesiam, quæ primæ illi Apostolicæ similis sit, vel ob hoc, quod nota ista & tessera Apostolicæ Ecclesiæ absit faciendi miracula; aut certe hac nota aut tessera absente, temerarium esse asserere, hodie talem Ecclesiam inveniri. Hoc verum esset, si nota ista & tessera perpetua futura fuisset; sed non futuram fuisse ejusmodi, jam ex eo ostendi, quod alioqui nullus hodie esset, qui in Christum crederet, in se enim credentibus nominatim ea à Christo adjecta est. Adde, quod causa, cur adjecta fuerit, satis manifesta est, ea videlicet quam ipse attingis, ut Christi doctrina confirmaretur. Quod cum jam factum fuerit, cessat causa illa, & propterea nihil est cur effectum postulemus. Nam quod respondes, illustratam quidem & confirmatam fuisse Christi doctrinam, sed certa etiam signa illi fuisse adjecta, tanquam ejus veras notas & tesseras; hoc nihil aliud est, quam eodem revolvi, atque, ut Dialectici loquuntur, principium petere. Siquidem nego, signa ista, æternam, id est, perpetuam notam & tesseram Christi doctrinæ ab ipso fuisse adjectam, sed tantum pro tempore, ad eam confirmandam additam. Quin etiam assero, ea, si perpetua fuissent, religionis nostræ obstitura, & fidei experimentum, ut sic dicamus, ac meritum, ut quidam loquuntur, ademptura, nec ullum denique inter bonos & malos discrimen relictura. Quis enim tam perversus fuisset, qui, si Christi doctrina perpetuo conjuncta ista signa habuisset, eam tandem non recepisset, non quidem justitiæ & sanctitatis, quam ea continet, amore, sed certa spe ingentis, atque adeo sine ulla comparatione omnium maximi immortalitatis & sempiternæ beatitudinis præmii? Voluit igitur Deus sapientissimus, ut Christi doctrina per aliquod quidem tempus signa ista conjuncta haberet, quo exortus confirmaretur, quæ tamen hominibus vel mente alioqui sanis vel sanabilibus, ad eam recipiendam, utpote rem novam & inauditam humanæque prudentiæ repugnantem, satis omnino esset; sed perpetua esse noluit, ne improbi etiam homines, quique malam mentem deponere nolunt, ad eam recipiendam sua haberent. Probitatem enim & improbitatem, alioqui recipiendæ & non recipiendæ doctrinæ Christi causas esse, testatur ipse Christus apud Johannem, ubi ait: *Hoc est judicium, quod lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quam lucem, &c.* Joan. 3. 19. Verum adjungis, nunc maxime in tanta rerum omnium confusione, hujusmodi confirmatione veræ doctrinæ Christi opus fuisse, quæ cum à Deo nobis concessa nondum fuerit, concludendum, nos adhuc in Babylone esse, & ea quidem omnium, quæ unquam fuerit, maxima; tantum abest, ut ullam Apostolicam Christi Ecclesiam hodie extare affirmare quis jure possit. At mihi aliter videtur. Primum, quia quicquid sit, omnes in eo consentimus, quod Christi doctrina verissima & sanctissima sit, itaque ad eam in genere confirmandam nulla re nobis est opus. Id quod, dum signa illa extiterunt, iis qui tunc vivebant, non contingebat. Toto enim illo tempore, aut plerique aut complures eorum quibus signa illa dabantur, ipsam Christi doctrinam in genere & absolute rejiciebant. Deinde in eo etiam convenimus, unde cognitio veræ doctrinæ Christi aut solum aut maxime petenda sit, nempe ex scriptis Evangelistarum & Apostolorum. Quare tota confusio est in interpretatione illorum scriptorum. Atqui ut signa attigi, horum

vera interpretatio) quantum satis est ad Ecclesiam constituendam, hoc est, doctrinam tenendam ac profitendam, quae ad salutem aeternam conciliandam satis sit, omnibus est obvia, qui modo probitate mentis sint praediti, & à sincero pietatis studio nequaquam alieni.

Utrum plures hodie coetus Christianorum, sive Ecclesiae inter se aliquatenus diversae, esse possint.

Jam vero quod ad ea attinet, quae te potissimum impulisse videntur, ut de hoc instituendae vel instaurandae Ecclesiae Apostolicae argumento ad me scriberes; Alios condemnare, qui tecum per omnia non sentiant, & extra tuos coetus nullam salutem esse affirmare, hoc non est Apostolicae Ecclesiae proprium, sed potius ab ea alienum. Quum enim multa in religione Christiana sint, quae, licet utilia, tamen necessaria non sint ad aeternam salutem: nihil prohibet, quominus plures coetus Christianorum, sive Ecclesiae inter se aliquatenus diversae, eam talem doctrinam habeant, quae satis sit ad salutem illam consequendam: „ Nec, ut „ ante indicavi, Apostolica Ecclesia ea demum est, „ quae in nulla prorsus sive doctrinae parte errat, sed ea, „ quae in iis non errat, quae ad salutem sunt necessaria. Caeterum aliqua doctrinae capita constituere, sine quibus nemini salus contingere queat, &, qui in istis tecum non sentiat, in tuam Ecclesiam non recipere, aut eum inde ejicere, ut Apostolicum est, sic & nunc & semper fieri & potuit & debuit. Videat modo quisque, ut capita ista ea constituat quae constituenda sunt. Id autem facile fiet, si, ut profecto decet, ex solo eoque aperto Dei verbo omnia petantur. Quod si nihilominus hac in parte erratum fuerit, quatenus aliqua capita constituta fuerint, quae ex isto numero revera non sint, non idcirco vera Christi Ecclesia ea, quae hoc fecerit, esse desierit, dummodo nullum eorum praetermiserit, quae ex isto sunt numero. Et quacunque tandem ratione in iis constituendis erraverit, in eo tamen nunquam errare dici poterit, quod eos recipere noluit, qui in iis secum non consentiant: immo errorem errori adderet, si eos reciperet. Contra enim suam ipsius conscientiam ageret, & eos fratrum loco haberet ac Christi fidelium, quos tamen à salutari Christi doctrina abesse plane sibi persuasisset.

De Ministris eligendis & constituendis.

Unum porro aliquem in singulis coetibus eligere, qui aliis Dei verbum explanet, atque ex eo illos ad veram pietatem vitaeque sanctimoniam adhortetur, & Apostolicum est, nec ulla, ut mihi quidem videtur, ratio afferri potest, cur hodie id fieri non debeat. Quod vero ejus tanta sit auctoritas, ut omnia quae dicit, sine ullo discrimine aut examine sint recipienda, nec alii quidquam in Ecclesia dicere liceat: hoc nec Apostolicae Ecclesiae est proprium, nec hodie in nostris coetibus, iis praesertim quibus ego, quatenus licuit, adhaesi, id fieri videtur. Immo in illis, & verbi Dei Ministri omnium reprehensionibus & correptionibus sunt expositi, ac porro saepissime ab aliis & reprehenduntur & corripiuntur, & unicuique in Ecclesia, de omnibus ad veritatem divinam pertinentibus suam sententiam dicere fas est: quinetiam nulla de re ejusmodi in Ecclesia quidquam constituitur, quin singuli nominatim prius suam sententiam rogentur. Quod si Apostolorum tempore, cum videlicet prophetiae donum aperte in Ecclesia erat, tamen unus aliquis eligebatur, qui caeteris in Christi doctrina explicanda praeesset, ut, praeter communem historiam, & complures alios Apostolicarum Epistolarum locos, Epistolae Pauli ad Timotheum & Titum planissimum faciunt: non video cur hoc tempore, quo, aperto prophetiae dono sumus destituti, id fieri nequeat, vel potius omnino non debeat. Nec leviter eos miror, qui ex eo, quod Paulus ad Corinthios de prophetando in Ecclesia scribit, colligunt, non uni cuipiam munus docendi populum demandatum esse, sed unicuique id permittendum: quasi, vel quod Paulus scribit, pugnet cum electione unius cujuspiam qui Episcopi munere in populo fungatur, vel hodie prophetiae donum aperte extet; aut, si uni tantum in Ecclesia docere liceat, aditus quodammodo praecluditur, & sic externe divinae beneficentia contemnitur. Adde, quod ipso Apostolorum tempore, non unicuique in Ecclesia (quod quidem ad locum illum Pauli pertinet) de rebus divinis disserere licebat, sed iis demum, quos prophetiae donum habere constabat: neque enim omnibus id donum concedebatur. Haec autem dico, non quo damnem, si hoc tempore aliis etiam, praeter eum qui peculiari munere verbi Dei in Ecclesia explicandi fungitur, de dogmatis ipsis religionis nostrae, verba facere in ipso coetu liceat, id quod potius vehementer probo; sed ut ostendam, infirmissimas esse rationes & testimonia, quibus nonnulli hodie utuntur, ad munus Ministrorum verbi Dei ex Ecclesia tollendum atque exterminandum. Sine quo, ut ipse ferme sensus communis docet, sicut nihil unquam in religione Christiana profectum est, sic nihil unquam aut proficietur aut profici potest. Tantum cavendum est, ne, quemadmodum Petrus monet, populi Pastores illi dominentur gregi: quod tamen ipsius Petri tempore, potius in ipsorum Pastorum voluntate, quam in freno aliquo ipsis quodammodo a populo injiciendo repositum fuisse, ejus verba non obscure docent, in quibus haec de re, non quidem populo, sed ipsis Pastoribus praecepta dantur. Similia quaedam in antedictis Epistolis Pauli ad Timotheum & Titum scripta extant, ex quibus nullo negotio intelligi potest, eorum, qui populo docendo praefecti erant, non exiguam fuisse auctoritatem, [illegible], potius ipsorum voluntatis esse, quam populi curae. Sed haec in praesentia volo satis esse, ad sententiam meam, quam intelligere cupiebas, tibi exponendam, nec non ad ea refellenda, quae à te pro contraria sententia allata fuerant. Paulicoviae 17 Martii 1585.

Ex alia ad eundem Epistola.

De externa Christi Ecclesia erigenda seu instauranda.

Hinc initium sermonis, ad primas tuas literas respondendi, atque ea diluendi, quae in eis contra externum Ecclesiae ministerium disputas. Nam certe in illis, nullam neque esse nec esse posse hodie externam Ecclesiam, una cum Paccio te sentire ostendis, quae res tandem illi causa fuit ad Papatum revertendi. Utebatur ipse iisdem ferme rationibus, quibus tu uteris, & potissimum hoc unum urgebat, post collapsum externae Ecclesiae statum, necesse esse ad eundem erigendum, ut aliquis vel aliqui divinitus excitentur, ita ut ex signis, id est, prodigiis seu miraculis manifestis id appareat ac certius confirmetur, quemadmodum antea factum est, cum primum is status erectus fuit. Ego vero mihi videor olim meis ad te literis hanc rationem satis convellisse. Explicabo tamen hoc loco aliquanto apertius, quid mihi velim. Dico igitur, longe diversam esse rationem ejus temporis, cum primum Ecclesia externa erecta fuit, & cum postea corrupta est, & hoc pacto ejus status verus ac legitimus labefactatus atque collapsus. Antequam enim erigeretur externa Christi Ecclesia, necesse fuit ejus doctrinae, unde Ecclesia constat, hominibus, qui in ipsa Ecclesia futuri erant, fidem facere, ut pote novae atque inauditae, quaeque ab iis religionibus, quae tum in mundo erant, non solum plurimum aberat, sed magna ex parte eis ex diametro, ut dicitur, adversabatur, easque penitus convellebat. Nec tantum propter eos qui tunc erant, sed propter alios omnes, qui usque ad hujus seculi finem futuri erant, omnino oportebat eam doctrinam tot ac tantis divinis testimoniis confirmari,

confirmari, ut nemo deinceps de ea merito dubitare posset. Et sane si Apostoli & ipse Christus, qui tamen universam suam doctrinam non per scriptum protulit, sed per Apostolos non continuandam ex parte eam publicavit, ad suam prædicationem sine ullis miraculis accessisset, seque divinitus missum fuisse variis rationibus non aperte confirmasset, oleum, ut est in proverbio, & operam forte perdidisset, nec nisi fortasse paucissimos aliquos ad disciplinam suam amplectendam pertraxisset. Neque enim ejus disciplina certis quibusdam in principiis cum aliis conveniebat, ex quibus manifeste ipsa comprobaretur, cæteræ vero improbarentur. Immo cum ejus doctrina concederet principia ejus disciplinæ, sub qua ipse Christus natus erat, & quæ tamen per ipsum ex parte aboleri debebat, & tota aliqua ratione immutari, esse ab ipso Deo profecta, id est, Sacras Veteris Testamenti Literas, sive quæ illis comprehensa erant, divinitus tradita fuisse; necessarium plane erat, ipsam Christi doctrinam alia nihil præter modum ratione aliqua confirmari, ejusque auctorem similiter Deum esse, evidentibus documentis demonstrari; præsertim cum, quidquid ex principiis illis ad eam comprobandam peti poterat, mysteriis quibusdam esset involutum, ac cœlesti quadam explicatione indigeret. At vero post collapsum externæ Ecclesiæ statum, id est, veram Jesu Christi & Apostolorum ejus doctrinam in publicis cœtibus abolitam, non principia modo ipsius doctrinæ, sed, ut magna pars sentit eorum, in quibus eam instaurare multi curant, ipsa etiam universa doctrina literis consignata permansit: quibus omnes, ut divinitus traditis, assentiuntur, quæque adeo sunt apertæ, ut facile unusquisque eam, quantum necesse est, inde petere queat. Hinc enim fit, ut ii, qui in vitiato & corrupto Ecclesiæ statu adhuc perdurare volunt, in controversiis quæ ipsis moventur, solis illis literis agere nolint, & præterea contendant, earum interpretationem à sua ipsorum Ecclesia petendam esse: Et tamen velint nolint, coacti sunt tandem ad eas & ipsi confugere, ut suæ Ecclesiæ auctoritatem probent, sine qua non inveniunt, quomodo sua falsa dogmata defendere, ac in speciem quidem, ulla ratione possint. Quid ergo est hic opus ulla nova & cœlesti confirmatione, cum, modo ipsa omnibus communia principia urgeamus, vera Christi doctrina prorsus eluceat? An non reipsa comperimus, iis solo urgendis brevi tempore factum esse, ut infinita hominum multitudo ab iis Antichristianis corruptelis fese & averterit & caveant, quæ interatum afferre possint? Nam quod quibusdam videtur, propter dissensiones & magnas & multiplices, quæ inter eos hodie vigent, qui ex Antichristianis erroribus gravioribus emerserunt, incertum esse, quibus quis se adjungere debeat (id quod ipse quoque satis aperte commemoras) & propterea ad externam aliquam Ecclesiam erigendam, expectandum esse donec Deus aliquem sive aliquos excitet, qui suæ auctoritatis miraculis aliqua ratione fidem facientes, has lites componant; Hoc, inquam, facilem habet responsionem, duplici de causa. Primum quia, qualescumque sint dissensiones illæ, pleræque non circa ea versantur, quæ per se ad salutem sunt necessaria; quemadmodum jam complures animadverterunt, & satis ex eo demonstrari potest, quod ego in aliis meis literis ad te scripsi. Cum enim ad æternam salutem consequendam nihil aliud requiratur, quam ut Christi præcepta teneamus, dissensiones autem illæ majore ex parte ad ipsa Christi præcepta non pertineant, sequitur, nihil necesse esse illas componi prius, quam externa erigatur Ecclesia, nisi velimus non satis esse ad Christi externam Ecclesiam constituendam, si ea teneantur, quæ ad æternam salutem sunt necessaria. Deinde, inde potissimum illas dissensiones oriri cuilibet facile perspicere potest, quod soli Dei verbo pleræque revera non adhæreant. Nam adhuc præter Sacras Literas, nescio quæ Concilia, Patres, antiquitas, maxima hæc in veneratione, adeo ut divinis oraculis propemodum æquentur. Cum tamen ista omnia, & si quæ sunt alia ejusmodi, nullam ejus præterea apud cordatos homines habere debeant, quam ut sensus Ecclesiæ illorum temporum fidem faciant, vel etiam non temere recedendum moneant ab iis dogmatis quæ ipsa approbant. Sed Sacris Literis licet aperte reclamantibus, quædam tamen mordicus retinere velle, quia scilicet ab illis approbantur; hoc nihil aliud est, quam divinam veritatem conculcare pessundare, & ad Antichristiani Regni confirmationem ingentem fenestram patefacere. Legantur modo Pontificiorum scripta adversus Lutheranos & Calvinianos, & satis intelliges, si præter Sacras Literas aliorum auctoritate se tueantur, nobis omnibus causa cadendum esse. Sed quorsum isthæc meum? Inquies. Nempe ut animadvertas, eas dissensiones, quæ hodie inter illos sunt, qui Christi nomen profitentur, de Christianæ religionis decretis, non quidem ex divinorum oraculorum obscuritate, sed potius ex eorundem contemptione quadam, dum ab illis sola universa Christiana doctrina non petitur, natas atque exortas esse; neve ex illis colligas, auctoritate Sacrarum Literarum eas, quantum satis est, componi non posse, aut saltem non neges, ex ipsis divinis literis posse unumquemque Christianam religionem ejusque placita, quatenus ad hominem Christianum constituendum necesse est, recte agnoscere. Numquid hoc concesso, sequitur continuo, Christi Ecclesiam ejusque externum statum, hoc tempore instaurari & posse & debere; quemadmodum apertius postea ostendam. Liber enim peto te ad hoc concedendum quodammodo adigere. Etenim nisi hoc concesseris, quomodo factum tuum defendes, qui de rebus ad Christianam religionem pertinentibus non pauca asseverare audeas, contra quam vulgo affirmatur, ac plane contenderis, jam pridem plenam defectionem in Ecclesia extitisse, fundamentumque fuisse sublatum? An non hæc ideo affirmas, quod ea ex Sacris Literis colligis? Igitur te ipso teste, ex ipsis Sacris Literis veritas Christianæ religionis percipi potest. Alioqui cur non de omnibus dubitas? Aut cur te saltem aliis plerisque palam non adjungis? Immo vero te ab ipsis separas. Nonne ipse & concedis & urges, hodie posse Deum coli, & Christi nomen rite invocari, etiamsi externa quæ dam non adsint? Atqui non video quomodo id fieri possit, nisi saltem de vero Dei cultu & Christi nominis invocatione constat. Unde vero, nisi ex ipsis divinis oraculis? Quanquam ad id concludendum quod volo, satis est hæc, qualia esse debeant, sciri posse, undecunque tandem id sciamus. Certe enim si hoc sciri potest, potest etiam externus Ecclesiæ Christi status instaurari; „ cum externa Christi Ecclesia nihil aliud sit, quam publica „ congregatio seu convocatio hominum Deum colentium & Christi nomen rite invocantium. Nam quid prohibet quominus ii qui isthæc faciunt, publice etiam conveniant? Immo quomodo isthæc facere dici possint, nisi palam aliquando congregentur, cum, ut cætera omittam, inter alia Christi præcepta omnibus ejus discipulis conveniendi, quibus Deus colatur & Christi nomen rite invocatur, & publica commemoratio ipsius Christi mortis? Ex iis quæ hucusque dixi, satis, ni fallor, responsum patet ad duo inter illa, quæ contra Ecclesiæ externæ instaurationem attulisse mihi videris: quorum alterum est, eadem aut certe simili ratione instaurandam esse Ecclesiam, qua ædificata fuit; alterum vero, inter tot Christiani orbis dissensiones non posse veritatem dignosci, nisi lucem aliquam divinitus, ut Apostolorum tempore, illata. Prædicta autem adeo expedita, rationem, qua primum ædificata est Ecclesia, Dei & Christi verbum fuisse, cætera omnia ad hoc confirmandum pertinuisse. Itaque cum nunc idem Dei Christique verbum habeamus, idque abunde confirmatum, immo de quo nemo dubitat, eandem rationem instaurandæ Ecclesiæ hodie revera habemus, qua primum ædificata fuit.

Jam

Jam vero ad reliqua, partim ex iis, quæ hactenus tecum per literas disputavi, partim ex re ipsa satis patere responsio videtur. Quod enim urges, Apostolorum tempore talem fuisse externam Ecclesiam, quæ verum esset Dei ædificium, in quo esset veritas, & extra quod tenebræ tantum essent & cæcæ nubes, quod videlicet hodie post subsecutam defectionem, nisi lux nova aliqua divinitus ac manifesto, ut ante factum est, affulgeat, haberi nequeat. Primum, hoc non ad externæ Ecclesiæ instaurationem simpliciter dissuadendam pertinet, sed ad ejus Ecclesiæ quæ per Apostolicæ illi similis sit. Quod tamen satis refutatum est, ut arbitror, superioribus meis literis, in quibus est ostensum, ipsas Ecclesias Apostolicas, id est, ab ipsis Apostolis fundatas, errasse, idque in rebus ad salutem pertinentibus, dum adhuc ii viverent & eorum curam haberent, qui ipsas fundaverant. Nec satis quæ de Ecclesia magnifice prædicat Paulus, affirmans inter cætera, quod sit columna & firmamentum veritatis 1 Timoth. 3. 15, aut ad externam illam Ecclesiam pertinent, aut, si tamen pertinent, ita accipienda sunt, quasi Paulus senserit, in aspectabili Ecclesia nullos errores esse, vel extra aspectabilem Ecclesiam nullam divinam veritatem. Sed est intelligendum, quia omnis externa Ecclesia Christi doctrinam profitebatur, Christi autem doctrina est illa divina veritas; propterea Paulum Ecclesiam, id est, Christum profitentium cœtum sive externam Ecclesiam (si modo, ut dixi, ibi eam intelligit) veritatis columnam & firmamentum appellasse. Opponitur enim sibi tacite, quemadmodum in compluribus aliis locis apud eundem Paulum, Christi disciplina in genere cunctis aliis disciplinis. Nihil autem vetabat tunc, quemadmodum nec hodie vetat, quominus posset quis veram Christi disciplinam amplecti & retinere, nec tamen ulli externæ Ecclesiæ se adjungere, quod fortasse omnes alicujus errores ad salutem ipsam pertinentis, sive jure sive injuria suspectas haberet. Sed videamus deinde cur asseras, Ecclesiam Apostolorum tempore fuisse plane veram Dei Ecclesiam. Quia inquis, ex Spiritu Sancto, quem tunc, post invocatas Apostolorum manus, homines consequebantur, & ex aliis ostentis ac miraculis divinitus editis confirmabatur, quod quicunque Jesu nomini fidem haberent, sanctum essent Dei templum &c. Atqui hoc omnino sequitur, si dari hodie possunt, qui Jesu nomini fidem habeant, dari quoque posse Sanctum Dei templum & porro Ecclesiam, ea, quæ Apostolorum tempore fuit, quod hoc attinet ut vera Dei Ecclesia sit, nihilo inferiorem. Quare hic, ut in superioribus quoque literis, innuere videris te sentire, hodie fidem in Jesum Christum non dari. Rogaveram quidem te, ut velles posthac sententiam tuam hic aliquanto apertius exponere, quo uberius tecum de re tecum disputare possem: sed quando id non fecisti, ad opinionem istam ex tuis ipsius verbis convellendam, ea pauca satis esse visa, quæ antea scripsi. Verum hoc fortasse tibi vis, ex illis signis & Spiritus Sancti donis constitisse, eos, qui Jesu nomen profitebantur, illud ex animo professos fuisse; quod de re hodie nulla ratione constet. Ad hoc rursus primum respondeo, hinc non colligi, non esse instaurandam externam Christi Ecclesiam, sed non esse sperandum, talem instaurari posse, de qua constet eam esse veram Dei Ecclesiam: ex quo nequaquam sequitur, eam re ipsa veram primævæ illi esse non posse, cum nihil prohibeat quin aliquid tale sit, licet tale esse non constet. Deinde dico, si tamen signa & dona illa fidem fecissent animi non simulati eorum, qui Jesu nomen invocare incipiebant, non propterea sequi, quod ex illis appareat constitisse jam fuisse veram Dei Ecclesiam. Nam ad hoc necesse præterea erat, ut in eadem sententia perseverarent. Quod autem potuerint non perseverare, si quis est qui dubitet, meminerit Christi verborum Matth. 7. 22 ex quibus etiam constare videtur, potuisse quempiam eodem tempore à vera fide in Christum defecisse, qui miracula, ejus nomine invocato, ederet, multum aut potuerit aliquando ejusmodi signa facere, & postea a veritate deficere. Nam quod quidam etiam, id est, ut hic intelligamus, ex animo in Christum fidem, à charitate sive à bonis operibus, ut Papistæ faciunt, sejungi posse affirmant; id plane falsum esse vel contra Jacobi sententiam, quod fides sine operibus sit mortua, Jacob. 2. 17 aperte ostendit. Itaque cum Christus iniquitatis operatores quosdam vocet, qui in ipsius nomine miracula fecerint, apparet illos vel eodem tempore, vel saltem diversis, & signa illa edidisse, & vera in Christum fide caruisse. Quanquam non crediderim ego, Spiritus Sancti dona illa iis omnino fuisse concessa, qui ex animo ab ipso initio Christi nomen profitebantur, sed omnibus qui profiterentur. Eo enim potissimum tendebant dona illa, ut veritati disciplinæ Christi fidem facerent, non autem ut de vera Christum profitentium fide testarentur. Nam quod Petrus Act. 15. 7, 8 videtur omnino Spiritum Sanctum à Deo datum certum testimonium statuere veræ fidei eorum quibus dabatur, id arbitror esse singulare in gentibus, quæ ab initio crediderunt; quia, cum antehac ab ipso Deo essent prorsus alienæ, non est verisimile Deum tanto dono dignaturum fuisse, nisi ex animo credidissent. Adde, quod ad id, quod Petrus quærebat, concludendum ac persuadendum, non est necesse ut singuli ex gentibus, qui primi omnium credentes in Christum sunt profecti, de quibus tantum ipse loquitur, ex animo crediderint, sed ut aliqui ex ipsis. Siquidem hoc contendit Petrus, gentes deinceps a Dei regno exclusas esse censeri non debere, cum & Deus illis ostium fidei patefecerit, & illæ vicissim ingressæ fuerint. Nam certe, nisi aliqui saltem ex iis, quibus ipse ab initio, Deo sic jubente, Evangelium prædicaverat, ex animo credidissent, nunquam Deus illis Spiritus Sancti donum impertiturus fuisset. At vero dices fortasse, me à scopo meo multum aberrare, quippe, qui sentias, Apostolorum tempore ad veram Dei Ecclesiam constituendam, satis fuisse Christi nomen profiteri, eique fidem habere; nam hoc testabantur dona illa Spiritus Sancti & alia ostenta ac miracula, hodie vero hoc non esse satis, nam si esset, hodie quoque aliquam ejusmodi divinam ac cœlestem approbationem Christi nomen profitentium eique credentium haberemus. Ergo, si ita sentis, credis religionis Christianæ conditionem labente tempore mutatam fuisse, nec Christum fuisse & esse heri & hodie, & eundem in æternum; Heb. 13. 8, quod tamen scriptura affirmat. Ergo enunciatio illa Christi, quod, ubi duo aut tres in ipsius nomine congregati fuerint, ipse in eorum medio sit, Matth. 18. 20, quæ sola ferme potest totam hanc de Ecclesia Christi nec ne instauranda quæstionem dirimere, & contra id hodie fieri posse negantes sententiam ferre. Illa, inquam, Christi enunciatio jam non est vera, ut antea aliquando fuit, dum scilicet signa & miracula concomitabantur, qui in Christi nomine congregati erant. Hac igitur ratione cætera etiam omnia, quæ Christus dixit, universaque ipsius disciplina in dubium hoc tempore revocabitur, id est, hodie hæc ad nos nihil pertinere censebuntur, nec per plurima sæcula ad quosquam ea pertinuisse, affirmari poterit. Cum tamen luce meridiana clarius sit, signa & miracula in eum finem tantum adhibita fuisse, ut Christi doctrina confirmaretur, certumque esset, illam perpetuo verissimam futuram, & locum habituram donec præsens maneret sæculum. Ex quo, ut antea dixi, necessario sequitur, ut, si signa & miracula, cum iis conjuncta qui Jesu Christi nomini ab initio fidem habuerint, nos moveant, ejusmodi homines verum Dei templum fuisse, Dei verum templum hodie quoque fore ii, qui Jesu Christi nomini fidem similiter habent, licet signis illis & miraculis sint destituti. Quæ cur perpetua in Ecclesia non fuerint, imo esse non debuerint, satis me ostendisse

opinor in superioribus literis meis. Feras me, quæso, vir optime ac præstantissime, si hæc tecum frustra omnino fortasse disputo; nec arbitreris me tam hebetem ac suspiciosum esse, & simul ab omni Christiana charitate atque adeo civili modestia alienum, ut tibi ridiculas & perniciosas istas opiniones adscribam, quas ipsa verba tua postmodum aperte satis refellunt: sed me non tui modo, verum etiam aliorum his scribendis rationem habere cogites; atque pro tua singulari humanitate, quid ad ea jam respondeam, quæ privatim & proprie contra Ecclesiæ externum ministerium hoc tempore à nobis instaurandum attulisti, patienter audias. Ut enim eodem tempore ad id respondeas, quod à me affertur ut probem, hodie externam Christi Ecclesiam instaurari posse, nos videlicet Dei Christique verbum habere, quo ea ab initio fundata fuit; affers primo loco exempla defectionis Israeliticæ Eliæ temporibus, & captivitatis Babylonicæ, ex quibus nos discere oportere ais, quamvis vera de Deo doctrina habeamus, non tamen temere ad externa ista prosiliendum esse, quemadmodum nec illi prosilierunt, qui in istis defectionibus verum Dei cultum nihilominus retinuerunt. Ad hoc respondeo, & nominatim de exemplo defectionis temporibus Eliæ agens (nam alterum captivitatis Babylonicæ, non videtur complures ob causas satis ad rem facere) dico primum, aliam fuisse conditionem illorum temporum, & externi cultus Dei sub Veteri Testamento, & aliam horum temporum externique Dei cultus sub Testamento Novo. Sub Vetere enim Testamento externus cultus ille divinus, à quo ii abstinebant, qui in media ipsa defectione idololatricis cultibus non adhærebant, cuidam certæ tribui ac familiæ quodammodo alligatus erat, id est, Leviticæ & Aaronicæ; ut nulla ratione liceret extra ipsas alicui sibi sumere, ut illum administraret. Quinetiam summum sacerdotium in tota familia Aaronica, uni domui Phinees alligatum erat, sine quo divinus iste cultus administrari non poterat. Quid igitur, si nullus ex ea domo fortasse tunc erat, qui idololatricis cultibus non consentiret? Annon necesse prorsus fuit interim illius divini cultus administrationem cessare? Adde, quod summus sacerdos ex domo illa, certa quadam ratione & successione eligebatur, quam spernere, & alium in jam electi locum, licet ex eadem domo, substituere, privatis præsertim hominibus nullo pacto licebat. Huc accedit, quod in Israelis Regno, ubi Eliæ tempore defectio ista contigit, nullus poterat divinus cultus administrari, à quo reliquiæ illæ piorum abstinuere. Omnia enim sacrificia, omnis Dei publica & solennis adoratio & invocatio Hierosolymis in templo, ex ipsius Dei præscripto, peragenda erat, id est, in Regno Judæ, unde illi jam pridem secessionem fecerant, & penitus sese disjunxerant. Præterea legimus quidem istos Deo caros fuisse, eo quod ab idololatricis cultibus abstinuissent. Quemadmodum & hodie eos Deo caros esse credendum est, qui inter idololatras licet degentes, idololatræ tamen non sunt. Sed non propterea eos commendari audimus, quod ita occulte solum verum Deum colerent, ut Elias eos non agnosceret, & se solum unius veri Dei cultorem in populo isto relictum fuisse (ut quidem Paulus interpretari videtur) existimaret, aut omne neminem præter se publice Dei causam agere affirmaret. Nunc consideremus ex altera parte conditionem externi cultus Dei sub Novo Testamento. Is autem vel omnino, ut quibusdam placet, vel potissimum verbi Dei & Sacramentorum (quæ vocant) administratione continetur. Jam vero verbi Dei administratio, præsertim quæ ad externam Ecclesiam colligendam & constituendam requiritur, nulli certæ tribui aut familiæ, nulli eligendi rationi denique aut successioni alligata est. Patet hoc vel ex eo, quod in ipso ferme initio prædicationis Apostolicæ, nulla prævia ad id muneris facta electione, ii, qui Jesu Christi disciplinam amplexi fuerant, passim Evangelium annunciabant, non sine felicibus successibus & divina comprobatione, ut legitur Act 8. 4. & 11. 19 &c. Nam si munus ipsum Apostolicum, ipsis Apostolis adhuc viventibus, immo vix dum illud obire incipientibus, evangelizandi & Dei verbum ministrandi iis qui extra Ecclesiam erant, omnibus Christi discipulis sua sponte exercere indistincte licuit, multo magis profecto Christiano homini licere debet, iis, qui jam ad Ecclesiam pertinent, prædicare tantum quodammodo in verbo Dei recepto & ab omnibus approbato, exponendo atque explicando, idque ex aliorum omnium „ consensu. Quæ hodie tota ratio est administrandi „ verbi divini necessaria ad externam Ecclesiam colligendam. Nam quod ais, priscos illos scivisse unde doctrinam hausissent, & sanam esse nihil dubitasse; hoc idem & scire, & pro certo habere nostri temporis Christiani possunt, cum Dei verbum æternis monumentis consignatum ac prorsus indubitatum habeant, cui soli si quis penitus adhæreat, nullo pacto in iis, quæ ad salutem pertinent, ita falli potest, ut condemnationem illam incurrat. Quanquam quanto minus asseveranter loquendum est iis, qui, ut nunc fit, verbum Dei populo explanant, quam iis qui Evangelium annunciant; tanto minus necesse est, ut de doctrina sua merito nihil dubitent.

De Sacramentis.

De Sacramentis porro, id est, ut fere ab iis receptum est, qui ab Antichristo defecerunt, de Baptismo aquæ & Cœna Domini. Quod ad Cœnam Domini attinet, nihil est cur suspicari possimus, eam à quolibet Christi nomen profitentium cœtu celebrari non posse. Neque enim probabilissima hæc & simplicissima ceremonia Apostolis ut Apostolis à Christo præscripta fuit; sed simpliciter ut ipsius discipulis seu meris Christianis; id quod & Pauli verba 1 Cor. 11. manifestum faciunt, & satis ostendunt ipsa Christi verba à Paulo uberius exposita, quibus ipsius cæremoniæ finis continetur, qui est commemoratio Dominicæ mortis, & annunciatio donec ipse Dominus veniat. Cui gratiarum actionem pro eadem morte fuisse conjunctam, & res ipsa aperte monet, & satis indicat antiquissimum hujus ritus nomen *εὐχαριστία*. Jam & Christi mortem commemorare & annunciare, & pro ea gratias publice agere, ad omnes Christianos pariterque pertinere, nemo est quin fateri cogatur. Nec vero est in hoc ritu alicujus divinæ rei ulla datio seu ministratio (sic enim loqui oportet) & propterea nullus certus homo requiritur, qui quasi Christi vicem gerens, panem & vinum cæteris distribuat aut porrigat; quamvis ab ipso initio, cum institutus fuit, id Christus, qui eum instituebat, fecerit. Ex accidente id enim fuit, & quia tunc primum ab ipso instituebatur, qui compendii cujusdam gratia, facta quædam verborum loco substituit. Cæterum unicuique de cæremonia ista recte aliqui sentienti abunde constare potest, nihil aliud sensisse Christum, quam, ut sui discipuli pane simul frangendo ac comedendo, poculoque infundendo ac bibendo, corporis sui fractionem & sanguinis fusionem ipso ipsis mox secuturam, postea, ut jam peractam commemorarent ac concelebrarent. Ex quo id intelligitur, quod supra attigi, tantum abesse ut errent, quicunque Christi discipuli merito dici volunt, hoc ritu peragendo, ut potius errare omnino existimandi sint, nisi, quantum in ipsis est, curent, ut illum peragant. Nihil autem simile fuit Eliæ tempore, à quo ii abstinerent, qui Deo cari erant.

De Baptismo.

De aquæ baptismo ego ita sentio, eum Ecclesiæ in perpetuum præscriptum non fuisse, nec unquam, ut illum acciperent, iis præceptum neque à Christo neque ab Apostolis fuisse, qui jam ipsi Christo alia quacunque ratione publice nomen dedissent, vel à primis annis in Christiana disciplina educati atque instituti

essent,

essem, quia de mea sententia, cujus alii etiam ante me fuerunt, justum librum conscripsi, in quo omnia testimonia sacra omnesque rationes diligenter examino ac diluo, quæ illam infirmare posse videantur; cui titulum feci, *An homini Christiano aquæ baptismo carere liceat, disputatio*, fratrum autem rogatu eum conscripsi. Verum, ut ad propositum revertar, dico, aquæ baptismum ad Ecclesiam externam hoc tempore instaurandam, meo judicio, nihil pertinere, remque indifferentem esse (in qua etiam mutare nostri nihil novare tentassent) atque idcirco non esse, quod de eo quidquam in hoc proposito explicatius dicam. Crediderim tamen, si is hodieque retinendus sit, propter eos qui ab aliis religionibus ad Christi religionem convertuntur, potissime retinendum esse: quæ non video, cur is baptizare non possit, qui illis Christum annunciaverit; aut si neminem ex hominibus genuerit (ut ita dicam) in Christo laboraverit, cur id facere non possit is, qui huic muneri ab eo cœtu, cui se adjungere voluerint, destinatus fuerit; cum aquæ baptismus, in Jesu Christi videlicet nomine ministratus, nihil aliud sit, quam adumbratio remissionis peccatorum in nomine Christi, ejusque nominis aperta professio, atque in ipsam religionem initiatio quædam, id est, per eum nihil revera detur, sed tantummodo eorum, quæ vel jam data esse, vel datum iri certissimum est, externa quædam signatio significetur. Quod si illi, qui Eliæ tempore, propterea quod ab Idololatria sibi cavissent, à Deo in aliorum cæde conservati fuerunt, persuasum habuissent, quemadmodum nostri homines de aquæ baptismo persuasum habent, aliquem fuisse ritum à Deo præscriptum, quem nisi rite quis peregisset, in ejus populo numerari non posset, & tamen illum peragere neglexissent; putasne eos Deo tantopere caros futuros fuisse, nec ejus iram aliqua saltem ex parte sensuros? Breviter, non video, quid illorum exemplum, ad externæ Christi Ecclesiæ instaurationem dissuadendam momenti habere possit; quos nemo negaverit rectius facturos fuisse, si publice & palam se idololatrico illi cultui, qui in populo vigebat, minime assentiri professi essent, seseque ab illis, qui idololatræ erant, quam maxime poterant, segregassent. Nihil jam addo, quod hoc tempore multa clarissima indicia dedit Deus voluntatis suæ, ut externa Christi Ecclesia instauretur, & Antichristianum Regnum diruatur; atque inter alia, viros infinitum hominum excitavit, qui suo sanguine veram Christi doctrinam, quantum ad salutem satis est, confirmarint, & falsam Antichristi refellerint, adeo, ut si quis recte animadvertat, miraculis & Spiritus Sancti externis donis exceptis, quibus propter eas causas quæ ante sunt expositæ, hoc tempore nihil opus erat, maxima similitudo inter tunc & Apostolica tempora, & quæ illis proxime successerunt, appareat. Ut merito affirmari possit, quemadmodum tunc nasci, sic nunc renasci Christi Ecclesiam cœpisse; & consequenter concludi, non esse Eliæ tempora illa cum nostris hisce temporibus ullo modo comparanda, non magis quam cum ipsis Apostolicis. Ubi semper meminisse oportet, ad Christi Ecclesiam constituendam, non esse necesse ut veritas omnium rerum divinarum teneatur, sed satis esse ea sciri, sine quibus æterna salus nemini contingere potest.

De senioribus Ecclesiæ.

Nunc ad illud accedo, quod addis de discrimine seniorum Ecclesiæ nostri temporis, & Ecclesiæ quæ Apostolorum tempore fuit: ex quo concludere vis, nostros non esse veros seniores, nec illorum Ecclesiam veram Ecclesiam, immo quia hodie tales seniores, quales antiquitus fuerunt, nulli appareant, nullam etiam instaurari posse externam Ecclesiam. Ais enim hoc tempore seniores ab Ecclesia constitui, non autem à senioribus Ecclesiam colligi, quod contra, inquis, fiebat in primitiva Ecclesia. Ad hoc, etiamsi ea certissima essent quæ pro concessis sumis, abunde ex superioribus responsio patet, propter temporum rationis diversitatem. Tunc opus fuit ut seniores Ecclesiam colligerent, quia tum primum fundabatur Ecclesia: nec alia principia certissima atque indubitata erant, quibus omnes assentirentur, & ex quibus per se ipsi veritatem agnoscere, & Dei populo se aggregare sua sponte possent. Nunc vero instauratur Ecclesia ex iis principiis, de quibus inter omnes constat: quare certo aliquo architecto nihil est opus, sed unusquisque per se longe sponte partem in hac instauratione habere potest atque adeo habet. Magistris tamen opus fuit vastationis Ecclesiæ, ejusque instaurandæ rationis: quos sine non unum sed plures habuimus, qui etiam in ea instauranda graviter laborarunt. Sed animadvertendum præterea est, te pro concessis sumere ea, quæ mihi minus certa videntur. Neque enim in primitiva Ecclesia colligebantur omnes à senioribus, sed in certibus sive Ecclesiis præsidebant, quæ Apostolorum & aliorum Evangelistarum ministerio collectæ fuerant. Exempli causa, Ecclesiæ Corinthiorum, Philippensium, Ephesiorum, non à senioribus, id est, pastoribus qui in illis perpetuo erant, sed à Paulo Apostolo fuerant collectæ, in quibus ipse deinde seniores constituit; non quidem ex sua tantum ipsius voluntate & sententia, sed ipsa approbante Ecclesia, ut ex eo intelligi potest, quod Timotheus ipse tantus Pauli administer, non sine impositione manuum Presbyterii, id est, Seniorum, ut sic dicerem, Ecclesiæ, qui ipsius Ecclesiæ personam sustinebat, ut alicujus urbis Senatus, Civitatis & Reipub. personam sustinet, ad munus pastoris, quo in Ecclesia fungebatur, delectus fuit. An non legimus, mandatum fuisse Tito à Paulo, ut in singulis Cretæ urbibus seniores constitueret? Quod sine dubio de iis urbibus intelligendum est, in quibus jam aliquis numerus Christi fidelium collectus erat, quibus volebat Paulus pastores dari, ad ipsos verbo Dei pascendos, atque Ecclesiæ conservationem & incrementum, ut satis ex ipsius verbis, ubi hac de re agit, apparet. Quomodo igitur nunc temporis à Senioribus Ecclesiæ colligebantur, si jam collectis Ecclesiis seniores præficiebantur? Non tamen hoc similiter est intelligendum, Titum debuisse aut potuisse ex proprio tantum sensu proprioque arbitratu, quoscumque magis ipse probasset, seniores constituere; sed ei mandatum fuisse, ut curaret seniores constitui ex ipsius Ecclesiæ consensu, qui modo tales essent, quales Paulus descripserat atque ejusmodi seniores ipsam Ecclesiam per se sibi constituere potuisse, nihil est quod dubitare nos sinat. Et sane in illis ipsis Ecclesiis, in quibus Paulus ipse Seniores ab initio (ut legitur Act. 14. 23.) quemadmodum paulo ante dixi, constituerat, illis deficientibus, Ecclesiam ipsam per se alios sibi constituere potuisse, necessarium quodammodo est, & ex Ecclesiastica historia sic quoque factum fuisse intelligere licet. Rursus hoc tempore non est perpetuum, immo vero admodum rarum, ut Ecclesia ipsa Seniores, id est, pastores sibi eligat, Ecclesia, inquam, cui ipsi seniores præsunt. Eliguntur enim ab aliis pastoribus ut plurimum, quamvis non sine consensu illius Ecclesiæ. Quinetiam non solum ab ipso initio renascentis Evangelicæ veritatis, collectæ sunt Ecclesiæ ab ipsis pastoribus pluribus in locis, ut à Luthero, Zuinglio, Oecolampadio, Balthasare Pacimontano, & aliis, sed postea etiam sæpenumero contigit, ut homines pii aliisque erudiendis non inepti, vel plane sua sponte, vel ab aliqua Ecclesia jam collecta missi, Ecclesias, ubi nullæ erant, collegerint ac fundaverint; quod cum alibi tum in Gallia potissimum factum esse scimus. Itaque nihil mihi hac etiam in parte dissimilitudinis inter hoc & primitivæ Ecclesiæ tempora esse videtur. Et, si aliquis aliqua tamen in ipsis initiis fuisset, jam ejus rei causam attuli, ex qua appareat non propterea sentiendum, præpostera ratione hodie in Ecclesia instauranda agi. Post ipsa initia nulla profecto dissimilitudo, quæ alicujus momen-

[illegible] sit, inter hæc duo tempora animadverti potest.

Sed quicquid sit, ut de re ipsa, quæ in controversia est, agamus, illud unum scire velim, cur hodie non liceat hominibus rectè, quantum fieri est, de religione Christiana sentientibus convenire, memoriam Christi mortis, ut jussi sunt, celebrare, communes preces ad Deum fundere, sese invicem ad pietatem ac perseverantiam in fide cohortari, de divinis rebus colloqui ac disputare, aliquot ex suo numero certos homines habere, quorum hic aliis in verbo Dei explanando præeat, ac rudiores in disciplina Christiana instituat; ille singulariter pauperibus, ex communibus Ecclesiæ pecuniis sublevandis curam habeat; alii, ut omnia ordine ac decenter in coetu fiant, provideant & curent; alii sint, quorum prudentiæ ac rerum divinarum cognitioni universus coetus plurimum deferat, & quos idcirco tanquam senatum suum esse statuat; alii denique aliis muneribus vacent, quæ ad totius congregationis conservationem pertineant: Velim, inquam, scire, cur hæc facere non liceat hoc tempore, quidve, quo minus fiant, jure prohibere possit. Sive ejusmodi congregationem Ecclesiam appellare velis, sive nolis, sive tales congregationes pares aut similes Apostolicæ Ecclesiæ esse concedas, sive minus. Certe cum, Deus à nobis quam maxime colendus sit, & Jesu Christi disciplina quam apertissime profitenda, & quantum in nobis est, propaganda; cumque hæc omnia ad Dei cultum, & professionem ac propagationem Christi disciplinæ plurimum pertineant, immo sine his existere aut consistere nequeant, necesse est fateri, quicquid præterea de illis judices, & quocunque nomine ea voces, cuncta non modo fieri posse sed etiam debere. Nam quod tu asseris, multos pietate & justitia insignes viros, sine externis istis notis & signis hodie Deum colere & olim coluisse, id mihi nullo pacto verisimile videtur, nisi vel ubi ista habendi facultas non fuerit, vel si forte viris istis omnes coetus, in quibus hæc fuerint, aliquo perverso & saluti æternæ contrario dogmate visi fuerint contaminati: alioquin prorsus necesse esse statuo, ut quilibet Christianus alicui Christum profitentium coetui palam adhæreat, ei videlicet quem aliis puriorem esse judicaverit. Cujus sententiæ infiniti pietate præstantes viri nostra ætate fuerunt, & adhuc sunt; quibus ob hanc caussam grave non fuit famæ atque honorum jacturam facere, & sese manifestis vitæ periculis exponere. Non dubito, quin, ut ipse sancte affirmas, optima mente & solo veritatis amore ea & scripseris & sentias, quæ in tuis ad me literis de hoc argumento continentur: sed transfigurat se hic (ignosce quæso libertati meæ) satanas in Angelum lucis, & per te talem tamque insigni aliorqui pietate virum, aliosque non contemnendos homines, ruinam Christi Ecclesiæ renascentis struit. Cujus artes & astum agnosce obsecro, nec patere, ut te paullatim seducat, & tandem, cum prorsus tibi persuaserit, nullam inter eos qui à Romana Ecclesia defecerunt, hactenus esse vel esse posse externam Christi Ecclesiam, nec scripturæ, quod habemus, Dei verbum ad eam erigendam satis esse, te ad Ecclesiam illam quæ perpetuam ab Apostolis & ministerii & doctrinæ successionem, ac Spiritus Sancti assiduam favorem & præsentiam audacter, nec prorsus inepte (ut complures videntur) jactare solet, ut Puccium, aliquando reducat aut aggreget. Quod omen Deus, ut spero ac fore mihi penitus persuadeo, pro sua bonitate avertat. Nec vero credas me aut, aut alios innumerabiles qui mecum sentiunt, clariorem multo, quam nunc habeamus, veritatis divinæ patefactionem non expectare. Et sane siquis usquam est, qui hoc expectet, ego is sum; cui fortasse ii omnes, qui Christi nomine appellantur, in pluribus adhuc errare videntur, quam vel tibi vel cuiquam alii videri possint. Sed non propterea censemus, talem hodie veritatis coelestis lucem non affulsisse, quæ ad salutem æternam consequendam satis sit; vel ut talem hodie habeamus non satis esse divinis literis penitus adhærere, ac absque falsis divinam voluntatem petere. Ex quo necessario consequitur, externam Christi Ecclesiam hoc tempore instaurari & posse & debere.

Non possum autem non vehementer mirari, te Christi verba, *quod portæ inferorum non essent adversus ipsam Ecclesiam prævalituræ*, ita interpretari, ut nunquam ejus reliquiæ extiterint. Quod nihil aliud est, quam, vel negare ullam Christi veram Ecclesiam hactenus extitisse, vel Christum mendacii coarguere. Atqui Christi verba non ita prorsus sunt accipienda, ut credamus, quæ vera Christi Ecclesia est, eam non posse satanæ arbitrio subverti; sed quamdiu vera Christi Ecclesia fuerit, fieri non posse, ut ab ipsa morte atque inferno quidquam detrimenti patiatur. Non negaverim quidem, sicut etiam non affirmaverim, in hoc seculo talem Christi Ecclesiam futuram, quæ deficere nulla ratione possit, atque Christum sua verba significare voluisse. Sed in eo à multis erratur, quod vaticinationes seu prædictiones non nisi in eum sensum accipi posse existimant, qui potior sit, & nulla sermonis figura quantumvis usitata expressa. Cum tamen & Christi ipsius dicta, & Apostolorum ejus scripta, & denique res ipsa apertissime doceant, in prædictionibus divinis sæpissime duplicem sensum inesse: unum videlicet, qui ex ipsis verbis omni tropo proprius eruendus elici potest, alterum vero qui ultra verborum, licet aliqua ratione figuratæ significationi est consentaneus. Verum hac de re, quæ latissime patet, non est hic uberius disserendi locus.

De spe ac fide in venturum Christum, qua præditi fuerint patres sub Veteri Testamento.

De spe ac fide in venturum Christum, qua præditi fuerint patres illi sub Vetere Testamento, ita ut in suis sacrificiis ad illum respexerint, nihil aliud in præsentia dico, nisi, me nullo modo diffiteri, Christum illis adumbratum fuisse; sed nego hoc illos intellexisse, quod nobis demum patefaciendum erat, ut cœlestis atque æternæ veritatis & lucis confirmationem ex antecedentibus figuris & umbris haberemus, sub quibus veteres illi omnes conclusi erant usque ad correctionis tempus, ut loquitur Apostolus Heb. 9. 10. Et quod dicis de Messia Hieremiæ temporibus aperte promisso, ita ut nova quædam promissio censeri debeat, verissimum est, & per ea, quæ in ejus Prophetæ vaticinatione scripta sunt, cap. 23. & repetita cap. 33. abunde confirmari videtur. Tametsi etiam antea per alios Prophetas, præcipue vero per Esaiam Messiæ adventus jam prædictus fuerit, ut nunc ejus vaticinationem legentes, historiam potius quam vaticinationem nobis legere videamur, tamen eo tempore prædictiones istæ obscuriores erant, eoque ad varios atque extraneos sensus accommodari poterant. Cujus rei idem faciunt, quæ hodie inter Judæos receptæ sunt earum interpretationes. Plæraque enim de Jesu Nazareno ibi prædicta, non modo de illo accipere renuunt, sed etiam de Messia, quem ipsi tamen expectant, accipi posse nolunt. At vero, quæ de Messia ab Hieremia primum, deinde ab Ezechiele & Daniele aliisque prædicta sunt, quæ etiam clarissimis verbis antecedentem Babylonicam captivitatem & ab ea liberationem, certo temporis futurum prædixerunt, adeo sunt aperta, ut nulla extranea interpretatione occultari aut obscurari possint, nec ad ipsum Messiam ea omnino pertinere Judæi unquam negare sint ausi. Itaque quod dicis, Christum, etiam antiquioribus illis patribus fuisse promissum, id sane fateor. Sed nego ita apertas fuisse promissiones, ut id ipsi intelligerent, nedum ad se pertinere arbitrarentur illud, quod non ipsis, sed eorum posteritati se daturum Deus promiserat. Nam quod sive in Epistola ad Heb. cap. 11. sive alibi de spe futurorum sibi ipsis bonorum, qua patres illi præditi essent, scriptum est; in eo neque ad ipsius Christi

perso-

personam illam respexisse traditur, aut illum talem rationem habuisse, nec aliam quam vel mysticum sensum, vel eventum potius, quam ipsorum animum significare, est admirationum. Sed requirit haec res longiorem disputationem, quam ut hisce literis includi possit.

Declarationem verborum meorum, quod Christus non sit ex Adamo, vel Adami filius, libenter amplector; atque ut idem testatum, satis mihi est quod ais te credere, illum verum hominem ex Davidis semine progenitum, & interim, licet in virginis, id est, mulieris utero, non tamen per commixtionem maris & foeminae conceptum.

De loco autem illo, *solvite templum hoc &c.* quod suspectus censeri debeat, nullo modo tibi assentiri possum. Nam quamvis dicas, te non propterea in dubium revocare sacra oracula, id tamen, si non mentem tuam quidem sed rem ipsam spectes, necessario aliter se habet. Etenim si de uno aliquo loco, qui in omnibus codicibus & exemplaribus, & apud omnes interpretes eodem modo legitur, ut sic legitur, dubitare licet, nihil est cur de omnibus dubitare non liceat: & tu ipse adjungis de Sacris oraculis verba illa, *quamvis tamen sint inde depravata*: quibus verbis facis iniicere, non debere omnino, quae in divinis literis scripta leguntur, temere fidem adhiberi. Ego quidem contra ita sentio. Nihil ex iis scriptis, quae communiter ab iis, qui Christiani sunt dicti, recepta & pro divinis habita sunt, confirmet legi, quod non verissimum sit, hocque ad divinam providentiam prorsus pertinere arbitror, ut ejusmodi scripta nunquam depraventur aut corrumpantur, neque ex toto neque ex parte; & si aliqui Codices aut exemplaria alicubi mendosa sint, ex aliis emendationibus, vel ex antiquorum interpretum auctoritate emendari queant. Qua de re disserui pluribus in opusculo quodam, quod de Auctoritate librorum Veteris & Novi Testamenti, Italica lingua conscripsi. Praestat, mi frater, mihi crede, cum in aliquem scripturae locum incidamus, qui nobis falsam sententiam continere videatur, una cum Augustino hac in parte ignorantiam nostram fateri, quam eum, si alioquin indubitatus plane sit, in dubium revocare. Nihil habent verba illa apud Johannem Christo tributa quod non sit verissimum, & cum reliquis omnibus sacris oraculis consentiens, ut ipse fortassis, si unquam scripta mea legeris, praesertim vero disputationem meam cum Erasmo Johanne, ingenue fateberis. Depone, quaeso te, illam, quam habes de Sacra Scripturis opinionem; quae sola, nisi caveris, innumerabilium in religione errorum, quemadmodum aliis complaribus Christum profitentibus, causa tibi esse poterit; & si ipsius vim atque adeo exempla attendere volueris, facile quemvis in atheismum inducere tandem potest.

De Invocatione Christi ex eadem Epistola.

VIdeo nihil hodie edi posse in tota Christiana religione majoris momenti, quam hoc sit, Demonstratio videlicet, quod Christo, licet rei creatae, tamen invocatio & adoratio seu cultus divinus conveniat. Nam hoc praesertim quod ad invocationem attinet, de qua nominatim inter me & Franciscum Davidis disputatur, me in ea responsione satis demonstrasse confido; cui addi poterunt disputationes meae cum Christiano Francken, cum quo praecipue de adoratione mihi disceptatio fuit, & sic res tota clarius apparebit. Si enim hoc demonstratum fuerit, concident omnes Trinitariorum machinationes, quae revera uno hoc fundamento adhuc nituntur, quod Christo adoratio & invocatio conveniat, quae soli Dei illius altissimi omni ratione videtur esse propria; & ex altera parte, vera Christi potestas atque majestas ostendetur, & in omnium animis confirmabitur: Sine cujus cognitione, nec Deus ipse, nec quidquam rerum divinarum recte cognoscitur; imo ita ut nostrae revera ignoratur, quidquid, praesertim de expiatione nostrorum peccatorum per Christum, in Sacris Literis legitur, pessime intelligitur, ipsius Christi autoritas magis in dubium revocatur, aut saltem incertum & fere in hoc ipso saeculo obnoxia redditur, summum ac praestantissimum nostrae spei ac salutis in Deum fundamentum nobis eripitur, ac denique ne omnia hinc provenientia mala & incommoda, quae innumerabilia sunt, enumerare hic nunc velle videar, in ipsum Christum & Deum patrem gravissime peccatur. Nam quod tu pro Maxima, ut inquis, habes, Nullum de Christo adorando praeceptum in Sacris Literis extare; unde concludere vis, non modo non debere, sed ne posse quidem jure Christum adorari, duplicem habet responsionem. Nam & assumptio & consequentia falsa est. Probo utrumque simul ex duobus Sacris Testimoniis, ex quorum utroque apparet, & Deum omnino velle ut Christus a nobis adoretur, & non fuisse tamen necesse ut hanc ejus voluntatem expressa afferre fuerit: rem enim per se ipsam monere, Christum omnino a nobis adorandum esse. Prius testimonium est, verba sunt ipsius Christi, Joan. 5. 22, 23. *Neque enim pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui misit illum.* Hic praecipua auctis, Deum velle ut Christus honoretur, sicut ipse honoratur: ex quo aperte intelligitur, Christum eo genere honoris a nobis afficiendum esse, quo ipse Deus afficitur, & consequenter a nobis adorandum esse. Nam honoris genus quo Deum afficimus adoratio sine dubio est. Tametsi enim particula *sicut*, plenam similitudinem necessario non significat, neque ego hoc loco significare volo, (nulla enim alioqui esset differentia inter honorem Deo debitum & Christo, quam ego non minimam constituo) tamen ut aliquam peculiarem similitudinem significet necesse est. Nam si nulla alia esset similitudo nisi proelia generalis, id est, in eo simpliciter quod uterque honoratur, inutilia & vana omnino fuissent verba illa, *sicut honorificant Patrem.* Et ne quis putet, honoris similitudinem illam in eo tantum consistere, quod doctrinae & praeceptis Christi non minus sit parendum, quam Dei doctrinae & praeceptis pareatur (quanquam nec sola obedientia simplici honoris nomine appellari solet, & Christi praecepta ac doctrina non sunt, ut ipse dicebat, ipsius Christi, sed Dei) animadvertatur causa honoris, quae est, quia Deus dedit Christo omne judicium, ita ut ipse pater jam non judicet quemquam, id est, omne regimen ac gubernationem Ecclesiae ei commisit, & poenarum ac praemiorum in eam, sive qui quacunque ratione cum ea aut cum Evangelii praedicatione quicquam commune habent, distribuendorum omnimodam potestatem dedit, & quod ad haec attinet, in sui ipsius locum eum constituit. *Judicare* enim phrasi Hebraica, non solum jus *dicere* & *sententiam ferre*, sed etiam, idque praecipue, *regere* ac *gubernare* significat. Consideretur, inquam, causa illa, & intelligetur hic de honore agi qui debetur Christo, non quatenus ejus praeceptis & mandatis obeditur, sed quatenus pro nostro Rege ac Domino coelesti agnoscitur, qui in nos omnes vitae necisque potestatem habet, ac perpetuo, ut Dei vicarius, nostri curam gerit. Hunc autem honorem, adorationem & divinum cultum esse, nemo (opinor) sanae mentis negaverit. Patet igitur ex his Christi verbis, Deum velle ut Christus adoretur & divino cultu afficiatur; quae expositio divinae voluntatis nihil aliud est, quam praeceptum: ac proinde patet, extare praeceptum de Christo adorando. Deinde vides ex iisdem verbis manifesto colligi, gubernationem & potestatem a Deo Christo concessam tanti esse, ut ipsa per se moneat, Christum esse adorandum, nec ullo praeterea praecepto ad eam rem esse opus. Inquit

enim

vilis, *Deum judicium dedit filio; ut omnes honorificent filium, &c.* Igitur omne judicium habet à Deo, nulli tamen necessario adorationem. Et sane, quemadmodum ipse sensus communis dictat, et iis, qui hic in terris nos regunt & gubernant, si certum sit (ut profecto est) eos à Deo reges & gubernatores nobis fuisse datos, terrenum honorem humanumque cultum exhibendum, etiamsi nullum ea de re praeceptum extaret; sic idem sensus communis plane dictat, ut ei qui in coelo degens, divina ratione ex Dei voluntate nos regit & gubernat, excellentem honorem & divinum cultum praestemus, etiamsi id facere nunquam jussi fuissemus. Sed jam ad alterum testimonium veniamus, quod est apud Paulum Philipp. 2.9. *Propter quod & Deus superexaltavit illum, & donavit illi nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium, & subterraneorum, & omnis lingua confiteatur, quod Dominus* [est] *Jesus Christus ad Dei patris gloriam.* Hic similiter primum vides expressam (si loque graphice) adorationem, quae nomini Jesu ab omnibus rebus creatis debetur, ex ipsius Dei voluntate, quare manifestum habes de Jesu adorando praeceptum. Deinde causam audis, quae non solum aperte docet, hanc esse divinam adorationem (nam ei qui supra omnes creaturas, etiam coelestes, evectus est, non potest propter hoc ipsum deberi cultus nisi divinus) sed etiam propter modum, quo cum suo effectu hic conjungitur, clare ostendit, ubi ea sit, ut certe in Christo est, necessario ibidem effectum istum adorationis & divini cultus esse oportere, etsi nec ea de re divinum praeceptum extaret. Sed quod ad praeceptum attinet, habemus expressum aliud testimonium, Hebr. 1.6, ubi verba illa Psal. 97.7, *Et adorent eum omnes Angeli Dei*, manifeste ad Christum referuntur, ad ostendendum quanto Christus excellentior omnibus Angelis sit, utpote qui ab ipsis omnibus adorari debeat. Neque hic est opus ostendere, etiamsi verba ista in Psalmo ad Deum ipsum referantur, tamen merito potuisse à divino illo scriptore ad Christum referri. Nisi & scriptoris illius, & aliorum, quorum monumenta in sacro volumine extant, qui nonnunquam ea quae de Deo sunt dicta, ad Christum referunt, auctoritatem in dubium revocare velimus. Est tamen id à me breviter ostensum in Animadversionibus in Assertiones collegii Posnaniens. de trino & uno Deo, Assert. 21, Num. 6, quem locum, si libuerit, poteris percurrere. Sed multo fusius idem ostendi in disputatione mea cum Erasmo Johanne. Quod si Christus ab omnibus Dei Angelis adorari debet, quanto magis ab hominibus, iis praesertim quorum proprie est coelestis Rex & Dominus? Sed dices fortasse, Angeli Christum vident, homines hodie non vident. Quasi vero vel praeceptum de solo Deo adorando, ex quo revera omnis ortus causa dubitandi an Christus adorandus sit, eos tantum excludat qui non videntur, vel Christi potestate & perpetua gubernatione in Ecclesia concessa, una cum necessaria non modo factorum & verborum nostrorum, sed etiam cogitationum omnium cognitione conjuncta, quam concedere divina oracula omnino cogunt, possit ullum discrimen constitui inter Christum à nobis visum & non visum; quemadmodum in prioribus meis ad te de hoc argumento, literis multis me scripsisse. Sed quale pondus in Christi persona habere possit discrimen illud, postea clarius videbimus. Prius enim examinanda ea sunt, quae à te ad Christi adorationem infirmandam sunt allata. Ais igitur primum, Christum ipsum Satanae pollicenti, se illi daturum omnia mundi regna, si procumbens se adorasset, respondisse: *Abi à conspectu meo Satana; scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorabis, eumque solum coles.* Sed quid hoc ad rem, cum hic de eo, quem adorare deberet ipse Christus, agatur? Numquid, si ipse Christus adorandus est, sequitur, eum potuisse non Deum modo, sed etiam semetipsum adorare, & propterea falso praeceptum illud de solo Deo adorando sibi accommodasse? Non considerasti quam hoc inepte dicturum. At respondebis, idcirco locum istum ad rem facere, quia inde apparet, etiam post Christum exhibitum vigere praeceptum in Lege Mosis datum de solo Deo adorando, per quod Christus, cum is proprie ipse Deus non sit, atque alii omnes res creatae ab adoratione excluduntur. Ad hoc primo loco respondeo, post Christum exhibitum, dum ille adhuc mortalis in terris degeret, non solum praeceptum illud de solo Deo adorando viguisse, sed alia omnia quae in Lege Mosis scripta erant, quamvis ceremonialia & (ut sic dicam) umbratilia, quae tamen postea, Christo glorificato, sublata sunt. Ex quo fit, ut hinc nihil concludere liceat; praesertim cum post Christum glorificatum appareat, tantum esse ex ipsius Dei voluntate in eos Christi potestatem & gubernationem, ut merito à nobis omnibus adorari debeat: adeo ut necesse sit, si modo praeceptum istud eam vim habet, ut nullo modo quisquam praeter Deum ipsum adorari possit, id post Christi glorificationem non amplius vigere. Secundo respondeo, illud praeceptum minime istam vim habere aut habuisse unquam, nisi ex accidente; quatenus scilicet nemo esset praeter Deum ipsum, qui adoratione dignus esset ex ipsius Dei voluntate, cujusque adoratio non ad ipsum Deum referretur: nam quandocunque talis extitisset, nunquam per praeceptum illud ejus adoratio prohibita fuisset. „Nomen enim *solus*, „& particulae idem significantes, cum de Deo dicuntur, nunquam eos excludunt, qui illi sunt subordinati. Solus Deus, exempli causa, est Servator, & tamen multi homines quoque servatores merito sunt appellati, & ipse Christus passim Servator dicitur. Nempe quia illi omnes, quamvis revera servaverint aut servent, non tamen ex se ipsis aut aliunde, quam ab ipso Deo id potestatis adepti sunt. Quis negaverit (ut de praecepto aliquo simili agamus) soli Deo confidendum esse? Et tamen, ut alios omittam, Christo confidendum esse, passim est scriptum. Causa superior est, quod, ut ipse Christus dixit, qui ipsi confidit sive in ipsum credit, non in ipsum credit, sed in eum qui misit illum, cui videlicet soli confidendum est. Sic dicere possumus, & quidem summo jure, quod, qui Christum adorat, non ipsum Christum adorat, sed Deum qui illi ea dedit, unde ad gloriam ipsius Dei adorari & possit & debeat. Nam, ut Paulus diserte ait, quod omnis lingua confiteatur Jesum Christum esse Dominum, hoc ad ipsius patris gloriam pertinet. Tantum abest ut dubitare possimus, ne honor, qui Christo tribuitur, Dei honori quidquam deroget. Itaque, ut multa alia ejusmodi exempla in ipsius Christi persona reticeam, si quis velit ex praecepto de solo Deo adorando concludere, Christum non esse adorandum, oportet ut vel ipse probet, Christum ea non habere quibus adoratio conveniat; aut certe ejus adorationem ad ipsum Deum non referri; vel ea diluat, ex quibus contrarium ab aliis probatur, alioquin nihil aget. Pleraque autem, quae ad argumentationem tuam refellendam, ex Christi verbis illis ad Satanam dictis, pertinere proprie possunt, satis proposito nostro, spero haec pauca satis esse; & ad illud accedo, quod deinde affers de eodem ipso Christo, qui discipulis suis petentibus ut ipsos orare doceret, *Cum oratis*, inquit, *dicite, Pater noster qui es in coelis, &c.* & addis: Hujus ipsius Christi mandati fines quis transgredi audebit? Hic primum adorationem cum invocatione confundis, quod tamen fieri non debet, cum utrique sit diversa quaedam ratio: adeo ut ego, quamvis nihil prorsus dubitem, praeceptum extare de Christo adorando; &, etiamsi non extaret, tamen eum omnino adorari à nobis debere; non idem tamen existimem de eodem invocando, cum videlicet invocatio pro ipsa opis imploratione & directione precum nostrarum accipitur. Hic enim statuo, id quidem merito à nobis fieri posse, id est, posse nos jure ad ipsum Christum preces nostras dirigere, ejusque opem nominatim implorare, nihil

tamen

tamen esse, quod nos [illegible] facere cogit. Alioqui nunquam posset a nobis Deus solus, id est, Christus non etiam rogato, rogari. Quod tamen falsissimum esse, & ipsorum Apostolorum exempla, & perpetuus Ecclesiae usus demonstrat. Atque haec ratio, quae mihi quidem validissima videtur, tantum apud me ponderis habet, ut non paucos locos Novi Testamenti, ubi Christi invocatio praecipi videtur, quos satis diligenter in disputatione mea cum Francisco Davidis collegi, ita interpreter, ut ibi non praecepta, sed commendationes tantum habeantur & adhortationes. Quis vero, ex animo non vehementer laetetur, si sciat se in omnibus suis necessitatibus posse confidenter ejus opem implorare, qui homo mortalis fuit, ut nos sumus? qui ea omnia mala est expertus in hoc mundo, quae nos quotidie experimur? qui licet Dominus, tamen [illegible] est, & caro ex carne nostra, osque ex ossibus nostris? qui denique nostrae fidei ac professionis, ob quam tam multa patimur, princeps, dux & auctor est, cujusque propterea plurimum interest in ea servi fideles? Quis non libenter ad ejusmodi servatoris opem confugiat, eamque imploret? Et quo apparet summa Dei erga nos benignitas cum summa sapientia conjuncta, qui hac admirabili ratione, ubi similiter infinitam suam potentiam ostendit, voluerit fragilitati nostrae subvenire, & in mediis nostris calamitatibus nos non modo securos, sed etiam laetissimos reddere. Nec vero metuendum est, ne si, Deo solo invocato, ut supra dictum est, Christus ipse non invocatur, vicissim, Christo solo, id est, omisso Dei precatio, invocato, Deus ipse non invocetur, & sic praecepto Dei ipsius invocandi non satis fiat. Nam licet, qui Regem rogat, hoc ipso ejus praefectum non roget, tamen qui praefectum Regis rogat, hoc ipso ipsum Regem rogare intelligitur. Subordinatus est enim praefectus Regi, sed non contra Rex praefecto. Sic Christus Deo subordinatus est, sed non contra Deus Christo. Quare etiamsi, qui Deum invocat, non idcirco Christum omnino invocat, tamen qui Christum invocat, omnino ipsum Deum invocare dicendus est. Verum quia, ut ex tuis verbis patet, tu ex Christi verbis, cum orare discipulos docuit, non solum concludere vis non fuisse praeceptum ut Christum oremus, sed etiam non posse eum a nobis orari: Dico, Christi verba hanc vim nullo pacto habere posse, nec praecepti; quod dedit, fines eum transgredi, qui ipsum Christum orat. Neque enim vel discipuli ab ipso exquisiverunt, quem orare deberent; vel ipse, ut consequens est, id illis praescribere voluit. Sed id exquisiverunt discipuli, quibus verbis & quomodo orare Deum deberent, quem orandum esse constabat: & Christus necessario similiter nihil aliud eos docuit, nisi qua ratione Deum orare deberent. Quid igitur hoc ad Christi invocationem excludendam, si aliquin appareat, eum [illegible] habere quae ad invocationem requiruntur? Numquid peccarent iidem discipuli, cum postea ipsum Christum orarunt, ut se in navi pereuntes servaret, sibique augeret fidem? Quae tamen res sunt ejusmodi, quas nemo antea nisi ab ipso Deo petere assue[illegible]. Cur vero non peccarunt? Quia videlicet vel animadverterunt, vel merito crediderunt, Christum ista praestandi potestatem & munus ab ipso Deo habuisse, Quod satis est, ut quis jure omnino invocari possit, si modo invocantis preces audire vel percipere queat. Adde, quod etiamsi discipuli interrogassent, quem orare deberent, quia sine dubio de numine aliquo intellexissent, quod, licet ab ipsis non visum, praesens tamen ipsis esset, & Christus, quisnam ille esset, eos docuisset; non idcirco tamen se ipsum ab invocatione exclusisset. Adhuc enim conspiciebatur ipse ab illis, necdum eam vim & potestatem fuerat adeptus, ut quamvis nulli conspectus, omnibus tamen esset praesens; aut certe ea de re nihil adhuc constabat; quod ipsum erat, eamque ab omni verisimilitudine abhorrere videbatur, ut nequam esset eam prius effectu comprobari, quam ipsum tempus Christi [illegible] esset. Quanquam non jam inter illa [illegible], quia eodem illo tempore ad patrem, & non sine documentis confirmandum, eam vi illa ac potestate praeditum esse; non praetermisit ipse eosdem suos discipulos monere, ut, quod hactenus nunquam fecerant, petitum Deum in ipsius nomine rogarent, seu rem faciendam quidquid hac ratione rogassent. Quippe cum dicit se facturum, [illegible] etiam rogatis, satis significat. „Rogare patrem in Christi nomine, nihil aliud esse quam patrem rogare, ad ipsum Christum preces dirigendas. Quod ipsis fieri posse nondum constabat, ideoque palam sua praecepta fuerint expresse conjuncta, & ostensio, sui ipsius invocationem, nec ipsius sed patris tantum invocationem esse; summa cum modestia tantum de se ipso non significavit potius, quam diserte verbis expressit, & propterea etiam, quod se, si rogassent, facturum dixerat, postea patrem daturum affirmavit, ut deinde subjunxit: *In die illa in nomine meo petetis.* Quasi diceret, hoc, quod nunc satis intelligere non potestis, vel, si tamen intelligitis, fieri a vobis posse, persuaderi, tamen omnino fiet, cum post meam glorificationem agnoscetis & plane percipietis aliquando, me, licet a vobis absentem, tamen & preces vestras audire, & vobis in tempore secundum vota vestra opitulari posse. Tametsi non est omittendum, in Codicibus Latinis, & in Syriaca interpretatione, ubi Christus facturum se, se facturum quod petissent in ipsius nomine, id hunc modum legi, *Si quid petieritis me in nomine meo.* Quae lectio neutiquam inepta est, ut quidem Franciscus Davidis existimabat; quod me, vel ipsum testimonio, in mea cum ipso disputatione satis probasse confido. Jam quod ais, exemplum nullum extare [illegible] invocati Christi, & ad id confirmandum Apostolorum exemplum affers, qui aliquando orantes ad ipsum tantum Deum preces direxerint; infirmissima omnino est haec confirmatio & ratiocinatio, quia videlicet quidpiam aliquando factum non fuerit, nunquam factum fuisse; sive, quia aliquando factum non fuisse legatur, haud legi unquam fuisse factum. Atque & adoratum & invocatum fuisse Christum, probant aperte vel illa duo exempla quae N. N. posuerat: ad quae responsionem tuam, quam ego mirum fugere, dum destruere conaris, eamque, ut mihi admirationem adimas, apertius explicare, multo magis (ignosce obsecro) me mirari cogis. Tua enim responsio in literis ad ipsum N. N. prorsus haec est; quod Stephanum esse, Nam quicquam Christum non visum veneratus sit, vel eum adoraverit, non autem, ut visum aliquando: nam de hoc nullum est dubium. Ergo hanc responsionem [illegible] admiratus, cum post Christi glorificationem, distinctam, quod ad eum adorandum & invocandum spectat, ponis inter ipsum visum & non visum. Nam propterea iisdem pluribus nobis ostendere, Christum ipsum a Stephano corporeis oculis fuisse visum; ubi, meo judicio, addere debueras, Stephanum vicissim a Christo corporeis auribus fuisse auditum. Annon autem rationem, cur, si sacris testimoniis credimus, nulla sit causa, ut quisquam discrimen illud ponat: quae rationes a te refellendae erunt, si mihi admirationem adimere volebas, & demonstrandum, plurimum interesse in hoc invocationis & adorationis Christi negotio, utrum Christus conspiciatur nec ne; praesertim cum aliquin apertum sit, sive absentem sive praesentem numinis divino cultu, sine Dei expressa aut saltem tacita voluntate afficiendum esse. Non usus, ut recte quid tibi velis percipiam, omnes Christum ipsum adoratum fuisse, scribis, multos quidem a Christo, quem praesentem viderent, multa petiisse, cum tamen ad nullam adorationem evincat. Haec certe non videtur mi dicti explicatio, sed potius retractatio (nisi adorationis nomen alio sensu hic accipias, quam [illegible] solent adorandi. Pugnat enim aliquo modo hoc, quod ex petitionibus illis nulla Christi adoratio evincatur, cum eo, quod Christum visum adoratum fuisse; tantum

abest ut aliter possit esse explicatio. Verum mirabile est, te, cum dixisti Christum visum fuisse adoratum, non divinum honorem sed humanum tantum exhibitum intellexisse, postea vero adorationis voce divinum honorem omnino significare voluisse; quasi divinus honor seu Deo debitus nemini viso exhiberi possit. Quod si ita est, nihil erat cur Christus Satanam à se visum propterea adorare recusaret, quod scriptum esset, solum Deum esse adorandum; quandoquidem praeceptum illud de divino exhibendo honore accipiendum esse, nulli dubium esse potest. Non tollit igitur conspectus ipse divinam adorationem. Quemadmodum vicissim ex altera parte, nemo est qui ex eo solo, quod Christo coram, dum ab eo aliquid peteretur, exhibitus à petentibus honor & cultus quidam haud raro legitur, concludat, Christum divino honore affectum fuisse. Quod tamen à quibusdam concludi, ipse existimare videris, idque exemplo Elisaei refutare conaris, coram quo mulier illa Sunamitis procubuit: quo interim exemplo afferendo atque explicando, non parum confirmas & explicas Christi licet absentis invocationem, quam, ut ante dixi, cum adoratione confundis, nec minus hanc quam illam ei adimere videris. Etenim, si, ut ais, idcirco ante Elisaeum procumbens mulier illa suscitationem pueri ab illo petiit, quod videret Deum ei vim & virtutem suscitandi mortuos & alia faciendi miracula dedisse; nihil est cur, si animadvertimus Deum Christo, licet à nobis corpore absenti, vim & virtutem nobis opitulandi dedisse, eumque preces nostras exaudire posse, illius opem venerabundi implorare debeamus. Nam quod excipis, mulierem illam ab Elisaeo non tanquam à Deo, à quo solo omnia petenda sunt, filium suum suscitari petiisse; nec ego sane aliter de Christo sentio, quidquamve ab ipso tanquam à Deo, à quo solo omnia petenda esse fateor, peti posse volo: id est, hac ipsa in re, ut Elisaeum mulier illa, sic ego Christum non primam & solam, sed secundam & alteram causam agnosco; quamvis magnum alioquin inter Elisaeum & Christum hac discrimen constituam. Vis enim seu potestas Christo data, perpetuo ac constantissime in ipso residet; idque in hunc ipsum finem, ut ad ejus opem omnes confugere possimus, quod nequaquam de Elisaeo affirmari potest. Ex quo fit, ut alia & multo majore fiducia ac veneratione à Christo petendum sit, quam ab Elisaeo peti poterat. Hic autem vides, te optime agnoscere, id verum esse quod supra dixi, particulas exclusivas (quas vocant) non excludere ab ipso Deo illos qui ei sunt subordinati. Alioqui quomodo ais à solo Deo omnia petenda esse, & interim non obscure confiteris, recte ab Elisaeo mortui pueri suscitationem petitam fuisse? Ex praedictis patet, ad exempla, quae N. N. adorati & invocati Christi attulerat, refellenda, nihil pertinere id, in quo tuae responsionis vim posueras, Christum videlicet tum fuisse conspectum; nisi de Jesu Christi hodie corpore absentis cura & potestate in Ecclesia, ac spirituali praesentia dubitas, aut diversum à nobis sentis. Qua de re postmodum aliquid explicatius dicendum erit. Nunc reliqua refutanda sunt, quae ad eadem exempla convellenda pertinere existimasti. Inquis enim Stephanum non adorasse Christum, sed ei vitam in manus commendasse; an non ipse concedis, à Stephano Christum fuisse invocatum? Nam quod causam affers, quod sciret illum à patre datum esse Servatorem, recte est. Verum nos quoque idem scimus, & propterea ut nos servet, illum similiter invocare possumus, seu in illius manus vitam nostram commendare. Quod cum sit eorum, quae ad nos pertinent, maximum & peculiarissimum, nulla causa est cur quisquam dubitet, an simpliciter dici queat, Christum à nobis merito invocari posse. „Inquis, ut Christi invocatio asseratur, nihil opus est nos scire eum fuisse Servatorem à patre datum. Sive enim hoc nos sciamus sive minus, verissimum tamen id est, & erit semper. Atque idcirco si haec Christi invocandi causa est, certissimum esse debet, Christo invocationem perpetuo convenire. Itaque vel prorsus supervacaneum nihilque valere id, quod subjungis, Stephanum confirmatum fuisse in sententia, quod Christus scilicet datus esset à patre servator, cum videret coelos apertos & Jesum ad Dei dexteram; vel certe ad exemplum istud invocati Christi ulla ex parte elevandum nihil momenti habet. Primum enim non id hoc loco quaeritur, an, si nos Christum invocaverimus, id bona conscientia, sive, ut Paulina locutione utar, ex fide facturi simus; sed simpliciter, an Christus merito à nobis invocari queat. Deinde bona plane conscientia atque ex fide Christum invocat, quisquis, ut verum est, ita credit ac sibi persuadet, Christum à Deo datum fuisse Servatorem; nec magis quam Stephanus ea in re à quoquam reprehendi jure potest. Quid enim est opus alia confirmatione, ubi quis id, quod verissimum est, jam firmiter credit? Quanquam si Sacris Novi Foederis Literis credendum est, multo magis in hac sententia, quod Christus datus sit à patre servator, confirmati nos sumus, quam fuerit Stephanus ex visione illa. Nam eam quoque ex eadem visione pariter confirmamur, ac praeterea innumerabilia paene alia documenta & apertissima testimonia ejus rei habemus. Itaque necesse est omnino, ut qui Christo invocationem non convenire suspicatur, Novi Testamenti scripta omnia tandem suspectissima habeat, & propterea neget nobis constare, an Jesus Christus perpetuus Servator à Deo nobis datus fuerit, si modo, ut ipse satis aperte confiteris, hoc satis est, ut profecto est, ad Christi opem salutis consequendae gratia implorandam. Non recte igitur inter Christum à Stephano conspectum, à nobis vero minime, differentia à te constitui videtur, ob eam causam, quod ille in ea sententia, quod Christus Servator à Deo datus fuerit, confirmaretur; nos vero scilicet non confirmemur. Immo multo absurdius dictum est hoc, quam si dixisses idcirco differentiam istam constitui debere, quia potuit Stephanus sperare, Christum, quem videbat, suas preces percepturum, nos autem, cum illum non videamus, non est cur id speremus. Quemadmodum te ratiocinatum tacite fuisse in tuis ad N.N. Literis prorsus existimabam. Hic enim id solum nobis probandum relinquitur, Christum à nobis licet corpore absentem, precationes nostras audire: quod quantumvis sacris testimoniis confirmatum, neque tamen ii omnes, qui Christo hodie invocationem adimunt. Itaque, ut antea dixi, est cur explicationem sententiae tuae in refellendis exemplis à N.N. allatis, multo magis mirer quam ipsam sententiam mirabar. Nam quod attinet ad alterum exemplum, Apostolorum videlicet qui Christum adorarunt, nihil affers praeter id quod prius dixeras, Apostolos tunc Christum vidisse, quod vero non visum postea adorassent, nullum extare in Sacris Literis exemplum. Ostendendum est igitur, sive quod ad invocationem, sive quod ad adorationem attinet, nullam differentiam esse inter Christum visum & non visum, postquam is à Deo glorificatus fuit. Est autem quaestio haec tota ad Christi in coelo manentis in nos potestatem & gubernationem referenda, de qua videamus quid ipse sentias. Ais igitur, potestatem & gubernationem ejus esse in Ecclesiam, ut ei distribuat dona spiritualia à patre accepta. Ergo haec poterunt à Christo peti. Quod enim illico addis, pro quibus cum Pater invocatur, dat ea petentibus, sed non nisi per Jesum Christum filium, inque ejus nomine, juxta Christi praeceptum, *Quicquid per nomen meum petieritis, id faciam*, suam vim habet, ut nobis tamen haec ab ipso Christo peti, sed tantum à Deo, id & ratio manifeste, & tuis quodammodo, quae subjungis, verbis aperte repugnat. Cum enim statim addis; *Sed dico fortassis, non satis esse ea tantum petere, plura esse petenda.* Videris velle occurrere tacitae objectioni, quasi pauciora à Christo peti posse concesseris, quam revera peti possint. Nam alioqui non apparet, tu-

me illa

me illa dicturum suspicari queat. Obsecutus quidem sequentia alia verba tua, ut aliud sensisse: verum id ipsa propositam quaestionem esse videtur, atque veritati minime continuandam. Videris enim nolle, ab ipso Deo quidquam peti posse praeter dona spiritualia, ut certe non esse cur aliud petamus. Quod ut multis sacris testimoniis & rationibus inde sumptis, ni fallor refelliatur, sic in paucis, quae affers, nequaquam confirmatur. Sed quoniam, ut dixi, hoc extra propositam quaestionem esse mihi videtur, de eo pluribus disserendum non censui. Itaque ad rationem venio, ex qua omnino probari posse existimo, non ab ipso Deo tantum, sed etiam à Christo nominatim dona spiritualia peti posse. Si modo verum est, quod ipse verissimum esse & agnoscis & concedis, ejusmodi dona à Deo non nisi per Christum dari. „Nam quid quaeso „est aliud, aliquid per Jesum Christum dari, quam „proximum (ut sic dicerim) datorem esse ipsum „Christum? Id quod ipse satis agnoscis, cum huc accommodas verba illa Christi, *Hoc faciam*. (Quanquam Theologi omnes, Christum ita dare, ut tamen semper cum dat, quod dat, à Deo accipiat.) Etenim si concedis, Christum perpetuam dandi potestatem habere jam inde à suae glorificationis initio sibi traditam, nihil est cur neges eum in iis, quae ad eam potestatem pertinent, invocari posse, ut mox ostendam. Jam vero Deum nullam potestatem revera dandi Jesu Christo concessisse, sed tantum instrumentalem quandam nec liberam ejus rei causam eum constituisse; cum divinis literis adversatur, quae praeter alia multa ejusdem sententiae testimonia, diserte diciti testantur, Christo omnem potestatem in coelo & in terra datam fuisse; tum ratione repugnat, quae nullo modo patitur, à Deo quidquam frustra fieri. Frustra autem facturum fuisse Deum, si Christum glorificatum & in coelo perpetuo manentem, simplex ac nudum instrumentum dona sua spiritualia ejus fidelibus dandi effecisset, vel id demonstrat, quod quantumvis diligenter quis id investigare conetur, nullam tamen ejus rei probabilem causam sit deprehensurus. Causam autem cur id fecerit, nobis nulla ratione constare, absurdissimum censeri debet; cum satis superque manifestum sit, quidquid Deus Christo concessit, id ad nos in fide ac spe salutis nostrae confirmandos pertinere. Quid vero huc, obsecro, pertinere potest, quod Christus solum sit simplex ac nudum instrumentum distribuendorum Dei donorum? Certe, si Christus nullam eis in se liberam ac perpetuam potestatem habet, nihil est cur hinc Deo magis quam antea confidendi argumentum ullum habeamus. At vero, si ejusmodi potestas à Deo fuit Christo concessa, ut pro arbitrio suo suis fidelibus spiritualia dona largiri queat; nemo est quin & videat & sentiat, si modo Christi fidelis sit, quantopere hinc in salutis aeternae spe jugiter confirmetur. Qua de re supra, quantum satis est, egimus, neque ex, quae ibi diximus, abunde constat, istam Christi potestatem, invocationem ejusdem Christi secum trahere, non modo quia certum ex Sanctis Literis est, Christum in certis regnantem renes & corda scrutari, Apoc. 2. 23, & consequenter multo magis verba precationum nostrarum exaudire ac percipere: verum etiam quia hoc praecipuum est effectum, proximusque finis potestatis ejusmodi à Deo Christo concessae; ut videlicet sine ulla dubitatione, ejus opem ad opportunum auxilium, ut loquitur Apostolus Hebr. 4. ver. ult. implorare possimus. Sensit Franciscus Davidis, senserunt & alii, qui vel ante, vel post ipsum, Christi invocationem negare sunt ausi, quam sit necessarium, Christum invocari posse, si distributio ista donorum spiritualium, quae à te agnoscitur, illi concedatur: & propterea tandem, Christum nihil plane nunc agere affirmarunt; sed tantummodo in tutela Dei esse, donec regnum suum, quod nunc illi revera adimunt, istud atque assumat: atque in hunc sensum non minus ridicule, quam impie interpretati sunt Christi sessionem ad Dei dexteram, donec Deus ponat illius inimicos scabellum pedum ejus. Cum tamen & ex ipsa locutione, & ex Pauli & aliorum Apostolorum explicatione, & ex ipso loco unde sententia illa de Christo sumpta est, & denique ex tota religionis nostrae analogia, nemo non perspicere queat, ejusmodi sessione nihil aliud significari, quam supremam post Deum potestatem ac gubernationem, durantem donec mors ultimus hostis aboleatur; cum interim alii hostes paulatim debellentur, & Christo subjiciantur, ab ipso quidem Deo (inde enim tanquam ex fonte omnis virtus & potentia derivatur) sed tamen, ut per secundam causam, per ipsum Christum nullo pratius pacto otiosum, sed perpetuo ac jugiter vi & potestate sibi à Deo tradita eo in re, agentem & operantem. Quemadmodum David, hac in re Christi typus, in suis inimicis sibi subjiciendis nulla ratione fuit otiosus, immo ipse is fuit, qui virtute ac potentia sibi à Deo concessa omnes suos hostes tandem debellavit. Et sane nemo fuerit unquam, qui ex divinis testimoniis edoctus Jesum post crucis mortem à Deo factum fuisse Dominum & Christum, id est, dominatorem ac regem populi sui, eumque cum Davide typo comparans & componens, non plane agnoscat necesse esse ut Jesus Christus revera Dei populi curam ac gubernationem habeat, eique praesit, eumque regat, in eum denique supremam post Deum, vel potius Dei quodammodo vice, potestatem atque imperium exerceat: & adeo quemadmodum poterat Israelis populus ad Davidem in omnibus, quae ad ejus regnum pertinebant, sic populum Christianum ad Christum Jesum in omnibus, quae ad ejus regnum pertinent, opis implorandae & impetrandae gratia certissimo confugere posse; ac simul non fateatur, ut Davidi terreno & carnali (ut dicitur) regi, humanum & carnalis cultus ab Israelis populo praestari debebatur, sic Christo Jesu regi coelesti & spirituali, divinum & spiritualem cultum ab omnibus Christianis praestari deberi. Cumque ex ejusmodi regno & potestate in nos omnes, necessario ejusdem Christi, licet corpore absentis, efficacia spiritus, & factorum, dictorum, cogitationum omnium nostrarum cognitione, perpetua praesentia colligatur & consequatur, necesse est omnino, cultum illum ei, licet à nobis corporeis oculis non viso, perpetuo exhibendum esse. Quanquam ejus in coelo manentis, apud suos hic in terra praesentia ex pluribus aliisque Sacrarum Literarum locis aperte colligitur; ut, cum ipse dicit, se in eorum medio esse, qui in ipsius nomine fuerint congregati, cum se cum Apostolis ad consummationem usque seculi futurum ait; cum denique, ut alia testimonia omittam, pollicetur, si quis ipsum dilexerit, se una cum patre ad eum venturum, & mansionem apud eum facturum. Quinetiam aperte ex Sanctis Literis constat, Christum, licet corpore absentem ac non visum, adorandum tamen esse; cum diserte, ut supra vidimus, scriptum sit, omne genu coelestium, terrestrium & subterraneorum in nomine Jesu flecti, Deum, ipso superexaltando & nomine omnium summo donando, voluisse. Itaque quamvis tu aliter sentire videaris; & Christo, licet corpore praesenti, divinum cultum exhibitum fuisse negare, ea exempla missa facio ex quibus constat, Christum corporeis oculis visum divino cultu affectum fuisse, seu longe alia quam politica humanave ratione, si adorantium mens spectetur, fuisse adoratum; qualia sunt quae habentur Matth. 14. 33, & Joan. 9. 39. Tametsi ejusmodi exempla fidem faciunt atque demonstrant, divinum cultum qui Christo exhibetur, nihil pugnare cum praecepto illo de solo Deo adorando, sive praeceptum illud nihil impedire quominus Christus divino cultu afficiatur: quo evicto, & Christi perpetua inter nos praesentia ex Sacris Literis aperte ostensa, ipsaque tota Christianae religionis, praecipue vero ipsius Christi muneris ratione recte perpensa, non est quod quis dubitet, vel potius dubitare non erubescat, utrum Christo divinus cultus conveniat. Breviter,

ipsius Christi nomen unumquemque satis superque admonet, Christum perpetuo à nobis colendum & divina ratione, quando à nobis corpore jam diu abest, adorandum esse, adque illius opem atque auxilium nos summa cum fiducia confugere posse. Alioqui jam Christus, id est rex noster, quatenus Dei populus sumus, revera non esset, & turpiter à Deo divinisque hominibus delusi fuissemus omnes, qui apertissime sæpissimeque sunt contestati, hunc nobis regem dominumque fuisse datum. Quamobrem, etiamsi verissimum est quod ais, hic de re omnium maxima agi; nihil est tamen quod nos suspensos sive ancipites, qualem te esse confiteris, hac in re tenere debeat. Immo, quia de re omnium maxima in religione nostra agitur, nihil prorsus est cunctandum, sed apertissima veritas statim amplectenda & mordicus retinenda. Nam unde factum esse existimas, ut ab ipso ferme nascentis Ecclesiæ Christi initio usque ad nostra tempora, tot viri, adeo ut nullus sit numerus, non minus pietate quam doctrina clarissimi, tot ipsius Christi sanctissimi martyres, cum alioqui gravissimum errorem secuti fuerint, quod Christus sit ille unus Deus qui omnia creavit, aut certe ex illius propria substantia genitus, nisi quia nimis aperte in Sanctis Literis ea illi tribui animadverterunt, quæ soli Deo tribui consueverunt, & inter cætera potissimum adorationem & invocationem, cum à quibus adoratio & invocatio, illa ut prorsus debita, hæc ut plane conveniens, nullo pacto sejungi possunt? Noli igitur, rogo atque obsecro te, veritati manifestissimæ quidquam repugnare, & summum ac præstantissimum Christianæ pietatis mysterium & fundamentum agnosce, supremam videlicet in nos omnes Jesu Nazareno datam à Deo in perpetuum præsentem potestatem & gubernationem: quam graphice inter alios locos descriptam, & tanquam quadam oculis subjectam habes in prioribus tribus Apocalypseos capitibus, quibus, ne tibi quidquam desit, quintum quoque libri caput adjungo, ubi præter alia huc apertissime pertinentia, in uno octavo versiculo ex ipso satis expressa habes, de quibus nominatim agimus, Christi videlicet adorationem & invocationem; atque tecum denique serio reputes, quantus error sit, si Deus Christum a nobis adorari debere & invocari posse velit, ei adorationem invocationemque denegare; contra vero, quam leviter is erraret, qui, etiamsi id Deus non juberet, Christum tamen adorari debere & invocari posse, non verbis tantum, sed factis quoque comprobaret; modo, ut res ipsa monet, ad ipsum Deum omnem Christi adorationem & invocationem referret. Quæ latius hic exponerem atque explicarem, nisi persuasum haberem, ex iis quæ supra disputata sunt, ea satis intelligi ac percipi posse. Quare finem etiam hoc de argumento disserendi faciam in præsentia, donec mihi uberius rem totam tractandi de re occasio detur. Quod nunquam facere detrectabo, quamvis plurima jam eadem de re scripserim; si modo animadvertere potero te nihil tergiversari, atque omnino re ipsa quærere ut veritatem agnoscas & amplectaris: quemadmodum de te sperare mihique certo polliceri, & charitas Christiana, & opinio quam jam diu ex tuis ad me literis, de tua pietate & integritate concepi, non solum suadet, verum etiam cogit.

FINIS.

FAUSTI SOCINI SENENSIS

Ad amicos

EPISTOLÆ.

In quibus variæ de rebus divinis quæstiones expediuntur, multaque Sacrarum Litterarum loca explanantur.

Additæ sunt paucæ aliorum ad Socicinum Epistolæ, ad quas ipse respondet.

De novo accesserunt quædam A. Dudithii Epistolæ.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

MARCELLI SQUARCIALUPI

Ad F. S. S.

EPISTOLA.

TAmetsi prima lectio meæ hujus Epistolæ commovebit (nisi enim fallar) animum tuum: tamen spero fore, ut consideratius postea tum verba, tum animum meum expendens, non solum omnia boni consulas, quæ à me proficiscuntur: sed etiam amico tuo gratias agas. Quid enim aliud huc me adducit, Socine, uti te officii admonerem, quam studium in te meum, & honoris tui solidioris desiderium ardens? Mitto, me hoc vere cognoscere, tuam, si me audiveris, valetudinem longe minus incertam fore. Et profecto, si velis & amicis, & universitati piorum (ut id maxime curas) operam dare, tuæ vitæ ac sanitatis ratio est habenda, quam nullo modo, mi Socine, (crede amico & medico) si tam facile contendas cum acerrimis viris, præsertim de genere argumenti non usque adeo ad usum Ecclesiæ necessario, tueri poteris. Nam si non vides quantum sit pelagus, quantus Oceanus errorum quotidie pullulantium, videris non scire, qui tamen es judicio singulari. Si vero hæc tibi sunt cognita, & vides infiniti laboris, hoc est insaniæ fere exploratæ esse, Theologorum deliria curare velle, cur tentas quæ assequi non potes? cur eos curas morbos qui serpunt perpetuo, & vim habent, semperque habuerunt inexpugnabile?

Præterquam quod video in eo te peccare quod omnium gravissimum est, & à tua gravitate alienum. Nimis magna est alacritas tua Socine, cum tibi quid in animum venit, cum decernis, statim ad opus aggrederis, & acumine tuo stilo, fervidoque studio, cum veri, tum (ni fallor) etiam honestissimæ laudis abreptus, & scribis, & publicas tuos libros.

Quid quæso magis cavendum est amore sui ipsius? At nimium sibi placet ille, qui gravissima cum tractet argumenta suos labores tam facile publicat. Quid si leviora sectetur genera, & in minime necessariis neque ad se pertinentibus insudet?

Sed ad singula explicate.

Dixit heri vir Amplissimus Blandrata, librum se accepisse tuum contra Palæologum. Ego, quanquam à concertationibus theologicis libenter abstineo, tua tamen egregia doctrina factum, nec non Palæologi fama, ut libenter utriusque opera percurrerem. Legi fere tota nocte cursim ac raptim in utroque libro, eo tamen consilio, ut ab utroque scriptore nonnihil mihi seponerem. Verum pro fructu & jucunditate, molestiam, cum temporis & somni, ut verum fatear, jactura hoc accidit. Quanquam enim uterque vestrum insignis sit eloquentia, & eruditione, unde ego possim vel ex vestris lusibus abire doctior, dolor tamen quem cœpi tua causa, dum inquam certamen tuum vitæ tuæ periculo, nostraque sollicitudine, vigiliis illis gravissimis, non tamen fructuosis, omnem sustulit lectionis usum & jucunditatem. Verum ad præcipuas rei partes.

Tria sunt, Socine, quæ mihi literarii ullius laboris recte instituti fundamenta solida videantur, Si quinam ipsi simus, hoc est, qui status, quæ vires cum animi tum corporis, quodve præcipuum sit munus; deinde, contra quem scribimus; tertio, qua de materia scribatur, cogitemus. Hæc tria qualia sint, in præsenti negotio, quæso mecum Socine pacato animo recognosce.

Ad te quod attinet, animo es tu quidem ad omnem doctrinæ rationem ac veritatis investigationem nato, magna rerum philosophicarum cognitio, es orator summus, & theologus insignis, linguam tenes maxime Latinam, ut possis cum præcipuis totius Europæ sapientibus certare: sed somni tuæ ratio, & valetudo, non has pugnas, quarum assiduus est finis, requirunt. Peregrini sumus, necessaria vix habemus ad vitam tuendam, & nisi aliena succurrat benignitas (ne irascare, de me quoque loquor) quo nos vertamus, non fugit. An non in iis redactos angustiis decet pacatam vitam agere, nemini infensos esse, certamina graviora declinare. Deinum, nil notare, quod nostris amicis atque patronis non valde probetur? Quis omnium hominum tam est prudens, ut in suis rebus alieno consilio non indigeat? Habes tu non paucos qui te suo judicio regere tuto, & cum honore possint. Habes enim saltem cui sis charissimus, cui omnia debeas, qui judicio maxime pollet, cur tantum studium, consiliumque penitus neglexisti? Poteras non tantum ejus censuram absoluti jam libri petere, sed consilium postulare de subeundo non levi labore. Et possum asseverare Senis consilium tibi, sine dubio, si petivisses, profuturum fuisse.

Hæc ad animum & sortem nostram. Quid corporis vires? Gratulamur valetudinis confirmationem, sed casum veremur. Nihilque tam corpus afficit, quam immodica lucubratio, præsertim si contendamus, maxime si lacessimus eum, qui sit & ingenio, & usu & voluntate, mirum facundum eruditissimum, cavendus. Quid quod (ut scio, non suspicor) immodicus est animi tui æstus in disputatione? Quoties volui te admonere disputantem, vel de re levi jurgantem, & clamoribus maximis omnia perturbantem? Et putas cum scribis non esse intus eosdem fervores, cum eadem omnino sit natura? Et ubi tanta est iræ vis, ut cum summæ pietatis, ac modestiæ professione tanti erumpant clamores, tanta sit animi & corporis commotio, putas, inquam, te tam levi de causa furentem, esse in tuo cubiculo, dum acer invehens, ad Adversarios moderatum? Si etiam cognosceres modestissimum esse te, deberes tamen, ut ne immodicum te dicere quis posset, ad amicorum consilia semper accedere. Nihil aggredi non consultis tuis, & nihil emittere, nisi bene ac sæpe à libero judicio Magistrorum excussum & examinatum.

Jam quod Adversarium spectat, non erat ignorandum, quid boni & egregii, quid mali & cavendi in eo deprehendatur. Palæologus, ut audio, doctissimus, magnus philosophus, theologus, disputator exercitatus, in contentionibus acerrimus, ardens, pertinax, facundus item, Græcus demum, in cœlum atollens, si jusserit, voces. Quid possis cum homine animosissimo, tu modestissimus, & ad lenitatem factus & educatus? Ergo hæ magnæ sunt causæ, quibus à pugna cum tanto gladiatore poteras deterreri: vel enim erit jurgandi nullus finis, vel sine magno lucro tibi erit pes referendus, ne dicam fugiendum.

De materia & argumento quid scribam? Vulgatissimum est illud, Nil frustra. Quod si hoc iratam odorent vel ii qui sunt ex populi sentina, quid sentient viri docti & sapientiæ cupidi? Frustra vero id agitur quod sæpius actum, & unde nullus expectetur usus. Controversia de magistratu, quoties, à quot, à quantis viris est agitata? Non texam catalogum, ne sim ridiculus; Tu ista somnians melius quam ego vigilans dudum nosti. Quorsum igitur oculos hominum novis libris editis fatigamus? Equando erit digladiandi, & ab aliis vel re, vel verbo, vel utroque subripiendi finis? Fructus autem ibi nullus in religione, ubi res ad

salutem.

falsum non necessariæ disputentur. Nostra vero salutis non ex hoc pendet, ut sciamus in Ecclesia, magistratum illum fortibus horrendam locum habere, vel non habere. Cum illa potius duo sint necessaria Christi asseclis, vera Dei Christique notitia, & vitæ honesta & sancta institutio. Nos autem quæ necessaria sunt levioribus posthabemus, & nolumus reprehendi atque merito increpari?

Tria dixi esse cum in universum, tum in præsentia consideranda, tanquam laboris nostri solida fundamenta, nostri inquam notitia, & adversarii, nec non argumenti tractandi. Quartum nunc succurrit, ratio ipsa scribendi. Quæ ratio duum est generum; prima logica, in qua methodus Oratoria nec non dialectica continetur in partium dispositione, atque rationum. Secunda vero mores continet, vel enim arroganter, temere, insolenter, inique, turpiter nos gerimus: vel modeste, considerate, placide, rite, atque cum summa verecundia (id quod nunquam negligendum est) pugnamus cum adversario. Quid igitur de te dicis, Fauste, hac in parte? Audi, & menti commenda vocem privatam amici integri, liberam inquam vocem, neque interim à veritate dissidentem.

Primum videris hominem gravissimum ultro lacessere, cum ille tecum non disputet, non contra te, non de te, non contra tuos proximos, nisi velis tuo arbitratu, dum te tueris, gradus propinquitatum statuere. Poteras non exarari, non magnum fuisset ex tuo silentio detrimentum, vel Paulus * ipse, vel quis alius ejus nationis hoc onera subivisset. Merito igitur suspicaris, ne temeritatis te accuset † Græcus, cum, ut, fueris, falcem inferas in alienam messem. At enim publica Ecclesiæ causa, & omnes debemus eum refellere (sic enim argutaris in Epistola) qui pietatem in Christum convellit. Ad causam publicam dico, Racoviensium secessionem ac desitam esse ab Ecclesiæ ratione sejungendam. Nisi velis conciliabula quæque amentium aniculorum putare Ecclesiæ Christianæ, aut Ecclesiam appellare. De revulsis firmamentis fidei à Græco, id ipse asseris, non probas tamen, ut patent justis de causis te invasisse tuo calamo in Ecclesiæ perturbatorem. Præterea, nonne tu Græco objicis, jam nullam esse aliam eorum Racoviensium, dissoluta jam illa omnia, mutationem factam rerum, quare cum larvis Græcum jactari? Quænam igitur est causa publica quam tueris, si cum larvis pugnat qui oppugnat Racovienses? An non vides Fauste te larvarum esse patronum, si larvis dicas Græcum?

Huc item illud spectat, nomen tuum à te rejiceri. Cur id admisisti? Quo consilio? Adversarius prodit aperte, tu larvatus? Ingenuum semper fuit libere fortiterque non occulte agere atque artificiose. Prudens autem consilium est, nolle ea moliri & persequi, quæ consequi ac præstare non possis. Ridiculum est profecto sperare tuum nomen ignoratumiri Græcum, si civitates integræ sciunt hujus libri te authorem esse. Si posses alterutrius nomen utrumque fugere, laudandum esset tuum consilium. Sed sine dubio te producet in apertum diem, & quod ipse animo & liberali, & Christiano debuisti, faciet cum tuo dolore alii multi. Neque hanc ansam negliget acutissimus æmulus. Et profecto vel honestus est liber tuus, vel minus. Si primum, cur nomen tibi consilio publicandum? Si secundum, cur aggrederis?

Jam videamus ultimum de modo disserendi. Proponis tu quidem recte, disponis decore, disputas acriter & elegantissima lingua. Sed quanto judicio, quanta veritate, tu videris. Maledicentia certe in tuo volumine, contra atque in Epistola promisisti, cunctis apparet. Neque enim solum illum pauperrimum somnum, ais in contrarium, similem esse Judæorum, dolore Christi gloriæ permoveri, immo exoneravi, convellere Christi regnum, immo demoliri; se legeres te obducis illi hominis infamia contumelia, dum in margini-

bus legitur sæpe, Palæologus incomitans, Palæologus sibi contrarius, Palæologus Judæorum similis, Palæologus talis ac talis, contra suppam veratur & conficitur modis. At enim fortasse dices, tam mea hæc sunt, potuisti delere si voluisses. Verum ardentes potius tuo acuisti mortiferi & execrandi in Christi Ecclesia. Atque animos in tuam famam hastigmat verborum omnes non cito resiliunt.

Si mihi succenses dum hæc legis, ausim dicere, me nulla morositum posthac fidem habiturum. Non te coram redarguo, scripto privato admoneo, amicus ego & frater, tuique observantissimus. Novit Senex amplissimus meam in te pietatem, nedum voluntatem. Novi tuas insignes animi, & linguæ, & calami dotes. Unum in te desideramus, ut minus tibi blandiare, magis aliis credas qui te in tuis rebus possint admonere. Communis est enim omnium sive morbus, sive virtus hæc, ut facile sordes alienas noscamus non percepimus nostris.

Quæ cum ego ita esse intelligam, ne in quo te redarguo me ipse recte accusem, quæ scripsi in Bezam non emittam in publicum excusa, nisi prius tuum limum à tua bonitate ad omnia polienda impetraro. Dici millies optimo nostro patrono, Malo latere semper in angulis ignobilitatis, quam non ex consilio, judicioque sapientum. Tu, per Deum obsecro, mea scripta, quæ mittam, finge, refinge tuo arbitratu, dele, adjunge, muta ut voluerim. Neque enim tua censura satis erit mihi. Si potero, eadem illustri illi viro & vere sapienti tradam absolvenda. Neque alius esset fine emendandi, si mihi nulla essent amici ad rem tantam idonei.

Reliquum est, ut finem prolixæ imponam Epistolæ. Quo gradu Dei beneficio sis constitutus, quæso provide. Illustre nomen tuum in Italia, Germania, Gallia, Sarmatia, Pannonia est.

Mirantur multi vim ingenii, linguarum peritiam, literas reconditas & excellentes, & plurimi suspiciunt innocentiam tuam singularem. Ecclesiarum oculi multarum, nedum fratrum singularium, in te maxime conjecti sunt. Danda est opera ne fallas nostram opinionem. Falleres autem, si te maledicum agnosceremus. Maledicentiam enim animus parit malevolus, & cum ipsa malevolentia pernicies & miseria est cum corporum, tum vero maxime animorum. Præceptorum carissimum virtutum scis esse modestiam. Neque tu cessas in aliis, & recte sane, modestiæ dignitatem laudare, urgere. Cave, Socine, ut ne te crimine illo condemnemus, quod minime in te cadere tibi suades.

Et imprimis cognosce, quo te vocet, invitet, ac fere impellat officium boni Christiani. Quanto te prosequatur amore noster patronus optime nosti. Quæ agantur, quæ vertentur in controversia ceterarum gravissima, non te fugit. Aggredere ad laborem pernecessarium, excute omnia quæ huc spectent, erue res è tantis, tamque obscuris tenebris. Hæc ipsa quæ summa sunt, & plusquam necessaria, tui sunt ingenii, tui acuminis, tuæ theologiæ, fundamenta, fundamentis confirma (locos illos examina quos nosti) non fenestellas, aut pavimenta exornes. Verborum plus satis, rationum parum. Pugnatum jam diu nimium, veritatis inopia maxima. Monstrabit pater viam, (quid enim amicum aut patronum dicam, si non solum foveat, sed alat, & fulciret?) Methodum certissimam ostendet. Non libri, non otium, non ingenium, non ars, non exercitatio, non elegantia summa, non socii tandem deerunt, si volueris. In summa, præstabis quæ cupimus. Vale neque iratus descende ad respondendum. Ex urbe Transylvanorum primaria 15 die Septembris 1581.

Tuus MARCELLUS SQUARCIALUPUS.

* Gregorius Paulus. † Palæologus.

F. S. ad superiorem Epistolam SQUARCIALUPI RESPONSIO.

COmmovit me (fateor) tuæ Epistolæ non prima lectio tantum, ut tu futurum putaveras, sed etiam postrema, quamvis sæpius eam accuratè perlegerim, idque non paucorum dierum spatio, antequam, ut tibi responderem, calamum sumpserim. Non quod à te & moneri & reprehendi ægre tulerim, à quo nihil mihi gratius accidere poterat; sed quod dum id facis, immodicis interea & plane falsis me laudibus oneras, & simul plerasque in me vel graviter culpas, vel parum probas, quæ aut à me quam longissime absunt, aut laude potius atque approbatione digna videri debent. Itaque tui caussa, & quia te amo, non mediocriter sum commotus, cum legendis tuis literis animadverti, videri posse, te assentatorem, vel (ut ita dicam) illusorem, & simul tamen [illegible] quendam ex aula nobis prodiisse. Nam quod errore ductus ista scripseris, vix cuiquam verisimile fiet, qui te vel leviter noverit, cujus ingenii, judiciique acumen omnes agnoscunt, nonnulli etiam, inter quos me esse profiteor, non parum admirantur. Dixi autem quid de te videri possit, non quid ego sentiam. Mihi enim, cui tuus in me amor perspectus est, potius probatur te in laudibus vel nimiis, vel nullo modo veris mihi tribuendis, tanquam amantem circa rem amatam, ut ille ait, cæcutiisse; in illis vero reprehensionibus nimio honoris & salutis meæ studio abreptum fuisse. Quo etiam fortasse factum est, ut sine ulla caussa tantum dolorem, quantum præ te fers, mea caussa susceperis. Quamobrem patere, quæso, ut te ista molestia liberem, & nihil me fecisse, quod tantopere te cruciare debeat, diligenter ostendam.

Consilium & factum meum adversus Jacobum Palæologum pro Racoviensibus rescribendi multis de caussis vehementer reprehendis, quas etsi tu ad certa quædam capita revocare videris, ego tamen eas omnes singulatim sua ratione recensebo, & quid ad unam quamque contradici & posse & debere existimem, suo loco statim subjiciam.

Prima igitur caussa erit, quod ea quæ assequi non possim tentare voluerim, cum insaniæ fere exploratæ sit theologorum deliria curare velle. Si hæc tua ratio ad rem facit, & alicujus ponderis censeri debet, digni reprehensione sunt omnes ii, qui hactenus de rebus divinis contra aliquorum sententiam scripserunt, qui tamen nisi fuissent, nos in antiquis tenebris adhuc detenti essemus, & sempiternæ salutis viam prorsus ignoraremus, ex quo etiam intelligi par est, quam alienum à veritate existimari debeat, insaniæ fere exploratæ esse, theologorum (si ita eos appellare licet) deliria (ut ais) curare velle; cum experientia ipsa compertissimum sit, multa theologorum deliria ab iis, qui id tentarunt, curata fuisse. Nam, si tum demum theologorum deliria sanari intelligi, cum vel ipsi delirantes theologi, vel omnes, aut saltem major pars eorum, qui ipsis credunt, ad mentis sanitatem restituuntur, quid hoc ad rem, cum mihi satis futurum sit, si vel unum ex iis, quos una cum Palæologo delirare censeo, mentis compotem reddidero, immo si eos, qui recte sentiunt, ne a recta sententia depellantur effecero? An non hoc in ipsius operis præfatione mea expressum est? Quanquam ad laborem meum ab omni culpa hac in parte liberandum, & non temere susceptum à me fuisse ostendendum, satis superque esse debet, me ea dixisse, vel certe dicere potuisse, quæ caussam eorum, pro quibus respondi, ab adversarii oppugnationibus tutari queant.

Secundam caussam facietis, quod inconsultis amicis & patronis meis, præsertim vero Sene (ut tu eum nominas) illo prudentissimo, librum illum conscripserim ac publicaverim. Ais enim, nos, qui peregrini sumus, & vix necessaria habemus ad vitam tuendam, nil tentare debere quod nostris amicis & patronis non valde probetur. Hic tamen, Marcelle, antequam me reprehenderes, consideranda tibi erant. Primum, me amicorum & patronorum consilio usum fuisse, cum non modo probante, sed suadente ac rogante plerisque, mihique conjunctissimorum hominum certe, quibus mea salus cordi est, opus aggressus sum. Deinde eos, quos tu maxime consuluisses, propter locorum distantiam, cum res differri non posset, me nequaquam consulere potuisse. Cui illud adde, de quo tu fortasse cogitare non poteras, me venerandi illius viri, cum id ignorantibus iis, quorum gratia laborem hunc non detrectavi, fieri nequaquam posset, ob certas quasdam caussas, judicium expectare nullo modo debuisse. Qua de re ad ipsum apertius scripsi. Postremo animadvertendum tibi fuerat, rationem illam, quod peregrini simus, & vix necessaria ad vitam tuendam habeamus, prorsus humanam esse, id est, nihil divini sapere, & propterea locum nullum habere posse, ubi de rebus divinis agitur, in quibus ne ob ipsam quidem vitam conservandam de recta via unquam deflectere debemus. Sed ais, (ut ex verbis tuis colligo) cur saltem absoluti operis correctionem atque emendationem ab acerrimi judicii Sene non poposcerim? Utinam id mihi facere licuisset. Sed quomodo (ut cætera omittam) id fieri potuit, cum non exigua operis pars, postquam opus ipsum typis mandari cœpisset, confecta fuerit? Id autem (præsertim quod ad me attinet) non nisi necessitate aliqua cogente factum fuisse, neminem non judicaturum existimaverim.

Tametsi autem ex iis, quæ paullo ante dixi, satis ad id responsum videtur, quod tertiæ caussæ loco esse potest, quod, cum nos non modo peregrini simus, verum etiam in eas angustias simus redacti, ut aliena benignitate ad vitam tuendam plane indigeamus, nemini infensi esse, & certamina graviora declinare debemus; tamen non abs re erit hoc loco illud repetere, totam istam rationem cum rebus divinis nihil commercii habere, eamque homini Christiano ne pili quidem faciendam esse, nisi, si de rebus indifferentibus agatur. Nam ab iis quæ mala sunt, qualem tu (ut conjicio) istam meam scriptionem facis, etiamsi nulla præterea ratio id suadeat, tamen ob id ipsum, quod mala sunt omnino abstinendum est. Quod si eam fortasse inter indifferentes numeras, vehementer falleris, judicio meo, quemadmodum ex iis, quæ infra dicentur, apparebit.

Quarta caussa, quam facere posses, quod, cum nemo tam prudens sit, ut in suis rebus alieno consilio non indigeat; male à me factum est, qui aliorum consilio hac in re non sim usus, jam per ea quæ dicta sunt confutata videtur. Quibus adde, eosdem illos pios viros, qui me ad hoc opus suscipiendum impulerunt, quique prudentia atque eruditione maxime præstant, totum fere opus antequam publicaretur, & vidisse, & visum approbasse. Præterea regula ista, quam tu statuere velle videris, ut nemo sine alieno consilio quidquam faciat, non ita facile, in rebus præsertim ad religionem pertinentibus, est admittenda, etiamsi ad ea tantum, ut arbitror, eam accommodari velis, quæ alicujus momenti esse videantur. Multa enim sunt, eaque maximi momenti, in quibus Christianus homo nullius consilio indigeat, immo, si consilium petat, errare censendus sit, quippe qui impedimenta ad id faciendum quærere videatur, quod se facere debe-

re, compertissimum habeo. Nam quod postmodum hic addis, me nihil omnino debere, nisi bene ac sæpe libero judicio magistrorum excussum & examinatum, qui sint magistri illi, non satis intelligo. Neminem enim ego in iis rebus, de quibus in responsione illa mea disserui, ex iis qui hodie vivunt, alia ex parte magistrum agnosco; sed Deum tantummodo præceptorem habui, sacrasque literas. Quin etiam in universa ipsa divinarum rerum scientia, quæcunque tandem illa in me sit, præter unum Lælium patruum meum, qui jam diu mortuus est, vel potius præter quædam paucula ab ipso conscripta, & multa annotata, nullum prorsus magistrum me habere contigit. Sed fortasse magistros appellas eos, qui & alios, ut tibi videtur, & me docere possint. Ego (ut ingenue fatear) in iis, quæ in responsione illa mihi tractare necesse fuit, ne unum quidem hactenus novi ejusmodi magistrum; tametsi multa adhuc in iisdem rebus me doceri posse plane persuasum habeam. Utinam unum aliquem invenissem. Tu, si eum te reperisse existimas, indicato tantum, & me judicium tuum magnifacere statim videbis, &, quin docear prorsus non recusare.

Quartum locum ea causa occupabit, quod, cum nil frustra (ut est in proverbio) fieri debeat, ego tamen, pro Racoviensibus ad Palæologum respondendo, inanem laborem sumserim, & Actum, ut dicitur, egerim. Controversia enim de Magistratu in Ecclesia retinendo necne, & sæpius, & à multis, iisque magnis viris, agitata est. Miror sane, te, hominem acutum, & in rerum multarum veritate vestiganda exercitatum, ista dixisse. Quasi vero fieri non posse, ut summos etiam viros aliquid fugiat. Quasi non jam re ipsa compertum sit, in iis, quæ ad Christianam religionem attinent, homines doctissimos, eosque numero pene infinito, idque per multa sæcula, fœdissime lapsos esse, eaque penitus ignorasse, quæ hodie infantes ipsi recte norunt. Si nullum argumentum tractandum est, de nullaque re scribendum, de qua jam multi, iique magni viri scripserint, non ego magis quam cæteri fere omnes, qui de rebus gravibus libros edunt, culpandus sum. Tuum erat, Squarcialupe, antequam me hoc nomine reprehenderes, quod actum egerim, utque tua verba indicant, ab aliis, quicquid fere scripsi, surripuerim, librum meum perlegere, &, si nihil, aut parum admodum in eo invenisses, quod jam literis publice consignatum non fuisset, tum demum illud mihi objicere. Quanquam ne sic quidem jure me reprehendisses; nisi etiam unum aliquem certum scriptorem eadem dixisse, quæ ego dixi, deprehendisses. Nam, etiamsi quæ à me scripta sunt, ex aliis compluribus, & variis scriptoribus omnia colligi possent; non idcirco tamen ego reprehendendus essem, qui veritatem sparsim ac divisim (ut ita loquar) à multis dictam, solus uno in loco universam patefacere conatus essem, & tanquam sedula apis ex plurimorum florum succo mel conficere curassem. Nihil dictum fuerit, quod non dictum prius. Sed in eo laborandum est, ut, quod multi, si quædam ipsorum dicta simul jungas, vere atque absolute dixerunt, tu solus dicas, atque ea ratione veritatem antea latentem in lucem proferas. Præterea, ut in prima causa examinanda attigi, non id curandum mihi fuit, ut novi aliquid docerem, sed satis habui, si causam, quam defendendam susceperam, recte defenderem. Nam à me defendi debuisse, postea plenius faciemus. Verum quid attinebat te controversiæ illius de Magistratu mentionem facere, cum ego ea de re nusquam toto libro disputationem instituam, sed tantummodo alicubi Racoviensium de ea quæstione sententiam explicem, & à Palæologi calumniis vindicem, qui eam aliquo [illegible] interpretabatur? Hinc sane apparet, te non modo (quod ipse profiteris) librum meum non perlegisse, sed perfunctorie tantum inspexisse, idque parum diligenter, legendo percurrisse. (Nam vix fieri potest, ut pleraque ex iis, quæ objicis, objecisses, si eum paullo attentius considerasses) ac præterea quædam pauca, [illegible] in libri margine scripta sunt, [illegible] variis in locis lectitasse.

Agnoscis igitur, ut arbitror, quam graviter lapsus fueris, qui (& hoc pro sexta causa erit) idcirco librum meum reprehendendum censueris, quod de re ad salutem non necessaria disputem; quippe qui putares me de Magistratu potissimum agere, cum tamen fere perpetuo de privatorum officio agam. Affirmas autem fructum nullum in religione esse, ubi de rebus ad salutem non necessariis disputatur. Atque hæc etiam in te (tua pace dictum velim) non [illegible], cum plurima sint non necessaria, sed tamen ad salutem utilia, de quibus si quis vere disputet, non exiguo cum fructu in religione id fiet. Sed statim subjungis, *Nostra vero beatitudo non ex hoc pendet, ut sciamus in Ecclesia magistratum illum [illegible] locum vel habere, vel non habere.* Verum quis est qui nesciat, magistratum illum in Ecclesia locum vel habere, vel non habere? An non omnibus manifestum est, ex duobus contrariis quorum alterum ait quid, alterum negat, necesse esse ut alterutrum verum sit? Quis igitur unquam tam demens fuerit, ut ea de re disputet? At deinde subjicis, *Cum illa potius duo sint necessaria Christi asseclis, vera Dei Christique notitia, & vitæ honesta & sancta institutio.* Igitur, te ipso teste, ego in libro meo de re Christi asseclis apprime necessaria disserui. Totius enim disputationis, ut ex tertia parte, in qua adversarii argumenta refelluntur, aperte constat, præcipua capita sunt, An homini Christiano [illegible] belligerare liceat, &, An eidem suas injurias per magistratum ulcisci concedatur, quæ quidem nemo erit qui fateatur ad vitæ honestam & sanctam institutionem pertinere. Huc accedit, quod aliis etiam de rebus eodem spectantibus in mea responsione disputatur, ut de jurejurando, de quo multa scribo, de judiciis forensibus, de matrimonio etiam, & divortio nonnihil, nec non de obedientia civili Magistratui præstanda, aliisque de rebus ad mores pertinentibus, ac denique generatim de discrimine præceptorum moralium Veteris & Novi Fœderis. Et quanquam hæc ad Christi simul notitiam omnino pertineant (*neque enim*, ut in ipso fere meæ responsionis initio disputatum est, *Christum novit, qui ejus præcepta non tenet, imo hæc ratione aliarum fere maxime necessaria est Christi cognitio*) tamen de alia etiam Jesu Christi cognitione in ea responsione agitur, quæ propius ad eam, quam tu sine dubio intelligis, accedit; sed multo præstantior censeri debet. Etenim in postrema parte, in qua insigniores quosdam reliquos adversarii errores colligo, & hujus rei occasione de multis cognitu haud inutilibus disputo, inter alia de Christi præsente regno & potestate verba facio, deque ejus invocatione nonnulla attingo; quæ maximum pondus habere posse videantur. Dixi autem te aliam, quam hæc sit, Christi notitiam intelligere, quia si hanc intellexisses, ea verba postremo non addidisses, *Nos autem quæ necessaria sunt levioribus posthabemus, & volumus reprehendi, atque merito increpari?* Nam de Christi præsente regno & potestate, deque ejus invocatione, fieri non potest, ut me, dum illic essem non pauca scripsisse ignores. Aliam igitur Christi notitiam omnino intelligis, & me accusas, quod illi una cum Dei cognitione patefaciendæ me totum non tradam. De qua accusatione tua postea videbimus. Nunc illud tantum ἐν παρέργῳ dicam, me nescire cur ita asseveras, me nolle reprehendi ac merito increpari, quod necessaria levioribus posthabeam. Profer vel unum testimonium istius animi mei, & statim tibi concedam, meque errasse confitebor. Sed ad rem redeam. Igitur nulla prorsus cum ratione me reprehendis, quod leviora quædam in libro meo tractem, cum, te ipso judice, totus ferme liber in iis [illegible], quæ maxime gravia & necessaria sunt, occupetur. Sed quid si de levioribus rebus duntaxat in eo tractassem, num idcirco reprehensione dignus essem?

afferri? Numquid ego sententiae meae argumentum nihil afferri? Argumenti afferendi id mihi satis? Sed quis te (inquam) ejusmodi scriptionem suscipere coegit? Multa sunt praeter ipsum argumentum, quae mox explicabuntur.

Nam septimo loco eam caussam examinabimus, quae hominem gravissimum videor ultro lacessere, cum is mecum non disputet, nec contra me, nec de me, nec contra meos proximos. Hinc certe, Squarcialupe, perspicuum est, te ad ea, quae in praefatione libri mei scripsi, dum ea legeres, parum attentum fuisse. Namque ad haec omnia ibi abunde responsum est. Nec late, quanti ponderis ea ratio sit, quam me potissimum ad scribendum compulisse eo in loco me praefatus, non animadvertisti, quod videlicet Palaeologus libro suo veram pietatem, vitaeque innocentiam convellat. Neque enim, cum quis meo superiendas, me in ea asserenda argumenti dixisse. Nam quod ais, me id quidem asserere, non tamen probare, quaeso te quomodo id affirmare potuisti, cum librum meum non perlegeris. Nonne ego in praefatione id quod asserebam, omnino plus probatum iri dixi, qui modo responsionem illam meam perlegere gravati non fuissent? Cur igitur, tametsi prius monitus, non ante librum meum perlegisti, quam, contra me istam sententiam ferres? Siccine agere gravem hominem decet, & caussam minime cognitam judicare? Praeterea cum dicis me non probare quod assero, aut de ceteris cum dicis me non probare, aut de eventu loqueris. Si de ceteris, id dicis, quod manifesto falsum est. Pluribus enim in locis, idque verbis apertissimis, illud facere conor. Si de eventu; cur rationes meas non refutas? cur, si me ex reprehensione tua aliquam utilitatem percipere cupis, ignorantiam meam hac in re mihi non aperis? Neque tamen necesse est, ut id, quod Palaeologo objicio, quodque ad excusandum factum meum affero, ita se habere omnibus probare; sed ne cuiquam quidem. Satis est enim ita mihi visum fuisse, idque aliis ostendere conatum esse. Adjiciebam in eadem praefatione non tanquam aliam rationem, ut tu interpretari videris, sed tanquam istius confirmationem, religionis negotium publici cujusdam juris esse, ut cuique rem cuique liceat adversus eos divinis armis pugnare, qui religionem aut convellere, aut labefactare conentur. Hic tu respondes, Racoviensium sententiam ac defensionem esse ab Ecclesiae ratione sejunctam: quid vero ego quicquid a Racoviensibus etiam factum est, defendendum susceperim, aut cum pro Racoviensibus respondeo, ipsos Racovienses, & non potius Racoviensium sententiam in iis, de quibus praecipua inter ipsos & Palaeologum disputatio instituta fuerat, propugnare mihi sit propositum. Quid enim referre potest, etiamsi Racovienses in aliis omnibus plane delirassent, dum modo in disputatione, quam cum Palaeologo habuerunt recte sensissent? Sed paulo diligentius adhuc, quae mihi objicis, examinemus. Dicis, me videri ultro Palaeologum lacessere. Id revera omnino se habet, non solum quia is ultro lacessere videri non potest, qui alium lacessentem repellit, atque oppugnat. Quid si ipse quoque ab eo aliqua ratione lacessitus fuerit? Etsi enim me nominatim & aperte Palaeologus ne verbo quidem prior lacessivit, id tamen tacite fecit, cum adversus eam sententiam, seu potius eas sententias scripsit, quas ego & verissimas, & maxime ex Christiana pietate momenti, esse judico. Nihil autem interest, utrum ipse de me, cum librum suum ederet, cogitaverit, an secus. Satis est re ipsa ita factum esse, ut contra Racovienses scribens, contra me etiam scripserit, atque ea ratione ipse prior me lacessiverit. An non quotidie fit, ut quispiam, quamvis haud nominatim a me provocatus, adversus eum scribat, quem veritatem suis scriptis oppugnare persuasum habeat, & si egregiam eam in re operam navet, ab omnibus qui cum ipso sentiunt, summis laudibus afficiatur, a nemine vero eum tamen ob caussam, quod ipse illi opposuerit, reprehenditur? Itaque cum deinde addis, Palaeologum nec contra me, nec de me scribere, dicis, illum satis contra me, & de me scribere, cum contra illam, & de illa scribit, quam ea, de qua agitur, solum scriptorem quod ego scribo. Dicis insuper, illum non scribere contra meos proximos. Atqui ego omnino credideram, ex Christi ipsius dicto debere me pro meis proximis agnoscere omnes homines, nedum proximos meos esse eos statuere non deberem, qui fratres mei essent per ipsum Christum, quosque ejusdem mecum coelestis haereditatis participes esse cognoscerem. Nam tibi profecto, quicquid tibi secus videatur, ii sunt, contra quos Palaeologus scribit. Non igitur opus est, quod tu eorum mecum defendam propinquitatem gradum, ut ipse loqueris, pro meo arbitratu statuere, cum in promptu sit ostendere, me ad Christi praescriptionem propinquitatem expendisse. In quo si fallor, doce me, & si illi proximi mei non sunt, quoniam proximos meos nominare & agnoscere debeam, ostende. Verum addis: *Nemo in Graecia negat, jam nullam esse illam coetum Racoviensium, dissipata jam illa omnia, mutationem factam rerum, quare cum larvis Graecus luctaris? Quaenam igitur est caussa publica quam tueris, si cum larvis pugnas, qui oppugnat Racovienses. An non times Fausse, te larvatum esse patronum, si larvas diverat Graecus?* Audies sane hos postremum. Sed prius de eo, propter quod haec tua verba potissimum recitavi, agendum est. Primum igitur dico, me non plane affirmasse, coetum illum Racoviensium nullum esse, & multo minus dissoluta jam esse illa omnia, sed dixi, coetum illum vel non amplius extare, vel ita exiguum esse, ut agnosci non queat. Quod apertius explicando nihil aliud esse, quam coetum quidem aliquo modo coetum illum, cum ex eo adhuc homines sint, majore ex parte, quorum plerique simul interdum cogi & congregari pergunt, sed quia nec nunc amplius, ut olim, Racoviae degunt, neque ullo alio certo in loco una commorantur, & praeterea nunc non pauci, illi certe nonnullis de rebus aliter sentiunt, quam antea sentirent, ac praesertim ea ipsa de re, quae potissimum istos Racoviae coegerat, atque degere impulerat, sententiam mutarunt, recte fortasse quis dixerit, coetum illum Racoviensem non amplius extare. Ex quo fit, ut non appareat, quinam sint illi, ad quos omnino pertineat ad librum Palaeologi respondere adversus Racovienses nominatim scriptum. Ut sperare merito potuerit Palaeologus, sibe minime responsum iri, atque idcirco fortasse suum illum librum edere non dubitaverit, alioqui eum nequaquam editurus. Et hoc est quod dico, ipsum quidem cum larvis, ut dici solet, luctatum fuisse videri, me autem desertam prope caussam defendendam suscepisse. Non tamen propterea nego, Racovienses adhuc ita extare, ut qui pro Racoviensibus Palaeologo responderet, pro quibusdam hominibus spiritum hunc vitalem ducentibus responderit. Sed quid deinde hac ex parte est? Nam vel adhuc supersint, Racovienses isti, vel non supersint. Si supersint, verissime affirmari potest, Palaeologum contra proximos meos scripsisse. Si non supersint, idem tamen satis recte dicitur. Nam ii quoque, qui contra ipsos mortuos scribunt, contra aliquos scribere dicuntur, nec minus sunt mortuorum, quam vivorum justam defensionem suscipere debemus. Immo eo magis mortuorum quam vivorum, laudabilis est defensio, quod hi fortasse aliqua ratione se ipsi defendere queant, illi vero prorsus nulla. Itaque fac, Racovienses istos omnino tanquam mortuos esse, tantum abest, ut reprehendi jure possim quod eos defendendos susceperim, ut potius eo nomine laudandus esse videar. Ex iis, quae hactenus dicta sunt, apparet, te vel nihil plane dicere, vel perverse argumentari, cum ais, me larvarum patronum esse, si larvas diverat Graecus. Nam, si larvarum nomine aliquid mali intelligis, nihil ad rem loqueris. In eo

enim proverbio, Luctari cum larvis, id nomen non suam vim habet, sed aliquid significat, quod fortasse esse videtur, cum tamen revera non sit, aut de quo perinde judicari debeat ac si non esset. Quod si hoc sensu tu quoque nomen illud usurpasti, nihil labori meo Larvarum nomen in tuis verbis detrahere potest. Nec enim par est hac in re mea, & Palæologi ratio. Quinimmo, si ille reprehendendus est, quia eos discussit, qui revera vel non sunt amplius, vel perinde est ac si non essent, ego contra, ut dictum est, laudandus sum, qui pro ejusmodi hominibus, qui se ipsi defendere non possunt, justam defensionem adversus ipsum suscepi. Sed ne plane ineptus videar, sciendum præterea est, cum assero Palæologum contra Racovienses scribentem videri cum larvis luctatum fuisse, non idcirco me Racovienses larvas appellare, sed eo proverbio (quæ ejus vis est) nihil aliud significare velle, quam Palæologum, contra Racovienses scribendo, contra nullos nominatim viros scripsisse; quemadmodum si quis cum larvis luctaretur, cum nemine revera luctatus fuisse dici posset. Sed tu scilicet proverbium illum loquendi modum in aliam quandam formam vertisti, ut inde commodius me Racovienses larvas facere concludere posses, ac proinde, cum pro Racoviensibus pugnem, larvarum patronum esse. Nam proverbii cum larvis, quod ablatum est, & statim, quid mihi velim, ob oculos ponit, Dicendo larvas luctatum, quod est inusitatum, & aliud, quam ego intelligo, præ se ferre omnino videtur. Quamobrem jam satis constare potest, me jure optimo Racovienses adversus Palæologum defendendos suscepisse, quicquid tibi contra visum fuerit. Huc autem illud accedit, cujus antea mentionem feci, me ad hanc provinciam suscipiendam eorum precibus inductum fuisse, quibus nihil, quod iniquum non sit, denegare nec possum, nec debeo, cum nullos homines ipsis mihi conjunctiores aut cariores habeam, quibusque ideo etiam, & gratificari, & inservire me jubet Christiana caritas, & sanctissimorum hominum exemplum monet, ut, si fieri possit, hac ratione ad absolutam & perfectam, quam ego illos nondum assecutos esse arbitror, Domini nostri Jesu Christi cognitionem facilius eos perducam. Et tamen tu ab ipsis in tam justa petitione me potuisse non exorari, affirmare non dubitas. Nam præterquam quod religionis causa, quam mihi defendendam susceperant & justissima est, & ut supra demonstratum fuit, longe gravissima, agebatur etiam de calumniis non paucis depellendis, quibus Palæologus Racovienses in suo libro onerare conatus fuerat, quæ si fidem invenissent, & male sine dubio veri Dei nomen audivissent, & gravius fortasse, quam unquam antea Christi Ecclesia divexata in hisce regionibus fuisset. Quicquid sit, nullo modo ferendum erat, ut innocentes homines tot falsis criminationibus premerentur. Itaque, quod ais, non magnum futurum fuisse ex meo silentio detrimentum; Fateor id quidem, modo alius quispiam luctatus esset. Immo non dubito, quin si cuipiam alii hoc muneris demandatum esset, multo consultius Ecclesiæ fuisset futurum. Sed hoc se facturos illi constanter negarunt. Itaque tantum onus omnino mihi subeundum fuit. Quod tamen prius non feci, quam Gregorius Paulus qui tunc aderat, per litteras moneretur, ut ipse, quæ scripserat, à Palæologi impugnationibus tueretur. Quod cum ille propter causas eas, quas in præfatione mea breviter perstrinxi, nullo prorsus pacto se præstare posse assereret, tunc demum manum ad opus admovi, ac Deo favente, quamvis aliis interea curis & scriptionibus impeditus essem, ad optatum exitum satis in tempore, ut quidem arbitror, illud perduxi. & spero futurum, ut nec plane inutilis in præsentia hic labor meus appareat, sed fructum suum, aliqua ex parte assequatur, nec posteritas, quæ multo incorruptius de alienis laboribus judicare solet (si modo ad posteros hunc librum meum perventurum verisimile est) hoc factum meum ullo modo improbandum censeat.

Veruntamen aliâ ex causa, cur tu illud minime probaveris, quod nimis callidum atque acrem adversarium habiturus sim, cui videlicet impar in disputando, & quo, audacia saltem, multo inferior sim futurus.

Si ego meis viribus confisus hanc pugnam iniissem, aliquo locum fortasse huic reprehensioni tuæ esset, sed quando, ut in ipsius pugnæ quasi præludio monui, Dei benignitate fretus id feci, qui me in causâ justissima propugnanda omnino adjuturus sit, non video cur non mihi laudi potius, quam vitio, verti debeat, quod cum tanto gladiatore, ut tu eum appellas, certamen inire non dubitaverim. De ipsius porro audacia nihil plane est quod dicam. Nisi enim firmiores rationes ac testimonia, ad sua probanda attulerit, quam hactenus fecerit, ejus futura audacia in suum ipsius caput aliquando tandem veniet. Jam vero, quod ais, cum tali adversario vel nunquam futurum jurgandi finem, vel mihi sine magno lucro pedem fore referendum; ne dicam fugiendum; De his ego parum admodum sum sollicitus, atque in hoc certamine ineundo, ut in aliis omnibus meis actibus soleo, id tantum spectavi, num rem Deo gratam facerem necne, &, cum plane exploratam haberem, me non solum rem Deo gratam facere, sed etiam non sine divini numinis offensione, ab eo ineundo abstinere posse; ejus alioquin quod eventurum esset, omnem curam apud ipsum Deum deposui. Quanquam & jurgandi finem fore spero, nec tamen sine magno lucro nostram hanc pugnam futuram, non meo quidem, sed aliorum. Illud velim (ut summatim dicam) tecum ipse cogites; me hac in re nullam prorsus mei ipsius, sed Dei tantum, ac veritatis rationem habere debuisse, & dummodo divina veritas per me defensa maneat, de eo, quod mihi in hoc certamine contingere possit, nihil omnino curare.

Itaque jam vides, quid ad illud responsurus sim, cui tertium ac postremum inter istas tuas causas locum reservavi, ad illud, inquam, quod de mea vita, & sanitate scribis, quam nullo modo (ut ais) tueri potero, si cum facile contendam cum acerrimis viris, præsertim de genere argumenti non usque adeo ad Ecclesiam utilis necessarii. Nam etsi ego nondum perspicere possum, cur magis vita, & sanitas mea, in discrimen ventura sit, si cum acerrimis, quam si cum paullo remissioribus viris de divinis rebus contendam, aut de iisdem ipse, cum nemine privatim contendens adversus aliorum sententias diligenter & accurate scribam (fieri enim non potest) nec tu id mihi consilii, immo contrarium suades (ut ab ejusmodi scriptionibus cessem) nec sane video, quid hac pertinere possit de argumenti genere ad Ecclesiam aliam non usque adeo necessarie ponat, quam de maxime necessario scribere: (quanquam, me de maxime necessario scripsisse, demonstratum est) tamen, ne (ut dici solet) sutor ultra crepidam, tibi medico & philosopho inspicere, ego istarum artium plane rudis hac in re nequaquam adversabor. Sed in tantummodo repetam, quod paullo ante dixi, me in disputatione hac cum Palæologo instituenda, dum Deo servirem, nullam mei ipsius rationem meriti habere potuisse, nec porro voluisse. In quo potius laudandus, quam reprehendendus esse videor.

His explicatis atque perpensis, quæ te ad consilium & factum meum universe improbandum impulerunt, de quibusdam videndum est, quæ nonnumquam in meo libro reprehendis, ea autem tria esse videntur. Unum, idque præcipuum, quod maledicentia in eo consulto appareat. Alterum, quod nomen meum ibi non legatur. Tertium, quod ea, quæ ibi à me disputantur, non satis cum judicio & veritate disputentur.

Quod ad primum attinet, videris omnino nondum recte nosse, quid sit maledicentia, quidve inter maledictum & justam reprehensionem sive accusationem

inter

impressit, satis perspexisti. Nam quid ego unquam adversario meo objicio, quod simul evidenter non probem, aut certe probare coner? Quid vero in illo animadverto, quod extra causam sit, praesertim si propositum meum, quod ante manifeste declaraveram, spectetur atque attendatur? Nihil omnino. Quapropter tantum abest, ut, quemadmodum tu ais, contra quam in praefatione, sive Epistola (ut tu eam vocas) promiseram, maledicentia in meo volumine cunctis appareat, ut neque ulla vera maledicentia in toto libro inveniri possit, & sit omnino praestitum, quod in praefatione me quidem promisisse scribis: tametsi ego ipse aliquanto minus proprie loquendo id me ab initio pollicitum fuisse dixerim, sed mei consilii esse affirmaveram. Praefatus enim fueram, meum consilium esse, adversarium nullis prorsus conviciis aut maledictis appetere, sed reprehensionibus tantum redarguere, & ratione atque auctoritate convincere. Quin etiam addideram, futurum fortasse, ut vehementius eum alicubi gravius pungerem, non animi quidem mei impotentia, sed rei summa indignitate compulsus. Praefatus similiter fueram, me, Deo volente, non pauca adversarii errata patefacturum, imo insignioribus quibusdam eisque patefaciendis postremam totius operis partem [illegible] assignaveram; quod feci, & ibi, & alibi, justissimas causas secutus. Quis ergo me vel maledicum, vel promissi minime tenacem sine insigni injuria appellaverit, quod non modo errores & lapsus graves Palaeologi retegam, verum etiam inconstantiam, atque ipsius dictorum repugnantias, adde etiam ejus impietatem, malitiam, confidentiam, sacrorum dictorum corruptelas, & quaedam alia id genus tanquam digna ostendam? An non omnia haec erratorum nomine comprehenduntur? Quod si id multo frequentius a me fit, quam quis Palaeologi potius, quam veritatis amicus, cuperet, Palaeologo illud imputandum est, qui nimis frequenter erravit, & non possum cum ipso actum fuisse censendum, quod multa tamen ipsius errata silentio prorsus sint praetermissa. Sed ais, me alicubi in ipso contextu Palaeologum Judaeorum similem appellare; nam hoc omnino maledictum esse existimas. Ego non simpliciter Palaeologum Judaeorum similem appello, sed in eo de quo agebatur. Sic enim se habent verba mea: *Et talibus* (Judaeorum) *hac in parte similis, &c.* Quod si in libri margine adscriptum est simpliciter, *Palaeologus Judaeorum similis*, intelligendum est ea in re, de qua in ipso libro apparet, sicuti in aliis quasi indicibus perpetuum est. Nemo enim non novit, quae in margine adscribuntur, tantum, quae in contextu sunt scripta, indices quodammodo quosdam esse; neque ea ipsis solis, scriptoris mentem esse interpretandam. Quod vero Palaeologum aliqua in re Judaeorum similem appello, idque simul verum esse demonstro, non video, cur ob id maledicentiae accusari possim, praesertim cum jam omnibus fere veris Christi Ecclesiis, eum plane Judaizare aperte constet. At enim alibi eum Christi gloriae odio excaecatum esse dicis. Quid tum? Si non modo id verissimum esse ex compluribus aliis manifestum est, verum etiam locus ipse id omnino requirebat, ex quo solo, ut ibi assero, me vera loqui constare poterit, atque summa indignitas, ut ibidem monstro, ea mihi verba extorsit? Num idcirco maledicus censendus sum? Nonne in ejus postremae mei libri partis initio, in qua haec sunt scripta, & in qua, ut dictum est, reliqua Palaeologi graviora quaedam errata colligo, id me propterea facere palam professus fueram, ut ipsius auctoritatem hac ratione minuerem, & compluribus consulerem, qui Palaeologo, perverse admodum de Christiana religione & sentienti, & docenti, facile omnia credebant? Quid igitur vetat, nisi hoc meum institutum dignum ipsum (quod non puto) reprehensione est, imo si [illegible] pluribus de causis laudandum est; quid vetat, inquam, quominus Palaeologi errata turpissima, atque impietatis plenissima, cujusmodi illud erat, graviter aliquanto insectari, & quidem ipsum esse producere, [illegible] tenere potuerim? At non debebam saltem Palaeologi errata in ipsis etiam libri marginibus recensere, & quodammodo repetere. Cur vero? cum mihi id meritissimo propositum fuisset, ut aliis hominibus, contra quam multi de eo sentiunt, non in rebus modo divinis, sed etiam in ipsis humanis caecitatem ostenderem, adeo, ut [illegible] haud raro desipere esse videatur? Nihil autem dico, quod cum in Palaeologi libri margine plerumque (ut ipse putabat) Racoviensium errata, quae in ipso libro explicantur, notata sint, eamque hoc per se pravo factum censeri non debeat, nihil convenientius fuisse videtur, quam in responsione similiter Palaeologi errata non solum in ipso textu exponere, verum etiam in margine adscribere. Illud certe non est reticendum, virum quendam gravissimum, & summae apud me auctoritatis, cujus judicium semper plurimi facere soleo, ut vix ab eo dissentire ausus sim, cum me adversus Palaeologum scribere accepisset, literis ad me datis hortatum me fuisse, ut Graeculi illius effrenatis (sic enim eum nominabat) superbiam retunderem. Quo factum est, ut multo etiam alacrius in instituto meo perseveraverim. Nec sane quenquam sanum puto, qui modo Palaeologi librum legerit, qui fateatur, vix aliter, quam ego feci (quod ad hanc partem attinet) ei responderi potuisse, aut minus eloquenter cum ego agi debuisse. Quid si cognitum haberet, ut quidem ego habeo, quot malorum causa, non solum tamen in Transylvania, sed in Ungaria quoque, in Lithuania, & aliis in locis Palaeologi auctoritas, & scripta fuerint? An non ipse primus omnium in provincia illa, sententiam illam maxime impiam & detestandam de non adorando neque invocando Christo, una cum aliis compluribus pestilentissimis erroribus docuit & scriptis reliquit? Nonne ejus doctrinae hostis, quae a quibusdam Francisci Davidis doctrina esse creditur, integrae easque non paucae Ecclesiae in Ungaria foedissime sunt corruptae? Nonne is in Lithuania alterum quendam Franciscum Davidis, quantum in se fuit, jam excitavit, & provinciae illius Ecclesias suo veneno infecit, ab ipsisque Poloniae Ecclesiis jam fere divulsit ac separavit. Non igitur, ut tu arbitraris, cum in mea responsione ad ipsius librum, ut ejus plurima gravissimaque errata faciem omnibus conspicua essent, diligenter curavi, ejus infamia cumulanda delectatus sum, sed Ecclesiarum saluti non sine aliquo meo periculo prospicere, occasione oblata non sum cunctatus, nec porro, et tamen ne affirmare non dubito, attulerunt palam meo acuisti mortiferi, & exercendi in Christi Ecclesia, quo haud scio an nihil mihi a quoquam magis injuria objici potuerit, sive factum ipsum, sive animum meum, qui ex multis mei libri locis liquido apparet, spectare volueris. Relege, ni tibi molestum est, paulo diligentius praefationem meam procemium quartae partis, & quae in ejus, id est totius libri fine scripsi; initium quoque 46 ejus partis particulae vide atque considera; ea, quae supra ad mei defensionem attuli accuratius perpende; ipsum denique librum meum, si vis, & tibi vacat, perlege, eumque cum Palaeologi libro confer, atque compone, & sine dubio, quemadmodum aliis etiam optimis & modestissimis viris visum est, non modo maledicum me in ea responsione fuisse non dices, sed etiam sine quam modestum videri posse judicaris; praesertim, cum non meam ipsius privatam causam agerem, nec periculum esset, ne ulciscendi libidinem extra modestiae fines me rapuisse, dici posset. Ex hac facie, aut paulo tamis multa de maledicentia, quam in libro meo cunctis

apparere dixisti. Nam, quod inter cætera unde illa apparuit, id etiam commemorasti, in eo scriptum esse, Palæologum, quantum in ipso est, Christi regnum demoliri, miror te id maledicti loco ducere, quod meæ scriptionis potissimam causam statuo, quodque verissimum esse, ut ante dictum fuit, compluribus in locis vel demonstro, vel certe demonstrare conor. Atque hinc fiat, ut aliunde unquam, videri cuipiam possit, te in maleficentia mea, quæ nulla est, notanda, quoddam nimium tuum alios reprehendendi studium manifeste prodidisse. Sed jam ad aliam tuam reprehensionem transeamus.

Ais igitur, me nullo modo in responsione illa nomen meum reticere debuisse, atque adeo in Christianam charitatem, id reticendo peccasse. Id enim omnino significant verba illa tua, *quod ipse animo liberali & Christiano debuisti, &c.* Sed cur tandem nomen meum in responsione illa inscribere debui? Aut cur si id non feci tam graviter peccavi? Quia, inquis, *adversarius prodit aperte, tu larvatus.* Et addis, *Ingenuum semper fuit liberè fortiterque non occulte agere, atque artificiose.* Primum, cur me larvatum prodiisse dicas non equidem intelligo. Larvatus enim is prodit, qui alterius cujuspiam, sive veri, sive ficti, personam sumit, & pro alio quopiam se venditat. Qui vero nomen suum reticet, se alium esse quam vere sit, minime aut profitetur, aut præ se fert. Nam quid deinde artificiose agere appellas? Si enim artificiose pro callide atque astute dixisti, quænam calliditas & astutia hæc mea est, mei operis auctorem publicare nolle? Nonne ii etiam, qui animo sunt simplicissimo, idem facere consueverunt? At non, inquies, cum adversus quempiam nominatim scribunt. Istud, Marcelle, verum esse potest, ubi ipsi provocati & ultro id faciunt, non autem ubi vel adversarius prior aliqua ratione eos lacessivit, vel ipsi non sine necessitate aliqua eam provinciam capiunt. Occulte autem quidpiam boni agere hominem Christianum, non tantum posse, sed etiam debere, Christus ipse docet, qui nonnulla recte *facta* occulte fieri præcipit, atque in ipsis libris de religione scribendis multorum vere Christianorum hominum exemplo id ipsum comprobari nostra ætate vidimus, qui etiam, quod nomen suum ejusmodi libris à se conscriptis non addiderint, non modo damnati non sunt, sed & modestiæ, & prudentiæ, & nonnunquam etiam Christianæ charitatis laudem retulerunt. Quare vides quam frivolum sit dilemma illud tuum, *vel honestus est labor tuus, vel minus. Si primum cur nomen sibi omnino publicandum? Si secundum, cur aggrederis?* Quasi vero nulla sit alia justa causa silendi nomen suum, nisi quia labor minus honestus sit. Quid enim si, ut cætera non explicem, labor quamvis honestissimus, vulgo inhonestus habeatur? Quid si auctoris nomen, laborem alioqui et utilissimum sic gratissimum futurum, adeo invisum redditurum sit, ut pro utilitate damnum afferat, quoniamque id, quod optimum est, malum esse existimetur? Sed ais, omnino publicandum nomen tuum, id est, (ut ego interpretor) publicabitur. Concedo. Verum nunquam ita publicabitur, ut quod ad ea attinet, quæ modo dixi, idem sit, ac si in ipso libro inscriptum esset. Nulla igitur causa est, cur nomen meum reticuisse reprehendi debeat, nisi quid hoc adversario nocere possit ostenderis. Hic autem præter ea, quæ jam in ipsius libri præfatione dixi, sciendum est, me nequaquam id curasse, ne nomen meum à quoquam sciretur, præsertim vero ab ipso Palæologo, non tam propterea, quod difficile admodum id videbatur, quam ut Palæologus de me conquerendi ullam ne minimam quidem causam haberet. Et ob id, ut suo tempore notum fiet, in eo libro scribendo & publicando multa mea sponte fecisse, à multis invero rogatus non abstinui, ex quibus omnino factum iri videbam, ut, cum plerique alii, tum vero ipse Palæologus, me illius scriptorem fuisse, procul dubio cognosceret. Nolui tamen ob multas easque gravissimas causas, quas hoc loco supervacaneum est recitare, meum nomen ipse publicare. Hoc autem consilium meum nullo pacto mihi in ipso libro explicare licuit, sed ita loquendum mihi fuit, ac si meum nomen cum aliis omnibus, tum ipsi Palæologo, ignotum perpetuo fore cogitassem. Quanquam, si verba mea diligenter attendantur, nunquam dico, me nomen meum, vel Palæologo, vel cuipiam alii occultare voluisse, vel occultum fore sperasse; quod tu tamen tanquam rem ridiculam in me reprehendisti. Sed tantummodo, etiamsi id ita esset, quid ad me excusandum merito afferri posset, doceo atque demonstro.

Restat ultima libri mei reprehensio tua. De qua, si id dicam, quod sine dubio cæteri omnes judicabunt, vereor, ne tu de me alios judices, atque res ipsa est. Nam quid est, te obscuro, amico, quem nemini, cuique prodesse te velle profitearis, dicere, *Quanto judicio, quanta veritate in tuo libro disputes, tu videris.* Quid, inquam, illud est, nisi eum plane latificatum dimittere. Num forsitan putas, me, cum librum illum scriberem, nullum judicium adhibere in scribendo curasse, nullam veritatis rationem habuisse, aut certe de his parum cogitasse, ob eamque causam satis fore es arbitratus, si me ejusmodi verbis, ut hæc posthac diligentius curarem, commonefaceres? Quod si, ut quidem verisimile est, istarum rerum me potissimam rationem habuisse credis, nihilque dixisse, quod, summo cum judicio & veritate dictum esse non sperarem, sed tamen fallum aut plerisque, aut multis in locis me fuisse omnino censes, cur ipsos locos non profers? cur, ubi vel judicium, vel me veritas defecerit, non doces? Cur id *ne* indicas quidem? In iis, quæ vel leviora sunt, vel (si modo in ipsis erratum est) jam corrigi penitus nequeunt, apertissime loqueris, in gravioribus vero, & quæ aliquo modo emendari possunt, te nullo modo explicas. Itaque in eo ipso peccas, quod in me, pluribus tuæ Epistolæ locis reprehendis, quod levia atque inutilia consecter, gravioribus, & necessariis posthabitis. Sancte enim tibi polliceor, quidquid minus recte aut vere à me disputatum in eo libro fuisse ostenderis, id me primo quoque tempore, quacunque ratione potero, emendaturum, & si opus fuerit, publice etiam (ut dicitur) recantaturum.

Hactenus ad ea omnia me te respondisse arbitror, quæ de mea ad Jacobum Palæologum pro Racoviensibus responsione ad me scripsisti, & satis demonstrasse, nihil plane esse, cur vel consilium, & factum, vel opus illud meum tibi ita vehementer displicere debeat, ac mea causa sollicitum habere. Superest, ut ad quædam respondeam, de quibus me hujus rei occasione monendum censuisti.

Primum igitur ais, me in eo peccare, quod omnium est gravissimum, & à gravitate mea (sic enim loqueris) alienum. Nimium enim alacritatem meam esse in scribendis & publicandis meis libris.

Si hoc propter istam meam duntaxat pro Racoviensibus responsionem dicis, nimis facile de me, meisque moribus judicium fers. Nam præterquam, quod una hirundo, ut Græcum proverbium habet, non facit ver, erat tibi præterea animadvertendum, non posse me in hoc facto nimiæ alacritatis damnari, cum ego haud mea sponte librum illum conscripserim, sed, ut ante dictum est, eorum rogatu, quibus in re præsertim tam honesta, non obtemperare, plane religio mihi fuit. Scriptus est autem à me liber multo tardius, quam ipsi voluissent, publicatus vero non à me revera, sed ab ipsis, nec sine propter multas causas diutius ejus publicatio differri potuit. Sin autem propter aliquas alias meorum librorum scriptiones, & publicationes, istud de me dicis, quem ego, quæso, librum non modo admodum præmeditatus, sed etiam fere coactus non scripsi, aut quemnam alium adhuc publicavi? Quocirca plane immerito hujus rei nomine me condemnas, & omnino injuria me nimium mei amantem esse dicis, qui meos labores tam facile publicem

publicum. Neque in eo etiam recte sentis, quod quovis otio quo meo abripi me ad scribendum meos libros, affirmas. In eo porro sine dubio (ut verum esse fatear) egregie falleris, quod ad scribendum, & quae scripsi publicanda, fervido studio honestissimae laudis alliciar; cum nihil minus, quam de laude aliqua mihi apud homines comparanda cogitem. Nec inter ea, quae commemorasti, aliud, quam veritatis illustrandae studium ad scribendum me movet. Sed multo etiam magis id me movet quod a te prorsus reticetur, aliorum salutis ac Dei Christique gloriae desiderium; aliquando fore speranti, ut mei labores in publicum edantur, in quibus reconditiora quaedam ad rerum divinarum cognitionem pertinentia, quae jam divina benignitate mihi patefacta fuerunt, comprehensa atque explicata inveniuntur.

At deinde immodicum in disputatione aestum meum esse affirmas. Teque saepius me disputantem monere voluisse ait vel de re levi pugnantem, & clamoribus maximis omnia perturbantem. Hic vero, Marcelle, illud ingenue dicam, me tibi idem debere, quod aliis quibusdam amicis meis debeo, qui eadem ferme de re interdum me monuerunt. Quanquam eo plus tibi quam illis me debere agnosco, quod ipsi nec tam aperte aliud meum vitium mihi significarunt, neque id, quod tu deinde addis, addiderunt; sed illud prorsus me celarunt. Nec enim unquam me inter disputandum furere, mihi ne leviter quidem insinuarunt, qui vix me aliquando subirasci nisi sunt dicere. At tu me alicubi ad furorem devenire, idque levi de causa asseveras. Hoc profecto non leve est vitium, & nae summa ope niti decet, ut eo penitus liberer. Miror tamen, tibi haec de me visa fuisse, cum saepe inter nos disputationes de rebus non adeo levibus inciderint, & tamen non modo nec irasci me, nec furere, sed ne vocem quidem nimis extollere senseris; quin immo placidissime tecum agere, &, ut ita dicam, modestissime, nonnunquam potueris animadvertere. Nec me tecum loquentem aestu quodam commoveri unquam, ni fallor, vidisti, nisi fortasse, cum, te tacente, nec adversante, perpetua oratione usus, de re aliqua gravissima ad Christianam religionem spectante dissererem. Quod certe vel vitium censeri non debet; vel non illud est quod hoc loco in me reprehendis. Cum nonnullis praeterea aliis idem mihi saepe usu venit, ut quamvis de rebus gravibus cum illis contenderim, tamen sedatissime & pacatissime id fecerim. Cum nullis tamen rursus aliter mihi contigisse fateor, atque ut arbitror, cum plerisque, inter quos & etiam fuerunt, quibus cum me majorem, quam cum aliis modestiam prae me ferre debere optime noveram. Id quod mihi ipsi argumentum est evidentissimum, etiamsi ejus rei nulla alia praeterea aperta indicia haberem, id non immodestia aliqua mea revera factum fuisse, sed disputandi illo ardore quodam, qui, nulla personarum ratione habita, nunc magis, nunc vero minus accenditur, interdum etiam prorsus non existit; pro ut ii, qui cum disputo, mihi disputandi ratione sua harum rerum causam quandam dederint. Illud quidquid tibi visum fuerit, confidenter affirmare possum, me inter disputandum commoveri quidem saepissime aliqua ratione, id tamen dolore fieri, quod adversarius veritatem, ut mihi videtur, agnoscere & amplecti nolit. Alieno autem animo me turbari, aut irasci, vel perraro, vel fortasse nunquam contingere. Utcumque sit, tibi immortales pro admonitione tua gratias ago. Namque ea, ut spero, fiet, ut posthac nemo me in disputando moderatum non esse merito affirmare possit.

Addis, vos illic etiam in me desiderare, ut minus mihi blandiar. Scio autem id ab aliis quoque nonnullis desideratum fuisse. Sed profecto vereor, ut & vos, & illi me satis recte noverint. Nam ego mihi ipsi optimus sum testis, me a vitio illo procul abesse. Atqui cur tamen & vos, & illi aliter senseritis, statim explicabo, si prius illud monuero, extra religionis negotium nemini me fortasse negaturum, videri me de me ipso satis humiliter sentire. At in religionis negotio longe secus videtur. Causa est, non quod ego mei ipsius opinione aliqua inflatus sim, aut meliora, & monenti, & docenti acquiescere nolim; sed quod cum compertissimum habeam, alios adhuc multis in erroribus versari, ex quibus Deus bonitate sua me penitus exemerit, cumque primis mihi summam quandam ingenuitatem (si mihi fas de me ipso hoc praedicare) quam mihi natura indidit, Deus pietatem aliquam cordi meo inseverit, nulla ratione fieri potest, ut saepissime cum de religione agitur, a caeteris non aperte dissentiam, sententiamque meam arcte retineam, sive in ipsis dogmatibus, sive in dogmatum probationibus, sive in divinarum literarum interpretationibus, sive in veritatis patefaciendae via atque ratione, sive quacunque alia in re, ubi de Dei Christique gloria, & animarum salute agitur. In reliquis enim facile concedo, & aliis assentiri videor. Nec porro quenquam hodie esse arbitror, qui in tot ac tantis Christianae religionis placitis a reliquis hominibus dissentiat, in quot quamplurimis ego dissentio, & tamen cum pluribus conveniat, eosque pro fratribus agnoscere me sit paratior. Neminem vero adhuc reperi ex iis, qui me mihi nimis blandiri putabant, qui, scriptis meis diligenter lectis & consideratis, vel sententiam istam de me suam plane non mutaverit, vel saltem paulo aliter de me & sentire, & loqui non coeperit.

Ac postremo me mones, ut ingenuis cognoscam, quo me vocat, invitet, ac fere impellat officium boni Christiani. Ais enim mei officii esse de aliis rebus scribere, quam de quibus scribo, nec debere me fenestellas aut pavimenta exornare, sed fundamenta confirmare, locos illos quos novi, mihi examinandos esse, inque omne studium atque ingenium meum esse conferendum. Verum, cum haec dicis Marcelle, non animadvertis te fenestellarum, & pavimentorum ornamentum id appellare, quod stabilimentum parietis aedificii est, sine quo nullo modo aedificium consistere potest. Jesu Christi praecepta recte tenere paries est, isque praecipuus totius Christianae disciplinae, sine quo ipsa concidat necesse est. Atqui de Christi praeceptis, quae, qualiaque sint, ut ante ostendum fuit, agitur potissimum in libro meo. Itaque non fenestellas ego, aut pavimenta exorno; sed ipsum parietem stabilio, vel certe, qualis super fundamentum paries extrui debeat, demonstro. Nam de vero fundamento alibi, id est, in Disputatione mea de Jesu Christo Servatore uberrime explico. Neque enim fundamentum illud est, quod tu putas. Sed non est hic ea de re disserendi locus. Fac enim illud esse fundamentum, quod tu intelligis; Dico per me nec stare, nec stetisse, quominus illud fundamentum, quantum in me est, confirmetur. Locos illos examinare institueram, sed cum meus examinandi modus minus placeret, coactus fui ab incepto desistere. Iterum opus aggredi ac persequi volui. Visum est propter librorum penuriam me frustra id tentaturum. Itaque distinendum fuit. Interim ejus fundamenti confirmandi multo & brevior, & tutior, & ab omni invidia alienior via, quam illorum locorum examinatio sit, commodum sese offert. Hoc est refutandis Francisci Davidis scriptis, de adoratione & invocatione Christi scribere; Qua ego in re, & jam satis desudaveram, & denuo desudaturus eram. Hoc ipse animadverteram, illico, ut hanc viam ingrederemur, nec tantam occasionem aspernaremur, ait alibi frustra, monere non cesso. Verum aliis partim fortasse non ita visum est, partim commodius tempus expectare placuit. Quare nihildum actum est, sed jam, ut spero, aliquid agetur. Praeterea, an non Volano iterum respondendum erit? An non credendum est, in ea responsione praecipuos omnes locos examinandos fore? Examinandi erant sine dubio, idque

propter adversarium, & diligentius, & nervosius, & ad tempora nostra accommodatius fiet, quam si ad nostra sponte faceremus. Denique ego ad omnia paratus sum, & patrono illi meo singulari nihil me non debere agnosco. Quocirca nullum, quem is me subire jusserit, honestum laborem unquam recusabo. Sed vereor, ne ille postea meum opus non probet, & frustra omnino me laborasse sentiam. Id quod mihi (fateor) ob temporis occasionisque jacturam, in tanta hujus vitae brevitate atque incertitudine, molestissimum acciderit. Quod si spes aliqua certa affulgeat, me non frustra laboraturum summam in hoc praesenti saeculo felicitatem me adeptum fuisse existimavero, quod dum Dei gloriae, proximorumque saluti inservio, tanto simul patrono de meque optime merito satisfecero.

Haec sunt Squarcialupe, quae mihi ad tuas reprehensiones & monitiones respondenda esse judicavi. Ad quae scribenda tantum abest ut invitus accesserim, ut ne ab initio quidem, dum tuam Epistolam legerem, tibi vel minimum succensuerim, nec opinionem hac in re tuam ulla ex parte fefellerim. Nam si sonti ira tribueres, quod saepe scilicet me defendendo, & non tamquam graves in me sive monendo, sive reprehendendo, lapsus tuos demonstro, multo gravius errares quam ego, si tibi iratus essem. Quanquam vix fieri posse videtur, ut quivis alius nedum is ipse ad quem ea scripta sit, ejusmodi Epistolam sine stomacho legere queat. Ostendi ego illam quibusdam ex amicis meis, ut quid agere, quave ratione me tecum gerere deberem, consulere possent. Stomachati plane sunt, nec defuerunt qui affirmarent, eam responsio prorsus indignam esse. Nam quid aliud est, dicebant, te non amplius integre, alienos labores ac vigilias tam curiose quodam modo atque avide reprehendere & castigare, quam vel male se erga illum affectum esse prodere, vel cum illo rixandi, & altercandi causas quaerere, vel denique illam modestia atque patientia ad suum ingenium ostentandum, sibique indulgendum abuti velle? Ego tamen, ut in principio dixi, & de te multo aliter existimo, & nulla ratione, nisi tui ipsius causa, sum commotus; tametsi & insaniae fere exprobratae, & maledicentiae manifestae, ut alia nonnulla praeteream, me aperte insimulaveris. Nec sine obscure, me in responsione illa ad Palaeologum arroganter, temere, insolenter, inique, turpiter me gessisse dixeris. Cum enim, vel qui dictum est majore, vel contra, modeste, considerate, placide, rite, atque cum summa verecundia nos cum adversario pugnare dixeris, & statim subjunxeris; *Quid porro de te judicas Fausto in hac parte?* Quis non videt, te voluisse dicere, me non posteriore, sed priore modo cum Palaeologo pugnasse? Etenim, cum perspicuum sit, te de volumine monere, vel reprehendere voluisse. Sed non possis, ut me posteriore ratione in pugna versum fuisse dicere voluerit. Namque, alteruter te qui statuis, necesse esse, ipse praedixeras. Hacsane, Marcelle, si non abunde animi mei moderationem perspicere potest qui abs te tam acerbe objurgatus, vel contumelia potius lacessitus, nihil tamen, ut arbitror, satis placide responderim, neque stili tui acerbitatem quodammodo tibi reddere non recusaverim.

Caeterum, quod ais, te mea omnia publicaturum, quae contra Beccarium scripsissem, nisi prius ipsum autem meum ad incudem poliendi impetravero, est quod tibi quidem immensas gratias agam, qui & tantum mihi tribuas, quantum ego mihi nihil posse prorsus non agnosco, & maxime benevolum in me animum tuum aperte declares, cum me tanto honore afficere cogitas. Verum, si recte me reprehendendum abs te fuisse existimas, quod Palaeologum tantum virum ultro lacessere non dubitaverim, vide ne tu in Beza tanto viro ultro lacessendo, tuo ipsius testimonio gravius erres, nec porro ulla sint opus tuum dignum videatur. Nam etsi ego tecum comparandus non sum, ne Palaeologus quidem cum Beza comparandus est. Ut alia multa hic non repetam, quae factum meum tales excusare possint, tuum autem (si modo justa est reprehensio) ita nihil ullo modo possint. Quippe quae cum eo nihil commune habeant. Sed haec scilicet in mariam. Ego, non ut ea perpoliam, sed ut inde doctior fiam, tua scripta libentissime semper legero. Vale & me ama, teque à me amari, ac propter singulares & animi, & ingenii tui dotes suspici, atque observari, tibi plane persuadeas. Cracoviae 20 Novembris. 1581.

Tui studiosissimus F. S.

E P I S T O L A F. S. S.

Ad Phil. B., qua ipsius literis respondetur, in quibus probare conabatur, nullum in humanis actionibus poena aut vituperatione dignum esse peccatum.

F. S. S. Phil. B., philosopho S. D.

SI mihi tecum, eruditissime B., res non esset, id est, cum homine humanissimo meique amantissimo, pluribus negligentiam meam excusarem, quod ad literas tuas elegantissimas, eruditionisque plenissimas, Cal. Septembris Pasocii datas nihil hactenus responderim. Sed humanitas summa amorque in me tuus singularis, qui per seipse errores meos facile excusat, non patitur, ut multis hic tecum agam. Quin jubet satis esse, si tibi dixero, (id quod res est) me paullo post quam tuas literas accepi, certiorem factum fuisse, usum meorum bonorum, quae omnia in patria habeo, ademptum mihi esse, & propediem ipsa quoque bona mihi ereptum iri. Quae res adeo totum vitae meae statum ac rationes perturbavit, ut necesse fuerit, me plurimis cogitationibus a me ipso quodammodo aliquamdiu distrahi atque divelli. Cui rei accessit, quod affinis tuus Johannes Baptista Cettis, qui mihi literas tuas reddiderat, & cui tibi reddendas curaturo dandae erant literae ad te meae, eo toto ferme hoc tempore Cracovia longe abfuit in Lithuania. Nunc vero, cum & is ad nos reversus fuerit, & turbulentae illae meae cogitationes maxima ex parte conquieverint, nulla ratione committendum putavi, quin tibi responderem, & quid porro, quam ipse veritatem esse, fortasse agnoscis, asserendi & confirmandi adversus ea, quae antea a te contra disputata sunt, dici posse credam; libere, ut soleo, significarem, & interim sententiam hac tota de re meam dilucidius tibi aperirem.

Sentio igitur, in hac quaestione, utrum in humanis actionibus ejusmodi error esse queat, qui dignus sit vituperatione, quod nos Christiani peccatum vulgo appellamus, distinctionem quandam bonorum adhibendam esse; cum certum sit, neminem quidquam agere, nisi alicujus boni causa. Solent autem bona omnia tripartito dividi; in delectabilia, utilia,

utilia, & honesta. Hancque partitionem mihi quoque abs te tribui, animadverti; quam tamen ego, præsertim ut ea intelligi consuevit, nunquam probare potui. Est enim in ea vel defectus insignis, vel magna confusio, per fallaciam, quam παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν vocant. Nam quæ vel ea non complectitur bonum illud, quod alio modo Rectum appellari potest; aut si complectitur, id sub Honesti nomine comprehendit. Quod nomen modo hoc ipsum Rectum, modo id, quod ad decus & honorem pertinet, significat. Et sic per hanc ὁμωνυμίαν duo bonorum genera confundit admodum inter se diversa. Quamobrem aliter omnino sunt distinguenda bona. Et quemadmodum videmus, fere omnem bonorum divisionem, ut ajunt, bimembrem primo esse, sic in duo genera primum bona distribuenda sunt. Quorum unum sit eorum, quæ bona sunt absolute ac per se, id est etiam citra id, quod cuiquam boni quidquam afferant; alterum vero eorum, quæ bona sunt relative, ut ita dicam, & quatenus ipsa habenti aliquid boni afferunt. Ad prius genus pertinent ea, quæ paullo ante indicavi; id est, quidquid rectum est, & cum vera virtute consentiens. Ad posterius vero tripartita illa jam commemorata divisio spectat; sed ita, ut Honestorum nomine ea tantum intelligantur, quæ ad decus & honorem pertinent. Quamvis fortasse ne sic quidem vitio careat. Verum id ad propositam quæstionem nihil facit. Decus autem & honorem intelligo eum, qui hominum opinione constat, atque, ut Aristoteles ait, magis in honorante videtur esse, quam in honorato. Hac bonorum distinctione proposita, animadvertendum est præterea, quod quemadmodum sunt in nobis duæ animæ potentiæ, ex quibus tanquam ex duobus diversis fontibus, diversæ actiones nostræ originem ducunt, mens seu ratio superior, & appetitus, qui in homine, quatenus menti opponitur, inferiorem rationem complectitur, qua tamen ne bestiæ quidem ipsæ penitus destitutæ videntur; sic unusquisque, cum aliquid agit, modo hujus, modo illius ex prædictis duobus bonorum generibus rationem habet; prout vel mente, quam nos, plerosque alios secuti, rationem simpliciter appellabimus, vel appetitu ducitur. Illa enim ad prius illud genus, hic vero ad posterius nos impellit; quæ cum sæpe inter se ita pugnent, aut certe pugnare videantur, & necesse sit, si alterum eligatur, alterum omitti, magna vel saltem aliqua in nobis ipsis, dum quid eligere volumus, altercatio oriri solet, appetitu videlicet ad hoc, ratione vero ad illud nos trahente. Quæ rationis tractio cum nihil aliud sit, quam suasio ad illud, quod omnibus aliis rebus anteponendum esse, quicunque mente non sit captus, confitetur (si quidem omnes sana mente id, quod rectum sit, cunctis aliis anteferendum; id est, potius faciendum agnoscunt) tractio vero appetitus sit suasio ad illud, quod nobis bonum est, aut esse videtur; certe qui appetitui, non autem rationi trahenti, obsequitur, peccare dicendus est. Sicut enim is, qui suum ipsius bonum spernit, ut id sequatur, quod potius sequendum est, dignus est laude; sic, qui id, quod potius est sequendum, spernit, ut suum ipsius bonum sequatur, vituperatione est dignus. His ita breviter expositis, ac rei veritate & causa indicata, consentaneum est, ut ad ea respondeam, quæ tu contra affers. Primum igitur axioma illud ponis, omnia bonum appetunt, ergo eligunt. Atque hinc concludis, neminem peccare; quia videlicet ex prædictis necessario sequitur, unumquemque bonum eligere, seu verum sive apparens. Electio autem mala, per se ipsa peccatum non facit; sed ipsius modus. Quod ad axioma illud attinet, fateor id verum esse, si boni appellatione illud bonum intelligatur, quod Relativum bonum nominavi. Unusquisque enim, sine dubio, appetit illud, quod ipsi sit bonum, idque per se ipsum. At bonum absolute, id est Rectum, quatenus tantummodo est rectum, & sic per se ipsum, ob idque quoque appeti nequaquam concedo. Immo hic, si proprie loqui velimus, ne locus quidem appetitui est. Sed & ego præterea id, quod infers, si appetunt, ergo eligunt, quamvis id tibi patere videatur. Possumus enim aliquid appetere, nec tamen eligere; rationi nimirum non autem appetitui, ut ante dictum est, obsequentes. Quod si verum esset, quicquid appetimus id etiam eligi, nec aliter fieri posset; profecto, quicquid esset illud, quod appeteretur, sive bonum, sive malum, sive appetenti ita videretur, sive secus, nullus peccato esset locus. Ubi enim aliter fieri nequit, ibi nullum nec laus nec vituperatio locum habet; eoque nec peccatum, quod a vituperatione sejungi non potest. Ex quo apparet, nihil necesse fuisse, ut axioma illud poneres; sed satis fuisset, si dixisses, Quicquid appetitur, etiam necessario eligitur. Ergo nullus peccat. Consecutio enim fuisset optima, ejusque ratio manifesta. Si modo id verum esset, quod tu pro concesso tacite sumis, nihil eligi, quod prius non appetitur. Quanquam fatendum est, quod quidquid peccati speciem habet, circa res, quæ appetitu fiunt, versatur. Sed tu alterum voluisti argumentatione tua id potissimum probare, nos in agendo illud sequi, quod bonum sit; unde videlicet perspicuum fiat, nos peccare non posse. Quis enim eum peccare dicat, qui bonum in suis actionibus sequatur? Atqui in hoc duplex est τῆς ὁμωνυμίας fallacia. Quarum alteram ipse sensisti, cuique occurrere es conatus; alteram ego paullo ante indicavi. Ea, cui tu occurrere tentasti, in eo est, quod bonum aliud est verum, aliud, ut loqueris, apparens; & de vero, non autem de apparente bono rectissime dicitur, quod, quisquis illud in suis actionibus sequatur, non peccat, si modo (& hic altera est a me indicata fallacia) de absoluto, non autem, ut tuum axioma intelligi debet, de relativo bono loquamur. Neque enim propterea quis a vituperatione in actionibus suis abest, quod in eis id sequatur, quod sibi est bonum, ni simul quoque sit rectum. Ex quo solo fit, ut vel laudem actionis mereamur, vel saltem vituperationi non simus obnoxii. Jam ratio, qua priori τῆς ὁμωνυμίας fallaciæ obviam ire voluisti, probanda neutiquam mihi videtur. Siquidem ea regula, quam statuis, electionem malam non facere peccatum, sed modum, non est perpetuo vera. Nisi enim quis, cum malum eligit, putans, se eligere bonum, ignorantiæ suæ justam aliquam causam habeat, peccat: licet non tam graviter, ut is, qui novit, se malum eligere. Qua de re videndum est, quid scribat Aristoteles lib. 5. Ethicorum. Nam id, quod tu ex libro 5. ad regulam istam constituendam affers, de iis, qui, justa agentes, nec tamen modo quodam & fine, juste agere non censentur, te juvare non potest. Contrariorum enim, (ut vulgo hæc regula intelligitur) tunc eadem est disciplina, cum utrobique eadem ratio locum habet. Quod hic minime contingit. Nam ratio non justæ ignorationis nullum locum habet ad concludendum, eum, qui justa agit, licet non eo modo & fine quo debet, juste tamen agere; quem omnino habet, ut dixi, ad demonstrandum, eum, qui mala eligit, aut facit, licet non eo fine, ut male agat, vel saltem sciens se male agere, peccare tamen & vituperatione dignum esse. Non esse autem horum contrariorum in hac ipsa re, qua de agimus, eandem disciplinam, vel id ostendere videtur, quod, ut pecces, satis est sine ulla controversia, si scias te malum aliquid committere, etiamsi in alium finem, quam, ut leges infringas, id committas. Sed, ut juste agas, non satis est, si scias, te justa facere, nisi præterea idcirco ea facias, ut legibus pareas. Quin etiam vix quenquam negaturum arbitror, ad juste agendum bonam mentem seu (quam vocant) bonam intentionem non esse satis. Cum tamen ad peccandum mala mens sufficientissima esse videatur. De loco Platonis in Symp. quem ad eandem tuam regulam stabiliendam citasti, nihil affirmare ausim, cum librum non habeam. Sed quantum ex verbis ipsis, quæ protulisti, intelligi potest, apparet,

Pla-

Plurimum ibi de iis loqui actionibus, quæ per se sunt indifferentes, id est, nec bonæ nec malæ. Quales sunt illæ quæ ibi commemorantur, bibere, canere, colloqui. In his enim modus tantum est, qui eas malas, vel bonas efficit. Id quod nostri quoque theologi confitentur. Verum nos inquirimus de actionibus per se malis. Nec, utrum illæ sint malæ necne, dubitamus. Sed quandoquidem malæ sint, quærimus, an is peccet, qui ita agit, credens interim se bene agere; sive, an is peccet, qui malum eligit, cum putet, se eligere bonum. Itaque tandem pluribus de causis non videtur argumentum tuum recte conclusum, aut ullam vim habere ad persuadendum, neminem esse, qui peccet. Verumtamen ea examinanda sunt, quæ, tanquam ad meas exceptiones responsurus, deinceps addis. In his enim major aliqua vis, quam in ipso argumento, esse fortasse potest. Ais igitur, dicere, nobis insitum esse, ut in mala rapiamur, cum tamen intelligamus, honestum præeligendum esse, nihil aliud videri, quam illud verissimum principium funditus evertere. *Quomodo enim*, inquis, *omnia bonum appetunt, si quod præeligendum, & consequenter majus bonum est, non etiam magis appetitur?* Hic Utilis nomine, si velis contra me loqui, necesse est omnino bonum intelligere, quod Relativum nominavi; Honesti vero, quod per se bonum dixi. Jam nihil omnino absurdi in eo est, ut quis cognoscat, aliquid fieri potius debere, & interim tamen quidpiam aliud sibi magis bonum esse existimet; immo illud sibi malum, hoc vero bonum esse credat; unde fiat, ut hoc faciat, illud vero omittat. Nam & quotidiana ipsa experientia atque usus id nos plus satis docet. Et hinc est vulgatissimum illud apud Poetam, quod jam diu in proverbium abiit, *Video meliora proboque; Deteriora sequor.* Melius enim & Deterius hic eadem ratione dicuntur. Et Deteriora vocantur, quæ prava sunt, & absolute mala; quemadmodum Meliora, quæ sunt recta, & absolute bona. Sed durum mihi videtur, quenquam aliquid potius eligendum, censere, & id tamen non magis expetere. Fallacia τῆς ὁμωνυμίας hic quoque, ni fallor, est. Siquidem verbum Eligendi duplicem significationem habere potest; prout vel ipsius eligentis ratio habetur, vel non habetur. Aliud enim est sibi eligere, aliud vero simpliciter Eligere. Sæpissime autem verbum Eligendi, licet simpliciter positum, sibi Eligendi, significationem habet. Si igitur hoc sensu verbum illud hic usurpatur, fateor honestum, id est rectum seu per se bonum à nobis præ relativo bono eligendum non intelligi, quin magis etiam expetatur. Verum hoc sensu non intelligimus, honestum potius eligendum esse, nisi prius nobis persuademus, illud, bonum nobis futurum. Quod si aliquando, quamvis ita nobis persuasum non sit, tamen id potius faciamus; hoc non ideo fit, quia illud nobis ipsis potius eligendum intelligamus, & sic etiam magis expetamus; sed quia nihilominus faciendum omnino esse nobis persuademus, & sic illud altera illa, id est absoluta verbi Eligendi significatione potius eligendum intelligimus. Quæ significatio in verbo Græco προαιρεῖσθαι, quo & Aristoteles, & alii in universa de moribus tractatione utuntur, quodque ipse, ut arbitror, præeligendi verbo reddere voluisti, aliquanto magis conspicua est, eaque sine dubio, non autem priore illa, quam Relativam nominare possumus; (idem enim hic nimirum, quod in bonis, quæ electionis sunt objecta, accidere necesse est) prædicti scriptores verbum illud usurpant. Hac igitur verbi Eligendi non relativa, sed absoluta significatione retenta, nulla est repugnantia inter hæc duo, aliquid præeligendum seu potius eligendum intelligere, aut etiam reipsa eligere, & tamen aliud quippiam magis expetere. Hoc enim appetitus, ut ipsum verbum indicat, omnino est; illud vero rationis. Hoc bonum relativum prorsus requirit; illud absoluto bono satis habet. M. Attilius Regulus, cum ad exquisita supplicia, ut ait Cicero, sciens prudens Carthaginem Roma proficisceretur, nec ingressus sane, nec profectionem illam expetebat; nisi forte de ægrotante aliquo bono, quod ex ratione adepturus esset, cogitabat. Sed, ut verisimile est, apud suam in sua patria, quam tantopere diligebat, & esse, & quam clarissime felix vivere plurimum & potissimum cupiebat. Vicit tamen recta faciendi firma opinio sui ipsius boni hactenus vehementemque cupiditatem. Quamobrem, quod postmodum infers, bonum per se expeti, & idcirco quod majus bonum sit, magis etiam expeti necesse esse, verissimum est, si de bono relativo loquamur, quemadmodum te hic loqui planum facit illud, quod deinde subjungis de perfectione, quam is, qui bonum aliquod appetit, ex eo quærat. Alioqui, quod rectum est, magis bonum censebitur, quam id quod duntaxat nobis est bonum, id est dignitas ac præstantia. Nec tamen magis expetetur hoc, quam illud. Immo illud, si proprie loqui velimus, expetetur, hoc vero minime, donec aliqua ratione constiterit, id, quod rectum est, facienti bonum etiam esse. Atque, ut illam alteram quandam ὁμωνυμίαν vitemus, animadvertendum est, me verbum expetere in verbis tuis pro appetere accipere. Quemadmodum illud à te ipso acceptum fuisse necesse est, nisi in tua ratiocinatione terminos, quod aiunt, mutatos esse dicamus. Hoc autem dico, quia alioqui nonnulla inter hæc duo verba (ut opinor) differentia est. Quandoquidem expetendi verbum non modo, ut illud, appetitum, id est cupiditatem (ut semper sonat verbum appetendi) alicujus rei sibi bonæ, sed simplex etiam quoddam alicujus rei eligendæ (jam enim in quem sensum eligendi verbum hic accipi debeat dictum est) propositum significare potest. Nam secundum hanc significationem potest quidpiam non solum potius eligendum videri, sed etiam magis expeti, nec tamen fieri. Cupiditate nimirum alicujus existimati boni sibi ad aliud quidpiam faciendum impellente. Quod nullo modo verum esse poterit, si appetitus ipso verbo expetendi significetur. Deinde, si hæc duo simul jungantur, ut quidpiam potius eligendum censeatur, & simul magis, ut majus sibi bonum appetatur, necesse est etiam, ut id omnino fiat; cum nihil sit, quod ad id faciendum non impellat. Si Aristoteles, qui in libro 7. Ethicorum hanc, quam in 3 etiam libro attigit, perdifficilem quæstionem tractat, quomodo, præsente scientia possit quis esse incontinens, inter scientiam recti, & sibi boni, interve bonum per se, & bonum relativum apertius distinxisset, facilius ejus solutionem vel intellexisset ipse, vel certe nobis tradidisset. Nunc quia non aperte satis distinguit, non parum obscure, ut mihi quidem videtur ac perplexe loquitur. Concludit tamen fateor satis perspicue à cupiditate scientiam obscurari, & hominem vehementer cupidum mentis quodammodo impotem fieri; ut furiosis & temulentis, aut etiam dormientibus contingit. Quod etiamsi verum esse concessero (neque enim, ut ingenue loquar, id mihi plane probatur, & cum quibusdam aliis, quæ idem Aristoteles in eodem opere dicit, parum convenire videri potest) non tamen sequitur, recti scientiam, & sic, quod id fieri debeat, firmam opinionem cum incontinentia consistere nullo modo posse. Consistit enim ex mente ipsius Aristotelis eodem loco saltem ab initio, donec scilicet incontinentia obtineat. Qua scientia adhuc permanente, posset quis incontinentiæ obsistere. Et propterea nisi id faciat, peccat. Neque excusatur, si postea eo devenit, ut hujus scientiæ usum jam non habeat. Id enim ipsius culpa est factum. Cæterum, quod ex sententia Platonis statuis, omnem mali electionem ab ignoratione proficisci, unde constare posse, nullum esse crimen in eo, qui malum eligit; ubi enim ignoratio, ibi nulla culpa videtur esse. Ad hoc, inquam, respondeo, si ignorationis nomine ea tantum ignoratio intelligitur, qua, aliquid pravum esse, ignoramus, Platonicam illam opinionem minime veram esse. Cum certissimum

sit,

sit, quemadmodum multi latrones gravissime delinquunt, quod quid gravium, quid vetitum sit ignorant, unde merito eorum sententia illa arte afferta, quae est apud Comicum, Homine imperito nihil quidquam injustius; sic complures multa faciunt sive eligunt, non ignorantes interim, ea prava esse, nec porro fieri debere. Hinc apparet, nullo modo admittendum esse, quod ait, malitia iam agere non posse, quia mala semper obtineat rationem boni. Illud enim bonum, cujus rationem sibi actionis obtinet, plerumque non opponitur malitiae. Siquidem plerumque bonum illud, non id, quod rectum alioqui dicitur, & bonum per se a me appellatur, sed relativum est bonum. Neque vero ea ratio, quam ex ipso Platone in Menone affert, quidquam contra hanc manifestissimam veritatem concludit. Quod enim ait, unumquemque arbitrari mala obesse, falsissimum est, si Mala, prava significant. Quid enim impedit, quominus quis arbitretur, exempli causa, latrocinium rem esse summopere pravam, & tamen ex eo se maximam utilitatem consecuturum existimet? Quapropter, quod infert, neminem miserum esse velle, nullum locum hic habet, cum opinione hominum, ex pravitate miseriam consequi, minime sit necessarium. Quanquam, neminem miserum esse velle, verum quidem omnino est, si per se tantum; sed non est omnino verum, si per accidens quoque id intelligi debeat. Tantum enim in quibusdam (ut fortassis in Regulo habuit, de quo supra dixi) rectum atque honestum vim habet, ut potius ea eligant, & faciant, ex quibus se miseros fore opinantur, etiamsi ipsam miseriam per se alioqui summe oderint, quam ut ab eo, quod rectum & honestum esse existimant, quidquam recedere velint. Quod si Ignorantiae nomine ea etiam ignoratio intelligitur, qua nescimus, mala, id est prava nobis obesse, verissima est opinio illa Platonis, omnem mali electionem ab ignoratione proficisci. Pro concesso enim sumo (quod & disputatio nostra requirit, & ut alioqui frustra Platonis dicta commemorassem) Platonem hic Malorum nomine Prava intelligere. ea enim ideo eligi quispiam, vel quia ignorat esse prava, vel quia noxia esse non novit, tametsi ipse Plato ejus ignorationis tantum, quod sint noxia, videtur rationem habuisse. Neque quia fortassis quaerebat non simpliciter, cur eligantur prava; sed cur eligantur, etiamsi prava esse cognoscantur. Et inquit causam esse, quia ignoratur, quod sint mala; plena quadam significatione hoc loco Malorum nomen usurpans; ut videlicet ea significet, quae prorsus sint mala, id est non solum prava sed etiam noxia. Namque in hunc sensum eo nomine accepto, quisquis ignorat, prava sibi obfutura, is simul ignorat, prava esse mala; quamvis interea sciat esse prava, & idcirco minime fieri debere. Si enim, quemadmodum hoc scit, sic etiam sciret, ea sibi obfutura, fieri non posset, ut ea eligeret. Itaque ex hac veri datur, quod secum mala id est prava, afferunt, ignoratione, cum alioqui scientia ipsius pravitatis adsit, omnis electio malorum ejusmodi oritur; praesertim, cum hujus generis ignoratio latius etiam pateat, multo opinantibus praeterea iis, qui prava faciunt, ea multum sibi profutura. Quocirca merito, ut a te citatur, dictum est ab Euripide, maximam magnae ignorantiae esse imperitiae. Sed non excusat crimen ignoratio illa, quaecumque illa tandem sit, cum scientia illa, saltem a principio, adsit, quod prava sint prava, & idcirco fieri non debeant. Testimonium Aristotelis, quod citas ex lib.3. Ethicorum cap.5. quasi ille affirmet, neminem sponte esse malum, contrarium, meo judicio, plane probat. Nam ex duabus sententiis, quae ferme illo continuantur, *[illegible]*, alteram videri esse falsam, alteram autem veram: nempe falsam priorem, quod nemo sponte malus; posteriorem autem, quod nemo invitus, beatus, veram. Quemadmodum & antecedentia & sequentia verba apertissime ostendunt. Atque enim proxime dixerat, in nobis esse, ut fiant probi, aut improbi. Postea vero illico disserte scribit, beatum neminem invitum esse. De sententia Platonis ex lib.5. de legibus desumpta, quod scilicet nemo sponte sit injustus, nihil statuere possum, cum, ut dixi, Platonis opera ad manum non sint. Verumtamen conjicere licet, Platonem dicere voluisse, neminem eligere, ut injustus sit propter ipsam injustitiam: quod sane verissimum esse judico; nisi quis injuriae afficiendi nimia affectatione ita corruptus sit, ut ipsa injuria delectetur. Alioqui enim non per se quia injuria eligitur; sed per accidens, aut secundum quid; quatenus scilicet ex ea inferenda aliquid commodi aut capimus, aut, nos capere, credimus: atque hoc sensu verum etiam erit neminem, qui videlicet plane corruptus non sit, & homo quodammodo esse desierit, sponte esse malum. Malitia enim seu pravitas ipsa per se nequaquam eligitur; sed propter aliquod bonum, quod inde ad se redire homines arbitrantur. De sententia Galeni, quam profers, quasi is in libello de cognoscendis curandisque animi affectibus senserit, peccata hominum a falsa opinione proficisci, id est, ab eo, quod quis falso id rectum esse existimat, quod est pravum, nihil habeo, quod vel negem, vel affirmem; cum & libello illo, & omnibus Galeni libris destituar. Sed tamen crediderim, Galenum non intellexisse, hanc causam peccatorum esse perpetuam verum saepe fieri, ut ob falsam illam opinionem homines peccent, adeo, ut flagitiosissimi etiam homines, non quidem omnes, sed aliqui, se optimos esse arbitrentur, tametsi, ut ejus sententia a te refertur, de flagitiosissimis quibusque id se animadvertisse ille dicere. Namque, etiamsi (quod vix credo) ad hunc plane modum locutus fuerit ipse Galenus, tamen adhibendam ejus verbis interpretationem aliquam esse arbitror; ne alioqui id se animadvertisse eum dicentem faciamus, quod perspicue est falsum. Siquidem non flagitiosissimi modo homines, sed mediocriter etiam flagitiosi permulti, se non optimos, immo ne bonos quidem esse ingenue & fatentur, & agnoscunt; quamvis sua vitia non penitus perspecta habeant; praesertim si ea circa utilitates & honores versentur. Neque enim facile avarus aut ambitiosus, & quisquis iis vitiis laborat, quae, tamquam rivuli, ex his fontibus manant, sua vitia nota habent. Latent enim quodammodo vitia ista cum aliis ob causas, tum ob hanc, quod perpetuo hominis animum obsideant cupiditates istae. At, qui iis vitiis sunt dediti, quae circa voluptates versantur, ubi intemperantia & incontinentia manifestissimum apparet, & quaedam remissiones atque intercapedines ipsius cupiditatis dantur, facile ipsi sua vitia bene norunt. Ac complures etiam ex ipsis, ubi aut remisit, aut satiata cupiditas erit; quo modo vexabantur, seipsos graviter culpant atque accusant, eosque vehementer laudant, qui temperantes aut continentes sunt. Jam quod addis, non aliam ob causam fieri, ut, quod nunc nobis probatur, idem mox displiceat, nisi quod modo sub boni, modo sub mali ratione, sese nobis offerat; animadvertendum est, quid nobis aliquid probari, quidve displicere intelligas; quod item bonum, quod malum voces. Nam si nobis probari, idem apud te est, quod Reipsa a nobis eligi, Displicere autem, Reipsa, dico fieri posse, ut aliquid bonum nobis videatur, nec tamen id reipsa eligamus; sive Bonum, id, quod rectum sit, voces, sive id, quod nobis sit bonum. Quandoquidem & a recto reipsa eligendo, potest nos revocare opinio, quod id nobis nequaquam sit bonum; & ab eo, quod nobis bonum sit, retrahere potest persuasio, quod non sit rectum. Atque eadem prorsus est displicentiae & mali ratio. Sin autem, id nobis probari, intelligis, quod potius eligendum judicamus, displicere vero, quod vitandum; cum hoc judicium saepe effectus non consequatur, ut modo indicavi, & supra latius exposui, non potest hoc ad quaestionem nostram pertinere, in qua de ipsis actionibus disputamus. Sed

postremum

postremo sic, in nobis quidem uno & eodem tempore diversas sentiri appetitiones; accidere enim saepenumero, ut, quod sensus probet, ratio detestetur; nihil tamen obstare, quominus id eligatur, quod ratio bonum judicat; cum electio voluntatis sit, voluntas autem subjecto à ratione non distinguatur. Haec autem idcirco dicere videris, ut ostendas, quicquid contentionis in aliqua re eligenda in nobis oriatur, id tamen semper eligi, quod ratio eligendum judicat; & sic, quod apud nos boni respectu mali, vel majoris boni respectu minoris rationem habet. Et propterea nullum vituperationi in actionibus nostris locum esse. Atqui non omnis contentio, quae in nobis oritur circa alicujus rei electionem, inter rationem est, & sensum; immo vix contentio vocari potest ista. Simul atque enim aperte constiterit, aliquid, quod, exempli gratia, dulce gustatu est, esse mortiferum, non jam jubet sensus, ut id comedatur; sed rationi ostendenti vitam brevissimae delectationi anteponendam esse, protinus acquiescit. Quod si vel id mortiferum esse aperte non constet, vel nihilominus tamen sensus rationi repugnet, facile etiam fiet, ut non ratio sed sensus vincat. Nam quod asseris, voluntatem, cujus est electio, à ratione subjecto non distingui, id in ejusmodi rebus eligendis vere dictum esse potest de voluntate non corrupta neque decepta. Verum sensus objecto aliquo vehementer allectus, voluntatem corrumpere, aut decipere potens est. Contentio porro vera & potissima, quae in nobis oritur, cum de re aliqua eligenda quaeritur, non inter rationem istam, quae sensui opponitur, quaeque inferior ratio est, atque, ut dixi, hominis appetitu continetur, & bestiis quoque aliquo modo inest, sed inter superiorem rationem est, & appetitum cui haec ratio opponitur; quae nullo pacto eadem est subjecto cum voluntate, à qua electio pendet. Immo saepissime voluntas appetitui adhaerens id eligit, quod minime eligendum ratio superior judicabat; quamvis saepe etiam superiori rationi adhaerens id eligat, quod appetitus respuendum censebat. Adeo ut quis id ipsum interdum eligat, quod ipse sibi malum esse opinatur. Et contra id ipsum respuat, quod ipse sibi bonum esse putat. Nempe, quia, rectum esse, ut ita faciat, quemadmodum sibi persuadet, sic etiam re ipsa comprobare statuit. Tanta enim humanae voluntatis libertas & vis est, ut non bestiarum more illud tantum eligere cogatur homo, quod appetierit, quodve sibi bonum esse judicaverit; sed illud etiam eligere interdum possit, quod nec appetierit, & sibi malum esse censuerit; modo id rectum esse, arbitratus fuerit. Ex quo intelligi par est, humanam voluntatem, cujus est electio, cum ipsa ratione inferiore (haec enim sine dubio hominis bonum quaerit, & malum aspernatur) non esse simpliciter subjecto eandem, etiamsi nec corrupta nec decepta fuerit, sed ad ipsam rectitudinem conformata. Cujus rectitudinis quoniam bestiae, ut pote superiore ratione destitutae, capaces non sunt, propterea id solum sequuntur, quod, ut suum bonum, appetunt. Sed tu in tota disputatione tua hujus rectitudinis à suo ipsius bono distinctae nullam propemodum in homine ipso rationem habere videris, atque id demum rectum esse constituere, quod facienti futurum sit bonum, & quidquid homini tribuis, quod eum hac in re à bestiis secernere queat, id omne in exquisitiore sui boni cognitione, & cautione, ne sensus isti externi decipiant, collocare. Etenim illud ipsum, quod asseris, de iis, qui se, veritatis, ut inquis, tuendae causa, singulari exponunt certamini, nequaquam ad hanc rectitudinem pertinet. Quamvis enim ad bonum honestum aliquo modo hoc referas, [illegible] tamen id facis. Quandoquidem in tuis verbis, si ea vera esse debent, Honesti nomine non id, quod rectum, sed, ut sic dicerem, honoratum sit, intelligere oportet. Nec enim revera, ut ipsam veritatem tueatur exponet se quisquam ejusmodi discrimini; sed ut honorem decusque suum aut conservet, aut etiam augeat. Quare non recti, sed sui boni causa id facit. Ex quo fit, ut multi quantumvis norint, se injustam causam defendere, singulare certamen non modo provocati sed ipsi sua sponte subeant, & alios provocent. Fatear equidem, si hominis natura simpliciter & per se consideretur, id est, nullo cultu, nulla prorsus disciplina adhibita, facile fieri posse, ut recti & pravi à suo ipsius bono & malo distincti, aut nullum, aut exiguum discrimen homo habeat. Sed praeterquam quod ipsi homines seipsos erudierunt, atque excoluerunt, Deus etiam ab ipso initio humanum genus oraculis suis recti & pravi istius cognitione imbuit; cum prius admirabili plane consilio ei talem mentem indidisset, quae illum potius, quam sui ipsius boni & mali rationem habendam judicaret. Nam absque hoc profecto nec virtuti, nec vitio, eoque nec laudi, nec vituperationi, sive, quae haec consequuntur, praemio & poenae locus esse potuisset.

Haec erant B. praestantissime, quae in praesentia de tota hac quaestione ad te scribenda, tuisque argutis rationibus opponenda ducebam. Quae si minus tibi satis fecerint, haud sane mirabor; cum mihi neminem adhuc ex variis generis non paucis scriptoribus qui nodum hunc solvere tentarunt, legere contigerit, in quo non aliquid, idque magni, ut mihi quidem visum est, momenti desideraverim. Quanquam ita mihi (temere fortassis & arroganter) persuadeo, si quod sentio, plane etiam et perspicue eloqui possem, futurum, ut non tibi solum, qui & facili & excelso admodum es ingenio, aliisque tui similibus, sed etiam omnibus, qui nec plane rudes, nec pertinaces essent, meam sententiam & rationem tantae controversiae decidendae probarem. Mihi quidem ipsi, annos ab hinc circiter undecim, ex quo hac de re serio cogitare coepi, in dies magis adeo illam probavi, ut in clarissima veritatis luce jam dudum versari mihi videar, nec quidquam sit, quod in universa hac disputatione me suspensum ulla ex parte detineat. Utinam id tibi quoque aliquando eveniat. Quod profecto fiet, si ingenium eruditionemque tuam ad fundamentum totius moralis philosophiae, omnisque adeo pietatis & religionis (tum de eo, ut probe nosti, hic agitur) stabiliendum, non autem evertendum aut labefactandum converteris. Ut autem apertius videas, quam ego hujus quaestionis veritatem faciendam censeam, mitto tibi theses (ut vocant) quasdam meas, de causa & fundamentis in ipso homine fidei in Deum, quas à me extorserat quodammodo alia quaedam illius Itali nostri viri nobilis, cui mecum, ut scis, de religione parum convenit, eadem de re scriptae & mihi ab ipso, ut de eis coram amicis quibusdam disputaremus, oblatae; quae quamvis saepius tum ex privatis monitionibus meis, tum ex ipsis disputationibus nostris emendatae ab ipso & correctae fuerint, nullo tamen modo mihi satisfacere unquam potuerunt. Vale amice optime ac suavissime; & si quid fortasse, dum tuas rationes, & testimonia refellere ac diluere conor, imprudenti mihi excidit, quod tuum animum offendere queat, id amicitiae nostrae prorsus condonatum velis. Ex agro Pauliosiano 5 Cal. Jun. 1584.

AD

MATTHÆUM RADECIUM

Olim Secretarium Amplissimæ Reipublicæ Gedanensis.

EPISTOLA I.

Salutem à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo, &c.

QUatuor ab hinc dies redditæ sunt mihi, Domine ac frater in Domino plurimum colende, literæ tuæ penultima die mensis Augusti datæ: ad quas, simul atque otium aliquod sum nactus, respondendum mihi censui, quamvis nondum certum alium nuncium haberem. Videbam enim te, non tua solum sed aliorum etiam fratrum, qui isthic sunt, caussa vehementer cupere, ut primo quoque tempore, sententiam meam, de communione vestra nec ne instituenda, literis ad te datis, libere aperiam. Primum igitur summas gratias tibi ago, quod me nondum de facie notum tam amanter per literas prior salutare volueris, & me idem erga te facere cogitantem præveneris, ac diuturnam hac in re negligentiam meam mihi excusseris. Jamdiu enim, id est, ex eo tempore, quo Cracoviensibus fratribus de vobis aliquid significatum est, & pietas, & virtus tua mihi satis nota fuit. Quare tanti viri amicitiam mihi conciliare maximopere jam tum expetivi, sperans fore, ut ipsa amicitia nostra ad Dei gloriam, & nonnullorum salutem promovendam, non parum momenti, Deo ipso bene juvante, esset allatura. Et tamen, nisi sæpius sperassem, idque variis de caussis, futurum; ut isthuc ad vos proficiscerer, & aliquot diebus vobiscum essem, ego meis literis tuas antevertissem. Doleo equidem, me eum non esse, quem vos animo concepistis, nisi quod revera, ut de me audistis, nulli sectæ sum penitus addictus, & quamvis ad eam Ecclesiam, quatenus bona cum conscientia potui, me potissimum adjunxerim, quæ cæteris purior mihi est visa, non tamen alias vel condemno, vel ulla ratione aspernor, sed omnes, in quibus vox præceptorum Jesu Christi Domini nostri resonat, atque excolitur, licet in quibusdam dogmatis, quæ ad ipsa præcepta non pertinent, non recte sentire mihi videantur, pro veris Christi Ecclesiis agnosco, & quicunque eadem præcepta conservant, vera Christi membra esse statuo. Interim tamen eos minime probo, qui dogmatum religionis nostræ ad salutem non necessariorum veritatem inquirere negligunt. Sunt enim multa, licet non necessaria, tamen apprime utilia, & ex quibus bene cognitis fit, ut Jesu Christi præcepta (quæ in iis, ut dixi, universam Christianam pietatem pono) multo facilius serventur. Immo vigent hodie etiam in iis Ecclesiis, quæ præceptorum Christi veram cognitionem habent, dogmata quædam, quæ licet per sese salutem plane non adimant, tamen vix eorundem præceptorum conservationem admittunt, sine qua nulla salus esse potest: qualia sunt ea, quæ ad justificationem nostram, & divinam providentiam, humanasque vires, in pietatis negotio pertinent. Multo autem magis eos vitupero, qui cum ejusmodi dogmatum, quæ ad pietatem maxime conducunt, veritatem teneant, cum tamen non modo alios docere non studere, sed prorsus dissimulare, ac silentio supprimant; nec sese palam iis omnibus conjungunt, in quibus penes veram cognitionem mandatorum Christi, ea veritas retinetur. Verum longius evagor, quam propositum mihi fuerit. Itaque jam ad sententiam meam de communione vestra, nec ne instituenda exponendam accedo; quod ea libertate faciam, quam & tu à me requiris, & res ipsa omnino postulat. Ego igitur, nondum videre possum, quid vos à conveniendo, à precibus simul habendis, à verbo Dei in conventibus vestris explicando, & adhortationibus ad vitæ innocentiam & sanctitatem proponendis, à memoria denique mortis Christi pro nobis celebranda, retrahere debeat, cum hæc partim ab ipso Christo, ejusque Apostolis in perpetuum mandata & præcepta fuerint, partim ejusmodi sint, sine quibus, propter humanam fragilitatem, necesse tandem sit, ut omnis charitas, & veræ pietatis studium refrigescat, ac propemodum intereat. Quare, si vobis, ut scribis, & mihi penitus persuadeo, nihil nisi animarum salus, cordi est, omnino, (ut quidem mihi videtur) curare debetis, ut ista à vobis non omittantur; illa Apostoli verba præ oculis habentes Heb. 10. 24. *consideremus invicem in provocationem charitatis, & bonorum operum, non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, & tanto magis, quanto videritis appropinquantem diem.* Nam quod quidam ex vobis putat, post Apostolorum tempora secutam fuisse defectionem, & propterea sine speciali mandato communionem instituendam non esse, & qui id tentarunt, adeo confusum habere sermonem, ut alii alios non intelligant. Primum animadvertendum est, defectionem istam non fuisse ejusmodi, quæ nullam Ecclesiam spectabilem reliquerit, & fundamentum quod est Christus Jesus subverterit. Ubicunque enim Christi doctrina, quod ad ejus præcepta attinet, illibata conservata fuit, ibi sine dubio ipse Jesus Christus fuisse vere dici potest, nec, donec idololatria in universam Christianorum (qui appellabantur) cœtum invecta fuit, quæ Christi & Apostolorum ejus præceptis penitus adversatur, plena fuit defectio; post quam cum Deo placuerit sui cognitionem inter homines instaurare, idololatriam paulatim prosternere, nihil est opus speciali aliquo mandato ad sacros conventus peragendos, & ita in Christi nomine sese congregandos, ipso Christo præsentiam diserte contestante, ubi duo aut tres congregati in ipsius nomine fuerint, se futurum in medio eorum Matth. 18. 20. Quocirca nullo modo metuenda est confusio ista, si modo revera in ipsius Christi nomine conveniatis, neque enim vel permittet ille eam existere, vel talem esse, quæ cœtum dissipare queat. In Christi vero nomine, congregabuntur revera ii omnes, qui hoc unum sibi propositum habebunt, ut ei confidant, atque obediant, & quicunque hoc fecerint, pro fratribus habere velint, etiamsi alioqui in sententiis de religione non admodum conveniant. Exempla eorum, qui post veram defectionem communionem memoria nostra resipiscentium hominum instituerant, nos potius ad eas instituendas cohortantur, cum vel nulla inter ipsos confusio secuta sit, vel plerumque non talis, quæ cœtum dissipaverit: immo certum sit, eorum communiones potissimam caussam fuisse, ipsorum doctrinæ longe lateque propagandæ. Verum est quidem, præcipue mentem nostram ex præscripto mandatorum Dei esse purgandam, sed neque hoc fit commode sine spiritu ex verbo Dei monitionibus atque frequentibus fieri potest, nec satis est corde credere ad justitiam, sed necesse est ut etiam confessionem facere ad salutem Rom. 10. 10. Necesse est, inquam, ut is, qui velit merito verus Christi discipulus appellari, non modo mentem ab omnibus

omnibus inquinamentis perpurgatum habeat, ipsisque factis palam illi respondentia, sed etiam talem se esse palam profiteatur, ubicunque ejus rei occasio & commoditas sese obtulerit. Quod cum multis modis fieri possit, nullus tamen inter eos, qui perpetui quodammodo sunt, præstantior modus seu ratio esse videtur, quam frequenter cum aliis, qui tecum sentiant, convenire, & una cum illis exercitium aliquod tuæ religionis habere, idque si per Magistratum liceat, in oculis omnium. Quod si Magistratus hoc nequaquam permittat, tunc occultius, ut ab omnibus veris Christianis, ejusmodi temporibus factitatum semper est, conveniendum existimo, si non aliam ob caussam, collaudandi saltem & concelebrandi Dei & Christi gratia. Hic enim cultus est illi debitus, quem si quis non præstat, is in maximum inter divina præcepta non leviter peccat. Turbæ & clamores, fateor, vitandi sunt, & quam quietissime vivendum. Sed hoc intelligi debet, quotiescunque citra turbas illas aut clamores Deus coli, & proximorum saluti consuli potest. Cæterum, si sine aliquibus turbis, & clamoribus id fieri nequit, est Dei gloria & hominum salus isti quieti omnino anteponenda, nec aliter à communione abstinendum, quam si appareat fore ut persecutio aliqua gravior excitetur, quæ faciat ut omnia prorsus dissipentur, & in pejorem statum res redigantur, quam si nulla communio instituta fuisset. Cavendum est enim omnino ab eorum sententia, qui nolunt, hodie ullam vel esse, vel esse posse aspectabilem Christi Ecclesiam, quia videlicet non conspiciuntur hoc tempore dona illa cœlestia, & Spiritus Sancti operationes; quæ non solum Apostolorum ætate, sed etiam post aliquanto fuerunt ut Justinus, Irenæus, & alii scriptores fidem faciunt, (unde tamen interim perspicuum est, quod dixi, statim post Apostolos non talem fuisse defectionem, quæ omnes aspectabiles Ecclesias sustulerit) neque animadvertunt, conspicua illa charismata ad Christi doctrinam confirmandam ad tempus exhibita esse, nec simpliciter & absolute Ecclesiæ Christi signa, sed pro eo tempore tantum fuisse. Hæc pauca vir humanissime, ut tibi satisfacerem de hoc argumento scripsi, quæ si tibi & aliis fratribus probari intellexero, vehementer lætabor, nec erit, quod quidquam amplius eadem de re scribam. Sin minus, aliquid fortasse exactius & uberius scribere aggrediar. Interea mei, in tuis & aliorum precibus ad Deum fundendis, mentionem assiduè fieri, plurimum opto, ut si qua fieri possit vos aliquando invisam, & consolationem ex vestra in Dominum Jesum fide, & purioris veritatis divinæ cognitione accipiam. Deus vos omnes, teque in primis vir optime atque ornatissime perpetuo juvet, & suis donis in dies magis augeat ac ditet. Vale Cracoviæ, die 14 Septembris 1584.

Præstantiæ tuæ addictissimus

F. S.

Ad eundem Matth. Radecium

Epistola II.

Salutem & pacem à Deo patre & Domino Jesu Christo &c.

Vix dici potest, quantopere doluerim, vir eximie, & amice ac domine mihi summa observantia colende, quod literæ, quas invicem alter alteri scribimus, tam sero nobis redduntur. Video enim ex literis tuis, quibus ad meas respondisti, te meas non accepisse, nisi duobus post mensibus & eo amplius. Ego vero tuas aliquanto etiam tardius accepi, id est, non nisi paucos ab hinc dies, cum illæ die 9 Decemb. datæ fuerint. Et sane optarim, ut si nobis (quod tu à me humanissime postulas, & ego vehementer cupio) in hac literarum vicissim scriptione, perque eas inter nos collocutione perseverandum est, ratio aliqua earum mittendarum instituerentur, qua fieret, ut celerius redderentur. Eam vero tu multo facilius ac melius, quam ego, excogitare atque invenire poteris. Inquiram tamen & ego, num huic incommodo medicina aliqua reperiri possit. Sed jam ad literas tuas accedo, & quantum meæ occupationes mihi permiserunt, ad eas respondere aggredior.

Primum placet mihi mirum in modum, quod etiamsi ex prioribus tuis literis colligerem, aliquos esse inter vos, qui cœtus habendos esse iis, qui ex Antichristianis tenebris emergunt, prorsus negarent, quodque nemo inter vos dubitet, quin conveniendum vobis sit, ubi & de divinis rebus sermo instituatur, Deique verbum examinetur atque explanetur, & Deus precibus ac laudationibus communiter colatur. Nam si hoc constanter retinueritis, omnia recte se habebunt, & Deus ipseque dominus Jesus Christus vobis aderit, quippe in suo nomine congregatis, vosque indies ad majorem veritatis cognitionem certioremque vestræ salutis rationem sine dubio perducet. At vero deinde non satis intelligo, cum apertius explicare conaris, quid illud sit, de quo inter vos dubitetur, immo quod quidam ex vobis, teque potissimum satis firmiter asseratis; Nempe non esse hoc tempore Ecclesiam illam Apostolicam & primævam instaurandam sine speciali aliquo mandato; propterea quia defectio post ipsos Apostolos plena fuerit, adeo ut ipsum quoque fundamentum fuerit sublatum. Non satis intelligo, inquam, quid vos Apostolicæ illius primævæ Ecclesiæ nomine intelligatis. Etenim, si, ut ex tuis verbis colligi potest, eam Ecclesiam intelligitis, quæ nullo modo errare possit, idque ipsamet jure sibi persuadere queat, nulla unquam fuit talis Ecclesia, etiamsi de erroribus loquamur, qui æternam salutem adimere possunt, nisi Ecclesiam ipsos tantum Apostolos intelligi velimus; quos sine in iis, quæ ad æternam salutem omnino pertinent, errare non potuisse, & ratio manifesta, & Christi apertissima verba atque promissa plane demonstrant. Cæterum Ecclesiam illam universam, cujus ipsi Apostoli fundatores fuerant, id est, cœtus hominum Christum profitentium, quotquot ab ipsis Apostolis fuerant instituti, errare potuisse æque fecisse, dum adhuc ipsi Apostoli viverent, illorumque curam gererent, idque etiam in iis, quæ ad æternam salutem spectant, satis ostendunt Pauli Epistolæ, præsertim vero ea, quam ad Galatas scripsit. Quod si non eam quidem Ecclesiam intelligitis, quæ errare nequeat, sed quæ tamen non erret, seque minime errare sibi persuadeat in iis, sine quibus nemini æterna salus contingere potest, qualis sine dubio Apostolorum tempore aliqua Ecclesia erat, ex coetibus constans, qui ab ipsis instituti fuerant; non video, cur talem Ecclesiam instaurare, etiam sine speciali mandato, tentare pii homines non possint; immo cur talis Ecclesia & post Apostolorum tempora diu fuisse, & hodie esse, dici merito nequeat. Nam quod affirmatis, post ipsos Apostolos plenam defectionem fuisse, sublatumque ex eo tempore ipsum fundamentum esse, hoc mihi nulla ratione probari potest: quemadmodum in alteris meis literis ad te scripsi, in quibus, ut ex ipsis tuis literis intelligo (mearum enim nullum exemplum mihi reservari) rationem etiam attuli, cur hoc mihi non probaretur, ad quam nihil mihi respondere videris, & tamen petis, ut assertionem vestram falsam esse demonstrem, cum potius, etiamsi nullam sententiæ meæ probationem attulissem, jure à vobis quærere ego possem, ut quæ ita constanter de plena defectione & sublato fundamento asseveratis, mihi demonstrare velitis. Ratio, quam afferebam, hæc est; quod ad Christi aspectabilem Ecclesiam (de hac enim loquimur) constituendam nihil aliud requiratur, quam vera cognitio præceptorum Christi. In Christo siquidem, ut Paulus ait 1 Cor. 7. 19. Gal. 6. 15, nil nisi nova creatura valet, & observatio mandatorum Dei; quæ videlicet per Christum dedit, fides denique quæ per dilectionem operatur Gal. 5. 6. Una enim dilectione omnia Christi præcepta continentur. Et Johannes ait 1 Joh. 2. 10, quod,

quod, qui fratrem diligit, in lumine manet, & scandalum in eo non est, eumque translatum a morte ad vitam 1 Joh. 3, 14. Breviter, si quis cognoscere velit, ad salutem aeternam consequendam nihil aliud requiri, quam observationem praeceptorum Christi, praeter multa ipsius Christi verba id aperte significantia, & alia complura ipsius Apostolorum dicta, legat praecipue Johannis primam Epistolam; in qua id ita inculcatur, ut nemini dubitandi occasio ulla relinquatur. Quis vero ausus fuerit negare, eam esse veram Christi Apostolicam Ecclesiam, quae doctrinam habeat, quae satis sit ad salutem aeternam consequendam? Atqui & post Apostolorum tempora diu fuisse, & nunc esse posse hominum coetus, qui Christi praecepta teneant, nemo, arbitror, negare ausus fuerit. Nam quod de fundamento sublato dicitis, intelligentes nimirum, post Apostolorum tempora sublatum fuisse fundamentum, quia cognitio verae essentiae Dei & personae Jesu Christi obscurata & abolita fuerit, hoc & cum eo pugnat, quod modo ostendi, ad salutem aeternam satis esse Christi praecepta servare; nec ullo modo verum esse demonstrari poterit. Est quidem Deus & Christus fundamentum salutis nostrae, sed non quatenus eorum essentiam & substantiam recte novimus; sed quatenus Dei voluntatem per Christum patefactam tenemus. Vita aeterna est cognoscere patrem illum, qui est ille solus verus Deus, & quem misit Jesum Christum. At in Sacris Literis Deum & Christum cognoscere, non significat utriusque essentiam vel substantiam novisse, sed voluntatem, eique se obedientem praestare. Adde, quod etiamsi ex Christi verbis illis intelligendum esset, cognosci debere, quod Christi ipsius pater sit ille solus verus Deus; id quod nullo modo mihi videtur, quippe qui verba illa, *illum solum verum Deum*, in modo indicativo, per appositionem legenda omnino censeam; ut perinde sit, ac si dictum fuisset, *qui est ille solus verus Deus*, non autem, ut Theodoro Bezae placet, *solum esse verum Deum*, postremque interpretationem meam, immo & Erasmi, & aliorum quorundam, firmis rationibus ex ipsis Graecis verbis eorumque propria significatione petitis comprobare. Sed etiamsi, ut dixi, altera interpretatio verissima esset, tamen cognitio illa sine ulla controversia usque ad tempora Concilii Niceni, & aliquanto post inter eos, qui Christum profitebantur, esse non desiit. Per totum enim illud tempus ut ex omnium, qui nunc extiterunt, scriptis liquet, ille unus verus Deus, quem passim sacra testimonia praedicant, solus pater Jesu Christi est creditus; & qui e veterum sententia, ut Sabelliani, & eorum similes pro haereticis plane sunt habiti. Quinetiam, postquam opinio trinitatis personarum in una Dei essentia, qualem Antichristiana Ecclesia defendit, invecta est, & totum fere Christianum orbem occupavit, adhuc ipsi patri praerogativa quaedam est reservata, ut non immerito, illa etiam falsa opinione consistente dici possit, Patrem pro illo solo vero Deo fuisse agnitum. Sed non est nunc haec de re latius explicandi & disserendi tempus, praesertim cum ego non negem, nec negare mihi sit opus, sub Antichristo plenam defectionem fuisse. Atqui ego Antichristum, illum scilicet magnum, hominem illum peccati, a Paulo Apostolo potissimum praedictum, non ante extitisse judico, quam Romani episcopi primatus extitit. Nam etiam tum primum Christi praecepta passim convelli coeperunt, & pro vero Dei cultu idololatria aliqua induci. Ante vero, quam homo ille peccati a Paulo praedictus, & sic, ut ego interpretor, episcopi Romani primatus extiterit, esse ego nihil dubito, plenam defectionem non fuisse, hoc tamen nihil ad rem pertinet, de qua loquimur. Nam si ulla vis est in ratione hac vestrae defectionis, satis est, eam demum extitisse, nostramque seculum in eam incidisse. Verum quid vetat, quominus hodie instaurari Apostolica Ecclesia possit sine speciali mandato, etiamsi plena defectio jam extiterit, & ad haec usque tempora pervenerit? immo instaurationi quodammodo locus non esset, nisi plena defectio jam extitisset, & Ecclesia collapsa esset. Neque enim defectio illa ea extitit, unde instaurari Ecclesia posse [illegible]. Summa enim Dei providentia & consilio admirabili factum est, ut Apostolica scripta conservata fuerint, ex quibus, qualis vera Ecclesia esse debeat, facile intelligi possit, nec solum conservata sint, sed omnium, qui Christi nomine appellantur, consensu recepta, & pro divinis habita. Nec est quod quis causetur, ea obscura esse, neque eorum sententiam percipi posse, nisi Deus peculiari aliqua ratione, & qua nobis constet, mittat, qui illa explicet atque explanet. Namque ab omni verisimilitudine abest, Apostolos ea scripsisse, quae per se satis aperta non essent, nec ullo modo credendum, Deum, postquam primi illi ministri a Christo ad hanc fundandam Ecclesiam missi defecerant, non curasse, ut aliquod monumentum ipsorum doctrinae perpetuo extaret, unde semper vera Christi religio, quae ubi est, ibi veram quoque Christi Ecclesiam esse oportet, peti posset. Quod si tamen factum est, ut Apostolica scripta a plerisque diu intellecta non fuerint, id non illorum obscuritati, sed hominum vel malitiae, vel pravo cuipiam pietatis studio tribuendum est & cum Paulo dicendum 2 Cor. 4, 3, 4. quod si Christi Evangelium & Apostolorum, (quod sine dubio Apostolicis scriptis continetur,) opertum est, iis, qui pereunt, est opertum, quibus Deus hujus seculi mentes excaecavit. Quamquam quidquid mali & defectionis inter Christiani nominis homines extitit, aliunde potius, quam ex non intellectu, quantum satis erat, Apostolorum scriptis ortum est. Immo ausim ego asserere, eos, qui primi omnium eos errores in Christianum orbem invexerunt, quibus aeterna salus conteritur, & Christi Ecclesia diruitur, avaritia, aut ambitione, aut certe aliquo alio injusto animi affectu, & simul sua mentis vanitate ductos, ea pro divinis praeceptis, atque sententiis & dogmatis vulgo obtrusisse, quae cum Apostolicis aliisque antiquioribus Sacris Scriptis minime convenire, ipsi neutiquam ignorabant. Nam neque aliunde factum est, ut, cum ipsi caeteris praeessent, omnia sacra verba in Ecclesia ea lingua recitari non desierint, quam non amplius vulgus intelligebat, & tandem lectione sacrorum librorum plebe universa interdicta fuerit. Non est igitur, quod dubitemus, quin postquam Deo benignissimo visum est, ut passim legi coeperint scripta Apostolica, atque, ut olim, ea lingua, quam cunctus populus intelligat, simul etiam ab eodem Deo nobis restitutum fuerit, quo collapsam Christi Ecclesiam instaurare, citra ullum aliud speciale mandatum, omnino possimus, atque adeo debeamus. Jam quod alias, verae Ecclesiae Christi & credentium signa esse in Christi nomine miracula facere, quae cum hodie non fiant, certum sit Apostolicam Ecclesiam cessasse. Primum hoc ostendere potest, nullam extare hodie talem Ecclesiam; non autem non esse conandum, ut eam instauremus. Quamquam video, te hoc ipsum contendere, nullam esse hodie talem Ecclesiam, de quo postea explicatius aliquid dicam. Deinde, si recte ratiocinaris, concludendum est, neminem hodie esse, qui in Christum credat: & ita, cum sine Christi fide salus aeterna nemini a Deo offeratur, neminem salutis aeternae certam spem habere posse; aut certe frustra quemquam hodie de Christiana religione vel loqui, vel etiam cogitare. Quid enim? Numquid Christiana religio sine fide in ipsum Christum consistere potest? Atqui tu ipse concedis, dari hodie, aut certe dari posse, qui Christi nomine invocato ab injustitia recedant; ergo & qui in Christum credant. Quomodo enim, inquit Paulus, eum invocabunt, in quem non crediderunt? Ut tamen ex superiore ista ratiocinatione, [illegible] iis, quae scribis, nullum hominem videri [illegible], quam quod apud omnes nationes, qui Deum metuit & justitiam exercet, ei acceptus sit, nisi illa de Christi nomine invocando & adhibito, & reputabis,

potuisset quispiam non omnino injuria suspicari, te in ea sententia esse, ut nemo hodie adhuc sit, qui in Christum credat; eos tamen fore salvos, qui alioqui Deum metuunt, & justitiam exercent quicquid tandem de Christo ejusve religione noverint, aut persuasum habeant. Quam sententiam ego & falsam & perniciosam admodum esse arbitror, eamque hic refellerem, si vel tantum otii esset, vel te ab ipsa alienum esse, penitus persuasum non haberem. Te tamen rogo, ut apertius aliquanto, quid hac de re sentias, ad me scribere velis, id enim (mihi crede) non sine utriusque nostrum fructu & utilitate futurum est; quæcunque tandem revera sit sententia tua. Sed urges, ut apparet, plane nullam dari hodie Ecclesiam, quæ primævæ illi Apostolicæ similis sit; vel ob hoc, quod nota ista & tessera Apostolicæ Ecclesiæ absit, faciendi miracula aut certe, hac nota & tessera absente, temerarium esse asserere, hodie talem Ecclesiam inveniri. Hoc verum esset, si nota ista & tessera perpetua futura fuisset; sed non futuram fuisse ejusmodi, jam ex eo ostendi, quod alioqui nullus hodie esset, qui in Christum crederet; in se enim credentibus nominatim ea à Christo adjecta est. Adde, quod caussa, cur adjecta fuerit, satis manifesta est, ea videlicet, quam ipse attingis, ut Christi doctrina confirmaretur, quod cum jam factum fuerit, cessat caussa ista; & propterea nihil est, cur effectum postulemus. Nam quod respondes, illustratam quidem & confirmatam fuisse Christi doctrinam; sed certa etiam signa illi fuisse adjecta, eaque ejus veras notas & tesseras; hoc nihil aliud est, quam eodem revolvi, atque, ut dialectici loquuntur, principium petere. Siquidem nego, signa ista, ut verum, id est perpetuam notam & tesseram, Christi doctrinæ ab ipso fuisse adjecta, sed tantum pro tempore ad eam confirmandam addita. Quinetiam affirmo, ea, si perpetua fuissent, religionis rationi obstitura, & fidei experimentum, ut sic dixerim, ac meritum, ut quidam loquuntur, ademtura; nec ullum denique inter bonos & malos discrimen relictura. Quis enim tam perversus fuisset, qui si Christi doctrina perpetuo conjuncta ista signa habuisset, eam tandem non recepisset, non quidem justitiæ & sanctitatis, quam ea continet, amore, sed certa spe ingentis, atque adeo sine ulla comparatione omnium maximi immortalitatis & sempiternæ beatitudinis præmii? Voluit igitur Deus sapientissimus, ut Christi doctrina per aliquod quidem tempus signa ista conjuncta haberet, quo nimirum confirmaretur, quatenus hominibus vel mente alioqui sanis, vel sanabilibus ad eam recipiendam, utpote rem novam & inauditam, humanæque prudentiæ repugnantem, satis omnino esset. Sed perpetua esse noluit, ne improbi etiam homines, quique malam mentem deponere nolunt, ad eam recipiendam satis haberent. Probitatem enim & improbitatem alioqui recipiendæ, & non recipiendæ doctrinæ Christi caussas esse, testatur ipse Christus apud Johannem, ubi ait Joh. 3. 19. *Hoc est judicium, quod lux venit in mundum*, & quæ sequuntur. Verum adjungis, nunc maxime in tanta rerum omnium confusione hujusmodi confirmatione veræ doctrinæ Christi opus fuisse, quæ cum à Deo nobis concessa nondum fuerit, consentaneum, nos adhuc in Babylone esse, & ea quidem omnium, quæ unquam fuerunt, maxima; tantum abest, ut ullam Apostolicam Christi Ecclesiam hodie extare, affirmare quis jure possit. At mihi aliter videtur. Primum quia, quicquid sit, omnes in eo consentimus, quod Christi doctrina verissima & sanctissima sit, itaque ad eam in genere confirmandam nulla re nobis est opus; id quod, dum signa illa extiterunt, iis, qui tunc vivebant, non contingebat. Toto enim illo tempore, aut plerique, aut complures eorum, quibus signa ista edebantur, ipsam Christi doctrinam in genere & absolute rejiciebant. Deinde in eo etiam convenimus, unde cognitio veræ doctrinæ Christi aut solum, aut maxime petenda sit. Nempe ex scriptis Evangelistarum & Apostolorum. Quare tota confusio est in interpretatione illorum scriptorum. Atqui, ut supra attigi, horum vera interpretatio, quatenus satis est ad Ecclesiam constituendam, id est, doctrinam tenendam ac profitendam, quæ ad salutem æternam conciliandam satis sit, omnibus est obvia, qui modo probitate mentis sint præditi, & à sincero pietatis studio nequaquam alieni. Jam vero, quod ad ea attinet, quæ te potissimum impulisse videntur, ut de hoc instauratæ vel instaurandæ Apostolicæ Ecclesiæ argumento ad me scriberes, alios condemnare, qui tecum per omnia non sentiant, & extra tuos coetus nullam salutem esse affirmare, hoc non est Apostolicæ Ecclesiæ proprium, sed potius ab ea alienum, cum enim multa in religione Christiana sint, quæ licet utilia, tamen necessaria non sint ad æternam salutem, nihil prohibet, quominus plures coetus Christianorum, sive Ecclesiæ inter se aliquatenus diversæ, omnes talem doctrinam habeant, quæ satis sit ad salutem illam consequendam; nec, ut ante indicavi, Apostolica Ecclesia ea demum est, quæ in nulla prorsus suæ doctrinæ parte errat, sed ea, quæ in iis non errat, quæ ad salutem sunt necessaria. Cæterum aliqua doctrinæ capita constituere, sine quibus nemini salus contingere queat, &, qui in illis tecum non sentiat, in tuam Ecclesiam non recipere, aut eum inde ejicere, ut Apostolicum est, sic & nunc, & semper fieri & potuit, & debuit. Videat modo quisque, ut capita ista ea constituat, quæ constituenda sunt. Id autem facile fiet, si, ut profecto decet, ex solo eoque aperto Dei verbo omnia petantur. Quod si nihilominus hac in parte erratum fuerit, quatenus aliqua capita constituta fuerint, quæ ex isto numero revera non sint, non idcirco vera Christi Ecclesia, ea quæ hoc fecerit, esse desierit; dummodo nullum eorum prætermiserit, quæ ex isto sunt numero. Et quacunque tandem ratione in illis constituendis erraverit, in eo tamen nunquam errare dici poterit, quod eos recipere nolit, qui in illis secum non consentiant. Immo errorem errori adderet, si eos reciperet, contra enim suam ipsius conscientiam ageret, & eos fratrum loco haberet, ac Christi fidelium, quos tamen à salutari Christi doctrina abesse, plane sibi persuasisset. Unum porro aliquem in singulis coetibus eligere, qui aliis Dei verbum explanet, atque ex eo illos ad veram pietatem vitæque sanctimoniam adhortetur, & Apostolicum est, nec ulla, ut mihi quidem videtur, ratio afferri potest, cur hodie id fieri non debeat. Quod vero ejus tanta sit auctoritas, ut omnia quæ dicit, sine ullo discrimine aut examine sint recipienda; nec aliis quidquam in Ecclesia dicere liceat, hoc nec Apostolicæ Ecclesiæ est proprium, nec hodie in multis coetibus iis præsertim, quibus ego quatenus licuit, adhæsi, id fieri videmus, immo in illis, & verbi Dei ministri omnium reprehensionibus & correptionibus sunt expositi, ac porro sæpissime ab aliis & reprehenduntur, & corripiuntur, & unicuique in Ecclesia de omnibus ad veritatem divinam pertinentibus suam sententiam dicere fas est, quinetiam nulla de re ejusmodi in Ecclesia quidquam constituitur, quin singuli nominatim prius suam sententiam rogentur. Quod si Apostolorum tempore, cum videlicet prophetiæ donum aperte in Ecclesia erat, tamen unus aliquis eligebatur, qui cæteris in Christi doctrina explicanda præiret, ut præter Actorum historiam, & complures alios Apostolicarum Epistolarum locos, Epistolæ Pauli ad Timotheum & Titum planissimum faciunt, non video, cur hoc tempore, quo aperto prophetiæ dono sumus destituti, id fieri nequeat, vel potius omnino non debeat. Nec leviter eos miror, qui ex eo, quod Paulus ad Corinthios de prophetando in Ecclesia scribit, colligunt, non uni cuipiam munus docendi populum demandatum esse, sed unicuique id permittendum, quasi, vel quod Paulus scribit, pugnet cum electione unius cujuspiam, qui episcopi munere in populo fungatur, vel hodie propheticum donum aperte extet, cui, si uni tantum in Ec-

[illegible] Ecclesiæ [illegible], [illegible] commodo provideretur, & [illegible] beneficiorum commemoratio. Adde, quod ipso Apostolorum tempore non omnibus in Ecclesia (quod quidem ad locum illum Pauli pertinet) de rebus divinis disserere licebat, sed iis demum, quos propterea donum habere constabat. Neque enim omnibus id donum concedebatur. Hæc autem dico, non quia damnem, si hoc tempore aliis etiam præter eum, qui peculiari munere verbi Dei in Ecclesia explicandi fungitur, de dogmatis ipsis religionis nostræ verba facere in ipso cœtu liceat, id quod potius vehementer probo; sed quod ostendam, infirmissimas esse rationes & testimonia, quibus nonnulli hodie utuntur, ad munus ministrorum verbi Dei ex Ecclesia tollendum atque exterminandum, sine quo, ut ipse ferme sensus communis docet, sicut nihil unquam in Christiana religione profectum est, sic nihil unquam aut proficietur, aut profici potest. Tantum cavendum est, ne, quemadmodum Petrus monet, populi pastores ei dominentur gregi. Quod tamen ipsius Petri tempore potius in ipsorum Pastorum voluntate, quam in fræno aliquo ipsis quodammodo a populo injiciendo repositum fuisse, ejus verba non obscure docent; in quibus hæc de re non quidem populo, sed ipsis pastoribus præcepta dantur. Similia quædam in [illegible] Epistolis Pauli ad Timotheum, & Titum scripta extant, ex quibus nullo negotio intelligi potest, eorum, qui populo docendo præfecti erant, non exiguam fuisse auctoritatem, qua ut bene uterentur, potius ipsorum voluntatis esset, quam populi curæ.

Sed hæc in præsentia volo satis esse ad sententiam meam, quam intelligere cupiebas tibi exponendam, nec non ad ea refellenda quæ a te pro contraria sententia allata fuerant. Nam in iis tibi satisfacere, quæ in prioribus literis attigi, non possum, nisi earum exemplum habeam. Quare, si eas fortasse servasti, rogo, ut illas describendas cures, ad meque quam primum mittas. Etenim, iis receptis, spero me, Deo bene juvante, & in iis, quæ nunc scripsi, & in tota hac quæstione de Ecclesia instauranda, aliqua saltem ex parte, si minus hactenus id feci, tertiis tandem literis tibi, & aliis satisfacturum. Interim hæc, qualiacunque sunt, boni consule, & imperfectionem ac confusionem aliquam hujus responsionis meæ, scriptioni pro Animadversionibus nostris contra Posnaniensis, in qua totus nunc sum, & esse debeo, potissimum tribue atque imputa.

Scriptum Erasmi Johannis, quod ad me misisti, jam pridem ab ipso Erasmo habueram quin etiam se illud curare velle, ante mihi significaverat, ipsa re autem non destiti illum ab incepto deterrere, [illegible] divinans futurum, quod evenit, ut scilicet ipse res ea quæ dixeram satis fideliter, quanquam imprudens, referret, nec etiam sua ipsius ita scriberet, (de sententia non de verbis loquor) ut ea eorum exposuerat. Noluit tamen ipse mihi hac in re quidquam credere, existimans satis fore, si, ut fecit, scriptum ea conditione ad me mitteret, ut mihi in illo, quæ dixisse ibi narrabat, quicquid vellem, mutare liceret. Quod ego non feci, tum quia id nimis laboriosum mihi est visum, tum vero quia admodum breve spatium ad id faciendum is mihi concesserat, quippe qui ad communem quendam amicum nostrum scriptum statim [illegible] missurus esset. Itaque aliud facere sum aggressus, & quicquid in eo scripto ipse se dixisse commemorat, satis copiose ac diligenter refutavi, nulla ratione habita eorum, quæ me dicentem facit, licet multa satis fideliter retulerit, nisi ubi alioqui ea, quæ ipse dicit, locum habitura non fuissent, & opere absoluto atque descripto, curavi ut similiter ad communem illum amicum nostrum mitteretur; a quo postea ipse Erasmus illud accepturus esset, tametsi ipsum, Erasmum illud legendi, si voluit, facultatem habuisse, antequam missum fuerit, nam ego id diligenter curavi. Mitterem autem nunc illud ad te, si ullum exemplum præter meum ipsius autographum: quod vero describi [illegible] possit, quod me habeam. Nullum autem habeo, quia amanuensi [illegible], & scribendi ratio mea, cum mihi jam diu periculum fortunæ meæ, quæ omnia in promptu habeo, pendendi imponerer, & [illegible] severissime præceptum fuisse ei, qui mea curat, ne vel obsignam quidem ad me mittere auderet, vel etiam ad me scribere, aut meas literas recipere. Itaque in hac paupertate, seu potius extrema mendicitate, ingentes labores in iis quæ jugiter mihi scribenda sunt, propria mea manu, ut legi possint, describendis, subire cogor. Hæc dum me miseris, si, ut valde equidem cupierim, hanc ad Erasmum responsionem meam ad te non mitto. Tuam vero nuper aliis non sine animi mei oblectatione, tum quia viderem, te de Christi persona & dignitate ac præstantia, optime atque rectissime sentire, tum quod in Sacris Literis te admodum exercitatum esse deprehenderim. Earumque studiosissimum esse cognoverim. Hæc enim mihi firmam spem faciunt, nullum esse religionis nostræ dogma, in quo recte sentiens tandem non sis, cum præterea simul in te summam pietatem Christique gloriæ desiderium animadverto. In eo tamen abs te dissentio (ut minutiora quædam prætermittam) quod videris contendere, viros pios, qui sub Veteri Testamento fuerunt, ad Christum in ceremoniis illis & sacrificiis, in quibus adumbrabatur, respexisse, & in spe illius verum servatos fuisse. Id quod ego mihi persuadere nulla ratione queo, vel ob id quod expectatio futuri Messiæ, sicut nec aperta promissio, non fuit in populo, nisi tandem paulo ante captivitatem Babylonicam per Hieremiam Prophetam. Nego præterea, Christum ex Adamo propagatum fuisse; id quod verum esse neque, nisi velis eum de matris suæ substantia nihil accepisse: quam sententiam ego propter multa laudare non possum, sed potius vituperare cogor, quorum quædam attigi in brevissimo quodam scripto, quod Justo illi sive Jodoco de Prato aliquando dandum curavi, ubi ipsius rogatu tres rationes, quibus potissimum sententia illa nititur, refellere sum conatus. Non placet etiam, quod locum illum *Solvite templum hoc &c.* in dubium revocas, immo a falsario quopiam omnino depravatum esse affirmas: quæ ratio diluendi sacra testimonia, quantumlibet alicui speciosa, mihi nulla prorsus ratione probari potest, cum præcipue ob causam, ne hoc pacto universæ Sacræ Literæ falsitatis suspectæ reddantur. Testimonium porro illud facile dilui posse, quomodo ita legatur, ut legitur, existimo me in responsione mea abunde demonstrasse. Immo cur ita omnino legi debeat, incolumi interim nostra sententia remanente, in defensione adversus Posnaniensis, quam, ut dixi, in manibus habeo, me satis docuisse spero. Atque, ut quemadmodum cœpi, libere & candide, sicut Christianum hominem decet, tecum loquar, videtur mihi tua responsio potius Trinitariis favere, & illis, qui ex Dei ipsius substantia Filium generatum volunt, quam ipsum Erasmum, qui filium creatum esse fatetur, & ex sola Dei voluntate ac beneficentia ea omnia habere, quæ habet. Unus est tamen admodum labor tuus omnino, atque ejusmodi, qui homini minime contentioso satisfacere queat, & ipsam veritatem penitus persuadere: sed homini ipsi, [illegible] esse Erasmum hactenus deprehendi, id est sententiæ suæ profunde addictum, non videbitur talis, nec porro satis ad eum convincendum esse poterit. Ego quidem ex ejus lectione aliquanto doctior sum factus, gratiasque Deo ego, qui tales viros, qualem te esse video, ad veritatem suam perficiendam excitare dignatur. Et sane te nunc in eam potius, ad quam [illegible] es, incumbere velim, quam expectare, dum Deus aliquem mittat, qui speciale mandatum habeat ipsam veritatem illustrandi. Id quod fortasse nunquam ante Domini Jesu adventum fiet. Si unquam concesserit mihi Deus, ut tecum coram de di-

distinctius disserere possim, & tecum ea communicare, quæ illis ante me hactenus nostra illæ patefacere est dignatus, non erit fortasse, cur dubites, an Deus instaurari hoc tempore Christi Ecclesiam velit. Sed de his satis.

Amicus meus summus, & mihi in religione potissimum, omnium quos habeo conjunctissimus, cujus nomen est Cornelius Daems Bruxellensis, qui adolescens juris civilis doctoratus, quem vocant, insignia in Italia est adeptus, scripsit ad me, se in animo habere ex Hollandia, ubi nunc erat in loco qui dicitur Gouda, ad vos isthuc migrare. Quod si fecerit, rogo te atque obsecro, ut illum tanquam alterum me accipias; imo eo propensior in officiis & beneficiis illi præstandis in eum sis, quam in me ipsum futurus esses, quo me præstantior est, & dignior in quem illa conferantur. Ipse tibi multa mea scripta hactenus à paucissimis visa ostendere poterit, quæ mei desiderium, si quod in te est, ut intelligo, paullo ardentius lenire ac mitigare facile poterunt. Utinam aliquid tale me propediem habiturum vicissim sperare possim, quo saltem hanc meam te videndi tecumque colloquendi aliqua ex parte relinquere possem. Lætatus sum vehementer, quod decem illa exemplaria meæ disputationis in septimum caput ad Rom. acceperis, quanquam, nisi memoria me fallit, multo plura ut mitterentur mandaveram; quæ si alia te desiderari intellexero, ut habeas, omnino operam dabo. Cum nondum bonorum meorum jacturam fecissem, meis sumptibus libellum illum ex multis aliis potissimum publicandum mihi delegi, quia, nisi vehementissime fallor, potest ea disputatio, ut in fine Epistolæ ad lectorem attigi, facile lectorem minus vitæ sanctimoniæ studiosum, ad eam tocam traducere. Plurimum aveo scire, an idem tibi videatur; ac breviter de toto libello tuum judicium cognoscere. Illud igitur ut ad me perscribas etiam atque etiam rogo. Gratissimum mihi fuit quod animo esses erga Bovium amico, & vicissim illi istinc discederet omnino curaturus esses. Tametsi audio illum pro illa mea erga ipsum optima voluntate, quam ut ipse nosti, officium, quod mihi licet, continuat, atque consequitur, calumnias mihi rependere, eumque ubique me prædicare, à quo in religionis negotio tanquam à pestifero homine prorsus cavendum sit. Deus illi ignoscat, eumque ab iis opinionibus de religione nostra disseminandis, quæ religionem universam facile convellere possunt, prohibeat aliquando atque retrahat. Fratribus omnibus & sororibus quæ isthic sunt meo nomine plurimam salutem à te impertiri velim, omnesque rogari, ut in cœpto cursu alacri animo pergere velint, precibus ad Deum fusis assidue pro illustratione divinæ veritatis, & gloriæ ipsius Dei, & Jesu Christi domini nostri amplificatione. Te vero vir optime ac præstantissime, diutissime incolumem in domino Jesu valere opto, ut pio ad felicitatem sempiternam per veritatis cognitionem adipiscendam adjumento esse possis, teque majorem in modum oro, ut Deum precari ex animo velis, ne me in multis iisque gravissimis tentationibus, quæ me perpetuo circumstant, unquam deserere velit, aut permittere, ut vel minima quidem ex parte illis earum aliquando succumbam. Dat. in agro Paulicoviano prope Cracoviam, ubi jam ante duos annos apud loci dominum fratrem nostrum habito, qui etiam plurimam tibi salutem suo nomine me adscribere jussit, Paulicoviæ 17 Martii 1585.

Tuæ præstantiæ addictissimus

F. S.

Eruditione, virtute, pietate præstantissimo viro D. Matthæo Radeco Gedanensi Secretario amico & domino mihi plurimum observando &c.

EPISTOLA III.

Salutem à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo &c.

Præstantissime vir, amice, frater, ac domine plurimum observande. Admonuerunt me postremæ tuæ literæ, quas D. Philip. Buccel. dederas mihi reddendas, ut ad eas responderem, quas paullo ante Joh. Naborovius noster attulerat. Hæ vero me admonent, ut ad superiores alias respondeam, in quibus de Ecclesia hoc tempore nec ne instauranda agis. Itaque omnis tuis literis mihi respondendum est. Id quod, quasi ὕστερον πρότερον, hoc ordine faciam. Primum enim ad postremas, deinde ad primas, postremo vero ad medias respondebo.

Plurimum multis de causis D. Philip. Buccel. debeo, inter quas hæc etiam numerari potest, quod me tibi amicum esse, coram te professus fuerit. Ego sane juvenem illum & amo & colo, propter non vulgarem multiplicemque ejus eruditionem præstansque ingenium. Cujus præter alia clara specimina hoc clarissimum mihi dedit, quod primum coram, deinde etiam per literas mirabile παράδοξον contra me defendere est aggressus, quamvis, se mecum alioqui & cum aliis omnibus sentire profiteatur. Παράδοξον autem tale est, nullum peccatum in actionibus humanis esse, quod vituperatione revera sit dignum. Conatus sum ego & voce & scripto satis copioso ad omnia ejus argumenta respondere, eique omnem dubitationem, si qua fortasse in ipsius animo hæreret, penitus eximere. Sed ex altero ejus ad me scripto cognovi, me parum aut potius nihil effecisse, immo ipsum acriorem & simul acerbiorem aliquanto in suis defendendis reddidisse. Quare nihil amplius respondendum mihi censui. Quanquam in animo habeam, aliquando, quæ ad ipsum scripseram, ab ejus impugnationibus scripto defendere. Est enim omnino quæstio hæc maximi momenti, atque ejus recta explicatio plurimum lucis toti de religione nostra doctrinæ affert. Nam & causas credendi & non credendi Christi Evangelio, & cur, qui credunt, præmio afficiantur, qui vero non credunt, pœna, aperit atque explanat. Quemadmodum annos ab hinc ferme octo brevissimo quodam meo scripto Italica lingua exarato, in amici gratiam, qui me hac ipsa de re pluribus disserentem sæpe audiverat, demonstrare sum conatus. Sed ad Philippum redeo, in quo, ut verum fatear, majus religionis veræ ac pietatis studium desidero. Id enim cum tali ingenio & eruditione conjunctum egregios fructus universæ Ecclesiæ utiles efferet. Nam quod tantopere Franciscum Puccium laudare tibi est visus, id non tam ob pietatem & doctrinam, quam in ipso animadverterit, quam ob utriusque in religionis negotio sententiæ atque instituti similitudinem quandam factum esse arbitror. Is enim Puccius (de quo postea mira audies) ut satis ex ipsius Philippi verbis intelligere potui, nihil de dogmatis religionis nostræ, præter pauca quædam, hoc tempore ex scripturis, quantumvis sacris, definiri posse ajebat. Quapropter ipse naturæ naturalique lumini omnibus hominibus communi potiora tribuens, nullarum partium erat, quemadmodum nec Philippus fortasse est. Ego quidem, quarum sit, una tecum adhuc nescio. Tantum in hoc ab ipso Puccius dissidere solebat, quod annos non paucos perpetuo & in Gallia, & in Anglia, & in Germania inferiore & superiore, & denique in Polonia ab Ecclesia Romana sese separasse aperte est professus, & scriptis quoque publice

publice contestatus. Quod, ut arbitror, nullum illi ipsi non fecit.

Sed ut jam Puccii historiam quam brevissime potero narrare incipiam (nam enim tibi gratissimam fore ex tuis literis conjicio) scias, eum ante plures annos, cum Lugduni, quamvis ex nobili admodum familia, quæ etiam tres Cardinales habuit, natus, ut patriæ ipsius adeoque totius nostræ Etruriæ mos fert, mercaturam exerceret, exortis tandem aliis de religione in Gallia dissidiis, quæ nondum sopita sunt, statuit, mercatura relicta, se totum studio Sacrarum Literarum tradere, ut quid sentiendum in nostra religione esset, dilucide, cognoscere posset. Repetitis igitur Latinis literis, quibus adolescens operam dederat, cœpit satis diligenter sacra volumina evolvere, & de rebus sacris disputare. Quod ut commodius facere posset in Angliam se contulit, ibique in Oxoniensi gymnasio aliquamdiu se exercuit. Ac mox dogmata nonnulla proferre cœpit ab aliorum sententia plane abhorrentia; præcipue vero de fide in Deum, quæ & qualis sit, multasque & Oxonii, ut arbitror, & Londini privatas disputationes cum Calvinianis habuit; & aliquando etiam publice cum ipsis disputavit, sed ea ratione, ut, quamvis potiore fortasse ex parte, justam causam contra illos defenderet, tamen veritatem divinam derisui potius exposuerit, quam quidquam profecerit, & ipse arrogantis potius ac pervicacis, quam docti & pii nomen apud plerosque omnes retulerit. Interim ego Basileam, Italiæ & patriæ meæ plane sponte valedicto, adveneram, ubi summus & vetustissimus meus amicus erat Franciscus Bettus Romanus, vir pius & in religionis nostræ controversiis haud mediocriter versatus, cum quo per literas Puccius amicitiam instituerat, & ad quem de suis dogmatis identidem nonnulla scribebat. Hic ad eum scribens, præter ea quæ sibi breviter respondenda ad rationes & testimonia, quibus sua dogmata confirmare nitebatur, visum fuit, addidit aliquando Basileæ amicum suum esse, quem etiam nominabat, me videlicet, cum quo si aliquando Puccius congredi posset, sperare ipse futurum, ut veritatem melius cognosceret. Sic enim ille de me (qui ejus est in me amor) & sentiebat, & adhuc sentit. Quid plura? ea fuerunt Betti verba, ut hominem, quemadmodum ipse prodebatur, ex Anglia Basileam venire compulerint, ut nobiscum potissimum esset, ac præcipue ut mecum de religionis nostræ decretis conferret. Itaque paucissimis post ejus adventum diebus conferre cœpimus, initio facto ab ipsis primis omnis religionis fundamentis, in quibus præter hæc solum, quod unus Deus esset æternus, qui cœlum terramque, & omnia, quæ in eis sunt, creasset, quique omnium perpetuam curam & providentiam haberet, in nullo alio prorsus convenire potuimus. Præsertim vero in eo, quod ipse vulgarem quandam opinionem secutus, omnino statuebat, primum hominem à Deo creatum fuisse natura immortalem, ego vero contra, mortalem natura creatum fuisse, plane contenderem. Qua in quæstione hæsimus, nec ulterius justa disputatione progressi fuimus. Quin etiam ipse paullo post scriptum mihi obtulit, in quo breviter decem argumentis suam de immortalitate naturali primi hominis ante peccatum, adeoque omnium rerum à Deo creatarum probare conabatur. Cui scripto respondi statim satis copiose. Cumque is responsioni meæ minime acquiesceret, eam altero scripto paucis post diebus refellere conatus esset, ego contra ipsius refutationem justum librum scripsi, in quo non paucæ, eæque ex parte gravissimæ, theologicæ quæstiones tractantur. Hunc librum mea ipsius manu scriptum tradidi illi Basilea discedens, in Transilvaniam, quo à Georgio Blandrata vocabar, profecturus. Ad quem librum ipse nullum mihi responsum dedit. Sed tamen in libri margine complures passim tanquam notas sive animadversiones scripsit, quas responsionis loco esse vult; eumque una, arbitror, cum ipso libro dedit in Belgio vel in Hollandia Cornelio Dauvent, de quo tibi alias in meis literis mentionem feci. Nos eum illum nunc videre cupimus. Speramus enim Cornelium, quemadmodum illum rogavi, eum propediem ad me missurum. quia, Deo volente, refutabo, ac postmodum, si alia ratione potero, universam disputationem nostram edendam curabo.

Sed ad ipsum Puccium redeo, qui paullo post meum discessum, Basilea abire quodammodo coactus fuit, propterea quod thesim quandam publice disputandam proposuerat, & excudendam curaverat, in qua asserebat, universum humanum genus in ipsa nativitate sua efficienter participem esse beneficii Christi, & vitæ immortalis ac beatæ, quam amittere neminem posse, nisi in adultiore ætate, diffidentia superveniente, & ab ipso Deo defectione. Abiens igitur, in Angliam iterum se contulit, & inde, ubi propter ejusmodi sua paradoxa, quædam est passus, & in carcerem etiam conjectus, in Belgium, & in Hollandiam. Quibus in locis quendam peregrinantium Christianorum cœtum esse, ipse (ut mihi quidem videtur) somniabat; qui concilium etiam quoddam haberet per sessiones multas. Nam scripserat ad me de forma collationis & disputationis sub æquis judicibus, qui silentium imperare possint ei, qui falleretur (convenerat enim inter nos, ut ejusmodi judicium utrique nostrum subiret) hæc verba scripto præfixit, *Ex sessione xxxv concilii peregrinantium Christianorum*. Jam vero cum ea forma satis mihi arrideret, & ipse me in Hollandiam invitaret, ubi ajebat non facile tales judices inventuros, ac propterea ego illuc ad ipsum me conferre decrevissem, (cujus rei testis esse etiam potest Justus de Pres, qui me Gedanum usque secum vehere pollicitus fuerat) ecce ab ipso Puccio literas accipio, quibus ostendebat se mutasse sententiam, & ex Hollandia Antverpiam venisse, ubi etiam fatebatur se meas accepisse, in quibus conditionem ipsam conveniendi accipiebam, & formæ disputationis, quam ad me miserat, assentiebar. Veruntamen cautum, me conditiones quasdam, si illuc mihi eundum esset, proponere injustas, dixit satius fore, ut ipse ad me veniret; quod se omnino facturum aliis ad me ex eodem loco datis literis postea confirmavit. Quod tandem & fecit, seque jam secundo mille passuum millium mei conveniendi gratia iter suscepisse professus est.

Post ejus adventum convenit inter nos, ut præcipuæ nostræ controversiæ Cracoviæ fratribus nostri cœtus proponerentur, qui secundum disputationis formam, de qua pridem convenerimus, judices nostri essent, eatenus videlicet, ut alterutri ex nobis silentium imponere possent. Verum quia nostri homines jurare noluerunt, sese omne præjudicium depositoros, omnesque exceptis iis, de quibus omnes Christiani consentiunt, præoccupatas opiniones suspendere, quemadmodum ea forma ferebat, sed tamen sancte affirmare, se hæc pro viribus conaturos & facturos, non videbatur Puccius velle prorsus coram judicio stare. Nihilominus tamen conscriptis quibusdam thesibus de fide in Deum, quam omnibus hominibus naturalem esse volebat, eas contra me coram prædictis fratribus defendere se velle ait; sed ita, ut naturalibus rationibus potius, quam scripto Dei verbo agendum esset. Quam conditionem non fratres modo sed ipse quoque, ut pote iniquissimam respuebam, quamquam me quacunque tandem ratione ille voluisset, cum ipso disputaturum pollicebar. Iniquitatem autem suæ conditionis is propterea vel negabat, vel excusabat, quod sine fide ista naturali Sacras Literas intelligi nequaquam posse. Tandem assensus est, ut ex verbo Dei scripto de suis thesibus judicaretur. Convenimus igitur semel atque iterum coram fratribus, & quamvis de una tantum atque altera thesi disputaverimus, tamen de præcipua ipsarum omnium sententia egimus. Fratres, auditis utriusque nostrum rationibus & argumentis, ac mutuis responsionibus, satis declararunt, se contra Puccium sententiam ferre; eumque amice ac fraterne monue-

[illegible] ab illo pariter abstineret velle. Quod cum ipse fecisset, turpe damnavimus, illos affirmarent [illegible], ei quod juramentum secundum formam præscriptam præstare noluissent; nec interim animadverterent, apud nostros homines tantum affirmationem vim juramenti habere, atque religionem esse jurare, præsertim in rebus ejusmodi, nulla evidente necessitate cogente. Et idcirco non posse verba ejus formæ colloquii, de qua inter me & ipsum convenerat, in ejusmodi hominibus locum habere ad ingenium & ut ipsi fonte. Mihi etiam privatim quiddam objecit, tanquam videlicet certa quadam ex iis conditionibus essent, quæ prædicta forma in ipsis disputationibus requirebat. Sed immerito prorsus, non tamen, quàm intempestive. Itaque re quodammodo infecta discessum est.

Paullo post rogavit me Puccius, cum judicio cujusdam docti & magni viri, quem mihi nominavit, in ea controversia, de qua coram fratribus actum fuerat, atque adeo in aliis, quæ inter nos erant, stare vellem. Annui. Convenimus coram viro illo; qui, licet se judicem inter nos tantis de rebus esse velle negaret, tamen Puccio audito, antequam ego respondissem, ipse se illi summa cum modestia opposuit. Ac demum dixit: Jam video mi Pucci, si judex voluer sumus fuissem, me sententiam adversus te fuisse prolaturum. Aderant, cum hæc diceret, hospes meus, & Erasmus Johannis, qui eo ipso die Cracoviam advenerat, aut certe die proxime antecedente, qui de veritate semper testari poterunt. Cumque ego postea Puccio dicerem, satis ipsi esse debere, ut sciret à magno illo viro sententiam contra se latam fuisse, quod ea verba dixisset, mirabiliter tergiversari cœpit; ac tandem dixit, illum primum aliter locutum fuisse locutum, & ipsius sententiæ se adhærere non obscure affirmasse. Quod cum ex ipsius viri amplissimo testimonio falsum esse constaret, aliam viam ingressus, negavit, virum illum aptum esse judicem, quia scilicet, politicus homo magis, quam Christianus esset. Atqui, respondebam ego, si hoc tamen verum est, jam tu id noveras, antequam ipse tua sponte eum judicem inter nos nominares. Hic obmutuit. Interim tamen, cum eodem tempore synodus nostrorum fratrum Chmielnicii haberetur, misit eo suas theses una cum satis longa præfatione ad ipsos fratres, qui, licet me, qui aderam, prorsus tacente, cum satis ex aliis fratribus, qualis homo Puccius esset, cognovissent, scripta illius ne legere quidem voluerunt, quamvis Simon ille, qui ea attulerat, ut legerentur, rogaret. Scripserat ad me, miseratque ante Puccius librum illum, quem Italico sermone ab eo conscriptum fuisse, narravit tibi Philipp. Buccella, cui titulum fecit de [illegible], deque Elia, qui ei apparuit est. Ubi omni conatu nititur ex divinis vaticinationibus ostendere, hoc tempore Sacras Literas intelligi non posse, neque eas controversiis de religione nostra decidendis sufficere. Sed divinos illos duos homines expectandos esse, de quibus scriptum est Apoc. cap. 11. Ac tandem, ut ab eodem Buccel. audivisti, ut à scriptionibus de rebus sacris abstineam omnino suadet. Qua in re plane ridiculum se prodit, cum interim ipse eam Sacrarum Literarum partem explanare audeat, quæ omnium difficillima & obscurissima est, cujusque cognitione vera tamisper, dum, quod ibi scriptum est, fiat, nullo cum periculo carere possumus. Conatus est ipse quidem in ejusdem libelli ad me præfatione ostendere, se sibi ipsi hac in re minime adversari, sed ut frigide ac jejune, sic plane frustra. Vult autem, ut idem B. tibi dixit, tempus venturi Eliæ, quem vel illos duos, quos ante dixi, vel alterum ex ipsis fore ait, admodum prope esse, propterea quod dies illi 1260, quibus bestia regnatura erat, id est totidem anni, suos finem habere debeant, initio videlicet eorum sumpto à concilio Niceno, unde ipse bestiæ regnum auspicatur.

Jam vero, dum Puccius in hac venturi Eliæ expectatione est, duorum Anglorum notitiam, hujus [illegible], quemadmodum ego quidem non obscure judico, incidit in duos Anglos, qui Palatinum Laskium hac ex Anglia revertentem secuti vel comitati vel insecuti. Quorum alter est medicus, alter vero magus aliquando [illegible], ambo autem Pontificiæ religionis, qui orbis Christiani reformationem, quam propediem Deus facturus sit, se destinatos esse ajunt: jactantque Angelorum Dei apparitiones (quas vocant) & colloquutiones. Quamquam alter tamen, id est, is, qui magiam aliquando exercuit, & malorum dæmonum familiaritate ejusdem hæc videt & audit, ut ipse affirmat, & cum socio omnia communicat, qui cuncta diligenter notat & scribit. Illis hominibus tunc Pragam proficiscentibus comitem se adjunxit Puccius. Neque ab hoc consilio ullius amici monitiones, quantumvis frequentes, acres ac vehementes, quales fuere potissimum meæ fuerunt, eum quidquam deterrere valuerunt. Statim autem fere ut Pragam pervenit, factus est Papista, & ministros pontificios adiens, suæ ab Ecclesia Romana olim defectionis veniam, conveniente suis factione exhibita, impetravit. Ac mox hæc ad amicos & præsertim ad me, ad quem hac de re bene longas literas dedit, de suo, ut ipse loquitur, ad Catholicæ Sanctæque Dei Ecclesiæ gremium reditu diligenter scripsit, asserens, se verbis unius ex iis Dei Angelis, qui sociis illis suis responsa dare solent, ad se nominatim loquentis, motum atque impulsum id fecisse, diuturnumque errorem suum tandem agnovisse. Utque idem ipsi amici facere velim, prorsus suadet, non paucis rationibus allatis quibus Romanam fidem ab omni impugnatione & criminatione defendat, atque ab illa Ecclesia nulla ratione secedendum probet, sed ejus institutis ac ritibus omnino parendum & acquiescendum.

Hæc est Francisci Puccii, ejusque vitæ atque actionum, quod ad religionem attinet, brevis, quam tibi pollicitus sum, historia. Cujus exitus unumquemque nostrum monere deberet, ut verbo Dei scripto acquiescentes, atque quantum nobis ad salutem necesse est, apertum satis & clarum esse agnoscentes, non quemadmodum ipse faciebat, nullam hodie Christi Ecclesiam esse existimemus, sed pro Christi Ecclesia eos omnes cœtus habentes, in quibus doctrina ex Sacris Literis petita salutaris viget, illis, quantum in nobis est, adhæreamus, illis inquam præcipue, in quibus ejusmodi doctrina purior fuerit; quemadmodum ipse Puccius, scriptum interim, cui nulli adhærebat, plane accusans, fieri debere causus est, vel potius aperte contendit, in quibusdam suis thesibus, quas complures Italica lingua contra Ecclesiam Romanam conscripsit anno superiore, seque eas adversus omnes Jesuitas Cracoviæ defendere paratum esse dixit.

Hinc igitur initium sumam ad primas tuas literas respondendi, atque ea diluendi, quæ in eis contra externam Ecclesiæ ministerium disputas. Nam certe in illis nullam neque esse, nec esse posse hodie externam Ecclesiam una cum Puccio te sentire ostendis; quæ res tandem illi causa fuit ad Papatum revertendi. Utebatur ipse iisdem ferme rationibus quibus tu uteris; & potissimum hoc uno urgebat, post collapsum externæ Ecclesiæ statum, necesse esse ad eundem erigendum, ut aliquis, vel aliqui divinitus excitentur; ita ut ex signis, id est prodigiis seu miraculis manifestis id appareat ac certius confirmetur, quemadmodum antea factum est, cum primum is status erectus fuit. Ego vero mihi videor aliis meis ad te literis hanc rationem satis convellisse. Explicabo tamen hoc loco aliquantum apertius, quid mihi velim. Dico igitur longe diversam esse rationem ejus temporis, cum primum Ecclesia externa erecta fuit, & cum postea corrupta est, & hoc pacto ejus status verus ac legitimus labefactatus atque collapsus. Antequam enim erigeretur externa Christi Ecclesia, necesse fuit ejus doctrinam, unde Ecclesia constat, hominibus, qui in ipsa Ecclesia futuri

erant,

erant, fidem facere, utpote novæ atque inauditæ, quæque ab iis religionibus, quæ tunc in mundo erant, non solum plurimum aberat, sed magna ex parte iis ex diametro, ut dicitur, adversabatur, easque penitus convellebat. Nec tantum propter eos, qui tunc erant, sed propter alios etiam, qui usque ad hujus seculi finem futuri erant, omnino oportebat eam doctrinam tot ac tantis divinis testimoniis confirmari, ut nemo deinceps de ea merito dubitare posset. Et sane, si Apostoli & ipse Christus, qui tamen universam doctrinam non per se ipsum protulit, sed per Apostolos non contemnenda ex parte eam publicavit, ad suam prædicationem sine ullis miraculis accessisset, seque divinitus missum fuisse variis rationibus non aperte confirmasset, oleum, ut est in proverbio, & operam facile perdidisset, nec nisi fortasse paucissimos aliquos ad disciplinam suam amplectendam permovisset. Neque enim ejus disciplina certis quibusdam in principiis cum aliis conveniebat, ex quibus manifeste ipsa comprobaretur, cæteræ vero improbarentur. Immo, cum ejus doctrina concederet, principia ejus disciplinæ, sub qua ipse Christus natus erat, & quæ tamen per ipsum ex parte aboleri debebat, & tota aliqua ratione immutari, esse ab ipso Deo profecta, id est, Sacras Veteris Testamenti Literas, sive quæ illis comprehensa erant, divinitus tradita fuisse, necessarium plane erat ipsam Christi doctrinam admirabili præter modum ratione aliqua confirmari, ejusque authorem [illegible] Deum esse, evidentibus documentis demonstrari, præsertim cum, quicquid ex principiis illis ad eam comprobandam peti poterat, mysteriis quibusdam esset involutum, ac cælesti quadam explicatione indigeret. At vero post collapsum externæ Ecclesiæ statum, id est veram Jesu Christi & Apostolorum ejus doctrinam in publicis cœtibus abolitam, non principia modo ipsius doctrinæ, sed, ut magna pars sentit eorum, in quibus eam instaurare multi curant, ipsa etiam universa doctrina literis consignata permansit, quibus omnes ut divinitus traditis assentiuntur, quæque adeo sunt apertæ, ut facile unusquisque eam, quantum necesse est, inde petere queat. Hinc enim fit, ut ii, qui in vitiato & corrupto Ecclesiæ statu adhuc perdurare volunt, in controversiis, quæ ipsis moventur, solis illis literis agere nolint, & præterea causentur, earum interpretationem a sua ipsorum Ecclesia petendam esse. Et tamen, velint nolint, coacti sunt tandem ad eas & ipsi confugere, ut suæ Ecclesiæ auctoritatem probent; sine qua non inveniunt, quomodo sua falsa dogmata defendere, ne in speciem quidem, ulla ratione possint. Quid ergo est hic opus ulla nova & cælesti confirmatione, cum, modo ipsa omnibus communia principia urgeantur, vera Christi doctrina possit elucere? An non re ipsa comperimus, iis solis urgendis brevi tempore factum esse, ut infinita hominum multitudo ab iis Antichristianis corruptelis sibi & caverint, & caveant, quæ interitum afferre possint?

Nam quod quibusdam videtur, propter dissensiones & magnas & multiplices, quæ inter eos hodie vigent, qui ex Antichristianis erroribus gravioribus emerserunt, incertum esse, quibus quis se adjungere debeat, (id quod ipse quoque tuis aperte commemoras) & propterea ad externam aliquam Ecclesiam erigendam, expectandum esse, donec Deus aliquem sive aliquos excitet, qui sua auctoritate mirabili aliqua ratione fidem facientes, has lites componant. Hoc, inquam facilem habet responsionem, duplici de causa. Primum quia, qualescunque sint dissensiones istæ, pleræque non circa ea versantur, quæ per se ad salutem sunt necessaria, quemadmodum jam complures animadverterunt, & satis ex eo demonstrari potest, quod ego in aliis meis ad te literis scripsi. Cum enim ad æternam salutem consequendam nihil aliud requiratur, quam ut Christi præcepta teneantur, dissensiones autem istæ majore ex parte ad ipsa Christi præcepta non pertineant, sequitur, nihil necesse esse, illas componi, prius quam externa erigatur Ecclesia; nisi velimus, non satis esse ad Christi externam Ecclesiam constituendam, si ea teneantur, quæ ad æternam salutem sunt necessaria. Deinde, unde potissimum dissensiones illæ extiterint, quilibet facile perspicere poterit, quod soli Dei verbo plerique revera non adhæreant. Nam adhuc præter Sacras Literas, nescio quæ concilia, patres, antiquitas, maxima sunt in veneratione, adeo ut divinis oraculis propemodum æquentur. Cum tamen ista omnia, & si quæ sunt alia ejusmodi, nullas vires præterea apud cordatos homines habere debeant, quam, ut sensus Ecclesiæ illorum temporum fidem faciant; vel etiam nos teneant recedendum non esse ab iis dogmatis, quæ ipsa approbarunt. Sed Sacris Literis licet aperte reclamantibus, quædam tamen mordicus retinere velle, quia scilicet ab illis approbantur, hoc nihil aliud est, quam divinam veritatem consulto pessundare, & ad Antichristiani regni confirmationem ingentem fenestram patefacere. Legantur modo Pontificiorum scripta adversus Lutheranos & Calvinianos; & satis intelligetur, si præter Sacras Literas aliorum auctoritati sit standum, nobis omnibus causa cadendum esse. Sed quorsum illa, hæc rerum? inquies. Nempe, ut animadvertas, nec dissensiones, quæ hodie inter illos sunt, qui Christi nomen profitentur, de Christianæ religionis decretis, non quidem ex divinorum oraculorum obscuritate, sed potius ex communi eadem corruptione quadam, dum ab illis solis universa Christiana doctrina non petitur, natas atque exortas esse: neve ex illis colligas, auctoritate Sacrarum Literarum eas, quantum satis est, componi non posse, aut saltem non negare, ex ipsis divinis literis posse unumquemque Christianam religionem ejusque placita, quatenus ad hominem Christianum constituendum necesse est, recte cognoscere. Namque hoc concesso, sequitur continuo Christi Ecclesiam quoque externum statum hoc tempore instaurari & posse, & debere; quemadmodum apertius paulo ostendam. Libet enim prius te ad hoc concedendum quodammodo adigere. Etenim, nisi hoc concesseris, quomodo factum tuum defendes, qui de rebus ad Christianam religionem pertinentibus non pauca asseverare audes, contra quam vulgo affirmatur, ac plane contendere, jam pridem plenam defectionem in Ecclesia extitisse, fundamentumque fuisse sublatum? An non hæc ideo affirmas, quod ea ex Sanctis Literis colligis? Igitur, te ipso teste, ex ipsis Sacris Literis veritas Christianæ religionis percipi potest. Alioqui, cur non de omnibus dubitas? Aut cur te si-tem aliis plerisque palam non adjungis? Immo vero te ab iis separas? Nonne ipse & concedis, & urges, hodie posse Deum coli, & Christi nomen rite invocari, etiamsi externa quædam non adsint? Atqui non video, quemadmodum id fieri possit, nisi aliunde verus Dei cultus & Christi nominis invocatio petatur. Unde vero, nisi ex ipsis divinis oraculis? Quamquam ad id concludendum quod volo, satis est hoc, qualia esse debeant, sciri posse, undecunque tandem id sciatur. Certe enim, si hoc sciri potest, potest etiam externus Ecclesiæ Christi status instaurari; cum externa Christi Ecclesia nihil aliud sit, quam publica congregatio seu convocatio hominum Deum colentium, & Christi nomen rite invocantium. Nam quid prohibet, quo minus ii, qui illud faciunt, publice etiam conveniant? Immo, quomodo illud facere dici possunt, nisi palam aliquando congregentur, cum, ut cætera omittam, inter alia Christi præcepta omnibus ejus discipulis convenientia, quibus Deus colitur, & Christi nomen rite invocatur, sit publica commemoratio ipsius Christi mortis? Ex iis, quæ hucusque disserui, satis, ni fallor, responsum patet ad duo inter alia, quæ contra Ecclesiæ externæ instaurationem attulisse mihi videris. Quorum alterum est, eadem aut consimili ratione instaurandam esse Ecclesiam, qua ædificata fuit; alterum vero, inter tot Christianorum cœtus dissen-

dissen-

dissensionem non posse veritatem dignosci, nisi jam aliqua divinitus, ut Apostolorum tempore, illata. Prædictam autem adda expressius, rationem, qua primum ædificata est Ecclesia: Dei & Christi verbum revera fuisse; cætera omnia ad hoc confirmandum pertinuisse. Itaque, cum nunc idem Dei Christique verbum habeamus, idque abunde confirmatum, immo de quo nemo dubitat, eandem rationem instaurandæ Ecclesiæ hodie revera habemus, qua primum ædificata fuit. Jam vero ad reliqua, partim ex iis, quæ hactenus tecum per literas disputavi, partim ex re ipsa satis patere responsio videtur. Quod enim urges, Apostolorum tempore talem fuisse externam Ecclesiam, quæ verum esset Dei ædificium, in quo esset veritas, & extra quod tenebræ tantum essent, & consequi nolebas quod videlicet hodie post subsecutam defectionem, nisi lux nova aliqua divinitus, ac manifesto, ut ante factum est, affulgeat, haberi nequeat; Primum hoc non ad externæ Ecclesiæ instaurationem simpliciter dissuadendam pertinet; sed ad ejus Ecclesiæ quæ per Apostolos illis fuerat: quod tamen satis refutatum est, ut arbitror, superioribus meis literis; in quibus est ostensum, ipsas Ecclesias Apostolicas, id est ab ipsis Apostolis fundatas, errasse, idque in rebus ad salutem pertinentibus, dum adhuc ii viverent, & earum curam haberent, qui ipsas fundaverant. Nec sane, quæ de Ecclesia magnifice prædicat Paulus 1 Tim. 3. 15, affirmans inter cætera, quod sit columna & firmamentum veritatis, aut ad externam ullam Ecclesiam pertinere, aut, si tamen pertinent, ita accipienda sunt, quasi Paulus senserit, in aspectabili Ecclesia nullos errores esse, vel extra aspectabilem Ecclesiam nullam divinam veritatem. Sed est intelligendum, quia omnis externa Ecclesia Christi doctrinam profitebatur, Christi autem doctrina est illa divina veritas, propterea Paulum Ecclesiam, id est Christum profitentium cœtum sive externam Ecclesiam (si modo ut dixi ibi eam intelligit) veritatis columnam & firmamentum appellasse. Opponitur enim illa tacite, quemadmodum in compluribus aliis locis apud eundem Paulum, Christi disciplina in genere cunctis aliis disciplinis. Nihil autem vetabat tunc, quemadmodum nec hodie vetat, quominus posset quis veram Christi disciplinam amplecti & retinere, nec tamen ulli externæ Ecclesiæ se adjungere, quod fortasse omnes aliquis erroris ad salutem ipsam pertinentis, sive jure, sive injuria suspectas haberet. Sed videamus deinde, cur asseras, Ecclesiam Apostolorum tempore fuisse plane veram Dei Ecclesiam. Quia, inquis, ex Spiritu Sancto, quem tunc post impositas Apostolorum manus homines consequebantur, & ex aliis ostentis ac miraculis divinitus editis confirmabatur, quod quicunque Jesu nomini fidem haberent, Sanctum essent Dei templum, &c. Atqui hinc omnino sequitur, si dari hodie possunt, qui Jesu nomini fidem habeant, dari quoque posse sanctum Dei templum, & porro Ecclesiam, ea, quæ Apostolorum tempore fuit, quod huc attinet, ut vera Dei Ecclesia sit, nihilo inferiorem. Quare hic, ut in superioribus quoque literis, innuere videris, te sentire, hodie fidem in Jesum Christum non dari. Rogaveram quidem te, ut velles posthac sententiam tuam hic aliquanto apertius exponere, quo uberius tota de re tecum disputare possem: sed quando id non fecisti, ad opinionem istam ex tuis ipsius verbis convellendam me paratum esse volo, quæ antea scripsi. Verum hoc fortasse tibi vis, ex illis signis & Spiritus Sancti donis constitisse, eos, qui Jesu nomen profitebantur, illud ex animo professos fuisse, quod de re hodie nulla ratione constet. Ad hoc rursus primum respondeo, hinc non colligi, non esse instaurandam externam Christi Ecclesiam, sed non esse sperandum, talem instaurari posse, de qua constet, eam esse veram Dei Ecclesiam. Ex quo nequaquam sequitur, eam reipsa parem primævæ illi esse non posse. Cum nihil prohibeat, quin aliquid tale sit, licet tale esse non constet. Deinde dico, si autem signa & miracula illa fidem faciebant animo non ficto eorum, qui Jesu nomen sibi invocare ipsi sciebant; non propterea sequi, quod ex illis appareret constituram jam fuisse veram Dei Ecclesiam. Nam ad hoc necesse præterea erat, ut in eadem sententia perseverarent. Quod autem poterant non perseverare, si quis est, qui dubitet, monstrant Christi verborum Matth. 7. 22, ex quibus etiam constare videtur, potuisse quempiam eodem tempore a vera fide in Christum defecisse, qui miracula ejus nomine invocato edebat; nedum non potuerit aliquando ejusmodi signa facere, & postea a veritate deficere. Nam quod quidam veram, id est, ut hic intelligimus, ex animo in Christum fidem a charitate sive a bonis operibus, ut Papistæ faciunt, sejungi posse affirmant, id plane falsum esse vel unica illa Jacobi sententia Jacob. 2. 17, quod fides sine operibus sit mortua, aperte ostendit. Itaque, cum Christus iniquitatis operarios quosdam vocet, qui in ipsius nomine miracula fecerint, apparet, illos vel eodem tempore, vel saltem diversis, & signa illa edidisse, & vera in Christum fide caruisse. Quamquam non crediderim ego, Spiritus Sancti dona illa iis tantum fuisse concessa, qui ex animo ab ipso initio Christi nomen profitebantur, sed omnibus qui profitebantur. Eo enim potissimum tendebant dona illa, ut veritati disciplinæ Christi fidem facerent, non autem ut de vera Christum profitentium fide testarentur. Nam quod Petrus Act. 15. 7. & 8, videtur omnino, Spiritum Sanctum a Deo datum certum testimonium statuere veræ fidei eorum, quibus dabatur, id arbitror esse singulare in gentibus, quæ ab initio crediderunt; quia, cum antehac ab ipso Deo essent penitus alienæ, non est verisimile Deum tanto dono dignaturum fuisse, nisi ex animo credidissent. Adde quod ad id, quod Petrus quærebat, concludendum ac persuadendum, non est necesse, ut singuli ex gentibus, qui primi omnium credere se in Christum sunt professi, de quibus tamen ipse loquitur, ex animo crediderint, sed ut aliqui ex ipsis. Siquidem hoc contendit Petrus, gentes deinceps a Dei regno exclusas esse, censeri non debere, cum & Deus illis ostium fidei patefecerit, & illæ vicissim ingressæ fuerint. Nam certe, nisi aliqui saltem ex iis, quibus ipse ab initio, Deo sic jubente, Evangelium prædicaverat, ex animo credidissent, nunquam Deus illis Spiritus Sancti donum impertiturus fuisset. At vero dices fortasse, me a scopo tuo multum aberrare, quippe qui senseris, Apostolorum tempore ad veram Dei Ecclesiam constituendam satis fuisse Christi nomen profiteri, eique fidem habere; nam hoc testabantur dona illa Spiritus Sancti & alia ostenta ac miracula; hodie vero hoc non esse satis. Nam, si esset, hodie quoque aliquam ejusmodi divinam ac cœlestem approbationem Christi nomen profitentium eique credentium haberemus. Ergo, si ita sentis, credis Christianæ religionis conditionem labente tempore mutatam fuisse; nec Christum fuisse & esse heri, & hodie, & eundem in æternum; quod tamen scriptura affirmat Hebr. 13. 8. Ergo enunciatio illa Christi Matth. 18. 20, quod, ubi duo aut tres in ipsius nomine congregati fuerint, ipse in eorum medio sit, quæ sola ferme potest totam hanc de Ecclesia Christi nunc instauranda quæstionem dirimere, & contra id hodie fieri posse negantes sententiam ferre, illa, inquam, Christi enunciatio jam non est vera, ut antea aliquando fuit; dum scilicet signa & miracula eos comitabantur, qui in Christi nomine congregati erant. Hac igitur ratione cætera etiam omnia, quæ Christus dixit, universaque ipsius disciplina in dubium hoc tempore revocabitur; id est hodie hæc ad nos nihil pertinere censebuntur, nec per plurima sæcula ad quosquam ea pertinuisse affirmari poterit. Cum tamen hoc meridiana clarius sit, signa & miracula in eum finem tantum adhibita fuisse, ut Christi doctrina confirmaretur, certumque esset, illam perpetuo verissimam futuram, & locum habituram donec præsens maneret sæculum.

Ex

Ex quo, ut antea dixi, necessario sequitur, ut, si signa & miracula cum iis conjuncta, qui Jesu Christi nomini ab initio fidem habuerunt, nos moneret, istiusmodi homines verum Dei templum fuisse, Dei verum templum hodie quoque sint ii, qui Jesu Christi nomini fidem similiter habent, licet signis illis & miraculis sint destituti; quæ cur perpetua in Ecclesia non fuerint, immo esse non debuerint, satis me ostendisse opinor in superioribus literis meis. Feras me quæso, vir optime ac prudentissime, si hæc tecum fusius omnino fortasse disputo; nec arbitreris, me tam hebetem ac suspiciosum esse, & simul ab omni Christiana charitate atque adeo civili modestia alienum, ut tibi ridiculas & perniciosas istas opiniones adscribam, quas ipsa verba tua postmodum aperte satis refellunt; sed me non tui modo, verum etiam aliorum his scribendis rationem habere cogites; atque pro tua singulari humanitate, quid ad ea jam respondeam, quæ privatim & proprie contra Ecclesiæ externum ministerium hoc tempore à nobis instaurandum attulisti, patienter audias. Ut enim eodem tempore ad id respondeas, quod à me afferitur, ut probem, hodie externam Christi Ecclesiam instaurari posse, nos videlicet Dei Christique verbum habere, quibus ea ab initio fundata fuit, affers primo loco exempla defectionis Israeliticæ Eliæ temporibus, & captivitatis Babylonicæ, ex quibus nos discere oportere ais, quamvis vera de Deo doctrina habeatur, non tamen temere ad externum ista prosiliendum esse, quemadmodum nec illi prosilierant, qui in istis defectionibus verum Dei cultum nihilominus retinuerunt. Ad hoc respondeo, & nominatim de exemplo defectionis temporibus Eliæ agens, (nam alterum captivitatis Babylonicæ non videtur complures ob causas satis ad rem facere) dico primum, aliam fuisse conditionem illorum temporum & externi cultus Dei sub Vetere Testamento, & aliam horum temporum externique Dei cultus sub Testamento Novo. Sub vetere enim Testamento externus cultus ille divinus, à quo si abstinebant, qui in media ipsa defectione idololatricis cultibus non adhærebant, cuidam certæ tribui ac familiæ quodammodo alligatus erat, id est Leviticæ & Aaronicæ; ut nulla ratione liceret extra ipsas alicui sibi sumere, ut illum administraret. Quin etiam summum sacerdotium, in una familia Aaronica uni domui Phinees alligatum erat; sine quo divinus ille cultus administrari non poterat. Quid igitur, si nullus ex ea domo fortasse tunc erat, qui idololatricis cultibus non consentiret? An non necesse prorsus fuit, interim illam divini cultus administrationem cessare? Adde, quod summus sacerdos ex domo illa, certa quadam ratione & successione eligebatur, quam spernere & alium in jam electi locum, licet ex eadem domo, substituere privatis præsertim hominibus nullo pacto licebat. Huc accedit, quod in Israelis regno, ubi Eliæ tempore defectio illa contigit, nullus poterat divinus cultus administrari, à quo reliquiæ illæ piorum abstinerent. Omnia enim sacrificia, omnis Dei publica & solennis adoratio & invocatio, Hierosolymis in templo ex ipsius Dei præscripto peragenda erat, id est, in regno Judæ, unde illi jam pridem secessionem fecerant, & penitus sese disjunxerant. Præterea legimus quidem, istos Deo caros fuisse, eo quod ab idololatricis cultibus abstinuissent, quemadmodum & hodie eos Deo caros esse credendum est, qui inter idololatras licet degentes, idololatræ tamen non sunt. Sed non propterea eos commendari audimus, quod ita occulte solum verum Deum colerent, ut Elias eos non agnosceret, & se solum adhuc veri Dei cultorem in populo illo relictum fuisse (ut quidem Paulus interpretari videtur) existimaret; aut certe neminem præter se publice Dei causam agere affirmaret. Nunc consideremus ex altera parte conditionem externi cultus Dei sub Novo Testamento. Is autem vel omnino, ut quibusdam placet, vel potissimum, verbi Dei & Sacramentorum (quæ vocant) administratione continetur. Jam vero verbi Dei administratio, præsertim quæ ad externam Ecclesiam colligendam & constituendam requiritur, nulli certæ nationi aut familiæ, nulli eligendi rationi denique aut successioni alligata est. Patet hoc vel ex eo, quod in ipso ferme initio prædicationis Apostolicæ, nulla prævia ad id muneris ab Apostolis facta electione, ii, qui Jesu Christi disciplinam amplexi fuerant, passim Evangelium annunciabant, non sine felicibus successibus & divina comprobatione, ut legitur Act. 8. 4. & cap. 11. 19, &c. Nam si munus ipsum Apostolicum, ipsis Apostolis adhuc viventibus, atque vix dum illud obire incipientibus, evangelizandi & Dei verbum ministrandi iis, qui extra Ecclesiam erant, omnibus Christi discipulis sua sponte exercere indistincte licuit; multo magis profecto Christiano homini licere debet, iis, qui jam ad Ecclesiam pertinent, præire tantum quodammodo, in verbo Dei recepto & ab omnibus approbato exponendo atque explicando, idque ex aliorum omnium consensu, quæ sola tua ratio est administrandi verbi divini necessaria ad externam Ecclesiam colligendam. Nam quod ais, priscos illos scivisse, unde doctrinam hausissent, & sanam esse nihil dubitasse, hoc idem & scire & pro certo habere nostri temporis Christiani possunt, cum Dei verbum æternis monumentis consignatum ac prorsus indubitatum habeant, cui soli si quis prorsus adhæreat, nullo pacto in iis, quæ ad salutem pertinent, ita falli potest, ut condemnationem ullam incurrat. Quanquam quanto minus asseveranter loquendum est iis, qui, ut nunc fit, verbum Dei populo explanant, quam iis, qui Evangelium annunciant, tanto minus necesse est, ut de doctrina sua merito nihil dubitent.

De Sacramentis porro, id est, ut fere ab iis receptum est, qui ab Antichristo defecerant, de Baptismo aquæ & Cœna Domini; quod ad Cœnam Domini attinet, nihil est, cur suspicari possimus, eam à quolibet Christi nomen profitentium cœtu celebrari non posse. Neque enim purissima hæc & simplicissima ceremonia Apostolis, ut Apostolis à Christo præscripta fuit, sed simpliciter ut ipsius discipulis seu novis Christianis, id quod & Pauli verba 1 ad Cor. 11, manifestum faciunt, & satis ostendunt ipsa Christi verba à Paulo uberius exposita, quibus ipsius ceremoniæ finis continetur; qui est commemoratio dominicæ mortis & annunciatio, donec ipse Dominus veniat. Cui gratiarum actionem pro eadem morte fuisse conjunctam, & res ipsa aperte monet, & satis indicat antiquissimum hujus ritus nomen εὐχαριστία. Jam & Christi mortem commemorare atque annunciare, & pro ea gratias publice agere, ad omnes Christianos peræque pertinere, nemo est, quin fateri cogatur. Nec vero est in hoc ritu alicujus divinæ rei ulla datio seu ministratio (sic enim loqui oportet) & propterea nullus certus homo requiritur, qui quasi Christi vicem gerens, panem & vinum cæteris distribuat, aut porrigat. Quamvis ab ipso initio, cum institutus fuit, id Christus, qui eum instituebat, fecerit. Ex accidente id enim fuit, & quia tunc primum ab ipso instituebatur, qui compendii cujusdam gratia, facta quædam verborum loco substituit. Cæterum unicuique de ceremonia ista recte alioqui sentienti abunde constare potest, nihil aliud sensisse Christum, quam, ut sui discipuli, pane simul frangendo, ac comedendo, poculoque infundendo ac bibendo, corporis sui fractionem & sanguinis fusionem pro ipsis mox secuturam, postea, ut jam peractam commemorarent, ac concelebrarent. Ex quo id intelligitur, quod supra attigi, tantum abesse, ut errent, quicunque Christi discipuli merito dici volunt, hoc ritu peragendo, ut potius errore omnino existimandi sint, nisi, quantum in ipsis est curent, ut illum peragant. Nihil autem simile fuit Eliæ tempore, à quo si abstinerent, qui Deo cari erant.

De aquæ Baptismo ego ita sentio, eum Ecclesiæ in perpetuum præscriptum non fuisse, nec unquam, ut illam acciperent iis præceptum neque à Christo, neque

ab Apo-

ab Apostolis fuisse, qui jam ipsi Christo alia quacumque ratione publice nomen dedissent, vel à primis annis in Christiana disciplina educati atque instituti essent. Quam demum sententiam, cujus alii etiam ante me fuerant, justum librum conscripsi, in quo omnia testimonia sacra omnesque rationes diligenter examino ac diluo, quæ illam infirmare posse videantur, cui titulum feci, *An homini Christiano aquæ Baptismo carere liceat, disputatio*. Fratrum autem rogatu eum conscripsi, qui tamen talem sententiam penitus abominantur, & tandem precibus meis adducti curarunt, ut ad ea, quæ ibi scripseram, responderetur; hocque munus Alexandro Vitrelino demandarunt, qui tamen non Ecclesiæ sed privato nomine respondit, sed tot probra, convicia, maledicta, calumniasque in me una cum responsionibus suis admiscuit, (quæ quales sint aliquando fortasse pii homines dijudicabunt) ut fratres ipsi illum acriter reprehenderint; ego vero ab ejusmodi scripto refutando, quamvis id alioqui perexigui laboris mihi esse videatur, hactenus deterritus fuerim. Verum, ut ad propositum revertar, dico, aquæ Baptismum ad Ecclesiam externam hoc tempore instaurandam meo judicio nihil pertinere, remque indifferentem esse, in qua utinam fratres nostri nihil novare tentassent. Atque idcirco non esse, quod de eo quidquam in hoc proposito explicatius dicam. Crediderim tamen, si is hodieque retinendus sit, propter eos, qui ab aliis religionibus ad Christi religionem convertuntur, potissime retinendum esse. Quos non video, cur ii baptizare non possint, qui illis Christum annunciaverint; aut si neminem ex hominibus genitorem (ut ita dicam) in Christo habuerint, cur id facere non possit is, qui huic muneri ab eo cœtu, cui se adjungere voluerit, destinatus fuerit, cum aquæ Baptismus in Jesu Christi videlicet nomine ministratus, nihil aliud sit, quam adumbratio remissionis peccatorum in nomine Christi, ejusque nominis aperta professio, atque in ipsius religionem initiatio quædam, id est, per eum nihil revera detur, sed tantummodo eorum, quæ vel jam data esse, vel datum iri certissimum est, externa quædam agnitio significetur. Quod si illi, qui Eliæ tempore, propterea quod ab idololatria sibi cavissent, à Deo in aliorum cæde conservati fuerant, persuasum habuissent, quemadmodum nostri homines de aquæ Baptismo persuasum habuerant, aliquem fuisse ritum à Deo præscriptum, quem nisi quis rite peregisset, in ejus populo numerari non posset, & tamen illum prorsus neglexissent; putasne eos tantopere Deo caros futuros fuisse, nec ejus iram aliqua saltem ex parte sensuros? Breviter, non video, quid illorum exemplum ad externæ Christi Ecclesiæ instaurationem dissuadendam momenti habere possit; quos nemo negaverit rectius facturos fuisse, si publice & palam se idololatrico illi cultui, qui in populo vigebat, minime assentiri protestati essent, seque ab aliis, qui idololatræ erant, quam maxime poterant, segregassent. Nihil autem dico, quod hoc tempore multa clarissima indicia dedit Deus voluntatis suæ, ut externa Christi Ecclesia instauraretur, & Antichristianum regnum dirueretur; atque, inter alia, vim infinitam hominum excitavit, qui suo sanguine veram Christi doctrinam, quantum ad salutem satis est, confirmarunt, & falsam Antichristi refellerunt. Adeo, ut, si quis recte animadvertat, miraculis, & Spiritus Sancti externis donis exceptis, quibus propter eas causas, quæ ante sunt expositæ, hoc tempore nihil opus erat, maxima similitudo inter hæc & Apostolica tempora, & quæ illis proxime successerunt, appareat. Ut merito affirmari possit, quemadmodum tunc nasci, sic nunc renasci Christi Ecclesiam cœpisse; & consequenter concludi, non esse Eliæ tempora illa cum nostris hisce temporibus ullo modo comparanda, non magis quam cum ipsis Apostolicis. Ubi semper meminisse oportet, ad Christi Ecclesiam instituendam non esse necesse, ut veritas omnium rerum divinarum teneatur; sed satis esse ea sciri, sine quibus æterna salus nemini contingere possit. Nunc ad illud accedo, quod affers de discrimine seniorum Ecclesiæ nostri temporis, & Ecclesiæ, quæ Apostolorum tempore fuit. Ex quo concludere vis, nostros non esse veros seniores, nec illorum Ecclesiam veram Ecclesiam; immo quia hodie tales seniores, quales antiquitus fuerunt, nulli appareant, nullam etiam instaurari posse externam Ecclesiam. Ais enim hoc tempore seniores ab Ecclesia constitui, non autem à senioribus Ecclesiam colligi; quod contra, inquis, fiebat in primitiva Ecclesia. Ad hoc, etiamsi ea certissima essent, quæ pro concessis sumis, abunde ex superioribus responsio patet, propter temporum rationis diversitatem. Tunc opus fuit, ut Seniores Ecclesiam colligerent, quia tum primum fundabatur Ecclesia, nec illa principia certissima atque indubitata erant, quibus omnes assentirentur, & ex quibus per se ipsi veritatem agnoscere, & Dei populo se aggregare sua sponte possent. Nunc vero instauratur Ecclesia ex iis principiis, de quibus inter omnes constat. Quare certo aliquo architecto nihil est opus; sed unusquisque per se suaque sponte partem in hac instauratione habere potest atque adeo habet. Monitore tantum opus fuit vastationis Ecclesiæ, ejusque instaurandæ rationis; quos sine non unum sed plures habuimus, qui etiam in ea instauranda graviter laborarunt. Sed animadvertendum præterea est, te pro concessis sumere ea, quæ mihi minus certa videntur. Neque enim in primitiva Ecclesia colligebantur cœtus à Senioribus, sed iis cœtibus sive Ecclesiis præficiebantur, quæ Apostolorum & aliorum Evangelizantium ministerio collectæ fuerant. Exempli causa, Ecclesiæ Corinthiorum, Philippensium, Ephesiorum, non à senioribus, id est, pastoribus, qui in illis perpetuo erant, sed à Paulo Apostolo fuerant collectæ. In quibus ipse deinde seniores constituit, non quidem ex sua ipsius tantum voluntate ac sententia, sed ipsa approbante Ecclesia. Ut ex eo intelligi potest, quod Timotheus ipse tantus Pauli administer, non sine impositione manuum Presbyterii, id est senatus, ut sic dixerim, Ecclesiæ, qui ipsius Ecclesiæ personam sustinebat, ut alicujus urbis Senatus, civitatis & reipublicæ personam sustinet, ad munus pastoris, quo in Ecclesia fungebatur, delectus fuit.

An non legimus, mandatum fuisse Tito à Paulo, ut in singulis Cretæ urbibus Seniores constitueret? quod sine dubio de iis urbibus intelligendum est, in quibus jam aliquis numerus Christi fidelium collectus erat. Quibus volebat Paulus pastores dari, ad ipsos verbo Dei pascendos, atque Ecclesiæ conservationem & incrementum. Ut satis ex ipsius verbis, ubi hac de re agit, apparet. Quomodo igitur tunc temporis à Senioribus Ecclesiæ colligebantur, si jam collectis Ecclesiis Seniores præficiebantur? Non tamen hic similiter est intelligendum, Titum debuisse aut potuisse ex proprio tantum sensu, propriove arbitratu, quoscumque magis ipse probasset, seniores constituere; sed ei mandatum fuisse, ut curaret seniores constitui ex ipsius Ecclesiæ consensu; qui modo tales essent, quales Paulus descripserat. Atque ejusmodi seniores ipsam Ecclesiam per se sibi constituere potuisse, nihil est, quod dubitare nos sinat. Et sane in illis ipsis Ecclesiis, in quibus Paulus ipse seniores ab initio (ut legitur Act. 14. 23.) quemadmodum paulo ante dixi, constituerat, illis deficientibus, Ecclesiam ipsam per se alios sibi constituere potuisse, necessarium quodammodo est, & ex Ecclesiastica historia, sic quoque factum fuisse, satis intelligere licet. Rursus hoc tempore non est perpetuum, immo vero admodum rarum, ut Ecclesia ipsa seniores, id est pastores sibi eligat; Ecclesia, inquam, cui ipsi seniores præsint. Eliguntur enim ab aliis pastoribus ut plurimum, quamvis non sine consensu illius Ecclesiæ. Quin etiam non solum ab ipso initio renascentis Evangelicæ veritatis, collectæ sunt Ecclesiæ ab ipsis pastoribus pluribus in locis, ut à Luthero, à Zwinglio, ab Oecolampadio,

à Balthasare Pacimontano, & ab aliis; sed postea etiam sæpenumero contigisse, ut homines pii aliique eruditissimi inter se, vel plane sua sponte, vel ab aliqua Ecclesia jam constituta missi, Ecclesias, ubi nullæ erant, colligerent ac fundaverint; quod cum aliis tum in Gallia postremum factum esse scimus. Itaque nihil mihi, hac etiam in parte, dissimilitudinis inter hæc & primitivæ Ecclesiæ tempora esse videtur, &, si insignis aliqua tamen in ipsis initiis fuisset, jam ejus rei caussam attuli; ex qua apparet, non propterea sentiendum, præpostera ratione hodie in Ecclesia instauranda agi. Post ipsa initia nulla profecto dissimilitudo, quæ alicujus momenti sit, inter hæc duo tempora animadverti potest. Sed quidquid sit, ut de re ipsa, quæ in controversia est, agamus, illud unum scire velim, cur hodie non liceat hominibus recte, quantum satis est, de religione Christiana sentientibus convenire, memoriam Christi mortis, ut jussi sunt, celebrare, communes preces ad Deum fundere, sese invicem ad pietatem ac perseverantiam in fide cohortari, de divinis rebus colloqui ac disputare, aliquot ex suo numero certos homines habere, quorum hic alios in verbo Dei explicando præeat, ac rudiores in disciplina Christiana instituat: ille singulariter pauperibus ex communibus Ecclesiæ pecuniis subveniendi curam habeat; alii, ut omnia ordine ac decenter in cœtu fiant, provideant & curent; alii sint, quorum prudentiæ ac rerum divinarum cognitioni universus cœtus plurimum deferat, & quos idcirco tanquam seniores suos esse statuat; alii denique aliis muneribus vacent, quæ ad totius congregationis conservationem pertineant: velim, inquam, scire, cur hæc facere non liceat hoc tempore, quæro, quam ob rem fieri, jure prohibere possis, sive ejusmodi congregationem Ecclesiam appellare velis, sive nolis; sive tales congregationes pares, aut similes Apostolicis Ecclesiis esse concedas, sive minus. Certe cum Deus nobis quam maxime colendus sit, & Jesu Christi disciplina quam apertissime profitenda, &, quantum in nobis est, propaganda; cumque hæc omnia ad Dei cultum & professionem ac propagationem Christi disciplinæ plurimum pertineant, imo sine his existere aut consistere nequeant, necesse est fateri, quisquis præterea de illis judicet, & quocunque nomine ea vocet, cuncta non modo fieri posse, sed etiam debere. Nam, quod tu asseris, multos pietate & justitia insignes viros sine externis istis notis & signis hodie Deum colere, & olim coluisse, id mihi nullo pacto verisimile videtur, nisi vel ubi ista habendi facultas non fuerit, vel si forte viris istis omnes cœtus, in quibus hæc fierent, aliquo perverso & saluti æternæ contrario dogmate visi fuerint contaminati. Alioquin prorsus necesse esse statuo, ut quilibet Christianus alicui Christum profitentium cœtui palam adhæreat, ei videlicet, quem aliis puriorem esse judicaverit, cujus sententiæ infiniti pietate præstantes viri nostra ætate fuerunt, & adhuc sunt; quibus ob hanc caussam grave non fuit famæ atque honorum jacturam facere, & sese manifestis vitæ periculis exponere. Non dubito, quin, ut ipse sancte affirmas, optima mente & solo veritatis amore ea & scripseris, & senseris, quæ in tuis ad me literis de hoc argumento continentur, sed transfigurat se hic (ignosce quæso libertati meæ) Satanas in Angelum lucis, & per te talem tamque insignis alioqui pietatis virum, aliosque non contemnendos homines, ruinam Christi Ecclesiæ renascentis struit. Cujus artes & astum agnosce obsecro; nec patere, ut te paullatim seducat, & tandem, cum prorsus tibi persuaserit, nullam inter eos, qui à Romana Ecclesia defecerunt, hactenus esse vel esse posse externam Christi Ecclesiam, nec scripturam, quod habemus, Dei verbum ad eam erigendam satis esse, te ad Ecclesiam illam, quæ perpetuam ab Apostolis & ministerii & doctrinæ successionem, ac Spiritus Sancti assiduum favorem & præsentiam audacter, nec prorsus inepte (ut compluribus videtur) jactare solet, ut Puccium, aliquando retrahat, aut aggreget. Quod omen Deus, ut spero, ac fere mihi penitus persuadeo, pro sua bonitate avertat. Nec vero credas aut me, aut alios innumerabiles, qui mecum sentiunt, clariorem multo, quam nunc habemus, veritatis divinæ patefactionem non expectare, & fere si quis usquam est, qui hoc expectet, ego is sum; cui fortasse ii, qui Christi nomine appellantur, in pluribus adhuc errare videntur, quam vel tibi, vel cuiquam alii videri possit. Sed non propterea censemus, talem hodie veritatis cœlestis lucem non affulsisse, quæ ad salutem æternam consequendam satis sit, vel ad talem lucem habendam non satis esse divinis literis penitus adhærere, ex iisque solis divinam veritatem petere. Ex quo necessario consequitur, externam Christi Ecclesiam hoc tempore instaurari & posse & debere.

Non possum autem non vehementer mirari, te Christi verba, quod portæ inferorum non essent adversus ipsam Ecclesiam prævalituræ, ita interpretari, ut nondum ejus rei tempus evenerit, quod nihil aliud est, quam vel negare, ullam Christi veram Ecclesiam hactenus extitisse, vel Christum mendacii coarguere. Atqui Christi verba non ita prorsus sunt accipienda, ut credamus, eam, quæ vera Christi Ecclesia est, non posse Satanæ artibus falli; sed, quamdiu vera Christi Ecclesia fuerit, fieri non posse, ut ab ipsa morte atque inferno quidquam detrimenti patiatur. Non negaverim quidem, sicut etiam non affirmaverim, in hoc sæculo talem Christi Ecclesiam futuram, quæ deficere nulla ratione possit, idque Christum suis verbis significare voluisse. Sed in eo à multis erratur, quod vaticinationes seu prædictiones non nisi in eum sensum accipi posse existimant, qui primus sit, & nulla sermonis figura quantumvis usitata expressus, cum tamen & Christi ipsius dicta, & Apostolorum ejus scripta, & denique res ipsa apertissime doceat, in prædictionibus divinis sæpissime duplicem sensum inesse; unum videlicet, qui ex ipsis verbis omni tropo prorsus sublato elici potest; alterum vero, qui usitatæ verborum, licet aliqua ratione figuratæ, significationi est consentaneus. Verum hac de re, quæ latissime patet, non est hic uberius disserendi locus.

Superest autem, ut ad ea breviter respondeam, quæ in iisdem tuis literis, præter hanc de Ecclesia instauranda disputationem, continentur. Igitur quod vicem meam in facultatum mearum jactura dolebas, est quod tibi gratias agam; sed multo magis quod me tam & humaniter, & prudenter consolatus fueris. Velim autem scias, hactenus Dei benignitate mihi partis bona erepta non fuisse, & spem aliquam superesse, me vel inde tantum corradere posse, unde victum & vestitum mihi parare queam; vel etiam aliquando adhuc illis omnibus fruiturum. Quod sane ob id unum mihi gratissimum foret, quod amanuensem nutrire possem, sine quo ægerrime ea, quæ meæ vocationis mihi videntur, exequi me posse plane perspicio. Hunc autem si à fratribus non habeo (nam me non impetrare, nullo pacto affirmare queo, quippe qui nunquam petierim) nihil est mirum, cum summa sit inter eos paupertas, & in communi non conferendi culpa, in paucissimis quibusdam tantummodo hæreat; quos equidem arbitror, si vellent, posse omnibus Ecclesiæ necessitatibus sufficere. Nam quod tu conquerebaris de ipsorum negligentia in veritate divina Germanica lingua publicanda, lætatus sum vehementer, audiens, vos in proxima Chmielnicensi synodo ad eam rem aliqua ratione animum applicuisse, quod utinam verum sit.

De spe ac fide in venturum Christum, qua præditi fuerint patres illi sub Vetere Testamento ita ut in suis sacrificiis ad illum respexerint, nihil aliud in præsentia dico, nisi, me nullo modo diffiteri, Christum ibi adumbratum fuisse; sed nego hoc illos intellexisse, quod nobis demum patefaciendum erat, ut cœlestis

adepturi erant veritati & luci comminationem in antecedentium figuris & umbris habebant, sub quibus veteres illi omnes conclusi erant usque ad correctionis tempus, ut loquitur Apostolus Heb. 9. 10. Et quod dici de Messia Hieremiæ temporibus aperte promisso, ita in nova quadam promissio censeri debeat, vocatum est, & per ea, quæ in ejus Prophetæ vaticinatione scripta sunt cap. 23. & repetita cap. 33. abunde confirmari videtur. Tametsi enim antea per alios Prophetas, præcipue vero per Esaiam Messiæ adventus ita prædictus fuerit, ut nunc ejus vaticinationem legimus, illustriam potius, quam vaticinationem legere nobis videamur, tamen eo tempore prædictiones illæ obscuriores erant, neque ad varios atque extraneos sensus accommodari poterant, cujus rei fidem faciunt, quæ hodie inter Judæos receptæ sunt, earum interpretationes. Pleraque enim de Jesu Nazareno ibi prædicta, non modo de illo accipere recusant, sed etiam de Messia, quem ipsi tamen expectant, accipi posse nolunt. At vero, quæ de Messia ab Hieremia primum, deinde ab Ezechiele & Daniele aliisque prædicta sunt, qui etiam clarissimis verbis antecedentem Babylonicam captivitatem & ab ea liberationem certo tempore futuram, prædixerunt, adeo sunt aperta, ut nulla extranea interpretatione occultari, aut obscurari possint, nec ad ipsum Messiam ea omnino pertinere, Judæi unquam negare sint ausi. Itaque quod dicis, Christum ipsis etiam antiquioribus illis patribus fuisse promissum, id fateor. Sed nego ita apertas fuisse promissiones, ut id ipsi intelligerent, nedum ad se pertinere arbitrarentur ipsa, quod non ipsis, sed eorum posteritati se daturum Deus promiserat. Nam quod sive in Epist. ad Hebr. cap. 11 sive alibi de spe futurorum sibi ipsis bonorum, quia patres illi præditi essent, scriptum est; in eo neque ad ipsius Christi personam illos respexisse traditur, aut illum ullam rationem habuisse, nec nisi quam vel mysticus sensus, vel eventum potius, quam ipsorum animum significans est admittendus. Sed requirit hæc res longiorem disputationem, quam ut hisce literis includi possit.

Declarationem verborum meorum, quod Christus non sit ex Adamo vel Adami filius, libenter amplector, atque, ut idem sentiamus, satis mihi est, quod ais, te credere, illum, verum hominem ex Davidis semine progenitum, & interim, licet in virgine, id est mulieris utero, non tamen per commixtionem maris & fœminæ conceptum.

De loco autem illo, *solvite templum hoc*, &c. Quod suspectus censeri debeat, nullo modo tibi assentiri possum. Nam, quamvis dicas, te non propterea in dubium revocare sacra oracula, id tamen, si non mentem tuam quidem, sed rem ipsam spectes, necessario aliter se habet. Etenim, si de uno aliquo loco, qui in omnibus codicibus & exemplaribus, & apud omnes interpretes eodem modo legatur, ut iste legitur, dubitare licet, nihil est, cur de omnibus dubitare non liceat, & tu ipse adjungis de sacris oraculis verba illa, *quæ tamen hac nostra tempora depravata*; quibus verbis satis indicas, non debere omnibus, quæ in divinis literis scripta leguntur, temere fidem adhiberi. Ego quidem contra ita sentio, Nihil in iis scriptis, quæ communiter ab iis, qui Christiani sunt dicti, recepta & pro divinis habita sunt, constanter legi, quod non verissimum sit, hocque ad divinam providentiam pertinere prorsus arbitror, ut ejusmodi scripta nunquam depravarentur aut corrumperentur, neque ex toto neque ex parte. Et, si aliqui codices aut exemplaria aliquibus mendosa sint, ex aliis emendatioribus, vel ex antiquorum interpretum auctoritate emendari queunt. Qua de re disserui pluribus in opusculo quodam, quod de auctoritate librorum Veteris & Novi Testamenti Italica lingua conscripsi. Præstat mi frater, mihi crede, cum in aliquem Scripturæ locum incidimus, qui nobis falsam sententiam continere videatur, una cum Augustino hac in parte ignorantiam nostram fateri, quam eum, si aliquem habitantes plane sit, in dubium revocare. Nihil habent verba illa apud Johannem Christo tributa, quod non sit verissimum, & cum reliquis omnibus sacris oraculis consentiens. Ut ipse fortasse, si unquam scripta mea legeris, præsertim vero disputationem meam cum Erasmo Johannis, ingenue fateberis. Depone, quæso te, illam, quam habes de Sacris Scripturis opinionem; quæ sola, nisi caveris, innumerabilium in religione errorum, quemadmodum aliis compluribus Christum profitentibus, causa tibi esse poterit; &, si ipsius vim atque aliorum exempla attendere volumus, facile quemvis in atheismum inducere tandem potest.

Gavisus vehementer sum, quod alia via aggressus esses contra Erasmum Johannis disputare. Sed mihi scriptum seu literas tuas videre non licuit. Is Erasmus nuper in majorem Poloniam est profectus, meminisse tibi, cum, ut te jam dudum audivisse existimo, Alexius typographus carceratus fuit, non tam propter Antithesim illam suam, quam ipsius opera publicaverunt, quam propterea quod cum ovem ipsius aliquandiu fuisset, operam suam ei commodaverat in operarum erroribus corrigendis, in quibusdam libellis (quos tamen ipse Erasmus minime probabat) ubi contra Christi adorationem & invocationem disputabatur. Nam inter cetera ejusmodi scripta, quæ Cracoviæ Alexius excudit, excudebat, seu potius recudebat postremo librum illum, qui Palæologo & aliis curantibus Francofurti ad Mœnum annis superioribus sine principio & fine excusus fuerat, ubi præcipuum scriptum est: Responsio Francisci Davidis ad scriptum quendam meam oppugnationem, ibi admodum negligenter & inemendate publicatam, duarum ipsius thesium & quatuor pro altera rationum contra Christi invocationem, quas ipse Franciscus, dum apud eum in Transylvania essem, mihi sua ipsius manu exaratas obtulerat, rogans, ut eas, si possem, confutare vellem. Quod postquam breviter, ut dictum est, feci, ipse longiorem, de qua dixi, responsionem confutationis meæ scribere est aggressus, eamque mihi post aliquos menses tradidit. Ego vero statim hanc responsionem cupoditissime refellere instituit, in animo habens opus conscribere, in quo universa de Christi officio, potestate ac regno quæstio diligentissime explicaretur. Sed vix tertiam operis partem absolveram, cum coactus sum, sic fratribus illius provinciæ jubentibus, brevius responsionem exarare, iis, quæ jam scripseram in compendium redactis; ut in judicio quod paucis post diebus Albæ Juliæ coram principe & omnibus regni ordinibus, advocatis etiam ex Hungaria, quæ Imperatori paret, non paucis theologis, de Francisco Davidis deque ipsius circa Christi adorationem & invocationem sententia habendum erat, posset aliquis, ut promissum fuerat, ad ejus scriptum responsio afferri. Sed postea, quia, contra quam sperabamus, de dogmate ipso ex Sacris Literis nihil prorsus est disputatum, nunquam oblata est responsio illa quam ego inde discedens fratribus reliqui, ut recognitam, atque, ut ipsi opertere judicassent, emendatam, nomine tamen meo deleto, publicandam curarent, quemadmodum etiam se facturos polliciti fuerant. Hoc autem est illud opus, de quo audiveras, brevi a me editum iri, (atque hinc ad meliùs vero literas respondere incipiam) & quidem verum audisses, nisi typographo destituerer. Nam Alexius, quem solum habebamus, & cujus opera, quamvis a fratribus è coetu ejecti, uti hac in re potuissem, prohibitum est post carcerationem vel potius post dimissionem è carcere quidquam deinceps excudere, nec solo; an alium aliquem usquam nactum sim, qui mihi hac in re suam operam locare velit. Sumptus suppeditare promisit illustris & Magnificus D. Kiska, à me hac de re obnixe rogatus. Video enim nihil hodie nisi posse in tota Christiana religione majoris momenti quam hoc sit, Demon-

stratio,

stratio, videlicet, quod Christo, licet rei creatæ, tamen invocatio, & adoratio seu cultus divinus conveniat. Nam hoc præsertim quod ad invocationem attinet, de qua nominatim inter me & Franciscum Davidis disputatur, me in ea responsione satis demonstrasse confido; cui addi poterunt disputationes meæ cum Christiano Francken, cum quo præcipue de adoratione mihi disceptatio fuit, & sic res tota clarius apparebit. Si enim hoc demonstratum fuerit, concident omnes Trinitariorum munitiones, quæ revera uno hoc fundamento adhuc nituntur, quod Christo adoratio & invocatio conveniat, quæ solius Dei illius altissimi omni ratione videtur esse propria; & ex altera parte vera Christi potestas atque majestas ostendetur, & in omnium animis confirmabitur: sine cujus cognitione nec Deus ipse, nec quidquam rerum divinarum recte cognoscitur; salutis nostræ ratio revera ignoratur: quidquid præsertim de expiatione nostrorum peccatorum per Christum in Sacris Literis legimus, pessime intelligitur: ipsius Christi universa religio in dubium revocatur, aut saltem mutationi & fini in hoc ipso seculo obnoxia redditur; summum ac præstantissimum nostræ spei ac fidei in Deum fundamentum nobis eripitur; ac denique, ne omnia hinc provenientia mala & incommoda, quæ innumerabilia sunt, enumerare hic nunc velle videar, in ipsum Christum & Deum patrem gravissime peccatur.

Nam quod tu pro maxima (ut inquis) habes, Nullum de Christo adorando præceptum in Sacris Literis extare, unde concludere vis, non modo non debere, sed ne posse quidem jure Christum adorari, duplicem habet responsionem. Nam & assumptio, & consequentia falsa est. Probo utrumque simul ex duobus Sacris Testimoniis; ex quorum utroque apparet, & Deum omnino velle, ut Christus à nobis adoretur, & non fuisse tamen necesse, ut hæc ejus voluntas expressa diserte fuerit, rem enim per se ipsam monere, Christum omnino à nobis adorandum esse. Prius testimonium sunt verba illa ipsius Christi Joh. 5. 22. *Neque enim Pater judicat quemquam; sed omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum.* Hic primum audis, Deum velle, ut Christus honoretur, sicut ipse honoratur, ex quo aperte intelligitur, Christum eo genere honoris à nobis afficiendum esse, quo ipse Deus afficitur, & consequenter à nobis adorandum esse. Nam honoris genus, quo Deum afficimus, adoratio sine dubio est. Tametsi enim particula *sicut* plenam similitudinem necessario non significat, neque ego hoc loco significare volo, (nulla enim alioqui esset differentia inter honorem Deo debitum & Christo, quam ego non minimam constituo) tamen ut aliquam peculiarem similitudinem significet necesse est. Nam si nulla alia esset similitudo, nisi prorsus generalis, id est, in eo simpliciter, quod uterque honoratur, inutilia & vana omnino fuissent verba illa, *sicut honorificant Patrem.* Et ne quis putet, honoris similitudinem istam in eo tantum consistere, quod doctrinæ & præceptis Christi non minus sit parendum, quam Dei doctrinæ & præceptis paretur (quamquam nec sola obedientia simplici Honoris nomine appellari solet, & Christi præcepta ac doctrina non sunt, ut ipse dicebat, ipsius Christi, sed Dei) animadvertatur causa honoris; quæ est, quia Deus dedit Christo omne judicium, ita ut ipse Pater jam non judicet quemquam; id est, omne regimen ac gubernationem Ecclesiæ ei commisit, & pœnarum ac præmiorum in eam, eosve, qui quacunque ratione cum ea aut cum Evangelii prædicatione quidquam commune habent, distribuendorum omnimodam potestatem dedit; & quod ad hæc attinet, in sui ipsius loco eum constituit. *Judicare* enim phrasi Hebraica, non solum jus dicere, & *sententiam ferre*, sed etiam, atque præcipue, *regere ac gubernare* significat. Considerentur, inquam, causa illa, & intelligetur, sic de honore agi, qui debetur Christo non quatenus ejus præceptis & mandatis obeditur, sed quatenus pro nostro rege ac domino cœlesti agnoscitur, qui in nos omnesque nostra potestatem habet, ac perpetuo, ut Dei vicarius, nostri curam gerit. Hunc autem honorem, adorationem, & divinum cultum esse, nemo (opinor) sanæ mentis negaverit. Patet igitur ex his Christi verbis, Deum velle, ut Christus adoretur & divino cultu afficiatur, quæ expressæ divinæ voluntatis nihil aliud est, quam præceptum: ac proinde patet, extare præceptum de Christo adorando. Deinde vides ex iisdem verbis manifesto colligi, gubernationem & potestatem à Deo Christo concessam tantam esse, ut ipsa per se moneat, Christum esse adorandum, nec ullo peculiari præcepto ad eam rem esse opus. Inquit enim, *Omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium,* &c. Igitur omne judicium habere à Deo, trahit secum necessario adorationem. Et sane, quemadmodum sensus ipse communis dictat, ut iis, qui hic in terra nos regunt & gubernant, si certum sit (ut profecto est) eos à Deo reges & gubernatores nobis fuisse datos, terrenum honorem humanumque cultum exhibeamus, etiamsi nullum ea de re præceptum extaret; sic idem sensus communis plane dictat, ut ei, qui in cœlo degens divina ratione ex Dei voluntate nos regit & gubernat, cœlestem honorem & divinum cultum præstemus, etiamsi id facere nunquam jussi fuissemus.

Sed jam ad alterum testimonium veniamus, quod est apud Paulum Philipp. 2. in illis verbis, *Propter quod & Deus superexaltavit illum, & donavit illi nomen quod est supra omne nomen: ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & subterraneorum, & omnis lingua confiteatur, quod Dominus [est] Jesus Christus ad Dei patris gloriam.* Hic similiter primum vides expressam (idque graphice) adorationem, quæ nomini Jesu ab omnibus creatis rebus debetur ex ipsius Dei voluntate; quare manifestum habes de Jesu adorando præceptum. Deinde causam audis, quæ non solum aperte docet, hanc esse divinam adorationem (nam ei, qui supra omnes creaturas, etiam cœlestes, evectus est, non potest propter hoc ipsum deberi cultus nisi divinus) sed etiam propter modum, quo cum suo effectu hic conjungitur, clare ostendit, ubi ea sit, ut certe in Christo est, necessario ibidem effectum istum adorationis & divini cultus esse oportere, nec necesse esse aliud de ea re divinum præceptum extare. Sed, quod ad præceptum attinet, habemus expressum aliud testimonium Heb. 1. ubi verba illa Psal. 97. *Et adorent eum omnes Angeli Dei*, manifeste ad Christum referuntur, ad ostendendum, quanto Christus excellentior omnibus Angelis sit; utpote qui ab ipsis omnibus adorari debeat. Neque hic est opus ostendere, etiamsi verba ista in Psalmo ad Deum referantur ipsum, tamen merito potuisse divino illo scriptore ad Christum referri; nisi & scriptoris illius, & aliorum, quorum monumenta in sacro volumine extant, qui nonnunquam ea, quæ de Deo sunt dicta, ad Christum referunt, auctoritatem in dubium revocare velimus. Est tamen id à me breviter ostensum in Animadversionibus in Assertiones collegii Posnaniensis de trino & uno Deo, Assert. 21. Num. 6, quem locum, si libuerit, poteris perlustrare: sed multo fusius idem ostendi in disputatione mea cum Erasmo Johannis. Quod si Christus ab omnibus Dei Angelis adorari debet, quanto magis ab hominibus, iis præsertim quorum proprie est cœlestis rex & dominus!

Sed dices fortasse, Angeli Christum vident, homines hodie non vident. Quasi vero vel præceptum de solo Deo adorando, ex quo revera omnis omnino causa dubitandi, an Christus adorandus sit, oritur, tantum excludat, qui non videntur, vel Christi potestate & perpetua gubernatione in Ecclesia concessa, una cum neces-

necessaria non modo factorum & verborum nostrorum, sed etiam cogitationum omnium cognitione conjuncta, quam concedere divina oracula omnino cogunt, posse illum discrimen constitui inter Christum à nobis visum, & non visum; quemadmodum in prioribus meis ad te de hoc argumento literis memini me scripsisse. Sed quale pondus in Christi persona habere possit discrimen illud, postea clarius videbimus. Prius enim examinanda ea sunt, quæ à te ad Christi adorationem infirmandam sunt allata. Ais igitur primum, Christum ipsum Satanæ pollicenti, se illi daturum omnia mundi regna, si procumbens se adorasset, respondisse, *Abi è conspectu meo Satana, scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorato, eique soli servito.* Sed quid hoc ad rem, cum hic de eo, quem adorare deberet ipse Christus, agatur? Numquid, si ipse Christus adorandus est, sequitur, eum potuisse non Deum modo, sed etiam semetipsum adorare, & propterea falso præceptum illud de solo Deo adorando sibi accommodasse? Non crediderim, te hasce ineptias dicturum. At respondebis, idcirco locum illum ad rem facere, quia inde apparet, etiam post Christum exhibitum vigere præceptum in Lege Mosis datum de solo Deo adorando, per quod Christus, cum is non sit ipse Deus, non secus atque aliæ omnes res creatæ ab adoratione excluditur. Ad hoc primo loco respondeo, post Christum exhibitum, dum ille adhuc mortalis in terris degeret, non solum præceptum illud de solo Deo adorando viguisse, sed alia omnia, quæ in Lege Mosis scripta erant quantumvis ceremonialia, & (ut sic dicam) umbratilia; quæ tamen postea, Christo glorificato, sublata sunt. Ex quo fit, ut hinc nihil concludere liceat; præsertim, cum post Christum glorificatum appareat, tantam esse, ex ipsius Dei voluntate, in nos Christi potestatem & gubernationem, ut merito à nobis omnibus adorari debeat, adeo ut necesse sit, si modo præceptum illud eam vim habet, ut nullo modo quisquam præter Deum ipsum adorari possit, id post Christi glorificationem non amplius vigere. Secundo respondeo, illud præceptum minime istam vim habere, aut habuisse unquam, nisi ex accidente, quatenus, scilicet, nemo esset præter Deum ipsum, qui adoratione dignus esset ex ipsius Dei voluntate, cujusque adoratio tota ad ipsum Deum referretur, nam quandocunque talis extitisset, nequaquam per præceptum istud ejus adoratio prohibita fuisset. Nomen enim Solus, & particulæ idem significantes, cum de Deo dicuntur, nunquam eos excludunt, qui illi sunt subordinati. Solus Deus, exempli caussa, est servator; & tamen multi homines quoque servatores merito sunt appellati, & ipse Christus passim Servator dicitur. Nempe quia isti omnes, quamvis revera servaverint, aut servent, non tamen ex seipsis aut aliunde, quam ab ipso Deo id potestatis adepti sunt. Quis nescit etiam (ut de præcepto aliquo simili agamus) soli Deo confidendum esse, & tamen ut alios omittam, Christo confidendum esse, passim est scriptum. Caussa hujus rei est, quod, ut ipse Christus dixit, qui ipsi confidit, sive in ipsum credit, non in ipsum credit, sed in eum, qui misit illum; cui videlicet soli confidendum est. Sic dicere possumus, & quidem summo jure, quod, qui Christum adorat, non ipsum Christum adorat, sed Deum qui illi ea dedit, unde ad gloriam ipsius Dei adorari & possit, & debeat. Nam, ut Paulus diserte ait, quod omnis lingua confitetur, Jesum Christum esse Dominum, hoc ad ipsius Dei patris gloriam pertinet, tantum abest, ut dubitare possimus, ne honor, qui Christo tribuitur, Dei honori quidquam detrahat. Itaque, ut multa alia ejusmodi exempla in ipsius Christi persona reticeam, si quis velit ex præcepto de solo Deo adorando concludere, Christum non esse adorandum, oportet, ut vel ipse probet, Christum ea non habere, quibus adoratio conveniat, aut certe ejus adorationem ad ipsum Deum non referri, vel ea dicat, ex quibus contrarium aliquid probetur, alioquin nihil agit.

Pleraque autem, quæ ad argumentationem tuam refellendam ex Christi verbis illis ad Satanam ductam pertinere magnopere possunt, sciens prudens omitto, sperans hæc pauca satis esse; & ad illud accedo, quod deinde affers de eodem ipso Christo, qui discipulis suis petentibus, ut ipsos orare doceret, *Cum oratis*, inquit, *dicite, Pater noster, qui es in cælis, &c.* & addis, *Hujus ipsius Christi mandati fines quis transgredi audebit?* Hic primum adorationem cum invocatione confundis, quod tamen fieri non debet, cum utriusque sit diversa quædam ratio; adeo ut ego, quamvis nihil prorsus dubitem, præceptum extare de Christo adorando, &, etiamsi non extaret, tamen eum omnino adorari à nobis debere, non idem tamen existimem de eodem invocando, cum videlicet invocatio pro ipsa opis imploratione & directione precum nostrarum accipitur. Hic enim statuo, id quidem merito à nobis fieri posse, id est, posse nos jure ad ipsum Christum preces nostras dirigere, ejusque opem nominatim implorare; nihil tamen esse quod nos id facere cogat. Alioqui nunquam posset à nobis Deus solus, id est Christo non etiam rogato, rogari. Quod tamen falsissimum esse & ipsorum Apostolorum exempla, & perpetuus Ecclesiæ usus demonstrat. Atque hæc ratio, quæ mihi evidentissima videtur, tantum apud me ponderis habet ut non paucos locos Novi Testamenti, ubi Christi invocatio præcipi videtur, quos, satis diligenter in disputatione mea cum Francisco Davidis collegi, ita interpreter, ut ibi non præcepta, sed commonefactiones tantum habeantur, & adhortationes. Quis enim ex nobis non vehementer lætetur, si sciat, se in omnibus suis necessitatibus posse confidenter ejus opem implorare, qui homo mortalis fuit, ut nos sumus; qui ea omnia mala est expertus in hoc mundo, quæ nos quotidie experimur, qui licet Dominus tamen idem noster frater est, & caro ex carne nostra, osque ex ossibus nostris, qui denique nostræ fidei ac professionis, ob quam tam multa patimur, princeps, dux, & auctor est, cujusque propterea plurimum interest, ut nos salvi simus? Quis non libenter ad ejusmodi servatoris opem confugiat eumque imploret? Ex quo apparet summa Dei erga nos benignitas cum summa sapientia conjuncta, qui hac admirabili ratione, ubi summam infinitam suam potentiam ostendit, voluerit fragilitati nostræ succurrere, & in mediis nostris calamitatibus nos non modo lætos, sed etiam beatissimos reddere.

Nec vero metuendum est, ne si, Deo solo invocato, ut supra dictum est, Christus ipse non invocatur, vicissim, Christo solo, id est, nomine Dei prætermisso, invocato, Deus ipse non invocetur; & sic præcepto Dei ipsius invocandi non satis fiat. Nam, licet, qui regem rogat, hoc ipso, ejus præfectum non roget, tamen, qui præfectum regis rogat, hoc ipso, ipsum regem rogare intelligitur. Subordinatus est enim præfectus regi; sed non contra, rex præfecto. Sic Christus Deo subordinatus est; sed non contra, Deus Christo, quare, etiamsi, qui Deum invocat, non idcirco Christum omnino invocat, tamen, qui Christum invocat, omnino ipsum Deum invocare dicendus est. Verum, quia ut ex tuis verbis patet, tu ex Christi verbis, cum orare discipulos docuit, non solum concludere vis, non fuisse præceptum, ut Christum oremus, sed etiam non posse eum à nobis orari. Dico, Christi verba hanc vim nullo pacto habere posse; nec præcepti, quod dedit, fines eum transgredi, qui ipsum Christum orat. Neque enim vel discipuli ab ipso exquisierant, quem orare deberent, vel ipse, ut consequens est, id illis præscribere voluit. Sed id exquisierunt discipuli, quibus verbis, & quonam modo orare Deum deberent, quem orandum esse constabat, & Christus necessario similiter nihil aliud eos docuit, nisi, qua ratione Deum orare deberent. Quid igitur hoc ad Christi invocationem excludendam, si alioquin appareat, eum illa habere,

quæ

quæ ad invocationem requiruntur? Nunquid peccarunt ilicet discipuli, cum postea ipsum Christum rogarunt, ut se in navi pereuntes servaret, sibique augeret fidem? quæ tamen res sunt ejusmodi, quas nemo antea nisi ab ipso Deo petere ausus fuisset. Cur vero non peccarunt? quia videlicet vel animadverterant, vel certo crediderant, Christum illas præstandi potestatem & munus ab ipso Deo habuisse; quod satis est, ut quis jure omnino invocari possit, si modo invocantium preces audire vel percipere queat.

Adde, quod etiamsi discipuli interrogassent, quem orare deberent, quia sine dubio de numine aliquo intellexissent, quod, licet ab ipsis non visum, præsens tamen ipsis esset, & Christus quidem ipse esset, eos docuisset, non idcirco tamen seipsum ab invocatione exclusisset. Adhuc enim conspiciebatur ipse ab illis nec dum eam vim & potestatem fuerat adeptus, ut quamvis nulli conspectus, omnibus tamen esset præsens; aut certe ea de re nihil adhuc constabat, quæ tanta erat, tamque ab omni verisimilitudine abhorrere videbatur, ut æquum esset, eam prius effectis comprobari, quam ipsis tantum Christi verbis asseri. Quapropter cum jam hora illa appropinquaret, qua eundum illi erat ad Patrem, & tunc pluribus documentis confirmandum, eum vi illa ac potestate præditum esse, non prætermisit ipse eosdem suos discipulos monere, ut, quod ante hac nunquam fecerant, Patrem Deum in ipsius nomine rogarent; se enim facturum, quicquid hac ratione rogassent. Quippe, cum dixit, se facturum, idque etiam repetit, satis significat, Rogare Patrem in Christi nomine, nihil aliud esse, quam Patrem rogare, ad ipsum Christum preces dirigendo, quod quia fieri posse nondum constabat, idcirco Patri sua prærogativa interim expresse conservata, & ostenso, sui ipsius invocationem non ipsius, sed Patris revera invocationem esse, summa cum modestia tantam de seipso rem significavit potius, quam disertis verbis expressit. Et propterea etiam, quod se, si rogassent, facturum dixerit, postea Patrem daturum affirmavit. Ac deinde subjunxit, *In die illa in nomine meo petetis*, quasi diceret, Hoc, quod nunc satis intelligere non potestis, vel, si tamen intelligitis, fieri à vobis posse, persuaderi, tunc omnino facietis, cum post meam glorificationem agnoscetis, & plane percipietis aliquando, me, licet à vobis absentem, tamen & precationes vestras exaudire, & vobis in tempore secundum vota vestra opitulari posse. Tametsi non est omittendum, in codicibus Latinis, & in Syriaca interpretatione, ubi Christus secundo ait, se facturum quod petiissent in ipsius nomine, adhunc modum legi, *Si quid petieritis me in nomine meo*, quæ lectio nequaquam inepta est, ut Franciscus Davidis existimabat; quod me vel ipsius testimonio in mea cum ipso disputatione satis probasse confido.

Jam quod ais, exemplum nullum extare adorati seu invocati Christi, & ad id confirmandum Apostolorum exemplum affers, qui aliquando tantum ad ipsum tantum Deum preces direxerint, infirmissima omnino est hæc confirmatio & ratiocinatio; quia videlicet quidpiam aliquando factum non fuerit, nunquam factum fuisse; sive, quia aliquando factum non esse legatur, haud legi unquam fuisse factum. Atqui & adoratum & invocatum fuisse Christum, probant aperte vel illa duo exempla, quæ Zglobicius protulerat; ad quæ responsionem tuam, quam ego miratus fueram, dum defendere conaris, eamque, ut mihi admirationem adimas, apertius explicare, multo magis (ignosce obsecro) me mirari cogis. Tua enim responsio in literis ad ipsum Zglobicium prolixius hæc est, quæstionem esse, Num quisquam Christum non visum veneratus sit, vel eum adoraverit, non autem, an visum aliquando; nam de hoc nullum esse dubium. Ego hanc responsionem sum miratus, quæ post Christi glorificationem discrimen, quod ad eum adorandum & invocandum attinet, ponit inter ipsum visum, & non visum. Nam propterea dixisti pluribus etiam ostendere, Christum ipsum à Stephano corporeis oculis fuisse visum; ubi meo judicio addere debueras, Stephanum vicissim à Christo corporeis auribus fuisse auditum. Aveo autem rationes, cur, si Sacris Testimoniis credimus, nulla sit causa, ut quisquam discrimen illud ponat; quæ rationes à te refellendæ erant si mihi admirationem adimere volebas, & demonstrandum, plurimum interesse in hoc invocationis & adorationis Christi negotio, utrum Christus conspiciatur nec ne, præsertim cum alioqui apertum sit, sive absentem sive præsentem eundem divino cultu sine Dei expressa aut saltem tacita voluntate afficiendum esse. Nam quod, ut recte, quid tibi velis percipiam, cum ais, Christum ipsum adoratum fuisse, scribis, multos quidem à Christo, quem præsentem viderant, multa petiisse, cum tamen id nullam adorationem evincat, hæc certe non videtur mihi dicti explicatio, sed potius refutatio; nisi Adorationis nomen alio sensu hic exceperis, quam supra verbum Adorandi. Pugnat enim aliquo modo, hoc, quod ex petitionibus illis nulla Christi adoratio evincatur, cum eo, quod Christus visus adoratus fuerit; tantum abest, ut illius possit esse explicatio. Verum arbitror, te, cum dixisti, Christum visum fuisse adoratum, non divinum honorem sed humanum tantum exhibitum intellexisse; postea vero Adorationis voce divinum honorem omnino significare voluisse, quasi divinus honor seu Deo debitus nemini viso exhiberi possit. Quod si ita est, nihil erat, cur Christus Satanam à se visum propterea adorare recusaret, quod scriptum esset, solum Deum esse adorandum. Quandoquidem præceptum illud de divino exhibendo honore accipiendum esse, nulli dubium esse potest. Non tollit igitur conspectus ipse divinam adorationem. Quemadmodum vicissim ex altera parte nemo est, qui ex eo solo, quod Christo coram, dum ab eo aliquid peteretur, exhibitus à petentibus honor & cultus quidam haud raro legitur, concludat, Christum divino honore affectum fuisse. Quod tamen à quibusdam concludi ipse existimare videris; idque exemplo Elisæi refutare conaris, coram quo mulier illa Sunamitis procubuit. Quo interim exemplo afferendo, atque explicando non parum confirmas & explicas Christi, licet absentis, invocationem; quam, ut ante dixi, cum adoratione confundis, nec minus hanc, quam illam, ei adimere videris. Etenim, si, ut ais, idcirco ante Elisæum procumbens mulier illa suscitationem pueri ab eo petiit, quod videret Deum ei vim & virtutem suscitandi mortuos & alia faciendi miracula dedisse, nihil est cur si animadverterimus, Deum Christo, licet à nobis corpore absenti vim & virtutem nobis opitulandi dedisse, eumque precationes nostras exaudire posse, illius opem venerabundi implorare dubitemus. Nam, quod excipis, mulierem illam ab Elisæo non tanquam à Deo à quo solo omnia petenda sunt, *filium suum suscitari petiisse*, nec ego sane aliter de Christo sentio, quidquam ab ipso tanquam à Deo, à quo solo omnia petenda esse fateor, peti posse volo, id est, hac ipsa in re, ut Elisæum mulier illa, sic ego Christum non primam & solam sed secundam & adscitam causam agnosco. Quamvis magnum alioquin inter Elisæum, & Christum hic discrimen constituam. Vis enim seu potestas Christo data, perpetuo ac constantissime in ipso residet; atque in hunc ipsum finem, ut ad ejus opem omnes confugere possimus, quod nequaquam de Elisæo affirmari potest. Ex quo fit, ut alia & multo majore fiducia ac veneratione à Christo petendum sit, quam ab Elisæo peti poterat. Hic autem vides, te optime agnoscere, id verum esse, quod supra dixi, particulas exclusivas (quas vocant) non excludere ab ipso Deo illos, qui ei sunt subordinati. Alioqui quomodo ais, à solo Deo omnia petenda esse, & interim non obscure confiteris, recte ab Elisæo mortui pueri suscitationem

peritum fuisse? Ex praedictis patet, ad exempla, quae Zgiobicius adorati & invocari Christi attulerat, refellenda nihil pertinere id, in quo tuae responsionis vim posueras, Christum videlicet tum fuisse conspectum; nisi de Jesu Christi a nobis corpore absentis potestate, & cura in Ecclesia ac spirituali praesentia dubites, aut diversam a nobis sentias. Qua de re postmodum aliquid explicatius dicendum erit.

Nunc reliqua refutanda sunt, quae ad eadem exempla convellenda pertinere existimasti. Inquis enim, Stephanum non adorasse Christum, sed ei vitam in manu commendasse: an non ipse concedis, a Stephano Christum fuisse invocatum? Nam, quod causam affers, quod *sciret illum a Patre datum esse servatorem*, recte est. Verum nos quoque idem scimus, & propterea, ut nos servet, illum similiter invocare possumus, seu in illius manus vitam nostram commendare. Quod cum sit omnium, quae ad nos pertinent, maximum & praestantissimum, nulla causa est, cur quisquam dubitet, an simpliciter dici queat, Christum a nobis merito invocari posse, immo, ut Christi invocatio asseratur, nihil opus est, nos scire, eum fuisse servatorem a Patre datum. Sive enim hoc nos sciamus, sive minus, verissimum tamen id & est, & erit semper. Atque idcirco, si haec Christi invocandi causa est, certissimum esse debet, Christo invocationem perpetuo convenire. Itaque vel prorsus supervacaneum mihi videtur id, quod subjungis, Stephanum confirmatum fuisse in ea sententia, quod Christus scilicet datus esset a Patre servator, *cum videret caelos apertos, & Jesum ad Dei dexteram*; vel certe ad exemplum istud invocati Christi illa ex parte elevandum, nihil momenti habet. Primum enim non id hoc loco quaeritur, an, si nos Christum invocaverimus, id bona conscientia, sive, ut Paulina locutione utar, ex fide facturi simus; sed simpliciter, an Christus merito a nobis invocari queat. Deinde bona plane conscientia atque ex fide Christum invocat, quisquis, ut verum est, ita credit ac sibi persuadet, Christum a Deo datum fuisse servatorem; nec magis quam Stephanus, ea in re quoquam reprehendi jure potest. Quid enim est opus alia confirmatione, ubi quis id, quod verissimum est, jam firmiter credit? Quanquam, si Sacris Novi Foederis Literis credendum est, multo magis in hac sententia, quod Christus datus sit a Patre servator, confirmati nos sumus, quam fuerit Stephanus ex visione illa. Nam nos quoque ex eadem visione pariter confirmamur, ac praeterea innumerabilia paene alia documenta & apertissima testimonia ejus rei habemus. Itaque necesse est omnino, ut qui Christo invocationem non convenire suspicatur, Novi Testamenti scripta omnia tanquam suspectissima habeat, & propterea neget, nobis constare, an Jesus Christus perpetuus servator a Deo nobis datus fuerit, si modo, ut ipse satis aperte confiteris, hoc satis est, ut profecto est, ad Christi opem salutis consequendae gratia implorandam. Non recte igitur inter Christum a Stephano conspectum, a nobis vero minime, differentia a te constitui videtur, ob eam causam, quod ille in ea sententia, quod Christus servator a Deo datus fuerit, confirmaretur, nos vero, scilicet, non confirmemur. Immo multo absurdius dictum est hoc, quam, si dixisses, idcirco differentiam illam constitui debere, quia potuit Stephanus sperare, Christum, quem videbat suas preces percepturum, nos autem, cum illum non videamus, non est cur id speremus; quemadmodum te ratiocinatum tacite fuisse in tuis ad Zgiobicium literis prorsus existimabam. Hic enim id saltem nobis probandum relinquitur, Christum, a nobis licet corpore absentem, precationes nostras audire. Quod, quantumvis sacris testimoniis confirmatum, negant tamen ii omnes, qui Christo hodie invocationem adimunt. Itaque, ut antea dixi, est cur explicationem sententiae tuae in refellendis exemplis a Zgiobicio allatis, multo magis mirer, quam ipsam sententiam mirabar. Nam quod attinet ad alterum exemplum, Apostolorum videlicet, qui Christum adorarunt, nihil affers praeter id, quod prius dixeras, Apostolos tunc Christum vidisse; quod vero non visum postea adorassent, nullum extare in Sacris Literis exemplum. Ostendendum est igitur, sive quod ad invocationem, sive quod ad adorationem attinet, nullam differentiam esse inter Christum visum & non visum, postquam is a Deo glorificatus fuit. Est autem quaestio haec tota ad Christi in coelo manentis in nos potestatem & gubernationem referenda, de qua videamus quid ipse sentias. Ais igitur, *potestatem & gubernationem ejus esse in Ecclesiam, ut ei distribuat dona spiritualia a Patre accepta.* Ergo haec poterunt a Christo peti. Quod enim illico addis, *Pro quibus tamen Pater invocatur, dat ea petentibus, sed nonnisi per Jesum Christum filium, inque ejus nomine, juxta Christi praeceptum, Quicquid per meum nomen petieritis, id faciam*, si eam vim habet, ut nolis tamen haec ab ipso Christo peti, sed tantum a Deo, id & rationi manifeste, & tuis quodammodo, quae subjungis, verbis aperte repugnat. Cum enim statim addis, *Sed dices fortasse non satis esse ea tantum petere, plura esse petenda*, videris velle occurrere tacitae objectioni, quasi pauciora a Christo peti posse concesseris, quam revera peti possint. Nam alioqui non apparet, cur me ista dicturum suspicari queas. Ostendunt quidem sequentia alia verba tua, te aliud sensisse. Verum id extra propositam quaestionem esse videtur, adeoque veritati minime consentaneum. Videris enim nolle, ab ipso Deo quidquam peti posse praeter dona spiritualia, aut certe non esse, cur aliud petamus. Quod ut multis sacris testimoniis & rationibus inde sumptis, ni fallor, refellitur; sic iis paucis, quae affers, neutiquam confirmatur. Sed quoniam, ut dixi, hoc extra propositam quaestionem mihi videtur, de eo pluribus disserendum non censui. Itaque ad rationem venio, ex qua omnino probari posse existimo, non ab ipso Deo tantum, sed etiam a Christo nominatim dona spiritualia peti posse. Si modo verum est, quod ipse verissimum esse & agnoscis, & concedis, ejusmodi dona a Deo non nisi per Jesum Christum dari. Nam quid, quaeso, est aliud, aliquid per Jesum Christum dari, quam proximum (ut sic dicam) datorem esse ipsum Christum? Id quod ipse satis agnoscis, cum huc accommodas verba illa Christi, *Ego faciam.* (Quanquam intelligo omnino, Christum ita dare, ut tamen semper, cum dat, quod dat, a Deo acceperit.) Etenim si concedis, Christum perpetuam dandi potestatem habere, jam inde a sua glorificationis initio sibi traditam, nihil est, cur neges eum in iis, quae ad eam potestatem pertinent, invocari posse; ut mox ostendam. Jam vero Deum nullam potestatem revera dandi Jesu Christo concessisse, sed tantum instrumentalem quandam nec liberam ejus rei causam eum constituisse, cum divinis literis adversatur, quae, praeter alia multa ejusdem sententiae testimonia, diserte alicubi testantur, Christo omnem potestatem in coelo & in terra datam fuisse; tum rationi repugnat, quae nullo modo patitur, a Deo quidquam frustra fieri. Frustra autem facturum fuisse Deum, si Christum glorificatum & in coelis perpetuo manentem, simplex ac nudum instrumentum dona sua spiritualia ejus fidelibus dandi effecisset, vel id demonstrat, quod quantumvis diligenter quis id investigare conetur, nullam tamen ejus rei probabilem causam sit deprehensurus. Causam autem cur id fecerit, nobis nulla ratione constare, absurdissimum censeri debet; cum satis superque manifestum sit, quicquid Deus Christo concessit, id ad nos in fide ac spe salutis nostrae confirmandos pertinere. Quid vero huc, obsecro, pertinere possit, quod Christus solum sit simplex ac nudum instrumentum distribuendorum Dei donorum? Certe, si Christus nullam ea in re liberam ac perpetuam potestatem habet, nihil est, cur hinc Deo, magis quam antea, confidendi argumentum ullum habeamus. At vero, si ejusmodi potestas a Deo fuit Christo concessa, ut

pro

pro arbitrio suo illis subditis spiritualia dona largiatur, nemo est qui & videat, & sentiat, si modo Christi fidelis sit, quamvis ne hinc in salutis æternæ spe magis confirmetur. Qua de re supra quantum satis est, egimus. Ex quo eo, quæ ibi diximus, abunde constat, illam Christi potestatem invocationem ejusdem Christi secum trahere; non modo quia certum ex Sanctis Literis est, Christum in coelis inquirentem renes & corda scrutari Apoc.2.23, & consequenter multo magis verba precationum nostrarum exaudire ac percipere, verum etiam quia hoc præcipuum est effectum præcipuusque finis potestatis ejusmodi à Deo Christo concessæ; ut videlicet, sine ulla dubitatione, ejus opem ad opportunum auxilium, ut loquitur Apostolus Hebr.4.16, ultimo implorare possimus. Sensit Franciscus Davidis, senserunt & alii, qui vel ante, vel post ipsum, Christi invocationem negare sunt ausi, quam sit necessarium, Christum invocari posse, si distributio ista donorum spiritualium, quæ a te agnoscitur, illi concedatur. Et propterea tandem, Christum nihil plane nunc agere affirmarunt; sed tantummodo in sella Dei esse, donec regnum suum, quod nunc illi revera adimunt, ineat atque assumat. Atque in hunc sensum non minus ridicule, quam impie interpretati sunt Christi sessionem ad Dei dexteram, donec Deus ponat illius inimicos scabellum pedum ejus. Cum tamen & ex ipsa locutione, & ex Pauli, & aliorum Apostolorum explicatione, & ex ipso loco, unde sententia ista de Christo sumpta est, & denique ex tota religionis nostræ analogia, nemo non perspicere queat, ejusmodi sessione nihil aliud significari, quam supremam post Deum potestatem ac gubernationem duraturam, donec mors ultimus hostis aboleatur, cum interim alii hostes paullatim debellentur, & Christo subjiciantur, ab ipso quidem Deo (inde enim tanquam ex fonte omnis virtus & potentia derivatur) sed tamen, ut per secundam causam per ipsum Christum nullo prorsus pacto otiosum, sed perpetuo ac jugiter vi & potestate sibi à Deo tradita ea in re agentem & operantem. Quemadmodum David, hac in re Christi typus, in suis inimicis sibi subjiciendis nulla ratione fuit otiosus, immo ipse is fuit, qui virtute ac potentia sibi à Deo concessa omnes suos hostes tandem debellavit. Et sane nemo fuerit unquam, qui ex divinis testimoniis edoctus, Jesum post crucis mortem à Deo factum fuisse Dominum & Christum, id est dominatorem ac regem populi sui, eumque cum Davide typo comparare & componere, non plane agnoscat, necesse esse, ut Jesus Christus ipsa Dei populi curam ac gubernationem habeat, eique præsit, eumque regat, in eum denique supremam post Deum, vel potius Dei quodammodo vice potestatem atque imperium exerceat; & idcirco, quemadmodum poterat Israelis populus ad Davidem in omnibus, quæ ad ejus regnum pertinebant, sic populum Christianum ad Christum Jesum in omnibus, quæ ad ejus regnum pertinent, opis implorandæ & impetrandæ gratia meritissimo confugere posse: ac simul non fateatur, ut Davidi terreno & carnali (ut dicitur) regi humanus & carnalis cultus ab Israelis populo prorsus debebatur, sic Christo Jesu regi coelesti & spirituali, divinum & spiritualem cultum ab omnibus Christianis prorsus deberi. Cumque ex ejusmodi regno & potestate in nos omnes necessario ejusdem Christi, licet corpore absentis, efficacia spiritus, & factorum, dictorum, cogitationum omnium nostrarum cognitione, perpetua præsentia colligatur & consequatur, necesse est confiteri, cultum illum ei, licet à nobis corporeis oculis non viso, perpetuo exhibendum esse. Quanquam ejus in coelo manentis, apud suos hic in terris præsentia, ex pluribus alioqui Sacrarum Literarum locis aperte colligitur. Ut, cum ipse dicit se in eorum medio esse, qui in ipsius nomine fuerint congregati, cum se cum Apostolis ad consummationem usque sæculi futurum ait; cum denique, ut alia testimonia omittam, pollicetur, si quis ipsum diligeret, se una cum Patre ad eum venturum, ac mansionem apud eum facturum. Quinetiam aperte ex Sanctis Literis constat, Christum, licet corpore absentem ac non visum, adorandum tamen esse; nam diserte, ut supra volumus, scriptum est, omne genu coelestium, terrestrium, & subterraneorum in nomine Jesu flecti, Deum, ipso superexaltando, & nomine omnium summo donando curasse. Itaque, quamvis tu aliter sentire videaris, & Christo, licet corpore præsenti, divinum cultum exhibitum fuisse negare; ea exempla missa facio, ex quibus constat, Christum corporeis oculis visum divino cultu affectum fuisse, seu longe alia, quam politica humanave ratione, si adorantium mens spectetur, fuisse adoratum. Qualia sunt, quæ habentur Matth.14.33, & Joh.9.38. Tametsi ejusmodi exempla fidem faciunt, atque demonstrant, divinum cultum, qui Christo exhibetur, nihil pugnare cum præcepto illo de solo Deo adorando, sive præceptum illud nihil impedire, quominus Christus divino cultu afficiatur, quo evicto, & Christi perpetua inter nos præsentia ex Sacris Literis aperte ostensa, ipsaque totius Christianæ religionis, præcipue vero ipsius Christi muneris ratione recte perpensa, non est quod quis dubitet, vel potius dubitare non exhorrescat, utrum Christo divinus cultus conveniat. Breviter, ipsum Christi nomen unumquemque satis superque admonet, Christum perpetuo à nobis colendum, & divina ratione, quando à nobis corpore jamdiu abest, adorandum esse, atque illius opem atque auxilium nos summa cum fiducia confugere posse. Alioqui jam Christus, id est rex noster, quatenus Dei populus sumus, revera non esset, & turpiter à Deo dissipati homines delusi fuissemus omnes, qui apertissime sæpissimeque sunt commoniti, hunc nobis regem dominumque fuisse datum. Quamobrem, etiamsi verissimum est, quod ais, hic de re omnium maxima agi, nihil est tamen, quod nos suspensos sive ancipites, qualem te esse confiteris, hac in re tenere debeat. Immo, quia de re omnium maxima in religione nostra agitur, nihil prorsus est cunctandum, sed apertissima veritas statim amplectenda, & mordicus retinenda. Nam unde factum esse existimas, ut ab ipso ferme nascentis Ecclesiæ Christi initio usque ad nostra tempora, tot viri, adeo ut nullus sit numerus, non minus pietate quam doctrina clarissimi, tot ipsius Christi sanctissimi martyres, eum alioqui gravissimum errorem secuti fuerint, quod Christus sit unus ille Deus, qui omnia creavit, aut certe ex illius propria substantia genitus, nisi quia nimis aperte in Sanctis Literis ea illi tribui animadvertant, quæ soli Deo tribui consueverunt, & inter cætera potissimum adorationem & invocationem, cum, à quibus adoratio & invocatio, illa ut prorsus debita, hæc ut plane conveniens, nullo pacto sejungi possint? Noli igitur, rogo atque obsecro te, veritati manifestissimæ quidquam repugnare, & summum ac præstantissimum Christianæ pietatis mysterium & fundamentum agnosce, supremam videlicet in nos omnes Jesu Nazareno datam à Deo in perpetuum præsentem potestatem & gubernationem, quam graphice inter alios locos descriptam, & *ἐναργῶς* quodam oculis subjectam habes in prioribus tribus Apocalypsis capitibus, quibus, ne tibi quidquam desit, quintum ejusdem libri caput adjunge, ubi præter alia huc apertissime pertinentia, in uno 8 versiculo ea ipsa satis expressa habes, de quibus nominatim agimus, Christi videlicet adorationem & invocationem. Idque tecum denique serio reputes, quantus error sit, si Deus Christum à nobis adorari debere & invocari posse velit, ei adorationem invocationemque denegare. Contra vero, quam levior is erraret, qui, etiamsi id Deus non juberet, Christum tamen adorari debere & invocari posse, non verbis tantum, sed factis quoque comprobaret; modo, ut res ipsa monet, ad ipsum Deum omnem Christi adorationem & invocationem referret. Quæ latius hic exponerem atque explicarem, nisi persuasum haberem,

ea iis, quæ supra disputata sunt, ea satis intelligi ac percipi posse. Quare finem etiam hoc de argumento disserendi faciam in præsentia, donec mihi uberius rem istam tractandi alibi occasio detur. Quod nunquam facere detrectabo, quamvis plurima jam eadem de re scripserim; si modo animadvertere potero, te nihil aliud spectare, idque unum ipsum quærere, ut veritatem agnoscas & amplectaris, quemadmodum de te sperare mihique certo polliceri & caritas Christiana, & opinio, quam jamdiu ex tuis ad me literis de tua pietate & integritate concepi, non solum sinit, verum etiam cogit.

Cæterum, ut ad reliqua, quæ tuis literis continentur, aliquid respondeam, lætor sane tibi probari disputationem meam de sept. cap. Epistolæ ad Rom. quamvis non per omnia tibi ea placere profitearis, quæ de gradibus regeneratorum à me dicuntur. Spero enim, si rem diligentius perpenderis, illa quoque tibi probatum iri. Nam quod ais, ea tibi non per omnia placere, nisi velim, quosdam ferre fructum partim trigecuplum, partim sexagecuplum, partim centuplum, non satis intelligo quid tibi velis; præsertim cum mentem meam in istis gradibus constituendis adeo aperiam, (ni fallor) ut de ea dubitandi nullus locus relinquatur. Sed me in tua hic mente percipienda valde anxium reddit, primum, quod nesciam an severa meæ sententiæ explicationem, an vero potius confirmationem ex Sacris Literis requiras. Deinde, quod, quid sit quosdam ferre fructum partim trigecuplum, partim sexagecuplum, partim centuplum, non omnino intelligo. Verba enim ipsa unum sonant; ut autem aliud significent, & Christi parabola, ad quam respicere videntur, & res ipsa postulat. Sed quicquid sit, si confirmationem meæ sententiæ requiris, satis me eam confirmasse videor, dum toto ferme libello ostendi, regeneratum eum esse, in quo spiritus carne sic potentior, adeo ut non secundum carnem, sed secundum spiritum vivat. Ubi nescio quomodo quis negare possit, eos gradus inveniri, quos ego constitui. Fateor equidem, satius futurum fuisse, quod huc attinet, si eorum sententiam aperte refutassem, qui negant, eum esse regeneratum, qui aliquando peccet, vel paulo levissime, immo vel semel quidem; peccatumque cupiditatem etiam illam, cui nullo modo præbeatur assensus, esse statuunt. Verum, cur id non fecerim, causam attuli in Epistola ad lectorem. Fateor similiter, me potuisse illa Christi parabola meam sententiam confirmare. Sed longum fuisset ostendere evidenter, eam esse Christi verborum sententiam, quam ego agnosco, quæque ad meam de gradibus regeneratorum sententiam confirmandam pertinet. Ac præterea quicquid inde elicere poteram, jam sciebam ab adversario mihi concedi. Itaque supervacaneum esse duxi parabolam illam in medium afferre. Quod si meæ sententiæ explicationem requiris, jam dixi, quomodo id jure requirere possis, me prorsus nescire. Si tu aliquando latius explicueris, mihi gratissimum feceris. Audio enim quendam Tigurinum, nomine Raphaelem Eglinum Bezæ discipulum, meæ illius disputationis refutandæ provinciam suscepisse; & facile futurum, ut in proximis nundinis Francofordiensibus illius opus venale habeamus. Hoc autem iterum me ad scribendum, totamque rem uberius tractandam atque explicandam, impellet. Quare velim & abs te, & ab aliis omnibus diserte de iis moneri, de quibus in hac tota tractatione monendus sim. Paratissimum enim me esse scito ad omnia publice corrigenda, quæ mihi minus recte dicta exciderint.

De Sommero vehementer sum miratus, quæ mihi rescribis; quasi ego, suspicione aliqua ductus, dixerim, illum, mortuorum resurrectionem negasse, & non aperte, nisi memoria me fallit, professus fuerim, me ex ipso Francisco Davidis, cui Sommerus dum vixit, carissimus & familiarissimus erat, quem Franciscus ejusque memoriam & suspiciebat & maxime colebat, id accepisse. Addebat autem Franciscus, se Sommerum admonere ejus rei nomine sæpius objurgasse, usque aliquando resipisceret, meminisse. Hocque, dum Claudiopoli apud ipsum habitarem, non semel, sed frequenter mihi commemoravit. Quocirca, si de veritate meorum verborum forsitan dubitas, non est, quod me in eorum numero reponas, qui, nisi quis in sua, aut alterius cujuspiam verba juraverit, illico eum seductorem esse clamitant, &c. a quibus meum in modum & quam longissime semper abfui, & abfuturus sum; sed potius me aut mendacii aut oblivionis suspectum habeas. Sommeri liber ille, multa sane continet non spernenda, & ejus viri doctrina atque ingenio dignissima; sed multa etiam non pio tantum homine, sed paulo doctiore aut acutiore penitus indigna. Ejus ego viri scripta omnia libentissime quidem legerem. Speramus enim aliquid semper inde vel addiscere, vel eorum, quæ jam didici, confirmanda elicere. Verum in ejusmodi scriptis legendis, necesse est summum judicium summamque diligentiam adhibere, ne una cum cibo venenum etiam sumamus. Sed jam ad tuas literas respondendi finis esto. Tu me, ut soles, ama, meque fratribus omnibus diligenter commenda, & una cum ipsis in Domino quam felicissime diu & vive & vale. Cracoviæ die 8 Januarii 1586.

Hunc librum potius quam literas, ut ad tuas plenius responderem, ruri, ubi, ut nosti, jamdiu dego, scribere cœperam menses abhinc tres, atque eo amplius, & jam prope ad finem scriptionem perduxeram, cum mihi Cracoviam veniendum fuit, ubi aliis occupationibus perpetuo adeo fui impeditus, ut vix tandem nunc opus absolvere potuerim. Quod libenter & recognovissem, & diligentius emendassem, nisi me jam dudum tantæ tarditatis puduisset. Itaque leviores mendas excusabis, graviores autem non admodum aut miraberis, aut exagerabis, sed pro tua humanitate ac doctrina potius corrigere non gravaberis.

Tuæ præstantiæ studiosissimus.

F. S.

Ad eundem Matthæum Radecium.

Ex Epistola IV.

SEd jam his relictis, ad ea quæ tu merito proprie nostra voce accedo. Difficilis plane est quæstio, & mihi quidem quodammodo insolubilis, quam primo loco proponis ex Gen. 4. 15. Vatablus ait sensum loci esse, quod *Deus Caino signum dedit, quo illi indicaret, neminem eum impune interfecturum*, rectius dixisset, *neminem eum percussurum*. Hæc explicatio, ut plurimum abest à recepta interpretatione, ita plurimum mihi arridet, nisi obstaret particula Hebraica Lebilti, quæ ex ista explicatione reddi Latine deberet, *Quod non*, vel simpliciter *non*, non autem, *ut non*, seu *ut ne*, sive *ne*, ut hactenus fuit reddita. Sed quod id possit fieri, nihil certi adhuc habeo præter auctoritatem istius viri, qui in linguæ Hebraicæ cognitione mediocritatem omnino excedebat. Cæteræ loci voces & verba, perquam optime istæ ejus explicationi accommodari queunt. Correctæ tamen, ut antea dixi. Nam & verbum, quod *Posuit* redditum ab aliis est (& ita quidem vulgo aliis redditur) invenitur significare posse etiam *Dedit*. Vox vero quæ reddita est *in Cain*, sive *in Caino*, vel ut ab aliis factum est, *super Cainum*, potius *Caino* dandi casu reddi debuit. Vox denique quæ reddita est Signum, & indicium & miraculum significat; ita ut intelligi possit, Deum miraculo aliquo ipsi Caino edito, illi ostendisse id verum futurum, quod ei pollicebatur, nempe non fore ut quisquam eum perimeret. Quod si receptam loci interpretationem retinere velimus,

velimus, tunc restat dubitandum, an signum istud in Caino positum absterreret quemlibet ab eo occidendo vel percutiendo, an vero non simpliciter absterreret, sed tantum quatenus monebat, non laturum impune qui id fecisset, sed severissime à Deo puniendum iri. Utrocunque te vertas, difficillimum est explicatu, quod & quale istud signum fuerit. Potior tamen mihi videtur sententia posterior, propter vocem signi, quæ ægre videtur accommodari posse ad aliquid, quod visum statim terrorem de Caini nece cogitanti divinitus incuteret: illud enim, judicio meo, alio quam signi nomine appellandum esset. At vero ad notam atque adeo literam aliquam, quam scilicet tunc Deus illis imprimere, quam violari seu lædi à quoquam nollet, optime vox signi accommodari potest, immo literæ apud Hebræos isto eodem nomine vocantur. Notum est autem ex Ezechiele & Apocalypsi, divinitus solere notam seu literam aliquam iis imprimi, quos Deus non vult lædi. Explicatio loci ubi Lamech uxores suas alloquitur, quam Castellio affert, mihi non probatur, cum Lamechus seipsum nominet. Nec nisi coactissime atque adeo insulsissime, Lamechi nomen pro quolibet non homicida poni potuerit. Somnium etiam illud seu commentum Judæorum de Caino à Lamecho ejus abnepote occiso, perridiculum, ut pleraque istorum hominum, mihi semper est visum. Cæterum quid sibi Lamech voluerit, divinare periculosum est, nam ex ipsius verbis certo concludere vix quisquam poterit. Verum tamen ego hactenus Vatabli sententiæ accedo, quod scilicet Lamechus voluit dicere, se iis viribus esse præditum, ut egregie ulturus esset, si quis eum læderet, & cum Deus statuisset gravissimas pœnas cuilibet Cainum occidenti, multo etiam graviores sumptum iri de quolibet, qui ipsum Lamechum interfecisset, nempe, ut uxores quæ ipsi fortasse & liberis ejus metuebant, humanæ divinæque opis ac providentiæ commemoratione solaretur, & solicitudine ista liberaret.

Quod ad Nahamani verba attinet, ego neminem adhuc inveni, qui illa ad præteritum tantum tempus referenda censeat, quamvis ipse id à plerisque fieri indices. Mihi tamen dubium, quin et si ipsorum verborum id posset fieri. Sed loci circumstantiæ aliud suadent. Apparet enim eum profiteri, se velle unum Jehovam colere, & propterea si præteritum tantum & consuetam incurvationem illam in illius Idoli templo sibi condonari à Deo petiisset, statuens in posterum se id non facturum, id omnino quod statuerat verbis etiam aperte expressisset. Quare mihi magis probatur, ut sensus sit ille, quem ab iis quos legi, sive interpretibus, sive explanatoribus fere approbatum. sua interpretatione expressit Castellio, verba illa Ingrediendi, Incurvandi se &c. (quanquam ipse aliis verbis est usus) per præsens tempus reddens. Jam quod isti quos ipse legisti sentiunt, Prophetam Ethnico homini id permisisse, quod Israelitæ permissurus non fuisset, multum dubitationis habet, cum complures sint, qui verba illa Prophetæ: Vade in pace, nullo pacto velint assentientis esse. Immo Tremellius & Junius potius abnuentis esse contendunt, & significare, ut quiesceret, nec ista quæreret. Quorum tamen sententia mihi probari nequit, & placet Eliseum verbis istis nec annuere, nec abnuere, quod illum cum homine Israelita minime factum fuisse, sed omnino moniturum ne id posthac faceret, facile concedo.

De Gog & Magog primum ita sentio, nullam esse causam, cur eadem voces istæ non significent apud Johannem quod apud Ezechielem. Deinde, nihil ambigendum sentio, quin ista sint nomina provinciarum seu populorum. Postremo, quatenus rem inspicere licuit, probatur mihi sententia Tremellii & Junii, affirmantium, Gog esse Asiam minorem, Magog vero Syriam Cœlem, id est, eam Syriæ partem, quæ ad montem Libanum spectat. Afferunt enim hujusce rei rationes satis firmas, quas longum esset referre. Nec, quod ad istas voces attinet, video ullo quidquam de Romano pontifice prædici, vel de Antichristo illo.

Locus Gen. 6. 3, ita a me accipitur, ut à plerisque recentioribus. Castellionis vero, & multorum qui antea extiterunt, explicationem ob id potissimum rejicio, quod satis constat mentis illis Dei id intelligi, quod paullo post apertius exponitur, id est, finem fore universæ carnis, quo nihil pertinet istorum explicatio, quodque ipsa Hebraica verba docere, non fieri mentionem eo in loco cujuslibet hominis per se, sed universi simul humani generis. Alioqui non inde respondet Castellio ad ea, quæ ipsius & Josephi quam citat sententiæ objiciuntur. Plenius autem respondisse, si dixisset, non expressisse Deum, quando id futurum esset, quod minabatur, & propterea nihil necesse esse, ut statim post diluvium id evenerit, sed satis esse, ut quando jam spatium quoddam commune vitæ hominis fuisset quodammodo in perpetuum stabilitum, illud non esset longius, quam 120 annorum. Quod quia revera factum est, posset hoc facile stabilire Josephi & Castellionis sententiam esse veram, nisi ostendissem, quæ antea dixi. Nam quod postremo Castellio affert, id, si modo non omnino spernendum est, potius ejus sententiæ obest, quam favet. Nam multo major convenientia est inter priorem, quamvis non absolutum totius generis humani finem, & posteriorem qui absolutus erit, quam inter cujuslibet quam longissimum esse potest vitæ hominis spatium, sed alioqui incertum, & præfinitum tempus, quo universum humanum genus certo sit duraturum. Nec aliud obstat, quominus consideratio illa durationis humani generis per 120 annos Jubilæos, accommodari possit ad 120 illos annos, quibus adhuc duraturum esset, id est, diluvio perdi non deberet humanum genus, nisi quod illi ab ipso initio mundi; hi vero à sententia illa à Deo lata initium acciperent.

De anni tempore quo natus sit Christus nihil habeo quod statuam. Tantum mihi videtur tempus vulgo constitutum non respondere historiæ Evangelicæ. Nam in bruma nec vigilasse pastores custodientes greges suos, nempe non in caulis clausos, sed aperto sub dio degentes, nec jussos fuisse homines quocumque iter facere, qui in patrio loco non essent, ut ibi describerentur, mihi fit verisimile. Adde, quod cum Christus baptizatus est, tum primum annum trigesimum, vel, ut vulgo locus ille Lucæ acceptus fuisse videtur, agere incipiebat, vel ut Josepho Scaligero placet, explebat, itaque erat anniversarium tempus nativitatis Christi. Verum in ipsa bruma in Jordano flumine populum baptizatum à Johanne fuisse, frigus & rigor, qui tunc maxime existit, credere prohibere. Cum aliquos tamen videam viros maximos & eruditissimos ejusdem esse sententiæ, ut Christus in bruma sit natus, non audeo omnino adversari, præsertim cum, etsi habeo cur id negem, non habeam quod certum aliud tempus mihi indicet. Sed ista quæstio non tanti momenti est, ut in illius solutione te admodum torquere sit opus.

Ex Epistola V.

Ad eundem Matthæum Radecium.

De tribus istis germanis fratribus ita sentio, eos tolerandos esse, ut tamen omnino appareat, eos pro fratribus non haberi, donec Christi potestatem & Ecclesiæ suæ gubernationem non agnoscunt. In illis vero docendis primum illud animadvertendum videtur, utrum omnia Novi Testamenti (quæ vocantur) scripta recipiant, & quidquid in illis legitur divinitus traditum, aut saltem verissimum esse credant, nec ne. Si credunt, facile videtur illis turpissimum errorem in quo versantur ostendere: si modo pitien-

patienter audire velint. Quod si decreti tenaciores, nulla major familiaritas cum ipsis conservanda, quam ut permittatur una cum aliis, concionibus, ubi divinum verbum explicatur, interesse. Quod ad ipsorum artem attinet, nemo meo judicio offendi debet imaginibus illis, quæ ab omni periculo in idololatriam inducendi penitus absunt. Major multo offensionis causa est propter sclopos, quibus commodis imagines illas effingunt ac laborant, & possent fortasse illi ad alios usus illam ipsam suam artem convertere, id quod sane ego plurimum laudarem. Nam alioqui vix ullo pacto Christianum hominem decere videtur, se iis immiscere, quæ ad homines perdendos sunt comparata.

Locum Esaiæ 53.9. *Et dedit cum impiis sepulturam ejus, & cum divite in mortibus ejus*, nunc diligentius pensitare propter initia illa hesterna, quæ & hodie renovari incipiunt, illius mei doloris thoracis singultus flagelli, propterque temporis brevitatem non licet. Sed hactenus secutio vulgatam explicationem de divite, quod sit Joseph ille Arimathæus, & ei, quam postremo ipse amplecteris, & aliis omnibus anteferendam esse, & agnoscendam permutationem illam, quam ipse potius ignoveris sepulturæ & mortis. Si quis alia Veteris Testamenti testimonia ad Christi mortem ex Evangelistarum auctoritate pertinentia, diligenter consideraverit, facile concedet, loci sensum illum esse quem dixi, nec sine causa à Matthæo scriptum fuisse existimabit, quod Joseph ille dives esset.

De fœnore dico, civibus fœnori dare prohibitum non esse, nisi fratri pauperi. Fratris autem nomine sub Evangelio, quemlibet hominem libenter intelligo. Et quamvis Paulus & opera carnis, & vitia sive actiones pravas, quæ regnum Dei nobis adimunt, sæpius diligenter quodammodo enumeret, nusquam tamen fœnoris ullam mentionem facit.

Quod ad quæstionem attinet quam mihi proponis, de resurrectionis spe, quam Pharisæi habebant, ea quidem est valde difficilis, neque ego eum me ullo modo esse agnosco, quem me facis, ut videlicet ad me quisquam, nedum tu vir tantus, tantaque & eruditione & judicio præditus, ut habeat quomodo ejusmodi difficultatibus sese exsolvat, confugere quodammodo possit. Immo & in hac, & in aliis plerisque theologicis quæstionibus, quæ vulgo non tractantur, tua ceterumque similium ope mihi admodum est opus (Quanquam historica potius, quam theologica quæstio ista censeri debet.) Dicam tamen tibi te rogatus, quid hic sentiam. Resurrectionem mortuorum ante Christi prædicationem publice annunciatam populo non fuisse, (quod & ipse sentis) cum Veteris Testamenti scripta docent, quæ vix aliquid partim adumbrare, partim figurate de ea tradunt: tum Novi Fœderis Literæ demonstrant, quæ vitæ æternæ patefactionem uni Christo manifeste tribuunt. Sed præterea ita rem se habere vel id ostendit, quod in populo Sadducæorum secta erat, eaque antiqua, cui si non magnus numerus, certe ex primoribus plerique adhærebant, teste Josepho libro antiquitatum Judaicarum 15. cap. 2. Et Christi atque Apostolorum tempore, ex hac secta principes sacerdotum in populo erant, ut colligitur ex cap. 5.17 Actorum. Hæc autem secta, nec resurrectionem mortuorum, nec animarum immortalitatem admittebat. Ex quo concludi potest, non resurrectionem modo, sed ne vitam quidem post hanc præsentem, ullam populo unquam divinitus fuisse annunciatam. Hinc consequitur necesse esse, Pharisæos, qui Christi & Apostolorum tempore mortuorum resurrectionem fore confitebantur, vel eam, quemadmodum etiam animorum immortalitatem, præ desiderio, quo omnes vitæ immortalis tenemur, sibi finxisse, eisque loca aliquot ex divinis testimoniis petita accommodasse; vel (nempe et ii, qui in hanc vitæ immortalis spem, ejus initia cupiditate, una cum maxima populi parte venerant) Christo mortuorum resurrectionem publice annunciante, facile assensos esse, & sic ipsi primum ad eam similiter credendam excitatos fuisse. Nam quod ipsi, ante Christi prædicationem talem justorum à mortuis resurrectionem non crediderint, qualem Christus annunciavit, locuples testis est idem Josephus prædicto loco. Aut enim illos credidisse, animos improborum hominum sub terra perpetuo carcere includi, proborum vero inde aliquando emergere, & in alia corpora migrare: nec amplius quidquam addit, additurus sine dubio, si quid præterea de futura post hanc vitam eorum qui hic juste vixissent, conditione sperassent. Nam & diserte de ipsorum religione ibi agit, & ut is qui natione ac professione Judæus erat, & quidem rerum Judaicarum peritissimus, bonisque literis singulariter excultus, nihil ignorare in hoc genere aut negligere scribendo potuit. Habes de quæstione a te proposita sententiam meam, quam si tibi probari intellexero, eo vehementius in ipsa confirmabor.

Ad Deum Mahuzim venio, tibique ingenue fateor, me (utpote qui hanc Sacrarum Literarum partem, quæ ad prædictiones pertinet, leviter hactenus inspexerim) nihil dum quid id significet constituisse. Huc usque tamen Tremellio & Junio assentior, & multo aliter, vel potius plane contra quam alii sentiunt, nihil aliud id significare puto, quam ipsum Deum Jehovam. Sed hæc significatio requirit, ut aliter ex Hebræo locus vertatur, atque hactenus conversus est, quod quidem fieri posse mihi videtur, ita ut non solum pro Mauzim, quod vulgata editio habet, substituatur, ut à plerisque factum est, *fortitudinum* seu *roborum*, sed etiam sensus sit, Regem illum, de quo ibi agitur, in loco ubi Deus fortitudinum, id est Jehova colebatur, eum Deum culturum, quem majores ipsius non noverant.

Quod ad divitem & Lazarum attinet Luc. 16.19, ego nihil dubito, eam esse parabolam, non autem historiam. Ab omni enim verisimilitudine abest, Christum, historiam illam omnibus prorsus incognitam, populo narrasse, nullo omnino testimonio de ea allato. Sed ut parabolam dixerit, verisimillimum est. Cum enim, ut ex historia & testimoniis veterum scriptorum colligitur, opinio de Abrahami sinu, in quem justi post hanc vitam reciperentur, & de cruciatibus, quos injusti homines similiter post hanc vitam in inferno sustinerent, vulgo apud populum illum recepta esset, convenientissime Christus hanc parabolam inde texuit, ad avaros & crudeles in pauperes & miseros homines, à tanta immanitate deterrendos. Perinde est enim ac si diserte professus fuisset, se velle ostendere, quid verisimile sit illi eventurum, qui ita se gereret, & interim ipse omnibus deliciis afflueret. Nam quod quidam objiciunt, non indicari, ut alibi solet, illam esse parabolam, hoc nihil est. Neque enim minus absurdum est, immo vero magis, ut Christus indicetur narrare historiam, ex nullo petitam loco, non indicato prius eum historiam narrasse, cum parabolas fere innumeras Christum dixisse constet, aliam vero similem historiam nullam. Adde, quod paulo ante dixi, ut omnes fateantur, parabolæ à Christo dictæ scribuntur, nequaquam indicato quod sint parabolæ. Nam si quis velit, non Christum, sed ipsum Evangelistam ex persona sua narrationem istam scribere, id non modo per se absurdissimum est, sed refellitur evidenter à verbis, quæ statim post narrationem istam sequuntur. Ex enim manifeste ostenditur, ex Christi persona illam fuisse ab Evangelista expositam.

Dei verba ad serpentem Gen. 3.15, possunt ex Hebræo ita verti, ut legatur, *Et inter hanc mulierem*: sed nequaquam *Inter semen hujus mulieris*, sive *Inter semen hujus*: sed tantum, *Inter semen ejus*. Quamvis Tremellius & Junius *hujus* habeant, unde minister ille id sumpserit. Miror autem illos istius loci tam Mennoniticam, quam Calvinisticam pensitationem, cum illa nihil revera ad id pertineat, quod inter illos dispu-

disputabimus, (sed hoc, quod affirmo, demonstrandum est nunc etiam) sin vero videatur quiddam aperte falsum pro concesso sumere; nempe, semen illud serpentis non esse naturale. Cum tamen manifestissimum sit, inter naturale semen serpentis, & mulieris semen, nempe naturale, summas esse inimicitias. Quod si Menonita dicat, hic quæri de sensu allegorico, non autem de literali, Respondeo, quando in sensu allegorico serpens quidem Diabolum significat, mulier vero non aliud quam ipsam mulierem, necesse nihilominus esse, ut, quemadmodum mali & impii homines, Diaboli sunt aliquomodo semen revera; sic Christus sit revera aliquomodo semen mulieris; sed nullo modo erit, nisi ab ipsa, ejusque substantia aliquid acceperit. Quod quidem, si altera pars alteri recte respondere debet, spirituale quiddam non corporale esse deberet. Verum, quandoquidem in confesso est, quicquid spiritualis Christus accepit, non à Maria sed à Deo accepisse; concludendum omnino videtur, id quod accepit ab ea corporale fuisse.

De Agapis quamvis nihil ex me quæris, tamen minime hoc reticendum mihi visum est, nihil impedire, quominus utrumque simul sit verum, quod & tibi probatur, esse beneficia convivia quæ pauperibus refocillandis exhibentur, & Evangelico illi Ministro, esse modestas inter se piorum cœnas. Nam Tertullianus in Apologetico cap. 39. aperte Agapas vocat modestas cœnas inter se piorum, quibus simul pauperibus subveniebatur.

Ad eundem Matthæum Radecium.

EPISTOLA VI.

PRæstantissime vir, domine, amice ac frater mihi perpetuo colende. Miror, quod scribis Wendorfium de me existimare, in interpretatione loci, & Dei verborum Gen. 3. 17., cum & ipsi, & aliis multis jam diu sæpius dixerim, & alicubi scriptum dederim, non esse id promissum, sed minas; quamvis minæ illæ id contineant, quod in ejus bonum futurum mulieris redundaturum erat, quæ etiam minus, an ipse Adamus audiverit, nihil omnino certi habeo. Illud certo firmandum videtur, nec ipsum, nec uxorem, reconditiorem, quod attinet ad seminis mulieris locutionem, earum sensum tunc intellexisse. Quam non habeo plura ad literas illas tuas rescribendi; & male etiam alioqui valere pergo, variis morborum variorum tormentis mirabiliter vexatus. Necesse esse video, ut medicamenta aliqua graviora experiar, nisi Deus interea medicinam ipse mihi faciat. Ejus gratiæ & bonitati, & me ipsum, & te, & reliquos pios fratres plane atque omnino commendo.

AD FRANCISCUM DAVIDIS EPISTOLA.

De verbis Thomæ Apostoli Joh. 20. 28. Dominus meus, & Deus meus.

REverende Domine &c. Duplici ratione demonstrare conaris, ex verbis illis Thomæ Apostoli Joh. 20. 28, *Dominus meus & Deus meus*, probari non posse, Christum appellatum fuisse Deum. Una est, quia ea verba non minus ad Patrem, quam ad Christum referri possint. Altera, quia omnino ad Christum referri non possint. Quod in priore ratione assumis, ex eo ostendere te posse credis, quod quædam exemplaria ante ea verba, non habeant & *dixit ei*; (ex qua lectione constare non diffiteris, ad Christum ea referri debere) sed simpliciter, *& dixit*. Quod vero in altera ratione assumis, inde patere ais, quod, si ad Christum referri possent verba illa, non *Dominus meus, & Deus meus*, sed *Domine mi, & Deus mi* dictum fuisset. Quo facto, quomodo ea verba ad Patrem relata explicari debeant, aut possint, docere tentas. De quibus singulis agemus.

Primum igitur quod attinet ad priorem rationem, dico, diversam illam lectionem non extare, ut arbitror, neque in ullo probato codice, neque apud ullum probatum scriptorem. Quod vel ex eo satis constare potest, quod Erasmus in suis annotationibus, quamvis de hoc ipso loco agat, cujus rei nullam prorsus mentionem facit. Qui Erasmus, cum hoc in genere nunquam non diligentissime versatus; tum vero in omnibus locis, in quibus Christus Deus appellari videtur, adeo diligenter omnia verba expendit, atque examinat, ut non immerito & Trinitariis Arianismi nomine suspectus fuerit, & ab Antitrinitariis inter eos relatus, qui subobscure Trinitati reclamaverint. Is tamen ingenue fatetur, Christum hoc loco aperte vocari Deum, quamvis obscuri dicat, tamen versioni locum esse posse. Vides igitur, quam debili fundamento nitatur ratio tua. Et sane in nullo exemplari sive Græco, sive Latino, istam lectionem in ipso contextu esse animadverti, præterquam in illo tuo Latino. Id autem propter literam, vel alterius typographi errorem, qui in eo codice, quem typographus ille secutus fuerit, vocem ei omisisset, factum fuisse, plane verisimile est. Quamquam hac in re non multum laborandum videtur. Ut enim appareat, Thomam ea verba ipsi Christo dixisse, atque idem effectus consequatur, ac si absque ulla controversia legeretur, *& dixit ei*, satis est, ut ea dictum fuisse, *Et respondit Thomas*. Nam profecto Christus fuerat, qui ei dixerat; *Infer digitum tuum huc, &c.* Post quæ verba illico subjungit Evangelista, *Et respondit Thomas, & dixit, &c.* Nemo autem respondere, cum alio loquitur, sive ad alium verba dirigit, quam ad eum, ad quem, sive ad cujus verba respondet. Præsertim si is antea ipsi locutus fuerat, ad ipsumque sua verba direxerat. Quod si tamen aliter fieri contingat, necesse omnino est, in narratione aliquid addi, ex quo id manifestum fiat. Nec vero me fugit, in Novo Testamento, nonnunquam respondere, phrasi Hebraica usurpatum esse pro loqui. Verum, neque id in dialogismis factum esse invenietur fuisse unquam, aut fieri decet, nec temere à consueta & propria verborum significatione est recedendum.

Alterius tuæ rationis confirmatio nulla refutatione indiget. Siquidem apertissimum est, non raro in ipsis Sacris Literis rectum casum pro vocandi casu usurpari, ut in verbis illis Matth. 1. 20. Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβίδ hoc est, *Joseph filius David*. Ubi filius pro fili manifeste positum est. Idem habes Matth. 20. 30. & 31. Mar. 10. 47. Quid quod Dei nomen apud sacros scriptores vix unquam cum vocandi significatione aliter effertur? Non solum enim apud Matthæum, & Marcum legimus *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me*; (quanquam apud Matthæum in Græco est Θεέ μου, Θεέ μου) & auctor ad Hebr. cap. 1. 8. ait, *Thronus tuus ὁ Θεὸς* (ubi non habent locum Rabbinorum commenta; qui in textu Hebræo tamen אלהים generandi casu positum fuisse ajunt, vel recti casus significatione retenta, verbum aliquod subaudiunt, cum in Hebræo Thronus nomen non minus quarti, quam primi casus esse possit) quæ duo loci ex Veteri Testamento petiti sunt; sed in

Apo-

Apocalypsis quoque in verbis illis, *Dominus Deus omnipotens*, ter *Deus* in recto casu pro vocativo casu ponitur. In Græco enim est ὁ θεός. Quin, ni fallor, sunt etiam Novi Testamenti loci, ubi tamen Deus in omnibus exemplaribus, quod attinet ad sensum, vocandi casu usurpetur. In Veteris autem Testamenti Græca editione adeo frequenter observari, præsertim in Psalmis, Dei, in recto casu, invocationem, ut non dubitem, quin ubique ita sit, cum nusquam aliter legere mihi contigerit. Quinetiam invenias ibi idem factum esse, quod in loco nostro factum assero; ut videlicet alia quoque nomina, quia nomini Dei conjuncta essent, per rectum casum & ipsa cum vocandi significatione enunciata fuerint. Ut Psal. 5. 2. *Intende voci orationis, Rex & Deus meus*, & Psal. 34. 23. *Exurge & intende judicio meo Deus meus & Dominus meus.* Sed & in Novo Testamento secundum Complutensem editionem (ut locum habeas huic nostro exacte respondentem, ubi etiam nomen Domini, Dei nomini, præpositum sit) ad finem cap. 4. Apoc. legitur in Græco ἄξιος εἶ ὁ κύριος, καὶ ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος λαβεῖν &c.

Verum, quomodo hæc verba Thomæ, *Dominus meus, & Deus meus*, pro *Domine mi*, & *Deus mi*, ab Evangelista dicta fuisse negare potes, cum tu ipse ad Deum patrem illa referens in explicatione tua, vocandi casu ea accipias? Inquis enim, hoc sensu ad patrem referri posse; Dominus meus & Deus meus, quam fui pertinax & incredulus, quod verbo & promissioni tuæ de excitando ex mortuis filio tuo, & testibus quoque condiscipulis meis non acquievi, propter hanc meam incredulitatem dignus essem pœna. Agnoscis, ut arbitror, verba tua.

Jam vero hæc tua interpretatio nullo modo sustineri potest. Primum, quia, ut diximus, non potuisset Johannes simpliciter dicere, Thomam respondisse, si ad alium, quam ad Jesum, qui ipsum allocutus fuerat, verba sua direxisset. Deinde, quia nullum ejusmodi Ellipsis exemplum in tota scriptura, sed neque etiam in alio probato auctore, fortasse invenies. Præterea, cum Christus verbis illis à Thoma prolatis, statim dicat, *Quia vidisti, Thoma, credidisti*, nemo dubitare potest, quin ex ipsis Thomæ verbis aperte constiterit eum jam credidisse. Atqui, si ad Deum patrem illa referantur, id nullo modo constare potest, cum nullam sententiam explicent, & varia possint subaudiri, immo talia, quæ Thomam nec credidisse, nec credere voluisse, demonstrent. Sic enim posset quispiam ea verba supplere; Dominus meus & Deus meus, ne permittas, ut his præstigiis decipiar, & id credam, quod credendum non est. Quod si ad Christum referantur, omnia plana sunt. Nam neque perperam dictum erit, Thomam respondisse; nec aliquid, novo exemplo, subaudire opus fuerit; & quamvis aliquid, idque incertum, subaudiendum esset, tamen ex ipsis Thomæ verbis apertissime constabit, eum jam credidisse. Quomodo enim Dominum & Deum suum illum appellasset, quem spectrum esse suspicatus fuisset, & incertissima esse quæ & diceret, & dixisset, non sibi penitus persuasisset? Aliquem autem vocandi casu simpliciter appellare, & ea appellatione ejus, quod in ipsa exprimitur, confessionem contineri, usitatissimum & vulgatissimum est, nec in ipsis Sacris Literis exempla desunt. Hinc illud Domini Jesu, *Non omnis, qui dicit mihi Domine, Domine &c.* Hinc illa Mariæ Magdalenæ, respectio ad Jesum, Rabboni; quod, ut inquit Evangelista, idem est, quod διδάσκαλε. Hinc Elisæi verba illa ad Eliam, *Pater mi, Pater mi, currus Israëlis & equites ejus.* Aliaque alia, ut arbitror, quæ sane non pauca. Et hæc quidem quod attinet ad interpretationem tuam.

Fuerunt autem, qui in illis Thomæ verbis opinati sint, contineri exclamationem ad Deum cum quadam admiratione conjunctam: ac si Thomas dicere voluisset, ô mi Domine, ô mi Deus quid video! Sed illos duo potissimum refellunt. Primum, quod non dictum fuisset, *Et respondit Thomas*. Deinde, quod ejusmodi exclamationis nullum exemplum ex Sacris Literis proferatur. Ut interim taceam, adhuc vigere contra interpretationem istam, quod verba scilicet ad Deum Patrem referantur, illam rationem nostram, quod omnino necesse fuerit ex solis verbis quæ Thomas protulit, aperte constitisse, eum jam vere Jesum à mortuis excitatum credidisse. Ipsius enim admirationis nulla penitus ab Evangelista fit mentio.

Fuerunt præterea, qui dicerent, Ellipsin quidem esse in verbis Thomæ, sed recto tamen, non autem vocandi casu ea accipienda esse; hoc aut simili sensu, Dominus meus, & Deus meus laudetur, qui me ea videre fecit, quæ licet maxime cuperem, non tamen, facta fuisse, animum inducere poteram. Verum illi, etiamsi primam illam objectionem, quod videlicet Thomas respondisse, effugere valeant, in reliqua tamen absurda incurrunt, quæ supra commemorata sunt.

Non defuerunt postremo, qui faterentur quidem, Christum à Thoma Deum appellatum fuisse; sed non jure. Quæ sententia adeo stulta & impia est, ut ab Erasmo, & Gualthero, quamvis id uterque egregie faciat, confutari indigna habita fuerit. Itaque concludendum omnino est, Christum in illis verbis Thomæ, & quidem jure optimo, Deum, nec Deum solum, sed Deum nostrum fuisse appellatum; sive verba Thomæ vocandi casu, ut nos affirmamus, sive etiam recto, ut quibusdam placet, accipi debeant, cum certum sit, propter illa quæ supra diximus ad Christum referenda esse. Nam etiamsi ad Christum relata recto casu accipiantur, eadem plane confessio est dignitatis, ut ita dicam, Christi, & agnitio ipsius. Ex qua, quidquid subaudiatur, recte, ut par est, Thomam ipsius resurrectionem credidisse, colligit Christus. Verum quid proclivius est, quam sine ulla vera Ellipsi, aut insolente atque incerta interpretatione verbum substantivum, quod vocant, simpliciter subaudire? Persimilis autem (ut explicationi nostræ, quæ multo uberius confirmari posset, colophonem hunc addamus) huic loco est locus ille apud eundem Johan. cap. 13. 13. *Vos vocatis me magister & Dominus.* Nam in Græco est ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. Quemadmodum enim Dominum agnoscebant, & confitebantur, sic Thomas Christo dicens, *Dominus meus, & Deus meus*, eum Dominum & Deum suum agnovit, & confessus est. Sed locus plane simillimus, quique pro aperta explicatione hujus nostri esse potest, habetur in lib. Tobiæ cap. 7, ubi de Raguele ad Tobiam juniorem loquente scriptum est in Græco exemplari, καὶ [illegible] ὁ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου υἱέ. Nam in loco nostro in Græco est, [illegible] ὁ κύριός μου, καὶ ὁ θεός μου. Sicut igitur ibi manifeste Tobias à Raguele honesti & boni viri filius agnoscitur & nominatur, ita & hic Christus à Thoma Dominus suus & Deus suus agnoscitur & nominatur. Nec quicquam refert, quod liber ille Tobiæ inter Apocryphos numeretur. Neque enim ad dogma aliquod ejus authoritate confirmandum ejus testimonio usi sumus, sed ad locutionis vim percipiendam accommodatissimum, nostroque simillimum locum inde mutuati sumus.

Ad omnes eos qui Chmelniciam ad Synodum convenerunt,

F. S. EPISTOLA.

Salutem, ac veram prudentiam & pietatis spiritum, à Deo Patre nostro, & Jesu Christo, &c.

CUm nonnullis de causis, & potissimum Domini hospitis mei morbo impeditus, quominus ad Synodum venire possim; faciendum mihi existimavi, fratres in Christo dilectissimi, & mihi plurimum observandi, ut quamvis existimem, vos hoc tempore de libro illo edendo minime cogitaturos, tamen me vobis excusarem, si Responsionem illam, pro animadversionibus nostris in assertiones Collegii Posnaniensis de Trino & uno Deo nondum absolvi, tametsi & mihi id in proxima Synodo Lublinensi injunctum fuerit, & satis temporis habuerim, ut eam ad hunc diem absolutam vobis darem. Fui enim interim ferme perpetuo variis, iisque gravibus curis conflictatus, quæ me etiam Cracoviæ integrum mensem detinuerunt: adeo ut nihil aliud tota hisce decem septimanis, ex quo Lublino redii, circa opus illud efficere potuerim, quam diligenter, quæ jam scripseram, recognoscere, ut ea postmodum Cracoviensibus & Lublinensibus corrigenda tradi possent. Doleo equidem hanc temporis jacturam, quam, si id necesse fore intellexero, aliqua ratione resarcire conabor, sed, ut dixi, vereor, ne hoc tempore alia sint vobis agenda, quam libros edere. Cujus rei causa me sane non parum commovit, etsi omnino spero, Deum pro sua bonitate, quicquid periculi nobis imminere videtur, vel plane depulsurum, vel ad causæ nostræ justitiam patefaciendam conversurum. Non deerunt in miseri illius captivi liberatione curanda occasiones multæ palam profitendi ac declarandi, quanti Jesum Christum Dominum nostrum faciamus, & quam illius fideles cultores simus, ac revera pro Deo nostro, Thomam Apostolum imitati, eum agnoscamus & habeamus. Quarum occasionum nulla negligenda & prætermittenda est, quo omnibus tandem constet, tantum abesse, ut doctrina nostra, (quemadmodum vulgo traducimur) Jesu Dei filio quicquam detrahat, ut potius id illi restituat, quod ab aliis partim imprudenter, & quodammodo occulte olim detractum ei fuerat, partim prudenter & plane aperte à quibusdam Judaici spiritus hominibus hodie detrahitur. Itaque ego, licet omnium minimus, hortor vos, ut prorsus bono animo sitis omnes, neve quicquam vereamini, aut à cœpto cursu, & vestra professione & confessione dimoveamini; scientes vos in ipsius Dei filii, cujus causam agitis, patrocinio & tutela esse. Si Erasmus Johannis venerit ad Synodum, sciatis me cum illo Cracoviæ collocutum esse, & omnia illius argumenta possum diluere. Tantum si quid in nobis est, quod sive in moribus, sive in doctrina correctione aliqua indigere aut cognoscimus ipsi, aut suspicamur, id ut corrigatur conari ne cunctemur, atque in posterum ab istis omnibus, qui Christo Jesu adorationem & invocationem, cultum denique divinum non concedunt, diligentissime nobis caveamus, neve cum iis, qui tantæ blasphemiæ vel suspecti quidem sint, quicquam commercii habeamus. Alioqui metuendum est, ne quas Deus hactenus ad nos vel leviter castigandos, vel etiam exercendos, atque, ut scriptura loquitur, tentandos, calamitates quasdam nobis, aut ipse immisit, aut evenire sivit; iisdem vehementer auctis, ad nos graviter puniendos atque ulciscendos utatur. Valete charissimi ac mihi venerandi fratres in Domino Jesu, quem ex animo precor, ut vobis sapientiam & invictum spiritus robur contra omnem Satanæ astum & potentiam largiri velit. Data Paulicoviæ die 3 Septembris Anno 1584.

Omnium vestrum in Christo Jesu frater

F. S.

JOHANNIS NIEMOJEVII

Ad F. S.

EPISTOLA I.

Gratiam & pacem à Deo Patre nostro & Domino nostro Jesu Christo, &c.

PErlecto scripto tuo contra Volanum, animadverti argumenta ejus satis accurate à te refutata, locaque Scripturæ pleraque diligenter examinata ac elucidata. Verum non sine mœrore (ne quid gravius addam) incidi inter legendum in quoddam Paradoxon, Scripturæ Sacræ contrarium, ac plane horrendum, dum Christum in morte sive in cruce sacrificium obtulisse pernegas. Volanus circa causam efficientem turpiter lapsus est, dum Christum morte sua patrem cœlestem placasse, ex iratoque clementem ac misericordem effecisse, asserere ac affirmare non veretur: Tu contra, Domine Socine, in causa media non leviter hallucinari videris, qui mortem Christi extenuas, effectumque præcipuum mortis Domini nostri obscurare ac expungere vis, audacter pronuncians, Dominum Jesum Christum non in ara crucis, sed in ipso cœlo sacrificium obtulisse. Miror, quid tibi in mentem venerit, ut tam confidenter (ne quid aliud dicam) contra manifesta Sacræ Scripturæ testimonia pugnare, contrariamque sententiam tueri non timeas.

Nolo nunc hac de re controversiam per literas movere: res enim ista non perfunctorie, leviterque agitari & absolvi desiderat, quæ circa cardinem salutis nostræ vertitur, præcipuamque considerationem requirit. Si itaque tibi placuerit, in futura Synodo, si Deus nos incolumes conservabit, non detrectabo tecum de hac sententia colloquium instituere, unde quæstio de negotio Justificationis facile emerget, ac una vice diligentius quam hactenus factum est, investigari ac pertractari poterit.

Oro interim ne quid sinistri de me concipias, quasi inanis gloriolæ cupiditate motus, te in certamen provocem. Novi prudentiam tuam, acumenque ingenii perspectum ac cognitum habeo, meæque tenuitatis non sum ignarus, quamque mihi sit curta supellex non ignoro. Cum vero doctiores, aut hæc non animadvertere, aut non curare videam, prætermittere nolui, (nec mihi id licuisse putavi) quin exemplo meo cæteros in hujus rei diligentiorem considerationem excitarem, ac provocarem. Interim, admonendus mihi es, ne vires meas tanto negotio sufferendo satis imbecilles, infirmiores reddere coneris. Quod facile fiet, si mihi tecum non nativo sermone, sed Latina lingua (cujus elementa nescio) de tanto articulo disserendum fuerit: dabis igitur operam, prout piam veritatis alumnum decet, ne veritati ullum præjudicium fiat, quod facile contingeret, si mihi titubanter, ac quasi semiclauso ore de tanto mysterio colloquium tecum ineundum foret. Peto igitur, ut si tu linguam Polonicam nondum idoneè percipere potes, at alium hominem tuo substituas, qui te præsente mecum lingua Polonica disserat: aut si tu Polonicum idioma intelligere potes, tuum erit Latine proferre sententiam tuam, & rursus me polonice respondentem audire: scio (& non sine dolore) non deesse aliquos qui tibi hac in re suffragantur, ex iis itaque unum loco tui, si ita videbitur, substitues: Verum de toto hoc negotio tu deliberabis, meque certiorem facies.

[illegible] diligenter respondisset tuam ad Argumenta Francisci Davidis, de Christi Domini invocatione [illegible] magnam, vim fartolando conversionem afferis, ac contra [illegible] Francisci Davidis defendas. Attamen videris mihi, paucis verbis optimam sententiam non tantum [illegible], sed quasi [illegible] revocasse, adversariosque in errore confirmasse?

Quaeris quid sit, quod tantum malum fructum sequi [illegible] possit? Breviter respondeo: verba illa quae saepius addis; *Christum Dominum invocare possumus, sed non debemus, sive non tenemur*, &c. plurimum negotio causaeque nocere minantur. Non possum percipere, quomodo haec conciliari possint; Non debemus, sed possumus: quasi in negotio salutis nostrae liberum sit facere vel omittere, prout nobis aliquid magis necessarium, vel è contra visum fuerit.

Ego vero non tantum posse, sed & debere nos Jesum Christum invocare, ab illoque bona nobis necessaria petere, affirmo; quod hisce rationibus breviter confirmare volo. Debemus in Jesum Christum credere, fiduciamque erga illum sinceram concipere. Ergo & invocare nomen ejus tantum debemus, non tantum possumus. Item, debemus Jesum Christum, Dominum, regem, gubernatorem, doctorem, protectoremque nostrum agnoscere, cui toto [illegible], ad ejusque nutum [illegible] componere debemus: Ergo eundem invocare, ab eoque precibus anxie, qui totus [illegible] suo praesidio sit, opemque non denegat, debemus. Possem per omnes partes enumerare Christi, ejusque officii erga nos, discurrere, ex quibus omnibus invocationem sacro sancti nominis ejus, non tantum possibilem (ut ita dicam) verum summe necessariam evincerem. Verum, quoniam mihi tantum adversario res est, ab iis supersedeo; hoc tantum in tuo scripto desideramus, ut semper & ubique rem, quam defendendam suscepisti, ornes, tuearis, maximeque commendes, praecaveasque ne quod una manu construxisti, altera destruere aut labefactare videaris. Si enim possumus, sed non debemus, aut, ut tu scribis, non tenemur, quid inde sequatur facile quivis colligere poterit. Adversarius dicet, Quid tam studiose urges invocationem nominis Christi, cum ego id praestare non tenear? Immo sit tibi per me liberum invocare, mihi tu in re indifferente, tuo exemplo praescribere non potes, &c. Unde non levis error perniciosaque dubitatio subortitur, dum alii invocare Dominum Jesum Christum non cessant, immo sedulo id peragant, alii vero id facere recusabunt, atque illam testimoniis exemplisque sacris urgentur, libertate conscientiae suae facile se tueri ac excusare, si aliud nullum pronunciatum sibi ha[illegible], potuerint. Mihi vero videtur hujusmodi Christianus, qui Dominum Jesum Christum invocare aut non vult, aut non audet, vix nomine Christiani dignus; quod & tibi verisimile videri credo. Cur igitur eis rem necessariam, liberam ac indifferentem facere vis? Scio in publicis precibus non semper id requiri, cum & exempla Apostolorum diversum ostendant; verum hic non de hac re loquor: sed conscientiae singulorum fidelium in veritate, notitiaque nominis Jesu Christi erudiendae ac stabiliendae sunt, ut quid credere de Christo, qualemque fiduciam concipere, quae denuum & qualia bona ab eo sperare debeant, certo persuasi sint. Qua in re qui recte edocti sunt, Spiritu Sancto assistante in conscientiis eorum, si in fide ac spe, reverentiaque erga Christum Dominum suadati non aberrant, ii neque de invocatione nominis ejus unquam litem movebunt. Contra quicunque invocare non audent, ii neque fiduciam nec spem ullam veram ac sinceram habent, Christique Domini dignitatem, ministerium, officiumque penitus aut ignorant, aut leviter tantum de illo persuasi sunt, nunquamque gustarunt quam benignus ac suavis sit Dominus, ad quem cum certa fiducia (quod absque ardenti invocatione nominis ejus fieri nequit) accedere non audent: certoque certius est, hujusmodi [illegible] sive pseudo christianos, sive tepidos, super Christo Domino semper vivo [illegible], [illegible] [illegible] non aedificare.

Restat adhuc non levis scrupulus in eadem scriptura, quem ut examinas opto, cum Adorationem Christi ab Invocatione distinguere videris. Neque tam parum, saepius id accidere, ut quem adoremus (ut civili adoratione loquor) sine petitione aliquid rei ab eodem: Verum quomodo hoc in Christo Jesu adorando distingui possit, non video, neque percipere possum. Non enim amplius Jesus Christus nobiscum versatur carnali praesentia, ut eo oculo capite nostra inclinemus, aut coram eo procidamus. Quod Papistae se egregie praestare putant, dum coram ligneo crucifixo [illegible] se humiliare, ac capita aperiunt. Nobis vero qui Jesum Christum non in terra, neque in elementis sensibilibus praesentialiter quaerimus, omnis Christi adoratio non tam externa, quanto magis interna esse debet. Quotiescunque enim ad nomen Jesu Christi genua flectimus, id absque ardenti desiderio cordis sine petitione aliqua salutaris facere non possumus, quod dum facimus nihil aliud agimus, nisi nomen ejus invocando, eundem non tantum interno affectu cordis veneramur, sed etiam externo gestu adoramus. Et saepissime fit, ut absque exteriori reverentia, vel gemendo, vel precando auxilium ejus ambiamus; cum nec quam fieri possit (de veris adoratoribus loquor) ut Christum adorando ab eo aliquid non petamus, quod sine invocatione nominis ejus fieri nequit. Intelligis, ni fallor, vir eruditc, quare ego istam subtilem distinctionem, inter Invocationem & Adorationem, non accipiam, nec assequi possim: tuum erit nodum hunc expedire.

Superest, utex officii tui admoneam, qui mihi non leviter errasse immo peccasse videris, qui toties fidem mihi obligatam non exsolvisti, promissaque non praestitisti, quod si tu pro minimo ducis, scias tibi cum hujusmodi hoc de re controversiam esse, qui, ne in minimis rebus quidem, ullam suspicionem de se inconstantiae non praestitae promissionis, praebere vellet: immo Christianum hominem, ab omni hujusmodi suspicione liberum ac immunem se reddere omni ope decet. Paulus, quod ad Corinthios juxta promissum non venerat, summa quam diligenter, cum sine obtestatione, nominisque Dei usurpatione, se excusat, ut & nos ejus exemplo discamus constantiam in promissis servare, ut sermo noster semper fidem pariat, neo autem inconstantiae aut levitatis notam arguat. Frater noster Dominus Joel Nabomvius excusationem quandam nomine tuo attulit, quam ego non recipio, immo frivolam, ac indecentem judico. Si enim divinis negotiis occupatus (quamvis & ego à te nihil carnale requiro) quod promisisti non praestitisses, fortassis facilior venia dari potuit. Cum vero audiam, te plane carnalibus officiis & profanis curis occupatum, mirari satis non possum, quod talibus negotiis te excusatum putes. Immo, si recte rem expendere volumus, potius objurgatione, quam excusatione dignus videris, qui studia tuaque occupationes à melioribus ad deteriora, à necessariis ad vana, à sacris ad profana transtuleris: ita ut proverbio locum feceris, Ab equis ad asinos. Sed finis expostulationi imponendus est, ne quid nimis. Rogo boni consule candorem & simplicitatem Christianam. Nam meae rusticanae Musae non redolent dictos Comemus, sed sinceritatem ac veritatem spirant. Vale frater in Christo colende. Deus te incolumem conservet. Roga D. Paulicovium, caeterosque fratres nomine meo salutare digneris. Datae Lublini ultima Februarii Anno 1587.

Johannes Niemojevius,

Frater in Domino tuus.

F. S. ad superiorem Johannis Niemojevii Epistolam Responsio.

Salutem a Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo &c.

UT ad tuas literas, vir clarissime, quas mihi Joël Nabusovius frater noster reddidit, respondeam, Primum gratias tibi ago, quod scripta mea quæ tibi legenda dederam examinaveris; & quædam quæ in eis tibi minus probantur, notaveris. Deinde, quod scribis, te, in responsione mea ad Volanum, incidisse in paradoxum Scripturæ Sanctæ contrarium ac plane horrendum; & mirari teais, quid mihi in mentem venerit, ut tam confidenter, (ne quid gravius dicto) contra manifesta Scripturæ Sacræ testimonia, pugnare non timeam, quodque simul asseris, me effectum præcipuum mortis Domini nostri obliterare expungereque velle; omissa refutatione hujus tam gravissimæ criminationis, quæ qualis sit Dominus ipse noster suo tempore declarabit, id tantum in præsentia dico, mihi hoc abs te inexpectatum prorsus accidisse. Nam annos ab hinc sex, atque eo amplius idem paradoxum (quod tamen alii ante me, iique doctissimi viri, senserunt, idque literis consignarunt) in mea de Jesu Christo Servatore disputatione sine dubio legisti, multo etiam liberius atque acutius, quam in responsione ad Volanum expositum atque explicatum, nec tamen unquam antehac quicquam ea de re mihi aut dixisti, aut scripsisti. Sed quicquid sit, tametsi ego jamdiu ejusmodi de rebus quodammodo sileo, expectans dum Deus viam ostendat cœlestis veritatis totius in apertum producendæ, tamen, cum tu timeas, ut arbitror, ne sententia mea, quam videlicet perniciosissimam esse statuis, apud multos aliquando obtineat, tui muneris esse censes, per disputationem mecum instituendam huic malo obviam ire; nolui hanc opportunitatem, cum innocentiæ meæ, tum rei ad religionem nostram maxime pertinentis patefaciendæ, negligere. Itaque, ut disputatio inter nos instituatur, plane assentior; verum non coram, sed per scripta, idque pluribus de causis, ac præcipue ut de tota quæstione, melius ab Ecclesia postea judicari possit. Atque hac ratione non erit, quod tuam Latinæ linguæ inopiam excuses, quominus mecum Latine disputes. Namque hujus linguæ tantam copiam tibi esse, ut per scripta non modo mecum, sed cum alio quovis disputare commodissime queas, ostendere semper, præter jam publicatam disputationem illam, de loco septimi capitis ad Romanos, hæ ipsæ literæ quas ad me nuper dedisti. Quod si tamen ipse Polonice scribere malueris, facile curare poteris, ut ab alio id, quod scripseris, Latine deinde vertatur. Nondum enim ego tantam cognitionem Polonicæ linguæ sum assequutus, ut quæ ea lingua scripta lego, nisi tantum aliqua ex parte, percipere queam; tantum abest, ut loquentis cujuspiam prætervolantia (ut ita dicam) nec, ut fit, omnino articulate ac distincte eadem lingua expressa verba, intelligere possim; præsertim ob valde obtusas aures meas. Nam quod per alium me tecum disputare posse existimas, res admodum difficilis & periculosa omnino est. Etenim vel unum verbum perperam prolatum, in ejusmodi præsertim disputatione, multum impedimenti atque incommodi afferre potest; nec ego quenquam inter nostros homines novi, qui ita sententiam meam teneat, ut in ipsa tota explicanda labi facile non queat. Poteris igitur, si tibi videbitur, ea omnia scripto comprehendere, quæ falsitatem sententiæ meæ tibi coarguere videntur, quæ ego postea scripto pariter diluere conabor. Quam meam sententiam, hac thesi comprehensam tibi impugnandam propono. *Sacrificium & oblatio Christi expiatoria pro peccatis nostris, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione, non tamen revera in ipsa crucis suspensione, sed tamen in cœlo, Christo illuc ingresso, peracta est.* Hanc autem thesim ad unguem cum iis consentire invenies, quæ contra Volanum hac de re scripsi. Sed jam ad illas tuarum literarum partes venio.

Dubitas vehementer, quod in disputatione mea cum Francisco Davidis affirmem, nos Christum Dominum invocare posse, non tamen teneri; propterea ipsi Christi invocationi, quam tamen ubique stabilire videor, ruinam struere arbitraris. Hic autem pro eodem habes, *non debere*, & *non teneri*; cum tamen *non debere* eam vim habeat, ut significet, aut certe significare possit, *Id facere non licere*; quod contrarium esset ejus, quod ego assero. *Non teneri* autem (quæ locutio, quamvis forsitan non omnino Latina, ad hunc sensum explicandum, & olim & hodie usurpata est) nihil aliud significet, quam *Nullo jure cogi*. Videris etiam paulo aliter accipere invocandi vocabulum, quam ego accipiam, qui ipsam (ut sic dixerim) precum nostrarum directionem eo verbo intelligo, quemadmodum & Franciscus ipse Davidis, (quanquam interim Adorationem aliquando cum Invocatione confunderet) se intelligere apertissimis verbis ostendebat. Diciturum, te videri vocem illud paulo aliter accipere; nam Apostolorum exemplo, & publico ac perpetuo Ecclesiæ usui, ac Deum potius quam ad Christum suas preces dirigendi, occurrere volens, ais, te hac de re non loqui: *sed*, inquis, *conscientiæ singulorum fidelium in veritate meritisque nominis Jesu Christi, erudiendæ ac stabiliendæ sunt, ut quid credere de Christo, qualemque fiduciam concipere, quæ demum & qualia bona ab eo sperare debeant, certo persuasi sint.* Quid vero vel hoc ipsum à me diligentissime ubique non fit, vel sententia mea de invocatione Christi, huic rei quidquam adversatur. Sed sive recte perceperis, quid in verbis meis (ubi tamen proprietatem simul & communem loquendi usum secutus sum) significet verbum Invocandi, sive minus, ostendam (ni fallor) nihil eorum quæ adhuc hac de re scripsisti, sententiam meam labefactare, & nihil esse cur dubites, ne propter illam à quoquam Christi invocatio in dubium merito revocetur. Igitur sententia mea, ut ex prædictis intelligi potest, breviter hæc est; Nos quidem jure posse preces nostras ad ipsum Christum dirigere, sed non tamen ad id faciendum ullo jure cogi. Et hanc meam sententiam clarissime exposui, idque non semel, in libello ipso disputationis meæ cum Francisco Davidis, præsertim vero in eo scripto, quod legitur ante responsionem ejusdem Francisci per partes descriptam, & à me refutatam; in quo scripto ad ea respondeo, quæ vir quidam pius & doctus (is erat D. Blandrata) brevissime, ad Christi invocationis necessitatem probandam, ad me scripserat, & ad demonstrandum hanc necessitatem omnino urgendam esse, quæ eadem reipsa sunt cum iis quæ tu scribis. Itaque, nisi jam ad me disputationis illius libellum remisisses, possem merito, pro refutatione eorum quæ mihi verbis objicis, te ad scriptum illud meum rejicere. Verum, libello jam à te mihi remisso, hic pauca ad tua objecta respondebo.

Primum igitur sic ais: *Non possum percipere quomodo hæc conciliari possint, non debemus, sed possumus. Quasi in negotio salutis nostræ liberum sit facere vel omittere, prout nobis aliquid necessarium vel contra visum fuerit.* Ex his verbis tuis, quemadmodum etiam ex aliis, id apparet quod dixi, te, *Non debemus*, pro eo usurpare, quod est *non tenemur*, sive, *nullo jure cogimur*. Jam vero pro responsione dico, te hic vel principium, ut ajunt, petere, vel negotii salutis nomine, negotium religionis intelligere. Cum tamen inter utrumque differentia statuenda videatur. In salutis nostræ quidem negotio omnia sunt necessaria. In religionis vero nostræ negotio, non pauca sunt non necessaria. Et ne aliunde, quam ex re ipsa, de qua agitur, exempla petamus, ad Christum preces nostras dirigere, sine dubio ad negotium nostræ religionis pertinet: attamen

demus est, qui negare audeat, nos posse, ut sæpissime quidem omnes facimus, non ad ipsum Christum, sed ad Deum preces nostras dirigere. Quod si pariter ad salutis nostræ negotium pertineret, ad ipsum Christum preces nostras dirigere, id omittere sane unquam nulla ratione possemus. Illud quod hac in re ad salutis nostræ negotium pertinet, est, nos merito posse ad ipsum Christum, semper & ubique, in rebus ad Ecclesiam seu publice seu privatim pertinentibus, preces nostras dirigere, idque ex animo agnoscere, & palam profiteri. Nam si quis hoc non agnoscit, nec profitetur, is potestatem, regnum, gubernationemque Christi in Ecclesia non agnoscit, nec profitetur; sine qua agnitione & professione nemo per Christum salutem adipisci potest.

Deinde sic argumentaris: *Debemus in Jesum Christum credere, fiduciamque erga illum firmam concipere: Ergo & invocare nomen ejus sanctum debemus, non tantum possumus.* Respondeo, hic fallere consequentis, quam vocant, fallaciam. Recte siquidem ex necessaria invocatione colligere quis posset necessariam fiduciam. Nam, ut Paulus ait quomodo invocabit quis eum, in quem non credit? Sed non recte contra ex necessaria fiducia, necessaria invocatio colligitur; præsertim, si invocationis nomine, ut in hac disputatione fit, ipsa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui plane confidam, & tamen ad alium in meis necessitatibus preces meas dirigam, cui videlicet non minus confidam. Debemus Jesu Christo confidere: sed itidem debemus ipsi Deo confidere. Immo Christo confidere, nihil revera est aliud, quam ipsi Deo confidere, neque enim in ipso Christo fiducia nostra terminatur, sed per ipsum in Deum transit, ibique conquiescit. Quare, tametsi fiducia in Christum necessaria est nobis, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus; cum possimus eas ad Deum dirigere, cui similiter, immo excellentiore quadam ratione, confidere omnino necessarium nobis est. Alioqui, si argumentatio tua à necessaria fiducia ad necessariam invocationem valeret, ad hunc modum quis argumentari posset: Necessarium est nobis semper atque ubique Christo confidere; Igitur necessarium est nobis semper atque ubique preces nostras ad Christum dirigere. Quod tamen quam à veritate alienum sit, nemo non videt.

At rursus hoc argumentum nectis: *Debemus Jesum Christum, Dominum, Regem, Gubernatorem, Ducem, Protectoremque nostrum agnoscere, cui tuto inniti, ac ejusque nos tutelæ committere debemus: Ergo eundem invocare, ab eoque precibus ambire, quo nobis auxilio suo præsto sit opemque nos ferat, debemus.* Hæc argumentatio eodem ferme vitio laborat, quo & superior. Quandoquidem etiamsi necessarium esse videatur, ut is, cujus opem & auxilium precibus implorare omnino debemus, à nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit; non tamen contra necessarium est, ut ejus qui à nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit, opem & auxilium implorare omnino debeamus. Nam si alius similiter Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster nobis sit agnoscendus, nihil prohibebit, quin, illo præterito, hujus opem & auxilium precibus imploremus. Exemplum esto in antiquis illis Imperatoribus, qui vel suos filios, vel alios homines sibi consortes imperii adsciscebant. Certe illis licet ad imperii consortium evectis, & sic populi Dominis, Regibus, & Gubernatoribus constitutis ac declaratis, nemo tamen ex populo eorum opem & auxilium implorare cogebatur: sed poterat adhuc unusquisque opem illorum & auxilium semper implorare, quibus illi tales constituti ac declarati fuerant, quippe, quos non minus, quam illos, Dominos, Reges, & Gubernatores suos agnoscere adhuc debebant. Similiter igitur, cum non Christus tantum à nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster sit agnoscendus, sed Deus quoque, à quo ipse Christus talis est nobis constitutus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipsius Christi, sed Dei opem atque auxilium in precibus nostris imploremus. Nam si dicas, te in argumentatione tua addidisse de Christo, quod ei non tantum debeamus, id, quod de illis hominibus ad imperii consortium ascitis dici nequeat; jam in responsione ad superius argumentum, ubi ex fiducia in Christo necessario collocanda, necessaria ejusdem Christi invocatio colligebatur, huic rationi satis factum est.

Verum hic statim subjicis: *Possem per omnes partes eminentiæ Christi ejusque officii erga nos, discurrere, ex quibus omnibus invocationem sacrosancti nominis ejus non tantum possibilem (ut ita dicam) verum summe necessariam evincerem.* Ego vero affirmo, cum ex iis, quæ supra enumerasti, omnium, quæ Christus habet, maximis & præstantissimis, ista Christi invocandi, id est, ad eum preces nostras dirigendi summa necessitas, non nisi perperam, ut vidimus, colligi possit, nunquam eam recte, ex aliis Christi eminentiæ partibus, collectum iri: Sed tantum (quam quidem ipse diligentissime ubique urgeo) indubitatam, & ab omnibus necessario agnoscendam & prædicandam, ad Christum preces nostras dirigendi potestatem, quemadmodum ex his, sic etiam facile ex illis rectissime conclusum iri.

Sed ais: *Si possumus, sed non debemus, aut, ut tu scribis, non tenemur, quid inde sequatur, facile quivis colligere poterit. Adversarius dicet: Quid tam studiose urget invocationem nominis Christi, cum ego id præstare non tenear?* Respondeo, Idcirco tam studiose urgeo invocationem Christi, ut Adversarius mecum agnoscat, & palam profiteatur, Christum à nobis merito invocari, id est, preces nostras ad ipsum dirigi posse; & consequenter fateatur ac prædicet, Christum in cœlo manentem, summa nunc in ipso cœlo & in terra potestate reipsa præditum esse, universamque Ecclesiam suam nunc regere ac gubernare; & idcirco, ut cœlestem nostrum Dominum, Regem, ac Gubernatorem à nobis adorari, seu divino cultu ac veneratione affici debere. Certe (ut interim ad illa, quæ subjungis, respondeam) qui ita de Christo ex animo, ut quidem prorsus necessarium esse dico, & sentiet & loquetur, is nunquam dicet, se Christum invocare, sive ad ipsum preces nostras dirigere, vel non audere, vel nolle. Immo, quamquam id necne facere, sibi liberum alioqui esse agnoscet; tamen se ad illum preces suas directurum dicet, prout spiritus suggesserit, atque humana imbecillitas postulaverit; cujus potissimum juvandæ gratia, hoc Christo à Deo datum est, ut preces nostras perpetuo exaudire, nobisque opem ejus implorantibus opitulari possit: neque unquam ille de Christi invocatione litem movebit, aut, dum alii Christum invocabunt, id ipse facere recusabit. Cur enim, si jure optimo semper à se invocari Christum posse & agnoscit & profitetur, aliis Christum invocantibus, ipse id facere recuset, nisi forte Christianæ charitatis prorsus sit expers, ideoque plane indignus, qui in Christianorum cœtu locum habeat? Itaque ambobus (quod ajunt) ulnis, ea verba à te postmodum divinitus scripta, illamque sententiam amplector ac recipio: *Quicunque (Christum) invocare non audent, ii neque fiduciam, neque spem ullam veram ac sinceram habent; Christique Domini dignitatem, eminentiam, officiumque penitus aut ignorant, aut leviter tantum de illis persuasi sunt, nunquamque gustarunt, quam benignus ac suavis sit Dominus &c.* Recte igitur existimasti, mihi quoque verisimile videri, eum, qui Dominum Jesum Christum invocare non vult, aut non audet, vix Christiano nomine dignum esse, nisi quod non modo vix, sed ne vix quidem, & non modo verisimile mihi videtur, sed persuasissimum mihi est. At nihil prorsus cum hoc pugnat, ut paulo ante ostendi, asserere, posse nos quidem merito ad Christum ipsum preces nostras dirigere; non tamen (simpliciter & absolute scilicet loquendo) ad id faciendum divino jure cogi. Nam præterquam quod nullum

divinum

divinum, idque certum atque indubitatum præceptum ea de re extat, ipsa etiam subordinatio Christi ad Deum illi necessitati penitus adversatur. Ex ista enim subordinatione, hoc inter Dei & Christi invocationem discrimen necessario consequitur, quod scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum sive ad Christum verba precum nostrum dirigendo, (qui enim Christum nominatim orat, ipsum Deum revera orat, cujus Christus vicarius quodammodo est, eique, ut dixi, subordinatus.) Christum vero, ob hanc ipsam caussam, semper quidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere (id enim facientes, nihil à præcepto ac necessitate invocandi Dei recedimus) sed possumus etiam illum non invocare; id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere. Cum enim Deus Christo nequaquam sit subordinatus, qui Deum orat, precum verbis non ad Christum, sed ad ipsum Deum directis, is nullo modo Christum orasse censendus est. Atque cognitio & doctrina hujus discriminis inter Dei & Christi invocationem, certissima est ratio conscientiæ nostræ, in tota hac quæstione invocationis Christi, quietæ ac tranquillæ reddendæ, & Adversariorum, qui nos Christum cum Deo confundere calumniantur, oris obstruendi illorumque pravitatis deprehendæ; qui ideo Christo invocationem adimunt, quia supremam illam potestatem & gubernationem, precumque nostrarum exauditionem illi nequaquam concedunt; ex qua, ut ostendi, non necessitas, sed potestas tantum Christi invocandi necessario sequitur. Est denique tutissima atque adeo unica via, ut conservandi Deo in Ecclesia (quemadmodum omni studio ac conatu curare debemus) suam prærogativam, sic ipsam Christi invocationem prorsus stabiliendi, & adversus omnes Satanæ impetus inconcussam reddendi, tantum abest, ut eam hac ratione labefactari posse, quisquam merito suspicari queat. Et propterea ego cum Francisco Davidis disputans, consulto, ipsissima interim (ut mihi quidem videtur) veritate nihil dissimulata, hanc ipsam viam sum ingressus. Sed quæ hac de re scripsi, ut ni fallor, apertissime mentem meam explicant, sic recte intelligenda ac perpendenda sunt. Alioqui, si quis, quæ legit, negligenter legat, non solum ex meis scriptis, sed etiam ex ipsis Sacris Literis occasionem sumere facile poterit, licet plane immerito, de rebus divinis male ac perverse sentiendi.

Nunc venio ad scrupulum tuum, propter distinctionem meam inter Christi Adorationem & Invocationem. Neque enim vides, quomodo Christus corpore à nobis absens adorari queat, quin eodem tempore invocetur: cum tamen videlicet ego ubique affirmem, nobis necesse esse Christum adorare, invocare vero non item. Et ais, *Quotiescunque enim ad nomen Jesu Christi genua flectimus, id absque ardenti desiderio cordis, sive petitione auxilii salutaris, facere non possumus.* Immo vero quid impedit, quominus ad ipsum etiam Dei nomen, genua sive corporis sive animi flectamus, nihil tamen interea temporis cogitantes, nisi ut illum debito honore afficiamus. An non possumus Christo & corporis & animi genibus flexis, hymnos ac laudes canere ac tribuere divinas? an non eum & mente & lingua Dominum ac servatorem nostrum, venerabundi agnoscere ac confiteri? an non, ut in ipsius cœna fit, ei sacro & divino cultu gratias agere, ejusque nomen sanctissimum divina plane ratione concelebrare; & tamen eodem ipso tempore nihil de auxilio ab ipso sive petendo, sive etiam expetendo cogitare? Profecto possumus. Talis est enim Christus à Deo factus nobisque constitutus, taliaque per ipsum beneficia accepimus, ut, etiam eo secluso, quod nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen propterea divino honore afficere debeamus. Quamvis enim corpore nobis Christus non adsit, adest tamen spiritu; & non modo gestus nostros omnes & verba videt & audit, sed cor ipsum nostrum perpetuo novit atque intuetur; nec quidquam hic diversi est ab eo, quod foret, si ubique & semper præsens nobis corpore adesset. Quocirca, quemadmodum nemo potest negare, quin, si Christus corpore præsens nobis esset, eum adorare, & tamen eodem tempore simul non invocare possemus, sic negandum nullo modo est, eum licet à nobis corpore absentem, adorari sine invocatione posse. Exempla quidem adorati, nec tamen simul invocati Christi, cum in terris esset, non pauca habemus, eique non civilis sed religiosæ adorationis; ut Matt. 2. 11, & cap. 14. 33. Joh. 9. 38, & alibi. Siquidem, ut in ipsa disputatione mea cum Francisco Davidis scripsi, (ipsa autem verba adscribam) *Adorat is, qui corpus aut animum alicui reverenter inclinat, & coram eo venerabundus procumbit, etiamsi nihil ab eo petat. Invocat autem is, qui in necessitate constitutus, aut aliquid percupiens, confidenter alienam opem & benignitatem implorat.* Quamobrem miror, distinctionem Adorationis & Invocationis Christi, non quidem à me excogitatam, sed à rei ipsius, non minus quam vocabulorum diversitate proficiscentem, tibi homini erudito inprimis, ac perspicaci, adeo subtilem videri, ut eam percipere nequeas: cum potius necesse sit ad summam quandam, atque (ut ita dixerim) imperceptibilem subtilitatem confugere, si quis hæc duo, quæ & natura ipsa & loquendi usus manifeste distinxit atque sejunxit, confundere velit, vel alterum ab altero nunquam separare. Sed jam ad expostulationem tuam venio, de meo non servato promisso. Qua in re tibi omnino velim persuadeas, admonitionem, vel potius reprehensionem hac in re tuam, mihi fuisse gratissimam, eumque hominem me esse, cui non minus fortasse quam tibi religio sit promissa non servare. Quanquam tradant sapientes, non omnia promissa servanda esse, quamvis rerum alioqui honestarum, videlicet, cum ad quod promissum est, promittenti plurimum incommodi, ei vero cui promissum fuit parum, aut nihil commodi sit allaturum. Quo tamen in numero promissum à me tibi sæpius factum, non pono; sed nihilominus ita sentio, illud ejusmodi esse, ut propter impedimenta aliqua, etiam ultra ipsum præfinitum tempus non semel differri à me potuerit. Impedimenta porro quæ postremo habui, quæque tibi per Joelem nostrum significanda curavi, licet (fateor) alioquin indigna, si, quo modo mihi plane decepto atque adeo invito acciderint, unquam recte noveris, quamque non mea de caussa ea abjicere nec debuerim nec potuerim, (quod spero fiet cum te primum videro, neque enim res sunt literis credendæ) nihil despero, te, si non omnino, saltem aliqua ex parte, me excusaturum. Scito autem, me nondum ab impedimentis illis esse liberum: ac præterea me propediem, Deo dante, hinc Cracoviam migraturum, ibique propriam œconomiam instituturum; quæ res, cum præsertim omni fere domestica ac necessaria supellectili adhuc caream, quamdiu me pene totum occupatura sit, satis intelligere potes. Dabo tamen operam, ut quamprimum me omnibus hisce impedimentis & curis exsolvam; quo non solum tibi factum promissum aliquando tandem præstare, sed etiam mea jamdiu intermissa ac desideratissima studia, repetere possim. Interim te rogo, ut mihi tarditatem hanc meæ fidei tibi liberandæ ignoscas, & me potius imprudentiæ atque inconsiderantiæ, quam levitatis aut inconstantiæ accuses. Si proxima Synodus istic de more ad Pentecosten habebitur, non spero in ea me affuturum. Nam uxoris meæ primus hic partus in illud ipsum tempus incidit. Quanquam, si omnino expediret me in ea adesse, & ita fratres suaderent, haud mihi grave foret, uxorem me absente vel parere, vel in puerperio esse. Sed, Deo volente, revisemus nos omnino postea in Chmielnicensi Synodo, ubi etiam scripta nostra de Christi oblatione expiatoria, quæ, si tibi hæc inter nos hac de re disputandi ratio probabitur, multo ante confici poterunt, fratribus legenda atque examinanda tradentur. Ex qua disputatione no-

stra, utcunque [illegible], ut ipse ait, disputatio foret de ratione nostræ justificationis quod attinet ad Christi mortem & resurrectionem. Sed vero fortasse nos hoc ipso dura opera convenerit, quod pertinet ad fidem atque opera nostra, quæ tamen de te, postliminium in justificationis nostræ negotio, ageadum mihi videtur quapropter [illegible], ut id omnino [illegible]. Et quando, ut tibi ipsi constare potest, fratres nostri tibi jure optimo plurimum tribuunt, & magna est tua apud nos, & privatim & publice auctoritas, te coram Deo & Christo obtestor, ne permittas, quoniam [illegible] veritas universa in lucem prodeat, omnibusque nobis pateat; sed des operam, ut placide atque amanter, cum alias, tum vero maxime in Synodis, nunquid de re alicujus certo dogmatis, in perpetuum in Ecclesia tractenus [illegible] tatum est, omnino damnandi, aut veritatis inveniendæ, atque invenitæ retinendæ gratia, quæstionum, aut, potissimum pertinentium, [illegible] habeantur. Nec, quæso te, moneque tenerat, cum quid audis affirmari à me, & plurimorum sententia alienum, nisi prius re bene cognita, & rationum ac testimoniorum momentis recte perpensis; præsertim cum vero pia [illegible] compertum habeas, te aliquando ad ea prius consensisse, quæ postea vehementer probasti. Nam ego sane (ut verum fatear) hanc etiam ob causam, quod illum quodammodo [illegible] ac religio, si quis vel locum aliquem divinarum literarum, etiam per simplicem, solamque à vulgata diversam interpunctionem, aliter exponet, atque ipse illum plerique fatis, cunctantior hactenus fui in promisso meo tibi præstando, neque enim id facere possum, quin tibi, prima fronte, videar complura Sacrarum Literarum loca corrumpere, atque pervertere; atque tamen te, haud scio, an ullus alius me vehementius dilexerit unquam. Deus te & ingenio, & eruditione, & eloquentia, & denique, ut dixi, authoritate magna inter nos donavit. Tuæ pietatis, quæ una vel maxime polles, nunc est, hisce donis, ad Dei ipsius & Christi ejus gloriam, nostræque salutis viam in dies magis patefaciendam, alacriter ac diligenter uti. Dominus Paulicovius socer meus te amantissime salutat, atque plurimi facit. Dominum Czechovicium, D. Lubieniecium, D. Balcerovicium, cæterosque fratres meo nomine saluto. Vale vir clarissime, atque, ut soles, ama, ac quemadmodum ego tuum in iis, quæ ad me scripsisti, sic vicissim tu meum in his, quæ ad te scribo, animi candorem agnosce: atque meam in te commonefaciendo, sicut ego tuam in me accusando & reprehendendo libertatem boni consule. Deus te ad nominis sui gloriam, & Ecclesiæ suæ ædificationem quam diutissime incolumem servet. Datum in agro Paulicoviano, die 20 Martii. Anno 1587.

Tui studiosissimus atque observantissimus

in Christo frater F. S.

JOHANNIS NIEMOJEVII ad superiorem F. S. Epistolam, Responsio.

EPISTOLA II.

Salutem à Deo Patre nostro, & Domino nostro Jesu Christo &c.

Literæ tuæ redditæ sunt mihi vir præstantissime, fraterque in Domino dilecte, ex quibus Christiani animi candorem, modestiamque tuam perspexi, cum liberam admonitionem æquo animo accipis, reprehensionem non aspernaris, verum ad objecta modeste respondens, ea diligenter diluere ac refutare conaris. Effari nequeo, quantum animi mihi accreverit, ut posthac tecum confidentius agere, deque rebus necessariis per literas colloqui, atque (quamvis multo præstantiorem, infinitisque partibus doctiorem) admonere audeam, non tamen progrediar, quod te nunquam [illegible] Latinitatis [illegible], neque barbarismorum [illegible], ut [illegible] meam interpretationem [illegible]. Miratus tamen, quod hæc scripseris, quæ [illegible] reprehendenda sint opera, quæ alias verius ex [illegible] habueris, & tamen [illegible]. Equidem te non [illegible], postquam [illegible] audieris, utique fidem adhibueris. Fateor me locum tuum de Sequentium Jesu Christi [illegible] que per te [illegible] scripta reperisse: tamen non adeo mihi placuisse, ut in eo plane acquiescerem, sententiæque tuæ subscribere vellem; ac possem: tamen sæpius significavi, & privatim & publice in Synodis: me sententiam, a vi amore Christi, sententiaque Christiana professione, utrumque subscribere, dicendo neque, addere non posse. Credo te hoc ignorare, quoniam ante aliquot annos, fratri nostro Germano, scriptum tuum afferenti, me opposuerim, verum quoque Lublini, id præsentibus fratribus, [illegible], sicut de cæteris articulis, ut Secte justificatione habui. Insuper, sicut te scio, me, simul tuum de salvatore Jesu Christo, obiter tantum perlegisse, scriptum vero contra Volanum bis perlegisse, diligenterque omnia examinasse, ubi inter cætera pie et eleganter scripta, sententias quasdam peregrinas, sibique non satis firmas judicio meo, conjunctas, reperi. Video itaque, Volanum, adversarium acerrimum, qui sententiam nostram veram ac piam tolerare non potest, sed undique occasiones vituperandi ac sugillandi quærere, aliquando etiam calumniari non veretur; quid facturum puto, si aliquid in responsione tua dignum reprehensione reperiet. Profecto, omnem lapidem movebit, summisque conatu efficere, quo non solum personam tuam denigrare, sed omnes nos infamiæ aspergere, contentiosaque atrocitate verborum diffamare ac condemnare, cæterosque traducendos ac condemnandos propinare possit. Omnibus igitur modis cavendum est, ne quid a quoquam Christiano aliquando detur, sive scribatur, quo infirmiores offendi, scandalizari possint, adversarii vero ansam condemnandi calumniandique arripiant. Sententiam igitur, chare frater, tecum, in præsentia præcipuorum fratrum, colloquium modestum ac Christianum instituere. Verum, cum te colloqui nolitum, à me præscriptum, propter certas causas, recipere nolueris; neque ad scribendum invitati, ego ut proverbii nolens, nec veritati testimonium dare differens, consilio tuo acquiescendum putavi. Ad scribendum itaque accingor, tecumque disputare, sive colloqui per literas aggredior; quod facit, faustumque ad gloriam nominis divini, Jesuque Christi honorem, mutuamque nostri cæterorumque ædificationem, faxit Deus omnipotens. Non diffiteor imbecillitatem meam, multaque mihi in hanc palæstram descendere, dissua sse agnosco. Nam imprimis persona tua multis modis mihi præferenda, me à scribendo, tuamque sententiam oppugnando, deterrere posset, tum sermonis Latini inscitia, logicæque artis imperitia; quæ nunc a plerisque in disputatione, quasi summe necessaria, requiruntur, me à disputatione, præsertim cum homine eruditissimo, arcent, silereque cogunt. Verum bonitate causæ fretus, tuamque humanitatem ac modestiam perspectam habens, majora forsitan viribus audeo (hoc uno me maxime consolor, quod veritas, quamvis aliquando elegantiam, dexteritatemque peritiam non assequatur, tamen sæpius simplicitatem suam gaudet, nullaque ac sermonis arte ornari vincit, ut thesaurum proderit non erubescit. Quod attinet ad secundum consilii tui conditionem, ut si Latine scribere recusarem, Polonice scriberem, scriptumque meum alium verbatim redderem, res magni esset laboris, in longumque protraheretur, nec tuto, quod & te cavere video, alieno ingenio, committendum. Rari enim (vere præter te) reperiuntur, qui & verba & sententiam authoris proprie exprimere sciant, ac possint. Sed jam ad rem ipsam progrediamur;

Verba

Verba in responsione contra Valentin. haec erant: *Corpus quidem Christi non quidem in cruce, sed post [illegible] sacrificium, sed in [illegible].* Item: *Neque prorsus ipsam Christi mortem, ejusque sanguinis effusionem esse dici sacrificium, sed [illegible] esse &c.* Infirmum vero ad hanc [illegible] dictum est, [illegible] non potuit: [illegible] illud opus, quod Christus revera in cruce sacrificium non peregisse, [illegible] [illegible].

Quid igitur dicam? [illegible] plura scriberem, si per ad [illegible] possent: verum, [illegible] officio [illegible] potius, [illegible] aliter [illegible] sententiam loqui possim. Ut igitur rectum libere agam, nolo verborum circuitu uti, sed opera clarissima Novi Testamenti sententiam, [illegible] simpliciter affirmo; sententiam [illegible], verum cum testimoniis Sacrae Scripturae [illegible]. Non opus est longa [illegible], sed tantum Scripturae Sacrae loca aliquot [illegible], ex quibus sententiae hujus veritas, [illegible] potest. Quod faciam, favente Deo, incipiam.

Paulus Ephes. 5. *Christus dilexit nos, & tradidit seipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonae fragrantiae &c.*

Hebr. 9. *Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencae aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem; quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum aeternum seipsum obtulit [illegible] Deo &c.*

Ibidem: *Neque ut saepe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sancta [illegible], cum sanguine alieno, alioqui oportuisset eum saepe passum fuisse a condito mundo. Sed nunc semel in consummatione saeculorum, ad abolendum peccatum per sacrificationem sui ipsius patefactus est. Et sicut statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea vero judicium; sic & Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret, iterum sine peccato conspicietur iis, qui ipsum expectant ad salutem, &c.* Possent plura testimonia [illegible], verum [illegible] [illegible], ex quibus manifesta repugnantia opinionis tuae appareat. Tu enim Jesum Christum seipsum in cruce obtulisse Deo negas, mortemque Christi pro vero sacrificio agnoscere non vis; testimonia vero citata, Christum per mortem crucis seipsum obtulisse Deo, apertissime testantur.

Quid ad hoc dicturus es? Fortassis ad Dominum confugies: verum ego ipsissima verba urgeo, nec tamen de sensu verborum disputationem instituere volo, verborum apertissimum contentus, [illegible] omnes pios. Deinde [illegible]. Obsecro itaque, ne extra & ultra propositum [illegible] in certamen provoces, hoc est, ne mecum de sensu verborum litem instituas: dabitur, Deo volente, opportunum tempus, de sensu verborum Apostoli conferendi ac disputandi; nec deerunt rationes, Deo favente, sententiam veram eruendi ac confirmandi. Nunc vero hoc tibi objicio, in hocque te [illegible], quod apertissima Spiritus Sancti [illegible], per repugnantiam verborum oppugnare audeas. Spiritus enim Sanctus clarissimis verbis mortem Christi oblationem nominat, tu vero per [illegible] testimonio Spiritus Sancti contraire videris. Summa igitur meae reprehensionis, totiusque disputationis, quod [illegible], haec sit: me offendit, quod te [illegible] Scripturam Novi Testamenti, mortem Christi oblationem hoc factam esse non velle, aut manifeste veritati cedere; [illegible] non dubites, [illegible] erroris [illegible] fundamentum, adversariisque occasionem [illegible] calumniandique praebere. Tu Christi sacrificium in coelo demum peragi asseris, conferens Christi sacerdotium cum officio Veteris Pontificis in Sancta Sanctorum. Verum quamvis negare nolo, Christi sacrificium esse aeternum, in coeloque sacerdotium [illegible], videlicet Dei apparendo, [illegible] oblationem in terris per mor-

tem crucis, sicut Christus seipsum obtulit, [illegible] apte nec [illegible] vocari, [illegible] Spiritui Sancto, [illegible]. Nam & sub Lege Pontifex cum [illegible] in [illegible] ingrediebatur, qui sanguis [illegible] erat, [illegible] [illegible], [illegible]. Ita & Christus seipsum per mortem [illegible], [illegible] [illegible], per quem [illegible] [illegible], hoc est, ut [illegible], ut [illegible] Dei appareat pro nobis. Sed in illo [illegible], a [illegible], hic nostra sapere: aliud enim in Novo Testamento [illegible] Christi oblationem [illegible], ac te [illegible] Scripturae Sacrae [illegible]. Quod attinet ad [illegible], [illegible] Christi, [illegible] [illegible], qui Christum [illegible] Deum [illegible], [illegible] imaginantur, [illegible], qui fide [illegible] justificari volunt. Novi, gratia Dei, [illegible] justificationis nostrae [illegible], [illegible] gratiaeque, [illegible] causam totius nostrae salutis, quae quicquid fecit, id totum [illegible], propter [illegible] fecit, ut misericordia ejus [illegible], [illegible] appareret. Attamen [illegible], quae in Christo mediatore [illegible], non sunt negligendae, nec leviter tractandae, sed [illegible]; quem Spiritus Sanctus non [illegible], accipiendae. Opera bona a fide [illegible], sed [illegible] (a Paulo [illegible]) [illegible]; [illegible] opera a fide [illegible], tamen in negotio justificationis, [illegible] distinguuntur. Sed de his [illegible] disserendi occasio tempusque & locum Deus, si voluerit, suppeditabit. Nunc vero [illegible] parti [illegible], rogo, quod & superius postulavi, ut in respondendo terminos propositos [illegible], in [illegible] [illegible] ardeas, hoc est, ne mecum de [illegible] moveas; sed si id negare non poteris, me pro sententia mea confirmanda, Apostolica verba recte adduxisse, nihil praeterea restabit, quam ut errorem tuum agnoscas corrigasque. Quod ut facere [illegible], a Deo [illegible] dari ac suggeri opto.

Sed jam ulterius progrediamur, deque filii Dei invocatione agamus. Video te laborare, quo [illegible] a te liberatione invocationis Jesu Christi removeas, neque tibi hujusmodi scripsisse, unde adversarii occasionem erroris sui stabiliendi haberent, [illegible] possis. [illegible], ut [illegible], [illegible] pro asserenda Domini nostri Jesu Christi gloria scripsisse, adversariosque fortissimis telis ex verbo Dei petitis confodisse, eosque eorum [illegible] ac vana reddidisse; & nisi pauca illa verba, de quibus nos agimus, addidisses, non puto [illegible], quae adversariis contendendi [illegible], scripto illo tuo contra Franciscum edito inveniri posse. Verum cum invocationem filii Dei, quam utroque commendasti ac stabilivisti, non ita necessariam, sicut fiduciam in Dominum nostrum Jesum Christum, asseris, sed liberam facis, ad quam nemo jure divino necessario cogatur: videris mihi a priori sententia esse non recedere; [illegible]. Si enim invocatio Jesu Christi non est adeo necessaria, ut quivis Christianus jure divino ad eam cogatur, profecto inter adiaphora numeranda, petitaque singulorum fidelium conscientiis relinquenda, ut, quilibet juxta [illegible], vel illa utatur, vel eam negligat; nullaque fuisset causa tamaerius cum adversariis hac de re contendendi. Si enim Christus gloriam integram habet, quam nemo eis [illegible] nec audent nec volunt, habere [illegible], profecto [illegible] [illegible], & hac in parte libertate Christiana utuntur. Verum si invocatio

 Jesu

Jesu Christi ad gloriam nominis ejus refertur, sine qua honor Domini Jesu Christi illibatus conservari, gloriaque ei integra tribui non potest, profecto invocatio nominis Jesu Christi, res est ex necessariis, ad salutem religionemque Christianam pertinentibus. Verum his breviter praelibatis, ad Apologiam tuam accedimus. Objicis mihi quod inter verba, *non debere*, & *non teneri*, discrimen nullum statuam: qua de re contendere nolo, nam me Grammaticum non esse, non inficior. Agnosco haec duo verba, me in una significatione accepisse: verum a te admonitus, ero posthac cautior.

Discrimen quoddam inter res ad salutem necessarias, & illas quae ad religionis negotium pertinent, statuis: quae ad salutis negotium faciunt, eas necessarias affirmas; quae vero religioni serviunt, non pauca non necessaria asseris. Ego, mi domine, explicationem accuratioremque hujus rei descriptionem desidero: verba enim, ut a te scripta sunt, nisi candidum interpretem nacta fuerint, possent nonnullam suspicionem injicere, te de religione Christiana minus sentire, sive imprudentius loqui. Religio enim vera ea omnia continet, quae ad cultum Dei, Jesuque Christi, tam internum quam externum, in verbo Dei praescriptum, pertinent: ex quibus si quis, sciens ac volens aliquid omiserit, puto ejusmodi hominem contemptae religionis (nisi resipuerit) poenas luiturum. Ego itaque omnia quae ad religionem Christianam vere ac proprie pertinent, cum iis rebus quae saluti nostrae serviunt, conjungere didici. Scio, quoad religionis negotium, a multis peccari, non malitia sed ignorantia, qui (ut spero) veniam habituri sunt, si ex eorum numero fuerunt vel sunt, qui vero timore Dei imbuti, sincero cordis affectu Deum quaerunt, nihil temere omittentes, quod perspectum a Deoque profectum habent. Sed de his non est nunc dicendi locus: nobis, quibus veritas Dei ampliori modo patefacta est, nulla excusatio relicta, si scientes volentesque negligentes in religione, non tantum interna, sed etiam externa fuerimus. Non debemus igitur nec possumus religionis officium, a salutis negotio distinguere: immo potius salutis nostrae modum sive medium, majori ex parte in vera religione continere. Sed jam videamus exemplum a te adductum hujusmodi: *Ad Christum ipsum preces nostras et ipse dirigere, sine dubio ad negotium religionis nostrae pertinet: attamen nemo est qui negare audeat, non posse, ut saepissime quidem omnes facimus, non ad ipsum Christum, sed ad Deum preces dirigere. Illud, quod hac in re ad salutis nostrae negotium pertinet, est, nos merito posse ad ipsum Christum semper & ubique in rebus ad Ecclesiam, seu privatim seu publice pertinentibus, preces nostras dirigere, idque ex animo agnoscere & palam profiteri. Nam nisi quis hoc agnoscat & profiteatur, is potestatem, regnum & gubernationem Christi in Ecclesia non agnoscit nec profitetur: sine qua agnitione & professione nemo salutem per Christum accipere potest.*

Exemplum a te loco argumentationis positum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare nescio, aut ad fallaciam divisionis pertinere arbitror: vis enim ex eo quod assidue non fit, concludere, quod necessario facere non teneamur. Verum facile per instantiam argumentum tuum solvere possum. Deus Pater non semper invocatur, immo Stephanus solum Christum invocavit, Paulus quoque non semel id fecisse legitur: ergo invocatio Dei non est necessaria ad salutem. Non recte igitur, (pace tua dixerim) argumentaris, ab eo quod semper non fit, ad non necessarium actum. Nam de tempore & loco non est praescribendum: Spiritus suggeret, fiduciaque, quam erga Christum unus altero majorem habet, singulos fidelium instruet. Ego libenter ad gloriam Christi fateor, me nunquam in privatis meis gemitibus sive precibus, quoties Deum Patrem invoco, ejusque auxilium imploro, Christum omittere: novi enim certissimeque confido, me nisi per ipsum non posse ad Patrem tuto ac confidenter accedere: quoniam sic Patri omnipotenti placuit, ut Christus sit propitiator ac interpellator noster, per quem cum fiducia ad thronum divinae gratiae, ut misericordiam consequamur, confugiamus. Quod ad publicas preces Ecclesiae pertinet, hae pro temporis necessitatisque ratione moderari possunt. Frustra itaque hoc exemplum adduxisti, immo, meo judicio, extra propositum: nam non quaeritur, an semper & ubique necessarium sit preces ad Christum dirigere, sed, an res sit necessaria homini Christiano Christum invocare, ad eumque preces dirigere. Tu ipsemet fateris, hoc ad salutis nostrae negotium pertinere, ut agnoscamus nos merito posse ad ipsum Christum semper & ubique preces nostras dirigere. Hoc tuum posse, necessario oppositum, mihi haud dubie labefactationem invocationis Christi continere videtur. Quid enim hoc est, possumus invocare Christum, idque ut profiteamur, ad salutem necessarium est: verum ut invocemus nullo jure cogimur? Si quis ita argumentaretur: Possumus confidere Christo, idque agnoscere & profiteri debemus, verum ut ei confidamus, nullo jure cogimur: nonne tibi absurda hujusmodi argumentatio videretur? Scio quid respondere possis; nos expressum mandatum habere de fide in Christum dirigenda, de precibus vero ad eum dirigendis non item. Ego nunc hac de re diligentius agere nolo, tu ipse tuum scriptum inspice, videbis te contra Franciscum, Dei ordinationem & constitutionem loco praecepti approbare, immo aliquot loca, nisi fallor, adducis (quae & ego adducere, nisi brevitati consulerem, possem) quae vim expressi mandati habent.

Sed quid pluribus opus est, cum tu ipse evidenter asseris, eum, qui Christum invocandum negat, nec potestatem, nec regnum, nec gubernationem Christi in Ecclesia agnoscere; sine qua agnitione & professione, nemo salutem per Christum accipere potest. Si igitur is, qui Christum invocari jure ac merito posse non agnoscit neque profitetur, Christum Dominum vere nec agnoscit nec confitetur; ob cujus ignorantiam salute per Christum parta privandus est: quomodo is, qui sciens Christum esse invocandum, tamen non invocat, majori poena dignus non erit? Constat itaque ex tuamet ipsius confessione, Domini nostri Jesu Christi invocationem ad salutem consequendam esse necessariam. Si enim hujusce rei ignoratio ab agnitione vera Jesu Christi excludit, a saluteque per Christum acquirenda arcet: quomodo rei ipsius neglectus sive contemptus eundem effectum producere non debeat?

Accedis postea ad meam argumentationem, quae a natura atque fidei, fiduciaeque erga Jesum Christum conceptae, ad effectum necessariae invocationis procedebat. Quam tu hujusmodi responsio rejicere tentas, objiciens argumento a me producto fallaciam consequentis: *Recte siquidem* (verba tua refero) *ex necessaria invocatione colligere quis posset necessariam fiduciam. Nam, ut Paulus ait, quomodo invocabit quis eum in quem non credit? Sed non recte contra ex necessaria fiducia, necessaria invocatio colligitur, praesertim, si invocationis nomine, ut in hac disputatione fit, ipsa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui plane confidam, & tamen ad alium in meis necessitatibus preces meas dirigam, cui videlicet non minus confidam. Debemus Jesu Christo confidere, sed eidem debemus ipsi Deo confidere; immo Christo confidere, nihil revera est aliud, quam ipsi Deo confidere: neque enim in ipso Christo fiducia terminatur, sed per ipsum in Deum transit, ibique conquiescit. Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, cum possimus eas ad Deum dirigere, cui similiter, immo eminentiore quadam ratione confidere, omnino necessarium nobis est.*

Haec tua, Domine Socine, ad argumentationem meam responsio, tantum abest, ut sim argumenti

tari

tuum enervet debilitetve, quia potius contrarium argumenti mei stringit ac confirmat. Nam, quod tu ex necessaria invocatione necessariam fiduciam colligis, sed non è contra; videris mihi hac in re similis haberi, qui res conjunctissimas dividere conatur, quae mutuam relationem habent, & invicem reciprocantur. Si enim in eum ad quem preces dirigo, credere eique confidere debeo: quomodo vicissim eum cui tuto confido, (ut Jesu Christo tutissime confidere debemus) nunquam in necessitatibus meis invocare audebo, aut non curabo? Profecto si quis reperiretur, qui de fide in Jesum Christum gloriari auderet, eumque invocare negligeret, illum ex tribus vitiis ad minimum uno laborare oporteret: vel enim de Domino Jesu Christo minus sentiret, videlicet, invocantem ac confidentem juvare non posse: aut se ejus auxilio non indigere arbitraretur: vel potius (quod verisimilius est) loco verae fidei, nomen tantum inane praetenderet, simulataque fide gloriaretur. Sed quoniam veri Christiani de Domino ac salvatore nostro persuasi sunt, eum & posse & velle juvare, ejusque auxilio & opera semper & ubique se indigere: certe hi omnes ex fiducia concepta aliter facere nec possunt, nec debent, quin ad Christum in necessitatibus suis assidue confugiant, ab eoque auxilium petant. Fiducia igitur vera necessario producit invocationem, non minus quam invocatio sincera veram fiduciam requirit.

Quod vero à persona excellentiaque Dei Patris, ad infringendam necessitatem invocationis Jesu Christi, argumentum petis, cui excellentiori modo confidere, eundemque invocare tutissime possimus, facis id impertinenter, immo (pace tua sit dictum) minus considerate. Quid enim aliud facis, quam ab adversario arma mutuari, & non sentiens in eorum castra transire videris? Si enim propterea, quod ad Deum preces nostras dirigere necesse habeamus, ad Christum non necessario easdem dirigere tenemur: nonne eadem sequela fidem in Christum non necessariam, aliquis imprudens existimare poterit? Maxime cum Deum talem habeamus & profiteamur, qui sine alicujus ope nobis succurrere, nosque ex omni periculo liberare, solusque eripere possit. Cur igitur alii cuipiam, praeter Deum ipsum patrem benignissimum, omnipotentemque protectorem confidamus, sive in necessitatibus nostris ad alium quempiam confugiamus? Vides, si modo attendere voles, te hujusmodi argumentis plus gloriae Christi nocere, quam prodesse, adversariisque ansam contra Christum insurgendi praebere. Novimus, gratia Dei, & libenter profitemur ineffabilem majestatem, bonitatemque Patris nostri clementissimi; sed, ubi agitur de gloria Christi, non opus est potentiam ac majestatem Dei praetendere, excelsitateque Patris gloriam filii obscurare, sed voluntas, consilium ac ordinatio Dei consideranda ac perpendenda est. Si Deus nos voluisset per se solum salvare, & absque mediatore conservare, profecto id facere, sicut potuisset, ita & fecisset, Christumque salvatorem neque promisisset neque exhibuisset. Sed quoniam Jesum Christum constituit Dominum, salvatorem ac mediatorem nostrum, per quem ad Patrem accedere debemus, eique omnem potestatem in coelo & in terra tradidit, in quem post Deum credere, eique tuto confidere possumus, inanis est omnis disputatio de eminentia Patris: sufficere enim sola voluntas ejus potest, proque certissima regula fiduciae ac obedientiae nostrae erga Christum, Dei ordinatio ac constitutio esse debet. Tuum argumentum atque valde claudicat, quod in hunc modum formare oportet: Possumus & tenemur Deum Patrem invocare; ergo ad Christum preces nostras dirigere quamvis possimus, tamen non tenemur. Ne istius fallaciae consequentiam, quam ab illa instanti, simili argumento ostendere possim: Possumus & tenemur in Deum Patrem credere, ergo Jesu Christo quamvis confidere possimus, tamen non tenemur. Non est enim minus firmum, quam hoc argumentum tuo argumento. Verba itaque à te in hunc modum scripta, *Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, &c.*; quicunque diligenter inspicere ac dijudicare voluerit, videbit ad labefactandam invocationem Christi spectare; quia quod enim necessarium non est, id fortassis & parum prodesse potest. Verum ne in te manifestis nimius sim, hisceque superius utar, malo à rationibus meis quiescere, teque ipsum potius contra temet ratiocinantem audire, ut eo facilius absurditatem illam animadvertere possis, erroremque tuum corrigere velis. Verba hujusmodi in tuo scripto exstant: *Recte igitur existimasti, nobis quoque verisimile videri, eum, qui Dominum Jesum Christum invocare aut non vult, aut non audet, vix Christiani nomine dignum esse; nisi quod non modo vix, sed ne hoc quidem, & non modo verisimile id esse videtur, sed persuasissimum nobis est.* Si ita judicas, Domine Socini, quod is qui Christum invocare non vult, nomine Christiani hominis indignus est, quomodo absolutam necessitatem invocationis Christi negare audes? Videris profecto pugnantia loqui & asserere. Nam si necessarium est, ut is, qui per Christum salvari vult, sit verus Christianus, verus autem Christianus esse non potest, quicunque Christum invocare non vult nec audet: nonne vides ex hoc necessario hujusmodi conclusionem necessario sequi, quod quicunque nomen Christi invocare non vult nec audet, illum ad salutem per Christum partam non pertinere? Unde & hujusmodi consequens necessario emerget, quod invocatio nominis Jesu Christi aeque est necessaria, quam salus nostra certa persuasio, nominisque Christi vera professio. Vide igitur quomodo Dominus Faustus Dominum Socinum oppugnet, ut ex hoc mutuo conflictu veritas (cui rogo refractari noli) eo magis elucescat. Posita hac ratiocinatione Domini Fausti contra Dominum Socinum, ego aliam non dissimilem adjiciam: Omnis res, per quam gloria Christi maxime elucescit & amplificatur, nominisque Christiani professio stabilitur ac confirmatur, est summe necessaria: Dirigere preces nostras ad Dominum Jesum Christum, est res per quam gloria Christi amplificatur & elucescit, nominisque Christiani professio declaratur ac confirmatur: Ergo directio precum nostrarum ad Christum, res est maxime necessaria. Rogo, quid in hoc argumento (quamvis ab homine indocto formato) desideras? Majorem propositionem, scio te non vituperaturum. Minorem tu ipse defendis, quando enim qui Christum invocare non vult nec audet, hominis Christiani nomine indignum judicasti, ignorantiamque dominii, regni, ac potestatis Christi declarasti. Si igitur constat, per invocationem, Christi regnum ac gloriam ejus illustrari, certissime invocatio nominis Christi res est necessaria & non libera tantum.

Quod ad eminentiam potestatis attinet, (cujus in hoc scripto mentionem facis) haec nulla ratione per invocationem Christi nominis minuitur sive obscuratur, sed magis stabilitur illustraturque: nam quicquid potestatis ac gloriae Christus possidet, id totum à Patre habere, omnibus piis, in regnoque Christi doctis, certissimum est, atque omnis gloria Christi, in gloriam Dei Patris redundat. Non est igitur verendum, ne adversarii justam causam calumniandi, gloriaeque Dei detrahendi, ex doctrina necessariae invocationis Christi, accipere possint, quibus os obstruendum, non hujusmodi subtilioribus distinctionibus, sed aperto verbo Dei, in quo expressum testimonium exstat, de summa Christi exaltatione, quem Pater in solio secum considere fecit, vicariumque suum constituit. Non potest igitur gloria Christi gloriae Dei, ne quidem in minutissima particula derogare; quin potius ita fundata est, quod minima gloriae Christi abrogatio, necessario vergit in Deum ipsum, ut autorem gloriaeque Christi vindicem.

Sit itaque summum argumentum meum à potestate Christi

Christi ad necessitatem invocationem nominis ejus dictum. At vero videmur tibi videre, potius etiam, exemplo de iis, quos Imperatores in consortium imperii assumere solebant. Exemplum hujusmodi non posse semper accommodari Christo, ut ipse vidisti: attamen non video, quid te juvare possit. Illi enim, qui olim ab Imperatoribus in consortium legebantur, non nominetenus, sed re ipsa honore debito afficiebantur; nec unquam placuisset imperatoribus illis, si quis neglectis & posthabitis eorum consortibus sive collegis, ad Imperatores solos recurreret. Quod praecipue in filiis imperatorum spectabatur. Exemplum quoque Josephi à Pharaone exaltati, hujus rei clarissimum exhibet testimonium. Non possum itaque non mirari, cur tam inconsiderate scripseris: *Similiter igitur, quia non Christus tantum à nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster est agnoscendus, sed Deus quoque, à quo ipse Christus talis est nobis constitutus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipsius Christi, sed Dei opem atque auxilium in precibus nostris imploremus, &c.* Argumentum hujusmodi est: Non solum Christus est rex & Dominus noster, sed etiam Deus Pater, multo excellentiore modo: ergo possumus non Christum, sed Deum ipsum invocare. Quod verba inferius posita magis confirmant: *Sed possumus illum etiam non invocare, id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere, &c.* Si ita argumentum tuum conclusisses: Possumus Christum non semper nec ubique invocare, sed saepe solum Patrem implorare possumus, recte conclusisses. Verum dum infinite verba haec, *possumus Christum non invocare*, scripseris, videris eos justificare, qui Christum nunquam invocant, nec invocare curant, sive audent. Si enim possumus non invocare, ergo, qui non invocant, nihil peccant, dignumque reprehensione admittunt. A simili. Possumus feria sexta non jejunare, ergo qui non jejunant, non peccant. Quicunque enim non faciunt, ad quod nullo jure divino coguntur, nescio qua ratione illud pro peccato imputari posse aut debere. Vides hujusmodi intempestivis argumentis, non solum invocationem; sed etiam eminentiam Christi, etsi non tu ipse labefactare, tamen adversariis ad labefactandum imprudens caussam porrigere. Christus ipse testatur, sibi à Patre omne judicium commissum, ut omnes honorificent Filium, quemadmodum Patrem honorificant. Absque dubio haec verba summum honorem Christo deferunt, in quo & invocationem nominis ejus, facile quivis non contentiosus includi, agnoscere poterit: habent igitur haec verba vim expressi mandati invocationis Christi. Nam quicunque Christum non invocant, ii nec debito honore (quod tu ipse fateris) afficiunt. Status itaque quaestionis nostrae non est, an semper & ubique Christum invocare teneamur: sed an gloria Christi, nostraeque salutis fiducia id exigant requirantque, ut Christus necessario invocetur. Quod necessario faciendum esse, firmissimis rationibus comprobatum, meo judicio, video: itaque ipse majori ex parte mihi suffragari videris, dum omnes illos, quicunque Christum nec invocant nec invocare audent, condemnare videris. Stat, igitur, in aeternumque firmissima perstabit haec propositio: Christus ab omnibus iis, qui per Christum salvari volunt, necessario invocandus est. Rogo te itaque obnixe, ut posthac tuo *Possumus* renuncies, locoque ejus, *Tenemur* reponas ac ascribas.

Hoc insuper loco colophonis addo. Quamvis nullum de invocando Christo mandatum in Novo Testamento extaret (prout non pauca, quae vim expressi mandati retinent, esse puto) tamen si non absoluta, consequentis nihilominus necessitate Christum invocare tenemur. Nam absque invocatione nominis Jesu Christi, neque fides vera, fiduciaque syncera erga Christum defendi, nominisque ac majestatis ejus autoritas conservari potest, nomenque Christianum juste ac legitime usurpari. Sed de his in praesenti sufficere arbitror.

Quod ad exemplum à te allatum, ob distinctionem Adorationis & Invocationis Christi attinet, neque adhuc mihi exemplum video. Non tam adeo rudis, gratia Dei, ut quid inter vocabula Adorationis & Invocationis intersit, nesciam; verum ut de religione nostra erga Jesum Christum agitur, inter haec duo discernere nec scio nec possum: maxime cum nos Christum praesentem praesentia corporali non habeamus. Quicquid enim gloriae honorisve Christo à nobis exhibetur, id potius ad internum cultum referendum duco: nam etsi aliquando externos gestus adhibemus, tamen ii per se parum aut nihil valent; incitamenta tamen sunt ad ardentiorem orationem sive gratiarum actionem, ardentioremque; cujus tota energia interiori animi motu, fervoreque cordis affectione consistit. Miror itaque qui fiat, ut tu hymnos, laudes, gratiarumque actiones in adoratione includens, invocationem sub eodem genere habere nolis; cum gratiarum actio etsi specie (ut ita dicam) differat, tamen sub eodem genere cum invocatione, id est, sub interna adoratione, de religione Christiana loquendo, comprehendi possit ac debeat.

Quod vero scribis: Talem esse Christum à Deo factum & nobis constitutum, talisque nos per ipsum beneficia accepisse, ut etiam eo secluso, quod nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen proinde divino honore afficere debeamus, &c. ut verum fatear, maluissem à te non fuisse scripta: videntur enim imprudenter (sit dicto venia) scripta: nam si Christus nos in necessitatibus nostris juvare non posset parum abesset quin otiosum ac exauthoratum (quod absit) Christum haberemus. Si enim Christus nobis in necessitatibus nostris succurrere non posset, nec Rex, nec caput, nec sponsus, nec pastor noster merito vocari deberet. Qualis enim Rex, qui subditos ad se confugientes, nec exaudire, nec adjuvare potest? Cujusmodi caput, quod membra non vivificat? Quomodo sponsus, qui sponsam non nutrit nec defendit? Esset-ne pastor, qui lupos ab ovibus non arcet, nec oves tuetur? Ex adverso, quales subditi, qui in necessitatibus suis Regem non invocant? Cujusmodi membra, quae à capite vitam non accipiunt? Fidelisne uxor, quae mariti sui auxilium in necessitate non implorat? Suntne propriae oves, quae sub tutelam pastoris sui non confugiunt? Sed sufficit; tu enim ista omnia optime nosti, caeterosque multo me doctius instruere potes: modo cave, ne praejudicata opinio noceat, neque pudeat à minori aliquando admoneri & discere. Ego hoc epiphonemate rem totam concludo; Vincat veritas. Amen.

Quod promissum hactenus non praestiteris, excusationem accipio, rogans, ut quam primum promissa persolvas. Finem faciens rogo, ut me solito amore prosequare. Fratres te resalutant. Tuque Dn. Paulinum (cui in Domino omnia fausta precor) caeterosque fratres salutabis. Datae Lublino 25 Aprilis Anno 1587.

Tui in Christo studiosus frater

Johannes Niemojewski.

F. S. ad secundam Johannis Niemojevii Epistolam Responsio.

Salutem à Deo Patre, & Domino Jesu Christo, Domino nostro &c.

Vix dici potest, quantum me tibi debere agnoscam, quod tam sedulo & curis & literis, ut me à quibusdam erroribus in religione nostra (ut tibi quidem videtur) revoces ac retrahas. Estque hoc sane tui muneris, qui (quicquid ipse pro modestia tua mihi tribuas, & tibi adimas) multo me doctior & in Sacris nostris Literis versatior es. Verum, quemadmodum tu haec me corripere studes, quia non potes, cum

cum jam lisse de rebus (ir. tam non forma per literas) ... aliter loqui ac sentias, sic ego aliter sentire, atque hactenus sensi, non possum, nisi prius doceat me male sentire, idque ipse vel agnoscam, vel saltem suspicer. Id quod nec priores tuae literae efficere potuerunt, neque hae posteriores possunt, ut statim demonstrare conabor.

Proposui tibi, tanquam ex scripto meo contra Volanum desumptam (quod scriptum tibi hac in parte Scripturae Sacrae contrarium visum fuerat) hanc thesim impugnandam:

Sacrificium & oblatio Christi expiatoria pro peccatis nostris, quatenus non sine cruce & sanguinis effusione, non tamen revera in ipsa cruce sanguinisque effusione, sed cum in caelum Christo illuc ingresso, peracta est.

Antequam thesim istam meam impugnes, ais, me in ea, verba quaedam addidisse, quae in illius sententiis non extant, quas tibi ex scripto contra Volanum descripsisti, quaeque istud reddunt. Verba autem illa, *quatenus non sine cruce & sanguinis effusione*. Fateor, te existimare, aliquid a me additum fuisse in verbo *peracta est*, quod in illis sententiis non extat, nec ejus sensus plane in eis est expressus, nisi ex verbis, quae deinde sequuntur, conjiciendo intelligere. Id verbum ad sententiam in eo scripto expositam pertinere. Ut autem apertissime constet, me nihil omnino iis, quae antea scripseram, addidisse, immo apertius locutum fuisse, quam postea tu scribis, quae tu addita existimasti: describam hic utrumque locum integrum, ubi illae duae sententiae leguntur quod & tu sane, ni fallor, facere debueras, cum tibi eas descripsisti. Sic enim eadem opera, & multo sanius, quid sentirem intellexisses, & jam ad ea omnia re ipsa responsum datum a me vidisses, quae tanquam evidentissima contra thesim meam testimonia attulisti. Immo non solum locos illos integros, ut quidem mihi videtur, sed totam hanc de ea disputationem, quae paucis omnino paginis continetur, tibi describere debueras. Sic enim in nova, necdum bene cognita sententia, quam quis impugnare in animo habet, eum, qui eam continuo affirmat & docet, potius ab ea retrahere, facere, meo judicio, decet. Sed jam utriusque loci verba, ut in meo scripto leguntur, adscribam.

Prior locus sic habet: *Deo igitur, non secus ac Volanus, qui eam pergere poterit, tum Christum se obtulisse Deo, cum sanguinem suum fudit, existimans idem esse, Christum se Deo obtulisse per proprium sanguinem, &, Christum suum ipsius sanguinem Deo obtulisse, quod posterius tamquam revera Apostolus dicit, ut paulo post apparebit. Itaque ex mente ejusdem Apostoli affirmo, Christum non quidem in cruce seu ara crucis, ut vulgo loquuntur, se Deo obtulisse, sed in ipso caelo. Loquor autem (more) una cum Apostolo, de vera & perfecta, non autem de inchoata quadam oblatione. Patet hoc, &c.* Ex his quidem verbis apertissime patet, me multo clarius expressisse in scripto contra Volanum, quam in thesi mea inde petita, me a Christi oblatione crucem & sanguinem ejus non separare, & fateri, inchoatam quodammodo in cruce fuisse Christi oblationem, non tamen ibidem revera perfectam. Quod etiam in disputatione mea de Jesu Christo Servatore disertius scripseram, tum aliis tum his verbis: *Sententia mea non frangit Christi mortem ab ejusdem pro nobis oblatione; immo asserit, eum non obtulisse seipsum, nisi per mortem, id est, non nisi morte sua intercedente; quamvis oblatio non ante perfecta fuerit, quam post resurrectionem & ascensum ipsius in caelum.*

Alter porro locus ita se habet. *Nec porro (ut scriptura) ipsam Christi mortem, ejus verum sacrificium esse aut fuisse, sed illi praeivisse, quippe quod oblatione sive ipsius in caelum ... Appellatur quidem a Paulo Christi sacrificium illud, quod mortem pro nobis subire voluerat, oblatio & victima Deo in odorem bonae fragrantiae Ephes. 5. 2. Nam sicut eleemosynae, quibus pauperibus charitas atque beneficentia erga homines exercetur, Deo ... praestatur, hostiae Deo gratae appellari solent ut ex his locis apparet, Heb. 13. 16. 1 Pet. 2. 5. Phil. 4. 18. in quibus ipsis postremis idem loquendi modus habetur, qui in superiore illo Pauli loco, qui Paulus alibi hortatur, ut nostra corpora hostiam Deo placentem exhibeamus, Rom. 12. 1.* Verum quod ipsa mors Christi sit ejus sacrificium illud expiatorium, de quo hic agimus, id nusquam scriptum extat. *Quamquam vero, quod sine praevia morte sacrificium ipsum peragi non potuerit, fatendum est, ut quemadmodum Christus pro peccatis nostris, seu propter peccata nostra, mortuus esse dicatur; sed etiam ipsi morti seu sanguini Christi, ... expiatio tribuatur, neque perinde, ut ... Dei, ejusque Christi summa in nobis servandis charitas maximopere commendetur.* Hactenus verba mea: ex quibus te ipsum jam agnoscere ... me nihil ... addidisse, quae contra Volanum scripseram.

Nunc videndum est, quibus testimoniis me docere velis, eandem meam thesim, Spiritus Sancti verbis penitus adversari, & ex diametro cum illis pugnare.

Primum verba illa Pauli producis, Ephes. 5. *Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & victimam Deo, in odorem bonae fragrantiae.* Hunc locum, ut ex verbis meis paulo ante recitatis apparet, non solum jam antea ipse observaveram, sed etiam nihil contra meam assertionem continere, ostenderam. Et sane miror, cum me a mea sententia retrahere tantopere coneris, te hunc ipsum locum attulisse cum responsione, quam jam ego ad eundem respondendo scripseram, & scripseram, unde tu sententiam meam exceperas. Quamquam vero, ut illud praeterea respondeam, minime est necesse: tamen, ut clarius perspicias, quae hujus loci verba, contra quam ut omnino credis sententiam meam nihil repugnare, & simul agnoscas, me ab ipso meae sententiae publicandae initio, hunc locum cum sua responsione perpendisse; adscribam hic, quae de eo scripsi in disputatione mea de Jesu Christo Servatore, sic enim ad verbum ibi habentur. *Neque vero huic meae sententiae, de oblatione Christi pro nobis (ut fortasse quispiam existimare posset) obstant ea verba Pauli, in principio cap. 5. ad Ephes. Ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis, oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis. Ubi, cum dilectionis Christi mentio fiat, apparet de ipsa crucis morte dici, vel potius de ipso Christo, quatenus crucis mortem subiit, quod fuerit oblatio Deo gratissima. Primum enim sententiae meae &c.* Nam hic sequuntur ea verba, quae supra ex eadem disputatione retuli. Sed paulo post sic eadem legitur: *Praeterea non dixit Paulus Christum obtulisse se Deo pro nobis, quemadmodum multi crediderunt, & praesertim qui eum locum ...* (Beza ... fuerat in prima sua editione) *sic posuit: Qui tradidit semetipsum pro nobis in oblationem &c. Exposuit verbum Tradidit, quod in Graeco est παρέδωκε, non est ... cum hoc ... hostiam, oblationem, ut recte & Tigurini & Castellio animadverterunt, qui distinctionem inter ipsa adhibuerunt. Id autem ... cum ipsum verbum tradidit ... (cujus in ... nullam fortasse ...) hoc Apostoli mens, qui maximam Christi dilectionem exprimere voluit, & aperte docere, Christum seipsum pro nobis in mortem tradidisse. In mortem autem tradere, simplici verbo Tradidit expressit, ut hoc ipse de re loquens saepius fecit. Nam hoc eodem cap. 25. inquit: Viri, diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & tradidit semetipsum pro ea. Et ad Gal. 2. 20. in fide filii Dei qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Et de Deo, qui ita nos dilexerit, ut eum morti tradiderit: ad Rom. cap. 8. 32. Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Atque eadem fere usurpavit quoque verbum Dare Christus ipse, seu potius, ut quibusdam placet, Evangelista Johannes in illis verbis: Sic enim Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret, cap. 3. 16. Quod & ipse Paulus fecit ad Gal. 1. 4. & ad Tit. 2. 14. Id vero non ita expressisset, si dixisset, Christum obtulisse se Deo pro nobis. Neque enim hoc, ut illud mortem ob oculos ponit, cum possit quis se offerre Deo, nec tamen mori.*

Nam

Nam idem Apostolus, in principio cap. 12 ad Rom. scribit, ut praebeant corpora sua hostiam viventem, sanctam, Deo placentem. Sensus igitur hujus loci est, Christum ita nos dilexisse, ut seipsum pro nobis in mortem tradiderit. Deinde ut Ephesii ad singulare hoc Christi factum imitandum magis accenderentur, per appositionem subjungitur, hanc ipsius Christi eximiam charitatem, hoc ipsius egregium opus fuisse Deo oblationem & hostiam gratissimam. Itaque non de ipsius corporis oblatione, sed de oblatione praestantissimi facti agitur. Nam ipsum factum hostiam appellari posse patet ex eo, quod scriptum est ad Hebr. 13. 16; Beneficentiae autem, & communionis nolite oblivisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. Quem similem prorsus loquendi modum, cum eadem appositionis usitatissima figura, habes ad finem Epist. ad Philip. ubi scriptum est. Habeo autem omnia & abundo: repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quae misistis; odorem suavitatis, hostiam gratam, placentem Deo. Ex quo loco etiam apparet, ea verba, de quibus supra egimus, In odorem suavitatis, *quibus L X X Interpretes reddiderunt id quod in Hebraeo est,* In odorem quietis, *nullam expiationem, verum, ut ibi diximus, vim placationis significare, & propterea in illis verbis ad Ephes. non agi de hostia aliqua expiatoria, ut Hieronymus quoque in explicatione hujus loci optime aspexisse videtur, quamvis verbi Tradidit sensum omnino assecutus non fuerit. Nam ibi ita scriptum reliquit. Quemadmodum enim ille se tradidit pro nobis, sit & ipse, pro quibus potest, libenter occumbens imitabitur eum, qui oblationem & hostiam in odorem suavitatis se Patri tradidit, & fiet etiam ipse (inquit) oblatio & hostia Dei in odorem suavitatis.*

Non opus est, arbitror, me quicquam addere, ut ostendam, Pauli verba, ex vi ipsius Grammaticae, & secundum ipsum literalem (ut vocant) sensum, de alia oblatione accipienda esse, quam de qua inter nos agitur. Tantum, ut melius intelligi possit id, quod in supra scriptis verbis meis dicitur de verbis illis, *In odorem suavitatis* (nam ad superiora lectorem quodammodo rejicio) sciendum est, me antea in eodem opere notasse, praedicta Sacrae Scripturae verba vix usurpari in sacrificiis expiatoriis, sed potissimum ac fere semper in aliis sacrificiis non expiatoriis, ut videre est primis tribus capitibus Levitici, in quibus de sacrificiis non expiatoriis agitur, & de holocausto, quod solum & per se expiatorium non erat, & manifeste distinguitur apud Mosem ab hostia pro peccato. In sequentibus vero capitibus, ubi de variis sacrificiis expiatoriis agitur, semel tantum (ni fallor) in uno ex illis ea verba leguntur. Capite porro 16, ubi diligentissime tota ceremonia sacrificii illius anniversarii pro peccatis explicatur, cui sacrificio potissimum in Epistola ad Hebr. assimilatur Christi sacrificium, nunquam leguntur. Adde, quod verba illa, in sacrificio expiatorio, non de eo dicuntur, per quod maxime & revera peccata expiabantur (nam neque inde odor ullus ad superiora ferebatur) sed de combustione adipis & renum, quae tamen ad absolvendam expiationem in legalibus illis sacrificiis requirebatur, tantum, ut ea quae fiebat jam egresso pontifice ex sacrario, nihil sibi respondens in Christi sacrificio expiatorio habet, ubi omnia absoluta sunt, nunquam Christo ipso pontifice ex sacrario egresso.

Affers deinde, tanquam testimonium dicto ac sententiae meae manifeste apertissimeque contrarium, locum ad Hebr. cap. 9, haec videlicet verba, ut a te descripta sunt; *Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencae aspergens inquinatos sanctificat ad carnis puritatem; quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum aeternum seipsum inculpatum obtulit Deo vivo.* Primum hic omissa sunt multa verba inter voces *Deo*, & *vivo*; fortasse scribae errore, quem miror te non animadvertisse, ea autem sic in Bezae translatione, quam sequi videris, leguntur: *purgabit conscientiam vestram a mortuis operibus, ad serviendum Deo.* Ex quibus verbis apparet, hoc loco, si ipsa nuda verba spectes, non agi de expiatione seu purgatione a reatu peccatorum, de qua nos agimus, & thesis mea loquitur, sed de purgatione ab ipsis peccatis, id est, de vi quam Christi sanguis habet efficiendi, ut peccatis relictis, Deo serviamus, qua de re disputatum est a me, praesertim cum hunc ipsum locum explico, in disputatione de Christo Servatore, & quomodo hoc verum sit, pluribus demonstratum. Igitur quod ad ipsa verba attinet (quae sola hic attendi vis, omissa in praesentia disputatione de sensu verborum) non potest hic locus thesi meae esse contrarius, etiamsi (quod tamen longe aliter se habet, ut postea ostendam) diserte in eo scriptum esset, in ipsa quoque sanguinis sive fusione, aut saltem in ipso sanguine peractam fuisse Christi oblationem. Mea enim thesis disertis verbis, non de quacunque Christi oblatione, sed, ut tibi, de expiatoria pro peccatis nostris oblatione loquitur, de ea, inquam, unde factum sit, ut a reatu & poena peccatis nostris debita, liberati simus, non autem unde factum sit, ut peccatis relictis, Deo serviamus. Deinde, cum verba divini illius scriptoris ante allata, ad superiora referantur, ut particula *Nam*, aperte ostendit, non erant antecedentia verba in hujus loci recitatione omittenda, quae in eadem Bezae translatione sic habent: *Adveniens autem Christus pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non hujus structurae; neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in sacrarium, aeternam redemptionem nactus. Nam si sanguis &c.* Haec autem verba satis docent, quid sit Christi oblatio, quae hic commemoratur, eamque non sine ingressu Christi in sacrarium, hoc est, in ipsum coelum, peractam fuisse ostendunt. Ut enim iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore: "Hic ratio redditur eorum quae prius dicta fuerant. Dictum autem fuerat; Christum per proprium sanguinem ingressum in sancta, aeternam redemptionem invenisse; Ergo hic, cur Christus in coelum, per proprium sanguinem ingressus, aeternam redemptionem invenerit, ratio redditur, & ita non de sola ejus sanguinis fusione, sed de ipsius quoque in coelum ingressu mentio fit. Quibus verbis nunc addo; hinc omnino sequi id, quod proxime ante dixeram, ea verba, *obtulit semetipsum Deo*, *explananda esse hoc pacto, seipsum in coelo Deo pro nobis praesentavit.* Alioqui tota periodus pessime cohaereret cum verbis proxime antecedentibus, nec illorum, ut tamen necesse est, rationem redderet. Itaque tantum abest, ut hic locus sententiam meam labefactet, ut eam maxime confirmet, si modo velimus, in eo de expiatoria Christi oblatione agi pro peccatis nostris, aliter nihil ad rem nostram, locus iste, ut jam dictum fuit. Confirmatur autem, hic de oblatione Christi, sui ipsius verba fieri, quae peracta fuerit in coelo, ex illis verbis, *Per spiritum aeternum*. Nam (& hic similiter iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore) "per spiritum aeternum se obtulisse Christus dicitur, quia jam in aeternum vivit, & idcirco in aeternum pro nobis in conspectu Dei apparebit; non autem, ut multi simpliciter interpretantur, quia aeterna sit Christi sacrificii expiatio: sic enim sumsisset auctor iste id, quod probare animo intenderat. Hic autem *spiritui* opponitur *litera*, hoc est Legi, quae neque aeterna fuit, nec in aeternum sacerdotes constituebat. Atque in his paucis verbis eadem sententia continetur, quae pluribus ad finem cap. 7 explicata fuerat, ubi scriptum est: *Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes; sermo autem jurisjurandi, quod post legem fuit, filium in aeternum perfectum (seu consecratum).* Quid igitur tandem hic locus habet, unde videri possit, hic apertissime affirmari id quod ego nego, in sanguinis videlicet Christi fusione, peractam fuisse expiatoriam pro peccatis nostris ejusdem Christi oblationem? Nunquid, quia hic dicitur, sanguinem Christi, qui se obtulit Deo purgare conscientiam nostram ab operibus mortuis, idcirco, (non dicam, aperte dicitur, ut quidem tibi videtur,)

ficitur;) sed concludi debet, ipso Christi sanguine præstitam fuisse ejusmodi Christi oblationem? Mihi quidem nullo modo videtur; tum quia, ut contra Volanum scripseram, cum sine Christi sanguine, Christi hæc oblatio fieri non potuerit, merito sanguini, oblationis ipsius effectus tribui potest; tum vero quia oblatio ipsa, aliasque effecta producere potest, (ut quidem, si nuda hujus loci verba tantummodo attendamus, omnino produci) præter hunc qui hic sanguini tribuitur; & sic, licet quadam in re cum ipso conveniat, non tamen ipso revera continetur. Immo ipsa verba apertissime potius præ se ferunt, ideo Christi sanguinem purgare &c. quod eum consecuta sit oblatio ejusdem Christi per spiritum æternum; quemadmodum vitulorum & hircorum sanguinem, id est, horum animalium mactationem consequebatur ingressus legalis pontificis in Sancta; ad quam rem, ut jam dictum fuit, hic manifesta relatio habetur.

Postremo, ad eandem thesis sententiæque meæ cum Sacris Literis manifestam repugnantiam ostendendam, affertur à te locus in fine ejusdem 9. c. Epist. ad Heb. ut in Bezæ translatione legitur, hoc pacto: *Neque ut sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sanctuarium quotannis cum sanguine alieno; alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo. Sed nunc semel in consummatione seculorum ad abolendum peccatum, per immolationem sui ipsius patefactus est. Et sicut illud statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea vero judicium: ita & Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret, altera vice absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant ad salutem.* Hic locus non modo thesi sententiæque meæ non est contrarius, sed eam aperte confirmat, præsertim in primis verbis, ex quibus cætera, alioquin per se ambigua, explicanda sunt. Quomodo autem eam confirmet, jam docui in ipso scripto meo contra Volanum, his verbis: *Tertium, quod prædicta verba probant, illud est, quod oblatio illa antiqua, cum qua scriptor ille oblationem Christi confert, non fieret, nisi ingrediente pontifice in sancta; & propterea similiter Christi oblatio facta non fuerit, nisi postquam Christus in cœlum ipsum ingressus est, id quod etiam satis aperte in illis explicatur, cum, ut monuimus, repetendum sit ex præcedentibus post verbum Neque, in ipsum cœlum introivit.* Sed & in disputatione de Christo Servatore, ex hoc ipso loco sententiam meam confirmaveram, his verbis: *Quid quod auctor ipse (Epistolæ ad Heb.) quidnam Christi oblationis nomine intelligat, adeo dilucide explicat, ut nullus dubitandi locus relinquatur. Sic enim scribit eodem cap. 9. 25. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sacra per singulos annos in sanguine alieno. Elegantissime opponit Christi, quam sui ipsius semel oblationem facit, ingressui pontificis quotannis in sancta cum sanguine alieno.* Offerre enim, ingressui in sancta respondet verba. Neque sæpe, verbis Per singulos annos; Semetipsum, Sanguini alieno, cum decenti quadam antithesi apposita esse apparet. Et mox: *Quis igitur in his verbis manifeste non deprehendat, nihil aliud esse obtulisse Christum seipsum Deo (agebatur enim de verbis superioris à te allati loci ejusdem capitis) quam, pro proprii sanguinis fusione, sive, ut idem hic scriptor loquitur, per proprium sanguinem, vera Sancta, hoc est, cœlum ipsum ingressum esse, & ibi pro nobis coram Deo apparere!* Hactenus ibi, quod pertinet ad prima hujus loci verba. Jam quod attinet ad sequentia, in quibus, ut arbitror, pondus ipsius testimonii ponis, ea similiter usque ad ea verba, *Et sicut illud*, &c. sententiam meam confirmare ibidem ostenduntur. Hic tamen brevitatis causa, tantum habeo paucis demonstrare, nec ipsa, nec reliqua quidquam illi adversari. Nam quid illi adversari possunt verba illa? *Alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo.* Num propterea illi adversantur, quod à passione (ut sic loquar) ad oblationem argumentans scriptor ille ibi innuere videtur idem esse passionem & oblationem? Atqui non ab eodem ad idem, quamvis cum adjunctione aliqua, quæ illis verbis continetur, *à condito mundo*, sed à conjunctis, seu ab antecedente ad consequens argumentum illic ducitur, id est: ex negato necessario antecedente, consequens etiam negatur, quod argumentandi genus lon- ge aliquantum usque communissimum est. Ex eo igitur, quod Christus non sæpe passus est à condito mundo, colligit scriptor ille eum non necesse habuisse, ut sæpe semetipsum offerat, sive, non sæpe semetipsum obtulisse. Neque enim oblatio sine antecedente passione esse potest. Velut, si quis ita loqueretur, Non oportuit Christum sæpius resurgere, alioquin oportuisset eum sæpius mori; nemo esset, qui hinc concluderet, apud illum idem esse Christi mortem & resurrectionem, sed tantummodo, non posse resurrectionem esse, ubi mors non est. Verba porro, quæ sequuntur; *sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum, per immolationem sui ipsius patefactus est*, non video quomodo, ne in speciem quidem, meæ sententiæ adversentur, nisi immolationis nomine solam mactationem intelligamus; quasi ex eo, quod dicitur Christus per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, sequatur (si quidem immolatio solam mactationem significat) sola mactatione Christi abolitum fuisse peccatum, & sic sola Christi crucis morte & sanguinis fusione, oblationem ejus expiatoriam pro peccatis nostris contineri. Atqui immolatio, sive ut in Græco est, θυσία, non solam mactationem sed aliud præterea significat, id est, quidquid post mactationem ipsam (ut quidem in omnibus ejusmodi sacrificiis usu venit) faciendum restat, etiamsi aliquando verbum θύω per synecdochen, solam mactationem significare invenitur, etiam ubi nullum sacrificium est, ut Act. 10. 14. Præterea, quamvis per Christi mortem abolitum sit peccatum, non tamen idcirco sequitur, vim aliquam propriam in ipsa morte fuisse, qua id factum fuerit; sed tantum non sine Christi morte id fieri potuisse. Quemadmodum scriptum est, eundem Christum per mortem illum destruxisse, qui mortis habebat imperium, hoc est, Diabolum; cum tamen non revera ipsa morte hoc præstiterit Christus; immo ipsa ejus mors per se contrarium effecisset, id est, diabolum in suo mortis imperio vehementissime confirmasset. Verum, quia non poterat sine Christi morte, ejusdem resurrectio & exaltatio existere, quarum vi revera Diaboli imperium illud mortis abolitum est, propterea per mortem suam id Christus effecisse dicitur. Nec quidquam tritius aut frequentius his loquendi modis est, sive in sacris, sive in profanis literis. Qua de re rursus aliquid postea dicam, & ostendam, me hic interea nequicquam ab ipsis verbis (quod tu nunc fieri vetas) ad eorum sententiam transire. Quæ autem hic dixi, non propter locum à te allatum dixi, cum in eo nusquam dicatur, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum, non modo quia, ut dictum est, aliud Immolatio seu θυσία Christi significat, præter ejusdem mactationem; sed etiam quia verba illa, *ad abolendum peccatum*, non sunt cum illis conjungenda, *per immolationem sui ipsius*; Nam & sic alii fortasse omnes, ut ego arbitror, præter unum Seb. Castellionem, existimarunt. In omnibus enim aliis translationibus, in omnibusque codicibus Græcis, quos quidem ego inspexi, distinctio inter utraque verba apposita est. Itaque sicut nemo diceret, scriptum esse, per Christi nativitatem datum fuisse ab ipso Christo testimonium veritati, licet ipse dicat, se ad hoc natum fuisse, ut testimonium daret veritati Joh. 18. 37, sic ex eo quod scriptum fuerit, Christum per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, minime dicendum est, consequi, scriptum simul fuisse, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum, licet Christi immolatio aliud nihil esset, quam ipsius mors. Sed idcirco dixi, quæ dixi, quia ingenue & fateor & glorior, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum, idque aut quid simile, quod idem plane significet, pluribus in locis Sacrarum Literarum scriptum esse optime novi. Cæterum, quid sibi velit, Christum per sui immolationem apparuisse seu patefactum esse, non est hic disserendi locus. Alibi, id est, in disputatione de Christo Servatore, meam sententiam abunde exposui. At vero dices fortasse, te Immolationis nomine totum sacrificium totamque oblationem intelligere, & prop-

 pterea

vocem, cum nomen illud referatur ad passionis verbum paulo ante positum, hinc sequi, passionem ipsam totum sacrificium totamque oblationem complecti, seu passione sacrificium oblationemque peractum fuisse. Respondeo primum, posse negari, Immolationis nomen ad Passionis verbum relationem habere: sed referendum esse ad verbum Offerendi superius positum, & verba illa, *Alioquin* &c. per parenthesin legenda esse, ut in ipsa Bezæ translatione, leguntur. Deinde etiamsi Immolationis nomen ad Passionis verbum referendum esset, & Immolatio pro toto sacrificio, totaque oblatione acciperetur: non tamen continuo sequi, passione ipsa sacrificium oblationemque contineri, sed tantum sacrificium & oblationem non sine passione fuisse aut peragi potuisse. Sed jam de postremis hujus loci verbis agamus, *Et sicut illud* &c. Existimas enim (ni fallor) cum in hac comparatione, Christi oblatio morti hominibus statutæ respondeat, hic aperte dici, Christi oblationem ipsam mortem fuisse. Verum, meo judicio, aliter res se habet. Nemo enim negare potest, ideo Christi oblationem morti hominibus statutæ recte respondere posse, quod, ut jam sæpe dixi, & in mea ipsa thesi affirmavi, & quæ scriptis meis dilucide exposui, non fuit Christi oblatio sine ejusdem Christi morte, nec sine ea peragi potuit.

Arbitror jam satis constare posse, plurimum abesse ut Sacræ Scripturæ loca à te citata, cum mea thesi ex diametro pugnent. Nec sine id, quod tu ipse ex eis contra me concludis, quidquam thesi meæ adversatur, aut sententiæ meæ quam ipse refers. Ais enim; *Tu Jesum Christum seipsum in cruce Deo obtulisse negas, mortemque Christi pro vero sacrificio agnoscere non vis: testimonia vero citata, Christum per mortem crucis seipsum obtulisse Deo, apertissime testantur.* Si citata à te testimonia nihil amplius testantur, quam, Christum Deo se obtulisse per mortem crucis, quomodo, quæso, meæ thesi adversari possunt, in qua assero, Christo in cœlum ingresso, ejus oblationem demum peractam fuisse; aut potius quomodo eam confirmandi non vim aliquam habent? Scriptum enim est diserte, Christum per proprium sanguinem introisse semel in Sancta, Hebr. 9. 12. quæ Sancta ipsum cœlum esse, nec teipsum negare, jam pro concesso supra à me sumptum est, & probatur aperte eodem cap. 24. præter alia multa ejusdem rei apud eundem scriptorem evidentissima argumenta. Certe si Christus per proprium sanguinem ingressus est in cœlum, verum erit, Christum per crucis mortem se Deo obtulisse, & simul tamen non solum verum esse poterit, sed etiam verisimile fiet, Christi oblationem ingressu ipsius in cœlum peractam fuisse, præsertim cum, quemadmodum dicitur Christus semel oblatus, sic semel in cœlum ingressus fuisse dicatur. Jam quod ipse ais, me negare, Christum seipsum in cruce Deo obtulisse, & nolle Christi mortem pro vero sacrificio agnoscere, nullo modo pugnare potest cum eo, quod Christus seipsum per mortis crucem Deo obtulerit; nisi etiam, Christum in cruce cœlum ingressum non esse, & Christi mortem verum ipsius ingressum in cœlum non agnosci, cum eo pugnare velis, quod Christus per proprium sanguinem, id est, per crucis mortem in cœlum ingressus fuerit. Nunquam ego negavi, Christum per crucis mortem se Deo obtulisse: Alioquin, cum affirmem ingressu ejusdem Christi in cœlum, ipsius oblationem contineri & peractam esse, simul contra manifesta Scripturæ verba negassem, Christum per proprium sanguinem in cœlum ingressum fuisse: vel potius, cum id negare non possem, mihi ipsi manifeste adversatus fuissem, & Christi ingressu in cœlum, ejus oblationem contineri negassem. Quanquam in nullo ex testimoniis à te allatis dicitur, (tantum illa, ut ipse ais, id apertissime testentur) Christum per crucis mortem se Deo obtulisse, quemadmodum ex examinatione mea supra allata verborum, unicuique constare potest, & quilibet, qui considerate ea legat, atque perpendat, facile agnoscet ac confitebitur. Quocirca vehementer miratus sum, te ea adeo aperta contra thesim sententiamque meam testimonia esse putasse, ut tibi licuisse credideris à me flagitare, ne ad verborum sententiam in illis eruendis nunc confugerem. Quod tamen non jure te fecisse, ipse satis agnoscere videris, cum de verborum sententia disputationem in aliud tempus differs. Nam, si illud fieri aliquando potest, cur nunc non fit, cum jam disputatio inter nos instituta est, vel potius cum, ut vales, id curas, ut verba seu sententiam meam revocem? Ego sane, ut ab initio dixi, nullo modo mea dicta revocare possum, nisi id facere me debere docear, id autem quomodo doceri possum, nisi dicta mea Sacris Literis adversari persuadear? hoc vero quomodo persuaderi possum, nisi de sententia verborum, quæ contra me afferuntur, diligenter agatur? Sed Deo ago gratias, quod non necesse habui meo jure uti, & postulationi tuæ satis facere potui, ac testimonia à te allata diluere, ostendendo (quanquam id per se satis manifestum est) verba ipsorum nihil omnino sonare, quod dictis meis adversetur. Quod si de verborum sententia agendum fuisset, & penitus inquirendum, qua ratione expiata fuerint à Christo peccata nostra, apertissime constitisset, Christi oblationem expiatoriam non in ipsa cruce, sed in cœlo peractam fuisse. Quemadmodum in ipso scripto meo contra Volanum ostendi: sed multo clarius atque uberius in disputatione de Christo Servatore. Nec vero tuæ petitioni non satisfeci, cum exposui, cur dici possit, Christi sanguinem seu mortem purgare, seu abolere peccata nostra, sive per Christi mortem abolitum fuisse peccatum; neque hic à verbis ipsis ad sententiam transivi. Vulgatissimum enim est ac frequentissimum, & propterea ipsis verbis consonum, ei rei aliquem effectum tribuere, sine qua effectus ille non existit, quamvis res illa vera ipsius causa efficiens non sit, nec proxima instrumentalis. Hinc, exempli causa, scriptum legimus, fidem servare; cum tamen non aliter fides servet, quam quia eam illa consequimur, nec sine fide salutem quis adipiscitur, Deo tamen interea, ut efficiente causa, per Christum, ut proximam instrumentalem, servante, id est, æternam vitam dante, vel aliam salutem largiente, nullam vim fide ipsa ad id efficiendum revera habente aut conferente. Similiter per fidem justificari dicimur; quamvis non aliter per fidem justificemur, quam quia Deus per Christum, ipsi Christo fidentes justificat. Quanquam, quod attinet ad locutionem istam, Per mortem Christi, & similes, jam Scripturæ exemplis prolatis, quam vim ejusmodi verba habeant, eamque cum thesi sententiaque mea nihil prorsus pugnantem, satis demonstratum est. Possem hic exemplis compluribus apertissimis ostendere, quam non jure à me petieris, ne de verborum sententia agam, etiamsi in testimoniis tuis, verba cum sententia mea apertissime pugnantia legerentur; sed hoc libere, utpote supervacaneo, supersedere volo. A me id tantum, judicio meo, petere debueras, ne mirarer, si tantopere sententiam meam vituperares, atque eam tuis retrahendam curares, cum ea manifeste, quod ad verba attinet (si modo id ita se habuisset) cum non paucis locis Sacrarum Literarum pugnaret. Sed vix etiam hoc ipsum jure facere potuisses, cum in scripto meo contra Volanum, à te bis perlecto & diligenter examinato, ea legantur, per quæ testimonia à te allata, & si quæ sunt similia, aut aperte aut tacite diluuntur; cumque ibidem sententia mea non simpliciter exponatur, sed clare explicetur, & testimoniis, rationibusque doctis confirmetur, adeo ut neque Volanus verum mihi insultare, nec quisquam infirmus offendi possit, aut ullus adversarius hinc calumniandi saltem condemnandi occasionem arripere. Legantur modo diligenter, quæ ibi scripsi. Nam ea, nisi fallor, satis sunt semper fuit ad me defendendum, sententiamque meam, si non probandam, saltem probabilem ostendendam unicuique non procul à veritatis sensu alieno. Dicis, me tibi injuriam facere, qui scriptum illud meum diligenter examinaveris, & tamen sententiam meam plane improbes. At ego manifeste

depre-

[illegible] ex iis quæ ad me scripsisti, te eorum, quæ de legisti, oblitum fuisse, & vix quidquam meminisse præter sententiam ipsam meam, eamque mutilam & imperfectam.

Sed, ut jam disputationem hanc concludam, quod à me petis & urges, ut aut errasse me agnoscam & confitear, sententiamque edidisse Scripturæ Sacræ contrariam, aut ostendam, in Novo Testamento mortem Christi oblationem seu sacrificium non appellari; hoc, inquam, nulla prorsus ratione petere potes. Primum, quia sive mecum disputare, sive me à sententia mea retrahere velis, tuum est probare sententiæ meæ falsitatem, non autem meum probare veritatem, præsertim cum jam id fecerim in scripto meo contra Volanum, quod nuper legisti, & quo lecto, me redarguere cœpisti. Deinde, quia Sacræ Scripturæ loci, quos hactenus meæ sententiæ opposuisti, neque verbis neque sententia, Christi mortem, sacrificium illud & oblationem ejusdem Christi vocant expiatoriam pro peccatis nostris, & multo minus ajunt, in ipsa cruce sanguinisve Christi fusione, expiatoriam ejusmodi oblationem revera peractam fuisse, quod tibi probandum est, si velis me thesim sententiamque meam revocare, aut eam probandam suscipere. Postremo, quia nulla negans enunciatio nulla ratione probari potest, quantumvis vera sit, nisi omnia verba totius Novi Testamenti in medium producantur & examinentur. Si petiisses, ut probarem in Novo Testamento dici, mortem Christi non esse oblationem, &c. tolerabilior fuisset petitio tua (quamvis nec ipsa æqua, eique similis qua Papistæ & Lutherani contra nos utuntur, dum petunt, ut ostendamus locum in sacris literis, ubi dicatur illud, quod in cœna Domini datur, non esse corpus Christi, nisi quod tanto minus æqua hæc tua petitio foret, quam ista Papistarum & Lutheranorum, quanto illi clarum in ipsis Sacris Literis contrariæ sententiæ habent testimonium; immo, ut verius loquar, ipsi habere apertissimum testimonium affirmant, illud quod in cœna Domini datur, esse illud Christi corpus, quod pro nobis fuit traditum: tu vero nullum locum habes aperte affirmantem, mortem Christi esse oblationem illam expiatoriam) sed petere, ut ostendam in Novo Testamento Christi mortem non appellari oblationem, intolerabilis plane petitio est. Jam si hoc petere in animo habuisti, ut ostendam ex aliquot Novi Testamenti locis, ipsam Christi mortem non esse oblationem illam expiatoriam, quanquam, ut dixi, hoc à me jure petere non potes, tamen ex multis, quæ in variis scriptis meis, quæ omnia legisti, ad id probandum attuli, unum seligam: quando tu ejus, licet aliquanto obscurius, meministi, inquiens, me conferre Christi ascensum cum introitu veteris pontificis in Sancta Sanctorum. Non quidem, ut illud hic rursus explicem, jam enim supra ex ipsis scriptis meis verba illud explicantia recitavi, sed ut, quæ contra videris afferre voluisse, refellam.

Dico igitur primum, non me conferre ingressum Christi in cœlum cum ingressu veteris pontificis in Sancta Sanctorum, sed ipsum Spiritum Sanctum id facere, in Epistola ad Heb. cum alibi tum vero maxime cap. 9. Deinde, quod ad hanc collationem seu comparationem ejusque vim declinandam, ais, te nolle negare, Christi sacerdotium esse æternum (sunt ipsa verba tua) in cœloque sacerdotem pro nobis interpellando, vultuique Dei apparendo agere, tamen nihilominus (ais) in terra per mortem crucis idem Christus seipsum obtulit, morsque ejus jure optimo, oblatio vocari, attestante Spiritu Sancto, potest. Quod, inquam, sic scribis, hoc nihil pertinet ad ipsam comparationem, comparatio enim in eo est, quod, quemadmodum vetus Pontifex non faciebat oblationem suam, nisi postquam ingressus est in Sancta Sanctorum, sic Christus suam oblationem non fecit, nisi postquam ingressus est in cœlum; & pontifex quidem suo prius pecudum sanguine, id est, pecudibus mactatis, Christus autem suo prius suo sanguine, id est, seipso in crucis mortem tradito. Nihil ad hanc comparationem [illegible] Christi sacerdotii æternitas, ex qua tamen sine dubio colligitur, Christi oblationem expiatoriam ipsa crucis morte non contineri, quæ jam non est amplius, sed Christi coram Deo in cœlo apparitione, quæ perpetuo durat & duratura est. Durat quidem, ac perpetuo durabit, Christi mortis, quicunque ab ipsa manat, effectus & efficacia; sed aliud est oblationis efficacia, aliud ipsa oblatio. Nec solam Christi oblationis efficaciam, sed ipsammet oblationem perpetuo durare necesse est, si Christus revera æternus est sacerdos, eamque illam unam, quam semel fecit, cum unica in perpetuum sit oblatio Christi expiatoria. Scriptor Epistolæ ad Hebr. 8. aperte testatur, necesse esse, ut Christus, qui est in cœlo, aliquid habeat, quod offerat; & si esset in terra, non futurum sacerdotem, & tu tamen affirmas, Christum in terra seipsum obtulisse. Jam, ut idem scriptor ait, oblationes quæ fiunt in terra, sive ii qui eas offerunt, exemplari & umbræ deserviunt cœlestium, ubi in Vatabli Bibliis sic annotatum reperies: *Id est, qui quidem exemplari & umbræ deserviebant earum, quæ agenda olim erant in cœlo per Christum. In cœlo enim Deo seipsum offert Christus.* Videntur alii ante me, iique doctissimi viri, agnovisse, Christum sui ipsius oblationem non in terra, sed in cœlo fecisse, quod & te agniturum spero, si modo totum locum illum cap. 8. epist. ad Heb. diligenter inspexeris, omniaque ejus verba perpenderis. Nihil respondeo ad illud quod ais, Spiritum sanctum attestari, Christi mortem, oblationem jure optimo vocari, supra enim satis superque ad hoc responsum est. Sed illud subjungis, *Nam & sub lege pontifex cum sanguine in sanctuarium ingrediebatur, qui sanguis mactatorum animalium erat: ea vero mactatio animalium, oblatio sive sacrificium appellabatur.* Hæc postrema verba, in quibus tota vis est, nunquam cuiquam probabis, nisi locum proferas quod te facere posse non arbitror. Nam certissimum est sola mactatione sive apud Hebræos, sive apud Gentes, nullam oblationem peractam fuisse, quod & nomen ipsum oblationis aperte indicat, cum in ipsa mactatione nihil prorsus offerretur. Unde etiam fit, ut mihi neganti, Christi oblationem in ipsius morte peractam fuisse, nullum probandi onus incumbat; sed contra iis incumbat, qui illud affirmant, quippe qui id affirment, quod alioqui contra omnem usum atque rationem, adeoque ipsum sensum communem esse videtur. Et hæc quidem hactenus, quod attinet ad Christi oblationem expiatoriam pro peccatis nostris; ut tibi rationem redderem, cur ex iis, quæ à te scripta sunt, ne suspicari quidem possim, eam in cruce peractam fuisse seu in morte Christi. Tametsi autem tu à re ipsa, de qua mihi sermo erat, ad appellationem disputationem transtulisti, tamen arbitror hac etiam in parte me objectis tuis satisfecisse.

De effectu mortis Christi, puto te melius sentire, quam alii quidam fortasse inter nos sentiant. Me autem vel illum negligere aut non multum curare, vel aliter accipere ac Spiritus Sanctus dictet, nunquam deprehendes. Immo si scripta mea paulo diligentius, quam hactenus feceris, examinare volueris, in quibus, præsertim vero in disputatione de Christo Servatore, fusissime hac de re dissero, videbis spero, quam procul ab istis vitiis absim, & quam calumnientur ii, qui me horum audacter insimulare, quibuscum te sentire, virum tam pium atque cordatum, indignum plane esset.

Quod ad opera & fidem in justificatione nostra attinet, dico Paulum nullo modo distinguere opera, (quæ non implendæ legis gratia, nec ut merito illorum ac propria vi justificemur coram Deo, sed ut ipsi Deo ex Christi præscriptione obediamus, à nobis fiunt) ab ea fide, qua sive per quam nos justificari asserit: ejusmodi enim opera non modo à fide, qua justificamur, separari nequeunt, ut ipse confiteris, sed anima, seu forma quædam ac vita ejus fidei sunt. Sicut Jacobus nos aperte docet Jacob. 2, cum ea, respectu fidei, spiritui corpori vitam danti confert, quod verissime & maxime proprie illis convenire, & jam in scriptis meis fere

demonstravi, & hoc tempore ne frustra contendere videar ejus demonstrationem spero.

Sequitur ut de Christi Invocatione agamus, & ratio à me reddatur, cur non possim tibi acquiescere iterum tua momenti ac firmitatis, ut sententiam meam mutem, quæ est, Christum à nobis invocari, id est, ad eum preces nostras dirigi, jure posse, non tamen ad id faciendum nos divino jure cogi, atque affirmem omnino, necessarium nobis esse preces nostras ad Christum dirigere. Primum igitur, ut me ad hoc faciendum moveas, repetis id quod prius dixeras, si mea sententia vera est, non adiaphoram seu indifferentem esse Christi invocationem, & propterea nullam fuisse caussam tam acriter hac de re cum adversariis contendendi. Ad hoc jam tum responsum est in prioribus meis ad literis, in illis verbis: *Respondeo, Idcirco tam studiose urgeo invocationem Christi, ut Adversarios, &c.* cujus meæ responsionis, mirum est te nullam mentionem facere, cum iterum idem mihi objicis. Apparet autem, te statum quæstionis & controversiæ inter nos & adversarios, aut non recte tenere, aut non meminisse: quem ut plane percipias, ac simul videas mihi illud objectum esse jam diu notissimum, & ad diluendum facillimum, plenioremque responsionem habeas, adscribam hoc loco, quæ contra Franciscum Davidis hac de re scripsi, quamvis à te nuper una cum aliis huc pertinentibus jam lecta, quando te eorum non meminisse video, sic igitur verba mea habent cap. 17. partis 4. *Ad id vero, quod postea addit, Aliquo (nempe nisi Christi invocatio vel præcepta est vel prohibita) Christi invocationem adiaphoram fore, quare etiam concludis de ea disputandum non esse: Respondeo, Si Adiaphori nomine rem intelligis, quæ nec bona per se nec mala sit, consequentiam tuam non esse bonam, sunt enim multa per se bona, quæ tamen præcepta non sunt. Quod si nomine Adiaphori id modo intelligis, quod nec prohibitum est nec præceptum; jam fateor ego, de Christo invocando, id est, de precibus nostris ad ipsum dirigendis, nullum certum mandatum exstare, ideoque nos posse quidem semper id facere, non tamen teneri. Nec propterea sequitur, de Christi invocatione disputandum inter nos non esse. Etenim illud, de quo inter nos circa Christi invocationem disputatur, nullo modo nec nobis, nec vobis est Adiaphorum. Nos enim contendimus, neminem Christianum esse posse, qui non fateatur, se confidenter in necessitatibus suis Christi opem implorare posse, & consequenter ipsum summam in Angelos, & in homines, & in ipsos dæmones potestatem, cum plena ac perpetua præsentique totius Ecclesiæ cura & gubernatione conjunctam, non agnoscat & confiteatur, Deumque per ipsum in Ecclesia omnia facere & largiri, sibi non persuadeat. Vos contra, eum qui nunc Christi opem imploret, idololatram esse affirmatis & dicitis verbo, atque adeo Dei gloriæ summopere adversarii contenditis, si Christus nunc in cœlis manens aliquid efficere vel largiri ipse possit: aut si Ecclesiam regat atque gubernet aliter, quam per verbi ministerium semel constitutum; ac proinde in Deum graviter peccare, qui aliam præterea hoc tempore potestatem, aut Ecclesiæ curam in Christo agnoscant & esse contendant.* Hactenus ibi verba mea. Controversia igitur inter nos & adversarios est, Utrum Christus invocari jure possit, nec ne. Illi negant, nos affirmamus. Quid igitur quæritur amplius in nostra cum illis disputatione, quam ut demonstremus, nos jure posse Christum invocare? ex qua una re demonstrata, omnia quæ ad Christi gloriam & majestatem Sacris Testimoniis comprobatam & nobis commendatam pertinent, necessario consequuntur, & illibata conservantur. At inquies, Non debebas addi, *Nec tamen Christum invocare, id est, ad eum preces nostras dirigere, divino jure nos cogi.* Cur vero? An quia hoc est falsum? Atqui ego affirmo esse verissimum? ut jam satis in ipsis meis ad te prioribus literis ostendi: & in his postea, Deo dante, tuis ad meas rationes responsionibus refutandis clarius ostendam. An quia hoc, quamvis verum, in dubium videtur revocare, an Christus invocari possit, aut saltem quia sine ullo incommodo reticeri potest? Imo tale et verissimum est (ut hoc est veritatis natura) iterum ut magis confirmat rem in ea sententia, quod Christus jure a nobis invocari possit, id est, eam nobis in dubium revocari nullo modo permittit; nec cum propter hoc, tam propter distinctionem ac discrimen, quod inter Dei & Christi invocationem statuendum omnino est, silentio præteriri aut debet, aut potest, quemadmodum in priore relatione nostra & dixi, & aliqua ex parte demonstravi. Quod ut melius intelligatur, Dico, Adversarios, ut probent Christum invocari jure non posse, hoc potissimum argumento uti, quod nullum ea de re extet præceptum expressum atque indubitatum; sine quo tam arduum rem in divino cultu suscipere nemo debeat. Ut argumentum hoc dissolvamus, aut assumptio aut consequentia nobis est neganda. Assumptionem nullo modo negare possumus, quicquid tibi neganda esse videatur. Nam, si præceptum est datum, ut Christum invocemus, quandocunque ejus vel occasio sese obtulerit, id facere omnino debemus. Omnia enim præcepta affirmantia semper obligant, cum se rei præceptæ occasio offert. Occasio Christi invocandi est, sine dubio, cum quis in aliqua necessitate est constitutus, quæ divina ope indiget, & multo magis, cum quis jam ipsa invocare vult. Ergo, si præceptum est, ut Christum invocemus, nunquam, cum in aliqua necessitate sumus, quæ divina ope indigeat, & multo minus, cum jam ipsa invocare volumus, omittere possumus quin Christum invocemus. Sed hoc manifeste est falsum. Ergo falsum est, extare præceptum de invocando Christo. Igitur non Adversariorum argumenti assumptio, sed consequentia neganda est; & ostendendum, quamvis præceptum datum non sit, ut Christum invocemus, invocari tamen à nobis jure posse. Quemadmodum ego latissime ostendi in disputatione mea cum Francisco Davidis. Apparet igitur, necesse esse hoc determinare, ut fateamur, non extare præceptum de invocando Christo; & consequenter, nos divino jure non cogi Christum invocare. Quod divino jure cogamur invocare, hoc Dei est proprium, & ad ipsius Dei prærogativam supra Christum maxime pertinet; ut postea clarius patebit. Jam quod ais, si Christum divino jure invocare non cogimur, relinquendam esse liberam conscientiis fidelium, *ut quilibet* (sic enim scribis) *juxta suggestionem spiritus, vel illi invocetur vel eam negligeret.* Dico, me nusquam urgere, ut quisquam omnino Christum invocet, id est, ad ipsum verba precationum suarum dirigat, sed hoc, ut ex ipsis prioribus meis ad te literis intelligi potest, prout spiritus unicuique suggesserit, liberum relinquere, id quod nihil pugnat cum eo, quod ab adversariis contendo, id enim contendo, ut ex animo agnoscant, se jure posse precationes ad Christum dirigere, & propterea simul fateantur, se paratissimos esse ad id faciendum, quandocunque id illis spiritus suggesserit. Quomodo vero is, qui ita & sentiat & loquatur, dici unquam poterit, non audere aut nolle Christum invocare? Hoc ego in alteris meis literis longe à veritate abesse dixi, & tamen ita rursus in hunc hæc cadere posse affirmas, confundens utrumque, quod sæpe in posterioribus hisce tuis literis facis, Non audere ac nolle invocare Christum; cum, Non invocare Christum; cum tamen fieri possit, ut quis Christum non invocet, id est, re ipsa ad eum preces suas non dirigat, non quia non audeat, aut nolit id facere, sed quia id spiritus non suggesserit. Quare tantum omnino interpretandum est in verbis tuis verbum *Negligeret*, si ea admitti debent; ut scilicet significet *Non vult*, non autem *Aspernatur*, seu tantum *Nihil curat.* Quinetiam ob eandem caussam tanquam si similiter accipi debet id verbum, etiamsi certissimum esse velis, propter antecedentia verba ita interpretandum ac si scriptum à te fuisset, *Non invocetur.* Potest enim adhuc ita accipi, ut ad propositum, non autem ad eventum referatur; & hoc iter possim verba tua ita accipi ac si dixisses, *ut quilibet juxta suggestionem spiritus statueret, an illo velit uti necne.* Atqui ex sententia mea hoc

nullo

verdo [illegible] potest. Nemini enim qui ex animo agnoscat, Christum jure invocari posse, suggerere potest spiritus, ut statuat non invocare Christum. Immo ejusmodi homini sæpius suggeret spiritus, ut Christum invocet, sive charitate Ecclesiæque ædificatione id requirente, sive humana imbecillitate ad id impellente, (quemadmodum in altero meo ad te scripto jam dictum est) sive etiam aliis justis causis & rationibus id suadentibus, pro loci ac temporis ratione. Hæc satis ad ea, quæ proxime cujusdam loco meæ sententiæ iterum objecisti. Nunc de iis videamus, quæ meæ ad priores tuas literas responsioni objicienda censuisti.

Diximus, videri, statuendam differentiam inter negotium salutis, & negotium religionis. Petis hic, vir humanissime, seu desideras accuratiorem explicationem. Nulla alia accuratiore explicatione mihi opus esse videtur, præter eam, quam, ut primum meum autographum testari potest, ab initio scripseram; sed postea, cum tecum mihi rem esse cogitarem, id est, cum viro apprime erudito ac perspicaci, consulto tanquam supervacaneam delevi. Ea est, quod latius pateat negotium religionis, quam negotium salutis; & omnia quidem, quæ ad salutem pertinent, ad religionem quoque pertinent, sed non contra. Quare quod ais, religionem veram ea omnia continere, quæ ad cultum Dei Jesuque Christi tam internum quam externum, in verbo Dei præscriptum pertinent, nihil contra differentiam istam facit. Sed tu ex eo, quod religio omnia contineat quæ ad salutem spectant, credis fortasse, vicissim salutem nostram ea continere omnia, quæ ad religionem spectant, & sic, quemadmodum negotium salutis à religionis negotio disjungi non potest, sic similiter religionis negotium à salutis negotio non posse disjungi. Quod perinde est, ac si quis existimaret, quia, ubicumque est homo, ibi est animal, sic vicissim ubicumque est animal, ibi esse hominem. Quod fallaciæ genus appellatur fallacia consequentis, in quam (ignosce mihi vir præstantissime) sæpe incidere mihi videris in hisce disputationibus nostris. Scire (exempli gratia) licere homini Christiano ex omnibus cibis cum gratiarum actione comedere, sine dubio ad religionem pertinet, non pertinet tamen ad salutem, teste Paulo Rom. 14. Hoc idem dico de omnibus rebus adiaphoris, quæ plurimæ sunt, de quibus scire quid sentiendum sit, nemo negare potest ad religionem pertinere, quamvis ad salutem non pertineat. Quot sunt ad religionem nostram pertinentia, de quibus quotidie disputatur, quæ tamen ad salutem non pertinent? Certe plura, quam multi existimant. Exempla proferrem, sed satis esse arbitror rem indicasse. Jam enim ad ea respondendum est, quæ contra exemplum à me prius allatum scripsisti.

Ais igitur, *Exemplum à te loco argumentationis positum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare nescio, aut ad fallaciam divisionis pertinere arbitror. Vis enim ex eo quod assidue non fit, concludere quod necessario facere non tenemur.* Certe si ita argumentatus essem, ut verba tua sonant, turpis fallacia esset in argumentatione mea, non quidem divisionis, sed manifestæ ignorationis elenchi. Ab eo enim quod non fit, ad id argumentatus essem, quod facere non tenemur. Ego non ab eo quod non fit, sed ab eo, quod non fieri jure potest, argumentum duxi. Fallacia porro, quam tu in argumentatione mea esse suspicaris, non divisionis est, sed a secundum quid, ad simpliciter. Verum longe abest argumentatio mea ab hac fallacia. Ad quod ostendendum, quia hic cardo totius quæstionis nostræ vertitur, quod vel jam diximus vel dicturus sum (quæso te) diligenter attende. Jam supra dixi id quod verissimum est, & de quo inter omnes Theologos constat, præcepta affirmantia semper obligare, cum rei præceptæ faciendæ occasio sese offert. Jam vero si necessario tenemur Christum invocare, certe necesse est etiam ut id nobis præceptum fuerit. Sic, si præceptum est, necesse est etiam ut semper Christum invocemus, quandocumque Christi invocandi occasio se offert. Ergo, si hoc necesse non est, non est etiam de Christo invocando nobis præceptum datum, &, si præceptum non est datum, necessario Christum invocare non tenemur. Recte igitur & sine ulla prorsus fallacia conclusi, ex eo, quod non semper Christi invocandi oblata occasione, Christum invocare tenemur, non Christum invocare necessario nos teneri. Tu ipse hujus forte ratiocinationis vim sentiens, tibi ipsi manifeste contrarius, cum prius tacite concessisses, & postea aperte concesseris (nempe quia nimis evidenter est verum) non posse *Christum non semper nec ubique* (ut enim, si ita conclusissem, me recte conclusurum fuisse) *invocare, sed sæpe solum patrem implorare*; tamen de vitiis Christiani hæc verba scripsisti, *certe hi omnes infidelia conscripta aliter facere nec possunt nec debent, quia ad Christum in necessitatibus suis assidue (rara) confugiunt, ad ejus auxilium petunt.* Ostenderam ego, argumentum tuum à fiducia in Christum ad quotidianam invocationem ductum infirmum esse, vel ex eo, quod hinc sequeretur, cum semper atque ubique Christi confidere debeamus, semper etiam atque ubique debere nos preces nostras ad Christum dirigere. Quod & manifeste falsum est, & tu verum non esse contenderis; & tamen, cum illud tuum argumentum defendere velles, coactus es contrarium affirmare, & in illam ipsam absurditatem, quam ego effugi à te non posse prædixeram, incidere. Rem paulo diligentius, te obsecro, perpende, & videbis nullo pacto contendere te posse, Christum necessario nobis invocandum, qui etiam contra manifestam veritatem contendis, nos nunquam in precibus nostris omittere posse, quin Christum invocemus. Nisi novum quoddam divini præcepti genus inducas, ut non semper oblata rei præceptæ occasione, sed aliquando, prout nobis videbitur, quidpiam facere jubeamur, & breviter velis, præceptum nobis fuisse, non quidem simpliciter, ut Christum invocemus, sed ut eum aliquando invocemus. Quod nunquam probare poteris. Nam quidquid ad hoc confirmandum attuleris, aut simpliciter, & sic semper, in precibus nostris invocandum esse Christum, ostendendi vim habebit (id quod fieri nequit) aut nihil ad Christi invocationem præcipiendam pertinebit. Propterea, etiamsi verissimum esset, nos necesse omnino habere aliquando preces nostras ad Christum dirigere, non tamen consequendum simpliciter esset, ut tu facis, Christum necessario nobis invocandum esse; sed tantum, Christum necessario aliquando nobis esse invocandum. Percurre cogitatione omnia Dei præcepta affirmantia, nullum invenies, quod, rei præceptæ occasione oblata, ullo pacto omitti possit, si, quæ res illa præcepta sit, recte intelligatur. Dices fortasse, cœnam Domini celebrare, divinum præceptum esse, (quod ego quoque sentio) & tamen aliquando tantum necesse nos habere eam celebrare. Verum illud præceptum nullam certam rei præceptæ occasionem habet, & illud *aliquando*, in hoc præcepto exequendo, non cuilibet rei præceptæ occasioni opponitur, sed cuilibet tempori. Quod si tamen ulla certa occasio Cœnæ Domini celebrandæ dari posset, non dubium est, quin semper ea occasione oblata, necesse sit cœnam Domini celebrare. Puto me satis demonstrasse, in argumentatione mea, quod ad ipsius formam attinet, nullam penitus esse fallaciam, immo ne quod ad materiam quidem, cum, quæ in illa aut assumpsi aut pro concessis posui, verissima esse ostenderim, & partim à te ipso concessa. Videndum nihilominus tamen est de instantia, quam contra argumentum meum affers, & qua facile illud solvere te posse ais. Ea est ejusmodi, *Deus Pater non semper invocatur: immo Stephanus solum Christum invocavit, Paulus quoque non semel id fecisse legitur: ergo invocatio Dei non est necessaria ad salutem.* Ad hanc ipsam instantiam, non modo pluribus in locis contra Franciscum Davidis disputans, aperte respondi, & rem hanc totam clarissime exposui: sed in ipso priore

ad te scriptum meum redit, unde responsio evidenter apparet, & totius rei explicatio. Sunt enim illa hæc verba mea; *Ex ista enim subordinatione* (Christi ad Deum) *locantur Dei & Christi invocationem discrimen necessario consequitur, quod scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum, sive ad Christum verba precum nostrarum dirigendo; qui enim Christum invocaturus erat,* (nota) *ipsum Deum revera orat, cujus Christus veluti quodammodo est, utpote, ut dixi, subordinatus. Christum vero ob hanc ipsam causam semper quidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere; id enim scientes nihil à principio* (nota) *de necessitate invocandi Dei recedimus. Sed possumus etiam illum non invocare, id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere. Cum enim Deo Christus nequaquam sit subordinatus, qui Deum orat, precum verba non ad Christum, sed ad ipsum Deum dirigens, nullo modo Christum orasse censendus est.* Vides (nisi vehementer fallor) instantiam tuam jam antea à me eversam fuisse, ex qua eversione constat aperte, id verissimum esse, quod supra scripsi, soli Deo hoc convenire, ut ipsum necessario invocare debeamus, non etiam Jesu Christo; aut certe constat, quod ad ipsam necessitatem invocandi attinet, discrimen omnino inter Dei & Christi invocationem statuendum esse, quod à te nullum statuitur, summa subordinationis Christi ad Deum obscuratione, vel potius deletione. Instantiam quam hac affers, de fiducia in Deum & in Christum similiter necessaria, suo loco infra ad rem non facere, Deo dante, demonstrabo. Nunc, ut pergam ostendere, jure divino (absolute loquendo, ut in prioribus meis ad te literis scripsi) nos non cogi, nec semper nec aliquando ad Christum preces dirigere, verba quædam tua, quæ hic sequuntur, examinabo: ex quibus rursus te tibi ipsi in hac Christi invocandi necessitate adversari docebo, & interim sententiam meam confirmare. Sed prius explicandum mihi est, quid verbis illis *absolute loquendo*, mihi velim. Dico igitur, non esse absolute necesse, ut quis ad Christum, vel semel quidem preces suas dirigat. Id est, fieri posse, ut quis precationes nunquam ad ipsum Christum direxerit, & tamen nec ideo peccaverit, & nihilominus salutem per eundem Christum consequatur; quippe cui nunquam contigerit ullam ex iis causis habere, quas supra attigi, omnino preces suas ad Christum dirigendi. Alioqui, si ullam ex illis causis habuerit, nec tamen preces suas ad Christum direxerit, & grave peccatum commisisse dicendus erit, & necesse habebit, ut illud sibi dimittatur, si salutem per Christum sit consecuturus. Itaque, licet non absolute, tamen per accidens (ut loquuntur) ad ipsum Christum preces nostras dirigere aliquando necesse habemus. Quod necessarium genus non modo in hac re tam gravi tantique momenti, sed in levioribus quoque multis per se adiaphoris rebus cernitur. Multa enim sæpe charitate, Ecclesiæque ædificatione, aliisve justis causis cogentibus, facere necesse habemus, quæ alioqui penitus omittere possumus. Id est, nisi ea fecerimus, graviter peccamus. Exempla, quippe quæ omnibus, & tibi præsertim, sint nota, nihil opus est producere. Jam enim ad tua verba examinanda accedendum est.

Itaque sic scribis, *de tempore & loco non est præscribendum*, nempe invocandi Christi. Sed si de tempore non est præscribendum, ergo ne de ipsa quidem invocatione præscribendum est. Ea enim omnino suum tempus habet, id est, cum in necessitate quis est constitutus, & multo magis, cum invocare vult. Sed addis, *Spiritu suggerente*, id ego prior dixeram, & hic repetii; atque rursum repeto, Spiritus suggestioni relinquendum esse, ut hac in parte precationes nostras moderemur; satisque propterea esse, nos jam penitus esse persuasos, à nobis jure optimo Christi opem, in precationibus nostris implorari omnino posse, idque semper & ubique. Ita fiet, ut Spiritu suggerente, id etiam facere non dubitemus. Subjicis autem postea: *fiduciamque, quam ergo Christus alius alius majorem habet, singulis fidelibus instruat.* Fiducia in Christum non astruit quemquam ex Christi fidelibus, ut omnino ad ipsum Christum preces suas dirigat, sed unumquemque monet, cum Christus preces nostras intelligat, posse ad ipsum preces nostras dirigi. Alioqui, cum Christi fideles nunquam fiducia in Christum destituantur, ad ipsum semper in necessitatibus suis preces dirigere instruerentur. Quod falsum esse, ostensum est. Ceterum, quod ad hoc pertinet, in quo Christi fideles de Christi invocatione moneantur, seu instruantur, par est in omnibus penitus in Christum fiducia; licet alioqui alius alio majorem habeat. Nam si quis propter fiduciæ in Christum paucitatem vel minimam quidem habeat, an Christus semper & ubique invocari jure possit, is Christi fidelis revera non est. Pergis autem, & ais. *Ego libenter ad gloriam Christi fateor, me nunquam in privatis meis gemitibus sive precibus, quoties Deum Patrem invoco, ejusque misericordiam imploro, Christum omittere, mihi enim, certissimumque constitit, me nisi per ipsum non posse ad Patrem tuto ac confidenter accedere.* Si eam ais, te nunquam Christum omittere, intelligis, te semper ad Christum quoque preces tuas dirigere, id quidem facis, quod facere jure potes. Sed ratio, quam affers, ostendit, te existimare, hoc facere tibi necesse esse. Quomodo igitur alibi, veritate cogente, fateris, posse nos sæpe solum Deum Patrem invocare? Numquid alia hac in re est conditio tua, quam nostrum omnium? Vides arbitror, te tecum pugnare. Id quod propterea fit, quod, quæ affers ad probandam Christi invocandi necessitatem, quemadmodum etiam ipsam necessitatis verbum simpliciter prolatum postulat, si recte allata sunt, probant, non quidem aliquando, sed semper in precibus nostris invocandum esse Christum. Itaque, ut vidimus, non obscure concessisti, nos necesse habere nunquam Christi invocationem in nostris privatis precationibus omittere, quamvis postmodum sic scribas, *Quod ad publicas preces Ecclesiæ pertinet, hæ pro temporis necessitatisque ratione moderari possunt.* Cum tamen ratio, quam attuleras, necessitatis invocandi semper Christi in privatis precibus, si ullam vim habet, eandem prorsus habeat & in publicis. Jam illa verba, *pro temporis necessitatisque ratione*, satis indicant, te ipsam veritatem quodammodo sensisse, id est, nullam ordinariam esse necessitatem invocandi Christi; sed fieri posse, ut necessitas aliqua id faciendi emergat. Quod ego quoque non solum fateor; sed memini, me aliquando ad Synodum Chmielnicensem scripsisse, recte futurum, si hoc tempore propter falsos istos fratres, qui Christum invocare nolunt, constitueretur, ut in publicis precibus non tantum Deus Pater, sed Christus quoque invocaretur. Addidisti etiam alia verba, quæ necessitati non omittendi Christi invocationem in precibus nostris antea conclusæ, adversantur. Nempe illa, *nam non quæritur, an semper & ubique necessarium sit preces ad Christum dirigere*, & illico subjungis, *sed an res sit necessaria homini Christiano Christum invocare ad eumque preces dirigere.* Quæ posteriora verba, ut supra demonstratum est, cum prioribus modo recitatis pugnant. Si enim necessaria res est homini Christiano preces ad Christum dirigere, necessarium est etiam semper & ubique (cum scilicet quis precari vult) ad Christum preces dirigere. Ceterum superiora verba tua, quod nunquam omittas Christum in tuis privatis precibus, quod ad ipsa verba attinet, possunt etiam ita accipi, quasi non omittas Christi meminisse, itaque ejus nomine ad Patrem accedas, agnoscens Christum eum esse, per quem Deus Pater omnia Christi ipsius fidelibus largiatur, nec nisi Christi fideles ad Deum accedere posse. Et hoc probat ratio tua supra descripta in recitatis verbis tuis; non autem, nos non posse ad Patrem tuto & confidenter precationes nostras dirigere, nisi simul ad Christum quoque eas dirigamus. Sed ad rem locutus non fuisses, si hæc tuorum verborum sen-

sententia esset. Verba porro, quæ ibi subjungo, *quoniam si patri omnipotenti placuit, ut Christus sit mediator ac intercessor noster, per quem cum fiducia ad thronum divinæ gratiæ, et misericordiam consequamur, confugimus*, quorum sententia & verba simul ipsa, aliqua ex parte, expressa sunt in fine cap. 4. Epist. ad Hebr. si, ut ego quidem arbitror, ad Christi invocationem in præfato ad Hebr. loco referri possunt, non præceptum, ut in disputatione mea cum Francisco Davidis docui, sed adhortationem continere dicenda sunt, & commonefactionem propter imbecillitatem nostram, quæ mirifice sublevatur, eo non frustra invocando, qui compati potest infirmitatibus nostris, ut ibi paulo ante scriptum est. Quod si præceptum contineret, omnes idem facere cogeremur, quod tu facis (priorem enim verborum tuorum interpretationem omnino retineo) & nunquam Deum Patrem invocare possemus, quin simul preces suas ad Christum dirigeremus, ut satis jam superque demonstratum est.

Vidimus, te coactum fuisse tecum pugnare, & aliqua ratione sententiam meam, quam oppugnas, confirmare; Nunc videamus de reliquis, quæ mihi objicis. Ais, *Hoc tuum posse* (semper & ubique invocare Christum) *mysterio oppositum, mihi haud dubie labefactationem invocationis Christi continere videtur.* Continet sine dubio illud meum *posse*, quatenus necessitati opponitur, labefactationem absolutæ necessitatis invocandi Christi; sed non tamen ipsius Christi invocationis. Immo illud ipsum expresse ac diserte continet, quod nostris adversariis, qui Christi invocationem non concedunt, opponendum est, & nihil minus; apertissimeque contra ipsos Christi invocationem confirmat. Jam, quod existimas pro te facere, me ita argumentari: Possumus, ergo nullo jure cogimur, plurimum falleris, si ita existimas. Nihil ego hic argumentor, sed tantum sententiam meam profero, cum ajo, nos posse, non tamen ullo jure cogi. Immo ipsa verba, *non tamen*, aut similia, aperte docent, me fateri, istud meum *posse* per se non opponi ulli necessitati, & quamvis hic ita eveniat, ut cum necessitate non conjungatur, tamen alioqui optime cum necessitate conjungi posse. Tantum abest, ut ex ipso *posse* exclusionem necessitatis concludam. Possem hic pluribus ostendere, quam turpem lapsum mihi ascripseris, idque plane injuria, cum nulla tam fœdi mei erroris ne levissima quidem suspicio esse posset. Sed brevitati, aliqua saltem ex parte, consulendum est. Ad instantiam tuam de fiducia in Christum propter jam dicta nihil respondendum est. Tantum dico; quod credis, non secus præceptum esse, ut ad Christum preces nostras dirigamus, ac præceptum est, ut illi confidamus, id longe aliter se habere. Nulla enim (quod tu tamen pro concesso sumis) Dei ordinatio, aut constitutio extat, de precibus ad Christum dirigendis. Loca, quæ ego ipse contra Franciscum Davidis attuli, quemadmodum ibi dixi, videri quidem possunt vim habere expressi præcepti; sed tamen revera non habere, ex natura præcepti, ac perpetui, de qua supra egimus, quam in precibus ad Christum dirigendis, non exerceri compertissimum est, omnino statuere debemus.

Deinde ex eo, quod ipse affirmo, necessarium esse ad salutem per Christum consequendam agnoscere ac profiteri, Christum jure ac merito invocari posse, tanquam à minori, argumentari vis, magis necessarium esse, reipsa Christum invocare. Quod argumentum perversa plane ratione conclusum est. Cum plus sit reipsa, omnino invocare, quam, omnino agnoscere, se jure ac merito posse invocare. Quale nam (rogo te) est istud argumentum? Hoc jure ac merito fieri posse agnoscendum est. Ergo multo vel aliquanto magis fieri debet. Exemplum afferam non longe petitum sæpius mihi varia ratione usurpandum. Agnoscendum est, nos semper & ubique posse jure ac merito ad Christum preces dirigere: Ergo multo vel aliquanto magis debemus semper & ubique preces ad Christum dirigere. Tanta est denique istius tui argumenti imbecillitas, ut in ipsa ratiocinatione concludendi alios (quos vocant) terminos pro iis, quos antea posueras, substituere coactus fueris. Primum in illis verbis, *quomodo is, qui scivit Christum esse invocandum, &c.* Aliud est enim, Christum esse invocandum, aliud vero, Christum jure ac merito invocari posse. Hoc potestatem tantum, illud necessitatem quoque significat. Itaque medium tui argumenti terminum, in quo tota vis est, mutasti. Deinde, cum idem argumentum alia quadam forma repetis, in ipsa conclusione illa verba ponis, *quomodo rei ipsius neglectus sive contemptus, &c.* Atqui aliud est negligere sive contemnere invocare Christum, aliud non invocare, quemadmodum supra ostendi, aliud esse, nolle & non audere invocare Christum, aliud non invocare, quod quo frustra à me ipso dicatur, longe à contemptionis suspicione invocationis Christi remoto, apertissimum unicuique mea scripta legenti esse potest. Itaque argumentationis tuæ alterum ex duobus extremis terminis similiter mutasti. Præterea in tua argumenti repetitione insignis est cum ambiguitas tum fallacia. Cum enim dicis, *Si enim hujusce rei ignoratio, &c.* Non apparet, quid hujusce rei nomine intelligas, nam supra commemorasti, & posse jure ac merito Christum invocari, &, Christum invocandum esse, & denique proxime omnium, Christi invocationem ad salutem esse necessariam, quorum primum non idem est, quod secundum & tertium. Hic igitur est summa ambiguitas. Sed statuamus, te, ut æquum est, primum intelligere, in conclusione certe summa est fallacia. Oportet enim, ut ibi nomine rei ipsius, idem intelligas. Verum, qui Christum non invocat, id est, quem modo contingit reipsa ad Christum preces non dirigere, nullo pacto contemnit, Christum jure ac merito posse invocari; cum ne contemnere quidem invocare Christum ulla ratione dici possit, ut jam demonstratum est.

Deinceps refutationem meam priorum argumentationum tuarum refellere aggrederis. Et dicis, me argumenti tui à fiducia in Christum ad ejusdem invocationem ducti connexum stringere ac confirmare; quia videlicet fateor, invocationem sine fiducia esse non posse. Cur vero? Annon, si invocatio sine fiducia esse nequit, vicissim fiducia sine invocatione esse non potest? Atqui hoc est manifesta fallacia consequentis, ut prius te monuimus. Neque enim, si ex duobus hoc sine illo esse non potest, continuo nec illud sine hoc esse poterit. Alioqui infinita absurdissima concludi recte possent. Formes tibi syllogismum ex hac propositione. *Quicunque quempiam invocat, illi etiam confidit*, ad probandum ex fiducia in Christum ejusdem invocationem, & videbis, te ἀσυλλόγιστον potius syllogismum formare, id est, ex puris affirmativis in secunda figura. Sic enim necessario tibi formandus erit; Quicunque quempiam invocat, illi etiam confidit. Quilibet Christianus verus Christo confidit, Ergo quilibet Christianus verus Christum invocat. Quo argumentandi genere, utpote vitiosissimo, nihil absurdi non concludi potest. Ut si ita argumenteris. Quicunque quempiam amat, illum etiam aliqua ratione novit. Quilibet eum, quem odio habet, aliqua ratione novit. Ergo quilibet eum, quem odio habet, amat. Quod si, ut ais, fiducia & invocatio adeo conjuncta sunt ut reciprocentur, id quod ego prorsus nego, jam non ego sum, qui argumenti tui connexum stringo ac confirmo, sed materiæ ipsius (ut loquuntur) necessitas. Sed videamus, quomodo nihilominus, ex meo dicto argumenti tui nexum stringi ac confirmari, ostendere coneris. Sic igitur scribis: *Si enim in eum, ad quem preces dirigo, credere atque confidere debeo, quomodo confisus eum, cui tuto confido (ut Jesu Christo tutissime confidere debemus) nunquam in necessitatibus meis invocare audebo, aut non curabo?* Hic manifeste terminos quæstionis

[illegible]. Non enim ut jam modo [illegible], [illegible] a nobis, utrum quia possit eum audere, sed etiam num curare invocare Christum; sed utrum posse non invocare, quæ inter se (præsertim Non audere invocare, & non invocare) plurimum differunt. Et recte fortasse concludi potest, eum, qui cuipiam confidit, illum etiam audere invocare, sed non tamen illum etiam invocare. Nihil enim vetat, quominus quidpiam non faciam, non quia non audeam, sed aliquam aliam ob caussam. Ut nihil dicam quod fieri potest, ut quempiam invocare non audeam, non quia illi non confidam: sed vel quia prohibitus sim id facere; vel quia quidpiam aliunde, si id fecero, gravioris mali mihi metuam, vel propter alias caussas. Ex quo apparet, ex natura ipsius fiduciæ necessario reipsa invocationem, vel etiam (ut sic dixerim) invocandi ausum non consequi ipsam fiduciam adeo, ut quamvis verissimum sit, neminem, qui Christo confidat, non audere illum invocare, tamen hoc non ex ipsa fiducia simpliciter oriatur, sed ex eo, quod in Christo invocando nullæ alioqui sint caussæ, quæ ab ipso invocando deterrere quemquam possint. At vero cum non similiter absint omnes caussæ, quæ efficere possint, ut quis reipsa (non quidem quia non audeat aut etiam non curet, sed quia non contigerit, ut id spiritus suggesserit) Christum non invocet; nempe quia adest Deus pater, cui similiter confidit, & ad quem nominatim preces suas se dirigere jure posse novit. Propterea non similiter in ipso Christo, ex fiducia in eum, ejusdem reipsa invocatio sequitur, ut sequitur ab ipso invocando non deterreri. Ex his apparet, quæ postea scribis de uno ex tribus vitiis, quo laborare necesse sit eum, qui de fide in Jesum Christum glorietur, & tamen eum invocare negligat, aut ad rem non facere, si verbum Negligere, ut quidem apparet, apud te contemnere & aspernari significat, aut non recte conclusa esse, cum hæc simul vera esse possint, quempiam Christo ex animo confidere, ita existimantem, & se illius auxilio indigere, & illum sibi eum invocanti opitulari posse, & tamen istum reipsa Christum non invocare, id est, ad ipsum preces suas non dirigere nimirum quia noverit, ipsius Christi auxilium se impetrare posse, non minus si ad Deum precationes suas dirigat, quam si ad ipsum Christum. In verbis, quæ deinde addis, incidis in tibi a me quodammodo prædictam & supra commemoratam absurditatem illam, in quam te vis illius tui argumenti, a necessaria fiducia ad necessariam invocationem ducti, necessario impulit, & Christianos aliter facere nec posse nec debere affirmas, quin ad Christum in necessitatibus suis *assidue* confugiant ab eoque auxilium petant. Quæ absurditas pariter consequitur, ex eo, quod hoc modo concludis, hoc pacto, *Fiducia igitur vera necessario producit invocationem, non minus, quam invocatio sincera veram fiduciam requirat.* Nam si hoc verum est, sequitur omnino, ut, quoniam assidue Christo confidendum nobis est, assidue etiam illum in necessitatibus nostris invocare debeamus. Accipio autem illa tua verba, de fiducia in Christum, ejusque invocatione, alioqui, si indefinite, ut sonant, accipiantur, multo majora absurda ex illis necessario consequerentur, ut ex ante disputatis intelligi potest.

Objicis deinde mihi, quod ab Adversariis arma mutuer, & non sentiens in eorum castra transire videar, quia excellentiam Dei patris urgeam, ex necessitateque quam habemus invocandi Dei, concludam (ut tibi quidem visum est) nos non habere necesse invocare Christum.

Si, quandocunque urgetur excellentia Dei patris, in castra transitur illorum Adversariorum, nunquam deberemus illam urgere contra alios Adversarios, qui sunt tanquam alterum extremum, nobis medium, seu medii locum tenentibus, & tamen, nisi illam maxime ac potissimum urgeremus, necesse esset, nos in ipsorum castra transire. Igitur videndum est, an suo loco & tempore Dei patris excellentia, nec ne, urgeatur. Ego quidem, in hac disputatione me eum suo loco & tempore urgere, [illegible]. Recenti hoc loco, ubi a fiducia in Christum argumentabaris ad ejusdem invocationem, nunquam eam [illegible] ejus, quasi transiens, [illegible], & merito quidem eam commemoravi, ut postea dicam. Vis meæ responsionis, ut verba ipsa sonant, tum in eo est, quod necesse habeamus Deum invocare, cujus rei hic nullam mentionem facio, tantum abest, ut ex illa necessitate colligam, nos non necesse habere Christum invocare; sic enim nihil responderem, sed in eo est, quod, cum non solum Christo, sed etiam Deo confidere debeamus, possimus ad ipsum Deum (solum videlicet) preces nostras dirigere, & sic non necesse habeamus, propter necessariam fiduciam in Christum, eas dirigere ad Christum. Quod ut manifestius constaret, merito excellentiæ Dei supra Christum in ipsa nobis in eo collocanda mentionem feci, aliqua ita, ut interim ostenderem, fiduciam, quæ in Christo collocatur, in ipso Deo revera collocari: Ut tanto clarius appareret, nihil obstare, quominus Christo confidamus, & tamen ad Deum solum precationes nostras dirigamus. Quare quævis hic instantia, non modo tua de necessitate confidendi Deo, quæ non excludit necessitatem confidendi Christo, nihil ad rem facit. Oportuisset autem, te instantiam afferre alicujus rei quam Deo soli, & non simul Christo tribuere possimus, & tamen eandem Christo tribuere teneamur, ejusmodi autem instantiam nullam invenire poteris; quippe quæ sibi ipsi adversetur, seque ipsa destruat. Præterea non esse eandem rationem invocationis, quæ fiduciæ, vel ex eo patet, quod supra est dictum, necesse nos habere semper Christo confidere, non autem semper Christum invocare. Quod ut apertius fiat, recitabo hic ea, quæ scripsi contra Franciscum Davidis, qui mihi tanquam pugnantia inter se, absurdissimaque dicta objiciebat, quod dixissem, nos Christum adorare eique servire non tantum posse, sed etiam debere; eundem tamen nos invocare quidem posse, non tamen teneri. Eadem enim in tota hac quæstione est prorsus ratio fidei seu fiduciæ, quæ adorationis & servitutis, de quibus ibi agitur. Sic igitur contra eum scripsi cap. tertii, primo. *Servitutis & adorationis, quæ Christo tribuuntur, alia ratio, quam invocationis est, ita ut Christo servire, eumque adorare omnino debeamus, invocare vero tantummodo possimus. Servitus enim & adoratio, de quibus hoc loco agitur, affectiones quædam potius, quam actiones, sunt animi & mentis nostræ; neque pro aliquo tempore aut occasione, sed perpetuo & nobis inhærentes. Invocatio vero, cum pro precum directione & opis imploratione ipsa accipitur, ut & nos facimus, & usus loquendi requirit, est actio quædam non nobis perpetuo inhærens, sed quæ a nobis pro tempore & occasione, quantumvis frequenter id fiat, suscipitur. Hinc fit, ut perpetuo uno eodemque temporis momento, & Deo & Christo servire, & utrumque adorare possimus. At Christum invocare non possumus, nisi ad eum nominatim preces nostras dirigamus. Quamvis, si Christum invocare omnino deberemus, nunquam ad Deum patrem solum nostras preces dirigere possemus. Quod falsum esse, exemplo sanctorum virorum, & pariter Christianæ Ecclesiæ antiquissimus usus ostendit. Neque enim ut superiore capite dictum est, qui Deum patrem invocat, Christum ipsum invocat; quemadmodum qui Christum invocat, ipsum Deum patrem invocat. Et bene ob caussam, quamvis ad Christum, nulla patris expressa mentione facta, preces suas dirigat, præcepto tamen de invocando Deo patre satisfacit. Sic rex præfectos dat, a quibus ea peti possint, quæ ab ipso solo alioqui peti possent. Non tamen, ut omnino a præfectis petatur, jubet. Neque enim, ne quisquam jam se adeat, interdixit. Cum autem ipse rex aditur, nullo modo a præfectis, sed ab ipso tantum rege petitur; quamvis, cum a præfectis petitur, ab ipso rege, cujus voluntate ac nomine illi omnia faciunt, petatur. Itaque vides, in distinctione illa tua nullam esse analogiam, nullam [illegible]; sed eum sensui ipsi communi quodammodo patere.* Volui in recitandis his verbis contra Franciscum Davidis ea non omit-

[illegible], quæ de differentia inter Dei & Christi invocationem agunt, quamvis alia idem significantia, in priore mea ad te scripto legantur, quæ etiam in hoc posteriore sunt repetita, ut ipse hæc relegens, animadvertes; quomodo tamen, hic non semel in meo scripto lectis vel quædam mihi objeceris, vel saltem non alia ratione, quam feceris. Nec est igitur, ut ad propositum revertar, meum argumentum ullum tale in scripto meo, quale tu formari oportere ais, videlicet ad hunc modum, *Possumus & tenemur Deum patrem invocare: ergo ad Christum preces nostras dirigere, quamvis possumus, tamen non tenemur.* Sed hæc consequentia tantum ex meo scripto elici potest: quamvis ad Christum preces nostras dirigere possimus (id quod solum, & nihil amplius, concludi potest ex necessaria fiducia nostra in Christo) non tamen hinc sequi, nos necessario ad ipsum Christum preces dirigere debere. Nempe quia ad solum Deum, cui similiter necessario confidendum nobis est, eas dirigere possumus. Nec putes tamen, etiamsi argumentatus ita fuissem, ut tibi videtur (quod tamen mihi nunquam in mentem venit) argumentum, quod ipse subjicis, hoc pacto. *Possumus & tenemur in Deum Patrem credere: Ergo Jesu Christo quamvis confidere possumus, tamen non tenemur;* Ne putes, inquam, hoc argumentum infirmitatem manifestam futurum fuisse argumentationis meæ, atque, ut ais, non tam ovum ovo simile esse, quam hoc argumentum est superiori illi à te mihi tributo. Similitudo enim argumentorum exacta, non in comprehendendorum verborum forma tantum, sed etiam in materia verbis contenta consistit. Non est autem similis materia fiduciæ, & directionis precum; non solum propter ea, quæ contra Franciscum Davidis scripsi rectissime, sed etiam multo magis, quod ad propositum nostrum attinet, propter hoc: Primum (præsertim cum de Christo est sermo) nihil est medium inter fiduciam, & diffidentiam: adeo ut, qui Christo non confidit, ei necessario diffidat; quod scelus plane est. Deinde, si quis Christo non confidit, hunc necesse est etiam ipsi Deo non confidere. Spiritu Sancto id non obscure attestante pluribus in locis. Præterea, cui in rebus divinis confidere possumus, ob hoc ipsum, quod possumus, etiam debemus: cur enim possimus cuipiam in rebus divinis confidere, qualiscunque tandem sit hæc fiducia, nisi quia aut ille verissima ac certissima nobis Dei nomine promissa facit, aut atque nobis colendi Dei ab eoque felicitatem sperandi rationem ac viam docet, aut etiam ipsemet ex ipsius Dei ordinatione nobis felicitatem est daturus? Verum, qui talis est, ei omnino confidere debemus: alioqui Dei voluntati refragaremur, & veritati divinæ non assentiremur. Nihil tale in materia invocationis seu directionis precum, quamvis ad ipsum Christum relatæ, cernitur. Si quis enim ad Christum preces suas non dirigit, non quia non audeat, aut velit, sed quia ita illi contingit facere, nulla causa existente ex iis, quæ illum movere possint, ut ad Christum preces suas dirigat; nihil sceleris admittit, si interim ad Deum tamen suas preces dirigat. Medium enim quoddam inter directionem precum suarum ad Christum, & abhorrentiam (ut sic loquar) a dirigendis ad Christum precibus suis, est eas dirigere ad ipsum Deum. Jam, qui ad Christum preces suas non dirigit, non propterea ne ad Deum quidem eas dirigit. Postremo, si ad Christum dirigere suas preces quis potest, non sequitur, eum etiam omnino debere. Hic enim potestas cum necessitate minime convertitur, aut reciprocatur. Alioqui quemadmodum semper potest, sic etiam contra manifestam veritatem semper omnino deberet. Verum, ut superius indicatum est, ego hic nihil feceram argumentatus, neque tale argumentum fecissem, quale tu mihi tribuis; sed tantum ad argumentum tuum à fiducia in Christum ductum respondens, ostenderam, quomodo ex illa quamvis necessaria fiducia, ad eundem Christum necessaria precum directio minime sequeretur. Quocirca falsa & absurda, quæ à sensu ex illo tanquam meo argumento ducis, id est, quandam Christi gloriam ac majestatem obscurari ac minui, nihilo magis ad verba, quam ad sententiam meam pertinent. Quæ quum ita sint, ut Christi gloria [illegible] illustratur atque amplificatur, & Christo ipsi honor, [illegible] ipsum [illegible] illimo. Nec fuit opus quidquam erat hoc loco ad ostendendum, Dei Patris constitutionem atque, ergo suis [illegible] gloriæ Christi nihil officere, et afferre quæ ipse contra illud affero. Neque enim, ut dictum est ante, ego hic Dei constitutionem seu beneficium ullo, præsertim ad Christum necessariam invocationem simpliciter labefactandam, quia de re infestum agendum erit. Multo autem minus (si tamen mens propositam hoc in loco nostrum, hac de re agendum videbatur) pro confessio futurum quodammodo erat, ex eo, quod Christum constitutum se nobis à Deo Dominum, Servatorem, mediatorem, cui omnem potestatem in cœlo & in terra tradiderit, in quem post Deum credere, eique toto confidere possimus, omnino constare, Dei voluntatem esse, ut necessario ad Christum preces nostras dirigamus. Nihil enim illa omnia ad hanc Dei voluntatem probandam momenti habent; sed tantum ad probandum, Dei voluntatem esse ut preces nostras ad Christum dirigere possimus; nisi quædam verba, quæ Mediatoris vocem explicantia addidisti, nempe hæc, *per quem ad Patrem accedere debeamus*, necessitatem etiam ex Dei voluntate precum ad Christum dirigendi continere, apertissimum esse credidisti. Atqui, si verba ista talem necessitatem continerent, omnino etiam continerent necessitatem semper preces nostras ad Christum dirigendi. Nam aliter enim, quam per Christum ad Patrem accedere non posse, certum est. Sed quid sit, per Christum ad Patrem accedere, quatenus scilicet hoc facere omnino jubemur ac cogimur, dictum est supra: cum ista verba examinarem, ubi ob hanc ipsam causam, te tanquam in privatis tuis precibus ad Deum, Christum omittere dixisti.

Subjicis postea verba hæc mea in priore ad te scripto, *Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus;* spectare ad labefactandam Christi invocationem. Id quod primum ex eo concludere videris, quod ante concluseras, non esse necessarium Christo confidere, si (quemadmodum me argumentatum fuisse existimabas) quia possumus & tenemur Deum Patrem invocare, concludendum est, nos non teneri ad Christum preces nostras dirigere. Verum ego ingenue fateor, me nulla ratione intelligere posse, quomodo ex priore illa tua conclusione, hæc posterior sequatur. Quanquam, cum jam demonstraverim, te frustra adversum me istam priorem conclusionem extruxisse, nihil est cur hic quidquam respondeam. At deinde idem ex eo apparere concludis, quod (ais) *quicquid necessarium non est, id fortasse, & parum prodesse potest.* Sed quid attinebat, quæso, ut istud mihi obmoveres, verba illa mea afferre? An non hoc ipsum expresse continet ipsa sententia mea, contra quam disputas, ob quæ hoc ipsum tantum me reprehendere pridem instituisti? Videris autem ipse agnoscere, quam sit infirmum objectum illud, cum vocem *fortasse* apposueris, idque potius ex quorundam aliorum sententia scripsisti, quam ex tua ipsius. Sunt enim quidam inter nostros homines, qui nondum percipere queunt, quæ sit differentia inter necessarium & utile in religione nostra. Quibuscum te non sentire, vel ex eo intelligo, quod ipsam cognitionem, quam nostri homines habent de Dei Christique natura atque essentia, à communi sententia discrepantem, nisi fallor, ad salutem consequendam necessariam esse non credis. Rectissime quidem judicio meo, alioqui perirent ii omnes, qui tali cognitione sunt, aut fuerunt, aut futuri sunt unquam destituti. Ex quo sequeretur, ut alia absurda omittam, multos sanctissimos & viros & feminas Christique martyres periisse. Non negabis tamen (quod & verissimum est) prædictam cogni-

cognitionem non modo utilem & valde utilem, sed longe utilissimam esse ad ipsam salutem adipiscendam. Taceo innumerabilia alia exempla ejusdem rei; cum inter doctissimos multos viros constet, ea, quae ad salutem necessaria sunt, quod ad cognitionem praesertim spectat, paucissima omnino esse. Sed fortasse exemplum quaeris actionis seu facti alicujus nostri, qualis Christi invocatio est, quod in religione nostra nobis sit valde utile, nec tamen necessarium. Non est necesse tale exemplum invenire. Satis enim est ostendisse, ad objectionem tuam diluendam, aliquid, immo multa admodum utilia esse posse in nostra ipsa religione, quae tamen non sint necessaria. Sed accipe tibi omnium hoc exemplum. Assidue exercere se in studiis Sacrarum Literarum non est ad salutem necessarium, alioqui perirent innumerabiles homines maxime pii, qui hoc non faciunt: & tamen admodum utile esse nemo negaverit. Nec vero hic dixeris, iis esse necessarium, qui id possint facere. Nemo enim hoc tibi concedet; cum nihil ad salutem necessarium sit aliud, quam Deo per Christum confidere, quod etsi praestantissimum quiddam est, tamen compertissimum ratione atque usu est, id in eo quoque inveniri posse, qui se assidue in studiis Sacrarum Literarum non exerceat, etiamsi id facere maxime possit, dummodo ne inaniter & sine fructu aliquo Christiano, tempus, quod lectioni & examinationi Sacrorum Scriptorum dare posset, terere audeat. Mitto autem, quod etiamsi Christi invocatio parum nobis prodesset, non idcirco ea nobis contemnenda foret, nam satis esset, eam aliquo loco & tempore alia digna effecta parituram, qualis est celebratio nominis Christi, & publica contestatio agnitionis imperii, ac perpetuae ejusdem Christi in Ecclesia curae ac gubernationis; atque etiam in tali agnitione, ad Christi gloriam sui ipsius exercitatio quaedam ac confirmatio, quod non in publicis modo, sed etiam in privatis precibus locum habere potest.

Sed jam ad me meis dictis revincendum transis. Ubi in te ego refutando, & ostendendo, me mihi ipsi optime constare, non ero longior, cum jam superiorem tuam in confundendis istis locutionibus, *Non vult nec audet invocare Christum*, &, *Non invocat Christum*, & simul, quo sensu ex sententia verbisque multis meis colligi possit, me neminem condemnare, quamvis reipsa Christum non invocet, id est, ad eum preces suas non dirigat, abunde ostenderim atque explicaverim. Quid enim aliud ex aliis meis dictis contra me concludis, quam, *quicunque nomen Christi invocare non vult nec audet, ipsum ad salutem per Christum partam non pertinere*; Hic autem obiter dicendum mihi est, te, dum ita concludis, *Nomen Christi invocare*, pro eodem ponere, quod est; *Christum invocare*, quod & si fieri posse videatur, cum, Hebraica locutione, saepe idem significet, exempli gratia, nomen Dei, quod Deus; tamen, cum hic Invocandi verbum pro eodem accipiatur, quod est preces dirigere, non videtur debere mutari haec locutio Invocare Christum, in hanc, invocare nomen Christi. Nam Invocare nomen Christi, cultum ac fidem erga Christum, unde quidem fiat, ut quis audeat ad ipsum suas preces dirigere, non tamen ipsum Dirigere, ad Christum suas preces; significat: quod cuilibet constare poterit, si velit, ubi locutio ista legitur, loco ipsius substituere, Dirigere preces suas ad Christum. Videbit enim, non bene quadrare hoc non dicam ubique, sed, ni fallor, usquam. Fateor igitur, ut ad rem redeam, eum, qui Christum invocare nec vult nec audet, ad salutem per Christum partam non pertinere, nec propterea mihi quidquam adversor, etiamsi affirmem invocationem Christi, id est, directionem ad ipsum precum nostrarum non esse necessarium, absoluta scilicet illa necessitate, sive semper sive etiam aliquando. Nam per accidens (ut ajunt) necessariam aliquando esse & fateor & contra Adversarios ipse satis contendo, cum illam semper & ubique jure fieri posse tantopere urgeo. Quidquid enim in religione nostra jure fieri potest, etiam necessarium per accidens est aliquando; cum qua necessitate, ac potestate, unde ea ortum ducit, in iis qui eam agnoscunt, nullo modo simul consistere potest Nolle nec audere.

Affers deinceps ad probandam necessitatem directionis precum nostrarum ad Christum, hoc argumentum: *Omnis res per quam gloria Christi maxime elucescit & amplificatur, nominisque Christiani professio stabilitur ac confirmatur, est summe necessaria: Dirigere preces nostras ad Dominum Jesum Christum est res, per quam gloria Christi amplificatur & elucescit, nominisque Christiani professio declaratur ac confirmatur: ergo directio precum nostrarum ad Christum res est maxime necessaria.*

Si infirmitatem illius argumenti, à te, quamvis apprime docto homine, formati, agnoscere ipse vis; substitue in assumptione seu minore propositione pro, *Dirigere preces, &c.* *Dirigere semper & ubique preces, &c.* & videbis, eam propositionem non modo tam veram esse, ut antea, sed etiam, ut sic dixerim, veriorem. Ex quo fiet, ut istius argumentationis vi, si recte ea conclusa est, concludere similiter, & quodammodo verius possis; Dirigere semper & ubique preces nostras ad Christum rem esse maxime necessariam, quod non laborabo amplius, ut falsum esse ostendam, contentus exemplo Apostolorum, & tua ipsiusmet confessione; licet eam non semel convellere, ista tua nova quadam necessitate probanda, ut vidimus, conatus fueris. Non est igitur major argumenti tui propositio simpliciter, & absolute vera, non solum in Christi persona, sed ne in Deo quidem ipso. Multa enim in Ecclesia fieri possent, per quae Dei ipsius gloria maxime elucesceret & amplificaretur, & cultus ipsius Dei stabiliretur ac confirmaretur, quae tamen non fiunt, nempe quod alia fiunt, quae idem revera praestant, atque efficiunt. Quamobrem, cum publica ac constans professio in Ecclesia, quod Christus omnem potestatem in caelo & in terra habeat, quod Ecclesiam ipse perpetuo regat atque gubernet, quodque merito unusquisque nostrum semper & ubique ejus opem cum vera cordis fiducia implorare, ad eumque precationes suas dirigere possit, praeter ipsius Christi Coenae celebrationem, aliaque non pauca quae quotidie fiunt, aut dicuntur, fierive aut dici possunt, non minus (nisi quid novi accidat, quod ipsam precum directionem ad Christum omnino postulet) Christi gloriam illustret atque amplificet, Christianique nominis professionem stabiliat ac confirmet, quam si praeterea aliquando (pro concesso enim sumo tuam assumptionem sic debere accipi) preces reipsa ad ipsum Christum dirigerentur; concludendum est, non esse summe necessarium reipsa preces nostras ad Christum dirigere, idque eo magis, quod in hac invocationis materia cogimur (velimus, nolimus) Dei eminentiam supra Christum agnoscere; cum, ut demonstratum est, Deum semper & ubique invocare teneamur, Christum vero non item. Hanc Dei eminentiam, & sic quod Deus Christo subordinatus non sit, quemadmodum Christus Deo, ego urgeo; quam optime novi per Christi invocationem non minui nec obscurari, aliter enim quomodo tantopere contenderem, Christum jure invocari posse? Non igitur Christi invocationem, sed per Christi invocationis necessitatem affirmo ego minui atque obscurari hanc Dei eminentiam, ut nimis manifestum est. Nam ista tua necessitas, ut scilicet non semper, sed aliquando sit necesse, non praescripto nec quando, nec ubi, nec quoties, perniciosa est in religione nostra, nec simplicem Necessitatis appellationem meretur, nedum cum illis adjunctionibus, Summa, seu Maxima, quae ex verbis tuis aperte colliguntur. Aliam Dei patris eminentiam nec urgeo, nec commemoro in hac disputatione; nisi alicubi, ut quemadmodum supra ostendi, non quidem vel Christi invocationem, vel etiam invocationis necessitatem ei officere aut indicem aut concludam; sed tantum, ut majorem infirmitatem alicujus tuae argumentationis ostendam. Quod Christi gloria Dei gloriae

gloriæ deroget, ne per summum quidem cogitari unquam. Immo tanto firmius, ac multo evidentius, copiosius, ac diligentius, quam ego in scriptis meis feceram, Christi gloriam, & præcipue hanc, quod ejus opem in precibus nostris sacris fidenter implorare possimus, ad ipsam Dei gloriam maxime ac vehementissime spectare, docuerit, ac demonstraverit. Sed cum Christi gloria nominatur, vera Christi gloria intelligi debet, illa nimirum, quam sacra testimonia eloqui, Deum illi tribuisse, eamque ipso communicasse scimus; quæ quamvis summa omnino ac multiplex & pæne incredibilis sit; aliquid tamen ei cogitatione nostra addere possemus, quod ad ipsum Christum quodammodo cum Deo confundendum pertineat. Quale istud est, quod preces nostras ad Christum dirigere omnino debeamus. Id quod neque in fiducia, neque in servitute, neque in adoratione, nec denique in ulla re alia, quam tribuente ei Dei ordinatione Christo convenit, contingere potest. Ut ex iis constare arbitror, quæ supra a me scripta sunt. Et hæc satis esse volo pro responsione ad ea, quæ iterum mihi objicis, quasi sine causa, eminentiæ Dei supra Christum aliquoties in altero meo scripto mentionem fecerim. Nam, quod hic hanc meam inter Deum & Christum in invocatione distinctionem, tanquam subtiliorem carpis, eam ejusmodi non esse, sed ipsi sensui communi quodammodo patere, ostendunt satis, quæ supra retuli contra Franciscum Davidis me scripta.

Jam, quod tantum possum in eo statuis, quod Christi gloria Dei gloriæ nihil deroget, ut propter hoc sic inferas, *Stat itaque firmum argumentum meum, a potestate Christi ad necessariam invocationem nominis ejus ductum*, videre sane nequeo, quo jure id facias. Pro concesso enim sumo, te hic, quemadmodum supra fecisti, & res ipsa postulat, per invocationem nominis Christi, ipsius Christi invocationem, id est, ad eum precum directionem intelligere. Nam quid, obsecro, adversus id, quod ego contra affirmo, & exemplo allato, ostendo, non posse colligi ex certissima licet potestate necessariam invocationem, defendere tuum argumentum potest, quod Christi gloria Dei gloriæ nihil prorsus deroget? Numquid ego tuum argumentum ex eo oppugnare ac convellere tento, quod Christi hæc gloria, quæ ex necessitate illum invocandi oritur, derogaret Dei Patris gloriæ? Nihil minus. Nam quid hoc ad argumentum tuum? Fuisset hoc, ut tu quidem existimasti, argumentum pro mea, vel contra tuam sententiam; non autem responsio ad argumentum tuum. Ego vero (ut mihi quidem videtur) diligentissime cavi, ne ejusmodi crassos errores in disputando committerem; quamvis tu hunc eundem plane errorem mihi ante quoque ascripseris, in solutione eorum tuis priore scripto allati argumenti a fiducia ad invocationem, ut ante visum est. Numquid fortasse hujus rei, quod sic Dei gloriæ derogaretur, in tuo argumento solvendo ullam mentionem feci? Nullam omnino. Tantum, ut probarem, te consequentiæ fallacia deceptum, quemadmodum invocatio vera & merito facta, esse non potest sine summa aliqua potestate ejus qui invocatur, sic existimasse, summam potestatem invocatione carere non posse; quod plane falsum est, etiamsi, ut tua argumentatio habet, ea summa potestas necessario agnoscenda esset: ut hoc, inquam, probarem, satis aperte, dixi, hoc verum quidem futurum, si in una tantum persona summa ista potestas agnoscenda esset; sed si in pluribus ea sit agnoscenda, ex hoc non posse colligi necessariam invocationem, seu precum directionem ad eorum unum quemlibet. Idque confirmavi exemplo illarum humanæ potestatis, in quibus summa non in una tantum persona agnoscitur. Ad quod exemplum quid tu respondeas, postea videbimus. Nam prius dicendo hic aperiendum est, quid te maxime in hunc errorem inducere potuerit, & porro, ut ex tua ad meum exemplum responsione apparet, omnino induxerit. Illud autem est, quod putas eandem esse rationem invocationis, quæ adorationis, fidei, & servitutis; ac sicut summa eaque propria agnoscenda potestas, cuicunque illam tribuerit, etiamsi parem eam haberent, necessario adorationem, id est, summam reverentiam; denique humanam, si potestas sit humana, divinam vero, si potestas sit divina, & parem servitutem conciliat, ita necessario invocationem conciliare. Quod tamen a veritate abhorrere, & discrimen, quod ad necessitatem attinet, inter invocationem, & adorationem servitutemque statuendum plane esse, vel id te monere poterat, quod in ipsius Dei Christique persona paulo post agnoscis & fateris; id est, posse sæpe nos ad Patrem solum preces nostras dirigere, quod tamen in adoratione & servitute non contingit. Semper enim & ubique non Deum solum, sed Christum quoque adorare cogimur, seu tenemur, eique servire; hoc necessario requirente summa, quam habet in nos cum Patre Deo communem, potestate, a nobis necessario agnoscenda. Ea enim nequaquam a nobis agnosceretur eo modo, quo agnosci debet, si unquam eum adorare eique servire prætermitteremus. Nunc ad refutationem tuam exempli mei venio, qua diluenda, apertius tota de re constabit.

Primo igitur loco ais, me ipsum vidisse hujusmodi exemplum (nempe imperatorum, & ab ipsis ad imperii consortium ascitorum) non posse integre accommodari Christo, nimirum, arbitror, quia, ut cuicumque vel difficillimo disputatori satis facerem, ego ipse sum fassus, in hoc esse dissimile exemplum, quod Christo omnino confidendum est, illis vero ad imperii consortium evectis hoc non debebatur; in tuo autem argumento ejus rei mentio fiebat, quod Christo toto animo debeamus. Verum ego duobus satis huic objectioni occurri, ostendens, jam me in superiore argumento dissolvendo, huic rationi satisfecisse. Quare nihil necessarium erat, ut exemplum, quod adduxi, fateor, ea carere non poterat, hanc quoque rem in se contineret; cujus templum consto nullam hic necessitatem esse, satis indicat, quod in posteriore hoc tuo argumento commemorando dixi, ut vidimus, te illud a potestate Christi ad necessariam invocationem duxisse, nulla fiduciæ in eo collocandæ mentione facta. Itaque etsi non simpliciter, tamen habita ratione argumentorum tuorum & meorum responsionum, exemplum a me allatum Christo prorsus accommodari potest, atque eo magis, quod nulla alia differentia est inter exemplum & rem, de qua quæritur, ea est, quod illi imperii consortes ab imperatoribus asciti, non erant prioribus istis imperatoribus subordinati, quemadmodum Christus subordinatus est Deo. Quare, si tamen nemo cogebatur opem ipsorum implorare, ubi videlicet priores imperatores aderant, & parem cum illis adhuc potestatem retinebant, multo minus cogetur quisquam Christi opem implorare, Deo ubique præsente non minus quam Christo, & eandem potestatem, quam Christo dedit, sibi retinente.

At deinde ais, illos ab imperatoribus ad imperii consortium evectos, *non eo nomine tamen, sed reipsa debito honore* affectos fuisse. Quasi vero vel ego dixerim, illos reipsa debito honore non fuisse affectos, vel necesse esse, Christum debito honore afficere, vel denique constet, ad Christum preces dirigere (hoc enim est illius opem implorare, de qua hic agimus) honorem esse Christo debitum, id est, ejusmodi, quod illi exhibere sit necesse. Nonne vides, te hoc loco omnino principium petere? Nam si Honoris debiti nomine, non quidem necessarium, sed qui convenire possit, intelligis, præterquam quod improprie prorsus loquereris, nihilominus etiam principium petis; si modo verbum *Afficiebantur*, quod in tuis verbis legitur, significat, affici omnino debebant. Jam enim in ipso exemplo explicando a me negatum est, quemquam coactum fuisse ipsorum opem implorare. Quam tamen etsi

implo-

imperatoribus non nego illis convenire potuisse, seu, ut clarius loquar, illis tribui potuisse; alioqui nihil ad rem facere exemplum videretur, cum ex mea ipsius confessione manifestum sit, Christi opem implorari posse. Quod si verbum etiam illud *Affectaverat*, ad modo significat, quod sonat, id est, factum ipsum, hoc nihil ad rem, ubi non de eo, quod fieret, sed de eo, quod jure facere quis cogeretur, quæritur. Præterea, quomodo probes, illis omnem honorem exhibitum fuisse, qui exhiberi merito poterat? Sed quidquid sit, illud certissimum est, te nunquam probaturum, quemquam coactum fuisse illorum opem implorare, præsentibus præsertim prioribus Imperatoribus, & eandem cum illis adhuc potestatem retinentibus. Opis autem implorationem, in hoc exemplo, ipsam modo & per se intelligo, qualis est privata ac sine supplici libello. Nam in publica seu cum supplici libello, quidam præterea honor continebatur illis imperii consortibus debitus, quippe qui prioribus Imperatoribus non essent subordinati, sed tantum eorum socii. Propterea non licebat fortasse in tali opis imploratione unquam eos omittere, quamvis absentes & ignaros, cum tamen Christum, omnia perpetuo scientem, etiam in publica invocatione sæpe sine dubio omittere liceat. Id, quod quisque igitur illis semper reipsa tribuere cogebatur, erat reverentia, servitus, obedientia, & si quæ sunt similia, quæ necessario agnitionem necessariam summæ nec subordinatæ potestatis comitari debent. Itaque, quod ais, *nec unquam placuisset imperatoribus illis, si quis neglectis & posthabitis eorum consortibus sive collegis, ad imperatores solos recurreret*; si de posthabitione & neglectu loqueris, quod attinet ad solum factum, non autem ad consilium omnino ita faciendi, nunquam illud verum esse ostendes; nisi propterea id non placiturum fuisse Imperatoribus illis dicas, quod noluissent, se solos necessitatibus & postulatis subjectorum hominum providere coactos, ut antea, esse, (quanquam hoc verum fuisset fortasse, si multos id facere animadvertissent, non autem si unum aliquem, aut etiam paucos quosdam). Atqui illud in Deum cadere nequit, nec quidquam ad quæstionem nostram pertinet. Legimus quidem in Ecclesiastica historia, si recte memini, de quodam Amphilocho, qui consulto Arcadio à Theodosio patre ad imperii consortium nuper evecto, honorem quendam non exhibuit aliquando; sed soli patri pariter præsenti exhibuit, ut hoc Theodosio mirante, ægreque (ut factum est) laturo, Amphilochus occasionem haberet ostendendi, Deum similiter ægre ferre, si quis ipsi soli, Christo filio, cum quo solium ipsum suum communicavit, prætermisso, cultum divinum præstaret; & ideirco Theodosium adhortandi, ne eos ferre vellet, qui Christum ipsum non colerent. Verum hoc nihil ad invocationem sive opis implorationem; qua licet etiam Theodosium Amphilochus tunc honorasset, dummodo alioqui Arcadium honore illi conveniente affecisset, nihil Theodosius vel miratus esset, vel ægre tulisset. Jam Pharaonis & Josephi exemplum quomodo hujus rei clarissimum exhibeat testimonium, (ut ipse asseris) non video, nihil enim ibi apparet, vel inde apparere potest de Pharaone ægre ferente, aut laturo, si quis preces suas non ad Josephum, sed ad ipsum direxisset; nisi velis, quod Pharao dixit in Josepho toti Ægypto præficiendo, neminem pedem aut manum moturum in tota terra Ægypti sine imperio ipsius, hoc pertinere. Nam si hoc eam vim habere dicas, ac si Pharao dixisset, neminem quidquam impetraturum, nisi id petiisset à Josepho, ab eoque precibus obtinuisset; hoc singulare quiddam in eo exemplo erit, quod nec in aliis exemplis reperitur, nec propterea, ut idem aut simile quidpiam à Deo in Christo factum fuerit, quidquam suadebit. Itaque propter exempli singularitatem nihil ex eo concludi poterit, nisi cum manifesta principii petitione. Quanquam non crediderim ego necesse esse, verba illa Pharaonis ad istum modum interpretari; imo tantum illis significari, quidquid jussisset Josephus, unumquemque facere debere, seu quidquam facere, à nemine fieri potuisse, seu nihil dicam, quod quamvis ad concessionem eorum quæ peterentur, verba illa accommodari non possent, aut etiam deberent, nihil prohibet, quominus Pharaonis munera fuerint, ut nihil, licet à se petitum, cuiquam daretur, nisi per manum Josephi, & ejus jussu interveniente; quod sane ego in Christo agnosco, & sæpe in meis scriptis assero. Deum in Ecclesia nihil largiri, nisi per Christum, id est, ipsius jussu interveniente; quamvis ab eo ipso Deo tantum petitum fuerit. Denique illud Pharaonis, sive alterius cujusvis regis terreni exemplum, qui alteri curam sui regni demandaverit, non est magnopere in hac parte urgendum; cum fieri possit, & quandoque fiat, ut non tam ad illum honorandum & evehendum, quam ad se molestia & labore liberandum, ut supra attigimus, id fecerit, quod, ut ibi diximus, nullo pacto in Deum cadere potest.

Ad ea, quæ te statim subjungis, ut refutes argumentum quoddam meum, quod ex meis verbis elicis, nihil est cur respondere debeam, cum ego revera nihil argumentatus sim tunc, ut supra demonstravi. Tamen verissimum est (& hoc pacto alibi sum argumentatus) si Christus non semper in precibus nostris invocandus est, nullum igitur de precibus nostris ad illum dirigendis præceptum extare; quod si nullum præceptum extat, non necessarium esse ad illum preces dirigere. Nec propterea illos justifico, qui nunquam Christum invocant, si id ex consulto, & per contemptum invocationis Christi faciunt; ac præcipue si non invocant, ubi spiritus, propter quamvis causam, quæ multæ esse possunt, id ut faciat, suggerit. Itaque nullo pacto cultum Christi aut labefacto, aut labefactare videri possum; quem scio in hac parte firmissimum, & inconcussum perpetuo fore, dummodo à me urgeatur, probetur, demonstretur, (quemadmodum semper & ubique fit), optimo jure posse nos in precibus nostris semper & ubique Christi opem implorare, utpote illius, qui ex patris voluntate omnia in Ecclesia administret, omniaque faciendi potestatem habeat, cum exauditione precum nostrarum, intimo cordium ac renum inspectione atque exploratione perpetuo conjunctam.

Jam vero quod addis Christum ipsum testari, *Sibi à Patre omne judicium commissum, ut omnes honorificent filium quemadmodum Patrem honorificant*, & ais, *Absque dubio hæc verba summum honorem Christo deferunt, in quo & invocationem nominis ejus facile quivis non contentiosus includi agnoscere poterit*; si, ut apparet, ac quemadmodum soles, per Invocationem nominis Christi, ipsam Christi invocationem intelligis, hoc est, ad ipsum precum nostrarum directionem (quanquam non debuisses toties ambiguitate verborum, etiam tibi fortasse ipsi, occasionem errandi præbere) ego plane diversum sentio; id est, contentiosum neminem eum futurum, qui verbis illis directionem reipsa precum nostrarum ad Christum contineri velit. (Constat enim, verbis illis eum modo honorem contineri, qui necessario ex eo sequitur, quod Christo à Deo omne judicium, hoc est, omnis Ecclesiæ gubernatio commissa fuerit, quam ut supra ostensum est, precum reipsa directio necessario non consequitur, licet eam adoratio ac servitus necessario consequantur, quibus adde & obedientiam, quæ tamen servitute continetur. Nam de obedientia præcipue, seu, quod idem est, de fide reipsa Christi verbis adhibenda eo in loco agi ostendunt ea, quæ sequuntur: *qui non honorificat Filium non honorificat Patrem; qui misit illum. Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam.* Est igitur verborum Christi, quæ à te sunt allata, ut contra Franciscum Davidis cap. 9. partis 3. scripsi, hæc sententia, *Oportere nos & Christo obedire, & ipsum non secus ac Deum Patrem revereri; quia omnia gubernat, & sibi non obedientes ac contumaces punire pro arbitrio atque imperio possit.* Quanquam vero verba illa Christi, & totus ille locus directionem reipsa precum nostrarum non con-

tinet,

tinet, tamen continet necessariam agnitionem ac publicam professionem potestatis dirigendarum precum, quippe quae ex omni Ecclesiae gubernatione necessario consequatur, quemadmodum contra eundem Franciscum scripsi parte 2. capite 21 his verbis, *Ipse ipse apud Johannem satis aperte docet, Christi invocationem ad Dei gloriam pertinere. Supra enim cap. 9. partis 3 de gubernatione seu judicio, quod in Ecclesia nunc Christus exercet, ipsi agi ostendimus; propter quod honor illi sicut patri ejus coelesti tribuendus ab omnibus sit. Qui honor profecto aliud sit necesse est, quam ipsum simpliciter judicem seu gubernatorem esse, cognoscere; neque enim hac ratione honor ullus Christo tribuetur, nisi etiam quae judicis & gubernatoris sunt, illi tribuantur. Inter quae id potissimum numerari debet, ut ejus clementiam & aequitatem implorari posse agnoscatur, & publice asseratur.* Vides, quam diligens fuerim in eruendo ex hoc loco, quidquid ad Christi invocationem pertinens inde elici posset. Nam, ut necessitas ipsius invocationis recte ac necessario inde eliciatur, impedit ipsa invocationis ratio & natura, quae nullo modo ex subordinata potestate quantumvis magna, necessario consequitur; nec invocandi legitimae facultati, aliisque non paucis ad Christi summam gloriam spectantibus, quae ex ejus potestate necessario consequuntur, est similis. Itaque non habent à te citata Christi verba vim expressi mandati invocationis Christi, ut existimasti, licet aliarum rerum praedictarum habeant, quemadmodum ego ipse de adoratione seu divino cultu contra Volanum scribens sum fassus, contra Matthaeum vero Radecium, qui aliquando de Christi adoratione, ut de invocatione dubitabat, nunc autem per Dei gratiam non dubitat, plurimum contendi; ut videre poteris in meo scripto ad illum, quod est apud Dn. Lubienieciun nostrum, in quo scripto eandem distinctionem attuli inter necessitatem adorandi Christi, eumque invocandi, quae tibi Christi invocationem labefactare videtur, quanquam ipse Radecius, non tam scripto meo, quam mirabili, nescio quo, casu factum fuisse ait, ut agnoverit Christo Domino & adorationem & invocationem convenire. Sed, ut ad te revertar, addis deinceps, me ipsum fateri, eos, qui Christum non invocant, eum, nec debito honore afficere. Ubi, ut soles, *Non invocant* usurpas, pro *Non audent, nec volunt invocare*, vel potius (si hoc recte ex verbis meis & aperte concludendum est) *Non agnoscunt & profitentur se jure posse invocare.* Melius fecisses, si ubique dixisses, me videri (tametsi non tantum videor, sed sic est revera) *condemnare omnes illos, quicumque Christum non invocant, nec invocare audent*, ut paulo post scribis. Nam illa verba, *nec invocare audent*, ut declarant, quo sensu priora, *non invocant*, sint à te dicta, aut certe illorum defectum supplent. Sed paulo ante verba illa, haec scripsisti: *Status itaque quaestionis nostrae non est, an semper & ubique Christum invocare teneamur; sed an gloria Christi nostraeque salutis fiducia id exigant requirantque, ut Christus necessario invocetur.* Ad quae quid mihi merito respondendum sit, supra abunde expositum est. Hic tamen hoc dicam, statum quaestionis nostrae esse, ut ex scriptis meis manifestum est, An Christum invocare, id est, ad eum preces nostras dirigere teneamur, seu divino jure cogamur. Ex quo sequitur, si non semper & ubique cogimur, partem negantem nostrae quaestionis, quam ego defendo, jure optimo à me defendi, primum, quia non possumus dici simpliciter, divino jure cogi quidquam facere, si non semper & ubique, data videlicet ejus rei faciendae occasione cogimur: deinde, quia, si non semper & ubique, ne aliquando quidem, necessitate videlicet absoluta cogimur; ut ante pluribus est demonstratum. Quod tu in quaestionis nostrae statu exponendo addis, de Christi gloriae nostraeque fiduciae (ut sic loquar) exigentia, id revera non pars ipsius quaestionis est, sed ad rationes pertinet, quibus tu pro parte affirmante uteris: quae cum nullam vim contra sententiam meam habere, ut quidem mihi videtur, satis evidenter demonstrem, non video cur debeam ut mones, meo *Possumus* renunciare; ejusque loco *Tenemur* reponere ac scribere. Tu potius (ea tamen reverentia, qua me cum tanto viro agere decet) monendus mihi es, ut tum isti incertae ac vagae, & simul tamen absolutae necessitati invocandi Christi renuncies, ejusque loco certam stabilemque invocandi Christi, seu ad ipsum preces nostras dirigendi facultatis agnitionem & professionem substituas; ex qua, certa similiter ac stabilis suo tempore, ex suppositione sive ex accidente necessitas consequitur ad Christum preces dirigendi; Aliter & Christi invocationem, quantum in te fuerit, plane incertam reddes, & infirmorum conscientias aut laedes, aut inquietabis, qui arbitrantes, sibi necessarium esse ad Christum preces dirigere, & tamen non semper & ubique, aut totum hoc tanquam sibi minime constans, & una cum ipso directionem ipsam precum ad Christum contemnent atque aspernabuntur, aut semper dubitandi causam habebunt, ne graviter peccaverint, si quando ad Christum preces dirigere omiserint; multo autem magis, si saepe id illis contigerit, veriti ne tunc maxime oportuerit Christum invocare, quippe quod necessitas illis vaga tunc acciderit id faciendi; cum nullo pacto sit verisimile, ut id, quod necessarium est ut faciamus, quamvis non semper, sed aliquando, tempus suae necessitatis ex sola voluntate nostra habeat, si alioqui per se tempus suum habet. Mitto alia absurda & pericula, vel obscurandae subordinationis Dei ad Christum, vel adversariorum, qui Christum invocari posse negant, in suo perniciosissimo errore confirmandi, si viderint, necesse esse, ut qui posse ajunt, idque defendere volunt, necessarium etiam idem esse dicant, atque contendant; quando illi vel jam sciunt, vel facillime intelligere possunt, ex eo ipso, quod omnes fateri coguntur, non semper & ubique preces nostras ad Christum dirigere nos teneri, nullum hac de re praeceptum datum fuisse.

Nam quod postremo coloplionis loco addis, etiamsi nullum in Novo Testamento mandatum extaret de invocando Christo (quanquam non pauca esse putas, quae vim expressi mandati habeant) *tamen* (ais) *si non necessitate absoluta, consequentis nihilominus necessitate Christum invocare teneremur*, velim scias, me cum ullum praeceptum de Christi ope, directis ad eum precibus, imploranda extare, nego, non tantum de expresso verbis praecepto loqui, sed etiam de colligendo per necessarias consequentias ex aliis praeceptis, hominisque Christiani necessario officio. Itaque, si ea vera essent, quae statim subjicis his verbis, *Non absque invocatione nominis Jesu Christi, neque fides vera fiduciaque sincera erga Christum defendi, nominisque ac majestatis ejus autoritas conservari potest, nomenque Christianum juste ac legitime usurpari*, si inquam, haec vera essent (interpretatus videlicet verbis illis, *invocationem nominis Jesu Christi*, ac si scripsisses, *directionem precum nostrarum ad Jesum Christum*) ingenue faterer, certum de precibus ad Christum nostris dirigendis praeceptum extare. Sed ea minus vera esse, & ad illa omnia optime atque integre conservanda, satis esse constantem ac publicam agnitionem & professionem divinae potestatis Jesu Christi, & consequenter ad eum semper & ubique preces nostras dirigendi legitimae facultatis, quibuscum necessario adoratio, servitus, & obedientia erga eundem Jesum Christum conjuncta est, spero ex ante disputatis omnibus facile constiturum; nec tibi ipsi fortasse tam vera illa, quae affirmasti, visa fuissent, si pro, Invocatione nominis Jesu Christi, Directione precum nostrarum ad Jesum Christum, scripsisses. Nam certe sine invocatione nominis Jesu Christi, ut haec locutio, ex Sacris Literis accipienda est, ne Christianismus quidem consistere potest. Jam cum agatur in hac religionis materia de necessitate absoluta, quod attinet praesertim ad officium nostrum, id intelligendum est, quod omnino sit necessarium, si Deo obedire velimus & salvi esse; quae necessitas alioqui absoluta vocari nequit per seipsa,

cum invocationem conjunctam perpetuo habeat. Itaque si salvi esse non possimus sine directione precum ad Christum, ut quidem non possumus, si ea vera sunt, quæ tu affirmas; sustinendum est etiamsi nullum verbis expressum ea de re præceptum extet, tamen precum nostrarum ad Christum directionem absolute nobis necessariam esse. Id quod ego nullo prorsus pacto aut concedere possum, aut quod affirmetur, laudare.

Restat scrupulus distinctionis inter Christi Invocationem & Adorationem; quem tibi nondum exemptum esse, sane miror. Primum dicis, te optime scire, quid intersit inter vocabula Adorationis & Invocationis; sed tamen te inter hæc duo, quatenus ea nunc ad Christum referuntur, distinguere nec scire, nec posse; cum, quidquid honoris & gloriæ Christo nunc corporali præsentia minime nobis præsenti exhibetur, ad internum cultum potissimum referendum ducas. Hic sane aliud pene te fert, ac de te affirmas; videris enim adhuc omnino ignorare, quid inter duo illa vocabula intersit. Ostendunt enim hæc tua verba satis aperte, tibi non videri, interiorem cultum sine invocatione esse posse, cum tamen manifestum sit interiorem cultum esse posse sine ulla petitione. Itaque negare videris, necessarium esse ut in invocatione sit aliqua petitio; quod tamen & nomen ipsum Invocationis necessarium esse ostendit, & inter nos plane constat; cum jam certissimum sit, nobis idem esse in tota hac disputatione de invocatione Christi, Invocationem, & Precum directionem. Num fortasse negabis, interiorem cultum sine ulla petitione esse posse? Atqui ut agnoscas, hoc nullo modo negandum esse, id tantum tecum animo reputa, quod Christum interiore cultu afficere semper & ubique, immo indesinenter, quatenus per humanam fragilitatem licet, debemus; non tamen semper & ubique, nedum indesinenter, aliquid ab eo debemus petere. Quid plura? cum Invocatio, ut dixi, idem nobis sit, quod Precum directio, & ipse fatearis, nos sæpe ad solum Patrem preces dirigere posse, immo, ut ipsa tua verba habent, cum fatearis, nos posse Christum non semper nec ubique invocare, nunquid non clare perspicis, interiorem cultum Christo exhibendum non semper habere secum conjunctam invocationem? alioqui oporteret, te affirmare similiter, nos posse non semper nec ubique Christum interiore cultu afficere, quod impium plane esset. Certe, si hoc non satis est, ut intelligas, me jure optimo inter Christi ipsius corpore absentis adorationem & invocationem distinxisse, & adorationem sine invocatione esse posse constanter affirmasse, vix scio, quomodo unquam id tibi persuaderi poterit. Veruntamen, ut interim aliquot tute hac in re incurras, utique ipsius decipiendi causæ explicentur, atque hac ratione adhuc tentetur, an scrupulus iste tibi eximi possit, respondendum est ad ea, quæ meis dictis postea objicis.

Objicis igitur primum, quod hymnos, laudes gratiarumque actiones in adoratione (ut ais) includam, invocationem tamen sub eodem genere habere nolim.

Hic rursus in consequentis fallaciam incidis. Putas enim, si Invocatio sub adoratione, ut suo genere, continetur, utramque necessario semper simul junctam esse. Atqui aliter res se habet. Siquidem fieri potest, ut nulla sit invocatio sine adoratione, ut species sine suo genere; nec tamen contra ullo pacto concludi aut debeat, aut possit, adorationem sine invocatione esse non posse. Immo necesse est, ut, si Adoratio est genus, Invocatio vero ejus species, ut sæpe adoratio sine invocatione esse possit. Neque vero ego usquam aut tacite aut aperte scripsi, Christi invocationem sine adoratione esse posse. Illis sane exemplis hymnorum, laudum, & gratiarum actionum afferendis, nihil aliud ostendere volui, ut quidem ipsa verba mea clare explicant, quam, dari posse Christi adorationem sine invocatione. Quid igitur hinc contra sententiam meam de distinctione adorationis & invocationis colligi potest? Mirum sane hoc & tanquam portentum quoddam esset, si ea demonstratione, quod adoratio sine invocatione esse queat, sive etiam ex hujus rei affirmatione, colligi posset, nequaquam adorationem sine invocatione esse posse, nam hæc est breviter ac reipsa illa mea distinctio. Num id, quod ex dicto meo colligeretur, cum ipso meo dicto ex diametro (quod ajunt) expresseque pugnaret? Scio quidem, te non ita collegisse, sed tamen verba mea ab omni suspicione, quod distinctioni illi meæ adversentur, liberare volui. Non laborabo, ut ostendam, ex illis exemplis mea non recte colligi, invocationem, tanquam ad suum genus, ad adorationem pertinere. Satis est enim, hoc ipso concesso, quod tu ex ipsis collegisti, aperte ostendisse, id non modo ad distinctionem meam inter adorationem & invocationem labefactandam non pertinere, sed eam manifeste confirmare.

At deinde mihi objicis, quod hæc verba scripserim: *Talis est Christus à Deo factus nobis, qui invocetur, taliaque per ipsum beneficia accipimus, ut etiam eo sublato, quod nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus.* Ais enim, *Si Christus nos in necessitatibus nostris juvare non posset, parum abesset, quin utiliorem ac excellentiorem (quod absit) Christum haberemus, &c.*

Hoc loco videris in accidentis fallaciam incidere. Ego enim considero res in natura sua, ita ut mihi satis sit, intellectu posse eas inter se distingui: tu vero eas consideras prout in subjecto (ut loquuntur) ut simul sint, necesse est, quod, etiamsi verissimum esse concedatur, tamen, quod ad illud attinet, de quo agitur, ex accidente est. Quid enim impedit, quominus ea, unde fit, ut Christum adorare & invocare possimus, nunquam reipsa divelli possint, & non semper omnia conjuncta in Christo esse, & tamen propter aliqua ex ipsis, eum merito adoremus, quæ ipsa per se, ut eum invocemus, nullam vim habeant? Summæ dignitati summæque beneficentiæ summus honor debetur, & divinæ quidem divinus. Christus summam eamque divinam dignitatem habet, summamque, eamque divinam beneficentiam in nos exercuit; Ergo vel ob ista sola, ei à nobis divinus honor & sic adoratio debetur. Atqui ista sola non satis sunt, ut eum invocare possimus, nisi, etiam nos juvare possit, nostrasque preces exaudire, & præterea nisi constet, non fuisse à Deo prohibitum, ut ipsum invocemus, quæ quanquam omnia in Christo sunt, & illi demptis, eum quodammodo excellentiorum redderent, non est tamen, quin ex natura ipsa rerum fieri posset, ut sine his ista sint. Immo, etiamsi, ne ex natura quidem ipsa rerum hoc fieri posset, tamen satis ad mea verba defendenda esset, quod consideratione distingui possent, & jure affirmari, unis per se adorationem tantum, alteris vero cum ipsis junctis etiam invocationem convenire. Quapropter nihil est opus, ut demonstrem, ut quidem in promptu est, hæc reipsa sejungi posse, immo fieri potuisse, si ita Deo visum fuisset, ut Christus ipse, id est, is, qui ab eo Christus factus est, una illa sine alteris habuisset, sive etiam cum illis unis quædam tamen ex alteris, & non omnia. Mitto, quod in ipsis verbis meis (quibus addere potuissem, quod perpetuo à Christo divina beneficia accipimus, & majora his accepturi sumus, cui rei per se adoratio debetur) non scripsi, quod Christus nos juvare possit, sed quod nobis eum invocantibus subvenire queat. Possunt enim, ut modo attigi, hæc sejungi, id est, fieri potest, ut quis juvare possit, & porro juvet, nec tamen ipsum invocantibus subvenire queat; nempe vel quia eorum preces non audiat, vel quia prohibitus sit ipsum invocantes juvare. Sed jam de his satis.

Quæ hic obiter addis ad confirmandam necessitatem invocandi Christi his verbis, *Quales subditi, qui in necessitatibus Regem suum non invocant?* Et mox, *Fidelisne uxor, quæ mariti sui auxilium in necessitate non implorat? suntne propriæ voces,*

sic

quæ sub baculum pastoris sui non confugiant? Hæc, inquam, omnia eum vim non habere, quam credis, satis superius ostensum est, ubi de natura ejus potestatis ejusdem in pluribus, quam una, persona residente, quarum etiam illa, de qua agitur, alteri sit subordinata. Hic tamen dicam; nec subditos, multos; nec uxorem, infidelem; nec oves esse alienas, quæ ad regem, maritum, & pastorem suum in suis necessitatibus non confugiunt, modo ne ad alienum regem, maritum, aut pastorem confugiant, sed operam ab eo petant, qui non modo conjunctissimus eorum regi, marito ac pastori sit, sed ipsorum potestatis solus auctor, à quo ipsi perpetuo pendeant, & ad quem ut hi confugiant nunquam ægre sint laturi; dummodo id per ipsorum contemptum, vel quia ipsis illi non fidant, fieri nec videant, nec suspicari possint. Applica nunc tu ipse hæc omnia nobis, Christo, & Deo, in quibus ea sunt, & in hac disputatione esse statuuntur, quæ vel à me in meis similitudinibus addita, fortasse in ipsis rebus, unde similitudines ducuntur, inveniri nequeunt, vel à te nullo modo, si non veritatis quandam umbram, sed ipsam (ut quidem non dubito) veritatem quærit, penitentia erant. Vincat igitur, ut ea in ipso tuo scripto concludis, veritas. Quod ut in nobis potissimum eveniat, id caveamus diligentissime, quod tu me mones, ne præjudicatæ opiniones nobis noceant, neve nos pudeat, ut ais, à minore aliquando admoneri, ab eoque discere. Mihi sine præjudicatam hisce in disputationibus nostris nullam opinionem docere, argumento esse poterit diligentia mea, in omnibus & singulis à te commemoratis allatis, perpendendis, examinandis, excutiendis, quam eandem in te, propterea quod hoc honore ea digna non censeo, in meis perspiciendis tantam non requiro, sed talem mihi certe desidero, quæ & me à labore sæpius earundem rerum scribendarum & inculcandarum te vero cum ab eodem labore, & molestia non jam iteratum sed vojumnum meorum legendorum, in quibus eadem identidem repetantur, tum maxime à suspicione, ne præjudicata opinione impeditus, mea aut vix legere sustinueris, aut non intellexeris, aut perpendere nolueris, prorsus liberare atque immunem reddere queat. Vale vir clarissime ac præstantissime mihique perpetua observantia colende, meoque nomine fratres omnes plurima salute impertias, quam nobis det ille unus Deus pater noster per Jesum Christum Dominum nostrum. Cracoviæ Die 22 Maij 1587.

Scripsi hæc in summo, ac fere perpetuo strepitu, in mediisque aliis rebus mentem ab omni vel levissima quidem scriptione, non modo ab hujusmodi tam gravi, revocantibus, atque impedientibus. Quare ignosce erratis; cum in scriptura, tum si quæ graviora deprehendes in sensibus. Visum est enim mihi committendum fuisse, ut quamprimum responsionem meam haberes, nec fidelissimi hujus nuncii occasionem negligendam. Iterum Vale, & me ama.

Tui studiosissimus atque observantissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem D. JOHANNEM NIEMOJEVIUM F. S. EPISTOLA III.

Et generis nobilitate, & virtute, eruditione, pietate præstantissimo clarissimoque viro D. Johanni Niemojevio, domino mihi summa observantia colendo, &c.

Salus & pax à Deo patre nostro, & Domino Jesu Christo, &c.

Clarissime præstantissimeque vir, mihi summa observantia colende, &c.

DOminus Schomannus noster concessit mihi legendum scriptum tuum Polonicum, contra theses Vegæ Jesuitæ, in negotio Cœnæ Domini. In quo scripto, quidem per meam linguæ Polonicæ ruditatem licuit, etiam attentissime mihi visus, te plerunque adversarium egregie propulsare, atque alios tandem opprimere atque confundere. Veruntamen ego pauca in eo observavi, quæ, si calamum, ut malo, opus fuerit, alia corrigi perciperem, quæque si hunc vel numerandum tempus habuissem, mutata per Judicem N. eum communem nostrum, qui tibi has literas reddet, ad te misissem. Sed quando id facere non possi, volui saltem tecum communicare brevissimum quoddam meum scriptum de Cœna Domini, in amicorum gratiam jamdiu à me exaratum; ex quo intelliges quid potissimum in tuo scripto desiderem, & quam ob causam. Videris enim mihi una cum Bucero (qui, ut Zuinglium cum Luthero componeret, ab eo, quod ipsemet ab initio scripserat, recedens, tertiam quandam sententiam adinvenit, cui postea omnes fere Zuingliani, præsertim vero Calvinus una cum suis omnibus subscripserunt) ea Cœnæ Domini tribuere, quæ nusquam in Sacris Literis reperiuntur: unde judicio meo, quemadmodum & Zuinglius sensit, ipsius Cœnæ Dominicæ usus quodammodo pervertitur, cum ibi ea quæruntur, quæ in nobis esse debent, priusquam ad ipsam accedamus, si ea digne uti velimus. Cujus Zuinglianæ sententiæ habeo apud me collecta non nulla aperta testimonia, non modo ipsius Zuinglii, sed etiam Oecolampadii, Capitonis, Buceri, Bullingeri, atque ipsius Ecclesiæ Tigurinæ, antequam Bucerus & Calvinus opinionem illam suam jam pridem in Christi Ecclesiam invectam, compluribus prodidissent. Quæ testimonia una cum scriptis quibusdam Lælii patrui mei hac ipsa de re tibi aliquando legenda ac perpendenda tradam, si exiguum hoc meum scriptum, quod nunc leges, tibi minus persuaserit id, quod, ut puto verissimum Christique Ecclesiæ utilissimum, tibi persuadere velim. Cætera, quæ in tuo scripto emendari abs te cuperem, rescies ex me, Deo dante, non ita multo post Chmielnicii in synodo, ubi interesse operam dabo, ut volo, cum esse possim. Atque eodem tempore poterimus sive privatim sive in ipsa synodo (si ita tibi visum fuerit) de ea aliquid agere, de quibus tunc aliquot menses per scripta disputavimus. Quanquam, ut sæpius dixi, malim, cæteris omissis, aut præcipue saltem, de justificatione nostra agi, quod pertinet ad fidem & opera. Videtur enim maximi momenti esse ad salutem nostram, hujusce quæstionis veritatem recte nosse. Venissem sane Chmielnicium, cum Septembri proximo synodus ibi est habita à vobis, sed præterquam quod nemo ex Cracoviensibus fratribus profectus est, incidit etiam in idem plane tempus carissimæ meæ conjugis mors, qua tantopere sum perturbatus & adhuc perturbor, ut tibi in simili olim jactura vehementem illam perturbationem condonandam esse prorsus judicem, & tibi vehementer gratuler, quod, ut audio, uxor tua lectissima fœmina post diuturnum, durum, difficillimumque morbum qualis meæ uxoris fuerat, jam tandem convalescere incœperit, & si non sanitatis spem, saltem vitæ spem faciat. Nihil enim ego non dedissem, quo fieri posset, ut mea mea quantumvis misera sana, mihi superstes fuisset. Deus pro ingenti sua bonitate tibi concedat, ut tuam non solum quam diutissime tecum vivere, verum etiam bene valentem esse, non injuria statim sperare possis. Fratres omnes, præsertim vero D. Cochuricium, & Balcerovicium plurima salute in Domino Jesu impertio, meque communem vestrarum precibus apud Deum juvari & cupio, & postulo. Vale vir clarissime meque amare nunquam desistas, judiciumque hoc meum de scripto tuo pro sua pietate ac prudentia boni consule. Cracoviæ die prima Februarii 1587.

Tui observantissimus tuique addictissimus in Christo frater

F. S.

Ad Martinum Czechovicium coetus Lublinensis Pastorem,

F. S. Epistola.

Eruditione juxta ac pietate praestanti viro, D. Martino Czechovicio verbi Dei Ministro mihi plurimum observando.

Gratia & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Rogavit me Dominus Schomannus, Dominus Simon Ronemberg, & alii, ut ad paraenesin Andreae Volani responderem. Cui oneri etsi me imparem esse satis agnoscebam, & tempus mihi, aliis praesertim occupationibus distento, brevissimum esse videbatur, eorum tamen precibus deesse non potui. Itaque respondi quatenus sat mihi visum fuit. Quod praestiterim vos judicabitis. Volui, ut ex inscriptione appareret, hunc privatum cujuspiam laborem, & consilium fuisse, ut, si quid in hac responsione vobis minus recte dictum videretur, non bona conscientia solum, sed jure etiam eam semper rejicere possetis. Quanquam cavi, quantum potui, ne aliquid dicerem, quod cum disciplina vestra non consentiret. Et propterea, cum alioqui magna mihi occasio data fuisset, de justificatione nostra per Christum sententiam meam accurate explicandi, de ea quid sentiam id tantum exposui, quod ne à vestra quidem sententia abhorrere sum arbitratus. Etenim, ut audio, vos quoque Christum pro nostris peccatis Deo satisfecisse, vel etiam ejus iram adversum nos placasse, tanquam loquendi modos à Sanctis Literis alienos, si quis dicat, ferre non potestis. Non dubito quin multos errores in scriptione hac mea deprehensuri sitis, sed partim temporis summae angustiae, partim non bono eorum consilio, qui hominem huic muneri minus aptum delegerunt, eos imputare debebitis. Ego quidem nec labori, nec diligentiae ulli ea parte peperci. Rogo te, mi Czechovici, ut exemplum Epistolae Volani ad nos mittendum cures. Eam enim hic describendi tempus non fuit. Quod si cum eo exemplo partem illam scripti tui de baptismo conjunxeris, gratissimum mihi feceris. Domino Niemojevio, quem, ut debeo, pro ejus egregia pietate, & non vulgari eruditione, quae generis etiam nobilitate & splendore mirum in modum augeri videntur, & amo, & revereor, plurimam salutem tu meo nomine dicere velim. Itemque Domino Balcerovicio, Dominoque Krokero, si recte ejus nomen recordor, Balcerovicii sororis viro. Te autem in Domino Jesu optime valere vehementer opto. Cracoviae die 20 Junii 1580.

Tibi in Christo deditissimus.

F. S.

Ad D. Johannem Balcerovicium civem Lublinensem, & Seniorem coetus qui est ibidem.

Epistola I.

Eruditione ac pietate ornatissimo D. Johanni Balcerovicio, fratri ac domino plurimum observando.

Salutem a Deo, & Christo ejus &c.

En tibi mi Balcerovici librum, quem tibi pollicitus fueram, qui si ei, quo tute jam donasti, par esse non videbitur, cogitare debes, nec meretur tibi parem esse. Utinam aliquando fiat, ut labyrinthos illos simul legere, atque expendere possimus. Suppeditabunt nobis, mihi crede, materiam de rebus disserendi & religione nostra, cum maxime utilis, tum vero ad ipsius pietatis studium serio capessendum utilissimam. Ego donec te revisendi mihi facultas data fuerit, amicitiam nostram fructu [illegible], & memoria jucundissimae consuetudinis tuae, tui desiderium levabo. Velim ut interim & tu, & reliqui fratres Deum continenter oretis, ut mihi responsionem ad libellum nuper contra nostros editum, non de baptismo solum vestro, sed Cracoviensium quoque, & quorundam aliorum fratrum jam jam aggressuro, pro sua bonitate favere dignetur, ad seque nominis gloriam, hominumque salutem mentem meam, & manum, calamumque dirigere. Rogo te, ut D. Niemojevium meo nomine quam officiosissime salutes, eique, nisi id jam fecisti, omnino Commentariolum illum meum in primam partem primi cap. Joh. Evang. legendi copiam facias, eumque obsecres, ut quando ego ad Palaeologum respondendo occupatus, quae ei de justificatione promiseram, scribere non potero, ne gravetur universam ea de re disputationem meam perlegere, quae est apud Lucovicium nostrum, quem sua causa mea libentissime commodaturum spero, ut praesens eum rogavi, & nunc absens hisce ad ipsum literis rogo. In eo enim opere responsionem D. Niemojevius ad omnia leget, quae meae sententiae obstare vel minimum videantur, & rationem salutis nostrae per Christum exacte pertractatam, eamque Sacris Literis ipsique divinae veritati expositam (ni vehementer fallor) tandem esse confitebitur. Tantum ne properet, neve, prae opinione quadam, legendi ac perpendendi diligenter omnia, curam, patientiamque abjiciat. Illud insuper eum monitum velim, me Levartoviae ipsi aliquando dixisse, credere me, locum illum ad Gal. 4. Factum ex muliere, aliter legi non posse. In quo memoria lapsus sum. Siquidem ibi est verbum γενόμενον, quod non modo factum, sed Natum etiam significat, & praeterea Eum qui extitit, sive fuit. Castellio Natum vertit, & recte, ut ego quidem arbitror, nisi si quis malit, qui extitit, sive fuit, propter verba quae sequuntur γενόμενον ὑπὸ νόμον. Quod nihil aliud est, quam, qui fuit sub lege. Utravis illarum interpretationum nunc mihi multo plus arridet, quam Factum. D. Czechovicio, caeterisque fratribus plurimam salutem impertio, teque una cum familiola tua in Domino Jesu bene valere opto. Cracoviae 17 Octob. 1580. Dominum Krokerum cognatum meum verbis salvere jubebis. Affini tuo quam celerrime potui nostras literas reddidi. Credo illum ad postulata tua brevi, si id nondum factum est, non verbis tantum, sed reipsa illuc adventu suo responsurum.

Tibi ex animo deditus & in Christo frater

F S.

Ad eundem Epistola II.

Eruditione non vulgari, eximiaque pietate praestanti D. Johanni Balcerovicio fratri, ac domino meo plurimum observando &c.

Gratia, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Quod Chmielnicia in Synodo non adfueris, id sane perquam moleste tuli. Judicium enim tuum de eo, quod jam adversus Palaeologum scripseram, cognoscere cupiebam. Ut nihil dicam, quod sola praesentia, & aspectu tuo, ut semper soles, me atque adeo caeteros omnes, mirum in modum exhilarasses. Eo autem vehementius dolui, quod causa, cur ad nos non venisses, ut audivimus, morbus fuit. Ex quo etsi te jamdudum plane liberatum esse confido, gratissimum tamen mihi fuerit, id ex tuis literis intelligere. Dominus Niemojevius, cum in Synodo simul essemus, rogavit me humanissime, ut aliquid scriberem

scriberem in septimum caput Epistolæ ad Romanos. Quo probari posse sperarem (quemadmodum fieri debere contendebam) Paulum, eo in loco non de seipso, præsertim tanquam novo homine ac regenerato, loqui. Amici rogatu, & cum Christianis nec otium, nec facultas aliqua scribendi daretur, pollicitus sum me Cracoviæ aliquid in eum locum scripturum, quod ejus desiderio saltem aliqua ex parte satisfacere posset, & per affinem tuum, qui tibi has literas reddet, ad ipsum me omnino missurum. Itaque ut fidem meam liberem, mitto exiguum hoc scriptum, extempore pæne propter occupationes meas à me exaratum, quod illi meo nomine tradas velim, eumque roges, ut, si forsasse minus hæc scriptiuncula mea sibi satisfactum esse aut animadverterit, aut putabit, pro ea, qua præditus est, insigni humanitate, causas ejusce rei mihi significare ne gravetur. Etenim spero fore, ut si, quid illum mecum sentire vetet, intellexero, facile virum in veram eam in meam sententiam pertrahendi. Qua judicio meo nihil verius, nihil ad pietatem accommodatius excogitari potest. Verum quid meam sententiam eam appello, quæ omnium ferme antiquorum Theologorum cum Latinorum, tum Græcorum fuit? Quam ipse Augustinus, qui princeps contrariæ sententiæ esse creditur, aliquando secutus fuerit? Quam denique non pauci ex recentioribus viri eruditissimi sunt amplexi? Certe contraria sententia adeo mihi & absurda, & periculosa (pace Augustini, & cæterorum dixerim, qui unum ipsum potius, quam reliquos omnes imitari voluerunt) esse videtur, ut quanticumque vis potius Pauli verbis sit adhibenda, quam ea admittenda. Nullum ut sermonis figura, nec sane incognita, nec ipsi Paulo insolita, in ipsis non agnoscatur, ut a plerisque hodie, maximo infirmiorum offendiculo, fieri videmus. Sed hæc hactenus. Ipsum D. Niemojevium, quem ego unice colo, atque observo, meis verbis quam diligentissime salutes oro, eique dicas, me non dubitare, quin Deus ex tam periculoso morbo non ita multo ante eum liberaverit, ut in Polonia veritati divinæ illustrandæ, solidæque pietati promovendæ, longe potiore ratione, quam hactenus factum sit, non desit qui vacare possit. Id modo ipse agnoscat, & accepti beneficii Deo gratum se præbeat. D. Krokerio, Dominoque Vilkovio salutem plurimam. Si Pastor vester jam ad vos, ut spero, rediit, me in illius ad Deum pro me precationibus non parum momenti ponere, et ex te sciat, velim. Te vero una cum uxore lectissima femina bene in Domino Jesu valere ex animo opto. Deus vobis adsit, tuque me amare perge. Cracoviæ die 30 Januarii 1581.

Tibi perpetuo devinctissimus

F. S.

Ad eundem EPISTOLA III

Eruditione ac pietate insigni prædito D. Johanni Balcerovicio amico & fratri suavissimo, dominoque suo plurimum observando.

Gratia & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

QUi has literas tibi reddet, reddet simul responsionem meam ad D. Niemojevium, quam ab initio copiosiorem quidem futuram arbitrabar, sed non tamen, ut librum pro literis rescriberem. Agnosco me verbosum nimis aliquando esse, necdum hoc meum vitium satis corrigere possum. Excuso enim interdum meipsum propter rerum hoc nostro seculo novitatem quandam, quæ mihi scribenti explicanda est. Spero D. Niemojevium verbositatem hanc meam æqui bonique consulturum, præsertim cum quæstio amplissima sit, & ipse jamdiu contrariam sententiam ejus, quam ego verissimam esse arbitror, penitus imbiberit, deque ea plane persuasus esse videatur. Quo factum est, ut mihi cum eo agendum putaverim, & non uno modo tentandum, an radicata jam in illo opinio stirpitus evelli possit. Ejus insignis pietas, acerrimumque judicium spem mihi facit, me non frustra laborem hunc sumpsisse tandem agniturum. Cæterum libellus, præ aliis perpetuis occupationibus meis, à me recognosci non potuit diligenter, sed tantum errata quædam librarii potius, quam mea, festinanter emendandi tempus habui. Nec dubito, quin multa adhuc in eo sint, quæ limam desiderent. Tu mi suavissime Balcerovici, si quid in ipso deprehenderis, quod tibi minus arrideat, fac me continuo certiorem, ut vel locum emendare, vel tibi satisfacere aliquo modo possim. Interim bene vale, & in cœpto pietatis cursu viriliter perge. Dominus Jesus tibi perpetuo adsit. Cracoviæ 26 Martii 1581.

Tibi devinctissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem EPISTOLA IV.

Gratia & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

POst discessum tuum, Volani responsionem iterum legi, quo factum est ut ad eam refutandam multo vehementius fuerim excitatus, vixque mihi temperavi, quominus calamum sumpserim, & refutationem aggressus fuerim. Verum quia jam constitutum est, ne sine fratrum consilio & consensu aliquid scribam, egoque privatim etiam ob causas vehementer expeto, ut refutatio illa totius cœtus nomine in publicum edatur: rogo te id ipsum, quod coram rogavi, ut Ecclesiæ vestræ hac de re sententia ad nos quam primum perferatur. Crediderim tamen brevem admodum futuram refutationem illam. Prior enim responsio, sive tua, seu potius nostra, per se ipsa hoc Volani scriptum, quo ipsam convellere tentavit, satis quodammodo refutat, nec alia præterea re opus esse videtur, quam ejus responsionis publicatione, paucis quibusdam additis, quæ captiosas Volani *[illegible]* comprimant, & rem totam, sicubi opus fuerit, dilucidius explicent. Cum fratres illinc responsionem in Lithuaniam Volano exhibendam mitterent, memini me audire, nonnihil à Domino Czechovicio ei additum fuisse, id nescio an Volanus in scripto suo commemoret ac refutet. Quod si facit, velim scire, quid illud sit. De aliis, quæ præter responsionem illam Anonymi sibi pro responsione oblata fuisse Volanus ait, curandum mihi non videtur, nec ad ea quæ contra ipse refert, respondendum, nisi si alicubi aliquid dicat, quod ad veritatis defensionem confutatione egere videatur. Quicquid ille, præter quæstionem de persona Christi Jesu, ejusque officio disputat, silentio omnino prætereundum censeo. Quicquid tamen fratres constituerint, id apud me firmum & ratum erit. Te mi suavissime Balcerovici optime valere opto in Domino Jesu, una cum uxore & familia, præsertim vero mellito filiolo tuo, qui ut tui similis, id est, pius simul atque eruditus evadat, omnibus viribus enitendum tibi est. Minutæ meæ Epistolæ literulæ jam te oculis probe uti posse præsagire mihi videntur, quod utinam ita sit. D. Niemojevium, Dominumque Czechovicium, simulque alios istic amicos fratres plurimum ex me salvere jubebis, & me pro tua humanitate complecti atque amare perges. Deus Spiritu suo tibi perpetuo adsit. Cracoviæ. Junii 1582. Diem in Epistola adscribere omisi. Is erat primus Junii.

Tibi ex animo addictissimus

F. S.

Ad eundem EPISTOLA V.

Erudito justo ac pio viro, omniumque virtutum genere excultissimo D. Johanni Balcerovicio, fratri & Domino plurimum colendo, &c.

Gratiam & pacem à Domino, &c.

HUmanissime atque ornatissime vir. Amicum veterem habeo Johannem Baptistam Bovium Bononiensem, qui Gedano, ubi nunc degit, Lublinum, ut apud vos hac hyeme habitet, venire cogitat. Sed cupit ante, se vobis omnibus commendari, dubitans ne, quia, etsi Trinitarius non est, tamen nobiscum non plane consentit, aliqua molestia à nostris hominibus illic afficiatur, qualis à Menonitis Gedani affectus fuit. Ego quidem ad ipsum scribens, jussi eum esse bono animo; nostros enim homines nunquam ejusmodi esse, ut cuiquam negotium facesserent; immo potius sum fore, ut ille summam humanitatem & mansuetudinem in omnibus experiatur. Interim tamen non committam, quin eum tibi amice optime, & per te aliis fratribus Lublinensibus, vel prope Lublinum commorantibus, quam maxime possim, commendem. Est enim vel eo nomine commendatione dignissimus, quod annos ab hinc circiter novendecim, propter puriorls religionis professionem patria exulare est coactus, unicus perpetuo patri filius, eique ditissimo, & generis nobilitate conspicuo. Erat autem jam tum senatus. Quare, cum nihil prorsus pecuniarum à primis exilii annis ad eum pater mittere ausus fuerit, ne gravissimas poenas, si id faceret, ibi paratas subiret, necesse illi fuit fere semper mendicare, ac saepe vel fame moriendi periculum subire. Effeceram ego precibus meis apud D. Doctorem Buccellam, ut illi singulis annis quinquaginta florenos dono daret, quibus suam extremam paupertatem bona ex parte levare posset. Spero D. Buccellam adhuc in instituta liberalitate perseverare. Mihique fit verisimile, ipsum Bovium tum propter hanc, tum propter alias quasdam caussas, nemini illic admodum gravem futurum. Rogo tamen nihilominus, ut si qua in re illum juvare poteritis, viscera misericordiae vestrae illi non claudatis. Hoc erat quod his meis literis tibi significare volebam. Quare finem facio si prius te obnixe orayero, ut D. Niemojevio, D. Czechovicio, D. Krokerio, caeterisque fratribus meo nomine plurimam salutem in Domino dicas. Vale amice ac frater praestantissime. Cracoviae die 28 Septemb. 1584. Si una his meis literis conjunctae fuerint literae meae aliae Gedanum ad D. Matthaeum Radecium mittendae, quaeso te, ut eas quam diligentissime perferendas cures. Atque etiam rogo, ne tibi sit grave significare, ecquid literarum illas Vilnam miseris, quas tibi Chmielnicii dederam.

Tibi ex animo deditissimus

F. S.

Ad eundem EPISTOLA VI.

Salutem & pacem à Deo, & Christo, &c.

ORnatissime vir, ac frater mihi pluribus nominibus colende, &c. Post obitum uxoris, unde summo dolore sum affectus, ac paene consternatus quantum vix pauci alii in tali casu sensisse, crediderim; secuta sunt publica haec mala hujusque regni incommoda, quae haud mediocriter me turbarunt, atque etiamnum turbant. Ex quo factum est, ut jamdiu nullas ad te literas dederim, nec Gedanum quicquam scripserim, quo tamen alioqui mihi saepius scribendum fuisset. Quanquam vix nuncius ullus tuto hoc tempore se obtulit. Nunc offerente se egregio isto viro D. Bernardo medicam artem profitente, nobis quae Domini Radeki affert, nuncii adhuc doloris & perturbationis plenae, nolui committere quin tibi significarem, me, per Dei beneficium, in tanta animi molestia atque aegritudine corpore jam bene valere, (nam & corpus ipsum vehementer labefactatum fuerat) & sperare, me posse ad pristina studia ac labores, quos aliquot ab hinc menses intermisi, denuo reverti. Quod si ad Dei gloriam futurum est, concedat id mihi ipse Deus. Volui etiam aliquid Gedanum scribere, ad virum mihi summa amicitia & familiaritate conjunctum fratrem nostrum in Domino, & D. Radeko nostro, ex quo Gedanum appulit, carum, ut arbitror, & perfamiliarem. Vellem ego virum illum, si per hos tumultus liceret, huc ad nos venire ac mecum habitare. Ea enim est praeter eruditionem, & sacrarum rerum peritiam hominis integritas, morumque suavitas, ut nihil mihi ejus usu ac familiaritate jucundius accidere possit. Quare te per amicitiam nostram Christianamque necessitudinem oro obsecroque, ut si unquam contigerit, illum illuc adventare vel Cracoviam ad me venturum, vel alio profecturum, tua illa, quae tecum nata atque alta videtur, insigni humanitate eum complecti velis, & si qua pecunia illi opus fuerit ad susceptum iter perficiendum, eam illi mutuo dare. Ego enim pro ipso spondeo ac fide jubeo. Immo simul atque de pecunia ei, in quem dixi sicem, data certior factus fuero, tibi eam vel hic, vel illic reddendam curabo. Cujus meae sponsionis ac fidejussionis testimonium volo apud te hasce meas literas exstare. Et quanquam ex inscriptione literarum, quas ad ipsum scribo, satis de ejus nomine quem tibi tantopere commendo constare possit; tamen, ut plenum in hisce literis habeas, ut dixi, meae promissionis testimonium, vocari illum noveris Cornelium Daems, essèque patria Bruxellensem, fuisseque aliquando juris consultum, in eaque facultate doctoratus (ut loquuntur) insignia honorifice accepisse, sed postea juriscivilis studio relicto, se totum divino juri perdiscendo tradidisse, non sine summa bonorum temporalium bonorum jactura, quam sine dubio Dominus Jesus, cujus gloriae amore flagrat, caelestibus bonis cumulatissime compensabit. In quo statu hic sint res, narrabit tibi D. Bernardus. Certe is est status, ut nisi Deus, atque vehementius quam unquam antea, nobis orandus sit Deus, ut nos benigne velit respicere, & imminentia mala pro sua bonitate à nobis repellere. Vale vir ornatissime & D. Niemojevium, Dominumque Czechovicium, reliquosque fratres plurima salute meo nomine impertias, meque tibi addictissimum, ut soles, colamus. Cracoviae die 21 Novembris 1587.

Tui studiosissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem EPISTOLA VII.

Perergregio pluribusque virtutibus, pietate vero inprimis ornatissimo, ac praestantissimo viro D. Johanni Balcerovicio, Domino, & amico summopere colendo &c.

DOleo atque etiamnum doleo vehementer, quod, quando hic nuper fuisti, nec per morbum te invisere, nec tuo adventu aut commoratione frui potuerim. Sed tamen quicquid Deo visum est, aequo mihi ferendum est animo. Dedi Jodoco seu Justo illi de Pore, qui Gedani degere solet, librum meum de Jesu Christo Servatore; illum eundem, quem aliquando hac tibi dederam, ut eum Andreae Voidovio pro tua humanitate reddendum curares, mihi postea à Voidovio redditum. Dedi inquam Justo librum illum, ut tibi eum tradat, atque meo nomine roget, ut eundem velis curare ad Johannem Volkelium meis verbis transmitti, quandocunque sese ejus rei occasio obtulerit. Scio hisce in rebus diligentiam tuam,

& quan-

& quantopere me ames, quare, ut soleo, tua opera hic uti nihil dubitavi. Concessi Jakio, ut per aliquot dies librum apud se haberet, antequam tibi redderet; sed ea conditione, ut redderet, priusquam Gedanum se conferret, illuc ut arbitror reversurus; &, si tibi aliquanto ante ad Volkelium eum mittendi facultas detur, simul atque id illi significaveris, statim tibi tradat. Quæ omnia rogo te, ut illi in memoriam revocare velis. Cum nuper fui apud te, legi in eo libello, quem habes de viris illustribus una cum eorum imaginibus, nomen proprium Pogii Florentini, quod nunquam antea legeram, nec qui vel legisset, vel sciret, ullum inveneram. Itaque mirum in modum, tametsi levissimum quiddam hoc videatur, abs te peto, ut, quando jam ejus jam oblitus, id nomen ad me scribas. Facies mihi rem gratissimam. Fratres nostros illic omnes præsertim vero D. Niemojevium, & D. Cechovicium plurimum salvere jubeo. Tibi vero vir peregregie atque humanissime, familiæque tuæ omnia felicissima & opto & precor: meque ut amare pergas, te etiam atque etiam rogo. Cracoviæ die 23 Octobris 1590.

Tui studiosissimus tibique addictissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem Epistola VIII.

Præstantissime vir Domine ac frater in Christo vehementer colende, &c. Gratum mihi feceris, si mihi significaveris, an ab Alexio typographo illa exemplaria ,,,,,,,,,,, acceperis eorumque distractio: & quo pretio; ut ego idem pretium, cui debetur, eodem curare possim. Nam, ut tu mihi id nunc dissolvendum cures, non est necessarium. Satis temporis ad id, Deo volente, præstantium habebis. De negotio illo, de quo constitutum inter nos est, ut per literas agamus, aliquid ex te scire aveo. Vehementer enim cupio, ut si fieri possit, conficiatur. Quod si ab ea parte, quæ tibi exploranda est, spes aliqua affulserit, nihil dubito confectum iri, & alteram partem ea facturam omnia, quæ decus & consuetudo postulat. Quanquam vero nondum affirmare possim, quæ futura sint omnia bona illius, quem juvandum mihi sumsi; tamen constanter affero, ejusmodi futura, quæ animo Christiano plusquam satis sint. Nec quicquam magis verendum videtur, quam ne cum illis, quæ illinc acceperimus, conjuncta, revera sint nimia, & possidentis animum ab illa animi demissione & sui ipsius abnegatione, quæ Christiano homini necessaria est, facile revocent. Quod si tamen antequam ad me quicquam hac de re scribas, aliquid certius hac in parte scire volueris, dabo operam, ut statim tibi indicare possim. Literas dirigi ad D. Simonem nostrum. Nam ego Deo volente cras ad Subenoranos ibo, apud quos aliquot fortasse septimanas commorabor. Interim te, vir præstantissime, una cum uxore & liberis quam bellissime ac beatissime in Domino valere ex animo opto. Cracoviæ die 4 Julii 1591.

Tibi ex animo addictissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem Epistola IX.

Virtute, eruditione, pietate ornatissimo ac præstantissimo viro D. Johanni Balcerovicio, Domino ac fratri in Christo plurimum observando &c.

Ornatissime vir, Domine ac frater in Christo plurimum observande &c. Haud mediocriter dolui, quod Chmielnicii in proximo conventu esse non potuerim; præsertim ubi rescivi, te Dominumque Andream Lubienicium ibi adfuisse, cum quibus mihi, præter communem religionem, intercedunt quædam alia privatæ necessitudinis vincula, ac consuetudine, ac certe aspectu vestro, quo jam diu mihi caruisse videor, aliquantisper frui possem, & in nostræ Ecclesiæ non paucis satis, nec levibus, eam in longo tempore, calamitatibus, vobiscum animum & consolari & consolationem accipere. Sed quando id Deo non est visum, proficiscente ad vos Domino Jacobo Nabonovio nostro nolui deesse, quin vos, ut mihi quidem absenti licet, aliqua ratione inviserem. Itaque mitto ad te quatuor exemplaria cujusdam scripti excerpti ex libro ac disputatione mea de Christo Servatore, quod amicos mutua, me inscio, excudendum curavit procul hinc quodam in loco, ubi id palam facere non licebat. Ex quo factum est, ut plurima errata eaque non levia in scriptum hoc irrepserint, quorum partem notavit amicus idem scripti, reliquum vero ego ipse calamo correxi, sed propter alias occupationes meas, in uno tantum exemplari; ex quo tria reliqua emendanda sunt, quod ut facias ipse, te etiam rogo, antequam illa in meo nomine des, quibus danda sunt. Abs te enim peto, ne graveris unum ipsi Domino Lubienicio dare, eique meis verbis significare, quod, si forte apud se habet exemplum integræ illius disputationis meæ, aut saltem hoc idem scriptum inde excerptum, potest hoc, quod excusum ad ipsum mitto, alii cuipiam donare; alterum dandum est Domino Niemojovio, cui pluribus nominibus in Domino gratulor, quod te experientia super comprobatum videns, & illum Deo curæ esse, & ipsi Dei cultum ac gloriam præter alia omnia cordi esse. Dices autem illi, hoc esse illud ipsum scriptum, quod in initio meæ in hoc regno commorationis ad ipsum hinc amici miserunt, ab ipso tunc temporis minime probatum, quippe qui contra illud Polonice non pauca scripserit, quæ Dominus Schomannus noster, piæ memoriæ, ipso rogante Latine reddidit, ac mihi tradidit. Tertium exemplar des velim D. Cechovicio, eumque meo nomine roges, ut illud paullo diligentius legere ac perpendere velit. Dies est, ex quo responsionem ad Wujeki libellum absolvi, quam Polonice vertendam habet apud se D. Statorius noster; nec credo, adhuc totam vertit. Fratres omnes ex animo saluto, eorumque precibus me juvari apud Deum & opto & peto. Vale vir humanissime ac præstantissime una cum uxore & liberis tuis, quibus omnibus Deus perpetuo faveat. Cracoviæ die 19 Decembris 1591.

Tui studiosissimus in Christo frater ac servus

F. S.

Ad eundem.

Clarissimis virtutibus atque eximia pietate ornatissimo ac præstantissimo viro Domino Johanni Balcerovicio, Domino & fratri in Christo vehementer colendo, &c.

Ornatissime atque humanissime vir, Domine ac frater in Christo plurimum colende, &c.

Duæ jam sunt hebdomadæ elapsæ, ex quo redditæ mihi sunt gratissimæ literæ tuæ 8 die Martii datæ. Lætitia tam sane vehementer ista audiens, quæ scribis de scriptulo illo meo typis excuso, quomodo videlicet non modo illius, quæ ad te misi exemplaria, prout ego te rogaveram, distributa fuerint, sed etiam ejus lectio in potissimum fratribus jucunda fuerit, quibus veritatis cognitio est cordi; veritatis, inquam, illius veræ divinæ, quæ Domini Jesu Christi Evangelio continetur, quæque ut aliquando tandem emergat, Deum ardenter oro, neque, ut id in nostro coetu eveniat, ut facere solebam, amplius despero. Quod si me vivo id contingeret, divinæ misericordiæ erga me atque clementiæ maximum loco erit

argumentum; meis nimirum peccatis aliòqui postulantibus, ut prius ego moriar, quam tanto bono Deus suos impertiat. Laboro ego quidem, ut Deo favente, hac felicitate ipse vivens fruar. Sed non ita laboro, ut deberem, segnis enim sum ac timidus fortasse magis quam deceat. Quæ delicta ut mihi Deus ignoscat, ipsum ex animo precor. Literas Radecii nostri in Transilvaniam misi tertio post die, quam illas ad me miseras; quâ de re ipsum Radecium brevi, ut spero, per literas certiorem faciam. Tu vero, obsecro, literas illas Italicas ad uxorem illius apothecæ scriptas quam primum ei reddendas cures. Facies mihi rem gratissimam. Non tamen est certus nuncius semper aliquo eo, tibi ipsa commonstratur, mittendus, sed alicujus, qui alias ob causas eo sit profecturus, facultas expectanda. Tuæ uxori feminæ optimæ ac probatissimæ, liberisque vestris omnibus una tecum à Deo incrementum omnium cœlestium virtutum ex animo opto. Vale vir præstantissime, & fratres omnes plurimum in Domino salvere meis verbis jube. Cracoviæ die 29 Martii 1593.

Tui studiosissimus in Christo frater

F. S.

Ex Epistola ad eundem.

Ornatissimo viro, pietate, humanitate, omnique virtutum genere præstantissimo Dn. Johanni Balcerowicio, Domino & fratri in Christo plurimum colendo.

ORnatissime vir frater in Christo plurimum observande &c. Mei morbi reliquiæ efficiunt, ut ipse ad Synodum venire non possim, quemadmodum superioribus literis tibi prædixeram futurum. Sed fortasse hic manens plus in mea vocatione efficiam, quam si in Synodo adessem, & spero Deum Christumque vobis adfuturum, nec permissurum, ut quidquam statuatis, quod præter jus fasque infirmiores à nostro cœtu vel deterreat, vel etiam separare possit. Habet quidem Christiana religio sua paradoxa, sed non ea, quæ varii varie putant, re non admodum bene perpensa, & zelo quodam abrepti, vix eos, qui aliter sentiant, ferre sustinent; cum tamen illorum aliter sentientium & pietas & eruditio, & quod caput est, rerum divinarum scientia facile omnes eo adducere deberet, ut diligentissime quæ ab iis dicuntur perpenderent, antequam ea rejicerent. Deum oro ut actiones istius Synodi ipse suo spiritu moderetur ac gubernet. Mitto ad te emendationes erratorum in Antiwujeko, quas ab unoquoque in suo Codice notari velim. Mitto, inquam, tribus exemplis. Quorum unum dandum erit fratribus Lituanis, alterum istic retinendum, tertium Domino Stanislao Lubieniecio tradendum. Si noster D. Franciscus, qui has literas tibi reddet, aliquantulum spatii, antequam proficiscatur, mihi ad scribendum concesserit, alias literas scribam, videlicet ad Odorodum, quem spero in Synodo adfuturum, ad Artificevium, & ad D. Christophorum Morstinum affinem meum, qui nobis spem fecit se ad vos venturum, quas literas una cum his accipies. Sin minus, curabo, ut per alium quempiam eas ad te mittam, antequam Synodus dissolvatur. Si quid erit novi audies ex ipso Domino Francisco nostro. Interim me tibi fratribusque omnibus ex animo commendo, vobisque à Deo omnia felicissima precor. Cracoviæ die 13 Maii 1594.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus

F. S.

Ex Epistola ad eundem.

Ornatissime D. Joh. Balcerowici, &c.

ORnatissime vir, Domine ac frater in Christo plurimum colende, &c. Domino Francisco fratri nostro hinc ad vos proficiscenti literas ad te dedi, & una cum illis emendationes, erratorum non paucorum in Antiwujeko, tribus exemplis, a te eo modo, quo te rogavi, distribuendis. Quibus adhuc unam errati emendationem addo, alterius autem, quod secundum in ordine est, clariorem emendationem mitto, ut in schedula his literis inclusa videbis. Mitto etiam denuo rationes dati & accepti ad librum istum imprimendum, additis viginti florenis, quos nondum dederam, cum primo eas misi, & ex altera parte florenis 18 & gr. 27, quos ipse nondum ad me miseras. Aequum enim est, ut Lithuani fratres, si mihi persolvere debent, noscant exacte, quomodo res se habeat. Tibi, quod jampridem & ab ipso initio feci, omnem hujus negotioli absolvendi curam relinquo. Rogo te si exemplum disputationis Novogrodiensis ab Adversariis editæ, itemque (si modo eam nostri ediderunt) à nostris, nancisci potes, utramque mihi compares, & quam primum poteris mittas, pretiumque ex ea pecunia demas, quam Lithuanorum fratrum nomine adhuc missurus mihi es. Dolerem equidem mirum in modum si disputatio ista sic habita fuisset, ut Adversarii affirmant. Sed et id credam nullo pacto adduci queo, præsertim, cum omnibus nobis sit notum, quam isti homines parum candide & sincere in hujusmodi rebus se gerant. Suspicor tamen nihilominus, quatenus, disputationem ab ipsis editam percurrendo, animadvertere ac consequi conjectura potui, Licinii Antagonistam arte disputandi & ipso superiorem esse, & id in ista ipsa disputatione facile plerisque constitisse. Nam, etsi, ni fallor, Licinius noster nunquam in ea hæresi est, in qua non pauci ex nostris sunt, non esse scilicet Christiano homini quantumvis facile cum Adversariis congressuro, dandam operam Dialecticæ, tamen vereor, ne ejus in eo studio diligentia, propter alterum ab eo dehortationes, quodammodo obtorpuerit. Nihil tamen statuo, donec resciam quomodo revera disputatio illa fuerit habita. Vale vir ornatissime una cum tuis omnibus, hasque literas diligenter, quæso, tum meas tum alienas reddendas cures. Cracoviæ die 20 Maii 1594.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus

F. S.

Ad F. S. Simonis Ronembergii civis Cracoviensis, & Senioris Ecclesiæ tunc temporis ibidem Epistola.

Gratiam & pacem, à Domino, &c.

MI Sociae, quia dicis Baptismum aquæ esse rem indifferentem, & laudas in aliquibus quod baptizantur, & eis etiam ut & Hebræi & Ethnici, qui nondum dederunt nomen Christo, baptizentur quasi ex debito.

Si tu ergo mi charissime Socine ad nos venisti, & est tibi animus participare mensæ Domini, & quodammodo nos accusas, quasi injuste & minus recte, tibi & aliis tui similibus, præcludamus viam, & injuriam faciamus, impedientes vos qui desideratis exequi voluntatem Dei & Christi. Ideoque in nos magis quam in vos peccatum redundare &c. Aliis quoque viam præcludere quominus hujus Ecclesiæ fiant membra, & disciplinæ sanctæ subjiciantur, &c. Per nomen Dei altissimi & Christi ejus me adstrinxisti & adjurasti, ut negotium hoc bene considerem & examinem, ut postea luam pœnas, & respondeam pro multis, &c. Tibi itaque hoc, mi honorande Domine Socine

Domine, propero, tuam etiam conscientiam conte-stam & assiduitatem, ut tu etiam diligentissime & aequis-sime negotium hoc examines & perpendas; an non magis conveniat tibi, qui vides initium Ecclesiolae hujus nostrae pauperculae & pusilli gregis; jam jacta esse ali-qua fundamenta, vides cultum Dei veri & altissimi, & cultum et regnum Christi ejus: vides aliquos tamen fructus, etiamsi debiles & paucos, Spiritus Sancti: vides apertam praedicationem, & professionem & pu-blicationem eorum quae divinitus nobis revelata sunt, & exterorum quae adhuc revelanda sunt animum & ex corde appetentiam & desiderium. Vides aliqua prin-cipia, etiamsi paucula & imbecillia disciplinae Eccle-siasticae, quam & tu adjuvas, & ut ex animo & indefes-senter promoveas etiam atque etiam rogamus, & no-mine Dei & Christi adjuramus. Vides Dei beneficio, quod non in pejus convenimus, quod non sunt ullae contentiones vanae & nocivae inter nos, quod quis se di-cat Pauli, vel Apollo, sed omnes Jesu Christi, eique sunt haeredes omnium & Domino nostro hanc Ecclesio-lam congregamus, verbo ejus & mandatis recipimus in gremium fidelium, & eodem verbo segregamus & ejicimus, &c. &c. Quae in latius & altius omnia ex-pendere, pro tuo summo judicio, ubi caeteris dato considerare examinareque poteris. Et debes certe.

Hoc itaque mihi videtur in Ecclesiola Dei omnium minimo. Sed tamen etiam pro gloria Dei, & regno Christi, & pro aedificatione domus Dei collapsae, & pro salute salvandorum, & pro confirmatione fratrum debilium, & pro bono charissimi D. Socini, & horum qui a judicio illius aliquo modo pendent, ut, baptis-mum credens esse rem indifferentem, magis inclinet animum & consilium boni appetens, in hanc partem in-differentem, ut baptizetur in nomine Domini Jesu Christi una cum fratribus, nihil dubitans aut perpendens quid secuturum sit, an major aedificatio aut destru-ctio &c. Ego hoc promitto nomine Dei & Christi ejus, quorum impulsu ad hoc scribendum hora quarta noctis die 16 Julii accensus sum, quod non in destru-ctionem, sed in magnam & amplam utilitatem Eccle-siae Dei aedificationem hoc faciet. Multorum enim ani-mi, idque piorum & Deum vere timentium distracti, & quasi consternati sunt. & jam quasi ab hac Ecclesiola abalienari & deficere videntur & cogitant, quorum animi ante paucos annos & dies, non solum ad bapti-smum aquae visibilem, sed ad omnes cruciatus, & mor-tem crudelissimam etiam subeundam parati erant, & palam professi sunt. Ne itaque horum ratio sit red-denda, coram judice destinato justo & recto vivorum & mortuorum, Simon tuus summe monet, rogat, de-precatur, optat, & expectat, ut non nostra, non Si-monis, non Socini, sed ipsius Dei altissimi, bona & sancta fiat voluntas. Et nos ut fideles operarii in vinea Domini reperiamur, & ad finem usque perseveremus. Amen.

Hoc dico mi Domine Socine, & scribo in sinceri-tate cordis mei, Dominus prosperet, & det virtutem verbo suo, quod ego ex illius mandato & gratia profe-ctum esse credo. Cognovi enim ipsum, qui sim, & quid possim sine illius divino auxilio & afflatu &c.

Nosti mi Domine Socine, quod per Dei clemen-tiam, nulli elementorum tribuamus divinum cultum & honorem: sed totum ad fontem omnium bonorum referimus eoque respicimus, & omnia bona exspecta-mus, per unicum & summum mediatorem, Jesum Christum Dominum nostrum, afflante hoc nobis Spiritu Sancto promissionis. Quae externa sunt, sunt ex mandato ad declarandam obedientiam, fidem, & spem erga Deum, & Christum ejus, & ad exhibendam veram faciem Ecclesiae Dei viventis, & charitatem in Deum & proximum, ut etiam & inimici Dei & nostri vi-deant, & confusi cognoscant, quod non nostra, nec nos ipsos, sed Dei gloriam quaerimus, & salutem fra-trum nostrorum.

Quod si tua, aut totum Ecclesia tibi appareret, qualis jam, per Dei misericordiam, hac Polonica ap-paret, certe cognosceres ista alumnis nobiscum cognoscere, & tibi utrisque summo genere & acquiescere, vincente nos conscientia nostra, atque vincente verbo Dei & Ecclesiae instructione & perfectione &c. Boni consule mi dulcissime Socine, & quod Deus jubet dicito aut rescribe.

Tuus ex corde totus

SIMON RONEMBERGIUS.

Ad superiorem SIMONIS RONEMBERGII Epistolam.

F. S. RESPONSIO.

CArissime & mihi venerande Domine Simon. Legi, ac diu diligenterque consideravi, quae ad me scripsisti, & quamvis jamdiu mihi ex ver-bo Dei exploratum esset, quid ad epistolam admonitio-nes mihi respondendum foret, tamen antequam ad rescribendum sum aggressus, saepius Deum rogavi, ut mihi ipse, quid responderem, ostenderet atque di-ctaret.

Cum incidisset inter nos sermo de baptismo aquae, per Dei & Jesu Christi nomen te obtestatus sum, ut totam hanc rem diligentius considerare velles, atque id potissimum perpendere, si aquae baptismus, quem-admodum ego asserebam, res indifferens esset, quam gravis esset error Ecclesiae vestrae; quae unum hoc aqua baptizandi fratribus imposuisset; adeo, ut neminem pro vero fratre agnoscere, & ad coenam Domini ad-mittere velit, qui ea aqua baptizatus non fuerit. Nec enim quisquam (arbitror) esse potest, qui, si conces-sum fuerit aquae baptismum rem indifferentem esse, non plane fateatur, institutum illud vestrum, praeser-tim in tanta hac Christiani nominis divisione ac per-turbatione, prorsus rejiciendum esse, & unicuique li-berum relinquendum, an aquae baptismum accipere ve-lit, an vero ab eo abstinere. Hoc tamen non contem-tus, singulatim causas explicabam, cur vos, si baptis-mus aquae res indifferens sit, ad illum accipiendum ne-minem adigere deberetis (de iis loquor, qui vulgo ba-ptizati esse creduntur) quas hic breviter recensere, qui-bus item fortasse addetis, non gravabor.

Prima causa est, quod cum maxima pars eorum, qui nomen Christo dederunt, baptismum illum, quem illi acceperunt, quos ipsi pro jam antea baptizatis ha-bent, rem detestabilem esse existiment, pessime & Dei gloriae, & hominum saluti consulitur, si is baptis-mus reiteretur, & quamvis indifferens, utrisque ac-cipiendus praescribatur, hac enim ratione occasio datur de doctrina vere divina & Christiana, quam ab aliarum Ecclesiarum doctrina diversam profitemini, maledicen-di ac blasphemandi. unde fit, ut plurimi, qui alioqui vel eam jam amplecterentur, vel certe de ea diligenter inquirerent, eam & penitus abjiciant, & ne qualis qui-dem sit, doceri sustineant.

Secunda causa est, quod Deus tentandus non est, & qui id facit, graviter peccat. Sed sine dubio, si ba-ptismus externus res indifferens est, quicumque de eo rite accipiendo laborent, atque alii laborent, quaerunt, Deum tentare. Nihil enim aliud tentare Deum est, quam se in periculum aliquod sine causa conjicere. Nam quis nescit, quantum periculum ubique fere illis immi-neat, qui ut aquae baptismus ab omnibus rite accipiatur, curant; & propterea (ut quidem a plerisque existima-tur) plurimos jam ab aliis baptizatos ipsi denuo vel ba-ptizant, vel baptizari curant?

Tertia causa est, quod multi sunt vestrae confessio-nis, atque vitae ejusmodi, cujus eos pudere non de-bere, qui vel adhuc a vestro baptismo abhorrent, tan-quam ab eo, quem Christi baptismi repetitionem at-que ludibrium, si eum accipiant, futurum esse credunt,

vel

[illegible] errorem istum (ut ipsi [illegible]) [illegible] fratribus [illegible], exemplo suo, si baptismum istum acceperint, confirmare, vel ob alias honestissimas causas ab eo accipiendo abstinere. Quos sane, si aquæ baptismus est res indifferens, indignum plane est propter eam causam à vestra communione arcere, nec pro veris fratribus agnoscere.

Quarta causa est, quod fieri potest, ut plerique eorum, qui vestræ sunt confessionis, & tamen baptismum vestrum non accipiunt, id propterea faciant, quia nolunt disciplinæ Ecclesiasticæ se subjicere, cum ei apud vos non subjiciantur, nisi rite baptizati. Quod tamen interim vobis aperte constare non potest, prætendentibus illis fortasse alias baptismi istius non accipiendi causas. Itaque fit, ut illorum malitia non solum lateat, sed latibula perpetuo parata habeat, & ita quodammodo foveatur atque alatur. Atqui hoc cessaret illico, si atque baptismi accipiendi vel non accipiendi, tanquam ejus rei quæ indifferens sit, omnibus qui vulgo jam baptizati esse creduntur, libertas concederetur, & ita ii quoque, qui ritè baptizati non essent, disciplinæ Ecclesiasticæ ipsique excommunicationi subjicerentur. Ut interim nihil dicam, quod istiusmodi hominum vita, tanquam eorum, qui de disciplina atque excommunicatione sunt securi, ejusmodi facile esse potest, quæ non levem infamiæ notam vestro cœtui inurat; frequentantibus illis interea cœtus vestros, atque vestræ confessionis esse palam profitentibus, quod quidem omnibus apparet, cum interim, eos baptismum vestrum non accepisse, paucissimis extra cœtum vestrum constet.

Quinta causa est, quod multæ sunt Ecclesiæ, quæ in quibusdam hodie controversiis Christianæ religionis capitibus cum vestris Ecclesiis consentiunt, ac præsertim in iis, quæ præcipua omnino habentur de Dei Christique essentia, sive natura, persona, officio, & potestate; adeo ut una Ecclesia utrique eorum & vestri & illorum passim censeantur. Quæ tamen Ecclesiæ (quacunque tandem de causa id fecerint) baptismi aquæ accipiendi libertatem, de qua loquimur, super unanimi consensu probarunt, eamque hodie retinent; à quibus vos in re, quæ revera indifferens sit, & tamen pro indifferente non habeatur, dissentire atque differre, apud exteros scandalo plenum est [illegible], & veritati propagandæ ingens obstaculum.

Sexta causa est, quod Ecclesiæ prædictæ, sive omnes sive majore ex parte, in quibusdam erroribus adhuc versantur, iisque haud parvi momenti; à quibus (quando præsertim in tot aliis præcipuis dogmatibus consentitis) vos, qui ab eorum diu recessistis, illas retrahere omni ope niti decet. Id vero nunquam fieri poterit, nisi Pauli Apostoli exemplo in rebus indifferentibus illis plane adhæreatis, idque eo magis in baptismo, de quo loquimur, si is indifferens sit, facere debetis, quod Paulus, multis se rebus subjiciebat, à quibus liber erat, vos autem contra ab eo onere eximemini, cui ferendo obstricti non estis.

Septima causa est, quod non pauci inveniuntur, qui cum in reliqua doctrina vel vobiscum consentiunt, aut certe non multum à vobis absunt, si baptismus iste vester esset, sese vestris cœtibus adjungerent; qui nunc partim tanquam oves errantes sunt sine pastore, mille pereundi periculis obnoxiæ, partim non bonis pastoribus utuntur; aliisque gregibus, ubi sæpe ovibus venenum pro cibo datur, sese admiscent, ob eam causam potissimum, ut cœnam dominicam celebrare possint. Quod in vestris cœtibus, nisi à vobis baptizentur, se facere non posse norunt. Itaque vos rigiditate ista vestra (sic enim sine dubio, si baptismus res indifferens est, ea appellari debet) illos à salutis via quodammodo excluditis, &, si commutare, eorum saluti causa aliqua ratione dici potestis.

Octavam & ultimam in præsentia causam faciemus, quod nulli dubium esse potest, quia Christianis Ecclesiis in rebus indifferentibus id faciendum sit, quod major pars eorum, qui Christi nomen profitentur, faciant, (quanto igitur magis id quod maximæ?) Ut quam vehementissime concordia & pax cum omnibus Christiani nominis quæratur, neve cæteris Christi nomen culpa nostra ludibrio exponatur, & divinæ veritati propagandæ aditus præcludatur. Quocirca cum plerique omnes eorum, qui Christum hodie profitentur, satis esse statuant, si quis in ipsa infantia baptismum, à quocunque Christi ministrum præ se ferente, quantumvis errante, acceperit; idem vos quoque (si modo baptismus res indifferens est) statuere debetis.

Has te causas omnes frater carissime ac venerande perspicere, quia & prudens, & pius es, omnino persuasum habeo. Quare miror, cur me horteris, etiamsi credam aquæ baptismum rem esse indifferentem, ut illum tamen accipiam. Cum, ut ex prædictis causis patet, si baptismus est res indifferens, vos ii esse debeatis, qui ab eo urgendo cessetis, mihi vero summopere cavendum sit, ne illum accipiam, atque ea ratione vos in errore vestro non leviter confirmem. Non quidem quia mea auctoritas tanta sit, sed quia, ut omnes scitis, ego hactenus constantissime errorem illum vestrum, ubi necesse fuit, reprehendi, eoque Sacris Literis integro libro eum refutavi. Ut interim taceam, me non de vobis tantum, sed de aliis quoque debere esse sollicitum. Nam quod tu mi frater nomine Dei, & Christi promittis futurum, ut, si ego baptismum accipiam, ex eo non destructio aliqua, sed insignis Ecclesiæ ædificatio sequatur, teque divino spiritu ad hoc promittendum impulsum esse ais, est, ut recte nosti, spiritus iste diligenter probandus, an revera ex Deo sit. Jam, si baptismus res indifferens est, ex antedictis satis constat, Spiritum ipsum ex Deo non esse. Quod si baptismum rem necessariam esse velis, hoc summa cura ad Sacrarum Literarum libram expendendum est. Ex quibus ego firmiter assero, nullo modo dogma istud probari posse. Nihil igitur agis nisi prius ostendas baptismi, de quo loquimur, ex Sanctis Literis necessitatem. Quemadmodum ego nihil agerem, nisi ex iisdem ejus indifferentiam ostenderem, quod me abunde præstitisse confido. Quanquam ne hoc quidem mei muneris esse in libro meo satis demonstratum est. Huc igitur tantum quæstio nostra redigitur, utrum aquæ baptismus res sit indifferens nec ne, atque in eo vobis est laborandum, ut librum meum quatenus necesse est, refutetis, utque in errore (ut quidem creditis) eoque magno ac pernicioso versari doceatis. Quod certe vos conari Christiana charitas omnino cogit. Cæterum quod multa de Ecclesia vestra ad ejus laudem narras, ea fateor esse verissima, idque ut appareat, factis comprobo; quando vobis, quo ad per vos licet, me adjungo, & vos pro veris fratribus agnosco; qualem tamen vos me nondum agnoscitis, ad illud, si idem à vobis velim, me adigentes, quod bona conscientia nullo modo facere possum. Quanquam multa adhuc in vobis desidero, quæ vix sperare audeo, nisi prius in quæstione hac de baptismo examinanda multo diligentiores, quam adhuc fuistis, vos esse animadvertero. Nam profecto (liceat mihi id, quod sentio, libere proferre) nimis negligenter hactenus hac in re vos gessistis. Jam enim tertius annus agitur, ex quo vobis librum meum vestro rogatu scriptum exhibui, necdum tamen aliquid revera tanta de re actum est. Ea mala, quæ in Ecclesia vestra sentiri sæpe lamentaris, majora in dies fient, nisi vos animosque vestros ista baptismi (da veniam verbo) superstitione liberetis, & saltem etiam alia ratione, quam hactenus factum est, doceant vestri pastores. Vale, quid sentis candide dicas de sententia vestra in iis, quæ baptismo externo tribuitis. Interim tamen res ipsa monet, te quidem, & alios quosdam paucos præterea, id sentire, quod scribis; verum non ita plerosque vestrum edoctos esse: ex quorum numero ne bonam quidem pastorum vestrorum partem excipio. Video enim adhuc

aliud

illud apud vos tolerari, ut errores aliarum Ecclesiarum præcipui censeantur, trinitas, & pædobaptismus: adeo, ut si quis illos duos abjiciat, & in infantia baptizatos, baptizandos, postquam adoleverint, omnino esse dicat, eum (quod ad doctrinam attinet) pro fratre habeatis, nec quidem plerique aliis fratribus, admodum solliciti sitis: cum tamen, quantum ad pædobaptismum pertinet, is error, etiamsi baptismus præceptus fuisset, idque in perpetuum, nulla ratione cum aliis multis erroribus, qui in aliis Ecclesiis vigent, esset conferendus. Huc accedit, quod illud etiam, quod ipse scribis vos sentire de charitate in proximum, quæ baptismo accipiendo declaretur atque exhibeatur, nullo modo mihi probari potest; cum potius contrarium hisce temporibus, si secundum institutum vestrum accipiatur, dicendum sit. Nihil enim, ut ex ante dictis patet, charitatem magis lædit, quam ista vestra (ut vulgo eam nominant) rebaptizatio. Postremo, quod ais de nulla mea vel meorum Ecclesia, quæ talis appareat, qualis vestra Polonica apparet; id judicio meo, etiamsi verissimum esset, nihil vos movere deberet, quantisper ea, quæ à me dicuntur, diligentissime examinaretis, &, si Sacris Literis consentanea inveniretis, ea etiam approbaretis. Nam certe, si, ut ego contendo, baptismus est res indifferens, error vester ejusmodi est, qualis in Christi Ecclesia minime esse debet. Videte igitur, ne per negligentiam vestram aut aliam minus justam caussam, in errore permaneatis, cujus nullam nec veniam, neque excusationem postmodum inveniri sciatis. Scio, mi Domine Simon, animi tui mansuetudinem, scio Christianam charitatem. Itaque ausus sum libere ad ea respondere quæ ad me amanissime scripsisti. Tu pro tua prudentia atque pietate diligenter omnia considerabis, &, quantum in te erit, efficies, ne mea hæc admonitio testimonium aliquando contra vos dicat apud Deum. Bene vale in Domino Jesu, ejusque regnum, quod jam diu facere instituisti, pro virili promovere perge.

Tibi ex animo addictissimus

F. S.

Ad Sophiam Siemichoviam nobilem fœminam F. S. Epistola quam ipsius literis in negotio Baptismi aquæ respondet.

Soror in Christo Jesu mihi plurimum observanda, &c.

AD ea quæ scripsisti suadens, ut omnino aquæ baptismum in cætu nostro suscipiam, temporis brevitate, ob alias necessarias occupationes meas, pressus atque coactus, breviter respondebo.

Primum igitur dico, me libentissime agnoscere, munus Johannis Baptistæ aqua baptizandi à Deo fuisse, quemadmodum ipse Johannes nos docet Joh. 1. 33. unde fateor concludendum esse, debuisse omnes, qui tunc temporis fuerunt, donec ejus munus duravit, ab eo aqua baptizari, omnes, inquam, ad quos baptismus ille pertinebat, eos videlicet, qui pœnitentia & peccatorum remissione egebant, si quidem baptismus erat baptismus pœnitentiæ in remissionem peccatorum, Luc. 3. 3. quem nihilominus Christus, licet innocentissimus, suscepit, quia, ut ipse dixit, decebat illum, & Johannem una cum eo, hac ratione omnem justificationem implere, id est omnia facere, quæ generatim toti populo divinitus præcipiebantur. Nondum enim tempus erat, ut Christus perfectissimam suæ vitæ innocentiam, quæ postmodum evidentibus argumentis comprobanda & patefacienda fuit, seu etiam justitiam vel sanctitatem illam suam, à baptismo illo abstinens tacite quodammodo prædicaret, ac profiteretur. Sed nullam vim hæc habere possunt ad persuadendum, ut quis hodie aquæ baptismum suscipiat; cum munus illud Johannis Baptistæ una cum ipso Johanne defecerit, immo simul atque Christus prædicare cœpit, nulla necessitas aquâ à Johanne baptizandi cuiquam imposita fuerit. Quod vel ex eo patet, quod ipsa ab initio statim mansum ad me literarum commemoralis, ex eo, inquam, quod Johannes Christi præcursor fuit; & viam ad illum paravit. Itaque postquam jam ipse Christus advenit, & populum docere instituit, poterat unusquisque non ad Johannem, sed ad ipsum Christum ire. Nihil ergo prorsus ex ipso Johannis munere aqua baptizandi, quantumvis divinitus instituto, colligi potest ad aquæ baptismum in Christi Ecclesia perpetuo ministrandum atque accipiendum. Et sane si exemplo ejus, quod Johannis munus fretebat, aquæ baptismus hodie usurpandus esset, oporteret illos baptizare, qui nondum in Christum credunt, sed tantummodo pœnitentiam profitentur, eos interim monendo, ut in Christum crederent, quemadmodum ipse Johannes faciebat, Act. 19. 4. Ex quo loco præterea constat, Johannis baptismum non fuisse baptismum illum, quem ii accipiebant, qui Christi discipuli merito nominari volebant, cum ibi Paulus, ut ipse confiteris, eos, qui Johannis baptismum acceperant, in Jesu nomen baptizari curaverit, & ita baptismum Johannis non esse baptismum illum de quo disputamus, & consequenter ex Johannis baptismo nihil in hoc nostro concludi posse.

Jam quod ais, Dominum Jesum Baptismum hunc, nempe aquæ, confirmasse, cum Apostolis suis præcepit ut irent in universum mundum & docerent, subjiciens, quod qui credidisset, & Baptizatus fuisset, salvus futurus esset, ne quidquam nunc dicam, quod ibi Christus non loquatur de baptismo aquæ, ut à me in libro, quem de hac materia conscripsi, satis demonstratum fuit, dico Christi verba non posse pertinere ad rem nostram, cum ipse loquatur de iis, qui alieni à Christi fide erant, nec unquam Christi nomen professi fuerant, antequam ab Apostolis docerentur. Quos æquum omnino erat, jam de Christo edoctos, ejusque doctrinam amplexos, ipsius nomen aperte profiteri; id quod in aquæ baptismo accipiendo fiebat, ut ex pluribus Actorum Apostolicorum locis apparet, & postissimum ex eo quem ipsa protulisti ad confirmandum, quod discipuli Christi præceptum istud non neglexerint, Act. cap. 2. Ex quibus omnibus aliud nihil concludi potest, quam Christi discipulos curasse, ut ii, qui ab ipsis Christi fidem edocti fuerunt, ad eumque conversi, aqua in ipsius Christi nomen baptizarentur. Ita sane fiat & hodie. Si quis Christi discipulus quempiam ipsius Christi fidem doceat, ad eumque convertat, aqua illum baptizandum curet in nomen Christi Jesu. Sed quid hoc huc pertinere potest, ut is, qui ab ipsis incunabulis Christi nomen professus est, eumque suum servatorem ejusque doctrinam sanctissimam esse, & credidit, & se credere præ se tulit, debeat aqua baptizari ab iis, qui ipsum ad Christi fidem non perduxerunt? Nam & Eunuchus ille, cujus exemplum attulisti Actor. 8, nec antea unquam Christum professus fuerat, nec eumve crediderat, & ab ipso Philippo, qui illum ad Christum converterat, baptizatus est. Fateor ego, fidem in Christum, quæ præcedit, non impedire, quominus quis in ipsius Christi nomen aqua baptizetur, immo haud rite illum accipere hunc baptismum agnosco, qui prius in ipsum Christum non credat. Sed dico, ut quis omnino debeat tali baptismo baptizari, requiri præterea, ut Christi nomen antea publice professus non fuerit; ita ut nequaquam ab omnibus pro eo fuerit habitus, qui Christi doctrinam veram esse agnoscit: quales fuerunt omnes ii, quos hoc baptismo baptizatos fuisse, Sacris Literis proditum est. Nec etiam sentio, eum, qui antea sanctimonia vitæ, ipsisque Spiritus Sancti donis fuerit præditus, à baptismo aquæ abstinere debere, sed sentio idque constanter affirmo, neminem obligari ad baptismum aquæ accipiendum, qui nunquam aliam, quam Christi religionem, palam & aperte professus fuerit, sed hanc solam veram

esse

illa semper publice fuerit testatus.

Quidquid affers de obedientia, quæ Christo debetur, quod exemplo Petri, qui nolebat sibi a Christo lavari pedes, abunde confirmas, verissimum esse & confiteor, & adversus alios aliis in rebus urgere ipse soleo. Verum non de hoc inter nos agitur, sed de eo, an Christus ejusve discipuli præceperint, ut ii, qui tales sunt ut ego, & inibi alii mei similes sumus, aquæ baptismo omnino baptizari debeant. Ostendatur mihi præceptum illud, ostendatur mihi, inquam, Christum ejusve discipulos præcepisse, ut perpetuo in Ecclesia ii etiam aqua baptizentur, qui postquam nati sunt, solam Christi ipsius religionem publice sunt semper, quatenus per ætatem licuit, professi; & statim, atque libentissime animo, aquæ baptismum non modo monitus accipiam, sed ipse instantissime petam. Et miror profecto te, quæ facile rescire potuisti, non solum me Iesu Christi religionem profiteri, sed jamdiu multa gravissima propter puriorem quidem religionis declaratam cognitionem, fuisse passum, & assidue pati, in eam suspicionem venire potuisse, ut ego sciens prudens quidquam in divino cultu contra Christi præcepta facere pergam. Sed putas apertissima esse Christi verba illa Joh. 3. 5, quæ cum Nicodemo habuit, ad probandum, neminem in regnum cœlorum ingressurum, qui aqua baptizatus non fuerit. Atqui aliter res se habet. Nam, ut doctissimi viri plurimi ante me animadverterunt, Christus, cum ibi aquam nominat, non intelligit hanc terrenam aquam, nec aliquid reipsa diversum à Spiritu, quem similiter ibi nominat quemadmodum sequentia verba indicant, in quibus, nulla prorsus aquæ mentione facta, Spiritus tantum meminit, non semel novam illam nativitatem repetens. Est autem locus iste illi similis Matth. 3. 11, in quo Christus dicitur baptizaturus Spiritu Sancto, & igne. Certum est enim, ibi ignis nomine nihil diversum ab ipso Spiritu Sancto intelligi. Cæterum, quod Paulus ad Galatas scribens ait Gal. 3. 27. *Quotquot in Christum baptizati estis, Christum induistis*, id non significat, nulla alia ratione Christum indui posse, quam per baptismum, aquæ scilicet; sed neque etiam significat, per baptismum aquæ, quantumvis legitime acceptum, Christum revera indui, hoc enim non quidem baptismo aquæ, sed fide in Christum, ejusque sanctitatis imitatione fit, Rom. 13. 14. Ephes. 4. 24. Col. 3. 10. Verum significat, eos qui in Christum baptizantur, profiteri se Christum induisse, & induere velle.

Historia Naamanis Syri nescio quid ad rem faciat, cum nullo ibi aquæ baptismi typus seu figura esse possit, cum propter alias causas, tum propter id, quod ille septies ab Elisæo lavare est jussus, baptismi autem lotio aut immersio semel tantum fiat. Præterea ibi apertissimum fuit Prophetæ jussum, hic vero de nullo jussu apparet, quod ad me meique similes spectet.

Nam quod mihi objicis, me communionem cum fratribus, & Christi fidelibus spernere, nec curare, ut una cum ipsis cœnam Domini celebrem, quam tamen celebrare ab ipso Domino omnes jubemur; Respondeo, me, postquam in Poloniam veni, nihil antiquius habuisse, quam ut me quam maxime cum fratribus conjungerem; licet invenissem illos in non paucis religionis nostræ capitibus à me diversum sentire, quemadmodum hodieque multi sentiunt, & Deus novit quæ & quanta diu propter hanc caussam sim passus, & adhuc patiar, nullos unquam interea labores, etiam cum maximo meo periculo & damno conjunctos, refugiens, quos vel fratres ipsi mihi imposuerint, vel ego pro cœtu nostro mihi subeundos censuerim, id est, ei utiles fore speraverim. Quod si nihilominus aquæ baptismum una cum illis non accipio, hoc propterea fit, quia id bona conscientia facere nequeo, nisi publice antea protestor, me, non quod censeam baptismum aquæ mihi meique similibus ullo modo necessarium esse, sed ut cum fratribus arctius conjungar, id facturum esse: id quod fratres nullo pacto mihi concedere volunt.

Quomodo enim id aliter possim bona conscientia facere cum non modo sentiam tantum gravius, licet per imprudentiam, errare, qui neminem ad mensam Domini admittere velint, nisi prius aqua in ipsorum cœtu baptizatus fuerit, sed etiam hac de re, ipsis rogantibus, plenam disputationem scripserim, & sententiam meam plurimis aliis nostris fratribus, in diversis multis regionibus habitantibus, jamdiu professus sim? Quod si interim cœnam Domini, ut ii, qui baptizati sunt, non celebro; hic mea nulla culpa est, sed potius illorum, qui id mihi concedere nolunt, nisi id faciam, quod cum mea conscientia maxime pugnat, nec interim me hac in re errare vel ostendant, vel ostendere serio curant. Et sane si id fieret, mecumque hac de re pro ejus gravitate ac pondere ageretur, nihil vereor, quin veritas facile appareret. Ego quidem, quamvis vehementissime cupiam, ut cœtus noster unicuique liberum faciat baptismum aquæ, prout conscientia illi dictaverit, accipere, vel non accipere, quippe qui alioqui & Evangelii cursum retardari, & multa incommoda & scandala indies emergere videam; tamen, ne Ecclesiam turbare videar, non nisi provocatus de hac quæstione verba facio, meumque de ea libellum hactenus nemini legendum dedi, qui me ad id precibus suis non adegerit; & ii perpauci sane fuere. Quare minum videri non debet, si perpauci etiam hactenus meum sentiunt; nec inde concludendum aut suspicandum, sententiam meam ex Deo non esse, quemadmodum ipsa unumquemque suspicari jure posse, censuisse videris.

Restat, ut aliquid dicam de eo, quod ais, me infantium baptismum, quali ego tinctus fui confirmare. Id enim à te dictum fuit, quia verba mea, quæ hac de re tecum feci, non omnino percepisti. Dixi enim, quod & nunc repeto, cum inter omnes fere, qui Christum profitentur, hactenus ea sententia obtineat, aquæ baptismum à Christo ejusque Apostolis omnibus Christi discipulis accipiendum, præceptum fuisse, nec posse quemquam qui Christianus esse velit, eum spernere, me ad scandalum & offensionem vitandam aquæ baptismum suscepturum fuisse, nisi vulgo ab istis, pro baptizato haberer, nempe propter baptismum illum quem infans in Papatu accepi, qui quamvis non sit verus nec legitimus aquæ baptismus; tamen ab ipsis esse creditur, quod mihi satis esse dixi ad scandalum istud & offensionem vitandam. Hoc quidem non est infantium baptismum confirmare, sed potius, quantum in me est, evertere; quemnam scilicet sic dicendo, fateor, illum, nec verum nec legitimum baptismum esse. Veruntamen, cum mihi aquæ baptismus non videatur necessarius iis, qui ex Christianis, id est, Christum profitentibus nascuntur, & in ea professione parentes imitantur, atque ita nihil revera referre arbitrer, nisi propter scandalum, utrum illi necne, & an potius adulti, quam infantes baptizentur, propterea non diffiteor me circa infantium baptismum haud difficilem futurum, si contingeret, Ecclesiæ ædificationem sic postulare, illumque citra omne scandalum dari posse.

Hæc sunt, quæ putavi, soror mihi in Domino plurimum veneranda, ad literas tuas mihi respondenda esse, hoc tempore, quo non tantum otii habeo, ut plenissime, prout sane optassem, ad omnia respondere queam. Spero te, quemadmodum ego æquissimo lætissimoque animo tuas monitiones legi, sic te & boni consulturam & gavisuram, quod libere responderim. Utinam in cœtu nostro multæ tui similes mulieres essent, quæ rebus sacris earumque cognitione exactiore investiganda delectarentur, præsertim inter eas quæ tui ordinis & conditionis sunt, id est nobiles sunt matronæ, multorumque liberorum matres. Multa enim bona cœtus noster universus inde sperare posset. Perge vero in hoc tuo veritatis divinæ indagandæ studio; sed ita, ut summa cum patientia & lenitate omnia rationum & divinorum testimoniorum pondera examines, Deum in primis rogans, ut tibi mentem ad ea intelligenda, quæ in ipsius verbo continentur aperire velit. Ac de me ita

tibi

tibi persuadeam, mihi nihil magis curae esse, quam ne vel ad dextram vel ad sinistram deflectam ab ea via, quam Sacrae Literae nobis praescribunt, & quia recte memini verbo Dei ejusque praeceptis nihil nec addendum, nec detrahendum esse, propterea me nulla ratione probare posse, ut quisquam Christi nomen perperam professus, si ad coenam Domini admitti debeat, ad aquae baptismum accipiendum in coetu nostro adigatur, quippe qui persuasissimum habeam, hoc omnino esse ejus verbo atque praeceptis aliquid addere.

Ad Petrum Statorium coetus Lublinensis Pastorem,

Epistola I.

Doleo non mediocriter tibi negotium facessere eos, qui minus deberent, qui videlicet jam tuam & pietatem, & rerum divinarum cognitionem perspicere potuerunt, quique propterea magis abs te doceri quaerere deberent, quam ita diligenter in tua dicta inquirere, & de te quae minus decent, suspicandi occasionem quodammodo captare. Sed Deus hoc quicquid est incommodi & laboris tui, in bonum & majorem tuam quietem vertet. Laudo tuum consilium, de sententia tua circa coenam Domini vernacula lingua exponenda, ea tamen cautione, ut dicas, in proxima synodo Lublinensi, te cum fratribus, praecipue vero collegis tuis propositurum, & donec communi consensu aliquid certi hac de re statuetur, te quam parcissime poteris, eam in tuis concionibus docturum. Quod profecto in ipsa etiam Dominica coena administranda facillime praestare poteris. Modo enim id, quod de hoc sacro ritu vere ac pie affirmari potest, & affirmes & inculces, non admodum referet, si saltem per aliquod tempus omittas negare & reprehendere ea, quae illi nec vere nec pie fuerunt ab aliis tributa. Quod attinet ad Zuinglii & Oecolampadii testimonia, dicas velim Zuinglium fere semper optime & sensisse, & scripsisse, nisi quod aliquando quaedam leviora non adeo vera in adversariorum gratiam dixit. Id quod satis intelligi potest ex iis, quae scripsit ad Conradum So[...]lis 4. Ep. fol. 172 pag. posteriore. Ejus rei tibi fidem facient testimonia quae apud te habes, ex ejus scriptis fidelissime excerpta. Id etiam satis indicant verba Buceri in initio ejus Epistolae, quam libris illis Epistolarum ipsius Zuinglii & Oecolampadii praefecit, quibus conatur persuadere Zuinglium plus tribuisse Sacramentis, quam ejus verba alicubi in Epistolis sonent. Jam enim Bucerus, qui ab initio recte & senserat & scripserat, ut concordiam aliquam omnino cum Lutheranis iniret, nimium tribuere Sacramento Eucharistiae coeperat, atque de eo sententiam illam fabricare, quam postea & Calvinus, & alii avide arripuerunt, & scriptis suis confirmarunt ac propagarunt. Oecolampadius porro, quamvis in aliis fere omnibus ab ipso initio Zuinglio assensus fuisset, tamen in re eucharistica per aliquot annos adduci non potuit, ut ei assentiretur, & Christi in eo Sacramento corporalem esum abjiceret, quare nihil mirum esse debet, si interdum in suis scriptis huic ritui aliquando plus tribuit, quam Zuinglius tribuerit. Quanquam & ex ipsius scriptis non pauca testimonia excerpi possunt, quae cum veritate omnino consentire videantur: nec sine vel Bucero ejus discipulo, qui praeceptorem suum tantum virum, a sua sententia non dissensisse profitebatur, nec aliis, qui jam Zuinglianam sententiam in Bucerianam mutaverant, in Oecolampadii Epistolarum editione satis fido, quin alicubi eum suo ipsorum modo loquentem fecerint. Quicquid sit, ego nihil dubito, quin Oecolampadius alioqui hac in re timidus, ut concordiae studeret, ipsius Zuinglii exemplo postmodum plus eucharistiae tribuerit, quam cum Zuinglio assentiri coepit. Quare non admodum curandum est, etiamsi non multo ante mortem quaedam scripserit, quae nobis adversentur, sed videatur quid & ipse, & Zuinglius scripserint, cum suam sententiam ingenue ab initio proponerent, tandem offensionem aliorum, ut putas, tantopere deterriti. Mortuus est uterque anno 1531 unde per te ipse facile intelligere poteris, quam diu ante mortem Epistolas illas scripserint, cum plerisque annus quo sunt datae, fuerit adscriptus. Verum, ut dixi, hoc nihil refert, aliquid de coena jam expositum, plura ea sufficientia existimo, quae longiore temporis spatio ante mortem scripserunt. Mitto ad te Bonfinii tantum testimonia, olim a Laelio patruo meo collecta, tametsi sciam multa plura ex illo ejus libro colligi potuisse, sed cum librum non habeo, nec plura adscribenda curare, prae temporis angustia, potui, alias, quod, ut spero, satis in tempore erit, aliorum testimonia mittam. Interim ea quae Zuinglii habes, & haec Bonfinii, satis tibi esse debebunt, praesertim cum nondum cum fratribus tota de re agendi tempus sit. Bullingerum in priorem Epist. ad Corinthios non habeo, quare locum illum inspicere non potui. Quod attinet ad id quod Schomannus tibi objecit, animadvertendum est, cum nos dicimus, in coena Domini, Christi corpus nec corporaliter nec spiritualiter comedi, non ita sentire, quasi eo tempore, quo coena peragitur, a fidelibus nequaquam Christus comedatur, sed illud, non ex illa panis & vini illius sumptione proficisci, sed ex ritu illo si cum fide conjuncti, magis quam ex ipsa fide per se ubique ac semper. Hoc enim ut controversia est positum. Nam quis alioqui tam bardus est, ut neget, eo etiam tempore, quo coena Domini celebratur, Christi corpus spirituali ratione comedi, modo fides in ipsum Christum adsit? Itaque evidens fallacia quae proprie ignoratio elenchi vocatur, in ista objectione ac reprehensione est. Caeterum Sacramentaliter in eo ritu sive a fidelibus, sive ab infidelibus Christi corpus comedi, nemo negare potest, cum panis ibi Christi corpus adumbret, ejusque sit symbolum, atque, ut vocant, Sacramentum: & exemplum paschatis, quod affers, optimum & accommodatissimum est. Schomannus porro in sua objectione seipsum involvebat, & ex fidei professione manducationem corporis Christi colligere volebat, & tu recte sane id detegis, negando professionem istam ipsam Christi manducationem esse, aut etiam necessario cum ea conjunctam inveniri. Caeterum tamen neges, professionem non quidem fidei in Christum, sed manducationem Christi corporis ipsam manducationem in Sacris Literis appellari, licet revera non sit. Huc enim pertinent verba illa Pauli, Panis quem frangimus &c. ibi enim sine dubio communionem seu communicationem Christi corporis pro ejus rei professione ponit, quae phrasis ab ipso in baptismo quoque usurpatur, & satis frequens est in Sacris Literis. Sed jam de his hoc tempore satis. Relege diligenter mea scripta quae habes de coena Domini, praesertim vero disputationem cum Domino Niemojevio, &, ni fallor, non pauca habebis, quibus adversariorum sophismata & fallacias detegas. Cracoviae 25 Octob. 1590.

Tuus in Domino frater & servus

F. S.

Ad eundem Petrum Statorium

Epistola II.

Pietate atque eruditione praestantissimo viro, D. Petro Statorio divini verbi ministro fidelissimo, amico & fratri in Christo plurimum colendo.

Nihil mihi gravius, amice ac frater praestantissime, mei morbi reliquiae afferre potuerant, quam quod ineptum prorsus fere me reddiderunt, ad id praestandum quod a me petis. Nam nec quicquam mihi antiquius est, quam tibi inservire, & aliquo adju-

manifesto esse, & verissima esse quae scribis de summo damno & periculo multorum, nisi veritas in hac quaestione de magistratu, nec me adeundo, inter nos obtineat, jam pridem & animadverti, & non paucis ex nostris dixi. Quae cum me cogant, ut praeter id, quod hoc tempore mei tum corporis tum ingenii vires ferunt, aliquid saltem ex parte tibi satis facere tentem. Tu quicquid hoc erit boni consules, & Deum orabis, ut pro sua bonitate me pristinae valetudini restituere velit.

Dico igitur primum, Christi verba apud Matthaeum, *Si quis vult tecum judicio contendere, &c.* non posse ita accipi, ut suum per magistratum repetere non liceat, cum quia manifestum sit, Christum tota illa sermonis sui parte agere de injuriis non vindicandis; ubi fateor, quamvis plerique Christiani nominis aliter sentiant, ne per magistratum quidem id facere licere, Christum docere voluisse, immo potissimum hoc ipsum praecepisse, ne videlicet quis per Magistratum injurias sibi ab ullo illatas, ulcisci auderet. Nam per seipsum id facere in Mosis lege jam erat prohibitum. Christus autem toto illo suo sermone aliquid addit iis, quae in Lege Mosis praescripta fuerant. Jam quod de injuria non ulciscenda ibi agat Christus, docent aperte Legis Mosaicae verba, *Oculum pro oculo &c.* quae corrigere quodammodo in hac sui sermonis parte instituit, quatenus non vult illud suo Evangelio licere, quod sub lege licuit. Illud autem nihil est aliud, quam injurias sibi illatas per Magistratum ulcisci, id est curare, ut tantundem mali is habeat, qui nos injuria afficit, quantum nos ab ipso passi fuimus, idque sine ullo alio commodo nostro. Hoc enim proprie & vere est suarum injuriarum ultionem seu vindictam quaerere, quemadmodum is quaerebat, qui Lege Mosis id permittente, ei, qui ipsi oculum eruerat, similiter ut oculus erueretur, curabat. Hoc vero nihil commune habet cum sui per Magistratum repetitione. Suum autem appello pecuniam remve suam, & damni injuste accepti (ut sic dicerem) resarcitionem seu compensationem. Hoc enim contra fit atque in re illa à Lege Mosis permissa. Siquidem nequaquam alterius damnum, sed tantum suum commodum hic quaeritur. Quod si nihilominus contingat, ut alter illo damnum aliquod (ex hac damni nobis illati compensatione) sentiat; hoc plane ex accidente est; nec quicquam ad mentem illius pertinet, qui suum simpliciter repetit. Idem dico de aliqua castigatione aut correctione ei per magistratum facienda, à quo nostrum repetimus. Modo ea ejusmodi sit, quae modum non excedat, id est illius sit similis, quam filius contumax à patre suo ferre consuevit. Cum enim modum excedit, quamvis ea à nobis non quaeratur, non quidem ex Christi praecepto in loco illo, sed ex Christianae charitatis regula, fieri facile potest, ut Christiano homini suum per magistratum repetere non liceat. Nec quicquam certi in universum de his statui potest; sed ex rei circumstantiis, in singulis, qui eveniunt, casibus, quid homini Christiano faciendum sit, facile intelligitur. Itaque ut ad Christi verba, de quibus agitur, redeamus, dico illa ita accipienda atque explicanda esse ac si ad hunc modum Christus locutus fuisset; Si quis tunicam tibi eripere velit, atque ea ratione te adigere, ut ipsum in jus voces, ac consequenter puniendum cures, potius quam hac ratione ei resistas, & vim quae tibi fit repellas, si non satis est tunicam, & pallium quoque eum accipere sinito. Nam de vi quae cuipiam infertur, loqui Christum, praeter institutum, de quo jam dixi, corrigendae quodammodo Mosaicae legis, docent aperte tum praecedentia quam sequentia verba; quae uno & eodem contextu, atque eadem re loquens Christus effert. Nec quemquam tam stupidum aut pervicacem esse arbitror, qui vel non intelligat, vel negare ausit, & antecedens & consequens praeceptum, simpliciter, ut verba sonant, nullo pacto accipiendum esse, sed intelligendum potius alteram maxillam caedenti obvertendam, & alterum milliare eundum, quam vim sibi illatam vindicandam esse. Subjicit autem tanquam appendicem quandam Christus ea verba, *Qui autem petit a te, da ei &c.* quae nisi similiter in aliam sententiam accipiamus, quam ipsa per se sonant, in gravissima absurda devenire necesse erit. Voco autem ea quasi superiorum appendicem, quia etsi in illis, de vi cum ultione haud repellenda non agitur, agitur tamen de occasione vitandi, adducendi se in discrimen vis vi repellendae; & sic, quod Christus vetat, malo homini resistendi. Quod praeceptum non omnem resistentiam, quae malo homini fit, complecti, omnes (opinor) fatebuntur. Quare de ea tantum resistentia accipiendum esse, quae ad institutum illud Mosaicae Legis quodammodo corrigendae pertineat, id est, quae ultionis quaerendae studio fiat, necesse est agnoscere. Quod si praeceptum aliud, in quo, si usquam alibi, summa patientia Christiano homini praescribitur, aut certe praescribi videtur, ne inde aliud quid colligatur, quod manifeste cum hominis Christiani officio, qui malis hominibus saepius resistere debet, pugnare constet, non universe est accipiendum, & consequenter ad subjectam de ultione vitanda materiam restringendum, quae, ut dictum est, cum sui per magistratum repetitione ipsa nihil commune habeat; non video sane, ex quo alio loco tantam patientiam Christiano homini praeceptam fuisse colligere liceat, quae suum ope magistratus repetere vetet.

Jam vero deinde, quia ad probandum non licere homini Christiano lites exercere, & sic suum per Magistratum repetere, afferri non minus quam supra dicta Christi verba, solent verba Pauli 1 Cor. 6: Dico, in toto eo loco nihil esse, quod illud suadere possit, nisi id quod scriptum est ÿ. 7. Caeterum tantum abest, ut Paulus ibi lites seu judicia prohibeat, ut ea potius inter ipsos Christianos permittat, modo judices sint Christiani. Qua de re postea aliquid dicemus. Prius enim ostendendum est verba ÿ. 7 non eam vim habere, quam multi opinantur. Primum, nemo negabit verba illa non pertinere, nisi ad Christianos qui inter se litigant; quod fieri non debere Paulus potius affirmat. Ex quo sequitur, si quis Christianus non cum Christiano, sed cum alio quopiam litiget, ad hunc Pauli verba illa non pertinere. Deinde animadvertendum est, non posse Pauli verba ita accipi, quasi omnino damnet ipsa judicia seu lites inter Christianos, cum ipse paullo ante modum, quo judicia inter se exercere debeant, praescripserit, quod ad judices attinet, id est, ut similiter judices sint Christiani, atque ab Ecclesia eligantur & constituantur. Neque enim, cum ait omnino delictum esse inter ipsos, quia habent inter se judicia, hoc ipso delinquere eos vult dicere, quod judicia inter se habeant, sed arguere & indicare, delictum inter ipsos esse, id est, alterutrum ex litigantibus alteri injuriam inferre. Patet hoc ex eo, quod statim versu sequenti subjicit, *Sed vos injuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus.* Quae verba etiam indicant Paulo fuisse notum, in eo lite judiciis, quae inter se Corinthii illi habebant, fraudem aliquam ex altera duarum partium esse, & ipsius verba illa superiora, *Jam quidem omnino delictum &c.* non esse universe accipienda, ut ipsa sonant, sed ad rem praesentem accommodanda. Et sane quis vetat, quominus inter duos Christianos judicium esse possit, & tamen neuter ipsorum in alterum fraude utatur? Fit enim saepissime, ut quis jure se agere omnino falso credat, & ex utra parte jus sit, obscurum plane atque incertum, haud raro etiam ipsis Juris consultis videri, nemo est qui nesciat. Jam quod mens Pauli sit affirmare, Christianos hoc ipso delinquere, quod judicia inter se habeant, haud probat loquendi modus ille, *delictum est in vobis*, quasi unumquemque ex litigantibus delinquere Paulus dicere velit. *In vobis* enim, non significat, In utroque vestrum (qui scilicet inter vos judicia habetis) sed, Inter vos. Immo hic vobis ad totum coetum referendum videtur, quemadmodum & vos, quod mox sequitur. Ac breviter Pauli verba omnino ita accipienda videntur, ac si dixisset, vel ex hoc ipso, quod sunt inter vos qui judicia inter se habent, ejusmodi ea sunt, quae

ad mem

ad meam notitiam pervenerunt, apertissimum est, esse in vestro coetu, qui delinquunt & a peccato superentur; qui cum potius injuriam & damnum pati deberent, quam ullis hominum sponte occasionem praebere secum litigandi, ipsi alios injuria & damno afficiunt, idque fratres, quos sua injustitia eo adigunt, ut cogantur cum ipsis jure coram judice agere. Propterea subjicit, *An nescitis, quia iniqui* &c. Porro, quod Paulus praescribit, ut si frater cum fratre litigare velit, id fiat sub judicibus, qui similiter sint fratres, sic omnino intelligendum videtur, ut, siquidem fratres inveniantur, qui possint & velint esse judices, aliorum, qui fratres non sint, judicium nullo modo subeatur. Quid si enim (quamvis id Paulus apud illos Corinthios fieri non potuisse, existimasse videatur) nemo sit inter fratres, qui aptus sit ad caussam illam judicandam? quid si nullus ex fratribus, quantumvis alioqui aptus, eam judicare velit? numquid miser frater, ingens aliquod damnum pati debet potius, quam civili modestaque ratione suum ab altero fratre jure repetere apud Judicem non fratrem? Non crediderim. Meminerimus autem ejus, quod dixi, verba Pauli in quemcunque sensum accipiantur, nihil pertinere ad eum, qui cum eo, qui frater non est, judicium habet: quo casu plane cessat ipsius Pauli ratiocinatio illa de delicto, quod inter fratres sit. Fieri enim potest, & ita fatte, si quis juste litigare velit, esse debet, ut alter ex illis, qui frater est, penitus persuasum habeat, aut saltem existimet, se suum repetere, & si quid culpae in isto litigio sit, id totum in altero, qui frater non est, resideat. Et haec sunt in praesentia, pro temporis brevitate, proque mala mea valetudine sint, quod attinet ad sui repetitionem per magistratum; praesertim cum duobus illis Sacris Testimoniis Christi & Pauli explicatis, nihil ferme difficultatis superesse videatur, quominus statuamus, suum per magistratum repetere licere. Quod vero attinet ad Magistratum gerendum, brevissime dico, me nullum nec testimonium, nec rationem unquam animadvertere potuisse, unde confirmari posse, id per se homini Christiano non licere. Immo ex Paulo constat, licere Christiano homini servos habere sive fratres, sive non fratres, in quos tunc temporis vitae necisque potestatem absolutam domini habebant, quae demum ab Adriano imperatore aliquantum imminuta fuit. Ex qua Pauli sententia corruit funditus infirmissima illa ratio, quod oves lupos regere non possint, seu id fieri non deceat. Certe enim ubi Christianus homo servum, cujusmodi tunc erant, habet, ibi, ut in ista ratione assumitur, ovis lupum regit. Quod si ratio ista valida esset, profecto in hoc regno nulli homini Christiano subditos habere liceret; quo vix ullum majus paradoxum (quod etiam partim ridiculum, partim scandali plenissimum est) inveniri potest. Uno verbo, Imperium & Dominatus, non nisi quaedam in quodam, Sacro illo Testimonio aut ratione invenitur Christianis interdictus, sed tantum moderatio in illo exercendo praescripta, ut apud Paulum Dominorum in servos. Adde, quod non quilibet magistratus imperium aut dominatum habet. Quocirca ratio ista metaphorica de ovibus, quae lupos regere aut non possunt, aut non debeant, in hac de magistratu necne gerendo quaestione, universalis esse non potest. Sed sit sane universalis, eam nihili esse jam ostensum est. Et de his hactenus. Vale frater praestantissime, & si Ostorodus in synodo adfuerit, cum ipso, quam de ratione feci, antequam cum Domino Niemojevio disputes, non unam ob caussam omnino confer. Deus tibi adsit. Cracoviae 19 Maji 1594.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus

F.S.

Ad eundem Petrum Statorium

Epistola III.

Baptizare in nomen Spiritus Sancti, in illis Christi verbis, meo judicio est, instituere in ea, quae Spiritus Sancti sunt, sive ad Spiritum Sanctum pertinent. Primum enim nomen Spiritus Sancti ibi idem esse ajo, quod Spiritum Sanctum id quod facile omnes concedent. In Spiritum Sanctum vero baptizare, idem esse posse, quod dixi, nec ex ista locutione sequi, Spiritum Sanctum esse personam, probat locus ille Actor. 19.3. Ubi Paulus interrogat discipulos illos, in quid baptizati essent, illi autem respondent, In Johannis Baptismo. Hinc enim apparet, primum etiam in non personam, ut ita loquar, baptizari quempiam in Sacris Literis dici. Deinde in aliquid baptizari, idem pollere, quod in aliqua re institui, ita tamen, ut per eam institutionem, sive una cum ipsa institutione quis declaretur ejus doctrinae discipulus, eique initietur ac consecretur. Sic enim intelligenda sunt mea verba, cum ab initio exposui, quid mihi videatur, in Christi verbis esse, Baptizare in nomen Spiritus Sancti. Agitur enim ibi, de discipulis faciendis, deque eorum faciendorum ratione. Jam, si quis dicat, loquutionem illam Hebraicam, cum nomen rei pro ipsa re dicitur, non inveniri usurpatam nisi de persona; Respondeo, etiamsi id verum esset, non tamen hinc sequi Spiritum Sanctum esse personam, cum ex altera parte constet, rationibusque inexpugnabilibus evincatur, Spiritum Sanctum non esse personam, & in ipsis Sacris Literis, saepissime etiam non personis ea tribuuntur, quae sunt propria personarum. Nec sane quisquam nostrum negat, saepe admodum in Scripturis Sanctis, ea Spiritui Sancto tribui, quae propria sunt personarum; sed dicimus in ejusmodi locis, omnino prosopopoeiam esse, ut in hoc loco. Nec obstat, quod hic Spiritus Sanctus sit conjunctus cum patre, & filio, qui revera sunt personae; immo hoc prosopopoeiae usurpandae justiorem caussam dedit. Nihil enim frequentius, quam eodem verborum contextu, aliquid uni proprie, alii vero minus proprie tribui. Nam alioqui nihil omnino vetat, rem cum persona conjungi, & verborum Christi sententia apertissima est, & aeque proprie ad Spiritum Sanctum pertinens, atque ad patrem & filium, si modo sententia ea sit, quam dixi, atque esse docui. Non reticebo interim, legi in Psal. 72. ultimo, *Nomen majestatis, seu gloriae ejus*, id est Dei, quod nihil aliud videtur esse, quam Majestas seu gloria ejus. Majestas enim, seu gloria ejus, statim nominatur simpliciter & per se in sequentibus verbis. Quod indicat, supra quoque nomen illud substantive prorsus accipi debere, non autem, perinde ac si dictum fuisset heic, Nomen gloriosum ejus. Idem habetur cap 3 Danielis, 52. Quamvis enim locus ille sit Apocryphus, id nihil refert ubi tantummodo de phrasi agitur. Habetur inquam ibi quoque, *Nomen gloriae tuae*, ubi similiter vocem *Gloriae*, substantive prorsus accipiendam esse, non solum indicat, sed evincere omnino videtur, nomen *Sanctum* adjectivum, sine ulla copula statim illi additum. Ex istis igitur duobus locis constat, non ideo abhorrere a lingua Hebraica, vel Hebraismo, usurpare hanc phrasim, *Nomen alicujus rei*, licet ea res non sit persona, pro *Re aliqua*; & propterea, recte ac proprie, potuisse Christum apud Matthaeum dicere, *In nomen Spiritus Sancti*, pro *In Spiritum Sanctum*, etiamsi Spiritus Sanctus, res sit quidem, sed non persona. Haec, ni fallor, mi frater poterunt tibi in illis Christi verbis, omnem scrupulum eximere; praesertim si cum ipsis ea conjungas, quae scripsi contra Posnanienses, cap. 11. & cap. 13 partic. 4. Bene vale in Domino, Cracoviae die 8 Septemb. Anno 1590.

Tuus in Domino frater & servus

F.S.

Ad eundem Petrum Statorium Epistola IV.

Pietate atque eruditione præstantissimo atque ornatissimo viro, Domino Petro Statorio, divini verbi Ministro fidelissimo, & fratri in Christo plurimum observando.

Salutem à Deo & Christo &c.

PRæstantissime vir, frater in Christo plurimum observande, &c. Omissa narratione eorum, quæ mihi Cracoviæ acciderunt, quæ tibi satis jam nota sunt, & propter quæ rescivi te vehementer indoluisse, mihique penitus persuadeo, in precibus tuis ad Dominum mei mentionem facere; tantum id tibi exponam, propter quod ad te has literas dedi, & hunc certum nuncium misi. Hic ubi sum, libenter sane perpetuo manerem. Utinam tibi auscultans jam diu mihi hanc habitationem delegissem, quanquam caussæ propter quas tibi non obtemperabam, ejusmodi erant, ut arbitrer id non sine Dei consilio factum fuisse. Quicquid sit, duæ sunt nunc res, quæ hanc commorationem, licet alioqui jucundissimam, vel minus jucundam, vel minus firmam reddunt. Una est librorum, quibus ut meis studiis potissimum uti cogor, summa penuria: Altera, quod amici verentur, ne si hic diutius maneam, aliquid gravioris mali mihi, hospitique meo eveniat, præsertim cum Cracovia non longe hinc absit. Itaque cum & librorum, quî mihi sunt usui, apud te sit non exigua copia, & locus ubi habitas satis procul ab Urbe distet, ac præterea accedat vetus amicitia & consuetudo nostra, necnon fructus, qui ex eo quod apud te sim facile ab utroque nostrum percipi poterit, decrevi, volente Deo, istuc propediem proficisci, & aliquot hebdomadas tecum consumere. Sed prius te hujus rei monere volui, ut, si forte non est domi tuæ locus, ubi commode cubare possim (id enim unum mihi satis fuerit) cures, ut eum in ipsa aula, si fieri potest, habere queam; & ita commode alibi mensâ tuâ uti; nam alterius cujusquam vix sine summo meæ valetudinis discrimine uti possem, tum ob malè constituta apud alios ceteros tempora prandii & cœnæ, tum vero, quod tibi ipsi non minus quam mihi, aliqua ratio ciborum & potus ex arte medica est habenda, & ex parte habetur, quæ ab aliis omnibus vestratibus fere ignoratur ac deridetur. Adde, quod longo usu jam comperi, mihi licere apud te curare, ut ii cibi parentur, quibus sine meæ valetudinis incommodo uti possim. Sed jam nimis satis de his. Interea dum responsum tuum hic me expectabit, ero, Deo permittente, una cum humanissimo hospite meo Racoviæ, & in itinere huc denuo reversurus, & statim posteà, si locum quem dixi mihi cupio, paratum illhic fore significaveris, ad te eodem Deo auspice veniemus. Racoviam autem prius proficiscendum mihi duxi, nec committendum, ut, hac mihi oblata eundi facultate, fratrum conventui illi non interessem, ob hanc etiam caussam, quod Dn: Lubieniecium nostrum antequam in Lithuaniam proficiscatur, revisere & alloqui cupio, & simul filiam meam videre, quam per integrum annum non vidi. Salutabis, te rogo, diligenter fratres, qui apud vos sunt, atque meo nomine gratulaberis, quod ei Lublinensibus consiliis non fuerint commissi. Domino Blonscio nominatim, & Dn. Rupnovio, si isthic prope est, plurimam salutem meis verbis impertias. Uxorem vero tuam, non meo tantum, sed hospitis hic mei nomine, quam diligentissime salutare jubebis. Nec infantulos à me fratrum tuum Samuelem, & filios tuos relinquas. Quanta porro benignitate & cura mihi Dominus Cœli hospes meus injunxerit, ut tibi ab ipso salutem dicam, verbis satis exprimere nequeo, nisi cogitatione forsasse alioqui poteris, atque interim una cum tuis omnibus te quam optime valere, diligenter hortabis. Deus vos custodiat, mihique concedat, ut quam citissime vos incolumes revisere possim. Datum in agro Igolomiano, die 3 Junii 1598.

Tui studiosus in Christo frater & servus

F. S.

Ad Magistrum Antonium Evonymum Carinthium Teuchenum, olim professorem in Academia Witebergensi,

F. S. Epistola.

Salutem à Deo & Christo, &c.

TArdius multo quam putaram, eruditissime præstantissimeque vir, ad tuas literas respondeo die 5 Octobris datas: ex quibus tantum in me vel humanitatem vel benevolentiam perspexi, quantam à nemine mihi deberi facile scio. Vellem autem ita respondere, ut literæ tuæ postulant, id est, & copiose & erudite. Sed nec ruditas mea: illud temporis brevitas non patitur. Excusabis igitur me, si multo acerbius responsum habebis, quam tuis non minus eruditis, quam longis literis deberi ipse agnosco. Quod tibi munusculum illud meum gratum fuerit, vehementer gaudeo, itaque denuo alia forma ad te idem mitto, una cum auctario, idque duplice, ut alterum Neborovio detur. Gratissimum mihi fuit, progressum tuum in rerum divinarum cognitione, tam accurate & ordine à te ipso descriptum habere, ex quo nimirum maximam divini numinis tui curam & providentiam facile intelligo, ipsumque, Deum una tecum oro, si quid adhuc tibi ad ipsam rerum divinarum scientiam desit, quod merito in hac vita mortali optari queat, id ipse suo spiritu sufficiat, atque suppeditet. Ego quidem, licet studiorum meorum in rebus theologicis haud me pœniteat, quædam tamen, præter alia multa minoris momenti, mihi deesse sentio, quæ, ut magna sunt, sic ad ea jugiter toto pectore aspiro. Utinam saltem id adeptus essem quod tu mihi tribuis, ut plane atque aperte, quæ intelligo, scribendo eloqui possim. Mihi quidem, ut ingenue fatear, etiam ante tuum testimonium, quod plurimi facio, videbar aliquid hac in parte assecutus esse, sed ab hac de me ipso opinione deterrebant me aliquot nostri coætus homines, qui mea scripta obscuritatis arguebant. Cætera, quæ in scribendi genere tuum testimonium mihi tribuit, nullo pacto agnosco, nam ut perspicuitatem non indiligenter sectatus sum, sic puritatem & grandiloquentiam neglexi quodammodo, aut certe non affectavi. Faxit autem Deus, ut quemadmodum meorum scriptorum stylus tibi non improbatur, sic eorum sententia probetur. Nihil ex meis scriptis, quæ nondum vel vidisti vel habuisti, descriptum habeo, quod ad te, præter repertum illud munusculum, mittere possem. Librum Puccii spero te vel jam accepisse, vel brevi accepturum à Domino Joele, qui liber sane egregius est, sed tamen summo cum judicio legendus, id quod te facturum mihi plane persuadeo. Spero que fore, ut tandem sive ex hujus libri, sive ex aliorum lectione ipsissimam veritatem assequaris. Hoc tibi confirmo, Ecclesias hujus regni nostras multo magis & in hujusce modi rebus, & in aliarum cognitione proficere, maxime vero curare, quæ ad vitæ sanctimoniam potissimum pertinent; quam ut plane ad salutem æternam necessariam, sic aut nullam aut perexiguam alioqui in plerisque Ecclesiis, quæ se reformatarum nomine vendicant, cordatis quibusque omnibus apparere, persuasissimum mihi est. Ego sane, tametsi multis contra Christi servatoris & Apostolorum nostri præscripta hac libertate obnoxium esse sentio, non desisto tamen, quatenus imbecillitas mea fert valetudo, & jam

inclinata

perfectam aetas, vicerimus hac in re fungi, aliosque acuere, quamvis expers ipse.... Ut autem in eandem curam, quoad potes, sedulo incumbas, id est, ut vitae innocentiam, quam te praestitum esse nihil possum dubitare, in corruptissimo nostro hoc saeculo in aliis etiam quodammodo ingeneres, tibi perpetuo ac praecipue auctor ero, potissimum vero in iis qui tuae curae commissi esse merito dici possunt, inter quos est, cur potiorem quendam locum obtineant Poloni adolescentes illi, quibus si ad corruptionem istam evitandam monitor ac praemonstrator fueris, jam & tuo muneri maxima potissimumque ex parte satisfeceris: & nobis omnibus abunde, quidquid a te postulamus, ac cumulate praestiteris. Vale vir praestantissime; & me amare perge. Sic Deus te juvet & tua studia fortunet. Cracoviae 10 Martii 1591.

Tui amantissimus ac studiosissimus

F. S.

Ad F. S. Erasmi Johannis Epistola, in qua is de scripto quodam suo agit, quo caussas, propter quas vita aeterna contingat, complectitur, in quoque de triplici justitia filiorum Dei tractat.

Salutem plurimam.

NOva quodammodo methodo videor mihi hoc argumentum complexus, ideoque ipsius facilis esse potuit. Sed aequum est, ut si facile primus hic conatus non assequatur id omne quod in re natura est, & alicubi vacillet, id ei condonetur. Cum, ut dici solet, in magnis & voluisse, satis sit. Etsi vero prima solummodo lineamenta hic ducantur ejus argumenti, quod in Christiana pietate facile principem locum obtinet, multaque desint, quae ad tantae rei absolutionem requirantur, tamen fundamenta operis tam praeclari recte jacta non dubito. Ad te vero vir ornatissime illud mitto, ut tuum de eo judicium perdiscam, quod, ut scripto, quantum quidem tua intermissa tibi permittit, exponere velis, idque qua fieri potest brevitate per amicitiam nostram rogo. Vale in Domino Jesu vir praestantissime, mihique observande.

T. H. deditissimus Erasmus Johannis.

Ad Erasmum Johannis F. S. Epistola, in qua suam, de ipsius scripto superius commemorato, sententiam exponit.

Eruditissime vir, salutem in Domino &c.

DIstinctionem caussarum propter quas salus nostra aeterna obtingat; in tria capita, quorum unum ad Deum; alterum ad Christum; tertium ad nos referatur, probo equidem atque agnosco. Sed primum velim haec tria capita, ratione quadam, quae abs te omissa est, inter se distingui, deinde unum quodque illorum aliter ex parte explicari.

Ratio illa abs te omissa est, quod non solum ac simpliciter aliud caput alio praestantius esse asseratur, sed etiam, quod cum efficientes caussae, quales necesse est omnes illas esse, (agitur enim de caussis propter quas: nec de finalibus caussis quicquam hic quaeritur) multiplices sint, qualem, qualesve unum quodque illorum capitum complectatur, diserte exponatur.

Arbitror autem primum caput (quod tu quoque, sed aliis verbis, & notasti & merito inculcasti) caussam primariam efficientem continere; secundum, secundariam seu instrumentalem, & aliqua ex parte eam, quae dicitur sine qua non; tertium vero eam tantum, quae dicitur sine qua non, continere.

Jam quod attinet ad unum illa capita explicandi modum, censuerim in primo debere addi expressam conditionem, quam ipsi Deus sine merae nihilominus atque absolutae gratiae apposuit, ac dicendum esse, Deum peccata quidem propter se remittere, & simul vitam aeternam dare, sed tamen nonnisi in Christum credentibus: filiorum Dei hoc loco, cum vox illa vario a variis accipiatur, haud facta mentione, nisi si qui sunt illi filii Dei, aperte dicatur. Quod idem ac multo magis dico de voce Electorum, sive in hoc primo, sive in aliis capitibus duobus. In secundo capite, non Christi tantum obedientiae mentionem fieri oportere existimo, sed omnium quae propter nos aut fecit ipse, aut facta a Deo in illo sunt. Neque enim obedientiae modo Christi, verum etiam & praedicationi ejus, & resurrectioni, & supremae secundum Deum potestati salutem nostram tribuere, satis aperte, & magna ex parte disertis ferme verbis testantur Sacrae Literae. Praeterea, quomodo Christi obedientia salutis nostrae aeternae fuerit sive caussa, paulo aliter ac feceris mihi explicandum videtur, ac dicendum, Christi obedientiae ideo salutem nostram aeternam merito ascribi, quia Deus ante decreverit, postquam Christus sibi obediens fuisset, omnibus, qui ad Christum pertinuissent, aeternam salutem dare, immo Christo ipsi omnino potestatem concedere, ut ipsemet suos aeterna salute donare posset; ut certe concessit. Praesertim vero minime dicendum tibi est, Christi justitiam a Deo nobis velut propriam imputari. Id enim nusquam scriptum extat, nec porro ea re quicquam est opus. Cumque jam agnoscas, a Christo ipso omne meritum (verum scilicet ac proprium) excludendum hac in re esse, aut aliter, aut certe clarius, quam ipse facis, explicandum est, quod ais, Deum, tum propter se, tum etiam propter Christum fidelis peccata ignoscere, & Spiritum Sanctum ac vitam aeternam impertiri. Nam quod explicandi caussa subjungis, *ex benevolentia, qua ipsum prae omnibus electis Angelis & hominibus gratis amplectitur*, id vix, aut ne vix quidem, ut recte dictum sustineri potest. Si quando enim scriptum, Deum propter Christum peccata ignoscere, &c. asseris (id, quod tamen nusquam diserte scriptum esse arbitror) id proprie loquendo, non ad summam benevolentiam, qua Deus Christum complectitur, sed ad promissum seu decretum ab eo factum, Ut quicumque ad Christum pertinuerint, id est Christo addicti fuerint, salutem aeternam adipiscantur, referendum omnino est. Alioqui aliquam impulsivam saltem caussam nobis salutis aeternae dandae Deus in Christo haberet. Quod ab omni veritate abhorret: cum certissimum sit, Deum, neque primario, neque secundario ad nos aeterna salute donandos, ab ulla alia seu persona seu re impelli, praeterquam a se ipso suoque consilio ac decreto. Itaque ut concludam, Deus non ideo nos, qui Christi sumus, servat, aeternaque vita donat, quod Christum summopere amat; sed quod eos, qui Christi fuerint, servare aeternaque vita donare decrevit. Adeo, ut, si alioqui fieri posset, ut nos Christi essemus, hoc est, ei consideremus, ejusque praecepta conservaremus, & interim tamen Deus Christum non magnopere amaret, servandi nihilominus vitaque aeterna donandi a Deo essemus. In tertio porro capite fides potius nostra in Christum, quam resipiscentia nostra commemoranda est judicio meo; nam, nec quaelibet resipiscentia nostra, caussa salutis nostrae aeternae dici potest, sed ea demum quae ex Christi praescripto est. & fides in Christum resipiscentiam illam necessario complectitur, eidemque fidei, & justificatio, & salus nostra aeterna saepius ascribitur: cum resipiscentiae in Novo quidem Testamento deletio tantum peccatorum ascribi soleat, quam aeterna salus (etsi tu aliter sentire videaris) per se ac necessario non consequitur. Nec locus Ezech. 18 qui a te affertur, contrarium probat. Quidquid enim de vita ibi dicitur, id pro eo tempore ad aeternam vitam referri non possit,

nem nostram ex a Deo praefactam fuisse. Illud enim non satis scio, locis a te allatis ad probandum, quod Christi obedientia sit causa salutis nostrae aeternae, non videri ad rem facere. In illis enim Christi quidem fides & cognitio, ipsiusque Christi tributum remissio & abolitio peccatorum nostrorum, & justitia ac redemptio nostra, quibus aeterna salus nostra contineri dici potest, sed ne minimum obedientiae Christi nulla fit aperta mentio. Praestabat sane vulgatissimum illum locum Rom. 5. afferre, ubi diserte dicitur per unius hominis, id est, Christi obedientiam justos constitutum iri multos. Ad haec animadvertendum est, Pontificiorum sententiam, quod attinet ad bonorum nostrorum operum dignitatem, nihil prorsus discrepare ab ea, quam illis opponere videris, aut illius loco hanc substituere, quam ipse his verbis explicas. *Nihil igitur impium dicerent, immo recte & cum Scriptura sentirent, si ascriberent salutem & justitiam operibus bonis, modo continuarent te sub gratia, tamque praecise statuunt operibus omnibus, ita ut ab hac omne suum pretium, dignitatem, ac praemia accipiant.*

Id insuper videtur notandum, te existimare, tertiam, quam fecisti salutis aeternae nostrae causam, non posse dici totam à prima dependere, si fides & sanctitas electorum ab ipsis aliquo modo pendeat. Nam id ego non satis recte à te conclusum puto. Tametsi enim fides & sanctitas electorum ab ipsis aliquo modo pendet, nullo tamen pacto pendet, quatenus est causa salutis aeternae, sed id totum à prima causa proficiscitur.

Postremo tibi consulo, ut alicubi connexionem, quae inter salutis aeternae nostrae causas, diligentius explices, id est, totam ab initio ad finem usque, uno verborum contextu, salutis nostrae aeternae rationem ac progressum breviter enarres. Sic enim fiet, ut facilius uniuscujusque causae vis ac dignitas cognoscatur, & lectores eam utilitatem percipiant, quam illis hoc scripto procuras.

Haec pauca tumultuarie, nec dum quantum volui, & fortassis opus esset, tuo scripto perpenso à te rogatus, de ipso ut potui scripsi. Tu tibi obsequendi studium meum boni consulas ergo. Vale 20 Aprilis 1590. Cracoviae.

Tui studiosissimus

F. S.

Ad Nobilissimum virum Dominum ELIAM ARCISSEVIUM,

F. S. EPISTOLA.

Pietate ac virtute ornatissimo viro Domino Eliae Arcissevio in Domini vinea strenue laboranti, amico & fratri in Christo plurimum colendo, &c.

Salutem à Deo in Christo, &c.

Dolebam te Lippa discessisse ante acceptum ad tuas literas responsum meum. Erant enim ibi quaedam, quae fratribus abs te legi voluissem, quoniam aliqui putant, conquerentibus me pecuniis nunc prorsus intentum esse. Laetor, conventum vestrum, licet paucorum dierum, non fuisse sine fructu. Ad ea quae ex me exquiris, breviter sic habeto. Magistratum, quantumvis summum, gerere homini Christiano licere existimo, modo aliqua Christianae charitati in eo gerendo non contraveniat. Sontes capite plectere, aut membris mutilare, vix arbitror ullo modo per Christianam charitatem ei licere. Nec, me auctore, quisquam Christianus qui magistratum gerat, auderet id facere. Difficilior multo est quaestio de bello necne defendendo. Utrum scilicet homo Christianus, qui supremum magistratum gerit, possit, sine Christianae charitatis offensione, ad id eorum opera uti, qui suam ipsi operam locare velint, quamvis ita ferunt, Christiano homini privato, non concedi quemquam, etiam per occasionem propulsandi belli, interficere, membrove aliquo corporis mutilare; magistratu licet supremo, id ut fiat, jubente. Caeterorum armari, & una cum aliis ad impetum invadentium hostium reprimendum, sine cujusquam caede, proficisci, tunc crediderim homini Christiano licere, ubi prius omnia tentaverit, quominus ipse proficisci cogatur, sed pecunia suam ejusmodi profectionem redimere queat: quod si nullo pacto id impetrare non possit, praestat judicio meo, aliquid periculum potius scandali infirmorum in fide incurrere, quam contumaciam illi suisque ruinam accersere. Ut nihil dicam de scandalo, quod non minus, immo multo magis plerisque datur, cum quis magistratui suo supremo parere recusat; cui tamen in iis, quae aperte contra Christi praecepta non pugnant, parendum omnino esse, inter omnes constat. De vestitu enim non crediderim admodum exquisite laborandum esse, hoc vel illud prohibendo in Christi Ecclesia. Tantum in genere ab omni luxu cavendum est. Luxum autem ex perpetuo loci & regionis, ubi degimus usu metiendum esse censeo. Sunt enim, exempli causa, loca, ubi vestibus sericis uti non plus luxus habet, quam in Polonia linearum & lanearum usus, quippe quibus, in locis illis, vilissimi quique homines utuntur, ut in ipsa Italia alicubi nunc audio fieri. Qui igitur volunt in Polonia, non licere feminae Christianae pileo ex Axamit confecto uti, vehementer judicio meo falluntur, cum nulla fere sit tam vilis foemina, quae talem pileum non habeat, in hac quidem regione. De armis gestandis ita sentio, id per se nullo pacto Christiano homini esse prohibitum, ob periculum tamen aliquod mali perpetrandi, & propter infirmorum scandalum, crediderim Christianum hominem id facere non debere. Praeterquam fortasse in itinere ob feras bestias, atque latronibus [illegible] incursu. An vero quis possit se ab invadente ita defendere, ut eum & vulnerare & occidere queat, perdifficilis sane est quaestio. Illud certissimum est, debere hominem in tali discrimine constitutum satis habere, si se suamque vitam, vel fuga, vel ictuum repulsione tuetur, nec ita sinere se abripi ad adversarium, non dicam interficiendum, sed ne vulnerandum quidem. Nec dubito, quin Deus pio homini, cui ejusmodi quid evenit, praesens consilium suppeditare soleat, eumque ita juvare, ut vitae suae conservandae causa non cogatur adversarium interimere, quod omnino vitandum est. Nam de plagis, aut vulneribus non lethalibus non videtur eadem esse ratio. Et concedi potest, praestare proximum suum, qui vitam nobis injuste eripere velit, leviter caedere aut vulnerare, quam seipsum interficiendum tradere, praesertim ubi quis non ob diversae religionis professionem, sed aliis ob causas impetitur. Non potest brevis Epistola esse eorum capax, quae circa ea, de quibus judicium meum exquisivisti, dicenda forent. Coram aliquando, Deo volente, hisce de rebus diligentius tecum disputabo ...... Nihil scio quod tibi significandum mihi videatur, nisi quod prodiit Jesuitae Smigleci, qui cum Licinio disputavit, liber de aeterna filii Dei divinitate, in quo respondetur ad bonam partem eorum, quae à me scripta sunt in Antiwujeko, & etiam in disputatione adversus Volanum. Credo me responsurum, Deo bene juvante. Nam satis acutus homo est, & sophismatis, non unicuique apertis undique refertus ...... Cracoviae die 15 Februarii 1595.

Tuus ex animo totus.

F. S.

Ad

Ad eundem ELIAM ARCISSEVIUM Vidavam

1. QUæstio de Ecclesia, quæ tanti sit, ac tanto opere agitatur, quicquid multi, Papistæ vero potissimum, sentiant, parvi omnino momenti est, ut jam aliquot ex iis videmur sensisse, qui de hoc argumento contra Papisticam sententiam scripserunt. Dicam tamen breviter, distinctionem visibilis & invisibilis Ecclesiæ, mihi valde probari. Invisibilis constat veris fidelibus in spiritu congregatis. Visibilis vero fidem veram profitentibus, & hujus rei causa sese congregantibus. Distinguendum est enim inter Dei & Christi Ecclesiam. Quævis enim, quæcunque Christi Ecclesia est, eadem necessario Dei quoque sit Ecclesia, non tamen contra quæ Dei est Ecclesia, eadem continuo Christi ut sit Ecclesia necesse est. Porro Dei Ecclesiæ invisibilis initium constitui nequit, cum non constet utrum Adamus & Eva, ante susceptos & jam adultos liberos, ex animo unquam Deo conjuncti fuerint. Duorum enim saltem congregationem, quod idem in hoc proposito nostro est, cum Ecclesia, dici posse, docent verba illa Christi, *Ubi fuerint duo aut tres congregati in nomine meo &c.* Visibilis autem Dei Ecclesiæ initium, tempore Enos filii Seth extitisse dici potest. *Tunc enim*, ut scriptum est Gen. 4. v. ultimo, *coeptum est invocari nomen Jehovæ*, id est, ut ego quidem una cum non paucis aliis interpretor, coepti sunt haberi coetus, in quibus Jehova Deus colebatur. Scio autem locum illum in contrarium sensum, ex vi linguæ Hebrææ, accipi à quibusdam, ut scilicet ibi dicatur, tunc profanatum fuisse in invocando nomen Jehovæ. Sed ego à vulgata lectione isto in loco nullo modo, ex eadem linguæ Hebrææ vi recedendum puto. Cæterum Ecclesia Christi invisibilis simul & visibilis eodem tempore esse coeperunt, quo enim tempore, Christi discipuli veri, Christo, ut vitæ æternæ duci, confidere coeperunt, eodem prorsus in ipsius nomine congregari coeperunt. Hoc autem tunc primum extitisse affirmare merito possumus, cum Spiritus Sanctus in eos descendit. Antea enim etsi congregabantur, immo eo ipso die jam congregati erant; nondum tamen id fiebat ab ipsis in nomine Christi. Adeo ut Ecclesia quidem Dei illa jam esset, sed non adhuc tamen Christi. Et hæc satis sint in præsentia, quod attinet ad quæstionem tuam, de Ecclesia.

2. Quod ais minus verum videri quod alicubi scripsi, & affirmavi, (quanquam tu paulo aliter me loquentem facis) eum, qui fidem quandam in Christum habuerit, quam ego priorem appello, qua videlicet creditur, Jesum esse Christum &c. necessario etiam Christo obedire; alioqui posse fieri ut quis sua sponte, prudens sciens, vitam æternam aspernetur, quod ego fieri non posse ajo. Quod ais ingratum hoc minus verum videri, quia reipsa inveniantur, qui hanc fidem habentes, aspernentur vitam æternam, nihil solidi contra meum dictum affers. Primum enim non dixi ego eum, qui istam fidem habeat, non posse aspernari vitam æternam, quasi concedam quendam posse eam aspernari; sed prorsus nego id posse fieri ab ullo, intellige, ut ego diserte loquor, sciente & prudente, & ex libera ipsius voluntate. Deinde nullo pacto probas id, quod dicis. „Ego vero constanter „nego unquam ullum extitisse, cujusmodi tu multos „extitisse affirmas. Nam si multi illi, quos tu intelligis, non obedierunt, non propterea id factum est, quia vitam æternam, scientes prudentes sua sponte sunt aspernati, sed quia non vere crediderant, eum habituros vitam æternam, qui obedierit. Quod idem est reipsa, quod non credere Jesum esse Christum &c. Nullo autem modo mihi ipsi contradico, cum ajo, posse aliquem ex libro vitæ deleri. Quasi vero, qui aliquando crediderit, Jesum esse Christum, &c., & propterea obedierit, ac consequenter scriptus est in libro vitæ, si postea deleatur propter inobedientiam, nihilominus pergat credere, quod Jesus sit Christus &c. Summo necesse est, illum, ut obedire desiit, sic desiisse ex animo credere, quod Jesus sit Christus &c.

3. Nunquam ego scripsi, priorem illam fidem nihil conducere ad salutem; immo ubique eam valde conducere asserui. Sed tantum & dixi & dico, non esse istam eam fidem, qua vere ac proprie justificamur, licet per eam ad fidem justificantem, quæ fiducia atque obedientia est, necessario perducamur, atque hac ratione ea nobis plurimum ad salutem conducat. Quod de Lutheranis & Evangelicis affirmas, eos illam, quam ego priorem fidem voco, sufficientem statuere, falleris, non enim ista fides (ut quidem ego illam explico) sed credere, quod Jesus Christus justitiæ divinæ pro nobis satisfecerit, est Lutheranis & Evangelicis sufficiens fides, qua videlicet omnino justificemur.

4. Aliud est verbum illud Dei internum, quo moveri nos affirmo, ut ea faciamus quæ ipsi justa esse censemus; ea vero omittamus, quæ injusta esse putamus, & aliud lumen illud divinum quod extingui in homine ipsius culpa dico. Illud enim tantum pertinet ad notitiam eorum quæ Deo placent, quæve displiceant. Atqui non quicquid Deo placet, idem etiam cuilibet homini justum videtur, nec injustum quicquid Deo displicet. Itaque in verbis meis nulla prorsus est contradictio. Nec vero ego dixi unquam, justificari quempiam ea ratione qua per fidem in Christum justificamur, si verbo illi Dei interiori obediret; sed tantum dixi, ejusmodi hominem esse Deo gratum, & differre eo in loco distinxi inter eum, qui singulari quadam ratione (ut certe est is qui Christo confidit) & eum qui, ut sic dixerim, vulgari quodam modo Deo est gratus.

5. Non dixi, Angelos Dei bonos non potuisse peccare. Sed tantum, me credere, quod nunc Angeli Dei boni non possint peccare, & verissimum dixi. Hæc est enim omnium fere theologorum communis sententia, quæ nihil omnino cum testimonio à te allato pugnat. Verisimile autem plane est, quemadmodum, ut merito ab omnibus creditur, nos post hujus vitæ spatium, si legitime certaverimus, una cum immortalitatis corona omnimodam à peccato liberationem consequemur, sic Angelos illos Dei, qui fideles fuerunt, nec, ut alii, in illam à suo principio defectionem sese involverunt, id præmii à Deo accepisse, ut posthac peccato nullo modo sint obnoxii.

6. Nego hominem non sic dominatum fuisse ceteris animantibus post lapsum, ut ante lapsum. Immo post diluvium (quod certe fuit post lapsum) coepit homo animalibus aliis cunctis, ex ipso Dei decreto majore cum imperio dominari, quam ante lapsum, ut aperte colligitur ex cap. 9. Gen. Libertatem autem voluntatis hominis, esse Dei imaginem ad quam conditus fuit, nullo modo defendi potest; alia enim prorsus est libertas humanæ voluntatis, à libertate voluntatis divinæ. Etenim eo voluntas humana libera est, quoniam potest velle, & bene facere & male. Deus autem non potest velle male quidquam facere; sed idcirco voluntatis summam libertatem dicitur habere, quia quidquid vult, non modo libere vult, id est à nullo, præter seipsum, alia causa ad id volendum quidquam prorsus cogitur, sed etiam, quoniam id facit, nulla ratione impediri potest. Id quod homini nunquam est datum.

7. Quid meæ sententiæ objicias de voluntate perfecta, sufficiente ad Legem Dei implendam, etiam in iis casibus ubi ipse externus actus impeditur, intelligere nequeo. Nam quid hoc attinet, quæso, quod dicis de Dei voluntate, rerum proprietate non autem casibus mentionem? Disputatur de voluntate hominis, tu autem de Dei voluntate loqueris, & id de ea affirmas, quod nec satis percipi, nec quicquam ad rem facere potest. Præsertim cum ego non dicam, impletionem illam legis divinæ ex ipsa voluntate perfecta, in

in eadem locum habere ubi quis non impeditur, quod tu tamen me dicentem facis, sed contra (ut paulo ante scripsi) etiam in iis eadem locum habere, ubi quis aliqua externa ratione id facere impeditur, quod maxime vult facere.

Tuus ex animo totus

F. S.

Contra Chiliastas, de regno Christi terreno per annos mille, ad Synodum Chmielnicensem,

F. S. EPISTOLA.

F. S. ad omnes eos qui Chmielnicium ad Synodum convenerunt.

ETsi saepius dicere consuevi, in quaestione de regno Christi in terris futuro, ratione corporeis oculis conspicuo, & hisce sensibus perceptibili, una cum ejusdem Christi in terris corporali praesentia, idque per complura secula, me multo libentius audire, quam loqui: & doceri, quam docere velle; tamen sciunt plerique ex toto coetu, me ex altera parte semper professum fuisse, nullo pacto mihi probari sententiam de hujusmodi futuro Christi regno. Et revera ego semper eam, & Sacris Literis, analogiaeque fidei nostrae repugnantem, & perniciosam simul esse sum arbitratus, praeter id quod absurdissima multa, & sibi invicem adversantia ex ea necessario oriri, mihi plane est visum. Quod satis per se superque est, ad ejus falsitatem indicandam & coarguendam. Jam vero postquam haud levi cum animi mei dolore rescivi, multos ex coetu, eosque alioqui pietatis studiosissimos, nec non inter caeteros ob eorum insignes virtutes auctoritate praestantes, sententiam istam serio sequi ac defendere, & tandem eo deventum esse, ut in ipsa Synodo hac de re diligentius agendum, & aliquid statuendum sit, majore studio animum ad veritatem hujus quaestionis investigandam statim applicui. Et quo diligentius totam rem, sacraque testimonia & rationes inde ductas perpendi ac consideravi, eo firmius credidi, sententiam istam & falsam & absurdam, &, quod caput est, perniciosam esse. Quocirca decreveram omnino aliquid exactius de tota quaestione scribere, scriptumque meum in Synodo legendum offerre; quamvis non dubitarem, quin alii futuri essent ex coetu, qui sententiae isti sese opponerent, ac praesertim, quia Dominus Martinus Czechovicius acerrimus, ut scio, contrariae sententiae propugnator, & voce & scripto, pro ea, qua Deus illum donavit, egregia divinarum rerum scientia, ne sententia ista in coetu obtineret, immo si fieri posset, ex uniuscujusque animo stirpitus evelleretur, omnino curaturus esset. Verum hisce posterioribus sex septimanis, tam gravi ac multiplici morbo fui implicitus, ut quod in animo habebam, minime efficere potuerim. Tantum temporis tamen ante profectionem nostrorum Cracoviensium ad Synodum, vacui a morbo, per Dei gratiam, habui, ut praecipua quaedam pauca ex tam multis scripto complecti potuerim, quae me a sententia ista abhorrere cogunt. Quae, ut ii, qui contra sentiunt, aequis animis audire velint, ac boni consulere, etiam atque etiam rogo.

Primum igitur mihi videtur, sententiam istam de tali, quale ante exposuimus, Christi regno in terris futuro, viam sternere ad regnum, quod nunc Christus in coelo manens reipsa habet, convellendum atque evertendum. Ex quo totius fidei nostrae, & Christianae religionis ruina necessario consequitur, ut jam, ni fallor, plerique omnes ex coetu animadverterunt; quicquid contra disputent ii, qui Christo in coelo manenti adorationem & invocationem adimunt. Qui quidem ad sententiam suam confirmandam hoc argumento potissimum utuntur, quod Christi regnum, ut Sacrae Literae prae se ferre videntur, sit futurum in terra, idque in ipsa Judaea super Judaicum populum Hierosolymis, postquam Dei nutu ac providentia urbs illa in ea provincia eodem loco, ubi antea erat, instaurata fuerit. Nam si ita res se haberet, tunc ad hunc modum argumentari liceret: Regnum Christi unum tantum & simplex est; non duplex: prout divinae literae satis aperte testantur, quae unius tantum Christi regni mentionem faciunt, idque nunquam defuturum ajunt, id est, nullum aliud, praeter Dei ipsius regnum, ejus loco successurum. Igitur si Christi regnum in terris super populum Judaicum, in urbe Hierosolyma futurum est, regnum Christi nullum esse potest, nisi Christus ipse in terra adsit, & super populum Judaicum Hierosolymis sceptrum teneat, & consequenter, cum haec nondum fuerint, nec sint, nondum etiam est, nec fuit Christi regnum. Sicque Christus ad hunc diem in coelo manens, nondum regnavit, nec regnat. Hujus argumenti vim nullo pacto effugere possunt ii, qui Propheticis Veteris Testamenti testimoniis, de Christi regno super domum Jacob, & Hierosolymis in perpetuum futuro, & si qua sunt similia, quae corporeis sensibus comprehensibile in terra Christi regnum, idque perpetuo duraturum, promittere videntur, nullo pacto mystice seu allegorice, sed, ut verba ipsa sonant, accipi volunt. Quibus consultius, meo quidem judicio, foret, ipsis propheticis testimoniis relictis, ad ea tantum testimonia confugere, quae in ipsius Novi Testamenti Sacris Literis (ubi aliqua alioqui de Christo nunc, dum in coelo manet, reipsa regnante, apertissima sunt testimonia) omnino docere videntur, Christum, ratione supra dicta, in terra per multa secula una cum suis regnaturum. Nam, nisi prophetica illa testimonia, vel omnia, vel aliqua saltem ex ipsis mystice seu allegorice interpretemur, ubi (quaeso) apud Prophetas scriptum invenitur, Christum in coelo manentem, in Judaico populo nondum sibi subjecto, tamen reipsa ac pleno jure regnaturum? Ubinam, inquam, a Prophetis mentio facta deprehenditur praesentis nunc pleno jure Christi regni, quod illi Evangelica & Apostolica scripta tribuunt, quodque agnoscere necesse est, si Christus nunc merito ac proprie est appellandus, eique adoratio & invocatio tribuenda? Numquid verisimile est, Prophetas ex professo de Christi regno loquentes, regni ipsius potiorem & diviniorem hanc saltem (ut sic dixerim) partem, vel potius regnandi rationem, silentio praeteriisse? Quod si pars aliqua propheticarum vaticinationum de Christi regno, necessario mystice seu allegorice est interpretanda, eadem ratione omnes, cum eaedem aut similes ubique sint locutiones, interpretari debebimus, aut certe poterimus. Ex quo fit, ut ex propheticis de Christi regno praedictionibus, nihil prorsus solidi afferri possit ad regnum istud Christi in terra, de quo agimus, confirmandum, nisi quis ante illud, aliud Christi regnum nec fuisse unquam, nec futurum contendat.

Sed sive quis ex Prophetarum, sive ex Apostolorum, Evangelistarumque scriptis regnum istud Christi in terra probare velit, nullo modo argumentum negantium Christum nunc reipsa regnare, superius allatum, dissolvere poterit. Non poterit, inquam, effugere, quin vel, praeter & contra divina testimonia, duplex Christi regnum faciat, vel Christum in coelo manentem, nunc reipsa regnare neget. Nam, si dixerit, immo se asserere, & quod Christus in coelo manens nunc reipsa regnet, & quod postmodum in terra corpore praesens regnaturus sit, hoc totum, inquam, se asserere unum idemque ac simplex Christi regnum esse, & regnum illius aspectabile in terra, nihil aliud revera futurum, quam patefactionem regni, quod reipsa jam inde Christus habet, ex quo redivivus ascendit in coelum; Respondebitur, tantam esse diversitatem inter utramque regnandi rationem, ut omnino duo diversa regna censenda sint.

Primum

Primum enim præsens, id est, hoc tempore regni Christi ratio ejusmodi est, ut ipsum regnum plane subsistat, & pleno jure a Christo administretur, etiamsi totus terrarum orbis illi adversaretur. Satis enim est ad plenum jus hujus regni obtinendum, quod Christus suprema ubicunque potestate sit præditus, qua tum in cælo, tum in terra, quidquid velit efficere, queat. At futura illa, quam illi sibi fingunt, regni Christi ratio omnino requirit, ut multi ex hominibus sint, qui eum pro Christo agnoscant, & venerentur, id est, ut regem suum colant. Deinde hæc Christi regni ratio præsens, nullum prorsus discrimen personarum, aut locorum habet; illa vero futura postulat, ut peculiari quadam ratione Christus super Judaicum populum regnet, idque in ipsa urbe Hierusalem. Præterea, ut paulo ante attigimus, præsens Christi regni ratio potestatem supremam divinamque requirit, tum in cælo, tum in terra. At futura ista satis habet, si Christus suprema potestate in terra sit præditus, & ejus doctrina pro vera ab omnibusque habeatur. Taceo nonnulla alia insignia inter utramque regnandi rationem discrimina, quæ unusquisque cordatus homo facile per se animadvertere potest.

Quanquam vel id satis indicat, has duas regnandi rationes, duo etiam regna constituere, quod qui sententiam istam probant, de regno Christi, quale diximus, in terris futuro, illud simpliciter atque absolute Christi regnum vocare solent. Quippe qui satis intelligunt, non patefactionem revera præsentis Christi regni, sed novum quoddam & absolutum Christi regnum illud futurum. Et sane quid attinet, ad hoc, ut pateat præsens Christi in cælo manentis regnum, ipsum Christum corpore præsentem in terra mille annos una cum suis regnare? An non id melius præstat, quod Christus ipse de cælo descendens universum orbem terrarum divina prorsus ratione judicet, statimque suos omnes immortales ac beatos reddat, sibi vero adversantes perdat, æternoque supplicio addicat? Ut certe faciet. Hoc autem quia revera & patefactio, & complementum est regni Christi, tum & supremam secundum Deum ipsius Christi potestatem declarat, & mortem, etiam mystici Christi corporis inimicum teterrimum ac perniciosissimum, ultimumque inter omnes Christi hostes abolendum, abolet, merito alicubi, sed perraro tamen, regnum Christi vocatur, ut 2 Tim. 4. 1. Aliud Christi regnum in terris, ipso Christo corpore præsente, non agnoscit Scriptura. Nec sane aliter sensisse puriorem antiquitatem, vel ex symbolo, quod Apostolorum appellatur, constare potest, in quo aliud nihil, quod huc pertineat, dicitur, nisi, Jesum Christum Dei filium, qui in cælum ascendit, inde venturum esse ad judicandum vivos & mortuos: de alia vero in terra sive regnandi, sive regni sui patefaciendi ratione, in toto illo symbolo ne syllaba quidem exstat. Nec sane immerito. Sic enim, si quis recte animadvertat, perpetuus tenor Sacrarum Literarum Novi Testamenti omnino fieri atque docet. Ut aliquanto apertius mox, Deo dante, sum ostensurus.

Nam quod deinde potissimum sententiam istam de Christi regno in terris, ea ratione, qua dictum est, futuro, me penitus aversari cogit, illud est, quod scilicet aperte videtur eam pugnare cum perpetuo sensu, qui in scriptis Evangelistarum & Apostolorum deprehenditur. In quibus adventus Christi de cælo ad nos in terram, tantum ad judicandum mundum futurus describitur; idque ita, ut præcipue colligitur ex furis noctu venientis sæpius usurpata similitudine, & ex comparatione illa Matth. 24, adventus Christi cum temporibus Noë, quando diluvium extitit. Ex ea enim ipsa comparatione, & ex verbis omnibus, quæ ad eam explicandam Christus profert, valde perspicuum est, Christum, sicut atque venerit, non quidem solium suum in terra erecturum, in quo solus regnet una cum suis per longissimum tempus; sed in quo statim de universo hominum genere sententiam ferat; & alios quidem ad se recipiat, id est, præmio æterno donet; alios vero missos faciat, id est, æternis pœnis afficiat. Id quod sequenti capite idem Christus perspicue declarat, cum ait, ubi venerit filius hominis in gloria sua cum omnibus Angelis suis, tunc sessurum eum in solio suo glorioso, & congregandas esse ante ipsum omnes gentes; ipsum autem alios ab aliis separaturum. Et justos quidem ex ejus [illegible] sententia vitam æternam adepturos, ceteros vero æternum supplicium subituros. Ubi nihil aliud sessurum in solio suo ad regnandum cum hominibus piis in terra per complura sæcula. Et ne quisquam hic cavillari aut tergiversari possit, animadvertendum diligenter, ex duobus supradictis locis, præsertim vero ex posteriore, apertissime id colligi, quod modo dicebam, videlicet adventum Christi secum futurum ultimum, non quidem aliquorum hominum, aut cujuspiam partis eorum, sed universale omnium judicium, ultimamque ac definitivam de omnibus sententiam. Atqui judicium hoc ultimum, & universale, si ipsi, contra quorum sententiam disputamus, fatentur fore extremum omnium, quæ in terra & in hoc sæculo fieri debeant; aut certe post regnum Christi in terris, non autem ante, aut simul cum eo futurum. Id quod inter alia nos fateri cogit locus ille, qui Achilles est testimoniorum, quæ proferunt ad confirmandam sententiam illam Apoc. 20. Ibi enim manifeste judicium illud futurum dicitur post mille illos annos, quibus duraturum est regnum illud, de quo ibi verba fiunt; quod isti id esse autumant, atque contendunt, de quo inter nos est quæstio. Ad demonstrandum vero Christi adventum secum futurum allaturum finem hujus sæculi & ipsius terræ interitum, & ita Christo adveniente, nullum penitus illi regno locum futurum, nihil apertius excogitari posse ut, quod scriptum est 2 Petr. 3, ubi diserte dicitur, cum dies Domini advenerit, cælos transituros, id est, perituros, quemadmodum Psal. 102, scriptum est, & Elementa solvenda iri, terram vero, & quæ in ea sunt opera exurenda esse; denique hæc omnia esse dissolvenda. Namque idem esse adventum diei Domini, seu diem Domini, quod ipsius Domini adventum, & Petrum nomine diei Domini, ipsius Domini adventum intellexisse, præter nonnulla alia in Novo Testamento loca, quæ diserte ostendunt, hæc duo pro uno & eodem sumi atque usurpari, ipsius Petri verba id clarissime demonstrant. Ut enim ex vs. 4 constat, contra eos disputat, qui promissionem ac promissum adventum Domini, tanquam rem prorsus vanam & quæ nunquam futura esset, ridebant; itaque manifeste quod prius adventum Domini appellaverat, adventum deinde Diei Domini vocat.

Et quando sæpe incidimus in mentionem celebris illius pro regno Christi in terris afferendo loci Apoc. 20, operæ pretium me facturum arbitror, si ostendero, ex loco illo regnum illud nequaquam probari posse, & necesse esse, ut totus ille locus allegorica aliqua ratione accipiatur & explicetur. Etenim, si hoc evicero, facile, ut spero, mihi pauci ex adversariis manus dabunt, cum reliqua omnia loca, tam in Vetere quam in Novo Testamento, quæ vel partim omnino debeant, partim commode possint, allegorice sumi & explicari, utcunque parvo aut nullo negotio sit intellecturus. Ad hoc igitur, quod dixi, ostendendum, duplici via utar. Primum simpliciter probabo, si locus ille ita accipiendus esset, ut verba sonare videntur, atque adversarii eum accipiunt, id ibi dictum inventum iri, quod aperte pugnat cum clarissimis Novi Testamenti locis. Deinde opponam illi locum 1 Cor. 15. 23, & deinceps, ex quo loco, in eo, quod mihi alicubi, apertissimo, manifestius etiam constabit, locum illum Apoc. allegorice interpretandum esse. & eadem opera verba Pauli diligenter explanare conabor. Idque eo libentius, quod sciam, non paucos esse, qui ex illo ipso loco sententiam istam de Christi regno in terra futuro confirmare non dubitant.

Jam

Jam vero loco illo Apocalypsis aperte dicitur animas decollatorum propter testimonium Jesu, & propter verbum Dei; sive ipsos decollatos, & qui non adoraverunt Bestiam, neque imaginem ejus, neque acceperunt characterem in fronte sua, & in manu sua, vixisse & regnavisse cum Christo mille annis. Si illud vivere, resurgere est corporali resurrectione, & regnare, est hic in terra regnare, (ut quidem necesse est, si locus iste ad regnum Christi, de quo disputamus, confirmandum pertinere dicendus sit,) haec ejus loci sententia pugnat ex diametro cum eo, quod apertissime colligitur ex verbis Christi, quater repetitis Joh. 6. id est versu 39, 40, 44, & 54. in quibus omnibus locis Christus id dicit, ex quo patet, eum quemlibet ex suis ultimo die resuscitaturum. Quibus illud adstipulatur, quod dixit Martha ipsi Christo Joh. 11. 24. se scilicet scire, Lazarum fratrem suum, qui erat mortuus, resurrecturum, in resurrectione futura die ultima. Nonne haec prorsus invicem repugnant, jam advenisse diem ultimum, &, adhuc superesse annos mille & amplius? Apparet enim ex eodem Apoc. loco, post mille illos annos superfuturum adhuc aliquod spatium temporis, ante diem ultimum. Itaque cum Christi ac Marthae, quae Christi ipsius sermonibus prius edocta sine dubio, ad eum modum est locuta, verba simplicissima & apertissima sint, nec ulla penitus sit causa, cur non ita omnino sint accipienda, ut ipsa sonant, necesse plane est, ut verba loci Apocalypsis, quae visionem quandam referunt, id est, rem, ut visionum perpetuus mos est, subobscuram, & allegoricis interpretationibus prorsus obnoxiam, aliter accipiantur, atque ipsorum, (ut sic dixerim) cortex prae se fert; nisi Spiritum Sanctum secum pugnare velimus, & quod Christus simpliciter & constantissime fore asseveravit, non ita futurum, ut ille dixit, sed longe diversa ratione statuamus. Quae cum absurdissima & plena blasphemiae sint, concludendum est omnino, Apocalypsis locum allegorice interpretandum esse, id est, ita, ut ad confirmandum regnum Christi in terris, de quo controvertitur, nihil faciat.

Sed jam cum loco illo Apocalypsis conferamus locum illum Pauli 1 Cor. 15. eumque paullo diligentius examinemus. Itaque primum ex Pauli verbis, cum ait, vivificatum iri eos, qui sunt Christi, in adventu ejus, aliquid colligi videtur, quod pugnet cum eo, quod scriptum est in loco Apocalypsis, nisi locus ille allegorice explicetur. Hic enim indefinite, atque ob id universe dicuntur resurrecturi ii, qui sunt Christi, in ejus adventu, id est, simul atque advenerit. Ibi vero non omnes qui Christi fuerint, sed pars eorum quaedam potior atque praestantior, mille annis cum Christo regnatura, videtur resurrectura dici. Neque enim omnes, qui Christi sunt, decollantur, aut Bestiam, imaginemve ejus adorare, vel ejus characterem in fronte & manu sua accipere nolunt. Sic enim omnino interpretanda videntur verba Johannis, ut videlicet ad eos referantur, qui ista facere recusarint, non autem simpliciter non fecerint; fortasse quia nec de Bestia, nec de ejus imagine quidquam audierunt unquam; vel, quod in aliqua orbis parte fuerint, quo ejus notitia non pervenerit; vel, quod prius fuerint, quam ipsa extiterit. Confirmatur autem, Johannis verba non omnes, qui Christi sunt, complecti, ex eo quod subjungitur, caeteros mortuos non revixisse, donec mille anni complerentur. Nam hoc ad solos impios, eosve, qui Christi non sunt, referre, nimis durum videtur. Verisimile est enim, si hic esset sensus ejus loci, non dicturum fuisse Johannem simpliciter, *Caeteri vero mortuorum*, ut dixit; sed potius, Caeteri vero mortuorum, qui ista fecerunt, aut quidpiam simile. Adde, quod ex fine capitis apparet, inter eos mortuos, qui non revixerunt in priore illa resurrectione, aliquos fuisse pios, & in libro vitae scriptos. Dicitur enim ibi, apertum fuisse librum vitae, & judicatos fuisse illos mortuos, ex iis quae scripta erant in libris, secundum opera ipsorum. Et tandem subjicitur, si quis non inventus fuit scriptus in libro vitae, conjectum fuisse in stagnum ignis. Quod certe clare ostendit, multos in libro vitae scriptos ex illis mortuis inventos fuisse. Constat igitur jam, de non contemnendo discrimine inter ista duo loca, nisi locus Apocalypsis allegorice accipiatur.

Sequitur discrimen ac dissidium multo evidentius, multoque majoris momenti, si locus Apocalypsis secundum Adversariorum sensum sit explicandus. Nam Paulus subjungit, deinde, id est, resuscitatis iis, qui sunt Christi, in adventu ipsius, adfuturum finem. In loco autem Apocalypsis legitur, resuscitatis quibusdam amicis Christi fidelibus, eos regnaturos mille annis cum Christo. Certe enim si hoc futurum est in terra, & sic durante etiam hoc seculo, finis adhuc longissime aberit. Quanquam vox finis in Pauli loco, ut ex consequentibus intelligi potest, non hujus seculi proprie, sed regni Christi finem videtur significare. Ita, ut quomodocunque alioqui regnum illud, de quo in Apocalypsi, interpretetur, nisi allegorica aliqua ratione totus locus explicetur, evidens plane atque ingens discrimen atque dissidium inter illum & Pauli locum appareat. At excipiunt adversarii; immo ex Pauli verbis, quae statim subjicit, aperte constare, post Christi adventum, & resurrectionem ipsius fidelium, & ante finem multa intercessura; quae scilicet sint illorum mille annorum spatio, de quibus in Apocalypsis loco. Adeo ut Pauli locus, & cum loco Johannis mire hac in parte consentiat, & sententiam de commoratione diuturna Christi in terris post adventum suum aperte confirmet. Quamvis enim Paulus ea verba protulerit, *Deinde finis*, ea tamen non ita accipienda esse, quasi statim affuturus sit finis. Nam illico ibi subjungitur, *Cum tradiderit regnum Deo & Patri; cum aboleverit omnem principatum & omnem potestatem ac virtutem*. Ex quibus verbis apparet, post adventum quidem Christi & resurrectionem ipsius fidelium finem fore, sed non statim, verum, postquam deinceps ea facta fuerint, quae subjiciuntur. Ad haec respondeo, primum quod attinet ad priorem partem eorum, quae in Pauli loco subjiciuntur, id est, ad traditionem regni Deo & Patri, sine dubio id factum iri post Christi adventum, & resurrectionem ejus fidelium; sed neque hoc ullum temporis spatium, nisi brevissimum requirit, nec quidquam aliud reipsa est, quam executio adfuturi finis: finis, inquam, ut ego libentius interpretor, regni Christi. Traditione enim regni Deo & Patri, finis Christi regni continetur, atque (ut sic loquar) efficitur. Jam vero quod attinet ad posteriorem partem eorum, quae ibidem subjiciuntur, id est, ad abolitionem omnis principatus, & omnis potestatis, ac virtutis, neque hoc similiter Christo ipso corpore praesente, longo tempore indiget. Sed neque ut id fiat, corporali Christi praesentia in terra quicquam est opus; praesertim, si recte intelligatur, quinam sint illi principatus, potestates, ac virtutes. Ex non paucis enim aliis locis satis constat, non homines hos esse, sed daemonas. Praeterea, haec pars non ita accipienda est, quasi ista deinceps fieri debeat, ut postea demonstrabo. Et certe, si mens Pauli fuisset, docere, ista deinceps factum iri, praesertim vero, si aliquod longum temporis spatium, antequam perficerentur, intercessurum indicare voluisset; verisimile est prorsus, eum aliter locuturum fuisse, ac fecit, & dicturum, „ Deinde abolebit omnem principatum, „ & omnem potestatem ac virtutem, tradetque mox „ regnum Deo & Patri, & erit finis. Nam ut locutus est, ejus verba ita accipi possunt, (ut quidem mox docebo esse accipienda) ut intelligatur, ista quidem fieri oportere ante finem, sed non tamen post Christi adventum, & ejus fidelium resurrectionem. Jam non solum Pauli verba ita accipi posse, ut modo dictum est, verum etiam omnino debere, demonstrare aperte ea, quae sequuntur. Praesertim vero id quod vs. 26 dicitur, ultimum inimicum abolendum esse mortem. Nam, si mors

mors ultimus inimicus est, qui abolebitur, quomodo post resurrectionem Christi fidelium aboleri possunt, vel abolendi sunt omnes principatus, & omnes potestates ac virtutes? An non hi inter inimicos numerantur, vel potius praecipui sunt Christi inimici? Nunquid ubi resurrexerint Christi fideles, inimica mors nondum erit abolita? Quid magis absurdum, & secum manifeste pugnans excogitari potest? Caeterum, non modo ultimum inimicum abolendum, esse mortem, & consequenter post Christi fidelium resurrectionem non posse aboleri omnem principatum, omnemque potestatem ac virtutem, & necesse esse, ut illa omnia ante fuerint abolita; sed etiam statim post abolitam mortem, Christi regni finem adfuturum, probat manifeste id, quod, post mentionem abolitionis illorum omnium, illico subdit Paulus. Inquit enim, Christum regnaturum donec illi subjecti fuerint omnes inimici ejus. Nam, si ultimus inimicus subjiciendus, mors est, certe, morte abolita, jam non amplius regnabit Christus. Ubi diligenter animadvertendum est, eos, qui Christo hoc tempore regnum non concedunt, & nondum eum regnasse volunt, nec non aliquos ex iis, qui, eum, quidem nunc regnare confitentur, sed tamen nihilominus regnum illud ipsius in terris expectant; contra quos nos praecipue disputamus, vehementer falli, existimantes verba illa Pauli, *Oportet eum regnare*, de futuro, id est, olim incepturo regno accipienda esse, cum ex Graeco verbo *βασιλεύειν*, quod praesentis vel praeteriti imperfecti temporis tantum est, perspicuum sit, necesse esse, ut Paulus de regno loquatur, quod jam coeptum sit. Qui, si de externo regno loqui voluisset, non aliter quam *βασιλεύσειν*, aut *βασιλεῦσαι*, in futuro scilicet vel aoristo tempore, dicere potuisset. Jam, quod ita Pauli verba accipienda sint, ut, simul atque omnes inimici Christi ei fuerint subjecti, ejus regni futurus sit finis, seu regnum ab eo Deo & Patri sit tradendum, & vocabulum *donec*, ultimam in ejus verbis significationem habere, ut videlicet rei finem declaret, non autem, ut aliquando solet, simpliciter eo usque rei durationem; nec esse, quod quis argumentetur, Paulum quidem dicere, Christum regnaturum usque ad subjectionem omnium suorum inimicorum, sed non tamen negare, quin postea quoque sit regnaturus, id plane suadet, vel potius fateri cogit, quod absurdissimum esset, Paulum, cum ex professo de Christi regno agat, deque ejus fine, nullum verbum de duratione ejus, etiam post subjectos Christi omnes inimicos, protulisse; praesertim vero, si adhuc mille annos & amplius duraturum esset. Verum praeterea, omnino Pauli verborum sententiam eam esse, quam diximus, docent, quae paulo post eodem loco scripsit. *Cum autem subjecta ei fuerint omnia, tunc & ipse filius subjicietur ei, qui ipsi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.* Ex quibus verbis patet, tunc affuturum finem regni Christi, cum illi omnes inimici fuerint subjecti. Cui sententiae confirmat illud Dei ipsius in Psalmo celebre dictum, à Christo & ab Apostolis de Christo ipso interpretatum, *Sede à dextris meis, donec ponam Inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Quod nemo sanae mentis negaverit, idem esse cum eo, quod hic Paulus ait, oportere Christum regnare, donec illi subjiciantur omnes inimici ejus. Unde etiam constat, id verissimum esse, quod antea diximus, Pauli verba nulla ratione de regno aliquando externo, sed de eo, quod jam exstiterit, accipienda esse. Nam certe, sessio Christi à dextris Dei, quae idem est quod Christum regnare, jam tum coepit, cum Christus assumptus est in coelum, Mar. 16. 19. Jam vero igitur valeant, quid agerent, qui locum illo Apocalypsis ut verba sonant acceptum, ad regnum illud Christi terrenum probandum potissimum usurpant. Sic enim Christum in terra ratione cunctis aspectabili, mille annos regnaturum concludunt, postquam ejus fideles plurimi resurrexerint. Et tamen ex Paulo certissimum est, tunc desiturum Christi regnum, idque Deo & Patri ab ipso traditum iri, cum ejus fideles e mortuis excitati fuerint. Ac breviter, illi nunc plane Christi regnum illud corporum statuunt, cum jam Christi regni finem adfuturum Paulus aperte docet.

Ex his arbitror, jam satis constare, literam illam Apocalypsis allegoricae interpretationi omnino esse, & sic nihil ex eo elici posse, quod regnum illud Christi in terra comprobandi vim ullam habeat. Quod si quis me interroget, quaenam sit illa ejus loci allegorica interpretatio, mihi prodibit confiteri, me hactenus eam ignorare, nec ex multis ejusmodi interpretationibus, quas à doctissimis viris, tum antiquioribus tum recentioribus, afferri cognovi, ullam mihi, nisi forte aliqua ex parte, probari. Quid autem mirum, visionem, eamque propheticam, id est, de rebus futuris, non plene intelligi? An non hoc proprium est fere omnium vaticinationum, ut scilicet non plene intelligantur, nisi post earum eventum? Nec sane necesse est in hac disputatione ejus visionis verum interpretationem tenere. Sed satis omnino est, aperte constare, eam non ita esse interpretandam, ut ipsa verba sonant, id quod me ostendisse confido. Quanquam praeterea animadvertendum est, in ipsa visione nihil dici de loco, ubi regnant decollati illi propter Christum, & alii, qui iisdem vixisse, id est, revixisse, dicuntur. Dicitur enim tantummodo, eos regnare cum Christo, nec de Christo, qui è coelo in terram descenderit, ibi ulla fit mentio. Quare, cum certum sit, Christum in coelo regnare, videtur potius illic dici, illorum una cum ipso Christo regnum, in coelo quam in terra esse. Nam, si quis dicat, postmodum ibidem affirmari, exactis mille annis, gentes quasdam à Diabolo seductas, circuisse castra sanctorum & civitatem dilectam, respondeo, nihil prorsus cogere, ut isti sancti illi sint, quos revixisse, & regnasse superius dixerat. Et haec in praesentia dicta esse volo, ut ostenderem, adversarios in eo loco, qui praecipuus inter omnes, quos afferre solent, esse videtur, nihil solidi pro sua opinione stabilienda habere.

Addam adhuc, quam brevissime potero, aliam rationem, quae sententiam illam de terreno Christi & suorum regno, semper mihi suspectam atque adeo plane invisam reddidit: quam alii nonnulli attingunt, praesertim vero Urbanus Rhegius vir doctissimus in suis thesibus de Christi regno contra Chiliastas, quod opusculum à me cum quibusdam ex coetu communicatum, & nunc ei datum, qui secum ad Synodum afferet, ut diligenter atque accurate legatur, vehementer atque etiam rogo. Nam certe [illegible], atque argumentorum est, ad Christi regnum illud in terris futurum, labefactandum ac convellendum. Sed jam ad rationem breviter explicandam venio.

Universae Novi Testamenti Literae, eaque fidei nostrae analogia id postulare, ut, aliis terrenis rebus omnibus neglectis atque pro nihilo habitis, quae scilicet sunt labiles, quaeque mortalibus oculis aspiciuntur, ad res illas coelestes perpetuo adspiremus, quae sunt aeternae, & mortali homini inaspectabiles. Cujus rei praeclarum ac disertum testimonium, inter alia plurima extat ad finem cap. quarti posterioris ad Corinthios. Sed etiam insignis valde est locus ille similis ad finem tertii capitis Epistolae ad Philippenses, ubi scriptum est, nostram conversationem, vel potius, ut Graecum verbum sonat, tanquam propter civitatis jus atque usum, in coelis esse, unde & servatorem expectamus Dominum Jesum Christum, ut intelligas ibi civitatem appellatione, non quidem omnem locum ubi Deus regnat, suoque favore & benignitate adsit, quemadmodum non pauci, similia testimonia eludentes, intelligendum contendunt; sed omnino locum illum, ubi nunc Christus praesens corpore habitat, qui cum hac nostra terra, ubi nos dicitissime regnaturos esse illi contendunt, nihil commune habet, immo ubique in Sacris Literis ei opponitur. Atqui si hic in terris tamdiu regnaturi sumus, hocque, saltem ex parte,

in parte, fuuturum est præmium fidei ac laborum nostrorum, quomodo fieri potest, ut de hac ipsa terra non cogitemus assidue, vel, ut terrena omnia negligamus & postabeamus? Quid aptius ad homines à cœlesti illa & spirituali, ac prorsus angelica vita una cum spiritus paupertate, id est, humilitate conjuncta, retrahendos atque abducendos, ad quam divina omnia ferme Novi Fœderis oracula nos adhortantur atque impellunt, quam exspectatio diuturnæ felicitatis in hac ipsa terra, ac terrenæ, quantumvis alioqui sanctissima ratione, auctoritatis & potentiæ administrationis? Certe quale præmium est, quod agendæ vitæ exspectatur, talem fere necesse est ipsius vitæ rationem esse. Neminem autem his meis verbis turbari aut offendi velim. Scio enim (id quod ab ipso initio sum fassus) multo ex coetu esse, qui regnum istud exspectant, & tamen pii sunt revera, & vitam plane spiritualem degunt, aut certe degere perpetuo student. Verum hoc loco rei ipsius per se vis & natura à me inspicitur & consideratur, &, quid fieri sit verisimile, non autem quid reipsa fiat, cum multa sint, quæ, Deo juvante, impedire possint, quominus quis ex concepta perniciosa per se opinione, quidquam vitii contrahat. Præsertim, si jam virtutis sit studiosus cultor, antequam hujusmodi imbibat opinionem. Cæterum negari non potest, vim per se præmii vitæ agendæ eam esse, quam dixi. Hinc Christus, non quidem in terris, sed in cœlis copiosam esse mercedem nostram affirmavit, & similia dicta sæpius reperiuntur. Ut scilicet, dum veram nostram mercedem exponeret, simul nos ad cœlestis vitæ rationem, & mercedi nostræ consentaneam invitaret. Nam quod idem dixit, mites possessuros terram, ad locum Psalmi 37. 11, ubi eadem sententia ad verbum legitur, sine dubio allusit. Ibi autem sententia illa, pro eo tempore, & sub Vetere Fœdere, in quo terrena sunt promissa, ut ipsa verba sonant, intelligi potest. At vero à Christo Novi Fœderis mediatore usurpata, in quo Fœdere promissa cœlestia sunt, mystice omnino est accipienda. Posset hæc ratio pluribus confirmari, & exactius ac plenius multo explicari atque concludi. Sed his paucis quæ dixi contentum esse volo.

Innumera alia, ad sententiam de terreno isto Christi & suorum regno plane dissuadendam, sese dicenda offerunt, verum nec temporis angustia, nec morbi reliquiæ ea me scribere permittunt. Unum tamen, quod apud me est maximi ponderis, breviter attingam, & tum finem huic scripto imponam. Dico igitur, sententiam illam vel penitus dissuadendi, vel saltem, ut ne ea publicetur, monendi, vim maximam habere. Quod, si ea vera esset, aut certe, si publicanda foret, Christus & Apostoli eam aperte docuissent. Hoc autem eos non fecisse, & Novi Testamenti lectio unumquemque satis docere potest, & id satis ostendit, quod alioqui nullo modo fieri potuisset, ut totus orbis Christianus per complura secula eam pro falsa & ridicula habuisset. Siquidem orbis Christiani universi error aliquis, potest fortasse, etiam per longum tempus, esse in re aliqua credenda & affirmanda, quæ Christi & Apostolorum dictis minus sit consentanea, sed in ea penitus rejicienda & neganda, quam aperte vel Christus, vel Apostoli docuerint, nullo prorsus pacto. Nec ejusmodi erroris exemplum, sed ne levissimum quidem umbram quisquam inveniet unquam. Quare caveant diligenter ii, qui sententiam illam hodie urgent, ne, etiamsi vera esset, id palam facere contendant, quod Deus obscure tantum indicare voluerit: ob eam forte caussam, ne Christi fideles de terra, terrenisque rebus curandi, aut cogitandi occasionem inde sumant; aliud nihil obscura ista indicatione quærens, quam, ut, cum res eveniret, appareret, eam prævisam jam ab antiquissimis temporibus ipsius consilium & decretum evenisse. Nam in hunc præcipue finem propheticæ prædictiones editum, quo notum fiat, Deum esse, eumque humana hæc curare. Jam quidquid de terreno isto Christi & suorum regno, (si id futurum tamen est, quod ut credam nullo modo adduci possum) in Sacris Literis continetur, id ad propheticas prædictiones potius, quam ad divina Evangelicaque promissa, referendum esse, ne illi quidem ipsi, qui illud exspectant, fortasse negare audebunt. Quamobrem regnum istud omnino exspectandum esse docere, & divina oracula, ut de ipso loquentia, interpretari, ejus tantummodo est, qui prophetico spiritu sit præditus quique, ut pote ab ipso Deo edoctus, ejusque spiritu afflatus, quæ dicit, constantissime asserere atque asseverare non dubitet; non autem ejus, qui compluribus scriptis, divinis licet, testimoniis, & rationibus atque argumentis, quamvis ex Sacris Literis petitis, ad ea, quæ dicit non tam aliis, quam sibi ipsi probanda ac persuadenda indiget, & si quis eum melius doceat, ab eo discere, sententiamque mutare sit paratus. Coetus ob alias caussas, ut omnes sciunt, pessime audit. Cavendum est, ne ejusmodi exoticis, & jam diutissime à toto orbe Christiano explosis opinionibus in illum invehendis, istis in eo asserendis, aut etiam disputandis, invisus plane iis etiam, qui serio pietati student, magis reddatur. Præsertim, si opiniones istæ nullum secum spirituale commodum afferunt: Sed potius gravia incommoda & pericula, qualia opinionem de Christi in terris regno isto secum afferre, ostendi. Necdum videre possum, quid spiritualis commodi, vel minimi quidem, ex ea proficisci queat. Nam quod quidam affirmant, hac ratione Judæos, ad Jesum Nazarenum pro Christo agnoscendum, adduci, egregie falluntur isti, pace eorum sit dictum. Cum potius nihil magis Judæos inde retrahere possit, quam, si videant, eos, qui Jesum pro Christo habent, prædictiones de Christo & ejus regno, ex quibus solis ipsi de iis rebus veritatem petunt, & petendam esse contendunt, ita, ut ipsa verba sonant, interpretari. Exclusis enim in prædictionibus istis, allegoricis interpretationibus, nihil est, cur ipsorum ut Jesus Nazarenus pro Christo sit habendus, immo cur non pro tali nequaquam sit agnoscendus. Deus pro sua bonitate cœtui universo, & singulis, qui ex eo sunt, adesse & in hac Synodo, & semper velit; nec permittere, ut quidquam ab ipsis vel statuatur, vel doceatur, vel etiam credatur, quod veræ pietati ulla ratione officiat, aut adversetur. Dat. Cracoviæ 17 Septembris 1589.

Ad CHRISTOPHORUM OSTORODUM Goslariensem, Pastorem Ecclesiæ Christi Smiglensis.

F. S. EPISTOLA I.

Salutem à Deo & Christo, &c.

PRæstantissime vir, frater in Christo honorande atque carissime. Quod parandis & concinnandis subinde ad impressionem foliis Disputationis meæ de Jesu Christo servatore, cogor esse intentus, non miraberis si aliquanto tardius, idque sine ullis proœmiis ad gratissimas tuas literas 28 Julii datas respondebo.

Primum igitur quod attinet ad ea, quæ scripsi de loco Hebr. 1. 6, scias in Polonica Antwerpiensi editione abundare voculam, ij, in verbis illis pag. 58. tracke ze isthym u na oklarsu quod ego credidi in Polonico idiomate haud ineleganter fieri; nec interim amphibolum animadverti. Itaque delenda est vocula illa, addendaque hæc aliis illius editi libri correctionibus. Jam ratio illa mea ab absurdo ducta, si nomen Adon, simpliciter & absolute positum, sequeretur post nomen Jehova, instantiis sive exemplis tuis non potest attingi nedum labefactari. Cum in exemplis istis non sit vox Adon, aut Rex, post vocem vel Jehova, vel Jehova simul & Altissimus, simpliciter & absolute posita; sed cum tali accessione, quam tu ipse fateris corrigere, si qua humilitas est in voce Adon. Sed objicis, hanc ipsam accessionem legi in ipso loco de quo agitur. Atqui ego, mi Ostorode, diserte, cum ratione illa sum usus, præfatus sum, me illa uti, si secundum vulgatam

editionem locus legi debeat, secundum quam accessit, ita non legitur. Mihi autem cum iis erat disputatio, qui vulgatam editionem omnibus anteponunt, id quod ibidem postmodum commemoravi, & adversus ipsos Antagonistas usus adeo, ut ipsa luce clarius sit, me ex ipsa modo vulgata loci lectione rationem illam meam desumpsisse. Quod ubique in eo Psalmo Jehovæ tantum mentio fit, excepto isto uno loco, ubi Adon habetur: hoc non tollit, quin in isto uno loco de alio quam de ipso tantum Jehova sit sermo; cum certum sit, nomen Adon, etiam cum additione illa, non ipsi Jehovæ tantum, sed homini quoque Christo Jesu convenire posse; quemadmodum à me probatum ibi fuit. Verisimile autem est, nomen illud in Psalmo de Christo homine intelligendum esse, cum videamus illius epist. scriptorem ipsum hunc locum de Christo interpretari, si modo hunc locum ille intellexit, qua de re postea. Prius enim aliquid dicendum est de iis, quæ objicis adversus meæ illius in epist. illa loci interpretationi. Ais igitur, illam ita coactam esse, ut multis cavillis sit obnoxia; & nominatim huic, quod videbitur omnino sequi, Christum esse illum unum Deum, si velimus locum, qui de illo uno Deo loquatur, ad Christum accommodatum fuisse. Huic cavillo spero me & in loco isto, & in non paucis aliis, tota illa mea Refutatione, diligenter obviam ivisse. Et si quis credat, se posse effugere, quin cogatur fateri multa, aut certe aliqua, quæ in propheticis scriptis de uno illo Deo aperte dicuntur, ad Christum in scriptis Evangelicis & Apostolicis accommodata fuisse, idque secundum ipsius Spiritus Sancti mentem, qui illa protulerat, factum esse; is, judicio quidem meo, in maximo errore versatur. Jam quod subjicis, me sine ullo testimonio male affirmare verba illa de illo uno Deo dicta, propterea ad Christum accommodata fuisse, quia per Christum erant unum illum Deum angeli adoraturi, animadvertas, te rogo, satis mihi esse, si, propterea quia in Christo & per Christum (sic enim ipse loquor) Angeli Deum adoraturi erant, potuerunt verba illa Psalmi, licet de ipso Deo dicta, ad Christum accommodari. Sic enim planum fit, adversariorum argumentum, ex ista (ut sic loquar) accommodatione ductum, nullas vires ad id probandum habere, quod ipsi volunt, id quod à me ibi quærendum erat; nec præterea aliud quidquam. Potuisse autem accommodationem illam ob eam caussam fieri, quam ego attuli, nemo, arbitror, negare jure queat. Nam quod addis, non dici Angelos laudare Deum per Christum, & Christum istius laudis participem esse, & denique nusquam legi, Deum per angelos à quoquam laudatum fuisse, (quamquam ego non de laudatione sed de adoratione locutus sum, & Polonus interpres potuit, ni fallor, id verbo (Chwalić significare) id quod me voluisse dicere arbitraris, ut ostenderem, cur scriptor ille divinus locum illum Psalmi ad Christi supra angelos excellentiam demonstrandam afferre potuerit, sed me nimis obscure interim id dixisse & demonstrasse ais; Considera (quæso te) nequaquam mihi illud ostendendum fuisse nisi ex accidenti, quatenus scilicet probandum mihi erat, locum Psalmi, quantumvis de ipso Deo loquentem, ad Christum hominem accommodari potuisse, quod abunde præstitisse videor: hoc enim probato, statim per se apparet, quomodo hinc colligatur Christi hominis excellentia supra angelos; quandoquidem simul probatur, angelos ipsos debere Christum hominem adorare. An non qui adorari debet, manifeste excellentior est illis, à quibus est adorandus? An non hæc ipsa est tacita quidem, sed tamen omnibus conspicua ratiocinatio ipsius auctoris, ob quamcunque tandem caussam ad Christum testimonium illud sacrum accommodaverit? Nihil igitur erat opus, me demonstrare aut dicere, usquam legi Deum per angelos à quoquam laudatum, id est adoratum fuisse (hoc enim ex tota ista ratiocinatione, quam mihi tribuis, me haud dixisse libere fateor, reliqua & apertissime dixi ac repetii, & vehementer tuis locis usi) cum neque hæc sit ratio ostendendi, quomodo, mea loci explicatione admissa, ex testimonio illo consequatur, Christum angelis esse præstantiorem, sed illa quam dixi, & quæ omnibus est apertissima: nec me de ejusmodi ratione explicanda magis sollicitum esse oportebat, quam fuerit auctor ipse de ratione reddenda, cur, si testimonium illud ad Christum pertineat, hinc concludendum sit, Christum esse angelis præstantiorem. Cæterum quod arbitraris, satius esse credere testimonium illud non esse ex illo Psalmo, & ita credendi quatuor caussas affers, de hoc ego tecum non contendam. Tantum dicam, me non dubitare, quin facile caussæ illæ refelli possint, præsertim si diligenter animadvertatur, quomodo aliquando Veteris Testamenti testimonia in Novo Testamento citentur, & satis constare, Psalmum illum ad Christi tempora, & regnum mystice pertinere, (in Græca certe editione, Psalmus iste hunc titulum habet, *Psalmus Davidi quando ei terra restituta est*) & propterea admodum verisimile esse, & quasi necessarium, ut hunc Psalmi locum auctor ille intellexerit, cum nusquam alibi in Hebraico codice similis sententia legatur. Dixi autem in Hebraico codice; quia in Græco alio in loco ipsissima illa verba leguntur, quæ citantur à scriptore illius Epistolæ: adeo ut ex tuis illis quatuor caussis, posteriores tres nullum ibi locum habeant. Nam de prima nihil est quod quæramus, qualis enim ea sit, vix te ipsum ignorare existimo. Locus est in cantico Mosis Deut. 32 post v. 43 ad quem si respexisse auctorem Epist. ad Heb. velimus, multo difficilius fortasse fuerit ostendere, quomodo illum ad Christum accommodare potuerit, nisi Christus sit ille unus Deus.

De altero loco ejusdem auctoris eodem cap. v. 10 nullo pacto tecum sentire possum, neque nego, ut facile credo, tibi aliquid divino consilio patefieri, tibi validissimas, atque adeo inexpugnabiles rationes adesse, quæ id persuaderent; quarum ne umbram quidem hic exstare, mihi videtur. Caussæ propter quas meam interpretationem nunc rejicis, vel saltem concutis, ut semper ea tibi etiamnum videtur, nullum pondus habere possunt, si id admittatur, quod ante omnino admittendum esse dixi, & in ipso Antiwujeko non uno in loco ostendi nempe, quæ de Deo ipso in propheticis scriptis leguntur, sæpe ad Christum referri, sed de Christo in Novi Testamenti scriptis exponi. Satis habuit auctor Epistolæ ad Heb. testimonia afferre, de quibus in confesso esset, agi in illis de futuro Messia; nec sine hoc ausus ille, sine dubio, fuisset ad Christum illa Sacra testimonia accommodare, cum hoc vero, quid proclivius, quam ea, quæ in ejusmodi testimoniis de Deo ipso dicuntur, ad Christum, de cujus vel adventu, vel factis, vel regno, vel gloria interim agitur, accommodare; per quem videlicet, & in quo Deus ipse veniat, faciat, regnet ac glorificetur? Nam quod ipse negas Psalmi locum de Christo loqui, id nimirum negas quod cæteri omnes agnoscunt, resque ipsa loquitur. Considera, quæso aliquanto diligentius, quæ scripsi ad finem examinationis ejus loci pag. 76. Etenim, si fortasse, cum negas in Psalmo illo de Christo verba fieri, intelligis illum non nominari, sed Deum tantum, videbis hoc ipsum potissimum meæ explicationi favere, cum alioqui Christiano homini luce meridiana clarius esse debeat, ibi de iis, quæ per Christum Deus facturus erat, & hoc sensu, de ipso Christo, vaticinationem esse. Jam quod attinet ad explicationem tuam, vel hoc unum demonstrat, eam non posse sustineri, quod necesse est, ut vel in proferendis testimoniis de Christi excellentia supra angelos, auctoris sermo, cum verba illa Psalmi recitat, continuetur, vel per apostrophen abrumpatur. Si continuetur, necesse est, ut Psalmi verba afferantur ad Christi excellentiam probandam, id quod tua explicatio negat; Sin abrumpatur per apostrophen, ut te sentire necesse est, quando tu ita locum vertis, ut Castellio cogitaverat, nempe hoc pacto: *Tu vero Domine, &c.* sequitur, verba ista non esse allata ad

aliquid probandum de quo ibi agitur, quod tu tamen omnino vis. Vis, inquam, aliud esse ad probandum cœli terræque aliquando interitum, ut inde appareat, Christi regnum divinum spiritualeque credendum esse, & merito ei dictum fuisse, *Sede a dextris meis*, quemadmodum illorum subjungitur. Miror te, qui ab omni coacta hujus loci explicatione tantopere abhorres, omnium coactissimam, adeoque ut sic dixerim, plane impossibilem probare. Primum enim, ut dixi, quod per *finitio* continuatur, nec per apostrophen abrumpitur, vel si per apostrophen abrumpitur, interim afferatur testimonium ad aliquid probandum, de quo ibi agitur, hoc fieri nullo modo potest. Deinde ratiocinatio ista, Cœlum & terra peribit: ergo Christi regnum divinum est & spirituale, cum Christi regnum sit futurum æternum, non solum coactissime ex auctoris illius verbis elicitur, sed ipsi per se probanda non est. Christi enim regnum, ex quo videlicet ipsius Christi personæ dignitas & excellentia apparet, non simpliciter & absolute æternum est futurum, sed respective, id est quam diu cœlum & terra stabunt: atque prædictum fuit Psal. 72 & 89 ubi mystice habetur, Christi regnum cum sole & luna duraturum. Et hoc Paulus 1 Cor. 15 apertissime confirmat, post hujus sæculi finem Christi quoque regnum, in ipsius videlicet Christi persona, finem habiturum. Quid plura? ipsa verba Psalm. 110 quæ postmodum hoc loco afferuntur, idem ostendunt, eum sessurum, scilicet Christum, ad dexteram Dei, id est regnaturum, donec subjiciantur illi omnes inimici ejus diserte testantur. Hinc enim satis aperte colligitur, Morte devicta ultimo omnium inimicorum, qui Christo subjici debent, Christi regnum defuturum. Atqui non prius cœlum & terra peribunt, quam mors devicta a Christo fuerit, id est, immortalitate, ii qui Christi sunt, ab ipso fuerint donati. Nec obstat id, quod dictum Psal. 45 & ab hoc auctore positum fuerat, *Thronus tuus in sæculum sæculi*. Non enim verba ista, *in sæculum sæculi*, absolutam æternitatem necessario significant; alioqui de Solomone, sub cujus typo hæc de Christo dicuntur, enunciari non potuissent. Agnosco equidem ego ipse æternam durationem regni Christi, etiam post cœli terræque interitum, ut apparet ex iis quæ scripsi, rationem reddens cur scriptor noster verba illa *Tu autem idem es &c.* recitasset, sed æterna ista regni Christi duratio ad ipsius Christi personæ excellentiam proprie non pertinet. Præterea quid est (te obsecro) quod ais, voluisse scriptorem illum ex interitu cœli & terræ colligere merito Christo dictum fuisse, *Sede à dextris meis*? Nam aut constabat, verba ista Christo dicta fuisse, aut non constabat. Si constabat, an non satis erat illa proferre in testimonium excellentiæ Christi? An fortasse, quamvis constaret Christo fuisse dicta, tamen, dubitari poterat, utrum hoc merito factum fuisset? quid absurdius? An ulla ea de re quæstio erat? Certe nulla. Quod si non constabat, quomodo (quæso) ex cœli terræque interitu consequitur, verba ista Christo dicta fuisse? Scio quidem te ita acutum esse, ut ista ne somniaveris quidem. Scopus tuus est, ostendere, scriptorem illum voluisse probare, Christi regnum divinum esse & spirituale. Verum hoc vel per se probant verba ista Psal. 110, ut certe probant: quemadmodum ex Petri verbis colligitur Act. 2. 34, & sic nihil necesse erat de cœli & terræ interitu testimonium cum illis conjungere. Aut per se non probant; & sane nihil prorsus momenti ista ad id probandum affert testimonium de cœli & terræ interitu cum illis conjunctum, quod tantummodo videtur aliquid momenti ad id probandum habere, si conjungatur cum superiore testimonio, ex Psal. 45 prolato, de æternitate regni Christi, qua de re satis jam dictum est. Ad hæc velim consideres, quantopere sit absurdum, ut ad confirmandum aliquid de Christo dictum, quod semel dicatur duraturum donec cœlum & terra steterit, (ut ostendi ipsum fieri in testimonio illo Psal. 110 propter verba illa, *donec ponam &c.*) proferatur testimonium de cœli & terræ interitu. Breviter enim, ut mihi quidem videtur, vetus ille scriptor docere suscepit, probare, Christi regnum esse æternum, idque divinum ac spirituale; alterum probatur ex testimonio Psal. 45, alterum vero ex testimonio illo Psal. 110: neque quidquam attinuit testimonium de cœli & terræ interitu, ad utrumvis ex illis probandum, huc inferciri. Vere enim infirmum testimonium istud dici posset, quando nec scribendi ratio & consuetudo, nec res quæ ibi agebatur ita requirit, aut etiam ferre potest, ut testimonium istud, ut illam scriptor ille allatum fuerit. Postremo considera, nullam dignam causam fuisse, cur scriptor ille recitaret verba illa postrema ejus loci ex Psal. 102, *Tu autem idem es, & anni tui non deficient*, si locum illum propterea attulit, ut cœli terræque interitum probaret. Ea enim nihil omnino huc pertinent. Quod enim ipse videris sensisse, ideo ea fuisse recitata, ut, cum postea allatum est testimonium ex Psal. 110, appareret, quisnam ille sit ad cujus dexteram Christus sedere jubetur, aut certe ut constaret, illum ut æternum, etiam post cœli terræque interitum duraturum: hoc nullo pacto admitti potest. Satis enim superque ex ipso Psalmo 110 apparet quis ille sit. Jehova enim ibi diserte verba ista dicere inducitur, & ita similiter superque notum omnibus per se est, Deum seu Jehovam tanquam æternum. Adde, quod hic Dei seu Jehovæ perpetuam, ut sic dicerim, indeficientem illam sempiternamque durationem commemorari nihil attinebat, cum ipsa sessio Christi ad dexteram ejus nihilominus posset esse temporaria, quinetiam in ipso testimonio, quod de ipsa affertur, tantisper duratura dicatur, donec subjiciantur Christo omnes inimici ejus. Multa dixi, sed adhuc plura dicere potuissem, ut ostenderem explicationem sive interpretationem tuam nullo prorsus pacto mihi probari posse. Verum & ea ad explicandum difficiliora sunt, & otium, quantum ad eam rem esset opus, non habeo. Doleo sane me tecum hac in re non posse sentire, sed multo magis dolebo, si & tu, & illi multi quos tecum sentire scribis, in eadem sententia perseverabitis. Quod ut, quantum in me est, ne fiat, propterea hunc laborem tam reluctanti sumpsi. Scio enim quantopere in disputationibus, quas alemadem ibi cum adversariis habetis, ejusmodi sacrorum oraculorum interpretationes, divinæ veritatis cursum retardare queant.

De septem illis spiritibus, quos invocatos fuisse à Johanne scripsi, primum dico libenter, cum nihil necesse mihi sit eo in loco invocationis mentionem facere, ut is ad hunc modum legatur statuere, [illegible]. Deinde affirmo, me ibi non simpliciter dixisse, istos septem spiritus fuisse invocatos, sed qua ratione invocati fuerint explicasse, nempe gratiam & pacem ab ipsis optando. Nihil igitur aliud, quod attinet ad Spiritum Sanctum invocandum, ex meis verbis colligi potest, quam posse nos à Spiritu Sancto gratiam & pacem optare, & hac demum ratione illum invocare. Qua in re ego quidem nihil omnino absurdi animadverto, quemadmodum enim ibi dixi, si septem illi spiritus sunt Christi virtus seu potentia, gratiam & pacem ab ipsis optare, nihil aliud fuisse, quam ab ipso Christo hæc eadem optare, sic dico, gratiam & pacem à Spiritu Sancto optare, nihil aliud esse, quam ab ipso Deo optare: cum nihil aliud sit Spiritus Sanctus, quam virtus & potentia Dei. Mihi quidem (& credo itidem aliis plerisque) per tutissimum est, etiamsi nullum ejusmodi exemplum in Sacris Literis extaret, nihil prorsus erraturum illum, qui à Dei seu gratia, seu potentia, seu favore nominatim aliquid aliud optaret. Quicquid periculi hac in re esse potest, ex eo pendet, si Spiritus Sanctus censetur esse persona, ab ipso Deo Domini nostri Jesu Christi patre distincta, id quod à me in opere illo non solum negatur, sed etiam falsum esse ostenditur. Hæc volui ad te scribere de iis, quæ hactenus in meo Polonico Antiwujekio abs te notata ad me misisti, ut candide & libere, ut tu mecum, vicissim ego tecum agerem.

gratias, id quod si facere permittimus, non dubito, quin utrique nostrum hoc consultissimum sit futurum. Et quia statim post impressam Disputationem de Jesu Christo servatore, incipiemus, Deo dante, Anti-Vujekum Latinum, propterea te rogo, ut per fratres, qui ad nos redibunt ex synodo, velis ad me mittere quidquid amplius in Polonico notaveris, ut possim in tempore, ubi opus mihi videbitur, ex monitis tuis librum emendare. Interim pro eo, quod jam ad me misisti summas gratias ago, tametsi hic non tam mea, quam ipsius Ecclesiae res agi videtur.

Quae ad me scripsisti de libello meo de baptismo, praeter modum grata mihi fuerunt. Nam si non alium fructum hinc sperare possum, hunc saltem exiturum video, quod veritas hujus rei in Ecclesia nostra inquiretur; quod ego jamdiu (nec injuria, ni fallor) percupivi. Deum certe orare non desinam, ut quamprimum id fiat, & re bene discussa, aliquid statuatur, quod ad salutem multorum, & divinae veritatis propagationem pertineat. Vale in Domino Jesu 13 Septemb. 1596.

Tuus in Christo

F.S.

Ad eundem CHRISTOPHORUM OSTORODUM F. S.

EPISTOLA II.

Plurimum dolui, vir praestantissime, & frater mihi in Domino Jesu vehementer colende, quod tabellarius, quem, cum tuis literis ante sex circiter septimanas, ad me miseras, ad me ipsum non pervenerit, sed hospiti meo, qui in alio suo praedio hinc aberat, redditis literis, statim abierit, nec sibi responsum ad eas, ut referret, injunctum fuisse, quidquam dixerit, aut certe non asseruerit. Respondissem enim, quamvis ex tempore; ad id quod a me quaerebas de loco, *Tu es Petrus &c.* tametsi locus est difficilis, non tam per se ipse, quam propter varias diversorum praestantium virorum ejus explicationes. Literas tuas non nisi post novem dierum acceptas, & cum nulla spes esset, ut cito ad te responsum mittere possem, desperans, illud in tempore a te acceptum iri, nihil nisi sibi sese nuncii facultas offerret, ad eas mihi respondendum esse statui, & quod petitioni tuae non satisfecissem excusandum. Interim tamen ad locum illum explanandum animum adjeci, & mox explicationem satis longam atque uberem scribere institui, quam ad exitum fere perduxi, & si quis fuisset, qui illam describeret, mihi copia esset, una cum his literis ad te mitterem; ut quamvis occasio, propter quam, ut aliquid in illa Christi verba commentarer, a me petieras, elapsa fuerit, possis tamen, si posthac eo de loco aut publice aut privatim disputandum tibi fuerit, aliquantum fortasse hoc meo labore adjuvari, quem ego propter te potissimum libenter suscepi; quamvis non sim nescius, si ipsemet eundem suscepisses, me in loco illo exponendo facile superaturum fuisse. Sed quod in praesentia fieri non potest, brevi, ut spero, fiet, mittamque ad te commentariolum istum meum, de quo judicium tuum vehementer expecto. Illius nihilominus capita, quam brevissime hic tibi exponam. Primum censeo, verba illa, *Super hanc Petram*, ad ipsum Petrum referenda esse, & fateor super Petrum aedificatam fuisse Christi Ecclesiam, non tamen solum, cum & super alios Apostolos illam, sive Christianos homines, qui idem sunt quod Christi Ecclesia, aedificatam fuisse constet, Apoc. 21. 14. Ephes. 2. 20. Deinde portas inferorum non praevalituras adversus eam, interpretor (quemadmodum etiam, si recte memini, in responsione mea ad Gabrielem Eutropium pro ministris Evangelicis in thesibus &c. collegii Posnaniensis interpretatus sum) non fore, ut, qui veri sint Christiani, in statu & conditione mortuorum maneant, seu ibi ea retineantur. Claves regni coelorum dico esse, certam scientiam & cognitionem rerum omnium, quibus ei sit opus, qui vel hic inter eos numerari velit, in quibus Deus per gratiam suam habitat, vel beatae immortalitatis particeps esse; qua scientia & cognitione Petrus, qui eam habiturus esset, & aperire & claudere regnum coelorum aliis posset, id est, declarare ac pronunciare, quinam in illorum, quos dixi, numero sint, qui re beatae immortalitatis participes sint futuri, & qui minus. Ligandi & solvendi facultatem & auctoritatem ad homines talium passive referendam duco; homines vero ligari dico, cum e numero Christi discipulorum ejiciuntur, aut in eum non recipiuntur; solvi vero, cum in eundem numerum recipiuntur, sive prius inde ejecti, sive ab eo antea perpetuo alieni. Haec sunt, ut dixi, capita, commentarioli hujus mei, cujus praecipuus scopus est ostendere, Petro ibi nihil fuisse promissum, quod aliis etiam Apostolis datum non fuerit, & quae fuerunt promissa, magna ex parte longe alia esse, quam plerique senserint, praecipue vero pontificii, qui nihil illorum recte interpretati sunt. Ex agro Luclaviciano die 2 Decemb. 1599.

Tibi studiosissimus in Christo frater ac servus

F.S.

Ad eundem CHRISTOPHORUM OSTORODUM RACOVIAM

EPISTOLA III.

Dominus Rupnovius noster promisit se ex Ostroviano suo missurum illuc libellum, de quo excudendo agitur, Latinum, quem si, ut spero, acceperitis, & vestro & meo desiderio satis fieri plane poterit. Ut enim vos (quanquam utrumque utrique desideramus) id cupitis maxime, ut libellus iste vere Polonice loquatur, & a quolibet Polonicae linguae gnaro facile intelligi possit; sic ego potissimum opto, ne Polonica verba ulla ex parte aliam sententiam in eo sonent quam ipsa Latina verba sonant: nam vel minima diversitas, maximum momentum, ut probe nosti, in ejusmodi scriptionibus interdum habere solet. Possint, si vobis videretur, ab ipso initio, statim in altera post titulum seu inscriptionem pagina, nec ullius nomine, „nec ad ullum inscripta, hujusmodi verba poni. Vera & „stabilis perpetuaque inter utrumque coetum, qui Pa„patui in his regionibus vale dixerunt, concordia, quae „hactenus frustra ab ipsorum altero tentata est, in eo ma„xime ac potissimum, vel potius solum consistit, ut „utraque pars pie ac sancte, ex Christi praescripto vive„re, omnibus viribus conetur & studeat. Quod quia „admodum difficile est ut ab Evangelicis fiat, donec „sua quaedam dogmata retinent, nec modum suarum „Ecclesiarum regendarum mutant, propterea editur hic „libellus, quo id ita se habere ostenditur, & ob eam „caussam qui in illo coetu sunt pietatis studiosi, ut alteri „coetui sese adjungant serio monentur, praesertim cum „aliae etiam sint caussae, cur id facere debeant, quas „scriptum hoc legendo, quisque nullo negotio depre„hendere poterit. Commendo tibi negotium Radeciani, cum propter ipsum adolescentem, tum propter ipsum universum coetum, quae hic latius non explico: satis enim abunde coram id feci. Fratres ex me amantissime salutabis, praecipue vero Dominum Lubieniecium, & Dn. Moscorovium. Statorius noster satis recte valet Dei gratia. Habuit proxime conciones duas in initium Evangelii Johannis, usque ad § 19 quibus non solum nobis omnibus, sed etiam quibusdam exteris qui aderant, satisfecisse videtur. Ipse illas sponte eas se literis mandaturum est pollicitus, quod ut faciat, ego qui ipsi ut eas haberet auctor fui, vehementer sum cohortatus. Spero enim illas non parvo usui ad veritatis cognitionem promovendam futuras. Deus istam vestram Synaxim suo spiritu foveat, ut inde effectus maneat, qui ad ipsius gloriam, & eorum qui convenerint salutem pertineat. Vale in Domino Jesu. Ex Luclaviciano Blonschi die ultimo anni 1599.

F.S.

Ad F. S. Christophori Ostorodi Epistola.

PRæstantissime frater, ingentes tibi gratias ago pro insigni ista humanitate tua, qui non solum illa mecum communicaveris, sed illorum alterum, à me rogatus ut mihi gratificareris, scripseris. Multum (credas mihi frater in Domino charissime) mihi gratulor, & gaudeo de isto commentariolo, in quo Dominus per te satis large, non exiguos divinæ scientiæ thesauros nobis exprompsit, Sit Deus laudandus in æternum.

Aliud est quod te velim, mi frater in Domino quæso, ne molestum sit te longa scriptione onerari, ne graveris rogo mihi aurem commodare. Primum est. Necessarium est ad fidem & salutem, credere Euangelium Matthæi, & non Thomæ, recipiendum, quod ex scriptura haberi non potest &c. Ergo erit quædam traditio, & consequenter &c. Memini te mihi hujus rei solutionem, cum esses Racoviæ afferre, sed quæ mea est tarditas, vel potius stupiditas, non bene illius recordor.

Alterum est, quod in tractatulo de fallaciis, à te aliquando in mei gratiam conscripto, majoritatem charitatis, de qua Paulus agit 1 Cor. 13. 13. putas esse durationem quandam, ac malo tua verba adscribere. Pon„ tificii (inquis) non animadvertunt, ibi Paulum age„ re de majoritate respectu durationis &c. Sed cum duratio ista nulla alia esse possit, quam quæ in hoc seculo detur, quomodo charitas erit major fide & spe, æque diu in Ecclesia duraturis? non datur enim vita æterna, nisi credentibus & sperantibus. Sum igitur in ea sententia, istam majoritatem non esse durationem aliquam, sed id, quod illa sit tanquam complementum seu perfectio, vel potius spiritus seu vita quædam fidei & spei, quemadmodum similiter fere, ut meministi, sanctus Jacobus de fide & operibus bonis in sua Epistola loquitur. Accedit huc, quod in toto illo loco à versu 8 incipiendo, usque ad finem capitis, Apostolus nihil aliud dicere voluisse videtur, quam plus charitati studendum esse, atque illis donis spiritualibus, utpote ad tempus tantum Ecclesiæ Christi concessis. Quandoquidem illa, dum adhuc infans esset, ejusmodi adminiculis opus haberet, brevi tamen cessatura iisdem, postquam eadem Ecclesia ad justam ætatem perventura esset. Hoc est Euangelii, sive Dei Christique notitia, quatenus satis esset ut mortales veritati divinæ assentiri possent, istis donis confirmata stabilitaque foret, at charitatem, id est, charitatis legem sic non cessaturam, sed semper in Ecclesia duraturam. Hæc enim tria, fidem, spem, & charitatem; non autem ista dona spiritualia sola esse de essentia (ut sic loquar) Christianæ religionis, & idcirco semper & sola, donis istis cessantibus, duratura esse; hoc est observanda ab iis, qui ad vitam æternam consequendam aspirent. Anno 1600.

Tuus in Domino, Christophorus Ostorodus.

Ad eundem Christophorum Ostorodum, F. S. Epistola IV.

Salutem à Deo & Christo, &c.

PRæstantissime vir, Domine & frater in Christo mihi plurimum colende. Excusas tu diligenter, quamvis id facere nihil necesse habens, tarditatem in remittendis illis scriptis meis. Quid igitur ego facere debeo, cum tam tarde ad literas tuas respondeo, quæ responsum omnino requirunt? Quanquam potes ipse, mi frater, facile hujusce rei caussam conjicere. Nunciorum hinc Racoviam summa est penuria. Nec fratres hoc quicquam curare videntur; cum tamen judicio meo maxime esset opus, ut inter hunc & illum cœtum frequentissimum esse posset literarum commercium. Accepi à te remissa scripta mea, tibique gratias ago magnas, maximas vero Deo, si, ut scribis, ex commentariolo isto meo in Jesu Christi verba illa, *Tu es Petrus, &c.* quem tuo rogatu scripsi, aliquid commodi divinarum rerum studiosi percipere possint. Jam ad priorem ex duabus, quas mihi proponis quæstionibus, ita respondendum censeo. Primum, nihil constare, quo necessarium sit ad fidem & salutem credere Euangelium Matthæi & non Thomæ esse recipiendum; nec fieri potest ut ego id concesserim, quemadmodum tua verba præ se ferunt. Longe enim inde abest sententia mea. Longe enim aliud est, jure ac merito Matthæi Euangelium recipi, Thomæ non item (hoc enim est quod ego sentio) & id fieri, ad salutem & fidem esse necessarium, sine necessitate autem ista, non recte illud concludi illo modo potest, *Ergo erit quædam traditio, & consequenter &c.* In hac siquidem conclusione de traditione agitur, quæ sit necessaria ad salutem; In his enim (ut loquuntur) terminis disputatur inter Romanæ Ecclesiæ sectatores, & eos qui ab illa se separarunt. Deinde, neganda est consecutio ista. Hoc ex scriptura haberi non potest, & tamen jure ac merito ita esse creditur: Ergo traditioni est locus, ita ut ex ipsa aliquid credendum nobis sit. Est enim quiddam medium inter scripturas & traditionem; immo non quiddam modo, sed multiplex quiddam: scriptæ nimirum historiæ, aliaque testimonia & rationes, ex quibus factum est, & fit, ut cordati homines Matthæi Euangelium pro vera de Jesu Christo historia habeant, Thomæ non habeant, nulla hic intercedente auctoritate Ecclesiæ, & spiritus quo ipsa perpetuo gubernetur. Id quod vel ex eo constat, quod communiter ab iis, qui plane inter se in sententiis de religione nostra dissentiunt, adeo, ut alii alios hæreticos censerent, testimonia ista accipiantur. Nam quod ad rationes attinet, quæ scilicet sint ipsius rei propriæ, ut hic sane cum rationes nominamus intelligimus, nemo non videt eas ab auctoritate penitus distingui, eique aliquo modo opponi. Ubi vero auctoritati non est locus, ibi necessario ne traditioni quidem. Ad alteram quæstionem venio, & primum sancte tibi affirmare possum, me, antequam tuas literas legerem, jam nullam memoriam habuisse illius mei tractatuli de fallaciis, & vix post illas perlectas quidquam reminisci potuisse. Id certissimum est, me in exemplis sic tradendis ad pusillimum curasse, ut ex illis, quid mihi vellem in exprimendis fallaciis illis, melius intelligeretur, non admodum aliqui sollicitus, ut, si quod exemplum ex Sacris Literis afferebam, in eo explicatio à verissimo loci sensu nihil prorsus deviaret: sed satis habens, si quam loci sententiam afferebam ea probabilis esset, vulgoque recepta, ut sane in loco illo 1 Cor. 13. 13 ab iis qui à Pontificiis, quasi erroris [illegible], se separarunt, ea recepta est quam antea. Quæ etiam aliis de caussis probabilis censeri debet, ut mox dicam. Est enim ante omnia intelligendum, me dum Pontificios in loco isto explicando, & ex eo adversus eos, qui plus in nobis justificandis fidei quam charitati tribuunt, argumentando, in eam fallaciam, quæ proprie ignoratio elenchi dicitur, incidisse affirmo, & perperam majoritatem, ut sic dixerim, efficacitatis, pro majoritate, quæ ex majore duratione provenit, substituisse; vel in eam (neque enim, ut dixi, quid tunc scripserim memini) quæ à secundum quid ad simpliciter dictum appellatur, & quod ratione durationis dictum à Paulo fuit, tanquam ratione omnium dictum, accepisse, dum, loquam, ad hunc modum adversus Pontificios disputo, intelligendum ante omnia est, me pro concesso sumere, fidei nomine in eo Pauli loco intelligi, fidem in potiorem suum significatum acceptam; & quæ, licet non sola, nos coram Deo justificari ipsi Pontificii concedant; vel potius, qua Sacræ Literæ nos justificari docent. De hac enim fide tam Pontificios, quam ipsorum adversarios locum illum accipere manifestum est. Hoc igitur pro concesso sumpto, satis videtur constare, cum ejusmodi fides ipsam charitatem complectatur, non potuisse à Paulo dici, charitatem esse majorem fide ista, ratione efficacitatis alicujus; aut sim-

pliciter

simpliciter & absolute majorem esse, atque oportere intelligere, Apostolum charitatem sub sua ipsius forma consideratam, ubi fidei similiter sub sua ipsius forma consideratæ, quamvis alioqui ipsam charitatem complectentis, ob singularem aliquam rationem, seu singularis alicujus rei respectu, prætulisse, id quod sine causa nihil esse potest, quam quod charitas nunquam sub sua ipsius forma aboletur, sed in beata illa atque immortali vita perpetuo non continuatur; quod certissimum indicium est, eam esse perfectam ac vere divinam virtutem: at fides sub sua ipsius forma aboletur, nec in futuro illo seculo ac beatissimo ullum locum habet, non magis quam spes, unde duarum istarum virtutum imperfectio apparet, atque proprietas, divino illo statui minime conferendas: et merito ab Apostolo hæc perpendente, & fidei, quamvis in potiorem sensum acceptæ, & spei, quantumvis firmæ, charitas antepofita fuerit. Hæc vero Paulum perpendisse, atque æternæ istius durationis rationem, quæ propria charitatis est, cum fidei & spei, quæ ipsa sunt defuturæ, prætulisse, indicare omnino videntur antecedentia verba, inde ab octavo versiculo, *Charitas nunquam excidit &c.* usque ad postrema illa, de quorum sensu hic quæritur, *Horum autem maxima est charitas.* Certum est enim in antecedentibus omnibus verbis istis, Paulum, usque ad proxima illa, *Nunc autem manet fides, &c.* aliud nihil agere, quam docere, omnia alia spiritualia dona, quorum studio charitatis studium anteposuerat, quæque sine charitate nihil nobis prodesse affirmaverat, defutura post hanc præsentem vitam, charitatem vero permansuram, ut vel hinc charitatis dignitatem ac præstantiam præ illis demonstret. Jam proxima illa verba, *Nunc autem manet, &c.* quid aliud indicant, quam ipsa, una cum iis, de quorum sententia agitur, ita intelligenda esse, ac si „ Apostolus dixisset, Nunc quidem, id est, in hac vi„ta mortali, quisquis Christianus est, hisce tribus unà „ præditum necesse est, nempe fide, spe, charitate: at in „ vita illa immortali, non manebit jam fides & spes, sed „ tantum charitas, ob quam caussam illorum trium cha„ritas maxima censenda est. Sic igitur Paulum sensisse, ut à compluribus sentitur, probabile etiam admodum esse apparet, præsertim si, ut dictum est, pro concesso sumatur (ut quidem in hac controversia hactenus sumptum est,) fidem isto in loco à Paulo in potiorem sensum accipi. Video autem te, mi frater, propterea potissimum huic sententiæ non adhærere, quod multo aliter ac cæteri illa accipias, quæ ab Apostolo de duratione charitatis, & defitione (ut sic loquar) donorum illorum spiritualium, multis verbis dicuntur. Unde etiam fit, ut non dubites affirmare, durationem qua charitas fidem & spem antecellat, nullam aliam esse posse, quam quæ in hoc seculo detur, ita ut videaris negare, in futuro seculo charitatem extituram. Accipis enim Pauli verba in eum sensum, ut dicere velis, alia dona spiritualia, quæ cum charitate conferebat, defutura aliquando in ipsa Ecclesia, cum tamen in ea perpetuo charitas duratura esset, & una cum ea fides & spes, quibus tamen præstantior sit charitas. Ego vero à communi sententia, in Pauli verbis interpretandis, quod attinet ad durationem charitatis, & defitionem aliorum donorum, nullo pacto recedendum esse arbitror, ut istam alteram sequamur. Primum enim de sensu, quem communis interpretatio fert, quin sit verissimus nulla ratione dubitari potest, cum nihil certius esse possit, quam omnia illa alia dona non extitura in futuro seculo, charitatem vero seu amorem ac dilectionem extituram. At vero de sensus veritate, quem ista altera interpretatio continet, meritissimo possit dubitari. Nulla enim est ratio, neque ut arbitror, ullum aliud testimonium, quo confirmetur dona ista cuncta, præter charitatem, dum hoc seculum permanebit, & Ecclesia in terris erit, in ipsa Ecclesia aliquando plane atque in perpetuum defutura. Deinde Apostoli verba, non aliam istam sententiam, sed communem præ se ferunt: simpliciter enim pronunciata sunt, & absolute, *Charitas nunquam excidit &c.* ita ut omnino videatur Apostolus non alicui divini decreti, sed ipsarum rerum naturæ rationem hic habuisse; pro concesso tamen sumpto interim divino illo decreto, de quo inter omnes Christianos constat duraturi eos, qui vere Christiani fuerint, post hanc vitam & præsens seculum beata immortalitate atque ipsius visione. Ubi animadvertendum est, verba illa, quæ in vulgata editione ad hunc modum leguntur, *sive prophetiæ evacuabuntur &c.* sic ad verbum ex Græco legenda esse, *sive autem prophetiæ, abolebuntur: sive linguæ, desinent: sive cognitio, abolebitur.* Quamvis enim in vulgatis Græcis codicibus illa verba ad hunc modum non distinguantur, id tamen omnino requirit vocula δὲ id est, *autem*, à vetere interprete omissa: ac præterea in quibusdam Græcis exemplaribus hæc ipsa distinctio habetur, ut editio Græca simul & Latina, una cum glossa Matthiæ Flacii Illyrici testatur, et in sensu, quem Beza in sua translatione, & idem Illyricus in emendanda Erasmi versione expresserunt, semper illa omnia abolitum iri ac desitura. Quod si intelligendum sit, Paulum id futurum dicere voluisse, manente adhuc in terris Ecclesia, necesse erit simul intelligere, ipsum non ad ipsam naturam rerum, sed ad divinum aliquod decretum, de quo alioqui non constet, respexisse. Neque enim ipsa rerum natura postulat, ut ante hujus seculi finem illa omnia in Ecclesia aboleantur, quod tamen omnino postulat in futuro illo seculo, ipsaque Dei visione. Nam si quis excipiat, Paulum pro concesso sumere, & simul aperte indicare, fore aliquando tantam in Ecclesia, hoc seculo durante, rerum divinarum cognitionem, ut ipsa hujus rei natura ferat, ut spiritualia illa dona aboleantur. Respondeo, ut hoc Paulus facere potuerit, necesse fuisse, ut illa de re inter Christianos constaret; quod tamen aliter se habuisse historiæ Ecclesiasticæ, & alia antiquissimorum Christianorum scripta abunde testantur, ex quibus constat, Christianos vulgo semper sensisse, plenam rerum divinarum atque perfectam cognitionem nunquam extituram nisi in altero seculo. Id quod vel ipsum per se docere potest, Apostolum non de eo quod hic in Ecclesia, sed de eo quod in futura illa beata vita futurum sit, verba facere. Perfectionis enim in rerum divinarum notitia apertam mentionem facit, atque adeo ejusmodi perfectionis, qua nulla major esse possit, quemadmodum verba illa indicant, *Facie*, seu potius *Facie ad faciem*, & illa: *cognoscam, sicut & cognitus sum*, sive ut Bezæ placet *fuero*, quæ proprie dici non possunt, nisi ubi cognitio ista sit perfectissima, & porro ipsa Dei visio illa jam adsit, quam non quidem in hoc, sed in futuro seculo fideles expectant. Præterea valde absurdum videtur, vel ipsum Apostolum Paulum, aliosque sive Apostolos, sive alioqui divina ordinatione ad alios cœlesti doctrina imbuendum tunc temporis constitutos, qui satis multi erant, duobus illis verbis non fuisse comprehensos, quæ numero plurali hoc in loco & prima persona profert *cognoscimus, videmus*, vel ejusmodi homines minorem rerum divinarum cognitionem habuisse, quam vulgo habituri sint Christiani antequam hoc seculum finiatur. De quo tempore intelligi non posse Pauli verba, ratione illius perfectionis quam futuram dicit, & consequenter adverbium Tunc ab ipso repetitum de futuro seculo accipiendum esse, docet illi oppositum aliud adverbium Nunc in verbis illis, *Nunc autem manet fides &c.* Nam quod eo adverbio significare Apostolus voluerit (ut etiam superius in mea hujus loci sententia explicanda attigi) totum hujus seculi, & mortalis vitæ tempus, illud satis docet, quod fides & spes una cum charitate per totum hoc tempus, quemadmodum ipse agnoscis, sunt duraturæ. Scripseram huc usque cum primum verba tua diligentius relegens animadverti, te sentire, Paulum quod attinet ad tempus, quo defutura essent dona illa, illud tempus intellexisse, quo jam satis aliis donis Evangelii, sive Dei

Christianæ notitia confirmata stabilitaque fuerit, ut scilicet mortales veritati divinæ assentiri possent, non autem tempus aliquod in quo tanta esset futura in Ecclesia rerum divinarum notitia, ut jam donis istis nullus locus esse posset, utpote imperfectionem ejus notitiæ omnino indicantibus. Quare videri poteram frustra suscepisse laborasse, cum quod eam sententiam illam, quam tuam esse credebam, refutari, multo magis quod pertinet ad explicationem illius loci ad rem suam spectans, quam si eam, quæ vere tua est, refutassem. Multo enim minus hæc quam illa (ut quidem mihi videtur) ad ipsius loci verba accommodari potest, in quo apertissime de majore rerum divinarum notitia extitura, quam illa esset quæ jam extiterat, verba fiunt, idque repetitur atque urgetur. Cujus tamen rei vere ac proprie acceptæ, in tua ista sententia atque interpretatione, nullum vestigium apparet; sed tantum in ea confirmationis majoris futuræ, ejus notitiæ quæ jam erat facta mentio. Cum tamen ejus rei expressum ullum indicium in Pauli verbis nequaquam extet. Ac præter primum & ultimum totius illius loci versiculum, id est versum 8, & 13, in quibus aliquid est, quod non minus ad tuam, quam ad communiorem sententiam, atque ipsius loci explicationem accommodari possit, nihil illo in loco legitur, quod cum interpretatione tua quidquam conveniat. Nam quod ipse, ut apparet, conatus es ad illam id accommodare, quod versu 11 legitur, *Cum essem parvulus &c.*, ac si ibi ageretur de Ecclesiæ infantia, cui justa ætas postmodum successura esset, videtur ista Pauli metaphora, si illum tuum sensum sequamur, aliter omnino accipi atque ipsius mens fuerit; quo enim sensu Apostolus illam metaphoram, & in quem usum usurpaverit, declarant duo præcedentes versiculi nonus & decimus, ut nimirum imperfectæ ac perfectæ tantum rerum divinarum cognitionis in ea rationem haberet, & imperfectam interim cognitionem illam esse dicat, quæ ex notitia & Prophetia tum Ecclesiæ concessa habebatur, cum ipsaque conjuncta erat, quæ profecto nulla perfectior adhuc in Ecclesia unquam extitit, cujus tamen justa illa ætas quam ipse intelligit jam tot transactis seculis advenit. Adde ad suspectam tibi ipsi reddendam interpretationem istam tuam, quod non videtur ullo modo dicendum dona prophetiæ & notitiæ, quam γνῶσιν Paulus nominat, de quibus potissimum illo in loco agit, in Ecclesia esse desiisse, ubi jam satis Evangelii veritas confirmata fuit, immo credendum est dona illa etiam in Ecclesia perpetuo fuisse, & adhuc esse, quatenus ea ratione quæ aliquid evidentis miraculi in se continent, ut in ienio fiebat ad veritatem Christianæ religionis confirmandam; neque ejusmodi rationis, cum Paulus illa defutura dicit, illa proculdubio ratione, sive ex facie intelligitur, quidquam vel cogit, vel etiam leviter suadet, ut quis scilicet excipere possit, non desiisse quidem simpliciter & absolute dona illa in Ecclesia, sed tamen desiisse, quatenus evidentis miraculi aliquid in se continebant, & in hunc sensum Apostoli verba accipienda esse.

Satis mihi videor docuisse, interpretationem communiter receptam totius illius Paulini loci, præter ista extrema verba, de quibus præcipue quæritur, veram esse, tum vero & illam alteram, quam tuam esse putabam, nullo pacto sustineri posse, & consequenter admodum probabilem esse extremorum istorum Pauli verborum eam interpretationem, quam ego in meo illo, non quidem theologico, sed dialectico scripto usus: in quo, ut jam dixi, pro concesso mihi sumpsi, ibi Apostolum de fide loqui, in potiorem sensum accepta; id quod si verum esse statuatur, non modo probabilis, sed plane necessaria interpretatio illa videtur. Verum ingenue fateor, nihil cogere, ut fidei nomen eo in loco in potiorem sensum accipiamus, quippe, quod in eum accipi possit, secundum quem à charitate distinguitur. Quod si fiat, simul fateor, sententiam meam in ipsa illa extremis verbis interpretandis, & in statuendo, cur Apostolus charitatem majorem & spe & fide esse dixerit, admitti facile posse, & fortasse debere, si modo interim ea, quam ego complexus secundus sum, non excludatur, sed simul & simul cum ista altera admittatur, ut mens Pauli fuerit asserere, charitatem, & quia est complementum seu perfectio, vel potius spiritus seu vita fidei & spei; & quia ipsa per se res perfectior est, quippe quæ in beato atque immortali ipsa vita locum habeat, ubi nec fides nec spes locum habere potest, propterea & fide & spe majorem, id est, excellentiorem ac digniorem esse. Ex agro Ludaviano mense Majo. Anni 1600.

F. S.

Ad eundem CHRISTOPHORUM OSTORODUM Racoviam.

F. S. EPISTOLA V.

Salutem à Deo & Christo, &c.

FAcile tibi fuit, Ostorode præstantissime, divinare, me ægerrime laturum, ubi de tua adhuc mala valetudine intellexissem, qui quanti te faciam, & quantopere te amem, jampridem probe nosti. Eo vero ægrius magisque illas ac pertinaces tui morbi reliquias fero, quod mihi certa spes facta fuerat de recuperatione tuæ pristinæ sanitatis. Immo affirmatum, te jam illam plane recuperasse. Cujus rei nomine sæpius in precibus meis ad Deum illi gratias egeram, orans, ut eam tibi quam diutissime conservare vellet. Quare vehementer sum perculsus literis tuis, quæ me de tanta spe, aut certe de re ipsa (ut sic loquar) dejecerunt. Nondum enim desperandum censeo, præsertim, si verum est, quod scribis, perpetuas capitis destillationes omnis mali causam esse. Nihil enim dubito, quin destillationes istæ, partim exquisita victus ratione, partim medicamentis non molestis prohiberi, aut saltem ita imminui, ut pessimos illos effectus non pariant, haud magno negotio possint. Quod ad victus rationem attinet, ea ut exquisita sit, qualis esse debeat facillime cognosci potest. Utinam ita facile teneri ac præstari posset. De medicamentis, ut is qui medicus non sum, nihil certi habeo quod suadeam. Placuerunt tamen mihi electuaria, ut vocant, ex radice Helenii, sive Enulæ Campanæ, quam Poloni Oman appellant, ad noctem ante somnum, & summo mane atque stillatitiæ Cardui benedicti valde profuturam. Quibus de rebus poteris Moscorovium nostrum consulere, virum & medicæ scientiæ atque usu peritia, & amore erga te non minore, quam virtute ac pietate præstantem. Interim, ut perpetuo facio, Deum ardentissime orare non desistam, ut te, & tibi ipsi, & toti Ecclesiæ nostræ reddere aliquando velit, quod & futurum spero, modo ipse tibi deesse nolis, & in victus potissimum ratione servanda eam diligentiam ac patientiam adhibeas, quæ omnino est opus, quamquam te adhibere jubet summum incommodum, quod ob invaletudinem tuam capiunt permulti, qui ubi te bene valente mirifice ad æternam felicitatem consequendam juvari possent. Valentino nostro jam per literas sum gratulatus. Statorius similiter noster jam sanus factus est, ut antea erat. Quinetiam videtur posse sperari, eum posthac minus graviter, minusque frequenter antiquo illo suo capitis dolore afflictatum iri, & fortasse penitus ab eo liberum fore. Habebitis illum istuc Deo volente in funere vestræ Dominæ, cujus mortem gravissime fratres hic nostri omnes tulerunt, multoque gravius tulissent, nisi Deus non certissimo nuntio, etiam, per ipsiusmet confessionem publicam & declarationem, Domini ejusdem vestri ad cœtum & Ecclesiam nostram tantum in modum consolatus esset. Deus illi concedat constantiam ac perseverantiam ipsius virtute dignam, ipsumque exemplum esse faciat cæteris nobilibus Polonis, præsertim iis qui nobiscum sentiunt, pietatis, modestiæ ac libera-

inveralitatis Christianæ. Quod rogas, ut si per meam laborem liceat, scribam ad te aliquid, facillime, imo prorsus à me impetrasses, nisi post acceptas tuas literas perpetuus oculorum fluxus & dolore, quo quinque septimanis ante caput fuerat & conflictatus, laborare percepissem, necdum liber essem. Quo tamen tempore non fui plane otiosus, sed dictavi (quanquam fere semper ex tempore atque impræmeditatus) interpretationem pro capite tertio, quinti capitis Matthæi, & jam in capitis sexti dictanda perveni ad Dominicam orationem; quæ tota interpretatio implet hactenusque chartas, quas arcus Poloni vocant, plures quam decem & octo locis valde tamen: ita ut necesse sit, me multa nugarum fuisse, eaque legenda clara indicia apparere, quod is qui eam dictavit, vere ex tempore id fecit, & valde frequenter non habebat quid diceret nisi inania verba. Sed sum tamen dignus qui excuser; cum rogatu & jussu fratrum, Ideli, Statorii & Volkelii, eo ipso tempore quo nihil legere poteram, ad id adactus fuerim. Jam vero quando non possim tuæ petitioni satisfacere, ut animum nihilominus videas meum tibi obsequendi, tibi significo, me, ni fallor, invenisse viam, quomodo verum esse possit, quod Christus plane libere, & citra omnem necessitatem Deo perfectissime obedierit, & tamen necessarium omnino fuerit ut sic obediret: quemadmodum arbitror, me, & tibi & aliis compluribus fratribus evidenter probasse. Quænam ista via sit, nisi eam ipse per te, ut plane spero, inveneris, postea tibi aperiam. Volo enim prius tuum hac in re & Statorii ingenium experiri. Timeo si vereor, ne jam illi eam indicaverim. Nam certus sum me illam nemini, aut quibusdam ex fratribus indicasse, nec quis, quive illi sint meminisse possum. Lubieniecium nostrum ex me quam diligentissime salutabis, meque Radecio excusabis, si ad ejus gratissimas literas nondum rescribo. Jam enim multa nox est, neque oculi ut plus scribam ullo modo permittunt. Rescribam, Deo dante, cum Statorius illuc veniet. Deus tibi, mi desideratissime frater, & corporis sanitatem, & animi consolationem plenissimam concedat. In agro Luclaviano Bistrio die 17 Februarii Anno 1602.

Ad eundem CHRISTOPHORUM OSTORODUM Racoviam.

EPISTOLA VI.

Salutem à Deo & Christo, &c.

ETiamsi, Ostorode frater charissime, fortasse verum sit, Carolsbergici aquam non habere tantum virium, ut ipsa per se expugnare queat morbum tuum; tamen fieri facile posset, ut juncta alia ratione Helenii, eo pacto quo scripseram, multum in mitigandis saltem symptomatis illius prodesse valeret, nec, quam ob rem id tentari non debeat, ullam causam video; præsertim cum, ut quis de ipso Helenio usu, in tali morbo juvante, desperare jure possit, non satis sit sæpius, sed oportet singulis diebus, idque per valde longum tempus, eum frustra usurpasse. Illud non minus in medicina, quam aliis in rebus omnibus verissimum est, quæ singula non prosunt, simul juncta prodesse solent. Plurimum lætor te exquisita victus ratione uti, atque ut in eo perseveres tibi vehementer suadeo. Non poterit tandem non aliquid prodesse. Mea illa dictata, quæ meritissimo, ni fallor, ineptiæ parvi sunt, tecum communicare non est in mea potestate; cum eorum ego nullum exemplum habeam, nec quomodo habere possim videam. Oportet vel Volkelium, qui partem aliquam scribendo excepit, vel Statorium Bistrium, qui totum, rogare, ut autographa sua impertiri velint: sed ea partim ipsorum, partim mea culpa, magna correctione indigent, & quasi aliunde imperfectum plane est, nec ullo ad medium perductum; atque eo absolvendo, Deo juvante, illud perfecturus. Quare, si modo ejus desiderio teneris; non est cur festines, sed ejus finem & absolutionem ut expectes satius est. De quæstione tibi proposita, non bene conjecisti; nec quam affers solutionem ea probari ullo pacto potest. Quæ de re cum Alexandro nostro, qui tibi has literas reddet, multa sum locutus, atque ipsam solutionem meam non solum indicavi, sed late exposui, exemploque ac similitudine illustravi, quem rogavi, ut diligenter tibi, si ita velis, totam rem ipsam referat, proposita tamen alia quæstione, quomodo videlicet, quamvis ex solutione mea appareat manifeste, potuisse fieri ut, necessarium omnino fuerit Christum obedire, & nihilominus tamen is libere obedierit, nihilominus demonstrandum sit, nullo pacto verisimile esse, ut illud quod fieri potuit factum etiam re ipsa sit, & sic necesse omnino esse videatur, ut Christus non libere obedierit. Meus fluxus & oculorum dolor adhuc adeo me torquet atque impedit, ut vix illis ad te exarare potuerim. Quare etiam te rogo, ut me apud Radecium excuses, si nihil ad eum scribo, gratias illi meo nomine agens, pro iis quæ me rogante, suis literis mihi significavit. Nam fieri facile me posse, ut ea mihi fint usui. Statorius noster jam bis ad me literas dedit, promittens, si fratres id permiserint, se ad nos mox venturum. Ad eas hactenus nihil respondi, ejus adventum potius expectans: nunc tamen oculi meæ ut respondeam non concedunt. Quæso te, si aliquo modo potes, ut hoc ei significes. Jamque hic finem ad te scribendi facere sum coactus. Deus me hoc gravi morbo liberare velit, & concedere, ut scriptum tuum de avaritia non fictam recognoscere, sed saltem perlegere queam. Nam id nondum facere commode potui. Lætor te ista tamen præstare posse: & spero Deum majora tibi concessurum. Vale mi frater optime ac prædilectissime. Ex isto lecto commorationis meæ die 29 Martii. Anno 1602.

Ad JOHANNEM WOLKELIUM Grammensem Misniacum, verbi divini Ministrum. Philipporum in Lithuaniam.

F. S. EPISTOLA I.

Salutem à Deo & Christo, &c.

VOlkeli charissime, frater in Christo plurimum colende &c. Nunquam ego (crede mihi) tibi subiratus fui, sed tantummodo miratus fueram te id fecisse, quod cum tuo promissu parum mihi convenire videbatur. Cujus rei nullam etiam in literis meis ad assinem tuum mentionem fecissem, nisi jam aliquid incommodum sensissem ex eo, quod suo (ut quidem ego existimabam) tempore scriptum illud meum contra Chiliastas non recepissem. Nullam nec habeo, mi frater, nec alere possum amanuensem, & ejusmodi mea scripta sæpius ab amicis absentibus, ut sibi mittam, rogor. Itaque vel ipse ex meo autographo literam atque iterum ea describere cogor, vel amicos sua petitione frustrare, nisi exempla prius ad alios missa ipsique commodata, quam citissime fieri potest, mihi reddantur. Excusationem tuam libentissime accipio, nec quicquam dubito, quin ea sint verissima quæ ad me hujus rei gratia scripsisti. Cur gratias mihi agas nulla causa est, cum potius ego gratias tibi agere debeam, quod mea scripta tanti facias, ut ea habere cures. Quod tibi explicatio mea noni capitis ad Rom. non parum probetur, haud mediocriter gaudeo. Scrupulus de Esavo & Jacobo eximetur tibi, si consideraveris nihil juvari sententiam adversariorum loco illo Pauli, si ita explicetur, quemadmodum ego explico. Volunt enim adversarii inde probari, Deum in eligendo & reprobando ad æternam salutem, nullam prorsus operum quæ aut eligitur vel reprobatur rationem habere: quod ex verbis, quæ Paulus de Esavo & Jacobo dicit,

appareat, Paulum hoc ipsum exemplo illo afferendo probare voluisse. Quod sane consentaneum videretur, si Paulus verba illa, *Quum enim nondum nati fuissent, &c.* non ut exciperet, & tacitae objectioni responderet, quemadmodum ego interpretor, sed ut id quod proposuerat probaret, quemadmodum alii interpretantur, omnino dixisset. Quamvis enim electio illa & reprobatio Jacobi & Esavi ita accipi possit, ut ad aeternam salutem non pertineat, tamen satis esset, si ad probandum quod proposuerat Apostolus ea verba de istis duobus fratribus scripsisset; cum certum sit Paulum disputationem instituisse de divina electione & reprobatione salutis aeternae respectu. Satis, inquam, esset ad ostendendum, Pauli sententiam esse eam quam adversarii ita acriter defendunt. Sed quando apparet, si Apostoli scopus, à nobis ab initio diligenter explicatus consideretur, non solum posse, sed etiam debere ipsius verba ista, *Quum enim nondum &c*, ita accipi, ut non quidem probent Pauli propositum, sed tantum objectioni obviam eant, quae illi Esavi & Jacobi exemplo fieri posset, nihil aliud ex verbis istis colligi potest, nisi Deum aliquando, in suis beneficiis conferendis aut denegandis, nullam habere rationem probitatis aut improbitatis, tunc videlicet, cum beneficia illa salutem aeternam necessario non conciliant, quemadmodum beneficium electionis Jacobi, Esavo denegatum, certe non conciliavit: non quod in talibus beneficiis idem semper eveniat, sed quod non eveniat nisi in talibus. Quapropter adversariorum sententia affirmantium, Deum cum ad salutem aeternam eligit aut reprobat, nullam rationem humanorum factorum sive operum habere, nihil prorsus istis Pauli verbis juvatur, si ea, ut ego censeo, accipiantur & explicentur. Jam quod praeterea dico, Deum in miserendo, seu indurando nullam habere rationem ejus, quod hominibus mundanis, & carnali prudentia praeditis videri possit, quid hoc, quaeso, ad Calvinianorum opinionem, qui volunt Deum in his rebus nullam probitatis aut improbitatis rationem habere, quantumvis ad divinam legem, & spiritus normam expensae atque examinatae. Habes, ut spero, responsum ad tuam objectionem. Quod attinet ad missionem ordinariam Ministrorum, nescio an unquam videris hoc breve meum scriptum, quod rogante Evangelico ministro feci. Inveni illud, pueri, qui olim mihi serviebat, manu descriptum. Itaque illud ad te mittendi facultatem habui. Sed rogo, ut mihi Lublini in Synodo reddendum cures, id est, nisi ego ipse adero, mittas ad Statorium nostrum, vel ad aliquem alium qui ad me Cracoviam mittat. Vestrum omnium vicem, qui in locis illis, olim Domino nostro Kiszkae subjectis, commoramini, quantum doluerim ac doleam, Deus novit. Cujus tamen clementiae ac bonitati ita confido, ut adhuc sperem divinae veritatis praedicationem ac propagationem in locis illis abolitum non iri. Tu sis forti animo, nec nisi plane coactus, quemadmodum ex tuis literis te decrevisse intelligo, tibi à fratribus demandatum munus deseras. Sic Deus te corroboret, tuaque opera ad suum Christique nomen illustrandum, ut jamdiu coepit, perpetuo utatur. Literas tuas Statorio, Lubieniecio, & Schomanno, ad quos eas dedisti, quamprimum reddendas curabo. Vale & me ama. Cracoviae die 3 Aprilis 1593.

Ad eundem PHILIPPOVIAM, in Lithuaniam.

EPISTOLA II.

Salutem à Deo & Christo, &c.

SPem laetitiamque ex aliis tuis literis, amantissime Volkeli, à me animo conceptam de propagatione veritatis divinae in loco isto, auxerunt mirum in modum hae tuae quas Dn. Gorscius attulit. Et sane vobis omnibus, nominatim vero Domino affini meo, ut pote ipsius loci moderatori ac praesidi, vehementer gratulor. Audivi de ejus socru, quae sese ad coetum adjunxerit, & maximopere sum laetatus. Urgenda perpetuo tibi est vitae innocentia, & vera justificationis nostrae ratio, (quando praesertim in ea Ecclesia ferme tota consistit,) diligenter docenda, ut quidem te facere persuasissimum habeo; quod tibi potissimum gratulari possimus, ut ei, qui mercedem à Deo, ob plurimos tua opera ad ipsum conversos se reportaturum. Spem tibi feceram, me aliquid in tui & aliorum gratiam scripturum, de Magistratus ope imploranda, sed propter gravissimum molestissimumque morbum, qui me octo septimanas afflixit, id praestare non potui, vix dum enim ab eo sum liberatus. Quanquam praeterea firmiter credebam, te futurum in Synodo Lublinensi, ubi hac de re disputandum erat, ex qua disputatione sperabam, te multo plus auxilii habiturum, ut quid in quaestione ista constituendum sit perspiceres, quam ex quocunque vel copiosissimo meo scripto. Itaque, cum ante Synodum nihil ad te hoc de argumento scriptum mittere potuissem, supervacaneum postea duxi quidquam scribere. Nondum scio quid in ea Synodo constitutum fuerit. Tibi tamen suadeo, ut non temere in docendo, vel etiam in sentiendo ab eo discedas, quod in illa constituerint fratres nostri. Quae mea sit alioqui sententia, praeter id quod satis abunde atque aperte scriptum est à me adversus Palaeologum, etiam in superioris anni Synodo Lublinensi ex eo apparuit quod scripseram paucis verbis rogatu quorundam fratrum, qui sperabant id à Synodo comprobatum iri, quod tamen postea non successit. Breviter censeo, licere homini Christiano magistratus operam implorare, ut quod suum est repetat aut consequatur, sit quantumvis magistratus infidelis, modo non cum eo agat, qui frater nominatur; Tunc enim Pauli praeceptum servandum est 1 Cor. 6, quo servato, id est, judicibus ex ipso coetu constitutis, non puto alioqui Paulum eo in loco prohibere, seu simpliciter culpare, si frater à fratre suum jure repetat. Christus, si quis recte, quo dirigat verba sua, & quibus hyperbolicis (ut sic dicerim) praeceptis Matth. 5. & Luc. 6, utatur, attendat, ac diligenter consideret, sine dubio nihil aliud vetat, quam vindictam per Magistratum quaerere, & ita malo homini resistere, ut gravis & atrocis alicujus injuriae periculum subeatur. Ubi rescivero, quid fratres in Synodo statuendum hac de re censuerint, praesertim, si te eorum sententiae non plane acquiescere cognovero, aliquid fortasse uberius scribam. Cum nullas à Domino affine meo literas acceperim, & Dominus Gorscius citius discedat, quam putaram, hinc fit ut ad eum nihil scribam. Salutabis eum cum tota domo quam diligentissime verbis meis, eumque rogabis, ut mihi significare velit, annunquam sex illos Catechismos acceperit, quos ipsius jussu ad eum mittendos curaveram. Valetudinem tuam diligenter cura, ut quam diutissime & quam vigilantissime novo isti gregi praeesse possis. Cracoviae die 16 Junii 1594.

Ad eundem PHILIPPOVIAM;

EPISTOLA III.

Salutem à Deo & Christo &c.

SCias certo, mi Volkeli, me ad neminem scribere nisi aliqua necessitas cogat, praeterquam ad eos, qui me ad scribendum suis literis provocant, & saepe tamen vel nihil, vel tarde admodum ad istos rescribere. Quare non est, cur à me tibi injuriam fieri putes, quod ad te crebriores literas non dem, cum ipse satis raro ad me scribas, injuriam, inquam, ut ipse eam vocas, insignem seu mavis singularem. Si me amas, ut sane credo, pro certo habeto te vicissim à me amari, nihilque esse quod pro illo alio magis,

quam

quam pro te sim facturus. Si enim quod ad te scribam, id facere non omittam. Alioqui habeas, te rogo, me excusatum, si censeo praestare in meis perpetuis scriptionibus illud tempus conterere, quod, in te simpliciter meis literis salutando, conterendum mihi esset. Praesertim cum idem sim effecturus dandis literis ad affinem meum D. Marthinum, quas tibi semper cum ipso, privatis iis rebus, de quibus inter nos scribimus, exceptis, & puto, & quod ad me attinet, volo esse communes. Erat quidem nunc quod ad te scriberem, & propterea nominatim ad te has literas dedi, quibus ad eas respondeo, quas tu die 12 Decembris dedisti. Sed voluissem sane, ut explicasses, cur tibi videatur, me illas tres adversariorum objectiones non satis dilucide in disputatione cum Francisco Davidis, dissolvisse. Et profecto miror, te in eo ipso tam graviter peccare, quod in me tibi minime probari video, & adeo parum dilucide quid sentias exponere. Ego certe vix scio quid ad postulatum istud tuum respondeam, aut quomodo tibi satisfaciam, cum contra mihi videatur, me admodum dilucide ejusmodi objectiones diluisse, adeo ut vix sperem, me dilucidius id in his literis facere posse. Tentabo id tamen, aliis verbis ea repetendo, quae in ista disputatione scripsi. Primum igitur, quod attinet ad septem illos spiritus, a quibus cum Johannes gratiam & pacem precetur, hinc concludant adversarii, Christi invocationem nequaquam ex eo posse colligi, quod Paulus & ipse Johannes diserte gratiam & pacem a Christo precetur; alioqui eadem ratione colligi posse, septem illos spiritus invocatos a Johanne fuisse, quod scilicet absurdum plane censeri debet. Ad hoc, inquam, quod attinet, dico non constare septem illos spiritus preces nostras audire, si modo aliquid sint diversum ab ipso Christo, ut postea dicam. Alioqui si ab ipso Christo reipsa nihil differunt, objectio ipsa per se concidit. Cum igitur non constet septem illos spiritus preces nostras audire, non eandem vim habere potest precari ab ipsis gratiam & pacem, quam habet haec eadem a Christo precari, quem certissimum est, teste ipso Christo apud eundem Johannem, non modo preces nostras audire, sed renes cordaque nostra scrutari. Unde fit, ut precatio ista Christi respectu invocatio merito dici possit; respectu vero septem illorum spirituum non item; sed tantummodo liceat inde colligere, septem illos spiritus in gratia & pace, quae nobis divinitus datur, conferenda, aliquid praestare. Sed cur, quaeso, absurdum est affirmare, septem illos spiritus a Johanne invocatos fuisse? An quia solus Deus est invocandus? Atqui hanc rationem nihili esse tota illa disputatione demonstratur: non modo quia nusquam diserte interdictum est, quemquam alium praeter ipsum Deum invocare, sed etiam & multo magis, quia ejusmodi interdictiones (ut sic loquar) nunquam eos excludunt, qui ipsi Deo sunt subordinati. Quicquid enim ab eo, qui subordinationem istam recte novit, & mente sua illam probat, in istos confertur, in ipsum Deum confertur. Quis vero negare audebit, septem illos spiritus, quicquid potestatis in gratia & pace conferenda habeant, ab ipso Deo habere & agnoscere, & propterea eidem in re illa subordinatos esse? Patet enim id vel ex ipsis illius precationis verbis, *Et a septem spiritibus, qui in conspectu throni ejus sunt.* Unde apparet septem illos Spiritus Deo ministrare, & totos ab ipso pendere. Postremo a verisimilitudine nihil abest, illos septem spiritus nihil aliud esse, quam multiplicem Christi virtutem ac potestatem, quae ab ipso Deo donata fuit. Ita ut, quod postea Johannes diserte ab ipso Christo gratiam & pacem precatur, aliud sit nihil quam expositio ac plenior repetitio ejus, quod proxime ante dictum fuerat. Certum enim est apud eundem Johannem legi cornua & oculos septenos, quos agnus habet, esse Spiritus Dei septem, qui mittuntur in universam terram, quos nihil impedit esse eosdem cum illis, qui in conspectu throni Dei esse dicuntur. Nam Gabriel quoque ad Zachariam, jam licet missus, ait apud Lucam, se stare coram Deo. Jam ad id, quod excipitur ab adversariis ex loco Gen. 48, nulla causa erat, cur in disputatione cum Francisco Davidis quidquam responderem, cum, ni fallor, ipse Franciscus loci illius mentionem non fecerit in scripto suo. Quare non mirum, si non modo haud satis dilucide, sed nullo pacto objectionem istam in disputatione illa dissolvi. Potest solutio nihilominus peti ex eo, quod saepe dictum est de illis septem spiritibus, de quibus videlicet nesciamus an audiant preces nostras, & (nempe si eas audirent) nihil absurditatis in eo esse, quod illi invocati a Johanne fuerint. Cum igitur adversarius, adversus rationem ex Pauli verbis gratiam & pacem a Christo precantis, aut dicentis, *Ipse Christus consoletur, confirmet &c.* ductam, excipit, eadem ratione consequi Angelum illum a Jacobo Patriarcha invocatum fuisse, primum respondendum est, non consequi, cum nihil constet, quod Angelus ille verba Jacobi audiverit. Deinde dicendum, nihil absurdi ea in re esse, cum Angelus ille Deo sine dubio subordinatus esset. In postrema objectione explicanda ostendis, te non admodum diligenter disputationem illam legisse, cum, nisi memoria me fallit, non dicam *saltem*, ut ipse ais, sed ne semel quidem Franciscus illo testimonio ad curam Ecclesiae Christo adimendam utatur. Vehementer autem illos miror, qui testimonio isto ad id utuntur; multo etiam magis miror Volkelium hominem eruditum, & in dialecticis versatum, videri dubitare, quomodo argumentum istud solvat. Si in testimonio ista haberentur, Christum id tantum fecisse, quod videlicet unica oblatione perfecit sanctos, tolerabilior videretur adversariorum inde ducta argumentatio. Sed ut verba testimonii habent, *Unica oblatione perfecit sanctos*, non addito, quod id tantum faciat aut fecerit, si quis inde argumentari velit, Christum nullam amplius Ecclesiae curam habere, poterit etiam, si voluerit, argumentari, ipsum Deum jam nullam Ecclesiae curam gerere. *Sanctos* (vel potius *sanctificatos*, seu *qui sanctificantur*, ut in textu legitur) perfici unica oblatione Christi, idque ut locus habet *in aeternum*, non significat illos omnino nullius rei jam indigere, sed ad eos perficiendos, alia, vel Christi ipsius, vel alterius cujusquam oblatione nihil esse opus. Perfectio enim ista intelligitur, quod pertinet ad peccatorum expiationem, idque ex parte Dei, non autem ad reliqua omnia, quorum, dum in hac vita sumus, ut sanctificationem nostram non perdamus, omnino indigemus. Si bene versatus fueris in disputatione illa mea de Christo Servatore, haec melius intelliges, quam in his literis possim tibi explicare. Vale mi Volkeli, & diligenter in tuo munere verseris, cujus cum pars sit contradicentes convincere, totus in eo sis, ut diligentissime Sacras Literas, & alios bonos libros evolvas atque rimeris. In suburbio Cracoviensi vulgo Bisskupie dicto, die 14 Februarii 1596.

Ad eundem Philippoviam,

Epistola IV.

Salutem a Deo & Christo. &c.

QUo crebrius ad me, Volkeli charissime, scripseris, eo gratius sine dubio mihi feceris. Nec ego te, quo ad potero, meas literas desiderare patiar. Rescripsi jam ad ea quae in alteris tuis literis ex me quaerebas, nunc ad id quod in his postremis quaeris de differentia, quam statuam, inter illa quae ad religionem, & illa quae ad salutem spectant: quamvis sententia hac de re mea satis eo in loco expressa videatur, qui te ad hoc ex me quaerendum impulit. Respondeo, me intelligere ad religionem pertinere, quicquid ad divinarum rerum cognitionem spectat, ad salutem vero ea tantum, sine quibus salus nobis aut nullo modo, aut aegre admodum contingere potest. Nam multa esse

tradita

multa divinarum, quæ ad ipsam religionem Christianam spectant; id est, ad Christianæ religionis mysteria percipienda plurimum conducunt, nec tamen ad salutem per Christum consequendam sunt necessaria, persuasissimum mihi est; idemque arbitror omnibus vel mediocriter in theologicis studiis versatis omnino videri. Namque ad salutem per Christum consequendam, ea tantum sunt necessaria, sine quibus fides in ipsum Christum, seu in Deum per Christum, ejusque præceptorum obedientia consistere nequit. Reliqua ad salutem illam necessaria non sunt. Nec tamen propterea reliqua illa, quæ ad exactam Christianæ religionis cognitionem pertinent, ullo pacto spernenda esse duco. Quippe quæ, & ad Dei Christique gloriam amplificandam, & ad salutis viam illustrandam, prout ea sunt, (non enim omnia sunt unius modi) vel plurimum, vel aliquid saltem conducunt. Singulatim explicare quænam illa sint, non est profecto Epistolæ, sed justi potius libri munus. Et potest tamen unusquisque rerum divinarum studiosus facile per se agnoscere, quid scire ac tenere necesse sit ad hoc, ut Deo Christoque confidamus, ejusque præceptis pareamus. Potest quis (ut nihilominus unico exemplo quid mihi velim apertius explicem) exempli causa, nescire, an primus homo creatus a Deo mortalis necne fuerit, & tamen ipsi Deo confidere, ac Christo, ipsiusque præcepta servare. Quamvis istius rei cognitio, tanti alioqui sit, ut non possit bonus theologus is esse, nec religionis Christianæ vim ac præstantiam recte percipere, qui ea careat. Contra, si quis persuasus fuerit, ut Papistæ esse videntur, aliquot Christi præcepta, non præcepta, sed consilia tantum esse, is vix aut ne vix quidem præcepta ista eo modo, quo debet, servabit unquam, & sic Deo Christoque obediens non erit. Sed jam piget plura tecum, id est, cum homine rerum divinarum perito, hac de re disputare. Sunt quidem jam diu excusæ duæ illæ meæ disputationes, sed neque apud me sunt, nisi pauca admodum exemplaria, nec per quem mittam habeo. Qui tibi has literas reddet, cum quo vehitur vix hæc secum potuit accipere, quæ ad te mittit tuæ soror meæ. Petiit jam diu Dominus affinis meus ut mitterem exemplaria aliquot de Jesu Christo Servatore, sed propter ejus qui ad vos eas perferat, defectum, nondum, quamvis ego quoque id maxime cupiam, postulatum istud a me potuit. De Ecclesiis ab hac urbe non procul remotis, nihil habeo dignum quod scribatur. Vladisciæ habentur aliquando cœtus, sed non sine metu aliquo. In magno numero ibi fratres congregari, & propterea cœnam Domini eo in loco celebrare non audent. Tropæ & Ludaviciæ pergunt ut antea. Statorius & alii ejus socii, sunt admodum in suo munere diligentes. Contulerat se Smalcius non ita pridem Chmielnicium, ubi factum ab ipsis Evangelicis fuerat, ut esset cum nostris disputatio de effectis mortis Christi. Sed frustra & ipse & alii nostri iverunt. Pœnituit enim adversarios indictæ disputationis, quam, ut audio, de more quibusdam strophis & excusationibus declinarunt, concludentes tandem sibi decrevisse, ne tales disputationes nobiscum habeantur. Resalutat te amanter D. Simon Pharmacopola. Alium ex fratribus præter aurificem affinem tuum hoc tempore non vidi. Dominus Doctor te amantissime resalutat. Vale carissime mi Volkeli, & quando Deus isthic vobis securitatem & quietem concedit, ipseque vides, ut scribis, alicujus boni fructus adhuc aliquam spem esse, in hoc invigila, ut quam plurimos Christo Domino lucrifacias. In suburbio Cracoviensi vulgo Bisskupie dicto, die 3 Martii 1596.

Ad eundem, Philippoviam,

Epistola V.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Literæ tuæ die 7 Octobris datæ, quamvis breviter ac festinanter scriptæ, gratissimæ mihi fuerunt, nisi quod de invaletudine tua id mihi confirmarent, quod prius non sine magna animi mei molestia, ex literis Domini affinis mei cognoveram. Quod in meis scriptis legendis atque examinandis verseris, & nominatim in disputatione adversus Puccium, quæ nondum est edita, libenter audio: Poteris enim facile me juvare in ea corrigenda, & digna quæ edatur facienda. Quare te rogo, ut si quid in ea animadverteris, quod tibi minus probetur, id mihi quamprimum significes. Spero enim ejus editionem non diu dilatum iri. Gratiasque tibi maximas ago, quod, quid hactenus in ea desiderares, mihi indicaveris. Velim autem scias, me duplici de causa, præter eam, quam ipse commemoras, ab ista quæstione de animæ immortalitate abstinuisse. Nam & mihi res erat cum homine, qui me calumniandi, atque omnium invidiam vocandi, omnem occasionem quærebat; nec dum mihi, quid de quæstione ista statuendum sit, plane exploratum erat, quemadmodum nec nunc quidem est. Tantum id mihi videtur statui posse, post hanc vitam, animam, sive animum hominis non ita per se subsistere, ut præmia ulla pœnasve sentiat, vel etiam ista sentiendi sit capax. Quæ mea firma opinio, facile potest ex disputatione ista colligi, cum ex multis, quæ passim a me ibi dicuntur, tum vero ex ipsa, de qua præcipue agitur, sententia mea. Nam quamvis cum ipso Puccio disputans, qui, ut immortalitatem primi hominis ante peccatum probaret, animæ ipsius immortalitatem mihi objiciebat, ostendi, non propterea hominem dici posse immortalem, quia anima ipsius non moriatur: tamen satis apparet, me sentire, non ita vivere post hominis ipsius mortem animam ejus, ut per se præmiorum pœnarumve capax existat, cum in ipso primo homine totius immortalitatis rationem uni gratiæ Dei tribuo, nec in ipsa creatione quidquam immortalis vitæ in homine agnosco. Jam causa, quam suspicabaris me a quæstione illa tractanda cohibuisse, non est omnino vana. Quid enim oportebat ea attingere, de quibus inter me & adversarium revera nulla erat controversia? Exemplum mei ipsius, quod contra me affers in Disputatione contra Volanum, non videtur omnino ad rem facere. Nam & de ratione qua Christus peccata nostra expiaverit disputandi, causam mihi dederat ipsius Volani scriptum, & jam inter ipsos Evangelicos, si non in hoc regno, certe aliis multis in locis, constabat de mea circa hanc rem sententia, denique jam erat, ex quo ipsam disputationem meam de Jesu Christo Servatore edere meditabar. De loco illo cujus explicationem quæris ita sentio, ibi animæ nomine, quemadmodum alibi sæpissime, vitam significari, quæ certe non occiditur, etiamsi corpus ipsum occidatur. Vivere enim adhuc apud Deum is dici & potest, & debet, qui aliquando in vitam, eamque immortalem ab ipso omnino revocabitur. Hinc enim Christo ipso teste factum est, ut Deus, quamvis non mortuorum sed viventium tantum sit Deus, non veritus sit se appellare Deum Abrahami, Isaaci, & Jacobi, qui jam pridem ex ista mortali vita excesserant, & quorum corpora extincta fuerant. Corporis autem nomine, animæ nomini, quæ, ut dictum est, vitam significat, opposito, corpore adeo hanc vitam significari convenientissimum, meo judicio, censeri debet. De statu Ecclesiarum nostrarum nihil habeo quod tibi significem: ipse enim eum maxima ex parte ignoro. Angimur omnes plurimum nostri Statorii absentia, quem tamen aliquando recipiamus. Sparsi enim erant rumores de cæde Ostrorogii regis ad Turcam legati, cui comes se adjun-

adjunxerat; quos tamen falsos fuisse speramus. Ego quidem Deum orare non cesso, ut nos utrosque [illegible] ad suos rebus consolari velit. Idem & tu facias, interimque valetudinem tuam diligenter cures. Cracoviæ die 16 Novembris. Anno 1596.

Ad eundem PHILIPPOVIAM,

EPISTOLA VI.

RESponsum meum, tum ad quæstionem tuam, tum ad eam quam meus affinis proposuerat, tibi candidissime Volkeli satis fecisse vehementer lætor. Videtur tamen affinis meus adhuc non nihil de responso meo, si non de re ipsa, dubitare. Conatus sum in literis meis quas ad eum scribo, scrupulum illum ei eximere. Utinam id efficiam, aliudque responsum, quod ad aliam propositam ab ipso de cœna quæstionem dedi, illi probem. Jam, quod disputationem meam cum Puccio editionem non probas, id, quamvis alioqui judicium tuum plurimi faciam, minus me movet, quia quas tu [illegible] rationes affers, non sunt valide mihi videntur ad id [illegible] persuadendum, quod non modo plerique amicorum, ut jam editur, contendunt, sed ipse fateri cogor meis scriptis magnam lucem afferre. Et certe si quæ sententiæ de rebus theologicis perturbari debent; & in animis aliorum firmas radices agere, necesse est disputationem istam publice extare, quam propterea plurimi, qui alia quædam ex meis scriptis legerant, & longe hinc absunt, magis quam quidquid aliud ex reliquis meis scriptis legere expetunt. Nam quod ais, ea ibi, tum de Christianorum resurrectione, tum de morte impiorum passim contineri, quæ a multis sine magna offensione, tum nostris, tum alienis legi non possint. Scio equidem illa ibi contineri, sed, meo judicio, nec passim, nec ita aperte (curavi enim illud quantum potui) ut quisquam vel pius facile offendi possit: adeo, ut, quod nominatim attinet ad impiorum mortem, in quo dogmate majus est multo offensionis periculum, ea potius ex iis colligi possit, quæ ibi disputantur, quam aperte literis consignata extet, adeo, ut lector, qui alioqui sententiam meam adversus Puccium de mortalitate primi hominis, quæ toto libro agitur, quamque ob non paucos quos habet fautores, parum aut nihil offensionis parere potest, probandam censet, prius sentiat doctrinam illam sibi jam persuasam esse, quam fuisse animadvertat. Quicquid sit, veritas patefacienda est; nec oportuisset ullam ferme hactenus ex meis scriptis publicare, si legentium offensio cavenda fuisset. Quid sub ejus disputationis finem de infantibus subjunxerim, quod durum cuiquam videri possit, prorsus nescio. Ibi enim nihil aliud lego, nisi Puccium infantibus, [illegible] de ipsorum salute, prodesse non posse. Id quod omnes, ut arbitror, verissimum esse fatebuntur. Quod si illa intelligis, quæ multis paginis ante finem scripsi, cum infantes fidem non habere dispute, non video quis merito mi offendi queat, cum idem fere omnes, quod attinet ad ipsam fidem, mecum sentiant, & si quid in eo deficio, nemo sine [illegible] id necessario fieri. Legatus & Senatus [illegible] sedarunt. Quod quidquam ad Dei gloriam amplificandam efficiatur, nec audivi, nec verisimile est. Doctor Buccella Varsaviæ est: ego vero in antiquo meo hospitio [illegible] habito, dubius adhuc, an posthac sim, ut antea, apud D. Buccellam habitaturus, quemadmodum ad percupiat. Deus tibi, mi Volkeli, perpetuo adsit. Cracoviæ die 8 Martii 1597.

Ad Generosum Dn. CHRISTOPHORUM Morstinum Philippoviæ Capitaneum.

F. S. EPISTOLA I.

Salutem a Deo in Christo, &c.

GRatias tibi ago, quod ad me scripseris ea, quæ scire cupiebam de illa nostrorum fratrum Lithuanorum, qua de re plenius etiam [illegible] Lucani, quid hanc Synodum [illegible]. In qua [illegible] ea sunt in disputationibus tandem constituta, quæ tum ab hinc aliquot in theses quasdam redacta, & majore ex parte jam constituta fuerant; quarum thesium exemplum, meminimus ad te eo tempore misisse. Actum est præterea non nihil eo die, de fine & usu Cœnæ Domini, & eadem fere ab omnibus tam conclusa, ut creditur, quam ore concessum, nullum esse certum hujus ritus finem, præter commemorationem & prædicationem mortis Christi. Cujus corpus & sanguis, ibi nec corporaliter nec spiritualiter edatur & bibatur magis quam alibi a Christi fidelibus, quoniam fides hoc ipso ibi non augetur, nec confirmatur, sed si quid tale ibi fiat, aut si quid utilitatis ad nos inde manet, præter eam quam quis ex eo percipit, quod Deum & Christum ejusque beneficia laudat & commemorat, idque ex ipsius Christi institutione, id non ex ipsa Cœna Domini per se, sed ex Dei verbo, aliisque rebus quæ illi adjungi & possunt, & solent, omnino proficisci. Repugnarunt quidam pauci ex Senioribus huic apertissimæ veritati, victi tamen cesserunt, præter unum Dn. Niemojevium, qui licet, judicio meo, ita convictus fuerit, quæ ipsius non constabant, ex quibus necessario sequitur, illum minimo sese veritatis opponere, tamen nescio adhuc suam sententiam tenet. Cujus rei causam videtur esse, quod jam ante aliquot annos libellum edidit Polonicum contra Theses [illegible], in quo illam asserit, quamvis a me ante editionem monitus fuisset, ne id faceret. Nihil præterea fuisse aliud circa dogmata in hac Synodo constitutum. Quod si quid tamen actum fuerit, id facile a fratribus Lithuanis tecum communicabitur. Librum Disputationis meæ adversus Franciscum Davidis recepi. Gaudeo quod tibi placeat ac plane probetur, ut idem fere omnes videmur, fieri vix potest, plurimis de causis, quas nunc scribere non est opus. Si aliqua tamen hujus operis edendi facultas dabitur, faciam te nihilominus certiorem. Illa duo loca in scriptis meis nihil prorsus inter se pugnant, cum in uno affirmate loquar, in altero vero, per modum, ut vocant, concessionis. Nam alioqui in utroque scripto constanter affirmo, fieri non posse, ut quis firmiter credat ea quæ Christus dicit vera esse, nec tamen illi confidat & obediat. Verum ostendo hoc non ex eo esse, quod quisquis alicujus verba aliquid monentis vera esse credit, illi etiam confidat, sed quod promissa quæ Christus monitionibus suis, id est, præceptis adjunxit, ejusmodi sunt, ut non possint credi, quin simul earum obtinendarum gratia præceptis obedientia præstetur. Quod si fieri posset, ut quis Christi verba vera esse crederet, nec tamen faceret quæ præcepit, neque Christo confidere is dici posset, nec talis Christi verbis adhibita fides, eum quidquam, quod attinet ad justificationem coram Deo, juvaret. Ut intelligatur, si tamen tali fidei, quæ eo continetur quod quis credat Jesum esse Christum, scriptura tribuit, quod nobis vitam æternam conciliet: id non fieri quia revera hæc ipsa fides ea sit qua justificamur, sed quia per accidens, nimirum propter ingentia illa promissa, nemo hac fide potest esse præditus, quin Christo consequenter ac necessario confidat eique obediat, quæ est illa in Christum fides, qua revera coram Deo justificamur. Plura non dicam. Res enim in ipsis scriptis est apertissima, si modo attente legantur. Et simul his literis finem imponam, præsertim cum alioqui sim occupatissimus,

cilietur. Deus tibi, uxori, liberis, fratribusque tuis mo- [illegible] felicissimæ perpetuo adsit & faveat. Lublini die 5 Junii 1595.

Ad eundem Philippovium,

Epistola II.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Nihil dubito, quin pro insigni tuo in me amore, quæcumque mihi accidunt tibi quodammodo sint communia, summasque tibi ego gratias, quod me ita diligenter, in gravi illo meo casu, & consolari & animare non prætermiseris. Ego quidem, per Dei gratiam, in dies magis in eo patienter atque adeo lætanter ferendo, sum confirmatus. Cum homine illo, mei causa, nihil revera unquam à quoquam actum est, quod ego quidem sciam. Tantum cum D. Lucas de Pace audiret me sibi, quid mihi ab homine isto accidisset, narrantem, sua sponte, cum levem aliquam amicitiam, seu potius simplicem notitiam inter se & illum esse diceret, promisit se tentaturum, ut illi persuaderet, ne posthac quicquam injuriæ amplius mihi faceret. Id quod unum ego curabam, condonata illi ex animo jam accepta ab eo injuria, cujus nullam penitus satisfactionem quærebam. Id quod postridie ejus diei effecit; immo tandem eo hominem adduxit, ut diceret, se tum, cum in me tam turpiter deliquit, ebrium fuisse: & si fuisset sobrius, nunquam id facturum fuisse. Quare rogabat, ut sibi ignoscere vellem et esse amicus, quemadmodum ipse mihi futurus esset, fide ipsi D. Lucæ data, se in posterum ne minima quidem ratione me offensurum. Hoc tamen addito, ut curare vellem, ne jam amplius parens ipsi iratus esset, quemadmodum jam diu fuerat, præsertim vero postquam me ita male tractasset. Qua in re illi per literas, & ad fratres Submontanos, & ad ipsum ejus parentem datas plenissime satisfeci. Adeo ut sperem, post plurimas difficultates tandem illi patrem reconciliatum fuisse. Ante cujus reconciliationis præstitutum diem, præ se tulit ipse, velle se mihi prius coram reconciliari, venia petita &c. quo facilior redderetur cum patre reconciliatio, id quod in Dn. Lucæ ædibus ut fieret ipse rogarat. Quod mihi à Dn. Luca significato, annui libenter, & promisi me illuc iturum, simul atque mihi indicatum esset. Sed postea, quæcunque hujusce rei fuerit causa, nihil actum est. Arbitror ipsum putasse, & existimasse ad paternam reconciliationem impetrandam, satis futurum id, quod ejus rogatu antea scripseram. Deus ipsius misereatur, & me ab omni malo custodiat. Labores mei hactenus editi, ni fallor, sunt isti. Responsio ad Palæologum pro Racoviensibus. Disputatio de loco septimi cap. ad Romanos. Animadversiones in Theses Collegii Posnaniensis. Disputatio adversus Volanum. Examinatio argumenti pro trino & uno Deo, una cum responsione perbrevi ad quasdam Theses. Synopsis justificationis nostræ per Christum. De fide & operibus, quod attinet ad justificationem nostram. De auctoritate Sacræ Scripturæ. Responsio prior ad Theses duas Francisci Davidis de non invocando Christo. Explicatio initii Evangelii Johannis, quæ Polonice quoque fuit edita, multo ante quam huc advenirem. Antiwujekus Polonicus, & nuper Disputatio de Jesu Christo Servatore. Latinus Antiwujekus est adhuc sub prælo. Nam typographus per aliquot septimanas hoc opus intermisit, Kalendariis, & nescio quibus aliis excudendis intentus, quod non absolvetur, ut conjicio, nisi fortasse post mensem, aut quadraginta dies. Lublinum enim typographus abiit, filio Rodecii relicto, qui id curet. Libellum de auctoritate scripturæ ad te mittere nequeo, quia unum tantum Latinum exemplar in meum usum reservatum habeo, nec plura jam haberi usquam ullum esse credo. Si Gallice nosses, possem tibi satisfacere. Gallice enim hoc opusculum ab amico conversum, & imprimendum datum fuit, indeque ad me pauca quædam exemplaria missa. Misissem ad te saltem exemplar novum disputationis de Servatore, sed neque hic nuncius certus erat, & cum pedes esset, haud satis commode fortasse illud afferre potuisset. Si speres aliquot exemplaria posse per te in Lithuania distrahi, curabo prima quaque occasione, ut ad te afferantur. De expeditione ista generali constituta, crediderim, si nullo pacto vitari possit, quia aut eundum, aut bona perdenda, nec satis futurum sit pecuniam dare, qua alius tui loco conduci possit, sine Christi præceptorum violatione posse te armari, & proficisci, dummodo à quoquam occidendo, membrisve mutilando abstineas: alioqui, nondum video, quomodo periculum, quod non proficiscenti imminet, salva Christi obedientia effugi queat. Ac sane hic, quemadmodum etiam ad fratres Submontanos scripsi, potius doceri, quam docere velim. Vale una cum tuis omnibus, quibus à Deo omnia felicissima assidue & opto, & precibus contendo. Cracoviæ die 3 Februarii 1595.

Ad eundem Philippovium,

Epistola III.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Binas accepi literas tuas, ad quas nullum adhuc responsum dedi. Priores scriptæ ex parte fuerunt die 13 Julii, sed non datæ nisi post dies complures, & non parum auctæ, immo ejusmodi auctario completæ, quod longius sane, quam Epistola familiaris ferre videatur, responsum postularet, nisi is tu esses, qui facile ex etiam, quæ concise dicta fuerint, percipere potes. Respondebo igitur ad quæstionem mihi à te propositam, breviter admodum pro ejus difficultate, ac tentabo (quod tamen non spero) an paucis verbis id apud te efficere possim, quod alii hactenus longa fortasse disputatione efficere non potuerunt. Attigi autem fundamenta quæstionis istius solvendæ, in disputatione mea de aquæ baptismo. Fundamenta hæc sunt. Præceptum non comedendi sanguinem, pugnat cum libertate Christiana, & Christianæ religionis ab ejusmodi ceremonialibus (ut loquuntur) præceptis abhorrentia ratione, & cum expressa Pauli Apostoli, ab ipsoque repetita sæpius regula, quæ est, quod ad cibos attinet, nihil esse vitandum homini Christiano. Nec obstat præceptum de sanguine non comedendo datum à Deo, etiam ante discrimen populorum, quandoquidem legis divinæ perfectio, Christo reservabatur ejusque Apostolis. Ante quæ tempora voluit Deus, perpetuo ab ipso orbe condito extare in ratione divini cultus & obedientiæ ipsi præstandæ imperfectionem aliquam, quæ Christo adveniente sublata, fidem faceret, doctrinam ab ipso allatam esse plene cœlestem, nec unquam, dum orbis terrarum stabit, ulli mutationi aut correctioni obnoxiam futuram. Istius imperfectionis ab ipso orbe condito testimonium tibi sit, tum præceptum ipsi primo homini datum, tum illud, quod ex ipso 9 capite Geneseos alio te alloco intelligi potest, non licuisse videlicet ante diluvium ex bestiarum carnibus comedere. Quam imperfectionem sustulit quidem Deus, in mundi illa quasi renovatione, sed non omnino, sanguinis earundem bestiarum usu vetito. Christo enim ejusque temporibus, hæc gloria Legem Dei implendi, id est perficiendi, reservabatur. Jam ex duobus causis: cur sanguinis bestiarum esum, Deus, ante Christi adventum vetuerit, una tantum, non utraque, ut tibi videtur, adhuc manet, ea videlicet, quod animantis anima sit in sanguine; quæ quale pondus, apud homines perfectissimam disciplinam profitentes, habere debeat, quilibet per se judicare potest, cum in sanguine jam mortuæ animantis non magis sit anima, quam

inse-

in reliquo ejus corpore, ut ita quid dicam; nihil revera esse est tam liberum admiscere, in quo anima ipsa animantis sit. Adde, quod etiamsi caussa illa & ipsa tunc adhuc maneret in ipso mortuae animantis sanguine, & justa alioqui possit videri caussa ab ipso eo abstinendi, tamen propter id, quod praeceptum illud continet adversus naturam (ut sic dixerim) Christianae religionis, nobis illa curanda non essent, praesertim Paulo Apostolo diserte regulam illam, de qua ante diximus, circa ciborum usum statuente. Nam quae (rogo) caussa potuit esse notior, ut Deus die septimo aliquid operari vetuerit, quam ea quae ab ipsomet affertur, quod scilicet ipse in mundo creando sex diebus operatus fuerit, septimo autem quieverit. Et tamen, eodem Paulo teste, apertum est, Christianos a diei septimi, seu sabbati observatione esse liberos, quamvis caussa illa, dum mundus stabit, perpetuo sit duratura. Altera caussa non comedendi sanguinis allata Levit. 17, quam tu similiter etiamnum durare putabas, meo quidem judicio plane cessat, cum jam Christo nullae sint per sanguinem expiationes, saltem sane per bestiarum sanguinem, de tali enim sanguine accipienda omnino sunt verba Mosis. Nec si caussa illa adhuc duraret, plus virium haberet quam altera illa in disciplina quidem, ut dixi, perfecta qualis est Christianorum. Caeterum si quis est, qui moveatur decreto illo Ecclesiastico Act. 15., quo minus sanguinem bestiarum comedere audeat, animadvertat eodem decreto contineri interdictum ea comedendi, quae sacrificata sunt idolis, quorum tamen esum Paulus concessit, modo id citra scandalum & offensionem fiat infirmorum. Vereor, ne, qui pauca haec de re ista me facturum eram pollicitus, nimis multa tibi fecisse videar. Quod si volueris, me plura scribere, monere tibi gratum, & tibi aliisque omnem scrupulum eximere conabor. Cracoviae die 16 Novemb. 1596.

Ad eundem EPISTOLA IV.

Salutem à Deo & Christo, &c.

GAudeo responsum meum ad quaestionem tuam, etsi breve, omnem ferme dubitationem, ut scribis, tibi exemisse. Non arbitror autem, me in eo brevi responso, ad probandum nec sanguine & suffocato non prohiberi, usum fuisse argumento illo, quod idolis immolata, in Apostolico illo decreto una cum istis fuerunt vetita, & tamen eis simpliciter non prohiberemur vesci. Pessime enim, aut certe sophistice argumentatus fuissem. Non ego hic argumentor, sed contra sententiam tuam argumentum, ex decreto illo ductum, refello; quod vel ipsum infirmare omen, quod vel à me in ratiocinatione mea expressum, vel tibi à veritate excerptum, ipse commemoras sponte indicat. Cave posthac, ne tibi id accidat, quod Trinitariis nobiscum disputantibus mirum quam frequenter contingit, ut scilicet exceptiones nostras ad ipsorum argumenta, pro nostris argumentis habeant. Exceptio sive instantia ista rerum idolis immolatarum, est validissima adversus illum, qui decreto illo Apostolico nititur; adeo, ut si quis ex eodem decreto probare vellet, nobis interdictum esse ipsam fornicationem, propter eandem instantiam non recte argumentaretur. Ex aliis plurimis, iisdemque apertissimis testimoniis, illud demonstrari, & potest, & debet. Sic, si alia sunt testimonia aut rationes, quibus demonstrari possit usum sanguinis & suffocati Christianis esse interdictum, proferantur ista in medium, non ad instantiam illam refellendam, & argumentum ex decreto illo ductum defendendum, huic enim rei ineptissima ista sunt; sed ad aliud, aliave argumenta formanda. Sed jam ad illa, quae ipse iterum affers, per responsiones meas jam ad te scriptas, habes, ni fallor, omnino quid solide, & ex totius religionis fundamentis respondeas. De usura, antequam vel pecuniam haberem, vel faenum aliquando cogitarem, ut alerer, quam ex meorum possessionum proventibus, nunquam fui, semper fui hujus sententiae, eam non esse per se ullo modo vetitam, quidquid vel morales philosophi, vel Theologi nostri contra disputent. Rationes tam Philosophorum, quam Theologorum, omitto; quia nec temporis satis habeo, nec Epistolae modum excedere statui, missas facio, & duo tantum verba de Sacrarum Literarum Testimoniis dicam. Primum igitur id pro concesso pono, usuram in toto Novo Testamento non interdictam posse inveniri, immo non leve argumentum esse affirmo permissionis ejus, quod nunquam, cum toties in eo commemorentur illa, quae in moribus nostris & actionibus pugnant cum spiritu & Evangelii doctrina, & quodammodo enumerentur, inter illa ulla prorsus ipsius fiat mentio. Hoc jacto fundamento, ad testimonia Veteris Testamenti dico primum, quidquid extra ipsam legem per Mosen datam de usura vetita legitur, secundum ipsius legis verba accipiendum esse, neque enim Prophetae quicquam legi adjecerunt, sed tantum illam legis exposuerunt. Deinde assero, ex testimoniis legis aliud de re explicanda esse pauciora atque, ut sic dixerim, contractiora, per plura & explicatiora, praesertim cum alioquin etiam id tantum, quod explicatius in hac materia dictum est, sit rationi consentaneum. Jam tria loca omnino sunt in lege, ubi usura prohibetur, ea sunt Exo. 22. Levit. 25. Deut. 23. priora duo quae sunt sane plura, quam reliquus unus locus, explicate usuram tum vetant, cum à fratre paupere accipitur. Itaque etiamsi in tertio reliquo simpliciter dicatur à nullo ex populo accipiendam esse usuram, explicandum est dictum illud ex duobus praecedentibus, quod enim in illis dicitur, cum ratione plane consentit. Hoc autem ita simpliciter acceptum adeo cum ratione pugnat, ut in nulla natione aut religione ulla unquam comprobari potuerit. Immo aliquod usurae genus ubique semper fuerit permissum, & quod plus est, ad ipsorum pauperum utilitatem publice saepe receptum, ac constitutum. Adde, quod in illo tertio loco, cum in eo libro sit, in quo sit repetitio legis, animadvertendum est, si quid in lege tenendis praeceptis illius omissum fuerit, ut in repetitionibus usu venire solet. Nihil autem dico, quod vocabulum ipsum, quo usura ibi significatur, innuere per se videtur de usura illa agi, quae cum damno sit illius à quo exigitur. Morsum enim vocabulum illud declarat, & propterea Vatablus ibidem annotat, *Per morsum Hebraei foenus intelligunt, quo mordetur pauper.* Quidquid igitur, sive apud Davidem, sive apud Ezechielem, sive usquam alibi in usurae detestationem legitur, secundum hunc sensum, & de hoc foenoris genere intelligendum est prorsus: illo autem sensu foenus in ipso Novo Testamento, tunc interdictum nobis est, cum furto avari & rapaces esse prohibemur, & alteri ea facere jubemur, quae nobis fieri vellemus. Denique, si quodlibet foenus per se detestandum esset, nunquam illud permisisset Deus populo Israelitico externis foenerari, ut permisit in illo ipso Deuteronomii loco, ubi fratri foenerari simpliciter vetat. Concludo igitur, nullum foenus per se divino ullo praecepto prohibitum esse, nisi illud, quod cum proximi ipsius, à quo exigitur, damno fiat, nec quicquam esse aliud propter quod vitetur, nisi scandalum & offensionem aliorum, quae tamen tunc demum vitanda est, quando alioqui in nullum aliud majus incommodum necessario sit incurrendum. Mihi, si pecuniam, quam habeo, foenori non darem, multo majus scandalum & offensio positum esset, quam nunc cum do. Nam & me, & filiam meam ad summam inopiam, extremamque egestatem redigerem, ex qua utique nostrum ingenium, ipsius aeternae jacturae salutis, periculo immineret, praeterquam, quod nullo pacto liceret, ut ego consumerem ac dissiparem, quod non nisi ex parte meum proprium est, sed filiae tantum. Si hactenus ex pecuniola, quam habeo, nihil foenoris accepissem, tota jam, ante duos vel tres annos, penitus consumpta fuisset. Quam autem verum sit, me non avaritia illa, sed necessitate adactum foenus

 accipe-

accipere, id vel ex eo constare potest, quod etiamsi quinque jam sit annos, ex quo maxima temporis parte, habitatione & mensa D. Buceniæ gratis utor; tamen minus pecuniæ nunc habeo, quam cum apud ipsum habitare cœpi. Multo plura ad factum meum excusandum dicere possem: sed tantum hoc addam, utinam omnes qui fœnus accipiunt, id tam explorata, & salva recta conscientia faciant, ut ego facio. Nolui autem, ut cum aliis etiam fratribus feci, hanc occasionem prætermittere tibi hac in re mei rationem reddendi. & rogo ut hanc meam digressiunculam boni consulas. Jam quod attinet ad bona in pignus accepta, non est dubium, hic tamen esse merum fœnus, propter incertitudinem, ut ita dicam, proventuum, & periculum aliquando ipsius sementis perdendæ, ac præterea laborem & curam illam proventus colligendi. Sed tamen propter aliquas circumstantias sæpius contingit, ut hic gravius erretur, quam in ipso puro fœnore. Itaque ut in illo, sic in pignore diligenter cavendum est, ne ex contractu illo proximus tuus damnum sentiat. Si plus temporis haberem, plura de toto hoc argumento scriberem. Sed si tibi hæc pauca non satisfacient, potero deinceps aliquid addere. Vale affinis optime æque amicissime. Cracoviæ die 8 Martii 1597.

Ad eundem Epistola V.

Salutem à Deo & Christo &c.

Relegens literas tuas ad quas super rescripsi, animadverti, me nihil respondisse ad id quod scribis de caussa illa ab ipso Deo allata, quod anima sit in sanguine. Ais enim, te non satis intelligere, quod asseris, non magis animam esse in sanguine quam in carne mortuæ animantis. Neque enim videre potes, quomodo igitur caussa ista potuerit à Deo afferri, cum non de viva, sed mortua animante ibi agatur. Atqui mi affinis, hoc est quod mihi volui, Deum sui istius interdicti caussam attulisse, quam, si quis paullo diligentius consideret, agnoscet illum esse aut nullam, aut infirmissimam, id quod sapientissime nihilominus Deus fecit, ut cum ejus populus, ipsumque adeo genus humanum adultius esset factum, & exercitationes haberet sensus ad cognoscendum, quænam revera sint divina & in perpetuum permansura præcepta, vel ex caussa ista interdicendi esus sanguinis, quæ nihil solidi habet, agnosceret interdictum istud, non debuisse esse perpetuum, ut pote quod non aliunde pendeat, quam à mera & sola Dei voluntate. Vale affinis & frater carissime ac præstantissime. Cracoviæ die 12 Martii 1597.

Ad Generosum Dominum Hieronymum Moscorovium F. S. Epistola.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Nullas tuas literas in meo Smiglium discessu ad me datas vir clarissime accepi. Has autem quas inde reversus dedisti, gratissimæ mihi fuerunt. Nihil tibi cedo desiderio, ut una aliquando simus. Persuasissimumque mihi est, me magis aut certe non minus tua consuetudine juvari posse, quam te mea, ob variam solidamque tuam eruditionem, & singulare acumen ingenii ac judicii tui. Speroque si vixero, aliquando fore, ut hoc meum desiderium ex parte expleam. Sententiam de baptismo meam paucis accipe. Ego ita sentio, præceptum generale ac perpetuum de aquæ baptismo accipiendo Christi Ecclesiæ nullum fuisse datum, præcipue vero quod ad eos pertineat, qui in ipsa Christi Ecclesia sint nati & educati, sive alia quacunque ratione Jesu Christi nomen perpetuo ac publice sunt professi. Itaque ejusmodi homini, simpliciter ac per se rem adiaphoram sive indifferentem esse sentio, baptismum aquæ accipere. Si hujus meæ sententiæ confirmandæ rationes, ut petis, hic explicare velim, justus mihi liber scribendus fuerit. Sed jam talem librum complures ab hinc annos scripsi, ejusque exemplum invenies vel Smigliæ apud Ostorodum, vel Racoviæ apud Lubieniecium, qui illum & simul auctoritatem eum ad Ostorodum mittendi à me habuit. Quanquam non est quod magnopere cures librum illum legere; quando ex altera parte certum esse debet, te utique similes, qui videlicet aliqui Ecclesiarum nostrarum doctrinam probatis, eamque in hoc regno cæteris omnibus anteponitis, nihilominus tamen aquæ baptismum accipere debere. Quamvis enim id per se, ut dixi, vobis adiaphorum sit, nec aliqui necessarium, tamen ædificandæ Ecclesiæ, & sese cum fratribus quam arctissime conjungendi studium, ad quod vos Dei & proximi charitas adigit, omnino jubet, ut faciatis. Adde quod, si id non faciatis, ipsius mensæ Domini, ubi Christi mortis commemoratio & concelebratio cum solenni gratiarum actione fit, participes non estis; cum tamen Christus ipse jusserit panem illum frangi & comedi, itidemque vinum illud infundi & bibi in sui commemorationem, hocque jussum ac præceptum, & generale & perpetuum in Ecclesia esse, ex Pauli verbis 1 Cor. 10 & 11 abunde constet. Quod si roges, cur igitur ego aquæ baptismum non susceperim. Respondeo, me hujus consilii mei singulares, easque judicio meo inexpugnabiles, rationes & caussas habere, quas hic tibi ex parte exponam. Scire igitur debes, me à primo ipso initio, cum in Poloniam, ut in Transylvaniam me conferrem, veni, rogatum à fratribus Cracoviensibus sententiam illis meam de baptismo aperuisse, idemque in Transylvania facere quodammodo coactum fuisse; ex Transylvania vero non ita multo post in Poloniam commorandi gratia reversum, eorundem Cracoviensium, nec non Lublinensium, fratrum rogatu, vel potius jussu, librum illum conscripsisse, cujus antea mentionem feci, eisque legendum dedisse, meamque de baptismo sententiam ab eo tempore, & publice inter fratres professum fuisse, & in nonnullis aliis Europæ regionibus aperte cum piis hominibus, per literas & scripta communicasse; quippe qui, charitate ita jubente, vehementer cupiam, ut si fieri posse, omnes ejusdem mecum sententiæ sint. Primum enim scio, innumerabiles fere homines inveniri, qui vel nullo unquam aquæ baptismo tincti fuerunt, vel baptismum, quem infantes cum essent, acceperunt, pro vero aquæ baptismo non habent, & interim baptismum rite suscipere, nonnisi cum maximo periculo possunt, quibus si persuasum fuerit, baptismum rite susceptum, unicuique, qui Christianus esse velit, omnino necessarium esse, vel sine ulla caussa (ut ego quidem censeo) in gravissimum aliquod periculum se conjicient, vel rem ex ipsorum sensu, necessariam ad salutem, mora adacti spernent, quod sine certa ipsius salutis jactura vix fieri ab illis potest. Debeo igitur, quo illos, quantum in me est, tanto discrimine liberem, curare, ut hanc quam statuo veram de aquæ baptismo sententiam agnoscant, vel, si jam agnoverunt, in ea persistant. Deinde scio, aut certe verissime suspicor, non exiguum numerum haud impiorum hominum esse, qui sese cœtibus nostris apertissime adjungerent, aut certe, non ita, ut faciunt, à nobis abhorrerent, atque hac ratione facile ad divinæ veritatis cognitionem pervenirent, nisi aquæ baptismus à nostris hominibus usurpatus illos deterreret. Ex quo fit, ut non pauci, qui satis alioqui animadvertunt, apud alios divinam veritatem non esse, tanquam oves errantes vagentur, & sic vel athei tandem fiant, vel aliter nihilominus pereant. Quamobrem vel curare vel optare saltem debeo, ut Ecclesiæ nostræ, hoc, quod ego minime necessarium baptismi jugum & arbitror, & palam jam diu appello, fratribus, & ad ipsos accedentibus, imponere aliquando desinant. Hæc autem & alia similia, quæ mihi ita de baptismo sentienti & docenti vel optanda, vel etiam curanda sunt, omnino, quantum in me est, impedirem ac prohiberem, si ego ipse aquæ baptismum susciperem, præsertim nulla

proce-

protestatione coram omnibus antea adhibita, me id non facere, quia rem per se necessariam, sive à Christo jussam esse tandem agnoverim, sed ut me cum fratribus arctius conjungam, velleque mihi posthac liberum esse hac de re, & privatim, & publice disputare, meamque sententiam aliis persuadere: quam protestationem fratres à me fieri nullo pacto concederent. Hæ tamen in te & aliis, qui nec sententiam de baptismo meam unquam alios docere instituerunt, nec eandem quam ego, aut similem vocationem habent, nec denique de ipsa sententia, æque atque ego sunt persuasi, plane cessant, & interim illæ vigent, quas supra commemoravi, quæ vos alioqui ad aquæ baptismum, licet per se non necessarium accipiendum hortantur & cogunt. Et de his hactenus. Libellum tibi à me commodatum, ut tamdiu apud te habeas, donec illum accurate perlegeris, non modo facile patior, sed etiam vehementer cupio, doleoque id tibi hactenus per tuas occupationes facere non licuisse. Quæ fuerint aut etiamnum sint tua cum Adversariis certamina, ut mihi iterum significes rogo, tuæ enim literæ, quibus id significabas, ut ab initio dixi, non sunt mihi redditæ. Christianæ ac liberales pollicitationes tuæ, mihi gratissimæ, semper erunt caussa cur tibi plurimum debeam, & si olim venerit, me quam ex animo ista scripseris nihil prorsus dubitare, faciam ut cognoscas; interim quas tibi possum maximas gratias ago, meque ad tibi in Domino inserviendum paratissimum offero. Vale.

Ad Valentinum Smalcium Gothanum Thuringum, Smiglam.

F. S. Epistola I.

Eruditione ac pietate haud vulgari prædito atque præstanti Domino Valentino Smalcio, amico & fratri in Christo vehementer colendo.

Salutem a Deo & Christo, &c.

NOn dubito, vir ornatissime, quin ex fratribus istis eadem me sententia, unde, cujusmodi aliquis sim, conjicere potueris. me non contemptione tui, aut animi elatione, aliqua, ad humanissimas tuas literas nihil hactenus respondisse. Et sane alia longe diversa hujus rei caussa fuit. Ego quidem mecum optime agi existimo, si quando mihi datur occasio, ad tui similes, id est, ad divinæ veritatis cupidos scribendi, eorumque ipsis amicitiam ineundi. Nec aliud quidquam, cum tuas literas accepi, sum miratus, nisi quod tanti à te fierem, ut ad me prior scriberes, meamque amicitiam tibi expetendam judicares. Cujus rei nomine me tibi plurimum debere agnosco, sanctèque polliceor tuam amicitiam mihi fore gratissimam, quam & augere & confirmare literis ad te datis curabo, ubi aliquid scribendi sese occasio obtulerit. Tuæ quidem literæ satis ad scribendum materiam mihi suppeditarunt, proposita abs te in eis quæstione, de corporis Christi glorificatione statim post resurrectionem. Sed quia in præsens quoque Vojdovii nostri hac de re aliquid paulo accuratius scribere constitui, neque satis mihi compertum est, has ipsas literas non perituras, in aliud tempus, hoc est, cum certum aliquem nuncium nactus fuero, tuæ petitioni scriptione hac mea, quam meditor, illhac missa satisfacere distuli. Quod scripta mea haud illibenter legas atque examines, animos mihi addidit illud faciendi quod petis, & si quid aliud ex me te desiderare cognovero, quatenus ingenii corporisque vires meæ ferent, quatenusque per alias aut necessarias, aut graviores occupationes licuerit, tibi gratificari conabor. Quamquam is ego sum, qui potius in rebus divinis perdiscendis (hac enim de re hic agitur) alienæ opis indigeam, quam ut aliis opitulari ipse possim. Tametsi enim non pauca hactenus scripsi, quædam etiam edidi, aliaque & scribere, Deo volente, & edere illud cogito (quod equidem non facerem, si me harum rerum prorsus ignarum arbitrarer) tamen multo plura sunt, quæ ignoro, quam quæ non dicam scio, sed scire omnino velim. Tu cui, ut arbitror, vel potius conjicio, in florenti ista ætate nihil deest, ad rerum divinarum scientiam non vulgarem tibi comparandam, incumbe in id quantum potes, atque enitere, ne tibi inutiliter tempus effluat, neque imitari noli, qui nescio quo malo genio doctorum, cum jam divinæ veritatis fontes degustassem, ita fuim abreptus, ut majorem & potiorem juventutis meæ partem, inanibus quibusdam aliis studiis, animo inertia potius atque otio dederim. Quod cum mecum ipse reputo, reputo autem sæpissime, tanto dolore afficior, ut me vivere quodammodo pigeat. Quanquam me perpetuo divina misericordia consolatur, quam mihi, omnium indignissimo licet ac nocentissimo, tribui et ipsi experior atque sentio. Cave tu ne in has difficultates tua aliqua desidia aut negligentia te conjicias, &, si in bonis literis informandos pueros suscepisti (quod ego minime, cum honestissimum, tum Deo gratissimum esse censeo: fuere enim multi prophani alioqui, & quidem nobilissimi scriptores, qui prælegi pueris Christianis merito possint) quicquid temporis a labore isto tibi vacuum fuerit, id in literis rebusque sacris perpendendis ponere memineris, ut suo tempore Christi Ecclesiam juvare possis, erroribus qui eam undique circumsistunt propellendis, & ab ea quam longissime removendis. Sic te Deus juvet, atque assidue tueatur & protegat. Vale juvenis ornatissime. Cracoviæ die 15 Novembris, Anno 1593.

Ad eundem Smiglam.

F. S. Epistola II.

Pietate atque eruditione ornatissimo juveni Domino Valentino Smalcio, Smiglensis Scholæ Rectori, amico & fratri in Christo carissimo & honorando.

Salutem à Deo & Christo, &c.

JAm diu est, frater in Christo carissime, ex quo binas eodem tempore tuas literas accepi, ad quas respondendi hactenus nulla facultas fuit, cum nuncius nullus esset. Arbitror Deum ipsum caussæ, ne in Synodo vestra præterita adessem, ne mihi cum Abbate illo concertandum esset, cujus adversus me nominatim editus liber, tot blasphemiis & calumniis est refertus, & tantæ disputandi inscitiæ plenus, ut mirer ejusmodi hominem inveniri. Opus cujus in libelli de baptismo præfatione mentionem facio, à me aliquando scribendum erit, si Deus voluerit. Catechismus meus via ante annos tres incœptus, est statim postea perpetuo fere intermissus. Quod quædam ex Disputatione mea cum Francisco Davidis exceperis, gratissimum mihi fecisti, nec erat cur Moscorovius noster aliter existimaret: quæ spes hujus libelli edendi sit, ex Radecio intelliges. Disputationis cum Francisco Puccio unicum exemplum habeo, quo carere ne ad brevissimum quidem tempus ullo modo possum. Quid de me loquantur & sentiant quidam, qui inter fratres haud infimum locum obtinent, jam nihil curare constitui. Hoc tantum curabo, ne ego propterea de studio meo in universum cœtum quidquam unquam remittam. Quod Smiglensis vester cœtus minuatur, id non sine aliorum cœtuum augmento & commodo fiet, vobisque apud eosdem majorem inibi gratiam conciliabit. Quare non est quod vos hoc damnum vestrum admodum affligat. Habertum illum Gallum quem nominas, & cujus verbis me salutas, me novisse non memini. Tantum fuit mihi per literas amicitia cum Huberto quodam Coquiel, non Gallo homine, sed Brabanto, qui etsi monasticæ operam dabat, tamen à veræ pietatis studio, & rebus divinis penitus inquirendis nihil aberat. Utinam ille

ad nos accessisses, & voluisses esse. Quicunque vero is fuerit, qui sub nomine me salutasti, qui meis verbis, si ita res est, rogo gratias agas, & me ad illi deserviendum paratum esse dicas. De me illo facis satis, si carnem spectes, acerbo casu, non erat, si spiritus rationem habere velis, quidquam dolendum. Immo Deo & etiam, & suas gratias agendæ, quod velit me aliquid, propter ipsius & Christi gloriam perpeti, mihi interim eam animi constantiam tribuat, ut eo magis ad meæ vocationis officium implendum sim animatus. Est tamen quod tibi plurimum debere fateor, quod mei causa tantopere fueris perturbatus, afflictionem ipsam meam tibi ipsi sub oculos ponens, quæ per se iis, qui me amant, non nisi molesta esse potest. Vale mi charissime frater, tibique me totum tuum esse persuade. Deus tibi perpetuo faveat. Cracoviæ die 14 Februarii 1595.

Tui amantissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem VALENTINUM SMALCIUM SMICLAM,

EPISTOLA III.

Salutem à Deo & Christo, &c.

TUæ literæ charissime atque in Christo mihi colende frater, semper jucundissimæ mihi accedunt, & non modo meo, quod exiguum quidem est, sed cujusque vel maximi acumine, aliquid semper dignum habere mihi videntur. Quare ista culpæ deprecatione qua hactenus ad me scribis, jam rogo te in posterum abstine, & quam creberrime ad me literas dare cura. Gratum mihi vix quidquam facere poteris. Mei libelli de authoritate Sacræ Scripturæ translatio Latina mea ipsius est, *incorrecta* (ut ajunt) propter nimiam typographi festinationem, unde etiam factum est, ut unus aut alter locus emendatione indigeat. Sunt etiam typographica errata complura. Cæterum præfatio illa, non talis, ut omnes animadvertere possunt, mea non est, nec esse potest, sed me plane inscio illi apposita. Si Deus vitam & valetudinem dederit, totum illud opusculum diligentius recognoscam, tibique atque aliis ut denuo excudi possit, satisfaciam. Nimis multa habeo quæ aut scribam, aut perficiam, aut emendem, seu potius diligentius expoliam, quare quando istum libellum recogniturus sim, nihil certo statuere possum. Ex scriptis, quæ à me petis, pollicitus est Andreas Voidovius tibi disputationem cum Christiano Francken tradere, quod si id, quod adversus Philippi Bucellæ [illegible] scripsi, idem habuerit, (neque enim memini an illi dederim) non dubito, quin etiam illud tecum sit communicaturus; alioqui, si qui describat habuero, ipse ut ad te mittam curabo. Notæ illæ Francisci Puccii ejusmodi manu sunt scriptæ, ut vix quisquam Cracoviæ inveniri possit, qui illas legere ac describere queat. Quapropter nihil hic tibi promitto. Verum pro certo habeas, vix quidquam in illis esse quod lectu sit dignum. De duobus illis duorum meorum scriptorum locis, quæ sibi invicem adversari tibi videntur, exacte aliquid nequeo scribere: cum hic neutrum istorum librorum habeam. Dicam tamen, ut tibi quoad possim morem geram, si prius illud te monuero, de scriptis meis nondum editis, iisque non perfectis, quale est illud adversus Eutropium, minime statuendum esse, me omnia quæ illic sunt penitus probare. Jam non video, quomodo, si in verbis illis Petri, secundo loco carnis nomine desideria carnalia, quatenus is locus ad nos refertur, intelligam, hoc adversetur ei quod alibi in disputatione cum Coveto me statuere ais, Christum in desideriis carnalibus minime passum esse, videlicet quia adversus eundem Covetum scribens, tacite fateor Petri verba ad Christum referri. Nam aperiam est, me verba ista aliter interpretari, quatenus ad Christum referuntur, quam quatenus ad nos. Verba enim illa *desiit à peccato*, quatenus ad Christum referuntur, manifeste de liberatione illius, quæ pœnæ peccatorum esse solent, interpretor. Cum tamen hæc eadem verba quatenus ad nos referuntur, significent sine dubio desitionem (ut sic dicam) à peccando. Itaque similiter, etiamsi pati in carne eodem in loco quatenus ad nos refertur, significet pati in desideriis carnalibus, id est desideria carnalia sua interimere (ut sic dicam) seu abjicere; nihil vetat quominus, quatenus illa verba, *Passus est in carne*, ad Christum referuntur, significent ejus mortem, & crucis ac sequentem passionem, ita, ut tota illa sententia, *Qui passus est in carne desiit à peccato*, quatenus ad Christum referatur, significet, illum per crucis passionem liberatum fuisse ab iis, quæ pœnæ peccatorum esse solent. Quatenus vero referatur ad nos, significet nos, per mortem quandam seu abjectionem carnalium desideriorum, à peccando cessare. Similem, immo eandem comparationem Christi & nostri, & ejus mortis cum morte nostra, quod ad peccandum attinet, collationem habes apud Paulum Rom. 6. pluribus verbis expositam & repetitam: si fortasse dubitas an ista inter se conferri possint, & comparationem alterius cum altero fieri. Nondum à fratribus Lublinensibus mihi facta est copia Epistolæ illius tuæ ad Abendonensem illum professorem: si fecerint necesse erit tamen, ut aliquantum temporis habeam ad illam examinandam, ut tibi morem geram; quanquam eam meæ limæ nihil prorsus egere puto, & lætor te istam exercere in rebus divinis. Nam qui ad illas tractandas, & posteritati earum cognitionem mandandam, atque hoc tempore etiam propagandam sint apti, paucissimos omnino habemus. Quid factum sit de illo scripto fratri contermaneo suo, propter confusa impedimenta mea, investigare non potui. N. N. filius plane corruptus est, & facile periisset, quod Deus avertat. Hic finem propter temporis angustiam facere sum coactus. Quæso te, quicquid hoc est quod scripsi, id boni consulas, & interim me ames, & precibus tuis apud Deum juvare, non intermittas. Lublini die 10 Maji Anni 1597.

Tui studiosissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem Racoviam.

EPISTOLA IV.

Salutem à Deo & Christo, &c.

INtermissum à te diu fuisse, vir præstantissime, & frater in Christo honorande, ad me scribendi officium, nihil mirum, cum ipse à me nullas literas jam diu acceperis, nec ad eas quas postremo ad me dederas, responsum meum redditum tibi fuerit, quod sane vehementer doleo. Periit enim una cum ipsa Epistola Philippi Bucellæ, cujus nullum exemplum aliud cum haberem ipsum autographum ad te miseram, ut melius meum ad ipsum responsum intelligeres, quod similiter rogatu tuo ad te mittendum curaveram. Erant præterea alia in ipsis literis meis, quæ ut scires cupiebam, quorum nunc non memini. Tamen recordor, me ad id, quod ad me scripseras de constructione verbi communico cum dandi casu, qua ipsemet in mea disputatione adversus Vujekum usus fuissem, in hanc sententiam rescripsisse, non debere te ex scriptis meis exemplum sumere Latine scribendi, quippe cum ego & hujus linguæ sim pene rudis, nec certe non admodum diligens, ut quam rectissime scribam. Cum enim multo magis in scribendo rerum quam verborum rationem habeam, sæpe ut aptius alioqui id quod volo exprimam, ea mihi permitto, quæ ipse parum Latina esse nosti, ut factum est isto in loco meæ disputationis pag. 308, ubi aliud interim in Latina lingua erratum gravius, quam istud sit, est à me commissum, quod scilicet relativo reciproco, ubi

so: ubi nullus ei erat locus, fuit usus. Quo tamen cum, nescio quo pacto non animadverterem ipsa verba mea, mihi omnium sermone censerem, putavi mihi licere constructionem illam verbi communicandi vulgo receptam, ea in loco usurpare. Nam ut dicerem, non illis hominis, sed cum se homine, adduci non potui. Hos duos meos errores, comitatus est tertius typographi error, qui pro communicatam, communicandum reposuit. Itaque totum locum sic emendo. Sed per communicatam cum ipso Christo homine à Deo patre &c. Ex acerbissimo illo meo Cracoviensi casu, ostendis tu quidem paucis verbis, quam consolationem immo lætitiam capere possim, nedum affligi propter ipsum debeam. Sed facere non possum, quin tantam librorum & scriptorum jacturam doleam. Quæ quanta fuerit te nondum rescisse apparet, cum denuo petis, ut tibi librum meum adversus Puccium commodem. Periere, mi Smalci, in eo casu omnia scripta tum mea, tum aliena quæ apud me erant; præter quædam tantum aliena, quæ jam diu in cista quadam, procul ab eo loco ubi habitabam, sunt reposita. Excusabis igitur me, si librum illum ad te non mitto, cujus tibi exemplum facile suppeditare (ut spero) poterit Volkelius noster, qui, ut audio, nunc non longe à civitate Lublinensi habitat. Quod fratres dignum te judicaverint qui socius sis Christophori Lubieniecii in Ecclesia Lublinensi regenda, id mihi vehementissime probatur. Non erit labor ille tuus, præsertim cum tali socio supra vires tuas. Superabitis facile simul juncti, si modo plane concordes fueritis, omnem difficultatem, & nominatim eas quæ te sollicitum reddunt. Sed vobis opus erit maxime patientia & prudentia Christiana, ut non detrectetis omnibus omnia (ut Paulus Apostolus loquitur) fieri, quo aliquos servetis.

Tibi vero ad externos illos adversarios, quorum insidias metuere videris, si cum illis vel coram, vel per scripta disputare contigerit, aut quavis alia ratione ad eorum calumnias respondendum fuerit, refellendos ac reprimendos, necesse est sophismata penitus cognoscendi, eorumque loquendi rationi prorsus tenendæ te totum tradere. Ab illo illorum hominum insidiarum genere, defendet te sine dubio Deus & Christus Dominus. Eventu disputationis Ostorodi nostri cum Fabricio illo minus in modum lætor, & spero Deum multorum oculos aperturum, quanquam Voidovius Ostorodi comes ea ad me scribat, quæ vix mihi permittunt, ut eorum disputationem talem eam fuisse credam, quam ipse Ostorodus ad me scripsit. „ Sic enim Voidovii ver„ba habent: Ostorodus noster cum Doctore Jacobo Fa„bricio Theologo & concionatore est collocutus, & lon„gissime adhuc hodie post prandium colloquuntur, placide „ab invicem discessimus, divinam benedictionem „ haud vulgarem experti. Fecit & tui mentionem Do„ctor hic, legit librum de Servatore, corpus totum „theologiæ requirit, neque tantum ille, sed & alii multi. Non est quod quidquam tibi doleat, quod meum judicium de libello isto Germanico quo etiam habere non potueris. Nam cum socius tibi eo in labore Ostorodus fuerit, verisimile est pauca admodum desiderari posse, præsertim quæ ab ipso non animadversa, à me animadverti potuissent. Deus consilium & coeptum vestrum illud juvet. Statorius amantissime te resalutat, ac vicissim una mecum rogat, ut in tuis ad Deum precibus nostri meminisse velis. Vale vir præstantissime. Ex agro Luclaviciano die 31 Augusti Anno 1598.

Ad eundem Lublinum,

Epistola V.

Salutem à Deo & Christo, &c.

HEri tuas literas accepi, una cum narratione eorum quæ gesta sunt in Synodo Novogrodiensi, super controversia de invocatione Christi. Plurimum autem sum lætatus, quod ipse tantisper nil non frustra ad ipsorum illam nisi fuerint: & tibi privatim, quippe qui illis præiveris, & totum fere pondus illius disputationis, adversus eos qui Christum adhuc ignorare illud possunt, sustinueris, vehementer gratulor. Nihil enim novum fuit ex narratione ista percipere, pastores illos Lithuanicos ab ejusmodi ignorantia minime liberos deprehensos fuisse, & meminisse potes, quid antea hac de re tecum Lublini contuleramus. Lactatum nihilominus tamen sum minime, hominem aliquem eruditum, & in scriptoribus & disputationibus theologicis versatum, qui ex disputatione demum illa, quam cum ipsis habuisti, rem antea sibi haud plane perspectam recte intelligere cœperit. Deus & ipsi, & aliis qui socios causam tantopere atque desidet, condonare velit, ea enim alia esse non potest, quam voluisse magis hominibus suisque commodis servire, quam Christo ipsi Jesu, ejusque gloriæ. Dolet qui me ob hanc rem angit, nimis fortasse libera hæc verba mihi excidisse. Vix autem futurum credo, ut Deus illis grave illud peccatum omnino ignoscat, nisi quam primum curaverint, ut ii, qui pertinaces in Christi invocatione non admittenda fuerint, re ipsa, & palam à cœtu ejiciantur, & sic Christi gloriam tum suis commodis, tum aliorum voluptati antepositã, se respuisse ostenderint. Jam narrationem illam tuam, cujus ad me missæ nomine summas gratias tibi ago, statim describendam curavi, & descriptam Moscorovio nostro, qui duos minores Dudithios affines suos, et apud Statorium una cum præceptore suo alumnandos nunciat, Luclaviciæ, dedi, ut eam ad Ostorodum, prout mandas transmittendam curet. Index tecorum scriptorum quæ apud te habere te misisse, gratissimus mihi fuit. Et sane non mediocriter sum lætatus, quod ne habeas, quamvis adhuc nonnulla tibi desint, quæ spero tamen apud Voidovium juniorem esse. Mitterem libenter id quod petis de conjugiis cum pontificiis, sed unicum habeo exemplum, idque non solum, quare necesse est ut expectes donec absolvatur, & describatur. id quod ut fiat diligenter operam dabo. De quæstione illa quam in Synodo Lublinensi à me propositam fuisse scribis, novum id plane mihi est. Quod ex imbecillitate memoriæ fieri suspicor, audies enim senectutem, ut aliis tum animi tum corporis facultatibus, sic memoriæ, immo huic præcipue nimis officere solere. Respondeo tamen ad quæstionem illam. Immo non potuisse fore nos afflictionibus, & tam truculenta morte duca nostri Christi, ita excitari ac formari fidem nostram, ut cum ipsis. Sumus siquidem omnes infinitis afflictionibus, & atrocissimæ morti, dum Christum sequi volumus, perpetuo quodammodo expositi. Et sane hoc ipsum in ipsa Disputatione de Christo Servatore luculenter à me, ni fallor, quamvis non multis verbis explicatum fuit, locumque tibi indicarem, si ad manum meus ille liber esset, quo post casum Cracoviensem perpetuo careo. Verum spero, te per te ipsum locum, quem intelligo, facile inventurum, aut fortasse jam à me monitum statim reconditurum. Quod adolescens ille non alia fusum (quod ajunt) omnium Sarmatum sit fixum ad nos profectionem dilaturus, lætor, cum modo facile fero. Erit ejus adventus valde omnibus nobis & gratus & utilis, si modo, is apud quem ut habitet constituimus inter nos fuit, parem suis opibus suam ei benignitatem impertiatur, non quidem ut eum alat, sed ut illi concedat, quo possit studiis & vocationi suæ diligenter incumbere, nec eum alienis ab hoc scopo laboribus occupet. Statorium tuis verbis diligentissime salutavi, qui una mecum Deum est assidue oraturus, ut te ab omnibus veritatis hostibus defendat, ab omnique malo tueatur. Tu vicissim pro nobis Deum orabis, qui & ipsi in perpetuis periculis versamur, ego vero quantopere ab omnibus, qui piæ veræ pacem amantes sunt, propter à me edita scripta, præsertim vero ob disputationem illam de Servatore, lacerer ac proscindar, & plurimorum injuriis objiciar, vix satis explicari potest.

iterum ut faciat Christophorus Lubieniecius curabis, quem amicissime meo nomine salvere jubebis, illique in memoriam rediges, ut sero & quam accuratissime id praestet, quod se facturum promisit, teque & Christi Ecclesiam quam maxime poterit, juvet. Vale vir praestantissime. Datum in agro Lucloviciano die 24 Julii 1598.

Ad eundem Lublinum,

Epistola VI.

Pietate atque eruditione praestantissimo viro Dn. Valentino Smalcio divini verbi Ministro, Domino & amico in Christo plurimum colendo.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Vigesimus quintus hic dies est, ex quo tuae literae, die 29 Augusti datae, mihi redditae fuerunt. ad quas quod antea non responderim, nulla alia fuit causa, nisi quod facultas nuncii, Racoviam etiam tantum usque, plane deerat. Nunc autem cum talis nuncius non se daturum, respondere constitui, sed breviter & quantum necesse esse judicavero. Nam tempus ad id faciendum, in hoc fratrum Racoviensium ad nos adventu, & fratrum nostrorum submontanorum cum illis congressu, mihi concessum, breve admodum est. De eo igitur statim aliquid dicam, quod ex me primo loco quaeris circa excommunicationis negotium. Itaque paucissimis verbis respondeo, mihi plane probari sententiam hac de re tuam, & rationes quas ad illam probandam affers, tam in jam excommunicatis, quam in excommunicandis. Tantum id considerandum censeo, illam, quam ipse poenitentiam appellas, quamque ipsi excommunicationi praeire vis, tunc esse usurpandam, cum causa cur is, de quo agitur, ad illum modum puniri debeat, inter fratres tantum nota est, needum vulgo rescitur. Nam si ea extraneis quoque nota fuerit, & ejusmodi sit, ut jam ex Pauli praecepto, cum illo, ne cibum quidem capere fratribus liceat, quippe quod saepius monitus, tamen in aliquo ex illis, aut similibus peccatis haereat, quae Apostolus commemorat, videtur in eo palam excommunicando non esse procrastinandum. Nec est etiam omittendum, ita posse fratribus concedi cum excommunicato cibum sumere, & colloqui, non modo illum salutare; ut interim tamen familiaritatem cum eo non habeant, vel amicitiam colant, donec excommunicatus permanet, nec per resipiscentiam Ecclesiae reconciliatur, ne scilicet liberetur illa tristitia, quae posset efficere, ut resipiscat, neve ejus familiaritas & amicitia aliquem ex fratribus pervertere aut corrumpere possit. Quae altera causa est, eaque fortasse potior, male se gerentes excommunicandi. Nam altera est, quia non licet cum tali homine communem mensam Domini habere, & cum eo tanquam cum fratre agere.

De verbo ἐξεδέχετο Hebr. 11.10 dico, illud posse verti *exspectabat*, id est, exceptarus erat. Haec enim est propria verbi ἐκδέχομαι significatio; quamvis in Novi Testamenti scriptis expectandi significationem habeat, quam etiamsi hoc in loco retinere velimus, nihil de spe tamen quam Abrahamus ejus civitatis, de qua ibi sermo, adipiscendae haberet, inde colligi certo potest. Nihil enim vetat quominus sit figuratus sermo, ut scilicet eo verbo non animus sed eventus declaretur; nihil enim in hoc ipso expectandi verbo hac figura frequentius, ut exempli causa, si quis dicat de aliquo scelesto, hic divinam punitionem expectat: quamquam in simili verbo & eadem de re loquens hac eadem sermonis figura non utitur idem scriptor, inquiens ỳ 16, Nunc autem meliorem appetunt, id est coelestem. Verbum enim praesentis temporis, & quae illico eodem versiculo subjiciuntur, non patiuntur verba ista dicta fuisse, nisi pro eo tempore quo jam erant mortui; immo quo scriptor ille ea scripsit: etiamsi *Nunc autem*, idem significaret, ut quidem potest, quod, *at vero*, nec praesens tempus adverbium *Nunc* isto in loco declararet, & sic non adverbii, sed conjunctionis vim haberet.

De loco Ephes. 1. ỳ ultimo, idem sentio quod antea; neque rationes à te contra allatae me quicquam movent. Primum enim non modo Apostolus non desiit versu penultimo de Christo loqui, & ad encomia Ecclesiae, ut ipse ais descendit; sed omnino pergit usque ad capitis finem de Christo loqui, cujus praestantiam commendandi causa, ex accidente de Ecclesia loquitur. Nam & in ipso versu penultimo de Ecclesia eodem modo est locutus. Jam quod ais, nihil tale de Christo unquam legi, quale esset hoc, si τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου ad ipsum referendum esset, videris oblitus fuisse eorum, quae scripta sunt eadem Epistola 4. 10. Nam quod hic additur ἐν πᾶσι, hoc nihil addit ei quod ibi dictum est, adeo ut etiamsi locus cap. 1. deberet, ut tu vis, ad Deum Patrem referri, non tamen plus continere censendus esset, quam iste cap. 4. Nosti enim, cum de iis, quae ad Ecclesiam pertinent, agitur, universales quantumvis voces, etiamsi de ipso Deo Patre sit sermo, non complecti solere quidquam extra ipsam Ecclesiam, & ad illam subjectam eorum materiam accommodanda esse. Caeterum, si in disputatione cum Francisco Davidis dico, quod vix credo (neque enim habeo hic meam disputationem) isto in loco primi capitis legi *implens*, per incuriam id à me est factum, eamque satis magnam, cum ipsa Latina editio, contra quam ipse affirmas, nullo modo ita legat. Locus ut in Graeco legitur, & ipse censes, est judicio meo clarissimus. Nempe enim sensus est, Christum Ecclesiae dare quicquid illa habet; & sic Ecclesiam, ut est Christi corpus, sic esse ejus plenitudinem, id est, ab ipso proficiscentem, ut statim illa verba declarant, *Omnia in omnibus implentis*.

Locus Ephes. 6. 12. non video cur ita accipi non debeat, ut ipsa verba sonant. Nam quid cogit sentire, Paulum loqui tantum de pugna nostra in tentationibus, eamque describere qualis sit, & non generatim negare cum carne & sanguine nobis esse pugnandum. An non ex negatione ista peregregie, atque adeo multo efficacius consequitur id quod Apostolus subjicit, & actus alia quae mox commemorat, Christianos armandos esse, id est, se ipsos armare debere? Si Pauli mens fuisset id tantum dicere quod ipse censes, debuisset saltem dicere ἡμῖν ἡ πάλη, non autem ἡμῖν, neque enim articulus iste eandem vim habet, si dicatur ἡμῖν, ut quidem dictum est, quam si esset ἡμῶν, dempto enim isto articulo, nulla est occasio Apostoli verba restringendi; sed judicio meo, ut saepe alibi, articulus iste ornatus causa tantum isto in loco est additus, nam alioqui, ut dixi, non ἡμῖν, sed ὑμῖν legeretur. Adde, quod minus verum est, Christianos in suis tentationibus non habere pugnam cum carne & sanguine, si bellum illis gerere liceat, ut vim hostium repellant. An non enim haec est una ex maximis tentationibus Christianorum, cum ab hostibus ipsorum & veritatis divinae, armis impetuntur?

De Magistratu quid censeam, & quatenus illum Christiano homini gerere liceat credam, satis ex libro meo adversus Palaeologum intelligi potest, si quis illum diligenter legat. Breviter, mihi videtur, ipsum praeesse, dominari, regere atque imperare, & consequenter, ubi opus fuerit, plectere ac punire, Christianae pietati non adversari, modo in his omnibus, nihil adversus Dei Christique praecepta committatur. Leges judiciales Mosaicas nihil ad Christianum magistratum pertinere arbitror, quemadmodum vulgo & theologi sentiunt. Sunt enim ibi permulta, quae cum perfecta vitae aeternae promissione, cumque ipsa summa charitate, quae in Evangelio praecipitur, plane pugnant. Hominem, quantumvis scelestum, privare vita Christianae magistratui non permittendum judico: hoc enim

enim postquam vita æterna resipiscentibus promissa à Deo est, nimis cum charitate pugnare nemo non videt. Si aliquid amplius à me hac de materia, quod attinet ad sententiam meam, explicari tibi volueris, necesse erit ut me, de unaquaque huc pertinente quæstione, in qua hæreas, nominatim interroges. Neque hoc tempore sane plura scribendi tempus habeo. Hic igitur finem facio ad tuas literas respondendi, si prius tibi gratias egero pro iis, quæ mihi tuis literis nunciasti. Etsi enim inter ista, id quod ad Christophorum Lubieniecium pertinet, valde mihi molestum est; tamen quando ita est, ut id rescirem te curasse libenter video. Curabo enim quam maxima potero cura, labore, & diligentia, ut malum istud corrigatur. Vale in Domino Jesu, mi charissime & plurimum honorande frater. Datum in agro Luclavicensi Abrahami Blonscii die 25 Septembris 1599. Si theologicas hujusmodi quas ad te scribo literas, putas posse alia etiam alicui usui esse, tuum est curare ne illæ perdantur. Nam ego earum nullum mihi exemplum reservo. Nec sane id faciendi aut curandi ullum vel tempus, vel facultatem habeo. Tuas quidem ego diligentissime asservo.

Tui amantissimus in Christo frater & servus

F. S.

Ad eundem, Lublinum,

Epistola VII.

Ornatissimo pietate atque eruditione viro Domino Valentino Smalcio divini verbi ministro fidelissimo, Domino ac fratri in Christo plurimum colendo.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Literæ tuæ die 25 Octob. datæ, gratissimæ mihi fuerunt, ad quas respondebo, prout tempus feret ad eas respondendi mihi concessum. Credis subjectam materiam requirere, ut in loco Eph. 6. verba illa: „Quoniam non est nobis colluctatio adversus car„nem & sanguinem, de pugna accipiamus, quam „Christiani, ut Christiani, habent. Ego vero contra arbitror, subjectam materiam aliud nihil requirere, nisi id ipsum quod verba illa præ se ferunt: cum optime ex eo, quod homini Christiano, simpliciter & absolute loquendo, nulla sit pugna cum carne & sanguine, concludat Apostolus se recte facere, qui homines Christianos hortetur ad induenda arma non humana, sed divina, non carnalia, sed spiritualia. Nec quidquam me movet, quod ais, nihil opus fuisse illud Ephesios docere, quod, si Christiani erant, perspectissimum habebant, non licere scilicet bellum adversus homines gerere. Ad quæ tua verba utcunque respondeo, libet tibi gratulari, quod etiamsi mea Pauli verborum interpretatio, ex qua hoc ipsum elicitur, tibi non probetur, sentis tamen alioqui mecum, Christiano homini non licere cum hominibus bellare. Sic enim verba tua omnino præ se ferunt, sed vereor ne aliquid in illis ex tua mente desideretur, quod plane alium ipsorum sensum efficiat. Nam paulo post scribis, illos eosdem Ephesios, & potuisse, & solitos fuisse, vim vi repellendo hominum injurias & insidias vincere & vitare, & tacite id illis Paulum ipsum concedentem facis, sed interim monentem, ne putarent sibi eadem ratione pugnandum esse, cum propter Christum passuri essent. Sed jam ad superiora tua verba, & ad ratiocinationem (quicunque tandem alioqui sit ipsorum sensus) in illis contentam respondeo, & ajo, Paulum complura alia in Epistola illa docere, quæ Christianis hominibus multo perspectiora sunt, quam ipsis non licere bella cum hominibus gerere, id quod ita esse vel illud indicat, quod illa hodie apud omnes, qui Christi nomen profitentur, certissima sunt, hoc vero non item: immo plerique ipsorum contrarium sentiunt, & reliqui fere dubitant; atque inter ipsos, ut dicitur, adhuc sub judice lis est: egoque ipse, qui id in mea illa responsione ad Palæologi librum asserui, fateri sæpe soleo, quæstionem hanc difficillimam esse. Nam quod subjicis, nullam hac de re differentiæ occasionem in Pauli loco isto fuisse, mihi multo aliter videtur. Reddit enim manifeste rationem Paulus, cur hortetur Ephesios illos fratres ad arma induenda, quibus possint stare adversus insidias Diaboli. Verum hujusce rei peregrina ratio redditur, si dicat, quod homo Christianus nunquam cum hominibus, sed tantum cum Diabolo pugnam habet. Objici Paulo poterat, quod non quamvis satis erat de armis induendis monuisset, cum alia tantum arma commemorasset, quibus Diabolo resistitur. Itaque evidentem occasionem habuit Apostolus hac de re, quod tantum cum Diabolo, & nunquam cum hominibus Christiani homines dimicent, verba faciendi. Quanquam vero mihi non improbatur id quod ais, Paulum carnem & sanguinem nominando, non homines simpliciter, sed infirmitatem vel etiam industriam humanam significare voluisse, tamen crediderim illum potiorem rationem habuisse, opponendi simpliciter homines Diabolo & Angelis ejus, ac arma carnalia spiritualibus. Similia loca, ubi caro & sanguis cum tacita aut expressa antithesi divinitatis, homines ipsos præcipue significat, habes Matth. 16. 17, & Gal. 1. 16. Cæterum quod scribis, te non satis assequi vim rationis à me illatæ, quod si Paulus loqui voluisset de pugna tantum quæ est propria Christianorum, dixisset ἡμῶν ἡ πάλη, non autem ἡμῖν, mihi vero videtur, satis notum unicuique esse posse quantum differat, si quis dicat, nostra pugna non est, ab eo si dicerit, nobis non est pugna, quod apertius non declaro, ne tuo ingenio nimiam faciam injuriam. Verum subjungis postremo, non esse satis firmam ratiocinationem desumptam ex collocatione vocabulorum & articulorum, præsertim in scriptis Apostolicis. Atqui hic non agitur de collocatione ulla, sed de diversa voce, quæ manifeste diversum sensum per se facit, nec aliud meæ ratiocinationi objici potuit, quam articulum præpositum nomini πάλη, efficere, ut nulla sit in Pauli verbis differentia, sive legatur ἡμῶν sive ἡμῖν. Ad quam tamen objectionem ego respondeo, articulos apud omnes Græcos scriptores, etiam elegantissimos, sæpe supervacaneos esse, & vix fortasse inveniri exemplum articuli non supervacanei, ut eleganter Græce scriberent; tamen in eorum scriptis intelligendis Græcæ linguæ proprietatem spectandam non esse, nisi id facere apertissima aliqua ratio cogat. Nescio quid sit illud quod scripsi de majore præmio apud Deum bonæ voluntatis nostræ consummatæ, quam non consummatæ, nisi quatenus ipse refers. Neque enim illud meum scriptum habeo; sed tamen arbitror, me ibi non intellexisse de præmio tantum post hanc vitam, sed de præmio in universum, adeo ut non possis ex uno illo in meis scriptis loco statuere, me tenere in futura vita præmia fore diversa, alia scilicet aliis majora. Quanquam alioqui non negem, me in hanc sententiam plurimum inclinare, utpote quæ mihi, & rationi, & nonnullis Sacris Testimoniis valde consentanea esse videatur: sed tu aliter sentis, & primum ad æqualitatem præmiorum in futura vita probandam affers, quod omnia ea, quæ alicubi in Sacris Literis cum quadam prærogativa aliqua quibusdam tribuuntur, alibi aliis tributa legantur. Hæc ratio ad excipiendum potius est accommodata, quam ad probandum, & quod in ea assumitur probatione indiget. Deinde tu inæqualitatem in præmiis indicare imperfectionem, nempe in minoribus præmiis, iisque qui illa habent, & majoribus carent. Hic vero oporteret propositionem hujus ratiocinationis probare, quæ est omnium & singulorum in futura vita præmia perfecta fore. Nam si ad hoc probandum satis illud esse creditur, quod in

ſerpente tertia ratione dicitur, maxima Christianis communiter facta fuisse promissa, jam secunda cum tertia ratione confunditur; & sic ex duabus in una tantum ratio. Mihi quidem nihil cogere videtur, ut singulorum vitæ futuræ participum præmia sint perfecta, id est, ejusmodi, ut nihil illis addi possit; immo nihil id hujusmodi vim mihi habere videtur: cum hoc potius ejusmodi sit, ut seipsum destruat: neque enim de præmio alicujus dici jure poterit, nihil ei addi posse, nisi præmio illo id contineatur, quod is aliis imperet aut præsit; quod si fiat, quomodo quæso aliorum, quibus imperabit aut præerit, præmia erunt perfecta? Quod si dicas, perfectionem istam te intelligere, ut nequaquam unius præmium alterius præmio nihil derogat, tantum illud probandi onus tibi incumbet; valebitque, cum modo perfecta sint præmia singulorum in futura vita, sed etiam perfectionem illam ita intelligendam esse, ut modo est dictum. Venio ad tertiam rationem, quæ est, Christianis communiter maxima promissa donata esse 2 Petr. 1. 4., hoc enim tibi videtur verum esse non posse, si quibusdam aliquid majus in ista immortalitate daturum esset. Respondeo, etiamsi in ipso statu immortalitatis aliquid detur cuipiam, quod aliis non detur, non propterea fieri, quin immortalitas per se, quam omnes & singuli ejus status participes habent, maximum donum sit, & ita maximum, ut nullum eo majus detur. Tametsi nihil cogit vocem istam superlativi in gradu, ad hunc modum interpretari: & ita sive à Græcis μέγιστον, sive à Latinis *Maximum* sæpius dicitur, quo tamen aliquid majus datur. Adde, quod Petri locus iste non videtur accipiendus de immortalitate nobis promissa, *sed de donis in hac vita mortali nobis datis*, per quæ efficitur, ut etiam in hac ipsa vita, participes divinæ naturæ, inter quæ si potissimum numerare velis spem ipsius immortalitatis, tibi plane assentior. Verum aliud est immortalitatis spes, aliud vero ipsa immortalitas, atque inde aperte constabit verum esse quod dixi, vocem istam superlativi gradus ita etiam accommodari, quibus majora quædam reperiuntur. Nam, sine ulla controversia, majus omnino quiddam est, quam spes, quantumvis firma & certa, immortalitatis, ipsa immortalitas. Et ne dicas exemplum hoc non esse accommodatum, cum altera istarum duarum rerum in hoc seculo tantum, altera contra in futuro tantum detur; adde, nos naturæ divinæ participationem, quæ in hac mortali vita datur, id est, justitiam & sanctitatem, quippiam majus ac præstantius esse ipsa spe immortalitatis, & omni alio dono, quod à Deo in hac vita familiare habemus, & per quod, ut Petrus ait, efficimur participes illius divinæ naturæ, quanto major est & præstantior ipse finis, quam ea quæ ducunt ad finem. Sed jam nimis multa de hac tertia ratione: sequuntur quædam, quæ vim rationum habent, à te dicta, dum verisimilitudinem, quæ ex altera parte est labefactare conaris. Ais enim, ex parabola illa Matt. 20. de operariis ad laborandum in vinea conductis, constare posse, præmia in futuro seculo fore æqualia, & eorum qui multum, & eorum qui parum diei Deo servierint. Ego vero existimo, ex parabola illa colligi quidem posse vitam æternam, seu immortalitatem fore omnibus, qui Deo cari fuerint, communem, etiamsi alii aliis plus minusve in Christi Ecclesia laboraverint: sed hoc non impedit quominus in statu illo immortalitatis gradus quidam sint futuri, ut nunc sunt inter ipsos Angelos Dei: ut nihil dicam de gradibus quos ipse Deus & Christus constituit in Ecclesia militante, qui satis indicant in triumphante quoque Ecclesia eos esse posse. Hæc enim sunt illa præmia diversa, quæ ibi fore dico. Quemadmodum vero nunc, & in cœlo & in terra inter illos qui Dei sunt, quamvis munera & gradus ipsorum sint diversi, summa nihilominus est concordia, & unusquisque suo munere & gradu est contentus: sic etiam in futuro seculo, graduum & munerum diversitas, nihil vel communem concordiam, vel privatam uniuscujusque lætitiam impediet aut minuet. Quare in iis, qui illius beatæ atque immortalis vitæ se participes fore sperent, nullo verum id esse arbitror, quod ais, ut non tantum præmii alicujus, verum etiam maximi (id est, ut verba tua interpretari necesse est, quam maximi) præmii cupidissimos esse. Satis enim unusquisque pius & ad cœleste regnum contendens habet, si immortalis ac beatus sit futurus, nec ut ad maximum, qui in ipsa beata immortalitate dari potest, gradum perveniat, occasionem benefaciendi adeo quærit, ut Deum temere dici queat; id quod, etiamsi aliquis supremi ejusmodi gradus cupidissimus esset, non faceret tamen. Hæc satis esse puto ut intelligas quid me moveat, ut tuis rationibus non sinam me à mea sententia dimoveri, & cur in ea mihi perseverandum censeam. Quæ est, omnes quidem Christi fideles fore quidem beatæ immortalitatis participes, sed non tamen aliquos æquales eos per omnia futuros, in eodem ipso beatæ immortalitatis *statu*.

De loco Hebr. 12. 5. quid sentiam, scripsi, nisi fallor, satis aperte in Disputatione de Servatore, locum quem tibi id à me scriptum non meminit, nec disputationem istam meam ad manum habeo: sentio autem Hebræos istos occasione quidem professionis nominis Jesu Christi afflictos fuisse, sed tamen interim illos in tam sancta professione non fuisse ferventes, ut esse debuerant, & multa in illis merito desiderari potuisse, seu non caruisse illos aliquot vitiis & imperfectionibus; unde fiebat, ut Deus afflictionibus, quas ob Christianæ religionis professionem experiebantur, uteretur ad eos castigandos atque emendandos, & plane veros Christianos faciendos. Cui sententiæ non video quid adversetur, quod illius Epistolæ auctor homines illos ad constantiam, exemplo sanctorum virorum & ipsius Christi, hortatur: (quamquam non est verbum Constantiæ, (si recte memini) apud scriptorem illum, tantum ad illam adhortatio.) Neque enim constantia illa significat perseverantiam in eodem professo statu, sed tantum in eo quod Christi nomen profitebantur, & ei obediendi (licet non quantum debuissent) studiosi erant. Jam cohærentia ejus quod legitur versu 4., cum iis quæ statim sequuntur, hæc mihi esse videtur, quod Hebræi isti nondum, ut nihil peccarent, sed Deo, ut debebant, obedirent, eo adducti fuerant, ut sese morti exponerent (id quod scribitur vs. 4.) & tamen jam in iis, quæ propter Christi nomen patiebantur, fatiscere incipiebant, & ejusmodi divinam castigationem, minime læto animo, ut debuissent, suscipiebant &c. quæ ea sunt, quæ statim postea dicuntur. Ostendi Statorio nostro, quid scripseris de eo Jesuitam illum dixisse pro concione. Subrisit, miratus interim, ut mihi persuadeo, hominis audaciam & diligentiam. Jussit te officiosissime suo nomine in his meis literis salutari, & vicissim ut pro se Deum ores rogari. De libellis & scriptis quæ jamdiu à me petiisti, non potui hactenus efficere, nisi ut disputationem meam adversus Volanum habere posses. Ejus enim curavi jam pridem exemplum unum tradi fratribus Racoviensibus, ut illi ad te transmitterent, id quod jam factum fuisse spero. Vale, & Deum ora, ut in hac extrema ætate mea, possim jam aliam victus & habitationis meæ rationem invenire, quæ me mei juris efficiat, & liberum ab omnibus impedimentis reddat, quibus fit, quominus ea præstare possim, quæ promisi, & à me identidem exigi, non sine dolore audio. Ex agro Luclaviciano Abrahami Blonscii die 2 Decembris 1599.

Tui amantissimus in Christo frater & servus

F. S.

Ad

Ad eundem Lublinum,

EPISTOLA VIII.

Salutem à Deo & Christo &c.

Die Martii 24. literas accepi, quas ad me primo die Februarii dederas, tarde admodum sane redditas, id quod non leviter dolui. Nam si post justum temporis spatium redditæ fuissent, jam sine dubio, aliquid responsum ad illas accepisses. Quod si saltem scivissem in tempore, D. Abrahamum Sceptri[illegible] nostrum illuc profecturum, per ipsum aliquid misissem, & multo minus sero, quam nisi fortasse jam ex me ad te scribendi munere tuo satisfacientem vidisses. Quomodo formaverit Gratianus argumentum illud suum, ex cap. 54. Esaiæ petitum, non omnino memini, tamen, nisi memoria me fallit, videor mihi posse affirmare, aliquanto melius formari id ab ipso potuisse. Sed quomodocumque ipse formaverit, non potest, judicio meo, ex isto Esaiæ loco rectius quicquam, ad probandum Christum esse unum illum Deum Israëlis, argumentari, quam hoc pacto. Quicunque est Ecclesiæ maritus, is est unus ille Deus Israëlis. Sed Christus est Ecclesiæ maritus. Christus igitur est ille unus Deus Israëlis. Majoris probatio propositionis qua tota argumentatio nititur, petitur ex loco isto Esaiæ, juncto eo quod inter omnes constare videtur, Ecclesiæ maritum non posse esse nisi unum, quemadmodum fœminæ alicujus unus tantum vir esse potest. Ille siquidem unus Israëlis Deus illo in loco ait se esse, aut certe fore maritum illius sterilis, quæ non pariebat. Nam hanc esse supernam Jerusalem, id est, Ecclesiam, interpretari videtur Paulus ad Gal. 4. 26, & 27. De veritate minoris propositionis, constat ex iis quæ leguntur cap. 5. Epist. ad Eph. 22, & deinceps. Unde etiam id confirmatur, quod ad majoris propositionis comprobationem diximus, unum tantum esse posse maritum Ecclesiæ, ut mulieris alicujus unus tantum vir esse potest. Nam ex iis quæ ibi dicuntur, apparet Christi cum Ecclesia conjugium, in eoque conjugii, summam, ut sic dixerim, unitionem adumbratam fuisse in maris fœminæque conjunctione, & porro in viri & uxoris conjugio, quod Deus ipse ab initio instituit. Jam ad totam hanc argumentationem sic respondendum censeo. Primum negandum est, sterilem illam quæ non pariebat esse Ecclesiam. Nulla enim ratione de Ecclesia ea dici possunt, quæ de allegorica ista muliere eo in loco dicuntur, præsertim vero de Novi Fœderis Ecclesia, de qua necesse est argumentum loqui, si rite formatum esse debet. Quomodo enim sterilis Ecclesia Novi Fœderis tunc dici potuit, cum nondum esset? Aut quando unquam sterilis hæc Ecclesia fuit, aut dici ullo modo potuit, nisi fortasse multis post Christum natum seculis? Atqui Esaiæ verba ad ea tempora quæ statim post Christum exhibitum extiterunt, omnino pertinere, & Pauli locus, quem pro argumento confirmando citavimus, aperte docet, nec quisquam est qui neget, qui vaticinium illud ad Novi Fœderis tempora spectare velit. Præterea, allegorica ista mulier derelicta esse dicitur, id est, viro destituta, ut ex iis quæ per antithesin statim subjunguntur liquido constat, id quod ad Ecclesiam, sive sub Vetere sive sub Novo Fœdere, accommodari nequit. Veteri quidem accommodari non posse illi ipsi fatentur, qui volunt mulierem istam esse Ecclesiam. Iidem enim volunt alteram conjugatam mulierem, cum qua illa confertur esse Veterem Ecclesiam. Novæ autem non posse accommodari id manifeste docet, quod simul atque ipsa extitit, suum virum habuit Christum, quo nunquam postea viduata fuit. Adde, quod Deus fatetur, se mulierem illam ad breve tempus dereliquisse, qui tamen nunquam Ecclesiam dereliquit. Hinc liquet Pauli verba, in eo suo loco non esse in eum sensum accipienda, quem præ se ferre videntur, ut scilicet dicat, mulierem illam esse Ecclesiam. Sed necesse est eum esse tantum voluisse Pauli, quem tunc [illegible] quid eo illius mulieris nomine intelligendum statuamus, breviter expediemus. Dicimus igitur, illam, quemadmodum vaticinium illud Esaiæ ad Christi tempora, & sic ad argumentum ex eo sumptum proprie pertinet, Gentes, sive incircumcisum populum esse, qui eo in loco Judaico, seu circumciso populo opponitur, & quæ illa sterilis mulier, destituta viro, a Deoque derelicta merito [illegible] Esaiæ tempora, & postea usque ad Christi adventum atque Apostolorum prædicationem, imo etiam ante Esaiæ seculum, per complura secula dici potuit. Nulli enim Deus fuit ut incircumciso populo, jam inde ab Abrahamo, qui primus omnium circumcisus fuit, præsertim vero post legem circumciso populo datam [illegible], quippe quem Deus quasi [illegible] repudiasset, sine quo, tanquam mulier sine viro, ipsi Deo filios parere non poterat. Nec obstat quod Deus ait, se ad modicum tempus mulierem istam dereliquisse. Derelictio vero ista incircumcisi populi diutissime duraverit. Modicum enim dicitur tempus illud, & tanquam punctum momentaneum, prout ipsa Dei verba loquuntur, præ æternitate, cui ipse Deus illud opponit, inquiens, & misericordia sempiterna [illegible]. Itaque Pauli loci sententia hæc est, supernam Jerusalem, quam facile concedo Christi Ecclesiam significare, esse matrem omnium fidelium, & sic tunc temporis ad ipsam, tanquam filios, etiam pertinuisse, qui ex gentibus crediderant, quamvis magno numero essent, & multo plures quam ii qui ex populo Judaico crediderant: quod quidem jam prædictum erat, ex gentibus multo plures fideles extituros, quam ex Judaico populo. Apparet igitur nec posse ex isto Esaiæ loco colligi illum unum Deum Israëlis esse maritum Ecclesiæ, sed tantum fortasse incircumcisi populi. Dico autem fortasse, quia nihil obstat, ut vox Hebraica Bahal quæ ibi legitur virum seu maritum significet, cum et non minus Dominum significet quoque? Ut quidem tum Græca editio, tum vulgata Latina habet. Id quod alterius responsionis loco ac argumentum ipsum esse volumus. Quæ enim de sterilitate ac viduitate istius allegoricæ mulieris, deque Deo qui illam dereliquisset & rursum recepturus esset, ex quo fieret, ut illa plurimos filios haberet, ibi dicuntur: unde etiamsi vox Bahal maritum eo in loco non declaret, concludi nihilominus posse videatur. Deum ejus maritum esse, ita accipi possunt, ac si dictum sit fore, incircumcisum populum, postquam a Deo rejectus quodammodo fuisset, factum esse tanquam mulierem, quæ vacua sit ac desolata, liberisque destituta, quos nullos dicitur parere, non quia (ut ante pro concesso posuimus) Deum illius maritum vocari dicebamus, cui Deus ne quidem marito suo non pariat, sed quia cum Deo non sint accepti, nullo numero esse censeantur, quotquot ad populum incircumcisum, tanquam ad matrem suam pertinent. Sed tertio præterea loco responderi ad argumentum illud potest, non eandem esse rationem metaphoricarum appellationum & propriarum: nec si proprie maritus appellatus unus tantum alicujus veræ mulieris esse potest, similiter metaphorice appellatum maritum unum tantum alicujus vicem mulieris explentis posse, concludendum ullo modo esse. Exemplum sit in patris appellatione, quæ quamvis uni tantum proprie accepta conveniat, respectu unius: tamen metaphorice accepta, pluribus, unius licet tantum respectu, convenire invenietur. Nihil enim vetat, quominus quis, exempli gratia, vel ob grandiorem ætatem, vel ob beneficia ab eo accepta, vel ob insignem suum erga ipsum amorem, ipsiusve erga se paternum, vel ob aliam similem causam, vel denique ob easdem aut diversas plures causas, non modo unum, sed plurium unumquemque patrem suum metaphorice merito appellare possit. Quare nihil etiam vetat, quominus Ecclesia plures maritos habere possit, cum necesse sit, quemadmodum ipsa est metaphorica mulier, se

etiam

etiam quisquis ejus maritus sit, eum esse ipsius metaphoricum maritum; præsertim cum (& hæc est potius in proposito nostro hujusmodi responsionis via) ista mariti metaphora, modo minus, modo magis plena esse possit: ut recte hic fieri dicere poterimus, si concedere velimus, Deum illum unum Israelis, esse Ecclesiæ Novi Fœderis maritum: namque ipsius ratione metaphorica ista mariti Ecclesiæ appellatio minus plena erit, quam ratione Christi, (de quo constat illum esse hujus Ecclesiæ maritum) ut postea docebo. Ex quo sequitur, eum qui propterea, quod ille unus Deus sit Ecclesiæ maritus, & Christus sit Ecclesiæ maritus, concludit Christum esse, illum unum Deum, perperam concludere, & Æquivocationis fallaciam committere, etiamsi alioqui verum sit Ecclesiæ unum tantum maritum esse. In hac enim enunciatione vox metaphorica Maritus, plena metaphora accipienda est. Ut autem id, quod dixi de pleniore & minus plena metaphora usu veniret, in illis ipsis appellationibus quæ proprie acceptæ uni tantum conveniunt, planissimum fiat, & interim accusari non possim quod nullum exemplum attulerim ejusmodi metaphoricæ appellationis ubi propriæ non sit locus, quemadmodum non est in appellatione mariti Ecclesiæ: non recedens ab exemplo jam allato appellationis Patris, dico. Veritatem, quæ proprie sic dictum Patrem nullum habet, vulgo Patrem metaphorice dici Tempus; quod quidem intelligendum est, quatenus tantummodo illa apparet atque agnoscitur. Atqui secundum hanc ipsam rationem nemo negaverit, Deum quoque veritatis Patrem dici posse, idque multo pleniore metaphora: cum multo magis veritatis patefaciendæ auctor & causa Deus sit, quam Tempus: cui non nisi per accidens hoc idem tribui potest. Ut nihil dicam, quod Deus, non tantum quatenus illa apparet atque agnoscitur, sed secundum omnem rationem, veritatis auctor & causa est. Satis enim habeo (nam alioqui etiam, nullam in ratiocinatione mea captionis suspicionem esse volo) si veritatis eundem prorsus modum considerationis, ut cum dicitur Tempus esse ejus Pater, Deus quoque Pater merito dici possit, & quidem ita, ut in hac metaphorica appellatione Deus loco sic proprie dicti Patris esse queat: Tempus autem minime: & sic licet veritas ad eum modum, qui dictus est, considerata, duos Patres habeat, unum tamen duntaxat habere dici possit. Jam ut illa ad propositum accommodem, neminem negaturum arbitror, si concedatur illum unum Deum Israelis esse maritum Ecclesiæ, hunc esse posse Patrem Domini nostri Jesu Christi, quamvis ipse Jesus Christus maritus ejus sit, qui certe eadem ipsa persona non est cum Patre suo. Quamquam enim hoc pacto duo erunt mariti Ecclesiæ, nihil tamen hic est absurdi, nec propterea fiet, quominus solus Jesus Christus metaphorice licet Ecclesiæ maritus dictus, proprie sic dicti mariti loco Ecclesiæ sit: quippe quod multo pleniore metaphora ipsi hæc appellatio conveniat, quam Patri, qui naturæ, conditionis, accidentium aliorum ratione, nihil commune cum Christi fidelibus, qui tanquam unum corpus considerati idem plane sunt cum Ecclesia, vel habet vel habere potest: cum interim ipse Christus in aliis ipsis rebus plurimum cum ipsis commune habeat. Non modo enim homo est, ut ipsi sunt, sed ipsorum etiam in divina filiatione, quamvis alioqui omnium summus ac princeps, veluti consors ac socius: ac præterea omnia mala est expertus, quæ illi experiuntur, & in gloriam suam ea via ingressus, per quam illi incedunt ut gloriosi fiant. Quod si quis tamen neget, posse ipsum Jesu Christi Patrem esse seu dici Ecclesiæ maritum, ob hanc ipsam videlicet causam, quod inter ipsum & Ecclesiam nimium distet, jam ostensum est, posse metaphoricas ejusmodi appellationes ibi etiam locum habere, ubi ipsa metaphora non plane constet, seu plena non sit, modo aliquid adsit, unde ea aliquo modo extrui possit, veluti in proposito exemplo appellatio Tempus veritatis Patrem, ut cerne hic adest, & quidem abunde satis.

Amor enim quo Deus Pater Ecclesiam complectitur, cura quam illius habet, beneficia quibus illam continenter afficit, omnia hæc, inquam, non sunt absimilia quæ a marito in uxorem proficiscuntur, marito officiunt, ut metaphoræ illi locus esse possit, & ipse Deus Pater Ecclesiæ maritus dici queat, præter illam luminam spiritualem conjunctionem, quam nihilominus, ut alioqui Deus Pater & Ecclesia, natura, statu, aliisque rebus mirum in modum inter se differant, inter ipsum Deum Patrem & Ecclesiam esse Spiritus Sanctus tribuat. Quid plura? Deus ante natum hominem Christum Jesum, seipsum non obscure maritum facit, tum Israelis, tum Judæ apud Jerem. 3. Quanto igitur magis potuit Deus, citra humanæ Jesu Christi naturæ considerationem, Ecclesiæ maritum se apud Esaiam vocare? Quod si ita est, quomodo quæso ex isto Esaiæ loco, etiamsi diserte ibi ille unus Deus Israelis, se Ecclesiæ maritum appellasset, concludi posset, Christum Jesum ob eam causam, quod Ecclesiæ est maritus, esse illum unum Deum Israelis, cum sine ulla controversia Christus Jesus, citra suæ humanæ naturæ considerationem, non sit, nec esse possit ille Ecclesiæ maritus seu sponsus, quem ipsum esse Sacra Testimonia docent? Verum non est hac in re quicquam laborandum, cum, ut ab initio docuimus, Deus apud Esaiam in loco isto, non quidem Ecclesiæ, sed gentis Judaicæ (quatenus vaticinatio illa ad Christi tempora, & sic ad rem nostram pertinet) seipsum nominet, si modo mariti ibi sit mentio, quod, ut antea dixi, plane incertum est, aut saltem aliunde, quam ex ipsa mariti appellatione id colligitur, de quo nihil contra ostendimus. Habes, mi Valentine, plenissimam responsionem meam ad primum argumentum, quod Gratianus cum Statorio nostro disputans, vel attulit, vel certe afferre potuit ac debuit. Ex quo intelligere potes in quem sensum sint accipienda verba mea, si modo simpliciter dixi, Deum, nec olim Israelitici populi, nec nunc Ecclesiæ sponsum seu maritum dici posse, ut scilicet intelligatur, me de plena, plenamque metaphoram continente appellatione locutum esse, cujusmodi est illa, cum Christus Ecclesiæ sponsus seu maritus dicitur. De verbo Dei non scripto, quod apud se esse pontifici tantopere jactitant, aliquid nominatim scripturus eram in Defensione Animadversionum in Theses Collegii Posnaniensis. Quod opus, si Deus dederit, ut aliquando absolvere possim, habebis & tu, & alii, quicquid magis egregii a me in hoc genere proficisci possit. De falso Ecclesiæ Romanæ primatu, ubi pollicitus in scriptis meis fuerim, me aliquid scripturum, non recte memini; sed quicquid sit, video, si mihi ea omnia scribenda sint, quæ vel ipse constitueram, vel fratres cuperent, immo ut scribam, perpetuo urgent, oportere me & valde diu vivere, & quam optime assiduo valere. At neutrum me sperare sinunt senectus mea, & corporis imbecillitas. Huc accedit, quod, quo ulterius ætate & studiis progredior, eo me ad scribendum, aliosque docendum ineptiorem esse agnosco. Quare jam reliquum hoc vitæ meæ tempus, non aliis, sed mihi ipsi erudiendo, impendere velim. Vale vir præstantissime atque optime, ac suavissime frater, & in me amando, ut soles, precibusque pro me ad Deum fundendis, constanter atque assidue perge. Ex agro Ludvviciano Domini Abrahami Blonskii die 16 Aprilis. Anno 1602.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus

F. S.

Ad eundem Lublinum, EPISTOLA IX.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Sex septimanæ jam sunt, ex quo literas tuas accepi die 14 Novembris datas. Fuerunt, per quos possidem

potuissem multo ante responsum ad te mittere Racoviam usque, ut nunc facio, sed de nullo mihi in tempore significatum est. Nunc vero ipse noster Statorius, qui, ut scis, nusquam proficisci solet, in praedium Czarnkovianum proficiscitur, invisendi Ostroroddi nostri gratia, qui paullo ante ex lethali morbo convalescere coepit, & vicem ejus in Synodo, quae proximo die Dominico ibi futura est, supplendi, quanquam alioqui etiam eo profecturus erat; sic enim confratres illi rogaverunt, qui ibidem constituturi sunt tempus communem utriusque coetus congregationis hic apud nos, quam forsasse una res impediet pestis suspicio, vel potius reliquiae in proximo oppido. Significabas in literulis tuis tempus conventus nostri Racoviensis, quod rescire gratissimum mihi fuit. Sed illud me turbavit, quod scribebas, facile fieri posse ut ipse in eo conventu non adsis. Nam sine te frigebunt omnia, & frustra quodammodo convenient alii. Spes tamen postea mihi facta est, te omnino adfuturum, quod utinam fiat. Plurimum laetor, quod, ut eaedem tuae literulae indicant, in meliorem partem accipis, quicquid asperius a me profectum est; qua in re nihil prorsus falleris. Amor enim meus in te, ardenti illi meo desiderio junctus, ut id, quod verum esse credo, in rebus potissimum ad pietatem pertinentibus, semper obtineat, illius meae asperitatis sola causa fuit. Quam tamen ego ipse, ut nosti, non probo, tibique sancte promitto (praesertim coram aliis fratribus, qui non ita arcte nobis sunt conjuncti, ut illi erant) posthac ita mitem me, & tecum, & cum reliquis omnibus fore, ut non sit cur veniam deprecer, ut nunc, & quidem ex animo, feci. Quod a me petis de loco Joh. 17, in eo tibi satisfeci, ut in separata scheda videbis. Si forsasse, quod non spero, majore tibi est declaratione opus, conabor & in hoc tibi aliquando satisfacere. Tu modo omnino stude, ut illi nostro conventui intersis, idque, quam maxime & diligentissime potes, cura. Aliud quod ad te nunc scribere possem vix habeo, & necesse est hoc reliquum tempus mihi ad scribendum concessum, in alias literas scribendas insumere, quae una cum illis uno fasciculo comprehensae erunt, quasque ut reddendas suis in locis ac transmittendas cures, te etiam atque etiam rogo. Illustrem ac generosum Dominum Petrum Orhovium, per te oratum velim, ut me suo amore complecti pergat, suaeque salutis, tam animae quam corporis, diligentem curam habere velit. Te vero, mi suavissime Smalci, rogo, ut in dies magis tibi persuadeas, te a me ex animo coli, Deumque assidue orari, ut te suis donis augeat, tibique perpetuo adsit; quod charitatis officium, ut mihi vicissim praestes, pro meo jure abs te peto atque contendo. Fratres tuos Germanos Lubenicios meo nomine diligenter salutabis, & reliquos mihi notos. Vale vir praestantissime. In agro Luclaviciano Bionicii die 18 Januarii Anno 1601.

Tui studiosissimus in Christo frater ac servus

F. S.

Ad eundem Lublinum,

Epistola X.

Salutem a Deo & Christo, &c.

PRaestantissime vir, frater in Christo mihi plurimum colende. Tibi probatum fuisse consilium meum de tuae sororis filio, vehementer sum laetatus. Vellem autem commodius tecum coram conferre de re hac; quod hoc sperabam omnino hic in proxima Synodo. Sed tuae literae ad Ostorodum nostrum scriptae, ab hac spe me ferme prorsus depellunt. Tametsi rei absurditatem considerans, quod scilicet Synodo interfuturus non sis, vix adduci possum, ut ita futurum plane credam. Ego quidem dabo operam, ut ne id fiat. Interim vero Deum oro ut non adsistam nisi ubi ipse adesse velit; praesertim vero in colloquio illo, quod de baptismo aquae habituri estis; quod in habendum tibi cumprimis improbari non parum miror, cum potius, si tibi, ut debet, divinae veritatis propagatio cordi est, nihil sit, quod, judicio meo, tibi gratius esse merito possit; cum Deus te illis annis abunde instruxerit, quibus veritas in quaestione illa defendi & possit, & debeat: error autem convinci atque expugnari. Fateor tamen, & te, & collegam tuum, quamvis aeque atque ipse es, aut paullo minus instructum, vix quidquam effecturos, si disputandum sit de baptismo aquae absolute, an scilicet is ab omnibus, qui Christi discipuli esse volunt, necessario suscipiendus sit, quemadmodum factum est a me in meo illo libello, & hactenus in nostris Synodis fieri consuevisse, deprehendisse mihi videor. Non est haec via, nisi fallor, in futuro isto vestro colloquio ullo modo ingredienda; sed de eo tantum est agendum, an ii, qui ab ipsis incunabulis Jesu Christi nomen sunt professi, ejusque religionem, nec ullam aliam praeterea, de qua fuit, quatenus necesse est ad vitam aeternam consequendam, probe sint edocti, perpetuo ac publice amplexi fuerunt, omnino debeant aquae baptismo rite tingi; & nisi id fiat, pro veris in Christo fratribus agnosci non possint, etiamsi vitam & mores habeant ipsi verae ac purae Christi religioni consentaneos. Hoc enim est revera quod inter vos controvertitur, nec quidquam aliud. Atque ostendendum est, debere eos, qui ita sentiunt, hujus rei ex divinis monumentis, aliquod vel praeceptum, vel exemplum, vel saltem denique mentionem aliquam proferre. Cum manifesto id appareat, fieri id nequeat, nihil penitus esse, cur isti ad ejusmodi baptismum suscipiendum adigi debeant; cum possit, nedum debeat tale jugum adhuc fratribus imponi: praesertim si tales sint, qui ab iis, qui Christianam religionem profitentur, vulgo probaptizatis habentur. Nam de iis qui tales non sint, & nullum prorsus aquae baptismum eos accepisse constet, propter summam offensionem apud Christiani nominis homines inde proficiscentem, fatendum est, nequaquam expedire, ut in coetibus nostris ad Coenam Domini, quae fraternitatis Christianae tessera est, admittantur. Jam, ut ipse, & collega tuus facile obtinere possitis, ut colloquium seu disputatio ista, hac ratione, qua dictum est, instituatur, necesse est, quemadmodum alioqui etiam plane faciendum arbitror, ut alter vestrum, tanquam ipsius loci ordinarius pastor, exponat ante causam totius disputationis, & praesentibus aliquibus saltem ex iis, qui sine eo baptismo, de quo agitur, admitti ad fraternam communionem cupiunt, ad hunc aut similem modum loquatur. Videte fratres & sorores quid agatur. Ecce hi, quos adesse videtis, (eos singulatim nominando,) homines vitae ac morum cum Christi praeceptis convenientium, & de religionis Christianae praecipuis mysteriis ac dogmatis, idem quod nos sentientes, petunt atque orant, ut ipsos, in numerum nostrum recipere velimus, & pro veris in Christo fratribus habere, ac propterea ipsis, ut nobiscum mensae Domini accumbant, ejusque sint participes, concedere, etiamsi nullum in ullo ex coetibus nostris aquae baptismum acceperint. Nos quidem, una cum plerisque aliis rerum divinarum scientia praestantibus fratribus, horum petitioni, & posse a nobis, & debere satisfieri censemus, generaliumque Synodorum nostrarum hic reperimus decretum nobis sancita habentes, ex quo liquet, singulis coetibus ejusmodi homines in suum numerum cooptare, & ad mensam Domini admittere permissum esse. Verum alii ex fratribus aliter sentiunt, & nulla prorsus ratione, sine aquae baptismo in aliqua ex Ecclesiis nostris suscepto, hos ad fraternam communionem admitti aut debere, aut posse statuunt. Itaque, ut, si ipsi veritatem teneant, nos vero fallamur, possimus nos ab errore nostro liberari, & hi probi ac praestantes homines agnoscere se a nobis id petere, quod illis concedi non

tum possit, pertinet de istis, qui plane diversum à nobis te dixit, ut velint ejusmodi novum vel præceptum, vel exemplum, vel saltem rationem aliquam proferre loquuntur, quod scilicet ii, qui ales fuit, quales hi sunt, & cum ipso, ut divinæ veritatis indicia, cognitionem, quod Jesus Nazarenus, qui crucifixus fuit, est cœlestis Dominus, & ejus religio plane vera ac divina, hauserunt, idque perpetuo sunt professi, sine aquæ baptismo esse accepto, non sint censendi ad Christi corpus revera pertinere, nec digni qui ejus mensæ participes sint, &c. Hic si adversa pars, vel aliam esse quæstionis statum, sive aliam instituti colloquii causam contendere velit, vel tergiversari, quominus id facere conetur, quod ab ipsa petitur, nullus erit tam hebes aut rudis, præter fortasse paucissimos quosdam plane excæcatos, qui non videat atque intelligat iniquissime ab ea id fieri, & in vehementem saltem suspicionem veniat, ab ipsa injustam causam defendi. Quod si Deus concedat, ut pars adversa, vel nihil cunctetur, aut tergiversetur, vel nihilominus ad proferenda sacra testimonia veniat, quibus id probet quod ab ipsa petitur, & quod probare debet, primum antequam id faciat, & ipsi, & auditoribus omnibus in memoriam redigendum videtur, cujusmodi esse testimonia ista, ut simulatque aliquod prolatum fuerit, cum nullum fere esse possit ejusmodi, statim verbo unico interpellare liceat, ac monere, illud ad rem non facere, nec ad eos homines pertinere, de quibus est quæstio. Quod si nihilominus is, qui illud protulerit, in eo deducendo & ad rem suam accommodando pergere velit, utque id faciat ei concedi auditores petat, concedatur sane; sed postquam peroraverit, explicatius ostendatur, prolatum testimonium de aliis hominibus, quam de quibus agitur, & ab iis longe diversis omnino loqui; & hæc sit summa responsionis, non omisso tamen interea, quin indicentur aliæ quoque responsiones, quas latius explicare nihil necesse esse dicatur, ac doceatur, nisi prius primæ isti responsioni satisfactum fuerit. Ad testimonia, quæ videntur vim aliquam universe concludendi pro parte adversa continere, quale est exemplum baptismi ipsius Christi, & sententia ab ipso prolata de necessitate renascendi ex aqua & spiritu, proclive admodum esse ita respondere, ut auditoribus satisfiat, ex illa Disputatione mea videtur satis constare, quam si vobis familiarem reddideritis, videor posse, sine ulla arrogantia, sperare, eam vobis ad veritatis defensionem non parum adjumenti allaturam. Hæc pauca de ratione disputandi cum adversa parte, quo, si quid tuelius effici nequit, veritas saltem non opprimatur, ut ad te scriberem, impulerunt me literæ tuæ, in quibus quasi desperabundum te ostendis, in causa tam justa, & ad defendendum facillima. Volui tamen ea antea hiccum fratribus communicare, qui meum consilium approbantes, alacriorem me ad ea scribenda effecerunt. Rogo te propterea, & una D. Christophorum Lubieniecium, cui tecum volo has meas literas esse communes, ut hoc meum erga vos officium boni consulere velitis. Sic Deus vobis faveat, & cum tempus erit, ea suggerat, quæ ad propagandam & promovendam in futuro isto colloquio veritatem maxime pertineant. Vale mi frater amantissime, & forti animo esto. Racoviæ 15 Martii 1603. Meus hospes tibi plurimam salutem adscribere jussit. Nihil nunc scribo, sed tantum dicto. Itaque nihil horum meorum laborum aliter mittere in mea est manu.

Tui studiosissimus in Christo frater, ac servus

F. S.

Ad eundem Epistola XI.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Literæ tuæ, frater amantissime & mihi plurimum honorande, quibus interruptum nostrum hoc mutuum literarum officium repetere incepisti, gratissimæ mihi fuerunt. Cupiebam me tibi plurimum debere, qui in illis de statu Ecclesiolæ vestræ, & quid cum illis & ab illis agatur, qui secessionem à nobis partim jam fecerunt, partim facere parati videbantur, satis diligenter fecisti certiorem. Ego semper sum arbitratus, itaque magis in hac sententia confirmor, vestram nimiam patientiam illis hominibus causam præbere in suo proposito perseverandi, & postquam rescivi, quibus conditionibus cum ipsis concordiam facere volueritis, & adhuc velitis, istam facilitatem vestram intempestivam mirari non queo. Quid enim est, per Deum immortalem, in eo illis assentiri, ne per aliquod tempus, de baptismi istius minime necessitate, quidquam doceatis, nisi etiam, quam Deus præter omnem spem nostram aperuit, omnem hypocrisin è nostris cœtibus ejiciendi, & ad illos haud facitæ probitatis homines, qui aliqui facile nihilominus pereant, adsciendi & aggregandi, plane obstruere atque impedire? Quid porro fuit eis promittere, nos neminem ad Cœnam Domini admissuros sine baptismo isto, quam erroris damnare, quod in generalibus nostris Synodis constitutum est, & aliquos cœtus nostros reprehendere, in quibus jam id fieri cœpit? Sed dices fortasse (ut ego quosdam ad vos excusandos audivi dicentes) in cœtibus illis ex consensu majoris partis id factum esse, illic vero majorem partem, quominus fiat, obsistere. Hoc primum ita se habere, ut credam, adduci nequeo, cum pro certo audiverim, cum Racoviæ fuit D. Zaporius, vix quemquam repugnasse. Certum autem est promissionem istam vestram, ad illam quoque cœtum pertinere, & D. Andream Lubieniecium non posse in sua Ecclesia id facere, nisi promissionem istam & fidem datam infringere velit. Deinde, fac, non modo in ipsa Lublinensi, sed in ista ipsa Ecclesia, majorem partem fratrum nolle ut id fiat, an non promissione ista vestra tacite confitemini, vos ejusmodi homines esse, de quibus merito dubitari possit, ut id faciant quod injustum est, & per vim quandam Synodorum decreta violent? An non ex iis qui hactenus non consentiunt, possint aliqui sententiam mutare, unde fiat, ut jam major pars consentire dici jure queat? Unum adhuc dicam, maximum errorem fuisse & plane irrecusabilem, eos, qui jam diu sine baptismo isto admitti petunt, non admisisse, si id ulla ratione, decreto Synodi nihil quicquam violato, fieri poterat, & ubi hoc fecisse, adversariorum consilia & vires penitus disturbasset, ac fregisset; non fecisse, & hæc & illa mirifice confirmasse. De feminis ad Evangelicos transituris nihil est curandum, immo laudandus est Deus, qui tales à cœtibus nostris separandi viam invenit. Idem Deus efficiet, ut locum habeatis vos congregandi, nec quicquam alterius partis cœtus metuendum aut curandum est. Deus vos erudiat, & ab omni errore liberet. Quod aliquamdiu tu & ego eodem in loco esse possimus, vehementer, ut ipse agnoscere videris, à me, nec minus quam à te expetitur. Tantum videtur mihi necessarium, ut ea per aliquot menses diu habitus, ubi ego commoraturus sum. Quod post proximam Synodum, Deo volente, constituetur. Nec dubium mihi videtur, quin Racoviæ id sit futurum. Vale mi amantissime frater, & tuis meisque symmystis salutem plurimam nomine meo imperti. Ex prædio Luclaviciano Bloniano, die 23 Januarii. Anni 1604.

Tui perpetuo studiosissimus in Christo frater ac servus

F. S.

Ad Christophorum Lubieniecium, coetus Lublinensis Pastorem.

Epistola.

Praestantissimo atque ornatissimo pietate & virtute viro, Generoso D. Christophoro Lubienticio, divini verbi ministro integerrimo, Domino & fratri in Christo vehementer colendo, &c.

Salutem à Deo & Christo, &c.

PRaestantissime vir, frater in Christo mihi vehementer colende, &c. Cum Samuel Brelius ad Strasikovium affinem suum non procul illhinc commorantem proficisceretur, faciendum mihi putavi, ut ad te aliquid literarum darem, quibus videlicet, tibi gratularer, quod isto in loco tam celebri, tamque ad Dei Christique gloriam propagandam apto, ex ipsius Synodi decreto, pastor constitutus fueris, praesertim tali tibi socio adjuncto, *cujus diligentia atque eruditione juvari plurimum poteris. Id possum sancte affirmare, me, simul atque hoc audivi, in acerbissimo illo meo casu, qui recens adhuc erat, non mediocre levamen & molestiae, & doloris sensisse atque expertum esse. Utinam mihi contigisset, aut aliquando contingeret, ut ibi habitarem; ubi saepius & tecum & cum socio tuo colloqui possem, vosque caelestem veritatem, quae viam ad immortalitatem ostendit, atque aperit, exponentes audire. Tu quidem mi Lubieniecii, cum te, quod non raro accidit, concionantem & auditores ad curam aeternae suae salutis capessendam, adhortantem atque incitantem audivi, mihi omnino is es visus, quem Deus in hoc regno inter sua praecipua instrumenta elegisset, quibus velit homines à pietate nunc abhorrentes, ad se Christumque suum convertere, & ab interitu vindicare. Tuum est, quando non sine ejus nutu ac consilio id munus tibi muneris eo in loco demandatum est, ubi maxime eximium Dei beneficium proferri ac propagari potest, summa atque accuratissima diligentia uti, ne quid magni ad provinciam istam digne sustinendam in te desiderari possit. Scis ad eam convenienter ubivis locorum obeundam, id requiri, ut non modo possit is, cui data est, qui addiscere non recusant, docere, verum etiam contradicentes revincere. Quanto magis hoc illic requiritur, ubi tot perpetuo sunt contradicentes, iique magna ex parte, eruditi admodum & sophistarum artibus instructissimi? Itaque sint tibi in primis libri illorum, qui in majore sunt pretio, quique maxime ad nos nostramque doctrinam falsitatis & mendacii coarguendam sunt scripti, diligentissime perlegendi, ut praemeditatum habere possis, quid illis respondeas, quandocunque evenerit, ut tibi vel scripto, vel sermone aperte aliquid objicere seseque opponere velint. Ea quae à nostris hominibus adversariorum sophismata, sunt ad legendum omnibus proposita, quatenus tibi probantur, tanquam in numerato habere debes, ut in promptu simul habeas, quid, etiam ex tempore, illis regeras. Sed praeter omnia curandum tibi est, ut verum sensum Sacrarum Literarum, potissimum vero Novi Testamenti monumentorum, ea, quoad fieri potest, teneas ac percipias, ut falsas aut parum accommodatas explicationes erroris redarguere valeas. Sic enim fiet, ut, quando sine fructu ejusmodi testimonia jam nobiscum contendere adversarii non audent, nihil tibi usque doctrinae ab illis objici possit, quid quomodo refellere debeas, jam non noris. Plura hujus generis ad te scriberem, nisi mihi persuaderem, illa notiora tibi fortasse, quam mihi ipsi esse; qui potius amoris erga te mei, & ardentissimi desiderii propagationis divinae veritatis, quo teneor, summa vi impulsus, quam quod te monitionibus ullis hic indigere existimem, haec pauca scripsi, quae ut aequi boni que consulas, te etiam atque etiam rogo. Hisce die-

bus elapsis misi ad D. Stanislaum fratrem tuum anagrammatismum, (ut vocant) nominis ipsius, quem, ipso jam pridem rogante, feceram, qui non solum illi illum fuisse gratissimum respondit, sed etiam à me enixe petiit, ut similiter tui nominis, hoc est D. Andreae fratris vestri anagrammatismum facerem. Obsecutus sum ejus voluntati. Itaque praeter ipsius D. Stanislai nominis anagramma, si fortasse id nondum vidisti, mitto ad te alia illa duo. Jam tuum est duplex, quorum prius usurpare solum ac per se poteris, quandocunque & ubicunque libuerit; posterius vero non nisi (judicio quidem meo) adjunctum priori ut si quis fortasse ex priore objiciat, te tibi ipsi nimis tribuere, posteriore lecto, jam intelligat, rem aliter se habere, immo te, etiamsi, quatenus & pius & subjectus fueris, nihil hic, id est, sive in hoc mundo, sive etiam eo in loco & munere, ubi nunc es, magnopere metuendum tibi censeas, tamen nihilominus, cum consideras, te esse pulverem atque cinerem, fateri ingenue, esse quod aliquid timeas. Suum anagrammatismum, ut ad D. Andream meo nomine mittas, illive praesens des, te plurimum rogo, eique me quam diligentissime commendes. Inter pretiosissimos quosque meos libros & scripta omnia, quae mihi erepta ab impiis fuere, erat Smiglecii liber, o Bostwic &c. ac praeterea breve illud ejusdem Latinum scriptum, adversum me conscriptum eidem de loco Zachar. 2. cap. ad quorum utrumque scriptum jam respondere coeperam, & posterius, notationibus quibusdam, mea manu in ipsis scripti marginibus, exaratis, magna potestarumque experte refutaveram. Haec duo illius hominis opera, si tua cura mihi comparari possent, & aliquando ad me mitti, non solum gratissimum id mihi esset, sed sumptum in ea factum statim ac liberalissime redderem. Obsecro te, ut hac in re mihi operam tuam commodare velis. D. Valentinum Smalcium, quem jam tecum esse audio, socium illum eximium tuum tibi accommodatissimum, perquam diligenter, ut meis verbis salutes, velim. Deus utrique simul perpetuo faveat, suoque spiritu adesse velit. Statorius noster, apud quem jam à duobus mensibus habito, diutius multo adhuc fortasse habitaturus, te plurima salute impertit. Vale frater optime atque integerrime. Ex agro Luclavicino die 14 Augusti Anno 1598.

Tui amantissimus in Christo frater & servus

F. S.

Ad Andream Voidovium Cracoviam.

F. S. Epistola I.

Salutem à Deo & Christo, &c.

ANdrea carissime, cum D. Paulikovius nuper Cracoviam veniret, quia mihi improvisus plane fuerat discessus ipsius, nihil aliud ad tuas literas rescripseram, nisi, ut, si fieri posset, ad aliquot saltem horas, huc te conferres, quo consulerem de eo, quod tibi agendum esset, deliberare posses. Verum, & D. Paulikovius prae festinatione literas jam illi à me datas secum auferre oblitus est, nec tu quantum video, huc venire commode potes. Quare ea ad te scribere constitui, quae tibi coram dicere animus erat. Quod igitur studiis humaniorum literarum te quam primum serio tradere cogitas, id equidem vehementer laudo, si modo in alium quempiam potiorem finem dirigantur studia ista, nec semper in ipsis haerere velis, & quodammodo consenescere. Nec tibi enim soli natus es. Quocirca studia laboresque tuos omnes in commune (ut ita dicam) conferre debes, atque eum ipsorum fructum tibi proponere, qui non tibi jucundus tantum, vel utilis, vel etiam honorificus esse possit, sed aliis quoque, & iis praesertim, quibus plus debes. Quanquam nec vera jucun-

dicas aliqua, nec utilitas, nec honestas esse potest, tibi id quod debes, non praestes. Sed videamus prius, quid in universum quisque aliis debeat. Tria sunt genera bonorum, in quibus vel comparandis, vel conservandis, alter alteri adjumento esse & possumus & debemus, animi, corporis, & externa. Animi porro bona, vera philosophia; corporis, medicina; externa, juris prudentia potissimum aut comparantur, aut conservantur. Itaque si quis officium suum erga alios facere velit, debet omnino, si alioquin ad has artes ineptus non sit, aut verae philosophiae, aut medicinae, aut juris prudentiae dare operam. Jam vero is, qui humanioribus literis perdiscendis aptus erit, vix fieri poterit, quin his etiam studiis aptus sit. Quare aut tibi ab ipsis humanioribus literis abstinendum est, aut eo animo ipsis incumbendum, ut deinde uni saltem ex illis tribus studiis penitus te dedas, illique perpetuo adhaereas. Videndum est igitur, cui potissimum te dicare debeas, idque tanquam finem ejus operae, quam humanioribus literis daturus es, tibi proponere. Jam si vel ipsius praestantia, ut quidem fieri debet, attendatur, nemo dubitare potest, quin tibi verae philosophiae studium deligendum sit. Nam quantum praestant animi bona caeteris bonis, tantum necesse est hoc studium reliquis praestare. Praestant autem animi bona caeteris bonis, non eam solum ob caussam, quod animus ipse corpori & externis omnibus longe praestat, sed ob hanc etiam eamque praecipuam, quod hominem ab interitu vindicant, eumque immortalem & porro vere beatum efficiunt. Id quod caetera bona praestare nullo modo possunt. Ex quo perspicuum est, illa cum his, ne comparari quidem ulla ratione debere: immo prae his, ne bona quidem dici ullo pacto posse. Quid igitur est, quod dubites te verae philosophiae studio, cum primum poteris, dicare, si aliis, ut sane debes, quam plurimum prodesse velis? Atqui vera philosophia vel potius sapientia nihil aliud est, quam Dei ejusque voluntatis cognitio vera, quae Sanctarum Literarum voluminibus continetur, quae volumina in hunc ipsum finem, ut vere Deum ejusque voluntatem cognoscamus, ipsius Dei consilio administrata & scripta sunt, & conservata, nobisque, tanquam praestantissima omnium, quaecunque sub coelo sunt rerum, ejusdem Dei summa beneficentia donata & tradita. Praeterea vides, aut certe videre potes, quam pauci hodie sint illi, qui hac vera Dei ejusque voluntatis cognitione, praesertim ita, ut eam alios docere queant, praediti esse merito dici possint, & quam vehementer timendum sit, ne, iis deficientibus, qui eam hoc tempore docent, nulli propemodum inveniantur, qui in eorum locum succedant. Quod si (ut omen Deus benignissimus avertat) evenerit, id tibi, & caeteris tui similibus imputandum erit maxime, & propterea valde metuendum, ne gravissimas poenas ejus rei nomine detis, si Sacrarum Literarum studiis, veraeque Dei cognitionis propagatione neglecta, aut otiosi esse aut aliis quibusvis studiis, aliisque muneribus incumbere & vacare volueritis. Dico autem, te tuique similes, qui videlicet adolescentes estis, qui in vera pietate hactenus educati alitique ab ipsa infantia fuistis, qui, propter fortunarum tenuitatem, nulla hujus seculi impedimenta ad eam rem habetis, qui denique eorum filii estis, quorum hoc jamdiu fuit, & dum vixerint, futurum est proprium munus, ut alios in vera Dei cognitione instituant. Quapropter tanquam haereditarium hoc idem ad vos pertinet, & si pii erga parentes vestros dici & esse vultis, cogitare debetis, quomodo illis aliquando tandem prae senio sub tanto onere fatiscentibus subvenire, ac per vices succedere possitis, illisque, opera & diligentia vestra, labores atque molestias minuere. Huc accedit, quod nihil dubitandum videtur, quin ipsi parentes vestri, cumque ipsis una coetus piorum universus, hoc idem a vobis suo quodam jure postulent, vel potius repetant atque contendant. Quamobrem nulla vobis nec excusatio nec tergiversatio relinquitur, quominus, si id facere recusaveritis, ingrati, injusti, impiique merito & in Deum, & in homines dici possitis. Itaque non admodum laborabo, ut, quam incerta sint & plena periculi reliqua duo studia, de quibus dixi, medicinae, & juris prudentiae, tibi notum faciam atque demonstrem, praesertim cum id quotidiana experientia plus satis unicuique ostendere possit. Nec mirum, cum neutrum fundamento stabili ad quo innitatur, sed utrumque vel hominum mendacium opinione atque auctoritate, vel fallacibus experimentis & rationibus constet, neutrum Dei gloriam, sempiternamque hominis felicitatem, tanquam proprium finem habeat, sed utrumque praecipue hanc vitam, ejusque commoda respiciat: quae cum a plerisque hominum omnibus rebus anteponantur, facile quidem fit, ut, si quis istarum facultatum cognitione atque usu excellat, is ad summas opes summosque honores perveniat; sed facillime simul evenit, ut idem turpis avaritiae & ambitionis mancipium fiat, quo nihil indignius, nihil homini miserius contingere potest. At vero philosophia nostra vera, tanquam solidissimo fundamento, ipso Dei veracissimo testimonio ac verbis nititur, ipsamque Dei praepotentis gloriam, hominumque perpetuam salutem tantum respicit, quae cum, per summam imprudentiam atque stultitiam, ab hujus mundi hominibus contemnatur, & nihili fiat, nullum est periculum, ne si quis in ea excelluerit, is tantas sibi divitias & ornamenta comparet, ut vel avarus, vel ambitiosus facile evadat. Pericula quidem hujus vitae, ejusque commodorum amittendi, permulta subeunda sunt iis, qui hujus verae philosophiae disciplinam profitentur, sed in his periculis nihil revera periculi est. Sunt enim exercitamenta quaedam potius virtutis & fidei nostrae, certaque pignora, si quis constanter illis defunctus fuerit, vitae ac beatitatis aeternae. Satis tibi ex iis, quae hactenus scripsi, persuasum esse arbitror, tua praecipua studia Sacrarum Literarum esse debere, quo illarum verum sensum aliis quoque explicare possis, eosque Dei ejusque voluntatis cognitionem veram, docere. Nunc videndum est, quatenus, antequam huic studio te totum dedas, in humanioribus literis perdiscendis, iisque artibus colendis, quae ad ea studia te juvare queant, progrediendum tibi sit. Et primum quidem, quod ad linguas attinet, necesse quodammodo videtur, ut tantam Latinae linguae notitiam habeas, ut nec ineleganter, nec barbare quacunque de re, quae in rerum divinarum tractatione inciderit, & loqui, & scribere valeas. Maxime propter eos, qui nisi Latine loquantur, te intelligere nequeant, & propter divinae veritatis apud exteras quoque gentes, si opus fuerit defensionem & propagationem. Graecam vero linguam, ut admodum exacte teneas non videtur necessarium, sed satis est, si Novi Foederis scripta per te ipsum intelligere possis, & vim ac proprietatem verborum ac locutionum, quae in ipsis continentur, recte percipias, ad quam rem multum adjumenti attulerit, si aliquam Hebraicae linguae cognitionem adeptus fueris, tantam videlicet, ut saltem lexici alicujus ope Veteris Foederis monumentorum sententiam mediocriter assequaris, unde fiat, ut Hebraicos idiotismos, (quos vocant) quibus Novi Foederis scripta abundant, agnoscere possis. Atque haec quidem paucissimis libris, nullo praeceptore, privato studio, modo quis omnino velit, comparari non magno negotio posse, reipsa compertum est, praesertim cum non sit necesse haec omnia jam habere, antequam ad Sanctarum Literarum studia accedas; ea siquidem magna ex parte in ipsis divinis scriptis evolvendis paulatim acquiruntur, & usu atque exercitatione possidentur, ac vere nostra fiunt. Et sane quantum pertinet ad Hebraeam linguam, si quis grammaticam ita noverit, ut verborum themata, & radices (quas appellant) in Lexico per se ipse invenire possit, crediderim, istum ad sacra studia optimo jure accedere posse. Id autem unusquisque per se sola grammaticae alicujus libelli ope, altero, aut summum tertio mense, quamvis interim aliud quidpiam agat, facile conse-

quetur

genere, etiamsi ne primis quidem ejus linguae antea cedat. Jam vero quod ad artes attinet, solam dialecticam cupiderim egentis, qui de sacris quaestionibus disserere, aut judicare velint, addiscendam esse. Namque ea necessarium quoddam instrumentum est veri a falso, ut una quaque facultate, distinguendi ac dignoscendi, potissimum vero ea pars quae ad sophisticos elenchos pertinet. Sed enim cavendum diligenter hic tibi est, ne vel aliam praeter Aristotelem, eosve, qui ejus vestigiis institerunt, praeceptorem sequaris; vel quidquid ille hac de re scripsit penitus nosse velis: illud enim periculosum valde est, atque hac nostra aetate inutile, hoc vero prope infinitum, sed si qua ratione ille probabilia argumenta formanda esse docuit, earumque fallacias cognoscendas, mediocriter assecutus fueris, eo contentus esse omnino debebis. Caeterum rethoricae studium, cui multi hodie tantam operam impendunt, non theologiae modo, sed quibusvis etiam aliis facultatibus tractandis, parum aut nihil per se ipsum conducere videtur, & non nisi ipsis oratoribus utile esse. Quanquam autem Ecclesiastici concionatores, oratores quidam & ipsi videri queant, tamen illorum ratio ab oratorum ratione revera longe sejuncta est, & quidquid artificii in ejusmodi concionatorum sermone esse aut debet, aut potest, id omne natura ipsa & usus, una cum judicio aliquo, & vera caritate conjunctus, facile docet, atque suppeditat. De aliis artibus nihil dico. Nemo est enim, qui non videat, eas nihil ferme cum iis studiis, de quibus loquimur, commune habere. Nisi artium nomine, quod a nonnullis Latinis scriptoribus saepe, ut arbitror, factum est, humanam omnem philosophiam comprehendi volumus, id est non solum eam partem, de qua egimus, quaeque ad differendum pertinet, sed illas etiam quae vel ad mores componendos, vel ad naturalium rerum cognitionem spectant. Has enim non inficior, si quis eas recte teneret, non parum profuturas ad rerum divinarum exactam scientiam. Sunt enim tanquam ejus pedissequae, sive ancillae quaedam, quarum ministerio ipsa quodammodo excolitur, seseque magis aperit, ac conspicuam reddit. Verum duae sunt causae, quare hominem, qui in divinis rebus tractandis totus futurus sit, non multum de illarum artium notitia comparanda, sollicitum esse debere existimem. Una, quod ad eam rem temporis longinquitate est opus, etiamsi certam aliquam rationem eamque artem cognoscendi rem quis nancisceretur. Brevitas autem & inconstantia hujus vitae, temporis dispendium omne nisi necessitatis sit, plane dissuadet. Altera causa est, quod in artibus illis, praesertim vero in ea philosophiae parte quae de natura agit, nihil certi fere est, nihil exploratu facile, ut si quis rem, uti se habet, vel ex parte saltem cognoscere velit, integra vita hominis brevis omnino sit futura. Veritatem enim, ut ille ajebat, natura in profundum, tanquam in puteum demersit, ubi plerique eorum, qui eam inde extrahere voluerunt, multo etiam magis, quam per se antea erat, illam demerserunt. In moralibus non tanta est obscuritas, tamen si sine rerum naturalium cognitione ipsorum scientia perfecte haberi nequeat. Quocirca concedi fortasse posset vero philosopho post factum, ut eorum notitiam aliquam sibi compararet, idque ex ipso Aristotele. Neque enim dubitandum est, quin ea, quae vir ille maximus atque acutissimus de moribus scripsit, mentem hominis ad multa cognoscenda, quae a theologia minime abhorrent, illustrare valeant. Non crediderim tamen, etiamsi quis moralia illa ignoret, multum eum damni in re theologica ex ea ignoratione sensurum. Satis enim omnia quae ad mores pertinent, in Sacris Literis expressa sunt, & si quid tamen non expressum est, id ex universa Christianae disciplinae ratione, eaque caritatis regula, nullo ferme negocio dijudicari & constitui potest. Quod si forte contigerit, ut vel in moralibus vel in naturalibus apud profanos auctores cognoscendis a veritate aberres, & ita inanem prorsus quandam philosophiam secteris, quod quidem propter ea, quae ante diximus, facillime fieri potest, Deus bone, quantae tenebrae, ad divinarum rerum cognitionem veram, tuis etiam oculis offundentur! Ego quidem [illegible] aliisque doctissimis viris, in ea sum sententia, ut falsa potissimum a philosophia [illegible], tum in moralibus, tum in naturalibus opiniones, [illegible], quantum hodie agnoscimus, & vulgatas opiniones quamvis, ni fallor, adhuc magna ex parte latet) errorum sylvam in religione pepererit. Itaque praestat omnino, judicio meo, post Sanctarum Literarum studium, cum jam quis in divina veritate satis confirmatus fuerit, tunc demum aliquid ex illis artibus degustare, ut eum praeeunte caelesti luce, haud aegre verum a falso discerneret, omniaque ad ipsius divinae veritatis cultum atque illustrationem facilius accommodabuntur.

Habes, mi Andrea, sententiam meam de studiis tuis, quae si tibi, ut spero, probabitur, te enim & prudens & pium adolescentem esse, jamdudum mihi persuasi, non video cur quaerendum tibi sit, ut apud D. Buccel. conditionem aliquam habeas. Is enim qui in sua regia familiaritate, literarum studiis operam dandi tempus fere nullum concederet, & fieri potius posset, ut ea obliviscereris, quae hactenus didicisti, quam ut aliquid novi in bonis literis adderes. Veruntamen, si provinciam erudiendi filios D. [illegible] susceperis, a tuis studiis avocaveris, cum tamen munus illud ad ipsa non multum abhorreat, immo, in exercendo, tibi ipsi in illis prodesse possit, nihil enim est quod nos magis doceat, quam si alios ipsi docere debeamus, & tum vides, quam necesse quodammodo sit, ut ipsa tua studia prorsus deseras, si apud D. Buccel. quacunque ratione servieris. Quis tamen superioribus meis literis pollicitus tibi sum, talis me literas ad ipsum scripturum, quales a me petieras, ne tradas, me aliis fortasse de causis, quam ea, quam prae me fero, id est ingenue desiderio studiis & verae felicitatis vitae, ita loqui, mitto tibi eas literas Italice scriptas, (sic enim soleo semper) in quibus, ut cupiebas, rogo illum obnixe, ut vel tibi apud se locum aliquem concedat, vel sua liberalitate tua studia aliqua ex parte juvare velit. His ea libellum tuum supplicem adjungas oportet, in quo, quid potissimum eum rogatum velis, breviter exponas. Quod si mihi auscultaveris, vel de conditione apud ipsum habenda nihil dices, vel eam requires, quae, si fieri ullo modo possit, te a studiis tuis non penitus abstrahat. Te autem Dei Christique Ecclesiae, studiis tuis omnino inservire velle profitebaris. Qui sis, & qualis, & cujus filius, & quibus cognitus, ego in meis ad ipsum literis diligenter exposui. Quare non est, quod tu his de rebus, nisi fortasse interrogatus, aliud ei dicas, praeter id, quod in ipso supplici libello dicere est necesse. Quod ut te D. Schomanno, prudenti non minus, quam pii viri consilium sequi [illegible], te rogo, ut me quam diligentissime commendes, utque Deum pro me orare non desistat, meis verbis ab eo plurimum contendas. Boni in incolumitati, quantum potui, aliis datis ad D. Buccel. literis, consului atque prospexi. Vale & Deum inprimis time, ipsique soli, mundi hujus quibuscunque illecebris postpositis & valere jussis, perpetuo serviendum tibi esse puta. Rari die Martii 18. Anno 1583.

Tui amantissimus F. S.

Ad eundem WITTEBERGAM, EPISTOLA II.

QUod Johannes Baptista repletus fuisse dicitur Spiritu Sancto, adhuc ex utero matris suae, ego sic intelligo, ut partim, si ipsius Johannis Baptistae sensum ac cognitionem spectes, sit hyperbole in Sacris Literis usitata, & similis illis, *Sperare me te ab uberibus matris meae, Peccatores ab utero &c.* partim, si effectum operationemque aliquam in eo consideres, ita sit accipiendum, ut verba sonant. Nam salutante matre Domini nostri matrem ipsius, cum adhuc in utero ipsius esset, exultasse ipsum legimus, Cracoviae die 25 Aprilis 1590.

Ad eundem, Lublinum.

Epistola III.

Salutem à Deo & Christo, &c.

SEd jam ad has tuas posteriores &c. Non memini usquam ubi de nomine Jehovæ scripserim. Quod si alicubi affirmavi, id nomen esse unius Dei altissimi proprium; verum dixi; modo id recte intelligatur, ita scilicet ut ii non excludantur, qui ipsius Dei personam sustinent, nunc enim isti non quidem ex sua, sed ex ea, quam sustinent, persona, Jehovæ nomine sæpius insigniuntur. Locus apud Hieremiam ad veram nominis Jehovæ appellationem non pertinet; nec tamen crediderim ego, verbum *Vocabit* ibi regi à nomine *Jehova*. Sed *vocabit* phrasi Hebraica aliud nihil est quam vocabitur, id est, locutio ista *vocabit eum*, ex idiotismo Hebræo Latine sic resolvitur & explicatur, *Is vocabitur*; & nihilominus tamen sensus revera non est, illum vocatum iri Jehovam simpliciter & absolute, sed per eum à Jehova datum iri justitiam, propter quam caussam poterit nomen ejus dici *Jehova justitia nostra*, similia exempla alia complura sunt in Sacris Literis, inter quæ est illud de nomine Immanuel Christo attributo, quod significat Nobiscum Deus. Neque enim hinc colligi potest, Christum, esse Deum, quasi simpliciter & absolute appellatio seu nomen istud illi tributum fuerit. Non enim aliud intelligendum est, quam per Christum nobiscum, favore videlicet & gratia sua, Deum esse vel fore. Quod si quis hanc rem melius percipere velit, legat id quod legitur apud Hieremiam cap. 33 ubi secundum veritatem Hebraicam legitur, Hierusalem vocatum iri Jehovam justitiam nostram. Quis enim non videt fieri non posse, ut Hierusalem Jehova simpliciter nominetur, & illius appellationis sensum, nullum alium esse, quam Jehovam justitiam illi urbi, & per illam urbem alias, toti que populo impertiturum? Adde quod cap. 23, quem locum tu intelligis, relativum *eum* commode ad Israelem ibi nominatum, non minus quam ad regem illum referri potest. Quare statuendum est, locum illum nullas prorsus habere vires ad probandum quod Christus vel sit ipse Jehova, vel etiam simpliciter nominetur Jehova. Cæterum de nomine isto ut alibi scripsi, cum Vatablo, Brentio, aliisque doctissimis viris sentio, illo potissimum Deum appellari, quia existere & esse faciat id, quod futurum promisit. Hæc enim interpretatio satis aperte colligitur ex cap. 6. Exodi, unde etiam eam Vatablus collegit. Cracoviæ. Anno 1594.

Ad eundem Lublinum,

Epistola IV.

Salutem à Deo in Christo, &c.

SCriptum mea tibi commodata scripta, quæ ad me remisisti, accepi, una cum tuis literis 21 Aprilis datis; idque modo demum tertias. Itaque Zakrzovium nihil responsi ad te mittere potui. In Synodo illa cur non adsim caussa præcipua, cura parandi ad prelum Typographicum Disputationem cum Francisco Davidis quæ Deo dante excudetur, simulque Disputatio cum Erasmo Johanne, quæ jam, nisi spes me fallit, sub prelo est; excusa fuerit. Ex iis, quæ scribis de mea cum Francisco Davidis disputatione, tametsi nolim, te mea nimis magni facere; hanc non sane mediocrem voluptatem capio, quod spero, ejus libri editionem utilem tibi fore. Nam quod nihilominus tibi non videntur prorsus arridere sententia illa mea in eo expressa, quæ non solum in disputatione cum Christiano Francken, sed, nisi memoria me fallit, in ipso Antiwujeko est expressa, Christi, videlicet, imperium & potestatem ad Ecclesiam tantum se porrigere, animadvertere debes, me satis aperte non uno in loco omnia complecti, quæ quoquo modo ad Ecclesiam, & ad singula ejus membra vel pertineant, vel pertinere possint, adeo ut ea etiam quæ extra Ecclesiam, nullo tamen Ecclesiæ fiunt, meis verbis comprehendam. Neque enim (quod ipse tamen arbitrari videris) nihil est, quod non fiat causa Ecclesiæ. Immo infinita ejusmodi sunt, ut ipse, si totum terrarum orbem, vel potius mundum universum consideres, & quæ in ipso quotidie fiunt, necessario fatebere. Christo præter ipsum Deum, omnia subjecta sunt, ubi nimirum de re aliqua ad Ecclesiam, ejusve membrum vel minimum (ut tale tamen consideratum) quoquo modo pertinente agitur. Itaque præter ipsum Deum (ne latum quidem unguem à Pauli verbis recedendo) nihil petitur, sive in cœlo sive in terra, à Christi potentia verba mea excludunt, quamvis asseram potentiam illam exercere non esse illi datum, nisi ubi de ipsius regno, vel de iis, quæ ad ipsius regnum, quacunque vel minima ratione spectent, agi contigerit. Nec tamen vel tacite vel aperte negavi ego unquam, panem quotidianum vitæ alendæ necessarium à Christo peti posse, modo is qui petit, vel pro quo petitur, vel ista ipsa petitio relationem seu rationem aliquam ad ea, quæ dixi, habeat. Quod vero tu longe majus incommodum esse ais, si Deus imperium aliquod per se, id est, sine Christi medio exerceat, aliquod vero per Christi medium; in eo ipse nihil prorsus aut incommodi aut absurdi video; immo incommodum absurdumque omnino mihi videretur, si res aliter se haberet. Idemque unicuique visum iri spero, qui nobiscum de Christi natura & essentia sentiat, si ad Dei patris prærogativam conservandam, & & ad rationem, cur Christo tanta potestas ab eo data fuerit, diligenter animum advertat. Nunc otium non habeo ista quæ dico comprobandi. Sed si opus fuerit faciam aliquando. Quod scripserim Mosem mortuum esse, nec adhuc revixisse, de morte verissimam & Sacris Literis testatissimam sententiam scripsi; & doleo te istis formulis (ignosce quæso) contra expressum Dei verbum vel aures quidem commodare, quibus contenditur Mosem revera mortuum non esse. Quod nondum revixisse eum dixi, huic sententiæ nihil obstat ejus in Christi transfiguratione apparitio. Ut enim longius nunc non progrediar, mea verba manifeste ita accipienda sunt, ut intelligatur, Mosem non revixisse absolute, ac ita, ut amplius non moreretur; vel certe non ita ut eternum vivat, nec apparitio illa huic quidquam contrarium docere potest. Sed quando ipse non curabas, ut ad hoc quidquam responderem, ut id pluribus confirmem non laborabo. Minister ille Evangelicus à me quidem emit Disputationem de Servatore, sed per D. Martinum Codicium, qui, nisi memoria me fallit, addidit precio de suo grossum unum, cum diceret, se non nisi florenum ab emptore habuisse. Libri non compacti precium non à me (ad quem tamen illud non pertinet) sed à fratribus constitutum, fuit grossi 24. Pro compactura dederam ego septem grossos, quos ut reciperem justum fuit. Miror autem, hominem illum censere librum istum caro vendi, cum certissimum sit, omnibus recte perpensis, nullum librum in hoc ipso regno impressum, proportionis habita ratione, vilius vendi. Habebitis, ut spero, Lublini Antiwujekum Latinum. Doleo Polonicum à rusticis non intelligi; si enim verum est quod ais, ipsam Dominam Dulfiniam illum non recte percipere, quid sperandum est de aliis? Scripta quæ petis, nunc mittenda, id est (adhuc in literis sunt) ea describendi tempus non habeo ubi habuero, petitioni tuæ, ut soleo, satisfaciam. Tuis aliorumque piorum fratrum precibus apud Deum juvari vehementer cupio. Deus illi conventui spiritu suo adesse velit, Cracoviæ die 4 Maji. 1595.

Tui amantissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem Zakrzoviam.

Epistola V.

Salutem à Deo & Chriſto, &c.

RESpondeo ad literas tuas 29 Junii datas. Et primùm mihi valde probatur, quòd animo volutas de commoratione tua in Germania: modò exploratum habeas, ubi illic non fore neceſſe ſimulare aut diſſimulare, præter id quod fidelitas poſtulat, quam Deo debemus. Video enim aliòqui, te illic Eccleſiæ Dei utiliorem futurum, quàm in Polonia. Poterit hac de re in conventu Lucłavicenſi agi, ubi me affuturum ſpero. Qui ſi D. Philippus Zakrzovius venerit, ejus aſpectus mihi jucundiſſimus eſſet futurus; non tamen propter honorarium, quod fortaſſe ipſum mihi allaturum ſcribis. Immo illud, ſive ipſemet attulerit, ſive miſerit, non accipere decrevi, cum, per Dei gratiam, rerum neceſſariarum nihil mihi defuerit eo tempore, quo D. Bocel. menſa, dum ipſe adeſt, gratis utor. Itaque, rogo te, illi ſuade, ne vel mittat vel afferat mihi donandum quidquam, præſertim cum certus eſſe poſſit, me perinde illi obligatum perpetuo fore, ac ſi honorarium illud ab eo accepiſſem. Quod ſi alios pios noſtri cœtus viros non pauperes imitari velit, qui aliquid contulerunt, aut collaturos ſe ſpondent ad meorum ſcriptorum editionem; id ſane non modo non recuſabo, ſed ambabus, quod ajunt, ulnis amplectar. Memineris autem interim meo nomine ipſi pro hac mihi decreta liberalitate ſummas gratias agere. De filia mea nihil aliud me ſollicitat, niſi quod ubi nunc eſt, otiatur, ni fallor, plurimum, nec in vel faciendis vel addiſcendis exercetur, quæ Chriſtianam puellam decent, niſi raro admodum atque negligenter. Nihil tamen certi jam diu reſcire potui; & difficile mihi erit eam abſens mutare aut alere. Argumentum Adverſariorum, de quo in Antiwujeko Polonico pag. 148, non eſt revera hujuſmodi, *Proprium eſt viventium gignere ſibi ſimile in natura, Ergo Deus, qui eſt vivens, genuit ſibi ſimile in natura*: Sed eſt hoc: *Chriſtus eſt filius Dei vivi, Ergo Chriſtus eſt ſimilis in natura Deo. Siquidem proprium eſt viventium gignere ſibi ſimile in natura.* Ex quo fit ut ad enunciatum illud, *Proprium eſt &c.* cum non ſit argumentationis iſtius enthymematicæ aſſumptio, ſed ratio conſequentiæ, non fuerit neceſſe directè reſpondere: ſed ſatis fuerit, per inſtantiam conſecutionis fallaciam aperte demonſtrare. Eo magis, quod ſi quis diligenter inſpiciat, aſſumptio argumenti nec omnino illa eſt, quam ego & in Antiwujeko & hic ſcripſi; non eſt, inquam illa, *Chriſtus eſt filius Dei vivi*; ſed, *Chriſtus appellatus eſt Dei filius*, *addita ad nomen Dei*, voce, *vivi*, ad quod ego, reſpiciens, inſtantia allata, nihil aliud mihi faciendum cenſui, quam docere, vocem iſtam longe alia de cauſſa fuiſſe additam, quam Adverſarii in ſua argumentatione afferrent. Potuiſſem illa de vera aſſumptione argumentationis Adverſariorum in ipſo Antiwujeko, ut hic, ad vivum, ut dicitur, reſecare; ſed, ubi id commodè facere potui, cavi, ne nimis acutus viderer in tota diſputatione illa, præſertim ubi de Adverſariorum verbis interpretandis ageretur. Nec tamen interea ſine reſponſione eſt ratio illa conſequentiæ Adverſariorum, ad quam directè fortaſſe reſpondendum tibi videbatur. Quandoquidem proxime ante demonſtratum eſt, fieri non poſſe, ut Deus ſimile ſibi in natura gignat, dum rationibus evictum eſt, Dei ſubſtantiam, id eſt, eſſentiam, nec partim nec totam communicari, nec multiplicari ullo modo poſſe. Ex quo fit, Pronunciatum illud Adverſariorum in Deo nullum locum habere poſſe, & neceſſe eſſe fateri, Deum, licet omnino vivens quiddam, aliter filium ſuum genuiſſe, quam illum ſibi ſimilem in natura, id eſt, eſſentia gignendo. Nec ſane; ſi directè ad pronunciatum illud reſpondendum ſit, aliud dicendum videtur, quam illud per inductionem quandam tacitè collectum, non eſſe prorſus univerſe verum, quippe quod generationem ex ſua ſubſtantia omnino requirat, quæ in Deum cadere non poſſit, utcumque eum certiſſimum ſit alios gignere filios, quam per eſſentiæ ſuæ communicationem; homines ſiquidem ipſi, qui in Chriſtum credunt, & Dei filii, & aliquo Dei five ex ipſo Deo geniti ſive nati dicuntur. Adde tamen autem, quod, etiamſi Deus quidem vivens ſit, eſt tamen ſimul præſtiquam vivens, id eſt, ipſius vitæ auctor ſolus, ſolusque vivificans; ita ut illarum viventium nomenclatura, nec ſecundum alia viventia de ipſo judicandum, aliòqui in ingentia abſurda deveniremus, idque in ipſa generatione de qua agitur; quemadmodum unuſquiſque per ſe facile intelligere poteſt. Quod attinet ad Dominum Jeſum in univerſali judicio etiam ingentis ipſis conſpicuum futurum, nihil te moveat, quod in ſua *ipſius* forma immortali, quam nunc habet, non ſit conſpicuus futurus. Quandoquidem & Angeli, & Deus ipſe ſæpius conſpectui eſſe ſcribitur, non tamen in ſua propria forma. Satis eſt, certum ex multis evidentiſſimis ſignis fore, Jeſum Chriſtum illum eſſe, qui ſub qualicunque illa forma mundum judicabit. Hoc enim illud eſt, quod requirimus in judicio illo. Cæterum ex ipſa forma, vel qua Chriſtus dum adhuc hic eſſet, præditus erat, vel quam nunc habet, etiamſi ea conſpicua oculis mortalium eſſet, quis, quæſo, ex omnibus, quos vivos dies ille deprehendet, ipſum Chriſtum certo agnoſcere poterit; cum utraſis illarum formarum nemini iſtorum antea cognita aut perſpecta fuerit? Vale in Domino una cum tuis; & hilariter tui penitus præſentia, quam tibi, uxorique tuæ jucundiſſimam fore arbitror, quam diutiſſime potes perfruere. Ex ſuburbio Cracovienſi Biſkupie dicto 9 Auguſti 1595.

Tui amantiſſimus

F. S.

Ad eundem Zakrzoviam,

Epistola VI.

Salutem à Deo & Chriſto, &c.

.... SEd ſpero Deum ab omni malo me defenſurum, quemadmodum heri me è manibus eripuit Domini Wiersbick, generi Domini Ligenæ noſtri. Is enim in publica via, hic Cracoviæ, cum eques eſſet, & decem circiter aut duodecim equeſtribus aliis militibus, quibus ille videbatur præeſſe, comitatus, cumque ipſi obviam eſſem factus, me agnito juſſit, ut ſui milites me vi ſecum abriperent, cumque ego vitarem, ut me hominem innocentem dimitteret, dixit vociferans, me eſſe Arianum, ipſiuſque Patrem ſeduxiſſe, nec dignum eſſe qui viverem, nedum Cracoviæ habitarem, & iterum atque iterum, ſæpius me juſſit abripi. Me autem vociferante, & populo multo occurrente, juſſit mihi ut, ſtrato ſpiculo ſemel ac bis obſtitui, deinde etiam totam faciem conſpurcari ſordiſſime; nemineque eorum qui circumſtabant audente ei quicquam dicere, tandem me, neſcio quo pacto, ea conditione dimiſit, ſi illum humillime rogarem, & ad pedes illi accidarem, id quod ex parte tantum feci, atque hac ratione ſum ab eo miſſus. Sunt qui dicant illum per ſe voluiſſe, ac ſi vellet me ſclopeto transfigere, quod tamen ego non vidi: ſunt etiam qui plane affirment, cum jam me dimiſiſſet, & ego domum quandam ad tantum furorem vitandum ingreſſus eſſem, unum ex ipſius militibus ibi prope remanſiſſe aliquamdiu, ut ſi ego prodiiſſem, me globo transverberaret. Sed Deus voluit ut valde diu in loco illo, me aliquo occuparet, ita ut ille poſtea abiiſſet, cum ego domum inde me recepi: quo ſimulatque perveni, genibus flexis gratias egi, de tanta liberatione. Tu idem facies, meoque nomine ad idem fratres, quos poteris, hortaberis, rogabiſque omnes Deum, ut me poſthac protegere velit, nec permittere ut quicquam Chriſtiano homine indignum mortis metuendæ gratia faciam. Cracoviæ die 7 Octobris 1594.

Ad Clarissimum virum N. N. S. Theologiæ Doctorem.

F. S. EPISTOLA.

Salutem à Deo & Christo, &c.

DIu erat, ex quo tum ex Gregorii Cyceni, tum ex aliorum amicorum literis, clarissime atque eruditissime N. N. cognoveram, te expetere, ut tuæ ad me literæ perferrentur, cum illæ optatissimæ ad me sunt Lublinum, ubi tunc in nostra Synodo eram, perlatæ. Miratus sane sum tantam tuam erga me humanitatem, & hinc summam spem concepi, ut meos dies magis, quamvis tibi & virtute & eruditione longe imparem, tuis animis, ac simul, in hoc divinarum rerum studio, etiam hoc, ut arbitror, multo te progredientium, non parum adjuvaris. Periit enim mihi in Italia, patria quidem mea, sed, quod confiteri quidem necesse est, hodie etiã ac vanitatis sede, magna pars ætatis meæ, immo flos ipse universus, ab anno circiter 23, usque ad 35, adeo ut nihil mirum cuiquam videri debeat, si in rerum (culpa potius hominum tamen, quam Dei consilio) tantopere abstrusarum cognitione, minus quam mediocriter adhuc profecerim. Id quod ego ipse probe sentiens, nihil fortasse, cum de rebus, scriptis mandassem, eadem scripta publicassem, nisi aliqua necessitas id me facere coegisset. Quod interdum puto non sine Dei nutu esse factum; cum ea, quæ & scripsi & edidi, ut sine dubio maximi (si vera, quemadmodum mihi persuadeo, sunt) in religione nostra momenti censeri debent, sic a plurimis doctis & piis hominibus non minus veritatis, quam singularitatis cujusdam nomine commendari audiam. Inter quos si unquam te numerare potero, tum demum statuere, ni fallor, mihi licebit, Deo annuente id factum fuisse. Nam quod ais tibi videri, me in illa præsertim doctrinæ parte, quæ est de Deo, tantum probabiliter non apodictice disputare, idque tibi displicere. Confiteor (quæso te) qualisnam sit sententia illa de Deo, contra quam, una cum aliis non paucis scribo, id est, quam ab omni ratione, & sensu ipso communi abhorrere, ut ipsimet ejus vel acerrimi propugnatores id vix ullo modo negare audeant. Ex quo consequitur, ad sententiam illam erroris plane revincendam, seu falsam eam esse demonstrandum, aliud nihil necesse esse, quam ad ea respondere, quæ pro ea confirmanda in medium afferuntur. Quod sane & ego, & alii Symmystæ mei satis diligenter (nisi plurimum erro) hactenus fecimus. Adde quod in nostris editis scriptis (in meis quidem certe) vix data ulla occasio fuit, quidquam amplius præstandi. Semper enim hactenus non actorum; sed reorum partes sustinuimus. Quare non videtur, tibi debere displicere, si metam nostri finibus egressi nolumus. Erit aliquando, Deo dante, cum actorum partes, ut ipse animadvertisti me, in animo mihi esse, alicubi profiteri, suscipiemus. Id quod hactenus (cur ab aliis nescio) à me quidem ideo factum non est, quia ea duo defuerunt, quæ requiri tunc dixi, cum animum istum meum indicavi, aut certe alterutrum eorum, nempe otium & bona valetudo. Interim, per Dei gratiam, videmus, non inanem esse laborem nostrum, atque apud homines quidem cordatos & pios; qui satis habent, ut ab inveterata sententia recedant, agnoscere, tam aliqui per se absurdæ atque incredibilis rei, nullas, sive ex sacris testimoniis, sive ex ratiocinatione petitas probationes dari, quæ firmitatis quidquam habeant, & omnia eam defendentium argumenta sophismatis esse involuta. Vehementer autem omnino sum lætatus, te, hominem tam doctum, & aliis docendis præfectum, à nobis etiam, qui veritatem, ut ais, hæretici vulgo habemur, aliquid discere paratum esse, gratiasque summas tibi ago, quod me dignum judicaveris, cum quo, hujus rei gratia, de reliquis nostræ dogmatis conferas. Sic enim id spero fore, quod ab animo dixi, scilicet, me in hanc rem partium studio haud [illegible] jurare. De divina prædestinatione quid sentiam, longius quidem exposui. Sed illius, præter ipsum autographum meum nullum prorsus exemplum habeo, nec alium qui illud describere valeat, nisi facilius. Quamquam scriptum illud ejusmodi est, ut eum lectorem requirat, qui nostra sententia, quæ nova est, & prima fronte falsa ac detestanda, quidquam, donec illum diligentius expenderit, sed certe non absque gravi commovetur. Ita ut vix audeam illud cum aliis communicare, quam cum iis qui jam agnoverunt, quorum aliis non pauca à me vel affirmata, vel negata, ubi vulgus Christianorum me blasphemum [illegible] non dubitat, verissime ac sanctissime, affirmari quidem [illegible], hæc vero negari. Veruntamen simul atque potero curare, ut scriptum hoc meum describatur, id facere non negligam, & descriptum dabo operam ut in tuas manus perveniat; sperans te plane eum esse, quem nihil commoveat, nisi divina tantum testimonia, & ratione apertissima duce, veritas inquiratur. Interim ad propositas mihi abs te quæstiones hoc brevissimum responsum habe, quod in hoc ipso inter nos conferendi initio satis esse puto. Nullum arbitror ego esse æternum decretum Dei, quo nominatim alios ad vitam perducere, alios vero perdere constituerit: sed tantum fuisse à Deo decretum, illos servare, qui sibi obedientes fuissent, eos vero perdere seu perditioni relinquere, qui fuissent contumaces; excepto, quod ad servandos attinet, fortasse paucissimis quibusdam, qui, ut aliorum duces & exemplaria ad imitandum proposita esse possent, verisimile est Deum decrevisse eos servare, quibus viam salutis annunciandam curat, sive obediant illi, sive non obediant, & illos perdere, quibus tandem viam illam curat annunciandam; præterquam quod non existimo de tali divino decreto, quod initium culpa hominis fieri possit, in proposita quæstione agi. Est enim animadvertendum, nihil cogere, ejusmodi decretum ab æterno à Deo factum esse. Atqui in proposita quæstione de æterno Dei decreto agitur. Jam si quid Deus nominatim de aliquorum salute ab æterno decrevit (nam de ullius hominis perditione Deum quidquam nominatim ab æterno constituisse non arbitror) id sine dubio non ab ullius illorum [illegible] probitate pendet, sed ab ipsius tantum Dei gratia & bonitate. Jam quid de certo servandorum & perdendorum numero, deve conditione probitatis & improbitatis eorum, satis ex jam dictis intelligi potest. Postremo, quod quæris, an statuam, omnes à Christi cognitione alienos, esse reprobos (ut vero existimem, aliter ethnicos olim non paucos fuisse servatos, & qua ratione, aliisque quæstionibus aditis ab hac una dependentibus; primum respondeo, non debuisse, judicio meo, in hac quæstione ethnicos nominari, qui olim fuerunt. Videtur enim omnino vox Olim ad id tempus respicere, quod Christi adventum antecessit, cum, scilicet, extiterunt illi Socrates, Aristides, Catones, &c. Sed fortasse ita locutus es, quia sensisti, etiam ante Christi adventum, per ipsius Christi cognitionem ab orbe condito salutem humano generi contigisse, & quia post Christi adventum ejusmodi ethnicos probos ac justos vix extitisse existimas. Atqui, sententia quidem mea, res aliter se habet; nam nec qui Christum præcesserunt, per Christi cognitionem sunt servati, & non minus post ipsius adventum, quam ante, verisimile est, homines extitisse ab ipsius cognitione alienos, & tamen probos ac justos. Neque enim singulis ætatibus, immo ne unquam quidem, per universum orbem Christi Evangelium hactenus prædicatum est, adeo ut dici possit, quemlibet à Christi cognitione alienum, nec justum esse nec probum, quemadmodum mihi quidem persuasum est, aliquando futurum ut dici possit. His ita explicatis, ajo deinde, divinum hoc esse arcanum, nobis nondum perfectum, an Deus eos sit servaturus præter eos, qui vitam illam legitimi fuerint, quam ipse edi-

iisdem aliquiem suo aperte proposuit; nec ullam injustitiam sibi tum Dominus, quoniam via illa patefacta eum ei, si eam non servavit, modo ne eos propter hoc ipsum etiam puniat, quod viam illam non sint ingressi. Itaque, quod ad tui pertinet, an sine plane vel sine ei illam vitæ, & an innumeris hominibus ubique & semper sufficiens gratia detur ad salutem, præter eam quam Deus ipse proposuit & patefecit, sive ante sive post Christi adventum, vel alios servari posse, præter illos, quibus ea fuerit patefacta; Sed ne contrarium quidem affirmari posse aut debere, existimo: sed Deo ipsi, præsertim, cum cognitio illa nulli rei utilis esse possit, ejusque arcano consilio hæc penitus relinquenda esse censeo. Quamvis sacræ testimonia & rationes fide doctæ, quoquo non pauci contra sentiunt, in eam partem potius propendere videantur, ut nemini salus contingat, nisi ei, qui salutis viam a Deo propositam & patefactam noverit, eamque ingressus fuerit. Scripseram hucusque, existimans me satis pro hoc tempore, ad tuas quæstiones respondisse, cum animadverti, te insuper petere, ut fundamenta meæ sententiæ adscriberem. Quod facere nunc nullo pacto vacat. Ea vero habentur in Disputatione mea cum Francisco Puccio; quam brevi editum iri spero. Sed impedimenta quædam obstant, præsertim cum neminem habeam adjutorem, aut mearum laborum socium. Vale vir præstantissime, & amicitiam nostram, cujus ipse fundamenta jecisti, sæpius ad me scribendo, fove, atque in dies magis confirma. Ego quidem quam maxime potero, eam perpetuo sum culturus. Deus tibi adsit, ut eosque ascendas suscepisti, veritatis veræ doctrina imbutus ac repletus. Cracoviæ die 7 Junii 1597. Reverenti autem sum hæc literæ apud me usque ad diem 6 Augusti.

Tui in Christo studiosissimus

F. S.

Ad clarissimum virum MARTINUM VADOVITAM Academiæ Cracoviensis Professorem.

F. S. EPISTOLA.

Clarissime atque eruditissime Vir, &c.

HUmanitatem non vulgarem quæ in me es usus, ipsique verba tua penitus mihi persuaserunt, ubi meas literas quamvis hominis vulgo fere exosi, non ingratas fore. Quare cum primum ad te scribendi mihi occasio est data, eam omittendam non censui. Occasio autem hæc est; quod pro certo ab hominibus tuæ dignissimis affirmatum fuisse nuper accepi, quem admodum præter ea quæ jam id verbis factisque ostenderant, quibusque me plurimum debere aperte profiteor, quidam etiam alii tui ordinis homines sunt inventi, meam causam dolentes, vehique laudantes, qui me è tanto periculo liberatum, sic nonnulli ejusdem ordinis, id est Academiæ Cracoviensis Professores inventi, qui nihil dissimulant, se haud mediocriter lætari, quod ita male mecum actum fuerit, valdeque graviter accusent, qui furiosæ ac crudelis illius multitudinis in me sæviendi libidinem excitari non permisissent. Si alterius cujuspiam professionis homines tantam inhumanitatem præ se ferrent, nec multum mirarer, nec tecum quicquam expostulandum censerem. Sed quod homines bonarum artium literarumque professores, quæ animum quantumvis barbarum ac ferum emollire excolere ac mitem reddere consueverunt, in hominem ab iisdem artibus & literis non alienum, ipsique nihil præter sui incommodum, animi sint tantopere læti, id vero apud me miraculi locum est, atque plane movet, ut tecum qui eosdem artes & literas profiteris conquerar, & simul planum faciam, illos tuos collegas nullam omnino causam habere, cur mihi qualecunque male velint, nedum tam crudeli in me sint animo. Atque ut si, ut audio, me esse hæresiarcham, & propterea tanto quam gravissime agendum fuisse. Ego vero illum nullo modo (liceat mihi tecum qui scholas regas, scholastice loqui) & assumptionem & consequentiam nego. Imo utramque falsam esse, & utramque, ubi opus fuerit, demonstrare sum paratus, & hic paucis illarum sum adscripturus. Primum enim, quod ad assumptionem attinet, nullo prorsus jure jam ego hæresiarcha vocari, cum nec alios in iis, quæ ad religionis nostræ decreta spectant, docendi provinciam hactenus mihi sumpserim, sed tantummodo vel publice proponens ac lacessitus, vel amicorum & fratrum precibus ac jussibus coactus, aliquid hucusque scripserim, meo autem ipsius sponte nihil, nec meum ullum ea tenus scriptum in lucem edi curaverim, quod cum modo dilli, sed in hoc ipso regno, ubi ea sunt edita, ab aliis ante me, & tamen hoc adventum, partim publice & voce & scripto assertum, partim jam affirmatum & disputandum propositum non fuisset. Et quod ita se habere planum facere semper paratus ero. Illud certissimum est. Gregorium Zarnovecium Ministrum, ut vocant, Evangelicum, qui nominatim adversus Disputationem meam de Jesu Christo Servatore (in cujus Disputationis doctrina id totum continetur, unde auditores me alicujus novi dogmatis suspicari forsan quispiam possit) libellum Polonice edidit, in ejus præfatione asserere, me ex Ochini dialogis, annos ab hinc circiter triginta quinque editis, sententiam illius meæ Disputationis accepisse. Nam certe in dialogis illis, quos tamen non pauci exempla jam diu in ipsa Polonia mihi videre contigit, est sententia illa aperte expressa & inculcata; quæ breviter est, Christum quidem sanguine suo delevisse atque expiasse peccata nostra, sed alia tamen ratione, quam ea quæ vulgo recepta est, ut scilicet divinæ justitiæ sanguinis sui fusione id persolverit, quod nos ei propter nostra peccata debebamus; seu pro nobis peccatisque nostris satisfecerit; quippe cum nec id ullo modo opus esset, nec ullam nostrorum peccatorum pœnam Deus a quoquam repetere, seu (ut sic loquar) debita cum ipso nostra exigere voluerit, sed ea liberaliter remittere ac condonare; quemadmodum universæ Sacræ Literæ apertissime testantur. Quod tamen affirmare & contendere est illud meum præcipuum atque inauditum facinus, propter quod scilicet non sum dignus, ut me terra ferat. Verum ad id redeo, quod dicebam, me alios religionis nostræ decreta docendi provinciam nunquam hactenus suscepisse. Idemque adeo verum est, ut si quid hac in parte mea me pudere ac pœnitere debeat, id modo illi rei me aptum esse ipse censeo. Alioqui omnium hominum fructiferus essem, si id aggredi unquam vel cogitassem quidem. Hujus autem silentii mei debent facere certissimam omnes, quibuscum familiaritatem ullam habui, præsertim vero Cracoviæ, ubi horum meæ annis pene tempus consumpsi. Interrogentur diligenter ipsi Fratres nostri, cum quibus potissimum sum versatus, nullus in tanto numero invenietur, cum quo non dicam egerim, ut sententiis suis de religione aliquid mutare sibi liceret, sed disputationem ullam de rebus divinis instituerim. Ita denique hac me gessi, & tanta mea modestia (nisi potius desidia & negligentia dicenda est) sua in re fuit, ut nihil dubitem, quin omnes, qui me familiariter norunt, id fuit vehementer mirati. Cum alioqui scirent me diversum ab ipsis in religione sentire, & haud incertam interim de meis rerum divinarum studiis cognitionem haberent, nec non aliquam de eruditione opinionem. Concludo igitur, etiamsi alioqui totum hæreticis scaterem, me tamen longissime abesse, ut hæresiarcha dici possim. Etenim, qui eo hæresiarchæ merito illo nomine appellari queat, is scilicet est, qui sua nova & inaudita dogmata proponit, docet, persuadere conatur; discipulos sibi asciscit, sectæ alicujus est auctor, & alios habet cum quibus mihi

nihil unquam fuit commune. Quid quod ad hæresiarcham constituendum hæc omnia nihil valent, nisi dogmata ista etiam sint falsa? Atqui sacra testimonia, eorumque diligentissimæ examinationes, aliorumque cum aliis collationes, quibus referta sunt scripta mea, & hoc quibus nihil unquam in ipsis à me affirmatur, atque eorum omnium quæ ab Adversariis afferuntur, sive testimonia sint sive rationes, sine ulla usquam tergiversatione aut dissimulatione accuratissimæ ponderationes, satis unicuique cordato homini demonstrare possunt, nihil in illis à me disputando concludi, quod sit falsum, aut certe de cujus falsitate quicquam temere statuendum fieri posse; ut ab iis fere fit, qui in lucem editas aliquot disputationes meas impietatis insimulare palam audent, cum tamen illas vel nondum legerint, vel accurate non perpenderint, vel certe non intellexerint. Hujusce rei plenissimam fidem faciunt calumniæ manifestissimæ, quibus in illis reprehendendis illi utuntur, mihi meisque verbis sæpe ea affingentes, quæ ipse non modo non cogitavi unquam, sed in illis iisdem disputationibus meis falsissima esse dico. Ut (exempli gratia) non puduit quosdam asseverare, me in Disputatione de Jesu Christo Servatore, ipsum Christum peccatorem fuisse; cum tamen in eodem ipso ejus Disputationis capite, ex cujus verbis, nescio quo pacto, turpissimam & gravissimam hanc calumniam illi mihi struxerunt, in ipsius capitis initio pag. 184. disertissime pro concesso sumam, illum esse summam blasphemiam, quam, ne per somnium quidem mihi in mentem venire optem. Alia hujusmodi complura, mihi meisque scriptis non minus imprudenter quam falso objecta, in præsentia omitto, quæ vel à me ipso, vel ab alio quopiam aliquando, volente Deo, publice commemorabuntur & patefient. Hoc enim, antequam hunc locum de veritate aut falsitate eorum, quæ à me scripta fuerunt (utpote cujus tractatio integros libros requireret) hic libere quodammodo absumpturum, dicere non verebor, me aliquot easque maximas causas habere existimandi, tantum abesse, ut ea falsa sint, aut videri diligenter inspicienti possint quæ in meis scriptis doceo, ut plerique eorum, qui mihi tantopere adversantur, & ipsa mea scripta tam mecum extincta cupiunt, propterea id cupiant, quod vera quidem, sed quæ suæ auctoritati aliquando obfutura metuunt, ea esse quæ in illis à me disputantur, ipsimet suspicentur. Sed jam tempus est, ut confectionem illius enthymematis, quod dignum me esse ut omnis in me sævitia & crudelitas exerceretur, concludi quidam putant, non minus quam assumptionem falsam esse doceam. Fingamus igitur me (si Deo placet) esse hæresiarcham. Num propterea quam sævissime agi mecum debuit? Non sane, etiamsi pertinacem præterea me esse constaret; modo omnis à me abesset fastus, ut certe penitus abesse, meque & quietissime in religionis negotio semper me gessisse, fateri cogantur omnes, & modo nullius privati mei commodi gratia dogmata mea disseminare ac propagare studuerim, sed per imprudentiam id fecerim, cum ea videlicet sanctissima, & ad solidam pietatem in hominum cordibus ingenerandam ac fovendam accommodatissima esse plane statuerem. Id quod similiter fateri cogetur, quicunque meatum rerum notitiam ullam habent, immo qui ipso communi sensu non sunt penitus destituti. Quamvis enim non omnes sciant, domi in patria mea quis essem, nec quæ commoda & honores merito & ibi & alibi sperari à me potuissent, si cum aliis in religione consentire voluissem; nec etiam noverint, me religionis causa non solum mea ipsius sponte dulcissimæ ac jucundissimæ patriæ in perpetuum valedixisse, sed etiam bonorum omnium quæ profecto haud exigua ibi habebam, jacturam fecisse; quis est tam bardus aut stupidus, qui non videat quot periculis, propter ipsam tantum religionis causam, præsertim si sententias de illa meas aliis persuadere velim, sim perpetuo obnoxius? Longum esset hic enarrare, quot & quantas hactenus post relictam patriam, persecutiones religionis causa sim passus, cum alibi, tum præcipue in hoc regno, aliquot etiam annos antequam in eo domicilium meum, nobili Polona uxore ducta, constituerem. Unus hic postremus casus meus, ubi carissimum meum aliquot scriptorum & librorum thesaurum, quem meo ipsius sanguine libenter redimerem, plane perdidi, ignominiam publice summam sum passus, de ipsa denique vita manifeste sum periclitatus, satis unumquemque docere potest, me, non modo nihil commodi hic quærere, sed persuasissimum habere, omnia maxima & horribilia incommoda, mihi consilium non mutanti, proposita esse. Unde factum est, ut optimus ille virtutis collega, amice quidem, sed minus tamen ad verum meum salutem apte me monuerit, ut ab istis tantis malis & periculis abstinerem Catholicum fieri. Sed quæ (dices) tandem causa est, cur rebus sic se habentibus, affirmes, etiamsi hæresiarcha esses, & quidem pertinax, non tamen quam sævissime tecum agendum fuisse? Hæc nimirum, quod ubi fastus omnis & sui commodi studium abest, ibi hæresiarcha ipse non voluntatis, sed intellectus vitio laborat. Quamobrem quemadmodum furiosos & mente captos, quantumvis alioqui aliis nocentes, reprimimus quidem, & catenis etiam, si opus fuerit, constringimus, cæterum ipsorum haud mediocriter miseremur, sic cum ejusmodi hæresiarcha non modo quam sævissime agendum non est, verum illius potius miserendum, & tantummodo curandum, ut ejus commentitiam suam doctrinam propagandi impediatur, idque si aliter fieri nequeat, carcere & vinculis. De pertinaci, ut vides, hæresiarcha loquor. Nam qui pertinax non est, is nondum eam mentis sanitatem & insaniam contraxit, ut catenis cum ipso agendum sit. Jam quis est, qui me in meis de religione sententiis pertinacem esse jure vel suspicari quidem posse? Nam præter unum quendam monachum virum bonum, quem hic nominare non est necesse, qui levissime id semel tantum est expertus, nec fere ullam disputationem mecum instituit, sed potius commonefactionibus & pollicitationibus, si institutum meum relinquerem, mecum est usus, nemo unquam Catholicæ religionis homo disputando mihi persuadere conatus est, nullam justam me habere causam ea sentiendi quæ de religione sentio, & à Romanæ Ecclesiæ communione me separandi. Quanquam vix dici potest me unquam Romanæ Ecclesiæ adhæsisse, cum simulatque per ætatem judicio in divinis rebus uti potui, fuerim in illis aliter atque Ecclesia Romana docet, edoctus atque institutus. Cur vero antequam tam turpiter publice tractarer, tantaque injuria & damno afficerer, non tentavit aliquis ex eorum numero, qui ista in me patrarunt, vel potius patrari curarunt, omni conatu me à meis, de divinis rebus sententiis, abducere, earumque fundamenta à me exquirere, easque penitus infirmare atque evertere? Quando enim jam vel animadvertebant, vel se animadvertere putabant, me quædam asserere quæ hæreticorum (quos ipsi vocant) vulgus non solum non asserit, sed vel plane ignorat, vel etiam aperte damnat, suspicari merito debebant, me in fundamentis sententiarum controversiarum in religione nostra, non admodum cum illis consentire, & propterea ad me vel redarguendum, vel pertinacem ostendendum, ea nullo modo satis esse posse, quæ adversus illos eorumve sententias à Catholicis hominibus scripta fuerunt. Cur saltem ea dogmata, quæ recens à me excogitata, & aliis tradita sive confirmata fuisse isti sibi persuaserunt, ab ipsorum aliquo non sunt scripto refutata, & expectatum an eo perfecto sententiam mutarem, priusquam in me ita sævirent? Sed præter unum Zurovecium, de quo ante dixi, nemo in hoc regno, nec extra hoc regnum Disputationem meam de Jesu Christo Servatore, quæ aliquot annis ante fuerat edita, ubi dogmata illa contineri putant, refellere hactenus (quod sciam) est aggressus. Quam vero Zurovecii refutatio facienda sit, ostendet brevi, ut spero, amicus meus,

mines, qui, cum quid præstare non possim, pro me eadem lingua, ut par est, qua ille scripsit, respondebit. Intelligis arbitror, (mi D. Vadovita) me, etiamsi hæresiarcha alioqui essem, nullo tamen pacto pertinacem censeri posse. Ex quo sequitur, non modo quam sævissime, ut isti optassent, mecum agendum non fuisse, sed nihil eorum quæ in me admissa sunt, iniquissime admissum non esse. Præsertim ab iis, qui nullum imperium, nullum jus in me habebant. An fortasse parum sævitiæ in eo fuit, quod homo honestissimo loco natus, & jam ferme sexagenarius, cum vix è gravissimo morbo respirare inciperet, eo ipso die, quo pharmacum sumpserat, per summam vim ex habitatione sua extractus, & discalceatus ac semirutidus per medium lutum mediumque forum, tota urbe inspectante, tanquam maleficus aliquis qui ad supplicium ducatur, pertractus, & mille convitiis, probris, ac maledictis interim oneratus, ac proscissus fuerit, & quæ æque ac suam ipsius vitam cara habebat, ei omnia fuerint erepta? Non putabam equidem in Polonica gente, ad humanitatem non parum propensa, inveniri animos Caligularum & Neronum, qui, innocentium hominum crudelissimis cruciatibus non contenti, eorundem præterea aliquid gravius, id est, acerbissimos fortasse cruciatus, atrocissimaque supplicia expeterent. Quapropter quamvis, ut ab initio dixi, ista quæ de quibusdam tuis collegis audivi, ab hominibus alioqui fide dignissimis narrata fuisse acceperim, tamen nondum ut ea plane credam adduci possum. Sed sive ea vera sint sive minus, ego perinde, donec vivero, semper sum futurus, innocentiam meam probare, & omnium, quæ per annos novemdecim, quibus in hoc regno sum perpetuo commoratus, ad religionem pertinentia, vel etiam antea, aut dixi unquam aut scripsi, rationem reddere. Nam propter hanc ipsam præcipue causam, non solum in illa mea de Jesu Christo Servatore disputatione, quam, ut eventus comprobavit, multarum adversus me turbarum occasionem daturam præsciebam, nomen meum nihilominus, quod antea in aliis meis publice disputationibus factum non fuerat, diserte scriptum extare volui; sed etiam per annos tres cum dimidio, postquam illa fuit edita, ibi habitare perrexi, & diutius adhuc perrecturus eram, ubi sedes est hujus regni, nec quoquam discessi cum comitia regia ibi sunt habita, quamvis certo rescivissem, libro isto, paulo ante ipsa comitia & vix dum publicato, jam mihi tum Catholicos tum Evangelicos infensiores multo quam antea redditos fuisse, & à nonnullis ex ipsis quæri, ut gravissimum aliquod exemplum propter librum istum in me ederetur. Quem tamen librum neque ego ipse publicaveram, & disputationem quæ in ipso continetur, non in hoc regno, nec cum quoquam hujus regni incola habueram, sed ante meum huc adventum ab Evangelico quodam ministro, homine Gallo, & in ipsa Gallia tunc degente, provocatus eam scripseram. Veruntamen paratum nihilominus me publice ostendere volui, illam in hoc ipso regno, ubi typis excusa primum fuerat, defendere, & palam quodammodo profiteri, me nihil pudere eorum, quæ in ipsa asserueram. Prodeant illi ex Catholicis, qui putant se posse docere, vel impiam & blasphemam, vel falsam à veritate abhorrentem illam esse, meque vel scripto vel coram conveniant. Videbunt omnes, me, aut quidquid ab illis ei objicietur, juvante ipso Christo Jesu, in quem illi maxime injurium me esse ajunt, solide refellere, aut si vel blasphemiæ vel erroris convictus fuero, paratum illis cedere & palinodiam publice canere, simulque illis gratias agere, quod me ex tanto errore eripuerint, & ab æternæ salutis amittendæ discrimine liberaverint. Fietque fortasse, ut meo exemplo idem multi eruditi ac pii homines faciant, cum quibus in religione consentio, quique nihil adhuc in mea ista Disputatione deprehenderunt impie aut stulte dictum. Quod autem de libro isto dico, idem, ut ante attigi, de omnibus meis editis scriptis dictum volo. Quamvis enim eorum pleraque nomen meum inscriptum non habeant, nemo tamen (ni fallor) hodie est, qui illa legerit, qui simul eorum me auctorem esse non agnoverit. Hac ratione, inquam, mecum agatur, ut mihi mei errores ostendantur, donec tandem pertinacem me esse constet. Quod ubi constiterit, tametsi Christiana pietas adeoque ipsa humana ratio, quemadmodum antea ostendi, jubet, ut cum pertinacibus ipsis etiam hæresiarchis, præsertim non seditiosis, nec sua ulla commoda quærentibus, nequaquam crudeliter agatur, ego tamen quamvis nec hæresiarcha, ut dixi, à quoquam merito haberi possim, & manifestum sit, me ab omni vel umbra quidem seditionis, aut ulla mea commoda quærendi vel levissima quidem suspicione quam longissime abesse, non tamen recuso, quin tunc sævissimis cruciatibus subjiciar, ac demum turpissimo atrocissimoque ultimi supplicii genere afficiar. Hæc te de me animoque meo, vir clarissime, occasione eorum quæ de quibusdam tuis collegis, ipsorumque de me crudeli sententia audiveram, ex meis ipsius literis cognoscere volui, ut si quo pacto ea tibi probabuntur, immo quia tibi ea probatum iri spero, facilius & promptius in humanitate erga me exercenda pergere queas, & habere quo possis alios tui ordinis ad eundem in me animum adducere. Quod ut facias, te etiam atque etiam rogo, non tam propter me ipsum, quam propter ipsum jus & æquum, cujus te studiosissimum & amantissimum esse penitus sum persuasus. Magnifico D. Rectori, Reverendo D. Lelovitæ, nec non præcellenti Domino Godecio una tecum vindicibus meis, & si qui alii vestri ordinis, quorum nomina ignoro, in me ex summo illo periculo liberando partem ullam habuerunt, plurimam salutem impertire meis verbis, quæso, velis, illisque persuadere, me, quantum & tibi & illis debeam, perpetuo agniturum, idque ubicunque potero, & verbis & factis libentissime professurum ac testaturum. Vale vir clarissime, & me tuum ama. Dat. die 14 Junii. Anno 1598. In agro Igoloniano.

Tuæ clarissimæ præstantiæ perpetuo studiosissimus.

F. S.

Ad Everardum Spangenbergium, Antverpianum. Claudiopolim in Transylvaniam.

Epistola I.

Virtute, eruditione, ac pietate præstantissimo D. Edvardo Spangenbergio, amico & fratri in Christo plurimum observando &c.

Salutem à Deo & Christo, &c.

Lætor mihi hanc occasionem sese obtulisse te salutandi, Edvarde præstantissime. Missæ enim sunt ad me istæ Radecii nostri literæ quas ad te dedit, ut ego illas tibi afferendas ac reddendas curem. Cujus rei facultatem egregiam præbuit mihi reditus ad vos D. Fabii Georgæ nostri Itali, qui eas tibi, ut spero, fidelissime reddet. Audivi non ita pridem de te ea quæ mihi mirum in modum placuerant, quemadmodum videlicet plane noster sis factus, & solidæ pietatis studio magnopere incensus. Verebar enim, ne mali quidpiam in animum in religione nostra opinionum, & rerum mundanarum studium te medio ad nos cursu abripuisset. Deus novit, quantopere mihi & pietas tua, & rerum divinarum notitia, cum aliquot ab hinc annos Cracoviæ primum te vidi, tibique amicus sum factus, probata fuerit. Sed non ita multo post quædam de te audiveram, ex quibus, te tui ipsius dissimilem factum esse, valde timebam. Itaque Deo summas gratias ago, qui me timore isto penitus liberavit. Quamvis

enim

quam post tuum hinc discessum & in patriam reditum, nihil unquam ad te scripserim (tamen nec tuas ullas accepi literas) amore tamen sum te perpetuo prosecutus, eoque non vulgari, quales videlicet nunc multæ simultes pullulabant; quæ cum auctæ nunc plurimum esse videantur, auctus etiam plurimum est amor in te meus, cujus ut experimentum aliquod capere velis, te etiam atque etiam rogo. Non ero in præsentia longior; nam, ut ab initio dixi, salutandi tui causa has literulas ad te dedi, non autem quicquam præterea ad te scribendi. Quod tamen faciam abunde, ubi de tuo statu ex tuis literis aliquid certi cognovero. Interim Vale & salve vir ornatissime, meque tuis amare ne recuses. Sic Deus tibi faveat, & suo Sancto Spiritu perpetuo adsit. D. Erasmo Johannis ut meo nomine plurimam salutem dicas, à te etiam peto. Cracoviæ die 14 Martii 1593.

Tui studiosissimus in Christo frater

F. S.

Ad eundem Claudiopolim

F. S. Epistola II.

Ex Gallico in Latinum versa.

Peregregio viro Domino Everardo Spangenbergio, Domino & amico plurimum colendo, &c.

Deus noster Pater & Dominus Jesus Christus dent tibi salutem, &c.

CHarissime frater & amice, Longum jam ante tempus literas tuas quarta die Maji datas, & postea exemplum etiam illarum decima octava die Junii descriptum accepi. Destitutus tabellariis non citius tibi respondere potui, & quia præterea per magnam illius temporis partem Cracoviæ non fui. Doleo te suspicari, quasi noluerim tecum disputationem ingredi (de illa, quam tu speras, propinqua rerum omnium restauratione) propterea, quod per delationem aliorum non bene de te persuasus sim, respectu aliarum rerum. Mei enim silentii causa circa illam materiam, longe alia fuit & est. Non sum, mi frater, in istis quæstionibus propheticis eo modo exercitatus, ut alios docere possim, semper etiam in ea fui sententia, quod homini Christiano necessarium non sit, diligenter inquirere, quando & quo tempore, id est, intra quot annos, & multo minus, quo anno, vel etiam, an cito vel sero evenire debeant res illæ in Sacris Scripturis prædictæ. Multo minus seipsum obscurarum prædictionum, in talibus libris comprehensarum, interpretatione fatigare, iis exceptis, qui se ad hoc singulari quodam instinctu correptos sentiunt, & consequenter Spiritu Prophetico donati sunt. Aliud enim nihil ego video, præter simplicem curiositatem, cum evidente seipsum & alios fallendi periculo. Quemadmodum multorum studiosorum experientia perspicue commonstravit. Principalis horum ratio est, quod Spiritus Sancti scopus in rerum futurarum prædictionibus, similiter in illis prædictionibus, quæ obscuritatem quandam continent, non fuit, scientiam nobis & intellectum tradere illarum rerum futurarum, una cum suis circumstantiis locorum & temporum, priusquam eveniant: sed, post illarum eventum, certa nobis & indubitata testimonia tradere, quod aliqua sit providentia divina, id est, Deum esse, qui gubernet omnia, & sine cujus voluntate nihil evenire possit: & ut tum etiam simus, ut res illas prædictas revera opera divina esse intelligamus. Cui rei manifestum dant testimonium omnes fere illæ divinæ prædictiones, quæ jam evenerunt, illæ etiam, quas satis claras fuisse nunc videmus, quæ, antequam evenirent, nunquam bene intellectæ fuerunt. Si ego homo non habens Spiritum Propheticum, veniremque ex altera parte rerum divinarum cognitione fortassis non destitutus, non judicarem rerum venturarum inquirendarum libertate, in istam me theologicæ partem ingerere velim, quemadmodum in multis aliis feci, non inter postremos me futurum sperare possim. Aperte autem video, quod sine illo Spiritu Prophetiæ nihil sit futurum, quam multis modis errandi periculum. Et non possum in hoc non valde laudare Calvinum, qui fere de omnibus aliis nostræ religionis partibus scribens, illa tamen non attigit, nec tamen etiam veteres prædictiones, quæ jam evenerunt, exceptis iis, quas in aliis suis disputationibus & Sacrarum Literarum expositionibus non omnino silentio præterire coactus fuit. Nihil itaque, mi frater, illud est, quasi eiusmodi male de te persuasus sim, neque indignum æstimem, cum quo de talibus disputem, vel quasi promptus non sim ad docendum & discendum, tam ex te, quam ex alio, illa, quæ ad officium Christiani hominis pertinent. Non autem sentio, quod Christiani hominis officium sit, scire, an rerum omnium restauratio tarde, aut valde cito futura sit: sed (si ista ipso vivente fieri Deo placuerit) cum patientia tempus illud expectare, quando veritas integre declarata erit, & filios Dei quodammodo sublevare in omnibus illis malis, quæ à perversis hominibus patiuntur, & interea, ultra illam obedientiam, quæ Deo & Domino Jesu Christo debetur, totum se tradere, ut bene intelligat ea omnia, quæ salutem nostram æternam concernunt, & ut consequenter bene fundamentum jaciat, ita, ut in obedientia illa perseverare possit. Si tibi hæc opinio mea non bona videtur, à te doceri non recuso. Ea quæ hucusque de illis ad me scripsisti, opinionem meam mutare non fecerunt: si rationes vel auctoritates validiores habes, libenter eas audiam. A me ne expectes, ut rationes illas reddam, propter quas fortassis non commoveri potero tuis, magis, quam iis, quas hactenus allegasti: sed tamen tantum certus esto, quod, si eas dignas æstimavero, quæ me aliter credere faciant, locum illis in corde meo dare non intermittam. Mirum in modum gavisus sum, quod te satis bene geris, & Deum precor, ut tibi sanitatem corporis & robur spiritus magis magisque augere dignetur; & ad servitia tua paratus sum. Cracoviæ, decima die Augusti 1596.

Frater & Servus tuus

F. S.

Ad eundem Racoviam,

F. S. Epistola III.

Ex Gallico in Latinum translata.

Domine Spangenberg amice doctissime & frater in Christo.

FRatres ex Synodi Racoviensi ad nos reversi, scriptum tuum de duabus bestiis ex Apocalypsi, attulerunt, eo consilio, ut coram multis, qui huc frequentes adferunt, publice legeretur; eoque exquireretur judicium, conferendumne in manus hominum evulgandum, vel saltem quo loco habendum, & quanti æstimandum illud esse statuerent. Quo perspecto, tuæ commentationis mihi tradendæ consilium ceperunt, ut ea à me accuratius recognita, quid de ea quasi toti sensissent, summa à me configuraretur; atque ut eam curam susciperem, à me tum alii, tum maxime Dominus Lubieniecius, & D. Ostorodus, summis precibus flagitarunt. Quod illis recusare non potui, illud D. Ostorodo confirmavi, & te jam à longo tempore, magnum virum & pietatum unicum esse, & me nulla in re te offendere, aut tibi ægre facere velle. Vere illam certam & exploratam spem concepistam, te hanc operam meam, benignam interpretaturum, cum & ad divini nominis gloriam spectat, & à justo

dein-

Schitque erga fratres officia profitetur, quo illis ad commenda eorum mandata sum devinctus. Et quamvis huic meæ spei nihil postea tempus detraxerit, non alia te tamen me facturum esse existimari, si ad te nunc, data mihi vacui & liberi temporis facultate (qua tunc prorsus carebam, cum ad D. Lubieniecium, una cum tuo scripto, meum de eo judicium, multis de rebus, quas probare non poteram, distincte & distribute explicatum mitterem) in eam rem literas darem: ante pro mea perveteri amicitia, & tuis mitissimis & Christianis moribus, enixe contendens, ut quicquid id sit, boni consulas, & illud tibi persuadeas, me multo plura tibi coram dicturum, aut singillatim scripturum fuisse, quam ea, quæ charta ad D. Lubieniecium missa sum complexus: sed erant ea illi omnino prius exhibenda, quorum tamen eum tibi aut jam copiam fecisse, aut brevi facturum esse, sine hæsitatione credo. Quare jam expecto, ut mihi errata, in tui scripti censura à me commissa, nota facias: quam tamen ea à me peracta sint, aut perspexisti jam, aut perspecturus es, ut non tam mearum virium fiducia occupatum, quam voluntati fratrum obsequendi, & simul aliquid, quod mihi adhuc incompertum est, hac occasione oblata, addiscendi studio, à me susceptam esse appareat. Constare tibi antea potuit, me intelligendis prophetiis, in sacra pagina, de rebus iis, quæ nondum eventum sortitæ sunt, contentis, non multam curæ & cogitationis impertiri, existimantem laudabilius & salutarius, operam & tempus, in aliis ejus partibus enucleandis collocari. Qua in re vellem te a meo sensu non discrepare; & te totum potius ad preces converti, quibus in jejunio & cum lachrymis fusis, rerum earum, quæ multo majoris momenti, obscuræ & involutæ latent, illuminationem, à divina majestate suppliciter petas, in eo summam cautionem adhibendo, ne quicquam de rebus venturis, & eorum tempore, perinde ac si in scriptura expresse contenta sint, asseveranter definias, nisi primo de iis, aut per Spiritum Propheticum, aut per sermones cum fratribus, qui & scientia, & Dei timore excellunt, hac de re habitos, in tua etiam conscientia, sis certus & confirmatus. Deus novit, quantum tacito sinu gaudeam, eorum certui tandem aggregatum esse te, qui haud dubio cæteris omnibus, quicunque nobis cogniti sunt, puritate & sanctitate doctrinæ Christianæ antecellunt, & speramus brevi futurum, ut eos sanctitate & integritate vitæ superent. Deus & Dominus Jesus, te & familiam tuam salvos & incolumes conservet, vosque æterna beatitate cumulet. Atque hæc futura est Epistolæ meæ finis, si me prius tuis ad Deum precibus ex intimo cordis mei penetrali commendem. Luclaviciæ die 9 Decembris. Anno 1598.

Tuus amator & frater

F. S.

Ad eundem Racoviam,

F. S. Epistola IV.

Ex Gallico in Latinum versa.

Salutem à Deo Patre & Jesu Christo Domino nostro.

Accepi tuas literas tertio Idus Quinctilis datas, una cum capitibus disputationis habitæ apud Fridlo; quo nomine ingentes tibi habeo gratias, atque omnia vicissim, quæcunque seu jam possunt, sive unquam poterunt à me proficisci, benevoli animi erga te officia prolixe offero. Responsurus tuæ Epistolæ, primum omnium unum atque etiam à te peto, ne indigne feras, si tibi id, quod de rebus a te mihi propositis sentio, candide atque ex animi mei sensu libere aperiam. Principio ais, me eo scripto, quod tuis prioribus thesibus, quas tu libellum appellas, jam pridem adversum objeci, molitum esse summa capita, quibus tua opinio, quam libello illo proponebas, fultum nititur, subvertere, quorum tu alterum statuis, immanem illam Bestiam septem capitibus ac decem cornibus armatam Apoc. 13. Romanæ genere effigiem Ecclesiæ, aut Romani imperii Christi nomine & cultu gaudentis. Alterum, eandem bestiam abominationem esse illam desolatricem, quam divino afflatu prænunciavit Daniel 12. 11. Enim vero, ut rem fatear, ego neque observatione cognovi, neque suspicione attigi unquam, duobus istis rebus fulciri tuæ persuasionis structuram, quandoquidem, datis quoque illis atque concessis, nihilo firmius consistat tua sententia, quin solidis rationibus falsitatis admodum convinci queat. Maxime ubi tu temporum disputas rationes, quæ jure fundamenta vocari possunt ejus, quod tu tam obstinate asseveras, de universa hostium Christi, infestis signis in ejus Ecclesiam sese inferentium, clade atque profligatione, atque adeo de Christi adventu anno sequenti 1602 perpetuo. Quod tuum ego fundamentum satis mihi videor labefactasse, in argumentis quæ primæ, & secundæ, & septimæ tuarum priorum positionum opposui, quibus sane æquum erat te respondisse, ac non iis rationibus duntaxat refutandis horas exemisse, quibus ego utcunque infirmare volui illa duo, quemadmodum tu æstimas, summa tui scriptus capita. Quanquam & horum alterum quod attinet, ego bestiam septem capitibus ac cornibus decem deformatam Apoc. 13, nusquam sum inficiatus significare Romanum imperium cum sibi jam Christi nomen induisset, sed tum etiam, donec vana Deorum superstitione involutum teneretur, ipsius speciem diabolicam insuper præ se ostendere. Hæc enim ipsa sunt verba mea contra thesin septimam concepta. *Sed potius dicendum, sub prioris bestiæ nomine Romanum imperium, primum ad Ethnicum, deinde etiam ad professione Christianum, intelligi & significari.* Et contra thesin 18. *Hinc enim id sequitur, quod ego verissimum esse arbitror, bestiam scilicet, quæ capita septem habet, esse ipsam Romam, non autem Romanam Ecclesiam; Romam, inquam, primo sub imperio Ethnico & seculari, deinde etiam sub Ecclesiastico, & modo illo, modo hac ratione consideratam.* Deinde cum Thesin 24 diluerem, perspicue demonstravi, me esse in ea sententia, ut minime negandum esse censeam, quin illa ipsa bestia Romam referat, non solum post verum Dei Christiano ritu adorandi initum tramitem; verum olim etiam, dum in gentili errorum caligine fœde vagaretur. Tametsi non diffiteor, a me adversus Thesin 9, notatum esse argumentum, quod haud levi momento sit iis, qui negare præoptent, bestiam hanc esse imperium Romanum Christianæ religionis splendore illuminatum, ne sub Pontificum quidem auspiciis: verum me tamen longe ab ea opinione alienum esse, clarissime ostendunt loci ad duas illas Theses jam allegati. Graviter igitur te hallucinatum memoria esse oportet, qui me scripseris asserere, idque probabili ratione destitutum, bestiam illam Imperium Romanum portendere, dum Imperatorum Ethnicorum ditione teneretur: quippe cum id ego nec male effundam, nec in eam partem dicam, in quam tu accipere videris: atque ut certe ita dicam, mirum tamen abest, quin ad dictum meum confirmandum rationes adhibeam haud exigui ponderis. Quare operæ non esse, me jam respondere duobus argumentis, quibus tu probare contendis, bestiam illam nequire imaginem referre Romani Imperii, donec id monstrosum diu vitem illum dæmonum superstitioso ritu veneraretur; ut pote quæ nihil contra me faciant: qui eo amplius, etiam Christi Servatoris fidem professam majestatem Romanam, prodigiosa illius monstri figura denotari judicem. Attamen, vel temporis causa, alterum eorum quod attinet, spatium illud, quod præ se ferunt menses duo & quadraginta, quibus bestia potestatem habet agendi (hoc est, quibus vitæ usura ei est tributa, uti literis extat proditum: ac non ut dictum evomendis blasphemiis, quemadmodum tu autumas) illud, inquam,

quam,

quam, tempus, haudalare, ajo, urbi Romanæ diu pressæ gemitibus ineptiis augurium, à primis ejus incunabulis exorsa facto. A jactis namque ejus urbis fundamentis ad Totilam usque Regem Gothorum, qui eam ruinis ac vastitate deformavit (quemadmodum tibimet notatum est in octava thesium secundo editarum) atque adeo abolevit, ac sustulit ejus perennitatem; annis est annorum circiter 1292: quæ, adjectis eo quatuor aut quinque annis, quibus Totilas, priusquam urbem disjecisset, sceptra tenuit, mensibus annorum (annis videlicet captis pro diebus singulis) circumscribitur duobus tantummodo & quadraginta. Qua in ratione ducenda, nihil est opus dies triginta cuique mensi tribuere, cum satis sit calculum ita poni, ut menses duodecim dies trecentos quinque & sexaginta ambitu suo comprehendant, ac quaterno cuique anno una insuper lux bissextilis accedat. Atque hoc modo inita ratione, menses annorum, dierum locum hic sibi vendicantium, 42 excurrunt in annos 1278. Proinde cum id annorum plusculum, quo imperii Romani ætas ab urbis exordio, ad ejusdem excidionem à Totila constitutam, circumacta exsuperat, mensem annorum haud amplectatur, neque adeo attingat ad summam trium & quadraginta mensium; merito, quantum mihi quidem opinione augurari licet, à Spiritu Sancto pronuntiari potuit, intercapedinem illam mensium 42 esse futuram. Quin fac attingere, vel plures insuper annos complexam esse (quemadmodum esset fieri necesse, si singuli menses ad dies triginta exiliter revocarentur) non defuerint tamen alia firmamenta, quibus defendi possit illud tantæ continuum 42 mensium tempus, una cum suo vaticinio, cum Totilana urbis demolitione perbelle convenire: quæ ego, brevitatis causa, omitto. Omitto & ea, quæ referri possint iis omnibus, velut decretoriis armis, quæ ex hisce iisdem Apoc. oraculis afferre æque expedire possunt ii, qui præfracte pugnant, triginta omnino dies cuique illorum quadraginta duorum mensium imputandos, neque universorum summam ultra 1260 dies porrigendam esse.

Verum ut alteram denique rationem tuam aggrediar, quænam, obsecro, necessitas tanta est, quæ nos adigat credere, spiritualia illa arma esse, quæ bestia Apoc. 13. 7, in sanctos hostiliter vibrat? ac id constet vel maxime, minimeque ambigua fide nitatur, quod in sanctos, sit, non nisi spiritualibus armis dimicare. Quid enim? Cum in Canonica scriptura bellum cum sanctis geri refertur: continuo sanctos instructa vicissim adversa acie sub signis consistere, pedem conferre, manum conserere, existimari necesse est? Minime: nam oppugnari eos tantum, vexari, aut infestari bello, vel ex cap. 2. 16. ejusdem prophetiæ planum fieri potest: quo loco bellum sese, Dominus iis, qui Nicolaitarum persuasionem æmularentur, minatur illorum gladio oris sui: quod quid aliud est, quam Dominum Spiritu suo potenti imperium in eos esse facturum? Unde consequitur neque proxime adjectorum verborum, quibus bestiam victoriam de sanctis reportaturam prædicitur, hujusmodi sensum esse, ut sanctos, pro virili item sua parte strenue conflixisse in animum inducere oporteat. Is enim loquendi ritus est, ut bestia bellum gestura perinde dicatur, ac si proditurus esset, moliturum exitium, atque incubituram eidem in obterendos sanctos, atque de obtritis tandem triumphaturam. Porro non perspicio, quid sit incommodi, aut quid prohibeat omnino, quominus bellum hic ita geratur, ut ab altera acie arma cruenta, & quorum in conflictibus vulgo est usus, sæviant: ab altera res geratur spiritu, ac velut ab animo, in Dei contemptu & hominum insolentium indignatione, dolore intimo exploso: ut, inquam, bestia vi sæviat in sanctos, ac potestate humana, & suis imperiis: sancti porro vicem bestiam increpando, ejus malitiam detestando, suæ causæ æquitatem, cum factis, vitæ pura sanctimonia, signis atque miraculis, tum verbis omnium oculis subjiciendo, tum preces imo pectore fundendarum assiduitatem,

atque religionem Dei omnipotentis in vera supplicibus animis concepta vocatione. Aliquod certe imperium Romanum gentilium Deorum superstitiose vanitati mancipatum, ac prim plebem, Christi Servatoris sui nomen castis precibus adorantem, olim evenisse historiæ fides est. Quid quod illud ipsum imperium, non illas tantum materiatas machinas, aut secas corpora truncantes, in Christi globum distrinxit; verum spiritualibus quoque spiculis inermis, fidem, ac constantiam devotorum pectorum, fodere multoties conatum est? Cujus rei documento amplissimo sunt Philosophi, ac plerique viri doctrinæ nobilitate inclyti, qui, dum imperium illud in veteris pravitatis caca nocte versaretur, nec non simul ac Christi beneficium ei dilucere cœpit, densissimis argumentationum copiis, ac stipato testimoniorum agmine, divinitatis speciem mentientium, in Christianam simplicitatem impressionem facientes, obstinatis animis, pro illo suo, cujus toties ingeminari nomen necesse est, decertabant imperio; adhuc dum universo, certe potissima sui parte, immo confictorum Deorum metu tremiscente: ex quibus familiam ducebant Celsus, Porphyrius, Demetrianus, Libanius Sophista, atque adeo ipse imperator Julianus, supra reliquorum turbam infinitam. Verum, ut hujus tandem tuæ alterius rationis discutiendæ, seu potius examinandæ, finem faciam; qui animum cum ad illam, tum similes alios, sive Danielis prophetiæ, sive aliorum, ac vel ipsius hujus Apocalypseos locos, paullum intenderit, facile perspexerit, vocem, seu nomen sanctorum, non tantum iis tribui, qui tam morum probitate, ac rerum sancte gestarum merita laude, quam orationis dignitate, ac nominis professione sunt veri Christiani, aut alius certus Dei populus: verum etiam in eos omnes extendi, qui Dei voluntatis, atque immutati ritus colendi ejus, veram cognitionem nacti, in eo vitam degunt, eumque præ se ferunt, quo pacto nihil est causæ, quin sancti arma quandoque capiant etiam fabrefacta, atque ut ita dicam, materialia; maxime adversus bestiam inexpiabili sui odio efferatam, tametsi præstabilius fuerit, eorumque officio longe dignius, ea non adhibere. Quæ cum ita sint, ratio ista tua, quæ tibi ceu basim substernit, sanctos non nisi armis à spiritu suo ingenio expeditis belligerare, vix ac ne vix quidem, approbari potest: nam usurpasse certe alia adversus imperium Romanum, donec abominando idolorum servitio teneretur, quo jam aliorum facultatem non haberent, impune aio te asseri potest. Sed jam mihi videor satis planum fecisse, firmamentum tuum, vel omnibus hisce adminiculis sustentatum, nullo modo posse consistere. Venio ad alterum caput opinionis tuæ, quod tu fundamentalis nominis adornas, ad cujus infirmationem, jam à me pleraque dudum conscripta sunt. Quæ nescio quo tu pacto eleves, nisi prius ad verba Domini, quæ in locum Danielis 12, digitum intendunt, à me adducta respondeas, aut nisi eum verborum Christi sensum, quem ducibus illis locis Matth. 24. 15. Luc. 21. 20, ego esse judico, evidenti ratione refutes, neque adeo Christum isthic de obsidione, qua Vespasiani Hierosolyma acerrime circumvallata, ad postremam omnia adegere, verba facere; aut saltem ad locum Danielis, de quo tu ais, non respicere probabili argumento evincas, quod nisi facis, non in me, sed in ipsum Jesum Christum mucronem disputationis tuæ convertas oportet. At enim ut ea diluam nihilominus, quæ contra meam ejus loci Danielis interpretationem, ut tu accipis, à te jaciuntur, verba mea, quibus tuarum Thesium 67, 68, 69 veritatem expendi, dilucide, ut mea fert opinio, declarant, eum locum ad tempora Antiochi Epiphanis pertinere. Quod si quem in scrupulos suspensum tenent, quod abominatio illa desolationis ad secula Christi adventu inferiora, nihilo incommodius referri, aut accommodari possit: ego ea, quæ Vespasiani ad Hierosolyma gesserunt, ista abominatione denotari confirmo; quæ cum mea interpretatione, sed summa accommodatione se,

asserti-

necessarium hic non est omnia prorsus ita velut ad libellum exigere, quadrare, atque Vespasianeorum gesta in istarum temporum angustias, quæ Daniel illo loco assignat, cohiberi. Jam vero voluisse me pugnare, quin quarta Danielis cap. 7. bestia imperium Romanum significet, quod scribis; vehementer profecto memoria laberis, nisi id negasse me, vel minimo verbo atque sententia attente excussa, quas ad Theses tuas conscripsi, nusquam reperias: observasse me sine scio. Tremellium ac Junium monere, ne quis id sibi temere asseverandum putet. Deinde ex eorundem, atque aliorum quorundam virorum eruditionis nomine illustrium, qui in verba Romani Pontificis non juraruni, sententia, parvo illius bestiæ cornu Antiochum Epiphanem adumbrari, tandem sese mirifica veritatis imagine eorum persuasionem commendare ajebam, Seleucidarum imperium ex Alexandri Magni cineribus exsuscitatum, bestiæ illius quartæ specie ob oculos proponi arbitrantium, quemadmodum id videre est in animadversionibus meis Thesi 5. 27. 42. Unde patet nihil me affirmasse, sed digno tantum voluisse indicare, non deesse graves ambigendi caussas, de eorum rerum fide, quas ea pro certis atque solidis venditas. Denique Tremellii & Junii mentio mihi facta non est, opinionis eorum tantum recitandæ gratia, sed quia eam haud levis momenti rationibus propulsare videntur, quæ tibi utique improbanda erant, si a me ipsam opinionem in medium nequicquam prolatam esse videri voluisti. Quamobrem non est caussa, quin mihi, velut jure meo, intacta relinquere liceat tua argumenta, quibus tu in sententiam eorum invehens, æque ac si ego in eam omnino pedibus eam. Juvat tamen periclitari, ecquid illis sit firmitatis. Primum telum in eos viros a te emissum hoc est: Cum textus & omnium cæterorum versio habeat, *Ecce cornu aliud parvum*. illi, ut sibi scenæ servirent, commutarunt, *Ecce cornu alterum parvum*, quæ in re ipsam graviter offenderint, siunt ex inferioris versiculi 24. interpretatione convinci, ait, quem traduxerunt: *Et cornua decem, ex illo regno decem reges exsurgent, post quos exsurget postremus*. Perspicuum enim ex his verbis, inquis, esse, eum, quem illi postremum ajunt, Regem esse, qui post decem tandem reges exsurrecturus est. Non improbe tu quidem, ac si status eorum opinionis aut confirmatio necessario requireret, exiguum illud cornu in numero, ultimo videlicet, decem Regum censeri, ac non aliud prorsus esse ab illis; non absque ulla vi aut robore rationis. Sed non eget illud placitum hujusmodi adminiculis, duabus ex caussis: cum quod isti Reges decem, vel stante hac ipsa opinione, possint aliter percommode exponi, atque ab illis expositi sunt; tum quia, non discedendo ab illorum interpretatione, facile probari possit, Antiochum Epiphanem esse, non postremum, aut decimo loco Regem, quemadmodum illi arbitrati, literis mandatum reliquerunt, sed alium quendam succenturiatum. Illi namque ab numero decem regum eum exclúserunt, qui revera omnium postremum locum occupat, Demetrium Seleuci Philopatoris, fratris Antiochi hujusce filium, qui cum Antiocho superstite, in regni possessione non fuerit constitutus, semper tamen in ejus spe atque dominio permansit, morte patris jure hæreditario ad se devoluto, in quod Antiochus furtim irrepsit, populo tutoris nomine obtento illuso, dum Demetrius pro patruo Romæ obses teneretur, quemadmodum ipsimet ad caput 11 Danielis admonent. Sed neque eos locum inter hosce decem Reges Demetrio prorsus abjudicasse, vel id est argumento, quod eum in mox dejectis constituunt, ipso tamen in superiorum decem referri minime ambiguant: usque adeo ut mirifici simile sit, qui venerit bonis viris in mentem, Demetrii nomen in eorundem Regum numerum non aggregare. Vides igitur sententiam Tremellii & Junii, qui quarta Danielis a bestia, Seleucidarum regnum, & parvo cornu Antiochum Epiphanem portendi existimant, nihil inde capere incommodi, quod eo loci Cornu aliud, sic enim ita esse, ac non Cornu ultimum legi oporteat. Experiamur jam, ecquid altera tua machina firmius feriat. Ais, Spiritum Sanctum aperte pronunciare, quartum Regnum ab Imperio sanctissimi quassatum atque extinctum iri: porro Seleucidarum Regnum, inquis, eventus comprobavit, Romanorum, alterius populi ui fractum atque extinctum esse. At enim vero, si quartæ Danielis 7 bestiæ de qua hic agimus potentissimæ facie quartum regnum repræsentari, concessum vel jam alioqui certum est, ipso quo loco, aut quomodo id testificetur Spiritus Sanctus, quod tu prædicas, non reperio: nihil enim illhic aliud perspicimus, nisi postea quam bestia exsævierit, & spoliis de sanctis collectis gravis, omphalos fixerit, regnum tandem sanctis traditum iri. At me id quidem, quod tu regna unis eidemque coelorum subjecta circumscripta, sancto altissimi populo, post supremum diem Antiochi, data esse negas, magis ad rem pertinet; quippe cum id prophetia, post parvum cornu illico eventurum esse, minime definiat; quippe cum hæc vox, inquam, *Illico*, aut id genus alia, in illo loco expressa non extet. Tametsi fatendum est, non multo aliter legi, demissus illud cornu perstaturum cum sanctis, & eorundem victoria, donec antiquus dierum veniat, & Regnum impertiatur Sanctis. Sed operæ pretium est ad vocem Chaldaicam animum diligenter advertere, quæ cum a lingua Hebræa ortum ducat, & sit translata *Donec*; nihilo inscitius *Post*, vel *Tandem* explicari possit, quia & harum vocum alterutram commutandam, ac non *Donec* convertendum esse, suadet factum ab ea voce exceditum. Tum & id observare convenit, parvi cornu nomine eos filios putandos esse, qui ejus locum locum populum Dei, etsi non perpetuo, tamen inhumaniter habere, atque oppressum proculcatumque atrocibus quibusvis modis accepere. Insuper abunde sufficere cornum postremum, nimirum qui tunc cum Regnum Sanctis restitueretur, superstes esset, ritum ac mores suos, ad similis illius cornu & formam & gesta, composuisse, quemadmodum revera Herodem Magnum, quo regnante Domini Jesu salutaris orbi exortus illuxit; cui, atque adeo in ejus persona sanctis, regnum collatum erat. Antiochum Epiphanem (cui longo deinceps ordine ad dominandum in Judæos successerit) illegitima usurpatione, regno, truculentia imperii, nefanda laceratione populi Dei, prope ad vivum expressisse constat. Hujusmodi interpretationis, qualem id genus fatidica effata omnino requirunt, exemplum est illustre apud Danielem initio Capitis 11; ubi dicitur, quartum Regum, qui Persis adhuc jura daturi essent, omnes gentes adversus Græcos concitaturum, Verum potentem deinde quendam emersurum regem, qui quæsiturus sit Imperium amplissimum, & acturus pro sua sensus libidine. Nec enim est controversia, quin ille Rex quartus Xerxes sit, & hic Rex potens Alexander Magnus, cum tamen tantum absit, ut Alexander quicquam rerum imperante Xerxe gesserit, ut longissimo post intervallo, cæli primum spiritum duxerit, atque regni habenas attigerit, quo intervallo complures Xerxi Reges deinceps successere, quorum bona pars, nisi me sensus fallit, a miseranda bello Græcia curam egere, aut saltem in affectu bellis nunquam perstitere. Sed quoniam Darius Codomanus, Regum ultimus, bellum amor conflavit cum Alexandro Rege Græco, & ab eo annis superatus, ac Persidis regno exutus est; idcirco Spiritus propheticus atque id futurum denunciat, ac si Alexander in ipsum Xerxem arma cepisset: tametsi reipsa hic tot seculis ante Darium orbem terrarum cœperit adversus Græcos concitare. Atque hactenus ea omnia revincere volui, quæ tu contra opinionem Tremellii & Junii, de quarta Danielis 7 bestia adduxisti: quando mihi eandem tu, tanquam a me in scripto in priores tuas Theses edito, comprobatam, attribueris: tametsi ego quemadmodum exposui, neque illic asseveraverim quicquam, neque hic mihi puriter, quod ad eam opinionem attinet, quicquam asseverandum sumam.

Veniamus jam ad alteram partem Epistolæ tuæ.

Thesis probra, me, cum interpretor arietem, Gog & Magog cum populum esse qui bestiam repræsentat, habentem septem capita, & decem cornua Apocal. 13 illud pro fundamento sententiæ meæ statuisse, quod Spiritus Sanctus historiam Gog & Magog, post hujus bestiæ interfectionem, ordiatur. Ego hic tua verba exscripsi, quæ attentius consideres, tuum errore lapsum fateris, & tuam mentem agnosces. Neque enim illa, ut sola, aut præcipua, eo loco a me adducta ratio fuit, quod verba tua pene te ferre videntur; cum aliæ iterum, firmissimæ & efficacissimæ producerentur, quarum ne verbo quidem dixisti, immo eas plane silentio involvis. Unde illud liquet, quod etiam ex rebus præcedentibus perspici potest, non eum te, quem esse debebas, litteris tuis scriptum præstitisse: ut nimirum positiones tuas meis oppositionibus vel omnino, vel utcunque tuereris, sed ut tantum me, inter disputandum in gravissimos errores impegisse, palam faceres. Accidit tamen justo Dei judicio, ut passim in tuis reliquis [illegible], quæ non dixi, tanquam dixissem, vel totum vel aliqua ex parte, in me conferas. Verum quod postremam reprehensionem tuam attinet, illos mea verba, quæ tibi ejus ansam præbuerunt, dum 6 thesin impugnavi de Gog & Magog dissero, talia fuisse; *Deinde non obscurum ex ipso est,* (ex verbis cap. 20. Apocal. vs. 10) *bestiam, & pseudoprophetam jam conjectos fuisse in stagnum sulphuris & ignis, cum diabolus similiter eo conjiceretur.* Illa enim vim habent verba illa, *ubi bestia & pseudopropheta;* quæ sine dubio referuntur ad ea, quæ scriptum est cap. superiore 19. 20 nimirum videlicet, ut id, quod antea factum fuisset. Ex quibus verbis, quivis clare intelligere possit, meam assertionem, (quod nimirum bestia & pseudopropheta prius sint puniti, quam Gog & Magog, atque aliud bestiam, aliud Gog & Magog esse) non eo niti fundamento, quod in prophetarum historiis, prius de bestiæ supplicio, quam de Gog & Magog fiat mentio: me enim narrationis seriem falciri, sed potius ex illo & dispari historiæ filo, id evidenter perspicere est. Atque hic subsistam, & finem faciam confutandi ea, quæ in ad designandos errores meos, in thesium tuarum impugnationi commissos, tibi mandanda esse duxisti. Subsiquem Epistolæ tuæ, etiam capitum, quæ figuratum recensiss, probationem mihi imponens, [illegible] dare habeo, sed postremo, te testimoniis [illegible] tuum, sin in aliud tempus rejecero, futurum argumento, me ipsum in iis adhuc hæsitare, nec me sim explicare posse. His omnibus ita respondeo, quod etiam Epistolæ initio attigi, cum de duobus prioribus capitibus, aliqua ex parte disputarem, scilicet nihil opus esse, illa tria capita tibi confirmari, quandoquidem possit tibi pariter, & illorum contrarium dari, & tamen ostendi, opinionem tuam, cui adstruendæ & primam & secundam thesin tuas composuisti, plane falsam & erroneam esse, aut saltem quidvis potius, quam tuis thesibus stabilitam. Quod ipsum ego, priores theses refutans, copiose demonstravi, te interim ne unico quidem verbo, per tam longum tempus, ad eas rationes respondente, quas ego ad opinionis tuæ fundamenta convellenda, & ea, quæ in tuis thesibus continentur, evertenda protuli. Dico postea, quantum ad primum, quod nimirum bestia cum septem capitibus & decem cornibus, non sit universalis Romana Ecclesia: sed, quantum ejus ego intelligo, Roma; idque jam in filo meo semper evici, præsertim in thesi 11 & 18 confutatione, ubi in per tui ipsius verba confirmo, præter ea, quæ multis hujus argumento à me laudatis locis, in eum sum usus. Quod secundum attinet, abominationem desolationis videlicet, Danielis 12. 11, aliud esse ab Ecclesia Romana universali, & desolationem per Antiochum Epiphanem Hierosolymis patratam, ut etiam superius indicavi esse; quam sententiam probationem habes in tertiis positionis: adductis a me contra thesin 67, 68 & 69, quæ si ea attentione excusseris, rem ita esse comperies. Quare, si, illum Danielis locum, universalem Romanam Ecclesiam spectare confirmandum est; illud faciendum oporteret, desolationem per Epiphanem factam, ipsam autem Ecclesiæ extitisse, quod in meo caput est, nullo argumento doceri potest. Locus Daniel. 11. 31, quem eam ipsam rem, quam Danielis 12. 11, legimus, continere manifestum est, tam clare & manifeste de Antiocho Epiphane loquitur, ut id, meo judicio, refelli non possit. Denique ut ad tertium caput accedam, quod nimirum Spiritus Sanctus, de suo sanctuario post 2300 dies consecrando Danielis 8. 14, quam de sanctuario Novi Testamenti, testimonium perhibet; id, ut non est in primis thesibus, contra quas scripsi, sed tantum in postremarum 34 propositione. Ex eo igitur, quod a me illorum capitum probationem flagitas, intelligere licet, sinister capere te, ejus contrarium, quemadmodum & duorum priorum, tuæ opinionis [illegible] & fundamentum esse literis tuis satis attendis, atque tuam 2300 dierum computationis initium, atque de eorum intellectu, habitum a te sermonem, posse illius viri docti & cordati calculum mereri. Quæ cum ita sint, etiamsi postremi hujus capitis contrarium, sit verissimum, nec unquam in dubium revocandum, in illo Danielis loco per Sanctuarium, Sanctuarium Novi Testamenti intelligi debere: tamen inde tantum abest ut tua opinio corroboretur, ut etiam eorum & funditus evertatur. Verum enimvero nullum est dubium, quin Danielis vaticinium de Antiocho Epiphane, & desolatione per eum patrata loquatur; cum illo loco observatum est, authorem hujus desolationis, debere esse perparvum cornu, prodiens ab uno quatuor cornuum, quæ assurrexerunt loco magni cornu hirci, qui profligaverat arietem. Estque certissimum, hunc hircum vel ejus magnum cornu potius, esse Alexandrum magnum, qui imperium Medorum & Persarum afflixit, per arietem figuratum, quemadmodum postea in eodem capite declaratur: ut & illud animadversum est, quatuor cornua, quatuor regna, & quatuor reges esse, quæ assurrexerunt in locum Alexandri & sui imperii, a quorum uno prodiret, rex impudens & callidus, qui deleret populum sanctorum, quem esse Antiochum Epiphanem, a Seleuco primo ortum, uno quatuor regum, apud omnes in confesso est. Quæ res tam dilucida & evidens est, mirum te aut non perspexisse, aut tam exiliter considerasse, & in tanta audaciam prorupisse, ut 2300 dierum initium caperes ab excidio Hierosolymitano, temporibus Sedeciæ regis facto: qui erat multis annis, antequam Daniel hoc vaticinium scripsisset, quod de re omnino ventura, immo post multorum annorum curricula, apertissime conceptum est, sicut est septimum sub finem capitis. Porro jam, ut mihi quidem videtur, intelligere, me de nullo horum capitum dubitare. Et quamvis dubitarem, illud tamen ex eo non efficeretur, me non potuisse dicere, tuas theses meras nugas esse. Cum id non eo sensu a me fuisset prolatum, quod eas falsitatis plenitudine damnarem: sed quod omnes consentiam, si earum scopus ob quem conscriptæ sunt attendatur, sint tantummodo & opinio leviores, & sint a te vanissime confarcinatæ, eoque magis, quod non solum ea quæ in iis concludis, penitus conclusa sint; sed quod magna falsitas, & plurimæ res de quibus jure & merito ambigi non possit, reperiantur. Ulterius ad te hoc tempore, in eam rem scribere nequeo; nec debeo: maxime cum ea, quæ nunc & antea scripsi, ad compescendam fortissimum errorum tuorum, si modo is sis, qui ulla ratione emendari possis, abunde sufficiant. Sed illud ex omni disputatione tua concludere liquet, aegre fieri posse, ut ad meliorem mentem convertaris, cum te ipso quidem extra pristinas, vanas tuas positiones, & frivolas sacrarum prophetiarum interpretationes esse, dijudicare possis. Quamvis appetente tempore, æterne & justam reprehensionem merentur, si abjecta rerum utilissimarum Scripturæ, & omissis ex opera, quæ mihi a fratribus imposita, & a me suscepta est, in te devianda diligentia, tempus & operam perderem.

Deus

Omnia tandem quod in extremo complector, cujus sanctissimæ gratiæ te commendo. Ex prædio Lucławicensi Generosi Domini Abrahami Blonski die 11 Augusti, Anni 1601.

Tuus frater in Christo, & ad serviendum paratus

F. S.

Ad eundem RACOVIAM,

EPISTOLA V.

Ornatissime vir Domine Everarde Spangenbergi, Domine in Christo mihi semper colende atque honorande, &c.

ACcepi antequam postremo Racovia discederem exemplum, quod ad me miseras, illarum Thesium tuarum de interitu imperii Romanæ Ecclesiæ &c. una cum Epistolio illis abs te præfixo. Gratias igitur primum tibi ago, quod hac ratione volueris ut possem illas (ut quidem cupiebam) aliquanto diligentius considerare: deinde, quod à me contendas, ut id præstem quod tibi sum pollicitus, id est, ut demonstrem eas esse meras ac mera palpabiles nugas. Postremo, quod mihi in eo morem gerere omnino fueris, ut earum titulum mutares. Quanquam quod ad illud attinet, cujus præstationem (ut sic dixerim) à me exigis, id quidem vel expressis verbis (neque enim ipse recte mea memini) vel certe tacite eo quem res ipsa necessario postulat, animo sum pollicitus, id est, si modo ejus mihi rei facultas daretur, ut scilicet de illis tecum conferre ac disputare possem, præsentibus iis, qui de hujusmodi rebus aliqua saltem ratione, si non exquisite judicare possint. Nam alioqui sola scriptione theses tuas erroris ita revincere, ut me te vicisse appareat, ægerrime possim, cum divinare nequeam, quid tu adversus ea, quæ illis objecero, sis allaturus. Tuis vero ad reprehensiones meas defensionibus minime refutatis, quomodo constare poterit, te plane errasse? Non puto præterea, te pollicitationem meam ita accipere, quasi nihil in tuis istis thesibus dicatur, quod non sit manifeste nugatorium, &c.

Ad GEORGIUM ENIEDINUM Ecclesiarum in Transylvania, quæ unum illum Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi profitentur, superintendentem,

F. S. EPISTOLA.

Salutem à Deo & Christo, &c.

CLarissime vir frater in Christo plurimum colende. Non parum doleo te invitum, ut ais, à me compulsum fuisse, ut aliquid dicas de controversia mea, quæ mihi erat cum Francisco Davidis. Nam cur invitus hoc de argumento mecum amice conferas, & quid sentias aperte profitearis, (id enim, neque aliud abs te requirebam) nullam veram caussam ne suspicari quidem possum, quæ mihi admodum probari queat. Quid hoc mihi velim melius postmodum intelliges. Hoc tantum in præsentia dicam, te, nunc modo nihil periculi vel subiisse, vel subiturum esse, quod dubitationes has in re tuas, mecum communicaveris, communicaturusve sis; sed, Deo bene juvante, insignem aliquam utilitatem, omnibus hujus vitæ commodis anteponendam, si te tibi scrupulos illos eximere tentem, passus fueris, hinc tandem reportaturum. Quod antequam facere aggredior, paucissimis verbis, quam necessaria sit apud teipsum, istius de Christi invocatione quæstionis cognitio, demonstrare volo. Scimus enim ipse, ut non obscure scribis, alteram ex his duabus sententiis omnino esse veram; aut scilicet jussam ac præceptam plane esse Christi invocationem, & sic nos prorsus Christum invocare debere; aut eandem invocationem seu tacite, sive aperte esse prohibitam, & ita nos nullo modo posse Christum jure invocare. Ex qua sententia, cum necessario etiam sequatur, ut ex illis alterutrum, vel eum qui Christum invocat, vel eum qui non invocat, quam gravissime fieri possit, peccare; & consequenter, cum inter illas duas nulla media esse possit, unicuique, si illius quæstionis veritatem ignorat, evidentissimum periculum quam gravissime peccandi impendere. Vides, ut arbitror, teipsum sentire, non modo utilem, sed prorsus necessariam esse hujus veritatis cognitionem. Quare jam ad totas has tuas dubitationes circa hanc quæstionem accedo. Nam quod non modo ex ipsa sententia tua, verum etiam absolute sententia sit, hujus rei notitiam homini Christiano prorsus necessariam esse; ex iis, quæ mox dicam, aperte constabit. Jam igitur primum dubitas, ne sententia mea, quam medium esse dicis inter Judaizantium & Papistarum sententiam, eo hoc ipsum quod inter duo illa media sit consistere cogatur, cum (ais) medias illas sententias sæpe fallere &c. Non laborabo ut tibi exemplis ostendam, medias hujusmodi sententias non paucas, ac ipsas plus divina veritate fuisse: nec negabo, si quis rationem spectet, multo verisimilius esse, ut mediæ sententiæ veræ sint, quam quæ extrema sectantur, id quod ipse aperte fateri videris cum ais eas blandiri & plausibiles esse: sed tamen dicam, me sententiam illam non idcirco amplexum fuisse, quod media sit inter illas duas, sed quia rei ipsius natura cogit omnino ita sentire. Unde etiam fit, ut multis hæc dubitationem locum esse possit, etiamsi aliquid verum esset, non modo sæpe, ut ais, sed plerumque ac fere semper medias sententias illas falsas deprehendi. Dubitas deinde ne recta sit ratiocinatio mea, qua, ex Christi regno & præsente Ecclesiæ gubernatione, necessarium esse statuo nos Christum invocare posse, ita ut qui hoc neget, illa etiam negare seu non agnoscere cogatur, id est, impium, duriter, quod appareat regnum & gubernationem posse sine invocatione esse. Nam, inquis, verbi gratia, Deus regnabat super omnes gentes in Vetere quoque Testamento, neque tamen ab iis invocabatur. Atqui, mi frater, ego ex regno & gubernatione non colligo invocationem fieri, aut factam esse, (quid enim hoc quæso, ad id de quo hic agitur?) sed fieri jure posse, aut potuisse. Neque enim hic quærimus, an Christus invocetur, sed, an invocari possit. Nam si, (ut hoc loco non minus vere, quam ad rem scribis,) multa fieri debent quæ non fiunt, similiter, vel potius multo magis, multa fieri jure possunt, quæ tamen non fiunt. Quæ de angelis affers ex Daniele, curatoribus, ut ais, Græcorum & Persarum, admodum incerta sunt, ut videre poteris in annotationibus Bibliorum Tremellii & Junii, ubi invenies capite decimo (nam nono, quod ipse citas, nihil tale est) non quidem Persarum curatorem, sed principem regni Persici exponi Cambysem Cyri filium, similiter principem Græciæ, non autem Græcorum curatorem, exponi Alexandrum Macedonem. Sed sit ita esse, ut ipse affirmas, quid, te rogo, commune habet, si uno ubi semel, unica verbo dictum fuisse, angelos quosdam curare Persas & Græcos, non addito, nec quamdiu cura illa extenderetur, nec quamdiu duratura esset, nec vel leviter quidem indicatur, an angeli isti eorum ipsorum, quorum, ut ais, dicuntur curatores, cogitationes intelligerent, preces exaudirent, quod huc attinet, an illis invocatio conveniat, cum eo, quod sæpissime, atque adeo dum ipse Christus (quod nullibi in sacris reliquiis sit.) nominatur, semper ac perpetuo de Christi regno, dominatione, cura, & gubernatione præsente atque efficaci, eaque omnimoda, atque in perpetuum usque ad seculi finem duratura Ecclesiæ suæ, una cum suprema in omnes angelos potestate conjuncta, & non modo precum, sed cogitationum omnium humanarum notitia, atque examine, fulta & constabilita, vel apertissime legimus, vel sane necessario intelligimus. Idem dico de Michaelis exemplo, quod affers, Judæos adjuvante; quod nihil prorsus cum Christi regno suæque Ecclesiæ perpetua cura, & plenissima gubernatione

dedit enim pater suo filio omne judicium) non de invocatione agitur, commune habere potest. Quod preces piorum ab angelis Deo offerantur, nec scriptum est in eo, quem citas Apocal. loco cap. 8. 3 (nam Libri Tobiæ auctoritatem & testimonium nihil moror,) nec, si scriptum esset, ad rem faceret; cum hoc in re nihil sit simile ipsi Christi regno ac gubernationi, quod scriptum est in loco isto, cuidam angelo data fuisse incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum, quod in visione Johanni ostensum significat, sanctorum preces Deo gratissimas, & suavissimi (ut ita dicam) odoris esse.

Restat quod affers de angelis, qui excubent ad pios defendendos &c. neque tamen (ais) propter hanc illorum curam, illos unquam pios eos invocandos esse statuit. Ubi primum, (quod & paullo ante feceras) quæstionem de invocandi facultate, mutas in eam, quæ est de invocandi necessitate, neque enim hic quæritur; an Christus invocandus sit, sed, an invocari jure possit. Et fuerunt fortassis homines alioqui pii, qui tametsi non statuerunt angelos invocandos esse, eos tamen jure invocari posse crediderunt; illos, inquam, angelos custodes hominibus datos; quæ opinio an sustineri necne possit, in præsentia non disputo; immo facile concedo eam erroneam esse. Atqui nihil hinc tamen contra Christi invocationem, quæ jure fieri possit, colligi potest (nulla enim est proportio inter curam illam, quam Angeli nostrum sibi demandatam habeant, & Christi regnum ac gubernationem. Et miror, te vel suspicari quidem, pro re ejusdem generis haberi posse, Christi regnum in Ecclesia & gubernationem, & Michaelis jussum datum ut tueatur Judæos. Nam quantum, quæso distat, regem, dominum ac gubernatorem esse, idque perpetuo & absolute, & aliquo modo tuendi curam sibi demandatam habere? quæ enim cura, quam Michael ille Judæorum habeat, seu potius Danielis ætate haberet, ægre admodum aliunde haberi potest, quam ex eo, quod in fine capitis 10 Danielis eorum princeps vocatur, quod quo sensu dictum fuerit, non constat. Est enim multiplex vocis illius Principis, tam in Hebræa, quam in Latina lingua significatio. Et potuit Michael ibi Princeps Judæorum dici, non quod ipsorum hoc est, regionis illius princeps esset, quod sine cura illorum tuendorum * * *

Additur quidem in initio capitis 12 Michaelem stare pro Judæis, id est, illis favere. Sed primum aliud est cuipiam favere, aliud vero curam ipsius tuendi sibi demandatam habere, deinde satis constat ex iis quæ sequuntur, ibi, sub Michaelis persona & typo, ipsum Christum adumbrari. Quanquam in Tremellianis Bibliis etiam in ipso cap. 10 annotetur, Michaelem illum esse Christum, non quia tunc jam esset Judæorum princeps, sed quia futurus esset, idque Danieli in illa visione ostensum fuerit. Et certe ex visione illa, quæ tota prophetica & mystica esse potest, nihil solide ex eo, quod, verba ipsa sonant, colligi posse credendum est. Itaque vides, angelos custodes, quos conservos nostros, & Christi ministros ac servos, & de quibus nihil certi habemus; quænam cura, quam nostri gerunt, ostenditur, (adeo ut non desint, qui tota hac de re dubitent) quoniamque minus in nobis custodiendis potius indicatum, quam aperte significatum ac commendatum nobis est, quique incertum est, an ita perpetuo semper adsint, ut preces nostras percipiant, cum Christo ipso rege ac domino nostro, qui præter ipsum Deum omnia sibi subjecta habet, omnique potestate tum in cœlo, tum in terra est præditus, cujusque in nobis regendis ac gubernandis, perpetuoque servandis munus & clarissime expositum, & diligentissime commendatum est, cum expressa declaratione, quod ipsius renes & corda nostra scrutetur, in invocationis materia comparare velle, longe absurdius esse, quam ut id verbis satis declarari queat. Ex quibus, ut si quis angelum aliquem invocare audeat, necesse quidem esse videatur ut sic id facere jure posse divinitus moneatur: at in Christo invocando, non modo jussu illo, contra quam ipse sentire videris, non sit opus, (quanquam jussus non tantum posse, sed etiam debere Christum invocari non docerent) verum ne monitione quidem. Quis enim monitione ulla indiget, ut sciat se a rege suo ea omnia posse petere, quæ in ipsius regis sunt manu, & ejus opem, quatenus regia ejus potestas extenditur, implorare? Quis hic non animadvertit, idem esse dubitare, an Christus jure invocari possit, quod dubitare, an sit revera rex noster, omni potestate in nobis juvandis, precibusque nostris exaudiendis & administrandis præditus? Si visum tibi fuisset, aliquanto diligentius saltem, in ipsa, quam cum Francisco Davidis habui, disputatione legenda ac perpendenda versari, facile tibi constitisset, eos, qui Christum invocari posse negant, non aliam ob causam id facere, quam quod illi præclaro in Ecclesia regnum & gubernationem adimunt: sed cum ab ejusmodi scriptis diligenter examinandis, ut ex tuis verbis satis constat, quæ ad me scribis, quodammodo abhorreas, quid mirum si illud non perspicis? quid mirum, si gravissimam hanc de Christi invocatione quæstionem, cujus veritate non percepta, necesse est in summa totius Christianæ religionis, ipsiusque mysteriorum ignoratione versari, in qua denique de ipsius Dei, Christique gloria, quo nihil majus ac sublimius potest excogitari, præcipue agitur, levem esse arbitratus fueris? Sed spero te posthac diligentiam multo in hac quæstione apud ipsum animum tuum expendenda, laboraturum, quod ut alacrius facias, tuas dubitationes examinare pergam. Videtur tibi argumentum, de Christi invocatione dubitandi, ex eo sumptum, quod nusquam expressum præceptum extet, ut illum invocemus, adhuc subsistere, neque infirmatum iis quæ dixi; dum ostendi, quædam ad divinum cultum pertinentia fieri posse, quæ tamen ut fiant divinitus præcepta non sunt: atque nominatim exemplum à me allatum pædobaptismi, ad rem non facere, cum ne baptismus quidem ipse ex sententia mea, ad Dei Christive cultum pertinere possit, quippe quo etiam neglecto, Christianum haberi quempiam posse sentiam. Hactenus, mi frater principium (quod ajunt) manifeste petis, pro concesso enim sumis, ad divinum cultum pertinere non posse id, quod omitti possit, cum tamen de hoc ipso hic quæratur, An scilicet, quidquam ad divinum cultum pertinens posse omitti, seu, quod idem est, possit non esse præceptum. Atque ut rectius intelligatur, quid in hac quæstione significet, ad divinum cultum pertinere (nam hic homonymiæ fallacia erratur) perpendendum est ipsum argumentum, quod mihi refellendum sumsi, unde hæc locutio sumpta est. Dicitur in eo, nihil licere, si modo id ad divinum cultum pertineat, facere, quod præceptum non sit, & propterea Christum invocare non licere, cum id non fuerit præceptum. Ergo pertinere ad cultum divinum non significat rem esse, qua obeunda revera Deus colatur ipse, aut divinus cultus revera aliquis fiat, sed fieri ab ipsis obeuntibus credatur. Qui enim ita argumentantur, Christi sane invocationem, cum eam hac ipsa argumentatione funditus tollere atque abolere cupiunt, pro cultu, qui revera divinus sit, nullo pacto habent. Sed quia addis, hoc tamen baptismi, vel pædobaptismi exemplum non congruere cum Christi invocatione, quia possit, præsertim secundum sententiam meam, atque baptismus ipse omnino à Christiano homine negligi, Christi vero invocatio, ut quidem ipse sentio, non item, ac propterea non debuisse me exemplo isto in hac disputatione uti, primum ostendam, responsionem, quæ à te ipso per me affertur, optimam esse: deinde, quidquid tamen scrupuli nihilominus tibi restat, eximere conabor. Scripseras ante ad me, non videri quicquam cuiquam esse faciendum, quod non tenetur facere & in iis literis mihi significaveras, mecum tibi esse communem de pædobaptismo sententiam. Nolui hanc occasionem prætermittere, opinionem tuam evidentissime, altera ista mecum tibi communi sententia, redar-

parendi: quemadmodum idem nunc facere possum, eo quod dicis in his posterioribus literis, id quod prohibitum non est, quodammodo bonum esse. Non explico redargutionem ipsam, nam satis (arbitror) per te eam ipse perspicis. Jam igitur vides, me, merito pædobaptismi exemplo usum fuisse, ad ostendendum ex ipsa sententia tua, quædam posse fieri, quæ facere non tenemur, meque merito tuam illam opinionem refellisse, etiamsi illam ita interpretemur, ut de rebus tantum ad divinum cultum pertinentibus ea accipi debeat. Nam certe pædobaptismus ad divinum cultum pertinet, id est, ea mente ab iis, qui ipsum probant, fit, ut ritus sacer divinitus institutus peragatur, hoc enim in tota hac quæstione satis est, ut dici possit ad divinum cultum pertinere: ut ex iis quæ dixi certe intelligi potest. Verum ais hanc esse inter pædobaptismum, & Christi invocationem, secundum scilicet sententiam meam, differentiam, quod ille ex Ecclesia explodi potest, ista vero non potest; ex quo sequitur, illum quidem esse adiaphorum, hanc vero minime, sed omnino necessariam. Primum respondeo, optimum esse nihilominus baptismi exemplum. Cum id non ad ostendendum aliquid fieri posse in Ecclesia, quod in omnibus, & per omnia huic in re par sit invocationi, sed ad probandum, aliquid posse in Ecclesia fieri, quod tamen jussum non sit, allatum à me fuerit. Deinde dico, ob hanc caussam non quidem refelli à te exemplum meum, cum ista dicis; sed novam rationem afferri ad id, quod vis adversus me probandum. Cum enim ego sentiam, Christi invocationem non esse simpliciter & absolute necessariam; tu tamen contra necessariam esse inde concludis, quod ipse sententia mea dem, eam ex Ecclesia explodi non posse. Itaque vides, ad tuam rationem concludendam, nihil opus esse pædobaptismi exemplum refellere, ejusve ullam mentionem facere. Jam ad tuam istam ratiocinationem dico, eam videri in principii petitione evidenti suum fundamentum habere, nam paulo ante ais, in Ecclesia ea debere fieri, quæ debent, non quæ possunt fieri. Verum (nisi priore loco debere apud te significat, omnino fieri necesse, & sic in isto enunciato tuo nihil dicitur, & summa ταυτολογία committitur) hic pro concesso sumitur, vel illud de quo præcipue quæritur, vel ipsum contrarium ratiocinationis tuæ, quod ego nullo pacto admitto. Video enim multa esse, quæ non debent ex Ecclesia explodi, & tamen non sunt omnino necessaria. Ut exempli caussa, non debet nec potest ex Ecclesia explodi, ut in precibus ad Deum fiat mentio ab ipso cœlum & terram creatum fuisse, nec tamen, ut ista mentio fiat, est omnino necessarium, alia pleraque ejusmodi per te invenire poteris. Sed dices, te, tuæ ratiocinationis connexionem seu consequentiam, satis probasse ex eo, quod subjunxisti, cum Christi invocatio non possit explodi ex Ecclesia, hinc sequi, illam esse non adiaphoram, & consequenter esse necessariam. Recitas ipse responsionem meam ad hoc argumentum, quæ habetur in Disputatione cum Francisco Davidis, cap. 27 partic. 4. ex qua apparet, aliquid esse posse non adiaphorum, & tamen non etiam necessarium, invocationem autem Christi non esse posse adiaphoram, & tamen non etiam necessariam; non adiaphoram, inquam, isto sensu, quo te hoc loco hoc verbum accipere necesse est, id est, non ejusmodi, quod nec bonum nec malum sit, sed videlicet bonum, & propterea tale quod non debeat ex Ecclesia vel possit explodi, quamvis non sit omnino necessarium, nam ejusmodi quædam inveniri, jam proxime à me allato exemplo confirmatum est. Quod sane satis esse potest ad ea dissolvenda, quæ adversus istam responsionem nectis; de quibus statim aliquid dicam.

Scripseram ego ad te, in loco ante indicato, ad explicationem istam explicandam & confirmandam, adque homonymiam vitandam, quæ nunc tibi in caussa est, ut credas, quidquid adiaphorum non est, id esse necessarium, duplex esse, vel potius alterutrum, nec ullum aliud præterea posse à Francisco intelligi genus adiaphororum, unum nempe, quæ nec jussa sunt nec vetita: alterum eorum, quæ per se nec bona nec mala sunt. Priore sensu adiaphora est apud me Christi invocatio, ideoque non necessaria. Nam certe quicquid adiaphorum est, non est necessarium; quocunque tandem sensu adiaphorum quid dicitur. Posteriore vero sensu minime est apud me adiaphora; rem enim per se bonam illam esse existimo, nec tamen hinc sequitur eam esse necessariam, ut jam satis probatum est. Sed ais, idem tibi videri, nec bonum nec malum per se esse, & non jussum esse nec esse prohibitum: & primum probare niteris, id, quod nec jussum nec prohibitum est, esse quodammodo bonum, & quodammodo malum. Ut autem probes, quod non est prohibitum esse quodammodo bonum, rationem addis; nam (inquis) bona non prohibentur. Atqui hæc ratio vel futilis est, si quis firmiter aliquid ex ea concludere velit, cum manifestam consequentiæ fallaciam contineant ejusmodi argumentationes, & præterea quatuor terminos habeant. Aliud est enim esse bonum, aliud quodammodo bonum: vel si quis non firmiter aliquid ex ea velit concludere, potius concludendum est, quod non est prohibitum, esse simpliciter bonum, quæ argumentatio quidem, ut prior illa tua, est in secunda figura cum conclusione affirmante, & idcirco non minus quam illa repudianda; sed tamen quatuor terminorum vitium, ut ista, non habet. Jam ut probes, quod non est præceptum, esse quodammodo malum, rationem affers. Nam (inquis) bona præcipiuntur. Eodem prorsus vitio quatuor terminorum hæc argumentatio laborat. Nam, pro eo quod in ea concludi deberet. Quod præceptum non est, non esse bonum, concluditur, Esse quodammodo malum. Sed alio præterea vitio laborat argumentatio ista, nam in ea principium petitur: quippe in qua, pro ratione sumitur illud idem, quod in quæstione est, nempe. Quicquid est bonum, præcipi. Jam enim ego assero hujus enunciati contrarium, & ajo, Quædam per se bona esse, quæ tamen non præcipiuntur. Vides igitur, cum postea concludis, id, quod quodammodo bonum est & quodammodo malum, nec bonum per se, nec malum esse, te non recte concludere: cum nequaquam probaveris, Quicquid nec jussum nec prohibitum est, esse quodammodo bonum & quodammodo malum. Sed adjungis, fortasse cum videres vix negari posse, quædam esse per se bona, quæ non præcipiuntur, hoc in dubium posse vocari, quod tamen superiore ratiocinatione tua penitus convellere tentaveras, nec ita dubitanter de eo locutus fueras: ac præterea id in iis, quæ ad cultum divinum pertinent, minime admittendum ais; nam, inquis, ἐθελοθρησκείαν Deus odit, & frustra se coli humanis commentis affirmat. Ergo (subjicis) nihil est in cultu Dei pro bono habendum, nisi quod ipse jussit ac mandavit. Respondeo, humana commenta ea non esse, quæ ab aliquo divino decreto atque operatione nobis non modo patefacta & revelata, sed etiam diligentissime commendata, pendent: qualis divina operatio est exaltatio Christi Jesu: ejus, inquam, absolutum in Ecclesiam suam regnum plenissimaque gubernatio, cum iis omnibus conjuncta quæ supra commemoravimus. Ex quibus necessario consequitur, illum posse jure à nobis invocari; neque si id facere audeamus, jussum ullum expectandum esse. Præsertim cum ipsius rei natura, quemadmodum necessario invocandi ipsum Christum facultatem affert, sic id faciendi omnimodam necessitatem excludat. Ut enim pluribus in locis mei illius libelli de Christi invocatione memini, & in ipsa ad Transylvaniæ ministros Epistola repetis, id solum, quod Christus Deo sic subordinatus, ejusque vicem in Ecclesia regenda ac gubernanda gerat, necessitatem ad ipsum preces nostras dirigendi omnimodam & absolutam, nullo pacto admittere potest. Nimis enim absurdum esset, nos non recte precari, cum ad ipsum Deum, fontem & auctorem primum bonorum omnium, preces nostras, & non simul ad Christum dirigimus:

non minus quam absurdum sit, Christum omnem potestatem & in cœlo & in terra habere, nostrumque regem plenissimo jure ac possessione esse, cordaque nostra & renes scrutari, & tamen non licere nobis ad eum preces nostras dirigere, atque in nostris necessitatibus ejus opem implorare.

Plura ad te de hoc argumento scribere constitueram, ut tibi persuaderem, cum Christi regni confessione, non posse subsistere, ejusdem Christi invocandi facultatis negationem; ac simul ostenderem, quam necessarium Christiano homini sit regnum istud agnoscere, & consequenter, quam necesse sit agnoscere ac confiteri, Christum jure à nobis invocari posse, quamque, contra opinionem tuam fortasse, supra aliarum omnium cognitionem, hujus in Christiana religione veritatis cognitio utilis censenda sit: Sed partim tempus me deficit, partim ex catarrho afflictio impedit. Quare finem faciam, sperans me alias ista præstiturum, si modo, ut nihil dubito, animadvertere potero, te non gravate ea, quæ de hac quæstione ad te scribo, legere atque perpendere. Vale. Cracoviæ, die 26 Septembris. Anno 1596.

Tuus in Christo

F. S.

EPISTOLA F. S.

Qua excellentissimi cujusdam viri literis respondet.

Salutem à Deo & Christo ejus, &c.

ETiamsi N. N. præstantissime, ego is essem, quem in tuis literis, die 26 Julii datis, me facis, nulla tamen, prorsus causa fuisset, cur me per literas alloqui verereris, non quidem ob insignem, ut ipse ais, humanitatem meam, quæ virtus in me, licet cæteris, quarum studiosus sum, aliquanto major, exigua tamen est; sed quod ipse, ut tua scripta, & judicio prudentiorum hominum, qui te norunt, testimonia fidem faciunt, talis es, ut is, ad quem prior scripseris, felicitatis cujusdam loco, id sibi ducere merito possit, ut quidem ego facio, hujusque rei nomine tibi summas gratias ago. Quid vero dicendum est, cum ego, quamvis ab illo Mariano Socino, quem ipse memoras, ab Ænea Sylvio tot tantisque laudibus celebrato, abavo nimirum meo, prognatus, & illius, qui nominatim in familia nostra princeps subtilitatum dictus est, cujus rei similiter aliquo modo mentionem facis, unicus filius, tamen ejusmodi sim, ut à priore multo plus virtute, quam propagationis gradu distem; posteriore vero non minus sim ingenio inferior, quam ipse, ratione habita ejus temporis, quod hactenus vixi, cum mortuus est, ætate me inferior fuit. Vix enim annum tricesimum primum suæ ætatis excesserat, cum ego jam pridem 64 ingressus fuerim. Quid inquam dicendum est, cum ego sim talis; Certe aliud nihil, quam me plane beatum esse, ea beatitudine, quæ in hac mortali vita obtingere potest, quod prior ad me scribere dignatus fueris, tantum abest ut tu id faciendo, quidquam nimium ausus fuisse videri possis. Huc accedit, quod literæ tuæ non modo consilium & studium tuum laudabilissimum, ut ipsemet agnoscis, continent ac declarant; sed, quod minime agnoscere videris, rerum gravitatis ac elegantiæ sunt plenæ, unde & jucunditatem & utilitatem simul haud sane exiguam percepi. Plurimum autem me delectavit brevis narratio, quæ in illis habetur, initii & progressus tui in rerum divinarum penitiore cognitione. Quamquam ex altera parte indolui, quod tam parum temporis, in hoc omnium præstantissimum, sine ulla comparatione, studium, insumere tibi detur. Apparet enim te ei aptissimum esse, & maximam jacturam promovendæ divinæ veritatis fore, si ipse huic rei potissimum non vacaveris. Ego quidem (quod tibi fidenter confirmare possum) inter omnes fratres nostros, qui in hoc Regno degunt, ubi Deus præcipue, alto suo consilio, hominibus seipsum patefacere, hac nostra ætate voluit, neminem novi, qui te iis rebus sit instructior, quibus ad hanc rem est opus. Quare Deum oro, ut te ista quasi laqueis, quibus hactenus impeditus, aliquando exsolvat, efficiatque, ut ipsi uni ejusque gloriæ inservire possis, id quod propediem futurum sperandum sane est, si, ut ipse profiteris, jam in eo conatu, ut te expedias, quo liberius cœlestia scrutari possis, ut jam dudum facere cœpisti; cujus rei quod mihi das specimen, mirum in modum fuit mihi gratum, quamquam maluissem in eo quidvis aliud potius ejusmodi examinari, quam quædam à me de rebus divinis scripta, ut factum video. Sunt enim quæ scripsi, omnia parum digna, quæ à te eo animo, ut in rerum divinarum cognitione proficias, tam diligenter examinentur. Adde quod, cum examinatio ista tua eo pertineat, ut in dubium vocet illa quædam à me scripta, periculum est, ne ego (ut unicuique sua placent) ea quantumvis immerito defendenda atque asserenda suscipiam, unde fiat, ut te nihil juvem in statuendo, quid de istis sentire debeas, & veritate in iis, quæ ad illa pertinent, omni dubitatione depulsa, plane perspicienda, quod tamen unum abs te quæri videtur. Quicquid sit, mos tibi gerendus est itaque jam aggredior ad ea respondere, quæ quibusdam in disputatione de Servatore à me scriptis objicienda censuisti, cum mihi videatur, si modo recte intelligantur, ea à veritate nihil recedere, nec ab objectionibus istis quicquam labefactari. Primum igitur, ex eo quod pagina octava scriptum est, æquam admodum rem esse, & naturæ Dei convenientem, id quod altera illa à me posita divina misericordia, continetur, concludendum tibi videtur, ejus contrarium esse iniquum, & sic, cum, me ipso tibi teste, nullum Dei opus à rectitudine & æquitate recedere possit, hinc tolli justitiam illam Dei alteram à me positam, & huic misericordiæ oppositam. Hæc objectio non tam mea verba petit, quam ipsius scripturæ verba, quæ aperte alteram illam Dei misericordiam justitiæ nomine interdum appellat, & tamen interim manifeste eidem ipsi Deo id tribuit, quod isti misericordiæ opponitur, quemadmodum à me testimoniis prolatis demonstratum fuit; adeo, ut satis mirari non possim, tibi videri, distinctionem istius misericordiæ, & istius justitiæ divinæ, per vim ex sacris testimoniis fuisse expressam, præsertim cum hic non de nominibus, sed de rebus ipsis potissimum agatur. Quandoquidem etiam citra ulla sacra testimonia, hæc nominatim atque expresse spectantia, modo quis Dei providentiam, quam humani generis habet, aliquo agnoscat, & reliquis sacris testimoniis fidem adhibeat, satis constare potest, & misericordiam & justitiam illam à Deo exerceri. Hoc ipse sentiens, ad finem totius disputationis tuæ, adversus ea quæ scripsi de duabus Dei misericordiis, eique oppositis justitiis, ais, te non dubitare, quin à te disputata sint erronea. Sed ut Philosophus, solutionem tuarum objectionum quæris. Age igitur, ea quæ objicis diluamus. Itaque dico, nullo pacto ex eo, quod aliquid sit æquum, sequi ejus contrarium esse iniquum. Quamvis (quod tu hic urges) circa idem subjectum utrumque versetur. Sed oportet hic sibi à quadam occulta homonymia cavere. Exemplo res fiet manifesta, eoque ad rem nostram accommodato satis, unde facile causa seu ratio, cur id, quod dixi, in isto nostro proposito verissimum sit, perspici poterit. Estque exemplum hoc in ipsa mea disputatione, ad hoc ipsum ostendendum, alibi indicatum. Si quis à quopiam damno aliquo affectus fuerit, quod sibi ab ipso resarciri jure petere possit, rem æquam sine dubio faciet, si illud (ut ita loquar) resarciendum curet, nec tamen rem iniquam faciet, si non curet. Adde huic exemplo aliud, à me in eadem disputatione latius deductum atque expositum, illius cui pecunias ab

aliquo

[illegible]. Hic enim similiter æquum quiddam facit, si peccatum illam à se debitam repetit, nec tamen iniquum quidquam ab ipso fiet, si eam non repetat. Causa hujus rei utriusque est, quod, quicquid æquitatis ex altera parte, ut sic diversum, contradictoriis esse videntur, utrumque tamen partium in illius potestate jus ipsum posuit, & in neutra ipsarum eligenda cuiquam injuriam facit iste. Atque hic, quod paullo ante attigi, de occulta quadam homonymia explicandum est. Nam cum in hac materia & disputatione quippiam æquum esse dicitur, aliud nihil significatur, quam id licere, nec quicquam in eo esse iniqui; non autem id fieri debere, sive, ut homonymiam, quæ hic latet, detegam, æquum esse ut id fiat. Neque illa mea verba, *Quid autem divinæ naturæ convenientius, & propterea æquius, &c.* Aliter accipienda sunt, quam si quis diceret, *Quid naturali juri convenientius, & propterea æquius ac justius, quam id repetere quod sibi debetur?* Quæ verba rectissime dicta fuisse, nemo negare ausit, quamvis nemo istud facere jure cogatur, sive, ut antea dictum est, in eo non faciendo nihil sit iniqui. Quare similiter verba illa mea non sunt ejusmodi, ut rectissime dicta censeri non debeant, etiamsi Deus jure possit, seclusis ejus promissis, humanum genus nec beneficiis afficere, nec suæ gloriæ participatione donare. Ostenso, quod hic nihil mecum pugno, & hoc fundamento posito, quod possint duæ res, quamvis alioqui sibi adversantes & contrariæ, ambæ circa idem subjectum versantes, esse æquæ; id est, non iniquæ, sive à rectitudine & æquitate minime recedentes, facile erit animadvertere solutionem aliorum tuorum objectorum adversus ea, quæ in hac materia justitiæ, eique oppositæ misericordiæ divinæ à me dicta fuere. Quam enim vim primum, ad dicta mea infirmanda id habere potest, quod tantopere urges, etiamsi id verissimum esset, in Deo videlicet rectitudinem saltem ratione priorem (ut ipse loqueris) esse voluntate: nec quia Deus aliquid velit, id esse rectum, sed quia sit rectum, ideo Deum id velle? Jam enim intelligi facile potest, me, Deum nihil facere aut velle, affirmare, quod ipsum per se non sit rectum. Sic enim accipio istud quod ais, Deum ideo aliquid velle, quia sit rectum, ut scilicet significet, Deum id (ut ad hunc modum loquar) non voliturum fuisse, nisi esset rectum. Nam alioqui, si tua verba (ut quidem possunt) ita accipiantur, ut intelligatur, Deum velle quicquid est rectum, sive, rei rectitudinem esse causam, non quidem simpliciter, sine qua non; sed sic proprie dictam, ut Deus aliquid velit; quemadmodum inferiora illa tua verba præ se ferunt, id nequaquam verum esse arbitror, aut in hac disputatione ullo modo concedendum. Hinc siquidem consequeretur, vel duorum sibi adversantium utrumque rectum esse non posse, vel Deum uno & eodem tempore, in uno & eodem subjecto duo sibi adversantia velle. Quorum illud jam à me refutatum fuit, hoc vero plane absurdum atque adeo impossibile est. Denique, Deus nihil jure facere posset, quod non faceret: quo vix quidquam inveniri potest, quod magis divinæ majestati ac bonitati deroget atque adversetur. Jam deinde quod ais, per priorem justitiam à me positam tolli alteram misericordiam, idque ex eodem argumento contrariorum, cum argumentum istud, ut à te antea deductum est, confutatum à me fuerit, refutationis indigere non videtur. Quid? quod nihil contrarii hic est, cum alii sint illi, de quibus in priore justitia agitur, & illi de quibus agitur in altera misericordia. Neque enim, non resipiscentium nomine in priore justitia ii omnes intelliguntur, qui peccatis adhuc sunt immersi, quales ii sunt qui pertinent ad alteram misericordiam, sed ii demum qui scelesti sunt, ac contumaces & perditæ spei homines, ut diserte scriptum est pagina quarta in ipsius prioris justitiæ descriptione, quod abs te animadversum non fuisse, non parum miror. Quanquam vix usquam alio sensu, Non resipiscentiæ nomen, seu, Non resipiscentis, à Sacris Scriptoribus, & ecclesiastica theologia usurpatur. Sed dices, peccatis adhuc immersorum nomine, qui ad alteram misericordiam pertinent, illos contumaces contineri. Atqui hoc nihil est; cum in describenda misericordia illa, non dixerim, Quosvis homines peccatis adhuc immersos, sed simpliciter: Homines adhuc peccatis immersos; adeo ut satis sit, quo appareat in altera misericordia à me descripta, nihil contineri pugnans cum eo, quod in priore justitia describenda dictum fuerit, si inveniantur adhuc homines peccatis immersi, qui tamen scelesti & contumaces, ac spei perditæ homines dici nequeant. Volui omnem contrariorum, quæ hic sint, suspicionem depellere. Tametsi enim argumentum à contrariis, ut illud ipse proposuisti & explicasti, nullam vim habet, tamen aliter hic proponi & explicari posset, ac vim habere; cum in aliis verbis meis à te citatis & examinatis pagina 9, *Non resipiscentibus veniam non concedere, &c.* non modo rectum illud & æquum esse dicatur, sed rectitudini & æquitati debitum ac consentaneum. Sed jam videamus, quid ipse ipsis meis verbis objicias. Ais enim mirum esse, me in illis separare naturam divinam, & rectitudinem atque æquitatem. Separandi autem verbum, quo usus es, simplici distinguendi significatione à te positum agnosco. Itaque respondeo primum, tritissimum atque usitatissimum esse, conjungendi voculam non inter diversa poni, sed exponendi vim habere. Deinde nego, in præsenti negotio, ut videri ais, idem esse naturam divinam, & rectitudinem atque æquitatem. Naturæ enim divinæ nomine id simpliciter intelligi potest, ut à me intellectum fuisse fateor, quod Deus, ut scriptura loquitur, odit omnes operantes iniquitatem, id est, ut explicatum à me est pag. 5, in malitia perseverantes, & qui summum scelerum perditissimi [illegible]. Rectitudinis autem & æquitatis nomine, quod rectum & æquum est, ipsum videlicet per se, etiam citra id, quod Deus ita velit, ut ejusmodi hominibus venia non detur, hoc dixi, quasi scripserim, *Naturæ divinæ, & rectitudini atque æquitati*, ut objectio tua postulare videtur. Nunc quando scripsi, *& propterea rectitudini atque æquitati*, non est cur affirmes, me separare seu distinguere naturam divinam, & rectitudinem atque æquitatem, cum etiam ex ipsa definitione, recte inferri atque colligi posse definitum, & contra. Verum præterea, aut ex tuo sensu dico, in præsenti negotio idem ista duo valere, aut ex meo. Si ex tuo, quæro probationem, sin ex meo, quæro ex ipsis verbis meis testimonia. Pergis autem atque ais, tibi displicere meum loquendi morem, *Propterea rectitudini & æquitati non esse debitum, quia decretis* (addere debueras divinis) *consentaneum*, & meo causam exponens cur tibi displiceat, *Decretum enim*, (inquis) *divinum non est causa æquitatis, sed æquitas causa est justi & recti decreti &c.* Atqui verba mea ita sunt disposita, ut nullo modo ex divinis decretis inferatur seu colligatur æquitas & rectitudo. An vero non potest quicquam ex quoquam inferri seu colligi, nisi ut ex causa? An non etiam contra, ut ex effectu, vel ut ex adjuncto? Ut quidem abs te verba mea, inverso etiam ordine, & sic addita necessario vocula *Quia*, sunt recitata, videntur præ se ferre, divina decreta esse causam rectitudinis & æquitatis. Veruntamen licet ad istum modum disposita, possunt tamen in alium sensum accipi, & voces *propterea quia*, vel ipsa sola vox *quia*, aut alia similis, non quidem causam, sed effectum significare, vel adjunctum &c. Ut in quibusdam ipsius scripturæ locis à nonnullis non sine aliquo fructu observatum est. Sed quorsum digredior? Ad propositum redeundum est. Nam ipsemet fateris, te hic agnoscere *causam* [illegible], *decrevit Deus, ergo æquum est*. Et sic agnoscis me recte fuisse locutum, etiamsi verba mea causam aliquam omnino significent; sed statim addis, *At non* [illegible], quasi vero vel istam causam meus loquendi modus plane indicet, vel satis habere non debuerim con-

 clusio-

dissolvi, ut ex eadem afferre, licet ipsa ex causa mihi fuerit afferenda, quantum prius à me suo superque modo refutatum fuit, & ut probabile factum, posterius vero nihil prorsus ex ea inniteur. Cum mihi illo in loco aliud nihil propositum fuerit, quam docere, proprium quidem esse Dei peccatores non resipiscentes punire, sed tamen non ob id ipsum quod peccant, sed ob id, quod resipiscere nolunt; cumque ibi revera non argumentantis, sed respondentis partes sustineam. Sequitur, ut respondeam ad id, quod objicis illis verbis meis pagina decima, *Potest Deus, quantum vult, de suo jure dimittere*, ita enim recitatis, statim subjicis, *quasi hoc ex voluntate ipsius pendeat, & non ex æquitate.* At æquum illud ipsum æquissimum est, ut unusquisque de suo jure, quantum velit, dimittere possit; præsertim Deus, qui omnium est Dominus, ut ibidem à me dictum fuit. Sed ad hanc confirmationem & exaggerationem mei dicti, & rationis in eo contentæ, excipis ipse ad hunc modum, *Neque hoc facit quod omnium sit Dominus: non enim supra seipsum est, ut possit etiam rectitudinem suam infringere.* In hac tua exceptione videtur peti principium (ut loquuntur) & simul id dici, quod alioqui etiam nullo pacto consistere posse. Videtur peti principium, quatenus in ea sumitur, esse rectitudinem quandam Dei, quæ omnino requirat, ut is pœnam constituat ei, qui adversus ipsius præceptum delinquit. Cum tamen proxime ante verba ista mea, de quibus nunc agitur, pernegaverim, ullam ejusmodi rectitudinem seu justitiam vere in Deo residere, ipsiusve qualitatem proprie dici posse, ibidemque commemoraverim, illud à me supra ostensum fuisse. Non videtur autem alioqui etiam ulla ratione posse consistere, ut is, qui omnium est dominus, de suo jure dimittendo possit rectitudinem suam ullam infringere, cum necesse sit, ut quemadmodum in se, sic etiam apud ipsum perpetuo rectissimum sit, ut de suo ipsius jure quantumcumque velit dimittere possit. Sed jam ulterius in diluendis objectis tuis progredior. Pagina decima & undecima disputationis meæ hæc verba leguntur; *Quemadmodum potuisset Deus, & quidem jure, homines licet peccantes morti æternæ non mancipare, sic postquam eos illi morti obstrictos sua mancipavit, ex illius imperio eosdem eximere, & quidem jure, sua sola voluntate potest.* Utraque pars horum verborum à te impugnatur, & de priore quidem sic ais: *Hoc pugnat cum eo quod scriptum est paullo ante, Non resipiscentibus veniam non concedere æquitati divinæ (quæ Dei proprietas) esse consentaneum. Pœnam igitur statuere ipsum oportuit.* Hic nihil moror, quod ista quæ paullo ante à me sunt dicta, non ita plane refers ut habent, nulla enim in illis æquitatis divinæ expressa fit mentio, sed tantum divinæ naturæ, & postea absolute rectitudinis & æquitatis. Et ita respondeo, ac si plane sic verba mea haberent, ut à te referuntur. Dico igitur, aliud esse peccantibus pœnam statuere, aliud vero, Non resipiscentibus veniam non concedere. Hanc tu responsionem meam præsensisti, & expresse illam inferius commemoras, & adversus ipsam ad hunc modum excipis: *Agnosco discrimen, quod nihil facit ad præsens negotium, ex eodem enim fonte fluit utrumque; quæ enim rectitudo sive justitia permisit non concedere veniam non resipiscentibus, eadem peccantibus pœnam statuere jussit, neque absurdum est illud magis æquitati consentaneum esse, quam hoc; aut unum magis ex libera voluntate fluere, quam alterum.* Hic nego eandem rectitudinem, non quidem quæ permisit, ut ipse loqueris, sed potius quæ jussit non concedere veniam non resipiscentibus, jussisse peccantibus pœnam statuere. Nam rectitudo quæ horum duorum prius jussit, ejusmodi est, ut ab ea recedere non liceat, quippe cum contrarium ejus quod ipsa jubet, in quod incidere ab ea recedendo necesse est, nempe non resipiscentibus veniam concedere, sit pravum atque iniquum. Oportet enim hic meminisse, quinam homines peccantes non resipiscentium nomine significentur, ut à me supra explicatum, ac demonstratum. Nam quod, si ita res habet, sequitur, Deum nunquam posse recipere in gratiam non resipiscentes, ut quod tu mox, de divina liberali gratia, dicis, Deum tamen facere per alteram à me jactatam misericordiam, est hoc totum à me abunde refutatum. At vero rectitudo illa, quæ jussit peccantibus pœnam statuere, non est ejusmodi, ut ab eo, quod ipsa suadet, recedere non liceat, quippe quod ab ipsa recedendo, nihil pravi sive iniqui admittatur, intellige ab ipso Deo, de quo hic agitur, & adversus quem peccata committuntur; nam illa aliud nihil sunt, quam debita adversus præcepta & legem ipsius, & propterea ab ipso non puniri, sed condonari sine ulla injustitia possunt. Non est autem à me expresse ostensum, magis æquitati consentaneum esse, non resipiscentes peccatores punire, quam simpliciter peccantes; quia hoc ipse communis sensus, & rerum usus per se omnibus ostendit; à libera autem voluntate Dei pendere, simpliciter peccantes, quales hic intelligo, opponens illos peccatoribus non resipiscentibus, necne punire, ostendi expresse parte 3 cap. 1, ipsius meæ disputationis, idemque paullo ante hæc ipsa mea verba, quæ à me impugnationibus nunc defendo, satis docui per eam rationem, quam jam à me objectis tuis vindicavi, quod unusquisque, præsertim Deus, qui est omnium dominus, de suo jure quantum velit dimittere potest. Hoc idem vero dici nequit de non concedenda venia peccatoribus non resipiscentibus. Rei enim summa indignitas, atque (ut sic dixerim) turpitudo, si Deus illis veniam concedat, eosque in gratiam recipiat, & simul omnis pietatis ac religionis, quæ inde consequeretur eversio & abolitio, aliter facere non permittit. Respondi ad ea quæ priori parti meorum verborum objicis, restat ut ad ea respondeam, quæ objicis posteriori. Sic enim adversus eam scribis. *Deinde, si, ut supra dixi, Rectitudo prior est decretis, & ideo decreta servare debet Deus, quia æqua sunt, quomodo ea retractare potest?* Hic mihi ea sunt dicenda, quæ jam, maximam saltem ex parte, vel dicta à me, vel indicata sunt. In rectitudinis sive æquitatis nomine est homonymia quædam. Nam aliquid rectum, sive æquum esse, potest simpliciter significare, id non esse pravum sive iniquum. Potest etiam significare, rectum sive æquum esse ut id fiat. Priore significatione rectitudo, sive æquitas, non quidem, ut ipse loqueris, prior est decretis divinis, sed tantum ipsorum causa sine qua non, & quidem perpetua omnium, ac singulorum. Posteriore vero dici quidem potest, eam præcedere divina decreta, quatenus ipsorum vera est ac propria causa, sed non tamen omnibus ac singulis perpetuo, verum quibusdam duntaxat. Quæ decreta sunt hujusmodi, ea Deus nunquam rescindit, ut pote cujus actiones & opera à rectitudine & æquitate recedere nequeunt. Quæ vero tantum id habent, quod omnium decretorum divinorum est proprium ac perpetuum, ut prava sive iniqua non sint, nihil est cur ea Deus rescindere jure non possit, horum enim propria & vera causa alia nulla est, quam libera ipsius Dei voluntas. Sic quidem nullum locum habet id, quod huic rationi obviam eundo subjungis, *Dei voluntatem non ita esse liberam, ut possit aliquid velle, quod rectitudini ejus, atque justitiæ adversetur.* Nihil enim in talibus suis decretis rescindendis facit Deus adversus rectitudinem & justitiam sive suam, sive quamcunque. Nam quod addis rectitudini & justitiæ adversari, *id omne cujus oppositum est æquum, & rectum*, minime recte hoc à te affirmari demonstratum est ante, nisi recti & æqui nomine id intelligatur, quod non solum pravum non est, aut iniquum, sed etiam æquum & rectum est ut fiat, seu fieri omnino debet, id quod per ea quæ jam à me posita sunt non invenitur in decretis illis divinis, quæ rescindere Deo liberum esse affirmo. Tale autem est divinum decretum, de quo in verbis meis agitur, adjudicandi homines peccantes æternæ morti. Quamvis enim, ut necesse quidem est, æquum ac rectum illud sit, quatenus nihil pravi aut iniqui in se habet, non tamen

ita

ita æquum ac rectum est, ut id fieri omnino debuerit aut debeat. Etenim quod hic porro subjungis, *Atqui rectitudini tantum tamen esse dictum est, veniam non concedere non resipiscentibus, Ergo &c.* Unde demonstrari posse videatur, immo decreti illius æquitatem & rectitudinem ejusmodi esse, ut id fieri omnino debuerit ac debeat; jam copiose ad id respondi, ostendendo, quantum & huc maxime pertineat sit discrimen inter decretum peccantes puniendi, & decretum non resipiscentibus veniam non concedendi. Per ea quæ hactenus à me disputata sunt, crediderim omnia diluta esse quæ meis dictis objicis in hac de Dei justitia & misericordia tractatione, quamvis restent adhuc examinanda quædam verba tua huc spectantia, quod mox faciam. Prius enim te monere volo, me, ut in quibusdam aliis paucis, nimis facilem in eo fuisse, quod ita tecum disputaverim, quasi, quemadmodum objecta tua offerunt, scripserim, Deum jure potuisse peccantibus pœnam non statuere, cum tamen non pœnam simpliciter, sed pœnam æternæ mortis scripserim, ubi de hominibus peccantibus generatim sum locutus. Pœnæ autem simpliciter, quam Deus non statuere potuerit, mentionem tantummodo fecerim respectu primi hominis, si præceptum illud sibi ab ipso Deo datum non servasset. Quamvis enim ex eo, quod pœnam primo homini peccanti Deus statuit, consequatur, eandem hominibus generatim in posterum statutam fuisse: non tamen contra, si eam non statuisset, consequeretur, eam peccantibus hominibus generatim statutam postea non fuisse. Sed jam reliqua verba tua percurramus. Ais igitur post hactenus examinata verba tua, *Non licere ex decretis inferre æquitatem, ita ut cætera, quæ decreta non sunt, ex rectitudine non fluere sentiamus. Multa enim recta & æqua, quæ non sunt decreta aut edicta.* Fateor me non percipere quid tibi hic velis, nec video quid in his verbis tuis contineatur, quod omnino ad quidquam labefactandum, aut in dubium revocandum pertineat eorum, quæ à me scripta sunt. Nam prima ipsa verba, quæ sola ad id pertinere videri possunt, & quibus tota tua nititur, habent superius à me suam responsionem, videntur hic omnino significare, non esse ex solis divinis decretis æquitatem colligendam, cujus sententiæ nihil adversi in iis quæ scripsi reperietur unquam; immo ita explicata, ut sequentia tua verba ferunt, conveniunt illa plurimum cum ipsis, iis vero quæ ipse scripsisti, adversaria videntur. Si enim, ut ipse ais, multa recta & æqua sunt, quæ non sunt decreta, aut edicta, nempe à Deo, Ergo verissimum est, quod inter expressum semel affirmari, & in disputatione illa mea satis sponte indicari, rectitudinem & æquitatem non esse causam veram ac propriam decretorum Dei, nisi quorundam. Cum tu te contrarium sentire ea indicant, quæ meis dictis objicis, & consequenter ex illo eodem quod ibi necessario colligitur, æquitatem & rectitudinem duplicem esse, sive aliquid æquum & rectum esse homonymos dici, quod ad tua objecta diluenda à me affirmatum fuit: à te vero in illis proponendis non videtur fuisse agnitum. Nam certe, si multa recta & æqua sunt, quæ tamen Deus non decrevit, apparet aliquid ita rectum & æquum esse, ut tamen non fieri jure possit. De altero enim genere æqui & recti, quod fieri omnino debeat, nec tu dubitas, nec forsan quisquam alius: & sic tandem apparet, non omne rectum & æquum esse ejusmodi, ut ejus contrarium sit pravum & iniquum; præsertim contrarium, ut loquuntur privative tantum, de quo potissimum in objectis tuis agitur, quorum pleraque hoc uno fundamento nituntur, quod illud omne sit iniquum, & justitiæ adversum, cujus oppositum est rectum & æquum, id quod ego tot illis respondendo constanter negavi. Postremo, Epilogum quasi quendam objectionum tuorum faciens, ita scribis. *Summa rectitudo, æquitas, justitia, cum sint Dei proprietates hoc videntur velle necessario, ut oderint ac plectant, quod iniquum est ac injustum, unde pari jure & pœna peccantibus statuatur, & resipiscentibus venia non concedatur. Neque tum voluntas libera in quidquam contrarium potest, cum ea non ita sit libera, quæ rectitudini subjaceat.* Nihil hic dicitur ad mea dicta convellenda pertinens, quod jam refutatum non fuerit. Respondeo nihilominus, & dico, rectitudinem, æquitatem, justitiam omnino quidem ferre, ut jure Deus possit quicquid iniquum & injustum est plectere, sed ut semper plectat, hoc necessario velle nego. Nam eadem rectitudo, æquitas, justitia omnino fert, ut Deus jure possit iniquum aliquid, aut injustum committentibus ignoscere, & ipsorum misereri; præsertim si veniam ab ipso sui delicti petant, vel eos saltem sui facti pœniteat, & ne in posterum delinquant studere ac cavere ex animo sint parati. Nam & delicta omnia aliud nihil sunt quam offensiones ipsius Dei, & fragilitas humana, etiam ex ipsa creatione & primæva natura, quæ ipsius Dei est opus, valde multa est. Conatus sum eruditissime N. N. tuæ petitioni satis facere, ubique ostendere, quando necesse est, quemadmodum ipse animadvertis, ut, quæ de iis qui peccant à Deo puniendis disputasti, & constituisti, erronea sint, ubi error lateat, & quamvis artis Philosophiæ plane rudis, Philosophice tamen, ut ipsa natura mihi dictat, tecum agere, neque hunc laborem, qui licet per se non magnus, mihi in hac gravi ætate, infirmaque valetudine, præsertim gravissimis aliis scriptionibus & commentationibus occupato, non parvus sane est, in tui gratiam sumere quicquam recusavi. Quamvis ea, quæ in ipsa de Servatore disputatione mea scripsi, si accurate omnia perpendantur, satis esse posse videantur, ad se ipsa tuenda, & errorem qui in illis repellendis latet, retegendum.

Jam quod ad illa attinet, quæ de resurrectione mortuorum disputas, & iis objicis quæ levissime omnino nec de ipsa re, sed Sacræ Scripturæ loquendi modo, in eadem disputatione mea hac de re attigi, videris profecto occasionem cepisse, ut me ad scribendum de difficillima hac materia pertraheres, & ad solvendam, si tantæ rei essem idoneus, dubitationes maximas, quæ circa illam ex ipsis Sacris Literis animo tuo, quemadmodum etiam multorum aliorum oboriuntur. Verum ego meos humeros impares tanto oneri esse sentio, & propterea quamvis à multis fratribus rogatus, idque diu ac sæpe, nulli eorum hac in re obtemperavi, de hoc argumento nihil unquam nominatim scribere volui, quamvis aliquando uni ex ipsis, ejus precibus & simul auctoritate inter nos quadam victus, id me facturum promisissem. Quare ignosces mihi, si tibi hic morem non gessero, & satis habebis, quod ea breviter diluam quæ objicis paucissimis illis verbis meis, quæ huc vix pertinentia scripsi. Facis me dicentem resurrectionem hominum salutem præsupponere, quod ego tamen non dixi, sed tantum affirmavi, Sacrarum Literarum morem esse, simplicis resurrectionis nomine æternam ac beatam vitam intelligere, ut ostenderem me recte locutum fuisse, qui resurrectionis Christi simpliciter mentionem faciens, ejus etiam immortalitatem ac beatitatem, quæ resurrectionem consecuta est, intellexerim. Hujus autem Sacrarum Literarum loquendi moris, ego expresse nullam rationem attuli, sed ipse aut credidisti, aut te credidisse præ te fers, istam à me fuisse allatam, quod resurrectio hominum salutem præsupponat; nempe quia adversarius meus, ut probaret me male locutum fuisse, rationem huic plane contrariam attulerat. At ego illam nec refutavi, nec improbavi, sed tantum me nihilominus recte locutum fuisse, testimoniis sacris in medium allatis, ostendi, quæ tu nescio quo pacto, ad rationem istam adversarii mei rationi contrariam probandam, allata à me fuisse putasti, quamvis observasses, ut ipse confiteris ad locum Joh. 5. quem adversarius ad rationem suam probandam attulerat, & animadvertere potueris, scriptis meis legendis, me non solere unquam omittere, quin ad omnia respondeam, quæ allata fuerint pro ea sententia, quam impugnandam suscipio, præsertim si sint testimonia

ex Sa-

collectas Literas petiis. Itaque videre jam potes, me tibi cur quicquam aliud ad tua objecta respondeam, aequa agnoscere, nec me ullam consequentia fallaciam commisisse, nec ulla testimonia à me contra meipsum falso allata. Sed dices, quamvis non plane intellexeris, in quem finem testimonia illa sacra à me prolata fuerint, ex tuis nihilominus responsionibus objecta colligi posse, adversus ipsam mentem meam in illis proferendis; unde scilicet constare videatur, multa ex illis esse, in quibus nequaquam simplex ipsum resurrectionis nomen vitam aeternam quoque significet. Ego vero dico, nihil esse necesse, ut ad objecta ista respondeam, (quod tamen me facere posse spero) cum intacta abs te adhuc maneant non pauca ex testimoniis istis, & praesertim illa omnia, quae maxime ad propositum institutum meum faciant, in quibus videlicet Christi resurrectionis simpliciter fit mentio, cum significatione non modo aeternae ac beatae vitae, sed etiam potestatis illius summae, quam Christus post resurrectionem suam est consecutus. Quaestionem, quam coronidis loco mihi proponis, nondum satis intelligere ac percipere possum. Quamobrem satius mihi visum est, ut in praesentia eam non attingam, quam ut manifestum periculum subeam in commodo, quemadmodum à me petis, ut eam expediam, ea dicendo, quae parum aut nihil ad ipsam quaestionem & ad mentem tuam faciant. Ubi primum utramque vel per memetipsum, diligentius adhuc quam hactenus facere potui, tum verbis perpensis, vel alicujus alterius ope recte assecutus mihi fuisse visus fuerim, quod ad ea expedienda quae proponis, conducere existimarem, scribere non gravabor, & ad te mittere, id, quod si non citius, statim post proximam Synodum Lublinensem futurum spero, quo tempore, Deo volente, statui ad te scriptum meum, de praedestinatione & libero arbitrio remittere, una cum iis de eo, quod tantopere expetere videris, judicio meo. Nulla enim ratione hactenus fieri potuit, ut huic labori scriptum illud diligenter examinandi, & in illud aliquid commentandi vacarem, quamvis hoc perpetuo, postquam ad nostras manus scriptum ipsum pervenit, summopere cordi mihi fuerit. Quare te plurimum rogo, ut me excusatum habere velis, si post tam diuturnum tempus, nondum desiderio isti tuo ardenti satisfeci, quo tamen ut expeterer, nullam causam fuisse, postmodum agnosces. Quid enim exquisiti judicii in ejusmodi philosophicis et theologicis, idque difficillimis, disputationibus expectari à me potest, homine, qui nec philosophiam unquam didicit, nec scholasticam (quam vocant) theologiam unquam attigit, & ipsius logicae artis, nihil nisi rudimenta quaedam, idque valde sero degustavi? Nolo enim te ignorare, plerasque disputationes meas, quarum quaedam non sunt editae, scriptas à me fuisse, cum nondum dialecticae arti ullam operam dedissem. Cujusmodi sunt, ipsa disputatio de Servatore, adversus Puccium, adversus Palaeologum, adversus F. Davidis, de baptismo aquae, de loco Septimi Capitis ad Romanos, de authoritate Sacrae Scripturae, Responsio ad Paraenesim Volani, Animadversiones in Theses de trino & uno Deo Collegii Posnaniensis, & alia quaedam imperfecta, ut posthac non mireris, si in meis scriptis multa deprehenderis minus recte tradita & conclusa. Sed inquies, cur igitur ista scripsisti, cum tam male instructus ad ea scribenda esses? Nimirum, quia vel jussu eorum, quibus parendum mihi erat, vel adversariorum provocatione fui ad id faciendum compulsus. Quaenam insignis eruditio, unde tu, qui tanta eruditione es praeditus, juvari quicquam possis, inveniri in me credatur, qui levissime, & omni pene tempore destitutus, bonarum artium & literarum studio operam impendi, & florentissimos aetatis meae annos duodecim perpetuos, ab anno videlicet 13 atque 25 in patriae otio, & partim in aula perdidi? Veruntamen quando in cognitione ejus quod sentiri debeat de Christianae religionis decretis, & de sensu divinorum testimoniorum, praesertim Novi Testamenti scriptis comprehensorum, non prorsus exercitatior sim, quam tu es, non sentio posse, si de aliis rebus mecum per literas conferendo, non prorsus tibi inutilem operam sumas, mihi certe & emendationi scriptorum meorum eruditione & acumine tuo plurimum adjumenti afferet. Itaque non solum non recuso, ut in incepto tuo pergas, verum etiam ut id facias rogo, ut de ipsis itaque à me scripta fuere, si ita tibi videbitur, mecum disputes, & quae tibi parum probantur, libere impugnes, conabor quam maxime potero, ne ob studium defendendi mea, à veritate in respondendo quicquam deviem.

Multa alia mihi dicenda essent, quae summae tuae erga me humanitati ac benevolentiae, quam literae quas ad me dedisti undique spirant, aliqua saltem ex parte responderent, sed malo te perspicaci ingenio tuo, quantum me tibi illa ratione devinxeris, aperte conjicere, quam ex incondita verbis meis obscure intelligere. Hic igitur harum literarum mearum finem faciam, si prius Deum oravero, ut quidem ex animo oro, ut tuis sanctis conatibus favere velit, tibique concedere, ut una cum charissima conjuge, & prole communi vestra, commode vitam hanc mortalem transigere possis, nec sit necesse ut id fiat, te ab iis inquirendis ac perscrutandis, quae ad vitam immortalem adipiscendam spectant, avocari & avocari. Coeperam has literas scribere ante multas hebdomadas, sed mala valetudine saepius impeditus, & aliis occupationibus distentus, non potui illas ad finem perducere, nisi demum hoc die 15 Decembr. secundum Calendarium novum, qui mihi est initium anni 65, quippe qui natus sim duabus horis & tribus fere quadrantibus ante ortum solis, die quinti ejusdem mensis secundum Calendarium Vetus, Anno Christi 1539, qui nunc est 1603. Ex agro Luclavitiano in subalpina regione Palatinatus Cracoviensis. Te fratres omnes amantissime resalutant. Tu autem meis verbis Dominum N. N. diligentissime resalutabis.

Excellentiae tuae praestantissimae addictissimus in Domino Jesu frater ac servus

F. S.

Ad Synodum Waegroviensem, F. S. Epistola.

Gratia & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo, &c.

NOn paucis sunt ab hinc mensibus monuerunt me fratres Cracovienses, idque nomine etiam fratrum Lublinensium, ut Apologiae pro Assertionibus Collegii Posnaniensis contra Animadversiones nostras, totius coetus nomine responderem. Ego quanquam tunc temporis occupatissimus eram, tamen, quia in ea eram sententia, optime nos facturos, si ad eam Apologiam responderemus, gratias egi, quod me huic muneri aptum judicassent, responsurum me recepi, idque praestare non ita multo post sum aggressus; tametsi quaenam hac de re universae Ecclesiae nostrae voluntas esset, penitus ignorarem. Nam ex Lublinensi Synodo nihil mihi vel scriptum vel nunciatum fuerat, unde id intelligere possem. Tantum literas à D. Johanne Crotonio nostro acceperam, in quibus me ad hanc provinciam suscipiendam vehementer hortabatur. Occupationes, quibus distinebar, variae ac multiplices erant; potissimum vero me impediebat responsio privato meo nomine ad Andream Volanum, quam tunc in manibus habebam. Itaque sicut statim promissum praestare, sic in eo praestando postea, totus esse non potui. Sperabam tamen, me opus absoluturum ante praesentem Synodum, sed gravi morbo dies quinquaginta atque eo amplius ita confectus fui, ut toto hoc tempore nihil prorsus commentari potuerim.

Quam-

Quemadmodum rogo vos omnes, ut, si modo (id enim omnino ignoro) responsio hæc à vobis desideratur, me pro humanitate ac prudentia vestra excusatum habere velitis, si ea nondum perfecta est. Quod si fortasse, ut Apologetæ illi per me respondeatur, non admodum pertinet, id mihi vel per literas vestras, vel per aliquem ex fratribus significari à vobis peto; ne frustra videar laborare; quanquam minime plane est, quicquid mihi significaveritis, ipsum opus aliquando absolvere, quippe in quod multa congessi, & conjecturus sum, quæ, si non aliis, mihi ipsi usui futura spero. Liber erit, ut fateor, satis magnitudinis quanta liber adversus Palæologum. Quamvis enim Apologia illa multo breviore responsione refelli possit, tamen latius esse judicavi, una cum evidente sophismatum & fallaciarum Adversarii patefactione, rationes & testimonia ab ipso contra nos allata, ac præterea quicquid in hoc genere inter nos & ipsum controversum est, paulo diligentius examinare atque excutere; & hac ratione nos semel, etiamsi posthac sæpius Adversarii nos impetant, respondendi molestia liberare. Cæterum, quod ad eas caussas attinet, ob quas istic Wągroviæ in Dei Christique nomine convenistis, etsi ego scio alia de re admonendi parum sum aptus, tamen visum est mihi vos hortari, ut de adoratione & invocatione Christi in Ecclesiis vestris conservanda, imprimis laboretis. Hac enim retenta, perfacile omnes Judaicæ errores convellimus; ea vero vel spreta vel abjecta, nulla ratione fieri potest, ne ubique Judaismus vigeat, vel potius turpis Epicureismus atque atheismus. Quemadmodum & pie & docte scripsit olim D. Gregorius Paulus frater noster ad Transylvanos, cum de caussa Francisci Davidis agi cœptum est. Præpostere igitur omnino fit, si quis cum eo disputans, quem constat adorationem & invocationem Christo non tribuere, conetur illum ab aliis quibusvis Judaicis erroribus retrahere, principio enim à tanta ignorantia & cæcitate liberet, quæ omnium ejusmodi errorum tanquam certissimus ac perennis quidam fons est ac scaturigo. Igitur ante omnia de hoc argumento, cum iis qui sunt tales, agi debet, & nullus lapis non movendus est, ut illis primum persuadeatur, Jesu Christo adorationem & invocationem convenire. Nempe cui Deus Ecclesiam suam gubernandi & regendi perpetuam curam detulerit, & angelis atque hominibus eum præfecerit, summumque ipsius solium illi impertierit, et intimas etiam hominum cordium cogitationes cognoscere largitus fuerit, atque, ut uno verbo dicam, illum regem nostrum, ita ut regnum suum ipse nunc administret, jam reipsa fecerit ac constituerit. Nam si hoc exstinctum, nullo negotio discrimen Veteris & Novi Testamenti cunctis apparet, ac proinde omnia Judaici spiritus commenta penitus dissolvuntur. Contra vero miscebitur Mose cum Christo & confusio, & hanc ob caussam omnibus Judaicis opinionibus ostium patebit, & iis quæ jam ingressæ sunt, foras expellendis frustra omnis cura & labor insumitur. Quod si qui sint, qui nullo pacto adduci queant, ut Christi hoc tempore regni sui administrationem, & divinam potestatem agnoscant, non est cum illis amplius (ut mihi quidem videtur) in rebus sacris commercium habendum. At vero, ne alii in posterum in eandem impietatem facile delabantur, non abs re inter alia, quæ fieri possent, fore existimarem, si omnibus verbi Dei ministris injungeretur, ut in publicis precibus, iterum iterumque quibusdam diebus, Christum Jesum Dei Filium nominatim invocarent. Quamvis enim rectissime, jam inde ab ipso initio in Christi Ecclesia, sive usu receptum, sive lege constitutum fuerit, ut ad ipsum Deum preces dirigantur, quo illi prærogativa sua perpetuo conservetur, tamen ex historiis simul manifestum est, Christum quoque, statim post patefactam ejus gloriam atque potentiam, publice ab iis, qui ejus nomen profitebantur, invocari consuevisse. Quod si ut quam temporum & personarum ratio tulisset id fieret, nunc maxime inter nos fieri, cum & nos tanquam Jesu Christi contemptores passim apud alios Christiani nominis homines audiamus, & eorum, qui Christi nomen profitentur, ipsum tamen nec adorant, nec invocandum censent, & nihilominus, quia Trinitatis opinionem abjecerunt, ex nostro coetu esse existimantur, aliquis omnino sit numerus. Sed hæc hactenus. Vos enim multo melius nimirum hæc per vos ipsi jam jam nostis, aut nosse potestis, quam ego ea docere, aut verbis explicare queam. Satis mihi sit monitu meminisse rem indicasse, & officio meo, si quid tamen hac in parte requirebatur, abunde satisfecisse. Deus & Pater noster, & ipse Dominus Jesus Christus illuminet indies magis corda vestra; & vobis eam sapientiam tribuat, qua Ecclesias vestras ab omni labe immunes reddendi viam invenire possitis. Valete charissimi & in Christo Jesu mihi plurimum observandi ac reverendi fratres.

Minimus omnium in Christo fratrum

F. S.

Ad Quendam,

F. S. EPISTOLA.

Gratia & pax Dei Patris & Domini Jesu Christi, &c.

ET occupationibus meis, & morbo, quem Cracoviam veniens ex nimio frigore contraxeram impeditus, in hunc usque diem ad literas tuas responsum distuli. Quanquam priori quoque tempore respondere vehementer cupiebam, ut, si fieri posset, aliquando tandem intelligere possem, quid in animadversione illa scripseris, quidve ad ea responderim, quæ tu post Gabrielem Eutropium mihi objeceras. Quod hactenus fortasse minus intellexisti, quia quum paucissimis verbis mihi tecum agendum esse judicavi, in re præsertim satis per se manifesta. Dicam igitur pluribus quod sentio. Adversarii sic locum formarunt, ut nos facerent dicentes, Deum ideo Christi Patrem in Sanctis Literis nominari, quod Dei virtute obumbrante ex virgine sit conceptus. Inque ex vi ipsa verborum nostra imprudentes inducebant, quod Deum, Dei virtute obumbrante ex virgine conceptum diceremus, & ob eam caussam, Christi Patrem in Sanctis Literis eum nominari assereremus. Quo quid ineptius, immo vero stolidius dici, aut excogitari potest? Id ipsum autem neque quodammodo animadvertisti, illud satis sentiens, quod cum illorum verba, quæ ante ineptitudinis damnantur, recitas, in altero eorum membro addis ad extremum de tuo vocem Christus, hoc pacto: Quia Dei virtute obumbrante conceptus sit ex virgine Christus. Quæ vox si ab illis addita fuisset, nihil erat (fateor) cur eos inepte locutos dicerem. Neque enim sum adeo hebes, quin videam, si Christus Dei filius ob id recte dicitur, quod ipse Christus Dei virtute obumbrante ex virgine fuerit conceptus, ob illud ipsum similiter, Deum Christi Patrem recte appellari. In corrigendis autem adversariorum verbis, non dixi addendam esse in posteriore membro vocem *Christus*, sed verba illa prima, *Deum Christi Patrem* mutanda in hæc, *Christum Dei Filium*, quod videlicet ad Christum, non autem ad Deum sequentia referri apte possent. Hac, inquam, ratione potius, quam illa, adversariorum verba mihi corrigenda putavi, quod & brevitati & concinnitati cuidam orationis meæ, & usitato loquendi modo in illorum verbis, adeoque universæ animadversioni id magis conveniens esse duxi. Pluribus verbis, quam antea inceram, sententiam meam tibi declarare volebam. Sed vereor ne nimius fuerim iis, & quemadmodum ante paucitas, sic nunc multitudo verborum tibi obscuritatem pariat. Ignosce amico crassissimæ ignorantiæ suspicionem depellere conanti. Et me, ut facis, ama. Cracoviæ die 16 Novembris 1583.

Tui studiosissimus & amantissimus in Christo frater F. S.

Ad

Ad Valentinum Radecium, nunc Ecclesiae Claudiopolitanae Pastorem, & Ecclesiarum quae unum Deum Christi Patrem per Transylvaniam profitentur, Superintendentem,

F. S. Epistola.

Pietate atque eruditione ornatissimo viro Domino Valentino Radecio, divini verbi ministro fidelissimo, amico & fratri in Christo carissimo & honorando &c.

Salutem à Deo & Christo, &c.

EN tandem mi carissime D. Valentine, quod tibi promisi exsolvo. Id vero quantulum est? Quare in animo habebam, plus praestando, quam promiseram, & pro brevi, more meo, paraphrasi, vel pleniorem paraphrasin, vel justam explicationem ad te mittendo, & tuae petitioni plenius satisfacere, & tantam tarditatem in fide mea liberanda compensare. Verum, cum ad id me paro, ecce quasi derepente incido in morbum, quamvis admodum brevem, molestissimum tamen & gravissimum, in diarrhoeam, inquam, qualem nunquam in vita mea habui, licet simili, aliqua ex parte, aliquoties laboraverim, id est, tam vehementem & copiosam, & cum tantis torminibus, ac dolore capitis & ventriculi, & una cum maxima nausea, tanta anxietate & virium totius corporis prostratione, ut jam morbum ferre non possem. Sed Deus post horas circiter octo, me maxima ex parte, pro summa sua in me benignitate, eo liberavit. Accidit hoc mihi nocte, quae secuta est diem primum hujus mensis. Duobus sequentibus diebus, propter summam corporis imbecillitatem, ac morbi reliquias non parvas, nihil agere prorsus potui: quam dies tres destinaveram. Heri, qui fuit dies tertius, scripsi pro te quod hic inclusum habes, sed aegre valde, vereor, ne nihil boni fecerim, aut certe nihil, unde tu unquam quidquam fructus percipere possis.

Sed jam respondendum est mihi aliquid ad tuas literas ..... D. Statorius post multam postulationem, & cum aliis fratribus hac de re consultationem, tandem, quod ad meos labores attinet, constituit, ut praeter Catechismum, qui edendus est, Reformationem, cui una cum ipso vacare debeo, aliud nihil faciam, quam absolvam responsionem meam, quam vulgo vocamus adversus Posnanienses, quod quidem mihi gratissimum est, & quam primum manum operi illi perficiendo, Deo dante, admovebo. Interim, (ut necesse est ut faciam) dum, quicquid hactenus scripsi, sim recogniturus, & diligenter observaturus, rogo te, ut si aliquod istic habetis mei imperfecti illius operis exemplum, ad ejus finem inspicere velis, an aliquid in eo habeatur non procul ab initio quarti Numeri 20, post verba illa, *Antiquam etiam correctionem*, quod Nam ea sunt plane omnium postrema, tam in meo autographo, cujus unum saltem aut alterum folium periit, tam in uno quod tantum habemus hic exemplo. Nolim enim si extet id, quod amplius scripsi, aliter quam antea feci, particulam illam totius operis nunc scribere. Quare, si quid plus istic habetis, quam nos hic habemus, cures quaeso, quamprimum id describendum, ut per D. Statorium ad me mittere possis. Ubius non aegre feret, quod ad quaestiones illas non respondeam, si illi meis verbis significatur, ut jam pridem, ni fallor, curavi ut fieret, me non esse aptum ut ad plerasque respondeam, responsurumque aliquando ad illas, in quibus aliquid meis scriptis objicitur: quod si nimis tarde fit, nemo gravius id ferre debet, quam ego, cujus maxime omnium interest, ut id fiat. Exemplum Voldovii Defensionis illius meae non quidem adversus Eglinum, sed adversus ministrum quendam Gallum, ad te, ut petis, mitto, compactum cum meo autographo scripti Polonice editi ad Evangelicos commonefaciendos, &c. Quod est apertum indicium, illud mihi à Volkorio donatum fuisse. Itaque ubi illud descripseris, rogo te, ut per manus fidi alicujus nuncii, qui primus sese obtulerit, mihi remittendum cures. D. Ostrorodum diligentissime meis verbis resalutes velim, ad quem mitto literas D. Bernardi non ita pridem acceptas, quibus respondet iis quas ad ipsum scripsit. Erunt, spero, illi gratissimae, praesertim, cum, nisi fallor, in illis inclusa sint medicamenta pro ejus tam difficili morbo, à quo ut aliquando, quemadmodum spem habere coeperamus, magna saltem ex parte liberetur, Deum ardentissime oro. Uxorem tuam, D. Niccitecium, D. Gittichium, reliquosque commensales tuos quam optime valere cupio, & pro ipsorum amantissimis salutationibus gratias illis et animo ago. Deus tibi, uxori, ac liberis suo Spiritu & gratia perpetuo adsit. Dat. in agro Luclaviciano die 23 Novembris 1603.

Tui amantissimus tibique tanquam pater inservire paratissimus

F. S.

Ad Michaelem Fabricium Regiomontanum, Sacrae Theologiae studiosum.

Ornatissimo & pietate atque eruditione praestantissimo juveni, Domino Michaeli Fabricio, amico & fratri in Christo carissimo & honorando, &c.

Salutem à Deo & Christo, &c.

ORnatissime mihique charissime Domine Fabrici. Quia valde diuturno morbo adhuc exerceor, pauca, ad gratissimas tuas literas die 13 hujus mensis datas, rescribam. Non est quod verearis, ut verba illa 2. cap. Zach. 11. *Et scies &c.* debeant censeri esse Angeli illius, qui per totum ℣. 9. loquitur. Ob id scilicet, quod cum hoc illius ℣. 9. non cohaereant. Quamvis enim (ut ego quidem sentio) interjecta verba, licet ab eodem Angelo prolata, non ipsius sed Jehovae exercituum censeri debeant, ad hoc tamen, ut illud possit sequentia verba ejusdem Angeli esse, cujus sunt & praecedentia, & non secus atque illa suo ipsius nomine ab eo prolata fuisse, nihil cohaesione ista est opus: sed satis est, si verba ista, quae post illa subjiciuntur, quae Jehova ipse dicere inducitur, ejusmodi sint, quae ipsius nomine idem Angelus proferre potuerit, & cum ipsius Jehovae verbis cohaereant, ut certe hic evenit. Nam & prorsus, ut antea fecerat, suo ipsius nomine Angelus dicere potuit, agnitum iri, se à Jehova exercituum fuisse missum; & convenientissime hoc subjungitur post ipsius Jehovae pollicitationem, quod esset habitaturus in medio illorum, & pro suo populo illos habiturus. Namque, ubi hoc praestitum à Jehova fuisset, certe consentaneum erat, eum, qui ista ipsius Jehovae nomine pronunciasset, ab ipso Jehova revera fuisse missum. Nec vero interpretatio haec quidquam impedit, quominus interim hic Christi ratio habeatur; cujus videlicet tempore, & per quem ista Jehovae pollicitatio praestita fuerit.

Quod attinet ad locum 1 Cor. 3. 6, & 7, quid sit incrementum illud, plantationi & irrigationi accedens, quod Deus dat, ex ipsamet similitudine ac metaphora intelligi potest. Nec aliud est propositum Apostolo nisi similitudine ista ostendere, quicquid boni fructus, ex praedicatione & confirmatione Evangelii per Dei & Christi ministros facta, provenit, id totum Deo adscribendum esse. Quemadmodum fructus bonus, qui ex plan-

ex plantatione & irrigatione provenit, quam agricola diligenter fecerit, totus ipsi Deo est adscribendus; à quo videlicet vis illa proficiscitur, qua plantatio & irrigatio ad bonum fructum proferendum est prædita. Adde, quod sicut sine solis calore, agricolæ plantatio & irrigatio ad bonum fructum proferendum haud satis est; ita sine divina gratia, prædicatio & confirmatio Evangelii per Dei & Christi ministros facta, non est satis ut bonus fructus inde proveniat. Sed interim, sicut solis calor omni plantationi & irrigationi, ac generatim omnibus satis & irrigatis stirpibus accedit: sic gratia ista divina omni divinitus factæ prædicationi & confirmationi Evangelii est communis, & generatim ad omnes pertingit, qui talis prædicationis & confirmationis Evangelii sunt participes. Plura ad illa duo quæ à me quæris, respondere in præsentia morbus non sinit; idemque est causa, ut nihil tibi promittere audeam de explicatione verborum Christi ad Petrum, *Pasce oves meas*, (licet eam fratribus jam diu sim pollicitus) præsertim tam brevi tempore, ut eam petis, id est ante tuum in patriam reditum; cujus causam mihi antea innotuisse vehementer doleo. Salutavi, ut jussisti, fratres nomine tuo, qui te resalutant. Dat. Racoviæ die 17 Aprilis. Anno 1603.

Tui studiosissimus atque amantissimus

F. S.

Ad D. MARTINUM BERZEVICIUM per Transylvaniam Cancellarium,

F. S. EPISTOLA.

Magnifico amplissimoque viro, Martino Berzevicio Stephani invictissimi Polonorum Regis &c. per Transylvaniam Cancellario, Domino, & Patrono suo vehementer colendo, &c.

MUlta quidem, magnifice & amplissime vir, jam pridem audiveram de insigni humanitate tua, cum erga omnes homines probos, tum vero erga bonarum literarum studiosos. Quippe cum ipse non solum singulari quadam virtute, vitæque integritate præstares, sed etiam omni politiore doctrina, & optimarum artium scientia excultus esses. Attamen, ut verum fatear, vix umbram quandam humanitatis tuæ antehac mihi conspexisse videor, si cum iis, quæ de ipsa nuper cognovi, ea, quæ prius acceperam, conferre velim. Scripsit enim ad me Reiniannus Reiniainus, homo, ut generis nobilitate, sic prudentia ac modestia non vulgari præditus, mihique pluribus nodis conjunctissimus, cum non adeo multos ab hinc dies de me aliquid audivisses, homine alioquin obscuro & vix ulla notitia digno, eam (arbitror) ob causam, quod nec pessimum hominem, nec à bonarum literarum studiis alienum esse intellexeris, te non modo mei videndi & cognoscendi desiderium præ te tulisse, verum etiam, quod fortasse audiveras, me non nimis à re familiari mea, quia ob veræ pietatis professionem assidue periclitor, quam à patria procul abesse, honestam aliquam conditionem ultro mihi coram te oblaturum, dixisse, qua voluntarium hoc meum exilium facilius ferre possem. Jam quanta hæc est humanitas, hominem ignotum, qui nihil ipse prior petat, sua sponte complecti, & non levibus beneficiis afficere velle? Quam hoc bene convenit, cum magno illo rerum usu, quem vigente adhuc ætate habes, cumque humanorum casuum, & vicissitudinum cognitione vera, quam tot honorificis in variis & longinquas regiones peregrinationibus tuis tibi comparasti! Quod si mihi ea dicendi vires essent, quæ pares huic rei esse possent, & tibi pro meritis gratias agerem, & aliis omnibus benignitatem in me tuam liberalissime prædicarem. Sed, quando hoc à me propter sermonis mei tenuitatem æque largiam expectari nequit, animo meo in te gratissimo tibique deditissimo, & ipse contentus ero, &, ut tu quoque esse velis, te etiam atque etiam rogare non desistam. Advolassem libenter equidem istuc ad te, simulque Reiniani tuam erga me benevolentiam narrantis literas accepi, & coram tibi, quas potuissem, hujus animi mei significationes dedissem: sed nec ante in hominum publicum conspectum me dare constitui, eaque hic quasi latebris, quas mea sponte jam diu tum fabi, prodire, quam certo sciam, maximum Stephanum Regem, quem mihi post Deum, meumque principem ac Dominum Franciscum magnum Etruriæ ducem, summa perpetuaque veneratione colendum delegi, pro incredibili bonitate sapientiaque sua eam opinionem deposuisse, quam, per malevolorum aut certe errantium hominum calumniam, de me, ut audio, suscepit, quod librum scripserim, qui ad Magistratus auctoritatem convellendam aut labefactandam pertineat. Quo nihil est, nec esse potest à veritate magis alienum. In eo siquidem libro (hunc enim isti sine dubio intelligunt) quo Jacobo Palæologo pro Racoviensibus respondetur, cujus me scriptorem fuisse, nemini unquam negavi, nec de Magistratus auctoritate revera agitur, sed de Christianorum hominum privatorum officio, & tamen ea dicuntur, quæ ad eam quam maxime confirmandam pertinere possint. Nec sane quenquam hodie esse existimo, qui magistratui plus tribuat, quam vel ego tribuo, vel in eo libro à me tributum fuit. Id mihi compertissimum est, me plus illi ex Sacrarum Literarum (ni fallor) sensu deferre, quam vel jure gentium, aut civili, vel etiam communi Theologorum sententia deferendum sit. Ejusque rei in ipso libro apertissima indicia extare non dubito. Quo factum est, ut, quamvis nihil fortasse acerbius mihi in vita contigerit, quam etiam regi inviolatæ quodammodo Magistratus auctoritatis nomine suspectum esse, tamen de me illi purgando hactenus non admodum laboraverim, aut sollicitus fuerim, sperans omnino fore, ut liber ipse per se aliquando satis pro me loquatur, & inde mihi remedium jure existat, unde malum injuria exortum est. Hæc tecum, vir amplissime, liberius egi, humanitate eximia ista tua fretus, quæ me ad scribendum impulit, quæque sperare me jubet, tam defuturum mihi apud justissimum regem in tam bona causa optimum patronum, te ipsum, inquam, cui patent ipsius regis aures, quique propter egregias virtutes tuas jam diu illi merito es gratissimus. Ostendat vel indicabit tibi, si opus fuerit, Reinianus meus, ejus libri locos complures, ex quibus constare potest, quid de magistratus, regumque auctoritate ac majestate sentiam; quamque sacrosanctam & inviolabilem eam esse statuam, atque contendam. Ut, siquando ipse occasio obtulerit sive de re cum ipso rege verba faciendi, possis, si ita tibi visum fuerit, ex animo & constanter affirmare, me ab eo crimine, cujus insimulor, quam longissime abesse. Nullum in præsentia majus beneficium abs te expetere posse videor. Quamobrem te etiam atque obsecro, ut, quidquid benignitatis tuæ me hoc tempore sensurum esse, humanissime decreveras, id omne in hoc unum collatum velis. Sic te Deus optim. max. indies magis fortunet, tuisque votis benignus annuat, mihi vero aliquando concedat, ut aliqua saltem ex parte memorem & gratum erga te animum meum, ipsi etiam posteritati, facere possim. Vale vir præstantissime, meque, ut cœpisti, amare perge, & jam tibi plane addictum gratia auctoritateque tua juvandum ac fovendum posthac suscipe. Dat. Rusi die 12 Martii 1583.

Magnificæ amplitudini tuæ

Perpetuo devinctissimus

F. S.

Ad Georgium Blandratam, F. S. Epistola.

Amplissimo clarissimoque viro Georgio Blandratæ Stephani invictissimi Regis Poloniæ, &c. archiatro & consiliario intimo, Domino ac Patrono suo perpetua observantia colendo, &c.

AD multiplices gravissimosque errores, quos diutissime inter eos homines viguisse necesse est, qui Christi nomine appellantur, è medio tollendos penitus atque extirpandos, quantum momentum habeat ipsius Jesu Christi naturæ sive essentiæ verior cognitio, vel illud indicare potest, quod, cum hoc nostro seculo, quo errores illi ex Christiano populo ejici ac profligari cœperunt, ad eam cognitionem illustrandam deventum est, non satis habuit Satan, quod huic sanctissimo conatui ii sese omnino opposituri essent, qui falsissimas quasque opiniones in Christi Ecclesiam invectas mordicus retinere, ac vi ipsa manifesta, quando aliter non possunt, propugnant atque defendunt; sed plurimos etiam ex iis, qui crassiores errores rejiciunt, atque oppugnant, quique hoc unum sibi propositum habere videntur, ut Ecclesiam, si fieri possit, ab omni labe perpurgent, jam inde ab ipso initio excitavit, qui, tantam lucem non ferentes, ei acerrime obluctantur, & quoscumque ad hanc veritatem patefaciendam prorsus intentos videre, eos miris modis infectantur, ac probris, & maledictis divexant, calumniisque opprimere student. Nam vel hinc intelligere licet, illos hac in re non Dei, sed Satanæ Spiritu agi. Inter hos autem illustrandæ, quam dixi, filii Dei cognitionis apertos hostes, haud infimum locum hoc tempore obtinet Andreas Volanus. Is enim non modo Paræneseis illis suis, omnes quicumque in Polonia & Lithuania huic illustrationi toto pectore incumbunt, vehementer exagitare aggressus est; verum etiam, cum ipsi oblata fuisset responsio, à me, horum nomine satis modeste, ni fallor, conscripta, tam acerbe atque adeo importuniter alio scripto edito in nos omnes est invectus, ut sui ipsius oblitus esse plane dici possit. Præsertim cum alioqui in iis, quæ à me scripta fuerant, refellendis parum diligens & accuratus fuisse videatur. Id quod, literis etiam ad me datis, se sentire testati sunt viri aliqui doctissimi & summo judicio præditi. Qui propterea censebant, ad ipsum refutandum nihil propemodum mihi opus esse ut facerem, nisi ut priorem responsionem fratrum nomine scriptam publicarem. Ex his autem unus tu ipse fuisti, optime ac prudentissime Blandrata, cum primum Volani libellus in tuas manus pervenit. Verum, cum in Jesu Christi puriore notitia indies magis provehenda semper animo fueris ardentissimo, & Volani scripto diligentius perlecto, videres facile fieri posse, ut is sua quadam eloquentia ad vulgi captum accommodata rudioribus imponeret, & causam nostram aliquanto etiam magis, quam antea esset, apud istos suspectam redderet, qui non tam rationibus ipsis, quam verbis moventur, quibus affectiones in nobis aut gignuntur aut excitantur, quoque, cæteroqui licet inanis, vituperationibus, & objurgationibus sane plenissima; cum, inquam, hæc videres, suasisti postmodum non semel, ut omnino Volano iterum responderem, hujusque incommodo, quoad possem, obviam irem. Quod quamquam alii quoque non pauci eodem tempore à me postulabant; tamen nec tantopere urgebant, nec tantam auctoritatem vel quisquam illorum per se, vel omnes simul apud me habebant, quantam tu solus merito semper habuisti. Itaque tuis potissimum monitionibus factum est, ut ea, quæ priori meæ responsioni Volanus objecit, diligenter refellere tandem aggressus fuerim; quod & Deo adjuvante, mensibus abhinc circiter .... perfeci, & priori illi alteram hanc responsionem adjunxi. Sed non ante hoc tempus ob varia impedimenta mihi opus hoc nostrum in publicum edere licuit. Quod cum magno alicui viro dicandum esse, amici censerent, nullus mihi in mentem venit, aut venire potuit, qui tibi tecum conferendus esset. Neque enim solum tu revera, ut modo dicebam, hujus suscipiendi laboris mihi auctor fuisti, & idcirco ipsum opus tibi, tanquam ejus primæ cuidam causæ, præ cæteris debetur; sed etiam talem auxiliatorem & patronum in gravibus meis casibus & periculis te mihi præstitisti, ut nihil unquam à me alicujus ponderis queat proficisci, quod tuum quodam jure non sit. Adde vero, quod nulli convenientius dicari liber poterat, in quo de Jesu Christi essentia seu natura præcipue disputatur, & ejus quæstionis veritas defenditur, quam ei, qui hanc ipsam veritatem summo conatu non uno in loco & natione, ubi nunc potissimum recepta est, diu promovit ac propagavit; atque, ut libere eam & profiteri, & docere complures non vererentur, suo indefesso studio ac diligentia effecit. Quod si id imprimis quærendum erat, ne sine defensore libellus hic in publicum prodiret, nemo ei defendendo te aptior inveniri potuit, qui tanta gratia apud Stephanum Regem maximum & potentissimum polles, cui regiones illæ parent, in quibus, si usquam alibi, hoc opus legi continget, quantam præclaræ tuæ virtutes postulant, & maxima ac fidelissima in ipsum regem, nec non in ejus fratrem Christophorum, atque hujus filium Sigismundum Transylvaniæ principes, officia tua sunt commerita. Quæ hoc loco explicarem apertius, nisi omnibus notissima & perspectissima essent. Cum tot igitur de causis hoc mearum vigiliarum munus tibi optimo jure dedicetur, tuum erit, vir eximie idemque humanissime, primum quidem munus ipsum, quantumvis exiguum videri possit, & tuis meritis longe inferius, nequaquam aspernari, deinde vero eorum, quæ hic à me disputantur, quatenus cum Sacrarum Literarum sensu tibi convenire videbuntur, defensionem serio suscipere: hocque factum meum Andreæ Volano privato meo nomine, nec tamen ipso nomine expresso, respondendi (non enim ignoras quas hujus rei justissimas causas habeo) contra audaces criminatores & calumniatores tua prudentia & auctoritate perpetuo tueri. Deus Pater noster, & Dominus Jesus Christus, qui tuorum pro divina veritate patefacienda & disseminanda laborum, tam uberem fructum hactenus, ad istius jam effectæ ætatis magnum solatium, te videre, ac percipere voluit, idem tibi concedat, ut adversus omnes malevolos & veræ pietatis inimicos, quorum ingens est numerus, nec parva potentia, ad extremum usque firmus atque invictus persistas. Vale.

Tibi in Domino Jesu deditissimus Cliens tuus

F. S.

Ad Andream Voidovium Matthæi Radecii, Epistola.

Salutem à Deo & Domino Jesu Christo

Vir ornatissime frater in Domino charissime & plurimum observande.

PRomiseram prioribus meis literis, decima tertia hujus mensis in eum eventum ad te datis, & ad fratrem Isaacum Stollenium missis, si forte tuas literas Thorunium transmissurus esset, ut eas simul transmitteret; me de pœna furibus irroganda, prima quaque oblata occasione, aliquid scripturum esse, quia nunc oblata, promissum facio. Meminî vero cum præterito Mense Decembri apud nos fuisses, nos inter cætera in eum sermonem incidisse, putarne fures, propter simplex furtum, laqueo vitam finirent, nec ne. Osten-

Ostendi, quod & nunc facere conor, Legem illam, præter mentem & sententiam omnium Legislatorum & Imperatorum, in orbem Christianum hominum incuria & crudelitate, irrepsisse. Primum enim Moses, qui de furibus, ipso Deo mandante, legem tulit, nequaquam sanxit, propter simplex furtum, hominem è medio tollendum esse: quin potius, si quispiam bovem, vel agnum furatus fuisset, quinque boves pro bove, & quatuor pecudes pro agno redderet. Exod. 22. Reliqui etiam, inter quos Romani, homines acutissimi & sapientissimi, qui suas leges undiquaque collegerant, earumque magnam partem ex Græcia afferendam curaverant, suisque adjecerant, nusquam sanciendum existimarunt, hominem propter simplex furtum, vitam, publice per Magistratum, adimendam esse; (cum nulla esse possit rerum ex terra nascentium cum vita hominis, nisi ingratissima, comparatio) Sed furem pro ratione furti manifesti, vel nec manifesti, dupli, tripli, aut quadrupli pœna afficiendum esse; aliquando, sed per privatos tantum, impune interfici potuisse. unde Cicero in oratione pro Milone, & Quintilianus lib. 5. cap. 10. Nocturnum furem quoquomodo, diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impune voluerunt. Fur itaque in furto deprehensus, ei cui aliquid surripuerat, si solvendo forte non fuisset, ita in temporariam servitutem addicebatur, donec, putatis rationibus, pro ratione furti debitum omne solvisset. Sin vero ejus, cui quid furto subtractum fuisset, rationes non tulissent, hominem furem ad eum modum addictum habere, Magistratus, soluto debito, ejus opera tantisper vel in lapidicinis, vel aliis operis publicis utebatur, donec omne illud debitum solvisset, atque ita se furti pœnam exemisset. Quæ leges durarunt, usque ad ætatem Friderici, ni fallor, secundi Romanorum Imperatoris. Ubi cum jam barbaries orbem terrarum opplesset, homines que non pristinis, iisque optimis, legibus viverent, sed magna ex parte & illustrium & humanarum priorum obliti, Antichristi crudelitatem sequi cœpissent, leges quoque, pro illorum temporum ratione, barbaras nimis condere cœperunt, sanciveruntque, furta, crescentibus (quod prætendebant) delictis, gravioribus pœnis afficienda & punienda esse. Quam is optimus Imperator non ad eum modum legem tulisset, quam eam ad usque nostra tempora plerisque in locis usurpatam, non sine dolore, vidimus & etiamnum videmus: furem, scilicet, propter simplex furtum vita privandum, sed si rem alienam contrectando pacem simul rupisset, laqueo ei vitam adimendam esse. Quam Imperatoris mentem cum plerique non assecuti essent, neque animadvertissent etiam, paragraphum illam, de puniendis furibus, non simpliciter positam, sed sub titulo, De pace tenenda, collocatam fuisse, constitutionem illam sic interpretati sunt, ut propter simplex furtum furem vita privandum esse censuerint. Et cum Imperator de quinque Solidorum valore adjecisset, illi quinque grossorum valorem interpretarentur, atque hominem ob quinque grossos interversos vita privandum existimarent; cum tamen ex quibusdam Legislatorum placitis satis obscure appareat, non grossorum communium, sed florenorum valorem Imperatorem existimasse & constituisse; & non simpliciter quidem, sed (ut dictum est) si pacem simul violasset, eamque sanguine forte humano, aut aliquo violento actu, disturbasset. Atque ita plerique diu fuit, & etiamnum decernitur, Optimi Imperatoris constitutione. Quæ jure ipsi videntur. Hæc forte fuerunt, de quibus tum, ut potui, disserui, & nunc, Jure consultorum libris jam ab aliquot annis destitutus, ut possum, dissero & scribo. Sed vera tamen ea omnia esse nihil ambigo; nisi me memoria vehementer fallat. Vale mi frater, & me, uti facis, amare perge. Salutant te nostri. Saluta nostros in Domino. Meum pectus & fraterno amori commendo. Ex agro Basoviano, die vicesima mensis Januarii, Anno Juliano 1598. post nativitatem Domini Jesu Christi 1597.

Tuus in Domino frater ex animo MAT. RAD.

Alias P. N. Epistolas (quæ partim apud amicos adhuc latent, partim Italice ab ipso scriptæ, in Latinum sermonem sunt conversæ, præsertim ad Illustrem Virum Dn. Andream Dudithium, in quibus de argumentis gravissimis agit,) alio, si Deus voluerit, tempore separatim dabimus.

ANDREÆ DUDITHIO S.
WRATISLAVIAM.

TU vero, vir illustris, ita me honoribus cumulas, ut incipiam desiderare, ut quamprimum cognoscas, quanto sim minor eo Socino, quem illi, amicio quibus tibi coloribus depinxerunt, quemque in me, pro humanitate tua, credere velle videris. Id enim si fiat, minuetur grave illud æris alieni, quo tibi sum obstrictus, onus, quod humeris meis, ultra id, quod jam antea meâ in me sponte receperam, imposuisti. Nam, ut aliud clausum in pectore, aliud in lingua te promptum habere credam, nemo mihi persuaserit. Sperabam quidem, postea tibi scripsi, jam nunc me debito, quod ex illa quæstione à te mihi jam pridem proposita contraxi, responsum tibi meum transmittendo exuturum. Veruntamen confiteor id, de quo tibi scripsi, quod semel, quicquid hoc est laboris, exhaurire vellem, tantum in me potuit, ut effecerit, quo contra quam ab initio statueram, pluribus verbis scriptum hoc meum texerem, quam, quo ære me tuo intra statum tempus levarem, necesse habebam. Credo præter id consilium, quod dixi, hanc quoque meam causam fuisse, quod vernacula lingua volueram scriptum id donare, atque ita visus mihi sim, non pro Dudithio, sed pro hominibus plebeis & rudibus, qui nisi clarum, ac proinde prolixum habeant sermonem, nihil intelligunt, debuisse, idque non ut simpliciter sententiam meam exponerem, sed & alias eruerem. Nollem tamen eo te existimare futurum, ut hic labor meus in volumen aliquod ingens excrescat, (intra paucas enim chartas consistet,) sed usque eo nihilominus productum iri, ut, cum non nisi paucas horas quaque dierum hebdomade ei impendere queam, multosque interdum dies integros transmittere cogar, quibus manum ei non adhibeam, sim superque sit causæ, cur eo tu nondum frui queas. Illius in vicem, novæ quæstioni, quam mihi proponis, & in plura capita divisis, breviter jam respondebo, sumpta ex eo audacia, quod acquiescere te illis, quæ objectioni prius à te mihi propositæ repulsi, videam. Quod igitur ad officium cujuscunque privati militis, sub magno illo Imperatore militet; nemo judicio certa est, pugnandum illi atque contra hostem vertendum esse, quandocunque aut illa se ei offerat, aut ipse cognoscat, vel se simili ratione inductus credit, posse se, ne detrimenti det aliquid, impedire. Sed si nostras non intelligere velimus, siquidem similitudinem est metaphora, id exploratum est habendum quinam hic hostium nomine veniant. Ii autem revera non sunt homines, nec cumquam militum bellum suscipiendum est, ut cum hominibus ullo armorum genere confligat. Sed cum vitiis ac dæmonibus immundis, cum res ita tulerit, pugna ei conserenda est, non ut imperatoris sui honorem tueatur, (nec enim hic est militis scopus, neque ita metaphora non consisteretur) sed ut hostibus suis, victoriam consequatur. atque ipsum animi prælio hunc convenientibus, quæ à Paulo ad Ephesios Sexto capite, & ex parte in priori ad Thessalonicenses Epistola, capite quinto, versiculo octavo descripta sunt. Quod si tamen velimus, interdum adversus homines arma capienda, dimicandumque esse, prout sine dubio aliquando illa venit, translatio non à milite, qua miles est, in acie sub vexillo ad præliandum collocatus, sumenda est, sed à famulo, aut eo, qui dinæ alterius subjectus est, aut & à milite, non habita tamen ejus ratione, quod officio sibi proprio fungatur, aut denique ab id genus aliis, tale cum

[illegible] ut ad propugnandum eorundem honorem, contra omnes ubicunque eos non aliter sint adstricti, quam ii, quos diximus, ad honorem sive Domini, sive magistratus, sive imperatoris, contra quoscunque obtrectatores defendendum sunt obligati. Tum vero, quemadmodum iis, quos diximus, illud faciendum non incumbit, nisi cum ipsis praesentibus fit convicium, si modo alius ille, cujus honori detrahitur, rem praesentem non habeat, & ad honorem suum asserendum, ipse viribus satis polleat: adeo ut magis civilitate quadam, quam necessitate, ut ejusmodi defensionem suscipiant, teneantur: ita etiam, ut clare, quod sentio, loquar, Christianus, qui sub imperatore suo Christo stipendia facit, non debet, aut saltem nulla lege cogitur in jurgium prodire & confligere cum illo hominum quocunque, qui quicunque ille de Christo male loquitur, nisi id ipso fiat praesente, ita ut silentium illius pro assensu sit malo, atque ipse parum imperatoris, magistratus ac domini amantem se praestare videri queat, illud enim nullum est periculum, ne suum Christus ipsemet honorem satis tueatur, quippe qui omnia & norit & possit. Id quidem verum est, cum Christus hominum opera multa peragere soleat, variisque modis honorem suum defendat, si quis ejusmodi ab eo munus recepisset, cui defensio honoris illius incumberet, jam non satis fore, si, quod ipso praesente actum esset, ad animum revocaret, sed convenire, ut, quacunque ratione defectus illorum fuerit, ipse secundum legem muneris, quod gerit, obviam contra veniat: id quod & in exemplis aliis ex communi hominum vita sumptis usu venit; nec in eo quicquam contra regulam supra positam delinquitur, quae non nisi ad vulgus hominum pertinet; quod hominum vulgus (quo nomine comprehendo omnes vulgaris communisque sortis) ne ipsum quidem existimem ea lege semper teneri, ut quilibet criminationem, se praesente ab aliis factam, propulset, quando ex ejusmodi propulsatione plus mali, quam boni nasci posset: ac praesertim si ii, qui jam ante, quae [illegible], palam aperuerit. Quamvis interdum a circumstantiis variis ratio officii debiti multifariam mutari queat, illud tamen ea est vis, ut facinus aliquod vituperatione, aut laude, aut saltem excusatione dignum efficiat. Si quis enim id tanto adactus, non timore, quo majus evitaret malum, faceret, quamvis necessitas & tempus & locus ferret, merito tamen, si taceret, reprehenderetur. Ita etiam, si quis vindicationem illam sibi sumeret, aliud spectans potius, quam ut officium praestaret, vituperationem jure subiret, quamvis alias vindicatio recte atque ordine susciperetur. Et vicissim is, qui eo solo, quem commemoravimus, respectu impulsus contumeliam indigne intentam retunderet, si id tempore & loco commodo faceret, laude aut saltem venia dignus esset. Sed veniamus ad illud Servatoris nostri dictum: *Qui me confessus fuerit*, & quae sequuntur. Haec mea ista est sententia, Christianos communis sortis, & quicquid inter eos privatam agunt vitam, lege nulla teneri, ut aliud, quam quod Marci 8 capite, versiculo 38 legitur, praestent, hoc est, ut nihil eos, nec Christi, nec sermonum ejus coram mundo pudeat; quo id, ut ego quidem existimo, significatur, ut libere se servos & sectatores Christi profiteantur, seque praeceptorum illius observantes palam testentur. Non ergo hoc illis incumbit, ut cuique hominum, & in quovis loco omne id, quod sentiunt, aut verum est de Christo aperiant: sed illud solum, quod, ut illi mos geri possit, scitu necessarium est, & ad obedientiam mandatis illius praestandam pertinet. Enimvero non pauca sunt etiam ex iis, quorum causa una Ecclesia nunc temporis diversam cum altera facit, quae similiter ut dici de Jesu Christo possint, idque verissime, quae tamen ejus generis non sunt, ut, etiamsi quis aliquid in contrarium amplexus sit, Christo tamen obsequium exhibere nequeat, & quaecunque jusserit, exequi. Non ergo necesse est, ut hi tales sententiam suam de ejusmodi rebus proferant, praesertim, si hoc ab iis nemo exquirat; quod si requisita ea fuerit, nihilominus cum iis, a quibus consultum [illegible], possunt aut nihil respondere, aut respondentem prae se ferre speciem, & tamen sermonem alio deflectere, idque tanto magis, si intelligi possit, inquisitorem id bono animo, bonoque fine non agere. Ut quis vero contrarium ei, quod sentit, asserat, una ejusmodi de re, in qua salutis cardo non vertitur: ego quidem id nunquam laudaverim, imo vero graviter potius vituperaverim: mendacium enim nunquam non turpe in rebus alicujus momenti habendum est, maxime vero divinis, inter quas nulla tam parum ad salutem interest, ut non pro magno putandum sit, veram de ea notitiam animo comprehensam habere, ob certum nexum, quo omnes inter se sunt devinctae, id quod in omnibus aliis rebus veris, quae ad unum aliquod argumentum referuntur, locum habet; adeo ut nulla opinio falsa per seipsam tam exigui sit ponderis in rebus divinis, quae, si quilibet inde omnia, quae illam necessario consequi videntur, deduceret, ex eo, quod indifferens alias haberi possit, detestatione digna non evaderet. Nec tamen eo dicerem, si quis hac in parte errore ducatur, nullam ei veniae spem esse propositam, modo firmum in animo ejus vigeat propositum rectum, nolintque se consensum in viam, alioquin se gesturum. Quod si mendacium in rebus, quae, ut Christo serviatur atque obtemperetur, necessariae sunt, committitur, jam id peccatum adeo grave evadit, ut nisi cito, ac quasi e vestigio poenitentia illud consequatur, atque etiam, quoad ejusmodi quoque id fieri potest, tum seipsum, cum facinus suum is, qui id perpetravit, corrigat, admodum metuendum sit, ne talem ab eo vindictam Deus exigat, qualem nobis proponit S. Paulus capite primo Epistolae ad Romanos describit: id quod in eos competit, qui divinam veritatem sibi manifestatam, injustitia velut sepultam detinent. Quae dicta sunt nobis hactenus, ea ad Christianos quidem, sed tamen vulgares, & publicum munere in Ecclesia Christi non fungentes, ut jam antea initio diximus, pertinent. Nam quod ad illos, qui aut aliis erudiendis praepositi sunt, aut ea sunt praediti rerum divinarum cognitione, ut ad eam alios provehere possint, non existimarim id sufficere, quemadmodum est apud S. Petrum 1 Pet. 3. 15, semper paratos esse ad reddendam ejus, quam habeant, spei rationem, neque etiam si id simul praestent, quod, ut memoravimus, apud S. Marcum legitur: sed necesse est, ut hi tales longius progrediantur, & talentum ad quaestum faciendum sibi concreditum ne sepeliant. Et haec velim in praesentia satis esse responsa ad illa, quae rogasti. Sententiam meam de caeteris rebus omnibus si vel nutu id te velle significaveris, libenter tibi aperiam, gratumque est, idque mihi habere honoris, ut scripta mea videre velis: ita enim mihi persuadeo, non futurum hoc sine magno meo fructu, & forsitan nec tibi illud displiciturum, unde diversum a me sentis. Jussissem jam nonnulla, quae tibi mitterem, describi; non recusans, quandoquidem divino numini ita visum, ut [illegible] superstes, quam id, prout tibi placet, [illegible]: sed vellem prius a te certior fieri, quid ex meis istis quibuscunque omnium primo desideres. Est mihi disputatio quaedam, de qua tibi scripsi, cum Puccio de primi hominis sive mortalitate sive immortalitate, quae tota, in unum redacta, volumen mediocre implet. Est deinde mihi alia, cum Ministro quodam ex Calvini familia disputatio de ratione, qua Jesus Christus servator noster esse dicatur; in qua de justificatione nostra per Christum plene dissero, & in transcursu sententiam meam de peccato originis clare satis prodo, & nonnulla etiam de praedestinatione liberoque arbitrio tango, explicans loca difficiliora, & inter caetera illa duo, quae in literis tuis allata: quod scilicet sit Dei donum, & quod nemo veniat ad Christum, nisi Pater eum traxerit, de quibus hic nihil amplius dicam, sine habeam, si in memoriam mihi revocavero verba illa mea: *nisi ita fo*, & caetera, tota alia mente a me dicta esse, quam ut osten-

ut attenderem, factum meum jure non posse culpari; uti passim eos audiet, mirum autem, quid de hoc actionum mearum diceret. Id verum facere est, me hic cum vulgo non facere, sicut aliquando intelliges. Praeter illa in scriniis meis deprehendo disputationem quandam meam cum Francisco Davidis de Christi invocatione habitam, in qua particularum libello quidem ipsum respondere, quem contra objectiones & responsiones meas, dubiis illas thesibus, aliarumque illarum probationi opposuit, [illegible]. Est mihi adhuc libellus satis copiosus de baptismo, in quo omnia illa loca, in quibus sermo de eo habetur, diligenter examinantur, meaque de illo sententia clare explicatur. De Coena Domini nihil ipsemet scripsi: sunt tamen penes me aliorum quorundam scripta sub limam a me revocata, in quibus verissima, meo judicio, sententia explicatur. In eorum etiam jam olim D. Crato objectiones quasdam satis acute invenit, quibus, si Deus voluerit, aliquando respondebo. Est mihi quoque in promptu brevis quaedam responsio Andreae Volano, pro Polonis fratribus circa Christi divinitatem reddita, in qua aliquam istarum responsionum, quae per tibi gratas fore sequis, videre possis: deprehendes etiam, aliam mihi esse respondendi, & loca quaedam divinarum literarum interpretandi modum, quam Polonis ac Transylvanis, quamvis in ipsa sententia dici possimus bella inter nos conspirare. Nescio an unquam oculis tuis oblata sit brevis quaedam explicatio initii primi capitis Johanno a Zanchio & Beza, & ex parte a Polonis illis Lelio ascripta: ea vero jam ante annos XVIII ex officina nostra prodiit. Sunt & alii mihi nonnulli libelli, operaque ad umbilicum nondum perducta, quae ad idem argumentum referuntur. Si pro bono visum fuerit, ut ex iis, quae commemoravi, aliquid tibi describatur, verbo me mone, quaeram potius alia describere, aliquo brevi tibi effectum dabo. Reliquus spem mihi facit, propediem te huc venturum, nec solum venturum, sed & eodem sub tecto nobiscum hospitaturum. An vero unquam tam exoptatus mihi illucescet dies? Quanquam certus sum, ut ne nunc commemorem meam in aliis tentationem, nec me praesentia tua posse gavisurum, nec te ex consuetudine mea voluptatem ullam percepturum, ob senilitatem gravem, quam Deo visum est mihi, forte ut in majus mihi bonum cederet, immittere, quae me plane propemodum ineptum, nec ulli usui habilem in familiaribus colloquiis reddit. Sed utcunque sit, vel ipsius tui conspectus me magnopere recreabit. Mitto tibi Puccii libellum, qui quis vir sit, quaque conditione, quoniam id a me petieras, nimirum, quod mihi constabat, tibi perscripsi: sed literae, ut video, interciderunt. Denuo ergo tibi narro, esse filium ex viris Puccis Florentinis, credoque adhuc Patrem ei adhuc in vivis esse, quamvis aetate multum provectum, una cum fratre. Est ipse circiter annorum XXXIX aut XL. qui cum ante annos aliquot Lugduni ageret, negotiationi nescio cui deditus, atque temporis disputationes de religione incidissent, atque ipsa pene Papae adversa animis [illegible]: cumque magistrorum institutione jam a puero ad studia literarum inclinatus, utroque ductus esset, mercaturae sive negotiationi valedixit, & ad theologiam addiscendam animum applicuit. Cui, ut tanto melius vacare posset, Oxonium se in Britanniam, domicilii ad tempus illic figendi causa, atque inde Londinum contulit: quibus in locis duobus, disputationes varias cum Calvini asseclis habuit, quarum, credo, gustum ex eo libello, quem tibi mitto, percipies. Londino deinde Basileam se deportavit, ubi cum illo notitiam contraxit, ac disputationem istam habet. Ipse vero, cum in publicum illic theses istas, quarum in mentione ad lecturam, in calce hujus libelli quem tibi mitto, collectas, mentionem facit, exhibuisset, fuit ei hoc nomine negotii aliquid a ministris Ecclesiasticis Basiliensibus, tandemque judicatum fuit, optimum fore, si inde migraret. Ita Londinum reversus est, ubi nunc quoque eum commorari puto. Vicit de hoc, ut cui extra Patriam, aliquid est numinorum, hoc Pater suus, quae requirit, illi dedit. Multum opinionibus satis sibi atque multum, si hominem audias, aut scripta illius voleas: quaeque novam quandam theologiam, quam ex locis illius opusculo animo complectetur. De Palaeologo aliquando libertius inter nos colloquemur. Persuadeo mihi, te, ubi causam ac negotium illius expenderis, idem de ea mecum judicaturum, quamvis in ejusmodi rebus ego quidem non multum auctoritatis mihi arrogem. Constitueram huic meo libello verius, quam Epistolae finem imponere; sed oportet illud me etiamnum addere, per me non stetisse, quominus cum Danielo agerem, sententiamque conferrem; sed ille, quanquam id moripio non minus desiderare videbatur, postea tamen sesque denique subduxit, cujus tibi rei fidem Reliquus facere poterit. Sed quomodo omnia de Philosopho ille tibi respondet? Quanquam quid opus est, ut mihi me dicere, quam facturum me, ut jubes? Deus te bonis omnibus ad votum cumulet: me autem, ut facere tu mea prosequi digneris, etiam atque etiam te rogo. Cracoviae die III. Non. Decembris Anno ∞ IↃLXXX.

ANDREÆ DUDITHIO S.

Videre mihi videor, nimirum me negligentiae jam a te accusari, quod tanto temporis tractu, ad prolixas quasdam illas literas tuas, non nisi exigua ex parte, ad alteras vero binas, post ut me dicas, ne tantillum quidem (ut, quod res est, dicam) respondeam. Sed credas mihi velim, id eo contigisse, quod nunquam otii mihi tantum fuerit, quantum consuetudo mea postulat. Sed cum videam, me, si illud expectare velim, nunquam fortassis tibi responsurum: decrevi tandem abrumpere moram, & responsum, prout potero optime, magna saltem ex parte adornare.

Primum igitur, quod ais, si mea de baptismo sententia vera esset, secuturum, Ecclesiam longissimo tempore in errore versatam fuisse, id quod promissioni illi Christi repugnet: *Ero vobiscum & caetera*, intelligo ea, quod φιλανθρωπία divina requirit, ac praeterea ita comparatum sit, ut nequaquam quaeret ad id, quod Christus, ut ab errore mortales vindicaret, seipsum cruente morti objecerit. Haec vero, si aliorum more respondere, dicere possem, si quid illa rationum momenti ac virium habet, necessario secuturum, aut Pontificiam religionem veram Christi religionem, aut ipsam Christi religionem falsam esse: verumtamen cum tecum mihi res sit, qui rerum causam requiris, respondeo primum: errorem illum circa baptismum non esse ejus generis, ut aeternae salutis jactura constet, &c., ut pauca dicam, in vera quoque Christi Ecclesia vigere posse. Addo deinde, promisisse Christum, Apostolis se ac proinde veris eorum successoribus continenter adfuturum, si non in munere Apostolico, aliove illius simili obeundo, saltem in re pietatis atque religionis: atque conaturum, in ratione a te in medium allata tacite ad, tanquam concessum, poni, quod per illam evincere instituisti; Ecclesiam, de qua nobis sermo est, in rebus ad religionem pertinentibus, minime hallucinatam fuisse. Nam inter alia hoc quoque animo advertendum est, promissum a Christo factum eo revera non pertinere, quod, ut in dogmatibus nonnullis [illegible] erretur, permittere nolit; sed quod iis, qui sana doctrina imbuti fuerint, favore & ope sua adesse velit. Unde sequitur, etiamsi longissimo temporis spatio ne unus quidem extitisset, qui non fuisset gravi aliquo errore implicatus, Christum tamen propterea fidem nequaquam teneri. Nec vero φιλανθρωπία Dei, aut regni Christi requirit vel arguit, eorum temerarium: (nedum minimam illius partem) in errore versatam non fuisse, cum id aut insigni hominum improbitate, aut

saltem languido virtutum studio acceptum ferri posse, quæ longo tempore à Deo tolerata, tandem eum (ut ita dicam) coegerit projicere hominum curam: imo fieri potest, ut ingratus eorum animus, & abusus ac contemptus veri, quod ab initio oculis illorum illuxerat, & voluntaria divini numinis ignorantia, merito Deum induxerit, quo rem ita institueret, ut plane obcæcarentur, & in profundam errorum voraginem demergerentur, quod & Paulus prædixit 2 Thess. 2. Nec ob illud, hominum malitia aut Diabolus plus Deo posse dicendus est. Quippe non vult potentissimum numen illius voluntati vim ullam inferre (loquor de communi ac consueto agendi modo) sed liberam eam permittere mavult, ita, ut non minus in potestate nostra sit, male, quam bene, velle. At Diabolus, quamvis revera voluntati nostræ vim inferre, hoc est, ut aliquid necessario velimus, efficere nequeat; nihilominus autem non movet lapidem, ut nos ad male agendum inducat, adeoque si posset, vi sæpe numero libenter nos perpelleret: id autem cum nequeat, falsa specie ita nobis illudit atque imponit, ut dici posse, vim nos ab illo pati. De hominum malitia nihil aliud dicendum venit: ut enim dixi, vult Deus, ut homo pro suo ipsius arbitrio non minus improbus, quam probus esse possit, (quamvis vellet, eum esse probum) cum interim optime norit ipse, quantamcunque hominum improbitatem, ad suam ipsius gloriam, suorumque, hoc est, eorum, qui cum possent flagitiose vivere, virtuti studere maluerunt, salutem convertere. Jam vero, ut tecum pauca conferam, quod ad meam, aliorumque opinionem, quæ novitatis per se ferunt speciem, attinet, mihi ita videtur, si detur, scripturam sacram ejus esse authoritatis, ut nullo modo ei contradici possit, sed de interpretatione illius omnino dumtaxat sit scrupulus, nihil tam verisimile aut ratione conclusum videatur, afferri contra me posse, quod ullarum sit virium, quotiescunque illæ sententiis atque verbis illius libri aut rationibus liquido inde deductis probatæ atque assertæ fuerint. At si librum illum authoritate tanta pollere non conceditur, imo vero speciosis illorumque similibus, quæ tu profers argumentis id agitur, ut libri istius authoritas in dubium revocetur, Christianæque religionis veritas incerta reddatur; jam alio vela sunt vertenda. Quod si exiguus meus libellus de eo argumento scriptus palato tuo aliqua ratione satisfecerit, omnibus lætitiis incedam. Spem tu quidem aliquam pro tua mihi comitate præbes: sed nullum mihi est dubium, si otiose eum relegeris, multa te ibi reperturum, in quibus aliquid desideres. Est sane labor ille, quantum ad id, in quo difficultas omnis consistit, hoc est, quod ad Christianæ religionis veritatem attinet, satis etiamnum mancus atque imperfectus: non solum, quod objectionibus, in quibus quasi cardo rei vertitur, responsum non sit, sed etiam, quia rationes multæ, quibus causa communiri poterat, prætermissæ sunt. Cum opusculum illud meum denuo eum in finem, ut Francisco Betto mitteretur, describerem, pauculæ quædam emendavi, quæ, quamvis nullius fere sint momenti, quia tamen cupio, ita te eo frui, prout erit ab ultima manu, cui ipse acquiescam, decrevi, postquam aliquot dierum otium ei indulsero, atque eo pacto judicium meum ad sententiam de illo ferendam nonnihil acuero ac liberius expedivero, denuo illud sub limam revocare, ubique deinde mittere. Interea te rogo, ut & tu oculos denuo illuc intendere, ac postea liberius mihi perscribere digneris, quos ibi errores reperisse videaris, & in summa de omnibus me commonefacias, in quibus aliquid desiderare videaris, aut etiam jure desiderari posse, clare deprehendas. Opus tuo instinctu adornatum est: ideoque peculiaris tibi cura incumbit, ne penitus indignum sit, quod in magnorum tuique similium virorum manus perveniat. Ex eo specimen tibi capere promptum est, quid ipse facturus sim, ubi tu, quod contra Atheismum meditaris, absolutum nobis dederis: quo opere procul dubio vere eum te esse, qui es, palam facies, hoc est, virum rara doctrina atque ingenio singulari præditum, si argumentis ex philosophia depromptis adversarios constrinxeris, & ad id, quod asseris confitendum adegeris, præsertim quod ad præmia ac pœnas attinet. Deus tibi id fortunet: ego quidem tanto illius desiderio non modo teneor, sed pæne dicam torqueor, ut nullius rei unquam magis. De Davidiana quæstione nolim nunc amplius inter nos sermonem esse, cum id aliquando te visurum sperem, quod ipsi Francisco Davidis respondi. Id tantum rogatum te velim, ut apud te expendas, utrum in objectione illa, quam tu aliquæ nobis opponitis, de duobus Diis, deque duabus adorationibus, non sit melius dicere [illegible] introduci, quam [illegible] id quod nos tamen sine ullo causæ nostræ detrimento facile poterimus concedere, [illegible], inquam, introduci. Nam [illegible] quidem, quæ causæ non parum officere videretur, imo revera officeret, quemadmodum aliena est hoc loco, ita nunquam eam jure nobis impingi posse confido, si modo vocabulum id, in significatione multo laxiore, atque alia, quam quæ vulgo in disputationibus obtinet, non capitur. Si divinandi peritiam mihi sumpsi, atque in eadem illa de adoratione opinione esse dixi, errorem non unum commisi: mihi tamen non videbar tantum fuisse ausus; sed quomodocunque se res habeat, ut periculo omni defungar, culpam omnem, si qua intervenit, deprecor. Sed veniamus ad id, de quo tecum differere longe magis aveo, hoc est, ad Angelorum apparitiones sub Veteri Fœdere magis, quam sub Novo frequentatas. Cum de isto tibi argumento primum respondi, ita locutus sum, tanquam qui putarem de eo, an fieret, dubii nihil esse; sed solummodo, cur fit: postea vero mihi quæstionem longius extendere, atque eandem ad argumenta mea respondes, visum insistere visus es, ut satis ostendas, controversiam à te motam ad alium tendere finem, quam ipse putaveram: quod si prius animadvertissem, aliter fortassis argumenta illa explicuissem, atque ita quidem, ut forte clarius sensus meus patuisset. Unum istorum argumentorum, quæ allegaveram, si bene in memoriam regredior, fuit, quod, cum promissiones sub Veteri Fœdere factæ continuerint res temporarias, & intra gyrum vitæ, quam in hoc orbe mortales degimus, subsistentes, quæ quidem res multis à cœlo pendere atque administrari videntur, propemodum necesse fuerit, religionem illam signis aliquibus speciose in oculos incurrentibus longo tempore confirmari, atque ea ratione populo illi providentiæ erga se divinæ fidem fieri; alioquin quantumcunque secundis rebus, quibus religionis illius vere amantibus promissa sua comprobasset Deus, nihil effectum fuisset. At sub Novo Fœdere, cum promissiones ejusmodi sint rerum, quæ, ut quilibet fateri cogitur, nequaquam cœli obveniant, nec in hac vita occupari debent, utut aliud appareat, facile quis cursum hunc, cum incorrupta de providentia divina opinione, ad calcem usque tenebit, ut qui sciat, eventus effectusque illius non hic, sed alibi demum clare apparituros; qui quando exstiterint, pro talibus etiam per se perspicue agnoscentur. Ad hoc argumentum meum fortassis non ita dextre primo explicatum, ejusmodi tuum est responsum, ut illius jugulum petere nequaquam videatur, utpote quod potius aliud pro adversa parte argumentum in se contineat, quod si probe ponderetur, longe alio, quam ut me ferias, tendit. Argumentum tuum, ut compendio dicam, tale est: Si Deus carnalium rerum à se promissarum causa, tam diuturno tempore continenter per Angelos interpretes vocem mittere, visuique hominum sese offerre, & signa & miracula edere dignatus est; multo magis id rerum spiritualium atque æternarum itidem à se promissarum gratia facere debere videbatur; cum hæ longe minus, quam illæ sint credibiles. Unde, inquis, si nisi continuata fuissent illhæc tanta miracula, occasio nobis promissa illa ludibrio habendi, præbita fuisset: multo

etiam magis, hæc pro [illegible] ponendi nobis præberi. At non dixeram ego futurum, ut ratio promissi illius [illegible] habenda perdita fuisset, quatenus parum fuissent illa credibilia, sed quatenus etiam tum, cum opere jam ea complevisset Deus, pro talibus tamen agnita non fuissent; id quod in altera illa locum plane non habet. Unde fit, ut, quemadmodum dixi responsio tua revera alio potius, quam ad me feriendum, tendat, nec aliud quicquam sit, quam argumentum pro adversa causa allatum, quod peculiarem responsionem mereatur, quæ, nisi fallor, secundum legitimam disputandi rationem talis esse poterit. Primum id est, continuas illas apparitiones & miracula sub Veteri Fœdere non ad fidem rebus promissis tanquam parum credibilibus, sed, ut dictum est, tanquam iis, quæ alias cum præstitæ fuissent, pro talibus non fuissent agnitæ, conciliandam extitisse. Deinde & hoc advertendum, quod de rebus parum credibilibus dictum est, id ita capi posse, ut vel eas Deum velle, vel præstare posse, parum verisimile habeatur. Quod ad id attinet, quod parum sit verisimile, Deum velle: mihi vero longe verosimilius videtur, Deum iis, qui mandatis ejus obsecuti fuerint, res spirituales ac æternas, quam corporales ac fluxas fugacesque dare atque impertire velle, cum illæ multo magis, quam hæ, Deo sint dignæ, & pro muneribus ipsi magis propriis atque convenientibus reputari mereantur: ex quo sequitur, ut minoribus argumentis atque indiciis sit opus quibus illas, quam quibus has Deum polliceri doceatur. Quod ad id, ut minus sit verisimile Deum posse: aut creditur, Deum esse, eaque vi atque efficacia, quæ fere illi ascribitur, pollere, aut non creditur. Si non creditur, Deum esse, nullum jam in hoc discrimen erit inter res, Dei nomine promissas, sive majoris illæ sint, sive minoris momenti. Quod si non creditur, posse Deum res illas majores præstare, quomodo vero probari magis quam nunc probatum est, potuisset, aut etiam posset, Deum illas præstare posse, etiamsi Angelorum apparitiones & miracula eadem serie continuata fuissent, aut etiamnum continuarentur? Ita certe ratione vitam æternam, quæ sub Novo Fœdere promissa est, possibilem esse, nunquam plenum fieret: cum eo pacto perpetuitatis illius & durationis fine carentis (in qua cardo rei vertitur) specimen capi, aut indicium evidens haberi nequeat. Quod si vero credatur, Deum esse, eaque vi atque efficacia, quæ passim illi tribuitur, instructum; jam non opus est facere fidem, Deum morte consopitos resuscitare, & ad vitam assidue beatam eos quoque reducere posse, qui in cineres & fumum abierint, quorumque corpora, aut pars aliorum humanorum corporum, aut nescio quid aliud, quod vel absurdius videatur, evaserint; quandoquidem potentia illa est infinita, atque omnino ejusmodi, ut sub illa resurrectio, quam memoravimus, necessario contineatur, quæ certe nec universe nec ex parte inter res illas, quæ nullo modo fieri queant, numerari meretur, si modo dextre, & non, ut vulgo solet, intelligatur. Tales vero, hoc est, qui & Deum esse, & eandem res, sub Novo Fœdere promissas, præstandi vi præditum credant, illi fere, quibus promissa sunt facta tum cum deferant miracula, fuere; ita ut necesse non fuerit potentiam illis Dei argumentis comprobare, sed voluntatem duntaxat, & vero de hac, ut dixi, major in animis hominum, quod ad promissiones, quas memoravimus, attinet, quam quod ad illas Veteris Fœderis, persuasio merito esse debebat. Taceo jam, quod post Evangelium promulgatum, Deus atheorum, & illorum, qui sibi numen aliquod fingunt, quod non omnia quæ natura sua facta sunt possibilia, efficere possit, nullam, ut ita dicam, rationem habeat, nec his rebus promissa sua revera offerat, ut qui propter malitiam suam penitus iis sint indigni. Unde cum ob hoc, tum ob illud, quod paulo ante tetigi, ne mentionem quidem Atheorum ejusmodi, & istorum, qui de potentia Dei male sentiunt, facere necesse fuisset: quam tamen, ut tanto melius veritas cognoscatur, prætermittere nolui. Concludo itaque, licet res sub Novo Fœdere promissæ illis, quæ sub vetere promissæ fuerant, longe sint majores, non tamen propterea minus eas esse credibiles, imo vero quantum ad illud, quod Deus eas promiserit, & pro præmio iis, qui sibi dicto audientes fuerint, proposuerit, multo magis quam illæ sunt credibiles: quantum vero ad id, cum Deo sint possibiles, de eo ab illis, ad quos revera pertinent, nequaquam dubitatur. Ex quo clare perspici poterit, ab eo, quod res sub Novo Fœdere promissæ parum sint credibiles, argumentum ad ostendendum, majoribus ea adminiculis, quibus confirmentur, quam promissa veteris, indigere, duci nequaquam posse. Sed fingamus, parum eas credibiles videri: interea longe laberetur unusquisque animum induxit ad labores rei alicujus admodum pretiosæ acquirendæ gratia suscipiendos, ubi spem alit exiguam, operam se non perditurum, quam ut eam exigui veneris pretii, licet tandem spes ingens affulgeat non frustra se laboraturum. Ut id impetraretur, ne populus Israëliticus carnis se cupiditatum suarum illecebris abripi pateretur, utque gravi legis jugo humeros supponeret, vix sufficiebat, quod vel sexcentis rationibus perspicue atque continuo fides fieret, illos, qui id fecissent, certos esse posse, ea sibi bona in hoc terrarum orbe, quæ percipi in eo possunt, a Deo expectanda esse: eo quod bona illa, ut breviter dicam, non magni sint ponderis, vixque digna, quorum quis causa molestiæ multum exhauriat, videantur, adeoque si nihilominus eorum causa aliquid devorandum sit fastidii, ut non mediocris ea consequendi spes animum impleat, necesse est. At, ut id obtineatur, quo quis Christo obtemperet, ejusque mandata, quamvis carni nostræ adversa atque gravia, exequatur; sufficere certe deberet, aliquam saltem, licet levem spem vitæ atque beatitatis illius, qui sic se gesserit, propositæ præberi, adeo quippe præmium id jure quodam suo desiderium omnium ad se trahit, ut quisquam est, qui non fateatur, nullum esse tantum laborem, quem illius adipiscendi causa subeundum non existimet: ac proinde longe minus tam manifestis ac continuis firmamentis, ut alterum illud, indiget. Ex quo liquet, quod res sub Novo Fœdere promissæ, sine comparatione iis, quæ sub Veteri promissæ fuerunt, longe sint majores, id non solum multo majorem apparatum, ut tu loqueris, non requisivisse, sed in causa esse, ut etiamsi longe minor fuisset, tamen sufficeret. Aliud deinde allegabam argumentum, cur sub Novo Fœdere divina confirmatione minus fuerit opus, quam sub vetere; quod, si bene commemini, hoc fuit: quod præcepta Veteris Fœderis maxima ex parte ejusmodi sint, ut difficile sit creditu, illa à Deo manare, adeo vel levia, vel vana, vel superstitiosa, vel etiam stulta ac ridicula, & in summa, parum Deo digna videri queant, ut ita necesse fuerit, ut longo temporis tractu Deus miraculorum cælestium apparitionibus, miraculisque evidentibus fidem perspicue faceret, legem illam à se promulgatam esse. Ex altera vero parte Novi Fœderis promissa omnia ejus sunt generis, ut non modo Deo dignissima, prout revera sunt, esse videantur, sed, si quis animum iis dextre advertat, sola sufficiant, ad evincendum, totam illam religionem vere divinam esse. Hic tu mihi, misso eo, quod præcipuum ac velut caput est, appendicem arripere videris, dum demonstrare niteris, religionis Christianæ præcepta ad fidem faciendam, ut à Deo profecta credantur, non sufficere: modus tamen agendi, quem hic observas, meo judicio ita comparatus est, ut illud ipsum, quod potissimum dicere volui, confirmet. Ais enim, ostendi forsan posse, præcepta gentium reperiri, quæ non multum à nostris abeant. Hoc vero id ipsum est, quod quæro, puta, quod Novi Fœderis præcepta ei, quod ratio dictat, respondeant, ac proinde Deum, illis ut flectatur, velle, verosimile videatur: ut ita pateat, quod ad hanc partem attinet, Novum Fœdus confirmatione divina toties repetita non egere. Præterea silentio,

[illegible] , [illegible] , teipsum non diffiteri videbaris, inter Christi præcepta nonnulla esse talia, aut in nonnullis eorum tale quid inveniri, quo humana ratio per seipsam non pertingat. Id, quod si, ut est verissimum, ita ut verius illis innotere voluisti, ipsemet mihi nonnihil id, quod argumenti quædam velut appendix & accessio fuit, confirmare videris. Hoc enim illud est, quod, si quis mentem attendat, magno satis documento esse videatur, Christianam religionem esse divinam; nimirum, quod in ipsa præcepta nonnulla, & in his talia quædam dentur, ad quæ humana ratio per seipsam pertingere nequiverit, quæ nihilominus (posito præsertim vitæ æternæ præmio, quod, ut ipsemet dicis, homines sibi etiam sine Christo aliquomodo imaginati erant) postquam innotuerit, fateri necesse sit, esse sanctissima, acomnino talia, qualia ad hominem numeris omnibus perfectum reddendum requirebantur. Non immorabor illi refutando, quod ais, gentilium nonnullorum disciplina homines forte non minus, quam ullos unquam Christianos, ad virtutem excitatos fuisse; quandoquidem id per se argumentum à me adductum attingere non videtur. Quatenus tamen à Sancta Christianorum vita probabiliter quis posset Christianæ religionis veritatem argumentando deducere; ut ejusmodi argumentationem ab objectione illa vindicem, hoc tantum dicam, loco unius, qui inter gentes virtute præditus fuerit, inter Christianos vel mille, qui eum exæquarint, reperiri, ac præterea illos, nonnisi immenso studio diuturnoque tempore, horum vero non paucos, vix quicquam ejusmodi cogitantes, & quasi extemplo tales evasisse, ita ut nullo plane pacto illi cum his comparandi sint. Ex iis, quæ dicta sunt hactenus, patet, ad doctrinam atque religionem Christianam confirmandam, satis id fuisse, quod ab initio divinæ apparitiones & miracula manifesta in oculos hominum incurrerint, quæque ad efficiendum, ut ab orbe terrarum acciperetur, sufficerent, qui quidem alias eam, utpote rem novam atque insolentem, etsi per se rationi admodum consentaneam, & unicuique, cui aliqua modo est religio, valde credibilem atque probabilem, repudiasset. At vero, postquam novitatem atque insolentiam illam exuit, id quod illam acceptionem necessario sequente secutum est, alia confirmatione pro iis non fuit opus, qui ad ejusmodi doctrinam accipiendam sunt apti, hoc est, qui non plane sunt irreligiosi, & malitiæ sese mancipati. De cæteris enim verba facere non est opus. Illorum autem illæ sunt voces, quas fingis ac introducis, *Ob hoc ipsum opus sit* (id est miraculis) *habeo, quod id non credam* (id est, miracula à principio fuisse edita), *profectò non fui, cui fidem habebo, id esse factum!* Ad quas voces, quid responsurus essem, quæris? Ego vero primum responderem, me, cum miracula à principio fuisse affirmo, non id velle, pro iis etiam, qui postea extiti sunt, aut impostorum extiterint, necessarium, ut ob ipsa miracula doctrinæ fidem habeant, illa satis esse: sed hactenus, cum prima illa miracula, ut doctrina approbaretur, atque ita novitas & insolentia, quæ ab initio in ea admirescere poterat, abstergeretur, effecerint, ut doctrina jam credatur esse vera; miraculis opus amplius non esse, sed sufficere solum Dei timorem, & voluntatem ad bene agendum comparatam; adeo doctrina illa est mirifica, numerisque omnibus absoluta, licet illi nostræ parti, quam carnem sacræ vocant literæ, nonnihil gravis; ex qua carne, quæ plurimum in nobis potest, omnis diffidentia atque dubitatio de doctrina, quam dicimus, fortasse atque ebullit. Deinde responderem, miraculorum à principio editorum vestigia nobis restare adeo verisimilia, probationesque tantas & indicia luce meridiana clariora, ut, qui fidem illis neget, aperte prodat, esse se vel animo quolibet atque etiam de causa occæcato, vel religionis omnino sensus non capacem. Tu vero, inquis, inter tam incerta atque inconstantia dogmata, inter tot religionum genera, quæ homo obtrectet, videri, si non Deum ipsum, saltem Angelum aliquem requiri, qui nobis indicet atque inculcet, hic esse Christum, non illic. Ad hoc respondeo, ut quis verum amplectatur Christum, non alia re opus esse, quam ut præcepta atque promissa illius recte cognita habeat: imo ne promissi quidem adeo exquisite perscrutata habere necesse est, modo summam eorum vitam æternam & beatam esse constet, dummodo præcepta recte intelligantur. Hæc vero illis in libris, qui pro sanctis ac veris ab omnibus, qui Christum investigant, aut eum se investigare profitentur, recepti sunt, adeo perspicue sunt explicata, ut ad ea percipienda doctore alio non sit opus. Quod si nihilominus multi reperiuntur, qui ea non probe teneant, id vel à malitia illorum, quæ hæc illis tenebras offudit, vel à negligentia in rebus divinis, inquisitioque Sacrarum Literarum scrutando proficiscitur, quam malitiam ac negligentiam Deus in apertum vult protrahere, non autem Angelum aliquem mittendo, cujus dictis statim omnes cogantur, abscondere atque occultare. Si quid dicet, quod Novi Fœderis populus spiritualis, Veteris autem carnalis esset, utrique, id non alia de causa factum credo, quam quod scripturas, te, quamvis id quod omnibus in ore esset, capiendum foret, imaginari tibi non posse, videreque mihi dixisse, id respondi pro præceptorum ac promissorum utrique populo creditorum intelligentiam esse. Nec vero unquam existimavi, populum illum ideo magis fuisse carnalem, quod ad propriam illius naturam attinet; nec ejusmodi, ut ita dicam, carnalitate in rem meam usus sum, ad demonstrandum populo illi magis, quam huic divinis apparitionibus ac miraculis opus fuisse. Id quidem dixi, populum illum ad bene agendum magis timore pœnæ, & quidem præsentis & in hac vita propositæ; hunc vero præmii spe, & quidem in altera demum vita obeundi, ipsiusque virtutis amore incitari: ex quo consequebatur, ut cum pœnam populo illi à Deo inflictam apertam atque evidentem esse oporteret; ex altera parte conveniret, ut præmia quoque omnibus apparerent manifesta, ac proinde favor atque gratia divina jugiter in eis extenderet. Quæ ratio in hoc populo propter causas, quas commemoravimus, locum non habet. His vero pariter non intendebam animum ad propriam populorum illorum naturam, sed ad religionem utrique eorum propositam, quæ vivendi normam, alteri quidem timoris, alteri vero amoris plenam afferat. Id quod de populi Judaici non quidem dispersione, sed obstinatione dixi, non eo feci, ut Christianæ religionis veritatem inde probarem, sed ut causam proferrem, cur apparitiones & miracula sub Novo Fœdere non sint eadem serie frequentata. Si enim eo modo frequentata illa fuissent, ipsimet Judæi omnes non vi ad Christum perducti ac pertracti fuissent, antequam tempus à Deo constitutum appareret, qui ob gravissima eorum peccata longo eos tempore à se amovere decrevit, ut justæ iræ suæ perpetuum ac clarum testimonium hac ratione omnibus præberent. Quocirca non video, cur exemplo aliorum populorum pariter dispersorum ostendere volueris, posse dici, quod Judaicus populus ita sit hinc inde dispersus, id aliunde, quam quod Christum in centurio egerint, ortum esse, multo vero minus, cur Judæos adhuc passim conspicuos esse, suosque agere coetus, & in vita restare, nec ut alias aliquot nationes extinctas esse, dixerim, eo quod hoc ipsa mihi re, ad stabiliendam argumentationem meam, sit opus. Quomodo enim alias locum habere ut apparere eorum possit obstinatio? Sed præterea quantum ad religionis Christianæ confirmationem attinet, ejusmodi Judæorum dispersio plus habet virium, quam si penitus essent extincti. Hac enim ratione pœna eorum semper recens perdurat: ut taceam, quod, cum ea eo, quod inter eam diu ferant, religionem verum à Deo etiam facile probari posse, inde jam unicuique, qui modo luminibus non sit orbus, Christianam religionem divinam esse, clare patet. Et hæc sunt, quæ respondere volui ad

illud,

dis, quod argumentum à me adductum de Angelorum apparitionibus, deque miraculis multis sub Veteri, quam sub Novo Foedere frequentioribus objeceras. Vicissim quoniam vehementer à me contendis, ut argumentum illud solvatur, quod silentio tunc involvi, tibi aperiam, scias velim, argumentum illud in iis, quæ superius disputata sunt, planissime comprehensum, & iam prius in libello de auctoritate Sacræ Scripturæ explicatum esse: quod quidem breviter est illud; nolle Deum, ut homines improbi, quamdiu in improbitate sua persistunt, verbis suis fidem adhibere, & mandatis obtemperare possint; uno velle, ut hoc ipsum, quod ea, quæ commemoravimus, non faciant, non desinant tales, quales revera sunt, esse, cum quod illa non faciant, aliunde, quam à propria illorum improbitate nasci nequeat. Jam vero hæc Dei voluntas opere non compleretur, si modus cum hominibus colloquendi, suaque ipsis mandata proponendi ejusmodi ab ipso [illegible], ut quilibet ea pro talibus, qualia sunt, agnoscere, atque & animo & facto accedere cogeretur. Quia autem id propter rationem supra a nobis de mandatorum utriusque doctrinæ præstantia, deque præmii ejus observantibus promissi magnitudine expositam, sine dubio in religione Christiana usu venisset, si divinæ apparitiones & miracula in ea per tot secula continue spectata fuissent: inde factum, ut continuatio ista non obtinuerit, cum, ut sit probi animi, inter Christianos præsertim tuos (de his enim revera hac in quæstione sermo esse debebat) ex animo religionem Christianam amplectatur, res illæ mirandæ, quæ ab initio editæ fuerunt, sufficiant, eas ob rationes, atque eo modo, prout supra a nobis dictum est.

Cætera desiderantur.

ANDREÆ DUDITHIO S. P.

AD literas tuas, Illustris Domine, 3 eidus Maji datas, non est, quod respondeam aliud, quam non recessurum me ab illo ordine, quem in scribendo mihi servandum præfixissi, Deumque precari, ut ab omni te periculo asserat, prout eum facturum nihil dubito, modo eum reverearis, vitamque ad normam mandatorum illius componas. Quod autem ad literas IX. Kal. Junii datas attinet, respondere me volentem multa verba facere necesse est, cum tibi fortassis fastidio, cum mihi nonnulla, quæ jam ante scripseram, sub calamum revocanda sint; quod fastidium, si potius effugere voles, necessum est, ut ea, quæ scribo, aliquanto studiosius expendere digneris, quam te facere apparet, impeditum, ut credo, severioribus rebus aliis, quibus animum intendis. Mirum tibi videtur, affirmare me, errorem illum (ut ego quidem censeo) si quis baptismum unicuique necessarium statuat, æternæ salutis jacturam non conflare, atque adeo in vera quoque Ecclesia vigere posse: itaque quæris, quid ergo sibi velit illud: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua*, & quæ sequuntur: item: *Qui non crediderit, & baptizatus non fuerit, condemnabitur.* Hic primum objectio tua cum eo, quod ego assero, non pugnat, quod quamvis baptismus non sit necessarius, nihilominus fieri possit, ut illum vera Ecclesia necessarium statuat: sed illi opinioni meæ adversatur, quod baptismus non sit necessarius. Deinde responsum petis ad duo loca, quibus baptismi necessitas adstrui videtur; ad quæ loca in libro meo ea de materia scripto, quem legisti, satis superque responsum est, ita ut plane adhuc ignorem, quid dicitur, si ad illam objectionem denuo respondeatur. Sed quæris porro, quomodo errare possit Ecclesia, quæ firmamentum & columna veritatis appellatur? Respondeo, veritatem illam nihil aliud esse, quam viam atque rationem, æternam salutem acquirendi, in Evangelio nobis prædicatam, quæ solo nomine ἡ ἀλήθεια in Novo Foedere satis frequenter insignita reperitur, ut imprimis apud hunc eundem scriptorem, ut 2 Thess. 2. 12. & in illa ipsa Epistola ad Tim. 2. 4. Item Paulus ipsemet eandem illam ita plane interpretatur Eph. 1. 13. Non potest igitur Ecclesia Dei [illegible] tenus in æternæ salutis via errare, ut non semper teneat ac doceat ea omnia, quibus ad salutem adipiscendam est opus. Verum inde non sequitur, quod in aliis errare, ac multa, quæ & verissima sint, & ad rem divinam pertineant, ignorare nequeat. Neque vero Spiritus Sanctus, qui omnem veritatem docere debebat, Ecclesiæ promissus fuit, sed illis, qui [illegible] ejus perceperunt, quorumque & sermones & scripta pro divinis, ac, de quibus nemini dubitare amplius liceret, haberi debuerunt, ut ea semper in promptu nobis essent, quæ ad cognoscendam divinam omnino voluntatem requirerentur. Taceo, quod & illa verba, *Omnem veritatem*, aliud nihil significent, quam omnem veritatem, quæ ad [illegible] Ecclesiæ fundamentum, materiaque Apostolicam probe [illegible] pertinebat. Immo cum in Græco sit, [illegible], dubitandum non videtur, quin de singulari aliqua veritate sermo sit, quæ [illegible], quam de qua supra dixi; vox vero [illegible] hoc in loco, ut & aliis, idem valeat, quod [illegible]. Cum ergo ita sit, si Ecclesia errare in eo possit, ut baptismum, qui necessarius non sit, pro necessario habeat, quod posse non esse certum, non errare eam & in reliquis, consequentiam non bonam nectere mihi videris. Illud præterea omitto, quemadmodum & ex his tuis verbis & multis magis ex iis deinde sequentibus colligi potest, ut quam habitationem potere, extare semper visibilem aliquam Ecclesiam debere, quæ in rebus divinarum [illegible] dux nobis & magistra sit. At cui fundamento hypothesis illam tuam superstruis? Est simplex, quo ostendendum, Ecclesiam errare non posse, dicisti de nullo nos dogmate certos alioquin futuros. Sed respondeo, non esse necessum, ut de dogmatibus certi simus, nisi iis, sine quibus salutem consequi nequimus. Ea vero in Sacris Literis ita clare evidenterque perscripta atque explicata esse affirmo, ut id satis unicuique, cui modo bene agendi sit animus, esse possit, atque adeo, ut ne interpretatione quidem ulla nobis sit opus. Equidem omnino mihi persuaseram, si Sacrarum Literarum auctoritas asserta fuisset, fassurum te, nulla re alia opus esse, qua quis viam ad æternam salutem, quicumque etiam sit, intelligat ac deprehendat. Sed video, etiamsi illa Sacrarum Literarum auctoritas perspicue tibi demonstrata fuerit, hæsurum te nihilominus in illo labyrintho, ut, quid de illa via, cujus modo mentio facta est, statuendum sit, nondum satis explicatum habeas. Et tamen res postulat, ut, si literæ illæ revera sacræ atque divinæ sint, via ad salutem æternam perveniendi perspicue in illis sit explicata, nec obscura sit amplius, nisi iis, qui, ut manifesta illis evadat, indigni sunt. Paulus aperte dicit, 2 Cor. 4. 3. Evangelium, quod ipse prædicabat, obscurum non esse, nisi iis, qui à Diabolo excæcati erant. Unde manifeste colligi potest causa, cur Sacræ Literæ multis sint obscuræ, in rebus ad salutem æternam adipiscendam scitu necessariis: quæ quidem alia nulla est, quam aut malitia, aut saltem probitas admodum in illis languida atque debilis, &c, ut paucis dicam, quod non in omnibus, & ubique ita se comparent, prout faciendum sibi quemque animi conscientia convincat, ad serviendum soli Deo, atque etiam, quo se illi dicto audientes præstent, ad quodcunque, sive ingens ac præsens [illegible] periculum; imo vero præsentissimum atque acerbissimum quamque mortem non gravatim subeundam. Quocirca cuicunque cordi est, Sacrarum Literarum sensum [illegible] habere perspectum, quantum ad salutem æternam ei sufficit, ita se illis [illegible] debet, ut nihil deliberatum habeat, quam quod verum esse [illegible] quicquid illæ jusserint, quomodo [illegible]. Hoc qui fecerit, omnino certus esse [illegible] primum, non fore, ut [illegible] quicquam eorum, quæ ad salutis adeptionem scitu necessaria sunt, [illegible]

spensat

quidem merito dubitabit, tanquam si me errorīs deprehenderem, ut credam, in Sacris Literis ea præcipi, quæ revera vetantur, aut vetari, quæ potius præcipiuntur: aut etiam non præcipi, quæ revera præcipiuntur, aut non vetari, quæ vetantur. Id enim ad iter, quod ad salutem æternam sacræ designant literæ, cognoscendum sufficit: in reliquis si quis occurrat error, neminem eum cœlo excludent. Unde consequitur, sine jactura salutis æternæ credi, aliquid in Sacris Literis præceptum aut vetitum esse, quod revera illic præceptum aut vetitum non sit. Circa hoc genus magna ex parte occupatæ sententiæ illæ tam inconstantes, tam diversæ, imo contrariæ, quas dicis, quæque tanti tibi videntur, ut in interpretandis atque intelligendis sacris voluminibus animum hominis suspensum & ambiguum merito tenere possint. Veruntamen etiamsi omnia illa incommoda, circa res saluti nostræ necessarias, atque etiam majora & plura, quam res ipsa docet, reperirentur, quamdiu tamen illum nunc illud, literas illas, quas sacras dicimus, reipsa divinas esse, nemo, qui eo, quem supra diximus, animo, legendis iis interfuit, & sine sibi probitatis & pietatis est conscius, solliciteis turbari, aut quicquam ambigere debet, quin quod ad salutem ejus satis sit, is sit Sacrorum Librorum sensus, quem esse credit. Si enim interpretatio ab aliquo hominum consensu arcessenda foret: quam inanes quæso illuc ambages? Nonne satius fuisset, Deum absque illis libro spiritus sui opera perpetuo usum fuisse, ad voluntatem suam aperiendam, primosque Ecclesiæ conditores id solum præcepisse, ac literarum monumentis testatum reliquisse, in rerum divinarum cognitione illi, quem diximus, consensui semper acquiescendum esse? Res igitur exigit, nisi frustra scripti sunt libri sacri, ut quilibet interpretationem eorum, quoad salus hominis requirit, ex eo possit sumere, quod ipsimet occurrit, dum eos legit, ab omni alio affectu immunis, nisi eo, quo fertur ad salutem divini numinis obsequio sibi comparandam. Id quod tu fortassis inconveniens & absurdum judicabis, atque inde inferre voles, de Scripturæ Sacræ auctoritate, ac consequenter de religione Christiana non immerito dubitari posse. Ad me quod attinet, nihil hic absurdi animadverto, nec assequi satis possum, quamobrem Scriptura Sacra, & una cum ea Christiana religio verissima esse nequeat, licet nulla detur Ecclesia certa & in oculos incurrens, cujus dictis in explicatione Sacrorum librorum, itaque ipsius religionis dogmatibus aliis stare debeant. Quod quæris, quis controversiarum in rebus sacris obortarum judex sit futurus; ego vero respondeo, extra nos ipsos alio nobis judice opus non esse, quam Deo & Christo, qui suo sententiis beabit, quotquot uspiam salutari deprehenderentur doctrina ad salutem consequendam necessaria, si modo eam vita expresserimus, cæteros vero illa destitutos condemnabit, tanquam eos, qui, quod non ea, qua par erat, probitate præditi essent, ipsi in caussa fuerint. Aliud judicium expectandum non est. Sibi quemque advigilare par est, idque pro vero admittere ac tenere, licet universum terrarum orbis in alia omnia iret, quod ipsemet animo ad obsequium Dei converso de genuino Sacrarum Literarum sensu arbitratur & intelligit. Et revera, quisquis ita comparatus est, si videri hominem Pontificium, aut Calvinianum aut Lutheranum, aut Anabaptistam, aut Arianum ferro flammisve, ut tu ais, doctrinæ suæ tuendæ caussa vitam abjicere, cum nec alterius animum exacte perspicere, nec quanam ratione ad credenda ea, quæ credit, adductus sit intelligere, nec occulta judicia divini ingenio penetrare possit: rem in integro relinquit, seu Deo potius permittet, nec ob id vel tantillum de eo ambiget, quod verum jam cognovit, animoque comprehendit. Taceo, tantisumos ex iis, quos dixi, fuisse, qui sua voluntate ferrum aut flammas nusquam subierint, ut nominatim & expresse rem quomodo dixisti (licet pro vera ab ipsis creditam) sed & aliis hujusmodi vi sua efficientem tueantur. Quod ad me attinet, tantum mihi est dubium, quin omnes illi, sive Calviniani, sive Lutherani, sive Anabaptistæ, sive Ariani, qui se ad præceptum Christi gesserint (nec enim dubito, ex singulis illorum ordinibus tales non paucos aut esse, aut esse saltem posse) cœlestis vitæ hæreditatem adituri sint. De Papistis idem affirmare nolim, quos omnes fere idololatras esse statuo: neminem vero, nedum idololatrarum salutis æternæ compotem fore. Ex iis, quæ adhuc dixi, intelligi posse existimo, in interpretandis Sacris Literis eo pacto, quo fieri id debere assero, nequaquam id, quod in principio peti; quandoquidem ut certi aliquid apud animum nostrum hic constituamus, minime opus est extra nos ipsos ad alienum judicium recurrere. Judicium vero uniuscujusque eo, prout expiciti, modo adhibitum, modo illud fiet, Scripturam Sacram non esse rem inanem, frustraque promulgatam (id quod huic disputationi tanquam certum substernimus) in rebus ad salutem obtinendam necessariis fallax esse non potest. Quantum ad res saluti non necessarias, idem in Sacrarum Literarum, quod in aliorum cujuscunque generis librorum explicatione usu venit, in quo nihil itaque potest inconveniens. Ut enim suo quisque modo illas interpretatur absque eo, ut vel aliorum se subjiciat judicio, vel de vero illorum sensu ita quicquam habeat exploratum, ut error subesse nequeat: sic etiam in rebus saluti nostræ non necessariis Sacræ Literæ explicabuntur. Quanquam hæ quidem id insuper habent præ aliis eximium, quod cum res sint divinæ, ac proinde sibi ipsis contrariæ, aut inter se dissentaneæ esse nequeant, ubicunque per se ipsas non explicari possint. Id quod in aliis libris humano ingenio scriptis non æque contingit, qui & possunt esse, & sunt sæpenumero discordes secum sibique ipsis repugnantes. Quid multis? omnis, mi Dudithi, difficultas ad Sacræ Scripturæ auctoritatem redit, quæ si probata fuerit, tota res meo judicio facilis est & plana. Ad libellum meum nihil adjeci, nec tibi scripsi, velle me eum Puccio mittere, nec quicquam me dixisse credo, unde opinari posses, velle me, ut illud exemplar, quod ad te miseram, mihi remitteres. Id tantum dixeram, me, cum illum denuo descripsissem Francisco Betto mittendum, pauca quædam immutasse non magni fere momenti, quæ postea cognosces. Interim te rogabam, ut, sicubi me hallucinatum aut propositum defuisse deprehendisses, liberrime autem mihi velles: quod nunc etiam ita te rogo, ut tanquam magis, præsertim cum ex iis quæ scribis, colligere possim, tibi videri me nonnunquam, & forte sæpius eo errore delabi, ut id, quod est in principio petam, & non caussam ut caussam sumam. Ego certe, cum illud, quod addis, verissimum mihi videatur, hoc est, quod & primæ classis scriptoribus non raro usu veniat, ut in ejusmodi labantur errores, id sedulo operam in scribendo dare soleo, ne ad illum lapidem impingam. Sed tamen ut is, qui vix inter minorum gentium scriptores censeri mereatur, & in logicis non ultra id, quod ipsa me natura docuit, profecerim, quod ipsum tamen perexiguum est: facile tibi dem, me quantumcunque animum attenderim, &, ne illic laberer, cavere voluerim, parum id animadvertendum, passim in eo offendere potuisse. Quo magis te oro per eum, quo me complecteris amorem, perque eam, qua te colo, observantiam etiam atque etiam ore & obsecro, ut ne graveris paucis, quod tibi in proclivi est, distincte mihi perscribere, ubinam tibi aut errasse aut suscepto argumento defuisse videar in illo meo scripto: quod cum illud prius non recognoscere, neclum ultimam (ut ajunt) manum ei addere, quam aut obtinuerim a te id, quod dixi, beneficii, aut omni illius obtinendi spe exciderim. Jam priusquam disputationi circa veram Ecclesiam jam inde ab initio motæ finem imponam, ad id seorsim respondendum mihi videtur, quod capessis ex verbis meis occasione quæris, qualisnam illa tandem sit Ecclesia vera, quæ per tot sæcula errare possit? Ego, vir illustris, cum dixi, errorem de baptismo in vera etiam Ecclesia extare potuisse, non id his verbis mihi

voluì, illam Ecclesiam, in qua error ille viguit, veram Ecclesiam fuisse: sed ad id summummodo respondere volui, quod ajebas consecuturum, ut, si mea de baptismo sententia vera foret, Ecclesia longissimum tempus in errore transegerit, tibique demonstrare, etiamsi tandem id eveniret, quod dicis, absurdi nihil ad me inde redundaturum. Id ipsum respondeo ad illud, quod nunc ais de errore, qui tot exercuerit secula, quodque nullum Ecclesiæ ullius vestigium compareat, in qua ea, quæ hac tempestate in paucorum animis subnascuntur, dogmata pro veris recepta sint. Ideoque dico, optime id posse consistere, ut Ecclesia vera sit Ecclesia, & nihilominus vel ipsas annorum Chiliadas in erroribus hæreat multis, ac nonnulla dogmata pro veris non agnoscat, quæ tamen sint verissima: modo in rebus saluti nostræ necessariis non erret, nec, tanquam falsa, repudiet ea dogmata, sine quibus obsequium Christo constare non potest; quæ inter, non est ullum eorum, quæ hac tempestate in paucorum animis subnascuntur, quod ipse tu procul dubio intelligis. Neque eo affirmo, fuisse semper Ecclesiam aliquam humanis oculis conspicuam, quæ vera fuit Ecclesia: sed occurro tantum objectioni tuæ, sive scrupulum dicere mavis, quo adduceris, ut credas, aut falsa esse id genus dogmata, aut non fuisse, saltem usque ab Apostolorum ævo, ullam veram Ecclesiam oculis conspicuam & frequentem. Id quod tibi inconveniens admodum videtur, tibique, dum id expendis, absurda multa ob oculos versari ais. Ego vero, ut vides, hoc, quod affers, non affirmo; sed id tantum dixi atque etiamnum dico, non videre me, cur id fieri nequeat: ea siquidem absurda, quæ tuo se conspectui offerunt, omnia, meo quidem judicio, inde pullulant, quod liberum in homine arbitrium non putas, quod illi tamen, ut mox dicam, vere inest. Sed petis uno verbo respondeabo ad id, quod a me quæris, ubinam gentium incorrupta reperiatur doctrina, & quis mortalium ea sit imbutus? Quippe dixeram, non promisisse Christum, nolle se permittere, ut in doctrina erretur, sed ei, qui vera doctrina sit imbutus, opem se laturum esse. Respondeo igitur, nihil opus esse, nec quo ratum faciamus Christi promissum, nec alia, quapiam de caussa, quæ quidem justa sit, ut sciatur, quisnam sana doctrina sit imbutus, aut ut is digito commonstrari possit: sed satis esse, si credatur, prout creditum semper fuit, sanam doctrinam divinis literis comprehensam teneri: quin adeo, fieri posse, ut & hoc à nemine credatur, &, quod amplius est, ne doctrina quidem sana ulli hominum insita sit, nec eo minus & Deus & Christus verax, & constans, & quoad convenit, misericors sit: quandoquidem, ut alias dixi, improbitas & malitia hominum justam his omnibus caussam præbere potest. Sed dicis, aut dicere vis, hominem sine auxilio divino probum esse non posse, quod auxilium non sit in potestate nostra positum. Ego vero respondeo, hominem ad eum probitatis gradum progredi posse, qui satis sit ad efficiendum, ne Deus id ipsi, quod jam concessit, subducat, absque alio ipsius Dei auxilio: quod si tamen eo insuper auxilio, quod memoras, opus esset, id procul dubio exterius in potestate nostra foret, quatenus nemini negaretur, nisi qui voluntate ac sponte sua aliquid in se admisisset, quo se indignum eo reddidisset. Quod ais, Deum non ferre auxilium, præterquam iis, quos sibi elegit, quorum numerus nec augeri nec minui possit: primum non multum ad rem facere videtur, quandoquidem auxilium, quod electis istiusmodi tanquam proprium munus concessum foret, non est auxilium illud, quo hic esset opus: facileque fieri posset, ut quis nondum eo venisset improbitatis, ut excæcari à Deo mereretur, & tamen in electorum istorum censu nomen nullum haberet. Sed deinde, ubinam quæso in Sacris hujus rei mentio habetur, aut qua ratione probatur, solos istos electos divini numinis auxilio fulciri, & ad unum atque omnes nominatim ita definitos esse, ut electorum albo nec accedere nec decedere quisquam possit. Ego quidem pro meo captu nec rationem video ullam, nec Sacras Literas auctores habeo; quæ me tale quid doceant: quin potius innumera mihi videre videor argumenta, quæ sententiam plane contrariam apertissime demonstrent. Tu vero subjungis, voluntatem Dei in agendo efficacem, scopumque suum semper attingere, ac proinde, si quem ille probum esse velit, eum sine dubio talem fore; sin vero nolit, nullatenus talem evadere posse. Respondeo, voluntatem Dei absolutam, puta cum quid ille omnino fieri vult, semper quidem in agendo efficacem, esse scopumque suum attingere: sed voluntatem Dei, qua probos vult esse homines, absolutam aut esse aut esse posse, id vero pernego. Profecto enim, quam Deus homini inesse vult, absolutam alterius voluntatem in se non admittit, quandoquidem Deus hominem sua sponte ac libere vult esse probum, ita videlicet, ut possit, si vellet, eodem tempore improbus esse. Velle autem, ut quid omnino sit, & ut idem eodem tempore possit non esse, hæc duo ita sunt comparata, ut consistere simul nequeant. Nec inde sequitur, Deum probitatem istiusmodi non velle, veriore quodam modo, quo, ut voluntati alicujus substernatur, fieri potest: etiamsi contingere queat, ut raro aut etiam (si ipsam rei naturam respiciamus) nunquam existat, quandoquidem, ut dixi, nullius necessitatis capax est. Quocirca si proprie loqui velimus, non dicendum est, vult Deus, ut homo sit probus; sed potius, vellet ut esset. Eodem modo cum dico, velle Deum, ut homo non minus possit improbus esse, quam probus, licet illum probum esse mallet: non affirmo res duas sibi repugnantes, sed utramque verissimam. Verum in absolutam responsionem ad objectionem tuam, illud affirmo, si quando contingat, hominem esse improbum, quamvis eum probum Deus esse mallet, non protinus majorem in homine, quam in Deo, efficaciam & agendi vim censendam: quandoquidem sua sponte id vult Deus, ut voluntatis suæ effectus, puta hominem evadere probum, à libera hominis voluntate dependeat, hoc est, ut sine illa ipsa libera hominis voluntate effectus, quem diximus, existere nequeat. Dolet mihi vehementer, cogitationem stringendi calamum contra Atheismum in te refrixisse. Libri illius Gallici nullam alias mentionem unquam audivi fieri, daboque operam quam possim maximam, ut illius exemplar aliunde mihi comparem. Sed persuasissimum habeo, ne comparandum quidem hunc esse ad illud opus, quod tu efficere nobis potuisses, quemadmodum & ex tuis ipsius verbis colligere possum. Quod ad adorationem attinet, quandoquidem hoc tantum etiam scriberis, prout alias scripsi, ad præcidendam omnem de vocibus litem, quæro, quotiescunque perspicue probatum fuerit, Deum Christo [illegible], ex quo necessario sequitur, adorationem, id est cultum divinum illi deberi, ac præterea expresse constituisse, ut quilibet eum adoret; quid tandem habeant reponere sive illi, qui ex adoratione Christi eundem illum cum Deo essentiam concludunt, sive illi, qui ob essentiæ diversitatem honore adorationis eum tentant excludere? Dubium non est, par esse, ut tum hi, quam illi manus dent veritati, & agnoscant stupendum istud ac benignitatis plenum Dei opus, qui nostræ tantum salutis gratia, quoque nos ad viam immortalitatis ingenti fiducia capessendam induceret, ad tanti potentatus tantæque majestatis fastigium humanam nostram naturam evexit. Quod opus adeo divinum, nescio qui possit quemquam fugere, quandoquidem per omnes Novi, ac partim etiam Veteris Fœderis tabulas tot ac tam clara de illo testimonia consignata extant. Mitto exempla illius adorationis aliquammulta, quæ quidem sunt in promptu, eo quod non nisi contra alteram adversariorum partem pondus aliquod habeant: contra quos sufficere crediderim, quæ literis jam antea tradidi, quæque si opus sit ita aliquando locupletabo, ut nullus forte locus illi dubitationi reliquus sit futurus. Quod si erit, ut sermonem inter nos aliquando conferamus,

ratum, confido fulsuram te, habere me, quo omnia utriusque generis adversariorum rationes prorsus enervare queam. Atque hæc in præsens sufficiant.

Quod me circa ea, quæ prima in assertionem vigesimam primam Collegii Posnaniensis animadversione scripsi, mones, id tale est, ut gratias tibi potius agere eo nomine debeam, quam tu veniam a me requirere. Verum est, quatuor ad res advertendum esse. Prima earum est, nostros homines ita male audire, ut necesse sit, nihil eorum silentio transmittere, quæ tam sinistram de illis opinionem alere ac fovere possint: imo vel minima calumniæ umbra revocanda est ad animum, operaque danda, ut removeatur. Secunda est, adversarios nostros totos in eo esse, ut aliis pessima quæque de nostris hominibus, quoad possunt, persuadeant; unde fit, ut sermonem de illis habentes, aut non advertant animum pro eo, ac debebant, ad id, quod dicunt, aut etiamsi de eo, quod gestum est, sit quæstio, simplicem rei veritatem malitiosa narratione obfuscent & corrumpant, ita tamen, ut si doli manifestos teneas, postico aliquo elabi possint. Idcirco è re est, istos nunc condocefacere, ut ii possent ita sermonem instituant prout decet. Tertia est, verba illorum, quæ ita, in quibus calumniam hærere dictum est, subjiciuntur, ita comparata esse, ut aliud eos nihil probare velle ostendam, quam extare in Veteris Fœderis literis loca nonnulla, quæ de Christo Domino nostro capienda sint. Nescio igitur, unde possit elici, quod tu affirmas, illos id agere, ut nostros homines reprehendant, eo quod filium illum æternum negent: quandoquidem & hoc negant nostri filium illum ante virginis partum extitisse, & contra hanc sententiam nominatim jam inde a principio stylum isti vibrent. Præter hæc omnia, pars aliqua locorum, quæ in assertione 21 laudant, nullam ne illud quidem probandi speciem habent, filium Dei, antequam homo esset, extitisse: sed id tantum demonstrant aliquo modo mentionem illius in antiqui fœderis libris fieri. Quarta & ultima est, ultra ea omnia, quæ jam dicta sunt, nihil prætermitto, quin singulatim ad omnia loca, quæ isti in medium adducunt, atque responderetur, ac si, prout debebant, locuti fuissent; ita, ut liqueat unicuique, etiamsi tandem cavillatio aliqua intercessisset (quod mihi certe non videtur) forum tamen aut arenam propterea non declinari. Et certe si cui cavillandi animus esset, omnia ista loca absque ullo responso tuto pene præteriri potuissent. Illud est, quod isti, ut mihi videtur, adhuc respondere potuerunt, ea, quæ hic afferunt, ex iis intelligi debere, quæ assertione 16 leguntur, ubi proposita fuerint ea, quæ jam suo hic loco opere ipso præstitem. Verum cum ob ea, quæ dicta sunt, tum ob alia forte, quæ dici possint, non deest, ut opinor, quod & vere & cum honore nostro responderi posset.

Quod ad illud, *Antequam Abraham*, & quæ sequuntur, attinet, possem sane uberiorem illius explicationem, ut desideras, ad te mittere, ex qua fortassis intelligeres, non modo nullam Scripturæ Sacræ vim fieri, minimeque duriter eam torqueri; sed sanum illi sensum reddi, qui verbis quam simplicissime respondeat, quique ad totum locum apte quadret, & ob Grammaticæ leges plane sit necessarius. Sed prius me scire opus est, an illa ipsa explicatio, quæ quantum ad summam rei attinet, animadversionibus inserta est, tibi revera satisfaciat nec ne. Hoc eo dico, quod ostendas, magna mea cum admiratione, te, quamvis judicium de ea tuum promas, illam tamen non legisse. Hanc enim tu interpretationem mihi tribuis, *Antequam esset Abraham* (id quod nomen ejus significat, pater multarum gentium) ego sum Abraham. Et tamen, ut intelligere poteris, si animadversionem 4 in assertionem 1 legeris, interpretatio ista, ut uno dicam verbo, hæc est, ita illa verba capienda, atque si scriptum esset, Amen, amen, dico vobis, antequam Abraham fiat, quod ego sum. Debui latius explicationem hanc in responsione mea Andreæ Volani Parænesi opposita, quam Spiræ typis exprimendam curavit, una cum aliis quibusdam, quibus meam se responsionem infringere existimat: quæ illi manu exarata transmissa fuit, non alio nomine, quam cujusdam boni viri, eaque de causa Anonymum me vocat. De aliis responsionibus ipsi oppositis quas ille tamen refellere nititur, nihil mihi constat: Budnæum tamen credo illum esse adversarium. Ita scribo, quod novum illud opus tibi visum existimem: cui refutando vix amplius quicquam requiritur, quam ut meum illud in publicum edatur, quod quoniam non alia re fore credo, ut aliqua ratione fiat, operam dabo, paucis quibusdam ad ampliorem veritatis illustrationem additis.

Quod ad locum ab aliis per apostrophen explicatum attinet, si animadversionem 6 in assertionem 21 legeris, videbis, missa illa explicatione aliam afferri novam, quam ego verissimam esse arbitror, & in qua nihil coactum videre mihi videor. Quod si res exiget, illa etiam validius confirmabitur, ac præterea vel manibus id unicuique palpandum dabitur, fieri nullo modo posse, ut Apostolus, voluerit dicere, verba illa, *Tu in principio*, & cætera, de ipso Dei filio intelligi. Explicatio illa per apostrophen à magno viro adinventa fuit, & à multis præstanti judicio præditis accepta. Ego peculiariter nosco Castellionem, si paulo diutius superfuisset, in sua Novi Fœderis editione locum illum, non ut prius *Et, tu principio, Domine*, sed, *Tu vero, Domine*, translaturum fuisse.

Sed ecce tibi de utriusque fœderis miraculis. Tu quidem, vir clarissime, ratione à me in medium adducta, objectionem tuam non solvi asseris: at interea non respondes, meo judicio, ad id, quod dixeram, nec ubinam illa infirmitas aut fallacia in responsione mea hæreat, ostendis, sed tantummodo aliquanto fusius objectionem tuam explicas, nihil tamen afferens, ad quod, nisi vehementer fallor, non sit satis superque responsum. Et sperare juvat, si restat mea apud te Epistola, siqua ea, quæ respondi, relegere dignaberis, fassurum te, nihil me à vero alienum dicere. Nihilominus ut tanto uberius tibi satisfaciam, denuo me ad respondendum tibi converteram, adjunctis ad ea, quæ prius scripseram, nonnullis, quæ fortassis non exigui erunt momenti. Jam hæc sunt ipsissima verba quibus de integro objectionem tuam exponis, Quis non agnoscat, si rerum terrenarum, quæque nulla ratione cum spiritualibus ac æternis comparandæ sunt, gratia, tot ac tanta sint edita miracula: rationi multo magis consentaneum videri, ut ad faciendam fidem ac spem rerum magis incredibilium, longeque majorum, aut eadem, aut etiam multo majora patrentur. Jam hic primum illud tenendum est, utrum in ista tua ratione res majores minoresve per se considerentur, quatenus simpliciter res majores, qua tales, majora etiam miracula aut saltem æqualia iis, quæ minoribus in rebus edita sunt, requirere videantur, an vero eatenus, quatenus res majores minoribus minus sunt credibiles. Quod si per se ipsas considerentur, meo judicio, non tamen hic latet fallacia: nec enim revera, ob ipsam promissionum magnitudinem, magna illa adminicula, quibus firmentur, adjungi consueverunt, sed quia magnitudini id conjunctum esse solet, ut parum inveniat fidei, cui stabiliendæ adminicula illa revera requiruntur: adeo quidem, ut si contingat, quod facile potest, ut promissum aliquod, quamvis ingens satis tamen sit credibile, nihil opus sit multis ac grandibus ad illud confirmandum adminiculis; quemadmodum si contra eveniat, ut promissum aliquod, licet exiguum, parum sit credibile, multis illud ac grandibus adminiculis, quibus roboretur, opus habere. Unde luce meridiana clarius liquet, quod promissa aliqua vel magis vel minus sint credibilia, id solum in causa esse, cur illis confirmandis vel pauca & exigua, vel multa & grandia adminicula adhibeantur, aut etiam adhiberi debeant. Ut igitur probe examinetur ratio à te allata, id solum expendendum venit, utra promissa magis vel credibilia sint, vel incredibilia: illane quæ sub ve-

teri,

Veteri, an quæ sub Novo Fœdere facta sunt? Quod si ostendatur, promissa sub Novo Fœdere facta, licet longe majora, non modo non incredibiliora, sed etiam credibiliora iis, quæ sub veteri facta sunt, esse; jam tua mihi ratio penitus prostrata videtur. Rem autem aliquam promissam incredibilem esse, id vel per se, vel ratione ejus, cui promissa est, habita expendi potest. De eo, quod res aliqua per se sit incredibilis, non est, cur verbum faciamus: id potius est, ut de eo, quod illorum, quibus promissa est, respectu incredibilis sit, expiscemur. Quam, ob causam probe animadvertendum est, quinam sint, quibus facta sint ea, de quibus nobis sermo est, promissa; id quod paullo post suo loco cura nobis habebimus. Jam quod res aliqua promissa incredibilis obveniat animo ejus, cui promissa est, id vel inde potest oriri, quod res ipsa per se videatur impossibilis; vel quod impossibilis ei, qui illam promisit, vel quod parum verisimile videatur, illum, qui promisisse perhibetur, vere eam promisisse, aut etiamsi promiserit, fidem præstiturum.

Quantum ad illud, ut res per se impossibilis videatur, utique promissa Novi Fœderis ejus esse generis, affirmari non potest. Illi enim, quibus primum ea facta fuerunt, (Judæos intelligo) jam antea generatim quædam his similia credebant: cum, exceptis Sadducæis, qui non ita multi erant, cæteri omnes aliam post hanc restare vitam felicitate refertam iis, qui in hac se vita ad normam divinæ legis composuissent, persuasum haberent. Nec ab illis diversæ abibant gentes, quibus post illos eadem promissa oblata fuerunt: jam enim gentibus omnibus persuasum erat, hominibus probis post vitam hanc præmium virtuti illorum conveniens repositum esse. Nec modus præmium illud conferendi in Novo Fœdere expressus Judæis impossibilis reputabatur, ut qui jam aliquam ipsi sibi resurrectionem imaginati erant, & inter gentes, præter multos sapientiæ opinione celebratos, qui animarum ex uno corpore in aliud migrationem credebant, vulgus ipsum, quod ea sibi commenta apud inferos persuaserat, quæ secundum ipsum, sine corpore nec erant nec esse poterant, resurrectionem pro re impossibili ducere nequibat, ita præsertim explicatam, ut debet, cum ita comparata sit, ut nihil in illa secum pugnans inveniatur, nec aliud quicquam sit, unde appareat, nullo eam modo fieri posse: id quod multo etiam magis illorum, qui sapientes usurpati sunt, quam vulgi causa dictum velim. Ita ut hac in parte, qua an res promissa secundum eorum sententiam, quibus promissa est, impossibilis sit, quæritur, nihilo meliore conditione sint res, quæ sub Veteri Fœdere promissæ sunt, iis, quæ sub Novo. Sequitur ut dispiciamus, utra promissa Deo, qui utrisque fidem suam obstrinxit, magis possibilia sint. Hic quoque certe nihil potest esse discriminis, quandoquidem Deus tam ab hoc, quam ab illo populo, quicquid factu possibile est, facere posse existimatus est. Atque hinc patet, me, cum alias eodem hoc in argumento potentiam divinam allegassem, minime intempestivam, imo necessariam, nisi fallor, illius mentionem injecisse, quamvis aliud tibi visum fuerit. Enim vero redderet id res sub Novo Fœdere promissas omnino incredibiles, si existimaretur, Deus, qui illas pollicitus est, non posse verba ad rem conferre: quemadmodum fere multi opinati sunt atque etiamnum opinantur, ut quibus resurrectio res plane impossibilis videatur. Necessitas igitur requirit, ut ostendatur, eam non esse tale quippiam, quod efficere Deus nequeat, aut saltem eos, quibus factum est promissum, generatim, id præstari posse, credere. Quantum ad illud, an verisimile videatur, Deum sive hujus sive illius promissi auctorem esse, illque opere complendo obstringi, in quo, ut mihi videtur, totius hujus quæstionis nodus est; respondeo, illis, quibus facta sunt promissa, verisimilius videri, Deum illorum, quæ sub novo, quam quæ sub Veteri Fœdere promissa sunt, auctorem esse, eisque deinde opere complendis obstringi, idque multas ob causas. Primum enim Deo per se dignioræ sunt promissa Novi, quam Veteris Fœderis, maxime cum obedientiæ, quæ ipsi Deo præstatur, præmium esse debeat. Ita enim mortalibus comparatum videmus, ut principes justi, sapientes ac liberales, ministros illos morigeros magnifice remunerentur, ea illis præmia tribuendo, quæ suæ magis magnitudini, quam illorum humilitati conveniant. Et quantillum id est, quæso, tanto numini, res illas omnes, in Veteri Fœdere promissas, hominibus, obsequium sibi præstituris, dare atque impertire? An non ipse ad intendendam argumenti tui vim affirmas, monarcham interdum aliquem unt ea proceribus narratæ operæ præmium fere totum largiri, quanti erat vel universa illa regio, quam populo illi Deus erat pollicitus; & ex dynastis, quibus modo memoratæ sunt opera, suis quemque ministris majora donare, quam singuli in illo populo mancipabantur? Ita ut meo judicio (quamvis res ex parte fortassis aliter se habeat, ac tu dicis) etiam alio forte respicias, hoc est, ut universam historiam, ipsamque religionem Sacris Literis comprehensam parum verisimilem arguas, in hac disputatione contra teipsum argumenteris, & demonstres, verisimilius esse, Novi quam Veteris Fœderis promissiones à Deo profectas, ac proinde illas Novi Fœderis ea parte, qua plurimi interest, magis esse credibiles, ideoque miraculis paucioribus, quibus confirmentur, indigere. Hinc patet, quantum absuerim ab eo, quod tu tibi propemodum persuasisti, ut illudere tibi voluerim, cum scriberem, eo quod Novi Fœderis promissiones longe majoris sint pretii, quam illæ Veteris, non modo majoribus ad illas confirmandas præsidiis opus non fuisse, sed etiam illud ipsum in causa fuisse, ut, etiamsi multo minora adhibita fuissent, eatamen sufficere potuissent: præsertim, cum id primum probassem non modo ratione ista, quam breviter hic innui, sed etiam aliis quibusdam, ni fallor, satis validis, quia ad ob oculos tibi posui, liberaliter unumquemque constituit, viresque suas intendere ob res maximas, quamvis exigua eas adipiscendi spes affulgeat, quam ob res exiguas, licet magnam earum spem habeat. Nec vero scripsi simpliciter (ut tu mihi tribuis) *ubi causa est infirmior, majoribus miraculis opus esse, & proinde sub Veteri Fœdere ita fieri debuisse.* Sed ut ad primam rationem revertar, quid quæso Deo justissimo, sapientissimo & liberalissimo dignius est, quam ut iis, qui ipsius obsequio vitam impendere & inter acerbos cruciatus spiritum exhalare, prout sæpe par est, atque ipse fieri vult, non recusant, vitam felicem atque immortalem reddat, præsertim cum homo natura ad felicitatem ipsamque immortalitatem aspiret, nec sine immortalitate vere felix dici possit; imo cum alia bona, quæcunque fuerint, sine illa nil sint, nisi fumus & umbra? Præterea plurimis mortalium ab omni ævo parum id visum est verisimile, Deum obedientiam sibi præstitam rebus earum similibus, quæ sub Veteri Fœdere promissæ fuerunt, remunerare velle ac remunerare, cum ipsis videmus, easdem res non ab illis tantum, qui Deum nullatenus cognitum habent, sed & qui ei unà cognito male morigeri sunt, teneri. Unde factum, ut homines generatim, immortalitatis desiderio simul exstimulati; etiam sine ulla seu promissione vera, seu illius specie, à Deo sibi oblata, aliam sibi quandam vitam cogitatione depinxerint, & satis firmiter persuaserint; tantum abest, ut parum illis res videri possit verisimilis, ubi Dei nomine illis promittitur, idque ita, ut fides ei non levibus documentis fiat. Quapropter videre nequeo, cur dicas, adeo id esse homini difficile, ut aliam post hanc restare vitam credat; in os enim tibi reclamant perpetua tot seculorum inde ab omni memoria experimenta, contra quæ nec illæ, quas tu allegas rationes, nec quotquot unquam allegari poterunt, quicquam virium habent. Ex hac ratione & altera suppullulat, ob quam Novi Fœderis promissa vero similius, quam illa Veteris à Deo profecta, per scripta iis, quibus & hæc & illa facta sunt, videri poterunt. Ut enim supra quoque

commemorationi fuit, cum Novi Fœderis promissa promulgata sunt. Jam vero hac opinione homines isti generationi alenti, post hanc vitam ab eo, quem tum hoc tangebat, aliam multo beatissimam iri, qui se probe gessissent, perpetuam atque æternam esse; cum quidem non consilet, nec admodum vero sit simile, illi, quibus ab initio Veteris Fœderis promissiones oblatæ fuerunt, jam tum hac eos opinione generatim, fuisse, praemium aliquod viris bonis hoc in orbe manere: imo vero ob gravissimas calamitates, quibus per annos multos totus ille populus jam tum premebatur, causam habebant, cur quidvis potius crederent. Jam licet, ut dixi, rationes, quas in medium affers, quo probes promissa Novi Fœderis parum credibilia, nihil habeant virium ad elevandum id, quod certissimis & continuis post hominum memoriam experimentis, quæ hucusque fidem eis, ab infinitis hominibus adhibitam, testantur, compertum est; & idcirco sine responsio transmitti possent: solo tamen silentio id involvere, videre me non posse, quin possit illis esse locus, etiamsi experimenta illa non obstarent. Promissa enim illa, de quibus nobis sermo est, hoc uno maxime continentur, & huc tandem redeunt, nos, postquam rebus humanis semel valediximus, resurrecturos a morte, & in vitam, quandocunque tandem id futurum sit, redituros, ita tamen, ut mortalitatis legi non amplius simus subjecti, sed perenni felicitate afficiamur. Id quod primum non video, qui rationi, ut tu affirmas, adversetur, dummodo illud fiet, quod supra positum fuit, verosimile esse, Deum id & velle, & certe facere posse. Nec vero magis id repugnat illis sensibus, quos natura animis nostris impressit, quamdiu id impossibile aut absimile vero non reputatur, nisi eatenus, quatenus ratio ac modus illius mente non concipitur, aut etiam satis intelligitur, ordinaria naturæ lege fieri id nequaquam posse, quod nos certe parum angit, modo quacunque id tandem ratione fieri queat, cum id jam ponatur, imo omni modo requiratur, ut ne sit ordinarium naturæ opus, sed extra omnem ordinem a sola illius voluntate proficiscatur, qui aut ipsa est natura, aut illius certe conditor & dominus. Qui autem experimento resurrectio ejusmodi adversetur, cum ratio illius ita comparata sit, ut non modo esse, aut fieri, aut usu aliquando evenisse non dicatur, sed etiam differre necesse, nec ullo modo unquam evenisse affirmetur, nisi in solo Christo? Quod autem in Christo usu venerit, ejus rei argumenta & indicia habemus adeo magna adeoque valida, ut dici possimus, ipso id experimento didicisse, rem esse & possibilem & verosimilem, nedum experientia scrupulum nobis injiciat, aut non contra se res habeat. Tu vero, præter promissiones, illa etiam, quæ sub Novo Fœdere à Deo facta referuntur, tanquam parum credibilia, perstrias. At ea, si probe intellecta fuerint, non modo parum credibilia non videbuntur, sed quilibet potius admirabitur in hoc sapientiam Dei, qui cum homines voluntarie sibi obedientes, felicitatis ac immortalitatis compotes efficere statuisset, non potuit ad hunc finem quicquam vel nobis aptius vel se dignius moliri. Sed, ut monui, probe sunt illa mente percipienda, hoc est, eo modo, quo in Sacris ipsius Novi Fœderis Literis leguntur, satisque clare sunt consignata, sine additamentis & commentis ridiculis hominum, ut ne quid durius dicam, nimis audacium; quibus id debemus, ut Christiana religio magna cum injuria res ab omni veri similitudine alienas adeoque impossibiles ambitu suo complecti existimata fuerit. Denique & illud mihi expendendum videtur, quod tu Veteris Fœderis promissiones ex eo interpretaris, quod in illius regionis tempore celebratæ dominatu populus Ifraëliticus se locarus: quod mea quidem sententia aliter se habet. Vera enim illius fœderis, quod Deus per Mosen cum populo illo pepigit, promissa constant favore cœli & affluentia rerum omnium in hoc terrarum orbe, qua populus ille perpetuo floruisset, si frugi, Deoque morigerus fuisset. Regio vero illa jam pridem à Deo populi illi promissa ac destinata erat ante Mosen, nec ab illis demum in mercedem recte factorum ipsis assignata; quanquam ideo vix quisquam illorum ipsorum, qui ex Ægypto se receperant, pedem in illam intulerit, nulla nisi perversitatis suæ culpa. Hoc totum eo dico, quod disputationem omnem ad ea miracula reducere videaris, quæ perpetrata prius fuerunt, quam populus ille regionis illius imperio potitus fuit; quæ plura ac majora fuisse vis, quam illa Novi Fœderis. Atqui difficultas quæstionis in eo, ni fallor consistit, quod miracula illa longinquo annorum tractu continenter edita sint, ex quo Deus cum populo isto fœdus per Mosen icit, quæ pari serie fœdus per Christum ictum consecuta non videntur. Alias enim ostendi facile posse existimarem, miracula à Christo & Apostolis edita, longe & numero & magnitudine anteire illis, quæ Moses edidit, quæve alio quocunque modo à Deo edita fuerunt ab eo die, quo Deus Mosi id muneris imposuit, ut populum Israëliticum ex Ægypto liberaret, ac medius inter se & populum intercederet, usque ad id tempus, quo Josua populum illum in possessione regionis illius collocavit. Quod cum, ut ipsemet asseris, facile factu esset, fuisque credibile, armata manu à populo tam numeroso obtineri posse; ideo opus fuit, ut Deus tot edendo miraculis testatum faceret, se esse, qui regionem hanc illis tenendam daret: alioquin acceptam illi, ut volebat, utque verum erat, non retulissent, sed bonæ cuidam fortunæ, suisque viribus. Adeo ut illa ipsa ratio, propter quam tanta miraculis nihil opus fuisse existimas, mihi contrarium ejus demonstrare, & præcipua causa, cur facta sint, esse videatur. Jam quod ad alteram meam rationem attinet, quæ non promissiones, sed præcepta respicit, illud quod tu, vir illustris, affirmas, esse etiam in Novo Fœdere, quæ non minus levia atque superstitiosa videantur, quam illa veteris, eam minime elidit; eo quod ex illis, quæ seu jure seu injuria talia videri queant, nihil affirmem in Novo Fœdere nobis imperatum præter Domini Cœnam, quæ cum nec tempori, nec loco, nec certæ ac præscriptæ verborum gestuumve formæ astricta sit, nisi id admodum generaliter ac universe, cumque manifeste ad id, cujus gratia instituta fuit, accommodatissima sit, nec minus fini ejus convenientissima, ac tantum non necessaria, dum illud nobis stat firmum, quod Deus & Christus nostri causa summa cum sapientia egit; videre nequeo, qui possit illa res aut levis aut superstitiosa videri, & sola ex adverso opponi, sexcentis antiqui fœderis rebus, quæ aut omnino conditionibus, quas supra memoravimus, carent, aut iis saltem pravitate deficiuntur, eoque non immerito superstitiosæ ac leves videri possint. Neque id, quod addis, sub Novo Fœdere etiam illa, quæ in Veteri tradita fuerunt, necessario credenda esse, quomodo aut verum sit, aut ad rem faciat, intelligo. Sunt quidem sub Novo Fœdere & illa, quæ in Veteri tradita sunt, credantur, non quod ea nobis creditu necessaria sint, sed quod fide iis adhibita, quæ Novo Fœdere continentur, quæque idoneis argumentis per se ipsa abunde nituntur, & illa, quæ Veteri Fœdere comprehenduntur, qualiacunque tandem sint, credi sine ullo alio argumento, saltem implicite atque involute, consectarium est: quanquam interea fieri possit, ut quis eorum, quæ in Novo Fœdere tradita sunt, tantum & norit & persuasum sibi habeat, quantum ei ad salutem obtinendam sit satis, & tamen aut nesciat, aut non credat, multa Fœderis Veteris, imo ne unum quidem eorum, quæ illi populo, ejusque generis sunt, de quo nobis est sermo. Quin ausim dicere, ut quis vere Christianus audiat, ne ipsius quidem Veteris Fœderis notitiam ullam habere necessum esse. Præterea etiam si detur, ea, quæ Veteri Fœdere continentur, homini Christiano necessario cognoscenda ac credenda esse; jam tamen patuit, illa sibi propria itaque satis validis fidei documentis olim stabilita fuisse, quorum indicia atque vestigia admodum evidentia & in historiæ veritate,

monu-

monumentis, & in publica fama, & in ipsa re tandiu manentium observatione, vetant. His omnibus accedit, ea quæ Veteris Fœderis sunt propria, alio modo sub Novo pacto Fœdere, quam sub Veteri probabantur, alioque in gradu ratio, quam olim collocari. Tunc enim temporalia habebantur & haberi debebant pro veris ac solidis, quibus quæ æterna ac immutabilis divini numinis voluntas ex parte continentur: nunc vero & habentur & haberi debent, pro umbris ac figuris aliarum rerum, quæque aliquando mutari à Deo debuerunt, succedentibus in illorum locum iis, quæ ævum ferre perpetuum semperque obtinere debebant. Ita ut nimirum fort argumentis illis abstinere, minime tamen difficile sit fidem illis adjungere, quantumcunque & leves & superfluæ videantur; imo vero liquet, convenientia, ut ita comparata essent, fuisse, siquidem obsolescere aliquando debebant: ideoque vel sola Novi Fœderis promulgatio dubiis omnibus tollendis, sufficit, quæ de illis in animo cujusquam oboriri possent. Denique quia dixeram, miracula sub Novo Fœdere edita, dum Christi disciplina etiamnum recens ac velut in cunabulis esset, in futurum sufficere potuisse, quod rationibus in medium adductis confirmavi: tu eo jam revertens, ut dicas, illa tibi eos videri sufficere iis, qui rei gestæ non adfuerint, & de historiæ fide ambigant. Sed respondeo denuo, eos, qui, quod rei gestæ non adfuerint de historiæ fide ambigunt, prorsus injuria id facere, nec nisi improbitate aut saltem languore quodam pietatis inductos, quem Deus hac ratione detegere, &, si usus fuerit, quacunque pœna coërcere aut vindicare vult. Fateor sane (quod & ex illo Christi dicto, *Beati, qui non viderunt*, & quæ sequuntur, erui potest) illos, qui rei gestæ coram adfuerunt, suisque ipsorum oculis omnia sunt conspicati, meliori fuisse conditione, quam cæteri; nec eo tamen dico, illis, qui rei gestæ coram non adfuerunt, nec suis ipsorum oculis omnia sunt conspicati, difficile esse fidem habere historiæ, de qua nobis est sermo, modo ne sint malitia depravati, aut alio parum apti, qui sunt probi. Et certe, si id, quod dicis, historiæ fidem in dubium vocari posse, quia rei gestæ non interfueris, tanti foret, ut illius in hoc argumento nostro habenda esset ratio: opus fuisset, ut miracula continenter edita fuissent, atque etiamnum perpetuo ederentur, idque sic, ut in cujuslibet oculos incurrerent: quod sane, præterquam quod nec sub Veteri quidem Fœdere ita venit, in causa cum fuisset olim, tum hodie foret, uti alias dixi, ut nec fides vere exerceri, nec humana sive probitas sive improbitas in apricum protrahi possit. Et hæc responsionis loco ad illa, quæ circa miracula Veteris Novique Fœderis à te disputata sunt, ut credo, sufficerint. Quæ si iis, quæ primum tibi scripsi, quæque primæ tuæ responsioni reposui, jungantur, & exacte expendantur, spero te agniturum, rationes & multas & validas in promptu esse, quibus utrique de quæstione illa satisfiat: ne dicam tot alia adjungi posse argumenta, quibus præter miracula, Novi Fœderis auctoritas suffulta sit, quibus aut omnino aut saltem magna ex parte destitutum fuit vetus, quæque aut paria, aut non multo minorem miraculi vim habeant. Unde fit, ut, quemadmodum, si bene memini, Picus (vir sublimis ingenii, ut omnes norunt, cujusque pietatem, quotquot magnis sunt ingeniis, sibi oculos sibi proponere debebant) in quadam ad nepotem suum Epistola ajebat, non minus stultum, quam nostra sit eorum error, qui de religione Christiana dubia haberet.

Quod me rogas, an in Veteris Fœderis Literis id tibi ostendere possim, vitam æternam eamque beatitatem, quæ Christianis promissa est, populo illi obtingere debuisse; ego vero, cum semper affirmem, promissa sub Veteri Fœdere facta rerum duntaxat temporariarum hujusque vitæ fuisse, credulerim, necessario inde concludi debere, non modo me id non posse, sed etiam pro certissimo habere, nec alium quenquam id posse demonstrare. Hinc etiam, ut tu colligis, egoque innuerim, potissimum fit, ut populus ille carnalis sit appellatus: quales enim promissiones fuerunt, tales & præcepta fuisse necesse est, quorum causa populus ille ad Christianorum comparatus pariter carnalis nominari posset. Non igitur vel de immortalitate animæ, vel de altera aliqua vita, ullam in universis Veteris Fœderis Literis mentionem claram atque apertam unquam fieri censeo: agnosco tamen, multa illic reperiri loca, quæ mystice de alia quadam vita futura loquantur, aut quæ innuant, inter quæ & illa est à Domino Jesu explicata: *Ego Deus Abrahami, Deus Isaaci*, & cætera. Ex qua explicatione id potest colligi (quod & ex aliis Novi Fœderis locis patet) quamvis populo illi vita futura, atque præterquam hujus vitæ bona, clare atque aperte promissa nunquam fuerint: nihilominus illos, qui Deo ad exemplum Abrahæ, Isaaci & Jacobi obtemperaverint, una cum veris Christianis ad vitam immortaliter agendam resurrecturos.

Ad quæstionem de æqualitate aut inæqualitate beatitudinis in altera illa vita, vix possim nunc ita præcise respondere, tanquam is, qui nunquam de eo multum laboravi; id me perspectum habere contendam, quotquot ad mutuam Christi vitam instituerunt, omnes immortales ac beatos fore. Ausim tamen dicere, magis me in eam, quam in illam amici tui sententiam inclinare, cum & ratio exemplis nonnullis ac testificationibus divinæ voluntatis de puniendis ac remunerandis hominibus suffulta, & singularia quædam loca in Novi Fœderis Literis de præmiis alterius illius vitæ loquentia, demonstrare videantur; quamvis omnes, qui fidem Christo integre præstiterint, vita sempiterna nec unquam defutura donandi sint, servandam tamen inter eos aliquam inæqualitatem præmii, aut, si ita malis, beatitatis, prout magis minusve (ita tamen ut insigne sit discrimen) hac in vita Dei Christique obsequio insudaverint. Nec facile persuaderi mihi patiar, Paulum, exempli gratia aliquem, quem Christus tanta ac tandiu eo nomine suum extollere atque efferre voluit, in altera illa vita nulla gravissimi prærogativa præ latrone illo, qui tum demum, cum animam jam pæne efflaturus esset, Christum pro rege ac domino suo agnovit. In Apocalypsi (quanquam liber ille sit aliàs obscurissimus) loca quædam extare videntur, quæ indicium satis manifestum præbeant alicujus inter præmia inæqualitatis: quandoquidem interdum, dum de præmiis conferendis disseritur, certum quoddam Dei ac Christi servorum genus à reliquis distinguitur. Videatur id, quod VII capite scriptum legitur, distinctioque illa consideretur, quæ inter eos, qui stolis candidis amicti erant, & inter reliquos constituitur, initio facto à versiculo 13 usque ad extremum. Videatur deinde & illud, quod capite XIV. vers. 3. 4. & 5 scriptum est; tum legatur adhuc attento animo cap. 22. & videbitur in eo, quod aliis prius, aliis posterius tribuendum sit præmium, discrimen poni inter Christi martyres & qui bestiæ repugnaverint, interque reliquos, qui salutis æternæ compotes fient, quamvis etiam testimonio religionis non impenderint, nec illo tempore in vivis fuerint, quo bestia rerum est potita. Quomodocunque enim prima illa resurrectio accipiatur (quam, si verum fateri debeo, non ita præcise, ut verba sonant, intelligendam censeo) negari tamen distinctio non potest, quæ inæqualitatem præmii non obscure indicat. Quid de eo dicemus, quod Christus Apostolis peculiariter promisit Matth. XIX 28. & Luc. XXII. 30? Quid de eo, quod scriptum est Luc. XIX. 17, 18; ubi clare patet, majus persolvi præmium ei, cujus opera majori fuerat usui; quamvis modus ac ratio, qua id perfectum est, à Domino tecta mansisset. Consideratione dignum est etiam id, quod 2 ad Cor. IX. 6, scriptum est, si cum eo, quod est ad Gal. VI. 9, & 10, & Luc. XVI. 9, conjungitur. Nec desunt alia, ut opinor, loca, unde præmiorum in altera vita inæqualitas deduci potest: nam in hac quidem vita omnes eam agnoscunt. Et certe si de pœnarum inæqualitate nullum

posset esse dubitatum, ob id, quod scriptum est Luc. 12. 47. & 48; non video, quamobrem de illa præmiorum inæqualitate dubitandum sit, aut saltem cur mira cuipiam videri debeat, sive in hac, sive in altera illa vita. Rationes à Petro Martyre allatæ me fugiunt: sed fortassis non erunt refutatu admodum difficiles. Multi magnum in illa parabola Matth. 20 robur ponunt: ego vero non puto aliud inde quicquam elici posse, præter paritatem in re ipsa, atque præcipuo præmii illius secundum promissionem momento, quandoquidem æterna vita perinde omnibus est promissa; si modo de vitæ æternæ præmio illic est sermo. Quanquam enim id antehac credidi, ac nescio, ubi asserui; jam ab aliquo tamen tempore, quum alia quadam de causa in illa parabola opera mihi singulariter ac sedulo ponenda esset, cœpi id in dubium revocare, atque etiamnum aqua mihi hæret.

Videre potuisti, vir illustris, quanta cum libertate semper responderim, & de iis, quæcunque ad me scripsisti, sermonem tecum contulerim: atque ita vellem ut & tu mecum ageres, misso illo civilitatis apparatu quo & in exponenda mihi sententia tua, & in propositionis dubitaveris. Credas mihi velim, meæ me tenuitatis probe mihi conscium, idque satis habere perspectum, me nec ad disputandum cum hominibus tam doctis, nec ad tibi de quæstionibus tam sublimibus satisfaciendum, aptum esse. Quinimo nisi aut tenendum mihi silentium, aut saltem veniam à te petendum quod ita libere tibi responderam, tecumque sermonem contuleram, tantum abest, ut, quod tu nimia cum modestia facis, venia tibi oranda sit objectionum quæstionumque, quas mihi proponis, quibus maximum sane honorem mihi habes, meque arctius tibi devincis. Faxit Deus, ut quod uterque tempus in hæc talia impendimus, non frustra sit collocatum. Equidem nihil dubito, aliquem inde fructum nominatim ad teipsum redundaturum, si, ut eandem gratiam atque favorem, quem mihi exhibes, porro exercens, prout immo ab initio, animum ad ea, de quibus inter nos est sermo, serio advertere, diligenterque, quæ tibi scripsi, considerare digaberis, devorans pro tua benignitate hanc qualemcunque molestiam, quam, cum id agis, ex mea in scribendo imperitia capere possis. Maxime vero, si ita composueris animum, ut omnem moveas lapidem, quantum quidem in te est, quo officii tui munus impleas & , si possit fieri, ad beatitatem atque immortalitatem pervenias. Quæ sola animi tui destinatio omnem tam in agendo, quam in credendo, difficultatem, quæcunque oboriri tibi possit, multo magis, quam cætera omnia, facilem ac planam reddere poterit. Adhuc, etsi spero, ei rei tempus est; sed noli diutius illam procrastinare, tuamque ipsius sortem tandem miserare, quod Deus tibi fortunet. A me quidem omnia summa in te studia officiaque expecta. Vale a. d. 4 Idd. Jun. anno cIↄ Iↄ LXXXII.

Si ipsemet hoc te non commoderis, velim ut per hunc tabellarium librum meum de baptismo mihi remittas. Habebis una cum his literis alias à Theobaldo, qui primum inter me ac Puccium disputationem de mortalitate aut immortalitate primi hominis ante lapsum sua tibi manu descriptam mittet. Si senseris argumentum, & videre tibi libuerit secundam disputationem longe fusiorem: poterit & illa deinde tibi mitti. Agnosces in hoc primo meo scripto impolitiam fortassis aliquanto majorem, quam in ullo meorum alio: hanc ergo condones partim angustiæ temporis, qua circumscribebar, partim quod tunc temporis fere primum ad Latine scribendum animum applicabam.

Idem Eidem. Initium desideratur.

IN medio vitæ cursu, anno ætatis 37 eo ipso tempore, cum amicorum precibus tandem permotus contribuisse atque etiam cœpissem, saltem inter ipsos, nonnulla in apertum proferre, breviter, cum fructum aliquem tantorum tamque laboriosorum in theologia studiorum videre cœpissem, quam fructum tibi postea ut fere statim ab illius morte videris; videntque tuam nonnulli, qui longe plures clariores habeant.

Sed ut de illo quoque nonnihil dicam, quod de rebus adiaphoris scribis: mea tibi definitio mira videri non poterit, si finem credendi, qui nec alius est, quam actio ipsa, animo consideraveris. Id sane verum est, non posse te unquam argumenti hujus perfectam assequi cognitionem, nisi caput de justificatione, de qua aliquando fortassis, si Deus voluerit, disseremus, prius dextre intellexeris. Quantum ad illud, quod ais, posita quoque definitione illa mea, non videre te, qui possint haberi pro rebus adiaphoris illæ, de quibus mihi scripseris, quæ mirifice inter nostros controvertuntur, ac nominatim notio illa Dei, sive trinus ille magis, quam non trinus, quandoquidem (inquis) inter cætera religionis præcepta & hoc est, ut Deus cognoscatur, celebretur, gloriaque cumuletur, atque, quod illi convenit, tribuatur, quæ quomodo fieri, nisi illa, quam diximus, notio habeatur, possint, non videas: quantum (inquam) ad totum illud attinet, mihi ita videtur optime posse credi, Deum esse creatorem, conservatorem, largitorem beneficiorum, Dominum ac salutis nostræ auctorem, &, ut summatim dicam, omne id, quod requiri potest, quo ei confidamus; eum revereamur, petimus, quantum ac prout convenit, imploremus, denique omnibus rebus præponamus, in quo, meo judicio, peculiaris illius cognitio, celebratio, atque adoratio ab ipso præcepta, præter reliquam mandatis illius præstandam obsequium consistit: mihi inquam, videtur, ea, quæ commemoravimus, optime credi posse, etiamsi nesciat quis, magisne Deus sit trinus, quam non trinus, cum hæc notio ad res longe ab iis, de quibus modo sermo nobis fuit, diversas, hoc est, non ad aliquid, quod ad nos referatur, sed ad substantiam sive essentiæ illius cognitionem pertineat, de qua non aliud nobis scire opus est, quam quod, ut eo, quo dictum est, ratione erga illum nos geramus, requiritur, qualia sunt, ipsum esse unum, immortalem, æternum, & id genus alia, quæ pariter illi, qui trinum eum faciunt in personis, quam qui non faciunt, persuasa sibi habent. Nec vero oculos hic ad omnia consectaria, quæ verosimiliter ex hac illave opinione deduci possent, intentos habere oportet, eo quod pauci sint, qui consectaria illa deducunt: aut enim animadverterint, alioquin vix quicquam inter ea, quæ in re religionis seu credenda seu non credenda veniunt, quod indifferens sit, reperietur: adeo omnia inter se apta, unumque ex altero nexum hæret.

Consilium tuum de modo scribendi, quo hoc argumentum, de quo inter nos potissimum disputatur, illustrem (si modo Deus, ut id, prout vellem, præstare possim, concesserit) mihi arridet: eo excepto, quod non intelligam, cur suadeas, ut rhetorum artem, moremque concionandi in ejusmodi rebus sequendum, nec enim mihi videor, in cæteris meis scriptis ab ea disputandi orbita deflexisse, quam tenere solent, qui cupiunt, ut eorum scripta libenter ab iis quoque legantur, qui dialectices peritissimi non nisi à natura ipsa sunt instructi, inter quos & me numerare licet. Nam ut rationes syllogismorum formulis constringantur, nisi postea dilatentur, atque eo explicentur modo, ut quilibet eas capiat, eo præsertim in argumento, quale futurum est hoc, quod ut probe ac perspicue ab unoquoque hoc tempore intelligatur, necesse est, non video, quem tandem id mereatur. Quin & experientia magistra cognovi, libros atque disputationes syllogismis perpetuis horrentes populi paucorum non utilise, & manifeste à paucissimis lectas esse. Summa, modus disputandi ut paulo sit popularior, oportet, nihilo atque temperatus dialectices rhetoricesque artificio, prout locus atque occasio tulerit. Atque hoc, prout mea fert opinio, æstimo, nec interea ignoro, mihi, ut id præstem, tantum virium non esse; tuamque consilium tuum, si sane intelligatur, nequaquam aspernandum esse, meque eo in majore usurum recipio.

Cujus

Cujusnam illa sint verba, à illezia pagina LXXII. & LXXX. circa, me fugit. Inventa dixeram, verum in iis falso remissum comperi, idque ab ipso fortassis auctore non bene intellectum, quod si recte accipiatur, adjumento esse poterit, ad pervestigandum tanto acrius, quid sibi Paulus in illo nono ad Romanos capite voluerit. Id vero illud est, Paulum in tota illa disceptatione à destinatione servandi hos, illos ve damnandi, rationem fidei, quam Christo habeant aut negent, nequaquam excludere voluisse. Ut autem tanto melius, quid velim dicere, intelligas, mitto tibi id, quod illo super capite ac parte aliqua undecimi ejusdem Epistolæ jam ante annos quinque vernacula lingua, amico quodam rogante, succincte satis, ac in modum paraphraseos, literis mandavi: quanquam id quidem contra aut præter ordinem disputationi nostræ à me præfinitum; tu vero, quid de eo tibi videatur, fac me postea, quæso, certiorem.

Mirum mihi accidit, quod argumenta te mea contra vulgarem opinionem circa VII ad Romanos caput non capere scribis. Vix potest aliter, quin id stylo, quo animi mei sensa effero, sit imputandum, qui & aliis, scio, obscuritate laborare videtur, cui tamen frustra lumen adhibere studeo. Quanquam credere juvat, novitati rerum id ex parte acceptum ferendum: cujus rei specimina manifesta, & in meis & in aliorum verbis, de rebus novis non semel vidi atque comperi. Quippe quæ licet, ut postea apparuit, ita clara atque perspicua essent, ut nihil supra; tamen ne ab iis quidem, qui acumine aliquo præditi erant, satis intelligebantur. Si dignaberis opusculum illud meum relegere, aut si unquam id relegeris, pro certo habeo, dilucide omnia te, quæ illic scripta extant, percepturum. Et quoniam inquis, videri me tibi convellere ac subvertere peccatum originis: ubi tu mihi, quid tandem illud sit peccatum, dixeris, tum quoque, num id convellam, nec ne, respondere tibi potero. Non credo, aliquam sive rem sive materiam esse, de qua minus inter scriptores conveniat, quæque magis eos intricet, quam ista, illos præsertim, quos Ecclesia Romana appellat, aut saltem hæreseos non arcessit. Auctor Epistolæ, ad quam respondeo, est Johannes Niemojevius, homo prorsus dignus, ut ipsemet judicas, dignus, cujus consuetudo magni fiat, quemque ipse vehementer & amo & æstimo & revereor, quanquam in non paucis opinionibus meis, quarum ad ipsum notitia pervenit, mirum in modum mihi sit adversarius atque etiamnum adversatur. Verum enim vero de die in diem mitescit, ac paulatim animadvertit non esse me tam atrum, quam à nonnullis depingor: quin & in hac ipsa disputatione, quarum ad præcipuam ejus caput, hoc est, an Paulus eo in loco de seipso tanquam regenerato loquatur, nec ne, dici potest; cum manus jam dedisse, ut qui inter alia confessus sit, mea sibi responsione oculos apertos, ita, ut longe melius, quam prius, quod sit hominis Christiani officium, cognoscat.

Non puto me dixisse, mortis me desiderio teneri, sed hoc tantum, magni me id beneficii loco reputaturum, si Deo, ut pro divina ipsius veritate mortem oppeterem, videretur, meque hac in parte, non modo tot aliorum, sibi admirationem, sed & unici sibique charissimi filii, dominique mei similem redderet. Nec possum dissimulare, mirum id in te sæpenumero mihi visum, quod alia te esse mente significes, teque ne martyrio Christi vitam impendere cogaris, optare affirmes. Quid ita vero? Ut ne tantillum, quod ad vivendum ætatis tibi restat, reliquæ addas? Quanti quæso sunt istæ aliquot annorum decades, quas exigere in vita possis amplius, si naturæ arbitrio mors tua relinquatur? Imo quid forent vel secula & annorum Chiliades, si fine nihilominus aliquando concluderentur? Revoca tibi in memoriam verba illa aureis exarari digna literis: quæ vir vera Dei cognitione atque omni alterius post hanc vitam spe firma destitutus proferre noverat, *Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum. Cum enim id advenit, tum illud, quod præteriit effluxit: tantum manet, quod virtute & recte factis sit consecutum.* Sed illud fortassis vis tibi dicere, ut tu sustineas atque sentias tormenta, ac discruciatusque illas. At quo loco id etiam habendum est, ubi Deus vires sui id patienter ac cupide ex ipsius amore ferendum suggerit, nisi pro futuræ immortalitatis ac beatitudinis arrha certissima Christiano homini in antecessum data? Nullo igitur modo, mi Felix, nobis, qui Christianismum profitemur, dolendum est, optare nos inter martyras Christi non censeri. Attamen si res nobis sit cum hominibus parum religiosis, quique ex ejusmodi sermonum exemplo occasionem ac verum etiam arripere possint obstinandi animum in illa sua tam frigida religione, credendique ne nos quidem admodum illius studio fervere. Credo, te mentem meam satis percipere; itaque plura illi declarandæ verba non insumam. Id tantum te rogo, ut libertatem hanc in loquendo meam excusatam habeas, quandoquidem, ut ita tecum agam, officii mei esse duco.

Quod perscriptum est ad te, literas tuas Cracoviæ per aliorum volare manus, id, quod quidem scimus, apertum est mendacium, nec minus maligne excogitatum, quam alia multa ex eadem disciplina profecta. Id quidem ego pro certo duco, minimum fore, ut quieto tibi esse liceat, antequam te ab illis abrumpas, & fusque deque habeas, quid homo tibi facere possit, in solo Deo, ejusque providentia, recte agendo, acquiescas. Jesuitarum Cracoviæ jam satis est superque: & quantum audio, sedem hic stabilem collocabunt. Nihil ipse contra Patrem illum Lilium scripsi, sed tantum nomine omnium nostrorum animadversiones contra theses illas ex Collegio Posnaniensium Jesuitarum profectas contexui. Novi sane, Lilium, nescio mihi nisi de nomine notum, animadversiones illas vidisse, & verba quædam emisisse, ex quibus colligendum videbatur, ipsum responsionem ad eas cogitare, non quidem separatim, sed junctim cum aliis illorum argumento in publicum emittendo, & quasi aliud agendo. In iis tamen, quæ adhuc scripsit ac publicavit, responsionem illam non vidi: quanquam, ut verum fatear, nec omnia illius legi.

Placet mihi, quod in eo me consilio, quod jam ceperam, confirmes, ut ne me jactatum atque implicem alicubi sine magna necessitate, addita præsertim spe illa, Deum fortassis id nobis daturum, ut vitæ aliquot tempus una exigere liceat. O si unquam is mihi dies illucesceret, quam me in hoc orbe feliciorem putarem! quam mihi copiosum ac desideratum voluntarii mei exilii fructum colligere viderer! Ego me jam ad alterum duorum istorum locorum, quæ tu putaveras, & cum quidem, quem tu minus tutum judicaveras, contuli, quod ob multas me causas quam possem minime tunc longinquum abire oporteret: quamvis, cui valde fallor, periculum neque fuerit neque sit, in quocunque tandem loco, admodum grave, multoque levius fuisset atque etiamnum esset, si meo consilio atque modo res administrata fuisset. Dolet mihi, quod intelleximus Vienna Cracoviam perscriptum, illic spargi, me, quod librum quendam contra magistratum scripsissem, è Polonia aufugisse, quamvis id jam prævalissem. Idcoque ut remedium aliquod adhiberem ei malo, quod rumor ejusmodi rebus meis in istis infligere posset, jam constitueram ad magnum ducem principem meum, quo me purgarem, magnamque ducem, ut causam meam apud maritum commendaret, literas exarare, prout postea feci, idque præsidio mihi alicui auxilioque futurum spero. Sed fiat, quod divino numini visum fuerit. Credo me alias ea, quæ disputanda fuerunt, ad literas tuas, quatenus opus esset, respondisse. Utinam ne nauseam tibi inconditis meis sermonibus creassem, ac præsertim illa quoque manu mea, quam vix ipsemet interdum legendo satis assequor. Veneror Deum atque oro, ut quemadmodum id tibi gratificatus est, ut jubilæum ætatis tuæ attingeres, ita etiam tibi con-

concedat, ut in rerum longe preciosiorum majorisque momenti possessionem redire possis; quæ tamen ipse exuisti, mihique id largiatur, ut in iis custodia tibi alicujus vicem præstare possim, si modo eo sit opus, egoque tali sim aptus muneri. Vale, meque tui amantissimum amore mutuo prosequere. die 6 eidus Martii Anno CIↃ IↃLXXXIII.

EPISTOLÆ
ANDREÆ DUDITHII

Sacræ Cæsaris Majestatis Consiliarii, nunquam antehac editæ.

Ad JOHANNEM LASICIUM

Equitem Polonum. In qua de divina triade disputatur.

Andreas Dudithius Johanni Lasicio S. D.

Binas abs te literas accepi, in eandem sententiam, eadem de re scriptas. In quibus illud mihi non inexspectatum quidem neque novum, sed tamen inhumanum visum est, quod magnorum virorum, tum quos nominas, tum etiam quos silentio præteris, inimicitias mihi denuncias, nisi eandem, quam tu, quam ipsi, fidem, in re omnium maxima infixam animo habeam, atque adeo pro virili parte propugnem. Si mihi perspectum esset, horum omnium nomine te mecum agere, responderem tibi copiosius & fortasse etiam accuratius. Sed vereor, ne tu tibi, non rogatus ab aliis, tua sponte, hanc provinciam minime necessariam sumpseris; ut majorem scilicet gravitatem, & pondus haberet oratio, minoremque tibi invidiam apud modestos homines conflaret, si non tuo tantum modo nomine, verum aliorum quoque causam agens, tam acriter me reprehenderes, & gravissimo hæreseos crimine privatum hominem, indicta causa, multorum præclarorum hominum legatus, scilicet, condemnares. Nunc ego tibi, Lasici, non ut legato (de eo enim nihil dum mihi certi constat) sed ut amico, viro, quemadmodum videri vis, amanti, & curiose admodum in conscientiam meam inquirenti, respondebo, & sine fuco ac fallaciis, quid sentiam, aperte tibi significabo. Cave enim existimes tam me parum pium & Dei timentem esse, ut in rebus ad pietatem Christianam, Deique cultum pertinentibus, scurriliter jocari ac pueriliter ludere velim. Mene cum Ostorogo, de Deo deque ejus filio, per ludibrium disseruisse? Heus tu, itane tibi me bonum virum fingis, ut de re minime ludicra haud serio locutum esse me suspicarere? Non me nosti, mi Lasici; neque dum plane intelligis, quam ob rem ex aulico illo splendore & luce hominum, in has me privati otii tenebras conjecerim. Si simulare, atque etiam dissimulare, si aliud animo premere, ut dici solet, aliud vicissim lingua promere pulchrum, & cum pietate conjunctum esse judicassem, nihil sane opus fuisset totius vitæ rationem commutare. Poteram equidem in magnis deliciis atque opibus versari, & modo ad hujus, modo ad illius, ut res meæ tulissent, voluntatem loqui: aut, si scelerate ingenium ostentare voluissem, Academicorum in morem, in contrarias partes de religione disserere: denique, ut omne existimationis hæreseos periculum fugerem (quod vana superstitione dementatos quosdam, & plerosque impios assentatores facere animadverto) sic concludere, ut nihil tamen me sentire profiterer, quod Ecclesiæ Catholicæ placitis repugnaret. Non nescis, Lasici, si alienis auribus audire, si non meis oculis cernere, si Papæ assentari voluissem, aut nunc quoque vellem, quam iis rebus omnibus abundare potuissem, quas vulgo homines magno studio consectantur, nec tamen, nisi pauci, consequuntur. Sed quo dilabor! Non jocatus sum, Lasici; sed serio egi cum tuo atque eodem meo Ostorogo, cum, me non alium Dei Filium agnoscere, dicerem, quam, qui promissus Patriarchis est, ac definito tempore in lucem editus, ut nobis esset via, veritas, vita. Non sum jocatus, Lasici, sed serio admodum professus sum, confessionis illius formulam, quæ Athanasii nomine circumfertur (quam non ab Athanasio, sed ab ocioso potius aliquo monacho, scriptam fuisse, Camerarius noster opinatur) itemque Nicænum illud Symbolum, non esse Sacris Literis, & Christianæ pietati consentaneum, sed ex humano sensu & spinosis quibusdam frigidorum Sophistarum argutiis depromptum. Abhorrent illa prorsus, & valde quidem abhorrent, à simplici illa & minime fucata fide, quam Christus ipse magister & servator noster, quam ejus discipuli docuerunt, literarumque monumentis consignatam nobis reliquerunt. Non hic unius trinitatem, non trium unitatem, non communicationem idiomatum, non circuminsessiones seu περιχωρήσεις, non identitates, non relationes, non consubstantialitates, non sexcenta alia hoc genus verborum, & rerum portenta, quæ scholæ vestræ personant, reperies. Nuda omnia & aperta sunt, non ex humanis ratiocinationibus deprompta, sed ex sinu æterni Patris ad nos demissa. Tanta apud nos & est, & esse debet apud omnes Dei Filios, scripturæ authoritas, ut nihil unquam ab hominibus excogitari possit, quod illi æquare velimus. Neque vero ulla vis existere tanta queat, sive illa longi temporis prærogativa, sive plurimarum gentium consensione, sive conciliorum approbatione, sive principum legibus armata prodeat, ut ullius illa ex parte fundamenta vel minimum labefactare, nedum convellere possit; ita quidem, ut si ad extremum non jam homines tantum, sed si ipsi etiam Angeli aliam in medium doctrinam afferant, nos tamen ab ea, quam nunc attigi, & paulo post fusius explicabo, fide, nulla ratione avelli patiamur, licet fremant omnes, & omnibus machinis nos oppugnent.

Vos contra video, desertis Sacrarum Literarum fontibus, ad putidas & turbulentas lacunas descendere, illincque impuram & venenatam aquam petere, quam & ipsi hauritis, & incautis hominibus, qui vos magistros sequuntur, ad perniciem propinatis. Væ vobis, qui dicitis bonum malum. Sed quid (malum) tam multa, tam aliena Scripturæ assuitis? Itane ipsa imperfecta, itane manca nobis ab Apostolis tradita est, ut vestris assumentis egeat? O Christum minime providum, o negligentes Apostolos, qui tam ab omni parte Ecclesiæ mutilatam doctrinam reliquistis. O patres contra nostræ salutis amantes. O Synodos sanctas, ac sapientes. Vestra enim demum opera perfectum est, ut integram & absolutam fidem haberemus. Vobis scilicet, o boni, non Christo salutem nostram debemus, à qua prorsus excidissemus, nisi vestræ pro nobis curæ evigilassent.

Pudet me vestri, Lasici, sic vivam, & miseret. Vosne ab unico patre, ab unico magistro ad multos & patres & magistros, contra servatoris nostri jussionem, defecisse? Qui vult, inquit ille Pater vester Athanasius, (siquidem Athanasii hoc symbolum esse contenditis, cujus pueri æquales suos baptizantis iterari baptismum vetuit quædam Synodus; o præclaram Synodum, o baptistam egregium, o singulare baptisma) qui vult, inquit ille, salvus esse, necesse est, ut fidem Catholicam teneat; quam nisi integram inviolatamque conservet, salvus esse nequeat. O crudelem Athanasium, nosque nimis feros animorum nostrorum hostes, si nemo salvus esse potest, nisi fidem hanc, quam ipsi Catholicam vocant, teneat, quæ tam multis verborum & sententiarum tricis complicata proponitur. Quid fiet, obsecro, miseris hominibus, imperitis, inquam, atque idiotis, quorum maxima pars est, quam late universus terrarum orbis patet? Hi sane hanc fidem tenere, quid dico tenere? ne intelligere quidem possunt: neque vero id mirum. Nam vix illi ipsi,

qui

qui nobis eam identidem obtrudunt, animo atque intelligentia eam comprehendant. Indicio est tam diversa & varia symbola hujus explicatio. Quis scripturæ locus unum Deum in trinitate, & in unitate Trinitatem tibi venerandam proposuit? Quis ita ex Evangelistis aut Apostolis loquutus est? Quis nostram fidem his verborum gyris torquet? Quid dicas, si quis sic ratiocinetur: Unum Deum inquis in Trinitate. Plus dicis, quam velis. Trinitas enim tres indicat. Quod si in tribus his unum aliquem Deum fingis, jam præter tres illos quartus, qui in tribus venerandus sit, necessario sese proferet. Non unum igitur, non tres, sed quatuor Deos ponis. Nam vides Trinitatem si includas Unitati, quid consequatur? Si diversum atque aliud id est, quod continet ab eo, quod continetur ut est sane naturæ ipsius ordo, tum certe unum illum Deum, qui tres alios complexu suo coercet, non dispicio, qui quartum esse negare queas. Eodem recidet oratio tua, si unum illum in trium numerum conjicies. Amplius si tres personas Trinitatis vocabulo intelligi vis, Deus ille, quem in trinitate veneraris, quarta quædam, aut persona, aut essentia, ut vos loquimini, erit. Respondet tam legifinor Athanasius: neque confundimus personas, neque substantiam separamus. Quomodo hoc fieri potest, si Trinitatem unum esse Deum statuis? Sane si unus est, tres esse non possunt, nisi eos ita misceas, ac temperes, atque adeo confundas ut Medici τετραφάρμακον ex quatuor rebus congruentibus, ut aliqua jam una sit, & simplex atque unius modi massa. Si substantiam non separas, unam aliquam substantiam ponas necesse est, quæ neque pater, neque filius, neque Spiritus Sanctus sit: hi enim tres illæ personæ sunt, quas in unum confundi vetas. Quod si trium horum, per se quilibet subsistet, substantia præditus ut sit unusquisque necesse est. Una omnium esse substantia non potest: tres enim numero sunt. Quare non una, sed quatuor jam erunt substantiæ Dei: tantum illa qua in Trinitate conclusum est, aut potius, cui tanquam fundamento insita est Trinitas ipsa, & trium horum, quorum per se quilibet subsistit. Qualis pater, inquis, talis filius, talis Spiritus Sanctus. Si hæc ita se habeant, ut dicis, non erit jam pater alius, non filius non Spiritus Sanctus. De substantia enim te loqui certum est. Nam quod ad qualitates & proprietates ipsas attinet, quas tamen verba tua magis indicant, non negas cuilibet personarum suas habere separatas qualitates diversas. Substantiæ identitas rei identitatem inducit. Una autem atque eadem trium istorum est substantia. Unus igitur & idem hi tres erunt, non plures. Jam filius erit pater, pater ipse vicissim filius: & Spiritus Sanctus tum pater, tum filius. Rei unius igitur tria hæc erunt nomina, ut ensis, gladius, mucro. Negas? repete tua verba. Qualis pater, talis filius, talis Spiritus Sanctus. Recte. Sed pater tibi est origo, & fons Deitatis, & is qui concipit sese intuendo imaginem suam, ex quo conceptu hic fœtus enascitur, quem modo λόγον modo filium vocamus. Agnoscis hæc? tua sunt: ne multa alia scholæ vestræ progymnasmata adferam. Esto; si duo reliqui æque in illa substantia hærent, aut illa ipsa substantia sunt, & cum patre unum Deum constituunt, cur illum fœcundum, hos autem steriles facis? quin hi quoque imagines suas concipiunt, & suos ipsi quoque λόγους pariunt? Negas id fieri posse. Non igitur idem, neque æquales Deus erunt tres isti. Falsum igitur est quod pleno ore cantilatis, Qualis pater, talis filius, talis Spiritus Sanctus. Jam cum increatum patrem, filium, & Spiritum Sanctum, immensum, æternum, omnipotentem, Deum denique tres dicis esse, unum numero, & tribus hisce multitudinis numerum aufers, capitis tui somnia recitas. Tres nominas, & unum esse nos credere cogis. Certe non ante hoc tu judicio præditis persuadebis, quam ab omni natura, ac jam ab ipso communi sensu abhorrentem, illam sententiam verum esse demonstrabitis, qua tres unum, & unum tres esse, ridicule, asseritis, quod non ante facies, quam universam naturam, & quasi illas, mentibus nostris penitus insitas, (ἐννοίας) funditus extirpaveris, quas non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quas, ut inquit ille tuus, non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. Ex omnibus illis attributis, unum sumamus: Sit omnipotens. Ita ratiocinor: Tres sunt personæ, quarum per se quælibet omnipotens est. Necesse igitur est, tres esse omnipotentes: non enim, opinor, negas, personæ tribui omnipotentiam posse. Si neges, tum necesse est, quartum aliquem constitui omnipotentem, cui personæ non omnipotentes inhæreant. Ad hæc, si non tres omnipotentes: unus igitur. Hic unus, aut pater, aut filius, aut Spiritus Sanctus est, si pater, jam filius non erit omnipotens, si filius, neque jam pater, neque Spiritus Sanctus. Si hic denique, tum neque pater, neque filius omnipotens separatim dici queat. Nam non nisi unum esse dicis omnipotentem. Si nullus horum, ergo, præter hos tres, quartus aliquis. Deinde addis Deus pater, Deus filius, Deus Spiritus Sanctus, & tamen non tres Dii, sed unus Deus est. Si tribus his univoce Dei nomen tribuendum esse confess, tum nulla Deitatis erit differentia, sed tam Deus erit pater, quam filius, quam Spiritus Sanctus. Unus Deus erunt hi, neque tribus conveniet ratio nominis poterit. At eo pacto Dei nomen de tribus dici, ut homo de Petro, de Andrea, de Johanne, qui etsi tres numero sint, in hominis tamen rationem coeguntur. Accipio conditionem. Conveniunt illi quidem ὁμοούσιοι, ut ita dicam, sed tamen vehementer inter se differunt rebus in illis genericis. At tu tres hos atque immensos, atque omnipotentes, atque æternos statuis. Si tres sint personæ, & quælibet per se Deus est, quomodo non tres Dii erunt? Aut certe Deus unus erit tripersonatus, aut triprosopus Sabellii. Unus enim Deus est, qui tres personas gerit & tria nomina habet. Sic, si una quæque persona per se Deus, & Dominus est, quomodo non tres erunt Dii, & Domini? Nam si quamlibet personam substantiali numero ab altero distinguis, fieri nequit, ut tres, unus Deus dicantur: sic neque unus Dominus. Petrus, Joannes, Andreas, & si Domini sint, nunquam tamen hi tres unus & idem numero Dominus esse possit; nisi eos dicas, eandem potestatem, idem imperium habere: quæ tamen potestas nunquam efficiet, ut tres illi numero, unus tantum homo sit. Nunquam Andreas erit Petrus, neque Joannes erit Petrus, non enim unus, sed tres sunt. Si Dei nomen vere Patri convenit, & filio item, ac Spiritui Sancto, tum necesse fuerit prorsus, ut eis etiam conveniant, quæ hoc nomine comprimis denotamus: Sed increatum esse, non factum non genitum, Dei proprium est. Ipse enim creator est omnium: neque est quisquam alius, a quo fieri ipse, aut creari posset aut generari. Ergo idem hoc de Filio, & Spiritu Sancto recte dixeris, aut certe, Dei nomen alia significatione tribuendum esse dicere cogeris filio & Spiritui Sancto, quam patri tributum est. Pater igitur solus vere ac proprie Deus erit, reliqui duo minus vere, minus proprie; sed per metaphoram. Hoc nisi fallor, non concedes, ne Christum & Spiritum Sanctum improprium & metaphoricum Deum adores. Illud igitur ut dicas reliquum est. Atque eadem opera faciemus, oportet, tam esse filium, & Spiritum Sanctum increatum, non factum, non genitum, quam patrem ipsum. Adde adhuc, nihil prius, aut posterius, nihil majus aut minus esse in Trinitate. Si nihil prius, non erit pater solus fons & origo & principium Deitatis: sed & filius & Spiritus Sanctus, & sic idem & prior & posterior sibi ipsi erit. Si nihil majus, nihil minus, non erit patre minor Christus; quare etiam falsum erit, quod ipse vivæ vocis suæ oraculo professus est, cum dixit, patrem majorem esse. Sed video quorsum elabaris: Deum incorruptum dicis, & hominem Deo unitum hypostatica unione respondes, & cum premeris, ut te serves, modo humanitatis, modo divinitatis locum objicis, nunc unum, nunc duos,

pene tres in ovillum adsciscit. Quid monstri alii? Unde hæc habes? ex Sacris Literis scilicet. Nihil minus. Christus idem Deus est, qui Pater, sic Spiritus Sanctus. Atqui, si Deus incarnatus est, necessario sequitur, & Patrem & Spiritum Sanctum cum ipso Christo incarnatum esse. Non enim partiri Deitas, atque triunella unitas, & unus trinitas, atque in personas discerpi potest. Quare, Christo incarnato, incarnata est simul & Trinitas. Si id negas, illud certe effugere nunquam poteris, quin concedas unam aliquam ex Deitate illa communi, particulam decisam esse, quæ virginis utero velut quodam ergastulo includeretur. Sic non jam integra erit illa Deitatis quædam quasi massa. Ac, si persona Christi una est ex tribus illis aliquas; certe, Christo homine facto, jam una pars ex tribus decessit; neque plures duabus in cœlo relictæ sunt, dum una in terris versaretur. Christi enim corpus, cui inclusa Deitas tota, aut ejus tertia pars fuit, eodem tempore tum in cœlis, tum in terra degere non potuit. Suas enim dimensiones habuit, & suis finibus circumscriptum, immensum esse atque infinitum non potuit. Sed, Christum Deum esse ex substantia Patris respondes. Bene habet. Si est ex substantia, jam fatearis oportet, decerptum esse Christum ex Patris substantia. Patris igitur particula quædam Christus est; quod vel ipsum vocabulum ex satis demonstrat. Si partem substantiæ Patris in Christo esse negas, totam igitur Patris in eo substantiam collocabis. Si totam, ergo Christus Pater est, & passo ac defuncto Christo, Pater ipsoque una & Spiritus Sanctus crucifixus est. Vides quid ex tuis verbis effici possit. Trinitas de cœlo in terras cum se demisisset, & in virginis uterum illapsa esset, vacuam scilicet suo sedem reliquit. Non enim dicere potes, neque vis, opinor, Christum ejusmodi aliquod corpus induisse, quod carne & ossibus careret. Vide quam impia, quam absurda consequantur. Maria jam non Christi tantum, sed totius Trinitatis mater erit. Quod ipsum etiam simulachra quædam, ex quibus vestram hanc Theologiam depromsistis, aperte demonstrant; quæ Mariæ effigiem habent ita quidem elaboratam, ut venter retegi possit, quod simulatque factum est, illico alia quædam imago in matrice insculpta oculis sese offert. Sedet, promissa, capuccinis barba, senex, annosus, & horridus, pilis obsitus, triplici habens corona redimitum caput, Romani Antichristi instar; cætera membra Aaronicis vestibus, auro intexto, & gemmis contectus. In pectore appicta est pro Spiritu Sancto candidula columbula; quæ ita expansis alis volitare videtur, ut tamen Christi caput non attingat. Qui jam exanimatus, & miserandum in modum spinis clavisque compunctus, & verberibus deformatus, in fenestrâ illius sinu prostratus jacet. O admirandam, ô ter maximam virginem! Maria Mater gratiæ, mater misericordiæ, regina cœli, porta Paradisi, ab impiis diceris. Pusilla hæc sunt, præ his. Salutavit te quidem Angelus perquam honorifice, ut etiam gratiosam & Deo acceptam te diceret, & in mulieribus benedictam, & Deum tecum esse, affirmaret. Non tamen eo tempore tam fuisti prudens, scilicet, ut intelligere posses, te concepturam esse, atque uno eodemque partu edituram tam immane monstrum, ex sese Papa, alite volitante, & extincto homine cruci confixo compositum. Indicare voluit nimirum sancta illa ætas, quam tu, Lasici, veterem & Catholicam atque Orthodoxam Ecclesiam vocas, monachis & pictoribus magistris, qui sibi quidlibet in religione fingere permiserunt, Mariam virginem, quoniam Christi mater esset, & Christus non alius Deus sit, quam Pater, & Spiritus Sanctus, (unde etiam *θεοτόκος* vocatur) necessario ipsam totius illius ex tribus personis conformatæ massæ, quam Triadem vocatis, matrem fuisse. Quod ipsum ex Athanasio ad Theophilum, atque Augustino, & Damasceno satis aperte demonstrari potest. Non longe absunt, vestra missalia, vestra inquam, quibus nunc Polonia utitur, quid non Mariæ tribuunt? (Habet impiissimi magisterium, Rom. Ecclesiam) in exemplari excuso Anno 1528, Christum sua dignitate atque officio spoliant Antichristi; & Mariam matrem ei per summam impietatem surrogant fol. 313. Viam ad vitam, mundi totius gubernationem, peccatorum cum Deo reconciliationem fol. 314. Fontem remissionis peccatorum, lumen luminum, 315, 316, illam vocant, aliisque ejusmodi magnificis prærogativis ornant. Tandem fol. 317 Ave, inquiunt, universæ trinitatis mater. Intelligis jam, opinor, nihil me fingere, dum tibi Triadem tuam uno partu ex utero muliebri in lucem editam affirmo. Plura, etiam, si lubet, de eadem trinitatis matre legere potes, fol. 318, 381, 340. Quæ nihil jam vetat, quo minus relicta Triade, ad Mariam ipsam confugiamus, illiusque opem imploremus. Nam si, quod in suis delubris figmenti illi Flamines magnis literis boant, quos ipsos magistros habetis, Maria Christo Filio jure matris imperare potest, & Christus idem est, qui reliqui duo, poterit eodem jure trinitati imperare, ut, qui matris præsidium habent, jam nihil sit causæ, cur trium illorum patrocinium expectet. Hic licet exclamare, ô seculum insipiens & infatuatum!

Vides, mi Lasici, in quas te angustias conjicias, si, relicto verbo Dei, hominum somnia sequaris. Audio, quid dicas, idem, quod ante, personam tantum carnem assumpsisse. Ergo ut supra indicavi, duas tantum in cœlo relictas fuisse, Patris & Spiritus Sancti, cum tertia in terras delapsa in matris uterum se abstrusit. Itaque mutilata in cœlo non jam trinitas sed dualitas mansit, & in terris una illius pars verberibus cæsa, crucique infixa, mortem ignominiosam pertulit, reliquis in cœlo duabus, sive partibus, sive personis, indignam hanc ex essentia sua decisæ particulæ cædem æquissimo animo ferentibus. O dissimilem societatem! Sed occurres nobis fortasse, & porrecto illo Irenæi clypeo sententiam tuam propugnabis, mortem Christi peractam esse *ἡσυχάζοντος τοῦ λόγου*. O desertorem alterius partis tuæ *λόγον*. Tantane potuit socii tui te cruciatum atque adeo mors ipsa commovebat, ut dum ille sentiret, tu quiesceres, nihil sentires, sed securus aliunde prospiceres. Cur non ad personæ illius, quacum tam arcto nexu hypostaticæ unionis conjunctus eras, cur, inquam, ad ejus vocem, non evigilasti, cum te identidem inclamaret, cur me dereliquisti? O portentosam & impiam de Deo sententiam! Ut intelligas, omnes naufragium facere, qui in hosce scopulos, ista ventosæ opinionis quasi procella quadam deferuntur. Lege Lutheri disputationem, quam Andreas Musculus Francofordensis Ecclesiastes in illa urbe typis mandarit. Videbis ibi, tum in libello etiam de conciliis, præstantissimum illum virum, hujus opinionis labyrinthis involutum, eo progressum esse, ut fateri cogeretur, Christum secundum utramque naturam passum esse. Christumne Deum æternum, rerum creatorem omnium, consceleratorum hominum manibus trucidari potuisse dices? Quid potest fingi magis portentosum? Quid tu mihi Ecclesiam Orthodoxam & Patres occinis? Quid consuetudinem veterem? Plusne valere ista debent, quam Christus, quam Apostoli? Scis quid tui Pontificii hoc loco respondeant. Non ignoras, quam hanc similem esse ratiocinationem, convincant, ut pueros etiam & aniculas jam hæc levia usurpare pudeat. Et tu tamen ea nobis, tanquam firmissimum causæ tuæ præsidium, opponis? Nihil facis, ô miser, tuo te gladio jugulandum præbes. Sed audi Augustinum tuum, trinitatis istius, vestræ architectum, quam cithara & fidibus ludat, cum præter Dei verbum, trinitatem nescio quam, nobis fabricat. Contra Judæos, de incarnatione sic scribit: Judæe citharam respice, ut musicum melos sonis dulcibus reddat. Tria pariter adesse videntur, ars, manus, chorda resonans. Tria pariter operantur, sed sola chorda resonat. Nec ars, nec manus sonum reddunt, sed cum chorda pariter

operantur. Sic nec Pater, nec Spiritus carnem susceperunt, & tamen cum Filio pariter operantur. Sonum sola chorda excutit; carnem solus Christus accepit; operatio in tribus constat. Sed, quemadmodo pertinet ad solam chordam soni redditio, sic pertinet ad solum Christum carnis humanæ susceptio. Deus bone, qualia hæc sunt opinionum portenta! Sed multo illud minus ferendum est, quod ille idem Augustinus lib. 1. cap. 7. & lib. 2. cap. 5. & lib. 4. cap. 6. de Trinitate, plane contrariam Christi verbo sententiam habet. Ita enim inquit: Deus verbum, filius æternus, misit seipsum, venit in nomine suo, & sanctificavit seipsum. Christus contra Joh. 5: Ego veni in nomine Patris mei, & non recepistis me; alius veniet in nomine suo, & illum recipietis. Passim dicit Christus, se à Patre missum esse, & nos Augustino credemus? Christo fidem abrogabimus? Audi, in te hanc Christi Prophetiam & in eos quadrare, qui, illo relicto, quem Pater misit, alium, nescio quem, sequi malunt, quem non Pater, sed ipse seipsum misit? Somnia loquimini: Somnia creditis. Nam non nisi ex somnio nata est hæc vestra adoranda Trinitas, quæ dormienti Ignatio per quietem observata est, ut Socrates docet.

Majorem Nicænæ Synodi apud me autoritatem esse debere contendis, quam ut ab ejus confessione discedam. Christus majus apud me pondus habet, quam sexcenti Patres vestri, quam omnia concilia. Super eum enim fundata est salus mea. Sed quid tu mihi Nicænam Synodum nominas? In qua scis, quam ambitio quam alia ejus generis vitia regnarint; ut quidem potius quam Dei verbum Episcopos illos moverent, cum inter se magnis odiis, atque inimicitiis dissiderent. Nosti, quid Augustinus tribui illi Synodo velit. Ne pendeamus, inquit, nos à concilio Niceno, quod tamen antiquiss. & probatiss. est: nec nos concilio Ariminensi, sed Sacræ Literæ utamur, & in his conquiescamus. Quid Hieronymus? Doctrina, inquit Spiritus Sancti ea est quæ in libris canonicis tractatur; adversus quam si conciliis aliquid constituerent, nefarium esse. Sed audi tuum Calvinum de illius confessione scribentem. Quid si negem, inquit, hanc formulam, quam mihi obtrudis, a Synodo Nicena profectam esse? Neque enim credibile est, cum sancti patres, quam maxima possent brevitate complecti vellent formulam compositam ex rebus apprime necessariis, fuisse supervacuo verborum circuitu. Video autem, in his verbis esse battologiam, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Quorsum ista repetitio? An vel emphasim habet ullam, vel majorem expressionem? Vides ergo, carmen esse magis cantillando aptum, quam formulam confessionis, in qua syllabam unam abundare, absurdum est. Quid quod Augustinus, qui tunc religiosus fuit cultor Nicenæ Synodi, fortiter impugnat particulam illam, Credo in sanctam Ecclesiam. Vitiosam enim locutionem esse contendit. An hoc fecerat salvam absque honoris præfatione, si putaret, à talibus auctoribus manasse? Quin etiam inscitiæ arguit eos, qui sic loquuntur. Hæc vester Calvinus. Et tu tamen me, invito tuo Calvino, huic Synodo fidem adjungere adigis. Non faciam, ne volente quidem illo. Quod Calvinus contemnit, id tu mihi venerandum objicis? Alios quæras, qui frugibus inventis, glande adhuc delectari malint. Mihi Dei beneficio non ita depravatus est gustatus. Quid tu me aliud in fide consilium sequi jubes, quam quod ab ipsis Genevensibus præscriptum est? Excidit ne jam tibi memoria juramentum, quod proponi solet omnibus studiosis Genevæ coram Rectore? Illud quidem ita habet: Confiteor, cum universam bene vivendi regulam tum etiam fidei instructionem plenissime tradi in Scriptura Sacra, cui se nefas quidquam adjicere vel detrahere. Itaque detestor, quidquid homines excogitarunt, ut pro articulis fidei obtruderent, & conscientias suis legibus & statutis astringerent. Recitavi juramentum. Audebis dicere, hæc ab hominibus non esse excogitata? Dicebis ea Sacris Literis contineri? Quis excogitavit? Dicam nominatim, hoc est somniavit, Ignatius, ut supra ex Socrate docui. Hujus somnium accepit pro Apocalypsi Ecclesia illa, si Deo placet, Catholica & Orthodoxa, cujus auctoritatem meus Lascius objicit. Audi iterum Calvinum: Cum in Dei majestate mens humana per se omnino cæcutiat, neque quicquam possit, quam & infinitis se erroribus involvere, miris tricis implicare, & altissimis denique tenebris immergere, si juxta captum sui tenuitatem Deum imaginari conetur; illud bonorum omnium pace ac venia fidelium nos confidimus, si non alibi quæramus ipsum, quam in ejus verbo: de ipso nihil loquamur, nisi per ejus verbum. Ac paulo post: Nemo ergo nobis succenseat, si confessionem, quam piis omnibus approbatam volumus, ita moderamur, ut non ex variis hominum placitis consarcinata, sed ad rectam scripturæ normam diligenter exacta sit. Siquidem hic nobis succurrere debet, quod tradit Apostolus, fidem esse ex auditu, auditum vero per verbum. Jam si religiosis confessio nihil aliud est, quam conceptæ intus fidei testificatio, ut solida sit, & sincera, è puris scripturæ fontibus petitam esse oportet. Præclare sane & admodum apposite ratiocinatur hoc loco Calvinus. Sed, Deus bone, quam nunc hujus sententiæ suæ fuit immemor, cum de imaginatione ista vestra, ex somnio parte edita Triade post aliquot annos disputandum fuit! Novam hanc, quam non sequimur, & super ista hanc hæresin esse clamat. Nova est, si novum est Evangelium. Multis multorum seculorum assensione comprobatis anathematismis explosam atque ejectam hanc sententiam dicit. Quid tum postea? Nonne id eventurum longe ante prædixit Christus? Quamquam si hæc valere ratio debet, quid causæ est omnino quare Papanis succumbere debeam, qui vos, qui alios hostes suos plumbeo hoc gladio ceteris ictibus prostrari potius, quam vulnerent? Si stramineam hanc rationem firmam esse vis, ubi Lutherus, ubi Zuinglius, ubi Oecolampadius, ubi Calvinus ubi Beza noster, ubi alii constitissent? Nonne eadem illi quoque novitatis invidia in summas angustias redigerentur? Sed ad illa ipsa arma hoc tempore non confugerunt, quæ majores vestri, quos modo nominavi, & alii omnes, in adversarium Rom. Pontificem vibrabant? Non illi alio armorum genere utebantur, ad verbum Dei provocabant; quoties à Patrum & conciliorum agmine premerentur. In hæc se præsidia, in has arces referebant, ex his propugnaculis strenue rem agebant. Nunc, mutato ordine, qua fronte, qua mente, qua conscientia, contra verbum Dei, contra scripturam, ut pugnetis, hostium vestrorum arma capitis, quæ ante ea illorum manibus extorsistis? Quid firmiss. & munitissimam vestis Dei arcem infirmis Patrum manipulis oppugnatis? Durum est contra stimulum calcitrare. Non potest vinci, oppugnari potest veritas: quæ tandem victrix evadet, & triumphum de suis hostibus gloriosum aget. Sed putidum & sane ridiculum est, quod ad Patrum & Synodorum præsidia vos recipitis. Nam illi ipsi, à quibus auxilium petitis, capitalem contra vos sententiam dicent. Imprudenter agitis, dum vos ipsi in vestrorum hostium manus vos conjicitis. Hostes enim vestri sunt & Synodi, & Patres. Ne amicos falsa opinione tibi hos fingas. Mendacii vos certe convincet G. Genebrardus Parisiensis Theologus, vir admodum doctus & eloquens, cum dicit eandem vos, quam veteres atque adeo Pontificia Ecclesia de Trinitate sententiam tueri. Bezam ille etiam, Nestorianum facit. Apage igitur cum ista tua inepta atque infirma prærogativa, aut tibi eam serva, me autem patere Christum meum, ejusque doctrinam sequi, in qua vita æterna & salus mihi constituta est. Hic mihi non Patres non concilia, hic, inquam, recte sentiendi, recteque credendi magister est; quo duce aberrare à recta via non possim. Ipse enim, se lucem esse, professus est, cum dicit: Ego sum lux mundi, qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Non aliam ad salutem viam ingrediar, non aliam veritatem

curio-

errasse, quæ nulla esse potest, consectabor. Christus vero, se viam, vitam, veritatem, ostium professus est. Deus Pater, hunc ut audirem, è cœlo diserte pronunciavit. Hic non ad Patres vestros, non ad Synodos, non ad consuetudinem & longi temporis præscriptionem, sed ad Scripturam me rejecit. Hic meus magister est, hic Pater. Quin hic ipse vetuit, ne alios in terris magistros, aut Patres sequi. Tu nunc, & Patres tuos, ac etiam, si mavis, avos, atque atavos, & eorum Synodos audi. Ego Christo magistro, & Apostolis ejus testem habebo, quorum sermonem verum esse dubitare non debeo. Hi me, Deum unum esse docent, quem nemo vidit unquam, ex quo omnia 1 Cor. 8. Qui solus est Dominus Jehova, excelsus & altissimus Luc. 1. Act. 7. solus invisibilis, solus sapiens, solus immortalis 1 Tim. 1. Rom. 16. solus & verus Deus Joh. 17 solus justificationis nostræ [illegible] & Pater luminum Tit. 3. Jac. 1. Christo & omnibus major Joh. 10 14, solus Pater & caput Christi 1 Cor. 11. Christi Deus & Pater Joh. 20 Matth. 27. Hunc creatorem cœli & terræ confitemur. Act. 17. Quem & Christus ipse, Dominus & servator, ac magister noster Patrem, atque adeo Deum suum, ut supra annotatum, professus est, invocavit, glorificavit, dicto ejus auditus fuit, omnemque ei omnis auctoritatis prærogativam tribuit Joh. 3. 5. 9. 12, 17, & passim alibi. Hic à seipso sumit originem; nulla unquam cujusquam alterius opera indiguit, nihil à quoquam petiit, accepit, sumpsit. Solus enim est Deus omnipotens. Habes de Patre breviter quid sentiam. Nunc de filio ejus Jesu Christo accipe. Credo & in Jesum Christum, per quem omnia 1 Cor. 8, filium altissimi Luc. 1. per quem novissimis temporibus Deus ille Pater locutus est Hebr. 1, quem fecit Dominum & Christum Act. 2, constituit hæredem omnium, Hebr. 1, caput Ecclesiæ Colossen. 1. Eph. 1. 4. 5. Unicum mediatorem Dei & hominum, eundemque hominem 1 Tim. 2. Regem & judicem vivorum & mortuorum Joh. 12. 18, 19. Act. 10. 1 Tim. 4. Hunc non lego aut invisibilem aut æternum vocari, neque super omnia Deum, neque eum, ex quo omnia, neque a seipso Deum aliquando fuisse; sed Deum esse à Deo Patre credo. Cui quidem Patri, & dum in humanis esset, obediens & subjectus erat, & post consummationem seculi subjicietur 1 Cor. 15. Hic se Patre minorem esse docet Joh. 14. Pater huic divinitatis plenitudinem communicavit, deditque omnem potestatem in cœlo & in terra, & ideo eum ab Angelis, & hominibus adorari voluit. Matth. 28. Philip. 2. Hebr. 1. Hic nunquam aut visus est, aut quemquam, antequam nasceretur, allocutus est Hebr. 1. Hic, non alius ullus, natus est ex Maria virgine, passus, crucifixus, resurrexit, ascendit ad cœlos, sedet ad dexteram Patris, & inde venturus est judex vivorum & mortuorum, ac Patri suo regnum iterum redditurus, à quo id accepit. Hic se ipse nunquam Deum, sed Dei, sæpius hominis, filium nominavit: Hunc Apostoli virum, nostri similem, excepto peccato, item hominem, & postremum Adamum vocarunt Act. 2. 3. 7. 1 Tim. 2. 1 Cor. 15. Joh. 1. Hic visibilis est, primogenitus omnis creaturæ & mortuorum Joh. 1. Col. 1. Hebr. 1. Non alius, quam hic ipse, nobis promissus fuit, ex mulieris semine. Quare non alium agnoscimus quam hunc ipsum, qui promissus est & crucifixus 1 Cor. 2. Et Antichristum esse dicimus, qui alium sibi, præter hunc hominem, Christum fingit 1 Joh. 4.

De Spiritu Sancto ita sentimus, ut credamus, eum esse Dei Patris & Filii Spiritum, non personam, non Deum Matth. 3. 10, 12. Luc. 3. Rom. 8. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 3. Gal. 4. Eph. 5. Philip. 1. Act. 2. Qui à Patre procedit Joh. 15, per filium datur credentibus Tit. 3. Qui cœlestis nuntius est à Deo Paracletus noster, Joh. 16. Doctor Luc. 12. Donorum spiritualium distributor 1 Cor. 12. Hebr. 2. Qui denique Dei donum, Dei gratia, Dei virtus passim in Scriptura nominatur. Hunc invocare atque adorare mihi religio est, cum id nobis nusquam mandatum sit a Deo Patre, neque adeo ejus Filio Jesu Christo magistro & duce nostro, à quorum præceptionibus, vel latum digitum discedere nefas ducimus. Adde quod nullum omnino illius exemplum exstat in Sacra Scriptura, quo adducti id facere audeamus. Huc accedit, quod Christus Dominus, orandi, invocandi, adorandique formulam nobis præscripsit, in qua quidem nulla Spiritus Sancti, qui quidem Deus sit, vel levissima mentio injicitur; tantum abest, ut ad adorationem nobis proponatur, Matth. 4. 6. Joh. 4. 5. 10, 14, 15. 16, 17. Actor. 1. 4. 12. Eph. 6. Hebr. 5.

Audivisti jam fidei meæ brevem quandam quasi formulam, eamque ex purissimis atque limpidis Sacrarum Literarum fontibus haustam. Nihil hic inquinatum, nihil commentitium, nihil ab ingeniis humanis excogitatum reperies. Jubet nos Christus scripturas scrutari, quæ de se testimonium dent scilicet. Ipse quoque Mosem, Prophetas, Psalmos testes in hac re citat. Nefas igitur duco, alibi Christum quærere, quam eo loco, ad quem ipse nos allegat. Hoc est fundamentum, hæc petra fidei meæ, quam nulla humana vis perfringet, adversus quam, ne inferorum quidem portæ prævalebunt unquam. Quæ si tibi brevior esse videbitur, quam res tanta requirat, sume in manus sacros libros: illi te docebunt, quid sequi, quid fugere debeas. Cave autem tyrannicum, & nimis alta sapientem & humilia omnia contemnentem animum ad lectionem afferas. Superbis Deus resistit. Abjice veteres nugas, quas à puero imbibisti: exue præjudicia, quæ rectum de rebus judicium pervertunt. Soli Dei verbo, qui & ipse fidelis est, & fidelis sermo ejus, fidem adjunge. Ne quæras, quid his, vel illis temporibus factum fuerit; sed quid omnino fieri oportuerit: Ne quæras, quid hic, vel ille Pater, quid hic, vel ille cœtus senserit: sed quid Christus, quid Apostoli, quid ante eos Prophetæ docuerint. Sed desino plura hac de re tecum agere hoc tempore. Quod si plura etiam hac de quæstione cognoscere lubet, mittam ad te librum, quo copiose omnia ad clarissimum Bezam nostrum perscriptum sunt; ita quidem, ut nihil plane eorum prætermiserim, quæ vel ad confirmandam nostram, vel ad refellendam sententiam vestram requiri posse videantur.

Venio ad eam particulam Epistolæ tuæ, in qua mihi inimicitias amicorum meorum denuncias. Ego vero tantum abest, ut hoc moleste feram, ut etiam Deum glorificaturus sim, si id eveniat, quod me unum ex illis esse voluerit, qui unigeniti filii causa, & odia, & contumelias, & persequutiones sustinent. Malo amicorum omnium & totius mundi, quam salutis jacturam facere, & a veritate excidere. Quod me rogas, oras, obsecras, obtestaris denique, ut tecum idem sentiam, pueriliter facis. Putasne tanti esse aut tuas, aut cujusquam preces, ut quis à sententia sua Dei verbo confirmata decedere debeat? Desine posthac tali in re quenquam blanditiis, mulcebribusve illecebris, in tuas partes traducere conari, ne ludibrio te exponas. Cæterum & te, & eos rogo, qui, si tibi credendum est, hostes mei erunt, ut non mihi apud vos noceat id, quod vobis apud me nullo est impedimento, quo minus omni vos benevolentia complectar. De diversa fide loquor. Vos vestram sententiam retinete, mihi meam relinquite. Ne curiose & impudenter alter in alterius conscientiam inquirat. Ne sumamus nobis judicis partes, Deo Christoque ejus judicium omne de nobis, nostraque salute reservemus. Ille, ille novit, qui sui sint, neque patietur, quenquam ex suis perire. Skaneum sanum esse cupio. Amicos, quos in literis nominasti, salutabis, sive illi amici, sive etiam inimici sint. Deus & tuam, & illorum mentem veritatis luce illustret. Vale. Cracoviæ 9 Junii 1571.

Tuus, qualiscunque, & amicus, & frater

ANDREAS DUDITHIUS.

Ro-

ANDREAS DUDICIUS JOANNI VOLFFIO Tigurinæ Ecclesiæ ministro S. D.

AMabam te antea, quum elegantissimos & doctissimos commentarios tuos legerem, & sane cupiebam id te quoque intelligere, cum ecce Thretius noster, salutem à te dicit, simulque literas tuas, dolenter ad se scriptas profert, in quibus erat de fratris tui morte. Ibi cum honorificos de te sermones haberemus, doluimus profecto dolorem tuum: atque ex illa quidem commiseratione sensi augeri meam in te benevolentiam. Nunc vero acceptis omnis pietatis & eloquentiæ atque adeo humanitatis plenissimis literis tuis, quantam ad amorem accessionem esse putas? Jam illud quantum est, quod me confirmare in sententia, atque ad constantiam cohortari voluisti? Vix credas, optime Volfi, quantopere me tibi tam liberali, atque plane ingenua oratione devinxeris. At quoniam velle te video, ut paulo fusius atque etiam liberalius tecum agam, tuo exemplo, patere quæso æquo animo, ut ego quoque ingenue quæ sint cogitationes meæ, tibi explicem. Id eo faciam libentius, quod confido te atque adeo Simlerum quoque tuum, vel potius jam nostrum, pro vestra doctrina, atque eloquentia & bonitate, demonstraturos esse mihi, quid vere, quid recte ad rem, de qua agitur, vel confirmandam, vel etiam refellendam afferri posse videatur.

Sed antequam longius progrediar, illud abs te peto, ut si posthac ad me scribere voles, ambitiosos illos Episcopatus titulos abjicias. Si nescis, illud ego munus & functionem cum veste simul exui, & omni me dignitate sponte abdicavi, ut in ocio & literis viverem. Venio jam ad Epistolam tuam; ita est, ut scribis, magno equidem & forti animo extra Romanæ Ecclesiæ castra pedem extuli. Sed illud dissimulare nolo, mi Volfi, ex omnibus adversis rebus, nihil mihi ita acerbum accidere posse, quod eum dolorem æquare possit, quem capere soleo, quoties animo repeto, quam multæ, quam pugnaces, quam adversariæ sint tum alibi, tum in hoc regno, Ecclesiæ, quæ tamen reformatæ vocari & haberi volunt. Id tu quoque in literis tuis attigisti. Quamvis quod me offendit & excruciat, inde tu fidei robur & firmitatem petere videare, ego contra id summum dicere dubitem, quod subinde movetur, & perpetua quasi rotatione quadam, sursum ac deorsum agitur. Poëtarum illud ante oculos Chaos obversatur, quum frigida pugnabant calidis, humentia siccis. Ac nisi Deus lucem à tenebris discriminet, in eam perturbationem confusionemque religio adducetur, ut non sit cur quispiam bonus vir, vivere amplius velit. Quæ enim vita sine certo Dei cultu jucunda esse queat?

Deinde ubi quæso est vinculum illud, quod à servatore nostro relictum Testamento, animos consociare, & firmissimo nexu continere debuit? Ubi illa est Ecclesiæ unitas, quæ tanquam acies ordinata, inferorum portas, & hæreticorum regnum evertere possit? Ubi est, proh dolor, illa, quam Christiani passim jactamus, una fides, unum baptisma, unus Deus? Nonne nunc, ut inquit ille, fides lædatur in fide? Nonne diversa sunt baptismata? Nonne jam, ne quid amplius ad summam impietatem superesse, Deus ipse loco ac sede sua, si ita loqui fas est, deturbatur? Non solum Ecclesiæ ipsæ pugnant inter se capitalibus odiis, & horrendis quibusdam anathematismis, dum quælibet vera videri vult, & alias tanquam falsas expugnat, atque evertere conatur? Sed ipsi à seipsis, qui summi haberi volunt Theologi in dies dissident, & novas subinde in religione sententias, atque adeo fidem cudunt, & à sua ipsorum, quam paulo ante professi fuerint, & ab aliorum omnium fide abhorrentem: quæ quidem fieri non possunt, quin ita bonorum & quietorum animos afficiant, ut non doleant tantum, sed addubitent etiam, ad quam potissimum partem applicare debeant. Nam propemodum est illud verum, quod navigantibus in magno pelago, in quo navem jactantibus austris, rectores illi intelligunt quidem coortam tempestatem, & quæ tam premunt procellas fugiendas esse: sed tamen in tanta rerum perturbatione, in tam vehementi & anxia jactatione, quos scopulos vitare necesse sit, quem portum tuto petere possint, non dispiciunt, sed neque conjectura aut indicio ullo assequuntur. Ita video plerosque homines, quos neque avaritia, neque ambitio excæcavit, neque metus & pericula perculerunt, multa quidem esse atque horrida in Romana Ecclesia & cerni & acriter defendi, ac denique ferro & flammis propugnari, quæ neque sacrosancto Dei mandato, neque bonis rationibus ullis, sed infirmo ac putrido fundamento nituntur: Sed tamen cum oculos circumferunt, & eorum dicta, facta, cogitationes, conatus ac studia contemplantur, qui pulsantes omni doctrinæ vento agitari, & in altum sublati, modo ad hanc, modo ad illam partem deferuntur; Certe ne iisdem ipsi quoque quasi procellis quibusdam jactentur, malunt in ea ipsa Ecclesia permanere, quæ non ita multis dissensionibus scinditur, & habet vetustatis illius venerandæ, successionis ordinatæ, consensus perpetui, speciem plausibilem, aut non longissime ab ea discedere, quam eos sequi, quorum hodie quæ sit de religione sententia, scire fortasse possis, sed quæ cras de eadem futura sit opinio, neque illi neque tu certo affirmare queas. O miseram & plane lacrymabilem humanam conditionem! o cæcas hominum mentes, ô pectora cæca! Qualibus in tenebris vitæ quantisque periclis, degitur hoc ævi quodcunque est! Quare, mi Volfi, non tibi mirum videri debet, si qui sint, ut scribis, qui eo unde abierunt, quasi postliminio iterum revertuntur. In tantis enim utrinque contrariis de pietate sententiis, quo se alio vertant, ubi sit constans & perpetua in sententia permansio? Eo jam ventum est, ut vere illud usurpari possit, quod longe alia de re apud Cic. legitur; quos fugiamus habemus, quos sequamur pauci, aut nulli pene, aut certe rarissimi quidem extant. Deum immortalem, in quo tandem religionis capite congruunt inter se Ecclesiæ, quæ Romano Pontifici bellum indixerunt? A capite ad calcem si percurras omnia, nihil propemodum reperias ab uno affirmari, quod alter statim non impium esse clamitet. Nihil necesse est tibi Doctissimo Viro, hæc ad unguem resecare. Notiora tibi sunt omnia, quam mihi, qui non ita pridem ad controversias nostri temporis cognoscendas animum adjeci. In quo studio dum versor, video sæpe eundem scriptorem, non tam à reliquis, quam à seipso dissidere. Ut quod de Arrianis scripsit Hilarius, fidem eos annuam & menstruam habere, id de vestris Evangelicis plerisque imprimis, neque injuria dici posse videatur. Unam esse veritatem, unam veritatis columnam, & fundamentum necesse est: in tanta autem Ecclesiarum varietate, in tam dissimilibus, & inter se discrepantibus de veritate sententiis, quibus oculis, quæ una illa & vera sit Ecclesia, discernam? Quum omnia diligenter perpendo, nulla fere in re Pontificis adversarios secum convenire, quam in oppugnando Pontificatu animadverto. Neque vero illud causam vestram adjuvat, mi Volfi, quod scribis fuisse olim quoque inter Irenæum & Gallos Episcopos, inter Chrysostomum & Epiphanium contentiones: neque tamen ob eas, veritatis ipsos professionem abjecisse. Nam quantula in re contentio inter eos fuit, si cum magnis & multis nostris discordiis conferantur? Quid? Si in cæteris de quibus nullum fuit eis dissidium, veritatis illos professionem retinuisse concedo: sane per te victores exultabunt Pontificii. Nam si veritas est, quam illi magno consensu professi sunt, ea à Pontificiis tota stabit, non à nobis, qui in præcipuis religionis capitibus dissentimus. Scholasticos & Canonistas nominas, ne ii quidem in omnibus rebus, neque ita pertinaciter diversa tenent, ut tamen si quid à Conciliis decretum sit, contra ipsorum sen-

sententiam, illorum ipsi authoritatem desequere velint. Nam si quæ aliquando inter eosdem ex disputationis quasi calore quædam controversiæ extiterunt, illis statim Conciliis, sive etiam Pontificiis decretis finem imposuerunt. Nostris dissidiis in tanta ἀναρχίᾳ, in tanta impunitate & licentia, quæ Concilia, qui magistratus, quæ unquam leges modum facient? O tempora! o mores! Jam quod ad mores attinet, quos etiam ad examen tuis literis revocas, ne in hac quidem parte vestri Pontificiis multo meliores videntur esse, ne quid acerbius dicam. Nosti illud: Clodius accusat mœchos, Catilina Cethegum. Sed ne privatorum mores excutiam & eorum vel leviter attingam, quæ illustria cum sint, in omnium oculos sponte occurrunt. Quæso à te Clarissime Vir, post Servetum exustum, post Gentilem capitis supplicio affectum, post multos alios ob religionem trucidatos, post Ochinum, vestra ista urbe indicta causa, hyeme acri, depressa jam ætate senem, cum uxore & liberis ejectum, post Lascum item, cum sua illa peregrinorum Ecclesia, quam in Anglia collegerat, maximis frigoribus, ab Euangelicis, apud quos hospitium quærebat, cum hyemis desæviret immaniter, omnibus fere, ad quas appellebat civitatibus exclusum, aut pulsum: post alia hujus generis multa, quæ sane à Christiana charitate aliena videntur esse, obsecro te qua fronte posthac Pontificiam Tyrannidem objicietis? quomodo illius crudelitati adsultabimus? Usurpabimusne illud amplius, sinite eos crescere usque ad tempus messis? Dicemusne arma nostra Spiritualia, non carnalia esse? Jactabimusne amplius, fidem cogi non oportere, libertatem conscientiis permittendam esse. Sed nolo in hac parte molestior esse. Id tantum quod initio dicebam repeto, magnum me ex communi calamitate, atque opinionum varietate, & acerbum dolorem capere. Venio ad reliqua.

Immodicæ eloquentiæ, quæ plane nulla est, in Orationibus meis delectatur, me vero earum jam & pudet, & profecto etiam pœnitet.

Ad scriptionem quod attinet: ita existimo, te & tui similes in hac arena versari debere, hoc præsertim tam erudito, eamque amanti sæculo. Mihi vero & aliis, qui neque doctrinam, neque eloquentiam ad scribendum adferre possunt, in doctorum virorum monumentis perlustrandis conquiescendum, neque ocio ex literis abutendum esse. Vale, & meis verbis Bulingerum, Rodolphum Gualterum, Lavaterum, atque alios symmystas tuos, viros doctissimos & eloquentissimos officiose saluta, & hæc omnia in optimam partem accipe, meque mutuo ama. Datæ Cracoviæ 3tio die Pentecostes Anni 1569.

Andreas Dudicius Theodoro Bezæ, Genevensis Ecclesiæ primario ministro S. D.

Varie affectus sum literis tuis, quas mihi Venturinus vester attulit: in quibus ipsis multa sunt abs te præclare scripta, non pauca etiam paulo vehementius in me contorta spicula: quæ tu tamen ita jacis, ut videri velis aliud divinisse. Patere obsecro, ut mihi bona tua venia liceat fusius, eadem qua tu in me usus es libertate, respondere. Neque existimes tamen contentionis studio incensum me tibi molestiam afferre, sed discendi cupiditate inflammatum, laborem docendi imponere voluisse. Si igitur tu non gravate susceperis, ut confido, facies certe officio tuo convenienter, quod te admoneo, ut omnia sint candidus, & cuilibet petenti fidei tuæ rationem reddas, nomine magna tua humanitate & bonitate, quicquam alienum committes.

Sed rogo te, atque animo mihi, ut animum accommodes, & in Responsione omnem orationis acerbitatem removeas. Pigmenta illa, quæ in Vestphalum, in Heshusium, in Castellionem, & alios profudisti, cum suis myrothecis nunc missa facito. Non recuso tamen amarim, ut errorem mihi demonstres, quin etiam vehementer peto, sed placidum atque amicum te mihi Ducem præbe: ne si asperius mecum egeris, & pugnis atque adeo calcibus, ut vos soletis, in viam me retrahere velis, suspicionem mihi commoveas, non esse te boni illius pastoris alumnum, qui aberrantem à grege oviculam sollicito animo quæsitum abiit, inventam in humeros suos amantissime sublatam, lenissime reportatam ad cæteras aggregavit. Jam venio ad Epistolam tuam. Intellexisti jam opinor, ex proximis literis meis, quas ad Camerarium Medicum Joachimi filium Norimbergam misi, quæ fuerit diuturni silentii mei causa. Quod vero priores meæ literæ tam sero tibi redditæ fuerint non miror: Neque ego ejus culpæ affinis sum: dederam D. Threcio, utriusque nostrum amicissimo, ut nulla possit esse suspicio, mala fide missas esse. Sed apud Mercatores fortasse destiterunt, quos in his, ex quibus nulla ad eos utilitas redit, transmittendis, paulo negligentiores esse solere animadverti. De poëmatum libro, ita tibi debere me profiteor, ut cui ardentissime te remunerari cupiam, nihil tamen à me tam magnum proficisci posse persuasum habeam, quod beneficii tui magnitudinem æquare possit. Itaque præclarum hujus erga me amoris tui pignus in rebus charissimis habebo, & hanc non levem voluntatis tuæ significationem, memoria sempiterna conservabo. Interea autem plurimum abs te peto, ut tu quoque, ut Diomedes quandam permutationem, exiguum munus hoc, quod Venturino tibi reddendum dedi, amanter à me accipias, neque ex rei parvitate benevolentiæ & optime de te merendi studii mei magnitudinem æstimes. Si mihi notum esset ingenium tuum, & quibus maxime rebus delectaris, perspectum fuisset, nihil est ita magnum, quod quidem facultas mea præstare possit, quod tibi non liberrissime quavis pecunia comparatum misissem. Sed erit hoc posthac quam tu mihi quod à me fieri velis, indicabis: quod ut libere facias vehementer abs te peto. Gratias ago tibi, quod eam mihi curam & perturbationem eximere ex animo conaris, quam literis ad te & Volffium meis, præ me ferebam. Sed doleo me nondum ex hac medicina, quam mihi studiose concinnasti, eum fructum percipere, quem tu promittis, & acceptumum me esse confidis. Nondum enim doloris & dubitationis fibras omnes evulsisti, altius nimirum radices hoc malum egit, quam tu putas. Quod equidem commemorare dubitarem, si simulare potius, quam vere agere vellem. Sed non discedam ab ingenuitate mea, quam & à majoribus meis traditam accepi, & religiose per omnem vitam, ac summa constantia conservavi. Ideo etiam faciendum mihi auimeius censeo, quod viros præstantes & magno judicio præditos, in eadem sententia, qua ego sum, esse animadverto. Quid alios nomino? tu ipse contra te testimonium fers. Ais enim, iisdem te quoque antehac cogitationibus exercitum fuisse. Non pudet me sane, in iisdem salebris versari, in quibus te quoque tam varia doctrina, tam perspicaci ingenio, tam acri judicio virum, non leviter hæsisse profiteris. At ego jam emersi, inquis. Audio. Si rectam viam ingressus es, Dei beneficio acceptum ferendum est id omne, qui quibus vult sua dona distribuit, habet etiam ea in re [illegible] ipsa judicii præstantia. Me si nondum Deus ex hoc cœno, ut tu loqueris, extraxit, ex quo tu jam evasisti, Quis est, qui quem hac de re, aut possit, aut reprehendere debeat? Solis clarissimam ille qui deus lucem accendit, quam aspicere non difficile aliis fuerit, quibus oculorum usus concessus est. Sed si eam cæcus aliquis non videt, hunc tu propterea, quod non sua culpa lucis usu caret, infamem esse, ac vitæ condicione atque insectatione dignum judicabis? Nescio quam æquus sit, si id tibi permittas. Jam ingenium sane, quo tu abundas, non ita mihi bonum est, ut fortius quæ optima sunt, judicio assequi liceat. Hic quoque mare, quem etiam natura finxit, in crimen vocabo? Non facies, opinor, si ea quæ non à voluntate nostra profi-

possideamus, sed à priora maneat, neque in laude, neque in vitio poterit, ut homines docti censuerunt. Si quae laus, sive quae vituperatio hinc oritur, ea tota naturam sequatur, ab homine qui ita affectus est, merito removeatur. Quare noli tu mihi succensere, quod nondum plane perspiciam, ubi tandem gentium, ubi locorum, vera ista sit Ecclesia, de cujus possessione tam multae, tam variae tam acres sunt hoc tempore dimicationes; tam denique sanguinolenta certamina? In tanta perturbatione rerum omnium, in tanta animorum & sententiarum varietate nihil adhibitum, quem sequar? Tu me isthuc vocas, neque esse in vera Christi Ecclesia quenquam, qui contrariam vestrae doctrinae fidem tueatur, audacter affirmas; negant alii, & à vobis cavendum esse, pleno ore clamant: multa commemorant, quamobrem nefas sit existimare, vos Christi, atque ejus Apostolorum esse discipulos. Doctrinam quae isthic traditur, sub examen revocant, in mores, atque instituta vestra diligenter inquirunt. Illam quidem novam atque ante hos 50 annos inauditam in luce hominum fuisse convincere. Non negant tamen fuisse aliquando nonnullum in obscuro aliquo terrarum angulo seditiosum hominem, qui aliquid senserit, docuerit etiam quod vestrae doctrinae affine videri possit, aliqua ex parte: sed fuisse unum aliquem ullo tempore, qui in omnibus fidei capitibus, prorsus eandem quam vos propagatis sententiam habuerit, constanter pernegant. Falsum est, inquis, hoc est, verbo refellere. Rationem vis, historiarum fide opus est, excute veterum monumenta, omnium aetatum annales evolve, nihil reperies quod aliorum hanc accusationem refutare queat. Sed fac fuisse aliquem, qui aliquando idem quod vos docuerit, fuit ne id perpetuum? Deinde, nonne in locis iis fuit? vix vocem emisit, qui aliquando tale aliquid ausus est, quum oppressus est ab iis, qui ad Reipublicae clavum sedebant. Ita fiebat, ut cum homine ipso doctrina etiam statim de medio tolleretur. Quid dices? Ut primum exorta fuit Euangelii lux, repente etiam extincta est ut in densissimas tenebras homines conjecti fuerint, in quibus tamdiu oppressi jacuerunt, donec iterum aliquis divino spiritu afflatus, tetram illam ab oculis hominum caliginem dispulit? Itane interrupta haec lux, modo sese ostendit, modo iterum ex aspectu subducit? Quis hic jocus? quae Dei, ut aliquid audacius dicam, ludificatio fuit? Christus se cum Ecclesia fore ad finem usque seculorum professus est. Si paucos illos tantum Christi fuisse dicamus, quos modo nominavi, & non aliam Ecclesiam statuamus, quam illam ipsam, in qua tales magistri docuerunt, quomodo perpetuam Christi cum Ecclesia permansionem ostendemus? An est Ecclesia, ejusmodi aliqua hominum consociatio, quae brevi aliquo tempore fiat, ac mox cum ipsis Doctoribus funditus sublata, ne vestigium quidem sui relinquat?

Deinde quum dicatur] in omnem terrarum orbem Euangelii praedicationem, atque Ecclesiae congregationem, propagatum iri, an id ad angustum aliquem orbis terrarum angulum contrahemus? tamne breves Euangelii professioni terminos circumscribemus? Sic illi fere ratiocinantur, qui falsam vos tradere doctrinam, & extra verae Ecclesiae septa excidisse demonstrant. Qui illum quoque notam addebant, vulgarem quidem, sed non propterea non verissimam, quod & à veteri Ecclesia discessionem fecistis, & inter vos non est consensus in fidei doctrina confessio. Non libet nunc, neque etiam est, omnia persequi doctrinae capita, de quibus inter vos digladiamini, in manibus sunt doctorum virorum libri, qui de industria haec magno studio collegerunt.

Altera pars erat reprehensionis, quae in notandis moribus vestris consistit. Ex fructibus eorum, inquit ille generis humani Servator, cognoscetis eos. Jam ex Euangelii vestri semente qui fructus enati sint, considerare nos jubent. Qui in loco vestram arrogantiam odiose exaggerant, quod Ecclesiam ad vos solos pertinere contendatis, vos solos pios, sapientes, caeteros impios, bardos, asinos judicatis. Denique omnem vobis & ingenii & doctrinae, & eloquentiae laudem usurpatis, caeteros qui à vobis dissentiunt, non à Christianorum commercio solum, verum etiam ex hominum societate exterminatis.

Qui Apostolorum erant auditores, hi majore ex parte dignos Euangelii ac poenitentiae fructus proferebant: neque privatum illi quemquam, ob alienam à sua doctrina sententiam enecabant, ac crudeliter trucidabant, aut in exilium compellebant: neque publice populos armabant, & religionis causam bello atque armis prosequendam esse statuebant. Haec qui faciunt, an eos Christi & Apostolorum doctrinae consentanea docere, & facere dicemus?

Amabo te, post exortam istam Euangelii lucem, quam non alibi, quam in Vestris Ecclesiis splendere contenditis, nonne cernis passim flagitiorum licentiam impunitam discurrere? omnia loca innocentium hominum sanguine funestari? insidias Principibus in republica viris comparari? Latronibus & sicariis praemia proponi? Percussores ad caedem amoenae salutis spe proposita excitari? pulcherrimam orbis terrarum regionem seditionibus perturbari?

Negas haec à vobis procurari? Illi amplissimis testimoniis comprobant. Non enim latent homines studia consilia, conciones vestrae. Si vos ea hac culpa eximitis, certe illud non impetrabitis, ut hoc hominum genus, quod jam tot annos in patriae viscera saevit, vestros non esse probetis: quum vestri Euangelii propagationem profiteantur, quum pro aris, proque pura Dei religione in dimicare videantur. Vos etiam preces pro eorum salute, pro victoriis fundere, & occumbentes in pugna, in martyrum numerum reponere ajunt. Talibusne Christi religio defensoribus eget? Itane vobis magister vester arma tradidit, quibus Christianam fidem propugnaretis? Sed non dico longius, imo haec odiosa sunt, & stomachum fortasse tibi commovebunt. Quid si reliqua etiam quae passim & sermonibus prudentium virorum usurpantur, & literarum monumentis mandata jam sunt. Sed scio tibi haec non nova accidere, neque dici quicquam posse, quod tu cogitatione anticipare nequeas. Haec eo tantum leviter attigi, ut videas non prorsus nullam esse causam, quod non statim ad vestram potius, quam aliorum Ecclesiam, me pleno gradu conferam, qui ipsi quoque Pontificem oppugnant, & primo quidem pro pietate funestum illi bellum intulerunt. Redeo ad Epistolam tuam. Ecclesiae fatum affirmas, non ex syderum positu, sed Dei decreto, ut haereticis conturbari. Animadverto quid velis, pungis me scilicet quod in hoc meo ocio, quum animum recreare lubet, aliquando in haec studia evagor. Scio tibi hoc quoque à communibus amicis indicatum fuisse.

Non nego eo me studio delectari, & aliquid interdum temporis huic quoque philosophiae parti tribuere. Neque video cur id reprehendi magnopere debeat, quod tamen te hoc loco, quasi per transennam facere conjicio. Sed erit de hoc quoque crimine alias disputandi locus. Quum Ecclesiae fatum esse dicis, ut ab haereticis perturbetur, nihil tu quidem affers, quod tibi non concedatur. Sed heus tu, non de eo quaestio est. Id in quaestione positum est, qui sint isti Ecclesiae perturbatores, & unitatis eversores haeretici? Papistas in horum numerum, cum Lutheranis & aliis pertrahitis, qui ipsi quoque suam Ecclesiam habent, aggregabis? illi vicissim Tibi nobisque hoc crimen accommodabunt. Neque vero illi parti desunt rationes, quibus id quod dicunt, probare contendant. Jam respondo mihi; Ego bardus & literarum non admodum sciens, ad audiendam hanc concertationem cupide venio, quid utrinque, sive potius ex multis partibus in medium proferatur, attente considero. Video gravissimis argumentis & testimoniis partes inter se confligere, itaque nullo judice constituto, (quilibet enim & judicis & sui partes sibi sumit) quid faciam? in quorum obsecro sententiam pedibus eam? Omnia circumspicio, nihil non mecum reputo, rationes pondero, homines ipsos, qui sibi se acuminibus compingunt, suis momentis

examino,

examino. Quid dicam? Dubius ex certamine discedo, fluctuat animus, neque qua tranquillari debeat, ratio ulla apparet. Videor mihi exaudire clara te voce illud exclamantem ; scrutamini Scripturam. Recte ! sed hanc Scripturam tu ad tuam ; alii ad suam vicissim sententiam confirmandam detorquent. Interim hæreo, nam non dispicio, tibine magis an illis accommodata sit. Si tecum facere dicas, erunt qui pernegabunt. Quis mihi judex erit, tu alia loca adferes, quæ hunc, de quo forte disputatio inciderit, illuminent, adversarius vicissim tenebras te non lucem inferre clamabit. Ac ne sine ratione tibi adversari videamur, magnam veterum quos Patres vocant, cæterram contra te ab inferis excitabit, qui contra te testimonium dicant, quibus credere te oportet, si eorum aliquid apud te autoritas ponderis habebit. Si non moveberis eorum testimonio, dicet aliquis : Heus tu, bone vir, quid causæ dicam esse, quod hos ipsos nonnunquam advocas, quum quid tibi adlubescit apud eos, quo sententiam confirmari tuam censeas. Nunc vero quia te falsi convincunt, eorum auctoritatem defugis? Quæ hæc est inconstantia? quæ levitas? Modo eis omnem adimis auctoritatem, modo laudibus ornas, & fidem concilias. Qui potest idem & bonæ & malæ fidei esse, qui non suspectus habeatur ? In judiciis certe, ubi leviore de causa constitutio est, qui semel mendacio orationem ac testimonium suum contaminavit, cum ignominia rejicitur, neque illius amplius valere fides potest : & in veritate affirmanda eum non adhibeor, qui semel abs te, millies ab adversario stabit? Imprudentia hoc fuerit ; quare aut prorsus non admittendum est veterum testimonium, quod nescio quam æquum, aut causa cadere te oportebit. Quod si ad Synodos quas religiosas vocas, confugis, ne illæ quidem te sublevabunt, contra te sententiam magna ex parte dicent. Negas? Ostendam id est ab aliis, jam antea, possem & ego, si ocio abundarem, ut tu magnopere cupis, in ipsum comprobare. Sed tibi hæc notiora sunt.

Quæ de augusta illa Ecclesia adfers, in quam Zachariam, Elisabetham, Mariam, Simeonem, Annam, tanquam in angustulam quandam includis, communia sunt, adeo quidem, ut omnes sectæ, quæcunque à Christi temporibus Ecclesiam dissidiorum dilacerarunt, ad se hoc rapiant, in hoc propugnaculum se recipiant, ex hoc invictos tela conjiciant. At constat non multas, sed unam, & esse & fuisse semper jam inde ab initio veram Ecclesiam. Non cunctis igitur, sed uni alicui coetui, hoc accommodari debet. Is qui sit nondum ostendisti. Jam enim dixi, communem hanc arcem omnibus esse, de qua partes inter se confligunt. Relinquitur igitur hoc quoque argumentum in dubiis ponendum esse. At tu ut me ex hoc dubitationis labyrintho educas, certa non dubia adferre debes, quæ tanquam Thesei filum loqui possint. Fateamur, inquis, necesse est, aut nullam tunc Ecclesiam fuisse, aut agnitam tunc quoque fuisse à fidelibus. Fuit certe aliqua, nec non agnita, sed obscura quasi certis indiciis ; ut hæc quæ vos defenditis, in illa quoque docebantur. Hic est quæstionis status, hæc est intestini illius belli causa, quod à tot annis tam acriter, tantis partium studiis, cum innumerabilium animarum internecione, geritur : neque adhuc ullo consilio, aut ulla ope humana tolli posse videtur. Video non uni tantum atque alterum docere, cum paucis collectis, sed integras nationes de hujus arcis possessione signis collatis hostiliter confligere : res est aspectu horrenda, dicta asperandum ipsi, qui signa ad hanc dimicationem sustulerunt ab omnibus & ingenii & scientiæ & eloquentiæ viribus instructissimi, in medium progrediuntur, hostes convitiis, minis, armis lacessunt, se causæ victores confirmant. Judicium vero non ad alios quam se ipsos pertinere, magnifice jactant. Omne se vitiis & obedientiæ jugum excutere in libertatem & hominum conscientias asserere profitentur, ingenti vocis multitudinum exclamat, fit magna ad eos concursio. Ad extremum à verbis ad arma venitur, ut geritur res. Prodeunt aliorum quoque hostiles copiæ, tum ex una tantum parte, hæ omnes inter se dissident, alteræ in alteras imperium faciunt, pugnatur totis armis, neque dum oppugnatum est. O miseram, ô lamentabilem hominum conditionem! Certamina dolens aspicio, & misericordia & lachrymis prosequor tot gentium cladem. De causa ipsa quid dicam? Non sum tanti ut dispicere queam, quæ tandem pars jure bellum gerat ; testes varii sunt, judicium cetiuc sit difficile, atque impeditum. Eodem igitur relabor ut confiteare nequeam, ad quam potissimum veteris illius Ecclesiæ, de qua nunc dimicatio est, possessionem pertinere dicam.

Hic tu quidquid adfers tale est, quod non tam tibi, quam adversariis tuis qui vel antehac fuerunt, vel hodie adhuc tecum pugnant, accommodatum esse videatur. Iisdem certe illi quoque armis contra te ipsum, ac contra alios decertant. Non aliis gladiis ipsi etiam Pontifici vos configere videri volunt, quamvis ubi hebetata acies est, ignes etiam arripiunt, quibus hostium suorum segetem exurunt, in quo ipso quoque vos imitatores habent, quibus vos superent.

Quæris quæ illa sint? Dixi jam in Epistola mea, quam tu nondum confutasti. Nam quod de personarum successione docte admodum disseris, de eo tecum non multum disputo. Quamvis sint qui hanc quoque non negligendam Ecclesiæ notam esse contendant. De doctrinæ successione & consensu inter nos sane agitur. Quam ipsam alii tibi eripiunt, neque patiuntur, ut cum ad Veteris Ecclesias perpetuo fluxu pure promanasse dicatis, sed alios rivos ostendunt.

Hic vides iterum jam diversa fieri. Quo me vertam? Ad fontem, inquis, & caput unde hæc profluxerunt. Conturbati sunt, adeo quod in profundum demersi, neque omnium oculis patent. Deinde non eadem ad eos ducit via. Si quæras, qua eundum sit? Innumerabiles se duces præbebunt, & diversam omnes tamen semitam ingredi me jubebunt ; si alio deflexero magna pericula denunciantes. Hic iterum hæreo miser : quid faciam? Me sequere, inquis ; cur obsecro te, quam alium? Nobis, ais, linguarum donum collatum est, nostra scripta cum veteribus etiam excellentissimis comparari possunt, ut dicere non immerito quidem confisi veritis, dum illa tempora Apostolicis etiam proxima, cum nostris comparo, plus nos scientiæ, conscientiæ animos habere. Tum addes, hæc omnia huc spectare, ut appareat nihil eorum hodie nobis deesse, quæ ad hoc requiruntur, & semper adhibita sunt, à viris piis & religiosis, ut lucem à tenebris, veritatem à mendacio discernerent. Agnosco opinor tua verba, quæ sane, si tua modestia tua ignota esset, parum verecunde dicta esse suspicari possim. Quid enim dici à quoquam de se amplius potest? Fac ita esse : neque ego secus de vobis judico, quoniam multiplici & varia doctrina imprimis delector, eloquentia plurimum afficior, ingenio acutior. Sed sunt alii quoque, qui vobiscum ita contendere, his de rebus posse videntur, ut aliqui æquent, nonnulli etiam vos superent. Non de veteribus tantum illis loquor, quibus vos superiores facitis : sed de his ipsis, qui vos hoc tempore de Ecclesiæ possessione deturbant. Hoc obiter dicam : si plus confiditis in veteribus, quam facitur agnoscitis, cur in quæstionibus dicendis illorum contra adversarios sententiam producitis? Quomodo eorum doctrinam inficiari conquæritis, quos tamen doctrinæ spectatis?

Ain' tu, nihil nobis deesse eorum, quæ ad discernendum verum à mendacio adhiberi solita sint à veteribus illis? conscientia deest, tua ipsius confessione, quæ certe non minimum est momentum omni tempore habitum in Ecclesia. Neque enim Evangelii vis in verbis magis, quam in egregiis factis consistit. Non sane eloquentiæ & literarum discipulorum cognitione suos Christus instruxit, ut aliis se veros magistri sui discipulos esse ostenderent, sed ut factores legis, & ut ille loquitur,

inquis, non nobis imputa: sed eas tamen scio esse vobis. Apud eos ne Ecclesiam esse dicam, qui contraria omnia faciunt, si mores aspicias, quam est eis à magistro suo præscriptum? Temperabo mihi hoc loco, neque curiose conquiram, quid publice, quid se privatim, & actum sit antea, & nunc etiam passim fiat ab Evangelicis. Hanc maculam veluti scopulum quendam declinabo. Nota jam sunt lippis & tonsoribus & in omnium oculos incurrunt, quæ per hos annos à vestris perpetrata sunt, atque etiam nunc geruntur. Si fructus qui ex vestra prædicatione colliguntur inspicimus, quæso quos dicemus germanos Christi discipulos?

Non nos, inquis, sed auditores nostri omnia cædibus & sanguine replent: non nos sed magistratus dissentientes à nobis mactant, ipsi gladio feriunt, ipsi ignes admovent, & horrendis cruciatibus hæreticos dilaniant. Scio hæc à vobis in hunc modum excusari. Sed dic hic mihi vicissim; nonne vos hanc in eorum animis doctrinam instillastis? Ut gloriosum esse atque summe persuaderis, si quis religionem, si quis conscientiarum libertatem armis afferat? Nonne præclare de pietate, ac Christi Ecclesia mereri eos ostenditis, qui principibus suis cædem inferunt, qui totas civitates, diripiunt, evertunt, innumerabiles homines crudeliter trucidant? Deinde vero, si quis doctrinæ, quam vos traditis ordinem perturbet, atque ad Scripturæ examen revocet: nonne hunc magistro carnifici subjiciendum docetis? Neutrum negare potes. De hoc postremo liber tuus extat, multis sane & ingenii & eloquentiæ luminibus distinctus; utinam etiam charitatis, & Christianæ mansuetudinis, salva conscientia mea, dicere queam. Illud sunt qui locupletissimis testibus comprobent, & res ipsa loquitur. Cur in nos inquis, tantum tua oratio incurrit? Est ne, ubi hæc, quæ tu reprehendis, non fiant? Non ad vos tantum hæc mea querimonia pertinet, verum ad alios quoque, qui eandem ingressi sunt viam. Hoc sentio. Qui classicum ad bella, ad seditiones canit: qui magistratus contra eos, si qui à se dissentiant, ignibus, gladiis, crucibus, armat, non convenienter Christi doctrinæ facit. Si negas, ostende in tota Christi & Apostolorum doctrina legem, qua hæc immunitas sancita sit, profer factum eorum, cujus exemplo id fieri oportere convincas. Non facies, sat scio, nisi majorem umbræ, quam corporis rationem duces. Hæc quum ita sint, adhuc ne improbe me facere dices, qui nondum oculis Ecclesiam cernam? Quæ de Stancharo subjicis, intelligo. At ille mansisse tibi videtur? Quomodo Vestrates Theologos excepit? Certe si ejus scripta legere potuisti, cum Arrianis, Samosatenianis, Ebionitis, & nescio quibus non hæreticis, jam olim & ea scriptis damnatis, vos consociat. Non desunt qui hanc illius de vobis sententiam sua suffragiis comprobent, viri summi.

Quare iterum ad illam interrogationem meam me converto, in tanta opinionum varietate, quo me vertam? Cur tibi magis, quam Stancharo credam? Et doctrina & eloquentia instructior illo sum, inquies. Non nego: sed si ille id fatetur ibit, & magnos viros, qui ejusdem vos criminis condemnant, testes appellabit, quid dices? Tu tua, ille sua, acriter defendetis, Scripturarum & veterum scriptorum testimoniis, uterque pro se usurpabit. Quis erit inter te & illum Judex? Et ut sit aliquis, neuter vestrum patietur, tantum enim quisque sibi tribuit, ut ne æqualem quidem, nedum superiorem ferre queat. Idem aliis quoque usu venire videmus. Hic ego simplici ingenio & non magna doctrina præditus, in cujus partes concedam? Uterque mihi suspectus est, dijudicare tamen per tenuitatem meam nequeo, uter ille magis, veritati consentanea scribat? At quoniam nullum vos judicem admittitis, non habeo cujus auctoritate niti possim, ad alterutrius sententiam conformandam. Quid reliqui fit? Nisi ut dubius utrisque à vestra contentione abeam? Quid faciet alius aliquis, me etiam multo & indoctior & stupidior? Num puto enim vos existimare, Scripturas doctis tantum hominibus propositas esse, rudes vero, & imperitam omnem ab ea multitudinem repelli.

À Stancharo ad hæreticorum infestissimorum multitudinem transeo; & impuros, blasphemos, flagitiosos esse damnas, quorum dogmata fidei vestræ principiis, manifestis testimoniis verbi Dei ita repugnare censes. Addis etiam, toties refutatos, damnatos, profligatos esse. Quid dicis quæso, quod ipsi vicissim eum in alias Ecclesias retorquent? Quid illud Pontificii vobis objiciunt? Et sane si quis circa Ecclesiæ historias, paulo attentius excutiat, non obscure videbit, vestra quoque dogmata majore ex parte à Synodis illis ipsis, quas tu Sacrosanctas paulo ante nominasti, explosa & profligata fuisse. Videri' hunc locum nimis esse communem? Videor' te nihil videre, quod meam dubitationem tollat, omnia potius quasi de industria comparare, ut magis magisque augeat. Non negabis hæc vobis quoque objici, sed falsam esse eam rationem contendes. Illi vicissim hoc in vos convitium regerunt. Quis judex erit? An tibi magis, quam illis fidem adjungam? Ad Scripturam provocas? Dicta est, non tam tibi, quam illis patrocinatur. Ad historias confugis? Illæ contra te testimonium dicunt. Tum subjungis, cupere te ut longe melius me Pontificiis permolestum, quos ita cum vestris comparem, ut superiores faciam. Si ergo, multos sane & summos viros ejusdem erroris affines habeo, tum veteres, tum recentes scriptores, omni doctrina & vitæ sanctitate præstantes, ut veniam hic error, aut certe commiserationem mereatur. Non negavi multa in Pontificatu defendi, quæ cum impietate conjuncta videantur, sed dixi, esse in illa Ecclesia mirificum quendam ordinem, quo summa mediis, & hæc item infimis, apte inter se connexa sunt: ita quidem ut quasi ordinata aliqua acies, ad perterrefaciendas atque etiam disturbandas adversariorum copias, comparata esse videatur. Atque hoc quidem non novum, sed multorum seculorum approbatione confirmatum regnum videri, multorum martyrum sanguine constabilitum. In quo si quando aliqui seditiosi exstiterunt, compressi sunt, neque diuturna illorum fuit contra Rempublicam perduellio, quia factum est sæpe numero, ut qui contra eam arma cepissent, ipsi sese mutuis adversa acie oppositi tanquam Cadmei fratres, mutuis vulneribus confoderent? Ita factum, ut sublatis tumultibus, per longa secula tranquilla pace frueremur. Quod si ita, ut dico, sese habet, Dic mihi quæso, ubi Christus interea temporis latuit, dum alia iterum sectio orirentur, quæ bellum Pontificatui commoveret? Contraria illa possunt, cum illius promisso: Ego ero vobiscum usque ad consummationem seculi? Sed ad rem veniamus. Perpetuum in doctrina consensum nihil esse vis, nisi in veritate consentiat. Ita est, ut dicis, neque ego secus sentio. De eo igitur quæstio est, ubi tandem hæc veritas conquiescat, penes quos sedem sibi delegerit? Nec video quam rationem consentaneam videri debeat, quod addis; nec enim ubicunque dissidium est, inde exulat veritas. Nam si de veritate dissidium inter vos est, sane quæ sit illa veritas, non satis apparet, quæ si una tantum est non multiplex, (de Evangelica autem veritate sermo est,) quomodo eam illic non exulare affirmabimus, ubi non una specie, sed variis formis spectanda proponitur? Quæ deinde magna vi disputas, contra eam doctrinam, quæ in Pontificia Ecclesia traditur, speciosa sunt admodum, nec carent acumine, sed est tamen adhuc de his rebus omnibus lis sub judice, neque illis desunt argumenta, quibus sua tueri, vestra refutare posse videantur. Aut si hæc contra Papatum valeant, quomodo hæc eadem arma ex aliorum manibus, qui vos undique feriunt, extorquebitis? In medio positum est hoc armamentarium, ex quo illæ Lutheranorum sectæ in aliquot partes dissectæ, Suenckfeldiani, Anabaptistæ, Servetiani, Gentilistæ, & quos Samosatenianos ac Ebionitas vocatis, arma depromunt, eisque magna vobis vulnera imponunt. Hic

ego spectator video, qui majores plagas accipiat, aut à quo injuria cædatur, non conjicio. Ex eodem loco arma petitis, pro eodem vos veritate depugnare contenditis, quæ tamen se quibus tradendam dedit, non apparet. Nam ita ex pugna discedunt omnes, ut penes se quisque victoriam relictam esse magnis vocibus clamet, ac compedibus constrictam veritatem in sua castra abductam agat. quæ si unica est, quomodo diversa in locis erit diversis, & sui dissimillima, atque adeo ex contrariis partibus concreta? Quod si unius tantum videri debet scripturæ authoritas, ut certe debet, non video quamobrem vestris Ecclesiis magis de principe Religionis nostræ capite fides habeatur, quam Ebionitis, ut vos vocatis, qui Transylvaniam; & hinc Regnum, si tibi credendum sit, in certum exitium præcipitabunt, de quo tamen paulo fusius tecum agam, quum ad hanc Epistolam respondebis. Mittam Tibi scriptum quoddam meum, quod ea de re ad te exarabam, antequam istas has literas acciperem. Jam ut alia prætercam, quæ de Pontificiis multa congeris, quorum tamen ego propugnationem ac patrocinium nunquam suscipiam, quæ ipsa tamen illi in vos quoque una cum aliis torquebunt. Quæris unde primatus Pontificis manet? dicent ipsi, & sane non prorsus nullis viribus hanc arcem defendent. Non disputant, quam probi sint, quam legum observantes, sed se in eorum sedem venisse contendent, qui primi Ecclesiam fundarunt. Neque statim si quis majoribus suis indignus sit, & degener Rex, qui legum aliquam figat, atque arbitrato suo vicissim refigat, non propterea non Rex erit dicendus. Vos vero, si ille roget vicissim quomodo in has Apostolorum sedes veneritis? per quam ingressi januam sitis? à quo missi? quæ missionis ratio? quid afferam obsecro, quod non exsibilaturus sit? Quod de excommunicatorum cœtu adfers, si valere veterum Canonum auctoritas debet, quorum jussu eos ex vera Ecclesia ejicis, certe iisdem illi contra vos, tanquam furcillis usi, ex monte illo sancto deturbatos vos præcipitem agent. De ritibus ne Pontificiis quidem aliquis habita est quæstio. Quomodo enim omnia lamina unis permiscerentur? Nam qui inter eos minus sunt superstitiosi, & paulo prudentiores ac doctiores habentur, multos notant ipsi quoque, partim à simplicitate, partim à superstitione inventos, quorum moderationem prudenti & pio Episcopo permittunt. Omnes autem ritus qui funditus tollit, ordinem ex Ecclesia, & nitorem quendam, ac cultum auferre videtur, qui etiam in privatis ædibus & ornamento & voluptati esse solet. Quæ in re cum mecum Papalis Ecclesiæ, & eorum qui ab ea dissident instituta reputo, in eam mentem venio, ut existimem & hos & illos extrema tenere, longe à medio discessisse, ut in non paucis aliis. Contentionem ego ex Ecclesia tam omnem tollendi, fieri enim vix potest, ut nihil unquam existat, de quo doctores inter se dissentiant, sed in dissidiis nullum servari modum dixi. Deinde non de levi, sed de maxima quaque re Evangelicos Doctores inter se hostiliter discrepare scripsi. Ita quidem, ut nulla unquam inter eos, coalescere concordia posse videatur. Quid tu mihi Apostolorum dissensiones occinis? à quibus odium infectatio, conviciorum intemperantiam quoddam pelagus in quo vestri demersi sunt, persecutio, fraudes, cædes, gladii, ignes, longissime abfuerunt. Vobis non satis est probris, conviciis, contumeliis aniculorum more, inter vos contendere: sed ulterius etiam progreditur iracundia, ferro, incendio pugnatis. Præclaram vero laudem, & plane Christianam mansuetudinem! Adhuccine illius magistri discipulos se profiteri audebunt, qui mitem se & humilem corde dixit, & ad misericordiam suos hortatur, qui ita crudeliter in humanum genus sæviunt?

Utinam, inquis, Prophetarum spiritus Prophetis se subjicerent. Quibus Prophetis? Tu me, ego te, Prophetam esse negabo. Oritur inter nos certamen, ambitio, odium, contentionis studium longe nos abripit, & mutuo distrahit. In tanta libertate & impunitate, atque adeo ἀναρχίᾳ, quem feram judicem? Mihi eadem quæ tibi libertas placet. Tu jugum excussisti, ne ego quidem illud subibo, uter alteri jam se subjiciet?

Regionum nostrarum turbatores, fidei analogiæ repugnantia docentes, jam centies millies damnatos ais. Si te rogem, à quibus damnati sint? Non alios nominare potes, quam vos ipsos, quibus judicibus ne vestra quidem sane causa stare potest. Nam quod de fidei analogia dicitur, id illi, ut alia quoque, in vos retorquent, & si scripturis, ut ante dixi, sua authoritas constare debet, vos à fidei analogia discedere, non levibus rationibus convincunt, de quo, ut antea scripsi, alius mihi dicendi locus relinquitur.

Deinde, absit, inquis, ut Ecclesiis imputetur, quicquid ab hoc vel illo dicitur, aut scribitur: quasi vero ediciatur in vulgus, vos esse ἀκεφάλους vel πολυκεφάλους potius, ut levissime dicam, neque aliam audiendi sententiam tueri, quam quæ à vobis in eorum aures instillatur; à qua si discedant, eas illi easdem pœnas perferre coguntur, quibus vestri, quum in Pontificias manus inciderint plecti solent, nulla ætatis, nulla sexus, nulla conditionis habita ratione. Refelle hoc, si potes.

Quæris ut in quo religionis capite Vestri inter se dissentiant ostendam. Dissentire, cum Ecclesias totas, & Ecclesiarum magistros, tum à seipsis, tum inter se, scripsi, non tam ad vos respiciens, qui in Helvetiis docetis, quam universe ad eos qui ab hinc quinquaginta annos Pontificatum oppugnare cœperunt. Hoc autem ita perspicuum est, ut supervacaneum sit demonstrare. Extant libri ad sempiternum dedecus nominis Vestri conspersi. Vos autem prænominatos etiam non prorsus consentire si neges, postulam quos auctores habeo. Quamvis quid longa inquisitione opus est? Eadem ne Zuinglius & Oecolampadius, quæ Calvinus & tu de Eucharistia docuistis? Ubi, quid Calvino cum Farello suo negotii fuerit, paulo post quam Genevensis Ecclesiæ dominatu potitus est. Heidelbergenses non patientur me mentiri, quum vos quoque mutuo discrepare affirmo: in qua vos Ecclesia discordiam accendisse, neque ante conquieturos esse ajunt, quam florentem illam doctis viris Academiam disjeceritis, atque everteritis. Tantum enim (ipsorum verba usurpo,) vobis jam fastiditis, ut omnibus Ecclesiis dominari velle videamini, Papatum scilicet exegistis, ut vos imperium invadere, atque in ejus locum venire possitis.

Confessionem Vestram à multis nationibus approbatam esse gloriaris. Scimus qui subscripserint. Neque nobis ignotæ sunt præstigiæ vestrarum, rationes etiam perspectæ, quæ ea in re adhibitæ sunt. Sed quid tu mihi totas nationes recitas? Pauci quidam novatores universitatis nomen sustinebunt? an ex qualibet gente mille opponi possunt, qui non subscripserunt, viri graves & docti. Calumniatores vocas qui inter Zuinglium & Calvinum aliquem de Sacramentis repugnantiam comminiscuntur. Lutherus certe in ultima sua Confessione, octo pugnantes Zuinglianorum de cœna Domini opiniones commemorat, easque hæresis omnes damnat. Sunt alii complures docti viri, qui in eo elaborarunt, ut hoc quod tu negas verum esse demonstrarent. Quos ego calumniari dicere non ausim, quod testimonia, quibus id probari potest, in medium adferant. Piget me loca perquirere, auctores citare, & quæ in hanc sententiam ab eis congesta sunt, describere. Tu eos aut legisti jam, aut legere potes. Remove si potes paulisper iracundiam, depone quod ejus potest fieri & præjudicium, & sic comparatus, ad hujus quæstionis cognitionem descende. Intelliges, opinor, non esse calumniatores, quos hoc nomine paulo ante contaminabas.

Proverbio etiam tuos defendis, quum secundas cogitationes, ut Græci dicunt, sapientiores esse ais. Atque id quidem fortasse tolerabilius esset, si secundæ modo essent, sed ultra tertias, & quartas, aut eo amplius etiam progrediuntur.

Deinde

Deinde si divini spiritus numine afflati sunt, qui primum Evangelii lucem, ut vocant, accenderant, ad dispellendas Pontificis tenebras, necesse est eos ipsos, quam priorem doctrinam, aut novae alicujus substitutione tollunt, aut emendant, aut mutant, non esse a Sancto Spiritu profectos. Quomodo igitur ei credendum sit, qui modo vera, modo falsa affirmet? Etenim quomodo credendum est ei, qui putet, quandoque esse mentiendum? Nam & forte tunc mentitur, quum praecipit ut ei credamus. Ostende in Prophetis, in Apostolis, in eorum discipulis hanc dogmatum tam turpem [illegible], quos ipsos, ut & qui post consecuti sunt Theologos, non per omnia consensisse dicis. Tamne capitales & implacabiles inter eos dissensiones, ac de tantis rebus fuisse dices, ut inter vestras Ecclesias est? Non dices opinor. Saepe calamus incurrit tibi in nostrarum regionum perturbatores, & alios qui [illegible] sint. Idem ii de vobis, iisdem verbis affirmant, testimoniis ex divinorum oraculorum penu depromptis. Nam quod de Ecclesiasticis legitimis judiciis annectis, illis ipsis judiciis vos quoque & majores vestros condemnatos esse respondent. Adeo nihil proferre potestis, quod ipsi vobis e manibus non eripiant, atque jure suo sibi vendicare se contendant. Videtur nullam esse causam, cur rudis aliquis, neque literis & doctrina admodum tinctus, vobis magis, quam illis fidem adjungat. Quare dubitet necesse est, aut eo confugiat, ubi pacem coli, neque de summa rei ullum geri bellum animadvertit.

Augustanae Confessionis Theologi, quod datis accipiunt, & aequo animo ferunt, vos in ipsorum confessione Propheticam & Apostolicam doctrinam agnoscere. Negant tamen interea, eandem se de vobis sententiam habere. Imo vestrum nomen & dogmata, non minori odio quam Pontificii detestantur. Ais esse in his doctos homines, qui a vobis non dissentiant. Prodeant in medium. Audeant tamen id publice profiteri. Si sunt, ut esse non dubito, jam illi vestri sunt, non Augustanae confessionis, sed metu se continent. Quamvis si iniquum est, ex paucis de tota Ecclesia judicium ferre, quid tu, de paucis istis, quos ex Confessione Augustana vobiscum facere ais, hominibus triumphas. Ad extremum, ut sint inter Evangelicos dissensiones non paucae: in fundamento tamen omnes consentire, & cum Christo colligere vos ais. Utinam id ita sit, Beza. Sed quomodo in uno fundamento diversa aedificia consistent? Fieri non potest, & a natura atque omni ratione abhorret, ut super idem fundamentum variae, neque ex una materia domus extruantur. Hic lapides, ille ligna, alius stramen, est qui limum & arundines componat, ut aedes quisque huic fundamento imponat. Ac dum alter in alterum incurrit, ac suam materiam, huic aedificio aptiorem esse contendit, & quod jam alter forte extruxit, per vim disturbat, fit ut dum de fundamento, de materiae aptitudine digladiantur, nemo aedificet, nisi qui forte ita viribus & armis potens est, ut reliquos omnes architectos, per summam injuriam ac violentiam longe repellat.

Unum fundamentum est, unum aedificium esse necesse est, ab uno architecto excogitatum, ad quod reficiendum, si usus veniat, & ruinam minetur, eadem qua extructum est, arte opus est, adjunctis vero his, qui unanimi consensu, operam quisque suam conferant, non alter alterum excutiat, aut de muro deturbet, non insidias ponat, lingua denique una & eadem utantur, ut se mutuo intelligant, ne id ipsis quoque, quod Babylonicae turris aedificatoribus evenit, ut turpiter a coepto opere desistere, & in diversa dissipari hostili animo cogantur. Quod sane magno cum gemitu hodie usu venire videmus. Etiamne recte fieri pugnabis, si qui propter aliquod dogma, de quo in vestris Ecclesiis silentium est, excruciantur? Et laudari hoc factum a non paucis jactabis? Non hoc certe quisquam, nisi sanguinarius, & nisi ad Cainum originem suam referre volet, in laude ponet. Nonne hoc pugnat cum vestra de praedestinatione doctrina? Sed quid de re dico? Ecquod vel apex in Novo Testamento, quo tam truculentum factum defendere queas? Profer mandatum, recita exemplum. Ad Vetus Testamentum te recurrere non patiar, nisi eadem opera legem cum Evangelio confundere, & utrumque, ut tute ais, [illegible] inferre velis. Non nos, inquis, sed magistratus supplicium ex haereticis sumit. Videtur mihi vocem illam exaudire: Nobis non licet quenquam occidere. Pontifici quoque non secus & faciunt & dicunt, postquam dignos morte judicarunt, quos haereticos vocant, magistratui excarnificandos tradunt. Non meministi jurisconsultorum dictum: Qui per alium facit, per se facere videtur. Quisque ejus rei causa est, quae eo imperante, aut etiam persuadente fit. An ita clam est, quo auctore atque impulsore, Servetus crematus sit, ut de eo adhuc ambigamus?

Sed non ero in hac parte longior, ne tibi bilem moveam, qui hoc factum tantis viribus, tanta eloquentia, libro edito defendere conatus es, & in his quoque literis defendere moliris. At quod multo minus ferendum est, optare videris, ut Poloni & Transylvani, pulcherrimum scilicet ac Christiano nomine dignissimum hoc vestrum institutum imitentur: quod Deus omen avertat! Non erunt, mihi crede, ita immites, neque ita impudentes, ut hoc sibi faciendum existiment: Si cogitabunt, quam miserabile sit, ne quid aliud dicam, [illegible] sanguinem effundere, atque in sua viscera saevire.

Cum Ochini larva luctatus, poenas etiam ab eo divinitus sumptas affirmas, quasi e coelo, atque ex Dei sinu delapsus, hoc nobis illinc nuncium afferas. Vobis hoc in more positum esse video, ut simul atque aliquis paulo miserabiliore morte obeat, statim hoc justo Dei judicio factum esse clametis. Non est humanum mortuis insultare, neque a mortis genere, de pietate judicium, ferri debet. Alioqui, quid Josiam, & alios fuisse dicetis? Quid de Christo & Apostolis, atque infinitis martyribus, qui omnes ignominiosa & horrenda morte extincti sunt, sentietis? Quid denique de vestro Zwinglio respondebitis? Praeclarus ille verbi Dei praeco, Christi scilicet discipulus, magistri ministrum & Apostolorum exemplo, in prima acie caesus esse dicitur. Quod genus mortis, neque Christiano doctore dignum, neque non miserabile tamen fuit. Quare desine ita cum vulgo sentire, ut statim impium fuisse censeas, si quis non leni ac placida morte moriatur. Haec habui Doctissime Beza, quae ad longam tuam Epistolam responderem, in mentem venerunt, ut intelligeres, non ita leves esse rationes, quibus adducor, ut amplius etiam mihi quaerendam existimem, ad quam potissimum Ecclesiam me applicem. At sane ingenue tibi affirmo, me nondum constitutum habere, quid consilii capere debeam. Deum tantum supplex oro, ut mihi viam commonstret, neque a via certa abduci patiatur. Vale vir clarissime, & mihi amantissime, & hanc nimiam fortasse libertatem, boni consule, meque ama. Cracoviae Calend. Augusti 1570.

ANDREAS DUDICIUS, PETRO MELIO, Spiritum pacis, veritatis, & sapientiae precatur a Deo, Opt. Max. per Jesum Christum Dominum & Servatorem nostrum.

Accepi tabulas tuas & quaedam alia: quae quum legerem, in mentem mihi venit non mediocris admiratio, quid caussae sit, quod vos qui divinorum scriptorum, atque adeo Evangelicae veritatis interpretes haberi vultis; tam longe ab iis, quae simpliciter & sine fuco Sacris Literis mandata sunt, recedendum vobis existimetis; atque auditores vestros in avia abducere pulchrum gloriosumque ducatis. Quis quaeso, ex illis tenebris lucem speret? Quis ex his labyrinthis Theseus incautos homines educat; atque intricatis istis nexibus libe-

involutos explicet? Simplicem ajunt esse veritatis orationem. At vestræ hujus veritatis, quam perplexa, Deum immortalem, quam varia, quam multiplex oratio? Nihil equidem vidi, ut parcissime dicam, quod minus intelligi queat. Si vos qui docti à vulgo, atque Evangelii vindices haberi vultis, recte ea intelligeretis, quæ nobis ad credendum obtruditis, (meam equidem tarditatem & inscitiam accuso,) vos omni mendacii culpa liberarem. Sed ne vivam, nisi vestris vos sententiis compungitis. Quod modo concessistis, idem statim tollitis. Quid dicam? Pugnantia loquimini, & cum dictis ex adversariorum laqueis conamini, in petitionis principii elenchum fere semper incurritis. At quod multo dolendum, ac reprehendendum magis est, pertinaces magistrorum vestrorum imitatores estis, quibus illud in more positum esse constat, ut quos rationibus convincere nequeunt, eos diris devoveant, conviciis proscindant, hostiliter per omnia loca insectentur, ad extremum in Carnificum manus crudeliter tradant. Ad venena, ad aquas, ad ferrum, ad flammas, ad laqueos, aut durissima quævis supplicia. Ajunt enim, eos quoque iisdem artibus excellere, & quoad ejus fieri potest, iisdem armis pugnare. Voluntas certe vestra, & truculenti hostes vestros, (ita enim dissentientes à vobis nominatis) sedentissimum quoddam desiderium satis omni ex parte se profert. Quid enim aliud clamoris? Quid vestra scripta resonant, quam exilia, cædes, incendia, cruces, & quæ non alia humani generis exitia? Hæccine est charitas, à Christo nobis majorem in modum commendata? Hisne Christus armis, ejusque discipuli Evangelium propagarunt? Ostende mandatum Christi, aut Apostolorum, tam immane tam ferum: aut saltem exemplum posco, quo hanc tueri feritatem possitis.

De benevolentia erga me, quam dedicandis hisce tuis scriptis satis abunde declarasti, gratias ago. Debere etiam hoc nomine tibi me fateor: quod ex multis me potissimum delegeris, cujus nomen lucubrationum tuarum nuncupatione onerares. Hoc enim tibi propositum fuit existimo; quum hæc ad me mitteres. Sed illud te ignorare nolo, hujus generis scriptis me minime omnium delectari, vestramque institutum mihi prorsus non probari. Contentiosos homines ac præsertim eos, qui omni repudiata charitate, tam furenter, tam hostiliter, tanto odio suffulti, in certamen cum adversariis suis, & cupide quidem, nec lacessiti contendunt, fugio, & fugiendos esse censeo, jam inde à prima mea adolescentia. Viris bonis, simplicibus, ad omnem humanitatem eruditis, ac charitate & mansuetudine præditis, cumprimis oblectare me soleo: Taliumque consuetudinem non solum non refugio, sed omni studio ad eam me applico. Horum equidem benevolentiam, quibus possum rationibus mihi conciliare summopere contendo; contra vero crudeles, inhumanos, ambitiosos, & simili labe * confectos, toto animo aversor. Threcius qui tibi hujus dedicationis author, ut scribis, fuit, & non sine causa quidem, ut arguratis, nec me, nec penitus notos habet meos sensus omnes, neque tamen ita sum rerum ignarus, ut non intelligam, quæ causa eum ad talia consilia impulerit. Sed rectius rebus suis consulet, sua si curet; atque aliena quæ sunt, missa faciat. Ei ut cupis reddam scripta tua. Nam non est mihi cum Typographis ullus usus. Et si esset aliquis, hanc tibi tamen navare operam nollem. Abhorret enim totum hoc scriptum tuum à sententia mea: quam nunquam ita longe à verbo Dei evagari sinam, nisi mihi mens sana esse desinat.

Vale, nimiamque istam contendendi cupiditatem, miraculique spiritus, & pugnacem in te omnium maxime animum, tempera ac coërce, cogitationes autem actionesque tuas ad pacis, moderationis, veritatisque studia converte, ut sit tibi mens sana in corpore sano. Iterum vale. Ex Cracovia die 30 Januarii Anno Domini 1571.

* Contentiosos videtur esse in altero exemplari.

Epistola Melii ad Dudicium.

Perito & prudenti viro, Domino Andreæ Dudicio, advenæ urbis Cracovianæ, gratia & pax.

ALba sepulchra, & pocula foris purgata intus plena sordibus, hypocritas recte filius Dei vocat. Nam ficus folia sæpe sine fructibus edunt, & Christo esurienti cibum non præbent. Marcescunt & pereunt semina, supra petram & secus viam cadentia. Te quoque agnovi ex eorum numero esse, qui ore confitentur, operibus Dominum negant, parietem dealbatum, paleas & Zizania inter triticum, hircum inter agnos, aprum & lupum pelle agnina tectum. Antichristum enim & Ariosabellianum te tua Confessio & scripta declarant. Mea igitur opuscula, sine mora ad manus D. Christophori Threcii tradas, nam nisi feceris, perfidiæ argumenta non effugies. Vale. Deobreco-chini 16 Augusti 1571.

Andreas Dudicius, Petro Melio, Præconi Deobreocheoniensi [illegible].

TRibus fustibus, ut more patrio loquar, quam responso ullo alio dignior es, impudentissime & arrogantissime scurra, quos jam profecto sensisses, & dorso excepisses, ut meritus es, nisi majorem ego mei quam tui rationem habendam mihi esse existimassem. In alios innatam istam rabiem tuam evomere studeo, me missum facias. Nam si me pietas Christiana malum pro malo reddere vetabit, erunt tamen aliqui tui similes, qui nimirum in lingua tantum Christi nomen gerunt, qui me ulciscantur, & venenatam ac procacem istam tuam linguam forcipibus constringent, ac crepitaculum istud tuum, in quo mendacia, calumniæ, obtrectationes, atque alia id genus probra, sedem domiciliumque sibi fixerunt, plane comminuent, ac comminuent: Ne posthac viris bonis & quietis amantibus, ac pietatis studiosis, rabido isto latratu tuo molestus esse pergas. Infelix ille & monstrosus tuorum scriptorum partus, ut primum in manus meas venit, in nescio quas latebras abjectus à me est, ut cum blattis ac tineis luctetur. Neque enim dignus unquam mihi visus est, ut meliorem locum occuparet, aut bonis rebus assuetos oculos, veneno suo inficeret.

Pudet me mei, quoties mihi in mentem venit, fuisse me aliquando tam facilem, ut & libros illos, & libelis dignas literas tuas acciperem. Breviter ut dicam, ne te morer, pluris te faciunt adversarii tui, viri optimi, quam vellem. Quod si te, ut par est, contemnerent, mitior & demissior esses. Nunc ipsorum humanitate, & nimia patientia factum est, ut tibi aliquis esse videare, homuncule abjectissime & sordidissime. Pars librorum tuorum, quos cacatam chartam, (ut Catullus loquitur) merito vocare possis, nunquam à tuo Threcio ad me delata est, neque mihi visa. Reliquam partem, de qua supra memini, si tantum mihi otii aliquando dabitur, aut tam male tempus locare libeat, ex tenebricosis illis locis, quæ vix honeste nominari possint, in quibus nunc delitescit, eruam, eique reddam, cui vis, quamvis si me audies, & hæc & alia hoc genus commenta tua in latrinam conjicies, neque enim meliore capsa digna sunt.

O perditum & insanum homulum, qui, ut ridiculum & invisum se omnibus efficiat, summo studio contendit. & dum se vana gloriæ spe lactat, ita se excruciat, ita macerat, ita excarnificat, ut factum etiam morbum sibi accersat. O infinitum flagris coërcendum. Sed desino stulto respondere secundum stultitiam suam. Vale si potes, & pietatem ac sapientiam cole. Cracoviæ 22 Septembris 1571.

An-

ANDREAS DUDICIUS THEODORO BEZA VEZELIO, Genevensis Ecclesiae primario Ecclesiastae S. D. P.

ANimadvertisti jam ni fallor, Clarissime Beza, te eximiamque illam & omni disciplinarum genere cumulatam eloquentiam tuam, plurimi à me fieri. Ad quam quidem de praestantia tua existimationem meam plane singularem, accessit etiam mutua benevolentia, cujus tu memoriam sempiternis literarum monumentis commendasti, quo neque majus ullum, neque vere optatius expectari ab amico beneficium potest, ac si (ut inquit ille) laudari magnum est, à laudato viro: quale tandem erit à Beza in coelum efferri?

Equidem etsi ita te amo, ut qui maxime, non potui tamen in hunc diem ullam praeclaram erga te meae istius voluntatis significationem dare. Expecto nimirum, & cupide quidem, commodam aliquam, quae ex usu tuo sit occasionem, quae dum se offert, colamus obsequio saltem, non ita pridem initam inter nos amicitiam, neque eam silentio elanguescere sinamus. Ego id eo etiam libentius facium, quod fructuolum hoc officii genus mihi fore confido. Nam si quae tua humanitas est, responsionis, uberrimum eruditionis & eloquentiae tuae fructum capiam. Annus enim est & eo amplius, quum ad te scripsi, & peto majorem in modum, ut in hanc quaestionem quae de Deo Trino & uno, magnis contentionibus, & partium studiis agitatur, in hoc regno & finitimis provinciis, diligenter incumberes, nobisque te Ducem praeberes, ad oberrandos hosce Christi hostes, sic enim tum eos, si recte memini, appellabam, ut solent plerique omnes, qui ad cognoscendam multi odiis & contumeliis exagitatam caussam aliquam, alieno praejudicio occupatum, & quasi fascino quodam constrictum animum adferunt.

Paulo post cum attentius rem totam considero, similque mecum, reputo, non tua, non ullius alterius, quantumvis summi & sanctissimi hominis fide mihi antiquis in altero, ad salutem iter pateriri: sed pro se quemque laborare, & de se sollicitum esse oportere cognovissem, coepi ipsas scripturas perscrutari atque horum hominum, qui à Pontificia & vestris Ecclesiis dissentiunt sententias, suis ponderibus examinare. Nihil equidem praetermisi, (quod quidem à me praestari posset,) quod ad hujusce caussae plenam quandam cognitionem pertinere videretur. Veteres autores evolvi, novos inspexi, omnia ponderavi, verbum Dei nunquam de manibus posui, saepe ad Dei opem auxiliumque confugi ardentissimo animo precatus, ne me à recta via aberrare atque alienam à veritate, in re tanta sequi opinionem permitteret. Breviter: post diligentem totius rei inquisitionem, in eam mentem veni, ut jam ipse me tacite reprehenderem, quod caussam nondum cognitam, ita temere condemnare non dubitaverim. Nunc sane ita sum affectus, ut nisi tu feceris, atque his quidem non aliunde, quam ex puro verbo Dei petitis rationibus errare me ostenderis, huic me sententiae non invitus adjungam, quae Christum à Patre discriminat, neque hunc cum Spiritu Sancto confundit, & in unum permiscet. Quod quidem quoniam ita simpliciter est propositum, ut nec satis intelligi, eoremque ostendere queat, paulo copiosius rem totam persequar. Atque eo orationis genere utar ac si ex illis unus aliquis essem, qui disputationem cum adversario jam suscepisset. Quod dum facio oro te, ut animum mihi aliquantum à gravissimis aliis cogitationibus abductum accommodes, neque haec propterea contemnenda ducas, aut oculos ab hoc scripto avertas, quod ut passim Vestri cum Pappeis clamitant, nova sit ac nuper nata haec haeresis, aut multorum certe jam seculorum assensione comprobatis Anathematismis explosa atque ejecta.

Sed jam avocabo te orationem meam, & ad eum transfero, si quis invidiam hanc caussae, & hujusmodi nominis conciliare studet, quod recens atque sit, neque dum satis adulta, aut quum jam olim germinare coepisset, stirpitus à vetustis patribus evulsam fuisse dicat, ut late propagines in universum orbem explicaret. Heus tu bone, haec si ratio valere debet, quid caussae est omnino quare Papatus succensere debeas, qui omnes sunt hostes, & à se dissidentem doctrinam, plumbeo hoc gladio vel coriacio potius, quasi sacculo quodam cineribus farcto, quo stulti armari solent, ut pueros terreant, crebris ictibus pulsare potius, quam vulnerare. Quod si straminem tamen hanc rationem ita firmam esse vis: quomodo Lutheri, Zwinglii, Oecolampadii, Calvini, quomodo magni illius Bezae nostri caussa consistet? Eadem illi quoque novitatis invidia in summas angustias redigentur. Satis enim constat, ante 50 hos annos, totam hanc Evangelii doctrinam, misere deformatam in tenebris jacuisse. Ita quidem, ut nonnisi pauci, quos nimirum Deus immortali divinoque hoc beneficio dignari voluit, ante illa tempora oculos ex coeno, in quo defossi erant, attollere, tantumque lucem aspicere potuerint. Non fuit ergo multis seculis in vulgus nota Evangelii doctrina, quam quum Lutherus, atque alii docti viri ex tenebris eruti, & labes quibus aspersa erat eluere, pulcherrimamque ejus faciem mortalibus ostendere conarentur. Quid aliud ab Antichristi satellitibus audiverunt, quam novam esse illorum doctrinam omnem, ac propterea etiam suspectam esse oportere, quae quidem apud imperitam multitudinem calumnia, nunquam non plausibilis fuit. At ne nunc quidem alio propemodum clypeo ignavia sua obtegunt: quibus, tu videris, quid respondeas. Equidem hoc tibi vere affirmare possum, non esse novam hanc, quam nos sequimur, sed veterem illam doctrinam, de qua Prophetae vaticinati sunt, quam Christus ipse docuit, quam Apostoli promulgarunt. Quaeris unde hanc hauserim? An ex Polonicis, an ex Transylvanicis cisternis? Ita enim loqui soletis. Mirabis denique tanti apud me esse Georgii Blandratae, tanti Francisci Davidis auctoritatem, ut eos universae vetustati, ut nostrae hujus felicissimae aetatis doctissimis viris opponere, atque adeo etiam anteponere velim. Si vicissim ego tibi tuisque objiciam, mirari me, quod majorem Lutherus, Calvinus, & si qui sunt alii, vobis fidem faciant, quam antiquitas, pene tota, quam Patres, quam Pontifex Rom. quam Concilia, quam tot amplissimae Academiae, quam denique immensa Monachorum omnis generis & Theologorum agmina, quid habes quo meam hanc orationem, nulla nimis probabilem esse ostendere queas? Unum atque alterum ex Veteribus illis Patribus nominabis, quos, cum consentire dices, & dices tantum, Ego contra illos ipsos à vobis magna ex parte, atque in praecipuis quidem rebus hostiliter discrepare probabo, & sexcentos alios proferam, qui nihil prorsus commune cum vestris habeant. Praeter ambitionem, & infinitam defendendae, quam semel mordicus apprehenderunt, sententiae cupiditatem, sunt quidem, ut vel à se leviter discordantes, statim haereticos infamia notent, atque Anathematismis proscindant: quibus in rebus ita vestri cum illis certant, ut paria faciant, in hoc etiam superant, & Pappeos Antichristos imitantur quod ferro, flammisque non jam Dei verbum, ut credi quidam volunt, sed existimationem auctoritatemque suam vindicant. Nam ut id faciant, animadvertunt propediem plurimum de nominis sui celebritate ac gloria, quam scribendo docendoque adepti sunt, decessurum esse. Hoc scilicet est Spiritualibus armis pugnare, & spiritu oris Dei hostes terrere. Frustra igitur ad vetustatem, & eos quos tibi ante nominavi, confugies, nisi ut contra te tuosque sententiam audias.

Si ad nostri temporis Ecclesias provocabis, ne hic quidem multitudinis & consensionis praesidium tibi paratum offendes. Nam ut Papatos relinquamus, qui nihil minus, quam Christi doctrinam sequuntur, circumspice

antiosis Germaniam, quae primum aliis gentibus Euangelii facem praetulit, & fabulas Euangelii professione gloriantes, videbis vestrum illum Papatum non minori serendo exagitari, quam Romanum illum, cui vos neque ambitione, neque superbia, neque crudelitate ceditis. Cave igitur ad haec arma confugias, quibus turpiter facile confodias. Non Patres, non Papa, non Lutherus, non Calvinus, non quisquam alius, sed Christus Dominus & servator noster, pro te mortem oppetiit. Quae igitur insania est, plus te illis, quam Christo Servatori credere? Negas te hoc facere. Ego vero aio. Quare fit hoc in quaestione interea, dum tibi planum faciam, omnes Christo fidem abrogare, qui novas doctrinas illius doctrinae affingunt, ac multo etiam magis, qui contraria docere non dubitant.

Sed ut quid tamen de duobus clarissimis illis viris G. Blandrata, & Francisco Davidis dicam, profiteor coram Deo, atque ejus Angelis, non me quicquam horum auctoritate permotum fuisse, ut à recepta passim de trinitate opinione, discederem. Illud etiam sancte affirmare possum, me neutrum horum unquam vidisse. Quare nulla cum illis tam arcta mihi amicitia intercedere potuit, nullum, beneficium ab illis profectum est, quod oculorum mihi aciem perstringere queat. Itaque non potuit illorum mihi gratia atque auctoritas fucum facere, ut tu falso conjicis. Neque ulla omnino ullius hominis auctoritas tanta esse possit, quae me à vera pietate abducat. Hoc tamen tantum abest, ut inficiaturus unquam sim, ut etiam libenter profitear, totam hanc auctiorem doctrinam secundum Deum, clarissimis illis, magnique doctrina, ingenio, judicio, pietate praeditis viris potissimum deberi: in cujus gloriae societatem jure suo veniunt & Alciatus, & Gregorius Schomanus & Krovicius, & Socinus, & alii praestantissimi viri, qui tum scribendo, tum docendo, plurimum operae ad hanc illustrandam doctrinam posuerunt. Illi primi, quod sciam, illi, inquam, duo praestantissimi viri, Blandrata & Davidis, Latine editis hac de re libris, Christum ex sepulchro novis eruerunt; in quod eum Patres illi vestri, & Papismi conditores, & architecti detrusum atque oppressum, circumpositis satellitibus detinebant. Quare ingenue fateor, quod si mihi ad Euangelii doctrinam simpliciter ut scripta & tradita est intelligendam, viam, quasi digito intendentes demonstrarunt.

Nunc primum intelligere mihi videor cur tot contradictiones, tot collationes pugnantium locorum in Scripturis Sacris quae fere fuerint. Nunc planum mihi fit, unde tot disputationes, tot Concilia, tot dissensiones, tot Ecclesiarum Confessiones, tot haereses & schismata exstiterunt antehac, & etiamnum sint, atque denuo in dies exoriantur. Difficile enim factu est, quin ne fieri quidem potest, ut mendacium non sit multiplex & varium, quum veritatem uniusmodi, & simplicem ejus orationem esse oporteat, ut recte à quodam scriptum est. Antehac ad intelligenda quae pugnare videbantur scripturae loca, infinitas, ex Monachorum quisquiliis petitas distinctiones, & monstrosa quaedam fictorum verborum commenta, adhibere oportebat. Ita quidem, ut ne illi quidem ipsi, qui id faciebant, quid dicerent, quidve omnino sentirent, dispicere in tantis tenebris possent. Vulgus vero & literarum imperita multitudo, quae haec mysteria nullo modo capere posset, ad Christi ovile non pertinere videbatur. Nam si verum illud est, ut est verissimum, sine doctrinae hujus cognitione salutem contingere nemini posse; quod etiam symboli Athanasii initio cantillatur; quomodo salvi esse possint, qui triceas illas non intelligunt? Intelligere autem qui possint homines, ne tripis quidem literarum scientia tincti, quam etiam doctissimi identidem in ea quaestione explicanda haereant & miserabiliter sese torqueant, ac perpetuo veluti Sisyphium quoddam saxum volvant, quod nullo loco consistens, tantos conatus, laboresque illos delapsu suo ludificet. Neque enim idem Thomistae, quod Scotistae, atque aliae Babylonicae turris operae docere, ut satis appareat, istos inter se omnino non compingere, neque tamen veritatem, de qua tantis viribus digladiantur, ab ulla parte stare. Ipsi quoque Patres pugnantia tum inter se, tum sibi ipsi dicunt, quod planum fiet, si eorum scripta evolveris. Jam vero quomodo veritatem tenere existimandi sunt, qui ipsi inter se discrepant, dum in eam inquirunt, deque ejus intelligentia acriter contendunt.

Quid plura? Ne Calvinus quidem, & qui eum sequuntur, eandem cum Papistis in hac controversia opinionem tuentur, sed longe diversam, ut nullum jam amplius in hoc perfugio praesidium vobis collocatum esse possit, Veteri neque atque adeo Pontificiae Ecclesiae congruentem esse de Trinitate sententiam. Idem de Lutheranis ostendi potest: quod tum ab aliis ante tum non ita multis ante annis à G. Genebrando Theologo Parisiensi qui quidem Bezam nostrum Nestorianum facit, copiose demonstratum est, ut plane supervacaneum sit, longiorem hac de re sermonem instituere.

Jam si his opinionum portentis repudiatis, ad Apostolicam simplicitatem te composueris, & ambitiosam gloriolam, rancidi nescio cujus nimium studium exueris, si inanis philosophiae deliria abjeceris, si luxuriantem & altius volitantem intellectum tuum Deo, & scripturae simplicitati in captivitatem tradideris, neque plus sapere, quam oportet volueris, si his, inquam, semel abdicatis, quos ego duces secutus fueris, pervenies mihi crede, ad sacra illa divinorum oraculorum adyta, quae nonnisi humilibus patere solent. Ita tu omnia inter se, ita apta & convenientia, ita Novum cum Veteri Foedere congruere videbis, ut nulla jam dubitatio tibi mentem distrahere, nulla te amplius aberratio à veritate abducere queat. Non jam distinctionibus illis sophisticis, non contrariorum locorum conciliationibus ex spinosa illa & abstrusa Scholasticorum Mataeologia magno studio ex variis opinionibus concorrata: sed oracula omnia, meridiana luce clariora atque illustriora, sua sponte sese offerunt, atque adeo in oculos incurrunt.

Ut autem plane intelligas, quibus fundamentis sacrosancta haec fides, quam tu novam contumeliose appellasti, nitatur, audi ad quas eos regulas, si qua de religione quaestio existit, examinare solemus, quibus ex regulis, quam vera, quam vetus, quam Christi & Apostolorum doctrinae conveniens sit nulla illa & superstitiosa ac blasphema in Deum verum, ac contumeliosa de triplici ac uno, aut ut quidam nuper appellavit, trino Deo fabula, aperte perspicueque cognosces. Ac ne te copia obrui jure queri possis, breviter eas ac nude primum proponam deinde fusius explicabo.

Prima igitur haec sit Regula, ut summa Sacris Literis auctoritas tribuatur; ita quidem, ut quod ibi expresse non docetur, id ratiocinationibus humanis adducti, pro dogmate & fidei nostrae capite assumere ac proponere nefarium esse existimemus.

Secunda, statutum sit, ut quae difficilia sunt, ea per locorum iisdem sacris codicibus petitorum comparationem, & per faciliora explicemus. In quo dum versamur, meminisse debemus, ut phrases & idiotismos linguarum non ad Graeci vel Latini sermonis normam revocemus: sed contra potius faciendum nobis esse censeamus. Non est enim dubium, & Graecos & Latinos interpretes Veteris Testamenti, quin etiam Euangelistas & Apostolos Hebraizare, & tanquam aliena lingua locutos esse.

Tertia, ut occasio & locus, tempus, & res subjecta de qua agitur, & reliquae ejusmodi circumstantiae considerentur. Atque antecedentia cum consequentibus componantur. Denique ut tota atque integra oratio, non membrum aliquod à toto quasi corpore avulsum, ad difficultates tollendas proponatur.

Jam quod ad primam regulam attinet, aliquanto uberius sententiam nostram explicabo. Nos eo loco Sacras Literas habemus, cum illis tribuendam esse auctoritatem contendimus, ut nihil omnino ab hominibus excogitari

fieri unquam posse, quod illi æquare velimus. Neque vero ulla vis exsistere tanta poterit, sive illa longi temporis præscriptio, sive plurimarum gentium consensione, sive conciliorum approbatione, sive principum legibus armata prodeat, ut illius illa ex parte auctoritatem & majestatem vel minimum labefactare, atque imminuere, nedum convellere, aut de gradu suo dejicere ac deturbare queat. Ita quidem, ut ad extremum, non jam homines tantum, sed si etiam ipsi Angeli aliam in medium doctrinam afferant, non tamen nos avelli ab eo, Deo approbante, ulla ratione permittamus.

Quocunque igitur digitulum intenderint, qui Christum alibi esse ostendunt, quam nobis in Evangelio est demonstratum, nullis nos illecebris, nullis præstigiis, ita dementari patimur, ut extra circumscriptos nobis limites evagari velimus, aut etiam debeamus. Quod cum facimus simul etiam ostendimus, eum apud nos Sacris Literis, à Dei Spiritu ad nostram salutem dictatis, honorem tribui, qui illis ab omnibus summo quodam atque optimo jure debetur.

Illud quoque huic per omnia convenit, nos Christo Servatori nostro, & discipulis ejus majorem fidem adjungere, quam variis atque impiis fanaticorum hominum commentis, qui humanarum scientiarum cognitione inflati ac tumentes, cum hæc nostra humilia nimis esse, ac stulta existimarent, neque satis digna philosophico fastu, ut ingenii sui acumen ostentarent, ea excogitarunt, quæ totum salutis nostræ fundamentum, quantum in ipsis quidem fuit, funditus everterent. Quæ quum ita se habeant, planum fit quoque, apud eos, qui contrariam fidei nostræ fidem sequuntur, majorem hominum, quam Christi & Apostolorum esse authoritatem, quod sine cum summa dementia, atque impietate conjunctum est. Atque hæc quidem, quam dixi Regula, & si nullis rationibus nobis excuti de manibus debeat: tamen quia gustatum tuum ita depravatum, atque, ut ita dicam, Papæ opinionibus infatuatum esse video, ut nihil tibi jam propemodum sapiat, quod à cœnosis illis lacunis haustum non sit, tuum tibi Augustinum proferam, cujus tantam doctrinæ & sanctitatis opinionem in animos hominum Satanas inseruit, ut major ejus quam Christi doctrinæ fides passim habeatur. Nam quum alia multa plane ab Evangelio abhorrentia, tum hanc de Triplici Deo ecstaticam phantasiam, ex ipsius potissimum fecundo Commentariorum penu depromserunt, qui Scholastici Theologi nominantur. Ex hoc nimirum vino biberunt illi primi, deinde reliquos quoque gentes, temulenti ipsi inebriarunt, ita quidem, ut jam, quod ebriis accidere solet, pro uno tres, aut etiam plures, perturbata visione aspiciant. Atque hic sane astutam Satanæ inventionem licet admirari, qui quum animadverteret, non posse consistere Regnum suum, si debitus scriptis sacris honos relinquatur, persuasit hominibus, jam sponte sua ad omnem vanitatem pronis, Sacram Scripturam ita esse difficilem, & ut alicubi facilis sit, ita tamen mancam, & imperfectam, ut ex ea salutis cognitio constare nobis non possit. Quare necessario faciendum esse, ut quæ ibi desint, ex hominum philosophorum contemplationibus suppleantur & integrentur. Non aliis artibus primos illos parentes nostros dementavit, salutis nostræ adversarius nequam. Nam Dei verbum posita ejus veritate, interpretatione fallacia, atque adeo veritatis quibusdam sophismatis ex eorum animis exemit, suumque venenum infudit in eorum mentes, quo & se infecerunt, & posteritatem omnem contagione pestilenti contaminaverunt. Hic quoque idem consilium secutus est, quod ea sententia successit. Nam perfecit ut verbo Dei, quod veluti admodum difficile ac periculosum sit, seposito, aut penitus abjecto, major jam Patrum commentis & additamentis, qui tamen multo varii verius dici possunt, quam ipsi veritatis magistris autoritas à servis Antichristi tribuatur. Quum pater & magister noster in cœlis sit; neque in terris, aut Patres alios, aut magistros, qui alia doceant, quam quæ scripta sunt, quærere debeamus.

Negas? Si id non est, quid quæso in condendis novis fidei capitibus ab Evangelio discedunt, & ad Patres illos suos confugiunt? Qui tamen ipsi cavent ita timide suas opiniones proponunt, ut nolint sibi credi, nisi quæ dicunt Sacræ Scripturæ testimoniis comprobent. Modeste illi quidem & recte! Sed in hoc ipso quoque, ut vafritiem in virenti gramine passim coluber, sic otio suo Satanas quiddam concedunt, latet his falsi illecebris venenum, benevolentiam conciliat, & offensionem nostram aucupatur. Facilius enim adducimur, ut credamus iis, qui modestiam & sanctitatem simulant, ac præferunt. Neque persuasum habemus, facile nobis fieri, & in errorem nos præcipitari posse ab illis, qui tam boni, tam modesti, tam moderati sunt, ut nihil nisi cum cautione, nihil contra conscientiam dicere se profiteantur: quæ quum sic se habeant, quæ tandem quæso dementia, nos illis plus tribuere, quam sibi ipsis tribuere audeant, aut etiam tribui velint?

Sed jam *declarationis ergo*, unum atque alterum Augustini locum afferamus, ut vestrorum quoque Apostolorum sententia, primæ hujus nostræ regulæ firmitas constabiliatur. *Is igitur ad Fortunatum*, de videndo Deo, Epistola, Nos non debemus, inquit, disputationes hominum, quorumcunque Catholici & magni fuerint viri, in eodem ponere gradu, quo Scripturas Canonicas habere: Ut nobis tantorum virorum, dixerim, improbare & rejicere ex eorum scriptis non liceat aliquid, quod forte parum vere ab his fuerit judicatum, intellectum, aut ex Dei gratia, aut à nobis, aut ab aliis. Ita de scriptis aliorum faciendum censeo, voloque eos, qui mea scripta legent, in his ita se gerere.

Idem de peccatorum meritis lib. 2. cap. 22. Credamus & consentiamus auctoritati Scripturæ Sanctæ, quæ nescit falli, nec fallere: hominum est labi, hallucinari, falli, fallere, decipi, decipere. Paulo dicente Col. 2. Videte ne quis vos decipiat, per philosophiam & inanem fallaciam, &c. Eadem reperies in Epist. 12. & contra Cresconium Grammaticum lib. 2. cap. 32. Sed hujus generis loca plurima passim apud eum legere poteris. Audisne quæ recitavi? Potestne quicquam dici apertius? Sed non possum mihi temperare, quin alium etiam locum adferam. Ubi adversus eos, qui suam opinionem Concilio Ariminensi fulciri volebant, sic loquitur: Ne perdamus nos à Concilio Nicæno, quod tamen antiquissimum & probatissimum est: Nec nos Concilio Ariminensi, sed Sacris Literis nitamur, & ex his conquiescamus, in hac ipsa causa, qua de re agitur &c.

Vides Augustini tui testimonio, quantum Patribus, quantum item Conciliis tribuendum sit. Et tu tamen ipso invito, plus ei fidei arrogas, quam ipse postulat. Aliis enim petit sibi ignosci, si quid forte de altissimis hisce mysteriis disserenti exciderit, quod alienum sit. Et tu tamen ea omnia pro certissimis complecteris.

Nunc alterius quoque Papæ Synagogæ, Hieronymi, inquam, testimonium afferam. Is in commentariis in Epist. ad Gal. sic ait: Doctrina Spiritus Sancti ea est, quæ in libris Canonicis traditur. Adversus quam si Concilia aliquid constituerent, nefarium esse. Lege & in Psal. 86. Sed pleni sunt Patrum veterum libri, hujus generis sententiis, quibus & ipsi & vos, quoties à Scriptura disceditis, Apostatæ & falsi convinci nullo negotio potestis.

Ac quoniam Græcia quoque, quæ gens omnibus temporibus vanissima fuit & superstitionum ac fabularum studiosissima, magnam adulterinæ doctrinæ segetem, quam postea sparsit aliarum quoque gentium Ecclesiis, imprimis debemus, ex illorum etiam scriptis non pauca adducere possimus, quibus nostra hæc norma magis ac magis corroborari queat, ex Origine, Irenæo, Chrysostomo, &c. Sed putidum est in re clarissima diutius commorari.

Intel-

Intelligo jam vestrorum etiam testimonio, ac nisi illustrique accenderi Spiritui Sancti vis, fateris necesse erit, firmum hoc & immotum manere, quod nos veluti basim quandam, hujus nostræ disputationis posuimus: Sacris Literis in omni diluenda atque asserenda quæstione principatum tribui oportere.

Atque hic quidem armis initio vestri quoque illi heroes Lutheri, Melanchtones, Oecolampadii, Zwinglii, Calvini, & post etiam alii doctissimi viri, qui Papatum agmen magnis viribus aggressi sunt, lethaliter vulneraverunt. Illa vero Patrum venabula, & fistulas, cum his tormentis majoribus minime comparanda, cupide abjecerunt, quæ si retinuissent, victi ab illis, & facile prostrati, cæsi & dissipati fuissent. Quæ igitur nunc insania est, illa ipsa vos arma hoc tempore assumere, quæ majores vestri difficillimis suis temporibus, ut caduca contempserunt, quæ si retinueritis, non jam antesignanis illis tantum, sed hostium vestrorum lixis vel ipsis & calonibus facilem de vobis triumphum præbueritis. Sed hoc nimirum illud est, quod dici solet, pede pugnare aut arundine, qui ense carent, & qui equo vehi non possunt, propter egestatem, pedibus iter perficere coguntur.

Hoc igitur propositum sit, ut nullus fidei articulus, ex casuum ratiociniis, sed ex verbo Dei plano atque aperto, ac totius Sacræ Scripturæ perpetua quadam consensione, atque omni ex parte concinna harmonia extruatur. Nescimus, & ut Hieronymus loquitur, sacrilegium esse ducamus, de verbo Dei humano sensu argumentari. Idem vetat, Evangelii Doctores humanæ rationis præsidio niti, quod hujusmodi virga & baculo arundineum est, quem si paululum presseris, frangitur, & manum perforat incumbentis. Eadem ipsa docent & reliqui Patres. Prandiare quidem, sed mirifico sibi excitat sic Satan hanc fuscinam, simul ut ad tractandum hoc pietatis nostræ caput devenitur. Quid (malum) igitur à vestro ipsi præceptis discessistis? Quid vobiscum ipsi pugnatis Patres? Quin sophismata, captiunculas, & argutulas quasdam quæstiunculas philosophicis involutas, in scholas & ad odiosas disciplinarum prophanasque disputationes relegatis, ac Dei verbum pure, simpliciter, reverenter pura manibus, menteque castissima tractatis?

Sed hoc est illud, quod scriptum legimus: Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum reprobabo. Ubi sapiens? Ubi scriba? Ubi conquisitor hujus seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Quo porrò illud Pauli monitum alio pertinere, quam ut à nobis caveamus, ne nos per philosophiam & inanem fallaciam seducant? Hæc nobis & rerum & verborum portenta undenam importastis? Nonne ex Platonis & Hermetica Philosophia? Si quis dubitat, evolvat Trismegisti, Platonis, Dionysii Pseudareopagitæ libros, aut si id piget, facere, inspiciat vel obiter Augustinum Steuchum, de perenni philosophia, inveniet statim ex quo fonte impuri & lutulenti hi rivuli profluxerint, ex quo venenatas aquas hauserint, quicunque Dei verbo relicto, de via vagati sunt. Nobis religio esse debet, vel latum unguem a Scriptura discedere. Nam scriptum legimus: si quis non acquiescit sanis sermonibus, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ, superbum esse, nihil scire, sed languere circa quæstiones. Non admittamus igitur, neque etiam debemus, novas atque alio porro voluntates, quæ cum analogia fidei, cum totius scripturæ perpetua harmonia & consensu pugnant.

Neque vero hæc idco addo, ut pulcherrimam & suavissimam philosophiam, & quæ ejus manus dicitur, studium Theologiæ eripere, & Epicurum Lysimas, universam eruditionem animi ignoratæ ac ut semel dicam, tanquam Julianus aliquis, omnibus ingenii ac doctrinæ ornamentis bellum indicere velim. Non sum equidem ita iniquus, atque imperitus rerum existimator, neque tantopere à literarum studiis optimarum omnium cupidissimus ab ineunte ætate fui, abhorreo. Scio nullum majus à Deo tributi munus humano generi potuisse, nullum præstantius. Sed illud volo, illud contendo, ut summa fide verbum Dei, ac honorifice & verecunde tractetur: heræ sapientissimæ locum occupet, ad cujus ministerium humanæ artes, tanquam ancillæ advocentur. Quæ quidem ita se pudicas, & dicto audientes præbeant, ut non audeant quicquam designare, quod à Domina sibi mandatum non fuerit. Non sibi novos cultus excogitent, præscriptis contentæ sint, ne garrulæ sint præter modum, placide earum contineantur. In ipsius vestigiis pedem figant, non alio evagentur, ne sese ipsi heræ unquam æquent, ut etiam sociæ esse velint, suæ conditionis immemores, summam Dominæ dignitatem ac majestatem semper ob oculos habeant. Denique ne ita petulantes sint, ut dominam ipsam, quo nolit ire, vim ei afferant, atque eo impudenter ac scelerate eam prostituant, nefarie etiam in sacros capillos ejus involantes. Intra hos igitur se pedissequæ fines hunc in modum contineant, & dominam suam agnoscant, colant, venerentur. Sophia nomen est doctrinæ, disciplinæ cæteræ hujus sunt administræ, neque hoc tam magnificum nomen jure sibi vendicare possent, ad cujus arcem evocatæ cum sint, serviant non dominentur: sic fiet ut omnia quam rectissime habeant, sic illæ officio suo bene perfunctæ esse dici poterunt. Sic pulcherrimus ac jucundissimus erit totius doctrinæ Christianæ consensus, & ex variis & dissimilibus vocibus dulcissima existet harmonia.

Tu verò cui religio & pietatis cognitio cordi est, ita ancillarum amoribus deditus sis, ne ab heræ deliciis excidas. Nam efficit illa, ut si Agar Ægyptia Abrahami complexibus inhæserit, pellatur & in exilium ablegetur, neque ferret ad extremum, ut Ismael Isaaci simplicitatem irriserit; aut Agar Saræ bonitatem impune contempsisse videatur. Sic modesta, pudica, verecunda, erit etiam utilis: si hos fines ancilla prætergressa fuerit, impudens, procax, petulans erit. Sed de prima regula satis, ut opinor, copiose egimus.

Altera Regula erat, ut si quis nobis in scriptura paulo difficilior locus se offerret, qui aut sua sponte obscurus sit, (ut sunt quædam Sathanæ malitia, atque administrorum ejus opera obtenebrata,) ut non ad alium quemquam interpretem recurramus, sed à scriptura ipsa difficilis loci explicationem petamus, quæ ita vera est, ita inter se apta & cohærens, ut nusquam à se ipsa dissentiat. Illinc igitur obscurum quod est, veluti sole illatu illuminetur, ne quid sit, quod oculos fallere queat, quod ipsum etiam tuus Augustinus faciendum esse admonet, de Doctr. Christiana lib. 2. cap. 6.

Recte sane tibi Augustinus, verum longe aliter facitis, apertissima & luce meridiana clariora loca studiose, aliorum quæ quidem obscuriora sunt inductione obnubilare atque obtenebrare non dubitatis, contra omnem & naturæ & rectæ rationis legem atque ordinem. At contra nudis, non obscuris clara involvendo, sed apertis retrula illustranda esse. Si domicilium tenebricosum, apertis fenestris, & immisso sole illuminare possis, id tamen nolis facere, sed in tenebris illud delitescere malis, nonne te amentem merito dicerem? Multo etiam magis insanias, si lucem ipsi fugias, ut in lutulentam aliquam domum delitescas, solitariasque ibi opera excludas. Tenebrionum, ut levissime dicam, lucifugarum, ac sophisticorum sane labyrinthum, non bonis oculis cernentium hic mos est.

Atque hæc est altera norma, quam etiam nobis concedas necesse est, qua doceat ad verbi Dei intelligentiam pervenire possimus. Non aliud fidei nostræ lucernam accendere licet, quam in clarissima Sacrarum Literarum luce, ut secundo cursu, atque sine offensione in via salutis pergere queamus. Lucerna sit pedum nostrorum verbum Dei, contra quod ne portæ quidem inferorum unquam prævalebunt.

Tertia Regula, quam supra posuimus, ita clara est, ut nulla longiore explanatione egeat. Nam vulgari etiam ac trito illo dicto monemur, non esse nam de qua dispu-

disputatio instituitur, à subjecta materia avocandam, ordo verum ac connexio turbatur, omnium rerum initia, progressiones, caussæ, effecta, *antecedentia*, *consequentia*, quoad ejus fieri potest, animo perlustrentur, quæ si negligas, tu de capris quæras, ille de aliis, ut dici solet, respondebit. Nec dissimile monstrum erit, quam

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit, & varias inducere plumas,
Undique collatis membris, ut turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne!

Quam apte, quam concinne, quam ad rem, de qua agitur apposite multa dicuntur, quæ si distrahas, si loco suo moveas, & inepta, & incongrua esse, & nihil ad rem facere videbuntur. Si quis ab ignoto aliquo corpore, manum aut pedem recisum per se intuetur, non facile dixerit, pueri ne an puellæ, Christiani an Hebræi alicujus membrum fuerit: sic si mutilum aliquod ex pulcherrimo Sacræ Scripturæ corpore, membrum avulsum ostendas, neque quærendi mihi potestatem facias, quam illi loco, unde sumptum est, recte connexum sit, quid aliud eveniet, quam quod idem Poeta ait:

- - - - Ut velut ægri somnia vana
Jungantur species, ut nec pes nec caput uni
Reddantur formæ - - - - &c.

Nec in hac quidem parte longior ero, ne te infra alios homines ponere voluisse videar, quorum nullus est, qui quidem sanus sit, qui hac de re tota vel minimum dubitet.

Age igitur ad tres has Regulas hanc de Trinitate quæstionem examinemus, ut quid Sacræ Scripturæ conformetur, quid ab ea alienum sit, diligenter atque attente consideremus.

Primum omnium, quoniam omnis de Deo futura est investigatio, & hoc autem neque simplex, neque unius modi est, sed varias res complexu suo continet, dicendum videtur, quid Dei vocabulo universe, quid proprie intelligatur. At quamvis præstantissimi illius nominis, quod nunc proprie Deum vocamus, nomine à Græcis mutuato Forma, ut inquit Aristoteles, intelligi non potest. Nam nulla unquam ingenii vis atque acumen, nulla eloquentiæ facultas tanta fuit, aut erit unquam, ut vel animo complecti, vel oratione consequi queat, quid illud tandem sit. Nulla enim gens fuit unquam ita immanis, aut barbara, quæ non insitam in animo notionem aliquam haberet, esse quiddam in rerum natura, quicquid illud tandem esset, quasi mentem quandam solutam & liberam, segregatam ab omni concretione mortali, omnia sentientem & moventem. Atque hunc quidem, qui paulo præter cæteros ingenio ac prudentia præstiterunt, non multiplicem, sed unam & summum naturæ ducem posuerunt. Illud enim sua sponte intelligebant omnes, quod si etiam aliqua gens ita fuit Satanæ superstitionibus imbuta, ut plures Deos poneret: illud tamen apud omnes ita ratum fuit, ex omnibus esse unum aliquem summum & præstantissimum, qui reliquorum tum Deorum, tum & hominum, & pater & Rex esset. Jam vero qui non propius Dei beneficio *aspiciunt*, illud quidem ipsum cogitant, sed hoc præterea adjiciunt, eandem illam mentem, etiam beneficam, generique humano amicam esse, hujus universitatis, rerumque omnium, quas cœlum ambitu suo coërcet ac continet, ac etiam omnium quæ supra & extra cœlum sunt, opificem & conservatorem esse. Illum seorsum esse propositum, illius arbitrio ac nutu regi cuncta atque administrari intelligunt, nihil esse, quod ille efficere non possit, & quidem sine labore ullo, nulli naturæ obedientem, aut subjectum esse, ut cui pareant omnia. Ab hoc nobis omnia commoda quibus utimur, lucem qua fruimur, spiritum denique quem ducimus, dari, atque ex sancta cœlorum sede, omnia bona ad nos ab eo defluere, sine dubio persuasum habent. Quæ quum dicunt, non equidem nihil omnino dicunt, sed quid est hoc tamen, quæso aliud, quam de maxima omnium re, balbutire potius, quam diserte loqui. Atque hunc quidem sive *Naturæ*, sive Menti, sive Numini, Dei nomen Latine ex Græca voce, cui Plato non satis aptam Etymologiam attribuit, tribuimus.

Putant, quum primum verum illud omnium principium, & incitamenta omnino sunt, nulli penitus notum obscurum sit, quamvis nostro, hoc est humano more quum de eo balbutiamus, accurrere eum dicimus, quoties ad se confugientibus opem fert, ac quodammodo accurrit.

Sed proprium quo natura aut jus illius explicari queat, nullum omnino vocabulum inveniri potuit, ante gentes suis quæque nominibus illum appellant; rem autem ipsam, ut initio diximus, nulla unquam natio cogitatione comprehendere potuit. Unum illud fortasse nomen a rebus omnibus cæteris, quæ vel supra vel infra, vel in ipso cœlo sunt, hoc tantum nomen discriminare, quali ratione poterit, quod Hebræi ab essendo deducunt, quodque ipse sibi sumsisse videtur, quum Mosi quærenti, quis esset respondit: Ego sum qui sum. Aut, ut Hebraice est, *Ero qui ero*. Et *Esai.* 43. Ego *Jehovah*, hoc est nomen meum, indicans sempiternum esse, & unum se existere. Sic enim Jehovam, hoc est, existentem, a verbo *Haiah*, quod *existere* significat, deducunt, atque propterea, quod proprie ipse est solus, ac per se primum essendi principium, a nullo aliquo genitus ut sit, omnibus vero esse suum largiens, ac conservans. Nam nisi is esset, omnia eodem momento corruerent, ut David inquit: Avertente te faciem turbabuntur, & in pulverem suum revertentur. Hoc nomen est Tetragrammaton illud, quod superstitiosi Judæi effari dubitant, quod non nomen ipsum, sed id quod significant, eloqui atque explicari nequeunt. Non enim tantum majestas, sed ne actiones quidem ejus, quales sunt, intelligentia humana comprehendi potest.

Algazel etsi Christiana Religione imbutus non esset, sic tamen de Deo loquitur: Dico quod Deus creavit mundum ex nihilo, & dico quod non creavit illum hoc aut illo modo agendi, quibus nos utimur, aut qui sunt nobis noti: sed quemadmodum nos non cognoscimus, ipse Deus quid est, quia superat ejus essentia captum nostrum, ita ejus ratio agendi, est nobis ignota, neque est similis alicui rationi agendi, nobis notæ. Recte sane. Nam ut ipse quodam loco dicit: Non sunt viæ meæ sicut viæ vestræ, neque cogitationes meæ, sicut cogitationes vestræ, & ut Paulus loquitur, inscrutabilia sunt ejus judicia, & ejus viæ inpervestigabiles.

Multa alia huic *Jehovæ* nomina tribuuntur in Sacro codice, sed quæ tamen non ita proprie rem ipsam nobis delineant, ut hoc. Hieron. & novem præterea primaria Dei nomina enumerat.

Primum EL à 70 Interpretibus Θεὸς redditur. Aquila Etymologiam exprimit, & fortem vertit.

Secundum ELOHIM.

Tertium ELOA, atque hæc quidem tria nomina, à virtute & robore sumuntur. Nec raro hominibus quoque accommodantur, secundum præsertim Christus citat scripturam, ministros Dei Deos vocantem; de quo suo loco.

Quartum ZABAOTH, id est, *Virtutum*, Interpretibus 70, vel *Exercituum*, Aquila auctore.

Quintum ELION, excelsum.

Sextum EHEIE *qui est Exod.* 3.

Septimum ADONAI generaliter *Dominum* vocant.

Octavum JAH.

Nonum JEHOVAH existens, de quo ante diximus.

Decimum SADDAI, Aquila interpretatur, fortem potentem.

Reperias, ut antea quoque meminimus, non pauca alia nomina in Sacris Literis, quæ vel potentiam, vel significa-

dignitatem, vel majestatem, vel benignitatem, & nimium ejus virtutes, & providentiam declarent. Sed nullum omnino nomen est, quod ei verius conveniat, illo ipso, quod ipse sibi sumsit. Nam tametsi ut praeclare Sixtus Senensis docet, ex variis Creaturarum similitudinibus emendicemus appellationes quasdam, quibus Deum quatenus ipsum per speculum, & in aenigmate cognoscimus, nominemus, vel per affirmativa nomina, qualia sunt: *Sapiens*, *bonus*, *Sol*, *Lux*, *vita*, *Rex*, *Dominus*; vel per negativa, ut sunt Invisibilis, immutabilis, incorporeus; Essentia tamen ipsa, ut in se est, neque verbis explicari, nec scriptis exprimi, neque ulli potest cogitatione comprehendi. Solus enim ille, qui infinitus est, seque solus comprehendit, hanc nominis sui incognoscibilis, id est, essentiae suae, quae per nomen incognoscibile significatur, notitiam sibi reservavit, nemini incomprehensibilem ejus immensitatem revelans, sicut ipse ad Moysen testatus est. Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac & Jacob in Deo omnipotenti, & nomen meum Jehova, non indicavi eis Exod. 3.

Dicitur autem hoc nomen nemini fuisse revelatum, non quod vox ipsa Jehova, aut ignota sit, aut lingua exprimi non possit, quam & certis literis scripta sit, & a Pharaone impurissimo homine expressa fuerit, sed quod Dei natura maxime per ipsum nomen significata, à nulla creatura exprimi possit, quum sit infinita, & ob id distincte, aperte, & exacte à nullo possit agnosci & nominari.

Cabalistae sunt mirifici in hujus nomine, quod ineffabile Hebraeis, ut diximus habetur, characteribus curiose investigandis. Ajunt enim mysteria quaedam numerorum in quatuor illis literis, quibus Jehovae nomen scribitur, abstrusiora esse recondita, de quibus Philo in Hexamero, & decalogi explicatione. Sed ne illud quidem hoc loco praetermittendum est, hoc illud esse nomen, quod Exod. 28, in lamina aurea diadema Pontificis super frontem praefixa insculptum erat, quod quidem quia quatuor literis Hebraeis scribitur, tetragrammaton à Graecis dici coepit: Hebraeis ineffabile habetur, vel quod hae literae sonantes non sint, neque ullam per se ipsae articulatam vocem possint exprimere, vel multo etiam magis, quod paulo ante attigimus, ob divinae majestatis reverentiam. Quare superstitiosi homines, quoties illud nomen occurrit, in Adonai, quod nobis Dominus est, commutant.

Nomen igitur Jehovae, in aurea lamina in fronte Pontificis scriptum, supremum illud maximumque omnium ENS significat: principium esse & vinculum rerum omnium, quarum Pontifex imaginem induit, continens & constringens partes omnes universi, nec sinens eas dissolvi, dilabique, nihilque esse in mundo, quod sine auxilio ejus possit esse, qui est omnis essentiae omnisque vitae plenitudo, à quo omnia vivunt, moventur, & sunt ab eo profecta, quique totum in se esse complectitur, quasi quoddam essentiae pelagus, infinitum & immensum, quod fuit quidem semper, eritque & erit semper, imo vero semper est. Nam *fuit* & *erit* divisiones sunt finitae naturae & temporis. Deus vero & naturae & temporis rationem transcendit. Hac de re videre poteris Eusebium de praeparatione Evangelii & Dionysium Carthusianum in Exod. 3, ne me Monachos fastidire putes, ex quorum commentis dogmata vestra sumsistis.

Saepe jungi solet cum Jehovah ELOHIM, quod 70 Interpretes vertere solent, Jehovah Gen. 2. 24. 28. Exod. 3.

Elohe, Dominus Deus Patrum vestrorum. Elohe Abraham, Elohe Isaac, Elohe Jacob, misit me ad vos cap. 5. Sacrificabimus Jehovae Elohem, Domino Deo nostro cap. 10, Jehovah Eloah Dominus Deus Hebraeorum cap. 10. Ego Jehovah Elohecha, Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti Levit. 11. Ego Jehovah Elohechem, Dominus Deus tuus Num. 15. Ego Jehovah Elohechem, Dominus Deus vester. Sed plena sunt exemplorum Sacra Biblia, in quibus recensendis non erimus longiores.

Atque hic quidem summus atque aeternus opifex rerum omnium, quae summa ejus est munificentia, & in humanum genus benignitas, tum nomen ipsum, tum potentiam suam per saepe & aeternis illis mentibus, quas Angelos vocamus, & hominibus etiam ipsis, quorum ministerio utitur, ad bene placitum voluntatis suae communicare solitus est: quomodo fit, ut quoniam Reges & Principes, atque alios Magistratus, & quicunque tandem cum Imperio sunt, Dei quasi quandam inter homines imaginem & simulachrum repraesentant, iis quoque nomen Dei tribuatur. Sic Moses, sic Judices, pii Viri, idola, Daemones, sic alii quoque dii nominantur, ad quos sermo Dei factus est.

Hanc homonymiam praeclare Paulus 1 Cor. 8 explicat, ut non sit magnopere necesse, aliunde hujus vocabuli distinctionem petere. Scimus, inquit, quod nullus Deus sit alius, nisi unus. Nam etsi sint, qui dicuntur dii in coelo & in terra, ut quidem sunt dii multi, & Domini multi, nobis tamen unus est Deus, ex quo omnia, & nos in illum. Audis non unam esse vocabuli hujus significationem, sed tum presse, tum latius sumi? Unum tantum illum esse dicit, ex quo omnia proficiscuntur, nimirum reliqui ex hoc ipso, tum nomen, tum omnia gratis accipiunt.

Haec porro cum ita sint, hic magnopere notandum est, Jesu Christo Domino & Servatori nostro, cum hac ratione, tum multo etiam magis propterea hoc nomen congruere, quod à Deo illo summo missus, unctus, Spiritu Sancto sanctificatus, ipsius voce filius de coelo bis pronunciatus, & caput & judex sit constitutus, & ab omni aeternitate, ad haec tanta obeunda munera delectus. Cui quidem quum nomen Dei tribui vides, cave id illi cum summo illo commune esse dicas. Sed plane * * * ut suo suo loco ostendemus.

Neque tamen propterea existimes ita angustis ejus nominis significationem finibus circumscribi, ut supra, quum Magistratus, Reges, Judices Angelos complecteretur. Unus hic est homo, legatus ac Minister summi illius Jehovae, aliorum omnium, qui aut fuerunt unquam, aut sunt sint praestantissimus, qui dignitate ac potestate omnes omnino creaturas longe superat, neque ulli sapientia, potentia, auctoritate, bonitate, beneficiis in genus humanum, praeterquam summo illi & uni Jehovae sit secundus. Nam hic prae consortibus suis unctus esse oleo laetitiae dicitur. Nulli enim unquam tanta potestas data in coelo, & in terra, quanta huic. Nulli nomen datum fuit alteri in coelo, vel in terra, supra nomen & eximium hujus potestatem.

Ac quoniam initio diximus Deum illum maximum animo nos complecti non posse, quantumvis omnes ingenii nervos intendamus: Ne tamen in summa ejus ignoratione versaremur, ut prophanae gentes faciunt, animis huc atque illuc palantes vagentur, nobis Deus silentio fingamus, reliquit nobis propositam ille idem nostri generis amantissimus Deus imaginem suam; Sacrarum Literarum monumentis consignatam. Hanc ille nec fingi à quoquam, nec pingi aliis coloribus patitur, quam est à seipso, non variis quidem illis & fallacibus colorbus depicta, sed quibusdam certum lineis adumbrata, ut eam imbecilles mentis nostrae oculi, quatenus licet, aspicere possint. Neque enim totum se quantus est, nostris oculis objicere debuit. Lucem enim habitat inaccessam, atque inaccessam, in quam acies nostra defigi nulla ratione possit. Immensus ille atque infinitus est. Contra vero mens atque intelligentia, angustis quibusdam finibus terminatur, neque dimensione caret. Quare ut invisi etiam fateamur necesse est, inter illum nostramque mentem, nullam prorsus proportionem esse constitutam, ut qui Oceanum totum si

para,

parva magnis componere licet, parvulo scypho includere conetur, nihil agat.

Quid igitur faciat? Hoc nimirum quod dixi, ut picturam illam, seu potius adumbratam Dei in Literis Sanctis imaginem, ante oculos nostros statuamus, atque in ea Deum nostrum, cum alibi usquam extra eam quaeramus, in eam defixa mente, non quidem qualis ille sit, sed qualem se haberi velit, contemplemur, neque altius, quam oportet, sapiamus, ne dum majestatem scrutamur, à gloria opprimamur. Caveamus autem diligenter, ne quod nobis propositum non est, studiosius inquirendo, extra positos nobis limites evagemur. Sic enim nobis efficacia illusionis immittetur, ut quoniam veritati non credidimus, mendacio fidem adjungamus, atque ad extremum in adinventionibus nostris evanescamus. Quare si quis nos extra haec sacra scripta evocet, & Deum, ejusque Christum, aut hic, aut illic, aut quocunque alio loco esse affirmet, ne ex munitissima hac arce, in deserta loca exeamus, sed magno animo contemnamus, quicquid extra id, quod ad doctrinam nostram scriptum est, homines sibi per inanem philosophiam, ac quacunque alia ratione effingunt.

Hoc vero ut minore etiam negotio nobis contingat, danda nobis opera est, ut praejudiciis, quibus oculorum acies est nobis hebetata, mentem exuamus. Nam magnam in animis nostris Tyrannidem exercent, & variis fabellis ab ineunte nobis aetate instillatis, cum ipso lacte constrictam judicii nostri libertatem tenent, ut se non queant, altius attollere. Opinio anticipata vera judicia prohibet, non minus quam oculorum morbus visum impedit, ut ne ea quidem cernere possimus, quae ante pedes sunt, qua similitudine praestantissimus Orator Demades eleganter usus est. Ejice hanc animo pestem, & Christo, Apostolis, ac Sacrae ipsi Scripturae fide, non te errare patietur, ne te si quae vocas Patrum auctoritas transversum agat, atque in avia abstrahat. Quid quod ne illi quidem alia se lege audiri volunt, quam si ex Scriptura Sacra loquuntur. Quam illi sua probari volunt, an alio quam ad simplicem scripturae definitionem provocant. Quid aliud quam contra Papistas agitis, in ore habetis vos ipsi? Nonne his armis, ut intra mortui pugnatis? Habetisne quicquam valentius? Non sane. Nam si haec vobis extorquere patiemini, jacebitis jugulati.

Age igitur mentem jam atque oculos in Sacras Literas inferamus, & diligenter attendamus, qualem sibi se Deum haberi velit, atque etiam consideremus, num Jesus Christus Filius ejus unigenitus, Dominus & Servator noster, eum etiam Spiritus Sanctus idem ille numero & Specie, ut sic dicam Deus sit. Ita quidem, ut quod Pater sit, idem sit & filius: ac quod uterque, id sit Spiritus Sanctus.

Dicimus in Sacris Literis Dei nomen amplum esse, ac varie significare. Non id in hac disputatione ad duas significationes contrahemus. Neque tamen pereaque utrique tribui concedemus. Primo quidem maximo rerum omnium praepotenti effectori & conservatori, Patri Domini nostri Jesu Christi proprie. Deinde hoc nomen itidem ad Christum referemus, quem ille nobis Deum & Servatorem constituit. Ita quidem ut illum unum solum proprie & per se Deum dicamus, quatenus hoc nomen substantive, ut Grammatici loquuntur, capitur; hunc vero ex illo, non ex seipso factum, & nobis datum, Dominum & Servatorem nostrum esse confiteamur. De Spiritu Sancto autem, quoniam nusquam is Deus vocatur, neque pro Deo colitur, (quod quidem ex Sacris Literis ostendi possit) neque cum ullo unquam homine sermonem habuit, neque quis esset, quemve se haberi vellet, nobis ipse indicavit, neque Pater ille de coelis, cum ut audiremus nobis mandavit; ita agemus, ut ex hoc cum numero eximamus. In qua eadem inquisitione haec mihi visa est ratio commodissima.

Primum omnium brevem fidei nostrae Confessionem, ex purissimis Novi Testamenti fontibus haustam, simpliciter ac breviter proponam, ut in conspectu ac numerato habere possis, quid de Patre, Filio, & Spiritu Sancto ex verbo Dei sentiamus. Quam quidem Veteris & Novi Foederis, citra exceptionem majoribus testimoniis confirmabimus nihil addentes temere, neque scelerate quicquam detrahentes, neque vel ad dextram, vel ad sinistram deflectentes, sed captivantes in submissione intellectum nostrum ac sacri verbi Dei jugo, magna animi reverentia subjicientes.

Deinde vestram quoque de Trinitate ex impuris Scholasticorum & Philosophorum lacunis cisternisque eductam, confusionem potius, quam Confessionem, in medium proferemus, & ei auctoritatem detrahemus, impiam, & à Sacris Literis, & Dei doctrina alienam atque abhorrentem esse demonstrando. Postremo rationes quibus vestra haec commenta tueri consuevistis, ad normas illas, quas recte, & piarum Christianae congruenter initio constituimus, examinabimus, & Dei ope confutabimus.

CONFESSIO CHRISTIANA.

AUdi igitur nostram de uno vero Deo Patre, Filioque ejus unigenito Jesu Christo crucifixo, & qui ab iis proficiscatur Spiritu Sancto confessionem, quam quidem tua, ut antea professus sum, ex Sacrarum Literarum analogia perpetuoque consensu desumsimus.

De Deo Patre.

Credimus in unum solum verum Deum, Creatorem coeli & terrae & omnium rerum, quae in his & extra haec continentur Gen. 1. 24. 14. Exod. 20. Deut. 4. 6. 27. 72. Psal. 94. 135. Eccles. 1. Mal. 2. Actor. 17. 1 Cor. 8. Eph. 4. 1 Tim. 2. 1 Reg. 7. 2 Par. 6. Job 9. 23. Psal. 71. 85. 87, &c. Vide Joannis Sommeri Refutationem lib. 1. cap. 4, hucusque: Hac doctrina informati.

De Filio.

Credimus & in Dominum nostrum Jesum Christum, per quem omnia 1 Cor. 8. &c. Vide ibidem, ad haec usque verba: Neque ullum Christum, qui crucifixus non sit, scimus 1 Cor. 2.

De Spiritu Sancto.

Credimus Spiritum Sanctum esse Dei Patris & Filii Spiritum, Matth. 3. 10. 12. Luc. 4. Rom. 8. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 3. Gal. 4. Eph. 5. Phil. 1. Act. 2. Qui à Patre procedit Joh. 15. Per filium, datur credentibus Tit. 3. &c. Vide Sommerum lib. 2. cap. ult. pag. 171, usque ad finem.

Si quid praeterea est, quod Sacrae Scripturae, sive Deo ipsi Opt. Max. sive Filio ejus Jesu Christo, sive Spiritui Sancto tribuant, quod nos hic dum ad alia properamus, non inviti praeterivimus, id totum libentissime, ac cum summa animi submissione eis tribuimus, toto corde fatemur, & sine haesitatione ulla credimus.

Audisti jam fidei nostrae brevem quandam, quasi summam, eamque ex purissimis, atque intimis Sacrarum Literarum fontibus haustam. Animadvertis jam, ni fallor, alium esse coeli & terrae atque omnium rerum, quae horum complexu continentur, creatorem illum Deum, Opt. Max. Alium item Jesum Christum ejus Filium. Itemque hos ipsos alios diversosque esse à Spiritu Sancto, quem vos illis aequalem, imo eundem facitis. Nos vero veritatem Ducem secuti, negamus hos esse eosdem, aut eundem unum aliquem Deum,

 qui

qui modo unus, modo multiplex fit. Christum vero ipsum ne extitisse quidem, antequam ex Spiritu Sancto conciperetur, ex Sacris Literis demonstrare aperte possumus. Nos requiris, ut nobis fidem habeas, Sacris Literis, Evangelistis, Apostolis, Christo ipsi crede, omnia alia, quam tu contendis affirmanti. Jubet is nos Scripturas perscrutari, ut quæ testimonium illi dent. Ipse quoque Mosem, Prophetas, Psalmos testes in hac causa citat. Nemo est igitur alibi Christum quærere, quam eo loco, ad quem ipse nos ablegat.

Age vero, estne in his, quæ modo nominavi, verbum ullum, exstatne usquam vel tenuis significatio, ex qua appareat, fuisse Christum æternum, Patri æqualem, coëssentialem, denique eundem ipsum, qui Pater est Deum, totius mundi machinæ, rerumque omnium aspectabilium, atque earum quoque quæ sub aspectum cadere nequeunt, præpotentem fabricatorem atque architectum? De Spiritu Sancto quid dicam? Ne per somnium quidem tale aliquid, cuiquam ex Sacris Scriptoribus, aut corporis, aut mentis oculis unquam observatum est. Hanc igitur fidem, quam nos profitemur Christus ipse, hanc Apostoli docuerunt. Simplex, pura, nullis alienis coloribus fucata est. Ab omnibus etiam simplicissimis hominibus percipi & intelligi potest. Hæc mirandum in modum fluctuantes conscientias tranquillat, voluptateque incredibili fidelium animos perfundit.

Hanc vestram quoque perplexam illam, falsam, adulteratam, a verbo Dei abhorrentem, quam neque simplices homines, sed vix ipsi Philosophi & hujus mundi sapientes intelligant, audiamus. Quæ quidem talis est, ut intelligentiam omnem refugiat, perturbet animos & conscientias hominum, neque aliud quam terrorem & formidinem conciliet, in desperationem adducat. Nemo enim constituere animo potest, quem potissimum, aut quomodo adoret, invocetque: quum modo tres, modo unus, modo duo, nunc separatim, aliquando conjunctim appellandi sint. Ac quamvis horridis quibusdam atque obscuris adeo, ut plerique Vestrum dissentiant, neque omnibus eadem esse sententia, nos tamen Symbolum illud, quod Athanasio adscribitur, quoniam id fere omnes in ore habetis, & obstinate propugnatis, & Papistæ in suis delubris magnis vocibus reboant, ad verbum recitabimus.

Symbolum Athanasii.

Quicunque vult salvus esse, Ante omnia opus est, ut teneat Catholicam fidem, &c.

En vestram illam plane aureum Fidei confessionem: quam qui legit, aut etiam audit, putatisne etiam aliquem qui intelligere possit? Sane Minotauri illius Cretensis Labyrinthus, ludus fuit ac jocus, præ his flexibus inextricabilibus, ex quibus ne filia te Theseus explicaverit. Estne hic aliquid ex Sacra Scriptura adductum? estne quicquam Sacris Literis congruens? Nescio, sive Monachus, sive Athanasius, sive quis alius, & nobis & Christianæ religioni illudere voluit, quasi alii pro Deo vero Proteum aut Vertumnum aliquem haberet vel etiam Janum aliquem fuisse oporteret, aut si quis fuit alius, qui pietatem Christianam ludibrio habuit. Quid Sibyllæ folia tantum, aut oracula illa, olim ad decipiendos homines a Dæmonio edita? Equidem ut modestissime dicam, videor mihi par aspicere ludentes spectare, aut gesticulatores, aut præstigiatores potius, qui pyxides & globos, agitantes, ac mirabili quadam manuum celeritate, ita artificiose tractant, ut modo unum, modo duos, modo tres globos ostendant, sed ita ut qui modo tres erant, sub una pyxide, nunc duo remaneant, statim unus, mox iterum tres, eodem fere momento appareant: neque tamen tu observare, aut quid sit notare possis, quando consubducant, quando vicissim subjiciant ac reponant. Vidi etiam pueros ita colludentes, ut his una aliqua in loco ostensa, duobus digitis occultatis, locum divinare jubet, quæ digiti essent? Si unum (neque enim plures apparebant) respondisset, tum duos reliquos proferebat. Si fraude animadversa tres ajebat, tum ille unum, aut duos ostendebat. Similiter hi faciunt, qui modo unum, modo tres nobis Deos ostendunt; quos ignorarunt omnes à Deo docti: modo ajunt, modo negant, nunc constituunt, mox statim unum Deum tollunt, & ita tres uni, & unum tribus pectinatim, ut Plinius loquitur, complicant, ut non jam Sacræ Scripturæ, sed totius naturæ ordinem, ac rationem omnem pervertere velle videantur. Hoc nimirum illud est, quod dici solet, cum ratione insanire.

Atque ab initio statim, ne fucus pateat, terrores injiciunt, æternæque damnationis periculum denunciant. Sic pueros nutrices spectris quæ nulla sunt, territant, ut suavius dormiant, si somni tempus appetit. Sed vanis hisce terriculamentis, Dei verbo munitus animus fortiter objiciendus est, excutiendus somnus, etiam atque etiam cavendum, ne te hoc plumbeo soporatum dæmon perdat, præcipitemque in barathrum agat.

Animadvertite quæso, quis tandem ille Deus esse queat, qui nunc tres, nunc duo, nunc unus sit. Quis unquam tam male sanus fuit, ut qui unus est, eum tres esse dicat, & ex tribus vicissim unum efficiat? Si nemo salvus esse potest, qui fidem hanc Catholicam teneat, quæ hic multis & verborum & sententiarum tricis complicata proponitur: quid fiet obsecro, hominibus imperitis, atque idiotis, quorum maxima pars est, in universo terrarum orbe? Illi sane hanc fidem tenere, quid dico tenere ne intelligere quidem possunt. Nec mirum, nam vix ipsi, qui nobis eam identidem obtrudunt, animo complecti queunt: indicio est tam diversa, & varia eorum de Trinitate concertatio. Quis scriptor locus unum Deum in Trinitate, & Trinitatem in Unitate tibi venerandum proponit? Quis ista ex Evangelistis, aut Apostolis locutus est? quid nostram fidem his verborum gryphis torques? Unum Deum sequar, in Trinitate, plus nihil, quam velis. Trinitas enim tres indicat. Quod si in tribus sic unum Deum fingis, jam præter tres illos, quartum, qui in tribus numerandus sit, statuis. Non igitur unum, non tres, sed quatuor Deos ponis. Quod ut magis etiam ineptiæ, Trinitatem illam, includis unitati, hoc est, tres in uno reponis. Si diversum neque aliud id est, quod continet, ab eo quod continetur, unus ille Deus qui tres alios complexu suo coërcet, sane quartus quidam erit. Idem efficies, si unum illum in trium numerum conjicies. Amplius, si tres personas Trinitatis vocabulo intelligi vis, Deus ille quem in Trinitate veneraris, quarta quædam aut persona, aut essentia, ut vos loquimini erit. Neque confundentes personas, inquis, neque substantiam separantes. Quomodo hoc tueri potes, si Trinitatem unum esse Deum negis? Sane si unus est, tres esse non possunt, nisi eos ita misceas uni, & temperes ac confundas, ut medici faciunt, cum * * *

Cætera desiderantur.

Andreas Dudicius, Josiæ Simlero, & Johanni Volfio Theologis Tigurinis S. P.

Præsentem ad vos Domino Threcio, amicissimo vestrum amantissimo, has ab eo dare literas placuit; separatim scribere hoc tempore non licuit, ob nimiam illius festinationem; vel potius quod animo sum perturbatiore, & ab omni scriptione alieniore, ob Regis nostri invaletudinem, cujus tanta est virtus & sapientia, ut in ejus unius vita secundum Deum, omnis nobilissimæ hujus Reipub. dignitas, tranquillitas, salus denique consistere videatur. Quem si Deus propter, scelera

nostra cernis eripere, nihil nobis infelicius, nihil ne fingi quidem possit calamitosius, nisi nos iterum ille Deus respiciat, ac mala omnia longe propellat, peccavimus, inique egimus, iram ejus provocavimus, ut nonnisi gravis expectanda sit criminum nostrorum vindicta. Quæ cum nostris oculis obversentur, quo nos animo esse existimatis? Me quidem quem Deus in hac ipsa navi collocare voluit, ita hæc movent, ut vix alia de re ulla, cogitationes, æger animus, & futuræ tempestatis expectatione afflictus, admittere queat. Quapropter viri optimi & præstantissimi, majorem in modum a vobis peto, ne mihi succenseatis, quod utrumque una hac Epistola, atque indigesta ac rudi, compello. Quamvis equidem non magnopere mihi peccare videor, cum vos non separo, quos natura ipsa conjunxit, eadem vobis patria est, idem studium, bonitas, pietas, doctrina, eloquentia prope eadem, par certe humanitas, & erga me nihil de vobis meritum, benevolentia, & præclara bene merendi voluntas, de qua me ita vobis debere sentio, ut quoniam nihil adhuc causa vestra effeci, quod vobis gratum esse possit, vitam mihi acerbam putem, quæ multo etiam acerbior esset, nisi spes me aleret, fore ut aut Deus, aut vos ipsi aliquam mihi occasionem oblaturi sitis, gratitudinis & observantiæ meæ testificandæ quam ego occasionem avidissime expectabo. Idem dictum volo, de Clarissimo Viro Beza, cui quidem quantum debeam, nulla satis oratione explicaverim. In vestram amicitiam me humaniter recepistis, laudibus ornastis, studia etiam mea, & rectam de Christiana religione doctrinam, scriptis vestris adjuvare atque augere conati estis. Quid est aliud si hoc beneficium non est? Equidem præ his alia contemnenda puto omnia. Scripseram ad vos libere, & ut hæsitantem animum confirmaretis, petieram, & vos, & Beza, amice docte, sapienter respondistis, vestræ Epistolæ omnis doctrinæ, eloquentiæ, gravitatis plenæ fuerunt, quibus certe nihil in hoc genere possit præstabilius inveniri. Gratias ergo cogitabam, & manum etiam calamo jam admoveram, de humanitate & labore vestro: sed quoniam non omnia probabam, verebar ne vobis bilem moverem, si homo rudis pene, atque in hac palæstra nondum satis exercitatus, cum tantis viris amplius contenderem, ne statim me causa decidisse constiterem. Id autem ne facerem conscientia deterrebat verbo Dei confirmata, a quo ne latum quidem unguem discedendum esse, vel vobis ipsis magistris didiceram. Quapropter annum jam & amplius tacere malui, quam & vobis & mihi negotium scribendo facessere. Huc accedebat, quod non vano indicio vos a me animo alieniores esse cognoveram, ob Epistolam quandam ad Lasicium amicum meum de Trinitate scriptam, quam ille continere non potuit, sed prius aliis legendam tradidit, quam ipse legisset, sic illa in multorum manus venit, non sine magna nominis mei invidia, & fortasse etiam ignominia: Non illæ quod illius me sententiæ, quæ ibi describitur, aut pudeat, aut pœniteat, sed quod non ita scripta est, ut in vulgus emitti debuerit. Non enim nescis, liberius cum amico & negligentius disputare plerumque omnes solere, neque esse quenquam tam rudem & ignarum, qui non majore diligentia ac cura in iis scriptionibus versetur quas in vulgus emittere cogitat. Postea didiceram quoque sunt sermones hunc hic, cum alibi, Dudithium Arrianum, impium, in filium Dei blasphemum esse factum, quæ ipsa ad vos quoque perlata esse audieram. Quæ cum ita esse intelligerem, omnem ad vos scribendi cogitationem abjeceram.

Ambos autem vos & observabam, & omni cultu ac commendatione dignos existimabam, ob doctrinam eloquentiam ac præclaras alias ingenii dotes, quibus vos Deus cumulate ornasset. Sic enim cogitabam, quid interest ad rem etiam scribas, qui ita sint animati, ut si te hæreticum possint, statim in ignem conjiciant? Ideo etiam ita vos lenire, & hanc simultatem, nisi scripsit, tam omni suppliciorum genere propagare, tum a vobis discrepantes, trucidandos judicetis. Quæ sententia vestra quam sit Pontificia, quis non intelligit? quibus aliis, quæso, præsidiis suam illi Tyrannidem constabiliunt? Feralis hæc Lex est & barbara, & a Christi Ecclesia explodenda, & repellenda. Quis tam cæcus est, qui non videat hanc sententiam & Doctrinæ Christi repugnare, & in Dei Ecclesia periculoso exemplo carere? Non ovium est mordere, sed luporum, non persequitur quemquam vera Ecclesia, sed persecutionem patitur. Neminem Christus, neminem Apostoli ejus atque horum discipuli, ob religionem quamcunque occiderunt, quin ipsi ab impiis hominibus tanquam oves ad occisionem destinatæ, mactati sunt. Sed non est hic locus his de re fusius agendi. Hæc eo tantum attigi, ut silentii mei rationem afferrem. Et certe ne nunc quidem gratam hanc Epistolam fore putarem, ut ab homine, quem vos cum aliis a vobis dissentientibus dignum supplicio judicatis, profectam: Et poteram equidem hac vos molestia liberare, nisi D. Thretius multa me sperare de humanitate Vestra jussisset. Qui flagitabat illud quoque a me, ut libellum quem de Trinitate ad Clarissimum Virum & mihi amicissimum Dn. Bezam scripsi, ad vos mitterem. Affirmabat enim vos & te imprimis Optime Simlere quæ vestra est pietas & doctrina, libenter lecturos esse librum illum, & rationes meas consideraturos. Cujus ego voluntati hoc tempore obsequi non potui, quod describi tam paucis diebus totus liber non posset, & de voluntate vestra nondum certi quicquam habeo. Deinde malebam eum in adversariis jacere, quam in publicum prodire, præsertim cum nondum eum Beza ipse viderit, ad quem scriptus est. Expecto etiam ut Zanchii liber exeat, qui me a sententia deducat, aut certe in ea, ut confido, magis confirmet. Sed si tamen nondum tam opere a me, modoque scripta abhorretis, si tam estis meæ salutis, ut Thretius affirmat, cupidi & studiosi, si tantum vobis otii est, ut nostra legere, & refutare velitis, dabo operam, ut ea primo quoque tempore ad vos veniant. Interea illud vos rogatos volo, ne tanti hoc dissidium æstimetis, ut me ex amicorum vestrorum numero expungendum censeatis. Mihi certe hæc sententiarum varietas, inter nos impedimento nullo est, quominus vos, ut antea, & amore & observantia dignissimos esse existimem. Miseram ante biennium ad Dn. Bezam duos libellos, de meo Matrimonio, de his dedi negotium Dn. Thretio, ut vobiscum agat. Oro vos, ut id statuatis, quod cum utilitate publica, & mea dignitate conjunctum esse putabitis. Valete viri præstantissimi, mihique clarissimi meque mutuo diligite. Cracoviæ die septimo Mensis Julii Anno Domini 1572.

Magnifico Domino Domino ANDREÆ DUDICIO PETRUS CAROLINUS Concionator Varadiensis.

GRatiam & pacem a Deo Patre & Domino nostro Jesu Christo unigenito a Patre ante tempora genito, & in plenitudine temporis ex muliere nato precatur, suaque officia commendat. Quanquam virtutis, sapientiæ & humanitatis tuæ, in omnes propemodum Orbis Christiani plagas pervulgata fama, me quoque tui nominis desiderio inflammarunt, jamdudum impulit Magnifice & Clarissime Domine Dudici, ut aliquas meæ observantiæ in te literis significarem, hactenus tamen adhuc retinebat etiam amica timiditatem meam, nihil hactenus scribere ausus sum. Nam etsi insigni tua pietate, quam uno omnium ore prædicari ubique audio, & in summo tuo ingenio liberalibusque disciplinis cultissimo, cui penitus nihil agreste, aut asperum inesse potest, non quidem futurum omnino sperabam, ut meam interpellationem non moleste laturus esses: meam tamen pusillanimi-

tundo literarum mihi injiciens, animum scribendi cupidum remorabar. Virum enim tam illustri loco, & excellentis eruditionis fastigio positum, cujus amicitiam magni quique, & praestantes viri, certatim & cupide expeterent, ab homine in obscurum angulum projecto, nec literis satis, ut oportet, munito, qualem me esse fateri non dubito, sine aliqua temeritatis nota, interpellari non posse judicabam. Quin etiam literae tuae ad Petrum Melium, quem ego fratris in loco habeo, eruditissimae & ornatissimae, superioribus mensibus perscriptae, materiam timori meo suppeditabant, quibus tu quod importunitate nescio qua molestiam tibi attulisset, paulo acerbius, & stomachosius, ut bona tua pace dicere liceat, eum perstrinxisse videris. Verum enimvero his dubitationum fluctibus, quibus me agitatum fuisse non inficior, emergere mihi cupienti, hunc nihilominus portum tenendum esse statui in quem & magna de tua eximia humanitate spes, & meus erga tuas virtutes amor incredibilis, studiumque perpetuum promerebant. Quapropter plane confecto tibi persuaderi praestantissime Do. Dudici, in scribendis ad te literis sola nominis tui observantia incensum, summaque tua humanitate fretum, audacius manum admovisse, atque, ut meam hanc, si quae est, importunitatem, placide tollens, mihi quoque tuis occupationibus obstreperti, veniam des vehementer peto. Neque ego nunc ut in album tuorum amicorum recipias, ambitiose contendo, quod certe magnae temeritatis & impudentiae foret. Sed nunc me ex eorum numero esse agnoscas, qui tuas virtutes ad omnem posteritatem immortales, admirantur & observant. Isti enim (dicam enim sicuti mea fert natura ingenue,) subobscuri & ambigui rumores, praesertim ab adversariis nostris circumferuntur, te relicta Orthodoxa de Deo doctrina, professione renovata, Serveti opinioni favere coepisse: Nunquam tamen, ut in hanc de te opinionem venirem, persuaderi mihi passus sum, neque patiar eo usque, donec aut scriptis publicis, aut literis tuis mens tua mihi perspecta fuerit. Virum enim te ista pietate, sapientia & eruditione, cujus exemplum in utramque partem plurimum valet, non existimo quippiam temere commissurum, quod magno universae orbis Christiani Ecclesiae detrimento futurum sit. Videre etiam te certo scio, principia quibus isti nituntur, tam absurda & inania esse, ut sine magno labore colligere liceat, nihil nisi novi ingenii famam captare voluisse, qui ab aliis dissentiendo [illegible] hanc opinionum in Ecclesiam invexisse, de quibus si per te liceat, erit alius commodior disputandi locus. Quin etiamsi verum sit id, (quod omen Deus avertat!) quod tui nominis parum amantes disseminant: summum tamen tuum ingenium, summam sapientiam, eruditionem & eloquentiam mirari, & studiose colere non desinam, quibus tu certe non solum nostri generis homines, longissimo intervallo post te reliquisti, sed eos etiam, qui ingeniosissimi & eloquentissimi censentur, eruditorum omnium judicio, aequasti. Nec id modo, sed incredibilem etiam humanitatem attulisti, quae etsi mihi coram perspecta non est, sermones tamen nostrorum popularium mirifice eam extollentium, sic mihi fidem fecerunt, ut nihil tantillum de ea ambigere summa mihi religio sit. Neque vero existimes Magnifice & Praestantissime Domine Dudici, me gratiam tuam immodice assentando aucupari nonnulla velle. Quid rei enim tuas ego virtutes admirer, admirando colam, quas nihil & summi viri ad coelos usque laudibus evehunt? Nec tu his tuis laudibus faves, scio, ac fortasse etiam animus tuus vehementer hisce offenditur; sed nos minime ingrati simus, si praeclara haec ornamenta, quae divinitus in te collata agnoscimus, turpi silentio sepeliamus. Non igitur vereor, ne haec assentatio sit, a qua profecto meum ingenium abhorret summopere, sed officio potius me adductum, sentio, ut meam in te gratitudinem hic saltem declararem; idque te optimam in partem accepturum, pro tua humanitate non dubito. Quod si hanc meae voluntatis significationem, gratam tibi, quemadmodum spero, sensero, dabo equidem operam, ut reipsa cognoscas, me unum esse ex praecipuis, qui tuis ornamentis praeclarissimis favent, quique diutissime florentem te esse cupiunt. Ornatissimum Virum, pietate, sapientia, & humanitate praestantissimum Dominum Christophorum Thretium, meo nomine officiose salutare ne dedigneris, ad quem meas etiam dedissem literas, nisi praecipiti Tabellarii festinatione exclusus fuissem, peto etiam ut per occasionem ad me scribas, id erit mihi longe gratissimum. Bene vale Domine Magnifice Dudici, seculi nostri ornamentum. Datum Varadini 12 Calend. Quintilis, Anno Dei 1572.

ANDREAS DUDICIUS PETRO CAROLINO Concionatori Varadiensi S. D.

Nihil equidem minus, quam literas tuas expectabam, quum singulari modestia juvenis, & non mediocri, ut videtur, doctrina praeditus, Varsanius, abs te mihi plurimam salutem dixit, & omnis humanitatis atque officii plenam Epistolam reddidit, quam ego certe perlibenter accepi, & non sine magna voluptate legi. Non sine ob eam causam, quod laudes, quas immodice in me contulisti, agnoscam, quas certe sine rubore legere non potui. Quin saepe etiam in mentem venit cogitare, te, ut homines eloquentes, facundiae & ingenii ubertate abrepti solent, ex Musca Elephantem facere voluisse: sed quod tam amanter, tam humaniter, tam etiam honorifice me compellari viderem, ab eo homine, quem ego jam pridem, (ut levissime dicam,) a me animo alieniore esse existimabam, ob diversam de religionis quibusdam capitibus sententiam. Non erat mihi quidem antehac ignota doctrina & eloquentia tua Clarissime Caroline, ex multorum sermonibus primum, deinde ex libris quoque tuis. Sed ista tanta bonitas, tam insignis humanitas, & animi mansuetudo, ut ingenue fatear, inexpectata, praeter opinionem mihi accidit. Nam ego te ex aliorum Symmystarum tuorum ingenio, fingebam esse hominem ita tuae sententiae addictum, ut ab ea discrepantes, ne communi quidem lucis usura, nedum aliquo honore, & benevolentia dignos existimares. Ignosce mihi Caroline, iniquus enim bonitatis & nobilis istius naturae tuae aestimator. Sed quid facerem, vix credebam ex primariis & doctrinae ac celebritate nominis Christianorum Doctorum, in quibus te numero, aliquem existere, qui tam moderato, & ad charitatem Christianam conformato animo esset. Video enim passim omnes, etiam infimis pulpitis ad obscurum aliquem populum, capitis sui somnia audacter balbutientes, omnibus dira exitia & supplicia crepitantes. Ne longe abeam, & quis Melio, quem tu fratris loco habere scribis, potest reperiri intemperantior, petulantior, stomachosior? Quem certe tua consuetudo cicurare, aut saltem nimium illam linguae procacitatem minuere debebat. Sed difficile nimirum est, Gryllo persuadere, ut a Circe mutatam formam reformet. At quoniam huc perventum est, fateor equidem, paulo acerbius me respondisse; sed si illius ad me Epistolam, brevem illam quidem, sed virulentam admodum & contumeliosam legeres, doleret tibi scio, me tam leniter, ut parce loquar, ab homine male sano, acceptum esse. Constitueram quidem nihil respondere, sed

rentium

omnium hominum, qui literas ejus non sine stomacho aspiciebant, una erat vox, ne silentio meo hominis insaniam alerem, ne prorsus fureret, quamvis scio me melius fecisse, si, ut mihi deliberatum erat, tacuissem, & ad ejus garritum aures occlusissem: Nam, ut audio, morbo illius nulla jam satis idonea medicina reperitur: quo magis etiam tuam facilitatem miror, & humanitatem exosculor, quod tale monstrum toleres, atque adeo amore complectaris, neque tamen mihi ob similem meam illam, sed quam tamen magna injuria, & amicorum efflagitatu, extorsit responsionem succenseas, quam certe una cum feritate illius moribus perire, & ex tua, atque omnium bonorum memoria penitus deleri, in primis opto. Sed redeo ad rem.

Magnæ sunt profecto laudes, quibus me immerito oneras potius, quam ornas, quæ sane nescio cui alii, quam tibi conveniant magis. Nam in me doctrina exigua admodum est, eloquentia prope nulla, te vero utraque excellere indicat oratio tua. Ac quamvis ista, ut aliena, non agnosco: tamen quoniam existimo ab amico animo profecta esse præconia, gratias tibi magnas habeo, quod me amas primum, deinde amicitiam meam tanti æstimas, quam ego tibi ultro etiam libentissime defero. Atque ut ex jure tuo quasi jure, quoties occasio tulit, libere uti velis, majorem in modum à te contendo. Non fallam opinionem tuam, mihi crede. Nam ut alia illa, quæ tu mihi ex amoris (quod cupio) abundantia fortasse tribuis, aut nulla in me, aut perexigua esse fateor; ita illud mihi non injuria vendico, qui doctorum & piorum virorum amantior sit, quique illos magis, quam ego, colat, & omni officiorum genere prosequatur, (si ex æquo cujusque facultas æstimetur,) reperiri posse neminem. Neque vero putes velim, ita me superstitiosum, aut parum humanum esse, ut si alia adsint, quæ benevolentia digna videantur, ob diversam religionem, aut refugere cujusquam amicitiam, aut à consuetudine abstinere velim. Nam ut optabile quidem sit, omnes idem sentire; ita fieri id non posse intelligo: Ac certo persuasum habeo, fidem donum esse Dei, non meum, non tuum, non alterius cujusque, quantumcunque illud in hominis manus. Quo magis etiam miror, nostri & superiorum temporum iniquitatem, quæ tam feros Tyrannos tulerunt, qui in hominum animos sibi imperium sumere non dubitent, ac tum cogitationibus, tum ori modum statuant. Corpora constringas licet, sed frustra animis vincula paras bonis. Liberrima cuique mens est, neque in ullum rationis gyrum cogi potest, quem tu illi descripsis. Jam si illi ita insanirent, quos passim omnes in crimen, hoc nomine vocamus, minus dolendum fortasse esset. Quis enim nescit Pontificium Regnum ita erectum confirmatumque esse. Sed proh dolor! qui ad veritatem Evangelicam primi facem nobis prætulerunt, qui præter cæteros hanc Tyrannidem in Antichristo notarunt, & ore scriptisque profligarant, illi ipsi nunc in iisdem vestigiis pedem posuere. O homines & dictorum & scriptorum suorum immemores! Video ita ambitionis esse studiosos, ut abjecta omni charitate, quos ad messem usque crescere oportere paulo ante clamabatis, qui fidem Dei beneficio non hominum opera contingere, qui servam esse non liberam voluntatem nostram, qui certum esse ad vitam destinatorum numerum, qui nullo consilio, aut labore nostro, aut augeri, aut minui possit, plenis buccis vociferamini, nunc tamen ante messem, fratres vestros in ignem conjicere, idque injussu Domini audere? An vestri operis esse putatis, hominibus fidem novam, vestram, inquam fidem inserere, veterem evellere? Si fides non vestri muneris est, si servum arbitrium, si nemo, nisi quem vocat Deus, salvus esse potest, & nullam ovem quisquam è manu Christi eripere, aut quæ ejus gregis non sit, ad cæteras tamen ipso invito aggregare queat; quæ ratio est, ut vos tam impotenter, tam crudeliter in eos sæviatis, in quos nec vim nec ullam potestatem habetis? Quo tandem ore in Pontifice hanc impietatem damnatis? Audi illud sanct: Ejice prius trabem ex oculo tuo. Sed tempero mihi hac in parte, neque longius progrediar. Video enim te non ex eorum esse numero, qui cædes spirant, & sanguinem sitiunt, quod indicat illa literarum tuarum particula, qua te tamen amicum fore mihi ostendis, cæterum (quod Deus omen avertat, ita enim loqueris,) in eorum sententiam abiturum, quos tu adversarios nominas. Ego certe eo sum animo, ut cupiam quidem summam in Ecclesia de rebus omnibus animorum consensionem esse, sed quoniam id ut eveniat, ne sperandum quidem est, cum hæc semper Ecclesiæ forma fuerit, non tamen propterea inimicitias cum quoquam exercere velim, quod ex Epistola ad Simlerum & Volfium intelliges, quam huic adjunxi, ut videas, quem animum geram, & quid in hoc de Trinitate, philosophico potius, quam Christiano dogmate sequar. Eundem ergo me tuum, qui meus in te est, animum esse, imprimis cupio. Ac non in me solum, sed in omnes te ita affectum esse humanitatis, ac pietatis tuæ fuerit. Ac non propterea quemquam odisse velis, quod adduci non potest, ut tecum unum in Trinitate, atque eundem in Unitate, Trinum esse Deum confiteatur: ne tibi tam iniquam in conscientias alienas dominatum usurpes. Stet quilibet domino suo, aut cadat: hoc ne putes ad te pertinere, qui fidem nullo contra cuiquam inferes invito, nisi id Dei, in cujus manu sunt hominum corda, placitum fuerit. Quin etiam pro ista jam amicitia nostra, fraterne te hortor, & rogo, ut remota ambitione, atque odio hominum seposito, contra vero pietate & præclaro ingenio isto tuo, liberalium, ut video, disciplinarum doctrina exculto, in consilium adhibito, ita in hujus quæstionis studium, inquisitionemque incumbas, ut omnia suspecta habeas, quæ ex Prophana Philosophia, in Sacrarum Literarum adyta, per summam vim inducta sunt. Non potes ignorare, quæ tua est eruditio, & acre judicium, tricipitem aut tergeminum hunc Deum, quem ignorarunt Apostoli, & tota illa Orthodoxa Ecclesia, in Monachorum, & qui è philosophicis gymnasiis in Christianam Scholam invaserunt, Sophisticorum officinis fuisse fabricatum, quem tam vario tam dissimili habitu ornatum in scenam producunt, ut vel ex ipso aspectu fucus pateat. Cave tu consensum Veteris Ecclesiæ nobis opponas, quod etsi facias, nihil proficies. Veritas enim quærenda est ex verbo Dei, non hominum qualiscunque tanta de re conspiratio. Sine hæc objectare insulsos quosdam & indoctos blaterones, qui in Veteri Ecclesia peregrinantur. Nescire tu nec potes, nec debes, vix unum atque alterum esse ex illis ipsis patribus veteribus, qui male conditam hanc pultem nobis excoctam proposuerunt, qui idem aut sentiant, aut scribant, passim inter se digladiantur. Suum cuique pulchrum est. Inspice Tertullianum, Justinum, Origenem, Hilarium, Augustinum & alios, infer etiam oculos in Scholasticorum Theologorum ratiocinationes, qui se passim suis acuminibus compungunt. Non magno negotio invenies apud hos Dei Filium nondum etiam genitum plene esse; nunquam enim Pater eum generare desinit, quem tamen ab omni æternitate parturiat. Quid? Nonne Lombardus Magister ille [illegible] Christum Trinitatis Filium facit? Nolo alia commenta attingere, quæ omnem ludibrio pietatem Judæis & Gentibus exposuerunt: In promptu tibi sunt non dubito eorum dogmata. Ex quibus quid consequatur pro tuo judicio, facile te animadvertere opinor. Illud quoque vere dici non potest, eandem vestrorum, quæ Pontificiorum est, de Trinitate doctrinam esse, quod tamen gloriosum sibi prædicare, plerique vestri confirmant. Calvinus neque cum veteribus, neque cum Romana Ecclesia facit, ostendunt id utriusque partis disputationes. Quare equidem ita judico, indignum esse, & cum impietate conjunctum, si quis huic aut alteri homini aures præ-

bent, sacra monimenta audire nolit. Non alibi Deum quaerendum esse, omnes verbo quidem dicunt, quam in Sacris Libris; Re autem ipsa longe aliam se animo inclusam opinionem habere ostendunt, quum Dei quisque quale collibuit simulachrum sibi fingit, ex Platonis & Platonicorum Philosophorum [illegible] deprompta materia. Sed non est hic de his disserendi locus. Ignosce libertati meae mi Caroline, & haec in optimam partem accipe, meque ut caepisti amare perge, meaque in te amici hominis officia constabunt omni tempore. Threcius abest in Germania, quum redierit ostendam ei literas tuas, & meis verbis monebo, ut ad te scribat. Vale. Cracoviae, Calendis Sextilis, 1572.

PRÆFATIO.

Illustri Academiæ Heidelbergensi.

EA est natura totius veritatis, in primis vero Divinæ, ut quo magis premitur, tanto magis sese erigat, & caput suum aureum exerat. Vindex enim Deus non potest non esse ejus, quod ipsum autorem habet. Cujus quidem rei insignis proposita nobis est imago, in his, quæ avorum nostrorum memoria acciderunt. Tanta tum erat Veritatis oppressio, ut humanorum commentorum caligine, & traditionum, à nescio quibus hominibus, ad posteritatem transmissarum, tenebris obruta & sepulta videretur; accesserant opes maximæ, potentiaque summa eorum, qui omni ratione id unice prospiciebant, ne quis ullo modo caliginem illam discutere, & tenebras illas plusquam Cimmerias depellere, ac manum extendere ad Veritatem erigendam posset. Atque, quo tutior & securior iis ejus rei possessio maneret, omnem divinæ Veritatis notitiam, Sacrarumque Literarum, quibus illa continebatur, intelligentiam, in se transtulerant, cum illisque opibus, illaque potentia conjunxerant, edictis propositis, ne quisquam aliter, quam illis placuisset, literas divinas intelligere vel interpretari auderet. Adeo omnia tum conspirasse in Veritatis oppressionem videbantur, ut nulla spes, illam caput quandoque erecturam, appareret. Verum quo magis tum oppressa fuit, hoc se admirabili Dei consilio, gloriosius erexit, atque suum extulit caput Veritas divina. Suscitavit enim Deus Viros ingentis Spiritus, magnique & excellentis animi, qui nulla ratione habita opum, illiusque tantæ potentiæ hominum illorum spretoque omni vitæ, honorum, fortunarumque, quod illis imminebat ab adversa parte, discrimine, sese caligini tenebrisque illis objecerunt & opposuerunt, tantumque illo invicto animi robore perseverunt, ut discussa caligine, depulsisque tenebris, Veritatis divinæ fulgorem, animis hominum ostenderint, & oculis intulerint & ad salutem æternam viam patefecerint & munierint. Et hi cum præclare in ipsis principiis defuncti suo munere fuissent, aliis, quæ desiderabantur, supplenda reliquere. Quibus succedentes alii pari animo, multum à prioribus adjuti, facilius in eodem opere præclarissimo progredi potuere, multaque à prioribus non deprehensa, illi deprehenderunt, & utilitatis publicæ juvande caussa in medium proposuerunt. Magna certe fuit laus tantorum virorum, quibus Deus, velut instrumentis, usus est, ad instaurandum Domum suam, eaque semper permansura est: Vigebit in animis hominum eorum memoria, quemadmodum nunc etiam viget. Ac licet consilium Dei tam admirabile magna pars hominum spreverit, ut mos est hominibus terrenis, ingentia Dei facta flocci pendere: pii tamen omnes ingenti cum applausu & approbatione illud excepere; Deumque pro tam insigni erga se beneficentia summis laudibus extulere, nec efferre adhuc desinunt. Quod itaque usu evenit illis præstantissimis viris, idem nobis nostrisque Ecclesiis eventurum minime dubitamus. Asseruerunt divinam Veritatem, autoritate Sacrarum Literarum, à tenebris, quibus erat obruta, eam vindicantes, eorumque conatus fortunavit Deus, licet nunquam defuerint, qui, illis sese opponerent: Nobis quoque idem est studium, idem animus asserendæ divinæ veritatis, & ab omnibus tenebris vindicandæ. Non deerunt, qui sese opponent, sat scimus. Is quippe veritatis divinæ genius, ut illi contradicatur perpetuo, qui illius autoris, conservatorisque, Domini Jesu Christi erat, quem Simeon positum in signum, cui contradicturi essent, vaticinabatur: at non deerunt, Deo nostro nobis & Christo ejus Domino nostro favente, in quibus conatus vota nostra adimplebunt. Premetur veritas, at quo magis pressa fuerit, eo majore vi erumpet, & locum apud omnes pios & cordatos inveniet. Quorum conatuum nostrorum in præsenti hoc etiam monumentum extabit, quod nunc in lucem post alia scripta nostra demus Prælectiones Theologicas F. S, viri summi & de Ecclesiis nostris optime meriti, qui quantus sit, ex ejus scriptis, & publicatis & pro-

pediem publicandis, quam è nostra commendatione cognoscere unumquemque malumus.

Eas vero dedicatas vobis, Viri Magnifici & Doctissimi, per me Ecclesiæ nostræ voluerunt, partim quod talia scripta talibus conveniant, & à vobis examinari quam rectissime possint: partim ut judicetis ipsi, jurene an injuria, Paræus vester, in Socinum, virum certe singularem, ita invehatur in Commentariis in Epist. ad Rom. editis, ut eum monstrum hominis vocet, & nunc latrare, nunc blaterare etiam passim occinat. Scilicet ii sunt mansueti Christi Spiritus mores; id Christiani hominis ingenium, convitiis in eum, qui a te diversum sentiat, debacchari? Certe diversum ab aliis sentire, & modeste tua, nec temere, sed validissimis rationibus suffulta proponere, quod perpetuo facit Socinus, non est ullum flagitium, sed Christianæ libertatis proprium munus. Atque idem, qui convitiatur Socinum, ita nihilominus in omnibus pene responsionibus suis, cum Socino agit, ut eum ex respondente perpetuo argumentantem faciat. Quod sophisma nisi in singulis responsionibus adhibuisset, vix propemodum, quod Socino responderet, reperisset. Sed, quanti momenti sint, quæ idem Socino opponit, brevi Domino dante, apparebit. Nunc vos, Viri Magnifici & Doctissimi, nomine Ecclesiarum nostrarum rogatos velim, ut libellum hunc & excipere ab Ecclesiis nostris, eo, quo vobis offertur, animo, & legere ac perlegere dignemini; ac, si libuerit, examini legitimo etiam subjicere: Ex eo enim, quid veri, quid falsi uspiam subsit, facillime apparebit. Nobis profecto veritate divina, divinis literis consignata, nihil est prius, nec antiquius. Deus vobis, Ecclesiisque vestris adsit, Amen. Valete, Racoviæ Polonorum, Calend. Septembris 1609.

VALENTINUS SMALCIUS GOTHANUS,

Ecclesiæ Racoviensis Minister.

PRÆ-

PRÆLECTIONES THEOLOGICÆ

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

1. Thess. 5. 19.

Prophetias nolite ſpernere.
Omnia probantes, (quod) bonum (eſt) tenete.

IRENOPOLI
Poſt annum Domini 1656.

PRÆLECTIONUM THEOLOGICARUM.

CAPUT I.

Primus homo etiam ante lapsum natura mortalis fuit.

Quod probatur sic:

PRimo. Quia etiam ante peccatum liberis procreandis ab ipso conditore Deo destinati fuerant, Gen. 1. 28. Qui autem immortales sunt, liberos non procreant, dicente Domino Jesu, eos, qui futuri seculi, & resurrectionis ex mortuis participes erunt, nuptias ideo non contracturos, quia amplius mori non poterunt Luc. 20. 35, 36.

Secundo. Quia jam escis utebatur & cibo, Gen. 1. 29. Ubi autem immortalitas est, ibi escis ciboque non est locus. Id vero aperte ostendunt Pauli Apostoli verba, cum ait, *Escæ ventri, & venter escis: Deus autem & hunc & has destruet*, 1 Cor. 6. 13. Nam quando id fiet? Nempe cum moriemur, idque in perpetuum sic erit: quamvis corpus suscitandum sit, ut ibidem Apostolus testatur, suscitandum, inquam, ad incorruptionem & immortalitatem, ut idem alibi affirmat, cum qua nec ventrem neque escas aliquid commune habere posse, optime noverat Paulus.

Tertio. Primus homo etiam ante peccatum corpus animale habuit, igitur & mortale. Probatur utrumque ex Pauli verbis 1 Cor. 15, ubi versu 44, corpus animale illud vocat, quod prius vile, corruptibile, & mortale appellaverat, idque à spirituali plane secernit, quod idem est, ut ex antecedentibus patet, quod gloriosum, incorruptum, & immortale. Versu autem 45 ait, primum Adamum factum fuisse in animam viventem, ut inde probet, eum habuisse corpus animale. Adamus vero non modo antequam peccaret, sed in ipsa creatione factus est in animam viventem, Gen. 2. 7.

Quarto. Primus homo, antequam peccaret, jam erat terrenus; nempe, quia è terra formatus fuerat: Sed nos in eo quod morimur & corrumpimur, imaginem primi hominis, quatenus terrenus erat, portamus: Ergo primus homo, quatenus terrenus fuit, mortalis censendus est, & sic etiam antequam peccaret. Hæc ex Paulo aperte colliguntur 1 Cor. 15. 47, & deinceps, junctis iis, quæ ante ab ipso disputata fuerant. Ex prædictis intelligi potest, cum scriptum est à Paulo, per peccatum mortem ingressam esse in mundum, non de naturali mortalitate eum loqui, sed de ipsa morte, ut verba sonant, deque moriendi necessitate. Poterat enim Adamus, si non peccasset, quamvis natura mortalis, à morte Dei beneficio conservari; vel si mortuus fuisset, in vitam aliquando revocari, atque immortalis fieri. Hæc & sibi & posteris suis peccato suo quodammodo inclusit. Itaque nisi novus Dei favor nobis adsit, necesse est omnino, ut omnes moriamur, & in ipsa morte maneamus. Neque enim is tam necessario aut vere moritur, qui aliquando in vitam revocandus est, sed dormit potius ac quiescit. Peccatum igitur non mortalitatis naturalis, sed necessariæ mortis causa fuit. Nec aliter intelligi debet comminatio illa, *In quocunque die comederis ex eo, moriendo morieris &c.* Gen. 2. 17.

Nam si peccatum (& hæc quintæ rationis loco esse possit) mortalitatem naturalem homini attulisset, Jesus Christus qui peccatum abstulit, ejusque propriam vim omnem ac pœnas ei proprie convenientes delevit, mortalitatem quoque naturalem abstulisse ac delevisse: quod tamen non fecit. Cui adde, quod cum primus homo Diaboli opera peccaverit, quicquid ex peccato illo vere profectum est, operi Diaboli ascribi debet. Atqui Dei filius apparuit, ut dissolveret opera Diaboli, 1 Joh. 3. 8. Igitur, si ex peccato illo mortalitas naturalis revera profecta esset, eam quoque Dei Filius solvisset.

Sexto loco, ex eo constare satis potest, primum hominem, antequam peccaret, jam mortalem natura fuisse, non autem immortalem, quod, excepta arbore scientiæ boni & mali, ex omnibus Paradisi arboribus ut comederet, ab initio dixerat illi Deus, Gen. 2. 17, inter quas arbor ei vitæ arbor erat, in ipso Paradisi medio consita, Gen. 2. 9. Quid enim opus fuisset propter eum, qui natura immortalis jam esset, vitæ arborem conserere, eique ad comedendum tradere, &c.

Septimo ac postremo. Cum omnes causæ efficientes mortalitatis nostræ naturalis, sive in nobis sive extra nos sint, jam antequam primus homo peccaret extiterint, non minus quam postea, necesse est, ut ipse etiam effectus mortalitatis naturalis, non minus tunc quam postea extiterit. Quod vero causæ istæ omnes jam extiterint, unusquisque per se satis intelligere potest. Multa alia dici possissent: sed hæc satis superque veritatis amatoribus esse debent.

CAPUT II.

Quæritur, quid sit in homines naturaliter, quod ad religionem attinet?

REceptior hodie sententia est, homini naturaliter ejusque animo insitam esse divinitatis alicujus opinionem, cujus vi cuncta regantur ac gubernentur, quæque humanarum rerum imprimis curam gerat hominibusque consulat atque prospiciat.

Hæc sententia, quam nos falsam esse arbitramur, non aliunde potius orta fuisse videtur, quam ex eo, quod videantur omnes homines opinione ista divinitatis alicujus imbuti esse. Verum animadvertendum erat, ab ipso initio cum homo creatus fuit, Deum se illi patefecisse, qui primus homo cum nongentis triginta annis vixerit, posteros suos facile divinitatis opinione imbuere potuit. Quanquam hac re opus non erat, cum ipse Deus, non primo homini tantum, sed aliis subinde ex eo natis, sese variis rationibus patefecerit, quemadmodum ex sacra historia clare liquet.

Quod si divinitatis opinio cunctis naturalis esset, certe ea non esset ex fide: Atqui ex fide eam esse aperte docet Epistola ad Hebr. 11. 6, cum ait, sine fide neminem Deo placere posse: nam accedentem ad Deum credere oportere, quod Deus sit, & quod remunerator sit eorum, qui ipsum quærunt. Illud ex his verbis certum esse videtur, fieri posse, ut quis fide, & sic opinione ista divinitatis careat, cum dicitur, sine fide neminem Deo placere posse. Unde concludendum est, opinionem illam non esse cunctis naturalem. Hacque prima rationis locum contra receptam illam sententiam obtinebit.

Secundo. Si divinitatis opinio cunctis naturalis esset, quomodo idem autor fidem ex eo, quod Enochus Deo placuisset, nititur probare, eum, Deum esse &c credidisse? Hoc profecto arguit, ejusmodi opinionem non esse naturalem; id est, fieri posse, ut quis eam suo animo non conceperit. Nam quæ naturalia sunt, necessaria etiam omnino sunt.

Tertio, Sacræ literæ aperte testantur, aliquos esse, qui Deum esse, non credunt, Psal. 10.4 & 14.1. & 53.2. quos eos stultos appellare, non nostro naturales animæ facultates sensumque communem eos destituisse significare voluit; sed vera sapientia eos prorsus carere. Vera autem sapientia minime naturalis est, sed ratione aliqua comparatur, cujus rei testimonia per totam Scripturam obvia sunt ubique.

Quarto, non singuli tantum aliqui homines, sed integri populi hodie inveniuntur, qui nullum, penitus sensum, aut suspicionem Divinitatis aliquam habent. Hi sunt in novo occidentali orbe in Brasilia provincia, ut historici tradunt, ministerque vir fide dignus sancte affirmavit, qui in ipso loco aliquamdiu fuerat. Sed & alibi quoque ejusmodi gentes reperiri, Indiæ recens historia testatur.

At sunt qui dicant, id saltem negari non posse, ex sola hujus mundi machina, si quis animum advertat, posse quemlibet, non solum Deum esse, manifesto cognoscere, verum etiam rebus humanis eum prospicere, plane percipere. Imo complures addunt, ex eadem machina omnes satis intelligere, quicquid opus erit ad eum Dei notitiam, ex qua omnis religio proficiscitur.

Sententia ista similiter, vel ex eo falsitatis convincitur, quod præstantissimi quidam Philosophi, inter quos maxime, ut creditur, Aristoteles, qui ingenii acumine omnes superasse videtur, qui hanc mundi machinam non aspexerint modo, ut cæteri omnes, aut, quemadmodum multi fecerunt, eam sint contemplati, sed diligentissime in ipsa universa, ejusque singulis partibus rimandis, atque expendendis sunt versati, huc pervenire non potuerunt, ut Deum inferiora hæc singula curare suspicarentur, vel hominum saltem singulorum eum curam habere intelligerent. Quinetiam ne creatum quidem à Deo mundum fuisse aliquo potuerunt, imo id plane negarunt. Sed quia sententia ista, quamvis à veritate aliena, quibusdam Sanctarum Literarum testimoniis confirmari videtur, de potioribus deinceps agemus.

Primo ad eam confirmandam afferri solet Psal. 19. ubi diserte scriptum est, Cœlos enarrare gloriam Dei, & in omnem terram exiisse sonum sive sonum ipsorum. Animadvertendum est primum, in Psalmo pro concesso sumi, Deum creasse cœlos, idque ab iis qui eos aspiciant credi, ut in locis illis evenirebat, ubi David autor Psalmi erat. Et sensus est, cum quis cœlos aspicit ac contemplatur, qui Deum creasse novit, Dei sapientiam atque potentiam inde percipere. Nam nisi Deum pro ipsorum creatore agnoscat, qui poterit ex ipsis, Dei tanquam creatoris gloriam agnoscere? Econtra si quis dicat, ibidem scriptum esse, ipsos cœlos per se docere, & creatos esse à Deo, nimirum in istis verbis, *Et opus manuum ejus annunciat firmamentum*. Dico, *annunciare opus* eo in loco, nec fortasse usquam alibi, non significare, indicare esse opus; sed quale sit opus, seu celebrare opus. Mecum autem sentiunt in paraphrasibus suis Joh. Campensis, & Georgius Buchananus. Quanquam verbum *annunciat* ad nomen *gloriam* superius positum referri potest, & nomen *Firmamentum* per appositionem explicari hoc pacto: Et opus manuum ejus, nempe firmamentum, annunciat Dei gloriam. Atque hanc sententiam secutus est Zwinglius in versione sua. Deinde considerandum est, appellatione omnis terræ, in Sacris Literis, præsertim vero in Psalmis, Judæam terram intelligi solere. Vide Psal. 45. 17. & 105.7. In Psal. quidem 105 dicitur, judicia Dei in omni terra nota esse, cum tamen in Psal. 147. videamus, non omni genti, sicut Israëlitis fecit, patefecisse Deum judicia sua. Idem dico de orbis finibus, ut ex Psal. 2. 8 constat. Neque enim David imperio orbis terrarum potitus, nisi quatenus totum imperium illum, intueris fuis devicit Davidis, suo imperio subjunxit: & tamen Deus ibi pollicetur, in possessionem ei daturum terminos terræ. Nam si dicatur ad Christum illa accommodari debere, fatear hoc verum esse secundum sensum mysticum; secundum quem sensum, si Psal. 19.5 verba explicentur, & ad Apostolos ut Paulus cap. 10.18 Epistolæ ad Rom. facit, accommodentur, poterunt aliqui in sonum, sed interim nihil ad rem possunt facere, qui de cœlis ipsis agimus.

Secundo, afferunt locum illum ad Rom. 1.20. *Invisibilia enim ejus à creatione mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, ipsaque æterna ejus virtus & Divinitas, ita ut sint inexcusabiles, &c.* Sed sciendum est verba, *à creatione mundi*, debere conjungi cum verbo *Invisibilia*, eundemque sensum esse, qui est Matth. 13.35. *Abscondita à constitutione mundi*. Pleri que interpretes ex præpositione *à* ex fecerunt, contra ipsorum Græcorum codicum fidem, qui non ἐκ, sed ἀπὸ habent. Ait igitur eo in loco Apostolus, æternam divinitatem Dei, id est, id quod nos Deus perpetuo facere vult (Divinitas enim hoc sensu alibi quoque apud ipsum occurrit, ut Col. 2.9.) æternamque potentiam, id est promissiones quæ nunquam intercidunt (quo sensu paulo superius dixerat, Evangelium esse potentiam Dei) hæc, inquam, quæ nunquam, postquam mundus creatus fuerat, ab hominibus visa fuerant, id est, non fuerant eis cognita, per opera, hoc est, per mirabiles ipsius Dei & divinorum hominum, præsertim vero Christi & Apostolorum ejus operationes, conspecta fuisse.

Tertio, videtur omnino afferri posse id, quod dicit idem Paulus, Actor. 17.26,27. Deum fecisse, ut homines, quos ex uno sive unius sanguine creaverat, habitarent super universam terram, & quærerent Dominum si forte eum contrectarent & invenirent. Hinc enim videtur constare, Dei consilium fuisse, ut homines per res creatas ad ipsius cognitionem pervenirent, & quasi palpando (sic enim alicui verbum *contrectarent* explicant) ipsum invenirent. Hic dico, Quærere Dominum nihil aliud esse, quam sancte vivere, ut ipse præcipit: Eum autem *invenire*, est illum sibi propitium experiri. De phrasi illa *quærere Dominum*, nemo est qui dubitare possit, eam illud significare, quod dicimus. Ubique enim exempla occurrunt, præsertim in Psalmis, ut Psal. 9.11. Psal. 24. 6. & Psal. 105. 3,4. Ex quo facile intelligi potest, verbum inveniendi similiter id significare, quod diximus. Sed locus ille Esaiæ 55. 6. *Quærite Dominum, dum inveniri potest: invocate eum, dum prope est*, sententiam nostram plus satis confirmat. Nam sequitur statim per epexegesin 55.7. *Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas & revertatur ad Dominum, & miserebitur ejus &c.* Porro verbum *Contrectare* non significat palpare, ut cæci faciunt, sed revera id, quod ipsum verbum sonat. Quamvis enim in Græco sit verbum ψηλαφᾶν quod palpandi significationem habere potest, latius est tamen, contrectandi significatione, quam similiter habere potest, illud accipere. Nam Johannes 1 Joh. 1.1. quoque eodem verbo hoc sensu est usus, in prima Epistola in ipso initio. Pauli igitur sententia est, Dei consilium fuisse, ut homines sancte secundum ipsius voluntatem viverent, atque ita eum sibi propitium experirentur, & propterea sequitur 17.27,28 *Quanquam non longe est ab unoquoque nostrum: per ipsum enim vivimus & movemur, & sumus.* Quasi dicat: non est dubitandum, quin is sancte viventibus præsto sit, cum in omnes homines sua beneficia conferat: hoc enim ipsum, quod & vivimus, & movemur, & sumus ab ipso omnes habemus. Confer autem cum hoc loco locum Act. 14. 15,16, in eadem historia, ubi idem Paulus cum Barnaba, ait Deum illis quoque qui ipsi minime serviebant, benignum ac liberalem se præbuisse.

Verum (dicet aliquis) quomodo potuere homines sancte vivere secundum Dei præcepta, si homines Deum naturaliter non norunt? Respondeo, Deum ab initio per multa sæcula, & ante & post diluvium, præsertim vero ante, de quo tempore loquitur Apostolus, seipsum hominibus patefecisse, adeo, ut & ipsum & ejus voluntatem satis perspectam haberent. Quocirca si postmodum factum est, ut Dei cognitio-

invenerint, id ipsorum culpa contigit, qui tamen illud divinum pabulum minus atque exiguum in seipsis fecerunt. Quod si tamen voluntas Pauli mentem fuisse, ut semper homines Deum quaerere possint, dico, illum suis verbis explicasse, quid vere in hominibus naturaliter sit positum, quod attinet ad religionem. In omnibus enim hominibus naturaliter est aliquod justi atque injusti discrimen, aut certe in omnibus hoc situm est, ut cognoscant & fateantur, justum injusto anteponi debere, honestum turpi. Hoc autem nihil aliud est, quam Dei verbum quoddam internum, cui qui obedit, ipsi Deo obedit, etiamsi alioqui ipsum Deum ne esse quidem, aut sciat aut cogitet. Nec dubium est, qui hac ratione Deo paruerit, illi etiam gratum futurum. Nam si quis objiciat, id quod ante ex Epistola ad *Hebr.* recitavimus, oportere accedentem ad Deum, credere, Deum esse, &c. facilis responsio fuerit, cum certum sit, Apostolum loqui de iis, quibus Deus se patefecit aliqua ratione. Talis enim Enochus erat, de quo ibi verba fiunt. Ille enim nisi Deum esse crederet, animum a pietate, & sic a justi honestique studio, alienum se habere demonstrat. Praeterea sermo ibi est de iis, qui singulari quadam ratione Deo grati atque accepti sunt, qualis Enochus fuit. Itaque verum quidem erit, eum qui ad Deum accedere velit, id est, eum sibi singulari, seu non vulgari (ut ita dicam) ratione propitium experiri, oportere omnino credere Deum esse, & si hoc desit, sive quia Deo se patefacienti fidem adhibere noluerit, sive quia ei se Deus nulla ratione patefecerit, illum minime ad Deum accessurum: Non tamen verum erit, sic omnino requiri ad hoc, ut quis qualitercumque (ut sic loquar) Deo gratus sit, aliam etiam ob causam, quam quia ejus sit creatura, sed satis fuerit interiori illi atque occulto quodammodo Dei verbo paruisse.

CAPUT III.

Utrum primus homo ante peccatum justitiam aliquam originalem habuerit?

PLerique omnes eum illam habuisse affirmant. Sed ego scire velim, quamnam justitiae originalis nomine intelligant. Nam si eam conditionem intelligunt, ut non posset peccare, qualem bonos Dei Angelos nunc habere credimus, eam certe non habuit Adamus, cum eum peccasse constet. Neque enim peccasset, nisi prius peccare potuisset. Quod si ipsum non peccare antequam peccaret, intelligunt, ridiculum illud est, & qualitas prorsus inepta. Quis enim nescit, neminem peccare antequam peccet? Si enim dicerent, peculiariter in proposita quaestione, non tantum peccatum, sed tantummodo delictum illud esu vetitae arboris comedendi significare, & Adamum idcirco ante illud delictum justum fuisse, quia nullum aliud peccatum antea commisisset. Verum ista justitia non originalis, sed actualis fuisset. Deinde, aut ideo ante delictum illud non peccavit Adamus, quia nullum aliud Dei mandatum sibi traditum transgressus est, aut quia nihil adversus propriam conscientiam commisit. Si priore modo, rursus distinguo. Nam, aut nullum aliud habuit Dei mandatum, aut aliquod habuit. Si nullum habuit, neque etiam ullum transgredi potuit. Quomodo igitur justus censendus est, quia id non fecerit, quod etiamsi maxime voluisset, vel alioqui facturus fuisset, tamen facere non poterat? Si aliquod habuit, docere quodnam fuerit, idque ab ipso conservatum fuisse docerent. At vero si altero modo, probent Adamum ante illud delictum nihil contra propriam conscientiam fecisse, id quod certe nunquam probabunt. Concludamus igitur, Adamum etiam antequam mandatum illud Dei transgrederetur, revera justum non fuisse, cum nec impeccabilis esset; nec aliam peccandi occasionem habuisset: vel certe justum eum fuisse affirmari non posse, cum nullo modo constet, eum illo tempore a peccando abstinuisse.

Sed sunt qui dicant, originalem primi hominis justitiam in eo fuisse, quod nimirum appetitus ac sensibus dominationem haberet, eosque regeret, nec ullum inter ipsum & illos dissidium esset. Verum nulla ratione adducti hoc dicunt, cum potius ex eo quod Adamus deliquit, appareat appetitum ac sensus rationi dominatos fuisse, nec bene inter fuisse & illos semper convenisse. Verum tamen ut probent Adamum originalem aliquam justitiam ante delictum habuisse, & justum a Deo creatum fuisse, hisce rationibus & testimoniis potissimum utuntur.

Primo, quia hominem ad Dei imaginem & similitudinem conditum fuisse legimus Gen. 1.26. Igitur, cum Deus ipse bonus & justus sit; necesse est, ut homo similiter bonus & justus ab ipso initio fuerit. Respondeo primum, illam divinam imaginem & similitudinem in homine, non ad omnia referri, quae in Deo sunt; alioquin, ut caetera omittam, quae quilibet per se animadvertere potest, immortalis ab initio homo fuisset, quod contra se habere jam ostensum est. Deinde, si homo Deo similis in justitia & bonitate conditus fuisset, impeccabilis creatus fuisset. Exterius enim Deus bonus & justus est, quatenus malus & injustus esse non potest. Sed impeccabilem hominem creatum non fuisse, supra demonstratum fuit. Praeterea, si in eo divina imago & similitudo in homine fuisset, quod justus creatus esset, certe post peccatum imago illa & similitudo deleta in homine fuisset: (ista enim originali justitia volunt universum humanum genus post peccatum caruisse) & tamen etiam post peccatum homo ad imaginem & similitudinem Dei factus esse dicitur, Gen. 9.6. Jac. 3.9. Dei imago & similitudo, ad quam conditus est homo, ne in ipsa quidem mente ac ratione, unde omnis justitia in illum derivari poterat, praecipue consistit, sed in dominatu rerum omnium, praesertim inferiorum, iis illis diebus a Deo creatarum; ut satis patet ex loco ipso, ubi primo homo ad Dei imaginem & similitudinem factus fuisse narratur, Gen. 1.26. Nam & imago divina quam in altero seculo habituri sumus, in eo constitura est, quod omnibus inimicis nostris & morti ipsi atque inferno plenissime dominabimur, nec aliquid, praestantius in Deo est, quam cunctarum rerum dominatio atque imperium. Non potest quidem homo hic in terra imaginem illam divinam habere, nisi alia imago praecedat, id est, mens & ratio ejusque usus, quo si hominem spolies, tantum aberit, ut caeteris rebus imperet, ut ipse omnium sit servus. Non potest etiam in coelis, imaginem illam divinam, quam diximus, accipi, nisi alia imago antecedat, sanctitas scilicet & innocentia, ad quam imaginem novus homo hic primum conditus est.

Secundo ex eo argumentantur, quod Deus viderit cuncta quae fecisset esse valde bona Gen. 1.31. Nam inquiunt, igitur homo, quem Deus fecerat, erat valde bonus, ob idque justus. Respondeo, ibi non de animi bonitate, nec de justitia sermonem esse, sed de aptitudine & convenientia ad id, quod Deus antea sibi proposuerat. Translatio est enim ab opificibus, qui opus suum jam perfectum contemplantur; ac si proposito suo respondeat, approbent: sin minus, aut corrigant, aut abjiciant. Vocabulum vero bonum in Hebraeo *Tob* est, quod pulchritudinem atque convenientiam quandam saepius significat, ut hi loci inter caeteros ostendunt Gen. 2.18, & cap. 6.2. Exod. 2.2. 1 Sam. 9.2. Nec vero idcirco scriptum est, Deum vidisse cuncta quae fecerat esse valde bona, ut nos Dei operibus ea omnia tribueremus, quae nobis bona esse videntur, sed ut, etiamsi aliquid in ipsis nobis animadvertere videremur, quod minus conveniret, nos graviter labi sciremus, neque a curiose iis examinandis, tanquam iis, in quibus aliquid desiderari possit, tempere-

ruerunt. Huc adde, quod non ad singulas res ipsas à Deo creatas, sed ad universa opera sex illis diebus facta, verba illa referri debeant. Quocirca, quod ad hominem attinet, non est intelligendum, Deum vidisse, ipsum hominem esse bonum, sed bonum esse, quod homines se creasset talem, qualem eum antea Moses descripsit.

Tertio sic argumentantur: Deus fecit cuncta in suo genere perfecta: Sed perfectio hominis est, ut sit justus. Ergo hominem justum creavit. Responsio facilis est. Justitia enim non est perfectio hominis naturalis, sed voluntaria. Quare non potuit eam homo in creatione nancisci: sed si libero arbitrio liberaque voluntate, qua præditus erat, recte usus fuisset, eam adeptus esset. In eo naturalis perfectio hominis est, ut omni labe ac vitio careat, hocque fuit ab initio in primo homine, qui integer & incorruptus creatus est: sed libera tamen, ad malum non minus quam ad bonum, voluntate. Non potest autem ista perfectio justitia, nisi improprie, appellari, quatenus scilicet omnis injustitia adhuc abest, quod tamen rursus & ipsum minus proprie dictum est, cum proprie ab homine injustitia abesse dicatur, si injuste agendi occasione sæpius sibi oblata, nihil injuste egerit. Quod certe de Adamo, cum primum creatus fuit, dici non potuit, sed nec etiam toto illo tempore, quod transgressionem divini mandati præcessit, cum injuste agendi nulla (quod sciamus) illi occasio præbita fuisset, præter illam quam non omisit, & sic divinum mandatum est transgressus.

Ex iis quæ hactenus dicta sunt, patet responsio ad id, quod quarto & ultimo loco afferri pro adversariis potest ex Salomone, qui inquit, Deum fecisse hominem rectum, Eccl. 7. versu ultimo. Rectus enim fuit homo à Deo creatus, quia nihil pravi ab initio in homine fuit, sed is una cum posteritate sua, pravitatem propria voluntate accersivit, ac sibi comparavit, quemadmodum ex eodem ipso Salomonis loco satis intelligi potest.

CAPUT IV.

An sit & quale sit peccatum originis?

OMissa duplicis hujus quæstionis diligenti examinatione, rem ipsam, ut nos eam se habere credimus, breviter explicabimus: paucis tamen verbis interea præcipuis aliorum sententiis refutatis. Peccati igitur duplex ratio est, sive hujus vocis peccati, duplex significatio est in Sacris Literis. Aut enim culpam significat, aut pœnam. Loquimur autem hic de præcipuis significationibus, & quæ ad propositam quæstionem pertinere possint. Itaque cum quæritur, An sit peccatum originis? Idem est ac si quæreretur, utrum homines cum nascuntur, eo quod ab Adamo originem ducunt, propter ipsius Adami lapsum, culpam aliquam aut pœnam contrahant, vel alicui culpæ aut pœnæ sint obnoxii? Quocirca, cum ad culpam constituendam propria voluntas ejus, qui in culpa futurus sit, omnino requiratur; pœna vero sine antecedente culpa esse non possit, nullo modo videtur dici posse, in homine dum nascitur, ullam sive culpam sive pœnam locum habere posse, cum is propriæ voluntatis tunc nullum usum habeat, nec antea habere potuerit.

Hinc factum est, ut quidam duas alias significationes hujus nominis peccati, easque à Sacris Literis excogitaverint. Una est, ut errorem sive culpam significet. Altera, ut malum, ex aliorum etiam culpa proficiscens, declaret. Itaque originis peccatum, vel justitiæ originalis carentiam (ut ita dicam) interpretantur, qua fit, ut homo naturaliter, nisi Dei gratia superveniente juvetur, nihil nisi errare possit, id est, contra Dei Legem committere; vel ea mala esse dicunt, quæ omnes homines, propter primi parentis culpam, subire coguntur.

Verum, cum à nobis, justitiam istam originalem in primo homine non fuisse, supra demonstratum fuerit, nullus locus est priori ex his duabus interpretationibus. Posteriori vero, etsi id, quod in ea dicitur, verum est, ut postea videbimus, tamen locus propterea esse non potest, quod ista vocis peccati significatio insolens nimis videatur, & fortasse in nullo prorsus est usu.

Sunt igitur, qui velint (eaque opinio vulgo recepta est) originale peccatum, innatam quandam cupiditatem, seu concupiscentiam malam in homine esse, & ad peccandum pronitatem. Opinio hæc triplici ratione potissimum vera esse non potest. Primum, quia concupiscentiam istam, sive ad peccandum proclivitatem, in omnibus prorsus hominibus naturaliter esse non constat. Deinde, quia etiamsi de eo constaret, non propterea illud esset, quia Adamus, à quo omnes prognati sumus, divinum illud præceptum transgressus fuerit. Postremo, quia cupiditas illa, & ad peccandum pronitas, cum conjunctam secum hominis ipsius in quo est culpam non habeat, ejus peccatum proprie dici non potest.

Sed dicet aliquis, imo constare, in omnibus prorsus hominibus naturaliter concupiscentiam istam malam inveniri, idque his Sacrarum Literarum testimoniis adductum.

Primo enim, Gen. 6. & 8. scriptum est, cogitationem cordis humani esse duntaxat malam omni tempore; &, hominis cogitationem malam esse ab adolescentia ipsius, Gen. 6. 5. & 8. 21. Sed loci isti non de naturali concupiscentia loquuntur, sed de voluntaria. Nam si de naturali loquerentur, certe neque ea de causa immisso diluvio, tam graviter Deus homines punivisse priore loco diceretur; neque tanquam rem aliquam novam & inexpectatam, eam Deo quodammodo accidisse Scriptura testaretur, adeo ut ob eam causam Deum indoluisse, eumque pœnituisse dicat, quod hominem fecisset. Quanquam Gen. 8. non est legendum, Figmentum enim humani cordis malum est ab adolescentia sua, sed, quia Figmentum humani cordis malum sit ab adolescentia sua. In Hebræo enim nullum est verbum. Quare satius est subaudire *sit* quam *est*. Ita, ut non afferat Deus rationem, cur non amplius sit execraturus terram propter hominem, nec amplius percussurus omnem viventem; sed dicat, hominis malitiam non amplius tantam vim habituram, ut ipse propter hominem terram execretur, & omnem viventem percutiat; quam malitiam non affirmet jam esse, aut certum futuram; sed si fuerit, non eam vim apud se habituram, quam antea habuit. Alioquin si, ut vulgo solent, locum legamus & interpretemur, sequitur Deum dixisse, illud idem apud se causam jam esse, ne amplius immissurus sit diluvium orbi terrarum, quod ut immitteret, paulo ante causa fuerat: quo nihil absurdius, Deoque indignius excogitari potest.

Secundo, multa testimonia ex Jobi historia depromta afferri possunt, ut cap. 4. 17, 18, 19, & 14. 1, 2, 3, 4, & 15. 14, 15, & 25. 4, 5, 6, ubi dicitur, hominem esse impurum in Dei conspectu, & ratio redditur, quia ejus fundamentum sit è pulvere, & res sit fragilis ac fragilis, & tanquam putredo quædam: quæ ratio naturam hominis ob oculos ponit, & ab ipso certe hominem impurum esse demonstrat, nempe ob malam cupiditatem ei naturaliter insitam, propterea cap. 15. 16, dicitur, hominem abominabilem & inutilem seu fœtidum, imbibere iniquitatem, ut aquam.

Animadvertendum est, in locis illis de impuritate quadam hominis sermonem esse, quæ in ipsis quoque Angelis ex parte invenitur. Comparatur enim homo cum Deo, cujus respectu impurus dicitur, quod quidem de omnibus prorsus hominibus intelligendum est. At vero cum affirmatur, hominem bibere iniquitatem, ut aquam, id vel hyperbolice dictum censeri debet; vel certe non prorsus universe, sed generatim accipiendum est, idque non ad hominis natu-

turam, sed ad voluntarias actiones referendum. Est enim argumentum ab eo quod fit, non autem ab eo, quod fieri sit necesse. Quanquam, cum in libro Jobi, in utramque partem de quibusdam rebus disputetur, non possunt temere rationes in eo allatæ probari, præsertim cum à Jobi amicis afferuntur, qui plerunque non bonam causam defendunt. Non est autem Jobus, qui loquitur prædicto cap. 15, sed Eliphaz amicus ipsius.

Tertio, locus ille vulgo afferri solet: *Ecce in iniquitatibus conceptus sum, & in peccato calefecit me mater mea.* Psal. 51. 7. Sed satis constare potest, figuratum esse istum loquendi modum atque hyperbolicum, ut illum etiam, Psal. 58. 4. *Alienati sunt impii à vulva erraverunt ab utero loquentes mendacium.* Similis locus est Esaiæ 48. 8 quibus loquendi modis peccata exaggerantur, & efficacius vituperantur. Quanquam verisimile est, Davidem potius ad excusandum peccatum suum in locutum fuisse, & in humana fragilitate commemoranda, hyperbole ista fuisse usum, quasi peccatum hominibus quodam plane naturale sit, non autem, quod ita sit revera, tametsi David non de homine, sed de seipso tantum loquitur.

Est quidem in hominibus, nullo prorsus excepto, ad peccandum (ut sic loquar) possibilitas, quia nimirum Deus voluntatem liberam & ad bonum & ad malum dedit. Sed de mala illa cupiditate, & ad peccandum pronitate, licet in plerisque sit, non tamen affirmare possumus, cum in omnibus prorsus esse.

Verum quarto loco afferri potest septimum cap. Epistolæ ad Rom. in quo fateor ego manifeste constare, de summa hominis ad peccandum proclivitate agi. Sed considerandum est, Paulum, non tam de natura hominis utcunque loqui, quam de eo, quod in plerisque fieri contingit; nec hominem simpliciter considerare, sed quatenus à lege afficitur. Namque ostendit, si hominem, (ut plerique sunt) lex invenerit malæ cupiditati obnoxium, tantum abesse, ut eum vi sua & propria ab isto malo liberet, ut potius illud in ipso augeat.

Cæterum cupiditas ista mala, quæ cum plerisque hominibus nasci dici potest, non ex peccato illo primi parentis manat, sed ex eo, quod humanum genus, frequentibus peccatorum actibus, habitum peccandi contraxit, & seipsum corrupit, quæ corruptio per propagationem in posteros transfunditur. Etenim unum illud peccatum per se, non modo universos posteros, sed ne ipsum quidem Adamum corrumpendi vim habere potuit. Dei vero consilio, in peccati illius pœnam id factum esse, nec usquam legitur; & plane incredibile est, imo impium id cogitare, Deum videlicet omnis rectitudinis auctorem, ulla ratione pravitatis causam esse. quæ tamen pravitas, quatenus, ut dictum est, per propagationem in homines derivatur, peccatum proprie appellari nequit. Nec Paulus prædicto capite 7 Epistolæ ad Romanos, peccati nomine vere pravitatem illam intelligit: sed figurata quadam loquendi ratione, personam quodammodo peccato tribuens, illud in homine nondum regenerato, & ab ipsa lege plane pendente, habitare dicit, id est, ejusmodi hominem, quemadmodum à peccando abstineat, invenire non posse.

Concludimus igitur, nullum, improprie etiam loquendo, peccatum originale esse, id est, ex peccato illo primi parentis, ullam labem ac pravitatem, universo humano generi, necessario ingenitam esse, sive inflictam quocunque modo fuisse; nec aliud malum ex primo illo delicto ad posteros omnes necessario manasse quam moriendi necessitatem, non quidem ex vi sua delicti vi, sed quia cum jam homo natura mortalis esset, ob delictum illud suæ naturali mortalitati à Deo relictus est, quodque naturale erat, id in delinquentis pœnam, prorsus necessarium est factum. Quare qui ex ipso nascuntur, eadem conditione omnes mori oportet: nihil enim illis ademtum fuit, quod naturaliter haberet, vel habiturus esset.

Sed sunt postremo, qui dicant, omnes homines, tanquam in uno illo primo homine inclusos, peccasse cum ille peccavit, ad idque probandum, afferunt verba illa Pauli ad Rom. cap. 5. 12. *In quo omnes peccaverunt*, tanquam ea quæ referendum sit ad Adamum, de quo proxime verba facta fuerant. Verum sciendum est, in Græco esse ἐφ' ᾧ, quod nihil aliud significat, quam ut plerumque solet, eo quod, vel quatenus. Et sensus est, omnes homines morti penitus fuisse obnoxios, eo quod vel quatenus omnes peccaverunt: stipendia enim peccati mors, Rom. 6. 23. Quid autem hoc sibi velit, quamvis à nobis explicatum, iterum tamen explicabitur cum de justificatione nostra plenius agemus.

CAPUT V.

De libero hominis arbitrio.

EX iis quæ supra disputata sunt, satis constare potest, in homine liberum arbitrium esse, si modo id verum est, quod omnes concedunt, & ratio ipsa manifeste docet, in primo homine ante lapsum liberum arbitrium fuisse. Nulla enim causa est, cur propter lapsum eo privari debuerit. Quandoquidem nec rei ipsius natura id postulat, nec Dei justitia patitur. Sed neque de pœna ista, inter ea, quæ pœnæ loco Deus lapsui illi constituit, ulla prorsus fit mentio, ut Gen. cap. 3 legenti perspicuum esse potest. Sed quæritur, quatenus liberum hominis arbitrium extendatur, & quas vires habeat? Quoniam igitur concedimus, in plerisque hominibus, non quidem propter peccatum primi parentis, sed propterea, quia homines paulatim degeneraverunt, & seipsos corruperunt, innatam quodammodo esse magnam ad peccandum proclivitatem, & pravitatem quandam, idcirco dicimus, in plerisque hominibus naturaliter exiguas esse vires, ad ea præstanda, quæ Dei lex jubet: ea autem præstandi voluntatem in omnibus nullam esse posse, atque adeo in plerisque esse, nisi peccandi assuetudine factum sit, ut quis ipso peccato atque iniquitate delectetur. Quod ita se habere, planum faciemus, cum cap. 5 Epistolæ ad Rom. de justificatione nostra agentes, explanabimus. Porro vires non ita exiguæ sunt, ut homo Dei ope accedente, si sibi ipsi vim facere velit, legi divinæ parere non possit. Opem autem suam nemini eorum denegat Deus quibus legem tulit, alioquin legem suam non servantes, nulla ratione vel reprehendere, vel punire posset, & tamen utrumque facit. Itaque non eam legem tulit Deus, quam nemo servare possit, siquidem lex, ut inquit Paulus Rom. 7. 10. ad vitam data est. Atqui, ut idem ex Mose ait, is demum per legem victurus est, qui ea fecerit Rom. 10. 5 quæ lex jubet. Sed tamen eam dedit legem, ad quam servandam ipsius auxilio opus foret, ut perpetua causa esset, cur ab ipso penderemus, eumque vitæ ac felicitatis nostræ auctorem semper agnosceremus. Jam vero auxilium istud divinum duplex est, externum & internum. Externum auxilium sunt promissiones legi adjunctæ alicujus boni, cujus desiderio ac spe homines permoti, legem servandi difficultates superant; vel minæ alicujus mali, cujus odio & metu perterriti, ab ea infringenda sedulo sibi cavent, earumque & promissionum & minarum externæ confirmationes. Multo autem magis promissionibus ad aliquid faciendum adducimur, quam minis. Quocirca, cum sub Novo Testamento promissa longe præstantiora sint, quam sub Vetere, hinc fit, ut sub Novo divinæ legi parere, multo facilius sit, quam sub vetere. Internum autem auxilium duplex est: Unum cum Deus id, quod sibi obedientibus promisit, eorum etiam cordibus quodammodo inscribit. Alterum, cum ad ipsius voluntatem recte percipiendam, quæ in externo verbo, propter res infinitas, de quibus in humana vita sæpe & deliberare contingit, expresse omnino contineri nequit, mentem erudit;

eamque illustrat. De hoc posteriore si omnes loci intelligendi sunt, in quibus rogatur Deus, ut voluntatem suam doceat, ut Psal. 143. 8, 10. & Psal. 119 multis in locis, præsertim vero in litera Ain. De priore vero ii, in quibus Spiritus Sancti fit mentio, quem Deus, tanquam arrhabonem quendam futuri alicujus magni boni, hominibus largitur, de quo 2 Cor. 1. 22. & cap. 5. 5. Ephes. 1. 13, 14. Nam externa dona Spiritus Sancti, ut loca ista intelligi non debere, sed interiorem quandam vim, verbis ex ipsis ostendere videtur, ubi scriptum est: *Et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.* Ex his duobus interioribus donis, prius magis proprium est Novi Testamenti: posterius vero Veteris. Quod quemadmodum in Novo Testamento, vera bona promissa sunt: sic in Vetere Dei voluntas in mortalibus actionibus non ita explicata est, ut in Novo. Ex iis autem quæ dicta sunt colligi potest, verum auxilium id esse, quod externum appellavimus, cum interius utriusque generis, nihil aliud sit, quam exterioris suggestio quædam & obsignatio; præsertim vero, cum nemini interius contingat, nisi prius exteriore recte usus sit. Nisi enim quis, externam Dei vocem audiendo, ejus promissis fidem adhibeat, obsignationem illam earundem promissionum in corde suo per Spiritum Sanctum non accipiet: credentibus enim & obedientibus Spiritus Sanctus datur, Actor. 5. 32. Ephes. 1. 13. Similiter, nisi quis Dei apertissimam voluntatem, pro viribus exequi studeat, nunquam aliquam occultioris cognitionem veram habiturus est, & divina oracula perfecte intellecturus. Namque ut Salomo ait Proverb. 1. 7. & 9. 10. *Initium sapientiæ timor Domini.* Cæterum animadvertendum est, nos de ordinaria ac perpetua Dei voluntate atque operatione, in prædictis auxiliis ejus interiore & exteriore explicandis, locutos fuisse, nec propterea excludere casus illos, in quibus Deus alia etiam ratione hominibus interdum auxiliatur, eorumque mentem & animum immutat ac renovat, utque sibi obediant, efficit. Quis enim Dei judicia sua nosse aut explicare potest? Sed ut ad propositum revertamur; constitutum esto, in homine etiam post Adami lapsum liberum arbitrium esse, nec vim hanc naturalem ex eo tempore imminutam esse, nisi quatenus homines sæpius peccando peccandi habitum contrahere, & seipsos corrumpere, eamque corruptionem ad posteros, per seminis propagationem transmisere, atque etiamnum transmittunt.

CAPUT VI.

De Dei prædestinatione.

Verum huic non minus veræ, quam testatissimæ in Sacris Literis sententiæ, Dei prædestinatio opponitur, qua ab omni æternitate, de singulis hominibus nominatim decreverit, quis omnino servandus, quisve damnandus sit. Nam, si hoc verum est, cum satis constet homines probos servandos esse, improbos vero damnandos, necesse est, ut Deus decreverit similiter, quinam probi, quive improbi sint futuri; aut certe, ut jam id certum ab omni æternitate sit. Ex quo efficitur, ut nulla libertas hominibus relinquatur, in iis, quæ ad suam ipsorum probitatem vel improbitatem spectant: quicquid multi in Romana Ecclesia dicant, qui omnino volunt, prædestinationem istam una cum libero arbitrio hominis consistere posse, quod secus se habere, ex iis quæ deinceps dicemus, planum fiet.

Negamus igitur nos istam prædestinationem, idque (præter innumerabilia Sacra Testimonia eam aperte negantia, quibus, quod adversarii suam sententiam refellere potius, quam nostram confirmare, nobis propositum sit, referendis supersedebimus) ob duas potissimum causas. Una est, quod, si ea vera esset, omnis religio funditus tolleretur. Altera, quod ea admissa, necesse est Deo multa ipso indignissima attribuere.

Tolleretur omnino, si prædestinatio ista vera esset, religio universa, quia manifeste ex ea consequitur, quæcunque ad pietatem pertinent, omnia ex necessitate fieri. Quod si verum est, quorsum attinet laborare ac studere, ut pii simus? Frustra est enim omnis labor, omneque studium, ubi necessario omnia eveniunt, quemadmodum Sensus ipse communis nos docet. Labore autem illo ac studio sublato, omnem religionem interire necesse est.

Deo vero, si prædestinatio ista admitteretur, quatuor quæ vel nominare animus horret, tribuerentur: Iniquitas, Simulatio cum deceptione conjuncta, Inscitia & Pravitas.

Iniquitas, quia iniquissimum plane est, quemquam idcirco punire, quod ea non fecerit, quæ facere nullo modo potuit. Atqui Deus eos punit, qui improbi sunt, & ipsi non obediunt, quorum tamen in potestate nulla ratione situm est, ut sint probi, Deoque obediant, si jam certum ac decretum est, ne probi sint neve Deo obediant. Est autem hæc iniquitas eo major, si ipse Deus id decreverit, quemadmodum ex ista prædestinatione necessario consequitur, si ea ita accipiatur, ut ab iis fieri solet, contra quos potissimum disputatio hæc nostra instituta est: qua de re paulo post cum de pravitate, cujus Deus per istam prædestinationem insimulatur, agemus, aliquid apertius dicendum erit. Itaque ista prædestinatione admissa: Deus homines punit, quia ea non fecerint, quæ ut facere nullo pacto possent, ipse constituerat, quo nihil iniquius excogitari potest.

Simulatio cum deceptione conjuncta, quia cum ipse jam decreverit, ut bona, imo major pars eorum, qui Evangelii prædicationem audiunt, non serventur, salutem tamen omnibus in ipsa prædicatione offert. Itaque unum agit, aliud præ se fert, quod proprie simulare est; & quod gravius est, id ea in re facit, unde alter decipitur. Audit enim, exempli causa, quispiam ex reprobis (quos illi vocant) sibi a Deo per Evangelii prædicationem, si vitam correxerit, promitti peccatorum veniam, & vitam æternam, & propterea, ut vitam suam emendet, & studet, & curat, viamque istius salutis ingreditur: sed in medio cursu deinde deficit, nempe, quia Deus ita decrevit, atque ne ulterius progrediatur, sed plane concidat, sua illi subtracta gratia, suo tempore efficit. Hoc autem in omnibus, qui ad tempus credunt, si prædestinatio ista vera est, evenire necesse est. Qui an se deceptos fuisse, jure conqueri possint, necne, omnibus judicandum relinquo.

Inscitia porro in eo esset, quod id videretur Deus tentare, quod fieri non posse, optime novit. Stultum est autem, id vel conari revera, vel etiam conari præ se ferre, quod fieri non possit, atque ea ratione se cunctis deridendum præbere. Hoc dico, quia prædestinationem istam ita veram esse adversarii statuunt, ut Deus eam omnino credi velit, deque ea nihil prorsus dubitari.

Pravitas postremo ideo Deo tribueretur, quia peccati autor fieret. Nam si necesse est, ut quicunque condemnatur, is etiam peccet, certe qui antequam is peccet, statuit ut quis omnino damnetur, statuit etiam, ut omnino peccet. Neque enim eo confugere adversarii possunt, ut dicant, idcirco Deum ab omni æternitate aliquos damnasse, quia præviderit eos peccaturos. Impium enim esse statuunt, si quis Dei prædestinationem ulla ratione a præcognitione seu præscientia pendere dicat. Quare nullo modo istos ideo reprobasse, quia peccaturos prævidaerit, sed quia reprobaverit, ideo eos necessario peccaturos prævidisse, constanter affirmant.

Veruntamen habent adversarii, præter non pauca Sacra Testimonia, tres rationes præcipuas, quibus penitus sunt persuasi, Deum quæcunque fiunt, aut non fiunt, ad salutem præsertim nostram & condemnationem

ctionem spectantia, jam antea decrevisse, ut fierent, aut non fierent; vel certe nihil in hominis arbitrio situm esse. Quas omnes separatim explicabimus, easque sigillatim refellere conabimur, postmodum vero de Sacris Testimoniis agemus.

CAPUT VII.

Rationes quibus probari videtur, quæcunque fiunt, aut non fiunt, præsertim ad salutem aut condemnationem nostram spectantia, ea prius ita a Deo decreta fuisse; vel certe nihil in hominis arbitrio situm esse, & earundem rationum refutatio.

PRima ratio est, quia si quid ab hominibus fieret, aut non fieret, quod ita a Deo ante decretum non esset, id est, aliter quam ipse vellet, is nec omnipotens, nec perfecte beatus esset. Omnipotentem autem esse Deum, & quæcunque velit facere, cum per se indubitatum esse videatur, tum scriptum est pluribus in locis, præsertim vero in Psalmo 115. 3, & 135. 6. Esa. 46. 10. & Eccl. 8. 3. Perfecte vero beatum Deum esse, nemo, opinor, negare ausus fuerit. Beatum certe illum esse scriptum est a Paulo 1 Tim. 1. 11 & cap. 6. 15, 16. Nihil autem non perfectum inter Dei attributa esse potest.

Huic rationi sic respondendum est: Deus quæcunque vult facit, verissimum est: sed ea quæ ab hominibus fiunt aut non fiunt, præsertim si ad ipsorum salutem aut condemnationem spectent, pleraque omnia in eorum arbitrio & potestate Deus posuit. Quæ in his antequam fiant, aut non fiant, non absoluta Dei voluntas, sed desiderium potius & est & dici debet. Regula autem illa, *Deus quæcunque vult facit*, de absoluta voluntate intelligenda est. Nec tamen ejusmodi desiderium tale est, quod voluntas merito (licet non absoluta) appellari nequeat. Quandoquidem in iis, id quod Deus desiderat, non magis is velle potest, quam velit, neque enim ea absolutæ in Deo voluntatis capacia sunt. Declaro: Deus, exempli causa, cupit, ne homicidia fiant. Quid vero est quod cupit? Nempe, ut homines, quamvis contingat, ut quempiam occidere possint, tanquam tamen occidant. Hoc ita vult, ut magis velle non possit. Verum, si ita res se habet, opus est, ut liberi hac in re sint homines, & consequenter, ne ipse illis aliquam necessitatem afferat. Nam etiamsi ita necessitatem illis afferret, ut eorum voluntatem ab occidendo ipse vi sua penitus retraheret, efficeretque ne occidere ullo modo valeant, non tamen id assequeretur, quod optat. Neque enim homines aliter velle possunt, ob idque nec facere. Sed jam dictum est, Deum ita velle, ut homines ab homicidiis abstineant, ut interim aliter facere possint. Est igitur hæc Dei voluntas ejusmodi, ut absoluta esse nequeat: nam si absoluta voluntas esset, non id Deus aliter fieri posse vellet. Quod propterea vult, ut & virtuti & vitio sit locus, ob easque causas, & præmio & pœnis, quibus nullus locus esse potest, ubi non nisi uno modo res fieri queat.

Ex prædictis satis constare potest, ut Dei omnipotentia conservetur, utque cum ejus voluntate, quæ in datis præceptis apparet, eam consistere posse ostendatur, non necesse esse, ad eam distinctionem confugere, quod alia sit Dei voluntas aperta, alia occulta, sive, ut illi loquuntur, alia signi, alia vero beneplaciti, atque hac ratione Deum, non minus ridicule quam impie, simulatorem inducere, quasi id quod præcipit, non vere velit, sed tantum id quod evenire videmus. Namque una est duntaxat ordinaria Dei voluntas, eaque præceptis ejus plane conformatur, ideoque expressa, atque, ut dictum est, ejusmodi voluntas, ut nec major, nec constantior esse possit.

Veruntamen adversarii, ad duplicem illam voluntatem in Deo constituendam, quædam exempla afferunt ex Sacris Literis petita, & potissimum illud, quum Abrahamus a Deo filii immolare est jussus, historiam Gen. 22. 1, 2. Inquiunt enim manifestum esse, si Dei jussis attendatur, voluisse Deum, ut Abrahamus id faceret, & tamen ex eo quod consecutum est, manifestum esse, Deum noluisse revera ut id faceret, alioquin eum ad conatum non impedivisset. Afferunt etiam exemplum Mosis, qui Deo ita jubente, jussu Dei tam sæpe Pharaoni dixit Exod. 8. 1, 2, ut populum Israelis dimitteret, cum tamen Deus revera nollet ut eum dimitteret, quemadmodum ex eo apparet, quod prædixerat, se induraturum cor Pharaonis Exod. 4. 21, ut etiam postea fecit.

Quod attinet ad prius exemplum, dicimus illud nequaquam afferri debuisse. Primum, quia ibidem in ipso historiæ initio scriptum est, Deum tentasse Abrahamum: ex quibus verbis apparet, aliquid singulare in eo Dei mandato fuisse, nec cum reliquis mandatis id conferendum esse, nisi velimus Deum, semper tentandi gratia, sua præcepta dare. Deinde, quia non recte semper ex eventu propositum Dei colligitur. Potest enim fieri, ut ab initio Deus aliquid velit, postmodum vero nolit, non quia Deus mutetur, aut mutari possit, sed quia alia quædam, quæ extra Deum sunt, & in quibus, vel circa quæ effectus voluntatis divinæ esse debet, ipsa mutantur, quemadmodum alio loco, Deo volente, a nobis ostenditur. Unde cum fieri possit, ut soli Deo mutatio ista perspecta sit, mirum sane videri non debet, si qui hoc non animadverterint, vel Deum mutabilem esse, vel non id voluisse, quod ab initio dixit, perperam omnino concludunt. Postremo, quia nihil diversum, quod ad Dei voluntatem expressam & tacitam attinet, in exemplo isto animadverti potest. Præcipit Deus Abrahamo, ut Isaacum filium sacrificet, id est, ea omnia faciat, quæ in ipsius potestate sunt, ut id re ipsa fiat. Ab hoc præcepto nihil diversum deinde statuit: nam etiamsi effectum ipsum mactationis per Angelum suum deinde impediret, Abrahamum tamen, ea omnia facere, quæ potuit, ut filium mactaret, ante permisit. Ex quo consequitur, Abrahamum Dei præcepto de filio sacrificando perfecte obedivisse, tametsi absit, ut Deus præceptum suum revocaverit. Propterea & ipse Deus testatur Gen. 22. 12, 16, Abrahamum filio suo unico non pepercisse, ut ipsi obediret; & auctor Epistolæ ad Hebræos Heb. 11. 17, 19, atque Jacobus Jacob. 2. 21. affirmant, eum filium suum obtulisse, adeoque a priore, eum in resurrectionis similitudine filium suum recuperasse. Unde constat merito dici posse, eum mactasse filium suum.

Alterum exemplum similiter afferendum non erat, quia manifestum plane est, singulare aliquid esse, quod in hac disputatione vim nullam habere potest, in qua de eo, quod Deus facere perpetuo soleat, disputamus. Pharao ejusque decessor, populum Dei immoderatius affligendo, adeo justam Dei iram adversus se concitaverant, ut merito potuerit Deus, eum quodammodo deludere, & quamvis suo nomine illi dicendum curaret, ut dimitteret populum, tamen interea illi cor indurare, efficereque ne populum dimitteret, ut inde præterita scelera in eo puniendi, suamque gloriam patefaciendi, materiam haberet. Adde, quod sicut Deus per Mosen Pharaoni dicebat, ut populum suum dimitteret, ita etiam fieri volebat, licet non statim id fieri vellet, quemadmodum eventu deinde comprobatum fuit.

De Dei omnipotentia dictum est. De beatitudine vero dicimus, eam nihil plane minui, quamvis non ea omnia fiant, quæ Deus fieri vellet, cum Deus ipse, id ita evenire posse, voluerit, & quidquid tandem, contra id quod ipse cuperet, ab hominibus fiat, id omne infinita sapientia sua ad immortalem suam gloriam convertere noverit.

Altera ratio, qua hominis libertas convelli, & Dei antecedens decretum in omnibus quæ fiunt, con-

formari omnino videtur, hæc est: Si in hominis potestate situm esset, ea facere, aut non facere, quæ Deus præcipit, nec Deus antea ita omnia decrevisset, ut ex ipsius consilio hominum facta penderent, non amplius certa esset mundi hujus administratio, eaque partim ex Dei, partim ex hominis voluntate, proficisceretur, quo nihil absurdius dici posse videri debet, cum certissimum sit, cuncta in Dei manu esse, ejusque nutu omnia gubernari.

Respondeo: Ea quæ in hominis potestate Deum posuisse affirmamus, non ejusmodi esse, ut ad mundi hujus administrationem ullo modo pertineant. Ea sunt velle & nolle, idque perfectissime atque absolutissime. Verum nulla voluntas, aut (ut sic loquamur) nolentia, quantumvis perfecta & absoluta, aliquid per se ipsa in mundi administratione momenti habet, sed in externis factis universa vis consistit: hæc autem Deus omnino sibi reservavit, nec ullam in ipsa, quamquam vel minimam, prorsus liberam potestatem homini dedit. Propterea scriptum est à Salomone, Prov. cap. 16. 1. hominis esse præparare cor, à Deo autem esse linguæ responsionem. Quod si homo ne loqui quidem potest, quod omnium factorum minimum esse videtur, nisi Deo id concedente, & linguam ipsam hominis, non modo alia externa facta, Deus moderatur, quid tandem in hominis potestate situm erit, quod ad mundi administrationem per se ipsum pertineat?

Jam vero, quod ad religionem attinet, satis est, hominis voluntatem ad extremum usque plane liberam esse, adeo ut, præter ipsum factum externum, omnia in ejus sint potestate. Nam & obedientiam & inobedientiam hominum, Deus ex ipsa perfecta ac consummata voluntate, non autem ex ipso externo facto, metitur. Obedientia autem & inobedientia hominis erga Deum, quidquid ad religionem pertinet, penitus continetur. Abrahamus reipsa filium suum non immolavit, & tamen, ut vidimus, perfecte Deo obedivit; nempe, quia per ipsum nulla ex parte stetit, quin filium mactaret, eumque spectanda fuit in ipso perfecta & consummata voluntas. Volebat Bileam, ut conjicere licet, Dei populo maledicere, nec per ipsum stetit, quin id faceret Num. 22. & 23. Quocirca, etiamsi reipsa id non fecerit, quin imo et benedixerit (id enim à Deo, ipsam linguam ejus, ut modo dicebamus, moderante, factum est) perverse tamen fecisse dicitur, & amasse mercedem iniquitatis 2 Pet. 2. 15, 16.

Sed aliquis fortasse, ad probandum, religionem etiam in ipsis externis factis, citra hominum voluntatem consistere, ea afferet, quæ Gen. 12. & 20. cap. scripta sunt, de Pharaone & Abimelecho, quorum uterque in retinenda Sara Abrahami uxore, peccasse satis aperte dicitur, cum propter factum illud, uterque à Deo afflictus fuisse, narretur. Quin etiam Deus Abimelecho dixit Gen. 20. 6. se cohibuisse, quominus ipse contra se peccaret, quatenus scilicet effecerat, ne cum Sara rem haberet. Itaque apparet, in ipso externo facto aliquid religionis momentum esse. Nam aliqui Deus ipse Abimelechum, ea quæ fecisset, in cordis integritate fecisse, pronunciat, omnino, quia Saram Abrahami uxorem esse nesciebat, atque eadem ratio in Pharaone quoque locum habet.

Animadvertendum est primum, nos de iis casibus loqui, in quibus quispiam id, quod maxime facere vult, aliqua externa ratione impeditus non facit, dicimusque apud Deum perinde haberi, ac si id fecisset. Exempla autem ista eorum sunt, qui id faciunt, quod facere nolunt, licet factum aliam præterea conditionem seu qualitatem secum necessario conjunctam habeat, quam illi præ ignorantia non suspicentur.

Tum vero sciendum est, nos non negare, quin factum ipsum externum per se Deo displiceat, cum aliquid adversus ipsius legem committitur, etiamsi id imprudenter fiat. Quare merito dicit Deus, se Abimelechum à peccando contra se prohibuisse, quamvis nesciret Abimelechus, Saram, quam uxorem suam facere destinaverat, & sine dubio Deo non prohibente fecisset, alienam, id est, Abrahami uxorem esse. Jam enim, quamvis lex nondum scripta esset, pro divina lege receptum fuerat, non licere alterius uxorem habere. Denique considerandum est, cum quis aliquid contra Dei legem ignorans committit, tum demum ignorantiæ suæ justam excusationem fortasse habere, si rei prorsus licitæ operam det, ut si quis exempli causa, credens se cum propria uxore concumbere, cum aliena concubuerit, præsertim si id suo loco & tempore fiat, omnibusque aliis circumstantiis convenientibus, adeo ut nulla errorem suspicandi causa exstat. At vero Pharao & Abimelechus, non dabant operam rei prorsus licitæ, nec quæ ejusmodi esset, ut in qua nulla erroris suspicio foret. Dubitari enim poterat, & quidem merito, ne id esset, quod erat. Quemadmodum enim Abrahamo in mentem venerat, non nominare Saram uxorem suam, sed sororem tantum, ut mortis periculum effugeret: sic aliis quoque in mentem venire poterat, Abrahamum mortis periculi vitandi causa, quæ uxor esset, eam sororem appellare, nec ita temere ac subito ad rapiendam seu concubitum cum ea muliere provolandum erat, maxime cum & soror & uxor simul esse posset, ut erat revera, latius patente sororis nomine, quam ut eam significare non possit, cum qua matrimonium jungi liceret.

Breviter, ut jam dictum fuit, aliud est, aliquid omnino facere velle, impeditum tamen non facere, aliud præ ignoratione aliquid facere. In eo enim voluntas pro facto habetur, in hoc vero ignoratio factum omnino excusat. Hinc est, quod in Lege Mosis constituta erat expiatio, pro peccatis & delictis imprudenter admissis. Tantum est enim Dei odium adversus peccatum, ut ea etiam, quæ per ignorantiam committuntur, aliqua ratione expiari velit. Quare cum dicimus, omnia externa facta in Dei manu esse, id non ita intelligendum est, quasi Deus auctor sit rerum omnium, sed est intelligendum, nullum esse factum externum, quod Deus in libera hominis potestate prorsus esse velit, quodque ipso aut decernente aut permittente non existat. Si quid igitur ab hominibus contra Dei Legem committitur, id non quidem decernente sive auctore Deo, sed permittente tantum fieri asseveramus, nisi peculiaribus quibusdam de causis, quæ alibi explicabuntur.

Quod si quis dixerit, idem de voluntate hominis dici posse, id est, cum aliquid mali homo cogitat, id non nisi permittente Deo fieri, fatemur id verum esse, hincque apparere, non ita liberam hominis voluntatem esse, quin Deus eam quocunque sibi libuerit, semper flectere possit, & propterea, hominis liberam voluntatem Dei supremæ potestati nihil prorsus derogare. Verum hæc inter voluntatem & externa facta differentia est, quod Deus hæc nulla ratione in hominis plane libera potestate esse voluit, sed modo ea permittit ipse, modo impedit, prout sibi visum fuerit, voluntatem vero liberam esse, perpetuo sinit, nisi si quando, ut ei necessitatem afferat, eamve ipse plane gubernet ac moderetur, ejus judicia sequuntur. Interea tamen distinguendum est, ut diximus, in ipsis factis externis, inter Dei decretum & permissionem. Quædam enim externa facta omnino ante decrevit Deus, quædam vero permittit. Atque inter ea potissimum quæ permittit, sæpius multa sunt, quæ alioquin ipsi summopere displicent, quippe quod ob aliquam causam satius esse statuat, ea fieri, quam non fieri.

CAPUT VIII.

De Dei prænotione seu præscientia.

TErtia ratio, qua probari posse videtur, nihil in hominis potestate esse, sed omnia ex Dei decreto pendere, vel certe necessaria esse, ex Dei præ-

notione

notione sive præscientia dicta est. Sic enim argumentantur: Deus infallibili prænotione omnia novit antequam fiant: Ergo nihil fieri potest, quod antequam fiat, jam omnino certum non sit, & idcirco necessarium: alioqui falli posset Dei prænotio. Quod si aliquis fateri nolit, certitudinem illam ex Dei decreto proficisci, quia videlicet Deus ita omnino futurum decreverit: at illud negari non poterit, undecumque tandem ea proficiscatur, certitudinem illam plane esse, atque ex ea, rerum omnium quæ fiunt antecedentem necessitatem, necessario colligi.

Ut ad rationem illam non minus plene quam plane respondeamus, animadvertendum est, infallibilem illam Dei prænotionem, quam pro re concessa adversarii sumunt, à nobis non admitti, nisi prius probetur. Probari autem posse videtur, uno ex tribus modis, vel quia Dei natura per se eam omnino requirat, adeo ut impium sit eam negare: vel quia nullo modo sit verisimile, rem aliter se habere, etiamsi Deo volente aliter se habere potuisset: vel denique, quia id ex Sacris Testimoniis planum fiat.

Quod ad primum attinet, non videntur adversarii eo uti ratione uti posse. Etenim cum nolint, cum Dei prænotione ista hominis libertatem ulla ex parte posse consistere, quemadmodum ex ipsa eorum ratione apparet, si Dei prænotionem ipsius Dei natura omnino requireret, sequeretur, ne Deum quidem ipsum homini libertatem concedere posse aut potuisse: quod certe non plane impium modo, sed etiam ipsorum decretis contrarium esset. Statuunt enim ipsi * quoque primum hominem ante lapsum liberum arbitrium habuisse. Attamen videamus, num aliquæ rationes sint, quibus probari videatur, fieri nullo modo posse, quin Deus omnia præsciat antequam fiant, idque ex ejus natura omnino proficisci.

Una ratio videtur esse, quod Deo sint omnia præsentia, semper, quia ipse tempori non subjaceat, sed in æternitate perpetuo sit, in qua nihil prius, nihil posterius est, eoque nihil præteritum, nihil futurum, sed omnia præsentia. Respondemus, Deo quidem esse omnia præsentia, verum ea, quæ aliquo modo sunt. Namque non entium nullæ sunt qualitates. Atqui ea, quæ nec fuerunt, nec sunt, nec certo futura sunt, nullo modo sunt. Itaque ea Deo præsentia esse nequeunt. Ejusmodi autem sunt (aut certe non ea esse contendimus) voluntariæ hominum actiones, quæ nondum revera exstiterunt. Quare, nisi adversarii principium petere velint, necesse est, ut ad rationem illam concludendam probent, omnia quæ fiunt, antequam facta essent certo futura fuisse: hoc autem illud est revera, quod in controversia est, & quo probato, nos litem nimirum dimittimus. Præterea dicimus, rationis confirmationem quam afferunt, nullius momenti esse. Tempus enim æternum est, quidquid Theologi nostri contra disputent, semperque & fuit & futurum est, ut & præteritum aliquid, & præsens, & futurum sit. Nec vero à mundi creatione, ut ipsi admirantur, tempus primum exstitit, sed tantummodo temporis mensura quædam. Neque enim dies & noctes, ipsique universi cælorum & siderum reliquorumque astrorum cursus ipsum tempus sunt, ipsumve efficiunt, sed illud metiuntur tantum, atque distinguunt. Quamobrem ipsius quoque Dei respectu aliquid præteritum, aliquid vero præsens, aliquid etiam futurum est. Quod si minus concedatur, illud tamen certissimum est eorum quæ ab hominibus fiunt respectu ita rem se habere. Ex quo conficitur, cum de illarum scientia, quam Deus habet, agitur, necesse esse, ut præterita tanquam præterita sciat, præsentia tanquam præsentia, futura tanquam futura: quale enim scibile est, talem scibilis scientiam esse oportet. Itaque ea quæ nondum sunt revera, nec certo futura sint, ne ipsius quidem Dei respectu sunt revera, tantum abest, ut ea revera sint Dei respectu, quæ certo futura non sunt: talia enim non, ut dictum fuit, hominum voluntariæ actiones, quæ nondum revera exstiterunt, esse contendimus.

Alterum rationis loco esse potest, quod Deus sit omniscius. Nam si Deus aliquid futurum non præsciret, non omnia sciret. Respondeo: Deus omnia scit, quæ sua natura scibilia sunt, quemadmodum omnia potest, quæ sua natura possibilia sunt. Verum sicut quædam sunt, quæ sua natura fieri nullo modo possunt, & idcirco ea Deum facere posse nulla ratione dici potest, nec tamen ipsius omnipotentiæ quidquam derogatur: ita quædam sunt, quæ Deus scire nulla ratione dici potest, nec tamen ipsius omniscientiæ quidquam derogatur. Ex ipsius rei natura, exempli causa, nulla ratione fieri potest, ut factum infectum reddatur. Itaque si quis affirmare velit, Deum id quod factum est infectum reddere posse, merito ab omnibus deridebitur. Pari ratione, si quis dicat, Deum ea scire, quæ nullo modo sunt, deridendus erit. Quæ enim nullo modo sunt, ea ex ipsius rei natura nullo modo sciri possunt. Nec vero in Deo ullum est vitium aut imperfectio, etiamsi quædam eum facere posse, quædam similiter eum scire, affirmari nequeat, quippe, quia res illæ nulli potentiæ aut scientiæ sunt obnoxiæ, nec ullam omnino passivam potentiam aut scientiam admittunt. Nullo autem modo esse ea quæ nondum exstiterunt, nec certo futura sunt, jam satis ostensum est. Quare hic quoque ab adversariis tacite principium petitur. Tacite enim sumunt, quæcumque fiunt antequam fierent certo futura fuisse, quod illud ipsum revera est, de quo disputatur, quodque nos prorsus negamus. Non recte igitur in ipsa ratione nectenda dictum est: Si Deus aliquid futurum non nosset, non omnia scitorum esse: quasi vero quidquid fit, id futurum esset, antequam fieret. Fatemur nos quidem, sciri à Deo omnia, quæ futura sint, sed interim negamus, ea quæ fiunt, si contingentia sint, futura fuisse antequam fierent.

Sed dicet aliquis. Igitur si illa futura fuisse negas, sequitur ea fuisse non futura: quomodo igitur fieri potuerunt, si erant non futura?

Sciendum est, futura contingentia antequam fiant, nec futura esse, nec esse non futura. Unde illud dictum est: De futuris contingentibus non est determinata veritas, sunt enim illa ad utrumque. Et affirmare quidem possumus antequam fiant, ea vel futura esse, vel non futura, hoc pacto: illud aut erit, aut non erit, sed neutrum tamen asserere possumus. Regula * enim illa, de quolibet est affirmare vel negare, in futuris contingentibus locum non habet.

Sed jam de secundo modo agamus, & videamus, an verisimile sit, Deum voluisse omnino omnia scire antequam fiant, etiamsi aliter esse potuissent, id est, consideremus, utrum verisimilius sit, Deum nullam libertatem homini relinquere voluisse, ut ipse præscire omnia posset? an vero libertatem aliquam homini dedisse, seque ista prænotione privasse? Ex ratione enim adversariorum, ut dictum est, colligitur, non posse libertatem hominis & Dei prænotionem istam simul consistere posse, quod nos quoque non modo fatemur, verum etiam, ut postea clarius apparebit, urgemus atque contendimus, quatenus id, quod Deus certo prædicit, ut certum etiam jam in se ipso sit, necesse est, hominisque libertatem à se penitus excludit. Jam vero, si libertas omnis homini adimatur, ea omnia absurda sequuntur, quæ enumerata sunt à nobis, in initio hujus de hominis libertate disputationis; & Deus nonnullorum vitiorum eorumque gravissimorum turpissime infamaretur, quæ hic repetere necesse non est. At vero, etiamsi Deus non omnia nosset antequam fiant, nihil tamen absurdi inde apparet. Cui enim usui, obsecro, ista prænotio esset? An non satis est, Deum cuncta regere perpetuo ac gubernare, nec ipso plane nolente quidquam fieri posse: sed

* Calvin. in Instit. lib. 1. cap. 15. sect. 8.

* Aristoteles libro de interpretatione, cap. 9.

eum ubique semper, sua scientia ac potentia sua præsto adsit, ut omnes hominis conatus & perspicere, & si sua visum fuerit, impedire possit, infinitaque sua sapientia (quidquid homo moliatur aut conari queat) omnia ad sui gloriam convertere, & qua ratione, prout homines conatum fuerit, sibi agendum sit, jam antea, si ita placet, constituisse? Certe prænotio illa, tantum abest ut aliquid Deo tribuat, ut potius illi nobilissimum adimat, id est, curam perpetuam, quam rerum humanarum gerit, aliqua saltem ex parte tollat atque obscuret, & otiosam quodammodo eam reddat. Nam, quid attinet Deum quæ ab hominibus fiunt perpetuo contemplari atque animadvertere, si ea jam antea novit, quam fierent? Quid item ea pro arbitratu suo moderari, si jam antea certissima erant, nec nisi uno modo esse poterant? Denique humanarum actionum inspectio ac moderatio perpetua, quæ & in Sacris Literis passim Deo tribuitur, & ejus summum in homines imperium ac gubernationem, quam maxime demonstrat, prænotione ista omnino labefactatur, & tantum non funditus evertitur.

Restat tertius modus, qui nobis in duas partes distribuendus est. Primum enim de iis testimoniis agemus, in quibus in universum dici videatur, Deum quæ fiunt, jam antea certo novisse. Deinde illa examinabimus, ex quibus singulares quasdam Dei prænotiones elici appareat, unde, omnium rerum prænotionem Deum habere, colligi posse videatur.

CAPUT IX.

Loci Sacrarum Literarum, ex quibus in universum probari videtur, Deum cuncta prænosse quæ fiunt, & eorum explicatio.

UT igitur de primis testimoniis videamus, primo loco examinanda sunt verba illa Susannæ, Danielis 13. 42, quæ in vulgata editione sic leguntur: *Deus æterne, qui absconditorum es cognitor, qui nosti omnia antequam fiant.* Jam vero, ex istis verbis non intelligendum est, Deum omnia nosse, antequam ulla ratione sint, sed antequam, licet jam aliquo modo sint, oriantur quodammodo atque existant, id quod ex Græco fonte satis intelligi potest, ubi scriptum est, [illegible]. Metaphora enim est, ducta ab iis quæ nascuntur, quæ etiam ante ipsum ortum sunt, quatenus jam sunt concepta. Et sensus est, Deum cuncta nosse, etiam cum adhuc latent in hominis corde, necdum ad ipsum effectum sunt perducta, simulatque enim homo aliquid animo concepit, ut faciat, id Deo notissimum est, atque hac ratione Deus rem novit, antequam fiat. Verum nos non de illa prænotione agimus, sed de ea, qua aliquid cognoscitur, antequam id ullo modo sit. Sic autem locuta est Susanna, ut ostenderet, se ne cogitasse quidem ea facere, de quibus à pessimis illis senibus accusata fuerat, ut merito Dei opem implorare auderet, quippe, quæ non coram hominibus tantum, sed etiam coram ipso Deo innocens atque inculpata ea in re esset. Quamvis autem historia illa apocrypha sit, libuit tamen insignem locum silentio non præterire.

Secundo, videndum est quid sibi velit Deus, apud Esaiam cap. 41, non procul à fine, cum ait vs 23. *Annunciate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus, quia dii estis vos.* Namque ex his verbis apparet, proprium Dei esse, futura prædicere, & propterea etiam prænosse. De vera enim prædictione sermonem esse clare liquet. Responsio ad istum locum & Dei verborum explanatio ex iis colligitur, quæ antea disputata fuerunt. Fatemur enim Deum cuncta, quæ futura sunt, præscire; sed negamus, omnia quæ eveniunt, antequam evenirent futura sive eventura fuisse. Multa enim eveniunt, quæ non evenire plane poterant, & sic eventura fuisse prorsus affirmari nequit.

Tertio, sunt qui afferant atque etiam inculcent locum illum in Epistola ad Hebr. 4. 13. *Omnia autem nuda & aperta sunt oculis ejus, ad quem nobis est sermo.* Locus ille afferri nullo modo meruit, quippe in quo, de iis quæ jam sunt, manifestus in sermo, atque ex antecedentibus apparet, nihil aliud dicere voluisse Apostolum, quam id quod passim scriptum est, Psal. 7. 10. Hier. 11. 20, & 17. 10, & 20. 12, Deum renes & corda ipsa hominum scrutari, adeo ut intimos quoque eorum recessus notissimos habeat, nec aliquid prorsus ibi adeo latere possit, quin Dei oculis nudum & apertum non sit. Legatur locus, & rem sic se habere sine dubio intelligetur.

Quarto, inspiciendum est, quis sit sensus verborum Jacobi Apostoli Act. 15. 18. Cujus loci tres sunt lectiones: Una veteris interpretis. Altera Complutensis editionis, tertia codicum communium Græcorum. Vetus interpres habet, *Notum Domino à seculo est opus suum.* Quæ verba nihil aliud significant, quam Deum opus illud de quo ibi erat sermo, ab ipso ævo cognovisse, id est, facere decrevisse. Nam hoc sensu cognoscendi verbum usurpari postea videbimus. Quidquid sit, nil tamen ex verbis istis colligi potest, Deum vocationem gentium (namque hoc erat ipsum opus illud) jam à seculo cognitam habuisse. Sed quid ex prænotione ista sui operis, ad prænotionem humanorum factorum subinde colligi potest? In Complutensi similiter editione simpliciter scriptum est, [illegible]. *Quæ sunt ipsi nota à seculo.* Unde nihil colligi potest, nisi ea de quibus ibi verba fiebant, nota fuisse Deo ab æterno, ea autem opera ipsius Dei esse, inter omnes constat, & Sacræ Literæ passim testantur. Quin etiam ibidem proxime dictum fuerat, Deum facere illa omnia.

Restat vulgata Græcorum codicum lectio, quæ Latine ita sonat: *Nota à seculo sunt Deo omnia opera ipsius.* Ex quibus verbis tantum abest, ut colligi possit, omnia prorsus Deo nota esse antequam sint, ut potius contrarium colligi posse videatur, nempe, quædam esse ex iis quæ nondum sunt, quæ Deo à seculo non sint cognita. Quid enim attinebat, operum Dei nominatim mentionem facere, si nihil plane esset, quod à seculo Deo cognitum non fuisset? Quanquam Erasmus & Tigurini ita locum interpretentur, ut ad ea tantum omnia Dei opera verba Jacobi accommodentur, de quibus locutus fuerat. Articulum enim ut alibi quoque fieri debere contingit, pronominis loco accipiunt, & [illegible], *hæc opera* convertunt. Quod si admittere velimus, tanto magis suspicari licebit, ex loco isto prænotionem Dei, de qua disputamus, non modo non confirmari, sed etiam everti: quippe, ex quo ne omnia quidem Dei opera à seculo illi fuisse cognita intelligi queat, sed quædam tantummodo, qualia ea erant, de quibus ibi verba fiebant.

Cæterum animadvertendum est, Dei opus proprie non id omne dici posse, quod Deus operatur, sed illud demum, quod ex sola ejus voluntate pendet, nec ad hominis actiones respectum habet, qualis fuit gentium vocatio. Et hæc rectissime fortasse dicentur illi à seculo omnia nota esse. Non dubitamus autem, quin multo plura testimonia in Sacris Literis extent, unde prænotio ista Dei rerum omnium in universum videatur colligi posse. Verum non dubitamus etiam, quin ea, quæ per nos ad quatuor ista dicta sunt, si cum iis conjungantur, quæ infra dicturi sumus, satis sint, ad illa omnia, quæ inde colligi posse videntur, diluenda, & ad testimonia ipsa dilucide explicanda.

CAPUT X.

Loci Sacrarum Literarum, rationesque inde desumptæ, ex quibus Deum quædam prænosse constet, unde colligi posse videatur, eum omnia scire, antequam fiant, & ad eos responsio.

INter paucos quosdam, quos allaturi sumus, ejusmodi locos, is erit primus, qui habetur cap. 18.

Ubi

libri Gen. 17. 18, 19, ubi secundum vulgatam editionem sic scriptum est: *Dixitque Dominus, num celare potero Abraham, quæ gesturus sum, cum futurus sit in gentem magnam & robustissimam, & benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ. Scio enim quod præcepturus sit filiis suis, & domui suæ post se, ut custodiant viam Domini, & faciant judicium & justitiam, ut adducat Dominus propter Abraham, omnia quæ locutus est ad eum.* Ex quibus Domini verbis, satis constare videtur, ipsum de Abrahamo quædam prænovisse ex eorum numero, quæ minus prævideri posse videntur, quæ scilicet ipsius hominis voluntatem requirunt, quale sine dubio est factum illud præcipiendi filiis suis, &c. Nam si ea ipsa, quæ hominis voluntatem omnino requirunt, prænovit Deus, quidnam evenire potest, quod ille non prænoverit? Pro responsione animadvertendum est primum, in iis quæ hominis voluntatem omnino postulant, distinguendum esse inter bona & mala. De malis postea videbimus. Bona autem ideo possunt sæpe à Deo prædici, quia nihil impedit, quominus Deus certus auctor sit multorum bonorum, quæ voluntarie, id est, non coacte, quamvis necessario ab homine fiunt: hoc enim est, Deum illorum esse auctorem. Locus autem de bonis manifeste loquitur. Deinde sciendum est, perperam conversum fuisse à vetere interprete locum istum, quamvis ei Tigurini astipulentur. Non dicitur enim in Hebræo codice, *Scio enim, quod præcepturus sit filiis suis, &c.* Sed ut Vatablus monet, *Novi enim eum, ut præcipiat filiis suis &c.* Qui statim subjungit quandam subaudiendam: Nequaquam celabo eum, cum noverim eum justum & pium, nequaquam, inquam, celabo eum, ut præcipiat filiis suis, &c. Quorum verborum sententia, longe alia est ab ea, quæ ex vulgata editione colligitur, nec cum quæstione nostra aliquid commune habet. tantumque abest, ut Dei præscientia, de qua disputamus, eo loco stabiliatur, ut potius labefactetur. Nam, si Deus cuncta certo prænosset, quid attinebat, cum ex eo, quod jam in Abrahamo erat, sibique erat cognitum, id quod Abrahamus, si eum non celasset &c, facturus esset, colligere, & quodammodo argumentari? Postremo, diligenter considerandum est, etiamsi in textu non dicatur, Abrahamum domini verba intellexisse, tamen verisimile esse, ut is ea intellexerit; Denique, etiamsi dixisset, se scire, Abrahamum ea esse facturum, quæ ibi memorantur, tamen ita locutus fuerit, ut Abrahamum interim officii sui admoneret, & obliqua sed perquam accommoda & venusta quadam ratione eum doceret, quid sibi suisque faciendum esset, si ipsius Dei promissa consequi vellent. Denique nulla causa est, cur Deus dicere non potuerit, se scire, quid facturus esset Abrahamus, etiamsi id certo non prænoverit. Infacine enim Deus sæpissime humano more loquens, præsertim cum ea in re nihil est periculi. Solent autem homines affirmare se ea futura scire, quæ plane verisimile est futura esse, & quorum necessariæ causæ jam adsunt, licet illæ, priusquam ea fiant, cessare possint: quemadmodum jam aderat, etiamsi cessare posset, summa illa Abrahami pietas, quæ causa necessaria erat eorum, quæ ibi facturum esse Abrahamum (si ita libet) Deus affirmavit.

Secundus locus, qui nullo pacto silentio prætereundus videtur, est cap. 31. Deut. 16. & 20. ubi Deus diserte Mosi prædicit futurum, ut populus ipso mortuo fornicetur post Deos alienos, seque derelinquat, & irritum faciat fœdus, quod cum eo pepigerat. Hic enim de futuris nihilo secius peccatis agitur, quæ ideo Deo ita nota fuisse affirmare, quia futura omnino decrevisset, impium prorsus videri debet, præsertim cum ipse minetur, se propter peccata illa graviter populum mulctaturum. Reliquum est igitur, ut ideo ea prænoverit, quia cuncta quæ fiunt, ante cognita habeat. Respondeo ex his colligi posse, quæ modo à nobis disputata sunt. Neque enim ideo peccata illa Deus futura prædixit, quia ea certissime futura noscet: sed quia sic plane verisimile erat. Patet hoc ex eo, quod infra idem Deus rationem reddens, cur antea non secus prædixisset populum peccaturum esse, sic loquitur 31. 21. *Novi cogitationem ejus*, (sive imaginationem ipsius) [&c] *id quod ipse facit hodie, antequam introducam eum in terram, quam juravi* (subintelligo me daturum ipsi) sic enim est in Hebræo. Ex eo igitur, quod Deus videbat populum illum, cum ab ipso Deo pendere plane deberet, à quo videlicet promissam terram expectabat, cogitationibus pravis repletum esse, & corde ad idololatriam valde propenso, quemadmodum facta ipsi jam comprobaverant, colligit futurum, ut multo magis ea occasio multitia fiet prædita, neque ipsa idololatriæ evadere, cum jam promissam terram adepti fuerint, & jam quod ab ipso Deo præcipue expectabant obtinuerint. Nam Moses quoque in ferium simili modo colligit & ait 31. 27, se multo contentiorem & rebelliorem ipsorum, id est, eorum ad illa propensionem & quod sint duræ cervicis, & ait, ut est in Hebræo: *Ecce adhuc me vivente vobiscum, hodie rebelles fuistis cum Jehova, & quanto magis post mortem meam?* Ex quo apparet, per locum quoque istum, quemadmodum per superiorem, potius nobis opinionem confirmari præsentiam istam. Neque enim opus fuisset, Deum ratione ista argumentari, si jam, quid ibi factum esset, infallibili cognitione prævidisset. Adde, quod, ut superius dictum est, mos ore potius, quam certo aliquid prædicere voluit Deus; & solemus nos, cum pueros ab aliquo errore committendo plane deterrere volumus, ita affirmare, ipsum omnino in errorem illum lapsurum esse, ut tanto diligentius sibi caveat, ne duplici deinde pudore suffundatur, & quod errorem commiserit, & quod licet prænotatus sibi non caverit, & in facta quadam cum prænotatione concertatione succubuerit.

Tertium locum faciemus eum, ubi Deus Abrahamo prædicit futurum, ut ejus posteri quadringentis peregrinentur in terra aliena, affligenturque & servitute premantur. *Verumtamen* (inquit Gen. 15. 13, 14) *gentem, cui servituri sunt, ego judicabo.* Jam vero gens illa omnino peccatura erat, alioqui non dixisset Deus, se illam judicaturum, id est, puniturum. Igitur Deus ipsa peccata prænovit, & consequenter alia omnia.

Respondeo, posse Deum & solere peccatis peccata punire, ut ex 1 Epist. ad Rom. 1. 26. 28 &c, inter alia sacra testimonia, præcipue constat. Quod ita tamen intelligendum est, ut Deus non sit autor culpæ, nec ejus rei unde culpa proficiscitur, id est, malitiæ & perversæ voluntatis, sed ipsius facti sive operationis duntaxat. Potuit igitur Deus (imo id certissimum esse debet) auctor esse servitutis & afflictionis populi sui, ut ea ratione Ægyptios, ob idololatriam, quia inter alia scelera, præ cæteris populis, semper infames fuerunt, graviter puniret: non modo quia ipsum turpiter peccare, ut Ægyptii faciebant, populum illum inopinatum affligendo, à cujus majoribus ingentibus beneficiis affecti fuerant, pœna est non levis, sed etiam, ut inde eos eo gravius puniendi occasionem nancisci posset: nec vero ipse Ægyptiis malam illam mentem malumque animum indiderat, unde culpa ejus afflictionis, tanquam peccati proficiscebatur, sed eam in ipsis invenerat, qua ad judicium istud suum exequendum, quodammodo abusus est. Itaque mirum esse non debet, si afflictionem istam Deus tanquam certissime futuram, prædicere potuit, non qualem ex prænotione quadam inexplicabili & incomprehensibili omnium quæ fiunt, sed ex decreto suo. Ubi tamen animadvertendum est, decrevisse quidem ab initio Deum, ut populus suus ab una aliqua gente affligeretur, sed ut ea gens Ægyptii ipsi forent, non ante decrevisse, quemquam affirmare posse, quam in Ægyptum populus translatus est. Cæterum, solere Deum ex eo facto, cujus ipse sit auctor, occasionem quo-

vitium populo captivo aliquem puniendi, ostendit locus apud Hieremiam 25. 11, 12, qui huic vicinus est parallelus. Prædixit enim ibi Deus futurum, ut populus suus serviat populo & Regi Babylonio annis 70, deinde addit, se post 70 illos annos visitaturum super Regem Babylonis & super gentem illam eorum iniquitatem. Et tamen, ut ex omnibus prophetis perspicuum est, illius servitutis auctor erat ipse Deus, ut populum suum castigaret. Nam si quis dicat, Deum non de iniquitate redigendi in servitutem Judaicum populum, sed de aliis Babyloniorum iniquitatibus visitandis verba facere: idem dici poterit de loco nostro, nempe, verbum *Judicabo* non ad afflictionem illam, qua populum Israeliticum Ægyptii pressuri erant, referendum esse & accommodandum, sed ad alia Ægyptiorum scelera, quibus jam pridem commeriti fuissent, ut eos Deus puniret, & propter quæ eos dignos judicavit, quorum opera ad affligendum populum suum uteretur. Sed de tota hac materia aliquid explicatius infra à nobis disputabitur. Hæc, quod ad præsens institutum attinet, satis erunt.

Quartum locum illum statuemus 1 Sam. 13. 13, unde ex Samuelis verbis constat, Deum, nisi Saul peccasset, ejus regnum super Israëlem, in perpetuum sive in æternum stabiliturum fuisse. Nam si hoc verum est, necesse omnino esse videtur, ut Saulis peccatum multo ante à Deo prævisum fuisset, siquidem Deus jam inde ab eo tempore, quo Jacob filiis suis ventura prædixit Gen. 49. 8, 9, 10, aut decreverat, aut certe prænoverat, regnum in tribu Juda, ex qua Saul non erat, constituendum esse, & sic necessario à Saule ejusve posteris esse auferendum, quod tamen factum non fuisset, nisi Saul peccasset. Prævidet igitur Deus peccata, &c.

Possemus ad locum & ratiocinationem istam, Vatabli verbis respondere, qui supra dicto loco, ad verbum *perpetuo* sic annotat, id est, longo tempore. Vox Hebræa *Olam* proprie significat tempus, quod est intermedium inter duo jubilæa, longo igitur tempore: nam regnum tribui Judæ debebatur. Verum, quia significatio vocis Hebrææ *Olam* mihi non parum suspecta est, videturque ea vox omnino vel æternum, vel saltem longum tempus significare, ideirco crediderim ego rectius dici posse, perpetuitatem sive æternitatem, aliam esse absolutam, aliam vero non absolutam. Absolutam vocamus eam, cum aliquid æternum dicitur per se, id est, nullius alterius rei respectu, ut cum vita futura nominatur, quæ nobis promissa est. Ea enim æterna dicitur, non quidem alterius rei, sed sui ipsius tantum respectu. Itaque nisi hyperbole aliqua in verbo subsit, intelligendum est, cum ejusmodi æternitas nominatur, rem cui illa tribuitur nunquam omnino defecturam. Non absolutam autem illam æternitatem vocamus, cum aliquid æternum dicitur non per se, sed alterius rei respectu, ut cum, exempli causa, David Psalmo 145. 1, 2 ait, se laudaturum nomen domini in sempiternum. Respicit enim illa æternitas ipsum Davidem, qui æternus ipse futurus non erat: & idcirco nihil aliud sibi vult David, quam se laudaturum nomen domini, donec vita sibi suppeditaverit, & sic sui respectu semper & perpetuo, donec (inquam) ipse erit, ut Psal. sequenti scriptum videmus: *Laudabo dominum in vita mea, Psallam Deo meo quamdiu ero.* Alioqui si omnino in æternum se laudaturum dominum dicere voluisset David, sibi ipsi adversatus fuisset, qui Psal. 115. 17. & alibi ait, mortuos dominum non laudare, & propterea nonnunquam, ut Psal. 6. 5, 6 Deum orat, ut se ab imminente morte defendat & liberet: *Quoniam*, inquit, *non est in morte memoria tui, in inferno quis confitebitur tibi?* Cum igitur Samuel ait, nisi Saul peccasset, Deum ejus regnum super Israëlem in æternum stabiliturum fuisse, dicimus, hanc esse æternitatem minime absolutam: nam ipsius Saulis, & posteritatis ipsius respectu id dicitur, atque idem est hoc loco *in æternum*, quod, quamdiu tu posteritasque tua fuerit. Peccasset igitur Saul sine peccare, & sic regnum ab ejus familia nunquam auferri, & tamen dari vero ita post longum tempus, regnum tribui Judæ: nempe quia Deo ita volente defecisset ejus posteritas. Verum, propter ejus peccatum factum est, ut ipso adhuc vivente David in regem unctus fuerit, & ipso mortuo regnum possiderit, quamvis ejus posteritas non defecisset, sed (ut ejus filios qui vel ex concubinis nati erant, vel celeriter post ipsius mortem interierant, reticeam) Mephiboshethus ejus nepos superstes esset, qui & diu vixit, nec posteri ejus unquam defecerunt, sed in numerum ingentem excreverunt, ut constat ex cap. 8. & seq. 8. 34. & 9. 40. & seq. lib. 1 Paralip. ubi ille Mephiboshethus Meribbaal appellatur. Sed jam ad alia transeamus. Quos hucusque attulimus & examinavimus locos, ex Vetere Testamento sumpsimus, nunc quosdam partim ex Testamento Novo proferre liber.

Quinto igitur loco Christi prædictionem afferemus, cum Petro ait futurum, ut antequam gallus canat bis, ter ipsum neget Marc. 14. 30. Christum enim negare peccatum est, & quidem maximum, cujus Deum auctorem facere, summa videtur impietas. Itaque necesse est, ut Christi prædictio illa, ex Dei præscientia illa, de qua disputamus, omnino dependerit.

Respondeo, peccatum quidem esse Christum negare, idque maximum, sed tamen Petrum propter temeritatem suam promeritum fuisse, ut in ejusmodi scelus incideret, & divina gratia, qua ab ipso abstinere potuisset, prorsus destitueretur, ex cujus gratiæ subtractione, jam à Deo in Petri temeritatis & arrogantiæ pœnam decreta, unde necessario negatio illa occasione oblata consecutura erat, prædicit illam Christus, non autem ex aliqua alia Dei prænotione: nec alia porro ea re opus fuit, nisi ut occasio Christum negandi Petro daretur, id quod ipsum Deum curasse, id est, effecisse, ut ab ancilla illa aliisque interrogaretur, & ex numero discipulorum & comitum Christi esse diceretur, nihil absurdi continet.

Sexto, tanquam locum unum afferre possumus prædictiones non paucas, quæ in Novo Testamento leguntur, de adventu falsorum doctorum & Prophetarum, ut ipsius Antichristi, Matth. 24. 5. Marc. 13. 6. Luc. 21. 8. Act. 20. 29. 2 Thess. 2. 3. 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1. 1 Petr. 2. 1. Jud. 4. quis enim negare poterit, ea quæ de ipsis prædicuntur, gravia esse peccata & summa scelera? Pro responsione consideranda, Deum solere falsos Prophetas excitare, ut tentet atque exploret suos, quemadmodum colligi potest ex iis, quæ scripta sunt Deut. 13. 3, id quod propter alias quoque causas ipsum facere declarant Sacræ Literæ, & Paulus ad Thessalonicenses 2 Thess. 2. 10, 11, 12, scribens diserte ait, Deum iis qui pereunt missurum esse operationem erroris, ut credant mendacio. Igitur potuit Deus per divinos viros, perque ipsum Christum, adventum falsorum prophetarum prædicere, non quia id providentia incomprehensibili prænosset, sed quia sic futurum decreverat. Quod si quis objiciat, in ejusmodi prædictionibus, non raro etiam prædictum fuisse, multos futuros, qui falsis illis prophetis fidem adhibeant, jam Paulus, loco quem modo citavimus, pro nobis respondet, atque ostendit, hoc ipsum Dei consilio fieri: id quod intelligendum est, non quidem, quia Deus ratione quadam prorsus incomprehensibili, multos futuros antea noverit, qui digni sint, quibus efficacia illa erroris mittatur; verum quia, cum ejusmodi homines ii sint, qui veritati non obediunt, ut ibidem Paulus ait, si vero qui veritati obediunt, aut pessimi quidem & perversi sint homines, aut ejusmodi, qui nimis negligentes in rebus divinis sint, quorum semper ingens fuit & futurus est numerus, certum est non defuturos unquam, qui ea punitione Dei sint digni.

Septimo, ad prænotionem istam confirmandam videtur afferri posse id quod scriptum est, ad Rom. 8. 29, 30, de Deo

de Deo. *Nam quos præscivit & prædestinavit conformes imagini filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, hos & vocavit: & quos vocavit, hos & justificavit: quos autem justificavit, illos & glorificavit.* De quo loco quoniam inferius agendum erit diligenter, hic nihil aliud dicemus, quam verbum προέγνω quod *præscivit* reddidit vetus interpres, commode *elegit* vel *ante elegit* reddi potuisse. Nam quod in eadem Epistola 11. 2. scriptum est, *Non repulit Deus plebem suam, quam præscivit*, in Græco est προέγνω, id est, *ante elegit*, & jam pridem plebem suam esse voluit. Et in Psal. 1. 6, scriptum est, dominum nosse viam justorum, id est, eligere atque approbare. Porro verbum γινώσκειν, ex quo προγινώσκειν, unde προέγνω, decernere ac statuere etiam significat. Nam & apud Latinos verbum *scisco*, quod primaria & antiqua sui significatione, sciendi seu cognoscendi sensu efferebatur, passim pro statuo & decerno usurpatur. Quocirca προέγνω non incommode in loco nostro antecedens decretum, non autem simplicem prænotionem declarare posset. Cæterum, quæ sit loci sententia, infra explicabitur.

Octavo, diligenter considerandum videtur, id quod scriptum est 1 Petr. 1. 20; Christum agnum esse præcognitum, ante constitutionem mundi: sive enim ipsum præcogniti nomen, ut quidem nos existimamus, decretum significet, sive prænotionem declaret, omnino videtur ex Petri verbis colligi, ante conditum mundum jam certum fuisse, Christum occidendum & mactandum fore, id quod ex multis aliis Sacrarum Literarum testimoniis intelligi posse non pauci existimant: Atqui Christus ideo mortuus est, ut peccata nostra tolleret: igitur peccata nostra ante mundi constitutionem Deo cognita erant.

Respondeamus primum, nec à Petro aperte dici, nec fortassis alibi legi, ante conditum mundum decretum fuisse, ut Christus mactaretur. Petrus quidem nihil aliud affirmat, quam Christum, qui mactatus fuit, ante mundi constitutionem præcognitum fuisse, quod nos etiam confitemur: sed non tamen, tanquam mactandum. Deinde dicimus, sive ante conditum mundum decretum fuisse, ut Christus mactaretur, si Deus decrevit, hominibus peccantibus Christum mactandum tradere. Neque enim conditio decretum tollit, & adveniente conditione decretum fuisse simpliciter dici potest. Cum igitur homines peccaverint, jam simpliciter dici potest, decretum fuisse ante orbem conditum, ut Christus mactaretur, etiamsi sub ea conditione decretum fuerit, videlicet, si homines peccassent. Atqui, si sub ea conditione decretum factum esset, jam aperte constaret, nostra peccata ante mundi constitutionem prævisa non fuisse. Itaque nihil soliditatis habet argumentatio ista, ex eo ducta, quod ante mundum conditum decretum fuisset, ut Christus mactaretur. Cæterum, quia certum est, Deum ante mundum conditum de mittendo Christo decrevisse, ne quis ex eo hominum peccata prævisa fuisse colligat; sciendum est, Christum quidem, postquam homines peccaverant, ad ipsorum peccata delenda venisse; sed venturum tamen fuisse, etiamsi homines non peccassent. Venturus enim erat, ad immortalitatem mortalibus ducendum, qua, ut supra visum est, ab ipso creationis initio, primus homo caruit, quæ immortalitas, cum peccatorum reatu, aut ipsis peccatis, consistere nullo modo potest. Propterea merito dicitur 1 Joh. 3 8, Filium Dei apparuisse, ut dissolveret opera Diaboli, id est, peccatorum reatum, ipsaque peccata tolleret. Et hæc satis in præsentia esse volumus.

Multa alia sunt testimonia sacra, ex quibus prænotio illa divina probari posse videtur, ad quæ omnia facile respondebit, quisquis quæ supra disputata sunt recte perpenderit atque perceperit. Ex quibus hæc quinque quasi regulæ colligi possunt: Prima est. Quod, si testimonium loquatur de bonis operibus certo prævisis, sine dubio ea Deus ipse decrevit. Secunda. Quod, sive de bonis, sive de malis operibus loquatur, fieri potest, ut prædictio sit ea plane verisimilium eventuum, eo usque non certa, neque ex prænotione de qua quærimus. Tertia. Quod monitio potius, vel boni faciendi, vel mali vitandi, esse potest. Quarta. Quod, si certa mali operis prædictio erit, ipsum quidem opus a Deo decretum fuerit, non autem ejus malitia. De rebus indifferentibus hic non loquimur, quas nemo non videt ideo prædici posse, quia decretæ fuerint: si quis tamen velit ex hoc quintam regulam constituere, poterit.

CAPUT XL.

Conclusio in hac de Dei Præscientia quæstione.

CUm igitur nulla ratio, nullus Sacrarum Literarum locus sit, ex quo aperte colligi possit, Deum omnia quæ fiunt, scivisse antequam fierent, concludendum est, minime afferendam esse à nobis istam Dei præscientiam: præsertim, cum & rationes non paucæ, & sacra testimonia non desint, unde eam plane negandam esse appareat. Quod rationes attinet, eæ majore ex parte ex iis colligi possunt, quæ supra disputata sunt: sed inter omnes ea potissimum attendenda est, quam solam hoc loco statim explicabimus. Nam si Deus cuncta infallibili prorsus scientia novit, quæ ab hominibus fiunt, nulli dubium esse potest, quin omnia antequam fiant, jam in seipsis certa sint. Quomodo enim Deus illa certo prænovisse posset, si ipsa incerta essent? Et sane omnes, qui prænotionem istam Dei asserunt, fatentur idcirco Deum aliquid certo prænosse, quia id certo futurum sit. Jam vero, cum nullus effectus sine sua proxima causa sit, quæro, quænam proxima causa sit istius certitudinis? Homo ipse profecto ejusve voluntas esse non potest, cum neque hæc neque ille adhuc sit. Siquidem Dei prænotionem istam, & sic rei futuræ certitudinem, non modo omnem hominis, qui eam rem facturus sit, antecedere volunt, sed ab omni æternitate eam fuisse contendunt. Oportet igitur aliam esse causam: si Deum esse dixeris, Deum omnium scelerum auctorem facies: sin aliud quidpiam, aliud etiam principium præter Deum ægenitum atque intelligens constitues: quorum utrumque plane impium ac blasphemum est. Jam vero, quod ad sacra testimonia rationesque inde sumptas attinet, illud tantum monuisse volumus, plurimos esse locos, qui nullo pacto intelligi aut explicari queunt, illa præscientia admissa: imo si ea admittatur, multa, quæ Deo in Sacris Literis tribuuntur, vel falso tribui, vel ipsum Deum ejus imprudentiæ, quæ ne in hominem quidem cadere, nisi plane dementem, potest, omnino coarguere. Quis enim unquam id intelliget aut explicabit, quod scriptum est Gen. 6. 6, 7. Deum propter hominum iniquitatem, quæ in terris abundaverat, contristatum fuisse? Quis illud quod ipse dominus ait, eodem lib. cap. 22. 12. Se tum demum vere cognovisse Abrahamum Dei timore esse præditum, cum filium suum carissimum sibi immolare non recusasset? Quis item illud Esaiæ 5. 4. *Quid fieri potuit amplius vineæ meæ, & non feci? Quid expectavi ut faceret uvas, & fecit labruscas?* (Sic enim ex Hebræo legendum est) & infra 5. 7. *Et expectavi* (Jehova exercituum) *judicium & ecce plaga: justitiam, & ecce clamor.* Quis, inquam, hos locos & alios complures satis intelligere aut explicare poterit, si Deum infallibili scientia omnia novisse statuamus, antequam fiant? Porro, quomodo (exempli causa) id vel verum esse poterit, vel Deo dignum, quod scriptum est ipsum dixisse, Num. 14. 12. 22, 23, 28, 29, 30 &c. Se videlicet jurasse, quod introducturus esset in Chananæorum terram populum illum, & tamen propter ipsorum peccatum atque incredulitatem se amplius id non facturum. Quis enim ex ipsis hominibus ita amens est, ut ex animo juret se aliquid facturum, quod se facturum minime esse,

jam probe noverit; seu causas cur id nullo modo facturus sit, jam explorantissimas habeat? Aut quid Deo indignius, quam se aliquid facturum jurare: non animo, sed verbis tantum? Breviter, necesse est complurimis in locis Sacras Literas vel corrumpere ac depravare, seu mirabilibus quibusdam interpretationibus quasi tenebris involvere, vel ad Dei ignominiam convertere, si quis Deum omnia quæ ab hominibus fiunt, antequam fierent certo cognita atque perspecta habuisse velit. Ubi animadvertendum est, nos eorum nomine quæ ab hominibus fiunt, non facta ipsa externa potissimum, sed conformatam prorsus voluntatem, atque interiora (ut ita dicamus) facta intelligere. Hæc enim, ut supra visum est, in hominis potestate à Deo posita esse dicimus, illa vero minime; & ex his, non autem ex illis, homo à Deo judicatur.

CAPUT XII.

De sacris testimoniis, ex quibus colligi videtur, in hominis arbitrio nihil positum esse, & primum de iis, in quibus id universè dici aut indicari videtur, eorumque explanatio.

Sequitur, ut examinatis tribus illis rationibus, quibus ostendi posse videbatur, nihil prorsus in hominis potestate esse, quod ad ejus salutem aut condemnationem pertineat, nunc de sacris testimoniis agamus, ex quibus eadem ista sententia elici posse creditur. Primum autem de iis agemus, ubi aliquo modo universè id dici aut indicari videatur. Deinde, de iis videbimus, quæ singularia aliqua exempla continent, ex quibus idem à plerisque hodie concludi solet. Insigniora tamen quædam duntaxat attingemus, quibus explicatis atque diluti, perfacile poterit unusquisque per se reliqua omnia intelligere, iisque convenientem responsionem accommodare.

Igitur primum prioris classis locum verbis illis dabimus, quæ Moses populo dixit Deut. 29. 4. in ipso fere initio: *Nec dedit vobis Jehova cor ad intelligendum, & oculos ad videndum, atque aures ad audiendum, usque in præsentem diem.* Hic Moses universum Israëlis populum alloquitur, qui peculiaris Dei populus erat, & tamen causam, cur non intelligat, non videat, non audiat, ad Deum refert, quatenus ista non concessit. Igitur in ipsius Dei populi potestate, nedum reliquorum hominum, non est, aliquid boni facere, sed à Dei voluntate id omnino pendet.

Respondemus, sententiam verborum Mosis longe aliam esse, quam nuda ista verba innuunt, prima fronte videri possit. Ex iis enim quæ antecedunt, quæque sequuntur, perspicuum est, Mosen populi stupiditatem in divinis rebus, & negligentiam exprobrare velle, eumque monere, ne deinceps idem esse pergat, sed resipiscat aliquando, Deumque suum agnoscat, eique obediat. Quæ exprobatio atque monitio nullum prorsus locum haberet, si bene agere nulla ex parte in hominis potestate esset, tantum abest, ut id Mosen dixisse sit verisimile, atque ea ratione, quidquid verbis suis significare atque efficere volebat, labefactasse & funditus sustulisse. Quin etiam dicimus, ex iisdem istis Mosis verbis satis constare, in populi manu fuisse, ut intelligeret, videret & audiret, nec per Deum stetisse, quominus id esset, imo ut id fieret, nihil quidquam modo ab eo prætermissum fuisse. Istorum enim verborum sensus est, quemadmodum (ut diximus) ex antecedentibus & subsequentibus patet: Quamvis Deus tot miranda opera, in populi conspectu ejus causa in Ægypto primum, deinde in deserto fecisset, quibus eos homines erudire, ad seque ex animo colendum filiaque confidentium adducere curasset, illos tamen & stupidos & contumaces & incredulos perstitisse, nec dum sapere voluisse. Sciendum est enim, rectissime dici illum non dare, qui accipientem non invenit; seu verbum dandi, propria significatione non voluntatem & curam, sed eventum effectumque ipsum significare: si quis alicui pecuniam ex animo offerat, qui eam non accipiat, dare quidem voluisse & curasse dicetur, non tamen dedisse. Atque hoc sensu proprio, nedum, hujus verbi, videtur Paulus illud usurpasse 2 Tim. 2. 25. *Si forte, vel si quando Deus det illis pœnitentiam*, id est, si quando per Dei gratiam pœnitentiam agant: non autem simpliciter, si quando Deus velit, ut pœnitentiam agant. Hoc enim ordinaria voluntate semper vult Deus, 2 Petr. 3. 9. Itaque de ipso eventu, deque à Deo dandæ pœnitentiæ effectu ibi loquitur Paulus. Quare circa hic quoque cum dicitur, *Nec dedit vobis Jehova &c.* omnino intelligi & potest & debet, non de voluntate, sed de effectu dandi sermonem esse.

Secundo loco dignum quod examinetur videtur illud quod scriptum est 1 Sam. 10, ad finem, cum scilicet Samuel, Saulem jam à se Dei jussu inunctum, eidem populo regem declarasset, atque ut regnum ab illis fuerit, regem ipsis præfecisset, populi partem Saulem postmodum abeuntem comitatam fuisse, partem vero id facere renuisse, eumque contempsisse. Hos autem scriptor appellat vs. 27. 26, filios Belial, illorum vero Deum cor tetigisse ait. Ex quo constare videtur, quod recte agimus, id omnino ex Dei voluntate pendere, adeo ut, cujuscunque Deus cor tangat, is recte agat, cujuscunque vero non tangat, is ut male agat necesse sit. Respondeo primum ex iis colligi posse, quæ modo dicta sunt. Aliud enim est tangere cor, aliud velle tangere. Voluit Deus per Samuelis orationem totius populi cor tangere, id est, universum populum ad Saulem pro rege suo agnoscendum & colendum inducere, quemadmodum par erat ut facerent, non habuit tamen, & sic cor eorum revera non tetigit, nisi partis eorum. Cujus rei causa fuit, quod reliqui filii Belial erant, hoc est, improbi & mali, ut ibidem scriptum est. Unde satis intelligi potest, eos qui Saulem comitati sunt, nec improbos nec malos fuisse, & inde factum esse, ut Deus per orationem Samuelis eorum cor tetigerit. Sic Act. 16. 14. dicitur Deus Lydiæ purpuræ venditricis cor aperuisse, ut attenderet iis, quæ à Paulo dicebantur, id est, ut ex sequentibus colligitur, iis fidem adjungeret, non quidem, quia Deus feminæ illius magis quam aliorum qui aderant cor aperire voluerit, sed, quia revera per Pauli prædicationem aperuit, quod in multis fortasse non contigit, quia mali & improbi erant, aut certe non pii. At de Lydia ibidem affirmatur, quod jam Deum coleret. Hæc igitur Lydiæ pietas in causa fuit, ut Deus reipsa illius magis quam aliorum cor aperiret. Nam qui animo est pio, facillime vel potius omnino Dei verbis assentitur: contra vero qui aliter est comparatus, ut postea latius explicabimus. Deinde dico, locutionem illam, *Deus tetigit cor*, ita accipi posse, ut nihil aliud significet, quam Dei timorem, quo aliquis sit præditus. Certe in magnis Bibliis Roberti Stephani verba illa, *Quorum Deus tetigerat cor*, ad hunc modum explicantur: aliquorum, qui timebant dominum, idemque sensisse videtur Chaldæus Paraphrastes à Vatablo citatus, licet de mittendo in cor à domino timore sui ibi mentio fiat; namque id ex ratione paulo ante à nobis exposita intelligi potest. Postremo animadvertendum est, apud eos etiam, qui liberum hominis arbitrium asserunt, in omnibus fortasse singulis receptum esse, ut id à Deo fieri dicatur, quod secundum ejus voluntatem fit; quemadmodum à Diabolo id dici tur fieri, quod ejus voluntati est consentaneum, nec immerito. Nam sicut Diabolus, ad ea quæ sibi placent committenda, continenter homines quacunque potest ratione instigat: ita Deus, ad ea quæ sibi probantur facienda, perpetuo idque variis rationibus, hominum animos movet atque impellit. Sed ita tamen, ut quemadmodum Diabolus nemini vim plane affert, quia non potest: sic Deus nemini vim afferat, quia

nisi velit. Itaque Deus dicitur illorum cor [illegible]citur, & sic factum illud operationi divinæ tribuitur, quia nimirum id factum Deus probabat, ejusque voluntati consentaneum erat.

Tertio, nullo pacto prætermittendum est illud, quod a Salomone scriptum est, Prov. 16. 4. *Universa propter semetipsum operatus est dominus, impium quoque ad diem malum*, ut in vulgata editione habetur. Jam si Deus, ut hæc verba dicere videntur, ipsum impium creat, & pœnis ad sui gloriam destinat, quid in hominis potestate situm esse queat, in iis quæ ad ipsius salutem aut condemnationem spectant?

Mirabilis sane esset locus iste, si ex eo sententia ista elici posset, & universis Sacris Literis plane contrarius, in quibus ubique constanter legimus, Deum impietatem & iniquitatem odisse, & peccata facile condonare. Primum igitur animadvertendum est, ut Vatablus annotavit, posse locum ex Hebræo sic converti, *Et etiam impius [decidet] in diem afflictionis*, id est (inquit Vatablus) peribit, ut scilicet cognoscatur ira Dei. Tum vero sciendum est, verbum operari, sive etiam *Paal* Hebræorum, quo ibi utitur Salomon, multo commodius ad divina judicia, quam ad creationem aliquam referri posse. Nam quod præterito tempore verbum illud enunciatum fuerit, hoc nihil est, cum apud Hebræos præteritum tempus pro præsenti usurpari adeo tritum sit, ut nihil magis. Ait igitur Salomon, Dei facta in mundi gubernatione omnia ad ipsius gloriam tendere, ab ipsoque in hunc ipsum finem dirigi, nec alio modo, sed hoc ipsum etiam, quod impium ad diem malum, hoc est, pœnarum adducit. Neque enim, etiamsi vox impii non primo sed quarto casu legatur, est ea nuda & per se cum verbo operandi conjungenda, quasi dicere voluerit Salomon, Deum operari, id est, creare vel facere impium: sed totum orationis posterius membrum, cum verbo illo antecedente continuandum est, & aliquid subaudiendum, hoc pacto: Omnia operatur Jehova propter seipsum; atque hoc etiam propter seipsum operatur, quod impium ad pœnarum diem adducit, id est, Deus, cum impium punit, tunc quoque gloriæ suæ rationem habet: ut confirmet Salomon, Deum, non minus calamitatum nostrarum, postquam impii evadimus, auctorem esse, quam felicitatis, cum eum colimus: estque hic locus non paucis aliis similis, præsertim illis, Deut. 32. 39. 1 Sam. 2. 6. 7. Amos 3. 6.

Quarto, non gravabimur Hieremiæ verba illa non nihil expendere, quæ scripta sunt apud ipsum cap. 10. 23, non procul a fine: *Scio Jehova, quod non est hominis via ejus, nec viri sive ambulantis ut dirigat gressum suum.* Quamvis enim locus planissimus sit, & ab Erasmo, potissimum in sua diatribe, ostensum fuerit, eum nihil ad rem facere, tamen, quia multi eo adhuc abutuntur, silentio prætereundus non fuit. Dicimus igitur in loco illo, non esse sermonem, de via & gressu hominis quod attinet ad mores, sed de via ipsarum actionum, & de aliqua re efficienda, quam quis animo destinaverit. Loquitur enim propheta, ut antecedentia verba demonstrant, de futura Judææ vastitate per Nabuchodonosorem, quamvis ille aliud facere decrevisset. Quanquam potest etiam totus locus sic explanari, & ὑπὸ φρασιν converti. Etiamsi o Jehova, Nabuchodonosoris minas & potentiam recte noverim, videamque te propter scelera populi hujus decrevisse, eum per ipsum Nabuchodonosorem punire, tamen scio etiam hominem istum nihil facturum, nisi id quod tu volueris, cum nec in ipsius, nec in ullius hominis arbitrio sit, ea facere quæ facienda sibi proposuerit. Tu enim perpetuo cuncta moderaris, nihilque te invito fieri potest. Quare obsecro te, ne punitio ista quam decrevisti sit plane intolerabilis, neve nos illius arbitratui vexandos & perdendos prorsus dimittas.

Quinto, celebris Esaiæ locus excutiendus est. Is enim, suæ vaticinationis cap. 6. 9, 10, ait, sibi ad populum legem divinam destitutum dictum fuisse: *Vade & dicito populo isti: Audiendo audite, & ne intelligatis: & videndo videte, neque cognoscatis. Crassum redde cor populi hujus, & aures ejus fac hebetes, & oculos ejus oblinе, ne forte vel oculis suis videat, vel auribus suis audiat, vel corde intelligat, quo conversus saluti restituatur.* Sic autem hunc locum Tigurini sunt interpretati. Jam vero, cum ex his verbis satis constare videatur, non modo Deum velle, ut populus non intelligat, sed etiam id curare, ne convertatur & sanetur, nullum dubium esse videtur, quin ii qui pereunt, voluntate ac decreto divino pereant, & ideo non convertantur, quia Deus eos converti nolit: ex quo consequi omnino videtur, in iis quæ ad salutem aut condemnationem pertinent, nihil in hominum potestate esse.

Respondendum est, istius loci sententiam atque explicationem ex compluribus Novi Testamenti locis petendam esse, ubi ille sive tacite sive aperte in testimonium vel ab ipso Christo vel ab ejus Apostolis adducitur. Matth. 13. 14, 15. Marc. 4. 12. Luc. 8. 10. Joh. 12. 40. Act. 28. 26, 27, & Rom. 11. 8. Ex quibus omnibus simul junctis & inter se collatis, apparet locum illum, licet de populo universe in eo verba sint, tamen inter eos recensendum esse, ubi de aliquo Dei singulari decreto agatur, quod in consequentiam (ut ajunt) trahendum non sit, quemadmodum postea videbimus. Apparet, inquam, populum istum cæcitate, surditate, ac stupiditate sua, in quam suo vitio inciderat, commeruisse, ut Deus illi aliqua ratione tantam rerum divinarum ignorationem injiceret, ut resipiscere non posset, sed pœnas sibi jam pridem decretas subiret. Quod si nihil aliud haberemus, quam id, quod apud Matthæum legitur, satis inde doceri possemus, quænam loci istius sententia sit, neque ea quam modo diximus. Ibi enim Christus manifeste ait v. 13, se ideirco per parabolas populo loqui, quia jam ipsi videntes non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt. Dixerat enim antea v. 12, ab eo qui non habet, etiam id quod habet ablatum iri: & postea v. 14 subjicit, ea ratione in ipsis compleri Prophetiam Esaiæ. Ex quo intelligi potest, excæcationem illam, cujus auctor, sive apud ipsum Esaiam, sive apud quemvis alium ex prædictis scriptoribus, videtur dici ipse Deus, nihil aliud esse, quam cæcitatem, quam populus jam culpa sua contraxerat, non removere, sed potius per ministros suos ita cum illis loqui, ut ipsis in sua cæcitate perseverandi occasio & causa major daretur, & sic externis rebus illos penitus excæcare; quod certo fieri non potuisset, nisi jam ipsi interiore cæcitate sua sponte laborassent, tantum abest, ut Deus eam illis prius immiserit.

Sexto loco ea examinanda sunt, quæ leguntur apud Ezech. 36. 26, 27. Ibi enim Deus pollicetur, se populo suo cor novum daturum, & Novum Spiritum in eorum præcordiis positurum; ablaturum, inquam, eis cor lapideum, & cor carneum daturum, effecturumque ut in suis statutis ambulent; & judicia sua custodiant & faciant. Certe ex his satis constare videtur, hominem ut voluntatem quidem bene faciendi secundum præcepta Dei ex se habere, sed ex Deo tantum, qui cor ipsius pro arbitratu suo plane immutet, atque cum sibi libuerit, ut necessario sibi obediat, vi quadam interiore efficiat. Similem locum habes apud Hieremiam 32. 39, 40, circa finem.

Hunc Ezechielis locum satis commode explicat Erasmus in sua diatribe, dicens in eo contineri ultratam figuram loquendi, qua cum in altero aliquid efficiendi significatur, illius opera minime exclusa. Ut si quis, inquit, præceptor discipulo subinde diceret, Eximam tibi linguam istam barbaricam, & inferam Romanam, nihilo secius tamen requireret a discipulo industriam, tametsi cum præceptoris opera mutare linguam discipulus non possit. Hæc sunt fere ipsius Erasmi verba. Quibus adde, ex loco ipso satis apparere, nullam necessitatem Deum significare voluisse,

sed neque illam vim intelligerem, cum non alia ratione, ea quæ ibi pollicetur, se effecturum ostendat Deus, quam beneficiorum multitudine, quibus affecturus erat populum, ejusque cor & animum emolliturus, in eoque voluntatem & alacritatem sibi obediendi ingeneraturus quodammodo & creaturus. Namque hoc est, quod ait, se Spiritum suum daturum in præcordia ipsorum: Spiritus enim Dei est Deo obedire velle, & ad ejus normam voluntatem suam conformare. Legantur quæ Deus ibidem ante & post pollicitationem istam se facturum promittit, præsertim vero ea quæ post, ubi etiam ea dicit, unde constet, ex beneficiis quæ populo facturus erat, futurum, ut illi iniquitates suas agnoscant ac detestentur, seque dignos omni supplicio judicent; atque, ut apertius scriptum est apud eundem prophetam in fine cap. 16. ℣. 61, 62, 63, eos plane pudeat, cum viderint Deum sibi, licet iniquis, tam propitium esse. Josephus Patriarcha Gen. 41. 51 ait, Deum effecisse, ut ipse oblivisceretur cunctorum laborum sui, & universæ domus patris sui. Quomodo vero id effecerat Deus? Nempe, ut apertissimum est, eum bonis multis cumulando, & in Ægypto Principem post Regem efficiendo. Ex quo liquet, Deum externis rebus aliquid internis in nobis ingenerare solere, & id dici ab eo in animo nostro effici, quod ejus facta, quamvis ipsa animum nostrum non ingrediantur, in ipso efficiunt. Hinc (ut multos locos similes simul explicemus) perspicuum esse potest, quid sibi velit Hieremias, cum cap. 31. 18. Ephraim ita loquentem inducit: *Converte me & convertar, quoniam tu es Jehova Deus meus*, &c. Convertit enim nos Deus, cum ex calamitatibus nostris nos liberat, tuncque nos ipsos (ut ibidem scriptum est) ut cognoscamus efficit, cum licet immerentes nos beneficiis afficit, quemadmodum cum Ephraim regibus. Propterea cap. quoque 5. Lament. 21. in precatione illa sua ait Hieremias: *Converte nos ad te Jehova & convertemur*, quod idem est ac si diceret: Si tu tandem benigne nos respexeris, & ex calamitatibus, in quibus sumus, erueris, in pristinum statum restitueris, nos quoque ad te ex animo respiciemus, & ex iniquitatibus nostris emergentes, ad sancte vivendum, tibique uni serviendum aspirabimus. Vide de conversione ista, qua Deus nos convertit Psal. 80. 4. 8. 15. 20, & 85. 5, 7, 8. Est autem animadvertendum, quod, ut supradictum est, in pollicitationibus illis divinis, quales sunt illæ, Ezech. 36. 26. 27. nulla necessitas significetur, nec effectum certo futurum esse dicatur, sed tantummodo per Deum non staturum, quominus effectus plane consequatur, id est, Deum omnia facturum, quæ fieri poterunt, ut populus libere improbitate relicta, probitatem veramque pietatem sectetur ac colat. Nam si de effectu ipso omnino secuturo Deum loqui velimus, in labyrinthos difficultatesque inextricabiles nos conjiciemus, & complura divina oracula vel pervertemus, vel certe perperam interpretabimur. Consideremus, obsecro, quæ Deus se facturum pollicetur, tum cum novum fœdus cum populo suo panget, ut scriptum est, Hieremiæ 31. 31. 33. 34. Certe si de ipso effectu, qui plane secuturus sit, eum loqui velimus, necesse erit in eum errorem incidere, in quem hodie non pauci inciderunt, ut dicamus Novum Testamentum adhuc non esse, nec futurum, nisi cum major pars hominum Deum ex animo colet, aut ea saltem pars fere universa, cui Deus voluntatem suam seque ipsum patefecerit, nempe, quia in prædicto loco ea verba scripta sunt, *Dabo Legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam.* Nam, cum hoc reipsa nondum factum fuisse, nisi minima ex parte, inter omnes constet, videtur omnino novum illud fœdus, quod hac re potissimum, ut ibidem scriptum est, continendum erat, nondum extitisse. Verum, ut diximus, error est, isque valde insignis ac perniciosus, affirmare vel existimare, Novum Fœdus à Deo cum populo suo pactum adhuc non fuisse. Nec sane quisquam id affirmare poterit, quin simul Novi Testamenti scripta pro nihilo ducat, in quibus passim aut tacite aut aperte, per Jesum Christum illud pactum fuisse, ejusque sanguine confirmatum, dicitur & inculcatur. Et ne quis causetur, aliud esse Novum Fœdus, sive alio modo acceptum, id de quo loquitur Deus apud Hieremiam, quam illud sit, de quo Novi Testamenti scripta loquuntur, legantur ea quæ scribit auctor Epistolæ ad Hebræos 8. 6, 7, 8, &c. Nam inde apparet manifeste, Fœdus illud Novum, de quo apud Hieremiam, jam fuisse sancitum, atque illud ipsum esse, cujus mediator Jesus Christus jam fuit. Itaque cum Deus dicit, se daturum legem suam in visceribus eorum &c, nihil aliud intelligendum est, quam Deum ea facturum, per quæ plane verisimile sit, legem suam in hominum cordibus inscriptum iri, idque ut fiat, quam diligentissime curaturum. Quid vero Deus per Christum non fecit, ut legem suam in hominum cordibus inscriberet? Prædicit Paulus cap. 11. ad Rom. ℣. 25, 26, futurum, ut postquam plenitudo gentium advenerit, totus Israël servetur, quod utique non ita intelligendum est, quasi Paulus dicere voluerit, futurum omnino, ut reipsa omnes, qui genere Israëlitæ fuerint, serventur: sed fores ostium, quod illis jam tum Dei justo judicio clausum erat, ejusdem Dei benignitate illis denuo apertum iri, ita ut, si velint, omnes prorsus servari possint. Nisi hujusmodi ratione alii similes in Sacris Literis loci explicentur, necesse est in summa divinorum consiliorum, quæ ad salutem nostram spectant, ignoratione versari. Et hæc satis fuerint, quod ad testimonia attinet ex Vetere Testamento petita: itaque ad Testamenti Novi locos veniamus.

Septimo igitur loco, de iis Pauli verbis agemus, quæ scripta sunt 1 Cor. 4. 7. *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Nam etsi hæc Pauli verba nihil omnino ad propositam quæstionem judicio meo pertinere possunt, tamen, quia plerique adversariorum illis haud leviter niti videntur, prætereunda non censui.

Dico igitur, Paulum eo loco non agere de voluntate quam Corinthii haberent Deo per Christum obediendi; sed neque de ipsa obedientia, aliave re ulla, quæ huc spectare possit: sed de Spiritus Sancti donis, aliisque charismatis, quæ tunc temporis iis à Deo conferebantur, qui Evangelicæ voci assensi fuissent, quales erant Corinthii illi, qui, ut idem Paulus ibidem deinde testatur 1 Cor. 1. 4, 5, 6, 7, & in ipso ferme Epistolæ initio dixerat, præclaris ac multiplicibus donis ditati fuerant, quibus illos sese nimis efferre ac superbire vetat, quasi à Deo illa omnia non accepissent. Quod si quis est, qui nihilominus, contra id quod ipse locus plane suadet, velit Pauli verba universe prorsus accipienda esse, quid aliud tandem ex ipsis colligetur, quod ad propositam quæstionem faciat, nisi voluntatem ipsam Deo obediendi, ab ipso Deo in nos proficisci? Hoc autem nos, si recte intelligatur, nequaquam diffitemur, scientes Deum omnium bonorum, quæ in nobis sunt, fontem atque auctorem esse, eoque ipsius etiam voluntatis, quam habemus, illi obedientiam præstandi. Verum, non idcirco sequitur, nos ea in re nihil libere efficere, quemadmodum postea explicabimus.

Octavo, non pauci sunt, qui magnam vim in ejusdem Pauli verbis esse arbitrentur, quæ leguntur 2 Cor. 3. 5. *Non quod sufficientes simus, à nobis ipsis aliquid cogitare, tanquam ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est*, &c. Sed miror potuisse, illos non animadvertere, qua de re Apostolus loquatur. Loquitur autem, ut manifestum est, de ministerio suo, quo factum fuerat, ut Corinthii illi Christi Epistola dici possent, scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, hocque quamvis non sine ipsius opera, à Deo tamen plane profectum esse ait, se enim in ejusmodi rebus ne cogitare quidem aliquid posse, tanquam ex seipso. Non igitur universe prorsus, ut forsan, Pauli verba accipienda sunt,

funt, sed ad ejus institutum atque subjectam materiam accommodanda. Deinde illud animadvertendum censeo, verbum *aliquid*, quod τὶ est Græce, non quidpiam simpliciter, qualecunque tandem id sit, significare, sed quidpiam quod magni alicujus sit momenti: hoc enim sensu pronomen illud in Novo Testamento usurpari solet, ut cum idem Paulus 1 Cor. 3. 7. ait, neque qui plantat esse aliquid, neque qui rigat, sed Deum, qui incrementum dat. Non enim intelligit illos plane nihil esse, etiam ea ipsa in re de qua sermo erat, alioqui sibi ipsi contrarius esset, qui paulo post ℣. 9. affirmat, eosdem illos esse cooperatores Dei, & alia dicit, ex quibus constat, & eum qui plantat, & eum qui rigat aliquid esse: sed eos aliquid esse negat quod magni alicujus momenti sit, præsertim, si cum Deo, qui incrementum dat, comparentur. Idem Paulus similiter eadem Epistola 10. 19. negat se affirmare, idolum, vel id quod idolis sacrificatur, aliquid esse, non quod nihil omnino ea esse dicere velit, sed nihil quod magno æstimandum sit, adeo ut quos ab illis, tanquam ab illis, aliquid mali metuere debeat, quo sensu cap. quoque 8. 4. dixerat, nihil esse idolum in mundo. Ad Galatas quoque scribens cap. 6. 3. ait, si quis aliquid videatur sibi esse, cum nihil sit, illum seipsum decipere, ubi sine dubio *aliquid* pro aliquid magni momenti dicit. Et Gamaliel Act. 5. 36. dicebat, Theudam illum affirmasse, se esse aliquem, id est, aliquem magnum, ut expresse legitur in Complutensi editione, ubi non simpliciter εἶναί τινα, ut in aliis, sed εἶναί τινα μέγαν scriptum est. Cum igitur Paulus ait, se & socios suos in Evangelico ministerio, aliquid tanquam ex seipsis cogitare non posse, non est intelligendum, eos ex seipsis nihil prorsus cogitare posse; sed nihil quod alicujus magni momenti esse possit.

Nono, celebris ille locus expendendus est, apud eundem Paulum Phil. 2. 13. *Deus est enim, qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.* Nam profecto si Deus est, qui efficit in nobis, ut velimus, non tantum ut perficiamus, idque pro sua voluntate, nihil nec quod ad voluntatem quidem ipsam attinet, in nostra potestate erit.

Respondeo, me, ut supra dictum fuit, non dubitare, quin Deus ipsius etiam bonæ voluntatis nostræ auctor dici debeat: sed tamen nego propterea sequi nos ea in re nihil libere efficere, idque vel ex ipso hoc loco manifestum est: quandoquidem ante modo recitata verba scriptum est ℣. 12. *Cum metu & tremore vestram salutem operamini*, cujus adhortationis ratio, in ipsis de quibus quærimus verbis statim redditur. Ex quo intelligi debet, & aliqua ex parte in Philippensium illorum potestate fuisse, aliquid in salute sibi comparanda efficere, & non ita in illis Deum & velle & perficere operatum fuisse, ut illi interea ea ipsa in re nihil libere agerent, siquidem sine voluntate & perfectione illa salus nullo modo comparari potest. Diligenter igitur considerandum est, ut ex antecedentibus patet, Apostoli scopum esse, Philippenses ad humilitatem & sui ipsorum demissionem adducere: Quare monet illos, ne se de ea salute, quam ingressi fuerant, jactent, neve propterea superbiant, quasi non id omne à Deo profectum sit, qui prædicatione Evangelii sui, promissisque amplissimis in ipso contentis, & mirandis præterea operibus ad ejus confirmationem per Apostolos patratis, in eis & voluntatem & perfectionem ingeneraverat & operatus fuerat, quod & facere eadem ratione pergebat, idque pro bona voluntate sua, id est, quia benignitate illa erga ipsos uti sibi placuerat, non autem quia ipsi commeriti id fuissent. Operatur igitur Deus in nobis voluntatem & perfectionem potissimum verbo suo, per quod etiam regenerari & novæ creaturæ fieri dicimur, 1 Petr. 1. 23, & Jacob 1. 18. Quod verbum etiam post ipsam prædicationem, in iis qui crediderunt agere dicitur 1 Thess. 2. 13. Nam etsi in vulgata editione ejus loci verba, non ad Dei verbum, sed ad ipsum Deum referantur, tamen certum est, ex vi Grammaticæ, in Græco codice ad Dei verbum referri posse; ea vi autem sententiæ id fieri debere unusquisque confitebitur, qui locum attente legerit. De verbo enim Dei sermo est, non autem de ipso Deo: astipulanturque sententiæ nostræ & Castellio & Beza in suis interpretationibus. Ubi etiam est considerandum, eodem verbo usum esse Paulum cum ait, Deum operari in Philippensibus velle & perficere, & cum dicit, Dei verbum sive sermonem, qui jam illis annunciatus fuerat, in Thessalonicensibus qui crediderant, agere. Ibi enim de Deo scriptum est, ὁ ἐνεργῶν, hic vero de Dei sermone, ὃς ἐνεργεῖται. Quod si quis nolit Paulum, cum monitione & adhortatione illa qua ad Philippenses utitur, ad humilitatem in ipsis ingenerandam respexisse, & universam eorum verborum sententiam per se ipsam considerare velit, non autem ad antecedentia accommodare, hic sensus erit verborum ejus: debere Philippenses omni cura & diligentia in instituto opere perseverare, propterea quod non humana figmenta essent, ea quæ illis à se & ab aliis de Jesu Christo proposita fuissent, sed divina mysteria, quibus eorum salus contineretur; Denique consilio & opera factum fuisse, ut ea voluntate iisque factis essent præditi, non autem humana cura atque industria, id est, se & alios, qui Christum Jesum illis annunciaverant, à Deo missos fuisse, & secundum Dei voluntatem locutos esse, non autem, vel sua sponte venisse, vel ex proprio capite quæ prædicaverant confinxisse. Nam verba illa *Cum metu & tremore*, idem significare posse, quod summa cura & diligentia, docere potest id, quod scriptum est Eph. 6. 5. *Servi obedite Dominis carnalibus cum timore & tremore.*

Decimo, ad probandum nihil esse in hominis potestate eorum quæ salutem attinent, satis esse videtur, quod fides, sine qua nemo potest placere Deo, in hominis potestate non est. Probari videtur id primum, quia scriptum est à Paulo, 2 Thess. 3. 2, non omnium esse fidem. Deinde, quia ab eodem fides Dei donum esse dicitur Eph. 2. 8. Philip. 1. 28, & 29. Respondemus primo loco, testimonia allata de fide in Christum loqui, quam fatemur in hominis potestate non esse, quatenus, nisi Deus per instrumenta aliqua Christi notitiam largiatur, non poterit quisquam in Christum credere. Deinde vero, quod ad locum illum attinet 2 Thess. 3. 2. dicimus, non omnium esse fidem, non significare, non omnes posse credere, seu non omnibus datum esse, ut credant, sed, ut verba ipsa sonant, non omnes credere. Cum enim hortatus esset Paulus Thessalonicenses, ut Deum rogarent, ut sermo Dei curreret & clarificaretur, ipsique & ipsius socii à malis & importunis hominibus liberarentur, ut rationem redderet, quare ita locutus esset, inquit, *Non enim omnium est fides*, id est, non omnes ex animo Evangelio assentiuntur. Videtur enim de falsis fratribus potissimum loqui, quos Evangelii cursum maxime tunc temporis impedire consuevisse certum est; & à quibus ipse sibi cavere, sine singulari Dei ope, non poterat. Idem autem ibi esse, non omnium est fides, quod non omnes fideles sunt, declarant, præterea verba, quæ statim per antithesin adjuncta sunt, *Fidelis autem dominus est*, &c. Jam quod ad alios locos pertinet, in quibus fides Dei donum esse dicatur, fatemur id ita se habere: sed nihilominus tamen affirmamus, postquam homini Christus Jesus Dei benignitate annunciatur, in ejus potestate esse, ut in illum credat, si velit: & si nolit, non credat. Quod nisi ita se haberet, profecto ii, qui Evangelio sibi annunciato non crediderint, nequaquam reliquis omnibus gravius punirentur, sicut intelligi potest, ex iis quæ Christus ait, Matth. 10. 15. Marc. 6. 11. Item Luc. 10. 12, ubi mitius cum Sodoma & Gomorrha, quam cum illis, in judicii die actum iri pronunciat. Neque enim Dei donum fides non erit, etiamsi in hominis potestate sit credere, id est, fidem sibi per Evangelii prædicationem à Deo oblatam accipere: quemadmodum si ego cupiam, cui

nihil prorsus debeam, pecuniam donare velim: nulla ex parte minueretur liberalitas mea, etiamsi in illius potestate sit, eam pecuniam accipere, vel non accipere. Et quemadmodum, si is pecuniam libera voluntate acceperit, non idcirco donum meum non erit: sic, quamvis nos annunciato Evangelio libera voluntate credamus, atque ea ratione fidem nobis oblatam accipiamus, non tamen fides nostra Dei donum non est. Deus nemini quidquam debet, nisi ex promisso; nec ii, quibus Christus annunciatur, aliquid in seipsis habent, quo tantam Dei benignitatem & largitatem commeruisse potuerint. Quocirca plane Dei donum erit, ut in Christum credant: id enim sine ipsius Christi annunciatione fieri nullo pacto, potest. Fidem autem in Christum, ideo Dei donum dici, quia donatur nobis à Deo ut in Christum credere possimus, declarat locus ille Phil. 1. 29. Namque ex eo colligitur, in Philippensibus ita fidem in Christum Dei donum fuisse, sicut in iisdem Dei donum erat pro Christo pati. Verum Paulus, ut ex ipso loco perspicuum est, non vult dicere, Philippenses jam pati pro Christo, (quippe qui illos, ut id faciant, monet) sed illis datum esse, ut pati pro Christo possint, id est, adversariorum vexationes à Deo ipsis immitti, quæ propterea ipsos terrere non debeant, sed potius alacriores reddere. Quare donum illis esse, ut in Christum credant, nihil aliud similiter significat, quam per Evangelii prædicationem illis à Deo concessum fuisse, ut in Christum credere possint.

Undecimo, explicandus est locus ille celebris Joh. 6. 44. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui me misit traxerit eum, &c.* Hinc enim satis constare videtur, tum demum fieri, ut ad Christum eamus, ejus verbis fidem adhibeamus, & proinde salutem consequamur, cum Deus nos trahit, id est, nos Spiritu suo rapit, atque ut ad Christum ire velimus, efficit. Unde intelligi potest, omnia in salutis nostræ negotio, ex Dei voluntate pendere, nosque in ea re nihil plane efficere.

Ut magis perspicuum sit, locum istum adversariorum sententiam nullo modo confirmare, animadvertendum est, quod etiamsi ista (ut ita dicam) Dei tractio, nihil aliud esset, quam Dei vis quædam interior, quæ non omnibus externum verbum audientibus concederetur, non tamen inde concludi posset, in hominis potestate, quod attinet ad assensum externo Dei verbo præbendum, nihil situm esse. Neque enim ait Christus, omnes, qui à Patre ipsius trahuntur, ad ipsum ire, sed neminem ire posse, qui non trahatur. Itaque nihil cum Christi verbis pugnat, quod quis à Patre trahatur, & tamen ad ipsum Christum non eat, quia videlicet ire nolit, & sic quod in ejus potestate sit, postquam à Deo quadam vi interiore, non omnibus concessa, ad Christo credendum incitatus fuerit, illi credere, aut non credere. Nam quod quidam sint inter eos, qui verbum Dei audiunt, quibus vis illa interior, sine qua credere non possunt, à Deo non conceditur, id ex ipsorum sceleribus antecedentibus proficisci potest, quatenus in Deus ipsorum pœnam nolit eos posse resipiscere, & salutem consequi. Atque hac ratione & salus & condemnatio, non soli Dei decreto, sed hominis quoque aut bonæ aut malæ voluntati adscribenda erit. Et profecto, si Christus ad solum Dei decretum omnia retulisset, frustra locutus esset, nec suis verbis aliquid effecisset, nisi quod auditores ab omni conatu veniendi ad ipsum deterruisset, & excusationem incredulitatis eorum, qui ipsi fidem non adhiberent, ipse attulisset: cum tamen plane verisimile sit, eum potius, ut alibi sæpe facit, causam cur non crederent, ad ipsorum improbitatem referre voluisse. Mens igitur Christi in verbis illis esse videtur, confirmare doctrinam suam esse divinam atque cœlestem, cui si quis fidem non adhibeat, id propterea fieri, quod ille rebus divinis ac cœlestibus non trahatur, nempe propter improbitatem suam. Murmurabant enim Judæi de ipso, quod dixisset, se esse panem qui de cœlo descendisset, quibus Christus dixit: *Nolite murmurare inter vos. Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui me misit traxerit eum, & ego resuscitabo eum in novissimo die.* Quod dixi me de cœlo descendisse, & panem esse, qui det vitam mundo, verissimum est. Nam doctrina mea divina est ac cœlestis, adeo ut quisquis eam ex animo amplectitur, divinitus, id est, Deo ipso ad eam rapiente tractus dici debeat; nec quisquam sit, qui eam rejiciat, nisi is qui non tractus fuerit à Deo, non quod ipsum Deus trahere noluerit, sed quod is per prædicationem meam trahere volenti Deo assensus non fuerit, & sic reipsa à Deo non fuerit tractus. De ipso enim pleno trahenti effectu loquitur Christus, non de sola voluntate: quemadmodum in loco illo, quem supra examinavimus Deut. 29. 4. *Non dedit vobis Dominus &c.* Id est, reipsa non dedit, sive ita ut vos acceperitis, non autem, quod non voluerit dare. Patet autem rem ita se habere, ex iis quæ statim consequuntur. Pergit enim Christus & ait, vs. 45. *Est scriptum in Prophetis, & erunt omnes docibiles Dei,* (sive docti à Deo) *omnis igitur qui audivit à Patre, & didicit, venit ad me &c.* Ostendit Christus his verbis, tempus illud advenisse à Prophetis prædictum, in quo omnes à Deo docendi erant, id est, curandum à Deo erat, ut docerentur, & quantum in ipso erat, hominis libera voluntate manente, efficiendum, ut plane addiscerent. Verum necesse erat præterea, ut ipsi homines doceri vellent, & sic reipsa addiscerent, propterea ait, *Qui audivit à Patre, & didicit.* Non satis est audivisse à Patre, & sic Deum docentem habuisse, sed didicisse opus est: non satis est patrem retrahere voluisse, sed ut reipsa traxerit est opus. Quamquam autem Deus & Pater, prædicatione ipsius Christi, ad hæc in populo efficienda, uteretur, tamen post prædicationem vis præcipua in audientium probitate consistebat, quæ per prædicationem quodammodo excitabatur. Nam qui probitate aliqua, quæ secundum Deum esset, erant præditi, Christi prædicationem pro divina agnoscebant, eique assentiebantur, & proinde facile fiebat, ut ad Christum irent, id est, se ei totos dederent, atque ex animo ejus doctrinam amplecterentur. At vero qui improbi erant, doctrinæ illi divinæ suis moribus & institutis prorsus contrariæ, assentiri non poterant, & propterea nec ad Christum ire. Tacite igitur, sed ita tamen, ut intelligi perfacile possit, quod Judæi sibi fidem ex animo non adhiberent, causam eorum improbitatem esse ait, non autem, vel doctrinæ suæ falsitatem, vel aliud quidpiam, quod ex Dei parte faciendum restaret: tantum abest, ut eorum incredulitatem, Dei decreto, aut culpam ulla ratione ipsis injectæ necessitati, attribuat. Idem Christus apud eundem Johannem cap. 7. 17 ait, *Si quis voluerit voluntatem ejus, qui misit me, facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego à me ipso loquar.* Et cap. 3. 19. *Hoc est autem judicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem: erant enim eorum opera mala.* Et cap. 8. 47. *Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.* Ex quibus & aliis similibus locis apparet, hominis improbitatem præcipuam aut solam causam esse, cur quis Christi Evangelio non assentiatur. Nam in postremo trium istorum locorum, *ex Deo esse*, idem significare quod probum esse, atque earum rerum quæ Deo placent amantem, probat antithesis illa superior vs. 44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere.* Certum enim est, his verbis nihil aliud Christum significare voluisse, quam Judæos illos esse improbos, & iis rebus, quæ Diabolo placent, delectari. Id ipsum probant aperte loci plures, in Epistola prima Johannis, in quibus hæ phrases leguntur, *esse ex Deo, non esse ex Deo, esse ex Diabolo, esse ex maligno.* Atque hinc intelligi potest, quid sibi velit Christus, cum prædicto capite sexto inferius ait vs. 65. *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum à Patre meo.*

Nam

Nam in Græco non est, *à Patre meo*, sed *ex Patre meo*. Intelligi, inquam, potest; nam nihil aliud dicere, quam neminem ipsi confidere posse, nisi probus sit, cujusque probitatis fuit, ut Euangelio assentiatur. Et quia ex Christi verbis constat, eum supra idem dixisse quod hic dicit. Inquit enim *propterea dixi vobis, Nemo potest* &c. nihil autem supra dixerat, quod idem planè cum hoc videatur, nisi illud de quo quærimus, *Nemo potest venire ad me nisi Pater qui me misit traxerit eum*: idcirco certissimum esse debet, hæc verba id potissimum significare, neminem posse Christi doctrinam ex animo amplecti, qui in improbitate perstitit, unde fit, ut à Deo per Christi prædicationem eum trahere volente, minime trahatur, quemadmodum antea expositum fuit.

Duodecimo, ea consideranda sunt, quæ Christus de suis ovibus ibi disserit, Joh. cap. 10. Videtur enim omnino ex ejus verbis colligi posse, eos qui Christi sunt tales esse, quia ut tales sint omnino decretum fuerit, nec fieri posse, ut Christi esse desinant. Nam de decreto satis inde apparere videtur, quod Christus ait ℣. 16, se habere alias oves, quæ non essent ex ovili illo, quasque ipse adducturus esset: fieri autem non posse, ut qui Christi sunt, ejus esse desinant, videntur demonstrare verba illa: ℣. 28. *Et non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.* Adde, quod ex eodem Christi sermone intelligi videtur, eos qui ipsi fidem non adhibent, ideirco non adhibere, quia de iis decretum non fuerit, ut Christi sint. Inquit enim ℣. 26. *Sed vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis.*

Ut totum hunc locum breviter explicemus, & nihil adversariorum sententiam juvare ostendamus, dicimus, ovium nomine in Christi verbis eos intelligi, qui vel jam ejus doctrinam ex animo sunt amplexi, vel propter probitatem aliquam, quæ in ipsis sit, ad id faciendum apti sunt atque accommodati. De illis loquitur Christus, cum ait ℣. 28 oves suas perire non posse: de his vero, cum dicit ℣. 16. & 26 se habere alias oves, & Judæos non esse ex ovibus suis. Ubi notandum est, id Judæis Christum exprobrasse, & tanquam id dixisse, ex quo eorum in se non credendi peccatum appareret. Non igitur, cum negaret eos esse ex ovibus suis, intelligere aut significare potuit, de ipsis nullo modo fuisse decretum, ut sui essent: hoc enim ad excusandos eos potius valuisset, atque ostendendum, nullum eorum peccatum esse. Quocirca vel ex verbis illis perspicuum est, quid in toto eo sermone ovium suarum nomine Christus intelligat, nempe eos quos supra diximus, ex quorum numero Judæi illi non erant, quippe qui propter improbitatem suam, non modo Christi doctrinam amplexati non fuissent, verum etiam ad eam amplectendam apti non essent. Est autem sciendum, nos, cum in Christi ovibus constituendis divinum decretum excludimus, non omne divinum decretum intelligere, sed ejusmodi decretum, quo antequam quidquam boni aut mali egerint homines, nominatim in Jesu Christo certissimæ saluti destinati fuerint. Cæterum, cum eos Christi oves appellari dicimus, qui ad ipsius doctrinam ex animo amplectendam sunt accommodati, non omnes prorsus ejusmodi homines intelligimus, sed eos, quos jam Deus decrevit per Euangelii prædicationem ad Christi cognitionem vocare. Oves igitur suas appellat Christus, eos etiam ex gentibus, qui in ipsum per Apostolorum prædicationem credituri erant: hac siquidem ratione oves illas ipse erat adducturus. Atque idem Dominus Act. 18. ad Paulum dicit, se multum populum Corinthi habere, id est, multos in ea urbe esse, qui Euangelio audito, quod ipsis annunciari volebat, in ipsum credituri essent. Nam cum Christo omnium hominum cordium cogitationes pateant, rectissime citra ullum aliud decretum id affirmari potuit. Perinde est enim ac si dixisset, multos probitate præditos Corinthi esse, ubi nomen suum annunciari volebat. Porro hac eadem ratione explicandi sunt alii loci, si qui sunt similes. Itaque cum Christus ibidem ait, ℣. 8 oves non audivisse eos, qui ante ipsum venerant, oves illas vocat, qui jam tum cum illi venerant probitate erant præditi, similique Euangelicæ prædicationi erant destinati. Jam vero cum Christus ait, ℣. 28 oves suas perire non posse, nec quenquam rapiturum eas de manu sua, nullo pacto est intelligendum, eos qui Christi sunt, Christi esse desinere nulla ratione posse. Nam certe possunt, si idem ejicere velint, sive in Christi mandatorum obedientia non perseverare (neque enim in illis Christi verbis de eo sermo est, quod ipsæ oves contra seipsas facere possint, & sua ipsarum vel propria culpa aliquo modo perire: sed de eo quod alii possint facere adversus ipsas, deque damno, quod aliunde illis invitis inferri possit) sed intelligendum est, homines pios & Christo fideles, à morte æterna tutos esse, nec ulla ratione fieri posse, ut Christus qui eos servare decrevit, quicquid contra universus mundus moliatur, eos etiam ipsis non servet. Oves igitur Christi nunquam pereunt, non aliqui sunt nominatim, idque ab æterno saluti necessario destinati, sed ii qui Christo confidunt. Hos Joan. 6. 39. & 17. 2. 6. 7. 9. 11. 12. 24. dicit ipse Christus à Patre sibi datos esse, non autem donatos sibi a Patre homines, aliquos prædicta ratione saluti destinatos intelligit. Vide locum Joh. 6. 37. & deinceps, ubi tandem ita concludit, ℣. 40. *Hæc est autem voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & ego resuscitabo eum in novissimo die.* In his enim verbis Christum explicare, quinam sint illi, quos ante sibi datos à Patre dixerat, unusquisque prævia hac monitione nostra, nunc clarissime perspiciet.

Tertiodecimo, offert sese nobis locus ille insignis Act. 13. 48. *Et crediderunt quotquot erant præordinati ad vitam æternam*: de quo loco, cum eum in disputatione nostra de Jesu Christo Servatore diligentissime explicaverimus, (unde ea quæ hic omittentur, quæ etiam cuique vel mediocrissimo conjectura putamus, peti poterunt) pauca tantummodo quædam differemus. Primum igitur (quanquam hoc non adeo magni momenti videri potest) animadvertendum est, ex Græco non *præordinati*, sed *ordinati* legendum esse: est enim ibi τεταγμένοι, non autem προτεταγμένοι. Deinde est considerandum, neminem nominari, à quo illi ad vitam æternam ordinati fuerint, sed simpliciter ordinatos fuisse dici. Itaque non est, cur ordinationem istam ad Deum omnino referri debere dicamus, atque inde colligamus, eos qui non credunt, propterea non credere, quia Deus ad vitam æternam eos minime ordinavit, neminem talem esse, quem Deus ad vitam æternam ordinaverit, qui etiam non credat. Verbum enim *ordinati erant*, ita accipi potest, ut accommodationem & aptitudinem quandam à nemine factam, sed ex re ipsa provenientem declaret, perinde ac si dictum fuisset, Apti atque accommodati erant. Supra autem diximus, eos ad Christi doctrinam amplectendam aptos & accommodatos esse, qui probitate sunt præditi. Quare, cum ex Christi doctrina amplectenda vita æterna consequatur, recte hos ad vitam æternam quoque aptos atque accommodatos esse dicemus. Idem igitur apud Lucam erit, *Ordinati ad vitam æternam*, quod, probitate præditi. Quod si omnino personam hic aliquam agentem, ut vocant, subaudiri velimus, eos à seipsis ordinatos fuisse intelligemus, (id quod in hoc eodem verbo τάσσειν Græci sermonis consuetudinem ferre omnium est) id est, seipsos ad vitam æternam capessendam parasse atque accommodasse, cum scilicet probi esse voluerint, non quidem quia ipsi de vita æterna tunc cogitarent, quæ per Euangelii prædicationem offertur: sed quia eventus talis fuit, quemadmodum etiam supra Act. 13. 46. scriptum est, Judæos verbum Dei repellendo, indignos se judicasse vita æterna, non quod illi ea de re cogitarent, seque ipsos consulto à vita æterna excluderent, sed quia talis fuit eventus. Nihil aliud, igitur sibi vult Lucas, quam Paulo & Barnaba Euangelium

gelium annunciantibus, eos omnes ex gentibus qui audierant credidisse, qui probi erant, ob eamque rem ad credendum apti & accommodati. Quod ideo dictum est ab ipso, ut etiamsi multi fuerint, qui non crediderint, non tamen inde colligatur, Apostolorum illorum prædicationem illam inter gentes temerariam fuisse, nec à Dei consilio fuisse profectam: imo plane Deo ita volente aliud ab ipsis susceptum fuisse intelligatur, cum nemo inter gentes illas fuerit, qui ad credendum idoneus esset, à quo fides prædicationi illi non fuerit adjuncta. Quoniam vero non deerunt fortasse, qui nullo pacto velint aliter verba Lucæ accipi posse, quam si dictum fuisset, *Erant ordinati à Deo*, ut etiam hoc quamvis inique petitum concedamus, dicimus homines improbos, si cum probis comparentur, cum utrisque Evangelium annunciatur, ad vitam æternam à Deo ordinatos dici non posse, sed probos tantum. Nam & supra vidimus, viros probos ad credendum accommodatos, Domini populum, Christique oves vocari, etiam antequam accedant, imo antequam illis Evangelium prædicetur. Possunt quidem improbi quoque, quibus Evangelium prædicatur, ad vitam æternam ordinati à Deo esse dici, quatenus Deus vult eos per ipsam Evangelii prædicationem ex improbis probos efficere, &, si Evangelio fidem adhibuerint, vita æterna donare. Attamen dum adhuc improbi sunt, quemadmodum nullo modo Christi oves sunt, aut Domini populus, sic etiam ad vitam æternam à Deo ordinati non esse dici possunt.

Quartodecimo, agendum nobis esset de iis, quæ scripta sunt à Paulo ad Rom. cap. 9. & totum illud fere caput accurate explicandum: verum quia hoc longiorem scriptionem requireret, quædam pauca duntaxat monuisse in præsentia sat fuerit, ex quibus facile quivis, locum illum universum sententiæ nostræ nulla ex parte adversari intelligere possit. Nos jam amicorum rogatu, locum ipsum, una cum iis quæ capite undecimo in eandem sententiam scripta sunt, partim explicando explanavimus, partim paraphrasi illustravimus, quem laborem nostrum, separato scripto comprehensum, per otium describemus, & Ecclesiæ offeremus. Nunc ad ea, quæ sufficiendum hoc loco ducimus. Diligenter igitur imprimis considerandum est, quisnam Apostoli scopus fuerit in disputatione illa. Is autem, cum ex ipsius disputationis initio, ubi id, de quo disputandum erat, non obscure propositum ab Apostolo fuit, tum ex ejusdem disputationis fine, ubi eorum omnium, quæ supra dicta sunt, conclusio habetur, omnino colligi debet. Patet autem ex utroque loco illis non aliud Paulo propositum fuisse, quam ostendere, non omnes, qui secundum carnem ex Israele sunt, veros Israelitas esse, neque omnes, qui ex Abrahamo secundum carnem sunt progeniti, vere ex Sacrarum Literarum sensu Abrahami filios esse, & iis promissionibus comprehendi, in quibus Israelitis & Abrahami posteris perpetua felicitas, perpetuusque Dei favor promittitur: sed illos eos esse, quibus Deo visum est bona sua largiri, nulla carnalis illius progenitionis ratione habita, eos inquam, qui per Christum Jesum filii conditi fuerint, ex quibuscunque tandem parentibus illi sint nati, atque ea ratione, & Abrahami & Israelis, id est, Jacobi spirituales filii sint: & propterea non quærendam esse salutem & justitiam per Legem Mosis, quæ illis Abrahami & Israelis secundum carnem olim à Deo data fuit, sed per fidem Jesu Christi, quæ postremum ab ipso Deo Abrahami & Israelis filiis spiritualibus in æternum fuit proposita. Hac Apostoli mente recte percepta, jam perspicuum erit, cur multa afferat, ut ostendat Deum, in salutis nostræ negotio, ea facere, quæ sibi libuerit, nempe, non ut demonstret, Deum, in servandis nobis aut condemnandis, nullam earum rerum rationem habere, quæ in nobis vel jam sint, vel futuræ sint, sed non ad ea respicere, ad quæ nobis fortasse videretur eum respicere debere. Et hæc quidem generatim de iis, quæ ab Apostolo afferuntur, dicta esse volumus; speciatim vero monemus, id quod commemorat de Esau & Jacobo, quod antequam aliquid boni vel mali egissent, jam sententia de utroque pronunciata fuerit; non alio spectare, quam ut tacitæ objectioni respondeat, quod Deus idcirco in Jacobo fratri anteponendo, juris primogenituræ nullam rationem, contra quam verisimile videbatur, habuisset, quia Jacobus bonus fuisset, Esau autem malus. Non autem, ut ostendat, nullam probitatis aut malitiæ hominum in illis servandis aut perdendis rationem habere. Deinde sciendum est, verba illa, *Non est volentis, neque currentis*, non de voluntate & studio ex Dei præcepto bene agendi accipi debere, sed de voluntate & studio Dei beneficia consequendi: id enim non fieri est, nisi Deus ea dare velit: vult autem Deus ea sæpissime illis dare, qui de iis accipiendis ne cogitant quidem, quamvis ab illis ipsis, si velint ea vel jam data retinere, vel oblata reipsa accipere, conditionem Deus fidem erga se atque obedientiam reposcere, alioqui illa vel ablaturus, vel nunquam daturus. Porro, quod de induratione subjungitur vs. 18, ad propositum exemplum Pharaonis accommodandum est, qui Pharao propter sua & depositas sui scelera, ut à Deo induraretur, commeritus fuerat, quem tamen non indurare, si ita voluisset, potuisset Deus, sed noluit, ipsumque diu in vita & regno, etiam post patrata scelera, conservavit, ut ejus induratione, in liberatione populi sui ex ipsius manibus, nomen suum in universo terrarum orbe illustre redderet. Verbum enim, *Excitavi*, stare feci, id est, conservavi, ut in Hebræo, & Septuaginta interpretati sunt, plane significat. Postremo sciendum est, in similitudine illa figuli vs. 21, 22, 23, massæ ejusdem nomine, homines ipsos jam natos, jamque aut probos aut improbos effectos, universe significari, id est, universum humanum genus, quatenus aut probitatis, aut improbitatis est particeps: vasorum vero faciendorum nomine, singulos jam adultos homines, de quibus Deus aliquid singulare decernat, denotari: non autem per eandem massam, semen ipsum, ut ita dicam, humanum, per vasa vero facienda, singulos homines, quatenus creantur, intelligi debere. Hæc ita se habere intelliget, quisquis cap. 45 Esa. & 18 Jer. attente legerit; unde sine dubio eam similitudinem Apostolus mutuatus est. Pauli autem sententia hæc est: quemadmodum figulo licet, ex eadem massa, aliud vas ad honesta formare, aliud vero ad inhonesta: sic Deo licet, ex universo humano genere, alios homines pœnis certam scelerum suorum ob causam afficere, alios vero, licet immeritos, suis donis cumulare. Et hæc in præsentia satis erunt.

Quintodecimo, expendenda sunt verba illa Petri, primæ Epistolæ cap. 2. 8. *Hi qui offendunt verbo* (id est, ad verbum) *immorigeri*, *in quod* (id est, in quam rem) *& positi fuerant*. Videtur enim Petrus hic affirmare, eos qui non obediunt Evangelio, jam ei rei destinatos fuisse, ut non obedirent. Verum, non ita se res habet: namque ut manifestum est, ait eos, qui inobedientes sunt, offendere ad verbum, id est, seipsos graviter lædere, & ex rejecto verbo suæ ruinæ occasionem habere. Ad hanc autem etiam destinatos esse, quatenus decretum fuerat à Deo, ut quisquis Evangelium rejecisset, ad lapidem illum offenderet: quemadmodum etiam decreverat, ut quicunque Evangelio fidem adhibuisset, non pudefieret. Antecedentia verba aperte hanc Petri sententiam esse demonstrant, docentque aliud esse offendere ad verbum, aliud inobedientem esse, & hoc præcedere, illud sequi: hoc tanquam causam, illud vero tanquam effectum esse. Beza & Calvinus, ille dum suam prædestinationem vult asserere, hic vero, dum omnem prædestinationem eam retinet, hunc locum suis interpretationibus corruperunt. Sed & Estius, quem Calvinus imitatus est, in eo interpretando est lapsus.

Caput

CAPUT XIII.

De verbis prædestinandi, eligendi, & vocandi, quatenus ad salutem nostram referuntur, quodnam significent; saltem aut condemnationis necessitati in universum conjunctum videtur.

PRædestinare in Sacris Literis, quod in Græco προορίζειν est, paucis admodum locis scriptum exstat. Quod verbum ante definire & constituere significat. Cum igitur de Deo dicitur active, ad nos autem in salutis negotio passive refertur, necesse est, ut antecedentem aliquam Dei de nobis, quod ad salutem attinet, definitionem (ut ita dicam) & constitutionem declaret. Nostrates Theologi ita loqui solent, ut eum à Deo prædestinatum, vel simpliciter prædestinatum esse dicant, quem Deus omnino ita saluti destinatum ab omni æternitate esse voluit, ut nullo modo perire possit. Sacræ autem Literæ istum loquendi modum, non adeo videlicet, ad quid prædestinatus quispiam sit, aut quid ex eo prædestinationis fiat, vix agnoscunt. Nam loquitur ille Eph. 1.11. *Prædestinati secundum propositum ejus* &c., vel supplendum est, secundum id quod paulo ante scriptum est vers. 5. *Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum* &c. & perinde accipiendum, ac si dictum fuisset, *Prædestinati in adoptionem filiorum &c.* vel ita legendum, ut sequentia illa verba *ut simus in laudem* &c. cum verbo *Prædestinati* conjungantur, *Prædestinati ut simus* &c. id est, ad hoc ipsum constituti, ut simus &c. Sed prior explicatio magis placet, atque loco illo celebri confirmatur, Rom. 8.29. *Quos autem prædestinavit* &c. Apparet enim, ex præcedentibus repetendum & addendum esse, *conformes fieri imagini filii*. Jam vero, quod aliqui à Deo prædestinati esse dicuntur, in adoptionem filiorum, vel, ut fiant conformes imagini filii ejus, non significat æternam istam, quæ nulla ex parte nullave prorsus ratione irrita fieri possit, & mortalium factum destinationem; sed quia Deus ante mundi jacta fundamenta, per Christum Jesum, & Judæos & gentes ad æternam vitam vocare decreverat, eosque illis donare qui ipsum diligerent, id est, ipsius Dei mandata conservassent, propterea ii, qui Jesu Christo per Apostolos suos vocanti paruerunt, & qui divina præcepta exequi non recusaverant, & prædestinati à Deo in adoptionem filiorum, & prædestinati ab eodem, ut essent conformes imagini filii ejus, merito dicuntur: quanquam nec nominatim unusquisque eorum ante ita rebus destinati essent; & fieri posset, ut illi in ejusmodi obedientia & dilectione non persisterent, ob eamque rem destinatio illa ex ipsorum parte irrita redderetur. Et hæc quidem, quod attinet ad verbum prædestinandi, quatenus ad negotium salutis nostræ refertur.

Verbum Eligendi, quod in Græco est ἐκλέγεσθαι sive ἐκλέγειν, significat ex aliquibus unum aut plures sumere. Quia in re, ex ipsius verbi vi non est necessarium, ut in eo quod sumitur, aliquid sit, quod in iis non sit, quæ relinquimus, seu non sumimus. Quocirca, cum id verbum de Deo active dicitur, de nobis autem in salutis negotio passive, non est propter ipsius verbi vim necesse, ut in iis hominibus, qui à Deo eliguntur, aliquid sit, quod aliis desit, qui non eliguntur, quemadmodum docti nonnulli viri existimaverunt, sed satis est, eos aliis omissis à Deo quia illi ita visum sit, sumptos fuisse. Solet autem hoc verbum, contra quam in verbo prædestinandi fieri diximus, ita constitui, ut nihil addatur, ad quod electus sit is qui eligitur. Sed ex subjecta materia apparet, ad quem finem electus, id est, ut diximus sit, ex aliis sumptus fuerit. Ex quo fit, ut unus & idem electus & non electus fuisse dicatur, ut de Juda Iscariota legimus, quem Christus modo se elegisse ait, Joh. 6.70. modo non obscure negat, Joh. 13.18: nempe, quia priore loco de electione ad munus Apostolicum, licet ad tempus, agitur; in posteriore vero de electione ad salutem & beatitatem: nisi velimus in posteriore de firmiore magisque propria, in priore autem de infirmiore & communiore quadam electione agi, & utrobique de electione ad Apostolatum sermonem esse. Sciendum est enim, cum de salute etiam nostra agitur, duplici modo eligendi verbum efferri. Nam aliquando infirmiorem & magis communem quandam electionem, aliquando vero firmiorem magisque propriam significat. Siquidem ii omnes, qui Evangelicæ prædicationi, quæ à Deo proficiscitur, assentiuntur, electi à Deo esse dicuntur: dicuntur tamen iidem non electi, sed vocati tantum, nisi postquam assensi fuerint, vitam quoque vocatione illa dignam instituerint. Paulus 1 Thess. 1.4. ait, nos ad quos scribit electos esse, (nam in vulgata editione, verba *à Deo*, non cum verbo *Dilecti*, sed cum verbis *electionem vestram*, conjungi debent) & statim 1.5. ejusce rei rationem reddens inquit, *quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum &c.* Ex quibus verbis liquet, eos omnes à Deo electos esse, qui Evangelicæ prædicationi à Deo profectæ assensi fuerint. Apparet enim Paulum, ut probet Thessalonicenses fuisse à Deo electos, sive eorum electionem & secretionem quandam ab aliis hominibus divinam esse, satis habere ostendere, prædicationem, cui illi assensi fuerant, vere à Deo profectam fuisse. Hujus electionis meminit idem Apostolus, ad eosdem Thessalonicenses scribens, posteriori Epistola 2.13. Atqui Christus apud Matth. 22. in parabola illa invitatorum ad nuptias, satis aperte demonstrat, eos qui prædicationi Evangelicæ assensi fuerint, nec tamen, ut ea dignum est, se gesserint, non esse electos, sed tantum vocatos: iis enim qui ad illas nuptias quidem invitatus accesserat, vestem tamen nuptialem induere noluerat, sine dubio ejusmodi homines significat. De eo namque ibi dictum est vs. 13: *Ligatis manibus & pedibus ejus, mittite eum in tenebras exteriores, ubi erit fletus & stridor dentium: multi enim sunt vocati, pauci vero electi.* Paulus igitur in locis supra allatis, de infirmiore quadam, magisque communi electione ait: Christus vero de firmiore magisque propria. In priore, dixerit fortasse quispiam, non esse necesse, ut is qui eligitur, aliquid habeat, quod aliis qui non eliguntur desit: at in posteriore utique ut is qui eligitur aliquid habeat necesse est, quod alii non habeant, qui non eliguntur. Verum hoc, quod ad verbi eligendi vim attinet, ex accidente fit. Adeo autem verum est, in firmiore magisque propria electione illa, aliquid in eo esse debere, qui eligitur, quod aliis desit, ut ipsius electionis firmitas inde maxime pendeat. Nam inde factum est, ut qui vestem nuptialem non habebat, minime fuerit ista electione electus, nisi ob id ipsum, quod vestem nuptialem non habebat? Idem aperte colligitur ex verbis Petri, posterioris Epistolæ cap. 1. 10. *Quapropter fratres magis satagite, ut certam vestram vocationem & electionem faciatis*: præsertim, cum in vulgata Latina editione, cui nonnulla Græca exemplaria adstipulantur, ea verba leguntur *per bona opera*. Utcunque sit, hic manifestum est, non modo verissimum esse distinctionem nostram firmioris & infirmioris electionis verum etiam firmitatem illam majorem à nostro studio nostraque diligentia maxime pendere; nec tamen Dei propositum excludi, aut illi non omnia accepta referuntur: nisi enim Deus eos firmiter eligere pro suis suoque agnoscere decrevisset, qui postquam Evangelio assensi fuissent, ad Evangelii præscriptum & normam vitam moresque suos conformassent ac composuissent, nulla ejusmodi electio esset: neque enim sua hæc per se tanto bono digna. Illud addo, si quis rem diligentius consideret, ne in infirmiore quidem electione illa, hominis voluntatem & factum non requiri: sed in ea quoque aliquid in eo esse debere qui eligitur, quod in aliis non sit, qui non eliguntur. Sciendum est enim, quemadmodum ex utriusque electionis explicatione nostra satis intelligi potest, Sacras Literas utramque electionem non ex Dei proposito censere metiri, sed ex eventu ipso. Quocirca etiamsi, cum Deus ex sola bonitate sua ac beneplacito

(ut vocant) cum cuiquam Evangelium prædicatur, dici possit, illum à Deo electum fuisse, tamen nec cuiquam verum Sacræ Literæ eum à Deo electum fuisse dicere, nisi postquam Evangelicæ prædicationi assensus fuerit. Itaque in priore quoque inferioreque electione, aliquid habere debet is, qui eligitur, quod alii qui non eliguntur non habeant, id est, Evangelicæ prædicationis assensum, quo qui carent, licet ipsis quoque non minus quam aliis, Evangelium prædicatum fuerit, & salus utraque à Deo oblata, tamen quia ipsorum culpa factum est, ut eventus divinæ voluntati non responderet, Deum illos elegisse non dicit Scriptura, sed eos tantum, qui ei assensi sunt præditi: quod ita se habere tunc apertius constabit, cum de vocandi verbo disputabimus. Neque huic sententiæ nostræ repugnant verba illa Pauli, Ephe. 1.4. *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem*, &c. Namque eo loco Eligendi verbum non proprie usurpatum fuit, nec electionem ipsam sive eligendi actum declarat, sed eligendi decretum, quæ loquendi figura Sanctis Literis perquam familiaris est, præsertim vero apud ipsum Paulum, qui affirmare non dubitat, Deum illos jam glorificasse, Rom. 8. 30. & datam nobis fuisse gratiam in Christo ante tempora secularia, 2 Tim. 1.9. & alia ejusmodi non pauca, in quibus, verbis rem ipsam significantibus, ad decretum de re à Deo factum, declarandum utitur. Ex iis quæ hactenus disseruimus, satis perspicuum esse credimus, ex Dei electione, de qua Sacra Scriptura loquitur, nihil colligi posse, quod in salute nostra nobis comparanda, nihil nos libere agere ostendat: sed potius ex ea satis intelligi debere, sine voluntate nostra salutem nobis non comparari, & nihil plane effici, quippe, cum ne ipsa quidem electio absque voluntatis nostræ libera actione aliqua esse, aut consistere ullo modo possit; sed nec ullam necessitatem salutis singulorum qui servantur, indicant loci in Sacris Literis, qui de divina electione loquuntur. Quamvis enim eæ sententiæ in multis ipsorum scriptæ sint, ex quibus constare valeret, Dei electus perire non posse, tamen non solum intelligendum est, in quibusdam locis de firmiore illa magisque propria Dei electione, agi, quæ omnino, ut dictum est, hominis factum requirit; sed est etiam considerandum, in illis non dici, electos ab electione excidere non posse, si ipsi in ea persistere nolint: sed donec sunt electi, hoc est, vitam degunt Evangelio, cui assensi fuerint, dignam, non posse fieri ut pereant. Vide quæ supra de ovibus Christi, quæ perire non possint, disputavimus. Illud est postremo sciendum, aliquando Eligendi verbo aliquid adeo singulare significatum in Sacris Literis fuisse, ut ne omnes quidem servandos comprehenderit, sed quosdam duntaxat, ut ex parabola illa Matth. 20, de operariis à vineæ Domino conductis, perspicuum est. Certum est enim, omnes illos operarios, quibus eadem merces data est, omnes servandos significare, quibus eadem vitæ æternæ merces dabitur, & tamen non minus certum esse videtur, sententiam illam ℣. 16, *Multi sunt vocati, pauci vero electi*, ad illos à Christo accommodari, & electos non obscure dici, qui licet hora undecima diei ad laborandum in vinea accesserint, eandem tamen mercedem, quam cæteri, habuerint, cæteros vero vocatos. Sed utcunque Christi verba accipi debeant, negari non potest, ipsum electorum nomine non omnes qui servantur intellexisse, sed singulares aliquos, id est, qui in salute consequenda singularem aliquam erga se Dei benignitatem præ cæteris sunt experti. Verum, quia in hoc, & si qui sunt similes loci, non de ipsa electione ad salutem agitur, propterea, cum de electione ad salutem ageremus, duas tantum illas electiones commemoravimus, quæ, ut ostensum fuit, ex ipsis divinis literis manifeste eliciuntur.

Sequitur, ut de Vocandi verbo agamus. Et hoc quidem verbum, cum de Deo active dicitur, & ad nos passive in salutis negotio refertur, idem omnino significat, quod verbum Eligendi in inferiore ex supradictis duabus electionibus: quandoquidem in Sacris Literis ii demum à Deo vocati esse dicuntur, qui Evangelio assensi fuerint. Quamvis enim, ut de verbo Eligendi diximus, is videatur vocari à Deo dici posse, cui Evangelium ex Dei voluntate annunciatur, etiamsi ei nullam fidem adhibuerit, tamen non invenias ubi id in Sacris Literis scriptum sit. Imo ii, qui prædicato Evangelio fidem adhibuerunt, vocatorum nomine, ab iis qui non adhibuerunt, apertissime distinguuntur à Paulo, 1 Cor. 1.23.24. in his verbis: *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum; gentibus autem stultitiam. Ipsis autem vocatis, Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.* Appellat manifeste vocatos, Judæos & Græcos illos, qui Evangelio prædicato fidem adjunxerant: cæteros vero ex Judæis, quibus prædicatum quidem fuerat Evangelium, sed illud rejecerant aut contempserant, vocatorum nomine non dignatur, sed à vocatis diserte separat atque sejungit. Idem probatur ex verbis quæ mox consequuntur: *Videte* (vel potius videtis) ℣. 26 *enim vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem* &c. Nam idem est ac si diceret: Videtis, fratres, ex vobis qui vocati estis, non multos esse sapientes secundum carnem &c. Sicut enim Electio interdum eos qui electi sunt significat, ut Rom. 11. 7 ita hoc loco Vocatio, eos qui vocati sunt significare potest. Sed quomodocunque nomen *Vocatio* accipitur, certum est, loci sententiam eam esse, quam modo diximus. Ex quo constat, eos tantum vocatos dici, qui Evangelium receperunt, idemque, ut dictum fuit, in Sacris Literis pollere Vocandi verbum, quod Eligendi, cum verbum Eligendi inferiorem illam magisque communem electionem significat, id quod sequentia verba perspicue docent. Ait enim ℣. 27, 28: *sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes; & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit Deus* &c. Quos prius vocatos dixerat, postea electos esse à Deo affirmat, & pro Vocandi verbo, verbum Eligendi substituit, quippe, quod idem polleat, idemque prorsus declaret.

Sed dicet aliquis, ex loco illo aperte colligi posse, electionem seu vocationem istam, non ex eventu magna ex parte, uti nos dicimus, metiendam esse, sed ex Dei tantum proposito, quod eventum [illegible]. Nam cum ratio quæ redditur, seu magis causa hujus electionis, ad Dei consilium tota referatur, *ut confundat sapientes, ut confundat fortia* &c, satis apparet illam universam non ex eventu, sed ex Dei proposito pendere. Respondemus. Imo ex eventu potissimum electionem istam Paulum collegisse eamque metiendam fuisse, ut ex supervenientibus verbis ℣. 24 & 26, *Ipsis autem vocatis* &c, & *videtis enim vocationem vestram* &c, satis constare potest: qui tamen eventus ad Dei consilium refertur, quatenus Deus viam Evangelii ad homines eligendos proposuit, id est constituit, ut ii demum servari possint, qui Evangelio assensi fuerint, quod difficulter admodum ii faciunt, qui secundum carnem sapientes sunt, aut potentes, aut nobiles. Nam, cum id Deo, ut cætera omnia, compertissimum sit, merito non solum eventus ipse, quod pauci ejusmodi homines Evangelio assentiantur, & ita ad salutem eligantur, Dei opus esse dicitur; verum etiam ejusce rei finalis causa ad Dei consilium refertur, in eoque inquiritur. Totus enim locus perinde accipiendus est, ac si Paulus diceret, Deum in hominibus servandis eam viam elegisse, per quam pauci sapientes secundum carnem, pauci potentes, pauci nobiles, servantur; ejusque rei, cur scilicet ejusmodi viam Deus elegisset, rationem redderet, ita ut præcipue non Dei consilium explicet, sed, quænam Evangelii natura sit, doceat: non Dei voluntatem ipse dicat atque decretum, ut pauci sapientes secundum carnem, pauci potentes, pauci nobiles serventur, & ad agnitionem veritatis veniant: sed viam servandi homines, quam elegit Deus ejusmodi esse affirmet, ut pauci ex istis eam agnoscere & complecti velint;

tur, quemadmodum res ipsa manifeste docet. Itaque cum via illa, quam Deus elegit & fanctissima sit, & omni non modo laude, sed etiam admiratione dignissima, tamque eam Deus omnibus, quibus prædicari Evangelium curat, ex æquo proponat, & nonnulli præterea, quamvis pauci, ex aliis sapientibus secundum carnem, & aliis jam dictis eam amplectantur: certe nec reliquorum contumaciæ ulla prorsus in Deo causa resider, quippe cum non excipit, sed ipsi se ab Evangelio recipiendo excludunt; nec necessitas aliqua ex Dei consilio emanat, nec denique injustitiæ ne minima quidem suspicio in hoc universo Dei facto esse potest.

Satis constare ex supra dictis arbitramur, nec Prædestinandi, nec Eligendi, nec Vocandi verbum, in Sacris Literis, cum ad salutem nostram à Deo procuratam accommodantur, ullam necessitatem declarare, libertative nostram voluntatem ea in re excludere. Verumtamen antequam disputationem plane concludamus, operæ pretium est celeberrimum locum apud Paulum in Epistola ad Rom. cap. 8. diligentius examinare, & quam ea quæ ibi dicuntur cum iis quæ supra docuimus consentiunt, explicare. Est enim ibi & Prædestinandi & Vocandi verbum expressum. Eligendi vero verbum quamvis expressum non sit, tamen reipsa quidquid verbum illud significat ibidem continetur, potissimum autem in ipso verbo Vocandi, quod apud eundem Paulum idem aliquando pollere ostendimus: imo satis expressum est, in voce electorum, de qua suo loco videbimus. Sic igitur se habet locus ℣. 28, quem nos per partes explicando recitabimus: *Scimus autem, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt.* Jam ex his verbis, ad quæ consequentia omnia sine dubio respiciunt & relationem habent, aperte deprehenditur, de quibusnam hominibus Paulus loquatur, nempe de iis, qui Deum diligunt, hosque secundum propositum (Dei nimirum) vocatos esse ait, id est, illos demum, quemadmodum ex ipsius Evangelii natura, quod Deus annunciari curavit, colligi potest, ex ipsius Dei consilio Evangelio fidem adhibuisse, & saluti destinatos esse. Namque necesse est, ut antequam Evangelio quisquam fidem adhibeat, vel ante ipsius Evangelii prædicationem, vel postea Deum diligere incipiat: solet enim Evangelii prædicatio, etiam in eorum cordibus, qui antea Deum non diligebant, eam dilectionem ingenerare, idque propter amplissima promissa in ipso Evangelio contenta, quæ Deus omnibus proponit, propterque summam charitatem quam in filio suo, propitiatorem pro peccatis nostris mittendo, nobis ostendit. Nam, ut inquit Johannes 1 Joh. 4. 9. *Nos diligimus eum, quia ipse prior dilexit nos*, & supra dixerat, ℣. 10. *In hoc est charitas, non quod nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit filium suum propitiationem pro peccatis nostris.* Quibus tamen verbis, non omnino excludit Johannes hominis dilectionem adversus Deum, ante Evangelii prædicationem: sed fieri solere nos docet ut Evangelii prædicatione audita, in qua de Dei erga nos dilectione admonemur, Deum diligamus: & salutis nostræ à Deo procuratæ, non dilectionem aliquam nostram, adversus Deum, quæ antecesserit, sed ipsius Dei erga nos dilectionem, causam fuisse ait. Certe Deum diligi à nobis posse, etiam antequam Evangelium nobis annuncietur, vel unum Cornelii centurionis exemplum demonstrat Act. 10. 1, 2. Quanquam Johannes fortassis de eximia quadam tantum dilectione nostra erga Deum loquitur, quæ non nisi ex Jesu Christi ejusque Evangelii cognitione proficisci potest, de qua sola si Paulum quoque locutum fuisse velimus, sensus ejus verborum erit: eos iis qui Evangelio sunt assensi, eos demum ad immutabile de salute danda Dei decretum pertinere, qui Deum ea ratione, quæ in ipso Evangelio præscripta est, ex animo diligunt. Sed ad rem. Docuit Paulus ℣. 28, omnia cooperari in bonum diligentibus Deum, hosque ex ipsius Dei consilio prædicato Evangelio fidem adjunxisse, & ita ad salutem æternam vocatos esse; quorum rationem redditurus statim subjungit ℣. 29: *Nam quos præscivit, & prædestinavit conformes fieri imaginis filii sui, ut is sit primogenitus in multis fratribus.* Ideirco, inquit Apostolus, dictis istis Deum diligentibus, illis, nimirum, antea à Deo approbatis, omnia cooperari in bonum, quia quos Deus antea approbavit, hos etiam antea decrevit similes fore filio suo unigenito, quem aliorum filiorum ut antesignanum, sic exemplar quoddam esse voluit. Quocirca, quemadmodum Dei filius unigenitus Jesus Christus per calamitates & perpessiones ad æternam beatitatem pervenit, & propter crucis passionem, ut Hebr. 2. 9, scriptum est, gloria & honore est coronatus: sic etiam alii filii, qui nimirum & ipsi à Deo approbati sunt, etiamsi multa mala perpessi fuerint, tamen hac ipsa ratione fiet, ut beati in æternum ac gloriosi evadant. Qua de re Apostolus supra multis disseruerat, quo ea omnia quæ hic dicit referenda sunt. Docuimus autem alibi, verbum *Præscire* hoc loco idem significare, quod antea approbare, exemplo alio ex eadem Pauli Epistola cap. 11. 2. Porro in his verbis, omnino post verbum *præscivit* subaudiendum est relativum *hos*, quod in sequentibus expressum est. Pergit autem Paulus & ait ℣. 30: *Quos autem Prædestinavit, hos etiam & vocavit: & quos vocavit, hos & justificavit: quos autem justificavit, hos & glorificavit.* Supra diximus, post verbum *Prædestinavit* repetendum esse ex antecedentibus *conformes fieri*, &c. Brevitati enim & concinnitati cuidam simul sermonis studuit Paulus. In his verbis docet Apostolus, eos qui Deum diligunt, & propterea jam ab ipso Deo antea approbati sunt, ejusdem decreto gloriæ destinatos esse, & quibus gradibus ad illud ab ipso perducantur, ostendit. Unde manifestum fit, id verissimum esse, quod proposueram, illos secundum Dei propositum vocatos esse. Vocandi verbum hoc loco idem plane significat, quod 1 Cor. 1. 24 & 26 in nomine vocatorum & vocationis, ut ante docuimus, id est, per Evangelii prædicationem efficere, ut ipsi Evangelio fidem adhibeant, & ad Christi Ecclesiam aggregentur. Justificandi autem verbum, frequentissima in divinis literis, quarum peculiare verbum est, significatione sua, absolvere, justumque pronunciare, id est, pro justo habere significat. Qui igitur diligunt Deum, & ab ipso approbati sunt, primum iisdem rebus ab eo destinantur, quas, Christo evenisse novimus: deinde ad Ecclesiam fidelium per Evangelii prædicationem aggregantur: unde illud Act. 2. 47. *Dominus autem addebat servandos quotidie Ecclesiæ* (sic enim habent ad verbum Græci codices) tum vero ab omnibus peccatis absolvuntur, & pro justis habentur: postremo autem glorificantur, id est, firmiore & magis certa quadam ratione immortalitati beatæque vitæ destinantur. Itaque merito statim addit Apostolus ℣. 31: *Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Cum enim nos nominat, non se & unum quemlibet, sed se & omnes veros Christianos intelligit, eos, inquam, omnes qui Deum diligunt, ut ante dictum fuit. Ubi animadvertendum est, semper de iis loqui Paulum, quibus Christus annunciatus fuerat, nec verbis iis eos diligentes Deum complecti, qui de Christo nondum aliquid audierant. Nostrum autem appellatione solere Paulum, ut alii etiam scriptores Novi Testamenti solent, se & omnes veros Christianos duntaxat intelligere, ita notum est, ut id exemplis probatis prolixe supervacaneum sit omnino, præsertim cum paulo superius, id est, à versu 16 & deinceps, hac loquendi figura sæpius usus fuerit. Quid igitur (ait Paulus) dubitandum est iis, qui revera, non nomine tantum, Christiani sunt, & Deum diligunt, hoc est: ejus præcepta conservare student? Quis eis nocere potest, si Deum tantopere propitium habent? Quod ut magis confirmet, subjicit ℣. 32: *Qui & proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit?* Tantam charitatem erga nos, tantamque liberalitatem Deus ostendit,

tam, ut eos à Diaboli servitute eriperet, & sui regni participes faceret, propriumque & unigenitum filium acerbissimæ morti tradere, proque nobis eum quodammodo impendere non dubitavit, ut nullum dubium superesse queat, quinimo cum ipso filio, omnia per eum nobis promissa bona daturus sit. Deinde, ex iis quæ ante diximus responsionem infert ad ea, quæ Christum profitentibus Deumque diligentibus objici poterant, vel potius eorum depulsionem, quæ timenda videbantur, & ait v. 33: *Quis accusabit adversus electos Dei? Deus [est] qui justificat.* Docet ait, eos qui Deum diligunt justificatos esse à Deo, id est, ut diximus, absolutos à peccatis suis, hoc est, peccatorum pœna absolutos, & pro justis habitos. Quis igitur, etiamsi illi aliquando peccatores fuerint, eos accusare audebit? cum Deus ipse, coram quo accusatio illa instituenda esset, omnium peccatorum reatum in ipsis deleverit? cum ipse pro non peccatoribus, id est, perinde ac si nunquam peccassent, eos habeat? Vides autem, Apostolum illos Dei electos nominare. Itaque Dei electi sunt illi, inter eos quibus Christus annunciatus fuit, qui Deum diligunt, & ejus mandata faciunt, secundum illam verbi Eligendi significationem. Et illico subjungit v. 34 *Quis est qui condemnet? Christus [est] qui mortuus est*, subaudi, pro illis. Docuerat enim Deum tradidisse proprium filium suum, id est, Christum pro omnibus. Quis, inquit, erit, qui illos condemnet? cum ipse Christus, qui judex omnium à Deo constitutus est, pro ipsis mori voluerit? Num ipse eos, quos tantopere amat, condemnabit unquam? Verum, ut quod ostenderat aliquanto clarius explicet simul atque confirmet, & postea idem evidentius probet, ea verba subjungit v. 34: *Imo qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* Resurgendi verbo fusius explicat, quod antea tacite dixerat, Christum omnium judicem à Deo constitutum fuisse. Nam idem Paulus Atheniensibus dixit Act. 17. 31, Deum diem quendam statuisse, in qua juste judicaturus sit orbem, per virum quendam huic muneri à se destinatum, cujus rei fidem omnibus fecerit, cum eum virum à mortuis excitavit. Resurrectio igitur Christi (ut ibi Paulo placet) ostendit illum judicem omnium à Deo fuisse constitutum, quemadmodum ipse Christus prædixerat. Sed simul etiam eum à morte in æternum liberatum esse demonstrat. Ex quo consequitur, eos qui ejus membra sunt, hoc est, qui ipsum imitantur, ipsoque duce & auctore Deum, ut ille docuit & fecit, ex animo diligunt, à morte similiter in æternum liberandos fore, & sic nulli condemnationi (nam mors pœna peccati est) propter peccata iniquitates suas esse obnoxios. Sed addit v. 34, *qui est ad dexteram*, sive, ut est in Græco, *in dextera Dei*, id est, tanto divina etiam potestate præditus est, & primum secundum Deum dominationis & gubernationis in Ecclesia, iisque quæ ad Ecclesiam quoquomodo pertinent, gradum obtinet. Quocirca potest suos perpetuo juvare & fovere, nec permittere, ut illis aliquid contingat, quod ipsis in bonum non vertatur. Sed quia non satis est posse, nisi adsit voluntas, ideoque postremo addit ibidem: *qui etiam interpellat pro nobis.* Hoc est, quemadmodum potest, sic etiam vult nos juvare, idque perpetuo facit, quod interpellandi seu rogandi pro nobis verbo declaravit, ut ostenderet, quidquid Christus nobis largitur, id potestate eum sibi largitam sibi à Deo tradita, non autem quam ex se ipso habuerit: & quod ad hanc partem attinet, perinde esse ac si Christus precibus id à Deo impetraret, ut sua authoritas & prærogativa Deo intacta conservetur, agnoscamusque ipsum solum omnium bonorum primum causam & fontem esse. His explicatis, Apostolus usque ad capitis finem nihil aliud agit, nisi ut ostendat ipsos in isto tempore, et res illa nos separet à charitate Dei & Christi, id est impediat, quominus nos Deus amet, & ita beneficiis afficiat, (idque per ipsum Christum) quæ Christus ejus nomine nobis pollicitus est: non nostram, ut nonnulli sunt arbitrati, loquitur Paulus de dilectione nostra erga Deum v. 35. 36. &c. Ipsi enim calamitatum nominibus, quæ nos pellunt ne à dilectione Dei separemur, sensus tamen est, calamitates non esse indicia iræ Dei contra nos, nec tanti esse, ut nobis felicitatem nostram à Deo promissam eripere possint. Loquitur Paulus, ut demonstratum fuit, de iis qui Deum diligunt, quibus omnia cooperari in bonum affirmat, atque ad hunc scopum omnia sua verba dirigit. Unde perspicuum est, non dilectionem nostram erga Deum, sed Dei erga nos, si illum diligimus, constantem atque perpetuam fore, cum tanta eloquentiæ vi, quæ hoc loco usus est, ostendere ac persuadere voluisse.

Ex antedictis satis constare videtur, verba Prædestinandi, Eligendi, Vocandi, ad Deum active relata, & ad salutem nostram accommodata, nullam in Sacris Literis vim habere, ad necessitatem aliquam de singulorum qui servantur salute inducendam: et eleganterque locum illum ad Rom. 8. 29. 30 &c. *Quos præscivit* &c, nullum aliud immutabile Dei decretum continere, præter, hoc, quod, qui Deum diligunt, fieri non potest, quin à Deo ea dilectione, quam in Christo exhibuit, diligantur, & sic in æternum serventur. Nec alia fere ratione explicandi sunt omnes ii loci, in quibus de divino eoque antiquissimo quorundam hominum servandorum decreto agitur, semper, ut non certi quidam homines nominatim intelligantur, sed genus quoddam hominum. Quocirca, cum, exempli causa, Christus Matth. 25. 34, seipsum in judicii die sic ad servandos homines loquentem inducit, *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*, non est intelligendum, unumquemque ex illis nominatim ab orbe condito saluti destinatum fuisse; sed eos ex eo hominum genere esse, quibus illud ab ipso mundi exordio paratum fuerit. Colligitur hoc aperte ex iis, quæ statim subjiciuntur vers. 35. *Esurivi enim & dedistis mihi manducare* &c. Apparet enim perinde esse ac si dictum fuisset: Iis omnibus, qui mihi esurienti manducare dedissent &c, paratum fuit hoc regnum ab ipsa mundi constitutione: Atqui vos mihi esurienti manducare dedistis &c: Igitur vobis hoc regnum à mundi constitutione paratum fuit. Alios similes locos ex hoc uno, quisque facile interpretari poterit. Itaque eorum examinationem omittemus. Aliquid tantum dicemus de iis locis, in quibus scriptorum in libro vitæ fit mentio, ut in Apoc. cap. 13. 8, & 17. 8, & 21. 27. Sciendum est enim, præter id quod modo dictum est, quodque quamlibet Sacris Testimoniis rectissime accommodari potest, metaphoricum illum loquendi modum nullam necessitatem significare solere, & fieri posse, ut qui scripti sunt in libro vitæ inde deleantur. Moses certe Exod. cap. 32. 32 rogat Deum, ut vel populo ignoscat, vel se de libro, quem scripserat, deleat: cui Deus respondet, vers. 33 se eos de libro suo deleturum, qui peccassent. Et David Psalm. 69. 29 orat ut inimici sui ex libro viventium deleantur: & in Apoc. quoque cap. 3. 5 ait Christus, se ejus qui vicerit non deleturum nomen de libro vitæ. Et circa finem ejusdem libri scriptum est Apoc. 22. 19. *Si quis diminuerit de verbis libri prophetiæ hujus, auferet Deus partem ejus de libro vitæ.* Cum igitur in superioribus illis Apoc. locis, quorundam fit mentio, quorum nomina non sunt scripta in libro vitæ agni, idque ab origine seu constitutione mundi, (neque enim in primo loco ea verba *ab origine mundi*, conjungenda sunt cum iis, post quæ statim ipsa sequuntur *qui occisus est*, sed cum superioribus, ut ex secundo loco patet) ex quo satis manifestum est quosdam esse, quorum nomina in libro illo vitæ ab origine mundi scripta fore, intelligendum est, illos ita scriptos esse, ut deleri tamen possint, nec alios esse, nisi illos, qui vitam possunt adipisci, id est, eos omnes, qui non adorant bestiam, neque admirantur eam (nam qui eam adorant, aut admirantur, nullo modo servari possunt) idque ab ipsa mundi constitutione statutum esse, ut qui bestiam non adora-

net ad mirandum, servari possint; cæteri vero minime. Quod si tamen placeat, ea quæ in prædictis locis dicuntur in vitæ libro a constitutione mundi scripti esse dicuntur, omnino servari debere, satis est ostendisse, ibi non de certis quibusdam hominibus nominatim agi, sed de hominum quodam genere: ex quo intelligitur, superiorem illam generalem responsionem ad hos quoque locos, quemadmodum præfati sumus, recte illis accommodari posse. Nec vero quenquam moveat, quod in his locis nominum fit mentio, quasi proprium cujusque nomen ea voce significetur. Metaphorica enim, ut dictum fuit, locutio est, ab iis derivata, qui aliquos in libros eos nominatim scribunt ac notant, de quibus secum aliquid statuunt, atque decernunt. Itaque ea locutione nihil aliud quam decretum de quibusdam hominibus significatur, sive certa sint eorum propria nomina, sive incerta. Satis est enim, eorum qualitatem quandam certam esse, quæ in hac metaphora proprio nomini plane respondet. Verum, nomen alicujus scriptum esse in libro vitæ, non significare, eum nulla prorsus ratione interire posse, satis id demonstrare videtur, quod Paulus ad Philip. 4. 3. audet affirmare, quorundam certorum nomina, Clementis, inquam, & aliorum suorum adjutorum esse in libro vitæ. Siquidem nec ullo modo verisimile est, Deum Paulo patefecisse omnes istos homines perire non potuisse; nec si patefecisset, Paulum id ipsum omnibus aliis aperuisse, præsertim simplici ejusmodi affirmatione, nullo tamen divinæ patefactionis vel indicio vel testimonio, vel majore saltem ac diligentiore aliqua confirmatione & narratione adhibita. Adde, quod idem Paulus ad Philemonem scribens ꝟ. 24. Demam inter adjutores suos recenset, de quo tamen ad Timoth. scribens ait, 2 Tim. 4. 10: *Demas me reliquit, diligens hoc seculum.* Nihil aliud ergo sibi vult Paulus, cum dicit adjutorum suorum nomina esse in libro vitæ, quam ipsos in salutis certissima via esse, in qua si perseveraverint, vitam æternam adipiscentur: non autem eos omnino vitam æternam adepturos, & ita nunquam fieri posse, ut ab ea via aberrent atque deficiant.

CAPUT XIV.

Sacra testimonia, in quibus singulare aliquod divinum decretum commemoratur, ex quo probari videtur, quod ad salutem aut damnationem attinet, nihil penitus in hominis libertate esse, & eorum explanatio.

HActenus de iis sacris testimoniis actum est, quæ præ cæteris inter alia suadere videntur, in salutis negotio nihil prorsus in hominis potestate esse, omniaque a Dei decreto pendere, quippe in quibus id aliqua ratione in universum affirmatum videri possit. Reliquum est, ut de iis testimoniis agamus, in quibus singulare aliquod divinum decretum exponitur, unde conjici posse videatur, Deum in hominibus vel servandis vel damnandis, nullam penitus rei alicujus, præterquam suæ voluntatis, rationem habere, neque ea in re ullam esse hominis libertatem.

Antequam vero aliud faciamus, dicendum est, unica responsione omnia ejusmodi testimonia dilui posse: Ex singularibus enim quibusdam exemplis non fas est eam elici regulam: sed regulæ ex iis constituendæ sunt, quæ ad omnes generatim pertinent, atque omnibus generatim dicuntur; vel si sint ex singularibus exemplis petendæ sunt, ea tot esse debent, ut universalitatem quandam habere videantur. Mitto, quod exempla nullam vim ad regulam constituendam habere possunt, cum jam contraria regula inventa constituta, quod hic factum esse satis forsan ostendimus. Nunc singularia ista exempla singulatim exponamus atque examinemus.

Occurrit primo loco Pharaonis exemplum, cujus cor induratum fuisse a Deo dicitur, Exod. 4. 21, & 10. 1. 20. & 11. 10. & 14. 4. 8. 17, ne dimitteret populum, decreto igitur Dei ejusque opera factum est, ut Pharao populum aliquandiu non dimiserit; & tamen ex ipsa historia patet, Deum etiam plagas Pharaoni immisisse, ob eam ipsam causam, quod non dimitteret populum. Itaque ea ipsa propter quæ Deus pœnas aliquis hominibus irrogat, non ab hominis libera voluntate, sed ab ipsius Dei decreto proficiscuntur; & consequenter in homine condemnando sua punienda. Deus sane ipsius voluntatis tantum rationem habet, neque in ejus rei causa, ulla hominis libertas animadverti potest. Respondeo. Quamquam de hoc exemplo nonnulla jam dicta a nobis fuerunt, ex quibus responsio facile colligi potest, tamen non abs re erit, hic exactius explicare ac confirmare. Dico igitur Pharaonem illum ejusque decessorem, in Israelis populo contra omne jus fasque affligendo, tam graviter peccasse, ut merito potuerit Deus, non solum ejus cor indurare ne dimitteret populum, neve sibi per Mosen jubenti hac in re obtemperaret; verum etiam propter id ipsum deinde eum graviter punire. Nam, cum quis in scelus aliquod necessario prolabitur, si ejus necessitatis ipse sibi causam dedit, non excusatur, sed perinde punitur, ac si plane voluntarie ac libere scelus illud admisisset. Nam si quis dicat, istius quoque rei, quod Ægypti Reges Israelis populum affligerent, auctorem Deum fuisse, quemadmodum a nobis, cum de Dei præscientia ageremus, dictum est: Respondeo primum, me cum id dixi simul etiam ostendisse, quod Deus auctor illius afflictionis fuisset, causam similiter in ipso Ægyptiaco populo quærendam esse, eamque ejus populi, præter alia scelera, insignem idololatriam statui posse: deinde dico, Deum quidem ex illo tantum constituisse, ut Israelis populus affligeretur, id est, servitute premeretur, ut ex prædictione illa apparet, Gen. 15. 13. sed non tamen decrevisse, ut tam graviter affligeretur ut afflictus fuit, atque Ægypti Reges tantopere in eum sævirent, ut, ne reliqua commemorem, etiam ipsum propagari tandem prohiberent, & qui exinde mares nascerentur interfici omnes juberent. Quocirca, cum Ægypti Reges multo gravius Israelis populum afflixerint, quam a Deo prædictum & constitutum fuisse deprehenditur, digni fuerunt, qui ob eam causam a Deo punirentur, & in alia scelera prolabendi necessitatem ejus decreto incurrerent, unde cum summa Dei gloria, ipsorum punitionis commodissime occasio quodammodo capi posset, etiamsi verissimum esset, afflictionem illam in universum sola Dei voluntate decretam fuisse, ejusque nullam prorsus causam in Ægyptiaco ipso populo quærendam esse. Totum autem hunc locum, quod scilicet justo Dei judicio factum sit, ut populus ille non modo gravissimas pœnas subierit, sed etiam in necessitatem ea perpetrandi inciderit, unde via ad punitionem facta est, satis egregie tractat auctor libri sapientiæ, qui tandem cap. ultimo ꝟ. 4 ait, digna necessitate factum esse, ut Ægyptii Israelitas, quos supplicantes ejecerant, insequi fugitivos persequerentur, & eorum quæ passi ante acciderant obliviscerentur, qui non completam adhuc tormentis plane explerent suam punitionem. Quare (ut hoc obiter hoc loco dicamus, quod iis, quæ supra de Dei præscientia disputavimus, addendum erit) non mirum est, si in ipso capitis initio idem auctor dixerit cap. 19. 1, 2, istud Ægyptiorum factum prævisum esse divinæ fuisse, quippe quod decretum jam foret, quemadmodum & Exod. 3. 19, dicit Deus, se scire Pharaonem non dimissurum populum suum, nempe, quia ut non dimitteret ipse decreverat, ejusque cor indurare constituerat, ut ex cap. 4. 21, & reliquis sequentibus capitibus aperte constat cap. 7. 3 &c. cap. 14. 4.

Aliud exemplum secundo loco antecedenti simile occurrit, de Sichon Rege Chesbon, cujus, ut Moses Deut. 2. 30 ait, Dominus Spiritum induraverat, &

cor

eos determinaverat, ne ea faceret, ecce justissime ipse Moses, tanquam Dux populi Israelis, ab eo precatur pro ipso populo, ut ea esset occasio cum ipsis belligerandi, eumque cum sua gente perdendi, ejusque regionem occupandi. Hic enim similiter illius regis gentis illius peccata antecedebant, propter quæ commeriti fuerant, ut ipse ita induraretur, & proinde una cum universo populo suo funditus deleretur. Apparet enim ex compluribus locis, & inter cæteros ex cap. 20 Levitici ℣. 23, eas gentes quæ à populo Israelitico deletæ fuerunt, quorumque regiones ipse occupavit, sceleratissimas fuisse, ob idque tantæ cladi à Deo reservatas esse. Adde, quod iste Sichon ejusque populus Amorrhæi erant, de quibus ante annos amplius 400, ut propter iniquitates suas suis sedibus expellerentur, Deus decreverat, ut colligitur ex cap. 15. Gen 16, ubi post quartum seculum futura illa expulsio ab ipso Deo prædicitur, & additur, idcirco eam usque ad illud tempus differri, quia nondum completa esset iniquitas Amorrhæorum.

Tertium exemplum erit, id quod scriptum est de filiis Heli Sacerdotis, 1 Sam. 2. 25, quod vocem patris sui ipsos monentis & à sceleribus retrahere conantis non audiverint, quia Dominus voluit eos interficere. Ad illud exemplum sunt qui respondeant, vocem Hebræam *Chi*, quæ reddita est *quia*, potuisse reddi *ideoque*, ita ut sensus sit, non Dei voluntatem illorum contumaciæ causam fuisse, sed contra, illorum contumaciam Dei voluntatis. Verum rari admodum vel potius nulli sunt loci, ex quibus intelligi possit, vocem *Chi ideoque* etiam significare. Quod in Hebræo est *Chaphetz* illi interpretationi perinde ut illi alteri videtur posse accommodari. Declarat enim id verbum, non simplicem voluntatem, sed cum *desiderio* & oblectatione quadam, adeo ut sæpe nihil aliud significet quam cupere: quasi dicere voluerit scriptor sic, Deum desideravisse Heli filios interficere, & propterea ejus rei occasionem invenisse, efficiendo ut parentis dicto audientes non essent, vel, quod rectius est, propterea noluisse ut parenti auscultarent, ne justa causa illos puniendi sibi præriperetur. Quamobrem alia ratione ad exemplum illud respondendum est, nempe, hic quoque ejusmodi divinæ voluntatis, qua quis in scelus aliquod necessario incurrit, causam antecedentem extra ipsum Deum extitisse. Etenim isti Heli filii, antequam à patre monerentur, jam non solum deliquerant, sed & gravissime & sæpissime peccaverant, idque non una ratione, ut ex antecedente historia manifestum est, 1 Sam. 2. 25. Porro, quemadmodum Dei consilio factum est, ut Heli filii patri recta monenti non auscultaverint: sic etiam eodem Dei consilio factum est, ut Absolomus bonum, id est, utile Achitophelis consilium secutus non fuerit 2 Sam. 17. 14; & Roboamus senioribus recta monentibus non obtemperaverit 1 Reg. 12. ℣. 15. Nam & Absolomum perditum adolescentem suorum scelerum pœnas dare, nec quod flagitiose moliebatur ad optatum exitum perducere, decreverat; & à Roboamo, ob Salomonis patris idololatriam, decem tribus deficere volebat, quod etiam se facturum antea & comminatus fuerat, & per Achiam Prophetam confirmaverat, eamque adhibito signo adumbraverat 1 Reg. 11. 11, 12, 13, & 29. 30, 31 &c.

Sed quid dicemus, quod ipse Deus, ut Davidem castigaret, ejus uxores coram toto Israele, & coram ipso sole, id est, (ut Vatablus explicat) palam & publice, ejus sodali (is fuit Absolomus filius) comprimendas dedit 2 Sam. 12. 11, 12. Nonne ex quinto hoc exemplo satis intelligi videtur, ipsa gravissima scelera, ob quæ Dei ira in homines venire solet, ab ipsius Dei voluntate pendere, & ideo fieri, quia Deus ut fiant antea decrevit. Animadvertendum est, ut alibi à nobis dictum fuit, Deum peccatis peccata punire, id est, pœnam peccatori constituere, ipsum deinde in alia peccata labi, quemadmodum Paulus primo capite Epistolæ ad Romanos ℣. 24, 26, 28 &c. diserte colligitur, ubi propter spretam Dei cognitionem, propterque idololatriæ peccatum post cognitum Deum, homines ab ipso Deo in reprobum sensum (ut vulgata editio habet) traditos fuisse affirmat, ut facerent ea, quæ non conveniunt: & antea ℣. 24 dixerat, turpia quædam scelera, quæ homines ejusmodi admittebant, debitam esse mercedem impietatis eorum. Absolomus, cum ad stuprum patris sui uxorum inferendum divino consilio adductus fuit, jam gravissime peccaverat, quippe qui non modo Ammonem fratrem suum dolose interemerat, sed & paternum regnum occupare aggressus fuerat 2 Sam. 13. 28 &c, & 15. 3, 4 &c, & per summum scelus jam plerosque ex Israelitis seduxerat, eosque à Patris sui, ipsorum legitimi Regis, obedientia averterat, ad seque traduxerat. Quare merito ita Deo volente, in tam mox flagitium novercas suas publice constuprandi est prolapsus, quo solo turpissimo facinore admittendo, satis pœnarum pro præteritis sceleribus dedisse videri quodammodo poterat 2 Sam. 12. 11, 12, & 16. 21, 22. Atque interim Deus, idoneo instrumento ad eam rem delecto, Davidem, ut se facturum prædixerat, ea ratione ob adulterium ab eo commissum graviter castigavit.

Quintum exemplum id esse potest, quod de Semei legimus 2 Sam. 16. 6, 7, 8. 13, qui Davidi Absolomum fugienti maledicebat, idque ipso Davide teste ℣. 10, 11. Deo sic jubente faciebat: & tamen idem David moriturus Salomoni mandat 1 Reg. 2. 8, 9. ut ipsum Semei, quia sibi maledixerat, interficiat, ejus rei nimirum occasione aliqua, quæ justa causa videri posset, inventa, ut ostendunt verba illa, ℣. 9. *Quia vir sapiens es tu &c.* In exemplo illo considerandum est, non ita apertum esse, Semei ipso Deo auctore Davidi maledixisse, ut plerique existimant. Nam, etsi David ipse dixerit, Deum illi præcepisse, ut sibi malediceret, non est intelligendum, Davidem in abditum Dei consilium inquirere voluisse, aut Spiritu Prophetico ita locutum fuisse: sed non sine Dei voluntate id fieri animadvertisse, quatenus non solum, si Deus noluisset, factum illud Semei exemptum sibi maledicendi non extitisset; verum etiam maledictio illa, pars divinæ castigationis ob adulterium & homicidium à se perpetratum, non minus quam ipsa fuga erat. Cæterum fieri potest, ut Semei plane sua sponte Davidi maledicere cogitasset & decrevisset, quod decretum Deus, ut Davidem castigaret, ad exitum perduci voluerit. Etsi enim David dicit Deum ita præcepisse, hyperbole tamen omnino est in ejus verbis, cum nulla ratione id Deus præceperit, estque intelligendum, non nisi Deo volente, quemadmodum paulo ante exposuimus, id fieri. Quod si tamen velimus, ipsius Dei consilio factum esse, ut Semei ad Davidi maledicendum impelleretur, statuendum simul est, Semei malum hominem jam fuisse, atque ejusmodi, ut Deus merito ad id perpetrandum eo usus fuerit, unde factum sit, ut merito quoque ejusdem illius facinoris, in cujus admittendi necessitatem culpa sua incurrerat, pœnas dederit.

Sexto loco exemplum illud perpendendum est, quod extat 2 Sam. 24. 1, ubi scriptum esse videtur, Deum, cum iratus esset Israelis populo, incitasse Davidem, ut juberet numerare populum universum, propter quam causam Deus deinde ipsum populum & consequenter Davidem quoque punivit, & immissa per Angelum peste septuaginta millia hominum absumpsit. Ignoratio Hebraicæ linguæ, perversæ illi ejus loci interpretationi occasionem dedit. Sciendum est enim, pro eo quod apud Latinos impersonali quodammodo, id est, persona agente suppressa dicitur *incitatus est*, apud Hebræos dici solere *movevit*, idemque in omnibus aliis usu venire, similesque locos ad hunc modum solere explanari: Incitavit Davidem, subaudi, is qui incitavit, quod, ut diximus, breviter idem est, quod apud Latinos, David incitatus est. Deinde animadvertendum est, simplicem copulam apud Hebræos (id quod etiam apud Græcos & Latinos fieri consuevit)

sæpissime exegeticæ particulæ vim habere, una cum quadam reddendi rationem significatione, ita ut commodissime in Latina lingua *nam* reddi possit. Quamvis igitur in Hebræo codice ad verbum ita scriptum sit: *Et addidit adhuc Jehova ad irascendum ad Israëlem, & incitavit Davidem in ipsos &c.*: tamen sic totus locus Latine interpretandus est: *Et iratus est adhuc Jehova in Israëlem: Nam David incitatus fuit in ipsos &c.* Quis vero fuerit, qui Davidem incitaverit, videmus scriptum esse 1 Paralip. 21. 1. ubi ad verbum ex Hebræo legitur: *Et stetit Satan contra Israëlem, & incitavit Davidem &c.* Sed hic quoque eadem loquendi figura esse potest. Quare fatuus fuisse est Vatablum audire, qui superiori loco sic annotat: Quidam Hebræorum non male subaudit *cor*, incitavit cor Davidis Davidem, quasi dicat, David à propria concupiscentia fuit incitatus.

Septimo, aliquius momenti esse videtur id, quod scriptum est apud Hoseam 8. 4, & seq. Ibi enim Deus acriter Israëlitas increpare videtur, quod reges sibi elegissent Hierobeamum scilicet & alios (nam de decem tribubus loquitur) idque non ex se, id est, non ex ipsius sententia, & principes constituissent, quos ipse non cognovisset, id est, non approbasset. Et tamen defectio illa decem tribuum 1 Reg. 11. 12, 12. 31. 32 &c, ad Hierobeamum, ut supra diximus, & patet ex capite undecimo libri primi regum, à Dei consilio atque decreto profecta fuerat. Itaque videtur Deus eorum causa & auctor esse, quæ ipsemet deinde improbat, & propter quæ hominibus irascitur.

Ad hoc exemplum respondeo, Deum non increpasse Israëlitas ob id, quod ad Hierobeamum Roboamo relicto defecissent, sed, quod se inconsulto (id que significant verba illa, *Non ex me*) id fecissent: Etsi enim fieri non poterat, quin deficerent, non tamen eis libertas ea de re Dominum consulendi ademta fuerat. Adde, quod non decreverat Deus, ut Hierobeami stirps in eo regno perpetuo duraret, nisi is sibi obediens fuisset, in eoque colendo Davidis vestigia interminata esset, quemadmodum scriptum est vs. 38, eodem capite undecimo libri primi Regum 1 Reg. 11. Quod quia Hierobeamus non fecit, nulla prorsus causa erat, cur decem illæ tribus ejus posteros in regno continuarent, præsertim cum ipsi quoque impii esse perseverarent: hoc enim nec tacite, id est, decreto suo Israëlitis non patefacto, nec expresse, id est, super ea re sententia sua promulgata, aut responso dato, approbavit Deus: propterea ait Hos. 8. 4, *Principes constituerunt & non cognovi*. Fuit igitur hac in re non leve peccatum Israëlitarum, idque nulla ratione ex decreto Dei, sed ex libera ipsorum voluntate manavit, propter quod merito illis Deus iratus est: etiamsi ut a Roboamo deficerent, & Hierobeamum Regem haberent, a Deo omnino decretum fuerit. Quanquam non desunt, qui ea quæ apud Hoseam leguntur, ad confœderationes referunt cum Rege Ægypti factas, atque auxilia inde contra Assyrios petita, quod expresse illis exprobrat Deus, eisque propter ipsum comminatur, apud Esaiam 30. 1, 2, 3 &c. vide locum.

Octavo, Judæ Iscariotæ exemplum sibi, de quo scriptum est, eum periisse ut impleretur scriptura Joh. 17. 12. Ex quo perspicuum esse videtur, ejusmodi hominem, antequam nasceretur, exitio devotum fuisse, & ob eam rem Christo prodendo, quæ causa ejus exitii extitit, destinatum. Hic diligenter considerandum est, fuisse quidem multo ante quam Judas nasceretur decretum, ut unus ex Christi domesticis & commensalibus eum proderet, sed non tamen ut Judas Iscariota is esset. Verum, tum demum ipse Judas divino consilio ad id electus fuit, cum à Christo in numerum duodecim discipulorum est cooptatus, id est, cum jam ejusmodi esset, ut ad divinum illud decretum exequendum merito eligi posset, quippe qui non modo improbus esset, sed etiam ea potissimum improbitate præditus, qua ei in re maxime esset opus. furem enim eum fuisse legimus Joh. 12. 6, & propterea avarum, quam avaritiam in eo summam fuisse oportet, cum in Christi ejusque familiarium conspectu, quibus nihil ab eo vitio alienius fieri poterat, nihilque ab eo magis revocans atque deterrens, avarus esse perseveraret. Atque avaritia Judam ad Christum prodendum impulsum fuisse Sacræ Literæ apertissime testantur Matth. 26. 14, 15, 16: *Quid vultis mihi dare, & ego eum vobis tradam &c.* Dignus igitur fuit Judas, qui ei sceleri perpetrando destinaretur, ejusque avaritia ea ratione palam traducta, suæ improbitatis merita præmia acciperet.

Nonum exemplum suppeditabit nobis universus ipse populus Judaicus, qui excisa urbe primaria Hierosolyma, ingenti clade judicio divino affectus est: ob id potissimum, quod Jesum Christum interemerat, cum tamen, ut Jesus Christus ab ipsis interimeretur, multo ante à Deo constitutum fuisset, ut ex Prophetarum prædictionibus constat, & Petrus satis aperte testatur Act. 2. 23, & cap 3. 18, & reliqui Apostoli confirmant, Act. 4. 28.

Hic porro animadvertendum est, Judaici populi scelera jam inde ab ipso initio, ut ipsis Stephanus exprobrat, Act. 7. 51. 52. 53, tot tantaque fuisse, ut merito eorum malitia Deus ad Filium suum interficiendum abusus fuerit; idque multo antea constituerit, ut simul filius æternæ nobis salutis viam inveniret, simulque occasionem ejus populi pro meritis puniendi quam accommodatissimam haberet.

Scio quid contradici possit: sed nimis longum esset ad omnia respondere, locosque Sacrarum Literarum huc pertinentes diligentius examinare. Hoc dixisse fuerit satis: si Deus omnino decreverat, ut filius suus à Judæis interficeretur, eorum perpetua & ingentia scelera id abunde commeruisse fuisse: sin vero id non omnino decreverat ipse, sed tantum prævideret (quod tamen non falsum plane esse arbitramur) nihil esse cur exemplum in medium afferri deberet.

Decimo, scriptum invenimus apud Judam in initio fere ejus Epistolæ vs. 4, quosdam, qui irrepserant in Ecclesiam videlicet, ut eam falsa doctrina labefactarent, jam pridem ad eam damnationem descriptos fuisse. Ex quo intelligi potest, eos qui damnantur ideo damnari, quia sic antea Deus decrevit. Locus iste ut apparet, de falsis Prophetis ait, qui, ut diximus cum de Dei permissione dissereremus, ab ipso Deo excitari solent. Intelligendum est autem, Deum falsos Prophetas in populo eos esse velle, qui jam fuit scelesti, & propterea digni qui tam infami muneri destinentur, idque multo ante ipse Deus facit, quam munus reipsa suscipiant. Quamvis enim jam decretum factum sit, adhuc tamen Deus, qui neminem perire vult, sed omnes ad pœnitentiam venire, exspectat summa cum patientia, si forte resipiscant, & decreti sui revocandi sibi causam præbeant, donec tandem rebus plane desperatis id exequitur, quod jam pridem decreverat: hæcque est damnatio illa, de qua loquitur Judas, qui, ut ex consequentibus patet, de impiis hominibus loquitur, qui, agnitam veritatem rejiciunt, & tandem eam insectantur, & factis dictisque blasphemare, quibus, quemadmodum idem Apostolus testatur vs. 13, caligo tenebrarum in æternum servata est.

Hucusque multa exempla expendimus malorum quæ Dei consilio fiunt, ostendimusque non idcirco concludi posse, ex sola Dei voluntate damnationem pendere, cum in unoquoque ipsorum, in quo de Dei consilio appareat, de hominis etiam malitia appareat, quæ id consilium antecedit, quæque ejus consilii causa est. Estque in tota hac disputatione illud memoria repetendum, quod à nobis de Dei permissione agentibus dictum est, Deum non culpæ seu peccati alicujus, quod in facto inest, auctorem causamque unquam esse, sed facti ipsius dumtaxat. Malitiam enim & iniquitatem, à qua omnis culpa proficiscitur, reperit ipse in homine, quem ad aliquod facinus patrandum adigit.

eligit, quia jam malus & iniquus est, ut ea ratione, dum aliquis justicia sua exequitur, hominis iniquitatem in apertum producat, eumque cum illis ipso facinore patrando, tum poenas eo facinore dignas infligendo, sibi debitum supplicium pati atque experiri cogat. Nunc de exemplis agendum esset, ex quibus, Deum sola sua voluntate quempiam servare, idque necessario, intelligi potest, aut certe ita videtur. Haec forsitan multa sunt: sed nos duobus contenti erimus.

Prius erit de Paulo, qui se ab utero matris à Deo segregatum esse dicit, & per ipsius gratiam vocatum Gal. 1. 15. Verum ibi agitur non de segregatione & vocatione ad salutem, sed ad Evangelii praedicationem Christique cognitionem. Quod si de salute etiam aeterna ipsius Pauli ageretur, nulla tamen necessitas intelligenda esset, cum ipse Paulus 1 Cor. 9. 27 dicat, se affligere corpus suum, ne quando, cum aliis praedicaverit, ipse reprobus fiat. Porro phrasis illa *ab utero*, proverbialis est & hyperbolica, ut ex his locis patet, Psal. 22. 10, & 58. 4, & 71. 6. Esai. 48. 8, & 49. 1, & ad Dei summam providentiam explicandam, hominisque merita excludenda usurpatur. Certe ipse Paulus 1 Tim. 1. 13 dicit, se misericordiam consecutum fuisse, quia ignorans peccasset. Ex quo satis constat, Deum in Paulo servando, eorum etiam quae in Paulo erant aliquam rationem habuisse, nec vere atque omnino ab utero matris eum saluti destinasse.

Posterius exemplum, quo Augustinus & caeteri plurimum nituntur, est de ipso domino nostro Jesu Christo, quem certum est ante mundum conditum aeternae saluti omnino destinatum fuisse. Nam quale caput sit, talia membra esse debere ajunt. Respondeo. Si ita certa deberent esse membra, sicut certum esse debuit caput, argumentum procederet. Nunc caput quidem certum esse debuit, alioqui ipsa via salutis nostrae, quam Deus elegisset, incerta fuisset: membra autem non modo incerta esse possunt, sed etiam debent: aliter Deus qui membra non essent, nulla ratione ob id ipsum quod membra non sint punire posset. Nec vero, si Christus non potuit non obedire Deo, ideo obedientiae suae praemio afficiendus non fuit: in ea enim obedientia non liberae voluntatis, sed laborum & perpessionum ratio fuit habita. Itaque nos vehementer in obedientia nostra confirmat. Nam si is, qui necessario obedivit, tanto praemio est affectus, certe nos, qui possemus non obedire, nostra mercede non fraudabimur.

Itaque tandem concludo, neminem esse, ex iis quibus Evangelium pure annunciatur, (nisi prius justo Dei judicio ob peccata sua induratus atque excaecatus fuerit) qui libere & sua sponte ei assentiri non possit: quo facto non est verendum, ne ipsius Evangelii praecepta facere non possimus. Iis enim, qui Evangelio assentiuntur, omnia largitur Deus, quibus ad ea perficienda indigent. Atque hac ratione liberum arbitrium in homine esse statuo, quod Dei gloriae, ut quidam inepte ajunt, non repugnare, vel id docere potest, quod, ut inter omnes constat, Deus ipse homini à se condito liberum arbitrium dedit. Ex quo liquet, hanc vim in homine ad summam Dei gloriam pertinere, tantum abest, ut illi adversetur. Eam vero per primi hominis peccatum extinctam non fuisse, supra satis demonstratum fuit.

CAPUT XV.

Justificationi nostrae per Christum prolegomena quaedam, eamque explicandi initium.

QUae supra à nobis disputata sunt, eo pertinent, ut qualis homo & ante lapsum & post lapsum fuerit, cognoscamus. Conclusum est autem, eum in utroque statu mortalem natura fuisse; nec utrobique statui hac in parte aliam differentiam esse, nisi quod in posteriore statu, id quod in priore mortale tantum erat, necessarium quoque est factum. Conclusum est similiter, hominem non minus post lapsum quam ante, liberum arbitrium habuisse, nihilque esse, cur homo Deo praecipienti non assentiri & obedire velle, & porro ipsius gratia, quae hominem sibi adhaerentem nunquam deserit, obedire non possit. Nunc, qua ratione fiat, ut homo ab illa moriendi necessitate, ab ipsaque mortalitate liberetur, (hoc enim omnes tendimus atque aspiramus) & numquid Deus, cujus solius beneficio id nobis contingere potest, si id alioqui velimus, nobis aliquid praeceperit, & quale id tandem sit quod praecepit, videndum & explicandum nobis est.

Principio, cum certum sit, Deum peccato necessitatis mortis poenam statuisse, unde sententia illa Pauli Apostoli Rom. 5. 12, & 6. 23, *Per peccatum mors*, & *Stipendia peccati mors*: credendum omnino est, nolle Deum à necessaria morte eum liberare, qui coram ipso sine peccato non sit; nec porro naturalem mortalitatem cuiquam adimere velle, id est, eum natura immortalem efficere, in quo peccatum haeret: ejusmodi enim hominem ipsi placere non posse, praedicta poena, quam peccato constituit, docere potest: quemquam vero à Deo immortalem effici, qui illi non placeat, nullo modo credendum est.

Jam vero duplici ratione fit, vel potius fieri potest, ut quis coram Deo sine peccato inveniatur, vel, quia revera nunquam peccaverit, vel, quia si quid unquam peccavit, id apud ipsum Deum deletum fuerit, ita ut Deus, sive hac sive illa ratione, justum eum pronunciaturus sit, & pro justo habiturus. Atque hoc illud est, quod Sacrae Literae justificare nominant, de cujus verbi significatione, quando sub ea appellatione de eo quod nobis propositum est disputandum erit, deque justificatione nostra per Christum nominatim explicandum, aliquid diligentius in praesentia docendum nobis videtur.

Justificare igitur in Sacris Literis, quemadmodum dictum est, justum pronunciare, proque justo habere proprie significat, id est, tanquam cum justo in sententia ferenda atque exequenda agere. Itaque tam justificari is dicitur, qui cum revera justus sit, justus etiam pronunciatur, & pro justo habetur, quam is, qui cum revera sit injustus, justus tamen pronunciatur, & pro justo habetur: ut hi loci ostendunt, Deut. 25. 1, (ubi in vulgata editione pro *justificabunt*, quod est in Hebraeo, *justitiae palmam dabunt*, scriptum est) & 1 Regum 8. 32, in quibus de justo justificando fit mentio; & Prov. 17. 15, atque Esai. 5. 23, in quibus de justificando impio est sermo: ex hac autem propria justificandi significatione fit, ut per metonymiam quandam, is etiam, sive id justificare dicatur, quod in causa est, ut aliquis justus pronuncietur. Hoc sensu scriptum est apud Esaiam cap. 53. 11, de Christo, quod is sui scientia justificaturus esset multos. Christus enim sui cognitionem nobis impertiendo, efficit ut justi à Deo pronunciemur. Hoc sensu etiam, (exempli causa) dicitur fides nos justificare Rom. 3. 28. 30, & 5. 1. Gal. 2. 16. bis. In hunc sensum denique accipiendum est verbum justificandi, cum quaeritur, quid sit id, quod nos justificet? Quaeritur enim revera, quid illud sit, quod efficiat, ut justi à Deo pronunciemur, proque justis habeamur? Quanquam in Sacris Literis non invenies fortasse phrasim istam, *Fides justificat*, aut aliam ei similem, cum quaeritur, quid in nobis sit, aut esse debeat, quo fiat, ut justi pronunciemur à Deo, vel sine quo non fiat, ut justi à Deo pronunciemur. Non tribuunt, inquam, Sacrae Literae actionem ipsam justificandi, fidei vel alii rei, quae in nobis sit, aut esse debeat: sed ex fide, seu per fidem, vel ex alia aliqua illa re, nos justificari dicunt, idque vel re agente suppressa, (quod usitatissimum est) ut apud Paulum Rom. 5. 1. *Justificati ergo ex fide &c.* & apud Jacobum 2. 21. *Abraham Pater noster, nonne ex operibus justificatus est, offerens &c.*:

vel

vel ipsa re agente expressa, (quod frequentius est) ut apud eundem Paulum Rom. 3. 30. *Quoniam quidem unus est Deus, qui justificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem.* Ex quo loco apparet, cum legimus nos justificari ex re aliqua, non intelligendum esse, rem illam nos justificare, sed Deum esse, qui ex re illa, id est, ea re interveniente, nos justificat, hoc est, justos pronunciat. Sed nos, ut dictum est, per metonymiam quandam, Sacras Literas alicubi imitati, illi rei, puta fidei, justificandi actionem tribuimus, quæ aliqua ratione in causa est, ut Deus nos pro justis habeat, fidemque nos justificare dicimus. Adeo autem verum est, metonymicum hunc nostrum loquendi modum à Sanctis Literis non abhorrere, ut is etiam justificare dicatur, qui causam quoquo modo præbet, ut quis non quidem absolute, sed comparate justus pronuncietur, vel potius justus esse videatur. Nam Ezech. 16. 51, 52 Hierusalem dicitur justificasse Sodomam & Samariam sorores suas, id est, ingentibus suis sceleribus effecisse, ut illæ, quamvis sceleste, justæ præ ipsa videri possent. Non possum autem satis mirari viros alioquin doctos, qui putaverunt, in Sacris Literis *justificare* idem sæpissime (præsertim vero in Novo Testamento) esse, quod probum facere, & à peccando reipsa retrahere, id est, ut verbum ipsum sonare videtur, revera justum efficere; adeo, ut cum de justificatione nostra in Novo Fœdere, & potissimum in Epistola ad Romanos & ad Galatas agitur, de eo agi putent, qua ratione fiat, ut nos justi revera efficiamur, & à peccando cessemus? Non possum, inquam satis illos mirari, cum nusquam fortasse in ipso Novo Testamento verbum *justificare* hanc significationem habeat. Quod enim scriptum est Apocalypsis capite ultimo v. 11, *Qui justus est, justificetur adhuc* &c, ubi sine dubio, ut locus ille demonstrat, de probitate vitæ agitur, ad hanc ipsam rem, de qua quærimus, non facit. Neque enim sensus est, ut qui justus est, id est, vere probus, ab aliquo justus adhuc fiat, sed ipse justus esse pergat. Quocirca, non est vox *justificetur* ducta à passivo verbi *justificare*, sed intransitivi, ut vocant, verbi vox est, quo verbo utuntur Græci pro *Tsadak* Hebræo in prima ipsa conjugatione, in qua non justificatum, sed justum esse, seu juste agere significat. Eaque hoc verbo est illud Psalm. 143. 2. *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens*, id est, coram te nemo erit justus; & item illud, Psalm. 51. 6. Rom. 3. 4. *Ut justificeris in sermonibus tuis* &c, id est, ut sis justus, hoc est, fidelis & verax in sermonibus tuis. Sed nos quærimus de verbo Justificandi, quando agens persona aut res est aliqua, sive tacita, sive expressa, quæ justificet quempiam; & tunc dicimus verbum illud in Testamento Novo nunquam fortasse significare justum efficere, sed semper justum pronunciare, & pro justo habere. Et sane, cum Græci Novi Testamenti scriptores, verbum hoc ab Hebræis fuerint mutuati, (nam apud ipsos Græcos verbum δικαιοῦν aliud significat omnino, quam isti arbitrentur in Novo Testamento significare) debuerant isti Vetus Testamentum consulere, ipsosque Hebræos fontes inspicere, ex quibus rem multo aliter se habere didicissent, quam ipsi arbitrati fuerint, decepti fortasse novi Latini verbi formatione, quæ justum facere ipsum significare indicat. Vidissent enim, apud eosdem Hebræos verbum esse, quod eadem analogia impiificare dici posset, quod tamen non impium facere, sed impium pronunciare significat, ut patet ex loco illo, quem initio hujus disputationis citavimus, Prover. 17. 15. Quamquam Latine quoque dici potest, atque elegantissime, Justum facere, Impium facere, pro eo quod est, Justum esse dicere, Impium esse affirmare, seu mavis, Justum & impium judicare: qui sensus ab interpretatione nostra, & vero communi ac tritissima verbi Justificandi, nequaquam abhorret. Itaque nullam sui erroris excusationem habere videntur isti. Nam, quod Psalm 73. 13 in vulgata editione legitur, *sine causa justificavi cor meum*, ex quo ipsorum interpretatio confirmari aliquo modo posset, non ita est in Hebræo. *Sed sine causa* (vel potius frustra) *mundavi cor meum*. Et hæc satis esse volumus hoc loco, quod attinet ad verbi Justificandi significationem.

Cum igitur, ut ad propositum aliquando revertamur, alterutra ex his duabus rationibus necesse sit, ut nos Deus justos pronunciet sive justificet, vel quia nunquam peccaverimus, vel quia peccata nostra coram ipso deleta fuerint: nemo autem, ut inquit Salomon 1 Reg. 8. 46, inveniatur, qui non peccet; & non omnes præsertim, ut de sui temporis Christianis scribit Johannes 1 Joh. 1. 8, 10, peccatum habeamus, id est, peccati rei simus: reliquum est, ut Deus ideo nos justificet, quia peccata nostra coram ipso deleta fuerint, cum nos justos pronunciat.

Porro, deleri peccata posse videntur, alterutro ex duobus modis: vel compensatione seu satisfactione, vel remissione ac condonatione.

Videndum est igitur, utro modo peccata nostra coram Deo deleantur, cum de immortalitatis ejusque beneficio consequendo agitur, hoc est, quæ ratio, quod ad hanc partem attinet, nostræ justificationis per Christum sit: per Christum enim nobis, non per alium, neque alio modo immortalitatem & vitam æternam promittit Deus. Nec enim venit Christus, ut quidam arbitrantur, ut nos in eundem statum restitueret, in quo Adamus erat ante lapsum: sed ut ad multo excellentiorem eveheret, nec porro usquam, ubi Adamus cum Christo comparatur, sive ante, sive post lapsum, vel dictum vel indicatum reperis, Christum nos in pristinum illum, in quo Adamus conditus fuit, statum restituturum; eaque ratione ipsum Adamo oppositum, nisi forte allegorice pristinum illum statum interpretentur Sacræ Literæ, ut cum in Apocalypsi Apoc. 2. 7, & Paradisi & arboris vitæ in ea medio consitæ, fit mentio, ex qua suis Christus comedere se daturus. Cœlestem enim immortalitatem, qua nunquam Adamus præditus fuit, ibi significari, nemo, opinor, sanæ mentis negaverit. Sed, ubicunque Adamus cum Christo comparatur, Adamus tanquam mortis vel naturalis, hoc est, mortalitatis, vel necessariæ, hoc est, mortis æternæ, Christus vero, tanquam æternæ vitæ atque immortalitatis auctor consideratur. Legantur diligenter, quæ scripta sunt à Paulo ad Rom. cap. 5, & 1 Cor. 15, nosque vera dicere deprehendetur. Manifeste enim, (ut cætera omittam) comparat Paulus, in eo loco Epistolæ ad Corinthios, Adamum, prout ab initio creatus fuit, cum Christo à mortuis excitato, & in cœlum translato, & illum terrenum fuisse ait v. 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, & propterea mortalem, corpusque habuisse corruptibile, vile, infirmum, animale denique, ipsumque Adamum fuisse tantum factum in animam viventem: Christum vero è cœlo esse, & idcirco immortalem, corpusque habere incorruptibile, gloriosum, & potentia præditum, spirituale denique, ipsumque Christum factum esse in Spiritum vivificantem. Sed ad rem nostram.

Quærimus igitur, utrum in justificatione nostra per Christum, peccata nostra compensatione seu satisfactione aliqua deleantur, an vero remissione & condonatione? Plerique satisfactione interveniente id fieri arbitrantur: nos vero simplici condonatione. Nam, quod satisfactionem cum remissione ea in re conjunctam fuisse asserunt, plane repugnantium est, ut suo loco ostendemus. Rationes, cur ita statuamus, quinque sunt. Una est, quod nusquam, in Sacris Literis istius satisfactionis fit mentio, nec alterius rei cujusquam, quæ tantundem valeat. Altera, quod compluribus in locis satis aperte testantur Sacræ Literæ nullam in justificatione nostra per Christum satisfactionem intervenisse. Tertia, quia satisfactio illa Dei gloriam maxime obscurat, & Christi potestatem [illegible] labefactat. Quarta vero & ultima, quia fieri nullo modo potest, ut salva nobis pro peccatis nostris Deo satis-

satisfactum fuerit, ac per ipsum Christum quidem. Quæ omnia ita se habere, ex infra dicendis planissimum fiet. Primum enim, Deum jure peccata nobis condonare potuisse ostendemus, nulla vera (de hac enim loquimur, ut postea dicetur) à quoquam pro ipsis satisfactione accepta. Deinde, id facere eum voluisse demonstrabimus: quibus duobus expositis secunda tertiaque ratio nostra abunde explicabitur. Tum vero, satisfactionem illam inter ea numerandam esse, quæ fieri nullo modo possunt, (quæ quarta nostra ratio est) docebimus. Postremo, Sacrarum Literarum testimonia, quibus Christum pro peccatis nostris Deo satisfecisse probari creditur, diluemus: ex quo prima ratio nostra satis explicata & confirmata videbitur.

CAPUT XVI.

Deum nobis peccata jure condonare potuisse, nulla vera pro ipsis à quoquam satisfactione accepta.

Deum igitur, contra quam nonnulli sentiunt, jure potuisse nobis peccata nostra condonare, nulla à quoquam pro ipsis satisfactione accepta, id manifeste probare videtur, quod peccata nostra nihil aliud sunt, quam offensæ majestatis divinæ, & debita quædam, quæ cum Deo contrahimus. Sic enim in Sacris Literis appellari solent. Atqui nemo est, qui injurias sibi illatas, debitaque secum contracta, summo jure condonare & remittere non queat, nulla vera pro ipsis satisfactione accepta. Igitur, nisi velimus Deo minus concedere, quam hominibus ipsis conceditur, confitendum omnino est, Deum jure potuisse nobis peccata nostra ignoscere, nulla pro ipsis vera satisfactione accepta. At enim objiciunt adversarii, & ajunt, Dei justitiam omnino requirere, & ut peccata puniantur, & pro ipsis sibi satisfiat; Deumque nulla ratione non justum esse posse, suæque justitiæ quodammodo renunciare. Hæc ratio nullius pretii est. Neque enim in Deo ulla justitia est, quæ peccata puniri omnino jubeat cui ipse renunciare non possit. Est quidem in Deo perpetua justitia: sed hæc nihil aliud est, quam æquitas & rectitudo. Itaque nullum Dei opus est, in quo iniquitas & pravitas, ne minima quidem ex parte, deprehendi unquam possit. Et hanc justitiam Dei nominant ipsæ Sacræ Literæ, quæ non minus in condonandis, quam in puniendis peccatis conspicua est. Illam autem Dei justitiam, quam nos appellare solemus, quæ non nisi in puniendis peccatis conspicitur, Divinæ literæ nomine isto nequaquam dignantur, sed eam modo Dei severitatem, modo vindictam, tum iram, furorem, indignationem, & aliis ejusmodi nominibus appellant. Itaque insigniter graviterque sunt lapsi, qui vulgaris cujusdam appellationis specie decepti, putarunt istam esse perpetuam Dei qualitatem, eamque infinitam esse dixerunt; nec animadverterunt, si id verum esset, necesse futurum, ut Deus infinite severus & ultor esset, nec unquam peccata condonaret, contra id, quod de ipso Sanctæ Literæ passim prædicant, quæ Deum tardum ad iram, & multum misericordia esse, peccataque condonare, alicubi diserte testantur, ut Exodi 34.6,7. & Num. 14.18,19. Quamobrem multo verisimilius dici posset, Dei propriam qualitatem esse, eam Dei misericordiam, quæ isti justitiæ opponitur. Unde plane contrarium ejus, quod adversarii sentiunt, concludi posset, Deum videlicet peccata jure punire non posse, nempe quia ejus misericordia requirat, ut peccata omnino condonentur. Verum utrumque est falsum. Quemadmodum enim justitia ista, vulgari nomine sic appellata, quæ misericordiæ opponitur, Dei qualitas non est, sed effectum tantum voluntatis ipsius: sic misericordia quæ isti justitiæ opponitur, Dei qualitas non est propria, sed effectus tantum voluntatis ejus.

Cæterum cum ex misericordia ista, quæ Deo plurimum tribuitur, non fiat, quin Deus, quem velit, jure punire atque afficere queat, multo minus ex justitia ista, quæ Deo raro admodum tribuitur, fieri dicendum est, ut Deus, cuicunque velit, nulla vera satisfactione accepta plane ignoscere jure non queat. Multo plura pro hujus veritatis confirmatione, & contrariæ sententiæ, quæ mirum est quantum Deo adimat, confutatione, dici potuissent: Sed hæc pauca in præsentia satis esse volumus.

CAPUT XVII.

Deum nulla vera satisfactione accepta nobis peccata condonare voluisse.

Sequitur, ut Deum, nulla vera satisfactione accepta, peccata nostra nobis condonare voluisse, ostendamus, quæ in re diligentius paulo versandum erit, quandoquidem in ea vis præcipua totius disputationis consistit. Primum igitur, etiam ante Jesu Christi adventum, ab ipso fere orbis initio Deum, nulla vera satisfactione accepta, peccata condonare consuevisse docebimus. Deinde, id per Christum eum fecisse demonstrabimus. Veram autem satisfactionem ubique nomino, quia nihil dubito, quin Deus ab iis quibus peccata ignovit, semper aliquid requisierit, sive aliquid in ipsis esse voluerit, quod satisfactionis cujusdam loco censeri possit. Id autem breviter nihil aliud est, quam vitæ puritas atque innocentia, eaque vel jam præsens, cum errata committuntur, quæ ignosci debent, vel ipsa errata subsequens. Aut enim errata, quæ ignoscuntur, lapsus quidam sunt & ignorantiæ, hæcque errata cum ipsa vitæ puritate atque innocentia consistere queunt, ut alibi (Deo dante) uberius explicabimus: aut iniquitates sunt atque scelera, hæcque vitæ puritatem ac innocentiam plane excludunt, sed si pro iis vitæ puritas atque innocentia succedat, condonantur à Deo, quemadmodum superiora illa errata, propter ipsam jam præsentem à Deo ignoscuntur. Hujusce rei specimen, in primo quod ad antiquam illam liberalitatem Dei in peccatis condonandis, comprobandam testimonio atque exemplo statim proferemus, intueri licet.

Abel Deo charus fuit, ob idque si quid peccavit, necesse est, ut illi condonatum à Deo fuerit. Cur vero? Num propter satisfactionem aliquam veram, quam vel ipse, vel alius pro eo, jam Deo exhibuisset, aut olim exhibiturus esset? Nihil minus. Testatur enim auctor ad Hebræos cap. 11.4. fide illum justum fuisse, quam fidem deinde explicans ait *v.* 6. illam esse, *Credere, quod Deus sit, & se inquirentium sit remunerator.* Ex hac autem fide necessario vitæ puritas atque innocentia proficiscitur. Qui enim Deum se quærentium, id est, sibi obedientium remuneratorem esse, ex animo credit, illi etiam obedit. Qui autem Deo obedit, is demum pure atque innocenter vivit. Atque hæc causa est, cur fides nos Deo acceptos faciat, quemadmodum alibi nobis explicandum erit. Itaque Abel, ob vitæ suæ puritatem atque innocentiam, (nam & Christus eum justum nominat, Matth. 23.35 & Johannes Apostolus ejus opera justa fuisse tradit, 1 Joh. 3.12) ignorantiarum & lapsuum suorum, si quibus, ut verisimile est, obnoxius interim erat, veniam à Deo est consecutus. At vero Cain, etiam antequam Abelem occidisset, malus erat, & propterea Deo invisus, & coram ipso abjectus, & tamen Deus illi dixit, si bene egisset, futurum ut acceptus esset atque extolleretur, idque per interrogationem, *Nonne si bene egeris* [erit] *elatio?* Gen. 4.7. Quæ interrogatio ostendit plane verisimile esse, naturamque ipsam docere, Deum iis qui sceleribus relictis pure atque innocenter vivunt, ea scelera liberaliter condonare. Atqui ejusdem liberalitatis divinæ, qua scelera ipsa, si vitæ emendatio successerit, condonantur,

natur,

tineat, specialiora alia testimonia atque exempla in Vetere ipso Testamento extant. Nam præter ea, quæ de Deo in hanc sententiam scripta sunt supra citatis locis, Exodi 34.6,7 & Num. 14.18,19 eam liberalitatem divinam prædicatur aperte Moyses populo, Deut. 4.29,31 & 30.1,2,3,4,6,9 &c. eamque reipsa præstitam fuisse, cum ipsa ejusdem populi historia docet, tum diserte testantur atque sæpius inculcant Levitæ, in precatione illa ad Deum, quæ scripta est Nehem. 9. Ezech. autem 18. & 33 quid aliud agit Deus, quam ut populum ad vitæ emendationem invitet, promittens fore, ut ei omnia præterita scelera condonet? Hieremias quoque capite 3.14,15,22 & 4.1,2,3. &c. idem aperte Deum inducit. Breviter omnes Prophetæ ejusmodi divinæ liberalitatis testimoniis abundant. Quid hic Davidis hac de re sententias commemorem, atque Dei bonitate in peccatis eorum qui ipsum tantum agnoscendis, testimonia recitem? An non solus Psalmus 103 pro infinitis testimoniis esse potest? Quid, quod Deus in ipso Vetere Testamento, etiam sententiam illam de aliquo perdendo, eam propter supervenientem pœnitentiam revocare est solitus? Legatur, præter vulgata illa exempla Ninivitarum & Ezechiæ Regis, Jonæ 3. & 4. 2 Reg. 20. 2 Paralip. 32. Esa. 38 id quod de Achabo scriptum est 1 Regum 21.27,28,29 qui sola dejectione sua coram Deo, & ex divinæ formidine potius quam vera aliqua pœnitentia effecit, ut Deus jam latam contra se sententiam ex parte revocaverit. Verum, quid exemplis agimus? cum Deus per Hieremiam Prophetam cap. 18.7,8 ejusce rei regulam tradat, & decretum quoddam promulget, inquiens, Cum civitati alicui ipse minatus fuerit malum, si civitas illa suorum scelerum pœnitentiam agat, se quoque mali, quod minatus fuerit, pœnitere. Nec vero, ut a quibusdam fit, exoticis explicationibus corrumpendi sunt hi & alii similes loci, & aliter atque sonant accipiendi, ne scilicet Deus mutabilis esse credatur. Neque enim, cum Deus sententiam revocat, ipse mutatur, sed is, contra quem lata fuerat. Imo, nisi eam Deus revocaret, tunc ipse mutaretur, cum jam constituerit resipiscentibus veniam dare. Et hæc satis esse possunt, ut ostendatur etiam ante Christum, Deum peccata, nulla vera satisfactione accepta, hominibus condonasse.

Patet igitur ex superdictis, Deum ab ipso ferme orbe condito, peccata hominibus libere iter condonare consuevisse, nulla pro ipsis a quoquam vera satisfactione accepta. Nam si quis dicat, etiamsi in exemplis ac testimoniis a nobis prolatis, nulla veræ satisfactionis mentio fiat, intelligendum tamen esse, propter Christi futuram satisfactionem, Deum peccata jam tum condonasse; Primum, illa de re nihil prorsus usquam apparet, humanumque omnino commentum est, ut ex infra dicendis aperte constabit. Deinde, ex ipsis locis eorumque circumstantiis satis constat, rem aliter se habere. Vidimus jam de Abele, qui sine dubio idcirco Deo charus fuit, & suorum scelerum veniam ab ipso adeptus est, quod fide esset præditus, id est, Deum se quærentium remuneratorem esse crederet, ob eamque causam illi obediret, adeo, ut opera ipsius justa fuisse testentur Sacræ Literæ 1 Joh. 3.12. Sed quid de Achabo dicemus? num participem illum futuræ per Christum satisfactionis fuisse affirmabimus, hominem scelestum atque impium, & deastrorum dæmoniorumque cultorem, breviter, omnium Israelis regum, qui ante se fuerant, pessimum 1 Reg. 16.30,31,32,33? Quid plura? In altero testimoniorum, quæ ex Ezechiele citavimus, diserte scriptum est, Quid sit, propter quod Deus, (intellige præter misericordiam suam, quam certum est primariam ejus rei causam esse) ipsa scelera condonet. Scriptum est enim cap. 33.19 interprete Sancte Pagnino in magnis Bibliis Roberti Stephani. *Cum aversus fuerit impius ab iniquitate sua, & fecerit judicium & justitiam, propter ipsa ipse vivet*: quod idem paulo ante explicatum fuerat; ubi vides, nullam veræ satisfactionis mentionem fieri, sed pœnitentiam tantum, seu resipiscentiam commemorari, propter quam Deus ipsi impio peccata condonet. Jam vero, si sub Vetere Testamento, hanc vere Deo dignam liberalitatem Deum exercuisse legimus, quid aliud dubitemus, quin sub Novo etiam exercere voluerit? Nulla prorsus verisimile est, gratiæ ac beneficentiæ tempore Deum restrictiorem fuisse, quam eo tempore, quod, si cum hoc comparetur, iræ atque ultionis tempus appellari potest. Atque hæc sola ratio cuilibet homini cordato, ad id quod volumus probandum, satis omnino videri debet. Veruntamen, ut veritas clarius eluceat, rationibus testimoniisque rei ipsius magis propriis ad idem comprobandum utemur.

Primum igitur videndum est, quale fuerit divinum promissum Novi Fœderis, quod Deus cum populo aliquando pacturus erat, & quatenus sese in eo Fœdere pangendo Deum præstiturum fuisse legamus. Legimus autem, ut scriptum est, Hieremiæ 31.34, & Heb. 8.12 & 10.17 ejusmodi in Novi Fœderis promisso Deum verba fecisse, quæ plane ostendunt futurum, ut sese erga populum suum, ingentem beneficentiam ac liberalitatem in condonandis peccatis exerceat. Sic enim, ut habent verba Græca, scriptum est ab Apostolo: *Quia propitius ero injustitiis eorum, & peccatorum eorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius.* Quomodo autem propitius fuisset Deus injustitiis populi sui, si, cum eas omnes liberalissime condonare potuisset, sibi tamen plene pro ipsis satisfieri voluisset? aut, quomodo peccatorum & iniquitatum populi in Novo Fœdere pangendo recordatus non fuisset, si ne minimam quidem impunitam reliquisset? vel potius, quid mirum esset, si earum iniquitatum non recordatus fuisset amplius, postquam pro omnibus sibi plene satisfactum vidisset? Quænam tanta hæc ipsius liberalitas & magnificentia fuisset, si ne tantillum quidem de jure suo remittere voluisset? Nam, quod ajunt, Deum in eo maximopere liberalem & munificum fuisse, quod, cum eos ipsos, qui iniquitates patraverant, plectere jure posset, iis impunitis dimissis, filium suum innocentissimum pro ipsis gravissime plectere non dubitavit; Hoc, inquam, cum ajunt nihil est, cum & hunc & illos, ut supra demonstratum fuit, immunes ab omni pœna dimittere, idque jure optimo, pro rei natura & summa authoritate sua facere posset. Itaque nullo modo constare potest liberalitas illa, quæ aliqua ratione fortasse constitisset, si patratas iniquitates punire necesse fuisset. Quo magis autem is, in quo iniquitates illæ puniuntur, Deo charus est, eo minus, non modo liberalitas illa, sed facti (ut sic loquar) tolerabilitas apparet. Nam quid indignius, quam nulla necessitate hominem sibi charissimum supplicio afficere? Præterea animadvertendum est, non eum esse munificum ac liberalem, qui quacunque ratione efficit, ut quis beneficio vel maximo afficiatur, sed illum demum, qui de suo donet atque largiatur. Quare nisi constet, Deum in Novo Fœdere pangendo de suo donasse & largitum fuisse, (id quod, si plenam pro peccatis populi satisfactionem accepit, nunquam constabit) nunquam ea in re munificentiæ & liberalitatis nomine commendari poterit; etiamsi aliquo voluntate ipsius & cura factum sit ut populus ipse suorum peccatorum pœnas non dederit. Sed operæ pretium est videre, num id quod antea promiserat Deus, suo tempore etiam reipsa præstiterit? Certe præcursor ipse illius, per quem Novum illud Fœdus pangendum Dei nomine erat, et salutis cognitioni populo dandæ destinatus ab ipso initio fuit, ex qua peccatorum remissio per viscera misericordiæ Dei existeret, ut scriptum est Lucæ 1.77,78. Quis hic satisfactionem ullam intervenisse suspicari possit? Jam vero ipse Johannes, quid aliud prædicabat, quam pœnitentiam in remissionem peccatorum? Nulla igitur vera satisfactio, seu satisfactionis apprehensio,

sub Novo Fœdere requiritur, si quis sibi peccata remitti velit; nec aliud, ut remissionis peccatorum à se oblatæ fructum populus sentiat, ab eo Deus postulat, nisi ut pœnitentiam agat & resipiscat. Nec vero huic sententiæ in Sacris Literis testatissimæ quidquam adversatur, quod Johannes ipse, qui pœnitentiam manifeste urgebat, ad Christum omnes tandem rejiciebat, atque in ipsum crederent, monebat. Nam, ut alia omittam quæ dici possent, hoc ipsum quod Johannes faciebat, ad pœnitentiam ipsam stabiliendam pertinebat. Quatuor enim de causis potissimum, ut conjicere licet, & eo ipsa similique Sacra Scriptura loquitur, Johannes populum ad Christum rejiciebat. Primum, ut qualis ea pœnitentia, id est, emendatio vitæ esse deberet, recte cognoscerent; ipse enim in præceptis dandis, absolutissimam illam Christianæ vitæ rationem non explicabat, sed id muneris ipsi Christo reservatum erat. Deinde, ut quid remissio illa peccatorum esset, probe tenerent, & cum eam vitam æternam esse animadverterent, multo vehementius ad vitam corrigendam moverentur. Nihil enim Johannes ante Christi prædicationem de vita æterna docuit, nisi, ut alii Prophetæ, sub involucro verborum. Hanc lucem Christus omnium primus Dei ipsius verbis clarissimam orbi terrarum ipsique Israëlis populo illaturus erat. Is enim ut ait Paulus 2 Tim. 1. 10 per Evangelium mortem destruxit, & vitam atque incorruptionem illustravit ac patefecit. Tertia causa, cur Johannes populum ad Christum rejiceret, confirmatio erat eorum, quæ ipse dicebat. Johannes enim nulla signa edebat, quibus doctrinam suam confirmaret, atque ea ratione auditores ad pœnitentiam agendam permoveret, quæ plurima & pene innumerabilia edidit Christus, qui, ut ex supra dictis intelligi potest, eandem de pœnitentia doctrinam, sed exquisitam magis, suisque numeris absolutam, populo proponebat. Quarta & ultima causa erat, ut populus Spiritu Sancto baptizaretur, cujus ope in pœnitentia sive emendatione illa vitæ perseverare, & ad extremum usque Spiritum perdurare posset, sine qua perseverantia nihil efficitur. Matth. 10. 22. Heb. 3. 6. 14. Porro, summam ipsius doctrinæ Jesu Christi nihil aliud esse, quam remissionem peccatorum iis qui pœnitentiam egerint, præter alia multa testimonia, hi loci demonstrant. Matth. 4. 17. Marc. 1. 15 & 6. 12. Luc. 24. 47. Act. 2. 38. & cap. 3. 19. 26 & cap. 5. 31. & cap. 11. 18. & cap. 17. 30. & cap. 26. 18. qua doctrinæ summa ipsa in Christum fides continetur, quæ non ullius satisfactionis apprehensio, sed Christi præceptorum obedientia est, sub spe futuræ immortalitatis, quemadmodum suo loco fusius ostenderemus. Nam, quæ de pœnitentia supra disseruimus, non plane suo loco & ipsa dicta sunt, sed quasi prætereuntes ea attigimus, ut planum faceremus, Deum in salute nobis per Christum parta, nullius veræ satisfactionis sibi pro peccatis nostris exhibitæ, nulliusve ea de re cognitionis aut persuasionis nostræ rationem habuisse. Quid enim commune habet pœnitentia nostra cum aliena satisfactione? aut quomodo aliena satisfactione peccata nostra delere voluit Deus, si pœnitentiam nostram ad ea delenda omnino requirit? Verum de his latius postea.

Nunc enim adhuc, hujus divinæ sub Novo Fœdere liberalitatis, quam nos asserimus, argumentum, quod pro omnibus esse potest, exponamus, & paulo diligentius explicemus. Sacræ Literæ ubique testantur, in salute nobis per Christum parta remissionem peccatorum nostrorum intervenisse, Deum, inquam, nobis remisisse peccata nostra, cujus remissionis tunc etiam aperta fit mentio, cum Christi sanguis commemoratur, ex quo veram pro peccatis nostris satisfactionem manasse volunt. Remittere peccata, & sibi pro ipsis vere satisfieri, plane contraria sunt, nec ulla ratione simul consistere queunt. At dicet aliquis, id verum esse, si quis velit ab eodem ipso satisfactionem præstari, cui remittenda sint peccata: hic vero alium esse eum qui satisfacit pro peccatis, alios eos quibus peccata remittuntur. Respondeo, nullo modo ei remitti, pro quo est qui plene satisfaciat. Ubi enim nullum est debitum, ibi nulla remissio. Atqui nullum est debitum, ubi jam plene est satisfactum. Nam, ut satisfactio hic remissionem antecesserit, omnino necesse est, si verum est quod ajunt, idcirco nobis remissa esse à Deo omnia peccata, quia Christus pro ipsis plene satisfecerit. Mitto, quod si remissionem satisfactionem antecessisse contendant, hoc nullo modo fieri potuisse id declarat, quod debito jam remisso, nullus est satisfactioni locus. Eodem quidem tempore remissio simul & satisfactio peragi non potuit. Dum enim debitum remittitur, condonatur: dum vero pro eo satisfit, exigitur. Etenim, si rursus dixerit quispiam, hic non ab iisdem exigi, quibus condonatur: Respondendum est, debitum non nisi ab eo qui debet exigi posse. Necesse est autem, ut is debeat, cui condonatur: à quo si exigatur, quomodo (quæso) ei condonabitur? Cum quis pro alio solvit, etiamsi debitor ipse pecuniam non numeret, à debitore tamen intelligitur exacta pecunia. Sed dices, Christum non modo pro nobis solvisse, verum etiam debitum ipsum in se transtulisse; Jam si ita res se habet, non eodem tempore satisfactio simul & remissio peracta fuit. Liberatur enim debitor, simul atque debitum translatum est, tum demum autem satisfit, cum pecunia numeratur. Quinimo, si debitum translatum est, nulla remissio nec ante nec post locum invenire potuit. Si enim ante remissum est debitum, quomodo in alium transferri potuit? Sin autem ante translatum est, quomodo potuit remitti? Vides igitur, debiti translatione ista nullo pacto remissum debitum, sed commutatum debitorem fuisse. Liberatus est quidem translatione ista debiti prior debitor, sed non tamen ei remissum est debitum. Quamvis enim, cuicunque remittitur debitum, is etiam à debito liberetur, non tamen contra, quicunque à debito liberatur, ei etiam debitum remittitur. Liberatur quis facillime solutione ipsa. At in debito remittendo, ut verbum ipsum præ se fert, creditoris liberalitas requiritur, quæ nulla est, ubi creditor id numeratum recipit, quod sibi debebatur. Itaque non recte ego ipse locutus sum, cum supra alicubi dixi, sub Novo Fœdere si quis sibi remitti peccata velit, nulla vera satisfactione opus esse, quasi vera satisfactio una cum remissione consistere queat? Sed, cum de ipsa remissione nominatim non ageretur, disputandi gratia communi nostrorum Theologorum errori, qui ea simul consistere posse opinantur, serviendum mihi fuit. Remissio igitur omnino duas partes habet, quarum si utravis desit, nulla remissio est. Unam, quod debitor liberatur: Alteram, quod creditori debitum non persolvitur. Quamobrem etiamsi nos, qui propter peccata nostra Deo debitores eramus, liberati simus, tamen, si Deo qui creditor erat debitum illud persolutum fuit, nobis nequaquam peccata nostra remissa fuerunt, aut remitti potuere. Per hanc autem debiti & solutionis translationem, hoc nostrum à peccatorum remissione ductum argumentum explicavimus, non solum quia verbum ipsum Remittendi translationem, in se continet, sed etiam quia ipse Dominus Jesus in hac remissionis peccatorum materia, eadem translatione manifeste atque explicite interdum usus est præsertim vero in parabola illa Regis, qui voluit rationes conferre cum servis suis Matth. 18. 23 & seq. Ex qua parabola præterea satis intelligi potest, in liberatione nostra à debito peccatorum nostrorum, nullam veram satisfactionem intervenisse. Rex enim ille sine dubio Deus est. Atqui Rex ille, ut servum suum, qui lamina eos, liberaret, nequaquam sibi satisfieri voluit; sed nulla satisfactione à quoquam pro eo quod servus sibi debebat accepta, universum debitum illi plane remisit. An non iisdem servus ille acerrime & increpatur & punitur, quod à conservo suo id quod sibi ille debebat omnino

exigere

exigere voluerit, ejusque misertus non fuerit, ut rex ipsius fuerat misertus? Quod si rex ille, non quidem ab ipso servo, sed ab alio quopiam, pro eo sibi plene satisfieri curasset, potuisset servus dicere: Quænam misericordia est ista, Rex, qua mecum es usus, quamque me imitari voluisti? Nonne quod ego tibi debueram, id universum recepisti? Ratio igitur inveniatur, qua ego quoque id quod mihi conservus meus debet universum recipiam, & eum perinde dimissum faciam. Quamobrem, cum, ut ex ipsa Parabola liquet, nos in injuriis condonandis Deum in peccatorum nostrorum remissione imitari debeamus, necesse est profecto, aut nos curare posse, ut nobis non quidem ab eo ipso qui nos injuria affecit, sed ab alio quopiam pro eo plene satisfiat, (quod & ab omni æquitate, & à Sacrarum Literarum sensu penitus abhorret) aut Deum nulla vera satisfactione a quoquam accepta peccata nostra nobis remisisse, nisi velimus eos, qui vere Christiani sunt (hoc enim præcepto illi de condonandis injuriis satisfacere certum est) multo & liberaliores, & clementiores esse in injuriis non ulciscendis, & offensis condonandis, quam ipse Deus fuit. Adde, quod Sacræ Literæ, non Remittendi tantum verbo, cum de liberatione à debito peccatorum nostrorum agitur, uti solent, sed Condonandi quoque seu Donandi verbo interdum utuntur, quod χαρίζεσθαι in Græco est. Namque id verbum beneficentiam & liberalitatem prorsus significat, eamque multo magis, quam Remittendi verbum, quodammodo ob oculos ponit. Inquit autem Paulus ad Coloss. 2. 13 scribens, Deum nobis condonasse omnia delicta; & ad Eph. 4. 32 in fine, ad eosdemque Coloss. cap. 3. 13 ait, Deum in Christo & ipsum Christum nobis condonasse seu donasse, subaudi, offensas, quibus Deum in nos provocaveramus. Quid magis satisfactioni pro delictis omnibus atque offensis nostris, quam Deus à Christo acceperit, contrarium esse potest? Quid magis beneficentiam & liberalitatem illam ingentem, quam Deus per Christum nobiscum exercuit, non obscurare tantum, sed funditus tollere etiam potest, quam si statuamus Deum voluisse, ut sibi à Christo pro omnibus peccatis nostris plane satisfieret? Nam, quod quidam dicunt, (ut ad eandem debiti & solutionis translationem revertamur) Deum maxime in eo liberalem apparere, quod id ipsum nobis donaverit, quod sibi solvi voluit, adeoque ipsum Christum nobis largitus fuerit, quem nos ipsi deinde pro debitorum nostrorum satisfactione illi solvisse dici possimus; Animadvertendum est, istud probabile fortasse videri potuisse, si necesse fuisset, solutionem aliquam intervenire. Sed cum potuerit Deus, debitum universum sine ulla solutione remittere, quid circuitu isto inutili opus fuit, & collusione quadam? Præterea, si Deus ipse id donavit, quod sibi solvi voluit, liberalis quidem fuit in ea re donanda, sed non tamen in debito remittendo. Verum, præterquam quod nos de liberalitate loquimur, qua, ut universa scriptura testatur, Deus in ipsa peccatorum nostrorum remissione est usus, id etiam est considerandum, duplicem fuisse in salutis nostræ negocio Dei liberalitatem. Unam, quod nobis gratuito omnium debitum remiserit. Alteram, quod unigenitum filium suum, ut remissionis illius fructum (quemadmodum postea explicabimus) sentire possemus, nobis largitus est. Quod si illorum sententiam amplectamur, unica tantum erit Dei liberalitas, eaque manca & obscura valde, ut mox dicemus. Sed prius quid sit, nobis à Deo donatum fuisse Christum, exponendum est. Dico igitur, non ita donatum nobis à Deo Christum fuisse, eumve ita nostrum effectum esse, ut nos deinde pro debiti nostri dissolutione illum ipsi dare potuerimus: sed dicitur Deus nobis Christum donasse, quatenus, ut nos ingenti beneficio afficeret, eum impendit quodammodo atque profudit: id quod ex eo ipso loco satis constat, ubi Paulus non obscure testatur Rom. 8. 32 à Deo donatum nobis fuisse Christum: proxime enim ea verba scripsit, *Qui etiam proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.* Nobis igitur Christum Deus donavit, (id enim, ut modo innuimus, ex sequentibus Apostoli verbis; *quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit?* satis intelligi potest) quia illum pro nobis tradidit, nimirum in mortem. Hæc enim verbi Tradendi, cum de Christo est sermo, etiamsi simpliciter ponatur, significatio esse solet, ut Rom. 4. 25. Gal. 2. 20. Eph. 5. 25. Nec alia est ipsa vis verbi Dandi, quod propius ad Donandi significationem accedit, in loco illo Joh. 3. 16. *Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret.* Ex quo præterea loco perspici potest, quid sit Christum pro nobis traditum a Deo morti fuisse & sic nobis donatum esse; nempe, ut ea ratione fieret ut nos ipsi Christo ejusque verbis fidem adjungeremus, & ita non periremus, sed etiam æternam consequeremur: sequitur enim, *Ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Quæ prior & intensiva (ut loquuntur) ac potior illa liberalitas Dei est, in remissione peccatorum nostrorum; vel certe hoc vitæ æternæ dono ea liberalitas continetur, qua plane Deum spoliant, quicunque Christum, ad æs nostrum alienum quod cum Deo contraxeramus dissolvendum, à Deo in mortem traditum esse volunt. Sed & posterior ipsa Christi dandi liberalitas imminuitur & obscuratur. Nam quid mirum (dicet aliquis) Deum pro nobis Christum suum quodammodo profudisse, cum id ideo fecerit, ut quod sibi a nobis debebatur reciperet? Quæ sane locum haberet, etiamsi nostra peccata sine satisfactione vera deleri potuissent. Quid igitur dicemus, cum nostrum illud æs alienum sine ulla solutione, eaque satisfactione dissolvi poterit? Certe ista Christi donatio, id est, in mortem traditio, immanitas potius atque sævitia, quam liberalitas dici debet. Nulla enim causa fuit, cur Deus filium suum innocentissimum morti traderet, quo sibi pro peccatis nostris satisfaceret, cum satisfactione ista nihil opus esset.

Ex his autem quæ hactenus disputata sunt, responsio ad rationes duas colligi potest, quæ a quibusdam afferri solent, cur Deus, etiamsi omnia delicta nostra nobis ignoscere, nulla pro ipsis vera satisfactione accepta, jure potuerit, id tamen facere noluerit. Primam enim ajunt, idcirco Deum in peccatis nostris delendis, satisfactionis potius quam ex omni parte prorsus gratuitæ remissionis viam elegisse, ut major quædam ipsius liberalitas appareret, dum filium suum charissimum, qui pro peccatis nostris satisfaceret, nobis donaret, atrocissimæque morti traderet. Quasi vero sine satisfactione ista, eadem filii donandi liberalitate uti non potuerit Deus, quemadmodum certe usus est, eaque non minus, imo multo magis, quam cum satisfactione illa solida atque conspicua: ut nihil interea dicam, quod dum istam satisfactionis viam, ad liberalitatem hanc donandi filii sui exercendam, sine causa elegisset Deus, alteram illam præstantissimamque liberalitatem, peccata prorsus gratuito remittendi non exercuisset, seque perpetua atque propriaque sua in peccatis delendis gloria privasset. At deinde addunt illi, ideo voluisse Deum à Christo omnium peccatorum nostrorum pœnas repetere, ipsumque in eum finem acerbissimæ morti tradere, ut inde quanto is odio peccatum prosequeretur, intelligere possemus, eaque ratione à peccando abstineremus. Verum nonne ex Christi morte colligimus, quantopere Deus peccatum oderit, manifeste apparet, etiamsi in ea morte nulla pro peccatis nostris satisfactio fuerit? Certe cum Deus, ut ad Christo fidendum atque per Christum obediendum nos adduceret, & ita peccatum in nobis extingueret, tam atroci morte Christum mactari voluerit; cumque ad peccata nostra delenda (ea ratione quam suo loco exponemus) Christi mors, quamvis nullam satisfactionem pro ipsis attulerit, omnino pertinuerit, satis superque constat, Deum, qui tam atrocem mortem decreverit, capitalissimo (ut ita dicam) odio erga peccata

hominum affectum esse. Atque hæc imperitentia simul erunt, ut Deum, insulsè quam nobis per Christum procuravit, ut jure potuit, sic nulla vera satisfactione pro ipsis accepta, peccata nostra nobis ignoscere voluisse, omnibus veritatem Deique gloriam amantibus dilucide apparere posse.

CAPUT XVIII.

Nullo modo justitiæ divinæ salvis nobis pro peccatis nostris satisfieri potuisse, ne ab ipso Christo quidem.

SEquitur, ut satisfactionem istam inter ea numerari posse ac debere ostendamus, quæ nulla prorsus ratione fieri possunt. Sed prius animadvertendum est, adversarios revera duplicem istam satisfactionem statuere. Nam & Christum omnes pœnas omnibus peccatis nostris debitas morte sua persolvisse volunt, & innocentia sua vitæque sanctitate pro nobis Dei legem perfecte servasse contendunt. Priorem satisfaciendi modum præcipue urgent, cum de satisfactione nominatim loquuntur. Posteriori vero vix satisfactionis nomen accommodant, sed ad justitiæ imputationem referunt. Verum, quomodocunque ipsi loquantur, ostendamus nos ante omnia, vel ista duo simul consistere non posse, vel certe, alterutrum supervacaneum esse. Non videntur autem hæc duo simul stare posse, quia modus satisfaciendi per pœnarum solutionem ostendit manifeste, eum pro quo satisfit pro innocente non haberi. Ubi enim innocentia, id est, nullum delictum, ibi nulla pœna. Modus autem satisfaciendi per eorum præstationem quæ alter facere debuerit, omnino efficit, ut is pro quo ea præstantur innocens habeatur, deque eo perinde censeatur, ac si nullum delictum commisisset unquam. Alterutrum autem supervacaneum esse, id demonstrat, quod, si quis ea omnia fecisse censeatur, quæ facere debuerit, jam deleta sunt omnino peccata ejus universa. Quomodo enim vel minima quidem ex parte is peccasse censendus est, sive peccati reus haberi potest, qui omnia fecerit quæ debuerat? Similiter, si quis pœnas universis suis peccatis debitas persolvisse censeatur, jam prorsus deleta sunt ipsius peccata. Quomodo enim peccati reus is amplius haberi potest, pro cujus peccatis plene satisfactum fuerit? Siquidem animadvertendum est, in delendis peccatis non id agi videlicet, ut revera peccata admissa non fuerint, nec enim id fieri ullo modo potest: sed ut perinde judicentur, ac si nunquam commissa fuissent, & omnis peccatorum reatus aboleatur, quod utravis ex prædictis satisfaciendi rationibus plane fieri ostensum est, ac alteram omnino supervacaneam esse. Namque, ut veritas clarius appareat, sciendum est, pervulgatam illam peccatorum distinctionem, quod alia sunt peccata commissionis, alia vero omissionis, tam Sacris Literis minus, quam rationi consentaneam esse, quemadmodum unusquisque per se eas legendo animadvertere potest. Hoc dico, ne quis existimet, pœnarum pro omnibus peccatis solutionem ad commissa mala tantum pertinere, & non etiam ad omissa bona. Nam, neque eorum omnium quæ fieri debebant præstatio ad commissa bona tantum pertinet, sed etiam ad omissa mala. Eadem enim justitiarum (ut eas nominat Scriptura) quæ peccatorum distinctio esse debet, ut scilicet, quemadmodum dictum est, aliæ sint commissionis, aliæ vero omissionis: Ex quo facile intelligi potest, nihil esse cur alterutra ex istis satisfactionibus plane supervacanea censeri non debeat. Causam vero hujus haud levissimi adversariorum erroris, quæ sane eos gravius accusat, tunc explicabimus, cum de imputativa justitia nominatim agemus. Nunc ad id, quod ostendendum nobis proposuimus, revertamur. Primum igitur, neutro ex istis modis justitiæ divinæ pro nobis satisfieri potuisse in universum demonstrabo: Deinde vero, de Christi persona privatim disputabo, eumque ipsum præstare id minime potuisse, aut certe ea non fecisse vel passum esse quæ id præstare potuerint, ostendere conabor.

Non potuit quidem per pœnarum solutionem pro peccatis nostris satisfieri, duplici potissimum de causa: quarum una hæc est, quod pœna nostris peccatis debita mors æterna erat, mors autem æterna corporalis pœna est. At corporales pœnas nemo pro altero pendere potest. Pecuniariæ pœnæ ideo pro altero pendi possunt, quia unius pecunia alterius effici potest; & cum quis pecuniam pœnæ nomine pro alio quopiam solvit, tunc is pro quo solvitur, tacite reipsa prius ea pecunia donatur, ipseque eam solvisse censetur. At mors unius, corporisve ulla vexatio, alterius fieri non potest. Altera causa est, quod, cum unusquisque nostrum propter peccata sua æternam mortem deberet, (sic enim, ut rem diligentius explicemus, loquendum nobis est) unus autem quispiam non nisi unam æternam mortem solvere possit, necesse fuisset totidem inveniri qui æternam mortem subirent, quot nos sumus, qui ipsi scilicet nihil peccassent, neque ei pœnæ pro seipsis solvendæ obstricti essent. Quomodo vero id fieri potuit, cum omnes homines generatim peccaverint? Ex quo satis constat, cum adversarii contendunt oportuisse ut divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfieret, nihil aliud eos sive prudentes sive imprudentes dicere, quam oportuisse, ut omnes generatim in æternum periremus. Adde, quod etiamsi maxime fieri potuisset, ut alterius sive unius sive plurium innocentium æterna morte, pro nobis nostrisque peccatis Deo satisfieret, id tamen ut fiat nulla ratio patitur. Quid enim iniquius, quam insontem pro sontibus puniri, præsertim cum ipsi sontes adsint, qui ipsi puniri possint? An non ipse Deus ne quis alterius pœnas ferat in lege diserte cavit, inquiens Deut. 24,16: *Non occidentur patres pro filiis, neque occidentur filii pro patribus, sed quisque pro peccato suo occidetur.* Et ne quis hic pro cavillatur, Deum aliis, non autem sibi, legem istam posuisse, eorum meminerimus, quæ in puniendis populi sceleribus a se factum iri ait, apud Ezec. cap. 18 v. 20. *Anima* (inquit) *quæ peccaverit ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, neque pater portabit iniquitatem filii*, &c. Quod si ex Dei ipsius sententia atque decreto, nec filius ipse propter patris peccata, nec pater propter peccata filii puniri debet, quomodo tandem fieri potest, ut ipse Deus pœnas peccatorum nostrorum ab alio ullo reposcere voluerit? Atque hoc pro tertia causa esse potest, cur pro peccatis nostris salvis nobis Deo satisfieri non potuerit. Etsi enim nulla prorsus ratione id fieri potuisse demonstrandum nobis proposuerimus, tamen id nulla ratione fieri posse merito dicimus, quod jure fieri nequit, præsertim cum à Dei voluntate, ut hic, id prodiisse debet; siquidem fieri nulla ratione potest, ut Deus aliquid fieri velit, quod jure fieri nequeat. Cæterum, ex prædictis intelligi potest, eos qui volunt Deum peccatorum nostrorum pœnas ab alio quopiam repetiisse, non iniquitatis modo, verum etiam inscitiæ ipsum Deum turpissime insimulare: quippe quem non solum decreta sua irrita facientem, nullamque æquitatis manifestissimæ atque incommutabilis rationem habentem, sed ea conantem quæ ex ipsarum rerum natura nullo prorsus pacto fieri possunt, inducere non verentur. Nec vero (ut quæstum imprudenter divinæ majestati nomen inurunt melius intelligatur) ullam causam inveniés unquam, cur Deus sui quodammodo summaque decorarum oblitus, nostrorum peccatorum pœnas ab alio ullo repetere voluerit. Si enim suam in nos clementiam ac liberalitatem exercere, eamque nobis commendare volui, cur, cum id maxime fieret posset, peccata nostra nulla vera à quoquam pro ipsis satisfactione accepta nobis non condonavit? Sin autem iram & severitatem suam in peccatis puniendis, quam, ut diximus, justitiam appellare solemus, ostendere decrevit, cur eos ipsos non punivit qui peccata commiserunt? At inquiunt adversarii, vo-

luisse

voluisse eum eadem in re se misericordem simul & justum declarare: misericordem quidem, quatenus nos ipsos qui peccavimus non puniat: justum vero, quatenus peccata nostra nihilominus puniat. Quasi vero fieri ulla ratione possit, ut ipso sonte impunito dimisso, ejus scelera in alio puniantur; aut justitia illa, quæ in puniendis peccatis elucere potest, constare ullo modo queat, ubi æquitas & rectitudo negligitur, quemadmodum hic fieri ex iis quæ modo diximus perspicuum esse arbitramur. Omitto autem, quod nulla Dei misericordia apparet, ubi nulla ejus liberalitas conspicitur, & ubi ejus severitati in peccatis puniendis plenissime satisfit: quod hic merito dici posse, partim confitentur, imo vero contendunt adversarii ipsi, partim nos ante demonstravimus. Et sane, adversariorum commentum illud, quod Deus in salute nobis per Christum parta & justus & misericors simul fuerit, præsertim, cum nonnulli perfecte justum perfecteque misericordem fuisse dicant, istud commentum, inquam, plane ridiculum est, nec ullo pacto sustineri potest: quandoquidem non possint ista duo eadem in re eodemque tempore simul jungi, quippe quæ invicem prorsus repugnent. Misericordia enim, ut peccanti ignoscatur, omnino requirit. Justitia autem ista, ut qui peccaverit pœnas det, plane postulat. Nam de ea, ut vidimus, scriptum est Ezech. 18, 4, 20: *Anima quæ peccaverit, ipsa morietur.* Itaque, quocunque se adversarii vertant, quomodo istum per pœnarum solutionem pro peccatis nostris Deo satisfaciendi modum existere potuisse ostendant, nunquam invenire poterunt. Sed jam de altera illa pro peccatis nostris satisfaciendi ratione agendum est. Atqui utraque illarum priorum causarum, propter quas superiorem satisfaciendi modum existere nullo modo potuisse ostendimus, hic quoque omnino locum habet. Primum enim, quemadmodum corporales pœnas nemo pro altero pendere potest: sic, quod quis facere omnino ex lege debet, alius pro eo præstare non potest: nec enim magis unius factum alterius esse potest, quam corporalis unius pœna alterius fieri possit. Et sicut in corporalibus pœnis non ipsa mors, aut alia corporis vexatio, simpliciter quæritur, sed cujusdam certi hominis mors & corporis vexatio: sic etiam in factis ex legis præscripto præstandis, non ipsum factum simpliciter quæritur, sed uniuscujusque, qui lege illa tenetur, proprium factum. Deinde, quemadmodum unusquisque nostrum propter peccata sua æternam mortem debebat: sic unusquisque nostrum legis divinæ, sive eam in cordibus nostris inscriptam, sive ab ipso Deo nobis datam & promulgatam haberemus, servandæ obstringebatur. Itaque, etiamsi unius factum alterius fieri posset, tamen plane necesse fuisset totidem invenire, qui pro nobis Legem Dei servarent, quot nos sumus. Unus enim quispiam, non nisi unam divinæ legis conservationem præstare potest. Quocirca unum quempiam (ut plerique factum esse crediderunt) existere potuisse, qui pro nobis omnibus Legem Dei conservarit, non magis dicendum est, quam unum aliquem, qui aureos centum tantum habeat, pro innumerabilibus aliis, qui singuli centum aureos debeant, satisfacere posse. Est autem animadvertendum, quod sicut in superiore satisfaciendi modo, necesse erat, ut qui pro alio moreretur in æternum, ipse ei morti nequaquam obnoxius esset: sic etiam hic necesse est, ut qui divinam legem pro alio servet, ipse ab ea servanda liber sit atque immunis. Quomodo igitur hac ratione satisfieri pro nobis potuit, si ne unus quidem inventus est unquam, nec inveniri potest, qui divinam legem servare non debeat? Hinc apparet, alteram hanc causam, cur satisfieri non potuerit pro peccatis nostris, in posteriore hoc satisfaciendi modo plus etiam valere, quam in priore. Siquidem fieri aliqua ratione posset, ut sive unus, sive etiam plures inveniantur, qui æternam mortem non sint commeriti; sed vel unum quidem inveniri, qui Dei Legi servandæ non sit obnoxius, nemo nisi aut stultus aut impius suspicari ausit. Et hæc satis esse arbitramur, ut in universum demonstretur, nullo pacto cum salute nostra pro peccatis nostris Deo satisfieri potuisse.

Nunc de ipsius Jesu Christi persona privatim videndum est, atque ostendendum, ipsum nihil singulare nec in se habuisse, nec fecisse, nec passum esse, ex quo intelligi possit, eum satisfactionem illam vel peregisse, vel peragere ulla ratione potuisse. Antequam vero ad rem ipsam propius accedamus, considerandum est, quod, cum a nobis demonstratum fuerit, satisfactionem istam, utrocunque modo eam peragi velimus, ex eorum genere esse, quæ nullo prorsus pacto fieri possunt, sequitur necessario, Christum ipsum minime eam peregisse, alioqui Christus id fecisset, quod plane fieri nequit: quæ duo invicem prorsus repugnant, nempe, aliquid fieri plane non posse, & id ipsum factum esse. Hinc fit, ut ne Deus quidem ipse ea faciat, quæ suapte natura fieri nequeunt. Huc accedit, quod priori illi ac potiori per pœnarum scilicet solutionem satisfaciendi modo, Dei ipsius Lex atque decretum, ut vidimus, aperte refragatur. Ex quo consequitur, non verum tantum satisfactionem pœnarum solutione factam, sed pro vera etiam a Deo habitam, penitus excludi. Hoc autem dico, quia sunt qui contendunt quidem, Christum eorum quæ passus est dignitate, vere pro nobis non satisfecisse, sed iidem tamen, pro vera satisfactione ea a Deo habita fuisse contendunt. Veruntamen, ut rem cominus agamus, demus ipsius rei naturam neutri illarum satisfaciendi rationum repugnare, nec legem aut decretum Dei aliquod extare, quo prior illa ratio penitus excludatur; & quæ fecerit aut passus fuerit Christus diligenter perpendamus, an scilicet ejusmodi fuerint, ex quibus satisfactio illa nasci potuerit. Atque primo loco de priore satisfaciendi ratione agamus, jam dictum est, pœnam, quam nos propter peccata nostra debebamus, mortem æternam fuisse: *Stipendia enim* (inquit Apostolus Rom. 6.23) *peccati mors.* Æternam enim mortem eo loco (ut alibi sæpissime) a Paulo intelligi, & vitæ æternæ ibidem antithesis declarat, & res ipsa docet: cum temporariam mortem ii quoque experiantur, quorum omnia peccata remissa sunt atque deleta. Atqui Christus æternam mortem non est expertus, & ne nobis si eam expertus esset. Nam, ut Paulus ait, 1 Cor. 15.17, *Si Christus non resurrexit*, id est, si Christus a morte ita liberatus non est, ut amplius non moriatur, *vana est fides nostra, & adhuc sumus in peccatis nostris*, id est, nequaquam sunt deleta peccata nostra, &, qui in Christo obdormierunt perierunt omnes: & tamen, si Christus morte sua ideo delevisset peccata nostra, quia moriendo omnes pœnas peccatis nostris debitas pro nobis persolvisset, jam ante resurrectionem deleta nostra peccata fuissent: itaque ut ea delerentur, ejus resurrectione nihil opus aut esset aut fuisset. Quod si quis dixerit, idcirco oportuisse Christum resurgere, ut inde appareret, eum ejusmodi fuisse, qui pœnas istas pro nobis persolvere potuerit: Interrogabo, qua ratione id ex Christi resurrectione apparere potuerit? Si dixerit, quia resurrectio illum æternum Deum esse docuerit: Primum id negabo, & quidem jure, cum nos quoque resurrecturi simus, qui tamen æterni dii non sumus. Nam, quod hic quidam excipiunt, Christum propria vi resurrexisse, nos autem propria vi non resurrecturos, id nihil ad rem facit. Nam etiamsi Christus propria vi resurrexisset, non tamen id ex ipsa resurrectione constare ullo modo posset. Deinde dicam, quod Christus æternus Deus sit, aut esse credatur, id non modo nullam vim habere ad satisfactionem illam peragendam aut absolvendam, sed plane eam impedire, & commentitiam esse ostendere, quemadmodum postea docebimus. Verum non solum, ut dixi, Christi resurrectio eum æternum Deum esse minime probat; sed neque etiam eum, dum hic mortalis ageret, aliquid excellentius, quo nos careamus, habuisse docet, ut

quovis nostrum ulla in re excellentiorem fuisse. Potuisset enim Deus, à quo Christum excitatum à mortuis, & gloria donatum fuisse legimus, 1 Petri 1.21, eadem omnia quæ in resurrectione Christo dedit, cuicunque ex nobis dare. Neque vero hoc dico, quod negem, Christum quolibet nostrum, dum etiam hic esset, excellentiorem multo fuisse: sed, quod ex ipsius resurrectione id nequaquam constare affirmem, etiamsi resurrectionis Christi nomine hoc loco, quemadmodum in Sacris Literis fieri consuevit, universam simul potestatem, quam resurgendo adeptus est, intelligamus. Resurrectio Christi non eum talem fuisse ostendit, etiam ante resurrectionem, qualis nunc est, sed eum talem effecit. Idque intelligit Paulus, cum ait Rom. 1.4, Christum definitum fuisse Filium Dei in potentia, per spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum. Definitum enim aut constitutum Paulus dicit, non autem declaratum, ut multi arbitrati sunt. Est namque ibi participium ὁρισθέντος, ὁρίζειν autem, non est declarare, sed definire aut constituere: nisi declarandi verbum eo sensu proferamus, quo boni Latinitatis auctores illud interdum usurpant, velut cum dicitur, quempiam consulem declaratum fuisse, id est, definitum & constitutum, seu minus, creatum. Hujus autem Græci verbi significationem recte agnoverunt fere omnes loco persimili, ubi idem Paulus apud Lucam loquitur, Act. 17.31. Nam, quod in vulgata editione scriptum est, *In viro in quo statuit &c*, in Græco legitur ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε &c; ubi tamen est animadvertendum, rectius multo conversum fuisse locum veterem interpretem, si dixisset, *Per virum quem statuit &c*, non modo præpositionem *in Per* reddendo, sed eam minime repetendo, quam idem Erasmus quoque & Castellio fecerint. Quidquid sit, certum est, illi verbum ὁρίζειν non declarandi, sed constituendi, aut certe decernendi significationem habere. Sed dicet quispiam: Nunquid Christus non erat Filius Dei, etiam ante resurrectionem? Erat quidem, sed non in potentia, nec qualis post resurrectionem fuit: adeo, ut per ipsam resurrectionem à Deo generatus dicatur, Act. 13.33. Ut igitur concludamus, necesse est fateri, per Christi resurrectionem nequaquam apparuisse, eum pœnas peccatorum nostrorum persolvendi vim habuisse. At enim dicent adversarii, quamvis Christus morte sua omnes pœnas peccatis nostris debitas persolverit, oportuisse tamen eum resurgere, ut pro nobis mortem superaret: Sed frivolum istud est in proposito nostro. Jam enim ista alia erit nos servandi ratio, & peccata nostra delendi, quam per satisfactionem & pœnarum solutionem, imo eam plane convellet. Satisfactio enim per pœnarum solutionem, æternam mortem in eo qui satisfacturus sit, ut vidimus, omnino requirit: Ista autem à morte peccatorum pœna nos liberandi ratio, æternam vitam, in eo qui nos liberaturus sit, plane postulat. Ad summam, cum Christus mortem æternam non subierit, sed à morte ad vitam æternam revocatus fuerit, & nisi revocatus fuisset, peccata nostra minime deleta fuissent, perspicuum esse potest, eum pœnarum pro nostris peccatis solutione dum moritur Deo non satisfecisse, neque ea ratione peccata nostra delevisse. Sed fingamus, Christum ipsum æternam mortem subiisse, aut quavis alia ratione ea perpessum fuisse, quæ quilibet nostrum propter commissa peccata perpeti debuisset, quid hoc ad plenam satisfactionem pro peccatis omnium nostrum? Nam, ut supra dictum est, unusquisque nostrum æternam mortem debebat, & idem fere censeri debet, ejus solutione quod unus debet pro infinitis satisfieri qui idem omnes debeant. Sed ajunt adversarii nostri, Christi personam ejusmodi fuisse, ut etiamsi nec ea vere Christus passus fuerit, quæ quilibet nostrum propter peccata sua pati debuisset, & multo minus ea ipsa solo corpore suo dependerit, aut dependere potuerit, quæ nos omnes simul pendere deberemus, ejus tamen perpessiones pœnas peccatis omnium nostrum debitas non æquaverint modo, sed etiam superaverint. At nos dicimus necesse esse, ut si hoc verum est, id vel ex ipsius Christi personæ dignitate, vel ex vi quadam inde proficiscente, vel ex utraque re simul factum fuerit. Quod ad dignitatem personæ attinet, nullam apud Deum acceptionem personarum esse affirmamus, nec pluris apud ipsum esse levem pœnam dignissimæ personæ, quam gravem indignissimæ, ubi delicta sint paria. Quocirca cum Christus (ut ipsi volunt, aut certe si satisfactionem illam asserere pergant, velle debent,) omnia delicta nostra in se transtulerit, ac si ipsemet ea commisisset, nulla ratione potest per Christi perpessiones divinæ justitiæ satisfactum fuisse affirmari, nisi Christus eadem passus fuerit, quæ nos propter delicta nostra pati debebamus, & nihilo leviores pœnas dederit, quam eæ sint, quæ nobis constitutæ erant. Quanquam concedi facile potest, personæ dignitatem pœnam aliquam levem graviorem efficere, seu, tanti esse dignissimæ personæ leviorem pœnam, quanti indignissimæ graviorem, sed ita tamen, ut inter ipsas pœnas aliqua sit proportio. Atqui nulla prorsus proportio est, inter ea quæ Christus pertulit & ea quæ nobis perferenda erant; non solum quia hæc tempore infinita sunt, illa vero finita; verum etiam quia utrorumque qualitas plane diversa est. Neque enim quæ passus est Christus pœnæ proprie sunt, aut dici possunt, cum eas ejusmodi beatitas & gloria consecuta fuerit, quam humana mens & lingua nec referre nec intelligere satis potest: sed labores revera fuerunt præmia antecedentes, quos si cum ipsis præmiis compares, quamvis gravissimi fuerint, levissimos tamen eos esse dices. Quod si tamen Christi personæ dignitas tanti hac in re sit, ut nulla proportio inter ejus perpessiones & ea quæ nos perpeti debebamus requirenda fuerit, cur Deus levissima aliqua pœna (si ita loqui libet) de Christo sumpta contentus non fuit, verum ipsum tam atrociter excarnificari voluit? Cur tot ante ipsam mortem & animi & corporis angustiis premi? Cur denique morientem præ supplicii atrocitate se à Deo derelictum fuisse magna voce exclamare compelli? Certum igitur esse debet, nisi Deum injustitiæ & immanitatis per summum scelus infamare velimus, aut Christi personæ dignitatem, omnem inter ipsius nostrasque perpessiones proportionem nequaquam exclusisse, aut ea quæ passus est Christus, eorum quæ nobis perpetienda erant loco substituta non fuisse. Quod vero attinet ad vim aliquam ex Christi persona proficiscentem, ea nullo pacto tam magna videtur esse posse, nisi sit infinita; & proinde Christus æternus & ex seipso natura Deus statuatur: quod nec adversarii unquam probabunt, nec si probarent, id tamen eorum sententiam aliquid revera juvaret, cum divina natura perpessiones aliquas experiri, nulla ulla ratione participare non possit, & ad veram plenamque satisfactionem pro peccatis nostris peragendam necesse fuerit, ut ipsa humana natura quæ peccavit ex seipsa id universum exsolverit, quod nos propter peccata nostra debebamus. *Adde*, quod cum divina natura ea esset, cum qua, ut ipsis adversariis placet, illud nostrum æs alienum contractum fuerat, nullo modo potest ipsa illud satisfactione dissolvere, aut eum solutioni dare. Nemo enim sibi ipsi aliquid solvit, aut sibi ipsi satisfaciendi vim suppeditat. De vera enim & propria satisfactione loquimur, quæ satisfacientem non modo ab eo cui satisfit alium esse omnino requirit, sed etiam ex eo & satisfacere & satisfactionem perficere quod ipse habeat, nec ejus cui satis fit jam esse dici possit. Quare si Christus æternus & ex seipso Deus esset, cum ejusmodi Deus unus tantum sit, tantum abest, ut propterea satisfactionem istam peragendi vim habiturus fuisset, ut potius ob hanc ipsam causam ea vi plane fuisset destitutus. Apparet igitur, id ipsum unde satisfactionem istam à Christo peragi potuisse maxime suaderi posse videbatur, eam funditus tollere, &, si verum id esse volumus, ipsam, ut prædiximus, commentitiam esse omnino ostendere.

Sed

Sed jam de altero illo satisfactionis genere agamus.

Quærimus itaque, utrum Christus ea omnia aut præstiterit aut præstare potuerit, quæ nos facere debueramus? Et sane, cum Christus homo verus esset, & quidem sub lege, ut Paulus affirmat Gal. 4. 4, perspicuum esse potest, ipsum universæ Legi Dei perfectissime servandæ obstrictum fuisse. Quomodo igitur id pro aliis præstare potuit Christus, quod ipse debebat? Nam si dixerit quispiam, Christum multo plura præstitisse, quam Dei Lex præcipiebat: Respondeo, ea quoque Christum præstare debuisse, quippe quæ sibi à Deo Patre mandata & injuncta fuissent. Id enim vel ex eo intelligi potest, quod ipsam mortem ex Patris mandato subiit, Joh. 10. 18, quodque in ipsa crucis morte sustinenda obediens fuisse dicitur, Philip. 2. 8, nempe ipsi Deo, ut ex eodem loco satis constat. Statim enim addit, vs. 9. *Propter quod & Deus exaltavit illum &c.* Atqui ubi obedientia est, ibi mandatum quoque fuisse oportet. Huc accedit, quod ibidem scriptum est, Christum obedientem fuisse usque ad mortem, mortem autem crucis: quo loquendi modo, in iis quoque quæ crucis mortem antecesserunt eum obedientem fuisse ostendit, & idcirco nihil præstitisse, quod ad sui ipsius demissionem attinet, quod sibi à Deo injunctum non fuisset. Itaque nihil quod in Dei Lege mandatum non esset præstitit Christus, quod præstare non deberet: ea enim sui ipsius demissione prorsus continentur. Apparet igitur, nullam pro aliis satisfactionem ex iis quæ Christus fecit proficisci potuisse. Adde, quod Christus ejusmodi præmium & mortis & omnium laborum suorum à Deo in sua ipsius persona reportavit, quod ipsos labores & mortem quam longissime superat; adeo, ut in laboribus & morte pro aliis satisfaciendi nullus penitus relinquatur locus. Lege quæ supra scripto loco ad Phil. scripsit Paulus Phil. 2. 9. 10. 11. Ubi animadvertendum est, ipsos præcipuos * adversarios nostros fateri, verba illa, *Propter quod &c.*, non causam exaltationis Christi, sed consequentiam tantum ostendere. Ita ut Christus ne sibi ipsi quidem, nisi ex Dei promisso, ea quæ accepit sua obedientia meritus fuerit, tantum abest, ut nobis aliquid proprie mereri potuerit, ut quidem necesse est, si iis quæ præstitit Deo pro nobis abunde satisfecit, & quicquid nobis ad divinam legem conservandam deerat plenissime supplevit. Sed finge Christum obedientiæ quam Deo præstitit præstandæ minime obstrictum fuisse, certum est, unius hominis obedientiam licet perfectissimam (si modo id alioqui fieri posset) pro uno quopiam tantummodo satisfacere posse: Nemo enim est ex iis pro quibus satisfaciendum sit, qui Deo perfectissime obedire non debeat. Jam vero, si hic quoque vel ad Christi personæ dignitatem, vel ad vim aliquam infinitam confugere adversarii velint, frustra similiter id erit: Nulla enim personæ dignitas tanta esse potest, quæ obedientiam perfectiorem efficere possit ea quam nos debemus, quæ, ut dictum est, perfectissima esse debet; nec sane quisquam erit, quin videat, personæ dignitatem hac in re nullius momenti esse. Nam quis, exempli causa, dixerit unquam, virum nobilissimum legibus parendo plus præstare, quam hominem rusticum qui iisdem legibus æque atque ipse paret? De vi autem aliqua infinita ex Christi persona proficiscente nihil attinet dicere, cum humana natura, à qua sola obedientia divinæ legis præstari & potuit & debuit, infinita vi per se ipsa prædita esse nullo pacto queat. Etenim divinam naturam, cui obedientia debetur, quæque nullo modo obedire ipsa potest, aut vel sibi ipsi, vel alteri quidquam mereri, cum ipsa sit quæ merita, si qua sunt, præmio afficiat, hanc, inquam, vim aliquam vere ac proprie merendi alicui obedientiæ suppeditare, ridiculum simul & impossibile censeri debet: quod etiamsi fieri posset, tamen cum vis illa nihil amplius efficere queat, quam obedientia revera perfectissima efficeret, perfectissimam autem obedientiam quisque nostrum debeat, nihil inde amplius, quam pro uno quopiam ex nobis satisfactum, manere posset.

* Calvinus Instit. lib. 2. cap. 17. sect. 6.

CAPUT XIX.

Ad testimonia, quæ pro Christi satisfactione afferri possunt, respondetur; & primum ad ea, in quibus de redemptione per ipsum facta disseritur.

SAtis credimus probatum fuisse, Christi satisfactionem pro peccatis nostris ex eorum genere esse quæ fieri nullo modo possint; nec porro illa ratione eum pro nobis Deo satisfecisse. Nunc ad testimonia, quæ ex Sacris Literis pro ea satisfactione confirmanda afferri aut solent, aut possunt, respondendum est. Ea autem omnia, præter pauca quædam, de quibus vel separatim vel certe continuatim agemus, ad quatuor capita revocanda sunt, quo commodius ad ea respondere possimus, & si quodpiam ipsorum omissum fuerit, (singulatim enim omnia prorsus examinare nimis longum esset) quomodo id explicandum sit, ex generali responsione intelligi possit. Primum caput erit eorum, in quibus de redemptione per Christum perque ejus sanguinem facta agitur; vel, quod ipsum suam animam suam redemptionis pretium pro nobis dederit affirmatur. Alterum eorum, in quibus scriptum est, Christum pro nobis & pro peccatis nostris seu propter peccata nostra percussum & occisum fuisse. Tertium eorum, ubi Christus dicitur tulisse seu portasse languores & dolores nostros, & peccata nostra, idque in corpore suo fecisse. Quartum & ultimum caput ea omnia testimonia complectetur, quæ ad expiationem peccatorum nostrorum per Christum referri possunt: in quo præcipue de Christi sacrificio & sacerdotio agetur, seu de similitudine, quæ inter Christum & victimas antiqui fœderis, antiquumque illum summum sacerdotem, ex Sacris Literis esse appareat.

Ut igitur de primo capite primum agamus, quid verbum *redimere* in Sacris Literis significare soleat, diligenter considerandum est, & videndum, num ex eo quod Christus in eis nos redemisse dicatur, statuendum sit, quemadmodum adversariis placet, Christum justitiæ divinæ id omne persolvisse, quod nos propter peccata nostra solvere debuissemus, & ita pro nobis plene satisfecisse? Propria quidem verbi redimendi, id est, verborum λυτροῦν & ἀγοράζειν atque ἀπολυτροῦν, quæ in Novi Fœderis scriptis extant, & redimendi verbo à Vetere Interprete Latino reddita sunt, notio ac significatio est, cum ad hominem passive refertur, captivum vel servum aliquem, ex illius manibus qui eum captivum detinet, cuive servit, pretio illi dato liberare. Verum Sacræ Literæ, quod etiam apud prophanos scriptores passim fieri videmus, ejusmodi verbis non propria, sed metaphorica significatione uti solent: præsertim vero, cum de hominum redemptione, quam Deus procuraverit, aut procuraturus sit, aliquo modo agunt. Metaphoricam autem significationem intelligo, ubi vel nullum prorsus, vel certe non verum pretium intervenit. At verum pretium intelligo, non pecuniam tantum, sed quidquid ut illi satisfiat ei datur, qui captivum aut servum detinet. Itaque affirmo, cum in Novo Testamento redemptionis per Christum factæ fit mentio, nihil aliud significari quam liberationem nullo vero pretio interveniente. Quod animadvertens Sebastianus Castellio, ubique fere in interpretatione sua, pro verbis redimendi & redemptionis, liberandi & liberationis verba substituit. Sed libet ex Vetere Testamento locos afferre, unde metaphorica hæc horum verborum significatio aperte constare possit. Sciendum est enim, in locis quos afferemus, in Hebræo esse verba *Padah* aut *Gaal*, quæ sine dubio si proprie accipiamus, veram redemptionem, id est, vero pretio interveniente significant, atque idem omnino pollent, quod verba illa Græca in Novo Testamento.

Igi-

Igitur Exodi 15. 13 scriptum est, *Dux fuisti*, (vel potius *Dux eris*) *in misericordia tua populo quem redemisti*. Hic certe dicitur Deus redemisse populum Israëliticum, quia ex servitute Pharaonis eum liberaverat; cum tamen nemini pretium aliquod pro eo liberando solvisset. Item scribitur Deut. 7. 8, ubi expressius etiam dicitur, Deum redemisse Israëlem è manibus Pharaonis Regis Ægypti. Atque idem loquendi modus eadem de re habetur eodem lib. cap. 9. 26, & cap. 13. 5, & cap. 21. 8, & lib. 2 Sam. 7. 23. Nehem. 1. 10, & Psalm. 77. 16. Propterea Moses, per quem Deus redemptionem illam peregerat, à Stephano Act. 7. 35, λυτρωτὴς seu redemptor est appellatus, quamvis nec etiam ipse Moses pretium aliquod pro ea peragenda alicui solvisset. Quemadmodum igitur Deus per Mosem, sive ipse Moses, potentia & auctoritate sibi à Deo tradita, non autem alicujus pretii solutione, Israëlis populum ex Pharaonis servitute liberavit, & tamen ejus rei nomine eum redemisse, seu redemptor dicitur: sic Christus suprema potentia & auctoritate sibi à Deo concessa, nos ex peccati & mortis servitute nullo vero pretio alicui dato liberavit, quamvis nos redemisse dicatur. Nam qua ratione Deus populum Israëlis redemerit vide Exodi 6. 6. Quid potest autem ad redemptionem per Christum factam explicandam magis accommodatum afferri, quam exemplum seu similitudo redemptionis per Mosen factæ, cum inter omnes constet, & Sacræ Literæ aperte omnes testentur, Mosen Christi typum fuisse; inque ea populi Israëlitici redemptione redemptionem nostram fuisse adumbratam? Sed præterea, ut verbi redimendi metaphoricam significationem in Sacris Literis ita frequentem esse agnoscamus, ut propriæ locum obtinuerit, nulla alia re est opus, nisi Esaiæ vaticiniorum & Psalmorum librum legere, ubi Deum redimere de morte, redimere de inimicis, redimere animam seu vitam, redimere denique aliquem simpliciter pro liberare, nullo vero pretio interveniente, persæpe scriptum est. Quinetiam in ipso Novo Testamento non pauci sunt loci, in quibus manifeste redimendi aut redemptionis verbum, non proprie sed translate accipitur. Sunt autem isti: Luc. 2. 38, & 21. 28, & 24. 21. Rom. 8. 23. Eph. 4. 30. & 5. 16. Col. 4. 5. Imo nullus fortasse est in toto eo libro locus, ubi proprie accipi debere manifeste constet. Adde, quod Luc. 1. 68, apparet redemptionem per Christum factam ipsi Deo tribui, iisdem fere verbis quibus Psal. 111. 9, eidem redemptio per Mosen facta tribuitur. Ex quo satis intelligi potest, ipsi Deo sive ejus justitiæ in hac redemptione nostra nihil solutum fuisse. Nam, quomodo Deus, ut apud Lucam est Luc. 1. 68, hanc redemptionem fecisset, si ipsi Deo ejusve justitiæ, redemptionis nostræ pretium ulla ex parte datum esset? Satis autem apparet, nos non ex Dei ejusve justitiæ manibus, sed aliunde redemptos esse, cum scriptum sit, nos redemptos esse, vel ab iniquitatibus nostris, Tit. 2. 14, vel ex vana conversatione nostra, 1 Pet. 1. 18, vel ab execratione legis, Gal. 3. 13. Legis enim execratio eo in loco non divinam aliquam justitiam, cui omnino satisfaciendum esset, sed pœnam ipsam in lege statutam significat. Quo sensu etiam dictum est, nos per Christum ab ira, sive supplicio liberandos esse. Rom. 5. 9. 1 Thess. 1. 10. Quod cum per ipsam Christi vitam, ut Paulus eodem in Rom. 5. 10, loco docet, fieri debeat, satis constat, nos non in aliqua Christi satisfactione ab æterna morte, quæ futura illa ira, sive supplicium est, eximendos esse, sed quia Christus immortalem vitam potestate sibi à Deo tradita iis qui ipsi obedierint, æternam vitam donabit. Itaque ut ad propositum revertamur, patet, quoniam etiam cum de redemptione nostra agitur in Sacris Literis redimendi verbum metaphoricè sumi, nec ulla ratione dici posse, propterea quod Christus nos redemerit, justitiæ divinæ quidquam à Christo pro nobis solutum fuisse. Adeo autem metaphoricus hic loquendi modus apud scriptores insolitus, ut quemadmodum redimere pro liberare nullo pretio cuiquam dato sæpissime dixere, quod prophani quoque scriptores fecerunt, sic vendere pro in servitutem tradere, nullo pretio à quoquam accepto nonnunquam dixerint, quod apud prophanos scriptores vix inveniri putaverim. Igitur Deut. 32. 30. Hæc verba leguntur: *Quomodo persequeretur unus mille, & duo fugerent decem millia, nisi Petra eorum vendidisset eos, & Jehova conclusisset eos?* Ubi perspicuum est, vendere nihil aliud esse, quam in servitutem tradere, sive alicui subjicere. Eundem prorsus loquendi modum habes Judic. 2. 14, & cap. 3. 8, & cap. 4. 2, & idcirco vetus interpres in duobus posterioribus locis sensum magis quam verba reddens, pro *vendidit*, quod ex Hebræo legi debet, *tradidit* reposuit. Et Esaiæ cap. 50. 1 scriptum est, *Propter iniquitates vestras venundati estis*, id est, alienæ potestati estis mancipati. Et Paulus quoque hac translatione usus, inquit: *Ego carnalis sum, venundatus sub peccatum*, Rom. 7. 14, quasi dicat peccati servus sum factus illique mancipatus: & hæc illa servitus atque captivitas est, ex qua nos Christus redemit, in qua redemptione nullo vero pretio opus fuit, ut postea videbimus. Dicet enim aliquis, se quidem metaphoricam verbi redimendi & redemptionis significationem in Sacris Literis agnoscere, verum tamen redemptionem nostram, quam scriptura commemorat, metaphoricam esse non posse, cum diserte alicubi pretii pro nobis dati mentio fiat, ut Matth. 20. 28, Marc. 10. 45. 1 Tim. 2. 6. In quibus locis scriptum est, Christum dedisse animam suam vel seipsum pretium redemptionis pro multis, sive pro omnibus. Respondeo, eadem ratione, qua redimendi & redemptionis verbum metaphorice sumitur, pretii quoque redemptionis verbum, metaphorice sumendum esse. Nam si quid in metaphorica redemptione intervenit, quod commode pretio respondere queat, id redemptionis pretium merito appellatur. Atque sic vere metaphora redemptionis suis partibus constat, cum aliquid in ea intervenit, quod per translationem decenter vero pretio in vera redemptione respondeat. Hoc autem de Christo ejusque anima in metaphorica (uti nos eam accipimus) redemptione nostra dici posse aperte constabit, si singulas ejus partes explicuerimus, & quomodo veritati respondeat, ostenderimus. In vera hominis alicujus redemptione, captivus homo seu servus requiritur: hic in redemptione hac nostra humanum genus, sive nos ipsi sumus. Requiritur & is à quo captivus detinetur, sive cujus servus est: huic in redemptione nostra plura respondent, peccatum, Diabolus, mundus, & qui peccatum consequitur, mortis æternæ reatus, seu mortis æternæ nobis decreta pœna; verum nos ad unum peccatum omnia referemus. Requiritur præterea is qui redimit: hic autem est Deus, sive Christus per quem Deus nos redimit. Requiritur postremo pretium: hoc autem est ipse Christus, seu potius vita ejus. Nec aliud desideratur, ut redemptio nostra, non metaphorica, sed vera sit, nisi ut is, qui nos captivos detinebat, cuique serviebamus, pretium istud reciperet. Ridiculum est enim Diabolum id pretium recepisse affirmare, etsi ita Ambrosio & Augustino visum fuerit, quorum sententiam merito deridet Volfgangus Musculus in suis locis communibus. Porro, redemptio nostra dupliciter consideratur: vel quatenus ab ipso peccato in hac vita eximimur, dum sectatores bonorum operum efficimur: vel quatenus à morte peccati pœna liberamur. Utrumque primum in Deo, est, qui nos à tantis malis liberare & constituit & curat: deinde in nobis, qui hanc liberationem recipimus & suscipimus. Jam vero, sicut in vera redemptione pretium non ejus causa datur, qui redemptionem procurat, imo ipse est qui illud dat, & idcirco liberationem, quatenus ea in ipso est, non gignit, sed ejus causa solvitur, qui servus aut captivus est, & hac ratione is ex captivitate vel servitute eximitur, unde liberatio ex ejus parte gignitur & comparatur: ita Christus

sive

sive ejus anima in redemptione nostra pretium fuit, non ipsa liberatio ex parte Dei, qui eam procuravit, & ipsum dedit, compararetur nobis, sed quo nos eam reipsa consequeremur. Siquidem Christus sive ejus vita per crucis mortem profusa in causa est, ut utroque ex prædictis modis nos à peccato liberemur. Priore enim modo à peccato liberamur, id est sectatores bonorum operum efficimur, si Christi verbis fidem adhibeamus, qui nos pœnitentiam agere jussit, & novos homines fieri cœlestis hæreditatis præmio proposito, ut videre est toto cap. 5, & 6, & 7 Matthæi, & passim apud omnes Evangelistas. Atqui Christi resurrectio potissima causa est, cur ejus verbis fidem adhibeamus, ad resurrectionem vero non nisi per mortem pervenire is poterat; & simul ejus in cœlis gloria atque potentia, ad quam, ita Deo statuente, per violentam mortem eum perduci necesse erat, Luc. 24. 26. Hebr. 2. 9, 10. De hac autem liberatione nostra à peccato per Christi mortem loquitur Paulus cum de Christo ait: *Qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibi populum peculiarem, sectatorem bonorum operum*, Tit. 2. 14. Posteriore autem modo à peccato liberamur, id est, à morte peccati pœna exsolvimur, primum hic spe, deinde re ipsa in cœlis, ubi scilicet immortalitate donabimur: tunc enim vere justificati & à peccatis nostris absoluti erimus, cum ab æterna morte peccati pœna vindicati ad æternam vitam fuerimus in cœlum translati. Itaque dum hic sumus, spe potius quam re ipsa justificati dici possumus. Propterea Paulus ad Gal. 5. 5 ait. *Nos enim spiritu ex fide spem justitiæ expectamus*: & 2 Tim. 4. 8 affirmat, sibi in illa die Coronam justitiæ à Domino datum iri. Coronam justitiæ appellat, non justitiæ suæ mercedem, sed immortalitatis præmium: estque loquendi modus illi similis, cum dicimus Coronam vitæ, ut apud Jacobum & Johannem legitur, Jacob 1. 12. Apoc. 2. 10, & Coronam gloriæ, ut apud Petrum prioris Epistolæ 5. 4. Alludit enim Paulus, ut ex antecedentibus verbis liquet 2 Tim. 4. 7, 8, ad athletas, qui, ut idem alibi ait, perituram coronam accipiebant, ipse vero æternam expectabat, id est immortalitatem, quam hic justitiam nominat, 1 Cor. 9. 25, 26. Id quod Petrum quoque fecisse crediderim, cum dixit, 2 Petr. 3. 13, nos ex Domini promisso novam terram, novosque cœlos expectare, in quibus justitia habitat. Hanc igitur justitiam & à peccato liberationem, qua universa nostra salus continetur, sive spe in hoc mundo, sive reipsa in futuro seculo habere, non sine Christi morte nobis contingit. Firmam enim immortalitatis spem in nobis Christi resurrectio, quæ sine antecedente ejus morte esse non potest, potissimum gignit, ut ex Petri verbis constat, Epistolæ prioris cap. 1. 3, 4. Nec vero, ut nobis certa spes immortalitatis fieret, satis fuisset Christum simpliciter mori, sed atrocissimam mortem eum subire opus fuit, & per eam à Deo ad immortalitatem & gloriam perduci. *Decebat enim* (inquit divinus ille scriptor, Hebr. 2. 10.) *eum propter quem sunt omnia & per quem sunt omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem salutis eorum per passiones consummare.* Afflictionum enim & calamitatum via est, per quam ad cœlorum regnum, & ad gloriam nos perducere decrevit Deus Act. 14. 22. Rom. 8. 17, hac siquidem ratione potissimum potentiam sapientiamque suam ostendit atque illustrat. Quamobrem, si Christus, qui nobis hanc Dei voluntatem patefecit, eamque sibi prorsus se habere persuadere voluit, & Dux præterea ad tantam salutem nobis datus fuit, eam viam ipse prior ingressus non fuisset, unde postea in cœlum ascenderet quo nos ea ductura tandem esset compertum non habuissemus, nec ipse vere Dux noster dici potuisset. Oportuit igitur Christum non solum mori, sed atrocissima & ignominiæ plena morte occidi, ut ipse postmodum ad gloriosam æternamque vitam ac beatitatem perductus, nihil veri mali in ea via esse doceret, quam nobis præmonstraverat; & deinceps nulla quantumvis atroci & infami morte à spe immortalitatis in qua ipsi obeunt dimoveri possent. Atque huc respiciens Paulus Gal. 3. 13, merito dicere potuit, Christum factum pro nobis execrationem, ab execratione legis nos redemisse, non autem, ut multi sunt arbitrati, quia illam execrationem Christus subierit, quam nos propter peccata nostra alioqui subituri eramus. Nam ipsa, ut alibi dictum à nobis fuit, execratio quam nos subire ob peccata nostra debebamus, æterna mors erat, quam minime Christus subiit. Ab execratione igitur Legis Christus nos, execrationem legis ipse subeundo, redemit, non solum, quatenus crucis morte, quam ipse sustinuit, quæ ex lege execrabilis erat, factum est, ea ratione qua mox explicabimus, ut à morte æterna, quam legis dictum illud nobis minabatur, Deut. 27. 26, *Execrabilis quicunque non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea*, liberandi simus; verum etiam quatenus, cum legis execrationem, quam ipse subiit, ab eo deinde superatam videmus, nihil est cur eam amplius horreamus, certo futurum jam perspicientes, ut si ipsius vestigia secuti, in ipsam inciderimus, nos quoque eam superaturi simus. Cæterum, ab ipsa æterna morte veram liberationem quomodo tandem reipsa consequi possemus, nisi Christus qui nos ab ea vindicaturus erat, supremam in cœlo & in terra potestatem adeptus esset? Hanc vero quomodo adipisci poterat, nisi crucis morte præeunte, propter quam illum à Deo donatum ea fuisse Sacræ Literæ aperte testantur? Merito igitur Paulus ad Rom. 3. 24, 25, sic scribit: *Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiatorium per fidem in ejus sanguine, ad ostensionem justitiæ suæ, propter remissionem præcedentium peccatorum.* Hujus enim loci sententia est, partam nobis esse justificationem, id est, à peccatis nostris absolutionem, eoque ab æterna morte liberationem ex Dei gratia, per fidem quam Jesu Christo adhibemus, in quo Deus adeo se placatum ostendit, ut non modo per illum, secundum antiqua promissa sua, in quibus servandis justum se, id est, fidelem atque veracem ostenderit, nobis peccatorum remissionem obtulerit gratuitam, & ita per Christum ex parte sua nos à peccatis, id est, peccatorum pœna redemerit; sed etiam, ut nos hujus redemptionis fructum perciperemus, ipsum Christum sanguinem suum fundere, & tanquam scelerosum aliquem supplicio affici voluerit. Sciendum est enim primum, propitiatorii sive ἱλαστηρίου nomen, ad arcæ antiqui fœderis operculum alludere, quod eo nomine appellabatur, Hebr. 9. 5, quod non quidem placatum populo Deum reddebat, sed placatum ostendebat, & ex quo, populo Deus responsa dabat, id est, Mosi ea dicebat, quæ populo significari volebat Exod. 25. 21, 22. Quocirca decentissime est hoc loco à Paulo Christus eo nomine appellatus, quando non solum Deus in Christo nobis se placatissimum ostendit, verum etiam quidquid nos scire voluit per ipsum patefecit, unde fides nostra, & proinde justificatio consecuta est. Quod si quis Paulum in propitiatorii voce ad operculum illud arcæ ita appellatum alludere negaverit, non propterea Christum nobis Deum placasse concludendum erit: sed tantummodo, si Deum reipsa placatum experiri velimus, & reipsa ab æterna morte vindicari, necesse esse, ut Christo fidem habeamus, id est, Christo obediamus, quemadmodum alibi à nobis planissimum fit. Deinde animadvertendum est, verba illa Rom. 3. 25, *in ejus sanguine*, non cohærere cum antecedente verbo *fidem*, quasi de fide in Christi sanguine collocanda hoc loco agatur, ut Castellionis interpretatio habet, sed per se ipsa stare, atque idem significare, quod *interveniente ipsius sanguine*, quemadmodum Erasmus & Tigurini ea sunt interpretati. Quamvis enim Christi sanguis Deum ad redemptionem, id est, liberationem à peccatorum nostrorum pœna nobis concedendam, movere non potuerit, intervenire tamen debuit, ut nos eo ad oblatam liberationem accipiendam moveremur.

atque

usque ipsius liberationis effectus ad nos reipsa manare posset, iis rationibus & propter eas causas, quæ paulo ante à nobis expositæ fuerunt. Hunc autem Pauli locum, alius ejusdem Apostoli mirifice illustrat, in quo de hac eadem redemptione nostra agitur, is est ad Coloss. 1. 13, 14, 15, sic enim ibi de Deo Patre scribit: *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum filii sui dilecti, in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis, &c.* Hic primum apparet, Deum fuisse, qui nos de potestate tenebrarum eripuit, id est, è Diaboli & peccati servitute liberavit, unde merito ab ipso Deo redempti fuisse dici possumus, id est, Deum ipse redemptionem nostram confecisse Rom. 3. 25. Deinde, superioris loci verba illa *in ejus sanguine*, sanguinis Christi interventum in redemptione nostra, ut diximus, significare, non autem Christi sanguinem esse, in quo fides nostra collocetur. Eandem enim vim, ut alibi sæpissime, habere eo loco constat dictionem, *in*, quam habet dictio *per*, cum hic dicatur *per sanguinem ejus*, & nulla fidei fiat mentio. Quanquam, nec in vulgata editione Latina, nec in Syriaca, nec in Complutensi Græco codice, extant verba illa, *per sanguinem ejus &c.* Sed tamen ea omnes codices habent in loco persimili, Eph. 1. 7. Postremo perspicuum est ex hoc loco, id quod etiam ex loco ad Ephesios patet, nihil aliud esse redemptionem, quam in Christo per ejus sanguinem habemus, nisi remissionem peccatorum. Peccatorum autem remissio, ut supra visum fuit, cum satisfactione nihil commune habet. Ex quo manifestum fit, veri pretii solutionem ullam in redemptione nostra non intervenisse, nec ut interveniret ullo modo fieri posse; & proinde Christi sanguinem, quo interveniente redemptio nostra facta est, etiamsi redemptionis pretium appellatur, non tamen verum pretium, sed metaphoricum esse. Adde, quod ea verba, quæ Paulus subjungit Col. 1. 15, *Qui est imago Dei invisibilis &c*, satis indicant, non alia ratione magis redemptionem istam nobis obtigisse, quam quod per Christum Dei voluntatem plenissime assecuti fuerimus, atque ipsum Deum quasi præsentem conspexerimus, quod certe non sine sanguinis fusione factum est: Est enim Christi sanguis fusus, æterni fœderis sanguis, Hebr. 13. 20, quo omnes per ipsum Christum divinæ factæ nobis promissiones confirmatæ & corroboratæ sunt. Quod si quis intelligere velit, universam salutem nobis per Christum partam, ipsamque redemptionem nostram, patefactione consilii Dei maxime niti, legat locum illum ad Ephesios primo capite 1. 3, 4. 5. 6, 7. 8, 9. 10 &c, qui huic respondet, & paraphrasis quædam hujus loci dici potest: ubi etiam, quemadmodum & hic, redemptionem hanc nostram, quæ in Christo est, nihil aliud quam remissionem esse peccatorum comperiet. Respiciunt autem prædicti tres loci, in quibus de redemptione nostra per Christi sanguinem agitur, magis ad redemptionis spem, quam ad ipsam redemptionis effectum. At locus est, in quo de ipso redemptionis effectu, per Christi sanguinem aperte agitur, & ratio, qua per Christi sanguinem reipsa redempti sumus, dilucidius exponitur. Is est in Epistola ad Hebr. 9. 11, 12 ubi scriptum est: *Christus autem assistens Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non hujus creationis; neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in sancta, æterna redemptione inventa.* Christus igitur per suum sanguinem in cœlum ingressus est, ex quo æternam liberationem est adeptus, non solum quia jam ipse in æternum vivit; verum etiam quia nos quoque qui ipsius membra sumus, ea potentia quam illic nactus est, à morte vindicabit, & una secum in æternum vivere faciet. Quodnam hic (quæso) vestigium solutionis alicujus veri pretii apparet? Vel quid opus fuit Christi sanguinem verum pretium esse, cum per ipsum quatenus via ipsi Christo fuit in cœlum ingrediendi, & immortalitatem ea ratione & sibi & suis comparandi, à nostrorum peccatorum pœnis redemptionem consecuti simus? Metaphoricum igitur pretium in redemptione nostra, ut ex jam allatis testimoniis patet, sanguis Christi est. Quocirca, cum Christus dicit, Matth. 20. 28, daturum se animam suam redemptionis pretium pro multis, non id voluit dicere scilicet, se cuipiam qui nos captivos aut servos detineret, vitam suam soluturum, qua tanquam justo pretio nostræ redemptionis accepto, ille nos liberos dimitteret: sed se vitam suam daturum, id est, se interfici permissurum, ut inde non secus ac solito redemptionis pretio veris captivis evenire solet, nos è spirituali peccati & mortis captivitate nostram liberationem consequeremur. Atque ob hanc ipsam causam Paulus dixit, Christum Jesum dedisse semetipsum pretium redemptionis pro omnibus, 1 Tim. 2. 6. Ubi etiam quo sensu potissimum id dixerit, ex verbis quæ statim subjicit intelligi potest, *testimonium temporibus suis*. Dei enim de nobis servandis decretum per Christi mortem cumulatissime testatum videmus, unde factum est, ut ei obedientes, atque ea ratione reipsa peccati servitute, spe autem à peccati pœna redempti & liberati simus. Hæc autem pretii redemptionis metaphora, alibi etiam in Sacra Scriptura reperitur, ut Prov. 13. 8. *Redemptionis pretium* (*Copher* enim est in Hebræo, & septuaginta habent λύτρον) *animæ viri, divitiæ ejus*. Nam quacunque ratione hæc verba interpreteris, necesse est fateri, metaphorice hoc loco redemptionis pretii nomen sumi. Sed objiciet fortasse quispiam: Si Christi sanguis seu mors, pretium redemptionis nostræ ideirco dicitur, quia sanguine Christi interveniente nos à peccato redempti sumus, cur non potius ejus resurrectio redemptionis pretium dicta est, quæ (ut nobis quidem placet) multo majorem vim in nobis à peccato redimendis habet? Facilis est responsio. Non enim eam proportionem vel similitudinem habet cum vero pretio Christi resurrectio, quam sanguis ejus & mors. Christus enim resurgendo nihil de suo dat, imo plurimum accipit; sed moriendo vitam suam profundit. Itaque, quemadmodum si quis amicum ex hostium manibus ipsis hostibus occisis liberasset, interim tamen cum hostibus confligendo non levia vulnera accepisset, non hostium interitum, sed suum sanguinem pro amico liberando se impendisse diceret, quamvis vulnera illa per se potius impedivissent, quam adjuvissent liberationem: sic Christus, quoniam dum nos è Diaboli manibus liberat, sanguinem suum interim fundit, non Diaboli ejusque imperii abolitionem, quæ revera ejus resurrectionis vi facta est, sed suum sanguinem pro nobis impendisse dicitur, & suo sanguine nos redemisse, quamvis sanguis ipse seu mors per se, non consecuta resurrectione, teste Paulo 1 Cor. 15. 17, ad nos à peccatis liberandos, nullam vim habitura fuisset. Mortis autem & sanguinis Christi in liberatione nostra peragenda, idcirco tam frequenter in Sacris Literis mentio fit, ut Dei ipsiusque Christi charitas erga nos, nobis quam maxime commendetur, quæ summa & admirabilis ea in re conspecta fuit: non autem ut nos alicujus occultæ virtutis, quæ ex morte & sanguine Christi fluxerit, admoneamur, qualis ea esset, quod ejus sanguinis fusione id omne divinæ justitiæ persolutum fuisset, quod nos propter peccata nostra illi debebamus; quod tamen, ut supra docuimus, nulla ratione fieri potuit, nec si factum esset, id nobis quantumvis ea de re monitis ullo modo nec ulla ex parte constare posset. Præterea mortis & sanguinis Christi, tanquam pretii redemptionis nostræ fieri mentio solet, ut sciamus, nos non amplius nostros esse, sed ejus qui nos redemit, & sibi asseruit. Is autem Christus quidem ipse est, sed Deus quoque, imo is præcipue. Deus enim per Christum & Christi sanguinem nos emit, & Ecclesiam acquisivit Actor. 20. 28. Apoc. 5. 9. Propterea Petrus eos, ad quos scribit, vocat populum acquisitionis 1 Petr. 2. 9. Idem similiter ait 2 Petr. 2. 1, futuros inter eos,

ad

ad quos scribebat, falsos Doctores, qui negent herum qui illos emit. Herum autem illum Deum esse docet Judas, qui Epistolam suam ex Petri Epistola illa posteriore quodammodo describens, hunc locum sic effert, Jud. v. 4. *Et solum verum Deum, ac Dominum Jesum Christum negantes.* Ex quibus locis aperte constat, Deum sibi nos per Christi sanguinem acquisivisse, tantum abest, quemadmodum ante diximus, ut ex Dei illius justitiæ manibus, cui satisfieri oporteret, Christi sanguine redempti simus. Cæterum, quod idcirco amplius nostri non simus, quia pretio à Deo & Christo empti sumus, & ob hanc ipsam causam hominum servi fieri non debemus, monemur diserte à Paulo 1 Cor. 6. 19, 20. & cap. 7. 22, 23. Quapropter non sine maxima causa monet Petrus 1 Pet. 1. 18. non nos corruptibilibus auro vel argento redemptos esse ex vana conversatione nostra à patribus tradita, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati & incontaminati Christi; & propterea ante dixerat, debere nos tempore incolatus nostri in timore conversari, præsertim cum nobis res cum eo Patre ac Domino sit, qui sine acceptione personarum, secundum opus uniuscujusque judicat. Jubet igitur Petrus, ut postquam tanto pretio ex iniquitatibus & ignorantiis nostris redempti sumus, ob eamque rem ei, qui pro nobis id pretium dedit, tantum debemus, quantum solvendo non sumus, eidem illi, qui alioqui iniquitatem abominatur & punit, maxime cum timore perpetuo obediamus. Mortis igitur Christi, ut dictum est, ejusque tanquam pretii quo redempti sumus, in salute nostra explicanda ideo fit præcipua ac fere perpetua mentio, quia nihil Christus fecit, nihil ipse Deus, quo magis suam charitatem nobis testatam reliquerit, hocque sibi arctius devinxerit.

Hactenus de redemtione nostra per Christum disserere libuit, atque nisi vehementer fallimur, satis evidenter ostendere, fœde illos errare lapsos fuisse, qui inde solutionem aliquam veri pretii per sanguinem seu mortem Christi factam stabilire sunt conati: unde loci illius & sententiæ Paulinæ 1 Cor. 1. 30, quod Christus nobis à Deo factus fuerit redemtio, longe aliam sententiam esse, quam vulgo existimetur, constare arbitramur. Quo de loco, quod is à nobis diligentius, cum de imputativa justitia agemus, examinandus sit, nihil aliud in præsentia dicemus. Unum autem adhuc superest, quod moneamus, apud Hebræos vocem esse *Copher*, quæ non minus Expiationem quam Redemptionem significat: Ex quo fieri potuit, ut Apostoli in locis supra expositis vocabulo ἀπολυτρώσεως, quod proprie Redemptionem significat, pro Expiatione abusi fuerint, quod sane suadere videtur ubique mentio sanguinis, qui non redemptionibus, sed expiationibus proprie convenit. Unus quidem est locus apud Auctorem Epistolæ ad Hebræos, ubi vocabulum ἀπολύτρωσις omnino Expiationem significare videtur, quemadmodum illud reddidit Castellio, qui alibi eam vocem Liberationem interpretatur, ut ab initio diximus: Est autem is locus in ea Epistola cap. 9. 15. Quod si in aliis illis locis ἀπολύτρωσιν similiter Expiationem significare velimus, pro eorum explanatione ea consideranda erunt, quæ à nobis, in postremo horum pro satisfactione testimoniorum capite, disputabuntur.

CAPUT XX.

Explicatio eorum locorum, in quibus Christus, propter peccata nostra, vel pro peccatis nostris vel pro nobis, traditus, percussus, & occisus esse, vel passus ac mortuus fuisse, dicitur.

SCribit Paulus, Christum propter peccata nostra traditum, & pro peccatis nostris mortuum esse, Rom. 4. 25. 1 Cor. 15. 3. idque Esaias multo ante non semel futurum esse ostenderat, cap. 53. 4, 5, 6, 8, 10 &c. Et Petrus ait, Christum, bis semel pro peccatis nostris passum fuisse, 1 Pet. 3. 18. Ex quo plerique vulgo sibi se existimant, Christum morte sua pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse, adeo, ut si quis eum satisfecisse neget, credant continuo ab eodem negari, Christum propter peccata nostra, seu pro peccatis nostris mortuum esse: quod quam longe à veritate absit, mox patebit. Mori enim propter peccata seu pro peccatis alicujus, ut verba ipsa sonant, idem est, ac mori causa vel occasione peccatorum illius. Atqui sunt diversis peccatorum alicujus causa vel occasione pereuntes, qui ideo moriuntur, ut quis à peccatis revocetur, atque illi fides fiat, si à peccandis cesset, peccata illi condonatum iri; ac præterea, ut ea condonationem hanc reipsa consequatur. Cum igitur Christus, ut hæc in nobis fierent, mortuus sit, quemadmodum & supra ostensum est, & infra Deo volente demonstrabitur, merito propter peccata nostra seu pro peccatis nostris traditus esse, & passus ac mortuus fuisse dicitur, quamvis pro ipsis peccatis nostris nulli justitiæ divinæ satisfecerit. Atque ut aliquanto diligentius hæc de re agamus, ubinam rogo dictio *Propter*, ut de ea prius loquamur, ejusmodi significationem habere deprehenditur, ut cum dicimus *propter peccata*, intelligendum sit, Ad satisfaciendum pro peccatis? Certe eadem ipsa locutio *propter peccata* frequens admodum est in Sacris Literis, nec tamen usquam (quod credam) satisfactionem pro peccatis significat. Imo dicet quis, ea locutione peccatorum punitio declaratur, & consequenter pro ipsis satisfactio, ut cum 1 Reg. 14. 16 scriptum est, *Tradetque Israelem propter peccata Hierobeami*, omnino significare videtur, Hierobeami peccata ab Jehova in Israele punienda fore. Primum negamus, ex peccatorum punitione satisfactionem pro ipsis consequi. Potest enim quis propter peccata puniri, nec tamen pro ipsis satisfacere. Exemplum esto in Davide, qui propter adulterium & homicidium à se commissum, à Deo, nec sane leviter punitus fuit 2 Sam. 12. 10, 11, 12, 14, tamen transtulit Deus peccatum illius, ut ibidem dicitur, vs. 13, tantum abest, ut pro peccato suo, eas pœnas subeundo, satisfecerit. Deinde affirmamus, Israelis populum causa quidem sive occasione peccatorum Hierobeami afflictum & percussum à Deo fuisse, non tamen propter ejus peccata fuisse punitum, nisi quatenus occasione peccatorum Hierobeami & ipse peccaverat, ita ut revera non peccata Hierobeami, sed sua ipsius in eo punita fuerint. Adde, quod quicquid de peccatorum punitione intelligi debeat, cum dicitur, Israelem propter peccata Hierobeami traditum fuisse, id ex subjecta materia intelligendum est, non autem ex ea locutione illa *Propter peccata*, quæ per se nihil aliud unquam significabit, quam causa sive occasione peccatorum. Huc accedit, quod attinet ad locum apud Esaiam, dictionem Hebræam, quæ reddita est *Propter esse* מן, quæ non causam finalem (quam vocant) sed efficientem declarat: ut nihil aliud ex Esaiæ verbis colligi possit, quam Christum à peccatis nostris quodammodo occisum fuisse, id est, peccata nostra Christi mortis antecedentem causam fuisse: non autem, Christum mortuum esse, ut inde effectus aliquis nostra peccata respiciens consequeretur, ut certe necesse fuisset, si idcirco mortuus esset, ut vel pro peccatis nostris satisfaceret, vel in ipso quomodocunque peccata nostra punirentur. Sequitur, ut de dictione *Pro* videamus. Sciendum est autem, ubicunque ea sit, quod ad locos attinet, de quibus quærimus, ejus loco dictionem *Propter* reponi potuisse: quod tamen propterea factum non est, quia in aliis locis dictiones Hebrææ aut Græcæ ejusmodi erant, quæ non nisi finalem causam significare poterant: verum dictio *Propter* non finalem tantum, sed efficientem quoque causam significare potest, dictio autem *pro* tantummodo finalem. Cum igitur scriptum legimus, Christum pro peccatis

nostris passum & mortuum fuisse, intelligendum quidem est, id propterea factum esse, ut inde effectum aliquem nostra peccata respicientem consequeremur, non tamen, ut pro illis divinæ alicui justitiæ satisfieret, sed ut dictum est, ut nos à peccatis retraheremur; utque nobis fides fieret, peccata nostra si ipsi Christo obediremus, nobis divina benignitate remissum iri; ac denique, ut remissionem peccatorum illam reipsa, ejusque fructum sentire & consequi possemus. Jam vero, quod ad eos locos attinet, ubi Christus pro nobis passus ac mortuus fuisse scribitur, qui plures multo sunt, quam superiores, si dictionem *Pro* (ut quidem fieri debet) ea significatione accipere volumus, ut causam finalem declaret, omnia planissima esse videntur. Idcirco enim passus & mortuus est Christus, sive in mortem traditus, ut nos salutem æternam, quam is nobis de cœlo attulerat, amplecteremur; eamque reipsa consequeremur. Hæc vero nulla prorsus satisfactione est opus, ut supra satis explicatum fuit. Atque ut dictione *Pro* in hanc finalis causæ significationem accepta, nullam pro nobis satisfactionem declarari constet, cum Christus dicitur pro nobis passus & mortuus esse, perpendatur id quod scriptum est à Johanne Epist. 1. cap. 3. 16. *In hoc cognovimus charitatem, quod ille animam suam pro nobis posuit, & nos debemus pro fratribus animam ponere.* Nam quis est qui nesciat, nos non ita pro fratribus animam ponere posse, ut pro ipsis vel minima quidem ex parte satisfaciamus? Sed tunc dicimur pro fratribus animam ponere, id est, mori, cum morte nostra beneficio aliquo longe à satisfactione diverso fratres nostros afficimus, aut afficere curamus, idque Christi exemplo, qui, ut nos summis beneficiis citra ullam pro nobis satisfactionem afficeret, mori non recusavit, & ita animam suam pro nobis posuit. Scribit Paulus ad Coloss. 1. 24 se gaudere in passionibus suis pro illis, & complere quæ deerant afflictionum Christi pro corpore ejus, quod est Ecclesia. Nemo tamen sanæ mentis dixerit, Paulum pro Colossensibus, aut pro Ecclesia Christi, ulla ex parte satisfecisse, sed tantummodo afflictum, fuisse, & multa passum esse, dum & Colossensibus, & Christi Ecclesiæ prodesse curat. Animadvertendum est tamen, non ita vere ac proprie fratrem pro fratre mori, vel Paulum pro Colossensibus proque Christi Ecclesia passum fuisse, ut Christus pro nobis passus & mortuus est. Idque duplici potissimum de causa. Una est, quia nec frater revera moritur, nec Paulus affligebatur sua sponte in hunc ipsum finem, ut alicui beneficium aliquod det, aut dederit, etiamsi, dum prodesse alteri curant, mortem & afflictionem incurrant, & pro nihilo ducant. At Christus, non modo dum nobis prodesse studet, afflictiones & mortem subiit; verum etiam in hunc ipsum finem sponte passus & mortuus est, ut nos summis beneficiis afficeret. Altera causa est, quod is vere ac proprie pro alio mori videtur, qui non qualicunque beneficio eum sua morte afficit, sed insigni aliquo atque præstanti, præsertim vero si illum in vita conservat. Christus nos morte sua non qualicunque beneficio affecit, sed omnium maximo & præstantissimo, nobisque per suam mortem ad immortalitatem supremamque potentiam evectus æternam vitam comparavit. Quod nemo unquam præter ipsum, aut fecit, aut facere potest. Nam quicquid ex aliorum morte in nos derivari potest, quod ad vitam æternam nobis conciliandam quoquo modo pertineat, id omne nihil aliud est, quam confirmatio eorum, quæ nobis Christi mors attulit, & ita Christi morti quæcunque ex aliorum morte beneficia salutaria sentimus prorsus accepta referenda sunt. Ut nihil dicam, quod Christus omnium primus est primogenitus ex mortuis factus, cæteris mortem pro fratribus non recusandi & exemplum & causam dedit. Hinc Paulus 1 Cor. cap. 1. 13 ait, *Numquid Paulus pro vobis crucifixus est?* Unde intelligi debet, neminem vel fuisse, vel esse posse, qui vere pro hominibus violentam mortem subierit, præter unum Jesum Christum, qui pro salute nostra primus & solus morti ultro se obtulit, & crucis supplicium in eum ipsum finem vere sustinuit. Ut autem apertius sit, locutionem istam *pati & mori pro aliquo*, cum dictio *Pro* finalem causam declarat nihil cum satisfactione commune habere, aut certe non necesse esse, ut satisfactio ulla ea locutione significetur, consulantur hi loci præter jam allatos, Joh. 13. 37. Actor. 5. 41. & 9. 16. & 15. 26. (Nam Hebraica phrasi idem esse *pro alicujus nomine* quod *pro aliquo*, nemo est qui nesciat) 2 Cor. 12. 10. Eph. 3. 13. Phil. 1. 29. Rom. 16. 4. quibus adde 2 Tim. 2. 10 ubi etsi non est dictio *Pro*, est tamen dictio *Propter* cum significatione finalis causæ, ut ea loco pro plurimum est. Sed dicet fortasse quispiam, dictionem *Pro* in locis illis, ubi Christus passus & mortuus pro nobis, fuisse dicitur, nihil aliud significare, quam vice seu loco, ut idem sit, Christum pro nobis passum & mortuum esse, quod, Christum eas perpessiones eamque mortem sustinuisse, quas nos sustinere debebamus, ejusque perpessiones ac mortem loco perpessionum ac mortis peccatis nostris debitarum substitutas esse. Hanc particulæ *Pro* in locis prædictis significationem, quam alibi ei convenire posse non negamus, vel illud dissuadere potest, quod, ut vidimus, scriptum est, Christum pro peccatis nostris mortuum esse, quod certe significare non potest, Christum loco peccatorum nostrorum esse mortuum. Itaque utrobique eadem significatio vocis illius agnoscenda est, quæ, ut diximus, causa finalis quidem est, sed à qua sensus iste, unius in alterius locum substituendi, quam longissime abest. Atque ut apertius constet quomodo, cum scriptum est, Christum pro nobis traditum fuisse, pro nobis passum & mortuum esse, nullam pro nobis satisfactionem significari, nec ullo prorsus pacto, substitutionem aliquam nostri loco ea in re intervenisse dici, operæ pretium est præcipuos locos, in quibus id scriptum est, diligentius examinare, quos etiam adversarii ad suam istam satisfactionem stabiliendam afferre consueverunt.

Primus locus erit, id quod legitur in Epistola ad Hebr. cap. 2. 9, 10, ad hunc modum: *Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum propter passionem mortis gloria & honore coronatum, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. Decebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, Principem salutis ipsorum per passiones perfectum reddere.* Inquit igitur Apostolus, ideo, Christum propter mortis passionem, gloria & honore coronatum fuisse, ut beneficio Dei (erga nos videlicet) pro omnibus gustaret mortem. Ex quo apparet, idcirco potissimum pro nobis Christum mortuum esse dici, quod ejus mortem consecuta sit gloria & honor, unde fit, (hocque est illud Dei beneficium, seu beneficii fructus) ut nos quoque post ipsam mortem gloria & honore coronandi simus. Neque enim fieri potest, ut caput sine suis membris ullo in statu sit, membrave sua sibi dissimilia, suam atque qualitatem plane expertia habeat. Ac propterea gloria & honor, qui Christum post mortem consecutus est, ejusmodi est, ut ei potestatem nos gloria atque honore afficiendi conciliaverit. Atqui ab omni verisimilitudine prorsus abest, ut quis suos illosque charissimos aliquo beneficio afficere queat, & id facere negligat, præsertim si ea ex re ipse sit summum aliquod bonum consecuturus, ut certe Christo in nobis gloria & honore afficiendis evenit. Tunc enim qualis quantusque sit apparebit. Tunc revera omnium hostium suorum victor & triumphator agnoscetur. Hinc autem efficitur, ut nos in mediis ipsis calamitatibus alacres simus, cum animadvertimus, eum qui Caput & Dux noster est, per easdem calamitates ad tantam felicitatem, tantamque potestatem pervenisse. Quod si non esset, nulla ratione in tam difficili cursu perdurare possemus. Propterea addit Apostolus v. 10, *Decebat enim &c.* Ex quibus verbis perspicuum est, nos iisdem perpessionibus, eidemque morti ex Dei consilio obnoxios esse,

quibus

quibus Christus fuit; imo apparet idcirco Deum, in cujus manu sunt omnia, ut Christus pateretur & moreretur constituisse, quia nos, quorum ipse Dux ad æternam salutem futurus erat, jam perpessionibus & morti ex ipsius consilio destinati eramus. Quis igitur hic vel cogitare quidem audeat, Christum vice seu loco nostrum omnium passum & mortuum fuisse? Quis item ex eo, quod Christus pro nobis passus & mortuus esse dicatur, satisfactionem aliquam pro nobis colligi posse arbitretur, cum Apostolus aperte pro nobis Christum mortem gustasse dicat, quatenus per mortis passionem gloria & honore coronatus fuit? Unde etiam planissimum fit, hic dictionem *Pro* non *Vice seu loco* significare, sed finalem tantum causam declarare.

Secundo, ea verba examinanda sunt, quæ scribit Petrus, 1 Epistola cap. 2. 20. *Si benefacientes & patientes sustinetis, hoc est gratia apud Deum: in hoc enim vocati estis: quia & Christus passus est pro nobis, relinquens nobis exemplum, ut insequeremini vestigia ejus.* Primum hinc satis constare videtur, præcipuum Christi passionis scopum fuisse, non quidem pro nobis satisfacere, sed nobis exemplum relinquere, quod certe non esset, si passione sua pro nobis satisfecisset. Præcipuus enim finis & scopus ipsa satisfactio fuisset, quemadmodum ipsi adversarii sentiunt. Adde, quod etiamsi de præcipuo fine hic non agatur, tamen vix fieri posse videtur, ut hi duo fines conveniant; Satisfacere & Exemplum relinquere, id est, ut una & eadem re & satisfiat & simul exemplum relinquatur. Satisfactio enim ostendit, illum pro quo satisfit rem illam facere non potuisse, & jam ab ejus faciendæ obligatione immunem esse. Exemplum vero quod relinquitur demonstrat, eum cui exemplum relinquitur & posse & debere rem illam facere. Deinde apertissimum est, Christum pro nobis passum fuisse, nullo modo significare posse, eum vice seu loco nostrum perpessiones illas expertum esse, cum, si non præcipue, saltem inter cætera, propterea passus fuerit, ut nobis ad easdem, si opus fuisset, perpetiendas præiret.

Tertium locum faciemus Cajaphæ verba, cum imprudens vaticinatus est, quæ extant Johan. cap. 11. 49, 50. *Vos nescitis quicquam, nec cogitatis, quia expedit nobis, ut unus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Jam vero, si recte intelligere velimus, quomodo, ut ex hac vaticinatione constat, Christus pro populo mortuus sit, Cajaphæ mentem inspicere oportet, ad eamque tanquam ad typum quendam totam rem accommodare. Certum autem est, Cajapham nequaquam dicere voluisse, bonum esse, ut Jesus vice populi, qui jam morti destinatus esset, moreretur: sed nihil aliud eum sensisse, nisi, cum necesse esset, aut populum perire, si Jesum vivere permitterent, aut Jesum occidi, si populus salvus esset futurus, præstare Jesum solum mori, & universum populum conservari, quam Jesum ipsum vivere, & universum populum perire. Itaque similiter dicendum est, ex hac vaticinatione nequaquam colligi posse, Christum, nostrum vice & loco, qui jam morti propter peccata nostra destinati essemus, mortem subire debuisse: sed tantummodo, cum necesse esset, aut Christum mori, & nos servari, aut Christum vivere, & nos perire, satius fuisse, ipsum mori, & nos omnes servari, quam ipsum vivere & nos omnes perire. Jam enim supra demonstratum fuit, nos non nisi Christi morte interveniente ad salutem aspirare potuisse. Verum, quemadmodum ex ejusdem Cajaphæ mente non eadem vera erat perditio & salus illius populi, quæ ipsius Jesu: (Populus enim, ut Cajaphæ videbatur, ideo periisset, quod de quiete & auctoritate sibi à Romanis permissa periclitaturus esset: Jesus vero, quod mors sibi subeunda fuisset. Populus item, ideo salvus fuisset, quia auctoritatem ac quietem illam sibi conservasset: Jesus vero, quia in vita remansisset.) Sic quoque, non eadem est salutis & perditionis nostræ, cum salute & perditione Christi, de qua hic agitur, ratio. Salus enim nostra, vita æterna erat: perditio item, mors æterna. Christi vero salus, vita hæc temporaria: perditio, mors item temporaria erat. Apparet igitur, nullam ex Cajaphæ verbis substitutionem Christi mortis loco mortis nostræ elici posse, neque etiam de satisfactione aliqua in ejus ratiocinatione agi: sed id tantum inde colligi posse, usque tantum in ea dici, Non potuisse nos vitam æternam adipisci, nisi Christus mortuus esset: & ita pro nobis mortuum esse Christum, nihil aliud significare, quam Christum mortuum esse, ut nos ingenti beneficio afficeremur.

Quartus locus erit, ex Joh. cap. 10. 11, 15. quibus duobus versiculis simul junctis, apertissime docemur, Christum tanquam bonum pastorem animam suam pro ovibus, id est, pro nobis posuisse. Atqui bonus pastor, non idcirco animam suam pro ovibus ponere dicitur, quia earum loco moriatur, sed quia ut illas conservet, si opus est, moritur. Neque enim, si moriendo pastor ut oves suas conservaret, oves nihilominus pereant, propterea is animam suam pro ovibus posuisse non dicetur. Præterea animadvertendum est, in hac parabola ac similitudine, *animam ponere* non significare ipsum mori, sed moriendi periculum adire. Nam si Pastor moriatur, qua ratione conservabuntur oves, qui scopus est boni pastoris? An non pastoris mors ovium perdendarum maxima propria ratio est? Non igitur mortem eligere potest bonus pastor, sed eam volens subire, ut oves servet: sed quemadmodum ibidem ait, Christus non est similis mercenario, qui viso lupo statim aufugit, eique oves discerpendas & dilaniandas relinquit, sed ipsum expectat ac aggreditur, atque ea ratione, ut oves suas eruatque vitam ab ipso defendat, vitam suam in periculum adducere non dubitat. Similiter ipse Christus, ut nos ab interitu vindicaret, non interiit quidem, neque enim in morte remansit, alioquin & nos omnes una cum ipso periissemus, sed intereundi periculum, quantum humana mens & ratio assequi poterat, sponte adiit. Morte enim mori voluit, ipsi Deo in primis execrabili, & ab ipso derelinqui. Vidit venientem Diabolum, qui interitus nostri habebat imperium, Heb. 2. 14. non aufugit, quin imo cum ipso acriter, præsertim vero crucis mortem subeundo, conflixit, & tandem ea ratione potentiam ejus abolevit, & ita nos conservavit. Itaque animam suam pro nobis, tanquam bonus pastor pro ovibus suis posuit Christus, non vice nostrum moriendo: (nec enim ab ea morte, quam ipse subiit nos vel liberavit, vel liberare voluit,) sed interitus, qui nobis imminebat, periculum adeundo, dum sævissimum lupum Diabolum, quisque omnem metum à nobis depellere curat. Ubi etiam animadvertendum est, quam longe absit id, quod Sacræ Literæ prædicant, Christum pro nobis mortuum fuisse, ab omni pro nobis satisfactionis significatione. Nam quid commune habet mors, quam pastor bonus pro ovibus subire non recusat, cum satisfactione aliqua pro ipsis ovibus?

Quinto loco diligenter ea perpendenda sunt, quæ scribit Paulus ad Rom. cap. 5. 6, 7, 8. *Etenim Christus, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est. Vix enim pro justo quis moritur: Nam pro bono forsan quis audebit mori. Commendat autem charitatem suam in nobis Deus, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.* Ex his etiam Pauli verbis, si paulo accuratius examinentur, satis intelligi posse videtur, primum pro nobis Christum mortuum fuisse, nullam pro nobis satisfactionem significare: deinde, nec substitutionem etiam aliquam Christi mortis nostræ mortis loco, ea locutione declarari. Nam quod ad satisfactionem attinet, certum est, in morte quam pro justo quis subiret, nullam satisfactionis ejus generis, cujus fuisse volunt Adversarii satisfactionem Christi pro nobis, locum habere posse. Et tamen hoc Paulo

mors pro justo per oppositionem comparatur cum morte pro impiis, & sic cum Christi morte pro nobis: quæ comparatio vel nulla, vel certe non satis apta esset, si mortuum esse Christum pro nobis, Christum pro nobis morte sua satisfecisse significaret. Quocirca certum esse potest, *Pro nobis* in illis Pauli verbis nihil præterea significare, quam *nostri causa*. Namque hoc pacto recte dicitur quis pro justo mori posse, non minus quam dicitur pro impio. Quod vero attinet ad substitutionem mortis Christi loco mortis nostræ, animadvertendum est, ex Pauli verbis intelligi posse, Christum etiam pro nobis justis mori potuisse. Atqui si justi fuissemus jam per Dei gratiam, qui, ut supra alicubi disputavimus, etiam ante Christum & sine Christo justis hominibus omnia peccata semper condonavit, ei morti quam nobis nostra peccata afferunt minime obnoxii fuissemus. Quare Christi mortem ejus loco substituere opus non fuisset, imo ne substitui quidem potuisset. Necesse est igitur, ut in Pauli verbis Christum mortuum fuisse pro nobis, aliud significet, quam ejus mortem loco mortis nostræ nobis propter peccata nostra debitæ substitutam fuisse.

Sexto & ultimo loco ejusdem Pauli verba expendere operæ pretium est, quæ habentur 2 Cor. 5. 14, 15. & 1 Thess. 5. 9, 10. Utrobique enim dicitur, Christum pro nobis esse mortuum, ut ipsi vivamus. Nam in posteriore testimonio verba illa *Simul cum illo vivamus*, non vitam æternam, quam cum Christo in cœlis victuri sumus, sed spiritualem, quam in terris vivere debeamus, quod ipsi Christo vivere dicitur, declarare ibidem antecedentia verba. Jam vero, quo sensu dictum in utroque testimonio fuerit, Christum pro nobis mortuum fuisse, explicant aperte prioris testimonii verba illa, *sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit*: sicut enim pro nobis Christum resurrexisse, nullo pacto significare potest, ejus resurrectionem nostræ resurrectionis loco substitutam esse, nec per ejus resurrectionem alia quapiam ratione pro nobis satisfactum fuisse: sic etiam Christum pro nobis esse mortuum, neutrum istorum significare potest. Restant alii loci, in quibus eadem locutio aut similis legitur, quorum quis sit verus sensus, ex iis quæ dicta sunt facile intellectu est. Id tantum addam, Si *pro nobis* in ejusmodi locis *Nostrum vice* significaret, cum Christus dicitur dedisse semetipsum, sive animam suam redemptionis pretium pro nobis, necesse esset, Christum sive ejus animam captivam nostri loco remansisse, quo nihil absurdius dici potest. Igitur *pro nobis* in istis omnibus locis nihil aliud est, quam *Nostri causa*.

CAPUT XXI.

Locorum, in quibus Christus peccata nostra portasse dicitur, & similium explicatio, & quod ad satisfactionem pro peccatis nostris confirmandam nihil momenti habeant, demonstratio.

SEquitur, ut de iis Sacrarum Literarum testimoniis agamus, ubi scriptum est, Christum portasse peccata nostra, aut aliquid simile. Ex primum quidem fatemur, locutionem hanc *portare*, *seu ferre peccatum* sive iniquitatem, idem significare solere, quod *peccati pœnas dare*, sive ut verbum verbo reddamus, *peccati pœnam ferre*. Peccati enim & iniquitatis nomine in hujusmodi locutionibus, peccati & iniquitatis pœna potissimum significatur. Quocirca, si hoc sensu dictum fuisset, Christum tulisse seu portasse peccata nostra, dicendum videretur, Christum peccatorum nostrorum pœnas sustinuisse, & ob eam causam pro peccatis nostris satisfecisse. Verum non semper hoc significat locutio ista, sed interdum *peccatum auferre* significat, id est, potissimum peccati pœnam. Auferuntur autem peccata seu pœnæ peccatorum alia etiam ratione, quam per satisfactionem. Imo, ut ex infra dicendis apertius constabit, nunquam apud Deum per satisfactionem ablata peccata fuisse legimus. Jam vero *peccata portare* idem nonnunquam significare quod *peccata auferre*, ostendunt manifeste hi duo loci: Exod. 34. 7. Num. 14. 18: in quibus secundum Hebraicam veritatem Deus dicitur portare peccatum & iniquitatem, id est, auferre, ut ipsa vulgata editio habet. Est enim in Hebræo verbum *Nasa* quod Portare proprie significat, quæ quoque in ea locutione, cum etiam pœnas sustinere declarat, uti solent Sacræ Literæ. Est autem significatio hæc verbi Portandi inde ducta, quod qui aliquid aufert, tantisper dum illud deponat aut abjiciat, id portare solent: quo factum est, ut verbum Græcum *βαστάζω*, quod sine dubio propria significatione nihil aliud est quam bajulo, cum Auferendi significatione apud ipsos Sacros Scriptores inveniatur. Nam Johan. 20. 15. verba illa, *Si tu sustulisti eum, dicito mihi, ubi posuisti eum*, in Græco sic leguntur: *εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι, ποῦ αὐτὸν ἔθηκας*. Cum igitur apud Esaiam scriptum legimus de Christo cap. 53. 4. *Vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portavit*, non est intelligendum, Christum omnes pœnas nostris peccatis debitas sustinuisse: (id enim, ut ante ostensum est, nec factum fuit, nec fieri ullo modo potuit) sed Christum morbos nostros, id est, peccata abstulisse, ab eaque ea ratione potissimum, quia cum de redemptione ageremus, expositum est, nos redemisse ac liberasse: quamvis in Hebræo verbum portavit sit *Sabbal*, quod proprie bajulare & ferre, ut jumenta onera solent, significat. Quod si quis adhuc hac de re dubitat, consulat Matth. cap. 8. 16, 17. & inveniet Evangelistam illum, vaticinationem istam Esaiæ, tunc impletam fuisse dicere, cum Christus omnes male habentes curaret. Quemadmodum igitur languores nostros tulisse, & dolores nostros portasse dicitur, cum omnium ægrotorum morbos abstulit: sic ad spirituales morbos, ut fieri quidem debet, Prophetæ dictum pariter accommodando, idem fecisse Christus dicendus est, cum a nobis peccata omnia, id est, ut dictum fuit, potissimum eorum pœnas atque reatum abstulit, quod non modo ratione ante exposita ab ipso factum est, quatenus scilicet viam, iræ divinæ, hoc est, supplicii peccatis constituti effugiendi, per proprii sanguinis effusionem ostendit ac confirmavit, & potestatem non in perpetuum ab eo auferendi est adeptus; sed etiam quatenus ipse auctoritate sibi a Deo concessa, cuicunque voluit peccata dimisit & condonavit. Nam de Deo ipso quoque, ut vidimus, dictum est, eum *auferre* peccata, nempe quia illa dimittit atque condonat. Propterea Paulus ad Coloss. 3. 13 scribens, ait, Christum nobis condonasse, videlicet peccata. Quod quomodo intelligendum sit, declarat locus illi respondens, ad Ephes. cap. 4. 32. ubi scriptum est, Deum in Christo, id est, per Christum condonasse: Ex quo perspicuum est, Christum non ut æternum Deum, sed ut mediatorem peccata condonasse, tantum abest, ut tanquam mediator pro ipsis satisfecerit. Quid enim commune habet condonatio cum satisfactione? aut, Quomodo fieri potest, ut qui peccata condonat idem pro ipsis satisfaciat? Christum autem, ut mediatorem & hominem peccata dimisisse, planissimum præterea facit historia illa de paralytico per eum sanitati restituto, ubi apud omnes tres Evangelistas Matth. 9. 6. Mar. 2. 10. Luc. 5. 24. a quibus ea narratur, scriptum est Christum dixisse, filium hominis potestatem habere peccata dimittendi in terra; & apud Matth. cap. 9. 8. legitur, paralytico sanato, quod effectum & signum fuit ab ipso Christo prædictum ejus potestatis, a turbis glorificatum fuisse Deum, qui tantam potestatem hominibus dedisset. Cæterum, ex hac historia animadvertendum est, Christum tunc etiam, cum hic mortalis ageret, non solum pec-

cata

cata remittendi potestatem habuisse, quatenus à quocunque ipse nolebat peccatorum reatum abolendi fuit, sed etiam, quatenus reipsa peccatorum suis multa, plenum effectum liberationis à peccatorum poenis præstare poterat. Sed hoc inter utramque istam remissionem peccatorum intererat, quod prior ad omnem prorsus peccatorum reatum pertinebat: posterior vero ad eas tantum peccatorum pœnas pro eo tempore pertinebat, quæ in hac vita à Deo infliguntur. Neque enim Christus vitam æternam conferendi, & sic à morte peccatorum pœna reipsâ liberandi potestatem revera ante adeptus est, quam propter obedientiam suam, vim sibi subjiciendi mortis est consecutus. Quomodo autem vitam æternam reipsa iis dare potuisset, & ab æterna morte alios liberare, qui ipse mortalis esset, cuique opus fuisset preces & supplicationes ei offerre, qui ipsum poterat liberare à morte? Heb. 5. 7. Hinc est, quod cum Pharisæis diceret, se habere potestatem dimittendi peccata, quia de posteriore hac remissione loquebatur, qua pœna ipsa peccati aufertur, addit illa verba *in terra*, quæ, ut ex Marco liquet, non cum verbis *potestatem habere*, sed cum verbo Dimittendi cohærent. Dimittere igitur omnino peccata jam poterat Christus, id est, peccatorum pœnas reipsa auferre, sed in terra tantum, id est, in hac vita mortali. Nam in cœlo quoque hac ratione peccata dimittere, id est, ad cœlestem vitam reipsa transferre, tum demum potuit, cum illi omnis potestas in cœlo & in terra data est, quod post resurrectionem factum esse, & ipse Matth. 28. 18. satis docet, & planè inter omnes constat. Verum hæc obiter hoc loco. Ex prædictis autem, præsertim vero ex Matth. cap. 8. 16, 17 testimonio satis apparet, quæcunque apud Esaiam cap. 53. 4, 5, 6, 11, 12 leguntur de Christo, quod portaverit seu tulerit peccata nostra, ad peccatorum ablationem referri debere, non autem ad pœnarum illis debitarum perpessionem. Nam Vatablus quoque ad finem capitis in verbis illis, *Et ipse peccatum multorum tulit*, verbum *tulit*, *sustulit* interpretatus est. Quoniam igitur Christus sustulit, id est, abstulit peccata nostra, idcirco ea portasse seu tulisse dicitur, præsertim cum, ut supra innuimus, elegans hic sit metaphora, ab iis qui aliquod grave onus à quopiam auferunt: tantisper enim dum illud deponant, aut abjiciant, ipsi id ferre solent. Quæ metaphora in ipsis peccatis auferendis, oculis quodammodo exposita fuit populo Israelitico in hirco illo emissario, de quo Levit. cap. 16. ubi vs. 22 dicitur hircus ille portasse super se omnes iniquitates populi in terram desertam. Certissimum enim erat, hircum illum nullo prorsus modo iniquitates populi super se habere posse. Verum, quia ea interveniente ceremonia, populi peccata auferebantur, propterea dicebatur hircus ille portare super se peccata populi. Perinde enim erat, ac si populi peccata ejusmodi fuissent, quæ super hircum illum poni potuissent, isque ea in locum illum desertum secum asportasset. Propterea ibidem scriptum est, vs. 21. Aaronem antequam hircum amandaretur, debuisse in illo omnia populi peccata ponere. Hinc perspici potest, in quem sensum accipienda sint Esaiæ verba Esa. 53. 6. (si ea ita legenda essent, ut leguntur in vulgata editione) dum ait, *Deum posuisse in Christo iniquitatem omnium nostrum*: Nempe, non revera peccata nostra, sive eorum pœnam in Christo positas fuisse, sive nostra peccata fuisse imputata, quod (ut etiam ex iis quæ infra dicenda sunt constabit) nullo modo fieri potuit; sed perinde fuisse, ac si peccata nostra in Christo fuissent à Deo posita, eaque ille secum aliquo asportasset, unde in nos recidere amplius non possent. Sed præterea sciendum est, Hebræa verba aliter, quam à vetere Interprete factum sit, reddi Latine debuisse. Verbum enim, quod ille convertit *Posuit* est *Hiphgiah* quod verbum *occurrere*, vel *occurrere facere* propriè significat, & per translationem *precari*, vel *precari facere*. Estque locus huic planè similis apud Jer. 15. 11. ubi videlicet verbum *Hiphgiah* eodem prorsus modo constructum reperitur, & de Deo, ut hic, similiter dictum. Quo in loco necesse est, ut verbum illud *occurrere*, vel *occurrere facere* per translationem *precari facere* significet: nam ut significet *precari*, cum de Deo dicatur, (sicut neque hic ob eandem causam) nulla ratione fieri potest. Porro significatio illa *Precari facere* in loco nostro locum habere non potest, alioqui sequeretur Esaiam potuisse dicere, Deum fecisse, ut omnium nostrum iniquitas Christum vel pro Christo precata fuerit, quod longe absurdissimum esse, nemo non videt. Restat igitur, ut pro *occurrere*, vel *occurrere facere* id verbum hoc loco significet. Quod si *occurrere* significet, sensus omnino est, Deum in Christo, hoc est per Christum, vel cum Christo occurrisse iniquitati omnium nostrum, id est, ipse illi opposuisse, & ejus impetum quodammodo à nobis avertisse, atque ea ratione nos ab omnibus malis, quæ inde nobis imminebant, liberasse. Atque hunc crediderim ego verum loci sententiam esse, præsertim cum antecedant verba illa: *Omnes nos, tanquam oves erravimus.* Nam in loco etiam illo apud Hieremiam Jerem. 15. 11 sensus omnino videtur esse, Deum per Hieremiam, hoc est, per populum Judaicum, cujus personam ille ibi sustinebat, hoste inimico, hoc est, Nabuchodonosori opportunum esse, afflictionis & angustiæ tempore, eaque ratione ejus impetum ab Hierosolymis aversurum, malaque omnia inde urbi illi imminentia depulsurum, quæ tamen loci sententia, nescio an ab aliis animadversa fuerit. At vero, si verbum *Hiphgiah* in loco nostro *occurrere facere* significare velimus, sententia erit, Deum effecisse, ut peccata nostrum omnium Christo obviam sint facta, eumque quodammodo fuerint aggressa, cum nostrorum peccatorum causa eum mori voluerit; & sic merito dici posse, peccata nostra Christo mortem attulisse, quod quid sit, jam antea vidimus, indeque nullam pro peccatis nostris satisfactionem colligi posse docuimus. At enim (inquiet aliquis) ibidem apud Esaiam Esa. 53. 5 scriptum est, castigationem pacis nostræ super Christum fuisse, quod satis ostendere videtur, in Christo fuisse punita peccata nostra, atque ea ratione ea ipsa peccata, id est, eorum pœnas in ipso positas, unde factum sit, ut nos pacem habuerimus, & cum Deo in gratiam redierimus, atque reconciliati simus. Respondeo, Castigationis verbum hoc apud Esaiam loco non punitionem significare, sed afflictionem, id quod antithesis verbi Pacis satis demonstrat, neque enim recte paci punitio opponitur, sed afflictio rectissime. Siquidem pax apud Hebræos sæpe nihil aliud, quam quietem & felicitatem declarat. Castigationem autem pro afflictione sumi (ii enim qui castigantur, affliguntur) docet Psal. 73. 14 ubi scriptum est: *Et fui flagellatus tota die, & fuit castigatio mea singulis matutinis*, quem locum sic interpretatus est Vatablus: *Nam quotidie plagas fero, singulisque matutinis afflictio mea est.* Eandem autem pacis & afflictionis antithesin habes Jerem. 29. 11. Itaque loci nostri sensus est, Christum afflictionem subiisse, quæ nobis quietem & felicitatem pepererit. Abunde enim supra demonstratum fuit, quomodo citra ullam satisfactionem Christi mors eamque antecedentes calamitates, nobis salutem æternam compararerint; & quomodo non nisi Christi morte, & calamitatibus illi intervenientibus, ad felicitatem illam cœlestem, quâ omnium peccatorum nostrorum plena condonatio continetur, nos aspirare potuerimus. Verum subjunget quispiam, ibidem apud Esaiam addi, vs. 5, *Et in livore ejus sanitas nobis*, seu potius *medicatum est nobis*, ex quo intelligi debere videtur, ex Christi perpessionibus & morte petendum esse, quidquid ad peccatorum nostrorum morbos sanandos nobis est opus: nempe, quia perpessionibus & morte sua Christus pœnas universis nostris peccatis debitas sustinuerit: unde constare possit, in quem sensum accipienda sint antecedentia verba, *Castigatio*

pacis nostræ super eum. Atqui haud paulo aliter res se habet: neque enim petendum inde aliquid ex Christi perpessionibus & morte, ait Esaias, sed inde factum esse, ut nos sani evaserimus. Ex eo enim, quod Christus in corpore suo vulnera & plagas lethales perpessus est, factum est, ut anima nostra ex suis morbis gravissimis erepta, veræ sanitati restituta fuerit. Quod quid sit, explicat divinus Petrus, cum de Christo loquens, & ad hunc ipsum locum Esaiæ respiciens, ait, Epist. 1. cap. 2. 24. 25, *Cujus livore sanati estis! Eratis enim sicut oves errantes, sed conversi estis nunc ad pastorem & curatorem animarum vestrarum.* En quid sit, Christi livorem sanitatem nobis fuisse, nimirum, Christi morte factum esse, ut nos ad Deum, seu mavis ad Christum ipsum conversi fuerimus, atque ab errore & perditione nostra in viam salutis revocati. Nam & Esaias ipse, quem sine dubio & imitari & illustrare voluit Petrus, post ea verba, *Et in livore ejus est medicatum nobis*, statim subjicit, *Omnes nos sicut oves erravimus, quisque in viam suam declinaverat.* Quocirca crediderim ego, totum hunc Esaiæ locum, Petro ex parte quodammodo auctore, sic παραφραστικῶς converti posse: *Ipse vulneratus atque saucius fuit propter transgressiones nostras, percussus, inquam, fuit, atque contusus propter iniquitates nostras, ipse afflictionem subiit, quæ nobis felicitatem peperit, ejusque plagis ac vibicibus nobis medicatum est. Omnes enim nos tanquam oves pastore carentes errabamus, unusquisque nostrum sibi indulgens à recta via declinaverat. Sed Jehova ipsum tot malis exponendo, iniquitati omnium nostrum sese opposuit, & perniciem nostram inde à nobis depulit.* Eodem igitur sensu dixit Esaias, Christi livore nobis medicatum fuisse, quo Paulus dixit 2 Cor. 8. 9 Corinthios Christi inopia fuisse ditatos. Neque enim mens Pauli est, in ipsa Christi inopia revera divitias Corinthiorum repositas fuisse, vel, Christi inopiam, æstimatione sua, Corinthiorum inopiam compensasse eosque ditasse, sed Christi inopia interveniente factum esse, ut Corinthii ditati fuerint. Itaque hujusmodi loquendi modis, qui propter antithesin quam continent elegantes admodum habentur, & propterea etiam à quibusdam affectantur, non vis aliqua significatur, quæ ipsis rebus insit, sed res, sine quibus aliquid factum non est, exponuntur. Ut cum, exempli causa, Theologi quos patres vocant, aliique recentiores dicunt, Filium Dei de cœlo descendisse, ut nos in cœlum ascenderemus: hominem factum fuisse, ut nos deificaremur: mortalem fieri voluisse, ut nos immortales efficeremur: & pleraque similia, quæ ideo ab ipsis dicuntur, ut quæ & quanta Dei filius, (atque idem ipsi putant) pro nobis fecerit, enarrent, atque ea ratione Dei ipsiusque Dei filii ingentem erga nos charitatem, quasi ob oculos eam ponentes, summopere commendent: quæ eadem plane est, (si sine iis modo quæ Christus fecit, nos salutem adepturi non eramus) quæ fuisset, si in ipsis quæ fecit, propria etiam nos servandi vis reposita esset. Sic in proposito nostro, dummodo non sine Christi plagis & cruce factum sit, ut nos ab animæ nostræ morbis liberati simus, recte atque eleganter dictum est, ejus livore nobis medicatum fuisse, & Dei ipsiusque Christi ingens erga nos charitas his verbis, quam maxime fieri potuit est commendata, etiamsi vis vera & propria nos servandi, alibi quam in ipsis plagis ipsaque cruce insit. Quomodo vero non sine Christi plagis & cruce nobis animæ sanitas restituta fuerit, & supra satis explicatum est, & deinceps infra reliquis testimoniis, quæ ad satisfactionem, de qua disputamus, confirmandam afferuntur, examinandis, copiosius explicabitur. Quanquam autem ex iis quæ hactenus disseruimus, non obscurum esse arbitramur, quid apud Esaiam & alibi sit, Christum tulisse seu portasse languores nostros, dolores & peccata nostra: est tamen nobis adhuc locus unus separatim explanandus, in quo adversarii maximam vim ad suam satisfactionem stabiliendam inesse putant. Sic enim apud Petrum, ante verba ista Esaiæ, quæ imitatus est, scriptum de Christo legimus, 1 Petr. 2. 24, *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum.* Nam quid aliud est *perferre*, quam sustinere ac pati? Et cum sæpe, præsertim vero in hujusmodi locutionibus, ut ab initio diximus, peccatorum nomine apud Sacros Scriptores pœnæ peccatorum intelligantur, quid aliud esse posse, Christum pertulisse peccata nostra, quam pertulisse pœnas peccatorum nostrorum? Adde, quod id fecisse dicitur in corpore suo, idque super lignum, ut dubium esse non videatur, quin Petrus dicere voluerit, Christum corpore suo, cum crucis mortem subiit, pœnas nostris peccatis debitas sustinuisse, atque ea ratione justitiæ divinæ pro peccatis nostris satisfecisse. Verum sciendum est, verba Græca, quæ reddita sunt Latine, *Qui peccata nostra ipse pertulit*, ad hunc modum se habere; ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν. Atqui ἀναφέρειν τὰς ἁμαρτίας, non est, *perferre peccata*, sed auferre. Patet hoc ex loco, in quo nec præterea alibi, ut credo, in Novo Testamento, ea locutio invenitur. Is est in Epistola ad Hebr. 9. 28, ubi quod in Græco est, εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ab Erasmo, cæteris recentioribus interpretibus assentientibus, Latine redditum fuit, *Ut multorum peccata tolleret*, & vetus interpres reddiderat, *Ad multorum exhaurienda peccata*: eique præcipue notandum, quod utrobique de Christo est sermo, ut appareat locos esse quam simillimos, nec dubitari ulla ratione posse, quin quemadmodum ea locutio apud auctorem Epistolæ ad Hebræos manifeste, non *perferre*, sed *auferre peccata* significat, sic etiam significet apud Petrum. Præterea animadvertendum est, verba illa *in corpore suo* nihil aliud significare, quam *per corpus suum*. Præpositionem enim *in* loco præpositionis *per* Hebræorum more in Novo Testamento usurpari, vulgatissimum est. Itaque sic interpretandus est locus: *Qui peccata nostra ipse abstulit per corpus suum super lignum.* Quorum verborum sententia jam esse ea non potest, Christum in corpore suo dum crucifigeretur, pœnas peccatorum nostrorum sustinuisse: sed Christum, ut peccata nostra auferret, corpus suum crucifigendum tradidisse. Etenim diligenter notandum est, cum in Sacris Literis legitur, peccata nostra ablata fuisse, aut expiata, aut deleta, aut remissa, aut aliquid simile, idque hac vel illa ratione factum esse, non debere intelligi, jam id reipsa perfectum fuisse, vimque id perficiendi ex re quapiam sive actione jam profectam esse: sed Dei consilium de peccatis nobis condonandis, iisque à nobis auferendis significari, intelligendum est; atque id, esse commemorari, quæ ab ipso Deo, vel ipso Deo curante, facta sunt, ut hoc ejus consilium eventum suum sortiatur: Alioqui nihil esset, cur de peccatorum condonatione consequenda quisquam nostrum sollicitus esse deberet; nec porro vel pœnitentia, vel fide, vel ulla re alia ejusmodi, quæ in nobis esse debeat, ad nos justificandos opus esset, si antequam crederemus & pœnitentiam ageremus, jam reipsa à peccatis absoluti, & justi coram Deo essemus: quo nihil vel magis ridiculum justa atque impium, vel ipsis Sacris Literis magis contrarium excogitari potest. Cum igitur scriptum est, Christum per corpus suum cruci affixum abstulisse peccata nostra, non est intelligendum, quia Christus corpus suum crucifigendum tradiderit, ideo peccata nostra jam reipsa ablata esse, sive de ipsis peccatis, sive de peccatorum pœna loquamur. Quod tamen, quod attinet ad peccatorum pœnam, jam reipsa perfectum esset, si Christus omnes peccatorum nostrorum pœnas corpore suo crucis morti tradendo divinæ justitiæ persolvisset. Nam quod pertinet ad ipsa peccata, ea revera per Christi mortem ablata non fuisse, docet idem Petri locus 1 Petr. 2. 24, statim enim addidit, *Ut peccatis mortui justitiæ vivamus*: hoc etiam non tanquam effectum prorsus necessarium, & qui jam omnino haberetur, mortis Christi à Petro commemorari, sed tanquam Christi mortis finem, quem nulla ex parte irritum fieri cuperet, quia antecedentes exhortationes

& com-

& commonefactiones abunde nos docere possunt. Quamobrem ex Petri verbis nihil aliud intelligere debemus, quam Christum, quem in summa patientiæ ac tolerantiæ malorum atque injuriarum ad imitandum proposuerat, adeo patientem, adeoque tolerantem fuisse, ut ipsam crucis mortem injustissime sibi illatam subire non recusaverit, atque ut Deo obediret, qui ea ratione peccata nostra auferre voluit, id est, efficere, ut nos peccatorum veniam ab ipso nobis oblatam reipsa consequeremur, & in posterum à peccando cessaremus. Verumtamen, ut verbis magis confirmetur, atque omnis dubitatio, quæ ex prædictis Esaiæ & Petri testimoniis oriri possit, penitus tollatur, quamvis ea quam supra attulimus, ut abunde à nobis demonstratum est, verissima illorum interpretatio censeri debeat, tamen demus locos illos interpretandos ita esse, ut in iis dictum fuerit, Christum pertulisse & sustinuisse peccata nostra, & Deum in ipsum fecisse incurrere, seu conjecisse iniquitatem omnium nostrum Esai. 53. 6. (sic enim multis placet verba illa ex Hebræo interpretari, quæ in vulgata editione ad hunc modum leguntur: *Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum:* quam lectionem, etiamsi vera esset, adversariorum sententiam nihil juvare supra ostendimus) demus, inquam, hæc de Christo dicta fuisse, quid inde necessario sequetur? Numquid Christum omnes peccatorum nostrorum pœnas sustinuisse, atque ea ratione divinæ justitiæ pro nobis satisfecisse? Minime gentium. Loquendi enim consuetudine receptum est, ut, qui occasione peccatorum alicujus affligitur, is illius peccata perferre ac sustinere dicatur, etiamsi nulla prorsus satisfactio inde proficiscatur. Igitur, si quispiam ex sui vel filii, vel patris, vel fratris, amici, vel denique alterius conjunctæ personæ delicto aliquod damnum, ut fit, ad se redire sentiat, is (præsertim si ea in re ipse extra culpam plane fuerit) non dubitabit dicere, se conjunctæ illius personæ peccatum sustinere; quin etiam addet, se peccati illius pœnas dare, & tamen hic satisfactionis illius ne umbra quidem est. Itaque merito dici potuit, Christum qui peccatum non fecit, nec inventus in ore ejus dolus (tantum abest, ut nostrorum scelerum particeps fuerit) peccata nostra sustinuisse; & si placet, pœnas quoque illorum dedisse, cum dubium non sit, quin ipse occasione peccatorum nostrorum multa sit passus, & detestabili tandem mortis genere fuerit occisus, quamvis nullo modo pro ipsis peccatis nostris satisfecerit. Nam, quod in illum, ita Deo volente, nostrum omnium iniquitas incurrerit, seu conjecta fuerit, quid hoc tandem est? Nonne incurrit in me iniquitas illius, propter cujus iniquitatem ego innocens divexor? Nonne præterea pœna iniquitatis illius in me conjicitur, ob cujus iniquitatem ego ea perfero, quæ perferre non commerueram, & quibus ille jure plecti poterat, quamvis multo etiam majores pœnæ ab ipso exigi potuissent, neque ego idcirco ea perferam, ut ulla ex parte pro ipso satisfaciam? Ita in Christum ideo iniquitatem omnium nostrum incurrisse, adeoque ipsam iniquitatis pœnam à Deo in Christum conjectam fuisse scriptum est, quia propter omnium nostrum iniquitatem ipse divexatus fuit, atque eam ob iniquitatem ea pertulit, quæ, ut perferret, nunquam commeritus fuerat, quibusque nos merito plecti poteramus, quamvis multo majores à nobis pœnas exigere jure optimo potuisset Deus. Ex quo satis constare arbitror, ea quæ Christus pertulit, pro peccatis nostris nequaquam satisfecisse. Illud certissimum videtur, locutionem illam *portare seu ferre peccata seu iniquitatem alterius*, de qua potissimum hoc loco agimus, nusquam id omnino significare, quod adversarii, cum Christus dicitur tulisse peccata nostra, eam significare volunt, ut scilicet is, qui peccatum alterius ferre dicitur, tanquam si id peccatum ipse commisisset, à Deo puniatur, cum interim tamen coram ipso Deo revera innocens alioqui & sit & habeatur. Ubique enim nisi vehementer fallor, aut significat illum qui dicitur alterius *peccatum portare*, propter peccatum illud, sive occasione illius peccati affligi tantum ac divexari, sed innocentem tamen, sive extra culpam, ratione ejus peccati, coram Deo sit, forte interim eo, qui peccatum commisit coram ipso Deo remanente: aut vero significat hujus peccatum & culpam illi ascribi, & ob eam causam illum juste puniri, hoc interim vel dubitato, vel nihilominus culpæ obnoxio remanente. Utcunque igitur sit, cum Christus extra omnem culpam revera semper fuerit, nihil amplius ex ea locutione colligi poterit, quam Christum propter peccata nostra, sive occasione peccatorum nostrorum afflictum & divexatum fuisse, ex quo nullam pro peccatis nostris satisfactionem consequi demonstratum est, quod quid sit, deinceps videndum est.

CAPUT XXII.

Introductio ad eorum locorum explicationem, in quibus Christi mors cum Veteris Testamenti sacrificiis comparatur, aut ipse Christus cum summo illo antiquo Sacerdote confertur: atque illorum simul, ubi Christi morti aliquid tribuitur, quod ad expiationes illas antiquas quoque modo relationem habeat; & quod neque per collationem, neque per adumbrationem mortis Christi in veteribus illis antiquis, satisfactio pro peccatis nostris ex Christi morte manans colligi possit, demonstratur.

RESTAT quartum caput eorum testimoniorum, quæ nobis ab adversariis objici possunt. Diligenter igitur inquirendum est, quid sibi velint Sacræ Literæ, cum Christum ejusque mortem cum Veteris Testamenti summo Sacerdote, ejusque sacrificiis conferunt, & Christi morti aliquid tribuunt, quod ad antiquas illas expiationes quoquo modo referri possit. Antequam vero aliud à nobis fiat, quia credunt omnes, Christi mortem in sacrificiis illis antiquis fuisse adumbratam, unde etiam comparatio omnis, inter hanc & illam trahi creditur, de hac adumbratione in universum aliquid dicendum est. Dico igitur, mihi verisimile non fieri, id quod plerique existimare videntur, in omnibus illis antiquis sacrificiis pro peccato seu delicto (nam de istis tantum loquimur) Christi mortem fuisse adumbratam. Rem enim adumbratam rei adumbranti respondere oportet. Atqui sacrificia privatorum, quæ pro peccato fiebant, Christi morti non recte respondent. Christus enim pro omnibus est mortuus, idque ex Dei ipsiusque Christi sola voluntate atque decreto, absque ullo eorum pro quibus mortuus est assensu antecedente; & non pro uno quopiam omnium peccato, sed pro omnibus peccatis est mortuus. Privatorum autem sacrificia illa, id est, quæ pro privatis offerebantur, non solum, ut verba ipsa docent, pro omnibus non offerebantur; sed neque etiam pro omnibus illorum privatorum peccatis, sed pro uno quopiam singulorum peccato; idque non sine antecedente voluntate uniuscujusque, quanquam à Deo sic præcipiente, si modo à reatu illius peccati liberari vellent. Sacrificia igitur pro peccato, in quibus Christi mortem adumbratam fuisse dici potest, ea erant, quæ ab ipsa tantum Dei ordinatione pendebant, & à summo Sacerdote, statis quibusdam temporibus, nulla populi expectata voluntate, pro universo populo offerebantur; præsertim vero anniversarium illud, de quo Exod. 30. 10. Levit. 16. per totum caput, & aliis in locis. Illud enim præterea pro omnibus peccatis (quæ scilicet expiari poterant, ut postea videbimus) offerebatur, atque alia habebat, quæ recte per typum ad Christi oblationem accommodantur, de quibus auctor ad Hebr. 9 potissimum, quæque in aliis sacrificiis non erant: qui auctor propterea nominatim de sacrificio illo agit, ad illudque maxime in Christi sacrificio explicando

rostrum. Ubi obiter notandum est, quod quamvis in hebr. cap. 9. 1, 2, 3, distinguat auctor ille, inter Sancta & Sancta Sanctorum, tamen postea id, quod prius appellavit Sancta Sanctorum, Sancta simpliciter appellat ibidem vs. 8. 12. 24, 25 &c, idque perpetuo. Mutatio autem ista appellationis ex vs. 8. ejusdem capitis apertissime constat. Quanquam in verbis Graecis est aliqua distinctio, inter primam Sanctorum appellationem, & alias quae Sancta Sanctorum designant: illa enim ἅγια simpliciter & sine articulo: haec vero τὰ ἅγια cum articulo. Sed ad propositum revertamur. Diximus sacrificia privatorum non adumbrasse Christi mortem, quod ita intelligendum est, si de ipsis sacrificiis ipsaque morte loquamur: alioquin in Sacerdotis summi persona, etiam cum sacrificia pro privatis offerebat, Christus adumbratus fuit, per quem nos sacrificia nostra Deo offerimus 1 Petr. 2. 5. Ex quo loco etiam colligi potest, quemadmodum sacrificia illa antiqua Deo grata non erant, nisi per summi Sacerdotis manum oblata: sic sacrificia nostra spiritualia Deo grata non esse, nisi per Christum illi offerantur. Nam Paulus quoque monet, ut quidquid agimus, in nomine Domini nostri Jesu Christi agamus, gratias agentes per eum Deo & Patri Col. 3. 17. Est autem per Christum sacrificia nostra offerre, in Christo fidem habendo eique obtemperando facere: alioqui nos quoque sacerdotes sumus 1 Petr. 2. 9. Apoc. 1. 6, & 5. 10. Nec vero dicat aliquis, nos Deo sacrificia quidem offerre, sed non expiatoria; & propterea non potuisse nostra sacrificia in antiquis illis, pro peccato privatorum oblatis adumbrari: assero enim omnino à nobis expiatoria sacrificia Deo offerri, de quibus David Psalm 51. 19. *Sacrificium Dei Spiritus confractus, cor contritum & confractum Deus non despicit.* Agit enim ibi David de expiatione sceleris sui, quam non legalibus sacrificiis, quae pro ejusmodi peccatis expiandis instituta non fuerant: & ideirco in eum finem oblata Deo placere non poterant, sed cordis vere poenitentis sacrificio se consecutum, aut consecuturum esse ait. Et Salomon Prov. 16. 6 ait, misericordia & veritate redimi seu potius expiari iniquitatem, & Petrus monet populum inquiens Act. 3. 19. *Poenitemini & convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Quod quid aliud est, quam poenitentia & conversione expiari peccata? Verum, quomodo haec expiatio nostra intelligenda sit, & qua ratione divinae expiationi nihil deroget, sed universa ab ea dependeat, ex iis quae paulo post dicentur planissimum fiet. Nunc ad totius rei tractationem aggrediendum est. Est autem tractatio ista in duas partes dividenda, quatenus vel mortem Christi in victimis illis antiquis adumbratam fuisse, ex Sacris Literis probari potest, vel ipsum Christum in Aaronici Sacerdotis summi persona.

Atque, ut priorem partem primum exequamur, dicimus hic quoque distinguendum esse. Aut enim volumus in victimis illis antiquis vim aliquam satisfaciendi pro peccatis fuisse; unde per collationem argumentari liceat, hanc eandem vim in Christi morte fuisse; aut concedimus in illis victimis revera vim istam non fuisse, sed tamen contendimus ea dicta de illis esse, quae satisfactionem illam significent, quam necesse sit cum in re adumbrante non fuerit, in re adumbrata reperiri, & sic ex ipsa tantum adumbratione argumentari volumus. Quod attinet ad argumentum per collationem, inter omnes constat, eas victimas nullam satisfaciendi pro peccatis vim habuisse, idque rationi plane consentaneum est, cum inter hominem & pecudem nulla sit species commutatio; nec pecude sacrificanda, aliquid Deo dari possit Psalm 24. 1: *Domini enim est terra & plenitudo ejus. Non est*, inquit Dominus Psalm 50. 9, 10, *ut accipiam de domo tua juvencum, nec de caulis tuis hircos: mea siquidem sunt omnes ferae silvarum, pecudes in mille montibus.* Quamobrem, si ex victimarum vi (ut quidem ego arbitror fieri debere) ducendum esset argumentum, poenam nullam penitus pro peccatis nostris satisfaciendi vim Christi mortem habuisse concludendum esset. Restat igitur, ut ex ipsa tantum adumbratione, ea ratione qua dictum est, argumentum duci velimus. Verum in isto argumentandi modo, in eo vehementer peccatur, quod pro concesso sumitur, rem adumbrantem ea qualitate penitus carere posse, quam in re adumbrata praefigurat: id enim plane falsum est. Semper enim in re adumbrante, aliquid ejusdem generis est cum eo, quod in re adumbrata praefigurat; quamvis id ejusmodi sit, ut si cum eo quod praefigurat comparetur, imago quaedam veritati opposita esse videatur: Exempli causa, Serpens ille aeneus Num. 21. 9, Christum adumbravit, itaque eo exaltationem sive in crucem sive in caelum, salutemque quam adepturi essent, quicunque ei fidem habuissent, praefiguravit. Atqui etiam ipse quoque serpens exaltatus fuit, omnesque in eum intuentes servabantur. Itaque utrobique exaltatio, utrobique intuitus aliquis, utrobique salus: sed hic multo praestantiora omnia, quam ibi. 1 Petr 3. 20, 21 Petrus ait, baptismum (non depositionem quidem sordium carnis, sed bonae conscientiae interrogationem apud Deum) ἀντίτυπον esse arcae Noë, id est, ei tanquam rem adumbratam adumbranti respondere. Ut enim omnes, qui arcam illam ingressi fuerunt, ab ira Dei, quam diluvium imminentem exercuit, liberati sunt: sic omnes, qui baptismum istum acceperint, à divino aeterni ignis supplicio servabuntur. Aeterna igitur haec salus per temporariam illam praefigurata fuit. Si quis autem recte hanc inter rem adumbrantem & adumbratam analogiam intelligere velit, legat quae scribit Paulus 1 Cor. 10, ab initio capitis usque ad vs. 12. Inveniet enim ab Apostolo hic dici, ea quae populo Israëlitico in deserto contigerant, figuram fuisse eorum, quae Christianis, praesertim illis primis temporibus, eventura erant; idque non aliam ob causam, nisi quia utrobique rerum similitudo est, ac sub eodem genere utraque continentur; quamvis hic quodammodo rem ipsam, ibi vero rei imaginem spectare liceat. Hinc est, quod quidquid typice de Christo praedictum est, id aliqua ratione in typo quoque ipso conspectum fuit. Ut cum David, qui Christi typus erat, ait, Psal. 16. 10, Deum non derelicturum animam suam in inferno, nec permissurum ut ipse videret corruptionem. Haec enim in ipso Davide etiam locum habuerunt, quatenus pro eo tempore à morte & corruptione liberatus fuit. Verum eadem in Christo perfectiore multo ratione locum habuisse conspiciuntur, quae cum ipsis verbis multo magis conveniunt, cumque hoc potissimum Spiritus Sanctus, cujus instinctu David loquebatur, respiceret, ideirco factum est, ut Petrus & Paulus Davidis verba, non de ipso Davide, sed de Christo accipienda esse dicant Act. 2. 27. 31 &c, & 13. 35. 37 &c. Nam cum similiter idem David ait, Psal. 2. 7, se filium Dei esse, ab ipsoque Deo Regem constitutum, cui daturus esset possidendos terminos terrae, & alia ejusmodi, si quis verba ipsa respiciat, & Prophetici Spiritus mentem attendat, vere dixerit, haec non de Davide, sed de Christo Jesu dicta fuisse. Sunt tamen sine dubio de Davide quoque ipso dicta, sed figurate atque hyperbolice, sic Deo ad confirmationem Christianae veritatis mirifice rem omnem moderante, ut deinde alio respexisse Spiritum Sanctum, & mysterium subesse agnosceretur. Idemque in omnibus fere typicis de Christo vaticinationibus factum fuisse deprehendetur. Oportet igitur, (ut ad rem redeamus) si in victimis illis antiquis aliqua adumbratio fuit satisfactionis pro peccatis per Christi mortem, in iisdem quoque victimis aliquam satisfactionem pro peccatis fuisse: Sed, ut dictum est, nulla prorsus fuit: Ergo neque ullam etiam satisfactionis istius adumbrationem in ipsis fuisse dicendum est, quidquid de illis dictum fuerit, quod, si ipsa verba spectemus, satisfactionem pro peccatis illis tribuere videatur. Quanquam nihil ejusmodi de ipsis dictum est unquam, id quod hac ratione demonstrari potest, quod nihil de victimis illis,

illo, quod huc magis pertinet, dictum est, quam cum illis sacrificandis, secundum recentiorum præsertim translationes, peccata expiari sunt dicta. Sed verbum seu verba Hebraica, quæ in prædictis locis verbo expiandi reddita sunt, nullam satisfactionem significare, ut mox docebimus. Prius enim notandum est, nusquam fortasse à Mose scriptum fuisse, victimis illas expiare peccata, sed ipsi sacerdoti solitum tribui, quod victimas offerendo expiet peccata, vel potius, expiet populum, aut aliquem, aliquemve ex populo, sive etiam pro ipsis expiet, quod quid sit, infra suo loco videbimus. Verum tamen, ut concedamus scriptum esse, victimas illas peccata expiare, sciendum est Hebræum verbum, quod *expiare* redditum fuit, cum de ipsis peccatis per sacrificia expiandis agitur, esse aut semper, aut fere semper *Caphar*. Hoc autem verbum proprie *tegere* vel *oblinere*; sive *oblinendo obturare* significat: unde metaphorice pro *expiare* accipitur. Ideo enim expiantur potissimum peccata, quia teguntur quodammodo, & quasi oblinendo obturantur, nimirum à Deo sive Dei gratia ac benignitate. Hinc David Psal. 32. 1, beatum hominem prædicat, cujus peccatum tectum est. Hinc verbum illud de Deo peccata condonante frequenter dicitur, ut Hierem. 18. 23. & Psal. 78. 38. Utitur quidem Moses præterea verbo *Chitta*, quod *mundare* seu *purgare* significat, cum de altari expiando aliave ejusmodi expiatione loquitur: sed cum de expiatione peccatorum per sacrificia verba facit, nullus fortassis est usus apud ipsum verbi illius. Quicquid sit, certum est, ex verbo illo nullam satisfactionis significationem colligi posse: nam & ipsum de Deo dicitur peccata condonante. Cum enim David inquit Psal. 51. 9. *Asperges me hyssopo & mundabor* (sive expiabis) *me*, eo verbo usus est. Expiat igitur & Deus peccata, imo ipse solus vere expiat. Quandoquidem is solus est, qui tegit atque abscondit, mundatque atque purificat peccata nostra, ea nobis liberaliter condonando. Dicimur tamen & nos, aut certe dici possumus, expiare nostra peccata, cum id facimus, sine quo tantam suam liberalitatem nos Deus experiri non vult, ubi nullum nihilominus pro peccatis satisfactionis ne umbra quidem apparet. Quocirca, cum constituisset Deus, ut populus Israeliticus liberalitatem suam in condonatione quorundam peccatorum non ante experiretur, quam sacrificia quædam sibi obtulisset, merito in sacrificiis offerendis, populus ille peccata illa sua expiare dici poterat, quamvis nulla prorsus ratione pro peccatis suis satisfaceret. Atque hac eadem de causa, ipsis sacrificiis, quod peccata expiarent, sine ulla satisfaciendi significatione, tribui potuit. Quemadmodum etiam fide nos justificari testatur Scriptura, Rom. 5. 1, justumque ex sua fide vivere, Habac. 2. 4, non quod fides dignitate aut merito suo hominem à peccatis absolvat, eique vitam conciliet: sed quod Deus statuerit, neminem à peccatis absolutum iri, neminemque victurum, nisi qui fide fuerit præditus: qui autem ea præditus fuerit, hunc omnino, & à peccatis suis absolutionem, & vitam adipisci velit. Nam & sacrificiis illis peractis, voluit Deus peccata, pro quibus offerebantur, omnino expiari atque deleri. Non igitur quærendum est, ut expiatio illis sacrificiis tributa, in Christi morte quam illa adumbrabant reperiatur, tanquam ea scilicet, quæ verbotenus tantum illis tributa fuerit. Nam vere (ea tamen ratione, quam modo explicavimus) per sacrificia illa expiabantur peccata, non quidem omnia, sed ea pro quibus offerebantur. Offerebantur autem pro peccatis per ignorantiam admissis, vel per incogitantiam, & humanam quandam eamque frequentem fragilitatem, ut quisque ex cap. 4. 5. & 6. Levit. intelligere potest. Atque de iisdem peccatis, de quibus verba fiunt in initio cap. 6. Levit. accipienda sunt quæ leguntur Num. 5. 6 &c. In quolibet præterea cap. 15. 24, usque ad 32, habetur aperta distinctio inter ea peccata, quibus expiatio per sacrificia concedebatur, & ea quibus non concedebatur: hæc erant quæ per superbiam, atque scienter ac prudenter contra Dei mandatum committebantur, illa vero, quæ per errorem. Quod si, ut plerique existimare videntur, sacrificia illa nullum revera peccatum expiassent, sed tantummodo expiationem per mortem Christi, quæ futura erat, adumbrassent, cur potius pro levioribus quibusdam, quam pro gravioribus ea offerri voluisset Deus? Nonne per Christi mortem omnia quantumvis gravia peccata expiantur? Quinimo, si sacrificia illa per se inutilia tantum umbra ac figura erant, ad Christi tamen mortem, qua omnia peccata etiam illius temporis expiantur, homines adducebant, non video cur non potius pro gravioribus peccatis, quam pro levioribus offerri deberent, siquidem graviora delicta animum & conscientiam magis perturbant, & ad desperationem quempiam facilius adducere possunt. Itaque conveniens inprimis fuisset, ut qui graviora aliqua delicta commisissent, per sacrificia quæ pro illis offerrentur, Christi mortis admonerentur, per quam illa expianda forent, ne interim animum despondarent: sed inde iis vulneribus salutarem medicinam petere possent. Ex prædictis satis constare videtur, neque per collationem, neque per simplicem adumbrationem, ne sacrificiis illis antiquis, id est, ea victimis ipsis, quæ Deo pro peccatis offerebantur, aliquid tribui posse, unde satisfactionem illam pro peccatis nostris ex Christi morte manasse suspicari liceat; cum, ut demonstratum fuit, nec victimæ illæ ullam satisfaciendi vim haberent, nec illis, quod pro peccatis satisfacerent, ullo prorsus modo tributum fuerit, nec per se inanes umbræ essent, sed revera per eas peccata, pro quibus offerebantur, Dei beneficio expiarentur.

Verum iis quæ à nobis hucusque dicta sunt, duo potissimum obstare videntur. Unum est, quod in Epistola ad Hebr. 10. 4. 11, diserte dicitur, sanguinem taurorum & hircorum, & hostias illas antiquas, non posse auferre peccata. Alterum est, quod Levit. 16. 16. 21, 30, 34, aperte affirmatur, omnia peccata in illo anniversario sacrificio expiata fuisse, & hircum illum emissarium super se omnes prævaricationes, & omnes iniquitates, & omnia peccata populi in terram inhabitabilem portasse. Quod ad locum seu locos attinet Epistolæ ad Hebræos 10. 4, 11, quamvis postea de ipsis accuratius agendum sit, id tamen nunc monuisse præstabit, ablationem peccatorum, de qua ibi est sermo, non esse eam de qua hic disputamus, quatenus scilicet peccatorum reatus tollitur aliquorum præcedentium, sed eam qua ipsa peccata auferuntur, & ne quis amplius peccet, efficitur, atque hac ratione omnium peccatorum reatus in perpetuum tollitur, ut suo loco apertius ostendemus. Quod vero pertinet ad cap. 16. Levit, fateor de sacrificio illo dici, quod expiaret populum ab omnibus peccatis eorum, ut scriptum est, vs. 16, 21, 30, 34. Sed animadvertendum est, dictionem universalem *omnia*, ad ea peccata restringi debere, quibus in lege expiatio concedebatur, quæ simul omnia semel quotannis Deus expiari posse volebat, ut si quis inter eos, qui peccasset anno illo, vel errorem suum non agnovisset, vel sacrificium offerre neglexisset, posset nihilominus expiationem consequi, & coram Deo in parte mundus esse, confirmat aperte id quod diximus auctor Epistolæ ad Hebr. qui cap. 9. 7 ait, in eo sacrificio anniversario summum Sacerdotem pro suis & pro populi ignorantiis obtulisse. Nam, quod quidam ignorantiarum nomine ibi omnia prorsus peccata significari volunt, nullo modo sunt audiendi, cum contra perpetuum usum Sacræ Scripturæ loquantur, quæ etiam manifeste ignorantias ab aliis peccatis distinguit, (ut supradicto capite Num. 15. 24. 26. 27, 28, 29, 30, 31 &c. apparet) quibus per sacrificia in lege expiatio non concedebatur. Jam vero, quod attinet ad hircum illum emissarium, dico primum necessarium esse, ut ceremonia illa, cum esset incruenta, nulla peccata expiarentur. Traditur enim regula in Epistola ad Hebr. 9. 22, Sine sanguine non fieri remissionem. Quare si

hi

ubi de peccatis remittendis agitur, id aliud esse non potest, quam repræsentatio quædam, vel potius adumbratio remissionis illius, quæ eodem die, eademque solenni festo per sacrificium fiebat. Nam etsi in hac ceremonia illa Levit. 16. 21, non peccatorum tantum, ut in sacrificio, sed prævaricationum quoque & iniquitatum fit mentio, tamen dicendum est, cum de sacrificio agitur, nomen peccatorum, ut sæpissime fit, latius accipi, cum vero de ceremonia angustius. Nam illa quoque peccata, quæ ultronea appellari solent, quæque sacrificiis expiabantur, prævaricationes nominari solere patet ex Levit. 6. 2 &c. & Num. 5. 6, 7 &c. Iniquitatis vero nomen ad ejusmodi peccata sacrificiis expianda accommodari posse ostendunt hi loci Levit. 5. 16, 17, & cap. 10. 17. Quanquam dici posset, ceremoniam illam nec repræsentationem etiam, vel adumbrationem ejus remissionis fuisse, quæ per sacrificium contingebat; sed populi, ut ex parte apparet, suorum delictorum & scelerum omnium confessionem, & simul vel professionem ea in posterum ab se quam longissime ablegandi, vel ad Deum precationem, ut eorum reatum ab ipsis penitus removeret, non secus ac si hircus ille ea revera secum in desertum illum atque inaccessum locum asportasset.

CAPUT XXIII.

Quod per comparationem Christi mortis cum victimis illis antiquis, de ipsa Christi morte, quod attinet ad delenda peccata nostra, statui possit; & interim de expiatione per Christi mortem loquentium explanatio.

CUm igitur neque per collationem, neque per adumbrationem antiquarum victimarum, ulla ratione concludi possit, Christi mortem pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse, videndum est, ecquid aliud inde, quod ad delenda nostra peccata attinet, de Christi morte constitui queat? Primum igitur de collatione seu comparatione videamus. Antequam tamen istud fiat, sciendum est, Christi corporis oblationem expiatoriam, quam auctor Epistolæ ad Hebræos antiquis illis victimis opponit, non esse ipsam Christi mortem, sed per Christi mortem ipsius ingressum in cœlum, ubi nunc pro nobis coram Deo appareat, ut postea demonstrabitur. Ex quo apparet, non leviter eos errare, qui ea, quæ auctor ille Christi attribuit oblationi, ad ipsam mortem accommodant: præsertim, cum ne ibi quidem, ubi mortis seu sanguinis Christi tantum fit aperta mentio, intelligendum sit, ipsam tantummodo mortem commemorari, cum sacri scriptores sola sanguinis seu mortis Christi appellatione metonymice universam ipsius oblationem (nam id quoque in commemorandis sacrificiis illis antiquis fieri consuevit, ut scilicet sanguinis solo nomine universa pecudis oblatio intelligatur) intelligere soleant. Veruntamen, ut de veritate apertius constet, ipsam Christi mortem cum victimis illis conferemus, atque adumbrationis etiam ratione habita, hanc illis longe præstare docebimus, etiamsi nulla ex ea pro peccatis nostris satisfactio proficiscatur. Jam vero, quemadmodum legales illæ victimæ non ideo peccata expiabant pro quibus offerebantur, quia vel Deum ad illa condonanda moverent, vel aliquid in ipsis esset, quod culpam ex ipsis peccatis manantem resarciret; sed, quia sacrificio peracto expiatio jam ante Dei benignitate decreta consequebatur: sic etiam Christi mors non idcirco peccata nostra expiat, quod vel Deum ad ea nobis condonanda moveat, vel culpam peccatorum nostrorum ullo modo resarciat; sed, quia Christi supplicio peracto liberatio à reatu peccatorum nostrorum consequitur, quæ jam antea ergo nos Dei misericordia fuerat constituta. Simul enim atque Christus crucis mortem passus fuit, id ex Dei decreto consecutum est, ut non solum ipse ad vitam immortalem restituendus esset; sed etiam nos qui illi obedimus, & ipsius hunc, eadem immortali vita donandi potestatem adipisceretur. Atqui nihil aliud est liberatio à peccatorum nostrorum reatu, quam à morte peccati pœna perpetua decreta liberatio. Præterea, sicut victimis illis oblatis, jam populus se à reatu peccatorum illorum liberatum, sibique Deum placatum esse agnoscebat: ita Christi supplicio peracto non modo, ut dictum est, nos à peccatorum nostrorum reatu liberi sumus, verum etiam id ipsi agnoscimus, Deumque nobis placatissimum esse intelligimus, qui charissimum filium suum, ut is nobis ad æternam salutem præiret, & certissimus Dux esset, teterrimæ morti objicere non recusaverit. Itaque expiationis peccatorum nostrorum tum effectus, tum etiam agnitio, non secus atque ex victimis illis, ex Christi morte manat. Ad expiationis effectum pertinent illa ipsius Christi verba, Matth. 26. 28. *Hic est sanguis meus Novi Testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.* Non igitur dicere voluit Christus, sanguinem suum fusum iri, ut Deus ad remissionem peccatorum multis concedendam adduceretur, sed ut ad multos peccatorum remissionis effectus manare posset. Nisi enim Christus sanguinem suum fudisset, potestatem suos, id est, sibi obedientes (qui sunt illi multi) ab æterna morte vindicandi, quare peccatorum remissio continetur, nullo modo, ut antea dictum fuit, adeptus fuisset. Ad eundem expiationis effectum pertinent verba illa Epistolæ ad Hebr. 9. 15. *Et ideo Novi Testamenti mediator est, ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum quæ erant sub Vetere Testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis.* Vocabulum redemptionis, ut alibi diximus, hoc loco expiationem significat. Mors igitur Christi intervenit, ut nos, per Novum nobiscum à Deo per ipsum Christum percussum fœdus, expiationem consequeremur earum transgressionum, quæ non expiabantur sub Vetere Fœdere; atque ita quicunque vocati sumus, (loquitur autem hic Apostolus de vocatione cum effectu, de qua supra à nobis actum est) & ipsi Christo fidem habemus, æternæ vitæ hæredes simus. Ut enim, (quemadmodum ibidem subjicitur) nisi testatoris mors intercederet, Testamentum ratum non est: sic nisi Christi mors intercessisset, nullum effectum habituræ erant ejus promissiones, & fœdus quod nobiscum sancit. Ubi animadvertendum est, Apostolum propter ambiguitatem vocis Græcæ διαθήκη quæ & Fœdus & Testamentum significat, à Fœdere ad Testamentum sermonem detorsisse, nec tamen id perperam factum est. Neque enim Fœdus tantum, sed Testamentum quoque fecisse Christus dici potest antequam moreretur. Nam certe Testamentum condentis videntur esse verba illa, Luc. 22. 29, 30. *Et ego dispono vobis, sicut disposuit Pater meus mihi regnum, ut edatis &c.* Est quidem apud Veterem Interpretem in verbis paulo ante allatis vox *Testamentum*, sed ea ab ipso pro fœdere ubique usurpatur, tanquam si ea esset vox voci διαθήκη plane respondens, quod tamen non ita est. Neque enim apud Latinos vox *Testamentum* Fœdus significare unquam (ut arbitror) deprehenditur. Quod tamen desiderandum esset, ut hic locus recte Latine reddi posset. Sed quia neque hanc, neque ullam aliam vocem Latini habent, quæ una & Fœdus & Testamentum pariter significent, propterea hic locus in linguam Latinam conversus omnem vim concinnitatemque venustatem amittit. Cæterum, similitudo quam hic instituit Apostolus inter Christi Testamentum (quod vocant) & aliorum Testamenta, in eo solum consistit, quod utrobique mors testatoris intervenire necesse est, si Testamentum ratum esse debet, quemadmodum ipsius verba demonstrant. Ratio vero, cur utrobique mors testatoris ad Testamentum confirmandum requiratur, longe diversa est. Aliorum Testamenta nullum effectum habere possunt vivo testatore: omnis enim eorum effectus post mortem differtur, & potest

testator

testator dum vivit, non modo Testamentum mutare, sed illud etiam penitus abolere. At Jesu Christi Testamentum, id est, illius promissiones, nullum effectum habituræ erant, nisi Christus ipse, qui illas nobis præditione ac deinde, æterna vita ac plane divina potestate præditus fuisset. Hisce autem rebus ex Dei ipsius decreto non tunc præditus esse poterat, nisi prius mortem expertus esset. De hoc eodem expiationis effectu accipiendus est locus ille apud Johannem prioris Epistolæ capite 4. 10. *In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit filium suum propitiationem* (sive expiationem) *pro peccatis nostris.* Quid autem sit hæc peccatorum nostrorum expiatio, quam Dei filius peregit, declarant proxime præcedentia verba ℣. 9. in quibus, ut sæpissime solet, Apostolus eandem sententiam expresserat: *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum.* Expiat igitur peccata nostra Christus Dei filius, non quia divinæ justitiæ pro peccatis nostris satisfaciat, sed quia vitam æternam nobis confert, qua nostrorum peccatorum expiatio, id est, ab ipsorum pœna liberatio, plenissime continetur. Ad expiationis autem peccatorum nostrorum per Christum partæ cognitionem pertinent, ut arbitror, ejusdem Apostoli verba illa, 1 Joh. 1. 7. *Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus ad invicem, & sanguis Jesu Christi filii ejus emundat nos ab omni peccato.* Perinde est enim ac si diceret, si hoc facimus, non est cur de expiatione nostrorum peccatorum dubitemus: Jesu Christi enim sanguis, quem, ut eam consequeremur, effundi voluit Deus, id nobis aperte testatur. Nam verbum *emundare* idem significare posse, quod *mundum pronunciare seu declarare*, probant inter cætera manifeste cap. 13. & 14. Levit. ubi de leproso vel mundo vel immundo pronunciando agitur. Etenim ibi perpetuo, secundum veritatem Hebraicam, ubi in Latinis editionibus est *mundum judicabit* aut quid simile, habetur *emundabit*: quemadmodum etiam ibidem, pro eo quod in Latinis codicibus est *immundum judicabit*, in Hebræo habetur *contaminabit*. Confirmatur autem hæc nostra hujus loci interpretatio ex eo quod Johannes paulo inferius scribit, ℣. 9. *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & justus, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.* Ipsi Deo nunc tribuit, quod filii ejus sanguini antea tribuerat, Deumque emundare, vel potius emundaturum esse nostra peccata affirmat. Ex quo satis constat, verbum emundandi hoc loco nihil prorsus cum satisfactione commune habere. Nulla enim ratione per satisfactionem emundaturus est Deus ipse peccata nostra, sed, ut ex ejusdem Apostoli verbis aperte colligitur, per remissionem ac condonationem. Cujus rei cum Jesu Christi filii ejus effusus sanguis indubitatam nobis faciat fidem, merito illi peccatorum nostrorum emundatio tribuitur. Id enim solum, post tantam Dei liberalitatem, si condonationem istam reipsa adipisci velimus, ut sic necesse est: videlicet, ut nos rem ita se habere credamus, ob eamque rem tales evadamus, quales Deus requirit, & Johannes esse debere affirmat qui tanti boni participes sint futuri, in luce nimirum ambulantes, quemadmodum ipse Deus est in luce, & peccata nostra illi sincero ex animo confitentes. Superantur autem victimæ illæ antiquæ à Christi morte in peccatis expiandis duplici de causa. Primum, quia victimæ illæ, illæ etiam (inquam) quæ semel in anno offerebantur, quibusque postremum, ut dictum est, Christi mors respondet, à peccatorum quidem pœna liberabant, catenum à peccatis populum cessare minime faciebant: sed Christi mors non modo à peccatorum pœna nos liberat, verum etiam, ut à peccando cessemus, efficit. Deinde, victimæ illæ ab antecedentium anni illius peccatorum pœna populum immunem reddebant: Christi autem mors, & ab antecedentium omnium delictorum, & à futurorum reatu nos liberat. Utrumque hunc Christi mortis effectum complexus est auctor Epistolæ ad Hebr. his verbis, cap. 9. 11, 12. *Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non hujus creationis; neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in sancta, æterna redemptione inventa.* Redemptionis verbum, ut jam dictum est, ab hoc scriptore pro expiatione usurpatur. Opponit enim expiationem Christi sanguine & morte interveniente factam, expiationibus illis legalibus, eamque ideo æternam vocat: cum legales illæ temporariæ essent, non solum quia illæ, ut supra diximus, pro tempore illo præsenti, usque ad tempus correctionis, constitutæ erant: hæc vero in æternum duratura est; verum etiam, quia illæ, pro eo etiam tempore, in futurum nequaquam respiciebant: hæc vero ab omnibus peccatis etiam futuris, id est, ab ipsorum reatu & pœna liberat. Sic enim statuit Deus, ut postquam Christus ipsi obediens fuit usque ad mortem crucis, omnes qui illius sunt, in cœlis cum ipso tandem æternum vivant, & ita ab omnium peccatorum reatu & pœna liberentur. Et hic est unus ex illis duobus Christi mortis effectibus. Sed animadvertendum est, Christum pro suis eos tantummodo agnoscere, qui resipuerunt, atque, ut inquit Paulus Gal. 5. 24, carnem suam una cum concupiscentiis & affectibus crucifixerunt. In quibus, si nihilominus quædam adhuc remaneant peccata, incogitantiæ videlicet & fragilitates aliquæ, ea licet futura, divino decreto expiata jam sunt, & ipsis nunquam imputabuntur. Quocirca, ob hanc quoque causam æternam vocat hanc peccatorum expiationem, quod à peccatis cessare facit, (qui alter est eorum Christi mortis effectuum) hominemque justitiæ cultorem efficit, atque ea ratione ab omnium peccatorum pœna perpetuam liberationem parit. Ut autem hæc duo, quæ expiationi sic ut per Christum tribuit, & cæteris, quemadmodum apertius deinde constabit, omnino adsint, per ipsam Christi mortem contigisse clarius demonstret, idque quod antea strictim complexus quodammodo fuerat, latius deinde explicet atque exponat, statim subjicit ℣. 13, 14. *Si enim sanguis hircorum & taurorum, & cinis vitulæ aspersus*, (vel potius aspergens) *inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum æternum seipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad serviendum Deo viventi.* Quamvis enim videatur in his verbis de liberatione tantum ab ipsis peccatis agi, tamen, ut comparatio rectius procedat, dicendum omnino videtur, de liberatione quoque à peccatorum pœna verba fieri. Siquidem sanguis hircorum & taurorum, & cinis vitulæ aspersus, non idcirco sanctificabat ad carnis emundationem, quod ne quis amplius inquinaretur efficerent, sed quia à labe illa jam contracta purificabant. Quod igitur ad liberationem à peccatorum reatu & pœna attinet, sic argumentatur scriptor ille: Si sacrificia & aspersiones illæ eam vim, propter effectum qui ex Deo volente consequebatur, habebant, ut carnis inquinamenta abstergerent, cum tamen hanc vim ex ipsis sacrificiis & aspersionibus nullo modo manare posse constaret; multo magis Christi sanguis vim habebit eam labem abstergendi, quam ob peccata nostra contraximus, cum non modo Deus in hunc finem præcipue Christum mori voluerit, sed ex ipsa morte Christi hanc vim proficisci ipsi sentiamus. Nam, cum videamus Christum per sui sanguinis effusionem æternam vitam æternumque sacerdotium adeptum fuisse, quid est cur timeamus, nostra peccata nobis unquam, imputatum iri? Nam fieri potest, si ejus simus, ut peccata nostra plenissime non expientur, & nos quoque æternam vitam non adipiscamur? Itaque ex Dei parte expiata esse peccata nostra per Christi sanguinem & mortem nos ipsi sentimus, & sic omnem labem, quam ex mortiferis nostris operibus contraxeramus, quod ad Dei voluntatem attinet, abstersam esse agnoscentes,

alacri

placati antea, ut expiatio ex parte nostri etiam fiat, id est, ut expiationis effectum consequamur, ex ipsius Christi præscripto, viventi Deo, qui nos à morte in perpetuum vindicaturus est, ex animo serviamus, eique nos totos consecremus. Quod vero pertinet ad liberationem ab ipsis peccatis, tametsi alia ratio erat illius purgationis, & alia nostræ à peccando cessationis, (eatenus, ut jam dictum fuit, purgati illi erant, non quod amplius non peccarent, & ea ratione amplius se non inquinarent; sed quod à jam contracta labe mundabantur) potuit tamen Apostolus hæc, licet diversa, inter se comparare, quatenus ostendere voluerit, multo majores vires habere sanguinem Christi ad hoc efficiendum, quam habuissent victimæ & aspersiones illæ antiquæ ad illud præstandum, & ad hunc modum argumentari: Si sola Dei ordinatione ex victimis & aspersionibus illis effectus ille consequebatur, ipsis interim ea in re nihil vi propria vere efficientibus: multo magis ex Christi sanguine effectus de quo quærimus, consequetur; cum præter Dei ordinationem ipse Christi sanguis magnam vim ad id præstandum habeat. Quis enim est, qui cum consideret, Christum innocentissimum cœlos penetrasse, ibique æterna beatitate apud Deum fruiturum esse, sese ad eum imitandum non accingat, & mortuis, seu mortiferis operibus, hoc est, peccatis relictis, ad Deo serviendum se convertat? Quis, cum noverit Christum, qui pœnitentiam agentibus, vitamque corrigentibus æternam vitam Dei nomine est pollicitus, in Dei ipsius conspectu incolpatissimum pro nobis perpetuo astiturum, vitam corrigere negliget, & Deo se non dedicabit? Hæc autem quæ diximus, Christo non nisi sanguine ipsius prius fuso contingere, nec si sanguinem suum prius non fudisset, ipsi contingere poterant. Quare ejus morti & fuso sanguini beneficia omnia, quæ inde ad nos manant, accepta referenda sunt. Probat igitur Apostolus evidenter, ex Christi sanguine, quo fuso ipse in vera sancta ingressus sit, vitæ nostræ emendationem proficisci. Hoc autem evicto, continuo æternam expiationem illam nobis fuisse consequitur. Quicunque enim emendat vitam suam, ut supra dictum est, & universæ Novi Fœderis Literæ testantur, præterquam quod ab ipsis peccatis, ut manifestum est, liberatur & expurgatur, perpetuam etiam & plenissimam, Deo, quemadmodum nos Christus docuit, id pro sua bonitate statuente, à peccatorum suorum pœna liberationem adipiscitur. Et sic apparet, quomodo Apostolus per verba illa, *Si enim sanguis taurorum &c.*, proxime antecedentia verba explicet atque confirmet; atque verissimum esse demonstret, quod dixerat, Christum per sui sanguinis fusionem æternam expiationem invenisse. Quod multo magis perspicuum fiet, si quid illud sit, quod ait, Christum per Spiritum æternum sese obtulisse immaculatum Deo, paulo diligentius explanaverimus, potissimum vero, si, quemadmodum polliciti sumus, Christi oblationem hanc, non ipsam crucis mortem, sed per eam mortem, ingressum in cœlum, ibique coram Deo sui ipsius (ut ita dicam) præsentationem esse demonstraverimus. Id quod, Deo dante, deinceps faciemus.

CAPUT XXIV.

Quod Christi oblatio, apud auctorem Epistolæ ad Hebræos, non in cruce, sed in cœlo post resurrectionem perfecta fuerit, demonstratur: & simul apud eundem scriptorem eorum verborum explanatio Hebr. 9.14. Qui per Spiritum æternum seipsum obtulit immaculatum Deo; *sic prætereà jam exposita inter Christi sacrificium & victimas illas legales discrimina confirmantur.*

Satis ex iis quæ supra disputavimus ostensum videtur, quomodo in verbis illis Epistolæ ad Hebr. 9. 13, *Si enim sanguis taurorum & hircorum &c.*, utraque illa expiatio per Christi sanguinem contineatur, quibus antiquas illas victimas carere diximus, idque citra ullam pro peccatis nostris Deo exhibitam satisfactionem. Verum, quia verba illa, *Qui per Spiritum æternum seipsum obtulit immaculatum Deo*, recte explicata magnam lucem toti huic materiæ allatura sunt, operæ pretium ducimus, illa paulo accuratius perpendere. Primum igitur dico, oblationem de qua hic verba fiunt, & sic oblationem Christi, de qua divinus hic scriptor tam copiose disputat, non tunc fuisse perfectam, cum Christus in cruce pro nobis mortuus est, sed tunc demum, cum Christus post resurrectionem in cœlum est ingressus, ut ibi pro nobis, quemadmodum scriptor hic loquitur, Hebr. 9. 24 vultui Dei appareat. Quod vel ex eo intelligi potest, quia post ipsum loquendi modum, quo utitur Apostolus, statim legitur: scriptum est enim in eo loco, ℣. 25. *Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno.* Nam quis est, qui ex his verbis non percipiat, Christi oblationem respondere ingressui pontificis in sancta, hicque satis aperte explicari decentissimam hanc similitudinem inter antiquum illum Pontificem & Christum: quod, quemadmodum ille non antea offerebat, quam ingressus esset in sancta, sic Christus non antea obtulerit, quam ingressus est in cœlum? Cœlum enim in hac similitudine Sanctis seu Sacrario illi legali respondere, vel ipse superior versiculus abunde ostendit, ℣. 24. *Non enim in manu facta Sancta Jesus introivit, exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum, &c.* Nec fere quisquam esse potest, qui, à collatione inter Christi sacrificium, & victimarum illarum legalium anniversarium sacrificium ab hoc scriptore institutam perpenderit, non plane agnoscat, quemadmodum sacrificii illius oblatio non tunc perficiebatur cum pecudes mactabantur, id quod fiebat extra Sacrarium, sed tunc cum earum jam mactatarum sanguinem Pontifex in Sancta intulisset, (sanguinem enim illum in Sacrario pro Pontificis & populi ignorantiis oblatum fuisse testatur hic idem scriptor eodem cap. 7) sic non tunc fuisse oblatum Christum, cum mactatus fuit, id quod extra cœlum est factum, sed tunc demum, cum seipsum jam antea mactatum ipse in cœlum intulit. Cæterum, Christi oblationem apud hunc eundem scriptorem in cœlo fieri, vidit etiam ante me auctor marginalium illarum Novi Testamenti annotationum in Bibliis Vatabli, quæ etiam in Novo Testamento separatim eodem anno, hoc est, anno 1545, ab eodem Roberto Stephano sunt excusæ: capite enim octavo illius Epistolæ ℣. 5 ad verba illa, *Qui exemplari & umbræ deserviunt cœlestium*, sic annotavit: Qui quidem exemplari & umbræ deserviunt eorum quæ agenda olim erant in cœlo per Christum: in cœlo enim Deo seipsum offert Christus. Hactenus ille: quem quidem nihil minus est ista scripsisse, cum paulo ante ab Apostolo dictum animadvertisset, ℣. 2, 3, Christum in cœlo ministrum veri Sanctuarii fuisse factum, ob eamque rem necesse esse, sicut omnes Pontifices aliquid habere quod offerant, sic istum aliquid offerendum habere, sive habuisse, nempe in cœlo; statim enim addit ℣. 4. *Quod si esset in terra, ne sacerdos quidem esset.* Nihil autem offert sive obtulit Christus Deo (de ea oblatione loquor, quam scriptor ille intelligit) præter seipsum. Ergo in cœlo sui ipsius oblationem peregit. Quare etiamsi concederetur, verba illa ℣. 3, ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ, ut Bezæ placet, convertenda esse per tempus præteritum, hoc pacto: *Unde necesse fuit hunc quoque habere quod offerret*, non tamen ulla ratione de oblatione in cruce, & ante ingressum in cœlum hic in terra facta, accipi deberent; cum manifestum sit, eo in loco de oblatione agi, quæ vel fiat, vel facta fuerit à Christo, postquam consedit in dextera throni majestatis cœlestis, ut satis diserte ibidem scriptum est ℣. 1. Quid, quod certissimum esse debet, apud hunc scriptorem,

Christum

Christum non prius Sacerdotem revera factum fuisse, quam post crucis mortem in cœlum ascenderit? Id quod tunc à nobis planissimum fiet, cum ipsum Christum cum Aharonico Sacerdote conferemus. Jam vero plane constat, ubi verus sacerdos non est, ibi veram oblationem esse non posse. Igitur manifestum est, Christi oblationem veram, ante ipsius post crucis mortem in cœlum ingressum, esse non potuisse. Nec vero huic nostræ sententiæ de Christi oblatione illud obstat, quod scriptum est à Paulo Eph. 5. 2: *Ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suavitatis* ubi, cum dilectionis Christi hæc mentio appareat de morte ipsius dici, vel potius de ipso quatenus mortuus est, quod fuerit oblatio Deo gratissima. Primum enim animadvertendum est, sententiam meam non sejungere Christi mortem ab ea, quam pro nobis oblatione: sine altero, Christum non se obtulisse Deo pro nobis nisi per mortem, id est, non nisi morte sua intervenienti; quamvis affirmem non ante oblationem perfectam fuisse, quam post resurrectionem & ascensum ipsius in cœlum. Hincque factum est, ut auctor Epistolæ ad Hebr. 10. 5 & deinceps, conferens Christi oblationem cum legalibus illis hostiis, eamque in illarum locum successisse ostendens, ipsam à Christi voluntate ad spicere, adeoque Christi voluntate & obedientia eam constitui dicere videatur. Quamvis enim ipsa voluntas & obedientia Christi non sit revera oblatio, de qua ibi verba sunt, tamen quia sine Christi voluntate & obedientia oblatio existere non poterat, neque enim, ut sæpius dictum est, poterat Christus cœlum ingredi, ibique pro nobis coram Deo perpetuo apparere, nisi prius crucis mortem volens subiisset; propterea sic loquitur Apostolus, & Christi oblationem initium ad Christi ipsius voluntatem & obedientiam refert, ipsique eam tribui videatur. Deinde meminisse oportet, me, cum de Christi oblatione quam Sacræ Literæ memorant affirmo, eam in cœlo peractam post crucis mortem fuisse, non loqui nisi quatenus pertinet ad auctorem Epistolæ ad Hebræos, non autem ad omnes sacros scriptores, quanquam de omnibus idem affirmari posse crediderim. Postremo considerandum est, non dici à Paulo in loco illo ad Ephesios Eph. 5. 2, Christum obtulisse se Deo pro nobis, quod fortasse multi sine arbitrati, inter quos sine dubio aliquando fuit Beza, qui ab initio eum locum ita converterat, ut aliter intelligi non posset. Addiderat enim de suo particulam *ut*, hoc pacto: *Qui tradidit semetipsum pro nobis [ut] oblationem &c.* Atqui verbum *tradidit*, quod in Græco est παρέδωκεν, non est conjungendum cum voce προσφορὰν, hoc est, oblationem, ut recte & Tigurini & Castellio animadverterunt, qui distinctionem inter ipsa adhibuerunt. Id autem omnino suadet non solum verbum παρέδωκεν, cujus in sacrificiis nullus fere usus est; verum etiam Apostoli mens, qui voluit Christi dilectionem erga nos summopere commendare, & aperte dicere, Christum seipsum pro nobis in mortem tradidisse. In mortem autem tradere simplici verbo *tradidit* expressit, ut alibi similiter, cum de Christo loquitur, facere consuevit, ut Gal. 2. 20. Rom. 4. 25, & 8. 32. Quinetiam hoc eodem cap. 5. ad Eph. ℣. 25 inquit: *Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea.* Id autem non ita expressisset, si dixisset Christum obtulisse se Deo pro nobis, cum possit quis se Deo offerre, nec tamen mori, ut patet apud eundem Paulum ex initio capitis duodecimi Epistolæ ad Rom. 12. 1. Itaque loci sententia hæc est, Christum adeo nos dilexisse, ut seipsum pro nobis in mortem tradiderit. Deinde, ut Ephesii ad tantam Christi dilectionem imitandam magis accenderentur, subjungitur à Paulo per appositionem, hoc Christi factum fuisse Deo oblationem & hostiam gratissimam. Nam ipsa facta sive opera ex charitate proficiscentia hostiæ Deo oblatæ in Sacris Literis appellari, ex eo patet quod scriptum est, Hebr. 13. 16. *Beneficentiæ autem & communionis nolite oblivisci; talibus enim hostiis promeretur Deus.* Quin similem loquendi modum cum eadem appositionis figura habes apud eundem Paulum in Epistola ad Philip. 4. 18. *Habeo autem omnia & abundo; repletus sum acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam placentem Deo.* Sciendum autem est, Hieronymum quoque, cui sensum verbi *tradidit* omnino alienum non fuerit, tamen plane videri sensisse de oblatione explicandum in hoc ad Ephesios loco tantum agi: sequitur hanc Christi pro nobis oblationem, omnium vere Christianorum imitari posse vult. Siquidem in hunc locum scribens ait: *Quemadmodum enim ille se tradidit pro nobis, sic & iste pro quibus potest libenter animam, imitabitur eum qui oblationem & hostiam in odorem suavitatis se Patri tradidit, & fiet etiam ipse oblatio & hostia Dei in odorem suavitatis.* Sed, ut ad propositum, & ad verba finalis Epistolæ ad Hebræos, quæ nobis nunc ultimo explananda sumpsimus, jam tandem revertamur, dico, ex eo ipso loco Hebr. 9. 24. satis constare, Christi oblationem aliud esse quam crucis mortem, quam ipse pro nobis, ut Deo obediret, sustinuit; & verba illa *seipsum obtulit Deo* non aliter explicanda esse, quam *seipsum in cœlo Deo pro nobis præsentavit*. Nam in tota illa periodo ℣. 13, 14. *Si enim sanguis hircorum & taurorum &c.* ratio redditur eorum quæ antea dicta fuerant, ut dictio *enim* aperte demonstrat. Dictum autem fuerat antea, Christum per proprium sanguinem ingressum in Sancta æternam redemptionem sive expiationem invenisse. Ergo hic ratio redditur, cur Christus in cœlum per proprium sanguinem ingressus, æternam expiationem nactus fuerit. Itaque non de ejus sanguinis fusione aut solum aut præcipue fit mentio in ea periodo, & consequenter in his verbis, in quibus quid Christus fecerit exponitur, sed præcipue ejus ingressus in cœlum commemoratur. Quod ex eo etiam satis constat, quod dicitur, Christi hanc suiipsius oblationem per Spiritum æternum factam fuisse. Id enim Christi vitæ perpetuitatem significat, qua fit, ut in æternum pro nobis coram Deo apparere possit. Nam Spiritus tacite Literæ opponitur, id est, Legi, quæ nec æterna fuit, nec in æternum sacerdotes constituebat. Estque hic brevissima sententia comprehensa, quæ pluribus verbis ad finem capitis septimi ℣. 28 explicata fuerat, *Lex enim homines constituit sacerdotes &c.* Latinus codex non habet *per Spiritum æternum*, sed *per Spiritum Sanctum*, nullo tamen Græco codice assipulante, & Syriaca interpretatione cum Græcis codicibus plane consentiente. Insolitus (credo) loquendi modus a Vetere Interprete non intellectus, causam errori dedit, ad usitatamque loquendi rationem locum deflexit. Dicitur autem Christus se immaculatum obtulisse, non tam propter allusionem ad victimas illas legales, quas immaculatas esse oportebat, & ut intelligatur Christi oblationem undique perfectam fuisse & absolutam, quam ad significationem Christi immortalitatem & impassibilitatem. Ejusmodi enim immaculatus is dicitur, qui iis rebus omnibus prorsus caret, quæ propter maculas, id est, peccata contingere solent. Quamvis enim Christus, antequam à mortuis resurgeret, & in cœlum ascenderet, ab omni peccato quam longissime abfuerit, mortem tamen expertus est, & alia multa est passus, quæ poena peccatorum esse solent. Verum hac de re inferius iterum agetur, & ratio, cur vocem *immaculatum* eo modo quo dictum est libenter interpretemur, planius explicabitur. Satis tamen fuerit monuisse, ex ea etiam voce non prorsus obscure apparere posse, quænam sit Christi sui ipsius oblatio, de qua hic verba fiunt, nempe, eam quam nos diximus in cœlo factam, tantum abest, ut ex ea voce (quod fortasse plerique existimaverant) de oblatione hic in terris facta sermonem esse constet.

Explanatis Apostoli verbis, in quibus utramque illam per Christi sacrificium à peccatis expiationem continueri sentencia dicimus, quam planum fecerimus, consequens est, ut neutram illarum expiationum à sacrificiis illis Aharonicis fluxisse demonstremus, id est, per sacrificia illa ex reatum omnium peccatorum, eorum, inquam, pro quibus offerebantur, hoc est, ejus generis, sublatum fuisse, nec ab illis peccatis in posterum omnino immunes, eos pro quibus sacrificabatur, redditos esse. Præterea autem

natam utrumque ex iis quae scripta sunt ab eodem auctore in principio & deinceps cap. 10. 1, 2, 3, 4 &c. ubi scriptum est: *Umbram enim habens Lex futurorum bonorum &c.* In quibus verbis Apostoli mens omnino est, affirmare, legem, quemadmodum umbram tantum futurorum bonorum continebat, non autem ipsam eorundem bonorum expressam imaginem, quam nimirum continet Evangelium, sic (ut quae aliquando optimum erat) in ipsa umbra vitio non vacasse. Quod vitium postea, expressa rerum imagine adveniente, animadversum est, & jure umbram abolitam fuisse comprobatum: Etenim summa sapientia Dei ab iis quae aliquando abolere decrevit, perfectionem, rerum etiam ipsarum naturae ratione habita, abesse voluit, ut nemo merito in illis conquiescere possit, sed unusquisque suspicandi causam habeat, perfectissimum illum artificem ac conditorem aliquid exactius suo tempore fabricaturum & conditurum, quod ejus rei in qua aliquid desideratur loco quodammodo reponat, idque perpetuum atque aeternum esse jubeat.

Vitium porro, quod in sacrificiis illis legalibus, in illis etiam inquam anniversariis, quibus potissimum Christi sacrificium respondet, fuit, aperte inerat, hoc erat, quod illa saepius repetere necesse erat, neque, ut Apostolus ait Hebr. 7. 19, & 10. 1, 2, vim aliquam habebant suos cultores perficiendi, id est, à peccatis in perpetuum expiandi. Quod vitium plane cessavit in sacrificio corporis Christi: id enim & semel tantum peractum est, & in perpetuum suos cultores, id est, qui illius sunt participes, à peccatis expiavit. Cujus vitii in sacrificiis illis duplex fuit causa: (& sic apparebit utramque ex illis duabus expiationibus ex sacrificiis illis manasse.) Una, quod sacrificia illa pro praeteritis tantum peccatis offerebantur. Altera, quod à peccatis retrahendi nullam vim habebant. Quapropter, cum ii pro quibus sacrificabatur in eadem peccata denuo relaberentur, denuo etiam sacrificia offerenda erant, & peccatorum expiatio per ipsa procuranda. Itaque ait Apostolus ideo sacrificia illa quotannis peracta fuisse, quia nunquam populus ipsorum vi à peccatis illis retrahebatur; quare semper aliquam peccatorum conscientiam habebat, id est, semper se coram Deo reum agnoscebat. Id autem eveniebat, quia sanguis taurorum & hircorum nulla ratione potest ad animam usque pertingere, & eam ab ejus sordibus abluere, usque homo à peccando desistat, efficere. Hoc est enim id quod significant verba illa Hebr. 10. 4, *Impossibile est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata*: non autem, ut permulti putaverunt, nullam vim ea sacrificia habere potuisse ad ea peccata expianda pro quibus offerebantur. Unde etiam factum est, ut nonnulli, inter quos praecipue Beza, existimaverint, in illis sacrificiis omnium peccatorum, quorumcunque antecedentium annorum commemorationem factam fuisse, proque illis omnibus sacrificia illa fuisse oblata; quasi dicere voluerit Apostolus, idcirco id factum esse, quia nulla peccata sacrificiis illis tolli poterant. Hoc autem plane falsum ac ridiculum est. Quid enim attinuisset, quotannis sacrificare, si certum fuisset, nulla peccata ea ratione expiari, & frustra omnino ea sacrificia offerri? Nam, quod Levit. 16. 16. 21, 30, 34 scriptum est, sacrificium illud anniversarium, pro omnibus peccatis oblatum fuisse, id de omnibus peccatis anni illius accipiendum est, à quibus populus vere expiabatur, quemadmodum ex iis intelligi potest, quae scripta sunt ad finem ejusdem capitis 34. *Sitque vobis hoc statutum perpetuum, ut expiet filios Israel ab omni peccato eorum semel in anno.* Quod vero hic Apostolus ait, in hostiis illis factam fuisse commemorationem peccatorum quotannis, (quae verba Beza, ut suae sententiae magis patrocinari possent, alia ratione ab omnibus aliis diversa reddidit, & pro commemoratione *repetitam mentionem* in interpretatione sua reposuit) illud, inquam quod dicit Apostolus, ita accipiendum est, ut non ad eadem singularia sive individua peccatorum referatur, sed ad ejusdem generis peccata. Quanquam hac explicatione nequaquam indigemus, cum non dicat Apostolus diserte, eadem peccata commemorata fuisse, sed tantum, ut dictum est, commemorationem quotannis fuisse factam. At enim, (ut ad rem revertamur,) dicet aliquis, cur vitium illorum legalium sacrificiorum esse ab Apostolo censetur, quod vim non haberent à peccatis retrahendi? Numquid à victimis aliud praeterea requiritur, quam ut illa peccata expient, pro quibus offeruntur. Itaque videri potest, eam Apostoli mentem non esse, quam nos illi tribuimus. Respondeo, Apostolum, antea cap. 8, manifeste aliud quiddam huic plane simile dixisse, cui idem omnino objici posse videtur vs. enim 7 aperte ait, Foedus, quod cum populo per Mosem Deus pepigit non caruisse vitio. Quodnam vero illud vitium fuerit, ex sequentibus patet: nempe, vim non habuisse continendi populum in officio. Unde factum est, ut aliud foedus in ejus locum substitutum fuerit, quod eam vim habet; per quod nimirum divinae leges humanis mentibus induntur, & cordibus inscribuntur. Verum, quis audivit unquam, in foederibus requiri, ut eas conditiones servari efficiant, quae in ipsis continentur; illud enim à voluntate eorum pendet, qui foedus pepigerunt, seu potius, cum quibus foedus pactum est, qui saepius, quantumvis praeclarum fuerit foedus, & quantumvis rite sancitum, fidem fallunt, & foederis conditiones servare negligunt. Sicut igitur foedus illud prius vitio non vacasse dicit Apostolus, eo nomine, quod vi quadam carebat, quam posterius habuit, quamvis proprium foederis non sit eam vim habere: ita quia sacrificia illa antiqua vi quadam carebant, quae in sacrificio Jesu Christi inest, quamvis ea vis propria sacrificiorum non sit, digna illa judicavit, quae vitii damnarentur; praesertim cum nemo ignarus sit, quin utrobique illa vis perfectionem quandam eximiam rei in qua est conciliet, quam altera minime habet, quae vi illa destituitur.

CAPUT XXV.

Conclusio disputationis de discrimine inter Christi sacrificium & legales victimas, una cum locorum aliquot explicatione, de expiatione per Christum facta loquentium.

IGitur, ut ex supradictis patet, idcirco sacrificia illa antiqua repetebantur, quia vim nullam habebant efficiendi, ut ii pro quibus offerebantur in posterum à peccatis illis abstinerent, qua vi cum Christi sacrificium minime caruerit, illud repetere necesse non fuit. Hinc verba illa ejusdem auctoris ad Hebr. eodem cap. 10. 11, 12, 13, 14. *Et omnis quidem sacerdos astat quotidie sacra peragens, & easdem saepe offerens hostias, quae nunquam possunt auferre peccata: Hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, de caetero expectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus: Una enim oblatione consummavit in aeternum sanctificatos.* In quibus verbis notandum est, adverbium *quotidie*, non significare singulis diebus, sed saepe, vel certo quodam tempore perpetuo. Neque enim agitur hic de alio sacrificio antiquo, nisi de illo quod semel in anno idque perpetuo statuto quodam tempore peragebatur, quod saepe peractum fuisse, praesertim prae Christi sacrificio, dici potest, ut ex iis constat quae scripta sunt superiore cap. vs. 25. Atque idem auctor cap. 7. 27, hac eadem de re loquens adverbium *quotidie* manifeste hoc sensu usurpavit: ait enim de Christo Hebr. 7. 26, 27 &c. *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis offerre, deinde pro populi, &c.* In nullis autem sacrificiis, quae pro populo fiebant, legitur sacerdos pro seipso quoque offerre debuisse, praeterquam in sacrificio illo anniversario. Itaque quod semel quotannis fiebat, quotidie factum fuisse scribit Hebr. 10. 14. Ut autem Apostolus probet id verum esse quod tertio affirmaverat, & praedicto capitis decimi loco, postremo clarissime repetierat, Christum unica oblatione eos qui ejus sunt participes perfecisse, statim subjungit, vs. 15, 16, 17, 18; *Testificatur autem nobis etiam Spiritus Sanctus* Hierem. 31. 33, 34: *Nam postquam praedixit, hoc est foedus quod pangam cum illis post dies illos, dicit Dominus, dabo leges meas in corda illorum, & in mentibus illorum inscribam*

eas,

tis, & peccatorum ipsorum & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius. Ubi autem horum remissio, non est amplius oblatio pro peccato. Ex his verbis duo illa apparent Christi oblationi attributa, quæ in sacrificiis illis antiquis minime fuerant; sed prius quam id explicemus, duo notanda sunt. Unum est, quod non recte videtur ab Apostolo conclusum esse, cum ait, ex remissione peccatorum & iniquitatum sequi, nullam amplius esse oblationem pro peccatis. Quid enim, si, ut consueverat, oblatio fiat pro peccatis præteritis, unde eorundem peccatorum remissio consequitur, vel alia quapiam ratione præterita peccata & iniquitates remittantur? Nonne peccatorum & iniquitatum erit remissio, & tamen fieri poterit, ut pro futuris peccatis oblationes instituantur? Hinc igitur animadvertendum est, Apostolum verba illa apud Hierem. 31. 33. 34. ita interpretatum esse, ut futura quoque peccata comprehendant, atque eodem sensu verba illa sua protulisse, v. 18. *Ubi autem horum remissio &c.* Ineque ratione, tacite nos mysterium, quod in Hieremiæ verbis latebat, docuisse. Nam verba illa 31. 34. *Peccati enim &c. non recordabor amplius*, si quis ea in potiorem sensum accipiat (ut fere fit in prædictionibus ad Christum quoquo modo pertinentibus) significant, nunquam amplius futurum, ut Deus peccatorum illorum rationem habeat, eorumve rationem exigere velit, quod non ita erit, si non omnia peccata sive præterita sive futura remittat. Alterum quod notandum erat est, quod similiter non recte argumentatus fuisse videtur Apostolus, qui ex eo quod nulla amplius oblatio fit pro peccatis, sine dubio colligi vult, Christum unica oblatione omnia peccata abstulisse. Siquidem fieri potest, ut, quemadmodum locus ille quem citat aperte demonstrare videtur, non ex oblatione Christi, sed ex fœdere quod Deus per Christum pepigit, factum sit, ut nulla sit amplius oblatio pro peccatis, nempe quia, ut ipsius verba declarant, peccata omnia fœderis vi remissa fuerint. Itaque necesse est, nisi Apostolum inepte prorsus locutum esse velimus, ut quod de fœdere scriptum est, id de oblatione dici posse pro concesso sumpserit, atque ob eam causam ab oblatione ad fœdus transire non dubitaverit, id quod etiam fecerat cap. 8. 6. & deinceps. Ex quo perspicuum est, non alia ratione Christi oblationem vim expiandi peccata habere nisi quia fœderi per ipsam sanciendo confirmando adjuncta est, ex quo fœdere vere ac proprie omnis vis peccata nostra expiandi proficiscitur. Idcirco enim revera peccata nostra expiantur, quia Deus sola bonitate sua impulsus, omnia peccata iis, qui Christo obedierint, condonare pollicitus & pactus est. Qua de re latius infra suo loco: hoc autem Dei pactum plenissime confirmat, imo ex parte etiam exequitur, Christi oblatio. Etenim ex eo, quod Christus in cœlum ascendit, ibique immortalis factus, supremam secundum Deum potestatem est adeptus, qua suos, id est, sibi obedientes vita æterna donare potest, quibus rebus ejus oblationem contineri, partim supra ostensum est, partim infra ostendetur, nemo est quin agnoscat plane futurum, ut qui Christo obedierint, æterna vita donentur, atque ea ratione omnium suorum peccatorum veniam consequantur, & porro ejus rei initia quædam jam cernat, & quæ ad eam plane exequendam pertinent, nec alio spectare possunt, existere & cognoscat & fateatur.

Jam vero, ut ad id quod nobis explicandum propositum sermo noster convertatur, dico, ex ante recitatis auctoris ad Hebr. 10. 15, 16, 17, 18. verbis satis constare de duplici illa expiatione, quæ Christi oblationis est propria. Demonstratum est enim, Christi oblationi ea jure tribui posse, idque ex ipsius auctoris mente, quæ revera à fœdere per ipsam sanciendo proficiscuntur. Fœderi autem huic tribuitur, quod Leges Dei in mente inscribat & corde: hoc autem, quid aliud est, quam efficere, ut quis à peccando desistat, quam unam ex illis duabus expiationibus esse diximus? Tribuitur etiam, quod Deus peccatorum & iniquitatum amplius non recordetur, quod certe ut hic scriptor ipse interpretatur, nihil aliud est, quam peccatorum omnium in perpetuum remissio: hanc vero alteram Christi oblationis propriam expiationem fecimus. Animadvertendum est autem, quod quemadmodum recentiorum utique hoc loco, sic ex ipsa inscriptio legis divinæ in corde hominis. Dei obliviscentem peccatorum antecedit, cui consentit universa Sacra Scriptura, quæ pœnitentiam ab iis omnino requirit, qui remissionem suorum peccatorum à Deo sunt adepturi. Pœnitentiam enim agere nihil aliud est, quam vitam corrigere, & sic legis peccati loco legem divinam, quæ vera & sola justitiæ lex est, in corde inscriptam habere. Ex iis quæ de duabus istis expiationibus hactenus diximus, satis intelligi potest, quid sibi voluerit Johannes Baptista, cum de Christo dixit, *Joh.* 1. 29. *Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi*, quandoquidem Christus vere peccata nostra sustulit, quatenus non modo, ut victimæ illæ legales, quædam præterita peccata delevit, & à peccatorum pœna liberavit; verum omnia etiam futura expiavit, & à peccando in posterum cessare fecit, ipsamque peccati radicem, quodammodo ex hominum corde extirpavit. Et idcirco eum, non agnum simpliciter, sed Dei agnum appellavit, qui divina videlicet & prius inaudita ratione peccata tolleret atque expiaret. Quanquam non nego, idcirco quoque Dei agnum ab eo appellari potuisse, quod ab ipso Deo non præordinatus solum, ut inquit Petrus Epistolæ prioris cap. 1. 20. ante mundi constitutionem fuerit, sed etiam ab eodem comparatus quodammodo atque exhibitus; quod denique, ut ipsa verba sonant, ipsius Dei esset. Atque huc pertinet illud, quod scriptum est Act. 20. 28. Deum sanguine suo Ecclesiam acquisivisse: ubi tamen Syriaca interpretatio pro Deo Christum habet. Cæterum quemadmodum à peccando Christus retrahit, & sic ipsa peccata penitus aufert, non quia pro peccatis satisfaciat: (quid enim ejusmodi peccatorum oblationi cum satisfactione ista commune esse potest?) Sed quia per spem æternæ ac beatæ vitæ, quam ii consecuturi sunt, qui ipsius Christi præceptis obtemperaverint. Dei & proximi amorem in nobis gignit, eumque in cordibus nostris perpetuo fovet: sic à peccatorum pœna non ideo liberat, & ita peccata delet & aufert, quia pro peccatis nostris Deo satisfaciat; sed quia, postquam Dei & proximi amorem in nobis genuerit, postquam Dei Legem in cordibus nostris inscripserit, Deus peccata nostra nobis non imputat, neque illorum amplius recordatur. Quamvis autem Johannes, cum Christo tribuit quod peccata tollat, eum agnum nominaverit, & sine dubio ea in re ad expiatoria legis sacrificia alluserit, non crediderim tamen, eum in appellatione ista ad immolationem tantum respexisse, sive ad Christum, quatenus tantum immolatus fuit; sed ad totum Christum, qui, ut mox dicetur, pluribus modis peccata tollit. Cujus rei etiam argumentum esse potest, quod in expiatoriis illis legis sacrificiis, quæ nominatim pro peccato offerebantur, nullus agnus immolabatur. Ex quo apparet, cum Baptista Christum agnum appellavit, alterius etiam cujuspiam rei, præter sacrificia illa, rationem habuisse, & ad puritatem, innocentiam ac mansuetudinem illius respexisse, totumque Christum ea translatione quodammodo exprimere voluisse; præsertim cum, ut dictum est, Christus non ipsa sui immolatione tantum, sed pluribus aliis modis peccata tollat. Tollit enim peccata Christus, id est, ut ab eorum pœna liberemur, efficit, quatenus Dei nomine, primus ab orbe condito, omnium peccatorum veniam, quantumvis gravissimorum, iis omnibus offert, qui pœnitentiam ex ipsius præscripto egerint, idque perpetuo fœdere sancit. Tollit peccata Christus, quia ad pœnitentiam agendam, qua peccata delentur, cœlestibus iisque amplissimis promissis omnes allicit, & movere potens est. Tollit peccata Christus, quia non modo delendi modum docet, verum etiam doctrinam suam multis rationibus iisque plane mirabilibus verissimam esse confirmat. Tollit peccata Christus, quia potestatem habet peccata cuicunque voluerit remittendi, sive in terra, quod tunc quoque poterat, cum adhuc mortalis esset, sive etiam in cœlo, quod illi datum est, postquam est factus immortalis: quanquam hoc posterius aliquo modo ad ipsius oblationem sive immolationem pertinet, per

quam immortalis est factus, & supremam istam potestatem est adeptus. Quid autem sit *remittere peccata in terra* & quid appellare liceat *remittere peccata in cœlo*, aliàs alicubi, si rectè memini, à nobis explicatum est. Breviter hac remissione æterna, illa, temporaria salus continetur. Tollit præterea Christus peccata, (ut de altera ablatione peccatorum agamus) quemadmodum ex jam dictis patet, quia ut à peccando cessemus, doctrina sua ejusque mirifica confirmatione, etiam citra sui ipsius immolationem efficit. Tollit denique (ut aliquid omittam) Christus peccata, quia vitæ suæ innocentissimæ exemplo omnes, qui despicatui ipsi non fuerint, ad justitiæ & sanctitatis studium peccatis relictis amplectendum facillime adducit. Itaque ut dictum est, non propter immolationem tantum dictum fuit à Johanne, Christum agnum esse qui mundi peccatum tolleret; nec propter solam immolationem ea appellatione ad legis expiatoria sacrificia allusit, sed potissimum propter peccatorum ablationem, quæ, ut vidimus, in Christo, etiam antequam immolaretur, fuisse jure dici potest. Nam Petrus quoque Epist. 1. cap. 1. 19 ut paulo ante diximus, cum agnum nominavit, cum tamen ejus sanguinis, non tanquam sit ipsius immolatione pro peccatis nostris fusi, sed tanquam pretii quo ex vana conversatione à patribus tradita illi ad quos scribit redempti fuissent, mentionem faciat: nimirum quia, sicut per immolationem alicujus pecudis peccata sub lege auferebantur: ita per Christi sanguinem, dum ipsius vi ex vana nostra conversatione eripimur, peccata à nobis auferuntur: & ita Christus cum victimis illis, non præcipue propter ipsam immolationem, sed propter peccatorum ablationem, tacite comparatur, & agnus appellatur. Auctor quoque ad Heb cap. 9. 13. 14 Christi sanguinem non cum sanguine tantum qui in immolationibus illis antiquis fundebatur comparat, sed cum cinere quoque juvencæ, quo contaminati aspergebantur, non quidem propter aspersionem ipsam, quæ utrobique fit, sed propter eundem expiandi effectum, quem utrinque manare certum est. At Johannes in Apoc. primo capite vs. 5 ad aliud respiciens, & alia translatione utens, quæ nihil aliud est, quam compendiaria quædam comparatio, de Christo deque ejus morte hæc dicit: *Qui dilexit nos & lavit nos à peccatis in sanguine suo.* Quemadmodum enim aqua sordes corporis abluuntur, sic Christi sanguine animæ labes absterguntur, inquam primo, quia ea est sanguinis Christi vis, ut ea ratione, qua à nobis explicatum fuit, homines à peccatis retrahat, & justitiæ cultores efficiat; quæ abstersio deinde alterius à peccatis ablutionis causa est, de qua non dubito quin Johannes potissimum loquatur: ea scilicet, inquam, ut ab omni peccatorum reatu coram ipso Deo pro ejus bonitate abluamur. Ad priorem vero illam à peccatis ablutionem respicit potissimum Paulus, cum ad Corinthios scribens ait, 1 Cor. 6. 11 aliquos ex ipsis aliquando peccatis addictos fuisse, sed ablutos esse per nomen Jesu, & per Spiritum Dei, id est, à peccati servitute exemptos: qui locus etsi de Christi sanguine aut morte nominatim non loquatur, tamen à me hac occasione oblata libenter allatus & explicatus fuit, ut id probetur quod sæpius inculcandum videtur, Christum Jesum peccata nostra abstulisse, non solum quia à peccatorum pœna nos liberaverit, sed etiam quia ab ipsis peccatis nos retraxerit. Verum, ut ad propositum revertamur, dico, ex iis quæ dicta sunt satis constare, in Sacris Literis, diversis allusionibus, comparationibus, metaphoris, seu translationibus, sanguini Christi tribui, quod à peccatis nos liberet. Quoniam vero inter Cristi mortem & sacrificia illa legalia, non solum propter effectum ipsum expiationis, sed etiam propter mactationem effusionemque sanguinis, & alia nonnulla, magna omnino est similitudo, idcirco nihil (adumbratione etiam ipsa seclusa) reperiri potest, ad quod decentius, cum de expiatione peccatorum per Christi mortem peracta agitur, alludi possit, quam ad illa sacrificia. Quæ tamen, comparatione facta, longe, ut vidimus, ab ea superantur, ac potissimum in eo, quod sacrificia illa, quamvis divinis promissionibus roborata, non tamen propria vi aliqua, sed Dei voluntate tantum peccata expiabant: Christi autem mors divino Fœderi adjuncta, expiationem peccatorum nostrorum, ut sæpius ostensum est, sua vi, quam ipsi nos agnoscimus & sentimus, aliisque docere possumus, ipsa peragit. Ex quo consequitur, non solum in expiationis effectu, de quo hactenus disputatum est, sed etiam in expiationis cognitione giguenda, victimas illas antiquas à Christi morte multis partibus superari. Cæterum, quia ut dictum fuit, Christi mors divino Fœderi confirmando fuit adhibita: legalia vero sacrificia nulli Fœderi confirmando adjungebantur, sed pars Fœderis ipsa erant, propterea præter jam enumeratas dissimilitudines, hæc quoque inter Christi mortem & sacrificia illa dissimilitudo conspicitur, quod illis peractis statim reipsa expiatio, id est, peccatorum remissio consequebatur, hanc vero tum demum reipsa peccatorum remissio consequitur, si Fœderis conditiones serventur, id est, si vita corrigatur, atque à peccando cesseiur.

CAPUT XXVI.

Quid ex eo ipso, quod Christi corporis sacrificium in victimis legalibus adumbratum fuerit, de eodem sacrificio in abolendis peccatis nostris statui atque affirmari possit.

VIsum est supra abunde satis, de collatione sacrificii corporis Christi cum victimis illis antiquis, quid scilicet per collationem istam de Christi sacrificio in peccatis nostris delendis jure constitui possit: Nunc idem de ipsa ejus sacrificii in victimis illis adumbratione videndum est. Tametsi enim quid ex ea adumbratione colligendum videatur, satis ex illis quæ disputata sunt intelligi queat, operæ pretium tamen erit, ea de re accuratius ac dilucidius aliquid disserere. Principio illud repetendum est, quod antea dictum exemplisque planum factum fuit, eam esse rei adumbrantis & adumbratæ proportionem, quæ (ut ipsa nomina per se ferunt) est umbræ ad corpus cujus est umbra; & idcirco oportere, ut ea quæ in delendis peccatis nostris Christi sacrificium peregit, multo præstantiora sint iis, quæ victimæ illæ legales peregerunt. Cum igitur per victimas illas ignorantiæ & incogitantiæ, ac leviores quædam fragilitates expiarentur, & labes quædam corporis, eæque imaginariæ potius quam veræ, mundarentur, necesse est, ut quæ per Christi sulum sanguinem & oblationem expiata & mundata sunt, longe istis antecedant. Itaque nihil aliud hæc esse dicemus, quam mentis perversitates, & scelera ac voluntaria peccata, animique veras maculas; adeo, ut his expiandis ac mundandis propriè Christi mors adhibita fuisse videatur, non autem illis quæ per victimas illas expiabantur: non de corporis maculis illis tantum loquor, eas enim post Christum ne maculas quidem esse constat; sed de ignorantiis, incogitantiis, & levioribus fragilitatibus idem dico: id quod ita se habere facile demonstrari potest. Sæpius dictum est antea & probatum per Christi mortem duplicem peccatorum expiationem nobis contingere: unam, quod à peccando cessamus: alteram quod à pœna peccatis nostris debita liberamur; etiamsi hæc posterior tantum olim ex victimis legalibus manaret. Quod igitur attinet ad priorem expiationem, nulli dubium esse potest, quin per Christi sacrificium non perinde leviora illa peccata, ut graviora expientur: Siquidem certum est, cum qui particeps sit sacrificii Jesu Christi à gravioribus peccatis omnino abstinere, ita videlicet, ut neque ullius pravitatis ne mediocrem quidem sive imperfectum habitum habeat, nec scelus aliquod insigne sciens prudens perpetret, à levioribus autem non item, cum fieri possit, ut ejusmodi homo leviori cuipiam fragilitati aliqua ex parte adhuc sit obnoxius, & per ignorantiam aut incogitantiam in gravius aliquod crimen atque adeo scelus incurrat. Hæc autem vel ex eo solo manifesta fieri possunt, quod quicunque non secundum carnem, sed secundum Spiritum ambulaverit, Christianus merito dici poterit, nec quisquam Christianus esse potest, qui non secundum Spiritum, sed secundum carnem ambulat, quemadmodum

dum ex iis aperte docemur quæ disputat Paulus cap. 8. ad Rom. ab ipso initio usque ad vs. 14. ubi tandem ad hunc modum concludit vs. 12. 13. *Ergo fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus: si enim secundum carnem vixeritis, moriemini. Si autem Spiritu facta corporis mortificaveritis, vivetis.* Nam quis negare audeat, eum secundum Spiritum, non autem secundum carnem ambulare, in quo Spiritus carne multo potentior esse deprehenditur, & in quo revera Spiritus regnat, caro vero obtemperat, licet eveniat interdum, ut ex carnis imbecillitate labatur. Quod enim à Johanne 1 Joan. 3. 9. & 5. 18 scriptum est, eum qui natus est ex Deo non peccare, nec peccare posse, non ita accipiendum est, quasi Christianus homo nunquam aliquid peccet, sed est intelligendum, hominem Christianum ut plurimum non peccare: id quod tribus rationibus confirmo.

Prima est, quia ex majore parte res omnes appellantur, hominumque æstimantur actiones: hinc fit, exempli causa, ut eum sobrium, atque in cibo & potu temperantem esse dicamus, (quod idem est, quod non helluari, non inebriari,) qui ut plurimum, ab omni ingluvie atque ebrietate abstinet, licet fieri possit, ut aliquando contra perpetuum morem atque institutum suum, in cibo potuque capiendo modum excedat, & ebrius etiam fiat, atque ita helluetur & inebrietur. Liberalem similiter eum appellamus, seu liberaliter sua bona erogare, qui ut plurimum modo & ratione adhibita, dat & largitur de suo, etiamsi interdum contingat, ut quapiam in re minus liberalis sit, aut sibi ubi opus erat de suo largiri, prætermittat. Quocirca, is etiam merito non peccare dicitur, qui ut plurimum ab omni peccato abstinet, quamvis [illegible] eum peccare contingat.

Altera ratio est, quia ipsæ Sacræ Literæ, si quis animadvertat, non solum aliis verbis, sed hoc ipso Peccandi verbo sic uti solent, ut non id quod aliquando, sed quod sæpius fit, plerumque intelligant: exempla & in Novo & in Vetere Testamento diligenter inspicienti passim sunt obvia. Illud certissimum est, eo verbo simpliciter atque indefinite prolato sæpissime non unum aliquem lapsum, vel peccandi actum, sed gravius aliquod scelus, quod scilicet hominem aliis etiam levibus peccatis obnoxium arguat, aut certe minime Dei timore vero præditum esse ostendat, significari, vel plures peccandi actus declarari. Exempla in Vetere Testamento, præsertim vero apud Prophetas, adeo frequentia sunt, ut aliqua in medium emittere plane supervacaneum futurum sit: in novo autem hi loci consulantur, Luc. 15. 18. Joh. 9. 2, 3. Rom. 6. 15. 2 Cor. 12. 21 & 13. 2. Heb. 3. 17 et alios multos omittam, qui tametsi ejusdem omnino generis sint, tamen eorum vera sententia non ita omnibus patet, & compluribus fortasse dubii videri possint.

Tertia ratio, cur in illis Johannis verbis, peccandi verbum non ad unum aliquem peccandi actum, sed omnino ad plures referri debeat, est, quod manifeste Apostolus ibidem id quod *peccare* vocat, *peccatum etiam facere* nominat, ut apparet, si quis legat Epist. 1. cap. 3. à vs. 6 usque ad vs. 10. Atqui *peccatum facere*, non potest significare aliquod peccatum committere, sed necesse est, ut sæpius peccare significet. Patet hoc ex opposito ibidem loquendi modo *justitiam facere*. Neque enim justitiam facere is dicendus est, qui aliquod justum opus faciat, sed cujus ut plurimum justa sunt facta: alioqui, si quis justum aliquod opus faceret, is continuo justus appellari posset, quod tamen manifeste falsum est. Dicitur enim ibi vs. 7 eum qui justitiam facit, justum esse. Quemadmodum igitur *justitiam facere*, nihil aliud significat, quam justitiæ operibus reipsa addictum esse: sic etiam *peccatum facere*, & porro *peccare*, quod ut diximus, apud Johannem idem est, nihil aliud significare potest, quam peccatis reipsa esse addictum, & sic frequenter peccare, sive in aliquo peccati genere hærere, eoque implicitum esse. Et sane non leviter detestanda videtur Novatianorum seu Catharorum sententia, qui ex illis Johannis verbis, & particulis quibusdam apud alios Novi Fœderis scriptores obscure lectis, aut certe non admodum diligenter perpensis, eum Christianum esse negarunt, qui omnino perfectus non esset, quive adversus Christi præcepta vel minimum delictum admitteret. Etenim ea ratione ista hominibus vere piis atque ex animo Deum Christumque colentibus indignissime à Christi regno & consortio excluditis, & plurimos vel ad desperationem adigitis, vel, peccata licet enormia, de perfectione sese jactantes efficitis, quippe qui, ut sibi ipsis id quod maxime cupiunt persuadere possint, se scilicet perfectos esse, (quandoquidem sine perfectione neminem salutem per Christum contingere posse constituitis) ea pro peccatis non agnoscunt, quæ peccata sunt, & quidem gravia: imo vitia nonnunquam virtutes esse interpretantur, atque miseri in mediis peccatis egregie blandiuntur, quemadmodum experientia sæpius nos docuit. At vero non minus, imo etiam magis culpandi sunt, qui, universo Novo Testamento reclamante, eos Christianos esse statuunt, qui studio Christi præceptis obtemperandi sua [illegible], licet revera non obtemperent, imo adhuc carnales sint, & venundati sub peccatum, neque id faciant bonum quod volunt, sed malum quod nolunt, qui denique ejusmodi sint, quales sequioribus videtur describere Paulus ad Rom. cap. 7. Neque enim [illegible], ex ipso etiam Pauli loco satis intelligi posse, Apostolum sub persona sua non de seipso tanquam Christi Spiritu prædito atque renato, sed de eo homine, qui Dei gratia destitutus, ab ipsa lege totus pendeat, omnino loqui, ut [illegible], præsertim vero ex ejusdem Apostoli scriptis, atque aliis, idque potissimum, ex eadem Epistola ad Rom. petitis, quibus evincitur, fieri non posse, ut Paulus eo loco sive de seipso sive de quovis alio renato per Christi Spiritum homine loquatur. Qua tota de re à nobis, in peculiari nostra de interpretatione septimi illius loci disputatione, copiose disputatum atque explicatum est. Ubi interim ostendimus, illorum sententiam apprime perniciosam esse, omnique conatu è mentibus nostris evelli atque extirpari debere. Quin etiam ibidem non illos tantum, sed eos etiam errare docuimus, qui perfectionem illam, quam Cathari necessariam esse asserunt, nullo prorsus modo in hoc mundo ulli hominum contingere posse constantissime asseverant, hoc est negant fieri posse, ut quispiam eo usque perveniat in hac vita, ut nullum amplius peccatum admittat. Idque ea potissimum ratione freti affirmavimus, quod, si perfectio illa nullo prorsus pacto donec hic vivimus nobis contingere possit, necessario sequitur, neminem ex nobis conari debere, (nemo [illegible] ita persuasum habuerit) consequi eam esse, ut perfectus sit, quod tamen fieri debere omnes uno ore confitentur. Quis enim id conetur, quod se facere posse plane desperet? Ex quo consequitur, peccata plurima, quæ à nobis committuntur, non ab imbecillitate carnis nostræ, sed à spontanea quadam nostra negligentia profectura esse. Ejusmodi autem peccata Deum ignoscere, ita ut pro Christi fratre ac membro agnoscat eum qui ea commiserit, ab ipsisque per totam vitam nunquam abstinuerit, nemo (arbitror) sanæ mentis dixerit. Jam vero ex iis quæ dicta sunt satis intelligi potest, qualis, quod ad vitæ sanctimoniam Christique præceptorum obedientiam attinet is esse debeat, qui Christianus merito appellari possit, nempe talis, qui nullo graviore peccati genere implicitus sit. Namque, ut antea dictum est, id vel ex eo patet, quod, Paulo teste, oporteat illum non secundum carnem, sed secundum Spiritum ambulare. Quis enim secundum Spiritum eum ambulare dicat, qui graviore aliquo peccati genere se implicitum, nedum ejusmodi peccata ex corde suo eradicaverit? Atqui legantur quæ scribit Paulus ad Gal. cap. 5 à vs. 18 ad finem usque capitis, & quam necesse sit, ut qui secundum Spiritum vivat, omnium scelerum radices ex animo suo extirpaverit, manifesto deprehendetur. Certum igitur (ut jam tandem ad propositum revertamur) esse potest, Christi sacrificium, non pariter [illegible] illo expiandi genere [illegible], & ipsas leviores fragilitates expiare, ut graviora peccata & scelera expiet, cum videamus Christianum hominem, & sic Christi sacrificii participem, aliquo

irritare & sibi posse, graviore autem aliquo peccato implicitum esse non posse. Nam de altero explicandi genere videndum est, atque ostendendum, non ita proprie Christi sacrificium nos a levioribus peccatorum, de quibus dictum est, pœna liberare, quemadmodum à gravioribus. Nam, cum leviorum illorum delictorum plenam veniam consequendi modus & ratio in ipsa Mosis Lege proposita populo in perpetuum fuisset; non ipsorum, sed graviorum, quibus in lege nulla venia dabatur, Christum proprie veniam attulisse, eaque ratione sacrificio suipsius interveniente illa expiasse jure optimo dicere possimus. Hinc Paulus Act. 13. 38. Judæis Antiochensibus Pisidiæ ea verba dixit: *Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc [Jesum] vobis remissio peccatorum annunciatur, & ab omnibus quibus non potuistis Lege Mosis justificari, in hoc omnis qui credit justificatur.* Hic satis aperte explicat Apostolus, quodnam proprium Christi munus sit in peccatis expiandis, id est, ipsorum reatu tollendo, nimirum ab iis peccatis expiare quibus in lege expiatio non concedebatur, & quæ adhuc sub Vetere Fœdere erant, unde Fœdus per quod expiata fuerunt merito Novum appellatum fuit, quod ex iis satis intelligi potest quæ scripta sunt Hebr. 9. 15, idque prædictum à Hieremia fuerat, cap. 31. 33, 34. Sed dicet aliquis, numquid ante Christi adventum graviora peccata non expiabantur? Expiabantur quidem, idque non raro. Verum non ratione aliqua in ipsa lege ipsoque antiquo fœdere omnibus in perpetuum proposita, sed Dei gratia ac benignitate, cujus identidem populus admonebatur, & cujus complura manifesta argumenta atque specimina ab ipso orbe condito unusquisque animadvertisse poterat. Qua de re non nihil à nobis explicatius dictum est, cum ostendimus Deum in salute quam nobis Christus peperit, peccata nostra, nulla vera pro ipsis à quoquam satisfactione accepta, nobis ignoscere voluisse. At vero per Christum universali ac perpetuo fœdere, omnibus pœnitentiam ex ipsius Christi præscripto agentibus, quorumcunque delictorum etiam gravissimorum veniam obtulit, & daturum se verbo suo aliisque præterea modis aperte confirmavit. *Habuit igitur*, ut inquit Apostolus, ad Hebr. 10. 1. *Lex umbram futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Nam, quid erat (obsecro) à levioribus illis delictis per pecudum immolationem expiari posse, si graviorum interim pœnas dare ex legis præscripto necesse erat? Annon hæc umbra tantum fuit illius veræ divinæ benignitatis imaginis, quam in Christo conspeximus, per quem, ejusque morte & oblatione suipsius Deo facta interveniente, ab omnium scelerum pœna, hoc est, ab ipsa morte in perpetuum vindicamur? Nec vero objiciat quispiam, sub Vetere Testamento iis qui recens ad Dei populum aggregabantur, quique circumcidebantur, quæcunque gravia antecedentia scelera (ut quidem verisimile est, & nos facile concedimus) condonata fuisse, non minus quam sub Novo Testamento iis qui recens Christo nomen dabant, eaque ratione ad ejus Ecclesiam aggregabantur. Nam in eo adhuc ingens inter utrumque fœdus differentia est, quod qui sub priore nascebantur, si grave aliquod delictum admisissent, statim puniebantur, nec ad pœnam evitandam aliquid (quod ad ipsum Fœdus & Legem attinet) pœnitentia proderat. Sed qui sub posteriore nascuntur, id est, ab ipsis incunabulis Christum tanquam Servatorem suum in ore habent, in quæcunque licet gravissima delicta inciderint, si pœnitentiam agant, ab omnium reatu liberantur. Adde, quod in adultis Christi nomen postquam adoleverunt primum profitentibus, & pœnitentiam agentibus, non omnino ex ipso Novo Fœdere secundæ pœnitentiæ locus negatur, & per eam in Dei gratiam receptio ac peccatorum condonatio, quæ in adultis ad Judaismum conversis nullum locum ex ipso antiquo Fœdere inveniebant. Ut autem apertius constet, sub Christo secundæ pœnitentiæ locum esse, aliquid nobis dicendum est de duobus locis insignibus Epistolæ ad Hebræos 6. 4, 5, 6 &c., & cap. 10, 26, 27 &c. Ex quibus locis non secunda modo pœnitentia sub Christo excludi videtur, sed vel unius tantum peccati post agnitam veritatem admissi condonatio. Quod igitur ad priorem locum attinet, ibi dicitur, impossibile esse, ut qui Spiritus Sancti participes fuerint facti, si prolapsi fuerint, iterum renoventur per pœnitentiam. Hic primum animadvertendum est, *Prolapsum esse*, non significare aliquod delictum admisisse, sed à recta via defecisse, & ad pristinam vitæ rationem reversum fuisse, id est, peccatis se denuo implicuisse, & tanquam terram inutilem spinas & tribulos proferre, ut patet ex iis quæ postea dicuntur ṽ. 8. Deinde considerandum est, impossibile hic illud dici, quod admodum difficile est, & apud homines est impossibile, non autem apud Deum, qua ratione similiter Christo ipso teste dici potest, divitem non posse servari Matth. 19. 26. Atque ex ipsis Apostoli verbis patet, quæ proxime antecedunt Hebr. 6. 3. *Et hoc faciemus siquidem permiserit Deus.* Nam cum antea meminisset Apostolus ṽ. 1, 2, non esse denuo jaciendum fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, subjungit postea, quamvis maxime id facere quis velit, ut scilicet fundamentum denuo jaceret &c, non tamen id in nostra potestate esse, & propterea rationem sui dicti reddens, addit ṽ. 4, *Impossibile est enim &c.* Ex quo apparet, illam (ut ita dicam) impossibilitatem, non simpliciter, ut ajunt, sed secundum quid intelligendam esse. Porro, quod attinet ad posteriorem locum Hebr. 10. 26, 27 &c., sciendum est, pro eo quod in Latino codice est *voluntarie*, in Græco esse *ἑκουσίως*, quod spontaneam voluntatem significat. Verbum autem *peccantibus*, non de iis qui aliquod delictum admittunt, intelligendum est, sed de iis qui peccato se mancipant: hæc enim, ut ante diximus, vis verbi peccandi in Sacris Literis esse solet. Loquitur igitur ibi Apostolus de iis, qui sua sponte veritatis agnitione deserta, Christique Ecclesiæ valedicto, peccatis se totos addicunt, quemadmodum ex antecedentibus & consequentibus verbis patet, atque pro istis expiationem pro peccatis superesse negat. Sed nos de iis loquimur, qui tantum nova vitæ emendatione indigent.

CAPUT XXVII.

Ex eo, quod Jesus ipse Christus in legalis Pontificis persona adumbratus fuerit, nullo modo colligi posse, Christum morte sua, vel alia quavis ratione, pro peccatis nostris Deo satisfecisse, & quid inde colligi debeat.

DEmonstratum fuit à nobis, ut arbitror, ex adumbratione mortis Christi in antiquis sacrificiis, sive per collationem, sive ex vi ipsius adumbrationis, nihil colligi posse, quod Christum pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse doceat, & quid inde colligi & possit & debeat non indiligenter explicatum: Quare ad alteram hujus de sacrificiis tractationis partem accedendum est, & de adumbratione ipsius Christi in legalis Pontificis persona agendum. Atque hic quoque primum de collatione, quæ adumbrationi adjuncta sit; deinde de ipsa adumbratione per se considerata, videndum est. Quod igitur ad collationem seu comparationem attinet, cum jam & ratione, & Theologorum testimonio comprobatum fuerit, victimas illas antiquas, nullam vim satisfaciendi pro peccatis illis, pro quibus offerebantur, habere potuisse, omnino concludendum videtur, multo minus Sacerdotis personam illam satisfaciendi pro iisdem peccatis vim habuisse. Neque enim Sacerdos ipse Deo offerebatur, sed victima tantum. Nec vero dicendum est, ex Sacerdotis personæ dignitate vim satisfaciendi victimas illas sumpsisse. Nam neque ea de re quicquam usquam apparet, & satis intelligi potest, id nequaquam fieri potuisse. Ut enim, si creditori cuipiam satisfaciendum sit, cui centum nummorum summam quis debeat, nunquam quinquaginta tantum persolvens, vere illi satisfaciet, quicunque is tandem sit, qui pecuniam illam persolverit: sic non potest Sacerdotis persona, quantumvis digna, efficere, ut victima offerenda quæ per se vim satisfaciendi non habeat Deo cui offertur revera satisfaciat. Quod si creditor ille, propter personæ qualitatem quæ solutionem fecerit, minore li-

cet

ut summa quam ea erat quæ sibi debebatur accepta, satisfactum sibi esse dicat, nec amplius se à debitore suo velit exigere, vel etiam petere posse omnino velit, non vera erit satisfactio, de qua quærimus, cum manifestum sit, creditorem illum, tantum de eo quod sibi debebatur remisisse, neque ei omne quod suum erat accepisse. Apparet igitur, eum qui solutionem istam facit, dignitate personæ suæ non quidem vim aliquam satisfaciendi pecuniæ à se solutæ tribuisse; sed tantum eo creditorem adduxisse, ut debiti partem condonare voluerit, nec minus contentus esse, parte debitæ sibi summæ accepta, quam si integram summam accepisset. Atque ex hac similitudine argumentum (quod vocant) à minore ad majus recte in proposito nostro ducere possumus. Nam, si ubi bona pars ejus quod debetur solvitur, nisi totum solvatur, personæ solventis dignitas, quod ad veram satisfactionem attinet, nihil efficit: multo magis dicendum est, id evenire, ubi revera ne pars quidem ulla solvitur ejus quod debetur, quemadmodum victimis illis legalibus offerendis factum fuisse quilibet intelligere potest. Adde, quod personæ ipsius solventis dignitas, per se nihil omnino in liberando debitore præstare aut solet, aut etiam valet, nisi vel preces adjungantur, vel desiderii saltem significatio, ut creditor, quamvis minus accipiat quam sibi debetur, debitorem tamen liberare velit; hac quæ ratione antiqui Sacerdotis personam vim aliquam in peccatis expiandis habuisse, quispiam fortasse dixerit, expiationem videlicet precibus à Deo impetrando; unde per collationem, Christum quoque precibus nobis à Deo expiationem peccatorum nostrorum impetrasse, concludendum videatur. Verum, nec concedendum est, Sacerdotem illum antiquum precibus expiationem à Deo impetrasse, nec, si id maxime concedendum esset, ad propositum faceret, cum longe aliud sit satisfacere, & precibus aliquid impetrare. Qua de re postea agemus.

Sequitur, ut de vi ipsius adumbrationis videamus, utrum videlicet aliquid verbotenus tantum legali Pontifici, tanquam rei adumbranti, tributum fuerit, quod satisfactionem illam, de qua quærimus, indicet, quodque in Christo, tanquam in re adumbrata, reipsa inveniri statuendum sit. Quamvis enim, ex iis quæ supra in initio fere hujus de sacrificiis tractationis disputavimus, id fieri non posse appareat, cum, ut ibi dictum fuit, necesse sit, ut ea quæ adumbrantur, non verbotenus tantum, sed reipsa quoque aliqua ratione in re adumbrante reperiantur, tamen, ut nulla prorsus de satisfactione ista suspicio esse possit, recte est ut hac de re accurate explicemus. Dico igitur, ea quæ à Mose de legali Pontifice, quod ad expianda peccata attinet, dicuntur, omnia uno verbo *Caphar* contineri, de quo supra, cum de ipsis victimis ageremus, disputatum est, & ostensum, illud à satisfactionis significatione quam longissime abesse. Itaque statuendum est, id, cum Sacerdoti sacrificanti accommodatur, aliquid omnino à satisfactione diversum significare. Vetus quidem Interpres, ni fallor, ubique fere *Rogare*, sive *Orare*, ejus loco reposuit, quod alicubi alii quoque interpretes fecerunt. Verum tamen affirmare ego nihilominus ausim, verbum illud nusquam orandi seu rogandi vim obtinere, sed, quod ad propositum nostrum attinet, semper expiandi seu removendi reatum & pœnam peccati, significationem habere, sive id fiat orando, sive offerendo, sive condonando, sive quacunque alia ratione. Atque hoc sensu in recentioribus Latinis editionibus, plerumque verbum illud, etiam cum de summo Sacerdote sacrificante agitur, redditum fuisse animadvertimus, & dictum *Et expiabit eum Sacerdos &c.* Quid autem hoc sibi velit, ex iis quæ ante disseruimus satis intelligi potest, nempe, Sacerdotem peracto illo sacrificio liberatum esse illum pro quo sacrificabat ab admissi peccati reatu, non quidem Deo ejusve justitiæ satisfaciendo, sed id peragendo, quod peragi voluit Deus, si is qui deliquerat delicti sui veniam consequi vellet. Unde factum videmus, ut in multis ejusmodi locis verbum *Chaphar* vel *Chipper* à doctissimis viris nihil aliud significare dictum sit, quam *Expiatum seu mundum declarare*, ut in annotatiunculis magnorum Bibliorum Roberti Stephani scriptum est, Levit. 13. 16, & 6. 17, & 14. 15. Idemque annotat Franciscus Vatablus cap. 13 ejusdem libri, vers. 30; & cap. 16. 32, hoc autem ubique fieri posse videtur, præsertim vero non capite quarto ejusdem libri, ubi pro confirmatione hujus explicationis animadvertendum est, non addi ea verba, *Et expiabit, &c.* tunc cum de oblatione pro peccato ipsius Sacerdotis est sermo. Ex quo colligere licet, verbum expiandi in illis aliquid significare, quod non ita sacrificio pro peccato Sacerdotis accommodari possit, ut pro aliorum. Id autem nihil aliud videtur esse posse, quam *Expiatum seu mundum pronuntiare & declarare*. Neque enim seipsum mundum declarare perinde ac ceteros aut poterat aut debebat Sacerdos. Adde, quod alicubi verbum illud hanc significationem habere prorsus necessarium est, ut Levit. 10. 17 ubi legitur: *Cur non comedistis oblationem pro peccato in loco sanctuarii? Est enim sanctitas sanctitatum, cum illam dederit vobis ad portandum iniquitatem congregationis, & ad expiandum eos coram Jehova.* Cum enim jam sacrificium peractum fuisset, certissimum esse potest comestione illa non potuisse peccatum expiari, sed tantummodo expiatum declarari. In quibus verbis illud etiam obiter notandum est, phrasim illam *Portare iniquitates seu peccata*, de qua supra alibi egimus, adeo (ut ibi diximus) significare solere *auferre iniquitates seu peccata*, ut inde factum sit, ut ablata ea fuisse declarare significare possit. Ex his satis constare arbitror, nusquam cap. 4. 5. & 6 Levit. ubi potissimum sacrificia instituuntur, attributum summo Sacerdoti fuisse, quod pro peccatis satisfaceret, licet ibi sæpius repetitum sit, *Et expiabit eum Sacerdos &c.* Idque ex eo præterea intelligi potest, quod ubique additur, *& remittetur ei*. Remissionem enim & plenam satisfactionem, (nam de hac loquimur) non solum ab ipso reo seu debitore, sed à quocunque pro eo exhibitam, simul stare non posse, supra (ni fallor) aperte demonstratum est. Sed jam de iis locis videamus, qui magis proprie ad quæstionem nostram pertinent, & sunt Levit. 16, ubi de anniversario illo sacrificio agitur, in quo Christi sacrificium præcipue adumbratum fuisse ante docuimus. & cap. 9 ejusdem libri, ubi de prima oblatione agitur, quam pro se & populo Aharon fecit, quæ cum universalis fuerit, Christi sacrificium adumbrasse aliqua ratione dici potest. In illis autem verbum *Chipper* orandi seu precandi significationem habere, à doctissimis viris annotatum fuit. Quod non ob aliam causam ab ipsis factum esse arbitror, nisi quia ab omnibus verbum illud cum præpositione *bead* construitur, cum in superioribus locis ubi expiandi seu expiatum declarandi significationem illud retinere diximus, cum præpositione *al* construatur. Verum hoc, ut mihi quidem videtur, nullam significationis differentiam inter utrosque locos constituere debet. Siquidem *al* non minus quam *bead*, & *super* & *pro* significare potest. ut nihil aliud esse queat *vechipper bead*, quam *vechipper alav*; nec illud aliquid significare, quod hoc pariter non significet. Quocirca, cum manifestum ex ipsorum sententia sit, *vechipper alav* nihil aliud esse quam *Expiabit eum*, sive *Expiatum illud declarabit*; cur *vechipper bead* ipsis auctoribus *Orabit pro eo* interpretabimur? Certe verbum cum præpositione *bead* constructum, expiandi significationem retinere perspicuum est ex cap. 30. lib. 2. Paral. 17. 18 quem locum, si quis ea de re dubitet, consulere poterit. Non est igitur in his locis etiam ab usitata verbi *Chipper* significatione recedendum, & concludendum omnino est, ubicunque de legali Sacerdote sacrificante agitur, nihil illi majus attribui, quam quod id faceret, quo peracto is pro quo sacrificabatur divina benignitate à peccati sui reatu & pœna liberaretur, vel quod liberatum esse declararet seu pronunciaret. Ex quo efficitur, per adumbrationem Christi in summi illius Sacerdotis persona, ex ipsius adumbrationis vi nullo modo colligi posse, Christum pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfecisse.

Restat ut nos, quid ex hac adumbratione, tum adumbratam rem cum adumbrante conferendo, tum adum-

beationem ipsam per se perpendendo, colligi & possit & debeat, consideremus. Et primum cum antiquo Pontifice Christum conferamus, non simpliciter quidem, sed quatenus ad populi expianda peccata is à Deo Pontifex constitutus fuerat, & præsertim quatenus semel in anno, in Sancta Sanctorum ingrediens, id universe peragebat. Sic enim & collationem ipsam melius percipiemus; & quæ hac de re in Epistola ad Hebræos scripta sunt, rectius intelligemus.

Cum igitur (ut hinc hujus collationis initium sumamus) certum sit, antiquum illum Pontificem non ea ratione populi peccata expiasse, quod pro illis satisfaceret, sed quod ea faceret, quibus peractis ex divina benignitate expiatio ante promissa populo consequebatur, vel etiam quod expiationem prædicto modo consecutam esse declararet, ac pronunciaret: certum quoque esse debet, Christum non idcirco nostra peccata expiasse, quod pro illis divinæ justitiæ satisfecerit; sed quod ea fecerit, quibus peractis peccatorum nostrorum expiatio, antea nobis divina benignitate promissa, consecuta reipsa fuerit, vel etiam, quod nos eadem benignitate divina jam expiatos esse pronunciaverit ac declaraverit. Utrumque autem quomodo Christus, seipsum cruci morti tradendo, suumque sanguinem pro nobis fundendo, effecerit, supra, cum victimas illas antiquas cum ipsius sacrificio contulimus, abunde à nobis demonstratum est. Porro de utroque loquitur auctor ad Hebr. 1. 3. ubi de Dei filio sic loquitur: *Qui cum sit splendor gloriæ, & expressa imago substantiæ illius, portetque omnia verbo potentiæ suæ, per semetipsum purgatione facta peccatorum nostrorum, consedit ad dextram majestatis in excelsis.* Ait igitur divinissimus hic scriptor, Christum splendorem esse gloriosum, & expressam imaginem substantiæ Dei, hoc est, per ipsum nobis gloriam & majestatem Dei insigniter admodum apparuisse, adeo, ut ipsum etiam Deum in ipso conspicere ac contemplari liceret. Quod aliud non est, quam Deum ejusque voluntatem, quatenus hæc notitia nobis salutaris est, per Christum penitus cognovisse & perspexisse. Ait insuper, Christum portare, id est, moderari cuncta, verbo, id est, jussu potentiæ suæ: quod idem est cum eo, quod alibi scriptum est, habere illum omnem potestatem in cœlo & in terra, & infernum quoque ei genua flectere Matth. 28. 18. Phil. 2. 9, 10, 11. Hinc igitur cum de Christo Apostolus dixisset, consequenter ac recte subjungit, eum per semetipsum peccatorum nostrorum purgationem fecisse. Ex quo apparet, quam sint omnia supra citata ejus verba inter se aperte cohærentia. Id quod pauci, ut arbitror, vel animadverterunt, vel convenienter explicarunt. Atque inde apparet, utraque illa ratione, de qua dicebamus, Christum ad exemplum antiqui Pontificis nostra peccata expiasse. Quatenus enim Dei erga nos voluntatem omnem in ipso expressam videmus, declaratum nobis apertissime est, remissa & deleta esse peccata nostra. Duplici autem ratione in Christo Dei erga nos voluntatem expressam videmus. Primum, quia is eam nobis prædicatione sua patefecit, idque multis modis, præsertim vero crucis mortem obeundo, sanguinemque suum fundendo, confirmavit. Deinde, quia in ipso id jam re impletum scimus, quod Deus nobis per eum est pollicitus, & jam in ipso certissimum pignus divinæ bonitatis nobis patefactæ habemus. Quatenus vero Christus omnia potenti jussu suo moderatur & regit, jam effectus ipse expiationis, quam Deus pro singulari & pura sua clementia ac liberalitate nobis destinaverat, consecutus esse dici potest. Nam si Christus, cujus membra nos sumus, non solum ad sempiternam beatitatem perductus est, sed omnia etiam in cœlo degens in manu habet, nonne & nos una cum eo in cœlis versamur? Nonne mors atque inferorum, quod ad nos attinet, vim suam prorsus amiserunt? Nulla igitur superesse amplius potest pro peccatis nostris pœna. Itaque apparet, suprema illa Christi potestate expiata revera esse peccata nostra, quod quidem morte ejus interveniente factum est, per quam ipse ad omnium moderationem & summum illud imperium pervenit. Nos Christus (ut inquit idem auctor ad Hebr. cap. 13. 12.) per proprium sanguinem sanctificavit, non quidem, ut Pontifex Aharonicus, qui victimarum sanguine fuso, populum propter solum Dei decretum expiabat, & expiatum esse pronunciabat, sed sui ipsius sanguinis fusione interveniente, mortem peccatorum pœnam pro nobis extinguens, & divinæ voluntatis certissimam fidem nobis perpetuo faciens. Qua ratione qui semel sanctificatus fuit, & postea talem sanctificationem aspernatur & rejicit, is gravissimis pœnis dignissimus est, quippe, qui ipsum Dei filium conculcet, & ejus admirabilem charitatem contemnat, ac sanguinem, quem, eadem charitate impellente, ut sanctificatio hæc consequeretur, fundere non dubitavit, & ob eam rem sanctissimum censeri debet, tanquam rem profanam ducat, ut ait idem Apostolus cap. 10. 29. Ex quo loco aperte constat, Christi sanguine sanctificari, significare potissimum, per Christi sanguinem ad veritatis cognitionem, id est, divinæ voluntatis de peccatorum remissione pœnitentibus data, qua æterna vita continetur, notitiam pervenire. Dixerat enim paulo supra vers. 26. *Voluntarie enim peccantibus nobis post notitiam veritatis &c.* Quam sententiam deinde, ut manifestum est, latius explicat, & verba quæ modo recitavi sic uberius exponit, vers. 29. *Qui filium Dei conculcaverit, & sanguinem Fœderis, per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?* Ubi nemo est, qui negare possit, sanctificationem istam & Spiritum gratiæ, acceptæ veritatis notitiæ in superioribus verbis respondere. Quod ita esse ad plenum confirmat, quod non sanguinem simpliciter dicit Apostolus, sed *sanguinem Fœderis*, ut idcirco sanctificationem istam per Christi sanguinem significet, quia Christi sanguinis fusione divinæ promissiones sanctæ & confirmatæ fuerint, atque ob eam causam ab ipso pro veris agnitæ, unde omnis sanctificatio illa, quæ nihil aliud quam peccatorum expiatio est, pendet ac derivatur. Ad hanc divinæ voluntatis patefactionem, unde fit, ut à peccatis, id est, ab eorum reatu expiemur, pertinere sentio, non minus quam ad ablutionem à peccatis ipsis, ea verba Johannis, Apoc. 1. 5. *Qui lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo*, id est, nos ablutos esse declaravit. Nam etiam paulo ante eum testem fidelem appellaverat. Si modo verba illa, *Qui lavit &c.* ad Jesum Christum referenda sunt, ut ego quidem cum cæteris arbitror. Quamvis non defuerint, ut Haimo testatur, qui ad Deum, cui Jesus Christus fidelis testis fuisset, ea referri volebant, & non *sanguine suo*, sed *sanguine ejus* legebant. Cum de redemptione per Christum facta dissereremus, quæ ejus sanguine interveniente peracta fuit, observavimus, ubicunque fere de ea agunt Scriptores Sacri, patefactionis voluntatis divinæ mentionem fieri. Idem videmus plerumque contingere, cum de peccatorum expiatione eadem ratione facta agitur. Nimirum ut intelligamus, Dei voluntatem à Christo, cum sanguine suo interveniente peccata expiat, non conciliatam nobis, sed patefactam fuisse, & verbi expiandi ac similium significationem illam declarationis, non minus Christo quam legali Sacerdoti convenire.

CAPUT XXVIII.

De aliis similitudinibus inter legalem Sacerdotem & Christum, ex quibus intelligi potest, Christum alia ratione quam per satisfactionem peccata nostra expiasse.

Est præterea in hac Christi & summi legalis Sacerdotis collatione considerandum, quod quemadmodum Pontifex ille antiquus hostias quidem in anniversario illo sacrificio extra Sancta Sanctorum mactare debebat, nec antequam eas mactasset illuc ingredi poterat; hostiarum tamen ipsarum ante mactatarum sanguinem in ipsa Sancta Sanctorum debebat inferre, ibique expiationem ita hostiis faciendam peragere; Sic Christus hostiam quidem pro peccatis nostris seipsum mactandum tradere debuit, antequam in cœlum ingrederetur: Cæterum seipsum similiter postmodum in ipsum cœlum debuit inferre, ibique coram Deo pro nobis litare, & peccatorum nostrorum expiationem peragere.

Et

Ex quo perspicuum est, alia prorsus ratione, quam per satisfactionem, peccata nostra à Christo expiata fuisse. Si enim per satisfactionem ea expiasset, quid opus fuisset, ad expiationem hanc peragendam, seipsum in cœlum inferre? Certe, si satisfactio illa divinæ justitiæ pro peccatis nostris à Christo fuisset exhibita, ea ante ipsius ingressum in cœlum imo ante ipsam à mortuis resurrectionem, statim post ipsam mortem peracta fuisset. Non enim resurrectione, non ascensu in cœlum non denique sessione ad Dei dexteram, sed violenta morte & cruciatibus, quos pro nobis Christus sustinuit, eum pro peccatis nostris satisfecisse, si modo eum satisfecisse verum esset, necesse foret. Id quod uno ore omnes confirmant, qui satisfactionem istam asserunt, dum ad eam stabiliendam, nihil aliud quam Christi mortem perpessionesque, & quid de illis in Sacris Literis scriptum esse contendunt, in medium afferunt. Verum quia Christus, ut supra dictum est, non per satisfactionem divinæ justitiæ pro peccatis nostris exhibitam illa expiavit, sed per divinæ voluntatis patefactionem, perque vitæ æternæ supremæque illius potestatis adeptionem, propterea consentaneum seu potius necessarium ad expiationem hanc peragendam fuit, ut ipse in cœlum ingrederetur. Neque enim ante vel divinam voluntatem nobis plene patefecit, vel ipse æternam vitam sui ratamque illam potestatem revera est adeptus, quam à mortuis excitatus, cœlum conscendit, ibi perpetuo mansurus. Et sic apparet, quomodo recte constet inter Christum & legalem Pontificem similitudo ante exposita, quam idcirco plærique alii vel assecuti non sunt, vel certe non satis perpenderunt, quia persuasissimum illis fuit *expiare peccata*, idem esse, quod pro illis divinæ justitiæ satisfacere; aut certe, sine satisfactione ista peccatorum nostrorum expiationem consistere non posse, omnino crediderunt. Itaque statuerunt, ut expianda peccata nostra necesse esse, jure quodam Deum ad illa nobis non imputanda quodammodo adigere; & ita expiationem, quatenus etiam ea ab ipso Deo proficiscitur, aliqua ratione nobis aliunde comparatam fuisse. Quod tamen longe aliter se habet, cum ad expiationem peccatorum nostrorum, quæ nihil aliud est, quam ab ipsorum pœna & reatu liberatio, nobis concedendam nihil Deum movere jure possit, præter ipsius voluntatem ac puram liberalitatem. Nam quæ pro expiandis peccatis nostris quocunque modo fiunt, ea non Deum ipsum, sed nos respiciunt: vel quia nos ad divinam liberalitatem jam nobis oblatam amplectendam movent: vel quia inde fit, ut divinæ liberalitatis effectus ad nos manet, quemadmodum ex iis, quæ supra disputata sunt, intelligi potest. Adeo autem verum est, peccata nostra, antequam Christus in cœlum ingrederetur, ab ipso expiata non fuisse, ut etiam, postquam cœlum est ingressus, expiare adhuc & quidem in perpetuum, nostra peccata dicatur. Qua partim in re, similitudo inter ipsum & legalem Pontificem apparet. Siquidem is quoque, postquam in Sancta Sanctorum ingressus fuerat, continenter ac perpetuo, dum ibi erat, populi peccata expiabat, in hoc tantum Christo dissimilis, quod ipse ad brevissimum tempus in Sacrario illo manebat: Christus vero per omne ævum in cœlis mansurus est. Jam vero Christum, postquam in cœlo est, expiare & quidem in perpetuum peccata nostra ex testimoniis, quæ mox afferentur, abunde constabit. Sed prius explicandum est, quid sit ista expiatio. Neque enim Christus in cœlis manens, ideo expiat peccata nostra, quod vis atque efficacitas expiationis ab ipso in cruce (ut plærique credunt) peractæ perpetuo durat: Sed, quia is, ad Dei dexteram in cœlis collocatus divinæ liberalitatis nos perpetuo admonet, ad eamque amplectendam jugiter movet, & summa potestate sibi à Deo in cœlo & in terra concessa, à divina ira quæ de cœlo identidem adversus impios & peccatores exeritur, & in die illa extrema adversus omnes simul cumulatissime exeretur, nos & servat & servaturus est Rom. 1. 18. 2 Thess. 1. 8, 9. Leguntur apud auctorem Epistolæ ad Hebræos hæc verba de Christo cap. 2. 17, 18. *Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret* (sive esset) *& fidelis pontifex, in iis quæ apud Deum, ad expiandum peccata populi. Nam in quo contigit tentatum esse, passus & iis qui tentantur, auxiliari.* Ex his verbis planissimum fit, Christum, postquam passus est, expiare peccata nostra. Ideo enim passus fuisse dicitur, ut per ea, quæ passus est, fieret misericors & fidelis in nostris peccatis expiandis. Quod certe minime dici potuit, si Christi expiatio quæ adhuc durat, vis atque efficacitas est expiationis, quæ jam in cruce peracta fuerit. Qua enim obsecro Christi misericordia aut fidelitate opus est, ad vim atque efficacitatem istam producendam aut nobis impertiendam? Nonne, si expiatio in cruce est peracta, ea eo ipso perpetuo vis atque efficacia ista per se manet? Nonne, ut eam nos participemus, nihil aliud requiri, illi ipsi, cum quibus nobis disputatio est, confitentur, nisi ut illam eo modo, quo dictum est, peractam fuisse credamus? Igitur, si id credamus, jam illius expiationis effectum participamus, nec alia Christi opera ea ipsa in re præterea indigemus: sin autem non credimus, nullum auxilium à Christo, in effectu illius expiationis consequendo, sperare possumus. At vero, Christum eorum, qui ipsi confidunt adhuc peccata expiare, ex iis intelligi potest, quæ ab eodem auctore cap. 4. 14, 15 scripta sunt in hunc modum: *Habentes ergo Pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum filium Dei, teneamus confessionem. Non enim habemus Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris; tentatum autem per omnia juxta similitudinem absque peccato.* Hic profecto, cum Christum tanquam Pontificem consideret, qui confessionem tenentibus auxiliari possit, aperte docet, Christum sibi confidentium peccata expiare. Nam neque à Pontifice tanquam Pontifice aliud auxilium proficiscitur, quam peccatorum expiatio; nec confessio illa in eo inveniri potest, qui Christo non confidat. Sed deinde subjungit, vs. 16. *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut consequamur misericordiam, & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium.* Ex quibus verbis satis intelligitur, quid sit peccata nostra à Christo eo tempore expiari, nempe, misericordiam & gratiam ab ipso vel per ipsum nos consequi, ut opportuno auxilio non destituamur, id est, cum alii, qui fidem ipsi habere noluerint, meritas suæ contumaciæ pœnas dabunt, nos ab omni pœna liberi simus. Hæc autem expiatio, quid, quæso, cum satisfactione commune habet? Est autem observandum, hunc locum, in superioribus illis verbis, vs. 15. *Non enim habemus Pontificem* &c. eandem plane sententiam continere, quam prior ex eadem Epistola allatus locus continet, cap. 2. 17, 18. *Unde debuit per omnia* &c. Quamobrem, cum ibi expresse de expiatione peccatorum agatur, hic tacite de eadem agi confitendum est. Rursus, cum hic, quid sit expiatio ista, satis explicetur, eamque cum satisfactione nihil commune habere posse intelligatur, quid sibi velint in superiore loco verba illa Heb. 2. 17. *Ad expiandum peccata populi*, atque in iis nihil de satisfactione dici, perspicue intelligi potest. Itaque vix dicere quisquam possit, quam turpiter erraverint illi, qui Italice vel Gallice ea verba interpretationibus suis N. Testamenti ita converterunt, ac si ad satisfaciendum pro peccatis populi scriptum esset. Sed ad rem redeundo dico, de hac eadem, quæ in cœlis à Christo peragitur, peccatorum nostrorum expiatione, locutum fuisse Joannem Apostolum, cum ait primæ Epistolæ cap. 2. 1, 2. *Filioli, hæc scribo vobis, ut non peccetis. Et si quis peccaverit, advocatum habemus apud patrem, Jesum Christum justum; & ipse est expiatio pro peccatis nostris; non pro nostris solum, sed etiam pro totius mundi.* Sensus enim Apostoli est, quod, cum Jesus Christus, qui justus est, id est, fidelis & verax, in cœlo apud Patrem in dextera majestatis considet, ejus patrocinio sustineamur atque foveamur, quicunque tandem vel ad Evangelii prædicationem jam resipuimus, vel resipiscemus unquam, &, quæ ille promisit, nobis præstitum iri, certo statuere possimus. Promisit autem omnibus, ex ipsius præscripto resipiscentibus, à peccatorum pœna perpetuam liberationem. Ergo non est, si prædicta ratione resipuerimus, cur peccata nostra nobis imputatum iri vereamur, & iram Dei, quam ii, qui Evangelio non obediunt, experientur,

tur, nobis unquam maneamus, à qua ipse Jesus Christus potentia & auctoritate sua nos perpetuo defendit, & ita perpetuo nostra peccata expiat. Hanc autem expiationem interpellationem quoque apud Deum pro nobis nominarunt Sacri Scriptores, ut ad Hebr. 7. 24, 25. *Hic autem eo quod permaneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium; unde & servare ad plenum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro eis.* Quamvis enim Christus, postquam in cælum ascendit, supremam potestatem habeat sibi obedientes in perpetuum servandi; quia tamen illam à Deo accepit, quemadmodum, ut Dei prærogativam semper præ oculis habeamus Sacerdotis munere in cœlis fungi dicitur, sic Deum pro nobis, ut fidum & misericordem Sacerdotem decet, precari atque orare est dictus. Sic etiam Paulus ad Romanos scribens ait, cap. 8. 33, 34. *Quis intentabit adversus electos Dei? Deus est qui justificat: Quis est qui condemnet? Christus Jesus qui est mortuus, imo qui & resurrexit, qui etiam est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* Ex quibus Pauli verbis satis constare videtur, Christi quidem mortem nobis spem facere salutis nostræ, quatenus Christi ipsius charitatem erga nos summam ostendit, qui futurus est omnium judex, & à quo salus nobis expectanda est, nec sine ipsa Christi morte nobis absolutionem à peccatis nostris, quæ reipsa nihil aliud quam vita æterna est, contingere potuisse, non obscure docent: Cæterum ipsius mortis vi, expiationem peccatorum nostrorum peractam minime fuisse, demonstrant. Nam quid aliud nobis declarant ea verba, *imo qui & resurrexit*, quam resurrectione Christi non consecuta, nihil nobis Christi mortem profuturam fuisse, ut alibi ex ejusdem Apostoli verbis aperte colligitur 1 Cor. 15. 14, 17? quod tamen absurdum plane esset, si per Christi mortem expiatio peracta fuisset. Sed nec resurrexisse quidem Christum satis futurum docent sequentia Apostoli verba: *Qui & est ad dexteram Dei, &c.* Necesse enim fuit ad hoc, ut non condemnaremur, (nam hac de re manifeste ait Paulus) quod idem est, atque ut nostra peccata expiarentur, necesse fuit, inquam, ut Christus, postquam resurrexit, in cœlum transferretur, ibique supremam gloriam & potestatem adipisceretur; ex quo consequitur, eum pro nobis apud Deum continenter interpellare, id est, ut dictum fuit, auctoritate & potentia illa à Deo tradita nos à cunctis malis semper liberare, & ita peccatorum nostrorum perpetuam expiationem facere. Aliis tamen in locis non paucis, Christi resurrectionis nomine ejus simul gloria & potestas illa summa intelligitur, ut quando idem Paulus ait, Rom. 4. 25 Christum traditum esse propter peccata nostra, & resurrexisse propter justificationem nostram. Unde etiam perspicitur, justificationem nostram, id est, absolutionem à peccatis nostris, sive peccatorum nostrorum expiationem, non à morte Christi revera, sed ab ejus gloriosa resurrectione proficisci. Traditus est quidem Christus propter peccata nostra, id est, peccatorum nostrorum causa, nisi enim fuissent peccata nostra, nihil opus fuisset eum crucis mortem subire, qua ad peccata nostra delenda via pateficret: sed resurrexit deinde, hoc est, à mortuis excitatus ad supremam gloriam & potestatem est perductus, propter nostram justificationem, id est, ut nos vita æterna ab ipso donaremur, qua vita peccatorum nostrorum absolutio & expiatio, justificationis nostræ nomine, ut dictum est, significata, plane continetur. Certissimum igitur esse potest, quemadmodum dictum est, ipsius Christi mortis vi non fuisse revera expiata peccata nostra; quod tamen necesse esset, si per satisfactionem pro ipsis divinæ justitiæ exhibitam ea à Christo expiata fuissent. Imo certissimum esse debet, antequam Christus in cœlum post resurrectionem suam ingrederetur, peccata nostra non fuisse expiata; idque adeo verum est, ut Christus in cœlis manens perpetuo reipsa expiare peccata nostra dicatur. Ex quo apparet, nihil dubitari posse, quin Christi oblatio in ipso cœlo peracta fuerit, quemadmodum à nobis supra disputatum est. Ubi enim expiatio fit, ibi oblationem quoque fieri plane necessarium est. Sed dicet aliquis: Quomodo, si, ut affirmas, expiatio peccatorum nostrorum adhuc à Christo fit, dictum est multis in locis, expiationem illam jam factam fuisse, & Christum jam peccatorum nostrorum purgationem per seipsum fecisse? Heb. 1. 3 & 10. 12 &c. Respondeo, ita loquutum esse, quia expiationis modus, jam inde ex eo, quod Christus ex mortuis resurgens, in suam gloriam intravit, perfectus fuit, id est, id factum fuit, unde & nos ad oblatam à Deo delictorum nostrorum veniam amplectendam movemur; & Christus nobis eam veniam reipsa dandi, id est, nos ab omnibus pœnis peccatis nostris debitis, liberandi potestatem habet. Ex quibus deinde perpetuo ipsa expiatio ad nos manat, & manatura est.

CAPUT XXIX.

Quod Christus non pro nobis tantum, sed pro seipso quoque obtulerit. De dissimilitudine quadam insigni inter legalem Pontificem & Christum. Quid ex falsa ipsa adumbratione Christi personæ, in pontificis legalis persona colligi possit, breviter indicatum. Et continuo hujus de sacrificiis tractationis.

VErum alia præterea inter Christum & legalem Sacerdotem similitudo est, eaque maximi momenti, quam à paucissimis animadversam fuisse constat, & tamen ea ab Auctore Epistolæ ad Hebræos clarissimis verbis non semel exposita invenitur. Ea autem est: quod, sicut Pontifex legalis non minus pro se quam pro populo offerebat: ita & Christus non minus pro seipso quam pro nobis obtulit. Videbitur, non dubito, prima fronte, impia & blasphema hæc sententia nostra, tanquam ex ea concludi necesse sit, Christum peccasse quem Sacræ Literæ innocentissimum fuisse testantur. Atqui multo aliter res se habet. Nam obtulit quidem Christus pro seipso, non tamen pro peccatis suis, quæ nulla eum habuisse certum est, sed pro infirmitate sua, quatenus videlicet, dum hic ageret, mortalis & passibilis erat, à qua ut liberaretur, non secus ac nobis illi opus erat, & nisi ab ea ipse liberatus fuisset, ne nos quidem unquam liberati fuissemus. Sed proferam Epistolæ ad Hebræos hac de re testimonia expendere.

Igitur postquam scriptor ille Hebr. 4. 15 ad finem capitis quarti dixisset, Christum posse compati infirmitatibus nostris, quia tentatus fuerit per omnia absque peccato, capite deinde quinto, hoc respiciens, hæc verba subjungit, vs. 1, 2, 3, 4. *Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur, in iis, quæ sunt ad Deum, ut offerat dona & sacrificia pro peccatis, qui condolere possit iis, qui ignorant, & qui errant, quoniam & ipse circumdatus est infirmitate, & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita & pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, sicut & Aharon.* Voluit Apostolus, (ut ea dictione namque intelligi debet) rationem eorum reddere, quæ antea dixerat, Christum scilicet, quem Pontificem vocaverat, posse compati infirmitatibus nostris, quia & ipse tentatus fuisset. Hoc id est, quia & ipse iisdem infirmitatibus sine peccato, circumdatus fuisset, & propterea ait, hoc mirum videri non debere. Nam Pontifex quoque ipse legalis, in quo Christus adumbratus fuit, infirmitate non minus quam populus circumdatus erat, adeo ut pro seipso non minus, quam pro populo illi offerendum esset. Et addit, in sacerdotio illo summo legali, neminem propria auctoritate sibi munus illud sumpsisse, sed eum qui vocatus fuisset à Deo, ut Aharon: ex quo deinde ad ipsius familiam honor ille propagatus fuit. Itaque præter id, quod dixerat, Pontificem illum legalem infirmitate circumdatum fuisse; qua in re Christum fuisse illi similem, ex iis, quæ superiore capite scripserat, perspicuum erat, duo commemorat, quæ in Pontifice illo essent, & in Christo similiter fuerint. Unum, quod pro seipso non minus quam pro populo offerret. Alterum, quod à Deo ad munus illud vocatus esset. Et in priore quidem Christum similem legali Pontifici fuisse, ex antedictis, eaque jam inter ipsos constituta illa prima simi-

litudo;

similitudo necessario consequeretur. Nam si legalis Pontifex, qui & ipse circumdatus erat infirmitate, debebat, quemadmodum pro populo, sic etiam pro seipso offerre, certe cum jam constitutum fuerit, Christum & ipsum infirmitate circumdatum fuisse, sequitur omnino, ipsum quoque pro seipso offerre debuisse. In posteriore vero de similitudine inter utrumque nonnulla constabat; propterea fortasse, quod posterius propositum fuerat, prius exequitur, inquiens versu 5, 6. *Sic & Christus non semetipsum clarificavit, ut Pontifex fieret, sed qui est locutus ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum & in alio loco dicit: Tu es Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.* Posteriore autem similitudine explicata, statim priorem explicat his verbis vs. 7, 8, 9, 10. *Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationesque ad eum qui poterat ipsum servare à morte, cum clamore valido & lachrymis offerens; & exauditus pro reverentia,* (vel potius ex metu) *Et quamvis filius esset, didicit ex iis, quæ passus est obedientiam: Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ, cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.* Quis negare potest, in his verbis omnino affirmari, Christum pro se ipso obtulisse? Quid enim est aliud, offerre preces & supplicationes ad eum, qui posset ipsum liberare à morte, quam pro sua à morte liberatione, pro seipso, inquam, à morte liberando offerre? Aut cur ista hic dicuntur, nisi, ut proposita illa Christi cum legali Sacerdote similitudo de offerendo, quemadmodum pro populo, sic etiam pro seipso explicetur, & verissima esse demonstretur? Cæterum animadvertendum est, liberationem illam à morte, pro qua sibi comparanda obtulit Christus, non fuisse liberationem à crucis morte, quamvis licet Christus Deum precatus fuerit, ne sibi crucis mors subeunda esset Matth. 26. 39. 42. 44. Marc. 14. 35. 36. 39. Luc. 22. 42. quod illum fecisse videntur tres priores Evangelistæ scriptum reliquisse, cum narrant, eum jam jam in eorum, qui ipsum mox crucifixerunt, manus tradendum, patrem precatum fuisse, ut à se transiret calix ille. Non est, inquam, hic locus cum illis Evangelistarum locis conjungendus, quasi utrobique eadem sit sententia. Certum est enim hic Christum à morte, à qua se liberari supplex orabat, liberatum etiam fuisse. Aperte enim dicitur, ipsum fuisse exauditum: At vero ab ipsa crucis morte, à qua, ut liberaretur, eum orasse, Evangelistæ dicere videntur, non fuit liberatus Christus, id est, crucis mortem plane subiit. Hæc igitur liberatio à morte, de qua hic agitur, non est liberari à morte crucis subeunda; sed à mortis vinculis solvi, id est, in morte non remanere, verum post mortem in vitam revocari, eamque perpetuam atque immortalem. Quanquam, quidquid prima fronte Evangelistarum verba significare videantur, valde apud me dubium est, utrum Christus patrem ulla ratione rogaverit, ut crucis mortem subire non cogeretur. Etenim cum Christus, ut ipse ait, semper à patre exaudiretur, Joh. 11. 42. Luc. 22. 43. verisimilius mihi fit, eum rogasse, ut discederet à se angor ille & animi & corporis gravissimus, quem Lucas præcipue describit, à quo etiam liberatus fuit. Nam præterquam quod, ut idem Lucas ait, vs. 43, *apparuit illi Angelus de cœlo confortans eum*, is etiam, qui prius expavescebat, & graviter angebatur, Marc. 14. 33, precibus absolutis alacris ad mortem iit. Sed ad propositum redeo.

Satis, ut arbitror, demonstratum est, Christum non solum pro nobis, sed pro seipso quoque à morte liberando obtulisse. Mortis autem nomine, non ipsam mortem tantum, vel potius mortalitatem, sed calamitates quoque & afflictiones intelligo, & breviter, universam (ut ita dicam) patibilitatem, quæ omnia *infirmitatum* vocabulo apud Auctorem Epistolæ ad Hebræos significata sunt, ut similitudo ista non solum pro populo sed etiam pro seipso offerendo, inter legalem Pontificem & Christum, commodius explicaretur. Hac enim ratione ostenditur, utrumque pro infirmitatibus non alienis tantum, sed etiam suis obtulisse. Nec quidquam ad similitudinem convellendam pertinet, quod utriusque infirmitates diversæ fuerint, quodque Pontifex legalis pro suis peccatis obtulerit, Christus non item. Namque, ut similitudo constet, satis est, Christum pro seipso quoque pro ea causa obtulisse, cujus causa pro aliis præcipue obtulit. Sed dicet aliquis: Ergo cum Christus peccatorum nostrorum causa pro nobis obtulerit, sequeretur, eum peccatorum etiam suorum causa obtulisse. Respondeo, Christum peccatorum quidem nostrorum causa pro nobis obtulisse, sed non ut Deum ad ea nobis condonanda adduceret, verum, ut nos à morte, quæ peccati pœna nobis erat, reipsa, quemadmodum Deus antea decreverat, liberaret, & immortales tandem efficeret. Ex eo enim, quod Christus seipsum Deo obtulit, id est, ut supra explicatum fuit, ipsum cœlum ingressus est, ubi omnem potestatem & in cœlo & in terra est adeptus, necessario consecutum est, ut omnes à morte liberandi, æternaque vita donandi potestatem acceperit perpetuam: & porro nos qui ipsum sequimur, immortali vita omnino aliquando sit donaturus. Hac, inquam, ratione potissimum, Christus pro nobis peccatorum nostrorum causa obtulit. Quapropter cum Christus, ut demonstratum fuit, pro seipso à morte liberando, proque æterna vita consequenda obtulerit, nemo negare potest, Christum quamvis suorum peccatorum causa, quæ nulla habebat, minime obtulerit: ejusdem tamen rei causa reipsa pro se obtulisse, cujus causa pro nobis obtulit. Adde, quod mors ipsa & afflictiones, à quibus ut ipse liberaretur, Christus obtulit, licet is innocentissimus fuerit, figurata nec insolenti loquendi ratione *peccata* appellari possunt. Nam peccatorum pœnæ sæpe in Sacris Literis, ex consuetudine Hebraici sermonis, *peccata* nuncupantur; mors autem atque afflictiones, quamvis in Christo ipso non fuerint, tamen peccatorum pœnæ esse solent. Hinc factum est, ut idem auctor Epistolæ ad Hebræos, non solum, ut vidimus, Christum pro seipso obtulisse dixerit, verum etiam (id quod sane mirum videri potest) pro suis peccatis eum obtulisse non veritus sit dicere. Sic enim cap. 7. 27 scriptum de ipso reliquit: *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum Pontifices, prius pro suis peccatis hostias offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit semel se offerendo.* Cum enim pronomen, *hoc* necessario id, quod præcesserat referre debeat; præcesserit autem, *prius pro suis peccatis, deinde pro populi offerre*: certe, cum scriptum sit, Christum hoc fecisse, necesse est fateri, aperte scriptum esse, Christum prius pro suis, deinde pro populi peccatis obtulisse. Igitur quod vere & proprie Apostolus de Pontificibus illis dixerat, improprie & figurate, ut serviret simul & comparationis concinnitati consuleret, de Christo dicit. Namque animadvertendum est, ibi nullam aliam in comparatione illa dissimilitudinem inter pontifices illos & Christum constitui, nisi quod illi quotidie, id est, stato quodam tempore perpetuo, & pro seipsis & pro populo offerebant, Christus vero id semel tantum fecit, quemadmodum cuique locum non oscitanter legenti constare potest. Hac autem eadem loquendi figura, in re tamen opposita, iisdem proximis in verbis usus fuerat Apostolus quod profecto non mediocriter sententiam nostram confirmat. In illis inquam verbis vs. 26, *Talis enim decebat, ut nobis esset Pontifex, Sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus & excelsior cœlis factus.* Hæc enim, ut ex particula *enim* intelligitur, ex superioribus inferuntur. Atqui supra nihil de vitæ sanctimonia, quæ in Christo sit aut fuerit, dictum est, nec porro id ad propositum quidquam facit. Quare concludendum est, ista omnia, *sanctum esse, innocentem esse* &c. nihil aliud significare, quam omnium infirmitatum, quæ hominum peccatorum sunt propriæ, præsertim vero mortalitatis, esse expertem. Hoc enim optime cum iis congruit, quæ prius dicta fuerant, Christum videlicet in æternum manere, & semper vivere; atque ex eo rectissime infertur, eum non habere necessitatem offerendi quotidie pro seipso, quemadmodum deinde dicitur. Ut igitur prius sanctitatis, innocentiæ, impollutionis, & segregationis à peccatoribus nomine, immortalitatem & impassibilitatem Apostolus intellexerat, quibus homines peccatores penitus sunt destituti: sic deinde peccatorum nomine perpessiones ipsamque mortalita-

talita-

mortem intellexit, quæ peccatis propriè debebatur, ipsique perpetua committuntur. Atque hanc eandem expiandi rationem esse statuimus in voce *Immaculatum* cap. 9. 14. Ubi id enim plenissimum Christum se Deo immaculatum obtulisse, dixisset idem Apostolus, ut ostenderet, Christum cœlum ingredientem, immortalem & impassibilem factum fuisse, id quod à nobis creditum atque animadversum jam est, (ut ibidem subjungit Apostolus) ut conscientiam nostram expurgatam habeamus ab operibus mortuis ad serviendum Deo viventi. Verum dicet aliquis, si Christi oblatio in cœlo facta est, quemadmodum supra disputatum fuit, & modo nos oblatam esse diximus, qui fieri potest, ut Christus pro seipso à mortalitate & passibilitate liberando obtulerit, cum in cœlum ingressus, nec mortalis nec passibilis amplius fuerit? Aut quid ad Christi oblationem pertinere possunt preces illæ & supplicationes ipsius Christi, ab ipso in diebus carnis suæ ei oblatæ, qui poterat illum servare à morte? Respondeo primum ad utrumque simul, cum à me ex manifestis tum verbis tum sententia Epistolæ ad Hebræos affirmatur, Christi oblationem in cœlo perfectam fuisse, perfectionem oblationis seu perfectam oblationem me intelligere; nec à Christi oblatione ejus preces sejungere, quas pro se & pro nobis Deo obtulit, dum adhuc mortalis in terris ageret. Fuerunt enim hæ oblationis totius initium, & pars quædam. Deinde ad illud separatim, quod priore loco objectum fuit, dico, Christum cœlum ingredientem non jam fuisse immortalem & impassibilem: sed per ipsum ingressum in cœlum immortalem eum & impassibilem factum fuisse. Resurrexerat quidem Christus, tertia postquam crucifixus fuerat die, non iterum moriturus, sed non propterea naturam immortalem tunc statim ab ipsa resurrectione est adeptus. Nam neque id ad rem illam utile fuisset; & nullo modo ejus resurrectionis à mortuis plena fides ejus discipulis fuisset facta, nisi idem ipse, qualis antea fuerat, resurrexisset, adeo, ut ipsa clavorum, quibus cruci affixus fuerat vestigia in manibus ac pedibus haberet, itemque latus ex vulnere sibi lancea inflicto apertum, quæ Apostolis ipsis de ejus resurrectione dubitantibus, quemadmodum fecit, ostendere posset; quæ nemo (arbitror) sanæ mentis dixerit, in corpore natura immortali inveniri ullo pacto posse. Mitto, quod, ut verisimillimum est, non sint immortalia corpora, mortalium sensibus subjecta, aut certe tanto splendore sunt prædita, ut eorum aspectus vix à mortalium oculis ferri possit. Atqui nihil tale de Christi corpore à mortuis excitato, antequam in cœlum ascenderet, scriptum legitur. Ut nihil etiam dicam, quod, postquam resurrexit, revera cum discipulis suis comedit, & bibit, idque ut ex Luca satis liquet, ut suæ resurrectionis illis fidem faceret. Cibum autem & potum nullo modo immortalibus corporibus convenire, in ipso ferme harum disputationum nostrarum initio à nobis ostensum est. Non igitur fuit Christus natura immortalis, & ab omni corporis passibilitate reipsa exemptus, antequam hinc ad Deum migraret, atque, ut scriptor ille divinus loquitur Hebr. 7. 26. segregaretur à peccatoribus, & cœlis sublimior fieret. Ex quo perspicuum est, recte dici, Christum pro seipso à corporis infirmitatibus liberando, Deo obtulisse, quamvis oblationem illam in cœlo factam fuisse affirmetur, & per Christi oblationem factum esse, ut ipse à mortalitate & passibilitate assereretur; cum certum sit, per præsentationem illam sui ipsius in cœlo coram Deo factam, æternam & ab omni prorsus malo securam vitam eum fuisse adeptum. Jam vero, ut disputationem concludamus, si Christus ex una re legali Pontifici similis fuit, quod non secus atque ille, pro seipso quemadmodum pro populo obtulit, potest hinc satis aperte colligi, oblationem quam pro nobis peregit Christus, nullam satisfactionem aut satisfaciendi vim, habuisse; sed solum per eam, id ad effectum perductum fuisse, quod Deus de nobis deque expiatione nostrorum peccatorum decreverat; quemadmodum Christi pro seipso oblatione nihil aliud factum est, nisi quod Dei decretum de eo, ab omni prorsus corporis infirmitate liberando, executioni mandatum fuit.

Hucusque de similitudinibus inter Christum & legalem summum sacerdotem actum est. Nunc de dissimilitudinibus agendum esset: sed cum in Epistola ad Hebræos capite septimo de iis satis diligenter explicatum inveniatur, de una tantum agemus, quippe, quæ nec tam aperte ab auctore illius Epistolæ explicetur, & magni ad rem nostram momenti esse videatur, ad eaque quæ superius disputata sunt confirmanda propemodum necessaria, quæ paucis saltem verbis exponam. Dico igitur hanc inter legalem Pontificem & Christum insignem fuisse differentiam, quod ille non modo antequam in Sancta Dei sacrificaturus ingrederetur, sed etiam antequam pecudem quam immolaturus erat, mactaret, revera jam Sacerdos erat, atque Dei Sacerdotem perfecte unctus & consecratus: Christus vero non est in Dei Sacerdotem revera unctus & consecratus, antequam in cœlum ipsum ingressus fuerit, nedum antequam crucis mortem fuerit passus. Nam quod ante crucis mortem revera Pontifex noster non fuerit, ex eo plane intelligi potest, quod oportuit illum in omnibus nostrum similem fieri, ut esset misericors & fidelis Pontifex, ut scriptum est in Epistola ad Hebræos cap. 2. 17, cujus in re, ut ex ipso loco patet, mortis potissima ratio habetur. Idem planissimum faciunt ea ejusdem Epistolæ verba cap. 5. 5. *Sic & Christus non semetipsum clarificavit, ut Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum, filius meus es tu, ego hodie genui te, &c.* Ex Pauli etiam verbis Actor. 13. 33 manifestum est, hæc Jesu Christo à Deo dicta non fuisse, nisi post resurrectionem ejus à mortuis. Ex quo consequitur, eum non ante Pontificem consecratum fuisse, quam à mortuis resurrexerit. Quod autem nec etiam post resurrectionem, antequam in cœlum ascenderet, Pontifex revera fuerit Christus, illud aperte ostendit, quod scriptum est Hebr. 7. 26. *Talis enim decebat &c.* Ex quibus verbis apparet, non decuisse eum Pontificem nostrum esse, nec porro fuisse, antequam cœlis sublimior esset factus. Ut complura alia omittam ab eodem auctore scripta, quæ idem omnino confirmant. Quod si legalis Pontifex non ante expiabat peccata populi, quam in Sancta ingrederetur, licet jam perfecte Sacerdos esset: multo minus peccata nostra expiasse Christum dicendus est, antequam in cœlum ingrederetur, cum is nondum perfecte Sacerdos esset. Atque hic prædictæ dissimilitudinis à nobis explicatæ fructus est.

Superest, ut de ipsa adumbratione per se considerata agamus, & quid inde colligi possit explicemus. Verum id satis explicatum est, cum de victimis ipsis ageremus, nec aliquid alicujus momenti ex sola Sacerdotis persona colligi potest. Inde igitur quæ ad hanc partem attinent, sunt petenda.

Atque hic hujus de sacrificiis mactationis finis erat, in qua abunde nos ostendisse arbitramur, ex sacrificiis illis antiquis, in quibus Christi mors adumbrata fuit, nullam satisfactionem pro peccatis nostris ex ea morte proficiscentem ulla prorsus ratione colligi posse.

FINIS.

TRACTATUS

DE

JUSTIFICATIONE

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

Justus ex fide vivet HEBR. 10. 38.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

JUSTIFICATIONIS NOSTRÆ PER CHRISTUM SYNOPSIS

Ubi potissimum de ipsius Christi mortis vi & effectis agitur.

Auctore Fausto Socino Senensi.

Ejusdem,

De fide & operibus, quod attinet ad justificationem nostram. Ex Italicis litteris ad clarissimum virum N. N. quatuor explicata quæstionibus

DISPUTATIO.

Veritas temporis filia.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

Justificationis nostræ per Christum
SYNOPSIS PRIMA.

DEus pro summa & sola sua bonitate olim decrevit omnibus resipiscentibus, & in posterum, mundanis cupiditatibus valere jussis, sobrie, juste ac pie in præsente sæculo viventibus, omnia peccata condonare, eosque post hanc mortalem vitam ad immortalem à mortuis excitando transferre; si modo ab eo vitæ instituto, ne ipsius quidem mortis terrore, teterrimæ licet ac detestabilissimæ, demoverentur.

Propterea Jesum Christum unigenitum filium suum, natum è muliere, in mundum misit, nimirum ut hanc ipsius voluntatem mundo patefaceret.

Hinc factum est, ut Christus Jesus non modo tantam Dei bonitatem nobis annunciaverit, ac mirandis infinitis operibus, tanquam antea visis nec auditis, confirmaverit; verum etiam ejus annunciandæ occasione mortem crucis, ipso Deo mandante, subierit, qua nulla execrabilior inveniri poterat, quamque innumerabilia eaque ingentia mala & incommoda sunt antegressa.

Neque hoc ad suam nobis voluntatem patefaciendam satis Deo visum fuit, sed præterea voluit, ut in ipsius Jesu persona, rem prorsus sic se habere, quemadmodum is nobis patris sui nomine exposuerat, videremus. Atque hanc ob causam, eum, quem nobis nostræ vitæ exemplar proposuerat, tertio, postquam interfectus fuerat, die à mortuis excitavit, ac postmodum in cœlum ad immortalem vitam transtulit.

Verum neque hoc etiam contentus, ne ullus penitus dubitationi locus relinqueretur, ipsi Jesu tantam in cœlo & in terra, tanquam obedientiæ scilicet usque ad mortem crucis insigne præmium, potestatem dedit, ut eos, qui viam, ab ipso cum verbis tum sui ipsius exemplo præmonstratam, ingressi & persecuti fuerint, in mediis etiam calamitatibus & ipsa morte, perpetuo fovere & confirmare, ac tandem æterna vita donare ipse possit.

Itaque nemo est, qui hæc omnia facta fuisse aut animadverterit, aut crediderit, qui de prædicta divina voluntate amplius dubitare potuerit; & ita, abnegata impietate, ad Deum ex Jesu Christi præscripto se non converterit, (atque hoc est in Christum, sive in Deum per Christum credere) ac proinde peccatorum suorum veniam ex Dei decreto non sit consecutus.

Cum igitur mors Christi, & ipsa per se veniam peccatorum nobis à Deo per ipsum Christum oblatam obsignaverit ac confirmaverit, & ad resurrectionem ipsius Christi, tanquam nostræ resurrectionis, qua delictorum nostrorum venia continetur, certissimum pignus nobis exhibendum, supremamque illam potestatem ipsi dandam necessaria fuerit; merito scriptum est, Christum mortuum fuisse pro peccatis nostris, nos sanguine suo à peccatis lavisse; sanguinem suum in peccatorum nostrorum remissionem effudisse, seipsum, ut nos ab omni iniquitate redimeret, pro nobis tradidisse, ejus sanguinem, si in luce ambulaverimus, nos ab omni peccato expurgare, ipsum animam suam, sive seipsum, redemptionis pretium, pro multis, sive pro omnibus dedisse, propitiatorium eum à Deo per fidem in ejus sanguine propositum fuisse, & alia ejusmodi: non quia is Deo morte sua id solverit, quod nos propter scelera nostra ejus justitiæ debebamus, atque ea ratione Deum nobis conciliaverit; aut quia merito tam insignis obedientiæ suæ iram Dei adversum nos placaverit, siquidem neque his rebus quicquam opus erat, neque ea ullo modo fieri poterant: sed quia nos, qui à Deo aversi eramus, sui sanguinis fusione ac morte interveniente, ad Deum, qui jam ultro pacem nobis offerebat, & in ipso Christo quam maxime propitium nobis se ea ratione ostendebat, adduxit, atque ut illi in posterum confideremus, eaque illius præscripto obedientiam, effecit. Quod & fieri poterat, & solum faciendum restabat: unde nobis reipsa peccatorum venia parta, & stabilis ac perpetua cum Deo nostro reconciliatio confecta est.

Hinc apparere potest (ut de quibusdam ex prædictis & similibus scripturæ loquendi modis aliquanto apertius agamus) pro nobis mortuum esse Christum, non id significare, quod multi fortasse crediderunt, eum scilicet vice seu loco nostrum mortuum esse. Quemadmodum, pro peccatis nostris Christum mortuum fuisse, non significat eum vice seu loco peccatorum nostrorum eam mortem oppetiisse. Id quod etiam aliunde ex eo constat, quod tantum abest, ut Christus moriendo vicem nostram obierit, ut nos ad ejus exemplum mori parati esse debeamus, alioquin ejus regni participes non futuri, sicut apertissime pluribus in locis Sacræ Literæ testantur. Ut igitur, pro peccatis nostris mortuum esse Christum, aliud nihil significat, quam nostrorum peccatorum causa eum occisum fuisse, sic, pro nobis Christum mortuum esse, nihil præterea declarat, quam illum propter nos violentam mortem subiisse.

Cum autem scriptum invenimus, sanguinem Christi nos expurgare ab omni peccato, non utique intelligendum est, vim quandam occultam Christi sanguini inesse, ad expurganda peccata nostra, sed eam, quam nos ipsi perspicue agnoscere possimus. Nam, cum Christus per fusionem sui sanguinis & non alia via, ad supremam illam potestatem pervenerit, apparet ejus sanguine factum esse, ut nos à peccatis expurgemur, id est, à pœna nostris peccatis debita liberemur. Siquidem ea suprema potestate omnes obedientes sibi ab æterna morte vindicare, & beata immortalitate donare potest. Et idcirco ita demum dicitur ejus sanguis nos ab omni peccato expurgare, si in luce ambulaverimus. Christus enim sanguinem suum fundens, id ex Dei Patris promisso consecutus est, ut non solum sibi beatam immortalitatem pepererit, sed etiam omnibus suis. Hi autem sine dubio sunt illi, qui ipsi obediunt, & in luce ambulant. Præterea animadvertendum est, hæc verba, expurgare, expiare, emundare, atque his similia, sæpissime in Sacris Literis, non rem ipsam, sed rei declarationem, significare. Vide Levit. 13. 7, 8. & cap. 15. 15. 30. & cap. 16. 30. & quid ad his locis adnotavit Franciscus Vatablus homo Hebraicæ linguæ peritissimus. Vide insuper totum caput 13. & 14. ejusdem libri, una cum iis, quæ ibidem idem Vatablus ad verbum Mundandi sæpius annotavit. Quocirca rectissime, atque ex Sacræ Scripturæ more, scriptum fuisset, sanguinem Christi nos expurgare ab omni peccato, etiamsi Christi sanguis aliud nihil efficeret, quam declararet nos ab omni peccato expurgatos esse: quod certe efficit. Namque eo Deus, tanquam sigillo quodam remissionem peccatorum nobis ultro oblatam obsignavit, & novum atque æternum fœdus nobiscum sanxit. Nimirum enim sanguine Christi interveniente factum est, ut simul infinitam Dei charitatem erga nos perspexerimus, simul vitam æternam, quæ vera peccatorum nostrorum expurgatio est, nobis partam esse agnoverimus.

Jam vero cum legimus, Christum seipsum sive animam suam redemptionis pretium pro nobis dedisse, sciendum est, verbum redimere, præsertim in Sacris Literis, frequentissime nihil aliud esse, quam liberare (ut Castellio ubique fere id verbum reddidit in Novo Testamento) nullo vero pretio interveniente. Quod cuilibet Bibliorum concordantias (quas vocant) consulenti planissimum fiet: & tamen redimendi verbum, proprie pretio dato liberare significat; immo, si ipsius verbi vim spectes, emptionem omnino declarat, quæ sine pretio fieri nequit. Quæ eadem aptissima fra-

sermonis figura, Christus, sive anima ipsius, dicitur redemptionis nostræ pretium; non quia verum pretium sit, quod cuipiam, Deo præsertim, pro nobis liberandis solutum fuerit, sed quia id datum est à Christo, & ab ipso Deo, ut nos à peccatis, id est, peccatorum pœna liberaremur. Hoc est, Christus Dei jussu seipsum, sive animam suam, impendit atque insumpsit, ut hac ratione ad immortalitatem perductus, nos quoque eodem secum traheret, atque perduceret.

Mitto autem, quod & expurgare nostra peccata, & nos à peccatis nostris redimere dicitur Christi sanguis, quia, ut nos à peccando cessemus, efficit. Quod profecto longe aliud est, quam pœnas nostris peccatis debitas eo persolutas fuisse, nec cum ea re quicquam commune habet. De hoc autem Christi sanguinis seu mortis effectu, testimonia habes, 1 Pet. 1. 18, 19 & 2. 24, 25. Heb. 9. 14. Gal. 1. 4. Tit. 2. 14. Eph. 5. 25, 26, 27, & multis aliis in locis.

Quoniam vero, præter ea, quæ supra commemorata sunt, scriptum est, Christum sese obtulisse pro peccatis nostris, sciendum est, hoc per similitudinem legalium sacrificiorum, quæ pro peccatis offerebantur, dictum esse, maxime vero illius anniversarii sacrificii, quo peragendo, summus sacerdos in Sancta Sanctorum ingrediebatur, ut ex ipsa Epistola ad Heb. ubi de Christi oblatione expiatoria, ex professo & copiose agitur, aperte constat. Quemadmodum igitur sacrificiis illis peractis, populus à reatu peccatorum, pro quibus victimæ illæ offerebantur, liberabatur, non quia vis aliqua in ipsis inesset pro peccatis satisfaciendi, sed quia talis, qualem diximus, ex Dei voluntate effectus inde manabat, sic Christi sacro ministerio peracto, nos, qui Christi sumus, id est, qui illi confidimus & obedimus, à reatu omnium peccatorum liberamur: non quia in iis, quæ in ipsius Christi persona facta sunt, vis aliqua insit pro nostris peccatis satisfaciendi, sed quia, cum Deus decrevisset, si Christus sibi obediens fuisset atque ad mortem crucis, non solum ipsum beata immortalitate donare, sed etiam suos omnes beatos & immortales efficiendi potestatem ei concedere; certe cum Christus eam obedientiam Deo præstiterit, & eam ob causam prædictam potestatem ab eo consecutus fuerit, apparet nos à peccatorum nostrorum reatu liberatos esse, neque in judicium venturos, sed è morte ad vitam transiisse. Ubi etiam animadvertendum est, quod sicut oblatio antiqui illius anniversarii sacrificii non tunc perficiebatur cum victima jugulabatur, sed cum jam jugulatæ sanguis in Sancta Sanctorum à Pontifice inferebatur, Scriptum est enim in Epist. ad Heb. 9. 7. Pontificem sanguinem illum pro se & pro ignorantiis populi obtulisse, sic Christi oblatio non tunc perfecta est, cum ipse mactatus & crucifixus fuit, sed cum, postquam crucifixus fuerat, se ipsum in cœlum intulit. Cœlum enim, in hac similitudine universa, Sanctis Sanctorum respondere ex eadem Epist. ad Heb. valde perspicuum est. Quare Christi oblationis in divinis literis mentio nullam pro peccatis satisfactionem declarare potest, quæ ex ejus morte manaverit, neque ea ratione peccata nostra Christi oblatio expiare dicenda est: sed Christi beatam immortalitatem, & mirificam illam potestatem, cum illum se obtulisse ajunt, significare volunt Sacræ Literæ, qua vere nostra peccata expiantur, id est, nos ab omnibus malis, quæ propter peccata Deus hominibus imminit, & ab ipsa æterna morte afferimur & vindicamur, & simul, quemadmodum ad tantum beneficium consequendum necesse est, à peccando desistimus atque cessamus. Cum enim animadvertimus, Christum per sui sanguinis fusionem ad immortalitatem & supremam illam suos beatos efficiendi potestatem pervenisse, eaque in re, quantopere nos Deus dilexerit, intelligimus, ut Christi efficiamur (quod non nisi vitæ sanctimonia, ipsiusque Christi imitatione fit) omnino curamus, parati & ipsum sanguinem fundere potius, quam Deo non obedire, & in peccatis amplius manere.

ALTERA SYNOPSIS
justificationis nostræ coram Deo.

In explicando articulo de Justificatione, primum fit explicetur, quid sit justificatio illa quam brevissime describendam sibi sumitur. Deinde, qua ratione ea nobis contingat, paucis exponendum. Postremo, quænam sint ejus effecta atque adjuncta, dicendum.

Justificatio nostra coram Deo, ut uno verbo dicam, nihil aliud est, quam à Deo pro justis haberi. Cætera, quæ hic adferuntur, vel ad rationem, qua illa nobis contingit, vel ad ejus effecta pertinent. Ratio igitur, qua nobis illa contingit, aut Deum, aut nos respicit. Quod ad Deum attinet, nihil Deum movet ad nos pro justis habendos, nihilve, ut tantum bonum consequamur, in Deo esse necesse est, præter gratuitam voluntatem, spontaneumque decretum, in quo nihil nisi seipsum, summamque bonitatem Deus respicit: & quia justi ab ipso haberi non possumus, quin à reatu peccatorum nostrorum coram ipso absolvamur, nulla alia ratione, quod ad ipsum decretum Dei attinet, absolutionem illam consequimur, nisi quod Deus sua sponte, & plane gratuito, nobis peccata remittit. Quod vero ad nos pertinet, non aliter revera justi coram Deo habemur, & delictorum nostrorum veniam ab ipso consequimur, quam si in Jesum Christum credamus: hoc autem, ut mox dicemus, per ipsum Jesum Christum in nobis fit. Sua sponte igitur quidem, & plane gratuito nos Deus pro justis habet, nobisque peccata remittit, sed tum demum, si in Jesum Christum credamus. Credere autem in Jesum Christum, nihil aliud est, quam Jesu Christo confidere, & idcirco ex ejus præscripto, vitam instituere. Id autem ut faciamus, & Christo obediamus, multa efficiunt, quæ in ipso Christo animadvertere licet.

Primum, quod dum hic inter mortales ageret, doctrinamque suam mundo exponeret atque inculcaret, mira, nec prius audita opera fecit, quibus abunde eam confirmavit.

Deinde, quia suum ipsius sanguinem, eam annunciando, fudit, & teterrimam potius, omniumque maxime detestabilem mortem subire voluit, quam ab ea promulganda desistere.

Tum vero maxime, quia ex tam dira atque exitiali morte, brevi in vitam revocatus, atque restitutus est. Quod sane, satis superque esse debet, ad fidem de veritate doctrinæ ipsius, omnibus faciendam.

Huic tamen rei id adhuc præstat, quod cum ipse Christus genus illud vitæ exactissime servaverit, quod aliis præscripsit, ex mortuis non simpliciter tantum resurgendo, ut non amplius moriatur, sed in cœlis beatus in æternum vivat, spem certissimam nobis fecit, futurum, ut si ejus vestigia secuti fuerimus, nos quoque ex mortuis ita resurgamus, ut beati in cœlis in æternum vivamus, quemadmodum is sibi obedientibus constantissime pollicitus est.

Huc postremo accedit, quod ipsemet nos ex mortuis suscitaturus est, & vita æterna donaturus, quandoquidem tantam omnem potestatem in cœlo & in terra est adeptus, qua suos favore ipsoque auxiliari perpetuo possit, & ab omnibus malis, auctoritate atque potentia sua defendere ac liberare. Quoniam vero inter hæc omnia, quæ recensuimus, unicum est ipsius Jesu Christi opus magis ejus proprium, magisque insigne ac commendatione dignum, quam voluntaria mors, & per summum dedecus summosque cruciatus, sui sanguinis fusio, ex qua factum est, ut & resurrectionem, & beatam æternamque vitam, & supremam illam potestatem fuerit adeptus; idcirco jure optimo, ex iis omnibus, quæ in Christo conspecta, nos ad ei fidendum impulerint, & ita, ut supra dictum est, justos nos coram Deo reddiderint,

rum Christi mors & sanguis potissimum commemorantur, iisque peccatorum nostrorum expiatio tribuitur, & per ea nobis peccatorum remissio contigisse dicitur. Nam etsi Deus ad nos coram se justos habendos, nobisque omnium delictorum veniam concedendam, his minime opus habeat: nos tamen ad tantum bonum consequendum opus habebamus, siquidem sine his Jesu Christo nunquam obedivissemus. Sine obedientia autem ista, neminem id consequi posse, constitutum erat. Restat, ut de justificationis hujus nostræ effectis atque adjunctis agamus. Ea autem ut præclarissima sunt, sic etiam per se satis nota esse videntur. Indubitatum enim est, cum nihil aliud sit, quod nos Dei inimicos constituat, præter peccatum, peccato amoto, Dei amicos nos esse. Duplici autem ratione amovetur peccatum. Vel quia non imputatur, & perinde habetur ac si nunquam fuisset; vel quia peccatum ipsum revera aufertur, nec amplius peccatur. Utraque hæc amovendi peccati ratio, in justificatione coram Deo nostra, conspicitur. Nam & ejus vi peccata nostra nobis minime imputantur, & perinde censemur, quasi nunquam peccaverimus; imo ipsum justificare, ut dictum fuit, nihil aliud est, quam pro justo habere, denique peccata remittere, ac condonare; & præterea, cum nemo coram Deo justificetur, nisi Christo obediat, & sic a peccando desistat, certum est, ubi justificatio ista fuerit, ibi quoque jam peccatum ipsum revera ablatum fuisse, eumque cui ea contingat, non amplius peccare. Quod tamen non ita intelligendum est, quasi nullum prorsus, ne levissimum quidem peccatum admittat; sed non amplius illi ulla ex parte peccatum dominari, neque eum ipsius peccati habitum (ut loquuntur) habere, adeo ut (verbi gratia) nec scortator, nec ebriosus, nec avarus, nec conviciator, nec injustus dici possit, nec, breviter, aliquid eorum facere, quæ qui faciunt, certum est, eos regnum Dei non possessuros. Ut autem cavendum est, ne, ut hodie plerique faciunt, vitæ sanctitatem atque innocentiam effectum justificationis nostræ coram Deo esse dicamus, sic diligenter cavere debemus, ne ipsam sanctitatem atque innocentiam, justificationem nostram coram Deo esse credamus, vere illam, nostræ coram Deo justificationis, caussam efficientem aut impulsivam esse affirmemus; sed tantummodo caussam, sine qua eam justificationem nobis non contingere, decrevit Deus. Ex hac præterea justificatione illud consequitur, quod cum, peccati stipendium mors sit, peccato in eo, qui justificatus coram Deo est, ablato, is morti amplius non est plane obnoxius, & ob eam caussam, etiamsi moriatur, non tamen a morte eum perpetuo detineri necesse est. Hunc autem justificationis nostræ coram Deo necessarium effectum, ita pro sua bonitate auxit, ut ita dicam, ac locupletavit Deus, ut non modo coram se justificatos, a necessitate moriendi, sive in morte perpetuo permanendi exemerit, verum etiam omnino vita æterna eos donare aliquando decreverit, &, si mortui fuerint, eos [illegible] tanquam [illegible] revocare: quemadmodum per Jesum Christum se facturum apertissime constitutum est, atque omni ratione abunde confirmavit. His, quæ hactenus exposuimus, per convenientes quasque interrogationes & responsiones explicatis, possunt commode testimonia proferri, de natura nostra ad peccandum proclivi, & de peccato, quod in nobis ante Dei patefactam misericordiam, nostrique justificandi rationem, dominatur. Deinde, ea afferri poterunt, quæ peccatorum remissionem testantur, gratis a Deo nobis concessam. Ea autem potissimum sunt afferenda, quæ ad nos spectant, id est, quæ in Novo Testamento habentur. Vel, si sunt in Testamento Vetere, aut prædictiones sunt ejus, quod futurum erat sub Novo Fœdere, aut ejusmodi sunt testimonia, quæ perpetuam vim habere constet, & ad utrumque fœdus pertinere spectare. Nam de justificatione nostra, id est nostrum qui sub Novo Fœdere sumus, non autem illorum qui sub Vetere fuerunt, hoc loco agendum est. Est quidem sub utroque Fœdere, eadem hominum coram Deo justificandi ratio, quatenus utrobique ex parte Dei, peccatorum remissio requiritur, ex hominum vero parte resipiscentia, & Dei præceptorum in posterum obedientia, quæ illa fides est vera, quæ semper hominem Deo acceptum reddit, & reddidura est: sed tamen, quia obedientia, quam a nobis requirit Deus in novo Fœdere, non eadem plane est cum ea, quam in veteri fœdere requirebat, sed multo quam illa absolutior atque præstantior, idcirco non sunt hæ tractationes confundendæ, nec una cum altera justificandi ratione miscenda: præsertim ubi de rebus in religione Christiana instituendis agitur. Itaque, vel tantummodo in medium producenda sunt, quæ ad justificationem nostram sub Novo Testamento pertinent, vel, si ea quoque proferuntur, quæ ad Testamentum vetus sunt referenda, diligenter prius inter utrumque Fœdus, in hoc justificationis negotio, distinguendum est; aut certe diserte monendus est lector, ea ideo afferri, ut appareat, etiamsi non omnino eodem modo utrobique homines justificentur coram Deo, tamen hoc perpetuum esse, ut nemo coram Deo justificetur, nisi cui Deus gratuito peccata remittat; id autem nemini contingere, nisi ei, qui resipiscat, Deoque in futurum se obedientem præstet.

II
THESES.
de Justificatione.

Deus omnes, quibus Christi Evangelium annunciatur, salvos facere vult, ac vita æterna donare, si modo eidem Evangelio credant atque obediant; ut autem credere atque obedire possint, omnibus generatim concedit.

Deus, cum Filium suum morti propter nos tradidit, non id curavit, ut hac ratione justitiæ suæ, qua peccatores punit, ulla ex ea parte satisfaceret; sed ut nos ad se adduceret, & gratis, a peccatorum nostrorum pœnis, ipsisque adeo peccatis liberaret.

Quamvis autem verissimum ac testatissimum sit, Jesum Christum Dei Filium, sanguinem suum, in remissionem peccatorum nostrorum fudisse: tamen ipsa mors Christi per se, sine resurrectione, quæ consequuta est, & ad dexteram Dei sessione, nec nos ejus remissionis participes facere, nec nobis eam plane confirmare posset.

Deus ex pura sua gratia & misericordia nos justificat, id est, justos pronunciat, & peccatorum remissione vitaque æterna donat. Prius tamen, quam hoc re ipsa fiat, omnino a nobis requirit, ut credamus in Jesum Christum, hoc est, illi confidamus atque obediamus.

Itaque nemo justificatus est coram Deo, nisi prius Christo confidat, eique obediat; quæ obedientia sunt illa opera, ex quibus nos justificari Jacobus Apostolus affirmat: adeo ut, cum Paulus Apostolus negat nos ex operibus justificari, nomine operum, perfectam per totam vitam legis divinæ conservationem, intelligat, nec aliud quidquam dicere velit, nisi nos ex merito ipsorum operum, nequaquam justificari coram Deo; non autem ad nos, coram ipso Deo justificandos, nulla nostra opera requiri. Sunt enim opera nostra, id est, ut dictum fuit, obedientia, quam Christo præstamus, licet nec efficiens, nec meritoria, tamen caussa (ut vocant) sine qua non, justificationis coram Deo, atque æternæ salutis nostræ.

Jam vero obedientia ista, aliud nihil est, quam ipsius Christi præcepta servare. Christi autem præcepta, ut quam brevissime dicamus, sunt, præter moralia omnia quæ in Mosis lege continentur, abstinere ab omnibus mundanis cupiditatibus, ita ut etiam ad hanc vitam transigendam necessariis contenti simus, nec quidquam præterea quæramus aut usurpemus.

Quæ quidem præcepta, ut ne minimum quidem ex parte transgrediamur, omnibus viribus conari debemus. Quodsi minus contingat nos istud assequi, modo eousque progrediamur, ut non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulemus; Christo obedire jure tamen dicemur, nec nobis ea imputabuntur, quæ alioqui per humanam fragilitatem vel ignorantiam, contra Christi præcepta interdum committimus, justificatione nostra integra perpetuo permanente, donec ita vivamus, ut in nullo peccato maneamus, quod Christi præceptis adversetur.

Ceterum si eveniat, ut ab hac obedientia deficiamus & in unum plurave peccata relabamur, in eisque permaneamus, justificati esse desinimus.

Possumus tamen pœnitentia & vitæ ex Christi præceptis emendatione, denuo justificari. Verum tamen pœnitentia ista, non in nostra potestate est; sed Deus, ut eam habere possint, illis concedit, quibus vult, ipsique videtur.

III.

DE JUSTIFICATIONE

Dialogus N: N.

EXistimavi me operæ pretium facturum, si, quæ jam nuper ad quæstiones Johannis nostri, de justificatione domi vestræ disserueram, charissimi fratres, literis mandarem, quamvis ea voluerim ad aliquod tempus, quod editioni tempestivum videretur, pressa esse: tamen non privatorum, verum commodi publici rationem habendam duxi. Spero enim hæc studiosis veritatis, qui in nullius, præter Christi verba jurarunt, candoremque ad legendum attulerint, nonnihil profutura. Ad vos autem, fratres mei, nominatim mittere volui, ut communicata quondam in hoc studii genere, vobis in mentem revocarem. Etsi enim fortasse meis institutionibus non admodum egetis, cum Spiritum Sanctum præceptorem habeatis: tamen dabo operam, ut assiduam bonam, quæ vobis per me Deus largitus est, mentionem facere valeatis; maxime ut studentes recte facti, quemadmodum recte incepistis, ratam efficere vestri vocationem & electionem. Has ergo quæstiones legite, veritatis studio adjuncta judicandi libertate, simul Deo, Patre luminum invocato, ut mentem vestram divina sua luce, quotidie magis magisque illustret, ut aliquando lucem veritatis iis, qui ignorantiæ errorumque tenebris occupati fuerint, præferre, eosque ad justitiam erudire possitis. Accipite ergo Johannem ex me quærentem, meque ei respondentem. JOHANNES. Velim, mi Christophore, scire, quid sentias de justificatione. Itaque, si per otium licet, etiam atque etiam te oro, ut ad ea, quæ ex te quæram, mihi respondere velis. CHRISTOPH. De justificatione, si petis, ut petis, quid sentiam, justam esse tuam petitionem judico, imo gaudeo, te investigandæ veritatis studio teneri. Quare quicquid de ea compertum habeo, quatenus Dei gratiam consequutus sum, libenter tibi communicabo. JOH. Ago tibi gratias, & quæro primum quid sit justificatio? 1. CHRIST. Peccatorum absolutio, divinæque naturæ participatio. JOH. Quæ est causa istius justificationis? CHR. Dei gratia, quæ nobis exponit insignem ejus amorem, quo nos omnes, hoc est Judæos & gentes complexus est; 2. adeo, ut nostri causa filium in mortem tradiderit, quo à morte liberaremur. Itaque Dei gratia per JESU Christi sanguinem liberati sumus, 3. non tantum à supplicio, sed etiam ab omnibus peccatis, & in eodem Filio in cælestibus collocati. JOH. Quare fuimus morte digni? CHRIST. Quia in peccato fuisse, convicti fuimus; peccati vero præmium est mors. JOH. Quænam ob peccata talem nobis contraximus culpam? Num ob nostra, in quibus versati sumus, an ob parentum? 4. CHRIST. Ob nostra, à nobis ipsis commissa. Commentum enim illud de peccato originis, seu parentum culpa, fabula Judaica est, ut videre potueris, Jerem. 31. 29. Ezech. 18. 2. 3. Joh. 9. 3. &c. 5. Ab Antichristo vero est in Christi Ecclesiam introductum, ad stabiliendum perniciosa dogmata: nempe Dei incarnationem, infantium baptismum, maxime autem, ut homines in perpetuis detineret peccatis. Verum impossibile esset, nos debere luere, quod non peccavimus; cum ipse Deus affirmaverit, filium parentis iniquitatem non esse laturum, sed quemlibet sua culpa moriturum esse, & nos propriis peccatis mortuos fuisse, in quibus simus aliquando versati, Ephes. 2. Ideirco etiam Paulus, cum ratione, experientia, & scripturarum testimoniis, cum Judæos tum gentes peccati convicerit, non parentum aut Adami peccatum seu corruptam naturam accusavit, sed illis ipsis, qui peccarent, culpam imputavit. Nam ostendit Paulus, gentes potuisse Deum cognoscere, imo & cognovisse; sed eas non probe usos fuisse ea cognitione, Rom. 1. 19. Act. 14. 17. & 17. 26. 1 Cor. 1. 21. Quod cum ita sit, quomodo Judæi se potuerunt excusare, cum oracula divina haberent, variisque modis sese illis Deus manifestaverit Joh. 7. 19. Act. 7. 53? quod autem peccaverint, experientia & scripturis à Paulo convincuntur, Rom. 2. 17 & 3. 23. JOH. Cum nemo unquam Deum viderit, quis nobis illam gratiam exposuit, & per quem contigit? 6. CHRIST. Per Jesum Christum: Ille enim eam nobis revelavit, & propterea ut eam fide consequeremur, sanguinem suum effudit. Ideo sanguine ejus justificati dicimur, Rom. 5. 8. 9. JOH. Ad quos pertinet illa gratia? CHRIST. Ad omnes quicunque credunt in nomen ejus, Joh. 1. 12. JOHAN. Quid est, credere in nomen ejus? CHRIST. Eum accipere, ejus dictis fidem habere, ei confidere, ei denique obtemperare. Itaque Paulus utitur voce *obtemperare*, pro *credere*, Rom. 10. 16. & Petrus Act. 5. 32. *obedientibus*, quod alias solitum est dici, *credentibus*. Johannes vero dicit *accipere*, pro *credere*, Joh. 1. 11 & Paulus Gal. 4. 14. *Ceu Jesum Christum ipsum*, inquit, *me excepistis*: hoc est, Mihi, ut ipsi Christo, credidistis. Credere quoque dici pro Confidere, sæpius in Sacris Literis legimus, ut Matth. 8. 13. & 9. 18. Mar. 5. 36. Luc. 8. 50. & in multis aliis locis. Similiter, fides in Christum non simpliciter significat persuasionem, sed confidentiam, sive fiduciam, quæ nobis, non tantum ut credamus ea vera esse, quæ à Domino Jesu dicta factaque sunt, persuadet, sed incitat etiam, ut credamus, 7. si obedierimus Evangelio, nos obtenturos peccatorum veniam & vitam æternam. Itaque recte dicit Paulus, Heb. 11. 1. Fidem esse speratorum substantiam, & rerum demonstrationem, quæ non cernuntur, remissio enim peccatorum & vita æterna, non videntur sed sperantur. JOH. Unde est fides? CHRIST. Ex auditione verbi divini, Rom. 10. 17. JOH. Cur igitur non omnes credunt, qui verbum audiunt? CHRIST. Quidam nolunt, quidam non possunt credere. JOH. Quare quidam nolunt credere? CHRIST. Quia magis amant propriam, quam Dei gloriam, aut majoris faciunt divitias suas, voluptatemque & ambitionem hujus mundi, quam regnum cœleste, Joh. 5. 40. 44 & 12. 42. Act. 13. 46. JOH. Cur quidam non possunt? CHRIST. 8. Quia præsentis sæculi tempus non solum contemnunt, sed & agnitæ veritati contradicunt, quod est peccatum in Spiritum Sanctum. 9. Igitur dat eis Deus animum torpentem, eorumque oculos excæcat, ne converti possint. 10. Ne hoc ipsi venire Judæis, Paulus eos præmonuit, Act. 13. 40. *Cavete* inquit, *ne vobis accidat, quod est in vatibus dictum: Videte, ô contemptores, & præ admiratione stupescite. Nam ejusmodi rem ego*

facio-

salutem fuit, vestris temporibus, quam non fuit creditum, si quis vobis exponat. JOH. At cum fides Dei donum sit, qui fit, quod tu eam ponis in hominis arbitrio? CHR. Quidnam? In hominis arbitrio est, donum ab aliquo sibi oblatum accipere aut contemnere. 11. Aufertur vero ab aspernantibus donum, & datur aliis, ut legimus, Act. 13.46. *Vobis primum necesse erat*, aiunt Paulus & Barnabas, *proponi divinam doctrinam; sed quia eam rejicitis, neque vos sempiterna vita dignos judicatis, scitote nos ad gentes converti, sic enim praecepit nobis Dominus.* 12. Verum ad quaestionem de fide non pertinet illud, nam sit donum Dei, nam id, de qualibet re bona dici potest. 13. Tamen & auditus est donum Dei; nihilominus mei est arbitrii, aliquem audire, aut aures avertere seu obturare. Quamvis non negamus, fidem, Dei donum esse, tamen illud explicandum est, ne simpliciores fallantur. 14. Fides tale donum est, quod Deus omnibus exhibuit, dum filium suum Jesum Christum ex mortuis in vitam revocavit, Act. 17. 31. pro eo quod dicunt, Dei donum est, potius dicendum esset, fides Dei mandatum est, cum legimus. Marc. 11. 22 praecepisse, ut crederent Evangelio; & Paulus testatur, se legationem accepisse ad omnes gentes, ut obedirent fidei, Rom. 1. 5, & Act. 6. 7 scriptum est, multos Sacerdotes obedivisse fidei; sed quis nescit, quod mandato obeditur? Itaque justius fides appellaretur Dei mandatum, quam donum, cum Deus omnino velit, ut omnes, qui Evangelium audiunt, credant; imo non credentibus ira imminet, Joh. 6.36. JOH. Unde cognoscitur fides? CHR. Ex illo, quod est, nempe ex forma, quae homini cum ipsa fide, ex auditione Evangelii ingeneratur: cujus initium est poenitentia & spes, ut videmus ex concionibus Domini Jesu, ejusque legatorum, ubi ut poenitentia agatur, jubent, simul addentes regnum coeleste in foribus esse, quod quidem non videmus, sed speramus: processus ejus sermonis continetur, enarratione justitiae divinae, cujus servis promittitur beatitudo, & quidem propterea, ut adeo constanter ex illa justitia vivamus, ut malimus qualibet miserias & ipsam mortem subire, quam ab ejus vivendi praescripto discedere. Si igitur aliquem mores suos secundum Evangelium correxisse video, de eo mihi certo persuadeo, quod Evangelium audierit, & fidem habeat in Jesum Christum. Hinc fides discernitur ab omnium, qui impie vivunt, opinionibus, quas fidem esse arbitrantur, licet eas tam acriter defendant, ut videntur: nunquam enim hoc refutabant, *Qui eum [illegible] natum esse dicit, & tamen ejus praeceptis non paret, mendax est*, 1 Joh. 2. 4, nec hoc evertent, *Ego*, inquit Jesus, *lux, in mundum veni, ut quisquis in me crediderit, non maneat in tenebris*, Johan. 12. 46. 15. JOH. Ideo fides potest cerni? CHR. Imo & audiri, Rom. 1. 8. 1 Thes. 1. 8. Colos. 1. 4. JOH. Age vero, quoniam declarasti fidem, jam nobis expone, quomodo fide justificamur? 16. CHR. Nemo justificatur, nisi credat promissionibus divinis, quae nobis persuadent, ut mundi effugiamus corruptelas, divinaeque naturae participes fiamus. 17. Ob assensionem sive persuasionem, quam plerique fidem esse putant, nemo justificatur; alias, omnis Papistarum fex, & reliqui Christianorum impii, qui verbo Dei assentiuntur, Christique passionem & mortem sibi applicant, justificati essent. 18. Quod si sunt justificati, ubi eorum justitia? Ubi Sanctitas? Ubi nostra cum illis communio? At fides, qua justificamur, venit ex promissionibus, quas adeo veras esse credimus, ut nullo modo, ea quae à Domino Jesu praecepta sunt, facere debeamus, ad obtinendum peccatorum veniam, Spiritum Sanctum & vitam aeternam. Haec enim Deus sibi obedientibus, per Christum in Evangelio promisit, Hebr. 11. 6, & 12. 1, 2, & 10. 22, 35, 36. Rom. 4. 12. Gal. 5. 6. Hac fide justificati, pacem cum Deo habemus, divinaeque naturae spe gloriamur, quod Spiritus Dei nobis testatur, quem accepimus, postquam Deus fide nostra corda purificavit, Rom. 5. 1. & 5. 16. JOH. Plane percipio de Spiritu Sancto, quod à Deo donatur credentibus, cum antehac opinarer verum, neminem credere posse nisi prius Spiritum Sanctum haberet. 19. CHR. Certe opinatus eras & contra rationem, & contra Scripturae testimonia. Nam cum fide corda purificentur, necessario sequitur, ea immunda esse antequam homo credat. Ita vero immunditiei à malo Spiritu, qui in eo homine est, proficiscitur, 1 Joh. 3. 8. Ephes. 2. 2. 20. Quomodo igitur Spiritus Sanctus ibi habitabit ubi est malus? Nonne idem hoc dicit Scriptura, cum testatur, Spiritum sapientiae non ingressurum in malevolam animam? Quomodo ille Spiritus Sanctus intraret in hominem impurum, qui injustitiae adventum mundat? Tamen ipse Dominus Jesus affirmat, quod mundus Spiritum veritatis accipere non potest, quod eum neque videt, neque cognoscit, Joh. 14. 17. Nemo enim, antequam credat, Spiritum Dei cognoscere potest. Itaque opus est, ut primum credatur, cum fide homo mundatur à peccatis, ut fit idoneus ad Spiritum Sanctum accipiendum. Cujus multa possunt ex scriptura ostendi testimonia; inter caetera, observa haec pauca. Cum Petrus quinquagesimae die sermonem habuisset, ad tria millia capita hominum accesserant ad Ecclesiam, qui compuncti corde, sic Apostolos alloquuti sunt: *Quid agemus fratres?* Et Petrus, *Redite ad frugem*, inquit eis, *& baptizetur unusquisque vestrum, in Jesu nomine, ad peccatorum veniam, & donum Spiritus Sancti accipietis*, Act. 2. 37. Vides illos priusquam acciperent Spiritum Sanctum, credidisse? Quid multa? Diserte Paulus Gal. 3. 2 scripsit, Spiritum accipi per fidem. *Hoc tantum*, inquit, *volo à vobis discere: Per Legis opera Spiritum accepistis, an per auditionem fidei?* 21. Et iterum ꝟ. 14, *ut ad gentes felicitas Abrahami perveniat per Christum Jesum, ut Spiritus promissum accipiamus per fidem.* 22. Vide illustrem locum, Act. 8. 14, quod autem Deus fide corda purgat, antequam impertiat eis Spiritum Sanctum, invenies Act. 15. 7, 8, 9. Huc etiam pertinent Christi verba, Joh. 15. 3. *Jam vos*, ait, *puri estis, propter sermonem quem ad vos habui.* 23. JOH. Quomodo fides nos purificat? 24. CHR. Homo audito & credito illo sermone, quod Deus poenitentiam omnibus vivere volentibus, contumacibus vero supplicium annunciat, mores suos corrigit, Spiritu se pauperem sentiens, sibi Spiritum Sanctum dari optat & rogat, luget super peccatis suis, sitit esuritque justitiam, omninoque mutatur, quantum ad animum. Itaque, qui credit Evangelio, fide purificatur seu ex Dei verbo renatus dicitur. Joh. 3. 18, 19. Act. 17. 30. 1 Petr. 1. 23. 25. JOH. Verum, potestne fides in aliquo effici absque Spiritu Sancto? CHR. Minime; sed ille Spiritus non est in eo, qui credere debet, sed in Dei verbo, ejusque ore qui fidem audientibus annunciat: absque Spiritu sane illud verbum mortuum est, ideo qui illo Spiritu destitutus est, licet sit doctissimus & disertissimus, neminem tamen vere ad Christum converteret. 26. Spiritus autem Sanctus dat sermoni isti vitam, ut fortius quovis malleo percutiat, & acutius gladio penetret: propterea appellatur sermo ille virtus Dei potentia, ipseque Dei sermo. JOH. Teneo rem, sed redeamus ad justificationem. Tu fateris, ut intellexi, ut reipsa justi simus, alia nos minime justificari, cum tamen Scriptura dicat, ipsam fidem nobis à Deo pro justitia imputari. 27. CHR. Imputatur nobis à Deo id, quod revera in nobis est, non aliquid quod à nobis abest, vel in alio fit, nempe, quod firmiter in animo decrevimus, nihil dubitantes de Dei promissionibus, neque considerantes nostram infirmitatem humanasque rationes, nos propositum fidei certamen decurrere velle. Ejusmodi fidem Deus nobis justitiae ducit, cujus exemplum Paulus Rom. 4. proposuit Abrahami fidem, qui cum promissis Dei, quae impossibilia videbantur secundum carnem, crederet; 28. Justus reputatus est apud Deum. 29. Nobis autem ejusmodi res non sunt propositae, quibus credamus; cum enim promisit Deus in Evangelio fidelem ex scelis-

quæ tamen carni atque absurda & impossibilia videntur, ex quamque sequuntur fidem, ea quæ nobis per Christum dicta sunt. 30. Igitur qui hanc fidem habet, illius animus, quod tam magnifice de Deo sentit, ut paratus sit omnia promissionum obtinendarum gratia facere, Deo gratus est, ut illum hominem æque justum reputet, ac si illa omnia jam peregisset, quæ se facturum in animo habet. Jon. Hic autem reipsa nondum est justus, quoniam adhuc nihil fecit? 31. Chr. Imo reipsa justus est. Non enim Deus tam opus ipsum quam animum aspicit hominis, qui jam jam vellet omnia facere, si in sua essent facultate, quæ Deo placent: adeoque ad omnes probationes fidei sustinendas paratus est, nullique se subducit occasioni, in qua fidem suam Deo, ejusque filio dicto probare possit. 32. Nam si ibi se subduceret, ubi labore, charitate, patientia opus esset, Deo non placeret; ut Abrahamus non subduxit se, cum filium suum mactare deberet. 33. Itaque etsi reipsa mandatum illud non perfecerit, tamen animus ejus idem fuit apud Deum ac factum illud. Nulla vero ejus fuisset fides, si noluisset Deo hac in parte obedire, ut bonus & fidelis miles ille non esset, qui, cum pugnare deberet, sese subduceret, ob quod merito infamia notaretur, tantum abest, ut præmium acciperet: è contra, quisquis nunquam oblata fuerit pugnandi occasio, modo paratus sit ad pugnandum, tamen præmium militiæ accipit, quoniam se non subduxit. Ita & ille qui in Christum credit, quacunque occasione oblata id agit, quod faciendum, esse credit. 34. Quod si nulla occasio erit fidem ostendendi (quod vix fieri posse puto, nisi statim è vivis discesserit, ut latro ille in cruce) nihilominus promissa obtinebit, ac si omni Dei justitia perfunctus esset? 35. Paratus enim fuit cibare & vestire pauperem, & ægrotum & captivum visitare, omnia Christi nomine relinquere, denique ipsam mortem subire. Talem fidem non habent impii, quamvis dicant se credere pœnitentiam agendam esse, tamen nunquam resipiscunt. Dicunt se credere ebriosos damnandos esse, & divites difficulter in regnum Dei ingressuros, attamen nolunt sobrii fieri, neque desistere ab avaritia. Dicunt se credere ignoscendum esse hosti, subveniendumque egeno, interim vero in jus vocant, manus conserunt, sanguinem fundunt, & eorum pauperes conficiuntur fame. Certum igitur est, eos non credere, sed scientiam habere, quæ eos contumaciæ convincet & damnabit. Jon. Itaque illi duntaxat, qui talem fidem habent, gratiam Dei consequuntur, & justificantur? Chr. Omnino illi, absque fide enim, ut Deo placeatur, fieri non potest. Jon. At illa gratia, videtur mihi gratia non esse, sed meritum, cum illis, qui mandata faciunt, tribuatur? Chr. Imo insignis hæc gratia Dei est; non enim tanti est illa fides, ut tam eximia mereatur præmia. Verum tanta est Dei gratia, ut ob illud ipsum, quantulumcunque id tandem est, nos salvare velit. Certe manifestum est, neminem, nisi hanc fidem habuerit, salvum fore, 1 Joh. 2. 4. 5. 36. Qui se fide salvandos esse persuasi sunt, absque mandatorum Christi observatione, illi seipsos fallunt, & sunt ex eorum numero, de quibus Paulus scripsit, ad Tit. 1. 16, quod Deum se scire profitentur, & factis eundem negant. Jon. Quare tribuitur illis gratia (utique demum) qui mandata faciunt? Cum mihi videatur, ibi gratiæ locum non esse, ubi non peccatur? 37. Chr. Ob illud ipsum illis tribuitur gratia, quod mandata faciunt; quia nisi resipiscerent, doctrinamque Domini Jesu sequerentur, frustra sibi à Deo gratiam pollicerentur. Propterea scripsit Paulus, Gal. 6. 15, *In Christo Jesu, neque circumcisio quicquam valet, neque præputium, sed nova creatio: & quicunque ad hanc normam se gerunt, iis pax & misericordia tribuetur, una cum divino Israelitis.* Huc quoque pertinet dictum Christi, Matth. 7. 21, *Non quisquis mihi dicit, Domine, Domine, intrabit in cælorum regnum; sed qui fecerit quod vult meus Pater, qui est in cælis.* Ideo falsa, imo impia est ista opinio, gratiæ locum non esse, ubi non sunt peccata. Gratia dabitur obtemperanti & benefacienti, non peccanti. Ut certe cum Paulus Onesiphori familiæ precatur, ut consequeretur à Domino misericordiam, non ob eorum peccata, sed quod sæpe ab eis recreatus esset, & quod Onesiphorum catenarum ejus non puduisset, eo id expetebat. 2 Tim. 1. 16. 38. Non opus est peccare, ut gratiam consequamur, sufficit nos sæpe in vita seculi, antequam conversi fuerimus, injustitiæ servivisse. 39. Jam vero consequimur illam gratiam, per Christi sanguinem, si manemus in ea, reliquumque tempus ad Dei voluntatem in corpore vivamus. Certa res est, gratiam illam Dei pervenire ad nos per mortem Jesu Christi, cum adhuc peccatores essemus: attamen ea conditione affertur, ut à peccando desinamus, justitiæ vero vivamus, ut quemadmodum in morte regnavit peccatum, sic gratia quoque per justitiam regnet ad sempiternam vitam, per Jesum Christum, Rom. 5. 21. Qui propter peccata nostra mortuus, ob justitiam nostram resurrexit. Jon. Quid illud est, morte seu sanguine Christi justificari? 40. Chr. Id quod Paulus dicit Tit. 2. 14. 41. *Jesus Christus seipsum pro nobis dedit, ut nos ab omni scelere vindicaret, & sibi peculiarem populum purgaret, recte factorum cupidum.* 42. Itaque, qui Christum propterea sanguinem suum fudisse & mortuum esse credunt, ut & ipsi peccato morerentur, Deo vero viverent & servirent, spe obtinendæ vitæ æternæ, illi desistunt à malo, bonum autem faciunt. 43. Quipropter ejusmodi dicuntur sanguine Christi loti, morte ejus redempti & justificati. Item, ob id dicitur, per sanguinem Christi nobis aditum esse factum, ad rempublicam Israelis, denique ad ipsum Deum. At qui adhuc in peccatis vivit, nihil est quod glorietur de Christi morte & sanguine, cum nondum cum Domino Jesu resurrexerit; imo cum sanguinem Christi pedibus conculcet. 44. Quomodo enim ille dixerit, se à peccatis mundatum esse, qui peccare nondum desiit? Ac si quis glorietur, se opera medici à febri liberatum esse, qui adhuc crudelissima torqueretur febri: propterea dicit Johannes, 45. *Si in luce versamur, ut ipse est in luce, nobis est inter nos communio, nosque Jesu Christi sanguis, ejus filii, expurgat ab omni peccato.* Jon. Hæc quidem se ita habere percepi. At dicunt quidam, nos non propterea justos esse, quod justa faciamus, sed quod Christus justus fuit, id nobis, si in Christum credimus, à Deo imputari pro justitia? Chr. Ad hoc commentum ita respondemus: *Filioli, nemo vos decipiat, qui justa facit, justus est, quemadmodum ille justus est,* 1 Joh. 3. 7. Jon. At Paulus videtur mihi in Epistolis suis, præsertim ad Rom. & Gal. tibi contrarius esse, cum nos sola fide, absque justitia nostra, seu bonis operibus justificari, constanter affirmat. Chr. Non mihi contrarius esset Paulus, sed sibi ipsi, qui scripsit Rom. 8. 1, *Nullam damnationem esse iis, qui in Christo Jesu, non carnis, sed Spiritus arbitrio parent.* Et iterum 6. 16, *An nescitis, cui vos ipsos servos præbetis obediendo, ejus servos esse cui obeditis, vel peccati ad mortem, vel obedientiæ ad justitiam.* En quam aperte, ut peccato mortem, sic obedientiæ justitiam ascribit? Apertius autem 1 Tim. 6. 19 testatur, eos, qui sunt bonis operibus divites, sibi præclarum comparare fundamentum, ad assequendam vitam æternam. Quinetiam necesse foret, sibi ipsi contradixisset Domino Jesu dicenti, Matth. 5, *Nisi justitia Scribis & Pharisæis excelluerit vestra, non possitis in cælorum regnum ingredi.* 46. Ubi sine Dominum Jesum ostendit, nos minime cœleste obtenturos regnum, nisi aliqua in nobis fuerit justitia. At Paulus, nec sibi, nec Domino Jesu contrarius est, sed maxime consentit, ut qui fidelissimus ejus Evangelii præco fuit. Erroris hujus causa est, ignoratio differentiæ operum, ut cum alia sint mala, alia bona, alia legis opera, quidam opinati sunt, bona opera, quæ Dei sunt, eadem esse cum legis operibus, imo nonnulli sunt, bonorum operum præstantissima esse legis opera: propterea sic aliqui eorum scribere non dubi-

tavit.

tare. 48. Justificatio est ex mera Dei gratia, sine omnibus operibus, & eadem quoque sine legis operibus. 49. Cum tamen omnium operum sine inutilissima legis; quoniam nec sua natura bona sunt, nec aliquam vitæ æternæ promissionem habent: nihilominus sic ita loqui satis est, ac si legis opera reliquis meliora seu perfectiora essent. Nostra quidem justitia, nostrisque operibus apud Deum justi fieri non possumus; 50. Nam et ejusmodi fuere, antequam conversi fueramus, ut nobis potius supplicium, quam Dei misericordiam conciliarent. 51. Sed esto, aliquem inculpatissime vixisse ex legis justitia, attamen ob id nondum apud Deum justus est. De quo Paulus disputat in Epistolis suis ad Rom. & Gal. Nam nisi haberemus Dei justitiam, quæ in fide sita est, denique opera fecerimus, salvari non possemus. Et hæc fuit causa Judæorum rejectionis, quod ignorantes Dei justitiam, sua se justitia, quæ legis est, apud Deum justos fieri posse statuerunt, Rom. 10. 3, & 9. 31. 52. Joh. Quid est, Dei opera facere? Chr. Credere in Jesum Christum Joh. 6. 28. Quid vero sit in Christum credere, antea explicatum fuit. Joh. Memini. Sed quæ est illa Dei justitia, cujus mentionem fecisti? An non est illa Dei justitia, quam lex requirit? 53. Chr. Paulus manifestum facit discrimen inter Legis & Dei justitiam, Rom. 3. 21, & 9. 30, 31, & 10. 3. Gal. 2. 16, & 3. 8, usque ad finem. Phil. 3. 6, 7. Potest quidem legis justitia etiam Dei appellari, quatenus à Deo in Lege mandata est: sed Evangelium ita non loquitur, ut ex adductis testimoniis videre poteris. 54. Propterea & Johannes in Evangelio suo diversam illam facit à gratia & veritate, quæ per Christum contigit, Joh. 1. 17. 55. Est autem illa propria hominum justitia, quoniam natura quilibet eam cognoscere potest, nemine docente aut mandante, cum quilibet sciat, non esse male faciendum; non male facere autem, legis est justitia & charitas. 56. At qui non male facit, ille otiosus est, cum nihil agat. Verum Deus non est otiosus, nec nihil agit (ut Epicurei suos Deos nihil agere dicebant) sed operatur, ut Christus ait, Joh. 5. 17. *Pater meus hactenus operatur, & ego operor.* 57. Quod si illa legis esset Dei justitia, male nobiscum ageretur, quia non remitterentur nobis peccata nostra, sed oporteret nos mori, cum lex transgressoribus suis mortem afferat. Deus autem, cum sit infiniter bonus & misericors, pœnitentibus eorum peccata remittit. Hoc enim ascribitur justitiæ divinæ, ut fontem justificet. Rom. 3. 24. 25. & 4. 5. 6. 1 Joh. 1. 9. 58. Itaque illa justitia, quæ male facienti malum reddit, & hoc tantum præcipit, ne male faciamus, aliena est à Dei natura, quæ est bona & misericors, bonis ac malis benefaciens: Justitia vero Dei ex ejus natura est. Joh. Quæso, ostende ex Sanctis Literis, justitiam Dei ex ejus natura provenire? Chr. Recte mones; in eodem sermone, ubi Dominus Jesus affirmasset, nisi justitia excelleremus scribas & Pharisæos, nos minime ingressuros in cœleste regnum, docemur, quales nos esse oporteat justitia præditos, si velimus beatitatem obtinere; nempe ut simus misericordes, pacifici, mites, tendimus ad eam, casti, benefici, faciles in nos peccantibus, amantes inimicos, benefacientes malevolis, & tandem concludit, nos si tales erimus, filios fore patris cœlestis, & perfectos, ut ille perfectus est. 59. Igitur ista justitia, quam ibi Messias describens, à legis justitia diversam esse ostendit, ex Dei natura est, cum nos faciat Dei filios. 60. Porro & Petrus nos hortatus est ad Dei naturam participandam, quod nihil aliud est, quam Deum imitari, cujus imaginem habemus in Jesu Christo, quem si imitari fuerimus, consequemur beatam Dei immortalitatem. Hæc est divinæ naturæ participatio. Joh. Dixisti diversam esse Dei justitiam, ab illa quæ ex lege est. Itaque tollis legis justitiam? Chr. Absit, imo stabilimus, inquit Paulus Rom. 3. 31. Nam si mea repetere mihi prohibitum est, quomodo appetam aliena? Si hominem sic aspicere, ut eam concupiscas, non licet, quomodo adulterare liceat? Si votum est vindictæ signum verbis ostendere, quomodo concessum erit occidere? Similiter judica de reliquis. Joh. In quo differt legis justitia a divina? Chr. Legis justitia non est mala, at Dei justitia & bona est. Joh. Quid audio? Diversumne est bonum a non malo? Ego hactenus putavi idem esse. Chr. Omnino sunt diversa, quamvis id a paucis in Sacris Literis observatum fuerit. 61. Propterea inquit scriptura, declina à malo, & fac bonum, quod si non malum idem esset quod bonum, satis fuisset dicere, declina à malo, vel, fac bonum. Diligenter illud observandum est in omnibus sacris scriptoribus Novi Fœderis, qui plerumque hæc conjungunt, peccato mortuum esse, justitiæ vero vivere. Ideo & Dominus Jesus jussit prius pœnitentiam agere, quod nihil aliud est, quam desinere à malo; postea autem, quomodo digne Deo vivendum esset, docuit. Vide hos locos, Rom. 6. 18. Eph. 4. 22. Col. 1. 13, & 3, 5. 10. 12. Tit. 2. 12. 14. Hebr. 10. 22. 24. 1 Petr. 2. 24, & 3. 11, & 4. 1. 2. Ratio ipsa docet, quamvis bonum & malum inter se è regione perpetuo adversentur, tamen inde non sequi illud esse bonum quod non sit malum. Notandum hic est, quædam contraria in medio aliquid habere, ut album & nigrum, multos colores intermedios habere, calidum & frigidum, in medio habere tepidum, sic bonum & malum, habere aliquid in medio, quod propria voce caret, nisi per metaphoram id velimus tepidum appellare, quod per circumscriptionem dici potest non malum. Quod quamvis Cicero viderit, tamen num id hactenus aliquis philosophorum constanter observarit, nescio. 62. Id quidem scio, quod in disputatione de justitia, nemo eorum id viderit, cum omnes, quotquot eorum sint, inter virtutem & vitium nihil medii ponant; quod non miror, cum divinæ fuerint ignari justitiæ, secundum quam aliquid medii est inter virtutem & vitium, ut, etsi non sit vitium non furari, tamen non sequitur, non furari, esse virtutem. Itaque hic est aliquid in medio, quod est otium, quod posset, imo deberet appellari nihil. Nam qui non furatur, nil facit. Sed abstineamus à vocis ambiguitate, ne Dialectici aliquid arripiant, quod cavillari possint. Loquamur potius cum Christo, qui servum illum, qui nihil lucratus erat talento suo, appellat nequam, ignavum, inutilem, qui quamvis Domini sui pecuniam furto non intervertisset, aut incuria perdidisset, tamen nihil boni ex effecerat. 63. Hujus intermedia sunt, otium, ignavia, inutilitas, quæ secundum mundum & Mosen, vocantur justitia, secundum Christum vero, miseria, paupertas, cæcitas & nuditas. His intermediis, quamvis nihil sint, valde quidam delectantur, ut illa pro summis divitiis habeant; de quo elegantissimam metaphoricam descriptionem habemus, Apoc. 3. 15, ubi ita inquit Dominus Jesus: *Novi tua facta, quod neque frigidus sis, neque fervidus. Utinam fervidus esses, aut frigidus. Ergo quia tepidus es, evomam te ex ore meo; quoniam te divitem ditatumque esse dicis, nec ulla re indigere, neque scis te ærumnosum & miserum & pauperem & cæcum & nudum esse, &c.* Hic tota res ita plane explicata est, ut vix planius explicari possit. Habet medium inter frigidum & calidum, quod Angelus Ecclesiæ Laodicensis pro summis divitiis agnoscebat, cum tamen nihil esset. Hoc nihilo seu inutili medio, multi seipsos decipiunt. Eo Pharisæi & scribæ valde inflati erant, imo fere omnes Judæi; qui cum se posse justos fieri legis justitia putarent, noluerunt à Domino Jesu aurum emere, igne candens, quo ditescerent. Et ob id ipsum scripsit Paulus literas suas ad Romanos, & Galatas, ut ostenderet istius medii inutilitatem. 64. Proinde & nunc multi reperiuntur, qui non leviter castos se esse putant, quod non sint mali, hoc est, quod alienos Deos non colant, quod parentes honorent, quod baptizati sint, quod sanctorum communioni, quantum ad panem & vinum attinet, intersint, quod non mœchentur, quod sese non inebrient, quod nemini no-

cidunt, quod non adulterent, quod non furentur, quod neminem defraudent, denique quod non sint tales ut reliqui. Cum interim sint mali, pauperes, caeci, & ad omne bonum opus inepti, servique inutiles, nam ob nullum bonum aliquis salvabitur, cum promissiones vitae aeternae non habeant. Quia & gentes haec facienda esse sciverunt, imo fecerunt, exceptis sacris ceremoniis. 65. Et qui haec omnia fecerit, ille quidem male non facit, sed bene nil aut parum, ideo adhuc servus est inutilis, qui coeleste regnum non est ingressurus, nisi Dei justitiam consequutus fuerit, quae revera & sola bona est, quoniam bene facit, & ab omnium boni auctore, à quo ad nos per filium ejus venit, nomen habet. Nec a vulgari usu loquendi, illud medium boni & mali, adeo alienum est. Nam saepe accidit, cum nolimus aliquid omnino reprehendere, vel commendare, quod dicimus, *non male*, pro quo alias utimur voce *mediocriter*. At quis vellet à mediocri bonitate, seu malitia commendari? 66. Apud hujusmodi sapientes, illa mediocritas in magno precio est, sed in divinis rebus nullum locum habet, ut audivimus ex literis illis ad Laodicenses scriptis. Inde etiam venit, quod, ut nec res ipsa, sic nec voces illae, mediocris, mediocritas, mediocriter, in Sanctis Literis reperiuntur. Valde celebratum est illud apud mundum, Medium tenuere beati. 67. Verum qui Christianus est, medio ire non potest, sed solummodo dextra; si aberraverit, nullum est medium, sed sinistra perveniet ad exitium. 68. Papistae, medium inter coelum & infernum habent, purgatorium. 69. Reliqui titulo tenus Christiani, qui Christo non obediunt, multa sibi talia media fingunt, extra illam viam, quam nos Dominus Jesus solam ad regnum coelorum ducere ostendit, ex qua deflectunt, cum sit arcta eamque valde molesta, ad alia media, per quae tamen aegre, ut Papistae per suum purgatorium, ad speratam beatitudinem veniant. Ab operibus carnis, ut etiam Antichristiani non sunt liberi, fallunt, luxuriantur, mentiuntur, superbiunt, scortantur, calumniantur, occidunt, furantur, concupiscunt aliena, &c., nihilominus se justos esse dicunt; sed cum contrarium ostenderis ad operibus eorum, mirificam quandam, quam opponunt, habent in promptu doctrinam de justificatione, quae neque in verbo Dei, neque in ratione fundamentum habet. Ita enim respondent, nostra justificatio est in coelo, in Jesu Christo: non ob nostra bona opera salvamur: Christus Jesus, pro omnibus omnia perfecit, & passus est, quod idem est, ac si nos ipsi justi essemus, nam ejus justitiam nobis Deus imputat. Denique, cum nec huic viae satis fidunt, concludunt, ab aeterno Deum ad hoc omnes destinasse, ut tales sint quales sunt, omneque malum esse à Deo, igitur & peccata. Neque salutem nostram pendere ab obedientia seu nostra voluntate, sed ab aeterna Dei praedestinatione. Alii alia media habent, quae omnia illis videntur aliquid esse, cum nihil sint. Verum ne prolixior sim, puto te percepisse de bono & malo, eorumque medio, ex quo potes intelligere solam Dei justitiam bonam esse, legis autem non malam, quae inutilis sit ad regnum coeleste obtinendum. Joh. Quaeso, declara uno aut altero exemplo illam legis inutilitatem? Chr. Non omnino nego legem esse bonam seu utilem. Quod autem utilis sive bona appellatur, non est id ex ejus natura, sed ex alio aliquo adjuncto: quia nisi homines peccassent, nunquam lex in mundum venisset; ex quo manifestum fit, justos lege carere posse: at cum homines peccassent, data est lex, ut illi, ex quibus promissum semen venire debebat, sub illa custodirentur coercerenturque tanquam ab aliquo paedagogo, donec veniret Messias, Gal. 3. 19. Itaque lex propterea bona & utilis appellari potest, quod malum impediat: quam ejus utilitatem eleganter Paulus descripsit, 1 Tim. 1. 8 dicens, *Scimus sane bonam esse legem, si quis ea legitime utatur, hoc intelligens, justis non esse latam legem, sed sceleratis, &c.* 70. Si igitur justis lex non est lata, quam inde habemus suae utilitatem, cum illi nihil rei sit cum lege? Quare lex respectu justitiae divinae, omnino inutilis est, quemadmodum est otiosa, imo omnino mortua; ut qui neminem occidit, saltem non malefacit, interim vero nihil facit, igitur nec bene, nisi velimus illud nihil bonum appellare. Justitia autem divina, non tantum à nobis requirit ne occidamus, sed ut etiam à morte liberemus, & nostram ipsi animam pro fratribus impendamus. Hoc bonum est, quia aliis bene facimus. Accipe aliud. Si praeteriens pauperem, eumque importunum clamantem non verberarem, male quidem non facerem, interea vero boni nihil, nisi ei stipem darem, quod bonum esset. Sic de reliquis judica, quae secundum legem justa sunt; & propterea à lege & mundo, justa appellantur, ut jure agere, jure sua repetere, jurare, non adulterari, non mentiri, aliena non appetere, injuriae resistere, vim vi repellere; quae sane omnia secundum legem justa sunt, sed nondum bona. 71. Igitur & Paulus plus tribuit bono, quam justo, Rom. 5. 7, proprie justus secundum legem appellantur [illegible], quod etiam Castellio in sua Bibliorum versione observavit. Joh. At metuo, cum dicis, legem esse inutilem, ne scelestis occasionem praebeas peccandi. 72. Chr. Minime. Tamen antea explicavi, secundum quid hoc dicatur, legem non esse bonam seu inutilem, nempe respectu justitiae divinae, vitaeque aeternae. 73. Neque ego sum auctor hujus sententiae, dixit hoc ante me Paulus, qui fere aliud praeter hoc, nullum argumentum tractat in Epistolis suis ad Rom. & Gal. Vide quid scripserit Hebr. 12. 18, & 8. 6. Dixerunt hoc & alii viri docti & sancti, quos recensere nolo, ne, ut illi, haereticus declarer: sed cum dico, illam justitiam esse inutilem, id propterea dico, ut aliam perfectiorem, nempe Dei, quae ex fide est, tibi acquiras, quam si habueris, tum non legis justitia destitueris: ut si jurare nolueris, quemadmodum antea ostendi, quomodo audebis pejerare? Si oculus & animus castus fuerit, quomodo adulterabis? Si injuriae resistere vetitum est, quomodo audebis occidere, &c. Itaque absit, ut per hanc verissimam doctrinam, alicui occasio peccandi praebeatur. Imo potius omnes peccati causae auferantur. Joh. Percepi de justitia Dei, quam ostendisti patefactam esse per Jesum Christum in Evangelio, & diversam à lege, jam expone, num in vatibus aliquid habeamus de illa justitia per Messiam perficienda? Chr. Maxime habemus, idcirco dixit Paulus, absque lege divinam justitiam patefactam esse, à lege & vatibus testatam, Rom. 3. 21. Quod si omnia vellem recensere vatum testimonia, dies nos deficeret; attamen, quae in praesentia occurrunt, accipe, Psal. 85. 11. *Pietas veritasque inter se occurrent, justitia & pax deosculabuntur invicem. Veritas ex terra germinabit, & justitia de coelo aspiciet.* Vide Psal. 19. 65. 93. 98. Porro lege Esaiae 61 totum cap. de Messia, ubi in fine haec verba sunt: *Ut terra stirpes suas edit, atque sicut hortus semina rerum promovet; sic proveniet Jehova justitiam atque laudem coram cunctis gentibus.* Daniel vero apertissime de ea patefacienda vaticinatus est, cap. 9. 24. *Septuaginta septenarii, inquit, destinati sunt tuo populo, tuaeque sacrae urbi, ad consummandum peccatum, ad obsignanda delicta, ad expiandam culpam, & ad inducendam aeternam justitiam, & ad obsignandam visionem ac vaticinationem, & ad ungendum sanctorum sanctissimum.* Oseae 10. 12. *Novate vobis novale, dum tempus est quaerendi Jovam, donec veniat, & vos justitiam doceat.* Joel 2. 23. *O Sionii, gaudete laetitia in Jova Deo vestro. Dabit enim vobis doctorem ad justitiam.* Huc pertinet vaticinium Mosis, Deut. 18. 15 de Messia. Plura occurrent diligenti lectori. Joh. Sufficiunt haec, quae satis aperta sunt. 74. Verum jam demum intelligo, non bona opera, quae Deus ipse praeparavit, sed legis opera à justificatione nostra excludi: sed est adhuc aliquid, quod videtur nobis contrarium esse, videlicet Luc. 17, ubi Christus inquit, *Si omnia feceritis quae vobis praecipio, dicite, inutiles servi sumus.*

75. Chr.

CHR. Non dixit Christus, quæ ego vobis præcipio, sed quæ vobis mandata sunt, nempe in lege, id enim subintelligendum esse non dubito: sin minus, tunc Paulus contra hoc præceptum peccavit, cum ad Tim. scripsit, sibi justitiæ coronam repositam esse, quod egregium certamen certasset, cursumque absolvisset. Porro, si inutiles servi sumus, damnabimur, scriptum est enim, *Inutilem servum projicite in tenebras exteriores.* Boni vero servi in gaudium Domini sui recipientur intrabunt. Diligenter & hoc observandum est, quod Dominus Jesus sibi contrarius esset, si ista ejus verba Lucæ 17 de ejus præceptis intelligenda essent. Nam dixit alio in loco, *Vos amici mei estis, si feceritis quæcunque ego vobis præcipio.* Certe non puto illum inutilem esse, qui Christi amicus est, cum ipse Deus in eodem loco dicerit, *Non jam dicam vos servos, sed amicos*, quod si nec servus, quomodo inutilis servus? Ego autem Dominum ibi loquutum fuisse de suis præceptis: num inde efficietur, bona opera excludi à justificatione nostra? Minime, tamen eo dixit, ne superbiremus, interim tamen promissiones Jesu Christi veræ sunt, quod qui fecerint, quæ docuit illos, Dei filios, suos fratres & amicos fore, denique vitam habituros æternam. JOH. Quanquam aliqui hæc non negent, nihilominus conantur nobis persuadere, quod quidem debeamus bona opera facere, sed ob illorum observationem nihil sperare. CHR. Hoc est cum ratione insanire, & contra apertas scripturas loqui. Inquit enim Paulus, *Sic currite, ut assequamini. Ecterum omnis, qui certat, omnia perferunt, illi quidem, ut corruptibilem assequantur coronam, at nos immortalem.* Unde vero illud currere seu certare? Certe ex ipsa coronæ obtinendæ immortalitatis. Et alibi idem Paulus ita scripsit, *Pietas ad omnia utilis est, promissiones habens & præsentis & futuræ vitæ. Certus sermo est, & summa approbatione dignus. Nam ideo & laboramus, & probra patimur, quod spem habemus in viventem Deo, qui est servator omnium hominum, tum maxime fidelium servator est.* Videntur mihi illi, qui ita docent, velle nos credere, Deum, haud daturum esse justis vitam æternam. Conatur hoc Satanas dictum hominibus persuadere, ut ita omnem tollat pietatem, quod facillime efficere poterit apud eos, qui illam sententiam tenent. Nam nisi sperare liceret, quomodo credere possemus, cum spes sit fidei mamma? Quomodo vero pie viveremus, nisi crederemus? Sublatis enim causis, tollitur & effectum; maximeque nobis cavendum est, ab his ineptis disputationibus, quæ versantur circa eiusmodi quæstionum, neque acquiescunt doctrinæ pietatis Jesu Christi, ut Paulus monet, 1 Tim. 6. 3. Quid ajunt? nihil esse sperandum pro bonis operibus? interroga illos doctores, cur convicia & persequationes sustineant? Equidem cuperem omnes sperare pro bonis operibus vitam æternam, tunc id quod sperarent, operarentur. interrogandi essent; num hoc, quod scriptum est 2 Joh. 1. 8 credendum sit? *Date operam, ne perdamus, inquit quod elaboravimus, sed mercedem plenam accipiamus.* Si credendum esse dicunt, certe & sperandum, cum fides absque spe esse non possit. 16. Illud obiter observa: illa bona opera non sunt nostra (legis autem nostra sunt) sed Dei, qui ea præparavit, ut in illis versaremur, nos ista facimus ut Dei servi, nullus autem servus facit, sed Domini opus facit. JOH. Sæpius tamen ea nobis attribuuntur in Evangelio, ac si nostra essent. CHR. Ita sane est: id fit ratione officii nostri, non eorum natura, quæ ex Deo est. Ut in hujus seculi servis videmus, quamvis dominorum suorum opera agunt, plerumque tamen ea eorum esse dicuntur. JOH. Satisfactum est mihi. Sed restatne aliquid, quod ad justificationis negotium pertinet? CHR. Imo totum adhuc, cujus gratia illa omnia fiunt, restat, videlicet fidei finis, quæ est vita æterna. JOH. Illud antea sciebam, quia finis iste nos ad diligentius justificationem inquirendam movet. Ego vero me tibi plurimum debere fateor, quod hæc ita candide mihi patefecisti, quæ scibas. Deo imprimis gratias ago, qui oculos mentis meæ aperuit, ut eandem saperem salutis nostræ procurationem, in cujus cognitione hactenus misere caecutivimus. Insuper enim justificationis partes recte considerabamus, et partim aliorum doctorum opinionibus imbuti, nesciremus quid Dei misericordia sit, ad quam pertineat; fidem inepte definimus, legis opera cum bonis operibus confundimus, quare nobis sit promissa vita æterna, & sperandi, dubitamus: Justificationem, quæ sit per sanguinem Jesu Christi, secundum literam intelligimus, cum spiritualiter intelligi debeat, peccatum modo condemnandum, modo expiandum, interdum penitus excludimus. Itaque vehementer mihi gaudeo, cum videam me dubitatione, opinionibus & metu liberatum. CHR. Et ego gratulor istam mutationem. Denique oro, ut, quæ audivisti, fructum in te ferant, atque aliis persuadere possis. Ita enim & illos & teipsum salvabis. Verum hæc quidem hactenus. Cætera si quæ sunt, quotiescunque voles, & hoc loco & alias parata tibi erunt.

NOTÆ

F. S. in Dialogum præcedentem.

1. *Divinæque naturæ participatio.*) Si hoc ad immortalitatem beatitatemque referatur recte dictum censeo, sin autem ad vitæ sanctimoniam, non videtur hæc significatio vocabulo Justificationis, quod quidem ad usum scripturæ attinet, subesse, cujus scripturæ proprium est vocabulum illud.

2. *Ad vitæ nostræ causa.*) Hic potius dicendum erat, Adeo, ut nobis omnia peccata nostra condonare voluerit, & vitam æternam largiri; atque hujus rei, tum testandæ, tum ad eam, prædicandæ causa, unigenitum Filium suum Jesum Christum in mortem tradiderit, unde ab æterna morte, qua digni eramus, liberati sumus, & una cum eodem ejus Filio in cœlestibus collocati. Nam aliequin, ut scriptum hoc loco legitur, mortis Christi, & per eam à morte liberationis nostræ, intempestive fit mentio.

3. *Sed etiam ab omnibus peccatis.*) Hoc quamvis recte intellectum verum sit, atque adeo Sacris Testimoniis confirmetur, tamen ad justificationem ipsam, de qua hic agitur, per se non pertinet, sed per accidens, ut loquuntur, quatenus scilicet homo à Deo per Christum justificatur, nisi jam in nullo peccato hæreat ac maneat.

4. *Commentum enim illud.*) Certissimum est pœnas primi parentis peccato constitutas, ad omnem ejus posteritatem pertinere, nulla habita peccati possessionis ratione, ob id ipsum tantum quod, ipsius Adami sint posteri, ab ipsoque progniti. Hoc enim & res ipsa, & ratio manifesta, & denique sanctiorum hominum auctoritas aperte comprobat, præsertim vero Pauli cap. 5. ad Romanos, ubi dicit mortem regnasse etiam in eis, qui non peccaverunt in similitudine peccati Adami, qui fuit forma seu figura futuri. Quemadmodum enim, quicunque ex Adamo carnaliter nascuntur morti sunt obnoxii, licet non peccaverint, ut Adamus peccavit, cui propter ipsius peccatum, mortis pœna constituta est: Sic quicunque ex Christo spiritualiter nascuntur, vitam adipiscuntur; licet non ita obedierunt, ut ipse Christus obedivit, cujus obedientiæ premium, vita est constituta. Si quis hoc non intelligat, necesse est eum in magna totius hujus de peccato originis (quod vocant) tractationis ignoratione versari; nec, quid Paulus eo 5. cap. ad Rom. sibi velit, prorsus percipere.

5. *Joh. 9. 34.*) Quid hic locus ad rem faciat, non video. Quod enim quispiam in peccatis totus sit natus, nihil prohibet, quominus ex parentum peccato culpam contraxerit. Imo sunt, qui in peccato nasci, nihil aliud interpretentur, quam ex parentum peccato culpam

rum contrahere; quanquam non dubium est, quin Judæi illi, nequaquam hoc sensu verba illa protulerint, *In peccatis natus es totus*. Sed nec attendendum est, quid ipsi dixerint; nec si vera dixissent, idque alioqui ad rem pertineret, ad omnes est trahendum, quod de uno tantum est dictum. Ceterum, in initio illius historiæ, ejusdemque capitis, Christi verba habentur, quæ opinionem illam confirment, contra quam locus iste Vs. 34 allatus est. Nam cum discipuli interrogent, Num iste cæcus ille, aut parentes ejus peccassent, ut is cæcus nasceretur; Christus autem respondeat, nec illum, nec parentes ejus peccasse, sed ad Dei opera in illo patefacienda id factum esse, tacite videtur Apostolorum opinionem comprobare, fieri scilicet alioqui potuisse, ut propter peccata parentum cæcus nasceretur.

6 *Et propterea, ut eam fide consequeremur.*) Esset hoc aliquanto clarius aperiendum, si fructum aliquem hinc lector percipere debet.

7. *Sed mutat etiam, ut credamus, si obedierimus Evangelio.*) Atqui hoc ipsum, non confidentia est revera seu fiducia, sed persuasio. Itaque ad hunc modum dicendum erat: Sed incitat nos, ut obediamus Evangelio, firma cum spe obtinendi peccatorum veniam, & vitam æternam. Quanquam ne sic quidem recte diceretur. Neque enim fides incitat, si formatam fidem intelligimus, ut eam, qua justificamur; sed illud ipsum, ad quod hic incitari dicimur, quemadmodum paulo ante rectissime explicatum est, ubi dictum fuit, Credere in nomen Christi esse, eum accipere, ejus dictis fidem habere, ei confidere, denique ei obtemperare.

8. *Quia præsens salutis.* Oportuisset hæc per præteriti temporis verba enunciare, *contempserunt, contradixerunt*. Cum enim ab initio contemnunt & contradicunt, possent non contemnere, nec contradicere; & sic nonnisi eo devenerunt, ut non possint credere, quo postmodum justo Dei judicio, eo quod contempserint & contradixerint, devenire coguntur.

9. *Quod est peccatum in Spiritum Sanctum.*) Præstat hæc verba non addere. Nimis enim adhuc controversum est, quid sit peccatum in Spiritum Sanctum.

10. *Ne hoc ipso teneant.*) Si pronomen *Hoc*, ad præcedens verbum *contemnunt*, &c. tantummodo refertur, est quidem locus, qui citatur, opportune ac merito allatus. Sed consentaneum est, ut non ad illud tantum membrum superioris orationis referatur, sed ad totam orationem, potissimum vero ad ultimam ejus partem. Atqui in citato loco, nec de contradicendo agnitæ veritati, nec de subeunda illa divina pœna, ut jam credere quis nequeat, quidquam legitur, quæ tamen in superiore oratione continentur, & pars potissima sunt totius sententiæ ea comprehensæ.

11. *Auferetur vero.*) Hic potius ita dicendum videbatur: Offertur autem fidei donum per prædicationem Evangelii, quod oblatum hoc donum aspernantibus, id est, credere nolentibus, aufertur, & aliis datur, ut legimus.

12. *Verum ad quæstionem de fide.*) Ad quæstionem, utrum fides nostri arbitrii sit, necne, omnino pertinet cognoscere, num fides sit Dei donum, & quomodo; tametsi non simpliciter, ex eo, quod fides Dei donum sit, sequitur, illam nulla ratione esse nostri arbitrii, tum ob rationem superius allatam, quod liberum accipiendi aut respuendi aliquid, non tollit nec impedit, quominus illud sit donum, (quæ ratio tamen indicata potius quam expressa fuit) tum etiam ex eo, quod subjungitur, quamlibet rem bonam, Dei donum merito dici posse.

13. *Tamen & auditus.*) Quoniam adversarii objicere possunt, nullam rem bonam esse, quæ nostri arbitrii sit, propterea hæc pars ad hunc modum explicanda videbatur, ut exempli causa de auditu. *Tamen mei arbitrii est*, &c. Sed præterea animadvertendum est, hoc exemplum non videri appositum, præsertim si nomen Auditus, pro audiendi facultate non autem pro ipsa auditione accipiatur. Sive enim velit audire velit, sive ut ne audiat, aures obturet, audiendi facultate, & sic illo Dei dono nihilominus semper perfecte erit præditus. Quod si pro ipsa auditione, nomen auditus, accipiatur, seu pro ipso actu audiendi, (in quod præsenti quæstioni multo est accommodatius, siquidem hic fides, non facultatem, sed ipsum actum credendi significat) est tamen nihilominus hoc exemplum parum accommodatum, cum, nisi ipsi impedimentum aliquod ponamus, plerumque, ne cogitantes quidem, audiamus; imo sæpius nolentes: nemo autem Evangelio credat, nisi & cogitans & plane volens.

14. *Quod Deus omnibus exhibuit.*) Horum verborum sententia mihi non probatur. Christi enim resurrectio, non ad fidei donum exhibendum, sed ad fidem faciendam pertinet, sive ad fidei donum, quod per Evangelii prædicationem exhibetur, confirmandum. Nec locus ille Act. 17. 31 qui hic citatur, quamvis ab aliis quoque ad sententiam istam probandam allatus, & a quibusdam, ni fallor, ex Græco in eundem sensum interpretatus, ad rem facere videtur, cum ejus sententia sit, Deum Christum ex mortuis suscitando, fidem omnibus fecisse ejus, quod proxime dictum fuerat, nempe ab ipso Deo eundem Christum judicem, qui orbem terrarum, quodam die certo, juste sit judicaturus, constitutum fuisse; vel, ut aliis placet, Deum, ex mortuis Christum excitando, se omnibus fidelem præbuisse. Nam idem Paulus, qui hic loquitur, alibi id est supra, cap. 13. 32. 33 ait, Deum, resuscitando Jesum, præstitisse promissum, quod patribus fecerat. Nec sane verisimile est, Paulum, cum Ethnicis hominibus præsertim loquentem, & sacrarum rerum ac loquutionum ignaris, simplici fidei nomine, fiduciam in ipso Deo, sive in Deo per Christum collocandam, intelligere voluisse.

15. *Imo & audiri.*) Sunt hi omnino figurati loquendi modi, qui potius essent explicandi, quam ita simpliciter inculcandi.

16. *Nisi credat promissis divinis.*) Quamvis hoc recte intellectum verum sit, tamen & propter ea, quæ sequuntur, & ad totius rei explicationem, hæc annotare hic libuit. Fides, qua justificamur, non est credere promissionibus divinis; sed est, ipsi Deo confidere: quod ut fiat, propterea sunt à Deo proposita promissa, quibus creditis, necessario ipsi Deo confiditur. Et idcirco alicubi videtur, fidei illi, quod Dei promissa sint vera, tribui, quod per eam justificemur, cum tamen revera non ista fide, sed fide in ipsum Deum, id est, fiducia in ipso Deo collocanda, justificemur; quæ fides, obedientiam præceptorum Dei, non quidem ut effectum suum, sed ut suam substantiam & formam continet atque complectitur. Meminisse enim debemus, ejus, quod supra recte conclusum est. Fidem, hanc scilicet, qua justificamur, Dei obedientiam esse. Adde, quod credere promissionibus divinis, non quidem necessario, & per se, sed per accidens, gignit fiduciam in ipsum Deum, & ita ejus præceptorum obedientiam. Per accidens, inquam, quatenus, divinæ istæ promissiones id continent, quod non desiderare nemo potest, hoc est, æternam vitam & felicitatem; ac præterea promissiones istæ, expressam conditionem habent *Si quis obedierit*, &c. Quod si Deus aliquid promisisset quod possemus non desiderare, vel nullam conditionem addidisset, certe posset quis promissum illud verissimum esse credere, & sibi persuadere, & tamen vel rem promissam spernere, & ita Deo non confidere; vel, re promissa licet, desiderio ac spe accepta, nullam obedientiam Deo præstare. Ex quo patet, per accidens, ut diximus, id est, non ex eo ipso, quod sint divina promissa, & à nobis credantur esse vera, fieri, ut ex divinis promissis, videlicet per Christum factis, si ea vera esse credimus, fiducia in ipsum Deum ejusque præceptorum obedientia oriatur. Ut igitur ad propositum revertamur, cum hic illum subjicitur, neminem justificari, ob assensionem sive persuasionem

si id ita intelligeretur, ut ex ipsa assensione sive persuasione, nemo justificaretur, recte id dictum esset. Verum sequentia verba,

17. *Alius autem Papistarum, &c.* Declarant, id hoc loco intelligi, quasi possit esse assensio illa & persuasio, sine justificatione. Id quod falsum est, cum assensio & persuasio, veritatis promissionum divinarum, qualia, & quomodo sunt nobis per Christum facta, omnino fiduciam in ipsum Deum, simulque obedientiam gignat, qua justificamur. Quod igitur hic affirmatur, Papistarum fidem assentiri verbo Dei, minus vere, aut certe minus proprie dictum est. Siquidem illi levem tantum quandam opinionem habent veritatis verbi divini, non autem revera ei assentiuntur; quippe, quod etiam ex parte non intelligant. Rei autem non intellectæ, quomodo quis quæso, vere & proprie assentiri potest? Nam quod additur, non sibi mortem & passionem Christi applicare, non est hæc illa assensio seu persuasio, de qua hoc loco quærendum est. Quærendum est enim de assensione ac persuasione, veritatis divinarum promissionum, qualia, & quomodo ea nobis fecit Christus, non autem de qualibet assensione ac persuasione rerum, ad Christum & Deum nostri ratione pertinentium.

18. *Quod si justificati, ubi eorum justitia, ubi sanctitas?*) Hic tacite continetur ea sententia, quam nos supra ab initio arguimus, & non obscure refutavimus, justificationem videlicet, a justo faciendo dici, & a justitia ac sanctitate, qua quis sit præditus: cum tamen certissimum sit, justificationem in Sacris Literis aliud nihil significare, quam justum pronunciare, sive, ut justum tractare.

19. *Certe opinatur ea.*) Hoc verissimum est, si modo recte intelligatur, id est, si Spiritus Sancti nomine virtus illa divina intelligatur, quæ divinas promissiones in cordibus nostris obsignat. Hac enim id, quod jam audita Evangelii prædicatione, verum esse credidimus, ita se habere sentimus quodammodo, & experimur. At vero si Spiritus Sancti nomine, quælibet divina virtus, quæ nos ad salutem nostram, ut sic dixerim, afflet, nobisque aspiret, intelligatur, haud verum censeri debet, nos credere, ante acceptum Spiritum Sanctum. Quandoquidem, nisi Deus prior Evangelium suum nobis patefaciat, & ita hac salutari vi sua nos præveniat, nobisque aspiret, non generabitur in nobis fides. Sæpissime autem in Sacris Literis Spiritus Sancti nomine, divinam istam vim, quæ Evangelii patefactione continetur, & omnibus, quibus Evangelium patefit, exhibetur, intelligi invenies. Quo factum est, ut vulgo creditum sit, fidem non dari, nisi Spiritus ille Sanctus præcedat, quem non omnibus, quibus Evangelium patefit, dat Deus; sed ipsis tantum credentibus, non animadversa ὁμωνυμίᾳ vocis Spiritus Sancti, seu Spiritus Dei. Ephes. 2.1. Primi versiculi loco, secundus citandus est.

20. *Quomodo igitur Spiritus Sanctus.*) Hæc ratiocinatio valde infirma est. Dicent enim adversarii, Sancto Spiritu pelli malum, eoque effici, ut quis credat, & porro ejus cor mundetur, & ita malus Spiritus ejiciatur. Imo ipsa sacra testimonia afferent, ex quibus probetur, Dei Spiritu nos ablui, & sanctificari, ut 1 Cor. 6. 11. Et fane nihil omnino prohibet, quominus in eo, qui ex malo Spiritu impetus est, per supervenientem Sanctum Spiritum fides gignatur: per quam ejus cor purificetur, malo Spiritu videlicet pulso ac fugato, & una cum eo malitia & injustitia, quæ illius cor possidebat. Non igitur ratiocinatione ista, sed testimoniis utendum est, quæ postmodum afferuntur, quibus probatur, Spiritum Sanctum non dari, nisi jam credentibus; & interim distinguendum inter utrumque Spiritum Sanctum, de quibus paulo ante meminimus: & fatendum, sine Dei Spiritu ne posse quidem in Christum credi, sed hunc Spiritum omnibus dari, quibus ipse Christus rite annunciatur. Divinum vero Spiritum, quo in cordibus nostris veritas divinarum promissionum obsignatur, & pignus futuræ nostræ felicitatis & cœlestis hæreditatis in Sanctis Literis nuncupatur, hunc, inquam non concedi, nisi iis, qui jam in Jesum Christum credant.

21. *Aut per orationem fidei.*) Aliud est per orationem fidei, aliud per fidem. Atqui propositum est probare, Spiritum accipi per fidem, non autem per orationem fidei. Quanquam non per orationem, sed per auditionem fidei, in citato loco ad Galatas, scriptum est.

22. *Vide illustrem locum, Act. 8. 14.*) Oportet ascribere & sequentia, ipse enim versus 14, per se nihil continet, quod ad rem faciat. Præterea totus hic locus minime illustris videtur, cum in eo expressum non sit, fidem antecessisse Spiritus Sancti acceptionem. Nihil enim vetat, quominus quis externe prædicato Evangelio adhæreat, & in Jesu Christi nomen baptizetur, & tamen interiore, eoque fide carnae, quam fidem sine dubio illi intelligant, qui eam sine antecedente Spiritus Sancti acceptione, dari negant. Adde, quod locus iste, ad id probandum citatus omnino videtur, quod proxime affirmatum fuerat, Spiritum Sanctum dari per fidem. Id quod nullo modo ex eo colligi potest, etiamsi alioqui inde colligeretur, fidem acceptioni Spiritus Sancti præcessisse. Aliud enim est, fidem Spiritus Sancti acceptioni præcedere, aliud, Spiritum Sanctum per ipsam fidem dari.

23. *Ac seu habet.*) Addenda videbantur hæc, aut similia verba: siquidem intelligendum est, Samaritanos illum, fidem apud eos invenisse, & observasse, nondum tamen eos Spiritum Sanctum accepisse.

24. *Pœnitentiam omnibus vitiatis voluntatibus.*) Hæc verba mendosa videntur & manca, hocque aut simili modo supplenda, pœnitentiam agere, & sancte vivere volentibus.

25. *Minime, sed ille Spiritus.*) Hoc loco videtur corrigi illud, quod a nobis supra tacite reprehensum est, ubi scilicet absolute negari videbatur, Spiritum Sanctum fidei præcedere. Verum nec germana, nec vera hæc correctio est. Non est germana, nam de Spiritu Sancto agitur, quem is, qui credit, accipiat: Correctio vero agit de Spiritu Sancto, qui quoquomodo adsit, cum ille credit. Itaque dicendum erat, Spiritum quidem Sanctum a credente accipi, dum fides in corde credentis gignitur, sed hunc Spiritum omnibus ministrari, quibus verbum Dei annunciatur; quippe, qui necessario ac perpetuo cum ipso verbo sit conjunctus, ut supra a nobis expositum est. Non est tamen correctio illa vera, quia nec ratione, nec sacra auctoritate ulla probabitur unquam, necesse esse, ut is, qui Evangelii prædicatione fidem in auditoribus gignere debet, Dei Spiritu sit præditus; nec satis esse, quod Evangelium recte annunciet.

26. *Spiritus autem Sanctus.*) Non est, ut ante indicavimus, Spiritus Sanctus, qui necessario requiritur ad vim & efficaciam, verbo Dei conciliandam, quippiam diversum ab ipso verbo: imo verbum ipsum recte annunciatum, est virtus divina ad salutem. Evangelium enim Christi, ut ait Paulus, Dei virtus est, ad salutem omni credenti.

27. *Id, quod revera in nobis est.*) Non videntur hæc verba opportune dicta. Quandoquidem nihil aliud dictum fuerat, quam nobis a Deo fidem pro justitia imputari; quam fidem in nobis revera esse, quis obsecro dubitabit unquam? Sunt autem verba illa dicta, ad excludendam imputationem justitiæ Christi, de qua tamen in superioribus verbis ne suspicari quidem licet. Præterea certum est, ex Paulo, justitiam a Deo nobis imputari. Rom. 4. 6, ubi Davidis testimonio utitur. Ex quo apparet, Paulum ibi justitiæ nomine, peccatorum remissionem intelligere, vel potius beatitatem, quæ certe in nobis non est, nisi per imputationem, seu ipsius imputationis vi. Quomodo igitur hic affirmatur, non imputari nobis a Deo, nisi id, quod revera in nobis est?

28. *Credent.*) Ut recte ad superiora illa verba relatio habe-

habeatur, quibus fides nostra explicatur, quæ imputatur nobis ad justitiam, omnino addendum videtur hoc aut simile quippiam, & propterea scilicet Deo se obedientem præstare, se seque totum ipsi committere, velle constituere.

29. *Res.*) An non res, sed promissiones, seu promissa, hic scribendum videtur: aut sequenti versu, non quibus, sed quæ credamus.

30. *Omnia.*) Adderem statim, sibi ab eo præscripta, aut præscribenda, sive imperanda, vel alioquin illi grata futura. *Se facturum*, rectius, facere.

31. *Reipsa justus est. Nemo enim.*) Est quidem iste aliquo modo reipsa justus, id est, à Deo pro justo habitus, & justus pronunciatus: sed non tamen omnino, nec æque ac si reipsa jam se obedientem præstitisset. Multa enim, ut in proverbio est, inter calicem, supremaque labra cadere possunt. Veluti (ut in hac proverbii similitudine persistamus) si quis ægrotus à morbo liberetur, pharmacum sibi à medico exhibendum, quantumvis ingrati saporis & odoris, sumere prorsus constituat, fieri tamen potest, ut cum deinde poculum, ut pharmacum exhauriat, ejus labiis admovetur & ipse gustare cœperit, tetro odore ac sapore deterritus, exhaurire plane renuit: Sic nobis facile evenire potest, ut antequam experiamur, quam sit carni nostræ durum atque adeo horribile, Christi præceptis obtemperare, & crucem, ut jussi sumus, quotidie ferre, prorsus Deo obedire, ex Christi præscriptione constituamus; sed ubi ad rem ipsam ventum sit, ejus summa acerbitate ac difficultate deterreamur. Quocirca Deus & ante, & multo magis post Christum, tum demum revera ac plene justum aliquem pronunciat, cum se jam obedientem ipsius præceptis præstiterit; id quod in ipso Abrahamo patet, qui non omnino justus est à Deo pronunciatus, nisi cum, præter alia, suæ in Deum fiduciæ ejusque præceptorum obedientiæ specimina, tandem ipso ita jubente, unigenitum filium suum ei immolare non recusavit. Nam & Deus ipse ait, tum demum se cognovisse, quod Abrahamus ipsum timeret; & Jacobus Apostolus affirmat, tum impletam fuisse scripturam, dicentem, *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam.* Itaque concludendum est, Deum quidem præcipue animum & cor hominis spectare, sed tamen de ipso animo & corde nihil firmiter omnino posse statui, donec ad rem ipsam ventum non fuerit.

32. *Nullaque se subduceret occasione.*) Certe, si jam reipsa sibe nulli se subduxit occasioni, de eo merito dici potest, eum coram Deo plane justum esse; verum verba præcedentia & sermo institutus postulant, ut hic non quidem *subducit*, sed *subducere statuit*, scribatur.

33. *Etiamsi reipsa.*) Imo Abrahamus, quantum in ipso fuit, mandatum illud perfecit, jam enim cultrum acceperat in manum, ut Isaacum jugularet, sed divinitus prohibitus est: propterea Deus per Angelum illi dicit, *Quia non pepercisti filio tuo unico propter me.* Et rursus, *Quia hoc fecisti, nec pepercisti filio tuo unico.* Perfecta enim & confirmata hominis voluntas, quæ videlicet ad ipsum actum pervenit, adeo, ut nulla prorsus ex parte per ipsum hominem stet, quominus externum factum sequatur, perinde omnino habetur apud Deum, ac si ipsum externum factum omnino consequutum fuisset, seu potius, pro ipso facto omnino habetur. Secus est in voluntate hominis nec perfecta nec consummata, & ubi ad ipsum actum perventum non est, quamvis enim ea in rebus bonis, Deo sine dubio placeat, in malis displiceat, suumque vel præmium vel pœnam apud ipsum habeat, non tamen pro ipso facto ab eo habetur.

34. *Ut latro.*) Videtur hic tacite affirmari, latronem illum nullam occasionem habuisse fidem ostendendi; quod tamen contra habet, ita ut etiam suam fidem egregie ostendisse, merito dici possit, ut unicuique vel leviter ejus verba, quæ ad alterum latronem & ad Christum fecit, perpendenti, sponte constabit.

35. *At si omni.*) Hoc, ut jam monuimus, minus vere dictum est. Nam nec sane miles, qui nulla oblata pugnandi occasione non pugnavit, quamvis se minime subduxerit, præmium, quod strenue reipsa pugnantibus constitutum fuerit, omnino accipiet; licet, ut hic paulo ante dicitur, militiæ præmio non fraudabitur. Aliud est enim militiæ, aliud pugnæ præmium, & jam ego sum fassus, bonam hominis voluntatem, quamvis non perfectam nec consummatam, suum apud Deum præmium habere, licet non illi par, quod perfecta ac consummata voluntas habet.

36. *Salvum fore.*) Rectius, *Sine mendacio dicere posse, se Deum nosse, aut, se Dei charitate esse præditum*, 1 Joh. 2. 4, 5, *& consequenter hanc minime salvum fore.*

37. *Cum mihi videatur ibi gratiæ locus.*) Hæc quæstio obscure admodum atque indistincte & proponitur & dissolvitur. Distinguere enim primum alte oportet inter peccata, quæ resipiscentiam consequuntur, & inter peccata simpliciter. Deinde, in his peccatis quæ resipiscentiam consequuntur, adhibenda rursus est clara distinctio. Siquidem simpliciter & absolute loquendo, verissimum est non esse locum gratiæ, ubi nullum est peccatum. Operanti enim, inquit Paulus, id est, legem Dei exacte servanti, merces non tribuitur ex gratia sed ex debito. Necesse est igitur, ut quis alioquin peccaverit, si gratiam, de qua videlicet in tota hac quæstione sermo agitur, consequuturus est: quod si distinctio adhibeatur, & nominatim de peccatis agatur consequentibus resipiscentiam, haud verum est, non posse esse locum gratiæ, ubi non peccatur. Nec tamen idcirco concludendum est simpliciter & absolute, peccata post resipiscentiam una cum gratia consistere non posse, sed de iis peccatis tantum id affirmandum, quæ ex deliberata malitia fiunt, vel quæ hominem irretitum tenent hactenus, ut habitum, sive unius sive plurium peccatorum, habere merito dici possit, aut tam frequentia sint, ut is non secundum spiritum, sed secundum carnem vivere, jure affirmari queat; & ab hujusmodi peccatis ea separanda & distinguenda, quæ vel ex ignorantia & incogitantia committuntur, vel etiam prudenter & scienter, nonnunquam etiam ex humana fragilitate, sed ita ut lapsus esse, non autem cecidisse homo dicendus sit, quippe, qui statim sese erexerit, & recto pede per præceptorum divinorum viam iter perrexerit.

38. *Suffert nos.*) Hic recte attingitur distinctio, de qua modo diximus, sed protinus non recte dictum est simpliciter, *Non est opus præsenti.* Addendum enim fuerat, *præsentibus*, aut tale quippiam, idemque in antecedentibus verbis explicandum, præsertim si nihil quæstioni à collocutore propositæ, additur. Nam illam ita simpliciter & indistincte proponi posse fateor, dummodo postea in solutione distinctiones, de quibus diximus, adhibeantur.

39. *Per Christi sanguinem.*) Et paulo post, *per mortem Christi.*) Tametsi hæc verba ex Paulo hoc adhibita videmus, alia tamen est ratio loci Paulini, & alia hujus. Patet enim, quo sensu apud Paulum dicta fuerint, si quis diligenter animadvertat, nempe simpliciter Christi sanguinem seu mortem intervenisse in nobis justificandis, sine ulla necessitate intelligendi inde ullum meritum profectum fuisse, & apparet Apostolum ideo illud dixisse, ut inde colligeret, non posse dubitari, quin Deus per Christum nos sit servaturus. Nam si, cum essemus ejus inimici, ut nos sibi reconciliaret, Christum filium suum mori voluit, multo magis jam reconciliatos per eundem redivivum, quem ad hoc efficiendum mori nullo pacto oportet, omnino servabit. Hic vero, nec quo sensu dicantur & adhibeantur verba ista, constare potest, eaque ita accipi possunt, ut Christi meritum, gratiam illam nobis promeruisse intelligamus, nec cuilibet adhibita, perspicere quisquam valet. Quare vel eorum loco, *per Jesum Christum*, simpliciter est dicendum, vel ipsa ita explicanda, ut sensus & scopus eorum legenti appareat.

40. *Quid illud est.*) Hæc interrogatio non corrigi-

tur.

aut cossilia vitia, quæ in antecedentibus verbis inesse diximus. Semper enim verum erit, suo loco & tempore supra dictum fuisse, per sanguinem seu mortem Christi, nos gratiam illam Dei adeptos fuisse. Potest autem hæc interrogatio ascribi, etiamsi supra hujus rei nulla fieret mentio, præsertim si ad hunc modum efferatur; *Quid illud est, quod Paulus scripsit, morte, &c.* Quod si tamen placet aliquid antecessisse, unde colloquutor ita interrogandi apertam habuerit occasionem, satis est proxime antecedentia illa verba, ex Paulo desumpta, retinere. *Qui propter peccata nostra, &c.* Quanquam in interrogatione addendum esset, cur Paulus, qui antea mortis Christi effectum, ab effectu resurrectionis distinxerat, inquiens, Christum mortuum fuisse propter peccata nostra, & resurrexisse propter justificationem nostram, postea dicere, ipsa morte seu sanguine Christi nos justificatos esse.

41. *Id quod Paulus dicit.*) Apparet manifeste, justificari, ita intelligi, ut significet justum, id est, probum & Deo obedientem fieri, nulla habita ratione remissionis peccatorum & alterius justitiæ: id est, quod quis à peccatorum, suorum reatu liberetur, & justus pronuncietur, seu pro justo habeatur; cum tamen, ut supra dictum est, verbo justificandi, in Sacris Literis hoc significetur, non autem illud.

42. *Itaque qui Christum propterea.*) Verissimum quidem est, Christum inter alias caussas, propter id mortuum esse, ut nos peccatis moreremur, sed non propterea, proprie loquendo, hoc dicitur à nobis credi, nec usquam, ni fallor, Sacræ Literæ, quamvis id non uno in loco aperte commemorent, ut id credamus, jubent: sed, si proprie loqui velimus, id potius agnoscimus, & ex iis quæ de Christo credimus, colligimus. Credimus enim de Christo, quod nos, peccatis relictis, sibi summam esse innocentiam, æternæ vitæ spe propositam, præscribenti, obedire jusserit seque imitari, quem innocentissimum, cunctisque prorsus peccati labe carentem fuisse, nobis persuademus. Atque insuper credimus ac persuasi sumus, ipsum, dum quæ jubet ac promittit, ut nos faciamus & speremus, omni conatu quærit, per summam invidiam morti traditum fuisse, quam ipse volens subierit, eundem se à Deo Patre tertio post die ut etiam revocandum, & omni in cœlo & in terra potestate donandum, qua sibi obedientes perpetuo fovere, & bona tandem immortalitate donare posset, quæ & facta fuisse credimus. Ex his igitur, de quorum veritate nihil dubitamus, agnoscimus & tenemus, Christum mortuum fuisse, ut nos peccatis moreremur, &c. Itaque, ut dictum est, hoc, proprie loquendo, non quidem credere, sed ex iis, quæ credimus, aperte colligere dicendi sumus. Multo autem minus dici potest, hoc esse fidem ponere in Christi sanguine, ut hæc in margine annotatum video. Neque enim cohærent illa duo necessario, ut alterum ideo sit. Quid enim prohibet, quominus credam, Christum mortuum fuisse, ut ego peccato morerer, nec interim tamen in ejus sanguine fidem ponam; vel contra, in ejus sanguine fidem ponam, nec tamen eum mortuum fuisse credam, ut ego peccato morerer? Adde, quod nusquam revera in scriptura legitur, nos debere aut posse fidem in Christi sanguine ponere, tametsi Sebast. Castellionis interpretatio id habeat, cap. 3. Rom. 25, ubi addidit de suo, verbum *Collocandam*; haud intelligens verba illa, *in ipsius sanguine*, non esse conjungenda cum voce *fidem*, quam statim sequuntur, sed per se stare, & idem significare, quod, interveniente ipsius sanguine, ut Erasmi interpretatio habet.

43. *Quæ propter ejusmodi dicuntur.*) Non dubium est, quin isti, imo isti demum, nec videlicet alii, dicantur sanguine Christi loti, &c. sed non tamen præcipue propter hoc ipsum, quod desierint à malo, & bonum faciant; sed propter id, quod à reatu & pœna suorum peccatorum sint liberati. Quod beneficium iis tantum conceditur, qui ejusmodi fuerint.

44. *Quemadmodum ille dixerit.*) Homonymia sive æquivocatio est in verbis *mundari à peccatis*. Mundatus à peccatis is dicitur, cui peccata sunt remissa (& hac significatione potissimum scriptura hac loquutione utitur) non tantum is, qui id est adeptus, ut jam in peccatis, ut antea, non maneat; nec, si ipsam rei naturam spectes, quippiam prohibet, quominus cuipiam sint remissa peccata, & tamen nihilominus peccare pergat; & sic idem ipse mundatus sit à peccatis suis, & non mundatus. Quod si nemo tamen mundatus à peccatis est, qui peccare non desistat, id non ex vi ipsius loquutionis, *mundari à peccatis*, neque ex ipsa rei natura proficiscitur, sed ex eo, quod Deus nemini peccata condonare statuit, qui peccare pergat.

45. *Si in luce versamur.*) Hoc testimonium, non id probat ad quod probandum adductum, scilicet contraria illa duo esse, & plane inter se pugnantia, Mundatum esse à peccatis, &, peccare nondum desiisse, ut exemplum seu similitudo allata ostendit, ejus qui crudelissima febri torqueatur, & tamen interim glorietur, se medici opera à febri liberatum esse. Neque enim Apostoli mens eo in loco est, docere, vel idem esse, in luce versari, (quod sine dubio sancte vivere significat) &, sanguine Jesu Christi expurgata esse omnia sua peccata; vel certum indicium, quod quis in luce versetur, esse, si omnia ejus peccata fuerint expurgata, quod nimirum Christi sanguine fiat. Non est inquam hæc mens Apostoli; sed hæc, docere, quid faciendum nobis sit si expiationis omnium peccatorum nostrorum participes esse velimus, quam ambit, sive tribuitur Christi sanguini: vel, si malumus, quid utilitatis ex eo habeamus, quod in luce versemur, nempe participes nos fieri expiationis omnium peccatorum nostrorum à Christo allatæ, & ipsius sanguine partæ & confirmatæ; sicut etiam ex eadem id nos habere studeamus, quod cum Deo societatem habeamus. Itaque hic unus ex illis est locis, unde probatur, Mundari, seu expurgari à peccatis, idem esse, quod sua peccata expiari, id est, ea sibi à Deo remitti & condonari.

46. *Atque in nobis.*) Addendum videtur, *cum & sua fide. Justificari.*) Hic rursus confunduntur, justificari, & justum esse; quæ nisi distinguantur, necesse est in tota hac disputatione, & divinorum testimoniorum interpretatione, non leviter hallucinari.

47. *Eadem esse cum legis operibus.*) Atqui Paulus cap. 4. ad Rom. affirmat, hominem justificari à Deo sine operibus, non addita voce *legis*, idque exemplo Abrahami, & testimonio Davidis comprobat. Quorum alter non legitur justificatus fuisse apud Deum operibus, sed fide. Alter vero eos beatos esse testatur, quorum remissæ fuerint iniquitates, & tecta peccata, & quibus dominus peccata non imputaverit. Adde etiam illud: Quia in justificatione Abrahami, fides ad justitiam imputata dicitur. Unde liquet, gratiam & beneficentiam divinam, in eo justificando, id est, pro justo habendo ac præmio afficiendo intervenisse. Gratiæ autem locus non est, ubi ex operibus justificatio est. Operanti enim, inquit Paulus, merces debetur, non secundum gratiam, sed secundum debitum. Et alibi, quippiam esse ex gratia, plane opponit ei, quod est, esse ex operibus. Ex quibus omnibus manifestum fit, Paulum negare, non modo ex operibus legis, sed simpliciter, ex operibus nos justificari. Itaque alia ratione omnino est hic nodus solvendus, & dicendum, Paulum, operum nomine, non quælibet opera intelligere, nec quolibet modo accepta, sed quæ sua vi hominem justum coram Deo reddere possint: cum negat, nos ex operibus justificari, qualis esset absoluta & perpetua, per totum vitæ curriculum, legis divinæ observatio. Hanc Apostoli mentem esse, & operum simplici nomine, eum perfectam divinorum præceptorum conservationem intelligere, declarat manifeste, quod ait, *Operanti dari mercedem, non ex gratia, sed ex debito.* Et rursum: *Non operanti, sed credenti in eum, qui justificat impium, imputari*

fidem ipsius ad justitiam. Ubi aperte ostendit, illum Operantis, & consequenter, Operum, simplici verbo, absolutam ac perpetuam divinæ legis conservationem, in tota hac disputatione, significare voluisse. Unde, nostri solutio patet. Nam, etsi verissimum est, non idcirco nos justificari, quasi Deo perfecte ac perpetuo obedierimus; non tamen sequitur, ad nos justificandos, nullam prorsus eam Dei obedientiam requiri. Ea enim obedientia omnino requiritur, quæ fide in Deum continetur, qua nos justificari idem Paulus affirmat; quandoquidem fides ista aliud nihil est, quam Deo confidere, id est, sub spe felicitatis nostræ, illi obedire. Quod satis fit, ut sæpe dictum, cum mores, actionesque & vitam nostram, ad normam ab ipso nobis præscriptam, componimus & conformamus, licet vel antehac pessime vixerimus, vel posthac ex imbecillitate aliquando labamur, & a rectissima illa via leviter ac paulisper deflectamus.

48. *Propterea si aliquis eorum.*) Potuit ille, quisquis fuerit, ob aliam causam ista scribere, quam quod existimaret, legis opera, simpliciter loquendo, omnium præstantissima esse. Cum enim de justificatione nostra agitur, id est, de ratione, qua a Deo justi pronunciemur seu pro justis habeamur, & quæritur, num ex operibus id nobis contingat, nulla ad id aptiora esse videntur, quam ea quæ ipse Deus nobis præscripsit. Ejusmodi autem sine dubio sunt opera legis, quæ etiam post Christum quod ad moralia attinet, firma manent, adeo ut Paulus non dubitaverit, affirmare, per fidem, videlicet in Christum, legem non modo non abrogari, sed confirmari. Et Christus ipse dixit, se non venisse ad abrogandam legem, sed ad implendam, id est, perficiendam. Hæc igitur legis opera considerata, ut ab ipso Deo sunt nobis præscripta, & idcirco cum iis comparata, quæ minime a Deo præscripta fuerunt, sine dubio illis omnibus, quod ad nos justificandos attinet, longissime sunt anteponenda. Itaque crediderim, verba illius scriptoris ita accipienda esse, ac si dixisset, Justificatio nostra est ex mera Dei gratia, sine omnibus operibus, non solum quæ nos ipsi, vel nostra sponte facimus, atque Deo grata esse nobis persuademus, vel humana auctoritate atque consilio nobis sunt præscripta, sed etiam quæ Deus ipse nobis præcepit, atque præscripsit.

49. *Cum sanctissima omnium operum.*) Hoc non solum hyperbolice, sed plane minus vere mihi dictum videtur. Quid enim? An sanctiora sunt legis opera ad nos justificandos, quam opera, quæ, exempli causa, in Papatu præter divinum jussum præscribuntur? Jam rationes, quæ subjiciuntur, meo judicio, minus veræ aut firmæ sunt. Nam quod affirmatur legis opera sua natura non esse bona, pugnat manifeste cum infinitis prope sacrarum literarum locis, in quibus legis præcepta mirifice commendantur & extolluntur etiam post promulgatum Evangelium: pro quibus omnibus satis sit in præsentia locus ille apud Paulum. *Itaque lex quidem sancta, & mandatum sanctum, & justum, & bonum. Quod ergo bonum est,* &c. Deinde, etiamsi verissimum esset, legis opera non esse sua natura bona; tamen cum de justificatione nostra agitur, illud nihil momenti habet, nisi Justificari, idem esse dicamus, quod justum, id est, probum fieri, id quod non recte dici supra ostensum est. Quinetiam, quamvis id rectissime in ipsa, de justificatione nostra, quæstione diceretur, non tamen quicquam momenti habiturum esset, ad justificandi vim legis operibus adimendam, quod non essent sua natura bona; satis enim esset, ea esse justa (distinguitur enim in hoc scripto inter justum & bonum, & justo bonum anteponitur) quod nemo arbitror negare audebit. Verum, ut jam sæpius dictum est, justificari a Deo aliud nihil est, quam a Deo justum pronunciari, id quod certe fieri necesse est, cum legis, quam dedit, præcepta servantur, qualiacumque tandem fuerint. Affertur alia ratio, ad justificandi vim, legis operibus magis quam quibuscumque aliis adimendam, quod ea si impleantur, vitæ promissionem habeant: quasi vero omnia alia opera vitæ promissionem habeant. Præterea; cum, ut in sequentibus apparebit, non ideo hic affirmetur, inutilissima esse legis opera, ad nos justificandos, quia ipsa lex, sive ipsa opera legis per se, id est, a Dei gratia sejuncta, nullas vires subministrent ejusque ea perficiendi, sive etiam, quod nemo illa exactissime, ut justum est, præstare queat, sed quia, etiamsi quis perfectissime ea præstet, tamen nullo pacto justificatio inde consequatur; non video quid huc pertineat, ea non habere ullam promissionem æternæ vitæ, nisi justificandi verbum pleniore sensu accipiatur, ita ut perfectam ab omni peccatorum reatu absolutionem complectatur, & sic a morte peccati pœna, liberationem, id quod sane apud Paulum sæpe fieri agnosco. Atqui, quod pertinet ad ipsam quæstionem de justificatione nostra, ab ipso Paulo agitatam, & a nobis eodem scopo & ratione agitandam, plane ex accidente est, quod justificatio nostra vitam æternam complectatur, cum nihil aliud revera quæratur, quam unde fiat, ut justi a Deo pronunciemur, sive sub novo Testamento, sive etiam sub vetere; sub quo tamen, quicquid multi aliter affirment, nulla certa spes vitæ æternæ facta populo a Deo fuerat.

50. *Nam ea ejus modi fuere.*) Superius in operum distinctione, commemorata aperte fuerunt mala opera; hic vero eorum etiam operum fit tacita mentio, quæ non modo sunt mala, sed mala esse, ab iis qui ea faciunt, agnoscuntur. Ex quo clarius apparet, quam temere dictum fuerit, legis opera omnium operum sanctissima esse. Nam & ipsis malis operibus, quæque mala esse ipsi facienti constat, hac ratione postposita fuerunt. Quanquam, cum disputatur, Utrum ex operibus justificemur, nullo pacto quæritur de operibus malis, sed de iis quæ bona sunt, vel saltem non mala, & studio pietatis & recte operandi facta. Quare superior illa distinctio, alia esse opera mala, alia bona, alia legis, non solum in eo peccat, quod bona opera a legis operibus distinguit, quasi opera legis bona merito appellari nequeant; sed etiam in eo, quod malorum operum meminit ac rationem habet, quæ nullo modo ad præsentem quæstionem pertinent. Neque enim, cum quæritur, utrum nos nostris operibus justificemur, quamvis inter opera nostra multa mala inveniamus, id tamen quæritur, utrum mala illa opera ad nos justificandos pertineant, id enim stulte ac perridicule quæreretur: sed quæritur simpliciter atque in genere, num opera nostra sint ejusmodi, ex quibus ipsis per se justi a Deo pronunciandi simus; & respondetur, non esse ejusmodi, semper quia vel multa mala opera inter nostra opera inveniuntur, vel certe quia non omnino, id est, perpetuo atque exactissime (id quod debebamus) ea facimus, quæ nobis facienda erant. Jam non potuit superior illa distinctio afferri, tanquam plena divisio omnium operum, ex quibus deinde ea seligerentur, quæ ad præsentem quæstionem facerent. Neque enim omnia opera, vel bona sunt, vel mala, vel legis opera, si modo licet legis opera a bonis distinguere. Multa enim sunt opera, quæ legis non sunt, & interim nec mala sunt nec bona, quæque etiam ad præsentem disputationem pertinent. Unde apparet, distinctionem illam non uno vitio laborare. Ista autem opera ea sunt, quæ supra attigimus, quæ videlicet a Deo non fuerunt jussa, & cum per se indifferentia sint, ea tamen tanquam Deum ea ratione colenti, eive obtemperaturi, homines facienda suscipiunt.

51. *Sed ipse aliquem.*) Sententia, quæ ex his verbis aperte colligitur, cum sacris literis, eaque manifestissima ratione mihi pugnare videtur, præsertim, si tempora etiam illa complectatur, quæ Christum præcesserunt, si quidem tunc etiam justus ex fide vivebat. Non quod is, qui legem perfectissime servasset, victurus & justus futurus non fuisset, sed quod hoc per

catum

carnis infirmitatem fieri non contigerit, Rom. 8. 3. & hoc illud est, quod Paulus ait, vel potius innuit, legem non potuisse vivificare, Gal. 3. 21; & eodem cap. ante dixerat, neminem per legem justificari apud Deum, nempe quia nemo illam perfectissime servaret. Hanc Apostoli mentem esse, declarant aperte verba proxime antecedentia, in quibus ait, ideo maledictioni obnoxios esse, quotquot sunt ex operibus legis, quia scriptum sit, maledictum esse, quisquis non manserit in omnibus scriptis in libro legis, ut faciat ea. Constat enim necessario subaudiendum esse, neminem esse qui id faciat; alioquin Paulus & sacris testimoniis, & sibi ipsi palam adversaretur; illis passim contestantibus, victurum hominem, qui legis præcepta servaverit, & justum coram Deo futurum, ipso vero affirmante, legem datam fuisse ad vitam, Rom. 7. 10, & legis factores justificatum iri, Rom. 2. 13. Ex cujus verbis eadem Epistola cap. 3, ubi negat quenquam justificatum iri coram Deo ex operibus legis, liquido apparet, quo sensu id neget, quia videlicet omnes peccaverunt, & destituuntur gloria Dei, ac propterea gratis justificandi sunt. Nam qui legem perfectissime servat; is non gratis, sed ex debito justificatur, seu justus pronunciatur. Quid autem absurdius aut iniquius, quam non pronunciari justum eum, qui legem sibi datam perfectissime servaverit? Quamobrem, si verum esset, (de quo mox agemus) post Christum exhibitum eos non justificari, qui exactissime totam Legem Mosis conservent, nisi quiddam aliud præter ea præstent, id non aliunde fieri posset, quam ex eo, quod post illud tempus alia lex fuerit lata, & alia præcepta servanda proposita. Quanquam crediderim ego, etiam post Christum exhibitum, eos, quibus Lex Mosis lata fuerat, si eam perfectissime servassent, justos aliqua ratione apud Deum futuros fuisse, quamvis non ita justos, ut vitæ æternæ participes propter id essent futuri. Nam quod hic dicitur ex Paulo, caussam rejectionis Judæorum fuisse, quod ignorantes Dei justitiam, sua se justitia, quæ legis est, apud Deum justos fieri posse statuerunt, id non ita accipiendum est, quasi Judæi, quantumvis exacte legem servaverint, rejecti tamen sint, aut pro injustis habiti: sed est intelligendum, eos sprevisse Dei justitia, quæ scilicet à Deo ipsis per Christi fidem offerebatur, Deum erga se irritasse, & parata justitia seipsos privasse, & omnino interea quæsiisse, ut per legis opera justificarentur, quamvis à peccatis contra ipsam legem, immunes non essent, (id quod justitiam suam statuere velle, vocat Paulus) cum tamen certissimum sit, neminem ex legis operibus justificari posse, qui contra ipsam legem quidquam unquam commiserit.

52. *Credere in Jesum Christum.*) Hoc non est simpliciter atque absolute verum, sicut etiam ipsius Christi verba in loco, qui hic affertur, ostendere possunt. Quamvis enim interrogassent eum Judæi, quid faciemus ut operemur opera Dei? Tamen ipse non respondit, hæc sunt opera Dei, sed, hoc est opus Dei, &c. Quod igitur hoc loco affirmatur, verum est quidem, sed habita ratione vitæ æternæ nobis patefactæ, seu viæ omnium excellentissimæ Deo serviendi.

53. *Paulus manifestum.*) Si discrimen illud ex Pauli sententia verum est, non tamen id ejus verba sonant in ipsis locis qui hic afferuntur: inter quos nullus videtur discrimen illud apertius statuere, quam is, qui primo loco allatus est, Rom. 3. 21; ex quo tamen nihil aliud certe colligi potest, quam per Evangelium Deum justificandi rationem quandam proposuisse absque lege, id est, legis, ut ita dicam, præscriptione. Sed non ideirco negatur, quin, si quis legem etiam post publicatum Evangelium perfecte servaret, justus ob eam caussam coram Deo foret. De reliquis hoc loco prolatis testimoniis, supra, vel aperte vel tacite actum est, & ni fallor, ostensum, ex eis non probari, non justificari coram Deo eos, qui Legem Mosis servent, & consequenter, non posse simpliciter dici, inde colligi manifestum discrimen inter Legis & Dei justitiam. Quod si non simpliciter, sed de certa quadam Dei justitia loquamur, poterit discrimen illud statui, ut postea explicabimus. Et videtur quidem hujus scripti auctor sua verba non de qualibet Dei justitia accipi voluisse, cum supra proxime, bis cum demonstrativo pronomine eam nominaverit, inquiens, *Illa Dei justitia*, & hæc statim subjunxerit, legis justitiam posse & Dei justitiam appellari: sed interim, cur illa Dei justitia a legis justitia distincta, ita appelletur, qualisve illa sit, fortasse non recte exposuit, ut paulo post videbimus.

54. *Propterea & Johannes.*) Johannes ibi non legis justitiam, sed legem ipsam à gratia & veritate diversam facit. Sed ponamus, legis nomine, legis justitiam vel significari vel contineri, non ideirco diversa erit Dei justitia à legis justitia, quia ab ea gratia & veritas sit diversa. Quid enim impedit, quominus ex gratia, id est benignitate, ac veritate, id est fidelitate, nempe Dei, per Christum præstita, fiat, ut legem servemus, & sic legis justitiam habeamus, quæ simul Dei justitia sit, proposita quidem antea populo per Mosen, sed sine auxilio isto ad eam obtinendam?

55. *Est autem illa propria hominum justitia.*) Quod hic non obscure Dei justitia hominum justitiæ opponitur, & legis justitia, hominum justitia appellatur, propterea quod natura quilibet eam cognoscere possit, non admodum repugno, si modo recte intelligatur. Verum apparet, hic justitiam non pro justificatione, ut tota disputatio postulat, sed pro vitæ sanctitate accipi. Significat quidem sæpe justitiæ nomen, apud Sacros Scriptores, vitæ sanctimoniam atque innocentiam, sed sæpe etiam justificationem declarat, id est, eam conditionem, ut sic dixerim, humanarum actionum, eamque divinam voluntatem, ex qua fit, ut quis justus coram Deo ipso pronuncietur, seu pro justo habeatur: & in hunc sensum accipi hic debet justitiæ nomen, & potissimum accipitur in ipsis omnibus locis Pauli Apostoli, supra ab hujus scripti auctore allatis, præterquam fortasse in eorum postremo, Phil. 3. 6. Nihil enim impedit, quominus ibi quoque justificationem significet, hæcque sit Pauli sententia, se, quod attinet ad ea quæ lex requirit, ut quis justus pronunciari possit, fuisse inculpatum: quod tamen, ut plerique sentiunt, non coram ipso Deo, sed coram hominibus, intelligendum esse indicat, quod paulo post ait, nempe vers. 9. *Non habens meam justitiam, quæ est ex lege.* Nec enim verisimile est, eum suam justitiam vocaturum fuisse, si coram ipso Deo perfectissime Legem servasset, & ipsiusmet Dei judicio, secundum Legem ab ipso datam, inculpatus fuisset. Vide quæ annotavimus ad verba illa superioris paginæ, *Sed esse aliquam, &c.* circa finem, explicantes verba Pauli Rom. 10. 3. Ceterum, ut paulo ante dictum est, fateor, legis justitiam etiam perfectissimam, à quadam Dei justitia distingui, id quod probari videtur ex modo commemorato loco, Phil. 3. 9. qui versiculus supra afferendus ab auctore hujus scripti fuerat potius, quam 6. & 7. Quanquam, ut diximus, non simpliciter justitiæ legis, sed suæ ex lege justitiæ, divinam justitiam opponit Apostolus; ubi ex ipsius Pauli verbis manifestum est, hanc justitiam eam esse, quæ per fidem Christi est: quæ quidem qualitate quadam, nova Dei justitia erat, id est, si Christi ipsius personam & doctrinam consideres, quæ fides ista respicit, at substantia eadem cum vetere, sub ipsa lege, justitia. Nam sub lege quoque, ut ante dictum est, & scriptura, tam nova quam vetus, abunde testatur, fide homines justificabantur, id est, in Deum fiducia. Quanquam non ex aperto & universali ac perpetuo Dei cum illo hominum genere percusso fœdere, quale sub Evangelio, cum omni humano genere percussum est; sed ex libera, id est, nullo adhuc fœdere ejusmodi adstricta Dei voluntate. Nam ex ipso fœdere, justificationis ratio, omnibus proposita, nulla alia erat, quam per legis conservationem; quæ sane communis & plane cum humano sensu

consentiens, justificandi ratio est. Hominum enim sensus omnino dictat, ut si quis velit justus pronunciari, & ea consequi, quæ justorum hominum sunt propria, legem sibi præscriptam perfecte conservet. Alioqui, qui in uno peccat, ut ait Jacobus, omnium factus est reus, id est, quod ad hoc attinet, ut à reatu sit immunis, nihil amplius habet, quam is, qui in omnibus sibi præscriptis peccavit. Atqui pugnant hæc inter se, reum esse, & justum esse. Merito igitur, quamvis Lex servanda, & sic ratio justificationis, per ipsius legis conservationem, à Deo proposita & constituta fuerit, unde justitia hæc divina appellari potest; tamen aliam ob causam, humana potius quam divina justitia videtur appellanda: & divina illa demum hac ratione inspecta, dicenda, quæ à Dei misericordia, præter id, quod sensus humanus omnino dictat, proficiscitur, qualis est justitia per Christi fidem, ubi omnibus præteritis, quantumvis magnis & multiplicibus peccatis ac sceleribus gratuito condonatis, mortis æternæ loco, quam commeriti sumus, vita æterna substituitur, nobisque liberalissime donatur. At scripti auctor ait, ideo humanam justitiam vocari, eam quæ est ex lege,

56. *Quia natura quilibet eam cognoscere potest, nemine docente, aut mandante, cum quilibet sciat non esse male faciendum. Non male facere autem*, inquit, *legis est justitia & charitas.* Ex his verbis apparet, hic justitiæ nomen, ut ante dixi, sanctitatem ac vitæ innocentiam significare; quæ significatio ad præsentem disputationem revera non pertinet. Sed præterea nullo pacto admitti potest, sanctitatem, quæ in lege jubetur, omnibus natura esse cognitam, nemine docente aut mandante. Refragatur enim huic sententiæ aperte Paulus Apostolus, in verbis illis, cap. 7 epist. ad Rom. *Concupiscentiam non cognovissem, nisi Lex dixisset, non concupisces.* Ut pleraque alia taceam, quæ opinionem istam aut convellere, aut certe labefactare possunt. Nam, quod subjungitur quemlibet scire, non esse male faciendum, nullam vim habet, nisi simul quilibet sciat quid sit male facere; id quod non modo cuilibet, sed ne multis quidem, imo nulli natura dari, ita scilicet, ut nihil hac in parte ignoret, & ratio & experientia & denique testimonia non pauca, tam divina quam humana docent atque testantur. Ad hæc, quomodo quæso affirmare simpliciter quis potest, in lege juberi tantum ne male fiat, & hanc esse demum legis justitiam & charitatem, cum, ut cætera sileam, in lege diserte præceptum sit, ut proximum suum quisque sicut seipsum amet? Quocirca, quicquid super hoc fundamentum deinceps in hoc scripto ædificatum est, quod Lex, ne male fiat, tantum præcipiat ac doceat id omne ruinosum est prorsus, nec ulla ratione subsistere potest, ut nihil dicam, quanto offendiculo & pietisque Christiani nominis, & Judæis omnibus, vox ista, si audita fuerit, sit futura. Sed dicet aliquis, nusquam in hoc scripto simpliciter ac diserte dici, legem tantum præcipere ne male fiat, imo paulo inferius expresse additum esse adverbium *præcipue*, hoc pacto: *Hoc tantum præcipue requirit, ne male faciamus.* At ego dico, veritatis vim, adverbium illud, eo in loco, scriptori quodammodo extorsisse. Nam alioqui ad suas rationes recte concludendas, opus est illi simpliciter affirmare, legem, ut ne male fiat tantum cavere, & idcirco sententias illas indefinitas, quæ sunt de lege præcipiente, ne male fiat, universalium vim, ut indefinitarum sententiarum mos esse solet, habere, censendas esse, perinde ac si dictum foret omnia quæ Lex præcipit, eo pertinere, ne male fiat. Taceo, quod in ipso Evangelio, multo plura sunt præcepta negantia, quam affirmantia. Unde videtur de ipso quoque dici posse, quod hoc tantum præcipue requirat, ne male faciamus. Nam ubi nihil fit, ibi boni quicquam non fieri, scripti hujus auctorem sentire patet ex iis, quæ scripta sunt ab eo infra. Denique non est ista vera, inter legis & Evangelii præcepta, differentia, quod illa præcipue tantum ne male faciamus requirant, hæc vero præcipue, aut certe non minus, ut benefaciamus. Sed hæc, quod in his major & absolutior sanctitas & vitæ innocentia præscribitur, quam in illis. Et in Evangelio multa censentur esse mala, & prohibentur, quæ in lege, vel non mala, vel bona esse existimantur & conceduntur, aut etiam jubentur.

57. *Quod si illa lege esset Dei justitia.*) Cum justitiæ nomen, ut vidimus, in hoc scripto, & in hac quæstione, accipiatur pro sanctitate ac vitæ innocentia, quod hic dicitur, non recte conclusum videtur. Nihil enim prohibet, quin sanctitas & vitæ innocentia in lege præscripta, divina sit prorsus, & tamen peccata contra eam admissa, quibusdam ex Dei benignitate condonentur, licet in ipsa lege non statuatur iis, qui contra eam peccarint. Verum apparet scripti auctorem, ut alibi quoque vidimus, vocabuli æquivocatione decipi; quod enim hic concludit, recte conclusum est, si justitia pro justificatione accipiatur, modo simul etiam nomen Dei, quod additur, id est epitheton, *Divina*, in potiorem quendam accipiatur sensum. Certe enim, si justificatio, id est, ratio id consequendi, ut justi coram Deo habeamur, ab ipso Deo proposita, ea demum est, quæ in lege explicatur, nec alia apud Deum ipsum est potior, male agitur nobiscum, qui legem transgressi sumus; in ipsa enim lege, mors, vel certe maledictio, eam transgredientibus, constituitur, nec alia ratio justificationem consequendi in ea explicatur, nisi ut quis ipsam legem servet.

58. *Hoc enim asscribitur justitiæ divinæ ut fontem justificor*, Rom. 3.) Loci, qui hic citantur, non omnes justitiæ Dei mentionem faciunt; & qui faciunt, debent, vel certe possunt de ea justitia Dei accipi, quæ in promissis, seu multo ante per Prophetas, seu per ipsum Christum factis, servandis, consistit. Unde nova æquivocatio emergit, si modo scriptor, in vocabulo justitiæ, ad quæstionem, quæ hic agitatur, de Dei & legis justitia, respexit. Nihil enim hæc justitiæ nominis significatio ad quæstionem illam. Præterea hic perspicuum est, justificandi verbum, sua vera significatione accipi, id est, justum pronunciandi. Cur igitur idem non ubique fit? Certe hoc cum iis, quæ superius dicta sunt, non sententia, sed verbo tantum convenit.

59. *Igitur ipsa justitia.*) Rursus hic in vocabulo justitiæ æquivocatio committi videtur. Cum enim dicatur, justitiam, quam Matth. 5 describit Christus, ex ejus verbis diversam esse constare à legis justitia, ad quæstionem, de qua agitur, sine dubio is locus accommodatur. Atqui ibi non de justitia, qua justificamur, id est, justi pronunciamur, cujus etiam proxime erat facta mentio, & cujus explicandæ causa, ipse locus allatus fuerat; sed de sanctitate ac vitæ innocentia manifestus est sermo. Adde, quod, si quis recte animadvertat, intelliget Christum in illis verbis, *Nisi abundaverit, &c.* Noluisse sanctitatem ac vitæ innocentiam divinam ei opponere, quæ à lege est præscripta, sed ei, qua præditi erant Scribæ & Pharisæi, ut ipsa verba satis aperte docent. Quare quamvis apud me nullum sit dubium, quin Christus mox in eodem sermone, vitæ innocentiam, quam Deus à nobis sub Evangelio requirit, illi opponat, quæ in lege præscribebatur, tamen verba illa ipsius eo accommodanda esse, nequaquam arbitror.

60. *Porro & Petrus nos hortatur est.*) Non hortatur, meo quidem judicio, Petrus eo in loco, ut divinam naturam participemus, sed ex divinis promissis in Evangelio nobis factis, colligit, consilium Dei esse, idque eventu comprobatum iri, ut divinæ naturæ participes efficiamur. Itaque non Dei imitationem in hac vita, sed beatam tantum immortalitatem, naturæ divinæ nomine, intelligere eum censeo. Nec satis cohærere videtur id, quod hic dicitur participare divinam naturam, nihil aliud esse, quam Deum imitari, cum eo, quod postea subjungitur, si Christum in quo Dei imaginem habemus, imitati fuerimus, nos conse-

quutu-

æternam beatam immortalitatem, & hanc esse naturæ divinæ participationem.

61. *Declina à malo, & fac bonum.*) Si verum est, in his Psalmi verbis, aliud esse facere bonum, quam declinare à malo; certe satis constare videtur, in lege non minus præscriptum fuisse ut bona fiant, quam, ut ne fiant mala. Cum enim David hic, si quis vitam & felicitatem consequi velit, requirat, ut illa faciat, videlicet, ut desinat seu declinet à malo, & faciat bonum; Moses autem Lege proponenda, affirmet, se vitam & felicitatem proposuisse; quis non videt necesse esse, ut in lege, non solum ut mala non fierent, sed etiam ut fierent bona, præscriptum fuisse?

62. *Quod in disputationibus de justitia.*) Philosophi nullum medium statuunt inter virtutem & vitium, cum, ut hic dicitur, de justitia disputant; si quidem inter hanc virtutem, quæ est suum cuique tribuere, & ejus contrarium vitium, id est, injustitiam, nihil revera est medii, ita ut necesse sit quemlibet secundum hanc nominis justitiæ significationem, singulatim vel justum vel injustum esse: sed non propterea inter alias virtutes singulas, eisque contraria vitia, vel generatim inter virtutem & vitium nihil medii statuunt. Imo ex Philosophorum sententia, reprehenditur à quibusdam Horatius Poëta, qui dixerit, *Virtutem esse, vitium fugere.* Quanquam ab aliis defenditur, ut qui non senserit nihil aliud esse virtutem, nisi vitium fugere; sed tantum initium virtutis, seu primum ordine virtutem esse, vitium fugere, quemadmodum ejusdem verba ostendunt, quæ statim subjicit, inquiens, *Sapientiam primum esse, stultitia caruisse.* Et sane plane immerito tacite in sequentibus verbis hoc loco philosophis tribuitur, quod satis habeant, si quis nihil mali committat, quamvis alioqui nihil boni operetur; cum certum, communi hodie sententia, principe Aristotele, hominis felicitatem, in agendo secundum virtutem, poni.

63. *Hujus intermedia.*) Non apparet, quo referri debeat pronomen, *hujus. Otium, ignavia, inutilitas.* Dum hyperbolas quodammodo auctor scripti sectatur, plerisque videbitur parum aut nihil ab aperta blasphemia (ut vocant) abesse. Et certe, aut ego vehementissime fallor, aut hujusmodi assertionibus, ut pote prophanissimis & offendiculi plenissimis, penitus est abstinendum. Quod non Mosis tantum gratia dico, cui tam turpis atque adeo scelesta, si verba ipsa spectantur, sententia tribuitur, sed mundi quoque causa, cui eadem ascribuntur. Quandoquidem mundi appellatione hoc loco, non quidem improbi aut mundanis cupiditatibus irretiti homines, sed Dei vera cognitione carentes, inter quos omnes Ethnici Philosophi sunt, sine dubio significantur.

64. *Ut ostenderet illius modi.*) Nusquam, ni fallor, neque in Epistola ad Romanos, neque in Epistola ad Galatas contendit Paulus ostendere, ideo legem ad nos justificandos esse inutilem, quod tantum jubeat, ne fiant mala: sed vel quia ceremonialia & judicialia præcepta, quibus partim ratio expiandi peccata, partim modus ita vivendi, ut justus quis pronunciari posset, non minima ex parte continebatur, jam abrogata esse constabat, & quia propter carnis nostræ infirmitatem, nequaquam contingere [illegible] (id etiam ipsa Scriptura testante) ut quisquam perfectissime per totam suam vitam legem servaret; id quod omnino necesse erat, si quisquam per ipsam legem justificationem consequi voluerit.

65. *Ideo adhuc servus est inutilis.*) Atqui Christus discipulos suos Lucæ 17 monuit, ut appellarent se servos inutiles, etiamsi fecissent omnia sibi præcepta: quæ sane sermonis, quemadmodum & ex antecedentibus, & toto sermone liquet, non legis tantum præcepta, quæ tunc videlicet adhuc futura essent, sed omnia (imo hæc præcipue) quæ Deus per ipsum Christum vel jam illis præcepisset, vel præcepturus esset, complecti, censenda est; id quod etiam ratio, quam Christus subjecit, abunde demonstrat. Inquit enim, vos ita debere de se loqui ac sentire, quasi quidquid fecissent, facere debuissent, non autem ipsos tantummodo à malis faciendis abstinuisse, cæterum vero otiosos fuisse. Sed de illis apud Lucam Christi verbis latius infra.

66. *Apud hujus mundi sapientes.*) Fallacia est in voce mediocritatis; quam enim in pretio sapientes hujus mundi habent, ea est mediocritas simpliciter & absolute, id est, medium inter extrema, quod medium aliud nihil est, quam virtus, cum extrema sint vitia. Hanc vero mediocritatem illi etiam, qui secundum Deum & Christum sunt sapientissimi, in summo habent pretio, quamvis nomen ipsum mediocritatis, aut simile aliud, in eorum scriptis non inveniatur. Jam mediocritas, quæ hic vituperatur, non est simpliciter & absolute mediocritas, sed secundum quid, id est, ipsius virtutis aut vitii mediocritas, vel potius medium inter virtutem & vitium; quod genus mediocritatis nemo sapientum hujus mundi commendavit unquam.

67. *Qui Christianus est.*) Imo illa ipsa dextra est illud medium, quod sapientes hujus mundi à beatis teneri dixerunt. Quid enim tritius Pythagoræ Litera, quam vocant? Ubi ex eorum hujus mundi sapientum sapientia, duæ viæ tantum ponuntur, una virtutis, dextra videlicet, quæ ducit ad felicitatem, altera vitii, sinistra, quæ ducit ad miseriam. Quod igitur medium est ratione duorum extremorum, id est, virtus ratione duorum sibi adversantium vitiorum, id utriusque simul vitii ratione, seu virtus in genere, respectu vitii, alterum est extremum, id est dextra quædam via, cum vitium sit sinistra. Est igitur hic rursus manifesta æquivocatio, eaque in voce Medii, quæ vel ex eo apparet, quod dicitur, Christianum medio ire non posse; cum nullum sit medium, nempe quia medium hic accipitur pro media quadam via, inter dextram & sinistram, id est, eam, quæ ad vitam, & eam quæ ad mortem ducit. At in illa sententia, *Medium tenuere beati*, vox Medium accipitur pro eo, quod est inter duo extrema, quorum utrumque vitiosum est, ut inter prodigalitatem & avaritiam est liberalitas.

58. *Papistæ medium inter cœlum & infernum.*) Ad rem facere hoc exemplum videretur, si ad hunc modum explicaretur: Cum purgatorium sit medius quidam locus, ut papistis placet, inter cœlum & infernum, & in hunc locum, ut pote illis convenientem, veniant ab initio quidam ex hac vita migrantes, qui postea tamen in cœlum evolent; Hinc videtur concludi posse, secundum ipsos papistas, mediam quandam viam esse inter dextram & sinistram, sive inter bonam & malam, quæ tamen ad cœlum eos perducat, qui eam ingressi fuerint. Sed hæc speciosa licet ratiocinatio, sophismate non caret. Cum via illa, qua secundum papistas non itur in cœlum, nisi per purgatorium, non differat revera ab ea, quæ recta in cœlum ducit, sed tantum in, qui in purgatorium prius, quam in cœlum migrare coguntur, pro suis peccatis, temporarias, quas hic (ut quidem papistæ volunt) debebant, pœnas non dederint, qui vero recta in cœlum migrat, dederint.

69. *Multa sibi fingunt media.*) Apertissima hic, & deinceps, est æquivocatio nova, in eadem voce Medium. Neque enim jam sumitur pro media vitæ via, seu pro mediocritate, ut præsens disputatio postulat, sed barbara quadam, vulgata tamen significatione, pro ipsa via simpliciter, ut cum vulgo dicitur, hoc est medium eundi ad cœlum. Nam quod mediocritatem hic non significet, ex eo est manifestum, quod postea dicitur, istos, qui sibi fingunt illa media, multa scelera committere. Præterea animadvertendum est, media illa non posse dici multa, pauca enim sunt omnino, ut etiam ex ipsorum expositione quadam, quæ postmodum subjungitur, intelligi potest.

70. *Sic igitur justo lex non est lata.*) Hæc Pauli sententia, quod justo lex non sit lata, non ita intelligenda est, quasi ad hominem justificandum, ejus conservatio

nihil præstare queat. Ex ipsis enim Apostoli verbis patet, ejus sententiam ad Evangelica ipsa præcepta pertinere, quorum omnium observationem ad nos justificandos nihil præstare posse, non dixerit unquam ipse scripti auctor, nisi sibi ipsi adversari velit. Pauli autem sententiam ad Evangelica præcepta pertinere, perspicue docent verba illa, quæ postmodum subjungit, *Et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur, secundum Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.* Cum igitur Paulus Legem justo positam seu latam non esse dicit, nihil sibi vult aliud, quam ipsa nuda præcepta Dei ad justos non pertinere, sed ad injustos, quatenus enim Deus simpliciter jubet aliquid, non sane eorum qui id faciunt, sed eorum qui non faciunt ratione, id jubet. At vero, quatenus id, quod jubet, facientibus vitam ac felicitatem, quæ idem reipsa est quod justificatio, promittit, ejus decretum ad ipsos facientes seu justos, spectare quis non videt? Quanquam alia esse potest Pauli sententia, nempe divinæ legis minas (ex ipsius tamen Dei benignitate) non pertinere ad eos, qui sancte atque innocenter vivunt, licet aliquando labantur, & contra ipsam legem aliquid delinquant (quos scriptura justos appellare consuevit) sed ad eos qui aliquo scelere sunt obligati, quales ipse ibidem ferme enumerat. Vide Gal. 5. 22, 23.

71. *Igitur & Paulus plus tribuit.*) Locus ille Pauli Rom. 5. 7, non solum differentiam illam inter bonum & justum non probat, sed pro eodem utrumque accipi docet. Manifesta enim est Pauli sententia eo in loco, *Christum pro injustis mortuum esse, cum tamen vix ullus reperiatur, qui pro homine justo mori velit. Vix inquam, nam fortasse audeat quis mori pro viro bono.* Itaque quem prius justum nominaverat, bonum deinde vocat; alioqui non cohærerent illius verba, nec quicquam ad rem loqueretur. Nec quenquam hactenus aliter accipere Pauli verba ista animadverti. Erasmus sane, qui ex celebrioribus enarratoribus opus illud fere concinnavit, ad hunc modum verba ista in sua paraphrasi extulit:
„ Atqui inter homines vix ullum reperias tam amicum,
„ ut integri innocentisque amici periculum sua morte
„ redimat. Sed demus inveniri, qui pro bono amico
„ fortassis mortem non recuset adire, &c.

72. *Sed inutilem.*) Scribendum est, seu esse inutilem, vel seu non esse utilem.

73. *Paulus qui fere aliud.*) Quæ Pauli sententia sit, in Epistolis ad Rom. & Galat. quod attinet ad justificationem ex lege, supra satis indicavimus. Porro, quæ scripta sunt in locis hic citatis ex Epistola ad Hebr. hoc tantum docent, per Christi sacerdotium, legale abrogatum fuisse, & tanto præstantiorem esse Christi sacerdotium, quam illud sit, quod ex legis Mosaicæ præscripto institutum fuit, quanto Christus præstantioris fœderis mediator est, quam illud quod in Mosaica Lege fuit sanctum. Cæterum ad probandam legis inutilitatem, aut inefficaciam in homine justificando, loca ista per se nihil momenti fortasse habent.

65. *Sed legis opera à justificatione excludi.*) Quomodo vero hoc intelligere potest, cum paulo ante dictum sit, eos, qui divinam justitiam habent, legis justitia non destitui, id est, divinam justitiam, legis etiam justitiam complecti? Non igitur excludi, sed non satis esse legis opera, hic dicendum fuerat, vel alicubi supra diligentius explicandum, quid apud Paulum sit, justificari hominem sine legis operibus, id autem nihil aliud est, nisi justificari hominem sine tota legis perfecta obedientia.

76. *Si omnia feceritis.*) De hoc loco supra satis disputatum est, ut ostenderetur, Christi verba, ad ipsius Christi præcepta non minus, quam ad præcepta legis pertinere. Hic tamen addo: Rationem, quam suorum verborum Christus subjungit, de qua ante quoque est dictum, ejusmodi esse, ut ad omnia divina præcepta pertineat. Quis enim negaverit, quicquid Deus præceperit, fieri à nobis debere, seu, nos teneri, ad ea omnia facienda, quæ Deus jusserit, quæcunque tandem illa fuerint. Jam ad hanc obligationem nostram, ex ipso Dei jussu, non autem ex qualitate vel justæ professionem, Christi verba referenda esse, demonstrat similitudo ab ipso allata, domini jubentis, ut servus arator, aut pastor, ex agro rediens, (postquam videlicet suum ejus diei munus jam absolverit) non quidem jam discumbat, sed paret ipsi cœnam, seseque præcingat, ut ipsi, donec comederit & biberit, ministret. Ubi videri fortasse alicui possit, servum istum, ultra ipsius debitum, domini jussu gravari; cum tamen revera nemo sanæ mentis negaverit, ex eo ipso, quod servus est, teneri eum, licet proprium suum munus eo die absolverit, & jam requiete, ac cibo indigeat, quæ jussit dominus facere. Neque vero obstat, quominus Christi verba ad omnia Dei præcepta pertineant, quod alioqui is, qui omnia Christi præcepta servasset, damnaretur, cum scilicet alibi scriptum sit, servum inutilem conjiciendum esse in imas tenebras. Nam quid (rogo) ratio illa, quia quod debueramus facere, fecimus, &c, ad eum servum, qui nihil utilitatis domino suo attulit, sive ad ejusmodi inutilem servum, qualis fuerat iste, qui in imas tenebras conjici jubetur? Nunquid iste, quod debuerat facere, fecerat? Quomodo vero? Cum dominus ipse illi dicat, *Oportuit te, &c.* Præterea, an qui fecit quod debuerat, conjiciendus est in imas tenebras? Quid quæso absurdius? Nunquid Christus, Lucæ 17, dicere voluit, non satis esse, ut quis omnia, quæ in lege jubentur, faciat, ut tenebras illas imas vitet, ubi erit fletus, stridorque dentium (ut quidem necesse esset, si servi inutilis nomen idem ibi significaret, quod Matth. 25) & non potius, ut apertissimum est, monere, ne quicquam nobis à Deo præceptum facere detrectemus, neve postquam omnia præcepta fecerimus, nos ipsos efferamus? Abstinendum est omnino ab istis violentibus tam verborum interpretationibus, nec propter unius vocabuli similitudinem, perversæ, nec sibi ipsis consentientes explanationes inducendæ, sed æquivocationes diligenter vitandæ, & ejusdem vocabuli diversæ significationes suis locis observandæ, quod cum in hoc scripto sæpe non fiat, magna inde doctrinæ, quæ in eo traditur, obscuratio oritur, & multa vere alioquin & præclare in eo dicta, falsitatis, & absurditatis suspecta redduntur. Simili autem ratione, responsum volo ad locum Joh. 15, quod ad servi nomen attinet (nam de vere inutili, ea jam dicta sunt, quæ ostendunt, quo sensu quis, & amicus simul, & servus inutilis vocari possit) quamvis enim servi nomen certo quodam sensu prolatum, ut illum scilicet significet, qui nihil amplius est quam servus, cum amici nomine non conveniat, tamen in alium sensum acceptum, ut videlicet eum declaret qui servit, & dominum agnoscit, non excluso interea, si quid amplius, ratione habita ad eum ipsum qui dominus ejus est, habere inveniatur, nihil vetat, quin idem ejusdem & servus sit & amicus. Hinc Apostoli Christi, qui ab eo non jam servi, sed amici ipsius sunt dicti, passim se servos Christi appellant, ut sunt revera. Nam & Christus, se dominum ipsorum revera esse ante dicere, Joh. 13. Nec quicquam sane detestabilius, quam si quis Christianum hominem, quantumvis ipsi Christo carum, præcise atque absolute negaret, esse Christi servum. An non enim Christus est omnium dominus? Ad hæc, si nomen servi, Lucæ 17, Christi respectu, qui videlicet sit dominus, prolatum est, necesse est, ut is, qui præcipit illa omnia, sit idem Christus. Et sic apparet, scriptoris hujus interpretationem, & locorum in speciem dissidentium, conciliationem admitti non posse, Christum scilicet apud Lucam, nequaquam de præceptis à se datis loqui. Sin autem servi nomen, non ipsius Christi, sed Dei respectu est ibi enunciatum, nihil ista conciliatione est opus, cum apud Johannem Christus nullo pacto neget, suos Apostolos esse Dei servos. Mitto, quod apud Lucam Christus revera non ait suos discipulos fore servos inutiles, etiamsi ser-

servaverit omnia sibi præcepta, sed ita debere nos sese nominare, seu de sese ita sentire, ubi ad modestiam tuendam servandam, & superbiam vitandam, nihil mirum est, hyperbolen aliquam subesse.

77. *Illud denique observa.*) Hæc observatio & coacta, & minus vera, & denique inutilis mihi videtur. Coacta quidem propterea, quod cum Deus statuerit operibus nostris, quæ hic bona in hoc scripto vocantur, vitæ æternæ præmium (quemadmodum scriptor ipse & fatetur, & contendit) jam agnoscit ea ut nostra. Quod si Deus ipse, ut nostra, ea agnoscit, nimis coacte, ob id quod Dei servi sumus, non nostra, sed Dei esse dicuntur. Jam dicitur præparasse illa Deus, ut in illis versaremur, non ob eam causam, quod ipse in nobis sit ea effecturus, sed quod decreverit, ut nos, si salvi esse velimus, ea faciamus. Minus vera porro ista observatio est. Nam si ex eo, quod Dei servi sumus, sequitur, opera Evangelica non nostra, sed ipsius Dei esse, ob hanc ipsam causam, multo magis legalia opera, non nostra, sed Dei erant, cum sub lege multo magis servorum nomen nobis conveniat, quam sub Evangelio. Denique inutilis est observatio ista, quia, si bona opera non sunt nostra, sed Dei, hinc constare potest, non esse, cur propter ipsa à Deo quicquam speremus, contra id, quod supra scriptor ostendit, ac proxime constanter asseruit.

78. *Justificationem, quæ fit per Christi sanguinem.*) Non in eo errant nostri homines, quod justificationem secundum literam, non autem spiritualiter intelligant, sed quod credant, in verbis istis, *per Christi sanguinem*, aut similibus, in hoc de justificatione nostra argumento, in Sacra Scriptura expressis, significari omnino causam (ut ipsi loquuntur) meritoriam, & medium efficientem, idque proprie, cum tamen ejusmodi verbis, causa tantum, sine qua non (quam vocant) significetur, & Christi sanguinis interventus, in nobis justificandis, simpliciter declaretur.

IV.

FRAGMENTA de Justificatione.

De significationibus vocabuli Justificationis.

VOcabuli justificationis tres sunt significationes.

I. Justificare significat, justum, hoc est, probum & sanctum facere.

II. Absolvere à peccatis, & ab omni condemnatione, & talem pronunciare, qui nunquam peccaverit.

III. Justum pronunciare, hoc est, talem, judicare, qui omnino non debeat condemnari: vel talem pronunciare ac si nunquam peccasset.

Prima significatio non pertinet ad hanc nostram disputationem, & vix in Sacris Literis invenitur. Vix dico, Quia unus est atque alter locus, ex quo videtur ea probari posse, cum tamen ex illis non probetur. Non pertinere eam significationem ad nostram disputationem, inde apparet, quod hic non quæritur, quomodo quis justus fiat, sed quid sit, cur ille justus habeatur.

Reliquæ duæ posteriores, habent multum inter se convenientiæ, ita ut in Christiano homine quodammodo confundantur. Potest enim quis pronunciari justus duplici modo: vel quia nihil omnino deliquerit, vel quia pro tali habetur, ac si nihil deliquisset. Secunda autem significatio magis est impropria in hac nostra quæstione, & per accidens vera. Quia scilicet fiat, ut is, qui absolvitur, justificetur etiam. Tertia autem est omnium verissima, & hujus quæstionis propria. Cui etiam ad amussim respondet verbum Hebraicum, quod ubique per verbum justificandi effertur. Est autem verbum hoc justificationis Juridicum, in quo jure nemo justus efficitur, sed pronunciatur. Apparet hoc ex verbo contrario, Injustum facere, hoc est pronunciare, Proverb. 17. 15. Esai. 5. 23. Est autem notandum, quod in ipsa lingua Latina hæc phrasis invenitur, ut exempli causa, ille, facit eum bonum Poëtam, hoc est, pronunciat: Facit me stultum, hoc est, pronunciat me esse stultum.

Qua ratione nos justi coram Deo pronunciemur, & quomodo fiat, ut nobiscum ita, ut cum justis, agatur?

PRimum opus est, ut à peccatis nostris absolvamur. Nam quærere de prima justificationis nostræ causa, nihil hic est, necesse, cum omnes fateantur, & ratio ipsa fateri cogat, Deum, sicut omnium aliorum bonorum, sic etiam hujus esse primam causam. Verum opus est quærere de aliis causis, potissimum vero de præcipua post primam, & sic de eo, quod semper debuerit esse in nobis, ut justi à Deo pronunciemur. Hoc autem est, & semper fuit, fides in ipsum Deum. Certum enim esse debet, quod sive sub Vetere, sive sub Novo Testamento illi omnes justificati fuerint, & justificemur, qui in ipsum Deum credunt, & sic statuendum est, quod attinet ad rei substantiam, nihil differre modum, quo justificati sunt veteres illi ab eo, quod nos justificamur, utrobique enim per fidem in Deum contingit justificatio.

Quare dicatur, Ante legem fidem non extitisse, & tamen per fidem etiam sub lege homines fuisse justificatos?

PAulus Gal. 3. videtur asserere fidem, hoc est, viam justificationis nostræ per fidem, non extitisse, durante lege, sed tum demum cum Christus advenit; quod propterea dicit, non quia etiam sub ipsa lege non contingeret justificatio per fidem, sed quia talis justificatio, & consequenter peccatorum condonatio ejusmodi, ut ea est, quæ post Christum extitit, in ipsa lege, ipsoque Vetere Fœdere, non continebatur. Imo neque etiam alibi expresse, atque in perpetuum ejusmodi peccatorum condonatio à Deo proposita ac promissa legitur. Videtur enim, quicquid ad talem Dei promissionem pertinet, & in Vetere Testamento scriptum legitur, pro illo quidem tempore spectare ad pœnarum, quæ jam populo propter peccata infligerentur ablationem, & ad exemptionem ipsius populi ex ejusmodi pœnis, non autem ad integram & perpetuam peccatorum condonationem, & ad hunc sensum sunt interpretanda præcipue loca, Deut. 30. Ezech. 18. & 33. & si quæ sunt alia similia. Neque quicquam est, quod ad condonationem istam sub Vetere Testamento datam, magis pertineat, quam, multa quæ in Psalmis leguntur, præsertim vero in Psalmo 103. Verum animadvertendum est non posse ex verbis Davidis aperte colligi, Dei promissum, ea de re populo factum & promulgatum, sed tantum, quid merito de ipsius Dei clementia ac benignitate erga eos, qui illum timent, sperari possit, seu sperandum omnino sit. Additur enim ibi, recordatur quia pulvis sumus. Hæc scilicet est causa, quare sperari possit, Deum peccata ignoturum se timentibus, non autem quia promiserit.

Quod vero sub lege homines justificarentur per fidem, præter testimonia & rationes supra allatas, illud maxime probat, quod alioqui vix fuisset inventus quisquam, qui justificaretur, justusque à Deo pronunciaretur. Cum lex, quæ fuerat populo proposita, ejusmodi esset, ut dici possit, impossibilis fuisse, ut eam homo servaret. Tametsi hoc non ita intelligendum est, ut prorsus ac penitus impossibilis fuerit. Alioqui enim

Deum, per summam fidem [illegible] & [illegible] accenderetur, qui [illegible] ab homine ad fieri, quæ nulla propria ratione ab eo fieri posse. Ratio vero hujusce rei, quam conclusimus, & ipsius rationis, quam ad eam concludendam attulimus, hæc est, quod exclusa via justificandi per legem, necesse est ad viam justificandi per fidem devenire. Cum inter hæc duo, seu præter illa, nihil sit tertium, quod ad justificationem hominis ullo pacto pertinere possit. Animadvertendum est autem id, quod antea diximus. Quod justificatio per ipsam legem, requirit omnino perfectam ejus & integerrimam, per totam vitam conservationem. Nam alioquin fieri posse, ut quis possit dici legem servare, etiamsi aliqua in re, quæ ad legis præcepta pertinent, interdum labatur. Imo non modo potest hoc fieri, sed ab iis, qui sub ipso Vetere Testamento justi à Deo sunt pronunciati, quanquam non omnino ab omnibus, tamen à plerisque id factum fuisse, & per se verisimile est, & ipsis sacris testimoniis consentaneum. Sed interim isti non per ipsam legem, sed per fidem sunt servati, quatenus Dei præcepta servantes, quamvis interdum laberentur, plane ostendebant, idque reipsa præstabant, se Deo confidere.

Obedientiam requiri ad fidem, sic probatur.

CErtum est ex Sacris Literis, requiri ad hoc, ut quis consequatur apud Deum remissionem peccatorum, & ita coram eo justificetur, ut de illo merito dici possit, quod pactum Dei servet, seu Dei mandata faciat, Psalm 103. Non deficere in perpetuum iis, qui servant ejus mandata. Ex quo consequitur, quod cum ex testimonio Sacrarum Literarum aperte constet, per fidem sub ipso Vetere Testamento homines justificatos fuisse, fide ista comprehendi conservationem divini pacti, seu mandatorum Dei. Alioquin enim pugnarent ista inter se, quod quis per fidem justificaretur, & tamen necessario ad justificationem requireretur, ut quis Dei pactum servaret, ejusque præcepta custodiret.

Utrum ista fides, qua veteres justificabantur, continuerit in se aliquomodo fidem in Christum? Hoc est, utrum, quemadmodum vulgo creditur, illi propterea justificati fuerint, quia & crederent Christum in mundum venturum, & in eum sperarent?

REsp. Nec revelatum vel indicatum fuit unquam in Sacris Literis, nec jussi sunt usquam illi veteres, ne dum aliud, sed neque etiam credere Christum venturum. Nam nec invenietur, quod Deus in fœdere, quod cum populo suo sancivit, adventum „illum futurum Christi promiserit, aut illa alia ratione universo populo id per Mosen ita patefecerit, ut aperte ab ipso populo intelligeretur. Quod vero apud Mosen scriptum, vel a Mose populo, Dei nomine promulgatum non invenitur, id universum populum, & singulos ex populo, proprie ac penitus obligare nullo modo potuit.

Necesse est illum, qui Deo vult confidere, credere etiam dictis ejus. Deus autem promisit & dixit venturum Messiam. Ergo oportuit eum, qui se Deo confidere voluit, etiam credere Messiam venturum.

REsp. I. Non est verum, Deo confidere eum non posse, qui certis dictis Dei non credit. Fieri enim potest, ut causas habeat, vel saltem habere sibi videatur, quare certis dictis, quæ Dei esse creduntur, fidem divinam non habeat. Nec ideo non credit, quia credere dictis Dei nolit: sed quia de illis dubitat, vel etiam falsa esse existimat. Non potest enim fieri, ut aliquis credat Deum aliquid dixisse, & tamen eidem credere nolit. Alia est ratio obedientiæ. In hac requiritur actus, qui, quia homini est gravissimus, ideo potest fieri, ut credat Deum aliquid dixisse, & tamen non obediat. Imo potest fieri, ut non obediat, & tamen non nolit, imo conqueratur de se, qui non obediat. Non potest autem quis statuere se, antequam ad actum perveniat, nolle Deo obedire, nisi sit desperatissimus & perditissimus.

II. Neque populo in universum, & semper promissum fuisse Messiam. Potuerunt omnes hoc scire, sed tamen non omnibus hoc fuit promissum. Quæ enim extra fœderis promissa sunt, ea non ad omnes pertinent. Quæ autem à *Prophetis* dicuntur, non vere sunt ex lege. Hinc Judæorum magna pars Charaim dicti, Prophetas rejiciunt. *Multa poterant dici à Prophetis*, quæ non opus erat populum credere.

Quid sit, sub Evangelio non ex operibus, sed ex fide justificari?

HInc jam patere potest, quid sit illud, quod non per opera, sed per fidem justificemur. Nempe quod Scriptura, cum affirmat, nos per opera non justificari, seu servari, non intelligit hoc tantum de operibus legis, quamvis Paulus ita videatur loqui, ut operum nomine, in hac sua sententia, opera legis intelligat. Unde etiam factum est, ut non pauci intellexerint, operum nomine, in prædicta sententia, sive enunciatione, intelligenda opera ceremonialia legis, non etiam moralia. Crediderunt enim ipsam vocem legis à Paulo additam fuisse, ut ipsa opera moralia in lege contenta excluderet, quippe, quæ non proprie atque absolute possent dici opera legis, cum etiam sine lege, si non omnia, maxima tamen ex parte, ab ipsa ratione dictari videantur. Id quod non contingit in operibus ceremonialibus. Ea enim non ratione ulla, nisi quod Deus ita jubet, & solo legis præscripto nituntur. Sic, inquam, isti existimarunt, sed falsi sunt, quia totam rei vim minime animadverterunt, nec perfecte Apostoli scopum sunt assecuti, qui non propterea legis mentionem facit, quod de operibus tantum in ipsa lege, lege inquam Mosis contentis loquatur, sed quia res illi erat cum Judæis, qui per legis opera justificari volebant, cum quibus disputans, interim ita loquitur, ut appareat ipsum absolute intelligere per ipsa opera, quæcunque illa tandem sint, si, ut opera considerentur, neminem justificari. Quod tamen non eam vim habet, ut à causa justificationis nostræ, omnino quæcunque opera, & quocunque modo considerata, excludere velit: sed sensus ipsius est, ut indicavimus,
„Nulla esse opera, quæ tanti sint, ut propter ipsorum
„meritum justificari possimus. Quando scilicet nemo
„est, qui perfectissime atque integerrime per totam vi-
„tam ea opera faciat, quæ sive sub Vetere sive sub No-
„vo Testamento præscripta sunt, id quod tamen om-
„nino requiritur, si ea requirerentur ad hoc, ut per ipsa
„opera, tanquam, ejus rei aliquo modo meritoria,
„justificatio contingeret. Diximus autem, aliquo modo meritoria, ut ab ipsis operibus excludamus, non modo absolutum & maxime proprium meritum, quod oritur ex ipsa operum præstantia per se considerata, sed etiam illud, quod minus proprie & respective meritum est, quippe, quod non ex ipsa per se operum præstantia, sed ex solo Dei promisso oritur ac proficiscitur, adeo, ut nemo neque per illud, neque per hoc meritum suorum operum, justificationem & absolutionem à peccatis suis adipiscatur. Ubi considerandum interea est, quod nihilominus merito dici potest, & verissimum est, dari obedientiam, quæ possit dici causa justi-

justificationis nostræ propter Dei promissum, nec tamen dicendum sit, operum merito tunc justificationem nobis concedi, quippe quod obedientia illa sub ipso Novo Testamento, si omnia præcepta in eo nobis data consideremus, non possit dici perfecta, quamvis Deus pro sua bonitate velit, si ea præditi fuerimus, nos justificatos pronunciare.

Jam quod Paulus generatim intelligat, opera ipsa per se & propter meritum suum, quæcunque illa tandem sint, non esse causam justificationis nostræ, liquido videtur apparere ex iis, quæ disputat in initio cap. 4 Epist. ad Rom. ubi negat simpliciter atque absolute, Abrahamum, quem proponit exemplum omnium, qui justificantur, ex operibus apud Deum justificatum fuisse. Unde quia fortasse hoc durum quibusdam videbatur, addita est in plerisque Latinis exemplaribus vox legis, ad hunc modum, *Si enim Abraham ex operibus legis justificatus est, &c.* Quod tamen perperam additum fuisse, vel ex eo apparet, quod Abrahami tempore nondum lex erat. Lex inquam Mosaica, de qua sine dubio sunt accipienda Pauli verba, cum alibi negat, ex operibus legis quenquam justificari. Subjicit autem Paulus ea verba, quæ manifeste docent, illum non modo de legis operibus, sed de omnibus aliis velle sua verba accipi. Inquit enim, *At operanti merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum, at non operanti, credenti autem in justificantem impium, reputatur fides ejus ad justitiam.* Ex quibus verbis constat, illum generaliter negare, ex operibus quenquam justificari. Sed illud tantum est animadvertendum, quod ex iisdem verbis apparet, eum operantis, seu operandi nomine, intelligere perfectam operum sibi præscriptorum conservationem. Constat inquam ex eo, quod dicat illum, qui justificatur, nihil operari: quod tamen falsissimum est, cum illud tantum sit verum, quod is, qui justificatur, etiamsi multum sine dubio operetur, & plus quam quisquam alius, tamen non omnia & singula prorsus sibi præscripta opera facit.

Quatenus igitur fides operibus opponitur, cum jam dictum sit, opera in hac disputatione intelligi perfectam conservationem mandatorum Dei, necesse est, ut perfectio ista, minime ad fidem, qua justificamur, formandam requiratur. Imo ut fides, de qua agimus, perfectione ista careat. Nam alioqui, si ea istam perfectionem contineret, jam non per ipsam fidem, sed per opera justificaremur, aut certe non minus per opera, quam per fidem. Quod tamen diserte Paulus negat, & ita ut totum hoc mysterium intelligatur, superest explicare, quomodo igitur intelligendum sit, quod Jacobus ad finem cap. 2 suæ Epistolæ ait, nos non fide tantum, sed operibus etiam justificari. Quod & Pauli verbis & nostris plane adversari videtur. Solutio hujus dubii est facilis, si ea in memoriam revocentur, quæ paulo ante diximus. Cum enim Paulus negat ex operibus nos justificari, considerat opera tanquam meritoria, & sua ipsorum vi hominem justificantia, & consequenter ejusmodi, quibus si ad Dei præceptum examinentur, nihil prorsus desit; at Jacobus operum nomine eam obedientiam intelligit, sine qua Deus hominem sibi carum habere non vult, seu multa opera ejusmodi, sine quibus dici nequeat, ulla ratione hominem Deo obedire, & interea, si illa adsint, quamvis homo, qui illa facit, dici nequeat perfectissime Deo obedire: tamen de eo alioquin merito affirmari possit, & ab ipsa scriptura soleat, eum Deo obedientem esse. Ex hac collatione, illorum duorum Pauli & Jacobi locorum, & similium, manifestum est, quemadmodum ad justificationem nostram non requiritur necessario, perfecta obedientia mandatorum Dei, sic ad eandem justificationem omnino requiri, ut Dei mandata ita conservemus, ut merito dici possit, nos Deo obedientes esse, & propterea cum Paulus affirmat, nos per ipsam fidem justificari, fidem intelligere, qua obedientia illa continetur, & vicissim apparet, fidem esse, si obedientia nostra mandatorum Dei, ejusmodi fuerit, ut merito affirmari possit, nos fide, nempe in Christum, sive in Deum per Christum, esse præditos; hoc est, nos Christo, sive Deo per Christum, confidere. Hoc autem proficiscitur omnino, immo consolatio nostra, cum videmus, Deum summo jure nobiscum non agere, & cum cognoscimus lapsus ac fragilitates nostras, imperfectionesque multas, quæ in nobis sunt, quamvis illæ non possint efficere, ut de nobis affirmari nequeat, quod Christo confidamus, non habere tantam vim, ut justificationem nostram quicquam impediant. Tantum enim nobis curandum est, ne cumulum vitiis [illegible], ne quicquam tale in nobis sit, alioqui nisi id conati fuerimus, jam non per fragilitatem nostram, sed per malitiam; non nobis invitis, sed consulto ac volentibus nobis ipsis, fieri dicetur, ut peccata ista & lapsus admittamus, unde consequetur, nos minime justos pronunciatum iri a Deo.

His ita expositis, apparet satis, recta atque indubitata fidei nostræ ratio. Quæ media est inter duo extrema, ad quorum alterutrum facile de nostra natura ducimur. Unum extremum est, si quis statuat, necesse esse ad justificationem & consequendam & conservandam, nunquam quicquam peccare, quod sane extremum, id est, sic statuere, plane violentum est ac falsum. Falsum, quia multis Sacrarum Literarum locis aperte adversatur, & cum illa ratione fidei nostræ pugnat, quam nos modo ex Sacris testimoniis depromptam exposuimus. Violentum autem & periculi plenum. Quia vel hominem ad desperationem facile adigit, cum agnoscit, quemadmodum revera omnibus contingere solet, se non perfecte Dei Christique mandata servare, vel eo impellit, ut quis credat se nihil peccare, nec unquam quicquam adversus Christi mandata delinquere, cum tamen & sæpius peccet, & multa faciat, quæ cum Christi mandatis pugnant; quod duplici ratione contingere potest: vel quia scilicet non sentiat se id facere, quod tamen facit, vel quia sibi ipsi miserrime imponens, non credat esse peccata, seu delicta adversus mandata Christi, ea, quæ tamen omnino sunt.

Alterum est extremum, quod vulgo receptum est, non sine summa animarum pernicie, videlicet, ad justificationem nostram nihil prorsus bona opera pertinere: nisi quatenus sunt ipsius justificationis effecta. Ubi, qui ita sentiunt, cogitant fidem, qua justificamur, ejusmodi intelligere, quæ quatenus ad substantiam suam, sive essentiam ac formam, bona opera non requirat, ex quo consequitur, ut quando certum est, per fidem nos justificari, omnino eveniat, ut illi censeant justificatum esse hominem, etiam antequam boni quicquam faciat, licet postea sit facturus. Quod adversatur toti Sacræ Scripturæ: quæ, ut alia taceam, aperte contestatur, sine pœnitentia non consistere, neque existere, peccatorum nostrorum remissionem. Cum & verissimum sit, & illi ipsi id agnoscant, & fateantur, justificationem nostram aliud nihil ipsa esse, quam remissionem peccatorum nostrorum.

Ex his quæ hactenus dicta sunt, facile intelligi potest, etiamsi verissimum sit, quemadmodum scriptura apertissime testatur, nos per mortem Christi, perque sanguinis ejus effusionem servatos esse, nostraque peccata deleta fuisse, non tamen hoc ipsum credere, esse eam fidem in Christum, qua ut Sacræ Literæ docent, justificamur, id quod multi & olim putarunt, & hodie putant, atque firmiter credunt. Longe enim aliud est, illud credere, &, sub spe vitæ æternæ, ab ipso consequendæ, Christo obedire, quod necessario requiri ad justificationem nostram, antea a nobis & dictum & demonstratum est. Non incidissent autem illi in tantum errorem, si recte intellexissent, quid sit Christi sanguine peccata nostra deleta fuisse. Nam hoc ipsum recte intellectum, ut a nobis supra expositum fuit, nempe ut sit, Christum sanguinis sui fusione adeptum esse potestatem, nos a morte vindicandi, qui re, pecca-

torum

torum nostrorum perfecta atque integra remissio contineatur, & simul sic, per eandem Christi sanguinis fusionem factum esse, ut Christo obediamus, atque ut Spiritus Sanctus loquitur, purgatam habeamus conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi; hoc inquam ita intellectum, & cum eo junctum, quod illa suprema Christi potestas, quæ salutis nostræ media causa est, non pertinet, nisi ad illos, qui ipsi Christo obtemperaverint, ut intelligitur ex eo, quod legitur Hebr. 5.9, satis aperte unumquemque monet ac docet, nullo modo fieri posse, ut fides in Christum, qua justificamur, sit credere, quod per ipsius sanguinis fusionem deleta fuerint peccata nostra, sed formam atque essentiam fidei in Christum esse, ejus præcepta obedire.

Jam ex his omnibus potest apparere, quemadmodum in ipsa rei summa convenit modus justificationis sub Vetere Testamento, cum modo justificationis sub Novo, quatenus utrobique per fidem in Deum, illa contingit; sic in hac ipsa re, esse insignem aliquam inter utrumque Testamentum differentiam, nempe, quod sub Novo Testamento requiratur, ac necessarium sit, confidere Deo per Christum. Quod quatenus ad id attinet, quod diximus per Christum, sub Vetere Testamento, neque necessarium fuit, nec porro in quoquam fuisse ulla ratione dici potest. Continet enim hoc quod diximus, *per Christum*, duo maximi momenti, quæ sine dubio sub Vetere Testamento non fuerunt. Nam cum dicimus, *sub Novo Testamento, oportere confidere Deo per Christum*, primum idem est, ac dicere, oportere nos non Deo tantum, sed etiam ipsi Christo confidere. Quemadmodum ipse Christus monet discipulos suos apud Johannem in ipso initio cap. 14. Deinde ex hoc alterum consequitur, quod debeamus non modo ea præcepta servare, quæ sub Vetere Testamento à Deo data sunt, neque per Christum fuerunt abrogata, sed etiam præcepta omnia, quæ illis idem Christus addidit. Neutrum autem illorum, vel necessarium sub Vetere Testamento fuisse, vel etiam ab ullo factum esse, id evidentissime probat, quod Christus nondum extitisset, & sic multa prorsus præcepta legi illi, quæ sub Vetere Testamento lata fuerat, addidisset.

Quare fidei, quæ est assensus merus, tribuatur salus?

Est autem animadvertendum, quod non pauca sacra loca, possunt nobis occasionem præbere, non bene intelligendi, quid sit fides in Christum, qua justificamur, & existimandi, Pontificiorum sententiam esse veram, quæ habet, quod fides ista sit, adhibere assensum illis quæ à Deo dicuntur. Quanquam enim ipsi hoc ita intelligant, ut adhibeatur assensus vel explicite, vel saltem implicite omnibus, quæ divinitus dicta aut scripta sunt, id quod non potest probari ex locis illis, de quibus loquimur: tamen ad confirmandam aliquo modo ipsorum sententiam, videntur pertinere, propterea quod ex illis colligitur, nos justificari, si aliquid credamus, quod à Deo dictum fuerit. Omittemus autem hic loqui, de celeberrimo illo loco ad Rom. 4. unde videtur probari, Abrahamum propterea justificatum fuisse, quia crediderit Deo, sibi Isaacum promittenti. Nam de loco isto uberrime à nobis est explicatum in disputatione de servatore. Quamvis & de illis, de quibus hic acturi sumus, aliquid est ibi dictum, sed plenius aliquanto de iis agi nunc poterit. Sumemus autem tanquam præcipuum locum; pro uno loco ponentes id, quod non semel tantum in Novo Testamento legitur, licet non iisdem verbis, quod scilicet, *Qui credit Jesum esse Christum Dei filium, is habet vitam æternam*, ut legitur apud Johannem in fine cap. 20. Nam certe istud credere, aliud nihil est, quam assentiri esse verum aliquid, quod Deus dixit, seu testatus est, quemadmodum & res ipsa aperte docet, & intelligitur ex eo, quod scriptum est apud eundem Johannem tum in Evangelio, tum etiam in prima Epistola, & in Epistola quidem cap. 5. ℣. 10, ubi ait, *Qui credit in filium Dei, habet testimonium in se. Qui non credit filio, mendacem facit Deum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus, de filio suo.* Hic aperte habetur, quod qui non credit in Filium Dei, non credit Deo, & quod Deus testificatus est, de filio suo. Id autem quod intelligit Apostolus Deum testatum esse de filio suo, sine dubio est, ejus filium, id est, Jesum Nazarenum esse Christum, quemadmodum ex pluribus aliis illius Epistolæ locis clarissimum est, ubi sæpius inculcatur, & ad id probandum videntur omnia dirigi, Jesum esse Christum. Considerandum est, quod attinet ad explicationem illius loci, Joh. 20. quod propterea tribuitur isti credulitati, ut sic dixerim, seu fidei, si ita loqui velimus, quod Jesus sit Christus Filius Dei, vitæ æternæ adeptio, & consequenter justificatio nostra, ob eam causam, quod nemo id credere potest, quin ipsi Christo confidat, eique obediat. Nam cum Jesus, qui dicitur Christus, si illi confisi fuerimus, & obedierimus, promisit vitam æternam, nullo pacto fieri potest, ut credamus, eum istud vere dixisse, quin illi confidamus, eique obediamus. Atqui nemo credit unquam, Jesum esse revera Christum Dei Filium, quin simul persuasissimum habeat, eum & hoc, & quicquid unquam dixit, vere dixisse. Quod autem, si hoc nobis persuadeatur, non possit fieri, quin illi confidamus, eique obediamus, ex eo patet, quod fieri nequit, ut quis prudens sciens, vitam æternam aspernetur. Est enim vita æterna, omnium rerum quæ excogitari possint desiderabilissima, atque ejusmodi, ut ipsa natura nos cogat, ad illam vehementissime cupiendam. Est igitur agnoscendum, quod Johannes tribuit causæ id, quod revera pertinet ad effectum, id est, tribuere fidei, quod Jesus sit Christus, vitæ æternæ adeptionem, cum tamen revera, vitæ æternæ adeptio proficiscatur à fiducia, quam in Christo collocamus, & ab obedientia, quam ejus præceptis præstemus, quæ sunt effectus ejus fidei, quod Jesus sit Christus. Idem dicendum est de loco ad Rom. 10, ubi justitia, seu justificatio nostra, tribuitur fidei, quod Deus Christum excitaverit à morte, quod sine dubio res est, quam Deus per ipsos Christi Apostolos, per orbem terrarum publicavit, atque testatus est. Nam hic quoque causæ ab Apostolo tribuitur, quod est effectus. Credere enim, quod Deus Jesum à mortuis excitaverit, est causa, & quidem necessaria, si id vere & ex animo creditur, ipsi Deo per Christum confidendi atque obediendi, nempe, quia hoc similiter vere credi non potest, quin simul credatur esse vera ea, quæ per ipsum Christum à Deo nobis promissa sunt, si illi obedierimus, & consequenter ei confidatur, atque obeditur, quæ est vera & proxima causa, quatenus ad ea attinet, quæ in nobis esse debent, nostræ coram Deo justificationis, ut antea abunde explicatum fuit.

V.

DE FIDE ET OPERIBUS, quod attinet ad Justificationem nostram,

Ex Italicis Literis, ad clarissimum virum N. N.

Ad tuas quæstiones, etsi per ea, quæ antehac ad te scripsi, satis responsum mihi videtur, tamen conabor adhuc, quoad ejus per me fieri poterit, respondere. Sed prius oportet me repetere, quidnam fidei nomine intelligam, fidei inquam Christi, qua justificamur, ac perpendere, num Christi

fides

fides in tota hac disputatione non in unum tantum sensum accipiatur, ne forte in homonymiam seu æquivocationem incidamus. Et quamquam hoc satis commode fieri potuisset in responsione ad secundam quæstionem, tamen bene erit, ut id ante omnia fiat.

Dico igitur, fidem Christi, id est, quæ quoquo modo, quantum ad præsentem disputationem pertinet, ad Christum respicit, duplicem habere significationem. Una est, cum significat credere, Jesum, esse Christum, Dei Filium, &c. atque hæc fides ad ipsius Christi personam & munus, proprie respicit: accessorie autem (ut loquimur) & consequenter, ad ejus præcepta & promissa. Altera significatio est, cum significat confidere Christo, atque hæc fides ad ipsius Christi præcepta & promissa principaliter respicit: accessorie autem, & (ut sic dixerim) antecedenter, ad ejus personam atque munus. Ex his duabus tum quidem prior sed posterius (cujus rei rationem postea explicabo, cum ad secundam quæstionem respondebo) ea Christi Fides revera mihi esse videtur, qua scriptura tribuit nos justificari, id est coram Deo pro justis haberi, nobisque nostra peccata condonari, ita ut loco mortis peccati pœnæ, nobis donetur æterna vita. Hæc siquidem sola res est, quæ pro Dei misericordia, nos illi ad vitam æternam gratos efficit. Nempe Christo confidere, eique totum se tradere: id quod reipsa nihil aliud est, quam ejus præceptis obedire, spe futuræ immortalitatis, quemadmodum breviter explicat Paulus in Epistola ad Titum, circa finem secundi capitis. Itaque prior fides, quam exposui, non est illa Christi Fides, qua revera justificamur, sed eam antecedit, quemadmodum postea dicemus, nec sine hac illa haberi potest. Ut etiam fieri nequit, ut civitas aliqua cujusdam regis legato pareat ac speret, si paruerit, se id accepturum, quod legatus iste, vi potestatis sibi à rege concessæ, iis qui paruerint, se daturum promisit, nisi credat, illum revera esse regium legatum, eumque ejusmodi potestate præditum; sic nemo Christo parere potest, immortalitatemque sperare, quam is vi potestatis sibi à Deo concessæ iis, qui paruerint, se daturum promisit, nisi credat eum revera esse Christum Dei Filium, &c. Præterea, quicunque priore hac fide est præditus, altera carere non potest; cum sæpe nequeat, ut quisquam ex animo credat, Jesum esse Christum Dei Filium, &c. ac consequenter sibi persuadeat, eum habere potestatem donandi vitam æternam iis, qui ipsius præceptis obedierint, nec tamen obediat. Alioqui posset quis sua sponte priorem sciens vitam æternam aspernari, quod tamen nullo modo potest. Hinc factum est, ut illi priori Fidei Christi, tametsi non ea sit, qua revera justificamur, interdum illius nostra adscripta fuerit, ut Johan. xx. 31 & alibi. Ex iis, quæ hactenus dicta sunt, intelligi potest, me, cum nos rotunde affirmo, sine Christi Fide non posse quemquam vitam æternam adipisci, etsi utramque istam fidem intelligo, non tamen utramque eadem ratione intelligere, nec ob eandem causam, nec utrique eodem modo salutem nostram attribuere: sed priori, quatenus præcedit, & secum necessario trahit posteriorum: posteriori vero, quatenus ea ipsa est revera, qua justificamur, & Deo ad vitam æternam grati efficimur. Nunc ad tuas quæstiones venio.

I. Prima quæstio est, hoc posito, quod sine fide vita æterna nemini possit contingere, qualis & quanta efficacia, aut jure causæ efficientis justificationis nostræ, per me operibus tribuatur, antecedentibus & subsequentibus fidem: quando (ais) ad vitam æternam consequendam nihil momenti ipsa habere. Hic que me monet, ut aperte loquar, & nimias subtilitates ne persequar. Quæ in re id tibi in memoriam redigendum puto, complures paralogismos atque sophismata, nec detegi, nec dissolvi posse sine magnis subtilitatibus, quæ nunquam sunt nimiæ, dum modo veritatem contineant, & ad rem omnino faciant.

Jam vero aperte ac distincte loquendo, Respondeo, me, quod ad opera attinet, quæ fidem antecedunt, nullam eo efficaciam ad vitam æternam justificandi tribuere. Nec sine pœna à me aliud responsum expectari, cum concedam sine Christi Fide neminem vitam æternam posse contingere. Quod tamen ita intelligi volo, quatenus sub Novo Testamento sumus, ex quo quæ patefacta Dei est voluntas. De eo enim tempore, quo Testamentum Vetus viguit, deque Dei arcanis nihil loquor. Possunt quidem opera, quæ fidem præcedunt, quempiam aliqua ratione Deo gratum efficere: verum non sunt tam, ut quis æternam salutem consequatur, eaque ratione justificetur, & Deo sit gratus, quam hoc loco intelligimus. Ut evidenter colligitur ex his duobus locis cum antecedente historia conjunctis Act. 10. 34. & 15. 14. Porro, quod attinet ad opera, quæ Christi Fidem subsequuntur, si de vera & propria subsecutione loquamur, ita ut opera sint quiddam re ipsa à fide distinctum, hæc Christi Fides, in quam hoc tota, nihil aliud erit, quam prior illa fides, hoc est, credere Jesum revera esse Christum Dei Filium, &c. opera vero erunt reipsa posterior illa fides, hoc est, ipsi Christo confidere. Quamobrem hæc opera, ex iis, quæ antea sunt dicta, efficaciam habebunt justificandi coram Deo ad vitam æternam, non quidem ut opera, sed ut fiducia, quæ per Christum in Deo collocatur, & quia Deus pro bonitate sua ita vult. Nihil autem absurdi est in eo, quod istis operibus, non autem fidei illi, quæ ipsa antecedit, justificatio illa tribuitur. Non enim propterea negamus, nos fide justificari, siquidem jam dictum est, & opera ista aliud nihil reipsa esse, quam fidem, id est fiduciam; & fidem illam, quæ ea reipsa præcedit, non esse revera eam fidem, quæ nos Deo ad vitam æternam gratos efficit.

At vero si de quadam subsecutione loquamur, non vera nec propria, sed tantum, (ut loquuntur) per rationem intellectus, ita ut opera à fide, re ipsa non distinguantur, tunc Christi Fides, quam opera subsequuntur, aliud nihil erit, quam ipsi Christo confidere, quod sine dubio coram Deo justificandi vim habet, & consequenter opera ipsa justificant, quatenus executio sunt ac perfectio, & tanquam forma ipsius fidei. Quocirca divinitus à Jacobo dictum est Jacob. 2. *Abraham Pater noster nonne ex operibus justificatus est, offerens filium suum Isaac super altare? Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est.* Et sequitur *Et suppleta* (vel potius *impleta*) *est scriptura dicens*, Gen. 15, *credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam, & amicus Dei appellatus est.* Ac tandem fidem, quæ operibus caret, corpori spiritu carenti assimilat. Unde constat, opera nequaquam simpliciter esse fidei fructus ut vulgo creditur, sed fidei formæ perfectionem indere, & vitam (ut sic dicerim) tribuere. Itaque valet, quomodo & cur dicam, opera, quæ fidem subsequuntur, efficaciam habere justificandi coram ipso Deo, atque divinarum literarum testimonio. Quapropter, cum Paulus negat opera coram Deo justificare, ea considerat, non quidem ut executionem ac perfectionem, & quasi formam fidei, id est fiduciæ, quæ in ipso Deo collocatur, per quam Deus hominem justificat, nec ut conjuncta cum bonitate ac promissis divinis, sed, quemadmodum ex ipsius met verbis liquet, ea per se ipsa considerat, atque ut facta, legis divinæ impletæ causa; ex quo fieret, ut merces daretur non ex gratia, sed ex debito, ac propter vim ac dignitatem ipsorum operum. Nam si quis hac ratione coram Deo justificari velit, oportebit eum nunquam ne minimum quidem peccatum, coram ipso Deo committere. Hanc autem non esse rationem justificationis nostræ coram Deo, David (inquit Paulus) satis ostendit, cum ait, Rom. 4. Psal. 32, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* Formalis igitur (ut ita loquar) justificatio nostra coram Deo fuit, & semper erit, propter carnis nostræ infirmitatem, remissio peccatorum nostrorum, non autem impletio

impletio divinæ legis, quod Paulus operari vocat. Verumtamen nulli reipsa conceditur remissio ista, nisi Deo confisus fuerit, seque ipsi regendum ac gubernandum tradiderit. Ex quo, quamvis antehac Dei præcepta non contemneret, aut minime conservaret, vel etiam nondum perfecte conservet, tamen jure affirmari possit, jam eum Deo obedire. Atque hoc pacto fides, id est, Christo confidere, (qui enim in Christum credit, in ipsum Deum credit Joh. 12) & opera, id est obedientia præceptorum Christi, quæ, ut dictum est, executio ac perfectio, & tanquam forma est ipsius fidei, coram Deo nos justificent, seu potius, ut magis proprie, atque ut Scriptura solet, loquamur, Deus per illa, ex illisve nos justificat, sive per illa ex illisve justificamur, & consequenter ea Dei gratia ac bonitate, plurimum valent ad vitam æternam consequendam. Atque hæc satis quod attinet ad primam quæstionem.

II. *Secunda quæstio est*, utrum censeam, cum Scriptura jubet, ut in Christum, aut Christo, aut per Christum credamus, debere hic præcipuæ rationem haberi doctrinæ de operibus ac vitæ innocentia, cum (sic loquar) prima ac præcipua pars doctrinæ Christi & Apostolorum sit fidem prædicare, id est, quod Jesus sit Messias, Dei Filius, &c, quemadmodum fecerunt Apostoli omnes, & Johannes ante ipsos, prius testimonium de Christi persona, deinde de peccatorum pœnitentia, ut apparet in actis Apostolorum, & primo cap. Evangelii Johannis. Itaque à me quæritur, cur, cum Christi doctrina has duas partes habeat, ego velim credere in Christum idem esse, ac credere ejus doctrinæ ad opera spectanti, præsertim cum (loquar) vanum sit opera prædicare, nisi prius prædicetur fides, ex qua omnis operum præstantia ac dignitas pendet.

Respondeo, Scripturam, cum jubet nos credere in Christum, id præcipue jubere velle, ut Christo confidamus, quod quid sit, supra expositum fuit. Hoc autem dico, quia modus ipse loquendi, *Credere in &c.* qui propter Hebræam linguam proprius Scripturæ est, id declarat. Nam in eadem Scriptura, ad eundem modum sperandi verbum construitur, id est, cum præpositione *ἐν*, veluti Joh. 5. 45. 1 Tim. 4. 5. nec dubium est, quin hoc verbum ita constructum, significet spem quæ collocatur in, &c. Cum vero Scriptura jubet nos Christo credere, id præcipue jubere vult, ut fidem ejus verbis adjungamus, id est credamus verum esse, quicquid ille dixerit. Quæ interpretatio nulla probatione indiget, cum apud ipsos etiam profanos Scriptores, & in quibusvis linguis, hæc sit significatio propria, verbi credendi ad hunc modum constructi. Nam quamvis non defuerint viri linguæ Hebraicæ peritissimi, ut Bucerus, & Stancarus, qui censuerint, idem prorsus in Sacris Literis significare, credere in Deum, quod credere Deo, ego tamen arbitror eos deceptos fuisse, deceptionisque causa aperte à me exposita fuit, in disputatione illa mea de Jesu Christo Servatore, in ipso ferme initio ejus partis, ubi explicatur, qualis sit ea fides in Christum, qua justificamur. Postremo cum Scriptura jubet, nos per Christum credere, dico, eam nihil aliud præcipue jubere velle, quam ut Deo confidamus, eidemque credamus ex ipsius Christi præscripto, aut si mavis, hortatione, ut Christo confidamus, ejusve verbis fidem adhibeamus. Itaque nullus ex prædictis tribus loquendi modis, præcipue, aut per se ipsum, significat judicio meo, credere Jesum esse Messiam, &c. Id tamen significant, seu potius complectuntur accessorie, ut dicitur, & per accidens. Quatenus videlicet accidit, ut nemo possit Christo confidere, aut ejus verbis credere, nec per Christum Deo confidere, aut ejus verbis credere, nisi prius credat Jesum esse Messiam, &c. Intelligendum est autem hoc prius (si de eo loqui velimus quod semper evenit) potius intellectus ratione, quam reipsa. Quandoquidem facile fieri potest, immo quotidie fit, ut uno & eodem tempore hæc tria existere incipiant, Credere Jesum esse Messiam, &c, ejus verbis adhibere fidem, &c, ipsi confidere. Ubi etiam animadvertendum est, quod pariter ratione intellectus prius Christi verbis adhibetur fides, deinde ei confiditur. Etenim ordo perpetuus, ratione intellectus harum trium rerum talis est: Primum credimus Jesum esse Messiam, &c. Ex quo oritur necessario fides, quam ejus verbis adhibemus, id est, ut dictum fuit, firma persuasio omnia esse vera, quæ ille dixit, cum videlicet fieri nequeat, ut Jesus sit Messias, &c, & tamen quidpiam non verum dicat. Postremo ex hac persuasione necessario consequitur, ut ei confidamus id est spe vitæ æternæ, quam ille suis obedientibus promisit, ei obediamus. Non quidem cum absolutissimi, quod fieri nequeat, ut quis cujuspiam verba vera esse credat, nec tamen illi obediat, (siquidem, exempli causa, fieri potest, ut quispiam amicum a vita Christiana retrahere conetur, inquietum aliquis fuer, ut persecutionem experiatur, ipse amicus hoc verum esse credat, non tamen à Christiana vita recedat) sed propterea quod ipsa æterna vita, quam Christus sibi obedientibus promisit, ejusmodi res est, quam nemo prudens sciens, aspernari ulla ratione queat, ut supra dictum est. Ex his autem intelligi potest, eam Christi doctrinæ partem, quæ præcipue ejus personam respicit, posse quidem primam appellari, quatenus intellectus ratione, eam partem antecedit, quæ præcipue ejus præcepta respicit, atque promissa; sed non ideirco posse, aut debere vocari præcipuam. Verum præcipuam partem alteram debere dici, quæ illam sequitur, ut habet dictum illud: Primum in intentione, ultimum in executione. Quocirca id quod affirmas vanum esse opera prædicare, nisi prius prædicetur fides, intelligens sine dubio fidei nomine, credere Jesum esse Messiam, &c, etiamsi verissimum esset, nihil tamen meæ sententiæ adversaretur, cum fieri omnino possit, immo plerumque fiat, ut, quod necessario præcedit, eo quod sequitur, minus præcipuum sit. Idque eo exemplo demonstratur, quod huic rei (ni fallor) valde accommodatum supra attulimus. Nemo enim negaverit, magis præcipuum esse regis legato parere, quam credere eum esse regis legatum, & tamen necesse est, ut hoc prius fiat quam illud. An non aperte constat, credere quod sit legatus regis, eo tendere, ut illi pareatur, idque ut finem sibi propositum habere, non autem contra? Ad eundem igitur modum, etiamsi necessarium foret, ut prædicatio, quod Jesus sit Messias, &c, antecederet prædicationem obedientiæ, quæ illi debetur, non alitero sequeretur, credere quod Jesus sit Messias, &c obedientia, quæ illi debetur, magis præcipuum esse. Cum manifestum sit, illud hanc, tanquam finem sibi propositum habere, non autem contra. Nam quis est, qui non clare perspiciat, propterea nobis prædicari Jesum esse *Messiam*, &c, ut illi confidamus, eique obediamus? Testatur hoc universa Sacra Scriptura, quæ finem & complementum totius Christianæ religionis, charitatem esse statuit, quæ aliud nihil est, quam obedientia illa dicente Christo, *Hoc est præceptum meum, ut diligatis invicem*. Inter plurimos autem locos id apertissime docet divina illa (ut sic loquar) Christianæ pietatis epitome, de qua ab initio mentionem feci, quæ est apud Paulum Tit. 2. 11. Ubi breviter habetur, quicquid Christus ejusque Apostoli, nos Dei nomine docuerunt, nihil esse aliud quam vitæ innocentiam cum spe beatæ immortalitatis conjunctam, quod idem est prorsus, ac Christo confidere ipsique obedire, indeque concluditur, in hunc eundem finem mortuum esse Christum, videlicet ut nos ab omni iniquitate liberaret, ac bonorum operum sectatores efficeret. At enim ais tu, ex fide omnem præstantiam & dignitatem operum pendere. Hoc, cum fidei nomine intelligas, credere quod Jesus sit Messias, &c, non potest ullo pacto concedi, neque hoc usquam innuunt Sacræ Literæ. Ex fide quidem præstantia & dignitas operum pendet, si fidei nomine fiduciam intelligamus quæ in Christo collocetur, & in Deo per ipsum, &

ratione

ratione intellectus hanc fiduciam ab ipsis operibus distinguamus, quemadmodum in responsione ad primam quæstionem dictum est. Quin immo res plane contra se habet ac tu affirmas. Siquidem, credere Jesum esse Messiam, &c, externa potissimum res est ac signa, id est, Deo grata, quatenus cum ea fiducia in ipsum Jesum, perque illum in Deum conjuncta est, & ita cum ipsa conjuncta sunt opera, quæ, ut dictum fuit, extremo sunt ac complementum, & quasi forma illius fiduciæ. Arbitror autem ea, quæ hactenus à me dicta sunt, satis esse ad demonstrandum, cur, cum de Christi fide verba fiunt, fiduciam potissimum intelligam, quæ in ipso Christo collocetur, id est reipsa obedientiam præceptorum ejus, sub spe eorum quæ promisit; atque affirmem, hanc fidem, esse illam Christi fidem, qua revera justificamur, non autem persuasionem illam, quod Jesus sit Messias, &c. quamvis & Johannes, & Apostoli in suis concionibus aperte de dignitate personæ Jesu verba fecerint, ac testati fuerint, Jesum esse Messiam, &c, quod tamen judicio meo non fecerunt (præsertim vero Johannes) ea ratione, qua tibi videtur; nihil tuam opinionem juvantibus iis testimoniis, quæ ad eam confirmandam indicasti, quæ pleniora explanationis ac responsionis non indigent; cum jam ostensum sit, aliud esse, rem quampiam esse præcipuam, quod illud est, de quo agitur, aliud vero primam in ordine, quod est, quicquid ex testimoniis illis de persuasione ista dici potest.

III. Tertia tua quæstio est. Cum Deus per gratiam peccatorem vocat, eique illi Spiritum vivæ fidei, an iste, antequam quicquam operetur, possit coram ipso Deo esse justificatus. Nam, si (subjicis) hoc concessero, necesse erit, ut omnia illius opera a justificatione excludam, fatearque ea, si vere (aiu) sunt, nihil aliud esse quam justificationis sequelam, seu appendicem quandam. Hic autem petis, ut scribam, quidnam his operibus tribuam, & num ea, dignitate atque efficacia, paria fidei esse censeam, an vero ipsius fidei effecta.

Respondeo primum, me in Sacris Literis scriptum non invenire, Deum ex gratia sua peccatorem ita vocare, ut det illi vivæ Fidei Spiritum, aut certe non eo sensu dictum, quo tu sine dubio intelligis. Nisi enim vehementer erro, nihil dubitandum est, quin tu, per verba illa significare volueris, Deum generatim occulta & arcana quadam ratione, ab Evangelii prædicatione, aut quavis alia patefactione distincta, in eorum quorum ipse vult corda vivam fidem infundere, quæ efficiat, ut Evangelio credant. Hoc, inquam, non invenio. Sed invenio, Deum per verbum suum, omnes quibus id annunciatur, aut quavis alia ratione patefit, ad credendum Evangelio invitare, & consequenter neminem ex illis esse (generatim loquendo) qui credere nequeat. Quod nisi aliud esset, vel ex eo constare posset, quod ii, qui non credunt, ob hoc ipsum gravissime puniuntur, Matth. 11. 18. Nec tamen propterea non est fides Dei donum, quemadmodum non propterea ejus, qui ex mera liberalitate aliquid dat, donum censeri non debet, quia videlicet in potestate illius, cui dat, sit positum, id quod datur, aut ne accipere. Fides igitur est Dei donum, eo quod Deus iis, quibus per Evangelii patefactionem fidem offert, nihil prorsus debet, non autem, quia eam alia ratione in hominum corda infundat. Generalia autem mea verba accipi volo, deque ea fide, qua justificamur, haud sane ignoramus, Deum nonnunquam singulari quadam ratione, uti soleret, aut certe posse fidem donare, eamque in cujuspiam cor, quemadmodum ipsi visum fuerit, infundere, eundemque Deum, solere Spiritum suum donare, quo in nobis confirmetur, & in omnibus gravioribus periculis corroboretur fiducia, quam in Christo Jesu collocavimus, Ephes. 1. 13, 14. Quandoquidem cum Deus hunc Spiritum donat, jam is, cui donatur, justificatus est coram ipso. Jam enim pœnitentiam ille suorum peccatorum egit, itaque credit, atque operatus est, quod ei per tempus & occasiones licuit.

Alioqui nequaquam affirmari posse, eum in Christo fiduciam collocasse. Deinde dico, non posse vivam fidem eam nominari atque ejusmodi, qua peccator justificetur, quæcunque tandem ratione eam adeptus fuerit, quæ operibus caret, id est pœnitentia & vitæ correctione. Quinetiam videtur fieri non posse, ut quis vivam fidem, atque in Christum habeat, nisi prius aliquo pacto pœnitentiam suorum peccatorum egerit. Ut vel ex eo intelligi potest, quod Johannes, antequam quicquam de Christo diceret, pœnitentiam prædicavit, hacque ratione viam ad Christum stravit, quemadmodum aperte docent, Matthæus, Marcus, & Lucas. Nam quod ad Johannem Evangelistam attinet, prætermittit ipse in sua historia istam pœnitentiæ prædicationem, eamque prius fuisse tacite ponit, non secus atque alia multa ab aliis narrata. Adde, quod omnino videtur, Christum ipsum & Paulum ejus Apostolum prius pœnitentiam prædicasse, deinde fidem, ut ex his locis colligi potest, Marc. 1. 15. Act. 20. 21. Immo perspicuum est, primum omnium quod & Christus & Apostoli prædicarunt fuisse pœnitentiam, Matth. 4. 17. Marc. 6. 12. Illud certissimum est, non omnia bona opera post justificationem esse, & tanquam ejus appendicem censenda. Quin potius bona opera, quatenus ipsa complementum sunt, & quasi forma fiduciæ, nec reipsa aliud censeri debent, quam ipsa in Deum fides, ea sunt quibus per Dei gratiam justificamur. Quod autem bona opera non modo appendix quædam justificationis non sint, sed ipsa sint ante justificationem, hinc apparet, quod justificatio nostra nihil aliud reipsa est, quam peccatorum deletio. Peccatorum autem deletionem antecedit pœnitentia, & ad Deum conversio, Act. 3. 19. Quæ pœnitentia atque conversio, manifeste nihil aliud correctio vitæ est, & bona opera malorum loco quæ prius fiebant. Ut nihil dicam, quod in loco proxime notato, quemadmodum & in compluribus aliis apparet, peccatorum deletionem & sic justificationem nostram, esse pœnitentiæ ac conversionis, ac consequenter bonorum operum effectum, Petro illic dicente, *Pœnitemini igitur & convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Sequuntur quidem etiam bona opera justificationem nostram; sed non ut ipsius appendix quædam. Immo ipsa sunt, quæ conservant justificationem, atque id continenter efficiunt. Ea enim deficit, quandocunque is qui justificatus erat, ad priora peccata revertitur, sic Deo volente; ut quemadmodum ipse bona opera facere est oblitus, ita similiter ejus bona opera oblivioni tradantur, Ezech. 33. 13. Estque illius conditio deterior, quam ante cum justificationem nondum fuerat adeptus, 2 Petr. 2. 20 &c. Jam igitur ex iis, quæ dixi, satis intelligere potes, quid ego bonis operibus tribuam, ejusmodi videlicet operibus, qualia fieri præcipit Jesus Christus, quæque sub spe æternæ vitæ, ut illi obediatur, fiunt, cum affirmaverim Deum per ipsa nos justificare, id est ea, propter Dei bonitatem ac misericordiam, causam esse, ut ipse Deus nobis peccata nostra ita condonet, ac vitam æternam largiatur. Sunt, inquam, hujus rei causa, quatenus quisquis ea facit, talem factorum peccatorum condonationem adipiscitur; qui autem ea non facit, si modo tempus & opportunitatem ea faciendi habeat (nec quisquam antequam ea facit) ejusmodi peccatorum factorum condonationem minime adipiscitur. Potes etiam intelligere, quanti illa a me pro sese habita, & num ea paria, dignitate atque efficacia, fidei esse statuam, an vero ut ejus effecta agnoscam, cum velim, fidem nempe eam, qua justificamur (de hac enim loquimur) nihil aliud esse, quam Christo confidere,

id quod executioni mandatur, suumque complementum & quasi formam suscipit, cum per ipsam vitæ æternæ ipsius Christi præceptis obedientia præstatur. Adeo ut inter justificantem fidem & bona opera nullam, nisi ratione intellectus, differentiam constituam, sicut & Scriptura facit, interdum pro obedientia fidem usurpans, eisque invicem permutans. Id quod Hieron. quoque Osorius inter alios animadvertit, & lib. 2. de justitia cœlesti, à fine folii 11, & deinceps, quosdam illius Scripturæ usus locos collegit.

IV. Quartæ quæstionis locum habebit id, quod ais, te nescire, quid mihi velim, cum scribo, oportere potius de iis quærere, quæ in nobis esse debeant, quam de iis quæ extra nos. Inquis enim in nobis nihil præter condemnationis materiam inveniri posse, extra nos autem, omnes salutis nostræ causas, nisi fortasse persuasum habeam, in nobis aliquod liberum arbitrium esse, aut facultatem, operibus nostris ad cœlum perveniendi.

Ad hoc respondeo, meorum verborum sententiam, quemadmodum ex ipso loco colligi arbitror, ubi ea sunt scripta, hanc esse, quod cum de justificatione nostra disputatur & quæritur, unde ea proficiscatur, vis præcipua quæstionis, si hinc fructus aliquis percipiendus est, non circa illa versatur, quæ extra nos sunt, sed quæ in nobis, cum scilicet justificati sumus, ut scire possimus, quidnam necesse sit in nobis reperiri, si jure affirmare velimus, nos esse justificatos, & si id in nobis minime esse, forte cognoverimus, demus operam ut sit; alioqui falsi ac decepti esse deprehendemur. Nam quod ad illa attinet, quæ extra nos sunt, & tamen justificationis nostræ sunt causæ, quamvis & digniora & nobiliora, inque ipsa justificatione nostra magis præcipua sint, quæ sunt in nobis, non est cur de eis solliciti admodum simus, quatenus quærimus ut justificemur. Etenim aut illa sunt & erunt, sine ulla nostra cura atque industria, nec necesse est, ut prius in nobis certum aliquid sit; & quid opus est de eis esse solicitum? Aut nec sunt nec erunt sine cura nostra atque industria, & nisi prius in nobis certum aliquid sit, & sane opus est curare, ut istud in nobis habeamus. Et sic apparet tandem vestigationem nostram circa ea esse debere, quæ in nobis inveniantur, cum justificati sumus. Pro majore vero explicatione ac confirmatione eorum, quæ dicta sunt, dico, jam perspicuum esse, magis præcipuam in justificationis nostræ negotio quæstionem de operibus esse ac fide: quæ res in nobis, id est, intra nos sunt: & in quibus voluntas & actio nostra requiritur. Quocirca diligenter primum vestigare debemus, an revera res istæ, sive utraque, sive una tantum, & utra (si modo res diversæ sunt), ad nos justificandos pertineat, ac deinde quid sint, aut quales esse debeant, ne erremus, nobisque fortasse videamur, illas habere, cum tamen longe ab eis absimus. Quod enim ad misericordiam Dei attinet, Christique personam una cum iis omnibus, quæ idem Christus pro nobis fecit & facturus est, quamvis hæ sint veræ & præcipuæ causæ justificationis nostræ, tamen aut jam illarum sumus erimusve participes antequam intra nos certum aliquid sit, & sic supervacaneum est de illis cogitare, quatenus per eas justificari velimus. Aut illarum, nec jam sumus, nec futuri sumus participes, nisi prius intra nos certum aliquid sit; & sic de hoc curiose quærere debemus. Id autem inveniemus tandem nihil præter fidem & opera esse, aut utraque simul aut alterutrum, si modo, ut dixi, res sint inter se diversæ. Nec quisquam est, qui neget, eum, qui vera ac viva fide sit præditus, quæ absque bonis operibus esse nequit, justificatum esse, seu potius per ipsam hanc fidem à Deo justificari. Non igitur absolute verum est, in nobis nihil præter condemnationis materiam esse posse, aut omnes justificationis nostræ causas extra nos esse positas, quandoquidem, ut dictum est, viva ac vera fide justificamur, & consequenter ab omni condemnatione liberamur, estque fides prædicta, causa (ut ajunt) sine qua non salutis nostræ, quæ quidem fides, sine dubio intra nos est. Sic enim, ut supra attigi, accipienda sunt verba illa mea *In nobis*, non autem ut significent idem, quod, *In potestate nostra*, quemadmodum fortasse tu ea acceperas, cum ego tamen semper hoc sensu ea extulerim, ut videlicet idem significent, quod *Intra nos*, idque non sine voluntate atque actione nostra. Quod si hæc voluntas atque actio nullo modo est libera, sed prorsus necessaria existit, adeo ut circa rem hanc, nihil sit in potestate nostra, oleum operamque (quod dicitur) ii perdunt, qui hisce de rebus loquuntur aut scribunt. Verum ego penitus mihi persuadeo, voluntatem istam atque actionem nostram, aliqua saltem ratione in nostra esse potestate, cum videam id in Sacris Literis, ubique passim apertissime testatum esse, & testimonia, quæ pro contraria sententia afferuntur, nullum pondus ad eam confirmandam mihi habere videantur: cumque aperte cognoscam, sublata prædicta potestate, si ea animadvertantur, quæ hinc necessario consequuntur, ipsam etiam religionem, & pietatem universam, sublatum iri, & funditus everti. Quod ita se habere aliquando fortasse, Deo adjutore, scripto edito demonstrabo. Nec sane, ut mihi videtur, ullo pacto absurdum est affirmare, in nobis aliquod liberum arbitrium esse, aut facultatem per opera nostra ad cœlum perveniendi, quamvis fortasse tibi hoc non modo maxime absurdum, sed horribilis etiam quædam blasphemia videatur; dummodo verba ista recte explicentur, atque intelligantur. Nihil enim prorsus dubito, quin Deus benignissimus velit, quemcumque, quantumvis perditum antea peccatorem, qui in posterum secundum Jesu Christi præcepta vivat, ad cœlum pervenire; nec similiter dubito, quin ita vivere & Christo Jesu obedire; generatim in eorum omnium potestate ac libertate sit positum, quibus ipse Deus, dignatus est eundem Christum, ejusque Evangelium patefacere.

VI.

THESES DE CAUSA & fundamento in ipso homine, ejus fidei in Deum, qua hominem justificari, Sacræ Literæ testantur.

I.

Homo, quantumvis institutione aut consuetudine mala alioqui depravatus, si modo discrimen aliquod habeat recti pravique, id est, quædam recta esse judicet, quædam vero prava: idem necessario, sic ratione dictante, quæ recta esse censet, facienda, quæ autem prava, vitanda sentit, etiamsi hæc sibi profutura, illa vero obfutura esse existimet.

II.

Perfacile siquidem fit, ut homo, quod ipsemet rectum esse statuit, si id fecerit, sibi obfuturum esse opinetur, & contra, profuturum id, quod pravum esse ipsemet judicat. Neque enim homini natu-

raliter

taliter appareret, recta quæ sint, eadem sibi bona esse, quæ verò prava, mala: idque sapientissimo Dei consilio, ut nimirum & virtuti & vitio, in homine possit, esse locus.

III.

Nam cum homini à natura fuerit insitum, ut quæ sibi bona esse putat, hæc appetat, ab iis vero abhorreat, quæ putat sibi esse mala: si quæcumque recta esse arbitratur, eadem sibi bona, quæcumque autem prava, eadem sibi mala esse, naturaliter statueret; idem semper ac necessario ab iis, quæ prava censet, abstineret, atque ea faceret, quæ recta esse judicat; appetitu videlicet, ac ratione ad eadem perpetuo consentientibus. Atqui, ubi nulla appetitus & rationis pugna est, nec unquam fuit, ibi nullus locus nec vitio, nec virtuti esse potest.

IV.

Hac pugna igitur in homine existente, in ipsius hominis arbitrio positum est, utri parere malit, appetitui, an rationi, id est, utrum malit recta facere & à pravis abstinere, quamvis hoc sibi obfuturum existimet, an vero ea facere, quæ sibi profutura arbitratur, etiamsi non facienda esse ipsemet censeat.

V.

Jam vero, qui rationi adhærere constituit, is facile adducitur, ut ex animo credat, esse Deum, seu quendam summum omnium rerum Dominum & moderatorem, eumque recta sectantes, & prava vitantes remunerari. Qui autem appetitu ducitur, is hoc idem, vel nullo modo, vel leviter admodum sibi persuadere potest: quippe quod suo instituto adversatur, quemadmodum alterius favet.

VI.

Ex hac porro firma persuasione, quod Deus sit, id est, quidam summus omnium rerum Dominus & moderator, quodque is recta sectantes & prava vitantes remuneretur, necessario, præter voluntatem egregiam recta faciendi & prava vitandi, ipse effectus consequitur; & quia Deus recta fieri, prava autem vitari jubet, idque ut agnoscant efficit, quibuscumque sua præcepta dederit, atque insuper unusquisque per se agnoscit, rectum esse Deo obedire, & pravum non obedire; idcirco necesse est, ut qui ita ut diximus, persuasus fuerit, is à Deo sibi data præcepta faciat eique obediat.

VII.

Quoniam vero persuasione illa & obedientia, ea fides in Deum continetur, qua Sacræ Literæ, hominem coram Deo justificari testantur, jam satis ex prædictis constare potest, quænam in ipso homine hujus fidei sit causa & fundamentum, nempe recta faciendi & prava vitandi amor ac studium.

VIII.

Potest autem amor iste atque studium, vel jam adesse, antequam homo de Deo ejusque sibi datis præceptis quidquam audiat, vel per ipsam auditionem excitari. Quod si neutrum contingat, nunquam fides in Deum, de qua loquimur, existere in hominibus poterit.

ELENCHI SOPHISTICI

a

FAUSTO SOCINO SENENSI
in gratiam amicorum explicati, &
exemplis Theologicis
illustrati.

Explicatio duplex est: altera brevior, altera fusior: quam posteriorem auctor sine scripto amicis dictavit: verum nec absolvit, nec recognovit.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

ELENCHORUM SOPHISTICORUM

Explicatio brevior.

FAllaciæ in argumentis ad aliquid evincendum extructis, ad tredecim capita ex mente Aristotelis rediguntur: quorum sex ad ipsa verba, seu dictionem pertinent; septem vero ad rem, quæ in ipsis verbis seu dictione continetur.

Primum caput earum fallaciarum, quæ ad ipsa verba pertinent, *Æquivocatio* (Græce ὁμωνυμία) vocatur. Hoc autem fallaciæ genus tum committitur, *cum vel verbum aliquod in oratione positum, vel ipsa oratio per se plures una significationes habet, ex quo uno, plures ve in ratiocinationes fiet, quæ non unam tantum significationem habeant.* Exemplum de verbo aliquo fit, si quis ita argumentetur:

Is, per quem mundus sit factus, necesse est, ut extiterit ante creationem cœli & terræ.
Per Christum mundus est factus.
Ergo Christus extitit ante creatum cœlum & terram.

Vox *mundus* non modo præsentem hunc mundum, sed futurum etiam significat. In propositione in priorem sensum, in assumptione vero in posteriorem accipitur vox ista.

Exemplum porro in locutione aliqua hujusmodi erit:

Qui ad dextram alicujus perpetuo sedet, is perpetuo ibi est, ubi est ille.
Christus perpetuo ad dextram Dei sedet.
Ergo perpetuo ibi est, ubi est Deus.

In propositione *sedere ad dextram* sumitur proprie, in assumptione vero metaphorice.

Secunda illarum fallaciarum appellatur *Amphibolia*, quæ non ex varia verbi, seu locutionis significatione, *sed ex orationis constructione ambigua proficiscitur.* Ut si quis ita argumentetur:

Certum est, vincere Diabolum verum Christianum.
Sed qui alium vincit, illo validior est.
Ergo Diabolus validior est vero Christiano.

Prima enunciatio si admittenda est, debet habere pro suo termino agente, ut Grammatici loquuntur, *Verum Christianum*, pro patiente vero *Diabolum*. At ex conclusione apparet, ita argumentantem, *Diabolum* pro agente, & *verum Christianum* pro patiente nomine accipere, in enunciatione illa, quæ ad hunc modum accepta, falsa est.

Tertia ex hoc fallaciarum numero, vocatur *fallacia accentus*, quæ tunc committitur, *cum verbum seu oratio, pro diverso accentu, quo proferri potest, diversam significationem habet.* Ut si quis ita ratiocinetur:

Qui venit, nondum adest.
Christus venit.
Ergo nondum adest, id est, nondum illum habemus.

Nam verbum *venit*, si propositio vera est, priore syllaba brevi proferri debet, ut scilicet sit præsentis temporis. Atqui verbum illud in assumptione, si ea similiter vera esse debet, proferenda est priore syllaba longa, ut sit temporis præteriti. *Oratione diversus accentus est, cum, verbi gratia, quod interrogando profertur, accipitur ac si affirmando prolatum fuisset, vel contra.* Exemplum esto in illis discipulorum Johannis Baptistæ ad Christum, nomine ipsius Johannis, verbis Mat. 11. 3. *Tu ne es, qui venturus est*; quæ ita accepta, ut vulgo sit, quasi per interrogationem fuerint prolata, indicare videntur, ipsum Johannem nondum certo scivisse, an Jesus esset Christus. Sed si per affirmationem prolata esse censeantur, contrarium plane ex ipsis colligitur. *Potest etiam Ironica loquutio pro seria accepta, vel contra ad hanc fallaciam pertinere.*

Quarta fallaciarum hujus generis nomen habet *Figuræ dictionis*, *in quam tunc incidatur, cum propter similem loquendi modum, sensus, qui quibusdam verbis subest, quibusdam aliis, quibus non subest, aliqua ratione accommodatur.* Ut si quis ita concludat:

Quicunque rem aliquam facit, ejus rei est auctor.
Ergo qui jacturam facit, ejus jacturæ est auctor.

Hic enim huic locutioni, *facere jacturam*, tribuitur activa significatio, qualis est, verbi gratia, locutionis *facere injuriam*, cum tamen locutio illa passivam tantum significationem habeat. *Est etiam huic fallaciæ locus, quando propter terminationis similitudinem, vel masculinum nomen pro fœminino, aut contra; vel verbum deponens pro passivo, id est, significatione passiva accipitur; vel etiam quod quantitatis, seu substantiæ est, qualitatis esse creditur, aut contra: ac breviter, quando ab uno prædicamento ad aliud fit transitus.* Ut exempli gratia, si quis ad hunc modum ratiocinetur:

Quem populum Moses ex Ægypto eduxit, eundem Josue in terram Chanaan introduxit.
Sed Moses eduxit populum Lege Dei adhuc carentem.
Ergo Josue introduxit populum Lege Dei adhuc carentem.

Hic enim à prædicamento substantiæ transit argumentum ad prædicamentum qualitatis, & vox, *quem*, in propositione posita, ita accipitur, ac si dictum fuisset, *qualem*.

Quinta fallacia appellatur *Compositionis*, *cum scilicet ea in oratione interpretanda componuntur, quæ dividenda sunt.* Quod facitur fortasse illi, qui verba Christi ad latronem Luc. 23. 43, *Dico tibi hodie mecum eris in Paradiso*, ita interpretantur, ut Christum faciant dicentem, latronem illum eo die futurum cum ipso in Paradiso. Componunt enim vocem *hodie* cum vocibus *mecum eris*, quæ videtur debere ab illis dividi, & conjungi cum vocibus *dico tibi*.

Sexta fallacia dicitur *Divisionis*. *Hic enim contra ea dividuntur, quæ componenda sunt*: ut Matthias Glirius (jocone an serio) fecit, cum alicubi sua manu scripsit probari ex ipsius Johannis Apostoli verbis disertis, Jesum non esse Christum, 1 Epist. 2. 22, ubi scilicet diserte scriptum est, Jesus non est Christus. Sic enim ibi legitur: *Quis est mendax, nisi is qui negat, quoniam Jesus non est Christus.* Itaque homo impius, tanto in re forte ludens, dividebat à præcedentibus verbis, quibuscum omnino conjungi debent, verba illa, *quoniam Jesus non est Christus.*

Committi autem potest & hæc & superior fallacia illis etiam, ubi sensus divisus & compositus (ut loquuntur) *est locus*; ut si quis dicat: *sedens ambulare potest.* Hæc enim enunciatio, si ita accipiatur, ut quis dum sedet, seu

sedendo, posit ambulare, & sic vox *sedens*, composita cum verbo *ambulare*, falsa omnino erit. Sin vero ita, ut intelligatur, eum qui sedet, posse ambulare, non tamen dum sedet; sed alternam posse eum desinere sedere, & ambulare: & sic vox *sedens* dividatur à verbo *ambulare*, vera sine dubio erit enunciatio ista.

Jam vero fallaciarum, quæ in re ipsa, & extra dictionem consistunt, prima esto illa, quæ *Accidentis* vocatur. *Ea autem committitur, cum illud, quod respectu ejus, de quo agitur, ex accidente est, sumitur ac si eo omnino pertineret.* Ut si quis ex eo, quod Christus cum Adamo confertur in eo, quod quemadmodum per Adami inobedientiam perditio hominibus contigit, sic per Christi obedientiam salus; velit concludere, prout Franc. Puccius facit, universum genus humanum, non minus per Christum in statu salutis reipsa esse, ac per Adamum reipsa in statu perditionis fuit. Nam quod omnes ac singuli homines ex Adamo propagantur, & ita ad universum humanum genus perditio ab ipsius inobedientia profecta pertinet, respectu ejus, de quo agitur, ex accidente est. Collatio enim illa eo respicit tantum: quod sicut ii, qui ex Adamo sunt propagati, pereunt, si videlicet, quatenus ab eo propagati sunt, considerentur: sic ii, qui ex Christo sunt propagati, eo ipso, quod ab ipso sunt propagati, servantur.

Secunda hujus generis fallacia est ea, quæ vocatur *consequentis, cum scilicet, ubi effectus aliquis ex pluribus causis proficisci potest, tanquam si ex una quadam tantum posset proficisci, vel ex ipso effectu, una illa causa necessario colligitur; vel ex eo, quod ista causa non est, nec fuit, effectus ipse omnino negatur. Eadem est ratio, cum aliquid habet sibi necessario adjunctum aliud quippiam, & inde colligitur, ubicunque sit aliud, sine eo esse non posse.* Exemplum causæ & effectus sit: Si quis ex eo, quod afflictiones Christianorum causa sunt, ut Christiana religio confirmetur, concludat, ubicunque sit aliqua confirmatio Christianæ religionis, illi necessario esse Christianorum afflictiones; cum tamen ejusmodi confirmatio aliunde etiam proficisci possit, ut pote ex miraculis, & vitæ Christianorum puritate, atque innocentia. Nam non sanguis tantum, sed spiritus quoque & aqua (ut est apud Johannem 1 Joh. 5. 6, 8) testimonium Christianæ dant veritati. Exemplum porro alicujus necessario adjuncti sit fides, quam necesse est adjunctam esse invocationi, ex quo non nemo colligebat: Quemadmodum jussi sumus, ac prorsus necessarium est, ut Christo confidamus, sic & jubere nos, & prorsus necessarium esse, ut Christum invocemus: quod perperam conclusum est, cum Deus ipse adsit, cui similiter, imo præcipue confidimus, ac confidere debemus; & consequenter, ad quem perpetuo preces nostras dirigere possimus. Ex fide igitur nostra in Christum, non quidem necessitas, sed possibilitas illum invocandi, necessario colligitur; atque ideirco, qui possibilitatem istam vel negant vel non agnoscunt, si similiter, Christo confidendum esse vel negant, vel non agnoscunt.

Tertia fallacia est, quæ dicitur, *A secundum quid ad simpliciter, cum videlicet id, quod secundum quid dictum est, ita accipitur, ac si simpliciter & absolute dictum esset.* Ut si quis ex eo, quod Christus affirmaverit, principem hujus mundi, id est, Satanam foras ejectum iri Joh. 12. 31, colligat, Satanam jam plane à Christi fidelibus procul abesse, neque eos tentare, ut solebat, nec variis modis, ut antea, illis negotium facessere. Ut nihil dicam, quod verba illa Christi, simpliciter accepta, significare omnino videntur, Satanam in mundo jam nullum locum habere. Atqui verba illa Christi non simpliciter sunt accipienda, nec intelligendum est aliud, quam Satanæ imperium admodum debilitari debuisse ac minui, adeo ut non plane, ut antea, humanum genus, præcipue vero ii, qui Dei populus vocarentur, ei subjecti essent futuri.

Quarta extra dictionem fallacia, nominatur *Ignorantia Elenchi*, nomine alioqui omnibus fallaciis, tam in dictione, quam extra dictionem, communi. Sed hæc, quæ peculiariter hoc nomine appellatur, tunc *committitur, cum is, qui argumentatur, vel non de eodem, vel non secundum eandem rationem, vel non secundum idem tempus, vel simili aliqua alia diversitate, id eo, de quo agitur, argumentum suum format.* *Non de eodem*, ut si quis, cum de invocatione Christi agitur, afferat aliquid ad ejus adorationem pertinens, non animadvertens differentiam, quæ inter utramque est, in quem paralogismum & ipsum Davidis, & alii non pauci inciderunt. *Non secundum eandem rationem*, ut quia Paulus 1 Cor. 13 dicit, charitatem esse majorem fide, inde quis colligat, charitatem in homine justificando fidem excellere, ut Pontificii faciunt, non animadvertens, ibi Paulum agere de majoritate respectu durationis, & cujusdam rei ipsius perfectionis, non autem virium ac virtutis, quod attinet ad hominem coram Deo justum constituendum. *Non secundum idem tempus*, ut cum ex eo, quod Hierem. 10. 11 legitur, Deos qui non fecerunt cœlum & terram, exterminandos esse; concluderent adversarii, Christum creasse cœlum & terram, si Deus sit agnoscendus. Non enim animadverterunt, Hieremiæ tempore, cum nondum Christus natus, & exaltatus esset, potuisse illud axioma merito proponi: nunc autem nato & exaltato Christo, illi non esse locum, si modo Dei nomine, in illo loco is intelligatur, qui divino in homines imperio, ac potestate præditus existimetur, qualem fatemur nos, atque adeo contendimus, revera esse Christum, id est, hominem illum Jesum Nazarenum, qui dicitur Christus.

Quinta hujus generis fallacia, dicitur *Principii petitio, quod aliud nihil est, quam pro concesso id ipsum in argumentando sumere, quod reipsa controvertitur; vel aliquid cum eo adeo aperte conjunctum, ut statim constet, hoc sine illo esse non posse.* Ut si quis volens probare, Christum esse illum unum Deum, pro concesso sumat, illum sine principio esse. Evidentissime ac turpissime in hanc fallaciam incidit Vujekus, cum volens probare, hoc nomen *Verbum*, non ob hoc solum Christo à Johanne, in sui Evangelii initio tributum fuisse, quod nobis Dei voluntatem patefecerit, seu quod per ipsum Deus nobiscum loquutus fuerit, ait, hæc convenire illi tantum secundum humanitatem, non autem secundum divinitatem; Propositum autem Johannis fuisse, eo in loco ejus divinitatem describere. Quandoquidem hoc ipsum illud erat, quod revera controvertebatur, & ad quod probandum attulerat ipse post Bellarminum, appellationem istam verbi, ibi à Johanne Christo tributam.

Sexta, in re ipsa fallacia, vocatur *Non causa ut causa*, quæ ex mente Aristotelis, non ea est, quam appellatio ista alioquin significare potest, quæque à plerisque vulgo esse creditur, ubi utique videlicet aliquid existimatur esse alicujus rei causa, cum tamen non sit. Fallacia enim ista, ea continetur (ex mente quidem Aristotelis) quæ accidentis fallacia dicitur. Sed *Non causæ ut causæ fallaciam tunc committi* Aristoteles tradit, *cum volentes probare, enunciationem aliquam esse falsam, absurdum aliquid, tanquam ex ea profectum, colligimus, cum tamen id, non quidem ex enunciatione illa, sed ex alia quapiam, ad ratiocinationem concludendam assuta, omnino proficiscatur.* Egregium hujus fallaciæ exemplum, si recte memini, affert Fonseca in sua Dialectica, quod hujusmodi est; volens quis probare, falsam esse hanc enunciationem, si tempus non est, dies non est; ita ratiocinando ex ea absurdum colligit: si tempus non est, dies non est; si dies non est, nox est. Si nox est, tempus est. Ergo si tempus non est, tempus est. Quod non modo absurdum, sed seipsum destruens enunciatum est. Fallacia est in eo, quod tanta absurditatis, non quidem primaria illa enunciatio, si tempus non est, dies non est; sed secunda, si dies non est, nox est, causa sit agnoscenda; & propterea, ut revera est, falsa censenda. Non enim ex eo, quod dies non est, sequitur esse

noctem

noctem, absolute loquendo; cum possit fieri, ut nec nox sit, nec dies, ut quidem erat, antequam mundus crearetur.

Septima & ultima hujus generis fallacia, appellatur *Duae pluresve interrogationes, tanquam una: cum scilicet quis propositionem aliquam suae argumentationis multiplicem, ei, cum quo disputat, tanquam unicam & simplicem obtrudit, quae videlicet tota videri possit vera, cum tamen pars ejus sit falsa.* Ut si quis dicat, Christum esse Servatorem, ac primam nostrae salutis causam; hincque concludat, eum esse illum unum Deum; quam propositionem, disputator incautus, cum veritatem manifestam retineat, quatenus nimirum Christum Servatorem facit, credens unicam & simplicem esse propositionem, negare non audeat, cum tamen duplicem enunciationem contineat, quarum una, Christum videlicet esse Servatorem, concedenda quidem est, verum altera, nempe, esse salutis nostrae primam causam, prorsus neganda.

Finis explicationis brevioris Elenchorum Sophisticorum.

ELENCHORUM SOPHISTICORUM Explicatio fusior.

Cum quatuor sint genera syllogismorum: Sunt enim alii *Demonstrativi*, alii *probabiliter concludentes*, alii vero *Tentativi*, & alii denique *contentiosi* sive *Sophistici*, & Aristoteles de prioribus tribus generibus supra egerit; in hac postrema hujus libri, quod Organum appellatur, parte, agit de reliquis, hoc est, de Sophisticis seu contentiosis, ut nos illos agnoscere possimus, & proinde etiam vitare; &, si adversum nos formati fuerint, eos dissolvere. In priore libro hujus tractationis, quinam sint tales syllogismi, & unde proficiscantur, docet; in posteriore vero, quomodo sint solvendi, demonstrat. Quod si quis quaerat, quemadmodum à multis quaeritur, an Sophistici isti syllogismi in materia peccent, an in forma? Respondendum est, posse eos vel in materia, vel in forma peccare; sed tamen, quia in superioribus suis libris Aristoteles satis docuit, quaenam sit legitima forma syllogismorum; ex qua doctrina intelligi potest, quinam syllogismi bene formati sint, quique minus; verisimilius est, Aristotelem potissimum ob hanc causam hunc extremum laborem suscepisse, ut, si syllogismi aliqui adversum nos recte formati fuerint, sed in materia peccent, quod peccatum facile à viro perspicace animadverti possit, & origo ejus cognosci, ad cognitionem hanc pervenire & nos possimus. Sed hac de re, cum de eorum solutionibus agemus, accuratius aliquid explicare poterimus. Haec pauca hoc loco diximus, ne intactam hanc rem relinqueremus, quae à non paucis in hoc ipso initio attingitur.

Jam vero Sophisticas captiones, quae in his syllogismis sunt, vel ex verbis aliquibus, unde propositiones hauriantur, proficisci constat; vel ex re aliqua.

Captionum, quae ex verbis ducuntur, numerantur ab Aristotele Sex. Nam vel ex Homonymia seu Aequivocatione, vel ex Amphibolia, vel ex Compositione, vel ex Divisione, vel ex Accentu, vel denique ex Figura dictionis unius pluriumve verborum, ortum habent. Quae vero ex re ipsa ducuntur, Septem ab eodem Aristotele numerantur. Nam vel ex accidente, vel ex dicto simpliciter aut non simpliciter, sed secundum quid; vel ex ignoratione Elenchi, hoc est, modi contradicendi; vel ex consequente, vel ex petitione ejus, quod in principio est; vel ex non causa ut causa; vel denique ex duabus pluribusve interrogationibus tanquam una sit, originem trahunt. De quibus singulis, quid proprie sint, & cur ita hi fontes fallaciarum seu captionum nuncupentur, diligenter postea explicabimus, iisque eo ordine, quo à nobis sunt expositae. Quod attinet ad sex captiones, quae in verbis, seu, ut Aristoteles loquitur, in dictione consistunt, ait idem Aristoteles, eas plures esse non posse, quod & inductione & syllogismo probari posse ait: cum idem affirmare videatur de reliquis septem, quae in re, seu, ut ipse ait, extra dictionem sunt. Hujus differentiae quaenam sit causa, cum de illis septem agere incipiemus, dici à nobis aliquid poterit, nam de sex prioribus facile Aristoteli credimus. Nam certe si quis diligenter inquirat, nullam, arbitror, inveniet fallaciam in dictione, quae ad unam ex illis sex captionibus non referatur.

Ut igitur ordine de illis agamus, primum occurrit nobis Homonymia sive Aequivocatio, quae quid proprie sit, & quatenus porrigatur, vix à quoquam hactenus recte traditum est. Nos censemus, de fallacia ista ita statui posse, quod scilicet Homonymia sive aequivocatio sit vel oriatur ex diversa significatione, vel unius, vel plurium verborum, sine ulla constructionis diversitate. Unius autem verbi, vel proprie semper accepti; vel modo proprie, modo figurate; aut modo hac, modo illa figura; quam eandem porro divisionem recipit plurium verborum diversa ejusmodi significatio.

Jam proprii sive proprie accepti appellatione Analogiam etiam intelligo, cum scilicet quid eo nomine perpetuo appellatur, aut iis verbis significatur, quod, quaeve, prius & excellentiori quadam ratione alii cuipiam rei conveniunt. Porro figurate dictum non modo illud est, quod per figuram aliquam qualis est Metaphora, Metonymia, & complures aliae similes, effertur: sed etiam quod ex usu alterius cujuspiam linguae ita dicitur.

Est autem in hoc uno genere fallaciarum, quod Homonymiae dicitur, diligenter laborandum, multo magis, quam in ullo alio; quandoquidem ex hoc uno genere ducuntur omnes fere majores, qui in religione potissimum vigent, errores. Nam, exempli causa, error ille maximus, qui inter Pontificios viget, ut credant, Panem in Coena Domini esse ipsum verum & naturale Christi corpus, non aliunde, quam ex isto fonte manat. Aliorum etiam error (sunt autem ii maxima pars Christianorum) qui credunt Jesum Christum esse ipsum illum Deum, qui coelum & terram condidit, non aliunde ortum habet. Et prior quidem error ex alia significatione eorum verborum, *Hoc est corpus meum*; posterior vero ex diversa significatione tum nominis Dei, tum verbi creandi, tum aliorum multorum ductus est. Aliis exemplis afferendis supersedemus. Poterit enim unusquisque ea per se animadvertere, postquam aliquid amplius de hoc fallaciarum genere tradiderimus, praesertim quod facile nobis occurret, ut istis exemplis utendum sit, ad rem totam facilius explicandam. Caeterum ex his, quae antea tradidimus de natura hujus fallaciae, & unde ea proficiscatur, facile intelligi potest, quam illi erraverint, qui tamen multi sunt, iique viri alioqui eruditissimi, cum multas Metaphoricas locutiones ad Aequivocationem pertinere non agnoverunt, sed eas ad Amphiboliam retulerunt. Qualis locutio est, & qua ipsi potissimum hic utuntur, *Arare littus*, quod proprie acceptum terram aratro scindere significat, Metaphorice vero inanem aliquam operam sumere. Certissimum est enim, omnem Metaphoram, seu Metaphoricum loquendi modum, ad Aequivocationem pertinere, non autem ad Amphiboliam. Cujus rei ratio est, quod, ut ex exemplis Aristotelis, tam Aequivocationis, quam Amphiboliae, intelligi potest, quemadmodum in Aequivocatione nunquam est diversa sermonis constructio, sic in Amphibolia semper est.

Antequam vero ad exempla istius fallaciae explicanda descendamus, animadvertendum est, cum syllogismus tribus terminis, quos vocant, constet, majore scilicet, & minore extremo, ac medio; posse in unoquoque ex istis terminis Aequivocationem committi; id quod postmodum exemplo aliquo illustrabimus. Nunc neces-

necessarium videmur propter Aristotelis auctoritatem, quem ducem, tanquam hujus traditionis primum inventorem, merito sequimur, ut exempla, quae ipse attulit, hujus fallaciae breviter explicemus. Primum igitur affert hoc exemplum: Si quis probare vellet, eos, qui aliquid discunt, illud ipsum addiscere, posset sic argumentari, sumpta occasione ex verbo Graeco *μανθάνειν*, quod & addiscere, & intelligere significat. Nam ceteri, qui aliquid scit, & illud recitat, dum id recitat, id ipsum etiam intelligit, id est Graece *μανθάνει*, quod, ut diximus, discere etiam significat, unde concluditur illum id addiscere, quod scit. Alterum exemplum est: Si quis velit probare, mala esse bona, & ita argumentaretur: Quae opus est fieri, ea bona sunt. Sed mala opus est fieri. Ergo mala bona sunt. Est enim aequivocatio in verbo *opus est*, vel potius *τὰ δέοντα*, quo Aristoteles utitur. Quemadmodum enim *opus est*, tum significat *expedire*, tum aliter, quam *necesse esse*: sic etiam *τὰ δέοντα*, Graece significant tam ea, quae sunt necessaria, quam quae expediunt. Posset quis illud exemplum Aristotelis accommodare ad Christi verba, quae Lucae 17, in ipso initio dicit: Necessarium esse, ut scandala veniant; si quis illud necessarium ita acciperet, ac si Dei voluntas talis esset: sed aptius multo est exemplum Pauli verborum 1 Cor. 11. 19 dicentis: *Oportere haereses esse*. Nam sine dubio verbum *oportere* ambiguam habet significationem, non minus quam verbum *opus est*, sive *τὰ δέοντα*, de quibus jam diximus. Tertium exemplum affert Aristoteles, quod est valde quodammodo a reliquis duobus dissimile. Concurrit enim cum fallacia compositionis, ut postea videbimus. Ut si quis dicat, eundem posse & sedere & stare, & aegrotare & sanum esse. Nam si intelligatur eodem tempore, quemadmodum intelligi potest, falsa erit enunciatio: si vero diverso tempore, ut similiter verba accipi possunt, erit vera. Nam is, qui surrexit, antea sedebat, & qui sanus factus est, antea aegrotabat. Itaque cum & sedens & aegrotans dupliciter possit accipi, hoc est, vel pro eo, qui sedebat, & aegrotabat, vel pro eo, qui etiam nunc sedet & aegrotat; hinc aequivocatio oritur docet. Haec sunt Aristotelis exempla.

Nos autem ex Sacris Literis aliqua formabimus, & primum unum, in quo id apparebit verum esse, quod diximus, Aequivocationem in syllogismo, in unoquoque separatim ex tribus illis terminis, committi posse. Exemplum sit in nomine *Fidei*, quod nomen multiplicem omnino habet in Sacris Literis significationem. Nos de duabus tantum ipsius significationibus, ad id ostendendum, quod diximus, dicemus. Nam & fiduciam illam significat, quam in Deo per Christum ponimus; ut quando legimus in initio capitis 5. Rom. *Fide igitur justificati, &c.* quandoquidem ea fides, qua justificati sumus, aliud nihil est, quam fiducia ista; quam vides simpliciter & absolute appellari fidem: & cognitionem etiam significat, quam quis habet, verum a Deo veniarum, aut cetera praeceptorum in Evangelio. Legimus enim in eadem Epistola ad Rom. 14 verba illa vs. 22: *Tu fidem habes, apud te habeto coram Deo.* Ubi ex praecedentibus patet, fidei simplici & absoluto nomine significari cognitionem illam; quod cum multi non animadverterent, ex verbis ejusdem Pauli in fine capitis, quae sunt, *Quicquid non est ex fide, peccatum est*, concluserunt, quicquid agit homo fide in Christum non praeditus, id esse peccatum; & sic aequivocatione vocis decepti, id statuerunt, quod omnino falsum est. De quo non est hic disserendi locus; satis est ostendisse, eos fallaciam illam omnino in ratiocinatione hac sua commisisse. Nunc explicemus, quomodo ob istas duas vocabuli Fidei significationes, syllogizandi fallacia committi possit in tribus syllogismi terminis. Quae fallacia ut magis appareat, argumentabimur ex Pauli verbis adversus ipsummet Paulum; & primum exemplum dabimus, cum medius terminus aequivoce accipitur. Exemplum tale erit: Quicunque fidem habet, secundum charitatem ambulat: Verum quicunque novit nullum cibum per seipsum pollutum esse, fidem habet. Ergo quicunque novit nullum cibum per seipsum pollutum esse, secundum charitatem ambulat. Syllogismus est in prima figura, in modo *Barbara*, & ita compositus, ut ad formam, & * perfectissimam conclusionem nihil desiderari queat. Unde videtur Paulum male locutum fuisse, cum vs. 15 ait: *Si propter cibum frater tuus contristatur, jam non secundum charitatem ambulas*; cum de hujusmodi animae infirmis postea, ut vidimus, vs. 22 illum fidem habere dicent. Fallaciam habere in praedicto syllogismo habet locum, ut apparet, Medii termini, qui, si propositio utraque concedenda sit, necesse est, ut in una uno sensu, in altera altero ex illis duobus, quos jam diximus, accipiatur: in majore videlicet pro fiducia in Deum per Christum, in minore pro cognitione. Exemplum aequivocationis in majore extremo hoc sit: Quemcunque Deus assumsit, is fidem habet. Verum aliquem distinguentem inter cibum & cibum, ac diem & diem, Deus assumsit. Ergo quidam distinguens inter cibum & cibum, ac diem & diem, fidem habet. Hoc argumentum, quod similiter est in prima figura & in modo Darii, concluditur adversus Paulum, qui tacite praedicto loco contra docet, hominem inter cibum & cibum, ac diem & diem distinguentem non habere fidem. Nam fidei nomine, ut diximus, intelligit cognitionem illam, de qua si major hujus syllogismi accipi deberet, ea esset falsa. Ut autem accipiatur necesse est, si aliquid adversus Paulum hac ratiocinatione concludi debet. Fallacia igitur est in majore illo extremo, quod in propositione pro fiducia illa in Deum per Christum accipitur, in conclusione vero pro cognitione illa. Reliquum est, ut syllogismum nectamus, adversus eundem Paulum, Sophisticum ex aequivocatione minoris extremi. Syllogismus talis erit: Nemo charitate praeditus scandalum sua culpa cuiquam praebet. Verum quicunque fidem habet, is charitate praeditus est. Ergo nemo fidem habens cuiquam culpa sua scandalum praebet. Ubi vides, concludi adversus Pauli sententiam, qui non obscure in praedicto loco indicat, eum, qui fidem habeat, posse alteri culpa sua scandalum praebere. Atqui Paulus, ut dictum est, fidei nomine eo in loco cognitionem eam intelligit, in hoc vero syllogismo extremum minus, quod est, fidem habet, si vera assumptio esse debet, necesse est, ut intelligatur de fiducia in Deum per Christum. Et sic, si syllogismus ille aliquid adversus Paulum concludit, necesse est, ut minus illud extremum alia significatione accipiatur in assumptione, & alia in conclusione. Jam hoc tertium argumentum omnino recte formatum est, est enim in *prima figura*, in modo *Celarent*. Essent autem nobis hic exempla danda uniuscujusque membri aequivocationis, prout a nobis antea fuerunt exposita. Sed quia ad perfectam hujus rei intelligentiam, & exemplorum istorum exactam cognitionem, necesse quodammodo est, propter magnam similitudinem & convenientiam, quam inter se hae duae fallaciae habent, de Amphibolia prius explicare: ideo cum Aristotele, postquam de Amphibolia dixerimus, & ejus naturam explicaverimus, utriusque fallaciae genera tradere conabimur, aliquid repetentes, si opus fuerit, eorum, quae antea dicta sunt, & exempla, quoad licuerit, ex ipsis Sacris Literis potius rem totam illustrantes. Prius igitur, quid Amphibolium esse statuamus, breviter exponemus.

Amphibolia oritur ex diversa quadam constructione eorundem verborum, sine alia ipsorum inter se conjunctionis aut divisionis varietate, nec mutata alioqui ipsorum verborum per se significatione, quamvis ipsius orationis significatio mutetur. Potest autem fortasse omnis ejusmodi diversa constructio, ad hoc unum caput referri, quod aliquod verbum modo agentis, modo patientis, ut Grammatici loquuntur, locum habet. Nam & ex ipsis nominibus, quae cum verbo substantivo con-

* Al. efficacissimam.

constituunt, id, quod subjecti locum habet, idem etiam patientis quodammodo locum habere, quod vam predicari, agentis, omnino videri potest. Diximus autem *fortasse* ad hoc unum caput posse variam constructionem, quæ Amphiboliam facit, referri, propterea, quod ex sententia præstantissimorum virorum, omnis sermonis ambiguitas, quæ ex varietate casuum, ut Grammatici loquuntur, ortum ducit, ad Amphiboliam referri debere videtur. Atqui non omnis casuum variatio videtur efficere, ut nomen aliquod modo agentis, modo patientis, locum habeat. Veruntamen posito nunc pro constanti, quod id verum sit, quod diximus de agente & patiente, vel certe aliud nil male excipi possit, quod ad casuum varietatem non pertinet, de Amphiboliæ natura ad hunc modum omnino statuendum esse videtur, eam videlicet locum habere non posse in ea orationis, ut Grammatici loquuntur, parte, quod peculiariter verbum vocatur, nec etiam in nominibus adjectivis, sive inde eam oriri non posse, neque ex ulla alia orationis parte, præterquam ex nominibus substantivis, ex pronominibus, & ex participiis. Nam neque in verbis sic peculiariter apud Grammaticos nuncupatis, neque in adjectivis nominibus, videtur locum habere posse varietas illa modo agentis, modo patientis; & quamvis in adjectivis nominibus casuum varietas locum habeat, ex ea tamen non videtur ambiguitas ulla oriri posse, quæ ad hanc fallaciam pertineat; qua de re postea diligentius aliquid explicabimus. Jam in reliquis quatuor orationis partibus, præpositione, adverbio, conjunctione, & interjectione, cum in illis nec agentis, nec patientis, nec diversorum casuum, cum indeclinabiles sint, varietas locum habere possit; statuendum plane videtur, inde nullam Amphiboliam exoriri posse. In hoc igitur, præter alia, quæ in utriusque natura explicanda a nobis dicta sunt, differt Amphibolia ab æquivocatione, quod æquivocatio ex omnibus octo orationis partibus, si illarum per se natura consideretur, proficisci potest, sive, ut proficiscatur, nihil naturaliter & necessario impedit, sed fortasse ex accidente, quia scilicet, exempli gratia, forte contingat, ut nulla interjectio nisi sensum unum habere inveniatur, sive uno tantum sensu semper usurpetur, Amphibolia vero tantum ex iis orationis partibus, quas modo diximus, participio videlicet, pronomine, & nomine, eoque substantivo tantum, non etiam adjectivo, ut proficiscatur, necesse est.

Nunc antequam ulterius progrediamur, explicanda sunt nobis exempla hujus generis fallaciæ Aristotelis, quam una cum ipso Amphiboliam vocamus. Hic vero monere volumus, ne posthac quisquam miretur, aut in his, quæ antea a nobis dicta sunt, errare possit, quod, quando ipsam Æquivocationem vel Amphiboliam, vel aliquid tale, unde fallacia nascitur, fallaciam appellamus, improprie, brevitatis causa, loquimur, ut exempli causa, Amphiboliam fallaciam vocamus, pro eo quod proprie loquendo *dicere* deberemus, id esse fallaciam, quod ex Amphibolia oritur, & Sophistis fallendi materiam præbet: breviter, simplici nomine loci, unde fallacia ducitur, ut Amphiboliæ, utimur pro eo, quod Aristoteles appellat [illegible]. Sed jam ad Aristotelis exempla accedamus. Primum exemplum est: *Velle me hostes capere.* Hæc enim oratio ambigua est propterea, quia non constat, utrum nomen patientis agentisve locum obtineat, *Me*, vel *Hostes*. Potest siquidem tam esse sensus, quod velim, ut hostes me capiant, quam ut ego illos. Alterum exemplum est: Quod quis novit, hoc novit. Quo exemplo allato verba hæc Aristoteles subjungit: Nam & eum, qui novit, & id quod noscitur, tanquam noscendi habens, hac oratione significare licet, hoc est, illud *Hoc novit*, tam potest significare, quod cognitum ab aliquo cognoscendi vim habeat, quam quod ab aliquo cognitum, ab ipso sit cognitum. Tota vero ambiguitas est in pronomine, *hoc*, quod vel active, vel passive, sive, vel cum significatione agentis, vel cum significatione patientis accipi potest, id quod apud Grammaticos hoc pacto intelligitur, si vel nominativi vel accusativi sit casus. Nam si nominativi, tum agentis, sin accusativi, tum patientis locum habebit, alioqui eadem prorsus est vox. Ex quo constare potest, quam falsum sit, quod aliqui affirmant, si id, prout ipsorum verba sonant, accipi debet, nimirum, Amphiboliam nunquam ex voce una oriri. Tertium Aristotelis exemplum, est plane huic secundo simile, nisi quod Aristoteles eo allato, exponit etiam fallaciam ex eo argumentandi. *Quod quis videt, hoc videt: Videt autem columnam, igitur columna videt.* Ubi non videtur nobis esse opus quidquam ad Aristotelis verba addere, præter ea, quæ in superiori exemplo explicando dicta sunt.

Quartum exemplum apud Aristotelem est ejusmodi, ut fortasse non ita bene in Latina lingua fallacia appareat, ut in Græca. Exempli verba hæc sunt: *Quod tu dicis esse, hoc tu dicis esse, dicis autem lapis esse, tu igitur dicis lapis esse.* Sic plane Aristotelis verba sonant, & in lingua Græca, nihil dubito, quin elegantissima sit ambiguitas. Verum in Latina omnino videtur, si ambiguitas esse debet, nomen lapidis in priore membro, non nominativi, ut est apud Aristotelem, sed accusativi casus esse debere. Ut exemplum tale sit: *Quod tu dicis esse, hoc tu dicis esse*, id est, hoc te esse profiteris. *At lapidem esse dicis, igitur lapidem te esse profiteris.* Ubi etiam necesse est, ut in posteriore quoque membro non modo *lapis*, sed etiam *lapidem* dici possit. Ambiguitas porro in hoc exemplo est, quod verba illa, *Quod tu dicis esse*, dupliciter accipi possunt, vel ut significent, quod tu dicis te esse; vel ut significent, quod tu dicis quod sit; & sic vox *tu*, modo non tantum agentis, sed etiam patientis locum tenet, modo vero simpliciter agentis. Nam si ita accipi debent verba illa, ac si dictum esset, *Quod dicis te esse*, tunc illud *tu*, non modo *te* significat, quatenus dicis; sed etiam quatenus aliquid te esse dicis: quanquam fortasse in Græca lingua, hoc etiam sensu retento, potest pronomen *tu*, ita accipi, ut agentis tantum locum habeat: quod si ita exempli verba intelligenda sunt, ut dicas, quod aliquid sit, tunc sine dubio pronomen *tu*, *patientis* tantum locum habet.

Quintum adhuc exemplum ex Aristotele habemus, hoc videlicet, quod Græca lingua videtur esse omnino exprimendum, si quis vis plane intelligi debeat. Verba hæc sunt, eaque duo tantum: Σιγῶντα λέγειν. Nam vox Σιγῶντα, tam silentem seu tacentem, quam tacentia (id est, ea quæ tacent) significat: unde ambiguus sensus emergit. Nam si tacentem significat, sensus est, aliquem tacentem loqui; sin vero significat tacentia, sensus erit, aliquem loqui de iis, quæ tacent. Itaque si aliquis hoc posteriore sensu verba illa extulerit, verum quidem diceret; sed interim Sophista poterit eum reprehendere, tanquam falsa & absurdissima dicentem; nimirum si velit horum verborum sensum esse, quem priore loco exposuimus, quid enim magis falsum aut absurdum, quam ut is loquatur, qui silet? Jam in istis omnibus Aristotelis exemplis apparet, id verum esse, quod diximus, Amphiboliam in eo consistere, quod una eademque vox modo agentis modo patientis locum habet, vel certe ex varietate casuum proficiscitur. De quatuor prioribus exemplis jam vidimus & explicavimus, quomodo in singulis eadem vox modo active, modo passive accipiatur; in quinto vero exemplo, varietas non casus quidem, sed interim & numeri & generis. Nam una & eadem vox, modo pro accusativo singulari generis Masculini; modo vero pro accusativo plurali generis Neutrius accipi potest, sed interim varietas nihilominus agentis & patientis hoc in exemplo perspicitur. Nam si vox illa accusativi singularis & generis Masculini esse intelligatur, agentis locum habebit: sin vero accusativi pluralis, generis neutrius, patientis locum omnino est habitura. Explicatis exemplis *Aristotelis*, quæ Amphiboliæ attulit, tempus videtur, aliquid

aliquid expressius de ipsis duabus fallaciis, æquivocationis scilicet & amphiboliæ, tradere atque explicare: verum id ut rectius à nobis fieri possit, consentaneum est, ut ea primum explicemus, quæ hoc loco ipse Aristoteles statim subjungit, indicans nobis utriusque fallaciæ modos: ex quo, cum utriusque simul indistincte modos tradat, satis constat, quanta sit inter has duas fallacias similitudo & convenientia, adeo ut difficile admodum videatur, semper posse asserere, utra ex iis committatur. Atque hinc factum est, ut, nisi fallimur, viri quamvis præstantissimi, iique non pauci, hac in re sint decepti, & sæpe amphiboliam eam esse dixerint, quæ est æquivocatio, ut postea latius, exemplis prolatis, explicare poterimus. Nunc ad Aristotelem; cujus verba, quæ jam explicanda nunc sumsimus, sane quam difficilia hæc sunt: *Sunt autem tres modi fallaciæ ex æquivocatione & ex amphibolia. Unus quidem, quando oratio aut nomen, proprie plura significat, ut aquila & canis. Alter vero, quando ita dicere consuevimus. Tertius vero, quando aliquid compositum plura significat, distinctum vero & per se aliquid simpliciter significat, ut literas scire. Utrumque enim per se, si ita contigerit, unum quid significat & scire, & literas; simul vero juncta, plura, aut scilicet literas ipsas scientiam habere, aut alium ipsarum literarum.* Jam vero modi isti Aristotelici videntur ad utramque fallaciam posse pertinere; quod tamen non videmus quomodo vere affirmari possit. Nam primus modus, qui est, cum oratio aut nomen plura proprie significat, quod ad nomen attinet, nullo pacto videtur ad amphiboliam posse pertinere; cum, etiamsi, ut supra diximus, possit amphibolia ex unica voce oriri, tamen id non fiat propter diversam ipsius vocis significationem, sed propter diversam ejus acceptionem, quod attinet ad actionem vel passionem: ita ut non ejus vocis significatio diversa, sed diversa cum aliis verbis constructio amphiboliam pariat. Quod vero attinet ad orationem; videtur quidem, si verba ipsa Aristotelis in hoc primo modo per se considerentur, varia orationis, atque propria significatio, ad amphiboliam pertinere posse, id quod ex ipsis Aristotelicis exemplis, quæ amphiboliæ dedit, satis constare potest. Nam quis negare poterit in ipso primo exemplo hoc evenire? Quandoquidem certum est, verba illa, *Velle me hostes capere*, tam significare, idque proprie, velle, ut hostes me capiant, quam velle, ut ego capiam hostes. Sed quemadmodum explanavimus, non obstante eo, quod diximus, ad amphiboliam primum illum modum, etiam quod attinet ad orationem spectare posse, tertius illorum modorum Aristotelicorum facit, alioquin enim esset is superfluus. In primo siquidem isto amphiboliæ exemplo, quod Aristoteles attulit, & in aliis similibus, apertum est id evenire, quod in tertio modo dicitur. Etenim ibi quoque & *hostes*, & *me*, & *capere*, per se ipsa singula unum tantum significant: conjuncta vero, ut in eo exemplo sunt, significant plura. Itaque si primus modus ad exemplum illud pertineret, nulla esset differentia, quod ad orationem attinet, inter primum & tertium modum. Quare concludendum est, verba Aristotelis in primo isto modo, non esse simpliciter accipienda, ut sonant, & sic non esse intelligendum, modum istum tunc esse, quandocunque eadem oratio proprie plura significat, sed tantum cum plura significat citra ullam diversam constructionem; & sic non pertinere modum illum, neque quod ad ipsam orationem attinet, ad amphiboliam, sed tantum ad æquivocationem: & vice versa, tertium modum ad æquivocationem non pertinere, sed tantum ad amphiboliam; quippe cum ibi varia significatio non aliunde proficiscatur, quam ex diversa constructione. Et nisi hoc pacto distinguantur inter se duo isti modi, primus & tertius, non video, quomodo Aristoteles potuerit illos diversos facere, intellige quod ad primum modum attinet, in ea parte, non quæ ad nomen aliquod, sed ad orationem spectat. Dolendum vero est, quod Aristoteles, quemadmodum exempla dedit in primo isto modo nominis alicujus, non eodem pacto dederit orationis. Nam si id fecisset, sine dubio res apertior esset, neque nobis fuisset laborandum in sententia ipsius investiganda. Cæterum exempla ista nominis alicujus satis aperta sunt, cum aquilæ nomen, præsertim apud Græcos, tam avem quandam, quam piscem significet: similiter & nomen canis, tam animal quoddam quadrupes, quam sidus cœleste, & piscem similiter significare inveniatur.

Sequitur, ut de secundo modo aliquid dicamus: Is est, inquit Aristoteles, *cum ita consuevimus loqui.* Opponit loquendi consuetudinem proprietati, & sic secundo isto modo complectitur omnes figuras orationis, quæ Rhetoricæ, ni fallor, appellari solent: ejusmodi sunt, ut ab initio attigimus, Metaphora, Metonymia, Synecdoche, & aliæ ejusmodi: quæ figuræ, cum, ut antea diximus, ad æquivocationem pertineant, ac præterea non appareat, quomodo de vera illa amphibolia, id est, ambiguitate, quæ ex diversa constructione nascitur, dici possit, *si loquendi consuetudinem esse*; hinc sequi omnino videtur, nec modum istum ad amphiboliam pertinere, sed tantum ad æquivocationem. Est autem præterea animadvertendum, necesse esse, vel aliquid in hoc secundo modo explicando in Aristotele merito desiderari posse, vel ipsius verba aliquanto latius patere, quam prima fronte præ se ferant. Neque enim si ea simpliciter, ut sonant, accipimus, complectentur eas singulares loquendi figuras, quas quis ex suo ingenio adinvenerit, neque enim de istis, cum novæ & inauditæ prius sint, ullo modo dici potest, *si loquendi consuetudinem esse*; & tamen non minus certum est, novas Metaphoras, novas Metonymias, & alias similes singulares novas figuras, ad ambiguitatem orationis aut nominis alicujus pertinere, quam licere, imo laudabile esse eas facere, atque uti, modo alioqui secundum rationem cujusque figuræ in genere propriam factæ fuerint. Quod si ad ambiguitatem orationis vel nominis, tales singulares novæ figuræ pertinent; necesse est etiam, ut vel ad æquivocationem, vel ad amphiboliam pertineant: quanquam eas, ut jam diximus, eas omnino ad æquivocationem pertinere statuimus. Ex quo sequitur, si verba Aristotelis simpliciter, ut sonant, accipienda sint, aliquid omnino in ipsis desiderari. Sed mirum mihi videretur, quod is aliquid magni momenti, ut sane istud esset, hoc loco omisisset. Quare censeo ipsius verba illa, *si consuevimus* dicere, ita esse accipienda, ut non ad singularia quæque referantur, aut certe non ad illa sola, sed etiam in genere ad ipsam loquendi rationem, adeo, ut etiamsi, exempli causa, nova prorsus aliqua Metaphora fiat, possit tamen dici, *ita homines loqui consuevisse*, quia scilicet sæpissime hac figura, quæ Metaphora vocatur, in loquendo uti solent, nec ulla est Metaphora, quantumvis nova, quæ similitudinem in genere cum illa aliqua non habeat, quæ in usu sit, vel communi, vel certe aliquorum. Idem dicimus de aliis similibus figuris. Quod attinet ad tertium modum, jam videtur de eo satis dictum esse, ubi ostendimus, quid differat à primo, nec aliud quidquam repetendum est, nisi monendum, primum modum, quod ad orationem pertinet, (nam quod ad nomen aliquod attinet, nihil potest commune habere cum modo tertio) ita intelligendum esse, ut tunc ei locus sit, cum oratio proprie plura significat, propter ipsam variam verborum significationem, non autem propter diversam ullam constructionem; contra vero, quod ad tertium modum attinet, varium verborum sensum non aliunde, quam ex varia constructione nasci. Jam igitur concludimus, ex tribus istis modis Aristotelicis, priores duos ad æquivocationem tantum pertinere, reliquum vero tertium tantum ad amphiboliam. Ubi notandum est, propterea nos de tertio isto modo sic statuere, quia non modo ita necesse sit, ob rationem superius allatam: sed etiam id ipsum suadent ipsa Aristotelis verba,

cum

cum ait: *Illa duo separata, unum tantum singula significare.* Hoc siquidem revera dici nequit, nisi æquivocatio fuerit, ex pluribus, quam verbo uno, licet progrediens. Tunc enim etiam singula separata ista verba plura significare poterunt, ad eandem rationem videlicet, qua conjuncta significant, ut exempli causâ, *Arare litus*, metaphorice acceptum aliud significat, quam proprie: verum ipsum etiam *arandi* verbum, ipsumque *littoris* nomen, utrumque per se aliud significabit, si Metaphorice accipiatur, aliud vero si proprie. Jam vero quia Aristotelica ista doctrina de modis æquivocationis & amphiboliæ, quamvis vera, tamen ut ante indicavimus, si plena censenda sit, interpretatione, dextraque explicatione indiget: propterea consultum nobis est, ut aliquid hac de re explicatius & distinctius tradere possimus; distinctius inquam, ut scilicet separatim aliquid de modis utriusque fallaciæ dicatur, non autem simul conjunctim, ut Aristoteles fecisse videtur. Quod ut melius exequi possimus, necesse est prius, etiamsi fortasse aliquid à nobis repetendum fuerit eorum, quæ ante dicta sunt, quid inter se commune istæ duæ fallaciæ habeant, exponere, & rursus earum specificam differentiam docere.

Hoc igitur inter se commune habent æquivocatio & amphibolia, quod utrobique ambiguus sermo redditur: hocque est etiam commune cum sequentibus duabus fallaciis compositionis & divisionis, ut postea videbimus. Unde fit, ni fallor, ut multi, quemadmodum in eo errant, quod æquivocationem sæpe pro amphibolia accipiunt, sic etiam fallacias quasdam vel compositionis, vel divisionis, ad amphiboliam pertinere credant. Totius hujus erroris, ni fallor, causa est, nomen ipsum amphiboliæ, quod videtur recte aliquis usurpari posse, ubicunque sermonis ambiguitas fuerit. Nam apud ipsum Ciceronem libro 2, ni fallor, de divinatione, dicitur esse amphibolia in illo Oraculo, Crœso dato: *Crœsus Halim superans magnam pervertet opum vim*: cum tamen ibi non amphibolia revera, sed æquivocatio sit: siquidem ex Aristotelis mente in istis libris sic loqui velimus; quæ mens omnino attendenda fuerat, qui de fallaciis istis agunt, quicquid alioqui ipsum fallaciæ nomen, id est, *amphiboliæ* significare posset. Habent præterea duæ istæ fallaciæ id inter se commune, quod in neutra ambiguitas ex varietate compositionis aut divisionis verborum oritur. Nam hac ratione distinguuntur à sequentibus duabus fallaciis. Fieri potest, ut aliquid præterea commune habeant; quod quis facile intelliget ex iis, quæ deinceps dicemus, jam exponendum nobis est, quæ sit utriusque specifica differentia. Dicimus igitur in eo differentiam illam consistere, quod æquivocatio ex varia, citra omnem constructionis varietatem, significatione nascitur: amphibolia vero ex varia quadam constructione, ex qua varia etiam significatio oritur. Hæc, inquam, differentia specifica harum duarum fallaciarum est: quamvis non pauca sint alia, quæ tamen omnia ex hac una proficisci videntur differentia, in quibus inter se non conveniunt, quemadmodum ex his, quæ ante tradidimus, intelligi potest. Ubi animadvertendum est, id, quod diximus de voce una, unde amphibolia oriri possit, quod videtur adversari aliorum doctrinæ, sano modo intelligendum esse. Quamvis enim ex una voce varie accepta, id est, varie cum reliquis constructa, amphibolia semper oriatur: tamen ambiguitas ista redundat in ipsam orationem. Ut enim supra monuimus, retinet tamen interea vox ista unicam tantum significationem, licet orationis ipsius significatio mutetur, & hoc arbitror sensisse alios, cum amphiboliæ in voce una tantum locum non dederunt. Quare hic reprehendendi minime videntur, si modo quis æquus judex esse velit: sed in eo nullo pacto videntur posse excusari, cum contra æquivocationi, non nisi una aliqua in voce, non autem in ipsa oratione, locum esse dixerunt. Sic propterea figuras locutionum, quæ orationis sensum variare, id est, efficiunt ut oratio plures sensus habere queat, ad amphiboliam retulerunt, & ad æquivocationem omnino pertinere non intellexerunt; cum tamen in figuris istis nulla sit constructionis diversitas, sed tantum significationis: qualem rebus specificam utriusque fallaciæ differentiam constituti diximus. Quod ut firmius à nobis teneatur, perpendenda sunt verba quædam Aristotelis capite 1. libri prioris Elenchorum, ubi ait, *Naturalem ac popularem fallendi modum eum esse, qui per nomina fit.* Nominum enim appellatione intelligit quæcunque verba, ut sæpe alibi, præsertim, si recte memini, in libr. de Poetica. Necesse est autem Aristotelem in prædicto loco intelligere fallaciam æquivocationis: quandoquidem amphiboliæ fallacia, sive alia quæpiam, quæ ex verbis ipsis resultet, non adeo naturalis est ac popularis, ut fallacia æquivocationis. Subdit autem rationem Aristoteles, cur fallacia ista adeo sit frequens; quam esse dicit, quod, cum res ipsas disputando in medium afferre non possimus, sed loco earum voces afferre cogamur; res autem infinitæ sint, voces autem finitæ, (id est, certo numero comprehensæ;) necessario fit, ut unum idemque nomen, una eademque oratio plura significet: & sic nos docet, variam significationem verbi alicujus aut orationis, quæ non ex constructione aliqua, sed ex defectu vocum oritur, ad hanc naturalem & popularem fallaciam, nempe ad æquivocationem pertinere, & consequenter figuras omnes ad ipsam spectare; figuras, inquam, Rhetoricas, in quibus, ut dictum est, non nisi de diversa significatione agitur. Præterea ex altera parte videmus, in nullo exemplorum amphiboliæ ab Aristotele allatorum, haberi diversam verborum per se significationem, sed tamen quatenus varie construuntur. Nam quod in ultimo exemplo est verbum Græcum σιγῶν, quod, ut postea dicemus, variam significationem habere merito dici potest, cum & tacentem, & tacentia significare queat, adeoque appareat, Aristotelem utriusque hujus significationis in ipso exemplo explicando rationem habuisse, animadvertendum est nihilominus, non ex diversa ista significatione revera, sed ex diversa constructione, in exemplo illo amphiboliam oriri.

Sed jam tempus est, ut aliquid de modis istarum duarum fallaciarum dicamus. Quod igitur ad æquivocationem attinet, sic dicere possumus, quod & antea attigimus, quemadmodum & reliqua, quæ dicturi sumus: videlicet quod vel unius, vel plurium verborum esse potest; qui sunt duo modi præcipui ac generales. Jam unius verbi vel proprie semper accepti; vel modo proprie, modo figurate; vel semper quidem figurate, sed modo hac, modo illa figura; & sic prioris generalis modi, tres modi erunt. Exemplum primi istorum modorum, cum scilicet semper proprie unum verbum accipitur, & *tamen diversa significatione*, fit in verbo ἐγένετο, quod legitur Johan. 1. 14. Cum enim verbum istud vere ac proprie tam *factum est*, quam *fuit* significare possit, fallacia inde orta est, & cum debuisset verbum illud Latine reddi *fuit*, quemadmodum totus illius loci contextus, & verborum ordo aperte docet; redditum tamen passim videmus *factum est*. Ex quo mirum est quam diversus sensus oriatur, atque quidem is, qui in re Theologica multas turbas dedit. Exemplum porro alterius in istis tribus modis, cum scilicet verbum aliquod modo proprie, modo figurate accipitur, sit in voce *Mundus*; quæ proprie significat globum hunc cœlestem ac terrestrem, quem intuemur, figurate vero, aliis ejus significationibus omissis, significat aliquando statum illum beatorum atque immortalis vitæ, qui nobis est futurus. Quæ res non animadversa effecit fortasse, ut minime intellectus fuerit locus ille apud eundem Evangelistam, eodem cap. 1. 10. ubi ait: *Mundum per ipsum*, id est per verbum sive Christum, *factum esse*. Creditur enim vulgo, ibi sermonem esse de globo hoc cœlesti ac terrestri, cujus creationem Moses descripsit, cum tamen verisimile admodum sit, per

eum

cam novam, significetur eo in loco fuisse statum illum beatorum atque immortalium, quem certum est per Christum fuisse factum, id est, nobis partum ac paratum, & sic nobis factum. Nam quemadmodum futurus mundus status ille nominatur, quamvis reipsa jam sit, quia scilicet nobis futurus est: sic etiam factus esse à Christo simpliciter dicitur, quia videlicet nobis factus est.

Aliud exemplum ejusdem modi nobis afferendum visum fuit, quod est in voce Creaturæ. Quandoquidem vox illa propriè rem significat, quatenus primò est creata; figuratè verò, quatenus postea est reformata. Quæ duplex illius vocis significatio, quamvis alioquin fortasse ab omnibus animadversa, in quibusdam tamen locis vulgo non visa, sensus alienos à spiritus divini mente, ni fallor, induxit: ut in 1 capite ad Colossen. versu 15, ubi Christus dicitur esse *primogenitus omnis creaturæ*. Neque enim vulgo animadversum est, isto in loco *creaturæ* nomen non propriam, sed figuratam significationem habere; cum tamen figurata significatio ista, apud scriptores Novi Testamenti non infrequentem habeat usum. Alia exempla similia afferre possemus, sed his duobus voluimus esse contenti.

Sequitur ut tertii modi, quem fecimus, æquivocationum in verbo uno, exemplum aliquod afferamus. Eum autem modum esse diximus, cum verbum aliquod modo hac, modo illa ratione figurate accipitur. Figuræ autem nomine in hac disputatione id intelligimus, quod tropus aliter vocari solet, per quam scilicet vocabulum à propria sua significatione ad aliam minus propriam transfertur. De quibus tropis, qui & quales sint, satis id sit, quod superius attigimus; reliquum ex ipsis Rhetoricis petere poterimus. Tantum hoc loco animadvertendum est, quod uno & eodem tropo in genere accepto, exempli causa, Metaphora, potest unius & ejusdem vocabuli significatio plurimum variari. Quapropter id, quod diximus de varia figurata acceptione vocabuli unius, non ita intelligendum est, ac si ad illum tertium modum constituendum requireremus, ut unum & idem verbum vario genere figuræ prolatum fuerit, exempli causa, Metaphora & Synecdoche. Satis enim est, etiamsi eadem figura, ut Metaphora, prolatum fuerit, cum vario tamen modo singulari ipsius Metaphoræ, variaque Metaphorica significatione fuisse prolatum. Quando jam hoc monuimus, quod omnino monendum erat, jam ad exempla veniamus. Nomen *creaturæ*, de quo superius in secundo etiam modo egimus, potest præterea non una ratione figurate accipi. Potest enim Synecdochice tantum sine ulla Metaphora accipi pro homine, non simul pro alia ulla creatura, ut Marci cap. ultimo, cum Christus ait discipulis suis: *Prædicate Evangelium omni creaturæ*. Et Col. 1 dicitur: *Evangelium prædicatum esse omni creaturæ, quæ sub cælo est*: ubi sine ullo dubio creaturæ nomine hominum tantum genus, seu homo solus tantum intelligendus est. Hinc quidam, inter quos Aurelius Augustinus, cum legerent id, quod à Paulo scriptum est cap. 8 Epist. ad Rom. de universa creatura, quæ ingemiscit & parturit, &c, animadvertentes absurdam sententiam, quæ inde sequeretur, si creaturæ nomen proprie, ut sonat, acciperetur, (tametsi alii plurimi, quod sane mirum est, id non animadverterunt) merito statuerunt, vocem istam eo in loco non proprie, sed figurate accipiendam esse. Verum in eo fuit falsi, & æquivocatione decepti, quod id, quod Metaphorice prolatum fuerat, ipsi Synecdochice tantum prolatum intellexerunt; non animadvertentes, quod, etiamsi verissimum sit, ut ex exemplis allatis constat, creaturæ nomen simpliciter posse figurate accipi pro solo homine, sed interim pro omni homine: tamen non minus potest vox illa figurate accipi pro novo homine, figura videlicet, ut diximus, Metaphora, id quod probatur ex loco illo Jac. 1. 18 ubi ait: Deum genuisse se, & alios, de quibus intelligebat ibi, verbo veritatis, ut essent *primitiæ quædam creaturarum ejus*, nempe novarum, & quatenus novi homines facti erant. Alioquin falsum comperiretur dixisse Apostolus. Nam quod in loco cap. 8. Epist. ad Rom. *creaturæ* nomine homo simpliciter intelligi nequeat, multa, quæ ibi de creatura illa dicuntur, apertum faciunt, quæ nullo pacto cuilibet homini, sed tantum hominibus novis per Christi Evangelium reformatis conveniunt; quæ poterit unusquisque, locum diligenter inspiciens, per se ipse animadvertere. Et hoc sit de primo exemplo hujus tertii modi.

Secundo videtur accipi posse pro exemplo, quod quidam concludunt, ex eo, quod in voce *sponsi* seu *mariti* Metaphorice accepta, cum dicitur aut dici potest, Christum esse sponsum seu maritum Ecclesiæ, prout intelligitur ex cap. 5. Epist. ad Ephes. Nam quia Esai. cap. 54 legitur, quod Deus appellet se, vel Propheta appelletur *Maritus populi gentilis*; ex hoc isti ad hunc modum ratiocinantur: cum (inquiunt) Ecclesiæ sponsus seu maritus unus tantum sit, hinc sane sequitur, Christum esse ipsum Deum, illum unum, inquam, Israëlis Deum, de quo prædicto loco apud Esaiam verba fiunt. Sed perperam conclusa est ratiocinatio ista. Eo enim omisso, quod aliud est Ecclesia, aliud vero gentilis populus, ex quo tota argumentatio manifeste dissolvitur; & disputationis gratia illis, qui ita colligunt, concesso, quod idem sit gentilis populus & Ecclesia; dicimus, propterea illos male colligere & argumentari, quia æquivocationem, quæ in voce mariti, figurate licet utrobique accepta, omnino est, non animadverterunt. Cujus rei causam credo fuisse, quod figura illa utrobique ejusdem generis est, nempe, ut ante attigimus, Metaphora. Sed interim, cum de Christo vox illa profertur aut merito proferri potest, tunc plena quædam Metaphora in ea voce est, eo, quia, quemadmodum Ecclesia ex hominibus constat, ita Christus ipse homo est, & spirituali propterea ratione potest vere ac plene uniuscujusque sui fidelis, & porro omnium simul, tanquam unum corpus efficientium, acceptorum, & sic Ecclesiæ sponsus seu maritus esse: id quod de Deo illo uno Israëlis, patre ipsius Domini Jesu Christi, minime dici potest: cum is non modo homo non sit, sed quam longissime essentia sua ab hominum essentia differt. Ex quo fit, ut, cum aliquoties populi gentilis maritus Metaphorice esse dicitur, non possit Metaphora ista plena esse, sed tantum ex parte, & Synecdochica quædam Metaphora; quatenus scilicet sic Deus amabat populum gentilem, ut vir amat uxorem suam. Multa alia, quæ ad conjunctionem pertinent, quæ est inter maritum & uxorem, quæque inveniuntur esse inter Christum & Ecclesiam, ea nullo modo inter Deum & gentilem populum intercedebant, aut intercedere poterant. Nam quod ejusmodi conjunctio spiritualis inter Ecclesiam & Christum sit, de qua nunc disserimus, probat abunde diligenter illum inspicienti locus ille, quem supra commemoravimus Epist. ad Ephes. 5.

Tertio possumus pro exemplo afferre verbum *suscitandi*, quod in ipsis Sacris Literis Metaphorice quidem sæpius accipitur, sed non una ratione. Aliquando enim *suscitare* apud Sacros Scriptores significat idem, quod facere ut exstet, atque exhibere: quemadmodum legitur capite 3. Act. Apostolicorum in verbis illis ex cap. 18. Deuter. translatis, *Prophetam suscitabit vobis, &c.* Aliquando vero significat à morte in vitam revocare, cujus rei valde multa sunt exempla in Novo Testamento. Sed satis sit afferre caput 6. Evang. Joan. ubi Christus ipse quater simplici verbo *suscitandi* cum hac significatione utitur. Ex hac duplici, eademque Metaphorica verbi *suscitandi* significatione factum est, ut locus ille celebris Act. 13. 33, non fuerit à quibusdam recte explicatus, ut aliquando à Theodoro Beza in suis annotationibus. Dixi autem *aliquando*; quia videtur postea sententiam mutasse. Ita enim tunc explicabat locum illum, ut vellet verbum *suscitandi*, ibi ad Christum passive relatum, significare primam ejus

exhi-

exhibitionem; & si rem compositam sit, quod major momenti in re Theologica est, testimonium illud Psal. 2. 7. *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, quatenus de Christo intelligitur, referri debere ad excitationem ipsius Christi à mortuis: quod tamen debere fieri alii docent, quæ nunc commemorare non est opus. Verbum igitur suscitandi, quod in loco illo, ut plerisque fere placet, ex Metaphora prolatum fuit, ut significet excitationem à mortuis: Beza illa Metaphora dictum accipiebat, ut scilicet ipsius exhibitionem significaret: quamquam potius negabat ille, verbum suscitandi simpliciter prolatum, deprehendi significare à mortuis excitationem, quod tamen à veritate quam longissime abesse locus ille, quem annotavimus, cap. 6. Euangelii Joannis indicat.

Explicatis per exemplorum indicationem tribus illis modis æquivocationis in verbo uno, videretur agendum de modis æquivocationis in locutione aliqua: sed tamen priusquam id faciamus, videtur aliquid dicendum esse de eo, quod ab initio diximus, videlicet propriorum appellatione nos hoc in loco analoges etiam voces intelligere: Figuratorum vero verborum nomine ea complecti, quæ ex alia quapiam lingua aliud significent, quam proprie soleant: Videtur, inquam, recte esse, ut exemplis ista illustremus, & interim, quid illa velint, apertius explicemus. Analogum igitur id vocamus, quando verbum aliquod præcipue, aut ex sua ipsius vi, aut ex usu, aliquid significat, minus vero præcipue aliquid aliud. Cujus generis in scriptura est vox *Deus*: quam siquidem illa magis præcipue, & quasi primum, significat unum illum Deum cœli terræque creatorem, minus vero præcipue, & quodammodo secundario, significat etiam vel Angelos, vel homines, qui aliqua potestate, præsertim à divino consilio manifeste profecta, inter alios sunt præditi. Quemadmodum docent aperte, quod ad Angelos attinet, Psalmus 8, & Psalmus 97, ubi vox Elohim, quæ in Hebræo habetur, partim ex interpretatione autoris Epist. ad Hebr. 1, & 2, partim ex re ipsa apparet, significare Angelos, cum tamen Hebræa vox ista proprie idem sonet, quod *Deus*. Jam de hominibus testimonia habemus aperta, Psal. 82, in illis verbis, *Ego dixi dii estis*, quæ ad hoc ipsum quod diximus, probandum afferuntur ab ipso Christo Joan. 10, præterea cap. 21, & 22. Exodi, manifeste magistratus, & quidem cap. 22 ter, simplici Dei nomine appellantur. Quid plura? Ex hac appellatione Dei, quæ etiam hominibus creatis convenit, quamquam simpliciter prolata, factum est, ut ille unus ac summus Deus, Deus Deorum appellatur cap. 10. Deuter. & alibi quoque. Propterea nullo pacto excusari ii possunt, qui ex simplici Dei appellatione, Christo in Sacris Literis aliquoties tributa, concluserunt, eum esse eundem Deum cum Patre suo, quod ad ipsam etiam essentiam attinet. Æquivocatione enim nominis *Dei* manifesta sunt decepti. Nam si creaturæ aliæ, longe Christo inferiores, dii simpliciter appellantur ob aliquam potestatem, qua præditæ sunt; (Dei siquidem nomen per se potestatem seu potentiam indicat;) multo magis Christus homo, & creaturus homo est, Dei appellatione æterno sunt insigniti: cum divinum imperium in omnia habeat sibi Patre datum, postquam illi usque ad crucis mortem obediens fuit, ut habetur cap. 2. Epist. ad Philip. ita ut ei Pater præter seipsum omnia subjecerit, ut legitur 1 Cor. 15. 27.

Aliud exemplum proferemus in voce Angeli, quæ similiter præcipua quadam significatione apud ipsos Græcos, Sacros tamen Scriptores, (nam vox ipsa Græca est) quamvis aliquoties proprie nuncium simpliciter significet, tamen nuncios illos cœlestes, à Deo ad varia peragenda sæpius missos, omnino significat, ita ut rarissime apud scriptores istos alio sensu prolata inveniatur. Unde factum est, ut locus quidam, qui est Act. Apostolorum cap. 12, nisi vehementer fallor, vulgo non fuerit intellectus; ubi dicitur, quod cum Petrus ex carcere divini Angeli ope liberatus fuisset, & ad locum venisset, ubi fratres alii congregati erant, ostiumque pulsasset, dicitur, ut aperiret, ancilla quædam, quæ audita voce Petri ad fores stantis, non aperuit illi præ gaudio, renunciat iis, qui in ea domo congregati erant, affirmans Petrum ante fores stare; ipsi vero, cum hoc credere non possent, dicebant, illam insanire, & non esse Petrum illum, qui ante fores staret, sed Angelum ipsius ci. 15. Hic enim locus ita vulgo acceptus est, ut de cœlesti divinoque nuncio sit sermo: cum tamen nihil cogat, ad hunc modum nomen Græcum Angeli à Luca ibi scriptum accipere, & multa absurda ac ferme inexplicabilia inde oriantur, si significatione ista eo in loco id nomen accipi debeat. Quodsi æquivocationem animadverteris, relicta præcipua ista significatione, ad alteram, quæ propria est ipsius nominis, transeamus, & intelligamus illos dixisse, non Petrum esse, sed ipsius nuncium, omnia plana sunt. Nam quod in Græco articulus præpositus est illi voci Angeli, hic id ulli momenti habet ad persuadendum, non de simplici nuncio, sed de Angelo locum accipi debere; quasi scilicet articulus ille indicet, id quod aliquis etiam creditum est, unumquemque fidelem Dei hominem habere certum quendam Angelum sui custodem. Nihil enim vetat, quominus, articulus iste certum quendam hominem significet, qui soleret Petro, dum in carcere fuerat, ad suos fratres sæpius mitti.

Jam ad exempla transeamus verborum, quæ ex aliena lingua aliam significationem habeant, præter illam, quæ illorum est propria. Unum exemplum esto vocis *justitiæ*, quæ cum proprie aut virtutem quandam significet, aut omnes ferme virtutes complectatur, tamen ex Hebræa lingua significat etiam (ut alias ex eadem lingua sæpenumero in nostra & in Græca lingua ejus vocis significationes mutuamus,) id, quod alio nomine justificationem appellamus: cum interim apud ipsos sacros Scriptores, ex quibus exemplum proferre statuimus, aliud verbum sit, quod proprie justificationem significare potest, atque adeo apud ipsos significat: illud est Græce δικαίωσις: cum justitia δικαιοσύνη appelletur: quandoquidem nomen istud δικαίωσις à verbo δικαιόω formatum sit, quod justificandi significatione passim à Paulo Apostolo usurpatur. Locus autem ubi propter æquivocationem illam in voce justitiæ erratum fuerit à non paucis, est 1 Cor. 1 ad finem, ubi scriptum est Christum à Deo nobis factum esse justitiam. Non pauci enim loci sensum esse intellexerunt, quod Christi justitia nobis imputetur. Quod si animadvertissent, isto in loco *justitiæ* nomen justificationem significare, in errorem illum fortasse non incidissent: quamquam concedi potest, ibi nomen justitiæ ipsam justitiam declarare; nec tamen inde sequetur, sensum loci eum esse, quem illi putaverunt. Nam quemadmodum ibidem dicitur, Christum factum esse nobis à Deo sapientiam, non quod Christi sapientia nobis imputetur; sed quod per Christum sapientes facti sumus: sic intelligendum erit, eundem factum esse nobis justitiam, non quia ejus justitia nobis imputetur, sed quia per ipsum justi facti sumus.

Alterum exemplum proferemus in verbo *prænoscere*, quod verbum proprie significat *antenosse*, & tamen ex idiotismo ejusdem linguæ Hebraicæ plerumque significat eligere seu approbare, cujus rei exemplum apud eundem Paulum est cap. 11. Epist. ad Rom. in ipso ferme initio, ubi affirmat Apostolus, Deum non repulisse, id est, rejecisse, populum suum, nempe Israëliticum, quem prænovit. Nam sine ullo dubio ibi verbum *prænovit*, idem plane valet, quod elegit, quemadmodum omnes animadverterunt: interim tamen pauci fuerunt, qui hoc idem, hoc est, eligendi significationem verbo isto convenire agnoverint, in loco illo celebri ejusdem Epist. 8, ubi scriptum est, Deum, quos præscivit seu prænovit, prædestinasse conformes fieri imagini filii sui. Petamus enim, isto in loco

 verbum

verborum illud retinere suam propriam significationem (quamvis, si diligenter animadvertissent, videri possit valuisse, ut si hanc interpretationem illam ullo modo ferat. Neque etiam ibi quoquam agitur de eo, quod de nobis Deus praefinivit proprie loquendo, sed de eo tantum, quod statuerit. Verum non est hic locus id pluribus ostendendi ac persuadendi.

Absoluto priore principali membro divisionis nostrae tractationis aequivocationis, jam ad posterius transeamus, & exempla proferamus aequivocationis, non in uno tantum verbo, sed in locutione ipsa, quae sine siquidem duobus tantum verbis constat. Et primum demus exemplum locutionis, quae proprie res duas tantum significet. Ea erit, quam legimus Joan. 6, ubi Christus interrogatus a discipulis, quid facere deberent, ut operarentur opera Dei, respondit ꝟ. 28. *Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille.* Duplex enim est significatio hujus locutionis *opus Dei*. Nam & significat opus, quod ipse Deus facit, & etiam opus declarat, quod Deus probat. Et tam locus ipse, hoc est, praecedentia verba, ipsaque proxima Judaeorum interrogatio ostendit, posteriore, quam modo exposuimus, significatione, locutionem hanc ibi accipiendam esse; & tamen non defuerunt, nec desunt, qui illam transcripserint & accipiant, ut priorem significationem in isto ipso loco habeat; & hinc demonstrare conentur, quod in Christum credimus, hoc nullo pacto esse opus nostrum, sed Dei tantum; in quo quantopere per ambiguitatem istam locutionis decepti fuerint, non est instituti nostri nunc docere.

Illud, antequam ad alia exempla transeamus, omittendum nobis non est, (tametsi id inferius, cum de amphibolia communiter agemus, dicendum reservari potuisset) quod plerique, qui de istis fallaciis scripserunt, similem locutionem, ejusque ambiguitatem, non ad aequivocationem, sed ad amphiboliam referant; & quidam exemplum dant in ea locutione: Hic liber est Ciceronis. Sed falluntur omnino, judicio meo: cum ambiguitas locutionis illius, (quae est, quod significare possit, librum possideri à Cicerone, & non minus etiam declarare, librum à Cicerone scriptum esse) non oriatur ex ulla diversa ipsorum verborum constructione, sed tantum ex varia significatione. Ciceronis enim nomen, genitivo casu enunciatum, illa duo significat, quamvis utrobique aequali significatione efferatur. Diximus autem, diversam constructionem inde pendere, quod vox aliqua modo agentem, modo patientem rem significet, & jam constituimus, specificam duarum istarum fallaciarum differentiam esse, quod aequivocatio ex varia significatione, amphibolia vero ex varia constructione ortum suum ducat.

Sequitur, ut exemplum demus locutionis, quae proprie accepta quiddam significet, quod, si figurate accipiatur, significare nequeat, & porro figurate accipi possit. Ea sit celebris illa, Christi carnem comedere, & sanguinem bibere, quae in eo Joh. cap. 6, saepius reperitur. Peperit siquidem ambiguitas istius locutionis, ut omnes sciunt, ingentes controversias, quae adhuc in Christiano populo durant, & quarum finem hactenus nullum videmus, aliis contendentibus, locutione illa declarari, proprie, vere, ac corporaliter, ut loquuntur, comedi Christi carnem, & sanguinem bibi; aliis vero, hoc, & quidem merito, non modo detrectandum quiddam, sed etiam impossibile affirmantibus. Id certum est, ad horum sententiam persuadendam, satis debuisse esse ipsum, quod Christus ipse, cum videret ejus sermone fere omnes offensos fuisse, & dicere, durum esse sermonem illum, statim subjungere voluit, (quamquam Christi verba, ut in ipso textu jacent, subobscura sint) eos tunc intellecturos, quo sensu ipsius verba essent accipienda, cum vidissent illum in coelum ascendisse, ibique scilicet permansurum esse: hoc enim nimirum satis superque erat ad ostendendum, Christi verba non proprie accipienda esse. Quis enim proprie (quando in terra manet) comedere aliquid manducare poterit, quod in coelo perpetuo maneret? Sed hoc non contentus Christus addidit praeterea, carnem nihil prodesse, & verba, quae ipse locutus fuisset, spiritum & vitam esse; ac si diceret: Verba mea non corporaliter sed spiritualiter accipienda sunt. Sensus enim eorum, ut sic dixerim, corporalis, & consequenter proprius, & quem verba sonant, nihil prodesse potest; seu comestio illa corporalis nihil juvare quicquam valeret; sed spiritualis sensus, & consequenter figuratus, seu spiritualis comestio vitam est allatura, aeternam scilicet ac beatissimam.

Tertium exemplum locutionis ambiguae erit, cum figurate tantum locutio semper accipitur. Videtur autem non ineptum esse exemplum locutionis *dandi locum*, quae licet non plane proprie accepta, duo tamen, & fortasse plura admodum diversa significet, ita ut communem etiam quodammodo significationem habere videatur. Nam & significat *permittere, ut aliquid transeat*, & quasi evanescat, & etiam declarat *permittere, ut aliquid maneat*. Prioris significationis locus est apud Paulum Rom. 12. 19 cum illos monet, ut dent locum irae ubi sine dubio, quamvis quidam de loci sensu dubitent, intelligendum est, Paulum monere, ut permittant iram transire, id est, evanescere & resolvi. Alterius vero significationis apud eundem locus est apertus ad Ephes. 4. 27, ubi illos monet, ne locum dent Diabolo; quod nemo dubitat significare, ne velint permittere, ut Diabolus apud ipsos maneat, id est, in eis aliquid efficiat, prout solet, & proprium ejus est; nempe, unde illi aliquid vel animo, vel corpore, vel cogitatione denique agant, quod Dei praeceptis adversetur. Videmur satis de aequivocationis fallacia dixisse, praesertim cum, si quid adhuc dicendum remaneret, id in fallacia amphiboliae diligentius pertractanda intelligi possit. Hoc unum adhuc dicendum superest, nempe quod exempla aequivocationis ab Aristotele allata, quae supra & recensuimus & explicavimus, pertineant omnia ad prius membrum divisionis, quam aequivocationis fecimus, id est, ad verbum unum, ad primum ex tribus capitibus, quae illius prioris membri fecimus, cum scilicet illud unum verbum propria significatione acceptum, modo hoc, modo illud declarat, seu non unum tantum, sed plura declarare est aptum.

Nunc, quatenus ad amphiboliam pertinet, antequam ejus divisionem aliquam faciamus, id explicandum videtur, quod ante attigimus, an scilicet casuum varietas in nominibus ad amphiboliam referenda sit, quemadmodum dixisse multos praestantes viros arbitrati. Cujus rei occasione, etiam de varietate generis & numeri aliquid dicemus, nec non de varietate passivae & activae significationis in verbis; an scilicet & illa ad amphiboliam necne pertineant. Quod attinet ad casuum varietatem, non repeto, quod jam diximus in ipsa amphibolia quodammodo definienda, quod scilicet ea oriatur ex diversa constructione, omnino concludendum est, si varietas illa casuum, in eodem scilicet genere & numero, (nam de his postea agemus) aliam constructionis varietatem inducat, non esse ambiguitatem, quae inde oritur, ad amphiboliam referendam. Ut exempli gratia, haec verba, *Ego cornu ferio*, possunt significare, quod ipsum cornu loquatur, & dicat, se ferire, accipiendo videl. *Cornu* nominativo casu. Quod si eandem illam vocem sexto casu accipias, tunc vero illa significabunt aliquem loquentem, qui dicat, se cornu ferire. Hic judicio meo, quatenus potest considerari aliqua diversa constructio (siquidem vox cornu, si ablativo casu accipiatur, instrumentum significat, si vero nominativo, rem agentem) dici etiam potest, ibi esse amphiboliam; sed interim, quatenus alia consideratione varietas inducitur, id est, vel ut vox cornu cum pronomine ego conjungatur, vel ab eo disjungatur, tunc varietas sensus, quae inde simul nascitur, videtur non ad amphiboliam, sed ad conjunctionem & divisionem referenda. Si igitur

occurret

continet exemplum aliquod, ubi ejusmodi casuum varietas sensum diversum quidem inducat, constructionem tamen citra conjunctionem aut divisionem nullo modo variet, dicendum erit, ibi non esse amphiboliam. Sic enim semper intelligenda sunt verba nostra, quando de amphibolia disputantes, varietatis constructionis mentionem facimus, ut scilicet varietas ista intelligatur, & sit, citra conjunctionem & divisionem verborum: alioquin enim ipsa divisio & conjunctio verborum orationis, sine ullo dubio constructionem variam ipsius sermonis facit.

Jam quod attinet ad varietatem generis & numeri in nominibus, crederem, ambiguitatem inde provenientem non ad amphiboliam, sed ad æquivocationem pertinere, ob id videlicet, quod varietas ista inducit in ipsam vocem, si non omnino, aliquo saltem modo, variam significationem. Propterea in exemplo illo, quod apud aliquem ex iis, qui istas fallacias tractant, scriptum invenimus: *Asini sunt Episcopi*: ubi ipsi volunt omnino esse amphiboliam, credimus (quatenus vox Episcopi, & unum Episcopum, & plures significare potest, unde etiam magna ex parte ambiguitas ipsius orationis oritur) ambiguitatem istam non ad amphiboliam, sed ad æquivocationem referendam esse.

Quod si quis nobis objiciat, Aristotelem exemplum attulisse amphiboliæ, ubi diversitas & numeri & generis in una voce simul est. Est autem hoc exemplum illud jam a nobis explicatum, Græce σιγῶντα λέγειν. Vox enim σιγῶντα, ut ipsemet Aristoteles exponit, & silentem, quod est masculini vel fœminini generis, & numeri singularis, & silentia, quod est generis neutrius, & numeri pluralis, (quanquam, quod attinet ad Genus, vox Græca non perinde ut Latina silentem, ad utrumque genus masculinum & fœmininum, sed ad masculinum tantum pertinet) si, inquam, objiciat quis nobis illud ipsum Aristotelis exemplum, respondendum est, diversitatem generis & numeri non illud revera esse, quod ambiguitatem illorum verborum facit, sed tantummodo variam constructionem, prout scilicet verbum σιγῶντα aut rem agentem, aut rem patientem significat, quod verissimum esse deprehendetur, si quis verbum illud semper eodem genere ac numero accipiat. Videbit enim, eo quoque casu non minus eandem varietatem in verbis illis inveniri, quam si diverso genere ac numero accipiatur. Fac igitur σιγῶντα semper silentem significare; est omnino hic nihilominus ambiguitas, si, inquam, hæc duo verba accipiamus, *silentem dicere*. Possunt enim significare & aliquem, qui silens dicat, & aliquem, qui dicat silentem, id est, de silente. Quamvis igitur Aristoteles commodioris exempli & ubertatis sermonis causa ita scriptum interpretatum fuerit, ut verbum σιγῶντα modo numero singulari, & genere masculino, modo numero plurali & genere neutro acceperit: non tamen sequitur, ex varietate ista nasci revera amphiboliam, sed, ut diximus atque docuimus, ex varia constructione.

De verbis porro, quorum voces modo active modo passive accipi possint, ut contingit apud Græcos in plerisque vocibus verborum mediorum, quæ vocant, crediderim, nisi subtilius nimis velimus hac in re versari, illam varietatem nullo modo ad amphiboliam, sed ad æquivocationem pertinere. Quamvis enim necessario, ubi hæc varietas incidit, constructionis diversitas citra ullam verborum conjunctionem aut divisionem perpetuo adsit; tamen considerandum est, ex varia significatione ipsius vocis ambiguitatem revera nasci, quod jam diximus proprium esse æquivocationis; & ex varia ista significatione varietatem constructionis quodammodo per accidens consequi; non autem contra ex constructionis varietate significationis diversitatem oriri; quod tamen necesse esset, si ambiguitas orationis ad amphiboliam referenda esset.

Nunc videretur aggrediendum, ut divisiones aliquas ipsius amphiboliæ faceremus; sed prius adhuc de exemplo quodam agendum est, quod fere ab omnibus affertur hujus ambiguitatis, quam amphiboliam appellamus. Est namque exemplum illud celeberrimum, illud, inquam, quod Crœso adversus Cyrum exercitum ducturo ab oraculo responsum est: Crœsus Halym superans magnam perverteret opum vim. Quicquid enim alii dicant, nos nullo modo credimus, in responso isto, quantumvis ambiguo, illam amphiboliam ejus generis, de qua loquimur, (quæ scilicet ab æquivocatione præcipue distinguitur, & ab aliis similibus fallaciis, qualis est etiam conjunctionis & divisionis) contineri, sed varietatem, quæ ex duabus in eo responso nascitur, ad alia omnino genera ambiguitatum referendam esse, ut postea dicemus. Nec obstat, quod Cic. lib. 2, *de divinatione* appellet ambiguitatem istius responsi amphiboliam; neque enim Cicero in loco illo ad istas Aristotelis fallacias respexit, sed amphiboliæ nomine generali significatione pro ambiguitate est usus. Nam hoc idem, ni fallor, ipse Aristoteles in his ipsis libris duobus Elenchorum aliquando fecit, ut scilicet, quamvis aperte inter amphiboliam & alias ambiguitates sermonis in fallaciis illis enumerandis distinxerit, tamen amphiboli & amphiboliæ vocibus ita usus fuerit, ut etiam & æquivocationem & ambiguitates alias, præter illam specificam amphiboliæ, quam tradidit, omnino significet. Quicquid sit, illud certum est, varietatem hujus responsi, id est, significationis ejus, non habere, judicio meo, quicquam commune cum specifica illa amphibolia. Ambiguitas siquidem responsi istius, vel ex verbo *perverteret* oritur, vel ex eo, quod in oratione illa est tacitus defectus quidam. Quod attinet ad verbum *perverteret*, illud ita accipi potest, ut significet veram & propriam actionem, ita ut sensus sit: Crœsum vere ac proprie tanquam agentem, atque operantem, perversurum magnam vim opum. Hoc autem sensu verbum illud acceptum omnino efficiet, ut sensus sit, Crœsum alienarum opum vim perversurum. Neque enim suas ipsius opes quisquam, proprie loquendo & proprie agendo, pervertit; sed si verbum illud ita accipiatur, ut perversio non ab eo, qui id agat, proficiscatur, sed per accidens ex iis, quæ ab illo fiunt, oriatur, tunc sensus erit, non quidem Crœsum alienas opes perversurum, sed suas ipsius, dum interim aliud agit, id est, dum quærit alienas opes pervertere, perversurum suas. Quod porro attinet ad alteram ambiguitatis causam, quæ est, quod desideratur aliquid in voce opum, ut scilicet intelligi possit, an de suis, an de alienis opibus sermo sit; certum est, si *suarum* subintelligendum sit, diversum plane fore sensum ab eo, si *alienarum* subintelligatur. Jam vero sive hæc, sive illa, sive utraque varietas ambiguitatem istam inducat, certissimum est, hic nullam variam constructionem inveniri, & propterea ne amphiboliam quidem esse proprie ac specifice dictam. Quæ igitur, quæret quis, est causa specifica istius ambiguitatis, seu ad quam fallaciam ex illis Aristotelicis, ea, quæ hoc responso continetur, referenda est? Si Aristotelis librum Poëtica & Rhetorica haberem, crederem me securius aliquid ex ipsius Aristotelis mente respondere posse. Videor enim mihi meminisse, vel in utroque, vel in altero istorum suorum librorum, Aristotelem hujusce exempli mentionem facere, eaque verba dicere, ex quibus facile intelligi possit, ad quam ex ipsius fallaciis, fallacia ista pertineat. Credo tamen, ni fallor, ipsum in Poëtica ad ænigma responsum illud referre. Quod si ita est, videtur posse concludi, istius responsi fallaciam ad æquivocationem pertinere. Nam, ut ipse, si recte memini, in eodem libro tradit, ænigma aliud nihil est, quam conservatio figurarum sermonis, unde obscuritas necessario sequitur. Sermonis vero figuras omnes ad æquivocationem pertinere, quatenus ambiguitatem aliquam contineant, supra a nobis & dictum & ostensum est. Cæterum, si velimus utramque, quam diximus, ambiguitatis in responso isto causam separatim considerare, dici potest, quod

attinet ad priorem, quæ in verbo *pervertit* consistit, ibi accidentis fallaciam esse. Ex accidente enim, ut jam dictum est, pervenit Crœsus opera sua, dum alienas pervertere curat. Quod si quis admittere nolit, quod tamen nobis admittendum omnino videtur, tunc aliud nihil relinquetur, nisi ut in verbo isto sit æquivocatio, quatenus scilicet modo significat veram actionem, idque quod quis agere intendit, modo non veram, & id, quod ex accidente ea cujuspiam actione proficiscitur. Quod vero attinet ad alteram causam, quod, inquam, retineatur verbum vel *alienarum*, vel *suarum* addendum voci *opum*; videtur Aristoteles in istis ipsis Elenchorum libris orationes ejusmodi ad aliud quodpiam genus referre, quatenus pertinet ad ambiguitates in illis contentas, quam ad ejusmodi, ubi dici possit, contineri aliquam ex fallaciis ab ipso in dictione existentibus enumeratis. Quod si quis tamen urgeat, & velit omnino diserte dici, quid sentiendum sit, si ad fallacias in dictione existentes, ut quidem omnino videtur, ista sit referenda, tunc dicendum similiter erit, eam ad æquivocationem pertinere, quandoquidem vox opum simpliciter prolata, tam suas, quam alienas opes significare est apta.

Hoc celebri exemplo à nobis examinato, jam ad ipsam amphiboliæ divisionem veniamus. Dico igitur, ut omnis perfecta divisio videtur ab initio bimembris tantum esse debere, aliam amphiboliam esse, quæ cum verbo, id est, ea orationis parte, sic proprie à Grammaticis dicta, fiat, aliam vero, quæ sine verbo. Rursus ejus, quæ fit cum verbo, alia est, quæ ambiguitatem suam ducit ex una tantum voce varie constructa; alia vero, ubi ambiguitas ex duabus simul vocibus varie constructis, proficiscitur. Utriusque istius amphiboliæ, quæ cum verbo fit, exempla habemus apud ipsum Aristotelem: quandoquidem exempla illa, *Quod quis cognoscit, hoc cognoscit*; Et, *quod quis videt, hoc videt*, pertinet ad amphiboliam cum verbo, quæ ex una tantum voce varie constructa oritur. Exemplum vero illud ejusdem Aristotelis; *Velle me hostes capere*, ad alteram istam amphiboliam cum verbo factam spectat, quæ ex constructione varia duarum vocum eodem tempore oritur, ut per se, tam in hoc, quam in duobus superioribus exemplis id, quod diximus, arbitramur omnibus manifestum esse. Veruntamen commonemus, quum dicimus, in hoc ultimo exemplo id, quod de eo affirmavimus, aperte constare ex eo, quod & vox *me*, & vox *hostes* ibi varietati constructionis subjaceant. Uno siquidem sensu, *me* res agens est, *hostes* vero patiens: altero vero contra, *hostes* res agens est, *me* vero patiens. At in duobus prioribus exemplis, utrocunque sensu, qui illo subest, & ambiguitatem facit, pronomen *hoc* tantum varie construitur, & modo agentis, modo patientis locum tenet. Atque hic nos omittam, quin moneam, ea exempla istis Aristotelicis & aliis similibus, illa, in quibus ambiguitas ex constructione varia duarum simul vocum oritur, meo quidem judicio, vere ac proprie ac simpliciter amphiboliam esse: sed eam, quæ ex una voce tantum, qualis ea est, quæ in exemplis Aristotelis habetur, varie constructa ortum suum ducit, non mihi videri simpliciter amphiboliam appellari posse, quicquid Aristoteles contra sentire videatur. Arbitror enim, suo modo ipsius verba accipienda esse. Nimis enim, ni fallor, apertum est, in exemplis istis ambiguitatem potius ex conjunctione & divisione nasci, quam aliunde; & jam non semel diximus, ubi conjunctio & divisio verborum varietatem sensus inducit, quamvis constructio varia merito dici posse, tamen ibi amphiboliam minime esse, seu fallaciam, quæ inde oriri possit, non ad amphiboliam, sed ad conjunctionem & divisionem pertinere. Quod autem in exemplis istis id fiat, quod diximus, ex eo apparet, quod cum dico, *Quod quis videt, hoc videt*, tunc, si sensus sit, quod aliquis id videat, quod ipse videt, verbum *videt* secundo loco positum, conjungi debet cum voce *quis*. Sed si sensus fuerit, quod id, quod aliquis videt, ipsum videat, tunc sine dubio verbum *videt* non cum voce *quis*, sed cum voce *hoc* jungendum est: & ita constare manifeste videtur, hic esse verborum conjunctionem aut divisionem. Arbitror autem Aristotelem, qui alioqui hac ipsa in re, id est, in animadvertenda conjunctione ac divisione verborum, eaque ab aliis, quæ ambiguitatem in oratione faciunt, distinguenda, diligentissimus ac perspicacissimus, ut solet, omnino fuisse videtur, propterea ad amphiboliam ejusmodi exempla retulisse, quia illius tantum rei rationem habuit, quod in duabus illis vocibus, aut similibus, *hoc videt*, pronomen *hoc*, modo agentis, modo patientis locum tenet, seu tenere potest, quod amphiboliæ proprium esse diximus. Cui rei adde, quod in exemplo isto, utrumcunque ex illis duobus sensibus, quod diximus, sequaris, semper secundum verbum *videt* conjungitur cum *hoc*, idest, nunquam ab eo disjunctum est, id quod non videtur contingere in fallacia divisionis & compositionis hujus generis, seu malis dicere compositionis tantum, aut divisionis tantum. Cum enim hujus generis est seu divisio, seu compositio, quemadmodum postea videbimus, tunc verbum, seu verba aliqua, si cum uno præter id, quod fit est, componuntur, necessario ab altero dividuntur. Quod cum hic, ut jam ostensum est, non contingat, sed verbum illud *videt* secundo loco positum, quamvis in altero sensu cum pronomine *quis* conjungatur, in altero vero minime, cum pronomine *hoc*, ut dictum fuit, semper sit conjunctum, sed tantum pronomen *hoc* modo agentis, modo patientis locum teneat; nihil mirandum est, si Aristoteles non ad fallaciam divisionis aut compositionis, sed ad amphiboliæ fallaciam exemplum hoc retulit. Veruntamen negari id non potest, quod ab initio diximus, in ejusmodi exemplo esse mixturam quandam, nec simplicem amphiboliam in eo posse animadverti, cum illa, quæ in eo reperitur, sine varietate conjunctionis ac divisionis esse nequeat.

Vidimus de utroque modo amphiboliæ, quam primi ejus membri fecimus, quorum pertinet ad Aristotelis exempla: Nunc, prout nobis moris est, adducenda essent ejusmodi exempla ex Sacris Literis, atque, ut hactenus fecimus, & institutum nostrum est, ex ipso Novo Testamento. Sed quod attinet ad primum modum, cum scilicet una tantum vox varie accepta, id est, modo cum significatione aliqua agendi, & modo patiendi, variam ut constructionem, sic significationem orationis facit, nullum adhuc succurrit in scriptis Novi Testamenti exemplum: propterea ad exempla alterius modi accedemus; in quo tamen tractando, non afferemus exempla, quæ sint plane similia ejus unius, quod hujusmodi Aristotelis attulit, illius, inquam, *velle me hostes capere*, non quod non sint hujusmodi exempla in scriptis Novi Testamenti, nec sane raro: sed quia ejusmodi sunt, quæ nulli hominum, quod sciam, hactenus difficultatem aliquam pepererint, quominus locum ita intellexerint, ut intelligi debet, quamvis plane rudis atque inexercitatus fuerit. Et hoc quidem dico, quatenus ad ea exempla attinet, quæ à me hactenus observari potuerunt. Potest enim alioqui fieri, ut aliqua alia sint, plane istius Aristotelici similia, quæ efficiant, ut quis de loci sensu dubitet: sed ea mihi, ut nondum cognita, necessario hoc loco omittenda sunt: satis igitur fuerit, si exempla afferimus, quæ ad istum secundum modum aliqui omnino pertineant, etsi aliquid dissimilitudinis cum Aristotelico exemplo, ejusque aliis similibus omnino habeant, satis itaquam fuerit, si sint ejusmodi, in quibus non ex una voce tantum, sed in duabus propter variam constructionem fit ambiguitas, quæ est quodammodo substantia hujus secundi modi.

Exempla igitur erunt, ubi cum verbo *sum*, quatenus, ut illud Grammatici vocant, vere substantivum est, duo conjunguntur, sive ab eo duæ voces reguntur. quarum

quarum unum ante se, alterum vero post se, ut idem Grammatici loquuntur, positum regit, sit ut, Dialectice loquendo, altera subjecti, altera vero prædicati locum teneat. In quo nos antea diximus posse interdum animadverti id, quod amphiboliæ proprium quodammodo esse diximus, ut ambiguitas utraque ipsa constructione orationis inde nascatur, quod una aut duæ voces, modo agentis, modo patientis locum teneant: quando quidem, ut diximus, ea vox, *quæ substantivo verbo juncta locum subjecti tenet, videtur passionem aliquam significare, ea vero quæ prædicati actionem.* Quam considerationem passionis & actionis ideo excogitavimus, ut omnia genera amphiboliarum complecteremur. Quod si quis in ea amphibolia, quæ verbum habet, sic proprie a Grammaticis appellatum, alia ratione id, quod nos intelligimus, exprimere velit, poterit eo modo loquendi uti, quo nos proxime usi sumus, *regendi ante se & post se*, unde sine dubio ambiguitas oritur.

Sed jam ipsa exempla exponamus. Primum exemplum erit illud, quod legitur 1 cap. 1. Joh. *Et Deus erat verbum.* Incertum enim esse videtur, utrum *Deus* subjecti, an vero prædicati locum in ista oratione obtineat? Et sic vicissim de voce *verbum* eadem est dubitatio; unde factum est, ut non desint viri doctissimi, tam hujus quam illius sententiæ defensores: adeo, ut ex hoc loco altera eorum pars omnino concluserit, quod Deus sit verbum; & inde multo vehementius ex loco isto Johannis argumentum sumserit adversus illos qui negant, verbum id est, Christum, esse illum unum Deum. Nam certe id inde consequitur, si nomen Deus in istis Johannis verbis subjecti locum teneat. Hoc enim significat Deum illum unum ibi intelligi: nec, ut quidem arbitror, in toto Novo Testamento ullus est locus, ubi vox *Deus* subjecti locum tenens, illum unum Deum non significet. Verum dicendum est, illos, quamvis eruditos, argumentatione ista sua, ex loco isto ducta, in amphiboliæ fallaciam incidisse: Cum non modo nihil cogat, ista Evangelistæ verba accipere, ut vox *Deus* subjecti locum teneat, *verbum* vero prædicati: sed etiam non desint rationes, quæ doceant, omnino Evangelistæ mentem fuisse, nomen *Dei* subjecti loco minime ponere, sed tantum prædicati; *verbi* vero non prædicati, sed subjecti: quas hoc loco enumerare atque explicare necessarium esse non ducimus, tantum unius mentionem faciemus, quæ ab aliis etiam observata est, quod videlicet, si mente Evangelistæ fuisset, ut vox *Dei* subjecti locum teneret, omnino ei articulum adjecisset. Nam alioqui, cum articulus voci tantum *verbi* appositus inveniatur, hic solum satis indicare videtur, *verbi* vocem subjecti, *Dei* vero prædicati locum tenere; sensumque esse, quod verbum erat Deus, non quidem ille unus Deus, qui ibidem proxime nominatus est, siquidem cum articulo est nominatus, quem hic deesse diximus: sed tamen Deus, id est, divina potestate atque imperio præditus. Supra enim, cum de exemplis æquivocationum in Sacris Literis ageremus, satis docuimus, Dei nomen æquivocum esse, & sæpe illum significare, qui insigni aliqua potestate sit præditus; multo autem magis, si divina, etiamsi non sit ille unus Deus. Neque obstat, quod hac ratione videtur naturalis loquendi ordo immutatus, quippe quod talis ordo requirat, ut nomen illud, quod subjecti locum, si substantivo verbo junctum fuerit, tenere debet, non post ipsum verbum, sed ante collocetur, contra vero illud, quod prædicati locum tenet, non ante, sed post collocari debeat; quia loquendi, ut mox videbimus, non desunt exempla contrarii ordinis in ipso N. Testamento.

Alterum igitur exemplum nunc sit illud, quod legitur, Act. 8. 37. Ubi Eunuchus ille, quem Philippus baptizaturus erat, hæc verba protulit: *Credo filium Dei esse Jesum Christum.* Quod sane exemplum aliquanto rectius dicitur amphiboliam continere, cum utrique voci, tam filio Dei, quam Jesu Christo appositus sit articulus. Est autem manifesta hujus orationis ambiguitas ex constructione varia, cum ex ipsis verbis statui omnino non possit, an Eunuchus dicere voluerit, quod filius Dei, ut subjectum, sit Jesus Christus, quod sit illius prædicatum, an vero contra: quod Jesus Christus, ut subjectum, sit filius Dei, quod sit ejus prædicatum. Quidam certe præcipue inter illos, qui hodie contendunt, filium Dei, quamvis non sit ille unus Deus, fuisse tamen ante omnia conditum, & postea hominem in virginis Mariæ utero factum esse, omnino ex loco isto probari vult, quod filius Dei sit factus Jesus Christus, idque ob rationem illum ordinem, de quo diximus, cum nimirum filius Dei ante substantivum verbum collocatus fuerit, id est, vox ista *filius Dei*, post vero collocata fuerit vox *Jesus Christus*. Sed plurimum fallitur. Omnis enim scriptura testatur, Jesum, seu Jesum Christum, quatenus Christi nomen tanquam proprium una cum nomine Jesu illius personæ profertur, esse ipsum Dei filium, idque non omnino & absolute, nisi post resurrectionem suam à mortuis, ut inter cætera testimonia aperte colligitur ex iis, quæ à Paulo dicuntur, tum Act. 13, tum 1 cap. Epist. ad Romanos. In loco enim Actor. ad Christi resurrectionem accommodat locum Psal. 2. 33, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*: in loco vero ad Romanos ℣. 4, si vox Græca ὁρισθέντος recte exponatur, omnino dicit, Christum per resurrectionem à mortuis constitutum fuisse Dei filium. Ex quo sequitur, tantum abesse, ut Dei filius factus sit Jesus Christus, ut jam Jesus Christus esset (sumendo videlicet, ut diximus, hic nomen Christi tanquam appellationem ipsius Jesu, nec proprium ac perfectam ipsius significationem considerando, prout sine dubio factum fuit ab Eunucho illo, cum illa verba proloqueretur) antequam plene ac perfecte filius Dei foret. Quanquam præterea ipsum nomen *Jesu*, quod personam ipsam omnino significet, satis per se ostendit, isto in loco, Jesu Christi nomen non prædicati, sed subjecti locum tenere; neque enim personæ prædicari ipsæ solent, sed de illis aliquid prædicatur. Hoc dixi, ne quis adversarius eo, quem proxime diximus, cavilletur, Eunuchum similiter, cum filium Dei nominavit, perfectam filiationem non intellexisse, hacque ratione credat se posse effugere, quominus fateatur, *Jesu Christi* nomen isto in loco subjecti locum tenere.

Ratio porro, quæ hominem istum, cujus antea meminimus, & alios fortasse, qui illum imitantur, movet, ad locum istum ita interpretandum, ut Jesu Christi nomen prædicati locum teneat, quoque nulla alia est, quam ut diximus, naturalis quidam, uti videtur, loquendi ordo, exemplis, ut antea indicavimus, ex ipso Novo Testamento sumptis, facile refelli potest: præcipue vero ex eo, quod legimus 2 Cor. 3. ubi hæc verba habentur ℣. 17, *Dominus autem spiritus est*, vel potius *ille spiritus*. Est enim ibi non minus in Græco contextu, tam voci Domini, quam voci spiritus articulus appositus, quam in loco Actorum voci *filii Dei*, & voci *Jesu Christi* appositus fuerat; & tamen nomen spiritus sine dubio subjecti locum tenet, Domini vero prædicati. Dixerat enim proxime Apostolus verba hæc ℣. 16: *Ubi autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur velum*: & statim subjungit, *Dominus autem spiritus est*. Explicat siquidem his posterioribus verbis, quid Domini nomine, quod in anteriore membro protulerat, intelligat, quidve sibi voluerit, cum dixit: *Ubi autem conversus fuerit ad Dominum*: nempe se Domini nomine, nihil aliud, quam ejus spiritum intellexisse, dicereque voluisse, ubi Judæus homo spiritus Christi particeps fuerit factus, ablatum iri velum illud quod super ipsius cor est, ut antea dixerat, quo minus cum Moses legitur, id quod legitur, intelligere possit: quod ipse Apostolus satis declarat, cum deinceps statim subjungit: *Ubi autem est Domini spiritus, ibi est libertas.* Patet igitur, etiamsi nomen spiritus posteriore loco sit positum, Domini vero nomen priore, tamen id nihil obstare, quominus spiritus nomen subjecti, Domini vero prædicati locum teneat. Nam etsi in exemplo illo verbum *est* legitur post utrumque nomen, tamen ordo, de quo diximus, quo illa scripta sunt, omnino requirit, ut perinde sit, ac si nomen *spiritus* verbo isti postpositum fuisset, & dictum foret, *dominus autem est spiritus*.

Sic enim intelligendum est, quod antea diximus de nomine ex illis duobus post substantivum verbum posito; ut scilicet non sit necesse id diserte fuisse factum, sed satis sit verba ita prolata fuisse, ut idem valeant; ac si id diserte sic factum esset; & brevius, ut intelligatur, quod diximus de nomine posito post verbum *est*, idem plane esse, ac si dixissemus, illud non priore sed posteriore loco respectu alterius nominis fuisse positum. Aliud adhuc exemplum afferemus istius non servati ordinarii ordinis, cum nihilominus interim id nomen, quod posterius est positum, subjecti, quod vero prius, prædicati locum tenet. Illud est Joh. 6. 51, in verbis illis Domini Jesu, *Et panis autem, quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.* Vult enim Dominus explicare ac dicere, quod ejus caro sit ille panis, quem se daturum dixerat: non autem proprie loquendo, quod panis iste sit ejus caro; & tamen, ut videmus, caro ejus in istis verbis posteriore loco est nominata, licet subjecti locum teneat, panis vero ille priore, licet teneat locum prædicati. Ubi etiam notandum est, quod utrumque istud nomen similiter, ut in aliis proximis exemplis, habet sibi in Græco articulum appositum. Unum adhuc exemplum afferemus hujus generis amphiboliæ, ubi duo nomina sunt cum verbo substantivo, & interim non plane constat, utrum ante vel post ab eo verbo regatur. Est autem hoc exemplum id, quod legitur Johan. 4. 24, πνεῦμα ὁ Θεός. Quamvis enim nullum hic habeatur expressum verbum, tamen videtur omnino subaudiendum verbum *est*, quo subaudito, oritur dubitatio, an in istis Christi verbis intelligendum sit, quod Deus sit Spiritus, an vero, quod Spiritus sit Deus? Tametsi enim vix invenitur, qui ita locum interpretetur, ac si Christus dixisset, quod Spiritus sit Deus, tamen, cum videamus in illo alio exemplo, apud eundem Joh. 1. 1. *Verbum erat Deus*, non paucos esse, qui ita verba illa interpretentur, ac si scriptum esset, quod Deus sit verbum, nulla ratio est, cur idem similiter hoc in loco non ita verba interpretentur, ac si hic scriptum foret, quod *Spiritus est Deus*. Non enim minus in alio illo loco, id, quod isti prædicatum faciunt, appositum habet articulum, id vero, quod subjectum esse statuunt, non habet, quam hoc in loco evenit, si nomen *Spiritus* subjecti loco ponant, prædicati vero nomen *Deus*. Sed quia interpretatio ista, ut Christus dixerit, quod Spiritus sit Deus, satis per se coacta apparet, & minime accommodata ad Christi mentem, ejusque propositum; propterea factum est, ut verba ita accepta fuerint, quemadmodum ratio ipsa requirit, propter illud ipsum, quod modo commemoravimus, videlicet quod nomen *Deus* hoc in loco articulum habet, nomen vero *Spiritus* minime: hoc enim, ut superius diximus, satis esse potest, ad nobis demonstrandum, utrum nomen prædicati, utrum subjecti locum obtineat, quandoquidem sic loquendi ratio fert in similibus locutionibus, ut id nomen, quod articulum habet, sit subjectum, quod vero non habet, prædicatum. Nihil igitur dubitandum est, si verbum substantivum in istis Christi verbis subintelligi debet, nomen *Dei*, pro subjecto, nomen vero *Spiritus*, pro prædicato accipiendum esse, & illorum verborum esse sententiam, quod *Deus sit Spiritus*, id est, res, quæ sensibus nostris minime pateat, nec ulla ratione deprehendatur. Ex quo peraccommode Christus intulit, similiter Deum ita adorandum esse, ut rerum sensibus subjectarum nulla ratio habeatur, quasi sine hujusmodi rebus consistere non possit Dei vera ac legitima adoratio. Id enim est, quod dicere voluit Christus, affirmans Deum in Spiritu & veritate adorandum esse. Sed enim advertendum est, ut hoc obiter hoc in loco dicamus, tanquam necessarium ad perfectam illius loci, quod attinet ad sensum Grammaticum, examinationem, nempe, quod non omnino videtur esse necessarium, ut verbum substantivum subaudiatur; sed potest non incommode ex præcedentibus repeti verbum *quærit*, ita ut sensus sit, quod Deus quærit Spiritum; quandoquidem vox *Spiritus*, quæ, ut diximus, Græce est πνεῦμα, non minus accusativi casus esse potest, quam nominativi.

Quod si ita locus interpretandus esset, haberemus hic duas multæ similes; unam amphiboliæ, propter vocem πνεῦμα, quæ & hoc & illo casu, unde varietas constructionis oriri solet, accipi potest; alteram vero divisionis, cum nomen πνεῦμα, quod debet conjungi cum verbo superiore, ζητεῖ, ab eo dividatur, si priorem sensum sequi velimus; quemadmodum priore sensu retento, necesse est nomen πνεῦμα esse nominativi casus: cum tamen, si posterior hic sequendus esset: necessario accusativi casus foret. Et hoc voluimus esse satis ad primum membrum seu caput, quod amphiboliæ fecimus, explicandum, atque exemplis illustrandum, ubi scilicet verbum aliquod intervenit, quod vel expressum sit, vel omnino subaudiri debeat. Ad alterum igitur membrum seu caput accedentes, ubi nullum verbum sit, nec expressum nec necessario subaudiendum, & tamen amphibolia omnino appareat; dicamus, totum istud caput primum posse ita in genere exponi, quod ejusmodi amphibolia eveniat, cum ex duobus nominibus substantivis, ut Grammatici vocant, unum genitivi casu prolatum est, alterum vero alio quopiam casu, ita ut alterum ab altero, quemadmodum iidem Grammatici loquuntur, regi dici possit. Extra hanc formam nullum mihi occurrit sive in sacris, sive in prophanis scriptoribus exemplum, in hac vero permulta, è quibus quædam, quæ in Novo Testamento inveniuntur, seligemus, atque explicando examinabimus. Mirum est autem, quam illa duorum substantivorum nominum inter se conjunctio, varias ambiguitates in sermone pariat; quæ omnes tamen aut ad æquivocationem, aut ad eam, quam præ manibus habemus, amphiboliam referuntur. Nos de illis tantum agemus, quæ ad amphiboliam pertinent. non omittemus tamen, quin aliquid dicamus, ut internosci possit, utrum ejusmodi ambiguitas ad æquivocationem, vel ad amphiboliam referenda sit? Cætera, quæ ad ejusmodi locutiones explicandas pertinere possunt, quantumvis locutiones istæ in ipsis Sacris Literis inveniantur, hoc loco omittemus, ut ea, quæ, licet alioqui utilissima explicatu, extra propositum nostrum sint, & non ad Dialecticam, sed vel ad Theologiam, vel ad Grammaticam omnino pertineant.

Jam vero Caput istud, quod fecimus, & quale sit exposuimus, Amphiboliæ, dupliciter considerari potest. Nam vel illa duo substantiva nomina ita sunt prolata, ut illud, quod Genitivo casu prolatum est, possit & agentis & patientis locum tenere, unde Amphibolia proficiscatur: vel quamvis non omnino ita de tali nomine affirmari possit, varia tamen nihilominus constructio esse potest duorum illorum nominum inter se, ex qua aliqua tamen varietas Passionis & Actionis nascitur, quemadmodum postea apertius explicabimus. Prioris generis exemplum esto illud, quod apud Paulum cap. 8. ad Rom. legitur in verbis illis v. 35: *Quis nos separabit à charitate Dei?* Neque enim ulli dubium esse potest, quin charitas Dei ita intelligi possit, ac si dictum fuisset, charitas, qua Deus diligitur, & rursus, quin etiam possit intelligi charitas, qua Deus diligit. Et sic videmus verum esse, quod dixi hoc in exemplo, nempe, quod nomen substantivum ex illis duobus, quod genitivi casu prolatum est, nempe Dei, modo agentis, modo patientis locum in verbis illis tenere possit. Cum autem patiens & agens hac in tractatione nominamus, jam abunde notum est, nos more Grammaticorum loqui, ne quis alioqui cavilletur, nos Deo passionem tribuere. Cum enim ita accipiantur verba ista, ac si dictum foret, charitas qua Deus diligit, tunc Deus ut agens consideratur, cum vero ita, ac si scriptum esset, charitas, qua Deus diligitur, tunc Deus secundum Grammaticos patientis tenet locum. Non pauci autem sunt, qui propter Amphiboliam istam, verum sensum illius loci non sunt assecuti, ita eum interpretantes, ac si dictum esset, Charitas, qua Deus diligitur; Sed falluntur omnino isti. Altero siquidem sensu sine dubio Apostolus verba ista protulit, quemadmodum præter alia, quæ id docere possunt, satis ostendunt postrema verba ejus capitis, ubi Paulus eun-

dem

dem sententiam repetens, mentionem facit charitatis Dei, à qua nulla res separare nos possit, quam charitatem ait esse in Christo Jesu Domino nostro; quod satis declarat illum loqui de charitate, quam Deus per Jesum Christum humano generi ostendit, & consequenter de ea charitate, non qua Deus diligitur, sed qua ipse diligit. Alius locus est magni momenti, qui similiter propter talem Amphiboliam vulgo intellectus non est, & propterea non satis apte affertur à multis ad concludendum, quod Christus jam Prophetarum Veteris Testamenti tempore non modo esset, sed etiam illis Spiritum suum impertiret. Apud Petrum siquidem 1 Epistolæ capite 1. vs. 10. 11, ad hunc modum legitur: *De qua salute exquisiverunt atque scrutati sunt Prophetæ, qui de futura in vos gratia prophetaverunt, scrutantes in quod vel quale tempus, significaret in eis spiritus Christi, prænuntians eas, quæ in Christo sunt, passiones & posteriores glorias.* Quo in loco verba illa *Spiritus Christi*, ita ab illis accipiuntur, acsi dictum fuisset, Spiritus, quem Christus spiravit: cum tamen, ut ita interpretentur, nihil cogat; cum ita illa accipere possimus, acsi scriptum esset, Spiritus, quo Christus spiratur, id est, res ad Christum pertinentes; quemadmodum sine dubio accipiendum esse locum ea omnia testantur, ex quibus aperte docemur, Christum non antea fuisse, quam ipse Jesus Nazarenus extiterit, qui ipse Christus est, & nemo alius præter eum ante illum. Sed non est hic ista exactius & plenius tractandi locus: satis sit ad locum explicandum, ambiguitatem locutionis indicasse. Ubi interim videtis, id quod antea diximus, Nomen, quod Genitivo casu elatum est, & agentis & patientis locum tenere posse, unde Amphibolia ortum ducit.

Tertium adhuc locum ejusdem formæ afferemus. Is est cap. 13 posterioris Epist. ad Cor. in ipso Epistolæ fine, ubi legitur; *Gratia Domini nostri Jesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti, sit cum omnibus vobis.* Verba enim illa *Communicatio Spiritus Sancti*, ita accipi possunt, ut Spiritus S. agentis locum teneat: possunt rursus ita intelligi, ut patientis loco sit; id est, intelligi potest, Spiritum S. aliquid communicare, & rursus recte etiam potest intelligi, ipsum Spiritum Sanctum communicari. Non pauci, ni fallor, fuerunt, qui ita locum acceperunt, ut sit intelligendum, Spiritum Sanctum aliquid communicare, & sic ex loco isto, non secus atque ex similibus quibusdam aliis, in quibus actio aliqua Spiritui Sancto tribuitur, concluserunt, Spiritum Sanctum esse personam. Et sic Amphibolia verborum decepti id firmiter statuerunt, & inde argumentati sunt, ubi nihil firmi est; & sane non modo nihil firmi in ista interpretatione & argumentatione esse potest, propter Amphiboliam; sed etiam satis apertum videtur, alterum sensum potius sequendum esse, non modo quia tritissimum in Sacris Literis est, Spiritum Sanctum dari & communicari; sed etiam, quia apud eundem Paulum in locutione simili, id nomen, quod genitivo casu prolatum est, quemadmodum hic nomen Spiritus Sancti, non agentis, sed patientis locum tenet. Is locus est 1 ad Corin. cap. 10. 16, ubi sic scriptum est: *Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? Panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Christi est?* Ubi sine dubio nullo modo intelligi potest, vel sanguinem, vel corpus Christi quicquam communicare; cum manifestum sit sententiam Apostoli esse, quod & sanguis & corpus Christi communicentur. Ubi interim hoc commonemus, quo moneamus, non ita accipiendum esse locum istum Pauli, ac si affirmare voluerit, sumptione calicis & fractione panis, ejusque comestione in Cœna Domini communicari nobiscum sanguinem & corpus Christi: quandoquidem mens Pauli fuit, non de ipsa re, quæ ibi tum fiat, quicquam docere; sed tantum de eo loqui, quod ii profitentur, qui ad Domini Cœnam accedunt. Profitentur enim, se jam cum sanguine & corpore Christi communionem habere. Verum satis sit loci verum sententiam indicasse; ne extra propositum nostrum sine necessitate ulla evagemur. Nunc antequam alteram partem aggrediar hujus posterioris capitis membri, quod locutiones amphibolicas; videtur aliquid dicendum, quod ad utramque partem melius percipiendam spectare plurimum videtur. Posset enim quis haud plane immerito dubitare: cur igitur, si illæ locutiones duorum substantivorum, quorum alterum ab altero regitur, referendæ sunt ad amphiboliam; cur, inquam, à nobis supra locutiones illæ, *liber Ciceronis, opus Dei*, quæ posterior locutio Johan. 6 legitur, ad æquivocationem sunt relatæ? Ad quod respondeo, me jam ab initio hujus ipsius tractationis indicasse, ejusmodi locutiones inveniri, quæ non ad amphiboliam, sed ad æquivocationem pertineant. Quod si quis præterea quærat, quomodo internoscenda sint illa, quæ ad æquivocationem spectant, ab illis, quæ ad amphiboliam pertinent? Dicimus hanc esse certam notam, quod ea, quæ ad æquivocationem referendæ sunt, perpetuo habent, quod scilicet non modo contineat illud, quod genitivo casu prolatum est, non varie, quod attinet ad actionem & passionem, sed præterea ad utrumque sensum, qui ejusmodi locutionibus subesse potest, explicandum, necesse est aliquod verbum in alterutro, aut in utroque eorum adhibere, quod non modo ibi expressum non est, sed neque etiam ex altero illorum nominum elici potest. Unde etiam fit, ut nulla varia constructio ex diverso illo sensu emergat, quam diximus esse differentiam specificam, quæ distinguat amphiboliam ab æquivocatione. Atque ut nunc recedimus ab exemplo jam allato ex Joh. 6. 29, Cum Christus dicit, *Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem ille misit*, si velimus utrumque sensum, qui subest illis duobus nominibus *opus Dei*, plane explicare, necesse est, ut aliquod verbum addamus, quod non modo ibi expressum nullo pacto est, sed neque etiam ex altero illorum nominum elici potest. Unus siquidem ex duobus sensibus illorum verborum est, ut operis Dei nomine intelligamus opus, quod Deus in nobis ipse facit. Nam potest quidem per verbum exprimi, quod elici potest ex altero illorum nominum, id est ex nomine operis, ut nimirum pro verbo *facit*, quod proxime diximus, reponatur verbum *operatur*: at in altero sensu idem posse fieri non contingit. Est enim alter sensus, ut intelligamus opus, quod Deus probat, vel quod Deo est gratum, vel quod Deus jubet, vel aliquid simile, quod necesse est exprimere per verbum aliquod, quod ex neutro illorum nominum elici revera possit; quemadmodum nullum ex illis tribus, quæ nos protulimus, inde potest derivari. Ex quo, ut dixi, apparet, nullum in locutione ista, utrumcunque sensum sequaris, esse locum diversæ seu variæ constructioni. Non sic autem accidit in amphibolia, quæ similiter ex eo constat, quod in duobus nominibus substantivis, quorum alterum gignendi casu prolatum fuerit, ambiguitas sententiæ inveniatur. Ibi enim verbum, quod subaudiri potest, ex altero nominum illorum plane elicitur; aut si non satis est unum verbum subaudire, sed duo subintelligere oportet, tunc similiter utrumque ex duobus istis nominibus elici potest. Ut in exemplo illo, quod jam attulimus, *Charitas Dei*, verbum enim, quod subaudiri potest, est verbum *diligendi* seu *amandi*, cum in eo, ut diximus, sit ambiguitas, quod dubium sit, an in locutione illa intelligi debeat, *Charitas*, qua Deus diligit, an vero qua diligitur seu amatur. Nam verbum diligendi seu amandi plane inclusum est in nomine *Charitatis*, & sic apparet, ut dictum est, diversam constructionem, quatenus nescitur, an Deus hic ponatur ut is, qui diligit, an vero ut is, qui diligitur, ambiguitatis esse causam; & consequenter talis ambiguitas ad amphiboliam referenda est. Exemplum, ubi non unum modo verbum, sed duo subintelligi possint, & tamen utrumque ex ipsis illis duobus nominibus eliciatur, habebimus paulo post in explicatione alterius membri, quod fecimus amphiboliæ, ubi verbum nullum fuerit expressum. Ad quod membrum jam devenientes, dicimus, aliquando substantiva nomina duo, ex constructione, quam ab initio diximus, & sæpius repetivimus, cum sensus ambiguitate inveniri, sine ullo expresso verbo, ita

tamen ut de varietate illa actionis & passionis non admodum aperte constet, aut certe non ita ut in superiore membro, & in exemplis eorum similibus, quae in eo explicatio attulimus. Cujus rei ratio est, quod res illa, quae significatur, nomine genenandi casu prolato, non potest tali cum significatione, ut manifesto appareat, posse illam & agentis & patientis locum tenere: sed nomen illud genitivo casu etiam habet eam significationem, ut declaret, quid sit id, ex quo constet illud, quod altero nomine significatur; & hoc perpetuum esse videtur in membro illo. Neque enim hactenus ullum exemplum occurrit, quod ad posterius hoc membrum referri possit, ubi res scilicet hoc pacto non habeat. Est tamen necessaria in hoc quoque membro, ad efficiendam variam sensum, qui ex illis duobus nominibus elicitur, varia omnino aliqua constructio, ut scilicet, si sensus ille, quem diximus solere esse talis locutionis (ut scilicet nomine genetivi casu prolato id significetur, ex quo constet res altero nomine significata) debeat propter alium sensum, qui ex illis duobus nominibus elici queat, videri non certus, ita, ut Amphibolia inde nascatur, necesse sit etiam alterum sensum ex constructione nasci diversa ab ea, quae retinenda sit, si sensus ille sequendus fuerit. Nam si possit quidem alius sensus, praeter illum ex illis duobus nominibus elici, & tamen non interveniat constructio varia, tunc ambiguitas illa non ad Amphiboliam, sed ad Aequivocationem referenda erit. Id quod fortasse melius intelligetur ex aliquo illorum exemplorum, quae ad posterius hoc membrum illustrandum allaturi sumus. Primum igitur exemplum sit id, quod legitur in secunda Epistola ad Timoth. cap. 4. 8. Ubi sic legimus: *In reliquo reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi dominus &c.* Ubi non pauci sunt, imo plerique qui in interpretandis duobus illis verbis *Corona justitiae*, propter eorum ambiguitatem, haud leviter erraverunt: Putant enim Paulum dicere voluisse, Dominum coronaturum ipsius justitiam: cum tamen mens Pauli fuerit, Dominum daturum ipsi coronam, quae justitia esset constituta, continuum sensu, quo apud Petrum 1 Epist. cap. 5. 4 legimus, *Coronam gloriae*; & apud Jacobum cap. 1. 12. *Coronam vitae*; in Apocalypsi vero cap. 12. 1. *Coronam duodecim stellarum*. Certum enim est, in locis illis non posse intelligi coronam, qua vel gloria, vel vita, vel duodecim stellae coronentur; sed necesse esse intelligere coronam, quae gloria, vita & duodecim stellis constat. Sed dicet aliquis: quomodo potest sensus iste in eo loco Pauli esse? quomodo, inquam, inveniri potest corona, quae justitia constet? Respondeo, sine dubio id, quod illius dubitationis est causa, fuisse etiam causam, ut locus iste non intelligeretur. Neque enim illo in loco *justitiae* nomen id significat, quod vulgo significare solet: Sed immortalitatem atque aeternam felicitatem declarat. Cum hac enim significatione nomen illud alibi quoque invenitur, ut secunda Epistola Petri cap. 3. 13. ubi scriptum est, *Nos expectare terram novam, & coelum novum, secundum Domini promissa, in quibus justitia habitat.* Ubi propter ignorantiam hujus significationis verbi *Justitiae*, non modo alii, sed Erasmus ipse est lapsus, ut verba illa *in quibus* significare non, non autem terram illam ac coelum novum, etiamsi necesse sit, si quis sensum illum sequatur, admodum duram verborum constructionem inducere. Quod si vel Erasmus, vel alii quidam post eum, notionem nominis illius animadvertissent, ut scilicet immortalitatem, aeternamque felicitatem significare posse; nullo pacto relativum illud *quibus* ad nos, sed ad novam terram & novum coelum, ut omnino ipsa verba sonant, retulissent. Ad Galatas quoque cap. 5. 5 scriptum est: *Nos per fidem spem justitiae expectare.* Ubi nisi justitiae nomine beatam immortalitatem intelligamus, nullus sensus inveniri poterit, qui commode possit verbis istis subesse. Causa vero, cur significatio ista vocis *justitiae* à multis non fuerit animadversa, est, quod ea ex Hebraica lingua, quae penes est nota, omnino fluxit; quanquam per figuram illam, quae Metonymia appellatur, quoque in aliis etiam linguis locum hac ipsa in re habere potest, significatio illa inducta est; sed illis hac non tam usitata, quemadmodum in lingua Hebraea, quae non alia ratione, quam hac, *peccati* nomine intelligi non ipsum peccatum saepenumero, sed peccati poenam. Sic etiam nomine *justitiae*, non ipsam quidem justitiam, sed id, quod tanquam praemium justitiam consequitur, intelligi; aut certe, si non propter id, quod justitiam consequitur, id, quod consequi solet, seu consequturum est: quemadmodum etiam in nomine *peccati*, per figuram istam in ea lingua accidit, ut scilicet non ipsa poena peccati, sed id quod peccati poena esse solet, aut futurum est, significetur. Jam in hoc exemplo *corona justitiae*, ambiguitatis illius, utrum intelligi debeat corona, quae justitia constet: an vero corona, qua justitia afficiatur, quaeve justitiae detur? apparet variam quandam constructionem esse causam. Idem est enim, ac si ambigeretur, utrum in locutione illa, justitia illa sit, quae coronet, an vero quae coronetur? Et sic simul apparet, subesse hic ambiguitatem, an justitia loco agentis sit, an vero patientis? Quamvis id non ita sit obvium. Potest siquidem duplex ille sensus alio modo explicari, ut scilicet, quemadmodum jam diximus, dicatur unus sensus esse, ut de corona agatur, quae justitia constet, alter vero, ut agatur de corona, quae justitiae detur: in qua explicatione varietas ista actionis & passionis non animadvertitur, quae apertissima est in superiore explicatione: in qua etiam licet animadvertere, verbum *coronandi*, quod in locutione ista subaudiri potest, non esse extraneum, sive aliunde sumptum, sed plane altero illorum nominum, id est, nomine *coronae* inclusum esse.

Alterum exemplum hujus posterioris membri sit nobis illud, quod legimus Tit. 3. 5, ubi mentio fit lavacri regenerationis & renovationis Spiritus Sancti. Ubi similiter, qui non animadverterant amphiboliam illam, crediderunt nomine *lavacri regenerationis* intelligi baptismum, per quem videlicet, si rite sumatur, homines regenerentur: cum tamen, nisi valde fallor, Paulus per lavacrum regenerationis, intelligat ipsam regenerationem, qua lavamur, id est à nostris peccatis abluimur; idque dupliciter: Primum, quia, qui regenerantur, peccata exuunt, & sic à sordibus peccatorum liberantur. Deinde, quia exutus peccatis, omnem poenam praeteritorum peccatorum effugit: & tritum est in Sacris Literis, *peccatorum* nomine poenas peccatorum intelligi. Quod autem in hunc sensum, quem modo explicamus, sint accipienda verba Pauli, mox rationibus demonstrare conabimur. Sed antequam hoc fiat, explicandum est, in quo hic amphibolia consistat, & ostendendum, duplicem hunc sensum, nempe eum, quem priore loco exposuimus, nec nobis probari diximus, & eum, quem posteriore loco subjunximus, & nobis probari profitemur, ex diversa verborum constructione quadam oriri; quae varia constructio, ut supra à nobis saepe dictum fuit, est anima quaedam & forma ipsius amphiboliae. Constructio igitur varia in hoc est, quod ista duo verba, *lavacrum regenerationis*, vel possint ita accipi, ut intelligamus lavacrum, quod regenerat, vel regenerationem, quae lavat. Priorem constructionem secuti sunt, qui priorem sensum sunt amplexi: posteriorem vero, qui posteriorem. Atque in hoc exemplo id evenit, quod supra indicavimus, & exemplo aliquo nos confirmaturos esse sumus polliciti; quod scilicet ad amphiboliam explicandam necesse sit, non unum tantum verbum, sed duo subaudire: quorum tamen utrumque ex ipsis nominibus expressis plane colligatur. Siquidem hic, ut amphiboliam illam explicemus, necesse est subintelligere, non modo verbum *lavat* ex nomine *lavacri* eductum, sed etiam verbum *regenerat*, ex regenerationis nomine elicitum. Ubi etiam animadverti potest, quomodo una & eadem res, secundum variam sensum, modo agentis modo patientis locum teneat: quod quidem in proposito exemplo utrique in re contingit, quae duobus illis nominibus continetur. Nam si ita illa interpretemur, ut dicamus lavacrum, quod regenerat, cum hoc idem sit, ac si quis dicat, lavacrum,

quod

quod regenerationem sequitur. Lavacrum locum agentis tenebit, Regeneratio vero patientis. Quod si intelligamus regenerationem, quæ lavet, cum hoc similiter idem sit, ac si quis dicat, Regeneratio, quæ lavacrum efficit; certe contra prorsus, ac priore modo, Regeneratio agentis, Lavacrum vero patientis locum tenebit. Sed jam ostendendum est, cur priore sensu posthabito, quamvis plerique illum sint amplexi, posterior nobis tenendus sit. Multæ quidem sunt rationes, quæ hoc suadent: sed nos eas ad tres redigemus. Una est, quod prior iste sensus videtur veritatem non continere. Neque enim simpliciter verum est, Lavacrum illud, quod, ut antea dixi, Baptismum isti interpretantur, nos regenerare. Multi enim sunt (atque id utinam non esset) qui baptismo lavantur, nec tamen regenerantur. Quod animadverterunt illi ipsi, qui priorem illum sensum sequuntur, coguntur id addere, quod in principio commemoravimus, nempe, si lavacrum illud, seu baptismus rite suscipiatur: quæ tamen additio nihilominus non videtur esse sana. Nam baptismum quantumvis rite sumptum, ipse revera non regenerat, intelligendo regenerationis nomine vitæ renovationem, &, deposito peccato, justitiæ & innocentiæ, ut ita dixerim, susceptionem. Altera ratio est, quia in loco, qui illis priorem illum sensum sequentibus huic similis omnino videtur, ita verba construuntur, ut appareat, constructionem, ex qua posterior sensus oritur, anteponendam esse ei, unde oritur prior. Est autem is locus in Epistola ad Ephes. cap. 5. 26. in istis verbis: *Mundans eam lavacro aquæ in verbo.* Ubi necessario *lavacrum aquæ* significat aquam, quæ lavet, seu lavacrum, quod aqua consistit, quicquid tandem illud lavacrum aquæ ibi significet. Sic igitur & in loco nostro intelligendum est, cum Paulus dicit: Lavacrum regenerationis, eum velle dicere, Regenerationem, quæ lavet, seu lavacrum, quod regeneratione constet: quæ explicatio posterioris sensus tantum est, non autem prioris. Tertia postremo ratio sit, quod ex sequentibus statim verbis, posterior sensus omnino confirmatur, ex illis inquam, *& regenerationis Spiritus Sancti*, vel potius, ut quidam locum vertunt, & Syriacus interpres habet, *& renovationem Spiritus Sancti.* Quanquam in interpretatione Syriaca, Latina facta ab Immanuele Tremellio, legitur sine illa copula, sed repetita præpositione *per*, legitur, inquam, *per Renovationem Spiritus Sancti*, quod in idem tamen recidit, & quidem, si legamus, non *renovationis*, sed *renovationem*, & ita repetendum sit *per* ex præcedentibus, manifestum esse videtur, quemadmodum nos servatos esse per renovationem Spiritus Sancti, non significat, nos servatos fuisse per Renovationem, quæ afferat Spiritum Sanctum, sed per Spiritum Sanctum qua renovati simus: sic similiter esse nos servatos per Lavacrum regenerationis, non significabit, Servatos nos esse per Lavacrum, quod regeneret, sed per Regenerationem, quæ lavet. Nam si quis dicat, imo Spiritum Sanctum solitum fuisse dari post regenerationem & post fidem, quæ sine regeneratione esse nequit: animadvertendum est, nomine Spiritus Sancti isto in loco non posse intelligi dona illa singularia & miraculi plena, quæ dabantur iis, qui jam crediderant: sed annunciationem occultæ prius voluntatis divinæ, quæ haud raro Spiritus Sancti, seu Spiritus divini nomine appellatur ab ipso Paulo, ut inter alia loca præcipue cap. 2. prioris ad Cor. Epistolæ. Nam certe per illa singularia ac mirabilia dona revera non servabantur credentes, sed jam in salutis statu positi, in eo magis confirmabantur, verum per occultam prius Dei voluntatem, quæ in Evangelio patefacta est, revera servamur fideles, & adhuc servantur. Et sane Pauli verba in toto eo loco videntur esse ejusmodi, quæ ad omnia tempora, cum Ecclesia in terra manebit, referri possint; id quod fieri nequit, nisi Spiritus Sancti nomen posteriore isto sensu accipiatur; quandoquidem singularia illa ac mirabilia dona, jam diu vel plane in Ecclesia esse desierunt, vel certe non omnibus, qui servantur, fuerunt aut sunt communia. Jam vero, si non repetita præpositione *per* non *renovationem*, sed *renovationis* in Pauli verbis legere velimus, quemadmodum maxima pars interpretum locum vertit; tamen ut ipsimet isti interpretes in suis annotationibus & commentariis in hunc locum exponunt, necesse nihilominus erit fateri, non Spiritum Sanctum à regeneratione seu renovatione, sed renovationem à Spiritu Sancto proficisci: & sic sensus erit, nos servatos esse per Lavacrum, quod consistit in regeneratione, & renovatione per Spiritum Sanctum facta, ita ut hinc posterior ille sensus, qui nobis priore rejecto probatur, similiter emergat. Idem enim reipsa illud est, ac si quis dicat, Regeneratio & renovatio per Spiritum Sanctum facta, quæ nos lavat. Jam de hoc loco atque exemplo non est, quod aliud quicquam dicamus, nisi ut moneamus, hic illud esse, quod superius monuimus, invenire exempla nominum, quæ nobis nunc in mentem veniebant, quod scilicet ex illis duobus nominibus id, quod ab altero regitur, ut hic evenit in nomine *regenerationis*, quod regitur à nomine lavacri, significet id, quo illa res constet, quæ altero nomine significatur, aut certe significari possit, quemadmodum hic unusquisque fatebitur, verba ita posse accipi, ac si dictum esset: Lavacrum, quod regeneratione constat, quamvis aliquis forsasse illum alterum sensum sequi malit, qui Amphiboliam facit locutionem istam, quem tamen nos, ut dictum est, nullo modo probamus.

Subjiciemus tamen tertium adhuc exemplum hujus secundi membri, quod fecimus amphiboliæ, ex nominibus sine ullo expresso verbo resultantis. Id autem exemplum esse volumus verba illa Pauli ad Eph. 2. 20. *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum.* Neque enim nulli dubium esse potest, quin ista verba, *Fundamentum Apostolorum & Prophetarum*, vario sensu accipi possint. Aut enim in hac locutione possunt accipi Apostoli & Prophetæ pro agentibus quibusdam, ita ut intelligamus Fundamentum Apostolorum & Prophetarum in eum sensum, ac si dictum esset: Fundamentum, quod fecerunt, seu posuerunt Apostoli & Prophetæ, aut rursus, Prophetæ & Apostoli possunt hic accipi, tanquam res aliqua patiens, ita ut sensus istorum verborum sit, Apostolos & Prophetas esse fundamentum positum, super quod ædificemur. Ubi apparet similiter, atque in præcedentibus exemplis, eam rem, quæ significatur altero ex illis nominibus, quod ab altero regitur, id posse esse, quo illa res constet, quæ altero nomine regente significatur: voces enim *Apostolorum & Prophetarum* sine dubio, ex vi Grammaticæ reguntur à voce *fundamentum*, & possunt significare id, quo fundamentum istud constituatur, nempe ipsos Apostolos & Prophetas esse fundamentum istud: & hunc sensum nos quidem probamus, & Pauli verbis in hunc sensum acceptis usi sumus ad probandum, quod Apostoli omnes, non autem Petrus tantum, sint ejusmodi, super quos ædificata fuerit Ecclesia, cum celebrem illum locum Matth. 16. 18, *Tu es Petrus &c*, commentariolo quodam nostro explicare atque illustrare conati sumus. Ubi etiam alterum sensum, qui ex illis Paulinis verbis elici potest, ut scilicet intelligatur fundamentum, quod posuerunt Apostoli & Prophetæ, non esse probandum docuimus, præsertim si fundamenti istius nomine Christus ipse intelligatur, quemadmodum necessarium videtur. Quamvis enim verissimum sit, & Christum esse fundamentum nostrum, & fundamentum hoc ab Apostolis fuisse jactum, ut præter rem ipsam manifestam docent Pauli verba 1 Cor. 3. 10, 11, tamen isto in loco non videtur sensus ille esse admittendus; quandoquidem statim post illa verba, *Fundamentum Apostolorum & Prophetarum*, subjicit Paulus, *ipso summo angulari lapide Jesu Christo.* Ex quibus satis aperte constat, Paulum eo in loco fundamenti à se ibi nominati appellatione, non ipsum Christum intelligere, cum illum ibi consideret, non ut fundamentum, sed ut fundamenti potissimam ac præstantissimam partem.

Videntur tria hæc exempla, quæ hujus posterioris membri amphiboliæ, ex solis nominibus resultantis, attulimus, debere esse satis ad declarandum, quæ & qualis amphibolia in ejusmodi locutionibus contineatur. Verum-

quemadmodum tota haec res melius intelligatur; atque hac ratione cum pauca Sacra testimonia recte explicentur, & in eum sensum, quem debent, a nobis accipiantur, non pauca adhuc dicenda nobis videntur de illis locutionibus, quas passim in Sacris Literis invenimus, ubi duo sunt substantiva nomina, quorum alterum ab altero regitur. Verumtamen ne vel nimis multa dicamus, vel in alienam quodammodo messem falcem mittamus, id est, cum Dialecticam tradere volumus, ea tractemus, quae ad Grammaticam simpliciter, aut Theologiam pertinere videntur, de duobus tantum modis adhuc agemus istiusmodi duorum substantivorum conjunctionis, qui modi in Sacris Literis inveniuntur, & quorum sensus ambiguitatem, quamvis ex lingua, qua Sacrae Literae utuntur, [illegible], ut vel ad aequivocationem, vel ad amphiboliam, de quibus agimus, & breviter ad alterutram illarum fallaciarum Aristotelicarum revocari necesse est. Etsi enim superius multa diximus, ex quibus non magno negotio intelligi potest, utrum ambiguitas ista ex aequivocatione, an vero ex amphibolia proficiscatur; tamen rectius est, ut hoc loco seorsim de utroque modo constructionis illius, quam diximus, duorum substantivorum nominum, id dilucide explicetur.

Unus igitur modus est, cum illa duo substantiva nomina ita accipi debent, ut id, quod ab altero regitur, ita explicetur, ac si nomen adjectivum ex substantivo illo formatum fuisset, & cum altero nomine eodem casu, & numero, ac genere, prout conjunctio adjectivi cum substantivo secundum Grammaticos requirit, conjunctum esset. Est autem haec phrasis propria linguae Hebraeae, ex qua lingua Novi Testamenti scripta, non modo Veteris, quae Hebraice scripta sunt, multa traxerunt, licet Graece scripserint Novi Foederis scriptores. Quae phrasis cum aliis in linguis non sit usitata, aut certe non earum propria, factum est, ut quaedam loca Testamenti Novi non recte fuerint intellecta, & ad alium sensum translata, qui magis consentaneus visus est in tali duorum substantivorum conjunctione secundum alias linguas praeter Hebraeam. Exemplum esto id, quod legitur cap. 2. 14 Epistolae ad Hebr. ubi scriptum est de Christo: *quoniam pueri*, id est, Dei fideles, *participes sunt carnis & sanguinis, ipsum quoque similiter eorum fuisse participem, ut per mortem aboleret eum, qui imperium mortis habebat, hoc est, Diabolum.* His enim, quod Diabolus dicatur habere *imperium mortis*, vulgo ita acceptum videtur, ac si significet, in potestate Diaboli fuisse ipsam mortem: cum tamen, nisi nos vehementer fallimur, sensus sit, Diabolum habuisse imperium mortiferum, quod sine dubio aliud significat, quam mortem sub imperio Diaboli fuisse. Significat enim, non quidem potuisse Diabolum pro libitu suo inferre mortem, aut de morte ita statuere, prout vulgo, ut diximus, receptus sensus omnino fert: sed imperium, quod Diabolus in homines exercebat, qui videlicet sese illi subjiciebant, fuisse mortiferum, seu ejusmodi, ex quo mors istis miseris sua sponte Diabolo subjectis consequebatur. Animadversa est interim phrasis ista Hebraea fortasse ab omnibus, aliis in locis ejusdem Testamenti Novi, ut exempli causa 1 Cor. 2, ubi legitur, principes hujus mundi non cognovisse sapientiam Dei, quae continebatur in mysterio Evangelii, & Jesu Christi praedicatione: *alioquin enim*, inquit Paulus v. 8, *si eam cognovissent, Dominum gloriae non crucifixissent.* Ubi omnes videntur animadvertisse, idem esse isto in loco, *Dominum gloriae*, quod Dominum gloriosum; tametsi nihil cogeret omnino locum ita accipere, & posset quis ista duo substantiva nomina ita interpretari, ut diceret, istic scriptum esse, gloriam esse in dominatu ipsius Christi: hoc enim suo modo intellectum, verum esse negari nequit. Idem & multo plus evenit in Epist. Jacobi cap. 2, in ipso initio, ubi haec verba leguntur: *Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi gloriae.* Nemo enim non videt, necesse esse, ut illud *gloriae* idem valeat ac *gloriosi*, alioqui ut alii capiant sensui vix ullus locus esse videatur. Apparet igitur verissimum esse, quemadmodum etiam in confesso est apud omnes, ex illis duobus nominibus substantivis, ita, ut diximus, connexis, illud, quod genitivo casu effertur, & ab altero regitur, per nomen adjectivum, quod inde formatur, explicandum esse non raro in Literis Sacris; quod tamen, ut dictum est, propter alium sensum, qui interim phrasi isti subesse possit, non est interdum animadversum. Verum ad utram ex illis duabus fallaciis ambiguitatem istam referemus? Credo, ut jam diximus, nos superius ea dixisse, ex quibus constet, quid hac de re statuere debeamus. Diximus enim, ubi de varia significatione agitur, sive illa constructionis varietate, ibi ambiguitatem omnem ad aequivocationem referendam esse; & praeterea docuimus evenire, ut varius, & saltem duplex sensus & significatio ejusmodi ex eo proveniat, quod vox aut locutio aliqua modo proprie modo figurate accipiatur. Ad figuratam vero rationem loquendi ea retulimus, quae ex aliena lingua originem suam trahunt: quemadmodum evenire videmus in exemplo, quod attulimus ex cap. 2. Epistolae ad Hebr. ibi enim ex duobus illis sensibus, qui ex illis duobus nominibus *imperium mortis* elici possunt, alter, qui communiter receptus est, videtur proprius esse linguae Graecae, in qua Epistola illa est scripta: alter vero, qui nobis magis probatur, in lingua Graeca est peregrinus, ita ut merito locutio ista, cum tali significatione ex Hebraico idiotismo proficiscente, figurata dici possit.

Sed jam alter modus, de quo nos acturos sumus polliciti, est exponendus. Is autem est, cum nomen *corpus* cum alio substantivo conjungitur, quod genitivo casu elatum fuerit. Tunc enim talis phrasis potest duos aut plures sensus habere, sed unum praecipue, quem trahit ex usu potissimum linguae Syriacae, ut scilicet corpus alicujus rei, aliud nihil quam rem ipsam illam significet: quod, ut potui animadvertere, a paucis admodum in Novo Testamento fuit observatum, & propterea etiam non pauca loca perperam a plerisque explicata fuerunt. Exempli causa, cum Paulus in Epistola ad Rom. 7 circa finem ait: *Infelix ego homo, quis me liberabit a corpore mortis hujus?* Nullum ferme invenies, qui verum sensum illius loci sit assecutus, etiam inter eos, qui facile, utpote Syriacae linguae periti, Syriacam phrasim, quam diximus, potuissent animadvertere. Pro eo enim, quod verba ista ita accipere debuerunt, ac si Paulus dixisset, quis me liberabit a morte ista, cum idem sit secundum illam phrasim, *a corpore hujus mortis*, quod *ab hac ipsa morte*, alia satis diversa ab hoc vero sensu commenti sunt; praecipue vero intellexerunt, Paulum velle dicere, Quis me liberabit ab hoc corpore mortali, seu ab hoc corpore aeternae morti subjecto; intelligentes breviter, Apostolum corporis nomine suum ipsius corpus intelligere.

Errarunt similiter non pauci, cum in eodem capite superius v. 4 ait Apostolus nos, seu mavis Judaeos, de quibus eo in loco potissimum loquebatur, *mortificatos esse Legi per corpus Christi.* Neque enim intelligentes *corpus Christi* ibi idem valere, quod ipsum Christum, multa dixerunt in ejus loci explicatione, quae sive vera, sive falsa, ad Apostoli mentem non pertinent. Habebis hujus Syriacae phraseos, ab Hebraea licet lingua profectae, quippe quae Syriacae linguae admodum familiaris, & valde frequens est, ut ii testantur, qui ejus linguae sunt bene periti; habebis, inquam, exemplum cap. 6 ejusdem Epistolae ad Rom. in illis verbis, *ut destruatur corpus peccati* v. 6, ubi nemo dubitare potest, quin *corpus peccati*, idem sit atque ipsum peccatum. Quodsi tamen sunt, qui aliter illum locum accipiant, ii nimirum non leviter falluntur. Non est nunc tempus & locus alia multa loca examinandi, ubi locutio ista invenitur in Sacris Novi Testamenti Literis: sed qui alioquin rerum Theologicarum imperitus non fuerit, facile poterit animadvertere, ubi illa ad eum modum, quem diximus, ex lingua Syriaca explicanda sit. Estque haec res, judicio nostro, non parvi momenti, & diligenter ab unoquoque, qui Theologiae dat operam, perpendenda atque expendenda.

Jam quid dicemus de ambiguitate, quae propter loco-

posteriorem ultimo loco posuimus, exempli causa, & aliud exemplum ad finem 7 cap. Epistolæ ad Roman. ad quam fallaciam referendum dicemus errorem illorum, qui verum sensum, quem exposuimus, assecuti non sunt? Ad æquivocationem sine dubio, non minus quam illa superioris modi: neque enim ex varietate illa constructionis tenera, sed ex varia tantum significatione ambiguitas ista oritur, neque in alio videtur ab ambiguitate prioris modi ista differentia (non quidem in omnibus exemplis alterius hujus modi, sed in eo, de quo nominatim loquimur, & in aliis similibus) quam in hoc, quod ibi duplex significatio ex eo nascebatur, quod locutio modo proprie, modo figurate acciperetur: hic vero ex eo videtur existere, quod eadem locutio modo hac, modo alia figura possit intelligi. Neque enim tantummodo figurata est locutio, si verum, quem nos veriorem credimus, sensum retineatur, ut *corpus mortis hujus* idem sit, atque *hæc ipsa mors*; sed etiam si quis velit alterum illum sensum sequi, qui nobis minime probatur, ut scilicet *corpus hujus mortis* idem sit, atque *corpus hoc mortale*, sive de temporaria, sive de æterna morte id accipiatur. Est enim hæc phrasis hoc posteriore sensu eadem cum illa, de qua in superiore modo egimus, cum nomen substantivum genitivo casu positum per adjectivum inde derivatum resolvitur, quod jam diximus in Græca lingua, in qua hæc scripta sunt, censendum esse non proprie sed figurate dictum. Tamen aliter non est reticendum, quod locus iste in demonstrativo illo pronomine, quod nos semper *hujus* Latine reddimus, apud quosdam est ambiguus, ita, ut quamvis fateantur, vocem ejus Græcam, quæ ibi legitur, posse, ut nos fecimus, & plerique alii fecerunt, per vocem *hujus* reddi, tamen malint, ut Græca lingua ferre videtur, voce *hoc* illud reddi, ita ut Latine legendum sit, *quis me liberabit ab hoc corpore mortis*: inter quos est Erasmus ipse, ut tamen ... posteriorem vero in Græca lingua. Sed nihilominus videtur utrumque illum, & qui ipsum sequuntur, hac in parte à veritate aperte deviasse; cum ipse Græcorum verborum contextus satis ostendat, pronomen illud nullo modo cum *corporis*, sed cum voce *mortis* conjungendum esse.

Videmur, quemadmodum ante de æquivocatione, sic postea de amphibolia satis multa disputasse; quamvis nihilominus multa omiserimus, quæ à quibusdam traduntur circa istarum duarum fallaciarum divisiones, in quibus tradendis cadit, judicio nostro, falsi interim sunt, confundentes sæpe alteram cum altera fallacia, & quod ad æquivocationem pertinet, non raro ad amphiboliam referentes, & vicissim, quæ ad amphiboliam spectant, æquivocationi semper tribuentes: quæ etiam fuit causa, ut exemplorum de hac materia traditorum recensendis, atque nostræ huic disputationi admiscendis nihil laboraverimus, satis habentes verum, ut nobis videtur, ac specificam differentiam utriusque fallaciæ tradidisse, & utramque ad eandem per divisionem capita redegisse, quæ possunt admittendo esse ad omnia fortasse, quæ ad istam partem dividendi pertinent, recte percipienda ac tenenda.

Nunc videretur nobis ad reliquas fallacias Aristotelicas explicandas atque examinandas deveniendum esse: sed tamen, antequam id faciamus, necesse est, ut quemadmodum in æquivocatione fecimus, sic etiam in amphibolia ad partem eam redigamus, atque ostendamus, quomodo per amphiboliæ fallaciam falsi syllogismi, falsique Elenchi fieri possint. Est autem Elenchus syllogismus Reprehensivus, & quo quis alterum revincere studet. Est igitur hoc loco partim fortasse repetendum, partim clarius explicandum, quomodo in genere captio contingat fieri in syllogismo sive Elencho. Sunt enim qui tradunt, in aliis fallaciis, quæ in dictione consistunt, & autore Aristotele sunt omnino tantum sex numero, propterea syllogismum fieri non bonum, quod medius terminus ipsius syllogismi sit ambiguus, & varie accipi possit. Nos vero aliter sentimus, dicimusque, posse contingere, ut ab ejusmodi aliqua fallacia falsus syllogismus sive Elenchus proficiscatur, sine ulla ambiguitate aut varietate sensus medii termini. Quippe quod ambiguitas illa (quæ causa fallaciæ est), possit non minus in majore termino per se, aut in minore similiter per se contingere, quam in medio termino. Atque hujus rei in æquivocatione laudavimus exempla, quamvis à nobis ipsa formata, dedisse videmur, quæ rem sic se habere, ut diximus, ad oculum demonstrant. Tentemus igitur, an idem in amphibolia præstare possimus, atque in eodem, ut ibi fecimus, fallaciæ exemplo, ex ipsis Sacris Literis petito, & à nobis jam abunde explicato, id contingere posse demonstremus: Ex unica, inquam, fallacia tres syllogismos sophisticos formari posse doceamus. In quorum primo medius terminus sit ambiguus, in altero terminus major, in tertio vero minor. Sumamus igitur exemplum illud ex cap. 3. Epist. ad Titum, allatum: *Lavacrum regenerationis*: & primum ex eo talem syllogismum formemus: Per certum quoddam lavacrum regenerationis servamur. Baptismus est illud lavacrum. Ergo per baptismum servamur: hic syllogismus, ut videtur, quod attinet ad formam, nulla in re errare dici potest. Est enim (concedendo, quod singularis hic locum vim universalis) syllogismus iste in prima figura, & in modo *Barbara*. Quia singulare & certum quoddam lavacrum, & baptismus, cum in ratiocinatione ista singularis cujusdam loco utrumque sit, potest, ut dictum fuit, pro universali haberi. Jam quod attinet ad materiam, major propositio aperte probatur per locum ipsum Pauli antea commemoratum. Ibi enim Apostolus diserte dicit, Deum nos servasse per lavacrum regenerationis. Minor vero, etsi fallacia amphiboliæ advertatur, vera similiter esse videtur. Nam si vero illa verba, *lavacrum regenerationis*, ita accipiamus, ac si dictum esset, lavacrum quod regenerat; certe non poterit dari ullum aliud lavacrum seu lotio, per quam vel suspicari quidem possimus nos regenerari, præter baptismum, de vero & proprio lavacro seu lotione loquendo. Et sine dubio non deliret, qui talem aut similem syllogismum formans, ad baptismi aquæ, qui hoc loco intelligenda est, præstantiam ac dignitatem commendandam. Qui tamen syllogismus sophisticus censendus est, eo quod minor illa propositio non sit vera, neque ejus veritas probari ex loco isto Pauli ullo modo possit: cum, ut diximus supra, & satis aperte demonstravimus, duo ista nomina, *lavacrum regenerationis*, ita sint accipienda, ut intelligamus regenerationem, quæ lavet, non autem lavacrum, quod regeneret. Itaque videtis ex fallacia amphiboliæ, in istis duabus vocibus formari sophisticum syllogismum, in quo illud, ubi fallacia residet, id est, duæ illæ voces medii termini locum habent, quod, ut diximus, alii quidem videntur velle semper contingere: id quod falsum esse ostendent duo sequentia exempla syllogismorum, quæ cum illa eadem fallacia formabimus.

Secundum igitur exemplum tale sit, sensu quidem non absimile à primo, sed tamen quod aliam formam syllogismi nobis exhibeat. Quicunque servatur, is et lavacrum regenerationis accipiat necesse est. Christianus homo servatur. Ergo et Christianus homo lavacrum regenerationis accipiat, necesse est; & sic baptismum. Nullum enim aliud lavacrum regenerationis præter baptismum dari potest. Hic similiter videtis syllogismum in optima forma esse, ac similiter ut præcedentem in prima figura & modo *Barbara*. Major etiam satis videtur esse vera, per eadem Pauli verba jam citata: Nam si per lavacrum regenerationis Deus nos servat, certe inde necessario sequitur, eum qui servatur, omnino accipere regenerationis lavacrum. Minor nullum dubium habet. Et conclusio videtur necessaria esse, nisi amphibolia illa animadvertatur. Nam in conclusione apparet, similiter ut in præcedente syllogismo, duas illas voces, *lavacrum regenerationis*, ita intelligi, ac si scriptum foret, *lavacrum quod regenerat*. Cum igitur aliæ illæ voces construendi ratione sint explicandæ, ut à nobis & modo & supra alibi sæpius est demonstratum, sophisticum syllogismum esse. In hoc vero syllogismo non quidem medius terminus ambiguus ullo modo est, sed tantum ter-

terminum majorem. Obtinet enim in eo locum termini majoris locutio illa, unde amphibolia oritur, *lavacrum regenerationis*.

Tertium exemplum sit ejusdem fere sententiæ cum isto secundo, hoc nimirum: Per quod homines servantur, eo Christianus homo carere non potest. Per lavacrum regenerationis homines servantur. Ergo Christianus homo lavacro regenerationis carere non potest; & sic baptismo carere nequit, cum nullum aliud præter baptismum lavacrum regenerationis inveniri possit. Apparet sane & hunc syllogismum nullo modo in forma reprehendi posse. Est enim, ut reliqui duo, similiter in prima figura, &, in modo *celarent*: eo posito, quod jam diximus, nempe singularia, seu quæ singularium rationem habent, vim universalium habere. Major non videtur aliquid dubium habere posse. Minor per Pauli verba liquido demonstratur. Itaque videtur conclusionem omnino admittendam fuisse, nisi constaret de amphiboliæ fallacia: & quod hic similiter *lavacrum regenerationis*, locutio, inquam, ista ita accipitur, ut significet lotionem, quæ regeneret. Jam in hoc syllogismo nec medius terminus, nec major ambiguus est, sed tantum minor terminus. In eo enim minor terminus est *lavacrum regenerationis*. Et ita videtis, quod hæc eadem locutio, in qua amphibolia subest, ac proinde unde fallacia oritur, potest habere locum, nunc modo medii termini, nunc majoris, nunc vero minoris, & ubique efficere, ut syllogismus merito sophisticus dici debeat. Animadvertite autem hoc potissimum, quod in unoquoque ex istis tribus exemplis repetimus, id est, nullum in iis esse formæ vitium, sed vitium in materia tantum latere. Ex quo conjici potest, illud verum esse, quod diximus ab initio, quamvis multi contra sentiant, fallacias istas Aristotelicas ad materiam potissimum referendas esse, non autem ad formam: id quod speramus, si Deus dederit, ut ulterius progrediamur, nos ostensuros in omnibus fortasse aliis fallaciis; nec ulla est inter ipsas, quæ videatur non posse ad materiæ falsitatem redigi, nisi forte principii petitio. Qua de re, & de aliis omnibus huc pertinentibus, suo loco, Deo volente, crebrius agendum à nobis fuerit. Nunc tempus est, ut ad reliquas fallacias explicandas atque examinandas ex Aristotelis ordine, una cum ipso Aristotele progrediamur.

Una igitur cum Aristotele ad eam fallaciam tractandam accedemus quæ dicitur *fallacia compositionis*; & mox ad eam, quæ *divisionis* nominatur. Et prius quam aliquid aliud dicamus, ut jam facere consuevimus, Aristotelis verba de hisce duabus fallaciis exponemus, eaque examinabimus. Ea vero hæc sunt: *Jam secundum compositionem ejusmodi sunt* (nempe captiosum exempla) *ut posse sedentem ambulare, & non scribentem scribere. Non enim idem significat, si quis dividens dicat, & componens*, (id est, non idem sensus erit, si quis sensu composito ista accipiat, atque diviso; quod quid sit postea clarius explicabimus) *nempe possibile esse sedentem ambulare, & non scribentem scribere.* Hactenus videntur Aristotelis verba mendo prorsus carere: sed quæ mox sequuntur, omnino præ se ferunt mendum continere, & aliqua saltem ex parte esse superflua. Inquit enim: *& hoc similiter, si quis componat, non scribentem scribere. Significat enim, quod habet facultatem non scribendo scribendi: sin autem non componat, quod habet facultatem, quando non scribit, scribendi.* In his verbis prior illa periodus, *& hoc similiter*, videtur supervacanea, saltem aliqua ex parte. Videtur enim debuisse Aristotelem dicere: *Nam si componat non scribentem scribere*, & deinde subjungere *significat*, expuncto *enim*, quod post *significat* legitur, ita ut ad hunc modum verba ejus legi debere videantur: *Si quis enim componat non scribentem scribere, significat, quod habet, &c.* Itaque in jam dicta periodo superfluit illud, *& hoc similiter*; & interim desideratur vocula *enim*, in sequentem periodum translata. Mox subjungit Aristoteles: *Et discit nunc literas siquidem didicit, quas scit.* Hæc Aristotelis verba valde difficilia mihi videntur, si mendo careant: qua de re mox aliquid latius dicam. Pergit Aristoteles: *Præterea, quod unum tantum potest ferre, multa posse ferre.* Jam antequam

est, quæ Aristoteles de divisionis seu divisionis fallacia tradit, recitemus, recte est, ut ea declaremus, quæ exempli causa attulit, de compositionis fallacia verba faciens. Quod igitur attinet ad duo priora exempla, *sedentem ambulare posse, & non scribentem scribere*, in quo illa compositionis fallacia lateat, satis docet ipse Aristoteles, cum in exemplo illo, *non scribentem scribere posse*, docet, qui sensus sit, si quis composite illud accipiat, & si quis accipiat divise. Veruntamen, quia Aristoteles aperte non explicat, uter sensus verus sit an falsus, sed tantum ex ipsius verbis colligitur, compositum esse falsum, divisum verum: (neque enim alioqui esset hic fallacia compositionis, ut ipse profitetur) propterea recte est, ut nos rem aliquanto dilucidius explicemus. Dicimus itaque in utroque illorum exemplorum, sensum, qui ex eo resultat, quod verba conjunctim accipiantur, esse falsum, ac propterea censendum esse, eum, qui ita loquatur, non conjunctim, sed divisim velle sua verba accipi. Nam si divisim accipiantur, ea sunt vera. Est autem hæc compositio & divisio in eo posita, quod quis id, quod significatur per participium, quod in utroque exemplo est, conjungat cum eo, quod significatur per infinitivum, ita, ut in priore exemplo illud, *sedentem ambulare*, ita accipiatur, ac si dictum esset, *sedendo ambulare*, si composite ista verba accipienda sint: & sic similiter in altero exemplo, *non scribentem scribere* ita accipiatur, ac si dictum foret, *non scribendo scribere*. Sin vero divisim sint accipienda, non fiat conjunctio illa, & sic neque ipsa sessio, neque ipsa non scriptio, ut sic dixerim, conjungatur cum verbo, quod mox subjicitur, sed tantum conjungatur ei, de quo dicitur, quod sedeat, & ei, de quo dicitur, quod non scribat. Qua de re iterum nobis uberius explicandum erit, cum verbis Aristotelis, quæ de fallacia tradit divisionis, recitatis atque explanatis, ea dicemus, quæ nobis videntur præter Aristotelis dicta desiderari ad cognitionem illarum duarum fallaciarum. Sequitur, ut tertium Aristotelis exemplum fallaciæ compositionis declaremus, nempe verba illa: *& discit nunc literas, siquidem didicit, quas scit.* In quibus verbis prædiximus esse summam difficultatem, quod non sine causa à nobis factum fuisse, vel id indicabit, quod nos exemplum illud, ratione, ut nobis quidem videtur, duce, aliter cogimur accipere atque intelligere, ac cæteri, quos videre nobis hactenus contigit, accipiendum & intelligendum censuerunt. Ipsi enim exemplum hoc ita intelligunt, ac si quis ista ipsa verba diceret: *quod discit quis nunc, id scit*: vel potius, *quod scit quis, nunc didicit*. Ajunt enim, hic fallaciam compositionis esse, si quis adverbium *nunc* componat cum verbo *didicit*, cum videlicet adverbium illud sit componendum cum verbo *scit*, ut sic sensus, si is verus esse debet, eum, qui hoc tempore aliquid scit, id aliquando didicisse; non autem, ut ex fallaci compositione illa oritur, aliquem, qui quidquam sciat, illud nunc didicisse. Est enim hic sensus plane falsus. Verum non possumus nos exemplum istud ad hunc modum intelligere, atque tribus de causis. Prima est, quod Aristotelis verba nullo modo videntur illi convenire. Neque enim ex illis ullo modo apparet, in eo esse fallaciæ occasionem, quod adverbium *nunc* cum illo verbo componatur, cum quo non debet, & ab eo, cum quo componi debet, dividatur, quemadmodum illorum explicatio, seu, si ita loqui licet, exemplificatio omnino fert. Repetat quis ipsa verba Aristotelis, & nos verum dicere comperiet. Altera causa est, quod ejusmodi fallacia, ut postea apertius explicabimus, non videtur magis compositionis quam divisionis appellanda, si explicationem illorum recipiamus. Nam si in exemplo isto adverbium *nunc* componatur cum verbo, cum quo componi non debet, eodem tempore, ut dictum est, eademque opera, dividitur ab eo cum quo debet componi: & tamen Aristoteles aperte ac nominatim exemplum, quod ipsi intelligit, in verbis ipsis numerat inter exempla fallaciæ *compositionis*. Tertia denique causa est, quod, ut postmodum explicandum à nobis erit, videtur Aristoteles duo genera fallaciarum, tam compositionis quam divisionis proponere & nobis tradere, & prius quidem

exempla

exempla tantum unius generis, deinde vero exempla alterius. Quod nullo pacto fieret, si istorum exemplificatio recipienda esset; quia tunc mistim exempla utriusque generis traderet, quemadmodum suo loco videbimus. Itaque concludimus, non posse nos aliis hac in re adhaerere, quamvis alioqui difficile admodum videatur exemplum fallaciae compositionis ex ipsius Aristotelis verbis elicere. Nos tamen nihilominus, confisi eo sensu, quem verba ipsa Aristotelis omnino prae se ferunt, tentabimus, an possimus alia ratione, in qua neque ulla ex praedictis causis ullum locum habeat, neque ulla alia, quae impediat, ipsum Aristotelicum exemplum explicare. Cum igitur Aristoteles ita loquatur, quasi in exemplo, quod ipse intelligit, ex eo, quod quis didicerit, quae scit, sequatur, quod nunc literas didicerit: necesse nobis videtur, (eo servato, quod sit vere fallacia compositionis, & sic in ipsa dictione, non autem extra dictionem) exemplum hoc modo explicare: quod nunc quis scit, id didicit. Sed nunc scit iste literas. Ergo nunc didicit literas. Fallacia enim hic in eo est, quod adverbium *nunc* cum solo verbo *scit* conjungendum, conjungitur praeterea etiam cum verbo *didicit*, seu tacite ante ipsum verbum *didicit* repetitur. Cujus rei causa videtur esse illa, quam affert Aristoteles in ipsis verbis suis, quod scilicet, quae quis scit, ea etiam didicit; id quod ex ipso tacito exemplo intelligi videtur: & propterea, quemadmodum hoc inde colligitur, sic fit, ut quis errato arbitretur, colligi simul, quod quemadmodum nunc ille scit literas, sic etiam nunc eas didicerit. Nam si quis dicat, ejusmodi fallaciam ex eorum numero videri, quae extra dictionem sunt, & esse fallaciam non quidem compositionis; sed accidentis; respondemus, nihil vetare, quominus in uno eodemque exemplo committatur fallacia & in dictione, & extra dictionem, quamvis sensus ille falsus, qui inde proficiscitur, sit utrobique idem, prout scilicet diversa ratione propositum exemplum consideratur. Nam si hic consideretur illud, quod nunc ille scit literas, quatenus pertinet ad ipsum tempus, quo scit, ex accidenti esse respectu conjunctionis illius, quam inter se habent, *scire* & *discere*, erit sine dubio accidentis fallacia, si quis ex eo, quod nunc scit, concludat, illum etiam nunc discere aut didicisse. At si ita res consideretur, ut adverbium illud *nunc*, quemadmodum dictum est, tacite repetatur ante verbum *didicit*, & sic cum eo conjungatur, cum quo tamen conjungi seu componi non debet, tunc erit compositionis fallacia, & in ipsa dictione fallacia ista consistet, nec minus quam superius extra dictionem.

Pergit Aristoteles, & adhuc exemplum unum affert fallaciae compositionis inepterea: *Item, quod unum tantum potens est ferre, multa posse ferre.* Non satis mihi liquet, an alii exemplum hoc recte percipiant: sed nisi fallor, hic est in eo Aristotelis sensus: quod si quis dicat, istum posse ferre hoc & hoc, illud & illud &c., fallaciam compositionis committit, si verba ista ita acceperit, ac si is, qui ea protulerat intellexerit, istum simul & semel ista omnia ferre posse, non autem singula separatim, quemadmodum ille intellexit; ut sine dubio eveniret, si quis exempli causa, cum essent sacci multi tritico pleni, itaque tales, quorum non plures uno quisquam ferre posset, & diceret aliquis: Videte, iste potest hunc saccum ferre, & hunc, & hunc, &c. Ubi certe ille, qui sic loquutus, sine dubio intelligit, singulos saccos ab isto ferri posse, per compositionis fallaciam faceret illum dicentem, quod omnes illos, quos nominavit, ferre simul posset.

Post hoc exemplum transit Aristoteles ad exempla divisionis, cujus fallaciae videtur hic similiter tradere exempla quatuor, quemadmodum & compositionis tradidit; id quod sentire non pauci arbitror. Mihi tamen aliud videtur, nempe duo prima tantum afferri, tanquam certa & propria exempla fallaciae divisionis: reliqua vero duo, utpote, ut postea dicemus, alterius generis, quam superiora omnia, ut communia utrique fallaciae ab ipso allata fuisse. Jam primum exemplum, quod est etiam primum ex illis duobus, quae proprie ad divisionem pertinent, tale est: quod quinque sunt duo & tria, & imparia & paria. Ubi, quemadmodum ab aliquo interprete factum est, sine dubio addenda est ante vocem *imparia*, vocula *ita*, ac si Aristoteles dixisset: *atque ita imparia & paria*. Exemplum enim continetur totum, si quidem per se consideretur, illis paucis verbis: *quinque sunt duo & tria*, exemplum, inquam, unde divisionis fallacia oriri possit. Namque illud *imparia & paria*, est id, quod per fallaciam istam concluditur. Verum siquidem est, quinque esse duo & tria, si illud *duo & tria*, conjunctim accipiatur. Nam sine dubio in quinque sunt & duo & tria; & merito dici potest, ex istis duobus numeris simul junctis fieri numerum illum *quinque*, sed si duo ii illi duo numeri, seu verba illa, *sunt duo & tria*, accipiantur, ac si ille, qui ita locutus est, dixerit: *quinque & esse duo, & esse tria*, certe tunc per istam divisionem sensus efficitur falsus; & propterea etiam falsa est conclusio illa, quod *quinque sint imparia, & paria*: cum illud nulla ratione concludi possit, nisi divisionis fallacia ista in ejusmodi verbis committatur.

Posterius exemplum ad divisionis fallaciam proprie pertinens tale est, ut quidem Aristoteles illud proponit: *Majus est aequale, tantundem enim est, & adhuc amplius.* Hic communi ratione ac supra fecit, prius conclusionem falsam ex divisione resultantem posuit, deinde ipsum exemplum ubi fallacia illa committitur. Nullum enim ipsum exemplum est: *Id quod est majus, tantundem est atque id, quod est minus, & adhuc amplius*, certe quatenus tantundem est, eatenus est aequale. Quare si hoc per se accipiatur, & divisim ab eo, quod dicitur *adhuc esse amplius*, aequale erit id, quod est majus, minori. Sed quia divisim ista nullo pacto est admittenda, sed conjunctim intelligendum, totum illud esse tantundem atque eo amplius; propterea falsum est, peretenim simpliciter loquendo, majus minori aequale esse.

Sequuntur altera illa duo exempla, de quibus diximus nobis videri, quemadmodum alterius generis sunt, quam superiora omnia, ad eum tamen modum explicata, ut a nobis factum est, sic non esse propria fallaciae divisionis, sed communia etiam fallaciae compositionis. Prius exemplum hoc est: *Ego posui te servum existentem liberum.* Videtur exemplum hoc, ut alii monent, petitum ex aliquo antiquo Poëta Comico. Ubi sine dubio is, qui ita a Poëta illo inducitur loquens, dicere voluit, se illum, cum quo loquebatur, e servo fecisse liberum: & tamen ejus verba, ut jacent, ita accipi possunt, ac si contrarium dicere voluerit, nempe se fecisse illum e libero servum. Hujus diversi ac duplicis sensus causa est, quod verba tunc possunt inter se componi ac dividi. Idem evenit in exemplo posteriore, quod tale est, & quidem ad verbum, si ita illud recitemus, ut verba ipsa Graeca habent: *Quinquaginta virorum centum liquit Achilles.* Neque enim similiter hic dubitari esse potest, quin sensus istius carminis (est enim hexametrum carmen) is sit, quod e centum viris Achilles quinquaginta reliquerit: & tamen, si verba ipsa spectemus, potest similiter sensus esse, quod Achilles e quinquaginta viris reliquerit centum, quem nemo non videt plane esse falsum atque adeo impossibilem. Sunt qui affirment, hoc exemplum petitum esse ex Homero: sed locum interim non citant. Nam alii sunt qui simpliciter a Poëta aliquo, seu a Poëta quodam, eum interim non nominando, dicunt hoc carmen scriptum fuisse. Quem versum conati sunt verba similiter Latine reddere. Quod quidem cum faciunt, alia ratione videntur fallaciae dare locum, neque illa est, quae ex ipso Graeco verba reluceat, quamvis plane ejusdem generis, ut mox, Deo volente, explicabimus. Prius enim recte erit, ut declaremus, quomodo in superiore exemplo fallacia committatur, seu quae sit fallaciae ratio. Ii qui locum istum Aristotelis explicant, exemplumque illud examinare, quos quidem mihi videre contigit, ajunt fallaciam in eo esse, quod verbum *posui*, conjungendum cum nomine *liberum*, conjungitur cum nomine *servum*. Hoc verum quidem esse fateor: sed interim tamen certum est, hac ratione non omnino explicari, quomodo fallacia committatur, & fortasse id dici, in quo

 etiamsi

etiamsi, ut diximus, fallacia insit, non tamen est propria fallaciæ ejus, aut saltem maxime propria. Considerandum enim est, quamvis effectus plane idem sit ubique, tamen triplici ratione posse considerari, & committi in exemplo isto fallaciam, de qua hoc loco agimus, quæ scilicet in ipsa dictione inest. Primum enim, ut jam dictum est, in eo potest esse fallacia, quod verbum *posui* conjungendum cum voce *liberum*, conjungatur cum voce *servum*, & hæc est prima ratio. Secunda ratio erit, quod vox *servum*, quæ debet conjungi cum voce *existentem*, conjungatur cum verbo *posui*. Tertia ratio est, si participium *existentem*, quod debet jungi cum nomine *servum*, jungatur cum nomine *liberum*. Hic manifeste videtis, non illo uno tantum modo, quemadmodum alii scribunt, committi in exemplo isto fallaciam, sed duobus etiam præterea. Est nihilominus tamen in singulis illis modis idem falsus sensus; & ex singulis id evenit, quod cum is, qui dixit, *ego te posui servum existentem liberum*, intellexit, se è servo fecisse illum liberum, intelligatur dixisse, se contra è libero fecisse illum servum. Quod si quis me interroget, quinam ex istis tribus modis, & sic, quænam, ut magis proprie loquamur, ex istis tribus causis, ut prædicta fallacia committatur, sit maxime propria; occasio dici posse, eam esse omnium maxime propriam, quam postremam & tertiam enumerando fecimus; ut scilicet omnis ratio fallaciam in verbis illis committendi inde nascatur, quod non appareat, ad utrum ex illis nominibus *servum* & *liberum*, debeat referri, cum eoque conjungi participium *existentem*. In aliis enim duobus modis, quamvis quadam similiter ejusmodi eveniat; tamen verisimilior videtur, quod attinet ad verborum ipsorum structuram, ea compositio, ex qua falsus sensus provenit. Est quidem multo verisimilius, si verborum structuram consideremus, ut verbum *posui* conjungatur cum nomine *servum*, quam cum nomine *liberum*: itemque verisimilius videtur, nomen *servum* conjungendum esse cum verbo *posui*, quam cum participio *existentem*. At vero si quis tres illas voces, *servum existentem liberum*, per se consideret, non magis verisimile est ut participium *existentem* conjungatur cum hoc, quam cum illo ex illis duobus nominibus.

Sed jam ad secundum, seu posterius hujus generis Aristotelis exemplum revertamur. Dicimus igitur, inveniri idem hoc exemplum, ut quidem alicubi citatum legimus, apud Quinctil. lib. 7. cap. 10, ad hunc videlicet modum: *Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles.* Quæ verba non minus hexametrum carmen sunt, quam ea quæ ipse Aristoteles recitavit, & quidem, ut quidam affirmant, ex ipso Homero. Alius itidem, qui libros hos Aristotelis in linguam Latinam convertit, hexametro versu verba illa reddens, sic ea est interpretatus: *Quinquaginta viris de centum liquit Achilles.* Jam in istis duobus modis vertendi Græca illa verba, perit ex parte id, unde fallacia, judicio meo, oriri potest, si ipsa Græca verba spectemus. Quamvis enim minime negem, considerari posse, atque adeo affirmari id, quod alii omnes, quos legimus, sentiunt, nempe fallaciam in eo committi, quod verbum sit proprie à Grammaticis appellatum, quod in illis verbis habetur, pro eo quod jungi debet cum voce *quinquaginta*, conjungatur cum voce *centum*: animadvertendum tamen est, posse etiam secundum ipsa Græca verba fallaciam inde oriri, quod vox *virorum* seu *hominum*, quæ conjungi debet cum voce *centum*, conjungatur cum voce *quinquaginta*; idque ob eam causam, quod non appareat, utro casu, accusativo scilicet, an genitivo, utravis ex illis duobus numeralibus vocibus, cum utraque sit indeclinabilis, accipienda sit; quæ fallaciæ occasio omnino abest ab utrovis ex duobus recitatis modis, reddendi Latine versum illum Græcum. Et in modo quidem, qui apud Quinctil. legitur, alia interim fallaciæ occasio habetur, præter illam, quam diximus agnosci in isto exemplo ab iis, quos hactenus hac de re disputantes legimus. Ea est, quod verba illa, *ubi erant*, quæ secundum verum sensum conjungi debent cum voce *centum*, possunt ex usu loquendi & vi ipsa Grammatica conjungi etiam cum voce *quinquaginta*, quod si fiat, falsus omnino sensus inde oritur; cum fieri nullo modo possit, ut, ubi erant quinquaginta, inde Achilles occiderit centum. In eo similiter Latino versu, quem, ut diximus, interpres quidam in sua hujus loci translatione pro Græco reposuit, non sequitur ex Græco nisi illa communiter observata fallaciæ occasio, a varia verbi *liquit* conjunctione proficiscens. Sed tamen & hic alia præterea occasio habetur; cum non omnino constet, an vocula *de* jungi debeat cum voce *centum*, an cum voce *quinquaginta*; quamvis paulo durius videatur, si quis cum voce *quinquaginta* eam conjungere velit, & Poëticæ natura fortassis id fieri posse. Verum alii sunt, qui Græca verba carmine Latino, eoque hexametro, ut verba ipsa Græca sonant, reddiderunt, & interim tamen easdem omnino occasiones fallaciæ committendæ conservarunt. Sed fortasse illi id facientes, non admodum Latine sunt locuti. In Boëthii quidem interpretatione sic versum illum legimus: *Quinquaginta virûm centum heros liquit Achilles.* Apud Fonsecam vero sic legitur: *Quinquaginta hominum centum heros liquit Achilles.* Quod idem plane est cum eo, quod Boëthius vertit, nisi quod pro voce *virum*, quæ est apud Boëthium, reposita est vox *hominum*, idque sine ulla causa: cum vox quam Boëthius usurpavit, magis proprie reddat vocem Græcam ἀνδρῶν, quam illa, quam ejus loco Fonseca reposuit. Veruntamen, ut diximus, uterque modus videtur non bene esse Latinus. Vix enim liceat Latine dicere, *centum virorum Achilles liquit quinquaginta*, pro eo, quod est *de centum viris*. Sed quicquid sit, ut Aristotelis exemplum nulla ex parte mutetur, & eædem plane, neque plures neque pauciores, fallaciæ committendæ occasiones, quæ in verbis ab Aristotele citatis sunt, conserventur, præstat sine dubio, ea Latine vertendo minus Latine loqui, quam occasiones illas augere vel minuere, aut quocunque modo mutare. Veruntamen ab istis, qui hac in parte non peccarunt, in eo peccatum fuisse videtur, quod tamen voluerint versum versu reddere, quod nihil erat necesse. Unde multo minus videtur ferenda improprietas illa Latini sermonis, quæ alioqui ferenda videtur, cum quis profitetur, spreta carminis ratione, se verbum verbo reddere. Jam ex duabus illis fallaciæ occasionibus, quæ in exemplo illo, prout Græca verba habent, reperiuntur, si quis similiter me interroget, utram ego credam magis loci propriam, & secundum ipsius Aristotelis mentem; fatebor, non illam esse me existimare, quam ii existimant, quos mihi legere contigit, ut scilicet ea sit, quod verbum *liquit*, conjungendum cum voce *quinquaginta*, possit non minus conjungi cum voce *centum*. Quandoquidem non est hac ratione res par inter utrumque sensum: cum multo verisimilius sit, ut prædictum verbum conjungatur, si verborum structura ipsa spectetur, cum voce *centum*, ex qua conjunctione falsus sensus provenit, quam cum voce *quinquaginta*, ex qua verus. Sed quod vox *virorum* vel cum voce *centum*, vel cum voce *quinquaginta* conjungatur, id omnino rationis paritatem habet. Sive enim huic, sive illi voci jungatur, quod attinet ad ipsorum verborum formam & structuram, pari omnino verisimilitudine, quod ita fieri debeat, utrumque fieri potest. *Cætera non absolvit Auctor.*

CHRISTIANÆ RELIGIONIS

brevissima Institutio,

Per Interrogationes & responsiones, quam Cathechismum vulgo vocant.

Accessit posteriori Catechesi novum fragmentum nunquam editum

Scripta

a

FAUSTO SOCINO SENENSI.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

CHRISTIANÆ RELIGIONIS INSTITUTIO.

Interrogans discipulus, Respondens magister

De Religione Christiana in genere.

Interrogans discipulus.

QUid est Christiana Religio?

Respondens magister.

Est via divinitus proposita & patefacta perveniendi ad immortalitatem, seu æternam vitam.

Interrog.

Numquid naturaliter & per se non habet homo quidquam commune cum immortalitate?

Respon.

Non habet.

Interrog.

Cur vero?

Respon.

Quia & de terra ab initio formatus Gen. 2. 7, ob idque mortalis creatus est 1 Cor. 15. 47, & propter violatum a se præceptum, quod ipsi dederat Deus Gen. 2. 17, & 3. 17 &c., ex ipsius Dei decreto, quod in ipso præcepto dando expressum fuerat, necessariæ perpetuæque morti obnoxius est factus.

Interrog.

Jam vero ista ad vitam æternam via quibus rebus continetur?

Respon.

Ut summatim dicam, unius Dei qui illam nobis proposuit, & Jesu Christi per quem eam proposuit, cognitione, sic enim ipse Jesus Christus affirmasse legitur, Joh. 17. 3.

Interrog.

Qualem cognitionem istam intelligis?

Respon.

Intelligo potissimum Dei per Christum erga nos voluntatis notitiam, & ad eam, cogitationum, morum, actionumque nostrarum conformationem.

Interrog.

Quid? An non necesse est ad cognitionem istam, novisse præterea, quæ nam sit Dei Christique natura sive essentia?

Respon.

Hujusmodi notitia eatenus tantum est necessaria, quatenus sine ipsa, nec Dei per Christum erga nos voluntatem nosse, nec nos ad eam conformare possimus.

De cognitione Dei.

Interrog.

Quid igitur de Dei (ut de ipso primum, postea vero de Christo agamus) natura sive essentia nosse omnino nos debere statuis?

Respon.

Hæc duo in summa. Quod sit, & quod unus tantum sit. Ista enim de Dei essentia nosse, id est, sibi firmiter persuadere, necessaria censeo ad ejus voluntatem istam percipiendam eique obediendum.

Interrog.

Quid est de Deo nosse, quod sit?

Respon.

Est nosse, quod in nos divinum imperium ex seipso habeat.

Interrog.

Quid est nosse, quod unus tantum sit?

Respon.

Est nosse, seu sibi firmiter persuadere, ipsum solum esse, qui ex se ipso divinum imperium in nos habeat.

Interrog.

Quid est divinum illud in nos Dei imperium?

Respon.

Est jus atque potestas de nobis quidquid velit statuendi, ad ea etiam pertingens, ad quæ nullum hominum, vel alterius cujuscumque generis imperium pertingere potest: cujusmodi sunt cogitationes ipsæ nostræ, quantumvis in ipso cordis nostri recessu abditæ. Quibus pro suo arbitratu leges imponere, & præmia pœnasve constituere potest.

Interrog.

Quid est, quod imperium illud ex se ipso habet?

Respon.

Est, quod illud nulla prorsus ratione ab alio quoquam habet.

Interrog.

Quid est, quod illud solum habet?

Respon.

Non dixi simpliciter, solum habere, sed, solum ex seipso habere. Nihil enim vetat, quominus imperium illud, quod nemo alius præter ipsum ex se ipso habet, cum alio ipse communicaverit. Quanquam scriptura ipsa sic loquitur ut dicat, ipsum solum esse, qui potens, seu dominator sit 1 Tim. 6. 15.

Interrog.

Cur igitur ita loquitur scriptura?

Respon.

Quia nimirum quisquis imperii non modo divini, sed etiam humani quidquam habet, ex ipsius dono habet.

Interrog.

An non de Dei essentia sive natura nosse etiam debemus, quod sit æternus, id est, nec principium nec finem habens?

Respon.

Necesse est sine dubio, ut eum æternum esse nobis persuadeamus, à quo vitam æternam tanquam ab ejus primo auctore speremus, sine spe autem æternæ vitæ, quam ex ipsius Dei voluntate simus adepturi, nullo modo ea præstare possumus, quæ, se à nobis velle, Deus per Christum patefecit. Verum quod Deus semper fuerit, & consequenter quod semper sit futurus, eo ipso necessario includitur, quod ex se ipso, & quidem solus, divinum imperium in nos habeat.

Interrog.

Suntne præterea res aliæ ad Dei naturam pertinentes, quæ similiter isto ipso includuntur, quod Deus solus ex seipso divinum imperium in nos habeat?

Respon.

Sunt, eæque nobis ob id ipsum credendæ, quod alioqui ejus voluntati per Christum patefactæ non obediremus.

Interrog.

Quæ nam sunt istæ?

Respon.

Hæ tres. Justitia, sapientia, & potentia, eæque summæ, & nullis limitibus circumscriptæ.

Interrog.

Quid justitiæ nomine intelligis?

Respon.

Rectitudinem & æquitatem.

Interrog.

Quid Sapientiæ?

Respon.

Rerum scientiam, ac notitiam.

Interrog.

Quid denique potentiæ?

Respon.

Facultatem, ea quæ velit faciendi.

Interrog.

Cur vero, nisi ista tria summa in Deo esse nobis persuaserimus, ejus voluntati per Christum patefactæ obedire non poterimus? Responde autem (quæso) mihi ordine & singulatim; ac primum de justitia.

Respon.

Ideirco nobis persuasum esse debet, Deum esse summe & perfectissime justum, id est, rectum & æquum, si ei, ut per Christum jussit, obedire velimus, primum, ut certi simus, Deum, quæ nobis, licet alioqui indignis, sibi obedientibus per Christum promisit, ea etiam omnino præstiturum, & suis promissis staturum; deinde, ut in tentationibus, quæ Christi præceptis parere volenti multæ & gravissimæ accidunt, perpetuo persuasi simus, nullam prorsus iniquitatem ex ipsius Dei parte esse, quod ita nos affligi sinat.

Interrog.

Quid vero respondes de sapientia?

Respon.

Nimirum ideo necesse esse, ut credamus, Deum summam & absolutam rerum omnium scientiam ac notitiam habere, ne quidquam dubitemus, quin ipsum cor nostrum, ex quo potissimum nostra obedientia æstimanda est, illi notissimum perpetuo sit. Nihil enim alioqui hominis corde abstrusum & cognitu difficilius.

Interrog.

Quid denique de potentia dicis?

Respon.

Id quidem omnibus est in promptu. Quis enim sibi persuaserit Deum, ut primum ejus rei auctorem, nobis vitam æternam dare posse, nisi simul crediderit, ejus facultatem, ea quæ velit, faciendi, nullis limitibus esse circumscriptam? Quis ea ingentia mala subiret, quæ Deo per Christum obedientibus subeunda sunt, nisi persuasissimum haberet, omnia esse in ipsius Dei manu, nec sine ejus nutu & voluntate ista accidere posse, nihilque istorum, aut quidvis aliud sive in cœlo, sive in terra, esse, quod ullam vim habeat impediendi, quominus Deus ea præstare possit, quæ promisit, & ab eo expectamus?

Interrog.

An non necesse est præterea, ut de Dei natura sive essentia id sciamus, utrum scilicet in isto ipso uno Deo sint nec ne plures personæ, & quotnam sint istæ?

Respon.

Interrogatio hæc tua implicat contradictionem.

Interrog.

Quomodo vero?

Respon.

Nimirum, quatenus in ea simul affirmatur Deum esse unum, simul dubitatur, ne non sit unus.

Interrog.

Sed an fortasse ignoras, aliud esse essentiam seu naturam, & aliud personam? An non intelligis interrogationem meam unum quidem Deum esse affirmare, essentiæ ratione, dubitare vero, an non sit unus, respectu personæ?

Respon.

Essentia, quæ aliud reipsa est à persona, non est ea, quæ numero est essentia, & prima essentia seu substantia vocatur, sed ea, quæ est essentia specie, & secunda essentia seu substantia nominatur. Jam Dei essentia est una numero, non autem specie, nec quidquam habet Deus cum secunda illa essentia commune, sed tantum cum prima, quæ ubi est intellectu prædita, idem prorsus est cum persona.

Interrog.

Quid igitur concludis?

Respon.

Nempe id, quod per te ipse jam intelligere potes, videlicet, cum Dei essentia sit una numero Deut. 6. 4. necesse esse, ut una etiam numero sit in Deo persona, & nullo pacto plures. Nam si plures divinæ personæ essent, plures quoque divinas essentias esse oporteret.

Interrog.

Estne necessarium ista scire aut credere?

Respon.

Est quidem necessarium, si quis veritatem plane nosse aut credere velit. Sed ad vitam æternam consequendum non crediderim esse omnino necessarium.

Interrog.

Cur ita statuis?

Respon.

Quia non omnis veritas, etiam in iis, quæ ad ipsam essentiam Dei pertinent, ejusmodi est, ut sine illius cognitione ipsius Dei per Christum nobis patefacta voluntas cognosci nequeat, aut illi, ut par est, obediri. Et sane, ut voluntas ista cognoscatur, illique obediatur, haud necessarium est scire aut credere veritatem hanc, licet certissimam, in Deo videlicet plures una personas non esse; modo alioqui credas, Deum unum tantum esse. Quamvis enim istorum duorum utrumvis ex altero necessario ac manifestissime consequatur, jam diu tamen fuerunt plerique Christiani nomine homines, hodieque sunt adeo hac in re dementati, ut sibi persuadeant, Deum omnino unum tantum esse, & tamen interim credant, tres esse in Deo personas, quarum quælibet sit ille idem unus Deus, quo nihil vel absurdius, vel impossibilius, vel denique divinis ipsis testimoniis repugnantius ne excogitari quidem potest.

Interrog.

Quid igitur ipse statuis de Christo Dei filio, quem isti volunt esse alteram ex illis tribus personis, unumque & eundem numero Deum cum Patre suo?

Respon.

De hoc respondebo tibi, ubi separatim de ipsius Christi essentia nobis agendum erit. Satis est hoc in loco, te intelligere, me statuere sententiam istam de Christo nullo pacto veram esse posse.

Interrog.

Verum quid, quæso, saltem de Spiritu Sancto nunc mihi dicis, de quo isti similiter affirmant, eum esse divinam personam, nempe tertiam, & unum atque eundem numero Deum cum Patre & Filio? Quid ipse cum illud nullo pacto admittas, de eo statuendum censes?

Respon.

Nempe, illum non esse personam aliquam à Deo cujus est Spiritus, distinctam, sed tantummodo (ut nomen ipsum *Spiritus*, quod flatum & afflationem, ut sic loquar, significat, docere potest) ipsius Dei vim & efficaciam quandam, id est, eam, quæ secum sanctitatem aliquam afferat.

Interrog.

* Sunt ne testimonia aliqua divina, ex quibus præter ipsius nominis significationem, confirmari possit, Spiritum Sanctum esse vim quandam atque efficaciam Dei?

Respon.

Sunt; ut illud apud Lucam capit. ultimo, *quoadusque induamini virtute ex alto.* Apertissimum enim est, ibi *virtutis ex alto* nomine intelligi Spiritum Sanctum, quo futurum erat, ut Apostoli paulo post donarentur. Est autem, sine dubio, virtus ex alto idem, quod virtus altissimi: & propterea nihil etiam dubitari potest, quin apud eundem Lucam 1. Virtus altissimi similiter Spiritum Sanctum significet, vel potius proxime antea nominatum, quid sit, declaret. Ut quidem non pauci viri doctissimi censuerunt.

Interrog.

Qua ratione igitur sacra illa testimonia interpretaris, in quibus Spiritui Sancto ea tribuuntur, quæ sunt propria personarum, & simul uni tantum Deo conveniunt?

Respon.

Sæpe in ipsis Sacris Literis 1 Cor. 13. 4 &c, Gal. 5 8. Jac. 5. 17. Rom. 7. 8 &c. Joh. 3. 8. quibusdam rebus ea tribuuntur, quæ sunt propria personarum, nec tamen

res

necessitate sint personæ, & quod Spiritum Sanctum Dei vim sic atque efficaciam, quemadmodum id ei interim tribuitur, quod ipsius Dei est proprium; sic sæpissime fit, ut Spiritus Sancti nomine, aliud nihil, quam ipse Deus, quatenus vim illam atque efficaciam exerit, intelligatur.

Interrog.

An non putas, illud nosse, quod & affirmas & demonstras, sicut videlicet Dei essentia una est numero, sic unam tantum esse Dei personam, quamvis id plane necessarium ad æternam salutem consequendam esse non censeas, magni tamen faciendum esse?

Respon.

Immo maximi, adeo, ut nullo pacto illos excusandos censeam, qui huic veritati obstinate repugnant, quive illius cognitionem adepti, eam profiteri non audent, & si ad eam rem sint apti, aliis eam persuadere, ubi occasio sese offerat, non curant. Nam non solum de Dei, Domini nostri Jesu Christi Patris gloria hic agitur, quæ omnibus rebus perpetuo anteferri debet, sed etiam de salute nostræ per Christum ratione exacte percipienda, quod ad salutem ipsam consequendam maximum nobis adjumentum afferre potest.

Interrog.

Est ne aliquid amplius, quod nos de Dei essentia cognoscere sit necesse, præter illa, quæ hactenus à te exposita sunt?

Respon.

Non est. Et hæc ipsa, ut dictum fuit, non per se, sed quatenus sine aliorum cognitione seu persuasione, divinæ voluntati per Christum patefactæ obediri nequit, cognitu nobis sunt necessaria.

Interrog.

An non Dei bonitas ad ipsam Dei essentiam pertinet? An non Deum bonum esse ut cognoscamus necesse est?

Respon.

Dei bonitas quatenus ad ipsius essentiam pertinet, vel includitur tota in rectitudine & æquitate, de qua (ut pote quæ cognitu nobis est necessaria) sub nomine justitiæ jam dictum est. Vel si velimus, sub ea comprehendi quoque beneficam naturam quæ in Deo sit, seu beneficentiam naturalem à voluntaria distinctam, dico ad Dei præcepta, per Christum nobis data, servanda, nihil necesse esse, ut beneficentiam aliquam Dei naturalem cognoscamus, sed satis esse voluntariam agnoscere. Qua minime agnita, fieret neminem præcepta ista servare posse; & quidem voluntariam beneficentiam bonitatis nomen præcipue declarat, & sic dici potest Dei bonitatem etiam præter rectitudinem & æquitatem nobis cognitu plane necessariam esse, sed tamen non quatenus ad ipsius Dei essentiam, sed quatenus ad voluntatem pertinet.

De voluntate Dei.

Interrog.

Jam igitur, quænam de ipsa Dei voluntate cognitu nobis necessaria esse statuis?

Respon.

Quæ pertinent ad voluntatem divinam, & nobis cognitu sunt necessaria, sunt duplicis generis. Nam partim sunt, quædam ipsius operationes, quarum omnes & singuli homines semper fuerunt participes. Partim vero vel operationes sunt, vel præcepta, vel denique decreta, quæ ad eos proprie spectant, qui vitam æternam sunt adepturi.

Interrog.

Quænam sunt illæ voluntatis Dei operationes, quarum omnes & singuli homines participes semper fuerint?

Respon.

Hæ tres. Mundi, sive cæli terræque creatio Gen. 1. de singulis hominibus cura & providentia Gen. 18. 25, & remuneratio eorum, qui ipsum quærunt Hebr. 11. 6. id est ipsi obtemperant.

Interrog.

Necessariumne igitur statuis homini, qui velit Dei per Christum patefactæ voluntati obtemperare, sibi persuadere, ab ipso Deo creatum fuisse mundum?

Respon.

Omnino, idque duplici de causa. Una est, eaque potior, quia Deus hoc ipsum vult, & à nobis requirit. Ob hanc enim causam, & ipse Deus, & divini homines tam sæpe, tamque diserte, à Deo cælum terramque, & omnia quæ in eis sunt, creata fuisse testantur. Altera quia, nisi id nobis persuaderemus, nihil erit, cur credamus, Deum singulorum hominum curam gerere, quod tamen ut firmiter credat, quemadmodum nos jam statuimus, sic nemo non videt pernecessarium illi esse, qui ipsi Deo obedire velit.

Interrog.

Hoc adeo apertum est, & ejus causa tam manifesta, ut de ea non sim te interrogaturus, sicut nec etiam de causa, cur Deo obedire volenti necesse sit credere, eum esse remuneratorem illorum qui ipsum quærunt. Nam ea similiter satis unicuique per se patet. Sed quænam illa sunt ad voluntatem Dei pertinentia, quorum cognitio nobis sit necessaria, non omnibus hominibus communia?

Respon.

Hæc quia ad Christi non minus, quam ad Dei cognitionem pertinent, necesse est, ut si de eis loqui velimus, jam de ipso Christo cognoscendo agamus.

De cognitione Christi.

Interrog.

Recte mones. Primum igitur, quid censes de Christi natura sive essentia nobis cognitu esse necessarium?

Respon.

Id, ut antea dixi, sine cujus cognitione voluntas Dei erga nos per ipsum Christum patefacta, à nobis vel sciri, vel servari nequeat.

Interrog.

Quid igitur ex iis, quæ ad Christi naturam sive essentiam pertinent, ejusmodi esse censes?

Respon.

Vix quidquam. Nam quædam, quæ ad ipsam Christi personam alioqui pertinent, & nobis omnino ob prædictam causam cognita esse debent, non naturalia illi sunt, sed à Deo postmodum ipsi data & concessa, & sic ad Dei voluntatem sunt referenda, & quidem ad primam quam secundam ejus partem, id est ad Dei operationes.

Interrog.

Quænam sunt ista?

Respon.

Divinum imperium, quod in nos habet Rom. 14. 9. & suprema illa majestas Ephes. 1. 20 &c, qua quidquid usquam est, aut excogitari potest, præter unam tantum ipsius Dei majestatem longe excellit 1 Cor. 15. 27. Phil. 2. 8, & 9. Hebr. 2. 9. Hæc enim Christo haud naturalia esse, sed à Deo Patre illi data fuisse, ipsumque ea per & propter mortem atque obedientiam & resurrectionem suam adeptum esse, apertissime scriptura testatur.

Interrog.

Cur vero hæc de Christo cognoscere omnino debemus? Aut quid hæc pertinent ad Christum?

Respon.

Propterea pertinent, quia, ut Christum divino cultu afficiamus vult Deus Joh. 5. 23. Psal. 45. 12. Hebr. 1. 6. Philip. 2. 10; ejus generis utiquam cultu cujus is est, quem ipsi Deo exhibere debemus. Qua de re explicatius postmodum agendum nobis erit.

De natura Christi.

Interrog.

Quid de ipsa tamen Christi essentia seu natura statuis?

 Respon.

Respon.

De Christi essentia ita statuo illum esse hominem Rom. 5. 15, in virginis utero & sic sine viri ope, divini spiritus vi conceptum ac formatum Matth. 1. 20, 23, Luc. 1. 35. indeque genitum, primum quidem patibilem ac mortalem 2 Cor. 13. 4, donec scilicet munus sibi à Deo demandatum hic in terris obivit; deinde vero postquam in cœlum adscendit, impatibilem & immortalem factum Rom. 6. 9.

Interrog.

Cur ea explicans quæ ad Christi naturam spectant, nullam mentionem omnium potissimæ rei fecisti, quod scilicet sit filius Dei, & quidem proprius Rom. 8. 32, & unigenitus Joh. 1. 14, & 18, ut scriptura testatur?

Respon.

Quatenus hoc, quod Christus sit Dei filius proprius & unigenitus, ad ipsius Christi naturam referri potest, id est à me explicatum dictum, quam si ista ipsa verba protulissem.

Interrog.

Rogo te, ut mihi ista explanatius dicas. Quid enim gratiam sibi vult, quod innuis, hoc quod Christus Dei filius sit proprius & unigenitus non omnino ad ejus naturam pertinere?

Respon.

Dicam. Divina ista Christi filiatio, eatenus tantum ad ejus naturam aliquo modo referri potest, quatenus id respicit, quod Christus divini Spiritus vi, sine viri ope in virginis utero conceptus & formatus fuit. Nam hujusce rei causa eum Dei filium vocatum iri, ipsius Dei Angelus ipsimet virgini, ex qua natus est, prædixit Luc. 1. 35; & quidem consequenter Dei filium proprium & unigenitum, cum nemo alius hac ratione & ab ipso primo ortu Dei filius unquam exstiterit. Cum igitur naturam sive essentiam Christi explicans, dixi modum, quo sit ortus, aperuisse, quid ista ipsius divina filiatione comprehensum huc pertinere possit, exposui, quam si diserte dixissem, illum esse proprium atque unigenitum Dei filium. Nam hoc aliud potissimum significat, quod nec ad ipsius Christi essentiam pertinet, nec ab ea proficiscitur. Quanquam præterea istud ipsum, quod Christus ea ratione, qua dixi, conceptus ac formatus fuerit, & proprii atque unigeniti filii Dei appellatione continetur, proprie loquendo, ad ipsius Christi essentiam referri non debet; alioqui sequeretur, quia alii homines longe diversa ratione concepti ac formati sunt, diversam quoque ipsorum, & Christi hominis naturam esse, & aliam esse humanam Christi naturam, aliam nostram.

Interrog.

Hac longiore responsione tua satisfecisti aliis interrogationibus quibusdam, quas facere paratus eram; iis igitur omissis, interrogo te, quid illud sit, quod potissimum significari dixisti, cum Christus proprius & unigenitus Dei filius in Sanctis Literis esse dicitur?

Respon.

Nempe, eum revera illum esse quem ipsum ejus nomen indicat, id est, Christum. Quanquam ubi Christus filius Dei appellatur, nunquam fortassis simplex ipsum Christi nomen subjecti loco habetur. Sed cum nomine Jesu conjunctum, simplex vero nomen Jesus aliquando habetur Act. 3. 13. 1 Thess. 1. 10. Hebr. 4. 14.

Interrog.

Cur istud fit?

Respon.

Ob id videlicet, quod Jesus est nomen proprium illius Matth. 1. 21, & quamvis illi idcirco divinitus impositum, Ibid. quia servator populi sui futurus erat, ad ipsum tamen hominem simpliciter significandum perpetuo usurpatum. At Christus est nomen quod ipsius hominis præcipuam excellentiam & præstantiam declarat à Deo in ipsum profectam; nam subaudienda est ubique vox Dei, ac si diserte scriptum esset, Christus Dei.

Interrog.

Quænam præstantia ista est?

Respon.

Regem esse populi Dei. Quia enim reges divina ordinatione in populo constitui 1 Sam. 8. 9. & 10, eadem divina ordinatione ungebantur, idcirco Christi nomine quod proprie unctum significat sunt appellati, & quidem ipsius Dei uncti, seu Christi dicti.

Interrog.

Quæ igitur est tanta ista Jesu Christi, ipso Christi nomine indicata præstantia, adeo ut ipsa Christi appellatione proprii atque unigeniti filii Dei appellationem contineri velis, si alii quoque, impii aliquando & non secus ac vulgares quique homines mortis mancipia, Christi sunt nominati?

Respon.

Nomen istud, quod illis aliquo modo conveniebat, Jesu Christo maxime proprie atque absolute convenit, & idcirco in ipso id significat, quod in illis non significabat.

Interrog.

Quomodo ista intelligis?

Respon.

Intelligo, Jesum Christum maxime proprie, maximeque vere atque absolute Dei populi regem esse. Cum ratione regni, tum vero ratione ipsius populi; id quod illi non fuerunt.

Interrog.

Quam ob causam? Cur vero non erat illorum regnum absolutum regnum?

Respon.

Quia absolutum regnum requirit absolutam potestatem, quam nemo terrenus rex, ut illi erant, in suos subditos, & in ea, quæ ad illos spectant, habere potest. Quot subditi manus sui regis effugiunt, qui eos punire vellet? Quot mala ipsi regi à suis subditis impendent, quæ forpius vitare nequit? Quot incommoda vel avertere vel auferre à suis subditis terreni reges omnino vellent, quæ non possunt? Quot beneficia eos afficere, quæ non sunt in ipsorum potestate? Et ne plura dicam, nullam habent terreni reges in suorum subditorum voluntatem & animum potestatem, quæ tamen in homine pluris sunt, quam ipsa externa facta. Atqui hæc omnia quæ terrenis regibus desunt Jesus Christus habet.

Interrog.

Cur non erat populus iste Israëlis absolute Dei populus?

Respon.

Quia Deus pro suis absolute non agnoscit, nisi pios & justos, seque timentes. Atqui in populo illo Israëlis innumerabiles perpetuo fuerunt vel impii, vel injusti homines & Dei Legem parum curantes.

Interrog.

Cur tamen is populus, est Dei populus, in Sacris Literis dictus?

Respon.

Nempe ob id, quod Deus illum peculiariter elegerat Psal. 147. 19. & 20, cui aperte & manifeste suam voluntatem suaque judicia patefaceret.

Interrog.

Quid igitur hinc concludis?

Respon.

Id quod ante attigi; nempe Reges Israëlitici populi cum nec ipsi plenam & absolutam, id est, ipsorum voluntati parem, potestatem in eum populum exercere possent, nec is populus verus Dei populus esset, quamvis Christi, id est, uncti Dei fuerint appellati, non tamen proprie atque absolute tales fuisse, & propterea appellatione ista non fuisse in illis id significatum, quod significat, Dei proprium & unigenitum filium esse, quemadmodum in Jesu Christo significatur.

Interrog.

Conveniebatne illis tamen interea aliqua ratione filiorum Dei nomen, propter id regnum, quod in Israëliticum populum habebant?

Respon.

Respon.

Omnino. Divino siquidem testimonio vel ii qui ex Dei decreto, aliquo modo judicia in Dei populo exercent, filii altissimi nominantur & sunt Psal. 82. 6. Joh. 10. 35. Cum igitur Christus Jesus maxime propria & singularissima ratione, Deo sic statuente, non solum regnet, sed plenissimam & absolutissimam potestatem in eum, qui verus & proprius Dei populus est, solus habeat; & quidem ita solus, ut nec ante ipsum alius eam habuerit, nec post habiturus sit ullus; merito, ob ista, non modo Dei filius, sed proprius etiam & unigenitus Dei filius & nominatur, & est.

Interrog.

Quid igitur censes de eo, quod vulgo hactenus traditum est, Christum Dei filium proprium & unigenitum esse, quia ex ipsius Dei substantia sit generatus, nec ullus alius præter ipsum?

Respon.

Censeo, istud merum esse humanum commentum, id est, nec Sacris Literis ullo pacto consentaneum, quæ istius ex ipsius Dei substantia generationis nullam prorsus mentionem faciunt, & ipsi sanæ rationi penitus repugnans, quæ nullo modo patitur, ut Deus animalium corruptibilium more ex sua ipsius substantia generet, ut vel unica illa numero Dei essentia vel dividatur, vel multiplicetur, vel unica numero & integra manens, pluribus sit communis. Adde, quod ipsa scriptura propriam & unicam Christi divinam filiationem aperte ita explicat, ut nos & modo diximus, & paullo ante, dum de ipsius Christi in utero virginis conceptione loqueremur, docuimus; & nominatim pro eodem accipit Jesum esse Christum, & Jesum esse Dei filium, Matth. 16. 16. Marc. 8. 29. Luc. 9. 20. Matth. 26. 63. Marc. 14. 61. Luc. 22. 67, & 69. Joh. 20. 31. illum, videlicet proprium atque unicum. Hinc enim factum est, ut quia Jesus Rex populi Dei & sic Christus perfecte & absolute non fuit, nisi postquam a mortuis resurrexit, per ipsam resurrectionem dicatur constitutus fuisse Dei filius, & tunc a Deo genitus cum illum Deus a mortuis excitavit, Rom. 1. 4. Actor. 13. 33. In loco enim ad Romanos est verbum ὁρισθέντος, quod definitum seu constitutum proprie significat.

Interrog.

Sed quid dices, quod Christus pluribus in locis Deus diserte appellatur? An non hoc indicat, ipsum ex Dei substantia esse genitum? An non hoc ad ipsius essentiam pertinet? Hujus tu tamen rei hactenus nullam mentionem fecisti?

Respon.

Etiamsi ipsius Dei nominis, quo Christus insignitur, nullam expressam mentionem hactenus feci, rem tamen ipsam quæ tanto nomine Christo tributo continetur ac significatur, diserte commemoravi, atque ad ipsius Christi essentiam minime pertinere aperte docui, & consequenter inde de generatione ejus ex ipsa Dei substantia nihil colligi posse, satis videor docuisse.

Interrog.

Quænam res illa est a te diserte commemorata?

Respon.

Nempe divinum ipsius Christi in nos imperium ac majestas, unde merito & Deus, & noster Deus esse dicitur Joh. 1. 1, & 20. 28: Dei siquidem nomen non substantiam sive essentiam ipsam illius, cui tribuitur significat, nec alicujus substantiæ sive essentiæ est revera proprium, sed est nomen, ut vocant, appellativum, quo in Hebraica lingua, cujus idiotismis referta sunt ipsa Novi Testamenti Græca scripta, significatur potentia, & inde potestas, & idcirco ii qui potentia, aut potestate aliqua sunt præditi, dii in Sacris Literis vocantur; ita ut non modo Angeli, quorum robur & virtus major est, quam hominum dominationem aliquam habentium 2 Petr. 2. 11, sed ipsi homines, qui munere aliquo cum potestate quadam conjuncto funguntur, Dei nomine decorentur, adeo ut simpliciter atque absolute dii esse dicantur. De Angelis testimonia habes Psal. 8, & 97. Interprete præsertim scriptore Epist. ad Hebr. 1. & 2. De hominibus vero potestate aliqua præditis testantur hi loci Exod. 21. 6, & cap. 22. 8, & 28, atque alii non pauci omnium, insigne est illud testimonium Psal. 82. *Ego dixi dii estis*, quippe quod ad hoc idem probandum ab ipso Christo adducatur Joh. cap. 10. ubi interim non obscure docet, se, quamvis ipse sibi non Dei, sed tantum filii Dei appellationem tribueret, propterea jure dici posse & esse Deum, quod Pater, nempe summus ille Deorum Deus, ut Deut. 10. appellatur, ipsum sanctificaverit, & in mundum miserit.

Interrog.

Quid vero ista in mundum missio & sanctificatio significat?

Respon.

In mundum missio declarat munus inter homines obeundum Christo, quamvis in mundo jam existenti a Patre demandatum. Nam Christus ipse dixit quemadmodum ipse a Patre in mundum missus fuisset, sic se discipulos suos in mundum misisse Joh. 17. 18, qui tamen jam in mundo erant. Sanctificatio vero complectitur omnem Spiritus Sancti plenitudinem, omnemque excellentiam ac sublimitatem, & a terrenis rebus separationem, quam ex Patris sui dono vel jam adeptus, vel jam adepturus Christus erat. Quare vides, quod Christus sit Deus, id nihil habere commune cum sententia ista, quod ex ipsa Dei substantia sit generatus, quæ sententia, quemadmodum, ut dixi, nullum testimonium in Sacris Literis habet, sic ipsius Christi cognitionem, Deique admirabile in ipso ad divinum imperium evehendo opus vehementer obscurat.

Interrog.

Quid illis tam multis tamen fiet, qui istam ex ipsius Dei substantia Christi generationem mordicus tenent?

Respon.

Modo alioqui ipsi Christo obediant, & charitatem adversus eos exerceant, qui aliter sentiunt, nec præfracte illis eorumve sententiæ sese opponant, censendum est, errorem istum illis ad æternam salutem consequendam impedimento non futurum.

Interrog.

An non præstaret tamen, illos in errore isto non versari?

Respon.

Præstaret omnino, non ob id solum, quod in errore aliquo esse (præsertim in divinis rebus) res mala per se est, sed multo etiam magis ob id, quod error iste alios non paucos secum trahere potest, & quidem quosdam perniciosos; ac nominatim, quod maximo est impedimento ad humanæ, id est, nostræ naturæ in Christo exaltationem recte percipiendam. Quod & omnium divinorum operum, ut paullo ante aiebam, præstantissimum est, & ad fidem ac spem nostram in Deo collocandam, eamque firmandam ac roborandam, aptissimum ac ferme necessarium 1 Petr. 1. 3, & 21. & cap. 3. 21, & 22. Hebr. 4. 15, & 16. Quippe in hunc ipsum finem ab ipso Deo patratum ac luculentissime divinis oraculis testatum.

Interrog.

Numquid humanæ naturæ in Christo exaltationem recte percipere non prorsus necessarium esse statuis?

Respon.

Eatenus rectam cognitionem istam prorsus necessariam esse statuo, quatenus quis sine illa non esset Christo Jesu divinum cultum exhibiturus, ob eam causam, quam antea dixi; nimirum, quod Deus, ut id a nobis fiat, omnino requirit. Unde merito concludo, divinum Jesu Christi in nos imperium, divinamque ipsius majestatem nobis cognitu omnino esse necessarium.

De divino Jesu Christi imperio.

Interrog.

Quid divinum illud Jesu Christi imperium divinaque majestas significat aut complectitur?

Respon.

Illud ipsum, quod Jesum esse Christum seu regem veri populi Dei, seu etiam proprium atque unigenitum Dei filium, ut antea exposui. Ex quo consequitur, necessarium omnino esse, ut credamus, & agnoscamus; Jesum esse Christum, seu proprium atque unigenitum Dei filium.

Interrog.

Sed quid tamen illud ejus divinum imperium nominatim complectitur?

Respon.

Propter id quod jam dictum est, nempe quod hoc potestatem complectitur plenissimam & absolutissimam in verum Dei populum, hinc necessario sequitur, eodem divino imperio contineri potestatem ac dominationem in omnes Angelos & Spiritus tam malos, quam bonos.

Interrog.

Cur in Angelos & Spiritus bonos?

Respon.

Ut ipsorum opera ac ministerio uti pro suo arbitratu possit, ad justos & pios Deumque timentes (hi enim nec alii praeter ipsos sunt (ut ante dixi) verus Dei populus) fovendos, tuendos, ac juvandos, & ad æternam felicitatem, ad quam contendunt, perducendos.

Interrog.

Cur vero in malos?

Respon.

Ut ipsorum consiliis, qui omnes huc tendunt, ut humanum genus perdant, sed potissimum ut pios, qui beatam immortalitatem sunt adepturi, penitus exterminent, obsistere eosque reprimere perpetuo valeat, atque etiam quandocumque ipsi libuerit, eorum vi ac potestate, (ut sic dixerim) abuti ad eos homines vel puniendos, vel malo aliquo refrænandos, qui vel ipsius gloriæ, vel piorum hominum saluti, quantum in ipsis est, obsistunt, aliave quapiam ratione, aut in ipsum aut in illos sunt injurii.

Interrog.

Nonne ex eadem tua ratiocinatione sequitur, Jesum Christum in omnes homines plenum dominatum habere?

Respon.

Sine dubio; nec solum in omnes homines, sed præter ipsum unum Deum 1 Cor. 15. 27, prorsus in alia omnia, quemadmodum divina testimonia non diserte docent. Quod tamen ut ipsa ista ratiocinatio requirit, intelligendum est, quatenus id ad ipsius Christi regnum quoquo modo pertinere potest, sive videlicet de ipsius Christi majestate, sive de piorum Deumque per ipsum Christum timentium commodo, seu generatim, seu singulatim, aliqua & quidem vel minima ratione agitur.

Interrog.

An non inter illa omnia numeras mortem & infernum?

Respon.

Immo præcipue. Finis enim ad quem, ut antea attigi, tendunt ii qui sunt verus Dei populus, quem Jesus Christus regit, est vita & beata immortalitas, quam illis conferendi, necesse est Christum plenissimam potestatem habere, alioqui ipsius in Dei populum potestas non modo non plenissima, sed nulla ferme, quod ad ipsorum bonum spectat, censenda esset. Atqui nisi Christus in mortem & infernum ipsum dominationem & imperium habeat, quonam pacto poterit illos immortales ac beatos efficere, quod fieri nequit, nisi è mortis potestate atque inferni faucibus eximantur? Propterea ipse met diserte ait, se claves inferni & mortis habere Apoc. 1. 18.

Interrog.

Ex eo quod recte conclusisti, necessarium nobis esse credere Jesum esse Christum, id est, regem populi Dei, an non hinc omnino consequitur, necessarium similiter nobis esse, credere ipsum Jesum à mortuis resurrexisse?

Respon.

Sine dubio; cum alioqui apud omnes in confesso sit, eum mortuum fuisse. Quomodo enim credere possemus, eum nunc esse regem populi Dei, nisi nobis persuasum esset eum in morte non mansisse? Certe sine Christi à mortuis resurrectione inanem esse fidem nostram Paulus Apostolus constanter affirmat 1 Cor. 15. 14, &c.

Interrog.

An non præterea necesse est credere, illum ita à mortuis resurrexisse, ut non modo etiamnum vivat, sed jam nunquam sit moriturus, morive possit?

Respon.

Omnino; nec sine causa id aperte scriptura commemorat Rom. 6. 9, aliter enim in ipsum mortem dominium habere non possit; quod tamen ut credamus, necesse nobis esse concludi.

Interrog.

Quid de exauditione precum, deque non modo actionum sed cogitationum nostrarum cognitione statuis, an non his præditum Jesum Christum esse censes?

Respon.

Nihil hic dubii esse potest. Quomodo enim sine his nos regere ac gubernare posset, & nostri curam habere? Sine gubernatione autem & cura nullo pacto regnum consistere potest; præsertim vero Christi regnum, quod illi non est naturale, sed ipsi in hunc finem à Deo datum, ut pios regat ac gubernet, eorumque curam gerat, & consequenter, ut ipsius tanquam sui regis opem implorantibus sit præsto. Pietas porro in ipso hominis corde potissimum consistit; quare non modo regere, sed ne nosse quidem Christus suos posset, si illi ipsorum corda penitus perspecta non essent. Adde, quod ipse Christus disertis verbis testatus est, se esse eum qui renes & corda scrutetur Apoc. 2. 23.

Interrog.

Quid igitur censes de iis, qui ista Christo non tribuunt?

Respon.

Censeo, illos non esse Christianos, quippe qui re ipsa Christum non habeant, & Jesum esse Christum, licet fortasse aperte verbis non audeant, re tamen ipsa omnino negent.

Refutatio sententiæ Arianorum de Christi essentia.

Interrog.

Antequam ulterius de Christo interrogando progrediar, succurrit nunc à te id exquirere, quod antea debuissem, quid videlicet de ea sententia statuas, quæ habet, Dei filium unigenitum, non quidem ex ipsius Dei substantia genitum esse, sed nihilominus tamen substantia (una excepta ipsius Dei substantia) omnium excellentissima constare, & ante omnia sæcula extitisse, ac demum sub, id est à Deo definito tempore, in utero virginis carnem assumpsisse?

Respon.

Ego vero, antequam respondeo, te monitum volo, me ex iis, quæ ad Christi seu filii Dei essentiam pertinent, nihil magis nobis credendum ac cognoscendum esse statuere, quam, illum natum fuisse verum hominem. Hæc enim ea res est, quæ omnium maxime ad ejus vestigia insequenda, ad ea quæ nobis promisit, credenda, adque nobis persuadendum illum nostrarum in hoc mundo infirmitatum afflictionumque misereri, nos animat atque inducit. Nunc ad interrogationem tuam venio, & dico, propterea sententiam istam de filio Dei, quam commemorasti, valde improbandam esse, quod ea non minus, quam illa altera de generatione ejus ex ipsa Dei substantia (id quod dicere antea oblitus fueram) hoc efficit, ut Dei filius seu Christus non sit verus homo, & nobis, peccato excepto, per omnia similis, quod videlicet ad ipsam naturam attinet.

Interrog.

Sed unde istam Christi nobiscum tantam similitudinem probas?

Respon-

Respon.

Non quidem ex eo loco, qui vulgo ad id probandum afferri solet, Hebr. 4. 15. ibi enim agitur non de naturæ similitudine, sed tentationum; & sensus eorum verborum est, Christum similiter, atque veris Christianis evenire solet, afflictiones ac perpessiones expertum fuisse, cujuscumque tandem illæ sint generis, idque citra omne ipsius peccatum, quippe qui ab istis omnibus malis ne ad minimum quidem aliquid delinquendum unquam fuerit adductus. Non, inquam, ex loco isto tantum naturæ Christi & nostræ similitudinem colligo, sed ex universa Scripturæ Sacræ analogia, & ex aliquot singularibus locis, ubi illa pro re concessa sumitur. Cujusmodi est ille 1 Cor. 15. 13, & 16. *Si resurrectio mortuorum non est, nec Christus resurrexit.* Nam si Christus, quod ad naturam suam attinet, aliquid haberet, quod cæteri homines non habent, idque plane essentiale & humana ipsa natura excellentius, nihil impediret, quominus ipse à mortuis resurgere potuerit, etiamsi nullus ex reliquis hominibus posset, nedum fideles ejus omnes, de quorum à mortuis resurrectione eo in loco agitur.

Interrog.

Quomodo vero probas, Christum verum hominem non esse, si talis sit qualem isti volunt?

Respon.

Hac nimirum ratione, quod nulla res quæ una sit, duas formas essentiales habere potest, seu duæ res diversæ esse, jam enim non una, sed duæ res essent. Christus sive Dei filius, unus omnino est, & res tantum una. Quare, si formam aliquam essentialem habet, quæ non sit esse hominem, quemadmodum istorum fert sententia; siquidem Dei filium perfecte jam extitisse contendunt, antequam esset homo, jam formam hanc essentialem, quæ est esse hominem, habere non potest; & sic verus homo esse nequit; sed necesse est, ut si quid tamen humanæ naturæ habet, quod postmodum adeptus sit, id non ad ipsius essentiam pertineat, sed tanquam vestis quædam sit, quam induerit; quemadmodum isti ipsi non raro loquuntur, asserentes, Dei filium humanam naturam, sive hominem induisse. Et ita ipsimet satis declarant, se non censere, filium Dei esse hominem revera. Longe enim aliud est aliquid induere, & id revera esse. Et hinc sane factum est & fit, ut multi ex iis, qui statuunt, Dei filium extitisse antequam ex Maria virgine nasceretur, sed interim tamen, eum ex ipsa Dei substantia genitum esse negare, partim sua sponte, partim si vehementius urgeantur, non dubitent affirmare, illum non esse verum hominem, quemadmodum, videlicet, unusquisque nostrum est.

Interrog.

Nonne hæc quæ modo adversus istos disputasti, valent etiam adversus eos, qui Christum ex ipsius Dei essentia genitum dicunt?

Respon.

Valent omnino, eorumque opinionem non minus quam istorum prorsus convellunt; nisi quod illi pertinaciores sint, præsertim ii inter ipsos qui * prius sentiunt, & statuunt Christum eandem ipsam numero cum Patre essentiam habere, quippe qui licet convicti nulla ratione adduci possint, ut fateantur ex ipsorum sententia consequi Christum non esse verum hominem, ut nos sumus; quod tamen isti alii non modo fatentur tandem, sed etiam, ut dixi, interdum sponte affirmant.

Interrog.

Sed quomodo interim alia tot sacra testimonia interpretantur, in quibus Christus diserte homo seu filius hominis appellatur?

Respon.

Ajunt, vocem hominis, seu filii hominis in locis istis non ita accipiendam esse, ut cum de nobis profertur. Christum enim seu Dei filium, hominem quidem esse, sed novum & cœlestem, & ab eo diversum, qui de unoquoque nostrum prædicatur. Ad idque comprobandum afferunt potissimum ea, quæ Paulus 1 Cor. 15. 47, &c, de Christo scribit, inquiens, illum esse secundum & cœlestem hominem, quem Adamo primo & terreno, & sic reliquis omnibus nobis opponit; non animadvertentes, ibi Paulum de Christo loqui, ut jam immortali facto & glorificato; quod vel ex eo constat, quod statim subjicit, nos quemadmodum portavimus imaginem hominis terreni, sic portaturos imaginem cœlestis, id est, quemadmodum corpus habuimus & adhuc habemus plane illius simile, quod Adamus habuit, sic corpus habituros illius plane simile, quod nunc Christus habet, ut ex ejusdem Apostoli verbis aperte colligitur, Philipp. 3. 21.

* [illegible] habent.

Interrog.

Sed si ex eo, quod Christus seu Dei filius fuisset ipse, antequam in virginis utero conciperetur, omnino sequuturum esse vis, illum non esse verum hominem, adversus id, quod scriptura clarissime docet, quomodo igitur interpretaris ea sacra testimonia, in quibus diserte habetur Joh. 1. 3, 10, per ipsum facta esse omnia, & sine ipso nihil esse factum, mundum per ipsum factum esse, & omnia per ipsum fuisse creata Coloss. 1. 16?

Respon.

Quod attinet ad primum testimonium, quod habetur Joh. 1. 3. Dictio universalis *omnia* non prorsus universaliter accipienda est, sed ad subjectam materiam restringenda, ut scilicet ea tantum omnia complectatur, quæ ad Evangelium pertinere. Est enim Evangelium ejus loci, & porro totius illius scriptionis subjecta materia. Nihil enim frequentius in ipsius Novi Testamenti scriptis, quam ut vox omnia, cum significatione eorum tantum omnium, quæ ad subjectam materiam pertinent, usurpetur, ut unicuique concordantiarum (quem vocant) librum consulenti apertissime constabit. Sed pro omnibus locis nunc satis sit ille, in quo de re agitur plane simili, immo cum hac, quam Johannem intelligere non dubitamus, conjuncta, is est 2 Cor. 5. v. 17, ubi Paulus diserte ait, omnia nova fuisse facta. Cum tamen certissimum sit, permulta non fuisse facta nova. Nempe quia vox *omnia*, ad illa restringenda & accommodanda est, de quibus ibi agitur, & ad subjectam materiam pertinent.

Interrog.

Sed quid dices, quod in loco illo apud Johannem additur, sine verbo, id est Dei filio, nihil esse factum? Videntur enim verba ista ideo omnino fuisse addita, ut sciremus, in proxima superiore sententia nulli restrictioni esse locum.

Respon.

Immo, cum certum esse videatur, mox sequentia verba, *quod factum est* (quicquid nonnulli contra sentiant) cum additione illa conjungenda esse, & ipsius esse partem, ita ut sensus sit, nihil eorum quæ facta sunt sine verbo, id est Dei filio factum esse; dicendum potius videtur, voluisse Evangelistam cum illa additione indicare, se de quibusdam nunquam antea, & nova ac mirabili ratione factis loqui. Nam ad docendum, simpliciter se loqui de iis, quæ sunt facta, nec semper fuerunt, satis habebat illa verba addere, *& sine ipso factum est nihil*. Itaque mysterio non videtur carere, quod præterea addit, *quod factum est*, subaudi novum & mirabile, ad mundi ipsius statum pertinens. Sed hoc omisso, dico, propterea Evangelistam verba illa addidisse, *& sine ipso factum est nihil*, ut melius declararet, quod antea dixerat, omnia per ipsum fuisse facta. Quæ omnino videntur significare, per ipsummet verbum seu filium Dei omnia illa, quæ diximus, facta esse; cum tamen illius generis quædam & quidem maximi momenti, per ipsius Apostolos sint facta, ut est gentium vocatio, & ceremoniarum Legis Mosaicæ abolitio. Quanquam enim ejusmodi res originem suam habeant à verbis & factis Christi, non tamen per ipsummet Christum, sed per ejus Apostolos ad effectum sunt perductæ; sed non sine ipso Christo, cujus virtute & aucto-

instrumentaliter illi omnia fecerunt, quemadmodum ipse illis dixit Joh. 15.5, *Sine me nihil potestis facere*, ex quibus Christi verba istorum Evangelistæ verborum sententia petenda est.

Interrog.

De eo vero quod mundus per Dei filium sit factus, Joh. 1.10, ut paulo post idem Johannes testatur, quid ais?

Respon.

Dico, si vox Mundus, quæ ibi in uno & eodem versiculo ter reperitur, eodem ubique sensu prolata fuit, voce ista humanum genus significari, & figuratum, vel potius Hebraicum loquendi modum agnosci debere in verbo *factus est*. Figurate enim id fieri dici potest, quod conservatur, alioqui periturum, cuique vita datur. Scimus autem, Dei filium, mundi, id est, humani generis Servatorem esse Joh. 4.42. 1 Joh. 4.14, & ejusmodi esse panem, qui vitam det mundo 1 Joh. 6.33. Hebræi porro, cum verbis compositis careant, interdum simplicibus pro compositis utuntur, præsertim in eo sensu, quem particula *re* Latinis verbis addita efficit; unde *factus est* illo in loco idem significare potest, quod *refectus est*, *seu denuo factus*, id est, instauratus; perierat enim hominum genus, & Christus illud instauravit, id est æternæ morti adjudicato atque obnoxio, æternam vitam attulit; & sic tacite exprobrat mundo Johannes quod per Christum ab interitu vindicatus, eum tamen non agnoverit, sed spreverit atque rejecerit, cum statim subjicit, *& mundus eum non cognovit*. Quæ verba nullam ejusmodi efficacem relationem ad superiora haberent (quam tamen ut habeant requiri omnino videtur, eo posito quod vox mundi idem ubique significet) si *factus est* exponatur, *primo creatus est*. Neque enim etiamsi mundus per Christum primo creatus fuisset, id ullo modo constare ipsi mundo poterat, aut res erat, quam in eadem sui ipsius forma Christus fecisset, in qua rejectus fuit, quemadmodum id erat, quod mundum instaurasset.

Interrog.

Verum quid dices, si quis neget, mundi vocem, ubique in eundem sensum accipiendam in illis Evangelistæ verbis esse?

Respon.

Dicam, si istud non sit, debere igitur ubique in diversum accipi. Nam quod alio sensu semel, alio vero bis accipiatur, nulla fortassis loquendi consuetudo permittit. Et primo quidem loco, ubi dicitur, verbum, id est, Christum in mundo fuisse, vox mundi, hunc mundum, id est hanc quasi hominum civitatem in terris significabit; cum vero subjicitur, mundum per ipsum esse factum, tunc mundi nomine futurus mundus intelligetur, id est immortale illud seculum, quod expectamus, quod per Christum, quatenus ad nos pertinet, factum est. Quemadmodum futurum dicitur respectu nostri, quamvis jam ipsi Christo & Angelis sit præsens. Tertio porro loco, ubi dicitur mundus eum non cognovisse, mundi nomen homines carnales & variis cupiditatibus implicitos, quales fere mundus habet, declarabit, hi enim Christum non norunt, eumque rejiciunt.

Interrog.

Primæ & tertiæ significationis ex tribus illis voci mundi abs te attributis, testimonia in Sacris Literis sunt satis frequentia, sed secundæ, ut scilicet hæc vox mundi simpliciter prolata futurum mundum significet, quæ nam proferre poteris?

Respon.

Quamvis fortasse id facere necesse non habeam, modo mihi concedatur, mundum, cum seculum significat, duplicem esse, præsentem, videlicet ac futurum; tamen duo proferam testimonia, alterum in quo vox voci mundo æquipollens habetur, alterum vero in quo est ipsa vox mundi. Utrumque autem est in una Epistola ad Hebræos, & prius quidem cap. primo in illis verbis, Hebr. 1.6, *& cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, & adorent eum omnes Angeli Dei*. Nam *orbis terræ*, seu, ut in Græco est, [illegible] vocem idem posse, quod vocem mundi, nemo, arbitror, negaverit.

Interrog.

Verum id quidem est; sed quid cogit de futuro mundo locum istum accipere?

Respon.

Tria omnino id facere cogunt; loci ipsius sententia, Psalmi 97, unde illa verba citantur materia seu argumentum, & verba quæ paulo inferius in eadem Epistola habentur.

Interrog.

Quænam est loci ipsius sententia illa, quæ id facere cogat?

Respon.

Ea nimirum, quæ omnibus est apertissima, tunc scilicet, cum Christus in eum terræ orbem sive mundum introductus est, de quo ibi agitur, jussos fuisse omnes Dei Angelos illum adorare. Neque enim Dei Angeli omnes jussi sunt Christum adorare, cum introductus est in hunc præsentem mundum, sed tum demum, cum in futurum mundum est introductus.

Interrog.

Qua ratione istud probas?

Respon.

Istius rei probatio omnibus in promptu esse videtur. Certum est enim, Christum in omnes Dei Angelos imperium non habuisse, nec illos ei fuisse subjectos, supraque illos omnes non fuisse evectum, nisi post mortem crucis, immo postquam in coelum ascendit & in dextera Dei sedit; ut clarissime constat ex his testimoniis Eph. 1.20, &c. Philipp. 2.8, &c. 1 Petr. 3.22, quare nec etiam ante jubeti potuerunt omnes Angeli Dei illum adorare. Quid quod ex loco isto ad Philipp. apertissimum est, hujusce rei quod ii ipsi omnes qui in coelo habitant, Christum adorare debeant, causam fuisse ipsius supra omnes exaltationem, quam illum à Deo propter obedientiam suam usque ad crucis mortem adeptum fuisse, ibidem disertissime scriptum extat?

Interrog.

Jam quæ est istius Psal. 97, materia sive argumentum, unde orbis terræ seu mundi appellatione cogimur in loco isto ad Hebr. futurum mundum intelligere?

Respon.

Psalmi illius prophetica materia & argumentum est Christi regnum, ut omnes fatentur, id est, Christi in suum regnum ingressus, ejusque regni possessio, quam necesse est, ut scriptor Epistolæ ad Hebræos isto in loco per verba illa significet, *cum introducit primogenitum in orbem terræ*. Atqui Christus, non cum in hunc præsentem mundum est introductus, sed quando in ipsum coelum est invectus, & sic in futurum nobis mundum introductus est, in regnum suum ingressus ejusque possessionem adeptus fuit, gloriam enim Christi Luc. 24.26. 1 Petr. 1.11, ejus perpessiones quas postremum cum jam ex hoc mundo egressurus esset, est expertus, antecedere debuerunt. Et propter passionem mortis fuit ipse gloria & honore coronatus Hebr. 2. $\S$1. 9.

Interrog.

Verba vero ejusdem scriptoris ad Hebr. quæ istam orbis terræ interpretationem in loco, quem attulisti, recipere cogant, quænam sunt?

Respon.

Illa sunt, quæ leguntur infra proximo cap. 2.5. *Non enim Angelis subjecit orbem terræ futurum, de quo loquimur*. Est enim in Græco eadem vox [illegible], quæ in superiore loco habetur. Hæc igitur verba aperte docent, scriptorem illum divinum monere lectorem voluisse, se, cum de orbe terræ loquitur, futurum terræ orbem intelligere, nec aliter verba illa, *de quo loquimur*, accipi possint, nisi ut respiciant ad ea, quæ ante dixerat; ante vero sui ipsius verbis nec tacite nec aperte,

vel simpliciter orbis terræ, vel orbis terræ futuri illam mentionem fecerit, nisi in loco isto quem modo cap. primo vers. 6, & paulo ante vers. 2, in illis verbis, *per quem fecit & sæcula.* Quare necesse est fateri ex ipsius posterioribus istis verbis quæ cap. 2 extant, constare, illum vel in utroque ex istis locis, quæ sunt cap. primo, vel saltem in priore, præsertim cum in eo diserte habeatur orbis terræ nomen, de futuro terrarum orbe loqui.

Interrog.

Alter locus ubi voce ipsa mundi apud eundem scriptorem futurum mundum significari dixisti, quisnam is est?

Respon.

Ea verba sunt, quæ leguntur cap. 10. 5. *Ideo ingrediens mundum dicit, hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi, &c.* Nam & locus, unde sumptum est testimonium istud, *Hostiam & oblationem &c.*, & res ipsa docet, divinum istum scriptorem simplici mundi appellatione futurum mundum eo in loco intellexisse. Locus quidem, unde testimonium illud sumptum fuit, est Psalmus 40, in quo aperte agitur de insigni aliqua liberatione Davidis è calamitate gravi, Deo id efficiente; quem hunc ob causam David celebrat, eique novum canticum se canere ait. Et sic Prophetico Spiritu, Christi Jesu, cujus typum David gerebat, liberatio aliqua insignis ibi prædicitur; quæ alia esse non potest, quam ea, cujus meminit Petrus Apostolus Act. 2. 24, & 31, & 33, cum scribit Deum eum excitavit solutis doloribus mortis, & animam ejus in inferno minime relictam, eumque sua dextera exaltavit, & sic ipse Christus in beatæ immortalitatis possessionem est ingressus; quod nimirum scriptor ille divinus verbis illis expressit, *ingrediens in mundum.* Est enim beatæ immortalitatis possessio mundus ille nobis futurus. Jam quod ad rem ipsam attinet, certum est, Christum non simul atque præsentem hunc mundum est ingressus, sed postmodum, hostias & oblationes illas taurorum & hircorum, &c. jam Deo non placere declarasse, in earumque locum sui ipsius corporis æternam hostiam & oblationem substituisse, id est, tunc, cum ipse in cœlum post mortem suam est ingressus. Ab eo enim tempore, nec sane prius, & sacrificia illa antiqua sunt abolita, & corporis Christi sacrificium perfectum est. Quippe cum Christus seipsum in cœlo Deo pro nobis obtulerit, adeoque perpetuo offerat Hebr. 8. 2, &c, & 9. 24. nec ante fuerit Sacerdos & Pontifex noster in æternum constitutus, quam in ipsum cœlum ingressus fuerit ibi perpetuo mansurus Hebr. 9. 25 & 7. 26. & 5. 9 & 10: quemadmodum ex compluribus locis ejusdem Epistolæ ad Hebræos aperte colligitur.

Interrog.

Quomodo igitur interpretaris verba illa *corpus autem aptasti mihi?* Namque ea videntur omnino docere, locum accipiendum esse pro eo tempore, quo primum Christus seu Dei filius corpus habere cœpit, & simul ostendere Dei filium aliquando corpus non habuisse, quippe cui appositum seu conjunctum corpus fuerit, & sic jam revera extitisse, antequam homo esset. Quod cum iis manifeste pugnat, quæ antea hac de re disputasti.

Respon.

Si verbum *aptasti*, quod in loco illo legitur, significaret *apposuisti*, seu *conjunxisti*, ut quidem potest, vera ista essent, quæ dicis; sed non habet hoc verbum eo in loco significationem istam. Idem enim ibi significat quod *apte concinnasti, composuisti, parasti*; quemadmodum sine dubio significare potest. Nam Græcum verbum, quod aptasti successit, est καταρτίζειν, quod *apposuisti* seu *conjunxisti* nihil aliud nequit, sed vel illam alteram quam dixi *aptandi* verbi significationem habet, vel idem declarat, quod *absolvisti* seu *perfecisti.*

Interrog.

Quis igitur erit istius loci sensus?

Respon.

Nempe, Deum, Christi in cœlum ad beatam immortalitatem possidendam ingredientis corpus ipse concinnasse, seu magis perfecisse, id est natura immortali donasse, ut sic, rejectis illis legalibus temporariisque sacrificiis ac victimis, jam ipse Christus non legis seu Literæ, sed divini Spiritus vi, & Sacerdos & victima æterna esse posset Hebr. 7. 16 & 28, & cap. 9. 14. Nam *aptasti mihi corpus* pro eo quod est, *aptasti meum corpus*, usitatissime dici nemo est qui nesciat. Adde quod in ipso Psal. 40, secundum Hebraicam veritatem legitur *aures perfodisti mihi.* Quod sine dubio idem est, quod *aures meas perfodisti.* Verum jam tempus est, ut tibi ad id respondeam, quod de Christo seu Dei filio Paulus Apostolus dicit, per ipsum creata fuisse omnia.

Interrog.

Recte quidem. Veruntamen dic mihi antea, quid intelligas in eadem Epistola ad Hebræos Hebr. 1. 2, significare id, quod ipse non ita multo ante commemorasti, per Dei filium facta ab ipso Deo esse sæcula? Sæculorum siquidem nomine mundum hunc apud scriptorem istum significari indicat locus ille, ubi ait, Hebr. 11. 3, *Fide intelligimus aptata esse sæcula &c.*

Respon.

Ne de isto posteriore, quem citas, loco nunc quidquam disputem (non enim desunt qui ibi sæculorum nomine futurum mundum significari contendunt) dico, cum duo isti loci, is, inquam, cujus explicationem meam quæris, & iste quem citas, tam longo intervallo sint inter se disjuncti, nec ullam inter utrumque relationem esse appareat, nihil cogere aut suadere, ut utrobique *sæculorum* vocem in eundem sensum accipiamus, nec, etiamsi constaret, in altero ex illis, ea voce præsentem hunc mundum significatum fuisse, inde concludi posse, eodem sensu in altero quoque eam fuisse positam, præsertim, cum certissimum sit, ejus vocis etiam alium esse usum, eumque ad ipsam vocem magis accommodatum. Nemo enim negaverit *sæculorum* nomine ipsam æternitatem significari. Nam quid est in *sæcula* Math. 6. 13, quod non raro ita simpliciter in Sacris ipsius Novi Fœderis Literis legitur, aliud quam *in omnem æternitatem* Rom. 1. 25. 9. 5. 11. 36. 16. 27. 2 Cor. 11. 31. Hebr. 13. 8? An non hæc significatio æternitatis voci Græcæ τοὺς αἰῶνας, pro qua Latine habemus *sæcula*, multo magis accommodata est, quam significatio mundi hujus præsentis.

Interrog.

Estne aliud quod suadeat, non solum posse, sed etiam debere, ubi legimus Deum per filium sæcula fecisse, sæculorum appellatione, aliud quam præsentem hunc mundum significatum fuisse intelligi?

Respon.

Est. Nam in eo loco, qui est in initio Epistolæ istius ad Hebræos, aperte de Dei filio jam patefacto, & post Prophetas ultimis diebus exhibito, est sermo, & consequenter non de alio Dei filio, quam de homine illo Jesu Nazareno, quem etiam ante ostendimus esse unigenitum ac proprium Dei filium, nec ullum alium præter vel ante ipsum, per quem nullo pacto hic mundus fieri potuit, qui aliquot annorum millibus ante ipsum creatus fuerat; quare necesse est, ut in sæculorum voce interpretanda, alteram, quam diximus, æternitatis significationem sequamur, ibique id dici intelligamus, quod & verissimum est, & alias quoque etiam testatissimum, per Dei scilicet filium nobis conditam fuisse æternitatem, seu futura illa sæcula, quæ ex ipsius Dei promisso expectamus 2 Petr. 3. 13.

Interrog.

Jam quod ad locum istum attinet satis habeo. Quid igitur tunc ais de omnibus rebus per Christum creatis?

Respon.

Duo sunt omnino loci, in quibus diserte sit scriptum, omnia per Christum fuisse creata, & alter quidem in Epistola ad Ephes. 3. 9, alter vero in Epist. ad Colos. 1. 16,

posterior autem locus in Græcis tantum codicibus habetur: nam in Latinis & Syriacis non leguntur verba illa *per Jesum Christum*. Quod ad priorem igitur illum locum attinet, dico, ex eo ipso satis aperte intelligi posse, in hac enunciatione, quod omnia per Christum sint creata, nec vocem *omnia* universe prorsus accipiendam esse, nec verbum creandi primam, sed secundam quandam creationem, id est, reformationem significare. Est enim ibi sermo de mysterio illo in Deo ab æterno abscondito, cujus quæ esset communio, Paulus Apostolus in lucem proferendi munus habebat, quo nihil pertinet omnium prorsus rerum prima creatio, sed tantum omnium quarundam reformatio, qualis illa est Gentium & Judæorum, qui unus tantum populus per Jesum Christum sunt facti, unica eaque nova atque omnibus tum charitatis lege lata, tum vitæ æternæ promissione facta. Qua de re ibi nominatim agebatur, quæque & paullo ante Christi mysterium appellata fuerat Ephes. 3. 4 &c, & alibi mysterium esse dicitur æternis temporibus tacitum Rom. 16. 25. Sensus igitur loci est, omnia quæ ad divinum cultum & religionem pertinent, reformata à Deo per Christum fuisse, quemadmodum, ut antea monuimus, idem Apostolus alibi ait, omnia facta esse nova, nempe per Christum 2 Cor. 5. 17.

Interrog.

Quomodo vero alterum testimonium interpretaberis, ubi non modo universe dicitur, omnia per Dei filium creata fuisse, sed diserte additur, *quæ in cœlis, & quæ in terra, visibilia, & invisibilia?*

Respon.

Eodem in loco paullo inferius legitur, per Christi crucis sanguinem pacificata fuisse sive quæ in terris, sive quæ in coelis sunt Coloss. 1, & tamen certum est, plurima, immo pleraque res, quæ in terris & in cœlis sunt, illius pacificationis, quæ, Christi crucis sanguine interveniente, facta est, nullo modo esse aut fuisse participes; ex quo apparet in verbis, de quibus agimus, additionem istam, *quæ in cœlis & quæ in terra*, & consequenter id, quod ad majorem ejus explicationem adjungitur, *visibilia, & invisibilia*, non impedire, quominus vox *omnia* non prorsus universe, sed de quibusdam omnibus accipiatur. & simul de quibus omnibus accipi debeat, declarare; nempe de iis rebus omnibus, quæ intelligentia sunt præditæ. Hæ enim & non aliæ ad pacificationem illam pertinent; immo ne istæ quidem omnes. Diaboli enim ad eam nequaquam pertinent, sed tantum Angeli & homines; nisi fortasse quis excipiat, Diabolos neque in cœlis neque in terra esse. Qua de re non est nunc disputandi tempus.

Interrog.

Sed quomodo Angeli per Christi crucis sanguinem sunt pacificati? Nam fortasse & ipsi iterum peccaverant, & ut Deo reconciliarentur illis opus erat?

Respon.

Quanquam hæc tua quæstio extra propositam est materiam, ejusque solutionem ab aliis petere posses; nemo enim est qui negare aut negare possit, ea quæ sunt in cœlis ad pacificationem istam pertinere, cum id diserte scriptum ab Apostolo fuerit; tamen, ut tibi satis factum, te primum moneo, illo in loco non agi de pacificatione seu reconciliatione rerum cum Deo, sed earum inter se, cum respectu tamen ad Deum, (id enim significant duæ illæ antecedentes voces *in ipsum*, vel potius *in ipsum*, ut in Græcis codicibus passim legitur) ad cujus cultum & gloriam ea tota refertur. Deinde dico, ideirco Angelos cum hominibus pacificatos fuisse per Christi crucis sanguinem, & quemadmodum in Græca & in Syriaca editione additur, *per ipsum Christum*; quia ubi Dei filius unigenitus crucis mortem propter homines subiit Philipp. 2. 9, & propterea Angeli una cum hominibus ejus imperio subjecti à Deo fuerunt; quemadmodum hac ratione hominum socii Angeli sunt facti, & vicissim homines Angelorum, sic quidquid inimicitiarum Angelis cum hominibus propter alienationem hominum à Deo, cui ipsi Angeli perpetuo adhæserant, antehac intercedebat, id totum, Dei consilio homines sibi per Christum, perque ejus mortem reconciliantis 2 Cor. 5. 19. Rom. 5. 10, eisque ipsorum peccata non imputantis, ab Angelis plane perspecto, penitus sublatum fuit.

Interrog.

Quid est tamen, quod throni, dominationes, &c, per Christum sunt creatæ? An non Angeli istarum rerum appellatione significantur, vel comprehenduntur? Nam quomodo, quæso, Angeli, ut tua verbi creandi interpretatio fert, reformati per Christum fuere?

Respon.

Nihil equidem dubito, quin Angeli istarum rerum appellatione comprehendantur, non tamen soli, distinguuntur enim 1 Pet. 3. 22, diserte Angeli à potestatibus, quæ sunt ex numero earum rerum quæ hic commemorantur, & quidem ibi, ubi hæc ipsa eorum reformatio, quam hic Paulus intelligit, aliis verbis attingitur, ut postea dicam. Sed & alio in loco aperte iidem Angeli à principatibus distinguuntur, Rom. 8. 38, qui principatus similiter hic commemorantur.

Interrog.

Qui igitur erunt isti, præter Angelos, illis appellationibus comprehensi?

Respon.

Certum est eundem Apostolum Eph. 6. 12, principatuum ac potestatum nomine malignos Spiritus, qui in cœlestibus, hoc est, in aëre degunt, & hujus sæculi tenebris dominantur, intellexisse; nec ulla ratio est, cur illo eodem nomine hic, sive soli, sive una cum aliis bonis spiritibus potestate præditis, qui ab Angelis distinguuntur, significati non fuerint.

Interrog.

Verum qua ratione mali illi Spiritus una cum Angelis & aliis bonis spiritibus reformati per Christum potuerunt?

Respon.

Nempe hac potissimum, quod omnium est Christus dominus factus, omnesque illius imperio sunt subjecti, ut Petrus ait, ubi Angelos à potestatibus (quem locum antea indicavi) & propterea etiam à virtutibus distinguit, quæ virtutes iidem videntur esse cum Thronis, si locus Ephes. 1. 21, cum hoc ad Coloss. de quo agimus, conferatur.

Interrog.

Sed cur conferri ista duo loca inter se aut debent, aut possunt?

Respon.

Quia apertissima res est, & ab omnibus animadversa, duas istas Pauli Epistolas magna ex parte ejusdem argumenti esse, quod sane ad utramque recte intelligendam multo majus etiam, quam hactenus creditum est, momentum affert. Apparet autem diligenter rem totam inspicienti, locum qui in Epist. ad Ephes. huic ad Coloss. respondeat, illum esse, si ei jungatur id quod legitur supra §. 10, qui, sine dubio, fuisse junctus est cum §. illo 21, usque ad finem capitis. Unde etiam intelligitur, creationem istam, id est, reformationem illorum Spirituum per Christum factam, ad potissimum esse, quod diximus, & eo contineri, quod Christus supra omnes illos ad Dei dexteram in cœlestibus est constitutus.

Interrog.

Suntne alia loca, in quibus verbum creandi non primam creationem, sed reformationem significet?

Respon.

Sunt omnino. Nam ut antea de verbo faciendi dixi, Hebraismus hic est, eique in hoc ipso creandi verbo potissimum usurpatus, ut simplex verbum pro composito ponatur. Utque Veteris Testamenti testimonia omittam, ex ipso novo quædam proferam, & quidem apud eundem Paulum. Primum enim in eo loco, de quo jam vidimus, Eph. 3. 9, verbum *creare* sine dubio cum significatione non primæ creationis, sed refor-

reformationem adipiscitur, sive verba illa *per Jesum Christum* legantur, sive non legantur. Et quidem si legantur, locus erit ad locum, de quo nunc agimus, interpretandum accommodatissimus. Nam hoc pacto utrobique de creatione per Christum facta diserte fiet mentio. Sin vero non legantur, tanto magis constabit, verbum creavit ad primam creationem minime referendum esse. Nihil enim ad rem faceret, nulla mentione Christi facta, simpliciter eo in loco commemorare, quod Deus ab initio omnia creasset. Deinde in eadem Epistola ad Ephesios cap. 2. 10, legimus ea verba, *ipsius enim* (Dei) *sumus factura, creati in Christo Jesu, &c.* ubi nemo non videt *creati* idem valere, quod reformati, & tanquam denuo creati. Et paulo post vs. 15, *ut duos crearet in semet ipso*. Est enim in Græco idem prorsus verbum, de cujus significatione nunc quærimus; & quod verbo creandi alibi passim vetus interpres reddidit, sed hoc in loco verbo condendi, quo nonnulli illud perpetuo reddunt, uti maluit, cum animadverteret loci sententiam esse, quod Judæi & gentes non quidem primo creati, sed per reformationem quandam unus populus sint per Christum & in ipso Christo facti, cui nimirum significationi melius accommodari posse censuit condendi, quam creandi verbum.

Interrog.

Numquid interpretationi isti verbi creandi in loco isto ad Coloss. non obstat, quod proxime ante Christus dicitur esse primogenitus omnis creaturæ, quodque pro hujus rei ratione vel explicatione hoc ipsum affertur, quod per ipsum creata sint omnia.

Respon.

Nihil prorsus, nam quemadmodum verbum creare novam quandam creationem significare invenitur, sic nomen creaturæ simpliciter licet positum, novam quandam creaturam declarare reperitur, non secus ac si novæ appellatio, ut alibi fit, fuisset addita. Locus unus est, ab omnibus, ut arbitror, animadversus, Jacobi Epistolæ cap. primo vs. 18, ubi ex Græco legitur, *Volens progenuit nos sermone veritatis, ut essemus primitiæ quædam suarum creaturarum*. Ubi sine ulla controversia nomen *creaturarum* idem valet, quod *novarum creaturarum*. Alius est locus, ubi quoque simplex creaturæ nomen pro creatura nova omnino usurpatur, quamvis id à paucis admodum quibusdam hactenus animadversum fuerit; nempe Rom 8. 19, & deinceps. Nam si creaturæ nomen aliter in loco illo interpreteris, quam novam creaturam, id est, homines vere Christianos universis atque in filiis Dei acceptos & consideratos, nunquam quid ibi Apostolus sibi velit, explicare poteris, teque in varias atque inexplicabiles difficultates conjicies.

Interrog.

Quid igitur significat Christum, primogenitum esse omnis novæ creaturæ?

Respon.

Significat, illum, ut dignitate sic tempore omnium novarum creaturarum primum esse. Nec aliter sane intelligendum est id, quod similiter de ipso alibi legitur, cum dicitur esse principium creaturæ Dei Apoc 3. vs. 14.

Interrog.

Ergo Christum in numero novarum Dei creaturarum reponis?

Respon.

Quid ni? Primogeniti enim appellatio ipsa, si nihil aliud esset, quod nos id aperte doceret, satis id hoc unicuique probandum esse deberet, cum & usus, & ratio loquendi, & scripturæ denique perpetua consuetudo non ferat, ut quis primogenitus aliquorum appellетur, ex quorum genere ipse non sit. Certe qui negare velit, Christum creaturam esse, oportet ut simul neget, eum esse hominem. Qui vero dubitet, an sit nova creatura, necesse est, ut etiam dubitet, an ex mortuis excitatus fuerit, & immortalis ac gloriosus factus.

Interrog.

An non illud, quod Christus sit prima omnium novarum creaturarum, aliud etiam significare potest, præter id, quod primus omnium ex mortuis ad beatam immortalitatem translatus fuerit?

Respon.

Potest sine dubio. Nam & conceptio ex Spiritu Sancto, & ab omni peccati labe immunitas, eum novum hominem & consequenter novam creaturam constituunt, quæ dudum in illo essent, antequam ulla alia nova creatura existeret; inde necessario efficitur, ut etiam propter hæc ipsa prima novarum creaturarum fuerit. Sed quia in duabus istis rebus aliæ novæ creaturæ non ita sunt ei similes, ut futuræ sunt in beata immortalitate adipiscenda, propterea non tam proprie ad illas, quemadmodum ad hanc refertur, quod Christus sit prima omnium novarum creaturarum.

Interrog.

Habentne nihilominus in istis duabus rebus similitudinem aliquam cum Christo aliæ novæ creaturæ?

Respon.

Habent, & quidem ipsius Spiritus Sancti testimonio, qui, quod ad priorem attinet, quod scilicet Christus non viri cujusquam opera, sed Dei virtute conceptus & natus sit, de aliis etiam novis creaturis audet dicere, Joh 1. 13, quod non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex Deo sint nati, quod vero attinet ad posteriorem, quod scilicet, Christus ab omni labe peccati immunis fuerit, de aliis similiter novis creaturis affirmare non dubitat, eas nec peccare, nec peccare posse, 1 Joh 3. 6, & 8.

Interrog.

Sed num ea ista de Christo maxime vere ac proprie dicuntur, de aliis novis creaturis vel plane, vel saltem aliquo modo figurate?

Respon.

Omnino. Verum non propterea fit, quin similitudo aliqua inter Christum, & alias novas creaturas etiam istarum duarum rerum respectu sit agnoscenda. Nam sine ista aliqua similitudine, figurato quantumvis ejusmodi loquendi modo nullus locus esse potuisset.

Interrog.

Estne ratio ulla, qua demonstrari queat, locum istum ad Coloss. non tantum posse sed etiam debere non de prima creatione, sed de reformatione accipi?

Respon.

Jam ex verbis meis duas colligere potuisti, una est collatio ejus partis Epistolæ ad Ephesios, quæ isti loco Epistolæ ad Coloss. respondet, altera vero est, quod ex ipso loco tandem apparet, ibi omnium, sive eorum quæ in cœlo & in terra sunt, nomine, Apostolum ea tantum intelligere, quæ intelligentia sunt prædita; quod satis indicat primæ creationis, quæ ad illa quoque pertinet, quæ intelligentia carent, ibi rationem non haberi. Nam quod ad collationem locorum attinet, nulla prorsus in ea parte Epistolæ ad Ephes. quæ isti loco ad Coloss. respondet, creationis fit mentio, sed tantum recollectionis, sive ut Syriaca & vulgata editio habet, instaurationis & renovationis. Adde autem hisce duabus rationibus alias duas. Primum enim constat Apostolum de filio Dei loqui, quatenus in eo, id est per eum habemus redemptionem, & peccatorum remissionem, quod non nisi ad Christum hominem pertinere potest, præsertim cum in Græco non minus hic, quam in loco ad Ephes. 1. 7, addatur, *per sanguinem ejus*. Certum est autem per Christum hominem, id est, quatenus est homo, non fuisse omnia primo creata, sed tantum reformata. Deinde, si de prima creatione hic ageretur, sine dubio cœli & terræ, non tantum, ut eorum in quibus ea sint, quæ creata sunt per Dei filium, mentio fieret, sed etiam ut eorum quæ per ipsum sint creata. Præcipue enim ad primam creationem pertinet ipsius cœli & terræ creatio;

immo sæpe cœli terræque creatorum seu factorum simplici nomine universa prima creatio in Sanctis Literis intelligitur Gen. 2. 4. 2 Reg. 19. 15. 2 Par. 2. 12. Psal. 102. 26. 115. 16. Esa. 37. 16; Hinc in symbolo, quod Apostolicum dicitur, Deus pater simpliciter cœli & terræ creator dicitur, cum tamen universam primam creationem illi ibi tribui intelligendum omnino sit.

Interrog.

Quid igitur est, quod Dei verbo cœlos & terram extitisse 2 Pet. 3. 5, & in verbo Jehovæ cœlos factos esse legimus Psal. 33. 6, & simul testatissimum habemus Joh. 1. 1, &c., Dei filium seu Christum esse verbum, & nomen ejus esse Verbum Dei Apoc. 19. 13? An non hoc docet, per Dei filium cœlum & terram creatam fuisse?

Respon.

Etiamsi Dei Filius verbum Dei est, & nominatur, non tamen illud verbum Dei est, quo creatum est cœlum & terra. Illud enim Dei verbum, aliud nihil est quam decretum & jussus Dei. Decretum enim & jussus, verbi nomine, præsertim apud Hebræos, appellantur, nempe quia verbo fieri aut declarari solent; id quod in hac ipsa re de qua hic agitur, id est, in ipsa cœli & terræ creatione narranda & exponenda, expressum in Sacra historia videmus, ubi Deus loquens inducitur ac dicens Gen. 1. 6, *Fiat vel potius sit firmamentum*, vel potius, *expansum in medio aquarum*, &c. Et mox *Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt, & appareat arida.* Vide quo Dei verbo, seu quomodo Dei verbo cœlum & terra creata fuerit decreto nimirum & jussu Dei, ipsius verbo contento ac declarato. Hoc sane verbum Dei filius non est. Filius siquidem Dei certa quædam est persona, non autem decretum aut jussus aliquis. Nec profecto ii, qui per Dei filium cœlum & terram creatam fuisse volunt, aliter aut intelligunt, aut intelligere possunt, quam ejus personam vi sua divina mediam causam istius creationis fuisse, eamque peregisse.

Interrog.

Quodnam ergo Dei verbum est Dei filius?

Respon.

Illud nimirum, quod nobis Deum enarravit. Sic enim scriptum legimus Joh. 1. 18, *Deum nemo vidit unquam; unigenitus filius, qui est in sinu patris ipse enarravit.* Quæ verba eo magis in proposito nostro notanda sunt, quod ab Euangelista paulo post prolata fuerunt, quam Dei filium Verbum nominare desiisset. Pertinere enim omnino videntur ad explicationem nominis illius, quod alioqui inexplicatum maneret. Quidquid sit, nemo negare potest, verbi Dei appellationem, Christo ob id optime convenire posse, quod per ipsum, omnem Dei de nobis voluntatem ac consilium intelleximus, nec ulla alia appellationis istius interpretatio est, quæ vel ita obvia atque inprompta sit, vel cujus sensus tantopere cum Sacris Testimoniis ipsaque veritate consentiat. Immo aliæ fere omnes quæ afferri solent, id continent, quod alioqui nullum expressum testimonium in Divinis Literis habet, nec alia quavis ratione cum veritate consentire apparet.

Interrog.

Nunquid igitur Verbi nomine, quo Dei filius apud Johannem Euangelistam appellatur, ipsum hominem Christum Jesum intelligis, nec aliud quidquam ante vel præter ipsum?

Respon.

Sic plane intelligo. Id enim nos docet non solum causa ipsius appellationis, quam modo & exposui & probavi, quæque nulli alii convenire apparet, quam ipsi homini Christo Jesu, sed ejusdem Euangelistæ verborum sententia ac conclusio. Nam & de verbo ipso, seu de Dei filio sub Verbi nomine non pauca dicit, quæ Christo homini tantum conveniunt, & tandem totum illum locum concludens, 1 Joh. 1. 17, pro Verbo simpliciter & sine ulla alia prævia declaratione Jesum Christum subdunit.

Interrog.

Quænam sunt illa de Verbo ab Euangelista dicta, quæ Christo homini tantum conveniunt?

Respon.

Si recte ejus verba intelligantur, omnia sunt, quæ de ipso dicit; sed quædam tantummodo nunc commemorabo, quæ vel sunt, vel esse deberent apud omnes indubitata. Primum enim de ipso verbo ait, quod in mundo esset. Quod sane ad Christum hominem totum pertinet, quemadmodum plerique hodie fatentur; licet inveniuntur quidam qui antiquioribus quibusdam adhærentes, aliter intelligunt, potissimum propter id, quod statim sequitur, Mundum per ipsum factum esse; quod quemadmodum Christo homini convenire possit, non vident. Sed nos jam quid illud significet exposuimus, quod certe Christo homini & maxime & soli convenit. Deinde addit Euangelista, *In propria*, id est *Ad suos venit*, quod nemo non videt ad Christum hominem tantum pertinere, qui seipsum illis præfecit, à quibus ortum secundum carnem ducebat. Subjungit præterea, *& sui ipsum non receperunt.* Quod similiter, & propter vocem sui, & propter totam ipsam sententiam, non nisi ad Christum hominem referri potest. Huc accedit, quod ea quæ superius dixit de luce, de qua testimonium Johannes, de ipso verbo dicta intelligi debent: Atqui Johannes de Christo homine est testatus Joh. 1. 30, non autem de alia re quapiam, quæ præter, aut ante illum hominem fuerit.

Interrog.

Quid ergo sibi Johannes volebat, cum diceret verba illa, quæ paulo inferius leguntur Joh. 1. 15? *Qui post me venturus est, ante me factus est, quia prior me erat.*

Respon.

Verba ista *ante me factus est*, non ad existentiam, sed ad honorem referri debere, omnes fere animadverterunt; ut sit sensus, Christum non quidem extitisse ante Johannem, sed ei prælatum esse, quod vero sequitur, *quia prior me erat*, ad dignitatem & præstantiam omnino referendum sit, ut etiam ex aliis Euangelistis intelligi potest; qui omnes pro *prior me* habent *fortior me.* Quamquam, cum nihil constet, locum istum apud reliquos tres Euangelistas, Matth. 3. 11. Marc. 1. 7. Luc. 3. 16, eundem esse cum hoc apud Johannem, magis mihi probatur, quod Baptista Christum se priorem dixerit ob eam causam, quod ipse ab illo pendebat, & ejus quoddam accessorium erat, & Christus ipsius principale: tametsi ipse prius, quam ille, apparuisset, & munus suum obire cœpisset. Ex quo etiam fit, ut mihi plus placeat verba illa, *ante me factus est*, ita interpretari, ut aliud nihil significent, quam ante me fuit. Præsertim cum adhuc ipsum modum omnino legi possint. Nam γέγονεν, quod in Græco est, rectissime *fuit* verti potest; ita ut totius loci sensus sit, Christum, quamvis tempore posteriorem, ante Johannem tamen fuisse, quatenus ipse principale quoddam, Johannes vero accessorium ejus erat. Illud certissimum est, nullo pacto esse verisimile, Johannem, in suis istis quæ citasti de Christo verbis, de existentia illius ante se locutum fuisse, unde scilicet concludi possit, quia Christus homo, post, non autem ante Johannem extitit, non de ipso homine Christo eum ita dixisse. Quod enim Christus proprie loquendo ante Johannem extiterit, hoc nihil per se ipsum ad mentem ipsius Johannis facit, quæcumque tandem illa in istis verbis fuerit. Adde quod Johannes hæc eadem postmodum de Christo repetens, inquit, *Hic est de quo dixi, Post me venit vir, qui ante*, &c. Vides ipsum Johannem declarare sua verba, quæ citasti, de viro quodam, & sic de ipso homine Christo accipienda esse.

Interrog.

Sed quomodo nihilominus consistere id potest, quod asseris, Euangelistam Verbi nomine ipsum hominem Christum Jesum intelligere, nec quidquam aliud ante aut præter ipsum, cum ipsemet diserte dicat, Verbum factum

factum fuisse carnem Joh. 1. 14? Nam quid homo ipse Christus Jesus factus est, vel fieri potuit caro?

Respon.

Græca vox ἐγένετο quæ ab interpretibus reddita fuit *factum est*, reddi & potuit, & debuit verbo *fuit*. Quod potuerit, nemo negat; & exemplum habetur illustre paullo superius in illis verbis Joh. 1. 6. *Fuit homo missus à Deo &c.* Nam vox quæ reddita est *fuit*, in Græco est ἐγένετο. Quod autem debuerit, id plane inde constare videtur, quod ab omni verisimilitudine abest, Evangelistam, postquam dixisset, Verbum ad suos venisse, nec ab eis receptum fuisse, & quid illis contulerit qui ipsum receperunt explicasset, illum subjunxisse, illud factum fuisse carnem, etiamsi aliquid id verum esset; nimis enim inconcinna & præpostera narratio ista fuisset. Cujusmodi incommodum nullum est, si subjunxerit, Verbum carnem fuisse, id est non modo hominem, sed hominem, seu virum, ut Esaias loquitur Esa. 53. 3, dolorum, & qui infirmitatem fuerit expertus. Nam hoc recte atque opportune admodum & illis & aliis omnibus de eodem Verbo antea dictis additur, ut eundem quem Evangelista declararet, se sub Verbi appellatione de homine loqui, & simul fateretur, quamvis ei talia & tanta tribuerit, & adhuc tributurus sit, illum tamen fuisse affectionibus & perpessionibus obnoxium. Itaque quod, male interpretatum, videtur ostendere, Verbum apud Evangelistam omnino quidpiam aliud essentiale significare præter hominem; illud ipsum, recte interpretatum, hominem tantum (quod quidem ad ipsius essentiam attinet) nomine illo Evangelistam intellexisse demonstrat.

Interrog.

Si verbum apud Johannem aliud nihil reipsa est, quam homo ipse Christus Jesus, quomodo idem de hoc ipso Verbo, simulatque de eo loqui cœpit, & in ipso sui Evangelii initio Joh. 1. 1, & 2, & dicere & repetere potuit, illud fuisse in principio, & apud Deum? nam homo ipse Christus Jesus apud Deum fuit in principio rerum, seu quando res esse cœperunt?

Respon.

Vox Principii sive Initii, quamvis absolute posita, semper ad subjectam materiam refertur, nec significat unquam ipsa per se rerum omnium initium; sed si aliquando in Sacris Literis (quod rarissimum tamen esse arbitror) id significat, vel subjecta materia, vel aliqua alia vox ei adjuncta ejus rei est causa. Exempla manifesta in ipso Novo Testamento vocis *Principii* sive *Initii* (ut in vulgata editione legimus, nam in Græco una & eadem est ubique vox ἀρχή) absolute positæ, & tamen rerum initium minime significantis, multa sunt, præsertim apud hunc eundem scriptorem, Joh. 6. 64. xv. 27. Act. 11. 15. 2 Thess. 2. 13. 1 Joh. 2. 7, 8, 13. 2 Joh. 5. & 6. ex quibus constat eam, ut dixi, ad subjectam materiam referri debere.

Interrog.

Quomodo igitur vox ista in loco hoc Johannis accipienda est, & quænam est ibi subjecta materia?

Respon.

Quæ sit subjecta materia, jam antea exposui, cum ostendi, in verbis illis, quæ paulo post leguntur, *Omnia per ipsum facta sunt*, quomodo vox *Omnia* sit accipienda.

Interrog.

Pene oblitus fueram. Ergo subjecta materia est Evangelium. Sed quid Evangelii nomine intelligis?

Respon.

Nempe id quod proprie vox illa in Novo Testamento significat, id est, non quidem historicam scriptionem de Christo, ut vulgo Evangelii vox sæpe accipitur, sed bonum illum nuncium à Deo profectum de peccatis humano generi remittendis, eique æterna vita donanda. Hæc enim subjecta materia est totius Evangelistæ scriptionis, ut antea dixi. Itaque cum illud in sui scriptionis initio Johannes *In principio*, subaudiendum ex voce *Evangelii*, ac si illis verbis dixisset *In principio Evangelii*, quemadmodum Paulus Apostolus loquitur Philip. 4. 15, significans initium patefaciendi illis, ad quos scribebat, boni istius ac divini nuncii.

Interrog.

Significabitne igitur apud Evangelistam nostrum vox Principii initium patefacti Evangelii?

Respon.

Prorsus.

Interrog.

Quando vero dicemus fuisse initium illud?

Respon.

Tum nimirum cum Johannes Baptista prædicare cœpit. Tunc enim primum cœpit innotescere bonus iste Dei nuncius, prædicante Johanne universo populo baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum. Quin etiam alicubi diserte scriptum esse videtur, Evangelii Jesu Christi initium esse prædicationem Johannis Baptistæ. Nempe Marc. 1. in ipso initio. Quod si, cum Evangelium, ut Jesu Christi Evangelium consideratur, ab Johannis Baptistæ prædicatione initium suum habere dicitur, quamvis ipse Jesus Christus nondum prædicare cœpisset, multo magis id dici potest, cum Evangelium simpliciter consideratur, & simpliciter quæritur, istius boni ac divini nuncii quodnam fuerit initium.

Interrog.

Jam igitur quid sibi vult Evangelista noster, affirmans, in principio Evangelii, hoc est, cum Johannes Baptista prædicare cœpit, fuisse verbum, id est Christum Jesum?

Respon.

Hoc nimirum sibi vult, jam tum Jesum Christum voluntatem Dei erga humanum genus patefaciendæ muneri præfectum fuisse. Appellatio enim ipsa verbi, quæ hominem Christum Jesum significat, munus illud ipsius, ut antea diximus, simul declarat.

Interrog.

Quid autem hinc consequitur?

Respon.

Nempe, non Johannem Baptistam, sed Jesum Nazarenum, qui dictus est Christus, Evangelii auctorem agnoscendum esse, quamvis prius Johannes, quam Jesus prædicare cœperit. Nihil enim aliud fuit prædicatio Johannis, quam præludium quoddam prædicationis Christi Jesu, ante cujus faciem, ut Scriptura loquitur Malach. 3. 1. Marc. 1. 2, Johannes missus fuerat, ut illi viam pararet. Magna enim fuerat in populo Judaico, ad quem solum Christus missus ab initio fuit, opinio de Johanne Baptista, adeo ut multi ipsum pro Christo, aut certe pro eo haberent, qui Dei voluntatem plene populo annunciasset. Propterea non contentus Evangelista noster tacite docuisse, non Johannem, sed Jesum, qui dictus est Christus, munus illud à Deo sibi demandatum habuisse, aperte postea id docet Joh. 1. 6. &c, ipsum Johannem nominans; & affirmans, non illum fuisse lucem illam veram, quæ in mundum veniens ad humanum genus illuminandum, sed tantum ad testandum de ipsa missum fuisse.

Interrog.

Sed quid attinebat, cum Evangelista diceret, Verbum in principio fuisse, quod quid sit jam intelligo, addere verba illa *apud Deum*?

Respon.

Propterea addidit duo ista verba, ut qua ratione jam tum Jesus Christus Verbum Dei, id est interpres divinæ voluntatis esset, melius declararet, ac simul ei occurreret, quod objici ipsi poterat, quod videlicet non recte pro eo tempore Verbum illum appellasset, cum nondum reipsa munus illud Jesus Christus obire cœpisset. Itaque subjunxit (addendo ad verba ista) non quidem apud homines, sed apud Deum, talem jam tum eum fuisse.

De Christi Sacerdotio.

Interrog.

Hactenus explicatum abs te habeo, quid de Jesu Christi essentia seu natura sentiendum censeas, & simul quædam, quæ ad ipsius qualitates (ut sic loquar) attinent, cum ea scilicet non sint illi naturalia, sed, postquam natus est, à Dei voluntate in eum profecta fuerint. Itaque jam intelligo, quid apud te sit, eum esse filium Dei proprium atque unigenitum, & (quod divina filiatione ista contineri statuis) Christum, ac denique Dei verbum. Sed quid significare censes, eum esse sacerdotem nostrum ac pontificem in æternum? Sunt enim qui affirment, hoc Christi munus, ipsa Christi appellatione contineri, Psal. 110. 4. Hebr. 6. 20.

Respon.

Non solum hoc, sed illud etiam, propter quod nos Verbum Dei illum nominari statuimus, propheticum inquam munus Christi appellatione comprehendi plerique volunt; ob id videlicet quod & sacerdotes, Exo. 29. 7. & Prophetæ ungi solerent, 1. Reg. 19. 16. Christi autem nomen ut antea dictum est, unctum proprie significet.

Interrog.

Quid igitur ipse hac de re sentis?

Respon.

Non nego, Christi nomine ista etiam comprehendi, & simul quidquid in ipso Christo est, quod ad unctionem, quam à Deo patre suo illum accepisse scriptura testatur Act. 10. 38, referri possit. Sed tamen ita statuo, ob id potissimum isto nomine illum insignitum fuisse, quod Rex sit populi Dei, ut antea dixi. Nam reges populi Dei potissimum & ungebantur, & Christi appellabantur.

Interrog.

Jam quid est igitur Christi sacerdotium & pontificatus æternus? Satis enim, quid sit illum regem esse populi Dei, antea docuisse videris?

Respon.

Est ejus munus & cura perpetua, peccata nostra expiandi.

Interrog.

Quomodo vero? Annon Christus antequam sederet in dextera majestatis in excelsis Hebr. 1. 3, purgationem fecerit peccatorum nostrorum? an non unica oblatione consummavit in æternum sanctificatos? Hebr. 10. 14. an non denique in sanguine, seu per sanguinem suum lavit nos à peccatis nostris? Apoc. 1. 5.

Respon.

Scriptura secum ipsa pugnare nequit. Quare, cum in ea apertissima testimonia habeamus expiationis quam Christus perpetuo faciat peccatorum nostrorum, necesse est sententias istas ejusdem scripturæ, quas modo commemorasti, & alias ejusmodi ita interpretari, ne huic rei adversentur.

Interrog.

Quænam sunt ista apertissima testimonia?

Respon.

Primum idipsum, quod nunc quærimus quid sit, nempe, quod Christus æternum sacerdotium & Pontificatum habet. Proprium enim Pontificis est offerre dona & sacrificia pro peccatis, Hebr. 5. 1. & sic peccata expiare. Quare si Christus in æternum noster est pontifex, perpetuusque est pontificatus ejus, necesse est, ut perpetuum quoque peccata nostra expiandi munus habeat, atque exerceat. Deinde scriptum est, Heb. 2. 17 oportuisse Christum per omnia similem fratribus fieri, ut esset misericors & fidelis Pontifex in iis quæ apud Deum ad expiandum peccata populi.

Interrog.

Quid est, Christum factum esse per omnia similem fratribus?

Respon.

Est omnia mala expertum esse, quibus illi sunt obnoxii, inter quæ præcipue est cruenta mors, cui maxime subjacent Christi fratres, id est, Dei filii, qui similiter ei obediendi præditi, immortali vita ab ipso donari expectant. Ex quo fit, ut misericordia & fidelitas illa Christi in expiandis peccatis populi, & sic ipsum peccatorum nostrorum expiandi munus quod Christus habet, post ipsius cruentam mortem esse cœperit, & perpetuo duret. Statim enim in eo loco ubi ista scripta sunt, quæ modo attuli, subjiciuntur hæc verba, *in eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potest iis qui tentantur succurrere.* Namque his verbis significatur perpetua cura, quam suorum Christus gerit, in illis ab omnibus malis defendendis; qua cura necesse est contineri ipsorum peccata expiandi munus. Nam vocula *enim* manifeste docet verbis istis explicari proxime antecedentia, *ad expiandum peccata populi*, & consequenter, cum cura ista, perpetuam quoque esse peccatorum expiationem.

Interrog.

Quid igitur sibi volunt ea quæ attulit testimonia de expiatione jam facta?

Respon.

Ea nimirum facta fuisse, unde fit, ut Christus nostra peccata expiandi perpetuum munus sit adeptus, in ejusque muneris possessione (ut sic loquar) fuerit constitutus. Hæc sunt ipsius Christi sanguinis fusio, & sui ipsius oblatio, quorum in locis à te citatis indicatis fit mentio. Per fusionem siquidem sanguinis sui Christus in cœlum ingressus est, jusque muneris isto fungendi adeptus fuit; per oblationem vero sui ipsius, in ipsam tanti muneris possessionem venit, eamq; plenissimam cepit.

Interrog.

Video, te omnino ac re ipsa distinguere inter sanguinis Christi fusionem, & sui ipsius oblationem. Quid igitur tibi est illa sui ipsius oblatio.

Respon.

Libenter quod petis, exponam. Sic enim aperte intelliges, cur oblationi isti tribuerim, quod Christum in possessione muneris peccata nostra perpetuo expiandi posuerit; nam id tibi novum plane videri non dubito. Dico igitur Christi oblationem, qua expiata peccata nostra fuisse dicuntur, non in cruce, & per ipsam ibidem sanguinis sui fusionem, peractam fuisse, quemadmodum vulgo existimant, sed in cœlo, & per sui ipsius ibi coram Deo pro nobis, ut sic dicerem, præsentationem. Manifeste enim apud auctorem Epistolæ ad Hebræos in expiatoria Christi oblatione cœlum sancta sanctorum respondet, Hebr. 9. 24. ubi à Pontifice Aharonico, cum quo Christus ab eodem auctore confertur, Levit. 16. 12. &c. Hebr. 9. 7. oblatio pro peccatis fiebat in anniversario illo & publico sacrificio, & certum est ipsam pecudis mactationem, & quæ in ea fiebat sanguinis fusionem, viam atque initium sacrificii & oblationis faciendæ fuisse, non autem ipsam oblationem. Pecudis autem mactationi quin Christi crux respondeat, nihil dubitari potest.

Interrog.

Sed quomodo tamen, si Christi oblatio est facta in cœlo, idque per sui ipsius coram Deo pro nobis præsentationem, positus est Christus in possessione muneris peccata nostra expiandi per hanc ipsam oblationem?

Respon.

Credebam te meminisse, quæ paullo ante de peccatorum nostrorum expiatione per Christum dixeram atque concluseram, & propterea te id ipsum, quod nunc interrogas, jam aperte intellecturum affirmaveram.

Interrog.

Quæ nam ista sunt?

Respon.

Nempe, Christum perpetuo peccata nostra expiare, hancque expiationem ea cura contineri, quam, in cœlo manens, nostrum assidue gerit.

Interrog.

Jam probe memini. Sed ut rem totam melius teneam, dic, quæso, apertius, quomodo Christus expiet peccata nostra.

Respon.

Respon.

Expiat Christus peccata nostra, quia à pœnis peccatorum nostrorum nos liberat.

Refutatio Sententiæ vulgaris de satisfactione Christi pro peccatis nostris.

Interrog.

An non necesse igitur est, ut pro peccatis nostris divinæ justitiæ satisfiat? Hoc vero quomodo in cœlo facere potest? Nonne per ea, quæ antea passus est, potissimum vero in cruce, id ab eo factum fuisse oportet?

Respon.

Immo liberatio per Christum à pœnis peccatorum nostrorum nihil cum satisfactione pro ipsis peccatis commune habet, sed potius cum ipsa pugnat. A pœnis siquidem peccatorum nostrorum ideo per Christum liberamur, quia Christus summa illa sua in cœlo & in terra potestate efficit, ne ullæ propriæ peccatorum pœnæ nos attingant, & tandem eadem potestate efficiet Phil. 3. 23. ut à morte quæ stipendium peccati est Rom. 6. 23, & ejus quam maxime propria pœna, prorsus atque in perpetuum liberi simus. Hæc certe ratio liberandi à pœnis peccatorum diversissima est ab ea, quæ satisfactione pro ipsis continetur. Adde, quod propterea Christus suam potestatem, eo modo quo dixi, in nobis à peccatorum pœnis liberandis exercendi jus habet, quia Deus per ipsum gratis nobis ipsa peccata remisit Rom. 3. 22. Ephe. 4. 32, atque condonavit. Nihil autem invicem magis pugnare potest, quam gratuita remissio seu condonatio, & satisfactio.

Interrog.

Nunquid tamen justitia divina non requirit, ut omnino peccata nostra vel patiamur, vel sit, qui pro ipsis satisfaciat?

Respon.

Immo nulli homini vere cordato & pio illud in mentem venire unquam deberet; quippe quod vel potentiæ & auctoritati, vel certe bonitati & misericordiæ ipsius Dei aperte ac plurimum deroget; nec factum hactenus fuerit, aut fieri possit, ut quis, alicujus satisfactionis vi, liber sit apud Deum à pœnis peccatorum suorum.

Interrog.

Cur vero id fieri nequit?

Respon.

Nempe, quia hæc ipsa duo sibi invicem adversantur, liberari apud Deum à pœnis peccatorum suorum, & pro ipsis peccatis divinæ justitiæ satisfieri.

Interrog.

Cur quæso?

Respon.

Quia nulla alia ratione divinæ justitiæ satisfieri pro peccatis potest, quam si is, qui peccavit, pœnas det peccatorum suorum; Liberari autem à suorum peccatorum pœnis, & eorundem peccatorum pœnas dare, nemo non videt sibi invicem penitus adversari.

Interrog.

An non potest alius pro alio pœnas istas dare, quemadmodum alius pro alio pecuniam, quam quis debet, solvit?

Respon.

Nequaquam. Non enim sicut unius pecunia alterius fieri potest, sic unius pœnæ alterius fieri possunt. Est siquidem pecunia, ut juris consulti loquuntur, reale quiddam, & ideirco ab alio in alium transferri potest; pœnæ vero de quibus hic loquimur, & quæ peccatis hominum ex lege Dei debentur, sunt quiddam personale, & propterea ejusmodi, quæ illi ipsi, qui eas dat, perpetuo adhæreant, nec in alium queant transferri. Adde quod Deus ipse diserte vetuit, ne alius pro alio occidatur Deut. 24. 16. 2 Reg. 14. 6, sit quantumvis conjuncta persona, & seipsum minime id facturum apertissime testatus est Ezec. 18. 20. Unde apparet, etiamsi alioqui id fieri posset, ipsi tamen divinæ justitiæ repugnare, ut quis pœnas peccatorum, quibus ipse potissimum continetur, pro altero det; tantum abest, ut hac ratione divinæ justitiæ satisfieri pro peccatis possit.

Interrog.

Cur Dei vel majestati, vel benignitati derogaretur, si necesse esset apud ipsum aut peccata nostra puniri, aut pro ipsis satisfieri?

Respon.

Propterea derogaretur, & sane, ut dixi, aperte ac plurimum, quia manifeste hinc sequeretur, Deum vel non posse, vel nolle nobis peccata remittere & liberaliter condonare. Neque enim remittitur liberaliterve condonatur peccatum, quod vel punitur, vel non sine satisfactione impunitum dimittitur. Jam quod Deus id facere non possit, id est, jure nequeat nobis peccata liberaliter condonare, nimis evidenter ejus majestatem lædit; sic enim minus auctoritatis haberet Deus, quam quilibet homo. Nemo enim est, qui jure non queat offensas sibi factas liberaliter condonare. Quid vero aliud sunt peccata nostra, quam offensæ ipsi Deo factæ? Quod autem Deus id facere nolit, hoc non minus evidenter ipsius benignitatem imminuit, & tantum non funditus tollit.

Interrog.

Verum si Deus prorsus liberaliter, & sine ulla satisfactione nobis peccata condonat, quid expiatione est opus? an fortasse alia ratione, quam per satisfactionem placata est aut placatur à Christo ira Dei adversus peccata nostra, & ad illa nobis liberalissime condonanda Deus adducitur, atque ob hanc causam expiari dicuntur à Christo peccata nostra?

Respon.

Quanquam non eadem est ratio placationis, quæ satisfactionis, & quamvis Deus nunquam propter veram satisfactionem sibi exhibitam à peccatis puniendis abstinuerit, contra vero haud raro ad peccata non punienda precibus servorum suorum, & aliis rebus, quæ ipsius iram placaverant, adductus fuerit; tamen certum est, in peccatorum nostrorum pœnis per Christum nobis condonandis, nullam à quoquam, ne ab ipso quidem Christo Dei iræ placationem factam, intervenisse; sed Deum ipsum sua prorsus sponte se nobis in Christo placatum exhibuisse, id est ejusmodi, qui nolit, etiamsi id facere summo jure posset, de peccatis nostris ullas pœnas sumere.

Interrog.

Si Christus hujus placationis causa non est, cur igitur & Scriptura, & tu ipse una cum ea Christi mentionem hic facis, & in Christo se Deum nobis placatum exhibuisse ais? quid, inquam, est illud *in Christo*?

Respon.

Tria per id significantur. Unum est, quod per Christum hanc suam ipsius adversum nos nostraque peccata spontaneam ultroneamque placationem Deus nobis nunciat, testatur, ac confirmat; Alterum, quod necesse est, si tanti boni velimus esse participes, ut in Christo simus, ejusque per fidem, perque eundem quem ipse habuit obedientiæ spiritum membra efficiamur; Tertium, quod per ipsum Christum omnem effectum hujus suæ placationis Deus nos sentire facit, & ad suum ultimum ac perfectum exitum & finem eam per eundem perducit; atque hæc demum est peccatorum nostrorum expiatio, quæ per Christum fit.

Interrog.

Unde vero constat Deum à Christo minime placatum fuisse, sed ipsum sua prorsus sponte se nobis in illo placatum exhibuisse?

Respon.

Primum id facile ex eo constat, quod nusquam in Sacris Literis istius placationis à Christo factæ fit mentio. Deinde quia ibidem legimus, Deum, propterea quod dilexit nos, Christum in mundum misisse 1 Joh. 4. 10, & Christum visitasse nos in visceribus misericordiæ Dei Luc. 1. 78, aliaque complura, ex quibus aperte colligitur, Deum jam placatum & benevolum erga

humanum genus fuisse, antequam Christus munus suum obire cœperit. Adde quod ipse Christi præcursor jam baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum annunciaverat, unde apparet nihil fuisse opus, ut Christus Deum placaret, ut inde scilicet postmodum existeret Dei decretum de peccatis populo remittendis, ejusve decreti promulgatio. Et sane Christus ipse, cum ad se pertinere confirmat Luc. 4. 21, vaticinationem illam Esaiæ cap. 61, in ipso initio, manifeste nos docet, sui muneris non fuisse Deum illa ratione placare, ut sic videlicet peccatorum remissionem consequi nos possemus, sed contra, in ipso sui muneris obeundi initio, captivis remissionem & annum acceptum Domini, id est, Jehovæ Dei prædicare. Et quid aliud erat Evangelium regni Dei prædicare Marc. 1. 14, quod statim eum docere incepit, Christus fecit, & ad quod faciendum se missum fuisse ipse testatus est Luc. 4. 43, quam ipsa ista prædicatio remissionis peccatorum iis qui pœnitentiam egissent? Nam ipsam pœnitentiam à Christo prædicatam statim ab initio fuisse, diserte Evangelistæ testantur Matth. 4. 17. Marc. 1. 15.

Interrog.

Quid igitur illud est, quod apud Paulum Apostolum sæpius legitur de reconciliatione per Christum facta?

Respon.

Est, quod Deus per Christum nos reconciliavit, quemadmodum ipse Paulus loquitur 2 Cor. 5. 18, nec usquam legitur, Christum nobis Deum reconciliasse. Unde apparet, hanc per Christum factam reconciliationem nihil aliud fuisse, quam nos, qui Dei inimici, ut idem Paulus ait Rom. 5. 10, adhuc eramus, eo adducere, ut Dei amici esse vellemus, id est, ab eo offendendo desistere, & sic oblatam nobis ab ipso Deo peccatorum remissionem adipisci, & in ejusdem gratiam recipi.

Interrog.

Quid ergo sibi vult idem Apostolus cum ibidem ait Rom. 5. 10, nos reconciliatos Deo fuisse per mortem filii ejus? An non hoc quidpiam aliud significat, & Deum filii sui morte placatum erga nos fuisse indicat?

Respon.

Nullo prorsus pacto. Primum enim vides, non mutari tamen hic consuetum Apostoli loquendi modum, id est, nos Deo reconciliatos fuisse dici, non autem Deum nobis. Deinde apertissima est eo in loco charitatis Dei erga nos commendatio, qui, ut nos sibi ex inimicis amicos omnino faceret, filium suum morti tradere non dubitavit. Id quod omnem placationem Dei per ipsam Christi mortem factam penitus excludit. Quomodo enim vel ira ibi esse potest, ubi tantus est amor, vel id cujusquam placare potest iram quod effectus est amoris ejus?

Interrog.

Jam qua ratione igitur per mortem filii Dei reconciliatos nos Deo fuisse Paulus intelligit?

Respon.

Sensus istius Paulini loci est, quem modo attigi, ut nos, scilicet, ad Deum converteremur, & re ipsa ei conjungeremur, ejusque æternæ gratiæ participes fieremus, idcirco Deo sic volente, Christum mortuum fuisse. Nam alibi quoque legimus 1 Pet. 3. 18, Christum fuisse passum ut nos ad Deum adduceret, per mortem siquidem & passionem suam Christus in ipsum cœlum ingrediens eam potestatem est adeptus, qua omnes sibi obtemperantes, & sic ad Deum ex ipsius præscripto conversos ab omnibus peccatorum pœnis liberare æternaque salute donare potest Hebr. 5. 8, &c, 9. 12; & eo ipso quod à morte teterrima licet, & ex ipsa Dei Lege plane execrabili non est ipse absorptus in eave detentus, sed per gloriosam resurrectionem ex ea eductus, & vitæ immortalis particeps est factus Hebr. 2. 14, & 15. Deut. 21. 23. Gal. 3. 13, aperte ostendit, eos qui ipsum secuti fuerint, non posse ab ulla quantumvis atroci & detestabili morte lædi, aut impediri, quominus æternam vitam assequantur. Ex quibus rebus fit, ut & Christo obtemperare, & eum sequi velimus, & sic ad Deum convertamur, ejusque amici efficiamur, & tandem hujus nostræ reconciliationis cum Deo plenissimum effectum sentiamus.

Interrog.

Verum tamen cur Christus mediator Dei & hominum ab eodem Apostolo Paulo est dictus 1 Tim. 2. 5, si non ita Deum nobis reconciliavit, quemadmodum nos Deo? An non ipsum mediatoris nomen mutuam hanc ab eo factam reconciliationem significat?

Respon.

Non ob eam causam Christus mediator est appellatus, quod reconciliationem aliquam fecerit, nedum nomine isto illi tributo mutua Dei & hominum reconciliatio ab ipso facta significetur, quemadmodum vulgo creditur. Quare ex eo, quod Dei & hominum mediator à Paulo Christus dicitur, etiamsi alioqui verissimum est, eum homines Deo reconciliasse; non tamen inde concludi potest, similiter ac vicissim ab eo Deum hominibus fuisse reconciliatum.

Interrog.

Quid igitur mediatoris nomen significat, & cur Christus Dei & hominum mediator est dictus?

Respon.

Nomen illud, in Sacris Literis, quarum est proprium, eum significat, qui Latine internuncius & interpres etiam dicitur, qui unius tantum, ut alibi de mediatore verba faciens Paulus ait Gal. 3. 10, esse non potest, sed, duorum ut sit, necesse est. Quoniam igitur illi duo, quorum Christus internuncius & interpres est, Deus sunt & humanum genus, propterea Christus Dei & hominum mediator esse dicitur. Itaque non quod pacem inter Deum & homines Christus componat, sed quod à Deo ad homines missus fuerit, ut ipsius Dei voluntatem illis exponat, ejusque nomine cum illis fœdus pangat, idcirco Dei & hominum mediator est Christus.

Interrog.

Nonne nunc etiam in cœlo residens, mediatoris officio Christus fungitur?

Respon.

Si hujus nominis mediatoris originem spectare velimus, quæ evidenter à medio est, certe cum nunc etiam Christus inter Deum & homines medius sit, id est, Deus per ipsum omnia, quæ ad populum suum pertinent, faciat & exequatur 1 Cor. 8. 6, & vicissim Dei populus per ipsum ad Deum perpetuo accedat Hebr. 7. 25, nulli dubium esse potest, quin Christus hodieque mediatoris Dei & hominum officio fungatur. Verumtamen Sacræ Literæ, cum eum mediatorem appellant, non hoc respexisse videntur, sed ad ea, quæ ante diximus, accessionis quidem per ipsum ad Deum in appellatione ista rationem habentes, sed non quatenus ille in cœlo manens adhuc medius est inter Deum & populum suum, sed quatenus in terris fuit. Opponitur enim per comparationem, & anteponitur in Sacris Literis non obscure Christus, ut mediator, Mosi, Hebr. 8. 5. &c, qui & ipse mediator fuit Gal. 3. 19; quod Moses quidem Dei voluntatem nec totam de ipso Dei populo Joh. 1. 17. Hebr. 7. 19, nec sine umbris & integumentis quibusdam exposuerit Hebr. 10. 1. 2 Cor. 3. 13, &c, & vetus atque aliquando desiturum fœdus Dei nomine cum ipsius populo pepigerit Hebr. 8. 9, & 13. 2 Cor. 3. 14, Christus vero clarissime ac perfectissime, quid Deus suo nomine nunciari hominibus velit, aperuerit Joh. 1. 18. 2 Cor. 3. 14, 16, &c. Coloss. 1. 9. 2 Cor. 4. 4. Joh. 14. 9. Hebr. 1. 3, seu divinæ humano generi patefaciendæ voluntatis absolutissimus interpres fuerit, & novum Hebr. 9. 15, & 12. 24, nec unquam, donec præsens seculum steterit, desiturum Hebr. 13. 20. Apoc. 14. 6, & in futuro seculo effectus suos æternos habiturum fœdus cum hominibus Dei nomine sanxerit, & stabiliverit Dan. 9. 27. Marc. 14. 24.

Interrog.

Video, neque ex reconciliatione nostra cum Deo,

quam Christus fecit, nec ex eo, quod Christus se Dei & hominum mediator, colligi posse, ab ipso fuisse placatum Deum. Sed quid tamen est, quod Deus illum proposuit placamentum, ut Paulus ait Rom. 3. 25.

Respon.

Hoc nihil est aliud, quam, si velimus Deum placatum erga nos experiri, ex ipsius Dei decreto, credendum nobis esse in Christum. Sequuntur enim statim isto in loco, ubi Christus placamentum à Deo propositum dicitur, verba hæc, *per fidem, in ipsius sanguine.*

Interrog.

Sed nonne hoc significat confidendum esse Christi sanguini? Hoc vero eò additum, quod Christus sit propositus à Deo placamentum, quid aliud est, quam agnoscendum certoque tenendum esse, per Christi sanguinem Deum fuisse placatum?

Respon.

Verba *in ipsius sanguine*, idem prorsus valent, quod *interveniente ipsius sanguine*, * quemadmodum interpretes quidam egregii locum verterunt, & quemadmodum sanctis de eodem sanguine locutio accipienda est Luc. 22. 20. Hebr. 13. 20, ut taceam nihil vulgatius aut frequentius esse, quam vocula *in* apud sacros scriptores pro *cum* usurpari, & sic cum evidente significatione interventus rei illius, cui particula illa anteponitur. Non sunt igitur verba *in ipsius sanguine* conjungenda cum verbo *fidem*, licet illud statim consequantur, sed duæ illæ voces *per fidem* per se sunt accipiendæ; sicuti alibi frequentissime fides simpliciter ab eodem Apostolo, idque in eadem Epistola fit mentio, & intelligendum, Christum propositum fuisse à Deo placamentum per fidem, nempe, ut ante diximus, in ipsum Christum, sive in Deum per Christum, idque à Deo factum fuisse non sine fusione sanguinis ipsius Christi, qui, scilicet, sanguis ad benignissimum hoc Dei erga humanum genus decretum confirmandum, & ad exitum suum perducendum adhibitus est. Jam nomen illud quod in loco isto apud Paulum *Placamentum* à plerisque, seu *Propitiatorium* est redditum, invenitur passim tributum operculo arcæ Dei in Vetere Testamento, eaque ad illud idem operculum significandum usus est auctor Epistolæ ad Hebræos Hebr. 9. 5, quem plurimi ipsum Paulum esse contendunt. Certum autem est, operculum illud Deum non placasse, sed tantum in eo, quatenus inde benigna sua responsa dabat Exod. 25. 22, placatum se Deum ostendisse & declarasse. Quare similiter Christo cujus illud operculum sine dubio typus fuit, nomen illud accommodavit Paulus, etiamsi Deum Christus revera non placaverit, sed tantummodo Deus in ipso (quod quid sit jam & modo & ante exposuimus) placatum se nobis ostenderit & declaraverit.

Cur Christum necesse fuerit mori.

Interrog.

Ex iis, quæ antea disputasti, cum explicandum suscepisti, quomodo per mortem filii Dei, ut Paulus loquitur, ipsi Deo reconciliati simus, satis mihi videor intelligere, cur idem Paulus mentionem sanguinis Christi fecerit, cum de Deo, qui se nobis placatum in Christo exhibuerit, verba fecit. Sed quid necesse tamen alioqui fuit ut Christus sanguinem suum funderet? Nam nisi hujus rei necessitas aliqua ostendatur, frigere videtur quidquid inde de Dei erga nos placabilitate atque clementia colligere nos posse affirmatur.

Respon.

Haud invitus interrogationi tuæ satisfacere conabor, & cur Christum sanguinem suum fundere, id est, violentam subire mortem necesse fuerit (quanquam aliquid hac de re jam dictum est ante) aperte exponam. Imprimis te monitum volo, satis esse ad Dei in nos amorem ex Christi cruenta morte colligendum, eumque ob eandem ipsam mortem pro nobis insigniter commendandum, quod aliqua causa fuerit ejusmodi mortis Christi ad nostram salutem pertinens & à peccatorum pœnis liberationem, quemadmodum fuisse ex iis quæ ante dicta sunt, intelligi potest, etiamsi alioqui ipsum Christum mori nullatenus necesse fuisset. Jam vero ob id præcipue ac potissimum necesse fuit Christum violentam subire mortem, quia illi quos servaturus venit, eidem morti plurimum sunt subjecti.

Interrog.

Sed quid hoc ipsum sic se habere compulit? An non poterat Deus efficere, ut ii, quos Christus servatum venit, id est ipsius Dei & Christi, ut nobis, fideles, violentæ morti minime essent subjecti?

Respon.

Poterat quidem si rerum naturam ipsam immutare voluisset. Sed hoc nunquam facit Deus, nisi interdum ac perraro, idque in rebus quibusdam singularibus & ad tempus, non autem perpetuo ac generatim, ut hic fuisset opus, si Christi fideles violentæ morti subjectos esse noluisset.

Interrog.

Cur vero ita opus fuisset?

Respon.

Nempe, quia Christi fideles & singulari quadam probitate atque innocentia sunt præditi, nec illis secus elucere licet; quorum prius sua natura efficit, ut summo odio cunctis malis hominibus sint, & consequenter ab ipsis crudeliter vexati, & facile, ubi quis rei occasio ac prætextus aliquis fuerit, morti traditi; posterius vero malos vehementius ad hæc animat, atque ea ad exitum perducere possint, promptam facultatem illis præbet.

Interrog.

Jam causam agnosco, cur Christi fideles et ipsius rei natura cruentæ morti sint subjecti. Verum quid tamen propterea necesse fuit ipsum Christum eorum servatorem, ejusmodi mortem subire?

Respon.

Duæ sunt præcipuæ hujus rei causæ, quemadmodum dupliciter potissimum, Christus suorum fidelium servator est. Primum quia sui ipsius exemplo illos ad viam salutis quam ingressi jam sunt, perpetuo tenendam movet atque inducit. Deinde, quia ipse est, qui illos in omnibus periculis ac tentationibus fovet ac juvat, & tandem ab æterna morte liberat. Quomodo vero suo exemplo potuisset Christus movere atque inducere suos fideles ad singularem illam probitatem & innocentiam perpetuo retinendam, sine qua servari nequeunt, nisi ipse prior cruentam mortem, quæ illam facile comitatur, gustasset? Aut quomodo tantam curam in eorum perpessionibus ipsos roborandi, & ab omnibus malis liberandi habuisset, nisi ipsemet quam gravia, quamque humanæ per se naturæ intolerabilia illa sint, expertus abunde fuisset?

Interrog.

Habesne præter ipsam rationem testimonia aliqua divina, quæ ista confirmare possint?

Respon.

Immo quæ apertissime confirment, & ad ea cognoscenda nos quasi manu ducant. Sunt autem illa in Epistola Petri priore cap. 2, paullo ante finem (cum quo sane testimonio alia permulta consentiunt) & in Epistola ad Hebræos 2. & 4 capite: circa finem utriusque capitis. In priore enim testimonio diserte exprimitur, Christum, dum pro nobis patitur, id est cruentam mortem subit, exemplum nobis reliquisse, ut insequamur ejus vestigia. In reliquis vero duobus, quorum etiam ante mentio facta est, & sententia indicata expresse traditur, propterea Christum paratum esse ut nobis Dei ipsiusque fidelibus in perpessionibus nostris auxilietur, nostrumque misereatur, quia ipsemet mala omnia, quibus nos subjecti sumus, expertus fuerit.

* Erasmus, Tigurini.

De interpellatione Christi pro nobis.

Interrog.

Jam quid est, quod Christus pro nobis interpellare dicitur? Pertinetne hoc ad ipsius sacerdotium?

Respon.

Omnino, nam & hoc sacerdotis officium est. & Christum, ut sacerdotem id facere, divinæ literæ docent Hebr. 7. 25.

Interrog.

Sed quomodo id convenit cum ejus regia potestate? Aut quomodo fieri potest, ut is pro nobis adhuc quidquam Deum roget, qui jam ab ipso nobis subveniendi omniaque dandi plenissimam potestatem habet?

Respon.

Est hujusce rei causa eadem, quæ est, cur potissimum æternus noster sacerdos appellatur, atque, ut talis, peccata nostra expiare dicitur.

Interrog.

Quænam est illa?

Respon.

Hæc nimirum, quod scriptura voluit, firmissime ac perpetuo nostris mentibus hærere, Christum non à se ipso, sed à Deo, ut nostra peccata expiandi, id est, quemadmodum antea diximus, nos à pœnis peccatorum nostrorum liberandi, sic etiam nos quaslibet alia in re juvandi, nobisque subveniendi potestatem habere. Id enim maxime Spiritus Sanctus cavit, ne tanta ac plane divina ista Jesu Christi potestas efficeret, ut is unicus ipse Deus noster esse crederetur, & sic prærogativa sua Deo ipsius patri adimeretur, quæ est, ut is solus sit ille unus verus Deus, neve, si hac in re ii, qui Christianam religionem profitentur quidquam errarent, (ut sane nihilominus graviter errarunt) erroris sui justam ullam excusationem haberent. Quis enim est, qui audiens, Christum non modo potestatem istam à Deo Patre suo accepisse, ut apertissime ac sæpissime scriptura testatur, verum etiam post acceptam ipsam potestatem, sacerdotem nostrum vocari, & pro nobis interpellare dici, causam ullam habeat suspicandi, ne ipse Christus sit ille unus Deus?

Interrog.

Sed cur, ut ista duo concilientur, dicendum est, figuratum esse loquendi modum cum Christus sacerdos vocatur, & pro nobis interpellare dicitur, potius quam, cum divina illa summaque potestas ei tribuitur?

De divina ac suprema Christi potestate.

Respon.

Nempe quia testimonia de potestate ista & multo frequentiora sunt, & pleraque ejusmodi verbis expressa, quæ nullum figuratum sensum admittunt, ex quo, videlicet, intelligatur, Christum revera tantam potestatem non habere: ut exempli causa, cum ipse Christus ait Joh. 5. 22. & 23. Patrem non judicare quemquam, sed omne judicium filio dedisse, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant Patrem. Quæ verba adeo aperte, atque (ut sic dixerim) significanter divinam illam supremamque potestatem Christo tribuunt, ut figurato isti sensui nullus prorsus locus esse possit: ac necesse sit, ne Deus Pater à gubernatione Ecclesiæ & à judiciis in eos exercendis, quibus Christus patefactus fuerit, penitus excludatur, utque ita ei prærogativa sua integre conservetur, caute verba ista Christi interpretari; ut, scilicet, non intelligamus, Deum potestate & munere judicandi jam se ipsum exuisse, sed tantum jam non ex persona sua, seu per seipsum, sed ex persona filii, seu per filium illa exercere.

Interrog.

Quomodo vero verba quæ de judicando tantum agunt, pro aperto testimonio potestatis simpliciter accepis? Aut quid vetat, quominus in istis Christi verbis voces judicandi & judicii ad unum tantummodo & actionem ferendæ sententiæ accommodentur, prout ipsæ sonare videntur, & ad illam auctoritatem Christi referantur, qua in ultimo illo die mundum judicaturus est?

Respon.

Voces judicandi & judicii Hebraica phrasi regimen & gubernationem cum imperio conjunctam significare posse, nemo nescit. Hinc enim, ut cætera omittam, ii qui cum imperio, regendis & gubernandis populis præsunt, dicuntur judices terræ, hacque appellatione significantur, ut Psal. 2. 10, & Deus ipse ob rectionem totius orbis, quam cum summo imperio conjunctam habet, judicis universæ terræ nomine describitur Gen. 18. 25. Quod vero in hunc sensum voces istæ in Christi verbis accipi debeant, & non nudam tantum ipsamque actionem ferendæ sententiæ declarent, multo autem minus ad solam auctoritatem mundum ultimo illo die judicandi sint referendæ, probant manifeste, quæ statim sequuntur à me jam citata verba, *ut omnes honorificent filium, sicut honorificant Patrem*; præsertim cum addatur, *qui non honorificat filium, non honorificat Patrem, qui misit illum.* Hoc enim aperte docet, hic agi de honore, qui jam Christo reipsa ac plene exhiberi debeat, & consequenter de causa hujus honoris, quæ jam reipsa ac plene adsit; illud vero demonstrat, id, propter quod sibi à Patre datum, Christus se honore ab omnibus affici debere affirmat, esse rem omnium, quæ in ipso Patre sint, ab ipsoque ullo modo dari alicui possint, maximam & præstantissimam. Alioqui perperam inde colligeretur, honorem ipsum debere esse similem illi, quo Pater ipse afficitur. Quamobrem necesse est, omne istud judicium, quod sibi à Patre datum fuisse Christus ait, esse (prout ipsam judicii vocem ferre docui) omnium ad ipsius Christi regnum quovis modo pertinentium hominum (de his enim sine dubio Christus loquitur) gubernationem cum summa potestate atque imperio conjunctam, & qualem ipse Pater habet, qui nunc eam, ut dictum fuit, non ex sua persona seu per se ipsum, sed ex persona Christi, & per Christum exercet.

Interrog.

Quænam sunt alia hujus supremæ Christi potestatis testimonia, quæ figurate accipi nequeant?

Respon.

Pleraque, ut dixi, sunt ejusmodi. Pro quibus omnibus esse potest ipsum Christi nomen, quo, ut ante docui, regnum potissimum significatur, quod Christus habet. Regnum enim sine plena atque absoluta potestate consistere non potest.

Interrog.

Sed an non potest nomine isto significari regnum non quod jam Christus reipsa habeat, verum, quod aliquando certo sit habiturus?

Respon.

Nullo prorsus modo, cum scriptura testetur, Christum jam consedisse in solio Patris sui, & ad ipsius Dei dexteram esse Apoc. 3. 21. Rom. 8. 34. Quæ sessio ad Dei dexteram ut præter ea supremam illam potestatem, quam Deus non jam per se ipsum, sed per Christum exercet, nobis ob oculos ponit, ac mirifice cum testimonio illo jam à me explicato consentit, quod Pater non judicet quemquam, sed omne judicium dederit filio, ab eoque simul aperte quid ipsa sit declaratur; si quis tamen sit, qui ipse per se non clare perspiciat, dexteram locum honoratiorem significare.

Interrog.

Num igitur Christus in honoratiore loco, quam ipse Deus nunc sedet?

Respon.

Non quidem simpliciter, sed tamen aliquo modo, atque ut loquuntur, secundum quid, quatenus, scilicet, ut dictum fuit, jam non ipse Deus ex persona sua, sed Christus Ecclesiam gubernat, in eaque divina

judicia

judicio exercet. Nam & Paulus Apostolus de Christo ita loquitur 1 Cor. 15. 24, & 28, acsi nunc Deo subjectus non sit, sed ipse Dei loco regnet. Id quod similiter præsentem ac veram Christi divinam & supremam in nos potestatem atque imperium declarat. Alia sacra testimonia missa facio de Christi summa illa potestate Matth. 28. 18. Ephes. 1. 22, &c. & Apoc. 5. 12; quæ ita expresse illam nobis proponunt, ut nulla ratione figurate accipi possint, vel cum veris Christi pro nobis ad Deum precibus, veroque ac proprio ipsius perpetuo sacerdotio convenire, illa enim, si non aliam ob causam, certe propter hactenus à me dicta, ejusmodi esse jam per se intelligere poteras.

Interrog.

Spero equidem ita fore. Venitque nunc in mentem potissimum illius loci, quem ob ejus non minorem brevitatem, quam miram quandam (ut sic dixerim) prægnantiam, recitare libet Hebr. 1, ubi videlicet dicitur de Christo seu filio Dei sedente ad dexteram Majestatis in excelsis, *Portansque omnia verbo virtutis suæ*, id est, moderans omnia potente suo jussu. Sic enim partim ex interpretatione & annotatione Erasmi, partim ex quodam Scholio in Bibliis Vatabli hunc locum accipio. Quid vero tibi hac de re videtur?

Respon.

Totum istud plane approbo.

Interrog.

Jam quid apertius ad ostendendam verissimam ac summam illam Christi in Ecclesia universa potestatem? Sed numquid aliam præterea rationem habes demonstrandi, testimonia, de Christi potestate proprie, non autem figurate accipienda esse?

Respon.

Habeo sane: ac præsertim ostendendo, non ita subesse posse causam, cur, si Christus potestatem istam revera non habet, dicere Spiritus Sanctus nihilominus potuerit, eum illam habere, ut docui subesse, etiamsi illam revera habeat, cur tamen scriptura ita aliquot in locis loquatur, ac si Christus precibus adhuc à Deo impetraret ea, quæ nobis largitur. Unde omnino consequitur, non quidem illa, sed hæc sacra testimonia figuratum loquendi modum continere.

Interrog.

An non potest hæc causa subesse, ut scilicet certi essemus, per Christi preces nos ea, quæ à Deo petimus, obtenturos, non secus, ac si in ipsius Christi plena atque absoluta potestate esset ea nobis dare?

Respon.

Summa ac singularissima dilectio & amor, quo Deus Christum prosequitur, ut universa scriptura testatur, ac supremus honoris & dignitatis apud se gradus, quo illum affecit, in suo ipsius solio ad suam dexteram illum collocando, quod toties in divinis testimoniis repetitum aperte est, præter ipsius Christi, dum adhuc mortalis in terris degeret, clarissimum dictum, quod Pater ipsum semper audiat Joh. 11. 42, satis superque esse poterant ad penitus persuadendum, fieri non posse, ut, si Christus nunc Deum pro nobis aliquid rogat, ejus preces ulla ratione sint irritæ. Martha sane, Joh. 11. 22, quamvis nondum Christus glorificatus esset, & sic nondum potiora argumenta summæ auctoritatis ipsius apud Deum haberemus, nihilominus tamen est ipsi Christo dicere, se scire, quod quæcumque ille à Deo petiisset, Deus ei daturus esset. Quare nihil erat, cur cum tanto idololatriæ inter Christi fideles exorituræ periculo, Spiritus Sanctus summam illam potestatem Christo tribueret, si eam revera non haberet.

De Christi invocatione & adoratione.

Interrog.

Cujusnam idololatriæ?

Respon.

Nempe Christum majore honore afficiendi, quam illi deberetur, eumque plane divinum, ab ipsoque ea petendi, quæ à solo Deo peti possunt ac debent.

Interrog.

Quomodo igitur sunt accipienda illa ipsius Christi repetita verba Joh. 14. 13, & 14? *Si quid petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Nam videtur omnino Christus dicere, se esse facturum id, quod à Patre in nomine ipsius petitum fuerit. Quandoquidem post verbum *petieritis* subaudiendum videtur *Patrem*, ut & habent expresse quædam Latina exemplaria, & infra in ejusdem Christi similibus verbis diserte legitur Joh. 15. 16, 16. 23. Ubi enim id quod dixerat prius se facturum, Patrem ipsis petentibus daturum ait. Unde consequi videtur, scripturam figurato illo loquendi modo uti, ut scilicet dicat, Christum id faciendi potestatem habere, quod tamen non ipse revera, sed ipsius seu precibus seu gratia interveniente, Deus facit. Namque in Christi nomine à Patre petere, aliud nihil videtur esse, quam in nostris ad Patrem precibus eum orare, ut hac in re Christi rationem habere velit, qui sive tacite sive aperte interpellat pro nobis.

Respon.

Itaque, ut video, propter verba ista in prioribus duobus locis à Christo dicta, præsertim si cum iis conferantur quæ in posterioribus dixit, dubitas, ne recte dici possit, nihil absurdi in eo esse, si testimonia de divina illa & summa Christi potestate, de ejusdem pro nobis apud Deum interpellatione ac precibus, quibus nihil nobis non impetret, intelligantur.

Interrog.

Sic prorsus est. Jam quo pacto me hac dubitatione liberas?

Respon.

Primum considerandum tibi est, rationes, quas attuli, cur testimonia divinam illam summamque potestatem Christo tribuentia, non figurate sed proprie accipi debeant, ejusmodi esse, quæ & nos ita sentire plane cogant, nec istis, quæ dicis, quidquam attingantur, nedum labefactentur. Deinde ratiocinationem tuam universam minus firmam esse, propter illa ipsa quæ paullo ante dixi, cum explicui figuratum loquendi modum, cum Christus interpellare pro nobis dicitur, & semper æternus sacerdos esse. Ut enim prærogativa illa Patris, de qua dictum, perpetuo illæsa maneret, voluit ipse Christus ita loqui, ut ea, quæ se facturum & daturum esse, & sciebat & affirmabat, ab ipso Patre fieri & dari censerentur. Quemadmodum sane æquissimum est ut censeatur, cum inde omnis faciendi & dandi potestas, præsertim vero ac nominatim vere divina illa, qua Christus præditus est, proficiscatur. Nam quod dicebas, cum Christus ait, se facturum, quicquid aliquis petiisset in nomine ipsius, post petendi verbum omnino Patrem subaudiendum videri, etiamsi hoc tibi concedatur, non tamen hinc sequitur, figurate id dictum à Christo fuisse, cum inquit, se facturum. Nihil enim obstat, quominus ea à Christo fiant, quæ petuntur ab ipso Patre; qui videlicet illa quidem, ut is à quo petuntur, faciat, sed interim tamen per Christum. Præterea ex eo, quod Christus vel dixerit, vel dicere voluerit, illa à Patre peti, ne id quidem sequitur, eum non intellexisse ea eodem tempore à se peti, quæ ab ipso nominatim petantur. Est enim Christus Patri subordinatus, cum, ut dictum fuit, omnem suam potestatem ab illo acceperit, eamque pro eo exerceat, atque una cum ipsa totus perpetuo ab illo pendeat; ita ut necesse sit, quidquid, hac subordinatione inspecta (neque enim aliter licet) quantumvis nominatim atque expresse, à Christo petitur, id eadem opera à Patre peti. Hæc est enim subordinationis constantissima natura, ut omnia, quæ subordinato ipsius subordinationis gratia, tribuuntur, ad eum cui subordinatus est, referantur. Adde, quod illa Christi, quæ commemorasti, repetita verba, secundo loco

ad hunc

ad hunc modum in vulgata Latina versione legitur; *Si quid petieritis me in nomine meo hoc faciam.* Cui lectioni astipulatur interpres Syriacus, unde etiam recentiorem sequitur, credibile est, aut certe olim non defuisse Græcos codices eandem lectionem habentes.

Interrog.

Sed annon plane inepta censenda est lectio illa, & propterea penitus rejicienda? Quid enim ineptius, quam dicere, ab aliquo peti in nomine ejusdem ipsius a quo petitur? Numquid non necesse est, ut alius sit is à quo, & alius, in cujus nomine quidpiam petatur?

Respon.

Ut ad hoc respondeam necesse est prius inspicere, quid significet locutio illa: In nomine alicujus petere, & interim atque adeo ante omnia de tua interpretatione ejusdem locutionis agere. Quod unum mihi faciendum restat ad tuam ratiocinationem prorsus examinandam, ut eam universam minus firmam, quemadmodum professus sum, esse ostenderem. Dico igitur, interpretationem istam tuam, quod petere Patrem in nomine Christi, aliud nihil esse videatur, quam petere à Patre, cum eum aliquid rogamus, ut hoc sine Christi pro nobis interpellantis rationem habere velit, nec verbis ipsis consentaneam, nec sitis per se congruam videri posse. Non est quidem verbis ipsis consentanea; quia potius dicendum videtur, interpellantem pro aliquo, dum id facit, in nomine illius petere pro quo interpellat, quam, ut illo modo dici possit eum, qui petit, ut interpellantis pro se ratio ea in re habeatur, dum id facit, in nomine ipsius pro se interpellantis petere. Per se vero interpretatio ista minus congrua censeri debet, cum nequaquam sit verisimile Christum discipulos suos monuisse, atque valde obscure, ut Deum aliquid orantes, petant, ut ipsius Christi pro ipsis interpellantis, ea in re ratio habeatur; tum quia satis fuisset ut eos simpliciter ac diserte moneret, se pro illis interpellaturum, quo persuasum illis esset, ipsorum preces non inanes futuras (hic enim in monitione ista Christi scopus sine dubio erat) tum vero, quia plane impium videtur à Deo petere, ut Christi pro nobis interpellationis rationem habeat; nisi velimus, Christum, non quidem ex decreto & ordinatione ipsius Dei, sed sua tantum ipsius sponte munus pro nobis interpellandi obire. Quod nemo, arbitror, dicturus est, qui animadverterit, munus illud, ut antea dictum est, sacerdotalis muneris partem esse, Christum vero nostrum sacerdotem, non quidem sua ipsius sponte, sed ex Dei decreto atque ordinatione extitisse Hebr. 5. 5.

Interrog.

Agnosco, interpretationem illam meam defendi non posse; nisi fortasse, si pro concesso sumatur, Christum veris & proprie sic dictis precibus nunc apud Deum pro nobis interpellare, quod hoc loco nimis absurde fieret, cum hoc illud ipsum sit, de quo hic ambigitur. Nam si hac de re aliquid aperte constaret, fortasse posset locutio ista, petere in Christi nomine, huic ea ratione, qua à me licitur, accommodari. Omissa igitur interpretatione mea, quomodo tu locutionem illam interpretandam censes?

Respon.

Varia omnino & multiplex est in Sacris Literis significatio hujus locutionis, facere aliquid in nomine alicujus, prout illud est quod fieri dicitur, adeo ut vix credam, istas omnes significationes ad unum aliquod caput seu genus, nisi admodum ipsarum singularum respectu remotum, commode referri posse; unde summa difficultas deprehenditur, in ea plerisque in locis recte, atque ita, ut nihil dubitaveris, vel explicanda vel etiam percipienda. Veruntamen quid haec ipsa locutio, de qua agimus, petere in nomine Christi, proprie significet, videtur ex illis ipsis locis intelligi posse, ubi illa habetur. Non habetur autem, nisi fallor, alibi, quam in eo ipso Christi sermone ad discipulos suos apud Johannem. Sed nec, in cujuspiam alterius nomine, petendo, aliquem aliud, re arbitror, aliam institutionem fieri invenietur, sed tantum invocationis, quæ dere postea. Nunc videndum est, quid locis nobis suppetentes ad obscurum aliquid hanc locutionem intelligendam ea loca, in quibus illa legitur, & potissimum inspiciendum, an ex ipso primo loco aliquid claritatis haberi possit. Admodum enim verisimile est, Christum obscuritatem hujus suæ locutionis, cum primum illa uti cœpit, aliqua ratione minuere voluisse, ita videlicet, ut & tunc, & deinceps, ubi ea usus fuisset, percipi ejus sensus aliquo modo posset. Videtur autem id plane præstitisse, cum in ipso primo loco dixit, se facturum ea, quæ in ipsius nomine petita fuissent. Hoc enim indicat, in Christi nomine petere, aliud nihil re ipsa esse, quam ab ipso Christo petere, ut scilicet, ab eo in cujus potestate sit, id facere quod petitur. Quanquam enim, ut antea indicatum est, nihil vetat, Christum ea facere, quæ non ab ipso, sed à Patre ejus petantur, tamen loquendi ratio & usus postulat, ut cum quis aliquid se facturum affirmat, quod petitum fuerit, intelligatur, id ab ipso petendum esse.

Interrog.

At quomodo ad id respondes, quod paulo ante dixi, alium debere esse eum, à quo petitur, & alium eum in cujus nomine petitur? Hinc enim cum Christus is sit, in cujus nomine petitur, potius concludendum est, nullo pacto statui posse, Christum eum esse, à quo petatur?

Respon.

Jam istuc ibam, & exemplo similis locutionis confirmare volebam, interpretationem, quam attuli hujus, de qua quæritur, nihil absurdi continere; atque eadem opera docere, regulam istam tuam, licet probabilis videatur, non tamen esse veram. Similis autem locutio ea est, quam modo subobscure commemorabam, videlicet, invocare in nomine alicujus, nempe Dei, quæ omnino significat invocare ipsum Deum, ut loca, ubi illa invenitur, per se ipsa aperte docent, Gen. 12. 8. Exod. 34. 5. Joel 2. 32. Quemadmodum igitur idem invenitur esse is, in cujus nomine invocatur, cum eo qui invocatur; sic agnoscendum est, eundem esse posse eum, in cujus nomine petitur, cum eo, à quo petitur. Nam si dixeris, in hac petendi locutione nostra, alium expressum esse, quis sit is à quo petitur, præter eum in cujus nomine petitur, nempe quod sit Pater, id quod nunquam fieri contingat in locutione illa invocandi; ad hoc mea responsio, cum de subordinatione Christi ad Patrem sum locutus. Ea enim efficit, ut eodem tempore, cum à Christo petitur, ab ipso Patre petatur; & propterea rectissime dici possit, peti à Patre in nomine Christi, quamvis petere in nomine Christi, significet petere nominatim ab ipso Christo, ita ut integra ista locutio, petere quidpiam Patrem, id est, à Patre, in nomine Christi, quam hic, ut ab initio ipse indicasti, Christus expresse usurpavit Joh. 15. 16. & 16. 23, ad hunc modum explicanda videatur, petere quidpiam à Patre, verba ipsa petitionis nominatim ad Christum dirigendo. Jam igitur conjicere potes, vulgatam illam Latinam & Syriacam lectionem, quæ facit, Christum dicentem Joh. 14. 14, *Si quid petieritis me in nomine meo, hoc faciam*, non esse ineptam, aut saltem non ob illam causam, quam ipse afferebas, quod scilicet necesse sit, diversum esse eum, in cujus nomine petitur, ab eo à quo petitur.

Interrog.

Atqui, si non ob istam causam, ob hanc certe inepta censenda erit, quod indicet à Christo aliquid peti posse, sed non in nomine ipsius. Quod tamen falsum esse puto, si interpretatio tua eorum verborum *in nomine meo* retinenda est. Nulla enim ratione videtur fieri posse, ut à Christo aliquid petatur, nisi petitionis verba ad ipsum Christum dirigantur. Quid tu hic respondes, qui omnino videris lectionem istam non improbare?

Respon.

Non improbo quidem. Nec sane id facere ausim propter eas causas, quas attuli, cum ejus primum mentionem feci, quod scilicet apud duos valde antiquos interpretes in duabus diversissimis linguis invenitur, quodque hinc consequatur, eam in ipso fonte, unde interpretationes illæ sunt derivatæ, secundum aliqua exemplaria, olim inventam fuisse. Non tamen illam plane probo, aut probare possum, cum hodie nullum fortasse Græcum exemplar illam habeat, & inveniantur Latini manu scripti & antiqui codices, qui illam similiter non habent. Veruntamen, ut ad id respondeam, quod adversus ipsam attulisti, cum, quod ei objicis, omnem suam vim sumat ex interpretatione mea illorum verborum, *in nomine meo*, id haud satis firmum videtur. Nam facile poterit alia interpretatio afferri, quæ nullum locum isti objectioni relinquat, & interim eandem ferme sententiam, quam jam allata, contineat. Et sane, quum vox, *nomen*, potentiæ aut potestatis significationem habere deprehendatur, apud sacros scriptores Joh. 17. 11, & 12. Ephes. 1. 21. Hebr. 1. 4, idque in ipso Novo Testamento, possunt verba *in nomine meo* ita accipi; ac si dictum fuisset *in potestate mea*, ut in Christi nomine petere, significet, petere confidendo potestati Christi, seu mavis, propter potestatem Christi. Ut in Psal. 18. 10, 11, & 12, illud ter repetitum *in nomine Jehovæ excidam eos*, idem omnino esse videtur, quod, Jehovæ potentiæ confisus, seu propter Jehovæ potentiam excidam eos. Locum similem habes Psal. 44. 6, & alios alibi in iisdem Psalmis. Quare in illis Christi verbis recte legi potest pronomen illud me, *si quid petieritis me, in nomine meo*. Nam certe rectissime locutus fuisset Christus, si dixisset, si quid petieritis me, confisi potentiæ seu potestati meæ, sive propter potentiam seu potestatem meam. Itaque vides, per hanc alteram interpretationem, quæ eandem sententiam continet, quam prior, omnem vim tuæ objectionis evanescere. Quanquam potest ipsa etiam priore interpretatione retenta, quæ mihi maxime probatur, ab ista tua objectione lectio illa defendi, & in Christi verbis pronomen illud *me* haberi: hoc videlicet sensu, ut moneantur discipuli petere à Christo, non ut ab eo, qui tantum impetrare id possit quod petitur, sed ut ab eo, qui id facere ipse possit; id quod tunc fit, cum ab ipso ut nominatim, sic etiam simpliciter aliquid petitur. Hoc autem secundum priorem interpretationem, significatur vocibus illis in nomine meo, additis pronominis *me*, quod per se ipsum id non omnino exprimit. Quod si lectio ista defendi potest, jam habemus alterum argumentum ex ipsis locis, & quidem ex primis duobus ubi illa invenitur, quod locutio ista, petere in nomine Christi, significet, verba petitionis suæ ad ipsum Christum dirigere, & ab ipso Christo, ut ab eo, qui id efficiendi aut dandi potestatem habeat, aliquid nominatim petere. Ubi etiam notandum est, in hoc secundo loco reperiri verba illa primi loci, *hoc faciam*, unde prius argumentum deduximus. Hæc enim repetitio demonstrat, rem esse magni ponderis, & Christum voluisse eam mentibus discipulorum penitus inhærere: nec figurate sed proprie verba ista ab ipso prolata fuisse.

Interrog.

Possuntne adhuc alia argumenta significationis locutionis istius ex ipsis locis duci, ubi illa invenitur?

Respon.

Possunt, sine dubio, ex reliquis locis aliæ rationes colligi, unde ostendatur, locutionem istam id omnino significare, quod diximus, & quidem ex illis ipsis, ubi diserte Patris, à quo in Christi nomine petatur, quique det, quod petitur, mentio fit; si diligenter omnes tam locorum illorum, quam aliorum circumstantiæ considerentur. Ex quibus apparet, Christi mentem ubique fuisse, de futura sua potestate discipulos suos commonefacere, eamque illis commendare, ut nihil dubitarent, mox futurum tempus, quum ea, quæ prius a solo Patre nominatim peti poterant, sic ab eodem Patre peti possent, ut interim tamen nominatim ab ipso Christo peterentur, cum firmissima ac certissima spe impetrandi, quidquid hac ratione petitum fuisset, non minus, quam si ab ipso Patre nominatim petitum fuerit.

Interrog.

Hæc tua verba me monent, ut te quidpiam interrogem, quod prius interrogare debueram, idque locutionis, de qua adhuc agimus, interpretationi tuæ objicere; ut nunc simul ipsi, simul iisdem his tuis verbis sim objecturus. Nam dic, rogo te, an non jubentur discipuli à Christo istis in locis petere in ipsius nomine? An non consequenter aliter unquam fieri nequit? Quomodo igitur tu ita loqueris, ac si peti posse quamvis non in Christi nomine? Aut quomodo tua interpretatio sustineri potest, quæ vult in Christi nomine petere, significare ab ipso Christo nominatim ac simpliciter petere, quod tamen non facere sæpe possumus? Nam sane perpetuo ab universa Christi Ecclesia & ab ipsis Apostolis usu comprobatum fuit, ut potissimum ad ipsum Christi Patrem nominatim & simpliciter precum verba dirigerentur.

Respon.

Nego, Christum istis in locis quidquam præcise jussisse; sed tantum diligenter monuisse atque adhortatum fuisse, concedo.

Interrog.

Atqui Paulus Apostolus tamen præcise jubet, Colos. 3. 17, ut omnia à nobis in Domini Jesu nomine fiant. Qua ratione igitur contendere potes, ubi ipse Dominus Jesus agit de petendo in nomine suo, eum nihil præcise jussisse?

Respon.

Propterea id nihilominus jure contendere possum; quod in isto Pauli loco hæc locutio in Domini Jesu nomine, aliud significat, quam in ipsius Domini Jesu verbis, de quibus agimus. Quid apud Paulum significet omnia facere in Domini Jesu nomine, tunc explicari poterit, cum de Christi præceptis loquemur. Nunc pergamus in eo quod institueram, & amplius confirmemus, apud Johannem in Christi verbis, petere in ipsius Christi nomine id significare, quod diximus; & omissa diligentiore explicatione circumstantiarum ipsorum omnium locorum, quas diximus id ubique aperte indicare, (nam nimis longum id esset) postremum dumtaxat locum, ubi locutio ista habetur, aliquanto accuratius perpendamus. Sic igitur Christus ad finem illius sui ad discipulos sermonis, ait Joh. 16. 25, *Venit hora cum jam non in proverbiis loquar vobis, sed palam de Patre annunciabo vobis, in illo die in nomine meo petetis.* Vocat Christus annunciare de Patre, nota ea facere, quæ ad Patris voluntatem de se, & de mysterio salutis nostræ per ipsum Christum pertinebant, & sic gloriam suam, id est, majestatem & potestatem, jam sibi propter salutem nostram à Patre decretam, patefacere; quod facturum se affirmat, & non subobscure tantum suam apud Patrem authoritatem indicaturum, quemadmodum proxime fecerat, inquiens Joh. 15. 16, (ut & antea, sed ibi nec ita simpliciter, nec cum tanta asseveratione) omnino fore, ut quidquid petiissent Patrem in ipsius nomine, is illis daret. Ubi id, quod dixi, *se facturum* affirmavit, statim subjicit, tunc futurum, ut in ipsius nomine petant; quod aliud nihil esse potest, quam, ubi cognoverint ac perspexerint ipsius divinam ac summam illam potestatem à Patris decreto proficiscentem, eos plane ausuros ab ipso nominatim ea petere, quibus opus habeant.

Interrog.

Sed cur non possunt Christi verba ita accipi, ut dicat, ubi discipuli animadverterint, quanta sit ipsius Christi gratia apud Patrem, tunc eos ausuros propter ipsum Christum à Patre omnia petere?

Respon.

Scio equidem interpretationem istam plerisque probari,

probari, eamque fateor videri ut simpliciorem atque expeditam, sic etiam ad ipsum locum accommodatam; ac præterea ex locis illis Psalmorum à nobis antea citatis & indicatis, aliisque similibus, admodum verisimile fieri, *in nomine*, idem significare, quod propter. Veruntamen quicquid de locis illis omnibus statuendum sit, mihi videtur, necesse esse, ut in loco nostro & aliis ejusmodi, quæ præcedunt, in nomine, aliud significet, quam propter. Etenim si propter Christum petere, interpretemur petere, quia Christus pro nobis interpellet, jam hoc neque ipsis verbis nec rei convenire, ante docui. Sin vero ita interpretemur (quemadmodum ii quidem faciunt, qui idem esse ajunt petere in Christi nomine, quod petere propter Christum) ut vox propter significet gratiam, qua Christus pollet apud Patrem (quod & ipse tua interrogatione es complexus) seu, ut alii loquuntur, merita ipsius Christi apud Patrem; animadvertendum est, Jesu Christi sive gratiam sive merita apud Deum, quemadmodum nullum pondus habere, nisi ratione illorum hominum, qui ad ipsum Christum pertinent, sic omne pondus, ratione illorum jam per se habere: nec quidquam esse opus, ut aliquid præterea ex parte ipsorum accedat, sive ipsorum preces ad Deum seu Patrem alia forma concipiantur, quam antea conciperentur, ut aliisque illius gratiæ sive illorum Christi meritorum merito fiat. Quod præter ipsam apertissimam rationem demonstrari potest ex ipsa oratione, quam ad Patrem habere ipse Christus suos discipulos jussit, quæque in perpetuo ac frequentissimo usu ab ipso Ecclesiæ Christi initio hactenus fuit, & porro usque ad finem seculi futura est; in qua nihil prorsus habetur de gratia seu de meritis Christi apud ipsum Patrem. Si Christus in locis illis, ubi de petendo in nomine suo agit, suam gratiam sive merita apud Deum intelligere voluisset, nihil erat opus ita loqui, ut appareat, ipsumque profiteatur, se novum quendam orandi modum docere; sed satis, vel potius opus omnino erat discipulos monere, ut plane studerent esse ipsius, ad ipsumque pertinere. Sic enim fore, ut quidquid petiissent à Patre, id etiam impetrarent.

Interrog.

Atqui, si Christi mens fuit dicere, discipulos in illo die, cum scilicet divinam ipsius Christi potestatem bene cognitam habuissent, ab ipso nominatim petituros quicquid opus illis esset, quid sibi voluit, cum illico ea verba subjunxit, *Et non dico vobis, quod ego rogaturus sim Patrem pro vobis, ipse enim Pater amat vos*, &c. Quid enim commune habet, quod discipuli ab ipso Christo nominatim petant, cum eo, quod Christus pro ipsis Patrem roget?

Respon.

Jam antea conclusum est, quicquid Scriptura loquitur de precibus Christi pro nobis ad Deum, id figurate dictum esse, illaque loquendi ratione significari Christi in nobis juvandis potestatem, & si tanta est, ut jam nihil sit opus, ut Deum Patrem suum pro nobis roget, universam tamen sicut ab ipso Deo & Patre profecta est, sic ab eodem perpetuo pendere, ita ut cum Christus aliquid nobis sive sua sponte, sive à nobis rogatus, nobis largitur, perinde omnino censendum sit, ac si tunc id suis precibus à Patre suo impetrasset. Optime igitur, postquam Christus indicasset, fore, ut ejus discipuli aliquando auderent ab ipso nominatim petere quibus indigerent, ad prærogativam illam Patris de qua antea locuti sumus intactam interim conservandam, quamvis in eodem proposito perrecturus, precum suarum pro illis ad Patrem mentionem fecit, & hunc posteriorem loquendi modum, qui figuratus est, illi priori petendi in ipsius nomine, qui obscuritate quadam hac cum figurato illo convenit, subjungere voluit. Ita ut hic tropo, illic velo detracto, ad hunc modum, sint verba Christi per pleniorem quandam paraphrasim explananda. Ubi vobis sine ullis integumentis patefecero omnem Dei Patris mei voluntatem atque consilium fecero, & de ratione per me salutis vestræ; tunc sine dubio, animadvertentes divinam ac summam potestatem meam, etiam liberiores audebitis à me ipso nominatim petere, quæcunque vobis fuerint opus. Quanquam non est quod vobis dicam, vosque commonefaciam de suprema illa potestate in cœlo mea, quæ ad vos quocumque modo pertinere possint, deque peculiari ac perpetua cura de vobis, quam mihi in cœlum ad se translato Pater meus daturus ac demandaturus est, ut, scilicet, cum videatis vos mihi tantopere esse caros, persuasum plane vobis sit, nihil vobis unquam defuturum. Jam enim ipsi Patri meo, qui fons omnium bonorum est, carissimi estis, adeo ut ad illum recta semper accedere nihil sit cur vereri aut debeatis, aut ullo modo, rei ipsius veritate inspecta, possitis. Hic, procul omni dubio, ut plenius sic verus est sensus illorum Christi verborum.

Interrog.

Cur igitur nihilominus Christus ea commonefactione est usus, si ipsemet illa nihil opus esse ait?

Respon.

Tametsi, proprie loquendo, Christus hoc ipso in loco, etiam secundum ipsam explanationem meam, nulla commonefactione est usus, sed tantummodo prædixit, quid facturi essent discipuli, ubi id animadvertissent, de quo ut commonerentur, opus non fuisse mox affirmavit; tamen quia nihilominus & hoc aliquo modo dici potest, illum commonefactione illa usum fuisse, & alibi supra in hoc ipso sermone suo (si modo ejus verba ita accipiantur, ut ego accipienda censeo) ea plane est usus, ubi, videlicet, vel dicit, se facturum, quæ in ipsius nomine petita à suis discipulis fuissent, vel eosdem discipulos monet, ut petant in ipsius nomine, fore enim ut accipiant, vel denique quidquid Patrem in ipsius nomine rogaverint, id illis eum daturum ait. Dico animadvertendum esse, Christum non prorsus & absolute negare voluisse, discipulos non indigere commonefactione ista; id est, ut monerentur de summa illa Christi potestate, & de cura perpetua quam ipsorum habiturus esset; sed tantum (ut jam indicavi) si rei veritas inspiciatur; quæ est, quod illi sunt ipsi Deo & Patri supra modum cari. Verum cum fragilitas humana, & infinita quædam inter Deum & hominem naturæ ac conditionis distantia, præter id quod Deus non conspicitur, non permittat, ut ipsi hoc plane percipere & mente per fidem perfecte comprehendere possent; sicut amorem Christi, qui homo, ut ipsi, erat, quique illis erat conspicuus & familiaris, erga se summum, ipsis quodammodo sensibus plane percipiebant ac comprehendebant; propterea tali commonefactione non parum indigebant, & propterea Christus in eo sermone, ubi eos de multis ante discessum suum monere voluit, eam non omisit, sed aliquoties repetiit, quamvis sub involucro semper aliquo verborum; quod mox per Spiritum Sanctum, quem ad eos missurus erat, penitus auferri debebat.

Interrog.

Plurimum lætor, me illa dubitatione & interrogatione de verbis Christi Joh. 14. 13. *Si quid petieritis in nomine meo, hoc faciam*, ex quibus mihi videbatur posse fluere, quod de Christo dicitur, eum potestatem habere illa faciendi, quæ suis nunc precibus veris ac proprie sic dictis à Patre impetret, factum esse, ut una cum pleniore confirmatione veræ ac summæ illius potestatis ipsius Christi, quæ cum ejusdem veris precibus consistere nequit, explicatum habeam, quid sit petere in Christi nomine, ac præterea occasione hujus tantæ rei explicandæ, & mihi hic quoque addubitanti plenius hac in re satisfaciendi, indicatum a te animadverterem locum, unde intelligi possit, quid illud sit, unde tota hæc fluxit disputatio, nempe quod Christus nunc in cœlo pro nobis interpellat, locum, inquam, illum, de quo postremo te interrogavi, ubi Christus, postquam dixisset, discipulos in illo die petituros in ipsius nomine, statim addidit, se non dicere, quod rogaturus

sit

sis Patrem pro ipsis; cujus loci summa alioqui difficultas nulla alia ratione melius tolli posse videtur, quam si interpretemur preces illas suas ad Patrem, quarum Christus eo modo, quo dictum est, mentionem facit, aliud nihil esse, quam perpetuam curam, quam de suis, in cœlo manens, habiturus esset, cum summa potestate conjunctam illis largiendi, & propter ipsos faciendi, quidquid opus illis foret. Ut quidem nos interpretari debere satis videris docuisse. Verum, habesne præterea aliquod aliud sacrum testimonium, ubi Christi precum fiat mentio, ex quo ostendi possit, illas id significare, quod dicis, non autem id, quod verbum ipsum sonat?

Respon.

Habeo sane quoddam idque valde insigne. Sed antequam illud proferam, censeo de duobus te monendum esse: unum est, quod, etsi de petendo nominatim ab ipso Christo, ut ab eo qui et ipse facere dareve possit, quæ petimus, satis dictum ac disputatum à nobis fuisse videri potest; tamen quædam adhuc maximi momenti dicenda atque explicanda supersunt ad hoc ipsum, sive ad Christi invocationem spectantia, de quibus agendum erit, cum ad Christianæ religionis præcepta explicanda tuis interrogationibus sine dubio me adduces. Alterum est, ut caveas, ne fortasse tibi suspectam reddat interpretationem nostram locutionis petendi in nomine Christi id, quod ipse Christus in eodem illo suo sermone dixit discipulis suis Joh. 16. 24, *Usque modo non petiistis quidquam in nomine meo: Petite & accipietis.* Neque enim verum erat, discipulos antehac nihil nominatim ab ipso Christo petiisse, immo petierant non semel, & quidem res ejusmodi, quæ divinam aliquam potestatem, ut efficiantur, requirunt, veluti cum petierunt, ut adderet, sive adaugeret ipsis fidem, & cum rogarunt, ut se in navicula pereuntes servaret Luc. 17. 5. Matth. 8. 25. Nam si excepero, Christum loqui de petitione, quæ propria est sacrarum precum, ubi is, à quo petitur nusquam apparet, ac nihilominus exaudire precantes, illisque statim quæ petunt concedere posse creditur: ne sic quidem videor posse à vi illorum Christi verborum meam sententiam defendere de significatione ejus locutionis; cum omnino videatur Christus suis illis verbis indicare, discipulos jam potuisse antehac petere in nomine ipsius, & dum adhuc inter ipsos præsens ac conspicuus versatus fuerat, eosque monere, ut jam petant, neque diutius id facere omittant, ut hactenus præ ignoratione fecerant. Unde sequitur necessarium esse, ut petere in nomine Christi aliud sit, quam ab ipso Christo petere, si Christi verba de ejusmodi sacris precibus sunt accipienda, cum nondum vel fuisset vel esset locus talibus ad ipsum Christum discipulorum precibus; quippe qui illum perpetuo præsentem ac conspicuum & habuissent, & adhuc haberent.

Interrog.

Fateor mihi in mentem non venisse, ut te de illis Christi verbis interrogarem, quæ sane, ut ipsemet ea perpendo, plurimum tuæ illi interpretationi, cui jam plane acquieveram, obstare mihi videntur. Qua igitur ratione, quæso te, totam istam tuam adversus te ipsum inde ductam ratiocinationem dissolvis?

Respon.

Vera id faciendi ratio est, animadvertendum proponere, quomodo locutus fuerit, qualive dixerit Christus, cum ab initio de petendo in nomine suo verba fecit. Inde enim constat, Christum ad id tempus tantum sua verba accommodasse, cum jam ipse ad Patrem abiisset; unde etiam factum est, ut vix inveniatur, qui aliter sentiat inter eos, qui Sacras Literas tractant, quidquam ve dubitet, quin Christus, ubicumque in illo sermone suo de petendo in suo nomine mentionem facit, ad illud tempus respiciat, quo ipse in cœlo apud Patrem perpetuo usque ad consummationem seculi futurus erat. Sunt enim in ipso initio verba Christi hujusmodi Joh. 14. 12: *Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera, quæ ego facio, & ipse faciet: & majora his faciet; quia ego ad Patrem vado; & quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam, ut glorificetur Pater in filio.* Nemo est, arbitror, adeo stupidus, ut non videat, Christum de re cui locus nondum esset, sed postmodum esset futurus, & quidem post suum discessum ad Patrem, verba facere. Quare illud, quod postea dixit, *Usque modo non petiistis quicquam in nomine meo*, haud ita accipiendum est, quasi potuerint discipuli petere, & non petierint; sed simpliciter, ut sonant sunt verba ista accipienda, ut videlicet nihil aliud ex ipsis colligatur, nisi hoc ipsum, quod scilicet hactenus discipuli ejus in ipsius nomine non petierint; id quod non minus verum est, si id facere non potuerunt, quam si potuerunt. Neque enim mens Christi fuit monere discipulos, ut jam ab ignorantia illa liberati, id facerent, quod prius facere omisissent, sed eis ostendere, non posse illos ab experientia ullum argumentum habere dubitandi de eo, quod ipse affirmabat, illisque promittebat; si videlicet facturum, sive illos accepturos quidquid petiissent in ipsius nomine, cum nondum factum esset, ut ad illum modum peterent. Namque verba illa, *petite & accipietis*, non ad præsens illud tempus, sed ad mox futurum referenda esse, jam dudum ipsum Christum antea aperte indicasse, iterumque mox iterum indicavit, cum ait, *in illo die in nomine meo petetis.* Spero me dubitationem quam videbar, dum te monere volo, in animo tuo excitasse, inde plane exemisse.

Interrog.

Exemisti sine dubio. Age igitur jam quandam est insigne illud testimonium nondum à te prolatum, de eo, quid significent Christi preces ad Deum?

Respon.

Sunt verba illa ipsius Christi, cum Lazarum in vitam revocare vellet Joh. 11. 41. & 42, *Pater gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem sciebam, quod semper me audis; sed propter populum qui circumstat, dixi, ut credant, quod tu me misisti.* Certum est enim (nec quisquam ea de re dubitare videtur) Christum statim ab ipso initio, cum munus suum in terris aggressus est, potestate fuisse præditum mortuos ad hanc mortalem vitam revocandi, hancque potestatem in ipso, toto eo tempore perpetuo resedisse. Quod vel ex eo constat, quod Apostolos suos, cum eos primum, id est paulo post cœptum munus suum, Dei regnum prædicatum misit, inter alia, mortuos quoque suscitare jussit, quemadmodum legitur apud Matthæum Matth. 10. 8, in omnibus editis exemplaribus Latinis, atque in vulgatis Græcis, & Syriacis, præterquam, (ut quidem Lovanienses Theologi testantur) in editione Syriaca imperatoria. Neque enim potuisset Christus hoc jubere, hancque potestatem Apostolis suis dare, si ipse eam non habuisset, & quidem perpetuo in se residentem. Nam nec ratio patitur, nec ejus rei ullum exemplum habetur, ut quis miraculi alicujus faciendi potestatem in se ipso perpetuo residentem non habens, eam alteri dare, eamve cum altero communicare possit. Adde quod ipse Christus, antequam vel Lazarum, vel alium quempiam (ut ipsius verba indicant) à morte in vitam revocasset, aperte testatus est, se, sicut Patrem suum, vivificare quos vellet Joh. 5. 21. Et tamen, Lazarum suscitaturus, ex altera parte non obscure profitetur, se, cum quidpiam tale efficere vellet, id à Patre precibus impetrare solitum, idque adeo ipsum, quod Lazarum mox esset suscitaturus, ab eodem Patre tunc orando impetrasse. Unde manifestum fit, Christum precum suarum Patri adhibitarum nomine, aliud nihil significare voluisse, quam se totam illam suam admirabilem potestatem ab ipso Patre accepisse, illique acceptam plane referre. Eamque, quantumvis jam in se perpetuo residentem, non à se ipso, sed ab eodem Patre universam pendere; ita ut quando aliquid vi istius potestatis efficeret, perinde esset, ac si semper, ut id efficere posset, à Patre suis precibus obtineret. Sic autem

loqui, & ita totum istud profiteri idcirco tunc voluit, ut, quemadmodum ipse ait, circumstans multitudo inde agnosceret, se à Deo esse missum, atque, quantavis potestate præditum, (ut idem alibi testatur Joh. 10. 25) in nomine Patris sui ejusmodi mira opera facere. Poterit autem explicatio nostra istius loci tibi pro confirmatione esse quæstionis illius solvendæ, quam ipse posuisti, & cujus occasione non pauca à nobis disputata sunt, quomodo, scilicet, convenire possit Christi pro nobis interpellatio, cum divina illa ac summa ipsius potestate, nisi quid adhuc forte vis.

Interrog.

Est quidem mihi in quæstione ista à te plene satis factum; & Christi verba à te postremo allata atque perpensa & explicata me vehementer in eo confirmant, ut solutionem tuam ipsius quæstionis verissimam esse mihi persuadeam. Veruntamen velim adhuc abs te doceri, quid illis respondendum sit, qui multo aliter illum nodum solvunt, si non expresse tacite saltem affirmantes necesse esse, ne ista duo inter se pugnent, fateri Christi pro nobis interpellationem ad humanam ejus naturam pertinere, divinam vero illam summamque potestatem, ad naturam divinam; unde etiam duplicem ipsam istam Christi naturam probari, videntur posse contendere. Quid igitur ad ista dicendum censes?

Refutatio distinctionis vulgaris, quod alia Christo secundum humanam naturam, alia secundum divinam tribuantur.

Respon.

Quatenus solutio istorum videri possit probabilis & apta ad solutionem nostram dubiam reddendam, dupliciter est illi occurrendum, primum negando istam duplicem Christi naturam, deinde ostendendo Christo ut homini datam fuisse à Deo divinam illam summamque potestatem; & qualem, majore ac potiore ex parte, post & propter obedientiam ipsius usque ad mortem crucis; nam neque istas duas Christi naturas concedendas esse, & Christum quidquid, quantumvis divinum, habet, ex dono Dei, ut hominem, ea ratione qua modo diximus, habere, ex illis intelligi potest, quæ de ejus essentia atque existentia antea disputata sunt. Quatenus vero ex ipsa ista solutione videri queat probari posse istam duplicem Christi naturam, docendum est, alia solutione inventa, quæ suum fundamentum in ipsis sacris testimoniis habet, cujusmodi certe nostram esse demonstravimus, nihil necesse esse ad istam confugere, unde duplex ista Christi natura statuatur, præsertim cum ea, etiamsi concederetur duplex ista Christi natura, nullum locum habere possit, quando certissimum est, Christum secundum ipsam humanam naturam divina illa summaque potestate esse præditum. Sed nihil mirum est, auctores sive tacite sive expresse illius solutionis, hac in re ita evidenter isto suo duplicis in Christo naturæ commento abuti, cum idem sæpissime alibi faciant, ea quæ de Christo in Sanctis Literis dicuntur, modo uni, modo alteri ex illis duabus naturis separatim tribuentes, cum tamen nihil prorsus impediat, quominus omnia ipsi Christo secundum humanam naturam conveniant, & quod plane est ridiculum, interdum ea, quæ de ipsa Christi persona, seu (quod plus in hoc proposito est) de filio Dei simpliciter negantur, alteri nihilominus naturæ separatim convenire affirmantes.

Interrog.

Ubi nam quæso istud faciunt?

Respon.

Duobus potissimum in locis. Unus est ille, in quo expresse ipsemet Christus ait Marc. 13. 32, filium (nempe Dei) nescire diem & horam adventus filii hominis, id est sui ipsius, in nubibus cum potentia & gloria multa. Affirmant enim nihilominus isti, Christum secundum divinam naturam diem illum atque horam semper scivisse. Alter locus est, ubi idem Christus tacite negat Joh. 14. 27, se esse parem Patri suo, nempe, cum affirmat, Patrem se majorem esse. Hic enim similiter affirmare nihilominus non verentur, Christum secundum divinam naturam parem semper, & quidem per omnia Patri suo fuisse. Adeo ut cum ista, vel si quæ alia ejusmodi sunt, sive tacite sive expresse de Christo in divinis Literis negantur; dicant, per figuram illam, quam vocant idiomatum, id est, proprietatum communicationem, de ipso Christo simpliciter negari, quod secundum alteram tantum naturam, id est humanam, illi non conveniat, licet secundum divinam maxime conveniat: non animadvertentes interim, figuram istam nullum habere locum in iis, quæ de supposito (ut vocant) aliquo negantur, sed tantum in iis, quæ affirmantur. Ut, exempli gratia: licet quidem dicere, hominem ratiocinari, quamvis homo secundum corpus non ratiocinetur, sed secundum animam tantum; sed non licet vicissim dicere, hominem minime ratiocinari, quia, videlicet, secundum corpus minime ratiocinetur. Satis est enim ad enunciatum istud falsum reddendum, quod secundum animam ratiocinetur. Quare, si Christus, quamvis secundum divinam naturam tantum, semper scivisset diem illam & horam, & semper Patri suo par per omnia fuisset, nullo prorsus modo negare simpliciter potuisset, se diem illam & horam scire, seque Patri suo parem esse. Unde factum esse arbitror, ut non pauci tamen ex illis ipsis, qui Christum eandem numero essentiam cum Patre habere contendunt, ut vim adversus se illorum duorum locorum declinent, non ad istam sermonis figuram, cui, ut dixi, in similibus negantibus enunciationibus nullus locus esse potest, sed ad alias tergiversationes confugerint.

Interrog.

Equidem ex iis, quæ & multo ante & modo disputasti, satis mihi persuadeo; nec duplicem istam, quam vulgo Theologi Christiani tradunt, Christi naturam admittendam esse, nec etiamsi admittenda esset, ejusmodi effugiis per istam idiomatum communicationem eum locum fore, quem iidem Theologi putant. Sed quando in hanc disputationem (fortasse non suo loco) te mea interrogatione pertraxi, dic, rogo, quinam est verus sensus duorum illorum locorum, quibus potissimum isti hanc suam doctrinam confirmare se posse credunt? Quid, inquam, sibi voluit Christus primum, cum dixit Joh. 3. 13, filium hominis descendisse de cœlo, & in cœlo esse, & deinde cum non obscure affirmavit, eundem filium hominis eo ascensurum, ubi prius erat 6. 62?

Respon.

In priore loco ex Græco ita verba Christi legi possunt, ut dicat, filium hominis non quidem esse in cœlo, sed fuisse. Vox enim Græca ὢν quæ per præsens tempus reddita fuit, potest, ut doctissimi * aliqui interpretes annotarunt, reddi per præteritum imperfectum; ut legatur non *qui est*, sed *qui erat in cœlo*. Id autem fieri debere suadent omnino proxime antecedentia, in quibus satis aperte affirmatur, filium hominis ascendisse in cœlum; licet vulgo partim eludere ista Christi verba, ita ut non dicat se ascendisse in cœlum, partim ita interpretari conentur, ut ascensio illa non proprie sed figurate accipiatur. Sed si figurate hic locutus est Christus: nihil vetat, immo prorsus verisimile est, eum similiter figurate fuisse locutum, cum dixit, (ut passim legitur, & illorum plerique volunt) filium hominis esse in cœlo. Ac proinde nihil momenti verba ista habere poterunt ad probandum, Christum certe eodem tempore in terra, & in cœlo fuisse. Ex quo illas duas Christi naturas colligunt. Verum non est, quando hic necessitas nulla id faciendi adest, à verborum proprietate recedendum; & agnoscendum est, omnia, quæ isto in loco Christus de se affirmat, optime ipsi, ut homini, convenire, quemadmodum vel

* Erasmus. Beza.

ipsa

ipsi expressa appellatio filii hominis, sub qua Christus ista de se dicit, clare ostendit. Tantum, ut diximus fuit, non *qui est*, sed *qui erat in cœlo*, legi debet. Jam vero in posteriore, quem commemorasti, loco, nulla difficultas esse potest, cum ibi diserte scriptum sit, *erat prius*, non autem, *nunc est*.

Interrog.

Sed quomodo Christo, ut homini, convenire potest, quod fuisset in cœlo ante illud tempus, cum eo post resurrectionem suam ascendit?

Respon.

Potius interrogandum est, quomodo Christus illa verba, *ubi erat prius*, de seipso secundum illam divinam naturam, quam isti sibi commenti, dicere potuerit, ut quidem iidem isti volunt. Ea enim indicant eum, de quo dicta sunt, tunc temporis ibi, id est, in cœlo, non fuisse, & consequenter, si illorum interpretatio admittatur, Christum cum hæc diceret, secundum suam divinam naturam non fuisse in cœlo. Quod ex ipsorummet sententia absurdissimum est.

De ascensu, & commoratione Christi hominis in cœlo, antequam munus suum in terris obire inciperet.

Interrog.

Nonne poterunt verba ista Christi, si minus ad illam divinam naturam quam isti intelligunt, tamen ad existentiam aliquam Christi præcedaneam accipi, quæ fuerit, antequam homo nasceretur?

Respon.

Tunc demum illud fieri posset, si ad Christum, ut hominem, illa accommodari non possent, quemadmodum ipse opinari, vel saltem dubitare videris. Verum ista tua sive opinio, sive dubitatio omni fundamento destituitur: cum contra nihil verisimilius & verbis ipsius Christi, & hic & alibi, magis consentaneum sit, quam ipsum Christum, postquam natus est homo, & antequam munus sibi à Deo Patre suo demandatum obire inciperet, in cœlo, divino consilio atque opera fuisse, & aliquamdiu ibi commoratum esse, ut illa ab ipso Deo audiret, & præsens apud ipsum, ut ipsa scriptura loquitur, videret, quæ mundo mox annuncianda & patefacienda ipsius Dei nomine erant. Verba quidem ipsius Christi hoc ipso in loco non minus, quam in superiore, de filio hominis, id est, de homine expresse sunt dicta. Et si quis vel id animadvertat, quod factum est cum Mose, antequam divina Lex tota ipsius ministerio promulgaretur, & manufacta opera omnia, quæ ad ipsius divinum cultum pertinerent, cujus materiæ cujusve formæ esse deberent; ipsi Mosi à Deo præscriberentur, statim fatebitur (præsertim cum certum aliquin sit, Mosem Christi typum fuisse) nihil convenientius excogitari posse, quam ut Christus ante illud tempus, quod diximus, in cœlum ad Deum, idque fortasse non semel, ascenderit. Itaque aliquamdiu cum eo fuerit. Moses enim, ante primam Legis promulgationem, ad Deum in montem Sinai, ter, si quis diligenter animadvertat, ascendisse legitur Exod. 19; & cum ipsius legis decem illa verba, in duabus tabulis lapideis digito Dei inscripta, ad populum afferenda essent, & simul ea quæ diximus, ad cultum Dei spectantia, constituenda, & alia populo præcipienda, in eundem montem idem Moses similiter ad Deum ascendit Exod. 24. 18: 31. 18: 32. 15, 16, & 19: 34. 4, & 26; ibique cum eo per quadraginta dies, & quadraginta noctes fuit, idque bis; videlicet, & cum primum illæ duæ tabulæ ei sunt datæ, & cum iterum, projectis ab eo & fractis prioribus, ob populi idololatriam, illis prioribus, alteras duas similes habuit, quas ad populum afferret, & in arca Dei postmodum reponeret 25. 16. Nam ut Mosis Christum, sic montis Sinai cœlum antitypum esse, apertissimum est. Quin etiam ipse mons propter Dei, qui tunc ibi fuit, præsentiam, cœlum eo tempore fuisse dici potest. Certe Moses, Deum nostrum, qui de illo monte cum eo, & multa à populo fuit, è cœlo audiri fuisse ait Deut. 4. 36.

Interrog.

Jam tuæ sententiæ de interpretatione illorum duorum, de quibus te interrogaveram, locorum, deque ascensu, & commoratione Christi hominis in cœlo, antequam munus suum in terris obire inciperet, quantumvis novæ & majoribus nostris fortassis inauditæ, libenter acquiesco. Video enim hac ratione complura sacra testimonia admodum alioqui explicatu difficilia planissima reddi. Tantum hic quæso, cur Evangelistæ in sua historica de Christo narratione, illius ejus in cœlum ascensus nullam mentionem fecerint?

Respon.

In promptu causa est, cum res ista ejusmodi fuerit, quæ à nemine conspecta sit, nec porro plane confici à quoquam potuerit. Et priores quidem tres Evangelistæ, ne verba quidem vel ipsius Christi, vel alterius cujuspiam, illa commemorant, unde res ista intelligi possit; cum tamen quartus & postremus, hoc est Johannes Joh. 3. 31, & 32, & ipsius Christi multa, & Johannis baptistæ quædam recenseat, unde illa aperte intelligitur, si modo ea, ut sonant & proprie accipiantur; ut sane fieri debet, cum aliter illa debere non constet. Qui Johannes Evangelista cum plus non posset, ad fidem tantæ rei faciendam satis habuit, & satis omnibus esse debere credidit, testimonia aperta ipsius Christi ejus rei referre. Quibus si quis non persuadetur; ne ipso Evangelistæ testimonio minime persuasus fuisset.

Interrog.

Aliud succurrit, quod videatur tuæ sententiæ obstare. Dic igitur, rogo, quomodo, si Christus in cœlum ascendit ante resurrectionem & mortem suam, ausus est auctor Epistolæ ad Hebræos dicere Hebr. 9. 12, & 24. Christum ingressum fuisse semel in sancta, id est, ut ipsemet declarat, in ipsum cœlum, postquam, videlicet, sanguinem suum fudisset?

Respon.

Locus ipse, quem intelligis, responsionem secum ad quæstionem istam affert. Neque enim vel simpliciter ibi dicitur, Christum semel ingressum fuisse in sancta, vel semel ingressum fuisse, tunc videlicet, cum eo, postquam sanguinem suum fuderat, ingressus est. Sed sic ipsa verba habent, *Per proprium sanguinem introivit semel in sancta*, quæ aperte significant, hunc Jesu Christi in cœlum ingressum, qui factus est per ipsius sanguinem, semel tantum extitisse: seu mavis, Christum Jesum per sanguinem suum non nisi semel in cœlum fuisse ingressum. Aharonico enim seu legali Pontifici Christus ibi opponitur; & dicitur, quod ille suum sacrificium ita peragebat, ut per sanguinem hircorum & taurorum in sancta semel in anno ingrederetur, hic vero suum ita peregit, ut per proprium sanguinem semel omnino in vera sancta non manufacta, id est, in ipsum cœlum ingressus fuerit. Ubi vides, de eo tantum ingressu Christi in cœlum verba fieri, qui respondeat ingressui legalis pontificis in sancta illa manufacta, & ad ipsius Christi sacrificium pertineat, hunc que semel omnino extitisse affirmari. Unde potestis consequitur, ascensum sive ingressum Christi in cœlum, quod non pertineat ad ipsius sacrificium non posse appellari ingressum in sancta, cum cœlum exterius tantum sancta hic nominetur, quatenus Christus illuc ingrediens suum sacrificium peregit, quemadmodum antiquus ille pontifex suum peragebat in manufacta illa sancta ingrediens. Itaque tandem apparet, quam multis modis inepte se locus iste Epistolæ ad Hebræos, ad dubitationem vel minimam cuiquam merito injiciendam, de ascensu & commoratione Christi in cœlis ante mortem suam, & ad interpretationem illorum locorum dubiam reddendam, quibus & ascensus & commoratio ista clarissime indicatur & commemoratur.

Interrog.

Locus ille Epistolae ad Hebraeos (cujus verum sensum nunc demum percipere mihi videor) mihi quiddam suggerit, quod te interrogem, pertinens ad Christi sacerdotium, unde jam diu digressi sumus. Dic igitur annon, quando Christus cum antiquo illo legali sacerdote comparatur, ejusque similis esse ostenditur, hinc sequi videatur, Christum sacrificio suo nobis Deum placasse, & pro peccatis nostris illi satisfecisse, adversus ea quae antea conclusisti?

Respons.

Quis vero concedet, antiquum illum sacerdotem ratione illius populi, eorumve hominum, pro quibus sacrificabat, ista sacrificio suo peregisse.

Interrog.

Nonne apertum & illustre simul exemplum est placationis irae divinae, a sacerdote illo antiquo peractae, cum Aharon, monente Mose Num. 16. 41 &c, accepto thuribulo eique igne ex altari & thure imposito, suffitum fecit, atque ea ratione populum expiando, ingentem illam plagam cohibuit a Deo irato adversus populum, qui contra ipsum Aharonem & Mosem, propter extinctos divinitus Chore, & socios ejus, murmuraverat?

Respons.

Exemplum illud nihil pertinet ad sacrificium illud anniversarium illius antiqui pontificis, cujus sacrificii ratione nominatim & expresse cum sacerdote illo Christus comparatur, eique assimilatur. Estque praeterea factum illud Aharonis prorsus singulare atque extraordinarium, & idcirco non potest ex eo per comparationem ac similitudinem colligi, quale fuerit Christi munus, & qua ratione expiaverit, aut expiet peccata nostra.

Interrog.

An non potest tamen nihilominus ex eo colligi, Christum fuisse & esse aptum ad iram Dei adversus nos placandam?

Respons.

Potest sine dubio; sed non quatenus Christus est sacerdos. Idque non modo propter jam indicatam causam, quod Aharonis factum illud non pertinet ad ordinarium ipsius sacerdotalis muneris, sed etiam propter id, quod in Christi sacerdotio nullum potest habere locum placatio Dei pro nobis.

Interrog.

Cur vero?

Respons.

Nempe quia, ut multo ante dictum a me fuit, Christus revera tum sacerdos noster esse coepit, cum in dextera majestatis consedit, & sibi a Deo decretae in terra & in coelo omnis potestatis possessionem (ut ita dicam) est adeptus; id vero, cum jam (ut paulo ante satis longa disputatione demonstratum est) veris precibus ejus pro nobis ad Deum nullus est locus, & consequenter nec illi ulli rationi, quae nobis Deum placet. Quando jam ipse est, qui nos plane regit ac gubernat, nostraeque vitae ac mortis imperium habet. Quod si quis tamen velit, Christi sacerdotium, antequam is per fusionem sui sanguinis in coelum ascenderet, hic in terris coepisse, ne tum quidem ratione ipsius sacerdotii fuit, cur Christus Deum nobis placaret, id est, illum nostris peccatis propitium redderet, cum, ut antea demonstratum fuit, Deus sua sponte nostra peccata nobis resipiscentibus ignoscere decreverit, & ad decretum hoc suum promulgandum, confirmandum, & sanciendum Christum mitti voluerit, eumque omnia dicere & facere, quae ipsius nomine, dum in terris versatus est, vel dixit vel fecit. Itaque nullo pacto ex similitudine, quam inter antiquum illum Pontificem & Christum Scriptura agnoscit & statuit, colligi potest, Christum sacrificio suo Deum nobis placasse; sed neque alia quavis ratione id peregisse aut peragere; cum eo et nihil omnino opus sit aut fuerit, neque ei in negotio salutis nostrae per ipsum Christum ullus locus esse queat. Etiamsi alioqui Christi persona, & gratia, qua apud Deum pollet, ratio habeatur, ad eam peragendam est, supra quam dici aut cogitari possit, apta & accommodata.

Interrog.

De placatione respondisti, mihique sane satisfecisti. Quid jam de satisfactione dicis? Nonne sacerdos ille Aharonicus, victimis illis expiatoriis pro illis peccatis satisfaciebat, pro quibus offerebantur?

Respons.

Nihil minus. Nam & pecudes illae, antequam sacrificarentur, ipsius Dei plane erant, nec etiam alioqui aestimatione sua ullam proportionem habebant cum Dei offensa, & cultus ille totus, quo offerebantur, una cum obedientia, quae hac ratione Deo praestabatur, non tanti erat, ut compensare posset delictum ullum aut peccatum, quamvis minimum, adversus Dei Legem admissum.

Interrog.

An non tamen illo cultu peracto, illaque obedientia Deo praestita, omnis reatus tollebatur illarum divinae legis transgressionum, propter quas illa fiebant?

Respons.

Tollebatur quidem; sed non ob illarum rerum pretium, seu propter res istas ipsas per se.

Interrog.

Propter quid igitur?

Respons.

Nimirum propter Dei decretum, divinamque benignitatem.

Interrog.

Estne aliquid simile in Christi pro nobis sacrificio?

Respons.

Est sine dubio. Nam Christi obedientia usque ad mortem crucis, ejusque sanguinis fusio, quae ad ipsum Christi sacrificium pertinent, & solae in eo sacrificio proprium ipsius Christi sunt opus, quamvis nec suo pretio, neque ipsae per se effecerint, ut veniam peccatorum nostrorum adepti simus, illis tamen peractis, ex decreto & benignitate Dei factum est, ut nos a poenis peccatorum liberati simus. Christus enim, cui nos servandos Deus dedit, per illam obedientiam & sanguinis sui fusionem, plenissimam potestatem ab ipso Deo est consecutus salutem ex ipsa nobis dandi, & ab omni miseria atque ab interitu, quae propriae peccatorum sunt poenae, nos penitus liberandi.

Hucusque auctor. Reliqua morte praeventus non absolvit.

FRAGMENTUM CATECHISMI PRIORIS F. S. S. QUI PERIIT IN CRACOVIENSI RERUM IPSIUS DIREPTIONE.

Magister.

TRansactum; sed tempus, quod praeterierat à Christo ejusque doctrina patefacta. Agitur enim ibi de Christi doctrinae perspicuitate atque constantia, atque idcirco de aliis omnibus doctrinis ab ea diversis perpetuo vitandis. Jam Apocalypsis verba illa de agno mactato, non ita interpungenda sunt, ut, *ab origine mundi*, conjungatur cum, *qui mactatus est*, (sic enim locus redditus est in vulgata editione) sed cum antecedentibus verbis, *non sunt scripta nomina in libro vitae*. Quemadmodum docet locus similis, ubi eadem prorsus repetitur sententia, cap. 17. 8, ejusdem libri.

Discipulus.

Qua igitur ratione veteres illi peccatorum suorum veniam sunt consecuti, si per fidem in venturum Christum eam à Deo non obtinuerunt?

Magister.

Nempe per fidem in ipsum Deum. Itaque in justificationis suae ratione externa non differunt veteres illi à nobis, quatenus & nos non aliter, quam per fidem in ipsum Deum, justificamur 1 Petr. 1. 21, per Christum enim in Deum credimus, & qui in Christum credit, non in ipsum Christum credit, sed in eum, qui illum misit, id est, in Deum Joh. 12. 44.

Discipulus.

Unde probabitur fuisse illam veterum fidei, qua justificati fuerint, & quaenam fuit ista in Deum fides?

Magister.

Fide in Deum Abrahamum justificatum fuisse, testatur aperte Moses Gen. 15. 6, id quod Paulus Apostolus Rom. 4, latius confirmat atque explicat, & Abrahami exemplo ostendit Gal. 3, qua ratione homines coram Deo justificentur Rom. 4. 11; quem virum omnium credentium praeputiatorum Patrem esse ait, non quod ante ipsum nulli praeputiati in Deum crediderint, aut si aliqui crediderunt, nulli justificati coram Deo propterea fuerint: sed quod ipse insigne prae ceteris omnes, qui praecesserunt, fidei in Deum exemplum extiterit, quodque cum ipse primus omnium circumcisus fuerit, primus etiam omnium fuerit, qui, licet circumcisus, non tamen per ipsam circumcisionem, sed per fidem in Deum, cum adhuc praeputiatus esset, justificatum se coram ipso Deo. Nam & omnes, qui ante Abrahamum Deo placuerunt, fidem in ipsum Deum praeditos fuisse, & propter, seu per istam fidem Deo placuisse, docet Auctor Epistolae ad Hebraeos cap. 11. 6, cum diserte ait: *sine fide impossibile esse placere*, subaudi ex praecedentibus, Deo, quam tamen vocem expressam habet, una cum Latina vulgata, Syriaca editio. De fide autem in Deum, sententiam illam accipi debere, demonstrant sequentia verba, quae illam confirmant & explicant. Statim enim subjicit, *credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator fit*. Ex quibus etiam apparet, quaenam sit ista in Deum fides; fiducia nimirum in ipso Deo collocata, per verum studium ei obtemperandi. Nam quod non modo sine ista fide nemo placere Deo possit, sed etiam ex ista fide fiat, ut quis Deo placeat, & veteres illos istius fidei vi probatos Deo fuisse, aperte ibidem idem scriptor tradit; cum non solum, fidem commendans, nempe illam, quam ipsemet deinde exposuit, exempla profert sanctorum hominum, qui per fidem Deo grati fuerint, verum etiam ante ipsa exempla hanc sententiam profert Hebr. 11. 2: Veteres, seu majores ob fidem, seu per fidem, testimonio ornatos fuisse. Non est autem omittendum, quod, cum Noë exemplum affert Hebr. 11. 7, dicit expresse, eum justitiae, quae per fidem est, haeredem fuisse factum; ut clarissimum fiat, etiam ante Abrahamum fide justificationem contigisse. & sane prophetae seu potius apud Prophetam Habac. 2. 4, Dei dictum, *justus ex fide vivet*, manifeste à Paulo Gal. 3. 11, ita accipitur, ut universale sit, & ad omnia tempora omnesque aetates pertineat.

Discipulus.

Ex iis, quae, meae petitioni satisfaciens, dixisti, satis intelligo, illos ex veteribus, qui suorum peccatorum veniam à Deo sunt consecuti, ita, ut justi ab ipso pronunciati seu saltem, pro justis habiti fuerint, idcirco id consecutos fuisse, quod Deo fuerint confisi, nihil dubitantes, eum sui cultores remunerari, & propterea ei obtemperandi vero studio fuerint praediti, & hoc aliud nihil esse, quam fidem; unde constare possit, veteres illos non secus, ac nos, per fidem justificatos coram Deo fuisse, etiamsi fides in Christum ad eos non pertinuerit.

Magister.

Rem tenes. Neque enim fides in Christum quidquam novi attulit, quod attinet ad ipsum rei genus; sed novas tantum quasdam qualitates ei addidit, quatenus Christus, ut ante ostendi, perfectiora & praestantiora tum praecepta, tum promissa Dei nomine nobis proposuit. Nam, quod praeterea attulit, ut in ipso Christo fidem collocemus, idque multo praestantiore ratione, quam vel in Mose Exod. 14. 31, vel in Prophetis 2 Par. 20. 20, antea, (ut alicubi divinae literae perhibent) collocaretur, aut collocanda esset; ne hoc quidem rei genus quidquam mutat, quod est, fides in ipsum Deum. Quandoquidem, ut dictum est, qui in Christum credit, omnino in ipsum Deum, propter hoc ipsum, credit. Immo non ob aliam causam eam gloriam Deus Christo dedit, ex qua necessario consequitur, ut fiducia in ipso Christo sit collocanda, longe digniore ratione, quam in Mose & Prophetis collocaretur, id est, Regem ac Dominum nostrum coelestem, & perpetuum illum fecit, cum summa potestate nobis ea dandi, quae Dei nomine promisit; nullam, inquam, aliam ob causam hoc Deus fecit, nisi, ut nos hac ratione fidem & spem nostram in ipso Deo collocaremus 1 Petr. 1. 21.

Discipulus.

Quiddam nunc succurrit, quod dubium quodammodo mihi reddit, quidquid de fide, qua similiter ut nos, veteres illi justificati fuerint, docuisti. Memini enim, Paulum ad Galatas 3. 23, scribentem aperte dicere: *Antequam venisset fides, nos custoditos fuisse sub lege, conclusos in eam fidem, quae revelanda erat*. Ex quo apparet, donec sub lege fuit populus, fidem non extitisse, ob eamque rem tunc temporis neminem fide justificatum fuisse.

Magister.

Pessime omnino cum hominibus illis actum esset, si ita res se haberet. Certum est enim ex altera parte, eodem Paulo ad eosdem Galatas 3. 11 teste: neminem coram Deo ex lege justificari. Quare nullo pacto illi justificari potuissent. Nulla enim tertia justificationem consequendi ratio, populo proposita aut indicata à Deo invenitur, præter Legem, & fidem.

Discipulus.

Explica igitur, quæso te, rem istam diligentius, & mihi scrupulum hunc prorsus exime.

Magister.

Quanquam hic nodus per se non adeo difficilis explicatu est; tamen ut scrupulus iste, ut petis, tibi prorsus eximatur, aliquanto altius repetendum videtur. Nulli dubium esse potest, quin nemo Deo gratus & acceptus, & porro justificatus coram ipso esse queat, qui probus non sit. Odit enim Deus omnino improbitatem, ut scriptum est Psal. 5. 5 &c; nec aliter sane summa Dei æquitas ac rectitudo ferre posse censenda est. Nihil autem hominem probum magis decet, aut, quo talis nominari possit, magis est aptum & necessarium, quam ipsi Deo se obedientem præstare; tum quia nihil æquius, quam suo conditori & summo absolutoque domino, omniumque suorum bonorum autori parere atque obtemperare, tum vero quia nihil velle aut jubere potest Deus quod æquissimum rectissimumque non sit; adeo ut ejus voluntas & jussus, omnis æquitatis & rectitudinis certissima regula censeri debeat. Propterea ab ipso creationis initio Deus homini præcepta dedit Gen. 1. 28. 2. 16, 17, ejusque obedientiam erga se requisivit, minas addens, nisi eam præstitisset. Jam Dei præceptorum (quorum nomine, quicquid constet Deum nos facere aut vitare velle, intelligo) obedientia duplex statui debet. Una cum quis perfectissime & ad unguem prorsus divina præcepta conservat, nec unquam, ne minima quidem ex parte illa transgreditur: Altera cum totus in eo est, ut illa omnino servet, ac porro id reipsa fere præstet, licet aliquando vel ignorantia, vel incogitantia, vel etiam humana fragilitate labatur, & à rectissima ista via aliquantisper deflectat. Nemo enim vel filium, vel servum qui erga ipsum talem se præstet, sibi obedientem non dicet. Quod apud Deum ipsum locum habere, & ratio ipsa postulat, cum unusquisque ex habitu & actionum suarum tenore, non autem ex quibusdam paucis actibus sit æstimandus; & Sacræ ipsæ Literæ abunde nos docent, cum justorum, qui fuerint, aut esse soleant, passim mentionem faciunt, & ex altera parte neminem esse qui non peccet aut labatur, quibusdam in locis testentur 1 Reg. 8. 46. Jac. 3. 2. Prov. 20. 9. Eccl. 7. 21. Nam quomodo quis (rogo) justus nominari queat, de quo non liceat affirmare, eum Deo obedientem esse? Quin etiam eædem Sacræ Literæ sæpius afferunt quempiam in Dei præceptis ambulasse, aut id fecisse quod in ipsius Dei oculis rectum esset 2 Par. 17. 4. 1 Reg. 15. 11. 2 Reg. 18. 3. 22. 2, de quo tamen legitur, aliquid fecisse, quod Deo minus probaretur 2 Par. 16. 7, & 12. 2 Par. 19. 2. 32. 25: 35. 22; quales fuerunt Asa, Josaphat, Ezechias, Josias, Reges Juda, & ipse David, qui tanquam exemplar, cui alii se conformare debeant, ubique proponitur. Nam de eo præter alia multa, de ejus erga Deum obedientia, divina testimonia bis Solomoni ejus filio Deus ipse dicit, 1 Reg. 3. 14. 1 Reg. 8. 4, quod ambulaverit in ipsius viis & præcepta atque decreta ipsius servaverit, nulla prorsus exceptione addita, cum tamen certissimum sit, non modo eum gravissime peccasse in re Uriæ Chittæi 2 Sam. 12. 9 &c, quæ aliquando excipitur 1 Reg. 15. 5, cum ejus erga Deum obedientia prædicatur, sed etiam 2 Sam. 24. 10, non leviter deliquisse in numerando populo; quod tamen nunquam, ni fallor, excipitur. Adde quod ipse David in suis Psalmis Psal. 25. 7: 32. 5: 38. 5: 39. 9: 40. 13: 143. 2: 19. 13, haud obscure ostendit, se aliis etiam modis in Deum peccasse ac deliquisse, & alicubi petit à Deo se mundari, ab occultis, id est, sibi à Deo ignosci errores, quos imprudens admiserit, quippe quod nemo satis errores suos cognoscere possit. Itaque concludendum est, aliquot lapsus & peccata non impedire, quominus quis dici queat Deo obedivisse, eumque timuisse, atque ejus præcepta servasse. Qua de re luculenter ac diserte nos monet idem David Psal. 103. 13. 17, & 18, ubi affirmat, vel potius aperte inculcat, Deum peccata & iniquitates condonando, eorum misereri, qui ipsum timent, & pactum ipsius servant. Cujus rei haud ignarus Solomo, in templi dedicatione Deum orat 1 Reg. 8. 39, ut, parcens peccatoribus, qui ad ipsum ejusque misericordiam, in templo precaturi confugerint, det unicuique secundum omnes vias suas, quippe qui omnium cor noverit. Ex quo apparet, ejus hominis vias, rectas dici, & coram Deo tales censeri, qui cor rectum habeat, Dei videlicet præceptorum studiosum adeo, ut ea omnibus aliis rebus anteponat, nihilque antiquius habeat, quam ut Deo obediat, tametsi nonnunquam aliquid committat, quod cum Dei præceptis ac voluntate non consentiat. Ut igitur ad propositum revertar; est sine dubio duplex Dei præceptorum obedientia, una perfectissima, & absolutissima, altera imperfectior & minus absoluta. Priorem quin Deus ab omnibus jure optimo requirere atque exigere queat; posteriore tamen jure optimo possit esse contentus, nemo arbitror negaverit, qui Dei authoritatem ac potentiam secum ipse vel leviter quidem reputet atque perpendat. Ac priorem sane in ipso fœdere cum Israelis populo pangendo, ac repetendo, aperte requisivit Deut. 27. 26. Gal. 3. 10, maledictum pronuncians illum qui non fecisset omnia, quæ scripta erant in libro legis; cui etiam severo decreto voluit ut ipse populus universus, palam se assentiri testaretur. Nam & antea idem populus, requisitus (ut quidem ex ipsa facti narratione colligi potest) ab ipso Mose postquam eis omnia præcepta Dei exposuisset, totus una voce respondit, ac dixit Exod. 24. 3, *Omnia verba, quæ locutus est Jehova, faciemus.* Et cum paulo post vs. 7, eadem præcepta Dei Moses scripsisset, eaque eidem populo recitasset, dixerunt: *Quæcunque dixit Jehova faciemus, & obediemus.* Ac tum demum Moses sanguine populum aspergens fœdus cum eo Dei nomine sanxit ac confirmavit. Itaque in ipso fœdere quod Deus cum Israëlis populo pepigit, nulla mentio facta est illius minus perfectæ obedientiæ qua Deus contentus esse futurus, & ubi ea adesset ignoturus populo omnia delicta, quæ alioqui adversus sua præcepta commisisset, tametsi id omnino facere decrevisset (quemadmodum ab ipso orbe condito fragilitatis humanæ misertus semper fecerat,) ejusque rei fœdere ipso jam percusso & sancito, non modo per alios Prophetas qui consecuti sunt, sed per ipsum Mosem non obscure populum admonuerit, nunc se simpliciter atque indefinite ad iram tardum & ad misericordiam propensum esse prædicans Exod. 34. 6. Num. 14. 18, nunc vero explicatius promittens se pœnitentibus veniam daturum, eosque ob ipsorum peccata à se expulsos, in pristinum statum restituturum, atque adeo beneficiis cumulaturum Deut. 4. 29 &c. Deut. 30. vs. 1 &c., quod promissum quamvis non omnino id exprimat quod dixi de minus perfecta illa obedientia qua Deus contentus esse jam tum decrevisset; tamen docet non prorsus necessariam fuisse perfectam illam obedientiam, quam fœdus ipsum alioqui requirebat, quæque in ipsa lege continebatur. Quo respiciens Paulus, dixit, legis tempore, fidem non extitisse, id est divinum decretum perpetuo fœdere sancitum nondum promulgatum fuisse de justis pronunciandis iis, qui ipsi Deo confiderent, id est ut supra ex verbis Epistolæ ad Hebræos explicatum fuit, spe futuræ remunerationis vero studio divinis præceptis parendi eidem præstiti. Quod idem reipsa est cum ea obedientia, qua licet minus perfecta, Deum contentum esse voluisse diximus. Tale enim decretum per Christum demum, publicatum est; & sic fides per Christum demum extitit: tametsi

tamenſi per fidem etiam ante legem & ſub ipſa lege homines juſtificarentur.

Diſcipulus.

Ex iis quæ dixiſti, videor mihi percepiſſe, non ſolum ejuſmodi ſolutionem, quam tibi ſolvendam propoſueram, ſed etiam veram cauſam & rationem, cur ſemper fide juſtificari ſint homines coram Deo; ſi modo omnino verum eſt (quemadmodum ſane ſatis probaſſe videris) imperfectiorem illam Dei præceptorum obedientiam fide contineri, & fidem reipſa idem eſſe cum obedientia iſta. Nam & ſine Dei præceptorum ſeu voluntatis obedientia, neminem juſtificari poſſe demonſtraſti, & imperfectiorem illam obedientiam, obedientiam tamen appellari poſſe, ex ipſis etiam Sacris Literis docuiſti. Perfectiſſimam vero qui præſtet vix, aut ne vix quidem, inveniri, cum ratione, tum divinis teſtimoniis & confirmari facile poteſt, & ipſa haud leviter vel inſinuaſti, vel etiam oſtendiſti. Verum adhuc quædam ſunt, quæ dubiam mihi facere videntur ſententiam iſtam, quod fides in Deum, & imperfectior illa Dei præceptorum ſeu voluntatis obedientia, idem ſint reipſa, vel etiam altera alteram contineat.

Magiſter.

Credo equidem te adhuc hærere in ſententia iſta penitus probanda. Sed nihil prorſus, Deo dante, hærebit, ubi, quid ſit fides in Chriſtum qua juſtificamur, edoctus à me fueris; ad quem locum, iſtius ſententiæ plena confirmatio reſervanda eſt. Nunc tantum, idque ſummatim de diſcrimine agitur modi ac rationis qua Veteres illi Deo grati & accepti fuerint, & ſic peccatorum ſuorum veniam ab ipſo obtinuerint, & nos itidem ſimus. Ad quod explicandum ſatis ſententiæ iſtius veritas demonſtrata à nobis fuit, neque ad illud percipiendum, ulteriore declaratione egere puto.

Diſcipulus.

Jam intelligo, diſcrimen illud non in reipſa, ſeu rei genere, ſed in ejus qualitatibus & accidentibus conſiſtere. Nam modi iſtius ac rationis genus ipſum, eſt fides in Deum, quæ & veteribus illis & nobis eadem eſt, fiducia nimirum in ipſo Deo, per verum ſtudium obedientiæ voluntatis & præceptorum ejus, cum remunerationis ſpe conjuncta: ſed in eo eſt differentia, quod & præcepta nobis data, & remuneratio, quæ nobis ſperanda eſt, longe præſtantiora ſunt. Ac præterea in eo, quod modus & ratio iſta veteribus illis ex ſola Dei benignitate ſemper contigit, ab eaque ſola ſemper tota pependit; nobis vero quamvis ab eadem ſola Dei benignitate profecta, fœdere tamen perpetuo ſancita & confirmata ſit.

Magiſter.

Gaudeo me non falſam eſſe opinione de te mea, teque diſcrimen illud optime percepiſſe.

Diſcipulus.

Atqui unum adhuc mihi diligentius perdiſcendum reſtat. Etenim cum iſtius diſcriminis vis maxima, maximique facienda in eo ſit, quod non eadem veteribus illis, quæ nobis, divina fuerint præcepta, & quod ad moralia attinet, jam quid utraque inter ſe differant, ſatis perceperim; nunc ex te ſcire velim, quid de ceremonialibus, ut vocant, & judicialibus ſentiendum ſit; an ſcilicet ſtatuendum quemadmodum plerique ſtatuunt, cerimonialia illa & judicialia præcepta olim per Moſem Iſraëlis populo data nihil ad nos pertinere, & an ulla habeat Chriſtiana Religio cerimonialia aut judicialia præcepta.

Magiſter.

Communis de præceptis iſtis Moſaicis ſententia omnino vera eſt. Cum enim ceremoniæ iſtæ, umbra eſſent rerum futurarum, quæ videlicet per Chriſtum extiterunt, ipſis rebus advenientibus & præſentibus, jam umbræ locum eſſe non poteſt. Sic enim Paulus ipſe Apoſtolus Col. 2. 16, 17, non obſcure argumentatur. Porro quod attinet ad judicia, ea propterea Iſraëlis populo à Deo fuerunt conſtituta, quod is populus illam Rempublicam hic in terris terrenam eſſet habiturus & certam poſſeſſionem ſibi in perpetuum aſſignatam adepturus, ad cujus etiam generis Rempublicam & poſſeſſionem, ipſa judicia fuerunt accommodata. At Chriſtianus populus nullam in terris Rempublicam terrenam habet, nullamque certam ſibi in perpetuum aſſignatam poſſeſſionem. Quippe cujus vera reſpublica in cœlis ſit Phil. 3. 20, quique non habens hic in terra civitatem permanentem, futuram, id eſt, cœleſtem, inquirit Hebr. 13. 4. Jam de eo, quod à me poſtea quæſiiſti, an nihilominus habeat Religio Chriſtiana judicia & ceremonias aliquas, tunc agendum erit, cum Chriſti præcepta explicabimus. Ut tamen nunc tibi ſufficiat, quantum neceſſe eſt ad diſcrimen Veteris ac Novi Fœderis hac in parte percipiendum, recordari debes ejus, quod antea concluſum eſt, præcepta promiſſis conſentanea eſſe debere, cum igitur Veteris Fœderis promiſſa eſſent rerum ſluxarum & peritudrarum, & ſic bonorum minime verorum & ſolidorum, conſentaneum fuit, ut, quemadmodum quia bona illa exilia & imperfecta erant, data ſunt præcepta minus præſtantia minuſque abſoluta, ea etiam, quæ natura ac ratione nituntur, qualia ſunt moralia; ſic darentur præcepta, quæ minus firma & ſolida eſſent, id eſt, nec natura nec ratione niterentur, ſed ſola præcipientis voluntate, qualia ſunt ceremonialia. At cum promiſſa Novi Fœderis bonorum ſint verorum ac ſolidorum, non conveniant cum illis ceremonialia præcepta; adeo ut non temere ſit ſtatuendum, aliquod ceremoniale præceptum in Novo Fœdere ſeu in religione Chriſtiana fuiſſe datum, niſi de eo ex divinis teſtimoniis apertiſſime & certiſſime conſtet; ac potius cenſendum, nullum in ea eſſe præceptum, quod ſit mere ceremoniale. De judiciis vero, quando ea in genere, & ſimpliciter loquendo, non ſunt diſſentanea Novi Fœderis promiſſis, cenſendum eſt, in ipſa Chriſtiana religione aliqua fuiſſe data, quæ ad illam rempublicam proprie pertineant, quam veram Chriſtianorum rempublicam eſſe diximus; quæ vero eo proprie non pertineant, nulla certe conſtituta fuiſſe, exiſtimandum eſt; ſed ea à Chriſtianis, uſu exigente, caeteris conſtituenda & exercenda eſſe, quatenus ab ipſo Chriſto, ejuſque Apoſtolis præcepta charitas, patientia, humilitas, & ſui ipſius abnegatio poſtulat ac ferre poteſt; ut poſtmodum ſuo loco explicatius dicetur. Potes, ni fallor, ut ad rem ipſam tandem redeamus, jam ſatis percipere, me in Chriſtiana religione definienda ſeu deſcribenda ita locutum fuiſſe, ut patefactionem illam divinæ voluntatis, quæ fuit ante Chriſtum exhibitam, minime meis verbis complexus fuerim, itaque Chriſtianæ religionis proprium id feciſſe, quod revera ejus eſt proprium, cum illam rationem & viam eſſe dixi ad immortalitatem contendendi & aſpirandi.

Diſcipulus.

Equidem agnoſco, rem ita ſe habere. Lætorque me hujus rei percipiendæ occaſione, Veteris Novique Fœderis diſcrimen rectius multo, quam antea, intellexiſſe: ſed eſt nunc quod dubitem; cur in definitione non verba illa poſueris, *divinitus patefacta*, cum ſatis futurum fuiſſe videatur ad excludendam religionem illam divinam, quæ fuit ante Chriſtum (cujus veros cultores immortalitatis participes fore non negas) quod non perveniendi verbo, *ſed contendendi & aſpirandi*, ut ipſe antea monuiſti, uſus fueris.

Magiſter.

Atqui verba iſta, *divinitus patefacta*, idcirco apponenda fuerunt, ut, cum nobis de divinis arcanis non conſtet, excluderetur omnis alia via & ratio ad immortalitatem contendendi & aſpirandi, ſi forte Deo placeat, etiam ex iis, qui Chriſtum non norunt, illos, qui ipſum tamen Deum ex animo colunt, vel æqui rectique amantes ita omnino vivunt, ut eis ipſorum dictat conſcientia, ad immortalitatem aſpirare, ad eamque non fruſtra contendere. Quidquid enim Deus de iſtis ſtatuerit, certum eſt ex altera parte, ut ait Petrus

Act. 4. 12, nullum aliud nomen datum esse sub coelo, in quo oporteat nos servari, praeter Christum Jesum, neque in ullo alio esse salutem, aeternam intellige, similiter sub coelo datam, id est, humano generi à Deo patefactam.

Discipulus.

Verum alia sunt, ut mihi quidem videtur, divina testimonia, ex quibus probari videtur, omnino & absolute neminem vitam aeternam adepturum, qui Christum ignoret.

Magister.

Sunt quidem non pauca ejusmodi testimonia, sed cum nihilominus sint, qui velint ex iis sententiam istam non omnino confirmari, & res merito dubia videri possit, volui in definitione mea verba illa addere, & aperte Christianam religionem à quacunque alia distinguere.

Discipulus.

Hactenus mihi videris definitionem seu descriptionem tuam Christianae religionis, ad ea, quae seu tacite seu aperte illi objeceram, respondendo, satis confirmasse ac comprobasse. Ac tamen adhuc quiddam restat, quod de ea ex te quaeram. Cur scilicet *immortalitatis* simplici vocabulo sis usus, non addito epitheto *beatae*: vel cur non potius Sacras Literas imitatus, vitam aeternam dixeris.

Magister.

Equidem ut tibi, utrique objectionibus plene satisfacerem, multa hactenus dici aliatiore fortassis loco. Sed spero, te eorum, ubi opus fuerit, optime recordaturum: eruntque tibi, ut arbitror, tanquam praeludia & introductio quaedam ad potiora non pauca totius futurae disputationis nostrae. Ut igitur & nunc tibi satisfaciam, aliquid, non omnino suo loco dicendum mihi fuerit. Itaque scias, me immortalitatis nomine in Christiana religione tibi delineanda, non autem vitae aeternae propterea fuisse usum, quod mihi visum est, debuisse me ab initio tecum, quamvis Christi sacris initiato, ejusque disciplinae non plane rudi, tanquam cum eo loqui, cui vocabula & loquendi modi, in hac disciplina usitati, ejusque quodammodo proprii, non satis cogniti ac perspecti essent. Nam alioqui idem voce immortalitatis declaratur, quod vitae aeternae; nisi quod Latinis scriptoribus *immortalitatis* nomen usitatum est, *vita aeterna* non item: & ii ex antiquis Christianis, qui Latinius scripsisse censentur, qualis est Arnobius & Lactantius, libentius, nisi memoria me fallit, *immortalitatis* nomine, quam *vitae aeternae* utuntur. Volui praeterea, ut verum fatear, non modo tibi occasionem praebere statim ex me quaerendi de hominis naturali conditione, quod attinet ad immortalitatem, verum etiam, tametsi tu nihil hac de re me interrogasses, in descriptione illa mea religionis Christianae, satis aperte innuere, hominem sua natura nihil cum immortalitate commune habere. Vix enim quis cogitare potest, quantopere, hoc recte nosse, ad omnia sacratissimae religionis mysteria intelligenda conducat, vel potius necessarium sit. Non addidi autem immortalitatis nomini epithetum *beatae* (quod te idcirco mirari suspicor, quod illi etiam, qui pietatis Christianae expertes fuerint, immortales, sed miseri fore credantur) non tam ut Latinos scriptores imitarer, qui, licet Christiani, plerumque sic loqui mihi videntur, quam ne ab usu ipsorum divinorum scriptorum, atque adeo Christi ipsius recederem, qui vitae aeternae nomini, quod eodem prorsus sensu usurpant, quo ego una cum aliis compluribus immortalitatis nomen usurpavi, nullum ejusmodi epithetum addere consueverunt. Et tamen, ut ante dixi, si ipsius vocis vim spectes, nihilo plus significat vita aeterna, quam immortalitas; &, si illi, qui pietatis Christianae fuerint expertes, immortales nihilominus sint futuri iidem certe in aeternum etiam vivent. Paulus sane Apostolus Tim. 2. 10. ait. Jesum Christum per Evangelium vitam & immortalitatem in lucem protulisse (cum sine dubio beatam immortalitatem intelligeret) epitheto isto aut simili minime expresso vel adjuncto. Verum etiam ipsum simplex vitae nomen haud raro in Sacris Literis hujusmodi propriam plenamque aeternam sive beatam immortalitatem significat.

Discipulus.

Abunde mihi satisfactum est, nec amplius quicquam occurrit quod mihi in definitione tua Christianae Religionis vel minimam quidem dubitationem facere possit. Quare ulterius jam, si tibi placet, progrediar [*dissolvantur quaedam*] & qualis sit Christiana Religio, seu quaenam sit via & ratio ista ad immortalitatem aspirandi, ex te sollicitabor ac diligenter exquiram.

Magister.

Placet sane. Veruntamen praestat in sequentem diem disputationem nostram reliquam differre. Tarde enim admodum hodie me convenisti; & jam advesperascit. Mihique alia quaedam ante noctem sunt agenda.

Secundi diei Dialogus.

CAPUT II.

Qualis sit Christiana Religio.

CApitis Secundi pars Prima, in qua de essentiae nec non in genere de voluntatis Dei cognitione agitur;

Discipulus.

Scis, heri me à te quaerere voluisse, qualis sit Christiana Religio, seu quaenam sit ista via & ratio ad immortalitatem aspirandi, qua Christianam Religionem definisti, idque tibi probatum fuisse. Jam igitur meo huic desiderio satisfacere velis.

Magister.

Jesus Christus ipse paucis verbis nos docuit, quaenam sit via & ratio ista, cum Deum Patrem suum oravit Joh. 17. 3, *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.* Sic enim ego haec verba interpretor, non quasi haec cognitio sit ipsa aeterna vita, seu hac cognitione, vere ac proprie loquendo, ipsa aeterna vita contineatur, tametsi id, verba ipsa prae se ferant; sed, quod cognitio ista sit via & ratio ad vitam aeternam perveniendi. Non enim infrequens est haec metonymia in Sacris Literis, qua videlicet effectus pro causa ponitur; id est, aliquid dicitur esse id, cujus aliquomodo est causa: adeo ut satis sit vel remotam & ex accidenti simul causam esse. Atque, ne longius abeam, exemplum proferam in ejusdem Christi verbis, vitam aeternam similiter quiddam aliud appellantis. Inquit enim Joh. 12. 50. *Et scio quia mandatum ejus* (de Patre suo loquitur) *vita aeterna est.* In quemcunque enim sensum mandatum illud accipiatur, certe non ipsum mandatum est vita aeterna, eove ipsa vita aeterna continetur, sed ne causa quidem vitae aeternae est, nisi quatenus illud mandatum servare, vitam aeternam parit. Ut autem servetur, hoc, quod ad ipsum mandatum attinet, potius ex accidenti est. Namque nihilominus erit Dei mandatum, etiamsi nunquam servetur, nec ex ipsius rei natura est, ut omnino servetur.

Discipulus.

Facile mihi persuades metonymiam istam in Christi verbis esse posse. Sed quominus revera esse credam, illud me impedit, quod si ita esset, sequeretur, quemcunque, qui Patris Christi solius veri Dei, & Christi ipsius cognitionem habeat, vitam aeternam adepturum esse, & sic sequeretur. *Desunt non pauca.*

Magister. Scriptor ille ita sine loquitur. Perinde est enim ac si dixisset, si quis velit Dei Christique praecepta servare, scienda ei esse, eum, quem ipse una cum aliis Deum nominat, non tantum esse, sed vere esse Deum. Nec aliter accipienda sunt sacri illius scriptoris verba. Dei autem nomen hic sine ulla controversia, in potiori quadam significatione accipitur, id est,

id est, eum significat, qui ex seipso divinum imperium in nos habeat. Quemadmodum igitur, si quis curet ad Deum accedere, credere debet, eum ex se ipso, divinum imperium in se habere; sic, si quis velit Dei Christique præcepta servare, necesse est, ut hoc ipsum noverit, id est sibi persuadeat. Ex quo apparet, sicut in verbis illius divini scriptoris, sic in meis nihil supervacaneum esse.

Discipulus.

Dum mihi, ut sententiæ satisfacere cures, locum illum auctoris ad Hebr. luculenter satis explanasti. Quem miror te ut ex parte non etiam omnino esse imitatum, nec addidisse, ut ille addidit, aliquid de eo, quod Deus se quærentes remuneretur.

Magister.

Jamne tibi excidit, nos hic agere de Dei cognitione, quod ad naturam sive essentiam Dei attinet? Remuneratio vero se quærentium, non pertinet ad Dei naturam sive essentiam, sed ad ejus voluntatem.

Discipulus.

Agnosco errorem meum. Sed quando jam satis explicasti, quid sit scire Deum esse, explica similiter quæso te, cur necessarium statuas, si quis velit Dei Christique præcepta servare, scire quod Deus sit.

Magister.

Propterea ita statuo, non modo, quia in re ferme eadem, video idem constitutum divinitus, id est, ab auctore Epistolæ ad Hebræos fuisse. Sed etiam quia satis constat, si quis velit alicujus præcepta servare, quæ justa potius appellari debeant & pro justis haberi, cujusmodi sunt Dei Christique præcepta, necesse esse, ut norit illum, cujus præcepta sunt, imperium in se habere. Quod sit præterea præcepta ista non actiones solum sed etiam mentem animumque respiciat ipsasque cogitationes, quo humanum imperium non pertingit, nulli dubium esse potest, quin illud imperium agnosci debeat divinum. At vero ejusmodi esse Dei Christique præcepta, quis est qui nesciat? Denique, si de eo, qui sui ipsius nomine præcepta det seu jussa, quæ divinum imperium requirant, persuasus quis non fuerit, illum ex se ipso imperium istud habere, nulla ratione persuadere sibi poterit, ab eo legitime jussa ista data fuisse, & consequenter ea exequi non curabit. Jam Dei Christique præcepta seu jussa omnia ab ipso Deo data, ut hic jam pro concesso tacite a me positum fuit, (licet aliorum, & præsertim Christi ministerio in ipsis dandis usus fuerit) ipsius unius nomine sunt data. Quare is, qui exequi illa se curaturus, necesse est ut noverit Deum ex se ipso habere istud divinum imperium.

Discipulus.

Videris te plene petitioni meæ satisfecisse, & tria illa, quæ Dei nomine complexum fueras, cum diceras, ei, qui Dei Christique præcepta sit servaturus, sciendum esse, quod Deus sit, id est imperium, idque divinum, & ex se ipso habere, singulatim demonstrasse ab ejusmodi homine in Deo agnosci debere. Nunc expecto, ut similiter doceas, non posse quenquam Dei Christique præcepta servare, nisi credat Deum esse unum.

Magister.

Satis proclive videtur id per se intelligere, si modo sciatur, quid hoc sibi velit, Deum unum esse. Quanquam hoc quoque intellectu satis facile videtur, ubi constitutum jam fuerit, quemadmodum hic factum est, quid nomen Deus in hac disputatione significet. Significat autem ut diximus eum, qui ex se ipso divinum imperium habeat. Ergo Deum unum esse, nihil est aliud, quam non esse nisi unum, qui ex seipso divinum imperium habeat. Hoc nosse debet is, qui Dei Christique præcepta sit servaturus, & consequenter sibi persuadere, eum, a quo, ut a prima causa proficiscuntur, solum esse, qui ex se ipso divinum imperium habeat.

Discipulus.

Cur vero? An non satis est si noverit, illum ex se ipso in nos divinum imperium habere? Nam quid hoc pertinet, ut norit etiam esse solum qui tale imperium habeat.

Magister.

Pertinet omnino, atque, ut dixi, necessarium est; idque duplici potissimum de causa. Primum quia inter ipsa divina præcepta, hoc præcipuum est, ut agnoscamus Deum, qui illa dedit, solum esse Deum, quando jubemur ipsum solum adorare, ipsique soli servire Matth. 4. 10. Deut. 6. 13. & 10. 20. Certum est enim, eum, qui ex seipso in nos divinum habeat imperium, adorari a nobis debere. Ut enim adorationis subjectum est divinum imperium, sic divini imperii necessaria sequela est, adorari debere. Quomodo igitur posset quis Deum, qui ista præcepta dedit, solum adorare, si crederet alium esse, qui præter ipsum, divinum imperium ex se ipso in nos haberet? Adde, quod diserte in primo divinæ legis præcepto habetur Exod. 20. Deut. 5, ne præter Jehovam Deum, qui Legis est auctor, alium Deum habeamus. Quomodo vero posset non habere alium Deum ille, cui persuasum non foret, nullum alium esse, qui in se divinum imperium ex se ipso haberet?

Discipulus.

Cum dixisti, nos juberi solum Deum adorare, & ipsi soli servire, arbitror te respexisse ad Christi verba, quæ Diabolo ipsum tentanti respondit, atque ea loca, unde Christus verba ista protulit. Verum neque in illis locis, neque in Christi verbis habetur vox *solum*, cum Deus adorari jubetur.

Magister.

Circumstantiæ locorum ad quæ relationem habent verba Christi, omnino docent, perinde esse, ac si expresse additum esset *solum*. In Christi autem verbis vox *solum*, quæ etiam Deut. 6. in Græca editione legitur, quamvis posita, cum de serviendo Deo agitur, adjecta, censeri debet etiam antea adjecta; alioquin Christus Diabolum non repressisset, qui non se solum, sed simpliciter se adorari postulabat.

Discipulus.

Ita est. Nam memini nunc loci illius in Apocalypsi, cum Angelus Johannem a se adorando deterrere volens, ut Deum adoraret, illi dixit Apoc. 19. & 22; ubi quamvis vox *solum* non fuerit addita, perinde habetur ac si addita fuisset.

Magister.

Recte ais. Quanquam apud Cyprianum in illo Apoc. loco qui bis habetur, legitur non *Deum adora*, sed, *Jesum Dominum adora*. Ubi nihilominus subaudienda esset vox *solum*. Alioqui similiter Angelus Johannem non repressisset.

Discipulus.

Atqui si Angelus dixisset Johanni, *Jesum Dominum solum adora*, exclusisset ab adoratione Deum Patrem. Quod impium est vel cogitare.

Magister.

Non exclusisset. Nam de rebus creatis accipienda essent Angeli verba, quemadmodum ipse erat res creata. Ac si dixisset, inter res creatas nec me, nec ullam aliam adorare debes, præter Jesum. Namque ille est dominus, nos autem omnes servi, ut tu es. Quomodo enim istud non pugnet cum præcepto solius Dei adorandi, postea commodiore loco explicabitur. Nam jam tempus est, ut alteram causam exponam, cur Dei Christique præcepta servare volenti, necesse sit sibi persuadere, Deum solum esse, qui ex se ipso divinum imperium in nos habeat. Animadvertendum igitur est, Christi præcepta, quæ, ut in hesterna disputatione attigimus, & suo loco probabimus, Legi per Mosem datæ addidit, ejusmodi esse, quæ sine spe consequendæ æternæ vitæ servari non possint. Superant enim, ut superiore die disputavimus, ipsius hominis naturales vires, per se consideratas, quas spe hujus ingentis ac desiderabilissimi ab omnibusque necessario expetendi præmii fulcire ac roborare oportet. Mitto, quod ipsa Christi præcepta hoc ipsum complectuntur, ut scilicet,

tale

suo spe æternæ vitæ *consequendæ* fiunt. Hoc enim obedientiam illam multo præstantiorem reddit, Deoque acceptiorem, ut non pauci docuerunt, & contra quam aliis aliter videri possit, demonstrarunt. Sed quia hac de re agendum postea erit, & aperte probandum, Christi præcepta hoc ipsum complecti, ut vitam æternam nobis illa servantibus datum iri credamus; hoc in præsentia omisso, satis habeo, sine fide, id est, firma persuasione ista, Christi præcepta, etiamsi illud ipsum præceptum non fuisset, servari non posse. Nam quomodo firma ista persuasione præditum esse potero, ac sperare, me à Deo per Christum habiturum vitam æternam, nisi simul persuasum mihi fuerit, Deum ejusmodi esse, qui solus ex seipso divinum imperium habeat, & sic hujus universitatis & ipsius naturæ absolutus sit dominus? Excitare siquidem à mortuis, & immortalitate ac perpetua felicitate donare, vim requirit, quæ omnia possit; qualis vis in eo tantum esse potest qui solus ex seipso divinum imperium habeat. Neque requirit modo, sed quod requirat, hoc omnes sentiunt, immo vix vulgo creditur tantam vim inveniri posse, quæ id præstet.

Discipulus.

Agnosco jam utramque causam, cur si Dei Christique præcepta servare velimus, persuasum habere debeamus, Deum unum esse, id est, neminem præter ipsum, divinum imperium ex seipso habere. Quarum prior ad Dei gloriam spectat, altera vero ad salutem nostram. Quare etiam priorem pluris faciendam existimo.

Magister.

Vera sunt ista, & recte existimas. Quanquam non potest esse salus nostra a Dei gloria disjuncta. Illud certissimum est, priorem quam alteram causam, certiorem esse, & nimis aperte constare. Deum supra omnia à nobis requirere, ut credamus, ipsum esse solum omnium bonorum auctorem, & solum ex seipso jus divini imperii in nos habere, utque ipsum, ut talem veneremur, colamus ac prædicemus; nec quidquam magis in nobis abominari, quam opinionem pluralitatis Deorum, id est, quod aliquis Deus præter ipsum sit, qui à nemine nisi à seipso dependens divina potestate sit præditus, quemadmodum innumerabilia ferme in Sacris Literis testimonia apertissimam fidem faciunt. Quæ omnia huc addi possunt, quæ de divino præcepto hujus rei antea disputavi. Vim enim omnino præcepti habent cuncta & singula testimonia illa. Cur enim (exempli causa) Moses populo dicit Deut. 6. *Audi Israël: Jehova Deus noster, Jehova unus est*, nisi ut jubeat eos id pro certo habere, & hinc agnoscant se debere id facere, quod diserte statim illis præcipit, inquiens, *Et diliges Jehovam Deum tuum ex toto corde tuo &c.*

Discipulus.

Memini, te cum de his duabus causis dicere inciperes, cur agnoscendum nobis sit, Deum esse unum, si ipsius Christique præcepta servare velimus, ita locutum fuisse, acsi duæ istæ causæ non essent solæ, sed potiores; notavi enim te vocem *potissimum*, addidisse. Quod non sine causa arbitror à te factum fuisse.

Magister.

Prævenisti me; Jam enim, cur vocem istam addiderim, explicaturus eram. Videtur enim, etiamsi nec ipse Deus id præcepisset, nec Christi præcepta requirerent, ut vitæ æternæ præmium, ab iis qui illa sint servaturi sperarentur, ita ac ne vix quidem fieri posse, ut quis Dei Christique præcepta servet, nisi persuasum habeat, Deum qui illa dedit solum esse, qui ex seipso divinum imperium in nos habeat. Ut enim quis Dei præcepta servet, non satis est simpliciter ea facere quæ Deus fieri præcepit, sed necesse est præterea ob hanc ipsam causam illa facere, quod Deus ea fieri præcepit, utque illi debita obedientia præstetur. Hoc autem necessario requirit, ut omnino ac certo nobis sit persuasum, illum habere jus, omnia & singula illa quæ præcepit acjussit, præcipiendi ac jubendi; quod fieri nequit, dum credimus aut dubitamus, ne quis alius potestate cum sit, qui ex seipso divinum imperium in nos habeat. Sic enim necesse esset, ut divinum illud in nos imperium divisum esse, id est, in quibusdam tantummodo illi, in quibusdam vero tantummodo illi, nobis imperandi jus haberet. Qua igitur ratione certi esse possemus, præcepta quæ tanquam à Deo data nobis servanda proponuntur, non excedere limites imperii ejus? Apparet igitur, ut præcepta ista in eum finem faciamus, in quem fieri debent, oportere nobis persuasum esse, eum qui illa dedit, nullis limitibus circumscriptum divinum imperium in nos habere, & consequenter solum esse, qui ex seipso tale imperium in nos habeat. Hinc intelligi potest, quamvis præceptum de hac ipsa re à Deo datum præcipue ad ipsius gloriam pertineat, similiter tamen ad nostram quoque felicitatem pertinere, cum, si illud nobis persuasum non fuerit, Deo integram obedientiam præstare firmiter statuere non possimus, sine qua sancto proposito fieri non potest, ut Deo cari simus, & consequenter non nisi infelices esse possumus.

Discipulus.

Jam intelligo quam necessarium ad confirmationem Dei Christique præceptorum sit, sibi persuadere, Deum ex seipso divinum imperium in nos habere, & solum talem esse. Sed satis esse, ut hæc duo, ex iis, quæ ad ejus essentiam pertinent, cognita habeamus, haud facile possum credere. Nam ut cætera taceam, necessarium etiam omnino videtur, & quidem ad Dei Christique præcepta servanda, cognitum habere, Deum esse æternum, id est, ut principio sic fine carentem. Nam quomodo (quæso) ut reliqua omittam, poterit quis sibi persuadere, se vitam æternam ab illo habiturum, qui ipse non sit æternus? Conclusum est autem à te, vitæ æternæ consequendæ spem ad Christi præcepta servanda necessariam esse.

Magister.

Vera dicis. Sed oportet te animadvertere, Dei æternitatem aperte ac necessario eo contineri, quod Deus ex seipso, & quidem solus, divinum imperium in nos habeat. Hoc enim manifeste complectitur ac ferme diserte exprimit, Deum principium nullum habere. Neque enim ex se ipso divinum imperium habere, aliud est, quam illud & natura sua habere, & à nullo alio accepisse. Necesse est autem, ut is qui natura aliquid habet, nec aliunde id accipit, nullum initium ipse habuerit. Alioqui vel naturaliter id non haberet, vel per propagationem, & sic non ex seipso, sed ex propagine. Quod si hoc ita se habet in aliis omnibus rebus, quanto magis id verum esse debet in imperio divino, eoque ejusmodi quod solus quis habeat, cum tale imperium nec acquiri propriis viribus posse, nec aliunde accipi? Nullum igitur dubium esse potest, quin si Deus ex seipso & quidem solus, divinum habet imperium, nullum habuerit initium, sed semper fuerit, & consequenter nullum sit habiturus finem, sed perpetuo & in sempiternum sit futurus.

Discipulus.

An non censes adhuc alia esse, quæ ad Dei essentiam vel pertineant, vel pertinere affirmentur, eaque Deo Christoque obedire volenti cognitu sint necessaria?

Magister.

Censeo quidem, sed ea ejusmodi sunt, quæ non minus quam æternitas, illis duobus, quæ ego satis esse dixi, apertissime continentur.

Discipulus.

Quænam sunt ista?

Magister.

Potentia, bonitas, ac sapientia summa, nullisque limitibus circumscripta. Placet enim alios hac in re imitari, ut scilicet his tribus ea omnia complectar, quæ in Deo sunt naturaliter, & in aliis re quapiam qualitates & essent & dicerentur, sed in Deo, ut plerique statuunt, ad ipsius essentiam omnino referuntur. Quanquam videtur dici posse, qualitates essentiales dari,

seu qualitatem id etiam appellari posse, quod ad rei essentiam pertinet, ut est in homine rationabilitas. Sed hæc in præsentia logicis ac philosophis relinquamus, & una cum aliis simpliciter statuamus, tria ista quæ diximus, in Deo ad ipsam Dei essentiam omnino pertinere. Id tantummodo animadvertendum est, me hic bonitatis nomine potissimum id complecti, quod alii etiam necessario sunt complexi, justitiam videlicet, seu magis rectitudinem & æquitatem, atque sive solum hoc loco intelligere, sapientiæ vero appellatione, rerum notitiam ac certam scientiam significare voluisse. De quibus antequam aliquid explicatius dicam, ostendendum mihi est, quomodo ex eo, quod Deus ex se ipso divinum imperium solus in nos habeat, necessario sequatur, in eo ista tria, quæ dixi, summa & nullis terminis circumscripta esse. Sequitur autem omnino ob hanc causam, quia necesse est, ut is, qui tale imperium solus habeat, sit omnium rerum quiddam perfectissimum, cum sit natura omnium summus, & consequenter, ut quæ in ipso sunt, perfecta & summa sint omnia, & nihil illi desit, quod sit bonum. Quare, cum potentia, bonitas, & sapientia res bonæ sint, non solum necesse est hæc omnia in Deo esse, sed etiam summa ac perfecta in ipso esse.

Discipulus.

Sed adhuc tibi exponendum restat, quomodo tria ista, Deo & Christo obedire volenti, necessarium sit cognoscere, summa ac perfecta in ipso Deo esse.

Magister.

De potentia jam satis expositum tunc fuit, cum ostendimus, ad Christi præcepta servanda, spem vitæ æternæ adipiscendæ requiri. Conclusimus enim non posse vitam æternam sperari, nisi ab eo, qui nullis limitibus circumscriptam potentiam habeat. De justitia seu rectitudine & æquitate, propterea statuendum est Deo Christoque obedire volenti, eam esse in Deo summam, ut nulla res esse possit, quæ ipsum à firma spe obtinendi à Deo, quæ sibi obedientibus promisit, quicquam demovere possit, atque in omnibus tentationibus, quæ Christi præcepta servare curantibus maximæ & plurimæ occurrunt, persistere perpetuo queat, hac firmissima persuasione imbutus, quod nihil iniquitatis ea in re esse potest, (quod quidem ad ipsum Deum attinet) quod ii qui Deo Christoque ejus obediunt, tot malis & periculis in hac vita sunt circumdati, cum, scilicet, in Deum nulla ne minima quidem iniquitas possit cadere, sine cujus nutu ista evenire nequeunt, quippe qui omnia noverit, & omnia possit. Jam de rerum omnium scientia perfectissima, quæ in Deo sit, necessario persuasum esse debere eum, qui Deo Christoque sit obediens futurus, id manifeste demonstrat, quod, cum obedientia ista ex corde potissimum hominis obedientis proficiscatur, ex eoque æstimetur, necesse est, ut Deus cor ipsum hominis inspiciat, noscat, atque examinet; hominis autem corde nihil abstrusius, nihil involutius, nihil denique ad cognoscendum & rimandum difficilius. Itaque necesse est, ut qui illud recte atque exacte noverit, summa atque inexplicabili rerum omnium scientia sit præditus.

Discipulus.

Si recte mentem tuam percipio, ex eo, quod ad Dei Christique præceptorum obedientiam cognoscendam & judicandam necesse esse ostendisti, ut Deus hominis cor penitus noverit, hinc concludere tacite voluisti, eum qui obediturus sit, necessario hoc ipsum sibi de Deo persuadere debere. Nam alioqui, quomodo statuere posset, se velle ei obedire, de quo persuasus non sit, eum exacte cogniturum obedientiam suam, de ipsaque ex suo ipsius decreto justam sententiam ferre suo tempore posse?

Magister.

Sic plane concludere volui. Nam vitæ æternæ præmium, sine cujus spe, ut diximus, Christo obedire non possumus, nullo pacto sperari à Deo posset, si persuasum non esset, illum obedientiam nostram perspectissimam habiturum, cui, ex pura sua benignitate, præmium illud ipse constituit. Itaque jam habes, cur Deo Christoque obedire volenti, necesse sit hæc tria summa in Deo nosse, potentiam, bonitatem, id est, potissimum rectitudinem & æquitatem, atque sapientiam, id est, rerum scientiam ac notitiam.

Discipulus.

Habeo sane. Sed quænam est causa, ut divinæ bonitatis & sapientiæ nomine, Dei benignitatem, & id quod in homine prudentia dicitur, expresse ac diserte complexus non fueris? Nunquid ista in Deo esse, haud necessario is nosse debet, qui Deo Christoque sit obediturus?

Magister.

Animadvertere primum debes, me in tota hac disputatione sciendi seu cognoscendi verbo, ut ex verbis meis observare potuisti, idem intelligere, quod sibi persuadere. Quia enim ista, quæ in Deo esse diximus, in se ipsis certissima sunt, licet apud nos non ita sint certa, propterea persuasio, quam de ipsis habemus, cognitio & scientia appellari potest. Neque enim persuasio ista quidquam potest falli. Deinde animadvertendum tibi est, minus proprie dici, persuasum nobis esse debere, Deum benignum ac sapientem, id est, si de Deo ita loqui liceret, prudentem esse, nobis, inquam, qui Dei Christique præcepta servare volumus. Ipsa enim præcepta, juncta promissis & modo, quo Deus usus est, ut illis fidem habeamus, Dei benignitatem, & quam hic intelligimus sapientiam, quatenus illam nosse nobis necesse est, abunde declarant, & sic non quidem de illis persuasi esse debemus, sed illas plane agnoscimus. Id quod in aliis, quæ in Deo esse, diximus nos scire, id est, nobis persuadere debere, nequaquam evenit. Neque enim Dei vel æternitas, vel summa sive potentia, sive æquitas & rectitudo, seu denique rerum scientia, similiter ex divinis præceptis ac promissis, & modo, quo Deus est usus, ut promissis credamus, nobis statim apparet, quamvis alioqui satis constet, frustra Deum hæc facturum fuisse, & benignitatem ac sapientiam de qua nunc loquimur, per illa nobis fuisse patefacturum, nisi illa omnia in ipso essent, quemadmodum demonstratum antea fuit.

Discipulus.

Expectabam, ut quod attinet ad benignitatem responderes, illam non pertinere ad Dei essentiam, de qua cognoscenda nunc agitur, sed ad voluntatem.

Magister.

Quamvis Dei benignitas ad unumquemque nostrum singulariter relata, sive etiam ad ea beneficia in universum, quibus Deus res creatas, cum ipsas creando, tum postquam illas creavit, vel jam affecit, vel afficere decrevit, ad puram & simplicem ejus voluntatem pertineant, nec ab ipsius natura sive essentia necessario proficiscantur; tamen si aliter consideretur, id est in genere, & quatenus Deus simpliciter creatis rebus bene facit, videtur ea naturaliter in Deo esse, & sic ad ipsius essentiam omnino pertinere.

Discipulus.

Antequam ulterius progrediamur, id abs te scire velim, cur cum me docere voluisti, quæ sint nobis de Dei essentia cognoscenda, id est, credenda nobisque persuadenda, sacra testimonia simpliciter non protuleris, in quibus ista de Deo affirmantur, sed rationes conquisieris, ut probares ista cognosci à nobis de Deo debere.

Magister.

Causa hujusce rei hæc fuit, quod etiamsi nihil dubitandum est, quin quæcumque in Sacris, id est Veteris Novique Testamenti testimoniis, sive de Deo, sive de alia re qualibet, affirmantur, sint verissima, non tamen censeo prorsus necessarium esse, ea omnia intelligere, quæ, non dicam aliis de rebus, sed de ipso Deo in illis dicuntur. Qua de re postea plenius disserendum nobis erit.

Disci-

Discipulus.

Libenter patior, ut hujus rei pleniorem explicationem ulterius reserves, præsertim cum aliud sit, quod ex te quæram ad præsentem de essentia Dei tractationem summopere pertinens. Valde enim sum miratus, cum ostendisti, necessarium nobis esse ut sciamus, id est, nobis persuadeamus, Deum unum esse, te nullam mentionem fecisse personarum in Deo, sive illas agnoscas, sive neges, nec docuisse, an sit verum necne, Deum quidem esse unum essentia, sed tamen non unam in eo personam, sed plures esse, ut communis hodie Christianorum est sententia, atque, ut audio, per complura etiam secula communior etiam antea fuit. Rogo igitur, ut tui consilii, & hac de re silentii causam, mihi exponere velis.

Magister.

Cum disputatio nostra sit de cognitione Patris Jesu Christi, nullus locus esse potest isti quæstioni, an in Deo sint nec ne plures personæ. Cum in confesso sit apud omnes, in Jesu Christi Patre non esse plures personas. Nec te movere debet, quod jamdiu, immo ab ipso ferme initio, de Dei cognitione simpliciter disputo. Nam nemo est qui non fateatur, in ipsa scriptura simplex Dei nomen ad solum Christi Patrem sæpius referri. Adde quod locus ipse, qui nobis ansam totius hujus disputationis dedit, ut ante dixi, ita accipi debet vel certe potest, ut in eo affirmetur, solum Christi Patrem esse verum Deum. Itaque merito potui, simplici Dei nomine solum Christi Patrem ubique intelligere ac nominare. Vides igitur justissimam atque adeo necessariam, mei hactenus de pluralitate personarum in Deo silentii causam. Quanquam alioqui etiam alia causa fuit, cur silentio rem illam præterierim; eam vero facile ipse potes per te ipsum divinare, cum & modo, ad superiorem tuam interrogationem respondens, & apertius ab initio hujus de divina essentia disputationis ea dixerim, unde constat, me non censere, necessarium esse omnia scire quæ ad Dei essentiam pertinent, hic vero de iis ageretur, quæ scitu sunt necessaria.

Discipulus.

Mirum est, necessarium non esse, veritatem scire ejus rei, de qua in Christiano populo & diutissime olim, ut historia Ecclesiastica testatur, & hac nostra ætate aliquamdiu jam disputatum tam acriter est, atque in dies magis disputatur.

Magister.

Si quis cum humani ingenii curiositatem, & concertandi studium, tum Satanæ astutias in Christi Ecclesia labefactanda, recte noverit, nihil istud mirabitur. Illud certissimum est, modo quis sibi persuadeat, Deum esse unum (quod quid sit, antea explicatum à nobis est,) nihil necesse esse ut plane norit, utrum unitas ista ratione tantum unius numero essentiæ sit, an etiam personæ. Quanquam enim necessarium alioqui est, ut ubi una tantum numero est essentia, ibi etiam una tantum sit persona, plerique tamen vel de hoc non cogitant, vel credunt, in divina essentia istam necessitatem locum non habere; immo non defuerunt, nec desunt, qui rationibus demonstrare conentur, omnino necessarium esse, ut in una licet numero divina essentia sint plures personæ. Et sane si ita est, ut divinæ essentiæ plures sint personæ, id ut etiam necessario sit oportet; necessario enim prorsus est quidquid ad divinam essentiam pertinet, cum ipsa essentia sit æterna & immutabilis.

Discipulus.

Quid igitur ipse de pluralitate personarum in divina essentia sentis?

Magister.

Ego quidem aliter sentire nequeo, quam quod modo dixi, videlicet, cum una tantum numero sit divina essentia, necesse esse, ut non sint plures divinæ ejus personæ, sed una tantum. Nullum enim vel divinum testimonium vel rationem habemus, cur in divina essentia illud fiat, quod alioqui fieri nullo pacto potest.

Discipulus.

Hoc (quæso te) mihi accuratius explica.

Magister.

Ut rem plane percipias, oportet, ut recte intelligas, quid essentia numero sit, & quid personæ nomine in hac disputatione intelligatur. Quanquam vero arbitror, tibi illa ignota non esse, tamen nihil obfuerit, certi aliquid de iis tecum constituere. Numero igitur essentia, qualem divinam essentiam esse omnes fatentur, ea est, quæ maxime proprie essentia vocatur, id est, natura quædam singularis & individua, quæ per se subsistit. Personæ vero nomine (nam hoc nomen alioqui potius alia quædam significare est aptum) hic rem intelligimus similiter singularem & individuam per se subsistentem, sed præterea intelligentia præditam. Adeo ut nulla alia inter numero essentiam & personam differentia sit, quam, quod omnis quidem persona est essentia numero, sed non omnis essentia numero est persona. Oportet enim, ut ad id quod satis est alioqui, ad essentiam numero constituendam, accedat intelligentia, si persona esse debet. Nam quod quidam existimant, numero essentiam intelligentia præditam in eo differre à persona, quod oporteat ad personam constituendam accedere subsistentiam, mirabiliter falluntur ibi, cum ad ipsam numero essentiam constituendam subsistentia omnino requiratur. Et vera differentia inter essentiam specie, & essentiam numero, sive secundam & primam essentiam hæc sit, quod illa sine certa ac propria subsistentia consideratur, hæc vero minime. Nam alioqui etiam falsum esset id, quod tanquam principium quoddam pueris in scholis traditur, videlicet, primam seu numero essentiam de subjecto non prædicari. An non enim, si essentia illa vel esse, vel considerari posset sine subsistentia, merito dici posset ubi subsistentia accesserit, illam de subjecto illo prædicari. Cur vero de subjecto non prædicatur, nisi quia ipsa est subjectum? Quid autem est id subjectum, nisi res subsistens? Cum igitur certissimum sit, numero essentiam intelligentia præditam, à persona nihil differre, necesse omnino est, ut tot numero sint essentiæ quot sunt personæ, & consequenter, ut, si in Deo personæ sunt plures, plures etiam sint in Deo numero essentiæ, quod & longe absurdissimum, & maxime impium esse, nemo est quin videat ac fateatur.

Discipulus.

Memini me aliquando audivisse atque etiam legisse, in Dei essentia, quia infinita sit, locum non habere rationem istam, qua alioqui concluditur, tot esse essentias numero, quot sunt personæ.

Magister.

Immo si verum est, Dei essentiam (ut vulgo creditur) esse infinitam, multo minus fieri potest, ut cum ipsa una numero sit, divinæ personæ sint plures. Nam præter rationem à nobis allatam, quam cur infinita sive immensitas essentiæ Dei labefactare quidquam possit, nihil apparet, accedit alia inexpugnabilis ratio, quod si plures essent divinæ personæ, plura etiam essent infinita, quod nullo prorsus modo esse posse, omnes uno ore confitentur. Infinitum enim hic vocamus id, quod est immensum, non duratione (tametsi immensitas ista sine ulla controversia in Deo est) sed ipsa sua substantia. Breviter quicquid contradictionem (ut loquuntur) implicat, id esse nulla ratione potest, sive in alia re quacunque, sive etiam in ipso Deo, immo, si hoc, quod impossibile esse omnes agnoscere coguntur, ex eorum esset genere, quæ magis & minus recipiunt, immo magis in Deo, quam ulla alia in re id impossibile esset, quanto Deum magis, quam cetera omnia, ab iis, quæ invicem repugnant, ut absit necesse est, ob summam & undique absolutissimam perfectionem suam.

Discipulus.

Quanquam ex iis quæ antea disputasti, satis intelligere possim, quomodo hoc quod Dei essentia sit una tantum numero, personæ vero divinæ sint plures, impli-

implicet contradictionem; tamen gratum mihi feceris, si id explicatum me docueris.

Magister.

Dixi ac probavi, idem plane esse personam, quod numero essentiam intelligentia præditam, unde sequitur, Dei essentiam, quæ numero essentia eaque intelligentia prædita sine ulla controversia est, idem plane esse quod est divina persona. Quare qui Dei essentiam unam tantum esse fatetur, is necesse habet fateri divinas personas non esse plures; sed unam tantum; alioqui sequeretur, unam & eandem rem esse unam tantum, & non esse unam tantum, sed plures; quod manifestam implicat contradictionem. Itaque frustra penitus laborant, qui, dogma illud unius essentiæ in Deo & pluralitatis personarum, rationi non repugnare sibi demonstrandum susceperunt; & ad Dei essentiæ infinitatem, sive immensitatem recurrere, ut manifesta illa contradictio tollatur, vanum prorsus esse, nemo est qui non videat. Cum illa divinæ essentiæ immensitas efficere non possit, quin idem plane sit in Deo essentia, quod persona; alioqui per eam id, quod necessario verum est, falsum redderetur, ipsæque necessariæ rerum naturæ mutarentur; quæ non minorem contradictionem implicant, & porro plane absurdissima atque impossibilia sunt.

Discipulus.

Quando de divinæ essentiæ infinitate seu immensitate jam mihi persuasisti, illam non tollere, neque ullo pacto impedire, quominus, si divinæ personæ sint plures, plures etiam sint divinæ essentiæ, velim nunc ex te scire, quid tamen ipse de divinæ essentiæ immensitate sentias. Cum enim ipsius nullam mentionem antea feceris, ubi fieri abs te debere omnino videbatur, suspicor, te aliquid hic singulariter habere, quod tu me celatum velis; te etiam atque etiam rogo.

Magister.

Nihil opus est his precibus. Nam statutum jam apud me est, te nihil celare eorum, quæ de rebus divinis sentio, modo illa inter disputandum mihi in mentem veniant; & hic nihil singulare habeo, præter id, quod non video, cur tandem necesse sit, quemadmodum vulgo sentiunt, quia immensa sit (verbi causa) Dei potentia, ejus quoque essentiam immensam esse. Nam sive potentiæ, sive alterius cujuslibet rei, quæ ad Dei attributa (ut vocant) pertineat, non ejusdem generis est immensitas, cujus illa est, quæ Dei essentiæ communiter tribuitur, & de qua loquimur. Hæc enim immensitas ad quantitatem (si ita, cum de Deo est sermo, loqui licet) illa vero ad qualitatem pertinet. Et sane si quis alicujus (puta) animantis vires, aut aliam quamlibet qualitatem, ex ipsius animantis quantitate metiri velit, merito ab omnibus deridebitur. Sed dicent fortasse, non posse ex re finita aliquid infinitum proficisci, cum inter finitum & infinitum, ut vulgo dicitur, nulla sit proportio. Ad hoc respondeo, ipsam divinam potentiam, de qua, ut in exemplum allata, hic nominatim agimus, ita esse infinitam, sive ut antea nos ipsi locuti sumus, nullis limitibus circumscriptam, ut ad omnia penitus, ac sine ulla prorsus exceptione pertingat, quæ fieri possint. Quædam enim sunt, quæ nullo modo possunt fieri, ut sunt ea omnia, quæ, ut paullo ante attigimus, contradictionem implicant. Quale est illud in ipsis theologicis scholis decantatum, ut factum infectum fiat. Ad quæ omnes fatentur ipsam Dei potentiam non pertingere. Ex quo constat, non ita absolute infinitam esse Dei potentiam, ut nulla sit futura proportio inter ipsam & Dei essentiam, unde illa proficiscitur, etiamsi Dei essentia non sit immensa. Talis enim immensitas omnibus numeris absolutissimam in suo genere infinitatem declarat.

Discipulus.

Suntne aliæ rationes, præter istam à Dei potentia vel alia re simili ductam, quibus uti solent si qui probare volunt, Dei essentiam infinitam sive immensam esse?

Magister.

Sunt sane. Sed quæ nihil nervi theologici habeant. Quare illas missas facio. Neque enim mihi propositum nunc est, tibi persuadere, Dei essentiam non esse infinitam, cum ipse nihil habeam, quod hac de re prorsus statuam. Sed tantum mea cura fuit, te docere, ex iis quæ de Dei essentia tenenda esse statui, ut vel nullis limitibus circumscripta tum potentia tum scientia Dei, non necessario sequi, Dei essentiam esse infinitam; & fieri posse, ut quis illam essentiæ Dei infinitatem non probet, nec tamen quidquam de aliis dubitet, quæ ad ipsam Dei essentiam pertinent, & necessario tenenda sunt.

Discipulus.

Atqui de Dei scientia, & si quid aliud simile potentiæ in Deo est, nihil hoc loco disputasti?

Magister.

Propterea id feci, partim, quod per te ipse ex iis, quæ de potentia dixi ea etiam quæ mihi de scientia, & si quid aliud est ejusmodi dicenda forent, satis intelligere potes: partim, quod nonnullorum de Dei scientia alibi commodius ea, quæ ad hoc propositum spectant, explicanda erunt.

Discipulus.

Jam quomodo (quæso) ais, te nihil habere, quod prorsus statuas de immensitate essentiæ Dei, cum non pauca sacra testimonia ejus rei habere videamur? Cujusmodi præcipue est illud; quod apud Hieremiam Deus ipse dicit, *Cœlum & terram ego impleo.*

Magister.

Mihi vero videtur iste ipse locus seipsum in alium sensum interpretari, & simul nos docere, quomodo alii loci similes accipiendi sint. Immo superiora verba, *Numquid Deus ego è propinquo, & non Deus è longinquo?* suadere potius videntur, ipsam Dei substantiam non ubique pariter præsentem esse, & sic eam non esse immensam sive infinitam, quamvis ubique tamen sua virtute & providentia sit ipse Deus præsens. Nam hoc omnino id esse videtur, quod postea dicit, se cœlum & terram implere. Et sane cum ibi de eo agatur, quod nemo se in latebras aliquas abscondere possit, ita ut illum Deus non videat, nihil videtur esse opus ad id concludendum quod Deus vult, ut ejus substantia sit ubique, sed satis est, aciem (ut humano more de Deo loquar) oculorum ipsius quocumque penetrare. Tametsi non nego, posse quempiam suspicari, cum Deus dicat, se cœlum & terram implere, voluisse, quamvis aliquo non necessaria, ista ratione uti, quod ipse substantia sua cœlum & terram impleat, nisi obstarent superiora verba illa, ex quibus apparet, Deum nolle ista ratione uti, cum ipse se non è propinquo tantum, sed è longinquo quoque Deum esse dicat; sive propinquitatis & longinquitatis sui ipsius respectu consideratæ mentionem secundum veritatem faciat, sive secundum hominum quorundam opinionem.

Discipulus.

Verba illa superiora in Bibliis, quæ Vatabli appellantur, ita scripta sunt, ac si Deus voluerit dicere, se non paullo ante Deum extitisse, sed jam diu, id est, se non esse novitium & recentem Deum, sed æternum, & in eundem sensum hunc locum Castellio est interpretatus.

Magister.

Ista interpretatio, judicio meo, nec verbis, nec totius loci sententiæ quidquam convenit. Nec puto ipsum Franciscum Vatablum, virum judicio & Hebraica Literatura insignem, istius annotationis auctorem esse, sed aliquem ex ipsius discipulis, qui, Vatablo Sacras Veteris Testamenti Literas publice explanante, annotationes illas calamo exceperunt, hunc locum, cum Vatabli interpretationis non meminisset, è suo capite interpretatum fuisse, atque ut potuit, conatum esse ostendere, hinc non probari, quod ipsa verba sonant, ipsi videlicet Dei substantiæ quædam propinqua esse, quædam vero longinqua; neque ipsi hoc sensisse plane

impium & falsissimum esse existimaret. Quem ob eandem causam facile Castellio est imitatus. Potuisti, ni fallor, satis intelligere, verba quae ipse ex isto Hieremiae loco attulisti, non id probare quod putabas, & quis sit verus atque indubitatus eorum sensus percipere, unde aliorum quoque similium locorum sensum per te assequi ipse nunc poteris. Videbis enim in nullo similiter ex aliis locis, ut Esai. 66. 1. & Psal. 139. 7, ad id concludendum, quod ibi affirmatur, quidquam necesse esse, ut Dei essentia sit ubique, sed satis esse, ut ejus majestas & gloria simulque simul ac providentia quocumque pertingat. Vide autem Amos 9. 2 &c. Nam ibi explicationem loci Psal. 139 invenies. Addo autem, ex locis Hieremiae & Esaiae, etiamsi de ipsa Dei essentia sive substantia accipienda essent, nihil amplius posse de ipsa concludi, quam illam esse tantam, ut coelum terramque attingat, atque adeo impleat. Ex quo nulla ipsius immensitas colligi potest, cum ipsum coelum cum terra conjunctum non sit immensum, id est, ut hoc in loco intelligimus, infinite magnum. Et sine secundum ipsos Theologos, qui, ut dixi, vulgo sententiam illam immensitatis divinae essentiae defendunt, absurda multa sequerentur, si quis verba illorum locorum, ita ut sonant, de ipsa divina essentia acciperet, & una cum ipsis absurdis, sententiae ipsius, quam nihilominus inde probare volunt, confutatio. Sed ista longius persequi nolo, utpote minus necessaria, & nimis diu jam à nostro proposito digressi sumus.

Discipulus.

Digressio ista à quaestione de pluralitate personarum in una essentia divina, ad quaestionem de ejusdem essentiae infinitate sive immensitate, haud plane extra propositum fuit. Adhuc enim de ipsa Dei essentia disputabamus, & porro disputamus.

Magister.

Ita est. Ut igitur ad propositum tamen ipsum redeam, satis tibi constare puto, ex infinitate sive immensitate essentiae Dei, nullo modo probari posse, efficacissimam illam rationem, quam attuli contra pluralitatem personarum, ubi sit tantum una numero essentia, in ipso Deo locum non habere, tum propter aliud, tum etiam propter hoc, quod nullum certum in divinis literis testimonium habemus istius divinae essentiae immensitatis, sed potius contrarium ex illis videtur colligi posse. Hoc certum est, rationem istam à me allatam tanti ponderis esse, ut eos, qui inter Christianos pluralitatem aliquam in divina essentia statuerent, veritati indagandae diligentius interim operam dederint, vel coegerit confiteri, rem illam ejusmodi esse, quae ratione discuti atque inquiri nullo modo debeat, sed simpliciter credi (horumque ingens est numerus) vel eo adduxerit, ut crediderint divinam essentiam non numero sed specie unam esse, inter quos fuit Johannes Philoponus cognomento Grammaticus, vir, ut omnes fatentur, tum summae alioqui eruditionis ac judicii, tum rerum philosophicarum peritissimus; aut contra eo pertraxerit, ut affirmaverint, pluralitatem istam in Dei essentia non esse revera personarum, seu intelligentiarum ac subsistentium per se rerum invicem distinctarum, sed potentiarum, è quorum numero fuit nostra aetate Jacobus Schegkius homo Philosophus ac praestanti eruditione praeditus. Itaque adversus validissimam & alioqui inexpugnabilem rationem nostram nihil restat, nisi fortasse auctoritas divinorum aliquot testimoniorum, de quibus breviter aliquid dicendum nobis est.

Discipulus.

Huc ut devenires omnino expectabam. Quare explica quaeso te, praecipua ex Sacris Literis petita testimonia, ex quibus pluralitas personarum in Deo colligi posse videatur.

Magister.

Animadvertendum est, testimonia ista duplicis generis esse, nam aut simpliciter & in genere videntur testari in Deo esse plures personas, aut, vel sola vel cum aliis conjuncta indicare, quaenam sint illae plures personae. Seu, scilicet, aliquae ex ipsis, sive omnes. De iis, quae ad prius genus pertinent, ut prius disputemus res ipsa plane postulat, atque hanc tractationem absolvamus, dum adhuc de ipsa Dei essentia agimus. Nam de iis quae posterioris sunt generis tum explicandum erit, cum de Jesu Christi essentia disputabimus, quem ejusdem numero cum Patre essentiae esse, ex quibusdam sacris testimoniis intelligi posse videtur, cum tamen certissimum sit, personam hujus à persona illius differre ac distinctam esse. Primum igitur multis satis accommodatum testimonium ex ipsis Sacris Literis ad probandam pluralitatem personarum in Deo videtur, quod Hebraicum nomen ipsi Latinae voci Dei respondens, cum Deus in ea lingua nominatur fere semper plurali numero usurpatur, cum tamen interim verbum, aut adjectivum nomen illi adjunctum singulari numero soleat efferri, quod arbitrantur omnino indicare, Deum quidem esse unum, plures tamen in ejus essentia esse personas. Verum aliqui sunt ex illis, qui pluralitatem illam personarum in Deo defendunt, ac tamen, viri magni & eruditi, qui tamen nullum testimonium hac de re inde sumi posse affirmant, ob id potissimum, quod compertissimum sit, nomina quae apud Hebraeos potestatem dominationemve aliquam significant, quantumvis de uno tantum homine, sive humana persona praedicata, saepius numero plurali efferri, & nihilominus similiter cum verbis aut cum nominibus adjectivis singularis numeri conjungi. Nam quod quidam ajunt, nomina illa potestatem dominationemve aliquam significantia de Deo proprie dici, de hominibus vero per translationem, & ideo cum de hominibus dicuntur, ita efferri, quemadmodum cum dicuntur de Deo etiamsi alioqui nulla sit in ullo homine personarum pluralitas, ut est in Deo. Animadvertendum est, res quidem ipsas, quae nominibus illis significantur, magis proprie Deo convenire, quam hominibus, sed de nominibus tamen sentiendum potius esse, illa hominibus primum fuisse ex loquendi usu accommodata, & postea ad ipsum Deum translata, de quo, videlicet, homines loquuntur secundum captum suum, & non proprie ac vere secundum ipsius Dei naturam, quam partim ignorant, partim, quomodo decenter verbis exprimant, non inveniunt. Si alicubi testatum haberemus, nomen Elohim, quo Deus apud Hebraeos appellatur & pluralis numeri est, Deum ipsum sibi indidisse, sive ut id ab hominibus, cum illum nominare vellent, usurparetur, jussisse, posset fortasse quis suspicari, illam pluralitatem personarum in Deo esse, quae scilicet fuisset causa, ut ita constitueret ac juberet: sed cum nihil prorsus appareat, unde id Deum fecisse colligi possit, & verisimile plane sit, hominem ab initio, cum Deum nominare coepit, appellatione ista, quae dominationem ac potestatem significat, plurali numero ad id magis exprimendum uti voluisse, nullus est de ista pluralitate personarum in Deo suspicandi locus, omnes enim confitentur qui eam defendunt, hoc de divina essentia mirabile arcanum ab initio incognitum fuisse.

Discipulus.

Volunt tamen hoc mysterium quibusdam quoque ex antiquioribus fuisse cognitum, inter quos ipsum primum hominem, quem tot aliis donis à Deo insignitum fuisse, numerandum esse verisimile est.

Magister.

Mihi vero nullo pacto fit verisimile, Deum primo homini, antequam obedientiae illius periculum faceret, mysteria sua abditissima patefecisse, & multo minus postea, cum periculo isto facto, illum minime obedientem deprehendit. Nam tot alia ista dona quibus antea insignitus à Deo fuisset, ego quidem neque in Sacris Literis lego, nec ratione duce intelligi posse video. Qua de re uberius explicabimus, ubi de humanis viribus in divinis praeceptis servandis agemus. Concludo igitur, nihil esse causae, cur ex nomine Elohim numeri pluralis, quo Deus Hebraica lingua, omnium

licet

licet antiquissima, & qua primum divina oracula expressa atque consignata sunt, appellatur fuit, colligi possit pluralitatem personarum in ipsius Dei essentia esse. Plura ad hoc idem concludendum, afferri à me potuissent; sed ea partim * alii scriptis consignarunt, iique ubi alioqui ex professo pluralitatem personarum in Deo probare conabuntur; partim propter aegritatem ab istiusmodi aliquot (ut dixi) magis vitia ratiocinationis infirmitatem omitti posse duxi.

Discipulus.

Firmius fortasse testimonium pluralitatis personarum in Deo præbere dicenda sunt illa loca, ubi Deus de se ipso in plurali numero loquitur, qualis est præcipue celeberrimus ille locus Gen. 1. 26: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.*

Magister.

Non est dubium quin aliquanto plus ponderis testimonium istud & similium locorum hac in re habere videatur. Neque hic sane, ut in superiore ratiocinatione, evenit, ut scilicet ex iis qui alioqui personarum pluralitatem in Deo asserunt, judicio ac doctrina præstantes aliquot viri inveniantur, qui nihili faciunt hujusmodi testimonium. Omnes enim eo utuntur, quos mihi legere contigit. Tantummodo † sunt, qui fateantur, Judæorum Rabbinos istiusmodi loca eludere, dicentes esse phrases linguæ; & addunt, difficile esse illos convincere, nihilominus Catholicos argumentis istis uti, quia Patres illis passim utuntur. Ubi tamen animadvertendum est, maximam partem illorum Patrum; præsertim antiquiorum, quantum meminisse possum, locum istum à te citatum, & quædam alia similia, non ad probandum in una numero Dei essentia plures esse personas afferre solere, sed potissimum ad ostendendum jam tum fuisse aliam personam, quam Deus Pater vel alloqueretur, vel secum conjungeret in actionibus suis etiam præclarissimis, qualis est hominis creatio, quam à se nec plane sejunctam, nec alienam esse profiteretur, cum imaginem & similitudinem non meam sed nostram dicat. Unde concludunt, hinc certissime colligi posse, & Dei filium jam tum extitisse, & non esse illum ipsa sui substantia Patri dissimilem. Quæ ratiocinatio multo sane tolerabilior est, quam si quis velit ex istiusmodi locis probare non unam tantum personam in una tamen numero Dei essentia esse. Neque id quod Patres illi ratiocinantur ex eorum est numero quæ nullo modo esse possunt, quemadmodum hoc alterum omnino est.

Discipulus.

Videtur tamen alioqui istud alterum toti loco, quem citaveram, magis convenire, quam interpretationem ullam aliam ex qua identitas (ut ita loquar) duarum vel plurium personarum quas verborum pluralis numerus indicet, non necessario concludatur. Statim enim ibi subjicitur Gen. 1. 27, *Et creavit Deus hominem ad imaginem suam, &c.* Hinc enim apparere videtur, cum a plurali numero in singularem illico fiat mutatio, personas istas numero plurali antea expressas, omnino esse unum Deum unamque divinam essentiam.

Magister.

Dicere potius deberemus, illinc apparere, etiamsi Dei antecedentia verba plurali numero fuerint prolata, non tamen verbis istis plures una personas significari, & aliam quærendam esse causam, cur nihilominus Deus verba illa proferendo, plurali numero sit usus. Nam alioqui id statuendum esset ac tenendum, quod subsistere nulla prorsus ratione posse, antea demonstratum est, id est, plures personas esse, ubi unica tamen numero essentia est. Et miror quidem esse, qui non malint figuratam aliquam locutionem sive hic, sive alibi suspicari, quam ea, quæ non modo absurdissima, sed etiam plane impossibilia sunt admittere.

* Bellarm. Tomo 1. 2. Contro. lib. 2. cap. 6. Col. 382.
† Bellarm. Tomo 1. cont. 2. lib. 2. cap. 6. Col. 382.

Discipulus.

Quæ igitur erit ista figurata locutio?

Magister.

Si Hebraicum verbum, quod redditum est Latine *faciamus*, quamvis futuri temporis sit, tamen nonnisi per præsentis temporis vocem in subjunctivo modo, quemadmodum factum est, Latine exprimi debet, crediderim defendi posse, nullam verbo isto significari pluralitatem personarum, & tamen locutionem ejusmodi esse, quæ vix figurata appellari possit, quippe quam loquendi usus in omnibus linguis requirere videatur. Jam quod Hebraicum istud verbum, quod proprie sonat *faciemus*, *faciamus* nihilominus reddi debeat (nam ex linguæ Hebraicæ usu id posse fieri, adeoque frequentissime alibi fieri debere confirmatum est) cum omnium interpretum consensu, tum locus ipse per se docere videtur. Nam ubi simplex est decretum alicujus faciendæ rei, sine pollicitatione aut prædictione ulla; ibi futuri temporis verbum abrupte prolatum, quod, scilicet, ad quidquam vel expressum vel subauditum, nullam relationem habeat, ut in hoc loco contingit, vix usquam usurpatum invenietur. Exempli causa, cum Gen. 2. 18, in loco persimili, ubi videlicet agitur de muliere formanda, Deus ait, *Faciam illi adjutorium, &c.* (Quamquam vulgata editio, tam Græca quam Latina hic quoque habet *faciamus*) idcirco per verbum futuri temporis est locutus, quia proxime dixerat, *Non est bonum hominem* (vel potius *Adamum*) *esse solum.* Quo respiciens statim intulit *faciam, &c.* perinde ac si dixisset, *faciam igitur illi, &c.* sive, ut Vatablus locum supplendum censuit, *Propterea faciam illi, &c.* Hic, inquam, est, cum relatione videlicet ad aliquid, usus futuri temporis in verbis simplex decretum significantibus. Sed ubi plane abrupte verbum effertur, ut in nostro sit loco, vix crediderim futuro tempori, ut dixi, locum esse.

Discipulus.

Succurrit nunc locus ille, ubi Deus decernens diluvium, ait Gen. 6. 7, *delebo, &c.* Nam ibi quoque verba tum Dei ipsius, tum Mosis qui historiam scripsit antecedunt, ex quibus causa istius decreti aperte colligitur. Sed quid tandem efficietur, etiamsi nihil sit dubitandum, quin verbum Hebraicum in loco nostro reddendum sit *faciamus*, & non *faciemus*; quidve operæ laborare in eo probando, quod omnes concedant?

Magister.

Non ita omnes concedunt, ut ipse arbitraris. Sunt enim extra tot varios interpretes, qui, ut dixi, omnes (ni fallor) id concedunt, pauci quidam alii, qui id negant, voluntque futurum tempus omnino retineri. Sed præterea ego is sum, qui non satis habeam aliquid mihi ab omnibus concedi, ubi ipsius rei probationem subtexere si non necessariam rationem afferre possim. Jam si præsens, ut probavimus, non per futurum tempus verbum Hebraicum, & consequenter per præsens subjunctivi modi Latine reddendum est, & omnino dicendum faciamus, jam unusquisque animadvertere potest, ex isto verbo pluralis numeri nullam personarum pluralitatem colligi posse; cum necesse sit, ut quævis unica & simplicissima persona, si per verbum præsentis temporis subjunctivi modi decretum aliquod, suum ipsius tantum, significare velit, plurali numero utatur; præsertim ubi consultatio simul aliqua, quam secum ipsa fecerit, subindicanda fuerit. Nam voluisse scripturam ita loquentem Deum inducere, ac si secum ipse prius consultasset, cum hominem creare decrevit, plane verisimile videri debet; ut scilicet hac ratione innueretur, quanti momenti fuerit hominis creatio. Quidquid sit, sive consultatio aliqua indicetur sive minus, certum est, ut dixi, in hujusmodi decernentibus, & ad ipsius adhortationem omnino exprimentibus locutionibus per subjunctivum modum, necesse esse numero plurali uti.

Discipulus.

Quamvis ipsum loquendi usum meminisse possum, & in me

in me ipso, si aliquid ejusmodi decretum meum effici velim, experior, te id quod verissimum est, dicere arbitrabar. Quanquam ad id quod institutisti probandum satis est, si modo constet, posse unam tamen personam de se ipsa in re ejusmodi plurali numero uti, etiamsi posset non uti. Nihil enim aliud agis, nisi ut probes, potuisse Deum, quamvis unicam personam, de se ipso tantum isto in loco pluralem numerum usurpare. Nec abs re esse arbitror, ex profano scriptore exemplum quod mihi nunc in mentem venit, similis locutionis afferre, id est, T. Livii * ubi Hannibalem Indaicis decernentem sibi veneno mortem consciscere. Sic enim eum loquentem facit: *Liberemus diuturna cura populum Romanum.*

Magister.

Est quidem exemplum illud satis ad rem nostram accommodatum; ex quo liquet, in ejusmodi locutionibus non modo licere, sed etiam necesse esse, ut diximus, numero plurali uti, quamvis nulla ratio revera plurium personarum habeatur, nisi fortasse per fictionem quandam. Nam si quis in istis Hannibalis verbis verbum *liberemus* in *liberem* mutare velit, nihil eum dicentem faciet, aut certe non id quod vult, & insolentissimo loquendi modo utentem. Itaque miror, cum ii, qui testimonio isto divino à te citato ad pluralitatem personarum in Deo probandam utuntur, concedunt *faciamus*, non autem *faciemus* ibi legendum esse, non animadvertisse non potuisse aliter Deum loqui, etiamsi unica tantum sit in ipso persona. Sed multo magis eos miror, qui ad idem probandum aliud huic simile divinum testimonium attulerunt, ubi Deus civitatis & turris Babelis ædificatores dissipaturus sic loquitur Gen. 11. vs. 7, *Age descendamus, & confundamus ibi labium eorum.* In isto siquidem loco propter adhortandi vocem nimis manifestum est, Hebraica verba per subjunctivi modi præsens tempus, ut factum est, Latine reddi debere, & ipsam sui ipsius, de qua antea diximus, adhortationem expressam esse, quæ singularem numerum in quantumvis unica persona plane respuit, & pluralem omnino requirit. Adde quod divina ista actio descendendi & confundendi labium illorum ædificantium, haud ejusmodi est, ut illa hominum creandi atque ad suam imaginem & similitudinem, in qua videlicet Angeli nullam partem sibi sumere possent habere, & propterea eorum in vocibus illis pluralis numeri nulla videatur potuisse haberi ratio. Immo, minime Deo ipsi convenire ut descendat, sed eorum omnes quod tamen Angelis optime convenit Joh. 1, 52. v. 24. Apoc. 10. 1. XVIII. 1; propter quos, quasi & ipse una cum illis descensurus esset, potuisset Deus numero plurali uti, etiamsi ista alia causa ipsius locutionis numerum pluralem omnino requirentis non adesset. Admirari autem multo magis illos decet, qui argumentum ductum à nomine divino Elohim, aut alio simili pluralis numeri, nullius ponderis fatentur esse, & tamen illud à verbo pluralis numeri, quo Deus de se ipso loquitur, petitum, plurimi æstimant; cum tamen ex eo ipso & propter eandem causam, quod receptum in Hebræa lingua sit, Deum nominibus pluralis numeri appellari, verisimile videndum sit, alicubi de Deo verbis pluralis numeri Sacra Hebraica testimonia loqui. Denique, ex verbis pluralis numeri de seipso à Deo usurpatis, pluralitatem personarum in ejus essentia colligere, etiam extra locutiones istas, quæ decretum aliquod & sui ipsius adhortationem continent, in quibus, ut dictum est, singulari numero non est locus, res videtur esse inconsulto facta, cum certissimum sit, usum istum, ut quis de se ipso plurali numero loquatur, receptissimum esse in lingua Græca & Latina, idque ex omni antiquitate. Cujus rei in Hebraica ipsa lingua vestigia aliqua, seu mavis initia quædam apparere, cui mirum videri debet? Dominus quidem ipse Jesus cum ea lingua uteretur, quæ ex antiqua Hebraica fluxerat, de seipso Joh. 3. 11; cum tamen sine dubio unica persona esset, numero plurali loquens invenitur, iisque verbis non paucis.

Discipulus.

Arbitror, te intelligere locum illum apud Johannem, *quod scimus loquimur, &c.* Sed sunt * quidam qui ajunt, propterea numero plurali eo in loco usum fuisse Dominum Jesum, quia haberet in se Patrem & Spiritum Sanctum.

Magister.

Ineptissimum est commentum istud, cum aperte constet Dominum Jesum ibi loqui, ut eum qui testaretur ea quæ vidisset. Id quod nullo pacto ad Patrem vel ad Spiritum Sanctum accommodari potest, seu mavis ad divinam naturam; quippe quæ cum aliquid testatur, non id quod viderit, sed quod ipsa fecerit aut decreverit, testatur. Sed jam explicandus est alius locus, ex quo qui conati sunt probare in Deo esse plures personas, majore excusatione digni videntur. Is est in illis ipsius Dei verbis, *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis, ad sciendum bonum & malum.* Neque enim numero tantum plurali de se ipso hoc loco Deus loqui videtur, sed aperte exprimere ipsam pluralitatem personarum. Nam quid aliud est *unus ex nobis*, quam una ex personis nostris? Hæc ratiocinatio sine dubio non leve pondus haberet, si constaret Deum voce *nobis* nullum alium extra se intelligere. Sed nihil vetat, quo minus voce illa eos qui in cœlo habitant, ex quorum numero ipse est, intelligere voluerit Deus, ac si dixisset, unus ex nobis cœlitibus, seu mavis una secum voce *nobis* suam familiam & quasi aulam complexus fuerit. Immo hoc multo verisimilius est, quam, ut Deus seipsum tantum intellexerit, cum scientia ista boni & mali, quam Adamus ex usu vetitæ arboris adeptus fuerat, non possit esse res ipsius Dei propria, sed necesse sit, ut Angelorum ejus quoque sit communis. Nam nec Serpentis verba Gen. 3. 5, ad quæ sine dubio Dei verba illa relationem habent, ejusmodi sunt, ut de ipso Deo accipi debeant. Propterea interpretes non quidem *eritis sicut ipse Deus* sed *eritis sicut dii* serpentem dicentem faciunt, quamvis in Hebræo sit vox Elohim, quæ passim ipsum Deum significat. Angelos autem Elohim seu Deos appellari solere, divina testimonia aperte docent Psal. 8. 6, XCVII. 7, & nemo diffitetur. Sed præterea sciendum est verbum Hebraicum quod redditum est *ex nobis* reddi etiam posse *ex se ipso*, ut sensus sit Adamum fuisse factum unum ex se ipso scientem bonum & malum, vel unicum in sciendo ex seipso bonum & malum, ut vertit Chaldaicus interpres; quam tamen in voce unici interpretationem respuendam censeo, cum non sint alii respectu quorum Adam unicus dici tunc potuerit.

Discipulus.

Atqui, ut nosti non desunt, qui omnino velint, Deum verba ista *ecce Adam, &c.*, ironice protulisse, unde, si id verum esset, viderentur aliquo modo labefactari ea, quæ in ipsorum explicatione dixisti.

Magister.

Illorum opinionem ego semper contempsi, cum ex sequentibus ejusdem Dei verbis satis constet, antecedentia ista serio prolata fuisse, & propterea quia revera Adamus jam cognitionem boni & mali habebat, & consequenter quanti sibi esus arboris vitæ æstimandus esset probe noverat, Deum, qui nolebat illum ex arbore ista comedere, apposuisse illi ejusmodi custodiam, quæ Adamum ad illam accedere vetaret.

Discipulus.

Ironia quæ mihi videbatur explicationes tuas labefactare, pertinet ad priora ex verbis istis Dei, non autem ad posteriora, in quibus videlicet fit mentio scientiæ boni & mali.

Magister.

Ita connexa & simul juncta sunt verba ista Dei, ut si, quemadmodum ostendimus, posterior eorum pars non ironice, sed serio prolata sit, necesse sit, ut prior quoque serio prolata fuerit, & serio dixerit Deus,

* Lib. 21.

* Theol. Tab. Cyril.

Ada-

Adamum fuisse factum sicut unum, &c. Quanquam verò [illegible] doceamur, id quod in illis verbis dicitur de Adamo scientia boni & mali [illegible] non esse, placet tamen id præterea commemorare, quod omnibus est obvium, arborem scilicet illam ex qua Adamus comederat, appellatam ab ipso Deo fuisse arborem scientiæ boni & mali; quod manifeste significat illam habuisse vim conferendi comedenti ex ea, scientiam boni & mali, & diserte ait Scriptura ambobus primorum parentum apertos oculos fuisse tunc, cum ex ea gustassent, eosque tunc novisse, se esse nudos. Quod, scilicet antea ignorabant; qua certe notitia Deus postea usus est ad probandum ipsi Adamo, atque exprobrandum, quod ex arbore illa, cujus esum illi interdixerat, comedere ausus esset. Quæ res, præter id quod antea dixeram, efficiunt, ut vehementer non mirer, qui videntur dubitare, an revera Adamus ex illius arboris esu boni malique notitiam adeptus fuerit, vel tam parum se torquent, ut intelligant quid illa notitia seu scientia sibi velit, vel quod pejus est, ita illam interpretantur, ut eorum interpretatio nihil habeat commune cum loculis apertissimis, & specialibus quæ [illegible] leguntur in ipsa Scriptura habemus. Sed non est hic locus hac de re aberius disserendi. Tantum te monebo in Hebraico contextu pro *factus est* verbum haberi, quod proprie significat *fuit*, quam ob causam * quosdam dedisse ut adversus manifesta ipsius Scripturæ verba ausi sint dicere, immo ipsum Deum tacite hic dicentem inducere, hominem ante comestum fructum arboris illius boni malique scientia præditum fuisse, quam postea perdidisset. Sed animadvertendum est, sæpius consuetum in Sacris Literis fuisse & factum esse, tam in Vetere quam in Novo Testamento, id est, uno eodemque verbo utrumque significari, ac præterea in loco, quem præ manibus habemus, si tamen ipsius verbi proprietas retinenda sit, præteritum tempus pro præsenti usurpatum fuisse, quod in lingua sancta frequentissimum est, & locum ita vertendum esse, *Ecce Adam* (sive *homo*) *est sicut unus* &c. quæ verba si sic legantur, magis etiam conveniunt cum serpentis verbis, ad quæ, ut dixi, omnino relationem habent. Eodem enim substantivo verbo usus fuerat serpens, inquiens, *Eritis sicut dii*. Adeo autem verum est, rectissime, verbi ipsius proprietate conservata, Hebraicum verbum in loco isto verti posse *est*, ut id ipsum fecerint (quod satis tamen mirari nequeo) illi ipsi, qui ex verbo præteriti temporis *fuit* aliqui adducti videri possunt ad comminiscendum, Adamum, ante suum peccatum boni malique scientem fuisse, & postea esse desiisse. Quanquam, ut interea mirabili isti & cum divinis ipsis literis manifeste pugnanti ipsorum commento locus esse posset, addiderunt de suo post verbum *est*, particulam *ne*, ut intelligatur per interrogationem verba illa à Deo prolata fuisse, & ita ex illo elici possit sensus ei contrarius, qui ex eisdem manat, si affirmando illa protulerit Deus. Sed de his jam satis.

Discipulus.

Ut recte percipi possit, quis Deus intelligat per vocem *nobis*, si modo *ex nobis* consultantem [illegible] legendum est, necessarium videtur illorum Dei verborum scopum tenere. Quare rectissime mihi fecisse videris, qui eandem difficultatem sustuleris, quomodo verba illa de præsenti scientia boni & mali, quam Adamus ex esu arboris illius adeptus esset, accipi debeant, & ad intelligendum qualisnam scientia illa sit, viam ex totius ipsius loci verbis patefeceris. Verum an non aliquid etiam *ipse* dicendum censes de loco [illegible] apud Esaiam [illegible] *Quem mittam? Et quis ibit nobis?*

Magister.

Ad illud me accingebam. Scio enim passim à doctissimis viris, Dei verba illa afferri ad probandum in uno Deo plures esse personas. Sed certe [illegible] super tam debile fundamentum eorum nullo pacto [illegible]. Primum enim ostensum est, à nobis numerum pluralem, ut in aliis linguis passim, sic in lingua sancta interdum usurpari, cum quis de seipso loquitur. Nec vero in illis tantum Christi verbis, quæ antea commemoravi Joh. 3. 11, sed in aliis non paucis quæ in Sacris Literis, præsertim vero in Novo Testamento, leguntur, ejusmodi ista locutio invenitur, ut in illis Pauli Rom. 1. 5, *per quem accepimus gratiam & Apostolatum*: & in illis Gal. 1. 8, & 9, *etiamsi nos aut Angelus è cælo &c.* Et mox, *Quemadmodum antea diximus, nunc rursus dico, &c.* Sed alia etiam sunt apud eundem Paulum ejusmodi exempla, ubi nulla potest esse suspicio, illum non seipsum tantum sed alios quoque intelligere. Scriptor etiam Epistolæ ad Hebræos Hebr. 5. 11. 6. 9, & 11, pluribus in locis, de se ipso loquens, plurali utitur numero, quamvis nullum in sociam appareat, illum eam Epistolam cujusquam alterius præterquam sui ipsius nomine scripsisse; immo ex ejus verbis Hebr. 13. 22, in ipsius Epistolæ fine satis constet, ipsum unum fuisse, qui eam scripserit. Denique cum in lingua Sancta Dei nomen plurali numero efferatur, aliquam aliam ob causam, quam ob pluralitatem personarum, ut ante consideratum fuit, nihil est, cur ex voculis pluralis numeri ipsi Deo accommodatis pluralitatem in eo personarum quisquam colligere audeat. Adde, quod in loco isto Esaiæ inducatur aperte Deus quasi consultans cum iis qui aderant; id quod ex simili loco 1 Reg. 22. 20, ubi de decipiendo Achabo agitur, melius intelligi poterit, ibi enim apertius etiam apparet de consultatione, cum statim subjungatur, hunc quidem hoc modo, illum autem illo modo dixisse. Sed apud Esaiam quoque præter interrogationem qua Deus utitur, ipsam Dei consultationem satis exprimente, habetur responsio ipsius prophetæ in visione illa adstantis, *Ecce ego mitte me*, quæ verba indicant, illa Dei verba consultantis quodammodo quærentis esse. Atqui in consultationibus evenit, ut is qui consultat, verbis suis secum eos conjungat cum quibus consultat, quasi ea res non minus ad ipsos quam ad se pertineat. Cujus rei illustre exemplum habes, ubi Roboam cum junioribus, suis intimis familiis consultat, quid populo respondere debeat petenti sibi allevari onera, quæ Salomon Pater ejus ipsis imposuerat. Sic enim loquitur Roboam 1 Reg. 12. 9, *Quid consulitis vos, ut respondeamus populo isti?* Aut certe illo in loco Roboam, etiamsi suam cum illis junioribus auctoritatem, cum seipsum tantum intelligeret, verbo pluralis numeri tamen est usus; quare etiamsi concedamus, Deum voce *nobis* seipsum tantum intellexisse, apparet illum ex ipso usu linguæ Hebraicæ, propter summam suam auctoritatem, sic potuisse loqui, quamvis una tantum sit persona. Itaque, sive hoc sive illo modo Roboami verba accipias, locus est insignis ad ostendendam futilitatem argumentationis ductæ ex vocula illa pluralis numeri in ipsius Dei verbis apud Esaiam. Achabus quoque ad servos suos verba faciens vel propterea quia cum ipsis quodammodo consultaret, vel quia cum auctoritate loqui vellet, usus est similiter.

* Item Tirin. Franc. Jun.

Cætera perierunt.

F I N I S.

Quòd Regni

POLONIÆ

& Magni ducatus Lithuaniæ homines, vulgò Euangelici dicti, qui solidæ pietatis sunt studiosi, omnino deberent se illorum cœtui adjungere, qui in iisdem locis falsò atque immeritò Arriani atque Ebionitæ vocantur.

Ex scriptis

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

HEBR. 6. 1.

Omisso inchoationis Christi sermone, ad perfectionem feramur.

IRENOPOLI

Post annum Domini 1656.

Quod Regni Poloniæ & magni Ducatus Lithuaniæ homines &c.

PRÆFATIO.

Lectori Pio S.

AUdivi ſæpe (atque ita rem ſe habere ex parte ipſe comperi) inter eos, qui in regno Poloniæ & magno ducatu Lithuaniæ vulgo Euangelici appellantur, non paucos eſſe, qui libenter ſcirent, quænam ſint cauſæ & rationes, cur aliquot viri eruditione ac virtute præſtantes, ipſorum cœtum, eorum cœtui poſthabendum cenſuerint, qui Arriani & Ebionitæ vocari ſolent. Quin etiam vir quidam nobilis, & bonarum literarum apprime ſtudioſus, quique me ab ſe impenſe amari tunc temporis profitebatur, diligenter me aliquando rogavit, ut cauſas iſtas & rationes brevi ſcripto comprehenſas ſibi habere liceret, idque mea opera, quandoquidem ipſe illi auctor eram, ut ab Euangelicis, quibus adhærebat, ac perpetuo in vita ſua adhæſerat, ad iſtos alios tranſiret. Ego vero ejus precibus victus, quin me id, quod tantopere expetebat, facturum promitterem, facere non potui, hocque meo promiſſo jamdiu ſtetiſſem, niſi haud ita multo poſt ejus animum ob ipſam religionis cauſam, à me prope abalienatum eſſe, animadvertere mihi viſus fuiſſem. Hæc igitur hoc tempore mecum ipſe partim conſiderans, partim memoria repetens, & nihil prorſus dubitans, quin conſilium, quod nobili iſti viro dabam, ſalutare plane ſit, & homini Euangelicæ in hiſce regionibus religionis, ad ſolidam pietatem contendenti, ferme neceſſarium, amicis monentibus atque hortantibus, ut hac de re aliquid ſcriberem, parendum atque obtemperandum mihi cenſui. Sperandum ſiquidem eſt, ut ex Euangelicorum numero ii, qui iſta legere cupiunt, non ſine fructu etiam illa legant, & fructu quidem ejuſmodi, cui nullus par eſſe poteſt. Quid enim cum æterna ſalute comparandum? Agitur nimirum hic de ſalute æterna, de qua vehementer periclitantur ii ex Euangelicis, qui neſcientes, quænam ſint cauſæ, cur multi, qui non minus quam ipſi, Antichriſti jugum excuſſerunt, Euangelicorum cœtui minime ſe addixerint, vel prius addicti ab ipſo poſtmodum receſſerint, & ad alium acceſſerint, in inſtituto ſuo adhuc pergunt, & in eodem Euangelicorum cœtu eſſe perſeverant. Quare, ut huic tanto periculo pro viribus noſtris melius ac facilius obviam iremus, non ſimpliciter cauſas iſtas nobis exponendas putavimus, ſed ad illas exponendas, noſtræ hujus ſcriptionis argumentum eſſe voluimus, oſtendere ac probare, prædictarum regionum Euangelicos homines, qui ſolidæ pietatis ſint ſtudioſi, omnino debere ſe illorum cœtui adjungere, qui Arriani & Ebionitæ vocitantur. Quas appellationes falſo atque immerito illis tributas eſſe propterea affirmamus,

quod longe ipsorum sententiæ ab istorum opinionibus absint.

Arriani enim sentiunt, Dei filium unigenitum esse substantiam quandam spiritualem à Deo ante cœlum & terram atque ipsos Angelos creatam ex nihilo, per quam postea alias res omnes creaverit. Hancque spiritualem substantiam, seu mavis spiritum, volunt humanum corpus tandem sic induisse sive assumpsisse, ut corpori isti fuerit loco animæ, ex quo fit, ut Christus Jesus, quem necesse est velint istum spiritum esse humano corpore indutum, ex ipsorum sententia, humana anima careat, semperque caruerit, & sic (quod ipsimet fateri coguntur) verus & naturalis homo non fuerit. Præterea maxima pars Arrianorum Dei filio Christo Jesu divinum cultum, sive ejusdem generis, quo Deus Pater ipsius afficiendus est, denegare est ausa; & hanc ob causam maxime, ab aliis Christiani nominis hominibus dissenserunt, eosque aliquamdiu gravissime sunt persecuti.

Ebionitæ vero, maxima & potissima ex parte, Christum, ex concubitu & conjunctione Josephi cum Maria uxore sua, natum dixerunt; nec istius appellationis ullus fuit, qui Christianis hominibus Mosaicam Legem servandam non censeret, quive Paulum Apostolum ejusque doctrinam & Epistolas omnes non sperneret ac rejiceret, eoque solo Euangelio uteretur, quod dicebatur secundum Hebræos, reliqua vero omnia parvi penderet. Atqui illi, qui in regno Poloniæ & magno ducatu Lithuaniæ Arriani & Ebionitæ appellari consueverunt, ista omnia, tam Arrianorum, quam Ebionitanum dogmata prorsus erroris damnant, ac pleraque ut impia & blasphema penitus aversantur atque horrent. Voluimus hac nobis occasione oblata, gravissimam ex istis falsis appellationibus proficiscentem calumniam, qua homines pii, & Dei Christique vera cognitione præ cæteris imbuti, gravari solent, retegere, & ab illis depellere: etiamsi alioqui nihil vereamur, quisquis es lector, modo cordatus sis, ne ejusmodi larvis, ut pueruli solent, absterrearis, quominus & hæc nostra legas, & ea diligenter examines, & denique si ex illorum numero es, quorum causa potissimum illa scribimus, ad horum hominum, quos tantopere commendamus, cœtum accedas, eisque tete adjungas. Vale.

Quod

Quod regni Poloniæ, & magni ducatus Lithuaniæ homines, vulgo Evangelici dicti, qui solidæ pietatis sint studiosi, omnino deberent se illorum cœtui adjungere, qui in iisdem locis falso atque immerito Arriani & Ebionitæ vocantur.

PROŒMIUM.

In quo ea proponuntur, quæ in hoc scripto breviter ostendenda suscipiuntur.

SI vere ac solide pius jure dici posset, quicumque ab idololatricis aliisque falsis ac commentitiis in religione cultibus abhorret, ab iisque est liber, possent ii, qui in regno Poloniæ & magno ducatu Lithuaniæ, Evangelicam (quam vocant) religionem sinceræ pietatis studio sunt amplexi, isto suo facto esse contenti, nec quidquam præterea ulterius quærere. Detestatur siquidem religio ista, & quemadmodum verbis, sic etiam factis abominatur idololatricos & alios falsos ac commentitios cultus; & qui illam profitentur, meritissimo, vel ob unam hanc caussam, ab Ecclesia, quæ Romana dicitur, secessionem fecerunt, ab eaque penitus sese separarunt, quod in ea Ecclesia cultus isti magnopere ac mirifice vigeant.

1. Sed, quando certissimum est, ad hominem vere ac solide pium constituendum, id est, ejusmodi, qui Deo sit carus, ita ut ad numerum liberorum ejus pertineat, & cœlestem hæreditatem sit consecuturus, non satis esse ejusmodi falsos cultus abominari, sed simul etiam requiri, ne in eo ullum aliud vitium aut peccatum, quod sanæ Jesu Christi Evangelii doctrinæ repugnet, regnare seu habitare merito dici possit, nullo pacto deberet quisquam ista Evangelica religione esse contentus, & in ea prorsus acquiescere, qui ad cœleste regnum aspirare velit.

2. Quandoquidem habentur in religione ista, dogmata aliquot ac sententiæ, quæ fundamenta quædam pietatis ac salutis nostræ æternæ esse censentur, quibus approbatis ac receptis, vix fieri potest, ut ab illis, quæ diximus, vitiis aut peccatis, humana natura, quæ ad ea maxime est prona, ita sit libera, ut a nullo ipsorum vincatur & possideatur.

3. Huc accedit, quod in eadem religione, Evangelica vulgo dicta, quædam conceduntur, quæ Christi præceptis adversantur, eo quod persuasum sit in ea, Christi præcepta ad mores pertinentia nihil differre à præceptis ejusdem generis à Mose traditis.

4. Præterea errores quidam in ea sunt, qui licet per se ipsi æternam salutem non adimant; tamen, vel quia circa res maximi momenti versantur, vel aliam quampiam ob caussam, facile impediunt, quominus quis æternæ salutis viam recte aut capiat, aut certe ineat.

5. Postremo multa in eadem ista religione Evangelica ignorantur, quorum cognitio inutilis esse non potest, cum, quemadmodum in humanis scientiis, sic etiam in ipsa scientia divina vel minoris alicujus rei ignoratio possit facile (ut error errorem parit) obscurationem ipsius sinceræ veritatis afferre. Atqui ab his omnibus incommodis & periculis, vel penitus, vel certe maxima & potissima ex parte libera est ea religio, quam in eodem regno & magno ducatu ii profitentur, qui summa injuria Arriani & Ebionitæ appellari solent: adeo, ut, quantum scimus & ad nostram notitiam pervenire potuit, non solum in his locis, sed in toto ipso terrarum orbe nulla sit Ecclesia, seu Jesu Christi nomen profitentium cœtus, qui puriorem doctrinam, & quatenus ad salutem humani generis pertinet, majorem divinarum rerum cognitionem habeat, id quod facile ex iis, quæ deinceps dicturi sumus, partim intelligi, partim conjici poterit. Neminem autem negaturum arbitror, sicut Christiani hominis officium est, religionem suam profiteri, & palam se alicui cœtui adjungere, si modo aliquis ejusmodi cœtus sit, qui Christi doctrinam, quatenus ad salutem æternam est necessariam, teneat: ita eundem Christianum hominem debere Ecclesiæ illi palam adhærere, quæ omnium purissima, & ab erroribus liberrima sit. Ex quibus omnibus conficitur, debere homines Evangelicos supra dictorum locorum, quibus & sua ipsorum salus æterna, & Dei Christique gloria, & denique Christiani hominis officium est curæ, omnino ulterius progredi, & alteri illi cœtui sese publice adjungere, à quo, ut dictum est, multi & gravissimi errores exulant, qui à Romana Ecclesia fere accepti adhuc in Evangelicorum cœtu & locum habent, & vigent: adeo ut etiam periculum sit, ne idololatria quædam in illum paulatim sese insinuet. Qua de re postea suo loco apertius aliquid, Deo volente, dicturi sumus. Nunc ad ea probanda accedamus, quæ à nobis sunt proposita, & ex quibus id conficitur, quod modo conclusimus, & cujus persuadendi gratia hunc scribendi laborem suscepimus; ut, si fieri possit, piæ mentis homines, & qui ex Antichristianis tenebris emergere ex animo cupiant, nostra opera eam viam ingrediantur, qua facile ac tuto eo, quo tendunt, pervenire possint. Non expectandum tamen hic putet quisquam, ut quæ proposuimus ita probentur, ut ad pleraque, quæ contra disputari possunt, respondeatur; nimis enim magnum opus res illa requireret; sed satis unusquisque habeat, si quam brevissime, ut institutum nostrum postulat, eas probationes attulerimus, quæ cum apertissima ratione, maxime vero cum clarissimis Sacrarum Literarum testimoniis omnino consentiunt.

CAPUT I.

Ad regnum Dei possidendum, necesse esse in nullo peccato manere, quod Evangelii doctrinæ adversatur.

UT igitur ordine singula quæ proposuimus, confirmemus, & quoad fieri potest, demonstremus; docendum nobis primo loco est, ad cœleste regnum possidendum, non satis esse, ab idololatricis aliisque falsis & commentitiis in religione cultibus abstinere, sed necesse præterea esse, ut nullum ex vitiis aut peccatis, quæ Evangelii doctrinæ adversantur, in nobis regnet seu habitet. Id autem manifeste probant verba Pauli Apostoli, in Epistola ad Gal. 5. 19, &c. Ubi, enumeratis præter idololatriam, multis aliis vitiis & peccatis, quæ carnis opera appellat, carnis inquam, quæ spiritui, & sic Evangelicæ doctrinæ opponitur & adversatur, tandem concludit, eos, qui talia faciunt, regnum Dei non possessuros. Cujus rei se & antea Galatas illos præmonuisse, & tunc etiam se præmonere ait, aperte hac ratione indicans, quam vera, quamque cognitu necessaria ista ipsius conclusio esset; quam si quis, quamvis per se admodum claram, non omnino perspiciat, & dubitet, quomodo accipienda sint verba illa, *qui talia faciunt*, ipsorum explicationem petat

pecti ex verbis ejusdem Apostoli, 1 Cor. 6. 9, &c. *Nolite errare, neque fornicarii &c.* Ex quibus duo apparent: unum est, vocem *talia* idem significare, atque, *unum ex talibus*; ita ut ex Pauli sententia statuere debeamus, neminem possessurum Dei regnum, qui vel unum ex istis talibus fecerit. Alterum est, verbum *faciunt*, non idem valere quod, *aliquando faciunt*, sed, *consueverunt facere*. Neque enim (exempli causa) is ebriosus est, qui semel aut bis inebriatus fuerit, sed is qui sæpe inebriatur: non qui actum aliquem hujus vitii, sed qui habitum habet. Diserte enim Apostolus in prædicto loco ad Corinthios, sicut singulis per se vitiis & peccatis, quæ commemorat, hoc tribuit, quod à regno Dei hominem excludant, sic non simpliciter fornicationis, ebrietatis, &c, mentionem facit, sed fornicatorum, ebriosorum, &c. Quanquam enim homini Christiano omnis vitiosus actus, Christi præceptis repugnans summo conatu ac diligentia perpetuo est cavendus ac vitandus, tamen non quilibet ejusmodi actus, sed habitus vitiosus, vitiosave consuetudo, quæ Euangelicæ filii Dei doctrinæ adversatur, hominem à cœlorum regno excludit. Nihil igitur, ut concludamus, est dubitandum, teste Apostolo Paulo; quin, ad æternam salutem consequendam, non satis sit, idololatram non esse, sed præterea requiri, ut nullum aliud vitium aut peccatum, quod Euangelii doctrinæ adversatur, in nobis regnare seu habitare merito dici possit. Innumera prope alia hujus rei testimonia sciens omittimus. Instar enim ipsorum omnium duo ista, quæ attulimus, esse possunt.

CAPUT II.

In eorum, qui Euangelici vulgo appellantur, religione, dogmata & sententias haberi, quæ vix ullo modo permittunt, ut, qui eas tenet, in nullo peccato maneat.

SEquitur, ut id, quod secundo loco proposuimus, similiter verum esse demonstremus, nempe in religione, quæ hodie vulgo Euangelica appellatur, haberi dogmata aliquot & sententias, quibus approbatis & retentis, vix fieri possit, ut quis à nullo prædictorum vitiorum aut peccatorum vincatur & possideatur.

I. Primum autem hujus generis ponemus dogma de prædestinatione divina, quod præstantissimi fere quique Euangelicorum Theologi non solum constantissime asserunt, sed etiam fundamentum totius salutis nostræ esse affirmant. Id porro tale est: Deum ab æterno ex omnibus hominibus, qui unquam futuri essent, nominatim certos quosdam saluti æternæ destinasse, cunctos vero reliquos æternæ damnationi addixisse; non quidem quia horum contumaciam, illorum vero obedientiam præcognoverit, sed quia sic ipsi placuit, esseque hoc ipsius de utrisque decretum prorsus immutabile. Hoc dogma haustum est potissimum ex libris Aurelii Augustini, cui cum Ecclesia Romana plurimum tribuat, factum est, ut istius Ecclesiæ Scholæ id passim tradiderint ac tradant, quamvis contra multi iique valde insignes ejusdem Ecclesiæ Theologi illud rejiciant, atque adeo summæ impietatis damnent. Jam quid potest excogitari accommodatius ad humanum genus à studio obediendi Deo, & vitia ac peccata Christi disciplinæ adversantia cavendi, penitus avocandum & retrahendum? Nam quid opus est studere, ut Deo & Christo obedias, si jam nulla habita futuræ tuæ ejusmodi obedientiæ vel inobedientiæ ratione, immutabili decreto divinitus statutum est, an serveris, an vero damnari debeas? Et hæc sane ratio satis esse deberet ad falsitatem & impietatem istius dogmatis coarguendam. Duo tamen ex infinitis propemodum ei adversantibus divinis testimoniis hic commemorabimus, ut melius falsitas ista & impietas appareat, & alterum quidem ex vetere, alterum ex Novo Testamento. Nam apud Ezechielem ipse Deus, tum cap. 18. 23. & 32, tum cap. 33. 11, contestatur (& quidem cap. 33, cum juramento) se nolle, seu, se non delectari morte impii, seu mavis improbi, sed id velle, seu se eo delectari, ut improbus revertatur à via sua, & vivat. Quomodo vero nollet, seu non delectaretur Deus morte improbi, si omnes improbos qui moriuntur, id est, pereunt, etiam antequam essent, nedum essent improbi, nulla ipsorum improbitatis ratione habita, ut morerentur, id est, perirent, & in æternum damnarentur, prorsus decrevit? Petrus vero Apostolus cap. 3, posterioris suæ Epistolæ vs. 9 diserte ait, Dominum nolle ullos perire, sed omnes ad pœnitentiam venire, nempe ut serventur. At hoc verum esse non posset, si jam Deus ab omni æternitate de innumerabilibus hominibus qui pereunt, ut perirent, nec ulla ratione re ipsa servari possent, omnino decrevisset. Scio, quo modo, ii, qui impium istud dogma defendunt, soleant hæc & similia testimonia interpretari. Verum interpretationes istæ adeo violentæ & simul ineptæ ac ridiculæ sunt, ut ne dignæ quidem sint, quæ commemorentur; nec nostri instituti hoc loco est, dogma istud plane refellere, sed tantum demonstrare, vix posse quenquam, qui illud approbet, ac retineat, à certis vitiorum & peccatorum habitu vel consuetudine liberum esse, quod & præstitimus; nec prætereà multis opus habemus ostendere, cum quibusdam divinis oraculis illud pugnare, si forte quis ita parum sciens rerum divinarum esset, ut crederet, fieri posse, ut cum sacris testimoniis consentiat ejusmodi dogma, quod causa esse possit, ne quis unquam peccatorum jugum excutiat, sed potius perpetuo in eo maneat.

Ne quis vero causetur, nos protulisse quidem testimonia unde probetur, Deum non statuisse ab omni æternitate, ut ii nominatim pereant, qui pereunt, sed non quibus ostendatur, non fuisse quosdam ab ipso nominatim prædestinatos ad vitam, qui perire nequeant, id quod dogmate isto continetur, & propter quod illi ab Euangelicis Theologis tribuitur, quod sit fundamentum salutis nostræ: primum lectorem monemus, ex ipsis à nobis allatis testimoniis probari, Deum velle, & curare, ut vivant illi ipsi qui pereunt, ac proinde posse perire, atque adeo evenire ut pereant ii, quos Deus velit vivere. Ex quo apparet, voluntatem Dei in servandis hominibus (generatim loquendo) non esse prorsus absolutam, sed cum conditione conjunctam, & propterea pro fundamento salutis nostræ non posse haberi, quod Deus nos servare prorsus absolute velit, qualis Dei voluntas isto divinæ prædestinationis dogmate continetur, & qualem Euangelici intelligunt ac prædicant. Deinde addimus, complura alia testimonia in Sanctis Literis extare, ex quibus constat, posse perire eos, quos Deus saluti destinaverat, idque ipsorum culpa, & vicissim servari, quos Deus perdere decreverat, idque ob ipsorum pœnitentiam. Docent utrumque illorum ambo illa jam à nobis citata Ezechielis capita, potissimum vero cap. 33. à vs. 12 usque ad 17. Ex capite etiam undecimo Epistolæ ad Rom. apparet, cum insitos olivæ ramos, ac propterea participandæ ejus radici & pinguedini in perpetuum destinatos, posse excindi, tum vicissim jam excisos denuo inseri, hos propter infidelitatem, illos propter fidem. Quid plura? Ut aperte constet, saluti à Deo destinatum perire posse, legatur quid de seipso dicat Paulus Apostolus 1 Cor. 9. in fine. Ibi enim diserte ait, se suum corpus in servitutem redigere, ne cum aliis prædicaverit, ipse reprobus fiat.

II. Huic de divina illa prædestinatione dogmati affine est, immo ex eo necessario consequitur aliud Euangelicorum dogma de servo humano arbitrio. Et mirum est Ecclesiæ Romanæ Scholas, tam stupidas esse, ut hoc non intelligant, & contra, liberum hominis, in iis rebus quæ ad æternam salutem attinent, arbitrium, una cum prædestinatione illa divina consistere posse. Quam suam stupiditatem acceptam referre debent

eidem

eidem Augustino fuit, qui se ipsi liberum hominis arbitrium non tantum in illa prædestinatione divina proponenda, sed multo magis eadem explicanda satis evidenter tollens, verbis tamen illud constanter asserere videtur. Atqui necessario prædestinatione ista divina liberum hominis arbitrium convelli, & viderunt, & satis explicarunt, in ipsa Romana Ecclesia illi ipsi Theologi, qui prædestinationem istam rejiciunt: immo ob hoc præcipue illam rejiciunt, quod ea admissa, liberum hominum arbitrium penitus tollatur; id quod apud illos ipsos suæ Ecclesiæ Theologos, quibus hac in re adversamur, absurdissimum esse novimus. Sed Evangelici mentem potius, quam verba Augustini, cui & ipsi plurimum tribuunt, spectantes, & quid ex prædestinatione illa divina omnino consequatur, probe animadvertentes, cum de illa nihil dubitandum una cum plerisque aliis censerent, nihil similiter dubitarunt, quin firmiter tenendum esset, hominis arbitrium in iis, quæ ad salutem æternam pertinent, nullam prorsus libertatem habere. Quod tamen dogma ejusmodi est, ut ipsum per se omnem religionem ac pietatem pessumdare possit. Nam quomodo fieri potest, ut religiosus & pius is esse curet, qui persuasum habeat, sibi ne hoc quidem liberum esse, ut religiosus & pius esse velit? Quis porro, ut ad rem nostram propius accedamus, operam daturus est, ut in nullo eorum vitiorum sive peccatorum hæreat, quæ Christi disciplina damnat, si credat, se in hoc rerum genere ne liberam quidem voluntatem habere? An non quotidie audimus, eos, qui ita credunt, cum propter peccata, quibus sunt obnoxii, reprehenduntur aut monentur, respondere, humanas vires in peccatis vitandis nullas esse, & propter primi hominis peccatum atque inobedientiam, universum humanum genus, ipsius voluntatis libertate, in bene agendo Deoque obediendo, privatum esse? Quod tamen non modo nunquam verum esse ostendent, sed ne in speciem quidem id usquam in Sacris Literis indicatum fuisse, docere poterunt: immo infinita in illis testimonia deprehendet, quisquis illas, non plane aliud interim agens, legerit, liberæ humanæ voluntatis in ipsis præceptis Dei servandis. Et sane nulla ratione fieri posset, ut ii, qui illa contemnunt, vel servare negligunt, tam acerbe à Deo puniantur, quam eædem Sacræ Literæ testantur, nisi id situm liberum homini esset, ut ea servare & velit & curet. Nam quæ inaudita hæc esset, nec tantum Deo, sed quolibet homine, adeoque sævo tyranno indignissima crudelitas, acerbissima pœna quempiam propterea afficere, quod ea non fecerit, quæ ne velle quidem facere in ipsius potestate erat?

III. Sed jam ad Evangelicorum de justificatione nostra sententiam transeamus, quæ ejusmodi est, ut mirum videri possit, si quis eam amplexus, vitam homine Christiano dignam ducat. Fuerunt, fateor, & adhuc sunt, qui eam se amplecti profitentur, & tamen Christiane vivunt. Verum aut isti non penitus eam imbiberunt, sive gustarunt, nec quid ex illa consequatur, accurate perpenderunt: aut sibi Deum, quamcumque tandem ob caussam id fiat, singulariter faventem habent, nec permittentem, ut in eo periculo pereant, in quo perpetuo versantur. Primum igitur sentiunt Evangelici, nostræ justificationis coram Deo, id est, hujus rei, quod justi à Deo habeamur, atque ut tales ab ipso tractemur, hanc esse & caussam, & rationem, quod Christus sui sanguinis fusione pro omnibus peccatis nostris, tam præteritis quam præsentibus & futuris, divinæ justitiæ plenissime satis fecerit; ita ut nihil aliud præterea ad nos justos coram Deo constituendos requiratur, nisi ut firmiter credamus, nos propter hanc caussam, & sic propter ipsum Christum Deo esse acceptos & gratos. Hujus autem firmæ fidei fructus quidem esse bona opera nostra, sed ea tamen ad nos ita gratos & acceptos Deo faciendos, ut justi coram ipso ex ipsius benignitate censeamur, nihil pertinere, nec ad id pusillulum ullo modo concurrere. Deinde volunt iidem Evangelici, illa bona opera, & sic, ut illis placet, hominis jam justificati opera, talia esse, ut potius dici possit, justificatum & Spiritu Dei regeneratum hominem conari, ut bene agat, quam revera bene agere. Nam ut alia complura omittam, ex quibus male ac perverse intellectis suam hanc opinionem eliciunt, huc præcipue accommodant, quæ leguntur apud Paulum Apostolum cap. 7. Epistolæ ad Rom. *Carnalis sum, venundatus sub peccatum*; &; *Non quod volo bonum hoc facio, sed quod nolo malum hoc ago*; &; *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me legi peccati, quæ est in membris meis*, una cum aliis similibus sententiis quæ ibidem habentur; existimantes, Paulum ibi, qua in prima persona loquitur, de se ipso, qualis erat, cum illam Epistolam scripsit, & sic jam Dei Spiritu regenito, verba facere. Cujus erroris manifesti (quippe quem redarguant alia multa, quæ idem Paulus cum alibi, tum in eadem ad Romanos Epistola, atque adeo in eodem cap. 7, & statim postea in ipso octavi cap. initio, de regeneratis hominibus plane illis contraria diserte scribit) auctorem habent Augustinum suum, & post ipsum, Theologos Pontificios fere omnes. Sed neque ipsi interea, nec Pontificii animadverterunt, Augustinum credidisse, istas Pauli sententias in cap. 7. ad Romanos ita posse ac debere accipi, ut de ipsa tantum concupiscentia verba fiant, sine ullo ei adhibito assensu, nedum ut ea ad effectum perducatur; à qua Apostolus dicat, se in hac vita plane liberum esse non posse; id est, non posse fieri, quin ipse donec vixerit, à concupiscentia tentetur ac sollicitetur, quod ipse appellat, *Venundatum esse sub peccatum*, & *facere malum quod non vult*, & *non facere bonum quod vult &c.* Non animadverterunt, inquam, * Augustinum (adversus id quod aliquando tamen & senserat, & alios secutus scripserat) velle quidem, Paulum ibi de se ipso jam regenito loqui, sed tamen ita, ut interim nihil amplius mali in se agnoscat, quam ipsam nudam concupiscentiam, id est, concupiscentiæ tentationes: & expresse non uno in loco addere, Paulum tentationibus illis, nec factis nec animo ullo modo succubuisse: vel si animadverterunt; non curarunt; & sic ex illo potissimum Pauli loco statuerunt, hominem quantumvis regeneratum & justificatum, donec in hac vita mortali fuerit, ab ipsius peccati servitute minime liberum esse, & perniciosissimam hanc, ipsiusque Pauli doctrinæ manifestissime adversantem sententiam amplecti maluerunt, quam agnoscere & fateri id quod veritas est, & ex compluribus ejusdem loci verbis, ipsaque universa sententia aperte deprehenditur, ibi Paulum sub persona sua hominem describere, qui adhuc sub ipsa lege sit, necdum Christi gratiæ sit factus particeps, vel saltem una cum eo, qui illos docuit de ipso Paulo jam regenito locum accipere, ita illum interpretari, ut sententia ista inde non eliceretur. Ex qua necessario consequitur, nihil esse opus, ut homo Christianus studeat sese ex peccati servitute eximere, & eum jam regeneratum & justificatum esse, qui velit bene agere, licet interim revera male agat. Itaque humani generis perpetuus & capitalissimus hostis, serpens ille antiquus, cum probe norit, sine vitæ sanctimonia neminem, ut ait Apostolus, Hebr. 12. 14, Dominum visurum, & interim certissimum sit, nihil arduum, cujusmodi est eorum sanctitate esse præditum, à quoquam tentari, si credat, vel, se nullas vires ad id efficiendum habere, vel, ut id efficiat nihil esse opus; quemadmodum per opiniones illas de æterna Dei prædestinatione, & servo hominis arbitrio, persuasit, in hominis potestate, quod ad vitæ sanctitatem attinet, nihil esse positum, sic per illam de justificatione nostra sententiam, nihil esse opus, ut quisquam vitæ sanctimonia præditus esse curet, plane ut credatur, effecit. Quæ opinio cum vel ipso auditu horribilis sit, hinc factum est, ut apud Evangelicos

* Lib. 1. de nuptiis & concupisc. cap. 27. & deinceps, atque alibi sæpius.

pluri-

plurimum invaluerit alia opinio imputatæ credentibus justitiæ Christi, qua scilicet fiat, ut, etiamsi Christi fideles, & sic justificati coram Deo homines, propria sanctitate vitæ non sint præditi, non tamen ipsa carere dici possint, quippe quibus Deus Christi sanctitatem & innocentiam imputet, cujus rei nomine exagitantur hodie vehementer iidem Evangelici a Pontificiis. Horum enim plerique diserte negant, quidquam in scriptura haberi de Christi justitia nobis imputata, id est, de ejus sanctitate, & innocentia nobis adscripta & attributa. Et sane Paulus Apostolus cap. 4. Epistolæ ad Rom. affirmat quidem, nobis imputari justitiam, id est, credentes in Deum pro justis haberi, sed quod Christi justitia nobis imputetur, id est, ejus sanctitas & innocentia nostra esse censeatur, nihil prorsus vel loquitur, vel loqui cuiquam merito videri potest. Quare jam cœperunt Evangelici dicere, se justitiæ Christi nobis imputatæ nomine aliud nihil intelligere, quam ex Christi justitia, id est obedientia usque ad mortem crucis, fieri, ut nobis in eum credentibus non imputentur peccata nostra, quia scilicet Christi obedientia ista pro ipsis plenissime sit satisfactum; id quod non modo Pontificii omnes similiter affirmant; sed quidam etiam ex ipsis concedunt, hoc sensu posse dici, Christi justitiam nobis imputari. Quomodocunque vero hæc imputatio justitiæ Christi ab Evangelicis vel hodie intelligatur, vel antea intellecta fuerit, id certissimum est, quod diximus, illos videlicet, non solum una cum pontificiis censere, Christi sanguine satisfactum divinæ justitiæ fuisse pro peccatis nostris (quamvis nec id usquam scriptum extet, & aperte pugnet cum peccatorum remissione, quam Deus nobis per ipsum Christum obtulit) verum etiam statuere, in iis, qui sint hujus satisfactionis participes, & sic coram Deo sint justificati, syncerum quidem studium & conatum esse debere Christi præceptis obtemperandi, cæterum effectu suo studium & conatum istum plerumque carere, & vitiositatem, quæ in contrariam partem rapiat, & peccati jugum excutere non sinat, omnibus justificatis & regeneratis perpetuo inesse: ac præterea quæ sunt in illis bona opera, ad eos justificandos nihil pertinere, sed tantum esse fructus fidei, qua homo coram Deo justificatur; eam vero fidem nihil aliud esse, quam firmiter credere, Deum, propter Christum, id est, quia Christus omnium peccatorum nostrorum pœnas persolverit, & pro nobis abunde satisfecerit, nobis esse propitium. Jam quid mirabilius illis opinionibus inveniri potuit aptius ad hominem, in uno pluribusve peccatis manentem in eodem statu perpetuo retinendum, eumque plane deterrendum a studio sese a peccatorum laqueis extricandi? Omnino enim, ut & modo, & antea attigimus, ex illis colligitur, nihil opus esse, ut is, qui salvus esse velit, peccati servus reipsa non sit, immo ipsos Deo & Christo gratissimos homines, sub peccati jugo perpetuo esse, nec illud a suis cervicibus, donec hic vivunt, depellere unquam posse.

Explicandus autem apertius hic est ingens Evangelicorum error in definiendo, quænam sit illa fides in Christum, qua justificamur. Uno ex hoc siquidem errore cuncta illa mala proveniunt. Viderunt igitur Evangelici, & adversus Pontificios recte disputarunt ac concluserunt, sola in Christum fide nos justificari, ac præterea merito contra eorundem Pontificiorum sententiam, statuerunt fidem istam esse fiduciam, non autem, ut plerique illorum existimant, ipsum credere, seu quæ dicuntur, vera esse assentiri. Atque interim quæ & qualis sit illa in Christum fiducia non noverunt, & pro ea, qua sola revera justificamur, aliam induxerunt, quæ longe ab eo abest, ut id præstare possit. Legentes enim in Sacris Literis, ac sæpius repeti videntes, per Christi mortem deleta atque expiata fuisse peccata nostra, (non intelligentes interea quid hoc sit) fiduciam, qua deleantur peccata nostra, & sic justificemur, statuerunt esse, ut supra monuimus, sibi firmiter hoc ipsum persuadere, & sic confidere, quod per Christi mortem deleta sint peccata nostra, quodque Deus propter ipsum Christum nos acceptos & gratos habeat. Cum tamen hæc proprie fiducia non sit, sed potius historica fides, qua scilicet id, quod jam est, aut fuit, creditur, cuique historicæ fidei aliqui Evangelici, cum pontificiis dissentientes, nullam justificandi vim concedere volunt. Non igitur hæc est fides illa in Christum seu per Christum in Deum, qua justificamur, sed ea, quæ vere ac proprie est fiducia, nempe Christo seu Deo per Christum plane confidere, id est, sibi spe ea consequendi, quæ a Deo per Christum sunt promissa, qui ipsius Christi præcepta ita servaverit, ut merito obedientes dici possint, ipsi Deo & Christo obedire, & sic, ut uno verbo dicam, non secundum carnem sed secundum spiritum ambulare. Quod certe nec in se ipsa, ut deberet, continet, nec etiam per se vel efficit, vel efficere potest ista Evangelicorum fides: & tamen certum est, id necessario requiri in eo, qui nulli condemnationi futurus sit obnoxius, & sic coram Deo justificatus sit, ac consequenter non in morte mansurus, sed a morte ad vitam æternam sit transiturus. Vide Rom. 8. 1, & 13. Atque hæc satis in præsentia esse volumus, de Evangelicorum dogmatibus ac sententiis, ex quibus fiat, ut vix quisquam curet, ne in vitiis seu peccatis uno vel pluribus maneat, neve ab ipsis vincatur & possideatur. Quod quantopere Apostolicæ doctrinæ repugnet, eique ex diametro, ut dicitur, adversetur, satis ab initio ostendimus. Nam quod dogmata & sententiæ istæ (quas vel hac ratione abunde aut certe, quantum præsens nostrum institutum requirit, confutatas fuisse credimus) ut præfati sumus, fundamenta quædam essentialia æternæ salutis consequendæ inter ipsos Evangelicos habeantur, id & ipsi fatentur, & res ipsa loquitur.

CAPUT III.

In eorundem Evangelicorum religione quædam concedi, quæ cum Christi præceptis pugnant.

I. SEquitur, ut doceamus, quædam in religione eorundem Evangelicorum concedi, quæ cum Christi præceptis pugnent.

Id autem primo loco occurrit, quod apud ipsos permittitur, ut quis injurias suas per magistratum ulciscatur, id est eum puniri curet, qui injuriam sibi intulit, licet ex ea punitione nihil prorsus commodi ad se perventurum esse probe intelligat, nisi quatenus suam injuriam hac ratione vindicatam sit visurus, seque non inultum esse senserit. Atqui hoc manifeste pugnat cum ipsius Christi verbis, apud Matth. 5, ex quibus apparet, illum nolle, in discipulis suis locum esse illi Mosaicæ Legi, oculum pro oculo, dentem pro dente, Deut. 19. 21, quæ lex ad ulciscendas injurias suas per magistratum omnino pertinet, quod Moses concedit, vel potius jubet. Nam alioqui privata vindicta etiam ab ipso Mose fuit Lege vetita Levit. 19. 18. Suum judicio persequi, & damni sibi injuste illati compensationem per magistratum quærere, nequaquam Christus prohibet, quamvis nonnulli id fieri arbitrati: sed tantum ultionem ac vindictam qualemcunque vetat, vultque nos potius duplum damni pati, quam cuiquam malo homini ita resistere, ut sive per nos ipsos, sive per magistratum injurias nostras ulciscamur.

II. Deinde apud eosdem Evangelicos conceditur, ita vim vi repellere, ut etiam hominem interficere liceat, si aliter vis repelli nequeat, præsertim vero cum bellum injustum nobis infertur; cum tamen Christus eodem cap. 5. Matth. iis qui nos affligunt ac persequuntur, bene facere jubeat, & antiquissimum ac severissimum Dei præceptum humani sanguinis non fundendi, uti habetur Gen. 9, nihil in tota Christi & Apostolorum ejus doctrina immutatum inveniatur, nec de eo quicquam remissum sub Evangelio esse deprehendi ullo

pacto

pacto queat. Nam si dixerint, sub Vetere Testamento, ubi non minus quam sub novo, præceptum humani sanguinis non fundendi vigebat, licuisse tamen vim hostium, etiam cum ipsorum occisione, propulsare. Respondemus, id propterea tunc licuisse, quod Deus multis modis declaraverat, se id tunc temporis non improbare. Ut enim alia omittam, inter cætera præmia iis proposita, qui legem servassent, hoc etiam erat, quod si hostes adversus ipsos insurrexissent, cæsos ante se illos corruere visuri essent, Deut. 28.7. Nec mirum, populo enim suo Deus sub Vetere Testamento, vel promiserat, vel jam assignaverat & dederat terrenum regnum, terrenamque possessionem, quam ab ipsis defendi ac conservari volebat. Quod fieri non potuisset, si hostes in se irruentes armis propulsare, & ad internecionem etiam interdum occidere non licuisset. At sub Testamento Novo, nullam suo populo terrenam possessionem Deus dedit; immo terra posthabita, cœlum eos inquirere jussit, & propterea nulla ratione unquam vel per Christum, vel per ejus Apostolos declaravit, se hostium invadentium propulsationem cum ipsorum nece conjunctam approbare: & sic remanet hic firmissimum nec ulla ex parte immutatum sub Evangelio præceptum humani sanguinis non fundendi; præsertim cum Christus præcepta addiderit, quibus non modo ipsorum etiam hostium sanguinem fundere vetat, sed illis bene facere jubet. Mirum autem est, quod Euangelici tunc potissimum humanum sanguinem fundere populo Christiano permittunt, vel potius præcipiunt, cum maxime homines vere Christiani, non alienum sed suum sanguinem fundere, (idque non armis carnalibus præliando, sed spiritualibus tantum armis, id est fide, patientia, constantia, spe utendo) parati esse debent. Tunc videlicet, cum divinæ veritatis hostes nolunt illis permittere, ut Deum, & Christum pure colant, sed vi & armis illos ad impios cultus adigere volunt. Ita autem maximus hic ac perniciosissimus in Christiana religione error inter Euangelicos processit, nimirum puræ religionis & divini cultus conservandi gratia, si id aliter fieri nequeat, aliorum hominum sanguinem fundere licere, ut qui inter illos & eruditione & auctoritate sunt præcipui, doceant, Christiani magistratus officium esse, eos, qui hæreses disseminant, præsertim si ab incœpto desistere nolint, non modo vi reprimere, sed etiam interficere. Quos non pudet ad barbaram & truculentam istam sententiam suam asserendam ea potissimum afferre, quæ de iis interficiendis, qui alienorum Deorum cultum suadent, in Lege Mosis sunt præcepta Deut. 13: nihil animadvertentes, primum longe aliud esse, alienorum Deorum cultum suadere, & sic à Jehova Deo cœli terræque Domino ac creatore colendo abducere conari: aliud vero, divino cultu, quem ipse Deus præcepit ac præscripsit, retento, alia falsa dogmata docere ac suadere, præsertim ubi appareat (quemadmodum in iis qui simpliciores, quamvis alioqui maximi sint hæretici, evenire certum est) non mala voluntate, sed non bene sano intellectu, non, inquam, per malitiam, sed per errorem id fieri: ac deinde non considerantes vel potius oblivioni tradentes id, quod, ut verissimum est, sic ab omnibus Theologis traditur, judicialia Mosaicæ Legis præcepta sub Euangelio nullam vim habere, & non secus atque ceremonialia, post glorificatum Christum in Dei populo antiquata fuisse. Alia fortasse, si quis diligentius inquireret, inveniri possent, quæ à Christo vetita inter Euangelicos, neque ipsorum disciplina permittuntur, aut etiam jubentur: Sed his volo esse contentus. Nam de multis rebus, quæ sunt Euangelici, propter quos nominatim hæc scribimus, permittunt, Dei Christique præceptis contrariis, quæ interim ab ipsorum præcipuis magistris minime approbantur, nec cum ipsius religionis Euangelicæ doctrina consentiunt, quales sunt, convivia cum idololatris, luxus & splendor in victu & vestitu, ludicræ malæ ac vanæ in vita actiones, nihil de erroribus ipsius doctrinæ Euangelicorum agenti, nihil dicendum censui. Tametsi dubium non est, quin hæc quoque justa censeri debeat causa unicuique pietatis studioso sese ab illorum cœtibus segregandi (præsertim ubi alii sint cœtus hominum Christum Jesum colentium, qui sibi illa non permittunt) & ubis alius adhærendi. Nam & Paulus Apostolus jubet 2 Thess. 3.6. 1 Cor. 5. 11, ut nos ab omni fratre inordinate ambulante separemus, ac ne cibum quidem cum talibus sumamus; & certum est, unumquemque ab bene male vere agendum plus exemplo, quam hortationibus commoveri atque impelli.

CAPUT IV.

In Euangelicorum doctrina non paucos esse errores, qui facile veram salutis æternæ viam obscurant, atque impediunt.

Sed jam ostendendum nobis est, in Euangelicorum doctrina errores esse non paucos, qui licet per se ipsi æternam salutem non adimant, tamen facile impediunt, quominus quis recte viam, quæ ad eam ducit, cognitam habeat, perque eam gradiatur.

I. Primum, igitur in eo Euangelici una cum Pontificiis, non minus evidenter, quam vehementer errant, quod non patrem tantum Domini nostri Jesu Christi, illum unum Deum nostrum cœli terræque creatorem esse credant, sed etiam ipsum Jesum Christum, seu Dei filium, nec non & Spiritum Sanctum eundem illum unum Deum esse statuant. Quod non modo cum ipso communi sensu, ut ipsimet fateri eundem coguntur, manifeste pugnat, sed divinis testimoniis apertis Joh. 17. 3. Ephes. 4. 6. 1 Cor. 8. 6. adversatur, in quibus clare habetur, vel solum Jesu Christi patrem esse verum Deum, vel eum, qui sit unus ille Deus, esse patrem omnium, id quod de solo Jesu Christi patre dici potest, vel denique illum unum nostrum Deum, esse patrem illum ex quo omnia, quod similiter nemini convenire potest, nisi patri Domini nostri Jesu Christi. Jam quod attinet ad ipsum communem sensum, nemo est tam stolidus, qui non videat, pugnare hæc inter se, illum Deum nostrum cœli terræque creatorem, esse unum tantum numero, & tamen tres esse, quorum unusquisque sit ille Deus noster. Nam quod ajunt, unum quidem esse numero Deum, sed ratione essentiæ, trinum vero ratione personarum, rursus hic sibi invicem repugnantia loquuntur, cum tres vel etiam duæ personæ esse nequeant, ubi est una tantum numero sive individua essentia, & ad plures una personas constituendas, plures etiam uni individuæ essentiæ requirantur. Nam quid aliud persona est, quam individua quædam, intelligens essentia? Aut qua potissimum ratione diversa est persona alia ab alia, nisi diversitate individuæ sive unius numero essentiæ? Breviter, adeo res certa est, rem se habere ut diximus, ut hæc sit causa, cur tam Pontificii, quam Euangelici, coacti sint fateri, mysterium, ut ipsi vocant, trinitatis, id est, trium in uno Deo personarum, omnem humanum captum excedere. Sed melius dicerent, si, quemadmodum ex ipsis quidam fortasse loquuntur, faterentur, non modo supra, sed contra omnem humanum captum illud esse. Nam ita rem se habere, ex iis quæ modo diximus, aperte constat. Quamobrem mirum est, illos tamen dicere, hanc esse rem ejusmodi, quæ non inquiri, sed firmiter nihilominus credi debeat. Quasi vero aliquid vel firmiter credi debeat, quod verum esse nequeat; vel quidquam verum esse queat, quod cum ipsa ratione manifeste pugnat, ac contradictionem, ut loquuntur, implicat. Ut certe illud implicat, divinam essentiam unam tantum numero esse, non tamen unam tantum esse divinam personam, sed plures. Cum divina essentia numero una, & divina persona idem omnino reipsa sint. Præterea, annon, si aliquid nihilominus firmiter credere deberemus,

quod cum manifesta ratione pugnet, necesse saltem est, ut luculento aliquo testimonio aperte confirmetur? Præsertim vero in ipsis divinis rebus? Sed quodnam proferent Evangelici divinum testimonium, in quo aperte habeatur, in uno numero divinæ essentiæ esse plures personas, vel id, unde illud necessario colligitur; & de quo hic nominatim agitur, Patrem, filium, & Spiritum Sanctum, unumquemque videlicet ex istis tribus esse illum unum Deum creatorem cœli & terræ? Certe ex Pontificiis præstantissimi nonnulli Theologi non verentur fateri, in ipsis Sacris Literis trinitatis divinæ mysterium expressum non esse. Verum Pontificii pro divinis testimoniis, quæ hodie proferri queant, non Sacras tantum Literas habent; sed multa alia præterea: quorum quibusdam etsi ipsi quoque Evangelici plurimum tribuant, ut quatuor illis prioribus generalibus, ut vocant, conciliis, adeo ut aliquando vix Sacris Literis ea non æquare una cum Pontificiis videantur; tamen certissimum est, ipsos alioqui profiteri & adversus eosdem Pontificios acriter contendere, nullum firmum & indubitatum esse divinum testimonium, nisi id, quod ex ipsis divinis literis aperte colligatur; quas perquirant isti quantum velint, nunquam dogma illud, de quo hic disputamus, in illis expressum invenient, ut quidem necesse esset, si id tenendum foret. Cum alioqui, ut diximus, res sit quæ nullo pacto credi aut debeat aut possit. Sed profecto neque etiam (sive aperte sive obscure) inde id colligi deprehenditur unquam: quemadmodum satis docere possunt disputationes non pauce de hoc argumento & hodie & olim editæ, si quis modo sine ullo præjudicio illas diligenter evolvat atque perpendat. Quinimo, (ut interim de scripturæ testimoniis dogma illud aperte damnantibus aliquid jam explicatius dicamus) plane contrariam sententiam in Sacris Literis clarissime consignatam reperiemus. Nam quid clarius eo testimonio esse potest, quod in ipsius Dei filii verbis continetur in suis illis ad Patrem precibus, Joh. 17, 3, ut quidem ad unguem verba Græca habent: *Ut cognoscant te illum solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.* Priora enim verba ita accipienda esse, ac si scriptum foret, ut cognoscant te, qui solus es verus Deus, docet locus in Græco plane similis, 1 Timoth. 6, 16, ubi cum Græca verba ita sonent, *ille solus habens immortalitatem*, interpretes tamen fere omnes legunt, *qui solus habet immortalitatem*. Hæc siquidem est vis istius Græcæ loquutionis; adeo ut Christus in illis verbis dixerit, non modo Patrem ipsius esse illum solum verum Deum, ut quidam hoc tantum ex ipsis Græcis verbis colligi contendunt, sed etiam ipsum solum, nec videlicet præterea alium, esse verum Deum. Dei enim simplici nomine, & hic, & alibi frequentissime is intelligitur, qui ex seipso divinam potestatem habeat. Nam qui talis revera, & non opinione tantum hominum sit, nullus alius est præter ipsum Jesu Christi Patrem. Cæteri omnes vel ab ipso, vel nullam ejusmodi potestatem habent. Jam verba illa apud Paulum Ephes. 4. *H. 6. Unus Deus & Pater omnium*, &c. Apertissime docent, eum qui sit Deus, unum tantum esse, & illum esse Patrem omnium, sic præter illum, qui omnium sit Pater, nullum esse Deum; Dei simplici nomine similiter hic eum significante, qui ex seipso divinam habeat potestatem. Ex quo necessario sequitur, ne ipsum quidem Jesum Christum esse illum Deum. Neque enim est Jesus Christus Pater omnium, immo ipse Patrem habet, eum videlicet, qui omnium est Pater, qui propterea ex Apostoli apertissima sententia est Deus iste, nec alius præter ipsum. Id similiter, quod apud eundem Apostolum legitur, 1 Cor. 8. 6. *Nobis unus (est) Deus, Pater ille, ex quo omnia*, clarissime demonstrat eum, qui non sit Pater ille ex quo omnia, non esse illum, qui unus nobis est Deus. Quare ne ipse quidem Jesus Christus est ille noster unus Deus, quippe qui non sit Pater ille ex quo omnia, sed filius ipsius, qui ab ipso missus ad nos venit, & ab quo omnia accepit, quæ nobiscum vel jam communicavit, nobisve dedit, vel unquam communicaturus daturusve est. Quemadmodum præterea tam in superiore, quam in hoc Pauli loco aperte Jesus Christus ab uno illo nostro Deo distinguitur. In superiore enim antea proxime legitur, *Unus Dominus*, ubi sine ulla controversia Christus significatur; in hoc vero statim postea, subjicitur, *Et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia.* Ubi non modo vides Jesum Christum ab illo uno Deo diserte distingui, verum etiam addi notam, qua ab illo distinguatur, nempe, quod ex illo quidem omnia, ex ipso vero non item, sed tantum per ipsum. Quod si neque hæc, nec alia loca pene innumerabilia, in quibus manifeste Christus ab illo uno Deo distinguitur, non satis sunt ad persuadendum unicuique, Christum non esse illum unum Deum, quippe quod non omnes fortasse distinctionem illam animadvertant, aut si animadvertant, putent ibi verba fieri de Christo secundum humanam naturam tantum, ut ipsi loquuntur, certe illud satis superque esse debet, quod Jesus Christus illius unius Dei filius passim appelletur. Articulus enim in Græco plerumque nomini Dei additus, unum illum Deum significandi vim habet. Nam nulla est hic causa dubitandi, ne de Christo secundum humanam naturam tantum verba fiant, ubi ejus divina filiatio commemoratur; & nemo est tam stupidus, qui non intelligat neminem suipsius filium esse posse, sed neminem esse posse illum, cujus ipse sit filius. Quare, si Christus unius illius Dei est filius, nulla ratione fieri potest, ut ipse Christus sit ille unus Deus. Debuissent saltem tam Pontificii, quam Evangelici, ex ipsa, quam ipsimet statuunt, fidei nostræ esse summam, ut vocant, & Apostolicum symbolum vulgo appellant, addiscere unum illum Deum creatorem cœli & terræ, non alium esse quam Patrem Jesu Christi. Ibi enim nec ipse Jesus Christus, nec Spiritus Sanctus, quorum tamen ibidem diserte fit mentio, vel Deus vel creator cœli esse dicitur, sed tantum Jesu Christi Pater. Ex hac satis in præsentia esse volumus, ad illum insignem Evangelicorum errorem patefaciendum, dum una cum Pontificiis statuunt, non solum Jesu Christi Patrem, sed etiam tam Dei filium, quam Spiritum Sanctum esse illum unum Deum nostrum, cœli terræque creatorem, præsertim, cum, licet Evangelicorum ministri ita doceant, tamen paucos ex ipsorum auditoribus invenias, qui sic plane credant, nihil videlicet, quod res sit nimis absurda, & ab omni veritatis specie aliena. In quo etiam illud est notandum, Evangelicos Doctores magna ex parte, Calvinum & Bezam secutos, non concedere, filium Dei suam essentiam a Patre habere; quod tamen Papistæ, & concedunt, & contendunt, hæresisque nomine nonnulli ex ipsis Evangelicis hoc etiam in parte damnant. Et sane ista sententia, quod filius Dei suam essentiam a Patre non habeat, omnis prærogativa, quam omnes fere etiam Trinitarii Theologi in Patre semper agnoverunt, tolli videtur atque aboleri, & ita error errore vehementer cumulari.

II. Quemadmodum vero Evangelici una cum Pontificiis in statuendo, quis sit ille unus noster Deus, gravissime errant, non agnoscentes, nullum alium esse, quam Patrem Domini nostri Jesu Jesu Christi; sic non cum iisdem insigniter falluntur in statuendo, quis sit unigenitus Dei filius, non intelligentes, nullum alium esse aut fuisse unquam, præter hominem illum Jesum Nazarenum, ex Spiritu Sancto in Mariæ virginis utero conceptum, & inde natum. Putant enim Deum more animantium sibi similem in essentia generare, idque (ut cætera taceam absurdissima, Deoque indignissima, quæ hinc consequuntur) Deo tribuere non verentur, quod cum absoluta perfectione, cumque incommutabili æternitate aperte pugnat. Nam certe si Deus sibi omnino similem genuit, non est ipse natura sua & necessario singularissimus, & sic neque summe perfectus; cum summe perfectus esse nequeat,

alii ante genitum. Quod vero cum summa stabilitate ac perpetuitate aliquid excellentissimi individui, cujusmodi Deus est, magis pugnare potest, quam sibi similem gignere, cum sibi similis generationem propterea in natura inveniri constet ut genitorum in generantis locum quodammodo succedat, id est, hoc intereunte, illud remaneat, & sic subinde perpetuo fiat, quo rerum genera conserventur? Certe nunquam quidquam apud Sacras Scripturas legimus, quod nobis persuadere queat, aut saltem innuere, Deum ex sua substantia generare; immo, cum apud eosdem legamus Joh. 1. 13. Jac. 1. 18. 1 Joh. 3. 9, homines ex Deo nasci, sive à Deo generari, satis id nobis esse debet, ut intelligamus, Deum alia prorsus ratione gignere, quam ex sua ipsius substantia. Nec vero *unigeniti* appellatio efficere potest, ut nihilominus credamus, filium Dei unigenitum ex ipsius Dei substantia genitum esse, cum scilicet interim nullus alius sit à Deo hac ratione generatus; vel alium esse aut fuisse unquam unigenitum Dei filium, quam hominem illum Jesum Nazarenum, idque tribus potissimum de causis. Una causa est, quod ex ipsis Sacris Literis edocemur, *unigeniti* appellationem aliud significare posse, quam filiationem quandam (quod ad ipsius filiationis essentiam attinet) omnino solam. Scimus enim, Isaacum appellatum fuisse filium Abrahami unigenitum, cum tamen, quod ad filiationis ipsius essentiam attinet, non magis Abrahami filius esset Isaacus, quam Ismaël, qui & ante Isaacum natus erat, & eo tempore vivebat, pro quo Isaacus unigenitus Abrahami filius est dictus. Vide Gen. 22. 2, & 12. Hebr. 11. 17. Estque hoc exemplum, vel ob id rei nostræ accommodatissimum, quod Isaacus Jesu Christi, qui est ille unigenitus Dei filius, sine ulla controversia, typus & figura fuit. Altera causa est, quod expressum in ipsis Sacris Literis habemus, cur Jesus Christus Dei filius appellatur, nempe unicus & singularis ille Dei filius. Ea vero est duplex. Altera videlicet, quæ ad ejus ortum & nativitatem pertinet, Altera quæ ejusdem dignitatem, & personæ, quam sustinet, excellentiam respicit, sine ulla ipsius essentiæ, quæ aliorum Dei filiorum essentia præstantior ab eave diversa sit, vel mentione, vel consideratione; cum interim utraque ista causa illi homini Jesu Nazareno, nec ulli alii præter vel ante ipsum verissime ac maxime proprie conveniat. Priorem causam expressit ipsius Dei Angelus Gabriel, inquiens ipsi virgini, mox Jesu Christi futuræ matri Luc. 1. 35. *Spiritus Sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, ideoque quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei.* Vides modum conceptionis, & primæ existentiæ illius hominis Jesu Nazareni, nempe quod Spiritus Sanctus & virtus altissimi illum sit operata, & sic Patris generantis loco Deus fuerit, causam esse, ut ipse homo Jesus Nazarenus, qui Christus est, Dei filius appelletur, & quidem consequenter singularis sive unicus & unigenitus Dei filius. Quandoquidem nemo alius unquam talem à Deo sui ipsius originem & generationem habuit. Posteriorem exprimunt loca illa, ex quibus apparet, unicum illum & singularem Dei filium idem esse, quod Christum. Nam Christus præcipue ac potissimum regem populi Dei significat. Vides hic rursus hominis illius Jesu Nazareni summam post Deum dignitatem, & regiæ personæ, quam in ipso Dei populo sustinet, omnium maximam excellentiam, causam esse, cur sit ille unicus & singularis Dei filius. Jam ex locorum numero, unde id apparet, quod diximus, ista accipe, & inter se confer, Matth. 16. 16. Marc. 8. 29. Luc. 9. 20. Nam quod apud Matth. est, *Tu es Christus filius Dei vivi*, apud Marcum & Lucam est simpliciter, *Tu es Christus*, vel, *Tu es Christus Dei*. Quod aperte indicat, sola Christi, seu Christi Dei appellatione id contineri, quod significat appellatio filii Dei vivi, illius, inquam, unici ac singularis filii (nam apud Matthæum in Græco nomen filii habet sibi præpositum articulum) & filii Dei nomen non ob id Christi nomini fuisse apud Matthæum additum, quod aliquid plus significet de ipso Jesu, quam solum per se Christi nomen de eo prolatum significet; sed ad significationem illam exornandam, ut sic diserius, ac commendatius; quod idem de aliis non paucis locis, ubi similiter Christi nomini, filii Dei nomen adjungitur, intelligendum est. Conferantur item loca, Matth. 26. 63, & Marc. 14. 61, cum loco Lucæ 22. 67, & quemadmodum ex superioribus locis, sic etiam ex istis constabit, Christi nomen in ipso Christo per se idem significare, ac si illi addatur nomen filii Dei. Idem porro valere Jesum esse Christum, quod eundem Jesum esse Dei filium, illum unicum, probatur ex loco 1 Joh. 5. 1. si conferatur cum eo, quod paullo post scriptum est vs. 5, & cum eo, quod legitur supra cap. 4. 15, utrobique enim nomini filii Dei, præponitur in Græco articulus. Id ipsum intelligitur ex eo, quod scriptum est cap. 2. 22, 23, ex illo enim loco apparet, idem esse, negare Jesum esse Christum, quod negare filium. Denique Christus ipse satis aperte docuit, idem esse in ipso, quod sit Christus, & quod sit Dei filius, cum Joh. 10. 36, Judæis ostendens, cur se appellasset Dei filium, rationem attulit, quod Pater ipsum sanctificasset & in mundum misisset. Nam quid aliud est sanctificatio illa, quam unctio illa, cujus meminit Petrus, Act. 10. 38 inquiens, Jesum à Nazaret fuisse unctum à Deo Spiritu Sancto & virtute, unde est Christi nomen, quod unctum proprie significat? Quid ista missio in mundum est aliud, quam ad munus aliquod inter homines obeundum legatio? Concludit igitur Dominus Jesus, se propterea esse Dei filium, quod sit Christus, & ad hoc ipsum Christi munus obeundum à Patre legatus, nec ullam aliam præterea causam suæ divinæ filiationis affert. Et sane cum Christi nomen & munus in Jesu Nazareno unicum ac perpetuum eundemque excellentem populi Dei regem significet, & ita omne divinum imperium ac majestatem quam Jesus habet, aperte declaret, quid amplius, quod huc pertineat, filii Dei nomen significare potest? Filios certe Dei & nominari & esse eos, qui aliquod imperium & judicium habent & exercent, docet locus ab ipso Christo citatus, Psal. 82. *Ego dixi, dii estis, & filii excelsi omnes*; ex quo sequitur, Jesum esse unicum Dei filium, cum unicum imperium ac judicium habeat & exerceat, id est ejusmodi, quod alia omnia infinitis partibus superat, quodque nullus alius præter ipsum nec habet, nec habere potest. Hoc autem, ut dictum est, ipsa una Christi appellatione totum continetur. Ex quo sequitur, hominem illum Jesum Nazarenum sine ulla divinæ cujusdam alterius essentiæ, quam ipse habet consideratione, esse unicum Dei filium. Nam ipse iste homo, nec aliter quam quatenus est homo, unctus à Deo fuit. Nominatim enim ipsum Jesum à Nazaret, ut vidimus, Deus unxisse à Petro Apostolo dicitur, & puerum suum Jesum, Deum unxisse, testantur similiter alii simul Apostoli & Christi fideles, Act. 4. 27. Restat tertia causa, cur statuendum omnino sit, Christum non propterea appellari Dei filium unigenitum, quod ex ipsius Dei substantia sit generatus, nec alium esse aut extitisse unquam unigenitum Dei filium, præter hominem illum Jesum Nazarenum. Ea autem hæc est, quod Scriptura testatur filium Dei, nempe illum unigenitum ac proprium Dei filium, fuisse mortuum. Paulus enim Apostolus Rom. 5. 10, diserte mortis filii Dei mentionem facit. Ubi etiam notandum est, Apostolum, quod prius bis dixerat, affirmans, Christum fuisse mortuum, idem postea iterum repetiisse, pro Christi nomine, filii Dei nomine substituto, non ob id solum, quod Christus sit filius Dei, sed etiam, immo vel maxime ob id, quod Christi appellatio idem pollet, quod appellatio filii Dei; adeo ut non minus atque aliter affirmari possit, filium Dei fuisse mortuum, quam Christum fuisse mortuum. Nec sane Christus, cum ait, Deum ita mundum dilexisse, ut filium suum unigenitum daret,

vel alem Patris Joh. 3. 16. Rom. 8. 32. cum ait, Deum proprio filio non pepercisse, sed eum pro nobis omnibus dedisse, aliud sibi volunt, quam Deum unigenitum & proprium suum filium pro nobis mori voluisse. Quem itidem Spiritus Sanctus per Apostolorum verba & scripta testatur Act. 3. 15, &c. & xxvi. 1 Thess. 1. 10, Deum resuscitasse filium suum, an non aperte docet, Dei filium fuisse mortuum? Cum igitur, sicut omnes fatentur, sic etiam divinitus testatissimum sit, Dei filium unigenitum fuisse mortuum, mori autem non potuerit substantia illa divina, quæ in Christo fuerit, sed tantum humana, sequitur non divinam aliam, sed tantum humanam substantiam in Christo, esse unigenitum Dei filium; hoc enim est, quod intelligimus, cum affirmamus, præter illum hominem Jesum Nazarænum nullum extitisse unquam Dei filium. Id quod hoc in loco diserte exprimere voluimus, ne vel nos ambiguè sententiam nostram tanta de re exponere voluisse videamur, vel aliis, qui diversum à nobis sentiunt, quosque insignis erroris hac ipsa in re accusamus, tergiversandi occasionem ullam præbeamus. Sed dicent fortasse isti, Dei filium unigenitum mortuum fuisse secundum humanitatem, licet minime sit mortuus secundum divinitatem. Nos autem dicimus, si filius Dei unigenitus non est mortuus secundum divinitatem, hinc necessario sequi, ipsam ejus divinitatem non esse Dei filium unigenitum. Neque enim unigenitus Dei filius per modum quendam loquendi, sed verè ac propriè est mortuus. Alioquin vana essent omnia, quæ ad commendationem divinæ charitatis erga humanum genus, de Dei consilio in suo unigenito propriòque filio morti tradendo, in Sacris Literis dicuntur. Adde, quod ne per aliquem quidem loquendi modum dici posset, unigenitum Dei filium fuisse mortuum, si substantia aliqua divina, quæ in Christo esset, foret ipse Dei filius unigenitus; quemadmodum, si hominis anima immortalis sit, sicut immortalis est divina substantia, ne per loquendi quidem modum ullum dici poterit, ipsam hominis animam mori, licet corpus ejus moriatur. Concludendum est igitur, filium Dei unigenitum, non esse substantiam quandam divinam, ex ipsa substantia Dei genitam, quæ humanam naturam induerit, sed verè ac propriè illum ipsum hominem esse, illum, inquam, qui verè ac propriè loquendo, ex humana anima, humanoque corpore constans, ex Spiritu Sancto in Mariæ virginis utero conceptus ac formatus est. Hic enim, & non alius, reverà est mortuus; ex quo etiam liquido apparet, humanam naturam in Christo esse ipsius filii Dei personam, cum necesse sit, si filius Dei sit mortuus, ejus personam esse mortuam, & ita merum somnium id esse, quod à Papistis acceptum Evangelici affirmant, filii Dei personam esse æternam divinam naturam in Christo, qua humana sustentetur, quæ ipsa per se in Christo nequaquam sit persona. Quod cum affirmant, mirum est, eos non videre, se interim negare, Christum reverà esse hominem, certum, singularem atque individuum (ut loquuntur) quendam hominem; ubi enim humana natura non est, quæ per se personam constituat, ibi ejusmodi homo esse nequit. Quantopere vero tota Christiana religio labefactaretur, vel potius convelleretur, si Christus non sit reverà certus quidam & individuus homo, apertius & apud omnes indubitatius est, quam ut hoc loco id doceri oporteat.

III. Esset hic aliquid dicendum de Evangelicorum errore (quem similiter Pontificiis acceptum referre possint, & authoritati eorum Patrum, quibus Pontificii nihil non tribuunt) quod Spiritus Sanctus sit persona. Sed quia, si persuasum Evangelicis fuerit, eum non esse in ipsa essentia divina personam à persona Patris Domini nostri Jesu Christi distinctam, per se ipsi facile agnoscent, hinc sequi, eum ne personam quidem esse, sed vim atque efficaciam Dei, qua nos aliquo modo sanctificamur, nihil est necesse hac de re pluribus agere. Sane enim ex iis, quæ nunc commemoravimus, intelligi potest, cum essentia divina una sit numero, unam etiam tantum necessariò in ea personam esse, nempe Patrem Domini nostri Jesu Christi. Nam, alioqui ea tantum Spiritui Sancto in Sacris Literis tribuuntur, quæ sunt propria ipsius Dei; ex quo consequitur, si non est divinæ ipsius essentiæ persona, quin vim atque efficaciam esse, unde eorum de eo non pauca dici possint, quæ de ipso Deo dicuntur, non autem aliquam aliam personam præter eum; cum de eo multa alia admodum frequenter dicantur, quæ nullo pacto personæ conveniunt, ut est, illum sive de eo Deum & Christum effundere, eo Christum baptizare, eo Christum à Deo fuisse unctum, eo quosdam repleri, illum non ad mensuram à Deo dari Joel 2. 28. 29. Act. 2. 17. Matth. 3. 11. Act. 10. 38. Luc. 1. 15. 41. & 67. Joh. 3. 34. & ejusmodi alia multa, quæ personæ nullo modo convenire possunt. Nam si quis dicat, vicissim Spiritui Sancto multa tribui in Sacris Literis, quæ personæ tantum conveniunt, non est hæc res nova in scriptura sacra, non minus quam in aliis scriptis & in ipso quotidiano sermone, de iis quæ personæ non sunt, ea dici quæ personarum sunt propria. Hinc legimus in ipso Novo Testamento, exempli gratia, scripturam providere, legem loqui, peccatum seducere seu decipere, Dei gratiam laborare Gal. 3. 8. Rom. 3. 19. & vii. 11. 1 Cor. 15. 10, & alia ejusmodi. Charitati vero in uno capite 13. prioris Epistolæ ad Cor. tot fere omnes bonæ actiones tribuuntur, quæ ex persona, nec aliunde proficisci possunt. Sed jam de Spiritu Sancto, quòd non sit persona, ut Evangelicorum doctrina fert, propter id quod ab initio dixi, nec satis sit, hoc quidem in loco. Cæterum non dubito, imo certo scio, omnes tum Papistas, tum Evangelicos, nec non quosdam ex eo ipso cœtu, cui, ut se adjungant, Evangelicos hortor, ita statuere, ut errores circa essentiam sive Patris, sive filii, sive etiam Spiritus Sancti, ejusmodi sint, qui à Christi Ecclesia eos, qui in illis versantur, excludant, & consequenter, ut qui æternam salutem adipiscantur, non permittant. Verum nos mitiorem multo hac in re sententiam sequimur, & constanter credimus, modo quis Deo & Christo confisus fuerit, ejusque obedientiam se præstiterit, hunc vitam æternam omnino adepturum. Videmus autem non paucos errores circa istam essentiam, & quidem illos ipsos quos ante commemoravimus, non necessario impedire, quominus quis Deo Christoque confidat, ejusque se inobedientem præstet; quamvis, ut supra diximus, ex altera parte non diffitemur, quin id facile efficere possint, obscurata valde per errores istos, & in aliam quandam formam versa ratione & modo, quo nobis divinitus æterna salus contingit, & toto mysterio redemptionis nostræ non recte expolito atque explicato.

IV. Alius Evangelicorum error, ex quo multo facilius provenire potest, ut quis vitam æternam non consequatur, is est, quem in propositione & explicatione tertii capitis hujus scripti nostri indicavimus, atque attigimus, quòd, scilicet, nihil differant præcepta moralia Novi Testamenti, à præceptis Testamenti Veteris similiter moralibus, id est, ad mores pertinentibus. Nam hinc consequitur, quemadmodum ibi diximus, ut ex Evangelicorum doctrina quædam liceant, quæ tamen vel Christus expressè vetuit, vel certe ipsius Christianæ disciplinæ analogia non permittit. Et sane hic error majorem etiam cladem Evangelicorum animabus inferret, quam affert, nisi alius ipsorum circa hanc ipsam materiam, immo ex hoc ipso errore natus error, hujus malitiam quodammodo emendaret, id est, nisi crederent, quædam sub Veteri Testamento vel justa, vel vitiosa fuisse, quæ tamen non fuerint, sed tantum sub novo, & sic mandata ista divina Novi Testamenti propria non agnoscerent; nam idcirco ita credunt, quia, ut dixi, utrumque Testamentum eadem plane, quod ad mores attinet, præcipere ac prohibere statuunt, & propterea verba illa Christi, Matth. 5. toties repetita, *Audivistis quod*

dictum

dictum est, &c. *Ego autem dico vobis*, ita interpretantur, ac si Christus Pharisæorum & Scribarum perversas Legis Mosaicæ interpretationes reprehenderet atque corrigeret, non autem Legi Mosaicæ quidpiam adderet, eamve ad præstantiorem & exactiorem formam adduceret; cum tamen & vox *antiquis*, verbo *dictum est*, adjecta, & recitatio fere ubique ipsissimorum verborum legis, aperte doceant, Christum id omnino facere.

V. Jam quid dicemus de Evangelicorum erroribus circa cœnam Domini? Ii quippe sunt tales, ex quibus, ut ab initio attigimus, idololatria facile in sacra ista ceremonia existere denuo queat. Primum enim, tametsi plerique Evangelicorum cognoscant & confiteantur, ipsum verum atque essentiale Christi corpus, ipsiusve veram carnem & sanguinem non esse in, sub, vel cum pane & vino illo, sed ab illo tantum abesse, quantum abest supremum cœlum a terra; tamen ex altera parte omnes una cum Pontificiis credunt, atque adeo adversus id negantes acerrime contendunt, verum & essentiale Christi corpus, veramque ipsius carnem & sanguinem revera in cœna Domini sumi, quamvis, plerique ex ipsis addant, spiritualiter, & à fidelibus tantum; id quod merito cum alii Evangelici, tum Pontificii omnes cum risu excipiunt. Pugnant siquidem hæc inter se, revera veram Christi carnem sumere, & eam sumere spiritualiter: quemadmodum Zuinglius, qui primus nostrorum memoria veram sententiam de cœna Domini, quam ejus discipuli in aliam quandam transformarunt, asseruit, optime animadvertit, ac propterea illam jam tum à quibusdam inductam, veræ carnis Christi veram, sed spiritualem sumptionem, explosit ac similiter censuit. Nam rem esse, quæ consistere nequeat, ipsimet ejus assertores satis fatentur, * quando ajunt, quomodo id fiat, explicari nulla ratione posse, aut certe se nescire. Sumitur quidem, sed alia ratione, ac comeditur à Christi fidelibus Christi caro, & bibitur ejus sanguis; nam hic vere est cibus, hic vere est potus, ut ipse Christus affirmavit Joh. 6:55. Cibi enim ac potus usus & finis est vitam conservare, & quodammodo subministrare. Quare, cum caro & sanguis Christi eo modo sumptus, quo sumi potest, ut nos alantur, in spirituali vita, quæ vere vita est, & quam veram alitur, id est, æterna vita consequatur, nos conservet, eamque nobis quodammodo subministret, vere cibus ac potus esse, summa cum ratione à Christo dicitur. Sumitur autem, & figurato loquendi modo comeditur ac bibitur Christi caro & sanguinis, cum mente atque animo nostro apprehendimus & gustamus, quid Christi caro, quam ipse, ut se facturum prædixit Joh. 6:51, pro mundi vita dedit, quidve sanguis ejus pro nobis fusus effecerit, id est, quam gloriam & potestatem divinam ac cœlestem, unde æterna nostra vita, & ex mortuis ad beatam immortalitatem resurrectio pendet, ac profectura est, ipsi Christo conciliaverit, & cum similiter cum ipso Christum (qui sui ipsius, ut institutam panis & cibi metaphoram pleniorem redderet, & ad potum quoque extenderet, duas quasi partes, carnem & sanguinem, in familiari sermone facere potuit) imitamur, eique adhæremus, in eoque cogitationes omnes nostras & mentes defigentes, ejus doctrina & promissis penitus pascimur, easque imbibimus. Verum hic usus & potus carnis & sanguinis Christi, non magis in ipsa Domini cœna celebranda fit, quam extra ipsam. Nec sunt Christi verba illa in ea instituenda, *Hoc est corpus meum, Hic est sanguis meus*, huc pertinent, ut significent, eo sacro ritu obeundo comedi aliqua ratione Christi carnem, vel ejus sanguinem bibi; sed eo spectant, ut declararet quid mox futurum erat, nempe ipsius Christi corpus fractum, id est, violenter percussum, ac transverberatum, & sanguinem fusum iri, ut frangebatur tunc panis ille, & infundebatur vinum: cujus fracti sui corporis, & fusi sanguinis, & consequenter sui ipsius, cum ista pro salute nostra æterna sint facta, ideo Christus perpetuo voluit in Ecclesia sua, per hanc ipsam panis fracti & vini infusi actionem, quæ illa adumbrat, solemnem commemorationem. Jam cum in hac sacra ceremonia esus & potus contineatur, etiamsi is ad ipsum Christi corpus sui comedendum & sanguinem bibendum non pertinet, pertinet tamen ad declarandum eos, qui ex illo pane comedunt, & ex vino illo bibunt, palam & constanter profiteri, animum suum, in spem æternæ vitæ, Christi corpore pro nobis fracto, & sanguine fuso, non minus ali & sustentari, quam pane & vino corpus ad caducam hanc vitam alitur & sustentatur. Unde factum est, ut Paulus Apostolus diceret 1 Cor. 10:16, panem, quem frangimus, esse communicationem Christi corporis, & poculum cui benedicimus, communicationem esse ejus sanguinis, id est, professionem hujus communicationis. Solet enim Scriptura, & Paulus ipse in ejusmodi ritibus, qui Sacramenta vulgo appellantur Rom. 6:4. Col. 2:12. Gal. 3:27, ea fieri dicere, quorum fit ibi professio, ut baptismo tribuit, quod nos consepeliat Christo, & quod per illum Christum induamus, cum sine dubio dicere velit, istarum rerum in baptismo professionem fieri. Verum de alio jam Evangelicorum errore agendum est, circa eandem Domini cœnam. Is est, quod effectus nonnullos ei tribuunt, quorum tamen in Sacris Literis nulla fit mentio, imo qui cum usu & fine ipsius cœnæ Domini vel pugnant, vel certe nihil commune habent. Ei siquidem inter alia tribuunt, quod nostram fidem confirmet, quodque in memoriam nobis reducat Christi pro nobis mortem. Cum tamen potius firma jam fide eum præditum esse oporteat, & Christi pro nobis mortui probe meminisse, qui ad panem illum comedendum, & calicem illum bibendum accedere digne velit. Est enim, ut ante diximus, sacra hæc ceremonia, in eum finem à Christo instituta, ut solemnis commemoratio ipsius sit, quatenus videlicet corpus suum pro nobis tradidit, & sanguinem fudit. Dixit enim ipse, *Hoc facite in meam commemorationem*, Luc. 22:19. Quomodo vero digne commemorationem ejus rei quisquam facere poterit, cujus optime antea non meminerit? Aut quomodo Christi pro se mortui memoriam celebrare, nisi jam sentiat & gustet fructum ipsius Christi mortis? Hunc vero sensum & gustum habere qua ratione is poterit, qui firma fide in ipsum Christum jam non sit prædictus? Jam istis Christi verbis, *Facite hoc in meam commemorationem*, Paulus addit, *Quotiescunque enim manducaveritis panem hunc, & calicem biberitis, mortem Domini annunciatis, donec venerit*. En tibi usus, en finis cœnæ Domini, ab ipso Domino, ejusque Apostolo, diserte explicatus, qui omnino antecedentem, & Christi memoriam, & fidem in ipsum Christum requirit. Nec usquam apud Sacros Scriptores indicium ullum exstat, quod ad hanc illamve in nobis renovandam aut confirmandam, fuerit hic sacer ritus institutus. Eo vero jam res devenit, ut falsa ac præpostera interpretatione hujus sacræ ceremoniæ, ejusque usus & finis explicatione, quam à suis magistris Evangelici hauserunt, plerique ipsorum, in hisce quidem regionibus credant, se, illa digne obeunda, suorum peccatorum veniam & remissionem consequi. Haud valde diversum ab eo, quod Papistæ senserunt, qui eam propterea in sacrificium pro vivis & pro mortuis transformarunt, & idolum quoddam ex ea fecerunt, præter id, quod ipsum panem & vinum, tanquam non jam panis & vinum, sed Christi corpus & sanguis esset, colunt atque adorant. Quo paulatim imprudentes tendunt ii, qui vel cum ipso pane & vino, vel alia quacumque ratione, dum panis ille & vinum sumitur, Christi corpus & sanguinem sumi credunt, seu quidvis aliud, præter panem & vinum ibi se sumere arbitrantur. Hi, inquam, paullatim eo tendunt, ut idolum quoddam ex Domini cœna faciant, & panem illum vinumque adorent, haud animadvertentes, non ut aliquid

* Calvin. Instit. lib. 4. cap. 17. sect. 7. 10. & 11.

[illegible] debet, sed opportet [illegible], quae nobis quidem data esse agnoscimus & fatemur, non propter ad nostram aliquam singularem utilitatem in ipso aeternae salutis negotio, sed ad Christi & Dei gloriam, summa atque ineffabili ejus in nos bonitate ac charitate praedicanda & celebranda, illustrandam atque amplificandam, sacram illam ceremoniam omnino pertinere.

VI. Statueram de Evangelicorum erroribus circa baptismum in sequente capite agere, ubi de iis erroribus agendum est, qui simplices ignorantiae appellari possunt, non autem in hoc, ubi de iis agitur, qui facile à recta salutis via avocare queunt. Sciebam enim Evangelicorum plerorumque, eorumque omnium praestantissimorum magistrorum doctrinam longe ab eo abesse, ut ex sacra illa ceremonia idolum quoddam aliquando sibi formaturi sint ipsorum discipuli, ut apud Pontificios factum videmus; qui Evangelicis propterea objectare solent, quod baptismum parvi faciant, eumque ad salutem necessarium esse non agnoscant. Verumtamen cum diligentius considero, quid pariat error, in quo Evangelici una cum Pontificiis versantur, statuentes infantum baptismum divinam esse ordinationem, aut certe rem divinae ordinationi consentaneam; in hoc ipso capite de eo mihi aliquid dicendum censui. Ex hoc siquidem errore fit, ut eos qui contra sentiunt, nec infantes baptizandos censent, aut certe non baptizant, Evangelici abominentur, nedum eos pro veris Christianis habeant. Quod cum iniquissimo ab iis fiat, mirum est quantopere à Christiana charitate hac in re deflectant, & sic a vera salutis via aberrent. Quid enim ex ipsis Sacris Literis & manifesta ratione, apertius & clarius esse potest, quam rite administrandum baptismum, fidem in Christum, in eo, qui baptizatur, ipsi baptismo praecedentem requirere? Administrabatur enim Christianorum baptismus in nomine Jesu Christi, in quem videlicet se credere is profitetur qui baptizatur, & hac ratione Christi discipulus esse declaratur Act. 2. 38, & 41. VIII. 16, & 37, &c, X. 48. XIX. 5; ut ab Apostolis post Christi resurrectionem administrati baptismi exempla & circumstantiae aperte docent, nec ullum baptizati infantis exemplum usquam in Sacris Literis extat. Nam quod quidam pro hujusmodi exemplo afferunt id, quod semel atque iterum in Sacra historia narratur Act. 16. 15, & 33, & semel apud Paulum legitur 1 Cor. 1. 15, domum, id est, familiam sive *[illegible]* alicujus baptizatos fuisse, non considerant illi, id intelligendum esse de iis, qui baptismo accipiendo essent idonei: quemadmodum in altero, ex illis Sacrae historiae locis scriptum est Act. 18. 8, Verbum domini annunciatum fuisse omnibus qui in domo illius erant, de quo ibi est sermo, eumque cum universa domo credidisse. Qui loquendi modus, alibi quoque habetur: & ubique ita accipiendus est, ut omnes tantum complectatur qui Dei verbo audiendo eique credendo essent apti. Ubi etiam notandum est, cum de annunciato verbo eique fide adhibita agitur, universales voces addi, quae in Complutensi Graeca editione non leguntur, ubi de accepto baptismo verba sunt. Quare, si illis domibus ibi infantes comprehensi non intelliguntur, multo certius esse debet, hic comprehensos non fuisse; cum non minus ad baptismum suscipiendum, quam ad fidem verbo Dei adhibendam infantes sint inepti; quippe cujus susceptionem, ut dictum est, fides verbo Dei adhibita antecedere debeat. Illud certissimum est, ex locis istis nullo pacto colligi posse, infantes baptizatos fuisse, non magis, quam iis Dei verbum annunciatum esse, illosque ei fidem adhibuisse. Adde, quod ad illud colligendum, necesse esset aliunde constare, infantes in domibus istis [illegible] fuisse; de quo tamen nihil prorsus apparet. Graviter igitur Evangelici peccant, dum eos aversantur & damnant, qui infantes non baptizant; cum non modo nullum divinum praeceptum eos baptizandi, sed ne exemplum quidem ullum alicujus baptizati infantis in sacra historia extet. Quod enim non pauci, ut salvam infantibus [illegible] administrari baptismum posse doceant, illis fidem tribuunt, eosque in Deum credere contendunt, perridiculum id ab ipsis fit; cum non solum id affirment, quod cum sana ratione, ipsoque sensu communi pugnet, nec ullum fundamentum in divino testimonio habet; sed etiam, si verum esset, nihil tamen ad rem faceret: cum ad baptismum rite suscipiendum simplex in Deum fides non sit satis, sed necesse sit, ut adsit fides in Jesum Christum, id est, ut is qui baptizari debet, credat Jesum Nazarenum esse Christum, ejusque doctrinae adhaereat, ac publice id profiteatur: quam fidem si quis infantibus tribuere, aut inesse posse asserere audeat, stultus meritissimo ab omnibus judicetur. Nec solus hic est Evangelicorum error circa baptismum, quod infantibus illum rite administrari contendunt, sed alius, cum infantium tum adultorum respectu, eum comitatur. Affirmant siquidem, eo obsignari divinam peccatorum remissionem; id quod coenae dominicae quoque tribuunt, & quemadmodum per domini coenam, sic per baptismum adultorum, qui baptizantur, fidem confirmari credunt; cum tamen per baptismum non quidem obsignetur, sed tantum adumbretur peccatorum remissio. Ad obsignationem enim requiritur rei probatio & documentum aliquod; cujusmodi nihil praestat ceremonia & ritus iste, quantumvis sacer, quod ad peccatorum remissionem attinet, sed tantum illam verbis jam expositam, ablutione illa sua adumbrat, ut dictum est, & quodammodo delineat. Nam quod ad coenam domini pertinet (ut hoc loco id obiter dicam, quod antea dicendum fuerat) mirum est, ab Evangelicis non secus atque à Papistis, pani illi & vino id tribui, quod proprium est Christi corporis olim pro nobis traditi, & ejus sanguinis pro nobis fusi. Quomodo enim, si ipsa Christi mors ea est, quae nobis peccatorum remissionem obsignat, id ab eo effici potest, quod ad ipsam mortem commemorandam & celebrandam ex divina praescriptione à nobis usurpatur? Immo quantum abest rei commemoratio & celebratio ab ipsa re: tantum necesse est, ut hujus effectus ab illa absit; ac propterea, cum coena domini fit, non quidem obsignetur peccatorum remissio, sed tantum consequenter una cum Christi morte, cujus effectus obsignatio ista est, illam olim obsignatam fuisse commemoretur, ac praedicetur. De fidei confirmatione, quae adultis ex baptismo, quem suscipiunt, contingat, nihil attinet amplius dicere, quum nec ullum indicium ejus rei in divinis literis extet, sed potius in ipsis fidem ex toto corde ante baptismum requiri, Act. 8. 37, nec quidquam aliquid esse, quod id nobis vel leviter quidem suadere queat, cum ipsa baptismi ceremonia nihil habeat, quod ea vi possit esse praeditum, sed necesse sit, ut si quid firmitatis fidei post baptismum susceptum accedat, id à Spiritu Sancto, qui post baptismum detur, omnino proficiscatur. Sed dari hodie Spiritum Sanctum omnibus, qui baptismum, quantumvis rite, suscipiunt, nemo temere affirmare ausus fuerit, qui animadverterit donum istud iis quibus praebebatur, olim ad veritatem Christianae religionis publice confirmandam datum fuisse, ejusque effecta palam visa & conspecta fuisse, quae nec hodie appareat, nec ut ullo modo existant, jam diu opus fuit, postquam videlicet Christianae religionis veritas, & illis & aliis simul rebus, satis superque, quantum ad eam mentibus à pietate minime alienis persuadendam est necesse, confirmata fuit. Possem alios circa baptismum Evangelicorum errores recensere, sed quia leviores sunt, nec facile à recta salutis via quempiam revocare queunt, prorsus hoc loco omittendos duxi, & ulterius progrediendum.

CAPUT V.

De ignorationibus, seu levioribus erroribus nonnullis Evangelicorum.

JAm enim deinceps, quod postremo loco à nobis propositum fuit, agendum videtur, & breviter indicandum, multos praeterea errores sive ignorationes in Evangelicorum religione esse, quae licet ipsae per se viae, quae ad salutem ducit, cognitionem non impediant, non possunt tamen nisi aliqua ratione obesse, & graviores alios errores tandem inducere, qui tanti mali sint causa.

I. Primum ejusmodi errorem facimus, quod sicut vulgo ab Evangelicis creditur, sic etiam ab eorum praecipuis quibusdam magistris traditur, Adamum ante peccatum fuisse natura immortalem, post peccatum vero mortalem factum: Cum tamen verius sit, eum etiam ante peccatum fuisse natura mortalem, & propter peccatum, non quidem in mortalitatem naturalem, sed in mortem, ut scriptura loquitur Gen. 2. 17. Rom. 5. 12 incidisse. Nihil enim prohibebat, quominus Adamus, licet sua natura mortalis, divina gratia a morte liberari posset, à qua gratiae spe, peccato suo omnino excidit, & mortis mancipium plane est factus, ita ut id quod naturale illi erat, prorsus necessarium etiam sit factum. Nam quod etiam ante peccatum Adamus mortalis esset, & talis à Deo creatus fuisset, multa aperte docent Gen. 2. 7. 1 Cor. 15. 47. Gen. 1. 28. 29. Primum, quod ex terra formatus fuit; deinde quod simul atque fuit creatus, cibis vescendis, & liberis gignendis, ab ipso Deo destinatus fuit; quarum rerum utramque cum immortali natura pugnare, nemo non intelligit. Adde, quod Paulus Apostolus 1 Cor. 15. 45, citra ullam peccati considerationem, sed tantummodo ejus naturam & creationem expendens, ipsum primum hominem Adamum mortalem facit, eique ex altera parte, secundum hominem, Christum Jesum, à mortuis excitatum, & coelestem factum, opponit, utpote immortalem. Et sane si Adamus immortalis creatus fuisset, nihil attinebat illi arborem vitae una cum aliis arboribus vescendam dare Gen. 2. 9. 16; & , si naturalem mortalitatem homini peccatum attulisset, essetque ea propria peccati poena, certe Christus, qui peccatum, id est, peccati poenam sustulit, ipsam naturalem mortalitatem abstulisset, quod tamen non fecit.

II. Secundus hujus generis Evangelicae doctrinae error sit, quod Adamo ante peccatum justitiam quandam originalem tribuunt, quam videlicet, simulatque est creatus, ex Dei gratia habuerit, praeter eam, quod nulla labe infectus esset; quam justitiam seu rectitudinem, Salomon intellexit, cum scripsit Eccl. 7. 29. hominem à Deo rectum fuisse creatum, seu factum; & praeter quam, nec ratio ullo modo fert, nec usquam Scriptura testatur, Adamum etiam ante peccatum alia ulla justitia fuisse praeditum. Et certe si illam habuisset, quam Evangelici, una cum Pontificiis volunt, non tam facile ipsius Dei creatoris sui apertissimum simul ac levissimum, ac praeterea servatu facillimum praeceptum violasset, ac contempsisset.

III. Tertium errorem ejusmodi generis statuo, quod communiter Evangelici docent, hominis ad peccandum pronitatem ex illo primo primi hominis peccato profectam esse. Nam sive id ex ipsius illius peccati vi factum esse volunt, pugnat hoc cum ratione manifesta, cum peccati unius, id est, unius peccati actus tanta vis esse nequeat; sive Deo ita decernente, ut peccatum illud ista poena in homine plecteretur, atque hac ratione tanti mali causa esset, id evenisse statuunt, hoc & Dei rectitudini penitus adversatur, expressaeque ejus voluntati, qui & peccatum odio habet, & ne homines peccent, apertissime jubet; nec ullum ex Sacris Literis habet testimonium, quippe in quibus diligenti enumeratione sit perscriptum, quid Deus homini ob primum illud peccatum inflixit, inter quae tamen nulla ejusmodi poenae mentio facta reperitur Gen. 3. 16. &c. Pronitas ad peccandum, quae in homine conspicitur, sicut ab ipsa prima creatione omnino non habet (namque, ut dictum est, Salomone teste, Deus fecit hominem rectum) sic neque à primo illo peccato, sive ab uno illo primi hominis peccandi actu orta causata est, sed, continuatis post peccatum illud, aliis peccandi actibus, peccandi habitum paulatim homines contraxerunt, itaque ipsi corruperunt, & sic exemplo suo illam hominibus per propagationem, ad posteros transmiserunt. Et idcirco Salomon in locis allegatis, ut ostenderet unde factum esset, ut rectitudo illa, in qua homo a Deo conditus fuerit, desiisset, non ait, ipsum primum hominem peccatum illud commisisse, sed homines quaesiisse cogitationes plurimas. Quidquid denique Evangelici una cum Pontificiis malorum effectuum in humano genere, primo illi primi hominis peccato tribuunt, praeter eos, quos ipsemet Deus & ante & post illud perpetratum, suis verbis expressit Gen. 2. 17. & 3. 16. &c. vana hominum commenta ac somnia ut sint necesse est. Malis autem illis effectibus, quos Pontificii excogitarunt, addiderunt Evangelici amissionem liberi arbitrii; qui ingens est error: non quia jactura illa peccato illi adscribitur, sed quia vel inducit, vel pro concesso ponit jacturam istam, & humanum genus universum libero arbitrio privat. Qua de re satis supra secundo capite à nobis dictum est. Exclamabunt, scio, Evangelici, quod ut alios multos effectus amiserit illius primi peccati, sociosque eo in re habebunt Pontificios, me Pelagianum esse, pessimumque haereticum, qui peccatum originale non agnoscam. Quasi vero usquam in Sacris Literis originalis alicujus peccati diserte mentio fiat, vel quasi inter ipsos constet, quid sit illud originale peccatum. Ego quidem & agnosco & fateor, una cum Paulo Apostolo Rom. 5. 19, & profitendum esse censeo, ob inobedientiam illam primi hominis factum esse, ut multi, id est, omnes homines, constituti sint peccatores, id est (quod proprium est eorum qui peccant) necessariae ac perpetuae morti sint obnoxii; non quidem quia inobedientia ista illis imputatur (quid enim iniquius, nisi illi similiter inobedientes fuerint?) Sed quia ea ipsi inobedienti Adamo, mortisque ex ipsius Dei decreto, necessariae perpetuaeque mortis fuit causa, atque illi hanc conditionem tali morti subjacendi fatetur, plane effecit; quae conditio, ipsius tantum propagationis vi (ut in aliis omnibus ejusmodi conditionibus, puta servili, vel contra ingenua, nobili, vel contra ignobili, & aliis similibus evenire certum est) ad posteros ejus omnes est transmissa. Hoc ergo modo originale peccatum, si ita loqui libet, una cum scriptura agnosco. Quicquid aliud Theologi vulgo de originali peccato disputant, praeter reatum hunc necessariae perpetuaeque mortis, quem per propagationem ipsam, sine ulla ipsius peccati imputatione ab Adamo trahimus, id omne, ut apud ipsosmet incertum omnino ac varium, sic humani ingenii figmentum prorsus censendum est.

IV. Quartum, ex leviorum numero, doctrinae Evangelicorum errorem facimus quiddam, quod à Scotis, ut quaedam alia, videntur esse mutuati, & in quo nequaquam ut in plerisque aliis, secum consentientes Papistas habent, id est, quod simplicem & plane naturalem in homine concupiscentiam, quamvis ei nullo pacto assentiatur, sed statim & semper eam reprimat, peccatum esse statuunt, idque ejusmodi, ut vel ob id solum homo à Deo damnari jure possit. Neque enim animadvertunt, divinum praeceptum de non concupiscendo, ex quo suam sententiam istam ut probent conantur, necesse est, nullo modo de ea concupiscentia accipi posse, quae in nostra non sit potestate, qualis sine dubio illa est, quae plane est naturalis. Indignissima enim res est vel cogitare quidem, Deum homini quidquam praecepisse, quod ipsi homini factu omnino sit

impossibile; quamvis iidem Evangelici mendaciter affirment ac doceant divinam legem à nemine quantumvis Dei Spiritu prædito, servari posse, id quod quincti erroris loco numeratum est. Sed quia nihilominus verissimum est, neminem à Deo justum pronunciari ob eam causam, quod ejus legem ad unguem servaverit Rom. 8. 30. Gal. 2. 16. III. 11, nihil est opus de hoc errore pluribus agere, eumve latius hoc loco explicare.

V. Superiore capite gravem illum errorem Evangelicorum commemoravimus, circa moralia præcepta Veteris & Novi Testamenti; quod scilicet eadem utrinque omnino esse arbitrentur. Qui error inde proficiscitur, quod discrimen inter utrumque Testamentum minime norunt; qua de re hujus nostræ scriptionis brevitas non patitur, ut nunc plenius disseramus; tantum unum adhuc atque alterum errorem inde proficiscentem indicabimus.

VI. Et primum quidem eum commemorabimus, quem Evangelici cum Papistis communem habent, eumque sexti erroris loco inter leviores ponemus. Is est, quod existimant, eos qui sub Vetere Testamento coram Deo justi sunt habiti, propterea habitos fuisse, & salutis æternæ tandem fore participes, quod sicut nos in Christum jam exhibitum, sic ipsi in eundem, quem exhibitum iri sperabant, omnino crediderint. Hunc errorem, cui alioqui universa scriptura repugnat, quippe quæ fidei in Christum nullam prorsus mentionem, nisi pro eo tempore, quo exhibitus jam fuit, alicubi faciat, pauci quidam loci male intellecti genuisse videntur: duo vero præcipue, & ambo in Petri Apostoli verbis, quæ leguntur in Actis Apostolorum prior igitur locus est, Act. 4. 12, sententia illa ab ipso Apostolo pronunciata, nullum aliud nomen sub cœlo esse, quod datum sit in hominibus, sive inter homines, in quo oporteat nos salvos fieri, nisi nomen Jesu Christi Nazareni. Verum ipsamet sententia sui ipsius explicationem, & ad ratiocinationem, quæ inde vulgo ducitur, responsionem secum affert, cum nulla mentione præteriti temporis facta, tantum in præsenti tempore dicat, nullum aliud nomen sub cœlo esse, &c.; & proxime ante similiter præsenti consummatoque tempore enunciatum legitur, in nullo alio esse salutem, addito etiam in Græco voci *Salute*, articulo; nempe ut intelligatur, de nova & prius inaudita illa salute hic agi, quam prædicare cœperat Johannes Baptista, remissionis quorumcunque multiplicium quantumvis & gravissimorum peccatorum, & à ventura ira Dei perpetuam ac plenissimam liberationem, omnibus pœnitentiam agentibus; & ita animadvertatur, & dictum illud, & sententiam istam, quæ statim subjicitur, & in qua ipsius dicti redditur ratio, nullo pacto ad prisca illa tempora, sed ad nova tantum pertinere. Alter locus sunt verba quæ leguntur Act. 15. 11. *Sed per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum & illi.* Videtur enim pronomen illi, referri debere ad patres; tum quia proxime fuerunt nominati, tum quia gentes, quarum antea mentio fuerat facta, in Græco sunt generis neutri, pronomen vero illud relativum, generis masculini. Verum cum non admodum raro & pronomina relativa non ad proxime, sed ad paullo longinquius nominata referri debeant Joh. 9. 22. Rom. 2. 14, & vocabulum Græcum, quod gentes significat, neutri licet generis, pronomine masculini generis relatum inveniatur; sentiendum omnino est, pronomine illi, non quidem *patres*, qui obiter tantum ibi nominati, sed *gentes* referri, de quibus ex professo agebatur, ad ostendendum, quænam esset salutis via à Deo per Christum proposita, eamque esse fidem in ipsum Christum sine operibus legis: quandoquidem gentes, quæ in Christum crediderant, sine operibus legis servabantur, id attestante Deo ipso, dato illis Spiritu Sancto, non minus quam Judæis, qui Christo fidem habuerant.

Potest etiam hujus erroris, quem sextum inter leviores fecimus, fuisse causa, quod certum sit, etiam ante Christum exhibitum, salutem & justificationem nonnisi per fidem cuiquam contigisse, & creditum fuerit, nullam salutarem & justificantem fidem unquam fuisse, nisi fidem in Christum: sed animadvertendum, illis, qui ita crediderunt, fidem in Christum, ut ipse Christus Joh. 12. 44 ait, esse fidem in eum qui illum misit, nempe Deum ejus Patrem, & propterea per eam salutem & justificationem contingere. Quare si veteres illi in ipsum Deum crediderunt, non modo fide fuerunt præditi, sed ea fide per quam justificatio & salus contingit. Vide autem de fide in Deum, quæ homines illa præditos ipsi Deo gratos facit, & ante Christi adventum sine ullius in ipsum Christum fidei consideratione id præstabat, cap. 11. Epistolæ ad Hebræos.

VII. Sequitur alterum, quem ante indicavimus, errorem ex ignoratione discriminis Veteris & Novi Fœderis manantem, qui Evangelicorum est proprius, aut certe à paucis Pontificiis receptus videtur, breviter explicemus, eumque in ejus generis, de quo nunc agimus, septimum. Credunt enim Evangelicorum magistri, vitam æternam non primum ac demum in Novo Fœdere, sed antea quoque in Vetere fuisse promissam, & ex ipso Dei promisso à fidelibus ejus temporis expectatam. Quo vix quidquam inveniri potest divinis oraculis & tractatis magis contrarium. In illis siquidem, quemadmodum vitæ æternæ à Deo hominibus ipsique populo suo promissæ pro eo tempore, quod Christi adventum præcessit, nulla prorsus fit aperta mentio; sic apertissime commemoratur atque inculcatur, vitam æternam per Jesum Christum à Deo promissam fuisse, & per ejus Evangelium, hominibus patefactam, cum ea prius apud Deum lateret 1 Joh. 1. 2, & 2. 25. 2 Tim. 1. 10. Hebr. 8. 6; ac denique Novum Fœdus in melioribus promissionibus, quam vetus fuisse sancitum. Veruntamen ne sit nihilominus, qui arbitretur, non habituros æternam vitam eos, qui fideles ante Christi adventum fuerint, quamvis illis non fuerit à Deo promissa. Nihil enim impedit, quominus Deus multo plus det, quam promisit; & Christus satis aperte nos docet, fideles Dei, etiam qui ante ipsius adventum à condito orbe extiterant, vitam æternam adepturos, cum ex ipsius Dei verbis Luc. 20. 37, verissime & acutissime colligit, Abrahamum, Isaacum, & Jacobum resurrecturos & victuros. Quem imitatus auctor Epistolæ ad Hebræos ait Hebr. 11. 16, non pudere Deum illorum, licet (subintellige) jam mortuorum, Deum nominare, quia nimirum illis præparavit civitatem, nempe cœlestem patriam, & sic, ut in æternum vivant, decrevit.

VIII. Innuimus capite superiore, esse leviores quosdam Evangelicorum errores circa baptismum, præter graves, quos ibi commemoravimus, ex quibus unum tantum hic indicandum censemus, & octavi erroris hujus generis loco ponendum. Is autem est, quod una cum Pontificiis censent, aquam baptismi sanguinis Christi figuram esse, cum tamen ejus rei nullum divinum testimonium habeant. Verissimum quidem est ac testatissimum, Christi sanguine ablui, seu abluta fuisse peccata nostra, & in baptismo peccatorum ablutionem adumbrari, res ipsa loquitur: non tamen hinc sequitur, baptismi aquam, Christi sanguinis figuram esse. Cum ea sit figura divinæ gratiæ, qua potissimum ac primaria ratione peccata abluuntur, gratiæ, inquam, per Christum à Deo nobis exhibitæ, & in nos effusæ, quamquam ejusdem Christi sanguine designatæ, eoque interveniente ad exitum suum perductæ: unde factum est, ut ipsi Christi sanguini ablutio peccatorum nostrorum merito in Sanctis Literis tribuatur. Quod si Evangelici una cum Pontificiis non ignorassent, qua ratione Christi sanguis peccata nostra abluat, quod is in baptismi aqua adumbretur, nunquam dixissent. Monet autem hic locus, ut aliquid dicamus de Evangelicorum errore circa rationem, qua Christus peccata nostra expiet, præter id, quod supra capite secundo attigimus, cum illi tribuunt, quod suo sanguine justitiæ divinæ pro

nobis

nobis satisfecerit. Qua de re propter ejus pœnas, & maximum ad eam accrescendi saltem recte intelligendam momentum, uberius aliquid fortasse dicendum hoc fuisse, vel in eodem secundo capite, vel in proxime superiore. Sed rei amplitudo & institutum nostrum in hoc scripto brevitatis, inde nos absterruit. Poterit tamen ex eo, quod jam dictum fuimus, clarius aliquanto intelligi tam Evangelicos, quam Pontificios plane ignorare, quomodo Christi sanguine expiata fuerint peccata nostra.

IX. Decimo igitur Evangelicorum cum Pontificiis errare, (& hunc nonum errorem hoc loco, seu nonam ignorationem illorum facio) arbitrantes Jesu Christi sacrificium & oblationem expiatoriam pro peccatis nostris in cruce peractam & absolutam fuisse, eamque totam obedientia illius usque ad crucis mortem, & ipsa sanguinis fusione contineri. Certum enim est, oblationem illam expiatoriam, quam singulis annis sacerdos ille antiquus, & secundum Aaronis ordinem populi Dei Pontifex, faciebat, & quam auctor Epistolæ ad Hebræos Hebr. 9. 11, & 24, &c, vult typum fuisse expiatoriæ oblationis Christi, non fuisse peractam & absolutam, nisi prius pontifex iste in Sancta Sanctorum ingressus esset; cui loco in expiatione per Christum facta vult omnino idem auctor respondere ipsum cœlum, in quo Christus, postquam mactatus fuit, (ut in illum locum Aaronicus Pontifex postquam juvencum & hircum mactasset) ingressus est. Ex quo necessario sequitur, Christi oblationem expiatoriam non ante ipsius, post sui mactationem, ingressum in cœlum peractam & absolutam fuisse: unde clare liquet, nec in ipsa cruce oblationem istam peractam fuisse, nec eam revera ipsius Christi obedientia usque ad mortem crucis, & sanguinis fusione contineri; sed propterea illis tribui expiationem peccatorum nostrorum, quia nec sine ipsis, nec nisi per ipsas potuit Christus in cœlum ad expianda peccata nostra ingredi, id est, ad supremam illam potestatem obtinendam pervenire, qua nos ab omnibus omnium nostrorum peccatorum pœnis liberos atque immunes perpetuo facit, & ab ipsa morte, propria & summa peccati pœna, eximit ac vindicat; nos, inquam, qui ipsius fatemur, & ipsi obtemperamus, quibus & non ulla alia ratione, qua dictum est, salutis æternæ causa fuit. Hinc satis superque intelligi potest longe alia ratione per fusionem sanguinis Christi expiari ac deleri peccata nostra, quam divinæ justitiæ pro iis satisfaciendo Hebr. 5. 9. Nec sane satisfactione ista quidquam erat opus, & qui illam afferunt, ii imprudenter, summæ vel potestati vel benignitati divinæ erga nos plurimum detrahunt, vel etiam utramque simul convellunt. Veruntamen, quia totius sui erroris circa rationem expiationis peccatorum nostrorum per Christum, videntur Evangelici, præter jam inveteratam aliquot seculorum opinionem, ex non paucis figuratis id est, non omnino propriis, licet alioqui usitatissimis, Sacræ Scripturæ loquendi modis occasionem habuisse; & error iste, quantus quantus est, salutis æternæ viam nec præcluderet, nec ita obscuraret, ut ea teneri non possit, si modo firmum maneret, omnis & cujuscunque expiationis peccatorum per Christum factæ, eos tantum esse participes, qui ipsi Christo obediunt, nec antequam obediant, posse quenquam ad illam penitus aspirare; propterea potest hic Evangelicorum error simplex ignoratio censeri, nec cuiquam mirum videri debet, quod eum in hac postrema errorum Evangelicæ doctrinæ classe reposuerimus. Errant præterea Evangelici, maxima ex parte pontificios hic, ut alibi, imitati, ignorantes quinam sit status mortuorum ante extremi judicii diem, & quo corpore resurrecturi simus, id est, quale sit futurum corpus nostrum post resurrectionem. Verum quia, ut id ipsis demonstraretur, longiore disputatione esset opus, placet tantum quiddam indicare, quod ad posteriorem partem ejus, quod diximus, pertinet, & decimum errorem sive ignorationem illorum facere.

X. Credunt igitur Evangelici una cum Pontificiis, corpus Domini nostri Jesu Christi in ipsa resurrectione immortalitatem naturalem & glorificationem adeptum fuisse, quamvis nec quidquam apud Sacros Scriptores legatur, quod id sudenter eis lubeat, & quædam contra apud eosdem extent, quæ id falsum esse ostendunt; ut est, quod Dominus Jesus post resurrectionem suam revera comedit & bibit, quodque in ipsius corpore erant adhuc vestigia clavorum in manibus & in pedibus ejus, & lanceæ in latere. Quæ cum naturali immortalitate ac glorificatione pugnare, nemo est qui facile non animadvertat. Resurrexit quidem Christus, non amplius moriturus 1 Cor. 15. 51, &c; sed aliud est, quempiam non moriturum esse, aliud vero natura esse immortalem. Cujus rei exemplum sunt ii, quos in vivis vivos deprehensurus est Christus in adventu suo. Illi enim, quamvis, etiam antequam Christus adveniat, de ipsis decretum divinum futurum sit, ne moriantur, non tamen natura immortales erunt, nisi postquam Christus advenerit, & corpora eorum immutaverit; qua immutatione nihil esset opus, si jam natura immortales essent. Nam quod Dominus Jesus post resurrectionem suam legitur Joh. 20. 19, & 26, ad suos discipulos quodam in loco congregatos, ejusdem loci januis clausis venisse, id non ita accipiendum est, quasi per ipsas januas, quantumvis clausas, dum ingrederetur, permanentes, ingressus fuerit: sed tantummodo, quamvis discipuli januas clausissent, nec illas ante Domini Jesu ingressum quisquam ex ipsis, aut qui unus cum ipsis esset, aperuisset, tamen ad illos Dominum Jesum venisse, non expresso qua, nec quomodo ingressus fuerit; id quod divina vi citra ullum ejus rei discipulorum sensum fieri potuit, quamvis Christi corpus adhuc eandem naturam haberet, quam ante resurrectionem habuerat. Quod sane necesse erat, si certa fides ipsis discipulis facienda erat, & per eos aliis omnibus, eum ipsum Jesum Nazarenum, qui crucifixus fuerat, a mortuis resurrexisse: quemadmodum factum fuisse, divina oracula ac testimonia passim docent atque confirmant. Et hic volumus finem facere, errores & ignorantias Evangelicorum doctrinæ indicandi, & sic ea, quæ ab ipso initio proposuimus, exequendi; & cujusdam appendicis loco, de alia quadam re agere, quæ sola satis esse debet, donec ea non mutatur, ad unumquemque veræ pietatis studiosum inducendum, ut potiori alicui cœtui sese adjungere omnino curet, quam sit cœtus Evangelicorum in Poloniæ regno, & magno ducatu Lithuaniæ.

APPENDIX

De defectu disciplinæ Ecclesiasticæ in cœtu Evangelicorum, & de causis, cur hic cœtus in dies minuatur, Arrianorum vero (quos vocant) crescat.

Est igitur res illa defectus, aut certe neglectus, omnis spiritualis coërcitionis & disciplinæ, ut vocant Ecclesiasticæ, qui adhuc in universo isto cœtu cernitur. Ex quo non solum id fit, quod in fine tertii capitis jam attigimus, ut scilicet, qui ad illum cœtum pertinent, multa sibi permittant, sibique licere existiment, quæ tamen ab ipsorum etiam magistris improbantur, verum etiam tantam licentiam sibi plerique sumant, ut ejusmodi moribus sint præditi, quos, si verum fateri velint, ipsimet non probant, & cum liberi ab ipso præsente affectu, & animi perturbatione sunt, satis vident atque intelligunt, eos verum Christi discipulum minime decere, & interim isti ad participandam Domini cœnam admittuntur, una ac pariter cum iis paucis, qui Christianis moribus sunt præditi; qui hac ratione, si Christi præcepto obtemperare velint, & mortem ejus cœna ista prædicare ac commemorare,

cum

cum iis communicare cogantur, & sacrum, id est, ad res sacras administrandas divinitus institutum cibum sumere, cum quibus ne prophanum quidem seu vulgarem capere ex Apostoli praescriptione licet 1 Cor. 5. 11. Scio equidem etiam in aliis multis Evangelicorum aliarum regionum Ecclesiis disciplinam Ecclesiasticam vel plane desiderari, vel certe non ita exerceri, ut ad excommunicationem ipsam deveniatur, & ad arcendum quemquam à coena Domini participanda, sive in perpetuum, sive etiam ad tempus. Verum non erant, neque sunt Polonis aut Lithuanis Evangelicis ex aliarum gentium Ecclesiae imitandae, quae imperfectiores ab omnibus habentur, sed eae, quas omnibus aliis praestare ipsimet judicant, qualis est Genevensis, aliaeque omnes, quae ad ejus exemplum sese conformarunt, cujusmodi non paucas & in Gallia & in Scotia adhuc esse arbitror. Fuerunt enim antehac sine ullo dubio. Scio similiter non defuisse viros alioqui doctos & pietatis laude praestantes, qui excommunicationem, seu cujusquam à coenae Domini usu exclusionem non approbarunt: sed hujusce eorum sententiae potissima causa fuit, quod isto ritu obeundo crediderunt aliquod insigne spirituale beneficium accipi, quo nefas esse putarunt quemquam privare, si forte is, qui ut ab eo arceretur, dignus esse censebatur, antequam plane illum obeat, suorum scelerum, unius aut plurium tali tamque vera poenitentia ducatur, ut digne jam illum obire dicendus sit. Verum, ut saepe, cum de ipsa coena Domini, id est de Evangelicorum circa eam erroribus ageremus, breviter indicavimus, non ad ullum singulare beneficium conferendum ritus hic sacer institutus fuit, sed ad accepta jam beneficia commemoranda ac concelebranda. Si quae aliae causae sunt, cur isti alioqui probi atque eruditi viri excommunicationis usum non probaverint, refellit eos fuse accurate ac solide Theodorus Beza, magnus excommunicationis patronus & assertor, cui inter Evangelicos Theologos pauci omnino sunt pares, sive eruditionem spectes, sive judicii atque ingenii acumen & elegantiam. Huic igitur tanto viro, tamque eximio ac praecipuo magistro suo, ut Evangelici, quorum causa haec scribimus, hac in parte parere velint, etiam atque etiam eos hortor: & propterea, si nondum perspicere queunt, quanto sine ulla comparatione ejus coetus doctrina sit purior, ad quem ipsos se adjungere debere censemus, quam illius, in quo adhuc sunt; adeoque persuasi sunt, in altero hoc coetu, quem illis tantopere commendamus, sententias quasdam teneri, quae sint impiae prorsus ac blasphemae (tametsi revera nihil magis pium, nihilque cum Dei Christique vera gloria magis conjunctum, ut tempus ipsum declarabit, illis inveniri possit) ita ut sibi ab eo penitus abhorrendum esse statuant, si, inquam, hactenus sunt persuasi, nec ab ista quantumvis injusta persuasione dimoveri adhuc possunt, moneo, ut saltem omni conatu curent, ut in suis coetibus vigeat disciplina Ecclesiastica, nec ita passim omnia apud se ire sinant, & ex ipsorum ruinis Antichristi aedificia fulciri atque amplificari; id quod pii viri non sine lacrymis ne cogitare quidem possunt, nedum, quemadmodum cogitur, in singulos dies aut videre aut audire aliquem ex Evangelicorum numero, & quidem ex praestantioribus, id est, oculis hominum magis conspicuis, ad Pontificios deficere, & cultibus divina lege expresse ac diserte prohibitis sese dedere atque involvere. Si Evangelici, de quibus loquimur, serio cogitarent, quantam jacturam fecerint, haud sane multorum annorum spatio, fecerint, necessario subiret ipsos pariter cogitatio, quaenam hujusce rei causa fuerit. Et facile animadverterent atque agnoscerent, nullam potiorem tanti mali causam fuisse, quam disciplinae Ecclesiasticae neglectum. Unde factum est, ut omne verae pietatis & vitae sive ac morum emendationis studium refrixerit inter eos, & tantum non penitus exstinctum fuerit. Quid enim facilius & proclivius, quod hominem de vita moribusque suis emendandis parum curantem à puriore ad impuriorem & religionem & doctrinam deficere, modo defectio ista aliquid majoris commodi allatura videatur? Quod sane in deficientibus ad papatum evenire nemo non aperte videt. Quanquam ipsa per se Evangelicorum doctrina, ut supra ostensum fuit, aptissima est ad hominem à solidae pietatis & vitae sanctimoniae studio retrahendum; adeo ut etiamsi ipsorum ministri seu pastores (qui an diligenter hac in re suo munere fungantur, valde dubito) perpetuo urgerent, ut ii, qui eorum curae sunt commissi, pie ac sancte viverent, parum tamen omnino efficerent, cum ex altera parte ea dogmata suis auditoribus tradere, eorumque mentibus instillare nunquam desinant, quae contrarium in ipsis plane efficiunt. Quid contra causae esse dicemus, cur coetus ad quem Evangelicos invitamus, hoc eodem tempore, quo tantopere Evangelicorum numerus defecit, non modo nihil imminutus, sed pro sui ipsius proportione non parum auctus fuerit? Certe non aliud magis, quam una cum ejusmodi doctrina, quae habenas vitiis nihil laxat, & mundanas cupiditates mirifice refrenat, conjunctus disciplinae Ecclesiasticae perpetuus usus, quo homines valde in officio continentur, & ab hujus vitae illecebris ac commodis revocantur; quo fit, ut nec illi qui jam in ipso coetu sunt, facile ab iis, quae hic mundus promittit, vincantur, & sic deficiant; & externi, si non magna, majore saltem aliqua, quam aliorum sit, ipsorum generatim vitae sanctitate conspecta, omnino commoveantur, ac suspicari incipiant, doctrinam quoque illorum meliorem, quam aliorum esse, ac proinde diligentius de ea inquirant, eique ratione tandem ei adhaereant. Est enim sine dubio alia, immo quae omnium aliarum potissima videri potest, cum Evangelicorum diminutionis, tum alterius coetus accretionis causa, hic videlicet doctrina, scripturae & rationi maxime consentanea, ibi vero utrique admodum repugnans, praesertim in quibusdam ex iis, quibus cum Pontificiorum doctrina non consentit. Cujusmodi sunt liberi arbitrii humani, etiam quod ad simplicem voluntatem attinet, ad bonum negatio, & ab eodem homine coram Deo justificando, quorumcunque bonorum operum exclusio. Nam vel haec duo dogmata, quae & à veritate longissime abesse (ut certe absunt) quilibet facile suspicatur, & interim circa res maximi momenti versari, aperte constat, satis sunt, si de illis disputetur aut inquiratur, ad hominem ab eo coetu alienandum & separandum ubi illa tradantur atque asseverentur, ad eumque inducendum, ut alii coetui se adjungat, in quo his contraria doceantur. Neque quidquam ego sane dubito, si Lutherus, & alii, qui Antichristianae tyrannidi sese opposuerunt, & falsos in religione cultus ab Antichristi spiritu inductos abolere coeperunt, illa duo nova dogmata non invenissent, facile futurum fuisse, ut ad hoc tempus Ecclesia Latina universa, Satanae isto jugo excusso, ad frugem rediisset.

Jam ea, quae de causis, cur Evangelicorum nostrorum coetus tam valde imminutus fuerit, eorum vero, qui Ariani prorsus immerito vocari solent, creverit, hactenus breviter attigimus, verissima esse videbunt, sperone fatebuntur citra dubium omnes, qui secum reputaverint, multas alioqui fuisse causas, cur plane contra fieret. Habebant enim Evangelici ex numero suo non modo maximam vim praecellentium ac divitum nobilium, sed ex ipsis magnatibus complures; ita ut & auctoritate, & opibus, & potentia non parum abundarent. Non deerant illis, partim praesentes, partim absentes, quos vel accersere ad se poterant, vel de omnibus gravioribus, quae inciderent, consulere, viri eruditione ac prudentia praestantes, quibus mirifice ad coetum suum firmandum ac stabiliendum juvari poterant. Regiones ac regna integra, & prope & procul non pauca habebant, ut etiamnum habent, secum in religione consentientia. Adde, quod ipsorum doctrina

doctrina

doctrinam fert, licere armis & vi, cum effusione etiam alieni sanguinis, ut supra exposuimus, religionem suam ejusque cultum defendere. Atqui ista omnia ab altero illo coetu semper abfuerunt. Nobiles pauci, quia nimirum fratrum numerus ipse parvus, iique maxima ex parte vel pauperes, vel parum potentes; ex magnatum numero vix ullus unquam fuit, qui serio ei faveret, nullus, qui sese ei plane adjungeret: virorum eruditorum summa penuria, sive praesentium, sive absentium; alterius regionis aut regni nullae prorsus Ecclesiae, quae cum ipsis omnino consentirent; quae vero non dissentirent, prae Euangelicorum Ecclesiis, mirum quam paucae. Praeterea firma sententia, quae perpetuo in ipsis viguit, non licere homini Christiano armis carnalibus vim sibi in spiritualibus rebus factam repellere, praesertim vero ubi periculum fundendi humani sanguinis appareat. Nihil autem dico de modo & forma hactenus constanter servata, sese horum coetui adjungendi, à qua tantopere vulgo abhorrent, cum alias ob causas, tum vero quia hac ratione nomen & olim & hodie valde invisum anabaptistae acquiritur, & aliis derisionis plenis appellationibus quis se subjicit. Hoc, inquam, omitto, etiamsi certum est, vel hoc unum magnam vim habere ad homines, quominus istius coetus sese declarent, impediendos aut certe retardandos. Indignum enim potius homine vel leviter quidem pio atque cordato, ejusmodi rebus absterreri, semper mihi est visum. Eandem ob causam severitatem doctrinae de moribus non commemoro, quamvis optime sciam non paucos ob hanc unam, ad illum coetum non accedere. Tantum dico, quemadmodum Euangelici ceremonia ista carent, qua adultos, qui jam Christi nomen profitentur, in suum coetum recipiant, sic ipsorum de moribus doctrinam multo minus severam esse. Ut tanto clarius appareat, praeter à nobis enumeratas antea causas vix quidquam inveniri posse, quod non magis ipsorum coetum conservare & augere potuerit, quam illorum, quibus ut se adjungant, ex animo opto. Quoniam vero id non nisi temere fieri ab ipsis potest, nisi prius perspectum habeant, illorum doctrinam sua multo puriorem esse, duabus rebus hic est opus; una, ut libros illorum & suorum simul diligenter legant atque examinent, vel saltem de controversiis inter hos duos coetus dogmatis cum utriusque partis viris doctis serio conferant, vel denique Sacras Literas, praesertim vero Novi Testamenti scripta sibi quam familiarissima reddant. Altera, ut omnino apud se statuant, se velle Deo servire, ejusque voluntatem omnibus aliis rebus anteponere. Quod ad priorem ex istis duabus rebus attinet, vel ex hoc possint intelligere, ipsos suos doctores & pastores doctrinam ipsam suam suspectam subinde habere; & eam quam alter ille coetus tradit, veram esse suspicari, quod ab eo editos libros, praecipue vero eos, in quibus plenius ac diligentius res pertractantur, quamquam in ipsis est, ne a suis legantur & cavent & vetant; nec cum istius coetus hominibus disputare aut conferre illis concedunt. Sunt haec artes Machometanae & Antichristianae, ad errores suos occultandos, & populum in tenebris ignorantiae divinarum rerum retinendum, & propterea iis, qui Antichristo sese opponere profitentur, indignissimae; praesertim cum illud; quod ipsimet faciunt, in aliis tam acriter semper culpaverint ac culpent, deque Pontificiis pastoribus tam vehementer conquesti sint, quod suis, librorum quos ipsi edunt, lectionem interdicant. Neque enim minus vel blasphemi vel perniciosi Pontificiis pastoribus Euangelicorum libri esse videntur, quam Euangelicis alterius istius coetus libri. Porro quod attinet ad posteriorem rem, quam faciendam Euangelicis diximus, nihil certius esse potest, quam, firmum propositum voluntatis Dei faciendae, potissimam esse viam veritatem cognoscendi. Sic enim Christus Dominus ait Joh. 7. vs. 16, &c. *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Si quis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego à me ipso loquar.* Haec denique monitio, ut Dei voluntatem facere prorsus statuant, non potest non esse utilissima, sive in suo coetu sint permansuri, sive ad alterum accessuri. Quare illam grato animo, quaeso, accipiant, praesertim ab eo homine, qui illos sincere amat, nec, quamvis in multis & gravibus erroribus eos versari credat, sic tamen damnat, ut omnino à coelesti regno exclusum illos iri affirmet; immo plane sibi persuadet, si alioqui pie vixerint, & mundanis cupiditatibus valedicant, fore ut omnino serventur. Verum quam ipsis sit difficile hoc facere, dum in eo coetu, in quo sunt, adhuc permanent, ex iis fortasse intelligent, quae supra à nobis breviter sunt disputata. Quocirca eo revertor, ut ex ipsis illos, qui solidae pietatis sunt studiosi, horter ac moneam, ut ad alterum, quem nos probamus, coetum accedant, eique sese adjungant. Deus Pater Domini nostri Jesu Christi, suo spiritu nos omnes regat; nec permittat, ut desidia & negligentia nostra in ipsius praeceptis servandis, talique vitae nostrae ratione, quae illos plane dedeceat, qui se ex Antichristianis sordibus emersisse gloriantur, causa simus, ut in dies magis Antichristi regnum reflorescat, & vera Christi Ecclesia atteratur & obscuretur.

Anno 1599. mense Julio. In Agro Luclaviciano Abrahami Blonskii.

DE
BAPTISMO AQUÆ
DISPUTATIO
FAUSTI SOCINI SENENSIS.

Cui accesserunt Ejusdem Fausti Socini

I. Responsiones ad priores & posteriores notas ANDREÆ DUDITHII in Disputat. de Baptismo.

II. Responsio ad MARTINI CZECHOVICII Notas in Appendice libri ipsius de Pædo-Baptismo.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

DE BAPTISMO AQUÆ.

An homini Christiano aquæ baptismo carere liceat,

DISPUTATIO.

PRÆFATIO.

CUm præsentem Ecclesiæ statum multis de causis omnes vehementer miserari debemus, tum illud maxime deplorandum videtur, quod tot tantaque propter opinionum diversitatem discidia in ipsa conspiciuntur, dum pauci sunt, qui pro Christianis fratribus eos plane agnoscere velint, qui ab ipsis in re vel minima, quæ controversa sit, dissentiant, multo autem pauciores, qui ad Christianum hominem constituendum, quænam omnino requirantur, probe teneant. Quod consilium, atque ignoratio eo magis culpanda est, quod non aliunde, quam ex pravitate mentis, & charitatis defectu originem ducit. Ac de tota quidem re alias à nobis, Deo volente, disputabitur, cum ea, quæ ad salutem æternam consequendam necessaria sunt, particulatim explicabimus. Nunc vero, quoniam inter cætera, quæ maximam in Ecclesia discordiarum occasionem dederunt, baptismus aquæ externus, si recte animadvertatur, primum locum obtinere dici potest, de eo nominatim separato hoc libello, antequam majus illud opus aggrediar, agendum existimavi, præsertim cum quibusdam ex iis ipsis, qui mecum non sentiunt, optimis alioqui & eruditissimis viris me rem non ingratam facturum, sciam. Mirum est sane, quantas turbas ritus iste hactenus dederit, & posthac nisi Deus ipse mira aliqua ratione tanto malo occurrat, daturus sit, Euangeliique cursum remoraturus. Hic ait, infantes omnino baptizari debere, ille plane negat, & alter alterum tanquam non modo Christi institutum aliquod singulare, sed universam ejus religionem pervertentem, rejicit prorsus, atque abominatur. Hic censet eos, qui à ministris Christi Jesu nomen profitentibus aquæ baptismo aliquo in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti, sive in nomine Jesu Christi tincti fuerint, sat rite baptizatos esse, ille vero nisi à veris Christi ministris, omnibus superstitionibus & humanis additamentis rejectis, pura aqua fuerint abluti, seu quoquo modo respersi, vel nullo pacto, vel perperam baptizatos esse affirmat. Quo fit, ut hic illum anabaptistam, id est ad verbum, rebaptizatorem, vel potius catabaptistam, hoc est submersorem, seu baptismi eversorem, contumeliose appellet, & diris quodammodo devoveat, ille vero vicissim hunc despiciat, & pro adulterino aut certe non satis legitimo fratre habeat. Ita misere scinditur Ecclesia, seu, ut verius dicam, fœdissime laceratur, dum non modo alteri ab alteris penitus dividuntur: sed paucissimi sunt, qui vel hisce altercationibus implicati, vel non exiguam pietatis partem in ritibus istis, & ejusmodi aliis rebus, contineri statuentes, à vera pietate interim non desciscant, & ab ipso Christo tandem separentur. Mitto non verbis tantum, ut dictum est, sed factis quoque ad mortem usque insectationes, mitto ipsas fratrum suorum per pietatis speciem cædes, ac lanienas. Hæc enim non omnibus communia: sed propria quorundam esse constat. Atqui nihil horum esset, nisi persuasissimum omnibus hactenus fuisset, baptismum aquæ externum ita à Christo, ejusque Apostolis institutum & præceptum fuisse, ut nemo prorsus sit, qui eo vel neglecto, vel non rite suscepto, merito Christianus appellari possit. Quod certe non persuasum modo, sed plane compertum iis potissimum esse debebat, qui hac ætate nostra ejusce ritus tantum causa à cæteris secessionem aut jam fecerunt, aut facere sunt parati, ne aliter, quam coacti eo devenisse viderentur, unde animus Christianus, id est, concordiæ & pacis amantissimus & studiosissimus, quantum in ipso est, quam longissime semper abesse debet. Id vero ut ita factum fuerit, sane vereor. Nam omnia Euangelistarum & Apostolorum scripta diligentissime perquirens, nusquam nec apertis verbis baptismum aquæ exter-

externum omnibus in perpetuum, qui Christiani esse velint, peræque præceptum esse invenio, nec aliquid dictum ex quo eam sententiam elici omnino debere, aut posse, appareat. Quod ut Ecclesia dijudicare possit, statui eos omnes locos primum accurate expendere, in quibus præcepti illius vel species quidem aliqua, aut vestigium extare videatur, deinde vero rationes exponere, quæcunque præceptum illud datum fuisse cuipiam fortassis persuadere queant, easque ita examinare, ut, si qua ex illis à nobis prætermissa fuerit, possit quilibet, ex iis, quæ dicentur, quid de ea statuendum sit, intelligere. Magnum quoddam opus, haud ignoro, moliri videbimur, qui hac ratione terrenæ aquæ baptismo Christianum hominem carere, eoque abstinere posse, demonstrare aggrediamur, nosque ipsos compluriam conviciis, & maledictis objiciemus. Sed non propterea veritas supprimenda est, quæ à nobis, ut spero, multo aptius & melius, quam à quibusdam, qui eam ipsi nondum plane sunt assecuti, fortassis antehac tentatum fuit, in lucem prolata, nihil prorsus mali, sive recepta fuerit, sive non, parere posse videtur: sed tantummodo multum boni, ubi fuerit recepta, omnino paritura est, concordiam scilicet saltem & pacem, atque adeò perfectam conjunctionem inter eos, qui alioqui se invicem pro Christi discipulis proque veris fratribus agnoscunt. Unde quantum ipsius Christi, & Dei gloriæ, quantum hominum saluti accessurum sit, nemo facile dixerit. Faxit idem Deus & Christus, ut hic qualiscunque labor noster, quemadmodum hoc ipso duntaxat divinæ gloriæ, & humanæ salutis amplificandæ studio susceptus est, sic nobilissimum istum, quem sibi proposuit, scopum, aliquando tandem attingat.

CAPUT I.

PRimus locus, qui ab ipso Matthæo, & deinceps Evangelistarum & Apostolorum scripta repetentibus sese nobis examinandum offert, in quo baptismus aquæ externus omnibus in perpetuum, sub Novo Testamento, peræque præceptus esse videatur, est apud Matth. 3. 15, ubi Jesus Christus Johanni ipsum baptizare quodammodo detrectanti, sic ait, *Sine modo, sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Ex quibus Jesu verbis satis constare volunt, baptismum aquæ externum ex Dei decreto omnibus peræque suscipiendum fuisse, cum ipsemet Jesus, ut eo tingeretur, necesse haberet, nec deberet Johannes ipsum ab illo prohibere, si omnem justitiam implere vellent, id est ea facere, quæ ut fierent, à Deo mandatum erat.

Hunc locum nihil continere ejus, quod quæritur, non uno modo id satis perspicue ostendi potest. Primum enim ex eo, quod à Deo Johanni, & ipsi Jesu mandatum fuerit, illi ut baptizaret, huic ut baptizaretur, non continuo sequitur omnibus peræque mandatum fuisse, ut à Johanne baptizarentur. Neque enim Jesus ideirco baptizari debuit à Johanne, quod ipse quoque mandato aliquo Dei generali comprehenderetur. Siquidem Johannis baptismus erat baptismus pœnitentiæ, Marco, Luca, Pauloque testibus. Nam & ipse Johannes se baptizare in aqua in pœnitentiam affirmabat Matth. 3. Jesus autem ut pote innocentissimus, nulla pœnitentia indigebat. Quocirca concludendum est, cum Christus baptizandus inquit, *Sic decet nos implere omnem justitiam*, sive pronomine illo, *Nos*, & numero plurali etiam, non seipsum tantum, sed Johannem quoque intelligeret, sive de se solo loqueretur (id quod factum est etiam alibi, ut videre est, Joh. 3. 11.) non ad mandatum aliquod Dei generale, quo ipse quoque comprehenderetur eum respexisse: sed vel ad singulare præceptum & decretum Patris, quo ipse à Johanne baptizari juberetur, quodque ipse sub omnis justitiæ nomine complecteretur, vel ad id, quod alioqui tamen valde consentaneum esset, quemadmodum verbum *decet*, videtur ostendere, atque ita illum omnem justitiæ nomine ea omnia intelligere, quæ populus divinitus jussus erat facere. Certum est enim populum generatim, quippe qui generatim pœnitentia, & remissione peccatorum egeret, ex Dei ipsius voluntate ab Johanne, qui ad aqua baptizandum ab eo missus fuerat, aqua baptizari debuisse. Cur autem vel Deus ut Christus omnino baptizaretur jusserit, vel certe id ipse Christus valde alioqui consentaneum esse existimaverit, cum hæc inquisitio nec inutilis, nec sane admodum obscura videatur; infra commodiore loco differemus.

Adde, quod non satis esset generale Dei mandatum extitisse (verbi gratia) ut omnes prorsus, qui in Israëlis republica censebantur, quive sub lege tunc erant, à Johanne baptizarentur, quo mandato & ipse Christus comprehensus fuisset, nisi etiam constaret idem de gentibus quæ Dei populus fieri debebant, fuisse decretum, idque ad omnem posteritatem in perpetuum pertinuisse. Quod certe ex Christi verbis illis nullo pacto constare posset. Sed nec ulla unquam ratione ostenderetur, cum nemo Johanni in baptizandi munere successor datus à Deo fuerit, nedum hodie inveniatur, qui vel illius ea in re successores agnosci debeant, adeo ut præceptum de Johanne datum intelligatur, & qui ab ipsis baptizatus fuerit, se à Johanne, quemadmodum mandatum illud postulasset, baptizatum fuisse merito affirmare posse. Præterea, etiamsi concederetur, ex Christi verbis Johanni respondentis, omnino colligi mandatum Dei extitisse, ut peræque omnes tam gentes, quam Judæi in perpetuum eo baptismo, quo Johannes baptizabat, tingerentur, nihil hoc tamen ad præsentem disputationem faceret, cum Johannis Baptismus non sit idem cum eo, quem Christum & Apostolos instituisse, & præcepisse volunt, & quo si quis semel tinctus fuerit, non opus est, ut iterum, sive eodem illo, sive alio quopiam tingatur, qui denique Christianorum proprius esse creditur, de quo nunc agimus. Quod ita se habere, postea demonstrabitur. Quare jam satis, arbitror, perspicuum est, locum istum, illave Christi verba, ne indicare quidem baptismum aquæ externum à Christo & Apostolis, ut creditur, institutum, à nemine qui Christianus jure nominari velit, negligi aut prætermitti debere.

CAPUT II.

Sequitur locus ille insignis apud eundem Matthæum ad finem postremi capitis. Ubi ita scriptum est: *Et accedens Jesus locutus est eis*, (undecim discipulis) *dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Euntes ergo docete omnes gentes baptizantes eos in nomine* (vel potius *in nomen*) *Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, docentes eos servare omnia, quæ mandavi vobis. Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.*

In his Jesu Christi verbis diserte jubentur Apostoli baptizare, & quidem omnes gentes postquam doctæ fuerint. Quis ergo negare poterit, mandatum fuisse à Christo, ut quicunque ipsius disciplinam amplectatur, simul etiam baptizetur? Certe cum uno verborum contextu, & doceri omnes gentes & baptizari jubeat, si baptismum omitti posse velimus, Evangelii quoque prædicatio omitti poterit. Quod cum absurdissimum censeri debeat, illud etiam plane absurdum censendum est. Constat autem præceptum istud baptizandi Apostolis datum, ad illos, qui ipsis deinceps in Evangelio ministrando successerint, similiter pertinere, vel ex eo, quod ejusmodi Apostolorum successores tanquam ipsi Apostoli hoc eodem loco habentur. Neque enim cum ipsismet Apostolis usque ad seculi consummationem se futurum dicere voluit Christus, & tamen inquit eis, *Ecce ego vobiscum sum, &c.* Nempe ipsorum nomine eorum quoque successores manifeste intelligens. Ex quibus omnibus efficitur perpetuum esse mandatum istud baptizandi, & ob eam causam, neminem, qui se Christi discipulum, sive hodie, sive in posterum, dum præsens seculum durabit, profiteri velit, baptismi expertem sua sponte esse debere. Hæc breviter sunt, quæ ex hoc loco ad baptismum aquæ ita asserendum, ut à nullo homine Christiano negligi possit, elicienda videntur. De quibus diligenter inspiciendum fuerit.

In duas autem partes disputatio hæc distribuenda est. In quarum priore concedemus, Dominum Jesum in illis verbis de baptismo aquæ præceptum dedisse, nec tamen omnes Christianos eo præcepto teneri ostendemus. In altera, de aquæ baptismo eum locutum non fuisse, demonstrare conabimur.

Demus igitur, ut priorem disputationis partem exequi aggrediamur, Christum in verbis illis Apostolis suis mandasse, ut aqua baptizarent, hocque mandatum non ipsis tantum Apostolis, sed omnibus eorum successoribus, in perpetuum datum fuisse, & pro Apostolorum successoribus (quanquam hic nimium concedimus) eos omnes agnoscamus, qui Evangelii verbo populum, quisque sibi commissum fideliter pascunt. Certe videndum est, cujusmodi fuerit mandatum istud, & quales esse debeant baptizandi in ipso comprehensi. De hoc enim potissimum quærimus. Apparet autem illos non esse omnes esse, qui Christi discipuli nominantur: sed eos tantum, qui ab ipsis Apostolis, eorumve successoribus Christi Evangelium edocti fuerint. Inquit enim, *Docete omnes gentes baptizantes eos, &c.* Conjungit hic Christus manifeste una cum baptismo ipsam docere, adeout, quemadmodum neminem ab Apostolis doceri vult, quin simul etiam ab ipsis baptizetur, sic neminem ab ipsis baptizari hoc loco præcipiat, quem ipsi non docuerint. Quod si dicas, imo eos quoque, qui ab ipsis docti non fuerant, ab Apostolis aliquando fuisse baptizatos, ut legitur Act. 19, ubi Paulus eos baptizari curat, qui ab aliis edocti jam discipulorum nomine censebantur, quemadmodum ex ipso capitis initio liquet. Respondeo, recte quidem fecisse Paulum: sed non quia id à Christo in loco quem præ manibus habemus ipsi tanquam Apostolo mandatum fuisset, verum quia alia ratione ei de divina voluntate constaret, si modo concedere velimus, eos discipulos, quos Paulus baptizari in Jesu Christi nomen voluit, ab ipso prius viam Domini exactius edoctos non fuisse. Quod sane mihi verisimile non fit, cum Apollonem ipsum Apollo jam viam Domini edoctum, & loquentem ac docentem diligenter ea, quæ sunt Domini, qui tamen, non secus atque discipuli illi, baptismum tantum Johannis sciebat, opus habuisse ab Aquila & Priscilla in Dei via diligentius, sive exquisitius institui, ut habes eodem libro capite antecedente, à versu 24, usque ad versum 27. Quid quod ex ipsis Pauli verbis à Luca expositis id satis aperte colligitur? Ait enim: *Johannes quidem baptizavit baptismum pœnitentiæ, populo dicens, in eum, qui venturus esset, post ipsum, ut crederent, hoc est, in Christum Jesum.* Ex quibus intelligi potest, nondum scivisse discipulos istos in Christum Jesum credendum esse, & non solum aliquid ad Christi disciplinam spectans: sed ipsam fidem in Christum, sine qua in ejus nomen baptizari non essent, à Paulo edoctos fuisse. Quocirca nihil fecit Paulus, cum eos (ut quidem probabile est, nam hoc ibi non exprimitur) ipse baptizari curavit, quod in Christi mandato illo expressum non fuisset, etiamsi ea ratione, quam verba ipsa plane requirunt, & quæ à nobis fit, illud omnino explicetur, ut scilicet ibi eos demum baptizare jussi sint Apostoli, quos ipsi docuissent. Animadvertendum est autem, illos appellatos fuisse discipulos, non quia jam re vera essent: sed quia ipsi tales se esse & profiterentur, & crederent, propterea nimirum, quod baptizati fuissent baptismate Johannis, quem unicum divinæ veritatis magistrum esse putabant, ut ex Pauli verbis perspicuum est. Nec vero exemplum Ananiæ, qui Paulum quamvis à se non edoctum monuit ut baptizaretur, huc pertinere potest, cum Ananias non tanquam Apostolus, nec propter mandatum illud Christi Apostolis datum: sed tanquam ab ipso Christo ad hoc nominatim delectus, ut Paulum moneret eorum quæ facere deberet, & propter ejusce rei singulare mandatum, sibi ab eo traditum id fecerit, ut ex historia ipsa, quæ & 9, & 22. cap. Actorum scripta est, non obscure colligitur. Veruntamen demus præterea in Christi verbis, quæ nobis examinanda proposuimus, satis expressum fuisse, ut Apostoli singuli & eorum successores non modo à se ipsis, sed ab aliis edoctos, sive etiam quacunque alia via ad Christi cognitionem perductos aquæ baptismo tingerent, non idcirco tamen sequitur omnes prorsus, qui Christiani dici velint, ab ipsis baptizandos esse, sed eos tantummodo, qui similes illorum fuerint, quos tunc cum mandatum ipsis fuit, ut baptizarent, baptizandos fuisse constat. Nempe eos, qui aliam, quam Christi religionem aliquando fuerint professi, nec ab ineunte ætate Christo nomen perpetuo dederint, tales enim ii omnino erant. Hæ autem qualitates in iis, de quorum baptismo hodie tam acriter laboratur minime reperiuntur, quod magnam sane inter hos, & illos dissimilitudinem constituit, vel potius in eo, de quo quæritur omnium maximam, cum baptismus aquæ ab Apostolis & eorum successoribus usurpatus nihil aliud revera sit, quam Christi nominis publica, & solennis quædam professio, quemadmodum ex iis, quæ infra dicenda sunt, clarius patebit. Sed fac postremo hos illorum prorsus similes esse, certe, cum præceptum non ipsis, ut omnino baptizentur, sed Apostolis, atque eorum successoribus, ut baptizent, datum fuerit, nihil amplius ex Christi verbis colligi poterit, quam debere omnes, quos Apostoli, eorumve successores aqua baptizare velint, ab illis eum baptismum accipere. Cæterum nemo, ut aqua baptizetur ipsemet per se curare cogitur. Ita fieri poterit, ut multi aquæ baptismo sponte careant, nec tamen aliquid adversus hoc Christi mandatum committant. Atque hæc pauca satis sint, ut, etiamsi concederemus in illis Christi verbis de aquæ baptismo agi, non tamen propterea omnes Christianos baptismum illum omnino suscipere debere, doceamus.

Sequitur altera pars disputationis, in qua demon-

stra à nobis dictum est, in Christi præcepto illo de baptismo terrenæ aquæ verba non fieri. Id autem duplici ratione ostendi posse videtur. Prima est, quod, si Christus eo in loco, per verbum *baptizantes*, aquæ terrenæ baptismum intellexisset, sine dubio ut adversarii ipsi (liceat mihi eos à quibus dissentio, ut commodius universam disputationem persequi possim, hoc nomine deinceps appellare) inde colligunt, non minus baptismum illum externum, quam ipsam Euangelii prædicationem Apostolis commendasset, nec minus ad baptizandum, quam ad prædicandum eos misisset. Atqui hoc falsum est, falsum igitur & illud. Hoc autem falsum esse demonstrant verba Pauli Apostoli, qui priore ad Corinth. cap. 1. 17. apertissime testatur, se à Christo non ad baptizandum missum fuisse: sed ad Euangelizandum. Unde constare videtur, non modo insignem differentiam extare inter præceptum de baptizando aqua & præceptum de euangelizando à Christo Apostolis datum, (quæ tamen, ut dictum est, si in illis verbis de aquæ baptismo Christus egit, nulla esse potest) sed etiam baptismi illius ministerium ipsis Apostolis à Christo non fuisse injunctum. Quod etsi ego prorsus affirmare non ausim, nihil tamen adhuc video, quod aliter, quam verba ipsa sonant, locum illum Pauli, nos interpretari cogat. Nam si dixeris errasse igitur ipsum Paulum, & cæteros Apostolos, qui aqua baptizaverint: Respondeo, non omnia, quæ jussa non sunt, censeri prohibita, imo ut sensus ipse communis aperte docet, omnia quæ expresse non sunt prohibita, censeri permissa, sive ad ipsum divinum cultum pertineant, sive minus, præsertim, si neque iis, quæ interdicta fuere, similia videantur, & iis, quæ fuerunt jussa, sint maxime consentanea. Nec enim testimonia illa, quæ in Sacris Literis antiqui fœderis extant Deut. 4. 2. & 12. 32. voluntatis divinæ, quæ ea sit, ut nihil addatur, nihil detrahatur iis, quæ mandata sunt, idque omnino fiat, quod præceptum est, ita intelligi possunt, (ne in iis quidem, quæ ad ipsius Dei cultum pertinent) ut nihil penitus fieri debeat, nisi quod præceptum est. Alioqui errasset, exempli causa, Gedeon, qui, viso Angelo Jehovæ facie ad faciem Jud. 6. 24. ibi ipsi Jehovæ aram extruxit, cum tamen ejus extruendæ præceptum nullum habuisset, quemadmodum alterius extruendæ deinde habuit. Nam factum illud à Deo improbatum non fuisse ex eo constare potest, quod neque eo nomine Gedeon ab ipso reprehensus unquam fuit, neque ut ara illa dirueretur jussum aut curatum. Imo ara illa multis post annis, cum scilicet historia illa scripta fuit, adhuc extabat, atque eodem nomine quo ipsam Gedeon nominaverat, appellabatur. David quoque errasset 2 Sam. 7. 1 Paral. 26. & 22. & 28, qui domum Jehovæ ædificare cogitavit, licet id nec sibi, nec alii ante se mandatum fuisse sciret, imo ipsius Jehovæ voluntas, quam tamen ipse ignorabat, esset, ut non ipse David, sed Salomon ejus filius eam ædificaret. Attamen tantum abest, ut erraverit, ut etiam ob id ipsum commendatus fuerit, & Jehovam sibi dicentem audiverit 1 Reg 8. 2 Par. 6, *Propterea quod fuerit cum corde tuo, ædificari domum nomini meo, bene fecisti, quod [hoc] fuerit cum corde tuo.* Ex quibus locis perspicuum est, posse, ut diximus, etiam in iis, quæ ad Dei cultum pertinent, nonnulla fieri, quæ mandata non fuerint, modo interdicta non sint, nec interdictis paria, aut similia, & ab iis, quæ præcepta fuerunt, non abhorrentia. Jam vero nihil à Christi præceptis minus abhorrens, vel potius ipsis magis conveniens, licet à Christo expresse non mandatum, censeri debet, quam eos, qui ad ipsum convertebantur, sive ex Judæis, sive ex Gentibus in nomine ipsius, ab Apostolis aqua baptizatos fuisse. Qui aqua baptizandi ritus, jam ab ipso Euangelii initio, & à Johanne, & ab ipso Christo in recipiendis, ut ita loquar ad pœnitentiam peccatoribus, & discipulis suis quodammodo declarandis usurpatus fuerat. Quandoquidem non obscure præceperat Christus Apostolis Luc. 24. 47. ut in ipsius nomine prædicarent pœnitentiam, & remissionem peccatorum, omnibus gentibus incipientes ab Hierosolymis, & docerent eos servare omnia, quæ ipsis mandaverat. Matth. 28. 20. Sed quid plura opus est, ut appareat, fieri posse, ut Apostoli aqua baptizandi, nullum Christi præceptum habuerint, quamvis certissimum sit eum ritum ab illis usurpatum fuisse? Nonne iidem Apostoli ritum manus in Christum credentibus imponendi, sive ut Spiritum Sanctum acciperent, sive ut cuipiam muneri in Ecclesia præficerentur Act. 8. 17. & 6. 6. 1 Tim. 4. 14. & 5. 22, & ipsi usurparunt, & suis successoribus usurpandum tradiderunt, nec tamen ut id facerent unquam à Christo jussi fuerunt? Nec vero est quod quis dicat, Paulum, in eo loco ad Cor. nihil aliud dicere voluisse, quam se à Christo missum non fuisse, ut ipsemet baptizaret, nam id tamo per alium facere poterat, quod & apud ipsos fecerat. Si enim hoc voluisset Paulus, non recte dixisset, cum ait, se gratias agere Deo, quod paucissimos quosdam tantummodo ex ipsis baptizasset, ne (si multos scilicet baptizasset) suspicaretur quispiam ipsum baptizasse in nomen suum. Quid enim refert, quod ad suspicionem istam attinet, ipsemet baptizasse, an alium loco ipsius? Certe Christus ipse non baptizabat Joh. 3. 27. & 4. 2. (inquit Johannes Euangelista) sed discipuli ejus, & tamen ipse baptizare dicebatur. Quod & ipse Euangelista prius affirmaverat eodem cap. 3. 22. Ex quo id saltem intelligere possumus, Paulum si non semetipsum baptizasse, sed per alium id fecisse, dicere voluisset, non simpliciter dicturum, se non baptizasse, sed aliquid expressius additurum, unde id evidenter percipi posset. Hinc apparet, ne eos quidem audiendos esse, qui dicunt, Pauli mentem fuisse, affirmare se ad baptizandum non principaliter, ut ad euangelizandum, sed secundario missum esse. Sive enim principaliter, sive secundario ipsi baptizandum fuisset, sine dubio vel per se, vel per alium omnes suæ prædicationi fidem adjungentes, baptizasset. Quod si nec per se, nec per alium sibi baptizandum ex Jesu Christi præcepto fuisse, dicere voluit, jam satis constat, præceptum illud baptizandi Apostolis datum, ad eum baptismum referri debere, de quo ibi loquitur Paulus, id est, baptismum aquæ, sed ad alium quempiam. Nam cum Christus diserte præcepisset ipsis ut baptizarent, si aquæ baptismum intellexisset, non satis fuisset, tantum monere credentes ut aqua baptizarentur (id quod Corinthi Paulum fecisse facile concedi potest) sed opus fuisset omnino vel ipsosmet, vel alios pro ipsis, qui ipsorum personam in ea re sustinerent, aqua baptizare. Aliter ei præcepto nequaquam satisfecissent. Nec vero excipiat aliquis eo præcepto undecim Apostolis tradito fortasse Paulum comprehensum non esse, & aliud Paulo, aliud illis in baptismi negotio à Christo mandatum fuisse. Nam nec fieri potest, ut in re administranda, quam tanti momenti esse volunt, ut ea neglecta nemo Christi discipulus dici mereatur, Christus ipse diversa mandata dederit, & ridiculum plane est, Paulum Apostolum, præcepto aliis Apostolis dato, comprehensum nullo modo fuisse, interim tamen id præceptum, ad Ecclesias nostri temporis omnino pertinere. Jam igitur Pauli Apostoli exemplo patet, à Christo Apostolis præceptum aqua baptizandi datum non fuisse, & idcirco in loco isto apud Matthæum, ubi aperte ut baptizent, illis præcipit, de baptismo aquæ non agi. Et hæc sufficiant pro priore nostræ rationis explicatione.

Altera ratio, qua omnino probari videtur, ibi de aquæ baptismo non esse sermonem, talis est. Præcipit ibi Christus Apostolis, ut baptizent in nomen Patris, filii, & Spiritus Sancti. Atqui cum Apostoli aqua postea baptizarent, aut baptizari juberent, id in nomen, sive in nomine tantum Christi non semel, sed semper factum legimus, ubi nominis in quod sive in quo baptismus ille ministratus fuit, fit mentio. Igitur in eo Christi præcepto non de aquæ baptismo, sed de alio quopiam actum est, nisi velimus Apostolos aliter fecisse,

atque

aquæ Christus non facere jusserat. Loci in quibus baptismi aquæ ab Apostolis, sive Apostolorum jussu, ministrati una cum nomine, in quod sive in quo id factum est, fit aperta mentio, hi ni fallor sunt, Act. 2. 38. & 10. 48. & 19. 5. quibus adde id quod scriptum est, eodem libro cap. 8. 16. & cap. 22. 16. In quorum priore loco, etsi id minime expressum est, tamen ex Apostolorum instituto id Philippo Diacono monente, & curante factum fuisse omnino dicendum videtur. In altero vero Christo ipso, de cujus verborum interpretatione quærimus, mandante, id Ananiam dixisse plane est verisimile. Adde insuper ea, quæ de hoc baptismo scribit Paulus 1 ad Cor. cap. 1. ex quibus perspicuum est, aquæ baptismum simpliciter in nomine Domini Jesu Christi ministratum & acceptum fuisse. At vero dicet aliquis, satis in nomine Patris etiam & Spiritus Sancti id factum est, si in Jesu Christi nomine factum fuit. Ut enim cum Jesus Christus, sive Jesus simpliciter annunciatus fuisse dicitur, non intelligendum est ipsius Jesu Christi tantum, sed Patris quoque & Spiritus Sancti, mentionem factam fuisse. Sic similiter cum aquæ baptismum ministratum fuisse legimus, in nomen sive in nomine Jesu Christi, sive Domini Jesu, sive Domini, non intelligendum est, Jesu Christi tantum mentionem fuisse factam, sed Patris quoque & Spiritus Sancti. Respondeo, longe aliam esse rationem prædicationis, quam baptismi. Nec enim Dominum Jesum, quis annunciare potest, quin Patris simul, & Sancti Spiritus aperte meminerit. Siquidem Dominum Jesum annunciare non est simpliciter ipsum Jesum commemorare, sed muneris, præceptorum, promissionum, potestatis denique ipsius meminisse, eaque ipsa explicare docere. Quod sine Patris, à quo hæc omnia profecta sunt, & ad quem omnia sunt referenda, nec sine Sancti Spiritus, cujus vi eadem omnia & facta sunt, & fiunt, aperta mentione fieri nequit. Sed nihil vetat, quominus in Jesu nomen aquæ baptismus ministretur, nulla nec Patris, nec Spiritus Sancti expressa mentione facta.

Quod si dixeris Jesu Christo commemorato satis commemorari patrem quoque & Spiritum Sanctum, cum is sine ipsis considerari nequeat, præsertim cum Christi, hoc est uncti, nomine, (ut quidam ex antiquioribus Theologis de ipso etiam baptismo loquentes scriptum reliquerunt) non ejus tantum, qui unctus est, sed & ungentis, & unguenti commemoratio fiat, Animadvertendum est, primum, multos esse ex locis supra citatis, in quibus nomen Christi expressum non est, Imo id tantum uno in loco additum fuit (nempe Act. 2. 38.) secundum communem Græcorum codicum lectionem.

Deinde respondendum est, si res ita se haberet, non præceptum fuisse Christum diserte, ut in nomen quoque Patris, & Spiritus Sancti baptizarentur omnes gentes, quemadmodum fecit sola Filii nominis expressa mentione non contentus. Præterea est dicendum, aliud esse mentionem fieri, & quidem apertissimam alicujus, cum quippiam administratur, & geritur, aliud in ejus nomen id administrari & geri. Quare non satis est, verisimile esse, cum quis in Christi nomen aqua baptizatur, plane commemorari Patrem quoque ipsum, & Spiritum Sanctum: sed necesse est, ut in ipsorum simul nomen expresse præterea baptizetur, si modo præceptum illud, de aquæ baptismo loquatur. Quod cum, ut diximus, Apostolorum tempore factum fuisse nusquam legatur, quin etiam numquam fuisse factum merito affirmari possit, quid causæ est, cur dubitare possimus, Christum Apostolis suis non præcepisse, ut in nomen Patris & Filii & Spiritus Sancti, aqua baptizarent, & propterea in loco de quo quærimus, non fuisse de aquæ baptismo actum? Verum audio quosdam dicentes, cum asseritur, Christum in præcepto illo aquæ baptismum intellexisse, hoc non ita accipiendum esse, quasi lotionem illam duntaxat externam intellexerit: sed totum baptismum, qui tamen sine externa illa lotione non est. At ego illos rogo dicant mihi, quid tandem totius baptismi nomine intelligant, quidve præter illam externam corporis lotionem ejus in loco significatum esse velint. Si interiorem animi lotionem dicant; rursus rogo, an eam quæ Euangelii prædicatione fit, an vero eam quæ Spiritus Sancti ope peragitur intelligant, an postremo ejusmodi mentis ablutionem dicere velint, quæ prædicatione simul Euangelii & Sancti Spiritus ope perficiatur. Si dixerint eam se intelligere, quam Spiritus Sanctus sive solus, sive una cum Euangelii prædicatione peragit, jam ipsos errare apparebit, cum neque Apostolorum ullo modo esset Spiritum Sanctum illum qui mentem hominis expurgat, impertire, nec is Spiritus Sanctus in nomen Patris, Filii, & Spiritus Sancti, vel daretur, vel dari posset. Sin vero eam, quæ Euangelii prædicatione fiat, se intelligere affirment, quam in Patris & Filii & Spiritus Sancti nomen, ut postea explicabitur, fieri debuisse, nos quoque non confitemur modo, verum etiam contendimus, jam fateantur ipsi id verum esse, quod supra à nobis dictum fuit, & alia ratione probatum, videlicet, si modo in eo præcepto aquæ baptismus comprehendatur, non posse illum ab Euangelii prædicatione separari: sed necesse esse, ut qui aqua baptizare velit, iis quos baptizaturus sit Euangelium prædicaverit, aut prædicet, atque ea ratione eos simul mentem lavet atque expurget. Ubi igitur nulla Euangelii prædicatione opus fuerit, ibi nullus ei Christi præcepto locus esse poterit. Quocirca si eos qui prædicatione illa non egent, ab Apostolorum successoribus baptizandos esse velimus, aliunde quam ex præcepto illo id colligi omnino oportet. Itaque apparet, nullam Christi verbis interpretationem adhiberi posse, qua baptismum aquæ in ipsis comprehendi, nedum præcipue significari demonstretur, nisi hoc saltem concedatur ex præcepto illo probari non posse illud, de quo potissimum disputatur, & nos verum esse negamus, omnes perpetuo qui Christi discipuli jure appellari velint, aquæ baptismo indigere.

Nec vero ut credamus in mandato illo de aquæ baptismo actum fuisse, quemquam moveat, quod Petrus ab ipso initio jusserit Act. 2. 38, eos qui ad Christum convertebantur aqua baptizari, quasi omnino illud Petri factum executio fuerit illius mandati. Nam magna hic deceptio est, & manifestus Paralogismus. Quamvis enim verissimum sit, si ibi Christus præcepisset Apostolis, ut aqua baptizarent, Petri factum ex in parte præcepto illi consentaneum futurum, & debuisse Petrum aqua baptizare, non tamen continuo verum est, si Petrus aqua baptizari jussit, mandatum fuisse à Christo Apostolis, ut baptizarent aqua, nedum eo nominatim loco id mandatum fuisse constet. Ut enim supra demonstratum fuit, potuerunt Apostoli sine ulla reprehensione aqua in Jesu Christi nomine baptizare, etiamsi id eis ab ipso Christo expresse mandatum non fuisset. Quin imo ex ipsius Petri verbis ipsoque facto perspicuum est, sic aqua baptizare, ut Petrus fecit, seu fieri jussit, non esse executionem illius Domini Jesu mandati, etiamsi in eo mandato, de aquæ baptismo actum fuisset. Baptismus enim ille aquæ Petro jubente ministratus, quamvis sine doctrina de ipso Christo ministratus non fuerit, antecessit tamen doctrina baptismum, neque in ipso baptizandi actu ejus doctrinæ ullam mentionem fieri necesse fuit. Sed Petro jubenti plenissime fuit obtemperatum, si illi, quos baptizari jusserat, Christi nomine simpliciter invocato, aqua abluti, seu tincti fuerunt, atque ea ratione ipsi Christo quodam modo consecrati, ejusque familiæ adscripti. Hoc enim est in Jesu Christi nomine baptizari, (id autem diserte nec præterea aliud Petri verba fieri jubebant) ut etiam ex loco illo Pauli 1. ad Cor. 1. intelligi potest. Cum igitur ipsum Patris & Spiritus Sancti nomen expresse commemorari minime sit opus, doctrinæ similiter de ipso Christo

nunc mentionem factam fuisse necesse non sit, quæ explicanda Patris quoque & Spiritus Sancti mentio fuerit facta; quomodo obsecro in Jesu Christi nomine aqua baptizare, ut Petrus fecit, sive, ut fieret, mandavit, illius præcepti executio esse potest, in quo disserte cautum est, ut in nomen quoque Patris & Spiritus Sancti baptismus ministretur, non modo ut in eo ministrando ipsorum quoque expressa mentio fiat. Atque hæc satis esse volumus, ut demonstretur in Domini Jesu mandato aquæ baptismi rationem habitam non fuisse, præsertim si ad omnes, qui ejus discipuli esse velint, nullo discrimine habito illud pertinere statuamus.

Sed quæret fortasse aliquis, quid igitur sibi vult Christus, cum præcipit Apostolis, ut baptizarent in nomen Patris, & filii, & Spiritus Sancti? Nihil omnino est, quod me ita quærenti respondere cogat, & nodum istum expedire. Nam satis superque id quod debui, præstiti, si, ut me fecisse arbitror, de aquæ baptismo eum locutum non fuisse docui. Veruntamen, ut omnibus, quoad possumus, satisfaciamus, tanquam si hæc pars quædam officii nostri in præsenti disputatione plane esset, totam rem aperire conabimur. Dico igitur primum, (quod prorsus nemo dubitat) in Sacris Novi Fœderis Literis, non unum esse usum verbi baptizandi, & nominis baptismi seu baptismatis. A propria enim & magis usitata ipsorum significatione, quæ immergendi, seu tingendi vel etiam abluendi est, sæpe ad alias significationes, aut metaphorice, aut metonymice sunt quodammodo detorta, adeo ut vix interdum sermonis figura recte percipi queat, & quo sensu usurpata fuerint, plane intelligi, ut hic in ipsius Christi verbis factum esse deprehendimus, Marci videlicet cap. 10. 38, 39. & Luc. 12. 50. Cum enim (ut fere receptum est) sibi multa mala subeunda esse, & mortem acerbissimam perferendam significare vellet, dixit se baptismo quodam baptizandum esse. Id autem quomodo ea locutione ab usitata verborum figura, non recedens, declarare potuerit, non est hic explicandi locus, cum significatio illa ad propositum nostrum minime faciat, satis est hisce exemplis planum fecisse, id verissimum esse, quod de verbis *baptizo* & *baptismus*, deque eorum usu in Novo Testamento omnes sentiunt. Invenimus autem nonnunquam baptismi nomen, baptizantis, id est lavantis, vel tingentis, disciplinam, seu mavis dicere, doctrinam significare, nulla lotionis ipsius vel tinctionis ratione habita, ut cum Act. 18. 25, scriptum legimus, Apollo baptismum duntaxat Johannis scivisse. Ut enim ex ipso loco satis constat, nihil penitus ibi ad rem faciebat, quod Apollos sciret, aquæ baptismum illum, quo utebatur Johannes, cum manifeste de sola doctrina Domini ageretur, quam dicitur Apollos non probe adhuc tenuisse, cum Johannis baptisma tantummodo sciret. Quod perinde est, ac si dictum fuisset, de doctrina Domini nihil amplius eum novisse, quam id quod Johannes docuerat. Baptismum autem ipsum aquæ à Johanne ministratum, partem nullam fuisse ejus doctrinæ Domini, de qua ibi verba fiunt, ex infra dicendis clarius patebit. Eadem omnino ejusdem verbi significatio esse videtur, sequenti capite 19. 3, ubi discipuli illi à Paulo Ephesi reperti, & ab ipso interrogati, in quid baptizati essent, respondent, se baptizatos esse in baptisma Johannis. Nam quomodo potuerant quæso illi, baptizari in ipsum aquæ baptismum? An parum constat nihil aliud eos sibi voluisse, nec velle potuisse, præsertim si ad Pauli interrogationem, recte respondisse videri volebant, quam se fuisse baptizatos in doctrinam Johannis, hoc est eo proposito ut se Johannis disciplinæ penitus addicerent, eumque pro duce & magistro in via Dei agnoscerent?

Mitto alios locos complures, in quibus baptismi voce doctrinam significari certum est, atque ut ego quidem credo citra ablutionem aliquam externam. Duo enim hi, quos attulimus, cuivisque vel morosio satisfacere posse videntur. Hæc tamen verbi baptismi notio, vel per metonymiam inducta est, quia nimirum Johannes simul & baptizabat, & docebat, & ita ejus, quod ab ipso fiebat pars una pro altera sumpta est, vel per metaphoram (hæc autem in ipsa quoque Christi doctrina locum invenire potuit) quum non secus aquæ per baptismum Johannis corpus abluebatur, similiter per doctrinam illius animus expurgaretur. Sumitur etiam aliquando baptizandi verbum, ut arbitror, pro eo, quod initiare alio modo dicere possemus. Ut, cum Paulus priore ad Cor. 10. 2 ait, Hebræorum patres baptizatos fuisse in Mosen, in nube, & in mari. Quod nihil aliud esse videtur, quam eos, cum ductore Mose, mare mirabili ratione transissent, tantoque beneficio ipsa præeunte affecti fuissent, initiatos & quasi consecratos fuisse ipsi Mosi, hoc est Deo per Mosen, quem illo ipsis præfecerat, & cui unquam sibi ipsi eos obtemperare volebat. Sed, & cum idem Paulus discipulos illos, quos Ephesi invenerat, interrogat Act. 19. 3, *In quid ergo baptizati estis?* baptizandi verbum, initiandi significatione omnino usurpasse videtur, quamvis enim non sine aquæ baptismo discipuli initiari solerent, quia tamen illos aqua baptizatos, non plane esse constabat, ut jam pro discipulis haberi manifestum erat, quod certe sine initio, seu aliqua initiatione aliqua fieri non poterat, non de aquæ baptismo, sed de initiatione ipsa Paulum interrogasse credendum est. Non secus ac si explicite ad hunc modum dixisset: si, cum credidistis, Spiritum Sanctum non accepistis, imo Spiritum Sanctum dari, ne audivistis quidem, quæ igitur est fides vestra? Cui doctrinæ vos ipsos consecrastis? Cujus denique discipuli declarati estis? Atque hanc eandem notionem eidem baptizandi verbo, seu nomini baptismo, alibi in Evangelistarum, & Apostolorum scriptis, subesse credideris. Quod sane docentissima metonymica translatione factum est, cum per baptismum id potissimum intelligatur, & fiat, ut, scilicet qui baptizatur, ea ratione initietur, & quodammodo consecretur.

Hæ duæ docendi & initiandi significationes verbo baptizandi per usitatissimos sermonis tropos attributæ, ad locum nostrum mirum in modum quadrant. Siquidem Apostolorum muneris erat (quod eis tunc mandasse Christum, verisimillimum est) ut doctrinam de Christo exacte hominibus exponerent, & ejus agnitioni illos initiarent, ad illum Patrem & filium & Spiritum Sanctum eos adducendo, ipsisque consecrando, sine quibus nec doctrina ipsa explicari, nec ex ea fructus ullus percipi potest. Atque hoc loco non pigebit ea referre, quæ virum nostra memoria Sacrarum Literarum cognitione præstantissimum in ea Christi verba, aliud tamen quam nos agentem, & de alia re disputantem, scripta reliquisse comperimus, quod loco interpretationis nostræ, quam latius exponere statueramus, esse poterit. Inquit igitur: *Sed ego quorum iste membris fiat, dubium, aut obscurum esse nego, quia non simpliciter, & indefinite verba prolata sunt, verum cum relatione manifesta addito singulis articulo, cujus tanta vis est, ut certos quosdam designet; & quorum antea meminisset. In fonte enim legitur:* εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, *ad quem articuli vim exprimendam adjungendum esset, in versione Latina singulis, pronomen, hoc pacto: Baptizantes eos in (vel ad) nomen illius Patris, & illius Filii, & illius Spiritus Sancti, de quibus scilicet antea sum vobis locutus, & vos probe tenetis. Illius inquam Patris vestri cælestis, qui vos tanto opere diligit, à quo me profectum esse vere cognovistis, cujus nomen vobis declaravi, & sermonem tradidi, qui me ductorem & præcursorem vestrum excitavit à mortuis, ad quem jam jam ascendam, ut cum eo vivam in gloria sempiterna. Et illius inquam Dei filii unigeniti, de quo cælestem illam vocem audistis. Hic est meus charissimus filius, quem vos Christum Dei viventis filium confessi estis, quem Deus misit, ut servetur per eum mundus, cui dedit omne judicium, ut omnes filium honorent, quemadmodum Patrem honorant, qui ex divino præcepto animam suam, seu vitam ipsa animam posuit, ac tertia die*

suscitatus, nunc abit in cælum sessurus ad dexteram majestatis, donec veniat cum multa potentia, & gloria, & judicet mundum, & quæcunque ei dedit Pater, in vitam det æternam. Et illius (inquam) Spiritus Sancti in meo nomine à Patre mittendi, quo intellexistis vos abluendos esse, qui præibit vobis ad omnem veritatem, qui apud vos manet, & in vobis futurus est, quem mundus consequi non potest, quem Deus & Pater cælestis dabit à se petentibus, multique abundantius se impertiet, ut flumina ex ipsorum intimis fluant aquæ vivæ, fontque in ipsis fiant scaturientes ad vitam æternam. Hactenus ille. Sic igitur ut tantus vir fecit, ego quoque Christi verba explano, & idcirco verbum *baptizantes*, minime non ad aquæ baptismum refero, in quo ministrando hæc neque dicebantur, nec intelligebantur: sed vel antequam ministraretur, omnia prorsus, vel post etiam ex parte explicabantur. Verum ad doctrinam & ad initiationem illam, quæ docendo fit, referendum affirmo. Qua interpretatione admissa, locus totus planissimus est, nec ulla superest difficultas. Nam, si quis objiciat, non opus fuisse, neque verisimile videri, ut Christus, qui jam dixerat, *Docete omnes gentes*, subjunxerit statim præceptum de docendo: Dico primum, illud nihil esse, cum manifestum sit, ipsum postea de doctrina iterum præcepisse dicentem, *Docentes eos servare omnia quæ præcepi vobis.* Nam profecto hoc omnino in verbis illis comprehenditur ab initio dictis. *Docete omnes gentes.* Atqui quod prius implicite Christus dixerat, explicat deinde apertius. Cumque doctrina illa & mysterium salutis nostræ, & vitæ præcepta complectatur, de priore parte agit in verbis illis, *baptizantes eos*, &c. de posteriore vero in illis, *docentes eos servare*, &c. Itaque tantum abest, ut interpretatio nostra cuncta videri possit, ut nisi ea recipiatur, mancus omnino aut imperfectus, & parum ipso dignus videatur sermo Christi, qui doctrinæ salutaris, quam publicari volebat, ex duabus alteram tantummodo partem explicet.

Præterea dico, animadvertendum esse, nulla ratione, quæ absurdissima non sit, posse verba illa, *baptizantes*, &c. explanari, nisi concedatur ibi quoque aliqua saltem ex parte doctrinæ publicandæ factam fuisse mentionem, & de ea præceptum datum, alioquin ut supra diximus, nunquam quomodo Apostoli in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti baptizarint, & Christo paruerint, explicari poterit. Ut sive nostra, qui eo in loco baptismi aquæ præceptum datum fuisse negamus, sive adversariorum, qui affirmant, sententia admittatur, fieri non possit, ut illud quod dicitur de doctrinæ iterato præcepto semper verum non sit. Postremo dico, verbum Græcum *μαθητεύσατε*, quod interpretes verterunt, *docete*, proprie, non docere, sed discipulum facere, significare, ut ex nomine *μαθητής* unde derivatur, quod discipulum significat, apertissimum est, & abunde confirmatur per id, quod legitur, Act. 14. 21. *Cumque evangelizassent, urbi illi, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανούς*, id est, *& multos discipulos fecissent.* (Quod ibi viderunt Erasmus quoque ac Tigurini, & Sebastianus Castellio, quorum hic in sua translatione habet, *Et compluribus factis discipulis.* Illi vero, *Discipulos quoque assecuti essent multos*) Non autem ut vetus interpres, quem alii quidem imitari voluerunt, interpretatus est, *Et multos docuissent.* Quæ interpretatio, cum jam dictum fuisset, eos Evangelizasse urbi illi, quod sane nihil aliud est, quam illos ibi publice docuisse, nullo modo sustineri potest, nisi verbum docendi in eam significationem accipiatur, in quam interdum apud bonos autores accipi solet, ut scilicet non ipsam modo doctrinæ traditionem, sed ejus etiam receptionem significet, quod tamen satis non esse, ad vim illius Græci verbi, hoc præsertim loco exprimendam, videbit aperte quisquis animum adverterit, & ipsum locum inspexerit. Proprietate igitur verbi considerata, apparet nihil aliud in verbis illis mandasse Christum Apostolis, nisi ut discipulos facerent, ex omnibus gentibus, post quod mandatum convenientissime consequitur, ratio discipulorum faciendi, quæ potissimum ut ipsum nomen indicat, in disciplina consistit. Quare merito statim adjungit Christus, quid docere debeant eos, quos discipulos facere aggrederentur. Discipulos autem intelligo non Apostolorum, sed ipsius Christi. Sic enim nomen discipuli simpliciter positum, accipitur sæpissime in Sacris Literis Novi Fœderis, imo semper ut arbitror, idque multo frequentius post ipsorum Apostolorum prædicationem. Tempus enim fuit, cum ii, qui Christiani postea sunt dicti, simplici discipulorum nomine appellarentur, ut docent verba Lucæ, Act. 11. 26. Itaque ut concludamus rectissime à nobis verba illa, Baptizantes eos in nomen Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, etiamsi ad aquæ baptismum referri possent, quod tamen contra se habere demonstravimus, ad disciplinam præcipue relata fuisse. Atque ex his tandem cuilibet constare posse credimus, quam injuria, ex ipsis verbis illis præceptum baptizandi aqua (quod præsertim pene omnes, qui Christiani jure appellari volunt, complectuntur) colligi affirmetur. In quibus explicandis (quanquam multo plura dicere potuissemus) si aliquanto longiores fuimus, eo breviores erimus in cæteris locis excutiendis, qui ad receptam istam de aquæ baptismo confirmandam sententiam videntur posse afferri. Multa enim quæ in hoc examinando, quem adversarii inter omnes maximi faciunt, dicenda fuerunt, ad reliquos explanandos jam nobis viam straverunt, neque ea licet ad id maxime conducentia pluribus verbis repetere opus fuerit, sed indicare tantum atque in memoriam redigere satis erit.

CAPUT III.

Tertius locus, ex quo præceptum illud videtur posse colligi, sunt verba illa Domini Jesu, quæ undecim discipulis dixit, apud Marcum cap. 16. 15, & 16. *Euntes in mundum universum, prædicate Evangelium omni creaturæ. Qui crediderit, & baptizatus fuerit, salvus erit.* Nam, cum Christus dicat, eos servatum iri, qui crediderint, & baptizati fuerint, satis manifestum esse potest præcepisse illum ut omnes credentes baptizarentur, alioqui solum fidei mentionem fecisset, neque vero duæ illæ rationes, quibus in superiore loco de aquæ baptismo actum non fuisse disputatum est, quod scilicet aliunde constet, Apostolis mandatum à Christo non fuisse, ut aqua baptizarent, & quod aquæ baptismus simpliciter in nomine Jesu Christi, non autem in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti, ab ipsis ministraretur, hic locum habere possunt, ubi nec ipsis Apostolis, ut baptizent, aperte mandatum est, sed tantum, qui servandi sint, baptizatos esse debere, expresse dictum videtur, nec ulla baptismi ministrandi ratio, sive formula præscripta fuit.

Verum quamvis ego neutram ex illis rationibus hic aliquid momenti habere mea sponte aut confitear, aut certe concedam, putaverim tamen nihilominus ostendi posse, ne in hoc quidem loco, de aquæ baptismo Dominum Jesum locutum fuisse. Quid enim? Num dicemus ad salutem consequendam ita requiri aquæ baptismum, ut fides requiritur. Certe neminem audivi unquam, qui hoc ausus sit affirmare. Atqui si de baptismo aquæ ibi locutus est Christus, satis constat in iis servandis, quibus Apostoli Evangelium prædicaturi erant, non minus aquæ baptismum, quam fidem ab ipso requisitum fuisse. Vel, si hoc fateri nolumus, dicentes Christum quidem affirmasse eum, qui credidisset, & aqua baptizatus esset, servatum iri, non idcirco tamen negasse, quenquam servari posse, qui non baptizaretur, quemadmodum de iis, qui non crederent, in sequentibus verbis affirmavit, inquiens, *qui vero non crediderit, condemnabitur.* Si inquam hac ratione penitus fateri nolumus baptismum à Christo fidei æquiparatum fuisse, quid rogo ex ipsius verbis ad præceptum de aquæ baptismo confirmandum elici poterit. Nihil enim diserte præcipit ibi Christus, cum de baptismo loquitur

Quocirca ejus verba vim præcepti habere nulla præterea ratione demonstrari potest, quam si probetur, ex ipsis colligi, sine baptismo non secus ac sine fide, quenquam servari non posse, quod plane falsum esse, ne ipsos quidem adversarios negaturos confido. Finge enim alicui Christi Evangelium prædicatum fuisse, sive alia quapiam ratione innotuisse, nulla tamen baptismi aquæ, quem is suscipere deberet, mentione facta, vel cognitione habita. Numquid ille, si Christi Evangelio ex animo fidem adjungat, & in vitæ novitate deinceps ambulet, non servabitur, propterea quod aquæ baptismo tinctus non fuerit? Quid absurdius dici posset, cum passim in divinis literis fidei in Christum, & resipiscentiæ hominum salus tribuatur? Finge rursus eum, qui Evangelii notitiam adeptus fuerit, & sibi præterea postquam crediderit, baptismo aquæ opus esse putaverit, illum accipere non potuisse, numquid, si alioqui dum vixit, vitam Christiano homine dignam duxerit, ab æterna salute idcirco excludetur, quia aquæ baptismo caruit?

Quod si dicant, Christi verba ita interpretanda esse, ut eos tantummodo complectantur, qui & de baptismo aquæ accipiendo audiverint, & illum accipiendi facultatem habuerint.

Respondeo, istius interpretationis nullum vestigium in Christi verbis apparere, qui simpliciter & fidem & baptismum in homine, cui ab Apostolis prædicatum foret Evangelium, servando requisivit. Nec enim, cum deinde subjunxit, *qui vero non crediderit, condemnabitur*, nulla baptismi mentione facta, ideo illud fecisse dicendus est, ut innueret non perinde necessarium esse ad salutem baptismum illum, de quo locutus fuerat, ut fides erat, ac tum demum omnino requiri, cum quis de ipso monitus, eum accipiendi facultatem haberet. Sed idcirco ita locutus est Christus, quia primum omnium in homine servando id requiritur, ut Evangelio assentiatur. Quod si non fecerit, nihil præterea quærendum est, sed de ejus salute desperandum. Id tamen per se ad salutem non sufficere, satis antea docuerat, cum, non qui credidisset modo; sed qui credidisset, & baptizatus esset, servandum fore dixerat. Adducit autem me, præter jam explicatam rationem, ut credam de aquæ baptismo, in illis Christi verbis non agi, quod in Complutensi codice sic habetur. *ὁ πιστεύσας καὶ ὁ βαπτισθεὶς σωθήσεται.* Id est, qui crediderit, & qui baptizatus fuerit, servabitur. Quamvis enim fortasse locus aliquis in Novo Testamento inveniri possit, ubi articulus participio, aut adjectivo (ut vocant) nomini aliud participium aut adjectivum nomen sequenti additus plane abundet, tamen multo plures reperiuntur, in quibus articulus non appositus subaudiendus est. Ex quo fit, ut multo verisimilius sit in vulgata editione articulum participio *βαπτισθεὶς* præpositum subaudiri debere, quam in Complutensi abundare. Atqui, articulo in vulgata editione subaudito, ea sententia ex Christi verbis aperte colligitur, ut & is, qui crediderit, & is quoque qui baptizatus fuerit, servandus sit. Quæ sententia falsitate, eaque evidente, non vacat, si baptismus aquæ eo participio intelligatur, cum palam sit aquæ baptismum citra baptizati salutem contingere posse. Quare de alio baptismo, cui Evangelicæ prædicationis auditorum salus merito adscribi possit, Christum locutum fuisse necesse est. Neque vero est novum, ut baptismo cuidam salus nostra adscribatur.

Id enim fit à Petro priore Epistola ad finem tertii capitis, ubi affirmat baptismum nos servare, & simul de quo baptismo loquatur aperte explicat, negans se de eo baptismo loqui, quo corporis sordes abluuntur: sed de alio quodam, ut infra suo loco aperte demonstrabitur.

At vero objiciet aliquis, quomodo fieri potest, ut sine fide Evangelio adhibita quisquam servetur? Aut si baptismus ille, cui in Christi verbis salutem eorum, quibus Evangelium prædicatum fuerit, adscriptam fuisse dicitur, sine fide non est, cur illi seorsum à fide ea salus tribuitur. An non satis superque fuerat, jam ipsam fidem commemorasse, cui etsi salutem adscribendo, omnino & ipsi baptismo adscripta fuisset, id est affirmatum esset, eum, qui Evangelii prædicatione audita, eo baptismo tinctus fuisset, salvum futurum?

Respondeo, fidem ipsam in hominis corde residere, & non nisi per externa opera deprehendi posse. Quare, cum vellet Christus Apostolos docere, quinam ipsorum prædicatione audita servandi essent, postquam credentes commemorasset, baptizatos quoque nominavit, id est eos, qui à peccatorum sordibus per pœnitentiam essent abluti, quibus non tanquam à credentibus diversis salutem attribuit: sed tanquam iis, quos vere credentes esse constaret. Nam simplicem copulam, non semper inter diversa poni, sed non raro etiam inter ea, quorum posterius antecedentis explicatio est, vel, ut uno verbo dicam, Et, pro, id est, usurpari, non minus in Sacris, quam in profanis literis, adeo omnibus notum est, ut nulla probatione indigeat. Quam tamen si quis requirat, in proxime sequentis loci examinatione inveniet. Hæc autem non ideo à me dicuntur, quod Complutensem editionem vulgatæ anteponendam censeam, vel omnino hoc loco in vulgata articulum illum subaudiri debere contendam: Sed ut, quæ loci non absurda sententia esse possit, ostendam, si Complutensis lectio retineatur, quæ sine nec temere damnanda aut rejicienda est, & evidenter demonstrat, nos primos non esse, qui Christum hoc loco de aquæ baptismo locutum fuisse negemus, verum id antiquitus quoque præstantissima doctrina viris visum fuisse. Nam certe alioquin in tam celebri, eaque ex pervetustis codicibus, concinnata editione, ea lectio nunquam obtinuisset. Satis à nobis, ut videtur, probatum est, hic de aquæ baptismo non agi, etiamsi vulgata lectio, nullo subaudito articulo, omnino sequenda sit, quod mihi, ut verum fatear, vehementer placet. Nec aliud faciendum restat, quam Complutensi codice omisso, quid per baptismum hoc loco Christus intellexerit explicare.

Dico igitur, baptismi nomine in verbis illis, *& baptizatus fuerit*, comprehendi, vel veram pœnitentiam, vel Christi nominis, & ejus Evangelii publicam professionem, vel utrumque simul recte intelligi posse. Quid enim est, quod per baptismum, convenientius significari possit, quam pœnitentia vera, quæ animæ & spiritus ablutio est? Aut Evangelii & nominis Jesu Christi professio publica, cum baptismus ipse aquæ, ab Apostolis usurpatus, ut eam fidem potissimum respiceret, ut quis publice Christo nomen daret? Paulus ad Ephes. 5. 26 ait, Christum lavacro aquæ, mundasse Ecclesiam per verbum, ut eam exhiberet sibi gloriosam, non habentem maculam, neque rugam. Quis negare potest eo in loco aquæ lavacrum, nihil aliud significare, quam veram pœnitentiam, per quam peccator mundatur, & sine macula & ruga gloriosus efficitur, Christoque exhibetur? Quæ mundatio, (ut ita loquar) per verbum, id est per Evangelii prædicationem contingit, quæ fidem gignit, ex qua pœnitentia oritur. Atque is Pauli locus (ut etiam in annotationibus Bibliorum Vatabli animadversum est) huic nostro elegantissime respondet, eumque mirum in modum illustrat. Nam idem prorsus est, hic, Evangelii prædicatione audita credere, & baptizari, quod ibi per verbum, id est (quemadmodum in prædictis annotationibus explicatum fuit) per fidem in verbum Evangelicum mundari, & sine ruga, & macula Christo exhiberi, externæ autem aquæ baptismus profecto has vires non habet. Idem Paulus ad Titum scribens, cap. 3. 5 affirmat, Deum servasse nos per lavacrum regenerationis. Ex quo conjici potest, cum in Sacris Literis baptismo, seu lavacro cuipiam tribuitur, quod per ipsum aliqui ex parte servemur, ut certe in loco nostro fit, quodnam baptismum, seu lavacrum intelligi debeat, nempe regenerationis lavacrum, quod nihil aliud, quam vera per Evangelii prædicationem pœnitentia est, per quam novi homines efficimur, & denuo nasci dici possumus. Qua de re in

sequenti

sequente cap. plenius disseremus. Auctor item ad Hebræos cap. 10. 19. ita scribit: *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu* (vel potius *ad introitum*) *sanctorum, in sanguine Christi, quam initiavit nobis, viam novam & viventem per velamen, id est carnem suam, & sacerdotem magnum, super domum Dei, accedamus cum vero corde, & plenitudine fidei, aspersi corde à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, &c.* Non modo aqua ablui: sed corpus ipsum aqua ablui, pro vera vitæ emendatione usurpavit auctor iste praeclarissimus. Nam, cum de re, ad quam faciendam hortetur, ibi sine dubio agat, nec terrestre aquæ baptismum (quod tamen neminem fere existimasse arbitror) nec Spiritus Sancti gratiam (quod multi existimant) in illis verbis eum intellexisse dicendum est. Quod enim ad baptismum externum attinet, ejusmodi hominibus eum scribere, qui eo non indigerent, plus satis ex ipsa Epistola manifestum est. Quod vero ad Spiritus Sancti gratiam, ea ipsos perfundi, non ipsorum, sed Dei proprium munus erat. Itaque nihil aliud sibi vult scriptor ille, quam ut non modo ipsum cor à conscientia mala expurgatum habeant, quod prius eos monuerat, verum etiam, ut factis minus bonis inquinati non sint.

Ex his igitur locis abunde constare credimus, eum vere baptizatum, seu lotum dici posse, & debere, qui pœnitentiam egerit, hoc est resipuerit, & à peccatorum sordibus sese abluerit, quod qui non fecerit, non est, quod servatum se iri, ullo modo speret. Quocirca merito præter fidem, quæ Evangelio adhibetur, baptismus iste à Christo in servandis requisitus fuit. Siquidem *credendi* verbo, ut saepe alias tactum est, non perfectam fidem illam, qua omnino justificamur, & salutem consequimur, quæque sine vitæ emendatione esse nequit: sed primum illum Evangelii prædicationi adhibitum assensum, quem sæpe vitæ emendatio non consequitur, quique propterea non cum salute, sed majore cum condemnatione non raro conjungitur, Christus significare potuit, atque, ut ego quidem arbitror, prorsus significavit.

Loci, in quibus credendi verbum, in Evangelii negotio, pro assensione illa, quæ ab initio ejus prædicationi adhibetur, usurpari constat, inter cæteros complures hi sunt, Joh. 7. 31, & 8. 30. & 12. 42. Act. 8. 13. quibus adde, quidquid scribit Jacobus Epistolæ suæ cap. 2. 14. usque ad finem capitis. Tametsi enim vix ipsum credendi verbum ibi expressum est, sed de fide perpetuo agitur, idem tamen prorsus censeri debet. Quin etiam loci sunt, in quibus disserte fidei Evangelio adhibendæ, seu fidei in Christum pœnitentia tanquam ad salutem necessaria adjungitur, ita ut explicationi huic nostra verborum Christi, nihil Sacris Literis magis consentaneum excogitari posse videatur. Inquit enim ipse Christus alibi, pœnitentiam agite, & credite in Evangelio, Marc. 1. 15. Paulus autem Senioribus Ephesinæ Ecclesiæ in memoriam redigit, quomodo ipse & Judæis & Gentibus pœnitentiam in Deum, & fidem in Dominum nostrum Jesum Christum prædicaverit, Act. 20. 21. Quod si verbis illis, *& baptizatus fuerit*, publicam Evangelii & nominis Christi professionem significatam fuisse velimus, quid decentius excogitari potest, cum certum sit, sine ea nemini salutem contingere posse, Domino ipso Jesu apertissime testante, se coram suo Patre cœlesti, eos demum pro suis agniturum, qui ipsum coram hominibus confessi fuerint? Matth. 10. 32. Paulo vero diserte oris confessionem, cum cordis fide conjungente, & in eo requirente, qui salvus futurus sit, Rom. 10. 9. Qui locus sane hujus nostri explicatio, seu potius paraphrasis quædam esse videtur. Nec vero est, cur aliquis dicat, professionem istam publicam nominis Christi non aliter fieri quam per aquæ baptismum, sive baptismo aquæ interveniente. Nam præterquam quod alia prorsus ac multo sane præstantiore ratione id fieri posse palam est, ut si quis, (exempli gratia) propter Christi nomen publice mortem ipsam oppetere non recuset, aliud etiam, quod ante diximus, absurdum omnino sequeretur, & homines inveniri posse, qui eo habeant, quibus perinde in Sacris Literis hominum salus attribuitur, & tamen qui aquæ terrestris baptismo tincti non fuerint, neque quam servetur. Id quod superiore prædictum vero memoria nostra contigisse, & adhuc contingere, certissimum esse debet, si modo vel infantium, vel à non veris Christi ministris datus baptismus, verus & legitimus baptismus non est.

Hactenus in Domini Jesu verbis illis apud Marcum, non de aquæ baptismo agi, & de quo baptismo agatur, explicatum & demonstratum est. Sed quid si concedamus de aquæ baptismo agi? Num propterea verum erit, ita præceptum fuisse aquæ baptismum, ut in perpetuum nemo possit Christianus merito vocari, qui eo se tingi non curaverit? Minime vero. Primum enim Christi sermonem, quem tunc cum Apostolis habuit, ad omnes consequentes ætates, ubi quotennis id fieri debere abunde constet, pertinere non esse, docent, quæ postmodum sequuntur verba: *Signa autem eos, qui crediderint, &c.* sed dicendum est, neque hodie extare, nec à multis jam seculis extitisse ullos credentes, cum neque hodie, neque à multis jam seculis ea signa conspiciantur. Deinde non ad omnes homines, qui ejus ope servandi sint, Christi verba, de quibus controvertitur, pertinere, satis constare potest ex iis, quæ in superioris loci examinatione dicta sunt, ad quæ lectorem rejicimus. Non enim minus hic, quam illic, doctrina, seu prædicatio cum baptismo conjungitur, nec minus hic, quam ibi, de iis baptizandis sermo est, qui ante Christo nomen non dederant, & in religione, non re tantum, sed nomine quoque à Christi religione diversa diu ante nati & educati fuerant. Nam si dixeris, tunc multos alios præterea fuisse, nec de aliis, quam de ejusmodi hominibus baptizandis potuisse agi. Dico primum, imo potuisse Christum de iis etiam omnibus, qui post futuri erant, aperte loqui. Quod certe fecisset, si neminem unquam eorum, qui servandi essent, baptismo illo sponte carere posse, significare voluisset, cum maximum sit, in hoc baptismi aquæ negotio, inter eos, qui tunc erant, & innumerabiles alios, qui postea consecuti sunt, discrimen. Deinde respondeo, exceptionem istam tum demum locum fortassis habituram, si ego is essem, qui ex verbis illis Christi probare vellem aquæ baptismum ad quosdam homines hodie non pertinere. Sed quando adversarius est, qui inde colligi omnino affirmat, aquæ baptismum perinde ad omnes homines omnibus seculis tanquam ab ipso Christo præceptum pertinere, necesse est profecto, vel de omnibus in perpetuum disserte illa à Christo verba facta fuisse, vel eos, de quibus eum locutum fuisse constat, nulla in re quæ momentum aliquod in aquæ baptismi negotio habeat, à reliquis differre, aliogui non ex ipsis Christi verbis, sed ex nostris præjudicatis opinionibus, non ex Christi verborum sententia, sed ex nostro sensu ejus præcepta eliciemus.

CAPUT IV.

SEquatur ex ordine nobis propositis examinanda verba illa Domini Jesu, apud Johannem cum Nicodemo Joh. 3. 5: *Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest intrare in regnum Dei.* Ex quibus satis perspicuum esse videtur, præter Spiritus baptismum à Christo baptismum quoque terrestris aquæ requisitum fuisse, si quis salvus esse velit. Et ob eam rem omnibus perinde in perpetuum præceptum esse, ut aquæ baptismo tingantur, quicunque Deo rejuvia se Christianos esse, profiteri cupiant. Jam vero, quamvis neminem fere hodie esse credamus, in divinis literis paulo exercitatiorem, qui locum illum ad externum aquæ baptismum pertrahat, idque si fiat, non recte fieri ex iis, quæ superiore loco examinando diximus,

planissimum esse posse, tamen quemadmodum, ut omnibus satisfaciamus, eum pro quarto adversariorum testimonio proferre non piguit, sic etiam separatim examinare non pigebit, præsertim cum ejus explicatio ad ea, quæ antea dicta sunt, confirmanda plurimum conducere queat. Dico igitur, ex eo solo satis constare hic de aquæ terrenæ baptismo sermonem non esse, quod alioqui neminem in Dei regnum ingressurum esse sequeretur, nisi eo baptismo initiatus foret. Quod, ut supra dictum fuit, ne adversarii quidem ipsi affirmare audebunt. Est autem hic locus, illis ejusdem Christi verbis, apud eundem Johannem similis, cum ait Judæis non habere eos vitam æternam in seipsis, nisi comedant carnem filii hominis, & sanguinem bibant. Quæ verba diu ad cœnam Dominicam a multis detorta fuere, donec tandem animadversum est, id perperam fieri. Nam alioqui nemo vitam æternam habiturus esset, qui cœnam Domini non aliquando manducasset, contra vero quicunque manducasset, vitam æternam adipisceretur, cum ibidem illico subjungat Christus, eum, qui comedat ipsius carnem, & ipsius sanguinem bibat, habere vitam æternam, quorum utrumque longe absurdissimum esse, præsertim vero hoc posterius, nemo est qui non perspiciat. Ut igitur ista ratione factum est, ut iidem illi, qui in cœna Domini veram & naturalem ipsius carnem & sanguinem percipi contendunt, tamen de cœna Domini, ibi non agi jam agnoscere incipiant, sic quoque nulli, quamvis acerrimo terrenæ aquæ baptismi propugnatori dubium esse potest, de eo baptismo ibi agi non posse, ubi aperte aqua tanquam precise ad salutem æternam necessaria requiritur, ut hic fit. Verum quid aquæ nomine hoc loco intelligi debeat, non perinde inter omnes constare video. Mihi tamen ea maxime sententia probatur, quæ a peccatorum sordibus ablutionem sive ipsam pœnitentiam, per quam à peccatis abluimur, ea voce significatum esse vult. De altera enim quadam hominis nativitate agens Christus, nihil opportunius commemorare potuit, quam peccatorum depositionem, nec ulla re alia convenientius ad ipsam exprimendam uti. Siquidem per eam depositionem, sive per pœnitentiam, & vitæ emendationem denuo quodammodo nascimur, & novæ creaturæ efficimur. Itaque in ipsis Sacris Literis, non modo in novitate vitæ eos ambulare scriptum est, qui in peccatis amplius non manent, Rom. 6. 4, verum etiam ii, in quibus fides per dilectionem operatur, seu qui Dei mandata conservant, novæ creaturæ appellantur. Ut cuilibet manifestum erit, qui ℣. 19. cap. 7, prioris ad Corinth. & ℣. 6. cap. 5. ad Gal. cum ℣. 15. cap. 6, ejusdem ad Gal. Epistolæ conferre voluerit, cui plane consentit versus 17 cap. 5, posterioris ad Corinth. Hinc veterem exuere novumque hominem induere ii dicti sunt, qui peccatis relictis, justitiæ opera sectantur, ut legitur cap. 4. Epist. ad Ephes. 3. ad Coloss. ut alia multa, quæ huc pertinent omittam, omnibus qui vel semel Novi Fœderis scripta perlegerint, satis, ut arbitror, cognita, atque comperta. Conjungit autem Christus cum aqua ista, hoc est peccatorum ablutione, Spiritum, ex utroque hominem, qui in Dei regnum ingressurus sit, nasci oportere, affirmans, quia nisi Spiritus divini ope hominis sensus interiores purgentur, & ipse intellectus renovetur, etiamsi instauretur voluntas, homo tamen ipse denuo natus, & plane renovatus dici non posset. Sed ne voluntas quidem ipsa ullo modo renovaretur, nedum actiones seu facta universa, ut quidem necesse est, si quis à peccatorum sordibus se ablutum esse, ipsaque peccata deposuisse, citra mendacium affirmare velit. Proinde tantum abest, ut hic locus adversariorum sententiæ faveat, ut etiam ei maxime adversetur. Ostendit enim apertissime ipsum aquæ vocabulum in salutis nostræ negotio, non terrenam aquam, & veram, sed spiritualem quandam, & metaphoricam interdum significare. Quare nihil est, etiamsi nulla præterea ratione moveamur, quod nos cogat in iis locis, in quibus, tanquam ad salutem nostram pertinens, baptismus commemoratur, baptismum aquæ externum intelligere: præsertim cum ipsius aquæ nulla aperta mentio fiat: hocque de iis locis potissimum dicendum est, qui huic sunt valde similes, ita ut utrobique eandem prorsus sententiam contineri merito existimari possit, qualis est, quem proxime examinavimus. Nam quid ubi vero similius his verbis, *Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest intrare in regnum Dei*, illis inveniri potest, *Qui vero crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit*. Siquidem eandem vim habent, ut baptismum de quo ibi agitur, ad salutem requiri ostendant, quemadmodum & nos credimus, & adversarios asserere necesse est, si velint ex ipsis aquæ terrenæ baptismum, à Christo præceptum fuisse, colligere. Qua de re, supra satis disputatum est. Quod ibi est credere Evangelio, hic est ex Spiritu nasci, siquidem Evangelium seu Novum Fœdus, quod nobiscum Deus per Christum pepigit, spiritus ministratio est, & qui ejus ministri sunt, spiritus ministri dicuntur, 2 Cor. 3. 6. 8. Porro quod ibi est baptizari, hic est ex aqua nasci, quod vero salvum esse, in Dei regnum intrare. Quamobrem, ut diximus, eandem utrobique sententiam esse, plane affirmare possumus, quod si ita est, nulli dubium esse potest, ibi de aquæ terrenæ baptismo non agi, nisi & hic quoque agatur. Hic autem non agitur, ut à nobis demonstratum est, & plerique omnes hodie videntur sentire, ergo ne ibi quidem. Sunt tamen, qui hoc loco, aquæ nomine, nihil aliud, quam ipsum Spiritum Sanctum intelligant, qui alibi quoque per aquam significatur, idque in ejusdem Christi verbis, apud eundem Evangelistam, veluti cum ait, futurum, ut qui in se crediderint, ex eorum ventre flumina aquæ vivæ profluant, Joh. 7. 38. & cum Samaritanæ mulieri dicit iv. ℣. 14, se habere aquam vivam, quam possit ei dare, quamque si quis biberit, in æternum siturus non sit, quippe quod ex aqua in ipso evasura sit, in fontem aquæ salientis, in vitam æternam. Quam interpretationem, si sequamur, quid est, cur hic locus, ad universale & perpetuum aquæ terrenæ baptismi præceptum confirmandum afferri possit? Nec vero interpretationi illi adversatur, quod ipsius Spiritus nominatim mentio fiat, isque cum aqua conjungatur. Nam, ut supra attigimus, conjunctivæ particulæ non semper inter diversa ponuntur: sed sæpe expositivarum vicem gerunt. Cujus rei accommodatissimum, ad locum nostrum, exemplum habemus in Johannis Baptistæ verbis illis, de Christo, *Ipse baptizabit vos Spiritu Sancto & igne*, Matth. 3. 11. Luc. 3. 16. In quibus, nemo non videt, pro eadem re accipi ignem & Spiritum sanctum, nisi quod alter, ad alterius explicationem adhibetur. Ac perinde est, atque si dictum fuisset, Ipse baptizabit vos igne sancto & spirituali, quod decentissimam antithesin, ut locus omnino postulat, continet ejus, quod ante dictum fuerat, *Ego baptizo vos aqua*. Nam, quin corpoream & terrestrem aquam Johannes intellexerit, nemo est, qui dubitet, & res ipsa aperte docet. Quapropter hic quoque, cum Christus Spiritum cum aqua conjungit, nihil aliud, quam spiritualem aquam intellexisse videtur, quam tacite corporeæ aquæ, à Johanne ministratæ opponat, monens Nicodemum, ad Dei regnum participandum, parum futurum, si quis baptismo illo aquæ externo abluatur, nisi interiore spiritus baptismo mundetur. Nam & alibi dixit, Luc. 7. ℣. 28, magnum quidem esse Johannem Baptistam, adeo ut inter natos ex mulieribus nemo major propheta, quam ipse esset, eum tamen, qui minimus esset in regno cœlorum, ipso esse majorem. Nimirum, quia non modo Johannis discipuli, quique ejus baptismo tincti fuerant, divini regni participes nondum erant, sed ne ipse quidem Johannes institutionis & disciplinæ suæ vi, in eo regno versari dici poterat. Id enim ipsi quoque non aliter, quam per Christi gratiam spiritumque contigerat. Quoniam igitur Christus aquam commemorans, nihil diversum ab ipso spiritu intellexerit,

idcirco

ulterius cum Nicodemo sermonem persequens, non amplius aquæ, sed spiritus tantum mentionem facit, ut videre est v. 6, & 8. ubi id, quod prius ex aqua & spiritu nasci appellaverat, ex spiritu nasci simpliciter appellat, quemadmodum Johannis quoque Baptistæ verba, in quibus apud Matthæum & Lucam, non Spiritus Sancti solum, sed ignis etiam mentio fit, apud Marcum, & Johannem Evangelistam, nullam penitus ignis, sed Sancti tantummodo Spiritus mentionem continent. Atque hac quoque horum verborum Christi explicatione, superiorum, quam nos attulimus, interpretatio confirmatur, dum diximus fieri posse, ut Christus post fidem baptismatis commemoratam, baptismi nomine nihil diversum ab ipsa fide intellexerit, sed quid sit illa fides explicare voluerit. Nam ibi similiter, sermonem suum absolvens, non amplius baptismi, sed fidei tantum meminit, inquiens, *qui vero non crediderit, condemnabitur.* Itaque videtur id verissimum esse, quod prædiximus, horum Christi cum Nicodemo verborum examinatione multa ex iis, quæ supra dicta sunt, illustrari, ac confirmari. Quod multo magis perspicuum fieret, si in ipsis examinandis, diutius immorari vellemus: sed quæ dicta fuerunt, homini non plane nulli aut veritatis inimico satis esse possunt. Id tamen silentio prætermittendum non est, nos in hujus loci examinatione, ut quicquid magis adversarium juvare potest, concederemus, perpetuo ita locutos fuisse, ac si certissimum esset in Christi sermone, ingredi in regnum Dei, nihil aliud significare, quam servari, seu vitam æternam adipisci. Nam si ea verba, ut a multis fit, & fieri debere videtur, ita interpretari velimus, ut ad divinarum rerum cognitionem referantur, quis obsecro non videt, aquæ nomine hic externum baptismum intelligi non posse. Manifestum est enim, nec terrenam aquam, nec universam ceremoniam illam aliquid cum divinarum rerum scientia commune habere, nedum ut ad eam scientiam consequendam eo baptismo tingi necessarium sit. Quod tamen ex interpretatione admissa, ex hoc loco omnino colligeretur, si ex aqua nasci idem esset, ac terrena aqua baptizari, vel in his verbis, *Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu*, is baptismus quopiam modo contineretur. Sed jam ulterius progrediamur.

CAPUT V.

PRo quinto igitur adversariorum testimonio, Petri Apostoli verba afferenda censemus, quæ scripta sunt, Act. 2. 38. Quærentibus enim iis, qui ejus prædicatione audita, corde compuncti fuerant, tam ab ipso Petro, tam a reliquis Apostolis, *Quid faciemus viri fratres?* Respondet Petrus, *Pœnitentiam agite, & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus Sancti.* Hic autem non est, quod quispiam causetur, de aquæ externo baptismo non agi: cum & loci circumstantia, & id, quod paulo post scriptum est, *Qui ergo libenter exceperunt sermonem ejus, baptizati sunt, &c.* apertissime demonstrent, de eo baptismo Petrum locutum fuisse. Quod cum ita se habeat, satis constare videtur, aquæ terrenæ baptismum ab Apostolis mandatum fuisse, & si quis inter Christianos numerari velit, ejus partes esse, ut eo baptismo tingi se curet.

Respondeo: Præceptum illud seu Petri sive Apostolorum, nec universale, nec perpetuum esse. Universale quidem non est, nam certis quibusdam hominibus datum fuit, ad quorum exemplum, si aliis quoque datum fuisse velimus, necesse est omnino illos alios eorum, quibus vere fuit datum, in iis, quæ huc pertinere possunt, prorsus similes esse. Itaque ubi dissimilitudo aliqua extiterit, quæ hac in re quidpiam momenti habere posse videatur, ibi præceptum illud nullas vires habere poterit. Sed & supra ostensum fuit, & paulo post apertius ostendemus, eos, de quibus postulamus, an baptizari debeant, nec ne, (quæ nunc nostra controversia est,) valde dissimiles in hujusmodi negotio, rerum esse, quibus Apostoli mandarunt, ut baptizarentur. Ergo mandatum illud non universaliter expositum datum, nec universalibus indefinitis verbis conceptum ad ipsos pertinere ulla ratione potest. Perpetuum vero qui potest præceptum illud censeri, cum ejus rei nullum vestigium in Petri verbis appareat, quæ præsens tantummodo tempus respiciunt, nec quid in futurum, vel ad hoc ultimum tempus faciendum sit, ne indicant quidem. Quod si dicat hac ratione effici, ut ne præceptum quidem pœnitentiæ, quod in Petri verbis continetur, perpetuum sit; itaque hoc tempore, non necesse esse, iis, qui servari velint, pœnitentiam agere. Respondeo: fateor in Petri verbis, nullam perpetuitatem de pœnitentia agenda præceptum exstare, nec, si hodie quoque pœnitentia ad salutem consequendam necessaria est, ut certe est, idem Petri & Apostolorum mandato illo colligi, sed ex universis Sacris Literis evidentissime constare, in quibus nihil æque, ac vitæ ex Christi præceptione emendatio præcipitur atque inculcatur, si quis ad salutem, hoc est ad vitam æternam aspirare velit. Si quicquid ab Apostolis præceptum est, perpetuum censeri debet, cur quæso (ut nostralium placere audio) suffocato & sanguine non abstinemus, nec saltem iis, qui ad Christum convertuntur, ut abstineant, non præcipimus? Apostoli enim iis ex gentibus, qui ad Deum per Christi cognitionem convertebantur, expresse mandaverunt Act. 15. 29, ut ab illis abstinerent, quæ etiam, (non secus atque Petrus baptismum aquæ cum pœnitentia conjunxit) cum fornicatione conjunxerant, quam certissimum est omnibus Christianis in perpetuum interdictam esse. At dicet aliquis, idcirco præceptum illud abstinendi a sanguine & suffocato, a nobis nec servari, nec aliis servandum tradi, quia Paulus Apostolus ejusmodi ciborum delectum, & mandata de illis tradita, ad nos minime pertinere ait Col. 2. 16, & tanquam futuri corporis, quod jam advenerit, umbram fuisse affirmat atque inter cætera satis aperte docet, 1 Cor. 8, 9. &c. & 10. 27, posse Christianum hominem, si citra offendiculum, cum bona conscientia id fiat, iis, quæ idolis sacrificata fuerint, vesci: quorum tamen esu non minus, quam sanguinis & suffocati in eo Apostolorum decreto fratres ex gentibus prohibiti fuerant: sed ex nullo divinarum literarum loco apparet, eos, qui Christiani esse velint, aquæ baptismo abstinere posse. Ad hæc respondeo: primum, satis esse, ut infirmitas adversariorum argumenti cognoscatur, ostendisse non omnia quæ ab Apostolis præcepta fuere, perpetua esse, & hanc ad id ostendendum Pauli verba, quæ de ciborum usu agunt, plurimum conducunt, tantum abest, ut ea ratiocinationem nostram convellere existimanda sint. Præterea dico, etiamsi Paulus eorum ciborum usum, quem Apostoli interdixerant, suis verbis nunquam approbasset, nec quisquam alius Dei spiritu, ut ille præditus, cibis illis nobis licere uti aperte dixisset, non tamen nos Apostolorum præcepto illi servando, tanquam in perpetuum dato obstrictos futuros. Pugnat enim præceptum illud cum libertate Christiana, in quam nos Christus vindicavit, qui nihil ejusmodi unquam præcepit, cujusque lex, quæ tota spiritualis est, totaque interiorem hominem præcipue respicit, ab illis ceremoniis, & plane externis ritibus in universum non abest solum: sed penitus quodammodo abhorret. Nec vero Paulus, cum ciborum omnium usum approbavit, illud ideo fecit, quod Deus sibi ea in re quippiam singulariter patefecisset, atque ea ratione decretum Apostolorum illud abrogasset: sed ut ex ejus verbis, ubicunque ea de re agit, præsertim vero ex iis, quæ in Epistola ad Rom. 14. disputat, perspicuum est, quia videret, cum Christi lege, & Evangelio, cumque fidei nostræ analogia, ac denique cum ipsa recta ratione ciborum quorumvis interdictum minime consentire.

Quia

Quamvis non simpliciter, quid Apostoli aliquando præceperint, inspiciendum est, si inde perpetuum Ecclesiæ præceptum datum colligere volumus: sed etiam, an cum universa Christi lege, ac fide bene congruat, considerandum; denique an ad tempus certis de causis, quæ interdum etiam nobis ignotæ esse possint, id eos præcepisse omnino statuendum est. Quod si hoc in præcepto illo, a sanguine & suffocato abstinendi locum habet, quod tot ante secula ab ipso Deo Noho, qui solus in toto terrarum orbe cum sua familia extabat, & ejus filiis, ob eamque rem universo orbi datum fuerat Gen. 9. 4. 5. quodque Apostoli unanimi consensu, deliberatione diligenter adhibita, repetierunt, atque omnibus, qui illud antea vel ignorabant, vel non servabant, indictum verbis mentem dederunt, diserte testantes, id non sibi tantum, sed Spiritui quoque Sancto visum fuisse, multo magis, profecto, locum in baptismi aquæ præcepto habebit, quod à Petro (quanquam pro aliis etiam Apostolis) statim respondente, certis quibusdam hominibus traditum fuit, in quo tradendo nec Spiritus Sancti, quo autore id fieret, expressa mentio facta est, nec divinum aliquod antecedens mandatum Petrum secutum fuisse apparet. Nunquam enim probabitur, Deum, sive Christum, illud ipsum præceptum antea dedisse. Nam quod Johannes Baptista ait Joh. 1. 33. se missum fuisse à Deo, ut aqua baptizaret, id nihil ad rem facit, cum propter alias causas, tum vero quia, ut supra diximus, & infra demonstrabitur, Johannis baptismus alius est, à baptismo quem Petrus interrogantibus illis, quid sibi faciendum esset, præcepit, atque præscripsit. Jam vero præceptum, ut præscriptum ita, quod ad ipsum baptismum attinet, cum & in re externa, & ad corpus spectante versetur, nec aliquid habet, quod cum Christi lege, fideique analogia consentiat, nisi professionem illam apertam nominis Jesu Christi, quam nihil prohibet pro temporum & locorum ratione modo hoc, modo illo, quodcunque Ecclesia elegerit, externo signo declarari, imo nullo præterea nisi iis, quæ rem ipsam naturaliter quodammodo ac necessario comitantur, consignari, quæ satis sine opere ad hominem Christianum declarandum esse possint. Si quid cæterum, quod ipsius rei natura non secum adferat (ita ut loquuntur) ceremoniale sit, in Ecclesia Christi perpetuo servandum est, id ab ipso Christo præceptum fuisse oportet, sive etiam ab ejus Apostolis, verum ita, ut cum Christi lege conferatur, & ipso Christo autore id factum fuisse constet, ut in cœna Domini contingere videmus, quam & ipse Christus instituit, & Paulus, qui eam Corinthiis commendaverat, ab eo se accepisse testatur, 1 Cor. 11. 23, ipsa verba recitans, quibus instituta fuerat.

Ex iis, quæ hactenus breviter de Apostolorum præceptis disputata sunt, satis constare arbitramur, præceptum illud Petri perpetuum non esse: sed ad tempus datum fuisse. Præceptum vero ablutionis illius externæ, quam in illis Ecclesiæ initiis usurpatam merito fuisse, ex eo apparet, quod, ut primo capite diximus, ab ipso Evangelii exordio, seu potius quodam præludio, id est à Johannis Baptistæ prædicatione, & deinceps qui pœnitentiam agebant, & sive ipsius Johannis, sive etiam Christi discipuli fiebant, aqua abluebantur. Consuetudinem enim fuit populorum multorum in ipsis externis ritibus educatorum, & jam plane consenescentium. Cum igitur eo tempore, aliquis externus ritus ad eos initiandos, qui ad Christum convertebantur, adhibendus esset, nullus decentior valeri potuit, quam is, qui non modo novitatem illam vitæ Christianorum propriam, ac peccatorum per Dei gratiam deletionem atque abstersionem repræsentaret (ut sic dixerim) & per eos oculis poneret, verum etiam in Dei populo jam receptus, & frequenti usu comprehensus fuisset. Quemadmodum, cum Apostoli Judæorum infirmitati, in pluribus Mosaicæ Legis adhuc servandis aliquid concedendum esse perspicerent, & gentibus quoque onus aliquod ex iis imponendum esset, quæ Moses populo ferenda dederat, nullum convenientius deligere potuerunt, quam illud, quod etiam ante ipsam Legem Mosaicam, & ante populi Israelitici, à cæteris populis distinctionem hominibus ab ipso Deo impositum fuerat, ob eamque rem, nec tunc à plerisque ex gentibus, & aliquando à nonnullorum populorum instituto abhorrebat.

Sed quid, si demus, præceptum illud externi baptismi à Petro, Apostolisque datum perpetuum esse? An non satis est, id quod primo loco diximus, non esse universale, sed certis quibusdam hominibus fuisse datum, quorum ii, de quibus quærimus, hac in re nequaquam sunt similes? Quod idcirco à plerisque hactenus animadversum non fuit, quia cum illi plus tribuerunt, quam decebat, nec, in quem usum ab Apostolis institutus fuerit, bene cognitum habuerunt. Crediderunt enim per ablutionem, sive immersionem illam externam in Christi Jesu, sive in Patris, & Filii, & Spiritus Sancti nomine factam, aliquid Deum etiamnum hominibus largiri, & tanquam instrumentum quoddam conferendorum bonorum spiritualium, ab ipso initio fuisse usurpatam, Ecclesiæque præscriptam. Atqui longe secus res se habet: cum nihil vere aliud sit, in nomine Domini Jesu Christi aqua baptizari, quam, publice Christo nomen dare, ejusque fidem, quæ in corde latet, palam testari ac profiteri, itaut non Christianum ulla ex parte baptismus efficiat, sed indicet, atque declaret. Propterea scriptum est, postquam illi Petri jussu baptizati fuissent, additas esse eo die animarum circiter tria millia, id est, aspectabilem Christi Ecclesiam ter mille hominum plus minus numero auctam fuisse. Quod perinde est, ac si dictum foret, ad tria millia hominum eo die baptismum accepisse: nihil enim aliud sibi vult Lucas, quam baptizatorum numerum exponere, neque vero de illius conscientia illi testandum fuit, nec (quod solius Dei est) quinam veræ & inspectabilis Christi Ecclesiæ membra essent, pronunciandum. Philippus Eunucho aqua baptizari (in Jesu Christi nomine) cupienti, ait Act. 8. 37. *Si toto corde credis, licet.* Toto igitur corde in Christum credere oportet eum, qui jam in Jesu Christi nomine baptizari velit. Ergo nihil, quod ad salutem consequendam necessarium sit, confert baptismus ille, sed jam iis quæ necessaria sunt, eum qui baptizatur, præditum esse testatur. Itaque mentitur is, qui baptismum illum accipit, nec tamen adhuc Christo ex animo confidit, & ipsi quidem Spiritui Sancto mentitur. Quare merito nos docet Philippus, nefas esse eum, qui jam vere Christo fidem non adhibeat, illo baptismo tingi, tantum abest, ut ipse baptismus eam fidem, ut quidam existimarunt, aut conferat, aut etiam (nisi id aliunde plane constet) ullo modo confirmet. Quod si post acceptum baptismum Spiritus Sanctus dabatur, neque id perpetuum erat, nec propter ipsum baptismum, sive etiam per baptismum dabatur. Perpetuum quidem non fuisse, ex eo perspicuum est, quod legimus, Act. 8. 16, & cap. 10. 44. In quorum priore loco scriptum est, in Samaria nonnullos fuisse, qui in nomine Domini Jesu baptizati essent, nec dum tamen Spiritum Sanctum accepissent. In posteriore vero narratur, super omnes, qui Petrum Cornelio Centurioni, Dominum Jesum annunciantem audiebant, adhuc ipso Petro loquente, Spiritum Sanctum cecidisse, quamvis nec ii, qui cum Cornelio erant, nec ipse Cornelius adhuc baptizatus esset, quod postea fieri jussit Petrus. Propter baptismum autem Spiritum Sanctum datum non fuisse, sed potissimum propter fidem in Christum, cum posterius ex modo prolatis testimoniis non obscure indicatur, tum vero satis aperte docet ipse Christus, cum ait Marc. 16. 17. *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia ejicient, &c.*, ut plerasque alia testimonia omittam, quæ idem plane confirmant. Sed ne per baptismum quidem Spiritum Sanctum dari consuevisse, sed per impositionem manuum Apo-

Apostolorum, nemo est, qui ipsorum acta à Luca descripta legerit, qui ea de re dubitare possit. Id enim ex modo citata Samaritanorum historia clare liquet, ibique etiam additur Act. 8, 18. *Cum vidisset autem Simon, quod per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus Sanctus, &c.*, cui adde insuper historiam eorum discipulorum, quos Paulus Ephesi reperit, ubi verba illa habentur Act. 19, 5. *Et cum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus Sanctus super eos, &c.* Solebat quidem Spiritus Sanctus, tum demum dari, cum quis baptizatus esset, quia idcirco sine dubio dabatur, ut de Christo prædicatio confirmaretur, populusque ad fidem ipsi adjungendam adduceretur, videns quibus miris donis à Deo manifeste afficerentur ii, qui illi confidebant, quos ab aliis internoscere, non nisi ex publica & aperta nominis Jesu Christi professione licebat, cujus professionis symbolum, & tessera quædam baptismus aquæ erat, in ipsius Domini Jesu nomine susceptus. Atque ob eam causam plerumque post baptismum Spiritus Sanctus dabatur, non autem quia ejus dandi, quasi instrumentum quoddam baptismus esset. Quamobrem etiamsi hodie idem fieret, non tamen idcirco aliud baptismo terrenæ aquæ tribuendum esset, quam quod per ipsum Jesu Christo palam nomen detur. Quanto igitur magis id dicendum est, cum hoc tempore conspicua illa Spiritus Sancti dona cessaverint, quæ ipsius Spiritus Sancti nomine in tota hac disputatione intelligere necesse est? Quandoquidem Spiritus Sancti dona inconspicua, aut certe non omnium oculis, ut illa erant, exposita, quæque etiamnum credentibus in Christum dari certissimum est, nihil unquam cum aquæ terrenæ baptismo commune habuerunt. Itaque ut ad rem ipsam redeamus, cum ii, quos Petrus baptizari jussit, nunquam antea publice & aperte Christo Jesu nomen dedissent, quippe qui tum primum ipsum pro servatore ac principe suo agnoscere cœpissent, cumque is baptismus nihil aliud sit, quam publica & aperta Jesu Christi nominis professio, sive ejus professionis symbolum, quis absurde colliget, eundem præceptum illud Petri perpetuum esse concessuros, ad eos id pertinere, quos certum est multo antea palam Jesu Christo nomen dedisse, & pro iis qui ejus religionem profiterentur, publice ab omnibus agnitos semper fuisse? Dicam libere, quod sentio, non conviciandi, aut irridendi animo, (Deus novit) sed admonendi, & à veterno quodam, si fieri potest, excitandi gratia. Non possum sane hominum quorundam, sive hujus nostri seculi, seu quorumcunque præteritorum stupiditatem, & oscitantiam, ut ita dicam, satis mirari, qui ex Petri mandato isto, vel etiam ex iis omnibus, quæ Apostoli, in hoc baptismi aquæ negotio, aut præcepisse, aut fecisse leguntur, baptismum istum ad eos etiam pertinere intellexerunt, ipsisque omnino administrandum statuerunt, qui non modo ipsi, utrique per ætatem licuit, Jesum Christum pro Servatore se agnoscere publice sunt professi, seque quod ad religionem attinet, nunquam aliter quam Christianos, vel ipsi nominarunt, vel ab aliis nominari sunt passi, verum etiam ab ipsis incunabulis, Jesu Christi nomen tanquam Domini ac redemptoris sui in ore semper habuerunt, à quibus eos, qui tum cum Apostolis versabantur, ut post vel in Mosaica Lege, vel in prophanis gentium superstitionibus natos atque educatos, & perpetuo à Christo non re tantum sed verbis quoque prorsus alienos, tam longe quod ad præsentem inquisitionem pertinet, abesse constat, ut non multo magis terra ab ipso cœlo distare videatur. Verum quia hac eadem de re, integram disputationem hanc nostram absolvimus, nonnulla fortasse aliquanto explicatius dicenda erunt, ad reliqua in præsentia pergamus. Quoniam autem, quicquid Apostoli de aquæ baptismo, aut ipsi præceperunt, aut jam præceptum fuisse confirmare videntur, superioribus locis examinandis, præsertim vero Petri verbis postremo excutiendis, satis & examinatum & excussum videtur, hic testimoniorum, pro adversariorum sententia proferendorum finis erit. Quare deinceps, ut propositum fuit, rationes, quas eidem sententiæ suffragari quispiam fortasse putaverit, afferemus, quantique æstimandæ sint, singulatim, idque non indiligenter inquiremus. Ac primum de iis agemus, quæ ex ipsis Sacrarum Literarum testimoniis ita petitæ sunt, ut ipsa testimonia quodammodo dici possint.

CAPUT VI.

PRima ratio, quam nobis ipsæ divinæ literæ subministrare videntur, unde probetur, neminem, qui Christi discipulus esse velit, aquæ baptismo abstinere posse, hujusmodi est. „ Quicquid Christus „ fecit, quod muneris sibi singulariter à Deo mandati „ proprium non esset, & interim tamen ad divinum „ cultum quoquo modo pertineret, id ejus quoque dis„cipulos omnes facere debere. At Christus sponte aqua „ baptizatus fuit, ut patet Matth. 3. 13. & 16, quod „ certe muneris singulariter ipsi à Deo mandati pro„prium non erat, cum alii præter ipsum innumerabi„les aqua baptizarentur, idque ad divinum cultum, „ sive ad religionis negotium pertinebat. Ergo nullus „ ex Christi discipulis aquæ baptismo sponte carere debet. Etsi ad hanc ratiocinationem, si quis acutius paulo rem inspexerit, satis supra responsum videtur, tamen operæ pretium nos facturos arbitramur, si, diligentius eam expendendo, iis, quæ jam dicta sunt, nonnulla addiderimus. Itaque dico primum, non verum esse id quod in ea assumitur, videlicet, quod Christus aqua baptizari voluerit, id muneris ipsi nominatim à Deo demandati proprium non fuisse. Tametsi enim alii quoque infiniti aqua baptizabantur, non tamen easdem ob causas id à Christo, & ab illis fiebat, neque Christus generali illo divino decreto, ut populus aqua baptizaretur, quod ex Johannis Baptistæ verbis intelligi poterat, ulla ratione tenebatur. Johannes enim, ut apertissimum est, baptizabat ad pœnitentiam in remissionem peccatorum, quæ in Christo nullum locum invenire poterat. Atque universus populus baptizari debebat, quatenus pœnitentia, & remissione peccatorum indigebat. Hoc dico ne quis putet, universum prorsus Israelis populum, qui Johannis prædicationem audiebat, quive in ea regione, ubi Johannes prædicabat, degebat, ab ipso Johanne baptizari debuisse, adeo ut ipse quoque Christus, qui ex Israelis populo erat, ei baptismo suscipiendo obstrictus esset. Ego quidem nihil dubito, nonnullos fuisse præter ipsum Christum, qui eo decreto divino non tenerentur, quamvis ex Israelitico populo essent, eos videlicet omnes, qui justi erant, quique, si aliquando peccatores fuerant, jam ante Baptistæ prædicationem ex animo resipuerant, & vitam correxerant, jamque illis omnia peccata divina benignitate condonata fuerant, nec ad peccatorum remissionem consequendam, ulla amplius pœnitentia illis opus erat. Hujusmodi autem homines licet admodum paucos, aliquos tamen adhuc in eo populo fuisse, id docere potest, quod de Simeone, Anna Phanuelis filia, Zacharia, & Elisabeta ipsius Johannis parentibus, deque Josepho Mariæ Christi matris viro, qui vel ea tempestate fuerunt, vel etiam Johanne prædicante adhuc fortasse vivebant, scriptum legitur Luc. 1. 6. 2. 25. 37. Matth. 1. 19. Nam omnes præter Annam diserte justi fuisse dicuntur, & aliqui ex ipsis non justi modo, verum etiam coram ipso Deo justi & inculpati. Annæ vero ejusmodi testimonium datur, ex quo eam justam fuisse aperte colligitur. Certe qui tales erant, ad eos baptismus ille Johannis ad pœnitentiam certe non pertinebat. Nam nec ipse Christus, justos se, sed peccatores ad pœnitentiam vocatum venisse affirmat Luc. 5. 32. Quare ejusmodi homines, ne accessisse quidem ad Johannis Baptismum, verisimile est. Unde constare potest, si Christus & accessit, & baptizatus est, vel, ut primo cap. diximus, id illi omni-

nominatim injunctum à Deo fuisse, vel alioqui tamen valde consentaneum ab ipso fuisse existimatum, licet se nullo præcepto teneri sciret, & sic tanquam proprium ipsius Christi muneris censendum esse; ac quod præceptum aliquod omnibus deinceps in perpetuum datum, nullo modo dici possit. Nec vero est, quod dicat quispiam, si Christus, quem singulari Dei mandato excluso, certissimum est, ab aquæ baptismo abstinere potuisse, eo tamen tingi voluit, multo magis eo tingi cæteros debere, de quibus idem penitus asseverare non licet. Nam ut alia multa omittam, in quibus argumentatio ista evidenter peccat, & ex quibus fallaciæ plenissima demonstrari potest, animadvertendum est, non posse Christi personam, ejusve in aquæ baptismo suscipiendo factum, ulla ratione in hac quæstione nostra, ab eo singulari Dei mandato separari, aut ab aliqua alia singulari causa, quæ ipsum ad baptismum accipiendum impulerit. Hæc autem diversitatem longe maximam, inter ipsum Christum, & alios constituunt, quos nec talem ejusmodi præceptum habuisse constat, imo de quibus quæritur, (itaque de eo tantum nominatim hic agitur) utrum id quod Christus fecit, ipsi quoque Christi exemplo omnino facere debeant, nec ob singularem aliquam aliam causam, ad baptismum accipiendum accedere debere ullo modo apparet. Quod si quis neget, Christo singulariter à Deo præceptum fuisse, ut aqua à Johanne baptizaretur, vel singularem aliquam aliam causam eum habuisse cur baptizari voluerit, aut litem ea de re duceret, præter ea, quæ paulo ante à nobis disputata sunt, legat quæ primo cap. hac de re scripsimus. Sed quæret fortasse aliquis, cur fieri potuerit, ut singulare illud præceptum aquæ baptismi, quem Johannes ministrabat, accipiendi Jesu Christo à Deo fuerit datum, aut quæ potuerit alia singularis esse causa, quæ Christum ad baptismum illum accipiendum impulerit. Responderi potest, quod ad præceptum attinet, (hincque simul, citra ullum etiam mandatum, non unam tantum, sed plures singulares causas Johannis baptismum accipiendi Christum habuisse constabit) ideirco id fieri prorsus præceptum, ut Christus ab ipso sui patefaciendi initio modestiæ, atque humilitatis, cujus ipse perfectum quoddam exemplar, aliis ad imitandum propositum esse debebat, publica specimina daret, & jam tum suo exemplo doceret, hominem quantumvis justum, & ab hominum vulgo virtutum ornamentis disjunctum, de se ipso alte sentire debere, adeo ut à reliquo populo separari quodammodo velit, & pro eo haberi, qui inter vulgares homines nequaquam sit numerandus. Nam idem Christus quoque, ut alia ejusdem rei exempla præteream, cum, ut ipse ait Joh. 13. 13. esset & magister & Dominus, discipulorum tamen suorum pedes lavit, hoc est id fecit, quod alioqui ab ipsius dignitate, ac præstantia, quam longissime aberat, quo nimirum illis (ut idem aperte testatur) exemplum præberet, ut quemadmodum ipse fecisset, sic ipsi facerent; id est, alii aliis, ubi opus esset, inservirent, ac ministrarent. Id enim sine dubio pedum mutua ablutione significare voluit. Ut igitur nos & modestos, & humiles suo exemplo efficeret, debuit Christus baptismum Johannis adire, & interea tanquam unus de populo censeri, quamvis alioqui nihil sibi cum eo baptismo esse posset. Deinde ut mox futuram prædicationem suam ea ratione populo probaret, qui propter magnam quæ de Johannis excellentia opinio erat, perfacile ac perlibenter ei aures, accommodaturus videbatur, quum certum esset non solum à Johanne non dissentire, sed sese illi quodammodo subjicere, non recusasse, & illius disciplinam facto suo evidentissime comprobasse. Præterea, ut, quoniam innumerabiles in populo futuri erant, qui à Johanne baptizati essent, ii præsertim, qui ad Dei regnum idonei forent, ipsorum similis efficeretur, ne scilicet quisquam eorum esset, qui propter dissimilitudinem aliquam inter se, & Christum in iis quæ ad Dei cultum quoquo modo spectant, & simul humanarum virium omnino sint, de ea salute consequenda desperare, nec non plane confidere posset, quam ipse Christus adeptus fuisset. Atque hoc sine dubio potissimum respexit Christus, cum dixit, *sic enim decet nos omnem justitiam implere*. Si modo omnis justitiæ nomine, non ea quæ sibi ipsi à Deo mandata: sed quæ populo generatim præcepta erant, intellexit. Adde postremo si placet, ideo debuisse Christum à Johanne baptizari, ut nobis exemplo esset, ne hominibus divinis obedire cunctemur, sed quicquid illi jusserint, alacri animo semper exequi velimus. Atque hæc satis sint, ut Christi factum illud baptismum Johannis suscipiendi proprium muneris illi à Deo mandati fuisse constet, & propterea falsa esse argumenti adversariorum assumptio demonstretur. Verum tamen concedamus, assumptionem illam veram esse, quid tum postea, cum propositionem falsam esse appareat? Neque enim perpetuum est, debere Christi discipulos ea omnia facere, quæ Christus fecit, si nec ad ejus munus singulare proprie spectent, & ad Dei cultum aliquo modo pertineant. Nam si illud perpetuum esset, nemo ex nobis est, qui circumcidi non deberet, quia Christus ipse circumcisus fuit, quod certe nec ad ipsius singulare munus proprie spectabat, cum id ex Lege Mosis, & multo ante ex divinioris certissima præceptione, Gen. 17. 10. omnibus Abrahami posteris æque servandum esset, & ad Dei cultum eandem ob causam omnino pertinebat Levit. 12. 3. Et ne quis in circumcisione inepte cavilletur, inquiens, eam non ex eorum numero dici posse, quæ Christus fecerit, quippe qui non propria voluntate, cum voluntatis usum nondum haberet, sed aliis id curantibus infans & imprudens, ex majorum more, & instituto circumcisus fuerit; de ciborum delectu, deque aliis, non paucis externis ritibus in Mosis Lege præscriptis quid dicemus, quos necesse est confiteri Christum sponte servasse. Numquid idem nos facere oportet, alioqui Christi discipuli non merebimur appellari? Numquid ipsismet Judæis, qui ad Christum convertuntur, eos ritus servandos esse dicemus? Minime vero, nisi cum quibusdam, qui se falso Christianorum nomine venditant, & cæteris plus sapere videri volunt, Christianam libertatem vel aspernemur, vel non agnoscamus, & interim Pauli Apostoli auctoritatem nihili æstimemus. Quod si quis sit, qui hic quoque dicat, de ritibus illis externis abrogatis apertissima testimonia in divinis literis extare: Quod autem aquæ baptismo Christiani carere possint, nusquam scriptum esse. Respondeo, ut superiore cap. feci, eos ritus externos vi ipsius Christi disciplinæ omnes penitus concidisse, non autem quia vel à Paulo, vel alii cuipiam ex Apostolis id singulariter patefactum fuerit, abolitos fuisse, & quamvis in Dei Lege disertissime præscripti fuerint, quia tamen cum analogia Christianæ fidei non bene consentiunt, etiamsi nullum præterea ejusce rei divinum testimonium haberemus, nos tamen iis servandis obstrictos non futuros. Quanto igitur minus aquæ baptismo suscipiendo obstricti erimus, cum de eo ritu servando nullum apertum præceptum extare videamus? Nam externa illa immersio, sive ablutio nihil per se ipsa, non magis quam decreta illa Mosaica, cum Christiana disciplina commune habet, & quidquid secum conjunctum habet, quod cum fidei nostræ analogia conveniat, id nullo incommodo ab ipsa separari potest, multoque excellentiore ratione, quam per istam, aut alium quempiam certum externum ritum peragi, atque præstari, quemadmodum ex iis, quæ supra disseruimus, intelligi posse arbitramur. Quocirca, ut de Apostolorum præceptis proximo capite diximus, sic hoc loco de iis, quæ Christus fecit statuendum est, ea demum nobis omnino imitanda esse, quæ vel ab ipso aliquo modo omnibus mandata fuerint, vel cum reliqua ipsius disciplina ita sint conjuncta, sive consentanea, ut ab ea divelli nequeant, aut ab ipsa fluere dicenda sint. Sed sic præterea, baptismum aquæ externum, quo Christus tinctus fuit, ex illorum numero esse, certe si nobis in eo

Chri-

Christus baptizatus est, non semper neque à quocunque Dei ministro baptizari possumus, sed tum demum, cum aliquis extiterit, qui à Deo ad aqua baptizandum missus fuerit, qualem constat fuisse Johannem, à quo Christus baptizatus est. At vero quis hodie est, quem ad id missum, se ipsum defectum esse, affirmare non possunt, cum Paulus ipse, quem tamen baptizasse certum est, se à Christo ad baptizandum missum fuisse neget? Sed quod postremo unum adversariorum argumentationem nullius ponderis esse demonstrat, est, quod ejus vi necessario concluditur, Johannis baptismo nos contentos esse posse, vel potius Johannis baptismo nos omnino tingi debere, quorum prius (si modo, ut adversarii disputant, baptismus, quem Apostoli post Christi resurrectionem ministrarunt, nobis suscipiendus est) verum esse non potest, alterum vero plane falsum esse constat. Neque enim, ut supra monuimus, idem fuit Johannis baptismus, qui Apostolorum à resurrectione Christi. Immo ea re maxime inter se differebant. Quandoquidem Apostolorum baptismus in Christi Jesu nomen ministrabatur, Johannis vero minime. Id quod praeter alia multa eorum discipulorum historia, quos Paulus Ephesi invenit, evidentissime convincitur Act. cap. 19. in qua affirmatur, eos, qui Johannis baptismum aquæ susceperant, postea in nomen Domini Jesu baptizatos fuisse. Quamvis enim, cum discipuli illi respondent se baptizatos esse in Johannis baptismum, verbum baptizandi, quod à Paulo interrogante prolatum fuerat, & in ipsorum verbis subauditur, non aquæ baptismum, sed initiationem, ut ante dictum fuit, significare videatur, tamen ridiculum est existimare, plus continuisse ipsam aquæ baptismum a Johanne ministratum, quam aliam qualemcunque in ejus disciplinam initiationem. Denique, ut apparet, discipulos illos aquæ baptismo à Johanne ministrato tinctos fuisse, satis est, ipsos dixisse, se Johannis disciplinæ fuisse initiatos. Nam ea disciplina hoc aquæ baptismo constabat, quem propterea, quicquid eruditi aliqui interpretes eo loco sentiant, post Johannem ejus quoque discipulos, qui ad ejus exemplum populum docerent, usurpasse, omnino statuendum est. Unde etiam aperte colligitur, non satis esse iis, qui baptizandi sunt, baptismum Johannis accepisse: praeter id, ad quod probandum nominatim historiam illam attulimus, baptismum videlicet Johannis in Jesu Christi nomen ministratum non fuisse. At vero in nomen Domini Jesu baptizari, id potior pars baptismi est, ab Apostolis post Christi resurrectionem instituti, vel potius ipsius baptismi anima quædam atque substantia, qua sublata funditus corruat ipse baptismus necesse est. Namque ejus baptismi vis universa in eo esse videtur, ut quis per eum Christo initietur, atque ei publice & aperte nomen dare incipiat. Hoc autem non aliunde proficisci potest, quam ex eo, quod in ipsius Christi nomen ministretur. Nec vero ii audiendi sunt, qui dicunt, discipulos illos vel non fuisse iterum externo baptismo tinctos, vel, si fuerint, non propterea id factum esse, quod Johannis baptismus, quem antea susceperant, in Jesu nomine non ministratus fuerit: sed quia nondum Spiritum Sanctum acceperant. Utrumque enim apertissimis historiæ verbis repugnat, ubi scriptum est dilucide, eos, Pauli verbis auditis (qui prius ipsis dixerat, se baptizatos esse in Johannis baptismo) in nomen Domini Jesu baptizatos fuisse: & ne quis hic Spiritus Sancti baptismum intelligeret, subjungitur postea, Paulum illis manus imposuisse, & Spiritum Sanctum in ipsos descendisse. In qua porro narratione, quis negare poterit, baptizari in Domini Jesu nomen, pro re diversa à Johannis baptismate poni? Jam vero si discipuli illi in Domini Jesu nomen jam tum, cum baptismum Johannis susceperant, baptizati fuissent, ac Spiritum Sanctum quoque accepissent: nil opus omnino fuisset, eos iterum in Domini Jesu nomen baptizari. nec ullo modo id commissurum fuisse Paulum, aut etiam permissurum, credibile est, id enim ad Domini Jesu nominis ludibrium, & contemptionem omnino pertinuisset.

Sed satis fuisset, Paulum pro ipsis orare, & illis, ut fieret, manus imponere: quemadmodum Petrum, & Johannem fecisse legimus, cum curare vellent, ut quidam, qui in Domini Jesu nomen jam baptizati erant, Spiritum Sanctum consequerentur, quem nondum acceperant, Act. 8. 15. Monuerat quidem Johannes, ut in eum crederetur, qui post se venturus erat, hoc est in Christum Jesum, non tamen in ejus nomen baptizabat, quin etiam ne Apostolos quidem ipsos ante Christi resurrectionem id fecisse, vel legitur, vel verisimile est, quemadmodum nec legitur, neque est verisimile ante Christum à mortuis excitatum, & in cœlo ad Dei dexteram collocatum, pœnitentiam ac remissionem peccatorum in Jesu nomine prædicatam fuisse. Quod satis intelligi potest, ex illis ipsius Domini Jesu verbis Luc. 24. 46: *Oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam, & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipiendo ab Hierosolyma.* Et ex illis Petri Act. 5. 30. 31, *Deus Patrum nostrorum suscitavit Jesum, quem vos interemistis, suspendentes in ligno. Hunc principem & salvatorem Deus exaltavit dextra sua, ad dandum pœnitentiam Israeli, & remissionem peccatorum.* Ex quibus locis planum fit, prædicationem pœnitentiæ & remissionis peccatorum in nomine Christi, sive Israeli separatim, sive omnibus gentibus simul, non ante ipsius Christi à mortuis resurrectionem, & adeptam gloriam cœpisse. Nec mirum, cum una cum ipsa præmium esset, a Deo, Christi obedientiæ usque ad mortem crucis propositum, & constitutum. Prædicabat quidem ipse Dominus Jesus, dum adhuc mortalis in terris degeret, pœnitentiam & remissionem peccatorum, quod idem Apostoli quoque ab eo missi faciebant, sed non in nomine ipsius Jesu, qui nondum homines vita æterna donandi, qua peccatorum remissio illa continebatur, potestatem, nisi destinatione adeptus fuerat, quamvis dæmonia ipsa in ejus nomine ejicerentur, quippe quorum ejiciendorum jam plenissima potestate donatus fuisset. Quare nec etiam baptismus, qui in remissionem peccatorum ministrabatur Joh. 3. 22, 26. in ipsius Jesu nomine dari tunc temporis ab Apostolis potuit, quamvis pro ipso Jesu baptizarent, & ipsis baptizantibus, Jesus ipse baptizare & diceretur, & dicendus esset. Nam Johannes quoque baptizabat ipse, non pro alio quopiam, sed ex proprio munere, non tamen in suum nomen, sive in suo nomine baptizabat, quamvis qui ab ipso baptizabantur, non minus Johannis discipuli, & essent, & dicerentur, quam Jesu discipuli, qui ab Apostolis baptizati erant. Verum, ut ad id revertamur, quod nobis propositum est, baptismum scilicet Johannis non fuisse in Jesu Christi nomine ministratum, dico, id vel ex eo aperte constare, quod sacerdotes, & Levitæ ab Hierosolymitanis Judæis missi Joh. 1. 19, interrogant ipsum Johannem: quis esset, & cum respondisset, se non esse Christum, quærunt, cur igitur baptizet, cum ipse non sit Christus. Ex quibus ipsorum verbis perspicuum est, eos antea ignorasse, an Johannes esset Christus, vel se esse profiteretur. Quod sane fieri non potuisset, si is in Jesu Christi nomen baptizasset. Sic enim jam publice testatus fuisset, se non esse Christum, cum ipsum non quidem Jesum, sed Johannem appellari omnibus notum esset. Mitto, quod si Johannes in Jesu Christi nomen baptizabat, ipse quoque Jesus in Jesu Christi nomen baptizatus fuisset, aut certe alio baptismi genere, quam cæteri omnes fuit tinctus. Quorum prius plane ridiculum est: posterius vero, præterquam quod valde absurdum censeri debet, universam etiam adversariorum rationem convellit, ad quam recte concludendam necessarium est, ut Christus eundem baptismum acceperit, quem aliis omnibus suscipiendum esse contenderunt. Certissimum igitur tandem esto, non eundem fuisse Johannis & Apostolorum baptismum, & propterea si baptismus ab Apostolis, post Christi resurrectionem institutus, nobis omnino suscipiendus est,

non satis esse Johannis baptismum suscepisse. Atqui id si ita esset, si Christus in eo, quod à Johanne baptizatus fuit, nobis imitandus foret, & ita à Christo susceptus baptismus, baptismi quem nos quoque suscipere deberemus, argumentum & exemplum esset. Quia pertinet, ut dictum est, inde sequeretur, debere nos omnino Johannis baptismo baptizari, & cum non idem sit Johannis baptismus & Apostolorum, vel Apostolorum baptismum prætermitti posse, vel duos baptismos nobis omnino suscipiendos esse. Quorum utrumque non dubito, quin adversariis longe absurdissimum videatur. Sed negabunt (opinor) alterum eorum ex illis sequi, etiamsi Johannis baptismus & diversus aliquatenus sit, ab Apostolorum baptismo, & nullo modo à nobis omitti debeat. Dicent enim in Apostolorum baptismo illum contineri, cum Apostolorum baptismus quicquid in Johannis baptismo est, plane complectatur, & præterea (quod ipsius est proprium, quodque solum inter ipsum & Johannis baptismum interest) in Jesu Christi nomine ministretur: quod ut fiat prorsus necesse est. Ita unico Apostolorum baptismo suscipiendo, & ipsorum simul instituto & præcepto, quod in Christi à Johanne baptizati exemplo continetur, plene satisfieri. Quibus breviter sic respondeo, aut Christi exemplum nullam penitus baptizandi necessitatem nobis afferre, aut si afferret, semel nos eadem prorsus ratione baptizari debemus, qua Christus ipse baptizatus fuit, nulla re nec addita, nec detracta, nec immutata, quæ aliquod momentum habere posse videatur. Alioqui non ad exemplum illius, nec quia ipse baptizatus fuerit: sed alio modo, & alium quempiam ob causam baptizabimur. Et hæc quidem primæ huic adversariorum rationi, ex Christi exemplo ductæ solide refellendæ sufficiant.

CAPUT VII.

SEcundo loco ab adversariis ex Sacrarum Literarum testimonio ad hunc modum argumentabitur: *Nemo potest jure Christianus appellari, cui peccata remissa non fuerint. Atqui peccata per baptismum aquæ externum remittuntur. Nemo igitur Christianus jure appellari potest, qui non baptismum externum susceperit.* Probatur argumenti assumptio, ex illis Ananiæ ad Paulum verbis Act. 22. 16: *Et nunc quid moraris? Exurge & baptizare, & ablue peccata tua invocato nomine Domini.* Ubi vides, quia per aquæ baptismum remissio peccatorum contingit, non modo dictum Paulo fuisse, ut baptizari, id est ablui curaretur, & ita deleret peccata sua, sed eam delectionem ablutionis verbo significatam fuisse.

Pro responsione ad argumentationem istam considerandum est primum, me non negare (ut etiam ex iis, quæ supra disputata sunt, satis constare credimus) etiam in baptismo aquæ post Christi resurrectionem instituto aliquid sit, quod ad peccatorum remissionem, seu ad peccata delenda aliquo modo pertineat. Est enim in ipso, cum in Jesu Christi nomine ministretur publica & aperta Jesu Christi nominis professio, quæ nullo pacto omitti debet, alioquin à peccatorum reatu liberatio non contingeret. Verum professio ista externæ illi ablutioni alligata non est, adeo ut etiam alio modo fieri non queat, quemcunque vel Ecclesia pro temporum & locorum ratione elegerit, vel res ipsa per se necessario tulerit. Itaque si contingat, aliquem citra externam illam ablutionem publice & aperte Christi Jesu nomen professum fuisse, & pro eo, qui ipsi nomen dederit, passim habitum esse, quacunque tandem ratione id fieri contigerit, ille id omne habebit, quod in aquæ baptismo ab Apostolis & aliis post Christi resurrectionem usurpato continetur, ad peccatorum delendorum pertinens, nec alio modo ut peccata sibi remittantur, aquæ præterea ablui necesse habebit. Deinde animadvertendum est, ex Ananiæ verbis non aperte & omnino colligi, remissionem peccatorum per aquæ baptismum contingere. Inquit enim, *& ablue peccata tua invocato nomine Domini.* Quæ verba eandem sententiam habere possunt, ac si dictum fuisset, & per invocationem nominis Domini, ablue peccata tua: ita ut hæc sermonis pars posterior per se sit, neque ad baptismum, de quo in priore dictum fuerat, referri debeat, sintque omnino duo, de quibus Ananias Paulum admonet, unum, ut baptizetur, alterum vero ut nomen Domini invocet, id est ejus benignitatem imploret, quo per eam invocationem peccatorum remissionem consequi, & salvus esse possit. Nam ut Joel. 3. 5. scriptum est, dies illi adventuri, à Joele prænunciati, in quibus, quicunque nomen Domini invocasset, salvus futurus esset Act. 2. 21. Et sane hæc hujus loci explicatio nihil prorsus habet, quod & verissimum, & verbis ipsis accommodatissimum non sit. Nam quod ablue, pro delendi verbo usus fuerit Ananias, id per simplicem translationem nulla aquæ baptismi ratione habita, etsi baptismi antea meminerat, ab ipso fieri potuit, ut ab aliis quoque alibi factum est. Paulus enim ad Corinthios scribens postquam dixisset, peccatores quosdam non adepturos Dei regnum, statim subjungit 1 Cor. 6. 11. *Et hæc quidem eratis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini Jesu, & in Spiritu Dei nostri.* Hic nulla aquæ alicujus, sive alterius rei, per quam vera ablutio fieri possit, mentione facta, vel (quod appareat) ratione habita, abluti dicuntur ii, qui à peccatis expurgati erant, & quorum peccata deleta fuerant. Sed quoddam magis insigne hujusce simplicis translationis exemplum desideramus, quam illud in celeberrimo Davidis Psalmo Psal. 51. 2, *amplius lava me ab iniquitate mea, & à peccato meo munda me.* Sed & Hieremias ait Hierem. 4. 14. *Lava à malitia cor tuum Hierusalem, ut salva fias.* Pluribus exemplis, tanquam in re indubitata probandis supersedeo. Postremo autem sciendum est, verba ista, Abluendi, Lavandi, Purgandi, Mundandi, Expiandi, Remittendi, & si quæ sunt similia, sæpe in Sacris Literis, non rem ipsam, quam proprie denotant, sed ejus rei declarationem significare. Sic annotat Franc. Vatablus pluribus in locis Veteris Testamenti, & Hebraismum esse ait, Vide Levit. 12. 7. 8. & xv. 15. 30. & 16. 30. & quid in unoquoque illorum locorum ipse annotaverit. Quid plura? Si quis de hac Hebraica locutione dubitat, legat totum caput 13. & 14. ejusdem libri, in quibus de leprosis mundis declarandis agitur, & inveniet, eam ibi passim fuisse usurpatam. Atque sæpius ab eodem Vatablo ibidem animadversum fuisse. Et certe si ullo in loco eam locutionem fuisse usurpatam, credendum est, ibi potissimum id factum esse, verisimile videtur, vel potius est necessarium, ubi baptismo aquæ externo peccata abluendi vis sive ex toto, sive ex parte tributa fuerit. Etenim, cum certissimum sit, pœnitentia & fide peccata deleri, & utramque aquæ baptismo, si rite suscipiatur antecedere oportere, nihil aliud, aquæ baptismo peccata ablui significare dicendum est, quam per baptismum peccata jam deleta esse declarari, & publice quodammodo obsignari. Quamobrem, etiamsi concederetur Ananiam, cum monuit Paulum, ut baptizaretur, & ablueret peccata sua, invocato nomine Domini, intellexisse, per baptismum, id est externam illam ablutionem, peccata ablui, non tamen vere per baptismum illum peccata ipsa deleri, eum dixisse continuo sequeretur, sed tantummodo deleta esse palam ostendi & quasi consignari. Atque hac eadem ratione explicandus est locus ille Act. 2. 38. *Pœnitentiam agite, & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi, in remissionem peccatorum.* Nam vel baptismo illi, hoc est solenniter peractæ ablutioni, peccatorum remissionem nequaquam tribuit Petrus, sed totam pœnitentiæ, cujus prius meminerat, adscribere voluit: vel si baptismi quoque ea in re rationem habuit, aut quatenus publi-

publicam Jesu Christi nominis professionem continet, eum tantummodo considerarent, aut si ipsius etiam externæ ablutionis omnino rationem habere voluit, quod ad ipsam attinet remissionis peccatorum nomine, non ipsius remissionem vere, sed remissionis declarationem, & obsignationem quandam intellexit. Nec vero desunt in Novo Testamento loci alii non pauci, in quibus remitti peccata, aut similis alia locutio, vel Hebræorum, ut dictum est, more, vel per simplicem Metonymiam, omnibus linguis peræque communissimam figuram, non ipsam rem, sed rei declarationem significat. Qualis est locus ille, qui propter ejusce locutionis ignorationem, enarratores plerosque non leviter torquet: ubi Dominus Jesus ait Luc. 7. 47, multum peccatrici illi remitti, quia dilexisset multum. Nam si alia ratione ista verba remittendi interpreteris, quam, ut idem significet, quod remissum esse, aperte ostendi ac declarari, nullus unquam sensus, qui antecedenti parabolæ bene respondeat, & ob eam rem Christo, qui eam parabolam attulerat, dignus sit, ex verbis illis elici poterit. At si eo pacto, quo dictum est, verbum illud explicetur, omnia consentiunt, & elegantissima vereque Christo digna sententia inde elicitur, nempe, debuisse Pharisæum illum, ex tanta mulieris illius dilectione perspicere, jam non amplius peccatis illam onustam esse, nec tanquam peccatricem ab illo amplius rejici aut vitari debere. Nam, ut idem Christus, institutum sermonem persequens, & ad expositam suam parabolam eum prorsus accommodans, ait: *Cui parum remittitur, parum diligit.* Nam dilucide huic explicationi ne tantillum quidem officiunt verba illa, quæ mox sequuntur, *remittuntur peccata tua.* Neque enim remissionem ipsam, sed remissionis commemorationem, & confirmationem quandam aperte significant, (jam enim dixerat Christus, *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum.*) Unde ipsa expositio nostra mirifice constabilita, & confirmata dici potest. Hæc obiter quodammodo a nobis dicta sunt, non tamen inutilia futura ad eos omnes locos recte intelligendos, ubi aquæ baptismo peccatorum remissio, vel tribuitur, vel tribui videtur. Quod utrum nobis postremo propositum fuerat, ne singulos hic examinare necesse haberemus. Id autem quia nos aliunde jam præstitisse confidimus, ad alia transire operæ pretium fuerit.

CAPUT VIII.

PRo tertia igitur adversariorum ratione, quæ aliquo divinarum literarum testimonio inniti videatur, hanc afferemus. *Aqua baptismus ea res est, per quam omnes Christiani in unum corpus conglutinantur, atque cohærent. Ergo nemo Christiani corporis pars esse potest, ideoque nec Christianus, qui aqua baptizatus non fuerit.* Probant assumptum per ea, quæ Paulus priore ad Corinthios scribit, cap. 12. 13. Inquit enim: *Etenim in uno spiritu nos omnes in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive servi, sive liberi.* Quod perinde est, ac si dixisset, nos omnes, quicunque Christiani sumus, uno eodem spiritu impellente, idcirco baptismum sumpsimus, ut unum corpus efficeremur. Nam in uno spiritu idem esse, atque per unum spiritum, & frequentissimus præpositionis, *In*, pro *Per*, in Sacris Literis usus, satis suadet, & ejusdem locutionis complura exempla satis docere videntur, quæ ne longius abeamus, in hoc eodem capite aliquot numero habemus. Bis enim ℣. 3. & iterum bis ℣. 9, *In spiritu*, pro eo quod est, per spiritum, dictum fuisse constat. Atque hæc hujus loci explanatio, Erasmi, Tigurinorum, Bezæ, & quorundam aliorum interpretum auctoritate confirmatur, quorum omnium interpretationes, *Per unum Spiritum,* habent.

Verum, (ut hinc ad argumentum respondendi initium sumamus) ignoscant mihi omnes isti, plus ipsis omnibus vidit hac in re unus Sebastianus Castellio, qui eadem verba, *uno spiritu*, interpretatus est, quamvis in quatuor illis superioribus locis omnibus, *per spiritum*, sive aliis verbis idem pollentibus, id, quod in Græco est, *in spiritu*, & ipse reddiderit. Nempe quia, ut arbitror, duo animadverterat, unum, hic de alio spiritu non agi, quam de eo qui aquæ baptismum ut plurimum, non antecedit, sed subsequitur, & per quem non baptismus suscipitur, sed recte & jure susceptum fuisse, vel etiam suscipi posse declaratur, id est de donis spiritualibus, ut unicuique totum caput accurate legenti, constare poterit. Alterum, hoc loco non esse simpliciter eam locutionem, in spiritu, sed baptizari in spiritu. Quæ quid significet, ex aliis locis, ubi ea invenitur, intelligi debet.

Sex autem ni fallor, in Græcis codicibus præter hunc sunt loci, in quibus ea invenitur, & nusquam per spiritum, sive spiritu impellente, sed spiritu baptizari, ubique significare. Spiritus inquam baptismum declarat, qui aquæ baptismo opponi solet, tantum abest, ut ubi ea locutio sit, aquæ baptismum intelligere, vel debeamus, vel etiam possimus. Porro hi sunt sex illi loci, Matth. 3. 11. Marc. 1. 8. Luc. 3. 16. Joh. 1. 33. Act. 1. 5. & 11. 16. Quin etiam nunquam alio loquendi modo utitur Scriptura, ubi spiritus baptismum expresse nominat. (nusquam enim, ut arbitror, alibi, quam in prædictis locis, diserte ac nominatim spiritus apud sacros scriptores baptismus commemoratur) adeo ut, quamvis ibidem sæpe aqua baptizari antea dicatur, sine præpositione ἐν, non tamen manifesta licet antithesis sit, unquam, ut dictum est, aliter, quam in Spiritu Sancto baptizari subjungatur. Ex quibus omnibus, (opinor) perspicuum est, hoc loco non de aquæ baptismo locutum fuisse Paulum, qui per spiritum, sive impellente spiritu suscipiatur, sed de spiritus baptismo omnino egisse. Et sane, si quis rem ipsam secum animo reputare velit, atque ab inveteratis opinionibus, cogitationem paulisper abducere, & videbit, & fatebitur, non per aquæ, sed per Spiritus Sancti baptismum, Christianos in unum corpus coalescere. Ille enim cum res externa & omnibus conspicua sit, neutiquam posse dicendus est, verum Christianorum corpus (de quo nimirum adversariorum argumentum loqui necesse est) hoc est verum Ecclesiam, quæ corporis oculis non cernitur, conglutinare, atque conficere: hic vero, qui res est interior, & non nisi per sua effecta aspectabilis, inaspectabilem similiter aliqui Christi Ecclesiam recte conjungere, ac constituere potest. Quis autem nunc veri corporis Christiani membrum, seu partem eum esse affirmare ausus fuerit, qui aquæ baptismum, quamvis spiritu impellente susceperit, nisi Spiritus quoque baptismo eum donatum existimaverit esse comperiat? Neque enim aquæ baptismum, spiritu licet ipsius impulsu susceptum, spiritus baptismus perpetuo comitatur, nec, si ita, qui aquæ baptismum semel rite accepit, semper aqua baptizatus merito dicetur, ita similiter, qui semel spiritus baptismo tinctus fuit, semper spiritu baptizatus vere dici poterit, nisi in fide permanserit: nam qua deficiente, deficiat quoque & aboleatur spiritus baptismus necesse est. At vero quis negare audebit, eum vere Christianum esse, qui Spiritu Sancto fuerit lotus, etiamsi (quod & factum legimus, & quotidie fieri credendum est) aquæ baptismo ab Apostolis

usurpatio ista tinctus non fuerit. Videmus autem, per aquæ baptismum non fieri, ut Christiani in unum corpus coalescant; nonnulli ex iis ipsis, qui hoc loco de aquæ baptismo Paulum locutum fuisse putaverunt, tanta est veritatis vis, & de hisce Pauli verbis agentes dixerunt, non ita accipienda esse, quasi per baptismum transeamus in Christi corpus, sed prius transimus, deinde ad id testificandum baptismo consignamur. Ad hunc modum illi. Itaque certissimum esse debet, præsertim si Paulus de eo Christianorum corpore loquitur, quod adversarii sine dubio intelligunt, in his verbis non de aquæ baptismo, qui spiritu impellente suscipiatur, sed de ipsius spiritus baptismo agi. Nec vero aliter persuaderi debemus, quia mox sequatur, *Et omnes in unum spiritum potati sumus.* Quasi necesse sit, cum hic manifeste de spiritualibus donis agatur, supra alia de re actum fuisse. Sciendum est enim, etiamsi utrobique de Spiritus Sancti donis agatur, non tamen idem utrobique dici. Plus enim postea dicitur, quam antea dictum fuerat, quanto plus est liquore aliquo potari, quam eo tingi, seu lavari. Siquidem multo plus illo, quam hoc modo ejus liquoris particeps corpus fieri contingit. Quidquid sit, illud certum est, aliud esse re aliqua potari, quam eadem tingi, aut lavari. Usus est autem Apostolus elegantissime, duplici hac translatione lavandi, & potandi, ut quemadmodum, si quis liquore aliquo & lavetur simul, & potetur, totum corpus & exterius & interius ejus liquoris fit particeps: sic Christianos eo tempore, & exterius & interius, id est totos & omnino unius divini spiritus participes cunctos factos fuisse, evidenter significaret. Et certe posterior manifestissima translatio prioris unumquemque admonere poterat, sive ad poculum cœnæ Domini, ut quibusdam placet, (quod tamen nobis non probatur) Paulus in ea alluserit, sive minus. Nam si allusit, in priore quoque ad aquæ baptismum allusisse quidem eum dicemus, non tamen de eo locutum fuisse. Neque enim iis assentiendum est, qui de ipso Dominicæ cœnæ poculo, Paulum verba fecisse omnino volunt, & propterea spreta omnium codicum, cum Græcorum tum Latinorum, qui extant fide, Græcos nescio quos scholiastas secuti, & Græci cujusdam vetusti, sed obscuri codicis, Clementisque præterea auctoritate freti, non, in unum spiritum potati sumus, sed, unam potionem potavimus, sive una potione potati sumus, in unum spiritum legunt, & ajunt, ea verba, *In unum spiritum*, superioribus illis respondere, *In unum corpus.* Ut scilicet quemadmodum antea fuerit dictum, Christianos per unum spiritum aqua baptizari, ut unum corpus fiant, sic postea dicatur, eosdem in cœna Domini ex eodem poculo bibere, ut unus spiritus fiant. Quæ loci explicatio, quam absurda sit, non facile fuerit explicare. Primum enim relatio illa corporis & spiritus, & inepta est, & eo in loco supervacanea. Inepta, quia non magis per aquæ baptismum unum corpus fiunt Christiani, quam per poculum cœnæ Domini; nec magis per cœnæ Domini poculum unus spiritus fiunt, quam per aquæ baptismum. Eo autem in loco supervacanea, quia, unum corpus fieri Christianos Paulum dixisse, satis erat ad ipsius institutum, ut ex iis, quæ statim infert, usque ad finem capitis, valde perspicuum est. Deinde superiora verba illa, in uno spiritu, sive, ut ipsi interpretantur, per unum spiritum, nulla habent sibi respondentia, si inferiora illa, in unum spiritum, non ipsis, sed illis, in unum corpus, respondere velimus. Imo habent quidem, sed pessime respondentia. Nam quæ relatio, huic præsertim loco conveniens, esse potest ejusdem potionis qua Christiani in cœna Domini potantur, ad eundem spiritum, per quem baptizentur aqua? Aqua ipsa cum potione, non autem spiritus impulsio conferenda erat, neque enim magis spiritu impellente Christianus in cœna Domini potat, quam in baptismo aqua abluitur. Præterea cur quæso Paulus cœnam Dominicam cum baptismo collaturus potionis tantum mentionem fecisset, non etiam comestionis sive cibi, quæ præcipua ex duabus quodammodo cœnæ illius partibus censenda est, & cujus solius nomine aliquando tota cœna intelligitur, ut 1 Cor. 11. 23, non secus atque corporis tantum Christi nomine, quod panis in cœna Domini repræsentat, ipse quoque sanguis, quem repræsentat vinum, significatur, ut eodem cap. 30. Ad cujus rei confirmationem vide etiam, quæ scripta sunt eadem Epistola cap. 10. 16, 17. & Joh. 6. 56, 57. Et sane frequentissime in Sacris Literis solius cibi, aut etiam panis mentione facta, ipse quoque potus intelligitur. Id quod (saltem in cœna Domini) nunquam potionis solius nomine fieri contingit, ut scilicet ea tantum commemorata cibus quoque intelligatur. Postremo, si Paulus cœnam Dominicam intellexisset, non verbo præteriti temporis, potavimus, sed potamus, præsentis usus fuisset: cum ea cœna, non à quolibet Christiano homine plane & omnino jam manducata fuerit aliquando, sed identidem in posterum ubi facultas detur, manducari debeat. Sicuti alibi, per verba præsentis temporis, de cœna Domini locutus est Paulus, inquiens 1 Cor. 10. 17, *Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? Panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Christi est.* Quamobrem à vulgata lectione, & ut arbitror, explanatione, non est recedendum: sed legendum simpliciter, in unum spiritum potati sumus: & in unum spiritum, pro uno spiritu dictum, agnoscendum, ut ipse vetus interpres videtur agnovisse, qui non in unum spiritum, sed in uno spiritu transtulit, (quin etiam, quidam codices habent, unum spiritum potavimus,) & præter ipsum veterem interpretem, agnoverunt etiam non pauci recentiores, Erasmus imprimis qui & ipse, unum spiritum potavimus, transtulit, quo pacto alii idem explicarunt: alii vero vel explicarunt, vel interpretati sunt, unum spiritum hausimus, inter quos est Sebastianus Castellio. Adde, quod hæc sive explicatio, sive interpretatio, ut scilicet in unum spiritum hoc loco idem sit, atque uno spiritu, confirmatur ab ipso illo codice vetusto, sed obscuro, cujus ante mentionem fecimus, qui ita habet, *εἰς ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα*, id est, in unam potionem potati sumus, in unum spiritum. Ubi nemo non videt, in unam potionem idem prorsus esse, quod una potione. Et hæc ad explanationem illam hujus loci refutandam, & nostram asserendam satis esse volumus. Quod si quis tamen verba illa, in unum spiritum, superioribus illis, in unum corpus, omnino respondere velit, non acriter pugnabo, & totum hunc locum illi similem esse posse concedam, *unum corpus & unus spiritus, &c.* Ephes. 4. 4, modo ne hic de cœna Domini, supra vero de aquæ baptismo agi dicamus, nisi fortasse ad utrumque allusisse vir fuerit Paulus. Nam aliter, ut diximus, relatio illa prorsus inepta esset. At vero, si de spirituali baptismo, deque spirituali potione Apostolum loqui concedamus, satis apta erit relatio illa, cum enim spiritus quiddam interius sit, corpus vero exterius, recte & de coalescendo in unum corpus verba faciens baptismi seu lotionis, quæ ad exteriora pertinet, translatione usus esset, & collatione in unum spiritum potionis, quæ ad interiora pervadit, translationem adjunxisset. Certe juxta explanationem hanc verborum, in unum spiritum, admissa, repetenda sunt ante ipsa καὶ γὰρ illa superiora, in uno spiritu, ut integra loci sententia sit, Uno spiritu baptizatos sive ablutos fuisse omnes, ut unum corpus fierent, & uno spiritu pariter potatos, ut unus spiritus omnes evaderent. Atque ne longiores, quam par est, alicui videri possimus, ea quæ dicta sunt, pro responsione ad argumentum ex hoc divino testimonio ductum contenti erimus, ea omittentes, quæ dici potuissent, etiamsi hic de aquæ, non autem de spiritus baptismo sermo esset, cum præsertim unusquisque per se infirmissimum & prorsus ἀσύστατον esse hanc rationem animadvertere possit. *Hoc per illud fieri contingit. Ergo aliter fieri nequit.* (Quod vitium in superiore quoque argumentatione est,

est, ex Apostoli verbis didicimus) & simul videre, si hic de aquæ baptismo agatur, unici corporis nomine non ipsam veram, & in aspectabilem Ecclesiam, sed aspectabilem & apparentem significari, quam nihil prohibet (nisi aliter expresse præceptum fuerit, quod factum esse nusquam probabitur) pro locorum & temporum ratione, modo hoc, modo illo externo signo notari, vel etiam sine ulla exteriore & constituta nota coalescere, atque unum corpus fieri.

CAPUT IX.

Quartum adversariorum argumentum ex aliquo Sacrarum Literarum loco petitum tale erit. *Baptismus res est communis omnibus Christianis, & ipsos perpetuo comitatur. Ergo nemo potest Christianus esse, qui baptismum suscipere neglexerit.* Probatur id quod assumptum fuit, satis evidenter ex iis, quæ à Paulo scripta sunt ad Ephes. 4. *Unum corpus, & unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus & Pater omnium, qui est super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.* Hic manifeste Paulus, ut unitatem Christianis commendet, inter cætera ab eo, quod baptismus unus sit argumentatur. Quod certe facere non posset, nisi baptismus ad omnes Christianos pertineret, eosque perpetuo comes esset. Atque inde etiam aperte constat, quod ipsum inter illa numerat, quæ omnino hujusmodi sunt, Dominum, scilicet fidem, & Deum Patrem. Quis igitur negare audebit, quemadmodum Christianum sine Domino aut fide, aut Deo Patre esse nequire, eundem sine baptismo item esse non posse?

Totum argumentum facile concuti potest. Nam & nos idem fatemur, sine baptismo nullum Christianum esse posse. Sed videndum est, de quo baptismo & nos loquamur, & Paulus sine dubio locutus fuerit. Cumque diserte pluribus locis scriptum sit, Christum Spiritu Sancto baptizare, atque ita dicatur, ut baptismus iste, aquæ baptismo opponatur, & perinde sit, ac si dictum fuisset, Christum non aqua, sed Spiritu Sancto baptizare, certe ubicunque de iis agitur, quæ Christianorum sunt propria, vel etiam ad Christianos pertinent, simplici baptismi nomine, nisi aliud loci circumstantiæ suadeant, non aquæ, sed spiritus baptismus intelligendus est. Nemo autem inficiari poterit, baptismum hoc loco recenseri, non modo ut rem ad Christianos pertinentem, verum etiam, ut aliquid Christianorum proprium, id est, quod ipsis uni perpetuo conveniat: quemadmodum ipsis uni perpetuo convenit, & Dominus, & fides, & Deus Pater. Siquidem qui Christianus non est, is nec Dominum, id est Christum, nec fidem illam, quam Paulus intelligit, nec Deum Patrem habet. Qui autem vel unum ex istis habet, is Christianus sit necesse est. Quare statuendum omnino videtur, eum quoque qui baptismum habet, de quo hic agitur, prorsus Christianum esse. Atqui innumerabiles vel sunt, vel esse possunt, qui aqua rite baptizati fuerint, & propterea aquæ baptismum habere merito dicantur, & tamen revera Christiani non sint. Sed nemo Spiritus Sancti baptismum habere jure dici poterit, quin idem vere sit Christianus, quemadmodum superiore capite disputatum est. Patet igitur non aquæ, sed Spiritus Sancti baptismum in his Pauli verbis, simplici baptismatis nomine intelligi debere. Adde, quod plus quam verisimile est, Paulum hoc loco Spiritus Sancti dilucide mentionem facere non prætermisisse, cum mox ex iis, quæ dixisset, sermonem de ipsius Spiritus Sancti donis illaturus esset. Subjungit enim, *unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Nam superiore quoque loco, id est, 1 ad Cor. 12, de spiritualibus donis in Ecclesia varie distributis acturus, inquit primo, eundem esse spiritum, eundem Dominum, eundem Deum, qui ea omnia largiatur atque distribuat. Quin ne fidei quidem, ut pote, quam spiritualibus donis conjunctam esse oportet, si quis recte animadvertat, mentionem prætermisit, ea enim in suis verbis includitur, quæ sunt v. 3. *Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesum: & nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu Sancto.* Non enim de simplici oris confessione ibi loquitur Paulus, quæ etiam sine Spiritu Sancto fieri potest, sed de ea, quæ ex vera fide provenit, imo de ipsa cordis confessione, quæ per verba, & alia externa declaratur, quæque nihil aliud, quam vera fides est. Quocirca nihil fere isto loco huic nostro similius inveniri potest. Ob eamque rem, cum hic alioqui Spiritus Sancti separatim Paulus non meminerit, ejus satis apertam mentionem, voce baptismatis contineri dicendum est. Ita fit, ut & alter locus alteri exacte respondeat, & hic nihil plane desiderari possit. Nam & ibi quoque, ut vidimus, postmodum, cum eandem, quam hic esse contendimus, sententiam exprimere vellet, baptismi translationem usurpavit. Nec sane quicquam verisimilius dici potest, quam idem hoc loco esse, *unum baptisma*, quod ibi est, *uno spiritu nos omnes in unum corpus baptizati sumus.* Tenenda est autem regula illa, quam supra posuimus, de baptismi nomine simpliciter prolato, cum tanquam res ad Christianos spectans, præsertim vero, cum tanquam ipsorum propria commemoratur. Quandoquidem ea & divinarum literarum authoritati, & rationi, ut demonstratum fuit, est maxime consentanea. Verumtamen, si quis nec authoritate, nec ratione adduci queat, ut regulam illam admittat, & præterea iis omnibus spretis, quæ hactenus à nobis dicta sunt, de aquæ baptismo hoc loco agi omnino velit, non idcirco tamen aliquid sententiæ nostræ contrarium efficietur. Quamvis enim Paulus de re ad Christianos pertinente loquatur, quæ omnibus ipsis sit communis, non tamen de omnibus prorsus Christianis loquitur: sed de iis omnibus ad quos scribit, sive etiam de iis, si ita videtur, qui ipsis vel tunc essent, vel postea in perpetuum futuri essent similes. De iis omnibus, inquam, qui aquæ baptismum vel jam accepissent, vel in posterum accepturi essent. Atque hoc monet, ut, quando omnibus unus & idem aquæ baptismus communis est, quo religioni, quam profitentur, omnes pariter initiati sunt, velint quoque, cum præterea eandem fidem, eundem Dominum, eundem Deum Patrem habeant, unum corpus, & unius spiritus omnes esse. Sed non propterea aut dicit, aut innuit Paulus nullum esse, aut futurum, Christianum, qui aquæ baptismo ablutus non fuerit, neque cum omnibus Christianis in perpetuum eandem prorsus qua ipse hoc loco cum Ephesiis usus est, argumentandi rationem valituram docere voluit, sed ejus eam duntaxat partem, quam ad omnes perpetuo spectaturam constitutum esse poterat: quæ non minus efficaciæ in se, quam ipsa integra argumentatio habere deprehenditur. Neque enim minus unitatem servandam esse persuadere potest, quod unus Dominus, una fides, unus Deus Pater omnibus sit, etiamsi nulla ratio unius aquæ baptismatis haberi possit, quam (ubi id posset fieri) quod propterea omnes uno eodemque aquæ baptismo fuerint tincti. Sed profecto ad has quamvis aptissimas, & quæ pertinacissimo cuique satisfacere possint responsiones, & mentis ac verborum Pauli explicationes confugere nihil est opus, cum, ut paulo ante ostendimus, satis manifestum sit, de aquæ baptismo hic sermonem esse non posse. Quod præter jam dicta, id demonstrare potest, quod si Paulus in monendis Ephesiis, ut unitatem spiritus inter se conservare vellent, istorum externorum rituum rationem habere voluisset, nullo modo Dominicam cœnam commemorare prætermisisset; qua vel maxime unitas illa Christianorum declaratur, & quodammodo obsignatur: ac sine dubio multo magis atque evidentius, quam per aquæ baptismum, qui semel tantum, & singulis aliquando, nec unquam simul omnibus ministratur, cum cœna Domini iterato,

ac sæpius atque ab omnibus simul manducetur: quam etiam idem Paulus alibi, ut supra visum est, dicit esse communicationem corporis & sanguinis Christi, ac deinde statim adjungit, *Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus, omnes enim ex uno pane participamus.* Cum igitur maxime insignia, & præcipua Christianæ unitatis Symboli, nullam prorsus hoc loco mentionem Apostolus fecerit, nemini dubium esse potest, quin de hujusmodi rebus, ideoque nec de aquæ baptismo, cum hæc scriberet, ne cogitaret quidem.

CAPUT X.

QUinta adversariorum ratio, quam locus aliquis divinarum literarum, exhibere videatur, hæc esse potest. *Nemo Christianus est, qui Christum non induerit. Christus autem per baptismum induitur, ut probant evidenter, verba illa ad Gal. 3. 27. Quicunque enim in Christum baptizati estis, Christum induistis. Ergo nemo Christianus erit, qui baptismum non acceperit.*

Hujus argumenti assumptio duo vitia habet. Unum, quod falsa est, alterum, quod etiamsi vera esset, non tamen recte ejus vi argumentum conclusum fuisset, quod idem vitium in secundæ quoque ac tertiæ argumentationis assumptionibus animadversum fuit. Primum igitur falsum est, per aquæ baptismum (eam de eo baptismo argumentum loqui necesse est,) Christum indui, & locus ille Pauli ad Galatas nihil ad rem facit. Aut enim non de aquæ, sed de spiritus baptismo ibi verba sunt, aut, si de aquæ baptismo (ut quidem nobis quoque videtur) sermo est, alia prorsus est eorum verborum sententia, quam ea, quæ ex argumentatione ista colligitur, ut mox ostendemus. Porro de aquæ baptismo locum istum non loqui, id docere fortasse potest, quod proxime hæc verba antecedunt, *Omnes enim filii Dei estis per fidem* [quæ est] *in Christo Jesu.* Hic expresse de fide agitur, qua Dei filii efficimur, quæ non per aquæ, sed per spiritus baptismum comparatur, & sine qua baptismus aquæ esse potest, spiritus autem non potest. Quare cum deinde subjungitur, *quicunque enim, &c.* quæ verba ex vi particulæ *enim*, superiorum rationem reddunt, certe non de aquæ baptismo, sed de baptismo aliquo spirituali sermonem esse dicendum videtur. Dicet aliquis: Paulus non de quolibet aquæ baptismo in Christum suscepto loquitur, sed de eo, qui omnino rite susceptus fuerit, nempe quem fides antecesserit. Hæc mentis Pauli explicatio nihili facienda est, cum ejus rei in ipsius verbis nullum vestigium appareat, quæ simpliciter de baptismo in Christum loquuntur, & propterea nisi aliud dicatur, multo satius videtur ad spiritus baptismum ea referre. Sic enim nihil subaudiendum fuerit, nec de Pauli mente divinandum. Præterea, cum Paulus, etsi verbis præteriti temporis utatur, tamen de re loqui videatur, quæ adhuc duret, & ob eam rem affirmare Galatas propterea quod in Christum baptizati essent, Christo etiamnum esse indutos, profecto, non de aquæ baptismo, qui quantumvis rite susceptus fuerit, licet ipse duret, tamen fieri potest, ut Christi indutio illa, ut ita dicam, cessaverit: sed de baptismo spiritus, quo durante, eam quoque indutionem durare necesse est, eum verba facere statuendum plane videtur. Nec vero hæc eo à me dicuntur, quod velim omnino non de aquæ, sed de spiritus baptismo Paulum ibi locutum fuisse: quin imo, ut præmonui, in contrariam sententiam multo sum propensior: sed ut quanta sit argumentationis adversariorum infirmitas melius cognosci possit. Quomodo autem si de aquæ baptismo ibi agi velimus, ad ea, quæ modo diximus, respondendum sit, mox subjicimus. Itaque fateor locum istum ad aquæ baptismum referendum esse, sed aliam esse prorsus loci sententiam, atque adversarii existimant, plane affirmo. Neque enim dicit eos, quod revera essent, sed quod Galatæ professi fuerant, & ipsorum vocationis proprium erat, loquutus est Paulus Gal. 3. 27. cum ait, eos Christum induisse. Patet hoc vel ex eo, quod in eadem Epistola miratur eos tam cito transferri ab eo, qui ipsos vocaverat in Christi gratia, ad aliud Evangelium, quod eos dementes & fascinatos appellat Gal. 3. 1, 3. & 17. 11. 19, adeo ut veritati non obedirent, & cum spiritu incœpissent, carne finirent, quod veretur, ne frustra in ipsis laboraverit, quod denique eos se iterum parturire dicit, donec formetur in ipsis Christus. Ut interim nihil dicam, quod solius Dei est, posse affirmare, quempiam revera Christum induisse. Quamobrem concludendum est, nihil aliud Paulum dicere voluisse, quam Galatas, cum in Christum baptizarentur, necessario professos fuisse, se Christum & induisse, & induere velle, quandoquidem hæc professio ejus baptismi scopus est & finis, seu potius ejus ratio atque essentia. Nec vero alia exempla istius figuratæ locutionis desunt, cum scilicet aliquid esse affirmatur, non quia revera sit, sed quia esse debeat, & sic profitentur ii, in quibus id esse dicitur. Imo ea exempla in ipsis Pauli Epistolis pæne innumerabilia sunt, ubicunque enim, verbi causa, eos ad quos scribit, sanctos, Deo dilectos, fideles in Christo Jesu, & ejusmodi aliis nominibus, quod persæpe facit, appellat: non dubitat, ibi ea sermonis figura utitur. Et ne longius abeamus, proxime præcedentia verba, quæ ante protulimus, eam figuram omnino continent. Neque enim, vel verum erat, vel Paulus scire poterat, omnes illos Galatas per fidem filios Dei esse. Non igitur eos vere esse, sed se ipsos profiteri, & hunc eorum vocationis esse scopum, dicere voluit Apostolus. Quid quod alibi similiter de ipso baptismo loquens, eandem hanc figuram usurpat? Cum enim Romanos ad quos scribebat, monere vellet, non ideo esse in peccato manendum, ut gratia abundaret, ait: Quicunque in Christum Jesum baptizati essent, eos consepultos esse cum ipso per baptismum Rom. 6. 3. Atqui si hoc jam revera esse dicere voluisset, nihil opus fuisset monitione illa. Sed ideo ita locutus est Paulus, ut ostenderet, quid professi essent illi, qui in Christum Jesum baptizati fuissent, & ea ratione indignum esse demonstraret, ejusmodi homines in peccatis amplius manere. Eodem argumento tacite utitur, scribens ad Colossenses, dum eos monet, ut Christo, omnibus humanis documentis, & superstitionibus rejectis, penitus adhæreant, inquit enim Col. 2. 12, *Consepulti (estis) ipsi (Christo) in baptismo, in quo simul quoque resurrexistis per fidem, &c.* Quod non factum jam revera esse, sed ita in baptismo Colossenses professos fuisse intelligendum est. Hac verborum Pauli explicatione, quæ, ut arbitror, nullo modo repellenda est, recepta, cessant ea, quæ supra ad probandum, in eis de aquæ baptismo non agi, allata sunt. Ea enim omnia pro concesso sumunt, vel Apostolum dixisse, Galatas, qui baptizati in Christum essent, vere Christum induisse, vel proxime antea testatum fuisse, eos omnes, ad quos scribebat, ea fide, quæ filios Dei efficit revera præditos esse. Quorum utrumque per explicationem nostram penitus convellitur. Nec porro ullo modo hæc duo simul vera esse possunt, videlicet ibi de aquæ baptismo agi, & verba illa, *Christum induistis*, non figurate, sed proprie, atque ut sonant, accipienda esse. Alterutro autem istorum falso reddito, tota adversariorum argumentatio redditur falsa, quæ ut utrumque verum sit, omnino requirit. Sed demus deinde, ut alterum vitium adversariorum assumptionis explicemus, utrumque verum esse, & sic (quamquam ne id quidem plane consequitur) verum esse id, quod in argumentatione assumptum fuerat, concedamus: nempe, per aquæ baptismum Christum à nobis vere indui. Num propterea sequetur, non alia ratione, quam per aquæ baptismum, Christum à nobis vere indui posse, ut quidem necesse est, si argumentum recte conclusum esse volumus? Certe si illud consequitur, fateor me argumentandi scientia penitus destitutum esse, & jam me pudet Dialecticas præceptiones

ac pri-

ne primordio quidem, quo ajunt, salutis ex ipsis hominibus depulisse: sed in hac ferme (quoad hanc partem attinet) nimium acumine duce, de rum minime rebus disputare eloquendi autem fuisse. Verum quæ ita cæcus esse potest, ut non videat, consequentiam illam nullam esse? Quasi assumptio illa ita intelligenda est, ut si dictum fuisset, per aquæ baptismum, & non alio modo Christum induimur, dicat eam nullo pacto concedi posse: nisi velimus, baptismum aquæ prorsus necessarium ad salutem esse, id quod nemo hactenus sensisse satis est dicere. Nam profecto Christum induere ad salutem est prorsus necessarium. Nec tamen rursus concedendum est, aquæ baptismum esse ordinariam quandam viam Christum induendi, cum nihil per eum baptismum, vere vel a Deo hominibus conferatur, vel quavis ratione ipsis accedat: nisi quod per ipsum Christo publice nomen dant, & ejus familiæ quodammodo adscribuntur. Qua de re vide quæ cap. 5. a nobis disputata sunt.

CAPUT XI.

Sextum hujus generis adversus sententiam nostram argumentum tale erit. *Baptismus inter Christianæ disciplinæ rudimenta numeratur. Ergo nemo Christianus ejus expers esse debet.* Rudimentorum autem Christianæ disciplinæ baptismum esse, demonstrant verba illa Epistolæ ad Hebr. in initio capitis 6. *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur: non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ, ab operibus mortuis, & fidei in Deum, baptismatum doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & judicii æterni.* Ex quibus verbis baptismum, non modo Christianæ disciplinæ rudimentum esse constat: sed tale rudimentum, ut sine eo nequeat ea disciplina consistere. Nam & pars fundamenti esse dicitur, & inter ea recensetur, sine quibus Christi cognitio non datur. Ad hunc modum scilicet ex hoc loco argumentari adversarios arbitramur.

At nos dicimus, tantum abesse, ut hinc aliquid colligi possit, quod ipsorum sententiam juvet, ut potius hic locus eam plane convellat? aut certe nihil prorsus ad rem faciat. Neque enim hic de aquæ baptismo ipso agitur, sive vox baptismatum, cum sequente voce doctrinæ conjungi debeat, & ab ea regi, ut fere acceptum est, & vulgata cum in Græcis, tum in Latinis codicibus interpunctio docet: sive ab ea disjungi, ut nonnulli sentire videntur, & in quibusdam Græcis codicibus interpunctum invenimus. Nam priore modo non de baptismo ipso, sed de doctrina baptismatum verba fieri palam est, posteriore vero, cum baptismorum, non autem baptismi fiat mentio, certum est, utrumque baptismum, Johannis scilicet & Apostolorum intelligi debere. Aquæ enim & spiritus intelligi non posse id declarat, quod deinde sequitur, *impositionis quoque manuum.* Rursum neque tunc manuum impositionem, sed per ipsam manuum impositionem Spiritus Sanctus dari solebat, ut supra ostensum fuit. Absurdissimum autem est, ut hic, idque præpostere baptismus spiritus hic commemoretur, ubi & distinctio, & mirus ordo in enarrando manifeste apparet. Quod si Johannis & Apostolorum baptismus, ea voce baptismatum significetur, perspicuum est ipsum aquæ baptismum intelligi non posse. Alioqui duobus aquæ baptismis nobis opus esset. Itaque baptismatum nomine, si vocem hanc a sequente *doctrinæ*, sejungere velimus, id, quod per utrumque baptismum adumbratur, intelligi debet, nempe remissio peccatorum, quæ sine per Apostolorum baptismum etiam contigisse aliqua ratione dici potest, ut supra cap. 7. disputatum fuit. Et idcirco quemadmodum manuum impositionis nomine, non ipsam manuum impositionem, sed id, quod per ipsam adumbrari, & simul dari solebat, sine dubio intellexerit Apostolus: sic baptismatum nomine, non ipsa baptismata, sed (quod præsertim attinet ad Apostolorum baptismum) id, quod per ipsa adumbratur, & dari quoque contigisse dici potest, omnino intelligit. Et certe, nisi remissio peccatorum sub baptismatum nomine intelligatur, tum ex præcipuis Christianæ disciplinæ rudimentis, vel potius Christianæ pietatis solidissimum fundamentum, in hac enumeratione prætermissum fuerit. Sed quid (inquies) doctrinæ nomine intelligemus? Nimirum eadem Christi præceptorum traditionem, sine qua ejus disciplina, cujus hic rudimenta exponuntur, nullo prorsus pacto haberi potest. Verum vulgatam receptamque interpunctionem sequi præstat, & baptismatum doctrinam intelligere. Unde apertius idem sensus elicietur. Quandoquidem utriusque aquæ baptismatis doctrina simul juncta aliud aliud erat, quam peccatorum remissio, & Christi legis præscriptio. Quanquam enim Apostolorum baptismus per se utrumque complectebatur, peccatorum tamen remissio, proprium quiddam Johannis Baptismi videri poterat: cumque ab ipso Apostolorum baptismus quodammodo mutuatus fuerat. Apparet igitur, locum hunc cum in ipso de aquæ baptismo revera non agatur, nihil ad rem facere, nisi quatenus nos docet baptismum illum Christianæ disciplinæ rudimentum non esse, alioquin inter ipsa hic numeratus fuisset, & propterea per hunc ipsum locum, si non ipsam de qua controvertimus adversariorum sententiam, at certe argumentum ipsum, quod ex eo ducunt, funditus everti constat.

CAPUT XII.

Septimo loco ad hunc modum ex divinis literis adversarii argumentari posse videntur. *Quicquid nos servat, eo nemo prorsus nostrum carere debet. Atqui baptismus nos servat: Nemo igitur prorsus ex nobis baptismo carere debet.* Baptismum autem nos servare ad verbum scriptum est, 1 Pet. 3, 21, *quod & nos nunc similis formæ salvos facit baptisma, &c.*

Hæc argumentatio, si ea quæ statim consequuntur verba paulo attentius legantur, plane futilis apparebit. Pergit enim Apostolus, & ait. *Non carnis depositio sordium, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deum per resurrectionem Jesu Christi.* Ex quibus verbis perspicuum est, Petrum baptismatis nomine, non aquæ baptismum intellexisse, de quo nos loquimur, sed aliud omnino baptismi genus. Nam quod quidam ea verba ita interpretantur, quasi dictum fuerit, baptismum quidem aquæ, sive in quo aqua ministratur, nos servare, non tamen quatenus corpus abluit: sed quatenus eo fit, ut bona conscientia interroget &c, sive, non quatenus in eo sordes corporis deponuntur, sed quatenus in eo bona conscientia interrogat, &c.

Hæc inquam interpretatio ipsis verbis nullo prorsus pacto consentanea est, in quibus nec dictio, *quatenus*, nec alia, quæ idem polleat, legitur: sed ejusmodi sunt, ut nominis baptismatis explicationem in ipsis contineri necesse sit. Nam quid obsecro aliud est, vel esse potest, *nos salvos facit baptisma, non carnis depositio sordium, sed bonæ conscientiæ interrogatio* (sic enim ad verbum, ut vetus interpres vertit, legitur in Græcis codicibus) Quam, Nos salvos facit baptisma, baptismatis autem nomine intelligo, non carnis sordium depositionem, sed bonæ conscientiæ interrogationem, &c? Sive baptisma, inquam, non quod carnis sordium depositio est, sed quod est bonæ conscientiæ interrogatio. Certe in hunc sensum & planissimum & elegantissimum accepit ea verba auctor ille, quisquis est, vere aureorum illorum quæ in Vatabli Bibliis extant, in complures Testamenti Novi locos scholiorum. Sic enim ibi annotat: *Quasi dicat, baptisma, quo nos servamur, non est ablutio, qua eluuntur sordes corporis: sed declaratio recti & fidelis animi erga Deum, qua sordes animæ eluuntur, ut aqua sordes corporis.* Non poterat rectius neque concinnius, & Apostoli mens explicari, & ratio simul,

stimo, quare ita locutus fuisset, paucissimis verbis exponam. Atque hac hujus loci explanatione posita, ex ipso loco apparet, falsum esse id, quod in adversariorum argumento assumptum fuisse oportet, baptismum aquæ nos servare; tantum abest, ut ea assumptio hoc Petri testimonio confirmetur. Præterea interpretatio ista, sive explicatio, quæ adversariis favet, idcirco penitus est rejicienda, quod falsam sententiam continet. Neque enim verum est, baptismum aquæ nos servare, quatenus in eo sit bonæ conscientiæ interrogatio illa. Potest enim fieri, ut in aquæ baptismo suscipiendo sit interrogatio illa, nec tamen is baptismum suscipientem servet, quippe qui in ea interrogatione, ex qua salus proficiscitur, non perseveraverit. Non igitur baptismus, in quo aqua ministratur, servat nos, quatenus eam interrogationem continet: sed ipsa interrogatio nos servat. Duret enim baptismus ille, etiamsi desinat interrogatio. Nam semel rite susceptus aquæ baptismus, ut ipsi adversarii volunt, nunquam abolebitur; sed si interrogatio cessaverit, quomodo, quæso, interrogatio ipsa durabit? Nec vero quia Apostolus supra cum de eo cui respondet baptismus, qui nos servat, loqueretur, aquæ mentionem fecerit, per quam octo illæ animæ quæ in arca erant, diluvii tempore servatæ sint, idcirco dicendum est, aquæ baptismi in comparatione hac rationem habitam fuisse. Primum enim, verba illa, *per aquam*, idem valere possunt, quod *in aqua*, quemadmodum & Castellio, & Beza locum citat, ad hanc interpretationem confirmandam aptissimum, in Epistola ad Rom. 4. 11. Ubi scriptum est, *Ut esset* (Abraham) *Pater omnium credentium, per præputium.* Ibi enim manifeste, *credentium per præputium*, idem est, atque credentium in præputio, id est existentium in præputio & credentium: seu credentium præputiatorum. Cui loco omnino similis est ille, quanquam à Beza non animadversus, eadem Epistola cap. 2. 27. *Et judicabit id, quod ex natura est præputium, legem consummans, te, qui per literam, & circumcisionem prævaricator legis es.* Idem est enim, *per literam & circumcisionem*, quod, in litera & circumcisione, sive, in litera & circumcisione existens, id est, literam & circumcisionem habens, ut vertit Castellio, & ante ipsum annotator ille in Vatabli Bibliis explicaverat. Sed & alia nonnulla ejusdem locutionis in Novo Testamento exempla extant. Quæ locutio sane hoc loco omnino agnoscenda videtur, cum, ut ait Beza, Noë cum suis non per aquam (si res penitus introspiciatur) sed ex aqua servatus sit, sive (ut ipsa locutio fert) in ipsa aqua conservatus. Nec præpositionis *per*, propria vis hic retineri posse videtur, nisi idem sit per aquam, ac si dictum foret, per medias aquas, ut recte idem Beza animadvertit. Quæ cum ita sint, nihil ad comparationem ipsam explicandam, & persequendam aqua baptismi pertinere potest: cum neque ex ea, nec in ea servemur ullo pacto, aut certe non eo salutis genere, de quo hic agitur. Quod Bezam non vidisse, & existimasse Apostolum ad mentionem illam ex aqua baptismi respicere potuisse, vehementer miror. Nam, quod ait, baptismum hoc loco, & tanquam rem adumbratam, in liberatione Ecclesiæ à diluvio, & tanquam rem, quæ veram Christi Ecclesiæ liberationem adumbret, considerari, id nequaquam est concedendum, cum apertissimum sit, baptismum hic non tanquam verum salutem nostram adumbrantem, sed tanquam ipsius instrumentalem causam commemorari. Inquit enim Apostolus, ut vidimus, *quod & nos nunc similis formæ salvos facit baptisma.* Non enim ipsius liberationis, sed liberationis modi, seu potius instrumentalis causæ comparatio fit. Ex quo etiam apparet, baptismum non tanquam aliquid in ipsa liberatione à diluvio adumbratum, sed tanquam id, quod illius liberationis instrumentali causæ, in liberatione nostra respondeat, considerari. Itaque comparatur baptismus, ut manifestum est, cum arca. Ut enim tunc temporis arca illis octo illas animas cæteris omnibus pereuntibus, in medio aquarum, quas Deus ad sceleratos homines puniendos terris immiserat, conservavit; sic nobis baptismus, baptismus inquam, non quo corporis sordes abluuntur, sed conscientia ab operibus mortuis expurgatur, nos in medio omnium malorum, quæ Deus ad improborum hominum scelera vindicanda orbi terrarum immisit, & immissurus est, perpetuo & conservat, & conservabit. Ita aqua diluvii in hac comparatione, non baptismi aquæ, sed malis quibus cæteri [illegible] homines obruuntur omnino respondet. Quod verissimum censeri poterit, etiamsi nobis non concedatur, nec ea verba, *per aquam*, tanquam, si, In aqua dictum fuisset, explicari posse, nec in alium sensum accipienda esse, quam, ut dicitur, aquæ ipsius ope octo illas animas in arca conservatas fuisse: aqua scilicet arcam sustinente, ut in Vatabli Bibliis annotatum est. Possunt enim mala & calamitates etiam in hac parte aquis illis optime respondere. Siquidem calamitates impios quidem obruunt, *ac deprimunt*, pios vero servant, atque extollunt, dum per eas & à mundi illecebris retrahuntur, probanturque, ut Paulus ait Rom. 5. 2, 3, divinæ gloriæ spe aluntur, ac confirmantur, & quanta sint virtute præditi, quantumque cæteris omnibus præstent, manifestum faciunt. Nec tamen (si hæc dictionis *per*, significatio retineatur) prorsus negaverim, Petrum in hac similitudine afferenda, & explicanda, aquæ ipsius, quæ in baptismo ministratur, aliquam rationem habuisse, non quod in ipsa aqua hujus similitudinis partem ullam revera constitueret, sed quod ad ipsam dictione alluserit, ut aqua nimirum cum aqua conferretur. Nam, quemadmodum baptismum, non proprium, sed metaphoricum revera intelligit, sic necessario aquæ nomine, cujus mentio tacite hic fiat, non veram, sed metaphoricam aquam, eum intelligere statuendum est: per aquam, non secus atque Noë cum suis per diluvii aquas in altum sublatus, & ob eam rem conservatus fuit, nos quoque in altum feramur, id est terrena incommoda omnia superemus, atque hac ratione servemur. Jam vero nihil moror, quod si baptismum aquæ nos servare, ita intelligendum est, ut alia tamen ratione sine ipso servari possimus, infirmissima tota argumentatio redditur: sin vero ita, ut sine ipso nulla ratione salus nobis contingere possit, id plane falsum est, & propterea indignissimum, quod à Petro dictum fuisse affirmetur. Nam supra non semel rationem hanc nostram, accuratius explicavimus, & ejus ad argumenta adversariorum convellimus. Quare jam satis superque hæc quoque ipsorum argumentatio convicta videtur. Quam cum tamen postremam faciemus, quia testimonium aliquod Sanctarum Literarum suppeditare creditur. Nam locus ille 1 Joh. 5. 6. *Hic est qui venit per aquam & sanguinem, &c.* ex quo si ibi de baptismo verba fierent, aliquod pro adversariis argumentum elici posse videretur, adeo obscurus est, ut in eo explicando nimium diu nobis immorandum esset. Quocirca, quod paucissimi hodie sunt, qui aquæ nomine baptismum ibi significatum minime fuisse non animadverterint, id in præsentia pro responsione ad quamcunque rationem inde ductam satis esse ponemus, deque illis adversariorum rationibus deinceps videbimus, quæ etsi Sacris Literis consentaneæ esse credantur, longius tamen sunt petitæ, neque in ipsis sumpta assumptione sunt, aperto aliquo divino testimonio niti videntur.

CAPUT XIII.

HUjus igitur generis prima ratio hæc erit. *Circumcisio & aquæ baptismo pares sunt. Utraque enim nota est quædam externa ac peculiaris populi Dei, illa antiqui sive Hebræi: hic novi sive Christiani. Ut quemadmodum Christianus populus in Hebræi populi locum successit, sic quoque baptismus in circumcisionis locum successisse videatur. Quare sicut circumcisio* [illegible] *fuit, qui Hebræus merito dicendus esset, negligenda, aut præter-*

prætermittendus erit, ita baptismus nemini prorsus, qui Christianus merito dicendus sit, negligendus aut prætermittendus est.

Hæc ratio infirmissima censeri debet, cum plane a veritate aberret, baptismum circumcisioni parem esse, & in ejus locum successisse. Quod ita se habere fateantur necesse est ii saltem ex adversariis nostris, qui non modo infantes baptizari debere non concedunt, verum etiam id fieri ipsum baptismum omnino pervertere, & non levi injuria Christum affici aperte contendunt. Certissimum est enim in populo Hebræo, non solum circumcisionem infantibus fuisse ministratam, sed severissime ab ipso Deo præceptam Gen. 17. 12. Lev. 12. 3. ut masculi omnes, octavo, postquam nati essent die omnino circumciderentur. Quod si dicant satis esse, si in eo baptismus circumcisioni par sit, ut non secus atque ipsa Dei populi nota quædam peculiaris censeri debeat, cæterum animadvertendum esse, neminem nasci Christianum, sed per fidem in Christum fieri, Hebræos vero nasci: quare mirum videri non possit, si circumcidi debuerint filii Hebræorum recens nati, Christianorum vero filii tum demum baptizandi sint, cum in Christum crediderint. Respondeo, ne id quidem verum esse, ut scilicet perinde Christianorum peculiaris nota baptismus aquæ sit, atque circumcisio Hebræorum erat. Hocque dico pro concesso ab adversariis sumi id de quo potissimum inter nos disputatur. Cum enim baptismus aquæ non alia ratione peculiaris nota Christianorum esse possit, nisi quia divinitus mandatum fuerit, ut omnes Christiani aqua baptizentur, idem est profecto baptismum illum peculiarem notam Christianorum esse affirmare, atque illum divinitus omnibus Christianis perpetuo præceptum fuisse, asserere, id quod ego pernego. Et tamen si par ea in re baptismus circumcisioni futurus fuisset, quemadmodum apertissime & comminatione, si quis non obtemperasset, gravissimis verbis Hebræo populo universo imperatum fuit, ut semper omnes in perpetuum circumciderentur, sic & aperte & severe Christianis universis imperatum fuisset, ut omnes in perpetuum baptismo aquæ tingerentur, quod cum nusquam factum esse legatur, confitendum est, baptismum in eo, quod peculiaris nota Dei populi sit, circumcisioni nequaquam parem esse, sed longe diversam utriusque rationem, ea etiam in re statui debere. Id autem vel ex eo intelligi potest, quod circumcisio nota est certa atque evidens ipsique corpori perpetuo inusta: adeo ut semper eos, qui ipsa insigniti fuerint, nullo errore a cæteris distinguere possis. Baptismus vero aquæ, præterquam quod nullam certam formam in ministrando habere dici potest, ut eo diversi ejus ministrandi modi in Ecclesia usurpati satis demonstrant, postquam ministratus fuerit, nec apparet, nec corpus charactere aliquo signat, quo ullo pacto eos modo, qui aqua baptizati fuerint, ab iis, qui minime fuerint, internoscere queas. Unde perspicitur, si modo in aquæ baptismo aliquod Symbolum Christianismi est, id non ipsam tinctionem sive immersionem esse, sed nominis Jesu Christi apertam & publicam professionem, quæ Christianorum certissima atque evidentissima semper ac perpetua nota est, quæ cum, ut antea non semel dictum fuit, nulli illi aquæ tinctioni alligata non sit, sed alio & alio modo, atque multo etiam excellentiore in homine imprimi possit, eaque non semel tantum impressa sufficiat, ut porro quæ nisi subinde renovetur, & quodammodo continuetur, prorsus deleatur, ineptum sane est eam a sigillo illo externo petere, qui semel duntaxat obitur, & nullum sui ipsius post se vestigium relinquit. Multa prætereà prætereo, quæ ad æquiparationem istam baptismi cum circumcisione rescindendam & porro adversariorum rationis fundamentum labefactandum afferri possent, idque inter cætera, quod circumcisio ad masculos tantum pertinebat, baptismus vero fœminis quoque est communis. Nam si nihil præterea docuissem, nisi in ea principium (ut loquuntur) manifeste peti, funditus tamen tota argumentatio eversa fuisset. Quare de aliis, quæ supersunt, accurate videamus.

CAPUT XIV.

Itaque secundum hujus generis rationum locum hæc argumentatio occupabit. *Baptismus & cœna Domini, quod ad utriusque necessitatem attinet, pares sunt. At nemo, qui Christianus jure haberi vult, a cœna Domini sponte abstinere potest, igitur nec a baptismo quidem.* Baptismi autem & cœnæ Domini in usus necessitate æquiparationem id primum probare videatur, quod baptismus non minus quam cœna Domini Ecclesiæ Sacramentum est. Deinde id, quod scriptum est a Paulo in[illegible]rio cap. 10. prioris ad Corinth. ubi patres antiqui populi quadam ratione & baptizatos fuisse, & ex eodem spirituali cibo ac potu comedisse, ac bibisse affirmat: nec tamen iis, qui peccaverunt, Deum pepercisse demonstrat. Quod illis in figura contigisse ait, id est adumbrationem quandam fuisse ejus, quod cum novo populo Deus facturus esset. Quare monet Corinthios, vel potius omnes Christianos, ut sibi caveant, neque, si peccaverint, se evasuros esse sperent, quasi dicat, exemplo illorum doceri possumus, nihil nobis profuturum, quod & baptizati fuerimus, & mensæ Domini participes facti simus, nisi a sceleribus abstineamus. Ex quo perspicuum esse videtur, baptismi non secus ac cœnæ Domini usum Christianorum proprium esse. Adde, quod cœnæ Domini, ejusque usus, in Sacris Literis rara sit mentio, baptismi admodum frequens. Quod sane adstruere potest, si cœnæ Domini usus necessarius est, multo magis necessarium esse usum baptismi, vel, si cœnam Domini nemo nostrum negligere debet, multo minus ab ullo ex nobis baptismum negligendum esse.

Ut ad universam istam ratiocinationem per partes ordine respondeam, dico primum, si quis negaret, baptismum pariter & cœnam Domini Ecclesiæ Sacramenta esse, haud facile sane futurum id ex Sacris Literis probare. Verum quia hac de re privatim paulo post agemus, concedatur interea ita esse. Num idcirco in usus necessitate omnino statuetur utriusque æquiparatio illa, quam adversarii intelligunt? Non putarim. Hinc enim colligunt ipsi, omnibus Christianis accipiendum esse baptismum, ut omnibus cœna Domini manducanda est. Ego vero nihil præterea colligendum esse dico, quam sicut cœna Domini ab iis, quibus ejus usus commendatus fuit, nequaquam negligi, aut prætermitti debet, baptismum similiter ab iis, quibus ejus usus commendatus est, seu pro quibus institutus fuit nequaquam negligi, aut prætermitti debere. Neque enim video, cur Ecclesiæ Sacramentum, sive sacer ritus, sub quo mysterium aliquod lateat, seu mavis cum quo mysterium aliquod sit conjunctum, id etiam esse non possit, quod non omnibus, qui in Ecclesia sunt, perpetuo sit commune. Finge enim sic rem se habere, ut nos affirmamus, aquæ videlicet baptismum pro iis tantum fuisse, qui ab alia quapiam sive etiam nulla religione, ad Jesu Christi religionem converterentur, idque etiamnum observari debere, procul dubio: nunquid baptismus aquæ Ecclesiæ certa omnino ac præstituta ceremonia haud mysterio vacans non erit? Potest igitur fieri, ut baptismus Ecclesiæ Sacramentum jure dici queat, nec tamen ejus usus omnibus Christianis perpetuo sit communis. Jam vero deinde, quod attinet ad Pauli Apostoli testimonium de baptismi & cœnæ Domini in usus necessitate æquiparatione, dico, non leviter eos falli, quicunque tandem illi sint, qui eo loco de aquæ baptismo Christianorum, deque cœna Domini recte verba fieri opinantur. Quandoquidem manifestum est, ibi agi de donis a Deo Ecclesiæ concessis, quibus se illam in gratiam recepisse aperte testatur, quæ nihil profutura esse affirmat, vel certe Dei punitionem non aversura, aut cohibitura, nisi quis

divinis

divinis monitis convenienter vivat. Quid quæso hic aquæ veteris baptismus, & cœnæ Domini manducatio pertinere potest, quæ, licet ab ipso Deo utramque institutum dici possit, non tamen Dei, sive dona Ecclesiæ concessa, sed ipsius Ecclesiæ voluntarii actus sive operationes? Quamvis enim concederemus per baptismum, & cœnam Domini multa bona nobis Deum largiri, eaque in ipsis omnino contineri, & quodammodo inclusa esse, ea tamen, quæ in expressa comparatione, seu collatione priore parte commemorantur, manifestum faciunt, in altera quæ referuntur, non res ejusmodi, quæ in nostra potestate aliqua ex parte sint positæ, sed quæ plane divinitus ad nos proficiscantur, eaque nihil nobis agentibus intelligenda esse. Et propterea certissimum esse debet, baptismum illum Hebræi populi, qui Mose ductore ipsis ex in re nihil agentibus, nisi quod Mosem secuti erant, contigerat, non cum aquæ, quod magna ex parte ipsum baptizari opus erat, sed cum spiritus baptismate, id est cum illis Spiritus Sancti conspicuis donis, quæ Christo auctore iis statim dabantur, qui ipsum Christum secuti essent, manna vero cœlitus demissæ comestionem, & aquæ ex petra divinitus manantis potum, non cum Dominicæ cœnæ cibo, ac potione, quæ ipsorum hominum operationes sunt, sed cum donis aliis spiritualibus, quæ deinde Ecclesiæ divinitus perpetuo concedebantur, de quibus late disserit idem Apostolus, 1 Cor. 12. 13, 14, & Ephes. 4, à Paulo eo in loco tacite conferri. Qui tacite quoque posteriora hæc dona potionis & cibi nomine ideo appellat, quod, quemadmodum cibo & potione corpus alitur, & sustentatur, sic donis illis Ecclesia construitur, & conservatur, ut ex modo citatis locis liquido apparet. Nam alibi etiam iis donis cibi ac potionis Christianorum appellationem tribuit, ut videre est eodem cap. 10, prioris ad Corinth. 17, & 12. 13. Quorum donorum, cum ob eam causam, in cœna Domini Symbola quædam extarent, priorum autem in aquæ baptismo (nam baptismi nomine, ea posteriorum appellata fuisse palam est) non negaverim potuisse Paulum cum collationem illam instituit, ad baptismum aquæ, & ad cœnam Domini alludendo respicere. Quippe certum est, tunc temporis eos, qui ex Judæis & gentibus ad Christum convertebantur, baptismo aquæ primum semel tingi consuevisse, deinde vero identidem Domini cœnam manducasse. Non tamen propterea baptismus aquæ cœnæ Domini æquiparatur, nec porro vel ipse, vel illa eo loco, tanquam aliquid omnium Christianorum proprium atque perpetuum ab Apostolo consideratur, cum ne ipsa quidem spiritualia dona, de quibus revera ait, tanquam talia ab ipso considerari potuerint. Namque compertum est, postquam satis ea ratione Christiana veritas confirmata fuit, manente adhuc vera Ecclesia, desiisse dona illa maxima ex parte, præsertim vero conspicua illa priora, quæ statim Christo obtemperantibus concedebantur. Ex quo apparet, si quid modo ex Pauli loco isto colligere liceat, quod ad præsentem quæstionem pertineat, nihil sane aptius colligi posse, quam baptismum aquæ similiter desiisse, qui, ut dictum est, eorum donorum imago quædam erat, & ad quem eam ob causam Paulum alludere dici fortasse potest, tantum abest, ut ex Pauli verbis baptismi aquæ in Ecclesia perpetuitas, ut in ea dicam, & necessarius usus, sive propter ipsius cum Dominica cœna æquiparationem, sive alia quavis ratione elici queat. Postremo, quod dicebatur, baptismi in Sacris Literis multo frequentiorem mentionem esse, quam Dominicæ cœnæ, id adeo frivolum est, ut nulla refutatione indigeat. Quid enim refert vel millies baptismi mentionem fieri, cœnæ autem Dominicæ semel tantum, nisi quemadmodum cœna Domini fuit, sic baptismus, quoque Ecclesiæ universæ in perpetuum præceptus esse inveniatur? Manifestum est de cœna Domini ipsius Domini Jesu præceptum Luc. 22. 19. 1 Cor. 11. 24: *Hoc facite in meam commemorationem.* Quod & ad omnes pariterque Christianos, & perpetuo pertinere non secus ac pleraque alia, quæ ipsis Apostolis sua vive, & præcepit Christus, cum ratio ipsa aperte docet, tum Pauli auctoritas plane convincit; qui, ut supra alibi observavimus, ad Corinth. scribens 1 Cor. 10. 16, 17, sic ait, *Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? Panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Christi est? Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus. Omnes enim de uno pane participamus.* Quæ verba profecto ad omnes Christianos perinde tanquam universæ Ecclesiæ ritum cœnam Domini pertinere, manifeste ostendunt. Id autem perpetuo futurum illa evidenter declarant, quæ sive ex persona ipsius Christi, sive ex persona sua eisdem Corinthiis scribit 1 Cor. 11. 26, *Quotiescunque manducabitis panem hunc & calicem hunc bibetis, mortem Domini annunciabitis donec veniat.* Quibus etiam Corinthiis, ab ipso Christo de suo instituto monitis, quemadmodum ibidem apparet, ut ritum illum servarent, multo ante præceperat, cujus servandi modum, quatenus necesse erat, adhuc præscribit, invectum in eam Ecclesiam morem acriter redarguit, & summam religionem inculcat. Quid tale obsecro usquam de aquæ baptismo legitur? Certe tantummodo nihil ejusmodi de eo baptismo scriptum usquam fuisse, sed ne ejus quidem mentionem ita frequentem in divinis literis esse, ut adversarii putant, ex iis, quæ hactenus disseruimus, satis intelligi posse arbitramur. Ex quibus duæ præterea quæ adhuc restant, ejusdem generis adversariorum rationes satis confutatæ videntur. Quarum enim ex ipsis dicentes audivimus, nisi mos ea de baptismo aquæ, adversus quam nos disputamus, sententia vera sit, non futura duo Ecclesiæ Sacramenta, sed unum tantum. Quasi vero alicubi diserte scriptum in Sacris Literis inveniatur, duo omnino esse Sacramenta Ecclesiæ. In quibus ne Sacramentorum quidem Ecclesiæ ulla fit mentio. Nam neque cœna Dominica unquam Sacramentum, ne dum Ecclesiæ Sacramentum, in ipsis nominatur. Ut supervacaneum sit, de vocabuli si differere, atque docere, aquæ baptismum Ecclesiæ Sacramentum dici posse, etiamsi peræque omnibus qui Christiani jure dici velint, suscipiendus non sit, quod tamen paulo ante à nobis in rudiorum gratiam factum est. Cœna Domini non idcirco ad omnes Christianos ex æquo spectat, quia Sacramentum Ecclesiæ sit, sed quia & Christus ita præcepit, & ejus Apostoli docuerunt, neque ulla causa est, cur Christianus aliquis ab ea abstinere possit. An non quilibet Christianus Domini Jesu, donec veniat, mortem annunciare debet, ejusque rei memoriam solennem celebrare, ipsique Domino de tam eximia charitate, tantoque beneficio publice gratias agere? Aut quid est, cur magis uni, quam alii Christianorum generi, seu magis uno, quam alio tempore id mandatum fuisse suspicari possimus? At vero, ut ex supra disputatis liquet, nec ullum prorsus generale præceptum de aquæ baptismo suscipiendo extat, nec causa ulla est, cur ii, qui Jesu Christo nomen publice ac perpetuo dederunt, eo tingendi sint, nec desunt rationes, quæ suadeant, pro iis etiam, qui Apostolorum jussu, eo tingebantur, seu pro ejusmodi hominibus non in perpetuum, sed ad tempus institutum fuisse. Altera adversariorum ratiuncula est, fieri non potuisse, ut toties in divinis literis tanquam res ad Ecclesiam pertinens baptismus commemoratus esset, nisi omnes Christiani pariter eo tincti esse perpetuo debuissent. Hæc ratio, quam sit futilis, ea demonstrant, quæ paulo ante diximus. Nonnulli et iis locis, quos adversarii intelligunt, non de baptismo aquæ, de quo nunc agimus, sed de alio quopiam loquuntur. Itaque non adeo frequens, ut ipsi putant est aquæ baptismi mentio in Sacra Scriptura. Sed ut frequens quidem admodum esset, etiam si omnes illi loci de eo baptismo loquerentur. Pauci enim sunt omnino. Præterea, non quam sæpe aliquid tanquam ad Ecclesiam pertinens commemoratum fuerit, sed quomodo pertinere, vel explicatum sit, vel indicatum, attendendum est.

Quid

Quid enim, si alicubi ita perscriptum ad Ecclesiam aquæ baptismum adhibitum, ut non omnes Christianos eum principio esse dominio debere, simul ostenditur? Quod sane falsum fuisse postmodum docebimus. Ad hoc illis esset, ad eos tantum aquæ baptismum pertinere, qui similes essent illorum, quorumcunque verba dicta sunt Christi Ecclesiam constituebant, & de quibus sermo erat; ut enim sæpius dictum fuit, ingens discrimen est in aquæ baptismi negotio inter primitivam illam ex gentibus & Judæis ad Christi nomen conversis constantem Ecclesiam, & eos qui deinceps usque ad hoc tempora ex iis, qui ab ipsis incunabulis Christo nomen publice dederunt, congregatæ fuere.

CAPUT XV.

HActenus ad ea omnia respondimus, sive certe respondere conati sumus, quæ ad sententiam adversariorum confirmandam, vel ex ipsis Sacris Literis elici posse videbantur, vel tanquam illis consentanea excogitari poterant. Nunc de alterius generis rationibus quibusdam agendum est. Objiciunt enim iidem perpetuum ab Apostolorum temporibus Ecclesiæ usum, ex quo nemo unquam receptus fuerit, quin prius aqua baptizatus esset.

Istæc ratio nullius ponderis nobis censenda est, quia in ipsa id sumitur pro concesso, quod nunquam probabitur. Nam quomodo unquam de isto perpetuo Ecclesiæ usu docebimur? In historia certe a Luca de actis Apostolicis conscripta, quæ et ante omnes Ecclesiasticas historias perscripta fuit, & omnium certissima est, imo sola inter omnes indubitata habetur, istius usus initium non apparet. Quin potius ex ea, si aliquid huc pertinens colligi potest, contrarium colligitur. Primum enim eorum, de quibus potissimum controvertimur, nullius in ea baptizati exemplum exstat. Nemo enim ex iis, qui postquam adoleverant, & per ætatem Evangelii prædicationi assentiri, & credere potuerant, nullam præter Christi religionem professi erant, baptizatus fuisse legitur, quamvis magnum numerum illorum in eo annorum spatio, quod ea historia comprehensum est exstitisse plane sit verisimile, filios scilicet illorum, qui ad Christum conversi fuerant, omnes, qui vel postea nati erant, vel cum parentes crediderant, infantiæ tempus nondum excesserant. Atque ex posterioribus his si tamen aliquos baptizatos, in ea historia legi, quispiam contenderit, certum est, istud tunc factum fuisse naturali, cum infantes adhuc essent, & eodem tempore, quo parentes ipsi baptizati sunt, ut non modo Christi religionem nunquam professi essent sed ne Christianorum quidem filii dici possent. Atqui nos de iis præcipue quærimus, qui & Christianorum sunt filii, & ipsi jam Christi nomen publice sunt professi. Christianos autem hoc loco eos omnes appello, qui Christo nomen dederunt. Mitto, quod nusquam in actis Apostolorum legitur, eos præcepisse, ut filii eorum, qui credidissent, vel nascituri, vel qui per ætatem nondum credere poterant, postea baptizarentur, & hunc morem in Ecclesia instituisse. Sed neque ipsum morem alia quam ratione receptum fuisse ibi scriptum invenies. Cujus rei profecto, si ita factum esset, si non in historia illa, at alicubi saltem in Novi Fœderis scriptis mentio facta fuisset. Quemadmodum de cœna Domini Paulum præcepisse, & ejus ritus servandi morem jam in Ecclesia institutum, & ab omnibus Christianis usurpatum fuisse legimus. At nihil ejusmodi de aquæ baptismo, in universo Testamento Novo scriptum exstat, sed quædam potius, quæ contrarium demonstrare possint, ut sequenti capite dicetur. Deinde ne si quidem omnes, qui ad Christum convertebantur, aquæ baptismo ab Apostolis in quasdam hominum initiandis tincti fuisse leguntur. Apollos natione Judæus, & de Domino ea tantum edoctus, quæ Johannes docerat Act. 8.24, exquisitius ab Aquila & Priscilla in Dei via institutus, nec tamen ab ipsis in Domini Jesu Christi nomen aqua baptizatus, vel, ut baptizaretur, curatus. Neque vero alio quopiam id antea factum fuisse verisimile est, cum is baptisma tantum Johannis scivisse dicatur. Nam, si quis dicat verisimile esse, ut is ab Aquila & Priscilla vel baptizatus, vel ut baptizaretur admonitus fuerit, quamvis id in historia expressum non sit; quam plane contra res se habeat, id est quam nullo modo sit verisimile, Lucam vel id ignoratum vel prætermissurum fuisse, omnibus judicandum relinquo. Cæterum cum est, quod iis respondere laboremus, qui dicant, jam baptizatum aqua Apollo fuisse, qui Johannis baptismate tinctus fuit, supra enim capite sexto demonstratum est, aliud fuisse Johannis baptismum, quam Apostolorum post Christi resurrectionem, & nos de hoc, non de illo quærimus. Adde, quod, si Apollo aquæ baptismo a Johanne usurpato tinctum fuisse propterea affirmare possimus, quia scriptum sit eum scivisse Johannis baptisma, multo magis id affirmare liceret, de discipulis illis, quos Paulus Ephesi reperit Act. 19, qui ab ipso interrogati, in quid baptizati essent, responderunt, in Johannis baptisma. Hoc autem verum esse non potest, quia simul verum sit, eum baptismum Apostolorum institutio non sufficere, cum discipuli illi postea in Domini Jesu nomen baptizati fuerint, quemadmodum eodem sexto capite disputatum est. Johannis porro baptismum Apostolorum institutio non fuisse satis, id etiam demonstrat, quod ab ipso initio in aggregandis ad Christi Ecclesiam credentibus jubet Petrus, ut baptizentur omnes in nomine Jesu Christi, nulla prorsus Johannis baptismatis ratione habita, cum tamen verisimile esset, permultos ex illis tribus circiter millibus baptizatos fuisse a Johanne, ad quem ut baptizarentur universam Judæam Matth. 3.5, & Hierosolymam ac Jordanis oram paucis ante id est quatuor plus minus annis accessisse, & omnem populum ab eo baptizatum fuisse constabat. Quod si quis rationem diversitatis inter Apollo, & discipulos illos quærit, cur scilicet hi in Domini Jesu nomen aqua baptizati fuerint, ille vero minime, nulla alia reddi potest, nisi quod discipuli illi nunquam antea aperte Christo nomen dederant, quippe qui ne credendum quidem in Christum esse bene noverant, ut ex ipsa historia satis liquet. Apollos vero licet Johannis tantum baptisma sciret, id est doctrinam teneret, eam tamen adeo recte perceperat, ac penitus imbiberat, ut κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου, id est in via Domini institutus dici mereretur, & non solum Jesu Christo, in quem credendum esse Johannes monuerat, fidem habuisset, sed jam sua sponte (licet nondum aliqua Christi sacris initiatus) ipsum fervens diligenter, quatenus noverat, de eo docuisset, & in ipsa Judæorum synagoga libere locutus esset. Quod certe plus etiam est, quam Jesu Christo publice nomen dedisse. Ex quo mirifice confirmatur sententia nostra, aquæ baptismum in Jesu Christi nomen ab Apostolis administratum, id est baptismum de quo disputamus, pro iis institutum fuisse, qui antea Jesu Christi nomen publice professi non essent, eos vero qui jam essent professi eo baptismo tingi non consuevisse, aut certe non opus fuisse. Nihil autem dico, quod admodum frequenter in illis Lucæ commentariis conversorum ad Christum fit mentio, & Ecclesiæ recens adnumeratorum, nulla prorsus aquæ baptismi mentione facta, ut apparet ex capite 4. 4. cap. 5. 14. cap. 6. 7. cap. 9. 34. & 42. cap. 11. 21, & 24. & cap. 12. 12. cap. 13. 12, & 43, & 48. cap. 14. 1. cap. 17. 4, 12, & 34 & cap. 19. 18. Nam facile concedo, etiamsi illi omnes aqua baptizati fuissent, potuisse tamen ejus baptismi mentionem omitti. Videoque ex verbis Petri cap. 10. 47, & Eunuchi cap. 8, 36, colligi posse, eum ritum in Ecclesia jam receptum fuisse, ut ii, qui ad Christi Ecclesiam recens aggregarentur, sive ad Christum converterentur, aquæ baptismo in ejus nomine tingerentur. Verum vicissim ex locis ante dictis adversarios suspicari par est, non

aliquo ordine necesse fuisse eum morem servare, & non invitum fateri, in ea scilicet historia & in universis Apostolorum scriptis ne vestigium quidem extare moris illius baptizandi eos, qui Jesu Christo nomen ab ineunte ætate dedissent. Quod sane non leve argumentum est, non solum nil nos cogere, ut eum morem servemus, verum etiam in ipsa primitiva Apostolica Ecclesia servatum non fuisse. Quid igitur reliquarum scriptorum auctoritas, qui de more Ecclesiæ in baptismo ministrando jam tum recepto aliquo modo testentur, ponderis habere poterit, præsertim cum nemo ex ipsis sit, cujus modo scripta adulterina aliqua saltem ex parte esse non credantur, qui ab illis temporibus centum plus minus annorum spatio non abfuerit? Certe Eusebius se primum fuisse, qui post Apostolorum tempora Ecclesiasticam historiam scribere aggressus fuerit, in ipso historiæ suæ initio affirmat. Is autem post trecentesimum Christi annum floruit. Quod si morem istum de quo ambigimus, ab ipso Ecclesiæ initio receptum fuisse non constat, quid attinet consequentium annorum morem ulunque ea historicis, quantumvis gravibus & veridicis afferre, maxime cum palam sit, statim post Apostolorum mortem, quin etiam ipsis Apostolis adhuc viventibus, multas aniles superstitiones, multas divini cultus corruptelas, multas denique hæreses in Ecclesiam irrepsisse, eamque perturbasse? Sed finge perpetuum istum Ecclesiæ usum, Apostolis etiam ipsis vel auctoribus, vel approbantibus. Num propterea is nobis pro lege inviolabili esse debebit, nec, etiamsi præsens necessitas aliter postulare videatur, ab eo discedere licebit? Tanta profecto vis atque auctoritas non moribus, quamvis antiquissimis, præsertim in rebus istis externis, quæ non natura & veritate ipsa, sed instituto tantum nituntur, verum divinis iisdemque apertissimis præceptis, duntaxat tribuenda est. Quapropter, nisi divinum, idque expressum mandatum proferatur, non solum morem illum aqua omnes Christianos vel baptizandi vetustissimum licet atque perpetuum, servari omnino debere non probabitur, sed fieri etiam poterit, ut eum mordicus retinere sit nefas; non quidem propter ipsum morem, qui alioqui aliquid mali continere possit, sed quia Christiana charitas propter mutatam temporum, & personarum rationes aliud requirat, eumque vel ex parte, vel ex toto abjici debere, plane suadeat. Quod & factum aliquando fuisse, mihi sane fit verisimile. Novatianos quidem saltem ab initio, nullo baptismo fuisse usos, & multos semper inter ipsos baptismo caruisse, id satis docere potest quod Novatus baptismum abrogaverat, teste apud Eusebium *a* Dionysio Alexandriæ Episcopo viro insigni, in Epistola quarta de baptismate. Quare cum in nono Nicenæ Synodi Canone, ut apud Ruffinum *b* extat, Clericos Catharos, qui iidem plane sunt, qui Novatiani, si per pœnitentiam ad Ecclesiam converterentur, & Ecclesiastica dogmata confiterentur in suo ordine suscipi debere decretum fuerit, nulla prorsus baptismi mentione facta, satis constare videtur, non semper, neque in omnibus baptismum ab Ecclesia requisitum fuisse. Nam certe, si Nicæna Synodus ex istis, qui forte baptizati non essent, baptizari omnino voluisset, id etiam aperte dixisset; quemadmodum diserte Canone 22 statuit, ut Paulianistæ, qui Photiniani sunt, rebaptizarentur. Atque hæc ad argumentum ex perpetuo (ut credebatur) Ecclesiæ instituto ductum respondisse sit satis.

a Lib. 7. cap. 5. Eccl. hist. *b* Eccl. lib. 1. cap. 6.

CAPUT XVI.

JAm vero, cum nihil à nobis vel testimoniorum, vel rationum prætermissum fuerit, unde adversariorum sententiam probari cuipiam saltem videri posse putaverimus, atque ea in re optima cum fide perpetuo versati simus, nihil verbis extenuantes eorum, quæ pro adversariis afferri soleant; cum nisi vehementer fallimur, fere ad omnia responsum per nos fuerit, confecta certe res videatur, atque ut prorsus factum, abunde probatum, nos nullo contineri, qui Christi discipuli esse velint, perpetuo & in perpetuum aquæ baptismum suscipiendi præceptum datum, & ideo rem posse quemquam & nominari, & revera esse Christianum licet aquæ baptismum vel nunquam vel non rite, cum tamen posset, acceperit. Quod si aliqui sint, qui à nobis præterea omnino requirant, ut vel Sacrarum Literarum testimoniis, vel rationibus inde ductis sententiam nostram confirmemus, ii profecto aut disputandi, veritatemque investigandi rationem nullo modo tenent, aut iniqui penitus adversum nos sunt. Quis enim audivit unquam, necesse esse, ut is, qui negat, probet sententiam suam, nec satis esse, si omnia refellat, quæ id, quod ipse negat, probare videantur? Præsertim, cum id quod affirmatur, nullam penitus cum ipsa rerum natura societatem habet, sed totum ex consilio pendet, nec de eo aliquid constat, nisi, quod ab affirmante in medium prolatum fuerit? Nam ejus generis aqua baptizandi præceptum esse, cum per se manifestum est, tum ex iis, quæ supra disputata sunt, intelligi potest. Quanquam, si quis recte animadverterit, non pauca hactenus à nobis dicta fuere, quæ per se ipsa facile ostendere possunt, jure à nobis negari de baptismo aquæ suscipiendo ullum Christi, vel Apostolorum ejus generale & perpetuum mandatum extare. Verum ne quid à quoquam hac in disputatione nostra desiderari possit, ea in unum colligentes, quæ dispersa antea dicta sunt, atque iis præterea nonnulla addentes, primum divina testimonia, deinde rationes illis consentaneas, quæ sententiam nostram potissimum confirmare possint, hoc capite, quam brevissime fieri poterit, perstringemus.

Primum igitur divinum testimonium sit id, quod multis in locis scriptum est Luc. 3. 16. Act. 1. 5. xi. 6, *Johannem quidem aqua baptizasse, Christum vero Spiritu Sancto baptizare.* Ex quo apparet, propriam Christianorum esse non aqua, sed Spiritu Sancto baptizari, ob eamque rem ad Christianum hominem sive efficiendum, sive etiam declarandum, aquæ baptismum non requiri; eumque etiam tanquam Johannis proprium agnosci debere, qui quod attinet ad ipsius disciplinam, sub lege erat, nec dum in regno Dei versabatur Matth. 11. 11. Et si is mos ab Apostolis in Ecclesiæ initiis servatus fuit, cum scilicet Evangelicæ disciplinæ adhuc rudes erant homines, nihil idcirco tamen Ecclesiam cogere, ut eum perpetuo servet, cum jam spiritualis Christi lex mundo innotuit universo, nedum ut eum novum, aliter usurpet, quam unquam Apostoli ipsi usurpasse legantur, & aquæ baptismum iis etiam ministret, qui ex Christianis, hoc est Christianam religionem profitentibus nati sunt, & ab ineunte ætate Christo nomen publice dederunt, vel quamvis illum ob causam jam pro Christianis ab omnibus haberentur, & agnoscuntur.

Secundum testimonium, idque judicio meo apertissimum, erunt verba illa Pauli 1 Cor. 1. 17. *Non enim misit me Christus baptizare, sed evangelizare.* Nam si præceptum Christi esset, ut ipsius discipuli baptizarentur, idque munus, ut quidem necesse esset, Apostolis mandasset, falso omnino ita locutus fuisset Apostolus. Responsionem ad ea, quæ contra hanc nostram ejus loci interpretationem, seu potius ex eo loco (ut ita dicam) collectionem dici possunt, partim habes supra cap. 9. partim per te investigare poteris, si consideraveris, etiamsi Christus Paulo Apostolo mandasset, non quidem ut ipse vel per se, vel per alium baptizaret, sed tantummodo ut credentes de baptismo suscipiendo admoneret, non tamen ad eum modum locuturum Paulum fuisse, nec simpliciter dicturum, se à Christo ad baptizandum missum non fuisse, quæ verba tantæ de baptismo præceptum ipsi à Christo datum, excludere videntur, sed totam rem accuratius omnino explicaturum.

Tertium testimonium, sunt ejusdem Pauli ea verba ad Galatas scripta Gal. 3. 27. *Quicunque enim in Christum baptizati estis, Christum induistis.* Quae aperte ostendunt aliquos fuisse inter eos, ad quos scribit, qui vel non essent, vel possent non esse baptizati. Nam si omnes omnino baptizati fuissent, non, quicunque baptizati estis, sed omnes quia baptizati estis, &c. dicturus fuisset. Atqui ut in ipsius Epistolae initio apparet, ad Galatiae Ecclesias scribit Paulus. Ergo in Ecclesia ipsa reperiri possunt, qui baptizati non sint. Nec sane video, quid habeant adversarii, quod respondeant, nisi Paulum, etiamsi secunda verborum persona utatur, non tamen de iis tantum ad quos scribit, sed de aliis quoque loqui velint, ejusque verba perinde accipienda esse contendant, ac si dixisset, quicunque baptizati sunt. Cujus loquendi modi, nisi exemplum aliquod proferatur, non coacta solum, sed plane absurda penitusque rejicienda istaec interpretatio videri debet. Nec quidem, cum is, qui loquitur similis et in re aliorum est, ut Paulus erat, qui & ipse in Christum baptizatus fuerat Act. 9. ejusmodi locutionem, vix usquam reperiri posse persuasissimus. Illud certissimum est, verba Pauli id prae se ferre, atque sonare, quod a nobis dictum est, ut non facile sit eandem locutionem alio sensu usurpatam invenire, nisi etiam, cur hoc loco non frequens & usitata, sed rara quaedam atque insolens interpretatio sequenda sit, validissimis rationibus demonstretur. Nam quod quidam confutatam eorum verborum vim, hoc etiam loco agnoscentes, ajunt, Paulum propter catechumenos qui vel erant, vel esse in Galatiae Ecclesiis poterant, ad eum modum locutum fuisse, nullo pacto est admittendum, ut enim modo dicebamus ad ipsas Ecclesias Galatiae scribit Paulus, catechumeni autem, praesertim vero si adversariorum de baptismi necessitate sententia vera est, membra, seu partes Ecclesiae non sunt, sed ne in Ecclesia quidem esse ulla ratione dici possunt. Mitto, quod mos iste catechumenos quosdam habendi, id est homines per aliquod tempus antequam baptismo aquae tingerentur, in Christiana pietate instituendi, jam tum in Ecclesia receptus fuisse, nusquam in Sacris Literis indicatur; ex quibus intelligi potest, eos qui baptizabantur, nulla alia praevia diligentiore institutione simul atque Evangelii praedicationi assentiebantur, baptismum accipere consuevisse. Quod si quis quaerat, qui igitur erant illi, vel esse poterant in Galatiae Ecclesiis, non baptizati? Dico, eos omnes fuisse, aut esse potuisse, qui post primam Galatarum ad Christum conversionem in Christiana religione, deinceps inter ipsos educati essent, quorum non exiguum numerum fuisse plane est verisimile. Sed quid attinet, quinam illi essent, inquirere? Satis est ad sententiam nostram confirmandam, ex Pauli verbis aperte colligi, Ecclesiae membra aliquos esse posse, qui baptizati non sint. Quibus consona sunt illa ad Rom. 6. 3. *Quicunque baptizati sumus in Christum Jesum, in mortem ipsius baptizati sumus.* Sed quoniam ea non ita aperta sunt, & possunt non ad Romanos illos tantum, & Paulum, sed ad omnes homines referri, ac si dictum fuisset, non quicunque ex nobis (quod quidem probabilius videtur) sed quicunque ex omnibus hominibus, propterea ab eis in testimonium adducendis, abstinui.

Pro quarto testimonio proferemus id, quod scriptum est in initio cap. 6. Epist. ad Hebr. ubi rudimenta Christianae disciplinae enarrantur, nec tamen ipse aquae baptismus inter ea commemoratur, ut supra cap. 11. demonstratum fuit. Nam certe, si aquae baptismus omnibus, qui Christiani merito dici velint, suscipiendus esset, nec, antequam aquae baptizatus fuisset, quisquam jure Christianus nominari posset, non modo Christianae disciplinae rudimentum, sed unum ex praecipuis rudimentis aquae baptismus esset. Atqui in hoc differt a baptismo coena Domini, quod quamvis coena Domini, omnibus Christianis communis esse debeat, rudimentum tamen Christianae disciplinae dici non possit, sed perfectiorum Christianorum, id est, eorum qui Christi mortis beneficium jam re ipsa experiuntur, & sentiunt, opus quoddam & gestio commendabilis est. Adde quod non unicuique separatim, sed Ecclesiae mandatum est, ut coenam Domini manducet, ut, si quis sit degat, ubi Ecclesia non sit, possit coena Domini carere, nec ob id tamen, ut coenae Domini intersit, alio migrare cogatur: praesertim si alioquin in loco ubi est, non sancte solum & inculpate vivat, sed Dei etiam gloriae promovendae non inutilis sit. At vero, si aquae baptismus, si is mandatus omnibus esset, tanquam eo per quem aditus & ingressus in Christi Ecclesiam fieret, nemo sua sponte esse posset, & eo se conferre cogeretur, ubi eum posset accipere. Haec autem omnia eo pertinent, ut quis dicat, in enumeratione illa rudimentorum Christianae disciplinae, nec coenam etiam Dominicam recenseri, non tamen inde sequi, quin ea omnibus mandata fuerit. Quare ne baptismum quidem aquae propterea omnibus mandatum non esse intelligi debere, quod inter illa rudimenta numeratum non fuerit.

Quintum & postremum testimonium faciemus, quod Petrus ad finem cap. 3. prioris Epist. de baptismo aquae docet. Quamvis enim nihil praeterea illi adhaerere videamus, quam hominum salutem, tamen si quis recte consideret, fatebitur, non ad eum modum locutum fuisse Petrum, si aquae baptismus omnibus suscipiendus esset, sed vel eo modo, quo ipsum adversarii locutum fuisse opinantur, ut scilicet diceret, baptismum istum nos servare quidem, sed non tamen quatenus sordes corporis abluit, nisi id minus recte dictum visum fuisset, aliqua vis ratione, quae etiam illum non ita deprimeret, ac non magnifaciendum esse indicaret. Vide quae cap. 12. scripsimus, ut loci sententiam probe teneas, & nos illum haud inepte in testimonium adduxisse intelligas.

Nunc ad rationes, pro sententia nostra divinis testimoniis consectaneas veniamus. Prima ratio erit, quod cum Christi disciplina tota spiritualis sit, & internum hominem respiciat, ac propterea in universum ab externis, iisque certis & constitutis ritibus tanquam non abhorreat, ea solum externa facta omnino requirens, quae ab interiore novo homine necessario proficiscuntur, nullus ejusmodi ritus Christi Ecclesiae praescriptus censeri debet, qui apertissimis verbis, id est, quae nullum non modo dubitationi, sed ne tergiversationi quidem locum relinquerent, institutus & perpetuo servandus traditus non fuerit. Quod de aquae baptismo nequaquam dici posse, satis constanter arbitror, si quis ea quae supra in adversariorum testimonia examinandis scripsimus, accurate perlegerit. In iis enim testimoniis, non tantum & tergiversandi, & dubitandi locum relictum fuisse, sed nihil penitus esse ostendimus, ex quo baptismum aquae ullo tempore, nedum in perpetuum omnibus mandatum fuisse, vel levissime quidem suspicari possimus.

Secundae rationis loco id erit, quod superiore capite docuimus, nullum ex Novi Foederis scriptis exemplum proferri posse baptismi aquae iis ministrati, qui vel in Christiana religione nati atque educati essent, vel postquam adolevissent se Christianos esse, publice ac perpetuo professi fuissent, nec ullum item locum ostendi ex quo ejusmodi homines baptizandi morem ab Apostolis Ecclesiae per manus (quod aiunt) traditum fuisse vel appareat, vel saltem conjecturam ducere liceat.

Tertiam & ultimam rationem faciemus, quod permulti veri, & reliquis praestantiores Christiani eo aquae baptismo tincti non fuerunt, de quo controvertimus. Ut enim Apollo nullam faciam de quo satis proximo capite disputatum fuit, quis dubitare potest, quin duodecim ipsi Apostoli eo baptismo caruerint? Nam quis rogo illos in Jesu Christi nomen aqua baptizavit? Ipsum etiam Johannis baptismum ab illis omnibus susceptum fuisse, quis affirmare audebit? Ego sane de nomine eorum, praeterquam de Andrea, quem Johannis disci-

discipulum fuisse legimus Joh. 1. 37. 41. Matth. 9. 9. Luc. 5. 27, id asseverari posse credideritis. De Levi quidem sive Matthæo qui cum à Christo vocatus fuit ad publicanorum mensam sedebat, & publicanus adhuc erat, contrarium potius suspicari licet. Jam vero quid de septuaginta discipulis dicemus? Quid de illis qui numerum illum centum & viginti explebant, de quibus Act. 1. 15? Quid porro de plusquam quingentis illis fratribus, quibus semel Dominum Jesum postquam resurrexerat à mortuis visum fuisse Paulus 1 Cor. 15. 6. scribit? Quid denique de omnibus, ubi ubi erant, qui jam ante Christum sive adhuc vivum in Jesu Christi nomine baptizatum se jam ipsi Jesu sociis adjunxerant, & ejus institutioni eo tempore adhuc vivebant, & pro Christi discipulis habebantur? Certe omnium id stultissimum, vel impudentem esse putarim, qui hosce in Jesu Christi nomen baptizatos fuisse affirmet; imo qui eo baptismi genere baptizatos fuisse non neget, si modo concedat eum baptismum, non nisi post Christum in cœlum ascensum usurpatum fuisse, quod equidem nemini non concessum iri arbitror, qui ea quæ hac de re capite 6 disseruimus diligenter expenderit. Apparet enim manifeste ex ipsa sacra historia, post Christi in cœlum ascensum, eos tantum baptizatos fuisse, qui antea in Christum non credidissent, aut certe ipsi publice nomen non dedissent. Qui autem jam nomen dederant, eos omnes vel Johannis, vel Apostolorum ante Christi resurrectionem baptismo ablutos fuisse nec ullo pacto asseverari potest, nec si posset, quicquam ad rem faceret, cum baptismi illi propterea quia in Jesu Christi nomen minime dabantur ab eo diversi essent, qui postea institutus est, & quem solum (si modo ullum fuit) aquæ baptismum Ecclesiæ præceptum fuisse palam est. Cum igitur tot tamque Christianos eo baptismo sponte caruisse affirmare liceat, nihil est cur asserere dubitemus, nullam prorsus ei qui Christianus esse velit, baptismum accipiendi necessitatem fuisse impositam, præsertim, si ut illi fecerant, jam alia ratione Christo nomen dederit, & pro Christi discipulo habitus fuerit. Et hæc quidem hactenus.

CAPUT. XVII.

Quid igitur? Dicet fortasse quispiam, Num tu alter Novatus esse vis, & aquæ baptismum abrogare? Minime gentium. Imo nunquam eos laudare potui, qui sive nostra, sive patrum memoria, hac in re aliquid novare tentarunt. Quoniam igitur passim receptum est, ut qui Ecclesiæ annumerari debeant, aquæ baptismo sint tincti, tinguntur porro aquæ baptismo omnes, qui pro jam tinctis non habentur. Nihil enim prohibet, quominus id fieri possit, quamvis ut fiat, præceptum non fuerit. Quemadmodum nihil prohibet, quominus, exempli causa, ab esu carnium, ubi id receptum fuerit, abstinere possimus, quamvis, ut abstineamus, nullum præceptum habeamus. Qui scientiam habet, ut inquit Paulus Rom. 14. 5. 26, apud se habeat, coram Deo; non quia eam scientiam alios etiam docere possit, ut ipse Paulus faciebat, præsertim ubi ignorantia multorum malorum est causa, ut certe hoc tempore est ignoratio Christianæ libertatis, in aquæ baptismo suscipiendo: sed caveat, ne sua scientia aliis sit offendiculo, neve Dei Ecclesiam perturbet. Baptizetur igitur aqua, etiamsi ab eo baptismo se abstinere posse noverit. Quanquam licet non vere, nec rite baptizatus pro baptizato tamen habetur, non est, quod amplius baptizari se curet; maxime vero, si id curando plerisque eorum, qui Jesu Christi nomini profitentur, male facere videbitur, & ob eam rem ab ipsis secessionem facturus est. Quanquam id vitandum modo esse deberet, licet enim hic Pauli in re simili præceptum usurpare Rom. 14. & verba imitari. Qui non baptizat, baptizantem ne spernat, & qui baptizat, non baptizantem ne judicet, Deus enim illum assumpsit. Tu quis es, qui judicas alienum servum? Domino suo stat, aut cadit: stabilietur autem, potens enim est Deus stabilire illum. Hic quidem distinguit inter baptismum & baptismum, ille vero omnem baptismum eodem loco habet. Unusquisque in suo sensu abundet. Qui baptismum baptizat, Domino baptizat, & qui à non vero Christiani baptismo, Christo tamen nomen pro fratre agnoscit, Domino agnoscit: gratias enim agit Deo. Similiter, qui infantem non baptizat, Domino non baptizat, & gratias agit Deo. Non vero est, quod diversa, ante dissimilia à nobis censeri quicquam possit; nisi fortasse quatenus ciborum, & dierum distinctiones, de quibus loquitur Paulus, aliquando in ipsa divina lege præscriptæ fuerant, quin etiam ex parte multo ante ipsam legem Gen. 9. divino decreto per aquæ omnibus constitutæ, & ab ipsis Christi Apostolis etiam ex parte denuo repetitæ Act. 15, baptismus vero aquæ nunquam à Deo, sive à divino aliquo homine per aquæ omnibus præscriptus fuit. Ex qua dissimilitudine intelligi par est, si Paulus de ciborum, & dierum delectu ea aliis est scribere, permulto magis de aquæ baptismo eadem nobis dicere licere. Qua de re vide, quæ supra cap. 5. & 6. explicavimus.

Quod si quis à nobis quærat, ut, quid Ecclesiæ bene certeroque conducat, in hoc baptismi negotio hoc tempore faciendum esse judicemus, enucleatius exponamus: dico primum, censere me, ut quicunque ex Judæis, vel Turcis, vel aliis, qui Jesu Christi religionem minime profitentur, ad ipsum Christum convertuntur, in ipsius Jesu Christi nomen communi aqua baptizentur, ipsique ea ratione initientur. Etsi enim ea de re nullum expressum & perpetuum mandatum extat, Apostolos tamen, qui id facere consueverant imitari decet: præsertim cum ab universa Ecclesia eum morem receptum ac perpetuo usu comprobatum fuisse, aut constet, aut certe admodum credibile videatur, quæ si aliter aliquando facere instituerit, aliter quoque singulis privatis Ecclesiis faciendum esset. Deinde vero, qui jam antea Jesu Christi disciplinam se amplecti aperte sunt professi, ipsique Christo nomen publice dederant, scilicet à nullis illisque gravibus erroribus emergentes, ad veram tum primum Christi cognitionem pervenerint, si jam pro baptizatis à plerisque habeantur, etiamsi vere non fuerint, tamen baptizari non debere existimo, nisi ipsi baptizari omnino velint: minime vero omnium de illis eos, quibus non modo se baptizatos vere esse persuasum est, sed alium baptismum aut petere, aut accipere summa est religio. Hujusmodi enim homines, aut ad baptismum suscipiendum adigere, aut in coetum suum non recipere, sive pro veris fratribus non agnoscere, plane nefas esse arbitror. Hi enim, vel, ut conscientia ipsorum interna in lavacro baptismum accipiant, vel, postquam se ab aliis, qui eandem Christi cognitionem habent, sperni, ac rejici viderint, animum despondeant, & ad pristinas tandem superstitiones, aut vere, aut simulate revertantur. Nam de iis, qui multo ante non solum Christo nomen publice dederunt, sed recte quamvis sera est, in ejus disciplina fuerunt instituti, quid attinet quærere? Certe illos, etiamsi non modo pro baptizatis à quibusdam non habeantur, sed ipsimet se baptizatos non esse arbitrentur, modo à plerisque baptizati esse credantur, nec præterea baptizari velint, admittendos tamen in Ecclesiæ communionem, & pro fratribus plane agnoscendos censeo: præsertim si facti sui Sacra Scriptura judice rationem reddere sint parati. Hæc autem omnia de iis potissimum asseveramus, qui ab ipsis incunabulis, quatenus per ætatem licuit, Jesum Christum, suum servatorem & Dominum perpetuo se agnoscere sunt professi, ejusque unam sanctam disciplinam, optimam ac salutarem esse, confessi sunt, quamvis alioqui ab ejus disciplinæ vera cognitione, vel longissime abfuerint. Jam de eorum baptismo, qui ex parentibus pro fratribus agnitis & receptis nascuntur, ita statuo, ut,

quando

quando jam illa de infantium baptismo quæstio agitata est, nec est si infantes baptizentur, id per se ipsum quicquam mali parere posse videatur, potestas unicuique fiat suos infantes vel baptizandi, vel secus: modo id ferant patienter cæteræ aliæ Ecclesiæ, aut omnes, aut pleræque, nec ob eam causam dissidium aliquod consecuturum appareat. Hanc autem infantium suorum baptizandi vel non baptizandi libertatem, ad eos etiam extendimus, qui tum primum ad Christi Ecclesiam sint aggregandi, eoque eò magis, quod alioqui facile hac ætate nostra fieri posset, ut quia nisi infantes suos baptizandi potestas sibi fieret, ad Ecclesiam aggregari recusarent. Porro qui infantes, ex fratribus nati, baptizati non fuerint, ii, quoniam, ut diximus, adhuc baptismum aquæ à nemine negligi debere, plerique omnes senserunt, omnino postquam ita adoleverint, ut suæ fidei rationem reddere possint, in Jesu Christi nomen aqua tingantur. Omnia denique fiant, quæ ad totius Ecclesiæ unitatem, atque concordiam, & singulorum simul ædificationem, atque salutem pertinere possint. Illud enim Pauli semper præ oculis habendum Rom. 15. 1. *Debemus autem nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, &c.*

Scio quid huic nostræ de baptismo ministrando sententiæ objectum iri a nonnullis. Primum enim dicent, nunquam Antichristianismum abolitum iri, nisi ii, qui à sacrificulis illis adulterino nescio quo baptismo tincti fuerant, vero Christi baptismo, a veris Christi ministris abluantur, atque ea ratione character quidam magnæ illius bestiæ ipsis inustus deleatur. Deinde clamabunt, nefas esse infantes baptizare, cum non nisi fidem suam, in Christum profiteri valentibus, baptismus ministrari debeat: ut pote qui fidei contestatio, atque obsignatio quædam sit, nec minus perverti dicent baptismum, si infantibus ministretur, quam pervertatur cœna Domini in missa, quæ pro mortuis quoque celebratur. Postremo (horum autem ingens omnino erit numerus) diversitatem istam & opinionum, & factorum in Ecclesia ferri non posse, nec debere affirmabunt, ut quidam sint, qui baptismum in ea accipiant, quidam vero non accipiant, alii sint, qui suos infantes baptizent, alii vero qui non baptizent.

Atqui ad hæc omnia perfacilis est responsio. Nam, quod ad primum attinet, dico, Antichristianismi abolendi rationem nullo modo esse posse baptismum iis ministrare, qui sub eo baptizati quomodocunque fuerint. Quin imo factum istud Antichristianismum aliqua ex parte confirmat. Eo enim facto affirmatur, omnibus Christi discipulis aquæ baptismum omnino ministrandum esse. Hoc autem ex reliquiis Antichristiani Spiritus est, qui, ut veram Christi religionem sensim aboleret, ab ipso fere initio nascentis Ecclesiæ, hujusmodi superstitiones in eam induxit, quandoquidem ad omnem veram religionem funditus tollendam nihil accommodatius est ipsa superstitione. Nec vero magnæ illius bestiæ characterem ullum homini imprimit, baptismus ille ab Antichristi sacrificulis ministratus. Nec superstitiosum modo, sed plane ridiculum, & puerile est, illud cogitare. Quasi vero ejusmodi res, quæ externæ sunt omnino, & præterea nobis ignorantibus contigerunt, ullam vim nos quodammodo signandi habuerint, & animum nostrum (nam de animo hic, non de corpore quærendum est) inficere aliqua ratione potuerint, vel infectum indicare possint, quæ ne ipsi quidem corpori ullam prorsus notam inurere potuerunt. Sed singe, characterem istum nobis per eum baptismum impressum fuisse. Numquid ejus delendi ratio, alterius baptismi, ejusque, ut demonstratum fuit, neque à Christo, neque ab Apostolis præcepti voluntaria susceptio erit? Alia profecto ratio est delendi, quidquid magnæ illius bestiæ nobis impressum fuerit. Nempe vitæ puritas atque innocentia, ab omnibus perfectum falsis Dei cultibus summa cautio, & veræ Christi disciplinæ aperta professio, atque ab illa malignantium Ecclesia re ipsa potius, quam verbis, constans & perpetuo secessio, ac separatio. Sequitur ut de infantium baptismo illa dicamus. Nam quid tandem mali per se ipsum habet infantes baptizare? Pervertitur quasi Christi & Apostolorum institutio. Atqui nulla, ut vidimus Ecclesiæ commendata aquæ baptismi nec Christi, neque Apostolorum institutio est. Sed fac esse. Non idcirco tamen ea pervertitur, quod infantes baptizarentur, etiamsi hos baptizari illi minime jussissent, sed quod adulti non baptizarentur. Finge enim aliquem, qui infans baptizatus fuerit, adultum deinde iterum baptizatum fuisse, quid hic adversus Christi, & Apostolorum institutionem commissum esset? Certe, si illi adultos baptizari jusserunt, illorum institutioni omnino satis factum est, quum adultus baptizatus fuit, quod autem infans baptizatus fuerit, nihil ei institutioni adversatur, in qua nusquam cavetur, ne infantes baptizentur. At enim id, quod credentium symbolum est, & obsignatio quædam, iis, qui nondum credunt, aut credere possunt, ministrare est nefas. Si ita res se haberet, non jussisset Deus ut circumciderentur infantes, nam circumcisio, teste Paulo, signum justitiæ fidei fuit, quod Abrahamus accepit, qui primus omnium circumcisus est. Non repugnant igitur hæc duo. Aliquid ad obsignandam accipientium fidem, sive id, quod à fide proficiscitur, ministratum ab initio fuisse, & id postea iis quoque ministrari, in quibus nondum fides inveniri possit. Atque ex jam dictis constat, quam sit dissimilis baptismi infantium cum missa comparatio, in qua ea fiunt, quæ nobis omnino interdicta fuere, & plane execranda, & detestabilia sunt. Nec vero idcirco potissimum pervertitur in missa cœna Domini quia illa pro mortuis quoque fieri videretur, sed quia pro ipsis viventibus sacrificare, cœnæ Domini plane adversatur, in qua commemoratio fieri debet, illius hostiæ mactatæ, quæ semel in æternum pro omnibus sacrificata & Deo oblata est, nulla amplius pro peccatis oblatione relicta. Restat tertium de diversitate opinionum & factorum in Ecclesia. Hic, dico, maxime quidem optandum esse, ut nullarum rerum prorsus in Ecclesia diversitas sit, sed non propterea consociatio nostra deserenda est, qui non in omnibus convenimus, satis enim est, dummodo in iis concordes simus, sine quibus Christiana pietas consistere non potest. In reliquis, ut inquit Paulus, unusquisque in suo sensu abundet. Satis est, inquam, ut ista, ut Pauli Græca verba significare videntur, suam sententiam exploratam habere, & nihil dubitanter facere. Quin etiam, si recte animadvertatur, non libertas tantum in Ecclesia in iis, quæ indifferentia sunt, id est, nec præcepta, nec interdicta fuerunt, sed ipsa quoque opinionum quarundam, & factorum diversitas, & ad Spiritus Christi vim declarandam pertinet, & ad singulorum charitatem mutuam patefaciendam, ac commendandam, utramque enim maximam esse oportet, cum animos alioqui ex parte dissidentes conjungere tamen, & conglutinare possint. Proinde qui propter opinionum quarumlibet diversitatem, ab aliis sponte separantur, ii se Christiana charitate destitutos esse demonstrant. In ipsa primitiva Ecclesia magnæ quædam fuerunt, non minus factorum, quam opinionum diversitates, ut ex ipso illo Pauli loco constat, quem paulo ante ad propositum nostrum accommodavimus. Ex quo etiam perspicuum est, Apostolum sensisse, ut ejusmodi diversitates in Ecclesia ferantur, nec propter illas ulla separatio fiat, & graviter eos peccare, qui illas ferre nolunt. An non, ut illi in nascentis erant, sic nos in ipsis renascentis Ecclesiæ initiis adhuc sumus? Quid mirum igitur, si, quemadmodum tunc temporis propter antecedentem, eamque inveteratam in religione, ac divino cultu opinionem, non omnium, qui in Ecclesia erant, idem statim sensus est, nec in omnibus omnes consenserunt, divina veritate sese paulatim universæ Ecclesiæ patefaciente, sic hodie quoque non omnes statim, qui ex corpore Ecclesiæ sunt, idem in omnibus sentiunt, præsertim,

tam multo majorem sui cognitionem, & longè clariorem, tunc Deus hominibus impertiisset, quam hac ætate nostra lectoribus impertierit? Vix dum ex densissimis & antiquissimis ignorantiæ tenebris, in quibus demersi quodammodo eramus, caput attollere, & veritatis lucem cernere incipimus & miramur, non omnibus plenam adhuc rerum omnium cognitionem contigisse, nec omnibus omnino idem videri? Miretur potius ullam Ecclesiam hodie inveniri, in qua idem prorsus omnes in omnibus sentire videantur, nec, si quæ tales sint, eas temere pro veris Christi Ecclesiis, & spiritus libertate, quatenus decet, fruentibus agnoscamus; sed conspiratorum potius hominum, quasi jam quasi factiones omnia ex præscripto serviliter agentium, ipsa experientia jam plus satis edocti, esse suspicemur.

Deum vero assiduè rogemus, ut nobis aliquando dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus nostris. Interim amemus inter nos, nec nobis ipsis singuli placeamus, sed alter alteri in bonum; ad Ecclesiæ ædificationem, neve puerilibus nostris dissidiis sacrosanctum Jesu Christi Domini ac servatoris nostri nomen, ejusque salutarem disciplinam, ludibrio exponamus, & bonum nostrum blasphemandum cæteris demus. Non est enim regnum Dei in aquam immersio, & corporis ablutio, sed justitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto. *Ipse Deus & Pater noster, ipse Dominus pacis, nobis, ut arctissimo, sanctissimoque charitatis vinculo copulemur, & conjuncti perpetuo simus, pro sua incomparabili bonitate concedat.*

Cracoviæ 25 Aprilis 1580.

Ad priores notas ANDREÆ DUDITHII in Disputationem de Baptismo.

RESPONSIO F. S.

Circumcisio erat conversionis, vel cordium circumcisionis signum, & in eum finem institutum erat. Ergo, &c.

Resp. Hæc nusquam scripta sunt, nec porro eo sensu, ut ad rem faciant, vera censeri debent. Circumcisio enim erat fœdus, seu signum fœderis, inter Deum & Abrahamum, ejusque posteros, & propterea in eum finem instituta, ut ea gens, tanquam cum Deo fœderata, ab aliis internosceretur. Jam vero Pascha, & aliæ ceremoniæ, nullam præcipuam ob causam fuerunt institutæ, quæ communis non esset omnium ex Jacobo, seu ex Israële prognatorum. Quid vero attinet à circumcisione & aliis ceremoniis ad Johannis baptismum argumentari, nisi prius demonstretur, baptismum Johannis omnibus Israëlitis mandatum fuisse, quemadmodum illæ mandatæ fuerant: Nec enim ex eo, quod ad pœnitentiam in remissionem peccatorum baptismus ille institutus fuisset, colligere auderem, Christum non propterea debuisse à Joanne baptizari, quia generali aliquo mandato comprehenderetur, si mandatum aliquod omnibus Israëlitis datum extaret. Nec aliud intelligo, nisi, cum mandatum istud nusquam appareat, ex ipsius rei natura statui posse, baptismi illius generale mandatum, si aliquod tamen fuit, ad eos, quibus pœnitentia & remissione peccatorum opus non erat, minime pertinuisse. Nam quod dicitur, Christo non pro se, sed pro nobis, quorum personam sustinebat, pœnitentia opus fuisse, à Sacrarum Literarum sensu penitus abhorret, in quibus Christum nostram personam sustinuisse nusquam legitur, quidquid dicant alii. Sed finge sustinuisse, in hoc profecto nullo modo sustinere potuit, ut pro nobis pœnitentiam ageret. Agere enim pœnitentiam, sive pro se, sive pro alio (si tamen pro alio, quocunque tandem sensu dictio *pro*, efferatur, pœnitentia agi potest) nihil aliud est, quam vitam & mores corrigere ac resipiscere, quod in Christum nulla ratione cadere potuit. Quod si tamen potuisset, certe si Christus in eo personam nostram omnino sustinuisset, & sic pro nobis pœnitentiam egisset, nos ipsi pœnitentiam agere necesse non haberemus. Cæterum quod additur, uno fine sublato, non propterea tolli alios omnes: fateor id ita se habere, sed nego alium baptismi Johannis finem fuisse, qui generali aliquo mandato ejus baptismi accipiendi contineretur, præter hunc pœnitentiæ & remissionis peccatorum. Poterat quidem is baptismus in alium etiam finem accipi; imo plures causæ, cur Christus tum vel acceperit, vel accipere debuerit, enumeratæ sunt à nobis capite 6. Verum nulla ipsarum generali aliquo mandato comprehendi potuit.

Minor est dubia. Non dicitur in textu. Ergo non pertinet ad gentes.

Resp. Nolo ego, ex eo quod non dicatur in textu, probare, non pertinere ad gentes, sed dico, ex verbis illis Christi, *Sic enim decet nos, &c.* nullo modo constare posse, mandatum illum generale de baptismo Johannis accipiendo ad gentes quoque pertinere. Et, si velint adversarii, ex mandato generali aliquo ejus baptismi usum ad nos transferre, necesse esse ut probent, mandatum ita generale esse, ut gentes quoque complectatur. Itaque hac in re illis probandi onus incumbere ajo. Ego vero hucusque nihil probare conor, sed excipio tantum. Legantur diligenter quæ scripsi capite primo.

Deinde videntur Apostoli suscepisse, aut simul utrisque mandatum id munus fuisse, quia Christus jussit ut baptizent, adhuc docente & baptizante Johanne.

Resp. Quamvis Apostoli baptizaverint adhuc docente & baptizante Johanne, non tamen fuere ei successores à Deo dati, (sic enim ego loquor, non autem successisse eos simpliciter nego) sed neque etiam utrisque mandatum id munus fuisse dici potest. Neque enim legitur, jussisse Christum ut baptizarent, quemadmodum, tanquam ea de re aperte constaret, nobis objicitur. Sed plane verisimile est, Apostolos in baptismo iis ministrando, qui discipuli Christi fiebant, Johannem imitari voluisse, cui soli, ut aqua baptizaret, mandatum à Deo fuisse legimus; Christum, vero, ut id facerent (quippe quod indifferens in disciplina sua, quiddam esset) temporis & personarum rationem habentem, libenter permisisse, aut etiam (si ita placet) priorem monuisse, non quidem eo consilio, ut eos pares, aut successores Johannis constitueret, sed quia, ut dictum est, sic pro eo tempore aliquo pacto conducere videbat.

Major negatur, quia Johannis & Apostolorum baptismi eadem est substantia & principalia capita.

Resp. Negatur assumptio. Nam baptismi Apostolorum forma quædam & substantia est, ministrari in nomine Domini Jesu, id quod in baptismo Joannis non fuit. Legantur accurate quæ hac de re scripsimus cap. 6.

Negatur major, quia sequentur Apostolorum discipuli, vel ipsi quoque Apostoli non debuisse docere, nisi à se baptizatos, vel docendos aut doctos baptizare.

Resp.

Resp. Verba mea sunt ista hoc cap. 1. Conjungit hic Christus manifeste una cum baptismo ipsum docere, adeo ut quemadmodum neminem ab Apostolis doceri vult, quin simul ab ipsis baptizetur, sic neminem ab ipsis baptizari hoc loco praecipiat, quem ipsi non docuerint. Ex quibus verbis nullo modo potest ea propositio colligi, quam refellere conaris, neque enim dicitur à me Apostolos non debuisse baptizare nisi à se doctos (nam sic arbitror te sollere voluisse, non autem ut scriptum est, docere nisi à se baptizatos) sed non fuisse illis praeceptum, ut alios baptizarent praeter à se doctos. Ex quo id necessario sequitur, quod probari intelligo vi illius praecepti, etiamsi Christus de aquae baptismo loqueretur, si non tamen quod adversarii volunt, unumquemque videlicet, qui rite aqua baptizatus non sit, omnino ab aliquo verbi Dei ministro baptizari debere, vel cuilibet verbi Dei ministro curandum esse, ut qui aqua rite baptizati non sint, baptizentur. Hoc autem dico, quia non dubito, quin, non debuisse baptizare, in verbis tuis idem significet, quod cavere debuisse, ne baptizarent. Nam & in argumentatione ex verbis meis formanda scriptum est à te, *non vult alios baptizari*, (quanquam pro baptizari, doceri scripsisti) *nisi quos docuere*, cum tamen, non praecipit, scribendum tibi esset. Nihil autem absurdi in eo reperies unquam, quod Apostoli non tenerentur, (sic enim ad amphibolum vitandum, quae in verbo *debendi* est, etsi fortasse minus Latine, loqui libet) alios baptizare praeter eos quos ipsi docuissent, sed absurdum putasti, non potuisse ab Apostolis eos etiam baptizari, qui ab ipsis docti non fuissent, idque me sentire ex arbitratus, quod tamen multo aliter se habet.

Non est probabile omnes eodem die & doctos & baptizatos fuisse.

Resp. Non video quorsum hoc, praesertim cum ego, ut dictum est, non negem, potuisse Apostolos etiam quos ipsi non docuissent baptizare, sed tamen id ex eo Christi praecepto Matth. 28. colligi nullo modo posse dicam. Jam vero finge, neminem eodem die & doctum & baptizatum fuisse, quid vetat quo minus omnes ab eodem ipso Apostolo, à quo docti fuerant, sive ab alio quopiam ejus nomine ac verbis baptizati fuerint?

Quod autem Act. 19. Paulus eos baptizarit, qui ab alio docti fuerant, ob speciale mandatum, hoc probandum est.

Resp. Neque ego illud dixi, neque si dixissem, probandum mihi esset. Non dixi quidem. Nam sic habere verba mea cap. 2. Respondeo. Recte quidem fecisse Paulum, sed non quia id à Christo, in loco, quem prae manibus habemus, ipsi tanquam Apostolo mandatum fuisset, verum quia alia ratione ei de divina voluntate constaret, id est, quia alia ratione quam ex praecepto illo, optime sciret Deum factum illud suum non improbaturum. Nihil igitur hic de speciali mandato affirmo. Quod tamen si affirmassem, hic verborum meorum sensus fuisset, eo posito, quod sine mandato nec Paulus, nec quisquam alius jure baptizare potuerit, quemadmodum adversarii sentiunt, necesse fuisse, ut Paulus speciale mandatum habuisset, cum generale illud, de quo disputatio erat, ad casum illum minime porrigere posset, ut jam per me probatum fuerat, si modo, ut ibi statim subjungo, Paulum discipulos illos non docuisse plane statuendum esset. Quocirca nihil mihi amplius probandum relinquieretur. Rectissime enim conclusa videretur ratio mea, quam nemo infirmare poterit, nisi probationes meas refellendo, Christi praeceptum illud ejusque verba ad eos quoque, qui ab ipsis Apostolis non docerentur, accommodari posse doceat.

Quod eos docuerit prius, etsi concedimus, nihil tamen aliud inde sequitur, nisi adultos prius doceri, quam baptizari debere.

Resp. Imo id potius necessario sequitur, ex eo Pauli facto colligi non posse, Christi praeceptum in iis etiam locum habere, qui ab ipsis Apostolis docti non fuissent. Quod solum mihi probandum fuerat.

Paulus per Apollo & alios docuit, hos tamen, ut dicit, baptizavit. Ergo baptismus non fuit inseparabiliter conjunctus cum doctrina.

Resp. Igitur Christus de aquae baptismo non loquitur. Nam alioquin is baptismus inseparabiliter cum doctrina conjunctus fuisset. Neque enim, cum disputandi gratia, Christum de aquae baptismo locutum fuisse concedo, aequum est ex iis adversus me argumentari, quae id, quod concessum est, & in disputatione positum, plane falsum esse demonstrare possunt, & à me ipso ad id demonstrandum alibi afferuntur.

Circumcisio erat solemnis professio Dei veri, & tamen non ii tantum circumcidendi erant, qui Deum tantum erant professi.

Resp. Negatur circumcisionem fuisse solemnem professionem Dei veri. Nam infantes octavo ab ortu die circumcidendi omnino erant, qui tamen Deum verum profiteri non poterant. Vide autem quae de primam notam respondimus, ut intelligas, in hac disputatione nostra, argumentum à circumcisione ad baptismum non posse duci.

Mandatum de doctrina quoque Apostolis datum. Ergo doctrina carere possumus, aut ab Apostolis tantum doceri debemus, aut successoribus? Ubi sunt isti successores?

Resp. Nisi de doctrina aliud scriptum extaret, praeter id, quod eo Christi praecepto continetur, verissimum illud esset, si modo verba illa ab Apostolis tantum doceri debemus, idem significant, quod, Non cogimur doceri nisi ab Apostolis. Neque vero ex eo Christi praecepto aliquid probandum mihi sumpsi, sed tantummodo ostendere volui, ex eo nihil elici posse ad aquae baptismum, tanquam à Christo mandatum, in Ecclesia omnino & perpetuo retinendum.

Non missus sum ad baptizandum, &c. Dictum Pauli accipitur secundum quid, scilicet ut principaliter, &c.

Resp. Exceptio ista abunde confutata est 2. cap. Nam cum jam probatum fuisset, Paulum nec per se, nec per alium plerosque ex Corinthiorum Ecclesia baptizasse, haec verba statim subjiciuntur: Hinc apparet, ne eos quidem audiendos esse, qui dicunt Pauli mentem fuisse affirmare, se ad baptizandum non principaliter ut ad evangelizandum, sed secundario missum esse. Sive enim principaliter, sive secundario ipsi baptizandum fuisset, sine dubio vel per se vel per alium, omnes suae praedicationi fidem adjungentes, baptizasset, &c.

Quod tamen ipsum fecisse se dicit eodem capite.

Resp. Non quidem quia ad baptizandum missus fuisset; alioqui sibi ipsi contrarius plane esset.

Gedeon, David laudati, etsi nullo praecepto Dei, &c. Singularia & exempla non evertunt mandatum generale.

Resp. Negatur istud mandatum generale. Ex exemplis, quae mandati sententia sit, aperte explicatur. Addere igitur Dei praecepto, quod Moses fieri vetuit, nihil est aliud, quam aliquid inducere, vel faciendum dicere, tanquam à Deo praeceptum, quod tamen Deus non praeceperit, non autem simpliciter id facere, id est, eo nequaquam opposito, quod Deus his praeceperit. Praeterea Deut. 4. 2 scriptum est: *Non addetis ad verbum, quod ego praecipio vobis.* Quod si haec interpretatio non adhibeatur, sequetur nihil prorsus fieri posse, quod Deus non praeceperit, quod & ipsi sensui communi, & sacrae historiae, mille in locis manifeste adversatur. Nam si dicamus praeceptum ad ea tantum accommodandum esse, quae ad cultum Dei pertinent, futile plane est istud. Aut enim cultus Dei pro universa religione accipitur, & quid scire possumus, an aliquid ad cultum Dei pertineat, nisi Deo ipso patefaciente? Aut pro Dei proprio cultu atque adoratione, & patens est ad omnia legis praecepta, non autem ad ea tantum, quae ad cultum Dei proprium pertinent, praeceptum illud respicere.

Deinde sequeretur bonam intentionem & Pharisaicas traditiones stabiliendas esse.

Resp. Bona intentio, nisi in actum, Dei praeceptis adversantem, erumpat, culpanda non est. Pharisaicae

vero Θεοσέβεια, nisi interim Dei praecepta negligantur, per se ipsa non commendatur in Sacris Literis, namque hoc fatis est. Stabiliendi autem verbum ad rem non facit, & nimis peregrinum censeri debet. Praeterea animadvertendum est, me ita loqui, ut ex exemplis illis non quidem omnia, sed illa demum fieri posse contendam, quae ab iis, quae praecepta sunt, minime abhorreant, licet ipsa nominatim praecepta non fuerint, & talem aquae baptismum esse demonstro.

Impositio manuum non fuit praecepta, &c. non usurpata fuit ut necessaria, & tanquam cultus Dei, sed ut [illegible].

Resp. Duo hic partim tacite, partim expresse dicuntur, quorum neutrum verum censeri debet, & in quibus principium peti videtur aliqua ex parte. Negatur enim, deque hoc contenditur, baptismum tanquam rem necessariam usurpatam fuisse. Negatur item manuum impositionem, tanquam Dei cultum, usurpatam non fuisse. Hinc apparet tertium, quod similiter à veritate alienum videtur, & hic tacite sumitur, nihil ut [illegible] simul, & Dei cultum, usurpari posse. In Epistola ad Hebr. 6, manuum impositio & baptismata eodem loco habentur. Quare, etsi dixi, ut disputatum est à nobis cap. 11, ipsum aquae baptismum, ipsamque manuum impositionem Apostolum non intelligit, tamen quemadmodum quae per utramque administrabantur, paria censentur, sic paria quoque ea, quibus administrabantur sunt existimanda.

Potuit sic administrari baptismus, quamvis non disserte nominaretur, quia qui ponit Filium, ponit Patrem, &c.

Resp. Nihil hic vel tacite vel aperte dicitur, quod cap. 2, unde argumentatio mea deprompta est, confutatum (ut spero) non fuerit, dum à non dissimilibus, & fere iisdem oppositionibus (nisi quod ille ex explicatione sic ad rem ipsam aptiores videntur) eam tueri conor.

Si aquae baptismus auferatur, tam esset necessarius quam fides, &c. negatur. Nam diversis instrumentis solet non eadem ratio tribui, ut cum Spiritus Sanctus & Evangelium corda renovare, salvare dicitur.

Resp. Ex mea illa non videtur ad rem facere. Fateor enim fieri posse, ut & fides, & aquae baptismus hominem servent, diversa tamen ratione. Sed quid impedit, quo minus interim utrumque aeque necessarium sit? Exemplum: Christus servat, fides servat, sed ratione diversa, quae in Christo multo praestantior est, aeque tamen necessaria est fides ac Christus ad salutem consequendam. Porro in alato exemplo id deest, quo maxime est opus; neque enim locus profertur, ubi cum Spiritu Sancto Evangelium conjungatur, & una cum ipso ad hominis salutem requiratur, quemadmodum in eo apud Marcum loco cum fide aquae baptismum conjungi, unaque cum ipso ad hominis salutem requiri, contendunt adversarii. Adhaec, si quis dixerit, non minus ad renovanda corda, atque salvandum, necessarium esse Evangelium, quam Spiritum Sanctum, id est, ex Dei patefacta voluntate omnino utrumque requiri, à scopo fortasse non aberraverit, dummodo quid Evangelium sit, recte intelligatur.

In Complutensi articulus additur, ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, rationem hujus consequentiae non assequor.

Resp. Ratio consequentiae planissima videtur, eaque his verbis cap. 3. est exposita: Atqui articulo in vulgata editione sublato, ea sententia ex Christi verbis aperte colligitur, ut & is quoque, qui baptizatus fuerit, servandus sit. Quae sententia falsitate eaque evidente non vacat, si baptismus aquae eo participio (βαπτισθεὶς) intelligitur. Cum palam sit, aquae baptismum citra baptizati salutem contingere posse.

Deinde in sacra scriptura ab articulorum positione aut omissione nihil probatur. Saepe enim haec regula negligitur.

Resp. Perrarum omnino est in ipsa Sacra Scriptura ut articulus in simplicibus duobus aut pluribus participiis, vel adjectivis nominibus repetitus, plane supervacaneus sit. Videbar mihi in ipsa Complutensi editione, locum unum observasse, cujus meminisse nunquam potui. Ejusmodi sane exemplum mihi ostendi vehementer cuperem. Vereor enim ne opinio mea me fefellerit. Hoc, dico, quia, ut in eodem 3. capite dixi, mihi magis probatur, ut in vulgatis codicibus articulus ille non habeatur.

Baptismus poenitentiam significat, quae est ablutio animae, Ephes. 5. Tit. 3. Hebr. 10. Resp. Non est forma argumentationis talis, aliàs sic sumitur, Ergo & hic.

Resp. Non sic ego argumentor, sed cum antea probaverim, de aquae baptismo hic sermonem esse non posse, inquiro deinde, quid igitur baptizatum esse hoc loco significet; atque aptissime ac commodissime poenitentiam ipsam significare posse, rationibus exemplisque allatis, confirmare studeo. Nec solum tamen eam interpretationem illam sequor, sed aliam quoque addo, Evangelii ac nominis Jesu Christi publicam professionem eo verbo declarari docens.

Intelligitur per Credendi verbum assensus praedicationi Evangelii. Nego. Hic enim locus repugnat. Nam omnis non credens condemnatur: Ergo, omnis credens salvatur. At alii assentientes Evangelio non salvantur. Ergo, &c.

Resp. Negatur illatio ista & consequentia. Neque enim eadem ratio est credendi ad salutem consequendam, quae non credendi ad condemnationem subeundam. Sed quia, cum de significatione verbi credendi eo in loco non conveniamus, ad locutionis ipsius vim attendendum est, respondeo per instantiam quandam. Si quis diceret, qui non honoraverit patrem suum & matrem suam condemnabitur, recte loqueretur; non tamen sequeretur, eum servatum iri, qui patrem & matrem honoraverit, nisi in aliis quoque divinis praeceptis se obedientem praestiterit. Sed locum ipsum pro exemplo sumamus, verbo credendi in assentiendi sensum accepto. Qui non assensus fuerit Evangelii praedicationi condemnabitur, rectissime dictum. Ergo qui assensus fuerit servabitur? Minime, vel te ipso teste, qui ad talem rationem concludendam non omnes qui assentiantur servari assumsisti.

Ista denique metaphorica baptismi acceptio tollit sacramentalia signa & analogiam. Nullus enim sacramentalis ritus non metaphoricus esset.

Resp. Si baptismi seu baptizandi verbum temere, aut saltem sine necessitate aliqua, metaphorice acciperetur, aliquis locus illi reprehensioni esse posset. Nunc quando id necessario fieri debere ostenditur, non est quod quisquam sententiae sive explicationi nostrae istud objiciat. Praeterea cum ego nunc ipsum non aliud probem aliquid explicatione mea, non video, cur ad adversariorum probationes infirmandas, non mihi & liceat, & jus sit, ostendere, testimonia ab ipsis allata aliter intelligi & accipi posse, quam illi fieri debere contendunt.

Non sequi propterea (etiamsi de aquae baptismo loquatur) ad omnes posteros trahendum esse Christi sermonem, quia sequentia de miraculis locum non habeant. Negatur consequentia. Sequentia verba omnia non concernunt omnibus Christianis. Ergo neque praecedentia omnibus sunt accommodanda.

Resp. In argumentatione mea addita sunt illa verba cap. 3, nisi ignorem id fieri debere aliunde constet, quae consequentiam nulla probatione egere docent. Quis enim negare potest, cum pars unius ejusdemque orationis de quibusdam hominibus in posterum prolata, idque indefinite, ad omnes posteros nullo modo trahi possit, alias quoque partes trahi non debere, nisi id faciendum esse aliunde appareat? Nam si ex eo, quod Christus dixisset, requiri aquae baptismum ad salutem illis conciliandam, quibus Apostoli Evangelium praedicassent, colligere liceret, omnes, qui usque ad seculi consummationem salutem ex Evangelii cognitione adepturi essent, aqua baptizari debere, certe ex eo, quod ibidem eodem orationis contextu Christus dixit, eos, qui credidissent Evangelicae Apostolorum praedicationi mira quaedam facturos, sequeretur similiter omnes

usque

usque ad seculi consummationem qui Evangelio fidem adhibuerint, [illegible] esse. Atqui hoc falsum est. Nihil ergo ex illis Christi verbis (juxta eos qui [illegible] loquuntur) tanquam ad omnes [illegible] pertineret, ad [illegible] concludi potest, nisi ad omnes pariter ea in oratione illa separatim pertinere aliqua ratione demonstretur.

Loqui Christum non de futuris omnibus, sed de iis tantum, qui ante Christo nomen non dederint, probatione eget.

Resp. Nulla probatione est opus, cum manifestum sit, eos omnes, quibus Evangelium Apostolos praedicare jubet Christus, ipsi Christo antea nomen non dedisse. Erat autem in nota illa scribendum, dederant, non dederint. Sic enim habent verba mea cap. 3. Non enim minus hic quam ibi (Matth. 28.) doctrina seu praedicatio cum baptismo conjungitur, nec minus hic quam ibi de iis baptizandis sermo est, qui antea Christo nomen non dederant, & in religione non renati, sed nomine quoque a Christi religione diversa, ab [illegible] alii & educati fuerant.

Iterum dic. Ergo illa verba de iis tantum [illegible] ad illos solos, non ad omnes pertinebunt.

Resp. Quidni? Sed recte intelligenda sunt verba mea, quae tamen, ut arbitror, nulla explanatione indigent. Apertum enim est, quid sentiam. Nempe, cum Christus de iis loquatur, quos constat ipsi nomen antea non dedisse, non posse, aut certe omnino non debere ex ejus verbis aliquid de iis statui, qui jam Christo nomen dederint, praesertim cum hoc discrimen in quaestione nostra maximi momenti esse videatur, sed quicquid de illis plane constituendum sit, id aliunde peti debere. Quocirca non sequitur ex verbis meis id verum esse, quod quidam sentiunt, & Palaeologus potissimum eis, qui ex Christianis sunt nati, fide in Christum Jesum opus non esse, etiamsi de illis Christus eo in loco non loquatur. Nam fide in Jesum Christum illos etiam, ut ipsius Christi ejusque Evangelii beneficiorum participes, opus esse, ex aliis Sacrarum Literarum locis perspicuum est. Idem porro dico de iis, qui jam Christo nomen dederint, de quibus tamen videtur Palaeologum sentire, eos omnino in Christum credere, quippe qui fidem in Christum confiteantur, quod Jesus sit Christus, contineri existimet.

Diversus est Johannis & Apostolorum baptismus. Resp. Negant hoc docti. Illa enim verba, Audientes autem baptizati sunt, &c. *non ad discipulos a Paulo interrogatos, sed ad auditores Johannis concionis & ab eo baptizatos, referunt.*

Resp. Scio plerosque viros doctos, hac nostra aetate, eundem fuisse Johannis & Apostolorum baptismum affirmare. Sed aliter antiquiores Theologi sensisse videntur, aut certe ex ipsis non pauci, inter quos Basilius. Istam vero loci illius Act. 19. explicationem, fateor me nunc primum audivisse, quam si docti aliqui viri sequuntur, [illegible] non possum, cum ab hac sententia, & Grammaticae ratio, & loquendi usus, & veritas denique manifeste, cum primis repugnet. [illegible] major, dignissima [illegible]. [illegible] eam plurimi [illegible].

Deinde dicitur, Johannem baptizasse in fidem Jesu, hoc quid aliud est, quam [illegible] videtur esse praedicationem, &c.

Resp. Id usquam dicitur. Monebat Johannes ipsos baptizandos, ut in eum, qui venturus esset crederent, hoc est, in Jesum, quem baptizantes loquuntur, monebat. Nam ex sacra historia satis constat, eum baptizasse, antequam illum, qui venturus esset, mentionem faceret, tantum abest, ut in Jesu fidem baptizaret. Quomodo autem in Jesu fidem baptizasse dicendus est Johannes, si postea quam multos baptizaverat, imo ex eo quod baptizaverat, dubitandum erat, ne ipse esset Christus? Vide disputationis nostrae caput 6. Itaque non est absurdum, [illegible] praedicationem poenitentiae & remissionis peccatorum in nomine Christi. Ratio vero, quae absurdum concludebatur, firma adhuc permanet: nam illud, *ut sciatis filium hominis habere potestatem, &c.* ut alia omittam, adjunctum habet *in terra*: id est, quamdiu hic in terra, peccata [illegible] auferri possent. Retorqueatur igitur telum illud in adversarium. At Christus erat Agnus, qui tollebat peccatum mundi. Verum est, sed hoc illud idem est pro eo tempore, quod *Qui credit in filium habet vitam aeternam.* Quem locum [illegible] adversum me fuisse, cum nulla penitus ibi sit mentio de potestate filii. Jam vero cum ipse filius dicit, *Do eis vitam aeternam*, apparet praesens pro futuro usurpatum fuisse. Neque enim, etiamsi potestatem dandi vitam aeternam jam tum habuisset, [illegible] sine tropo potuisset se eam dare, sed tantum daturum esse, ut alibi, *Ego resuscitabo eum in novissimo die*, Joh. 6. Vide autem extremum ℣. 12. cap. ejusdem Johan. ut intelligas, Christum jure dicere potuisse, se jam vitam aeternam dare, licet nondum homines immortales efficiendi potestatem haberet.

Hic contendit Paulum baptizasse illos discipulos, sive negare videbatur eum vel per se, vel per alios baptizasse, quod non missus esset ad baptizandum.

Resp. Saepe dictum est, Paulum plerosque ex Corinthiis nec per se, nec per alium baptizasse, licet a se doctos, non autem simpliciter non baptizasse.

Ex locis adductis, de significatione ablutionis &c. nihil contra baptismum externum concluditur, quin potius sequitur usurpandum esse, quia sit σύμβολον remissionis peccatorum.

Resp. Ex locis illis non conamur baptismum externum evertere, sed tanquam ex clarioribus obscura quaedam testimonia interpretari. Nec loci illi aquae baptismum σύμβολον, sed adumbrationem quandam peccatorum remissionis esse, vel potius esse posse ostendunt.

Ad posteriores notas ANDREÆ DUDITHII in Disputationem de Baptismo.

RESPONSIO F. S.

In Responsionem ad secundam rationem pro adversariis ex Sacrarum Literarum testimonio aliquo allatam cap. 7.

Nota 1. *Quod ad publicam & apertam nominis Jesu professionem baptismum quidem contineri, externae tamen illi ablutioni alligatum non esse; Hoc concedo, modo ipse quoque fateatur, illum externum ritum ablutionis esse testimonium remissionis peccatorum in legitimo usu.*

Resp. Neque illud simpliciter fatendum est, nec etiamsi verissimum esset, aliquam baptismi aquae accipiendi necessitatem ostenderet. Vide quae dicemus infra in examinatione Resp. ad quintum argumentum adversariorum.

Nota 3. De-

Nota 3. *Dicit, Ananiam intellexisse, per externam illam ablutionem peccata deleta esse palam ostendi & consignari. Hoc ipsi facile largior; nam inde nihil contra baptismum externum concludi potest; quin potius sequitur eum usurpandum, quia sigillum remissionis peccatorum.*

Resp. Non dicit auctor Ananiam illud intellexisse, sed si externæ isti ablutioni deletionem peccatorum tribuisset, quo pacto commode ejus verba explicari queant ostendit, etiamsi externa ablutio illa vere peccata non deleat. Quare nihil ex ejus dicto contra ipsum colligi potest, cum id ex re adversariis (ut loquuntur) data non autem concessa pendeat, idque non ad aliquid probandum, sed ad excipiendum prolatum fuerit, & demonstrandum, assumptionem argumenti adversariorum nulla ratione ex loco illo probari posse. Cur igitur hic dictum fuit, nihil inde contra baptismum externum concludi posse? Quasi vero Socinus id quærat, cui nihil aliud nec propositum erit, nec ut esset opus fuit, quam adversariorum rationem convellere. Verum ut intelligas ex ipsius dicto, etiamsi asseveranter prolatum fuisset, nihil adversariorum sententiam juvari posse; Vide quæ scripturi sumus infra in examinatione responsionis ad 5. rationem cap. 10.

In responsionem ad tertiam pro adversariis rationem cap. 8.

Nota 1. *Sic argumentatur. Baptismus aquæ non facit nos membra Ecclesiæ seu corporis Christi. At baptismus de quo Paulus, facit nos membra Ecclesiæ. Ergo baptismus de quo Paulus, non est baptismus aquæ. Ad majorem. Baptismus non facit nos membra Ecclesiæ, scilicet invisibilis; sed tamen visibilis, id est, testificatur nos esse in cœtu Ecclesiæ. At Paulus loquitur de baptismo, qui nos inserit corpori Christi visibili, quia alloquitur totum cœtum, in quo non omnes erant electi. Ita quoque Martyris dictum accipiendum videtur.*

Resp. Cum dicitur, per baptismum aquæ nos fieri membra Ecclesiæ, sive in unum corpus coalescere, hoc non pertinet revera ad probandum, Paulum non loqui de baptismo aquæ, sed est enunciatio contraria assumptioni adversariorum, eaque rationibus comprobata, ut inde constet argumentum, quod eorum nomine allatum fuerat, nihil esse, ut patet ex verbis illis (de quo nimirum adversariorum argumentum loqui necesse est.) Affirmatur quidem & ab initio tacite, & postea aperte, ex eadem enunciatione, si ea vera sit, sequi, Paulum non de aquæ, sed de Spiritus baptismo loqui, verum non prorsus neque omnino, nisi, eo posito, quod Paulus de eo Christianorum corpore loquatur, de quo argumentum adversariorum loquebatur. Nam inferius quoque ad hoc significandum ea verba scripta sunt: præsertim, si Paulus de eo Christianorum corpore loquatur, quod adversarii sine dubio intelligunt. Itaque non affirmatur a Socino, Paulum de vero Christianorum corpore loqui, sed tanquam ad adversarios, in fine ipsorum assumptionis probatione positum id pro concesso sumitur. Hoc autem corpus per baptismum aquæ coalescere non posse ostenditur, & inde infertur, Paulum de aquæ baptismo loqui non posse. Nam Petri Martyris dictum non ideo affertur, ut confirmetur, aquæ baptismo nullum Christianorum corpus coalescere posse, sed id Christianorum corpus, de quo agebatur, vel si mavis ipsum verum Christianorum corpus, per baptismum aquæ coalescere quidem, sed non ea ratione, qua opus fuisset, si adversariorum argumentum vim ullam habiturum esset. Sicut ut ipse Petrus Martyr loquitur, per aquæ baptismum non transferimur in Christi corpus, sed postquam translati sumus, ad id testificandum eo baptismo consignari. Quamobrem, nisi velimus, adversariorum argumentum, non de vero Christianorum corpore, vel non de vera ejus corporis coalitione loqui, sed de visibili tantum Ecclesia, nihil est, cur Socinus male ratiocinatus fuisse alia ex parte videri possit. Atqui, si illud velimus, infirmum plane reddemus id argumentum, nec solum propterea, quæ ab auctore in fine responsionis ad illud ipsum dicta sunt, sed præterea etiam ob hanc causam, quod fieri facile possit, ut quis sit verus Christianus, & tamen nullius visibilis Ecclesiæ sit membrum.

Nota 2. *Negat consequentiam, aut esse anacoluthon ipsam rationem, etsi de baptismo aquæ intelligatur; Hoc per illud fieri contingit, Ergo aliter fieri nequit. Quis prohibet Christianos modo hoc, modo illo externo signo in unum corpus coalescere. Respondeo. Non licere nobis alia signa statuere, quam quæ nobis Christus & Apostoli tradiderunt.*

Resp. Nec Christus aquæ baptismum ullo modo tradidit, eundem tanquam signum congregandæ Ecclesiæ, nec Apostoli illum ita tradiderunt, ut eum congregandæ Ecclesiæ signum nobis præscriberent. Quod satis sit, ut pro locorum & temporum ratione aliis signis ad eam rem uti possimus, vel etiam, si placet, nullo externo eoque constituto ac certo signo uti; quemadmodum in extremis suæ responsionis verbis Socinus antea monuerat. Quod quidem nostro seculo, præter eos, qui Anabaptistæ vocantur, eos omnes fecisse dicendum est, qui ab Ecclesia Romana deficientes Ecclesias congregaverunt. Nam quod illis ad eam rem externum certumque signum fuerit baptismus ille aquæ, quem unusquisque vix natus, olim in Ecclesia Romana acceperat, id nec fieri ulla ratione potest, & ridiculum alioqui plane censeri debet.

In responsionem ad quartam rationem cap. 9.

Nota 1. *Sic ratiocinatur. Paulus loquitur de iis quæ sunt Christianorum propria. Ergo non de aquæ baptismo, qui non est Christianorum proprius. Respondeo. Majorem posse negari, si accipiatur universaliter, quod de solis electis, qui vere sunt Christiani, loquatur. Compellat enim Apostolus totum cœtum visibilem.*

Resp. Nihil impedit, quo minus Apostolus compellet totum cœtum visibilem, & tamen iis utatur quæ sint propria Christianorum; semper enim quis loquitur de omnibus, tanquam si ii essent, quales se esse profitentur. Imo hoc peculiare & Paulo & cæteris Apostolis est, qui Epistolas scripserunt. Vide quæ scripta sunt in responsione ad sequentem rationem, ubi ipse etiam auctor scriptor hanc ratiocinationem bonum esse agnoscit.

Nota 2. *Deinde quid obstet, quominus de ritu baptismi intelligatur, qui testimonium est nostræ Christianitatis & conjunctionis? Alias enim similia argumenta extant, a signo sacramentali ad ipsum signatum. Ut illud, de uno pane participamus. Ergo sumus unum corpus.*

Resp. Si conceditur Apostolum de iis quæ sunt propria Christianorum loqui, infirma est ista argumentatio. Jam enim apparet, quid obstet. Sin autem negatur, ea nihil est opus, cum Socini argumentum eo nitatur innititur. Quanquam non satis est negare, nisi prius ad probationes allatas respondeatur, id quod hactenus factum non est, vel saltem contrarium probetur, quod, ut modo vidimus, frustra tentatum fuit. Deinde dico, in universa ista argumentatione principium peti. Neque enim Socinus ritum baptismi (universe loquendo) esse signum nostræ Christianitatis ullo modo, & multo minus nostræ conjunctionis. Atque etiamsi universe loquamur, vix signum nostræ conjunctionis dici posse concedit, eorum etiam, inquam, qui illo sunt imbuti. Negat denique parem esse baptismi ritum ritui cœnæ Domini, sive cum illo, hac ipsa in re de qua agitur, conferendum esse, ut ex ipsius universa disputatione, & ex iis præsertim quæ hoc loco in extremis verbis disputat, de quibus paulo post agemus, aperte constat.

Nota. *Deinde hac conjectura utitur, ad probandum, quod de Spiritus Sancti baptismo agatur, quia verisimile sit Paulum non prætermisisse Spiritus Sancti mentionem, quia*

mox

non participet de Spiritus Sancti donis. Unicuique autem data est gratia. Item 1 Cor. 12, de spiritualibus donis acturus, prius dicit, eundem esse Spiritum, &c. Ergo baptismatis quoque continens Spiritus Sancti mentionem. Sed ista consequentia nulla est.

Resp. Si consequentia nulla esse dicitur, quia fieri possit, ut sub alia quam baptismatis voce Spiritus Sancti sit facta mentio, non video quomodo hoc cuiquam probari queat, cum & baptismatis vox ad id accommodatissima sit. (manifestum siquidem est, non minus Spiritu Sancto quam aqua baptizari homines in Sanctis Literis dici) nec alia vox ibi habeatur, sub qua id commode quidem fieri potuerit. Non enim de implicita, sed de distincta Spiritus Sancti mentione in sua conjectura ista author diserte loquitur. At vero si propterea nulla esse consequentia affirmatur (quanquam minus proprie id dictum foret) quia fieri facile possit, ut Spiritus Sancti nulla mentio distincte facta fuerit; Respondeo, & verba illa, *unicuique autem*, &c. & simillimi loci, 1 Cor. 12, exemplum allatum, satis ostendere eos fieri id potuisse. Et sane, quod attinet ad verba illa, *unicuique autem*, &c. ea omnino videntur docere Spiritus Sancti, quem omnes participassent, mentionem antecessisse, qua inter aequales omnes essent, quam aequalitatem ipsa deinde quodammodo moderentur, & contra eiusdem objectioni occurrunt; ut perinde sit, ac si sic dictum fuisset, quod autem dixi omnes vos eundem Spiritum Sanctum participasse, in eoque ex pares esse, non ita accipiendum est, quasi non sit ulla distinctio aut inaequalitas ipsius Spiritus Sancti donorum, quae singuli accepistis, sed ita, ut unicuique tamen, &c.

Nota 11. *Negat consequentiam in argumento: Etsi baptismum aquae intelligamus, qui ad Christianos pertinet, non tamen de omnibus Christianis loqui Paulum, sed de iis ad quos scribit, seu de iis, qui ipsis futuri essent similes, nec propterea innuere Paulum, nullum esse Christianum, qui aqua tinctus non fuerit.* I. *Hoc dicitur tantum non probatur, itaque facile quoque negari potest.*

Resp. Primum, onus probandi non Socino, sed adversario, incumbit, qui ostendere debent, id quod Paulus Ephesiis illis dicit ad omnes Christianos, etiam futuros, pertinere, alioqui principium petent; ponentes omnes Christianos, quotquot futuri erant, aquae baptismo tingendos fuisse, hoc enim est de quo praecipue disputatur. Deinde satis probatum est id, quod Socinus affirmat; cum sensus ipse communis nos doceat, cum Paulus certos quosdam homines alloquatur, ejus verba ad alios accommodanda minime esse, nisi id fieri aut debere aut posse aliunde appareat, praesertim in iis, quae non quidem illis praecipit, sed tantummodo de ipsis narrat, seu quoquo modo enunciat.

II. *Deinde nulla est dissimilitudo in argumentando, quia jam quoque eadem ratione uti possimus: Per eundem baptismum religioni Christianae initiati estis, & habetis eundem Dominum & Deum Patrem, Ergo estis unum corpus & unus spiritus. Quidni recte ratiocinari possimus a baptismo eodem modo quo Paulus?*

Resp. Dubitavi aliquando, an haec de sententia Socini explicata fuissent. Nam profecto, nisi vehementer fallor, ea potius huc pertinent quam alio. Vult enim ipse argumentum Pauli semper habere locum, siquidem omnes inveniamur baptismum accepisse, pro ea etiam parte quae ad baptismum attinet, sin minus pro reliquis partibus, ex quibus non minor efficacitas argumento inerit, quam si baptismus quoque illis accederet. Non negat igitur posse nos eodem modo ratiocinari de ipso baptismo quo Paulus ratiocinatus est, nec dissimilitudinem aliquam in argumento constituit, modo baptismus adsit. Imo hoc patet ad responsionem suam confirmandam aliquid momenti habere; sed negat necesse esse, ut argumentum Pauli pro ea etiam parte, quae ad baptismum pertinet, semper in omnibus Christianorum coetibus locum habere possit, & sic necesse esse ut perpetuo omnes Christiani, qui in aliqua Ecclesia sint, baptismum accepisse inveniantur. Hoc itaque negat Socinus; & dissimilitudinem, de qua loquitur, non quidem necessariam, sed possibilem esse statuit.

Nota. *Redit denique ad priorem responsionem, & eam hac quoque ratiuncula confirmare conatur, si ceteroquin ritum Paulus in commendanda Ephesiis, ut collatione Spiritus inter se conjungere vellent, rationem habere voluisset, non praetermisisset dominicam coenam, qua maxime Christianorum unitas designatur. At nullum fuit [illegible] hujus & praecipui Christianae unitatis symbolum. Ergo de baptismo aquae non cogitavit quidem. Respondeo: Neque maxime: satis erat meminisse baptismum, quo & singuli imbuebantur, & religioni Christianae initiabantur. Alioqui si omnia eorundem semper essent ritus, qui idem significant, multi absurdi sermones invenirentur.*

Resp. Non ea videtur esse Socini mens, ut velit, Paulum debuisse una cum baptismo coenam conjungere, sed hanc potius, quam illum commemorare, ut satis intelligi possit ex eo, quod multo certius baptismo praestare ostendere conatus; in ea ipsa re de qua Apostolus agebat. Ex quo etiam efficitur, ut [illegible] omnino [illegible] illa ab absurdo dicta: *alioqui si*, &c. [illegible] neque de conjungendis ritibus loquitur Socinus, &c. quod attinet ad unitatem illam, de qua agebatur, idem atque significare dici potest baptismus, quod coena Domini. Imo, si cum coena comparetur, eo significare quidem.

In Responsionem ad quintam rationem cap. 10.

Nota. *Negat consequentiam distinguendo (ut arbitror) majorem. Nullus Christianus est qui non induerit Christum, scilicet aliqua ratione. Non autem per solum baptismum induit Christum, quia non sit necessarius ad salutem: imo ne esse quidem unum ordinarium etiam Christum induendi, quod nihil per baptismum hominibus a Deo conferatur, nisi quod per ipsum publice Christo nomen dant. Hoc posterius nego, quia baptismus est testimonium remissionis peccatorum, quam Deus nobis confert. Alioqui erit mere spectaculum, non Sacramentum, quod constat a re terrena & caelesti.*

Interea confirmat principale argumentum hoc modo, baptismus tanquam visibile signum, obsignat nobis beneficia induitionis Christi. Ergo non est negligendus. Ratio consequentiae, quia externos ejusmodi ritus Deus mandavit nobis, ut servaremus, qui consulerent imbecillitati nostrae.

Resp. Non distinguit Socinus majorem, sed minorem, si ea concessa debeat, quae est per aquae baptismum Christum a nobis indui, atque vere, non autem figurate loquendi modo. Aut enim ea ita accipitur, ac si dictum fuisset, per solum aquae baptismum, &c. seu, tantum per aquae baptismum, &c. Et hoc pacto ne ipsis quidem adversariis [illegible] posse docet; aut ita, ut ipsa verba sonant & simpliciter, & tunc [illegible] argumentum esse ostendit. Quod vero negatur Socini dictum illud, nihil per baptismum revera hominibus a Deo conferri, idque ob eam causam, quod baptismus sit testimonium remissionis peccatorum, quam Deus nobis confert. Non causam illam plane negamus, nec testimonium remissionis peccatorum baptismum esse concedimus, ei praesertim, qui baptismum accipit. Loquitur autem hoc loco de iis, quae per baptismum conferuntur, nempe ei, qui baptizatur. Praeterea porro illam causam ab absurdo nullam vim habere potest, cum nec baptismum Sacramentum esse concedatur, nec quid sit Sacramentum inter nos constet; & quicquid sit, illud sine dubio a nobis negatur, ipsum e re terrena & caelesti constare, eo [illegible] sensu, quo id hoc loco dictum fuisse necesse est. Nec propterea erit baptismus mere spectaculum, si, imo pro eo quod [illegible] sit, quod [illegible] nullus effectus consequatur, accipias. Nam & publica

Christi

Christi nominis professio, & in ejus familiam manifesta cooptatio, & adscriptio quædam, si rite administratum fuerit, ei nihilominus perpetuo, tanquam ejus forma, & necessarius effectus, conjunctæ erunt. Sin aliter, inane, accipias, id nihil moramur, præsertim vero, si in eum sensum quem consectario illa requirere videtur. Nobis enim nihil absurdi in eo esse videtur, quod per baptismum ipsum nihil prorsus ipsi accipiamus divinitus conferatur. Imo hoc illud ipsum est, quod Socinus diserat, quodque impugnandum notarum scriptor sumpserat.

Jam vero quod attinet ad argumentum adversariorum reformatum, etiamsi ejus assumptio, quam tamen nos, ut diximus, nullo modo concedimus, vera esset, consequentia tamen non teneret, nisi si quis ea consequentiæ verba, *Ergo non est negligendus*, ita interpretaretur, ac si dictum fuisset, Ergo non spernendus ac nihili pendendus. Neque enim, si baptismus obsignat nobis beneficia indutionis Christi, idcirco sequitur, eum à nobis omitti non posse.

Quid enim si ea obsignatione nullo prorsus pacto egeamus? Ut certe non egent illi, qui jam ex animo credunt, sibi, eo quia Christum revera induerint, omnia peccata remissa fuisse. Nam consequentiæ ratio, quæ allata fuit, nihil momenti habere videtur, cum Socinus nulla ratione concessurus sit, baptismum aquæ, simpliciter loquendo, à Deo nobis mandatum fuisse, multo minus autem ut [illegible], etiamsi verissimum esset, per illum nobis obsignari beneficia indutionis Christi. Hoc enim (ut dictum est) ad eos modo pertineret, qui obsignatione illa indigerent, quibus ritus ille mandatus esse dici posset. Namque illud, quod in ratione consequentiæ additur, quo consuleret imbecillitati nostræ, si ullo modo admitti debet, non de omni imbecillitate nostra, sed de ea tantum accipiendum est, quæ obsignatione ista juvari queat.

In Responsionem ad sextam rationem cap. 11.

Nota *Quod prefert vulgatam interpunctionem*, & ait, *baptismatum doctrinam esse remissionem peccatorum, & Christi legis præscriptionem. Non igitur agi de aquæ baptismo. Nego ipse hanc interpretationem.* 1. *Quia Apostolus primo statim loco nominat μετάνοιαν, vs. 1, neque tum statuenda est ταυτολογία.*

Resp. Nulla est ταυτολογία. Nam aliud est μετάνοια, seu pœnitentia, aliud remissio peccatorum & Christi legis præscriptio. Non est quidem pœnitentia sine remissione peccatorum tanquam suo necessario effectu, verum id non ex ipsius rei natura, sed ex Dei benignitate atque decreto est. Quocirca post pœnitentiam omnino commemoranda fuit remissio peccatorum. Alioquin, ut à Socino dictum est, Christianæ disciplinæ & pietatis præcipuum quoddam rudimentum, vel potius solidissimum fundamentum prætermissum fuisset. Proprium siquidem Novi Fœderis est, ut pœnitentibus (idque perpetuo ad hujus sæculi finem) peccata omnia, quantumvis gravia, condonentur. Jam vero legis Christi præscriptio post pœnitentiam sequi solet; & à baptista pœnitentia prius indicta est, deinde subsecuta est legis Christi præscriptio. Quamvis autem perfecta Christianorum pœnitentia legis Christi notitiam requirat, tamen simplex pœnitentiæ nomen etiam post baptistæ prædicationem solet ad ea accommodari, quæ etiam citra Christi cognitionem quisque vitanda esse novit, tanquam Deo invisa. Unde illud, pœnitentiam agite & credite in Evangelio, Mar. 1. 15. & illud, pœnitentiam in Deum, & fidem in Dominum nostrum Jesum Christum, Act. 20. 21. Et Christus ipse pœnitentiam prædicavit, antequam legem suam præscriberet, Matth. 4. 17. Adde, quod non simpliciter pœnitentiæ Apostolus mentionem fecerat, sed pœnitentiæ ab operibus mortuis, id est, ejusmodi quæ mortem conciliant, tanquam morte digna, & propterea per se mala sunt & detestanda. Atqui multa nobis vitanda in Christi lege præscribuntur, quæ per se mala & detestanda non sunt, sed ea tamen vitare Christus velit, si beatam immortalitatem, à supremum generi humano allatam, participare velimus.

II. *Si concedam, intelligere Apostolum pœnitentiam, non valet tamen hæc consequentia. Agit de re significata. Ergo excludit aut rejicit signum. Imo inverto argumentum. Loquitur de doctrina pœnitentiæ, quæ in baptismo proponebatur, & quæ per tinctionem aquæ significabatur. Ergo ritum baptizandi aqua tum usurpârunt Apostoli, & usurparunt qui Christianismum amplectebantur.*

Resp. Nullus hic est locus, vel negationi consequentiæ, vel argumenti inversioni. Neque enim ad istum modum argumentatus Socinus. Imo quod attinet ad ipsam refutationem argumenti adversariorum, nihil revera argumentatur, sed ostendit solum, ejus argumenti assumptionem, non probari eo testimonio, id est, ibi non fieri disertam ejus baptismi mentionem, de quo agitur, ut quidem ad eam assumptionem probandam, vel certe ad probationis expressum modum confirmandum necesse erat. Cum vero ait, ex eo loco potius contrarium probari, quia scilicet nulla sit ibi revera mentio baptismi aquæ; assumptionem hanc suam non ex eo probat, quod ibidem mentio fiat rei, quæ per ipsum baptismum significabatur, sed quod ipse aquæ baptismus non sit ibi nominatus. Non fuisse autem nominatum unicuique legenti satis constare potest, nisi illum voce baptismatum nominatim significari dicamus. Hoc vero dici non posse, jam docuerat ipse. Quod si non invertendo quidem ejus argumentum, cui rei, ut diximus, nullus est locus, sed posterioris argumenti tacitam majorem negando, & contrarium ex plane diversa propositione probare conando, ita quis argumentetur; Ubi illud nominatur quod in baptismo aquæ proponebatur, quodque per illum significabatur, ibi baptismi aquæ revera fit mentio, sed hic illud nominatur, Ergo, &c. Hoc erit quicquid, judicio meo hoc loco ex ipsius scriptis opponentis nomine Socino objici poterit. Verum hoc argumentum incidit in eam fallaciam, quæ dicitur, Ex accidente, nisi in pejus ruat, & principium petat. Quod enim doctrina pœnitentiæ in aquæ baptismo proponeretur, &c. id ex accidente erat. Nam nec natura ipsius rei id requirebat, alioquin ante baptismum nulla fuisset doctrina pœnitentiæ, & sine baptismo nulla pœnitentia daretur, quorum utrumque falsum est, nec ut id omnino ac perpetuo fieret, erat constitutum. Vel certe, fuisse constitutum, probare necesse est, si quis nequaquam ex accidente id fuisse, ostendere velit. Aliter principium petit, id pro concesso sumendo, de quo potissimum disputatur. Cæterum id, quod ipse notarum scriptor in argumento suo diserte concludit, non videtur ad rem facere. Nam etiamsi verum esset, Apostolos tunc ritum baptizandi usurpasse, & eum illos accepisse, qui Christianismum amplectebantur; Non idcirco sequeretur, Apostolum hoc loco ipsum baptismum inter Christianæ pietatis rudimenta numerasse, quod tamen probandum omnino fuerat. An non ipse Socinus pluribus in locis, præsertim vero cap. 14. 15. & 17. facile concedit, in primitiva Ecclesia omnes, qui nunquam antea Christi nomen professi fuerant, ex ipsorum Apostolorum instituto, in Domini Jesu nomine aqua baptizatos fuisse? Postremo non est silentio prætermittendum, quod Socinus nusquam scribit, per tinctionem aquæ significatam fuisse pœnitentiam (quanquam non pœnitentiam ipse sed peccatorum remissionem voce baptismatum contineri ait) ne (quæ vis verbis significandi esse potest) quisquam credat illum sensisse, aquæ tinctionem sine pœnitentia esse non potuisse. Quod vero attinet ad peccatorum remissionem, eam per aquæ baptismum adumbratam quidem fuisse & dari quodammodo consuevisse hoc ipso loco fatetur. Verum hoc posterius non alia ratione intelligendum est, quam ut,

quod

Quod hoc eodem loco de donis Spiritus Sancti per manuum impositionem commemorat, ut dixi [illegible], ipse dubitet, nullo modo ejus rei certum aliquid elici, nisi ipsius rei aliqua probatio [illegible], quamvis ea [illegible] sit [illegible], ex divina benignitate omnino [illegible]. Quæ de re videnda sunt quæ scripsi cap. 7. Primo vero illud de adumbratione aliud quiddam est, aliud, quod hic dicitur de significatione. Nam certe adumbratio tantum imago quædam est rei adumbratæ, quam non quidem esse, quamquam aliter ad propositum nostrum (adumbratur enim ille quoque, quæ vel etiam fuisse, vel futura esse contingat) sed si sit, qualis sit aliqua ratione ostendit: significatio vero rei significatæ indicium esse potest, atque eam esse ostendere. Hanc igitur Socinus aquæ baptismo jam tribuit, quod pertinet ad peccatorum remissionem, sed adumbrationem tantum, eamque sane valde accommodatam, ita ut vera prorsus ob oculos poni videatur, atque hanc ipsam conversio ob ipsa pœnitentia & renovatione vitæ, ut apparet ex iis quæ scripta sunt cap. 5.

In Responsionem ad secundam rationem, pro adversariis, non ex testimonio aliquo Sacrarum Literarum petitam, cap. 14.

Nota. *Ad Pauli locum 1 Cor. 10, respondet, quod ea [illegible] de aquæ baptismo, vel de cœna Domini verba fiant, sed de donis [illegible] à Deo, quæ non perpetua fuerint, [illegible].* I. *Videtur hic [illegible] ad locum Pauli: & ipse Socinus agitur fateri, Paulum ad baptismum & cœnam Domini respexisse. Non tamen inde sequi, baptismum debere esse perpetuum. [illegible] spiritualia quidem illa dona, de quibus loquitur, fuerint perpetua, desiisse enim præsertim [illegible] illa, per quam Christiana [illegible] confirmata fuit. Ergo multo magis desiisse baptismum aquæ, qui eorum donorum imago quædam fuerit.* II. *Neque hanc [illegible] Ecclesiæ, [illegible] & baptismus. [illegible] inter illa in Sacris Literis.*

Resp. I. Immo ad locum Pauli [illegible] plane [illegible], si [illegible] agere de baptismo aquæ, & de cœna Domini, nam, ut ipse notavimus [illegible], hæc duo [illegible] inter alias primitivæ Ecclesiæ. Paulum autem de donis à Deo [illegible] quodam, qui Christi nomen profitebantur, [illegible], quemadmodum exempla beneficiorum olim, [illegible] populo suo Mosis ductu [illegible], aperte docet, & totius rei [illegible] patitur. Nam quod paulo inferius eodem capite Apostolus [illegible] mensam Domini commemorat, cujus illi, ad quos scribebat, [illegible] essent, id non propterea factum est, quia [illegible] de ejusmodi rebus revera actum fuisset, [illegible] velit eos reprehensione dignissimos demonstrare, qui inter ipsos quoque modo [illegible], adire [illegible] plane [illegible], ea potissimum ratione, quod solerent mensæ Christi Domini accedere, non posse enim eos mensæ Domini participes esse, & mensæ Dæmoniorum. Non est autem [illegible] Socinus fateri, Paulum ad baptismum & cœnam Domini respexisse, sed tantum sua sponte [illegible], posse fieri, ut ad illa, non quidem simpliciter, sed [illegible] respexerit. Quod si verum sit, non tamen propterea sequi ait, Apostolum vel baptismum, vel cœnam Domini pro [illegible], vel utrumque eo loco tanquam perpetuum aliquid, & proprium omnium Christianorum considerasse.

II. Nec vero vult Socinus probare baptismum cessasse ex eo quod cessaverint dona illa, quorum baptismus imago quædam erat, alioqui [illegible], [illegible] quoque [illegible], à qua [illegible] ipse vehementer abhorret. Nam & cœna Domini, ut ipse fatetur, imago quædam donorum [illegible] erat, sed [illegible] si quid [illegible], quod ad præsentem quæstionem pertinet, [illegible], de quibus Paulus [illegible] agit, [illegible] ex parte defuerint, nihil aptius colligi potest, quam baptismum aquæ similiter desiisse, qui donorum illorum imago quædam erat. Sed neque hoc, si quid revera colligi posse, nec per illum nostrum [illegible], licet, si Paulus de spiritualibus donis agat. Cujus tamen ratio mihi non probatur. Nam etsi baptismo inter illa dona non numeretur, non tamen sequitur, ab illis ad baptismum argumentum duci non posse, præsertim vero Socini argumentum, in quo satis [illegible], [illegible] inter dona illa non numerari. Neque enim ait, [illegible] cessatione donorum, baptismi cessationem colligi posse, quia baptismus unum ex illis donis fuerit, sed quia cessantibus donis, verisimile sit, baptismum, qui illorum imago quædam erat, simul cessasse. Itaque ad convellendam Socini consequentiam, quam hic convelli posse non negat, nihil est ostendere, baptismum non fuisse unum ex iis donis, sed ostendendum erat, posse imaginem quandam rei durare, quamvis res ipsa non duret.

In Responsionem ad tertiam rationem, seu priorem ex duabus ratiunculis, eodem capite.

Nota. *Quod dicitur, generale mandatum de baptismo ipsi [illegible], nec tamen esse, [illegible], qui Christi nomen [illegible], et [illegible]. Hic non [illegible], [illegible].*

Resp. Quærit [illegible], Numquid baptismus Sacramentum Ecclesiæ esse, ut cœna Domini esse dicitur, & propterea non minus illum, quam hanc necessario retinendum esse constituat. Respondetur, ne cœnam quidem ipsam Ecclesiæ Sacramentum in Sacris Literis vocari, & idcirco, si retinenda est, ut profecto est, non quia sit Sacramentum Ecclesiæ, sed quia ut perpetuum omnibus Christianis præcepta fuerit, id fieri. Et quia nulla causa sit, cur omnes Christiani mortem Domini commemorare, eique de tanto beneficio perpetuo gratias publice agere non debeant, quarum rerum causa cœna Domini instituta est. Ejusmodi vero aliquid in baptismo esse negatur, seu non esse affirmatur. Hanc sive negationem sive affirmationem probare non est necesse, sed ipsi adversarii contrarium probare debent, si baptismum cum cœna Domini, ut splendor argumentorum requirit, conferri posse velint. Præterea jam id satis pridem probatum fuerat (quatenus probari aut poterat aut debebat) quod in universa ista responsione dicitur. Et idcirco in ipsis hujus generis [illegible] pro adversariis rationum refellendarum initio leguntur verba illa. Ex quibus duæ præcipuæ, quæ afferri solent, ejusdem generis adversariorum rationum satis confutatæ videntur. Mitto autem, quod ea sint, quæ toto libro à Socino variis in locis & dicta fuerunt, & mox dicenda erant, ipsius dicti probatio opportunissime colligi poterit, quodque ipse [illegible] id aperte monens, dum dictum profert, & suum [illegible] concludit.

In Responsionem ad ultimam rationem cap. 15.

Nota. *In [illegible] Nicenæ Synodi canone, [illegible] Catharis jubentur [illegible], si pœnitentiam agant, nulla baptismi facta mentione, [illegible] illis [illegible], ut [illegible] Ecclesiæ reciperentur. Non igitur semper ab Ecclesia baptismum requisitum fuisse. Talis argumentatio à testimonio negativo non est necessaria.*

Resp. Non est argumentatio à testimonio negativo simpliciter, sed cum [illegible] ab exemplo, eoque à minore ad majus. Nam si Synodus non baptizari distincte jubet, qui jam baptizati aliquo modo fuerant,

aut non baptizati dici [illegible] potuissent, non nullo baptismo [illegible] tincti, si eos [illegible] omnino voluisset, & baptismum omnibus necessarium esse censuisset? Auctores quidem Centuriarum, ut & quidam annotationem [illegible], ex iis apud Bossium Canone collegerunt, atque scripserunt. Caesarum postremum hac baptismo [illegible] fuisse. Nec tamen argumentationem istam omnino necessariam, ipse Socinus dixit, sed quemquam alioquin verisimilem, ut ex verbis eam antecedentibus intelligi potest, quae sic habent: Quod & factum aliquando fuisse, mihi fit verisimile, Nonnullos quidem, &c.

In primum testimonium ex Sacris Literis petitum, cap. 16.

Nota. *Testimonium est id, quod pluribus in locis est scriptum, Johannem quidem aqua baptizasse, Christum vero Spiritu Sancto baptizare. Argumentum tale erit, Qui Spiritu Sancto baptizantur, non debent aqua baptizari. At Christiani Spiritu Sancto baptizantur, Ergo non debent aqua. Nego majorem, Quia in Sacramentis conjungenda sunt signum & signatum, non divellenda, &c.*

Resp. Esto nihil dubium, quin in argumento illo Socinus utrobique verbum *debent*, pro cogimur, sive ut vulgo loqui solent, *tenentur*, positum fuerit, tamen dico, ex Socini verbis, eaque ipsorum sententia ab ipso auctorum scriptorum relata, satis constare, illum non ita argumentari: sed ad hunc modum; Quicquid proprium Christianorum non est, id ipsis ne necessarium quidem est. Sed aquae baptismus proprius Christianorum non est, Ergo ipsis ne necessarius quidem est. Appellat autem proprium, non ut Logici solent, id, quod uni soli perpetuo convenit, sed quod perpetuo tantum, sive omnino convenit, ut saepe boni Latinitatis auctores loquuntur. Talem autem minime baptismum aquae esse, ex allato testimonio satis constare existimat. Praeterea ratio, cur major negetur illius illi adscripti argumenti, non valet, nec affirmata. In ea siquidem manifeste principium petitur, cum asseritur baptismum aquae, una cum baptismo Spiritus esse Sacramentum, & unum esse signum, alterum vero signatum. Nam & hoc à Socino negatur, & minime vera esse vel ex illo apparet, quod utrumque baptismum separatum, id est, alterum sine altero dari, in ipsa primitiva Ecclesia contigit, ut patet ex Act. cap. 8. & 10. id quod ipse Socinus cap. 5. diserte monet.

In secundum testimonium eodem cap.

Nota. 1 Cor. 1. 17. *Non misit me ad baptizandum sed ad Evangelizandum; si Apostolorum mandatum nomen fuisset, falso id dixisset Apostolus. Respondeo. Dictum illud* [illegible] *non absolute, sed cum grano salis, quia ipse Apostolus ibidem dicit, se Crispum & Gaium, & alios quosdam Corinthiorum baptizasse. Nunquid igitur contra officium suum fecit? Item, cur Act. 19. discipulos illos rebaptizari jussit, ut supra quidam* [illegible]?

Resp. Ad hoc satis responsum est, in iis quae in prioribus notis, & supra cap. 2. ab ipso Socino dispositum legitur. Et sane mirum est, multos ad hoc saxum offendere. Quasi vero necesse fuerit, Paulum aliquid vetuisse in iis, quae ad externum ritum pertinent, quod ipsi mandatum non fuisset. At propterea necesse fuit ipsum apertissimis verbis explanationem adhibere, locutionem modo tenebris involvere, sed etiam plane solvere atque delere.

In tertium testimonium eodem cap.

Nota. Gal. 3. *Quicunque in Christum baptizati estis, Christum induistis. Ergo aliqui sunt non baptizati. Aliqui dixisset omnes, quia baptizati estis. Scribit autem ad Ecclesiam Galatiae. Ergo in Ecclesia reperiri possunt, qui baptizati non sint. Ecce* [illegible] *argumentum. Nam dicitur, Quicunque, cur non quicunque aliqui possit?*

Resp. Primum non concludit Socinus in priore argumento simpliciter, Ergo aliqui fuerunt non baptizati, sed, ergo aliqui erant, aut esse poterant, non baptizati. Deinde negat prorsus, illud quicunque, ita universaliter posse capi, ut vi sua omnes comprehendat, ad quos Paulus scribit. nec tamen alia universalitas, in eo verbo contineri potest, nisi ut comprehendat inter eos, ad quos scribit, omnes, qui baptizati in Christum erant, si modo de ipsis tantum, ad quos scribit, loquitur, & interim ostendat, vel sic ipsum concessisse, non tamen illos baptizatos fuisse, vel contrarium concessisse, omnes fuisse baptizatos, & sic fieri potuisse, ut aliqui essent non baptizati. Vis enim pronominis illius est, ut omnino res quasdam sive homines ab aliis omnibus secernat. Et quidem in iis ipsis, de quibus, vel cum quibus est sermo, cum illud, quod ipsi pronomini adjungitur, ejusmodi est, ut in aliis quoque aut inveniatur, aut inveniri possit, praeter eos vel ea, de quibus vel cum quibus verba fiunt. Sin minus, ii, eave, de quibus vel cum quibus est sermo, à reliquis omnibus, ejus pronominis vi, penitus secernuntur. Exempli gratia, si ad eos qui Romae sunt sic scribam: Quicunque in primaria totius Italiae urbe estis. Quia nemo in urbe totius Italiae primaria est, qui non sit Romae, propterea recte loquutus fuero, quamvis necesse sit, ut omnes, ad quos verba mea diriguntur, sint in primaria totius Italiae urbe. At si ad eosdem hoc modo scribam: Quicunque ex animo Pontificem colitis, cum multi reperiantur, aut reperiri possint, qui ex animo Pontificem colant, etiamsi Romae non sint, necesse est, ut, si ad eos solos mea verba dirigantur ad quos scribo, inter illos sint, aut esse possint aliqui Pontificem non ex animo colentes. Ratio diversitatis est, quia in priore exemplo retinet pronomen *Quicunque* suam vim secernendi, etiamsi id quod illi est adjunctum necessario omnes illos complectatur, ad quos verba diriguntur, secernit enim illos à reliquis omnibus, id est, ab iis qui Romae non sunt. At in posteriore exemplo hoc fieri non potest, cum ut dictum est, etiam ex iis qui Romae non sunt, inveniantur, aut inveniri possint, qui Pontificem ex animo colant. Quare necesse est, ut, si ad eos tantum verba illa dirigantur, secretio eo pronomine indicetur, & fiat inter ipsos qui Romae sunt, eorum videlicet qui Pontificem ex animo colant, ab iis qui forsitan non colunt. Nec aliquam negari potest ex eo sermone apparere, fieri omnino posse, ut quidam ex iis qui Romae sunt, Pontificem ex animo non colant, nisi ita verba accipiamus ac si sermo esset cum omnibus qui ubique locorum Pontificem ex animo colunt. Tunc enim pronomen *Quicunque*, suam secernendi vim haberet, etiamsi omnes qui Romae essent, necessario Pontificem ex animo colerent. Secerneret enim omnes ubicunque locorum sint, qui Pontificem ex animo colant, ab aliis omnibus, id est, ab iis qui non colunt. Igitur, ut ad rem redeamus, cum Paulus ad Galatiae Ecclesias scribat, non solum autem homines Ecclesiarum illarum baptizati essent, sed vel baptizati esse possent, necesse est fateri, si pronomen *Quicunque* suam vim retinere debet, vel Paulum in illis verbis sic loqui, ac si verba sua ad omnes baptizatos dirigeret, & idem significare ejus verba, quod, Quicunque in Christum sunt baptizati, vel aliquos in Ecclesiis illis esse potuisse, qui baptizati non essent. Atqui illud prius propter rationes à Socino allatas non est dicendum, Ergo hoc posterius verum esse oportet, & sic patet, nihil prohibere, quo minus sis in Ecclesia, & proinde vere Christianus sis, etiamsi baptizatus non fueris.

Nota. *Nec propter Catechumenos sic loqui Paulum, quia illi non sunt membra Ecclesiae. At Paulus scribit ad Ecclesias &c. Respondeo. Nego majorem.*

Resp. Majorem, arbitror, intelligit, Catechumenos non esse membra Ecclesiae. Atqui non credidissem

ergo necessario praeclusam esse, qui tamen illi dispenset, qui baptismi necessitatem asserunt. Sed praeterea, quomodo ii Ecclesiae membra esse possunt, qui nondum Christo capiti sunt initiati? Qui ad Domini coenam non admittuntur, quae unitatem corporis Ecclesiae refert? Qui denique Spiritum Ecclesiae non participant, id est, Spiritus Sancti donis illis, quae cuicunque Ecclesiae membro suppeditantur, non sunt praediti? Nam profecto simul atque dona illa, quae tunc temporis dabantur, ad quod tempus tota haec disputatio referenda est, fuissent conspecta (nec enim occulta esse poterant) Catechumeni esse desiissent, & statim baptizati fuissent. Nam ut Petrus, de Gentibus loquens, ait, *Numquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur ii, qui Spiritum Sanctum acceperunt*, Act. 10. 47.

Nota. *Denique nusquam in Sacris Literis indicari, receptum fuisse morem aliquos instituendi, antequam baptizarentur. Constare tamen ex aliis autoribus.*

Resp. Imo non potest alia ratione constare, cum praeterea ex ipsis Sacris Literis appareat, eos qui baptizabantur, nulla prorsus [illegible] intermissione, [illegible] atque Euangelii praedicationi assentiebantur, baptismum accipere consuevisse. Atque hoc ipsum ad verbum scripserat Socinus in isto loco. Quanquam meminisse videtur, ex aliis quoque auctoribus constare, non, nisi post Apostolorum tempora morem illum receptum fuisse. Sed hic libere [illegible] neque id temere ausim affirmare.

Nota. *Illos autem in Galatia non baptizatos, fuisse eos, qui post primam Galatarum conversionem deinceps in Christiana religione educati essent. Conjectura est authoris, quae nemini persuadet.*

Resp. Nihil hic opus est persuasione aliqua ex conjectura ista. Jam enim satis probatum est, ex loco illo Pauli constare, aliquos in Christi Ecclesia esse posse non baptizatos, nec istos tamen Catechumenos esse. Nam quid aliud auctori (ut ipsemet scribit) quaerendum est? Quod si tamen de veritate ipsius conjecturae quaeritur, certe si, quae hic disputata sunt, admitti debent, ea nullo pacto rejici potest, nisi tunc temporis receptum fuisse velimus, ut ii etiam, qui nunquam Christum antea professi fuissent, sine baptismo ad Ecclesiam aggregarentur, quod non adversarii modo, sed ne ipse quidem Socinus facile concederet, aut dicendum esset, Paulum eorum habuisse rationem, qui licet in Ecclesia illa non educati, neque ex Christianis parentibus orti, Christum tamen jam antea, nullo accepto baptismo, professi essent. Id quod propter ejusmodi hominum (si qui tamen erant) nimiam paucitatem nullo modo verisimile videtur.

In quartum testimonium eodem cap.

Nota. *Hebr. 6. Ubi rudimenta Christianae disciplinae enarrantur. Inter ea non commemoratur baptismus. Relegat nos ad suam refutationem supra expositam. Qualis est confutatio, talis est quoque confirmatio.*

Resp. Sed confutatio bona fuit, ut ex responsione ad notas in eum locum intelligi potest. Ergo confirmatio quoque bona erit. Praesertim cum praeter ea hoc loco aliquo adminiculo à Socino diligentius fulciatur. Inde constare potest, si aquae baptismus praeceptum Ecclesiae à Christo & Apostolis fuisset, nequaquam verisimile futurum, ut ibi Apostolus de ipso ullam mentionem non fecisset.

Nota. *1 Petr. 3. Baptismum aquae elevat. Nego hoc. Adimit ei salutem, Ergo non magnificat.*

Resp. Quod Petrum baptismum non magnificare, vel potius non magnificandum esse indicare ait Socinus, id non simpliciter accipiendum est, sed respective & comparate. Nam certe ea quae necessaria sunt ad salutem, qualem adversarii esse volunt aquae baptismum iis, qui eum accipiendi potestatem habent, etiamsi ab iis revera salus non proficiscatur, solent tamen in Sacris Literis eo nomine commendari, quod salutem aliquo saltem modo conferant. Tantum abest, ut illis salus aperte adimatur. An non Paulus oris confessionem ad salutem fieri ait Rom. 10. 10. Jac. 1. 21. An non Jacobus verbo seu sermoni Euangelico in nobis Dei ministrorum opera insito servandi potestatem, operibus autem diserte justificationem tribuit? Quid plura? An non Paulus ait [illegible] 24. Rom. 11. 11, 12, delicto Judaeorum salutem gentibus obtigisse? Et certe adversarii multos locos, qui vel aliqua ratione aquae baptismo salutem tribuere videntur, vel si de aquae baptismo loquerentur, et sine dubio salutem aliquo modo attribuerent, avide arripiunt, censentque jure optimo id factum fuisse, si baptismus is sit, quem ipsi esse contendunt, Socinus negat. Hinc factum est, ut ipsi adversarii nullo pacto ferre possint, si quis dicat in Petri loco aquae baptismo salutem adimi, imo si quis neget illi non tribui, licet fateantur hoc non esse verum, quatenus illa corporis sordes abluit, & hanc Petri mentem omnino esse affirment, nec ulla prorsus ratione ab ipso totam illam ceremoniam Arcae Noë minime comparatam fuisse, ut credunt, adduci possint.

Nota. *At non ad eum modum (inquit) locuturus fuisset, si aquae baptismus omnibus suscipiendus esset. Cur non? Hanc rationem non assequor.*

Resp. Quae & qualis sit ratio ista, ex modo disputatis facile intelligi potest. Nunquam enim, si aquae baptismus omnibus suscipiendus esset, & idcirco necessarius ad salutem consequendam iis saltem foret, qui eum accipere possent, salutem ei, nulla moderatione adhibita, ademisset Petrus, ut quidem hoc loco ademit, si Socini explicatio recipienda est, quam ipse cap. 12. abunde probat, nec eam nostrarum scriptor in dubium revocat. Causae enim sine quibus non (ut appellari solent) etiamsi praecipuae causae non sint, aliquo modo causae sunt tamen. Adde quod plerique ex iis, qui baptismum aquae tanquam necessarium defendunt, ita necessarium esse volunt, ut eum non accepisse, iis quoque, in quorum potestate id non erat, salutem ademisse velint, & nonnulli non salutem solum ademisse, sed sempiternos etiam cruciatus attulisse contendant. Inter quos maxime Augustinus.

In primam rationem eodem cap.

Nota. *Ratio est: Christi disciplina est spiritualis, internum hominem respicit, & ab externis ritibus tantum non abhorret. Ergo ritus nullus est praescriptus, nisi apertissimis verbis instituatur, qualia ea non sunt baptismi. Hac ratione & templa, & Ministros, & externum ministerium Euangelii, ex Christianismo ejicere poterimus: coenam quoque domini, de qua non magis praecipitur à Christo, quam de baptismo.*

Resp. Templa & alia, quae hic commemorantur, sunt quidem externa, tamen non sunt ritus. Neque enim revera, ex constituto pendent, sed ab ipsius rei natura proficiscuntur. Nisi enim conveniant homines identidem ad verbum Dei audiendum, itaque pietate non erudiantur modo, verum etiam ad eam excitentur atque incendantur, ac propterea saepius una simul convenientes precentur ac laudent Deum, facile omnis pietas periret, omnisque religio statim extinguitur. Quod si fieri posset, ut religio sine ejusmodi externis omnino conservaretur, (ut certe sine baptismo aquae conservari potest) nulla causa esset, cur ea abjicere non possemus, (nisi quatenus illa expresse Christianis mandata fuisse constaret) etiamsi, ut dictum est, non comprehenduntur illa in eorum numero, de quibus Socinus modo agit. Agit enim ille manifeste de iis externis, quae ceremoniae appellantur. Quis autem unquam templa, Ministros, & Euangelii praedicationem ceremonias esse dixerit? Quod si tamen contenderit quispiam, aliquid in illis esse, quod ceremoniale videatur, veluti quod locus quidam publicus, isque certus & proprius verbo Dei audiendo, coenaeque Domini celebrandae, nec non communibus precibus & laudibus ad Deum fundendis constituatur, quodque unus certus homo verbo

Dei ministrando proficiunt. Dum, nihil omnino vetat, quo minus in privata domo aliqua, modo hac, modo illa, fiant ista, & non unus tantum, sed plures sint, iique non omnes certi & constituti, qui verbum Dei ministrent. Et, si superiorem rationem tamen servari passim videmus, id non ideo fit, quia aliter fieri nequeat, sed quia se ad politiam quandam & ordinem in Ecclesia, sine quibus rebus vix possint hominum coetus durare, magis conducere plane constat, & quia ad ipsam pietatem id plus adjumenti afferre ratione & experientia compertum est. Jam vero in eo, quod objicitur de coena Domini, manifesta est petitio principii, cum Socinus non solum ubique neget, eadem ratione praeceptum fuisse à Christo baptismum, qua coena Domini praecepta fuit, imo ne praeceptum quidem fuisse contendat, sed etiam id nullo modo probari posse jam antea ostenderit.

Post testimonia & rationes omnes recitatas, & maxima ex parte reprehensas.

Haec sunt illa Achillea argumenta contra baptismum aquae.

Resp. Argumenta Socini non sunt contra baptismum aquae: sed contra necessitatem baptismi aquae. Nam alioqui sibi ipsi turpiter adversaretur, qui cap. sequenti censeat, hodie in Ecclesia eum baptismum omnino, retinendum esse. Nec vero opus illi erat, Achillea argumenta proferre, sed neque illa se prolaturum, quod tamen verba illa indicant, professus fuerat. Id quod unusquisque intelligere poterit, qui ea legerit, quae ante ipsa argumenta allata scripsit. Satis autem ille videtur esse habiturus, si ipsius argumenta vel Patroclea fuerint: praesertim cum illorum hactenus prolatae refutationes nullo pacto Hectoreae videri queant, ut ex responsionibus nostris perspicuum esse arbitramur.

Ad Martini Czechovicii notas, quae in appendice libri ejus de Paedobaptismo habentur,

RESPONSIO F. S.

Nota 1. *Duplici via aggrediuntur. Una quidem cum baptismum pro adiaphoro habent: altera vero, cum negant mandatum ullum de eo extare.*

Resp. Non duplex, sed unica est via, nempe ostendere, nullum de aquae baptismo mandatum extare. Nam adiaphorum esse aquae baptismum, vel illud ipsum est, quod isti probare nituntur, vel certe non alia ratione id verum esse contendunt, nisi quia de eo baptismo nihil mandatum sit.

2. *Ut ipsi somniant.*

R. Ergo, te ipso teste, somniant, qui mandatum de aquae baptismo extare putant.

3. *Qua in re & Catabaptistae & Catharos, puros, inquam, & similes, si Deo placet, &c.*

R. Infantium est larvis terreri. Quocunque in speciem formidabili nomine illos appellari posse contendas, non tamen propterea ab ipsorum sententia eos dimovebis. Quanquam cum isti nec baptismum rejiciant, & se coram Deo multorum peccatorum reos, Christi gratia seclusa, probe agnoscant, non est cur eos vel Catabaptistas, vel Catharos nominare possis.

4. *Nisi pariter coenam quoque Domini, ministerium praedicationis Evangelii, disciplinam Ecclesiasticam, cum omni potestate, simul explodant, & è universum numero exturbent.*

R. Indignum est, aliarum opinionum falsitate, eam quae verissima est in invidiam vocare; quasi hanc illae omnino consequantur.

5. *Quidam.*

R. Isti quidem de aliis tibi respondeant. Nos de iis tantum quae ad aquae baptismum pertinent, aliquid dicemus.

6. *Populus Novi Testamenti, &c.*

R. Contra hujus thesis auctores, acriter à nobis in aliis non paucis pugnatum est, quare nobiscum nullo pacto conjungendi erant, maxime vero, cum in hac ipsa thesi cum illis minime consentiamus. Imo quod attinet ad coenam Dominicam, toto, quod ajunt, coelo ab ipsis dissideamus.

7. *Nisi etiam omnia simul ejecta velimus.*

R. Cur vero? Certe quantum etiam ad ipsa externa attinet, (nam de fide postea videbimus) consecutio nulla est. Primum enim non omnia externa sunt ceremoniae. Nam quis, quaeso, dixerit, verbi causa, praedicationem Evangelii esse ceremoniam? Et tamen aliquid externum est. Atque hinc apparet, argumentum à baptismo aquae ad Evangelii praedicationem non valere, cum, ut ipse fateris, baptismus iste sit ceremonia. Unde fit, ut baptismus aquae, tanquam ceremonia, sub N. Test. à quo omnes ferme ceremoniae exulant, parvi fieri possit: Evangelii autem praedicatio, quia ceremonia non est, sed fidei in nobis gignendae & alendae instrumentalis causa, maximi fieri debeat. Deinde cum dicitur, baptismum, quia externa ceremonia sit, non magnifaciendum esse in Christi Ecclesia, hoc non ita intelligendum est, quasi omnis externa ceremonia à Christianis parvi aestimari debeat, sed argumentum ad eas tantum externas ceremonias accommodandum, quae à Christo, sive ab Apostolis, disertè Ecclesiae in perpetuum praescriptae non fuere. Itaque coena Dominica, quamvis externa ceremonia sit, non propterea parvi aestimabitur, in Christi Ecclesia, cum ea à Christo ipso instituta fuerit, & à Paulo Apostolo teste in perpetuum Ecclesiae commendata. Quod de baptismo nequicquam dici potest. Legatur disputatio nostra cap. 14.

8. *Et crescit ac corroboratur externis quoque.*

R. Nemo sanae mentis hoc tibi concesserit. Sunt enim multa externa, quibus fides minuitur atque infirmatur. At quod ad ceremonias ipsas attinet, dico iis non augeri aut confirmari fidem, sed indicari & palam fieri.

9. *Verum etiam externae ceremoniae, quae passim ab omnibus Sacramenta nuncupantur, ita sunt comitae, ut non prius fides, sine in corde hominis, palam appareat, quam duas [illegible], externis ceremoniis istis instituta, Christo nomen dederit.*

R. Negamus ceremonias, quae passim Sacramenta appellantur, praedicationi Evangelii annexas esse, perinde ut fides est: adeo ut illis cessantibus fides quoque cessare possit. Sine fide enim vana est Evangelii praedicatio. Sin autem adsit fides, jam praedicatio non est inanis, nec aliud praeterea requiritur, quam oris confessio, teste Paulo, ad Rom. 10. 9. Oris autem confessio, etiam sine ceremoniis istis, nisi nominatim praescriptae fuerint, fieri plenissime potest, & multo quam per ipsas, clarius atque apertius.

10. *Et tandem etiam homine Christiano dignum vixerit.*

R. Hoc illud est, unde fides aperte colligitur, non autem ea facere, quae infideles quoque facere possunt.

11. *Baptismus aquae ut externa ceremonia sit.*

R. In disputatione nostra cap. 2. & 5. satis probatum est, in nullo illorum locorum, de aquae baptismo agi.

12. *Ita multo minus perierit baptismus.*

R. Non satis habuisti hoc in re baptismum fidei parem facere, sed anteponere etiam voluisti: cum tamen fidei, tanquam ad salutem necessariae ubique mentio fiat, baptismi autem, de quo loquimur, nusquam. Quantum in hominum animis superstitio potest? Adde, quod nulla, quod ad fidem attinet, inter illos, qui primi crediderunt, & eos qui ex ipsis nati sunt, differentia constitui potest, sed maxima, quod ad baptismum attinet, constitui debet, ut à nobis pluribus in locis disputationis nostrae demonstratum

[illegible] *Adde* [illegible], quod ad ipsum, quod [illegible] hominum pertinet, à nullo in alia [illegible] potest; quod vero baptismati aliis multis.

13. *Fidei sive sigillum.*

R. Nusquam legitur baptismum aquæ esse fidei sigillum.

14. *Per quod Christo consepelimur, & Christum induat*, Rom. 6.3. Gal. 3.27. *Quomodo enim*, &c.

R. Ad ea, quæ hic dicuntur, abunde responsum est disputationis nostræ cap. 10. ubi, in quem sensum Pauli verba accipienda sint, explicatur.

15. *Aut quomodo certus esse de peccatorum remissione poterit, qui peccata per baptismum non abluerit?*

R. Vide disputationis nostræ cap. 7.

16. *Erat Paulus*, &c.

R. Pauli & Centurionis exempla nihil ad rem faciunt. Nemo enim negat, iis baptismum aquæ dari posse, vel etiam dandum esse, qui Spiritum Sanctum acceperint: sed iis dari necesse non esse, qui jam publice Christum sint professi, præsertim si nullam præter Christi religionem se amplecti unquam præ se tulerint.

17. *Jam vero vel ex istis solis, quæ adhuc dicta sunt, liquido constat, ceremonias externas non ad primordia tantum nascentis Ecclesiæ & Evangelii pertinere.*

R. Imo quod de Paulo & Centurione baptizatis dixisti, ad primordia nascentis Ecclesiæ omnino spectat.

18. *Et voluit quod nostra ingrantur, ut per ea firma*, &c.

R. Hæc omnia nominant, atque adeo ipsius Antichristi, figmenta sunt: cum potius, nisi hæc omnia prius cordi nostro insculpta fuerint, & jam nulla ratione dubitemus, quin ea nobis à Deo donentur, quæ nobis per Evangelii prædicationem offeruntur; ad istas ceremonias nos accedere fit nefas, Act. 8.37. 1 Cor. 11.20, 29.

19. *Adde quod non tantum illi externis istis ceremoniis*, &c.

R. Tota hæc argumentatio futilis est, cum non de Dei populo simpliciter, sed de Christiano populo quæratur. Quinimo cum jam nemo ex Dei populo tunc dici posset, nisi publice Christo Jesu nomen dedisset.

20. *Quam Christus instituens vocat.*

R. Vide disputationem nostram cap. 1. & 6.

21. *Si etenim verum est quod dicunt*, &c.

R. Prorsus supervacanea, ne dicam ridicula, tota hæc pars censeri debet; quasi ii, qui baptismum aquæ omnibus perpetuo necessarium esse negant, fateantur, eum quidem à Christo universe & in perpetuum mandatum fuisse, iidem tamen se eo præcepto non teneri contendant. An non animadvertisti ab ipsis, plane negari præceptum illud, à Christo datum fuisse?

22. *Quæ enim fructis pars una verbi Dei contemnitur?*

R. Videberis ante hæc verba aliquid ex parte reliquisse, verum iterum qualem relicturum, & summa cum injuria eos, qui ad se præceptum aquæ baptismi (si modo ea de re bodie præceptum aliquod viget) non pertinere contendunt, Sacrarum ceremoniarum contemptores facis, neque eorum (quod facere saltem debueras) ad rationes respondes, quibus se ab eo præcepto immunes esse affirmant.

23. *Quod si vero Evangelium*, &c.

R. Vide quæ dicta sunt supra Numero 7.

24. *Docete eos servare omnia*, &c.

R. Responsum est 9 [illegible] disputationis nostræ ca.

25. *Quod etiam non fiat*, &c.

R. Hoc sane à nobis ne per somnium quidem fit, ut ex tota disputatione nostra apertissimum est.

26. *Verum esse quod quidam*, &c.

R. Qui ita sentiunt, ii tibi respondeant.

27. *Siquidem satisfactum*, &c.

R. Respondeat ingenium tuum, vide quæ notavimus, Num. 21.

28. *Adde*, *volunt ut*, &c.

R. Mirum, quam hæc calumnia toties repetita delectant, à nobis scilicet Christi mandata contemni.

29. *In quod corpus, omnes membra, per unum spiritum, quicunque Christum pro capite suo agnoscunt, baptizati sunt*, 1 Cor. 12.13.

R. Respondimus exacte ad hunc Pauli locum disputationis nostræ cap. 4.

30. *Quo Christum ipsi*, &c.

R. Vide disputationis nostræ cap. 1. & 6.

31. *Et qui in ipso baptizati sunt.*

R. Si Apostolum & plerosque alios insigniores discipulos intelligis, nimis audacter loqueris, quando sine ulla baptismo eos baptizatos fuisse affirmare velis, nec profers testimonia.

32. *In quam omnes, per baptismum fide suscepto, ingrediebantur.*

R. Hoc multo adhuc audacius dictum est, cum in Sacra Scriptura nullum exemplum extet baptismi accepti ab iis, qui à Christianis nati, vel in Christiana fide educati essent.

33. *Et quicunque, qui Christi fieri volunt, ingrediuntur.*

R. Hoc vero injuriosum est, & inter cæteras Ecclesias eas, quæ in Transylvania nobiscum de Deo & Christo consentiunt, à Christi Ecclesia excludit.

34. *Act.* 2. 41, 42, &c. &c.

R. Oppone his locis eos, quos ex eadem historia [illegible] plo fere plures cap. 15. nostræ disput. collegimus.

35. *Ut ita esset sanctificata*, Ephes. 5.26.

R. Mirca tuum animum credis, non de vera, sed de transeunte aqua Paulum loqui, & tam superstitiosam distinctionem esse, ut sine aquæ baptismo Christi sanctificationem nobis contingere non posse credas. Vide quæ ad locum hunc Pauli illustrandum scripsimus disputationis nostræ c. 3. Quibus præter alia multa, quæ passim à nobis in eo opere dicta sunt, adde postremum ea, quæ c. 7. de remissione peccatorum per aquæ baptismum disseruimus.

36. *Sed etiam hoc comprobare illis Dei verbo oportebat.*

R. Imo nimio est ex verbo Dei demonstrare, sanctam peccatorum ab aqua illa externa aliqua saltem ex parte pendere, id quod nunquam facies.

37. *In quo unus est Deus Pater*, &c.

R. Vide disputationis nostræ cap. 9.

38. *Quod illi rejiciunt.*

R. Calumnia est hæc manifesta, ut ex disputationis nostræ postremo capite aperte constat.

39. *Et ea tamen passim*, &c.

R. Quasi vero possit quid esse adiaphorum, & simul homines necessario obligare.

40. *Quam me vehementer mirari hominum audaciam*, &c.

R. En vestri baptismi mirabilia effecta, ut, qui eam acceperint, hominum corda scrutari se posse credant, & adversus omnia Christianæ charitatis præcepta, non solum de alio male cogitare & dicere, sed etiam à manifestis calumniis non declinare nihil faciant.

41. *Quis nullus unquam ex omnibus Novi Testamenti scriptoribus usus est hac voce Adiaphori.*

R. Ergo, si tibi credimus, ne ciborum quidem delectus res adiaphora erit, neque quia vox ipsa adiaphori in Novo Testamento non legitur. Istud non de re, sed de verbis contendere est.

42. *Baptismum talem esse Christi ordinationum*, &c.

R. Ut aliquid adiaphorum merito dici debeat satis est id nec mandatum nec interdictum fuisse. Quod de aquæ baptismo (quod ad universam Ecclesiam præsertim attinet) verissime dici posse constanter asserimus.

43. *Sed neque illi qui jam errant quosdam*, &c.

R. Si disputationem nostram legisses, quam tu hic impugnare velle videris, non te tantopere [illegible] perculisses. Nam ibi prope finem c. 15. ex Eusebio lib. 7. cap. 7. Ecclesiasticæ historiæ novatum vidisses, Novatum baptismum abrogasse. Cui adde, quod scribit Socrates lib. 5. c. 21. In Thessalia consuetudinem fuisse, ut diebus festi duntaxat Paschatis baptizarent. Ob quam causam, ut ipse ait, omnes, paucis admodum exceptis, sine baptismo moriebantur. Num putas Ecclesias istas baptismum inter adiaphora non numerasse, sed necessarium esse Christianis docuisse? Hoc autem eo pluris æstimandum est, quod Ecclesias istas pro hæreticis habitas fuisse, ex ipsa historia non constat. Ipse quidem scriptor,

non-

[illegible] inter plerasque alia adiaphora recenset, in quibus Ecclesiae [illegible] dissideant.

44. *[illegible]*, &c.

R. Oportuisset te omnes Sectas in Christiana religione, quotquot unquam fuerunt, enumerasse, & à nulla penitus baptismum aquae, non autem Christi baptismum, pro adiaphoro habitum fuisse, demonstrasse, & ad hunc modum merito concludere posses.

45. *Nisi fortasse ab illis*, &c.

R. Jam tandem resipiscis. Verum ista exceptio universam tuam argumentationem destruit. Quanquam non crediderim ego, Novatum, à quo Novatiani, quidem cum Catharis sunt, propterea baptismum abrogasse, quod se ab omni parte purum esse arbitraretur. Quin immo ipsi Cathari non ante baptismum acceptum absolutam suam puritatem ab homine Christiano requirebant.

46. *Prorsus nullis externis*, &c.

R. Imo quasi vero à nobis omnia externa rejiciantur.

47. *(Ut in papatu videmus.)*

R. Papatus non vocem adiaphori, sed res adiaphoras pro necessariis in Ecclesiam induxit.

48. *Sed non nisi demonstrandas*, &c.

R. Imo ad eruditiendos simplices ea vox usurpatur, atque eos ex Antichristi laqueis liberandos, ut sic inter necessaria Christi mandata & adiaphora Antichristi, pro necessariis obtrusa, distinguere norint, seque ex tanta servitute eximere.

49. *Ut jam omnia ferme etiam expressissima praecepta*, &c.

R. Jam vides, alio quam adiaphori nomine, Antichristum ad eludenda Christi mandata usum fuisse.

50. *Jubet manifeste Christus, ut invicem*, &c.

R. Haec Papistarum cum nobis comparatio prorsus inepta est. Nam fatentur Papistae, Christum omnia ista dixisse, sed non tamen tanquam praecepta seu mandata, verum tanquam consilia [illegible]. Nos autem negamus, Christum ulla ratione dixisse, ut nostri sui discipuli aquae baptismo tingantur.

51. *Paucissima quaedam esse*, &c.

R. Bene habet, quod, contra quam ante velle videbaris, concedis aliqua in Novo Foedere ejusque adiaphora sint. Quanquam negamus nos, baptismum aquae pro iis, qui jam professione sunt Christiani, in Novo Foedere velnumerari.

52. *Sed longe alia res est baptismus*, &c.

R. Haec de baptismo aquae, quae iis in Christum perpetuo ante professis ministratur, probes, & tibi manus dabimus.

53. *Nam tametsi per se*, &c.

R. Multa, quae in hac parte latent, errata, non est hic retegendi & corrigendi locus.

54. *Christi sanguine, cujus typus est aqua baptismi*, &c.

R. Hoc nec verum est, nec usquam legitur.

55. *Baptizetur quisque vestrum in remissionem peccatorum, Act. 2. 38.*

R. Vide disputationem nostram cap. 5. & 7.

56. *Quibus perplaceat quaedam recipere*, &c.

R. Ad hanc calumniam jam non semel responsum est.

57. *Ostendant nobis Scripturam Sacram*, &c.

R. Hoc à nobis fieri necesse esset, si ex altera parte scripturam inveniremus, aquae baptismum omnibus perpetuo, qui Christiani esse velint, suscipiendum esse. Vide quae cap. 16. disputationis nostrae paulo post initium scripta sunt. Atque in eo capite nihilominus, hoc quod à nobis inique requiritur, praestare non omisimus.

58. *An in illis sit & contineatur mandatum*, &c.

R. Non an in Christi verbis illis sit mandatum, quod nemo negat, sed quale sit, quaeritur.

59. *Utrum alii verba haec Christi intellexerint.*

R. Non utrum, sed quomodo.

60. *Audiant igitur adversarii, quid Lucas Evangelista, Act. 2. 35. de Petro dicat.*

R. Jam audivimus. Vide disputationis nostrae cap. 5. ubi hic locus diligenter admodum excutitur.

61. *Jam Petrus etiam hic.*

R. Insignis paralogismus & fallacia hic subest, ut cap. 2. nostrae disputationis demonstratum est.

62. *Sed etiam baptismum illis.*

R. Non baptismum, sed resipiscentiam potissimum in remissionem peccatorum inculcat Petrus. Sola enim resipiscentiae [illegible] eidem populo commendatur, peccatorum remissionem annexam, Act. 3. 19. Sola autem baptismus adjuncta. Vide quae scripsimus disputationis nostrae c. 7.

63. *Et baptizetur unusquisque vestrum*, &c.

R. Non satis candide hic verba, cum verbum, poenitentiam agite, seu resipiscite, quod solum omittit, & à quo Petrus suam responsionem auspicatur, reticet. Sed si omnium fecisti, ut ipsi baptismo peccatorum remissionem à Petro ascriptam fuisse (secus est secus) persuaderes.

64. *Mandatum Christi extremum fuit.*

R. Quanquam hoc falsum est (nihil enim Christus de aquae baptismo mandaverat, ut c. 2. disputationis nostrae ostendimus) quid tum postea? Adhuc enim tibi probandum est, non ad eos tantum, quibus ab Apostolis primum Evangelium praedicabatur, sed etiam ad caeteros omnes, qui Christi discipuli futuri essent, mandatum illud pertinuisse.

65. *Videmus non tantam diligentiam adhibuisse.*

R. Hoc nos quoque, Deo est gratia, videmus, sed tamen de aquae baptismo minime Christum locutum fuisse simul videmus, quod tu nondum videre potes.

66. *Certe & quae adeo sit vera.*

R. At in hoc turpiter hallucinaris, cum manifeste Christi verba de iis tantum loquantur, qui ab Apostolis eorumque successoribus docendi erant.

67. *Et simul doctrinae Evangelii baptismum adjungunt.*

R. Imo quia adjunguntur baptismus doctrinae, sequitur manifeste, ubi doctrina non est opus, ibi baptismo quoque opus non esse.

68. *Baptizabat Joannes.*

R. Nihil ad praesentem disputationem pertinet, quidquid Johannes in negotio baptismi fecerit aut docuerit. Vide disputationis nostrae cap. 6.

69. *Aliqui quomodo Eunuchus de baptismo scire potuisset?*

R. Imo potuit Eunuchus (nec aliter credendum est) ex iis, quae Hierosolymis fieri viderat, intelligere, morem esse, ut ii, qui in Jesum Nazarenum crederent, ad ipsumque ab alia religione converterentur, aqua in ejus nomine tingerentur.

70. *Et non universale mandatum.*

R. Non est necesse ut sit universale, satis est enim ad tuam ipsius rationem concludendam, si sit perpetuum. Sed perpetuum potest esse mandatum aliud, nec tamen ad eos pertinere qui docendi non sunt, ut certe non pertinet, sive de aquae baptismo, sive de quovis alio Christus locutus fuerit.

71. *Qui illi semper adhaeret.*

R. Fidei non aquae baptismus, sed oris confessio semper adhaeret, vel potius adhaerere debet, quacunque tandem ratione illa fiat.

72. *Ne quis existimet aliquem absque fide.*

R. Ergo si Christus dixisset, qui non crediderit, vel baptizatus non fuerit, condemnabitur, ex ejus verbis colligi potuisset, aliquem absque à se sola baptismi perceptione posse salvari. Quid minus verum dici potuit? Ista enim verba baptismum quidem ad salutem requiri declarant, sed per se sufficere nulla ratione. Imo dummodo adsit fides, salutem contingere non posse aperte significat.

73. *Fidem quoque inutilem esse*, &c.

R. Si de fide in Christum loqueris, falsa dicis. Et Cornelii exemplum nihil ad rem facit, cum is fide Christiana praeditus ante praedicationem non esset, quemadmodum ipse dixerte fateris. Sin autem aliam fidem intelligis, hoc similiter nihil ad rem facit, cum supra de Christiana fide agatur. Pauli porro locus non quidem similem esse fidem, quam non praecedat praedicatio, sed non solere fidem sine praevia praedicatione contingere non docet.

74. *Et ita universale ut universalis est Evangelii praedicatio.*

R. Si ita universale est de baptismo mandatum, ut universalis Evangelii praedicatio: igitur quemadmodum iis qui jam credunt non necesse est Evangelium praedicare, sic iisdem baptismum ministrare non est necesse.

75. *Tam praedicationi Evangelii, quam verae fidei perpetuo adhaerere esse baptismum videmus.*

R. Quo

R. Quin sæpius hoc repetis, eo te negligentiorem [illegible] facis, qui [illegible] universalis Evangelii [illegible] mentionem faciant, nihil prorsus de baptismo commemorantes. Lege quæ scripsimus Num. 34.

76. *Quod in se universale mandatum contineat.*

R. Quasi vero necesse sit, quicquid universale mandatum non est, esse aliquorum vel consilium. Igitur præceptum (verbi causa) prædicandi Evangelium, quia universale non est, sed certis quibusdam hominibus a Christo datum, erit aliquorum aut consilium. Et sic falsus fuerit Paulus, qui ait: *Necessitas mihi incumbit, væ autem mihi nisi Evangelizavero*, 1 Cor. 9. 16. Miror autem, quod universale dicis potuisse Christi mandatum illud, quod omnes complectitur, quibus annunciatur Evangelium, etiamsi omnes Christianos non complectatur. Quod si de aquæ baptismo locutus fuisset Christus, mandatum dedisse universale dici posset, ut quicunque ab Apostolis aliisve docerentur, iidem aquæ baptismo tingerentur. Sed quid hoc ad nos, qui ab ipsis innumeris, aut saltem multo ante docti fuisse invenimur, quam de ipsis baptizandis agitur. Verum quoniam Christus de aquæ baptismo in eo præcepto non loquitur, non est cur hac de re hoc loco solliciti simus. Vide disputationis nostræ cap. 2.

77. *Eos omnino à Joanne fuisse baptizatos.*

R. Hoc satis non est, nisi eo baptismo, quem à Christo, ipsisque Apostolis institutum esse vis, baptizati fuerint, qui à Johannis baptismo non parum differt. Id autem nullo prorsus modo est verisimile. Vide quæ scripta sunt 6. & 16 cap. disputationis nostræ.

78. *Ut Evangelista testatur, Joan. 1. 35. 37.*

R. Evangelista in locis a te citatis dicit, duos ex discipulis Johannis sequutos fuisse Christum. Sed quicunque Christum sequebatur, non continuo ejus Apostolus erat. De uno ipsorum tamen ex duobus illis certum est eum fuisse Christi Apostolum. Is autem Andreas fuit, ut scribitur paulo post v. 40. Tu tamen inde quosdam dixisti.

79. *Quorum pars præcipua fuerant antea Joannis discipuli.*

R. Sed unde hoc colligis? Certe ut modo ostendimus, loci à te citati de uno tantum probant, imo nec de illo quidem, nisi cum loco à nobis citato conjungantur.

80. *Usum est, omnes illos qui eum comitabant baptizasse.*

R. Hoc fortasse dici posset, si hodie quispiam adesset, Deo missus ad baptizandum, ut Johannes fuerat, à quo tamen illi baptizari nollent.

81. *Latronem etiam cum aliis omnibus (fieri potest) baptizasse Joannem.*

R. De Latrone nihil à nobis unquam dictum fuit.

82. *(Quod istius concedunt adversarii.)*

R. Hoc à nobis nunquam conceditur, si de Christi baptismo ab ipsis Apostolis primum usurpato, & de quo tota disputatio nostra esse debet, loqui velimus.

83. *Et baptizandi omnes credentes cooperantur.*

R. Verum hoc nihil ad rem, nisi seipsosque primum baptizare curaverint, de ipsorum enim non de aliorum baptismo hoc loco agitur.

84. *Etiamsi absque baptismo adjunxit sibi Christus.*

R. Non quæritur, cur, si baptismus necessarius est, Christus adjunxerit sibi Apostolos sine baptismo, sed cur ipsi post missum Spiritum Sanctum, baptismum in Christi nomine, quem antea non acceperant, suscipere neglexerint.

85. *At postea nunquam illis adjunctum videmus.*

R. Vide quæ supra annotavimus Num. 34. & 74.

86. *Totum tamen sola obstinati animi pertinacia.*

R. Similiter de re dictum Num. 4.

87. *Ut ita sint spirituales, & tandem, &c.*

R. Nihil minus à nobis quæritur, sed tantum ne vos in Christum peccando ejus veros discipulos aversemini.

88. *Secundo, quia non de omnibus in genere dicit Paulus.*

R. Vide tertium testimonium, pro confirmanda sententia nostra, allatum, disputationis nostræ cap. 16. ut intelligas, te vim argumenti, ex eo Pauli loco desumpti, minime percepisse.

89. *Ubi vox Omnes non est universalis.*

R. Imo fatemur & ibi & alibi eam vocem esse universalem, sed non simpliciter, ut postea dicemus: ubi etiam quomodo, ex Pauli verbis argumentemur, breviter exponemus.

90. *Sed non respectu aquæ, sed Spiritus.*

R. Imo & respectu aquæ. Baptismus enim aquæ ipsius Christi, id est, quem Apostoli post Christi resurrectionem ministraverunt, in ipsius Christi Jesu nomen dabatur: Johannis vero minime. Quæ sola differentia satis superque est, ad ostendendum tum hunc baptismum ab illo longe diversum fuisse, vide quæ scripta sunt disputationis nostræ cap. 6.

91. *Quod Joannes in futurum Messiam, quem nondum noverat.*

R. Erras dum credis, quia Johannes monebat populum, ut in Christum crederent, idcirco eum in futurum Messiam baptizasse. Si caput 6. disputationis nostræ legeris, errorem tuum fortasse agnosces.

92. *Ut essetne Spiritus Sanctus nondum à quopiam audiverant.*

R. Imo hoc non à nescio quo Johannis baptismo baptizatos istos fuisse ostendit, sed in ipso Johannis baptismo nullam Spiritus Sancti mentionem fieri necesse fuisse demonstrat.

93. *Tantum abest ut eo permitti.*

R. Quasi vero nemo rite baptismum Johannis suscipere posset, nisi prius Sancto Spiritui particeps esset, de quo ibi est sermo. An non ipse Christus postmodum eum Spiritum Sanctum denunciaverat? An non iidem ipsi qui ab Apostolis, post Christum glorificatum, baptizati sunt, post ipsum baptismum Spiritum Sanctum accipiebant?

94. *Et resipuerint.*

R. Quid prohibet, quo minus illi ex animo resipuerint, etiamsi Spiritum Sanctum non accepissent? Certe contra quam tu existimas Spiritus Sanctus post resipiscentiam datur, Act. 2. 38.

95. *Et in nomen Messiæ baptismum illum postulaverint & susceperint.*

R. Hoc sane perridiculum est. Non rite scilicet baptismum Johannis ministratum fuisse, nisi ipse baptizandus in nomen Messiæ illum postularet. Præterea unde colligis illos id non fecisse? Nonne ex eo, quod, ut ex ipsa historia satis liquet, nesciebant an in Christum Jesum credendum esset? Ergo si tibi credendum est, non solum in Messiæ nomen, sed in Jesu, tanquam Messiæ nomen, eum baptismum petere oportebat. Et quia Johannes ipse absque dubio non nisi rite baptizabat, non baptizabat nisi qui in ipsius Jesu nomen, tanquam Messiæ, baptismum ab se non peteret. Quis hæc portenta tulerit? cum ex ipsa historia aperte constet, & ipse paulo ante sis fassus, ne Johannem quidem ipsum, cum baptizare inciperet, Jesum pro Messia plane agnovisse.

96. *Sed quod alii ab ipso Joanne in omnibus istis probe instructi, &c.*

R. Imo aut ipse Johannes perperam multos baptizavit, aut certe ista instructio, ut rite à Johanne ministraretur baptismus, non necessaria erat; aut denique ullius Christi discipuli baptismo opus habebant. Alioqui cum tota Hierosolyma à Johanne, ut ipse confiteris, jam baptizata fuisset, nunquam jussisset Petrus, ut Hierosolymis tria illa hominum millia in Jesu Christi nomine baptizarentur.

97. *Parvi pendere, vel ut verius dicam, pro nihilo ducere.*

R. Johannis baptismum non parvi pendimus aut pro nihilo ducimus. Sed eo baptismo aliquem hodie tingi fas non esse constanter affirmamus, quod & vos confiteri necesse est, nisi baptizari quempiam rite posse, Jesu Christi nomine non invocato, plane contenditis. Non porro potuit Christus suo exemplo ulla ratione baptismum illum nobis consecrare, nisi velimus ipsum Christum in sui ipsius nomine baptismum suscepisse.

98. *Pœnitentes & peccata sua confitentes baptizari.*

R. Non quidem omnes, sed eos tantum, qui antea publice Christo alia ratione, quam per baptismum, nomen non dedissent.

99. *In remissionem peccatorum.*

R. Nunquam, ut alibi innuimus, baptizatus fuit quis-

quam aqui in remissionem peccatorum, sed in remissionem peccatorum poenitentiam agit, quam consecuta est publica Christi nominis confessio, nulli praecisione erat prorsus alligata.

100. *Neophyti.*

R. Imo Neophyti omnino baptizati erant, si modo nemo sine baptismo ad Ecclesiam aggregari poterat. Quandoquidem Neophytus is est, qui recens ad Ecclesiam aggregatus est.

101. *Catechumeni.*

R. De his Catechumenis respondimus in disputatione nostra cap. 6.

102. *Infantes.*

R. Atqui infantes non sunt pars Ecclesiae, neque ad eos scribere potuit Paulus.

103. *Sed illis Apostolus induere Christum.*

R. Neque nos istud quaerimus, sed dicimus Paulum, cum ad Ecclesias Galatarum scripsit, & tam aperte indicet, inter eos, ad quos scribit nonnullos fuisse non baptizatos, necesse esse, ut in Ecclesia aliqui etiam, qui baptizati non sint, locum habere possint.

104. *Tantum aliqui, ut illos cum aliis baptizatis unum corpus, & unam Ecclesiam facerent.*

R. Hic tecum ipse pugnas, qui, ut argumentum meum eluderes, paulo ante dixisti istos fuisse in Ecclesia.

105. *Neque verisimile est.*

R. Quomodo igitur illi ita esse possunt, quos inter eos, quibus scribit, baptizatos non fuisse, ex ipsis Pauli verbis constat?

106. *Sed constat non solis baptizatis.*

R. Verum utrum tu ista concedas, qui, ut supra diximus, jam quosdam non baptizatos in illis Ecclesiis esse potuisse concesseras. Nam ad Ecclesias Galatiae, & sic ad omnes qui erant in illis Ecclesiis Paulus scripsit. Hic autem pro concesso sumis id quod nos maxime pernegamus, solos videlicet baptizatos Christum induere.

107. *Nec tantum nobis & illis baptismum illum communicabat.*

R. Longe admodum ab Apostoli scopo aberras, ut intelligere poteris ex cap. 10. disputationis nostrae.

108. *Ut jam per quem Christus induebat.*

R. Etiamsi Paulus eo in loco affirmaret, Christum per aquae baptismum indui, non idcirco tamen negaret alio modo eum indui non posse.

109. *Sed particularem quae ad quosdam tantummodo pertineat.*

R. Nemo est qui hoc dicat. Nam sciunt omnes ὅσοι apud Graecos idem valere, quod quicunque, sive omnes qui, apud Latinos. Quare manifestum est, eam vocem universalem esse, non tamen simpliciter, ut πάντες, sive omnes, sed ad aliquos relatam. Nam si dicam, omnes mortales sumus, haec verba significabunt, neminem esse, qui mortalis non sit. At si dicero quicunque, sive omnes qui Christo obediunt, quamvis haec verba, neminem Christo obedientem non complectantur, indicant tamen apertissime, aliquos esse, qui Christo non obediant. Cum igitur Paulus Galatis Christum profitentibus, sive Galatiae Ecclesiis scribens dicat, quicunque baptizati estis: his quidem verbis omnes baptizatos complectitur, qui in illis Ecclesiis erant, sed interim aperte ostendit, in illis Ecclesiis aliquos fuisse, aut esse potuisse, qui baptizati non essent.

110. *Ὅσοι ἂν εὕρητε.*

R. Repone hic pro ὅσοι, πάντες, & videbis sermonem non cohaerere, ex quo apparet, non idem esse ὅσοι, quod πάντες. Dic Latine, omnes invenitis. Quid hoc significabit? Nihil sane. Nonne hic quoque, cum dicitur, quoscumque inveneritis, seu omnes, quos inveneritis, num obscure significatur, non omnes ab ipsis inventum iri, seu fieri posse, ut aliquos non inveniant.

111. *Ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν.*

R. Hoc exemplum similiter sententiam nostram comprobat. Apparet enim ex eo, etiamsi clarius id non constaret, aliqua esse, quae Christus Apostolis non praeceperit. Quanquam hic, non ὅσα simpliciter, sed πάντα ὅσα scriptum est.

112. *An potius aequi fuisse Apostolus docere aliqua.*

R. Quid haec, quaeso, ad rem? Non enim, ut interpretatio nostra consistat, necesse est vera nulla ex parte ista, sed satis est, aliquid esse, quicquid illud tandem sit, quod a Christo Apostolis mandatum non fuerit.

113. *Sequitur ne vel ipsum Patrem habere.*

R. Non sane ex utriusque horum verbis, sed sequitur fortasse quaedam esse posse, quae Pater non habeat, ut certe non habet multa mala, quae nos habemus, & hoc est, quod requirit interpretatio illa nostra vocis ὅσοι. Quoniam loci nostri, ut istius, quem attulisti, longe est diversa ratio, quam hic explicari non est necesse.

114. *Contra est igitur ac dicunt adversarii.*

R. Ita loqueris, quasi nos ex illis Pauli verbis probare velimus, etiam sine baptismo Christum indui, quod tamen minime contendimus. Sed dicimus tantum, ex Pauli verbis perspicuum esse, aliquos ex iis ad quos scribit, fuisse, aut esse potuisse, qui baptizati non essent.

115. *Omnes aut ὅσοι ἐβαπτίσθητε.*

R. Hunc locum quoque eodem cap. 10. disputationis nostrae enucleavimus.

116. *Num nisi illi Paulum aperiis.*

R. Vide, quid Num. 21. scripsimus.

117. *Desiderant.*

R. Non quidem desideramus, sed tamen consistere eam posse asserimus. Vide disputationis nostrae cap. alnatum.

118. *Et ablata corpore aqua pura.*

R. Falsa est haec eorum Apostoli verborum interpretatio, ut ex iis intelligi potest, quae scripsimus cap. 3.

119. *Ad Galatas.*

R. Imo hunc locum de aquae baptismo accipimus, quamvis aliter accipi posse demonstramus cap. 10 disputationis nostrae.

120. *Quae mihi nullam aquae.*

121. *Quam quia internam habere.*

R. Aliae potius sunt causae, cur Paulum eo loco ad Cor. de aquae baptismo loqui minime concedamus. Vide disputationis nostrae caput 8.

R. Sed neque haec est causa, cur aquae baptismo tingi non curemus, sed quia Christi nomen per ipsum professi sumus, & qui tales sunt, iis nulla prorsus accipiendi aquae baptismatis necessitas incumbit.

122. *Aliquae an eo quod gratias agit Deo.*

R. Neque hic similiter mentem nostram es assecutus. Non enim in hoc nobis Paulum favere dicimus, sed in eo, quod affirmat, se ad baptizandum a Christo missum non fuisse, ut ex iis perspicuum est, quae scripta sunt cap. 2. disputationis nostrae.

123. *Utrofque enim baptismus aquae est medela.*

R. Nihil magis falsum aut superstitiosum dici potest. Nam quod attinet ad eos, qui Spiritu S. gaudent atque, quomodo [illegible] baptismum aquae iis immedelam, cum jam ab omni morbo sint liberati? Si vero, qui onere peccatorum premuntur, cum, obsecro, ab aquae baptismo sui morbi medicinam petent? Cum certum sit aquam nequaquam, nisi jam fide sanati prius, & resipiscentia, & sic peccatis liberatum, pure accedere posse.

124. *Cornelium illum Centurionem.*

R. Cornelius nunquam ante illum diem Christo publice nomen dederat.

125. *Quemadmodum neque Petrus.*

R. Vide disputationis nostrae cap. 12, et intelliges, te Petri mentem non tenere.

126. *Nam si ideo enervari deberet baptismus.*

R. Per illa Pauli verba non simpliciter enervatur baptismus, sed locus ille Matth. 28. enervatur, & ostenditur, Christum Apostolis non mandasse, ut aqua baptizarent. Vide disputationis nostrae cap. 2. ubi de illis Pauli verbis satis accurate disputatur.

127. *Itaque jam non habent amplius quicquam.*

R. Quid est canere triumphum ante victoriam, si hoc non est? Saltem disputationem nostram prius accurate legisses, quam haec tam confidenter jactares.

128. *Desinant putare, fumulis & abjectis lutibus.*

R. Desinemus jam, quando tantopere superstitiosi estis, vobis (quod in rem aliioqui vestram, & Dei gloriam esset) hac de re aliquid dicere: nec usquam aliquid locuti fuissemus, nisi vos priores, non ad loquendum modo, sed etiam ad scribendum nos provocassetis.

Ad Cœnæ Domini, finem & usum recte percipiendum,

BREVIS INTRODUCTIO.

Cœna Domini, ideo potissimum ab ipso Domino instituta est, ut perpetua extet in Ecclesia commemoratio & ipsius, & mortis, quam pro nobis sustinere voluit. Et merito quidem, cum nihil nec magis ardaum, nec in quo magis ejus erga nos charitas eluxerit, eum fecisse constet. Namque, ut ipse ait Joh. 15. 13, majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis. Quid quod pro inimicis etiam suis mori voluit Christus? Nam cum omnes impii, ejus fere inimici: pro iis autem, qui impii erant, eum mori sustinuisse, Paulus Apostolus locuples est testis Rom. 5. 6.

Probatur autem, istum fuisse præcipuum instituendæ Cœnæ Domini finem, ex ipsius Domini eam instituentis verbis, quæ apud Lucam & Paulum leguntur Luc. 22. 19. 1 Cor. 11. 24.

Primum enim uterque dicit, eum, postquam panem gratiis actis fregisset, discipulisque suis eum dedisset, aut porrexisset, statim post verba illa, *Hoc est corpus meum, &c.* addidisse: *Hoc facite in mei commemorationem.* Hanc porro Christi commemorationem, eo præcipue respicere debuisse, ut ejus mors, id est, corporis sui traditio in mortem, & sanguinis fusio, quam ipse nostri causa fieri voluit, commemoraretur à nobis & celebraretur, eamque usque ad ipsius adventum tremendam fuisse, partim res ipsa loquitur, partim apud Paulum plane testantur verba illa, (quæ tamen non Christi, sed ipsius Pauli censeri debent,) quibus ratio reddi videtur, cur jussisset Christus ista fieri in sui commemorationem: illa, inquam, verba: *Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculum hoc biberitis, mortem Domini annunciatis, donec venerit &c.*

Ex illis autem Pauli verbis apparet, graviter errasse illos *, qui existimarunt, verbum (ut vulgata & Erasmi interpretatio habet) commemorationem, quod præcessit, quod in Græco ἀνάμνησιν, mutari debere in recordationem. Neque enim dicit Paulus, mortem Domini recordamini, sed mortem Domini annunciatis: quod profecto non recordationem, sed commemorationem & prædicationem omnino significat. Verbum autem ἀνάμνησιν commemorationem significare posse, cum per se verissimum est; tum probatur manifeste per locum illum Hebr. 10. 3. *Atqui in ipsis commemoratio fit peccatorum quotannis.* In Græco enim est, ἀνάμνησις. Atque haud scio, an fortasse usquam alibi (præterquam videlicet apud Lucam in loco, qui isti apud Paulum respondet) in Novo Testamento ea vox inveniatur. Non est igitur, quod quis ex verbo illo colligat, Cœnam Domini in eum finem institutam fuisse, ut nobis suggerat & in memoriam revocet mortem ipsius Domini. Id quod nulla aliorqui Sacrarum Literarum auctoritate, nullave ratione probari potest. Commemoratio autem ista, & prædicatio mortis Christi, id necessario conjunctum habet, ut gratiæ agantur, cum ipsi Christo, tum vero Deo Patri ejus, cujus mandato ille animam suam posuit Joh. 10. 18. Nam quod summam charitatem & dilectionem erga nos præstiterit Deus in morte filii sui, plura Sacrarum Literarum testimonia apertissime docent, præsertim vero illud Rom. 5. 8: *Commendat autem suam charitatem erga nos Deus, quod, cum adhuc essemus peccatores, Christus pro nobis mortuus est.* Gratiarum certe actionis in Domini Cœna potissimam rationem semper habitam fuisse, vel id satis ostendit, quod ab ipsis ferme Ecclesiæ Christi primordiis Eucharistia potissimum nominata est, quod vocabulum nihil aliud significat, quam gratiarum actionem. Itaque tantum abest, ut hic Cœnæ Domini ritus idcirco institutus fuerit, ut nobis beneficium mortis Christi, ut plerique hodie asserunt, in memoriam redigat, ut nisi quis id beneficium ante non solum recte meminerit, sed etiam interiore animo agnoverit ac senserit, indignus sit, qui ad eum ritum accedat, & mensam Domini participet. Nam quomodo potest quisquam gratias agere pro eo beneficio, quod non vere agnoscat & sentiat? Cæterum, quod omnes fere opinantur, hoc ritu, quem Sacramentum appellant, confirmari saltem fidem nostram; ne id quidem verum censeri debet; cum nec ullo sacro testimonio comprobetur, nec ratio ulla sit, cur id fieri possit. Quomodo enim confirmare potest nos in fide id, quod nos ipsi facimus, quodque, licet à Domino institutum, opus tamen nostrum est, nihil prorsus miri in se continens, aut per se secretum, nihil denique habens, quod quicquam eorum verum esse nobis ostendat, vel suadeat, ex quibus fides nostra confirmari queat. Nec enim panis ille fractus, & à nobis comestus, vinumque in poculum infusum, & à nobis epotum, ostendunt nobis, aut suadent, vere Christi corpus pro nobis fractum fuisse, & sanguinem fusum: sed nos pane illo frangendo & comedendo, vinoque infundendo ac bibendo, tanquam ii, qui jam ista firmiter credimus, ea, ut possumus, & ipsi Christo visum est, commemoramus, & quodammodo repræsentamus, comedentes, inquam, ex ipsius Christi præscripto, ex isto pane, & bibentes ex vino, ut simul etiam nos corpore Christi pro nobis fracto, & sanguine fuso in spem vitæ æternæ ali ac nutriri, non secus ac pane & vino ad hanc mortalem vitam alimur ac nutrimur, palam profiteamur; non autem ut comedendo & bibendo spem istam nanciscamur, aut illam augeamus.

Denique in cœna Domini, nihil ex ipsius Domini instituto præter panem & vinum ex ipsa cœna accipimus, sed jam accepta commemoramus, deque iis gratias agimus. Nam quod Dominus eam instituens, discipulis suis dixit, *Accipite, comedite, hoc est corpus meum, &c. Bibite, Hic sive hoc, est sanguis meus*, illud sine dubio significat, quam Dominum ipsum corpus & sanguinem suum sive corporaliter sive spiritualiter illis commedendum ac bibendum dedisse. Corporaliter enim, præterquam quod res fuisset per se horribilis plane, ac nefaria & monstrosa, nihil etiam omnino profuisset. Spiritualiter vero, nullo modo id ea ratione fieri poterat, non enim ore, sed corde id fit; nec porro id ipsum aliqua ex parte creditur, sed prorsus sentitur; idque non potius in ea cœna, quam extra illam & ubique, & semper. Quocirca certum esse debet, non aliam ob causam potissimum, panem suum corpus, & vinum suum sanguinem, Dominum appellasse, quam quod eo frangendo & infundendo, edendo & bibendo, corporis & sanguinis ipsius pro nobis fracti & fusi commemoratio fieri debeat. Quemadmodum in re simillima, quamque in Vetere Testamento huic plane respondere omnes volunt, factum esse videmus, ut scilicet agnus ille, quem quartodecima die primi mensis jussi fuerant Israelitæ comedere Exod. 12. 11. 21, 43. 48, quotannis ab illis comedebatur, Pascha, seu potius Pesach, id est transitus, seu transilitio (videlicet Domini, id, quod alicubi expressum fuit) sæpissime est appellatus, nempe quia eo secundum Domini præceptum comedendo commemoratio fiebat transi-

* Beza.

transitus, vel potius transilitionis Domini, cum egressus est Angelus ejus, ad occidendum nati unde primogenitos Ægyptiorum in ipsorummet domibus, transiliit vero interea omnibus Israelitarum domibus, quarum postes agni sanguine illi aspersi & notati fuerunt. Adde, quod rectissime potuit Christus panem illum, quatenus frangebatur, suum corpus appellare, ut discipulis suis futuram mox corporis sui fractionem adumbraret. Ac si dixisset: sicut videtis frangi panem hunc, quem vobis do comedendum: sic certo scitote, mox futurum, ut corpus meum pro vobis frangatur. Idcirco legitur apud Paulum, ut habetur in Græco codice, verba illa, *Quod pro vobis frangitur.* Idem dico de vino, quatenus infundebatur. Namque apud omnes tres Evangelistas, qui institutionis cœnæ Domini meminerunt, non simpliciter sanguinem suum illud appellat Dominus, sed suum, qui pro multis, seu pro illis, quibus poculum porrigebat, funderetur, sanguinem. Ex quo etiam constare potest, Christum nec corpus, nec sanguinem suum revera discipulis dedisse, cum nondum aut illud revera frangeretur, aut hic funderetur. Similis autem admodum res & locutio est apud Ezechielem cap. 5. vs. 1. & d. cui cum jussisset Dominus caput & barbam radere, atque unam pilorum partem igne comburere, alteram circumquaque gladio concidere, tertiam ad ventum dispergere, reservato tamen prius sub alis suis ex hac tertia parte exiguo pilorum numero, ex quibus rursus quosdam igne combureret; postquam (inquam) hæc jussisset Dominus, quibus mox futura clades civitatis Hierosolymitanæ adumbrabatur, statim additur, *ista sive istud est Hierusalem, &c.* Quin & ipse agnus Paschalis cum primum institutus & comedi jussus fuit. Vide Exod. 12. 11, 21. etiam ante Domini transitum, vel transilitionem illam, cum jam ea instaret, Pesach Domini vocatus est. Ut igitur ad propositum revertamur & concludamus; dico, in sumptione illa panis & vini, quæ fit in cœna Domini, nihil præter panem ipsum & vinum, sive à credentibus sive à non credentibus accipi, nec corporaliter, nec spiritaliter. Quandoquidem non aliquid nobis dandi causa ritum hunc instituit Dominus; sed ut, quæ jam dedit, à nobis commemorentur, deque iis gratiæ agantur; idque communiter comedentibus & bibentibus nobis simul ex eodem pane & ex eodem poculo, unde nos ejusdem corporis esse intelligimur, omnesque simul eorundem beneficiorum Christi participes, & indissolubili mutuæ charitatis nodo inter nos conjunctos. Ex quo factum est, ut hic ritus ab antiquissimis temporibus, nominibus communionem & conjunctionem significantibus, appellatus fuerit. Itaque non percipitur ullo modo, nec absolvitur in cœna Domini, ex vi aliqua singulari, sive ex ipsa cœnæ munere, sive inibi potius, quam alibi divinitus proficiscente, corpus & sanguis Domini, sed jam sumptum utrumque eo modo fuisse, quo sumi potest, declaratur. Id autem aliud nihil est (quatenus scilicet alterum pro nobis fractum, alter vero est fusus; de hac enim utriusque sumptione hic agitur) quam agnoscere & sentire, ex plagis, vulneribus, & morte, quam in cruce Dominus sustinuerit, factum esse, ut & nos voluntatem Dei testatam atque obligatam habuerimus, qui ipsi Christo fidem habentibus, id est, ei obedientibus, peccatorum omnium remissionem, & porro æternam vitam, quemadmodum ipse Christus promiserat, largiri & donare decreverit; & Christus ipse eam potestatem cum immortalitate conjunctam sit adeptus, non modo quæ futuræ nostræ immortalitatis certissimum pignus nobis esse possit, verum etiam, qua ipse Christus, ex promisso suo nos immortales reddere queat, ut nihil nobis desit, quo spes beatitatis nostræ, si Christi fuerimus, hoc est, si illi obedivimus, ejusque spiritum, qui justitiæ, sanctitatis, & innocentiæ, ac sui ipsius abnegationis, omniumque mundanarum cupiditatum abjectionis spiritus est, participaverimus, ali & sustentari posse videatur.

Quamobrem non immerito dixit Christus, poculum illud esse Novum Testamentum in suo sanguine, tantum quia ceremonia illa fœdus, quod nobiscum Deus per ipsum Christum pepigit, ejusque sanguine sancit, à nobis omnibus commemoratur, & concelebratur, idque ex ipsius Christi instituto usque ad consummationem seculi, cum ipse veniet nos è terræ pulveribus excitaturus. Ejusmodi autem perpetui ritus, & omnibus piorum communes, Fœdera seu Testamenta divina per se ipsa nominari solere, eorumdemque eo nomine ab ipso Deo decorata, abunde testari potest Gen. 17. 10, 13.

Postremo animadvertendum est, posse quidem in ipsa cœna Domini celebranda confirmari & augeri fidem; sed non ex ipsa panis & vini sumptione, nec ex virtute aliqua divina, quæ ibi potius, quam alibi exeratur: sed ex mutuis cohortationibus, mutuoque Christi præceptis obediendi exemplo, ex solenni illa commemoratione & concelebratione beneficiorum Dei & Christi, & denique ab ipso divino verbo, non ceremoniæ adjuncto. Ad quam nemo accedere debet, vel sine fide & charitate, quam, ut dictum est, omnes in ea necessario profitemur; vel sine debita reverentia, alioqui reus erit spreti corporis, & sanguinis Domini, quorum causa ea instituta est, & tanquam is, qui cum Spiritu Sancto quodammodo luserit, eique mentitus sit, eas pœnas, quas Ananias cum uxore Saphira dedit, Deo & Christo dare dignus fuerit.

APPENDIX

Ad scriptum de Cœna Domini.

Sunt, qui omnino credant, cœnam Domini nobis testari Dei erga nos benevolentiam. Hoc nullo modo verum esse potest, quemadmodum satis ex iis constare arbitramur, quæ supra à nobis dicta sunt, cum hac ceremonia fidem nostram minime confirmari ostendimus. Certum enim esse debet, nulla alia ratione istud testimonium à cœna Domini proficisci posse, (si modo proficiscitur,) nisi quia illa nobis testetur, Christum Dei filium pro nobis mortuum fuisse, & corpus suum frangendum, sanguinemque suum fundendum nostri causa dedisse. Atqui hoc nobis nullo pacto testatur cœna Domini. Ergo testimonium istud ab illa proficisci non potest. Quod autem hoc cœna Domini non testetur, vel ex eo satis patet, quod fieri posset, ut Christus pro nobis mortuus non fuisset unquam, & tamen nos hac ceremonia uteremur. Nam quid insulsius, quam si quis ita argumentaretur: Nos panem istum frangimus & comedimus, vinum item illud infundimus & bibimus, atque ut prædicemus, Christum corpus suum & sanguinem pro nobis tradidisse: Igitur verum est, Christum ita fecisse. An non manifestum est, rem contrario ordine colligendam esse; hoc nimirum pacto: Nos jam omnino persuasum habemus, Christum, Deo ita volente, suum corpus, suumque sanguinem pro nobis tradidisse. Idcirco ea de re illi, Deoque ipsius Patri gratias agentes, ex ipsius Christi, ut credimus, instituto, ad ejusdem rei commemorationem & prædicationem, panem hunc frangimus & comedimus, & vinum hoc infundimus & bibimus, atque hac ratione id, quod factum aliquando fuit, & cujus testimonium in Sanctis Literis, in Christi martyrum sanguine fuso, in tot hominum id olim profitentium innocentissima cum doctrina, tum vita, in miris operibus ad ejus rei confirmationem per aliquot secula, in orbis terrarum conspectu, patratis, in cœlestibus denique donis, quæ ii, qui hoc professi sunt, tam longo tempore perspicue acceperunt, & etiamnum aliqua ratione accipiunt & sentiunt, apertissime extat; hoc, inquam, ita testatum, nos non quidem testamur (quid enim hac ceremonia ad illud testificandum) sed adumbramus tantum & quodammodo delineamus, & quicquid

[illegible] ceremonia prohibemur, ad ipsam ad [illegible], quam commemoramus & prædicamus, sed ad animum & fidem nostram testandam pertinet; qui animus & fides (ut dictum fuit) jam vivere, vel certe adesse debet, antequam ad ceremoniam ipsam accedamus, nec ejusmodi rebus visibilibus per se, & terrenis, immo plane mutis & mortuis, quales est panis & vinum: sed aliis præstantissimis & cœlestibus, iisque vivis quodammodo & loquentibus, in nobis & gignitur & augetur.

Verum quidam ex iis, qui cœnam Domini, ut diximus, omnino divinam nobis gratiam & benevolentiam testari volunt, afferunt locum illum 1 Joh. 5. *Tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, & aqua, & sanguis, & hi tres unum sunt.* Dicunt enim spiritus nomine intelligi verbum Dei; Aquæ, baptismum; sanguinis, cœnam Domini. Hæc ejus loci explicatio, cum ab iis multo laudis, ut arbitror, confutata deprehenderetur, inter illos etiam, qui baptismo & cœnæ Domini plus tribuunt, quam usquam in Sacris Literis tributum. Et sane, si ea recipienda esset, oporteret fateri Johannem graviora testimonia omisisse, ut leviora commemoraret. Nam demus, baptismum & cœnam Domini aliquo modo in terra nobis cœlestem veritatem testari, (quod tamen quam longissime a veritate abhorret) annon quid tamen multo magis illa testantur in terra, quæ a nobis paullo ante commemorata sunt, doctrina videlicet, vitæque innocentia eorum, qui Christum sunt amplexi, ipsiusque Christi martyrum effusus sanguis? Atqui nisi hæc aquæ sanguinisque nomine, non autem baptismus, aut cœna Domini intelligantur, ea omnino reticuisse Johannem concedendum erit. Adde, quod nusquam alibi sanguinis nomine cœnam Domini significatam invenies, nec porro ulla causa est, cur id hoc loco suspicari liceat, præsertim, cum, si recte quis animadvertat, ne aquæ quidem simplici nomine, aquæ baptismum (nisi me memoria fallit) usquam significatum fuisse, jure affirmari possit. Jam vero (ut de hoc etiam aliquid dicamus, & totius loci veram explicationem afferamus) Spiritus nomine Dei verbum nec solum nec præcipue intelligendum est, quamvis non minime dubitemus, quin prædicatio Evangelii aliunde Spiritus nomine a Sacris Scriptoribus fuerit appellata. Alioqui hic quoque graviora prætermisisset Johannes, ut leviorum mentionem faceret, aut certe id, quod levius est, graviori anteposuisset. Multo enim gravius est testimonium miraculorum & donorum cœlestium, quæ vel una cum Evangelii prædicatione conjuncta fuerunt, vel etiam sequuta in Ecclesia, ad confirmationem tamen Evangelii prædicationis exstiterunt, quam ipsius prædicationis Evangelii. Immo, si proprie loqui volumus, Evangelii prædicatio per se non est testimonium, quale Johannes intelligit, & nos in tota hac disputatione intelligimus, id est, quæ rem fide habere approbet: sed potius ea ipsa res est, quæ testimonio indiget. maxima autem ejus rei, inter cætera, testimonia, sunt miracula & dona prædicta. Adeo, ut vix credam, Johannem sub spiritus nomine, ipsam Evangelii prædicationem comprehendere voluisse. Quid igitur? Cum Johannes enumerare vellet præcipua testimonia, non quidem simpliciter divinæ gratiæ & benevolentiæ erga nos, sed certæ veritatis divinæ, quæ Christi & Evangelii mysteriis continetur, ea sub nomine spiritus, & aquæ, & sanguinis commemoravit, alludens quidem ea sine dubio, quod attinet ad aquam & sanguinem, ad eam aquam & sanguinem, qui ex Christi latere fluxere, cujus rei tam diligenter in ipsa de Christo historia meminit Joh. 19. 34. tanquam scilicet typi cujusdam divini rei alterius, quam hic intellexerit. Itaque spiritus nomine, omnia Spiritus Sancti opera, quæ ab ipsius Christi prædicatione [illegible] in Ecclesia, ad veritatis divinæ confirmationem, vel jam exstiterant, vel adhuc exstabant, comprehendere voluit: Aquæ, vitam doctrinamque primum ipsius Christi, deinde etiam Christianorum, non puritatem tantum & innocentiam, sed admirandam etiam quandam novitatem: sanguinis vero, primum similiter ipsius cruciatus & cruentam mortem (nam & ante dixerat, Christum per aquam & sanguinem venisse;) deinde etiam omnes Christianorum afflictiones, & cruces, potissimum vero violentas, crudelesque mortes, quas olim Christi & Evangelii ejus professionem perpetuo subire non detrectabant. Hæc sunt & præcipua, & vera, & propria, & fortasse omnia aperta divinæ veritatis testimonia. Quare hanc omnium verborum Johannis explicationem sequamur, & rebus frivolis atque incertis relictis, ea, quæ certa & solidissima sunt, toto animo amplectamur & retineamus.

Ex Articulis Synodi Lublinensis generalis Anno 1593. quos Ministri & Seniores Ecclesiarum de uno Deo Patre per Poloniam, & Magnum Ducatum Lithuaniæ consentientes, in eadem Synodo congregati, unanimi consensu approbarunt.

Articulus Octavus.

Finis vel scopus cœnæ Dominicæ est commemoratio Christi & annunciatio mortis ejus, id est, celebratio, quæ proprie cum gloria Domini Jesu Christi, & gratiarum actione conjuncta est, cum nostra (dicimus) gratiarum actione Domino Jesu Christo, quod is corpus suum pro nobis crucifigendum & sanguinem effundendum tradiderit, quod per panis fractionem, & vini in calicem fusionem repræsentatur, & ob oculos ponitur. Quod vero ad manducationem corporis Christi attinet, & bibitionem sanguinis ipsius, nullo pacto in ipsa cœna dominica magis manducamus Christi corpus, & bibimus ejus sanguinem, nec corporaliter, nec spiritualiter, quam alibi. Eadem etiam ratione, quod fides nostra per cœnam Dominicam augeri & confirmari debeat, nullibi scriptum extare asseveramus. Quamvis, si id forte accidat vel eveniat, non ex ipsa cœna Domini, neque ex rebus, sine quibus ipsa celebrari nequit, sed ex aliis accidentibus omnino provenire seu proficisci affirmamus.

Ad Epistolam D. JOHANNIS NIEMOJEVII ad D. GEORGIUM SCHOMANNUM, ab ipso quidem Polonice scriptam, nunc vero in Latinum conversam, ubi de F. S. scripto agitur, in quo de usu & fine Cœnæ Domini breviter disputatur; ejusdem S. Responsio.

JOHANNES NIEMOJEVIUS ad GEORGIUM SCHOMANNUM.

Gratia & pax à Deo Patre & Domino Jesu Christo &c.

Redditæ mihi sunt scripta mea duo, quæ tibi, charissime frater Georgi, miseram examinanda. Expectabam tuum judicium: sed loco judicii tui, reddita est mihi D. Socini in alterum istorum scriptorum censura.

F. S. Cum apud D. Georgium Schomannum, dum nuper Cracoviæ aliquamdiu fui, vidissem D. Johannis Niemojevii scriptum Polonicum adversus duplex sacramentum Vagæ Latinæ, de Transsubstantiatione, quam vocant, in Eucharistia, seu cœna Domini, ab eodem Schomanno impetravi, ut mihi illud legendum & examinandum concederet. Nam cum ab eo rescivissem, D. Niemojevium de scripto publice edendo cogitare, cognoscere volui, num aliquid in eo esset, quod correctionis indigere mihi videretur, ut quantum in me esset, curarem, ne ulli ejusmodi hominum scripta ulli justæ reprehensioni obnoxia essent, & quam emendatissima in lucem prodirent, nihil dubitans, quin D. Niemojevius pro sua pietate ac prudentia ämice, quamvis ab se minime rogatus, id ejusmodi rebus commonefieri, nequaquam ægre laturus esset; immo sperans, eum mihi gratias pro labore, quem ipsius & Ecclesiæ causâ suscepissem, habiturum adiurum. Perlecto igitur & satis diligenter perpenso ejus scripto, cum quædam mihi in eo deprehendisse viderer correctione digna, præsertim vero, quod ea Sacramentis (quæ dicuntur) tribuerat, quorum in Sacris Literis nulla fieret mentio, adeo ut verum sincerum ac germanum usum & finem, præsertim veram cœnæ D. pervenerentur, aliis in præsentia omissis, ut de hoc ipsum plenius commonefacerem, quod maximi momenti mihi est visum, misi statim ad eum quoddam vetus meum scriptum de usu & fine cœnæ D. in amicorum gratiam jam pridem conscriptum, ex quo volebam aperte intelligere posset, quid ego, & quamobrem ab ipso hac in re diversum sentirem, & propterea ejus scriptum corrigendum putarem. Postmodum vero animadversiones meas non paucas, partim de gravioribus aliis, partim etiam de levioribus quibusdam rebus in universum ejus scriptum ad eum misi. Hæ sunt, quas ille hic censuram meam in ipsius scriptum vocat, & quibus tamen in hac Epistola non agitur severe: sed meum scriptum notatur, & sententia, quæ inde elicitur, graviter reprehenditur atque oppugnatur.

N. Nescio, an tu cum D. Socino in negotio Sacramentorum consentias: Ego ingenue fateor, meam sententiam tantum differre ab opinione D. Socini, quantum cœlum à terra distat.

S. Satis est mihi, si sententia mea cum divinis testimoniis consentiat, ut certe consentit, quidquid alii ab ea abhorreant. Quamquam plurimi hodie sunt, & antea fuerunt, viri cum doctrina tum pietate præcellentes, qui eam & amplexi sunt, & constanter fovere.

N. Non mirur, quod vilipendis sacri baptismatis usu, finem ac verum de eo sensum haud teneat: quod ipsi sufficienter ostendit frater noster Alexander per memoriæ, si modo veritati locum dare vellet, aut posset.

S. Tantum me scripturæ baptismum, quanti à scriptura fit, & ne pluris eum faciam, quam Spiritus Sanctus velit, diligenter mihi cavere, divinis testimoniis, ratione, ipsoque usu edoctus, aliogui ingentem fenestram ad hypocrisin & superstitionem patefieri, qua veræ pietati ac religioni nihil magis adversari potest. Jam D. Alexandri Vitrelini scriptum, quod mea disputationi de baptismo aquæ opposuit, tantum abest, ut vel me, vel alium quempiam à mea de baptismo sententia revocare aut deterrere jure possit, ut in ea potius confirmandi vim habeat, & ne scriptum quidem dignum censeri debeat. Id quod fortasse aliquando omnibus piis & cordatis viris palam fiet.

N. Quod ad cœnam Domini attinet, id rogo dicere, me neminem hactenus legisse, qui ideo contemptim hac de re sentiret, ut in libris hoc scripto, quod mihi D. Socinus per fratrem nostrum D. Julium misit, apparet; quod ex aliquot rebus ostendam &c.

S. Et tamen Zwinglius variis in locis, Oecolampadius, Capito, Borrhaus, anno 1526, multa scripserunt, quæ per Dei gratiam publice extant, illis, quæ in illo meo scripto continentur, plane consentanea. Quin & ipse Bucerus, sententiæ, quam D. Niemojevius tenere, vel auctor, vel certe propugnator insignis, alicubi ea scripta reliquit, quæ cum mea sententia prorsus conveniunt, quod ipsis locis prolatis ad finem hujus meæ responsionis ostendam, si modo libros scriptaque mea habere potero, quæ in habitatione mea, quam hoste militi occupante, reliquere coactus fui.

N. Opponis sese interpretationi hominum eruditorum, qui voce Recordationis loco Commemorationis utuntur. Ego Græcus non sum, nec ad ejusmodi controversiam de verbis descendo: Mirum tamen mihi est, doctos istos Viros proprietate vocis Græcæ tam bene non assequi, eamve intellexisse, ut D. Socinus. Sed apparet, quod ipse etiam D. Socinus præbeat hac de re aliquam dubitationis speciem, ita scribens: *Verbum autem ἀνάμνησις commemorationem significare posse &c.* quo indicat, hanc vocem fortasse utramque significationem posse recipere, hoc est, & commemorationem & recordationem significare.

S. Scripseram ego non immerito in loco Pauli Apostoli 1 Cor. 11, non debuisse mutari verbum commemorationem, quod in Vulgata & Erasmi interpretatione legitur, in recordationem; siquidem enim verba manifeste demonstrare, Paulum non recordationis sed commemorationis sensu verbum ἀνάμνησιν protulisse, quod adeo verum est, ut Erasmus & eum sequuti Tigurini, nec non Calvinus, qui prius ambiguitate vocabuli decepti in simili apud Lucam loco recordationem vocabulum illud interpretati fuerant, scripserantque, *in mei recordationem*; postea cum ad Pauli locum ventum est, loco ipso moventur, tanquam quodammodo invitos alterum ejus verbi præcipuam significationem amplecti, ac scribere, alii quidem: *in mei commemorationem*, hic vero,

non, *ad mei recordationem*; neque etiam *ad mei memoriam*, quam verba significare queant *in mei commemorationem*. Nihil autem opus erat, ut D. Niemojevius ostenderet, ex ipsis verbis manifeste colligi, me ipsum concedere, verbum ἀνάμνησιν recordationem significare posse. Neque enim propterea colligitur, me dubitare, utrum in Pauli loco, & consequenter etiam apud Lucam, id verbum recordationem significare possit. Siquidem, ut antea me in meo scripto jam scripsisse memini, nihil prorsus dubito, quin propter sequentia illa Pauli verba: *Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculum hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis, donec venerit*, verbum illud ibi non quidem recordationem, sed commemorationem significet. Et propterea in nostra mea ad scriptum D. Niemojevii contra Vegam asserui, recte fecisse D. Czechovicium; qui in sua Polonica interpretatione modo *wspomnanie*, modo *przypomnanie* illud reddidit. D. autem Niemojevium non recte, qui non semel hoc ipsum verbum in suo scripto *pamięć* interpretatur. Nam quod verbum ἀνάμνησις commemorationem in ipsis Sacris Literis significet, ut quidem in meo scripto monui, ex hoc loco patet, qui fortasse unicus est in toto Novo Testamento, præter hunc Pauli & Lucæ locum, ex verbis videlicet illis Epistolæ ad Hebr. 10. *Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit*, ut habet vulgata editio. In Græco enim est verbum ἀνάμνησις, quod una cum vetere interprete alii omnes, quos ego quidem vidi, vel Commemorationem, vel, quod nihil aliud est, repetitam mentionem reddiderunt: nec fane aliter, quam ejusmodi vocibus reddere potuerunt.

N. Verum non de voce, sed de rebus agitur. Mihi ita videtur, quod, ubi fit rei alicujus commemoratio, id sine recordatione non fiat. Immo si rerum aliquarum (quippiam) debemus commemorare, consentaneum est, ut ipsa ejusdem non obliviscamur, sed in memoriam id nobis redigamus. Dicet, mortem Domini nunquam id nobis redigamus. Dicet, mortem Domini nunquam debere nobis excidere memoria: verum, quia nostra sumus in fragili hoc corpore, & vitam ambitus obnoxii, non sine causa, perpetua exercitatione in vero ultimo indigemus, ut assidue beneficium Dei & Domini Jesu Christi expendentes & commemorantes, in officio Christiano exhortari nos ipsos queamus. Israelitæ cum agno vescebantur, nonne beneficium divinum commemorabant?

S. De re quidem, non de verbis agitur, sed tamen res ex verbis elicitur, quæ si quis spernit, is & rem ipsam temporaliter aspernatur. Res, de qua agitur, est, utrum cœna Domini in eum finem instituta fuerit, ut ipsa nobis suggerat, & in memoriam revocet mortem ipsius Domini, necne: id quod nequaquam explicari potest, nisi intelligatur, quid sibi velit verbum, in illis Domini verbis: *Hoc facite in mei* ἀνάμνησιν. Ego quidem institutionis cœnæ Domini finem illum non agnosco, & propterea verbum illud in illis Domini verbis, non recordationem, sed commemorationem interpretandum esse affirmo. Quid igitur, quæso, est, quod Dominus Niemojevius de re ipsa agens ait, sibi videri. Iż gdzie wspomnienie bywa przypomnienie y też wspomnienia tę nie bywa. Nunquid fortasse duorum istorum verborum przypomnanie & wspomnanie, alterum recordationem, alterum commemorationem significat? Ego sane, quamvis linguæ Polonicæ admodum rudis, neutrum recordationem, sed utrumque commemorationem significare nullus asserere. Deinde quid, obsecro, ad propositam quæstionem pertinet, vel recordationem sine commemoratione, (quod tamen manifeste falsum est) vel contra commemorationem sine recordatione esse non posse? Neque enim quæritur, num mortis Domini utrumque, an alterum, in ipsa cœna sit, nec ne: sed num in eum finem ea fuerit instituta, ut alterum illorum, nempe recordationem ipsa in nobis gignat. Nihil igitur est, quod subjicitur, consentaneum esse, ut cum quis rerum alias commemorare volumus, ipsi ejusdem non obliviscamur, sed in memoriam id nobis redigamus; præsertim cum non oblivisci, & sibi in memoriam redigere, omnino ipsam commemorationem antecedat, & ex ipso usu cœnæ Domini commemoratio quidem mortis ipsius Domini proficiscatur, recordatio autem minime; quippe quæ ipsum usum antecedere plane debeat, si modo legitimus & non præposterus is usus est futurus. Jam vero, quamvis verissimum sit, id quod ipse D. Niemojevius verum esse agnoscit, & me dicturum putat, mortem Domini non debere nobis unquam è memoria excidere: tamen nunquam negatum est à me, fragilitatem nostram indigere ad hanc rem præstandam adminiculis quibusdam: sed cœnam Domini propterea institutam fuisse, ut ejus usus unum ex illis adminiculis sit, hoc vero & pernegavi, & pernego, ac constanter assevero, tantum abesse, ut quis idcirco ad cœnam Domini accedere debeat, ut etiam possit accedere, ut vi ejus ceremoniæ, sumptione scilicet ejus panis & vini, sibi in memoriam Christi mortem redigat, ut, nisi antequam illuc accedat, non modo recte ejus meminerit, sed ejus efficaciam & fructum jam interiore animo gustet ac sentiat, indignus plane sit, qui eo accedat. Cæterum nequeo videre, cur D. Niemojevius interroget, an non Israelitæ, cum agno illo paschali vescebantur, beneficium Dei commemorarent; quasi vero ego negem, in cœna Domini Dei beneficium commemorari, cum potius id urgeam atque inculcem, & præcipuum ejus sacri ritus finem esse statuam.

N. Sed nonnihil quippiam majus, dum ita scribit: *Cæterum quod omnes fere opinantur, Eucharistiam, quam Sacramentum appellant, confirmari saltem fidem nostram, ne id quidem verum esse censeri debet, cum nec ullo sacræ testimonio scriptum probetur, nec ratio ulla sit, cur id fieri possit. Quomodo enim confirmare potest nos in fide id, quod nos ipsi facimus, quodque licet à Domino institutum, opus tamen nostrum plane est, nihil prorsus mirum in se continens, aut præ se ferens, nihil denique habens, quod quicquam certum nobis verum esse ostendat vel suadeat, ex quibus fides nostra confirmari queat, &c.* Hujusmodi argumento nonne etiam auditioni verbi divini id adimit, quod per eam confirmemur in fide; siquidem & hæc est opus nostrum? At legimus, ex auditione esse fidem, quæ per eandem auditionem in animis piis perpetuo confirmatur & augetur. Uni vero Sacramentorum usui minus tribuere debemus, quam auditioni verbi divini? Fortasse ita videtur D. Socino. Sed non spero homines Deum timentes, & res divinas considerantes, & recte de iis judicantes, illi hac in parte assensuros.

S. Videtur D. Niemojevio novum fortasse & inauditum, aut certe impium, asserere, cœnæ Domini usu non confirmari fidem nostram: & tamen hac de re fuit ab initio inter Pontificios seu potius Lutheranos, & eos, qui se ab illis segregarunt, magna controversia, Pontificiis Lutheranisque contendentibus, aliis vero negantibus, Sacramenta vim confirmandæ fidei nostræ habere, cujus rei testimonium faciunt Zwinglii scripta, ex quibus excerpta aliquot loca ad finem hujus disputationis Deo volente adscribemus. Nam quod, si cœnæ Domini usu non confirmatur fides nostra, inde sequi, ne auditione quidem verbi Dei fidem nostram confirmari, censet D. Niemojevius, idque ex verbis & ratiocinatione mea, qua utor ad probandum, cœnæ Domini usu fidem nostram confirmari non posse, aperte colligi putat; error & fallacia est hic, nisi ego vehementer fallor, sane insignis. Primum enim ego non ex eo tantum argumentor, quod cœna Domini sit opus nostrum, quemadmodum D. Niemojevius mihi tribuit, sed ex eo simul, quod addo, nihil prorsus miri eam in se continere, aut præ se ferre: nihil denique habere, quod quicquam certum verum esse nobis ostendat vel suadeat, ex quibus fides nostra confirmari queat. Nam certe, ut alia omittam, Dei verbum in se multa habet, quæ ea vera esse suadeant, ex quibus fides nostra confirmari possit.

Continet enim & rationes & causas rerum, quæ nobis credendæ sunt, atque earundem certissima testimonia partim ostendit, partim plane verisimilia facit. Quæ omnia à ritu ipso cœnæ Domini per se, qualis & institutus & divinitus commendatus nobis est, abesse constat. Simplex enim est actio nostra, omnibus probationibus eorum, propter quæ fit, quod ad nos ipsos attinet, destituta, ex quibus sane, si vera esse credantur, non confirmatur tantum, sed etiam gignitur fides nostra. Atqui illa vera esse, aliunde vel docendi vel commonefaciendi sumus, quam ex hac ipsa actione, ad quam etiam obeundam minime accedere debemus, nisi jam de illis & docti & commonefacti, quantum sat est, simus. Si quid igitur ipse cœnæ Domini usus hac in parte præstare queat, ut scilicet quicquam suadeat eorum, propter quæ fit, id nullo modo nostram ratione, qui hoc ritu decenter utimur, sed aliorum quorundam, ut præstet, necesse est, quibus videlicet fortasse verisimile fiat, nos non usuros ejusmodi ritu, nisi causæ, quas ejus ineundi profitemur, nobis quodammodo compertæ essent, aut saltem dignæ forent, quæ veræ esse crederentur. Quod tamen (quæso) quam per se ipsum leve est ad fidem faciendam, quamque illis inferius, quæ nobis, antequam actionem illam obeamus, illarum causarum veritatem probant? Et sane ridiculum prorsus videtur affirmare, cuiquam ex eo ipso, quod ipsemet facit, quidquam suaderi eorum, quæ ipsum ad id faciendum impulerunt, & ad quæ prædicanda & commemoranda potissimum id facit. Ac deinde animadvertendum est, non ipsa auditione verbi Dei, quæ opus nostrum fortasse aliquomodo dici potest; sed verbo ipso audito confirmari, immo etiam gigni fidem nostram. Quare cum Paulus ait, fidem esse ex auditu, intelligendum est, fidem non gigni nisi ex aliqua re audita, quam verbum Dei esse, statim ibidem idem Paulus docet, quod verbum nostrum nullo prorsus pacto nostrum opus dici potest; nostrum enim nomine hic necessario ii intelligendi sunt, qui Dei verbum audiunt, quemadmodum cum de cœna Domini agitur, ii sunt intelligendi, qui eam (ut Pauli verbo utar) comedunt. Jam ii, qui verbum Dei audiunt, non ipsi profecto id annunciant, sive ejus auctores aut ministri ullo modo sunt. At ii, qui cœnam Domini comedunt, sine dubio ipsi ritum cœnæ Domini peragunt, atque id ipsum faciunt, de quo quæritur, an ipsorum fidem, nec ne confirmet? Quod si Dei verbum nullo modo nostrum est opus, plurimum abest, ut hac in parte cum cœna Domini conferri queat, quæ, ut diximus, nec sine causa affirmavi, opus nostrum plane est. Qua de re in sequente particula agemus, & differentiam inter ipsam & Dei verbum, quod pertinet ad fidem, cujus sint opera, latius explicabimus. Hic tantum monebimus, valde mirum videri posse, D. Niem. ubi de confirmanda fide nostra agitur, nullo pacto ferre posse, ut usui Sacramentorum anteponatur verbi Dei auditio, immo ita loqui, quasi manifesto illic huic præferat, cum tamen certissimum sit, verbum Dei non modo confirmare, sed etiam, ut paulo ante dictum est, & ex divino testimonio, quod ipse D. Niem. citaverat, ostendimus, etiam gignere in nobis fidem, quod certe iis, quæ Sacramenta vocantur, nemo tribuere audebit unquam.

N. Dominus noster Jesus Christus porrigens panem, commemorat corpus suum pro peccatis nostris traditum; similiter calice [porrecto,] sanguinem pro peccatis effusum. Quod dum audio, & spectatissimum horum omnium typum in usu cœnæ Domini habeo, an non corroborari in fide debeo? quando hæc verba à Christo semel prolata, in usu cœnæ Domini ita considerantur ac recipiuntur, non ut verba humana, sed ut verba Christi Domini, & actio cœnæ Domini, licet hominum manibus administretur, nihilominus tamen repræsentat illam actionem, quam Christus Dominus manibus suis propriis administrare dignatus est. Unde contra D. Socinum concludere possumus, quod legitimus cœnæ Domini usus, non tantum sit opus nostrum, sed etiam opus Christi. Id enim facientes in memoriam nobis redigimus sanctam illam actionem Christi, quam non propter se, sed propter nos credentes admisit.

S. Quia in cœna Domini, ad Christi ipsius eam instituentis imitationem, mentio fit corporis Christi pro peccatis nostris traditi, & sanguinis fusi, non ideo ex ipsa cœna Domini fides nostra confirmari potest. Nam aut quis, antequam ad Domini cœnam accedat, illa vera esse credit, aut non credit. Si non credit, præterquam quod indignus plane est, qui cœnæ Domini sit particeps, quomodo, quæso, confirmabitur ejus fides, quæ nulla est, aut quomodo mentionem illam simpliciter fieri audiens, nec ad illa, quæ affirmari audit, quidquam addi animadvertens, quod ea confirmandi vim ullam habeat, ut ea vera esse credat, adduci poterit? Nunquid panis fractus ille, & vinum in poculum infusum, communi sumptione probat, Christi corpus pro nostris peccatis fractum fuisse & sanguinem fusum? Nihil minus. Nihil enim prorsus revera commune hæc inter se habent, & mutuo conjunctum, sed tantum similitudinem quandam, quæ etiam per se non apparet, nec nisi ex iis, quæ ibi dicuntur & commemorantur, intelligitur, tantum abest, ut ipsa ibi dictorum & commemoratorum fidem ullam cuiquam facere possit. At enim tanquam à Christo olim dicta reperiuntur illa, ut quidem D. Niem. placet; quid tum postea? Num, rogo, ille qui vera illa nondum esse credit, jam Christo fidem adjungit, sed nondum audivit hæc ab illo fuisse dicta; aut quia tanquam à Christo olim dicta reperiuntur, idem etiam revera à Christo olim dicta fuisse sibi persuadet? Nemo, arbitror, non videt, quam hæc vel absurda vel falsa sint. Quod si quis, antequam ad Domini cœnam accedit, jam illa, ut quemlibet oportet, vera esse credit, quid, obsecro, ejus fidei addi potest, in ipsa simpliciter commemoratione? Annon aperte constat, coram jam illa credentibus ea non ideo commemorari, ut magis firmiusve illa vera esse credant, sed ut communiter illorum jam firmiter creditorum memoria celebretur, deque eis gratiæ agantur? Nam & in hunc ipsum finem ad eum ritum peragendum omnes conveniunt; si modo rite eum peragere velint. Nec jam similiter illa credenti, adeoque (ut cœnæ Domini usum necesse est) cœnæ vim & fructum sentienti, quidquam ad credendum firmitatis adjungere valet, quæ hæc tanquam à Christo olim dicta reperi audiat: quippe qui vel jam plane persuasus sit, ea à Christo ipso fuisse dicta, vel certe novam nullam ejus rei probationem hinc habeat; aut si tamen habet, multo illis inferiorem habeat, quibus ad id credendum prius adductus fuit. Sed præterea diligenter considerandum est, minus verum esse, in cœna Domini ita mentionem fieri corporis Christi pro peccatis nostris traditi & sanguinis fusi, quasi Christi verba in ipsa instituenda cœna dicta repetantur, & ejus nomine iterum proferantur. Neque enim in hunc finem Christus ea verba protulit, ea ut suo nomine postea repeti jussit: sed sic locutus est, quinam finis & usus esset ejus ritus, quem instituebat, suis discipulis non quidem ipsius nomine, sed proprio ipsorum posthac peragendum. Nulla etiam est præscripta à Christo verborum forma in ritu hoc peragendo: ut præter id, quod historia ipsa docet, ex suo capite Pontificii formarunt. Sed neque institutum, ut unus aliquis Christi personam hic repræsentet, & ejus nomine, quemadmodum ipse fecerat, panem & vinum cæteris porrigat. Nam quid quod ad Christi mortem faceret ab omnibus prædicandam & commemorandam, quem hujus ritus præcipuum finem esse ex Paulo constat? Annon potius ad hunc finem requiritur, ut omnes eadem ratione & modo, ex eadem mensa ibi ex eodem pane & vino pariter sumant? Certe eos ipsos, qui ab initio in reformatis Ecclesiis uni certo homini, eique verbi Dei ministro, hoc munus assignarunt panis & vini cæteris porrigendi, non hoc animo id fecisse, ut is quodammodo Christi vicem ea in re obiret, illud satis indicat, quod, ut is non minus quam cæteri ex eodem pane & ex eodem vino sumeret, omnino licet pur-

[illegible], statuerunt: neque enim vel legimus, vel verisimile est, Christum ipsum, cum ritum hunc institueret, ex eo pane & vino, quod discipulis suis porrexit, sumpsisse. Non igitur actionem illam Christi in hoc ritu frequentando cœna Domini repræsentat, quemadmodum D. Niemojevius opinatur: sed Christi corporis fractionem & sanguinis fusionem adumbrat, & sic ea peragenda Christi mors, quam pro nobis subiit, commemoratur & prædicatur. *Hoc facite*, inquit Christus, *in meam commemorationem*. Quidnam illud est, quod fieri jubet Christus, & quænam aut qualis est illa Christi commemoratio? Utrumque explicat Paulus statim subjiciens: *Quotiescunque enim comederitis panem hunc, & calicem biberitis, mortem Domini annunciatis, donec veniat*. Ergo id quod jubemur facere, non est actionem illam Christi coram populo imitari, sed panem illum comedere & calicem bibere, non quidem ad ipsam Christi actionem illam, sive ex toto, sive ex parte quodammodo renovandam, sed ad Christi mortem annunciandam. Quocirca frustra conatur D. Niemojevius ostendere cœnam Domini, quæ à nobis comeditur, non modo opus nostrum, sed etiam ipsius Christi esse, ex eo, quod ibi scilicet actio illa Christi repræsentetur & commemoretur; & frustra (ne quid gravius dicam) affirmare audet, ritum illum institutum esse à Christo non propter se, sed propter suos fideles; cum ex ipsius Christi & Pauli verbis manifestum sit, propter se illum institutum fuisse, id est, ad sui commemorationem, suæque mortis prædicationem, sine ulla mentione boni alicujus, quod ipsius fideles inde percepturi essent, nedum propter ipsos fideles, non autem propter Christum hic ritus institutus dicatur. Scio quidem, Christianorum vulgus ita ad cœnam Domini accedere, quasi à Christo aliquid per ejus ministri manum accepturum, quæ persuasio omnis erroris, qui circa hunc ritum extitit, pravæque superstitionis & idololatriæ tandem prima origo & causa fuit. Nam si vel hoc unum, ut Sacris Literis testatissimum est, sic nobis Antichristianus spiritus illibatum reliquisset, cœnam videlicet Domini ex ipso Christi instituto nostrum plane esse opus ad ipsius Christi nomen concelebrandum prorsus pertinens, non autem ad aliquod bonum, tanquam à Christo sibi datum, nobis communicandum, quam longissime perpetuo abfuissent à Christianorum cœtibus tot tamque circa hunc sacrum ritum errorum monstra atque portenta. Ex prædictis satis constare arbitror, quantum inter cœnam Domini & Dei verbum intersit, quod quidem ad sacramentum, cujusnam sint opera: Siquidem verbi Dei annunciatio, quæ propter nos nostramque salutem instituta est, opus ipsius Christi censeri debet. Cujus ea in re vicem gerunt ii, qui illud annunciant: & Christus ipse, qui per suos fideles ministros nobis salutis viam prædicat, nosque ad fidem in ipso collocandam hortatur & excitat, ac per eosdem nunc, ut ad sui memoriam ex ipsius instituto ad panem frangendum & comedendum, vinumque infundendum & bibendum conveniamus: non autem ad hunc panem & vinum à se per eorundem manus sumendum incitat.

N. Et non sine causa poculum appellat poculum Novi Testamenti; quæ verba explicet D. Socinus, prout ipsi placet, ipsissimum tamen fateri cogetur, aut sigillum, aut signum, aut testimonium Novi Fœderis [esse] usum cœnæ Domini. Quare non video, quo pacto usui cœnæ Domini illud velit adimere, quod, cum sit monumentum ac pignus quoddam Novi Fœderis, fidem in nobis confirmet. Quandoquidem Fœderi, quod Deus nobiscum per filium suum dilectum pepigit, inclusa est fides, & sine fide participes divini fœderis esse non possumus. Utentes igitur signo, vel sigillo, vel testimonio Novi Fœderis, profecto in fide nostra confirmari & certificari possumus.

S. Nusquam legitur, Christum appellasse poculum illud poculum Novi Testamenti, sed ipsum Novum Testamentum, ut est apud Lucam & Paulum: Vel sanguinem suum N. Testamenti, ut est apud Matth. & Marcum; si modo demonstrativum illud pronomen hoc, ad ipsum poculum referendum est, & non potius ad vinum, quod poculo continebatur. Jam cur Christus poculum illud N. Test. appellaverit, statim intelligetur, si consideretur, cur, seu idem poculum, seu vinum in ipso contentum, suum N. Testamenti sanguinem vocaverit, præsertim cum non simpliciter Novum Testamentum: sed Novum Testamentum in suo sanguine esse dixerit. Certum est autem, si Christus poculum illud sanguinem suum Novi Testamenti esse dixit, poculi nomine vinum in ipso contentum intellexisse, qua loquendi figura usus est manifeste Paulus de hoc ipso ritu verba faciens, calicem illum bibi affirmans. Cur vero suum sanguinem Christus vinum illud vocaverit, jam explicatum est à me pluribus verbis in eo scripto, quod D. Niem. oppugnat. Ex quibus (ut ea non verbosius agam) idcirco vinum illud à Christo suum sanguinem appellatum fuisse apparet, quod vino illo Christi sanguinis commemoratio fieri deberet. Jam quod addit N. Testamenti, ad vim sanguinis sui exprimendam addit, siquidem Christi sanguine N. Testamentum confirmatum fuit. Hinc apparet, cum ipsum poculum Novum Testamentum esse in suo sanguine, Christus dixisse legitur, aliud nihil intelligendum esse, quam vino ex illo poculo poto, Novi Testamenti, quod nobiscum suo sanguine interveniente pepigit, seu potius sui sanguinis, qui ad N. Testamentum confirmandum fusus fuit, commemorationem fieri, ex qua commemoratione nullo modo confirmari fidem eorum, qui commemorationem ipsam (ut sic dicam) faciant, immo firmam fidem, qua jam sunt præditi, declarari; si modo digne ac fide ab ipsis ea commemoratio fiat. Quod igitur N. Testamenti appellatio poculo seu vino illi tribuatur, nihil pertinet ad probandum, eo fidem illud bibentium confirmari, etiamsi ipso N. Testamento fides nostra non modo confirmetur, sed etiam gignatur. Neque enim ideo appellatio ista illi tribuitur, quia N. Testamentum in memoriam bibentibus revocet, ipsive testetur aut significet: sed quia ipsi bibentes Novum Testamentum prædicant & commemorant, idque secum pactum fuisse alios testantur ac significant. Testantur, inquam, & significant, non quia id probent, ejusve rei fidem faciant; sed quia rem sic se habere profitentur, sicque sibi persuasum esse indicant. Nihil igitur contra me concludi posset, etiamsi præter id, quod in Sacris Literis expressum est, concederem, cœnam Domini aliquomodo testimonium, aut signum seu sigillum N. Testamenti esse, cum appellationes istæ nec effectum illum necessario significent, qui in ipsis cœnam Domini comedentibus sit, & non propter fidei confirmationem illam, quæ ab ipsis cœnis proficiscatur, sed tantum propter animi & fidei indicationem & declarationem, quæ in ea fiat, adhiberi possint.

N. Sed videtur D. Socinus, difficile sibi esse negare, cœnam Domini fidem in nobis confirmare, coactus est id fateri, ita scribens: *Postremo animadvertendum est, posse quidem in ipsa cœna Domini celebranda confirmari & augeri fidem: sed non ex illa panis & vini sumptione, nec ex virtute aliqua divina, quæ ibi potius quam alibi exerceatur: sed ex mutuis exhortationibus, maturaque Christi præceptorum obedientiæ* [illegible] *ex solenni illa commemoratione & celebratione beneficiorum Dei & Christi, & denique ex ipsis divinis verbis ceremoniæ adjunctis, &c.* Vide quomodo veritas hominem constringat. Et quisnam ex nobis cœnam Domini sine his rebus, & præsertim sine doctrina verbi Dei describit & statuit? Cum vero coactus fuerit fateri, his rebus fidem & confirmari & augeri, quæ causa illum impulit, ut scriberet, actione cœnæ Domini fidem non confirmari? Hujusmodi repugnantiæ in scripto D. Socini sæpe reperiuntur.

S. Nulla repugnantia est in verbis meis neque hic, neque, ut spero, alibi. Cum quæritur, utrum cœna Do-

ejus fidem nostram confirmet, quid ipse per se faciat, quæritur, & eorum vi, quæ ipsius propria sunt, non autem ex re aliqua vel adjuncta, vel aliis actionibus communi. Adde, quod in ipsa quæstione non ejus, quod ab aliis vel separatim, vel communiter fit, ratio habetur: sed ejus, quod quisque per se facit. Adeo, ut id tandem quæratur, numquid is qui ad cœnam Domini accedit, & rite panem illum ac vinum sumit, ex ipsa sumptione suæ fidei confirmationem aliquam, necne, nanciscatur. Mitto, quod id quæritur, num in hunc ipsum finem cœna Domini & instituta fuerit, & comedatur, ut fides eam comedentium confirmetur. Hæc autem fere omnia non solum ex eorum scriptis qui ante me hac de re disputarunt, sed etiam ex toto ipso scripto meo potissimum vero majore ex parte, ex ipsis ejus scripti verbis, quæ hic à Domino Niem. sunt recitata, aperte constat. Nec dubium est, quin ipse D. Niem. una cum aliis, contra quos in meo scripto disputo, sentiat, cœnam Domini ideo confirmare fidem nostram, quia sit sigillum & testimonium, quo Deus nobis sua promissa obsignet, atque ob oculos quodammodo ponat, quemadmodum ex ejus scripto contra Emanuelem Vegam perspicuum est. Quid igitur mihi contra sententiam hanc in meo scripto tacite disputanti, & quæstionem, ut eam modo exposui, me accipere, non obscure declaranti, adversari potest, quod ipse ibidem fatetur, in cœna Domini celebranda posse confirmari & augeri fidem nostram ex rebus vel illi adjunctis, vel ipsi non propriis, & non ab unoquoque per se, sed ab aliis, vel separatim, vel communiter factis? Quamvis enim D. N. dicat, neminem ex iis, qui cum ipso sentiunt, describere aut statuere cœnam Domini sine illis à me commemoratis rebus, & præsertim sine doctrina verbi Dei: tamen non quid vel ipse vel alii dicant, hic quærendum est, sed quid verum sit. Duo igitur ex quatuor à me commemoratis rebus dixi esse, sine quibus cœna Domini rite celebrari potest, & sic inter adjuncta numeranda esse, videlicet mutuas cohortationes & verbum divinum. De eo enim divino verbo sum locutus, quod præter illud est, sine quo ritus ipse peragi fortasse nullo modo potest, quod expressum est à me illis verbis, *ceremoniæ adjuncta*. Jam nihil vetat, quo minus cœna Domini rite celebretur absque ullis mutuis cohortationibus, & sine aliqui vix unquam apud nos non celebrata fuisse; siquidem apud nos minister tamen verbi Dei in ea celebranda loqui solet, cæteris omnibus tacentibus. Verbum porro divinum, vel nullum revera (quidquid alii omnes sentiant) est in ea celebranda necessarium, vel certe non ejusmodi, quo cujusquam eam celebrantis fides confirmari queat. Satis enim omnino esse videtur, ut in ea celebranda simplicissima mentio fiat corporis Christi pro nobis traditi, & sanguinis fusi, quæ ipsa per se vel divinum verbum dici nequit, vel certe, ut supra 8 particula ostensum est, celebrantium fidem confirmandi nullam vim habet. Quanquam præterea ex Pauli verbis intelligi potest, ne hoc quidem necessarium esse, ut in cœna Domini celebranda mentio ista apertis verbis & diserte fiat. Nam apud Corinthios illam non fuisse solitam fieri, id demonstrat, quod Paulus illis Christi institutionem in memoriam revocat, nec interim tamen eos reprehendit, quod mentionem istam disertis verbis facere omiserint, reprehensurus sine dubio, si eam necessariam judicasset. Videtur igitur statuendum, commemorationem & prædicationem Christi mortis, quæ necessario fit in cœna Domini ipsa illa panis & vini fractione & infusione, eorundemque sumptione contineri, inde proficisci, non autem ex verbis illi adjunctis. Id quod indicant satis aperte verba illa Pauli: *Quotiescunque enim panem hunc comederitis & poculum biberitis, mortem Domini annunciatis.* Quanquam Erasmus verbum Græcum καταγγέλλετε, eo quod non indicativi, sed imperativi modi esse censuerit, non *annunciatis*: sed, *annunciate*, interpretatus est, quasi Paulus non quidem moneat, quid eo pane comedendo & poculo bibendo fiat; sed jubeat, quid præterea fieri debeat. Quam interpretationem nullo modo mihi ferre videtur dictio *enim*, in initio horum verborum posita: quæ, *igitur*, potius esse debuisset, si ista mens Pauli fuisset. In Agni certe Paschalis ceremonia ad transitus illius seu transitionis Domini memoriam instituta & usurpata, nullam legimus disertis verbis ejus rei commemorationem fuisse factam, immo legimus Mosen in eo ritu instituendo Israelitis præcepisse, ut si ipsorum filii interrogassent, quid sibi vellet cultus ille, curve ab ipsis servaretur, tunc illis id exponerent. Ex quo constat, in ipso ritu peragendo, ejus causam diserte exponere, minime fuisse necessarium. Apud me quidem vel hoc exemplum rei præsertim tantopere cœnæ Domini similis, & cui cœna Domini quodammodo successisse videtur, maximum pondus habet ad persuadendum, in cœna Domini ne ipsam quidem mentionem Christi corporis pro nobis traditi, & sanguinis fusi disertis verbis faciendam necessarium plane esse. Qua tamen de re nihil nunc statuo; satis enim habeo ostendisse, verbum Dei, ex quo fides nostra confirmari possit, in cœna Domini non esse necessarium. Adde autem supra dictis, quod nec mutuarum cohortationum, nec verbi Dei ratione quibus in cœna Domini confirmari & augeri fides nostra possit, illa hic nostra uniuscujusque videlicet per se, actio est. Quare nec ad quæstionem nostram eorum consideratio quicquam pertinet. Jam ex reliquis duabus à me commemoratis rebus una, id est, mutuum Christi præceptorum obedientiæ exemplum, nequaquam propria est cœnæ Domini, quemadmodum nec etiam duæ, de quibus jam egimus, quæ propterea, etiamsi adjunctæ non essent, nihil tamen ad ipsam quæstionem pertinerent. Altera vero, id est, solemnis illa commemoratio & concelebratio beneficiorum Dei & Christi, atque ipsa cœnæ Domini est propria, cum nihil impediat, quo minus alia ratione, ut quotidie ex parte fit, Dei Christique beneficia & commemoremus & concelebremus. Nam quod solenniter id fiat, hoc ad fidem confirmandam nihil pertinet. Intelligendum est autem, cum dico, posse fieri, ut, commemoratione illa & concelebratione beneficiorum Dei & Christi, fides nostra in cœna Domini confirmetur & augeatur, me non ita loqui, quasi ea ratione nobis Dei Christique beneficia in memoriam redigantur: hoc enim pernego: sed propterea ita loquor, quia cum videmus, tot alios nobiscum alacriter atque constanter eorum Dei & Christi beneficiorum memoriam celebrare, ex quibus fides nostra alitur & sustentatur, facile fit, ut tali exemplo magis etiam commoveamur, & hæc, quæ jam firmiter ad salutem nostram credimus, firmius etiam credamus. Ex quo apparet, quidquid confirmationis & augmenti fidei nostræ ex commemoratione & concelebratione ista in cœna Domini potest proficisci, id non actioni illius, cujus fides confirmatur & augetur: sed aliorum communi actioni tribui debere; hoc autem, ut supra monuimus, extra quæstionem est. Atque hoc idem dicendum est de exemplo obedientiæ præceptorum Christi, quod in cœna Domini habetur. Satis, arbitror, me ostendisse, me nihil ipsi nihil prorsus adversatum fuisse, & quidquid, ut candide, quemadmodum decet, agerem, in cœna Domini celebranda esse posse dixi, quod fidem nostram confirmet, id omne, quod ad ipsam cœnam Domini attinet, plane ex accidente esse, quando præsertim quæritur, utrum cœnæ Domini ritu fides nostra, necne, confirmetur.

N. Sed ulterius progrediamur, & argumenta D. Socini audiamus, dum ita scribit: *Ut igitur ad propositum revertamur, & concludamus, dico in sumptione illa panis & vini, quæ fit in cœna Domini, nihil præter panem illum & vinum, sive à credentibus sive à non credentibus accipi, nec corporaliter, nec spiritualiter, &c.* Hujusmodi sermonem fidelibus horribilem esse necesse est. Nam etiamsi panis & vinum naturam suam non perdat aut immutet, nihilominus,

ratione

rio monumentum Domini, quam fideles commemorant, non potest pro simplici pane reputari atque haberi: hac enim ratione sequeretur praestantius quid sentire de sanguine pecudum sub lege, qui in hunc usum separatus, ac esset sanguis Veteris Foederis, certum est, quod jam habuerit quippiam praestantius, quoad significationem & obsignationem, quam simplex pecudum sanguis. Et tam ingrato animo suscipiemus pignora atque monimenta à Christo Domino instituta & commendata, ut non plus illis tribuamus, quam simplici pani & vino?

8. Profitetur hoc loco D. Niemojevius, se argumenta mea exponere velle, & interim tamen nullum argumentum meum exponit, sed simplicem nudamque sententiam, quodam loco meo recitato, qui epilogus quidam est, eoque omisso, qui prius in meo scripto occurrit, ubi eadem sententia una cum nonnullis suis probationibus & argumentis latius explicatur, quemque si recitasset, non habuisset, cur diceret, verba mea horribilia fidelibus esse debere. Sed videamus eo quidnam horribilis contineat; an etiam prae se ferat, sed illius simplex ipsa mea undeque sententia, ut loco ab ipso recitato legitur: *Dico igitur in sumptione illa panis & vini, quae fit in Coena Domini, nihil praeter ipsum panem & vinum à credentibus, sive non credentibus accipi, nec corporaliter, nec spiritualiter.* Quid hoc, quaeso, homini fideli horribile? Certe Zuinglius & alii, qui, ut ipsi homines credi sentiunt, primi omnium omnes perniciosiores crassioresque de Coena Domini opiniones ex Christi Ecclesia exterminare coeperunt, hoc idem dixerunt, quippe qui aperte voluissent, Coenam Domini non eo institutam fuisse, ut ibi aliquid ad salutem nostram acciperemus, sed ut ad eam pertinentia accepta quaedam commemoraremus, deque iis gratias ageremus. Eo quo fit, ut homini fideli potius horribile videri possit, si quis Christi institutum & totam religionis Christianae rationem pervertens asserat, pane illo ac vino sumendo aliquid praeterea ad salutem nostram pertinens sumi, quamvis ei de re nihil prorsus appareat. Hypocritis ac superstitiosis hominibus sunt ista relinquenda, qui hac sola via (per speciem nimirum fidei, quae Deo habeatur, commendandae) vel sibi ipsis videlicet vel aliis persuadendi quaedam mira, quae Deus in quibusdam rebus praestet, non apparere, sed credenda tamen nobis esse, sensim ac pedetentim progredientes, portentosissimas tandem ac perniciosissimas quasdam opiniones in Dei Ecclesiam invexerunt. A via illa tandem penitus recedens D. N. ait, panem illum & vinum in Coena Domini non posse esse simplicem panem & vinum. Nam si ita res se habet, ergo aliud quidpiam sunt praeter panem & vinum, cumque interea sensibus nostris nihil omnino praeter ipsum panem & vinum appareat, mirum tamen quiddam & plane inusitatum, ac praeter id quod unquam Deum fecisse constet, credendum erit. Sed explicet D. Niem., quid illud sit, & si ex Christi instituto, quo ipse hic nititur, id peti vult, dicat necesse est, illud esse ipsum Christi corpus pro nobis traditum, & sanguinem pro nobis fusum; nihil enim aliud praeterea substantiale, ut sic loquar, quodque efficere possit, ut panis ille & vinum non sit simplex panis & vinum, in Christi instituto commemoratur. Atqui ipsemet D. N. opinionem, quod cum pane & vino conjunctum sit ipsum illud pro nobis traditum Christi corpus, & ipse ille sanguis fusus, nisi memoria me fallit, in suo scripto contra Vegam plane rejicit. Verum, arbitror, ipsum hoc loco *simplex*, seu, *prosty*, non aliud intellexisse, quam ipsum verbum sonat, id quod ex absurdo, quod inde colligit, si diceretur, panem illum & vinum, simplicem, seu prosty/ panem & vinum esse, animadverti potest. Sequeretur enim, inquit, nos praestantius quid sentire de sanguine pecudum sub lege. Nam certe sanguis pecudum, quidquid aliquid praeberet, simplicissimus tamen sanguis pecudum erat. Videtur igitur nomen *simplex*, seu *prosty* pro *vulgari*, seu [illegible] usurpasse. Sed quid contra illa verba aut sententiam meam, si panis ille & vinum haud vulgaris panis & vinum censendum sit? Id enim ego facile concedo, cum ejus usus ad sacrum divinumque institutum nostrum quendam pertineat. Nihil ergo aliud loco à D. N. citato dixi, quam nos pane illo & vino sumendo, nihil praeter panem ipsum & vinum sumere. Hoc autem nullo modo usibus & effectibus non vulgaris nec illorum panis & vini sumendi ab hoc sumendo pane & vino excludit: sed in eo vis est, quoniam sint illae causae, quae effectus. Putat D. N. illo pane & vino significari atque obsignari Novum Testamentum seu foedus, & tanquam a minore, à sanguine pecudum argumentatur, qui significatum & obsignatum fuerit foedus seu testamentum vetus. Ego vero existimo, non quidem panem illum & vinum quidquam ullo modo nobis, sed nos eo ex Christi praescriptione sumendo aliis quippiam aliqua ratione significare. Eo vero Novum Testamentum seu foedus obsignari prorsus nego. Argumentum enim D. N. à sanguine pecudum ductum, nam ipse ductum est: siquidem sanguini illi non vinum illud, quod in Coena Domini bibitur, sed Christi sanguis respondet, quo confirmatum fuit novum foedus, quemadmodum sanguine illo pecudum vetus fuerat confirmatum. Vinum autem illud non adhibetur in Coena Domini ad confirmandum novum foedus, sed ad Christi sanguinem, qui semel tantum in aeternum confirmatum fuit, celebrandum & commemorandum. Itaque multo praestantior sine dubio respectu Veteris Foederis fuit sanguis ille pecudum, quam respectu novi sit panis ille & vinum, tantum abest, ut argumentum ab illo respectu Veteris Foederis, ad ista respectu novi, tanquam à minore ad majus duci possit. Adde quod nulla in proposito nostro recta comparatio inter haec & illum fieri potest, cum ille semel tantum in Veteri Foedere sanciendo adhibitus fuerit; hic vero in novo commemorando identidem adhibeatur. Quanquam D. N. in sua argumentatione sanguinem illum pecudum intellexisse, qui quotidie sub Vetere Foedere fundebatur, ostendunt verba ipsius illa, pod Zakonem, id est, sub lege. Nam sanguis ille, qui semel tantum in Vetere Foedere sanciendo fuit adhibitus, non revera sub Lege, sed potius in Lege, approbante populo ferenda, adhibitus fuit, ut ex loco ipso apparet Exod. 24. ubi etiam ob hanc causam sanguis illius foederis appellatur. Atqui sanguis ille, qui quotidie in Vetere Foedere fundebatur, nusquam, (quod credam) illius foederis sanguis appellatur. Caeterum perpendenda sunt verba illa D. Niem. [illegible] *Quamvis* enim supra Coenam Domini monimentum Novi Testamenti esse dixerit, tamen quia nondum recte intelligebam, quid sibi eo nomine vellet, id silentio pertransii. Nunc vero ex illis verbis intelligo, eum omnino velle eo nomine (cui etiam aliorum arbitror hanc notionem subesse) eam significare, quae quasi pignus quoddam nobis quidpiam in memoriam revocet, quam vulgo memoriale appellant. Nam agit hic de grato animo nostro erga Christum, ratione monimentorum ab ipso institutorum & commendatorum, quae scilicet, ut ipsi placet, sunt panis ille & vinum quod in Coena Domini sumitur. Itaque pro concesso sumit, Christum in hunc finem instituisse & commendasse usum illum, ut nos beneficio afficeret, hac videlicet ratione nobis saepius ejus mortem in memoriam subinde revocando. Sed hoc, ut pote maxime in hac disputatione controversum probare oportuisset, non autem pro concesso sumere.

9. Sed quid ulterius scribit, audiamus: *Sunt, qui omnino credant, coenam Domini nobis tantum Deo ergo nos benevolentiam. Hoc nullo modo verum esse potest, &c.* At quid aliud est, mortem Christi annunciare, quam Deo pro beneficiis ipsius, qui filium suum dilectum in diram mortem propter delicta nostra tradidit, gratias agere? gratias vero hoc nomine agentes Deo, nonne in hoc beneficio ab ipso accepto certificari

& confirmari debemus? Et mira sunt ea Domini. Sunt ei verba, non nego, cœnam Domini amorem Dei adversum nos testari; nam antea fuerit quæstio, illam propterea esse institutam, ut Deo & Christo pro beneficiis ipsis gratias agamus. An per religiosam gratiarum actionem, & celebrationem memoriæ mortis Christi, beneficium Dei, & Christi gratia in pectoribus nostris renovari & confirmari non debet?

S. Imprimis mirum est, D. Niemojevium contra ipsum sensum communem contendere, ipsam actionem gratiarum pro benevolentia aliqua, posse illi ipsi, qui gratias agit, eandem benevolentiam testari. Ergo, si ei credimus, potest quis suo ipsius facto sibi ipsi alterius factum seu animum testari, quamvis etiam sibi factum illud jam cognitum, & sine cujus cognitione ac persuasione antecedente factum illud suum existere non possit. Hujus sententiæ absurditatem atque adeo (ut ita dicam) impossibilitatem videtur ipse D. Niemojevius sensisse, cum in suis rationibus concludendis non testificandi, sed (sic enim oportet) certificandi, confirmandi & renovandi verba in illas, & in quæstionis terminos immiserit, ut minus absurda concluderet. Quæ enim illis verbis significantur, absque ullo vero testimonio ex ipsa re manante, sed sola meditatione, & commemoratione eorum, quæ jam aliunde percepimus, fieri in nobis aliquo modo possunt. Id autem quod verbum testari significat, nullo modo sine vero testimonio ex ipsa re manante fieri potest. Jam de iis, quæ istis aliis verbis significantur, ex parte supra satis egimus: ostendimusque, quidquid confirmationis fidei nostræ ex cœna Domini proficisci possit, id quod ad ipsam cœnam Domini & ejus finem ordinarium attinet, ex accidente esse. Quod idem de confirmatione & certificatione in nobis divinæ erga nos benevolentiæ dici debere apparet. Porro quod ad renovationem attinet, si id ita accipiatur, quasi in cœna Domini benevolentia divina, quæ nobis memoria quodammodo excidisset, in mentem nobis recurrat, nihil a veritate alienum excogitari potest, cum, ut sæpius dictum est, nemo digne cœnam illam obire possit, nisi jam mortis Christi non solum recte meminerit, sed etiam ejus fructum senserit. Sin vero aliter verbum renovationis accipiatur, jam per ea, quæ de confirmatione, & certificatione diximus, renovationi quoque satis factum est.

N. Sed nullo modo mira (ne quid dicam aliud) argumentationes: *Certum enim esse debet, nullo alio ratione illud testimonium a cœna Domini proficisci posse, (si modo proficiscitur) nisi quia illa nobis testatur, Christum Dei filium, ex ipsius Dei voluntate pro nobis mortuum fuisse, & corpus suum frangendum, sanguinemque suum fundendum nostri causa dedisse. Atqui hoc nobis nullo pacto testatur cœna Domini, &c.* Eoquid magis erroneum potuit scribere? Dominus Jesus Christus instituens cœnam suam sacram, traditionem corporis sui in mortem, & fusionem sanguinis commemorari, & in commemorationem sui id facere jubet: Dominus autem Socinus affirmat, cœnam Domini non testari mortem Christi, quam ex Dei voluntate subiit &c. Cur plura ad hæc verba commentari?

S. Apparet, Dominum Niemojevium in testandi verbo deceptum fuisse, & (ut ita loquar) inadvertenter, ut loquantur, æquivocasse. Duplex enim, quod ad propositum nostrum attinet, est hujus verbi significatio. Nam & simpliciter quidpiam affirmare atque asserere, seu etiam commemorare, & vel præterea etiam ejusdem rei fidem facere, vel simpliciter quidpiam verum esse ostendere significat. D. Niemojevius in priorem significationem verbum illud accepit, cum tamen in posteriorem accipiendum hic esse censeret: cum ex ipso, quod quæritur, num cœna Domini nobis Dei benevolentiam testetur, (quis enim non videt est, qui neciat, in cœna Domini corporis Christi pro nobis traditi & sanguinis fusi commemorationem fieri,) cum vero ex mea disputatione sua, ubi etiam hæc verba scripta leguntur: *Igitur si proprie loqui volumus, Evangelii prædicatio per se*

non est testimonium, quod Johannes intelligit, & nos in tota hac disputatione intelligimus, id est, quod vim in se habere probat. Ex quibus perspicuum est, hic quæri, non quidem, num in cœna Domini commemoretur seu commemoraretur, Christi corpus pro nobis traditum, & sanguinem fusum fuisse: sed utrum cœna Domini horum nobis fidem faciat, itaque verum esse probet. Igitur in tota hac sua commentatione, ubi rem, ut est in proverbio, discerneret D. Niemojevius, de plane incertum nihil tribuit, quod ea dicam, ad quæ parum aut contrariis. Deus pro sua bonitate illum in eo ipsius actum, qui omnibus incredibilis saciendus est, ad meliorem mentem velit.

N. Verum quiddam præterea ad opinionis suæ probationem affert, inducimus: *Quod autem hoc cœna Domini non testetur, vel ex eo satis patet, quod fieri possit, ut Christus pro nobis mortuus non fuisset unquam, & tamen nos hac ceremonia uteremur, &c.* Per Deum te rogo, dilecte frater Georgi, immo timore Dei judices, quanam in rebus divinis loquatur homo iste, & quam noxium sit, nimium sapere, & non sapere ad sobrietatem. An fieri hoc posset, si Christus non fuisset mortuus, ut nos cœnam illam, quæ in memoriam mortis ipsius, ac in commemorationem (quæ Domino placet interpretatio) instituta est, cum præsente Paracleto quodam patrem tamquam se verum adoret: sed si Christus pro nobis non fuisset mortuus, quomodo potuisset ille institutum cœnæ Domini, quemadmodum ab Evangelistis descriptum est, ea ratione commemorare? Cur ergo scripsit: *Quod fieri posset, ut Christus pro nobis mortuus non fuisset unquam, & tamen nos hac ceremonia uteremur, &c.* Annulis animus fuerit, cum hæc scriberet, suum est judicare.

S. Ut nos cœnam Domini sine, ut apud Evangelistas descripta est, celebremus, satis est id facere, quod ibi præscribitur. Præscribitur autem, ut panem illum comedamus & vinum bibamus in commemorationem mortis Christi. Quod si faciamus, sive verum, sive falsum sit Christum pro nobis mortuum fuisse, præscriptionem illa penitus satis facimus. Ad ceremoniam igitur ipsam rite a nobis peragendam nullo pacto requiritur, ut revera (quamquam id alioqui verissimum est) Christus pro nobis mortuus fuerit, sed tantum, ut nos id verum esse credamus. Credi autem, atque firmissime, aliquid veri posse, & tamen id minime verum esse, quis est, qui nesciat? Rectissime igitur ac consultissime, & sine ulla, ne minima quidem parum æquum offensione dictum est a me, fieri posse, ut Christus pro nobis mortuus non fuisset unquam, & tamen ceremonia illa uteremur.

N. Quamquam & illud parum apte dictum, immo periculosa hæc est opinio, ita sentienti: *potuisse fieri, ut Christus pro nobis non fuisset mortuus.* Non convenit hæc a Dei Spiritu profecta, qui affirmat, Christum Dominum ante mundum conditum fuisse prædestinatum, ut esset agnus peccata hominum delens, &c. Videat enim errorum parte. Sed hæc de re, ut brevitati consulam, nunc satis, &c.

S. Videtur omnino D. Niemojevius id curare, ut me in invidiam vocet; alioqui ad istorum sibi suæque existimationi parum consulat. Nam quod evidentius supplicium esse potest illo quo in me utitur, verbis male exvalendis, & eo, quod secundum quid a me dictum est, simpliciter accipiendo? Neque enim dixi ego simpliciter, fieri posse, *ut Christus pro nobis mortuus non fuisset.* Sed (ut sane ad id concludendum, quod volebam, mihi necesse omnino erat) addidi, *& tamen nos hac ceremonia uteremur.* Ex quo nihil aliud colligi potest, quam hæc duo, Christum pro nobis mortuum esse, & istius ceremoniæ usum, natura inter se non esse connexa, & alterum sine altero esse posse, non autem simpliciter, sive hoc, sive illud, falsum esse posse. Quid igitur opus erat, ut D. Niemojevius ex Spiritus Dei testimonio probaret, Christum ante constitutionem mundi ad hoc præcognitum fuisse, ut esset Agnus,

que

pro nostrorum peccatis fieri? Quòd vero id quoque [illegible] aut simpliciter fieri potuisse dixerim, ut Christus pro nostris peccatis mortuus non fuisset. Quocirca, etiamsi id dixissem, non tamen injuste locutus fuissem. Fortasse enim non fieri id quam recte dici poterit, quod Deus, ut fiat, omnino decrevit: hoc ipsum volebam, quia fieri potuisset, quod Deus minime decrevisset, quale ab omnibus Theologis hoc ipsum esse agnoscitur, de quo hic loquimur. Fatentur enim omnes fieri potuisse, ut Deus alia ratione quam per Christi mortem nostra peccata delenda decrevisset. Sed de his satis, quando hac defensione, ut modo ostendi, nihil mihi est opus. Libenter autem hoc audivissem, quæ D. N. hic veritati consulens reticuit. Suspicor autem, me quidem immerito, eum intellexisse, me ita sentire ac scribere, quia negem, peccata nostra Christi morte deleta fuisse, quia scilicet & sentio & scribo, alia ratione Christi mortem delevisse peccata nostra, quam ipsorum plerique alii opinantur. Sed Deus suo tempore veritatem patefaciet.

N. Illud quoque in brevi hoc scripto considerandum est, dum baptismum [illegible], & externa miracula, atque opera hominum pia, una cum cœna Domini præfert, quod testimonium de gratia Dei: quod dum facit, satis [illegible] ministerium Christi commemoratio efficit, ita scribens: *Quæ fides (ut dictum fuit) jam vel adest, vel certe adesse debet, antequam ad communionem ipsam accedamus, nec ejusmodi rebus [illegible] per se & terrenis, immo plane mutis & mortuis, qualis panis est & vinum, sed aliis præstantissimis & [illegible], [illegible] gignitur & augetur, &c.* Fateor, quemvis errantem, qui Christum Dominum in usu demum cœnæ acquirere velit, aut per externum hoc opus fidem [illegible] debere: immo quisque cum fide viva ad eam [illegible] debet accedere. Veruntamen non potest probari contrarium ejus, quod ii, qui ex vera fide id faciunt, fidem in se ipsis augeant & confirment, quemadmodum supra est ostensum. Quod vero D. Socinus adeo contemptim de sacra Domini cœna scribere audeat, appellans munera illa terrena, muta, & mortua: si ex natura ingenii ea existimet, jure id de illis posset scribere: sed si ratione institutionem Christi, & rem ipsam, quam nobis significant, nescio qua fronte id audeat scribere. Quemadmodum non mirum, ipsi, qui cœna Domini non utuntur, eam non sapere: & quemadmodum baptismum [illegible], ita etiam de cœna Domini contemptim scribere. [illegible] Sacram Literarum [illegible], &c. appellant: alii chartam, [illegible] & atramentum: hi certe externam tantum speciem intuentur, at interiorem rei gratiam [illegible] percipiunt. Sed fideles, quemadmodum verbum divinum [illegible] non contemnunt, ita nec signa Sancta in Sacramentis [illegible] suscipiendum. Sed hoc [illegible] amplificare [id] nolo.

S. Cur D. Niemojevius dicat me Christi institutionem vituperare, sane non video. Mihi quidem sum optime conscius, me eam in summo honore habere, & [illegible] tanti facere, quanti ipse Christus eam fieri voluit. Verba quidem mea ab ipso D. Niemojevio ad id probandum allata nihil tale continent. Primum enim in illis non de ipsa Christi institutione agitur, sed de pane & vino, quæ certe non sunt ipsa Christi institutio, licet ad eam pertineant. Deinde nihil præterea de pane & vino ibi dicitur, nisi quod sint res per se viles & terrenæ, immo plane mutæ & mortuæ. Num igitur hæc dicens, panem illum & vinum, quod in cœna sumitur, vituperavi? Si ita est, vituperat illa ipse quoque D. Niemojevius, quippe qui fatetur, me recte posse illa scribere, siquidem ex ipsorum natura illa æstimare velim. At quid aliud sibi volunt ergo, in verbis meis, duæ illæ dictiones *per se*, nisi me ita loqui habita ratione tantum naturæ ipsorum? Hoc enim, ut aperte dixi, sic etiam dicere volui; fidem in nobis nec gigni neque augeri pane & vino, quæ in cœna Domini sumuntur, quippe quòd panis & vinum res sint per se, id est, ut jam [illegible] res viles & terrenæ, immo mutæ & mortuæ. Possunt quidem illa, ut hæc [illegible] D. Niemojevio [illegible] eandem [illegible], sed signa repræsentatione, quam [illegible], quæ in ipsis [illegible], [illegible], cum ipse hoc eodem [illegible]. Sed [illegible] sic adversatur, quam me propter ea, quæ in ipsis [illegible], non [illegible] reprehendit. Quod [illegible] in [illegible] facere, ipse animadvertisset, nisi sibi ipsi imposuisset, [illegible] Poloniæ [illegible], [illegible] omisisset; quia si reperisset, [illegible] illam minime [illegible], sed in eo [illegible] rationem meam, quamvis veritatem aliquid [illegible], [illegible] esse [illegible], [illegible], quæ [illegible] sua [illegible], aliisque [illegible]. & [illegible] non [illegible] loco, [illegible], complexum est, ut latius possint explicari Sacræ Scripturæ testimonia aliis, quod tamen [illegible], quæ supra Parte 7. [illegible] verbum Dei cum cœna Domini conferentes. Quid enim aliud est Scriptura sacra, quam Dei verbum? Quam [illegible] humanum & [illegible] Pontifici, quantum velint, sophisticis suis [illegible] appellent, ita tamen Dei verbum [illegible], quo [illegible] est [illegible], [illegible] semper erit. Jam ipsum dictum meum, pane scilicet vinoque illo non gigni neque augeri in nobis fidem, [illegible] hic ex parte ipse D. Niemojevius cum [illegible] fatetur, [illegible] debere quemquam accedere ad illa sumenda, et sic fidem primum [illegible]. Constat igitur non [illegible], in sumenda fidem in nobis non gigni. Sed neque augeri ex ipsa sumptione illa fidem potuisset facile [illegible], si paulo diligentius perpendisset, ex quibusnam rebus revera in nobis fides gignatur, & alia sit, [illegible] panem illum & vinum [illegible], qualisque illa esse debeat. Videret enim, panis & vini illius sumptionem plurimis partibus inferiorem rebus illis esse, & fidei nihil omnino, nisi fortasse ex accidenti, quemadmodum supra dictum est, addere posse. Nam quod dicit, mihi cœnam Domini non sapere, quia ea videlicet non utar: Dico, me ea nunc non uti, quia illi, quorum Ecclesiæ, [illegible] in hoc regno [illegible], [illegible] publice adhæsi, quantumvis a me rogati, id mihi non permiserunt, quia scilicet [illegible], quod illi propter jus & æquum, [illegible] testimoniorum [illegible], idque cum maximo infirmorum offendiculo, & [illegible] Euangelii [illegible], [illegible], nec [illegible] exemplo [illegible] magnum hunc errorem confirmarem, ut certe pariter vocationem & professionem meam [illegible]. Atqui alibi, quam in hoc regno, videlicet Tiguri, Lugduni, Basileæ, Claudiopoli, [illegible], idque [illegible] cœna Domini sum usus, & mihi illam penitus sapere deprehendi; quamvis nullam unquam meæ fidei confirmationem vel augmentum ex eo ipso ritu sim expertus. Vehementer enim semper affectus sum gaudio, interiorque lætitia perfusus ex publica illa commemoratione & concelebratione Jesu Christi Domini & servatoris mei, & mortis ejus: propter quæ, non autem propter confirmationem & augmentum fidei nostræ, quod inde omnino proficiscatur, sapere nobis cœna Domini debet, si modo divinis testimoniis & rationi manifestæ, immo communi sensui credere volumus.

N. Tantummodo, (quod eodem adhuc pertinet) alia verba D. Socini subjiciam: *Nam demus baptismum & cœnam Domini aliquo modo in terra [illegible] veritatem nobis referre (quod tamen à veritate quam longissime abest) &c.* Cui ergo usui sancta illa monimenta, si nobis veritatem cœlestem non testantur? Num propter res terrenas, & terrenis tantum hominibus sunt instituta? D. Paulus scribit: *Quicunque baptizati estis Christum induistis &c.* Sed hoc fortasse de spirituali, remoto, aut potius contempto aquæ baptismo, interpretabitur. Quod an recte faciat, suum [illegible] judicium.

De cœna vero Domini nonne idem Paulus scribit: *Poculum benedictionis, quod benedicimus nonne communio sanguinis Christi est? Panis quem frangimus, nonne communio est corporis Christi?* Perspicuum est, usum cœnæ Domini, communionem, quam habemus in corpore & sanguine Domini Jesu Christi, testari. Communionem autem habere cum Domino Jesu Christo, nonne cœlestis res ac veritas est? Et tamen scribit D. Socinus, baptismum & cœnam Domini veritatem cœlestem non testari.

S. Quo sensu in meis verbis accipi debeat verbum testandi, supra jam expositum est, & ex ipso meo scripto demonstratum, ut scilicet significet, rem sic esse probare, id quod satis est ad ostendendum, nihil à Domino Niemojevio dici, quod de veritate meorum verborum quidquam detrahat. Placet nihilominus tamen ea, quæ meis verbis objecit, diligentius examinare. Quærit, si baptismus & cœna Domini nobis veritatem cœlestem non testatur, cui usui sint sancta ista (ut ipse ea appellat) monumenta, sive, ut vulgo loquuntur, elementalia; num propter res terrenas & terrenis tantum hominibus instituta sint? Quasi vero nihil sit medium inter hæc duo, circa quod alias istorum rituum versari usus, aut nisi cœlestem veritatem nobis testentur, non ad cœlestem rem aliam, sed ad terrena tantum quædam eos pertinere sit necesse. Numquid res terrenæ tantum sunt adumbratio remissionis peccatorum per Christum, & commemoratio corporis Christi pro nobis traditi, & sanguinis fusi? Non sane. Atqui hi sunt præcipui usus, & ab omnibus agniti, baptismi & cœnæ Domini. Ubi quæso, hic testimonium, quale in hac nostra disputatione intelligimus, quod scilicet rei ipsius faciat fidem? Annunciat is, qui baptizat, ei, qui baptizari debet, remissionem peccatorum in Jesu Christi nomine, cui annunciationi baptizandus, si fidem adjungat, & propterea baptizatur, peccatorum remissionem consequitur, id, quod eo modo, quo potest ablutione, illa externa adumbratur, & quodammodo ob oculos ponitur; non quidem, quatenus ea ratione rem sic se habere probetur (quomodo enim corporis externa ablutio probare potest, cuiquam esse remissa peccata?) Sed quatenus id, quod verbis dicitur, ut melius intelligatur, & altius animo & memoriæ imprimatur, depingitur etiam quodammodo ceremonia illa & figuratur. Ita alia ratione probata prius jam fuit, & idcirco credita peccatorum remissio, baptismo deinde externo non quidem probatur ullo modo, sed tantum, ut diximus, adumbratur. Similiter in cœna Domini, cum iis, qui eam celebrant, sit, jam aliunde antea firmiter persuasum fuerit, Christi corpus pro nobis traditum fuisse, & sanguinem fusum, & hæc eadem non quidem probent, sed adumbrent ac figurent, idque non quidem sibi ipsis, sed aliis; idcirco panem frangunt & comedunt, vinumque infundunt ac bibunt; atque ita corporis Christi pro ipsis traditi & sanguinis fusi commemorationem faciunt. Illud certissimum est, si baptismus & cœna Domini hæc modo efficiunt, quæ diximus, ut certe efficiunt, non esse, cur ulla ratione dicere possimus, hos ritus ad res terrenas, terrenosque homines tantum pertinere. Sed jam de iis videamus, quæ ex Sacris Literis contra verba mea affert D. Niemojevius. Locus ille ad Gal. 3. *Quicunque in Christum baptizati estis, Christum induistis*, non ad spiritualem baptismum, quemadmodum ipse suspicatur, sed ad ipsum aquæ baptismum à me refertur, ut patet ex disputatione mea de baptismo aquæ, cap. 10. Sed quid præterea inde colligi possit ad probandum, baptismum aquæ testari nobis cœlestem veritatem? Num quod per eum baptismum Christum induimus, Christum autem induere cœlestis est veritas? Primum si verba ita, ut videntur sonare, accipiantur, certe non rei testimonium, sed ipsam rem per baptismum nobis dari probabit locus iste. Deinde Christum induere cœlestis quidem res est, sed non tamen cœlestis veritas: quippe quod cœlestis veritatis effectus potius quidam sit. Certe verba scripti mei ad locum illum Johannis respiciunt: *Tres sunt, qui testimonium dant, &c.* Et ejus rei occasione sunt dicta, quasi quidem diceret, cœnam Domini nobis testari divinam benevolentiam erga nos. Ex quibus apparet, me cœlestis veritatis verbo proprie fuisse usum, & intellexisse Dei erga nos, & propter nos decreta & operationes, non autem in nobis effecta. Jam verba loci illius non ita, ut sonant, accipi debere, & libenter fateor, & ipse suid demonstro, ac simul urgeo, quemadmodum similis alter locus de cœna Domini 1 Cor. 10. hîc à D. Niemojevio allatus affert, atque verba ipsa sonant, accipiendus est, vel ipso D. Niemojevio teste, qui sine dubio videt, eum aliqui ad mea verba reprehendenda nihil pertinere, propter illud ipsum, quod paulo ante à me dictum fuit de altero loco ad Gal. quia videlicet aliquid de re ipsa, non autem de rei testimonio, quod à Cœna Domini proficiscatur, in eo agerentur. Propterea D. Niem. concludens ait, palam esse, Cœnæ Domini usum communionem, quam habemus cum corpore & sanguine Domini Jesu Christi, testari. Non dicit igitur efficere vel esse, ut verba ipsa sonant, sed testari, atque illud idem, quamvis ibi minime expressum, oportet eum sensisse, colligendum de baptismo ex illo loco ad Gal. si modo vellemus, haud prorsus eum fuisse citatum. Et sane ego quoque utrumque locum non de re ipsa, sed de rei professione accipio: quæ quidem professio potest testandi verbo significari: sed tamen, ut dictum est, aliter sensu in verbis meis à D. Niem. reprehensis id verbum manifeste usurpari. Fateor igitur, baptismo professionem contineri induendi Christi: Cœna autem Domini continere professionem communicationis nostræ cum corpore & sanguine Christi: sed vel illo Christum revera indui, (quod tamen, ut diximus, ad propositum non faceret) aut etiam induendi ei fidem fieri: vel hac Christi corpus & sanguinem communicari (quod tamen similiter ad rem non faceret) aut etiam communicatum esse fidem fieri, prorsus nego. Adde, quod, etsi vel ex Cœna ipsa Domini testimonium illud fidem faciens haberetur, id non ad fidem ipsis, qui baptizantur, ipsisve, qui Cœnam Domini participant, sed aliis faciendam pertineret; quemadmodum nec professio alia, quæ omnino in istis ritibus sit, ulla de re eos ipsos monet, qui illis utuntur, sed aliis ipsorum animum declarat: quæ professio si vera sit sine dubio terrenorum hominum non est. Unde apparet, propter id, in quo præcipuus & apud omnes confessus Baptismi & Cœnæ Domini usus consistit, de quo supra egimus, aliud etiam esse, ad quod illi ritus pertineant, quod terrenum quidem dici nequit, nec tamen est, quemadmodum nec illud, ullo modo testimonium cœlestis veritatis faciens fidem; sine quo hos ritus ad terrena quædam tantum spectare, debuerat D. Niem. ostendere, si ratiocinationem suam ad verba mea reprehendenda quidquam momenti habere volebat.

N. Sed audiamus reliqua. Explicans illa verba D. Johannis: *Tres sunt, qui testantur in terra, Spiritus, aqua, & sanguis*; reprehendens eos, qui aquæ nomine baptismum, voce vero sanguinis Cœnam Domini, intelligant, (quod ego non defendo) ipse vero aliud quippiam intelligit, & circa finem ita scribit: *Quare hanc omnium verborum Johannis explicationem sequamur, & rebus frivolis atque inanibus relictis, ea, quæ certissima & solidissima sunt, tota animo amplectamur & retineamus, &c.* Hanc scias, quomodo hæc verba sint intelligenda: qui attente legent id, quod supra scripsi, perspiciet, quod baptismum & cœnam Domini adeo vilipendit, ut ne ad minimam quidem partem testimonii de gratia Dei, & certificationis in veritate divina ea velit admittere, atque ita sancta Sacramenta Christiana res frivolas & inanes appellat.

S. Injuriam summam, quam mihi hoc loco facit D. Niemojevius, nequidquam me minime sentire existimet, quia modeste sum responsurus, quemadmodum etiam

etiam supra ubique sum conatus. Antequam autem hanc gravissimam, licet apud ipsum auctorem dubiam, criminationem diluam, quod baptismum & cœnam Domini res frivolas & inanes appellem, rogo D. Niemojevium ut dicat, in quem finem has literas ad D. Schomannum nostrum scripserit. Nam si mei accusandi & vituperandi, meque in invidiam vocandi causa, aut ex parte, aut ex toto, eas scripsit, videat ipse, quid egerit, quidve agat, & quam hoc cum Christiana pietate conveniat. Certe illum hoc ex parte saltem respexisse, multa indicant; sed præcipue locus iste. Quod si, ut debuit, sententiam meam rationesque recte sentiendi tantum gratia scripsit, quid attinet hæc scribere, quæ nonnisi ad me criminandum pertinent, præsertim cum ipsemet, quasi non esset hæc criminatio, subjunxerit? Sed jam de ipsa criminatione videamus. Dicit se nescire, quomodo illa verba mea ab se recipienda intelligere debeat. Sed ego dico: ex aliis ipsis verbis meis satis constare, quid mihi velim. Cum enim dico: *Quare hanc omnino verborum Johannis explanationem sequamur:* & statim addo; *& rebus frivolis atque inanibus relictis &c.*, annon apparet, me de sententiis, ad explanationem ipsam pertinentibus loqui? Cum autem postea subjicio; *ea, quæ certissima & solidissima sunt, toto animo amplectamur & retineamus:* nonne perspicuum est, me verbis illis, *rebus frivolis &c.* idem prorsus significare velle, ac si dixissem; *iis, quæ sunt frivola &c.* sed elegantiæ cujusdam causa voce, *rebus*, usum fuisse, quæ ad omnia accommodari potest: non autem, quia ea voce res certas quasdam, qualis est baptismus & cœna Domini, intelligerem. Nonne apertum est, me ea, quæ certissima & solidissima sunt, opponere rebus frivolis & inanibus? Atqui Epitheta illa, *certissima* & *solidissima*, perspicue docent, de sententiis seu sensibus ad explanationem verborum Johannis pertinentibus verba fieri, eorum quæ certissima & solidissima sint, sensibus frivolis atque inanibus oppono. Denique tum ex verbo, *relictis*, & ex verbis, *toto animo amplectamur & retineamus*, liquido apparet, de sensibus recipiendis & approbandis sermonem esse, nec ullo pacto verba illa mea, *rebus frivolis atque inanibus*, ad baptismum & cœnam Domini referri posse? Quando enim unquam a me dictum est cœnam Domini debere relinqui? An non semper apertissime sum professus, & scriptis meis contestatus, cœnam Domini esse Jesu Christi præceptum Ecclesiæ in perpetuum datum, quod spernere nullo modo possimus, quippe quod ad ejus erga nos beneficium concelebrandum, ad ejusque gloriam amplificandam potissimum pertinet? Certe in ipso initio scripti mei à D. Niemojevio carptim hinc inde in hac sua Epistola sugillati, hæc verba leguntur: *Cœna Domini illo potissimum ab ipso Domino instituta est, ut perpetua extet in Ecclesia commemoratio & ipsius, & mortis, quam pro nobis sustinere voluit.* Oportebat D. Niemojevium quando ex iis, quæ supra dixeram, colligere volebat, quid sibi vellent illa verba mea, *rebus frivolis atque inanibus relictis*, ad alia illa apertissima respicere, & apud se statuere, non posse illa propter verbum, *relictis*, ullo modo ex mente mea ad cœnam Domini referri; quam cum ego Christum propter se suamque gloriam instituisse dicam, profecto multo magis eam relinqui seu spretam à nobis non posse ostendo, quam D. Niemojevius qui asserit, Christum non propter se, sed propter suos fideles illam instituisse, qui non video, quidquid non jam à piis omnibus explosum cœnæ Domini tribuatur, quomodo non facile eadem & multo plura ac majora aliunde habere possint, quam à cœna Domini sint habituri. Jamque baptismum, quamvis à me res indifferens esse statuatur, præsertim iis, qui ab ipsa infantia Jesu Christi nomen, ut Domini ac Servatoris sui publice sunt professi, ut eundem ritum illum neque à Christo, neque ab Apostolis Ecclesiæ generatim & in perpetuum fuisse præceptum, tamen nunquam dixi, eum esse relinquendum, immo plane retinendum in Ecclesia sensi. Tantum ad eum suscipiendum neminem cogendum judicavi, qui illum jam rite jam eum accepisse credatur, ut ex postremo cap. meæ de aquæ baptismo disputationis apertissime constat, cujus ipsa prima verba sunt: *Quid igitur? Dicent fortasse quispiam, num tu alter Novatus esse vis, & aquæ baptismum abrogare? Minime gentium, &c.* Quamobrem jam perspicuum esse arbitror, quam injuria D. Niemojevius illa verba mea, *rebus frivolis atque inanibus relictis*, ad ipsum baptismum & cœnam Domini detorquere conatus fuerit, & quam necesse sit, me aliud nihil dicere, quam sententias illas, de testimonio in terra veritatis divinæ ex baptismo & cœna Domini provenientes, quæ ad verba Joannis aliter, atque ego docebam, explicanda adhibebantur, frivolas esse atque inanes, ac propterea relinquendas, ut etiam ex proxime antecedentibus patet: proxime enim, cum alia exposuissem, unde testimonium illud proficisceretur, ea verba dixeram: *Hæc sunt & præcipua & vera, & propria, & fortasse omnia aperta in terra divinæ veritatis testimonia. Quare hanc &c.* Nam quod D. Niemojevius existimat, quia superius dixeram, nullum gratiæ divinæ testimonium, nullamque in veritate confirmationem ex baptismo & cœna Domini proficisci, inde colligi posse, me hic baptismum & cœnam Domini res frivolas & inanes appellasse, quantopere fallatur, quamque nulla sit consequentia ista, superiore particula satis ostensum est.

N. Redditum est mihi scriptum ipsius in lecto decumbenti, quod cum legerem, morbi vis aucta est; dolebam [enim] opiniones adeo novas ad Ecclesiam nostram advolare, quæ infirmos turbant, alienis autem (ab Ecclesia) fastidium atque offensionem pariunt.

S. Doleo sane casum, nec posthac meis scriptis D. Niemojevium turbabo, quamquam ea cum aliis communicare, ubi id divinæ veritatis propugnatio, & hypocrisis ac superstitionis abolitio requirere videbitur, (quod hactenus haud fecisse videri possum, parcissimus enim antehac in meis scriptis communicandis fui) posthac non verebor. Video enim vel infirmos turbari, vel ab Ecclesia alienos offendi, non quidem ipsis scriptis meis perlegendis, sed falsis sententiarum mearum expositionibus vel audiendis, vel legendis facile posse: quales plurimas jam in vulgus sparsas esse, compertum habeo.

N. Cœperam cum D. Socino de quibusdam controversiis per scripta disputare: sed perspexi, quod huic homini, non modo ego homo simplex, sed ne sapientissimus quidem sit satisfacturus: nihil enim tam bene atque juste potest adduci, quod ille in suam partem pertrahere non conetur. Quod quamvis subtiliter faciat, adeo tamen interdum perplexus est, ut ipse sibi appareat contrarius. Quare constitui scriptione supersedere: sed, si tamdiu vitam prorogarit Deus, in futura Synodo Lublinensi cum ipso coram de his controversiis agam; &, etiamsi ipse non adfuerit, constitui tamen, Deo adjuvante, ea, quæ me in ipsius scripto offendunt, fratribus proponere. Video enim, animos quorundam probos opinionibus extraneis esse infectos: consentaneum est curare pro viribus, ut doctrina in cœtu nostro secundum veræ fidei normam tradatur.

S. Non fuerat inter D. Niemojevium & me ex communi consensu disputatio per scripta instituta, ut is mihi in iis, in quibus ab ipso dissidebam, satisfaceret; sed ut cœtus postea universus, aut pars melior, & ad judicium de ejusmodi rebus ferendum aptior, de controversiis nostris judicare melius posset. Quare non debuerat ipse ab instituto nostro, eoque, quod inter nos convenerat, recedere, quia scilicet mihi satisfacere nequeat. Nam quod interdum in scribendo adeo sim perplexus, ut etiam mihi ipsi adversari appaream, hoc ipsum causam juvare, & ad pergendum in instituta disputa-

[illegible] enim ponat incitare, quam inde retrahere debuisset. Vult coram fratribus in Synodo his de rebus agere, & quænam sint in scriptis meis, quibus offendatur, exponere, me sive præsente sive absente: ut videlicet auctoritate, qua inter fratres pollet, & sua eloquentia, malis etiam sententiis meis propositis, aliquæ, ut in ipsis suis scriptis solet, interdum truncatis, veritati præjudicet. Cum interim ego me defendere ac purgare nequeam: vel, quia absim; vel quia, si præsens fuero, tum propter gravem auditum meum, tum propter linguæ, qua in me invehetur, ruditatem, quæ ab ipso fuerint dicta, percipere nequeam: & si tamen percepero, non ad omnes ei respondendo loqui possim, ad quos ipse me accusando locutus fuerit: Cum multi ex eo numero sint futuri, qui Polonice tantum noverint, ego vero Polonice quidquam loqui nequeam. Si D. Niemojevius candide & nullis præjudiciis mecum agere velit, scripta mea & sua, quæ habet, integra coram legenda tradat, & curet, ut non sit grave fratribus in eis perlegendis & perpendendis aliquantum temporis ponere. Quod si nondum scriptis mihi plene responderit, respondeat [illegible] verbo, sed rhetoricis coloribus & amplificationibus omissis, ac denique non victoriæ, sed veritatis; non mei criminandi, sed, ut ipse profitetur, perniciosis in religione nostra sententiis occurrendi cupidum se ostendat.

N. Si quid voluerit respondere D. Socinus, ne id faciat: nam si verum fateri velim, tædio afficitur anima mea ejusmodi scriptis, quæ paradoxa offensionis plena continent. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit nobiscum omnibus. Amen. Datæ Lublini Mar. 8. Anno Domini. 1588.

Tui studiosus in Domino frater

J. Niem.

S. Iniquum sane est adversus quempiam ad alium scribere, & interim curare, ne is quidquam rescribat, aut si rescripserit, ejus responsionem nolle legere: quid hoc aliud significare videtur, quam eum qui ita se gerit, parum sibi causæ fidere, & veritatem minime inquirere velle? Nam quod D. Niemojevius ait, animum suum ejusmodi scriptis, quæ multa paradoxa continent, tædio affici; annon devorandum ipsi hoc tædium esset, ut paradoxa illa deinde efficacius refellere posset? Nam quomodo, quæso, cogitat, ut quidem præ se fert, perniciosa dogmata ex nostro cœtu exterminare, atque convellere, nisi rationes, quibus nititur videmus, refutet, atque inanes esse doceat? Quod si huic rei præstandæ imparem se esse putat, cur tot libros contra Pontificios scribit, totque disputationes contra ipsos Jesuitas, tantos videlicet sophistas, suscipit, vel potius cur ipse prior eos, qui paradoxa illa tuentur, lacessit, & eorum scripta confutare aggreditur? Satius profecto sit silere quam hac ratione agere. Nam fratres vel summa contentione dehortari, ut à quibusdam dogmatis sibi caveant, quæ etiam nondum sint bene cognita, immo perperam exponuntur: vel ad ea refellenda speciosas tantum quasdam rationes, & non bene perpensa divina testimonia afferre, & quid contra afferatur, non audire, nec si audiatur, considerare, aut certe audita non perpendere, hoc nihil est aliud quam sibi ac fratribus deceptionis viam sternere, & ad veritatem amplius inquirendam aditum præcludere, prophetiamque in Ecclesia & Spiritum velle extinguere. Sed de his alias, Deo dante, apertius atque uberius. Nunc satis fuit rem indicasse: nam non hoc agendi, sed scriptum, sententiamque meam de cœna Domini, à D. Niemojevii impugnationibus defendendi gratia hæc scriptio suscepta fuerat. Dominus Jesus Christus suis opitulatur, quique mentibus sese [illegible] magis magisque aperiat. Cracoviæ 25 Maji Anno Dn. 1588.

Scripturum, ut hujus meæ responsionis particula quarta [illegible], aliquot præcellentium nostri sæculi Theologorum testimonia hic subjicere meo scripto de usu & fine cœnæ Domini plane consentanea: sed libros scriptorum eorum habere non potui. Quare ex Zuinglii tantum scriptis, quæ publice extant, loca quædam pauca, excerpta ex multis, quæ amico dederam, & mihi ab ipso vicissim commodata fuere, hoc loco adscribam: ut vel hinc lector judicet, num tam nova tamque inaudita scripserim, quam D. Niemojevius putat.

Huldricus Zuinglius in declaratione de peccato originali ad Urbanum Regium circa finem. Tomo 2. fol. 122. a.

Signa igitur nihil quam externæ res sunt, quibus nihil in conscientia efficitur. Fides autem sola est, qua beamur: Ea vero fides, quæ Dei promissis veraciter ac firmiter hæret. Symbola igitur sunt externa illa rerum spiritualium, & ipsa minime sunt spiritualia, nec quidquam spirituale in nobis perficiunt, sed sunt eorum, qui spirituales sunt, veluti tesseræ.

Idem de baptismo tractatu postremo Tomo 2. fol. 63. a.

Cæterum cum de signis quoque nonnulla dicimus, inprimis necessarium est, ut error, quo & nobis à quibusdam impositum est, in lucem omnibus conspiciendus protrahatur. Quosdam in ea opinione fuisse cernimus, ut docuerint, signa in hunc finem data esse, ut fidem internam confirment, & id, quod edocti sumus, aut quod nobis promissum est, ceu sigillo quodam infallibili obsignent. Qui hæc tradidere, à vero longissime aberrarunt.

Et paulo post.

Nec tamen negamus, esse signa quædam in hunc finem nobis divinitus concessa, ut in fide certiores magisque securos reddant, & carni, quæ nunquam non novis nobis signis exigit, aliqua ex parte satisfaciant. Hæc autem signa miraculosa sunt, non sacramentalia, qualem Mosis virgam, Gedeonis vellus, & alia quædam hujus generis infinita, quæ veteribus tradita sunt, adnumerare licet. Nos vero non de miraculis hoc loco, sed de signis, quæ recipientes vel insigniunt, vel eosdem officii & debiti sui admonent (cum inter miracula non sint) disputamus, qualem quidem veteribus circumcisionem fuisse constat. Nec enim hæc Abrahami fidem confirmavit, quin potius fœderis & ante fidei (ut sic dicam) signum inter Deum & Abrahamum, ejusque genus & posteritatem exstitit. Abrahamo enim tum demum circumcisionis signum datum est, cum jam ante per fidem justi nomen & titulum à Deo recepisset, quemadmodum Genes. 15. sacra historia testatur. Circumcisionem vero illi fœderis signum, non in hoc, ut fidem confirmet, institutam esse, ipsius Dei verbis manifestum fit. Sic enim in Gen. 17. pronunciat: *Hoc est pactum, quod servabitis inter me & vos, & inter semen tuum post te: Circumcidetur ex vobis omne masculinum &c.* Tamen ut circumcisionis signum diserte pactum esse dicit: eadem ratione agni Paschalis solemnitas pactum fuisse dicitur, quemadmodum Exod. 12. cap. videre licet: *Custodi enim* (inquit Deus) *istud legitime tibi, vel solemniter, & filiis tuis in æternum.* Quapropter & Agnus hic signum pacti fuit, in hunc diem institutum, ut memoriam, quo Deus ab Angelo vastatore ipsos custodierat, quotannis digna gratiarum actione celebrarent. Cum enim omnia totius Ægypti primogenita feriret Dominus, solis Israelitis parcens, & eosdem à Pharaonis acerba servitute eximere dignatus est, omni hostium exercitu, qui eos, ut in servitutem retraheret, persequebatur, maris Erythræi vorticibus submerso. Similiter in Novo Testamento baptismus Fœderis vel pacti signum est,

non

[illegible] hunc finem institutum, ut eum, qui baptizatur, [illegible], purum efficiat, vel fidem baptizati confirmet. [illegible] Quod idem simili ratione de Eucharistia quoque, vel cœna Domini pronunciamus. *At postquam* [illegible]: cum vero hæc sententia tam temere & inconsiderate jam velut omnibus ubique recepta esset, ut omnes crederent, fidem per signum confirmari.

Idem tractatu 3. De Pædobap. in ipso fere initio, fol. 54. 2.

Ad eundem modum Abrahamo quoque, circumcisionem fœderis vel pacti Sacramentale signum tradidit, non quidem, ut externa hac nota fidem ipsius augeri vel confirmari vellet: Tanta enim priusquam circumcideretur, fide fuit, ut Scriptura Gen. 15, de illa testimonium ferat dicens: *Credidit Abraham Deo, & imputatum est illi ad justitiam.* Præsertim vero in eo ante circumcisionem quoque fuit fidei constantia, tantum robur [illegible], ut Paulus Apostolus eum nobis exemplo esse velit, cum ad Gal. 3. dicit: *Qui ex fide sunt, filii Abrahæ sunt.* Sed circumcisionem ut fœderis & pacti cum eo initi signum esset, tradidit, quo tam ipse, quam posteritas ipsius & fœderis & officii sui admoneretur.

Idem de vera & falsa religione cap. de Sacramentis Tom. 2. fol. 198. 2.

Sacramentum ergo, cum aliud porro nequeat esse, quam initiatio, aut publica consignatio, tum nullam habere vim potest ad conscientiam mundandam.

Et paulo post.

Toto igitur cœlo errant, qui Sacramenta vim habere mundandi putant. Quod cum secundi voluissent, tradiderunt, Sacramentum esse signa quædam, quæ, cum fiant, certum reddant hominem de eo, quod intus fit. Quamvis & hoc frustra invenerint, quasi vero dum aqua tingitur homo, jam aliquid in eo fiat, quod ipse nescire nullatenus potuisset, nisi aqua simul perfusus esset.

Et pagina sequente: Tertio loco prodierunt, qui, quum aperte viderent, Sacramenta purificare non posse, nec divini spiritus operationem sic esse Sacramentis mancipatam, ut, cum ista fiunt, illa simul cogeretur intus operari: Constat enim Spiritum Sanctum interdum ante baptismum esse traditum, interdum vero post, ut Act. 10. & 19. Tradiderunt ergo, Sacramenta signa esse, quæ hominem certum faciant rei intus peractæ. Unde, ut exempli causa, dicamus, baptismum omnibus negant, qui non prius fidem sic didicere tam docti, tam confessi sunt, ut ad omnes ejus articulos respondere possint. Quorum opinio utque, ut proxima, à vero declinat. Nam qui sic fidem & docti & confessi sunt, jam dudum certi fuerant salutis, ut paulo ante in confutatione erroris secundorum patuit. Si enim mens jam fidit, ignorare non potest fiduciam suam. Quid ergo baptismo eget, qui jam dudum per fidem in Deum certus fuit abolitionis criminum? Sunt ergo Sacramenta signa vel ceremoniæ (pace tamen omnium dicam, sive neotericorum, sive veterum) quibus se homo Ecclesiæ probat aut candidatum aut militem esse Christi; redduntque Ecclesiam totam potius certiorem de tua fide, quam te. Si enim fides tua non aliter fuerit absoluta, quam ut signo ceremoniali ad confirmationem egeat, fides non est. Fides enim est, qua nitimur misericordiæ Dei inconcusse, firmiter & indistracte, ut multis locis Paulus habet. Tantum de nomine. Sacramenta vero duo omnino reliquit nobis Christus, baptismum & cœnam Dominicam, quibus sic initiamur, ut altero nomen demus; altero victoriæ Christi memores, nos ejus Ecclesiæ membra esse probemus. Accipimus in baptismo symbolum, quod nosmet formis ad regulam Christi formaturos; cœna Dominica damus experimentum, quod morte Christi fidimus, quum gratulantes & læti adsumus in cœtu, qui Deo gratias agit pro beneficio redemptionis, quod moriendo pro nobis liberaliter dedit.

Aliorum testimonia, ac ejusdem Zuinglii plura, Deo volente, aliquando proferam. Sed si quis est, qui Martini Celharii, sive Borrhai Libellum habeat de operibus Dei, satis, nisi me memoria fallit, ille habebit, ut sententiam meam nec novam, nec nostro seculo translatam primum esse agnoscat.

Cæterum sit, quæ supra disputavimus, hæc vel addere, vel explicatius dicta adscribere libuit, sententiam nostram de usu & fine cœnæ Domini, quod attinet ad ea, quæ à nobis affirmantur, ab omnibus approbari, sed à nobis vehementius quam ab aliis urgeri: ut scilicet omnes, ea sui ipsorum prius facta probatione ad eam accedant, qua decet, seque ibi Christo cultum quendam præstare sciant diligenter animo expendant; ac sciant, se eo cum obeundo profiteri, memores se esse ac gratos beneficii per Christi mortem accepti. Deinde ea, quæ à nobis negantur, ideo negari, quod non solum falsa ea esse agnoscimus, sed etiam periculi plena, ut postmodum explicabimus. Nam cum negamus, ipsam cœnam Domini per se confirmare vel augere fidem nostram, aut Dei erga nos benevolentiam nobis testari, aut in ea ex ipsius Christi instituto quidquam dari, præter panem & vinum; non de eo revera loquimur, quod quisquam ratione vel experientia manifeste intelligere possit in cœna Domini fieri; sed de eo, quod nec ratione, nec manifesta experientia adducti, alioqui vel ex verbo Dei expresso, vel ex ejusmodi ratione aliquam illi, ibi fieri nobis persuadere debeamus. Atque, ut breviter dicam, cum ista negamus, aliud nihil dicere volumus, nisi, non debere quemquam sibi persuadere, se ibi accepturum esse quidquam, quod re ipsa accipere non sentiat, neque enim finem cœnæ Domini institutam fuisse, ut quidquam ibi accipiamus, sed tantum, ut accepta commemoremus, & de iis gratias agamus? quemadmodum alicubi in hac disputatione diserte scripsi. Hinc fit, ut, quemadmodum nullum est periculum, etiamsi ea vera essent, quæ nos negamus, si quis merito ea non negare crederet; sic contra sit maximum, siquidem merito à nobis ista negantur, & tamen vera esse creduntur. Quid enim nocere potest, si quis non credat, se in cœna Domini quidquam consequi præter id, quod reipsa se inde percipere sentit: tametsi quædam præterea ibi accipiantur. Nunquid ille propter hoc solum, quod non credit se illa accepturum, neque etiam accipiet? Ubi hoc, rogo, scriptum est? Aut quomodo est verisimile, eum, qui in Christo fidem suam collocet, atque, ut ipsi obediat, eumque cultum illi præstet, ad cœnam Domini accedit, ex animo memoriam corporis ipsius Christi pro se traditi & sanguinis fusi celebraturus, qualem nos ad cœnam Domini accedentem esse volumus; hunc, inquam, quomodo verisimile est, ea non accepturum, quæ in ipsa Domini cœna dantur, quia scilicet ea se accepturum minime antea sibi persuaserit? Nunquid, si quis illa se accepturum, antea persuasus non fuerit, cœnam Domini negliget? Minime vero, modo alioqui cognoverit, sibi præceptum à Christo esse, ut eam celebret, & in celebranda de ipsius Christi gloria agi, & Christi sit fidelis: aliter enim, quidquid alioqui de cœna Domini sentiat, indignus est, qui illam celebret. At vero, si quis sibi persuadeat, se in cœna Domini suæ fidei confirmationem & augmentum accepturum, & ad suam salutem pertinens quidpiam sumpturum, præter id, quod re ipsa se sumere experitur ac sentit, jam facile fiet, quemadmodum quotidie fieri videmus, ut non admodum sit solicitus, antequam eo accedat, de firmitate & augmento suæ fidei; quippe, quod ibi certo se

hoc

hæc ad eam rem spectet; & postquam intellexit, se eam ipsum habere omnino credat, quamvis id minime teneat. Quod si præterea frustra ac falso illa speret & credit, quanta, Deus bone, fenestra hic ad eam hypocrisin patescit, quæ omnium est pessima, cum quis videlicet putat, se esse pium, & tamen interea à vera pietate plurimum abest. Quantopere etiam cultus ille sacer pervertitur, & facile ejus verus usus abolentur, & proprius ejus oblivioni traditur, aut certe obscuratur; unde, ut in responsione nostra Partic. X attigimus, ad omnem superstitionem & idololatriam paulatim fit aditus. Testis ejus oblivionis & obscurationis mihi fuit vel libellus ille D. Niemojevii contra Emanuelem Vegam, in quo, ubi nominatim de fine & usu cœnæ Domini agebatur, nulla prorsus fiebat mentio, quod in cœna Domini annuncietur ac celebretur Christi mors, ejusque corporis pro nobis fracti & sanguinis fusi publica fiat commemoratio cum gratiarum actione; qui verus & proprius est cœnæ Domini usus ac finis, Sacris Literis, Ecclesiasticisque historiis, hujusque ritus nominibus ipsis antiquissimis testatissimus. Sed aperte & sæpe dicebatur, & nobis inculcabatur, in cœna Domini contineri sigilla & confirmationes divinorum promissorum & fidei nostræ, & similia alia quædam, quorum in Sacris Literis, nec fortasse apud ullum ex antiquioribus Ecclesiasticis scriptoribus nulla fit mentio. Sed de his hactenus.

SELECTIORES QUÆDAM NOTÆ,

Ex Animadversionibus F. S. in librum D. Johannis Niemojevii contra Imman. Vegam Polonice scriptum, in quo de cœna Domini disputatur, quarum supra tum à Niemojevio tum à S. facta est mentio.

Verba, in quæ S. animadvertit, è Polonico in Latinum conversa habes, eaque interdum paullo plenius recitata, quam S. fecerat, ut sensum notarum ipsarum tanto facilius assequeris.

Omissæ autem à nobis sunt animadversiones non paucæ, in quibus vitia argumentationum & responsionum quarundam, aliorumque dictorum notantur, quæ vix ulli possent esse usui, nisi fortassis iis, qui ipsum Niemojevii librum, qui in paucorum nunc est manibus, habent; quinetiam eæ, in quibus jam antea dicta repetuntur.

In D. Johannis Niemojevii adversus Vegam librum Polonicum Notæ.

FOl. 2. à lin. 23. & seqq. *quod is (Christus) verissime homo verus, fratribus in omnibus, excepto peccato, similis, corpus ejusmodi habeat, quod non sit phantasma, neque spiritus aliquis invisibilis, neque incomprehensibilis, sed quemadmodum proprietates omnes corporis humani, excepto peccato, semper assumsit, ita etiam nunc glorificatus, verus homo esse non desierit.* Ex his verbis apparet auctorem sentire Christi corpus quamvis glorificatum, corpori nostro simile esse excepto peccato. Id quod inferius fol. 3. b. 16. & fol. 16. a 21. repetitur clarius. Atqui glorificatorum corpora spiritalia sunt, non glorificatorum vero animalia. 1 Cor. 15. 44. & aliud est corpus spiritale esse, aliud vero sine peccato esse. Nam Christi corpus nondum glorificatum, & sic adhuc animale, sine peccato tamen fuit. Quantum vero inter animale & spiritale corpus, quod ad ipsam substantiam atque essentiam attinet, de qua hic potissimum agitur, revera intersit, vel ipsa nomina satis indicant. Nusquam igitur urgendum est judicio meo, Christi corpus glorificatum nostris corporibus, excepto peccato simile esse: sed tantum Christum quamvis glorificatum, verum corpus habere, ut certe habet. Ex hoc enim sola fere ista papisticum transubstantiationis commentum detegitur ac confutatur.

Fol. 12. b. 3. *Baptismus lavacrum regenerationis est appellatus.* Locus ille Tit. 3, à multis, qui alioqui aquæ baptismo plus tribuisse, quam auctor tribuerit, non ad aquæ baptismum, qui ibi nullo modo nominatur, sed ad ipsam regenerationem refertur, quæ lavacrum appositè admodum & eleganter ibi à Paulo appellatur, per quam videlicet contigerat liberatio ab iis vitiis, quæ supra commemoravit, & consequenter salus. Quemadmodum igitur Renovatio Spiritus Sancti, cujus ibidem statim fit mentio, aliud nihil significat, quam renovationem quæ facta est per Spiritum Sanctum, non autem tertium quiddam, quod hoc nomine appelletur; sic lavacrum regenerationis, aliud nihil significat, quam lavacrum illud quod ipsa regeneratione continetur, non autem tertium quiddam, baptismi scilicet aquæ, quod hoc nomine decoretur.

Ib. lin. 16. &c. *Ex quibus verbis (Matth. 26. 26. & 28. Luc. 22. 19. & 20.) perspicere posses, si velles, cœnam Domini ex parte fuisse figuram passionis & mortis Christi, quod in fractione panis & effusione vini egregie fuit effigiatum: quod autem ad sumptionem atque usum panis & vini attinet, ut ea effectus & fructus passionis & mortis Christi ostenditur, ad Apostolis, & postmodum omnes fideles certi redderentur, se ex corpore Christi, pro se tradito, & sanguine pro se effuso, vitam æternam habituros.* Aliud est aliquid adumbrare quodammodo & figurare, aliud vero ita demonstrare, ut certum fiat. Illud Sacramenta, quæ vocantur, præstant; hoc vero nullo modo. Quanquam fatear hic sermo de ipso Sacramento, seu de esu & potu panis & vini in cœna Domini per sese, sed de Christo, qui panem & vinum suum corpus & sanguinem appellans, eaque comedi & bibi jubens hac ratione efficere voluerit, ne quidquam dubitemus, quin ex corpore ipsius pro nobis tradito & sanguine pro nobis fuso vitam habituri simus. Verum neque hoc recte dictum videri debet; cum potius dicendum fuisset, quia ex corpore Christi pro nobis tradito & sanguine pro nobis fuso vita ad nos manatura erat, idcirco Christum convenienter pane & vino, quibus potissimum vita hæc sustentatur, ad comedendum & bibendum datis, corpus suum tradendum, & sanguinem fundendum adumbrasse, & proponens etiam panem illum, suum corpus, vinum vero suum sanguinem appellasse. Sed hac tota de re infra clarius aliquid dicturi sumus.

Fol. 13. à 13. *Nam Sacramenta nihil aliud sunt, quam visibile verbum; quo Deus promissiones suas gratuitas confirmat atque obsignat.* Si Sacramenta visibile seu aspectabile quoddam Dei verbum essent, quo Deus confirmaret atque obsignaret promissa sua, præter quam quod alicubi id in Sacris Literis scriptum exstaret, quod tamen, nisi vehementer fallor, nusquam extat, de ratione etiam, qua tantus effectus ex ceremoniis istis proficiscatur, aut proficisci possit, aperte constaret. Atqui contra apparet, hanc vim illis inesse non posse, cum nihil miri in se contineant, nihil non vulgaris, & in potestate cujuslibet hominis positi, nihil denique eorum quæ ad confirmanda promissa sua Deus adhibere solet. Quæ enim ejusmodi, qualia Sacramenta sunt, alicubi promissis adjuncta fuerunt, ea non quidem ad confirmanda & obsignanda ipsa promissa, sed tantum ad ea adumbranda, & figuranda adhibita sunt.

Quæ

quæ adumbratio & figuratio, prominentis quidem, quam pro se fert, voluntatem, depingunt quodammodo, & ob oculos ponunt, non tamen ulla ratione vel promissi præstandi, vel ex animo facti fidem faciunt. At enim circumcisio sigillum à Paulo appellata est Rom. 4. Fateor, sed non divini promissi, verum justitiæ fidei, quam habuit Abrahamus ante circumcisionem. Obligavit enim circumcisione voluit Deus Abrahamum, una cum ejus posteritate tota, ut ea nota à cæteris hominibus distingueretur, & quantopere, quamque peculiariter Deus Abrahamo ejusque universæ posteritati faveret, perpetuo omnibus constare possit. Quo favore neutiquam Deus familiam illam prosecutus semper fuisset, aut professus fuisset, nec consequenter eam tali nota insigniri jussisset, nisi Abrahamus antea ipsi confisus fuisset, ob idque justus ab ipso fuisset habitus, ac reputatus. Quid quod cœna Domini, de qua hic agimus, revera nulli Dei, sive ipsius Domini promisso est adjuncta; sed ad quandam adumbrandi, quæ pro nobis Dominus fecit eaque commemoranda & concelebranda instituta? Sed infra adhuc apertius de istis agendum erit.

Ib. lin 15. *Quemadmodum ergo Sacramenta à verbo Dei seiungi nequeunt: ita etiam nihil amplius in se continent aut porrigunt, quam quod Deus antea jam in verbo suo promittit & porrigit.* Hic aliquanto tolerabilius loquitur auctor, sed tamen meo judicio multo plus adhuc Sacramentis tribuit quam deceat; videtur enim tacite affirmare Sacramenta continere, ac porrigere id, quod Deus in verbo suo promittit ac porrigit: cum tamen Sacramentum cœnæ Domini nihil porrigat præter panem & vinum, nihilve porrigendum significet, quo sensu fortasse hic verbo porrigere seu ... usus est auctor. At sane, si cœna Domini porrigeret id, quod Deus in suo verbo promittit, porrigeret nobis fructum comestæ carnis & epoti sanguinis Christi, qui teste ipso Christo vita æterna est Joh. 6, id quod omnium à veritate abhorret. Neque enim ullum aliud divino verbo comprehensum promissum video, ad quod cœna Domini pertinere queat, nisi istud. Nam quod quidam putant in ipso divino verbo cœnæ Domini adjuncto promitti corpus & sanguinem Christi, manifesto falsum est. Datur enim evidenter in cœna Domini, non autem promittitur Christi corpus & sanguis, quanquam id Sacramentali (ut loquuntur) ratione intelligendum est. Quandoquidem ea dantur, quæ Christi corpus & sanguinem figurant atque adumbrant (id est panis & vinum) non tamen simpliciter, sed quatenus illud pro nobis fractum, hic vero fusus fuit.

Ib. lin. 18. *Et quod verbum auribus nostris, idem etiam Sacramenta oculis afferunt.* Sed neque hoc admitti potest, nisi magna cum modificatione. Multo enim verius atque efficacius affert verbum id, quod continet, auribus nostris, quam Sacramentum idem oculis afferat. Immo ad aures ferri nulla efficaciore ratione quidquam potest, quam per verbum, (de rebus loquor quæ ipsæ auribus non usurpantur, quales hæ sunt, de quibus est sermo) ad oculos vero longe efficaciore ratione quam per Sacramenta illa; ut si vel res ipsæ oculis, ubi & quoad fieri posset subjicerentur, ut ab initio loco cœnæ Domini ipsa fractio corporis & fusio sanguinis Christi, vel in tabella aliqua ad vivum arte penicillo exprimerentur. Quin deinde verbum Sacramentis, nihil plane cuiquam ob oculos ponent eorum, ad quæ adumbranda adhibentur. At deinde Sacramenta verbo, aures tamen nihilominus id percipient, quod ex ipso percipiendum est.

Ib. b. 6. *In baptismo habemus figuram visibilem per lavationem externam, invisibilis & spiritualis ablutionis, per quam conscientiæ nostræ, in sanguine Christi, efficacia Spiritus Sancti, vere repurgantur.* Tametsi verum est sanguine Christi nos ablutos fuisse à peccatis nostris: tamen ejus rei in baptismo aquæ rationem haberi, ita ut aqua per figuram Christi sanguini respondeat, ut auctor alibi infra se sentire apertius ostendit, nusquam probabitur, nec id sane Sacræ Literæ usquam commemoratam indicant.

Fol. 14. a. 8. *Sacramenta nostra non sunt nuda signa, aut sigilla inutilia: sed nobis veras Dei promissiones, & gratiam Christi, & communionem, quam per fidem cum ipso habemus, ob oculos ponunt atque ostendunt.* Si non sunt nuda signa, Ergo aliquid plus præstant, quam significare; quemadmodum sane auctor sentire videtur, qui confirmandi vim & divina promissa continendi ac porrigendi illis tribuit. Atqui quæ hoc loco statim subjiciuntur ad earum vim explicandam, significandi vim nequaquam excedunt, nisi verbum ostendunt, eo sensu prolatum fuerit, ut probationem quandam notet. Propterea ab ipso initio monui ejusmodi verbum caute interpretandum esse, & propterea etiam caute eo utendum. Id quod de verbo isto quatenus *significare*, per se, quod simul cum eo ibi prolatum fuerit, intellexi. Proprie enim signare aut significare id dicitur, quod vel signum aliquam fidem facit fidem, qui effectus, ut dixi, à Sacramentis, meo quidem judicio, longe abest, quapropter si signi nomine proprie uti velimus, tantum abest, ut ego quidquam detrahi Sacramentis existimem, si quis ea nuda signa appellet, ut ea appellatione plus illi tribui quam deceat, penitus persuasum habeam. Nec alia ratione concedi posse credam, Sacramenta significare, nisi eo sensu, quo Pontificii cum mysteria suarum ceremoniarum explicant, dicunt, *hoc significat vera aut factum tale, &c.* id est, adumbrat, seu, ut nostri theologi aliquando loquuntur, figurat.

Ib. 9. *Sed nobis veras Dei promissiones &c. ob oculos ponunt & ostendunt.* Si auctor cum *nobis* dicit, eos ipsos intelligit, qui Sacramenta participant, ut satis ex ejus verbis constat; quidquid ea præstent, id in cœna Domini minime concedendum videtur. In qua is, qui panem illum comedit, vinumque bibit, nihil sibi ea comestione revera & potu adumbrari aut significari sentit, sed ipse aliis ea ratione illa adumbrat, quæ ceremonia ista peragenda profiteri vult.

Ibid. b. 12. *D. Paulus scribit,* (Gal 3. 27.) *quod quicunque vere sunt baptizati, Christum induerunt.* Hic verbo isto vere, Pauli verbis addendo eo gravius erratur, quo ipsa quodammodo verba Pauli se recitare auctor profitetur videtur. Qui si animadvertisset, eum locum, multis aliis apud eundem Paulum & alios Sacros Scriptores posse esse similem, ubi non de eo quod revera sit, sed de eo quod esse deberet, quodque quis professus est, verba fieri apparet, suspectam sane plurimum suam illam additionem habebit.

Fol. 15. a. 6. *Corpus Christi nemo vere potest comedere, nisi is, qui in Christo habitat, & in quo etiam Christus manet.* Hic videtur requiri, ut quis jam in Christo habitet, & Christum habeat in se manentem, si comesturus sit corpus Christi. At verba Christi Joh. 6. 59, videntur potius innuere (præsertim verbis præcedentibus & subsequentibus consideratis, & rei ipsius natura perpensa) ex esu carnis & potu sanguinis Christi, id consequi, ut quis in Christo maneat, & Christus in ipso. Et sane, si quis jam in Christo manet, & in Christus in ipso, quid præterea illi est opus Christi corpus comedere?

Ib. b. 25. *Jam hæc verba* (quod pro vobis traditur) *ad illum panem quem Apostoli acceperant & comederant, pertinere non possunt, sed ad verum Christi corpus &c. Ecce igitur Apostoli accipientes illum panem, & comedentes, ac verba Christi audientes, Christum ipsum, quem habebant præsentem respexerunt, & ubi corpus ipsius considerarunt, &c.* Itaque Adversariis conceditur, Christum jussisse, Apostolos suum corpus tunc comedere, quod in periculo est plenum, sic meo judicio non recte factum est. Neque enim jussit Christus Apostolos suum corpus tunc comedere; sed panem tantum. Quamvis illum fractum & ad comedendum datum, corpus suum, quod pro ipsis traderetur seu frangeretur,

appellaretur. Nimirum ob similitudinem quæ erat inter utrumque.

Fol. 16. a. 25. *Mirum fuisset Apostolis, si tradenti Christo confiteri & credere fuissent coacti, duodecim eos panes fractos, &c., duodecimum tertium visibilem, mensa una cum illis assidentem &c.* Hæc verba aperte indicant, Scriptorem sentire, Judam cœnæ Domini interfuisse. Atqui, eum jam antea abiisse, quidam nostra ætate editis ea de re scriptis, non male, ni fallor, demonstrarunt.

Fol. 18. a. 24. &c. *Et non vult homo miser sedulus* (Vega) *credere, spiritum nostrum carnem Christi comedere, & cum ipsa veram habere communionem posse, nisi illam hic in pane præsentem habeat, & corporaliter comedat.* Non existimo Vegam, negare, etiam citra corporalem esum carnis Christi, Spiritu posse carnem Christi comedi, sed Calvinum tamen merito (ut quidem ego censeo) irridet, vel potius carpit ac reprehendit, qui dicat, Christum non quidem ad nos in sua cœna descendere, sed nos, id est spiritum nostrum ad se evehere. Nam certe qualis est descensus Christi ad nos, qui negatur, talem esse oportet spiritus nostri ascensum seu evectionem ad Christum, quæ affirmatur. Atqui descensus ille realis (ut ita loquar) est. Ergo realem quoque ascensum sive evectionem illam esse oportet. Alioqui, si non realis, id est non rei ipsius videlicet ipsius spiritus seu animi nostri ascensus sive evectio ista fit, non magis nos ad Christum evehi, quam Christum ad nos descendere confitendum Calvino erit.

Ib. b. 17. *Dum nos sentimus & confitemur, spiritum nostrum, operatione divini spiritus, per fidem participare corpus Christi; id propterea pro re impossibili habet* (Vega) *quod nos corpus Christi uno in loco in cœlo confitemur, nos autem in terra simus &c.* Calviniani, præcipue vero ipse Calvinus, quibus cum Jesuita iste disputat, sentiunt, ipsissimam corporis substantiam, qualis ea nunc est in cœlo, a veris Christi fidelibus, in ipsius cœna participari, idque plane (ut loquuntur) realiter, quamvis id spirituali ratione fiat, corpore ipso Christi interea in cœlo perpetuo, unoque in loco manente, id quod Jesuita ait, nullo pacto fieri posse, (nec sane immerito) Christi fidelibus interim perpetuo in terris manentibus. Quomodo enim realiter ipsa Christi corporis substantia a quoquam participari possit, qui tamen immenso intervallo ab ea distet? Spiritualis Christi corporis esus, qui ab ipso Christo Joh. 6, commendatus fuit, quid sit, & quomodo fiat, & plane sentitur, & aperte intelligitur, ac verbis explicatur. At Calvinianus iste corporis Christi esus, nullo pacto, quid revera sit, quomodove fiat, aut etiam fieri possit a quoquam vel sentiri, vel percipi, vel exponi potest. Itaque Calvinus ipse in sua institutione, ubi de cœna Domini agit, fatetur, nec mentem suam cogitando, nec linguam explicando tanto mysterio parem esse posse, denique audacter tandem postmodum ait, se modum comedendi Christi corporis in cœnæ Sacramento experiri magis, quam intelligere, cum prius iterum dixisset, non pudere se fateri sublimius esse arcanum, quam ut vel ipsius ingenio comprehendi, vel enarrari verbis possit. Risit monstrosam hanc de reali ipsius corporis Christi substantiæ esu, spirituali tamen ratione, opinionem, Zuinglius ipse, quam tamen Bucerus post ejus mortem, tanquam scilicet ab ipsius Zuinglii mente non discrepantem, acriter promovit, quam Calvinus arripuit, ipsaque Tigurina Ecclesia primi sui pastoris doctrina deserta, tandem est amplexa.

Fol. 19. b. 23. *Stephanus ait* (Act. 7) *Abrahamo datum esse fœdus circumcisionis, ex quibus universis liquet, signo externo* (circumcisioni) *nomen rei ipsius* (fœderis) *fuisse attributum.* Quemadmodum auctor vult verba hæc Stephani *fœdus circumcisionis*, significare circumcisionem esse fœdus, sic verba illa Pauli, *lavacrum regenerationis*, agnoscere debet, significare regenerationem esse lavacrum.

Fol. 24. a. 9. & seqq. *Quod vero scribis*, Vegam alloquitur) *necesse esse, ut de corpore Christi aliquo modo dici possit, quod frangatur, dicis tu Sacerdos, aliquem modum esse non posse quam Sacramentalem, dum id quod ad signum vere pertinet, corpori etiam Christi, suo modo potuit adscribi.* Adversario igitur concedendum, ea quæ Christus cum cœnam suam institueret, de corpore suo dixit, non ad ea, quæ circa illud acta sunt extra ipsam cœnam pro salute nostra, non inquam ad mortem & perpessiones, quas pro nobis subire Christus voluit, sed ad ea, quæ in ipsa cœna fiebant, referri debere. Nam certe, si corpus Christi frangi dici nequit, nisi Sacramentali ratione, quia scilicet, panis qui Sacramentaliter corpus Christi in ejus cœna est, omnino frangitur, sequitur nullo modo posse ea verba ad corpus Christi extra Sacramentum pertinere. Id quod adeo falsum est, & ita contrarium, quæ supra alicubi in hoc eodem scripto dicta sunt, ut mirer sane auctorem ista scripsisse. Præsertim cum ipse fol. 12. b. 18, admodum candide dixerit, in fractione panis, quæ fiebat, cum Christus ritum illum instituit, repræsentatos fuisse cruciatus, & mortem Christi. Quod certe fieri non potuisset, nisi aliqua ratione Christi corpus subeundis cruciatibus & morte fractum fuisse dici posset. Quamobrem nulla ratione, seu tacite sive expresse, concedendum est Adversario, verba illa, *quod pro vobis frangitur*, ad corpus Christi, quatenus morti traditum est, referri non posse; præsertim cum certum sit omnia Christi verba, quæ de corpore sanguineque suo tunc protulit, ad mortem cruciatusque suos pertinere, quippe quod earum rerum perpetuam commemorationem celebrandam in posterum a suis institueret, nec aliud quidquam tunc ageret. Nam, quod Vega ait, verbum Græcum κλᾶν non nisi de ea re, quæ tanquam panis dividi possit, vere dici, non leviter fallitur, ut lexica consulentibus constare potest. Et quamvis non sim negaturus, magis proprie verbum illud significare posse, panis in cœna illa quam Christi corporis fractionem in cruciatibus & morte, tamen satis recte etiam ad corporis Christi fractionem istam accommodatum fuisse dico. Quanquam nihil prohibet uni fractioni proprie, alteri vero improprie verbum istud convenire. Nam in altera hujus Sacramenti parte est apud Evangelistas verbum *fundere* sive effundere, quod sanguini quidem Christi in cruciatibus & morte fuso proprie admodum accommodatur: vino vero in poculum infuso plane improprie. Et tamen effusionis illius cum hac infusione alicujus similitudinis rationem hic habitam fuisse, nemo opinor negaverit, qui inter rem adumbrantem & adumbratam similitudinem esse debere, negare non audeat.

Fol. 27. b. 2. *D. Paulus ita scribit Ephes. 4.* (nempe de communione nostra vera quam cum corpore Christi habeamus, &c.) *Unum corpus, & unus spiritus, quemadmodum etiam vocati estis in una spe vocationis vestræ, &c.* Non video quid hoc Pauli testimonium contra Vegam suppeditet; cum Paulus hic nec loquatur de unione fidelium cum ipso Christo, sed ipsorum inter se; nec dicat aperte, unde ea proficiscatur, nisi quatenus ait, eos esse vocatos in una spe. Quanquam satis ex præcedentibus verbis apparet, Paulum non dicere, unionem istam jam esse, sed esse debere, ad eamque Ephesios hortari, cum una esset omnium ipsorum vocationis spes, & alia prorsus eadem communia haberent, quæ statim deinde enumerat.

Ib. 6. *Ut habitet Christus per fidem in cordibus vestris &c.* Sed & hoc testimonium nihil probat contra Vegam, qui nunquam negaturus est, Christum habitare in cordibus nostris per fidem, præsertim eo sensu, quo id Paulus hoc loco dicit; qui nihil aliud his verbis precatur, quam, ut Ephesii ex intimis cordium suorum Christo confidant, hocque appellat, Christum habitare per fidem in cordibus ipsorum. Nam quod antea precatur, ut iidem Ephesii corroborentur in hominem interiorem per Spiritum Dei, hoc nihil ad rem facit; cum interior ille homo aliud nihil sit, quam hominis mens & ratio superior, quam hoc nomine alibi quo-

quoque Paulus appellat, nempe ad Rom. 7. Quod igitur hoc per Spiritum Dei conficeretur, nihil commune habet cum eo, quod per solum Dei Spiritum perfecta & absoluta fiat nostrûm cum Christo unio atque conjunctio, qua de re hic agitur.

Ib. 28. *An illi, qui Christum Dominum vere credunt, unum corpus cum ipso non fiunt? Quid vero aliud? Nam in uno Spiritu nos omnes in unum corpus baptizati sumus, &c.* Infirmum etiam hoc videri debet, quippe quod, ut de alio illo ad Ephes. 4, paullo ante diximus, non de conjunctione cum Christo ipso seu cum ejus corpore, sed de fraterna unione fidelium inter se, aperte loquatur.

Fol. 31. b. 5. *Vegam agnoscere posse, in baptismo nos unum corpus cum Christo evadere, ex illis Pauli verbis Ephes. 5. 26. ut eam* (Ecclesiam) *sanctificaret,* (Christus) *purificans lavacro aquæ in verbo, &c.* Aliud dicere Vega esse sanctificare, aliud vero sibi perfecte unire atque conjungere. Neque convenit ullo pacto, etiamsi hoc loco Paulus spirituale matrimonium Christi cum Ecclesia indicet, propterea sanctificatione ista commemoranda totum matrimonium omnesque ejus effectus explicari. Miror autem auctorem, qui ita sine ulla hæsitatione pro certo sumat, Paulum hoc loco cum lavacri aquæ meminit, baptismum aquæ intelligere; præsertim cum ipsemet supra fol. 31. b. 8, in loco simili Hebr. 10. 22, figurate aquæ vocabulum accipi recte animadverterit. Neque enim id quod hoc loco additur *in verbo*, id est *per verbum*, modificatio quædam est antecedentium, sive expositio, quomodo, aut quibus rei vi lavacro illo aquæ Christus Ecclesiam suam purgaverit; sed illius lavacri aquæ, ad purgationem illam ob oculos ponendam metaphorice à Paulo usurpati, explicatio quædam atque interpretatio. Ipso enim verbo per se, quod spiritualis quædam est aqua, non autem aspersu aqua ulla corporea, quam cuiquam ipsemet administravit, mundos reddidit ac purgavit Christus discipulos suos, & sic Ecclesiam suam. Nam ipse Christus suis discipulis dixit, *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem loquutus sum vobis* Joh. 15. Satis igitur est hoc loco illud tantum urgere, nullam cœnæ Domini in verbis Pauli mentionem fieri.

Fol. 31. b. Ostensuri a Niem. infirmitatem argumenti, quo Vega utitur ad intentæ fere de orali corporis Christi manducatione in Eucharistia, probationem, ex cap. 6. Joh. 55. petiti, ait lin. 19. & seqq. Ipsa enim adversarios necesse habere fateri, in sermone Christi a Johanne descripto, figuratos loquendi modos sæpe reperiri, *primum, dum Christus seipsum panem appellat, &c.* ad hæc item ait Socinus. Christus ne in loco quoquam simpliciter se panem nominat, sed semper aliquid addit, unde figurata locutio agnosci possit. Tantum semel dicit, panem, quem ipse daturus esse carnem suam, quam dabit pro mundi vita, ubi videtur carnem suam simpliciter appellare panem. Verumtamen illa verba, *quam ego dabo*, satis indicant illum figurate loqui, immo sequentibus præcedentibusque juncta verbis ipsam figuram explicant.

Fol. 31. 32. Cum Niem. adduxisset verba Christi Joh. 6. 51. ad probandum, figuratos loquendi modos in Christi verbis à Johanne descriptis reperiri, subjicit fol. 32. a. lin. 2. *Quare ex te, Sancte, in panis vivi, vocis poculo dissentiret? Cognovi ipsa verba valere, aliter exponere quam verba sonant.* In Christi verbo est [illegible] particula [illegible], quæ hic omittitur, & tamen maximam vim habet. Nam certe panis ille vivus [illegible] de cœlo descendit. Christus enim est revera panis ille vivus, ut hic ipse affirmat. Christum autem de cœlo descendisse nemo negabit, qui ipsius Christi verbis fidem habuerit. [illegible] vocato.

Fol. 36. b. penult. *Fideles in cœna à Christo debere pa-* *scere, ut eis ipse, in forma illa visus, Spiritu suo Sancto pascat, & sacro suo sanguine potet.* Interim si quis digne ad cœnam illam accedere velit, in qua, ut dictum, gratiæ Christo aguntur, de carne sua pro nobis data & sanguine fuso, necesse illi beneficium illud sentire, & consequenter carne Christi jam pastum, & sanguine potum esse, nec id magis in ipsa cœna quam extra eam a Christo fieri, ostendum est.

Ib. lin. 4. &c. *Hoc autem fiat Deus est, ut Christus fideles suos in cœna pascat Spiritu suo Sancto, & sanguine suo sacro potet; cum illis per Spiritum suum Sanctum, qui quoniam in illis habitat, in memoriam redigit, & fidem in ipsis excitabit & confirmabit, ut commemorationi passionem & mortem ejus, ex ipso discentur, quod Deus omnipotens ex misericordia sua filium suum dilectum atque unicum pro nobis tradidit &c.* Et paullo post: *Atque hoc est, quod Christus dignatus est dicere: Hoc facite in mei recordationem, aut quod D. Paulus scripsit: Quotiescunque ederitis panem hunc, & calicem hunc biberitis,* (i) *mortem Domini annuntiabitis &c.* Ubi ad verba priora: *in memoriam illis redigit, &c.*, sic notat Socinus: Quæ hoc loco dicuntur, pleraque nullum fundamentum in verbo Dei habent, immo nisi dextre admodum accipiantur, cœnæ Domini finem & usum plane pervertunt ac corrumpunt. Demonstrant hoc satis duo illa testimonia, quæ hic postea citantur, præsertim vero posterius. Neque enim jussit Christus ad recordationem, sed ad commemorationem sui cœnam celebrari. Id quod Paulus planissimum facit, inquiens, non quidem, mortem Domini vobis in memoriam revocatis, sed, mortem Domini annunciatis seu prædicatis, & recte D. Crechovicius apud Lucam & Paulum verbum *ἀνάμνησιν* rememorationem & prædicationem *commemorationem* reddidit, non autem primariæ *recordationem*, ut auctor hic fecit.

Ib. 27. & seqq. *Cœnæ Domini non superveniamus, sed aliud est &c. Videns enim Christus infirmitatem nostram, quod in hoc seculo ex parte tantum credimus, & primitias quasdam Spiritus Sancti accipimus, volens fidem nostram confirmare, & infirmitati nostræ succurrere: ideo externum ministerium in sancta sua Ecclesia instituere dignatus est, quod in vera dispensatione verbi ejus sancti, & Sacramentorum verorum consistit.* Hic dicendum erat, nam Christus Dominus mortis violentæ, quam pro nobis subiit, commemorationem & prædicationem (id quod nobis ipsis, nimirum esse nullo modo potest) in sua Ecclesia solenni quodam ritu ad gloriam nominis sui fieri voluit. Et sane mirum est, auctorem, qui alibi in hoc scripto hoc sensu agnoscit, tamen hic ubi nominatim de fine & usu cœnæ Domini agitur, id ne indicasse quidem, quamvis tam aperte in Sacris Literis expressum, & alia hic attulisse, quæ ut dictum est, nec Sacris Literis sunt prodita, & finem atque usum verum cœnæ Domini pervertunt, facile possunt, cum potissimum ob causam, quod ea in cœna Domini quærantur, ab eaque saltem ex parte petantur, quæ omnino ad eam afferri debent, & id, quod testimonium grati animi nostri est adversus Dominum, ipsius Domini testificatio & obsignatio esse credatur beneficiorum ac promissorum, quæ nobis fecit.

Ib. 29. *Et primitias quasdam Spiritus Sancti accipimus &c.* Apparet, scriptorem sensisse, primitias Spiritus Sancti in Sacris Literis appellari initia quædam, & quasi portiunculam Spiritus Sancti, quam omnes Christi fideles in hac vita consequuntur. Verum aliter res se habet, ut ipsum vocabulum primitiarum declarat, quod per translationem metonymicam, rei alicujus potiores ac selectiores partes quasdam significat, eo quod primitiæ rerum Deo offerantur. Itaque in Sacris Literis, ubicumque primitiarum nomen metaphorice accipitur, aliquid excellens significatur. Quamobrem cum Paulus ad Rom. 8. 23, ad quem locum sine dubio auctor respexit, primitiarum spiritus mentionem fecit, tantum abest, ut spiritus portionem (ut ita dicam) primitiarum vocabulo significare voluerit, ut potius spiritus

postremum vires ac dignitates quasdam patres intellexerit, sequitur, non solum creaturam illam, id est novam creaturam, Christi nimirum fideles generatim, suspirare sub cruce, expectantes redemptionem sui corporis; sed hoc idem accidere sibi etiam, tertio videlicet Christi Apostolo, aliisque sui similibus, qui primitias Spiritus habebant, id est singulari aliqua ratione præ Christianis aliis, Spiritum Sanctum participaverant.

Fol. 37. b. 21. *Per quod (hoc est, dum id in Sacramentis videmus, quod in verbo Dei audimus &c.) non tantum fides nostra confirmatur, verum etiam interior homo (cum quis Sacramento legitime & digne utitur) augetur.* Quantopere hoc à sensu Sacrarum Literarum differt, jam supra indicatum est. Nec, si posthac in similes sententias inciderimus, quicquam amplius hac de re monere opus fuerit. Tantum illud addemus, verum quidem esse, quod hic dicitur, si quis digne Sacramento utatur seu vescatur, eum, quod attinet ad internum hominem, in dies augeri; sed non tamen ex ipsius Sacramenti vi aliqua, verum ex eo unde fit, ut digne eo utatur, quod etiam citra Sacramentorum usum, idem prorsus in ipso efficeret. Neque unquam probabit auctor, id quod postea affirmat, Sacramenta esse media quædam fidelibus necessaria ad illud interioris hominis augmentum; cum Eucharistia, de qua hic nominatim agitur, eatenus tantum sit necessaria, quatenus à Christo instituta & præcepta est, non quidem ad augendam confirmandamve fidem nostram, sed ad beneficia ejus erga nos commemoranda & prædicanda, quemadmodum ex divinis testimoniis perspicuum est. & illi senserunt, qui primi omnium hoc nostro sæculo hunc Sacram. ritum suæ integritati restituendum curarunt.

Fol. 49. b. 21. *Cum Antichristus crescere ac vires sumere cœpit, omnia hæc inverti, dum non tantum imperatoribus, ut ad pedes ipsius sese prosternant, mandat, verum etiam eos pedibus conculcare ausus est.* Historia ista de Alex. 3. pedibus Fridericum 3. conculcante, id est pede ejus cervicem calcante, historicis doctissimis historicis, iisque Romano Pontifici minime faventibus, merito ex multis documentis, suspectissima est.

Fol. 5. a. 8. *Cyprianus de jejunio & tentatione Christi: Etiam &c. Idem de duplici Martyrio: Atqui hic gravius &c.* Hæc duo Cypriani testimonia non sunt certa, quia opus de jejunio & tentatione Christi, suspectum est. De duplici vero martyrio, præter stylum, non esse Cypriani, indicat aperte, quod ibi Diocletiani & Maximiani fit mentio, ante quos Cyprianus sub Valeriano martyrio est affectus, quamquam in eodem opere, alioquin erudito admodum atque eleganti, à Christi temporibus dicuntur tunc temporis fluxisse anni plus minus ducenti quadraginta, quod cum eo tempore quo Cyprianus fuerit, consentit. Itaque auctor ejus libelli Diocletianum Maximianumque quinquaginta esse circiter annis vixisse facit, quam revera extiterunt. Deinde etiamsi certa essent hæc Cypriani testimonia, ea tamen ad Rom. Pontifices de quibus paullo ante hic dictum est, quod per trecentos annos perpetuo pauperes & afflicti sub cruce fuerunt, nunquam accommodari possunt. Immo hoc Romanorum Pontificum insignem virtutem in veraque pietate constantiam ostenderet, quando jam Pastorum sacerdotumque ordine degenerante, ipsi tamen vere pii esse perseverassent.

Hominis Pontificii Argumenta pro sua de Eucharistia sententia.

Quæstio fuit sive status quæstionis:

QUidnam in cœna postquam benedixit porrigebat Apostolis Christus, atque nostrum rationes suas probare debuit ex historia cœnæ, aut saltem aliis scripturis quæ de Eucharistia proprie agerent; ita ut scripturæ terminis semper retineremur.

Argumentum meum fuit ejusmodi.

Quidquid porrigebat seu porrexit Apostolis Christus, idem illos recepisse erat necesse. Ratio, à Christo enim porrigente non aliud neque plus accipitur, sive id ore fiat, sive fide, sive utroque, quam quod ipse porrigit, & è converso; ita ut si plus acceperint Apostoli quam illis datum, hoc est, ut iste vult, si panem porrectum ore, corpus autem non porrectum corde, hoc ipsum ex scriptura de Eucharistia probandum sit omnino.

Responsio.

Apparet, disputationem cum homine Calviniano (ut vocant) fuisse; & porro contra illum argumentum esse. Contendunt enim Calviniani, in cœna Domini ab infidelibus panem tantum sumi, & vinum, à fidelibus vero non panem tantum & vinum, sed corpus quoque ipsum, & sanguinem Christi; illa quidem ore, hæc vero corde per fidem. Hæc sententia falsa est. Nec enim ullo modo in ipsa cœna Domini corpus & sanguis Christi sumitur, sive à fidelibus, sive ab infidelibus, sive ore, sive corde. Sed perpetuo extra ipsum Domini cœnam comeditur spirituali ratione à fidelibus Christi corpus, & sanguis bibitur. Quod vero præterea in ipsa cœna sumitur, nihil aliud est, quam panis, & vinum; quorum ille frangitur, hoc in poculum infunditur in commemorationem corporis Christi pro nobis fracti, & sanguinis fusi; ille comeditur, hoc bibitur, publice testandi gratia, non Christi corpore, & sanguine, quatenus fractum illud, hic vero fusus pro nobis fuit, in spem vitæ sempiternæ ali ac sustentari. Nihil igitur est, cur ad propositum argumentum refellendum quicquam à nobis afferatur. Verumtamen, ut argumentantis nullum auctoritatem aut fidem adjungendam esse constet, ipsius argumenti vitia retegenda esse duximus.

Quæstio est, *Quidnam in cœna, postquam benedixit, porrigebat Apostolis Christus*; Argumentum vero de receptione concludere videtur. Ejusque ipsum argumentum constitit adeo, ac perturbate expositum, ut vix, quid sibi ejus auctor velit, intelligi queat. Ad hunc igitur modum erant verba argumenti conficienda: Necesse est, Apostolos in cœna Domini nihil recepisse, quod à Christo ipsis porrectum non fuerit, sive id ore fuerit receptum, sive corde, sive utroque. Sed, ut iste vult, Apostoli in cœna Domini, corde Christi corpus receperunt. Ergo Apostolis Christus suum corpus porrexit. Itaque, quod pro ratione propositionis hic attulit, argumenti propositio esse debuerat. Assumptio autem tanquam non plane evidens suo loco reticenda non erat, & integro syllogismo, non autem enthymemate utendum fuerat, in re præsertim tam gravi, & ubi veritas diligentissime inquiri debet. Immo vero, non erat assumptio cum conclusione, ut hic factum est, inepte commiscenda. Ipsa postremo conclusio non alia esse debuerat, nisi, quam nos fecimus. Argumenti enim si qua vis est, ea contrariam sententiam adversarii sententiæ prorsus concludit. Christum videlicet Apostolis suum corpus porrexisse. Hoc siquidem ipse negabat, & de hoc ipso quæstio erat. Atqui argumenti auctor in sua conclusione nihil aliud facit, quam onus suam sententiam probandi adversario imponit. Nihil autem dicimus, quod perperam factum est ab argumenti auctore, qui ante argumentum, quid eo sibi aut probandum aut improbandum sumpsisset, non explicaverit. Ut distinctum sit nobis, si de ipsius argumenti veritate judicare velimus. Præterea, ut aliquid pro Calvinianis respondeamus, majorem propositionem negamus. Dicimus enim, potuisse recipi ab Apostolis id etiam, quod à Christo porrectum non fuerat. Si modo porrectionis

nomine

nomine manu corporis factam exhibitionem intelligamus. Quid enim vetat, quominus aliquid recipiamus, quod corporea manu non fuerit exhibitum, præsertim à Christo. Qui plerumque alia invisibili ratione dare consuevit? Aut quid vetat, quominus Christus unum corporea manu, aliud vero spirituali exhibere potuerit? Quod si porrectionis nomine omnem, sive corporea sive spirituali manu, exhibitionem factam intelligit argumenti auctor, extra quæstionem vagatur, & in æquivocationis fallaciam incidit. Neque enim negat adversarius, aut negare vult, corpus à Christo ulla ratione fuisse porrectum, sed, manu corporis id ab ipso factum, negat, hocque illud est, quod in controversia est positum; & de hac tantum porrectione quæstio loquitur. Quare minimum videri debet, argumenti auctorem ausum fuisse dicere, nihil nobis à Christo porrigente accipi posse, quod porrectum ab ipso (manu videlicet corporis) non fuerit; cum certissimum potius, sit, nihil fide à Christo porrigente accipi posse, quod manu corporis ab ipso fuerit porrectum.

Argumentum de sanguine.

Illud quod pro nobis effundi debet, aut debuit, sanguis Christi fuit.

At Lucas poculum, seu mavis quod in poculo porrigebat Apostolis Christus, pro nobis effundi sive effusum esse dixit.

Poculum igitur illud, seu mavis quod in poculo porrigebat Apostolis Christus, sanguis Christi fuit. Verba Lucæ sunt cap. 22 τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. *Quam lectionem Beza in omnibus Græcis se reperire fatetur, nec aliud quam Lucam de Grammatica accusat.*

Responsio.

Minor propositio est falsa, cum apud Lucam diserte dicatur, poculum, seu mavis quod in poculo porrigebat Apostolis Christus, fuisse Novum Testamentum in Christi sanguine. Certum est enim Novum Testamentum in Christi sanguine minime pro nobis effundi sive effusum fuisse, & consequenter fieri non posse, ut apud Lucam revera legatur, poculum, seu mavis quod in poculo porrigebat Apostolis Christus, pro nobis effundi sive effusum fuisse, quidquid alioqui verba ipsa præ se ferant. Itaque confitendum omnino est, in verbis Christi apud Lucam solœcismum esse, quales non pauci in Novo Testamento leguntur. & τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, non ad τῷ αἵματι, sed ad τὸ ποτήριον, quod proxime antecedit, referendum esse; quamvis utriusque nominis casus non conveniant. Atque vix aliter existimamus, eum locum à quoquam docto viro hactenus constanter acceptum fuisse. Sebastianus quidem Castellio in sua interpretatione, aliquando Grammaticæ rationem secutus fuerat. Sed postea eum pœnituit, & in postrema operis castigatione ea verba τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον ad sanguinem, ut alii recentiores interpretes, manifeste retulit. Adde, quod alibi in scriptis Novi Testamenti manifeste deprehenditur, simplicem articulum præpositivum, ut Græci Grammatici loquuntur, vim habere articuli postpositivi, cum adjuncto verbo substantivo; ut Apoc. 1. 5. ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ μάρτυς ὁ πιστός: ubi nemo non videt, idem prorsus valere ὁ μάρτυς, quod ὃς ἐστι μάρτυς. Quare & in isto apud Lucam loco censendum omnino est, idem valere τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, quod ὃ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχύνεται. Sed sic Lucam dixisse, poculum, quod Christus Apostolis porrigebat, pro nobis effundi sive effusum esse (quamquam in eo palam argumentator errat, quod Lucam ipsum id dicentem facit, quod Christus apud Lucam dixit) certe perperam concepta est hæc minor argumenti propositio, & quatuor esse terminos argumentationis facit; seu duplicem medium terminum. Medius enim terminus in majore propositione est, *pro nobis effundi debet, aut debuit*; in minore vero *Lucas pro nobis effundi, sive, effusum esse, dicit*. Nam si dicat argumentator, se eodem tempore probationem ejus propositionis afferre voluisse, neque verba perinde accipienda esse, ac si dixisset, se poculum seu mavis, quod in poculo porrigebat Apostolis Christus, pro nobis effundi debere aut debuisse, Lucas enim dicit, illud pro nobis effundi, sive effusum esse. Respondemus primum, non posse hac ratione commissum vitium excusari, in quo ipsius rei loco ejus probatio ponitur. Deinde negamus, illam esse bonam probationem; non modo quia non sequitur ex eo, quod quippiam fiat, aut factum fuerit, id ipsum fieri debere aut debuisse, quod hoc loco levius est, verum etiam (quod est gravius) quia non est solida probatio, à dicto, quatenus dictum vero, adeo, quam dictum per se fert, veritatem. Infinitæ enim sunt locutiones figuratæ, quæ aliud revera significant, quam prima facie ostendunt. Quales nos in cœna sua instituenda (unde hic principium petere argumentatorem liquet) usurpatas à Christo fuisse contendimus. Sic enim usus est perpetuus divinorum hominum loquendi in ejusmodi rebus, quæ Sacramenta à Theologis appellantur. Cujus rei, quam contendimus, evidentissimum est argumentum, quod apud Lucam, & Paulum Christus poculum, quod Apostolis porrigebat, Novum Testamentum esse dixit in suo sanguine. Neque enim poculum illud revera Testamentum Novum erat in Christi sanguine, etiamsi poculi nomine id, quod in poculo erat, intelligas (ubi tamen nihilominus figuratam omnino locutionem esse oporteret) sed poculum erat, poculum revera, & id, quod in poculo erat, vel vinum, ut nos plane credimus vel certe, ut argumentator opinatur, sanguis Christi erat revera; non autem Novum Testamentum in Christi sanguine.

Quæ sequuntur ex Socini cum aliis colloquentis ore raptim sunt excepta. Quare si quid minus perspicue dictum deprehendes, id festinationi eorum qui exceperunt imputabis. Omittere tamen ea visum non est, quia ad negotium cœnæ Domini recte percipiendum non parvo videntur esse adjumento.

In Cœna Domini hæc quatuor consideranda.

1. An sit Christi præceptum.
2. Quale.
3. Quomodo celebranda.
4. Quis sit usus.

De primo affirmatur, quod sit universale & perpetuum Christi mandatum quia legitur Luc. 22. *Hoc facite in mei commemorationem.* Idque repetitur à Paulo 1 Cor. 11.

1. *Objectio.*

Vocabulum Græcum ποιεῖτε, est ambiguum; incertum igitur est, an sit imperandi modi, an indicandi.

1. *Responsio.*

Non potest hoc loco accipi in modo indicandi. Nam alioquin sequeretur, cœnam Domini posse celebrari absque fractione, quod falsum est. Tunc autem non Apostoli, sed Christus panem frangebat. Deinde additur: *in mei commemorationem.* Unde apparet, verbum ποιεῖτε, imperandi modo usurpari, & futurum quiddam præcipi. Nam commemoratio non est rei præsentis vel futuræ, sed præteritæ.

2. *Objectio.*

At hoc solis Apostolis dictum fuit: Ergo non Ecclesiæ.

Responsio.

Apostoli eo tempore figuram referebant totius Christi Ecclesiæ. Nam Paulus Ecclesiæ Corinthiorum illud idem præcepit. Et commemoratio corporis vel mortis Christi ad omnes pertinet, quæ est causa finalis cœnæ Dominicæ. Ergo etiam ipsa cœna. *Quidam.* Ergo etiam baptismus ad omnes pertinet: quia publica nominis Christi professio ad omnes pertinet. *Resp.* Sed jam non agimus de iis, qui sunt Christi nomen professi. Et aliam rationem esse posse dicimus, qua quis Christi nomen publice profiteatur. Præterea expressi fuimus, ad quos baptismus pertinet, quos scilicet Apostoli docuissent. Hic vero nemo excluditur.

3. Objectio.

Religio Christiana caret rebus externis. Ergo neque cœna Dominica pertinet ad illam.

Responsio.

Caret rebus externis, quas Deus ipse & Christus expresse non præcepit. Potest autem indefinite dici de Christi religione, quod rebus externis & ceremoniis careat: quia paucissimis est alligata.

4. Objectio.

Per externa homines facile adducuntur in idololatriam. Ergo fugienda, &c.

Responsio.

Deus ita vult excæcare hominum improborum mentes, ut quia respicere nolunt, hac ratione occasionem interitus sui habeant.

5. Objectio.

Cœna Dominica similis est ceremoniæ lotionis pedum: quia eadem hora, fere utraque fuit instituta. At lotio pedum mystica est. Ergo etiam cœna Dominica.

Responsio.

Signa sunt evidentia, quæ indicant lotionem pedum esse mysticum aliquid, quæ non inveniuntur in cœna Domini. Nam Johannis 13. 17, dicitur beatos fore Apostolos, si alios alii pedes lavent: quod de sola lotione pedum falsum est, & de cœna Domini nulla ratione affirmari potest: illum scilicet beatum esse, qui cœna Domini fruatur.

6. Objectio.

Nusquam legitur in Actis Apostolorum, cœnam Dominicam celebratam fuisse, cum tamen baptismi celebrati, qui mandatus non fuit, sæpissime fiat mentio.

Responsio.

Nusquam mentionem fieri cœnæ Dominicæ celebratæ, falsum est. Fit enim mentio Act. 20. *In una* (inquit) *prima Sabbathorum, cum convenissent discipuli ad frangendum panem &c.* Non enim credibile est discipulos ideo convenisse, ut cibum vulgari modo sumerent. Et de hac re accipiendus est etiam locus Act. 2. sub finem V. 42. Nam agitur ibi de rebus ad religionem pertinentibus. Non fieri autem crebram ejus mentionem, ut baptismi, propterea accidit, quod non tam necesse erat hoc describere, quam illud: nec occasio sese offerebat, quod postea ex altera re, quæ in hac quæstione agitanda est, cognoscemus.

7. Objectio.

1 Cor. 11. Quotiescunque bibitis, in mei commemorationem hoc facite. Ergo una cum vulgari usu ciborum & potus, potest cœna Domini celebrari.

Responsio.

Paulus ibi agit de certo modo bibitionis, cujus scilicet superius ibidem mentionem fecerat: nam statim etiam addit: *Quotiescunque ex hoc calice biberitis &c.*

8. Objectio.

Panis quem frangimus, est communicatio corporis Christi 1 Cor. 10. Ergo cœna Domini nihil aliud est, quam congregatio fidelium, qui sunt corpus Christi, ad colendum Deum, & sunt in communione congregati, quando Deo serviunt.

Responsio.

Verba illa: sunt communicatio corporis Christi, ut ipsis dicetur, idem valent, quod, per panis fractionem nos profitemur & adumbramus, nos communionem habere, & participes factos esse corporis & sanguinis Christi.

De secundo. Quale sit Christi præceptum.

Est tale Christi præceptum, quod non habet semper sui occasionem, vel certum tempus sui celebrandi, ut alia Christi præcepta. Duplicia enim sunt Christi præcepta. Negantia & affirmantia. Negantia semper ubique & absolute obligant. Affirmantia autem sunt duplicis generis. Unum est, quod habet sui ipsius occasionem, id est, in quibus occasio sese offert illud faciendi, quod præceptum continet. Alia sunt, quæ non habent illam occasionem, certam inquam & indubitatam. Quæ habent occasionem, semper obligant, cum illa occasio evenerit, modo præceptum illud bene intelligatur. Quæ vero non habent ejusmodi occasionem, non habent etiam ullam certum tempus quo obligent. Inter illa, quæ non habent illam occasionem, videtur esse cœna Domini, quia non apparet aliqua ratione certa & indubitata, quando sit occasio eam celebrandi: Quapropter etiam præceptum ejus celebrandæ non potest ullam certum tempus habere, quo obliget, & interim tamen nulla ratione negari potest, quin obliget: ita ut Ecclesia teneatur cœnam Domini celebrare. Quod igitur attinet ad tempus, videtur hoc in arbitrio repositum esse Ecclesiæ, prout illa viderit expedire ad commemorationem Christi mortis faciendam, & publice Christo gratias solenni & publica ratione agendas.

De tertio. Quomodo sit cœna Domini celebranda.

Necessarium est ad hanc ceremoniam panem frangi, & vinum infundi, & discipulos participare de pane & vino. Causam hujus ceremoniæ exponi, & Christo gratias agi, nec prius discedendum, quam hoc fiat.

Fieri potest post cœnam. Nam illud: *Nunquid domos habetis ad edendum?* Non docet alibi fieri non posse, quam in Ecclesia. Sedendo vel stando potest celebrari. Geniculari est idololatricum. Capite tecto potest celebrari, aperiendum est autem propter alios, nisi videamus, hoc etiam vergere ad idololatriam. Satis est caput aperiri, dum Christo gratiæ aguntur. Ingeniscere sublatis in cœlum oculis est idololatriæ species: si tamen ex animo probo & candido proficiscatur, laudem meretur. Abstemii aquam bibant. Mensa sit, sternatur. Hostia etiam, quam oblatam vocant, esse potest; quia panis est, & frangi potest.

De Quarto. Quis sit finis & usus cœnæ Dominicæ.

I. Annunciatio, hoc est, publica & solennis commemoratio mortis Christi 1 Cor. 10. 16. Panis, quem frangimus, est communicatio corporis Christi, hoc est, illi qui panem frangunt & comedunt, profitentur, se esse illorum participes, quæ ut haberent, Christus mortuus est: vel, illius beneficii, quod ex tradita pro nobis carne, vel fuso pro nobis sanguine manavit. Quomodo paulo inferius dicitur, Israëlitas participes fuisse altaris, hoc est, illos, qui semel de victimis comedebant, professos fuisse, se pertinere ad illum cultum, & omnia quæ in eo promittebantur. Res enim sæpe non pro re ipsa, sed pro professione rei ponitur, ut Gal. 3. 27. *Quicunque baptizati estis Christum induistis*, hoc est, professi estis, vos Christum induisse. Locum autem

autem hinc de professione accipiendam esse, duplici modo evincitur. 1. Quia non omnes, qui vel ritu illo baptizati sunt, Christum induerunt; aut si quod majus est, induti sunt Christo. 2. Quia Paulus non opus habuit ad propositum suum probare, eos justos fuisse, sed satis erat probasse, eos Christum professos esse. Probat enim eos injuria à Christo deficere. Vide à vs. 20, usque ad finem. Sic etiam Rom 6. *Consepulti sumus cum Christo per baptismum*: quod idem etiam dicitur ad Colos. 2. 12.

De uno pane participamus. Est Synecdoche partis, ut etiam per fractionem panis solam cœna Dominica intelligitur Act. 2. & 20.

II. Adumbratio est cœna Dominica ejus quod profitemur, communionis scilicet corporis & sanguinis Christi: dum ita unanimiter confitemur, nos esse Christi populum, & sanguine ejus ita copulatos.

Poculum benedictionis, hoc est quod cum gratiarum actione sanctificamus 1 Cor. 10 16.

Ὁ εὐλογοῦμεν, hoc est, quod poculum pro re sancta habemus, & sacro usui destinavimus.

Hoc est corpus meum; hoc est, ita agetur cum corpore meo & sanguine, quemadmodum jam agetur cum hoc pane & vino.

Corpus quod frangitur 1 Cor. 11. Quia est quædam similitudo inter corpus & panem, inter sanguinem item & vinum, & in uno, quod recte & proprie dicitur de re adumbrante, minus proprie dicitur de re adumbrata. In altero vero quod proprie dicitur de re adumbrata, minus proprie de re adumbrante. Quatenus enim attinet ad corpus & ad panem, de pane quidem, qui est res adumbrans, proprie dicitur quod frangitur, sed de corpore, quod est res adumbrata, minus proprie id dicitur. At ex altera parte, respectu vini & sanguinis, proprie dicitur, quod attinet ad sanguinem, qui est res adumbrata, eum fundi. At quod attinet ad vinum, quod est res adumbrans, minus proprie dicitur quod fundatur, cum revera non fundatur, sed infundatur. Quemadmodum ex altera parte, corpus non revera frangitur, corpus inquam Christi fractum non fuit, sed tamen contusum & flagellatum, & clavis atque lancea transfixum.

Usus est autem potissimum hic, & non alia ceremonia Dominus noster Jesus Christus, & eadem uti nos voluit: quia animæ nostræ morte Christi, quam esu panis & bibitione vini commemoramus, ita aluntur, quemadmodum corpora nostra cibo & potu aluntur. Huc pertinent verba Christi Joh. 6. 55.

Abusus autem cœnæ Dominicæ est, credere, illam nobis aliquid conferre beneficii, vel gratiam Dei: vel nos ejusdem certiores facere. Nam quod ad externa attinet, quæ nos confirmare possunt in veritate divina, nulla sunt alia, quam aqua, hoc est, innocentia: sanguis, hoc est, mors truculenta: & Spiritus, hoc est, miracula Jesu Christi, Apostolorum, & aliorum credentium. Quod ad internum attinet, nihil aliud nos in gratia divina confirmare potest, quam Spiritus Dei.

Quicquid fit in Ecclesia, fit ad colendum & laudandum Deum & Christum Dominum nostrum. Itaque graviter peccant, qui hanc ceremoniam spernunt, propterea potissimum, quod audiant, se nihil ibi beneficii accipere. Nam Christo honorem debitum non tribuunt. Cujus tamen potior est habenda ratio, quam alius rei, quæ vel ad proximi nostri, vel etiam nostri ipsorum commodum carnale, vel etiam spirituale pertinet. Pluris faciendus est Christi honor, quam aliud bonum opus.

Ad cœnam Domini non accedant, qui peccato aliquo sunt illaqueati, quod eos a vita æterna arcere possit. Et si ipsi hoc non faciant, debet eos Ecclesia arcere. Quia solis Christianis hoc est mandatum. Hactenus de cœna Domini.

Themata de Officio Christi.

I.

AD pietatem & salutem Christianæ religionis cognitionem plurimum confert, si recte intelligatur, quid de Jesu Christi natura seu essentia sentiendum sit; plus vero si probe cognoscatur, quid sit statuendum de ejus officio: quandoquidem in eo Christi potissimum cognitio consistit, sine qua vitam æternam consequi non possumus.

II.

Jesu Christi itaque officium dupliciter consideratur, nimirum, & quatenus eo functus fuit mortalis adhuc in terris existens; & quatenus eodem, dum in cœlis immortalis vivit, perfungitur, & durante seculo hoc perpetuo functurus est.

III.

Id vero, quo functus fuit in mundo, est Propheticum; quo fungitur in cœlo, Regium, & Sacerdotale.

IV.

Et Propheta quidem ac Rex appellatur passim in Sacris Literis: Sacerdos autem diserte dicitur in locis non paucis Epistolæ ad Hebræos, quæ Epistola cur auctoritatem habere non debeat in controversiis quæstionibus discutiendis, nullam satis firmam afferri posse rationem existimamus.

V.

Jam Propheticum Christi munus in eo consistit, quod Dei Patris voluntatem perfecte nobis cum revelaverit, tum etiam confirmaverit.

VI.

Quæ Patris voluntas continetur in Novo Fœdere, quod Christus cum hominibus pepigit: unde etiam Novi Fœderis Mediator appellatur.

VII.

Sed Novum hoc Fœdus, à Vetere illo per Mosen patefacto, multum differt: idque tum sui ipsius ratione, tum etiam ratione eorum, cum quibus sancitum est.

VIII.

Et ratione quidem eorum, cum quibus sancitum est, differt in eo, quod non tantum ad Judæorum populum, sed ad omnes gentes pertineat.

IX.

Ratione autem sui ipsius, tum quoad præcepta, tum quoad promissa.

X.

Quoad præcepta, quod Veteris Fœderis mandata quædam excludat, & tollat; quædam multo perfectiora reddat; adeo ut etiam peculiariter addat, quorum in Mosis lege nulla est facta mentio, tantum abest, ut utraque pars conferri possit.

XI.

Excludit autem præcepta ceremonialia, & (ut vocant) judiciaria: hac ratione, ut ea nec ipsi Judæi amplius teneantur. Moralia vero perficit, nempe ea perfectionibus præceptis illustrando, quod nos perfectiora reddidisse intelligi volumus, & mandata quædam peculiariter præscribit, quod addidisse.

XII.

Cum enim ceremoniæ legales maxima ex parte futurorum essent umbræ, id referente Apostolo; sequitur, earum usum jam esse sublatum, quod nimirum jam corpus ipsum, nempe Christus advenerit.

XIII.

Nec judiciaria (prout vocantur) locum hic habere possunt; cum ea Respub. sit sublata, pro qua illa à

Mose erant instituta. Neque tunc Dei populus, ut est populus Dei, ullam terrestrem Rempublicam à Deo sibi habet traditam atque concessam, in qua hujusmodi leges vigere debeant, aut possint, quemadmodum sub Mose factum. Quo etiam (præter alias maximi ponderis rationes) & hoc accedit, quod Lex Judiciaria à Mose tradita non conveniat cum natura Novi Fœderis, & tempore Evangelii, quod est gratiæ & clementiæ: illa vero lata fuerat pro eo, quod erat iræ ac severitatis.

XIV.

Ex quo etiam efficitur, magistratum Christianum ejusmodi legibus & judiciis uti debere, quæ cum natura Novi Fœderis, & lege perfectæ charitatis à Christo præscriptæ consentiant, & à rigida illa Mosaica severitate quam longissime absint, usque adeo, ut etiam homines maleficos membris ne mutilet, vel saltem neci ulla ratione dedat.

XV.

Quod autem moralia Mosis præcepta in Novo Fœdere perfectiora sint reddita, ad liquido apparet ex capite quinto, sexto, & septimo Matthæi, ubi non tam falsas Pharisæorum & Scribarum interpretationes legis rejici, quam ipsam legem reformari censemus.

XVI.

Neque doctrinam, prædictis locis à Christo traditam, ad ipsos tantum Apostolos, & verbi Dei ministros pertinere, cum quibusdam existimamus: sed ad omnes, quicunque religionem Christianam profitentur, spectare, constanter asserimus.

XVII.

Reformat igitur Christus, imprimis ipsam homicidii legem istam, scilicet illud addendo, ne irascendum quidem esse fratri temere. Pœnam enim eum, qui secus fecerit, homicidii incurrere: talia vero à Mose tradita non esse.

XVIII.

Illustrat secundo & illam legem non committendi adulterii, ea ratione, eum, qui alienam uxorem, desiderio ipsius potiendæ, conspexerit, jam in animo adulterium commisisse: qualia apud Mosem neminem unquam legisse, in plano est.

XIX.

Legem etiam tertio de divortio arctioribus includit terminis: unicam tantummodo repudiandæ uxoris causam faciens reliquam, nempe adulterium: & alibi addens, eum, qui uxorem dimittat, extra fornicationis causam, & aliam ducat, omnino mœchari.

XX.

Unde non minus evidenter, quam necessario consequitur, tum πολυγαμίαν, tum etiam διγαμίαν sub Novo Fœdere plane esse illicitam, cum tamen sub Mose esset permissa.

XXI.

Tum etiam legi de jurejurando (ut eam quarto loco ponamus) Christus perfectionem multo attribuit majorem, tollendo non tantum perjuria, quæ sola à Mose prohibita erant, sed etiam quævis juramenta, voluntaria, licet alioqui verissima, resecando.

XXII.

De vindicta vero (ut hanc quintam) legem plane abrogat, ita, ut ne magistratus quidem ope, injurias nobis illatas vindicare permittat.

XXIII.

Legem autem (ut hanc ultimo) de charitate ita extendit, ut etiam inimicum, quem lex odisse concedebat, amari à nobis velit, & omni beneficiorum genere affici.

XXIV.

Ex quo consequitur, homini Christiano, sive magistratum gerat, sive vitam privatam agat, non licere hostis interficiendi causa arma vel stringere vel belligerare, sive bellum suscipiat offensivum, (ut vulgo dicitur) sive defensivum.

XXV.

Eo maxime, quod nobis Christianis, qui populus Dei, non haberi, sed esse volumus, nulla terrestris hæreditas est promissa vel assignata, ut olim Israelitico populo, quam nostri vel capiamus, vel captam ab hostium impetu defendamus.

XXVI.

Quin etiam, si modo victus conveniens & amictus nobis suppetat, terrenarum possessionum acquirendarum, vel etiam opum & divitiarum retinendarum studium est nobis prohibitum: immo, omnibus potius rebus spretis, regnum cœlestisque thesaurus quærendus esse, eoque omnia & studia, & conatus, & consilia conferenda, arctius exercendum & demandandum.

XXVII.

Præterea extat generale Dei mandatum, idque antiquissimum, de humano sanguine non fundendo, quod sub Mose partim per specialia mandata, partim etiam per ipsam totius religionis Judaicæ ἀναλογίαν restringebatur: hic autem sub Novo Fœdere neque per ullum speciale mandatum restringitur, nec per universam Christianæ religionis ἀναλογίαν restringi potest.

XXVIII.

Ut autem de iis præceptis jam agere incipiamus, quæ in Novo Fœdere peculiariter sunt tradita, absque respectu Mosaicæ Legis, ea duplicia esse censemus, partim internos mores, partim externas ceremonias concernentia.

XXIX.

Quæ ad mores pertinent, sunt, seipsum abnegare, crucem suam tollere, Christum imitari.

XXX.

Ceremoniale unicum est, sacra nimirum cœna, quæ à Christo est instituta in commemorationem mortis suæ, id est, ut ipsum etiam Christum solenni laude celebremus, atque pro augusto illo beneficio, & ineffabili ejus amore, quo corpus suum nostra causa contundendum, & sanguinem effundendum tradiderit, gratias ipsi religiose agamus.

XXXI.

Atque hanc potissimam ac præcipuam causam esse censemus, propter quam hæc sacra ceremonia est instituta, ad quam tanquam secundariam & accidentariam hoc accedit, quod nimirum hac ratione eundem panem frangendo & comedendo, & ex eodem poculo bibendo, conjunctionem & unionem in Jesu Christo nostram profitemur ac contestamur.

XXXII.

Hucusque paucis exponere voluimus, quantopere Novum Fœdus differat à Vetere ratione præceptorum, tum quantopere hoc ab illo hac in parte superetur. Nunc jam idem fieri ostendi ratione promissorum.

XXXIII.

Dicimus igitur Novum Fœdus apertissimam vitæ æternæ promissionem nobis attulisse; postrema promissum remissionis omnium peccatorum, quatenus hoc à vitæ æternæ promissione seu consecutione, per viam intellectus, ut dicitur, distingui potest; denique promissum, omnibus fidelibus consequendum, Spiritus Sancti. Quibus omnibus cum Vetus illud Fœdus caruerit & careat, & terrenam felicitatem proposuerit, facile est Novi Fœderis præstantiam hac in parte cognoscere.

XXXIV.

Hactenus egimus de Prophetico Christi munere, quatenus Patris voluntatem perfecte nobis revelavit; Nunc expnemus, qui de eodem quodam munere statuamus, quatenus patefactam nobis Patris voluntatem confirmavit.

XXXV.

Itaque censemus, Christum confirmasse nobis Dei voluntatem, quam patefecit, singulari ac perfecta vitæ innocentia ac sanctitate, tum innumerabilibus ac stupendis miraculis atque prodigiis, tandem morte cruenta, quam jussu & voluntate Patris subiit.

Ex-

XXXVI.

In morte quidem ejus ita hoc præstitit: Primo, quod ipsa mors ejus manifeste nos certos reddat de ingenti & admirabili Patris erga nos amore; unde etiam certi sumus nos consecuturos, quicquid in N. Fœdere promissum est; (quapropter etiam sanguis Christi dictus est sanguis Novi Fœderis, & ipse Christus fidelis testis & verax est appellatus) secundo, quod per resurrectionem Christi, quæ absque prævia morte existere non poterat, certi sumus redditi de resurrectione nostra, & vitæ æternæ adeptione, si Christo obedientes fuerimus.

XXXVII.

Resurrectio autem Christi de salute nostra certos nos reddit dupliciter: primum, quia in ipso exemplum habemus, quod ii, qui Deo confidunt, ex atrocissima morte sint liberandi. Postea, quia omnem potestatem in cœlo & in terra à resurrectione ipse Christus consequutus est, & authoritatem nos etiam à morte vindicandi. Unde persuasi sumus, quod pro eo in nos amore, quem, sanguine suo pro nobis omnibus effuso, contestatus est, certo certius vitam æternam, quam promisit, reipsa nobis suo tempore sit largiturus. Et in hac ratione fides & spes nostra perpetuo alitur atque fovetur.

XXXVIII.

Hanc igitur verissimam Christi mortis causam esse credimus. Non, quemadmodum plerique sentiunt, ut justitiæ divinæ pro peccatis nostris satisfaceret, vel Deum ex irato & severo judice propitium nobis clementemque Patrem redderet; aut, ut quidam somniant, ut per mortem gentilium Rex evaderet, quippe absque hac Judæorum tantum Rex futurus. Nam ne Judæorum quidem Rex reipsa existere potuisset, nisi per mortem & sanguinis fusionem coeleste solium adeptus fuisset: neque enim mundanum aut terrestre, sed spirituale & coeleste ejus regnum erat futurum.

XXXIX.

Redemit quidem nos Christus sanguine suo, at non irato Patri pretium statuens, sed potius ingentem clementissimi Patris amorem nobis obsignando, à peccatis & ab omni injustitia, ab ipsa denique morte liberans. Quare, cum de redemptione nostra per Christi sanguinem agit Scriptura, non proprie, sed metaphorice eam loqui statuimus.

XL.

Quatenus autem à peccati servitute per Christi sanguinem liberati sumus, jam reipsa eam redemptionem sumus consecuti; quatenus vero à morte vindicabimur, redemptionis hujus effectum firma spe adhuc expectamus.

XLI.

Cæterum illa hæc divinæ voluntatis per Christum patefactio & confirmatio parit in nobis vivam fidem, ob quam justificamur, id est, à peccatorum nostrorum reatu absolvimur. Absque hac fide autem nemo vel justificationem consequitur, vel etiam Novi Fœderis reipsa particeps esse potest; ubi qui contra sentiunt, hi carnali propagationi hac in parte non parum tribuere videntur.

XLII.

Fides autem hæc nihil aliud est, quam sub spe consequendæ vitæ æternæ Christi mandatis obtemperare: & hoc intelligi existimamus, quandocunque iis in Sacris Literis salus promittitur, qui credunt Jesum esse Christum.

XLIII.

Justificationis autem unica semper est, & fuit semper ratio, nimirum per fidem. Nam ex operibus ea nemini contigit, vel contingere potest. Si quid tamen de justificatione ex operibus in Sacra Scriptura legitur, quæ aliqui contigerit, vel contingere debeat, ea recte explicata, eadem erit cum justificatione fidei, & aliter tum opera erunt consideranda, quam dum fidei opponuntur.

XLIV.

Sed jam tempus est, ut etiam de regio Christi munere sententiam nostram proferamus.

XLV.

Hoc autem in eo consistere dicimus, quod à mortuis excitatus sedeat ad dexteram throni majestatis in excelsis, obtinens omnem potestatem in cœlo & in terra, & omne imperium in omnes & spiritus & homines, & vim sibi omnia subjiciendi habens; & præterea quod ipse etiam corda nostra norit, in omnibus calamitatibus nobis subvenire, ab omnibus malis nos asserere, & ab ipsa denique morte nos liberare possit.

XLVI.

Hinc necessario consequitur, quod Christum religiose colere, tanquam Regem & Servatorem nostrum, adorare teneamur, & in quibuscunque necessitatibus nostris ad ejus auxilium confugere, opemque ipsius, precibus nostris nominatim ad ipsum directis, implorare jure possimus.

XLVII.

Denique quod ad munus Christi sacerdotale attinet, id quidem non reipsa, sed tamen per viam intellectus à regio ipsius munere distinguimus.

XLVIII.

Nam quemadmodum dum Regem spiritualem & cœlestem Christum esse novimus, ejus admirandam & infinitam in nobis servandis contemplamur potestatem: ita dum Pontificem esse seu Sacerdotem intelligimus, (quod tamen figurate accipitur) sollicitam curam, quam nostri gerat, ob oculos nobis ponimus, & hac ratione incredibilem animi consolationem percipimus. Certi sumus enim, quod non tantum possit, sed etiam velit nobis perpetuo opitulari.

XLIX.

Rejicimus autem eorum opinionem, qui, proprie loquendo Christum pro nobis interpellare, & veris precibus à Patre nobis aliquid impetrare existimant.

L.

Cæterum Sacerdos sive Pontifex Christus reipsa non extitit, antequam sublimior cœlis factus vultui Dei pro nobis apparere cœpit.

LI.

Unde etiam statuimus, sacrificium ejus expiatorium non fuisse in cruce perfectum, sed in cœlis etiamnum perfici ac peragi, ubi Christus existens perpetuo nos à peccatis nostris mundat, nimirum per verbum & spiritum suum ab ipsis peccatis nos retrahens, & ab omnibus malis, quatenus veræ sunt peccatorum pœnæ, nos defendens.

LII.

Hæc voluimus in præsentia de Jesu Christi officio disputanda proponere, ut hujus quæstionis veritas quam diligentissime indagetur; quippe, quod hic, nostra quidem sententia, longe erretur periculosius, quam si quis circa quæstionem de Christi natura in errore versetur.

Discur-

Discursus Brevis de ratione salutis nostræ, ex F. S. sermonibus exceptus & concinnatus.

DEus ad ostendendam suam gloriam, quam non curare & quærere, decreverit, hominem, natura mortalem & miserum, suæ naturæ participem facere, & ad vitam immortalem transferre. Et quoniam ipsius admirabilis illa proprietas, à qua nunquam recedere potest, quæ justitia appellatur, & in æquitate ac rectitudine, quæ omne in se decorum complectitur, consistit, postulabat, ne quisquam in illam sedem immortalitatis, quæ eadem sedes est omnis puritatis & sanctitatis, ingrederetur, & perpetuam cum Deo, qui ipsissima puritas & sanctitas est, conjunctionem haberet, qui non & ipse ab omni impuritate recederet, omnesque terrenas cupiditates abjiceret; decrevit, ut non nisi ii ad vitam æternam aspirare possent, qui pie, & juste, & sancte viverent. Poterat autem talem hominem creare, qui sancte tantum vivere, nec aliter facere posset, sed ut majorem haberet campum potentiæ & sapientiæ suæ exercendæ, constituit creare talem hominem, qui posset etiam secus facere, quique insitas sibi haberet non leves quasdam affectiones, quæ ipsum ad vitam & mores cum tanta sanctitate minus convenientes perpetuo sollicitarent. Unde potentia & sapientia ejus talis apparuit, quod, ut nulla vi adactus homo sponte sibi pareret, effecerit, & viam ad efficiendam rem tam admirandam invenire noverit. Quia vero homini hoc libero arbitrio dato, facile futurum erat ut multi impie viverent; & ita, cum naturale odium sit vitii cum virtute, omnino magnis probi ab improbis vexarentur injuriis, ipsa inquam rei natura ita ferente, non modo Deus noluit naturam illam tollere, sed etiam eam suo stabilivit decreto, ut per multas calamitates, quicunque vellet salvari, tandem ad regnum coeleste, ut inde etiam tanto major ejus sapientia & potentia eluceret. Potentia quidem, si suos ab insidiis & insultibus hostium tueretur, & omnes impetus Diaboli, contra eorum felicitatem summa vi nitentis, ab eis averteret. Sapientia vero, quia talem viam eos salvandi elegisset, qua & ipse videre posset, qui se ex animo colerent, atque in fide sibi data constantes ad finem usque essent, & nos ipsi etiam agnosceremus, an constanter Deo serviamus, & an revera, justitiæ & sanctitatis studiosi simus, necne. Fit enim sæpe numero, ut multi extra pericula & calamitates constituti, Deo se servire, & constantes in religione esse existiment; mox autem, ubi fortuna reflaverit, atque aliquid adversi patiendum sit, referant pedem, & suam deserant stationem. Qui autem hic perdurant, & omnia fortiter excipiunt, hi & Deo fidem suam probant, & hominibus virtutem suam reddunt conspicuam, & ipsi agnoscunt se vere Dei cultores esse, & magna perseverantia firmam spem habent futuræ felicitatis. Quemadmodum autem divina justitia requirebat, ut ii tantum, qui pure & innocenter viverent, beata immortalitate constituerentur; Deo autem, pro summa sua sapientia, placeret talem hominem creare, qui pro suo libero utrumvis facere, pie vivere, vel non vivere posset; unde etiam (ut dictum est) evenire prius Deus cernebat, ut multi calamitatibus hominum plus æquo obruerentur: ita exigebat ejus sapientia, (quia nimirum ea res quam hominibus promulgatam esse, naturæ modum excedebat, & facile futurum erat, ut novitate & magnitudine rei deterriti homines, eam viam non ingrederentur; siquidem etiam humanis majoribus rebus, quæ tamen probabiles sunt, tarda solet in esse fides) ut in utrumque modis, quibus illud decretum revera ad suum exitum perduceretur, neque illis nihil ex parte hominum deesset. Quare constituit illa omnia evidentissimis rationibus, argumentis, & exemplis declarare, confirmare, ac stabilire, ut nullus revera esset cuiquam de ejus rei certitudine dubitandi locus.

Creato autem homine, non statim ei Deus hanc suam voluntatem de eo beando aperuit, ut homines seipsos prius agnoscerent, quam fragiles & multis miseriis circumsepti essent, ut postea sic exercitati tanto avidius gratiam Dei arriperent, & viam ab eo propositam ingrederentur. Ubi autem venit plenitudo temporis, fecit sibi Deus filium ex Maria, quam tamen intactam esse volebat. Hunc, cum ætate processisset, in coelum accepit, atque ibi omnia ostendit, tum quæ ad ipsum in suo munere confirmandum, tum quæ ad nos docendos pertinerent: & ita instructum ad nos misit. Publicavit ergo is hanc Dei voluntatem hominibus, Deum nimirum omnibus, quicumque cunctis peccatis remissis, ex suo præscripto pie & juste in posterum vivere vellent, etiamsi in eo cursu nonnunquam, vel ignorantia, vel incogitantia, vel fragilitate sua aberrare laberentur, modo ne ullius peccati assuetudinem & habitum haberent, peccatorum omnium veniam daturum, & à morte vindicatos vita æterna donaturum; siquidem in eo vitæ genere ita constantes fuerint, ut ne teterrima quidem morte ab eo deterrerentur. Quia vero (ut antea dictum fuit) rebus arduis, potissimum autem ipsius naturæ nostræ limites excedentibus, difficillime fides adhibetur, & id innocentiæ atque sanctimoniæ genus, quo nos Deo sub Evangelio sibi obedire vult, antea incognitum erat; quippe quod & ipsius naturæ nostræ vires superat, voluit Deus, ut ipse Jesus, hanc suam voluntatem vitæ innocentia confirmaret, & in sua persona Deo obediendi exemplum nobis ostenderet; siquidem virtutis exempla, & maximopere nos erudiunt, & ad imitandum movere facile possunt. Omni enim oratione majus habet pondus vita dicentis. Itaque vixit Jesus tam sancte, tam innocenter, ut magnum inde, de doctrina & ejus certitudine, argumentum haberi posset, (quia nimirum verisimile hominibus probis videri merito non poterat, quenquam tam singulari præditum esse innocentia, qui iisdem homo plane divinus non esset) & qualis esse deberet et vitæ puritas, quam Deus ab hominibus ad immortalitatem aspirantibus requirit, aperte cerneretur. Quia tamen accidere solet, ut majorem quis innocentiam præ se ferat, quam re ipsa sit, quandoquidem virtus simulari potest, ne quisquam dubitare merito posset, an non ille idem fecerit; licet, ob perfectam ejus sanctitatem, hæc suspicio apud hominem probum vix locum habere posset; voluit Deus præterea, ut eam suam doctrinam Jesus insignibus miraculis confirmaret. Addidit ergo tanta miracula, qualia nunquam audita, nedum visa fuerant usquam: dum morbos verbo sanaret, dæmones ex hominibus expelleret, mortuos in vitam revocaret, dæmonibus & elementis imperaret, quæ tam admiranda ejus & divina opera, cum absoluta vitæ innocentia conjuncta, facile eum divinum esse hominem probabant, & quidem talem, qualem se esse profitebatur. At ne & hic aliquis hæreret, miracula enim si adsint, non tam probant aliquem divinitus venisse, cum & falsis prophetis, hominum periclitandorum gratia, ea Deus concedere soleat; quam si non adsint, certissimo signo sunt aliquem à Deo non venisse; licet & hoc dubitatio homini probo vix suboriri posset, cum essent stupenda & nimis frequentia illa opera, voluit Deus, ut Jesus morte, ultimum, etiam in conspectu Dei, acerbissima morte moreretur; ut, & quam constanter Deo obediendum esset, nobis ostenderet, & se veracem fuisse omnibus probaret. Nemo quippe non modo falsorum vatum, sed nec etiam eorum, qui aliis veritatem haberent, si modo vel

ma-

[illegible] de illa dubitaretur, mortem tam diram oppetiisset pro sua doctrina; præsertim si elabi posset, ut Jesus se, non tantum elabi posse, ratione scilicet virtutis & potentiæ sibi insitæ, sed & inimicos suos prosternere posse demonstrabat. Fecit ergo ita Jesus; ultro crudelissimam mortem subiit, quam infiniti dolores præcesserunt, atque ita & modum obediendi Deo nobis ostendit, & certitudinem doctrinæ suæ confirmavit. Sed quia mors Christi, non subsecuta resurrectione, nondum ostendebat viam hanc ad felicitatem ducere, sed potius contrarium; & tantum aberat, ut perfectam spem immortalitatis in nobis ingeneraret, ut potius eam tolleret, quemadmodum in discipulis Emmauntem petentibus apparuit, ut & hic fragilitati nostræ Deus succurreret, Jesum (quemadmodum ipsemet Jesus id fore prædixerat) tertia die in vitam revocavit, quo fidem fecit hominibus, eum vera docuisse, & à se missum fuisse, (neque enim si falsus vates fuisset, vel aliquid aliter, quam à Deo jussus fuerat, docuisset, illum excitasset, cum, ut omnia mendacia ita multo magis mendacii auctores, odio prosequatur) ac simul etiam ostendit, posse se omnes fideles, etiam atrocissima morte sublatos in vitam revocare. Revocato in vitam Christo, idque tertio, ut dictum est, die, ne scilicet ejus corpus corrumperetur, quo illi, quibus exhibendus erat, omnino agnoscere possent, illum ipsum esse qui occisus fuerat, (in quo corpore cum iis per multos dies conversatus est, bibit atque comedit) postulabant divina judicia, & decebat ejus sapientiam, ne eum omnes viderent. Judicia, inquam, ejus ita postulabant, ut illi scelerati homines, quos jam Deus salvare nolebat, perirent. Quippe, qui cum aliis suis sceleribus & flagitiis, tum vero maxime Christi Evangelium rejiciendo, ipsumque Christum crucifigendo, se salute plane indignos reddiderant; qui, fieri non potuisset, si Christum redivivum vere agnovissent, quin in ipsum credidissent, nisi natura humana vi à Deo fuisset immutata. Sapientia vero ejus ita requirebat, ut fidei exercendæ locus esset. Nam quod videmus, id fide ut apprehendamus necesse non est. Quemadmodum autem judicia divina postulabant, & ejus sapientia, ut non omnibus à resurrectione conspicuus fieret: sic requirebat eadem divina sapientia, ut nonnulli eum cernerent; ii vero præcipue, qui ejus resurrectionis testes esse debebant, & qui futuri erant non tantum simpliciter membra, sed fundamentum ipsius Ecclesiæ. Quo nimirum hac ratione etiam ita confirmarentur, & ad munus suum alacriter obeundum incenderentur, ut nec à Christiana religione deficere, nec à munere suo obeundo desistere possent. Quia vero Christo à mortuis revocato, nondum erat perfectum exemplum in Christi persona illius felicitatis, quam Deus suis dare decreverat, sustulit Deus Christum in cœlum videntibus iisdem Apostolis, ubi jam plenissime ostendit, quo hæc via tam aspera duceret, & quanta felicitas suos maneret. Poterant ergo jam homines firmiter credere, posse Deum suos beata immortalitate donare; nihilominus tamen cum considerarent, quantum suam pietatem & sanctimoniam Christi sanctimonia superaret, præterea, quam nihil commune haberet Deus cum sua natura, dubitare poterant, an tantam sui curam habiturus esset Deus, & idem cum ipsis, quod cum Christo, facturus, sustulit & hunc scrupulum Deus, data Christo in cœlo & in terra potestate, & vita immortali in illius manibus posita, qui ejusdem naturæ nobiscum erat, & omnia hæc, quæ nos patimur, perpessus est. Hoc autem ita factum esse (quemadmodum, dum adhuc mortalis in terris versaretur, fore prædixerat) Christus ipse probavit dimissis Apostolis per totum mundum, qui eum omnium Dominum ac judicem vivorum & mortuorum esse palam annunciabant; & in ipsius nomine, virtute ab ipso sibi concessa, multis argumentis, variis prodigiis, rem ita se habere ostendebant. Quoniam autem homines poterant dubitare, an Christus jam defunctus omnibus malis, sui curam gereret, seque salvare vellet, licet de potentia ipsius bene essent persuasi, ostendit Christus in quibusdam, se curam suorum gerere, videlicet in Stephano confirmando, in Paulo à persequendis suis reprimendo, *Me*, inquit, *persequeris*, licet fideles persequeretur: quamvis jam antea hujus dubitationis causa satis esset sublata. Promiserat siquidem Christus, se, & nobis vitam immortalem daturum, & nobiscum ad consummationem seculi mansurum. Tum, si, cum adhuc ipsius essemus inimici, tanta passus est, ut ad eam potestatem perveniret, qua nos immortales & vere felices reddere, & ab omnibus malis tueri posset, eaque cum summa ignominia sua conjuncta, nihil dubitandum est, quin, cum jam ipsum amamus, curet, ut nos salvemur, & ut eam immortalitatem nobis ipse det, quod cum summa ipsius gloria conjunctum erit. Præterea, cum videmus quicquid Christus potestatis habet, eum propter Ecclesiam habere, quæ si nulla sit, nullum esset ipsius regnum, nulla gloria, simul animadvertimus, eum non posse non curare, ut sint quam plurimi fideles, & quam maxime sua propagetur Ecclesia, atque etiam non posse non amare eos, qui ipsi obediunt, quibus immortalibus effectis gloria ipsius magis illustrabitur. Siquidem potestas quam habet in Angelos, in eo est, ut eorum ministerio ad suos tuendos, custodiendos, & defendendos utatur: In dæmones, ut eos à suis arceat, reprimat; eorum conatus, quibus piis nocere volunt, impediat, & irritos reddat: In infernum & mortem, ut ea profligata, suos ab ea vindicet, & immortales reddat; quæ omnia, si nulla sit Ecclesia, facere, & propterea suam gloriam, quam maxime cupit, tantopere non possit exercere. Et propterea apud Paulum Christi Ecclesia ipsius plenitudo dicitur, & consideratur tanquam unum cum Christo, dum ipsa corpus & sponsa, ille vero caput ipsius & sponsus dicitur. Jam quemadmodum nec sponsus suæ sponsæ, memoriam deponere potest, nec caput perfectum est sine suo corpore; sic neque Christus nostri memoriam depositurus est unquam; nec perfectam, nisi nobis beatis effectis, gloriam habere potest; quippe, quod in morte abolenda complementum ipsius regni & gloriæ consistat. Ex quibus omnibus etiam facile videre est, quod quicquid sui fideles felicitatis experiantur, id totum in ipsum redundet.

Quia vero fit sæpenumero, ut nostra natura nimium fragilis est & infirma, ut dum nobis mors intentatur ob nomen Christi, dum parantur cruces & gladii, dum incenduntur ignes, metu periculi angamur animo, & fluctuemus quodammodo, nequis in eo statu constitutus, conscius sibi tantæ imbecillitatis, existimans Christum hac sua imbecillitate offendi, despondeat animum, & salutem desperet, jam antea huic dubitationi Deus occurrit, & hunc scrupulum sustulit; dum omnes terrores, omnes angores Christi animum pervadere voluit ante crucis supplicium, ita ut ipse diceret, se vehementer perculsum, magno timore [illegible], & animo deficere, dum ad terram pronus collapsus Patrem rogaret, ut illum calicem à se, si id possibile esset, transferret, dum in concursu gravissimorum terrorum ex ejus corpore sudor, ad similitudinem sanguinis guttatim defluentis, stillaret, ita ut Angelo, qui ipsum confirmaret, opus haberet. Hæc enim dum expendimus, dum consideramus, etiamsi nobis mors maxime horrenda paratur propter Evangelium, nullas tantas animi perturbationes, tantos terrores in quemquam nostrum cadere, nihil denique tam atrox cogitatione fingi posse, quod antea Christus expertus & perpessus non fuerit; idque Deo ita volente, ut in omnibus exploratus, misericors & fidelis Pontifex fieret, ad succurrendum infirmitatibus nostris, nihil est quod eum fragilitate nostra offendi, & propterea nostri minus curam habere, nosque amare putemus; dum modo iis animi perturbationibus ab ipso confitendo, & morte etiam pro ejus gloria obeunda, non deterreamur. Siquidem quo major est illa animi anxietas, quo major supplicii metus,

eo no-

& nostra in Deum & Christum fides, & amor constans magis elucescit, dum id quod tantopere metuimus, subire tamen non detrectamus. Atque ita ex parte Dei tota salutis nostræ ratio consummata est.

De officio hominis Christiani.

Christianus homo in universa vita sua id curare diligenter debet, ut si jam, Dei gratia, à quibusdam vitiis longe abest, adeo ut, etiamsi incitamenta non modo occasiones eorum vitiorum habuerit, possit facile se ab illis incontaminatum conservare, primum, Deo gratias agendo, in eo statu perseveret, neque se à recto instituto unquam, ne leviter quidem dimoveri sinat. Deinde, diligenter considerandum illi est, num alia sint vitia in quæ paullo propensior adhuc sit: ita ut facile fieri possit, ut in ea, nisi diligenter sibi caveat, aliqua saltem ex parte prolabatur. Quod si id esse senserit, devitandæ sunt illi omnes ejusmodi delictorum occasiones. Quas si penitus effugere non poterit, tunc cum vitio & tentationibus illis, non secus atque cum acerrimis ac pessimis hostibus, pugnandum illi est. Nec debet existimare se aliquid egregium fecisse, propterea quod in aliis, ubi fere pugna ei non est opus, non superetur, nisi in his etiam, ubi summum illi est & laboriosum subeundum certamen, omnibus animi & spiritus viribus contentis, Deo adjutore, ad cujus opem inprimis assiduis precibus confugere debet, victor tandem evadat.

Si contingat, ut aliqua gravi tentatione exerceamur, & jam animus noster labascere incipiat: si quis sit, qui nos serio officii nostri admoneat, & simul etiam ob nostram ignaviam objurget, nullo pacto ad id confugere debemus, ut dicamus, illum, quia valeat, facile nobis ægrotis consilium dare: sed potius una cum gratiarum actione confiteri, eum verissima loqui, & nos pessime facturos, nisi ipsius monitis, quam celerrime & diligentissime per nostram imbecillitatem licuerit, obtemperemus.

De Libero Hominis arbitrio, deque æterna Dei Prædestinatione, scriptum Johanni Jacobo Grynæo oblatum.

T H E S I S.

Hominem oblatam sibi Dei gratiam efficacem respuere posse.

A R G U M E N T U M.

Quicumque jam à se receptam Dei gratiam efficacem potest abjicere, is eandem sibi oblatam respuere potest.

Homo jam à se receptam Dei gratiam efficacem potest abjicere. Ergo homo sibi oblatam Dei gratiam efficacem respuere potest.

Major præcedentis argumenti propositio, satis patere videtur. Nam, si id quod minus videtur inesse &c. Sed profecto minus fieri posse videtur, ut quis jam receptam gratiam, quæ in possessionem quodammodo sui cordis venerit, possit expellere, quam ut venire volentem repellere queat. Ergo &c.

Minor vero ita probatur.

Quicumque ex fideli infidelis fieri potest, is Dei gratiam efficacem jam à se receptam abjicere potest.

Homo ex fideli infidelis fieri potest.

Ergo homo Dei gratiam efficacem jam à se receptam abjicere potest.

Cujus syllogismi major propositio ex eo patet, quod vos dicitis, neminem sine speciali, eaque efficaci, à se accepta divina gratia posse quidquam boni velle; nedum Dei verbis fidem adhibere, & rursus, neminem, dum gratiam illam habet, posse à fide deficere.

Minor autem inter cæteros Sacræ Scripturæ locos, qui innumeri pene sunt, apertissime desumitur ex cap. 11. Epistolæ ad Rom. ubi Paulus diserte scribit, eum, qui jam fide consistit in olea illa sancta, posse rescindi, nisi in benignitate permanserit. Neque est, quod quis existimet, illam non esse veram fidem, sed fidei potius imaginem. Nam Apostolus aperte ait, illum non modo fide stare, verum etiam participem jam factum fuisse radicis, & pinguedinis ipsius olivæ, quod profecto non nisi vere in ea consistenti & porro vere fideli contingere potest. Id quod etiam manifestum fit ex antithesi diffidentiæ, qua avulsos dicit naturales ramos. Nam verum necesse est fateri fuisse diffidentiam, alioqui avulsi non fuissent. Adde, quod ne imaginem quidem illam fidei, quam temporariam fidem alii vocant, sine speciali vocatione & illuminatione, & propterea sine Dei efficaci gratia contingere posse, vos ipsi aperte profitemini.

Ex quo satis constat, Dei gratiam, quanquam efficacem, repudiari à nobis, seu nostro vitio nobis auferri posse, nisi velitis Deum absque ulla causa donum suum revocare; atque hac ratione, cum tamen maxime omnium, etiam ubi minime opus est, Deum à mutabilitatis suspicione apud homines vindicare velle videamini, mutabilitatem sane prorsus inexcusabilem ei adscribere non dubitetis.

T H E S I S.

Impios, quos præ cæteris Deus puniet, inscrutabili & immutabili consilio ab eo ab æterno reprobatos non fuisse.

A R G U M E N T U M.

Nemo id tenetur facere, quod nulla ratione potest.

Cuicumque Evangelium prædicatum fuerit, tenetur illi obedire. Ergo nemo cui Evangelium prædicatum fuerit, nulla ratione illi obedire potest.

Sed, quicumque ab æterno à Deo inscrutabili & immutabili consilio reprobatus est, Evangelio obedire nulla ratione potest.

Ergo nemini, qui ab æterno à Deo inscrutabili & immutabili consilio reprobatus sit, prædicatum est Evangelium.

Sed impiis, quos præ cæteris Deus puniet, prædicatum est Evangelium.

Ergo impii, quos præ cæteris Deus puniet, non sunt ab eo inscrutabili & immutabili consilio ab æterno reprobati.

Si primi syllogismi major propositio, in qua tota vis universæ argumentationis residere videtur, non recipiatur simpliciter, sed cum hujusmodi adjectione, videlicet, nisi sibi ipsi ejus rei causam dederit; eam libens admitto. Tum, ut ad rem ipsam statim deveniam, dico, primum hominem nihil commisisse, propter quod facultate obediendi divinæ voci privatus fuerit. Nam, quod ad Sanctarum Literarum testimonia attinet, nec tale illi à Deo irrogatum fuisse supplicium usquam legitur, nec is propter vim ipsam transgressionis suæ, in hanc miseriam lapsus fuisse scribitur. Jam si rationibus agere velimus, nihil suadet, vel Deum illi voluntatis libertatem ademisse, cum nihil ejusmodi, si præceptum suum transgrederetur, ei comminatus fuisset; vel eum, qui semel peccaverit, vi ipsius peccati, recte deinceps agendi potestate omnino privari; cum ne illis quidem, qui continuatis actibus vitiosum habitum contraxerint, id evenire, & ratio, & experientia ipsa, in ejusdem etiam genere, nedum in ceteris omnibus actionibus, morales naturalesque philosophos satis aperte docuerit. Præterea, si velimus, ideo humani generis partem potuisse merito à Deo, propterea quod omnino pravi futuri essent, ab æterno

æterni

[illegible] distinctam; qui licet recte agendi facultate sat instructi existerent, ejus tamen rei illis ereata libertas primo eorum parente transgressione sua; certe, præterquam quod non inscrutabile, sed plane scrutabile esset hujusmodi consilium, prævisam etiam transgressionem illam à Deo fuisse prius, quam decretum illud factum, oportuit; & propterea, destinationem Dei suo saltem ordine intellectus, ut loquuntur, ejusdem præscientia posteriorem esse; sed etiam ab illa in reprobatorum reprobatione pendere. Quod cum doctrinæ vestræ, tum etiam ipsi rationi plane adversari credo. Huc accedit, quod, si primus homo liberi arbitrii compos fuit, profecto si ob prævisam Adami transgressionem Deus decretum illud fecit, Dei certam præscientiam una cum libero hominis arbitrio stare posse manifestum sit. Quod tamen præcipui istius prædestinationis patroni negare videntur, & præsertim Lutherus, qui ex Dei certa præscientia, rerum omnium futurarum necessitatem arguit, & homini idcirco penitus liberum adimit arbitrium. Addo insuper, etiamsi probaretur, Adamum, & ejus posteritatem ob transgressionem illam libero arbitrio prorsus destitutam fuisse, non tamen propterea id posterum vitio vertí debuisse, adeo ut imperata à Deo nihilominus exequi tenerentur, quæ exequi nulla ratione possit. Sed vel pœnæ loco, vel ob jam depravatam naturam tum fuisse, totum hominum genus liberam illam servitutis voluntatis suæ à primo parente contraxisse, quam tamen [illegible] abstergere, præsertim post Christi adventum, qui solus servatori in hunc mundum venit, divinam justitiam omnino decebat, in immorigeros & refractarios, postquam datam sibi nobiliorum fœderis & voluntatis [illegible], tanquam eos, qui, si voluissent, ei parere potuissent, merito damnare possit. Quid enim hinc decederet gloriæ ipsius? Immo quid non accederet? Cum & in iis qui obedirent, misericordiæ thesauros illos suos inexhaustos ostendendi, & in contumacibus infinitam potentiam suam, & eam justitiam, cujus ipsi quoque impii rectitudinem agnoscere cogerentur, & exercendi, & patefaciendi, hac ratione pulcherrimam, & vere Deo dignam, occasionem sibi comparasset. Nam quoquo te vertas, nihil usquam absurdi ex eo, quod hominis voluntati gratiæ divinæ, quæ eam præveniat, & à qua tota ejus salus pendeat, libera assentiendi & resistendi facultas, & data, & conservata, vel saltem restituta fuerit, oriri comperies: cum infinita propemodum ex contraria sententia descendere sit necesse. Quod si quædam sint Sacrarum Literarum testimonia, quæ eam laudere valeantur, perpendenda sunt innumerabilia alia, quæ prorsus contrariam multo manifestius probare videntur, &, cum utraque, ut præclare inquit Erasmus, optime conciliari possint, si cum divina ope atque auxilio humanæ voluntatis conatus conjungatur, non est, rejecta ea opinione, quam reipsa experimur, & verissimam & sanctissimam esse, in Ecclesiam Dei invehenda illa, quam & sensus com-munis aspernetur atque horret, & Dei justitia non patitur, & quæ ut tali ... vitam [illegible] nostræ corrupit atque depravit. Quæ omnia, si opus fuerit, Deo bene juvante me demonstraturum esse confido, locis omnibus Sacrarum Scripturarum, & rationibus undequaque desumptis, quæ vel minimum difficultatis videantur, dilucide expositis, & manifestissime confirmatis. Interim obsecro te, doctissime & humanissime vir, ut ad hæc pauca respondere ne graveris.

De convenientia & differentia Veteris & Novi Testamenti.

VEtus & Novum Testamentum in eo conveniunt, quod tam sub illo, quam sub hoc ex fide fuerit justificatio. Quod apertissime probatur à Paulo, & testimonio Habacuci, & exemplo Abrahami, & aliis rationibus multis. Differentia vero hæc ipsa in re est in eo, quod Novi Fœderis substantia & quasi anima sit, justificationem per fidem permittere & exhibere; quod secus erat in Vetere. Nam ibi, quod ad ipsa ex parte fœderis verba attinet, observatio mandatorum legis omnino requirebatur, secundum id, quod dictum erat, „Hoc fac, & vives: &, Maledictus „qui non perseveraverit in omnibus, quæ scripta sunt „in libro legis &c. Quod vero per fidem sive ex fide justificarentur homines, non proficiscebatur ex aperto quodam promisso, quo Deus in ipsa lege populo sese obstrinxisset; neque ex ipsa fœderis illius substantia; sed tantum ex quibusdam legis epimetricis apparebat, ubi dicebatur, Deum tandem esse misericordem, &c., & ubi mandabatur iis, qui contra ipsam legem peccassent, ut ad Dei misericordiam confugerent: & si qua erant similia.

Differentia etiam est magna inter hoc & illud fœdus in præceptis & promissis. Promissa enim ibi erant tantummodo temporalia, & felicitatis terrenæ: quanquam nihilominus credendum est, quod æternam felicitatem cœlestemque beatitatem illis, qui vera fide præditi sub ipso Vetere Testamento fuerint, Deus sit donaturus; Hic vero æterna felicitas atque beatitas apertissime est promissa. Jam quod attinet ad præcepta, quemadmodum promissa Veteris Testamenti, non superabant naturæ humanæ conditionem, sic neque præcepta humanæ naturæ vires ullo modo excedebant. Novi vero quemadmodum promissa naturæ humanæ conditionem longissime excedunt, sic etiam nonnulla præcepta ipsius naturæ humanæ vires plane excedere videntur. Loquimur autem hic de præceptis moralibus, nam quod attinet ad ceremonialia & judicialia, vix est qui non noverit ac fateatur, quæ sunt ejusmodi tradita in Testamento Vetere, ea partim nullum locum, partim nullam omnis servandorum præcisam obligationem sub Novo Testamento habere: & sic hac in parte inter Novum & Vetus Testamentum manifestum atque ingens discrimen esse.

Scriptum F. S. in quo sententiam eorum, qui Jesum Christum Dei filium, unum illum & altissimum Deum esse, vel saltem antequam ex Maria nasceretur, reipsa extitisse affirmant, argumentis allatis refellere instituerat.

SCripsimus ante annos non paucos, amicorum hortatu, perbrevem expositionem sententiæ nostræ in Johannis Evangelii principio interpretando, quam, quia non tantum nobis nova, sed etiam multis ante seculis inauditam sentiremus, nostrum nomen supprimentes, aliorum de ea judicium cognoscere decrevimus, antequam plura ad eam confirmandam scriberemus, amicis, quando illis ita videbatur, scriptum nostrum in lucem emittendi curam omnem permittentes. Dum interea silemus, ecce Dei optimi

maximi

mutuum factum atque inaestimabili benignitate effectum audimus, ut illa eadem sententia nostra a quam plurimis, qui vel ex scripto illo edocti fuerant, vel aliunde eam hauserant, veritatis ei impulsis, & recepta, & approbata fuerit. Quin & integras ferme Ecclesias postmodum ei subscripsisse ipse cognosco, & nobilissimas disputationes cum iis, quorum mentibus tam salutaris divinarum rerum scientiae radius nondum affulsit, summis principibus non modo annuentibus, sed praesentibus quoque institutas habitasque comperio. Secutae sunt una cum interpretatione illa nostra, ipsarum disputationum, atque ejusdem argumenti librorum editiones, in quibus licet abunde satis & veritas explicata, & ab adversariorum impugnationibus defensa videatur, ad eam tamen & clarius adhuc patefaciendam, & validius propagandam non parum adjumenti nos afferre posse, Deo bene juvante, confidimus. Quocirca non amplius silendum censui, sed tum quae a nostris vel levius pertractata, tum quae ab adversariis allata non adeo plene, sive etiam minus recte confutata videbantur, illa quidem in medium proferre & latius exponere, haec vero ea via & ratione qua opus est refellere constitui. Itaque de Jesu Christo Dei filio, de quo nobis omnis instituendus est sermo, duos mihi libros conscribendos putavi. Quorum primus rationes, & praecipua testimonia e Sacris Literis petita, continebit, quibus manifestum fit, non esse eum Jehovam unicum Deum nostrum, neque vel ipsum, vel ipsius naturam aliquam, vere, seu, ut loquuntur, hypostatice extitisse, antequam is ex Maria ejus Matre nasceretur: in altero ad ea, quae hanc solidissimam veritatem magis concutere, vel etiam labefactare alicui fortassis prima facie videri possent, diluenda me convertam. Nomen autem meum, quando in hanc arenam adversus nobilissimos antagonistas descendendum erat, adhuc reticere fraudi & vitio mihi datum iri sum veritus. Veruntamen, ut unicuique sua constet laus, iique in Ecclesia perpetuo agnoscantur, quos Deus donis suis praeclarissimis, suaeque veritatis praestantissima cognitione dignatus est, me & sententiam illam in Johannis Euangelistae verbis explicandis, & quae ad eam asserendam vel jam dixi, vel posthac dicturus sum, magna ex parte ex Laelii Socini Senensis sermonibus, dum adhuc viveret, & post ejus mortem ex aliquibus ipsius scriptis, quae in manus meas non absque mirabili Dei opera atque consilio pervenerunt, & hausisse & desumpsisse, non minus libenter quam ingenue fateor. De quo viro multa mihi dicenda forent, ut & incomparabilis amici memoriam posteritati commendarem, & unicum fortassis hac aetate nostra, cum morum integritatis vitaeque innocentiae, tum vero maxime Sacrarum Literarum peritiae, divinorumque oraculorum intelligentiae exemplar omnibus proponerem. Satius tamen duxi ea in illud tempus reservare, cum Deo volente tanti viri famam a quorundam maledictis nominatim asseram. Illud unum oblata occasione de eo dixisse in praesentia sat fuerit, tantum abfuisse, ut is in religione nihil certi haberet, quemadmodum aliqui constanter affirmant, ut nemo unquam exactius, de omnibus Christianae religionis dogmatibus, vel senserit, vel cum opportunum ei videbatur, locutus fuerit. Verum cum praeter pauca quaedam, ea videlicet, quae ad salutem sunt prorsus necessaria, nihil fere in Ecclesiis, quae Romanum Antichristum execrantur, post tantas tamque diuturnas tenebras, suae pristinae claritati restitutum videret, nolebat ille sententiam suam, nisi in levioribus quibusdam controversiis, omnibus aperire, ne turbarentur Ecclesiae, & infirmi, quorum maximam semper habuit rationem, offenderentur, & a vero Dei cultu ad idola fortasse iterum adducerentur, neve tandem divina veritas ab eo praedicata, qui neque pastoris neque doctoris officio in Ecclesia fungeretur, ob auctoris non magnam auctoritatem, magno Christiani orbis detrimento, passim rejiceretur, ac propemodum conculcaretur. Praesertim cum apud aliquas Ecclesias eam opinionem, eumque morem jam invaluisse cerneret, ut execrabiles haberentur quicumque adversus receptas sententias vel mutire quidem ausi essent. Praestare igitur arbitrabatur, dubia & quaestiones illustribus in Ecclesia viris identidem proponere, ut ea ratione paullatim via ad veritatem sterneretur, addubitantibus illis interdum ob argumenta ab eo allata de inveteratarum opinionum firmitate, easque non amplius populo tanquam Christianae religionis axiomata obtrudentibus; quod tamen, ut omnem offensionem vitaret, addiscendi tantum studio a se fieri dicebat, (qua tamen ratione ab initio idem vere ab eo factum fuisse verisimile est) quare etiam discipulum semper se, nunquam autem doctorem profitebatur. Hoc tamen suum institutum amicis non usque adeo probari sentiebat, quibus dum obsequi recusat, non sine Dei consilio eit summam maturam morte sublatus est, quod mox patefieri coepit; cum statim fere post mortem ejus, eorum, quae ipse palam docere non audebat, pars aliqua & literis consignari, & passim divulgari est coepta, id quod eo vivente nunquam fortasse contigisset, amicis ex iis, quae ipse scripserat, quod apud eum laterent, non adhuc plene edoctis & adversus praeceptoris voluntatem, aliquid eorum, quae ab ipso didicerant, in vulgus prodere minime audentibus. Hac scilicet ratione Deus, quae illi uni patefecerat, omnibus manifesta esse voluit, ut ignorantiae tenebris penitus discussis incipiat tandem Christianus populus ei ex animo fidere, debitamque obedientiam praestare, caeteri vero ad ejus veram & salutarem per Jesum Christum cognitionem facilius pervenire possint. Patet sic, ut quemadmodum vanissima haec hominum commenta, de ipsius Christique ejus natura & substantia, jam eo majestatem & gloriam suam vindicante, detegi ac deprehendi coeperunt, ita quam plurima alia humani ingenii adinventa, quae procul dubio Euangelii cursum, id eo ob scelera nostra permittente, impediunt, ex dilectissimi filii sui Ecclesia ore sui spiritu expellantur, & clarissima purissimaque divinae veritatis luce omnes aliquando collustrentur. Sed jam ad institutum nostrum accedamus.

Cum igitur id, quod nobis priore hoc libro probandum proposuimus, duas partes habeat, de priore primum, deinde de altera agamus. Si Jesus Christus Dei filius servator noster, esset ille Jehova unicus Israëlitarum & Christianorum Deus, manifeste, ut omnes fatentur, consequeretur, Deum hominem fuisse factum, quod, quam ab humana ratione penitus abhorreat, id quidem disertis verbis, ut ita esse credamus, oporteret, & non in uno tantum, sed in quam plurimis Sacrarum Literarum locis scriptum extare, quod in omnibus, quae paullulum modo ad credendum difficilia sunt, factum fuisse conspicimus. Etenim & coeli terraeque divina creatio, & humanarum rerum absoluta Dei cura & providentia, & mortuorum resurrectio, & vita aeterna hominibus Christo fidentibus danda, & si quae sunt hujusmodi, vel aliquanto etiam leviora, quae nos credere vel necesse sit, vel saltem expediat, ea & saepius repetita, & clarissimis verbis in divinis oraculis exposita sunt. Atqui non solum id, ut jam dictum est, humanae rationi plane adversatur, verum etiam, si modo fieri contigisset, ad salutem consequendam nobis cognitu esset prorsus necessarium, id quod adversariorum confessione probatur, qui nos, quoniam factum esse negamus, & impios & blasphemos, & Mahumetistas appellant, & omni graviore supplicio dignos censent, tum ipsa ratione fit manifestum. Nam fieri non posset, ut in nostrae salutis mysterio, aeternus ipse & immortalis Deus, omnium creator & Dominus se usque eo demisisset, ut & humanas calamitates, & mortem ipsam, eamque acerbissimam, subire voluisset, ni hac via nos servare destinasset, & propterea id nos scire omnino constituisset, ut & illi debitas gratias de tam admirabili benignitate perpetuo ageremus, & viam salutis nostrae certam tenere possemus. At vero tantum abest, ut stupenda istaec Dei metamorphosis a Sacris

literi-

[illegible] eandem nostri operæ prædicata fuerit, at secundo quidem loco obscure saltem significata deprehendatur. Quo fit, ut ejus assertores, non claris divinarum literarum testimoniis, immo ne testimoniis quidem ullis, sed potius meris quibusdam consecutionibus sententiam suam adstruere conentur, quæ quantum pondus habeant, postmodum, Deo favente, videbimus.

Describunt Lucas & Matthæus, præsertim vero Lucas, multo [illegible] nativitatem Domini nostri Jesu Christi; at Matthæus cap. 1. 18, cum illa verba præmisisset, *Jesu vero Christi nativitas talis erat*, nihil antiquius vel excellentius, quod ad illam attinet, de eo narrat, quam Mariam ejus matrem, priusquam ipsa & Josephus vir ejus convenissent, inventam fuisse gravidam è Spiritu Sancto. Lucas autem, qui paullo altius rem repetit, & diligentissime in ea versatur, ab eadem Spiritus Sancti virtute initium hujus nativitatis & ortus sumit, dicente apud eum Gabriele angelo Mariæ cap. 1. 35, *Spiritus Sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, ideoque quod nascetur sanctum vocabitur filius Dei*, cujus loci pensiculationem quandam Tertulliani, propterea quod in Græco pro Ideoque habeatur διὸ καὶ, non autem simpliciter διὸ, quam & alibi, & probat unus ex adversariis nostris, prorsus infoelicem, & tamen suo penitus indignam esse, suo loco ostendemus. Certe si usquam aliquid claro & expresse de Deo homine facto, qui Jesus Christus sit, dictum fuisset, id his duobus locis scriptum legeretur, ubi expresse ea de re agitur, in qua & per quam hoc plus quam divinum mysterium peractum fuisse volunt, hoc est, de ipsa Christi Jesu conceptione in virginis utero. Etenim quemadmodum de admirabili hac divina operatione, totius naturæ limites exsuperante, aperta fit mentio: ita de hypostatica illa (quam vocant) Dei cum carne assumpta unione meminisse debuerant hi Evangelistæ, idque adeo diserte, ut & nemo in futurum de ea ambigere posset, & Jesu Christi nativitas, ad quam peragendam unio hæc, tanquam formalis & præcipua causa, concurrisse creditur, imperfecte prorsus ab illis tradita esse videretur, alioqui vel unicam salutis nostræ viam nobis invidisse, vel tanti mysterii se ignaros fuisse, ipsimet non obscure declarassent. Utrumque autem quam longe absurdissimum sit, intelligi facile potest, nusquam hujusce rei apertam in Sacris Literis mentionem factam esse, & propterea assumtionem Dei, ut ita dicam, humanitionem, merum humani ingenii fuisse commentum. Et quoniam in nostro hoc uno argumento maxima vis inesse videtur ad omnes adversariorum machinas demoliendas, latius adhuc illud prosequemur. Igitur ex quatuor Evangelistis duo, qui etiam Jesu Christi filii Dei nativitatem, & in matris utero conceptionem diligenter nobis exponunt, nihil penitus de Deo in ea seu per eam homine facto tradiderunt, ex duobus autem reliquis, alter quidem in tota historia omnino hac de re tacet, alter vero manifestis, minimeque dubiis verbis eam certe non docet, quamvis adversarii eum partem hanc ab aliis omissam, post aliquot annos, quasi Jesu Christi historiam suppleturum, adjecisse affirmare non erubescant. Itane vero? Tres viri præstantissimi, divino etiam, ut credere par est, spiritu impellente, quorum unus ex duodecim Apostolorum numero fuit, alii Petro & Paulo Apostolis dictantibus seu approbantibus id fecisse creduntur, filii Dei salutarem historiam conscribere aggressi fuerint, & eam partem intactam reliquerint, sine qua nihil veræ salutis inde nobis manare possit, idque quod totius historiæ tanquam caput & fundamentum est, silentio præterierint? Quid quæso vel indignius, vel etiam detestabilius aut dici, aut excogitari potest? At quartus saltem, qui postmodum eorum [illegible] quasi emendaturus successit, nullum in ea re dubitationi locum relinquere debuerat. Id vero non modo non fecit, sed quam plurima in sua historia recondit, quæ contrariam sententiam confirmare credantur, de quibus inferius dicendum erit. Ceteri vero novæ sacræ paginæ auctores, & Jesu Christi Apostoli & legati, quorum alia post Domini sui in cælum ascensionem, peramplasque ad populum & gentes concionalium, & ad salutis viam [illegible] habitas orationes, sequenti opere unus ex his quatuor Evangelistis Lucas fideliter enarrat, aut utrumque [illegible] nihil sibi obstans, immo potius rem uti erat [illegible] di receptoribus, mirum, quam non solum de hac re ne minime quidem deprehendantur, sed etiam ab ea longe diversa, & plane dissentientia doceant & inculcent. Legat quivis Petri ad populum binas conciones Act. 2. & 3. iv. 5. ejusdem vel solius, vel una cum ceteris Apostolis ad principes populi, & seniores habitos de Jesu Christo sermones, quibus item ad Cornelium centurionem & ejus comites Evangelii & salutis nostræ explicationem cap. 10. Pauli in Antiochensi Pisidiana synagoga ad Judæos exhortationem cap. 13. & 17. Athenis in Areopago concionem, & Cæsareæ coram Agrippa rege & Festo præside cap. 26. adversus Judæos defensionem, & suæ fidei professionem, nihil profecto de Jesu Christo majus aut sublimius dictum inveniet, quam illum à Deo Patre suo Dominum & Christum fuisse factum, & licet à Judæis ultimo eoque detestabili supplicio affectum, ab ipso tamen immortali vitæ restitutum, & in cælis ad dexteram suam collocatum, vivorum & mortuorum judicem esse constitutum. Hos autem locos postea aliquanto diligentius expendemus. Nunc illud tantummodo annotare libet, quod nulla unquam commodior occasio hujusce admirabilis & penitus abstrusæ, ut hoc vocabulo utar, θεανθρωποποιΐας patefaciendæ data alicui fuit, quam ea, quam Paulus ipse Act. 17. 23. ad Evangelium prædicandum Athenis arripuit, ignoti videlicet Dei, cui ara in ea civitate dicata extabat, declaratio. Poterat etiam Paulus, immo debuerat, ignotum illum Deum Jesum Christum esse, quem ipse prædicabat, asserere, qui cœli terræque conditor, & omnium bonorum primus auctor, sub humana illa forma, ut eo pacto mortalium æternam salutem procuraret, quasi delituisset, & ad tempus mundo ignotus esse voluisset. Atqui tantum abest, ut illud eo loco faciat, ut apertissime ignotum illum Atheniensibus Deum, omnium creatorem ac moderatorem, adeo à Jesu Christo, quod ad naturam & substantiam attinet, separet atque distinguat, ut Jesum ipsum non nisi virum appellaverit, ab illo Deo à mortuis suscitatum, & mundi judicem decretum & declaratum Act. 9. 1, & tamen is est Paulus, qui ab ipso Jesu Christo nominatim ad hoc delectus fuerit, ut portaret nomen suum coram gentibus & regibus, & filiis Israelis. Qui, quod idem Apostolus, & alii una sæpe, tam præclare in Epistolis suis, Dei in humanum genus admirabilem charitatem benignitatemque, prædicant atque commendant Jesu Christo exhibitam & patefactam Rom. 5. 8. 2 Cor. 5. Ephes. 2. Coloss. 1. 1 Tim. 1. 2 Tim. 1. Tit. 2. 1 Petr. 1. 2. 3. 2 Petr. 1. 1 Joh. 3. 4. neque tamen verbum ullum apponunt unquam, de ipso Deo hac ratione propter salutem nostram homine facto? quod certe præcipuum & præstantissimum tantæ bonitatis & argumentum & opus fuisset, nec sine piaculo ab illis in ea explicanda prætermitti potuisset. Cujus tamen rei & antiquiorum & recentiorum omnium, qui id verum esse putaverunt, & opportune & importune sunt referta volumina. De Veteris Sacri Fœderis Testimoniis non est quod laboremus, cum omnis eorum hac in re lux & interpretatio à Novi Fœderis scriptis dependeat, & fateantur omnes adversarii, nonnisi adumbratum duntaxat fuisse hoc divinum mysterium, sed tantummodo concludendum omnino videtur, si post Christum natum nulla hujusce rei extant aperta & indubitata divina oracula, multo minus ante extare. Si quid autem ad hujus nostri argumenti explicationem sive confirmationem adhuc deesse videbitur, id à nobis, dum aliud agemus, inferius commodioribus locis addetur.

Nunc ad alia transeamus, quid enim, si illam Dei humanationem nulla ratione fieri potuisse ostendamus? At illud quidem satis in promptu est. Verum dicet aliquis, estne aliquid reperire, quod à Deo fieri nequeat? An non omnipotens est Deus? Est ille quidem omnipotens, & idcirco omnia, quæ fieri possunt, & facere potest, &, cum libet, facit. Sed quædam, non dicam reperiuntur, sed potius excogitantur, quæ cum suapte natura prorsus fieri nequeant, à Deo nunquam fiunt; non quod is omnia facere non possit, sed quod ea potentiam aliquam non admittant. Hæc & Philosophis & theologis omnibus indubitata sunt, & ab utrisque ejus rei exempla afferuntur. Atque inter cætera, nam multa sunt, solent Philosophi illud, [illegible], libenter usurpare, Theologis vero familiare admodum est, Facta infecta reddi. Itaque, si Deum hominem fieri, ea nimirum ratione, qua ipsi Adversarii volunt, ex hoc numero esse demonstraverimus, jam certum erit illud à Deo factum non fuisse, & propterea Jesum Christum non esse Jehovam unicum Deum nostrum. Primum, si illud verum est, quod theologi omnes passim affirmant, Deum videlicet esse immensum & substantia infinitum, certe, cum homo materialis & suis dimensionibus constet, & substantia finitus sit, rei autem finitæ ad infinitam, ut dicitur, nulla sit proportio, nemo non videt Deum cum materiali homine nullo pacto ita conjungi potuisse, ut ex utroque unum, ut vocant, suppositum factum fuerit. Oportet enim vel materialem hominem immensum & substantia infinitum evasisse, vel Deum dimensionibus circumscriptum & substantia finitum factum fuisse, quæ nemo non videt, quam non absurda modo, verum etiam impossibilia sint. Substantiam autem infinitam, & substantiam finitam in unum coaluisse, aut coalescere potuisse, quis sanæ mentis unquam dixerit, utraque naturam & proprietatem suam retinente, quæ invicem penitus dissideant, neque ulla ratione convenire possint? Hinc ortum habuit ea disputatio & de cœna Domini potentiæ illa de Christi corpore ubique diffuso, & tam vehementer jam diu agitata opinio. Cujus auctores, si hanc divinæ humanæque substantiæ confictam copulationem omnino retinere velimus, non ita culpandi sunt, ut plerisque videtur, nisi quod in eo certo falluntur, quod corporis Christi ubiquitatem illam, quam vocant, dum adhuc immortalis esset, agnoscere non videntur, quum tamen argumentum ex mirabili ista conjunctione desumptum, & quo solo ipsimet potissimum nituntur, non minus ante quam post Christi glorificationem polleat. Quod si illis objici non posset, profecto ab iis, qui hactenus adversus eos scribunt, & interim nobis una cum illis adversantur, nunquam erroris convincerentur. In quorum inter se miseras digladiationes, hac de re in lucem editas, si quando incidi, pensa me, utrorumque licet haud mediocriter fane miserum, risum tenere potuisse, quum ita turbæ de nihilo contendentes viderim? Deinde, cum esse Deum, eamque ipsius substantiam, omnes & Philosophi & Theologi pro comperto habent, cui nihil unquam accidere possit, alioqui nec primus solus & sempiternus motor, nec omnis prorsus alterationis (illorum voce utimur) & corruptionis expers suapte natura foret, denique summus omnium rerum princeps Deus non esset. At vero mortalem hominem ita vel induisse, vel assumpsisse, ut una cum eo in tertium aliquid evaserit, non solum esset aliquid ei, ejusque substantiæ accidisse, sed maximi momenti rem accidisse. Nam, & de ejus substantia id nunc vere prædicari posset, quod antea nullo modo poterat, videlicet illi hominis substantiam inhærere, & ei homo, hoc est, res, quæ sua natura à Deo quam longissime abest, individue conjunctus fuisset. Adde quod isthæc conjunctio vel inanis penitus & supervacanea fuit, id quod mox planum faciemus, vel illud effecit, quod etiam cogitare horremus, Deum scilicet vere & reipsa, non autem imaginarie, ut ita dicam, & per idiomatum communicationem passum fuisse, & humanis miseriis mortemque ipsam expertum esse. Quod si Christianorum Deus is est, cui hæc accidere possint, minime mirandum videtur, si & Turcæ à Deo desciverunt, & Judæi adhuc ei obstinatis animis reluctantur atque obscure recusant. Nos autem, qui ipsius Christi verbis salutiferam fidem adhibemus, illique nomen dedimus, omnium miserrimi essemus, quorum salus & vita, inter tot mala, totque mortis genera, quæ subire coacti fuimus, non aliunde, quam ab ejusmodi Deo pendeat, qui vere non secus ac nos & afflictari & mori potuerit. Satis demonstratum esse videtur, (multa enim, quæ ad idem comprobandum afferri possent, ne nimium Philosophari videamur, consulto omittimus) istam Dei cum homine, sive substantiæ divinæ cum humana conjunctionem in Jesu Christo factam fuisse asserunt, inter ea recenseri debere, quæ fieri omnino non possunt. Quod cum ita sit, valde mirari subit Theologos nostros, qui nullo expresso, & specie saltem indubitato Sacrarum Literarum testimonio impulsi, eam factam fuisse non tantum tradiderunt, sed etiam Christianæ religionis basim, præcipuumque dogma esse statuerint, quam tamen eam asserere divinorum etiam oraculorum verbis consentientibus sanis neutiquam fuisse. Quemadmodum enim nec pœnitere Deum, nec contristari sese, nec irasci, nec descendere, nec accedere, nec recedere vere & proprie dicere audemus, licet horum omnium & satis frequentia, & apertissima extent Sacra Testimonia, nempe quod nihil eorum in Deum cadere posse persuasi rationibus & argumentis simus, sed divina verba, in quibus hæc vel his similia clarissime expressa videntur, ita interpretamur, ut communem sensum, quem ipsa præ se ferunt, inde discutiat, eaque propria ab usitata, & magis propria significatione deflectere non vereamur, sic etiam, si aliqua in divinis monumentis loca reperirentur, ubi diserte scriptum extaret, Deum hominem factum fuisse, aut humanam naturam induisse vel assumpsisse, quod tamen, ut diximus, nunquam in eis usquam reperies, non statim ita, ut sonant, verba accipienda essent, cum id divinæ majestati prorsus repugnet, sed ea ratione exponi deberent, ut per figuras à loquendi usu non penitus abhorrentes, & apertior sententia nobis constaret, & ipsa natura sanitas non everteretur. Quod certe tunc semper fiet, cum divina oracula ita interpretabimur, ut inde aliquid colligamus, quod plane impossibile esse, & Deus & natura ipsa aperte doceant. Sed quoniam hæc eadem de re non ita multo post latius tractabimus, nihil aliud præterea hic addendum censuimus, quam satis constare, si, ut ea quæ naturæ refragantur admittamus, ipsius divini spiritus apertis verbis adduci nec possumus nec debemus, multo minus credendum nobis esse ea, quæ præter ejusdem spiritus clarissima certissimaque testimonia adversus ipsam naturam manifeste homines comminisci sunt ausi, de quibus id vere dici potest, [illegible]. Nam qui in se se magis sapere vel crediderunt, vel etiamsi non aperte, tacite saltem jactarunt, in ea profecto, pace illorum dixerim, stultiores evaserunt, id quod æquo animo hæc nostra legentibus, aliqua ex parte palam factum iri non diffidimus. Verumtamen ut etiamsi sui nullam omnino haberet excusationem, demus illis ineffabilem hanc Dei, ut ipsi vocant, incarnationem peragi potuisse: fatebuntur, credo, non frustra peractam fuisse. Quin immo hujus illorum mirabilis adinventi ea fuit potissima caussa, quod alioqui humani generis, quam ipse Deus per Jesum Christum salutem illi dedit, constare non posse sunt opinati. Quod si nos illam, non solum ad eam salutem non necessariam, sed etiam prorsus inutilem, ac denique quavis ratione omnino supervacaneam fuisse ostenderimus, quam fœde ipsi, quamque misere hallucinati fuerint, non minus apparebit, quam certum sit, Deum, licet fieri potuisset, humanam naturam nequaquam assumpsisse. Age igitur, quæ proposuimus singula diligenter exequamur.

Ac

At primum quidem, quod ultimo loco positum est, quale sit expendere incipiamus. Certe, si velimus illam substantiae divinae cum humana conjunctionem frustra omnino factam non fuisse, fateri oportet, per eam aliquid effectum fuisse in alterutra, sive utraque earum substantiarum: sed quia in humana nihil hac ratione effectum est, ut statim demonstrabitur, sequitur, ut in divina hoc contigisse dicamus. Illud vero aliud esse non potest, quam humanae substantiae sive naturae qualitates eam suscepisse, adeo ut saltem aliqua ex parte vel alterari, vel corrumpi potuerit, quod quidem, uti supra diximus, absurdum plane est. Hinc tamen factum videtur, ut audacter a plerisque nostrorum Theologorum saepissime scriptum fuerit, Deum ipsum, coeli & terrae conditorem, & esurire, & sitire, & defatigari, & frigere, & calere, & dolore affici, & pavere, & mori denique nostrum caussa voluisse, omnia tandem ab ipsis ei tributa sint, quae homo ille Jesus Christus vel fecit, vel passus est. At enim cum illa, ipsis etiam asserentibus, vere & proprie dici nequeant, divina substantia ea omnia penitus respuente, sed verborum tantum, & per idiomatum sive idiomatum communicationem dicantur, hoc est ea ratione, quod in humana natura, cui divina indivisibiliter adhaesisset, ea fieri contigerit, intelligi sane potest, non solum per ejusmodi conjunctionem, nihil in natura, seu substantia divina effectum fuisse, sed etiam quam inanes & futiles sint eorundem Theologorum hac in parte divinae erga mortalium genus benignitatis tam frequentes, tamque multiplices & praedicationes & exaggerationes, quum dicunt ita Deum homines dilexisse, ut eorum beandorum gratia & homo nasci, & omnes humanas miserias subire, & tanquam scelerosus quispiam in crucem agi non dubitaverit. & pleraque alia id genus, velut ea, quae supra modo commemoravimus, quibus & oratoribus & poetis humanae eloquentiae & ingenii vires ostentandi maximum argumentum est datum, & propterea nulla erga nos Dei bonitatem injuria affici, si negetur eum hominem esse factum, quum ea omnia, quae illam hac in re maxime commendare creduntur, prorsus vana esse, vereque fieri nulla ratione posse nemo non fateatur. Consequens est igitur, ut frustra tam admirabile Dei opus factum fuisse dicamus. Nam in humana substantia sive natura, nihil per conjunctionem istam cum divina effectum fuisse ex eo manifeste apparet, quod in homine illo Jesu Christo, nihil, excellentissimum licet & divinissimum, & humanam naturam longe transgrediens, reperiri potest, quod ab ipso Patre, cujus personam minime ea ratione cum homine conjunctam fuisse omnes fatentur, illi datum non legatur. Ea enim omnia vel sanctitatem vitaeque innocentiam, vel rerum humanarum vel divinarum scientiam, vel admiranda faciendi potestatem, vel in universa dominationem atque imperium, vel denique illi debitam adorationem respiciunt, nihil praeterea in eo homine, quod humanam conditionem excederet, inveniri posse videtur. At cuncta haec Dei patris sui beneficio illum consequutum fuisse clarius est, quam ut probatione aliqua indigeat. Primum enim, quod ad sanctitatem vitaeque innocentiam attinet, id tum ipse apud Johannem aperte fatetur, quum inquit Joh. 10. 36, *Quem Pater sanctificavit* &c. tum apertius nos docet Paulus, quum ait Rom. 8. 3, *Nam quod impossibile erat legi, eo quod infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudine carnis peccati, & de peccato damnavit peccatum in carne* &c. ostendit enim eo loco Paulus, Deum Patrem Jesu Christi in ejus carne, quae similis fuerat carni peccatrici, id praestitisse, quod lex non poterat, eam nimirum ab omni peccato immunem reddidisse. Haec est enim illius loci vera sententia, non repugnantibus etiam aliquibus ex adversariis nostris, si modo peccatum illud, quod ibi in carne a Deo damnatum fuisse dicitur, culpam ipsam peccati, ut caeteri interpretantur, non autem peccati poenam, id quod mihi verisimilius fit, significet: certe illam: sanctitatem inquam, diuturnis laboribus partam absolutam, quam in Christo cernimus, hoc est, penitus per resurrectionem a mortali ac immutabili divino decreto donatam, infirmo, quod tamen illi sine perfecta vitae sanctimonia, perfectaque Deo Patri praestita obedientia contingere non potuit. De omnium autem rerum scientia loca sunt quam plurima apertissima, praecipue vero in Euangelistae Johannis historia. Inter caetera autem sunt praecipua Joh. 3. 35, *Pater diligit filium, & omnia dedit in manu ejus*, (Etenim de rerum cognitione locum intelligi debere aperte indicant verba praecedentia; atque in eandem sententiam apud Matthaeum & Lucam ait Christus Matth. 11. 27. Luc. 10. 22, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*, ut utrobique ex ipso contextu cuilibet constare potest.) *Et a me ipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater sic loquor* Joh. 8. 28. *Omnia quaecunque audivi a Patre meo nota feci vobis* Joh. 15. 15. Quod si quaeritur de admirabilis faciendi potestate, satis superque sunt ea, quae idem Euangelista in solo quinto capite suae historiae scripta reliquit. Sunt autem haec §. 19, *Non potest filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem, quaecunque enim ille fecerit, haec & filius similiter facit* §. 20. *Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei quae ipse facit, & majora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini* §. 21. *Sicut enim Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & filius quos vult vivificat.* Et paullo post §. 25, *Venit hora & nunc est, quando mortui audient vocem filii Dei, & qui audierint vivent. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & filio vitam habere in semetipso.* Quorum verborum germanus sensus, a nonnullis ex nostris theologis & antiquis & recentioribus foede depravatus, deinde confirmatur per ea, quae eodem capite inferius recensentur, videlicet §. 36: *Opera enim quae dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quae ego facio testimonium perhibent de me, quia Pater misit me*, quae de ipso homine Jesu intelligi debere, nemo ambigere potest. Sed quid, quod idem Jesus alibi apud eundem Euangelistam Joh. 10, eadem opera quae facit admiranda, & ejusmodi ut testimonium de ipso perhiberent, in Patris sui nomine se facere fatetur? quod perinde est, ac si diceret, vi & potestate a Patre mihi concessa, non propria & naturali virtute ea facio. Quae etiam paullo post, non sua sed Patris sui opera appellat. Quid quod Lazarum mortuum vitae restituturus, oculis sursum sublatis ait Joh. 11. 41, & 42, *Pater gratias ago tibi, quoniam audisti me, ego autem sciebam quia me semper audis?* Nonne haec verba superiora illa ex quinto capite, in dubio alias, quanquam clarissima, si cuipiam obscura forent, dilucide interpretantur, praesertim vero ea quae nobis objicere ineptus aliquis posset, illa nimirum §. 21, *Sicut Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & filius quos vult vivificat?* Nempe ea ratione filius quos vult vivificat, quia Pater semper eum audit. Quae eadem sententia eodem etiam capite expressa fuerat illis verbis: *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & filio habere vitam in semetipso.*

Sequitur ut de dominatione & imperio in universa videamus, de eo, inquam, quod Jesus Christus semper habuit, nam de eo, quod post crucis supplicium & obedientiam suam consequutus est, quid attinet quaerere, cum manifestum sit, ex hypostatica illa cum divina natura conjunctione, quae semper, ut volunt, in eo fuit, id fieri non potuisse? Verum id quod ille etiam ab initio habuit, si recte rem perpendere velimus, magis spe & destinatione eum habuisse, quam reipsa dicemus. Nam quod & mari, & ventis, & morbis, & morti, & daemonibus ipsis, dum in terris ageret, imperaret, id admirabilia opera faciendi potestatem, de qua modo vidimus, potius, quam partem hanc respicere videtur. Nec mirum alicui sit, quod diximus Jesum Christum ante crucis supplicium, quod ut Patri obediret volens subiit, supremum illud imperium revera non obtinuisse,

cum ibi constet id obedientiæ hujus præmium fuisse, quod & auctor ad Hebræos Hebr. 2. 9. & Paulus Phil. 2. 9. aperte testantur, & ipse Christus non obscure significasse videtur, quum discipulis suis post resurrectionem suam à mortuis inquit Matth. 28. 18. *Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra, &c.* Quo etiam ne nunc quidem omnia ei esse subjecta, & propterea nondum absolute omnino sibi datum imperium Christum obtinere idem auctor ad Hebr. 2. 8. & Paulus 1 Cor. 15. 25. clare pronunciant. Sed ad propositum revertamur, dominationem atque imperium, quod adhuc mortalis Christus habuit, qualecumque illud tandem fuerit, à Patre procul dubio accepit, Johanne dicente de illo Joh. 13. 3. *Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, &c.* Ipso autem, dum Patrem orat, confitente his verbis Joh. 17. vers. 2. *Sicut dedisti ei* (de filio autem, hoc est de se ipso loquitur) *potestatem omnis carnis, &c.* quod in eadem oratione saepius confirmat ea in parte, quæ dominatum in electos suos spectat, eos enim sibi à Patre datos identidem fatetur Joh. 6. 37. & 39. Joh. 10. 29. atque id antea non semel testatus fuerat. Superest, ut de adoratione qui debita alteri dici debeat demonstremus. Atque hic omissa distinctione temporum, quæ in hoc quoque adhibenda esset, ut brevitati consulamus, præsertim cum inferius, dum libri sequentis adversariorum objecta diluemus, hæc eadem examinanda veniant; dicemus illud utcumque constare posse, qui apud Johannem ipsius Christi hæc verba legere Joh. 5. 22. 23. *Neque enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat Patrem, qui eum misit.* Ex quibus apparet, adorationem illam, quam adhuc in terra degens Christus non recusavit, ex Patris sui voluntate & decreto natam fuisse, qui eum tamquam seipsum honorari omnino volebat. Præterea sciendum est, ideo nos, ut ostenderemus humanam substantiam à divina, quæ una cum ea Jesum Christum constitueret, nihil accepisse, quod à Patre illi data omnia fuerint, demonstrasse, ut omnis tergiversandi via præcluderetur, quum, ut dictum est, plane constet, Patris personam carnem non assumpsisse. Loca autem, in quibus non Patrem, sed simpliciter Deum aliquid Christo dedisse affirmatur, quæ infinita prope sunt, idem non minus aperte indicant. Nam profecto, nisi Nestoriani esse volumus, duasque personas in Christo asserere, quum Deum illum, qui in eo tot tantaque effecit isse [illegible] dedisse dicitur, alium ab ipso Christo esse necesse sit, nemo enim vel in se ipso aliquid ejusmodi efficere, vel sibi ipsi quicquam dare potest, manifeste consequitur, eundem illum Deum divinam naturam Christi, quæ alia ab ipsomet Christo, nisi eam, ut Nestorius faciebat, dividamus, esse nullo modo potest, intelligi non debere. Hinc factum est, ut ipsimet adversarii nostri, ea quidem, quæ Deum Christo dedisse legimus, ad Christi humanam tantummodo naturam pertinere dicant, Deum autem illum solam divinam Christi naturam significare, affirmare non audeant, sed plerumque, licet Patris nomen non adscribatur, vel de Patris persona, vel, ut ipsi loquuntur, de tota trinitate aperte ea verba interpretentur. Sed quidnam humana sive substantia, sive natura à quoquam unquam accipere potuit, si ab ipsis Jesu Christi natalibus, & in matris utero conceptionis initio divina natura, imo, ut volunt, Deus ipse omnipotens ei adeo conjunctus & copulatus fuit, ut ex duobus hypostatice unum fierent, & hunc ipsum Deum, qui secundum eorum doctrinam idem etiam æternus Dei filius est, & in Dei persona indivisibili essentia, persona & est, & appellatur, in Jesu Christo tamen personam esse, ne invicem omnino illæ naturæ aliquo separentur, omnes dicere plane horreant? Supervacaneum igitur, ut jam diximus, omnino ista divinæ substantiæ, sive naturæ cum humana copulatio, si neque humana à divina aliquid, sed omnia à Deo Patre, qui ei hypostatice junctus non fuit, accepit, & divinam ab humana quidquam vere & re ipsa mutuatum fuisse putare, [illegible] asserere velle. Accedit ad, quod frustra id fieri, & supervacaneum esse probe id dicatur, ex quo nihil assequitur, quod commodius & magis compendiaria quadam via effici non potuerit. Quare, licet haberemus illum Jesum Christum, seu mavis ejus humanam naturam atque substantiam, à divina sibi incredibili illo modo copulata, omnia præstantiora quæ habet accipere potuisse, cum tamen ex sola divina virtute ac potentia, Sanctique Spiritus operatione idem fieri potuisset (id quod vel ex eo, quod factum fuisse probavimus, satis constare putare potest) quid opus fuerat, Deum ipsum ineffabili quadam ratione illi conjunctum esse, & hac ipsius quodammodo majestatis & gloriæ vilitatem, seu potius prodigium & defensorem, humanam naturam despectam atque contemptam, infinitasque malis obnoxiam induere? Neque vero silentio prætereundum est, quamvis fingeret divinam & humanam naturam in Christo Jesu non adeo conjunctas fuisse, ut vel mixtæ vel confusæ fuerint, ne minima quidem ex parte, ne quis hac ratione contendere velit, conjunctione illa aliquid effectum, quod absque ea, sola Dei vi atque gratia, effici non potuerit. Quicquam quid ex illa mixtione & confusione consequutum fuisset, præter id quod Deus ipse sola potentia & favore suo præstare potuisset, neque nos videmus, nec quemquam nobis ostendere posse satis persuasi sumus. Plura quidem in hanc eandem sententiam à nobis possent afferri, sed, tum quia quæ dicta sunt, quod demonstrandum sumpsimus, satis probare videntur, tum vero quia in eum locum ea rejicere satius duximus, ubi humanam [illegible] testimoniis Jesum Christum æternum Israelitarum & Christianorum Deum, & mundi hujus creatorem proprium non esse, postquam [illegible], ut nunc facimus, illud comprobaverimus, ostendere decrevimus, ad reliqua pergamus. Visum est, quam in universum supervacanea & prorsus inanis fuisset hypostatica illa divinæ humanæque substantiæ conjunctio, nunc ad rem ipsam propius accedentes, nostram ad eam salutem, quam in humanum genus Deus Opt. Max. per Jesum Christum conferre dignatus est, non tantum nullo modo [illegible], verum etiam plane inutilem futuram, sequitur ut videamus. At qui operæ pretium est nosse, cur eam salutem sine illa constare non posse contendant adversarii. Præcipua autem illorum, recentiorum præsertim, ratio hæc est, quod, cum ad salutem æternam, qualis est ea quæ nobis in Christo Jesu exhibetur, hominibus dandam, necesse fuerit eorum peccata deleri, propter quæ sempiterno exitio erant obnoxii, peccata autem, hoc est in Deum offensæ, deleri nequirent, nisi ipsius Dei justitiæ plene satisfieret, neque humana natura per se hoc facere ulla modo posset, utpote quæ & tota peccati labe coinquinata sit, & propter suam vilitatem, cæteraque, illos omnes adeo angustis terminis circumscriptas vires, nihil haberet, quod ad Dei infinitam infinitamque justitiam sua vi pertingere posset, oportuerit illi eidem humanæ naturæ, per quam tantum scelus in ipso admissum expiari par fuerat, conjunctam esse naturam divinam, quæ omnia suppleret, ac illi quæ omnibus moderetur, adeo ut is, in quo utraque natura reperiretur, morte sua & sanguinis effusione, meritas pœnas pro cunctis dare, & Dei iram erga nos placare posset: cumque Dei & hominum [illegible] (quem mediatorem dixerunt) illum futurum esset, certe, ajunt, mediam inter duo hæc extrema illum esse oportebat, & utriusque naturæ participem, ut & homines ad Deum adducere, & hominibus Deum conciliare posset. Adduntur præterea, præsertim vero antiquiores Theologi, multa, de Dei hac ratione facta cum humano genere conjunctione, valde quidem illa speciose dicta, sed quæ vere nihil habeant ponderis, & quæ lingua exprimi magis quam mente percipi possint, de quibus, licet examinari non mereantur, postea videbimus. Nunc de præcipua, quam modo ex eorum qui confecerunt sunt, mente attulimus, ratione agamus.

Primum

Primum igitur sciendum est, hanc humanæ salutis viam, tanquam à Deo nobis in Jesu Christo exhibitam, quam adversarii nostri affirmant, à veritate longe abhorrere, quippe cum Jesus Christus non ea ratione humano generi salutem pepererit, quod divinæ justitiæ de nostris offensis cumulate satisfecerit, justasque eo pro illis pœnas persolverit: sed quod gratuitam delictorum veniam, vitæque æternæ consequendæ rationem, à suo Deo Patre sibi probatam, & primus & solus mundo non patefecerit tantum, sed etiam morte & sanguine suo sanciverit & testatus fuerit, suique demum exemplo, à Deo è mortuis excitatus, sempiternaque vita donatus, eam nobis omnibus abunde confirmavit, potestatem ab immortali Deo adeptus, omnes, qui et fidem adhibuerint, ejusque dictis paruerint, in extrema illa die à morte liberandi, immortalique vita restituendi. Hinc ipsemet se idco natum esse dixit Joh. 18. ꝟ. 37. & in mundum venisse, ut testimonium daret veritati, & alibi in Sacris Literis modo testis fidelis appellatur Apoc. 3. 14. modo sub Pontio Pilato bonam confessionem testatum fuisse dicitur 1 Tim. 6. 13. Quinque Deus, secundum magnam suam misericordiam, nos in spem vivam regenuisse dicitur per resurrectionem Jesu Christi à mortuis 1 Petr. 1. 3. is consummatus omnibus obtemperantibus sibi causa æternæ salutis factus fuisse legitur Hebr. 5. 9. & corpus nostrum humile, ut conforme fit corpori suo glorioso, reformaturus traditur ex potestate, qua etiam sibi omnia subjicere potest Phil. 3. 21. quam à Patre Deo accepisse, qui omnia subjecit, eumque ad dexteram suam collocavit, & regnare vult, donec ponat omnes ejus inimicos scabellum pedum ejus, seriptum esse non ignoramus 1 Cor. 15. 25. Eph. 1. 20. Phil. 2. 9. 1 Petr. 3. ꝟ. 22. Act. 2. Phil. 2. Hebr. 1. Matth. 28. 18. Verum quia hoc, ut adversariorum obstacula diluerentur, veritasque, eorum culpa tenebris obruta, in clarissimam lucem proferretur, longiorem disputationem requireret, humanæque justificationis argumentum, quod & varium & multiplex est, tractandum & explicandum esset, idque à nobis (favente modo Deo coeptis nostris) separatum volumen aliquando expectet; ne, adversariorum opinionem simpliciter negando, mutuam cum eis sermonis conferendi occasionem refugere videamur, eam illis ita præsentia demus, quum tamen maxima cum divinæ bonitatis injuria, salute nostra in discrimen adducta, aliquibus Sacrarum Literarum testimoniis metaphorice aut metonymice loquentibus, quæ tamen & ipsi per metaphoram aut metonymiam, seu alios loquendi modos exponere coguntur, misere decepti, divinum oraculis illos undique reclamantibus, ipsaque ratione penitus adversante, confirmare, seque firmiter nostri erroris idoneos adversarios fuisse sufficit. Oportuit igitur, ut ipsi ajunt, divinæ justitiæ de humanis sceleribus cumulate satis fieri. Quid tum? An ipsemet Deus eas pœnas persolvere debuit? Quid absurdius? Primum id fieri nullo pacto potuit. Deus enim, ut jam visum est, neque mori usque affici, neque perpessionem aliquam experiri potest. Deinde, nemo sibi ipsi aliquid solvit. At dicunt, satis fuisse, si humanæ naturæ, quæ & pœnas subire potuit, & eas Deo debuit, divina individue inesset. Verum nodum resolvi videntur; nam neque adversarii ista aliquid momenti allatura sunt, si humana tantum natura vere pati potuerit, cujus cruciatus omnes, sanguinisque non consideri, finiti prorsus ac terminati esse oporteret, quam infinitam quandam, ut ipsimet aperte profitentur, pœnam, quæ infinitæ divinæ justitiæ satisfaciendi causa persolvitur; ut sic se eas participes, neque ut delictorum commissorum humanos animos ampliss non cruciari, propter satisfactionem illam, in qua salutis suæ spem positam habent, Deum ipsum, cui satisfaciendum erat, ad eam perageniam aut absolvendam propria persona ulla ratione concurrisse dicendum est, impossibile est enim omnino satisfacientis personam, ab ejus, cui satisfit, disjungi ac separari, alioqui veram satisfactionem factam fuisse, nemo sibi ipsi penitus persuadere poterit. & propterea, tum alia ratione formari non dicamus, quam si illam factam fuisse negare prædicaverimus, labefactari ac convellere salutem nostram fateri plane cogemur. Quocirca statuendum videtur, illam divinæ substantiæ cum humana conjunctionem, hanc difficultatem prorsus tollere, tantum abest, ut eam vel parum vel ullo modo possit; eoque, qui hac eadem ratione non servari credentes, Jesum Christum æternum quidem Deum, sed non eundem illum, cui satisfactum fuerit, esse dicerunt, multo cautius hac in parte locutos fuisse, quos nihilominus tamen longe à vero scopo aberrare suo loco demonstrabimus. Quam igitur rationem ad opinionem suam confirmandam præcipuam adversarii esse existimant, ea maxime illorum commentum detegit, fictionemque convellit, præsertim cum Jesu Christi cruciatus & mortem, non satisfactionis loco Deum duxisse, sed verissimam & plenissimam satisfactionem de miseriis humani generis offensis agnovisse plerique contendant, quod ut confirmare possint, dum Jesu Christi personam admirabilem atque excelsam effingere studeant, ut sui sanguinis fusione tantum ea aliorum omnium nostrum nomine dissolvere potuerit, non animadverterunt, se illum, qui debitor potius quam creditor esse potuisset (potest enim debitor, si solvendo sit, & pro se & pro aliis satisfacere) ipsummet creditorem facere, qui ex persona sua non nisi gratuita condonatione debitores liberare potest; gratuita inquam; quod non solum ab illis nihil debitorum nihil repetat, verum etiam quod nemini quicquam pro illis quidquam sibi solvere velit. Nam si alium sibi solutionem facere vel patitur, vel postulet, non ipsum ex persona sua, sed ex aliena eos liberabit. Itaque profitemur à veritate non omnino discedentes, Jesum Christum non ipsummet æternum Deum nostrum opinari, sed divinissimum hominem agnoscere, tanta dignitate præditum, ut tantum omni fabre merito potuisset. Neque enim ut ea, quæ humanæ naturæ desunt, suppleantur, si modo, quod ad propositum attinet, suppleri poterunt, necesse erat Deum hominem fieri, sed satis fuisset, divina potentia atque virtute cui omnia sunt in manu, & cui nihil difficile est, eam poenam perpurgari, ac tanneris omnibus absolutam reddi, eique infinitam vim, cujus participes omnes ejus operationes forent, communicari. Atque eo casu, quemadmodum si quis ab alio ita ditatus fuerit, ut ea, quorum illius benignitate plenam possessionem ac dominium habet, summam sibi à cæteris quibuscunque debitam, æstimatione vel æquaret, vel etiam superaret, posset is profecto, si vellet, cunctorum debitorum nomine de suo eidem illi vere ac plene satisfacere; sic etiam homo Christus Jesus, ipsimet Deo, à quo facultatem hanc dono accepisset, quicquid ei cæteri homines deberent, persolvere potuisset: id quod nequaquam fieri potuit, si Deus facultatem hanc Christo homini plene largitus non est, sed eam, vel ejus saltem partem aliquam sibi ita retinuit, ut ad solutionem perficiendam ipsius personam omnino opus fuisse dicamus: cum nullus creditor de pecunia sua, quam nemini donavit, sibi ipsi debitorum nomine satisfacere aliqua ratione queat. Neque est, eur quis, ut argumenti nostri vim effugiat, loceque absurda devitet, dicat, in divinis aliam esse personam Patris, aliam filii, & idcirco potuisse Patri à filio, qui solus humanæ naturæ hypostatice conjunctus fuit, & vere & plene satisfieri. Nam posteaquam, quod hæc in unico Deo nostro personarum distinctio humanitatem prorsus commentitia est, nec ulla ratione admitti potest, ut paulo post videbimus, nonne & fili personæ juxta illorum doctrinam satisfaciendum erat, in quam non minus, quam in personam Patris homines peccaverunt? Nonne ex eorum sententia, adversus quam nos disputamus, Jesus Christus est ille unicus Deus noster, cujus majestatem, quantum in nobis fuerat, sceleribus nostris fœde laesimus? Quid ergo attinet hujusmodi diverticula absurda ac plane falsa sectari?

assertioni opponetur? Omnia, quod dixi est Patri personæ & filii, omnia, quibuslibet exceptis quæ ad rem nihil faciunt, quemadmodum ipsi credunt, prorsus esse communia, ut à filio Patri aliquid soli nostrum communicari non potuerit, vel filiatio per humanam naturam, cui is unitus fuisset, Patri facta periret.

Venio ad τοῦ μεσίτου appellationem. Qua in re, mirum, quam graviter erraverint adversarii nostri, existimantes, μεσίτην illum significare, qui duos inter se dissidentes ad concordiam adducat, & alterum alteri conciliet, quique utriusque naturæ sit particeps, neque animadverterint Mosen ita appellatum fuisse ab Apostolo Paulo Gal. 3. 19, ipsumque, se inter Jehovam & Israeliticum populum stetisse, eidem populo in memoriam revocasse Deut. 5. 5, qui tamen Moses nec Jehovam Israelitico populo conciliaverat, sed ferme invitus ac tantum non coactus, mira Dei benignitate, qui promissa patribus solvere volebat, ad eum & liberandum & regendum est missus, nec divinæ naturæ, ea ratione qua adversarii intelligunt, unquam particeps fuit. Atque ut fuisset, satis est longe alia ratione ab Apostolo mediatorem dictum esse, ipsumque Mosen se eum fuisse, qui medius inter Jehovam & Israeliticum populum steterit, commemorasse, ut ex eorum verbis clare liquet, nimirum quia eo tanquam legato, seu potius internuntio atque interprete, Deum ad legem populo suo dandam usus fuisset, sive, ut ipsismet Sacrarum Literarum verbis utar, quia judicia atque præcepta & leges inter se, & inter filios Israelis, dedisset Dominus in monte Sinai per manum ejus, ut habetur Levitici cap. 26, ad finem, eumque, per quem populus voluntatis suæ quotidie admoneretur, ad seque accederet, constituisset. Neque vero Christus ipse alia de causa μεσίτης, seu mediator dictus est, quam quod medius inter se & homines à Deo constitutus fuerit, non quidem ut Deum hominibus placaret, sed ut eum illis jam placatum esse & prædicaret, & apertissime per semetipsum confirmaret, homines vero Dei osores atque inimicos ipsi Deo reconciliaret, atque æternam legislator, & divinæ voluntatis fidelissimus & certissimus interpres ille foret, per quem in perpetuum ad Deum accedere possent, & sempiternam vitam consequi, quod quia nemini unquam præter eum datum fuit, unicus etiam Dei & hominum mediator merito est appellatus. Hæc breviter veritatis indicandæ potius, quam patefaciendæ gratia perstrinxisse sufficiat. Adversariorum autem rationem diligentius expendamus. Mediator, inquiunt, utriusque eorum, quorum mediator est naturam participare debet, quod nulla ratione fieri potest, nisi sui ipsius quempiam mediatorem esse velimus, quod longe absurdissimum esse nemo est qui non videat. Sed quemadmodum Christus Jesus humanam quidem naturam participavit, non tamen idem ille homo fuit qui Deo reconciliandus erat, ita divinam naturam eum participasse dicamus, non tamen eundem illum Deum fuisse, cui homines reconciliari oportebat. Quinetiam in hac utriusque naturæ participatione duo conjungi opus sit, quæ omnino inter se dissident, & tanquam duo extrema censeri possunt, divinam scilicet & humanam naturam, cum divinam autem naturam superius extremum esse appareat, humanam inferius, nunquam hujusmodi conjunctio fiet, nisi se divina natura demittat humana vero extollatur, hoc est, nisi à summo gradu divinitatis & infimo humanitatis multum recedatur. Quod quidem in humana natura factum fuisse omnes & perspicimus & confitemur. Jesus enim Christus licet verus homo fuerit, humanam tamen conditionem, etiam qua homo longe excessit, & in eadem ipsa humanitate plusquam homo fuit. Cur igitur in divina idem factum fuisse non dicemus, & verum quidem Deum esse Jesum Christum, ab ipso tamen Deo multis gradibus distare, atque & qua Deum, Deo minorem esse, adeo ut vere & proprie, non autem per loquendi tropos & figuras, non minus humanus Deus, quam divinus homo dici possit? Atque hæc fuit, quæ & fieri potuit, & necessaria erat in Christo mediatore, humanæ divinæque naturæ participatio. Neque enim, ut præclare hac in parte Lactantius * ait, salutis viam suo exemplo, nobis ostendere potuisset, nisi iisdem malis, quibus nos laboramus, & ipse obnoxius fuisset, nisi nostrum similis extitisset, nisi tandem vere homo natus esset, id quod diserte comprobat auctor Epistolæ ad Hebræos Hebr. 2, quum ait, decens fuisse principem salutis nostræ per passiones consummari, & nos secum ac nos carni & sanguini communicare, nostrique debuisse eum per omnia similem fieri; neque rursus nobis Dei arcana patefacere, eamque ejus erga nos voluntatem & aperire, & confirmare potuisset, vel id reipsa præstare posset quod promisisset, nisi thesauri omnes sapientiæ & scientiæ in eo absconditi fuissent, nisi suprema potestate præditus in Dei forma extitisset, nisi denique vere Deus esset. Neque tamen ea ratione hujusmodi etiam hominis & Dei naturæ participatio in Christo fuit, quod is Dei & hominum mediator futurus esset. Poterat enim & Angelus, si ita Deus voluisset, inter nos ipsumque mediator esse, sed quia mediationis, quam Deus elegit, modus eam requirebat. Quam vero theologi nostri confixerunt, ea, ut supra visum est, nec fieri aliqua ratione potuit, neque ad salutem nostram quidquam momenti attulisset. Nam, ut illis demus, oportuisse Deum hominibus conciliari, idque mediatoris officium esse, profecto se ipsum alteri, ut jam dictum est, nemo conciliat, nemo à seipso alterius nomine veniam deprecatur, vel veniam impetrat. Ex quo fit, ut non tantum mediatoris munus, quod ipsi commenti sunt, per eum non stabiliatur, sed funditus etiam subvertatur. Quod autem ajunt, hac ratione Dei cum hominibus conjunctionem esse factam, adeo, ut & Deus homo, & homo Deus quodammodo factus sit, id quidem, ut diximus, speciose dictum est, sed idem vel prorsus nihil est, vel aliunde pendet. Nam si per hujusmodi Dei & hominis conjunctionem nihil aliud intelligunt, quam ipsam humanæ naturæ cum divina, in unica hypostasi copulationem, hoc certe non illius rei, de qua quærimus, effectum est, sed eadem ipsa res. Sin autem Dei in humanum genus bonitatem atque clementiam, hominis vero beatitatem, & ad Deum conversionem intelligunt, hæc à participatione illa divinæ naturæ, quam homini Jesu Christo tribuunt, nequaquam proficisci posse liquido apparet. Dei enim bonitas atque clementia, si eas proprie, & prout in ipso Deo resident, accipias, causæ non effecta illius fuissent, neque hæ ab illa, sed potius illa ab his dependisset. Sin eas improprie, & ut plerumque fit, pro ipsius Dei beneficiis & largitione capias, earum non illa hæc utriusque naturæ conjunctio, sed divina voluntas est causa. Hominis autem ad Deum conversio, quæque illam consequitur vera beatitas, non ex eo proveniunt, quod utraque natura, divina & humana in Christo fuerit, sed quod Dei benignitatem agnoscentes, qui omnes, quicunque resipuerint, delictorum venia, æternaque vita dignatus est, cujus rei apertissima testimonia per Christum, & in Christo nobis exhibita sunt, ad ipsum Deum toto pectore convertimur, & propterea vere beati ex ipsius dono tandem efficimur. Quod si hypostaticam illam in Christo unionem, non tanquam efficientem harum rerum causam, quod modo examinavimus, sed tanquam vel formalem, vel materialem consideremus, id quam longissime à veritate abest, nisi si priore sensu Dei cum homine conjunctionem intelligamus. Sed eo casu quidnam evincent? Nihil plane. Neque enim satis est, per incarnati, ut eorum verbis utamur, verbi mysterium divinam humanamque naturam in unam hypostasim coivisse, nisi ex hac illarum coitione aliquid boni in homines, quorum causa factam esse fatentur, vel provenerit, vel aliqua ratione redundaverit. At priori illo sensu rejecto, rem paucis inspiciamus. Ac bonitatis quidem & clementiæ

* Lib. 4. cap. 23. 24. & 25.

divinæ,

dicam, quocunque tandem eas sensu accipere velimus, formalem aut materialem causam, quam in Jesu Christo humanae divinaeque naturae conjunctionem commenti sunt, esse non posse palam est. Nam ipsius Dei erga homines bonae voluntatis, quatenus in ipso residet, & beneficiorum, quae nobis contulit, est causa, neque forma, neque materia extra ipsum inter Deum, ne excogitari quidem sine summa stultitia, vel potius impietate potest. Dei autem in nos per Christum Jesum collatum beneficium aeque largitio, in delictorum nostrorum nobis obtenta gratuita condonatione, atque ipsi Jesu Christo fidem habentibus aeternae vitae donatione; proprium formam & materiam habet. Nostrae vero ad Deum conversionis sempiternaeque beatitudinis, & forma & materia in ipsa resipiscentia, fideque in Christo ipso collocanda, inque divinae majestatis & gloriae visione fruitioneque, & consistit, & constituta est. De instrumentali causa, ubi major verisimilitudo appareret, non est quod quaeramus. Satis enim jam a nobis demonstratum est, instrumentalem causam, hujus salutaris, de qua loquimur, Dei cum humano genere conjunctionis, istam cum humana natura admirabilem incredibilemque copulationem esse non posse, cum nihil eam momenti ad salutis rationem illam, quam pacissimam novis in Christo exhibitam credunt, attulisse probavimus. Haec a nobis partim exactius, partim brevius, ac propterea obscurius fortasse, quam par fuerat, disputata sunt: sed & adversariorum inanem speciosamque fallaciam detegere, & acuti ingeniosique lectoris, cujus praecipue gratia haec attigimus, rationem habere voluimus. Hactenus ex eo, quod Deum hominem fieri oportuisset, id quod primo loco factum non esse, deinde fieri non potuisse, postremo supervacaneum omnino futurum fuisse, demonstravimus, satis probatum videri potest, Jesum Christum unicum Israelitarum & Christianorum Deum non esse. Sed ad idem adhuc plenius & apertius confirmandum, aliam rationem, quamquam undique satis notam & obviam, afferre ne gravemur, cumque adversarii in ea insultantes, & divinorum mysteriorum turpis inscitiae nos insimulent, eam diligentius examinemus, & num ipsi potius in ejus si non agnoscenda insignis cujusdam verecundiae, & sacrarum rerum miserabilis ignorantiae argui possint, dispiciamus.

Caetera non absolvit auctor.

INITIUM SCRIPTI F. S. in quo ad argumenta, quibus sit unica Dei essentia personae adstrui solent, respondere instituerat.

ADVERSARIORUM THESIS In una numero essentia Dei plures esse personas.

ARGUMENTUM.

Scriptura, quae Deum unum esse affirmat, eadem ipsum plures esse ostendit. Igitur Dei quidem essentia una numero est, personae autem plures.

Responsio.

Negatur consequentia. Nam, etiamsi nomen unus nunquam nisi ratione aut essentiae, aut personae enunciaretur, non inde tamen ex argumenti assumptione concludi posset, Dei personam unam numero esse, essentias vero plures; quam unam numero essentiam, plures vero personas. Neque enim minus absurdum est, ubi una numero essentia est, plures personas, quam ubi una numero est persona, plures essentias constituere. Satis hoc ex iis, quae superiore libro disputata fuere, constare arbitramur, cum a nobis probatum fuit, fieri non posse, ut in una numero essentia plures distinctae suis proprietatibus personae inveniantur. At vero, cum non personae essentiae tantum ratione res aliqua una esse dici possit, si omnino statuere velimus pluralitatem personarum in Deo, quid prohibet, quominus, cum Sacrae Literae Deum unum esse dicunt, id non ad essentiam, sed ad voluntatem pertinere existimemus, ita ut non unam numero in Deo essentiam, sed unicam voluntatem, id est, in illis pluribus divinis personis, summam indissolubilemque consensionem atque concordiam, esse agnoscamus? Praestat enim aliquid, quod absurdum censeatur, suspicari, quam id quod nullo modo fieri possit, asserere. Absurdum quidem esse statuamus pluralitatem divinarum essentiarum inducere, at impossibile plane est, ubi plures sint personae, ibi unam numero essentiam esse. Adeo, ut, etiamsi nullus alius locus inveniretur, ubi nomen unus vel ad personam, vel ad essentiam non referretur, tamen necesse esset, admissa personarum pluralitate in Deo, eos omnes locos, in quibus Deus unus esse dicitur, de alia quapiam unitate, quam de essentiae individua unitate interpretari. Itaque, aut pluralitatem illam, quam Sanctae Literae Deo tribuere videntur, ad personas referri debere, prorsus negandum est, aut necessario plures essentiae divinae statuendae. Illud certissimum est, si pluralitatem illam ad personas referre velimus, non minus plures essentias divinas, quam in uno individuo Deo plures personas inde colligi posse. Verum pluralitas illa pluralitatem personarum minime ostendit, ut ex sacrorum verborum examinatione, quibus adversarii argumenti sui assumptionem probare nituntur, liquido apparebit. Scripturam igitur Deum, quem unum esse affirmat, eundem plures esse ostendere, pluribus ex ea productis testimoniis demonstrare conantur. Quae nos per argumenta quaedam disponemus.

Primo ex eo argumentantur, quod Deus in ea Hebraice *Elohim* vocatur, quod nomen numeri pluralis est, atque apud Hebraeos idem prorsus sonat, quod apud nos Dii, quam vocem fere semper, cum de Deo est sermo, in constructione numero singulari junctam videmus, nimirum (inquiunt) ut agnoscamus Deum & unum, & plures esse, id est in una numero Dei essentia plures esse personas. Haec ratiocinatio futilis prorsus censeri debet. Nam apud Hebraeos usitatum est, in nominibus pluralem numerum pro singulari usurpare, praesertim vero in iis, quae imperium, dominationem, potentiam, gubernationemve aliquam declarant; ut patet in nominibus *Adon* & *Baal*, quorum prius Dominum aut sustentatorem, alterum vero & Dominum, & possessorem, & virum seu maritum significat. Quae nomina licet plane appellativa, & in Sacris Literis frequentius hominibus, quam Deo tributa, numero tamen plurali, praesertim vero prius, saepissime efferuntur, tunc etiam cum de uno tantum homine est sermo, ut de *Adon* videre est Gen. 24. 9, & vers. 10, & cap. 39 17. & 42. 30. Exod. 21. 4. & 32. Deut. 23. 15. Job 3. 19 Esai. 24. 2. Qui omnes loci, una cum aliis non paucis, a Pagnino in suo linguae Sanctae thesauro citantur. Quibus, ne hunc in illum regiminis tantum, (ut loquuntur) aut cum affixis fuisse imperite quispiam causetur, adde locum illum 1 Reg. 22. 17, a Forstero notatum, *Lo Adonim laëlleh*, ad verbum, non Domini illis, id est, non habent Dominum. Ubi manifeste Domini pro Dominus usurpatum est. & illum a Pagnino citatum quidem sed non animadversum nisi in sua Grammatica Esai. 19. 4. *Et tradam Aegyptum in manum Adonim kasheh* id est Dominorum duri. Pro Domini enim Dominorum dictum est, non autem duri pro durorum, ut quibusdam placet,

sed

sed in uno & eodem versu, & cum affixo, & in statu absoluto habetur idem nomen in numero plurali pro singulari Malach. 1. 6. Quamvis etiam, cum in statu absoluto est, ubi de Deo sit sermo, appareat tamen ibi mere appellativum esse. Atque ex eo loco aperte colligitur, non alia ratione pluralitatem in eo nomine Deo tribui, quam homini tribuitur. Quod vero attinet ad nomen *Baal*, vide quos citat loco illo Pagninus Exod. 21. 29. & cap. 22. 10, & 11. Esai. 1. 3. Quae mirum videri non debet, si, cum Deus nomine nuncupandus esset, quod gubernationem, potestatemque declararet, numero plurali apud Hebraeos id factum est, quamvis nullam personarum pluralitatem in Deo esse constaret. Siquidem *Eloah*, quod est singulare nominis pluralis *Elohim*, quamvis κατ' ἐξοχὴν, summi illius rerum omnium moderatoris potentissimi, quodammodo proprium factum sit, appellativum tamen vere est nomen, non secus atque Θεὸς apud Graecos, & Deus apud Latinos, & judicem sive gubernatorem, potentemque significat. Quod si pluralitatem aliquam propter pluralem numerum omnino significari velimus, non personarum quidem, sed gubernationum, & potentiarum pluralitatem, quae in Deo animadverti possunt, nomen *Elohim* significabit. Et quamvis unus gubernator sit, tamen quasi essent plures potentes gubernatores, honoris gratia Deus eo nomine appellatus dicetur. Nam honoris quoque gratia, ea nomina, *Adon* & *Baal*, numero plurali de uno homine saepius enunciata fuisse, & ratio ipsa docet, & linguae Hebraeae peritissimi quique tradiderunt. Hinc factum est, ut tunc etiam, cum Dei nomen prorsus appellative positum est, & simul ab iis populum qui veri Dei cognitionem non habebant, quique pluralitatem aliquam personarum in uno Deo, vel ipsis adversariis judicibus, ne somniabant quidem, quamvis de uno tantum sit sermo, *Elohim* tamen numero multitudinis scribatur. Exempla passim occurrunt. Insignis est tamen inter caeteros locus ille Jon. 1. 6. *Surge & clama ad Deum tuum; si forte de nobis cogitet Deus, & non pereamus.* Nam & *Elohecha*, & *Elohim* ibi manifeste scriptum est. Nec vero est, quod quis adhuc urgeat, nomen numeri pluralis *Elohim*, de summo illo Deo simpliciter pro numeri singularis nomine usurpatum non fuisse, quia aut verbis, aut adjectivis nominibus pluralis numeri nonnunquam junctum reperiatur. Verbis, ut Gen. 20. 13. *Hitthu othi Elohim*, ad verbum *Errare me fecerunt dii &c.* Nominibus adjectivis, ut Josue 24. 19. *Non poteritis servire Jehovae, quoniam Elohim kedoschim hu*, id est, Dii Sancti ipse. Animadvertendum enim est in illis, & si qui similes sint loci, habitam fuisse rationem terminationis nominis *Elohim*, quae est numeri pluralis, & quamvis de uno tantum sit sermo, nomina quoque & verba illi adjuncta fuisse pluralis numeri amplioris adeo? honoris gratia, quem potior modum, Deo tribui nunquam contingere potest. Quanquam non desunt ex ipsis adversariis nostris, qui primum illud testimonium Gen. 20. 13. de Angelis interpretentur, quorum ministerio Deus, in alloquendo atque è paterna domo educendo Abrahamo, usus fuisset. Cui simile est illud eodem libro cap. 35. 7. *Nam ibi apparuerant ei dii &c.* Quem locum non pauci de Angelis loqui affirmant, & Vatab. Chaldaeum paraphrasten ita interpretatum, *Apparuerant ei Angeli*. Quod si quis nihilominus utrobique de ipso Deo agi contendat, consideret locum illum 1 Sam. 28. 13. *Deos vidi ascendentes de terra*, ubi non de Deo, sed de alio re quadam erat sermo, quem tamen unum tantummodo fuisse demonstrat relativum sequens numeri singularis, ut recte ibidem annotat Vatablus, qui propterea affirmat, nomen *Elohim* vertendum fuisse Deum, non Deos. Nam quod Nicolaus de Lyra ait, Saulem, quamvis ii qui apparuerant duo essent, de uno tamen quaesisse, quia de uno Samuele cogitabat, id plane contrarium est, ut unicuique locum legenti constabit. Ut enim ita concedamus, esse Saul de uno Samuele cogitabat, non tamen si duos aut plures eos qui apparuerant, esse intellexisset, de uno tamen quaesisset, sed de utrisque, ut videret uter eorum Samuel esset. Aliaque potuisset, mulier illa formam unius describere, qui Samuel non esset, et quis fieret, ut Saul aut non crederet Samuelem apparuisse, aut saltem adhuc incertus esset, & iterum quaerere debuisset: Nec enim ex mulieris verbis, si de pluribus locuta fuisset, unum ex iis qui apparuerant, vel primum, ut Lyrano placet, apparuisse, vel ita excellentiore colligi poterat: ut ipsam de uno interrogatum, de illo uno, tanquam de eo, qui evocatus fuisset, responsuram omnino credendum esset, nec si per se ipse eam optime Samuelem nosse, vel agnituram existimasset Saul, de ejus forma ab ea quaesisset, sed simpliciter an Samuel esset interrogasset. Quod si de ejus fide dubitasset, non minus ab ea se falli posse suspicatus esset in referendo, quamnam personae forma, quam, quae ipsa persona esset. Ex quibus omnibus efficitur, ut & unum tantummodo fuisse, quem mulier se vidisse dixerat, intellexerit Saul, & cum eum habitum, & formam Samuelis non bene cognitam habere potuisset, de illius forma, qui unus ipsi apparuerat, eam interrogaverit, ut vel hac ratione, an Samuel is esset, & an ab ipsa, quae se Samuelem evocaturam promiserat, deciperetur, manifeste deprehenderet. Patet igitur nomen *Elohim* verbo numeri pluralis junctum nullam personarum pluralitatem significare. Quod idem etiam aliorum exemplo nominum ostendi potest, cum jungitur adjectivis pluralis numeri, nam apud Ezech. 46. 6. vitulus seu juvencus filius bovis, & numero, & significatione singularis, jungitur adjectivo immaculati, seu perfecti, numeri pluralis. Sic enim ibi ad verbum scriptum est. *Et in die novilunii* [offeret] *vitulum* (sive *juvencum*) *filium bovis immaculatos* (sive perfectos). quod enim Lyranus, ut hoc testimonium eludat, ait, nomen Hebraeum *themimim* esse genitivi casus, & locum hoc pacto verti debere, vitulum de armento immaculatorum, sive hanc esse loci sententiam, id prorsus nihil est, cum nulla ibi mentio armenti fiat, & necesse sit, ut vel ad bovem, vel ad vitulum id nomen referatur, sed ad bovem referri non debere ex eo intelligi potest, quod non satis erat bovem, ex quo natus esset vitulus, immaculatum esse, sed ipsum vitulum omni vitio carere oportebat. Praeterea nemo est, qui nesciat, filium bovis idem plane esse quod vitulum, qui ad eum modum περιφραστικῶς in lingua Hebraea nominatur, adeo ut nomen bovis in ea appellatione per se non consideretur. Ad vitulum igitur nomen illud adjectivum referendum est. Verum sive ad bovem, sive ad vitulum referas, dicimus genitivi casus esse non posse. Neque enim mos est linguae sanctae, ut adjectiva nomina hac ratione, cum substantivis conjungat, ut in hoc loco idem sit immaculatorum, quod ex immaculatis. Quo tamen loquendi modo si hic uti voluisset Scriptura, non videtur dubitandum, quin *mittehemmim* dictura fuisset. Junguntur igitur aliquando in lingua sancta adjectiva pluralis numeri substantivis, non modo singularis numeri significationem habentibus, sed etiam terminationem. Quid quod ipsum nomen *Elohim* appellative positum, & singularis omnino significationis, cum adjectivo pluralis numeri fuisse constructum in illis verbis decalogi, constare videtur? *Non habebis Elohim acherim &c.*, quidam enim Hebraeae linguae inter Christianos peritissimi viri, ad hunc modum ea verba interpretari solebant: *Non habebis alium Deum.* Quod quidem recte factum fuisse ratio ipsa omnino suadere videtur, cum Dei mens in illis verbis sit prohibere populo, ne alium quemvis pro Deo suo agnoscat praeter se Jehovam, & verbum singularis numeri, cui nomen illud jungitur, idem per se satis ostendere videtur. Siquidem in Hebraeo, pro *non habebis* est *Lo jihjeh lecha non erit tibi*. Caeterum tametsi satis probatum videtur, posse nomen *Elohim* verbis & adjectivis numeri pluralis jungi, absque ulla pluralitatis personarum significatione, non abs re tamen erit, monere lectorem, quod attinet ad locum illum

Item à Lyrano citatum 2 Sam. 7, 23. *Quænam est, gens una in terra cujus iverunt Elohim, &c.* Quamvis 1 Paral. 17. 21. idem locus *ivit* habeat, & *Haelohim* cum ה scilicet, ut appellant, notificativo, quo illud de solo Jehova sermonem esse confirmatur, posse tamen dici, propter pluralitatem Deorum, quos aliæ gentes colebant, de quibus ibi loqui voluerit David, id factum fuisse, sive potius numerum illum pluralem distributive explicandum esse, ac si dictum fuisset: Quivis cujusvis gentis Deus. Quod vero ad testimonium illud pertinet ab eodem Lyrano prolatum, Hier. 23. 36. *Pervertistis verba Elohim chajim &c.*, dicimus vocem *chajim*, non tantum substantivum, quam adjectivum nomen esse posse, & converti fortasse eo versu debere, non *Deorum vitarum*, sive *Dei vitæ*, sed *Dei vivi*. Id quod plane suadet similis locus apud eundem Prophetam cap. 10. 10. *Et Jehova Deus veritatis ipse Elohim chajim &c.* Ubi nemo dubitare potest, quin, *Elohim chajim* vertendum sit, *Deus vivus*. Sic enim elegantia sermonis, cum antea dictum fuerit, *Deus veritatis*, omnino requirit. Et quando jam sæpius Lyrani dicta, vel ab eo allata testimonia aut confutavimus, aut diluimus, operæ pretium fuerit, quandam ipsius argumentationem ex pluralitate hujus vocis *Haelohim*, & vocum ipsi junctarum, ad pluralitatem personarum in Deo confirmandam, recitare, eamque paucis refellere. Sic igitur scribit. „Intentio Mosis erat inducere populum ad cultum unius Dei, & ipsum ab idololatria revocare, ad quam ille populus erat pronus, ut patet ex toto decursu Veteris Testamenti. Cum igitur per modum prædictum loquendi in plurali, possit haberi aliqua occasio cogitandi absolutam pluralitatem in divinis, non est verisimile, quod Moyses cognoscens pronitatem populi ad idololatriam, usus fuisset tali vocabulo, vel modo loquendi, & in scripturis reliquisset; nisi per hoc subtiliter sapientibus indicare voluisset, quod cum unitate simplicis essentiæ in Deo stat pluralitas personarum. Aliter enim hic modus loquendi esset contrarius suæ intentioni. Est autem sciendum, quod in Hebraico mysteria abscondita, & soli sapientibus nota, ex modo scribendi inconsueto frequenter designantur. Hactenus Lyranus. Nos autem dicimus primum nullo modo constare, vocabulum illud, & eum loquendi modum à Mose introductum fuisse, sed plane verisimile esse, ipsum iis vocabulis, iisque loquendi modis fuisse usum, quibus populus loquendo uti solebat. Sic enim solent historici omnes, quibus, si aliter faciant, summo vitio datur. Deinde etiamsi concederetur, Mosen illud vocabulum, eumque loquendi modum primum usurpasse, vel saltem, licet parum admodum utrumque usitatum, in scripturis relinquere voluisse, non tamen continuo ejus rei eam fuisse causam dicendum esset, quam Lyranus affert. Potuit enim alia esse, eaque & apertior, & scopo illi populum ab idololatria revocandi, magis consentanea. Nempe quod videret Moses gentem illam pluralitati Deorum credendæ addictam esse, voluerit Jehovam illum verum ipsorum Deum, quem unum tantummodo esse diserte scriptum relicturus erat, plurali numero nominare, deque eo tanquam de pluribus aliquando loqui, ut moneretur populus, pluralitatem illam Deorum, quam ipsi animo conceperint, totam in eo uno Jehova esse, qui omnes potentias, omnes virtutes, omnes efficacitates, omnesque gubernationes, vel in seipso solo contineret, vel sibi uni penitus subjectas haberet, quas ipsi & in plures distribui necesse esse, & ad unum omnino caput, ad unum principem & Dominum revocari & referri non posse, sibi antea persuasissent. Hæc populum secum expendere, & intelligere potuisse nemo negaverit. Quæ vero Lyranus excogitavit, ea, ut ipsemet ingenue fatetur, solis sapientibus, & excellenti ingenio præditis in mentem venire poterant. Quomodo igitur non idem scrupulus remanet, quod Moses, cum ab idololatria populum revocare vellet, ei ipsa idololatria persistendi ei non levem occasionem dederit, de Deo tanquam de pluribus loquendo, si idem ita locutus est, ut mysterium illud de una essentia divina & pluribus personis indicaret, quod non à populo quidem, sed ex ipso populo à perpaucis quibusdam vel intelligi, vel etiam animadverti poterat? Sed jam Lyranum missum faciamus. Quem refellere idcirco voluimus, quod nemo ingeniosius ex iis, quos vidimus, & quatenus res ipsa fert, acutius in argumento hoc à nomine *Elohim* ducto confirmando, versatus fuisse videatur. Atque per ea quæ dicta sunt volumus ad ea quoque testimonia responsum esse, in quibus Deus numero plurali factores Israëlis & populi sui nominatur, ut Psal. 149. 2. & Esai. 54. 5. Nam quod ibidem apud Esai. *Bohalaich* id est, *viri*, sive *Domini tui*, de uno Jehova dictum est, jam multis proculbus modo de homine uno scripturam loqui, loci in multo supra citati manifestum facere possint. Non erat autem, nisi imperitiorum rationem habere voluissemus, in argumento hoc adversariorum confirmando ex nomine *Elohim* tracto, tantopere laborandum, cum nonnulli ex ipsis ejus infirmitatem agnoverint, præsertim vero Johannes Calvinus, qui sine dubio nulli ipsorum nostra ætate doctrina ingeniique acumine secundus fuit, quique, si Theodoro Bezæ credimus, doctissimus inter Sacrarum Literarum Interpretes appellandus est. Is igitur in explicatione eorum verborum, *In principio creavit Deus &c.* sic scribit: „Nomen *Elohim* pluralis numeri habetur apud Mosen, unde colligere solent, hic in Deo notari tres personas. Sed quia parum solida mihi videtur tantæ rei probatio, ego in voce non insistam. Quin potius monendi sunt lectores, ut sibi à violentis ejusmodi glossis abstineant. Putant illi se testimonium habere adversus Arianos ad probandam filii & spiritus divinitatem, interea se involvunt in errorem Sabellii. Quia postea subjicit Moses, Elohim locutum esse, & Spiritum Elohim incubuisse aquis. Si tres personas notari placet, nulla erit earum distinctio. Sequetur enim & filium à se ipso genitum, & spiritum esse non patris, sed sui ipsius &c. Cum igitur ipsi adversarii hanc assumptionis argumenti sui probationem non magni faciant, multa consulto prætermittentes, quæ ad eam refellendam adhuc dici possent, jam ad alias excutiendas transeamus.

Secundo igitur, eam ex eo probare conantur, quod Deus ipse de se uno tanquam de pluribus loquatur. Id autem quibusdam scripturæ locis aliquis demonstrare nituntur. Primo enim afferunt locum illum Gen. 1. 26. *Et dixit Deus: Faciamus hominem in imagine nostra, secundum similitudinem nostram &c.* Quis enim, inquiunt, non videt, idcirco de seipso Deum numero plurali fuisse locutum, quod Deus & unus sit, & plures? Nam quod, ajunt, quidam dicunt, Deum Angelos allocutum fuisse, id nullo modo verum esse potest, cum nusquam homo ad similitudinem, aut imaginem Angelorum factus esse dicatur, sed ubique ad imaginem Dei, & nefas, adeoque sacrilegium sit, Angelis vel minimam quidem partem creationis attribuere. Nos, quanquam non affirmamus hoc loco Deum cum Angelis locutum fuisse, non tamen ita absurdum esse statuimus, affirmare, hominem ad imaginem, & similitudinem Angelorum fuisse creatum, & partem aliquam Angelos in hominis creatione habuisse, ut isti faciunt. Primum enim quod attinet ad illam imaginem, sive eam in mente rationeque potissimum consistere dicamus, certissimum est, nos in hac parte Angelorum similitudinem esse, qui ratione & mente sunt præditi, sive ad imperium & gloriam, quam homo in hoc mundo habet, eam referamus, apparet in hac quoque parte hominem Angelorum esse similem, qui sine dubio non levi sunt gloria præditi, & imperium habent. Quod vel ex eo aperte colligi potest, quod à sacris scriptoribus throni, dominationes, potestates, principatus, virtutesque appellantur. Neque enim istas appellationes non Angelis Sanctis, sed dæmonibus tantum tributas fuisse propterea dicendum est, quod 1 Cor. 15. 24. scriptum

sit,

sit, Christum abolituram omnem principatum, & potestatem, & virtutem. Dictio enim universalis omnis, ad eos tantum principatus, & potestates, atque virtutes referenda est, quae, ad regnum Dei & Christi perficiendum, ut aboleantur necesse est, & adhuc Deo & Christo adversantur. Quae si cum aliis, quae id regnum non detrectant, sed ipsum Deum & Christum pro rege agnoscunt, comparentur, solae eo nomine proprie appellari posse videntur, non quidem ob majus imperium quod habeant, sed quia inter Dei Christique voluntarios subditos non numerantur, & potestatem qua sunt praeditae, tanquam si neutri illorum subjectae forent, quin etiam contra utriusque voluntatem, & gloriam perpetuo exercere conantur, cum Sancti Angeli contra, etsi non dicam majore, sed certe non minore imperio potiantur, Deo tamen & Christo subjectos se esse agnoscant, & illorum jussa exequi sint paratissimi, idque etiam perpetuo curent. Atque hac ratione id quoque sententiae nostrae non obstare dicimus, quod ait idem divinus scriptor Ephes. 6. 12, colluctationem nobis non esse adversus carnem & adversus sanguinem, sed adversus principatus, & potestates &c, & quidem tanto minus, quanto in hoc loco Paulus indefinite, in superiore vero universaliter loquitur. Idemque dicimus de aliis sacris testimoniis, siquae sunt ejusmodi. Ex quibus cum intelligi debeat, daemones, sive malos Angelos imperio praeditos esse, quos, postquam peccarunt & a Deo defecerunt, id consecutos fuisse, ab omni prorsus verisimilitudine abest, consequens est, ut intelligamus etiam, Angelos, qui boni esse perseverarunt, nec unquam à Deo defecerunt, pari saltem imperio potiri. Hoc autem propter eos dictum volumus, qui Sanctis Angelis Dei supradictas illas appellationes tributas unquam fuisse, contra receptissimam sententiam, testimoniis fere modo pro eorum opinione confirmanda allatis, negare pergunt, & quamvis ea a nobis diluta fuerint, id tamen nobis concedere nullo pacto velint, confisi praeterea verbis illis Petri ad finem cap. 3. prioris Epistolae, *subjectis sibi Angelis, & potestatibus, & virtutibus*, ex quibus constare putant, Angelos potestatum & virtutum appellatione non contineri, & ita Angelos, potestates aut virtutes non esse. Quod etiamsi verum esse concederetur, non propterea tamen probatum fuisset, Angelos non esse thronos, dominationes, aut principatus, sub quibus nominibus Paulum Angelos intellexisse necesse est, cum ad Ephes. 1. vs. 21, & Col. 1. 16. scribens, & ea numerans, quae per Christum sunt condita (quod quid sibi velit suo loco videbimus) & illi à Deo subjecta fore, Angelorum alioqui nullam apertam mentionem facit, quos tamen in eorum rerum numero esse compertissimum est. Sed nihil impedit, quominus à generali appellatione Angelorum, quidam potentiores, & magis insignes Angeli à Petro sejuncti fuerint. Nam & ipse Petrus propterea, quia caeteris Christi discipulis & Apostolis quadam ratione antecellebat, à generali eorum appellatione sejunctus fuit Marc. 16. 7. & 1 Cor. 9. 5. Non igitur, ut ad propositum revertamur, ita absurdum censendum est, ut adversarii opinantur, si quis dicat, hominem ad imaginem Angelorum creatum fuisse, quamvis id nusquam diserte scriptum extet. Quanquam satis id expressum in Sanctis Literis videtur, cum in Psal. 8, ubi de divina in homine imagine praeclare cecinit regius vates, ex auctoris Epistolae ad Hebr. interpretatione scriptum sit Hebr. 2. 7: *Minuisti eum paulo minus* (sive *paulisper*) *ab Angelis.* Ex quo hominis encomio clare liquet, parum sive temporum inter hominem & Angelos differentiam extare, & idcirco, cum creatus fuit homo, ejus rei, nempe ut Angelorum similis esset, rationem omnino habitam fuisse. Nam in futuro seculo pares nos Angelis futuros aperte testatur Christus Luc. 20. 36, quo demum tempore divinam hominis imaginem suis numeris absolutam fore, nemo est qui ambigere possit. Et haec quidem hactenus de similitudine & imagine Angelorum in homine. Quod vero secundo loco dicebatur, malignum esse Angelos ulla ratione creationis participes facere, dicimus, quam longissime à vero aberrare eos qui ita ratiocinantur, cum apertissimum sit, Deum in creaturis, quarum ministerio ad opera excellentissima facienda utitur, id tribuere, & cum illis communicare, quod ipsius proprium est. Qua de re infra latissime Deo volente disseremus, cum de iis, quae scriptura Christo tribuit, & Dei propria aut sunt, aut esse videntur, agendum erit. Nunc ejus rei lectorem commonefecisse satis fuerit; praesertim cum creatio hominis non ea fuerit, quae solo Dei jussu sit facta, ut de aliarum complurium rerum creatione dici posse videtur. Nam antequam homo vere homo esset, formatum primum è terrae pulvere eum fuisse legimus, & deinde inspiratum, sive insufflatum fuisse in faciem, seu potius in nares ejus, spiraculum vitae, id est, spiritum vitalem. Quae licet à Deo facta esse dicantur, vix tamen fieri potest, quin Angelorum ministerio in ipsis Deus sit usus, ut verba formare, seu fingere, & inspirare seu insufflare demonstrare possunt. Quid mirum igitur, si a quibusdam ex nostris asseveratum fuerit, Deum cum Angelis suis loquentem dixisse, *Faciamus hominem &c*, ut interim nihil dicamus de adversariorum errore, qui putant verbum creare idem fere esse, quod ex nihilo, vel solo jussu facere, cum innumerabilia exempla diversa ab ista hujus verbi significatione afferri possint, & vera significatio ipsius sive apud Hebraeos, sive apud Latinos sit, facere ut aliquid sit, quod prius non erat. Quod profecto fit, cum materiae nova forma inditur, nec necesse est, ut solo jussu, & multo minus ex nihilo fiat. Quod tamen in ipsa coeli & terrae creatione factum fuisse, ex ipso verbo creavit seu *Bara*, plerique ex Christianis interpretibus se colligere posse sunt arbitrati, quamvis id diserte scriptum in canonicis libris nusquam legatur. Sed de creandi verbo, deque ejus propria significatione non est quod laboremus, cum in his Dei verbis, de quibus agimus, id verbum prolatum non fuerit, & ob eam rem, etiamsi cum Angelis suis eum locutum fuisse statuamus, non tamen Angelos creandi operis participes faciamus. Quamvis igitur creare omnino vel solo jussu, vel ex nihilo facere significaret, quod unius Dei proprium esset, nihil tamen Dei gloriae decederet, si in verbis illis Deus Angelos sibi quodammodo socios adhibuisse, cum id quatenus in homine condendo aliquid solo jussu, aut ex nihilo faciendum esset, dictum fuisse nullo modo constaret, sed, quatenus ministerio aliquo externo opus foret, ita locutum Deum esse dici posset. Verum demus, Deum non cum Angelis, praesertim tanquam cum iis, quos sibi socios in condendo homine fecerit, sed secum ipso sive de seipso locutum fuisse, num propterea efficitur Deum plures aliquos esse, quia dixerit *Faciamus &c* numero plurali? An non à nostris satis responsum fuit, cum dictum est, Deum more principum loquentem à Mose inductum fuisse, quemadmodum alia quoque permulta humano more dicens, & ab ipso, & à caeteris sacris scriptoribus inducitur? At rident isti hanc responsionem, & eum loquendi morem barbarum prorsus esse dicunt, & non nisi ante pauca secula receptum & usitatum. Neque interim animadvertunt, ab antiquissimis temporibus in Hebraea lingua receptum & usitatum fuisse, ut nomina imperium & dominationem significantia, numero plurali pro singulari efferrentur, ut ex ipsius Mosis scriptis, in locis supra citatis apertissimum est. Quod cum ita sit, non quidem barbarum & contortum in lingua Hebraica, sed & elegans, & consuetum censendum est, ut qui imperant & dominantur, de se ipsis loquentes, pluralem numerum pro singulari usurpent. Cujus rei indicia extant aliqua in Sacris Literis, ut 1 Reg. 12. 9. & 2 Par. 10. 9, ubi Roboamus Rex dicit juvenibus, qui secum educati fuerant, sibique ministrabant;
„ Quid consulitis vos *consulitis dabar* id est, ut respo-
„ deamus populo isti &c. Quamvis enim, cum ante à senioribus, qui Solomoni Patri suo ministraverant, consi-

consilium peteret; non ad eum modum locutus fuerit, sed dixerit. Quid consultatis vos *& haschib dabar*, id est, ut respondeatur &c. Ex quo colligi posse videtur, propter familiaritatem, quam cum juvenibus illis à puero habuisset, tanquam eos sui regni socios & participes facientem, Roboamum numero plurali usum fuisse; considerandum est tamen multo aliter rem se habere. Non usus est Roboamus à senioribus consilium petens numero plurali de se uno loquens, quod majorem quandam auctoritatem, & potestatem prae se ferre videtur, immo ne de se ipso quidem loquutus est, sed ut respondeatur inquit, quasi non ad se solum, sed ad ipsos quoque pertineret responsum populo dare, non aliam profecto ob causam, quam quod eos, & quia seniores erant, atque aetate longe ipsum antecedebant, & quia non sui familiares unquam, sed patris viri prudentissimi & sapientissimi olim fuerant, vel revereabatur, vel se revereri profiteri volebat. A juvenibus vero illis, qui nec ipso grandiores erant, & ipsi proinde serviebant, consilium petenti, non erat quod aliqua modestia uteretur, sed cum auctoritate, & pro majestate regia loqui decentissime poterat, ideoque numero illic plurali est usus 1 Reg. 22. 3. Nam & Rex Israelis Achabus cum servis suis verba faciens, eodem modo loquutus est. Inquit enim: *Scitisne, quod nostra sit Ramoth Gilead? Nos autem cessamus tollere illam de manu Regis Syriae.* Quod quidem non ob summam aliquam familiaritatem, quam secum ipsius servi haberent, nec quia ipse eos unquam socios & participes regni sui agnovisset, ab Achabo factum fuisse dici potest, sed ut, quemadmodum reges cum servis suis loquentem decebat, cum auctoritatis, & imperii quadam significatione verba sua proferret. Quod si dicas in hisce exemplis constare, illos reges cum aliquibus esse locutos, in loco autem nostro nihil dici, unde appareat, Deum cum quopiam fuisse locutum, illud nihil est. Satis enim est eos reges numero plurali de se ipsis, & tanquam personam unam locutos esse. Ex quo id saltem efficitur, potuisse Deum de homine creando cum Angelis suis tanquam personam unam loqui, & nihilominus tamen plurali numero uti. Nec vero praeterea abs re erit (si tamen omnino velimus, reges tunc temporis nunquam in numero plurali de seipsis locutos fuisse, nisi cum in consilium aliquo modo alios adhiberent) existimare, Deum de homine condendo statuentem, numero plurali loquentem à Mose inductum fuisse, ut, quanti momenti hominis creatio esset, indicaret, quam scilicet non satis pro rei dignitate expicaturus fuisset, nisi Deum humano more tanquam de ea consultantem, seu consultatione praecedente decernentem fecisset. Verum ab iis, qui auctoritate pollent & eam prae se ferre volunt, ob id saltem cum de seipsis loquuntur, numerum pluralem pro singulari usurpari demonstrat aperte Christus, qui apud Johannem cum Nicodemo sic loquitur Joh. 3. 11. *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus, testamur, & testimonium nostrum non accipitis.* Nam de seipso solo Christum loqui, cum res ipsa aperte docet, nemo enim erat quem sibi socium ea in re facere posset, tum sequentia verba declarant. Inquit enim: *Si terrena dixi vobis, & non creditis? Quomodo si dixero coelestia credetis? Et nemo ascendit in coelum, nisi qui descendit de coelo &c.*, & infra de eo ait Baptista Joh. 3. 32. *Qui de coelo venit, super omnes est. Et quod vidit, & audivit hoc testatur, & testimonium ejus nemo accipit.* Idem Christus Marci cap. 4. 30. *Cui assimilabimus* inquit *regnum Dei, aut cui parabolae comparabimus illud?* Cum tamen de se uno loquatur, ut patet ex Luca cap. 13. 18, qui ita habet: *Cui simile est regnum Dei, & cui assimilabo illud?* Quod autem Christus eam auctoritatem, qua praeditus erat, in verbis suis prae se ferret, ostendunt manifeste omnes ejus conciones, & sermones, & diserte testantur Evangelistae Matth. 7. 29. Marc. 1. 22. Luc. 4. 32: qui eum non tanquam scribas, sed tanquam auctoritatem habentem docuisse affirmant,

Sed quid opus est, vel ad illam Hebraeae linguae, vel ad recentem loquendi consuetudinem, qui auctoritate, & dignitate sunt praediti, confugere, cum apud ipsos Graecos & Latinos frequentissimum sit, ut privati homines cum de seipsis loquuntur, plurali numero pro singulari utantur? Locus citare, vel auctores nominare non attinet, cum hi tritiores sint, ut quidem arbitror, qui aliquo numero habentur, illi vero ubique passim sint obvii, adeo ut rem ipsam commemorasse sufficiat. Id tamen dixisse praeterea volumus, apud probatissimos auctores, consequentia hac loquendi figura usos fuisse, praesertim cum de se ipsis quadam cum dignitate, & orationis apparatu loqui voluerunt, ut in Xenophonte, & Cicerone apparet. Quorum ille in proemio egregii illius operis de majoris Cyri institutione, & in praefatione libelli de re equestri, de se ipso loquens, perpetuo numerum pluralem usurpat. Hic vero in exordiis complurium suorum librorum de se ipso verba faciens, libentius plurali, quam singulari numero uti videtur. Quocirca satis mirari non possumus adversarios nostros, qui usum hunc plurali numero de se ipso loquendi barbarum, & recens inductum appellare non dubitaverint, cum potius, si & non prorsus inerudite loqui, & in speciem saltem non plane inepte nobis respondere videri voluissent, dicendum illis fuisset in linguis quidem politioribus & excultioribus, qualis est Graeca & Latina, eum usum jam à quam plurimis saeculis invaluisse, & tunc maxime, cum maxime florerent, at vero in rudioribus & incultioribus, qualis Hebraea est, ejusmodi orationis figuras atque pigmenta non claruisse. Et sane ejus usus exempla, quae, ut diximus, in Graeca & Latina lingua frequentissima sunt, in Hebraea admodum sunt rara, & fortasse non ulla, cum is, qui de seipso loquitur, imperio aut auctoritate aliqua insigni est praeditus, cum apud Graecos & Latinos, tametsi, ut diximus dignitatem orationem efficere videatur, modestiam tamen quandam simul prae se ferre videri possit, quasi is, qui de seipso loquitur, sibi ipsi soli nihil vendicare audeat, sed in omnibus, quae dicat aut faciat, socios & adjutores quosdam habere se profiteatur. Quod si hunc usum tum demum novum & barbarum esse dicere se voluisse affirment, cum quis tanquam imperium habens loquitur, vix enim in lingua Graeca & Latina aliter, quam singulari numero ejusmodi personam sustinentes, apud probatos auctores loquentes invenias; jam satis est probasse, in Hebraea lingua, de qua nobis agendum est; illum & elegantem nec insolentem censeri debere. Verum enim vero illud adhuc est, quod in adversariis nostris multo magis mirari summus, unde intelligi potest, quid studium sua defendendi aliquando homines facere quodammodo cogat, & quam misere illos excaecare soleat. Nam dicant, obsecro, si ita omnino locus ille legendus est: *Faciamus hominem &c.* ut ipsimet tacite confitentur, quanam ratione idem plane sensus eademque verborum vis numero singulari exprimi potuisset? Num si dictum fuisset faciam? At illud futuri temporis fuisset, & decretum loquentis simpliciter significasset, faciamus vero & praesentis temporis est, & simul cum decreto cohortationem quandam sui ipsius percipere, continet. In nulla autem celebri lingua receptum est, ut quis seipsum ad aliquid faciendum simplici verbo cohortari, numero utens singulari, possit, nisi cohortandi vox ipsa exprimatur, sed solo plurali numero id posse fieri contingit, sine ulla ejus, qui loquitur, pluralitatis significatione. Nunquid cum Hannibal apud Livium * venenum sponte sumpturus ait, *Liberemus diuturna cura populum Romanum*, aut cum Aristoteles in initio libri de Poëtica sic scribit, *De Poëtica, ipsaque &c. dicamus, incipientes primum à primis*. vel in Hannibale, vel in Aristotele pluralitatem aliquam fuisse significatur? Sed quid plura opus est, cum necesse omnino sit, si adversarii argumentum, quod ex numero illo plurali ad pluralitatem in Deo

* Dec. 4. lib. 9.

probandam ducere, ab hac nostra impugnatione defendere velint, eos ingenue fateri, se non una modo nec leviter lapsos fuisse, & non *Faciamus*, sed *Faciamus* eo in loco legendum esse? At vero si huc confugerint, nihil efficient ejus, quod quaeritur. Satis enim convulsum eorum argumentum fuerit, si ostendatur verbum Hebraeum *Naaseh* futuri temporis, *Faciamus* recte verti posse, ita ut eo verbo cohortatio illa sui ipsius exprimatur. Id autem nullo negotio fiet; nam, praeterquam quod certissimum est, Hebraeos loquendi modum illum futuro exprimere, cum alioqui id praestare nequeant, & ejus rei innumerabilia extent exempla, omnium fere interpretum consensus id aperte ostendere videtur, inter quos Septuaginta illi, etsi per futurum verbum illud verterint, modo tamen, ut vocant, subjunctivo extulerunt, nimirum ut cohortationem illam sui ipsius exprimerent. Alioqui indicativo extulissent, & non ποιήσωμεν ut fecerunt, sed ποιήσομεν scriptum reliquissent. Quid igitur solidi ad assumptionem argumenti sui probandam, id est, ad demonstrandum Scripturam Deum plures esse ostendere, ex eo verbo, & ex numero plurali, qui in ipso, & in cohaerentibus vocibus continetur, elicere possunt adversarii, cum ita id verbum interpretari nos debeamus, ut certe possimus, ut quilibet singularis homo de se uno loquens, si idem prorsus dicere voluisset, aliter loqui nullo pacto potuisset? Ex iis autem, quae dicta sunt, satis, superque responsum videtur ad locum illum Gen. 11. 7. *Venite descendamus & confundamus &c*, quem locum adversarii superiori adjungunt, & ex eo non minus, quam ex illo sententiam suam confirmari posse putant, cum tamen praeter ea, quae a nobis ad superius testimonium diluendum allata fuere, quaedam ad hoc nominatim refellendum dici possit, & quae ibi diximus, hic magis indubitata censeri debeant. Observandum est enim hoc loco, paullo superius ab hominibus illis urbem & turrim construere volentibus dictum fuisse, *Venite faciamus lateres, &c.* & iterum, *Venite faciamus nobis civitatem, & turrim.* Unde ipsi etiam quondam, ea verba a Deo, qui simul eos irridere, & eorum inceptum atque conatus irritos se facturum dicere volebat, prolata fuisse plane verisimile est, adeo ut etiamsi locum ipsum, & de seipso tantum locutum Deum fuisse statuamus, nullam tamen pluralitatem in ipso per numerum illum pluralem significari appareat. Et hoc illud erat, quod superioribus responsionibus in hoc testimonio diluendo addi poterat. Id autem, quod supra de Angelis dictum fuit, hic tanto rectius dici potest, quanto in confundenda lingua eorum hominum verisimilius est, Deum Angelorum opera usum fuisse, quam in homine condendo, cum nulla hic prorsus suspicio sacrilegii futura sit, si ejus operis, linguam scilicet hominum confundendi, Angelos participes faciamus, per quos multo praestantiora opera Deum saepius patrasse compertum est. Quod vero de numero plurali singulari loco usurpato diximus, hic plausibilius multo videri possit, cum Deus hoc loco manifeste, tanquam imperium & auctoritatem habens, loquatur. Quanquam cum nos imaginem illam divinam in homine, imperium, quod in cetera inferiora illi concessum fuit, potissimum significare persuasissimus, non minus ibi, quam hic, imperii in illis verbis significationem dare Deum decuisse censemus. Sed quid tandem de necessitate illa numeri pluralis, in sui ipsius cohortatione dicemus, cum hic nulla ratione negari possit, modum illum loquendi omnino extare? Id enim planissimum facit vox Hebraea, *Habah*, quam palam est, etsi imperativus sit numeri singularis verbi *Jahab*, quod dare significat, idem tamen in hoc & similibus locis valere apud Hebraeos, quod Age apud Latinos. Hoc autem ideo libentius a nobis dictum fuit, ne quis propter vulgatam lectionem, quae, ut vidimus, Venite habet, cui assipulatur versio Graeca, in qua δεῦτε, & Tigurina editio, in qua Agitedum legitur, pluralis numeri eam cohortandi vocem a Mose scriptam fuisse sibi persuaderet, quod non sine mysterio, sed ad pluralitatem illam in Deo, multo etiam evidentius quam in illis verbis *Faciamus &c*, indicandam, ab ipso factum esset. Qui scrupulus omnino cessat, cum, ut diximus, non plurali, sed singulari numero, nec aliter, quam fieri solet, cum quilibet solummodo seipsum cohortari vult, ea vox enunciata fuerit. Quae tamen si plurali numero enunciata fuisset, non modo firma adhuc maneret responsio illa, quod Deus Angelos suos allocutus fuisset, sed alia praeterea non pauca pro responsione afferri possent, quae explicare opus non est, praesertim, cum jam alium quendam locum excutiendi tempus esse videatur.

Itaque pro tertio adversariorum ad hoc secundum argumentum confirmandum testimonio, afferri possunt verba illa Dei apud Esaiam cap. 6. 8. *Quem mittam, & quis ibit nobis?* Hic enim Deus, inquiunt adversarii, qui de se ipso numero singulari loqui incipit, sermonem deinde numero plurali absolvit. Ex quo, ajunt, omnino intelligi debet, Deum de se uno tanquam de pluribus loqui, & proinde ipsum Deum & unum, & plures esse. Jam vero si adversarii hoc testimonio uti volunt, necesse est, quemadmodum etiam ex iis, quae dicenda sunt, manifestum fiet, ut sententia illorum verborum, *Quis ibit nobis?* sit, *Quis ibit ante faciem nostram?* ut alibi loquitur Scriptura, sive, Quis ibit tanquam missus a nobis? Quis ibit pro nobis, id est, ut nobis hac in re serviat, sive loco nostrum? Verum vix credimus locum inveniri, quo iste aut similes interpretationes confirmentur, in quo scilicet *Lanu* (quod redditum fuit *Nobis*) sive aliud simile pronomen, cui praeposita sit litera ל junctum verbo *Ire* sive *Jalach*, aut *Halach*, apud Hebraeos ejusmodi significationem habeat; quam alioqui habere posse non negamus. Sed demus inveniri, & illas, aut similes sententias verbis optime convenire, Quid tum? Nonne enim a nobis supra probatum fuit, pluralem numerum, non in Hebraea tantum, sed in Graeca quoque & in Latina lingua, cum quis de seipso loquitur, pro singulari passim usurpari? Nam quod hic Deus primum singulari, deinde plurali numero de se ipso verba faciens, usus fuerit, id nihili faciendum est. Christus, ut supra vidimus, cum Nicodemo de se uno loquens, primum numero singulari, deinde vero plurali est usus, & rursus ad singularem postea reversus est. Paulus diverso de se uno sine dubio verba faciens, primum numero plurali dixit; *Per quem accepimus gratiam & Apostolatum &c.* Deinde numero singulari inquit: *Gratias ago Deo meo &c.* ad Rom. 1. 5. & 8. Plutarchus in proœmio vitae Thesei, de seipso primum singulari numero loquitur, deinde vero plurali. Cicero ita numerum pluralem cum singulari miscet, ubi de seipso verba facit, ut saepe in eadem periodo utroque numero utatur, veluti in praefatione primi libri de natura Deorum, ubi scribit; *Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus.* Quo in loco, non in eadem periodo solum, sed in eodem ipso membro orationis a singulari numero incipiens in pluralem desinit, & cum *Video*, *Nostris* conjungit. Rursum a plurali in singularem desinit eadem in periodo, non multo post, cum inquit: *Nam cum otio langueremus, & is esset reipub. status, ut eam unius consilio, atque cura gubernari necesse esset, primum ipsius reipub. causa, Philosophiam nostris hominibus explicandam putavi.* Non est igitur quod ex mutatione numeri aliquid indubitatum colligere possint adversarii, nisi numerum pro numero positum fuisse. Ceterum nos aliam loci sententiam esse arbitramur, quam putant ipsi, & idem esse plane credimus, *Quis ibit nobis?* Atque, Quis ibit ex nobis? In hanc autem sententiam linguae Hebraicae proprietas, & hoc loco mira quaedam elegantia, venire nos cogit. Lingua enim Hebraea satis frequenter utitur Ire sibi, pro Ire simpliciter, & aliquando eo prorsus sensu, quo hic

hic verbem illud positum est, ut exempli causa apud Hieremiam cap. 5. 5. *Elchah li, Ibo mihi ad magnates, & alloquar eos*, quam phrasim, in linguam quoque Italicam & Gallicam derivatam fuisse, animadvertimus. Cum igitur hoc plurali sine quam eleganti uti hoc loco vellet Esaias, & simul eam sententiam exprimere: Quis ibit ex nobis? Compendio orationis aliam insuper elegantiam persequi voluit, & sine dubio pro *Mi jelech lo mimmenu*, dixit *Mi jelech lanu*. Jam si hoc nostra interpretatio, cujus nos primos auctores esse non arbitramur, quamvis a nemine eam acceperimus, vel saltem sententia, quae ex ea colligitur, quamque multi fortasse in illis verbis agnoscant, admittatur, mirum in modum confirmabitur id, quod in sequenti adversariorum testimonio examinando dicturi sumus, nempe sub pronomine *Nos* cum Deus loquitur, Angelos, & ipsum Dei proprium quodammodo famulitium comprehendi posse. Nam si id hic fit, ubi Deus ipse sub ea voce contineri non potest, quanto magis id ibi fiet, ubi nihil vetat, quominus ipse Deus quoque ea dictione intelligatur? Atqui certum est eum, qui omnino missurus est, numero & nomine eorum non posse comprehendi, qui tanquam ab eo missi ire possunt, & idcirco hoc loco sub dictione *Nobis*, ipsum Deum qui loquitur comprehendi non posse, sed tantummodo eos, qui illi ministrant. Quod si quis ex adversariis nostris, fateatur quidem hujus loci sententiam eam esse, ac si dictum fuisset, *Quis ibit ex nobis?* Sed non tamen sub dictione *Nobis* Dei Angelos atque ministros contineri, sed plures illas personas in Deo tantummodo significari, jam hoc simpliciter dictum falsum esse constabit, cum una ex illis personis eo numero contineri nequeat, quippe quae nunquam nunquam missa est, sed solum mittat. Itaque ea sententia admissa, semper verum erit eum, qui hic loquitur a numero eorum, quos dictio *Nobis* complectitur, penitus excludi. Is enim sine dubio loquitur, qui mittit, cum dicat, *Quem mittam?* Sed perquam absurdum esset de personis illis tantum, quas adversarii intelligunt (etiamsi verum esset eas in Deo reperiri) vocem illam debere exponi, si concedatur idem esse, *Quis ibit nobis?* Quod est, *Quis ibit ex nobis?* Primum enim quaereret pater quem missurus esset, cum non modo ad duas tantum personas filium scilicet & Spiritum Sanctum, ejus verba referri possent, quae tamen verba multo plures, qui mitti possint, indicare videntur, sed etiam ad solum filium referenda essent: cum etiamsi Spiritus Sanctus mittatur, nunquam tamen mittatur, nisi ut consoletur, ut excitet, ut confirmet, ut mentis oculos & aures aperiat, & ejusmodi alia faciat, non autem ut simpliciter aliquid annunciet, & multo minus, ut vel ea annunciatione, vel aliqua quavis ratione eos, quibus annunciaturus est, indurET, excaecet, & surdos efficiat. Quod, ut ex ipsis mittentis, quae subjiciuntur, verbis clare liquet, facere debebat is, qui mittendus erat. Quaereret igitur pater quem mitteret, cum tamen filius solus ad id munus, ex eo numero quem intelligeret, mitti posset. Quo quid ineptius existimari debeat non video. Deinde ea patris verba audisset Esaias, quae cum filio & Spiritu Sancto locutus fuisset, id quod nullo modo fieri potest, aut saltem ab omni verisimilitudine abest. Fieri quidem non posse videtur, si id verum est, quod Trinitarii isti statuunt, opera Trinitatis ab extra, ut ipsi loquuntur, indivisa esse. Sed quam illud eorum axioma, sine quo tamen ruit, quicquid de indivisa illa, & una numero essentia divina in tres personas distincta, commenti sunt, ipsismet aliquibus asserentibus, falsum sit, superiore libro satis demonstratum fuit. Verisimile autem nullo modo credendum est, cum nulla causa subesse possit, cur ipse Esaias, qui id factum fuisse narrat, verba, quae divinae illae personae inter se loquerentur, exaudiret. Quamvis potuisset postea divino patefaciente spiritu id novisse, ut aliis narrare posset. Postremo quid absurdius excogitari potest, quam Esaiam se personis illis divinis immiscuisse, & quaerente patre, quem mitteret, dixisse, *Ecce ego mitte me*, quasi is quoque ex numero illarum esset? Neque vero est quod quis dicat, non patrem solum, sed totam trinitatem ea verba protulisse, & quaesisse quem mitteret, nempe extra se, aut quamnam ex suis personis missura esset, quam sententiam secuti fuisse videntur Tigurini in sua editione, in qua perperam disjunctivam particulam pro conjunctiva hoc loco reposuerunt. Sic enim habet editio illa, *Quemnam mittam? Aut quis ibit nobis?* Nam in Hebraeo positum est, *Quem mittam? Et quis ibit nobis?* Et satis constare potest, simplicem illam copulam hoc loco non disjunctivae particulae vim habere, quod perraro fit, sed exegeticae omnino esse, quod frequentissimum est non in Hebraea tantum, sed in omnibus aliis linguis. Praeterea quomodo tota trinitas dicere potuit: *Quis ibit ex nobis ipsis divinis personis?* Cum, ut dictum fuit, omnino esset, non modo unam ex illis, nempe patrem, non mitti, sed spiritum quoque sanctum, licet alioqui ire potuisset, ad id munus, de quo ibi agebatur, deligi non posse. Cum igitur adversariorum ex hoc loco ducta argumentatio, nequaquam verbis convenire possit, propterea quod linguae proprietas & elegantia, alia ratione ea explicari concedere non videntur, quam, ut perinde sit ac si dictum fuisset, *Quis ibit ex nobis?* Et, si concederent, numerum tamen pluralem pro singulari fuisse usurpatum, ratione & exemplo ut credamus adduci aut possimus, aut etiam debeamus; planum jam esse confidimus, eos hoc sacro testimonio ad sua commenta confirmanda omnino abusos fuisse. Potuisset autem supradictis testimoniis addi locus quidam, sed qui magis interpretationem nostram probet, & adversariorum errorem, in pluralibus illis Dei de se loquendi modis explicandis, plane coarguat. Verba videlicet illa Dei apud Esaiam cap. 41. 22, & 23, in quibus Deus perpetuo numero plurali loquitur. Quod tamen pluralitatem aliquam in Deo non indicare agnoverunt adversarii ipsi. Ibi enim Deus socium sibi adjungit populum Israelis, & propterea numero plurali utitur, quamvis ipse solus sit qui loquitur. Quod si Deus homines terrenos & mortales sibi charos, in sermone socios sibi adjungere non dubitat, quanto magis caelites ipsos, immortales inquam Angelos suos, sibi dum loquitur socios adjungere solere putandus est? Verum adhuc, ut assumptionem illam praecipui argumenti probent adversarii, id est, ut unum Deum plures esse in Sanctis Literis ostendi evincant, inde tertio loco argumentantur, quod Deus manifeste sibi uni plures personas tribuat. Ex quo non solum argumenti assumptio, sed ipsa thesis, quae habet in una numero essentia Dei plures esse personas, citra ullum argumentum plane astrui, si id verum esset, videretur. Ad id autem demonstrandum afferunt verba illa Dei Gen. 3. 22. *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis, sciens bonum & malum esse.* Hic enim non est quod quis numerum pro numero positum esse dicat, cum dicatur *Unus ex nobis*, quod aperte de pluribus personis sermonem esse demonstrat. Atqui unus Deus est, qui ita de seipso loquitur. Igitur in uno Deo plures sunt personae. Nos vero dicimus, tantum abesse ut ex hoc loco evidentius, quam ex superioribus, in Deo pluralitatem illam personarum esse demonstrari possit, ut ex eo una ex responsionibus, quas ad superiores attulimus, aperte confirmetur. Diximus autem, in illis idcirco Deum numero plurali loqui potuisse, quia vel cum Angelis suis loqueretur, vel saltem eorum rationem in suo sermone haberet. Quod fortasse alicui durum videri potest, cum nulla Angelorum mentio fiat, sed simpliciter scriptum sit, *Et dixit Deus.* Atqui hic, ubi similiter nulla Angelorum mentio fit, sed simpliciter scriptum est, *Et dixit Jehova Deus*, cum Angelis, vel certe non de seipso tantum, sed de Angelis quoque Deum fuisse locutum, satis manifestum est. Primum enim & subsequentia ipsius Dei verba, & id quod verbis consentaneum factum fuisse narratur, non

hæc ipsi indicant, Deum secum ipsum locutum non fuisse. Nam inquit, *Nunc ergo, ne forte mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, & vivat in æternum.* Quæ verba ad Angelos, quorum ministerio ad periculum illud cavendum Deus usurus erat, dicta fuisse, admodum verisimile est. Propterea Franciscum Vatablum, cum aliquid omnino in hisce verbis post *veattah*, quam vocem Vetus Interpres reddidit *Nunc ergo*, subaudiendum sit, ait subaudiri posse *Vos Angeli videte, sive cavete ne mittat &c.* Ministerio autem Angelorum ea in re usum Deum fuisse declarat sequens narratio: *Et emisit eum Jehova Deus de horto Heden ad colendam terram, de qua sumptus fuerat. Ejecitque Adam, & collocavit à plaga orientali horti Heden Cherubim, & laminam gladii versatilis ad custodiendam viam ligni vitæ.* Deinde, si secum ipsum verba fecisse Deum velimus, se ipsum solum tamen dictione illa *Nobis* eum non intellexisse; id ostendere possit, quod ipsius verba sine dubio ad verba illa serpentis respiciunt: *Eritis sicut dii scientes bonum & malum.* Poterat autem in his verbis vox *Elohim*, quæ reddita fuit *dii*, ut quidam faciunt, & Vatablus non diffitetur, verti *Angeli.* Illud nobis certum esse videtur, serpentem noluisse dicere eos futuros similes ipsi summo Deo. Nam profecto, si id dicere voluisset, ut ipsos ad comedendum ex arbore, illa magis accenderet, & Deum invidentia, non autem desiderio felicitatis eorum, id illis vetuisse apertius ostenderet, clarius multo illud expressisset. Sed nihil aliud dicere voluit serpens, quam, futurum, si ex fructu arboris illius comedissent, ut essent pares cœlitibus, & iis, qui divinitate aliqua sunt præditi, propterea quod boni & mali cognitionem adepti essent, quæ talium propria est, non autem, ut hactenus erant, hac in parte cæterorum terrestrium animalium & bestiarum similes essent, quæ ea cognitione sunt penitus destituta. Neque enim serpentis verba eam vim tantummodo habere censenda sunt, ut illi mulieri ea in re similes diis futuri essent, quod bonum, malumque cognoscerent, sed etiam, ut, quia boni malique cognitionem haberent, tanquam dii essent futuri. Nam quod ex esu fructus illius arboris boni malique scientiam essent adepturi, id ipsis jam satis notum erat, cum arborem scientiæ boni & mali eam vocari optime nossent, & ex scientia Dei, seu cœlitus proditum esse, nisi forte possit, quin jam sibi persuaserant. Sed quod, postquam boni malique cognitionem ipsi quoque adepti fuissent, tanquam dii censeri possent, id vero eos prorsus latebat. Et idcirco serpens non (quemadmodum Deus deinde locutus est,) ait, *Eritis sicut dii Ladaath*, ad agnoscendum, id est, in hoc quod cognoscetis bonum & malum, sed *Eritis sicut dii jodei, cognoscentes*, id est, quia cognoscetis bonum & malum. Quod si verbum *cognoscentes* ad Deum referas, ut fortasse fieri debet, & ad hunc modum locum convertas, *Eritis sicut dii, qui cognoscunt bonum & malum*, idem & quidem multo planior erit sensus, & aperte constabit id serpenti propositum fuisse, ut omnino persuaderet mulieri, si ex vetita illa arbore comedissent, futuros illos Deorum similes. Quod autem quis, eo quod boni malique cognitionem habeat, tanquam Deus ille summus censeri debeat, nihil est quod fingi absurdius possit. At vero cum tanquam unum ex cœlitibus & divinitate quadam præditis, existimandum esse, facile est, utque is mentem aut agnoscat, aut credat. Quare hæc respiciens Deus dixit: *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis. Ex nobis*, scilicet cœlitibus & qui in illo, quod cœlum incolunt, longe, longeque distinctis. Nam igitur mirum alicui videri debet, hic Deum cœlites cœlitus sibi socios facere, &, Nos dicendo ipsos quoque intelligere, cum non tibi quatenus & ipsi cœlum incolunt, id ab ipso fiat. Nam & ipsum quoque Jehovæ nomine, hac ratione reliquos simul cœlites intelligi, non uno in loco apud sacros auctores animadverti potest, præsertim vero in Psal. 115. ℣. 16. *Cœli cœli* [inquit] *Jehovæ* [*servati sunt*] *terram autem dedit filiis hominum*, id est, *Jehova sibi habitandum cœlum delegit, hominibus vero terram incolendam attribuit.* Ubi apparet Jehovæ nomine, non ipsum solum Jehovam, sed cœlites quoque omnes significari, qui una cum ipso in cœlis degunt, & ipsius proprium famulitium sunt. Itaque quemadmodum ibi & similibus in locis, cum cœlites ab iis, qui terram incolunt distinguendi sunt, solo Jehovæ nomine eos significari videmus, sic hoc loco, cum Deus ipse loquens cœli habitatores, à terræ habitatoribus distinguere velit, Nos eos appellavit. Præterea, etiamsi vel ad serpentis verba Deus non respexisset, vel serpens mulieri dicere voluisset, fore, ut si ex arbore illa comedissent, ipsi summo Deo similes essent, ab omni tamen verisimilitudine abest, Deum id ipsum factum fuisse verbis suis confirmasse. Quamvis enim videri possit, satis correcta à Deo fuisse serpentis verba, quia non *Cognoscentes* ut ipse, sed *Ad Agnoscendum* dixerit, quæ correctio quanti momenti sit, supra exposuimus, adhuc tamen nimis hyperbole, eaque intempestiva, in ejus verbis esset, si, quod attinet ad cognitionem boni & mali, Adamum sibi similem factum esse, affirmaret. Hoc fortasse videntes plerique eorum, qui Deum de se ipso tantum locutum fuisse contendunt, non ex animo, sed per ironiam quandam ea verba ab ipso prolata fuisse dixerunt. Contra quam sententiam, quam nos omnino rejiciendam esse putamus, longum esset, & à proposito nostro alienum, si ea omnia afferre vellemus, quæ afferri possent, & iis respondere, quibus ipsi eam tueri conantur. Satis erit lectorem monuisse, primum, arborem illam ab ipso Deo appellatam esse arborem scientiæ boni & mali. Ex quo liquet, ex esu fructus illius comparatam vere fuisse boni & mali cognitionem, non secus atque ex esu arboris illius, quæ ab ipso Deo vitæ arbor appellata fuerat, vere vitæ propagatio & conservatio comparabatur. Deinde non cohærere verba illa, *Nunc ergo ne forte &c.* Si Deus ex animo locutus non fuisset. Tametsi enim in Hebræo simpliciter est *veattah*, id est *Et nunc*, voculam tamen simplicem copulam Hebræam ו, quæ ut omnes norunt, varias habet significationes, seu varias aliarum particularum, quibus Hebræi non multum abundant, non raro vicem obtinet, illativa, quam vocant, particula *Ergo*, explicavit Vetus Interpres, ut alibi sæpissime fieri necesse est, præsertim cum jungitur, ut hic, adverbio *attah*, ut exempli causa 1 Reg. 18. 19. Psal. 2. 10. Cur enim illa verba præmisit Deus, *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis*, nisi ut causam afferret, quare sibi ab esu arboris vitæ prohibere decrevisset? Nempe, quia cum boni & mali cognitionem adeptus esset, jam vel ejus arboris vim, vel saltem quanti ea vis facienda esset, quod prius ignoraverat, agnoscebat, & ob eam rem dubium esse non poterat, quin ex ejus fructu in posterum, si sibi ejus rei facultas daretur, comesurus esset, unde fieret, ut pœna mortis, quæ illi à Deo constituta fuerat, & quam eum subire Deus omnino volebat, vana esset. Sciendum est enim (quod rudiorum gratia dictum volumus) dictionem Hebræam *Pen*, quam Vetus Interpres, ut fere solet, reddidit *Ne forte*, non semper esse dubitantis, sed sæpe nihil aliud significare, quam scilicet simplex particula *Ne* apud Latinos. Exemplum, (ne longius abeamus) esto supra hoc eodem cap. in illis verbis mulieris Dei comminationem repetentis, *Pen-themuthun, Ne forte moriamini.* Nam certum est Deum non dixisse, posse fieri ut morerentur, sed Adamum sine ulla dubitatione ita locutum fuisse, *Quocunque die comederis ex ea, morte morieris.* Quæ verba omnem dubitationem excludunt, postquam si verba illa, *Quocunque die comederis*, ut nonnulli sanctæ linguæ peritissimi viri docent, idem significent, quod certissime si comederis. Quod si quis aliam quandam verborum Dei interpretationem sequi velit, cavisse scilicet Deum, ne Adamus ex arbore vitæ comedere posset, ut vel in perpetuum, vel

saltem

lidem quam diutissime in miseriis illis, quibus eum subjecerat, vivere consultum non esset, quam interpretationem hic refellere non est opus, summum tamen nihilominus id manebit, quod diximus, Non posse verba illa, *Nunc ergo ne forte &c.* cohaerere praecedentibus, si praecedentia non ex animo, sed ironice dicta fuisse velimus. Nam illa quoque interpretatione admissa, necesse est ut scientiae boni & mali, quam adeptus esset Adamus, non temere prius mentio facta fuerit, sed vel ut indicaretur propter eam scientiam majus periculum esse, ne Adamus ex arbore illa vitali comederet, quam esset antea, vel eam scientiam miseriis illis ita aucturam, ut bonum esset cavere, ne infelix ille nimis diu vivere posset. At vero (excipiet aliquis) ironia est in illis verbis tantum, *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis*, non autem in sequentibus, *sciens*, sive *ad sciendum bonum & malum*. Ac si Deus dixisset, Ecce quia Adamus adeptus est cognitionem boni & mali, idcirco fortasse, ut serpens illi praedixit, se mei similem factum esse opinatur. Haec verborum Dei sententia nullo modo esse potest, propter modum illum loquendi *Hebraeum*, *Ad cognoscendum &c.* qui eam omnino respuit, & aperte indicat in quo consisteret jam revera illa similitudo, non autem causam, cur eam consistere existimari posse, de qua similitudine si per ironiam affirmatum sit, per ironiam quoque id, in quo illa consisteret, affirmatum fuisse necesse est. Verum ex animo, ut probavimus, id affirmatum fuit, igitur ex animo quoque de similitudine est affirmatum. Postremo monendus est lector, verbum Hebraeum *Mimmenu*, quod versum est *Ex nobis*, verti quoque potuisse *Ex ipso*, sive *Ex seipso*, ut sit sensus, Adamum factum fuisse tanquam unum ex illis, qui ex seipsis, id est, nullo praemonstrante agentes, per se ipsos bonum & malum cognoscant. Qui sensus profecto peregrinus est, adeo ut quamvis similis locutionis exemplum nobis non occurrat, & dura fortassis verborum cum structura tum explicatio videri possit, neque si simus, qui violentas & coactas verborum interpretationes minime in modum refugiamus, tamen, nisi relatio illa verborum Dei ad verba serpentis nobis certissima & manifestissima videretur, ab hac interpretatione recessuri non essemus. Id sane affirmare non vereamur, potius quam ut illam admittamus, quae vult, Deum de seipso tantum locutum fuisse, hanc nos omnino amplexuros. Nam si haec vim aliquam verbis afferre videtur, illa veram sententiam plane convellit, & Deum ingenti quadam hyperbole uti et uterentem facit. Caeterum si simpliciter, ut quidem verisimilius est cogitationem Dei, qui, videns Adamum boni malique cognitionem adeptum fuisse, statuerit illum ab esu arboris vitae prohibere, a Mose verbis illis a se confictis expressam fuisse dicamus, non autem ipsa verba Dei narrata, multo magis erit interpretatio illa repudianda, cum multo magis hoc loco de seipso tantum, tanquam de pluribus, Deum loquentem inducere absurdum sit, quam ipsum Deum ita vere locutum fuisse. Cur enim, cum fere semper Deus de seipso tanquam de uno loquatur, & sicubi numerum pluralem usurpat, existimari possit numerum pro numero positum fuisse, vel ea ratione ejus majestatem, & dominationem indicatam, quae nec singulari illa, nec ratio ulla relinquit, aut aspernatur, cur ipsum hoc loco de seipso tantum tanquam de pluribus loquentem induceret, ubi nullo modo vel numerum pro numero usurpatum esse, vel honoris gratia id factum fuisse dici potest? At dicent adversarii: hoc est quod volumus, nam ideo id fecit Moses, ut pluralitatem personarum in Deo evidenter indicaret. Nos vero id nequicquam contendimus esse affirmamus, cum nullus locus ad rei magis ineptius excogitari possit. Si vero sine Angelorum respectu ita loquentem Deum introductum fuisse, omnes circumstantiae, ut supra exposuimus, omnino tollunt. Itaque Moses aliud effecisset, quam quod cogitasset, & praeterea valde imprudentem esse deprehenderetur, qui nec scriptum explicasset, & sine ulla causa, ut dici solet, coelum terrae miscuisset. At vero, si Deum ipsum revera ita fuisse locutum statuamus, cessant haec absurda, & recte sane Moses, qui rem, uti est, narravit. Verum, ut diximus cogitationem Dei, non autem ipsa verba, & hic & alibi verbis suis Mosem expressisse, verisimile est. Et si verba ipsa expendas, cum propter circumstantias, nisi ne Deum intempestiva illa hyperbole utentem faciamus, non secum de seipso tantum, sed vel cum suis Angelis, vel secum de iis quoque, qui una cum ipso coelum inhabitant, locutum eum fuisse prorsus credendum est. Sed quid amplius in hoc adversariorum testimonio diluendo laboramus, cum Calvinus ipse ex eo nihil ad doctrinam de tribus in Deo personis fundandam elici posse ingenue fateatur, ob eam causam, quod ipse Adam sub dictione illa *Nobis* comprehendatur? Quod etsi non satis feliciter ab ipso expressum fuit, idem est tamen revera, quod nos diximus de hyperbole illa. Sic enim argumentari voluit Calvinus, Adamus quasi unus ex illis, qui sub dictione *Nobis* comprehenduntur, factus fuisse dicitur, & inter illos jam numerari poterat. Sed Adamum inter personas trinitatis numerari potuisse, & tanquam unum ex illis factum fuisse, plane absurdum est. Ergo ii, qui sub ea dictione comprehenduntur, non possunt esse personae trinitatis. Sed, ut dictum est, non recte quod sentiebat expressit Calvinus. Neque enim unquam verum erit, Adamum ipsum sub dictione *Nobis* comprehendi, cum illis, qui sub ea comprehenduntur, similis factus dicatur. Nec vero, etiamsi velimus similitudinis particulam pro veritatis significativa, ut saepius in lingua sancta fieri solet, hoc loco accipiendam esse, ita ut perinde sit, ac si dictum foret, *Ecce Adam factus est unus ex nobis*, sub dictione tamen *Nobis* vere Adamus ipse comprehensus fuisset, cum ii, qui sub ea dictione comprehenduntur, tanquam distincti ab ipso Adamo, & qui jam essent antequam ille eorum numero fieret, in illis verbis considerentur, quamvis postquam ipse quoque ex eorum numero factus fuisset, si quis ex illis nulla antecedentis temporis ratione habita, *Nos* dixisset, Adamum quoque eum intellexisse necesse esset. Haec autem non idcirco a nobis dicta sunt, ut Calvinum sugillemus, sed ut ejus verba interpretemur, & tum insignem adversarium nostrum nobiscum, hac in parte, facere demonstraremus, ut, si qui sunt qui ratione ipsa minus moveri possunt, authoritate fortasse ejus viri moveantur, & omnes sacrorum verborum interpretationes, imo absurdas atque perversas, quas nobis adversarii opponere solent, deserentes, eo ipso duce aliquando agnoscere incipiant. Haec erant, quae ad probandum, in scriptura unum Deum nostrum plures esse indicari, afferri posse videbantur, & idcirco ab adversariis, ad pluralitatem personarum in una Dei essentia confirmandam, congeri consuevere. Quae quantum ponderis habeant, unusquisque ex iis, quae a nobis dicta fuerunt, facile dijudicare potest. Quare jam ad alia transeamus.

Sunt autem ex ordine nobis proposito ea testimonia afferenda & diluenda, quibus adversarii non pluralitatem modo, sed etiam ipsam trinitatem personarum in uno Deo probare contendunt, id est, eas personas, quas plures in Deo esse affirmant, numero tres esse. Et quamquam ea ejusmodi sunt, ut quilibet per se nihil ad rem pertinere perspicere possit, est tamen adversariis hac etiam in parte satisfaciendum.

Primo igitur, ad id probandum affertur historia de tribus viris, qui Abrahamo apparuerunt Gen. 18. qui tres viri Jehova esse dicuntur. Siquidem scriptum est, in ipso initio capitis, Jehovam Abrahamo apparuisse. Quod paulo post ad hunc modum explicatur: *Ecce tres viri stabant juxta eum.* Quid autem ad triplicitatem personarum in uno Deo significandam aptius dici potest?

Agnovisse autem ipsum quoque Abrahamum tantum mysterium ex eo patet, quod eos tres viros singulari numero compellavit. Nam postquam adorasset, dixit: *Domine, quæso, si inveni gratiam in oculis tuis, &c.* Hæc est, aut esse deberet adversariorum argumentatio ex hoc loco. Pro responsione animadvertendum est, dictum quidem fuisse Jehovam apparuisse Abrahamo, idque postea ita explicatum esse, *Ecce tres viri &c.* non quia illi tres viri simul in ea apparitione Jehovæ personam sustinerent, sed quia, is qui tunc Jehovæ personam sustinebat, duobus aliis comitatus apparuit. Itaque, cum is aliis præcelleret, dixit Abrahamus numero singulari, *Domine &c.* sic autem rem se habere id aperte ostendere videtur, quod discedentibus duobus ex illis, & uno remanente, is qui remanet Jehovæ nomine appellatur, cum quo Abrahamus tanquam cum Jehova loquitur, & salutem Loti sui longo verborum circuitu tacite procurat. Quamvis enim dicatur in historia viros illos jam abiisse Sodomam, non omnes tamen, sed duos tantummodo abiisse demonstrat initium cap. sequ. ubi scriptum est, *Venerunt duo illi Angeli Sodomam.* Cum igitur in ea narratione dicatur; *Et converterunt se viri illi, & abierunt Sodomam. Abraham vero adhuc stabat coram Jehova*, quis est qui discrimen manifestum non videat, inter eum qui remansit, & eos qui abierunt, in Jehovæ persona sustinenda, cum hi Angeli, ille vero Jehova nominetur, ut ex versu quoque 27. cap. seq. apparet, & manifeste hac ratione ab illis distinguatur? Quamobrem mirum videri non debet, si Abrahamus tanquam illum unum allocuturus, ab initio non plurali numero, sed singulari est usus. Sed quid si concedamus omnes æque Jehovæ personam in apparitione illa sustinuisse, & coram Jehova stetisse Abrahamum dictum fuisse, non quia Angelus ille, qui remansit duobus aliis præcelleret, sed quia quivis ipsorum Jehovæ nomine appellari poterat, & idem esse quod steterit Abrahamus coram Jehova, ac si dictum esset, stetisse eum coram Angelo uno, qui ex illis tribus remanserat? Certe nec propterea quidquam evincent adversarii, cum trinus ille numerus, non tam trinitatem personarum in una Jehovæ essentia arguere, quam aliud quiddam demonstrare possit, ut mox dicetur, & Abrahamus tres illos viros alloquens singulari numero uti potuerit, non propter occultum aliquod mysterium, sed quia sic, quamvis cum pluribus sit sermo, loquendi interdum mos est in Hebræa lingua, si plures illi simul sint, & quodammodo personam unam sustineant. Nam Lotus quoque cap. sequ. vs. 19. duos illos Angelos alloquens dixit: *Ecce nunc invenit servus tuus gratiam in oculis tuis*, quod tamen ad trinitatis mysterium, cum duo tantum essent, nec tertium cum illis antea fuisse sciret Lotus, referri nequaquam potest. Et 1 Sam. 9. 12. puellæ illæ Sauli & puero ejus interrogantibus, num eo in loco esset videns, id est Propheta, responderunt, *Est, en ante te, Nunc ergo festina &c.* Quod enim cum utroque loquerentur, manifestum faciunt sequentia verba: *Cumque ingressi fueritis civitatem, illico invenietis eum.* Et postmodum, *Nunc igitur ascendite, quoniam hodie invenietis eum.* Cur autem tres fuerint illi, in quibus Jehova Abrahamo apparuisse dicitur, potest hæc valde probabilis causa reddi, quod tria à Deo essent facienda; unum annunciare Saræ, quod conceptura & paritura esset filium, alterum Lotum ex Sodomæ civitate educere, & liberare, tertium ipsam Sodomam evertere, ac delere. Et sane si trinitatis mysterium eo trino Angelorum numero indicatum fuisset, nunquam duo illi à reliquo tertio se separassent, sed semper omnes conjuncti fuissent, præsertim si pervulgata regula illa adversariorum vera est, opera Trinitatis ad extra esse indivisa. Non erimus autem in testimonio hoc diluendo longiores, cum præstantissimi ex recentioribus, qui nobis adversantur, ejus infirmitatem agnoverint, inter quos præcipui sunt Lutherus, Calvinus, Musculus, & Borrhaus. Nam, ut reliquorum verba non recenseamus, hæc sunt à Calvino in hunc locum scripta. *Quod autem Patres hinc Trinitatis, & unitatis mysterium eliciunt, frivolum est, & sannis, indignumque [illegible].*

Secundo, ad hanc personarum trinitatem in una Dei essentia confirmandam, affertur inclamatio illa Seraphim apud Esaiam cap. 6. 3. *Sanctus, Sanctus, Sanctus Jehova exercituum*, cui similis est illa quatuor animalium Apocal. 4. 8. *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, & qui est, & qui venturus est.* Cur enim (inquiunt) cum ad unum Deum hæc referantur, & de uno tantum Deo dicantur, ter Epithetum Sanctus repeteretur, nisi in uno illo Deo tres essent personæ? Atqui nos profecto non possumus satis mirari, adversariorum, ut leviter dicamus, hac in re levitatem. Siquidem hæc trina repetitio non admodum infrequens est in Sacris Literis, sine ulla alicujus trinitatis, nedum trium personarum, significatione, sed tantummodo perfectionis cujusdam & incrementi causa. Certe Vatablus in eo loco Deut. 10. 14. *Ecce Jehovæ Dei tui [sunt] cœli, & cœli cœlorum*, annotat, eandem vocem ter repetitam esse incrementi causa. Cum apud Hieremiam Deus dicit: *Nolite confidere in verbis mendacii, dicendo, Templum Jehovæ, Templum Jehovæ, Templum Jehovæ sunt*, quis aperte non videt, ter idem dictum fuisse majoris & absolutæ affirmationis gratia? Quamvis enim Vatablus afferat illic sententiam (ut arbitramur) Rabbi David Kimchi, quæ est, id factum esse propter vestibulum, templum ipsum, & altare, non credimus tamen Vatablum eam comprobasse. Sapit enim hoc omnino (pace illius tanti Rabini dictum volumus) Judaicam, in explicandis Sacris Literis, superstitiosam & ineptam curiositatem. Quid, cum apud eundem Hieremiam ad finem cap. 22. legimus; *O terra, terra, terra, audi verbum Jehovæ*, num ibi quoque aliquam terræ triplicitatem significari dicemus? Aut cum apud Ezechielem cap. 21. 27. dicit Deus de corona Regis Sedechiæ, sive ipsius regni Judæ: *Obliquam, obliquam, obliquam ponam eam*, ad quasdam incertas & ineptas, de triplicitate aliqua in obliquanda seu pervertenda corona illa, recurremus, & non potius, ut loquendi usus, & ratio ipsa aperte docet, maximam ejus futuræ obliquationis asseverationem, obliquationisque ipsius magnitudinem à Deo decretam agnoscemus? Est autem ternarius numerus perfectioni cuidam indicandæ aptissimus, & idcirco quæ ter repetita sunt, perfecte, ac plane indubitanter affirmata censentur, & simul in suo genere perfecta indicantur. Ratio est, quia ternarius numerus primus est omnium, qui initium, medium, & finem habeat. Unum enim in numero ternario principium est, Duo medium censeri debent, tria vero finis, sive, ut apertius loquamur, prima unitas principium, secunda medium, tertia finis. Hinc factum est, ut, & apud sacros & apud Profanos scriptores, multa ter facta legantur. Atque, ut Profanos missos faciamus, ex quibus innumera exempla peti possent, legimus apud Johannem cap. ultimo, Dominum Jesum ter à Petro quæsivisse, num se amaret, & ter illi dixisse ut pasceret agnos, sive oves suas. Nam si quis hoc ad trinam illam Petri negationem respicere dicat, de quo tamen nihil apparet, dicimus in ipsa Petri negatione, ternarium illum numerum extitisse non aliam ob causam, quam ut is, qui, etiamsi oportuisset se mori, nunquam fore ut magistrum & Dominum suum abjuraret, nimis audacter affirmaverat, perfecte imbecillitatem suam agnosceret. In illa ejusdem Petri visione, qua Dominus illi ostendere voluit, Gentes quoque participes Evangelii gratiæ Dei fieri debere, & à Dei populo non amplius excludendas esse, ter idem factum est, non quidem propter aliquod latens mysterium, sed ut Petrus rem sic se habere penitus persuaderetur. Paulus cum Dominum ter rogasset, ut ab se Angelus ille Satanæ discederet, postea quievit. Ipse Christus ter Patrem

rogavit,

negavit, ut si fieri posset, maneret a se calix ille, deinde ab oratione cessavit. Longum esset si ex Sacris Literis omnia proferre vellem, quæ huc pertinere possent, & unusquisque per se ea facile observabit. Videat tamen lector hos locos Num. 22. 28. & 32. & cap. 24. 10. 1 Sam. 3. 7. & cap. 20. 41. 1 Reg. 18. 34. Proverb. 22. 20. Ezech. 21. 14. Joh. 21. 14. 2 Cor. 12. 14. Verum dicet aliquis, in eo loco Apoc. 4. 8. in Complutensi editione novies vox sanctus repetita est. Ex quo apparet, ter, perfectionem illam & incrementum quod ternario numero continetur, exprimi debuisse; nimirum, ut unicuique trinitatis personæ sua integra & absoluta ἁγιότης constaret. Respondemus primum, Complutensis editionis auctoritatem non tanti esse, ut cæteris omnibus anteponi debeat, in quibus summo consensu ter tantum id nomen eo loco legitur. Deinde dicimus, novenam istam repetitionem absolutissimum quoddam incrementum continere ter ternario numero repetito, qui numerus per se, ut dictum est, perfectionem quandam significat, & quo incrementi causa uti solent Sacri Scriptores. Addimus præterea, ex hoc ipso Apoc. loco veritatem argumentationis adversariorum aperte constare, siquidem ea ἁγιολογία ad Patrem solum pertinet, qui non eo libro cum nomine Dei distinguitur à filio, tum vero nomine ejus qui est, qui erat, & qui venturus est, ab ipso evidenter separatur, ut videre est cap. primo, ubi precationem gratiæ & pacis à Jesu Christo à precatione earundem rerum ab eo qui est, qui erat, & qui venturus est, manifeste Johannes distinguit. Atqui ea ἁγιολογία, & Deo, & ei aperte tribuitur qui erat, qui est, & qui venturus est, qui etiam omnipotens appellatur, eodem scilicet nomine, quo idem qui est, qui erat, & qui venturus est, cap. primo ℣. 8. appellatus fuerat, quam appellationem propriam patris in primitiva Ecclesia fuisse indicat symbolum, quod Apostolorum vocatur, ubi soli Deo Patri id Epitheton tributum fuit. Itaque apparet locum istum, etiam Complutensi lectione retenta, non modo adversariorum argumentationem non juvare, verum etiam eam funditus delere, cum de una tantum persona ter, sive etiam novies, id est tribus vicibus ter idem dictum fuerit, interpretationem vero nostram, & sententiam de numero illo ternario mirifice confirmare. Ex qua interpretatione & sententia nostra, confirmata abunde responsionem colligi posse ad omnes hujusmodi locos, qui ab adversariis proferri aut solent aut possunt, in quibus triplicitatis alicujus mentio fit, quæ ad Deum quoquo modo pertineat. Inter quos valde insignis est illa Dan. 9. 19. *Domine audi, Domine propitius esto, Domine attende, & fac, & ne moreris, propter te Deus meus &c.* ubi manifeste unus Deus ter Domini nomine compellatur, quod non modo ad perfectionem quandam illius precationis pertinet, non autem ad personarum aliquam in Deo triplicitatem, sed etiam idcirco factum est, quia per tres quosdam gradus eo, quo contendebat, ascendere ac pervenire voluit Daniel. Primum enim orat Deum ut audiat, deinde ut misericordia moveatur, postremo ut rei ipsi jam opem ferret, neque amplius moretur, quod postremum id revera erat quod expetebat, & à Deo precibus quodammodo extorquere aggressus fuerat. Nam quid attinet ad ea testimonia respondere, ubi de Deo nihil dicitur, quale est illud loci Eccl. 4. 12. *Funiculus triplex difficile rumpitur?* Quem tamen Lyranus ipse afferre non dubitavit. Quo nihil insulsius, aut ineptius fieri potuit, cum manifestum sit, nihil aliud eo loco sibi Salomonem voluisse, quam non bonum esse ut quisquam sit solus, sed præstare unum atque alterum socium sibi adjungere. Non longe ab hac eadem culpa abesset, si quis ad istam personarum in uno Deo trinitatem probandam aliquid momenti habere crederet, quod Arca Noë tribus tabulatis, sive contignationibus extructa fuerit Gen. 6. 16. & quod in templo illo Ezechieli per visionem ostenso, atriola quædam & cellulæ ternario numero sive ordine extiterint Ezech. 40. 10. & 21. 48. & si quæ sunt his similia; quorum locorum testimoniis diluendis, præsertim cum, ut dictum est, de Deo ibi nulla mentio fiat, ad quem triplicitatem illam referre oporteat, tempus inutiliter [illegible], inde nihil [illegible] omnino esse [illegible]. Ad hæc [illegible] triplicem personarum in uno Deo constituendam nullis, quod scimus, ab adversariis proferuntur. Quare jam de ista controversia [illegible] agimus. Sequitur autem, ut ea testimonia examinemus, per quæ omnino probari contendunt non modo plures esse, sed et quæ tres in uno Deo esse personas, verum etiam has patrem, filium, & Spiritum Sanctum esse.

Cætera desiderantur.

In Theses de Trinitate CLAUDII ALBERII TRIUNCURIANI, Notæ F. S. scriptæ in gratiam N. N. Regis Galliarum ad Principes Germaniæ legati.

JOh. 1. 15. *Ante me factus est, quia prior me erat.*) Rectius fortasse aliquando in sua translatione sic expressit Beza, *Mihi prælatus est, quia præstantior me est.* In priore membro habet Beza adstipulatores, non modo quos ipse in suis annotationibus citat, Chrysostomum, Augustinum, Cyrillum, sed omnes, arbitror, paullo eruditiores. In posteriore vero non est cur habere non debeat, cum verba ipsa id ferant, & infirmissima alioqui sit ratio illa, *quia prior me erat*, si de prioritate temporis id intelligatur, immo insignissima quæ afferatur, & plane ridicula. Adde, quod ℣. 27. ubi membrum hoc posterius desideratur, videtur omnino ejus loco positum fuisse, *Cujus non sum dignus &c.* Cæterum si quid scrupuli adhuc restat, ad illud eximendum consule Bezæ annotationes.

Gen. 1. 26. *Faciamus hominem &c.* In omni fortasse lingua obtinuit, ut cum aliquis seipsum, quantumvis solum, ad aliquid faciendum adhortatur, vel se facturum decernit, si id efferat, ut per subjunctivum modum Græce aut Latine enunciari debeat, numero plurali utatur; ut apud Livium lib. 39. Annibal venenum sponte hausturus, *liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum.*

Gen. 3. 22. *Adam factus est sicut unus ex nobis.* Voce *nobis* eos una cum Deo complectitur, qui cum ipso in cœlo habitant, vitamque cœlestem & immortalem degunt. Nam simplici etiam Dei vel Jehovæ nomine, hujusmodi ejus contubernales aliquando intelliguntur. Ut Psal. 115. 16. *Cœli Cœlorum Jehovæ, terram autem dedit filiis hominum.* Ad hæc locus ex Hebræo sic verti potest, *Ecce Adam factus est sicut unus ex seipso sciens bonum & malum.*

1 Cor. 10. 2. Item, quod sumus baptizati in nomen Patris &c. Israëlitæ dicuntur à Paulo baptizati in Mosem. Itaque possunt similiter Christiani baptizari in filium Dei, quamvis filii Dei actiones non sint simul natura cum Dei actionibus, quemadmodum nec Mosis actiones fuerunt simul natura cum actionibus Dei, in quem (tametsi id Paulus non exprimit) baptizatos eodem tempore, quo in Mosem Israëlitas fuisse, nemo, arbitror, negaverit. Adde, quod sibi expresse creaturæ cum Deo simul junguntur, in actionibus sive hominum erga Deum, sive Dei erga homines, iisque maximis, & quibus divinus cultus continetur. Exempla habes Exod. 14. 31. Judic. 7. 18. & 20. 1 Sam. 12. ℣. 18. De Spiritu Sancto nihil attinet respondere, nisi prius probetur, eum esse personam à Patre, & sic ab ipso Deo, cujus est spiritus, distinctam, id

quod nunquam fiet. Sed etiamsi fieret, jam ostensum est, ex eo, quod in ipsum, seu in nomen ipsius, eodem tempore, quo in Patris nomen baptizemur, nihil posse colligi de ipsius æqualitate naturæ cum Patre communibus.

Si ὁ λόγος & Spiritus essent creaturæ tantum, vis τοῦ λόγου filii Dei, & vis Spiritus sancti non pertinerent retro, &c.

Tametsi hic merito negari potest consequentia; tamen hoc omisso, dico, nos non concedere assumptionem, quod ad τὸν λόγον attinet, τοῦ λόγου scilicet vim retro pertinere, &c. Videbitur hoc durum; sed disputatione, ni fallor, mollescet. Spiritum Sanctum non creaturam non facimus, si in potiore significatione accipiatur, sed tantum negamus, eum esse personam ab ipso Deo seu Christi Patre, cujus spiritus est, distinctam.

Neque ὁ λόγος esset ille προφορικὸς, &c. Ubi probationes hujus rei, sive ex Aristotele, sive aliunde afferemus, & simul probabitur, Dei filium esse filium λόγου tantum, Deo juvante, respondebimus.

Quantum ad id pertinet, quod in isto scripto dicitur, ἕνωσιν ὑποστατικὴν duarum naturarum in Christo non esse ἐν τοῖς ἀδυνάτοις, &c; opus esset scire, quibus rationibus moveatur scriptor ille ad hoc asserendum. Alioqui ad istas respondere nequis, quæ forte (nisi ego fallor) fallaciam ignorationis Elenchi continent. Adde, quod instantia de anima & corpore in homine, nihil solidi habere potest, cum nondum, neque apud philosophos, neque apud Theologos liqueat, quid & qualis sit anima humana.

Animadversiones N. N.

In loca quædam FAUSTI SOCINI, *in quibus adversariorum suorum argumenta satis solide refutasse, vel verum quorundam Sacræ Scripturæ locorum sensum, non satis recte assecutus esse videtur, & in eundem finem Explicatio brevis* 53ii *Capitis* Esaiæ.

TOmo 1. pag. 538 b. l. 7. ad locum Rom. 1. 20. *Invisibilia enim ejus à creatione mundi &c*, ex quo alii conantur elicere cognitionem Dei hominibus naturaliter insitam esse, vel saltem solius rationis ductu, ex lumine naturæ hauriri posse, ita respondet, ut sensum ejus faciat, quod per ea quæ ab hominibus divinis, præcipue vero à Christo ejusque Apostolis sunt patrata mirabilia opera, Dei mandata & promissa hominibus innotuerint: Quem sensum, quamvis mira subtilitate inde exstructum, cum multis non satisfacturum confidam, alia ratione argumentum ex illo loco desumtum, retenta vulgari verborum explicatione, diluere conabimur.

Quamvis ergo Apostolus istis verbis Ethnicis objurget, quod Deum non aliter quam facerent cognoscerent ex rebus creatis, ac ideirco eos cupiditatibus ipsorum tradidisset, prout aperte verba versus 24 indicant. Certum tamen est Apostolum de ejusmodi hominibus loqui, qui divinitatem aliquam agnoscerent. Unde vero cognitionem illam hausissent, id hic non exprimitur, sed hoc tantummodo, *quod Deum cognoscentes, eum non tanquam Deum honoraverint, nec gratias ei egerint &c*, versu 21. Eo nomine autem scribit eos perstringi, *quia cognoscibile Dei in ipsis est manifestum* versu 19. Id quod nihil aliud est quam *æterna ipsius potentia & divinitas* versu 20: quæ ex operibus Dei, à creatione mundi exhibitis, recte cognita (id enim vox νοούμενα indicat) & perpensa, satis evidenter intelligi possint, ab iis, qui jam divinitatis notitiam haberent, quales illi erant quos Apostolus istis verbis reprehendit. Sensus igitur verborum est, illos homines gravissime in Deum peccasse, quod, cum scirent mundum à Deo esse conditum, exinde non perspexissent illum esse unum, æternum, & potentia infinitum, sed Deos excogitassent, qui post mundi creationem Dii essent facti, & quorum potentia certis terminis esset circumscripta, sic ut hic maris, alter terræ, tertius cœli esset Dominus, & multa similia absurdissima de Diis suis statuerent.

Regeres: qui ex solis rebus creatis potest perspicere Deum potentia & divinitate esse infinitum, eundem facile ex illis posse colligere Deum esse.

Respondeo, id nullo modo sequi; quia, qui ex creaturis acumine rationis concludit Deum esse unum, æternum, immensum, id non potuisset facere, nisi jam divinitatis cognitione antea imbutus fuisset, id quod à Socino fusius est demonstratum.

Pag. 540 a. lin. 1 & seq. Responsioni auctoris potest addi: quod si ex eo quod *bonus* dicitur fuisse homo quem Deus creaverat, quis velit concludere, in homine fuisse justitiam quandam originariam, idem etiam de bestiis & reliquis creaturis esse statuendum, de quibus itidem dicitur Genes. 1. 10, 12, 18, 21, 25 Deum vidisse *quod essent bona*.

Pag. 546 a cap. 9. lin. 13 à fine. Ad argumentum pro præscientia futurorum contingentium, quæ Deo adscribitur, ex prædictionibus Prophetarum desumto, responderi etiam potest, quasdam earum tacitam conditionem subintellectam habere, præcipue vero tales, quæ certas personas respiciunt: quæ vero nullam conditionem subintellectam habent, eas non agere de rebus contingentibus, de quibus controversia est. Conditio autem commode adjungi potest Dei verbis Gen. 18. 17, 18, 19. (quæ auctor pag. 547. a l. 1. examinat) *Scio Abrahamum filiis suis præcepturum ut Dei mandata custodiant*, nempe si in pietate perseveret. Cujus rei exempla quædam in medium afferemus. 1 Sam. 23. 12 David percunctanti Deum, num incolæ civitatis Kegilæ ipsum Sauli essent tradituri, respondet Deus, *tradent te*, nempe si illic remanseris, quam conditionem, non expressam, sed subintellectam, eventus apertissime evincit. Idem accidit in Jonæ prædictione, de Ninive intra 40 dies peritura Jonæ 3. 4. Sic 2 Sam. 7. 14 dicit Deus Davidi de Salomone, *ero ipsi in patrem, & ipse mihi in filium, & solium regni ipsius confirmabo in æternum*, vers. 15. *sed misericordia mea ab ipso non recedet in æternum, sicut eam à Saule abstuli*, ubi non tantum eventus, sed & ipse David & Salomon 1 Reg. 2. 4 aperte docuerunt, conditionem fuisse subintellectam, nempe, *si Filii tui viam meam custodierint fideliter &c*. confer Psal. 132. vs. 12. Similiter Matth. 21. 37. & Marc. 12. 6 Dominus vineæ, missurus Filium ad agricolas, dicit, *reverebuntur Filium meum*, quod Lucæ cap. 20. 13 explicatur, ubi, *forte reverebuntur Filium meum*, id est reverebuntur, si resipiscant.

Cap. 10. p. 549 a. lin. 25. His quæ auctor respondet etiam addi potest, Deum à mundi fundatione decrevisse ut Christus à peccatoribus mactaretur, & ipsum consequenter scivisse homines peccaturos. Hoc enim ad institutam quæstionem nihil facit, quæ quærit utrum Deus peccata singulorum hominum speciatim præcognoscat, atque vi incomprehensibilis cujusdam præscientiæ, adeo ut per eam libera hominis voluntas tollatur. Nam quod Deus præsciat in genere impios homines non defuturos, modo id de particularibus personis non statuatur, nullam peccandi necessitatem imponit, quandoquidem ex hominum consideratione facile perspicere poterit, si talem qualem mittere constituisset, hominem, nempe externa pompa, splendore & auctoritate destitutum, qui principes, hominum ordo, affectibus & moribus vehementer adversantia urgeret, qualia Christus proposuit, procul dubio eventurum, ut non deessent homines, qui maximam partem impii forent, ipsum capitali odio persequentes, tandem vita privaturi essent. Quidni etiam sub hac conditione potuit Deus decrevisse mortem Messiæ, si nimirum homines essent adeo perversi, ut ipsum morte afficere vellent?

Dicet aliquis: cum omnia ista adhuc incerta fuerint, adeo ut fieri potuerit quod Christus à nemine interemtus fuisset, manet ista non exigua difficultas, Socino ab adversariis suis objecta, si omnino Deus decreverit humanum genus, non nisi inter-

 veniente

venientem mortis violentia salvare, quod salus æterna ludibrio quasi fortunæ vel casus expolita fuerit: Quocirca necesse est alterutrum statuere, vel Christum necessario obedivisse (quod Socinus infra concedit, à nobis vero refutabitur, & necessario homines impios extituros, quod cum arbitrii libertate consistere nequit. Vel, si impii esse desierint, ut Christus ab aliquo pio homine (sicut Isaacus ab Abrahamo) esset mactandus. Ne cogamur salutem universi generis humani in incerta unius hominis obedientia, & absurda impotenti (ut sic loquar) necessaria existentia collocare. Cum tam dictis hæc paulo inferius.

Porro non videtur Socinus satis distincte respondisse ad hanc objectionem: *Si nimirum Deus futura contingentia non prænoscit, id propterea fieri, vel quia Deus nolit, vel quia non possit illa præscire.* Author vero cap. 8 ostendit futura contingentia inter non entia, quorum nulla est affectio, reponi debere, ac propterea non esse scibilia. Quod recte intellectum nullam difficultatem habet. Meo tamen judicio, si rem accuratius examines, dici potest Deum futura contingentia scire posse. Si enim nullo modo ea scire possit, nullam potestatem haberet ut ex contingentibus necessaria efficeret. Cum vero Deus omnia contingentia certo decreto determinare possit, ne aliter quam ipse vult evenire queant, omnino statuendum est Deum ea posse certo præscire, (quamvis certum sit ea tum non amplius manere contingentia) quod author Deum nolle facere multis ratiociniis & S. Scripturæ testimoniis ostendit. Præcipue quia Deus vult ut ordinariæ hominum actiones, respectu virtutis & vitii, liberæ maneant, sine qua libertate, nec virtuti nec vitio, & consequenter præmio & pœnæ nullus locus relinqueretur. Prout Socinus solide demonstrat.

Cap. 12. pag. 551. lin. 16 Author ad Esa. 6. 9, 10 respondens, concedit illis indicari Deum ipsum cæcitatis & pervicaciæ, quam Deus populo Judaico minari videtur, causam fuisse, quod tamen nulla necessitate coactus facit. Possunt enim verba Esaiæ ita interpretari, ut *audiendo audite & ne intelligatis*, nihil aliud significet quam audiendo audietis & non intelligetis, & imperativus loco futuri temporis sit positus, & vaticinium illa verba in se comprehendant, cujusmodi loquendi modi Job. 22 24. xxxij. 24. Prov. 2. 3. xx 13. Esa. 4. 14. Jer. 2. 19 & alibi reperiuntur. Quid quod in Græca 70 Interpr. translatione hæc ipsa Esaiæ verba per futurum tempus sint expressa. Verba vero *Crassum redditur cor populi hujus*, nihil aliud volunt, quam ut Propheta palam diceret, cor populi, propria ipsorum culpa incrassatum esse, quæ causa fuit cur verbum audientes ipsum non intelligerent. Similes locutiones non modo frequenter in S. Literis, verum apud ipsos prophanos auctores non raro occurrunt. Sic Ovidius de Apollinis cantilena in libro Metamorphoseon:

> Tum Phaëtontiadas musco circumdat amaræ
> Corticis, atque solo proceras erigit alnos, &c.

id est de rebus istis cecinit. Ita Levit. 13. 6. 17, 23, 28. 34. 37. 59 aliquoties in Hebræo dicitur Sacerdotem aliquem purum vel impurum redditurus, id est pronunciaturus vel declaraturus esse. Vide similia loca Deut. 13. 2. Joh. 9. 28. xj. 3. Esa. 42. 15, 16. Jer. 1. 10. xv. 1. Ezech. 13. 18. xxxij. 18. Act. cap. 10. 15. Rom. 7. 11. 1 Cor. 1. 20. 2 Tim. 1. 10.

Ibid pag. 552. b. lin. 13 à fine, Author ad locum 2 Cor. 3. 5 respondens, adversariorum argumentum optime diluit. Dictis tamen addi potest, Apostolum non simpliciter dicere se non posse aliquid cogitare, sed quod id non possit *ex nobis ipsis tanquam ex nobis ipsis*, id est, se res tam eximias non posse prædicare ita ut ipsi absque divina revelatione illa excogitaverit, atque adeo ipse causa fuerit potentiæ quæ in ipso erat. Quo ipso indicat se non tantum rem aliquam exiguam, sed etiam valde arduam, qualis erat munus Apostolicum, exequi posse, quando Deus ad id vires largiri dignaretur.

Cap. 14. pag. 561. a. lin. 20. statuit author Deum hominem graviter punire propter ejusmodi peccata, quæ per Dei ipsius indurationem necessario commisit. Quod nimis durum merito videri potest, nec etiam ullo modo statuere est necesse, & indubie Deus induratos homines non punit ob peccata quæ indurati, sed quæ ante indurationem commiserunt. Cum enim v. g. Pharao propterea tantum à Deo in vivis esset conservatus, ut Deus justitiæ & pariter potentiæ suæ specimen in ipso ederet, pœnam illam qua affectus est, jam antea sceleribus suis plenissime erat commeritus.

Ibid pag. 563. b. lin. 48. Concedit author certos homines à Deo propter scelera sua esse destinatos ut sint falsi Prophetæ. Præterea non satis commode mihi videtur ad argumentum ex isto loco petitum respondere. En ergo aliam solutionem. Primo enim, quid opus est concedere Deum falsos Prophetas proprie excitare? Nonne sufficit ut permittat Satanam ejusmodi sua mancipia decipere & falsa suggerere? Verba autem Judæ sic sonant: *Nam subingressi sunt quidam homines, olim ad hoc judicium ante scripti.* Quibus nihil aliud indicare Apostolum puto, quam Veteris & Novi Fœderis Prophetas jam olim scripsisse, extituros impios homines, falsos Prophetas. Ut *ante scripti*, vel *descripti*, nihil aliud sit, quam de quibus antea Prophetæ sint vaticinati, nimirum quod futurum sit ut Deus homines in impietate pertinaciter perseverantes, ita potestati Diaboli sit relicturus, ut ex illis falsos Prophetas sit facturus. Sic voces istas non opus est de Dei aliquo decreto accipere.

Ibid pag. 564. a. lin 28. Author admodum inepte ad Argumentum Augustini & aliorum, ab exemplo Christi petitum respondet, dum concedit Christum non libere sed necessario obedientiam fuisse. Nec juvat ipsum quod urget in eo Christum nobis esse dissimilem, quod is necessario, nos vero libere Deo pareamus. Undenam quæso id probare possit? Et si Christus non potuit non obedire, nullius profecto pretii fuit ipsius obedientia, quam tamen tantopere Apostolus deprædicat Phil. 2. 6. & seq. Cum vero Hebr. 2. 17. expresse dicatur *Christum in omnibus fratribus similem debuisse fieri*, & cap. 4. 14. *quod in omnibus, quemadmodum & nos, tentatus fuerit, sine peccato* (quod sane nullo modo verum esse posset, si in tentationibus nullo modo peccare potuisset) necessario sequitur, si ipse peccare non potuerit, nec etiam pios posse, & si necessario obediens fuerit, idem in nobis locum habere debere. Atque adeo firmum manet Augustini argumentum. Quocirca omnino negandum est Christum necessario obedivisse; quod nulla solida ratione confirmari potest, & apertis Sacræ Scripturæ testimoniis & rectæ rationi repugnat. Cujus sententiæ non modo non pauci hodie reperiuntur defensores, sed & ante nos Scotus, Durandus, Gabriel Biel, Gregorius de Valentia & Molina eam palam scriptis propugnarunt, & ex professo à Simone Episcopio contra Cameronem, Operum Tomo 2 pag. 214. 288 & sequentibus prolixe asseritur, ad quæ lectorem remittimus, ubi etiam pag. 290. a. lin. 10, loca ubi citati à nobis authores, sententiam hanc in suis operibus propugnant, annotata sunt.

Ad argumentum ex Prophetarum vaticiniis petitum, pro necessaria Christi obedientia ratam, paulo superius satis respondimus.

Posset

Posset tamen aliquis objicere, si Christus defecisset, non modo omnes Prophetias falsas futuras fuisse, sed etiam de salute humani generis actum fuisse.

Respondendum est id nullo modo sequi, quandoquidem statui potest prædictiones non de certa aliqua persona, sed in genere de eo tantum agere qui Messiæ munere suscepto, in eo ad vitæ finem usque fidelis & constans esset permansurus, omniaque ad id requisita reipsa præstiturus. Quod si contigisset ut persona aliqua, v. g. Jesus, ad tantum honorem designatus, sub onere succumbens, certis haberetur lapsus & à pietate deficisceret, Deus alium eligere potuit per quem ad exitum hoc negotium perduceret. Nec desunt sane in Veteri Testamento exempla eorum qui in salvando populo Israëlitico ad munus Salvatoris à Deo electi, optato fine non sunt potiti, quales fuere Saul, Salomon, Samson, & si qui alii similes reperti sunt, qui postquam à Deo ad liberationem populi à Deo destinati essent, vel per impietatem, vel per summam imprudentiam, à Deo rejecti, vel ad tempus derelicti sunt, nec plena liberatione, quod alias facturi fuissent, populum Dei beaverunt.

Quod si vero omnes quibus Deus munus istud imposuisset, sub onere succubuissent, quod sane, posita arbitrii voluntate, omnino concedi debet possibile fuisse, nonne tunc saltem res tanti ponderis incerta, irrita, vel in longam dilationem protracta fuisset?

Responderi potest, quod eventus docuit, cum primus qui ad munus hoc delegatus fuit, ad exitum id plene perduxerit, in eo non fuisse majus errandi periculum, quam si quis certo prædicat eras in urbe Londino non defuturum ignem. Quamvis enim omnino possibile sit ut omnes incolæ ad unum usque, per incuriam vel negligentiam ignem non servarint in crastinum, nemo tamen vel capitis periculo dubitaret id pro certo polliceri. Sic etiam possibile quidem fuit ut omnes qui à Deo ad Salvatoris munus eligi possent, ad unum usque deficerent, sed quæ vel minima verisimilitudo in eo agnosci potest? Prædixit Christus Apostasiam Ecclesiæ suæ, & Antichristianam tyrannidem, absolute tamen loquendo potuerant illa non impleri, si omnes homines pii evasissent, qua conditione illa fuisse prædicta omnino credibile est: Quod cum nullo modo sit verisimile, potuit Deus hæc absque ullo errandi periculo prædicere. Sed fac tamen, ut ad propositum revertamur, periculum fuisse ne omnes ad munus Servatoris eligendi deficerent, quod possibile fuisse eo quo dictum est modo, non omnino negari potest, nonne potuit Deus absque tali quale Christus fuit, vel etiam absque ullo mediatore, humanum genus servare? Mihi profecto non fit verisimile Deum omnes homines in damnationis æternæ barathro relinquere voluisse, si homo Christus ipsi ad mortem usque obedire recusasset, & sic æternam hominum salutem in præcipitio incertæ unius hominis obedientiæ collare. Quod cum sapientia, benignitate & dominio ejus absoluto minime consistere potest. Crediderim potius Deum in hoc negotio nihil aliud decrevisse, quam homines ad immortalem vitam perducere, per ejusmodi quidem, misso Messiam, sed tamen cautione, ut si ista obedientia non esset constans, per aliud medium idem effectui datum fuisse. Confer cum his animadvers. ultimam.

Pag. 572. a. lin. 7 a fine, cap. 18. Iis quæ auctor ad argumentum ex dignitate personæ Christi desumtum respondet, addi etiam potest, quod si Christus culpam omnium peccatorum nostrorum ita in se suscepit, ac si ea ipse perpetrasset, eo ipso omnem personæ ipsius dignitatem tolli, sic enim non modo non dignior nobis, sed nobis omnibus simul sumtis indignior & execrabilior, vel saltem atque indignus & execrabilis statuitur, adeo ut nulla amplius dignitas in ipso locum habere, & sic nullo modo pro nobis satisfacere potuerit.

Cap. 21. pag. 580 Author ad argumenta adversariorum pro satisfactione Christi, ex Esaiæ 53 capite desumta respondet. Quamvis autem satis feliciter ostendat eum ex Esaiæ verbis nullo modo adstrui posse, à sensu tamen verborum Prophetæ non leviter aberrat. Quod cum aliam alicui præbere posset, in sententiam quam alioqui merito defendit non descendendi, aliam istius capitis explicationem mox subjungemus.

Cap. 25. pag. 590. b. Author discrimen Veteris & Novi Fœderis explicans, quod remissionem peccatorum, ex loco Jerem. 31. 33. 34. coll. cum Hebr. 9. 25, 26, 27. vult in Novo peccatorum futurorum remissionem per Christi sacrificium esse impetratam, ut ostendat quomodo non amplius opus sit ut sacrificium Christi repetatur, quandoquidem post illud multa peccata à Christianis sint commissa & quotidie committantur. Cum vero author supra, de futuris contingentibus agens, recte asseruerit ea inter non entia, quorum nulla est affectio, esse reponenda, peccata autem futura procul dubio sint contingentia, in quibus nulla remissio proprie locum habere potest, nullo modo opus est ad tam incertam opinionem confugere, cujus nullum vestigium in S. Literis reperiri credo, alia ratio discrimen istud expediendi est instituenda. Remissio igitur peccatorum, quam Christus suo sacrificio nobis peperit, in eo consistit, quod non tantum peccatorum pœnas à nobis abstulerit, sed etiam effecerit ne amplius peccemus, in quo maxima differentia inter Christi & legalia sacrificia consistit. Atque istud est quod Apostolus ex Jeremiæ verbis probare studuit, prout manifestum faciunt ipsius verba versu 11. ubi de Legalibus Sacrificiis asserit, ea nunquam potuisse auferre peccata, quorum sensus est, quod non possent efficere, ne homines in peccata rursus inciderent: nam quod ad pœnam attinet, ea per ista sacrificia penitus auferebatur. Præterea confirmat idem oppositio quam versu 14 instituit, inquiens: Christus *una sacrificii in æternum consummavit eos qui sanctificantur*, quod nihil aliud est, quam quod efficiat ut adeo sancti sint, ne amplius peccent, ac idcirco nullo sacrificio amplius opus habeant. Cum vero statim 15 versu subjungit: *Et Spiritus Sanctus nobis etiam idem testatur*, manifeste apparet, ipsum Jeremiæ testimonium adferre ut id quod diximus probet, nimirum quod per Sacrificium Christi ipsum peccare tollitur. Adeo ut *remittendi* vox non debeat intelligi de peccatis futuris, quæ quatenus futura, nondum commissa sunt, nec remitti possunt; sed de tali remissione quam repetere non est opus. Cum vero peccata non amplius committuntur, nulla etiam remissione amplius est opus.

Præterea vox peccati alio sensu in Vetere, alio in Novo Testamento, est accipienda. Certum enim est per oblationes legales nil nisi infirmitates, ignorantias & levia delicta expiata fuisse, pro peccatis vero elata manu perpetratis, nullam oblationem fuisse constitutum. Per Christi vero sacrificium præcipue talia peccata expiata sunt, quæ in Lege expiari per oblationes nullas potuerunt. Quicunque igitur fide in Christum suscepta, remissionem peccatorum accipiunt, iis ex fidei in tantas vires à Deo conceduntur, ut iis bene utentes non modo elata manu non peccent, sed ne peccare quidem.

dum possint, Joh. 3. 9. (de quo loco statim plurimis agendum erit) Quocirca in tali remissione nulla amplius oblatione opus est.

Quæres, quid ergo de illis qui post remissionem peccatorum, enormia quædam peccata committunt, sicut statim fieri, quod nonnunquam contingere exemplum Corinthiaci incestuosi, sed & locus ad Gal. 6. 1. & alii complures apertissime ostendunt? Nonne tunc liquido constat præcedentem remissionem ipsum non posse liberare, (quod & parabola Matt. 18. 34. non obscure innuere videtur) novaque oblatione opus esse?

Respondeo ex ipsis allatis locis satis constare posse, quod in istiusmodi casu nullo novo sacrificio sit opus, cum nusquam istud ab Apostolis indicetur, sed sola resipiscentia requiratur, quam cum quis ex animo præstat, remissio illa pristinas vires suas obtinet, quam non prius amittere potest, quam cum penitus religionem Christianam cum pietate prorsus rejicit. Quod ubi quis fecerit, ne tum quidem ullum novum sacrificium requiritur, quandoquidem tunc penitus impossibile est ut convertatur, quemadmodum verba Hebr. 6. 5, 6, 7, & x. 26, 27, aperte ostendunt.

Cap. 26. pag. 593. a lin. 17. Author ad locum superius citatum 1 Joh. 3. 9 respondens, *non peccare*, & *non posse peccare*, non de nullo prorsus gravi peccato, sed tantum de eo quod raro fit, intelligi vult. Quæ solutio, si nulla commodior daretur, omnino admitti posset. Si vero recte percipiamus quid Apostolus per *peccare* significare voluerit, sensus fiet planissimus. Cum ergo Apostolus vocem *peccandi* ab hominibus pie renatis removeat ad id quod Diaboli faciunt, *qui ab initio peccare* dicuntur, apparet ipsum per *peccare* nihil aliud significasse, quam contumaciter in peccato perseverare, quandoquidem id quod de Diabolo affirmavit, de piis apertissime negat fieri posse. Talia peccata impossibile est ut is [illegible] talia committat qui ex Deo genitus, id est vere pius est & manet. Idem quod de voce *peccandi* diximus, locum habet in vocibus *justitiam facere*, de quibus author in tertia ratione sua agit.

Cap. 26. pag. 594. lin. 6 a fine. Author postquam sub Novo Fœdere secundæ pœnitentiæ locum esse validissime adstruxisset, duo ad Hebr. Epistolæ loca enodare aggreditur, quæ ipsius sententiæ non parum obstare videntur, scilicet cap. 6. 4, 5, 6 & x. 26, 27. Ubi desidero quod vocem *impossibile* proprie accipi nolit, cum tamen nihil sit cur illud non concedere possit, nec ulla ratio nos a vocis proprietate discedere cogat. Secundo cum talia de istis hominibus affirmet, ex quibus aperte colligi potest plane impossibile esse ut denuo cum Deo reconcilientur. De istiusmodi enim hominibus agit *qui postquam semel fuerant illustrati, gustaverant donum cœleste, & participes facti sunt Spiritus Sancti. Gustaverantque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi*, & tamen eousque prolabuntur *ut Filium Dei rursum sibimetipsis crucifigant, & ad ignominiam exponant* cap. 6. 4, 5, 6, imo *Filium Dei conculcent, & sanguinem Fœderis per quem sanctificati fuerant, profanum ducant* cap. 10. 29. Id est Christum ut falsum Prophetam merito morte mulctatum fuisse. Non itaque mirum est quod de istis affirmet cap. 6. 8. eos *maledictioni* affines esse, id est tempus eorum maledictionis adesse, quocirca statim subjicit, *quorum finis est ad exustionem*, & cap. 10. 26 nihil ipsis, *nisi horrendam judicii expectationem & fervorem ignis, qui adversarios sit devoraturus* exspectare. Id quod comparatio inter Legis transgressores cum istis apostatis, quorum supplicium longe gravius esse statuitur quam illorum, apertissime evincit. De illis enim dicitur quod absque misericordia debuerint interfici, his vero multo gravius supplicium denunciatur, istud similiter absque misericordia, non exspectata conversione, cujus tempus ipsis præcisum esse jam indicaverat, inflictum iri. Et quamvis statuamus conversionem talibus hominibus nullo modo concedi, non tollitur tamen discrimen quod ratione remissionis peccatorum inter Legem & Evangelium locum habet. In Lege enim, qui semel tantum elata manu peccarent, absque misericordia, sive resipiscerent, sive non resipiscerent, interfici. hic vero qui sæpius talia peccata commiserint, modo serium agant pœnitentiam, remissionem obtinere possunt, dummodo post tam sublimem statum non penitus a religione Christiana deficientes, Christum pro seductore habeant.

Author, ut ostendat vocem *impossibile* improprie accipi debere, subjungit Apostolum, quamvis de ipsis affirmasset ipsos tales quales diximus esse, cap. tamen 6. 3 promittere, se nihilominus de novo fundamentum inter ipsos jacturum.

Nos vero negamus Apostolum de istis Hebræis affirmare ista quæ mox diximus, imo expresse contrarium de illis asserit cap. 6. 9, *de vobis enim dilecti*, inquit *persuasimus nobis meliora, & cum salute conjuncta, quamvis ita loquamur*. Et versu 4. rationem reddit cur *omisso sermone fundamentorum, ad perfectionem pergendum* sit, quia nimirum impossibile esset rursus jacere fundamentum, si ab eo defecissent, quocirca verba versus tertii non ad fundamenti collocationem, sed ad doctrinæ perfectioris propositionem referri debere, omnibus qui locum diligenter inspexerint, apertissime constabit.

Cap. 28. p. 598. a l. 26. item initio cap. 29. Author affirmat, nos absque Christi morte remissionem peccatorum minime consecuturos fuisse, quod quamvis superius ad cap. 20. p. 549 satis a nobis refutatum sit, placet tamen hic addere, verba Pauli ad Rom. cap. 8. 33, 34, ab authore citata, id nullo modo indicare. Si vero absque Christi morte peccata nobis non fuissent condonata, id propterea fieret, vel quia Deus nollet, vel quia id non posset facere. Utrumque vero falsum esse, eædem rationes evincunt, quibus Author contra Covetum ostendit, Deum absque Christi satisfactione peccata voluisse & potuisse condonare pag. 186 & seq. item in Prælect. cap. 16 & 17. Deum non interveniente morte Christi peccata nostra condonare non potuisse, quis asserere audeat? & quibus vel rationibus vel Scripturis id probare posset? Noluisse autem nullo modo verum esse potest. Nam, præterquam quod nullibi in S. Literis illud invenitur, sic Christum noluisse Deo usque ad mortem obedire (quod fieri potuisse satis ut arbitror ab Episcopio & aliis est demonstratum) & homines interea Deo in omnibus obedire paratos fuisse, quales sane plurimi ab omni ævo reperti sunt, tum propter Christi inobedientiam, cujus nos minime causa fuimus, omnes in æternum exitium præcipitandi essemus? Quis tam crudele facinus Deo adscribere audeat? Secundo: quandoquidem Deus ex ardentissima, qua genus humanum prosecutus est charitate, filium suum unigenitum ad mortem tradidit Joh. 3. 16, nullo modo verisimile est, si is refractarius fuisset, ipsum non potius quodvis aliud medium adhibiturum fuisse, quo homines ab æterna condemnatione liberarentur, quam dilectionem suam in irreconcilabile odium propterea commutando ipsos æternum damnare, nulla ipsorum, Christi inobedientiæ culpa accedente? Nihil obstat quod passim in Sacris Literis remissio peccatorum Christi morti adscribatur: ex eo enim non sequitur, quod Christo nolente mori, remissio peccatorum non fuisset exhibita, sed illud tantum,

quod

quod postquam Christus ad mortem usque Patri obedivit, nulla via peccatorum remissionem, quam per ipsius mortem ac resurrectionem pateat. Quid quod divinæ sapientiæ nullo modo consentaneum esse videatur, quod universum generis humani salutem, ex incerto unius hominis obedientiæ suo suspendere, & in præcipitio collocare voluisset. Certum quidem est, si Christus non fuisset interfectus, nos viam per illud medium vitam æternam adipiscendi non fuisse cognituros. Sed multis aliis modis Deus nos de ratione vitæ æternæ adipiscendæ certos reddere potuit. Confer quæ superius pag. 802 ad finem dicuntur.

Ibid. paucis interjectis author affirmat, non fuisse necesse ut Christus mortem crucis experiretur, si nostra peccata non antecessissent. Quod nescio an adeo certum sit. Quidni non potuit illud necesse esse, ut nos de promissio vitæ æternæ certos redderet? ita ut per illum obedientiæ suæ coronationem, ad gloriæ ipsi destinatæ fastigium à Deo extolli posset?

EXPLICATIO
ESAIÆ CAPITIS LIII.

Explicationibus Textus ARIÆ MONTANI præfixus est, sed in quibusdam locis secundum Hebraicam veritatem emendatus.

ARGUMENTUM.

PRopheta postquam præcedenti capite, secundum mysticum sensum, spiritualem populi sui liberationem, per Messiam, prædixisset, cœperat versu 13 eum describere per quem ad effectum perducenda esset. In quo pergens, hoc capite latius eundem describit: nempe quomodo respectu sui originis atque progenitorum, valde humilis conditionis existens, ad versum 3, etiam à populo suo diversis modis male tractandus esset, & hæc omnia patienter tulerint, usque ad versum 8. Deinde enarrat ejus ex miseria liberationem, cum causa ob quam Deus ipsum ita exaltaverit, usque ad finem capitis.

Vers. 1. *Quis credidit auditui nostro?* Verba Prophetæ, quibus populi Judaici incredulitatem, quanto liberator, per quem Deus populum suum liberabit, versu 13 præcedentis capitis memoratus, venturus sit, animo suo, Spiritu Dei afflato, magno mœrore repræsentat. Quasi diceret; Quia nostræ prædicationi, aut rebus quas hactenus de illius ministri eminentia prædicavimus, fidem est adhibiturus?

Et cui brachium Domini est revelatum? Per brachium Domini, potest commode intelligi Messias, qui etiam cap. 52. ℣. 10. *brachium sanctitatis Domini* est nominatus. Quasi dicat; Et quisnam illum potentem judiciorum Dei exsequutorem, quando ad nos liberandos veniet, pro tali agnoscet? Nam præteritum tempus ponitur hic pro futuro, per totum hoc caput. Et *revelatum* significat tantundem ac ita revelatum ut quis id credat: Nam qui non credit id quod ei revelatur, perinde est atque si ei non revelatum fuisset. Sic *vocati* aliquoties sumuntur pro iis qui vocationi obedierant, ut Act. 2. 40. Rom. 8. ℣. 28. 1 Cor. 1. 24. Hebr. 9. 15.

Vers. 2. *Et ascendit ut tener ramus.* Orditur descriptionem Messiæ (quem ab omnibus in ipso requisitis, per valde clara indicia, ad populi divini instructionem, vivis coloribus depingit & ob oculos ponit) ab ejus ortu seu origine, per similitudinem germinis, seu surculi, qui per jucundum incrementum, in proceram arborem adolescit. Quasi dicat, ex vili & obscura origine atque conditione ad altissimam potestatem in cœlo & in terra adscendet. *Et* ponitur sæpe in Hebræo pro *nam.* Propheta rationem reddit, cur hæc res tam parum fidei sit inventura, nempe quoniam secundum carnale judicium hominum nullo modo verisimile sit futurum personam tam abjectæ conditionis, qualis est fabri, apud Deum in tanta existimatione futuram esse.

Coram facie ejus. Hoc est coram Domino, cujus brachium, id est potens exsequutor liberationis populi Dei, est is, cujus ductu hæc res est eventura.

Et sicut radix ex terra sicutienti. Quam incredibile est, ut ramus tener in terra arida insitus, subito in arborem magnam excrescat, sic nullo modo verisimile videbitur, ut tam vilis persona ad tantum dignitatis, potentiæ atque dominii gradum evehatur. Vide cap. 49. 7.

Non ei forma neque decor & videbimus eum. Nunc declarat similitudinem surculi. Propheta adjungit seipsum suis popularibus incredulis. Vide similem loquendi modum cap. 59. 9, 10 &c. Jer. 6. 24. Dan. 9. 5. Mal. 1. 9. 2 Cor. 2. 10. Jac. 3. 1, 2, 6, 9. 1 Petr. 4. 3. Non habebit externum carnalis potentiæ opum, ministrorum & similium, ob quæ homines ab aliis honorantur, splendorem. *Et* pro *ut*, ut in sequenti membro mox explicatur.

Et non adspectus ut desideraremus eum. In Hebræo est, *& desideravimus eum*; *Et* positum est pro *ut* vel *ita ut*, sicut cap. 26. 2. Dan. 2. 3. confer cum vers. 4. Sensus est; vultus ejus non erit splendidus, neque quidquam magnificum præ se feret, ut quis propter ea facile ad eum consectandum alliciatur. Ad id respicit, quod nec ipse ullas terrenas opes possessurus, nec aliis eas promissurus sit, quo populum ad se alliciat. Hoc ipsum est quod etiam antea indicaverat.

3. *Despectus est.* Significat Propheta, eventum cum ipsa consonaturum seu ei responsurum. Sicut ipse nullam speciem externam habiturus est, talem etiam inter homines existimationem est obtenturus. Imo, sicut ipse pro contemptissimo inter homines seipsum geret, qualis etiam revera erit, sic ab iis pro vilissimo & omnium deterrimo reputabitur, & ut talis tractabitur: prout ex sequentibus patet.

Et abjectus est inter viros. Ab hominibus rejicitur, & à populo diris devovebitur: sicut cap. 49. ℣. 7 de eo dictum est.

Vir dolorum. Id est plenus doloribus. Vide Job 6.

41. 25, & confer ibidem versum 2, ubi in Hebræo est *terra sitibunda* pro terra sicca.

Et notus ægritudine. *Notus* pro expertus, peritus, & *ægritudo* pro afflictione, ut Rom. 8. 26. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 11. 30. XII. 5, 9, 10 &c. Hebr. 4. 14. ubi hæc ipsa res claris verbis est expressa.

Et [quisque] erat quasi faciem abscondens ab eo. Quilibet ex nobis faciem ab eo avertebat, velut ab homine impuro. Alii, ut Piscator, & Junius, interpretantur, *erat quasi faciem abscondens à nobis*, id est, gerebat se ut leprosus. Nam leprosi (sicut videre est Levit. 13. 45, 46.) debebant superiorem partem faciei aut superius labium operire, extra urbes degere, & homines sibi obvios voce monere se impuros esse, ne vel halitu ipsorum pollulerentur. Hebræa vox *Mimmennu* significat tum *à nobis*, quam *ab eo*.

Despectus erat, & non reputavimus eum. Sicut ipse despectus erat, quod ad speciem externam attinet, ita nos eum, quamvis apud Deum in summo fuerit pretio, ut hominem exectandum tractavimus.

4. *Vere languores nostros ipse tulit.* Progreditur ulterius in describendo contemtibili statu Messiæ. Hæc verba à Scriptoribus Novi Fœderis accommodantur ad sanationem morborum corporalium Matth. 8. 17, quos Christus ab hominibus auferebat, quasi procul depulit, atque deportavit. Non quod is sit istorum verborum sensus, sed illorum tantum applicatio ad aliam impletionem, qualem habemus Matth. 2. 17, ubi infantium Bethlehemiticorum cædi, verba Jerem. 31. 15, accommodantur, quæ non de ista puerorum cæde, sed de Israelitarum abductione loquuntur. Quæ verba tamen infanticidio isti ita accommodantur, quasi eam prædixerint, quoniam idem quod in isto infanticidio locum habet, antea etiam in illa abductione evenit. Similiter fit Rom. 10. 18, ubi prædicationi Apostolorum, quæ per totum mundum facta est, verba Davidis Psal. 19. 5 accommodantur, cum tamen verba Davidis, Cœlum, Stellas, & Planetas spectent. Sed quoniam id quod David Poëtice versus [illegible] de cœlo, optime quadrat in prædicationem Apostolorum, ideo Paulus ea ad Apostolorum prædicationem ita adaptat, quasi David, aut Spiritus Sanctus per ipsum, his verbis eo respexisset. Confer cum his ea quæ habentur Matth. 2. 23, & alia similia plura. Quod si quis velit ista verba ad peccatorum ablationem accommodare, commode possunt eodem modo exponi, nempe quod ipse peccatum, actum & pœnam peccatorum à nobis sic abstulerit, atque in abyssum æternæ oblivionis, conversionem ac remissionem eorum in hominibus efficiendo, quasi detulerit. Nam quum Matthæus id expresse nominat *morbos nostros auferre, & languores nostros portare*, quod Christus eos sanaverit, etiamsi ipse corporeis illis æger non evaserit; similiter de peccatis potest hoc ita intelligi, quod ea ita abstulerit, ut ipse non fuerit peccator, neque etiam ob nostra peccata à Deo punitus. Quemadmodum verbum hoc *ferre* sæpe pro auferre sumitur, ut Mich. 7. 11. confer cum 8. 17. Job 20. 15. Num. 16. 15 confer cum 51. 6. 1 Pet. 2. 24. collat. cum Hebr. 9. 28. 1 Reg. 20. 17. Verumtamen nos existimamus, salvo meliori judicio, verum sensum istorum verborum esse, quod ipse Judæorum peccata, (nam de istis hic est sermo) [illegible] est, odium, crudelitatem, & injustitiam sustinuerit, & per eos male tractari debuerit. Qui sensus cum sequentibus verbis & versibus optime convenit, sicut ostendemus. Nam vox ista *languores* notat dolores qui ex vulnere proveniunt; sicut Pagninus observavit. Quasi dicat, ipse dolores quibus nos eum affecimus, sustinuit. Propterea velut declarans idipsum, addit:

Et dolores nostros bajulavit eos. Onus seu pondus nostræ crudelitatis, seu molestos dolores quos nos ei inferemus, is perferet seu sustinebit.

Et nos putavimus eum plagatum, à Deo percussum, & humiliatum. Nos Judæi (inquit) videntes odia, vexationes, contumelias, & miserias, quibus eum seniores populi affecerunt, opinati sumus hæc esse signa Divini odii, pœnæ, atque afflictionis ob ipsius peccatum ipsi immissæ. Nam vocula *à Deo*, quæ in medio interseritur, debent de omnibus istis tribus vocibus intelligi. Exprimit Propheta causam ob quam Judæis scandalo seu offensioni futurus esset, nempe persequutiones seu afflictiones, quibus ipse à senioribus Judæorum afficeretur, quæ in Veteri Fœdere inter pœnas à Deo infligendas recensentur.

Vers. 5. *Et ipse vulneratus est à prævaricationibus nostris.* Nostræ transgressiones, contumacia, impietas, & crudelitas, impellent nos ad eum multis doloribus, & lethiferis ictibus convulnerandum. *Et* ponitur hic pro *sed*, quemadmodum etiam Ordinum Belgii fœderati interpretes id sunt interpretati. Nam Propheta exprimit veram causam miseriarum Messiæ, contra perversam populi sui opinionem, versu præcedente indicatam. Quasi dicat; Nos existimavimus quod Deus ei miserias ob ejus peccata immitteret, sed erat nostra propria malitia, quam Deus propter nostram salutem, & ipsius proprium commodum (quemadmodum in fine hujus, & versu 8 ostendemus) nobis imposuit. Judæi dicunt verba illa *à prævaricationibus nostris* idem significare, quod à nobis qui prævaricatores fuimus; quod cum nostra explicatione consentit. Vocula *min*, voci *prævaricationis* annexa in Hebræo, ab interpretibus Ordinum & aliis quibusdam vertitur *propter*. Verum sciendum est quod ea proprie nihil aliud significet quam *ab* vel *ex*, quamvis sæpe in aliis significationibus sumatur, ut pro *cum*, pro *absque* &c. Imo locus quem Pagninus affert ubi pro *propter* posita sit, ut Jer. 48. 45, ab Interpretibus Ordinum pro *ab* sumitur; & vicissim ubi Ordinum Interpretes vertunt *propter*, ut Psal. 31. 12, ibi Pagninus ponit, *inter*. Præterquam quod ibi possit etiam accipi pro *per* nempe hoc modo, *per potentiam hominum meorum*. Quicquid sit, etiamsi propria significatio hujus vocis *ab* vel *ex* hic retineri potest, & sensum efficit qui non modo non est absurdus, sed etiam omnino verus, ex hoc loco nequaquam ostendi potest (ut Socinus vult) quod Christus mortuus sit causa aut occasione peccatorum nostrorum, hoc est, quod nostra peccata talis antecedens causa mortis Christi fuerint, ut non fuissent ablata, nisi ipse abductus fuisset atque ad mortem. Etiam ex hoc loco non potest probari opinio eorum qui statuunt, quod Christus mortuus non fuisset si homines non peccavissent. Multo minus illa opinio quod Christus mortuus sit loco nostri, aut propterea ut pro nostris peccatis satisfaceret, aut sufficienti pretium persolveret. Confer cum his ea quæ ad finem versus 8 à nobis dicentur, ubi eadem vocula *min* usurpatur.

Attritus ab iniquitatibus nostris. Nos impietate nostra instigati, injustissime ipsum affligemus.

Castigatio pacificationum nostrarum [erat] super eum. Postquam Propheta ostendit causam miseriarum quæ Messiæ erant obventuræ, jam exprimit quomodo Deus per suam admirandam sapientiam rem hanc ita sit directurus, ut quamvis jam de salute generis humani actum esse videretur, quia illi Servatorem suum erant rejecturi atque necaturi, contra potius homines per id ipsum sint salvandi: nempe quod ipse Messias perpessiones atque mortem subibit

bonitas sit pro medio ad eos qui in ipsum credent salvandos. Hic igitur est horum verborum sensus: Calamitates quas ipse ita patienter perferet, tantum abest ut sint divinæ in eum iræ indicia, atque eum faciant infelicem, ut potius ipsa nobis, si resipiscamus, & eum pro Messia recipiamus, supremam felicitatem sint allaturæ. Nam pax Hebræis significat quamvis felicitatem, ut Job. 5. 6. xxi. 6. xxi. 9. Psal. 4. 9 &c. videre est. Vox castigatio non significat propriè pœnam, (quæ semper à Deo ex odio in alicujus perniciem immittitur) sed solummodo aliqua incommoda & calamitates, quibus quis quempiam quem diligit, afficit, ut eum servandum & felicem reddendum. Confer Heb. 12. 6, 7, 8, 9, 10, 11 & Psal. 73. 14. Castigatio quidem vulgo propter delictum aliquod infligitur, quod tamen in Christo nullum habuit locum, & idcirco vox illa non potest hic accipi pro miseria ac dolore qua aliquis, qui peccat afficitur. Hebræa vox *musar*, quæ hic ab interpretibus Ordinum vertitur *pœna*, ab Aria Montano, à LXX Interpretibus, à Vatablo, & ab antiquo Latino Interprete per *castigationem* exprimitur. Quemadmodum ipsi Ordinum Interpretes eandem vocem interpretantur Hos. 7. 12. Jer. 2. 30. Prov. 1. 2. 7. iii. 11. iv. 13. viii. 10. xxiii. 12. Esai. 26. 16. & passim alibi.

Et in [aut per] livore ejus medicatum est nobis. Exprimit idem clarius aliis verbis, quod antea dixerat. Quasi dicat; Nos ex occasione perpessionum ejus, dummodo in eum credamus, ab omnibus nostris spiritualibus & corporalibus miseriis liberabimur.

Vers. 6. *Omnes nos, tanquam oves, erravimus.* In eo persequendo & male tractando, tam imprudentes & stupidi eramus, sicut oves ratione destitutæ, opinantes eum esse seductorem, quamvis sit noster Servator. Sunt hæc verba Ecclesiæ Judaicæ, postea quam conversa Messiam agnoscere didicerit.

Unusquisque ad viam suam conversi sumus. Causa erroris nostri futurum est, quod quilibet præconceptam opinionem, non autem Domini præcepta sit sequutus, agendo secundum malas carnis nostræ concupiscentias, quas Messias palam verbis & factis redarguens, in nobis capitale contra eum odium excitabit.

Et Dominus fecit occurrere in eum iniquitatem omnium nostrum. Deus per suam sapientem & summam providentiam, nostram simul & illius salutem promovens, permissurus est, ut calumniis nostris & nefariis factis, impium nostrum cruciatum in eum exerceamus, neque quiescamus donec illum è medio sustulerimus. In quo ille Patris sui voluntati obsequutus, rursus è morte liberabitur, sicut in sequentibus indicatur.

Vers. 7. *Oppressus est, & ipse afflictus est, & non aperuit os suum.* Nunc describit magnam Christi patientiam, quod nimirum à Judæis, omnibus modis, per injustam sententiam, convitia, flagellationes, & denique mortis supplicium afflictus, nequaquam os suum ad maledicta, aut ultionem spirantes minas, imo neque ad intempestivam defensionem, sit aperturus: Sicut Matth. 26. 63. xxvii. 12, eum fecisse narratur, & Act. 8. 32, hæc ipsa verba eo fine adducuntur. Loco illius *oppressus est*, Interpretes Ordinum habent (quam) *ipse requisitus est*, quod etiamsi verba Hebræa pati possint, tamen hic non quadrat, sed sensum obscurat. Nisi transferatur, *ipse requisitus est*, & intelligatur, quod requirendus sit ad mortem; ad quam hic respicitur.

Sicut agnus ad occisionem ducitur, & sicut ovis coram tondentibus eam obmutuit. Hoc dicitur opposite ad alia animalia, quæ si vel ad mundandum, necandum, vel in alium finem, contrectentur, magnam edunt vociferationem, quod oves non faciunt. Hoc Christo applicatur, contradistinctè ad seductores sive Pseudo-Christos, qui ad mortem pertrahuntur, convitiis, minis, cædibus, incendiis, magnas strages ediderunt.

Et non aperuit os suum. Sicut ovis scilicet. Quoniam Verbum *Jiphtach aperiet*, est masculini generis in Hebræo, & nomen *Rachel*, *ovis*, feminini, ideo hoc respicit etiam Christum, sicut præcedens, & non ovem.

Vers. 8. *Ex clausura & ex judicio sublatus est*, aut potius, *assumptus est*. Per *clausuram* potest commodè intelligi sepulcrum, in quo satis gravi lapide sepulcrali obsignato conclusus erat. Hæc verba igitur comprehendunt præmium quo eum Deus pro ipsius obedientia erat coronaturus, nempe quòd sententiam & exsequutionem supplicii mortis, quo Judæi incredulis eum affecturi erant, justo suo judicio erat aboliturus, eum ex morte excitando atque in cœlum evehendo.

Et generationem ejus quis enarrabit? Quis poterit injustitiam illius sevi, id est hominum qui illo tempore vivent, quo ista fient, satis pro merito fando explicare, aut scribendo declarare? Quis perversitatem populi gentis nostræ qui Messiam per falsos accusatores ad mortem truculentam est postulaturus, poterit verbis depingere? Quod si sit verborum illorum sensus, verba sequentia non obscure indicant. Et à Vatablo in eundem sensum explicantur. Calvinus super hæc verba ita scripsit: *Quæ sequitur exclamatio in varios sensus tracta & quasi lacerata fuit. Hoc loco abutebantur veteres adversus Arrianos, cum æternam Christi generationem probare vellent; sed apertioribus Scripturæ testimoniis muniri esse debuerant, ne se ridiculos hæreticis præberent, qui hac occasione interdum pertinaciores redduntur. Exceptio enim prompta erat, Prophetam de hac re ne cogitasse.* Postea quam diversas aliorum veterum expositiones recensuisset, ponit suam propriam explicationem: quæ etiam ab ipso in Religionis Christianæ institutionibus, cap. 6. de fide est exposita, ubi ita scripsit: *Veteres qui æternam Filium generationem à Patre ratiocinatus fuerunt eam assumebant ex Esaiæ testimonio mutuati sunt: Generationem ejus quis enarrabit? In quo citando hallucinantes fuisse palam est. Non enim illic quomodo Filium genuerit, sed quam diuturno tempore regnum ejus propagaturus esset, tractat Propheta.*

Quoniam abscissus est de terra viventium. Propheta reddit rationem suæ admirationis super Messiæ generatione, seu ætate. Quasi dicat: Hæc illius populi malitia eo usque progredietur, ut per eum principe vitæ vita spoliandus sit. Ista & præcedentia verba, videntur à Luca Act. 8. 33, paulo aliter enunciari. *In humilitate ejus judicium ejus sublatum est: quis autem generationem ejus enarrabit? quoniam tollitur à terra vita ejus.* Sed si vox *humilitatis*, pro afflictione & ad mortem usque humiliatione sumatur, sicut Philip. 2. 9 sumitur; sensus idem erit.

Propter prævaricationem populi mei plaga [evenit] *ei.* At quamvis Deus miserias ab eo inventas, easque ad finem tam bonum converterit, tamen populi mei culpa per propriam eorum malitiam manebit, qui sua impietate ac incredulitate causa miseriarum suarum erunt, ita ut si nisi convertantur nihilominus ob eas graviter sint puniendi. Vide quid de voce *transgressionum*, ad versiculum quintum diximus. Vocalem Hebræam *lamo*, quam nos exposuimus *ei*, Judæi interpretantur *eis*, & referunt eam ad populum Judaicum. At præterquam quod ille sensus nihil ipsis prosit, (nam nunc sensus esset quod pœnæ

quæ

quæ Judæis postea supervenit, ob obstinatam malitiam, quam in Messiam exercuerunt, à Deo sit ipsis immissa) exemplaria quædam habent hoc loco voculam *lo ei*. Præterea ipsa vocula *lamo* etiam pro *lo* id est *ei* forma invenitur Gen. 9. 26, 27: *Canaan sit ei* (Semo) *servus*, sicut etiam Jobi 20. 23. xxii. 2. Esai. 44. 15.

Vers. 9. *Et dedit cum impiis sepulturam ejus. Dedit* pro data vel posita est, secundum Hebræorum loquendi modum. Sensus est: Exequiæ ejus non cum regali pompa funebri, neque etiam comitatu amicorum & cantu atque ejulatu cognatorum, celebrabitur: sed postquam ipse tanquam malefactor ac sceleribus necabitur, à paucis hominibus absque strepitu ad sepulchrum deducetur.

Et cum divite in mortibus ejus. Post mortem tamen tanquam dives aromatibus conditus, & in magnifico divitum monumento est repositus.

Quoniam iniquitatem non fecit. Hoc Deo gubernante ac disponente ita eveniet; quoniam, quamvis tanquam blasphemus interficietur, insons tamen revera erit. Vel vox *quoniam* sumi potest pro *quamvis*. Quasi dicat; Hæc supplicii perpessio ei obvenit, etiamsi nihil iniqui fecerit; atque ita cum sequentibus paulo melius convenit.

Nec dolus in ore ejus. Dolus, spectat eò quod se pro propheta gesserit, & Messiam se esse dixerit, in quo non est mentitus, etsi Judæi hujus criminis eum insimulaverint &c.

Vers. 10. *Et Dominus voluit contundere eum, ægrotare fecit* [eum]. In hoc versu ratio redditur, quare Deus permissurus sit ut iste crimine vacuus Propheta à suo ipsius populo tam male tractetur; nempe quod Deus voluerit ut per ejusmodi perpessiones in gloriam suam ingrederetur: quæ gloria verbis sequentibus exprimitur. Ideo Christus ipse dicit Luc. 24. 26: *Nonne oportuit ista pati Christum, & ita ingredi in gloriam suam?* Quocum consentit illud quod dicit Joh. 12. 23, 24: *Venit hora qua Filius hominis est glorificandus; Amen amen dico vobis: Nisi granum tritici in terram cadat & moriatur, manet solum*, nempe absque fructu suis ipsius, vel aliorum, *sed si moriatur, fructum multum profert.*

Si [*si*] *posuerit pro delicto, anima ejus videbit semen. Delictum* seu *peccatum* ponitur hic pro pœna: sicut Job 14. 16. xiii. 23. Psal. 31. 11. Esa. 24. 20. Zach. cap. 14. 19. Hæc est causa ob quam Deus eum, sicut antea dictum est, humiliare voluit, scilicet quia apud se constituerat, eum pro tanta obedientia ejusmodi gloria coronare, ut ex mortuis resuscitatus, innumerabilem numerum sobolis spiritualis videret. Quasi dicat: Nam hæc perpessio & obedientia est conditio, sub qua ego ei hanc felicitatem sum pollicitus: quod vocula *si* confirmat.

Per delictum sive *peccatum* intelligit miserias & afflictiones quibus à Judæis est affectus, & quibus Deus peccatores punire solet. Cum quo convenit quod dicitur 2 Cor. 5. 21. Gal. 3. 13, quod Deus Christum fecerit peccatum, & exsecrationem. Vox *ascham delictum*, apud Hebræos sæpe sumitur pro pœna, quæ alicui injuste infertur; ita ut, si non sit reus seu crimini obnoxius, saltem pro tali habeatur. Nonnulli interpretantur hanc vocem *ascham* pro *peccato*, ut sumitur Lev. 5. 6. 18, 19. vi. 17. vii. 1, 2, 7, 37. Numer. 18. 9. Ezech. 40. 39. In quibus omnibus locis vox *ascham peccatum* seu *delictum* in Hebræo ponitur, & ab Ordinariis interpretibus vocibus *hostia pro peccato* optime exprimitur. Ita ut sensus sit, quod seipsum pro peccato hostiam ad mortem esset traditurus, & ita gloria idcirco à Deo in ipsum conferenda esset. Quod Apostolus Philip. cap. 2. 8, 9 exprimit illis verbis: *Et specie inventus ut homo, humiliavit seipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem crucis. Idcirco Deus eum supereexaltavit, & gratis donavit ei nomen quod est supra omne nomen.* Adeo ut ne sic quidem ex illo loco illa satisfactionis Christi pro peccatis nostris demonstratio inferri queat.

Prolongabit dies. Longævam enim vitam adipiscetur, quæ nullo unquam fine terminabitur.

Et voluntas Domini per manum ejus prosperabitur. Intelligit voluntatem Dei de hominibus ad salutem perducendis, ac judiciis ejus temporalibus atque æternis, super bonos atque malos exercendis. *Manus* notat ministerium, sicut Esa. 20. 2. Dan. 9. 10. Mal. 1. 1. Act. 15. 23. Quasi dicat; Deus sua placita in omnibus per ministerium hujus ministri pro suo beneplacito exsequetur.

Vers. 11. *Propter laborem animæ suæ videbit,* [*&*] *saturabitur.* Propter tantam obedientiam, videbit hanc felicitatem atque illud semen, ac ut ea copiose ad satietatem perfruatur. Vide similia dicta Gen. 25. 8. xxxv. 29. 1 Chron. 23. 1. xxix. 28. Exprimit rursus causam quæ Deum permovit ad eum glorificandum, nempe *laborem*, id est molestias atque afflictiones quas patienter erat toleraturus.

In scientia sua. Per eam quam ipse habiturus est divinæ voluntatis notitiam, à Spiritu Dei sibi communicatam.

Justificabit servus meus justus multos. Ipse justus existens, & revera sanctus compertus, multos homines è Judæis & Ethnicis ad sanctimoniam ac justitiam vitæ convertet.

Et iniquitates ipsorum ipse bajulabit. Et interim dum circa eos convertendos est occupatus, debebit omnis ipsorum malitiæ, convitiorum, vexationum, & mortis cruentæ ab ipsis illatæ tolerare. Confer ea quæ ad vers. 4, 5, 6, de hoc loquendi modo diximus. Alii hoc intelligunt de peccatorum ablatione, quod peccata sit expiaturus, ac per viam conversionis, reatum, pœnam, & ipsum peccandi actum ablaturus.

Vers. 12. *Ideo dabo ei partem multorum.* Quoniam illud hic additur, ideo quod antecessit eadem intelligere de persona Messiæ, cui hic rursus præmium adjicitur. Subintelligi vero his & præcedentibus verbis debent voces: *dicit dominus.* Dabo ei sortem multorum, id est id quod particulatim multi possiderant, & cujus quisque certam aliquam portionem tantum tenuerat, id totum ipsi soli dabo, dominium scilicet cœli & terræ, in quibus antea homines & Angeli sibi invicem subordinati, sub Dei suprema directione dominati fuerant. Confer Col. 1. 16, 17. Philip. 2. 9, 10, 11.

Et cum fortibus partietur spolium. Quoniam Christus in cœlo & in terra potestatem solus est adeptus, præpositioni *cum* hic nullus locus relinquitur, quocirca potius pleonasmus hic est agnoscendus. Impletionem hujus Prophetiæ fere ad verbum habemus Ephes. 4. 8 expressam: *ascendens in altum, captivitatem duxit captivam, & hominibus dona dedit.* Vide etiam Colos. 1. 16. Sensus est: de magno quod ipsi tribuam spolio (inquit Dominus) primum Angelis potentibus, deinde etiam hominibus potentibus, id est Regibus, Principibus & Dynastis, ac tandem etiam suis sanctis, partem aliquam sui in populos dominationis distribuet, quod posterius in fine seculorum demum perfectiori modo implebitur. Qua de re videatur D. Bremii tractatus *de Regno Christi glorioso*, item ejusdem explicatio libri Apocalypseos. Vocula את, quæ frequenter *cum* significat, dandi casu etiam non raro effertur, ut Levit. cap. 13.

cap. 23. 49. Joh. 16. 4. Levit. 16. 23. 1 Reg. 6. 31. 1 Sam. 22. 24, nonnunquam etiam [illegible], ut 1 Reg. 15. 25. Jer. 2. 37. Baruch. 6. 9.

Pro eo quod effudit in mortem animam suam. Idem sensus Philip. 2. 9. 10. 11 expressus est. Causa indicatur, quæ Deum, ut ipsum tanto præmio remuneraretur, permovit; ibi verbis quam superiora versu 12 &c. alibi expressis.

Et cum prævaricatoribus numeratus est. Subaudiendum hic & in duobus sequentibus membris ex præcedenti membro *pro eo quod.* Altera Christi obedientiæ pars, qua divinæ voluntati obtemperavit, scilicet ut pro [illegible], ut maleficorum cum [illegible] seipsum occidi sineret. Confer 2 Cor. 5. 21. Gal. 3. 13.

Et ipse peccatum multorum tulit. Tertia obedientiæ Christi pars, quod impias multorum hominum [illegible], & multiplices persecutiones patienter toleraverit. Pergit enim Propheta in describenda summa Christi patientia. Ex quo facile intelligi potest hic non agi de ablatione peccatorum nostrorum, & multo adhuc minus de pœna peccatorum propter illa, quam Christus sustinuisse creditur. Probe vero notandum est, nos non ea sola explicationem hujus capitis exhibuisse, ut inde nostram de vi mortis Christi sententiam adstrueremus, sed tantum ut ostenderemus quam commode totum illud caput capi possit, ita ut nullum [illegible] Christi in illo vestigium appareat. Atque ex his, & quæ versu 4 diximus explicari potest similem loquendi modum in Novo Testamento, ut 1 Petr. 2. 24, ubi Christus dicitur *peccata nostra tulisse in corpore suo super lignum.*

Et [pro] prævaricatoribus intercessit. Quarta obedientiæ Christi, in perferendis injuriis pars, quod pro profligatis istis hominibus, à quibus tam crudeliter est tractatus, tot tantisque doloribus affectus, eo ipso tempore quo ad summum impietatis fastigium ascenderant, Deum oraverit, ne illos in peccatis interire sineret, sed uberiorem adhuc conversionis occasionem ipsis benigne præbere vellet post suam in cœlum adscensionem. In quo etiam à Deo exauditus est.

Quoniam vero Author prolixe totum hoc de nostri justificatione & liberatione per Christum [illegible] negotium fusius est persecutus, & propter [illegible] à nobis superius indicatas non ubique adeo feliciter sese expedivit, placuit hic materiæ istius synopsin quandam ob oculos ponere. Cum autem eorum qui à vulgo recepta opinione discedunt duæ de hac materia sint opiniones. Altera eorum qui statuunt Deum in negotio redemptionis primo in genere decrevisse fideles salvare, deinde illud non aliter, nisi per Christum ejusque mortem & quæ eam sunt subsecuta, facere. Altera vero eorum qui statuunt Deum quidem decrevisse fideles servare, sed nullo certo modo vel Mediatori seipsum alligasse, quam nos amplectimur, eamque sic breviter explicamus.

Christus voluntati Patris plenissime satisfecit, in eo consistenti ut & perfectam ipsius religionem, in lucem [illegible] servatam, sanctissimis præceptis & excellentissimis promissionibus confirmatam (remissione scilicet peccatorum, communicatione Spiritus Sancti, vitæ denique æternæ ad finem usque vitæ obedientibus exhibendæ) hominibus Dei nomine annunciaret, eandem tanquam vitæ suæ exemplo exprimeret, & sanguine suo Novum illud Fœdus (quo voluntas illa comprehenditur) confirmaret. Hanc vero obedientiam ab ipso postulavit Deus tanquam præcedentem conditionem, sub qua eum, & non aliqua ex Luc. 24. 26. Joh. 12. 23, 24. Philip. 2. 9, ad tantum gloriæ fastigium evehere vellet, ut universum genus humanum, una cum omnibus Angelis Colos. 1. 16. 17, 18. 20 ipso penderent, ejus mancipia essent, tanquam supremi post Deum in cœlo & in terra Monarchæ, immensaque potentia præditi, id est, tanquam æternus Dei vicarius & judex vivorum atque mortuorum, ea quæ jam indicata sunt, potenter exsequeretur, non modo ad æternam vere credentium salutem, sed etiam ad æternum eorum qui Evangelio non obtemperant exitium pertinentia. Quicunque igitur illud Fœdus (primo per ipsum utpote Prophetam, postea vero, cum ob istam insignem obedientiam in regem summum atque Pontificem esset exaltatus, per legatos suos hominibus est annunciatum) vera fide amplectitur atque [illegible], gratis ex mera misericordia justificatur, cum Deo reconciliatur, & in Filium Dei adoptatur. In qua reconciliatione, justificatione & filiatione magis magisque excolitur & confirmatur per observationem mandatorum Christi, Joh. 2. 31. 32. 33. 2 Cor. 5. vers. 18. 19. 20. 2 Petr. 1. 5. 6. 7. 8. 9. 10. Quousque vero observatio illa mandatorum Christi se extendat, de eo passim Socinus in suis operibus tractat. Videatur inter alia Lect. Theol. cap. 16 item tractatus de Officio Hominis Christ. &c. hoc titulo impressus: *Quod Regni Poloniæ & magni ducatus Lith. &c.* c. 1. item contra Covetum de Salvatore Parte 2. cap. 4. p. 128 nec non Comment. In 1 Epist. Joh. passim. Ut verbo totum negotium expediamus, & Deum filium suum alloquentem inducamus. Talia, inquit, fili, docebis, observabis & sufferebis, & tum per istam obedientiam ad summam potestatem & gloriam ex mera gratia te extollam, adeo ut ipsi quoque Angeli tibi subjiciendi sint, omnesque populi prædicationi tuæ immorigeri, sive vivant, sive mortui sint, æterna maledictione per teipsum puniendi. Quicunque vero ea [illegible] crediturí, hos à servitute diaboli, peccati & æternæ condemnationis vindicatos, tibi in proprium populum tradam, ut ipsorum caput, Dominus, Judex & Salvator sis, à quo vitam æternam, cum omnibus quæ ad eam acquirendam ullo modo pertinent, hac fide expectent. Simili plane modo, quo Deus ad Pontificem Veteris Fœderis dixisse censendus est: talia sacramenta, oblationes & preces facies, & sic Tibi & tuo populo omnia peccata ex infirmitate & ignorantia commissa condonabo, ne propter ea, tanquam Politia Israelitica indigni, rejiciantur.

TRACTATUS

De

DEO, CHRISTO,

& SPIRITU SANCTO,

FAUSTI SOCINI SENENSIS.

IRENOPOLI
Post annum Domini 1656.

Argumenti pro Trino & uno Deo, omnium potissimi, aut certe usitatissimi, Examinatio,

SIVE

TRACTATUS,

De Deo, Christo & Spiritu Sancto,

Cujus rei occasione tota de re, præcipue vero de Christi divinitate ac natura quæstio, breviter explicatur.

Adjectæ sunt Theses quædam de Christo à vera divinitate excludendo; nisi sit cœli terræque creator.
Et ad eas brevissima responsio.

BENEVOLE LECTOR.

TRactatulus iste, per errorem, non suo loco repositus, Tomo 2 ante pag. 423 collocari debuit. Ad hunc enim respiciunt Assertiones Theologicæ *de Trino & uno Deo, adversus novos Samosatenianos*, pag. 423 collocatæ, quas Socinus, ex Collegii Posnaniensis prælectionibus excerptas, una cùm suis in eas *Animadversionibus*, præfixo dicto Titulo, in lucem edidit. Animadversionibus istis *Gabriel Eutropius* Jesuita, nomine Collegii Posnaniensis, defensionem assertionum suarum opposuit, quam Defensionem Socinus, nova *Animadversionum* suarum *Defensione*, quæ Tomo 2 pag. 625 collocata est, refutavit. Vale.

Auctor ad Lectorem.

QUando uberiora atque exactiora de hac trini & unius Dei, Christique potissimum divinitatis quæstione scripta nostra tecum communicare nondum possumus, hæc tibi, optime lector, damus: quæ exilia licet ac minus elaborata, tibi haud inutilia fore speramus. Utrumque scriptum non nostra sponte, sed partim ab amicis rogati, partim ab ipsis adversariis exstimulati, qui & argumentum istud, & theses diversis temporibus refellendas proposuerant, haud tamen gravatè, jampridem exaravimus. Ex quibus sive in vera Dei Christique cognitione quidquam juvari senties, ipsi Deo Christoque gratias ages. Sin minus; conatum nostrum te juvandi boni consules. Vale.

ARGUMENTUM.

DEUS *est tantùm unus, ut ex multis Scripturæ testimoniis apertè constat. Atqui Pater in sacris literis dicitur Deus, Filius item, & Spiritus sanctus dicitur Deus. Ergo Pater, Filius, & Spiritus sanctus sunt unus Deus, & consequenter Deus unus quidem est essentiâ, sed trinus personis.*

RESPONSIO.

VOX DEUS, duplici modo potissimùm in sacris literis accipitur. Prior modus est, cùm significat illum, qui tum in cœlo, tum in terra ita aliis dominatur ac præest, rerumque auctor est & origo, ut neminem superiorem aut principem habeat, nec ab ullo pendeat. Atque hoc priore modo dicitur Deus esse unus. Alter modus est, cùm significat eum, qui summum aliquod imperium aut vim, aut potestatem ab ipso uno Deo habet, vel aliqua alia ratione divinitatis illius unius Dei est particeps. Hinc enim ille unus Deus, id est Jehova, Deus deorum dicitur, Psal. 50. 1. Hoc altero modo in ipsis sacris literis vocatur nonnunquam Filius, seu Christus, Deus. Patet totum hoc ex verbis ipsius Christi, Joh. 10. 35. *Si*, inquit, *illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura: quem Pater sanctificavit, & misit in mundum, vos dicitis, Quia blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?* His verbis Christus manifestè ostendit, nomen Dei in sanctis literis iis etiam tribui, qui illo uno Deo multò inferiores sunt; seque nulla alia potiore ratione potuisse seipsum appellare Dei filium, & porrò Deum, quàm quia à Patre sanctificatus & in mundum missus fuisset. Est igitur quidem Christus Deus; sed non tamen ille unus Deus. Immo propterea est Deus, quia ab uno illo Deo (hic enim idem prorsus est, qui Pater, ut postea probabimus) excellentissima ratione à cæteris segregatus, & cælestibus donis cumulatus, salutis æternæ hominibus & annunciandæ & reipsa dandæ præpositus fuit. Hæc est enim illa ipsius à Patre sanctificatio & in mundum missio.

Quod ad Spiritum sanctum attinet, is nusquam disertè atque ad literam (ut dicitur) in Scriptura Deus appellatur. Sed tantùm haud rarò ea illi tribuuntur, quæ Dei sunt propria, vel quod Spiritui sancto alicubi tribuitur, id aut ibidem, aut alibi Deo tributum invenitur. Hujus rei caussa est, quòd Spiritus sanctus virtus est atque efficacia Dei. Quod enim virtuti atque efficaciæ Dei tribuitur, id sine dubio ipsi Deo tribuitur. Sed non est propterea Dei virtus & efficacia persona aliqua divina; sicut nec Dei bonitas, aut justitia, aut misericordia, aut judicium, aliique Dei vel effectus vel proprietates, sunt personæ aliquæ divinæ. Alioqui multò plures etiam, quàm tres, eas esse oporteret.

Cæterùm vel ex eo solo, quod Deus unus esse apertè traditur, meritò concludi potest, eum non esse nec trinum, nec binum. Opposita sunt enim inter se Unus, & Trinus; sive Unus & Binus. Ita ut, si Deus sit trinus aut binus, non possit esse unus. Nam distinctio ista, Unius essentiæ, Trium personarum, nec usquam extat in Sacris Literis, & cum certissima ratione ac veritate manifestè pugnat. Certissimum enim est, non pluriores esse individuas essentias, quàm personas. Cùm persona nihil aliud sit, quàm individua essentia intelligens.

Jam, quòd hic unus Deus non alius sit, quàm Pater domini nostri Jesu Christi, non etiam Dei Filius, & Spiritus sanctus, probatur apertè pluribus modis; atque his præcipuè.

1. Primùm, ut ostensum fuit, si Deus unus est, non potest esse trinus aut binus. Constat autem inter omnes, & Scriptura passim testatur, Patrem Christi esse ipsum Deum. Sequitur ergo necessariò, nullum alium, quàm Patrem Christi, esse hunc unum Deum.

2. Deinde ex illis ipsis locis, in quibus expresse traditur, Deum esse unum tantùm, non pauci sunt, ubi dicitur, hunc unum Deum esse Patrem illum omnium, vel Patrem Jesu Christi. Joh. enim cap. 17. ℣. 3 Christus ipse dicit, Patrem suum, esse illum unum solum verum Deum, etiam respectu sui. Se ipsum namque ibidem nominat, atque a Patre distinguit; & quidem ita, ut non possit dici, illum loqui de se secundùm humanam naturam tantùm. Nam eatenus se nominat, quatenus ipso cognoscendo vita æterna continetur. Quod ad totum Christum, quantus quantus, referendum omnino esse, nemo non videt. Etenim, quòd quidam olim Christi verba ita accipienda censuerunt, ut intelligatur, Patrem, & Jesum Christum esse illum solum verum Deum, rejectum est hodie hoc ab ipsis ferme omnibus Trinitariis, cùm propter id, quòd nec verborum structura, nec locus ipse id ferre videtur; tùm verò, quòd Spiritus sanctus hac ratione ab illa sola vera divinitate, quæ ad vitam æternam consequendam cognitu necessaria est, non obscurè excluderetur. Locus item 1 Cor. 8. 6, apertè docet, unum illum Deum nostrum, esse Patrem illum, ex quo omnia, & nos in illum, illum (inquam) Patrem, qui a Christo distinguitur, quatenus Christus est ille unus Dominus, per quem omnia, & nos per illum. Ita ut, quemadmodum in superiore loco, hîc quoque nullo modo possit dici, de Christo verba fieri secundùm humanam naturam tantùm. Similiter in loco Ephes. 4. 6, ubi unus Deus esse dicitur, disertè etiam simul affirmatur, istum unum Deum esse Patrem omnium, isque aperte à Christo distinguitur, quatenus Christus est unus Dominus.

3. Præterea ad probandum, quòd Pater tantùm sit ille unus Deus, inexpugnabilis ratio videtur, quòd millies simplici Dei nomine, quando subsistentiam ipsam significat, Deus tantùm Pater certissimè intelligitur; quemadmodum Adversarii ipsi omnes fateri sunt coacti. Numquam autem, cùm, prædicta ratione, simplex Dei nomen est positum, solus Christus seu Filius, solusve Spiritus sanctus apertè ac citra omnem controversiam significatur. Nam etsi Christus nonnunquam, ut dictum est supra, Deus appellatur: tamen tunc Dei nomen subsistentiam ipsam non significat, sed subsistentiæ tantùm attributum. Seu mavis, tunc Dei nomen non subjecti, sed prædicati locum obtinet. Nusquam enim in divinis literis invenies scriptum, Deum aliquid vel fecisse, vel dixisse, aut de Deo quidpiam aliud affirmari, quod ad Christum à Patre distinctum sit omnino ac necessariò referendum.

4. Adde quòd, cùm Christus, ut revera est, sic passim appelletur Dei filius, Spiritus autem sanctus, Dei spiritus, & sine dubio is Deus, qui in ejusmodi locis nominatur, sit ille unus Deus, sequitur, nec Filium, nec Spiritum sanctum esse illum unum Deum. Alioqui Filius esset sui ipsius filius, & Spiritus sanctus sui ipsius spiritus.

5. Quodsi certissimum est, Christum esse illius unius Dei filium, certissimum quoque est, Patrem, Filium, & Spiritum sanctum simul, non esse illum unum Deum, sed Patrem tantum. Cum Patris, Filii, & Spiritus sancti simul non sit Christus Filius, sed Patris tantùm.

Jam si quis est, qui ob ea, quæ Christo in divinis literis tribuuntur, magnificentissima omnino & maxime sublimia, dubitet, an ipse sit ille unus Deus, aut saltem ejusdem cum ipso essentiæ, is consideret, nihil vel magnificentius vel sublimius Christo in Scriptura tribui, quàm divinum cultum ei ab omnibus debitum. Sed hoc, ut homo, à Deo Patre Christus habuit. Igitur nihil inveniri poterit Christo divinis testimoniis tributum tam magnificum tamque sublime, quod, nisi aliud obstet, quàm rei magnificentia & sublimitas, illi, ut homini, convenire non possit. Quòd autem divinus cultus Christo ab omnibus debitus, illi, ut homini, a Deo Patre sit constitutus, probant primùm verba ipsius Christi, qui apud Johannem cap. 5. 22, & 23 ait, Patrem non judicare quempiam, sed omne judicium Filio dedisse, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Unde apparet, ex judicio à Patre Filio dato, consequi cultum divinum, illi ab omnibus debitum. Atqui hoc judicium Patrem Filio, ut homini, dedisse, testatur ibidem ipse Christus paulo pòst vers. 27, cum ait: Patrem dedisse Filio potestatem judicium faciendi, quia Filius hominis est. Deinde hoc idem probant verba Pauli Apost. ad Philip. cap. 2, ubi de exaltatione Christi agit propter ipsius obedientiam usque ad mortem crucis. Inquit enim vers. 9 & deinceps, quòd propter istam obedientiam Deus illum tantopere extulit, ut in nomine Jesu debeat omne genu flecti. Quod quid aliud est, quàm divinum cultum ab omnibus illi deberi? Atqui certum est, Jesum, ut hominem, prædicta ratione fuisse exaltatum. Obedientia enim usque ad mortem crucis in ipsum hominem tantùm cadit. Et ex ipsis Pauli verbis liquido constat, eum ipsum planè fuisse exaltatum, qui usque ad crucis mortem obediens fuit.

Breviter nihil tam vel sublime, vel demissum est in Sacris Literis Christo tributum, quod ad hominem illum Jesum Nazarenum propriè non pertineat. Quare nulla caussa fuit, in uno & eodem Christo duas naturas, id est essentias, comminiscendi, divinam & humanam; & cum excellentia Patris supra Christum in Sanctis Literis clarissimè consignata ostenditur, ad distinctionem istam confugiendi, divinæ & humanæ naturæ; ac dicendi, quod tunc non secundum divinam, sed tantum secundum humanam Christi naturam Scriptura loquitur. Ut, cum ipse Christus ait, Patrem se majorem esse, Joh. 14. 28; cùm fatetur, Filium ignorare futuri divini judicii diem & horam, sed Patrem solum illam scire, Mar. 13. 32. cùm, jam à mortuis excitatus, Patrem non minus suum, quam discipulorum Deum esse testatur, Joh. 20. 17. quod idem, jam in cœlum translatus & planè glorificatus, affirmat quater in uno versiculo, Apoc. 3. 12; cum denique, ne singula recenseam, suam doctrinam, sua verba, sua signa, sua opera omnia, unà cùm auctoritate ac potestate sua, Deo patri accepta refert; adeo, ut alicubi non sua, sed ejus esse dicat, qui ipsum miserat, id est Patris. Vide Joh. 5. 19, 20, 22, 23, 27, 30, 36, 43, & 7. 16, & 10. 25, & 17. 2. Ut Pauli, & aliorum Apostolorum innumera pene testimonia omittam, quibus evidentissimè hæc Patris supra Filium eminentia confirmatur.

Quamquam, cum viderent Adversarii, in multis ex prædictis testimoniis ejusmodi verba esse, quæ ipsa per se secundum humanam Christi naturam nulla ratione accipi posse existimabant, duo alia refugia quæsiverunt: Unum, quod testimonia ista ad æternam generationem referantur, per quam Filius à Patre illa habuerit, quæ ibi commemorantur. Alterum, quod per figuram quandam sermonis, quæ Idiomatum communicatio appellatur, quod unius tantum naturæ est, alteri separatim tribuatur.

Verùm oportebat prius, quam mirabili hac ratione sacra testimonia interpretarentur, istam æternam generationem, istamque duplicem Christi naturam apertè ex aliis probasse. Alioqui, simplici istarum rerum negatione, interpretatio ipsa meritissimo rejici, ac confutari potest.

Præterea, quod ad istam generationem attinet, cùm eam non solum æternam, ut ipsi volunt, sed, si æterna est, naturalem quoque ac necessariam esse oporteat, nullo modo possunt huc referri ea, quæ vel in tempore (ut loquuntur) Christo à Patre data dicuntur, vel ita commemorantur, ut ex libera voluntate, aut certe in aliquem finem, aliquove consilio donata esse appareat, qualia sunt ea, quæ in testimoniis istis recensentur. Pugnant enim prorsus æternum, & in tempore: nec non Naturale, ac Necessarium, & Ex libera voluntate, aut In aliquem finem, aliquove consilio, donatum.

Quod vero attinet ad idiomatum communicationem, ea nequaquam efficere potest, ut, quod unius naturæ

turæ tantùm est, alteri separatim tribuatur. Licèt efficere fortasse possit, ut, quod unius naturæ est, ipsi personæ simpliciter accommodetur. Nemo enim, exempli causa, dixerit: Anima mea est procera; aut Anima mea induitur talari veste; aut, Anima lavatur in balneo, etiamsi corpori, cujus hæc sunt propria, ita in homine ejus anima sit conjuncta, ut ex utroque ipse idem unus homo constet; quemadmodum volunt, ex divina & humana natura, vel, ut alii loquuntur, ex Deo & homine, constare unum eundem ipsum Christum Jesum. Adhæc, quomodocumque hæc Idiomatum communicatio in locis de Christo loquentibus admittatur, hoc nihil est aliud, quàm cum sacris verbis quodammodo ludere, & planè incertum de loci sententia, deque re ipsa sæpissime reddere lectorem.

At enim dicent, quædam esse, quæ omnino sine ista Idiomatum communicatione, & porrò duarum in Christo naturarum agnitione explicari nequeant. Ut, cùm dicuntur omnia à Deo per Jesum Christum creata, Ephes. 3. 9. ut quidem Græci codices habent; aut, cùm dicitur Filius hominis in cœlo fuisse antequàm conspicientibus ipsius discipulis, eò ascenderet, Joh. cap. 6. 62; aut etiam in cœlo esse, dum tamen in terra loqueretur, Joh. 3. 13.

Respondeo, nihil esse, cur hæc ad hominem illum Jesum Nazarenum propriè non referantur. Cum enim omnia creata à Deo per Jesum Christum dicuntur, non ea sunt intelligenda, de quorum creatione diligentissime scripsit Moses in initio suæ historiæ. Is enim ibi, cùm creandi actionem exponit, nullius personæ, quæ partem in ea habuerit, præter Deum ipsum, mentionem facit. Atqui hîc necesse est, alium esse Deum, & alium eum, qui Jesu Christi nomine intelligitur; cùm Deus per Jesum Christum creasse dicatur. Præterea nusquam Christus universe aut generatim creasse dicitur, sed per eum factam fuisse creationem. Itaque nulla Christi, sive ejus, qui Christi nomine apud Paulum intelligitur, in creatione, quam Moses exponit, facta est mentio. Moses enim Dei, ut creantis, meminit, non autem, ut per quem sit facta creatio. De aliis igitur rebus creatis est Pauli locus accipiendus, & vox *Omnia*, ad ea omnia referenda, quæ ad novam creationem pertinent, quam per hominem illum Jesum Nazarenum factam fuisse constat. Quemadmodum idem Paulus alibi ait, omnia nova esse facta, 2 Cor. 5. 17. Cùm tamen certum sit, infinita esse, quæ in eodem statu manserunt, in quo erant antea, nempe quia ibi vox *Omnia*, ad ea omnia referenda est, quæ ad Dei fœdus cum hominibus, adque religionem pertinent, & ad ea, sicut in superiore loco fieri debere contendimus, restringenda.

Similiter, quòd Filius hominis in cœlo fuerit antequàm eò conspicuè ascenderit, revera & propriè ad hominem illum Jesum Nazarenum referri & potest, & debet. Nam quòd revera homo ille, postquam natus est ex virgine, & antequam Euangelium annunciaret, in cœlum raptus fuerit, ibique ab ipso Deo ea didicerit, quæ humano generi patefacienda per ipsum erant, adeò est verisimile, ut aliter fieri non potuisse videatur. Non est igitur sine ulla causa, immo præter & contra omnem rationem vis verbis inferenda: sed ea, ut sonant, accipere & in hoc, & in similibus aliis locis oportet. Et sic plana erunt omnia.

Jam in loco Joh. 3. 13. licet vulgò legatur, *qui est in cœlo*, potest tamen ex Græco legi, *qui erat in cœlo*, quemadmodum Erasmus, Beza, & alii monuerunt. Itaque erit hic locus superiori similis. Quod si quis tamen vulgatam lectionem mordicus retinere velit, non tamen sequetur, aliam, præter humanam, fuisse in Christo naturam sive essentiam; secundùm quam scilicet fuerit tunc revera in cœlo. Istud enim, Esse in cœlo, ita accipiendum erit, ut ipsi humanæ naturæ, seu ipsi homini, de quo diserte verba fiunt, convenire possit. Eo nimirum sensu, quo ibidem dicitur, Filium hominis ascendisse in cælum, & neminem præter ipsum. Hoc enim nec secundùm humanam, nec secundùm divinam naturam rectè potest, ut ipsa verba sonant, explicari, nisi fortasse, si concedatur, hominem illum revera ascendisse in cælum antequàm hæc verba proferret. At verò, cum hoc, unde, ut dixi, omnia plana fiunt, licèt verissimum, non agnoscatur, factum est, ut plerique istum ascensum in cœlum, penetrationem (ut ita loquar) ad rerum divinarum cognitionem sint interpretati. Sic igitur similiter, Esse in cœlo, ipsam jam adeptam rerum divinarum cognitionem interpretabimur.

Sed sunt, qui omnino ex eo maximè putent colligi duas in Christo naturas, divinam & humanam, quòd Filius Dei & appelletur, & sit; unde per communicationem idiomatum fiat, ut homo ipse Jesus Nazarenus Filius Dei esse dicatur. Nam alioqui, quomodo, inquiunt, purus homo, id est, cum ipsa divina essentia non copulatus, Dei Filius esse potest? An non necesse est, ut, sicut homo hominem, ita Deus Deum generet?

Ad hoc sic respondeo. Si constaret, fieri posse, ut Deus, quemadmodum homo, & cætera animalia, ex sua ipsius substantia gigneret sibi similem, vim aliquam videretur habere hæc ratio. Verùm non modò id non constat, sed contrarium facile probatur. Namque ex ipso consensu omnium Trinitariorum, exque ratione manifesta intelligi potest, Dei substantiam, id est essentiam, nulla ratione dividi aut multiplicari posse. Ipsam autem totam & numero unam ac prorsus eandem pluribus personis communem esse non posse, id evidenter demonstrat, quod suprà diximus. Videlicet necesse esse, ut non pauciores sint individuæ essentiæ, quàm personæ. Porrò autem quomodo Deus generet sibi similem, satis declarat Scriptura, quæ compluribus in locis homines pios, maximè verò Christo confidentes, ex Deo natos, ab ipsoque generatos esse, affirmat. Adeò ut alicubi neget, eos ex hominibus esse natos, ut Joh. 1. 13. Cur hîc verò duas naturas non comminiscimur, divinam & humanam, negantes, puros homines posse ex ipso Deo generari & nasci, nec ex ipsis hominibus ortum ducere? Quemadmodum igitur hic agnoscimus, unum & eundem hominem, duplici ratione consideratum, videlicet ratione spiritus, & carnis, & esse, & non esse Filium Dei aut hominis: sic etiam agnoscamus, eundem ipsum hominem Jesum Nazarenum & secundùm carnem, esse Filium hominis, & secundùm Spiritum, esse Filium Dei; Rursus, secundùm carnem, non esse (si ita placet) Filium Dei, secundùm autem spiritum, non esse Filium hominis. Quamquam, ut postea dicemus, Jesus Nazarenus, etiam secundùm carnem, Filius Dei a Scriptura agnoscitur. Ista autem distinctio in ipso Christo Pauli Apostoli verbis apertissimè confirmatur: qui unum & eundem Dei Filium ex semine Davidis generatum esse secundùm carnem, at secundùm spritum sanctificationis, Dei Filium fuisse definitum testatur Rom: 1. 3, 4.

Verùm, dicet aliquis, Christus non solùm Dei Filius, sed etiam unigenitus ac proprius Dei Filius in sacris literis appellatur. Quamobrem necesse est, illum singulari aliqua ratione ex Deo esse natum, præter reliquos omnes Dei filios.

Hîc fateor libenter, atque agnosco singularitatem istam: sed non propterea concedo, eam in eo consistere, quò Christus ex ipsa substantia Dei sit generatus, alii verò minimè. Jam enim ostensum est, Dei substantiam nec dividi, nec multiplicari, nec eandem ipsam unam numero pluribus personis communem esse posse. Cæterùm in quibus consistat hæc Christi nativitatis ex Dei singularitas, ex ipsis sacris testimoniis intelligi potest.

1. Primùm enim in eo consistit, quòd Christus, simulatque natus est homo, Filius Dei fuit; & sic naturâ Filius Dei est: reliqui autem homines Dei filii, non sic. Adeò ut hac ratione inspecta, alii præ Christo non nati, sed adoptati, ut alicubi videtur Scriptura loqui, filii Dei dici debeant. Natus est autem Dei Filius, homo ille Jesus Nazarenus, qui dicitur Christus, quia non e virili semine, sed ex Spiritu sancto virtuteque Altissimi in virginis utero conceptus est. Hanc

enim ipſam ob cauſam id, quod ex virgine naſceretur, Dei filium vocatum iri, ipſi virgini prædixerat angelus Dei, Luc: 1. 35. Unde apparet, etiam ſecundùm carnem, eum meritò poſſe dici Dei filium. Id quod nemini alii contigit, aut contingit.

2. Deinde, cum aliis hominibus Deus ſpiritum ſuum, ex quo filii Dei fiunt, ad menſuram largiatur, huic homini Chriſto ſine menſura ſuum ſpiritum, unde ſublimior, quàm antea, ratione Filius Dei eſt factus, largitus eſt, Joh. 3. 35. Si modò is locus ad Chiſtum referri debet. Sic enim ſimpliciter verba habent, *Non enim ad menſuram dat Deus ſpiritum*, nulla Chriſti mentione in eis facta. Poſſunt autem commodè hæc verba ad totum Euangelii prædicationis miniſterium rcferri; ubi Deus non parcè & reſtrictè, ſed abundanter & effuſe ſuum ſpiritum eſt humano generi largitus. Quicquid ſit, certum eſt ex ipſis divinis literis, aliis ſingulis hominibus Deum multa ſpiritualia dona dare potuiſſe, quæ non dedit; at Chriſto homini nihil ſpirituale non dediſſe, quod dare potuerit. Quocirca meritò ſingulari ratione ex Deo præter alios natus dicitur.

3. Adhæc, cùm Chriſtus homo ante alios omnes ſolus & immortalitatem ac glorificationem ſui corporis adeptus ſit, & hæres ac Dominus univerſorum fuerit conſtitutus, quibus rebus maximè ſimilitudo cum Deo, ob idque divina filiatio continetur, apparet, iilum ſingulari ratione, præter alios omnes, ex Deo natum fuiſſe. Cumque hæc, dum adhuc in terris degeret, ab ipſo initio certiſſimè futura omnino eſſent, meritò jam tum, ob has ipſas cauſſas, unigenitus ac proprius Dei Filius eſt appellatus.

Quædam alia omitto, propter quæ Chriſtus homo Dei Filius unigenitus ac proprius jurè potuit nominari, & tantùm illud moneo, Iſaacum, cùm [illegible] Deo oblatus eſt, unicum ſive unigenitum Abra[illegible] Filium fuiſſe dictum, Gen: 22. 2, & 12. Heb. 11. [illegible] tamen Abrahams tunc temporis alium Filium ex ſeſe verè, non minùs, quàm Iſaacus, natum haberet, hoc eſt Iſmaëlem. Nam qua ratione tamen nihilominus Iſaacus ejus filius unicus ſive unigenitus dici potuiſſe oſtendetur, eâdem, aut ſimili, Chriſtum hominem, unigenitum ſeu proprium Dei Filium nominari potuiſſe demonſtrabitur; tametſi alios etiam ſimiliter ex Deo natos eſſe conſtet.

Ut autem tota hæc res meliùs intelligatur, examinentur lòca omnia ſacrarum literarum, in quibus vel tacitè, vel apertè cauſſæ exponuntur, cur Chriſtus Dei Filius nominetur. Nuſquam enim invenies nec expreſſam, nec indicatam cauſſam illam, quòd ex ipſa Dei ſubſtantia ſive eſſentia ſit generatus. Sed vel propter modum conceptionis in matris utero; vel propter ſanctificationem Dei & in mundum miſſionem; vel propter reſurrectionem à mortuis, quam ſcilicet conſecuta eſt glorificatio, & ſupra omnes res creats exaltatio; vel propter æternum ſacerdotium ac regnum, quod à Deo habuit; vel propter alia ejuſmodi, e m Dei Filium & eſſe, & nominari invenies. Vide autm hæc loca, ex quibus jam aliquot ſuprà attulimns. Lc: 1. 35. Joh: 10. 36. Act: 13. 33. Rom: 1. 3, 4. & 8. 29. Pſ: 2. 6. 7. Heb: 5. 5.

Theſes de Chriſto à vera divinitate excludendo, niſi ſit creator cæli, & terra

Thesis I.

Quem *Deum vetus Iſraëlitica colebat Ecc ſia, hunc & noſtra colit, creatorem ſcilicet cæli, & irræ.*

Thesis II.

Jam verò, ut illa hunc unum & ſolum verumſſe Deum profitebatur, ſic & noſtra hunc unum & ſolum p vero Deo agnoſcit; alium verò præterea neminem.

Thesis III.

Hinc ſequitur, Chriſtianos non eſſe, qui, præer hunc cæli terræque creatorem, alium quempiam Deumolunt, verùmque eſſe Deum arbitrantur.

Thesis IV.

Quamquam verò magiſtratum, aliaſque nonnullas res reatas hoc Dei nomine inſigniant interdum Scripturæ hoc tamen æquivocè fieri nemo non novit: ut ſolus, qui cælum & terram creavit, Deus verus ſit, reipſa verè & natura Deus, illæ omnes nomine tantùm.

Thesis V.

Jam ſi Sermo (quem Johannes Deum appellat) in rerum creatarum album redigatur, Deus verus non erit (quandoquidem ſolus mundi creator verus Deus eſt) ſed falſus Deus, æquivoce ſcilicet & nomine tantùm. Abſit autem ejuſmodi blaſphemia à Chriſtiano pectore longiſſimè.

Thesis VI.

Qui ſcopulum hunc effugere ſtudent, verum quidem eſſe Deum Sermonem concedunt, ſed non eum qui mundum condidit. Binos igitur veros Deos colunt, in binos credunt, & binos adorant, naturâ & eſſentia diverſiſſimos. Quantum enim creator immenſus ab exili caducaque creatura differt!

Thesis VII.

Atqui & hæc blaſphemia eſt priori nihilo minùs execrabilis. Tam enim dualitatem Deorum deteſtatur Scriptura, quàm pluralitatem.

Responsiones.

Ad Primam Thesin.

Conceditur hæc theſis, ſimpliciter atque, ut ipſa verba ſonant, accepta.

Ad Secundam.

Si Veri Dei nomine is intelligitur, qui ab æterno, & a ſe ipſo, ſive ex ſeipſo, divinitatem habeat, vera eſt theſis. Si verò is intelligitur, qui divino imperio & poteſtate revera ſit præditus, nequaquam vera eſt theſis. Quamvis enim Iſraëlitica Eccleſia nullum ejuſmodi verum Deum agnoverit, præter creatorem cæli & terræ: Eccleſia tamen Chriſtiana agnoſcit; hominem videlicet illam Jeſum Nazarenum, qui dictus eſt Chriſtus, ſub Auguſto, Tiberioque imperatoribus Romanis, demum ac primùm natum, & mundo exhibitum ac patefactum, divinamque iſtam majeſtatem ab ipſo creatore cæli & terræ adeptum.

Ad Tertiam.

Dubia ſignificatio jam detecta eſt appellationis Veri Dei, & conſequenter etiam ſimplicis vocis Dei. Quare de hac theſi idem, quod de ſuperiore ſtatuendum.

Ad Quartam.

Non ſimplex & nuda eſt homonymia ſive æquivocatio in nomine Dei, creatori & creatis rebus tributo, ſed analogica, ejus generis, quod vocant A cauſſa. Ita ut multa res creatæ, potiſſimùm verò homo Chriſtus Jeſus, non nomine tantùm, ſed re etiam ſint dii. Sic tamen, ut priùs creatori, poſteriùs verò rebus iſtis creatis, Dei nomen conveniat, ſeu de illis prædicetur. Neque enim ludit ſcriptura, quam Chriſtus ipſe ſolvi poſſe negat, cum quoſdam homines, Deos appellat. Nec ſanè Chriſtus, illam adverſus Judæos citans, ſophiſtam agit.

Ad Quintam.

Hæc theſis jam per ea, quæ ad ſuperiorem notavimus, minùs vera eſſe deprehenditur.

Ad Sextam.

Cùm Sermo ille, qui aliud nihil eſt, quàm homo Jeſus Chriſtus, creatori cæli & terræ, Deo vero, divinitatem ſuam prorſus acceptam referat, cumque illi ſit planè ſubordinatus; etiamſi verus Deus & ipſe eſt: non tamen hinc duo veri dii eo ſenſu conſtituuntur, ut quiſquam jure offendi poſſit. Sic enim nec uterque à ſe ipſo, ſive ex ſeipſo, Deus, aut æquè verus Deus ſtatuitur, nec diverſa utriuſque divinitas cenſetur. Jam, quòd utriuſque eſſentia ſit diverſiſſima, id cultum utrique, ut vero Deo, debitum uihil impedit. Nam præterquàm quòd ad divinum cultum, & quidem ei ſimilem, qui ipſi creatori debetur, Chriſto homini exhibendum, ſatis eſt, ſic creatorem juſſiſſe, ut certè juſſit; cultus etiam alicui, ut vero Deo, exhibendi, propria & neceſſaria cauſſa eſt divinum imperium atque poteſtas; quam nihil prohibet in re creata ei ſimilem inveniri, quæ in ipſo creatore eſt, ex beneficio videlicet creatoris, ut quidem in Chriſto homine invenitur, tametſi diſſimilis planè utriuſque eſſentia ſit. Nec tamen quælibet res creata ſimpliciter exilis & caduca appellari poteſt; præſertim verò homo Chriſtus Jeſus, poſtquam glorificatus eſt.

Ad Septimam.

Duos Deos ſummos, quorumque alter ab altero minimè pendeat, eivé ſit ſubordinatus, planè abominatur univerſa Scriptura. Sed unum ex quo, alterum per quem, cùm dependentia hujus ab illo, ad eumque ſubordinatione, non modò non abominatur, ſed partim prædicit, partim prædicat Scriptura tota; & utrique divinum cultum exhibendum eſſe docet; atque unius, id eſt ſubordinati, cultum ad alterius, id eſt, ejus, cui eſt ſubordinatus, honorem & gloriam pertinere affirmat, ad eumque referri, & hac demum ratione unam utriuſque divinitatem, & unum Deum utrumque eſſe, non obſcurè oſtendit.

FINIS.